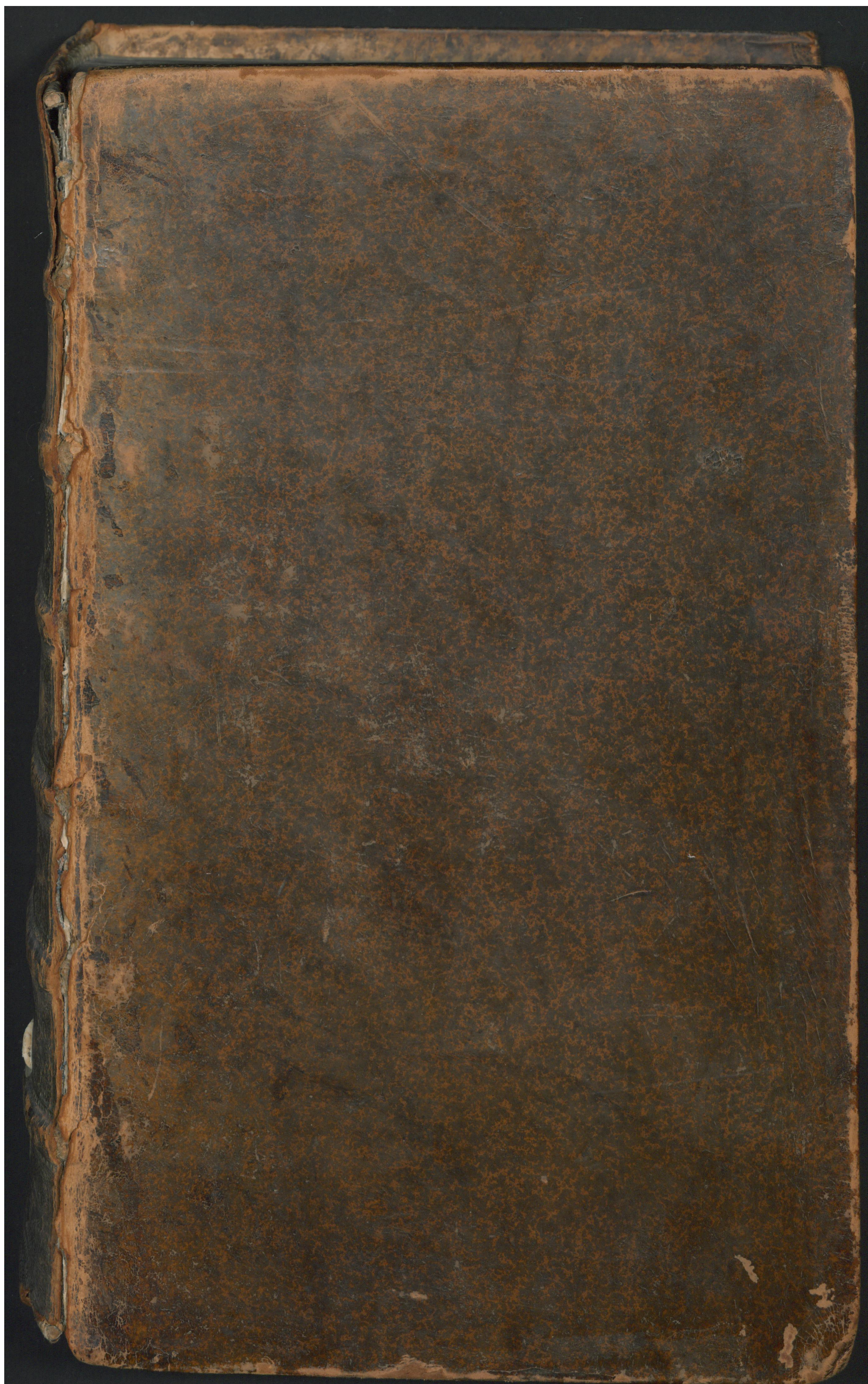
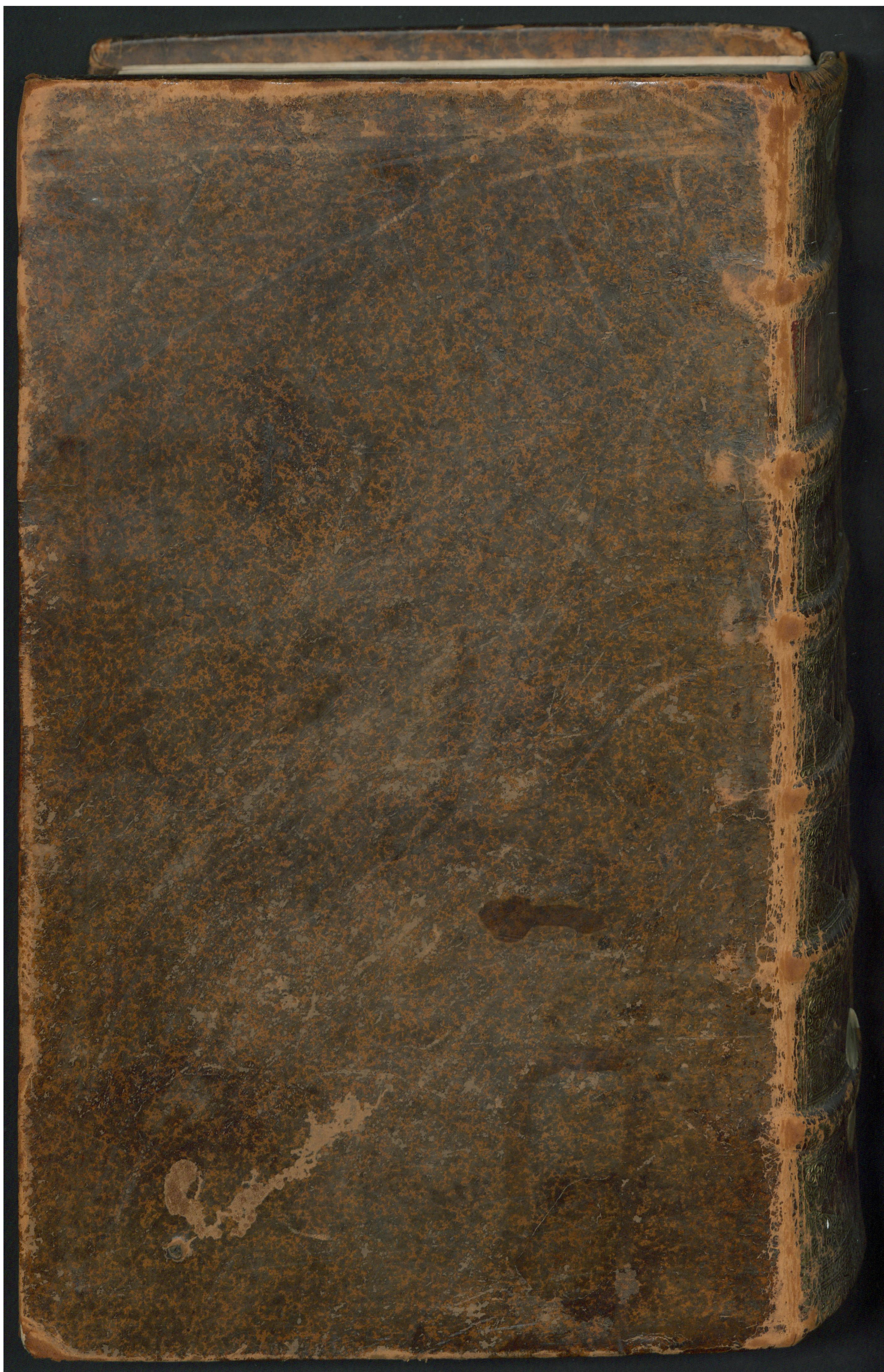

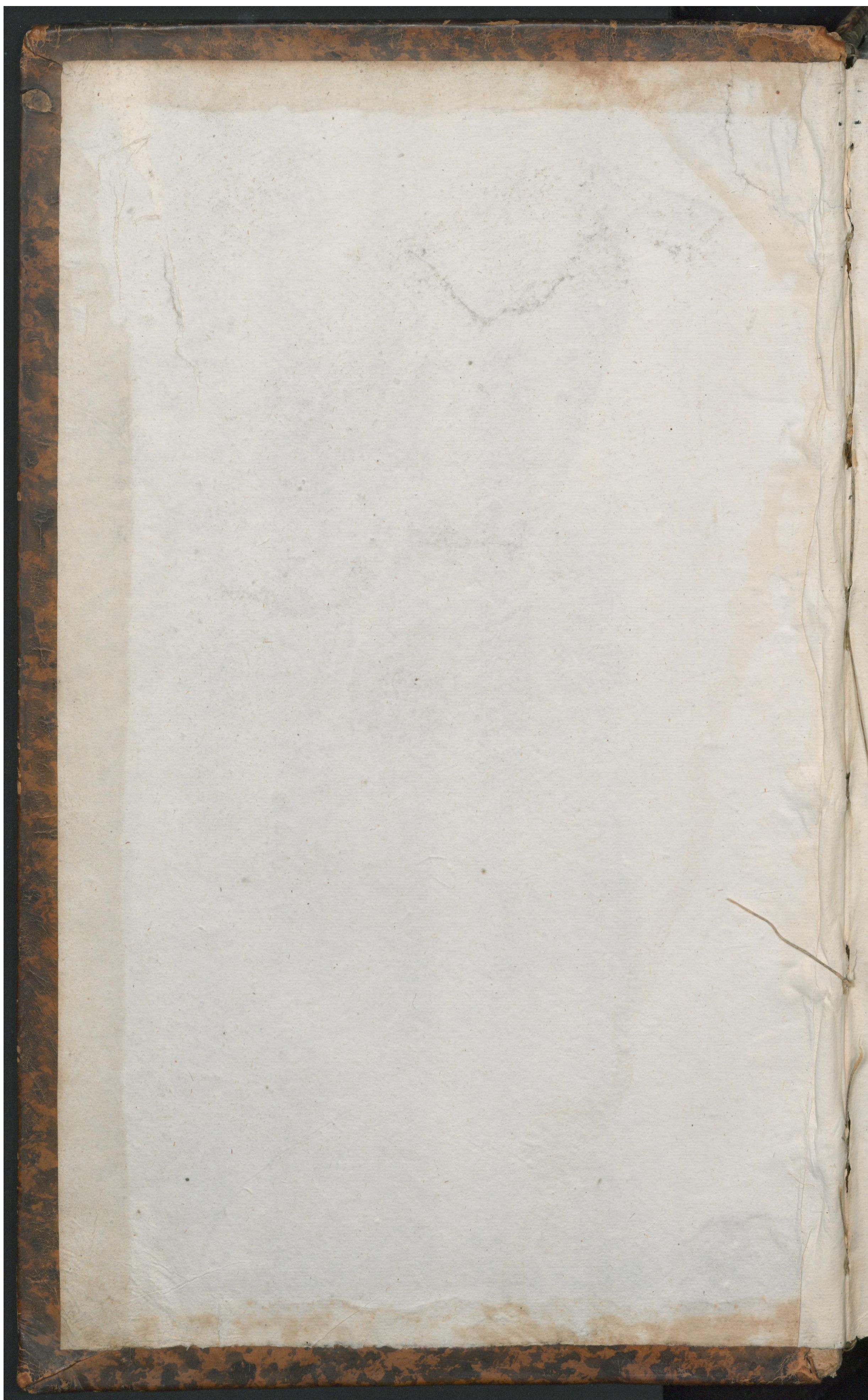

495
W. GOERÉE
JOODSE
OUDHEDEN
I. DEEL
A
4

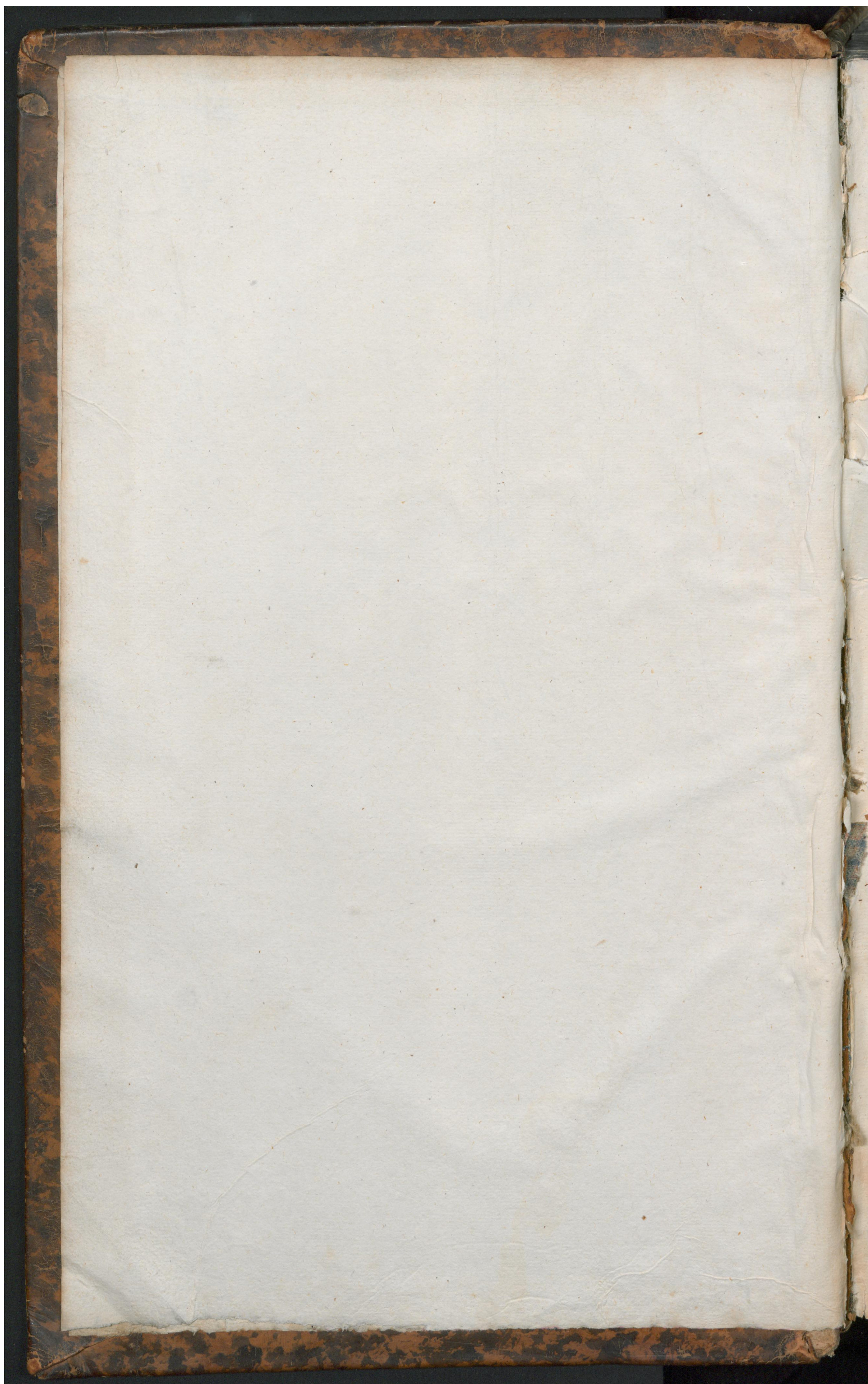

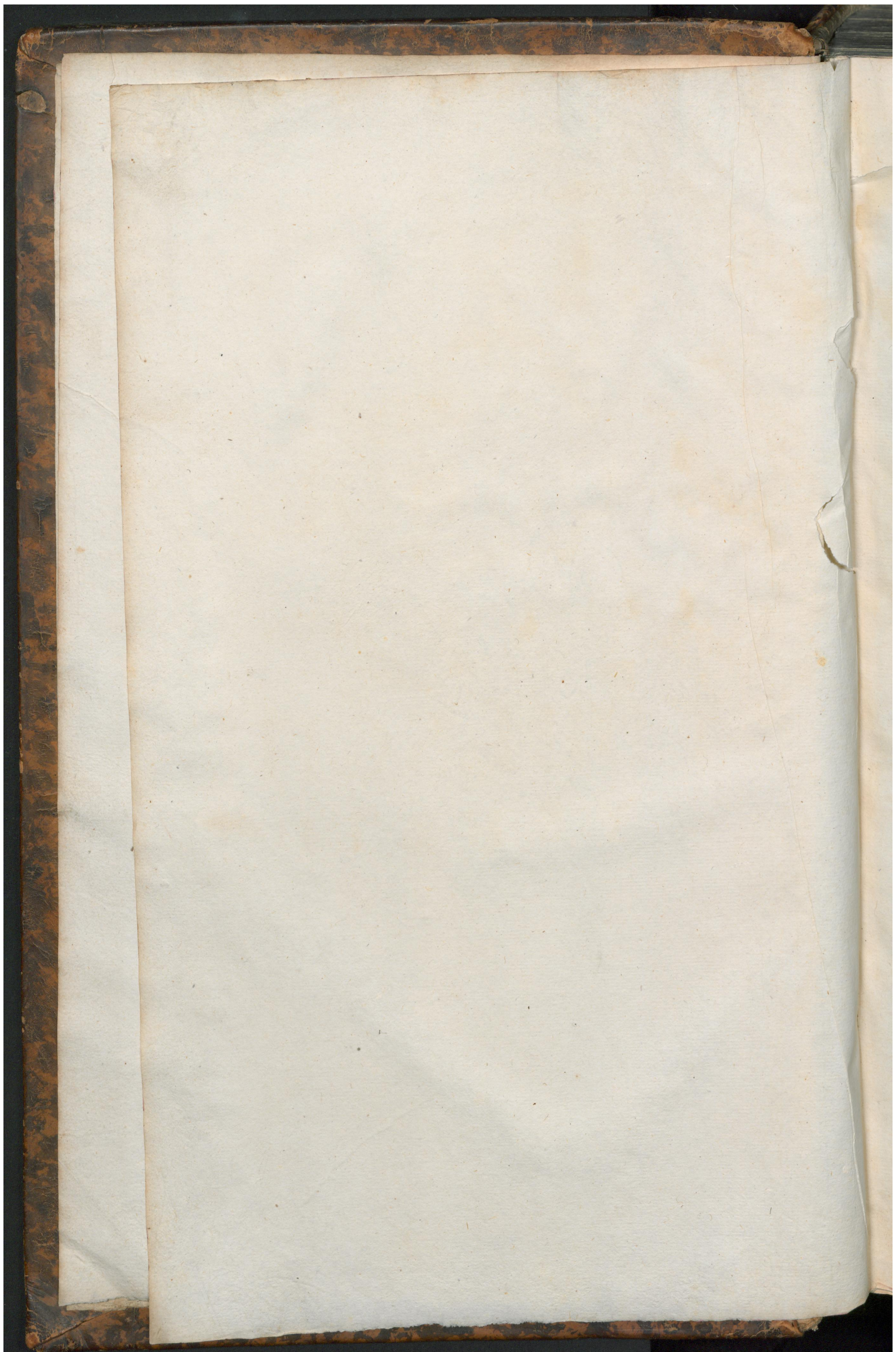

JOODSE OUDHEDEN,

Ofte

VOOR-BEREIDSELEN

Tot de

BYBELSCHE WYSHEID.

VERKLAARING van de TITEL-PRINT.

Anmerkt aandachtige Beschouwer, dat uw Moses hier slechts in een Tafereel word afgeschilderd,
om dat hy een Bedienaar der Wet is geweest, welke alleen de Schaduwen der toekomende Goederen, en niet het
Ware Beeld der Saken selfs vertoonde: houdende niet alleen de Tafelen van de Wet der Tien Woorden in de hand,
(in welke God beloofde Israels God te zijn;) maar hy vertoond daar by ook een Staf; om aan te wijsen dat de Cere-
moniele Wet, als een Tucht-meester, om de Overtredinge wille, by de Belofte gevoegd is. Waar toe dese Wet-gever
dan ook hier, met een Ernstig en Straf Wesen gesien word, om aan te duiden, dat de Wet, Toorn Werkt. En gelijk Christus in
tegenstelling van desen Middelaar, de Middelaar van een veel beter Verbond genoemd word, (als namelijk, door wiens Geest,
de Wet des Heeren, niet in Steene Tafelen, maar in de Herten der Geloovige, sou ingeschreven worden;) alsoo en werd dan
ook hier geene uitwendige inschrijving op dese Tafelen gesien. Ter Regterhand, sietmen Christus aan de zijde van het Dag-ligt
geplaatst: den welken, om dat hy de Propheet is, die Moses aan Israel beloofd heeft, uit hare Broederen te sullen verwekt worden,
hetDeksel van MosesAangesigt afligt, op dat hy als de GrooteLeer-meester, aan Joden enHeidenen sou doen sien, de Wonderen der
Goddelijke Wet. Doende sulks ook met een Bly Gelaat, en als een aanbrenger van Goede Boodschap, beloovende de Volkomene
Vergeving der Sonden en een Jok dat ligt om dragen is. Hy is ook Verheerlijkt met den Glants der Sonne, om dat Hy is het Ligt
der Wereld en de Sonne der Geregtigheid; houdende een Lees-rolle in de Rechterhand, tot betuiging, van dat Hy waarlijk dien
is, van wien in de Rolle des Boeks geschreven staat; en uit welk Regt Hy tot den Joden eertijds seide; *Indien Gy Moses geloofdet*
soo soud gy my geloove, want Hy heeft van My geschreven. Ter linkerhand vaard een uit de Engelen ten Hemel; als dewelke nu met
haar gantsche menigte, hier beneden hebben uitgediend; want God en heeft de toekomende Wereld, namelijk de Tijden van
het N. Testament, den Engelen niet onderworpen; alhoewel het hem beliefd heeft, den Sone des Menschen, van wegen het
Lijden des Doods, een weinig tijds minder te maken dan de Engelen, en daar na met Eere en Heerlikheid te Kroonen, dewijl hy
het Zaad Abrahams, en niet de Engelen aanneemt. Den Hoogen-Priester, onderschragende het Tafereel van Moses, beteekend,
dat het Geestelijk Oog-punt van de Wet der Schaduwen onder Moses getrouwe dienst, vast staat, door alle de Tijden der Kerke,
en bysonderlijk ook den Joden tot een Getuige moet blijven. Den selven vertoond mede de Groene Tak van een Amandel-boom,
hoedanigen dorren Staf, eertijds Bloeide, tot bevestiging van de Hooge-Priesterlijke Waardigheid in 't Stam-huis van Aaron.
Dog gelijk die Bloeisems eertijds hebben konnen vermanen, dat het Priesterdom van Aaron tijdelijk was, en eens na sekere vol-
heid der Dagen, als een Bloeme afvallen, en niet meer gesien sou worden; also en sietmen hier geene Bloemen, maar volwasse
Vrugten, om aan te duiden, dat het Priesterschap van Christus, na de Ordening van Melchizedek, volmaakt, en tot in eeuwig-
heid is. Want gelijk ons dien Hoogen-Priester, sonder Geslagt-rekening in de Heilige Schrift is voorgesteld, also en schijnd het
niet billik dat de Vrugtdragende Tak, die Christi Priesterschap hier verbeelden moet, met eenige Bloeisems, als Voorzaten des
Geslagts, gesien word. Waarom dan hier ook alleen dry volwasse Vrugten vertoond zijn; op datse ons te bet Dryerlei Ampten
van Christus souden aanwijsen; zijnde Gesalfd met Vreugden-Olye, verre boven sijne Mede-genoten: hoedanigen ongemeenen
Zalving hier wederom seer wel door de Amandelen word afgeschilderd; als die, behalven haar Voortreffelijk Voedsel, ook een
Heilsame Olye ter Genesing van Smerte uitleveren: Gelijk Christus ook Waarlijk Spijse is, en onse Krankheden op sig genomen
heeft; zijnde een Hoogen-Priester uit den Menschen, op dat hy medelijden sou konnen hebben met onse Swakheden. Den Aaro-
nischen Priester, staande in sijn H. Klederen, houd ook een Brandende Lamp in de hand; om aan te wijsen, dat den Geestelijken
Zin van de Betekende Saken, te voren onder de Ceremonien der Offerhanden, en Reinigmakingen des Vlees, omswagteld, door
hare vervullingen ons toeligten, en doen sien, dat Christus het Einde der Wet is. De Rijk-gekleede Vrouwe, staande voor de
Christus, verbeeld ons hier de Kerke, de Waarheid en de Tijd. Sy staat een weinig lager en beneden Christus, om dat hy het Hoofd
van sijn Gemeente is: zijnde niet alleen met het Dag-ligt des Euangeliums verklaard, en met een onverwelkerende Kroone ge-
kroond, maar ook met de Sonne op de Borst, als verligt van de kennisse Gods, en openbaring van het middel der Zaligheid; waar
door haar herte gedurig brand van Liefde tot de Waarheid, siende de Schriften geopend. Den Boesem is haar met het Borst-harnas
des Geloofs beschermd, dat uit vele Schobben, als so vele Schilden der Helden, met de gantsche Wapenrustinge van alle H. Schrif-
ten, wel digt te saam geklonken is: Sulks dat schoon sy elders aan eenig deel des Lichaams, van het opkomende Beest, beseerd of
gewond werd, niemand haar echter de Hart-Ader afsteken sal; hebbende de Belofte, van dat de Poorten der Hellen, haar niet en
sullen overweldigen. Deselve is ook bysonderlijk na voren, met ruime Klederen toegedost, om dat de Naaktheid der Menschelijke
verdorventheid, niet gesien word der gener, welkers Sonden, door 't Geloove in d'aangebragte Geregtigheid van Christus, toe-
gedekt zijn: alleen sietmen hare Voeten bloot, dog rein gewassen; op dat haar Geloove, uit hare Werken, dat is, uit haren reinen
Wandel, aan yder soude openbaar worden; waar op de Saligmaker scheen te spelen, als hy tegen Petrus seide; *die Gewassen is, heeft*
niet van noden dan de Voeten te Wassen. Datse met de Regterhand op de Staf van een Zeissen leund, betekend, dat gelijk God tot
den Akkerbouw der Kerke, sekere tijden bestemd heeft, in welke eenige opmerkelijke veranderingen souden voorvallen; de
selve rustende in sijne Voorsienigheid, de Uitgangen daar van, met geduld afwagt. Boven dien heeftse ook twee Sleutelen, die
hier van verscheide Betekenis konnen zijn: als namelijk de Sleutelen des Hemel-rijks, die de Kerk aanbevolen zijn: ook de Sleu-
telen der Kennis, openende de Verborgentheden van beide de Testamenten Gods; deselve niet verbergende als eertijds de Jood-
se Schriftgeleerde, maar die dragende in 't openbaar: Ook passen die seer wel op de Tijd, als die ons de vervullinge der Prophetien
leerd verstaan. En gelijk vele Godsgeleerde de Tijden der Kerke, gemeenlijk door VII *Perioden* of GrooteTijd-beurten afbakenen,
alsoo sietmen dese Zeissen ook niet te vergeefs met dat selve Getal gemerkt. Agter dese Vrouwe, sietmen een Samenkoppeling
van Banden en Boeijen, veragtelijk henen geworpen; hoedanige ons seer wel de Vervolgingen der eerste Kerke in de Martelaren
onder 't Rijk van den Rooden Draak, vertoonen konnen; zijnde hier slegts ongeagt en agter-rugge gesmeten, om datse van de
Standvastige Bloed-getuigen, alleen voor haast voorby-gaande Verdrukkingen geagt zijn, in tegenstelling van de Martel-kroon
die den Volstandigen Beloofd word, APOC. 2: 10. Voor de rest, beveeld sy door een Onderwijsende Raad-geving, aan de Ge-
leerdheid, dat'er dagelijks aan de Uitlegging der H. Schriften gearbeid word; en verschaft haar door de Tijd, de Sleutel ter hand,
om de God-spraken der Propheten, te ontsluiten: waar toe haar dan ook de neerstigheid der Geleerden, met de Penne van een
veerdig Schrijver, eerbiedig voor de Waarheid nederbuigt; en hare Veder de selve gewillig onderwerpt, terwijlse aan de andere
zijde, de Heilig overgeleverde Boeken in hare Grond-Tale omhelst, en door getrouwe Overzettingen, dien Schat aan alle Tongen
soekt mede te deelen: Hebbende den Boesem ontdaan van de Beswagteling der Voor-oordeelen, op dat de Waarheid haar onge-
middeld bestralen mag. De Stok-Oude Jood, die sig anders geern met sijn verstokte Geloofs-genooten, onder de Schaduwe van
een Bygeloovige Hulledoek, in sijn ydele verwagting der lang voorby-gegane dingen, soekt te troosten, siet men hier aan de
Beschaduwde zijde des Tafereels geplaatst; dog egter soo, dat hem de Verligting van Moses, het Aangesigt bestraald, en als jaloers
geworden, over het Ligt dat den Heidenen sederd der Joden verwerping, in de Kennis van JEHOVAH is opgegaan, met een
twijffelmoedige verwondering schijnd te vragen; Waar zijn nu onse Wijse? waar zijn onse Schriftgeleerde? waar zijn de On-
dersoekers deser Eeuwe? Den Rotsteen van der Vaderen verwagte Heil, welke onse Bouw-lieden verworpen, en buiten de
Poorten van onse Moeder-Stad Jerusalem op Golgotha gekruist hebben, heeft door het invoeren van de Wet des Geloofs, het
Tugt-Meesterschap van het Oude Verbond te niete gedaan, en alles Nieuw gemaakt. En soo ymand mochte vragen, wat dog
hier het Gouden Vat staande op de Aarde, te beduiden heeft, en waarom het selve met de Boek-Rolle der Wet, als overdekt is?
dien mag sig hier bedenklijk te binnen brengen; dat, gelijk God Israel 40 Jaren in de Woestijne met Brood uit den Hemel gespijst
en daar nessens betoond heeft dat Hy haar door het Betekende van den Sabbath heiligde; ook alsoo de Geloofbaarheid van Moses
ingestelde Wetten, Grootdeels op het sien van alsulke Wonderdaden heeft konnen rusten: als uit welk een insigt ook belast is,
een Goude Kruike gevuld met dit Manna, in het Heiligdom nevens het Wet-boek en de Arke des Verbonds te setten; om daar als
een Onderpand des Geloofs, voor de Geslagten Israels bewaard te werden EXOD. 16. En soo het ymand lust hier op voort te gaan,
daar sullen hem ongetwijffeld noch verscheide andere bedenkingen invallen, die wy om de beknoptheid der plaatse, zijn voorby
gegaan, en dat wy des Beschouwers aandagt, ook geern wat ruimte wilden overlaten.

IOH. I: XVII.
IOODSE OUDHEDEN,
OFTE
VOOR-BEREIDSELEN
TOT DE
BYBELSCHE
WYSHEID,
EN GEBRUYK DER
HEILIGE EN KERKLYKE
HISTORIEN.
I. DEEL.
VII
W. Goeree invent.
P. Tideman pinxit.
G. v. Gouwen sculp.
Te Utrecht by { ANTONY SCHOUTEN, HERMANNUS RIBBIUS, } Boekverkoopers 1700.

VOOR-BEREIDSELEN
Tot de
BYBELSCHE WYSHEID,
en Gebruik der
HEILIGE en KERKLIJKE HISTORIEN:

Uit de Alder-Oudste Gedenkkenissen der HEBREEN, CHALDEEN, BABYLONIERS, EGIPTENAARS, SYRIERS, GRIEKEN en ROMEINEN;

Tot een merkelijke verligting der Goddelijke Boeken, *en veel andere voortreffelijke Geschriften, by-een vergaderd, en door meer dan* Honderd *naauwkeurige* Print-verbeeldingen *Opgehelderd.*

Vervat in twee Deelen.

Waar van dit Eerste, handeld van den Oorsprong der Tale en Letteren der HEBREEN. Van de Autheuren en getrouwe Bewaringe der H. SCHRIFTEN. Van den Staat der Israelitische KERK onder de wisselvallige Rijks-bezittinge der Aardsche MONARCHIEN. Van de PROPHETEN, haar Ampt, Goddelijke Gesichten en Geloofbaarheid. Als ook van het N. TESTAMENT; en dat JESUS van NAZARETH, de Ware MESSIAS is na de Schriften:

AGTERVOLGD,

Door desselfs gantsche Leeftijd tot aan sijn Kruis-rol, Dood en Begraving: als mede 't Leven der H. APOSTELEN, met den Ondergang der Joodsche Republijk, en Vervolging der eerste Christen-Kerk in de MARTELAREN, tot op

CONSTANTIN DE GROOT.

Door een Liefhebber der Joodsche Oudheden.

Tot UTRECHT,

By { ANTHONY SCHOUTEN, HERMANNUS RIBBIUS, } Boeckverkoopers. 1700.

KONINKL.
BIBLIOTHEEK
TE 'S HAGE.

OPDRAGT
AANDE

Eerwaarde en seer Geleerde Heeren,

de Heeren Hoog-Leermeesters en Gods-geleerde Leeraren in de beroemde Opper-Oeffen-Schoolen en Bloeijende Gemeenten hier na genoemd:

Als met namen;

de Hr. CAMPEGIUS VITRINGA;

Hoog-Leeraar der H. God-geleerdheid in de vermaarde Opper-Land-Schoole tot FRANEKER.

de Hr. GUILIELMUS ANSLAAR,

Veel geagt en Getrouw Bedienaar des H. Euangeliums in de Groote Gemeente die Christus vergaderd werd tot AMSTERDAM.

de Hr. GERBRANDUS van LEEUWEN;

Volveerdig Mede-arbeider in de Bedieninge van het Goddelijke Woord, en Hoog-Leermeester der H. God-geleerdheid in de DOORLUGTE SCHOOLE der voornoemde Aansienelijke STAD.

Midsgaders,

de Hr. HIERONYMUS GUILIELMUS SNABELIUS;

Wel-Geleerd en yverig Verkondiger van 't Woord der Genade, in zijn Ed. Seer geliefde Gemeente tot DEVENTER.

Eerwaarde en Hoog-geleerde Heeren,

MYN HEEREN;

WAnneer wy ons selven uit het gemeen Erfgerucht der Aal-Oudheid, te binnen bragten, hoedanig eertijds de Heidense Priesters onder de waan-wijse Egiptenaars, van Oordeel waren, dat de Geheimenissen der Goddelijke saaken, alleen aande Kerk-Geheiligde Mannen moesten toege-eigend blijven; soo heeft ons sulks wel van verre, en als de schemering Afgebakend, dat het niet t'eenemaal onvoegsaam sou zijn, een Boek van dusdanigen Samenstel, aan Uw Eerwaarde Personen op te dragen; maar geensinds ingeboesemd, dat Uw Ed. ooit met afgunstige Oogen soud aansien, dat de Weetgierige onder 't gesuiverde Christendom, (by-aldien 't haar anders onmogelijk ware, den toegang tot den vollen Disch, in te ruimen,)

ten minsten met de Opgeraapte Kruimelen, welke van der Geleerden Tafel afgevallen waren, eenigsinds Verzadigd wierden. Want behalven dat het tegendeel daar van, aan al de Weereld kenbaar is, en de Bloeijende Gemeenten Gods, benevens de Hooge Schoolen, die de Plantzoen-Hoven der Kerke zijn, in het openbaar Getuigen konnen, met hoe Rijkvoerigen Talent van Wijsheid, Geleerdheid en Yver, Gy-lieden dagelijks, navolgens de bedeeling van elks Ampt en Gaven, de Verborgentheden der Bybelsche Godgeleerdheid, voor de Ooren van het Volk des Heeren, en derselver Aanquekelingen, open legd, en als Voortreffelijke Schriftgeleerde in het Koningrijk van den Heere Jesus onderwesen, te gelijk, Oude en Nieuwe Dingen, uit den Schat van beide de Testamenten, te voorschijn brengd: Soo hebben wy daar-en-boven ook noch in 't bysonder, Uw Ed. seer minnelijk Navragen, en Beurt-wijse Aanrading over onse beneerstiging, voor soodanigen blijk van Ongeveinsde toegenegenheid opgevat, datwe onse eigen onbequaamheid aan een zijde gezet, en van Uw Ed. bescheidentheid over 't hoofd gesien zijnde, ons des te meer aangemoedigd gevonden hebben, om in weerwil van ontelbare stribbelingen, daar in te volharden; op datwe, ten minsten soo veel wy konden, den Eisch der gener, die wy door Belofte verschuldigd waren, stukswijs voldeden.

Alle 't gene wy dan onder de Goddelijke bystand, in onse swakheid dus ver volvoerd hebben, en met een diepe Eerbiedigheid, uit de Besorging en Arbeid onser handen, aan Uw Eerwaarde hier komen Op te Dragen, dat sal buiten twijffel uit sich selven, aan Uw Ed. genoegsaam vermanen te gedenken, Dat, Soo de Man is, ook alsoo sijne kragten zijn. Soo nochtans, dat ons sulks geensinds van ons stuk verzet noch belet heeft, dat de Eer-genieting van Uw Ed. toegenegene verwagtinge, sich selfs niet genoegsaam verklaard, noch sou hebben schijnen aan te wijsen, wat ons in desen te doen stond? Als geensinds wrakende, dat de vrymoedigheid deser Op-Offering, in diervoegen, als een Vrugt van Uw Ed. eigen Zaaisel, wederom mogt tot sijn Oorsprong keeren, dat wy daar in een middel schenen gevonden te hebben, om met alle dankbaarheid, dat gene verder op te Bouwen, dat Gy-Lieden selfs alreede soo gunstig in ons had beginnen te Grondvesten. Derhalven staat de beurt nu aan onse Pligt, Uw Ed. af te bidden, dat gelijk wy dese twee Boek-Deelen uit een gulhertige opregtigheid des gemoeds, aan uwe Bescheidentheid overgeven, deselve ook alsoo niet onaangenaam, noch overlastig mogen vallen, omse in Uw Ed. goede bescherming te nemen; als die niet alleen seer wel geleerd zijd, een Werkstuk na de deugdelijkheid der grootste Klomp, en niet na het Bywerk te waardeeren; maar ook gewoon zijd de Twijffelachtige Dingen, die gemeenlijk twee Hand-vatsels hebben, na de beste zijde aan te grijpen. Het gene, by-aldien het ons ook alsoo in desen mag komen te gelukken, ons doet vertrouwen, dat de welriekende Olie van Uw Eerwaarde Namen, met welk dit Werk aan het Voorhoofd Gezalfd is, een soo lieflijken Geur daar aan sal byzetten, dat alle smeur en viese logt, die'er uit

uit de Menſchelijke hoedelooſheyd en onvermogen des Uitgevers, in mag overgelaten zijn, daar door t'eenemaal verdwijnen ſal: als den welken hier opentlijk voor Uw Ed. belijd, alle deſe dingen, onder veelerlei hulpmiddelen, tot een Uitſpanning ſijner Beroeping, en oorbaar verzet van een aanklevend Hertzeer, alleen ſlegts in ſoo nedrigen geſtalte is magtig geweeſt uit te voeren, datſe ongetwijffeld veel eer, alleen voor den Ongeleerden Nederlander, en die, welk den toegang tot veele ſchoone dingen niet ten ruimſten open ſtaat, als wel voor de Doorletterde Verſtanden ſullen ſchijnen ter Weereld gebragt te zijn. Doch het zy hier mede ſoo als het wil, en ſoo als elk van Uw Ed. deſelve na ſijn beſcheiden Oordeel ſal gelieven af te wegen. Wy hebben een Boek ter Weereld gebragt, en uit de Stoffe die'er in verhandeld werd, goed-gedagt het ſelve met den Naam te Doopen, van Voorbereidſelen tot de Bybelſche Wijsheid, en Gebruik der Heilige en Kerklijke Hiſtorien: hoedanig wy het Bewerp daar van, uit de Aal-Oudſte Gedenkkeniſſen der Hebreen, Chaldeen, Babyloniers, Syriers, Egiptenaren en andere, die by de keur der Geleerde Schrijvers van verſcheide Eeuwen gevonden worden, hebben te ſamen gebragt; met byvoeging van onſe Bouwkundige Oeffening over de Pragtige Tempel-Bouw van de Groote Koning Salomon: op datwe betoonden, in hoedanigen Gelijkzijdige Stand van Beſchouwinge, de Opperſte Wijsheid eertijds haar Huis gebouwd, en in alle ſijne Forme en Ordinantien, en Ingangen en Uitgangen, te midden van het Dienſtbaar Jeruſalem, tot een Heiligdom geſteld had. En daar mede onſe eigen verluſtiging, tot de reſt ſoodanig te ſamen knoopten, dat het alles te gelijk, onſen Naaſten te nutte konde zijn. Zijnde by ons ſelven ſeer wel verſekerd, van de voorkennis, waar door Uw Ed. weet, van hoe grooten voordeel de Uitpluiſingen der Oudheden en de Kundſchap der Konſt-handelingen zijn, en wat voorname Deelen der H. Schriften, d'alderbeſte Uitleggers, gemeenlijk daar door hebben ſoeken op te Helderen en te Verklaren. Voor de reſt meenen wy niet anders, of onſen toeleg is in dit Werk kennelijk genoeg, derwaards henen geſtrekt, om met veele Staaltjes te doen blijken, dat wy onder de meenigte der ſaken, die'er uit d'Oudheid in opgehaald zijn, ook de Suiverſte Gronden van de Bybelſche Leere der Saligheid, niet vergeten hebben vaſt te houden: Alhoewel wy, ongemoeid eenige twijffelagtige miſtaſtingen en langwijlige ſtribbelingen, by-na te ſchaam-agtig zijn, opentlijk te bekennen, hoe ſeer wy niet wel aangaande de Print-Tafereelen, met de onkunde der Konſtenaars geworſteld hebben, eer wy deſelve noch in duskens verminkten geſtalte, alſſe Uw Ed. hier mogelijk de Oogen verdrietig ſullen vallen, haar hebben konnen uit de handen wringen: en daarom biddenwe, datſe doch met eenige Oogluiking de monſtering paſſeren, en wy geen verder verwijt daar over mogen hooren; gemerkt we boven alle onſe vlijt en overgroote Bekoſtiging, door ons eigen Hertzeer en kommer daar ontrent, alreede deswegen genoegſaam meenen Geſtraft te zijn. Doch daar is miſſchien noch Trooſt overig; Want die het Goede

Zaad

Zaad draagd dat men Zaaijen ſal, ſegd de Kerk-zanger Pſalm cxxvi. gaat wel al Gaande en Weenende; maar voor ſeker, hy ſal met Gejuig wederkeeren, Dragende ſijne Schooven. Of het nu ook God verder believen ſal, ons afgaande leven, tot het vol-einden van noch een ander Voornemen, uit te rekken? ſtaat ons al vry wat twijffelmoedig af te wagten; namdien het ons toeſchijnd, datwe door een vaſtgezette Droeſſem der Droefheid, ſoodanig ſelfs van het overige onſer Dagen beroofd worden, datwe reeds van de voorby-gegane uit den cxix Pſalm mogen ſeggen; Indien de Wet des Heeren niet en ware geweeſt al onſe vermakingen, wy waren al lange onder den laſt des Druks vergaan. Dog gelijkwe nu nog in 't leven zijn, alſoo roemen wy in het midden der tegenſpoeden, ook deſe Waarheid ondervonden te hebben, Dat den Menſche niet alleen by Brood en leeft. En daar op met geduld gewapend zijnde, hebben wy onder de Goddelijke byſtand, de bedreigingen des Ongeluks nu en dan het Punt des Verſtands toegekeerd, en al dikmaal een Beentje gezet. Vertrouwende dat God onſe Onnooſelheid en ſtillen wandel, van 't Onverſtand der Hooveerdige, niet geheelijk en ſal laten onderdrukken; want onſe Ziele is de veragtinge en den ſpot der Geruſten, al veel te zat geworden. En om dat wy mede in deſe tuimelziekе dagen, het goede voor den Staat des algemeenen Vaderlands verhoopen, ſoo willen wy ook met de Geloofs-genooten bidden, dat wy na alle gedreigde Samenſpanningen tegen onſen Godsdienſt, den Vyanden der waarheid, eenmaal die Belijdenis mogen uit den hals geperſt zien, dat ſy God en het Lam dat op den Throon zit, geenſinds en hebben konnen Overwinnen. En dit aldus in opregtigheid geſegd hebbende, willen wy aflaten Uw Eerwaarde Ooren, met eenige langer bewoording laſtig te vallen, maar deſe Opdragt tot Borg en Gijſelaar ſtellen, voor de achting, welkwe voor Uw Ed. Perſoonen en ongemeene Gaven, in onſen Boeſem omdragen; en God daar-en-boven bidden, dat hy een yder van Uw Ed. ſijn toevertrouwd Talent, meer en meer wil toebereiden en bequaam maken, om den Onkundigen te leeren, de Dwalende te ſchutten, en veele ware Geloovige het Koningrijk van Jeſus toe te brengen; op dat ſy met ons en wy met haar, mogen overgezet worden in den Staat der Eeuwige Saligheid. Dit wenſt hy, die ten Oorkonde van alle 't geene hy dus ver al ſtamelende geſegd heeft, met veel Eerbied daar by betuigd, te zijn

Der Eerwaarde en ſeer Geleerde Heeren,

Haar onderdanigſten Dienaar

WILHELMUS GOEREE.

VOOR-REDEN
Aan den bescheiden en seer
GODVRUGTIGEN LEZER;
En in 't bysonder aan onse Lands-genooten, de goede Burgerschap der Stad Middelburg in Zeeland.

Beminde LEZER &c.

GElijkerwijs de Levitische Priesters in de Babylonische Gevangenschap, eens seiden van Jerusalem, die groote Kerk-bewaarster des Joodschen Godsdienst, alsoo mag ik ook van mijn Geboorte-plaats seggen; Indien ik u vergete ô Stad mijnes Vaderlands, soo vergeet mijn rechter-hand haares selfs; en ik zy van nu aan by uw, als onder de Dooden gerekend. Denk dan niet waarde Lands-genooten, dat wy uit een aangebooren haat, of opzettelijke wrok, onse inwooninge onder uwe Burgerschap, verachtelijk de schop gegeven hebben; want wat welgebooren Mensch en siet niet geern den rook in sijn Vaderland na den Hemel opgaan? Maar gelijk een trouwhertig Man te mets sijn aangesicht verbergd, op dat hy de laatste Doodsnikken van sijnen stervenden Vriend niet en sou verplicht zijn aan te schouwen; alsoo word ook een omsichtig Mensche, door een donkere Wolke, wel geraaden, tijdelijk na een goede schuil-plaats om te zien. Wy en twijffelen geensinds, of alle die ons, gedurende den tijd onser inwooninge onder u-lieden, gekend of naauwkeurig met ons omgegaan hebben, heugd het mogelijk wel, dat wy beneffens een stil en Burgerlijken wandel, ons doorgaans beneerstigd hebben, om den meesten tijd, die we machtig waren, als ledige uuren van onse beroeping af te knijpen, te besteden tot het versaamelen van verscheide dingen, waar van wy de hoop by ons meenden te vinden, om ter tijd datse souden rijp geworden zijn, onsen Naasten daar mede dienst te doen; en wy souden ongetwijffeld verscheide volwasse Vruchten van alsulke Zaaisels, met een veel minder traagheid hebben voortgebracht, indien wy, nevens de ontbering sommiger voorname hulp-middelen, niet soo grooten gebrek aan goede hand-havers onder onse Lands-luiden hadden ontwaar geworden. Want niet tegenstaande het wel waar is, dat een voordeftig Huis, door Wijsheid gebouwd, en door Verstand bevestigd word; soo behooren daar nochtans ook veelerhande Konst-handelingen toe, souden de Binne-kameren met aangename Cieraadien vervuld, en bevallig aan het oog van den Beschouwer gesteld worden. En nadien onsen toeleg al van overlang gestrekt lag, om allengskens eenigen Voorraed tot het opmaaken van veelerlei Bybelsche Oudheden by-een te saamelen; en wel voornamelijk sulke, welke den omslag van den Godsdienst des Ouden Verbonds, en het leven der eerste Vaderen aangaan; (en onder deselve in het bysonder die soort van Bybelsche Wijsheid t'ontswagtelen, welke ons soo in de Bouwinge van Noachs Arke, als den Tabernakel van Moses, en naderhand den Tempel van Salomon, en derselver herbouwing in de latere tijden, volgens het Gesichte van Ezechiel voorkomen;) soo zijn ons onder die oeffening niet alleen veele andere fraaje dingen in de hand gevallen, welke boven die der Hebreeuwsche, ook de Oude Zeden der Chaldeesche, Syrische, Egiptische, Phenicische en andere Volkeren eigen schenen, en door veele toevallen met het Volk Israels en den Joodsche Godsdienst, doorgaans in de H. Boeken gemeenschap hebben; maar die ons ook volkomentlijk afvorderden, datwe deselve niet volswierig, sonder behulp der Teeken en Schilderkunde, tot het byvoegen van Print-Tafereelen souden konnen uitvoeren. Invoegen wy ons dan ook hier door vermaand vonden, na bequame hulp-middelen om te zien; dewijl het gebrek daar aan, onse voornemens merkelijk deden vertragen. En ter tijd dat ons het geluk in veelen scheen beternis te beloven, en onse toeleg in het bysonder door raad en daad van wijse en geleerde Mannen, onder de toenemende welvaard van uwe Stad, scheen gesteven te sullen worden; siet daar, soo quam een Dwerrel-wind te midden uit uwe Kerke opgeresen, die, na dat sommige uit de Geestelijken elkanderen in haare Vergaderingen en op den Predik-stoel een wijle tijd, over het Oud-nieuws, als rasende Katten hadden in het hair gezeten, ten laatsten soo hevig over Hof en Raadhuis henen braveerde, dat ook selfs de nieuw-geopende Deur van uwe Hooge School, eens-klaps daar door wierd toegebonst. Doe seiden wy in stilligheid by ons selven; Immers ist nu uit met onse verwachtinge, en de hoop die leid'er toe, LAAT ONS VAN HIER GAAN. Dus stapten wy dan herwaards over, en quamen in dese groote Stad Amsterdam; daar wy wel een tamelijk aantal van goede Raadsmannen en konstige mede-helpers ontwaar wierden, maar naauwlijks een half-hand vol goede bekende vonden, en de rest onser nabestaande alleen nagelen aan onse Doodkist waaren: en God beterd, ook soo-

ſoodanig wel zijn ſullen, tot dat wy het Bedde in het Graf gemaakt hebben, en de Spa over ons geveegd ſal zijn. En alhoewel onſe ziele over der ſelver reddeloos gedrag, en ſchaamteloose Eer-kreuking, ſoo grooten verdriet gehad heeft, dat het verre het bereik van alle vertrooſting ſchijnt te boven geſtegen te zijn; ſoo heeft ons ſulks noch wel het meeſte geſmert, in die dagen, in welkwe als een eenſaame Moſſe op het dak, ons brood gelijk een ſmakelooſe aſſche gegeten, en onſen drank niet ſelden met Tranen hebben gemengd: En God weet, waar en wanneer noch eens de moetwil der gener die ons alleenig ſmaden, om 't geen wy het alderprijſſelijkſt achten, haar leſten ſteen geleid ſal hebben. Doch dewijl alle deſe dingen vergaan, en ymand wel ſeer laag ſou moeten beneden ſich ſelven verzonken liggen, die niet verre boven een geleden leed ſou konnen ſtreven; alſoo hebben wy dan ook onſe alderdiepſte bekommeringen, op de Goddelijke Voorſienigheid gewenteld, om de reſteerende uitgangen daar van, in ſtilligheid af te wachten; wetende dat'er doch kant noch wal te bezeilen is met ſulke, welke de Grendelen van eer en ſchaamte doorgebeten, en 't gemoed onder tijd-winninge, ſoo dik en bol met Weeuw en Weeze-ſmeer omſwagteld hebben, dat'er noch verdienſte, noch verſtandelijke reden, noch beklag, noch verwijting, noch bedreiging, nochte miſſchien ook geen Gerichts-dwang meer op hegten wil. En ſulks moet niemand wonder doen: want Melaatsheid en een ongevoelige huid, wierd eertijds van de vroomſte onder de Joden geloofd, een rechtveerdige ſtraffe te zijn, van fopsheid en over-beeſtagtige Ondankbaarheid: gelijk ons de Geleerde uit de fraaje Schriften van den vermaarden Maimonides hebben aangeteekend. Sulks dat ons in duſken noodweer niet anders te doen ſtaat, dan God en onſe Hooge Overheden te bidden, dat doch ſulken uit-ſchot van Menſchen, die, na datſe ſelfs als 't ware, haar eigen Ouderen genoegſaam by levenden lijve Ontvoogd, en haare mede-Erfgenamen, niet anders als oſſe aan een Boom gepiſt waren, een ſoort van Baſtaardie aan 't been geklampt hebben, ook noch toeleggen, om derſelver nakomelingen tot den Bedelſak te brengen; dat die, ſeggenwe, doch nooit de Beſcherm-Heeren van onſe Ouderlooſe Weezen mogen zijn; want ſoo dat gebeurd, ſoo ſtaat het vaſt, dat het die onnooſele Schapen in haar hart ſpijten ſal, dat een vroeger dood, haar voor dien ongelukkigen dag niet en heeft in 't Graf geſleept: en daarom ſchamen wy ons geenſinds, dat duſdanigen voornaam Hoofd-deel, van onſe Uiterſte-Wil, voor al de Weereld ten toone ſtaat: noch ook dit niet, dat wy ons geen van alle ſulke rampſpoeden ſoo ſeer hebben willen bekreunen, datwe van opſet ſouden geworden zijn, om van dat padt, welkwe dus ver deugdelijken meenen bewandeld te hebben, een hair-breed af te wijken; veel min dat wy ſouden nagelaten hebben, ons gering vermogen tot nut van onſen naaſten aan te leggen. Om daar van nu wederom eenig kennelijk proefſtuk onſer beneerſtiging, en niet heel-geringe bekoſtiging te geven, wy onſen Godvruchtigen Lezer deſe twee Boek-deelen, tot een Voorbereidſel der Bybelſche Wijsheid en gebruik der Heilige en Kerklijke Hiſtorien, willen ter hand ſtellen: ſonder dat wy nochtans aan onſe zijde, van voornemen zijn, eenige Naam of Roem daar by te willen opſteken; ten zy mogelijk, een geringen Opperman, die wel toebereide Kalk en Steen heeft aangebracht, t'eeniger tijd ſou mogen ſeggen, ook aan het Huis gebouwd te hebben. Echter willen wy het niet geheel buiten verwachtinge houden, of alle die uitgeſogte, en niet heel gemeene ſtoffe, welkwe daar in uit de aaloudſte gedenknis der Volken, en geleerde Schriften die de Eeuwen hebben uitgeleverd, door veelerlei hulp-middelen, tot een Ornament der Heilige Boeken hebben te ſaamen gebracht, ſullen ten minſten aan onſen Land-aard, en aan alle die de toegang tot veele ſchoone dingen geſloten ſtaat, aangenaam en nut zijn; nadien wy ons laten voorſtaan, dat'er weinig in ſal gevonden worden, dat ten minſten niet fraai te weten is; alhoewel wy ook geenſinds en twijffelen, of alles ſal elk en een yder van onſe Lezers, niet even wel gevallen: en daar ſullender mogelijk ook geen ontbreken, welk als door een heimelijke afgunſt, duſdanigen ſoort van Boeken, niet geern in de Taal, en in de hand des gemeenen Volks overgeleverd zien. Doende daar in niet anders, als oſſe vergeten hadden, dat God het gantſche Menſchelijk geſlacht, uit eenen Bloede gemaakt, en van den beginne met eenerlei ſprake begaaft heeft; op datſe haare gedachten malkanderen lichtvoerig ſouden konnen openbaar maaken. En nadien die Menſchelijke pligt als noch niet en heeft uitgediend, ja dat deſelve daar-en-boven allenskens met noch veel andere pligten van gemeenſaamheid is verſeld geworden, ſederd dat de Aarde in veele Spraken en Taalen geſplitſt is; alſoo heeft ons ſulks aangeraden, deſe Bybelſche Voorbereidſelen, met den Oorſprong der Spraak en der Taalen te beginnen.

Voorwaar men behoorde te weten, dat de ſpraak en de Reden den Menſche buiten de gemeene Scheppinge, die hy uit de Aarde Aards bezit, den Menſche byſonderlijk gegeven is; en dat hy geenſinds een verſtandelijke Taal, van naturen uit hem ſelven, als uit ſijn eerſte maakſel ſpreekt, gelijk de ervarentheid geleerd heeft; nadien anderſinds ook alle Menſchen ten minſten twee Taalen ſouden ſpreken; een die hem natuurlijk aangebooren waare, en een die hem ſijn opvoedinge leerde. En derhalven moet men de eerſte Taal niet alleen van een Goddelijke afkomſt, maar ook van groot nut achten, dat de Menſch boven de Reden, die hem van God op gewin gegeven is, een bezitter van een of meer verſtanelijke Taalen is. Sulks dat dan de droomen der Heidenſche Schrijvers te belacchen

zijn, welke de Menſchen even als de Beeſten hielden; en meenden datſe de Spraak by toeval, en niet door inſtellinge gekregen hadden. En alhoewel wy uit Moſes meenen te leeren, dat'er voor en na de Zondvloed, tot aan de Verſtroojing der Volken, maar eenerlei Taal is geweeſt, welke na alle waarſchijnelijkheid de Hebreeuwſche was, en die groote Wetgever Iſraels, met andere H. Mannen, ook in die Taal geſchreven hebben; ſoo en moeten wy nochtans niet meenen, dat'er terſtond op de Babyloniſche Stad en Tooren-bouw, geheel-nieuwe Taalen voortgekomen zijn; maar wel dat de verſtroojinge des Volks, die door de on-eens-geſindheid der gemoederen op de baan quam, de wortel-oorſaak der verſcheide Taalen geweeſt is; die allengskens ingekomen, en met'er tijd meer en meer van de eerſte of aal-oude Hebreeuwſche Taale afgedwaald en verbaſterd zijn. Al 't gene wy wel eenigſinds twijffelachtiger, navolgens de gedachten van ſommige fraaje Godsgeleerde, in ons Eerſte Deel hebben opgeſteld, op datwe niet al te klakkeloos daar van en ſchenen te verſchillen; doch in het Tweede Stuk, met meerder uitvoerigheid nader onderſogt, en aan de waarſchijnelijkheid getoeſt hebben. Voorts heeft ons Moſes wel de afkomſt van 70 Volken uit de Sonen van Noach, navolgens haare Huisgeſinnen en Spraaken beſchreven; en daar by aangeweſen, dat de Verdeelinge der Aarde in de dagen van Peleg geſchied is; doch nergens heeft hy de byſondere Spraaken der Stamhuiſen ſelfs, met ſoodanigen onderſcheid verhaald, dat men daar uit ſoude meenen, dat'er juiſt 70 verſchillige Spraaken ten ſijnen tijd bekend, en uit de Babyloniſche verwerringe voortgekomen waaren, daarder mogelijk geen 30 verſcheide in het gantſche Oude Teſtament zijn geweeſt. Ook heeft hy wel aangeteekend, met hoe veel Zielen de Aards-vader Jakob in Egipten gegaan, en daar uit vermeenigvuldigd is geworden, Exod 1: 5. doch hy en heeft niet de minſte blijk achtergelaten, waar uit de Joden, juiſt 70 Taalen aan de 70 Soonen Iſraels ſouden konnen toepaſſen; gelijk eenige nochtans uit Deut. 32: 8, 9. drijven; en daar uit leeren droomen, dat het Joodſche Sanhedrin eertijds in 70 Taalen geoeffend was, om yder in ſijn Taal te konnen hooren en recht doen. Dus zijn dan alle Taalen, van de een eenige Taal door veelerlei reden en toevallen, van Verſtroojing, Overheering, verval in Godsdienſten, en ſlordigheid der tijden, by de Volken afgewiſſeld. Onder welke het eene Volk vry meerder dan het ander gepoogd heeft haar Taal breed uit te zetten, en op te bouwen: hoedanige voornamelijk de Romeinen te achten zijn, die ſulks ook in alle haare Gerechts-handelingen wilden in acht genomen hebben, niet tegenſtaande ook de Griekſe Taal by hen ſeer gemeen was: 't geen de Hebreen noch de latere Joden, uit een byſondere afkeerigheid van andere geſlachten, nooit be-yverd, maar veel eer ſelfs tegengeſtaan hebben. En nadien Gods Voorſienigheid gewild heeft, dat alle de H. Boeken des Ouden Verbonds, in de Oude en eerſte Taale beſchreven ſouden worden, gelijk die alſoo in deſelve van Moſes begonnen waaren; en dat die, welke tot den Bundel van het Nieuwe Teſtament behoorden, ons oorſpronkelijk in het Grieks ſouden ter hand komen, ten zy mogelijk dat Mattheus ſijn Euangelium in 't Hebreeuws geſchreven heeft; alſoo moet men gelooven, dat de kennis der Taalen, van een onwaardeerlijk nut is; om ſoo wel de oorſpronkelijke, als de Overſettingen van die Schriften, welk oud en van overlang in de Kerk aangenomen zijn, te doorgronden, en de ſuiverheid der oude Taal, en naauwkeurige bewaringe der ſaaken in die Boeken, aan yder te verſekeren, en de kennis der Goddelijke Schriften, aan alle Natien door noch andere getrouwe Vertaalingen, voort te zetten. Gelijk daarom ook het Kruis van den Saligmaaker Jeſus, niet ſonder verborgen uitſicht, met de Drie voorname Hoofd-taalen der Weereld beſchreven was; en naderhand op Jeſus Hemel-vaard, in de Apoſtelen, door de Gave der Taalen achtervolgd is: op dat het de eerſte Kerk aan geen wettige getuigeniſſen haperde, die betoonden, dat deſſelfs Leere van den Hemel was, en de Soone des Menſchen nu verheerlijkt, als de Soone Gods met macht heerſchende, aan ſijne rechterhand geſien wierd, komende op de Wolken; gelijk hy ſtaande voor den Joodſchen Raad, voorſeid hadde, Matth. 26: 64. En nademaal wy door den tijd genoegſaam ontwaar geworden zijn, dat niet alleen de geſchreve Boeken, de voorname Schatkiſten der voorledene ſaaken, maar ook de Bewaarſters der Taalen zijn; alſoo moet men waarlijk de Lettervindinge, van een overgroote nuttigheid agten: als met welk men door een ſeer kleen getal bekende Figuren, alles kan in 't geheugen houden, wat'er ooit by de Menſchen geſproken, gedacht, gedaan en voorgevallen is. 't Geen van de wijſte onder de Heidenen aangemerkt zijnde, haar de vindinge der Letteren, niet den Menſchen, maar de hoogſte God heeft doen toeſchrijven: gelijkſe deſelve ook ſeer verre boven de Tooverkonſt quamen te achten. Doch gelijk het vry onſeker is, wie men voor den eerſten vinder der Letteren te houden heeft; alſoo hebben de Joden ook veel dwaalſieke Fabelen bygebracht, daar inſe twijffelen, of Moſes of Abraham deſelve aldereerſt in gebruik gebragt heeft? Maar nadien men uit veele giſſingen de Letteren ſeer Oud, en mogelijk wel van Adam af, ſou mogen ſtellen; ſoo willenſe eenige de Aſſyriers toegeweſen hebben; om datſe meenen, dat de Menſch aldaar geſchapen is; En Origines ook gedenkt aan een Boek, de Openbaringen Adams genoemd. Op welke giſſingen men weinig ſtaat te maaken heeft, wanneer men aanmerkt, dat de Landſchappen voor de Zondvloed, van wegen de onverbroke geſtalte des Aardkloots, niet ſoodanig als naderhand, in verſcheide naamen en Rijken verdeeld zijn geweeſt, en de Aardkring waar-

ſchij-

ſchijnelijk door de Zondvloed ontmaakſeld, en t'eenemael van ſtands-gelegentheid der bewoonbare deelen veranderd is; en derhalven dat men te vergeefs op deſe Aarde, na het Paradijs, en na het Landſchap Aſſyrien ſoekt, dat voor de Zondvloed ſou geweeſt hebben: 't Gene wy tegen het gemeen gevoelen, in ons Tweede Boek-deel, uitvoeriglijk ſullen afdoen. Maar nadien wy even wel voor hebben, de herkomſt der Letteren na te ſpooren, ſoo ſullen wy daar in niet alleen een kennelijke ſweem in derſelver over-erving en afwiſſeling der Formen ontwaar worden; maar ook ſchijnen te ervinden, dat de oude Hebreeuwſche Letteren, die men thans Samaritaanſche noemd, de Oudſte zijn, en in achting blijven van wegen haar oorſprong. Waarom eenige meenen, dat de H. Wet-boeken, met deſelve Letteren geſchreven, de Oudſte en ſuiverſte zijn, en aldernaaſt met het hand-ſchrift van Moſes over-een komen. En gelijk met'er tijd, de Letteren ſoo wel als de Taalen eenige verandering hebben ondergaan; alſoo is ook al van ouds de Schrijf-wijſe ten aanſien des Aanvangs en des Eindigens, verſchillig geweeſt: want eenige begonden van de rechter na de ſlinker, andere van de ſlinker na de rechter-hand te ſchrijven: en daar zijnder ook geweeſt, die in recht-neergaande Kolommen, en ook ginds en weder ſchreven, even als de Oſſen ploegen. Maar gelijk de beſte en alderkortſte wijſe, van door een weinig getal van onderſcheide Letteren te konnen ſchrijven, ons te gelijk met de rijke ſchat der Goddelijke Schriften, ſeer gelukkig is ter hand gebleven; alſoo ſullen wy door de beſchouwing van alle die dingen, lichtelijk bemerken, van hoedanigen nut en lichtvoerigen oeffening onſe gewoone Letteren zijn, ten aanſien van die ontelbare, langwijlige, en laſtige Schrijf-wijſe der Chineſen, en de ongewiſſe Beeldſprakige Teekenen der Egiptenaren; die waarſchijnelijk nooit tot het gebruik des gemeenen Volks konnen overgaan, en ſelden meer dan ſtuks-wijſe, ſelfs van de aldergeleerdſte Prieſters en Schriftgeleerden onder hen, gekend en verſtaan worden. Om waar van daan aan onſen weetgierigen Lezer eenige blijken mede te deelen, het ons geen oncieraad ſcheen, de gewaande Alphabêten van Enoch, Abraham en Salomon, de oude Samaritanen, de latere Hebreen, of liever het Chaldeeſche van Ezdras, de Pheniciſche, Egiptiſche, Armeniſche, en meer andere Schrijf-letteren, met haar eigen ſweem en beeldnis te vertoonen; en daar toe noch eenige der voornaemſte, in vergelijking tegen malkanderen te ſtellen; op dat elks minder of meerder afwiſſeling, tegen haar aal-Oude eenvoudige oorſprong, lichtelijk ſou konnen afgedwongen worden. En nadien de Egiptenaren van ouds op de vindinge der Letteren, en de Zin-teekenen daar uit ſy gevonden ſouden zijn, roem gedragen hebben, en het eenige Oudheid-lievende Mannen geluſt heeft die dingen met veel ſweetens uit te pluiſen; ſoo hebben wy onſen Lezer geen van alle die vermaakelijke giſſingen willen onthouden; op dat men ten minſten bedenkelijk weten mocht, van welk een Beeld der ſaake, de meeſte Letteren, ſoodanigen form en gedaante bekomen hebben, als ſy door over-erving van de oude Egiptenaren, Pheniciers, Grieken en Romeinen, tot onder ons op heden hebben behouden. Waar toe wy dan ook geenſinds de ſtoffe, waar op men van ouds de Letter-maaking, dat is het ſchrijven oeffende, hebben willen vergeten; op dat men daar door niet alleen weten mocht, waar van daan wy de Naam-woorden, van Papier, Bladen, Vellen, Boeken, Rollen, Tafeletten, en diergelijke behouden hebben; maar dat ons daar door ook de ſpreekwijſen in de H. Boeken en andere oude Geſchriften, ten uiterſten klaar om verſtaan ſouden weſen: en wy en zijn ook niet te ſpaarſaam geweeſt, eenige oude formen daar van, beneffens de Stiften, Griffen, Priemen en Pennen, met welk men van ouds plagt te Schrijven en te Graveeren, in een Printverbeelding te vertoonen. En nadien wy dit alles voor-af geſonden hebben, om daar mede tot de H. Bybel-ſchriften, en haar oorſpronkelijkheid over te gaan; alſoo ſcheen ons den draad der ſaake als doen af te vorderen, de Oude herkomſt van den naam der HEBREEN na te ſpooren, en bedenkelijk te houden, of deſelve niet van wegen Abrahams Overtogt der Rieviere, mach op de baan gekomen zijn? nademaal men nergens by Moſes, voor ſijn overgang, de Hebreen genoemd vind. Daar ook te onderſoeken ſtaat, of de Hebreeuwſche Taale alleen ſuiver in het Huis van HEBER gebleven is, en of ſie wijſſelijk en wel doen, die de HEBREEN daar van willen genoemd hebben. En ſal de oudheid van de Hebreeuwſche Taal duidelijk genoeg ſchijnen door te ſtraalen, wanneer wy aanmerken, dat Moſes niet dan enkel Hebreeuwſche Naamen aan de Oudſte en eerſte dingen gegeven heeft; 't geen hy waarlijk niet als een Overſetter, alleen in beteekenis, uit eenige andere ouder Taale, in het Hebreeuws heeft overgebracht, tegen den ſtijl van alle goede Hiſtorie-Schrijvers. Hoedanig ons ook niet duiſterlijk ſal konnen blijken uit den eigen naam Gods JEHOVAH, en uit alle de Steden en Volken der Canaaniten, die alle Hebreeuws zijn, en ſeer gemeenſaam voor Iſraels intogt, met deſelve geſproken hebben; ja de Bybelſche Taale, ook de Taale Canaans, in de H. Schrift genoemd word, Jeſaia 1: 18. Gelijk dan ook dit, namelijk dat de Pheniciſche Taal, van ouds daar mede een en deſelve was, ons niet langer en ſal doen vreemd ſchijnen, dat veele Griekſe woorden louter Hebreeuws zijn; gelijk aan eenige ſtaaltjes blijken ſal. Waar toe veel ſal helpen, door eenige ſchemerachtige bedenkingen aan te wijſen, in wat Linie der eerſte Volken na de Zondvloed, de Hebreeuwſche Taal bewaard; en hoe ſe naderhand, ſederd Moſes Schriften, alleen ſuiver in het Oude Teſtament behouden is. Welke Taal, om datſe de eerſte is geweeſt, en ook aan Adam in het Paradijs

en

en Staat der Rechtheid gegeven is, sommige geleerde Mannen heeft doen denken, dat men in het Eeuwige Leven, alleen deselve Hebreeuwsche Taal sal spreken. Gelijk den Staat der Gelukzaligheid ons ook niet selden in de H. Boeken, onder het naam-woord van PARADYS, te vooren komd. Maar nadien het Joodsche Volk na alle waarschijnelijkheid, t'eeniger tijd een verandering in haare Schrijf-letteren heeft ondergaan; soo en moet men niet denken, dat alle dese dingen, soodanig van yder geweten, en even-eens aangenomen zijn, dat'er niet veel en verscheide gevoelens der Geleerden, over en zijn ter baane gekomen; op dat men eenmaal te recht weten mocht, te wat tijd, en om welke noodige reden, de Joden haar oude Hebreeuwsche Letteren verlaten, en volgens Hieronymus getuigenis, de Chaldeesche aangenomen hebben; daar sy doch ten aansien der Bybel-schriften selfs, de suiverheid der Oude Taal behouden hebben? Waar toe sommige, veel geleerde Mannen weten in te brengen, welke daar willen, dat de hedensdaagse Joden, noch deselve Letteren van Moses hebben. Doch gelijk Morinus, I. Vossius, Walton en andere Taal-geleerde, dese Letter-wisseling tot de tijden van der Joden wederkeering uit Babel brengen; in welke LXX Jaarige Ballingschap, de Joden, de Oude Hebreeuwsche Schrijf-wijse der Letteren ontleerd, en de Chaldeesche allengskens aangenomen hebben; alsoo houden sy, dat de Schriftgeleerde Ezdras, de H. Boeken, die te vooren met de oude Hebreeuwsche Letteren (die nu Samaritaansche genoemd zijn,) beschreven waaren, met Chaldeesche Letteren afgeschreven heeft; en dat die sederd onder hun tot op heden alsoo behouden zijn. Doch dat den selven Ezdras alleen de Letteren, en niet de Taal der Chaldeen is nagevolgd, blijkt eenigsinds schemer-achtig uit Neh. 8: 9. daar het Oude Wet-boek in 't Hebreeuws den Volke voorgelesen wordende, 't selve in het Chaldeesch werd uitgeleid; om datse niet alleen de Letteren, maar selfs ook de suiverheid der oude Hebreeuwsche Taal, grootdeels ontleerd, doe meest de Chaldeesche gewoon waren te spreken, en mogelijk best verstonden. Waar tegens niet veel en doed, dat sommige uit Neh. 13: 24. inbrengen, dat de wedergekeerde Joden voor de suiverheid van haar eigen Taal yverden; en Nehemias niet en wilde dulden, dat de Kinderen der vremde Wijven, die half Asdolisch spraken, onder haar woonen souden; nadien sulks in wat later tijd schijnd geschied te zijn, en onder de dingen moet gerekend worden, die tot de Reformatie dienden; waar in men soo wel de Oude Taale, als de Zeden des Joodschen Volks, allengskens in haar ouden stand sogt te brengen. 't Geen dan ook wel meest het gemeene Volk, en niet soo seer de Priesterlijke Mannen, de Oudsten en de Schriftgeleerden aanging; om dat die ongetwijffeld de Hebreeuwsche Taal, beter bewaard hadden. Gelijk ook de Propheeten, Haggai, Zacharias en Malachias, na de wederkeering, haare Prophetien in 't Hebreeuws hebben opgesteld: blijvende altijd de Taale Canaans in de Kerke. Maar nadien eenige dit stuk in twijffel trekken, en daar by willen, dat de hedensdaagsche Hebreeuwsche Letteren, de rechte, oude, en onveranderde zijn, met welke de oorspronkelijke Wet en andere Heilige Boeken eertijds geschreven zijn; alsoo hebben wy veele getuigenissen opgesogt, op dat wy de waare Oudheid en rechte form der Heilige Letteren, uit de Opschriften van Hebreeuwsche Penningen en Graf-steenen, ten minsten waarschijnelijk maakten; en besagen hoe en op wat grondsteun de geleerde Mannen, haare bewijsen voor de Letter-wisseling gebouwd hebben. En gelijk wy een goed-aantal van heele, halve, drie-en vierlingen van Hebreeuwsche Sikelen, in afbeelding hebben te saamen gebracht; alsoo sullen wy behalven de kundschap der oude Samaritaansche en Chaldeesche Letteren, verscheide opmerkelijke zin aanduidingen, in derselver Opschriften ontwaar worden, die ons de tijden en voorvallen wanneerse geslagen zijn, als mede de eigenschap van de benamingen der Los-en Offer-penningen, sullen aanwijsen: Niet tegenstaande wy ook al werk hebben moeten over-hoop haalen, om te toonen, hoe en waarom dusdanige Penningen van sommige verdacht gehouden worden; dewijl het seker is, dat'er veele van alsulke Oudheden, den Menschen voor waarlijk Oud en goed in de hand gestopt worden, die t'eenemaal valsch en versierd zijn. Onder welke Penningen, dan ook die voornaamelijk als bedriegelijk te boek staan, welke met het Tronie-beeld van Moses, van Salomon, en diergelijke te berde gebracht worden; nademaal het maaken van Mensch-beelden, den Joden eertijds niet gemeen en schijnd geweest te zijn; waar toe wy het oordeel van ervaren Penning-verklaarders en Oudheid-kenners, te rade genomen, en de spits hebben laten afbijten; op datwe daar uit souden leeren, hoe veel de Geleerde doorgaans met de getuigenissen der Oude Penningen op hebben, en hoe ver men derselver geloofbaarheid betrouwen mach. Doch dit en isset noch niet al dat tot dit stuk behoord; nademaal soo wel tot de Oudheid der Heilige Letteren, als tot die der eerste Taal, ook de oorsprong der Klank-stippen, die men Punkten noemd, als mede de toevoering der Byklanken, in aanmerking komd: als dewelke van sommige Taal-geleerde alleen voor een nieuwe vindinge van ettelijke honderd jaaren na Christus gehouden word; en niet datse van Ouds, natuurlijk aan de Hebreeuwsche Letter-maaking en Schrijfwijse van Moses, zijn eigen geweest. Sulks dat deselve Klank-stippen, eerstelijk daar souden bygezet zijn, wanneer men de Taal, waar in men de Heilige Boeken oorspronkelijk had, voor inkomend verval heeft poogen te behoeden; op datse daar door niet alleen in haare rechte lesing en uitspraak behouden wierd, maar ook des te gemakkelijker en netter aan andere Volken souden konnen over-geleerd

worden:

worden: Gelijk ook gebeurd is, en aan andere Taalen, door byzetten van eenige Lees-teekenen, noch gebeurd. Hoedanigen nieuwigheid der Klank-ſtippen, grootdeels hier door onderſteund ſchijnd te worden, dat de Samaritanen, welke de eerſte of oude Hebreeuwſche Letter-vorm, alderſuiverſt bewaard hebben, als nog geene Punkten en kennen; en de Joden ſelfs, de Wet als nu nog met Chaldeeſche Letteren, ſonder Punkten in hare Synagogen leſen; en volgen buiten twijffel daar in, de oudſte gewoonte: Gelijk ook alle de beſte en oudſte Afſchriften des Bybels, ſonder Punkten zijn. Ook en word'er in den Joodſchen Talmud, nochte by de eerſte Chriſten Kerk-vaders, van de Punnten geen gewag gemaakt; alhoewel in beide nogtans genoegſame gelegentheid daar toe voorkomd. Waar by mede komd, dat ook geen minder verſchil over de later byvoeging van de Punkten der Arabiſche en andere Ooſterſche Taalen gevonden word. En gelijk de geleerde Morinus, Kapellus, I. Voſſius, Walton en den Vader Simon, met eenige andere, haar wel meeſt van dit gevoelen hebben willen betoonen te zijn; alſoo ontbreekt'er ook geen groot aantal van geachte Mannen, welke beneffens de jonge Buxtorf, het tegendeel beweeren; onder welke ook nu noch onlangs eenen Joſephus Cooper by de Engelſchen, ſich dapper voor de Oudheid der Punkten in de bres geſteld, en veele getuigeniſſen van Joden en Chriſtenen tot ſijn bewijs-redenen heeft bygebracht; die alle daar op uitloopen, dat de Klank-ſtippen, even als de Klinkers aan alle Taalen, natuurlijk eigen aan de Hebreeuwſche Taal, en derhalven tijd-genooten en even oud met deſelve zijn. En daar toe veele bedenkingen en voorbeelden bygebracht hebbende, ſchijnd hy echter de ſaak niet ſoo geheel afgedaan te hebben, dat'er niet veele nieuwe Twiſt-vragen over en ſouden konnen op de baan komen: nademaal het eenige ſeer bedenkelijk ſchijnd, waarom de eerſte Inſteller deſer Taal (het zy men de Klank-ſtippen oorſpronkelijk van God, of van Moſes, of met veele Joden, van Ezdras aanmerkt,) liever verſcheide klanken aan een en deſelve Letteren heeft willen opdragen, en die door Lees-teekentjes kenbaar maaken, dan eenige weinige onderſcheide Letteren met ſoodanige noodige klanken begiftigen, dat alle dobbelſinnigheid en twijffelachtige leſing, die door byvoeging van Stippen kon inkomen, achter bleve? Gelijk we immers zien, dat in veel andere Taalen, Letteren tot alle klanken zijn, of ten minſten door ſamen-voegen van twee of meer Letteren, konnen gemaakt worden. Doch gelijk eenige daarom de Klank-ſtippen niet geern voor een uitvindinge der Mazoreten van Tyberias willen gehouden hebben; op dat de rechte leſing der H. Schrift, ten minſten niet van ſulke Menſchen ſou ſchijnen af te hangen, die alſinds betoond hebben, Vyanden van 't Chriſten-geloof te zijn; en wy als dan daar over ſeer in 't onſeker ſouden zijn, of de Joden Punkteerders, ons wel de rechte en waare leſing hebben overgeleverd? (nademaal het niemand onbekend behoorde te zijn, dat de verzetting der Punkten, in ontelbare voorvallen, een geheel andere en verſchillige leſing en zin uitleverd;) ſoo en ſchijnd nochtans die ſwaarigheid, door 't geloof aan de oude oorſprong der Punkten, niet weg-genomen te worden. Want nadien wy zien, dat de Joden al van ſeer oude tijden, Boeken ſonder Punkten hebben gebruikt, en veel van de oudſte Exemplaren daar van ontbloot zijn; ſoo hebben de gepunkteerde Afſchriften die men gevolgd is, ſoo wel qualijk konnen gepunkteerd zijn, als dat de Joden dieſe nieuwlijks tot behoud der rechte leſing hebben uitgevonden, deſelve voordachtelijk of onwetende, daar qualijk ſouden bygevoegd hebben. Doch gelijk wy de oprechte trouwe der Joden in dit ſtuk, niet onwaarſchijnelijk ſullen doen doorſtralen; alſoo hebben ſommige ſich echter daarom wel het meeſt tegen deſe byvoeging der Punkten aangekant, om dat de leſing met de oude Griekſe Overzetting ſoodanig verſchillig is, dat der Joden valsheid daar in genoegſaam openbaar word: gelijk wy elders ſullen zien, dat de Heer I. Voſſius den Joden, inſonderheid in de Jaar-rekeningen te laſt leid, op dat ſy den tijd van de komſte des Meſſias te rug mochten zetten. Maar nadien deſe Man ſulks wel het meeſt heeft bygebracht, om de Griekſe Overzetting der LXX, ſchoonſe ſelfs nergens geheel ſuiver, en niet ſonder tegenſtrijdigheid met haar ſelven gevonden word, boven de Hebreeuwſche Text, op den Throon te zetten; alſoo ſcheen ons hier de richtdraad der ſaake, genoegſaam aan te wijſen, hoe wy van de Letteren en Heilige Taale, met eenige welvoegſaamheid tot de Bybelſche Afſchriften ſelfs, konden overgaan: Hoedanige Schriften, de Joodſche Kerk van ouds waaren toevertrouwd. Namelijk die, welke te vooren en tot de tijden van den Schriftgeleerden Ezdras bekend waaren, en ten overſtaan van het Joodſche Sanhedrin en ſommige Propheten, als Zacharias, Haggai, en mogelijk ook Malachias en Daniel, na de Babyloniſche wederkeering uit derſelver bedorve Afſchriften en verſtrooide ſtukken, door overſieninge en vergelijking, wederom tot een ſuiver en volkomen Afſchrift zijn gemaakt. Hoedanige korts daar op, in XXIV. en naderhand in XXII. Boeken, of Lees-rollen, navolgens de XXII Letteren van 't Hebreeuws Alphabêt, waren afgedeeld. Waarom men geen geloof moet geven, aan die, welke meenen, dat alle de Oude Afſchriften des Ouden Teſtaments, in de Babyloniſche wegvoering, door den brand des Tempels, t'eenemaal vergaan zijn, en dat Ezdras deſelve geheel, en als eigen Autheur, van nieuws ſoude herſteld hebben. Gelijk het onſes achtens, ook niet ſonder reden is, dat de overige Boeken die den naam van Ezdras dragen, en waar in dit aldus ſeer fabelachtig verhaald word, deswegen voor Apokrijf gehouden zijn. Waar toe wy dan ſullen aanwijſen, dat ſulken boven-gemeen middel der Schrift-herſtelling, t'eenemaal ongerijmd

word ingevoerd; nadien wy genoegsaam waarschijnelijk sullen toonen, dat alle de voorige Afschriften niet hebben konnen verlooren gaan. En hoe sou doch Ezdras de Schrijver van alle de H. Boeken konnen zijn, daar immers het Historie-boek, dat na Nehemias genoemd word, sich eenige jaaren na Ezdras leef-tijd, schijnd uit te strekken. Gelijk het dan ook wel sou konnen zijn, dat Malachias na Ezdras tijden eerst geprophetеerd heeft; om dat hy na de herbouwing van Stad en Tempel schijnd te spreken. Maar wanneer wy zien, dat ter tijd als Ezdras met de gevange Joden uit Babel wederom te Jerusalem aangekomen was, men terstond het Wet-boek van Moses voor-las; soo moet sulks uit een van de oude Afschriften geschied zijn, of het moet uit dat gene geschied zijn, welk Ezdras te voren uit zijn eigen gedachten (zijnde noch in Babel) hadde opgesteld? nadien sederd des Volks uitgang, tot de tijd deser voorlesing, welk in de sevende Maand geschiede, geen tijd genoeg overig was om sulks te konnen doen. Maar behalven dat Ezdras dan als een seer trouweloos Man, alle de oude Schriften gantsch quaadwillig had moeten verduisteren, op dat het ten minsten niet openbaar wierd, wat hy'er uit sijn fantasie ondergelapt had; soo valt het ook swaar te gelooven, dat alle de verstandige Mannen, de Priesters, met de Vorsten, en Oudsten des Volks, de Hoofden der Vaderen, en eenige Propheten, Ezra 5: 1. (die alle wel wisten, dat Moses Deut. 4: 2. geseid had; Gy en suld tot dit woord dat ik u gebiede, niet af, nochte toedoen,) soo gek souden geweest zijn, dat sy Ezdras eigen opgeraapte droomen, haar voor Moses eigen Boeken souden hebben laten in de hand stoppen. Gelijk'er ook geen reden is te denken, dat het instellen der H. Schriften, door een Politike samenspanning geschied is; nadien het onmogelijk vald te gelooven, dat men soo voorspoedig sou hebben konnen liegen, dat alles wat eenige hadden opgestemd, om van Gods Geboden, Wetten, Aanspraken, Verschijningen, 't maaken van een Volk en Republijk, een vermaarde Stad en Tempel &c. met waarheid te schrijven en te spreken, en sulks van geslachte tot geslachte, in 't geloove der nakomelingen, uit den mond der gener die 't gesien en gehoord hadden, te doen stand houden, sonder dat ooit het Complot of Saamensweering, van soo groot en algemeenen leugen, souden uitgeleekt zijn? Te min waarschijnelijk, als wy zien, hoe veele dingen ten aansien van haar lastige onderhouding en Dienstbaarheid, dit Volk selfs tegen de borst, ja ondraaglijk swaar zijn geweest. En de wijl'er ook geen geleerde Mannen ontbreken, welke Ezdras voor den Schrijver van de Boeken der Kronijken houden, (want de laatste woorden van die Boeken, zijn 't begin van Ezdras Boek, en hangen derhalven seer wel te gaar,) en dat 2 Kron. 32: 32. geseid word, dat het overige van den Koning Hiskia, geschreven staat in 't Gesichte van den Propheet Esaias; soo blijkt immers niet duister, dat het Boek van dien Propheet, doe in tijd, voor de Schrijver der Kronijken, met dien naam bekend stond? Vergelijkt mede 2 Kron. 36: 21. met Jer. 25: 12. en kap. 29: 10. Ook stooren wy ons weinig daar aan, dat eenige de Boeken der Kronijken, wel 200 jaar na Ezdras stellen geschreven te zijn; en selfs nochtans achten, dat Ezdras alle de Boeken geschreven heeft, die wy onder den naam van H. Schrift hebben; om dat het sich selven omstoot. Sulks het te gelooven is, dat Ezdras uit de voorige Afschriften der H. Boeken, alleen door suivering, een nieuw Afschrift sal toegesteld hebben, om naderhand andere na te konnen verbeteren of van nieuws afschrijven. 't Geen ons dan ook gelegentheid gaf, om andere Kopyen des Ouden Verbonds, die na dat gesuiverde van Ezdras, afgeschreven zijn, op te haalen. Als waar in dan ook blijken sal, welke en hoe veel Boeken van ouds voor Heilige en geloofbare Boeken geacht, en welke Afschriften daar van de beste zijn. Onder welke dan ook het Afschrift van Rabbi Hillel by de Joden vermaard is. En gelijk'er eenig onderscheid tusschen de oude Bybel-boeken van Ben-Ascher en Ben-Naphthali gesteld word; alsoo acht men, dat alle de gedrukte Exemplaren der Hebreeuwsche Bybels, na dat van Ben-Ascher gevolgd zijn; niet tegenstaande het de Oostersche Joden, liever met de lesing van Ben-Naphthali houden. Doch wat oude Afschriften by de Christenen in achting zijn, en welke de eerste en beste Druk-uitgevingen der Hebreeuwsche Bybels zijn; hebben wy met andere omstandigheden van die nature, beknoptelijk aangewesen.

Maar nadien de gantsche Aarde seer verdeeld is, en veele verschillige Spraken onder de Menschen al van overlang in gebruik waren, was het ten hoogsten noodig, dat de H. Boeken uit de Oude oorspronkelijke Taale overgeset wierden; gelijk het ook in veeler manieren geschied is; op dat'er in de laatste tijden, niemand van dat Heiligdom versteken, noch uitgesloten mochte blijven. Waar ontrent men waarlijk niet sonder opmerking moet over het hoofd zien, dat de Bybel alreede ruim 270 jaaren voor de komste van den Saligmaaker, in de Grieksche Taal overgeset, en seer wijd en breed, selfs onder de Joden in gebruik was; gelijk wy omstandelijk tot een weg-bereiding van de kennisse Gods, onder de Heidenen, en schemer-licht voor de aannaderende komste van den Messias, hebben aangewesen: alhoewel eenige dese Overzetting, alleen voor de V. Boeken Mosis opnemen. Waar toe wy dan ook meenen, dat de Gave der veelerlei Taalen aan de Apostelen verleend, de volgende noodwendigheid van de Overzettinge der H. Boeken, niet duisterlijk heeft afgeschaduwd. Ook is'et wel een aandachtige opmerking weerdig te zien, dat de H. Schriften, door de veelerlei vertaalingen uit het oorspronkelijk, niet alleen voor vervalschinge zijn konnen bewaard worden; maar ook, dat de Grieksе Overzettinge, die

door last van de naaukeurige Koning Ptolomeus Philadelphus, dus lang voor Christus geschied was,
heeft belet, dat ook de Joden naderhand, uit eenig boos-aardig opzet tegen 't Christen-Geloof, de H.
Schriften niet en hebben konnen vervalschen; selfs ook niet door de byvoeging der Klank-stippen. By
welke gelegentheid wy dan ook hebben aangewesen, wat men van de vermaarde Griekse, Samaritaan-
sche, Syrische, Æthiopische, Armenische, Koptische, Arabische, Persische, Latijnsche, Fransche, En-
gelsche en Nederduitsche Overzettinge, te houden heeft; en hoe en te wat tijd het Bybel-drukken
in onse Moeder-taal, kort voor en na de Reformatie heeft in swang gegaan, en wie de besorgers daar
over zijn geweest; op dat men onder andere kundschap in desen, ten minsten ook sulke soude weten
te antwoorden, die niet selden met een schor geluid daar tegen kraajen; als ook die botte laster der
Roomsch-gesinde den mond te snoeren, welke gemeenlijk seggen, *Dat de Geusen den Byvel vervalscht
hebben*. Doch al wie aanmerkt, met hoedanigen Bolwerk, de Voorsienigheid Gods, door ontelbare
Afschriften en Overzettingen, die het oorspronkelijk Boek be-amen, de H. Boeken omtuind heeft;
sal ook haast gelooven, dat de Bybel niet en is konnen vervalscht worden: want soo lang het oorspron-
kelijk Boek in wesen is, blijft alle onderneming daar tegen, de pas afgesneden. En wy achten, dat dan
ook onse Nieuwe Overzetting, geensinds door sulke beschimpingen gekreukt word; alhoewel de
Reformatie nooit soo stout geweest is, dat se een Oversettinge voor Heilig en soo onfeilbaar als de
Grond-Text selfs, verklaard heeft; gelijk nochtans de Opper-Kerk-vergadering van Trenten, aan de
oude gemeene Latijnsche Vertaalinge schijnd gedaan te hebben; alhoewel men niet recht en weet,
van wien en te wat tijd, deselve mogelijk uit verscheide stukken en stollen is te gaar gelapt. Het gene
echter den Vader Richard Simon, hier mede heeft pogen goed te maaken, dat het geseide Conzilie
alleen gewild heeft, dat men die Overzetting onder andere, van wegen haar gemeen gebruik, voor
de beste te houden had. Voorwaar de Reformatie houd alle Overzettingen voor een Menschelijk
werk, waar in kan gemist zijn; doch het is wat anders een feilbaarheid te stellen, en wat anders aan te
wijsen, dat'er waarlijk gefeild is. En dat onse Overzetters het ook soo verstaan, blijkt uit de verschei-
de Schriftmatige uitleggingen, en verschillige meeningen, die sy op de kant aanteekenen; en by ons
ook als soo veelerlei Overzettingen moeten aangemerkt worden. En al die soo openhertig en rond gaan,
toonen genoegsaam, datse niemand een vervalscht Boek willen in de hand stoppen: veel min elks ge-
wisse en oordeel aan den band leggen; maar toonen veel eer, datse alle Schriftmatige uitlegging, die
met de saamenhang des Geloofs over-een stemd, plaats inruimen. Dus dwalen sy dan ook aan de an-
der zijde, welke onder ons, de Menschelijke hoedelooshied eener Overzetting, al te hard tegens een
nader uitvorsching van den rechten zin, poogen staande te houden; en ten blijkt ook nergens, dat die
arbeidsame Mannen sulks van haar begeerd hebben.

Maar nadien'er voor de Druk-konst, geen ander middel voor-handen was, dan de Bybel-schriften
door afschrijven gemeen te maaken; alsoo en schijnd het niet wel anders te konnen geschied zijn, of
de Exemplaren die men hier en daar voor goed heeft aangenomen, zijn op sommige plaatsen verschil-
lig in haare lesinge geworden; en sulks is soo wel het Nieuwe als het Oude Testament overgeko-
men; gelijk de geleerde Mannen over beide hebben aangewesen; en de Joden stemmen haar sulks ook
geern toe. Maar nadien daar by ook openbaar is, dat alsulke verschilligheden, wel het meest in dingen
van kleen belang zijn ingeslopen; alsoo heeft de neerstigheid der Taal-geleerde, door vergelijking van
veele en verscheide Afschriften, de een uit de andere genoegsaam konnen verbeteren en te recht bren-
gen, om echter een regel te blijven van alle Overzettingen. Waar toe wy dan hebben aangewesen,
hoedanig dese Schrijf-fouten, soo wel uit de eigenschap der Hebreeuwsche Taal en Letter-vormen,
(die eenige elkander seer na gelijk,) als uit de on-achtsaamheid der uitschrijvers is konnen gebeuren;
als ook dat sulks alderminst door quaad-aardigheid of bedrog der Joden geschied is, schoon het eenige
nochtans willen. Hierom en moet men soo dwaas niet zijn en meenen, dat eenige ingeslopen Schrijf-
fouten, de achtbaarheid van een Schrijver wegneemd; immers ten minsten dan niet, wanneer daar meer
Exemplaren zijn, die min en meer daar van besmet zijn, daarse na konnen verbeterd worden: want
soo dat sou gelden, was het uit met alle de goede Boeken, die de Geleerdheid omhelst. Doch nu sal het
blijken, dat'er geen Boeken minder bedorven, noch verschillig zijn, dan de H. Boeken die den By-
bel vervat, hoe seer daar op ook mach toegeleid zijn. Hoedanigen oeffening ons dan ook scheen te
versekeren, dat niemand daar over bekommering hoefd te maken, als of de nasporing van alle die dingen,
de achtbaarheid der H. Schriften ten achteren zette, nadien de grondige kennis daer van, ons veel eer
schijnd in den mond te leggen, wat men een Bybel-vitter en Pluis-pens te antwoorden heeft, wanneer
hy in de H. Schrift, (even als de Sterrekijkers aan den Hemel droomen,) veele Monsters en Bullebak-
ken meend te vinden, die met God noch met de H. Schrift selfs, geen gelijkheid hebben. Ten ont-
breekt waarlijk aan geen hulp-middelen, om in de grootste aangelegentheid, de waare lesing te erken-
nen; als waar in ons de H. Schrift selfs, door ontallijke gelijk-luidende Texten, en de eenstemmig-
heid des Geloofs, als ook de aanhalingen der Apostelen, en na hen, de eerste Oud-vaders, en alle de
oude Overzettingen, en vergelijking veeler Exemplaren, volkomen konnen gerust stellen. Waar toe

wy

wy uit de gedachten der geleerdste Mannen, eenige fraaje regelen hebben opgesteld. Alles op dat onsen Lezer de reden mochte zien, waar uit doch het ondersoek over de suiverheid der H. Text, onder de Geleerde op de baan gekomen is. Waar in wy dan ook niet vergeten hebben aan te wijsen, hoedanig sommige de H. Schriften door haar vertalingen, in veele plaatsen bedorven hebben; waar onder voornamelijk eenen Aquila, Theodotion en Symmachus in het oog loopen. En om dat men dit voor desen ook van eenige Schriften des Nieuwen Testaments geloofde, (gelijk men van elders ontwaar word, dat eertijds een verminkt Hebreeuws of Caldeesch Euangelium van Mattheus, by de Nazareen en Ebioniten in gebruik was,) alsoo durfde de Bedriger Machomet in sijnen tijd voorgeven, dat hy gesonden was, om de bedorven Schriften van Joden en Christenen te herstellen. Doch hoe hy sulks gedaan heeft, mach men in sijn Alkoran nasien. Voorwaar de Joden schijnen altijd getrouwelijk voor de bewaring der H. Boeken gewaakt te hebben, ende Christen-Kerk heeft sulks ook van tijd tot tijd gedaan; en ten blijkt nergens, dat de Joden deselve ooit uit quaadaardigheid vervalscht hebben; om datse het niet gedaan hebben, daarse meest tegens haar was. En hoe ofte wat tijd sou doch dit Volk in soodanigen staat geweest zijn, dat sy alle even quaadaardig geworden zijnde, met uitroejing van alle voorige Afschriften en Oude Overzettingen, tot verderving van de H. Schriften souden hebben konnen samen spannen? Nochtans ontkennen wy niet, datse onder de verschillige lesingen, die geern volgen, die het Christendom minst begunstigd. En schoon de geleerde Mannen, Morinus en I. Vossius, met eenige uit de Rooms-gesinde, sommige plaatsen tot beswaarenis van der Joden valsheid inbrengen; soo is doch haar getuigenis verwerpelijk, om datse selfs niet onderling eenparig zijn. De rest meenen wy soodanig ver-effend te hebben, dat men ten minsten die niet en sal willen aanhangen, welke de Hebreeuwsche Text, na de Lxx Overzetters willen verbeteren; daar die immers in sich selven onseker en seer bedorven is; gelijk de Heer I. Vossius selfs bekend. En soo hy deselve alleen suiver bezeten, ofte gemeend heeft eenmaal ongeschonden te sullen aan den dag brengen, gelijk het gerugt gewild heeft; soo isset waarlijk een groote onbarmhertigheid van die geleerde Man geweest, Joden en Christenen soo lange na de rechte Bybel te laten wagten, en dien schat alleen bezeten te hebben: Doch hy selfs leid'er toe, en ongetwijffeld ook alle verwachting. En gelijk wy uit den selven tamelijk breed genoeg sullen bybrengen, hoe en waar in hy meend, dat de Joden onder anderen, de Jaar-rekening des Bybels voordachtelijk vervalscht hebben; (want hy wil de Weereld uit de Griekse Text, meer dan Veertien honderd jaaren ouder gemaakt hebben, als de Hebreeuwsche Boeken uitleveren;) alsoo meenen wy dan ook, dat men de overgroote bottigheid van Spinosa, die de H. Schrift haar eige Autheuren te schendig ontneemd, genoegsaam sal sien bloot liggen. Want behalven dat die Mensch schijnd toegeleid te hebben, om alle waare Godsdienst en achting der H. Schrften, uit der Menschen herten weg te nemen; alsoo spreekt hy sich selven met een seer botte laster tegen, wanneer hy nu eens seid, dat insonderheid de Prophetische Boeken, haar verscheide Stijl en inhoud ontleend hebben, van de Schrijvers, na datse van een slegte of Adelijke opvoedinge, en van een droevige of vrolijke inborst waren: en daar na wederom beweerd, dat alle de Boeken, die wy thans onder den naam van H. Schriften hebben, door een eenig Mensche, namelijk door Ezdras geschreven zijn. Voorwaar een plompe laster, van een Man die men meend dat van niemand kan op stroo geleid worden; en nochtans soo achteloos sich selven vergeet, dat hy, om niets ongeschonden te laten, de Kronijken niet alleen segt geschreven te zijn lang naar Ezdras, en mogelijk wel 200 jaaren later, (te weten, na dat Judas Macchabeus den Tempel uit de woede van Antiochus Epiphanes gered had;) maar ook selfs wil, dat Ezdras en Nehemias haar eigen Boeken niet geschreven hebben: wie kan dit alles aan malkander knoopen? Maar op dat'er blijken mochte, op wat grond soo veel werks van de Lxx Overzetters gemaakt word, hebben wy de gantsche Historie daar van, wat nader ondersogt; en besien, door hoedanigen bestel de Egiptische Koning, dese vermaarde Overzetting heeft laten doen. Waar ontrent haar ook de geleerde Mannen, te mets van veele beuselingen hebben laten bekruipen, aangande de Seventig Cellen, in welk die genaamdde Joodse Overzetters, als in een CONCLAVE soude gezeten hebben: die wy dan ook aangaande derselver onverschillige uitslag, beneffens de afbeelding van die Cellen, op het Erfgerugt hebben bygebragt. Als waar toe wy ook niet en zijn konnen voorby-gaan, het oud gebruik dat dese Overzetting eertijds by de Joden had, en hoe ver men deselve van de Saligmaaker en de Apostelen vind goedgekeurd; niet tegenstaande daar geen Rabbijnen ontbreken, die ons willen wijs maaken, dat het Joodsche Sanhedrin daar in een valsch Afschrift, met voordacht is nagevolgd, op datse de H. Boeken niet dan bedurven, in de handen van de Heidenen souden overleveren. En alhoewel haar dit hedensdags weinig kan helpen, nu de Christenen niet alleen veele andere Overzettingen hebben, maar de Bybel selfs ook in haar eige Taal verstaan; soo hebbense nochtans een andere vond bedacht, om haar dat Heiligdom uit de hand te rukken, seggende: Dat de geschreven Wet niemand te nut is, dan die daar by ook de mondelinge verklaringe na de Overleveringen der Rabbijnen heeft; welkse willen, dat van Moses tijden af, tot haar overgekomen is. En schoon die nu ook al grootdeels in haaren Talmud beschreven zijn, soo denkense dat sulks in een alten donkeren stijl en Barbarische Taal gedaan is, om van de

Chri-

Christenen verstaan te worden. Maar nadien dese ook al met groote deelen ontdeckt is, en 't voornemen leid, dat de gantsche Talmud sal overgezet worden; soo sal misschien dit den Joden, als de uiterste toevlugt, tot het Euangelium brengen; gelijk ons Hoseas van de laatste dagen voorseid heeft. En nadien in dit Voorbereidsel ook blijken sal, dat de Saligmaaker en de Apostelen, soo wel de Hebreeuwsche, als de Griekse Text hebben aangehaald; soo bewijst sulks ten minsten genoeg, dat men de Griekse dan niet boven de Hebreeuwsche Bybel stellen moet. Daar het ons dan ook te besien stond, hoedanigen neerstigheid de Joodsche Mazoreten, door het overnoestig tellen der Verssen, Woorden en Letteren &c. tot bewaringe van de suiverheid der H. Text hebben aangewend. Want alhoewel sy daar in niet geheel en al zijn vry geweest van in veelen vergeefs te arbeiden; en sommige viese en bygeloovige Geheimenissen daar ontrent te versieren, (ja somtijds mede wijser dan de H. Geest hebben willen zijn;) soo is nochtans daar uit eenig algemeen nut voortgekomen. Voorwaar dit Volk dwaald seer, wanneer sy de meeste van haare Overleveringen en Kant-teekeningen als onfeilbaar van Moses, tot op Ezdras, en van daar tot de later tijden af halen; en dat haare Kabbalisten, soo ver het spoor bijster zijn, datse deselve te gelijk met de versieringe van haar mondelinge Wet, die Moses op Sinai sou ontfangen hebben, neffens, ja boven de H. Schrift stellen; niet tegenstaande eenige onder haar, de Kabbala, een Tooverkundige uitwerking toe schrijven. Hoedanige seldsame dingen, wy ook deswegen uit haar eerste afkomst, gebruik en misbruik, en veel bygeloovige geheimenissen der Joden, hebben willen byhalen; om datse waarlijk hier en daar, niet geheel van fraaje gedachten ontbloot, en tot noch toe onder het gemeen, niet opentlijk bekend zijn. Onder welke men voornamelijk die Leere der Geheimkunde niet verachtelijk moet aansien, welke de herstellinge van den gevallen Mensch door den Messias insluit; en die ons uit het aal-oud geloof der Joden sal doen zien, hoedanig eertijds in de hoope der Versoeninge, ook de eerste grondslag van de Kabbaalse Geheimkunde gevestigd lag. En niet tegenstaande de Joden dit alles met seldsaame Fabelen omswagteld hebben, soo schenen ons nochtans daar onder soo veele ongemeene waarnemingen van belang voor te komen, datwe geensinds op ons verkrijgen konden, die geheel en al na te laten. Als waar in ons ook niet onfraai te besien sal staan, hoedanig de Joden achten, dat de Belofte aan Adam gedaan; van tijd tot tijd uitgesteld, en eindeling daar uit dese Kabbaalse Geheimkunde, en verklaringe der Wet, tot de Propheten, en Lxx Oudsten des Volks, en alderlaast tot de Rabbijnen gekomen is. Die dan ook na haare viese gewoonte, hier mede tot de Letteren, en derselver getal, eigenschappen en verzettingen, om geheimen daar uit te droomen, seer seldsaam zijn in de bogt gesprongen. En nadien sy aan dusdanigen kundschap seer groote wonderen toe schrijven; en daar uit gelooven, dat de Heilige Mannen eertijds daar door hare Mirakelen gedaan hebben; ja dat ook onder anderen, Jesus van Nazareth deselve verstaan, en sijn wonder daden door uitgewrogt heeft; alsoo hebben wy deswegen alle sulke waan-wijse gedachten, t'eenemal ver-ydeld en uitgewischt.

Doch gelijk wy dit alles slegts tot een Voorbereidsel van de kennis der goed-gekeurde Bybelschriften, hebben bygebracht; alsoo zijn wy van daar tot de Heilige Boeken selfs, overgestapt; op datwe de Naamen en de Autheuren daar van, ten waarschijnelijksten naspoorden, en besagen, in wat tijd sy geschreven, en tot den Bundel der H. Boeken versameld zijn; als ook haar inhoud en oogmerk; nadien men niet en moet meenen, dat dese Schriften by deelen, of in haar versameling, van ouds-her den naam van Wet-boek, van Verbond, van H. Schrift en van Testament, Woord Gods, en diergelijke, sonder reden gedragen hebben: en sulks wel ongetwijffeld in 't bysonder, om dat de gantsche H. Schrift, soose daar leid, den gevallen Mensche, van Gods wege, een Verbond der Genade voorsteld; welk in 't Oude en in 't Nieuwe Testament, eens in beide zijn wezen en oogmerk is; doch verscheidentlijk voorgehouden na den staat der Kerke; waar van de eene de Belofte hadde onder een Wet der Dienstbaarheid, de andere meer en meer de vervulling deelachtig word, onder de Vrymaking van de Wet des Geloofs. Want het Euangelium is in het Oude Testament genoegsaam afgeschetst, om te weten, hoedanig het Volk Gods den Messias te verwagten had; en de Propheten hebben het Geloove der Kerke daar mede doorgaans ondersteund. Invoegen de H. Schrift niet daarom, den naam van Gods Woord en Gods Wet draagd, om dat die van God handeld; maar om dat die op een bovengewoone wijse, de Schrijvers derselve soodanig is bekend gemaakt, dat het niet hare, maar Gods woorden zijn, diese geschreven en gesproken hebben; en sy worden ons ook als soodanig in de H. Schrift voorgehouden: en de Schrijvers zijn mede in die selve meeninge. Waarom ook die Menschen dapper dwaalen, welke drijven, dat de H. Schrift alleen maar soo lang Heilig is, en haar reden Goddelijk blijft, als de Menschen deselve daar voor houden, en haar tot Godvrugtigheid opwekt; dog dat deseve Heiligheid ophoud, wanneer de Menschen nalaten vroom te zijn, of de Schrift Heilig te houden; even gelijk de Heiligheid van den Tempel, de Arke des Verbonds en diergelijke, buiten gebruik geraakt zijnde, in haar selven nu geen Heiligheid meer en hebben. Dog dit is alles seer slegt: Want behalven dat de Vreese Gods geen Gebod moet zijn, dat enkel door des Menschen gewoonte bevestigd is, Jes. 29: 13. soo moet daar immers groot onderscheid gemaakt worden, tusschen de Ceremonieele Heiligheid, die

tot

tot ſekere tijd bepaald is, en die, welke altijd duurd, en uit Gods Eeuwige Wille vloeid, en in haar ſelven Heilig is: want niet de Onderhouder, maar de Gebieder en Autheur, maakt dat een Boek of Wet Heilig is. Waarom men ſich ook wel moet wachten, van door Gods Woord, de ingeſchapen Godsdienſt te verſtaan, welke alle Menſchen ingeboeſemd is; gelijk ons Paulus duidelijk heeft leeren onderſcheiden, Rom. 2. In hoedanigen zin dan ook de Wet, Gods Wet genoemd word; om datſe God ſoodanig tot een nader aanwijſing van ſijnen Wille, aan Moſes gegeven heeft; ten zy men hem voor den grootſten Bedrieger wil gehouden hebben. Wy weeten wel, dat ſeker Philoſoof, die wy nu al meer genoemd hebben, in twijffel trekt, of God den Menſch ooit een Wet als Wetgever voorgeſchreven heeft? Maar indien hy ſulks wil geloochend hebben, ſoo had hy moeten ſeggen, op wat wijſe hy dan de Natuurlijke Wet heeft ingedrukt, dien hy ſelfs nochtans niet ontkend? Want te ſeggen, dat Godt dit niet als een Wetgever gedaan heeft; ſoo ſal'er volgen, dat hy ſulks dan ook ſonder oogmerk gedaan heeft; 't geen t'eenemaal ſot is; nadien hy den Menſch deſelve Wet niet en heeft konnen inſcheppen, als om dat hyſe wilde onderhouden hebben: want het Gebod der Wet is in de herten ingeſchreven, OM TE DOEN, Deut. 30: 14. En derhalven heeft Godt ſulks dan als een Wetgever gedaan. En ſoo ymand met deſe Man hier tegen inbrengd, dat Godt dit alſoo uit noodſaakelijkheid van ſijn Natuur gedaan heeft, en derhalven niet vrywillig als een Wetgever; ſoo ſal hy dan ook niet als door noodſaakelijkheid de Schepper zijn; en de waarheid der dingen, ſal voor de kennis derſelve, in Godt moeten plaats hebben. Doch al wie op het verſtand van Adam let, ſal ligt konnen zien, dat hy Gods Gebod als een Wet, en niet als een Eeuwige Waarheid, die uit de noodſaakelijkheid van Gods Natuur vloeide, heeft aangemerkt. En ſchoon het laatſte al waar was, ſoo ſou'er echter uit volgen, dat Adam dit Gebod, als een Wet heeft aangemerkt. En wy zien, dat ook de Schrijvers van het Nieuwe Teſtament, doorgaans toeleggen, om de vervullinge der Wet, en alle de Prophetiſche voorſeggingen, als ſoodanig geopenbaarde dingen aan te wijſen. Maar gelijk'er van die, geene andere H. Schriften aangehaald worden, dan die in den bekenden Bundel der H. Boeken gevonden worden; alſoo blijkt daar uit niet alleen, dat ons alle de Heilige Schriften, die van de Joodſche Kerk ooit erkend zijn, ter hand gekomen zijn, en geen ontbreken; maar ook, dat de andere die om veele reden, on-egt of Apokrijf gehouden zijn, nergens van de H. Schrijvers, noch van de Saligmaaker in 't Nieuwe Teſtament worden aangehaald, ſulks geeft over deſelve een groot tegenbedenken. Ook word de Leugen-taal van die openbaar, welke ſchrijven durven, dat de Apoſtelen geen Goddelijke laſt hebben gehad om te ſchrijven: want behalven dat onder meer andere, Paulus ſijn Brieven dikwils begind, van ſijn Apoſtelſchap, geroepen zijnde van Jeſus Chriſtus, en Godt den Vader; ſoo wil hy niet alleen door die betuiging aanwijſen, dat het gene hy ſchrijft, hem door Goddelijke openbaring is bekend gemaakt; maar hy ſpreekt ook van deſſelfs geſag en nuttigheid, als te ſien is, Epheſ. 3: 3, 4. en 2 Theſſ. 2: 15. Gelijk mede in de Openbaringe van Johannes, de Saligheid aan 't leſen van die Schriften word vaſtgemaakt. En zijn ons alle de Schriften des Ouden Teſtaments, thans in XXXVIII. bekende Boeken ter hand gebleven: doch hoe die na ſommiger meening, eertijds ſeer welvoegſaam in XXII. Lees-rollen afgedeeld waren, is te rechter plaats aangeweſen. En alhoewel ſommige meenen, dat men de Hiſtoriſche Boeken niet ſoo Heilig als wel de andere achten moet; en eenige ook willen, dat het ſlegts beknopte Uit-trekſels van grooter Boeken zijn; nochtans ſchijndſe de Saligmaaker van deſelve waarde met de andere Schriften te houden, die haar eigen Autheuren hebben van der Joden toevettrouwde tijd gelijkwe ſullen toonen. Maar even alſſer na de verſameling der H. Boeken, die onder Ezdras gedaan ſchijnd, ſonderling geene Schriften meer tot den Bundel des Ouden Verbonds zijn bygevoegd, dan alleen waarſchijnelijk het Boek van Nehemias, en miſſchien de Prophetie van Malachias, die ſich tot wat later tijd uitſtrekken; alſoo is de Kerk daar altijd by gebleven, en deſelve zijn van tijd tot tijd, telkens na de ſuiverſte Exemplaren, met de hand moeten afgeſchreven worden; waar toe de Joodſche Kerk ook altijd haare eige Beampt-ſchrijvers heeft gehad; ſoo dat het elk en yder een niet geoorlofd was de hand daar aan te ſlaan. Als waar toe wy daar ook ſullen bybrengen hoedanige verſcheide ſoorten van wettige Schrijvers de Joden hadden, en waar over yders beſorging ging, en deswegen ook met onderſcheide naamen in de H. Schriften genoemd worden: Gelijk mede de hedensdaagſe Joden noch eenige onder haar hebben, die werk maaken, de Wet-boecken al te ſchrijven, en te overleſen. En wy en meenen niet, dat deſe nauwkeurigheid onnut ſal zijn, in 't verklaren van ſommige plaatſen, en wat men van de verſameling de H. Boeken te achten heeft; met byvoeging van de gewone leſing der Wet op elken Sabbath, volgens de LIV. PARASCHAS, of groote deelen der Wet, die anders ook maar LIII. geteld worden: Gelijk ſulks mede ten tijde der Apoſtelen, en nu noch, onder hen in gebruik is. Hoedanigen gewoonte, de wreede Antiochus Epiphanes, den Joden ruim drie jaaren uit de hand rukte, tot haare ſaaken door Judas Macchabeus, te gelijk met den ontheiligden Altaar, herſteld wierden. Alle welcke vermaarde voorvallen der Joodſche verdrukking, wy niet ontſien hebben, door Printverbeeldingen in gedachten te houden en de byſonderſte ſaken der Kerke aan te teekenen, om te doen zien, hoe en waar ontrent de voorſeggingen van Daniel, daar in uitgeloopen zijn. En gelijk we meenden, dat tot

 het

het getal der H. Boeken, mede derselver Inhoud in aanmerking quam, hebbenwe deselve ook van Boek tot Boek beknoptelijk afgebakend; en daar in over de Vijf Boeken Mosis, voornamelijk de Wetten der Hebreen, in driederlei benden leeren onderscheiden; op dat men weten mogt, welke tot de Wet der Ceremonien, tot de Wet der Zeden, en tot die der Rechten behooren; waar van eenige het algemeene Menschdom, andere alleen den Joden in het bysonder aangaan, en met den ondergang van haare Republijk hebben uitgediend; alhoewel derselver voorbeeldige zinbeduidingen altijd stand houden: En daar en konnen onder het Nieuwe Testament geene alsulke Ceremonien meer ingevoerd worden, om dat de voorgaande alleen soodanig waaren ingesteld, datse op sekeren tijd sagen, in welkse souden afgeschaft worden: en op dusdanigen grondslag der hoope, zijnse ook aan Israel alleen maar voor sekeren tijd te nutte geweest; sonder dat wy nochtans met Spinosa uit derselver ophouding meenen, dat de Wet der Ceremonien alleen heeft gediend, om de Heerschappie van de Joodsche Republijk, en de gemeene ruste des Volks vast te stellen. Want nadien wy uit Moses vernemen, datse van God zijn ingesteld, en van hem niet alleen soodanig worden voorgehouden; datse tot de Goddelijke Wet behooren; maar dat ons de Apostelen deselve ook als soodanige voorbeelden hebben verklaard, dat de meeste hebben gesien en gediend tot op de Tijden der Verbetering; om aanleiding te geven tot de Saligheyd, die geopenbaard sou worden in Christus; (alhoewelse in haar selven de Saligheid niet en gaven:) soo is sulks te loochenen, waarlijk niet anders dan Moses voor een openbaren Leugenaar, en de Apostelen voor onwetende Bengels uitmaaken. En sulks betoonense, waarlijk te doen, die de voortreffelijkheid der voorgeschreven Wet, als wat Vreemds en onnut achten, Hosea 8: 12. En daarom besluiten wy, dat by-aldien de gantsche Wet tot Christus leid, de belofte des Eeuwigen Levens dan ook aan Israel in 't Oude Testament gedaan is. En schoon waar is, dat de Ceremonien met de verstooring van Jerusalem hebben opgehouden; soo blijft echter haar uitsicht in de vervulling van haar tegenbeeld en beduiding: en de ondergang van der Joden Republijk; is niet eigentlijk de reden van haar ophouden; nadien immers de Propheten van tijd tot tijd voorseid hebben, dat die eenmaal in de Volheid des Tijds souden ophouden, Dan. 9: 25, 26, 27. Invoegen men niet seggen moet, dat de Ceremonien alleen haar opsicht op de uiterlijke verkiesinge der Hebreen hadden, en datse niet tot onderwijsing der Saligheid en behooren; noch ook niet loochenen, dat Godt Israel tot een bysonder Volk heeft aangenomen, Exod. 19: 5. Psalm 147: 19. Waar tegen gantsch niet en strijd, dat Godt ook een Godt der Heidenen is: Want gelijk God alleen in de opkomst der Israeliten, haar gunstiger is geweest, met deselve eerst aan te nemen, doese noch ongewassen in haaren Bloede op den Velde lagen, Ezech. 16. gevonden zijnde, als Druiven in de Woestijne, Hosea 9: 10. alsoo is hy nochtans onder de toesegging, en de verschijninge van den Messias, ook der Heidenen Godt bewesen te zijn; als in welker vervullinge, de bysondere voordeelen, die 't een Volk boven 't ander had gehad, souden ophouden; om dat Godt dan Een sou zijn; gelijk doorgaans van de Propheten voorseid was, en Paulus verklaard, Rom. 3: 29, 30. want de Belofte behoorde ook tot de Heidenen, Gen. 12: 3. en sy moesten Christus ten Erve gegeven worden, Psalm 2: 8.

Het Mosaische Wet-boek word gevolgd van het Boek na Josua genoemd, en de andere Heilige Historie-Boeken, der Richteren, Samuels, Koningen, Kronijken &c. die te gelijk van Moses af, in tijd en sekerheid alle de Heidensche Boeken overtreffen, en in haar volg-reeks seer wel te gaar hangen; daar andere oude Boeken der Heidenen, doorgaans niet alleen met malkanderen verschillen, maar ook van de fabelachtige Eeuwen soodanig besmet zijn, dat'er van de eerste tijden niets sekers in te vinden is. En hier moeten wy ons weinig bekreunen, dat eenen Thomas Hobbes, en sijn Leerling Spinosa, met veel sweetens hebben poogen te beweeren, dat de Vijf Boeken der Wet, niet selfs van Moses geschreven zijn; en daar toe voornamentlijk inbrengen, dat hy veelsinds van hem selven als in de derde Persoon spreekt, en dat hy ook sijn dood niet selfs kan beschreven hebben, &c. Maar ei-lieve! wie is doch soo slegt die segd, dat Julius Cæsar geen Schrijver van sijn Commentarien is, om dat hy doorgaans van hem selven in de derde Persoon spreekt? Of wie soo stout, dat hy by Josephus de plaatsen, daar hy even soo spreekt, durft uitschrabben, en bewijsen datser van een ander zijn bygeplanst? Ook en heeft Moses sulks niet doorgaans gedaan, maar hy spreekt ook somtijds in sijn eigen Persoon, als te sien is, Deut. 1: 9, 20. en elders. Hoedanig geen ander kan spreken als de Schrijver van dat Boek. Immers sal niemand die een Historie beschrijft van dingen, welk eenige honderden van jaaren voor hem geschied zijn, de voornaamste Persoon van sijn Boek doen seggen; Ik seide; Tot My wierd geseid? Aan My wierd bevoolen &c. 't geen nochtans Moses doed. En derhalven konnense niet lang na sijn dood, van Ezdras of ymand anders, maar van hem selfs geschreven zijn. En behalven dat al de Schrijvers des Ouden Testaments, Moses voor den Autheur daar van erkennen; alsoo hebben Christus, de Euangelisten en Apostelen sulks ook volmondig toegestemd: En wy en sien ook gantsch geen swarigheid om te gelooven, dat de Priester Eleazar of liever Josua, in Moses voetstappen getreden zijnde, het slot aan Moses Vijfde Boek geschreven heeft; en dat men oversulks het 34. kapittel, niet voor het einde, maar liever voor een aanhangsel van Moses laatste Boek te houden heeft; als waar

waar toe wy zien, dat Moses selfs sijn Boek met de twee laatste verssen van kapittel 33. heeft opgesloten. Gelijk dan ook het Boek van Josua, en afscheidelijk met Moses dood, sijn aanvang neemd; en daar op verder soodanig van de Historie der Richteren gevolgd word. Het gene, om dat het met een kleen gedeelte op het laatste van Josuas Boek, aan het tweede kapittel begind, wederom bewijst, dat het laatste Boek, van een ander en later Schrijver geschreven is. Hoedanige Boeken wy alle tot op de latere tijden zijn doorgeloopen; en hebben daar by aangewesen, onder welke Regeeringe der Koninge van Israel en Juda, en in wat Land de Propheten geprophetеerd en in geschrift hebben opgesteld. En soo ymand begeerd te zien, voor hoedanigen Propheet des Ouden en Nieuwen Testaments, den Man Moses te achten is? hy lese het Boek dat de Heer Coccejus over dessels Laatste woorden geschreven heeft; en hy sal gewisselijk ontwaar worden, dat hy sulks als een goed Schriftgeleerde in 't Koningrijke Gods onderwesen, seer prijswaardig uitgevoerd, en beide Oude en Nieuwe dingen, uit den schat der waare Godtgeleerdheid, daar toe heeft weten voor den dag te brengen. Boven dit meenen wy dan ook den verkeerden waan van die geene weg te nemen, welke meenen, dat onder vele andere dingen, insonderheid de Geslacht-registers, van geen nut in de H. Boeken zijn, ofte datse ons aldaar gantsch verward, onseker, en tegenstrijdig worden opgesteld. Voorwaar het onderhouden der Geslagt-registers is den Joden eertijds van groote noodsakelijkheid geweest; en sy zijn niet sonder hoogdravende reden, naauwkeurig by haar onderhouden; dewijl'er Joden en Christenen sou aangelegen zijn, om in der tijd onfeilbaar te weten, dat de Messias sekerlijk uit het Bloed-verwandschap van den Huise Davids voortgekomen, en de Belofte waarachtig geworden was: gelijk men onder anderen ook bysonderlijk van den Euangelist Mattheus in acht genomen ziet; en van veele gehouden word, dat hy sijn Historie-Boek, in 't Hebreeuws geschreven heeft, voor die gene, welke uit het Jodendom, het Christen-geloof aannamen. En om dat deselve Registers na de komste van onsen Saligmaaker, niet langer noodig hadden bewaard te worden; alsoo is den Joden ook door de verwoesting van Jerusalem en haare verstrooijing, t'eenemaal de pas afgesneden, datse deselve niet meer en hebben konnen achtervolgen; maar verlooren zijn, en ook wel verlooren sullen blijven; alhoewel sy nochtans gelooven, dat de Messias als hy komd, deselve Registers wederom herstellen sal. 't Geen waarlijk seer dwaalsiek is: want hoe sal hy doch na sijn komste dat gene herstellen, 't welk selfs voor sijn komste, door een ongekreukte bewaringe, het onfeilbaar kenteeken moeste zijn, waar uit men sijne waare afkomste souden konnen ontwaar worden? En alhoewel bekend is, dat de geloofbare Historien des Bybels, eigentlijk eindigen met het Boek van Nehemias; alsoo moet men daar by nochtans in acht nemen, dat het Boek, welk na de Koningin Esther genoemd is, het selve en dat van Ezdras, in tijd (ten minsten een groot gedeelte) voorgaat; zijnde waarschijnelijk van Mordechai geschreven, ofte wel van Ezdras, als een bysonder verhaal uit desselfs geschreven Boek uitgetrookken, ofte mogelijk gekopieerd uit de Krönijken van de Persische Koningen, Esth. 10: 2. En gelijk ongetwijffeld daar in weinig van den waaren Godt gerept was, alsoo vind men die ook nergens daar in vermeld; alhoewel het tot sekerheid der Historie geschreven is; op dat de gedachtenis van die opmerkelijke verlossinge des Joodschen Volks, voor eeuwig in de Kerk bewaard wierd. Want gelijk we zien, dat op het einde van dat Boek, een Feestdag ter geheugenis onder het Joodsche Volk ingesteld wierd; alsoo houden de Joden het selve ook noch met soo grooten vreugde, dat het by andere, van wegen haar Bras-en Drink-maaltijden ter selver tijd, der Joden Vasten-avond genoemd is. Doch sulks overslaande, mogen wy in 't voorby-gaan tegen sommige andermaal aanmerken; Dat by-aldien alle de H. Boeken van een eenigen Schrijver geschreven waren, wy ongetwijffeld de geseide Historie, als mede die van 't Boek Ruth, als dan wel op sijn plaatse en tijd, tusschen die der Richteren souden ingelast vinden: want sulks had het werk van dien Historie-Schrijver geweest, die anders doorgaans seer wel in de Volgreeks van tijd aan malkanderen hangen; en zijn derhalven uit verscheide oorspronkelijke Schriften ingesteld. Hoedanig nu verder dese Historie-Boeken, seer welvoegsaam van 't Boek Jobs, de Psalmen, Spreuken en andere die geen Historische rang konnen houden, gevolgd worden; hebben wy door derselver inhoud, met goede reden bevestigd; en getoond, waarom de Volgreeks, en het verder toevoegen of versamelen van Heilige Boeken, met den ondergang der Persische Monarchie, heeft beginnen op te houden; en hoe Malachias, als de laatste der Propheten, wanneer Jerusalem en den Tempel wederom hersteld waren, den Bundel des Ouden Verbonds opgesloten en vol-eindigd heeft. Doch gelijk men van de Heilige Historie-Boeken niet anders te denken heeft, als datse geschreven zijn, om de volgdraad van den staat der Hebreeuwsche Kerk, door alle de Rijks-verwisselingen der Aardsche Machten, bekend te zetten; alsoo siet men deselve reeks van saaken daar in ook achtervolgd, van de Zondvloed aan, tot de wederkeeringe der Joden uit Babel, en de herstelling van hare Repblijk. Want niet tegenstaande wel een opene Bresse, aangaande de volgelijke Rijks-bezitting der eerste Assyrische en Caldeesche Koningen gevonden word; soo hinderd sulks echter niet aan de Kerkelijke Historie des Bybels; om dat de geseide verswegen Rijks-bezittingen, en 't verloop van eenige Eeuwen, Exod. 12: 40. onder welke Israel als vergeten in Egipten woonde, geensinds gemeenschap met de Hebreeuwsche Kerk hadden. Waarom men dit voor de

reden te achten heeft, dat men sederd het beginsel van Nimrods Rijk in Babel, niet sonders van de volgende Koningen, dan alleen eenige van de Egiptische, die aldaar met den gemeenen naam van Pharao genoemd zijn, in de H. Boeken aangeteekend vind: maar eerst wederom aan de Assyrische Koningen beginnen te gedenken, lange na dat Israel het Land Canaan ingenomen, en onder de Richteren en eenige haarder Koningen aldaar gewoond, en de Vorsten van Sardanapalus, Arbaces en Astyages met andere, een tijd lang om de Alleen-heersching gevogten hadden, en het Rijk der Babyloniers ten laatsten onder Pul, Tiglat-Pileser, Sennacherib, Merodach, Nebukadnezar, Evilmerodach en Belzasar, het hoofd weder opbeurde. Van welke de Hebreeuwsche Kerk dikwils benaauwd, en alsoo groote gemeenschap in de H. Historien bekomen heeft. Gelijk ook de voorige alleen van de Tijd-verbeteraars uit den ouden Schrijver Manethon, te regt gebragt worden, en met veel onsekerheid vermengd blijven: 't geen wy over den Ouderdom der Weereld, hebben aangeteekend. Egter hebben wy niet nagelaten, al daar wy konden, den gedurigen Staat der Israelitische Kerk, onder de Assyrische, Persische en Griekse Monarchie door te loopen, en onder die Volgreeks veele opmerkelijke dingen in acht te nemen, die tot grondige kennis der Heilige en Kerkelijke Historien schenen te sullen dienen. Als waar in wy dan ook eenige mistastingen van oude en nieuwe Schrijvers verbeterd, en de onsekere getuigenissen, uitgewist sullen zien. Ook is de draad der H. Historien onder de Richteren daar aangehegt, en met sommige Vertoogschetsen, aangaande die dingen ondersteund, welk men gemeenlijk beter met de oogen, als met de gedachten bevatten kan. Onder welke wy egter niet denken konnen, datwe juist den Ephod, welke Gideon te Ophra oprichte, na de meeste waarschijnelijkheid in manieren van der Ouden Zegenteekenen, als buitensporig Tusschen-las, hebben afgebeeld; en by die gelegentheid mede uit de Oudheid hebben opgehaald; voor hoedanige Juweelen men de Voorhoofd-Ciersels, en Oor-en Arm-ringen der Hebreen te houden heeft; en hoedanige en om wat reden deselve en diergelijke, van de oude Volken gedragen zijn, welk ons in de H. Boeken hier en daar voorkomen, en gelegentheid aanboden, verscheide niet geheel gemeene dingen by te halen; sonder dat ons sulks nogtans de samenhang van de Historie der Israelitische Kerke, onder haar eigen Koningen, en derselver Wisselvalligheden scheen te beletten, tot aan de Babylonische Gevangenschap te besien, en na te spooren, wanneer deselve LXX Jarige Ballingschap recht begonnen, en onder de Persische Monarchie volgens Daniel ge-eindigd is: als ook in wat staat en wedervaren de Joodsche Kerk aldaar geweest en geregeerd is. Onder welke beschouwing ons waarlijk geen geringe veranderingen der Weereldse Macht-hebbingen, door de Persische Oorlogen en opkomst der Griekse Macht te vooren komen; waar van Alexander de Groot, een machtigen Hoorn betoonde te zijn: en wel voornamelijk de vrylating der Joden en herstel van haare Republijk, door den Koning Cyrus vergund, en van sijn navolgers, Kambyses, Darius Nothus, Xerxes of Hasueros, en andere voltrokken. Bysonderlijk in dat voornaam stuk, de herbouwinge des Tempels, en de Stadt Jerusalem, waar van ons Ezdras en Nehemias de gedachtenis behouden hebben: zijnde desen Tempel te vooren, als de Stadt geslagen was, ook aan Ezechiel in de Gesichten Gods vertoond; op dat hy het Huis Israels, alle dessels Uit-en Ingangen, en alle Formen, en Ordinantien, tot de herbouwing, en 't herstel der Godsdienst, in Bouwkundige Modellen soude afteekenen. En gelijk tot dese betooging veele dingen in aanmerking komen, op dat men te recht sou mogen zien, dat aan Ezechiel geen anderen Tempel vertond is, als die te vooren van Salomon gebouwd was; en dat men derhalven de Bouwgestalte van de een, aldervoegsaamst door de andere verklaren kan; alsoo hebben wy sulks in ons Tweede Boek-deel uitvoerig genoeg door de Bouwkundige beginselen afgedaan; alhoewel wy wel weten, hoe seer de meeste uitleggingen der Godgeleerde, daar tegen liggen aangekant, en eenige voorname Mannen daar onder, met hand en tand verdedigd worden. Maar gelijk de Joden de herbouwing des Tempels niet sonder tegenstribbelingen volvoerden, en selfs daar in ook traag en yverloos waaren; (gelijkwe onder anderen by den Propheet Zacharias en Haggai ontwaar worden, die de Vorst Zerubbabel met de Oudsten des Volks, daar toe genoodsaakt wierden een hert onder de riem te steken;) alsoo sullen wy daar in besien, hoe de Joodsche Kerk onder veele Wisselvalligheden, tot aan de opkomst van de Griekse Monarchie gesukkeld heeft, en ten laatsten ook noch niet geheel ombekommerd bleef, onder de Rijks-bezitting der Syrische Koningen. Want na dat Alexander de Groot het Rijk der Grieken, door een schielijke loop hoog in top gevoerd had, en de Persiche Koning Darius ten laatsten van hem geslagen was, is hy selfs plotseling afgesneden, en het Rijk door de Heerschzugt sijner Princen, volgens Daniels voorsegging, in vier Hoornen gesplitst: sulks dat de Heerschappie sederd aan Syrien, Macedonien, Klein Asien en Egipten quam. Doch gelijk onder dese vier Rijken, Syrien en Egipten, sich door haare Oorlogen en Verbonden, wel het meest schijnen vermaard gemaakt te hebben, en dat de Joden tusschen hun beiden ingelegen waren; alsoo ist gebeurd, dat ook haare saaken met de gevallen van Syrien en Egipten, dikwils gemeenschap zijn onderhavig geworden: en men moet het ook voor de reden houden, dat de Propheten, en de Historische vertellingen by deselve, als ook de Boeken der Macchabeen, deswegen wel het meest aan die beide Koningrijken gedenken. Van hoedanigen Rijk der Syriers, eenen Seleukus Nikator, de eerste Koning na Alexanders dood

dood geweest is. En gelijk dese een tamelijke reeks van navolgers in het Rijk, en ook eenige naamgenooten daar onder had; alsoo vind men dese Rijks-bezitting, het Rijk der Seleuken by de Historie-Schrijvers genoemd; doch in de Boeken der Macchabeen, met den naam van 't Rijk der Grieken bekend; als het welke ook waarlijk daar uit opgekomen was. En dewijl Daniel veel van dese Rijks-bezitting, (waar van wy geen onfeilbare Historie-Boeken hebben,) voorseid heeft, en het Jodendom dapper door dese Trotse Koningen, die haar dikmaal GOD lieten noemen, is geplaagd geworden; hebben wy 't leven van dese Koningen in haar Volgreeks te saamen geschakeld, en de voorvallen der Joodsche Kerk, daer onder aangeteekend. Als waar in wy ook sullen ontwaar worden, dat andere den draad deser saken, merkelijk hebben te kort gedaan, wanneer sy het getal deser Koningen, slegts tot 17 of weinig meer optellen; daar wy deselve in een on-afgebroke reeks van ontrent 27, met haar geloofbare afbeeldingen, uit de Oude Penningen hebben bygebracht; namelijk tot dat dit Rijk met Tigranes (die om de Tweespalt der Vorsten neer te leggen, uit Parthen ingeroepen wierd,) ge-eindigd is. Enschoon dese laatste tijden, buiten den omtrek der geloofbare Historien gaan; soo meenen wy nochtans, dat de saamenhang van alle die dingen, ons een seer goed Voorbereidsel verstrekken sal, om de voorgaande Tijd-rekening der H. Boeken, (ja ook die, welk na de Macchabeen genoemd zijn,) tegens de lastersieke Bybel-vitters, staande te houden. Want gelijk sommige hebben toegeleid, om door eenige tusschen-verhaalen, die 'er somtijds gevonden worden, de Tijd-Ordening des Bybels verdacht te maaken, (ja haar niet ontsien hebben te seggen, dat de H. Schriften gantsch achterloos en haastig uit eenige stukken en brokken van grooter Historien zijn te gaar geraapt;) alsoo brengense onder andere inwerpselen, dit als een voornaam staaltje by, dat 1 Kon. 6. gesеid word, dat Salomon den Tempel begon te bouwen, in 't 480 Jaar na den uitgang der Kinderen Israels uit Egipten: Alwaar sy meenen, dat uit de jaaren der Historien, onder die bepaalde tijd voorgevallen, een veel grooter reeks gevonden, en wel 100 jaaren gemist word. En gelijk Spinosa ook deese rekening, door een valsch opstel heeft poogen aan te wijsen; alsoo achten wy seker, dat hy sulks soodanig niet en heeft konnen doen, dan na dat hy te vooren sijn Conscientie als met een Brand-yser had toegeschroeid: want sulks blijkt voornamelijk daar in, dat hy de jaaren, in welke Israel nu en dan, gedurende haar staat onder de Richteren, aan haar Vyanden is Cijnsbaar geweest, (als namelijk onder Kuschan Ritschataim, Hoglon, de Philijstijnen, &c.) als bysondere jaaren steld, tot de loopende jaaren van Israels Regering, in welkse moeten ingewikkeld aangemerkt worden: gelijk dat klaar genoeg blijkt, wanneer men alle die jaaren, welke de H. Historie, t'elkens van Israels onderdrukking aanwijst, te gaar brengd. Immers behoord men te weten, dat Israel onder de loopende jaaren der Tyrannen haar eigen Regeering en Richters hadde; hoedanig ook alleen de draad der H. Historien moeten volmaaken: De restzijn inlassingen van saaken, en geen aanhangsels van loopende jaaren: want als 'er van Othniel geseid word, dat hy Israel richte 40 jaaren, en dat Israel 8 jaaren Cijnsbaar was aan Kuschan Ritschataim; soo zijn die 8 jaaren, onder de 40 jaaren ingetrokken: en soo wy tot die 8 jaaren, de 18 jaaren van Hoglon, de 20 jaaren van Jachin, de 7 jaaren onder Midian, de 18 onder de Philistijnen, en noch andere 20 jaaren die men aan deselve, onder Samuel waarschijnelijk moet geven, toevoegd; sy sullen t'samen 91 jaaren maken. Waar toe de 9 jaaren gerekend, die men over Josua in geschil is (want eenige stellen die 26 of 27, andere 17.) soo zijnder 100 jaaren gevonden, welke van 580 afgetrokken, net 480 overlaten; gelijk de H. Historie aanteekend, en met groote onbeschaamdheid word verdacht gemaakt. En daarom gaan wy andere beuselingen voorby, daar gemelde Schrijver soo wat mede soekt te Spinnevoeten; als met namen die tegenstrijdige ouderdom van Ahazia, 2 Kron. 22: 2. vergeleken met 2 Kon. 8: 26. alwaar in de eerste 42, en in de laatste maar 22 jaaren gesteld word, als hy Koning wierd, &c. Maar ei-lieve! wat kan een Schrijf-fout van een letter of anderhalf, doch voor kreuk aan de achting van een Boek zetten, dat door een Geschrift van 't selve gesag, kan verbeterd worden? En hoe ligt dusdanigen Letter-fout, van wegen het kleen onderscheid dat tusschen 42 en 22 by de Hebreen is, kan insluipen, dat heeft Polus genoegsaam aangewesen; en daar zijn veele Afschriften en oude Vertaalingen des Bybels, daar in beide Texten, 22 gevonden word; en de draad van de Historie stemd dat getal ook toe.

Maar gelijk korts na het verval van de Syrische Rijks bezitting, de komste van den Messias, navolgens de voorsegging, hoe al meer en meer aanving te naderen; soo begon sich ook de gedaante van de Joodsche Republijk daar toe al van ver te bereiden, en door verval in veele saaken, geheel Bouwvallig daar uit te zien. 't Geen om sulks te netter onder een welvoegsaam Voorbereidsel van verre, en als in den vroegen Morgenstond te sien opdagen, wy niet en hebben willen nalatig zijn, ons Boek met een Tijd-Tafel der Syrische Koningen te vercieren, en daar in de jaaren voor Christus, by alle voorvallen, die den Joden onder de reeks deser Koningen overgekomen zijn, aan te teekenen. Waar in dan ook de opmerkelijke Oorlogen der Syrische Koningen, en Houwelijks-verkoppelingen aan Egipten, door een groot aantal Oude Penningen, en de Tijd-rekening uit haar Opschriften, tot verlichting van veele moeijelijke en onbekende saaken sullen gesien worden, die ons de klove, welke tusschen de Historien van de Boeken des Ouden en des Nieuwen Testaments open staat, eenigsinds sullen konnen

aan-

aanvullen. En gelijk ons dit moeite en kosten is geweest, sulks beknoptelijk by malkander te halen, alsoo meenen wy geen on-aangenamen dienst aan den Nederlander gedaan te hebben, met hem de deure tot insieninge van veel opmerkelijke dingen daar door open te zetten.

Na dat dan de Heerschappie der Syrische Koningen ten einde geloopen, en grootdeels van de Roomsche Veldheeren, Lukullus en Pompejus was afgesneden; zijn ook ten laatsten de Joden niet vry gegaan; en sy selfs haar eigen Koninglijke Regeering meer en meer wars geworden, zijnse met het opkomen van de Mogendheid der Roomsche Keiseren, niet weinig onder derselver Jok geraakt; welkers ingestelde Magthebbers; Koningen en Vier-Vorsten, ook seldsaam genoeg, met het Joodsche Hooge-priesterdom, en Raads-vergaderingen hebben omgesprongen: gelijk ten laatsten mede het Stamhuis van de Herodessen, sich soo t'eenemal Meester daar van maakte, dat den staat der Joden noit grooter verandering als in die dagen, overgekomen is. Hoedanige tijden, ons dan ook soo veel te overvloediger stoffe in de hand reikten, om veele voorvallen onder het Jodendom nauwkeurig uit te pluisen. En gelijk'er nu gebrek aan Propheten in de Joodsche Kerk was, en dat'er onder 't stilswijgen der Goddelijke Orakelen, verscheide Secten onder hen waren opgekomen, die elk haaren aanhang hadden; ja dat het Jodendom ten laatsten, ook Schatting aan den Roomschen Keiser moeste betalen: die sulks door haare Stadhouders, Smalheeren en Rentmeesters deden invorderen, en dikwils groote onlusten en Oproeren baarde, gelijk te sien is, Actor. 5: 36. en de Kant-teekening uit Josepus aldaar bygehaald; alsoo scheen sulks niet duisterlijk den ondergang van haare Republijk af te bakenen; en haare Wijsen en Schriftgeleerden, die op den Stoel van Moses zaten, hadden sulks ook voor kennelijke Teekenen der Tijden, behooren op te nemen; van welker nalatigheid en onkunde de Saligmaaker Jesus, hen ook naderhand bestrafte, als die navolgen de betragting der geloovige Vaderen, niet meer en ondersogten, op hoedanigen tijd de Christus komen moeste. Maar op dat dese kennelijke tijden voor Christus, niet sonder blijk van sijn aannaderende komste souden ledig staan; soo hebben wy den Kerklijken en Weereldlijken Staat der Jode, daar toe genoegsaam ontdekt, en doen zien, dat de beloofde tijd voor handen was, dat'er volgens Moses, een Groot Propheet uit het midden van dit Volk moest opstaan, om gehoord te worden, Deut. 18: 15. Joh. 6: 14. Als waar toe dan den Schriftgeleerden voornamelijk het neerstig insien der Prophetische Schriften had konnen te bate komen; terwijl de Kerke immers doe een genoegsaam stilstand van Wonderen en Propheten vergund was, die een tijd-lang voor Christus niet gesien wierden. Dog wat isser gebeurd? sy wilden moetwillens blind, en selfs Leids-luiden der Blinden zijn; en de Geest der Prophetien voor altoos onder hen weg-genomen zijnde, zijnse elk om 's eerst blind, en met een deksel op 't hert gebleven tot op heden; Want des HEEREN DAG, is haar Duisternisse geweest, Amos 5: 18. en Jesus is ook gekomen, om die waanwijse Schriftgeleerden, die meende te zien, Blind te maaken, Joh. 9: 39. uit Jes. 6: 10. Sulks dat sy ellendiger geworden zijn, dan ooit onder de Verdrukking van Egipten, en in haare Lxx Jaarige Gevangenschap in Babel. En terwijl sy waarschijnelijk nu die tijd beleven, in welkse souden Hongeren in 't Land om Jehovah te hooren spreken, waar van gerept word Amos 8: 11. soo troosten sich dese arme Menschen hier mede, dat de Geest der Prophetie ophoud, wanneer een Volk in Vervolging en Ballinschap leefd. Doch soo en isset hen in Babel niet gegaan, gelijk ons de H. Schriften leeren; want de Goddelijke Geest laat sig in geen boeijen sluiten. In de beschouwing dan van de Tijden kort voor Christus, sullen wy een digten drom van onwetendheid, onbeschaamdheid, hardnekkigheid, en valsheid, vermengd met boos-ardig geveinstheid, onder de Joodsche Schriftgeleerden, Pharizeen, Sadduceen, Esseen, en die van haaren Suurdeessem besmet wierden, sien te voorschijn komen; en in haar dwaas gedrag ontrent den Persoon van Jesus ontwaar worden, hoedanig dese Leermeesters, de H. Schriften door veele slinkse uitleggingen verduisterden, op dat de Hemelsche Leere van den Saligmaaker niet door en brak; en sulks wel soo veel te onbeschaamder, als sy bemerkten, dat hy enkel en alleen toelei, om Moses en de Propheten, die van hem getuigden, van haare valsche Glossen te ontheffen. Waarom men het hier waarlijk voor een woord van opmerkelijke beteekenis moet houden, wanneer Jesus dese Mensche verwijt, datse den Sleutel der kennisse weg-genomen hadden, en selfs een dwaas en onwijs Volk geworden waren, Deut. 32: 6. en derhalven seer verre afgeweken van de uitspraake, welke Godt te vooren over haar gedaan had, kapittel 4: 6. Waar toe, op dat het herte der Kinderen, tot het Geloove der Vaderen mochte wedergebracht worden, Malach. 4: 6. Johannes de Dooper in de kracht van Elias gesonden is, op dat hy van nieuws een bereidinge van den weg tot des Heeren komste maakte, Jes. 40: 3. Maar op dat niemand echter en denke, dat den Wijngaard des Heeren te desen tijde soo gantsch en gaar bedorven was, datter niets goeds meer in deselve overgebleven was; alsoo hebben wy deswegen ook aangewesen, welk en hoedanige dingen daar noch, als een Zaad des Geloofs, tot een goed voorbereidsel, aangaande de verwagting, in de Joodsche Kerk waren bewaard; 't geen voornamelijk hier in bestond, dat de Afgoderie meer dan ooit, het Jodendom was uitgebannen, en den eenigen waren God met uiterlijke Offerhanden gediend, en door de lesinge der Wet en der Propheten in haare Synagogen, geleerd en verkondigd wierd. Waar door sy dan ook doe ter tijd, noch onse getrouwe bewaarders der H. Boeken zijn geweest:

weeft: en ons, die door haare ſchade verrijkt geworden zijn; genoegſaam verplicht hebben, die overgroote Barmhertigheid Gods, ſoodanig te gebruiken, dat ſy door ons tot Jaloersheid mogen verwekt worden. En gelijk het ons ten uiterſten oorbaar ſcheen, alle die voorname Kerk-veranderingen, en opmerkelijke dingen, met noch een ander deftig voorbereidſel t'onderſteunen; hebben wy den inhoud, en het algemeen oogmerk van alle de Prophetiſche Schriften, beknoptelijk aangeweſen; op datwe weten mochten, onder wat achting men deſelve te houden en haar Ampt en Zalvinge aan te merken heeft: als 't geen ons ook een byſonder nut en aanleiding verſchaft, om daar uit niet alleen het onderſcheid in de perſoonelijke benaming der Propheten en Leeraren, uit de Joodſche waarnemingen te verſtaan, dewijlſe dikwils over het hoofd geſien of qualijk onderſchiden worden; maar ook om net af te wegen, voor hoedanigen Propheet onſe Heere Jeſus Chriſtus te achten zy, ſchoon hy geene uiterlijke Zalve, is deelachtig geweeſt. Waar ontrent wy dan ook der Joden laatdunkende gedachten, niet ontſien hebben in te toomen; op dat'er blijken mogt, datſe dwalen, wanneerſe David en Daniel, geern van onder het getal der Propheten ſouden willen uitſchrabben. En ſchoon ſy vaſtſtellen, dat de Geeſt der Prophetering, niet in een droevig Menſch vald, en ook onder hen niet vernomen word, (wantſe moeten immers dagelijks over den Oondergang van Jeruſalem en haaren Tempel treurig zijn, en des morgens het hoofd deswegen als een Bieſe krommen,) ſoo mag het ons echter genoeg zijn, dat onſe Saligmaaker, haaren Ondergang ſoodanig al weenende voorſeid heeft, dat wy'er de waarheid, en ſy'er de ſmerte van ontwaar geworden zijn; en daar onder ook wel blijven ſullen, tot dat het Dekſel, waar mede ſy Moſes op haar herte leſen, eenmaal weg-genomen, en ſy, die de Geliefde des Heeren zijn om der Vaderen wille, in het laatſte der dagen bekeerd ſullen worden. Maar gelijk haar alle deſe rampen niet ſonder opmerkelijke waarſchouwing overgekomen, en in ſeer leerſame Parabelen te vooren afgeſchetſt zijn; ſoo hebben ook haare hoovaardige Leermeeſters, die van ouds geern met de Ertijtelen van Wijſen, van Schriftgeleerden, van Onderſoeker, en van Rabbi pronkten, den Dooverik geſpeeld. Doch ſoo moeſtenſe doen, die alleen de Eere van de Menſchen, en de voor-aanſittingen in de Synagogen in 't oog hadden; en dat geſag niet geern verlieſen wilden, daar men niet dan langs veele trappen toe geraken konde. Als waar toe wy dan ook het byſonder onderſcheid deſer Meeſters, en 't gedrag harer Leerlingen in de Synagogen tot verlichting van eenige twijffelachtige plaatſen des Nieuwen Teſtaments, naauwkeurig hebben aangeweſen; op dat de opmerkende Lezer de middelen ter hand had, om verſtandelijk allerlei ſoorten van Schriftgeleerde Schrijvers en Leermeeſters, van die waare Propheten te onderſcheiden, welkers Geſchriften in de Kerke behouden zijn, om datſe door den Geeſt van Chriſtus geſproken hebben, gedreven zijnde van Gods Geeſt, 2 Petri 1:21. En derhalven iſſet valſch, wanneer men ſegd, dat elk Propheet na ſijn eigen Geeſt, droeve of blijde dingen voorſegd heeft: want niet het Menſchelijk gemoed van de Propheten formeerde de Openbaringe tot Voorſeggingen; maar de Goddelijke Openbaringe formeerde het gemoed der Propheten, tot vrolijke of droevige dingen; en de ſaaken en konden anders niet na den wille Gods, maar na die van de Propheten geſchieden; en Godt ſoude ſich ook na de geſondheid van een Menſch moeten laten bewegen hebben, om heele Landen, Steden en Volken te bederven, en de Schepper ſou alſoo een oorſaak om te werken, van ſijn Schepſel hebben moeten ontfangen: 't geen t'eenemaal ongerijmd is. En van dusdanige Openbaringen, hebben de Propheten op verſcheide wijſen ſekerheid gehad; en met haar vroom leven betoond, datſe niet als door overtuiging en laſt die dingen ſpraken; en ſulks ook niet ſelden met gevaar van haar leven: waar van wy voorbeelden ſien konnen in Micha, die de dood van Achab voorſei, in weerwil van 400 Propheten, 1 Kon. 22. en in Bileam, Num. 22. &c. Nochtans en ontkennen wy niet, dat gelijk de Propheten geen grooter verlichting in 't verſtand kregen, als voor ſoo veel'er diende tot voortbrenging van de Prophetie, (en buiten dat, even als andere Menſchen in veele dingen konden feilen,) het nochtans ook gebeurd is, dat wanneer Godt ſijn laſt aan een Adelijk Perſoon, by voorbeeld aan Jeſaias, openbaarde; ofte dat hy ſulks aan eenen Boerſen Amos dede, den eerſten nochtans uit ſijn veel meerder ervarendheid en Statelijker opvoeding, de ſaaken met een veel gezetter verſtand en netter bewoording, dan den anderen heeft konnen voorſtellen. In hoedaniger manieren wy ook vernemen, dat de weldoorleerde Paulus, ſijn Leerſtukken met een grooter welſprekendheid en konſtig-ingeſtelde bewijsreden voorſteld en aandringd, als Petrus, Jakobus ofte andere gedaan hebben. En daarom heeft het de Geleerde in de tijden der Apoſtelen, ook een groot wonder geſchenen, te zien, dat eenige onwetende Galileeſche Viſſers, tot de verkondging van groote ſaaken waren bequaam gemaakt. Maar gelijk ons de Propheten tweederlei in de H. Schrift voorkomen, te weten Gemeene en Boven-Gemeene; alſoo quamen de eerſte door de onderwijſing tot het Leer ampt; en hadden haare Schoolen in welkſe van hare Vaderen, namelijk de Propheten wierden geleerd; waar van dan deſulke, Sonen der Propheten genoemd zijn, 2 Kon. 2:3, 5. Doch de laatſte quamen altijd met een byſondere laſt en met uitwendige teekenen, waar van Iſrael genoegſaam tegen alle bedrog gewaarſchouwd was, als te ſien is, Deut. 13. vers 1. tot 5. en kap. 18:21, 22. Door hoedanigen betooging wy dan ook ſoo veel te meer, de verſierde Orakelen, en de Afgodiſche Waarſeggerien der Heidenen, te ſchande ſullen gemaakt zien, als Godt

door

door sijne Propeten sich daar over beroemd, en deselve uitgetart heeft; om datse niet dan ydelheid en bedrog voortbrachten. En nadien de Saligmaaker dikwils tot het ondersoek deser Propheten heeft aangemaand, als die van Moses af, door alle de Boek-rollen, in haar gantsche oogwit van hem getuigen, en hy deselve ook geensinds heeft te niete gedaan; alsoo heeft hy en de Apostelen, daar door genoegsaam aangewesen, dat het ondersoek van derselver Schriften, tot op heden duurd, en duren sal, tot dat hy komd: want sijne Leere is daar op gebouwd, en het Getuigenis van Jesus, is de Geest der Prophetie, Apoc. 19: 10. Immers is de Kerke onder het N. Testament, een voornaam deel van Gods Huis en Huishouding? Indien dan Moses daar in gantschelijk getrouw en tot een getuigenis is geweest van de dingen die naderhand door Christus en de Apostelen souden gesproken worden; soo moet men achten, dat dan ook sijne Leere sich doorgaans in het selve Huis, dat is de Kerke des N. Testaments, uitstrekt; en men kan niet seggen, dat Moses en de Propheten, den Joden alleen tot op Christum hebben aangegaan: want sulks meenen wy uit de aan-een Ordening der dingen onder 't N. Testament, beknoptelijk aangewesen te hebben. Gelijk dan ook onder anderen, het Prophetische Lied van Moses, ten minsten duren moet tot de laatste Bekeeringe der Joden; nadien het tot een getuige tegen haar sou zijn, lange na dat Israel afgevallen, en den Rotsteen des Heils sou versmaad hebben, Deut. 31:21. En daarom houden wy desulke ook t'eenemaal van 't waare spoor der gesonde uitlegging afgeweken, die de aanhalingen der Propheten in 't Nieuwe Testament, alleen voor zinspelige toepassingen houden: Ja het isser vol-strekt de gek mêe geschooren, als men de aanduidende woorden van de Groote Leermeester Jesus, en sijn Apostelen, (seggende; Dit is geschied, op dat vervuld soude worden gelijk'er geschreven staat, &c.) in sulken waggelsieken zin opneemd; nadien sy immers de uitkomste der dingen gewoon zijn, op de kracht Gods te vestigen; die deselve soodanig alsse gebeuren, door de Propheten voorsegd heeft. Waar by dan ook licht te sien is, dat de Propheten doorgaans toeleggen, om den Mensche, Gods wegen en gangen in sijn Heiligdom, bekend te maaken; op datse alsinds door de vertrooftinge der Schriften, mogten hoope hebben. Maar op dat wy dit stuk ook niet van een goed Voorbereidsel souden ontbloot laten, mach het onsen Lezer niet verdrietig vallen, aangaande den Stijl en de Tijd-rekening der Propheten, eenig naricht te geven; als mede te oversien, op hoedanig en verscheide wijsen de Propheten, haar Openbaringen en Goddelijke Gesichten ontfangen hebben; en wat doch de reden is, datse deselve veelsinds onder Sinnebeelden en verbloemde spreekwijsen voortbrengen. Onder welke opmerkelijke Gesichten, wy het eerste dat aan Ezechiel vertoond is, (in welke hy de Heerlijkheid des Heeren onder een Stormwind, in 't midden der Wolke, met Vuur en den Regenboge en de gedaante van vier Dieren aan de Rieviere Chebar sag,) eenigsinds ruim weidig hebben uitgehaald; om dat ons daar in niet alleen veele opmerkelijke saaken tot breeder verstand der H. Schriften schenen voor te komen, maar dat ons sulks ook dacht een seer goed Voorbereidsel te sullen verstrekken, om daar mede ingeleid te worden tot de Prophetische Schriften, en betoogingen van dat de JEHOVAH sou Mensch worden, en dat die selve sou wesen, Jesus van Nazareth, en tegelijk de ware Messias na de Schriften. En gelijk wy dit hoogdravend Gesicht, ook vrymoediglijk onder een Printverbeelding vertoond hebben; alsoo achten wy den Beschouwer daar door, aangaande sommige qualijk-opgevatte meeningen, te sullen uit den dut helpen; en wel insonderheid, de waanschape denkbeelden, die men op het dwaalspoor der Joden, van de gedaante der Cherubinen heeft, verbeteren en te recht brengen: Hoedanige tegenbedenkingen ons aan veele fraaje uitsichten en schaduwachtige aanduidingen des Ouden Testaments, sullen doen gedenken. Gelijk ook onder die diepe insieninge der Verborgentheden, sich veele opmerkelijke dingen sullen ontdekken, die nessens de Mensch-werdinge van den Sone Gods, op de verlossinge der Kerke zien: als waar door dan de Godt Israels, die sich selven genoemd heeft, IK SAL ZYN, geworden is, dien hy is en was; en deswegen te vooren, als soo veele voorschaduwen, seer veel Heerlijke Namen onder sijn Volk aangenomen hadde: die alle den Saligmaker in der tijd sijn eigen geworden, om dat hy met den Vader EEN was, Joh. 10:30. Waar ter plaatse het dan ook billik scheen te toonen, dat de selve door alle de Schriften des Nieuwen Testaments, in geen ander Persoon als soodanig voorkomd. Als welke Schrijvers in hare Euangelien daar toe seer omstandig ophaalen, sijn Hemelse Ontfangenis en Menschelijke Geboorte-tijd, en Geslagte na den Vleesche; als ook sijn driederleie hoogwaardige Ampten; op dat als door drie Getuigen openbaar wierd, dat de vervullinge met de voorseggingе, in bei de Testamenten van eenen inhoud zijn. Waar door wy in 't voorby-gaan vermaand blijven, dat men in het verdedigen van de Leere der Waarheid, niet slegts met kleene stukjes en brokjes, maar met de gantsche Wapenrusting der H. Schriften, moet te Velde komen; als mede dat de Schrijvers van het Nieuwe Testament, het Oude in alles niet soodanig geheel en al aangehaald, en ten uitersten verklaard hebben, datwe het restant daar van, met sommige krankzinnige Menschen, voor onnut en als een uitgemergeld Kaf, souden komen aan te merken. Dus was ons dan ook hier gelegentheid in de hand gevallen, om op de voorlichtinge der Prophetische Schriften, van Jesus Geboorte en Opvoedinge, door de reeks van sijn gantsche Leeftijd, tot aan sijn Lijden en Dood, henen te wandelen, en beide sijn vernederden staat, als de Sone des Menschen, en

en sijn Eeuwige Generatie, als de Eenig-gebooren Sone Gods, met veele blijken te betoogen. En nadien ons alle die dingen, om geen andere reden in het Euangelium zijn verhaald, alsop dat wy souden gelooven, Joh. 19: 35. soo is het Geloove der H. Historien, waarlijk van groote noodsaakelijkheid: Want gelijk Godt gewild heeft, dat de grondvesten van veele dingen, die wy te gelooven hebben, soodanig van aardt souden zijn, datse niet altijd, en aan alle en een yder van ons, maar alleen op seekere tijden, en aan eenige bysondere Persoonen en plaatsen, zijn konnen gegeven, en vertoond worden; alsoo zijn wy verplicht die Historien te gelooven, waar aan wy geen klaare reden vinden te twijffelen. En dus sullen wy dan licht bemerken, dat immers de Geboorte, met het Leven en Sterven van den Salimaaker Jesus, niet altijd en op alle plaatsen, en aan alle Menschen, is konnen vertoond en sichtbaar gemaakt worden? En daarom, of die schoon seker zijn, welke het met haare oogen gesien en met haare handen getast, en ons bekend gemaakt hebben, Joh. 20: 29. soo en zijn wy niet onsekerder sulks te gelooven, als wy gelooven, dat'er elders een Stadt Roomen, en een Parijs &c. in de Weereld is, schoon wy deselve niet en mogten gesien hebben; om datwe geen grondige reden van ons ongeloof of twijffeling konnen vinden. Men moet verder aanmerken, dat alle de Euangelisten voornamelijk hebben toegeleid, om uit de Leere van Jesus te betoonen, dat dese waarlijk de Propheet uit de Broederen was, die Moses voorseid had, Deut. 18. als wiens waare Messiasschap door veele Teekenen en Wonderen moeste openbaar worden: zijnde de Prediker der Goddelijke Gerechtigheid, die daar toe door insieninge in de gedachten der Menschen, leerde als Magthebbende over de Gemoederen en Conscientien, en niet als de Schriftgeleerden, die slegts een bevelende macht, uit het gesag van Moses Stoel hadden: 't geen van sommige Uitleggers niet alte wel in acht genomen, geweldig heeft aan het sweeten geholpen, om te betoonen, waarom Jesus te mets schijnd buiten propoost gesproken te hebben. Maar nadien Jesus openbare werken en Wonderdaden, in het genesen van Siekten en Krankheden, genoegsame getuigenis van hem gaven, en hy sich ook niet selden daar op beroepen, en de lastersieke Joden den mond gestopt heeft; alsoo is hy ook deswegen door het voldoen der Schriften, die sulks van den Messias voorseid hadden, van Bedrog en Tooverie vry gepleit: en daar en is sederd in veele honderd jaaren, geen de minste schemering gesien, om de Joden te konnen troosten, en wijs te maaken, dat haare Bouwlieden, dien Hoeksteen met recht verworpen hebben. De welke dan ook, na dat hy door de Opstandinge uit den Dooden krachtelijken had beweesen de Sone Gods te zijn, geene Kranke meer na den Lichame genesen heeft. En dat dese als de Messias ook moeste Godt zijn, sulks en was niet alleen opentlijk van de Propheten voorseid, maar hy selve is ook voor die waarheid gestorven, doende eene goede belijdenis voor den Rechter Pontius Pilatus, 1 Tim. 6: 13. Gelijk dan ook de Joden, ter tijd dat Jesus de werken van sijnen Vader dede, en sich de Sone Gods noemde, seer wel verstaan hebben, dat hy hem selven soodanig niet by Gelijkenis of Naamdigting, maar in Wezendheid, Godt noemde. En het blijkt uit Joh 5: 18. klaar, dat sy hem daar over (seggende dat Godt sijn eigen Vader was) als over een bovenmaten Godslasteringe hebben willen dooden: als seer wel begrijpende, dat hy sich daar mede Godt even gelijk maakte. En derhalven diend een van tween hier te gelden, namelijk; of dat de Joden de woorden van Jesus in haar rechten zin verstaan, en daar uit besloten hebben, dat de meening was, dat hy sich van Nature en Wezendheid Godt noemde; ofte dat sy deselve niet ten rechten verstaan, maar soodanig opgenomen hebben; als of de zin daar van was, dat Jesus alleen een genaamden Godt, dat is, een die daar toe verhoogd was, dragende dien Eernaam slegts by toe-eigening of schenking, en niet door natuurlijke herkomst; hoedanig den aanhang van Socinus gevoeld. Maar by-aldien het alsoo gelegen is, men sou billijk mogen vragen? Waarom Jesus dese Joden niet met een woord sprekens uit den dut geholpen, en van die valsche meeninge afgetrokken heeft; ziende dat sijne woorden in dien zin, haar in soo grooten dwalinge leide, of ten minsten in leiden konde? En by-aldien dit soo egter is; soo sou'er volgen, dat Jesus dan gestorven is, om dat hy de lastering, waar aan de Joden slegts verkeerdelijk meenden dat hy schuldig was, door niet een eenig woord van sich afgeweerd heeft: het welke, om dat het bovenmaten ongerijmd is te denken, doed blijken, dat sy Jesus woorden te recht en klaar verstaan hebben; en datse soo verstaan zijnde, ook waaragtig zijn geweest; nademaal de Joden deswegen met de Verwerping gestraft zijn, niet willende de waarheid aannemen, dat is, Jesus niet voor die gene erkennen, die hy selve betuigde dat hy was. Hoedanigen Val der Joden dan gelegentheid verschaft heeft, dat de Heidenen de Saligheid bekomen hebben, gelijk Paulus leerd Rom. 11. Maar gelijkwe verder ontwaar worden, dat Jesus ook onder het Zegel van sijne onmiddelijk Gesondmaaking en Opwekking der Dooden, sijn Godheid door het vergeven der Sonden, tegens de Schriftgeleerden bevestigd heeft; alsoo konnen wy onder andere waarnemingen, ook daar uit het bysonder onderscheid tusschen sijn Geestelijk Hooge-priesterlijk Ampt, en het schaduwachtige van Aaron afgeschilderd zien: als welke na de laatste Ordening, onder het Oude Testament, geene Dooden mochte aanraken, om dat hy selve niet machtig en was van den dood te verlossen. Maar Christus Jesus, die niet alleen verre boven de macht des Doods was, en die selfs te niet kon doen; maar ook den Dooden het Leven konde weder geven, die seggenwe, en wierd geensinds van de aan-

 raking

raking der Dooden besmet. En na dat hy, als de Borge van het Testament der Genade, voor de schuld der Sonden, door sijn Lijden en Dood, aan de Goddelijke Gerechtigheid genoeg gedaan hadde, en met sijn eigen Bloed in het Heiligdom ingegaan was, een Eeuwige Verzoeninge te wege gebracht had; heeft hy daar door ook betoond, de Middelaar te zijn van een veel beter Testament: zijnde gekomen, om het Serpent den Kop te vermorsselen, dat is, de Macht des Doods, en het Rijk des Satans te verbreken, en den weg tot het Heiligdom open te zetten, sprekende Vrede tot de Heidenen, Zach. 9: 10. die haar souden zegenen in Godt, en roemen in sijne Gerechtigheid, Jer. 4: 2. Waarom het ook voor een onbeschaamde laster der Joden aangetekend staat, alsse seiden, dat Jesus de Duivelen door den Duivel uitwierp. Maar gelijk dit hardnekkig Volk voor het Regthuis van Pilatus, over Jesus Vonnis had uitgeroepen, Sijn Bloed sy op ons en op onse Kinderen; alsoo hebben ook eenige van haar vermaardste Leermeesters, naderhand opentlijk bekend, dat dese Jesus de grondvest geleid heeft, waar op Israel door het Sweerd gesneuveld, en haar Vaderland verwoest is, en sy als Ballingen swerven tot op desen dag. En het gene mede opmerkelijk is, is dit, dat sommige Joden, van de Babylonische Gevangenschap getuigen, datse daar mede gestraft zijn, wegens haare Afgoderie, Bloedschande en Doodslag: doch dat haar de Romeinsche verdelging overgekomen is, wegens vergeefsen Haat. Maar wel te regte; want sy hebben Jesus alsinds gehaat sonder oorsaake, Psalm 69: 5. Maar immes hadden Moses en de Propeten dit alsoo van dit Volk, dat sich aan Jesus ergeren souden, voorseid; en hy selfs had Israels verlating genoegsaam verkondigd, als hy seide; Siet uw Huis word u woest gelaten. Echter bast dit Volk in haaren Talmud ook noch al tegen sijne heilsame Leere, waar door hy haare Kinderen als een Klokhinne haare Kuikens wilde vergaderen: Lasterende voornamelijk die weldaden in haare Boeken, die Jesus op den Sabbath gedaan heeft. En hoe sou men klaarder konnen zien, dat sy volgens de voorsegging van Moses, den Rotsteen haares Heils gesmaad hebben; als hier in, dat, daar de Propheten den Messias als eenen Wonderdoende Heere beschrijven, sy nu ten laatsten beginnen te leeren, dat de Messias niet en sal komen in Wonderen? op datse selfs het minste goede zaadje dat noch elders by de weg gevallen, en in eeniger oprechten verwachting, mocht overig gebleven zijn, verstikken mochten. Behalven het doen van veele Wonderen, heeft Jesus ook alsinds de Ceremonieele Schaduwen verlicht, en de Geestelijke zin der Wet verklaard; op dat hyse van het lastige Jok der Vaderlijke Overleveringe onthefte. En gelijk hy onder het aannaderen van sijn Ure des Lijdens, sijne Discipelen sijn Dood verkondigde; alsoo sprak hy selden daar van, sonder haar ook van sijne weder-opstandinge te versekeren; wetende hoedanig het in den Raad des Vredes stond, en dat hy macht hadde het leven af te leggen en wederom aan te nemen. Om alle welke dingen, tot den draad van een Voorbereidsel der Bybelsche Wijsheid aan te hegten, ons verpligte dit Geheimstuk des Nieuwen Testaments; namelijk de Kruis-rol van de Saligmaaker Jesus, geheellijk door te loopen, en veele opmerkelijke voorvallen der Euangelische Historien, uit de Oudheden op te helderen. Als waar toe ons veel sal helpen, door Vertoogschetsen ook de mistastingen der meeste Schilders aan te wijsen, en uit de gewoontens, en spreekwijsen der Hebreen en H. Schrijvers te toonen, hoedanige Ceremonien en Levensgedrag onder die Volken gebruikelijk waren; om dat ons sulks een opmerkelijk nut kan aanbrengen, in 't wel verstaan van 't gene de Euangelisten, wegens Jesus Salving, en sijn laatste Pascha, Gerichts-handel en Kruis-straffe, tot aan sijn Begravinge hebben aangeteekend. En nadien men geensinds twijffelen moet, of Jesus heeft niet sonder een verborgen insicht, het Pascha der Joden, tot den dag van sijn Lijden verkosen; alsoo weet men nochtans, dat'er eenig geschil over onder de Geleerden is, en dat sommige meenen, dat hy sulks een dag voor den gewoonen tijd gedaan heeft; en pogen sulks ook door een naauwkeurige uit-rekening der Nieuwe Maane vast te stellen. En schoon wy beide dese meeningen hebben bygebracht; soo schijnen ons nochtans veele aanmerkelijke bedenkingen te verplichten, die gene toe te vallen, welke het Paasch-maal van Jesus, op den rechten tijd en dag van der Joden Pascha stellen: waar toe wy meenen door het omstandig verhaal der Euangelisten genoegsaam ondersteund te worden; als dewelke Jesus selfs ook soodanig van den rechten tijd des Paasch-feests doen spreken, als den Joden en ook sijne Discipelen, uit de gemeene vast-stellinge bekend was, seggende; Gy weet dat het na twee dagen Pascha is, &c. Ook meenen wy, dat sulks genoegsaam blijkt, uit de Ceremonien van Jesus laatste Maaltijd, in welke hy niet alleen een gedachtenis van sijn Dood te houden, heeft ingesteld; maar dat hy daar in ook alle de gewoone plegtigheden van der Joden Pascha, van 't begin tot den einde toe gehouden heeft; gelijkwe omstandelijk hebben uitgehaald, sonder te willen vergeten, wat onvoegsaamheden ontrent het verklaren en afbeelden deser opmerkelijke Historie, door het valsch Erfgerugt worden begaan. Hoedanigen ruwen schets hier voor af te geven, den aandachtigen Lezer lichtelijk kan te binnen brengen, dat men sich in desen, van een dichten drom opmerkelijke saken belemmerd vind, op dat men uit de Ceremonien van der Joden aal-oude Paasch-maal, Jesus ingesteld Avondmaal onder Brood en Wijn, ten uiterstten net en klaar sou mogen openleggen. Hoedanige ons dan alle uit de Oudheid by een tehalen stonden; terwijle wy een uit de Tafel-gasten van Jesus, namelijk den verraderssen Judas, vast besich zagen, om sijn Heer en Meester voor een hand vol Geld,

aan den Joodſchen Bloed-Raad over te leveren. In welke laatſte daad van Jeſus Avondmaal, ons dan
ook genoegſaam ſal te beſien ſtaan, dat hy niet alleen met de grootſte wijsheid, ſijn Lichaam Brood,
en den Wijn ſijn Bloed genoemd heeft; maar dat hy van den Drinkbeker geſeid heeft, dat die was
het Nieuwe Teſtament in ſijnen Bloede, ſulks is waarlijk alle aandachtige opmerkinge weerdig: Want
gelijk de Wet door de Sonde wel niet te niete gedaan was, maar echter wel beletten konde, datſe door
het Vleeſch krachteloos gemaakt zijnde, niet meer tot het Leven inleiden konde; alſoo ſchijnd Jeſus
hier den naam van TESTAMENT, ſeer opmerkelijk voor het VERBOND in te voeren, dat nu van NIEUWS
met den Menſche wederom ſou opgeregt worden, door den Dood van den Middelaar des veel beteren
Verbonds: als het welke, om dat het den Menſche, de verkrijginge van de Erffeniſſe des Eeuwigen
Levens toeſeid, ook waarlijk een TESTAMENT is; gelijk die Groote Uitlegger van beide de Teſta-
menten, aan de Hebreen op 't achtſte en negende kapittel, ſeer ſchoon geleerd heeft: ſpelende voor-
namelijk daar op, dat het Oude Teſtament ook niet ſonder Bloed is ingewijd. Jeſus dan in den ſel-
ven Paaſch-nacht, van de Joodſche Overprieſters, door de hulp-wagt der Romeinſche Krijgsknegten
gevangen, en voor den Joodſchen Raad, in 't Huis van den Hoogen-prieſter Cajaphas te Recht geſteld
zijnde, heeft ons door ſulken voorval, tot veele omſtandigheden ingeleid; op datwe ter deugden beſagen,
onder hoedanigen jaarlijkſe Beurtwiſſeling, de Hooge-prieſterlijke waardigheid, in die haaſt ten einde
geloopen tijden, gevallen was; en uit welke ſoort van Raadsheeren en Overprieſterlijke Mannen, het
Joodſche Sanhedrin doe beſtond, en in wat voegen en plaats ſy hun Vergadering hielden. Waar ontrent
wy ook voornamelijk dat hoog-gaande geſchil ondernomen hebben te beantwoorden; namelijk, of
de Joden ten deſen tijde, de macht van Hals-geregt te doen geheel en al quijt waren? en of ſy uit dien
hoofde ſeiden, Dat het haar niet geoorlofd en was ymand te dooden. En gelijk dit by ſommige niet
ongeleerde Mannen, voor de eenige grondveſt gehouden word, op welke Jeſus van den Joodſchen
Raad, aan den Roomſchen Stadhouder Pontius Pilatus overgeleverd is, en daar onder geleden heeft,
alſoo hebben wy nochtans veele redenen meenen by te brengen, die het tegendeel beweeren: en ons daar
ontrent, inſonderheid aangekant, tegens de geleerde gedachten van den Heere W. Goes, in ſijn Boek,
PILATUS JUDEX, voorgeſteld: als welke wel ſeer waarſchijnelijk uit de Oudheid en getuigeniſſen
der Profane Hiſtoien beweerd heeft, dat het der Romeinen gewoonte was, het Hals-geregt eigen te
maaken aan de Stadhouders en Landvoogden, welk de Roomſche Keiſers in de verwonne Landſchap-
pen ſonden, om de Overheerde Volke in toom en onder ſchatting te houden; maar daar in ſchijnd ge-
miſt te hebben, dat hy geenſinds de afgeſonderde Saat en eigen Regering der Joodſche Republijk,
verknocht aan haaren Godsdienſt, van alle andere Heidenſche Volken heeft believen te onderſchei-
den; hoedanigen Volken deswegen geene verandering, dan alleen in de Overheerſching leden. Doch
met de Joden was het anders geſteld, als die ſoodanig onder Tribuit van de Roomſche Mogendheid
zaten, datſe noch haar eigen Regeering, Raads-vergadering, Wetten, Regters en Godsdienſt hadden en
behielden, om na deſelve te leven; 't geenſe waarlijk niet en hadden konnen doen, ſoo ſe geen macht
hadden die Wetten te doen handhaven, en de Overtreders te ſtraffen; nadien ons niet en moet onbe-
kend zijn, dat de Joodſche Godsdienſt, op een byſondere wijſe, aan 't Gericht verbonden was; en
eenige Wetten alleen eigen aan haar Republijk, bevalen de Overtreders te ſtraffen; waar van geen
tweede, die buiten haar was, kon Rechter worden, en ſy echter volkomen geſeid worden, na haar
eigen Wetten te leven? En of ſchoon de Koninglijke Scepter al te vooren van Juda mocht geweken
zijn, echter moeſt de Wetgever niet wijken, voor dat de SILOH, of Vredemaaker ſou gekomen zijn:
tot op welke tijd wy zien, dat alle de Propheten den Stoel van Moſes hebben vaſt-geſteld; en Jeſus te ſij-
nen tijde nog erkende, Matth. 23: 2. Maar waar toe dog langer aan der Joden Hals-geregt getwijffeld,
daar ons immers de Euangeliſt Johannes, de nette verklaring uit haar eigen mond te voorſchijn brengd,
ſoo wanneer hy voordachtelijk aanteekend; dat de Joden alleen ontkenden haar geoorlofd te zijn
ymand te dooden, Op dat vervuld ſou worden, 't geene Jeſus geſproken hadde, beteekenende hoeda-
nigen Dood hy ſterven ſoude. Maar welken dood ſou dat doch zijn? Deſe, dat hy ſou Gekruiſt wor-
den; en alſoo vervullen, 't gene van hem te vooren in de verhooging van de Kopere Slange was afge-
ſchaduwd. Welke, om dat die den Joden voorgehouden is, op het verachtelijk walgen van het Manna,
Num. 21: 5, 8. ook genoegſaam van verre heeft aangeweſen, datſe eenmaal de Hemelſche Gave van den
Sone Gods, het ware Brood, dat uit den Hemel nedergekomen is, verſmaden ſoude, Joh. 6. Hier toe
dan moeſt Jeſus niet alleen aan den Roomſchen Stadhouder overgeleverd worden, (want die had hem
ligt een andere dood konnen aandoen;) maar Jeſus moeſte ook met ſulken Misdaad beklad en aange-
klaagd worden, die de Kruis-ſtraffe na der Romeinen wijſe, voor de Rechtbank van deſſelfs Stadhouder
ſoude afvorderen. Gelijk dan ook de Heilige Hiſtorie ſegd, dat de Joden duſdanige beſchuldigingen
tegens hem hebben ingebracht; ſeggende, dat hy een Quaad-doender was, die het Volk beroerde,
en leerde Schattinge te weigeren aan den Keiſer; ja ſich daar-en-boven ook noch ſelfs voor een Koning
der Joden opwierp. En vermids de Joden, niet ſonder een trotſe verwerping van Jeſus Geeſtelijk Ko-
ningrijk, en 't geen haar Zacharias kap. 9: 9. vermaand had, opentlijk betuigden, geen anderen Koning

te erkennen, als den Keiser; alsoo scheen dan Jesus door die beschuldiging, genoegsaam tegens derselver Machthebbing misdaan te hebben; en behoorde derhalven tot de Rechtbank van des Keisers Recht-besorger, en niet tot die van den Joodschen Raad, in welke sy alleen dusdanigen besluit over hem schijnen gemaakt te hebben, wanneer sy in den vroegen morgenstond, voor de tweedemaal deswegen sijn vergaderd geweest, Matth. 27: 1, 2. vreesende het Volk, die hem voor een Groot Propheet hielden, gelijk ons Paulus seer opmerkelijk in de Handelingen der Apostelen wil leeren, als hy seid; Datse geen oorsaake des Doods vindende, hebben begeerd, dat hy van Pilatus soude gedood worden. En wy hebben veele andere bedenkelijke blijken daar toe bygebracht, die ons dit stuk aldus uit de Goddelijke Voorsienigheid en de handeling der Joden leerden verklaren: Ten welken einde wy ook een voornaam gedeelte van de Heer W. Goes tegenbedenkingen aan den Nederlander hebben medegedeeld; op datwe na het verhandelen en afbeelden van alle de gewoone Dood-straffen der Joden, en haare Gerechts handelingen, souden mogen zien, met welk een waarschijnelijkheid, wy onse aanmerkingen daar hebben bygevoegd. Tot al 't gene, op dat onse Lezer niet onbereid mogte overgaan, wy de gantsche Gerechts-handeling van Pilatus over Jesus, sederd der Joden aanklachte tot de uitspreking van het Vonnis des Doods (hem overgevende om Gekruist te worden,) naauwkeurig sullen insien; op dat'er blijken mocht, hoedanig Jesus is aan het Kruis geraakt. In welke overweging wy meenen veel opmerkelijke dingen, belangende der aal-ouden Kruis-straffe, uit veeler gevoelen en aanmerkingen by te haalen. En gelijkwe daar toe ook niet te karig zijn geweest, alle die dingen door Printverbeeldingen op te helderen; alsoo sullen wy daar in dan ook de gemeene mistastingen der Schilders en sommige Uitleggers merkelijk verbeterd zien; niet tegenstaande de aangenome waan, soo diepe wortelen door het Erfgerucht en on-eindig voorhouden der Schilderien en Kerk-beelden in de gemoederen geschoten heeft, datse naauwelijks uit te roeijen zijn: invoegen daar naauwelijks iets gemeender is, dan in dese Historische verbeeldingen te dwaalen. Ten is de meeste Schilder-meesters niet genoeg, Jesus staande voor den Joodschen Raad, Cajaphas met een kaal-geschooren Kin, tegen het verbod van de Wet, Levit. 19: 27. te verbeelden, noch Pilatus eenen ruigen Hair-bos om de wangen aan te smeeren, daar het de Romeinsche Zeden van die tijden anders vermaanen, maar Jesus selfs, moet aan een vervaarlijk-hooge Kruis-stenge, ver boven de behandeling der Menschen opgehangen schijnen, en van een Paard-Ruiter, met een lange Spies, de Zijde doorsteken worden; wy swijgen noch van het Avondmaal, daar men seer verachtelijk de Honden onder de Tafel ziet aan de Beenen knagen, terwijl het Paaschlam, aan welk de Wet verbied, eenig Been te breken, noch geheel op den Disch gesien word. Daar men dan ook noch den Lieveling Johannes, niet anders als eenen die van den Wijn bedwelmd is, seer onvoegsam in den schoot van Jesus gelegen ziet. 't Geen te grooter wanschrik heeft, om dat men daar toe ook noch dese Maaltijd, doorgaans qualijk, al-zittende verbeeld. Hoedanigen misslag wy dan ook genoegsaam uit de Historie van Jesus Salvinge, door een Vrouwe welke aan sijne voeten stond, in een tamelijk fraai afbeeldsel van der Ouden Eet-wijse op de Tafel-beddekens aangelegen, verbeterd en opgehelderd hebben. En gelijk men ziet, dat veele na dusdanige valsche verbeeldingen, haar uitleggingen en geloove komen te leesten; alsoo heeft men ons verhaald, dat sekere Vrouw in het doen van hare Geloofs-belijdenis seide, dat Jesus onder de instellinge van het Avondmaal, aan yder van sijne Discipelen, een gehel Brood gegeven heeft: 't Geense waarschijnelijk nergens uit geleerd kon hebben, als dat sy Jesus, tegens de oude gewoonte van der Joden platte Paasch-koeken, met een rond verheven Brood in de handen om het selve te zegenen, in een Tafereel gesien hadde; gelijkse ten laatsten ook noch selfs beleed een soodanigen Schilderie in haar eigen huis te hebben. Maar gelijk de eene dwaaling de andere voortbrengd, alsoo werd men ook niet weinige seldsaame formen van Kruissen ontwaar; als waar toe men voornamelijk vervallen is, sederd dat men het Teeken des Kruisses met eenig Eer-bewijs heeft beginnen te omhelsen: waar van dan ook soo vremde grillen te mets gemaakt zijn, dat men selfs allerlei viese sweemsels, voor aal-oude Kruis-teekenen heeft beginnen aan te zien, waar van selfs de maakers nooit de gedachten hadden: En wy verwonderen ons te zien, dat de Roomsche Casalius sich selve ook tot over de ooren toe in dese dwaaling gedompeld heeft. Sy missen ook niet alleen in de verbeelding van Jesus Kruis-draging; maar dat men dusdanige Tafereelen, tot een Treur-gesicht in de Kerken invoerd, sulks dunkt ons vlak tegen Jesus eigen bevel aan te loopen; als de welke niet gewild heeft, dat men dit als een stuk van uiterlijke droefheid soude opnemen; namelijk, wanneer hy, gebukt onder de Kruis-galg na butien gaande, tot de Dochteren van Jerusalem seide; En weend niet over my. En wat behoeven wy verder de fabel-achtige vertellinge van den Snuitdoek van Veronika, pronkende met het afdruksel van Jesus Aangesichte; en Maria staande aan de rechter-zijde van het Kruis, ontfangende Water en Bloed in haare handen, of diergelijke wonderen gewag te maaken; nadien sy misschien nergens toe souden nut zijn, als om eenige onvaste gemoederen te doen verwonderen over de nalatigheid der H. Euangelisten, die alsulke seldsaame dingen (by-aldiense waar zijn,) soo achteloos vergeten hebben. Doch nu hebben wy na het uitgedrukte voorbeeld der H. Schrijvers, tot geen ander einde willen betoonen, op wat wijse Jesus van Nazareth op Golgotha Gekruist is, als op dat

dat wy daar by ook souden versekerd zijn; Dat hy, die soodanig na sijn voorsegging onder Pontius Pi-
latus geleden heeft, en aan het smadelijke Kruis den Dood gestorven is, ook wederom Opgestaan is, vol-
gens de Schriften; na dat hy te vooren in sijn dood Gezalfd, en in kostelijk fijn Lijnwaat geswagteld, na
der Joden statelijke wijse van den vroomen Joseph begraven, en alsoo by den Rijken in sijn dood ge-
weest is; schoon het voornemen der boose Joden sijn Graf-stede by den Goddeloosen gesteld hadde,
dat is ongetwijffeld, gesind waren, hem op 't Galgeveld, en onder den blauwen Hemel met een weinig
aarde te bestulpen; op dat sy hem een Ezels begraaffenisse toebrachten, Jer. 22: 19. 't Geen haar door de
voorbede van den Rijken Joseph ontschietende, hem selfs ook noch door de Romeinsche Lijf-wagten
in het Graf poogden te kluisteren, doe de verworpen Rotsteen haares Heils, alreede in de nieuw-uitge-
houwen Rotsteen, van desen Raadsheer, genoegsaam buiten haar macht begraven lag. Doch hoe hy
wederom van den Dooden opgestaan, sulks hebben wy al te vooren tot bewijs van sijn ware Messias-
schap bygebracht; als een grondvest, op welke de Apostelen na sijn Hemelvaard, dit Euangelium ver-
kondigd hebben. En gelijk de Heidensche Schrijver Tacitus met andere ook aan dese dingen gedenkt,
nochtans heeft hy niet daar by aangeteekend, waar uit blijkt, dat men ooit eenige bewijsen tegen Jesus
Opstandinge heeft weten in te brengen. Waar op dan de Ballingschap der Joden gevolgd zijnde, Godt
heeft doen blijken, dat Israel na Moses voorsegging, nu haaren Rotsteen verworpen hadde: want Jeru-
salem met den schoonen Tempel is verwoest, en de Joodse Republijk van de Roomse Mogendheid uit-
gehouwen, en als een brandenden Berg in de Zee geworpen: Om den Joodschen Raad eenmaal te doen
ontwaar worden, dat JEHOVAH de hooge Boomen vernederd en verdord heeft; op dat de drooge Boo-
men souden Bloeijen, Ezech. 17: 24. Waar van haar Johannes de Dooper waarschouwde, dat te sijnen
tijde, de Bijl al aan den wortel lag, Matth. 3: 10. ziende mogelijk op Jesaia 10: 33. Gelijkse dan ook in
dese tijden genoegsaam hebben gemerkt, dat Jesus onschuldig Bloed met heele stortvlagen op hunne
Koppen heeft beginnen te regenen; en het nieuw-ingevoerde Christendom, dat doemaals met de Jo-
den veelsinds voor een Volk doorging, soodanig onder de Vervolging raakten, dat veele van die de
Overblijfselen van Jesus Lijden, als sijne Bloed-getuigen, hebben vervuld. Hoedanige Vervolgingen
onder de Keiser Nero begonnen, seer hevig door veele sijner navolgers in 't Rijk zijn voortgezet.
En gelijk'er onder dese woeden nu en dan een weinig ademtogt quam; alsoo teld men gemeenlijk Tien
nieuw-aangevangen Vervolgingen in de Kerkelijke Historien op; in welke tijden veele Christenen
door een grouwelijke dood Martelaren geworden zijn: waar van wy de Straf-wijse tormenten en on-
menschelijke behandelingen, ook in een Print-Tafereel hebben vertoond; op dat wy onse opmerken-
den Lezer, in veele ongemeene dingen te hulp quamen, en betoonden, hoedanigen Riviere van Ver-
volginge, de Roode Draak, siende de Overste deser Weereld veroordeeld, over de gantsche Aar-
de, achter de Kerke heeft uitgespogen. Tot dat deselve eindeling, eerst onder Constantius Chlorus,
en fluks daar op onder Constantijn de Groot, een aanmerkelijke ruste bequam. Welke laatste geen
mede-maat in het Rijk willende dulden, het Christen-geloof aannam; en den Dwingeland Maxentius
in den Tyber gebonst hebbende, kregen de Christenen de borst ruim, om uit den negenden Psalm te
zingen; De Heidenen zijn gezonken. Met hoedanigen punt des Tijds, wy dit ons Eerste Boek-deel
hebben laten eindigen; om dat de dingen daar in voorgevallen, eenigsinds tot den draad der Bybel-
schriften, en 't leven der Apostelen, scheenen te behooren. En alhoewel ymand mogelijk dit eenig
wan-orden kan schijnen, dat wy na de afdoening van die stoffe, ons Tweede Boek-deel, met de Schep-
pinge der Aarde beginnen; en dat wy van daar zijn overgegaan tot de Timmerkundige Bouwinge der
Arke, de vervaarlijke Zondvloed, de Herstellinge der Weereld, de Babylonische Stadt en Tooren-
bouw, de Verdeelinge der Aarde door Bevolking der Landschappen uit de nakomelingen van Noach;
beneffens den Oorsprong en Voortgang der Afgoderien, welke ons in de Bybel-schriften onder de
Chaldeen, Hebreen, Syriers, Egiptenaren, Grieken en Romeinen voorkomen; en ten laatsten met
de overprachtige Tempel-bouw van Salomon eindigen; soo en scheen ons echter geen andere ordent-
lijkheid te begunstigen, om dat wy alle die dingen, als bysondere Hoofdstukken en groote verschijn-
sels der H. Schriften hebben aangemerkt, die sulk een eigene verhandeling wel waardig waren; terwijl
wy in het Eerste Deel voornamentlijk hebben ons werk gemaakt te toonen, voor hoedanige voortreffe-
lijke Boeken men de Bybel-schriften te houden heeft, en hoe wy aan de Goddelijke Wet, de Heilige
Historien en Propheten, en het Euangelium gekomen zijn. Maar gelijk wy daar toe dan ook, alwaar
het eenigsinds pas gaf, de grondslag en samenhang van het Ghristen-geloof, soodanig meenen bevestigd
te hebben, dat wy van de beste Godgeleerde daar in konnen goed-gekeurd blijven; alsoo sou het
misschien wel konnen zijn, dat wy aangaande eenige weinige dingen, in ons Tweede Deel, niet soo
algemeenen toestemming erlangen sullen: niet om dat wy daar in van sinnen veranderd, of onsen ou-
den padt verlaten hebben, geensinds; maar wel voornamelijk daar in, dat wy mogelijk de Scheppin-
ge, dat is de voortkominge van Hemel en Aarde, navolgens een nieuwe en noch niet heel gemeene
wijse, uit Moses en de natuurlijke beschouwinge hebben gesogt te verklaren. Doch nadien wy veele
dingen daar in, alleen op de leiding van sommige algemeen-bekende kundigheden, slegts bedenkelijk

hebben voorgesteld; en dat wy ons lieten voorstaan, dat dusdanigen uitleg veel eer tegens de gemeene verklaringe, als misschien wel tegens Moses komd aan te loopen; ja dat wy daar by meenden, dat dese wijse van verklaringe veel minder swarigheden insluit, dan wel de meeste aangenomen gevoelens; soo en zijn wy niet te beschreumd geweest, die dan ook voor den dag te brengen; nadien wy sulks niet gedaan hebben, dan na dat wy onder het uiten van eenige proefstukjes hadden gemerkt, dat veele van gesond oordeel, hier in souden behagen hebben; en sulks wel soo veel te meer, als het haar seer gemakkelijk en klaar aan de bevatting scheen, en de deure open zette, om door de redelijke beschouwing van de natuurlijke aan-een ordening der dingen, wat dieper als voor henen, in de geheimen van de uitgangen der Goddelijke Voorsienigheid in te zien. Alles onder dat beding nochtans, dat wy de gesonde reden, als een Talent, welk ons van Godt tot geen ander insicht gegeven is, dan op datwe ons gewin daar mede souden doen, wel mogen gebruiken. 't Geen wy ook verhoopen te doen, wanneer wy de reden voor soodanigen uitlegster der H. Schrift houden, dat de Schrift selfs, ons altijd de leidster zy, waar na wy onse reden konnen besturen. Het gene wy genoeg achten, om niet alleen te doen zien, datse ongelukkig arbeiden, die in de H. Schriften soeken, 't geen de H. Schrift selfs tegen de borst is; maar datmen ook geen andere Raadsluiden in desen, dan die beide verschuldigd is het Oor te leenen; nadien sy beide niet anders konnen voor hebben, als waarheid te leeren; want de H. Schrift spreekt nergens soodanig tegen de reden, dat'er reden overblijft te vragen; Of wy gehouden zijn de H. Schrift, als sy tegen de reden spreekt, met of sonder reden, te gelooven? Waarom wy achten, dat het de Heer Coccejus hier wel geraden heeft, als hy elders segd; Dat het de sekerste uitleg van Gods woorden is, welk uit de Daad en het Werk Gods gehaald word.

En nadien dan Godt gewild heeft, dat dese Aarde ons tijdelijk Woonhuis soude zijn, Psal. 115:16. en de Apostel Petrus die gene niet alleen heftig bestraft heeft, welke onwetende in de samenstellinge van dese en de voorgaande Hemel en Aarde waren, maar dat ook de Groote Man Moses, het H. Wetboek, met de Historie van de Scheppinge der Weereld begind; soo en moet niemand denken, dat derselver ondersoek, een onnutte besigheid is. Doch gelijk het doorgaans blijkt, dat dese Schrijver deselve niet Natuurkundig ingesteld, maar alle het geschapene tot de Geloof-wijse kennis, uit het magtige Woord Gods, al uit sijn eerste Oorsaak, uitgeroepen heeft, op dat hy de Afgodische Menschen van de gedachten der tweede Oorsaak aftrok, en ten eersten leerde gelooven in Godt den Vader den Almachtigen Schepper des Hemels en der Aarde; alsoo is hy doorgaans van de Wijsbegeerige insieningen afgeweken, en heeft de eerste dingen byna, niet als onder on-eigentlijke manieren van spreken voorgesteld; die ons in een grooten Doolhof souden omleiden, by-aldien wy deselve alle na haaren Letter-zin souden willen opnemen te verklaren. Voorwaar ten scheen niet noodig, dat Godt, die ook een insteller der Nature is (en deselve langs die Orden en Wetten schijnd voortgebracht te hebben, als hy gewild heeft dat souden bestaan,) die dingen, welke hy in de Nature selfs geopenbaard heeft, of t'eeniger tijd openbaren sou, andermaal door H. Orakel-schriften, den Menschen in te stampen; even als of hyse soo duister en onkenbaar in de eene Brief (dat is in de Wetten der Natuur) hadde opgesteld, dat'er noch een tweede moest komen, om de eerste van meta-aan, verstaanbaar te maaken.

Wy weten dan dat het gemeen gevoelen wil, dat dese Aarde van den beginne, met dusdanigen gestalte alsse nu heeft, voortgekomen is; en de Uitleggers hebben Moses Historie ook na die leest, tamelijker wijse verklaard; om dat sy hem niet alleen soo schijnen op te vatten, maar dat hy sich ook in veelen van de tegenwoordige verschijnsels deser Aarde bediend heeft, om de ordening der Schepping daar na te reguleeren; alhoewel niet soo algemeen, dat wy daar over niet eenige andere gedachten souden mogen opnemen, die ons dese aangaande, merkelijk sullen verlichten, om te doen zien, met hoedanigen wijsheid en Goddelijke reden, Moses hier in van de Wijsbegeerte is afgegaan, en woorden gebruikt heeft, die hy selfs van de verstandigste, geensinds eigentlijk wil opgenomen hebben. 't Geen ons niet donker sal schijnen, als wy zien, hoedanig hy al van den aanvang, op een Menschelijke wijse van Godt spreekt: daar hy immers selfs soo duidelijk verboden heeft, eenig Menschelijk denkbeeld van Godt te maaken, dat wy het voor een openbare laster te houden hebben, als Spinosa leerd, dat Moses en sommige Propheten, een verkeerd denkbeeld van God hebben gehad; ja dat de eerste sou geloofd hebben, dat'er neffens hem, noch andere Goden waren. Dus achten wy dan, dat wanneer Moses segd; Godt seide, Daar zy Dit of Dat, Godt maakte dit en dat &c. (of Godt heeft Geseid, en Godt heeft Gemaakt, als sommige hier doorgaans overzetten,) men sulks soodanig moet opnemen, dat de vootkoming van eenig Ding heeft doen blijken, dat Godt gewild heeft, dat Dit soo of soo sou zijn; als die het Spreken Gods, in diervoegen, uit de verschijnsels der geschapene dingen, heeft afgeleid. Waarom ook mogelijk het Zien, na de uitlegging van Philo de Jode, voor Hooren Spreken genomen word, Exod. 20:22. Oordeelende dat de dingen die Godt spreekt, veel eer Werken dan Woorden zijn. En 't soude seer wel konnen wesen, dat gelijk Johannes segd, dat door het WOORD alle dingen gemaakt zijn, de Apostel deswegen aande Hebreen, ook geseid heeft, dat de Goddelijke Persoon, dien hy daar beschrijft, Alle Dingen draagd door 't Woord sijner Kragt: gelijk de Saligmaker ook sijn Spreken, door sijn Goddelijke Werken wilde bevestigd hebben.

Maar

V O O R - R E D E N.

Maar hoewel voegſaam en net ook de Uitleggers, Hemel en Aarde, door een klakkelooſe voortko-
ming, uit de Letter-zin van Moſes hebben meenen te verklaren, nochtans hebben haar de beſte niet
ſelden bedraaid gevonden, aangaande eenige dingen, die of Moſes verſwegen, of tegen de ordening
heeft ſchijnen aan te teekenen: als by voorbeeld, Dat hy geen gewag maakt van de voortkoming der
Bergen, die immers ſoo machtige verſchijnſels zijn, en hy ſelfs wel aan de minſte Gras-ſcheutjes ge-
denkt? als ook inſonderheid, dat hy de ſchepping des Lichts, eenige Dag-keeren voor de Sonne
ſteld, en andere dingen voorbygaat, die hy geenſinds welvoegſaam uit de duiſtere modder-klomp
der Aarde konde ontwikkelen: ſonder datwe noch van de Schepping der Engelen, noch haaren Val,
noch ook de naam-geving der Viſſen, noch de uitgangen der vier groote Rivieren in het Paradijs,
daar Moſes ook van ſchijnd te ſwijgen, eenig ontijdig gewag maaken. Waar by dan verder komd, dat
men tot noch toe, wegens veele ongerijmdheden, op geenerlei wijſe de Zondvloed, volgens de he-
densdaagſe ſtand des Aardkloots, ſoo algemeen over de gantſche Aarde heeft konnen verklaren, dat
deſelve voor ſchrandere verſtanden, en die de natuure der dingen hebben ingeſien, konnen proef hou-
den. Die dan ook om geen gantſche omkeering hier in tegens haar te doen, hebben beginnen te geloo-
ven, dat deſe Watervloed, ſlegts over eenig groot bewoont gedeelte der Aarde gegaen is; en ſulks
wel ſoo veel te ſekerder, alſſe gebrek aan water in de gantſche geſchape Klomp deſer Locht en Aard-
kring vonden. Derhalven meenen wy dan, datmen om de algemeene Zondvloed volgens Moſes
vaſt te ſtellen, na een andere voortkoming en geſtalte der eerſte Aarde moet omſien; namelijk na ſoo
een ſaamgeſtelde Aardkloot, in welke kan blijken, dat deſelve door tuſſchenkomen der Zondvloed,
eene geheele andere geſtalte gekregen heeft; die nu alſoo weinig duſdanigen onderdompeling kan
onderhavig worden, als deſelve uit haar eerſte Teel-wijſe ſamenſtel en effene Aardkorſt, een alge-
meene Zondvloed, t'eeniger tijd was onderdanig gemaakt. Invoegen wy dan daar door verhoopen te
doen zien, dat deſe tegenwoordige Aardkloot, alleen een verbroken Overblijfſel der Zondvloed is;
zijnde de eerſte geſtalte van Hemel en Aarde, in de Zondvloed vergaan, en aldus ten alderſekerſten
voor een algemeene Watervloed kan gehouden worden. In welke betooging wy dan ook water ge-
noeg ſullen vinden, wanneer wy volgens Moſes, den Grooten Afgrond, ſoodanig met volle gulpen,
over de ingeſtorte Aardkorſten ſullen ſien henen bruiſſen, dat'er geen water te kort ſal komen,
noch daar toe van nieuws ſal moeten geſchapen, of van boven de Sonne en Sterren-Hemel, tegens alle
mogelijkheid afgehaald worden. Ook meenen wy heel lichtvoerig te ſullen aanwijſen, wat doch de
Sluiſen des Hemels, dat zijn de Zuid en Noorder Damp-geweſten, in de eerſte ſtand der Aarde, uit
haaren Voorraad, in deſe Daad der Zondvloed hebben toegebracht, ſonder onſen toevlugt tot ver-
ſierde Mirakelen te nemen; waar van ons Moſes, door het ſtellen van twee natuurlijke oorſaaken,
genoegſaam ontheven heeft. En op dat wy dit alles klaar aan het verſtand van onſen Lezer ſouden
voorſtellen, ſullen wy onder ſekere Teel-wijſe ſchifting, een Aardkloot, ſoodanig uit een waterach-
tige Slijk of vloedigen Dras, doen te voorſchijn komen, datſe in haar eerſte form noodwendig, on-
der een effene Kring, ſonder Bergen en Dalen, of opene Zee-kolk, maar met een gladde en bewoon-
bare Korſt, op ſekere Afgrondiſche Wateren, ſal ſchijnen geveſtigd te liggen; waar van de Apoſtel
Petrus ons de verklaring geeft, als hy ſegd, Dat de eerſte Aarde in het water en Door het water be-
ſtaande, door deſelve wateren vergaan is. Het geene wy door de verſcheide betooglijke afbeeldingen
ſullen aanwijſen; op dat men daar uit niet alleen mocht ontwaar worden, hoedanig in deſe ſamenhan-
gende Aardkring, echter Rivieren zijn voortgekomen, en hoeſe haaren uitgang ontrent de Ver-
zengde Streek, by wijſe van opſlurping in de drooge Aarde hadden; maar ook door hoedanigen voort-
koming, en in wat tijd de eerſte Schepſelen, van Boomen, Planten, Dieren en Menſchen, uit de Baar-
moeder der eerſte Aarde voortgekomen zijn? en waarom Moſes ons ſulks alles in 6 Dagen bepaald heeft,
ſchoon yder derſelve ſoorten na ſijnen aard, ſeer waarſchijnelijk in den ſchoot der Aarde, een ſoo lan-
gen tijd hebben moeten gekoeſterd en voldragen worden, als die, welke ſederd door Generatie, en Zaajen
en Planten, gewoon zijn ter Weereld te komen. Gelijk daar by dan ook te beſien ſtaat, of Moſes Hiſtorie,
waarlijk op de Schepping van 't Heel-al ziet, dan of men alleen deſe Aarde, en Locht-Hemel die tot
deſſelfs Kring behoord, daar voor te houden heeft. Hoedanigen laatſte bedenking, niet heel onvoeg-
ſaam met deſelve H. Schrijver ſchijnd over-een te komen: want als we aanmerken, hoedanig hy in de
eerſte byſondere werkdaad der Schepping, met de voortkoming van het licht begind, ſchiftende het
ſelve van de Duiſterniſſe; en daar na van de Wateren en 't vaſt-ſtellen der Aardkring ſpreekt; men ſou
mogen denken, datmen ſulks ſeer wel op de ſcheidinge der Grove deelen van de Fijne, ſou mogen paſſen;
als waar door de dikke Afgrondiſche Aarde van de Wateren, en de Wateren van de Logt, afgeſcheiden
zijn: in welkers laatſte dun maaking, de Aard-achtige Veſelen, als een naleſing, op de boven-vlakkige
Wateren afgedaald, en in deſſelfs Oly-achtige of vette Room verſtrikt blijvende, door de warmte der
Sonne eindelijk vaſt gebakken en bewoonbaar geworden zijn, en de Aarde uit dat maakſel ſoodanig op
de Wateren geveſtigd is, datſe ten laatſten door de warmte der Sonne, op veele plaatſen ook geſcheurd
als een noodwendige uitgang der Goddelijke Voorſienigheid, op ſekeren tijd door het inſtorten der

****

groote

groote Aard-breuken, en opborrelen van den Grooten Afgrond, een algemeenen Zondvloed ondergaan heeft. Waar in dan ook onmogelijk iets kon behouden worden; nademaal niemand de ſtandsgelegenheid kende, of wiſt hoedanig ſy uit haar eigen forme na een ſchielijke inval haaſte. Uit welke betooging het ons dan niet alleen ſal ſchijnen te blijken, dat de Aarde in duſdanigen ſtand, als we deſelve nu in Bergen en Dalen, groote Zee, Eilanden, Onder-aardſche Grotten en Klippen, verſtrooid en gebrooken zien, uit haar eerſte Schepping geenſinds ſoodanig is konnen voortkomen; maar ook, dat deſelve in den aanvang geheel anders en gelijkzijdig tot de Sonne geſtrekt lag; genietende een gedurige Somer en Lente, die nooit door Winter-beurten, noch Zaaiſoenen van Koude en Hitte, Stormwinden, of Donder en Blixem, en Regen-buijen, afgebroken of opgeſchort wierden; nadien alle ſoodanige dingen de Aarde en de Schepſelen daar op ſouden belet hebben te voorſchijn te komen. Soo dat het een gantſche Paradijs-aarde was, op welke de menſchen van wegen de eenparige gematigtheid des Hemels, een ſeer lang en gelukkig leven genoten. Maar deſe toeſtand der Aarde, welke door een aannaderende inval van haar bovenvlakte ſtond gevolgd te worden, aan eenen Noach bekend gemaakt zijnde, (Vermaand wordende van de dingen die doe noch niet geſien wierden, Hebr. 11:7. namelijk, van dat de bedekte Wateren uit den Afgrond eens opbreken, en over de ingeſtorte Berg-klonten, en allerlei gedaanten der Aarde henen ſtroomende, ſich in een openbare Zee ontdekken ſouden;) ſoo is hy daar door bevreeſt geworden, en heeft ſich van een houten Vaartuig voorſien, om daar door niet alleen het Menſchdom in die, welke van ſijn eigen Huisgeſin waren; maar ook van alle de Dieren des Velds en des Lochts, een Zaad voor de tweede Weereld te behouden. Hoedanigen Bouwgevaarte wy dan ook ondernomen hebben, Timmerkundig te verklaren, en met verſcheide Vertoog-ſchetſen en fraaje opmerkingen aan te wijſen; op datwe betoonden, dat de opgegeven maten by Moſes, na de gemeene Elle-maat, en genoegſame hoegrootheid van Beſtek en Forme uitleveren, om alle geſlachten van Dieren, beneffens haar Levens-onderhoud, te konnen ſtallen. Al het welk wy met derſelver inlading en Reis-togt op de wateren, genoegſaam meenen afgedaan te hebben, om den ongeloovigen te voldoen. En gelijk wy daar in veele dingen uit goed gevolg hebben vaſt-geſteld, waar van juiſt Moſes niet opſettelijk gedenkt; nochtans meenen wy, dat onſe waarnemingen, ſoo ontrent de noodige ontlaſting van de vuilnis der Dieren, als de meenigte Aaſſem-gaten en Venſter-lichten der Arke, die onwaarſchijnelijk uit Moſes ſullen opgevat zijn: en wy hebben ontrent de Spijs-verſorging, en het inſchepen van allerlei Planten, Pooten, Enten, Boomen, Wijngaarden, Zaaden, Werktuigen, en Voorraad van allerhande Stoffen tot bekleedſelen, uit de reeds gevonde Konſten, ook genoegſame voorſorge gedaan, als die niet min noodwendig, als de ſobere leeftogt;ſchenen, op datwe de Nieuwe Weereld en Moſes verhaal, van veele moeijelijkheden en aal-weerdige inwerpſelen ſouden vry pleiten. Maar gelijk we dit alles tot de behoefte van een tweede Weereld hebben bygebracht, waar van Noach in ſijn geſlacht, een Volkplanter ſtond te worden; alſoo hebben wy mede de Herſtellinge der Weereld na deſſelfs uitgang, daar volgelijk aangehegt; op datwe na het afzakken der wateren, wederom een ruim veld kregen, tot de beſchouwing van veele opmerkelijke ſaaken, die de grondveſt der Kerkelijken, Weereldlijke, en Huyshoudelijken Staat aangaan. Als waar toe wy dan ook in een fraai voorbereidſel ſullen zien; hoedanig Noach de Nieuwverſcheenen Weereld, door een geloovig Brand-Offer ingewijd, en veele verborgentheden daar in ſchijnd opgeſloten te te hebben, die de volgende Offerhanden onder de inſtelling der Moſaiſche Wet, en te gelijk de een eenige van Chriſtus, tot het geloove der Kerke, ſeer treffelijk verklaren konnen. Ter welker plaatſe het ons dan als van ſelfs ſcheen in de hand te vallen, om de verſchijninge van den Regenboog, en de Beurt-wiſſeling van Somer en Winter, Koude en Hitte, Zaajing en Oogſt, als nieuwe ſaaken, en gevolgen van den Zondvloed, te verklaren: waar ontrent men de Uitleggers te mets ook al niet weinig verlegen vind. Want alhoewel wy achten, dat de Regenboog na den Zondvloed, tot een Teeken van Gods Verbond, aangaande de niet-verdrinkelijkheid deſer Aarde geſteld is; (want ſe is nu in ſtaat gevallen om te verbranden, 2 Petr. 3:7.) nochtans en meenen wy niet, dat deſelve voor de Zondvloed geſien wierd; om dat namelijk de Beurt-wiſſeling van Somer en Winter, Onweders en water-ſtortende Regen-wolken te dier tijd, van wegen de effene grondvlakte der Aarde, die ſonder Bergen voortgekomen was, geen plaatſe konden hebben; gelijk wy uit onſe eerſt vaſtgeſtelde Aard-Teeling hebben doen volgen. En die hier overdenkt, wat twijffelmoedige vragen te mets van de Geleerde voortgebracht zijn, aangaande de aangebooren Verdorventheid en Erfzonde; den Ouden Vloek der Aarde; het Vleeſch-eten voor de Zondvloed; de Uitſondering des Bloeds in de geoorlofde Spijſen; de Ontwerping der Dieren; het Recht der Straf-vergelding ontrent Doodſlag en ſchendinge van Gods Beeld; het gebruik der Altaren en Offerhanden; de vaſt-ſtellinge van den Oogſt-tijd in Canaan; de Verbrandinge der laatſte Weereld, en veel andere hoogdravende dingen meer? dien ſeggenwe, ſal geenſinds buiten propooſt achten, datwe in duſdanigen Voorbereidſel, ook aan veele van die Hoofdſtukken hebben gedacht.

Maar op dat wy de Herſtellinge der Weereld, te bet in de uitbotting van haare nieuwe Bevolking ſouden afgebeeld zien, leerde ons de orden van Moſes verhaal, dat wy den weg tot de Verdeeling der

Aarde

V O O R-R E D E N.

Aarde, door eenig goed voorbereidſel afbakenden; als dewelke ons na een tamelijke vermenigvuldiging
der Menſchen, in den tijd van ruim Honderd jaren, ſeer waarſchijnelijk ter hand komd in die Men-
ſchelijke raadſlag, der geener die tegen het Ooſten optogen, en in de leegte van den Lande Sennaar,
een Stad en Tooren wilden bouwen; op datſe niet verſtrooid, maar een Naam en algemeene Macht-
hebbing mochten oprechten, van welke alle andere Staten en Geſag-hebbingen ſouden afhangen. In
welk wy dan niet alleen het Rijk der Aarde, onder den Geweldhebber Nimrod ſullen opgejaagd zien;
maar ook gelegendheid hebben, om de onderneming van ſoo grooten Tooren te bouwen, onder het
wederſpreeken van veele ongerijmde gedachten uitvoerig te verhandelen; en de Hand-dadige Bou-
wing, met de Toebereiding der Ouden Tichel-vorming, uit de grond op te halen en te verbeelden;
als waar ontrent tot noch toe, van de Uitleggers veel vergeten is. En gelijk'er by-na on-eindig verſchil-
lende gedachten en Erfgeruchten over de Verwerringe der Spraaken in ſwang zijn; waar onder niet
weinige meenen, dat deſe Menſchen door een Mirakuleuſe ſtraffe, met nieuwe Taalen ſoodanig wier-
den aangedaan, datſe d'een d'ander niet meer verſtaan konden, en deswegen genoodſaakt wierden in
de Verſtroojing te gaan, en een ander Vaderland te ſoeken? Soo heeft ſich de ſaake nochtans ten groot-
ſten deele geheel anders toegedragen; en de afwiſſelinge der Taalen is eerſt allengskens op de Ver-
ſtroojing des Volks ingekomen. En hoedanig de verwijdering des Volks, door on-eenigheid der ge-
moederen, uit deſe algemeene onderneming, lichtelijk is konnen inkomen, meenen wy niet onvoegſaam
door een Printverbeelding aangeweſen, en met Moſes verhaal over-een gebracht te hebben. Waar in ons
veel ſal ſchijnen te helpen, wel aan te merken, dat de Verſtroojing des Volks niet op eenen tijd geſchied
is, ſchoon Moſes ſulks op de naam-geving van Peleg ſchijnd te paſſen; nadien men de Dagen van Peleg
ſonder ongerijmdheid, voor ſijn gantſche leeftijd, dat is voor 239 jaaren opnemen kan. Gelijk dan
ook in dit Voorbereidſel blijken ſal, datmen de tweede Weereld te deſen tijde, met I. Voſſius en Mo-
rinus, niet eenige honderd jaaren oud behoefd te ſtellen; noch ook dat'er in ruim honderd jaaren, uit
de drie Soonen van Noach, geen Menſchen genoeg, tot dusken onderneming hebben konnen gebooren
worden, en daar toe de Dekmantel van een veel later Mondigheid aan de langlevende Vaderen, willen
omgehangen hebben; op datſe de Jaar-reekening der LXX Overzetters, deden ſtand houden, ſchoon
ſy Methuſalem wel 15 jaaren na de Zondvloed in het leven houd. Van welke misſlag ook de Samari-
taanſche Bybel niet vry is, die ſelfs van de Schepping tot aan de Zondvloed maar 1307 jaaren teld. En
dewijl Moſes hier op de bevolking der gantſche Aarde, uit de drie Soonen Noachs, in het tiende kapit-
tel van 't Boek Geneſis verhaald; alſoo hebben wy, het ſelve ſpoor volgende, uitvoeriglijk aangeweſen,
wat Volken uit de Sonen van Sem, Cham ende Japhet voortgekomen zijn, en wat behulp ons daar toe
de benamingen derſelve, aan de Natien, Landſchappen, Steden, Rivieren en eigen aard der Volken
toebrengen; om deſelve te deſer dagen, en doorgaans in de oude Hiſtorien, door veele opmerkelijke
waarnemingen, te recht thuisbrengen. Over welken vermaakelijken arbeid, wy geenſinds en twijffe-
len, of ſy ſal onſen Lezer veelerlei genoegen konnen geven; ſiende daar door ſeer veele donkere plaatſen
in de H. Hiſtorien en Prophetiſche Schriften merkelijk opgehelderd. En ſulks noch wel ſoo veel te
nutter van gebruik, als wy niet ontſien hebben, de Weereld ſoo alſſe in de H. Schrift en oude Hiſto-
rien bekend ſtaat, in een Land-Tafereel te brengen; op datwe de Volken by Moſes opgeteld, haar
rechte Vaderland toeweſen: Ten einde men als op de leiding van ſulk een Reis-kaart, lichtelijk kan
ontwaar worden, van wien, en waar de Aſſyriers, Babyloniers, Chaldeen, Syriers, Egiptenaren, Mo-
ren, Indianen, Lybiers, Arabiers, Sabæen, Lydiers, Canaaniten, Pheniciers, Capthoriten, Philiſtijnen,
Hethiten, Jebuſiten, Amoriten, Heviten, Arvaditen, Arkiten, Hamatiten, de oude Schyten of Tarta-
ren, de Turken, Phrygen, Parthen, Meden, Perſen, Colchers, Tracen, Grieken, Latijnen, Italianen
Spanjaarden, Franſchen, Engelſchen, Duitſchen, en die de Eilanden bewoonen, met veele andere,
voortgekomen, en hun zitplaats genomen hebben. En gelijk het niet onwaarſchijnelijk is, dat de
Afgoderie in de eerſte Weereld ook al plaats gevonden heeft; alſoo verneemd men dat deſelve ſtraks na
de Zondvloed, niet lange verſchoolen gebleven is; en dat de Menſchen ſich in het kort, tot de ſienelijke
dingen van het Heir des Hemels gewend, en de Sonne en Maane, en het Geſternte, en voornamelijk
ſeer vroeg, de Planeten ge-eerd hebben. Als van welker Seven-getal ſy geloofden, dat yder, beurtwijs
eenen dag regeerde; 't geen ongetwijffeld de eerſte en alderoudſte grondveſt is, op welk men de Dagen
na deſelve Planeten, niet alleen heeft beginnen te noemen, maar ook de tijden, door Seven Dagen, als by
Weken, heeft beginnen te rekenen. Hoedanigen Dag-rekening, ook al lang voor de inſtellinge des
Sabbaths, onder Iſrael moet gehouden worden, bekend geweeſt zijn; gelijk men ſulks eenigſinds
ſchemerachtig uit de Hiſtorie van het Manna, by Moſes afnemen kan. Doch datſe mis-taſten, welke hier
uit meenen, dat de Heiliging van een Sevenden dag, van de Schepping aan, als een Gebod onder Gods
Volk ſou bekend geweeſt zijn; dat hebben nu al veele Schriftgeleerden beweſen: en ſoo'er ymand nog aan
twijffeld, hy leſe boven alle 't geene gemeenlijk word bygebracht, het negende kapittel van Nehemias;
en hy ſal in de optelling, welke de Leviten doen in een treffelijk Belijdenis-Gebed van Gods daden, ſe-
derd de roeping Abrahams, tot de aankomſt van Iſrael voor Sinai en verder, licht ontwaar worden, dat

deoude Joden, nooit uit Genesis 2:2, 3. geloofd hebben, dat den Sabbath aan Adam gegeven is; maar wel, dat deselve als de instellinge van een nieuwe saake, aldereerst door Moses is bekend gemaakt, Exod. 16:26. alhoewel wy gelooven, dat ook de tellinge der Weken van Seven dagen, lang te vooren by d'oude Hebreen in gebruik was: 't Geen dan mogelijk ook de reden is, welke Tacitus heeft doen schrijven, Dat de Joden haaren Sabbath, ter eeren van de Planeet Saturnus houden. Ondertusschen sien wy hier ook den Ouderdom der Afgoderie ontrent de Sonne, Maane, Sterren en al het Heir des Hemels, daar in bevestigd, dat deselve ook de eerste is, welke met uitgedrukte woorden, in de Wet verboden word, siet Exod. 20. en seer net Deut. 4:19. &c. waar van Job sich ook verontschuldigd, kap. 31:26, 27. Hoedanigen Eer-bewijs, dan mede seer haast van de Hemelsche Lichamen, tot de Aardsche is overgegaan, en een onnoemelijk getal van Goden met'er tijd heeft voortgebracht, die by de Chaldeen, Egiptenaren en Syriers, met allerlei uitbundigheden gediend en in haare Beeldnissen ge-eerd zijn. En nadien wy doorgaans in de H. Boeken zien, dat ook de Hebreen daar van sijn besmet geworden, ja somtijds daar in de Heidenen selfs zijn te boven gegaan, gelijk van des Konings Manasses tijden getuigd word, 2 Kon. 21:9, 11. als mede, dat veele van der ouden Afgoden en Dienst-bewijsingen, door afwisselinge van Zeden en benamingen, tot de latere Grieken en Romeinen overgegaan zijn; alsoo scheen het ons een misstand aan dese Voorbereidselen te sullen geven, indien wy daar in nalieten aan te wijsen, voor hoedanigen Herkomst, Benamingen en Eer-bewijs, men die Goden, en derselver Goude, Silvere, Kopere, Steene en Houte Beeldnissen, en Waarteekenen te achten heeft, welk ons in de Bybelsche Schriften, en de Oudste Boeken, onder den naam van Teraphim, van Baal, van den Moloch, den Dagon, den Astaroth, den Kyun of Remphan, en diergelijke voorkomen. En daar by ook betoonen mochten, door hoedanigen besmetting mogelijk Israel, nieuwlijks uit Egipten geleid, (alwaar men den vermaarden Os Apis eerde,) den Kalverdienst wederom is in 't zin gekomen: als mede, wat het was den Thammuz door de Wijven te beweenen; en in wat voegen de Babylonische Dochteren in den Tempel van Venus, door een onkuisse bekenning, op de proef zaten. Een oeffening die ons waarlijk in veele gevallen, achter den rechten zin van sommige moeijelijke plaatsen der H. Schriften sal doen geraken; die anders als sonder nut van den gemeenen Man gelesen worden: indien wy anders eenige waan-wijse daar mede niet getergd sullen hebben, dat we het Pit der Geleerdheid, en de oude herkomst veeler Zeden en gewoonten, (die sommige grouwelijk en ongelooflijk, andere vuil en schaamteloos zijn, of vol bedriegeryen en gewaande Duivels-konsten steken,) al te naakt voor yder hebben blood geleid. Maar nadien wy daar in ook sullen ontwaar worden, dat de Propheten niet selden de Afgodische Priesters, Tovenaars en Besweerders, die alle onder Israel verboden waren, komen te bespotten en uit te lacchen; alsoo vermaand ons sulks niet heel twijffelagtig, datmen dan ook de meeste van die voorvallen, niet na het gemeen gevoelen, maar voor enkele leugen sprekingen en bedrog te agten heeft: En het soude seer wel konnen zijn, dat mede de Toveresse te Endor, geen andere rol met den verlaten Saul gespeeld heeft; alhoewel'er eenige swarigheid in maaken, om datse haar te veel aan de Menschelijke spreekwijsen der H. Historie schijnen te vergapen. Doch gelijk wy dese bedenkingen alleen hebben bygebracht, om daar mede het hek der verfoeijelijke Afgoden te sluiten; alsoo zijn we van daar tot een veel heerlijker Voorbereidsel overgestapt, namelijk tot de beschouwing van den vermaarden Tempel, welke de groote Koning Salomon, uit de overmachtige voorraad des Rijks, te Jerusalem gebouwd heeft; en aan welker Bouwkundige uitvoeringe, wy ons selven door belofte hadden schuldig gemaakt. 't Geen om sulks ten uitvoerigsten af te doen, van geen kleene omslag is; en ons derhalven niet alleen verplichte, dat Voorbereidsel een weinig van verre uit de suiverste regelen der Bouwkonst op te halen; maar ook aanrade, ons doorgaans daar aan vast te houden; om dat wy meenden dat het blijken sal, dat ons de Heilige Schrijvers, en wel insonderheid Ezechiel, daar in alsoo zijn voorgegaan. Want gelijk'er nu alreede veele dit stuk ondernomen hebben, alsoo zijn sy nergens om verder van malkander, en van de waarschijnelijkheid afgeweken, als om dat'er weinige onder die, dat pad hebben getragt te bewandelen: maar groot geloof aan de Joodsche Schrijvers gevende, hebbense de Letter-texten der H. Schrift, buiten betrekking der Bouwkundige insichten, al te eenvoudig verklaard, en daar door meestdeels dingen voor den dag gebracht, die geheel en al met een verstandige Bouwkonst niet over-een te brengen zijn; veel min datse souden schijnen in te sluiten of te konnen dulden, die Dienstbaarheid en dat gebruik, dat'er de Joden, en alsulke Uitleggers nochtans selfs van schijnen voor te geven; 'tgeen waarlijk veel eer een af breken, dan een Bouwen is. En zijn wy in dit gevoelen seer versterkt, wanneer wy ontwaar wierden, dat de weinige dingen, welke ons van de Bouwgestalte des Tempels, by de H. Schrijvers aangeteekend zijn, niet alleen seer wel met de Bouwkundige regelen over-een-stemmen, maar dat deselve ons ook soo vaste en onfeilbare beginselen ter hand stellen, dat het onmogelijk schijnd, eerstelijk in de Bouw-Orden van desen Tempel te konnen missen; gelijk we met soo veele blijken meenen getoond te hebben, datmen'er niet meer aan twijffelen mach. En ten waare wy dese onwrikbare grondvest, van overlange by ons selven met groot vermaak beschouwd hadden; ten sou ons waarlijk nooit gelust hebben, tijd en Papier aan dit Voorbereidsel verspild te hebben. Doch gelijk de waarheid iemand vrymoedig

maakt

maakt om iets te ondernemen; alsoo zijn wy in de verder uitvoeringe, met soo veel fraaje getuigenissen ondersteund, dat wy dikmaal gewenst hebben, onse gantsche leeftijd in die beschouwinge besig te mogen zijn: ziet, soo uitstekend wijsselijk verkosen, en soo verstandig schoon en volmaakt gemoduleerd, scheen ons de Bouw-Orden, uit welke dit groot en over-heerlijk Gevaarte, in alle zijne Ordinantien, en Uit- en Ingangen, tot het bestel van desselfs dienst-gebruik gereguleerd is. En seker, die slegts aanmerkt, dat dit Goddelijk Gebouw, de eenige Tempel was van de gantsche Republijk der Joden; en bedenkt, uit hoedanigen rijke bekostiging deselve onder de Bloei-tijd van het Koningrijk Israels gebouwd is? Ja dat hy daar by acht geeft, op de breede omslag der Schaduwachtige Godsdienst, in welke veele Dag-Ordens van Levitische arbeiders, de handen dagelijks vol werk hadden; beneffens de algemeene verschijninge der gantsche Joodsche Manschap op de Groote Jaar-Feesten; en dat ook alle Bestuur des Volks, met de Schatten des Rijks en des Godsdiensts, als mede de groote Vergaderingen, Reken-kamers en Schoolen, met den voorraad die tot den Offer-dienst behoorde, en honderd andere dingen aldaar moesten plaats hebben; die en kan noch en sal geen ander denkbeeld van desen Tempel maaken; of alles wat wy van de Grootheid en Heerlijkheid desselfs sullen seggen, sal met de waarheid en noodsakelijkheid, t'eenemaal schijnen over-een te komen.

En op dat wy de Schoonheid van Salomons Bouw-Orden, te kennelijker mochten betoogen, hebben wy deselve door de ontswagteling van alle de bekende Bouw-Ordens der Grieken en Latijnen, uit Salomons vermaarde Kopere Kolommen, met eenige uitvoerigheid aangewesen, en alle de plaatsen die van derselver maaksel en proportie spreken, Bouw-kundig ontleed: waar toe het grondig besef van Ezechiels seer wijsselijk verkosen Meet-ried, ons de Sleutel in de hand reikte, om alle de verborgene schatten der Bybelsche Bouw-kunde in desen Tempel opgesloten, te ontsluiten, en veele moeijelijke geschillen der geleerde Uitleggers, te ver-effenen. Insonderheid ook om die geene te voldoen, welke daar op het gelei van sommige groote Schrijvers meenen, dat aan Ezechiel een geheel anderen Tempel vertoond is, als die, welke te vooren onder Salomon gebouwd is; en daar uit besluiten, dat men de laatste niet tot verklaringe van den eersten bybrengen moet; als ook, dat de Tempel onder Zerubbabel gebouwd, in sijn aanleg, heel verschillig van den eersten is geweest; (alhoewel ons mogelijk de H. Historie daar van alleen ontbreekt, om dat deselve Tempel soo uitvoerig by Ezechiel afgebakend was:) 't Geen de Uitleggers soo gul en groot niet en souden gedaan hebben, indiense te regt hadden gesien, van hoe grooten vermogen de Bouw-kunde in dit stuk te achten is. En hoe soude dog dese Tempel, ooit een andere Bouw-gestalte uit de fantasie der Menschen zijn onderworpen geworden; daar God immers selfs van dit Huis geseid had, Dat sijn Ooge en sijn Herte daar van niet en souden afwijken, 1 Kon 9: 3? Waar tegen niets en doed, dat korts daar op, een verlating gedreigd word, indien Israel sig tot de Afgoden keerde; want sulks was te vooren van Salomon in sijn Gebed al afgebeden, 1 Kon. 8: 46-49. en het blijkt ook uit de H. Historie, dat dese verlating slegts voor een tijd, en om de overtredinge Israels is geweest. Ja eenige, en die het noch al tamelijk met ons eens zijn, en schijnen hier ook noch niet vry van: want alhoewel sommige willen, datmen de hoogte der Tempel-gebouwen, nergens seker en net bepaald vind, en dat Ezechiel die ook niet en schijnd te hebben sien afmeten; soo meenen wy nochtans door de kundschap van des Tempels Bouw-Orden, geen dingen sekerder, dan de Hoogte van de Gevel-gebouwen der Voorhoven, en van de Voorhuisen der Poorten, en van alle de Verdiepingen der Kameren en Gallerien, met het Voorhuis des Tempels en Heiligdommen daar aan gebouwd, te konnen bepalen; en derhalven datmen met de Joden niet en behoefd te seggen, dat Elias of de Messias moet komen, om ons de vermindering van de Verdiepingen der Kameren, de een boven de ander, te verklaren: Nochte ook dit niet, datwe met Kapellus, de H. Historie een Schrijf-fout behoeven aan te plakken, om datse het Voorhuis des Tempels, tot 120 ellen ophaald. Want gelijk ons de middel-dikte der Kolommen, de benedenste Bouw-Orden der Voorhoven, tot 25 ellen leerd stellen, en volgens een goede vermindering, de Tweede tot 20 en de Derde tot 15 ellen brengd, en wy daar uit met den Engel Ezech. 40: 14. Posten van 60 ellen konnen maaken; alsoo vinden wy het Voorhuis ook van Drie Bouw-Ordens, en desselfs Pylasters 4 ellen breed. 't Geen ons aldus heeft leeren redenkavelen; Soo 2 geven 25, soo geven 4 na deselve regel, 50 ellen voor de benedenste Hoogte des Voorhuis; en by gevolg voor de Tweede 40, en de Derde 30. en soo zien wy de Gevel na een evenredige proportie van de vermindering der Drie Bouw-Ordens, tot 120 ellen opgehaald. En daar en blijft geen swaarigheid over, om daar uit het Heiligdom des Tempels, met 90 ellen te bepalen; alhoewel'er Kapellus seer mede in den dut is, om dat hy den Tempel ook met 30 ellen gemeten vind, en sulks seer ongerijmd voor de gantsche hoogte des Huises opneemd. En sal ons voornamelijk de proportie van dese Bouw-Orden, toegepast aan het gegeven Bestek, en betamelijke doorgangen tot den Brand-Altaar, en alle de opene Gallerien, klaar doen zien, waarom de groote Tempel-bouwer Salomon, geseid heeft, dat de Opperste Wijsheid, SEVEN PYLAREN uitgehouwen heeft. Hoedanigen wijsheid wy meenen uit het Meet-riet van Ezechiel, gepast tot des Tempels Bouw-Ordening en gantsche Bestek, soo on-afscheidelijk aan malkanderen verknocht te zijn, datse als een drievoudig Snoer van niemand sal konnen gebroken worden:

 want

want daar en sal aan het gantsche beslag van dit Gebouw, geen deel gevonden worden, dat dese waarheid niet ten vollen toestemd. Waarom wy ook meenen, dat al die dese uitnementheid sal ontwaar worden, by sig selven of beschaamd, of overtuigd sal staan, by-aldien hy ooit met al te geringe gedachten daar ontrent is besig geweest. En gelijk wy ook nu niet meer en twijffelen, of veele geleerde Mannen weten wel, dat den grooten Bouwkundiger Villalpandus, in de voorige Eeuwe, veel arbeids gedaan heeft, om alle dusdanige waarheden, van de grond-af op te halen; en ons daar door een middel verschaft heeft, om op sijne gedachten, omsichtelijk voort te gaan; alsoo heeft onder anderen ook, de straks-genoemde Kapellus van des Mans seer gelukkige onderneming getuigd, dat het onmogelijk schijnd, dat dat menschelijk vernuf, van dese opgegeven saak, met soo veel konstige en volmaakte besluiten, sou hebben konnen spreken, en echter de waarheid misgeloopen zijn. En de Heer Vitringa, heeft in sijn fraaje bedenkingen over Ezechiels Tempel-gesichte, dese beide ook met veele redenen, in achtinge gehouden; niet tegenstaande hyse nochtans in sommige dingen tegenvald; en sig ook niet ontsien heeft, Kapellus in het ongelijk te stellen, daar hy Villalpandus niet wel en schijnd gevat te hebben, en uit dien hoofde wel meest heeft tegen-gesproken, aangaande sijn meening over de niet-gelijkheid van Salomons en Ezechiels Tempel; welk gevoelen, de Heer Vitringa doorgaans in hem en in de Heer Coccejus, soo bevallig en bescheiden wederleid, dat wy niet genoeg seggen konnen, met hoe grooten vermaak, wy des Eerwaarden Mans Boek gelesen hebben; en wy meenen, datse wel sullen doen, die het selve met ernst tot de waarheid van dese stoffe, aandachtelijk overwegen: als waar toe wy het ook niet selden hebben aangehaald. En nadien wy soo veel ons mogelijk was, gesogt hebben, de gelijke Bouwgestalte van Ezechiels en Salomons Tempel, uit de eige grond der saake selfs, namelijk uit de Bouwkunde te betoogen; alsoo hebben ons de bysondere noch de algemeene tegen-bedenkingen der vermaardste Uitleggers, daar in geensinds van ons stuk verzet; dewijl het dog nergens en blijkt, dat die geleerde Mannen, sig van de Bouwkunde hebben bediend; maar veel meer hebben toegeleid, om dit Tempelgesigt geheel Geestelijk en Prophetisch, en niet als van een stoffelijk Gebouw te verklaren. 't Geen ons ook vrymoedig heeft gemaakt, om de Heer Coccejus Tempel, voor soo veelse echter als een Gebouw, en tamelijk nauwkeurig na de Letter by hem betoogd word, in veeler manieren te wederspreken; sonder dat wy daar door, noch ons selven, nochte onsen Lezer, eenige kreuk aan des Grooten Schriftgeleerdens goede agtinge willen ingeboesemd hebben: Sulks ons dit niemand en moet qualijk afnemen. Wy voegen'er by, dat schoon mogelijk ymand, aangaande dese tegen-bedenkingen, ook tegens het Boek van de Heer Vitringa sal bestaan te schrijven, wy ons dat niet en behoeven aan te trekken; nademaal alles het geen de Heer Coccejus uit de Bouwkunde bybrengd, hy sulks sig selven genoeg ontrokken, en hem daar in bekend van een andere bediend te hebben: dog waar in hy ook noch al tot sijn ongeluk misleid is: gelijk onder anderen te sien is, wanneer hy tot betooging van Salomons Kopere Kolommen, (schoonse onses bedunkens in sijn Ezechiels verschillige Tempel niet en schijnen te passen,) een regel uit de Bouwkonst bybrengd, die nergens te vinden, nooit geoeffend, noch in geene voorbeelden gesien word. En soo gaat het dikwils, wanneermen door den draad van samenhangende saaken, in dingen vervalt, die men door eens anders Bril moet zien; en het sal ons ongetwijffeld elders ook al uit desen hoofde overgekomen zijn. Doch wy zijn altijd van gevoelen geweest, datmen uit de ontdekking van eens anders Menschelijke hoedelooshheid, sig geensinds behoorde te laten voorstaan, datmen sonder mistastingen is, maar wel, dat wy na evenredigheid van onse minder bequaamheid, leeren bekommerd zijn, te denken, hoe menigmaal wy aan onse zijde, wel niet en mogen gedwaald hebben?

Wanneer wy nu ook verder hadden aangemerkt, dat de Uitleggers schijnen te missen, die een tweederlei Elle-maat in de H. Boeken vast-stellen, (gelijk we uit vergelijking van 1 Kon. 7: 16. met 2 Kron. 3: 15. onwedersprekelijk tegens de Kant-teekeningen bewesen, en de Bybelsche Bouw-wijsheid daar door merkelijk hebben doen stand houden,) en dat wy daar by seer onderscheiden en klaar gesien hadden, dat het Meet-riet van Ezechiel, de eenige algemeene MODULUS of Maatzet is, waar mede de gegeven voorstel van Salomons Tempel, alleen ten uitersten schoon kan geproportioneerd worden; soo hebben wy stoutvoerig weg voor vast-gesteld, dat Ezechiel navolgens sijn eigen opgegeven maten en deelen, geen anderen Tempel kan gesien hebben, nochte ook gezien heeft; en wy en meenen niet, dat der Godsgeleerde tegenbedenkingen (schoon eenige wel fraai en aannemelijk zijn, ten aansien der gesonde Leere diewe geern omhelsen,) voor soo onwrikbare betoogingen te houden zijn, datwe deswegen het Zeil souden moeten strijken. En soo ymand boven dit dunkt, datwe alles wat tot dit stuk behoord, in dit ons Boek noch niet ten uitersten hebben afgedaan; dien steld sig selven een goede Taaks voor, om ook een endje levens daar aan te verspillen; op dat hy de Man mag zijn, die de rest van desen Oogst insameld. Echter en twijffelen wy niet, of wy sullen door het doen van een aandachte Wandelinge door den Tempel, aan eenige opmerkende Lezers, wegens de fraaje Bouwgestalte en aan-een ordeninge derselve, veel gevorderd hebben, om datwe die soodanig tot haar Grondvlak te in een doorsigtkundige Opstal ontworpen hebben, datwe alle de deelen van de Uit- en Ingangen der Voorhoven, Gevel-gebouwen, Voorhuisen der Poorten, Gallerien, Boog-welven, Kamer-vertrekken, Kolommen, Trap-

Trappen, Vensters, Vloeringen, en Kelder-Kamers, met beide de Heiligdommen en dessels Voorhuis en
Zijd-Kameren, en wat'er meer om en aangebouwd, en binnen de wijde strekking der Ring-muur gele-
gen was, als met de oogen en gedagten sullen konnen na gaan. Gelijk wy daar ter plaatse ook aan den Be-
schouwer, met een bysondere Voorreden vermaand hebben, watmen van die afbeeldingen te houden
heeft, die alleen in bloote Linien en Grond-teekeningen bestaan, en allerhande uitleggingen dulden;
sonder datmen'er egter eenig deugdelijk begrip van wegdragen kan. Dog om dat'er werk aan vast is, een
goede Opstal soodanig tot sijn ontworpen Grond te maaken, datse met alle het gebruik der ver-eischte
saaken, en het geen'er van gedagt en geseid word, volmaaktelijk over-een stemd; soo zijn'er weinig
tot die vrymoedigheid gekomen, het selve beide Bouwkundig te doen. Selfs en heeft de Groote
Villalpandus, wiens voetstappen wy met groot vermaak geern gevolgd zijn, geen doorsichtkundige
Opstal tot sijn Tempel durven maaken; dien hy nochtans soo volmaakt schoon in de Grondvlakte ont-
worpen, en uit soo deftigen Bouw-Orden, in verscheide Stand-teekeningen der deelen heeft afgebeeld,
en daar by ook seer wel wist, dat al de Weereld daar na verlangde.

Maar gelijk wy aanstonds vermaande, dat Villalpandus aangaande sijn Afbeeldingen des Tempels,
van de geleerde Kapellus seer gepresen word; alsoo en is die Man echter aan de andere zijde niet be-
schroomd geweest, Villalpandus wijd-uitgestrekten Voorhof der Heidenen t'eenemaal uit te wissen;
waar in hy ook nu noch nieuwelijks van de Heer Vitringa achtervolgd is: en schijnen beide (behalven
het verswijgen van die benamingen in de H. Schriften,) in dat gevoelen voornamelijk bevestigd te zijn,
door de minder hoegrootheid des Tempel-bergs, welk men by Josephus noch by de Talmudisten, niet
van soo ruimen ommeswaai schijnd te vinden, als deselve wel van Villalpandus tot sijn Voorhof der
Heidenen is uitgerekt. Dog nadien wy gesien hebben, dat de getuigenissen der Joden gantsch verschil-
lig zijn, en dat sy daar by van de Bouwgestalte des Tempels, seer onkundig spreken, hebben wy reden
gegeven, waarom wy soo heel lichtvoerig, ons Zegel aan dien bekrompen Tempel-berg niet gehangen
hebben. Want die den selven Heuvel slechts van 500 ellen aan alle zijden stellen, bedraajen haar in
swarigheden, daar men sig niet wel uitwikkelen kan; nadien deselve ook niet heel spaarsaam zijn in het
gemeen toe te staan, dat de Voor-gevel van den Voorhof Israels, aan alle zijden, met de breedte van 500
ellen heeft henen geloopen; waar by men noch een Buiten-ruim steld van 50 ellen, en alsoo de Tempel-
grond, ten nauwsten genomen, tot 600 ellen in 't voor-aansien brengd. Maar soo de Grondvlakte van
den Berg Moria, selfs volgens der Joden meest-uitgerekte maate, dat is, ter nauwer nood, maar 500 ellen
is geweest; Hoe vragenwe, isse dan ook 600 ellen geweest? En ten doet hier waarlijk niet met allen
toe, uit der Joden dwaalzieke gedachten te seggen, dat de Gevel-muuren van den Voorhof Israels,
aan het Oosten en Zuiden, dicht aan den Oever van den Berg gelegen hebben; nadien hier door niet
alleen het vast-gestelde Buiten-ruim van 50 ellen, grootdeels in het Ried loopt; maar dat ook hier mede
de regulierheid des Tempels, en de gantsche Bybelsche Bouw-wijsheid, te schande gemaakt word.
En wat schik sou dog een Gevel-gebouw uit Drie Bouw-Ordens, tot meer dan 60 ellen opgehaald,
op de uiterkant van den Tempel-berg gehad hebben, die selfs met sware Muuren en stevige Drommers,
van diep uit de grond, seer hoog opgehaald was? Voorwaar geene altoos: maar hier paste waarlijk een
Buiten-ruim, of soort van een Voor-plein, of Voorhof, datmen misschien gisselijk, een Voorhof der
Heidenen sou mogen noemen: die dan rondsom de Buiten-gevel van den Voorhof Israels gestrekt
liggende, het Heiligdom des Bergs, met 500 ellen, van de rest der Grondvlakte, in 't vierkant afpaalde,
Ezech. 45: 2. En by-aldien het Heilige van 't Onheilige, door een Muur of Gevel-gebouw van 500 ellen
in het voor-aansien, moest afgescheiden zijn, volgens Ezech. 42: 20. soo heeft'er waarlijk eenige plaats
buiten het selve moeten liggen, die afgescheiden wierd, en niet soo Heilig was. En dus sien wy dan ook,
dat Ezechiel waarschijnelijk uit eenige stand-plaatse, langs seker Plein van 't Noorden, tot de Trappen
aan de Oost-zijde van den Voorhof Israels, gekomen en ingeleid is; 't geen niet had konnen geschieden,
by aldien de Gevel op den boord des Bergs gelegen heeft, en geen Voorhof met een Wandel-plein daar
voor henen geloopen hadde. Hoedanige Trappen, wy dan ook daar toe in 't selve buitenste Voorhof-
plein na buiten uitgaande hebben aangemerkt, en niet binnen de dikte der Muuren ingesneden, als de
Heeren Coccejus en Vitringa deselve stellen. Want nadien Ezechiel, de Voorposten van den Ingang,
en derselver opening na de buiten-zijde, seer waarschijnelijk heeft sien meten, na dat hy de Trappen op-
geklommen was; soo heeft hy sulks niet konnen doen, by-aldien hy langs deselve ingesnede Trap-
pen, alreede binnewaards de opene Deur der Voor-gevel, ingegaan was. En even soo meenenwe ook,
dat de Engel, de lengte of de breedte van de Voor-gevel-muur niet en heeft konnen meten, staande in
den Voorhof Israels, gelijk eenige vast-stellen; maar dat hy buiten deselve in eenig andere opene plaatse
gestaan heeft, die voor deselve henen liep. Hoedanige bedenkingen, ons dachten veel eer de Plaatse,
als den Naam van eenen Voorhof der Heidenen aan te wijsen: En wy hebbense ook soodanig alleen
maar op het gelei van Villalpandus fraai-bedachte welstand, ter ver-eischte plaatse vertoond; op dat,
by-aldiense ymand mogt mishagen, of met de geleerde Kapellus en Vitringa wil uitgeveegd hebben,
wy elk de vryheid daar toe, maar des te ruimer souden open zetten. En soo wy voor de rest, alleen soo

veel hebben uitgevoerd, datwe ten minsten stukwijs hebben vervuld het geen'er ontbrak, en wy ons door belofte verschuldigd hadden, soo sullenwe onsen gedanen arbeid niet alleen boven maten rijkelijk beloond achten; maar het goed gerugt van des Lezers genoegen daar over, sal ons een gedurige spoore blijven tot verdere neerstigheid; en onder andere voornemens ons voornamelijk doen genoopt vinden, om soo God ons noch wat in 't leven spaard, en gy volhard met genoegen in dusdanigen stof te scheppen, ook noch de gantsche Bedieninge des Tempels, in haar vollen omslag, en soo als deselve aan de Bouwkundige Ordinantie van alle de Ingangen en Uitgangen, die wy vertoond hebben, waren eigen gemaakt, op den selven trant af te doen. Neemd dan dit voor het tegenwoordige, als uit den arbeid onser handen, in dank aan; en verwacht noch met de naaste gelegendheid, twee Vervolgjes op de Republijk der Hebreen; waar in u den Kerklijken en Weereldlijken Staat der Joden, sederd haare Verstroojinge, met eenige naauwkeurigheid sal aangewesen zijn. Alleen bidden wy u, ons in het een noch in het ander niet te willen overhaasten, nochte u selven met die menschen te vermengen, welke gewoon zijn, haar jeukende nieuwsgierigheid, het verstandelijk geduld verre te laten voor-uit loopen; nadien wy geensinds en twijffelen, of het zijn alleen de sulke, welke alreede eenigen tijd herwaards gemeend hebben, datwe met de uitvoering van dit Werk, veel te lang gezukkeld hebben. Doch gelijk dit sommige alleen uit enkele onkunde van onse onderneming, andere mogelijk uit waan-wijsheid is overgekomen; alsoo houden wy ons versekerd, dat indien het oorbaar was, elk en een yder breedsprakig te verhalen, met hoe on-ophoudelijken neerstigheid, besorging en overleg, wy in onse swakheid daar ontrent zijn besig geweest, en met welke toevallige verachteringen wy te mets niet wel geworsteld hebben, aangaande de dingen die buiten onse eige macht en behandeling waren; daar souden ten minsten eenige, sig veel eer over de korte, dan over de lange tijdspilling te verwonderen hebben. Insonderheid zijn wy in 't maaken van soo veele Print-Tafereelen niet vry geweest; van nu en dan, een weinig van ons stuk verzet te worden; en hebben met sommige van onse voorname ontwerpen, heele en halve jaren moeten Talmen, en van den eenen tot den anderen oversteken, op datwe ons te bet van elks Talent bedienden. In welke besorging, wy dan ook somtijds eerst by den derden of vierden Man, noch maar soberlijk te recht quamen. Waar toe het dan mede een verstandig Mensche licht om te denken vald, dat wy elks handen juist niet altijd hebben ledig gevonden, om ons voor anderen te dienen: Ja wat seggenwe? het heeft ons ook aan geene ontbroken, die geheel geenen tijd voor ons overig hadden, soo langse selfs maar de hoop van iets voor een ander te arbeiden, by haar vonden. Maar gelijkwe de sulke wel durven tot getuige roepen, van dat de achterhouding haarder belooning, geensinds daar van de wijt te geven is; alsoo hebben wy liever de schuld op onse geringheid overgenomen; als die slegts soo kleenen Rol op dit Toneel des Weerelds hebben af te spelen, datwe mogelijk onder de veelen groot-sprekende Personagien, nauwlijks gesien noch gehoord worden. Dog hier over danken wy God, dat hy onsen geest soodanig beteugeld, dat wy wel be-oogen willen het geene eerlijk en prijsselijk is, maar geensinds na soodanige Hooge dingen tragten, die ons souden aansetten, om ons voor wat Groots uit te geven. En daarom biddenwe, dat hy, die de Broosheid der Menschelijke Zinnen kend, ons tusschen de Klippen der verheffende Rijkdom, en droef-maakende Armoede, met een nedrig en vernoegd herte wil ondersteunen; en dat wy daar by alleen vermaak mogen hebben soodanig te leven, dat al onse beneerstiging, God ter Eeren, en onsen Naasten mag te nutte komen. Dit is onse wensch, dit is onse hoope, ja dit is de eenige Kroone onser belooninge: want alles wat wy in dusdanige poogingen soeken, meenenwe hier in te vinden, datwe onse gantsche leeftijd, aan u Godvruchtige Lezer ten goede, met'er daad hebben mogen betoonen, datwe zijn

Uwer allen seer volveerdige Dienaar

WILHELMUS GOEREE.

HET EERSTE BOEK

Van de

VOOR-BEREIDSELEN

Tot de

BYBELSCHE WYSHEID,

En gebruik der Heilige en

KERKLIJKE HISTORIEN.

EERSTE HOOFTSTUK.

Kort Inhoud deses Hoofstuks.

O*Nderscheid tusschen* Menschen *en* Beesten. *Nut der* Menschelijke Spraak, *en hoedanig* Adam *van God ingeschapen. Dat de* Spraak *de menschen niet natuurlijk eigen, noch by toeval aangekomen is. Wat* Taal *de* Beesten *spreken.* Taal der Engelen. *Datter voor de Zundvloed maar* eenerhande Spraak *was, en hoe die kon bewaard worden. Door wie, en hoe, en waarom de* Verwerring der Talen *in den* Babilonischen Toorenbouw *geschied is. Of in die* Verwerring *d'Oude* Hebreeuwse Taal *geheel vergeten is. Verschillige gedachten der Geleerden over de* Verwerring der Spraaken, *en of'er een meenigte geheel* Nieuwe Talen *teffens op-gekomen zijn? Of de verdeeling der* Gemoederen *niet genoeg was, tot de* Verstroying des volks? *Verandering der Talen, schijnd aan sommige allengskens en niet teffens geschied te zijn, met eenige bedenkkingen die het tegendeel schijnen te bevestigen. Hoe* Gods Wijsheid *daar in wonderlijk ontdekt werd. Uyt wat insigt den* Tooren van Babel *ondernomen wierd te Bouwen; en hoe veel Talen uyt die Verwerring voortquamen. Dat* d'Hebreeuwse Taal *waarschijnelijk de* Oudste Taal *is. Hoe veel* Talen *daar zijn; en welkmen* Oorspronkelijke *kan noemen. Afwisselingen en* veranderingen der Talen, *waar uyt sy ontstaan, en sulks met voorbeelden bevestigd.* Romeynen *wilden alleen* Latijn *in de* Gerigtsspraakelijke *verhandelingen gesprooken hebben. Ondersoek of* Pilatus *oock* Latijn *in 't Hals-gerigt van de* Saligmaker *gesprooken heeft; met een schoone waarneming, over een* letterversetting, *van sijn Vrage aan de* Saligmaker. *Kennis der* Oude Talen, *van wat nut ontrent de* Godgeleerdheid. *Waarom* 't Kruis van Christus *met* een Opschrift van drie Talen *moeste pronken, en noch eenige geleerde aanmerkingen die fray zijn, aangaande het nut en* noodsakelijkheid der Taalkunde.

Wat de mensch van de dieren onderscheid.

DAar zijn twee voorname beginselen der Menschelijke doeningen, door welke hy van al de andere Dieren onderscheiden werd: namelijk de Reden, die de bevattingen der ziele vormd, en de Sprake, die als een Dienaar en werktuig der Reden, de bevattingen aan andere menschen openbaard. Hierom seiden Democritus en Epicurus, dat *de Sprake de Reviere van de Reden was*: om datse namentlijk, van de

bevat-

bevatting der Reden afvloeid, doende de Reden soodanig op de Tong druppen, datse als een stok de logt slaande, Woorden voortbrengd, die de bevattingen der Reden uitdrukken. Ook is'er soo nauwen verbinding tusschen dese twee, datse de Hebreen en Grieken beide door een en 't selve woord uitdrukken, namelijk de Hebreen door het woord DABAR, en de Grieken door het woord LOGOS. De Sprake is als een postbode der onsterflijke ziel, die de geheimen der selve uit het binnenste der Borst openlegd, en in de zielen van andere menschen overvoerd. De wijse Plato seide: *dat de Sprake daarom gegeven was, op dat'er teekenen van onderlinge genegentheid onder de menschen by de hand souden zijn.* Soo dat de Sprake de voorname band der menschelijke Geselligheid is, sonder welke geen gemeensaamheid onder de menschen, en geen verquikking des levens sou konnen genooten werden: Ja yder soude, volgens Augustinus, liever met sijn eigen Hond verkeeren, als met een Mensch van een onbekende Taal. Ook soude het na het seggen van Postellus, slegts een kleine saak geweest zijn, dat God de mensch, als een kleen voorbeeld der gantsche natuur, deelagtig aan de Godlijkheid en de eeuwige Besitting des aardrijks had gemaakt, indien hy ook niet de Sprake, om soo een groote weldaad uit te roepen, daar had bygevoegd: want soo kon hy alleen uit den naam van alle Schepselen, God als de eerste oorsaak roemen, en sijn nakomelingen de grootheid van soo een weldaad en konstig bestuur, van hand tot hand overleveren. En nadien wy dan in dese verhandeling voor hebben te spreken van de voornaamste Talen, in welke de Heilige Schrijvers, door ingeven des Heiligen Geests, hebben geschreven, en door besorging der Oude Vaders tot de Latere is overgekomen; soo agten wy het onsen pligt te zijn eenige dingen, die den Aart, den Oorsprong, de Verwerring, het Getal, de Verandering, de Bewaring en het Gebruik der oude Talen aangaan, hier ruwelijk af te schetsen en te ontwerpen.

Nut der Sprake.

Dus stellen wy dan eerstelijk, dat den Mensch van den beginne aan met de Reden en met de Spraak is voorsien geweest: gelijk ook de Hebreen den Mensch daarom een Sprekend-dier, en de Grieken een Redenerend-Dier hebben genoemd; 't welk op den Mensch geensins soude passen, ten ware den alwijsen Schepper hem, behalven de Reden, ook een werk-tuig had gegeven, door welk hy de redelijke bevattingen kon uitdrukken: want sonder het werk-tuig der Spraak soude hy geen Burgerlijk of gesellig dier konnen zijn: ook soude hy niet konnen gesegd werden, na het Beeld Gods geschapen te zijn, indien hy de Goddelijke Geest, sich door woorden en uitwendige teekenen uitdrukkende, niet gelijk en was. *Voor de sesde weldaad* segd Syrach, *heeft God den mensch het vernuft geschonken, en voor de sevende, de Sprake, welke is een Uitdrukking sijner werken,* Kap 17.5. En na dien den eersten Mensch buiten twijffel volmaakt in ziel en lighaam geschapen is, en dat met alle de gaven en bequaamheden van een Manlijken Ouderdom, sonder voortgang der aanwassing, gelijk Augustinus spreekt, (en de Schrift getuigd dat hy de Stemme Gods in den Hof verstaan heeft) wie sal loochenen dat in Adam de Sprake, beneffens de Reden ook ingeschapen is? Soo dat het seer vals is, 't gene sommige onder de Heidenen hier van hebben geschreven. Diodorus Siculus en Vitruvius verhalen, dat de menschen in den beginne in bosschen en in holen als beesten hebben geleefd, sprekende alleen ongeschickte en verwarde woorden, tot datse eindelijk door vreese te gaar getroept, haar gemeensame gedaante hebben beginnen te kennen, en de woorden allenskens hebben gebogen: versierende van de dingen onderlinge tekenen diese haar selfs nader door verklaring van die teekenen,

De Sprak is van God gegeven.

Spraak is met Adam teffens ingeschapen.

Droomen der Heidenen daar over.

nen, hebben kundig en verſtandbaar gemaakt. En nadien die vergaringen hier en daar door de Weereld verſtroid zijn, ſoo is daar door gebeurd datſe alle niet de ſelfde Tale hebben gehad, dewijle yder by geval de dingen verſcheide namen toepaſte. Doch deſe droomeryen zijn uit de Heidenſche onkunde der ſchepping voortgekomen, en Euſebius heeft die in ſijn Euangeliſche Voorbereidſelen al lang wederleid.

Taal of Sprake is den menſch niet natuurlijk, maar noodig.

Niet minder ſeker is het dat'er geen Taal den menſch natuurlijk is, maar datſe of door Godlijke of door menſchelijke inſtelling, (waar van hier na) ſoo wel de eerſte Taal in de Schepping, als de andere in de Verwerring na de Sond-vloed, zijn voortgekomen: Want indien eenige Taal natuurlijk was, ſoo ſoude die moeten aangeboren zijn, niet tegenſtaande iemand een andere Taal leerde, en ſoo ſouden alle menſchen noodſakelijk Twee-Talig zijn: Ook ſou de eerſte Taal ligter konnen geleerd werden, dewijle wy daar toe meer geneigd ſouden zijn: doch het tegendeel is openbaar: want wy bevinden in ons geen meerder bequaamheid tot de Hebreeuwſche Taal, (diewe agten de eerſte te zijn) als tot eenige andere. Vorders, indien den menſch van naturen eenige Taal eigen was, ſoo ſouden alle menſchen over den ganſchen aardbodem ook die Tale ſpreken en verſtaan; en niemand ſoude door ongewoonte die konnen vergeten: want 't gene van naturen is, is over al, by alle en altijd een en 't ſelfde. Ook blijkt het dat de Talen niet van een blinde drift der natuur, maar van een verſtandig weſen alles konſtig beſchikkende, zijn voortgekomen; namelijk, uit de Regelen der Talen, daar door ſommige woorden tot Grond-woorden, en andere daar van afgeleid, zijn geſteld: als ook uit de Vorming der Naam-en Werk-woorden, en haar onderſcheiding volgens Perſoonen, Geſlagten en Getallen. Eindelijk werd dit ook beveſtigd door het voorbeeld van de Egyptiſe Koning *Pſammetichus*, en van *Melabdin Echebar*, Koning van Indoſtan, dieſe den grooten Mogol noemen. Deſe Koningen hebbende eenige Kinderen belaſt op te voeden, geheel afgeſonderd van alle menſchelijk geſelſchap, (om te onderſoeken wat Taal haar van de natuur ſoude ingegeven werden,) zijn in hare hoope geheel bedrogen geworden: want de Kinderen zijn ſtom bevonden, ſonder een onderſcheiden woord of beſchaaft geluid voort te konnen brengen. Doch dat ſommige van die Kinderen *Bee, Bee*, uit-riepen, hebbenſe mogelijk geleerd, of van de Geiten dieſe hoorden en ſagen, of van de Herders, of van andere dieren. En gelijk Poſtellus wel aanmerkt, de woorden *ba, be, bi, bac, bec*, &c. die meeſt in de lippen beſtaan, zijn ook gemeen aan de ſtomme menſchen, en ſelfs aan de kinderen van twee of drie maanden oud.

Taal is niet by toeval opgekomen.

Door een voorbeeld beveſtigd.

Talen worden door inſtelling of door navolging geleerd.

Daar en is dan geen Taal den menſch natuurlijk, maar alle Talen zijn of door Inſtelling of worden door Navolging geleerd: de eerſte Taal is noodſaaklijk van de Godlijke of menſchelijke inſtelling afgevloeid. Want men moet niet volſtrekt loochenen, dat'er niet eenige Taal van de inſtelling der menſchen ſoude konnen voortkomen: nadien den menſch alle de werktuigen der Spraak van naturen heeft, en God hem ook de Reden heeft verleend, door welke hy met langheid van tijd de onderſcheiden geluiden kan waarnemen, en uit de verſcheide beſturing der ſtem, de letters door de tong onderſcheiden; als ook uit der ſelver ſtand en verbinding de woorden en redenen te gaar leeren ſtellen: en dus ſoo ſien wy geen ſwarigheid om te meenen dat onder eenige te gaar woonende menſchen, volgens een onderling verdrag, de eerſte beginſelen van een Taal, als uitwendige teekenen, ſouden konnen bedagt werden. Men ſiet ook dagelijks dat'er nieuwe woorden in alle Talen van de Geleerde worden geſmeed, die

Of'er nieuwe Talen konnen gemaakt worden.

die in gemeen gebruik gebragt, by alle voorteekenen der inwendige bevattingen gehouden werden. Soo werden ook in alle nieuwgevonde konsten nieuwe konstwoorden bedagt: en daarom sienwe geen reden, waarom uit een stilswijgende of uitgedrukte overeenstemming der menschen, niet een volkomen nieuwe Tale soude konnen voortkomen. Doch wilmen niet ondersoeken wat mogelijk is, maar wat geschied is in den eersten oorsprong der dingen, soo is uit de Historie der Schepping genoegsaam openbaar, dat de eerste Taal van de Godlijke instelling is voortgevloeid, en dat de gene die de zielen der eerste menschen niet als ledige Tafereelen, maar met wetenschap voorsien, heeft geschapen, ook de eerste Taal in haar gestort heeft, sonder welke de wetenschap nauwlijks eenig gebruik soude gehad hebben. Waarom Onkelos, Genes. 2. (daar wy lesen: *dat Adam is geworden een levende ziele*) niet oneigen, *een sprekende geest*, heeft overgeset. Daar-en-boven de eerste menschen hebben kort na haare Schepping met malkander, met God, en met de Slange gesproken, en Adam heeft de Dieren namen gegeven: welke dingen klaarlijk bewijsen, dat haar Tale niet uyt haar over-een-stemming of eigen instelling, maar van God te gelijk met haar geschapen is: 't gene de Godlijke goedheid betaamde, gelijk een geleerd man in de Voor-reden van sijn Spraak-konst wel heeft aangemerkt. Soo is dan de eerste Taal Adam van God gegeven, van wien de selfde door het gebruik en navolginge, aan allen is overgebragt.

Eerste Tale is noodsakelijk van God ingeschapen.

Hoe de Spraak in de Mensch gemaakt werd.

Dat nu het onderwerp, welk de Spraak of Tale past, de verstandige natuur is, blijkt uit het gesegde: want de Spraak is een bode der ziele, en spreken is een verstandelijke doening, die aldus geschied: Wanneer in de ziel de bevatting is gemaakt, die de Reden door de wil gebied met de woorden uit te drukken, soo werd de logt uit de Long opgaande, en door de Strot tot het Verhemelte gebragt, van de Tong en de Lippen, en de Tanden en 't gebod der Reden, soodanig gebogen en geschikt, dat'er welgestelde woorden voortkomen. Al het gene dan de Poëten en andere van de Talen der Beesten, der Vogelen, en voornamelijk der Olifanten versieren, daar van ook Gesnerus, Waserus, Plinius en Acosta wonderlijke dingen verhalen, dat bekreunen wy ons hier geensinds. Want gelijk de Beesten slegts een schaduw der Reden hebben, soo hebbense ook maar ter nauwer nood, een schim of sweemsel der Sprake. De geluiden diese geven zijn alleen teekenen van haar natuurlijke driften, die in de Beesten van de selfde soort, en op de selfde wijs aangedaan, altijd de selfde zijn. Den Auteur van de laatste Joodse *Targum*, verhaald wel in Esther, dat Salomon de Taal der Vogelen heeft verstaan, en dat hy een Vogel, namelijk een wilden Haan, met eenige beveelen na de Koningin van Æthiopien heeft gesonden. Doch wy houden 't van de selfde waarde 't geene we lesen in den ALKORAN AZOR, dat Salomon soude gesegd hebben, *O menschen verstaat der Vogelen welsprekendheid:* En dat een van de Vogelen, namelijk de *Upupa* of *Tuin-Hopje*, aan Salomon het gerugt van de Koningin van Saba soude gebragt hebben: doch wy willen ons niet ophouden met Joodse beuselingen, nog met de uitsporigheden van den valschen Propheet Machomet. Plato en Homerus gedenken ook van een *Spraak der Goden:* En dese versieren eenige Godlijke en eenige menschelijke woorden, daar van ons voornemen niet en is te spreken. De Schoolgeleerde twisten ook over de Tale der Engelen. Den Apostel onderstelde soetelijk, datter een Taal onder de Engelen is, 1. Cor. 13. 1. als hy segd, *Indien ik de Taalen der Engelen sprak.* De Engelen spreken ook onder malkander, gelijk blijkt uit Zach. 2.

Beesten hebben maar een schaduw der Reden en Sprake.

Leugenachtige en Poëtische versierselen.

Wat Taal de Engelen spreken onder malkander.

Zach. 2. en 3. Openb. 7. en 9. Jud. ℣. 9. en elders, daar uit men kan seggen, dat de Engelen onder malkander haar gedagten en raadslagen op een Geestlijke wijse, gelijkse Geesten zijn, Hebreen 1. 14.) gemeen maken; nogtans niet door Zinlijke teekenen, gelijk de Menschen haar bevattingen aan andere uitdrukken; of maar door betooningen der gedaanten, gelijk de verstandigste Schoolgeleerde stellen, en Suarez in 't breede toond. Dog ons ondersoek en gaat thans daar over niet, maar houden ons te vreden, dat wy uit de Heilige Schrift geleerd werden, dat ook de Engelen met Menschen Tale gesprooken hebben, wanneerse als Gedienstige Geesten uitgesonden, onder de Menschen hebben verkeerd. Sulks den Apostel in d'aangehaalde plaatse, schijnd te sien op de voordeftigheid en menigte der Talen, die de Engelen souden konnen gegeven worden te spreken, wanneerse by de Menschen zijn. Dus keeren wy dan weder tot den draad van onse voorgenomen Taakx.

Voorwaar de Heilige Historie, Genes. 11. 1, 6. leerd ons genoeg, dat alle Menschen eenerley Sprake hebben gehad: want alhoewel het waar is dat daar gesprooken werd van Noachs Nakomelingen na de Sond-vloed; egter is ligt te bewijsen dat de gansche tijd voor de Sond-vloed onder Adams Nakomelingen, maar eenerley Taal is in gebruik geweest: want nadien het gantsche Menschelijk geslagt van een eenige algemeene wortel is voortgesprooten, en de eerste Voorouders een Tale van God was ingestort, soo kan niet geloochend werden datse die eene en de selve Taal aan haare Kinderen hebben geleerd: dewijle de Kinders hun Taal alleen van de Ouders ontfangen. En nadien het geheele Menschelijk geslagt sich selfs als maar een Huisgesin door onderlinge t'saamleving en versellling vermaakte, wie kan twijfelen of sy hebben alle ook een en de selfde Tale als een gemeene band van haar versellling ge-oeffend. Daarom schrijft Maimonides, in *More Nevochim*, *p.* 3. *c.* 50. Datse alle een Tale hadden, was betamelijk, dewijle sy alle een Mans Sonen waren. Onder de Heidenen zijnder mede geweest die sulks ook hebben toegestemd. Josephus gewaagd van ik weet niet welke Sibylle aan 't eerste Boek tegen Appion; daar van hy dese woorden verhaald: *Als de Menschen van een en de selfde Tale waren, hebbense een Tooren gebouwd.* En uit Abydenus brengd Eusebius ons dit voort: *Alsse van eenerley Tale waren, isser verscheidenheid der Talen van de Goden toegesonden.* En gelijkwe niet en lesen, dat'er voor de Sond-vloed door Gods oordeel eenige verdeeling onder de Menschen is geschied, soo kanmen geen oorsaak bedenken, waarom datter een nieuwe Tale soude ingevoerd zijn; daar van ook het minste blijk niet en is, maar wel van het tegendeel: want indien dat'er eenige verandering was geschied, die soude voornamelijk in 't Huisgesin van Kain zijn voorgevallen: Nogtans soo halen de eigen Namen der Nakomelingen, Genesis 4. haren oorsprong uit het Hebreeuws. Egter willen wy niet loochenen dat'er niet wel verscheide uitspraken souden geweest zijn. Daar-en-boven is het leven der Aardsvaderen soo lang geweest, dat Noach, die lang na de Verstroying nog geleefd heeft, seer ligtelijk de eerste Taal heeft konnen bewaren: want hy is gebooren ontrent honderd en twintig jaren na de dood van Adam, en hy heeft op de selfde tijd met de andere Oppervaderen, uitgesonderd Seth en Henoch, die gelijklijk met Adam in wesen waren, geleefd. Daarom teekendmen uit den Talmud aan, dat'er maar twee Menschen tusschen Jacob en Adam zijn geweest, namelijk Methusalem en Sem: want Methusalem heeft in 't leven van Adam twee honderd drie-en-veertig

Voor de Sond-vloed was maar een Taal in gebruik.

Babels Tooren-bouw uit de getuigenis van de Sybille beschreven.

De eenigheid der Sprake is lange onder de Vaderen bewaard.

tig jaren geleefd, Sem agt-en-tnegentig jaren in 't leven van Methusalem, en Jacob vijftig jaren in 't leven van Sem. Hier uit blijkt dan klaar dat de eerste Taal seer makkelijk is konnen bewaard werden tot de Babylonische Verwerring; ja 't is nauwlijk mogelijk geweest, dat die Taal eenige verandering soude geleden hebben, en derhalven moetmense geen gehoor geven die daar beweeren, dat'er verscheide Talen voor de Babelsche Verwerring geweest zijn. Onder dese is Rabbi Eliéser, de welke segd, dat de Bouwers van den Babelschen Tooren LXX Talen hebben gesprooken. Onder de Christenen gevoeld Philastrius, dat voor de Babelschen Tooren wel een groote verscheidenheid van Talen is geweest, dog soo nochtans datse, alle malkander hebben verstaan, en dat het slegts maar een Taal is geweest, niet uit het gebruik van de selfde woorden, maar uit het selfde verstand der toehoorders en sprekers. Dit wil Philastrius dat men voor vast moet gelooven; dog het blijkt uit het geseide, dat'et een ydel versiersel is, en dat wy 't met regt verwerpen mogen.

Voor de Babelsche Verwerring is geen verschillige Taal gesprooken.

Nu staat'er nog te ondersoeken hoe en door wien de Verwerring der Talen is in gekomen. Voorwaar niemand kan ligt gelooven, dat'et van de Menschen is gedaan. Want (gelijk Ambrosius segd) daar en kan geen genoegsame reden gegeven werden, waarom de Menschen de Tale die soo veel eeuwen gebruikelijk was, en waarlijk tot de t'saam-leving soo noodsakelijk scheen, souden willen veranderen hebben, en haar selfs van soo grooten voordeel berooven: En of schoon sy al gewild hadden, sy souden niet soo veele verscheidene Talen hebben konnen nieuwlijks maken, soo dat sommige de Babelsche, andere de Ionische, eenige de Egiptische Taal, &c. souden hebben verkoosen. Ook is dese Verandering niet geschied van de Engelen, gelijk het Origines en de Rabbinen heeft toegescheenen: want het gaat de magt der Engelen ver te boven, ongemiddeld in de ziele en de wille der Menschen in te vloeyen: soo datse de eerste gedaanten der dingen in vergetenis brengen, en weer nieuwe souden konnen indrukken.

Door wien de Verwerring der Talen is geschied.

Uit de Heilige Schrift is genoegsaam seker, dat de Engelen een Menschelijk Gedaante en Menschelijke Taal konnen aan-nemen; dog sy konnen de selfde in den Mensch van nieuws niet scheppen nog ook veranderen: Het is alleen God die de Talen kan scheppen en verandering doen aan-nemen, gelijk Lutherus segd over Genes. 11. Seker de kennis der Talen die de boose Geesten sommige onkundige menschen hebben ingeblasen, is niet een duursame Taal, maar een soodanige geweest, datse niet de besetene selfs, maar de boose Geesten door haar (God sulks toelatende) hebben gesprooken; daarom sy ook tot haar selfs komende, ook weder tot haar voorgaande onkunde gekeerd zijn; gelijk Cornelius à Lapide schrijft over Genes. 11. De woorden, *Komt laat ons nederdalen en hare Sprake verwerren,* geven genoeg te kennen, dat God alleen dat oordeel van de Verwerring der Talen, gelijk ook alle andere oordeelen niet als met berading en regtveerdig heeft over de Menschen gebragt. God spreekt dikmaal van hem selven op de wijse der Koningen en Grooten, gelijk veel van de Rabbinen die plaatse soo verklaren, en van Buxtorf werden bygebragt in sijn Verhandeling van de Verwerring der Talen. En schoon men al toestond dat God met die woorden, de Engelen aanspreekt, soo soude egter daar uit niet anders volgen dan dat God, nederdalende om dese straffe te oeffenen, de Engelen tot sijn Dienaren had medegebragt, met welke hy verseld zijnde, sijn bysondere tegenwoordigheid had getoond: om welke redenen ook de Engelen in de Heilige Schrift vaak gesegd werden,

Engelen konnen Menschen Talen aannemen: en God kan alleen Talen scheppen en veranderen.

werden, die woorden te spreken die God spreekt. Invoegen het dan ook na het gevoelen van veele Godsgeleerde, voor seker gehouden word, dat de Verwerring der Taalen, ongemiddeld van God is te weeg gebragt; en dat de woorden Genesis 11: 9. *De Heere Verwerde hare Sprake*, sulks nadrukkelijk leeren. Maar alhoewel sommige hier by ook meenen, dat dese Verwerring seer haastig, en als in een oogenblik geschied is, even gelijk de Gave der Talen op den Pinxter-dag, door een Wonderdaad Gods, aan ongeleerde Menschen wierd mede-gedeeld; (gelijk onder anderen, Mercerus, Bochartus, Walton, Buxtorf en Alapide van dat gevoelen schijnen te zijn;) soo sullen wy nochtans in ons Tweede Boekdeel, de vryheid nemen, om sulks nader te ondersoeken; en uit Moses verhaal, veele andere bedenkingen bybrengen, die ons sullen doen gelooven, dat de straffe der veelerlei Spraken, niet schielijk noch eigentlijk voor de Verstrooijing des Volks, (die waarschijnelijk uit de *Verwerring*, dat is, uit de On-eens-gesindheid haarder gemoederen, sijn begin nam,) maar eerst naar de Verstrooijing, en allengskens ingekomen is; ja dat de Verstrooijing selfs, de eenige grondslag tot de veelerhande Taalen geleid heeft; gelijk wy daar omstandelijk sullen toonen: en nu voor-af alleen werk maaken, het een en het ander, uit het gemeen gevoelen van sommige by te brengen; op dat'er blijken mogt, dat de meeste Uitleggers, de *Verwerring der Spraake*, van de *Verwerringe der Lippe*, of *Tale*, niet geheelijk sonder verwerringe, en hebben weten te onderscheiden. En gelijk'er nu en dan ook al naauwkeurige vragen gedaan zijn, om te weten, wat doch de Sonde deses Volks mag geweest zijn, die God sou bewogen hebben, dusdanig seldsaam te straffen? alsoo werd onder andere bygebragte redenen, het gevoelen van Tostatus en Aben-Ezra gantschelijk verworpen; als die willen, dat de Babylonische Tooren-bouwers, aan geen bysondere Sonde zijn schuldig geweest, om dat soo wel de Verstrooijing als de splissing der eenige Taale, tot een seer groot nut van het menschelijk geslacht is uitgevallen. Doch dit en is geen reden; nadien men dese goeden uitslag, seer ligt op de Goddelijke Wijsheid kan wenden, als dewelke uit de duisternis het licht, en uit het quade, niet selden het goede heeft weten voort te brengen. En seker als men aanmerkt, dat de eenigheid *der Sprake* en *der Lippe*, een seer groote weldaad Gods was; namentlijk een vaste Band der Menschelijke saamen-wooninge, waar van de Verstrooijing en afwisseling der selve, gantschelijk het tegendeel invoerde; soo schijnd men dese uitgang der Goddelijke Voorsienigheid, niet anders, als voor een Straffe van eenige hoog-gaande Sonde, te konnen opnemen. Waar toe wy dan ook de hoedanigheid deser Sonde, verscheidentlijk vinden nagespoord. Voor anderen, meend Josephus, dat dese Tooren-bouwers, haar selfs souden hebben gesogt te versekeren tegen een andere Zondvloed, indien'er noch eene mocht over de Aarde komen. Maar sy konden sulks immers niet vreesen, dewijl God beloofd hadde, de Wateren niet meer te senden om de Aarde te verdelgen: ook konden sy door dusdanigen Gebouw, op geenerlei wijse versekerd zijn, nadien geen Gebouwen tegen soo geweldigen Vloed konnen bestaan; en sy sulks dan ook niet in een leegte tusschen twee groote Rievieren, onderhavig aan de overstrooming, maar veel liever op een hoogen Berg of Rotse souden gebouwd hebben. Gelijk het ook noch minder waarschijnelijk is, datse de toekomende Verbranding der Weereld voorsiende, (waar van men ook by de Poëten leest,) met dit Gebouw haar tegen dien Brand, souden getracht hebben te versekeren: want wie sou sich selfs konnen inbeelden, in een algemeene brand der Weereld,

't Gemeen gevoelen der Uitleggers over de Verwerring der Tale.

De reden waarom de Babyloniers den Tooren ondernamen te bouwen, ondersogt.

Weereld, door eenig Gebouw, van het vuur bevrijd te blijven? Doch alderverst wijkense van de waarheid af, die willen, datse desen Tooren gebouwd hebben, om daar langs henen in den Hemel op te klimmen, en God van sijn Throon te stooten; nadien haar ook niet onbekend was, hoe verr' den Hemel van de Aarde staat. Moses heeft ons Gen. 11. twederlei oorsaken van desen uitsinnigen Tooren-bouw aangewesen; namelijk eerst, op datse haar een NAAM souden maaken; dat is, datse mogelijk de Eere van soo een Gebouw, by haare Nakomelingen wilden hebben. En sulks was een klaar bewijs van haar hoveerdig gemoed roemende tegens God, haar eigen, doch niet Gods Eere soekende: hoedanigen trotsheid, als een Erfsonde, den Babyloniers is eigen geweest; gelijk wy Dan. 4: 30. den hersteller van Babel, hooren snorken, *Is dit niet het Groote Babel dat ik Gebouwd hebbe?* De tweede oorsaak is geweest, op datse niet en souden VERSTROOID worden: want daar God wilde en besloten hadde, dat de Menschen de Aarde souden vervullen, en overal sijn Magt, Goedheid en Wijsheid, dankbaarlijk erkennen, daar gingen de Menschen deser Stad een grooten Tooren bouwen, om niet Verstrooid te werden; even als offe Gods Raad en Voornemen wilden ver-ydelen. Daarom heeft God de straffe haarer dwaasheid over haar gebracht, en alsoo verricht het gene daar sy voor vreesden: op datse souden leeren, dat de voornemens Gods vast zijn, en dat tegen Hem geen raad noch wijsheid en geld, Proverb. 21: 30. Dus en schijndmer dan niet aan te mogen twijffelen, of dese Tooren-bouwers hebben door het maaken van een NAAM, eenige hoogdravende dingen in den zin gehad? Ja veel Godsgeleerde zijn van oordeel, dat sulks voornamentlijk sou ondernomen zijn, om daar door, beneffens het Weereldlijk Bestuur, ook een algemeen Gesag in en ontrent de Godsdienst op te rechten; om daar door de Leere en Overleveringen der Vaderen te bewaren, en soodanig onder hen vast te planten, dat alle de Nakomelingen sich souden verplicht vinden, die van daar, als van eenen onfeilbaren Stoel af te halen; sulks dat alle Menschen waarse ook woonden, van haren Mond en Taal souden afhangen. En dit meendense dat door het oprechten van een NAAM, dat is een alvermogende Raads-vergadering, die in Babel zitten en Wetten voorschrijven sou, sou konnen uitgevoerd worden. En sou desen vreesselijk-hoogen Tooren, de Vuurbaak of opgesteken kenteeken zijn, van de algemeene bewilliging deses NAAMS. Waarom ook seer wel voegsaam in de Openbaring, op dit Babel gespeeld word, wanneer daar in, de Magt en het Gesag des Antichrists, seer gelijkformig aan dit Babel, voorgedragen word, gelijk sommige fraaje Godsgeleerde dat uitvoerig hebben getoond.

De Babyloniers zijn altijd trots en hoogmoedig geweest.

Hoe God het voornemen der Babyloniers verydeld heeft.

Wat het oprechten van een NAAM in den Toren-bouw seggen wil.

Maar niet tegenstaande God door sijn Nederkomen, dat is, door het toebrengen van de gemelde straffe, dese onderneming deed in het riet loopen, nochtans siet men daar in de Goddelijke sagtmoedigheid, wijsheid en macht, vermengd met sijne rechtveerdigheid: want hy heeft haar een straffe, die waarlijk op de begane misdaad paste, toegebragt, wanneer hy de Sprake, waar door sy onder anderen, ook desen trotsen Tooren hebben ondernomen te bouwen, een rechtveerdig merkteeken van een altijd-durende Wraak, heeft ingedrukt. Hy toonde ook sijn macht, als hy den aanbouw sonder eenige werk-tuigen, alleen door het verwerren der gemeene samensprake belette. Ook siet men de Goddelijke goedheid en wijsheid, vermengd met sijn regtveerdigheid, dat hy dit Menschelijk werk niet door den Blixem verteerd, noch door het opsperren der Aarde verslonden, noch door een Aardbeving heeft omgekaatst; maar het werk alleen door

Gods oordeel in desen, hoedanig met wijsheid gemengd.

door Verwerring heeft doen ophouden ; latende haar Gebouw blijven tot een langdurig gedenkteeken van haar opgeblasen ydelheid, en van de Godlijke Wrake. Hy heeft de Menschen niet van 't Verstand, noch Reden, noch Geheugen beroofd, noch de treffelijke Werktuigen der Sprake ontnoomen: maar heeft de Reden als bekneld, en de Sprake, die te vooren Een was, verscheide verdeeld; soo dat de selfde woorden verscheidelijk te gaar gesteld, alle niet meer het selfde onder allen souden beteekenen. Ook heeft hy yder Mensch geen bysondere Taal gegeven, want dat had het Menschelijk Geslagt een onvermijdelijken ondergang toegebragt; dewijle noch in de Huisgesinnen, noch in de saamgetroepte Steden door verschilligheid der Talen, de onderlinge diensten niet en hadden konnen ge-oeffend werden. En dat soude geen middel geweest zijn om de vergaringen en t'saam-levingen der Menschen te vermenigvuldigen, maar omse alle van den anderen af te scheuren, gelijk Salianus wel aanteekend. Dus heeft God dan met de grootste wijsheid en lof van billijkheid yeder groot Huisgesin een bysondere Taal gegeven, soo dat de gene diese verstonden haar egter te saam hielden tot een geselschap; om gesamentlijk een verblijf-plaats op te soeken, daarse te gaar souden leven. En nadien God de gantsche aarde aan de Kinderen der Menschen te bouwen en te bewoonen had gegeven, soo heeft Hyse op die wijse in alle Landschappen verstroid; op datse over al in de Werken en Schepselen, de Goddelijke Wijsheid, Magt en Goedheid beschouwende, met een aangename eenstemmigheid aller Talen, sijn lof souden verkondigen: invoegen dat uit die Verdeeling der Talen, een groot nut voor de menschen, met de eere Gods te saam gaande, voortgekomen is.

De Verwerring der Talen is egter ordentlijk geschied, en dat tot nut van 't Mensdom.

Waarom egter noch yeder mensch niet een geheel andere Spraak hadde.

Daar werd van de Geleerde ook ondersogt, of in de Babelse Verwerring, de Talen soo wijd van de Oude Hebreeuwse Moeder-Taal der Tooren-bouwers afgewisseld zijn, dat daar door een geheele vergetenis der selve sou ingekomen zijn, en datter een gantsch nieuwe hebbelijkheid tot andere Talen, met wraking van de vorige, in het verstand der menschen sou ingestort zijn geworden? dan of'er slegts schielijk en door een Wonderdaad Gods een geheel andere buiging en draying van de Woord-klanken der oude Tale ontstaan is? God daar toe hare Sinnen en Spreek-tuigen soodanig beroerende, datse deselve woorden met verscheide geluiden en onder afgewisselde galmen, schielijk begonden uit te spreken; soo datse langer malkander niet verstaan, noch d'een des anderen meening niet meer vatten konden. En dit meenen sommige niet onwaarschijnelijk uyt de Heilige Historie selfs te blijken, als'er geseid word; *dat hare Lippe verwerd is:* Invoegen dat wel hare *Lippe*, dat is de uitsprake van hare Tale, snellijk is veranderd, maar niet haar Tale geheel is vergeten. Soo dat die verandering noodwendig een verscheidenheid van uitspraken heeft na sich gesleept, die onder de verdrayingen der woorden eenmaal met vremde klanken ingevoerd, allengskens wijder uytgedegen, ja tot veel en in verscheide Talen geschift is. Ook meendmen dat hier toe veel geholpen heeft, dat dit meeste volk, wiens uytspraak nu verward was, en daar door van elkanderen verstroiden, waarschijnelijk met den eersten de geburige Landschappen ingestoven zijn, daar sy met der tijd aengroeiende, al verder tot andere Landstreken en Volken ingeboord zijnde, eindelijk de geheele bewoonde Aarde vervuld, en soodanige Talen hebben gesprooken, die van de Oorspronkelijke Hebreeuwse Taal, alleen voor 't meeste gedeelte verscheelden in de verdraying en toe-en afdoen der Woordgrepen, en verstelling der Letteren; gelijk als daar

Of in de Verwerring der Talen, de oude Hebreeuwse Taal t'eenemaal is onder gegaan of vergeten.

Wat de Verwerringe der Lippe is.

Hoe men eigentlijk de Verwerring der Talen, en hare voortplanting sou konnen opnemen.

daar zijn de Syrische, Kaldeesche, Arabische, Ætiopische, Schijtische, Egiptische en diergelijcke Talen: welke buiten alle twijffel die vreemde Talen van het begin af souden behouden en in haar nieuwe Wooningen overgebragt hebben, by aldien datse van stonden aen geheel verscheide Talen hadden beginnen te spreken: Alhoewel het God alsoo weinig onmogelijk is geweest dat te doen, als op den Pinxter-dag sijn Apostelen, met veelerhande Talen te doen spreken, diese noyt geleerd hadden. En van dit gevoelen zijn vele van onse Godgeleerde; invoegen het soo geheel klaar niet en blijkt, (alhoewel het sommige voor vast meenen,) dat God hier soo schielijk eenige geheel nieuwe en van den anderen verscheide Spraken, heeft doen voortkomen. Voorwaar het is wat anders, dat God hare Sprake verwerde, en wat anders dat hy een Verwarring gaf der Spraken, even als of'er vele Spraken nieuwlijks op de baan gekomen waren: Want eene Sprake te verwerren, verscheeld vry veel van geheele nieuwe Spraken in te voeren; 't geen geschied zijnde, in aller manieren de Wonderdaad op den Pinxter-dag, ver sou overtroffen hebben. En meenen sommige dat dese Babelse Verwarring seer waarschijnlijk kan geschied zijn, door een Verwarring van hare menschelijke gedagten, die te vooren wel gemoed, en Eens-gesind waren, nu niet meer malkanderen verstonden, maar vol twist en tweedragt geraakten over het bouwen van die Hooft-stadt, en vreeslijk Toorengevaarte: en daarom kondense niet voort bouwen, maer moesten'er als men seid, de Spa by steken; gelijck de Heilige Text ook segt; *Sy hielden op de Stad te bouwen; en de Heere verstroidese van daar over de gantsche aarde:* 't geen dan ook het oogmerk was van dese Verwerring. Hoedanige verwerringen hier en ook meermael de grondsaken zijn geweest van nieuwe Spraken. Want als dese Babiloniers aldus gedwongen wierden van een te scheiden, soo hebbense ook ligtelijk konnen afwennen van de Vaderlijke Tale, die het Stam-Huis van Noach eigen was; en alsoo zijn dan ook allengskens, onder elke Volkplantinge, verscheide Spraken, na de afwisseling der Land en Hemelstreek, daarse sich neersloegen, uit de verbasteringe der eerste Tale ontstaan. Gelijkmen sulks mede daar uit kan ontwaar worden, dat de Gebuur-volken, die naast aan Babel gelegen waren, minder en de ver-afgelegenste Volken vry meer van de eerste en aal-oude Hebreeuwse Taal afgeweken en vervreemd zijn.

Datter waarschijnelijk geen menigte heel nieuwe Talen in dese Verwerring opgekomen zijn

Verstroying der gemoederen, voor Verwerring der Talen genomen.

Hoe door de verstroying de oude Moeder-Taal meer en meer verbasterd is.

Die naast aan Babel Gebuurvast waren, zijn minst van Oude Taal afgeweken.

By aldien men noch egter hardnekkig wilde staande houden, dat in de Babelse Verwerringe, teffens en op een oogenblik, nieuwe Spraken onder 't volk uytgestroyd zijn, voorwaar de reden sou ons schijnen te leeren, dat de Volken, die naast aan Babel gelegen waren, en ongetwijffeld de meeste Belhamels van dit vermetel stuk waren, ook de grootste verandering in hare Sprake souden geleden hebben; ja met een geheel nieuwe Taal souden overgoten zijn geweest; daar wy nu de waarschijnelijkheid der sake vlak tegens aangekant vinden. 't Gene wy egter soo volstrekt niet en moeten opnemen, als of daar beneffens de verwerring van der Babiloniers raadslagen, ook niet te gelijk hare Spraak en konde verwerd zijn geweest: dewijle na sommige Geleerde Mannen oordeel, den Name BABEL, niet en schijnd afgekomen te zijn van de Verwerring des Raadslags, maar van de Sprake die aldaar Verwerd wierd. Doch daar en ontbrekender mede geen, die dit stuk egter alsoo niet geheel willen gewonnen geven, maar seggen; dat dewijl dese Verwerring der Spraken, soo wel kan verstaan worden van een Verwerring der selve die ontstaat uit misverstand des gemoeds, als door een dadelijke veranderinge der

De Verwerring der Gemoederen en der Talen hebben eenigsinds konnen samen gaen.

Sprake selfs; men het niet voor geheel wis moet houden, dat de Verwerring der Sprake even op die wijse geschied zy, welke daar sou bestaan in een geheele verandering der Talen, die veel waarschijnelijker eerst eenige tijd na de verstroying schijnd doorgebrooken te zijn. Ofte soo sy al in dese Verwerringe heeft beginnen uit te botten, sy naderhand al meer en meer aangegroeid en toegenomen heeft; alhoewel het andere geheel anders verstaan. Ja d'Heer Walton en andere groote Schriftgeleerde onder de Christenen, meenen, dat ook alle de verschillige Talen niet oorspronkelijk uit het Hebreeuws afgewisseld zijn, maar dat alleen sommige ten deele door buiging der Hebreeuwse woorden, en andere geheel nieuwe en op haar selven bestaande Spraken, opgekomen zijn; 't geen we terstond nader moeten ondertasten. De Heer Burmanus segd: God heeft hare Sprake, door welke sy tot dit werk te samen spanden, en door welke een algemeene heerschappy in Kerk en Burger-bestuur kon ingevoerd werden, verdeeld en verward; straffende haar na datse sondigden. Ja hy heeft gewild dat de Eere van dit sijn oordeel altijd duuren soude: want dien vloek was niet alleenig voor dien oogenblik, maar duurd noch, en sal duuren tot aan het einde der weereld. Doch wanneer daar Genesis 11. ℣. 8. gesegd word, *Datse verstroid wierden, en ophielden de Stad te bouwen;* soo is sulks voornamelijk te verstaan van die gene, welke na andere Woon-plaatsen heen trokken: Want naderhand is die Stad door dien geweldigen Drijver of Jager Nimrod, aangebouwd, gelijk men uit Genesis 10. ℣. 9. eenigsinds afmeten kan. Dus zijn dan noch eenige Huisgesinnen daar met'er woon gebleven, die de Stad bebouwden, en een Republijk hielpen opregten: de rest heeft sich herwaards en derwaards na een goed heen komen begeven, en heeft elk sijnen weg verkosen. Want malkander nu niet meer verstaande, hebbense veele dingen van elkander voor spot en raaskallery opgevat; waar uit sekerlijk twist en gekijf ontstond, en 't werk ongedaan moest blijven: En aldus verstroyden sy haar, niet door het lot, maar door een heimelijke neep van den Geest die hare Sprake verwerde, en hare driften daar toe gaande maakte. En zijn uit dese Verstroying de meeste kinderen van Cham, na Afrika gegaan; die van Japhet in Europa, en Sems Nazaten zijn in Asien gebleven: Waar van wy uitvoerig genoeg in een ander Boek sullen handelen; en hoe de Hebreeuwse Taal suiver en ongeschonden midden onder alle dese Verwerringe en Verstroyinge der Volken is konnen bewaard blijven, dat sullen wy in het derde Hooftstuk van dit selve Boek niet vergeten af te doen.

Verwerring der Talen, niet teffens, maar allengskens doorgebroken.

Daar zijn eenige te Babel gebleven, die de Stad en Republijk gebouwd hebben.

Waar de Nakomelingen van Noachs drie Sonen meest heen gestooven zijn.

Over het getal nu der Talen kan ondersogt worden, hoe veel de selfde korts na dese Babelse Verwerring geweest zijn; of hoe veel Talen tegenwoordig in de weereld zijn. Eer we van het eerste spreeken, diend voor-af overwogen, of alle Talen uit de Hebreeuwse Tale zijn voortgekomen? invoegen dat de andere Talen slegts verscheide buigingen van de Hebreeuwse souden zijn, gelijk sommige willen. En sulks heeft Davisius getragt te bewijsen van de Wallise Taal (die Boxhorn toond de selfde te zijn met de oude Engelse en Franse) en van de Deense Tale den geleerden Wormius; van de Hoogduitse, Claudius Mitilerius, en andere; doch sy hebben alle te vergeefs gesweet. De Hebreeuwse is wel sekerlijk de Oudste van alle, als welkers overblijfsel in de Hebreeuwse selfs gevonden werd. Sommige Talen hebben ook groote gemeenschap met de Hebreeuwse, bysonder die in de Gebuur-landen van Babel plegen gesprooken te werden, als de Chaldeesche, Arabische, Ætiopische, Syrische en andere,

Hoe veel Talen korts na de Babilonise Verwerringe geweest zijn.

Of alle Talen niet van 't Hebreeuws oorspronkelijk zijn.

't Hebreeuws is waarschijnelijk de Oudste Taal.

daarom sy des selfs Dogter niet oneigentlijk mogen genoemd werden; egter zijn 't eigentlijk andere Talen, daar van de een sonder de andere kan verstaan werden: want dat soude, volgens de Heer Waltons gevoelen, de swaarheid der straffe wegnemen, welke soodanigen verscheidenheid heeft toegebragt, datse met malkander niet konden spreken, en datse uitgsonderd eenige weinige woorden, met de Hebreeuwse Taal niets gemeen hadden. God soude andersinds sijn oogmerk ook niet bereikt hebben, om de bouwers van haar werk te doen ophouden, en te dwingen andere woonplaatsen te soeken. Vorders als God de Apostelen de gave der Talen Vergunde, soo sprakense niet alleen verscheide uitspraken, maar verscheiden Talen. Seker daar zijn veel woorden in verscheide Talen, die het selfde geluid, ja de selfde beteekenis hebben: egter zijnse niet van eenerley oorsprong, noch de eene werd van de andere niet afgeleid. Camerarius heeft veel duisend woorden vergaard, die in 't Hoogduits en in 't Grieks het selfde beteekenen. Josephus Scaliger, en andere, hebben menigte Hoogduitse en Engelse woorden aengemerkt, die de selfde met de Persise zijn. Postellus en Boxhorn hebben verscheide woorden te saam geraapt, die in 't Hebreeuws, Grieken, Hoogduits en Frans t'eenemaal de selfde zijn. Ja Hornius betuigd, dat'er in de nieuw-ondekte Weereld, voetstappen van de Hebreeuwse Taal zijn bespeurd, namelijk, in nieuw Engelland en in nieuw Nederland, daar het woord *Arguada*, Aarde beteekend: En de naam *Joseph* werd ook by de Hurones gevonden; egter werd daar uit geensinds getoond dat die Talen niet verscheiden zijn: want dese gelijkenis van eenige woorden kan by toeval geschieden, gelijk wel veel Menschen somtijds eenerley aangesigt hebben en malkander gelijken, sonder datse daarom van malkander zijn voortgekomen. Daar is nauwlijks een Tale, die van andere niet eenige woorden ontleend heeft, uit de onderlinge omgang, volk-planting en andere oorsaken: Soo sietmen dat de meeste Indiaanse Mooren by de Europers Indiaanse Namen hebben gekregen. Het zy dan vast en seker, dat'er in de Babelse Verwerring waarlijk verscheide Talen zijn geweest, en niet slegts verscheide Uitspraken van de eerste Taal; en noch veel min datter geheel geen verandering in de Taal geschied zy; maar datmen, als sommige willen, door 't Verwerren der Sprake alleen verstaan moet, Verwerring in hare Raadslagen, soo datse wel elkanders Woorden, maer niet elkanders Pogingen, Oordeel en Goedvindinge wilden toestemmen, maar alsmen segd, seer oneenig en tweespaltig wierden, alswe vooren hebben bygebragt. Dit schrijft gemelde Heer Walton, en legd hier in dwers tegens alle de meeste der vorige gevoelens aangekant. Wy voor ons deel houden 't liefst met die gene, welke beyde de toevallen, namelijk dat de Verstroying en de Verwerring der Gedagten en Sprake, oorsaak van de veel Talen is geworden, en dat de laatste noit soo geheel en al van haar eerste beginselen zijn konnen afdwalen, dat'er niet eenige voetspeur meer in sou konnen te vinden zijn. Anders agten wy Walton seer veel.

Hoe d'Apostelen verscheide Talen hebben gesproken.

Hoe de Talen uit verscheide andere Talen samen gesteld zijn.

Hoe de woorden uit verscheide Talen malkander seer gelijk zijn.

Over 't getal der Talen verschillen de Oude en de hedendaagse Schrijvers ook seer veel. De meeste der Oude, stellen het getal van LXX. De Hebreen insgelijks, volgens het getal van Noachs Neven; om datse schijnen uit Genesis 9. 18. en Kap. 10. soo veel verscheide Hoofden der Huisgesinnen te reekenen: namelijk 14. van Japhet, 30. van Cham, en 26. van Sem: want na het optellen deser Huisgesinnen volgd, *Dat van haar de Landen verdeeld waren volgens hare Talen.* En Deut. 32. 8. *Dat de*

Hoe veel Talen datter zijn.

14
30
26
———
70

de Alderhoogste de Palen der Volken gesteld hadde volgens het getal der Sonen Israels. De Sonen Israëls met hem aftrekkende in Egipten zijn LXX in getal geweest. En daar van leestmen gemeenlijk by de Joodse Schrijvers, dat'er 70. Engelen zijn, die over yder Volk des Aardrijks opsigt hebben: En dese drie dingen knoopense onafscheidelijk aan malkander, 70. Talen, 70. Volken en 70. Engelen: Sy tellen ook 70. Namen der Wet, en 70. Godlijke Namen, die te vinden zijn by *Justinianus* over Psalm 119. Daarom seggen de Joden in den Talmuth, Dat de Regters van 't Sanhendrim of groote Gerigtkamer te Jerusalem, ervaren moesten zijn in 70. Talen; op datse uit alle deelen der Aarde voor haer een twist-saak hebbende, sonder Vertaler souden konnen verstaan en oordeelen, en dat haare Vonnissen geen dwalingen souden onderworpen zijn.

Speling op 't getal 70.

Waarom de Raads-Heeren van 't Sanhedrim te Jerusalem alle Talen moesten verstaen.

De oude Christenen, soo Grieken als Latijnen, en de meeste hedendaagse Uitleggers over Gen. 11. tellen gemeenlijk Twee-en-tseventig eerste Talen, volgens de LXX Oversetters, die Elisa onder de Sonen van Japhet, en Cainan onder de Sonen van Sem stellen: die noch in de hedendaagse Hebreeuwse Text, noch in de Chaldeese Text gevonden worden. Augustinus leesd in sijn Boek, Elisa de agtste Sone Japhets; welke lesinge, schoonse van veel Griekse Boeken verschild, egter in 't Vatikaanse Exemplaar, dat in de Griekse Bybel van Engelland gevolgd is, voorkomd. Doch andere voegen twee Cainans daar by, de eene Sems Sone, ỷ. 23. de andere Arphaxad Sone, ỷ. 24. die in al de Griekse Boeken zijn. De gene die dese twee nalaten, voegen daar by om het getal van 72. vol te maken, de Philistiners, die van de Chassucheen afkomstig zijn, uit Genesis 10. 14. Van dit gevoelen zijn Clem. Alexandrinus, Eusebius, Augustinus, Hieronymus, Epiphanus en Prosperius; die behalven de geseide Schriftuur-plaatsen, veel andere, doch veel swakker redenen bybrengen. En alhoewel het gesag der oude Kerk-Vaders by ons groote agting heeft, en wy niet dan ongeern van haar verschillen, 't en zy in saken daar het ons geoorloft zy; soo omhelsen wy liever het gevoelen der gene die meenen, dat het getal der Talen in de Heylige Schrift niet bepaalt en is, noch ook niet seker geweten kan werden: Onder welke zijn Franciscus Junius, Bonfrerius, Cornelius à Lapide, Bochartus, Buxtorff en andere. Hun voornaamste redenen zijn eerst, dat daar veel meer Nakomelingen van Japhet en Cham schijnen te wesen, als die in 't Boek Genesis werden opgeteld: want haar Stam-Huis werd alleen uitgestrekt tot het derde Geslagt, doch dat van Sem tot het sesde. Ten tweeden, onder de opgetelde sijner vele die geen verscheyde Huysgesin, en derhalven ook geen verscheide Tale konnen stellen: want hoe souden de Vaders afsonderlijke Volken of geheel verscheide Huisgesinnen konnen maken? Of wie sal gelooven datse afgesonderd van haar Sonen hebben geleefd, of haar Nakomelingen van haar hebben weg-gesonden? Daarom à Lapide, uitwissende de Namen der Vaderen, die geen onderscheiden Huisgesin van haar Sonen konden maken, verminderd het getal tot vijf-en-vijftig. Het is van geen belang, 't geen Salianus bybrengd en seid, dat de Vaders bysondere Huysgesinnen konden hebben door andere Sonen behalven de gene die in de Heilige Text genaamd werden: want dat werd sonder grond gesegd. En of schoon waarschijnelijk is, dat de Vaders veel meer Sonen hebben gehad dan in 't Boek genesis Genaamd werden; soo kan nogtans sulks niet werden voorgewend van die gene, die uit de Namen der Vaders en der Sonen,

72 Talen, van wien gesteld.

Dat het getal der Talen beswaarlijk kan geweten werden.

De Vaders en Talen op 55 geminderd.

 in

Daar zijn niet juyst soo veel Talen, als eerste Vader-stammen geweest.

in den Text voorkomende, besluiten dat'er net soo veel Volken en Talen zijn geweest, geen meer noch min. Doch willense volgens de Sonen, welkers Namen niet gedagt werden, het getal der Talen stellen, soo zijnse seer onseker, dewijle haar getal gantsch onbekend is. Ten derden is 't mede seer waarschijnlijk dat de Voor-Vaders van Phaleg, namelijk Arphaxad, Sale en Heber in den Tooren-bouw met de andere niet en hebben t'saamgespannen; voornamelijk niet Heber, in welkers Huisgesin de meeste willen, dat de ware Gods-dienst met de eerste Taal, is overgebleven; en daarom zijnse de straf van de Verdeeling der Talen niet onderhavig geweest. Ten vierden, vele die als Voor-Vaders der Huisgesinnen gesteld werden, hebben een en deselfde Tale gehad; namelijk, de meeste Sonen van Chanaan, die het Land Chanaan bewoonden: welkers Tale met de Hebreeuwse de selfde was, of daar van alleen in uitspraak verscheelde, gelijk eens geseid is en nader sal betoond werden: want al de Namen der Plaatsen zijn enkel Hebreeuws. Vorders, indien men'er de drie Sonen Noachs byvoegd, soo sullender meer dan Twee-en-tseventig zijn. Ten zy men met Salianus wil versieren, dat dese selfs ook verscheide Talen hebben gehad; namelijk de eerste, diese van haar Vader Noach hadden geleerd, en een andere, daar in sy haar Kinderen onderwesen en heilsame vermaningen gaven; gelijk Torniellus gevoeld. Eindelijk merkt Bochartus aan dat Javan en Elisa de selfde Taal in Griekenland hebben gehad; in Egipten Misrajim en Patrasius, inwoonders van Thebaidus; in Syrien Aram en Hus; in Arabien de meeste Sonen Chus met de Jectanen &c. En soo laat hy, al dese afgesneden zijnde, nauwlijks dertig Talen over. Hier uit werd noodsaaklijk besloten, dat de Oorsprong-Talen veel weiniger geweest zijn als men gemeenlijk oordeeld: te meer, dewijler hedendaags noch weinig gevonden werden, en dat de meeste uit vermenging voortgekomen zijn.

Datter eenige vrome Familien de eerste en oude Taal sonder Verwerring hebben bewaard.

De Talen op min als 30. verscheidene gebragt.

Voorwaar het is God genoeg geweest, in den Tooren-bouw van Babel, soo grooten Verandering te weeg gebragt te hebben, datse malkander niet konden verstaan, en in 't werk niet voort en gingen. Ook is het Moses voorneemen niet geweest, al de Talen en Volken van de gantsche Weereld te tellen; maar alleen de voornaamste, die de Joden, voor welke hy doe schreef, naburig waren. En daarom beschrijft hy het Volk van Chanaan seer nauwkeurig: en haar enge Landpalen werden net aangeteekend, om dat de Israëliten dat Land souden besitten. Doch andere, schoon seer groote Volken, heeft hy, of t'eenemaal verswegen, of alleen met een woord aangewesen. De woorden van Moses, Genesis 10. 31. *Dit zijn Sems, Chams en Japhets Sonen, na hare Huisgesinnen, na hare Spraken, na hare Landschappen, na hare Volkeren: En van dese zijn de Volken verdeeld op de Aarde na den Vloed:* geven alleen te kennen, dat die Volken en Huisgesinnen van die Voor-Ouders geboren zijn, en verscheide Talen hebben gehad; doch niet dat yder een eigen en van den anderen verschillige soude hebben gehad. Insgelijks als'er Esth. 8. 9. gesegd werd, dat de Overste van Ahasueros hebben geschreven tot de 120. Landschappen, *volgens de Tale en de Schrift van yder Landschap,* soo kan daar uit alleen getrokken werden, dat'er verscheide Talen der Landschappen zijn geweest, en verscheide wijsen van schrijven; maar geensins, dat yder Landschap juist een bysondere Tale of wijse van schrijven soude toekomen. Ook kan uit de plaats, Deut. 32. 8. *Dat God de Palen der Volken heeft gesteld volgens het getal der Engelen,* (soo segd de Griekse Text; maar, *der Sonen Israëls* staat in de Hebreeuwse) niet besloten werden

Waarom Moses alle de Talen niet en heeft beschreven.

Canaan van Moses seer nauw beschreven.

Aanmerking over Esth. 8. 9.

werden dat het getal der Talen net 70 of 27 is geweest: dewijle ons het getal der Engelen onbekend is, en over het getal der Sonen Israëls getwist werd. Maar daar uyt blijkt alleen, of, dat God de Landen en Rijken door de Engelen bestuurd, gelijck vele uit Daniel besluiten; of dat Hy de Aarde onder de menschen verdeelende, soo een Landschap voor Israël bewaard heeft, als hy tot haare Wooning dienstig oordeelde, gelijk Bochartus seer wel verklaard. Het gene nu sommige bybrengen van de 70 Discipelen, en van de 70 duisenden Engelen &c. nadien sulks slegts enkele gessingen zijn sonder eenig bewijs, soo behoeven wy die ook niet te beantwoorden.

Om dat de Sonen Israëls onseker zijn, is 't getal der Talen ook onseker.

Soo hebben wy dan nu bewesen, dat de Hoeveelheid der eerste Talen niet net en kan bepaald werden: En dat het getal der gene die van de eerste zijn voortgekomen noch onsekerder is, dat toond de oneindige vermenging en verandering der Talen, die noch dagelijks aanwast. Plinius verhaald, dat Mithridates de Koning van Pontus, 22 Talen heeft gesprooken, en dat hy ook even over soo veel Volken heerschte. Homerus schrijft dat'er Volken van veel verscheide Talen in den Trojaansen Oorlog zijn t'saamgevloeid. Van de Koopstad der Colchen, Dioscaria genoemd, (welke nu woest is,) segd Temistokles, datse eertijds soo uitmuntend geweest is, dat'er 300 Volken, verscheide Talen sprekende, te gaar plagten te komen om te handelen: En daar van verhaald Plinius, dat den handel daar gedreven is door 120 Vertalers. Indien'er soo veel verscheide Talen geweest zijn van de Volken digt by dese Stad, hoe veel moetmen denken dat'er in de gantsche Weereld geweest zijn? Daar is een die de Talen der geheele Weereld brengd tot het getal van 400, doch hy slaat'er seer veel over, en vele die maar in uitspraak verschillen, steld hy als verscheiden Talen. Dat'er dagelijks veel Talen van nieuws te voorschijn komen, die te voren niet geweest zijn, merkt Garopius Becanus aan. In Europa, alleen het minste deel der Weereld, zijn veel Talen van nieuws voortgekomen: geheel Griekenland met al sijn Eilanden, Spaanjen, Vrankrijk, Engelland en Italien met haar naburige Eilanden gebruiken nieuwe Talen, die opgekomen zijn na de verdeeling van 't Roomse Rijk, door vermenging of verwerring met ander Talen, of uit andere oorsaken. Daar werden dagelijks noch vele Volken ontdekt, behalven de gene die onbekend blijven, welke soo verscheiden zijn in Talen, als de eene Aspunt des weerels van de andere afgelegen is. Hoe veel Volken zijner in de Atlantise weereld en by de Zarmaten? Wie sal ons durven seggen hoe veel Talen daar zijn in de onbekende Zuider weereld, en in andere onbekende plaatsen? Wy besluyten dan met de woorden van den selven Becanus, en seggen; *dat of sommige durven bepalen hoe veel Talen dat'er eertijds geweest zijn, of noch zijn, wy egter meenen dat'et niemand bekend is; en dat'er ons ook aan 't getal niet heel veel gelegen leid.*

Mithridates sprak 22 Talen, over welke hy heerschte.

Daar zijn ongetwijffeld veel Talen geweest.

400 Talen.

Veel Talen in Europa.

Niet te min, de Geleerde agten dat'er onder de Talen die ons bekend zijn, eenige moeten gehouden werden als Oorspronklijke Talen, van welke de andere zijn voortgekomen. Eerst de Hebreeuwse, van welke afgekomen zijn de Caldeesche of Syrische, de Chanaanesche de Punische, de Arabische (die heden alderwijdst door de Weereld is verspreid) de Armenische, de Ætiopische, en ten deele de Persische. Ten tweeden de Griekse, met haar verscheide Uitspraken, soo de vijf gemeene bekende, als ook andere, die door verscheide Steden en Volken na by Griekenland en daar het Griekse gebied te vooren bloeide, met andere gemengd, ver-

Watmen voor oorspronkelijke Talen moet houden. De Hebreeuwse, en Griekse Taal.

verscheide Talen heeft voortgebragt; gelijk de hedendaagse Egiptische, die meest uit de Griekche en uit de oude Egiptische of Coptische geboren is. Ten derden, de Latijnsche Tale, onder welke behooren de ver-ouderde Taal der Volscen, Samniters, Hetruscen &c. Als ook de Taal die ten tijde van Cicero, Cæsar, Plinus en andere, in haar toppunt was: Insgelijks de hedendaagse verdorvene Talen, die door de over strooming der Gotthen en andere Barbaren geschied is; als de Italiaansche, Spaansche, Fransche &c. Ten vierden, de Hoogduitsche Tale, waar uit voortgekomen zijn de gemeene Hoogduitsche, de Switsersche seer na by de oude Hoogduitsche komende; de Swabische, Westphaalsche, Oostenrijksche, Nederlandsche en Cimbrische; onder welke de Sweedsche, Deensche, Noorweegsche, Engelsche en Gottische gereekend werden. Ten vijfden, de Slavonische, sich seer wijd door Europa en Asia uitstrekkende; onder welke behooren de Dalmatische, Moskovische, Wandalische, Kroatische, Boheemsche, Poolsche, Littausche, en andere der selfde uitspraken. Gesnerus teld in Mithridates tsestig Volken die dese Taal gebruikten. Ten sesden, de Tartarische Taal, die wijd en breed door het Noorden gebruikt werd; daar toe veel oude Europische en Asiatische Talen moeten gebragt werden, indienmen Boxhornius mach gelooven, als de oude Fransche en Engelsche, welkers overblijfsels men in Walles en in de oude Spaansche en Turkse noch vind &c. Ten sevenden, eenige voegen hier by de Chinesche Taal, onderscheiden van alle andere Talen des Weerelds, soo in woorden, die alle een-syllabig zijn, als ook in Characters of Schrijf-beelden, die geen Letters of Letterkundige woorden, gelijk in andere deelen des Weerelds, maar de saken selfs aan 't verstand vertoonen: waarom ook haar getal van sommige, over de honderd duisend werd uitgebreid. En of schoon dese Taal in verscheidene verdeeld is, soo dat de Inwoonders der eene Provincie de andere niet konnen verstaan; egter gebruikense alle de selfde schrijf-teekens, diese ook alle, om datse van de saken ontleend zijn, verstaan konnen, selfs die dingen die in een onbekende Tale ten opsigt van haar geschreven zijn; dewijle sy het gebruik harer Schrijf-beelden, volgens sekere en ontwijfselbare overblijffselen der Historien, van ontrent de Sond-vloed afleiden; want sy overtreffen de Joden uitgesonderd, alle andere Volken in sekerheid en oudheid hares volks. En nadien sy nauwlijks eenige verménginge van Tale of Zeden met andere Volken hebben (want volgens een oude Land-wet vermijden sy alle omgang met andere menschen) soo schijndmen daar uit te moeten afnemen, dat haar Taal een van de Talen is, die tsedert de Babelsche Verwerring overgebleven is: ten zy men dese met sommige, voor een geheele nieuwe vinding wilde houden, die niets met andere gemeen of daar van ontleend heeft; dat moeyelijk om bewijsen is.

Egiptische Taal. *Latijnsche Taal.* *De Hoogduitsche Taal.* *Slavonische Taal.* *Tartarische Taal.* *Chinesche Taal.* *Schrijfteekens der Chinesen van groot getal.* *Chinesen gedenken van seer oude tijden in hare Jaarboeken.* *Outheid der Chinesche Taal.*

Nu gelijk alle Ondermaansche dingen in een gedurige verwisseling zijn, soo is niets meer verandering onderworpen als de Talen: want sy dwalen gelijk Lipsius schrijft, die gestadigheid soeken in een ongestadig ding: Egter erkend hy eenige gestadigheid door de Letteren ingevoerd te werden, als zijnde de eenige getrouwe bewaarsters der dingen: want dat de Hebreeuwsche, Griekche en Latijnsche Talen volherden, geschied door de Boeken en Letteren. Doch dat daar in nochtans, soo ten opsigt der buiging, uitspraak en beteekenis der woorden; als ook in het maaksel en t'saam-koppelen der Letteren, merkelijke verandering is geschied, sal die gene ligtelijk ontwaar werden, die de oude afschriften,

Gedurige afwisseling der Talen. *Boeken zijn de bewaarsters der Talen.*

voor-

voornamelijk van over duisend jaren geschreven, met de hedendaagsche beschreve of gedrukte Boeken vergelijkt, en dat sienwe heel ligt in de voornaamste Talen. Hoe de netheid der Hebreeuwsche Taal verminderd is kan daar uit afgenomen werden, datse in de tseventig-jarige gevangenschap soodanig met het Chaldees is vermengd, datse niet meer de Moeder-Taal was, maar door vermenging en buiging in de Syrische ontaard is: daarom werd nergens, als alleen in 't Oude Testament, suiver Hebreeuws gevonden. Doch na dat de Joden onder de Grieken en Romeinen gekomen, en in verscheide Landen verstroid en weggevoerd zijn, soo is de Hebreeuwsche Taal door woorden van byna alle Talen bedorven en vermengd, gelijk blijkt uit die verwerden mest-hoop der Rabbinische Taal, en voornamelijk uit den Talmud, welkers stijl wanschouwelijk en by na uit alle Talen vermengd is, en geen gelijkenis nauwlijks met die van den Bybel heeft.

Hebreeuwsche Taal, hoe en waar verbasterd.

Joodsche Talmud van slegte stijlen taal.

Alle het gene wy van de Hebreeuwsche Taal gesegd hebben, kan ook van de Griekse geseid worden; namelijk datse veel van haar oude suiverheid heeft verlooren, en in velen Barbaars is geworden: Soo dat de gemeene Man de Lithurgien van Basilius en Chrysostomus, die openbaar in de Kerken gelesen werden, niet en verstaat; gelijk ook de Geleerde, die het oude Grieks gewoon zijn, met het gemeene Grieks groot spel hebben om te verstaan. Hoe veel de oude Griekse schrijving van de hedendaagsche verscheeld, toonen de seer oude hand-schriften; gelijk de verssen van Callimachus, welke Angelus Politianus heeft uitgeschreven. En het Alexandrijns afschrift van de Griekse Oversetting, met Letters van een duim-breed geschreven, seer veel van de hedendaagse verschillende: en dat sonder eenige onderscheiding der woorden, of lees-tekenen, diewe in de Scholen, aspiratien en accenten of by-klanken gewoon zijn te noemen. Den Geleerden Breerwodus merkt uit Crusius en andere aan, dat'er verandering is geschied niet alleen uit een vermenging van vremde woorden, maar selfs in de oorspronklijke en meest eigene woorden, en dat ook in de Boeken van Cedrenus, Nicetas en andere Geleerde Grieken lang voor den inval der Turken, teekenen van woestaardigheid zijn. Doch sulks is niet ontstaan uit de overstrooming der Gotthen, die nergens in Griekenland getoefd hebben, nochte aldaar met eenig volk zijn vereenigd; maar ten deele uit de verwisseling van alle dingen, die de verteerende tijd in de Talen allengskens te weeg brengd: ten deele uit de vervoering der Rijks-stoel, die veel Latijnsche woorden in Griekenland heeft overgebragt. En voornamelijk ook uit slordigheid der Grieken selfs en veranderlust, de woorden verkortende, verwerrende, de Klink-letteren en Diphtongen of twee-klanken anders uitsprekende, en de lees-teekenen of byklanken verplaatsende.

Griekse Taal is ook niet suiver gebleven.

Hoe de Griekse Taal ook is konnen vermeng worden.

Dat nu ook de Latijnsche Tale 't selfde lot gekregen heeft, blijkt uit Quintilianus, welke segd dat de verssen der Salische Priesters van Numa te gaar gesteld, nauwlijks te verstaan zijn. Insgelijks betoonen de Wetten der XII Tafelen, die Fulvius Ursinus heeft vergaard en met de eige woorden der Tien Mannen en Koningen verhaald, hoe ver de oude Latijnsche Tale van de nieuwe is afgeweken. Polybius getuigd dat de Beding-regelen van 't verbond tusschen de Romeinen en Karthaginensers gemaakt korts na de afschaffing der Koningen, nauwlijks konden verstaan worden van de Geleerde sijnes tijds: want schoon sy liefhebbers der oudheid waren, egter waren'er nauwlijks dry-honderd vijftig jaren tusschen beiden verloopen. Men kan heden te Romen noch een Kolom in 't Kapitolium

Sukkeling der Latijnsche Taal.

Bewijs in sekere Kolom te Romen.

tolium

tolium sien in 't Huis der Bewaars-Heeren, de *Gebekte* genaamd, van wegens de Schips-Nebben met welke sy vercierd is ter gedagtenis van Drusilius Rooms Burgermeester, die in den eersten Punischen Oorlog, de Zee-strijd tegen de Karthaginensers won, en niet meer als honderd vijftig jaren voor de tijden van Cicero gemaakt is, wanneer de Latijnsche Taal in haar meeste bloei-tijd was, die nochtans seer verschillig is van Cicero, gelijk uit haar vergelijking blijkt, en by Breerwodus aangeteekend is. Men siet daar dat de Letteren met malkander verwisseld werden, stellende C. voor G. E. voor O. en voor U. en somtijds voor E. En de D. werd aan het einde der woorden toegeworpen. Doch in het Boek van Jacobus Laurus, genaamd *de Glans van de Oude Stad Roomen*, werd het selve Opschrift volkomener geschreven, beneffens de regte afbeelding der Kolom, als mede in andere Boeken die van de Roomsche Oudheden en Bouwpralen handelen.

Oorsprong van verandering in de Latijnsche Taal.

Seker geleerd Man wil de oorsaken van de groote verandering in de Latijnsche Tale, welke korts na datse tot haar top-punt was gesteigerd, gevolgd is, ten deele afhalen van de menigte Slaven, die de Burgers dikmaal in getal hebben overtroffen, en welke beneffens veel vremdelingen uit alle Provincien te gaar vloeyende, volgens het getuigenis van Isidorus, veel uitheemsche woorden hebben medegebragt: soo dat Tertullianus (die onder Septimus Severus leefde) de Romeinen verweet, datse haar Voor-Vaders Taal hadden de sak gegeven: doch niet alleen uit vermenging der volkplantingen, maar voornamelijk door de Gotthen en andere Volken, die in de vierde Eeuw als een stroom Italien en andere Westersche deelen des Rijks hebben overloopen: door welke vermenging de Latijnsche Taal, te vooren al van haar suiverheid afgeweken, noodsaaklijk verbasterde. Wat ramp de geleerde Talen is overgekomen, werd in andere Talen veel klaarder gesien: gelijk de Duitsche, Fransche, Engelsche, &c. die in de tijd van drie of vier honderd jaren soo grooten verandering hebben ondergaan, dat sonder lang ondersoek of hulpe van een aantekenaar, niemand de oude Gedenk-schriften des Vaderlands verstaan kan. En indien yemand nu soo sprak gelijk onse Voor-Vaders voor weinig eeuwen gesprooken hebben, hy soude buiten twijffel uitgelacchen werden.

Oorsaak van de verandering der Talen.

De Geleerde Bodinus wil dat dese verandering ontstaat uit driederlei oorsaak. De eerste is in 't verloop der tijden selfs, daar door niet alleen de Talen, maar ook alle andere dingen veranderen. De tweede is de vermenging der Volken en Volkplantingen: tot bewijs hier van diend Italien en Griekenland, welke soo veel eeuwen de suiverheid der Talen hebben behouden: doch hedendaags zijnse soo ver afgewisseld, dat noch de Latijnsche, noch de Griekse Taal ooit op die plaatsen schijnen geweest te zijn. De derde oorsaak is gelegen in de oord des Landschaps: en het lust ons dese algemeene oorsaken, (tot welk al de andere eenigsinds konnen gebragt werden) wat verder uit te halen. Eerstelijk dan gelijk alle dingen, soo veranderen ook de Talen. De Menschen veranderen, de Zeden, de Spreekwijsen, de Gemoederen en de Kleeden veranderen. De eenvoudigheid der Talen, en de oude eenvoudigheid der Woorden in alle ontmoetingen veranderen. De sinlijkheid der menschen walgd aan de gewoone woorden, even als de Tong aan de dikwils genoote Spijs; en daarom snakkense na verscheide en nieuwe woorden. En nadien de Taal in de eenstemmigheyd en 't gebruik der Volken bestaat, daarom werdse om veelerlei oorsaken, gelijk de gemeene Man veranderlijk is,

Menschen zijn seer tot verandering genegen.

ook

ook veranderd. Want niemand kan, gelijk Bibliander ſegd, het Volk een Wet ſtellen om dus of ſoo te ſpreken. Daar op paſt het ſeggen van Pomponius: *Gy Cæſar kond de menſchen het Borger-regt wel geven, doch niet de Woorden:* Beſtraffende de vleying van Atejus Kapitonus, die geſeid had; *Dat Cæſar de ongerijmde en on-Roomſche Woorden tot goed Latijn konde maken.* Daarom ſegd Cicero in ſijn *Orator* of Reden-voerer: *Het gebruik van ſpreken heb ik het Volk toegeſtaan, maar de wetenſchap heb ik voor my bewaard.* En de Poëet: *Daar werden veel woorden herbooren, die vergaan waren, en ſullen vergaan die nu in agting zijn, wanneer het gebruik ſal willen, by welke de magt en het regt en de rigtſnoer van ſpreken is.* Het is ſeker, dat de woorden gelden gelijk de penningen, alleen door het gebruik. En nadien in 't geluid en in de uitſpraak der Letteren niet weinig is misgetaſt, voornamelijk van de gemeene Man, ſoo werden de woorden ligtelijk veranderd: Want van een quade uitſpraak ontſtaat een quade ſchrijving, en een quade ſchrijving ſet de miſgreep aan de nakomelingen ligtelijk over. Hier op paſt het ſeggen van Quintilianus; namelijk, *Dat de Letterkunde de gewoonte diend en daarom dikwils veranderd werd.* De Zeden en Verſtanden brengen ook groote verwiſſeling in de Talen: de nieuw-gevonde dingen, tot ſelfs een nieuwe ſnof van Kleeding toe, moeten nieuwe woorden toegepaſt werden: ook is'er noodſaak en naukeurigheid in gelegen om in konſten en wetenſchappen eigene woorden uit te vinden. En of ſchoon het getal der woorden eindig en ſeker is, egter is het getal der ſaken onbepaald. Hier uit is in de Griekſe Taal, die de woorden-rijkſte van allen is, (egter ſonderen eenige noch de Arabiſche uit) ſoo een groote verandering ontſtaan. Geen wonder dan dat het ſelfde lot de Latijnſche, die enger en met meer armoede beladen is gelijk Seneca ſpreekt, ook overgekomen is, welkers woorden vijf honderd duiſend van Varro opgeteld zijn, daar de Taalkundige nauwlijks meer als vijf honderd wortels der Hebreeuwſche Tale tellen.

Voortſetting en noodſaak der verandering in de Talen.

De tweede en ware oorſaak der Taal-verandering werd door de dagelijkſche ervarenheid van meeſt alle Talen beveſtigd: want ſy geſchied door de naburigheid van andere Volken, door Volk-planting, door Godsdienſt, door vordering in de Konſten, en voornamelijk door de overwinnende Wapenen. Het is openbaar dat door die dingen niet alleen groote verandering in de Talen is ontſtaan, maar ook dat'er nieuwe Talen, verſchillig van de voorgaande, daar door op de baan gekomen zijn. Duitsland heeft tot ſijn naburen de Italiaanen, Franſſen, Dalmaters Iſteren en Slavonen, uit welkers woorden de Duitſche Taal is te ſaam geſteld: ſoo dat de meeſte die een vermengde Taal ſpreken, niets en ſchijnen te ſpreken. De Volk-plantingen der Tuſcen die door de Franſſen, Italien, waren uitgebonſt, en de Franſſen die in Duitsland zijn vertrokken, hebben een derde ſlag van Tale ingevoerd, die van haar beiden verſchillig was. Spaanjen, dat van de Romeinen, Mooren en Gotthen overwonnen en bewoond is, heeft een Taal uit al die Talen te gaar gemengd. Soo is het hedendaags Frans een mengel-moes van het oude Frans en Latijn. Wilhelm den Overwinnaar van Engelland, heeft met ſijne beheerſching de Franſſe Taal in Engelland gebragt, en belaſt, dat de Wetten en Gerigts-gedingen daar in ſouden beſchreven en uitgevoerd werden. Soo dat de Engelſche Taal uit het Latijn, Deens Saxiſch en Noormans te gaar geſteld, van Geſnerus voor allermeeſt gemengd gehouden werd. Ja het is ook meeſt alſoo gebeurd, dat d'overwinnaars met hun gebied ook hare Taal de overwonnene hebben opgedron-

Tweede oorſaak der-Taal verandering.

Invoering van nieuwe Talen.

Franſche Taal, hoe in Engeland geraakt.

D'Overwonnene zijn van de Zegenpralende ſomtijds een nieuwe Taal opgedrongen.

drongen: meenende geen heerschappy over deselve te hebben, indiense ook niet over de Talen heerschten. De Grieken zijn hedendaags menigte van woorden aan hare Heeren de Turken verschuldigd. De Egiptenaars hebben van Alexanders tijden de Griekse Taal met de hare vermengd, als ook het Grieks A B C, aengenomen, met byvoeging van eenige weinige harer Letteren, om dingen uit te drukken, daar toe de Griekse Letters te kort schooten. En niet alleen der Grieken overwinning, maar ook hare Volk-plantingen en de oeffening der Konsten en Wetenschappen hebben haar Taal wijd en zijd verspreid: soo dat het gantsche Oosten, volgens Hieronymus, de Griekse Taal gebruikte: welke nochtans na de overstrooming der Saracenen over al of bedorven of t'eenemaal vergaan is. De Romeinen waren volgens Augustinus, t'eenemaal daar op uit, om teffens haar Taal en haar Gebied uit te breiden: want alle Besendingen, Appelleringen, Pleidoyen en andere Onderhandelingen der Landschappen in den Raad, moesten in de Latijnsche Taal geschieden. Dion Cassius verhaald dat in Griekenland een aansienlijk Man door Claudius uit het getal der Regters is uitgeschrabd, om dat hy geen Latijn en kon. Gelijk mogelijk ook dien Pleitvogel Tertullus daarom van den Hoogen-Priester Ananias, en de Oudsten des Joodschen Volks tot een Taals-man genomen wierd, om den verklaagden Paulus voor den Roomschen Stadhouder Felix in de Latijnsche Tale te beschuldigen, als men lesen kan Hand. op 't vier-en-twintigste Kapittel. Door 't welke, by aldien het algemeen waar is, dan ook die gene in haar gevoelen gestijft worden, welke daar meenen, dat den Roomschen Rigter Pontius Pilatus (die in Judea als Stadhouder van den Keiser Tiberius gesteld was, en sittende binnen Jerusalem over het Hals-gerigt van den Saligmaker Jesus, die de Joden van kant wilden hebben) geen andere dan de Latijnsche Taal in dat Pleidoy gesprooken heeft; schoon hy hem mogelijk wel anders en buiten de Vierschaar met de Joodsche, Syrische, of liever Griekse Spraak van die tijd, behielp: invoegen dat dan deselve Pilatus, wanneer hy op de betuiging die Jesus voortbragt, namelijk: *Dat hy in de weereld gekomen was, om van de waarheid getuigenis te geven*, Joan. 18. 37. hem ernstig afvraagde, *Wat is waarheid?* Hy sulks in de Romeinsche Taal, niet waarschijnelijk anders heeft konnen voorstellen, dan met dese woorden, QUID EST VERITAS? Welke woorden in de Evangelische Historie soo aangeteekend, van eenige schrandre verstanden, dieper ingesien, hebben aan den dag gebragt, datse door Letter-verschikking, en sonder een eenige by of af te doen, ook dese woorden uitleveren; EST VIR QUI ADEST; dat is, *Het is een Man die daar* (tegenwoordig) *is*; namelijk Jesus, die daar voor den Rigter stond om veroordeeld te worden, was DE WAARHEID; even gelijck hy op een ander tijd van hem selfs getuigd had; dat hy was *de Weg, de Waarheid en het Leven.* Wie sag ooit aardiger de gesogte Waarheid in de mond geloopen, of een Letterversetting soo gelukkig tot de saak uitgevallen? Den Heidenschen Pilatus vraagd domsinnig weg, *Wat is Waarheid?* en siet, hy antwoord te gelijk onwetende hem selve en ons, met de eige Letteren die tot volkomen woorden geschakeld betuigen, dat het desen JESUS was, die voor hem stond: 't geen een opmerkend gemoed nader by hem selven mach overwegen.

Dat nu ook de Romeinsche Hopmannen, en Krijgs-Oversten, de Griekse Taal in eenige der bemagtigde Landschappen gesprooken hebben, schijnd te blijken uit Actor. 21. 37. daar den verklikten Paulus, die

Griekse Taal, hoedanig wijd verspreid.

Romeinen leiden dapper toe om haar Taal aan de weereld bekend te maken.

Of den Stadhouder Pontius Pilatus in 't Halsgerigt over Jesus Christus ook Latijn gesprooken heeft.

Wonderaardige Letterversetting op Christus toegepast.

De Roomsche Amptenaren en Krijgs-Overste hebben ook de Griekse Taal verstaan.

die anders een Hebreer of Joods Man van Tarſen was, den Overſten der Roomſche beſitting, in de Griekſche Taal aanſpreekt; waar over hy ſich als verwonderd houdende, (om dat hy hem voor eenen anderen Egiptiſchen Muit-maker aanſag) hem afvraagd; *Kond gy Grieks?* Waar uit dan ook ſommige willen beſluiten, dat den Voorſpreker Tertullus, waar boven van gerept is, niet in de Latijnſche, maar in de Griekſe Tale, den gevangen Paulus by den Stadhouder Felix aangeklaagt heeft. Andere wederom houden dat deſen Tertullus een Rooms Regts-geleerde zijnde, immers Latijn geſprooken heeft, volgens de gewoonte in de Romeinſche Vierſcharen gebruikelijk. Doch dat de Romeinen anderſinds ſoo geheel vies van de Griekſe Taal niet en zijn geweeſt; blijkt ſelfs uit eenige Roomſche Penningen en Pronk-Beelden, die ons met Griekſe Opſchriften voorkomen. En ook is het Opſchrift boven het Kruis van den Saligmaker in de Hebreeuwſche, Griekſe en Latijnſche Talen geſchreven, om dat die drie Talen in 't Roomſche Gebied de bekendſte waren: en niemand binnen Jeruſalem was, of hy verſtond ten minſten een van deſelve. Of nu egter uit het begin van 't gemelde voorval af te nemen ſtaat, dat de Romeinſche Bevelhebbers weinig of niet in de Joodſche Spraak ervaren zijn geweeſt, voorwaar dat ſoumen eenigſinds twijffelagtig mogen houden: want als Paulus, ſtaande op de trappen van 't Kaſteel daar de Roomſche beſitting lag, ſijn verantwoordelijke aanſpraak tot de Joodſche Schare in 't Hebreeuws dede, ſoo en ſchijnd het niet dat den Overſten ſulks heeft konnen verſtaan; want het volk met grammen gemoede tegen Paulus uitvarende, riepen onder het afleggen van hare Kleederen, en onſinnig ſmijten en werpen, dat hy ter dood moeſt; waar op den Overſten goed vond hem na binnen te doen leiden, en met ſpannen en geeſſelen, de reden van deſen oploop uit te perſen: welke voorbarige ſtraffe Paulus egter ten deele op ſijn Burgerſchap afkeerde. En ſoude na ſommiger gevoelen, deſen Overſten duſdanigen harden behandeling op 't onſeker, ſoo ligtvoerig tegen Paulus niet ondernomen hebben, by aldien hy de waarheid van ſijn miſdaad, uit ſijn eigen aanſpraak tot de Joden, ſelfs hadde konnen afmeten. Dus iſſet dan noodig geweeſt dat Paulus, na ſoo veel ſukkelings niet konnende door den Joodſchen Raad, by de Roomſche Bevelhebbers genoegſaam gedoodverwd worden, eindelijk door gemelden Tertullus, die den Joden als een Tolk diende, voor den Stadhouder Felix, verklaagd wierd; op dat dien Regter goede kennis van alles ſoude konnen hebben: gelijkmen uit den gantſchen draad deſer opmerkelijke geſchiedenis in de ſeven laatſte Hoofſtſtukken van de Handeling der Apoſtelen, niet duiſterlijk kan afnemen. En ofſchoon wy uit vers 40. van Kapittel 21. hebben geſeid, dat Paulus tot den Joden in 't Hebreeuws ſijn aanſpraak dede; egter meenen de Geleerde Uitleggers, dat hy in 't Syriſch geſprooken heeft, daar alleen d'Hebreeuwſche genoemd, om datſe daar mede groote gemeenſchap hadde; en overſulks voor eene Taal gehouden wierd. Want het Joodſche Volk na de Babiloniſche gevangenſchap door het gewoonlijk omgaan met de Syriers en Aſſyriers, hadden de ſuiverheid van de Hebreeuwſche Tale, t'eenemael bemorſt en vermengd; alswe elders uitvoeriger hebben aangeteekend. Vorders ſoo blijkt hier ook eenigſinds uit, dat de Romeinen egter de Talen der eige Provincien niet geheel hebben konnen uitroeyen, dewijle in Europa, behalven het Latijn, noch veerthien Talen over gelaten zijn, die Scaliger de Moeders van de Europiſche Talen noemd, en die van de Romeinen

Romeinen weinig of niet in de Joodſche Taal ervaren.

Paulus heeft waarſchijnelijk Syris geſprooken.

waarlijk niet veel verandering geleden hebben ; namelijk de Yersche Taal, de Kantabrische, de Arabische, de Finlandsche, de Teutonische, de Couchiniaansche, de Slavonische, de Illyrische, de Griekse, de oude Epirotische, de Hungarische, de Tartarische en diergelijke. Ja het is seker dat al dese Talen (uitgesonderd het Arabisch, en soo sommige willen het Hongers) geweest zijn in Europa, en wel de meeste binnen de Palen van 't Roomsche Rijk, selfs doen dat noch in stand was.

De Talen zijn ook verandering door de Gods-dienst onderworpen geworden.

Vorders is openbaar dat de Talen niet alleen veranderd zijn, door geweld van Wapenen, maar ook door de Gods-dienst en eerbiedigheid der Heiligdommen: want men siet dat met de Mahumedaansche bygeloovigheid de Arabische Taal door gantsch Asien en een groot gedeelte van Europa en Africa verspreid is. De Russen en andere Volken, die de Christelijke Gods-dienst van de Grieken hebben ontleend, hebben benessens de Griekse Letters, gelijk uit het A B C van Cyrillus blijkt, ook veel Griekse woorden by haar Taal gevoegd: doch al waar de oorsaken der Taal-verandering niet en zijn, daar sietmen ook dat de Inwoonders haar oude Taal sonder merkelijke verandering behouden ; namelijk daar de Vremdelingen en Koopmanschappers, by gebrek van Waren, niet genoodigd werden, gelijk in woeste en onbebouwde Landen, daar de Volken onkundig in de Konsten en Wetenschappen zijn. En daar van is 't dat het Bergagtig gedeelte van Spaanjen, 't welk van de Romeinen, Carthaginensers en Mooren nooit is overwonnen, noch de oude Cantabrische Taal gebruiken. Het selfde verhaald Thucydides van de Atheners en van de Arcaders: Waarom sy haar selven ook Eigenlanders, en de andere die in Taal afgewisseld zijn, Bastard-landers of vermengde noemen. De Inwoonders der Epirische Bergen behouden noch de oude Epirische Taal. En de Wals-Engelschen of Cambro-Brittannen van de Saxen op het onbebouwd Gebergte gedreven, hebben de seer oude Brittannische Taal onvermengd bewaard, gelijk Cambdenus schrijft. Ja sy beelden sich in dat haar Taal nooit sal vergaan, gelijk uit de verssen van Telesinus blijkt: hedendaags nochtans door haar gemeener omgang met de Engelschen, en door de opvoeding harer Kinderen in Engeland, beginnense meer te neigen na de Engelsche Taal, en vermengen veel Engelsche woorden onder de hare.

De Cambro-Brittannen hebben d'oude Spraak behouden.

Derde oorsaak der Taal-verandering, geschied door het Climaat of Hemel-streek.

De derde oorsaak der Taal-verandering werd bevestigd door de gene die volgens de gelegentheid des Lands, en gematigheid des Logts, haar uitspraak veranderen: want het is aan alle Volken eigen, hoe meer sy na het Noorden gelegen zijn, te spreken met de Consonanten of medeklink-Letteren, seer ruwelijk te gaar te pletteren sonder de Vocalen uit het binnenste harer Borst, en door vake uitblasingen te onderscheiden: en sulks komt van de groote kragt der geesten en het geweld der geperste warmte. Want de Saxen, en al de Inwooners aan de Oost-Zee, spreken by na altijd middel-letters voor dunne, geaspireerde voor middel-letters; dusdanig zijn dese woorden, *Pibimus ponum finum*, in plaats van, *Bibinus bonum vinum*. De Oostersche Volken, namelijk de Hebreen, Syriers en Arabers, breken de woorden in haar keel. Doch de Westersche, namelijk de Spanjaarts en Italianen, brijselen die tusschen haar tanden. De Zuidersche Volken, welkers warmte seer matig is, spreken seer sagt. De Noordsche en Duitsche Volken vormen haar woorden in de Borst: de Fransche in de Keel, in 't Verhemelte en in de Borst: Daarom segdmen gemeenelijk; de Italianen spreken hoofdig, de Duitschen huil-agtig, de Franssen singende, en de Engelsche juichende. In 't

Verscheidene manieren in 't uytspreken by de Volken.

Boek der Rigteren Kap. 12. ỷ. 8. werd verhaald, dat de Ephraimiten de Hebreeuwsche Letter *Schin* niet en konden spreken, seggende *Sibboleth* voor *Schibboleth*: daar over Kimchi segd, dat mogelijk de Logt des Lands oorsaak is geweest, datse die Letter niet en konden uitspreken: gelijk hedendaags de Lieden van Sarphat (dat is Vrankrijk) de *Schin* niet konnen spreken, maar bijten deselde af, even of 't een *Thau Raphatum* was: Bodinus brengd andere voorbeelden by, gelijk van Narbonne, daarse alle met een beslabberde Tong babbelen: Alsook in 't Taurins *Valedoca*, daar seiden de oude Sabiners *Fœdum* voor *Hœdum*, *Fircum* voor *Hircum* gelijk Varro schrijfd. Insgelijcks by de Vasconers segdmen *Hocus* voor *Focus*, *Hilius* voor *Filius*. De Parisianen en Orliensers seggen volgens de wijse der oude Hetruscen, *Valesius* en *Fusius* voor *Valerius* en *Furius*. Doch al genoeg van de Verandering der Talen; wy willen hier noch eenige dingen by voegen, die de nuttigheid en 't gebruik der Talen raken.

Waarom de Ephraimiten geen Schibboleth konden seggen.

Met andere voorbeelden bevestigd.

Dat de kennis der Talen een groote weldaad Gods is, blijkt daar uit, dat de Verwerring der Sprake een groot Oordeel was van den vergramden God: dewijle daar door gesellingheid van eenerlei menschen en de t'saamleving wierde gescheurd; 't welk door de kennis der Talen eenigsinds werd verbeterd. *Want de verscheidenheid der Talen vervremd* (volgens het seggen van Augustinus) *de eene mensch van de ander: en de stomme Beesten van verscheiden aart sullen makkelijker met den ander versellen, als menschen van verscheide Talen: Soo dat den mensch liever met sijn hond verseld is, als met een mensch van een andere Taal.* En hier mede stemd ook Plinius over een. Vorders hoe veel de kennis der Talen doet tot de t'saamleving, blijkt uit den Koophandel, dewijl een Land niet alles voortbrengd: ook uit de Verbonden en Gesandschappen tusschen Vorsten, als ook uit de verre Reisen; welke dingen alle sonder kennis der Talen niet en konnen verrigt werden. Voor al is de kennis der Talen noodig tot de Konsten en Wetenschappen, de Wijs-begeerte, Geneeskonst, &c. en bysonder tot voortplanting der Gods-dienst en regt verstand der Heilige Schrift: Ja de kennis der Talen is als een sleutel, daar door men de deure opend tot de verborgenste Schatten der Wijsheid aller Volken. Want alle wetenschappen hebben de kennis der Talen, in welke deselve beschreven zijn, tot een voorlooper: invoegen de gene, die de Talen veragt, alle Studien den oorlog schijnd aan te seggen. Daarom hebben Pythagoras en andere der Ouden, onder welke laatste geweest zijn Plato, Eudoxus, Cnidius en Euripides, in Egipten, Chaldeen, Indiën en andere Landen gereisd, op datse eerst de Talen, daar na de Wetenschappen souden leeren, en dan beladen zijnde met de Wetenschappen van die Volken, soo keerdense weder na haar Vaderland om dat daar mede te verrijken: want het Oosten heeft Mannen gehad uitstekende in allerlei Wetenschappen, van welke nu noch meest alle de wijsheid tot ons werd overgebragt. En of schoon haar meeste Boeken in 't Latijn, &c. zijn overgeset, egter hebben de Talen in welke de Wetenschappen eerst beschreven zijn, yets bysonders, het welk in de Latijnsche of andere Taal niet kan overgeset werden: *want de wateren smaken aldersoetst uit haar eerste Born-ader opgehaald.*

Eenigheid der Taal, van wat nut.

Kennis der Talen, van wat nut.

Waar toe de Oude Wijsen de verscheide Talen leerden.

Oversettingen doen de dingen van haar eerste wesen wat verliesen.

Hoe veel de kennis der Talen doet tot voortsetting der Christelijke Gods-dienst en verstand der Heilige Schrift, geeft ons het opschrift boven het Kruis des Saligmakers genoeg te kennen: welk geschreven was, niet sonder verborgenheid, in drie Talen, en dat met Griekse, Romeinsche en

Kennis der Talen, hoe nut tot de voortsetting der ware Gods-dienst.

Het Kruise Christi, waarom met drie Talen beschreven.

en Hebreeusche Letteren, Luce 23. 38. welke Talen doe alderwijdst door de Weereld verspreid waren, daar door God die Talen als geheiligd heeft, om sijn Euangelium door de Weereld eerst voort te setten. Daarom is den Apostelen ook de gave der Talen medegedeeld: met welk Hemels Wapen-tuig dese onervare en ongeletterde menschen de weereld onder de gehoorsaamheid van Jesus hebben gebragt, en de verstrooide Schapen van Christus, die van de Joodsche stalle niet en waren, tot een Kudde vergaderd. En het gene de onsinnige Tooren-bouwers van Babel tot een straffe was, soo datse dat trots gevaarte niet konden voltrekken, is aan de eerst-beginnende Kerk een groote weldaad geweest; de Godlijke Voorsienigheid de saak soo beschikkende, dat met hulpe der verscheide Talen Gods eeuwigdurend Huis, welkers top-punt tot boven de Hemelen moet reiken, is gebouwd geworden. En na dat de ongewoone Gaven hebben opgehouden, soo zijn de Oude en Nieuwe Kerk-Leeraars niet nalatig geweest de Heilige Schriften in verscheide Talen over te setten, daar van noch verscheide Vertalingen in wesen zijn: want daar hebben nooit Taalkundige Mannen ontbrooken, ervaren in 't Hebreeuws en Grieks (offe schoon alle Eeuwen, door Schriften niet ruim bekend, noch soo overvloedig daar in als nu zijn geweest) door welkers neerstigheid de Heilige Schrift is bewaard en overgeset. Daarom heeftmen noch seer veel oude Boeken met de hedendaagsche over-een-komende, soo Hebreeuwse als Griekse: gelijk onder andere werd bewesen van Hottingerus, Simon de Muis, Bonfrerius, Driedo, Joseph à Costa, &c. Daar zijn wel meer Latijnse en andere Oversettingen, diemen ten regten mach groot agten, egter komen'er in de Grond-Text soodanige dingen voor, die in andere Talen nauwlijks soo volkomen konnen werden uitgedrukt: want gelijk alle, soo heeft ook voornamelijk de Hebreeuwse Taal haar aardigheden en bysondere eigenschappen, die on-uitdrukbaar zijn voor andere Talen. De Heilige Geest heeft'er ook als 't ware sijn eigen voetstappen en merkteekenen van gesag en vermogen ingedrukt, die geen Uitlegger na het leven kan na bootsen. Hierom is den genen die andere de Leerstukken des Geloofs verklaren, en voor de saligheid der zielen hebben aangenoomen te waken, de kennis der Grond-Talen ten hoogsten noodig en seer voordeelig. Want nadien het waar en seker is, dat God sijn Heilig Woord heeft belieft te laten schrijven in een Tale die wel de eerste Vaderen des Verbonds gewoon was, maar ons van nature en opvoeding geheel onbekend is; siet even daarom isset noodsakelijk geworden, dat wy alle die Tale met neerstigheid leeren, of ten minsten dat wy ons van Tolken of Taals-Mannen, die deselve Schriften in onse Moeder-taal overbrengen, bedienen; op dat niemand van de toegang tot het verstand der Heilige dingen, die 't gantsche Menschdom tot leering en onderwijsing geschreven zijn, afgesneden blijft. Voorwaar men moet het voor een groot Cieraad en Voor-regt der eerste Apostolische Kerk houden, dat haar uitgesondene Leeraren met veelerhande Talen spraken; en dat *soo, als de Heilige Geest haar gaf uit te spreken*, Actor. 2. 4. sulks datse in een oogenblik Taalkundig en bequaam wierden, om in andere Talen die sy nooit geleerd en hadden, God te verheerlijken, en sijn groote Daden te verkondigen. 't Geen ook van haar in die tijd selfs tot den Heidenen, die in Christum geloofden overging, als te sien is Actor. 10. 44-46. welke werking des Heiligen Geestes, die de Saligmaker na sijn Hemelvaard, als de belofte des Vaders gesonden hadde, een tijd-lang de eerste Kerk waarlijk is bygebleven;

Aardige tegenstelling van Babels Tooren, en den opbouw der Kerke Christi.

Oversetting der Heilige Schriften.

Hoe veel Oversettingen van de Oorspronkelijke Talen verschillen.

Kennis der Talen, waarom aan de Leeraren noodig.

De Taalkunde in de eerste Apostolische Kerke, een Gave des Heiligen Geestes.

ben; want de Discipelen van Joannes wierden door oplegging der handen Pauli ook de selve Gave binnen Efesen deelagtig, volgens 't geen we lesen Actor. 19. 6. waar uit wy dan klaarlijk konnen sien dat Christus door dese ongehoorde Wonderdaad wilden betoogen, dat de Geest des Heeren nu sou gaan woonen onder alle de gene die sijnen Name souden belijden; en het Euangelium snellijk sou konnen uitgaan tot alle Natien en Tongen. Want aan dese nieuwe Kerke en mogten geen van die Gaven ontbreken, die tot haren opbouw dienden, of dat sy hier in minder luister dan eertijds de Joodse Kerke en hare Scholen genieten soude. Voorwaar wy hebben gehoord dat de Joden roemden datmen onder de Raads-Heeren van 't Sanhedrim, de kennis van tseventig Talen vond, en juist soo veel als van haar geloofd word, datter in de Babilonische Verwerring gebooren zijn. Sy weten ook veel te seggen van de *Ansche Batlanim*, hoedanig sy daar tien in alle Synagogen hadden, en sich t'eenemaal bemoeiden met het werk der stigtinge; en dat eenen onder haar een Taal-kundige was, diese *Methurgeman* of *Oversetter* noemden, hebbende bequaamheid om de Wet Mosis in de bekende Land-Taal daarse woonden, te vertolken. 't Scheen dan de Koning Jesus niet betamelijk te zijn sijne Kerke met minder Gaven te versorgen als haar nut en noodig was: onder welke de Gave der Talen, tot verspreiding van de Wet des Geloofs, die voornamelijk op de voldoening van Gods geregtigheid in den Saligmaker Jesus Christus gebouwd lag, geene van de minste weldaad kon geschat worden. Dus reikte Hy dan sijne Apostelen in een oogenblik en op een wonderdadige wijs dat gene ter hand, dat andersinds met lange tijd en veel sweetens moet gehaald worden. En waarom doch dit anders, dan op dat dit als een kragt Gods aangemerkt zijnde, het Euangelium sijn goede getuigenis selfs uit den Hemel soude medebrengen. Dies en mogt de Kerke dan selfs niet in haar begin aan eenig ding gebrek hebben, van 't geen ooit in haar aanwas en volheid, het voornaamste sou konnen genoemd worden: want dusdoende wierd het Euangelium aanstonds aan alle uithemers, Schijten en Barbaren verkondigd; de bekeerde in de Leere van Jesus bevestigd, en dat door aanwijsing van de kragt der Grond-spraken; en de Kerken wierden magtig om alle gemeenschap door de gantsche weereld op een onderlinge wijse te oeffenen. Wanneer nu naderhand de H. Geest dese Gave der Talen niet meer door soo snellen verligting mede deelde, soo bleef egter noch de noodsakelijkheid der Taal-kunde in de Kerk; en het was ten hoogsten nut datmen door neerstige ondersoeking versogt wat zegen God daar over geven wilde. En heeft de Christen Kerk sich in alle verstel ook altijd geern gered met soodaniger Mannen Oordeel, die tot tsamenstemming der Geloof-saken, uit en met de kragt der Grond-Talen konden spreken: en door sulken beneerstiging zijn ook al tijdelijk verscheide Oversettingen der Heilige Schriften in allerlei Sprake uitgewrocht; op dat elk dat woord in sijn eigen Tale (als eens op den Pinxter-dag de Apostelen tot Parthers en Meders en menigte andere Actor. 2. spraken,) soude konnen hooren spreken, en selfs lesen en ondersoeken; want hier door soude die geslotene deure des Heiligdoms ontslooten en aan alle Volken open geset worden. Aldus zijn dan korts na der Apostelen tijden de Bybelsche Boeken van beide Verbonden, in de Syrische, Moorsche, Arabische en Latijnsche Spraken gebragt. En soo wy Chrysosthomus en Theodoretus mogen gelooven, heeftmen daar de Egiptische, Indiaansche, Persiaansche, Armenische, Schijtische

Waar toe de Taalkunde in de eerste Kerk soo noodig was.

Taal-kunde der Joodsche Kerk-versorgers.

Nut van de Gaven der Talen.

De nasporing der Talen altijd noodig voor de Kerk.

De Talen zijn noodig om Gods Woord aan alle Volken te konnen oversetten.

en

en Sarmatische vertalingen by te voegen. En dus is in de Christen Godsdienst aanstonds wijds en zijds verspreid; en had by veelen mogelijk dieper konnen inbooren en vaster wortelen schieten, soo men ook niet al vroeg de Gave der Talen versuimd en als voor dood had laten begraven liggen: Ja soo datmen in wat later Eeuwen niemand mogelijk dan Origenes en Hieronymus onder de Kerk-Vaderen van die tijden vond, die de Hebreeuwsche Spraak ter deugden verstond. Sulks de Geleerde Mannen ook hebben aangemerkt, dat door dese nalatigheid geen kleine misslagen ontrent de Uitlegging der H. Schriftuur voor den dag gekomen zijn. En schoon eenige der Latere Pausen noch yets tot de voortsetting van de Oosterse Talen hebben schijnen toe te brengen, soo is egter de onkunde onder de vorige Eeuwen door 't Pausdom selfs niet weinig beswaard; soo dat die tijden als in een Egiptische duisternis vervielen.

Taal-kunde tot groot nadeel der Kerk agter de bank geraakt.

Doch wanneer God door het licht der Reformatie den Dagh des Euangeliums weder begon op te klaren, en dat d'ondekking der dwaling noodwendig haar begin groot-deels uit de Taal-kunde afhalen moeste, als die het regt verstand van Gods Woord alleen voortbrengen kon; soo heeftmen die oeffening wederom beginnen te omhelsen en aan te queeken, en de Kerk heeft daar door tot op heden van nieuws haren meesten bloei en aanwas bekomen. Soo datmen begonnen heeft te seggen; *Datmen de Heilige Schrift niet Godgeleerdelijk kan verstaan, soomense niet Taalgeleerdelijk en verstaat.* Gelijkmen dusdanige redenen Melanthon toeschrijft. Deselve verstandige Man en sijn tijdgenood Lutherus seiden; *Dat sy de kennis der Hebreeuwsche Taal, hoe weinig sy die ook verstonden, en slegts met het uitterste der lippen geproeft hadden, voor al de schatten van de Weereld niet verwisselen wilden.* Wy moeten 't ook met een schuldige dankbaarheid erkennen, dat God sederd de hervorming der vervalle Gods-dienst, Mannen verwekt heeft van onvermoeiden yver, en haren onophoudelijken arbeid soodanig heeft believen te zegenen, datse door hun groote kennis en geleerdheid in de Heilige Talen, te gelijk ook seer diep tot de kennis der Goddelijke Saken, die de grondvest van 't Geloof betreffen, zijn ingeboord, en ons als brave Schriftgeleerde in 't Koningrijk der Hemelen wel onderwesen, daar door uit hare Schatten, Oude en Nieuwe dingen hebben weten voor den dag te halen; sulks dat indien den yver niet en verkleumd (dat God wil schutten) wy groote reden hebben te hoopen datter voor onse nakomelingen noch al meer sal toegetakeld werden. Want dat onse tijden nu alreede niet alleen soo veel treffelijke Vertalingen in allerlei Spraken, maar ook soo geleerde en Schriftmatige Aanteekeningen daar nevens besitten, zijn niet anders als gewenschte vrugten van de voorgaande en dese loopende Eeuw: en de beste Latijnsche, Italiaansche, Spaansche, Fransse, Engelsche, Hoogduitse en Nederduitse nieuwe Oversettingen zijn ons door vlijt van onvermoeide Mannen ter hand gekomen, waar van wy hier na in 't bysonder sullen spreken. Doch het gene hier toe noch diend aangemerkt te werden, is dit, dat men geensinds in de voortsetting der Taal-kunde behoorde te vertragen, en niet en moeste gedoogen dat andere, die buiten onse Kerk zijn, ons daar in met haar voorbeeld souden voorby stappen. Want alhoewel het onder de Roomsgesinde nooit veel opgenomen heeft; egter zijnder blijken genoeg dat in de groote Kerk-Vergaderingen nu en dan voor nuttig geoordeeld is, het oog daar op te houden. Dus wierd in 't Concilie van Vienne onder Clemens de Vijfde besloten, datmen in de Hooge Schoolen Opper-

Taal-kunde wanneer in de Kerk wederom levendig geworden.

Waardye der Heilige Talen door Melanthon en Luther afgeschetst.

Sonder de Taal-kunde souden wy vele fraeye Oversettingen missen moeten.

per-Meesters in de Hebreeuwsche, Griekse en Arabische Talen sou stellen; om het Geloof voort te planten, en wel te beschermen tegen de Joden, en de opkomende dwalingen. Gelijk ook hierom Paus Paulus de vijfde in den Jare 1610. by gelegentheid van den Persischen Koning *Xo Aba*, heeft ingesteld, dat onder de Godgeleerde, Hoog-leeraars in de gescide Talen souden zijn; daar by ook belastende datmen aldereerst de sulke tot Ampten invoeren soude, die in de Oostersche Spraken ten minsten soo verre waren gevorderd, datse andere daar in konden onderwijsen. Na dese voorbeelden heeft Gregorius de XIII. beneffens de Groot-Hertog van Florencen en andere, selfs Boekdrukkeryen van Oostersche Talen opgeregt en Lees-Meesters in de Hooge Schoolen daar toe gesteld, en met Jaarlijkse Dienst-gaven besorgd. Gelijk'er ook eenige Geleerde Mannen niet en hebben ontsien lange en gevaarlijke reisen te doen, om kennis van de Oosterse Talen te bekomen, als in hare levens verhaald werd.

Eenige Pausen hebben de Oosterse Talen willen voortsetten.

TWEEDE HOOFTSTUK.

KORT INHOUD DESES HOOFTSTUKS.

OUdheid, *nut en vermogen der* Letter-vinding. *Joodse Fabelen van den* eersten Schrijver. *Dat de* Sterrekunde *en Wetenschappen der* Handgrepen, *eer by de Assyriers dan by de Egiptenaren zijn geweest. Of ook de Sterrekunde door* Abraham *in Egipten gebragt kan zijn?* Beeld-sprakige Letters, *waar eerst gevonden. Hoe, door wie, en in wat vorm de* Letters *tot de* Grieken *gekomen zijn. Of* Moses, *of* Abraham, *of liever de* Assyriers *de* Letters *gevonden hebben, en of'er ook* Letters voor de Zondvloed *in gebruik waren. Dat* Adam *buiten alle twijfel ook* Letters *heeft gehad. Of'er ook eenige* Steene Kolommen *voor de Zondvloed met* Inschriften *opgerigt zijn als de gemeene roep gaat.* Regte en linkse Schrijf en Lees-wijse *sommiger Volken. Vreemde* Afwisseling der Letter-teekenen. *Watter van de veel geagte* Sin-beduidende Beeld-letters der Egiptenaren *te houden zy.* Chinesche Character-kunde, *hoe grooten geleerdheid onder hen. Of'er ook* Algemeene Letters *souden konnen gevonden worden; en of men eertijds door dat middel de* Verwerring der Talen, *in de Babilonischen Tooren-bouw niet en had konnen beletten. Als mede yets frays over de ligtigheid der* Europische Letteren *ten opsigt van de* Chinesen, Egiptenaren *en diergelijke. Voorbeelden van eenige oude* Vermaarde Alphabetten, *met eenige aanmerkingen over de* Schrijf-gereedschappen *der Ouden.*

HEt is voorwaar wat groots en een saak die by den Wijsgragen in waarde diend gehouden, de Letters te besitten en wel te kennen. Want of het schoon de onkundige een gering-geagte saak schijnd, egter vloeid door middel der selve alle wetenschap tot ons af, en door de Letters werden alleen de groote Mannen ver-eeuwd. De vinding der Letters heeftse alle in verwondering weg-gerukt. Door de selfde werden niet alleen de deftige daden onsterflijk gemaakt, maar ook de onsienlijke kragten der zielen voor de eeuwigheid afgeschilderd: want de Boeken zijn uitstekende Ligten en Spiegels des gemoeds, Getrouwe bewaarsters der verkregen Eere; Luidroepende Verkondigers der Deugden, en onwrikbare Gedagtenis-teekens der deftige Handelingen. Daarom

Nut der Letter-vinding.

En der Boeken.

segd

segd Seneca tot sijnen Vriend : *Indien gy door eersugt geraakt werd, mijn Brieven sullen u bekender maken als al 't gene dat gy betragt en waarom gy gevierd werd.* Wat is wonderlijker segd Vossius, als dat in de Afbeeldinge van weinig Letters alles begrepen is, dat van de Godsdienst, van 't gemeen of van ymands bysondere dingen, gesegd of gedagt kan werden? Hoedanig souden de gestalten der Steden en Landen en des gantschen Menschelijken Geslagts gesteld zijn, als de bewaarster der Daden Konsten en Wetenschappen, Verbonden en diergelijke, weggenomen was. Want door de Letters komt de Menschelijke reden te voorschijn, schilderd haar selfs af en legd haar in de kist der Boeken in bewaring, en set sig over in de gemoederen der gene welkers Lichaamen, door seer groote tusschen-ruimte van tijd en plaatse, van den anderen afgescheiden zijn. Cicero schrijft de vinding der Letteren God toe, gelijk ook Plato : Want de scherpsinnigheid als ook de nuttigheid deser vinding, scheen hen 't Menschelijk bereik verre te overtreffen. Hoe ongelooflijk schijnd het, de woorden die anders alleen hoorbaar zijn, door hulpe van weinig Letters, gelijk door een betovering, sigtbaar te maaken : en geen Konst is nog so verre gekomen datse sulks ontrent de andere Sin heeft konnen doen. Dog de nuttigheid aangaande, wie kan de selfde genoeg uitspreeken? Want door middel der Letteren konnen wy onse saaken in ver afgelege Landen oversenden, en sonder een voet uit ons huis te setten, met ver-af-zijnde Vrienden te samen spreeken : hier door werd tot ons overgebragt alles wat van 't begin der Weereld tot nu toe is geschied, even of wy daar by waren geweest: so datwe al de Geleerde Mannen als uit de graven kunnen op roepen en met haar raad-plegen. Invoegen de Letter-vinding waarlijk een grooter konst is als ons van al de Tovenaars gesegd word oyt geschied te zijn. De Letterloose Amerikanen, siende dat de Spaanjaards door Brieven haar gedagten malkanderen konden toe stuuren, hebben haar voor Goden of Duivels gehouden. Ja de seer schrandere Chinesen (die daar seggen datse haar Letters, welke de saaken selfs, en niet de woorden uitdrukken, kort na de Sond-vloed gehad hebben) waren verbaasd, alsse sagen dat haar woorden met Romeinsche Letters geschreven, van de Europers, die nog de Chinesche Taal nog de Characters niet en kenden, gelesen en uitgesprooken wierden : niet konnende begrijpen, hoese de klanken der woorden door soo weinig Letters uitdrukten. Soo dat wy mogen besluiten met het seggen van den grootsten Wis-konstenaar deser eeuwe, Galilæus : *De alder-uitnemenste vindinge, is de innigste gedagten van sijn hert te konnen bekend maken aan de gene die verr van ons af zijn, ja ook naderhand aan die, die nog niet geboren zijn en mogelijk eerst over duisenden van jaren sullen geboren worden. En sulks met seer weinig omslag, namelijk met* XXIV. *Characters of Schrijf-teekens, verscheidelijk op 't Papier t'saam te voegen : Sulks dit waarlijk het slot of Zegel is van al de Menschelijke uitvindingen.*

Groot vermogen der Letteren.

Vinding der Letteren, van veele aan God toegeschreven.

Letter-vinding meer dan de Toverkonst.

Chinesen staan over onse Letterkunde verbaast.

De Schrijvers verschillen seer veel over de eerste vinding der Letters. Eenige als Plinius, stellen het gebruik der Letters altijd by de Assyriers geweest te zijn. En alhoewel dit gevoelen op die valsche grond steund, dat de Weereld is eeuwig geweest, egter kanmen toestaan dat 'er eenige waarheid in is; namelijk dat de Menschen nooit sonder Letters zijn geweest, en datse van de Assyriers tot andere Volken zijn overgebragt. De Joden versieren ook dat'er thien dingen op den Avond des Sabbaths zijn geschapen; namelijk de Regenboog, het Manna, de Put der

Wie mogelijk de eerste Letters gevonden heeft.

der Rotse; de Vuur en Wolk Kolom; de Schrift of Letteren, de Wet of Tafelen, en de Staf Aarons, gelijk Munsterus verhaald over Genesis. Van de selfde waardije is 't mede 't geen R. Abraham uit den Talmud verhaald; namelijk, dat Adam een Boek sou geschreven hebben van de Godheid. Masius over Josua verhaald ook dat Abel eenige dingen soude hebben geschreven: en het Boek der Schepping, willense dat van Adam geschreven is. Dog dese dingen behoeven niet wederlegd te werden.

Joodse Fabelen over d'eerste Schrijvers.

Andere schrijven de Egiptenaars de Eer der Lettervinding toe: gelijk uit den selfden Plinius blijkt; want gesegd hebbende dat de Letters altijd by de Assyriers zijn geweest, soo voegd hy'er by, dat andere willen datse by de Egiptenaars door Merkurius, en andere by de Syriers souden gevonden zijn. Van Merkurius verhaald het selfde Diodorus Siculus, Plutarchus en Cicero. Plato gedenkt ook dat'er by de Egiptenaars een seker God is ge-eerd, Teuth genaamd (van andere Ταάυτος genaamd) die de Egiptenaars behalven de andere Konsten ook de Letters soude geleerd hebben. Men wil dat desen Teuth, Merkurius geweest is, diese Trismegistus by-noemen: Ja Kircherus schrijft dat yder Vorm der Letters van desen Taautos soude gevonden zijn, bestaande in Beeld-vormen die ontleend zijn, uit de deelen van Ibis-Vogelen, Osse-Koppen, Rams-hoofden, Haviks-bekken, Slangen en diergelijke: waar van wy hier agter de beeld'nis met der selver uitleg en vermogen niet en sullen agterhouden. Maar dat Kircherus uit die wil bewijsen dat de Griekse Letters van dese Vormen ontleend zijn, dat sullen wy aanstonds nader ondersoeken. Philo Biblius de verklaarder van Sanchoniaton, die de Phenicische dingen ontrent de tijden van Semiramis beschreven heeft, gelijk uit Eusebius blijkt, gewaagd van eenige Schriften van de Eere der Goden, die desen Taautos soude geschreven hebben, als ook van eenige Heilige Schriften, daar in hy de Slang een Godlijke natuur toe past. Ja dat het getal der Boeken van desen Taautos dien hy geschreven heeft vande Hemelsche Goden, ongelooflijk soude zijn, sulks verhaald Jamblichus in sijn Werk vande Geheimen der Egiptenaren, diens woorden Marsilius verklaard. Dit is nogtans niet waarschijnlijk: want daar heeft niemand behalven Philo, van dese Boeken van *Teuth* of Taautos, gewaagd; en van over veel Eeuwen isser niets dan de bloote naam deser Boeken bekend geweest. Ook isser reden genoeg Jamblichus getuigenis verdagt te houden: want hy verhaald in 't begin van 't gemelde Boek, dat de Egiptenaars de gewoonte hadden hare Boeken en vonden aan Merkurius toe te schrijven. Dog daar zijn Geleerde Mannen die reden meenen te hebben om al de dingen van Merkurius Trismegistus voor beuselagtig te houden: gelijk te sien is by den seer Geleerden Conringius. Voorders is seker dat Assyrien lang voor Egipten is bewoond, en de Konsten beneffens de Wetenschappen heeft geoeffend: want in Assyrien zijn de eerste Menschen geschapen, en na de Sond-vloed is 't Menschelijk geslagt daar voort geset: en daar is ook de eerste Heerschappye opgeregt. En dat de Assyriers lang voor de Egiptenaars de Sterre-kunde hebben geoeffend ('t geene sonder de kennis der Letters niet en konde geschieden) getuigd Proclus. Ja dat door Abraham en derhalven door de Chaldeen, de Cijffer-konst en de Sterre-konst eerst in Egipten is gekomen, schrijven Nicolaus Damascenus, een seer geloofweerdig getuige by Josephus, Eupolemus en Artabanus. Men leest ook by Simplicius, dat de Sterre-kundige waarnemingen, die Kallisthenes door Aristoteles last van Babel sond, 1903. Jaaren oud zijn geweest,

Of de Egiptenaren d'eerste vinders der Letteren zijn.

Getuigenissen van oude Schrijvers.

Assyrien heeft eer dan Egipten in Konsten gebloeid.

Sterrekunde by de Assyriers seer oud.

Sterrekunst mogelijk door Abraham en sijn nakomers in Egipten gebragt.

geweest, die Porphyrius verhaald tot de tijden van Alexander de Groot bewaard te zijn: derselver begin is korts voor den Tooren-bouw van Babel en ontrent 200 Jaaren voor Abraham. Dog het is wel mogelijk en misschien waarachtig, dat de Beeld-sprakige Letters eerst by de Egiptenaars zijn in gebruik geweest, en alleen ook by de Egiptenaars, 't en zy men de Chinese Schrijf-teekens, de Beeld-sprake der Egiptenaars seer gelijk onderstelle. Dog dese beteekenen niet de Letters van 't A B C, maar de saken selfs, en daarom behoorense niet tot dit geschil. Psammetichus de Koning van Egipten die ontrent 100 Jaaren voor de eerste Olympias heeft geleefd, is de eerste geweest die de Menschen van een vreemde Taal, en wel van de Griekse, in Egipten heeft ingang gegeven: sederd welke tijd de Grieken eerst met de Egiptenaars gemeenschap hebben gehouden: want Diodorus Siculus getuigd dat Egipten te voren, voor de vremdelingen ontoeganklijk was, en die'er egter aan-quamen wierden of gedood of tot Slaven gemaakt; en derhalven en hebben de Egiptenaars, andere Volken de Letters niet gegeven met welken sy niet en wilden omgaan. Thomas Goodwin heeft in sijn Burgerlijke en Kerklijke gewoonten der aal-oude Hebreen, ook yets van dese stoffe aangeroerd, en is van meeninge, dat het schrijven door Letteren, in geen Natie teffens tot sijn volkomenheid, maar allengskens en by trappen is aan den dag gekomen; alhoewel hy ook geern toestemd, dat de meyningen der Ouden, nopende de eerste vinding der Letteren, oneindig schijnen te verschillen: want uit Plinius segd hy, wilmense Cadmus onder de Grieken aanplakken; en Servius meend dat het Palamedes is geweest. Alexander en andere brengense door eenen Rhadamanthus in Assyrien; of door Memnon in Egipten; door Hercules in Frygien; en door Carmenta in Italien. Ja ook werden die van Phenicien aangeteekend, als de eerste die de kennis der Letteren en haar gebruik hebben opgevat, gelijk we aanstonds nader sullen hooren. En 't geen minst geloof verdiend is dit, dat eenige uit Diodorus Siculus beweeren, datmen de Lettervinding aan de Mooren dank moet wijten. Dog de selve Goodwin meend datmen op veel sekerder grond gelooven mag, dat Moses indien niet den eersten vinder, ten minsten aldereerst het gebruik der Letteren, aan 't Israëlitische Volk geleerd heeft; en dat die van Phenicien, die naderhand Gebuur-landers der Joden wierden, deselve van hen hebben geleerd, en van daar onder de Grieken gemeen geworden zijn; gelijkwe alreede hebben beginnen aan te merken, en nu nog wat nauwkeuriger te ondertasten staat.

Beeld-sprakige Letter-kunde waarschijnlijk eerst by de Egiptenaars gevonden.

Egiptenaars hebben de Letters niet aan andere Volken gegeven.

Gevoelen van Thomas Goodwin.

Den Schrijf-zieken Athanasius Kircherus tragt in sijn Egiptischen OEdipus te bewijsen, dat de Egiptische Letters de eerste zijn geweest, die Cadmus heeft in Egipten overgebragt: invoegen de Letteren van Cadmus de selfde souden zijn met de Egiptische, welkers afbeeldingen hy beschrijfd in sijn derde deel. Dog hy bouwd op gansch losse gronden, en brengd Auteuren by, die regt tegen sijn meeninge aanloopen. Eerst steld hy voor de hedendaagsche Egiptische of Coptische Letters, van welke hy droomd dat de Grieksche afgeleid zijn: daar nogtans de namen en de afbeeldingen leeren dat de hedendaagse Egiptische, haar oorsprong aan de Griekse schuldig zijn: want niemand kan twijffelen of Ptolomeus heeft na de overwinning der Grieken, de Griekse Taal met de Griekse Letters in Egipten ingevoerd. Te meer waarschijnelijk als men slegts aanmerkt, dat der Egiptenaren Boeken doorgaans met Griekse woorden zijn vervuld, en voorts de Letters met malkander vergelijkt. Hy leid ook seer werk-

Of Cadmus de Letters in Egipten heeft gebragt.

De hedendaagse Egiptische Letters zijn vande Griekse herkomstig.

werksaam de Figuur der Letteren af, van de Vormen der Dieren by de Egiptenaars voor Heilig gehouden; namelijk de Ibis, de Hond, de Sperwer, de Os, &c. Dese noemd hy gemeene of Pharaonische Letters, en meend datse gediend hebben niet alleen om Brieven en andere gemeene dingen te Schrijven, maar ook tot hare Beeld-sprakige geheimen. Vorders segd hy dat ook dese Letters, sonder de Vormen der Dieren na het gemeen gebruik geschikt, door Cadmus in Grieken-Land gebragt zijn: daar toe hy de woorden van Herodoot in Terpsichore bybrengd, die de Griekse Letters noemd, *Geluid-gevende Letters van Cadmus*. Eindlijk beweerd hy uit Hieronymus, dat Cadmus en sijn Broeder Phœnix, Egiptenaars zijn geweest, en dat'et waarschijnelijk is datse ten tijde van Othniel in Griekenland zijn gekomen; dog dat Cadmus, latende sijn Broeder in Phœnicien dat daar van zijn naam heeft, in Grieken-Land is overgesteeken, daar hy geen andere Letteren dan die hy in sijn Kindsheid geleerd hadde, namelijk de Egiptische, en konde brengen. Ja hy besluit dat niemand daar aan kan twijffelen. Dog daar tegen valt wel degelijk veel te seggen; want wie kan gelooven dat de gemeene Brief-Letters sijn te gaar gesteld geweest uit de gedaanten der Dieren of harer deelen, dewijle soo een slag van Schrijven al te lastig en voor het gemeen gebruik onbequaam soude geweest zijn; want ieder had dan wel behooren een Schilder of Tekenaar geweest te zijn: Welke Konst nogtans volgens 't seggen van Petronius, wel meest van de oude Egiptenaars, in voet-zand geholpen is. Ten zy ymand wilde seggen, datse tot soodanige Beeld-Letteren niet veel en behoefden te kunnen; gelijk alle haare Obeliscen en Graf-spitsen met Beelden van slegte Teikening pronken; alhoewel het nog te veel sou zijn, te seggen dat Jan-Alleman onder hen soo veel gekonnen heeft. Ook werden in de oudste Obeliscen en Mummien van hem selfs by-gebragt, soodanige Letters niet gevonden, uitgesonderd de laatste *Tau*, die verscheidelijk na de gedaante van een Kruis is geschreven, vertoonende klaarblijkelijk de Samaritaansche of de oude Hebreeusche T. En in sommige laater Gedenkteekenen, de eerste Letter A. die nogtans meer gelijkt na de Ionische of Phœnische als na de Coptische of Egiptische. Ook segd Herodoot niet dat Cadmus de Egiptische Letters in Grieken-land heeft gebragt, maar het tegendeel: want hy Schrijft dat'et geweest zijn de Phœnicische Letters, die de selfde waren met de Cananeesche of Hebreeusche, gelijck uit Scaliger, G. Vossius en Bochartus openbaar is. Hieronymus segd van de Letters niet met allen of 't Phœnicische of Egiptische zijn geweest: En Scaliger loochend dat Cadmus en sijn Broeder Phœnix Egiptenaars zijn geweest. Phœnicien is wel van Phœnix benoemd, dog eertijds Canaan genaamd geweest. En dat Phœnix geen Egiptenaar is geweest bewijst hy, om dat'et strijd tegen de seer oude Jaar-Boeken der Phœniciers, die Philo Biblius in 't Grieks overgeset en uitgegeven heeft; daar-en-boven soo is de naam Phœnix Hebreeusch, of Phœnicisch: en Phineas is sonder eenige verandering het selfde dat Phœnix is, als men slegts de Vocalen of Klinkers verset.

Pharonische Letters.

Of Cadmus de Letters uit Egipten onder de Grieken heeft gebragt.

Met Beeld-Letteren te Schrijven is niet algemeen geweest.

Wat Letteren Cadmus in Grieken-Land gebragt heeft.

Andere dan brengen alswe terstond seiden, de Oorsprong der Letters tot op Moses of op Abraham. Moses werden die toegepast van Eupolemus; dog sulks werd wederlegd, soo om dat de Letters by de Assyriers lang voor Moses zijn geweest, gelijk wy boven getoond hebben; als ook om dat de Wet door Gods Hand in de Steene Tafels was geschreven. En Numer. 21. gedenkt Moses aan een Boek der Oorlogen des Heeren:

Of Moses of Abraham de Letters gevonden hebben.

ren: waar uit blijkt dat de Letters eerder in gebruik geweest zijn. Dat Moses de Letters soude veranderd hebben, gelijk eenige drijven die hem der selver vinding niet toe en schrijven, heeft geheel geen grond: want nadien de Tale der Israëliten in Egipten, deselfde was die sy te voren in 't Land Canaan hadden gehad, waarom soude Moses de Letters veranderd hebben, daar dit Volk geen andere Tale nog Letters kende? En daarom steld Suidas, Abraham een vinder soo der Hebreeusche Tale als ook der Letters: dog hy dwaald onses agtens in beide, dewijle wy alreede getoond hebben dat de Letters by de Assyriers sijn in gebruik geweest voor Abrahams geboorte. Ook heeft hy de Hebreeusche Tale niet 't saam gesteld, maar sijn Nakomelingen die gene nagelaten die hy van sijn Voorvaders of van de Canaaniten geleerd hadde. Hierom stellen vele de Phœniciers de eerste vinders der Letteren. Soo verhaald Plinius; *De Phœniciers hebben de eere vande vinding der Letters, van de Sterre-kunde, van de Schip-vaard en den Krijgs-handel.* Het selfde getuigd Curtius, seggende: *Indienmen het gerugt mag geloven soo hebben de Phœniciers de Letters eerst gevonden en geleerd.* Gelijk ook den Digter Lucanus in deese Vaarsen Zingd:

Misslag van Suidas die Abraham een vinder der Hebreeusche Taal en Letteren steld.

Indienmen mag geloof aan 't oud geruchte geven,
Het was den Fenicier die door een stoute vond;
De uitgesprooken Stem deed blijven in het leven.
Door stomme Letter-trek, al wat oyt sprak de Mond.

En Critias by Athæneus segd; dat het Schrijven tot hulp der Stem, te Tyrus gevonden is, hierom beteekend by Hesychius het woord *Phœnicieren* soo veel als Lesen: en Plutarchus segd; dat de Zee de Letters tot een hulp-middel tegen de vergetenheid uit Phœnicien heeft gebragt. Dog of schoon de Grieken de Letters vande Phœniciers hebben en de Latijnen vande Grieken, egter sijnse vande Phœniciers niet gevonden, maar sy hebbense van de Assyriers of Chaldeen, onder welke Abraham geboren en opgevoed is, volgens het gemeen gevoelen der God-geleerde, 't gene de voornaamste Heidensche Schrijvers ook bevestigen. Diodorus segd; de Syriers hebben de Letters gevonden, van wien de Phœniciers die ontfangen hebbende, aan de Grieken hebben mede gedeeld: en dat zijn die geene geweest die met Cadmus in Europa zijn overgescheept. Hier uit en uit andere dingen besluit Eusebius, dat Cadmus den Phœnicier, aan de Grieken de eerste gronden der Letter-kunde heeft verschaft, daarom de Oude de Letters ook Phœniciersche genoemd hebben. De Syriers die Letters gevonden hebben sijn de Hebreen: daarom segd Lucianus; *Hy sprak eenige onbekende woorden, hoedanig Hebreeusche of Phœnicische zijn.* En Charilus segd van de Solymers, *Sy spraken met haaren mond Phœnicische woorden.*

Of de Letters vande Phœniciers voortgebragt zijn.

Assyriers sijn waarschijnelijk de vinders der Letteren.

Maar of schoon de Assyriers en onder haar de Hebreen, de eerste gedagt werden die na de Sond-vloed de Letters hebben gehad (dewijle sy het eerste Rijk hadden, van waar de Letteren gemakkelijk tot de naburen konden werden overgebragt) egter twijffelen wy nauwelijks of de Letters zijn voor de Sond-vloed en van 't begin der Wereld in gebruik geweest. Soo dat het seer waarschijnlijk is, dat Adam de Letters gevonden heeft, van wien Seth die geleerd heeft en vervolgens aan andere tot op de Verwerringe der Talen; als wanneer met de nieuwe Spraken mogelijk ook nieuwe Letters zijn uitgevonden; de oude egter in gebruik blijvende by de geene die de eerste Taal bewaarden. Kircherus in sijn *Pamphilische Obeliscus* beweerd de

Of de Letters voor de Sond-vloed in gebruik waren.

Adam heeft de Letters gevonden.

de Gedenk-teekenen der Latijnen, Grieken, Hebreen, Chaldeen, Arabiers, Samaritanen, Æthiopers en Ægyptenaars, uit welkers Boeken hy veel getuigenissen aanhaald. Suidas steld dat Adam de Letters en de Konsten heeft gevonden. Bibliander meend, dat'et betamelijk de reden en de waardigheid des eersten Mensche is geweest, dat hy sijn gedagten en 't geheugen der dingen met Letters heeft beschreven. Want wie salmen anders houden voor dien God of Goddelijken Mensch, die gelijk Plato spreekt, de Letters eerst soude gevonden hebben? Bonfrerius agt het waarschijnlijk, dat'er voor de Sondvloed Letters geweest zijn, niet tegenstaande men geen blijk daar van en heeft: want sy waren seer noodsaakelijk tot het leeven der Menschen, tot de onderlinge omgang en tot de overlevering, om de gebeurde dingen aan de Nakomeligen over te setten. Ook en is het niet te vermoeden dat soodanig wel afgerigte Luiden in de Natuur en over-Natuur-weet, van soo een nut Hulp-middel zijn ontbloot geweest. Salomon Gesnerus gebruikt om sulks te bevestigen de volgende reden; seggende, dat sonder hulp der Letteren de nette reeks der Jaren nog de woorden van Enoch niet en konden bewaard worden; namelijk sijn Prophetie, waar van Judas spreekt in sijn Brief op het 14. vers. Ja Origenes getuigd dat Enoch veel Prophetische Boeken heeft geschreeven. Het selfde gevoelde ook Tertullianus, dog wy weten ook wel dat'er veel beuselingen van Enochs Schriften versierd werden. By Epiphanius werd ook gewaagd van een Boek *de Openbaringe Adams*, als God op hem een diepen Slaap liet komen. De Hebreen gedenken mede aan een Boek van *de Geslagten Adams*, datse willen van God ingesteld te zijn. Men vind ook by Duretus en andere, de gedaante der Letteren Adams, Seths, Enochs, Noachs en andere: die sommige voor versierd willen gehouden hebben; dog met alsoo weinig sekerheid, als diese voor waar hebben aangebragt. Immers sullen we aanstonds eenige by brengen; die den selven uit Theseus Ambrosius en andere onder de verscheide wesentlijke Alphabêten komt te tellen. En alhoewelse by dees in geen verdagt gehouden worden, nogtans laten sommige onder die niet na, eenige voet-speuren der aal-oude bekende en hedendaagse algemeene Lettermaking des Weerelds te laten sien. Waaromse niet geheel onnut nog onvermaakelijk te beschouwen zijn. Augustinus gedenkt ook aan een Boek genaamd *de Geslagt-boom en de Bekeering van Adam*: 't welk Paus Gelasius Apokrijf verklaard heeft. Egter is uit den Brief van Judas seker, dat Enoch Geprophetеerd heeft, en dat'er tot de tijd der Apostelen een deel van die Prophetie nog in wesen of in Erfgerucht is geweest. En by aldien het verhaal van Josephus waaragtig is, dat de Menschen voor de Sond-vlod de geschiedenissen op twee Kolommen hebben geschreven, daar van'er ten sijnen tijde nog een in wesen was, soo kan'er niet aan getwijfeld werden, of daar zijn voor de Sond-vloed Letters geweest. Dit werd te waarschijnlijker, om dat Adam met soo grooten kennis is begaafd geweest en soo lang heeft geleefd; soo dat hy de Koning, de Vader en de Priester der Menschen sijnde, die gantsche tijd niet als een ledigen aanschouwer der dingen heeft doorgebragt: maar genoodsaakt is geweest de eerste beginselen der Konsten aan andere over te leeren, en de Letters uit te vinden om de geheugenis der dingen te bewaren. In de beschrijving der Vaticaansche Boek-zaal gewaagd Angelus à Roccho, en Laurentius Schraderus onder andere Italiaansche gedenk-teekens, van de agste Kolom der Letters in die selve Boek-zaal; alwaar boven het Hoofd van Adam seer oude Letters staan, en aan sijn Voeten deese woorden: *Adam van*

Het was betamelijk dat Adam eerst de Letters had.

Noodwendigheid der Letteren.

Boek van Adam.

Enoch heeft Geprophetеerd.

2 Kolommen voor de Sond-vloed opgeregt van wat geloof.

God

ABC van Adam.

God geleerd, de Vinder der Letteren en Wetenschappen. En Bonaventuur Hepburn teld onder de LXX ABC te Romen uit gegeven, ook die van Adam.

Wat Letters d'eerste geweest zijn.

En alhoewel wy stellen dat de Letters van de eerste Menschen tot Noach en sijn Nakomelingen zijn overgebragt, egter meenen wy niet dat de hedendaagsche Hebreeusche Letters de eerste zijn geweest; maar liever de Samaritaansche, met welke de H. Boeken eerst geschreven zijn die by de Joden in gebruik waren, eer Esdras na de Babylonische gevangenschap de selfde in de Assyrische veranderde; gelijk wy in onse afbeeldingen der oude Letter-maaking vertoonen. Ook meenen we dat de Letters niet korts na de Babelsche verwerring by alle Volken zijn aangenomen of bedagt, maar by sommige eerst na verloop van lange tijd: gelijk wy van de Griekse, Latijnsche, en andere kortelijk sullen toonen. Voorwaar de Grieken bekennen geern datse haar Letters van elders hebben, en dat de Ioners eerst van Cadmus Phœnicische Letters hebben gekregen, diese volgens Herodoot, met eenige verandering hebben gebruikt. Daarom werdense van Timon by Sextus Empiricus, *de Phœnicische Teekenen van Cadmus* genoemd: het selfde getuigd Callimachus met ronde woorden, seggende; *Cadmus, van wien Griekenland de geschreven Boeken heeft.* Gelijkmen by Plutarchus, Critias, Clemens Alexandrinus, G. Vossius, Grotius, Scaliger, Bochartus en andere breeder verhandeld siet.

Andere oorsprong der Griekse Letters.

't Is ons wel bekend, en wy hebbent boven nog eens uit Goodwin aangehaald, dat'er Schrijvers zijn, die de Griekse Letters eenen Palamedes toe schrijven; andere eenen Linus de Leer-meester van Hercules, en andere Cecrops den eersten Athener Koning, daar voor Vossius eenige fraaje redenen by-brengd: Want Cecrops was ouder als Cadmus, en een Egiptenaar (by welke de Letters lang voor de Grieken in gebruik waren) diese een *Dobbel-Man* noemden, om dat hy de Egiptische en de Griekse Taal kende. Dog de dringredenen voor Cadmus zijn soo klaar, datmen de klem daar van niet en kan ontworstelen: want Herodoot segd een Oog-getuige te zijn van sommige opschriften (in Griekenland wel voor haar aller-oudste geagt) welke ontrent Theben in den Tempel van Apollo waren: die met Cadmische Letters, de Ionische meest gelijk, waren geschreven op eenige Drie-voeten. De eerste was van Amphytrio, de agter Neef van Cadmus, ontrent de tijd van Lajus: de andere van Hippokoon, Soon van Lajus: de derde van Laodamantis, Soon van Eteoklis. Vorders beweerd Scaliger dat de Ionische of oude Griekse Letters in figuur of schrijf-trek weinig verschillen van de Phœnicische of aal-oude Hebreeusche, heden Samaritaansche genaamd: uitgesonderd dat de Phœniciers van de regter na de slinker-hand, dog de Grieken van de slinker na de regter-hand lesen. De Opschriften selfs met oude Ionische Letters uitgedrukt, kanmen sien by Scaliger, die ook de selve heeft doen drukken, ten deele met Ionische Letters gesneden in twee Kolommen, die in 't 441. Jaar der Stad Romen van Appius Claudius waren gesteld, en welke hy in de Hooven der Farnesianen heeft sien overbrengen. Wy seggen alleen ten deele Ionische Letters; want alhoewel Scaliger vrymoedig staande houd, dat het gantsche Opschrift uit Ionische Letters is te gaar gesteld, egter is het gevoelen van Vossius en Salmasius waarschijnlijker, namelijk dat het Opschrift is gemengd uit Griekse en Latijnsche Letters; gelijk de Grieken gewoon waren te Schrijven na datse haar vryheid verloren hadden, en onder de mogendheid der Romeinen gebukt saten. Den selfden meend ook datse de Grieken namaals hebben veranderd in soodani-

Grieken wanneerse gemengd geschreven hebben.

ge

ge alswe nu hebben, niet door een berading, maar door het gedurig gebruik en langheid des tijds: het gene wy niet en willen loochenen, dewijlmen siet dat de wijse van Schrijven by alle Volken yder Eeuw allenskens veranderd; 't welk eerst na veel Eeuwen gemerkt werd. Het is openbaar dat de Grieken de stand der Phœnicische Letters verkeerd hebben, dewijle sy van de Slinker en niet van de Regter-hand beginnen te Schrijven: Want daar door zijn verscheide Letters anders-om, dat is in een omgewende stand geschreven geworden. Immers is dit seker, het zy dan dat Cadmus of Cecrops soo een deftige vond toekomd, dat de Hebreen voor de Grieken, Letters hebben gehad: 't gene blijkt, om dat de namen der Griekse Letters door een ligte buiging van de Hebreeusche werden afgeleid. Het gene ook de Grieken hebben geweten, gelijk uit Plutarchus blijkt, daar hy reden geeft waarom de *Alpha* voor al de andere Letteren werd gesteld; namelijk, om dat de Phœniciers den OS soo noemen. En men leest by Varro dat de Letter-namen *Alpha*, *Bêta*, &c. niet voor Griekse maar voor Uitheemsche of Barbarische werden gehouden. Behalven de Figuren en Namen, soo toond de Orden des Alphabêts dat de Griekse en Hebreeusche Letters den selfden oorsprong hebben. Want de Orden van het Hebreeusche Alphabêt (diens oudheid uit den vijf-en-twintigsten en andere Psalmen, als ook uit de Klaag-Liederen en uit het derde en vierde Kapittel van Jeremias, en 't laatste Kapittel der Spreuken blijkt) is geheel de selfde met de Griekse: want voor de sesde Hebreeuwsche Letter *Vau* hebben de Grieken de groote Letter *Bau* (Σ) en de groote *Coppa* (G) dat in 't Hebreeusch *Coph*, en Σάνπι dat met de Hebreeusche *Tsade* over-een-komt; alleen dat de Orden is verkeerd.

Omkeering in de Schrijf en Lees-wijse.

De Hebreen hebben voor de Grieken Letteren gehad.

Dat dit eertijds Letters geweest zijn, bewijst Bochartus tegens Vossius en Scaliger. En offe schoon 't sederd ontrent de 600. Jaaren alleen gediend hebben om getallen aan te wijsen, en in de meeste Alphabêten werden overgeslagen, nogtans werdense van Rabanus en andere na hem in 't Alphabêt gesteld. Want in 't Latijnsche Alphabêt dat van het Griekse afvloeid, is de groote Letter *Bau*, die eertijds by de Æolers een *Vau* Consonant of Mede-klinker was, in een F. en de *Koppa* in de Q. veranderd. Het selfde blijkt uit het Coptische of Egiptische Alphabêt; dat ook van het Griekse is afgedaald, gelijk de Orden, namen en figuuren der Letters kennelijk maken, na volgens datwe boven hebben aangewesen: Want de sesde *SO*. houden de Copten nog voor de S. als ook de *Kabba* R. voor de K. en *Zida* voor Z. En gelijk dese Letters vande Grieken ontleend zijn, soo toonense ook dat de selfde voor desen by de Grieken zijn in gebruik geweest. Soo getuigen ook de oude Schrijvers, dat de Latijnen de Letters van de Grieken hebben ontfangen: want het zy men volgens Plinius en Solinus steld, dat de Letters in Italien zijn gebragt vande Pelasgers (die ontrent 150. Jaren na Cadmus aankomst in Griekenland, na Italien zijn gereisd) of van de Arcaders onder haar Oversten Evander, van welke Tacitus segd dat de Aborigines de Letters hebben geleerd, en 60. Jaaren na de Pelasgen in Italien zijn gekomen; soo stemmense egter daar in over een, dat de Latijners de Letteren van de Grieken hebben geleerd, en datse van de Ionische weinig verschilden. Dionysius van Halicarnassen segd uitdrukkelijk, dat de Arcaders alder-eerst het gebruik der Griekse Letteren in Italien hebben ingevoerd. Tacitus beweerd dat de gedaante der Latijnse Letters met de oude Griekse de selfde zijn. Het selfde bewijst Plinius uit een oud Koper Tafereel van Delphos dat doen in 't Paleis te sien was; zijnde een geschenk der Vorsten aan Minerva toegewijd, pronkende in de Boek-zaal met dit

Voorbeelden van verwisselingen der Letteren.

Aborigines een volk in Latium. Siet Tacitus XI. Jaar-boek.

Latijnen hebben hun Letters van de Grieken.

Op-

Opschrift; Ναυσικράτης Τισαμενοῦ Ἀθηναῖος. Scaliger betoond dit Opschrift met de oude Ionische Letteren geschreven te zijn, daar by-voegende, dat de Letteren der Phœniciers, Syriers, Maroniten, Grieken en Latijnen eertijds een en de selfde geweest zijn, of ten minsten van den selfden oorsprong: En dat ook de Romeinsche slegts door een kleene verandering uit de Griekse zijn opgemaakt, sulks wil ons Vossius leeren.

Van wien sommige Volken, haar Letteren hebben.

Aangaande nu de Arabiers, Syriers, Æthiopers en andere Oostersche Volken; dat die ook haar Letters van de Assyriers of Hebreen hebben, blijkt van selfs: En het sou mede ligt te bewijsen zijn, dat de meeste Europische Volken haar Letteren of van de Grieken of van de Romeinen door hare Volk-plantingen en overwinningen, of met haar Bekeering tot het Christendom hebben ontfangen; als mede dat veele haar Letters eerst seer laat hebben gekregen: Want Ælianus verhaald dat Androtion Schriftelijk heeft nagelaten, dat by de Thracers en by andere Barbaren een diepe onkunde der Letteren was: soo dat niemand der oude Thracers de Letteren kende: Ja de oude Europers rekenden het haar selfs voor schande die te gebruiken. Waarom sommige ook getwijffeld hebben of de Fabelen van Orpheus door hem of door andere zijn te saam-gesteld, dewijle hy een Thracer was. Socrates Schrijft van Ulphila Bisschop der Gotthen, die ontrent het Jaar 370 bloeide, dat hy de Gottische Letters gevonden en de H. Schrift in de Gottische Taal overgeset heeft: daar van noch exemplaren overig zijn. Olaus Magnus segd wel dat de Gotthen de Letters gehad hebben voor de Latijnen of 1200 Jaaren voor Christus Geboorte, dog daar in verdiend hy geen geloof; om dat de Noorder Volken soo ver afgelegen zijn van de Oostersche daar de Getters en Konsten gevonden zijn. En hierom hebbense gelijk de Godsdienst en Konsten, alsoo ook de Letters waarschijnelijker later gekregen. Aventinus verhaald dat de Sclavonen de Letteren van den Filosoof Methodius hebben gekregen ten tijde van de Keiser Ludovicus die Gotharius volgde. Doch of de Franssen die onder Pharamond en Marcomerus Gallien hebben over-meesterd, Letters hebben gehad de Griekse in Vorm niet ongelijk, daar over twijffeld Vossius seer, alhoewel het Agrippa schrijft. Dat Hieronymus de Dalmaters, Letteren na de Griekse swemende met de Oversetting des Bybels, in haar Taal heeft toegediend; en andere van Cyrillus gevonden aan die van Illyrien, dat betuigen haare Boeken met de Letters geschreven, die nog hedendaags na haare vinders, *Hieronymiaansche* en *Cyrilliaansche* werden genaamd.

Gotthen hebben haar Letters later gekregen dan men segd.

De Chinesche Letters sijn eigentlijk Beeld-Letters.

Nopende de Letters der Chinesen, die hebben meer gelijkenis met de Beeld-spraakige Lees-teekens der Egiptenaren (waar van sy nogtans verschillen gelijk beneden sal gesien worden) als met onse Letteren die de gereguleerde geluiden der Menschen stem uitdrukken. En nadien de Chinesen veel stoffen op de oudheid harer Letters, soo is geen wonder datse haar selfs ook voor de eerste vinders opwerpen. Sy houden dat haren eersten Keiser Fohy, voor wiens tijden sy bekennen niet sekers te hebben, de Letters eerst gevonden heeft. Desen soude na het Schrijven van Mirander, in China en Europa geregeerd hebben 2847. Jaaren voor Christus geboorte; namelijk 500. Jaaren voor de Sond-vloed, volgens de gemeene reekening: dog Alvarez Semedo in sijn Chinesche Historie in 't Italiaans beschreven, leid den oorsprong haarder Letteren wel af van Fohy, egter teld hy van hem tot op Christus niet meer als 2060. Jaaren. Nogtans matigen de Chinesen haar selfs dese Eer te vergeefs aan, dewijle volgens onse voorgaande betooning waarschijn-

ſchijnlijker is dat de eerſte Menſchen de Letters zijn bekend geweeſt, en door Noachs nakomelingen tot de Aſſyriers en andere Volken zijn overgebragt. Wy gelooven dat de Chineſen alſoo wel als andere Volken na de Babelſche verſtroying eerſt ſonder Letters zijn geweeſt, dewijle haar Leesteekens verſchillen van al de geene, die de Aſſyriers aan andere Volken hebben toegediend. Ja het is onſes agtens ſeer waarſchijnlijk, dat de Chineſen door een Land-Wet weerhouden werdende gemeenſchap met andere Volken te hebben, ſelfs een nieuwe ſoort van Letters hebben verſonnen, dieſe tot den dagh van heden min of meer veranderd bewaren. En dit zy voor-eerſt genoeg geſeid over den oorſprong der Letteren.

De wijſe van Schrijven van ouds verſchillig.

Soo ſien wy ook dat de wijſe van Schrijven eertijds veelderley is geweeſt en hedendaags nog is. De eerſte en de oudſte is van de Regter na de Slinker-hand; en ſoodanig Schrijven de Hebreen, en die ſulks van haar hebben ontleend, namelijk de Chaldeen, Syriers, Arabiers en de meeſte Volken van 't Ooſten. En dat de Egiptenaars, en ten deele de Grieken voor deſen ook ſoo hebben geſchreven is uit de oude Schrijvers bekend. Van de Egiptenaaren betuigd ſulks Herodoot, en het is waarſchijnlijk datſe ſulks veranderd hebben ontrent de tijd van Alexander de Groot, wanneerſe beneffens het gebied der Grieken ook haar Taal genoodſaakt wierden aan te nemen. En alhoewel de Grieken de Letters, dieſe van Cadmus hadden ontfangen, omkeerden, gelijk te vooren is geſegd; egter zijnſe ten deele de Schrijf-wijſe der Ooſterſche gevolgd: want alſſe een regel vol-eind hadden, ſoo ſchrevenſe van die ſelfde zijde na de Slinker-hand, en dan weer na de Regter en vervolgens weer na de Slinker-hand om en weer, tot dat de zijde vol was: en deſe wijſe was genaamd Βουστροφηδὸν, dat is, gelijk de Oſſen ploegen heen en weer. De tweede Schrijf-wijſe is vande Slinker na de Regter-hand, die de Grieken, Latijnen en andere Europiſche Volken gebruiken, en onder de Ooſterſche, de Armeners, de Egiptenaren en de Æthiopers: en deſe Schrijf-wijſe ſchijnd wel meeſt Natuurlijk. De derde Schrijf-wijſe is, diewe Βουστροφηδὸν genaamd hebben, die verrigt werd even als de Oſſen de Akkers ploegen, beginnende de tweede regel daar de eerſte eindigd, gelijk Heſychius dit verklaard. En Pauſanias gedenkt ook aan deſe Schrijf-wijſe. Iſidorus Schrijft datſe gemeenlijk genaamd werd *Verſus*: de Boeren noemen de omgeploegde Akkers *Verſus*, dat is *Voren*. Op die wijſe waren de oude Wetten van Solon geſchreven, volgens het getuigenis van Euphorion by Didymus; en uit hem Suidas. De vierde Schrijf-wijſe is datmen boven aan de zijde of blad begind en in een dunne-kolom regt neder daald, 't gene by de Chineſen doorgaans in gebruik is: de eerſte regel ſtellenſe aan de regter-zijde, volgens Alvarus Simoneta, Trigaultius, Kircherus en andere die de Chineſche dingen verhandelen, en volgens de Boeken op haar wijſe gedrukt, hier van de Portugijſen gebragt. Gerhardus Voſſius, ſegd het ſelfde by de Ooſt-Indiaanen plaats te hebben. Diodorus Siculus getuigd dit ook by de oude geweeſt te zijn, ſeggende; dat de Inwoonders van 't Eiland Taprobana eertijds aldus geſchreven hebben; namelijk van boven na beneden. Feſtus ſegd dat de Grieken deſe wijſe van Schrijven genoemd hebben *Tapocon*, welk woord Voſſius vermoed de Grieken ontleend te hebben van de Phœniciers en dat 'et ſou afkomſtig zijn van 't Hebreeuſch woord *Hepach*, dat is *Omkeeren*. En ſchoon wy geenſins loochenen dat 'er niet meer Schrijf-wijſen ſouden konnen zijn, egter zijn deſe de voornaamſte, en daarom ſcheiden wy daar te ligter af.

Ooſterſche Schrijf-wijſe.

Wetten van Solon hoe geſchreven.

Figuuren der Letteren.

Om nu ook van al de gedaanten der Letteren in de Weereld gebruik- lijk

lijk te spreeken, voorwaar dat en laat de toeleg deser verhandeling niet toe; Viretus en andere hebben dat ruim genoeg gedaan, en wy sullen op sijn gesag en andere geleerde gissingen, eenige daar van korts hier na by brengen, op datwe ook aangaande dien, niet geheel nalatig by den naaukeurigen Leser mogten schijnen. Dus merken wy hier in 't algemeen aan, dat'er voornamelijk tweederlei gedaanten of soorten van Letteren zijn: eene die de welgeregelde geluiden der Menschelijke stem uitdrukt; de andere die de saaken selfs aan 't Verstand vertoond. Van de eerste slag zijn de Letteren, namelijk de Hebreeusche, Arabische, &c. Van de tweede zijn de Beeld-sprakige teekenen der Egiptenaars en Chineesen, daar sommige de Mexikaansche by voegen. By de Egiptenaars zijn van aal-oude tijden de Beeld-spraakige Letters in gebruik geweest, bestaande uit afbeeldingen der Dieren en andere dingen, die voornamelijk gebruikt wierden ontrent de geheiligde saken, om de geheimen voor de gemeene-Man te verbergen. *De oude Egiptenaren*, segd Ammianus Marcellinus, *hebben niet geschreven gelijk wy nu Schrijven, met een gereed en gemakkelijk getal van Letters, alles uitdrukkende dat het Verstand des Menschen bevat; maar yder Letter diende haar voor een woord, en met een woord beteekenden sy somtijds een gansche sin.* Het selfde getuigd Tacitus seggende, dat dese seer oude gedenk-teekens des geheugens in Steenen waren ingehouwen. Als ook Lucanus, en Diodorus Siculus. Dog Rhodiginus en Volateranus seggen dat de Egiptenaars dese Schrijfwijse van de Æthiopers hebben ontleend; daar over wy seer in twijffel zijn, dewijle 't waarschijnelijker is dat de Æthiopers die van de Egiptinaars hebben als dat dese van gene zijn voortgeplant. Apuleius segd het selfde van de Egiptische Letters: en Clemens Alexandrinus geeft daar van ook een voorbeeld: *In het Diospolitaans Egipten*, segd hy, *in het Heilig huis genaamd Pylon, is een Jongeling tot een Sinnebeeld der Voorteling afgebeeld, dog een Oud-man als een Sinnebeeld des Stervens: Een voorbeeld van God is de Havik, dog de Visch een Sinnebeeld van den Haat; en de Krokodil van de Onbeschaamdheid: En dit geheele Sinne-beeld te samen schijnd te seggen; ô gy die gebooren werd en sterft, God haat de onbeschaamdheid.* Gelijkmen daar over Clemens Alexandrinus en andere nalesen kan. Pignorius, Pererius, Herwartus en andere, hebben seker Tafel van ISIS in de voorgaande Eeuw ontdekt, getragt te verklaren: En Athanasius Kircherus heeft aan dusdanige ingehouwene Schriften, die duisend Jaaren verborgen gelegen hebben, een seer groot ligt gegeven, en deselve in verscheide van sijn uitgegeven Boeken aan de Wereld medegedeeld; alwaar hy de afbeeldingen en verklaringen van seer veel Obeliscen, Mumien, Tafelen en andere oude Egiptische Opschriften die ergens te vinden zijn, heeft opgesteld. Voorseeker een werk van grooten arbeid en Geleerdheid van dien Auteur, als dewelke daar in door soo veel deftige oude gedagtenissen by een versameld, alle Geleerde aan hem veel verschuldigd heeft. Doch of hy in de verklaringen de verwagting van allen voldoet, laaten wy andere oordeelen. De Heer Isaak Vossius plagt van hem te seggen; *Hy heeft geschreven wat hy konde dog niet wat hy moeste.* Deselve Kircherus verhaald uyt seker Arabisch Auteur vier soorten van Egiptische Letters: dog sy werden soo verward en on-onderscheidelijk van dien Auteur voorgesteld, dat wy niet en konnen verstaan hoedanig die geweest zijn. Ordentlijker Schrijft Clemens, dat'er driederlei soorten van Letters onder haar in gebruik zijn geweest: De eerste soort noemd hy de *Brief-schrijvinge*, daar mede de Brieven en andere ge-

Hieroglifische of Beeld-spraakige Letteren der Egiptenaren.

Hoedanigheid der Egiptische Letteren.

Voorbeeld van een Sinbeduiding der Egiptische Beeld-Letteren.

Drie soorten van Egiptische Letters of Schrijfwijsen.

gemeene dagelijksche dingen wierden geschreven. De tweede soort noemd hy de *Priesterlijke*, die de Priesters en Heilige Schrijvers in dingen raakende de Gods-dienst, in gebruik hadden. De derde soort *Hieroglyphicon*, dat is de Heilige-Schrijf-wijse by ons gemeenlijk Beeld-spraakelijke genoemd; dienende om te snijden in de Obeliscen, Altaren, Tafelen, &c. Gelijk wanneer sy de Son Schrijven, soo makense een kring, de Maan door de afbeelding der selfde. Dog hoe de Brief-Letters van de Priester-Letters verschilden, offe een ander Alphabet hebben gehad, dan offe gelijk de Beeld-spraakige uit Afbeeldingen bestonden, en waar in de een van de andere verschilden, sulks en is niet klaar uit sijn woorden. Vele twijffelen ook of de Egiptenaars van den beginne andere Letters gehad hebben behalven de Beeld-spraakige, 't gene van sommige werd geloochend, onder dese is Mercerus, tegen welke Kircherus handeld. Dog als hy de oude Letters der Egiptenaren meend de selfde te zijn met de hedendaagsche Coptische (welke van Griekse afkomstig zijn, gelijk uit hare namen en afbeeldingen Sonne-klaar blijkt) soo bedraaid hy sig in de selfde swaarigheden, met welke sijn gevoelen van de Griekse Taal, die hy van de Egiptische afleid, seer bevogten is. Ja welk gevoelen hy, siende dat'et als openbaar vals van alle geletterde Mannen uit-gestampt wierd, openhertig heeft her-roepen. Dat hy nu ook voor geeft, dat na Cambyses geen Egiptische Letters meer gebruikt en zijn op de Obeliscen, nog op de Mummien (daar uit hy besluit dat al de Obeliscen, Mummien, &c. in welke de hedendaagsche Coptische Letters gesien werden voor Cambyses tijden zijn geweest, om alsoo de oudheid der hedendaagsche Egiptische Letters te bewijsen) soo en vorderd hy ook niets: Want wie kan gelooven, dat door de haastige inval van Cambyses en sijn korte geweldenarie, de oude Zeden der Egiptenaaren, haar Gods-dienst en Wijsheid t'eenemaal zijn vergaan? Ja het is uit de Historien seker, dat veel Eeuwen na Cambyses, haar Zeden en by-geloovigheid selfs tot de tijden des Keisers Theodosius zijn gebleven; door wiens last eerst haare Tempels omgekeerd en haar by-geloovigheden uitgeroeid zijn. Daar uit ons klaarlijk toe-schijnd, dat de Obeliscen en andere Gedenk-teekenen, in welke de hedendaagsche Letteren met Beeld-sprakige Figuuren vermengd gesien werden, ten minsten Latijn zijn als Psammetichus, die eerst met de Griekse Volkplantingen de Griekse Letters heeft in Egipten gebragt.

Of de Egiptenaren ook andere Letteren hebben gehad als de Beeld-Letters.

Indienmen ons nu ook vraagd wat van de Beeld-Sprakige Schrijf-wijsen en de oude wijsheid der Egiptenaren, die van vele hoog geroemd en onder soo een deksel verschuild, te houden zy? Wy antwoorden met de woorden van den seer deftigen Conringius, die in sijn Boek vande oude Hermetische Genees-kunde segd: *Dat soodanige Letters wel te overdenken, een saak is van grooten arbeid en langduurige tijd, als ook van geen gemeene Geleerdheid;* en dat al die selfde dingen vereischt werden om sulks te leeren: en alsmen die al geleerd heeft, soo ismen sonder voorgaande betooging, nog niet versekerd van de regte sin en meening. Invoegen soo veel tijd moet besteet werden om die Letters te bedenken of te leeren, dat'er weinig over blijft tot ondersoek der waarheid. De ruwheid der Schrijvers heeft de leer-wijse nog swaarder gemaakt, wanneerse in plaats van Letters soodanige afbeeldingen hebben gebruikt, die weinig of geen gelijkenis met de saken hebben, of datse van eenige dingen dwalende gevoelens hebben gehad: want dan kan de geleerdste en scherpsinnigste Man haar meening sonder een levendig Leer-meester geensinds uitvinden. Dat de Beeld-

Watmen van de Egiptische Beeld-Letters te houden heeft.

spra-

ſprakige Letters der Egiptenaren in deſe dingen gebrekkig zijn geweeſt, toonen de gedenk-teekenen van Horapollin en andere: want in die is ſelden yets te vinden, dat een regte over-een-komſt en gelijkenis met de ſaken heeft. Het blijkt ook hier uit dat de Egiptenaars ſoodanige dingen ſoo vande teekenen als de beteekende ſaak geloofd hebben, die ſeer vreemd en ver van de waarheid af zijn. Daar uit ook openbaar is datſe mis-taſten, die behalven de verklaringen welke voorkomen in Horapolline, Clemens, Ammianus en andere, nog beſig zijn om op te ſoeken de verklaringen uit de mond der Egiptenaars gehoord, of ſelfs eenige uit te vinden. Het zijn en ſullen altijd blijven den Latijners onbekende Letters, om met Ammianus te ſpreeken. Wy weten ook dat de Raadſels van die Sphijngen, niet en ſullen opgeloſt werden door Kircherus, al heeft hy na ſijn eerſten nog een nieuwen OEdipus beloofd. En al was het beter als die Beeld-ſprakige ſchat, welke de Vader Herwartus met groote neerſtigheid heeft vergaard; die veel belovende Tafel van Bembus, en alles wat'er nog van de Beeld-ſprakige geleerdheid overig is, ſal door OEdipus geen vaſte geleerdheid verſchaffen, ſoo veel uit Horapolline en andere is af te nemen; want het is niet waarſchijnlijk dat hier beter dingen onder verborgen zijn. Het gene Coringius ſegd van dat'er in de Beeld-ſprakige Teekens weinig gelijkenis met de beteekende ſaak is, ſullen wy met eenige voorbeelden uit Horapolline bewijſen. Egipten wijſenſe aan door een brandende Wierook-vat en daar boven een Hert; om dat gelijk het herte van een jaloerſchen in een geduurige heete vlam is, alſo ook Egipten, om dat'et onmatig heet is, geduurig de dingen die in haar zijn bezield en voort-teeld. Dog wie kan raden dat door ſoo een teeken liever Egipten als eenige andere deelen van Afrika, die nog heeter zijn, aangeweſen werd? Alſſe willen aan wijſen een Menſch die nooit buiten 's Moeder Keuken is geweeſt, ſoo teekenenſe *Onocephalus*: Sy geven'er deſe reden van, om dat hy nooit Hiſtorien heeft gehoord, nog weet wat'er by andere Volken te eeten is: is dat niet ſcherpſinnig? Seker ſulks konde door alle onredelijke Beeſten, ja beter door een leven-looſe Steen werden afgebeeld. Alſſe Stilſwijgendheid willen aanwijſen, ſoo ſchrijvenſe ſoo veel dagen alſſer in drie jaaren zijn, namelijk 1095. dog waarom ſulks? om dat een Kind voor het derde jaar niet ſpreekende is of het ſchoon een Tong heeft, daar door aangeweſen werd dat'et van Spraak is beroofd geweeſt. Wie ſiet niet dat dit ſeer ver geſogt is? En dat ſulks ſonder de levende Stem van een Leer-meeſter niet te verſtaan is? Voorwaar indien ymand hedendaags ſoodanige dingen voor geheimen wilde verkoopen men ſoude hem wel dapper uitlachen.

De Beeld-ſprakige Schriften zijn ſeer onſeker.

Met voorbeelden beveſtigd.

Dwaſe geleerdheid in de Beeld-ſpraak der Egiptenaren.

Onderſcheid tuſſchen de Egiptiſche en Chineſche Beeld-Letteren.

De Chineſche Letters ſchijnen de Egiptiſche Beeld-ſprakige ſeer wel gelijk te zijn, echter verſchillenſe daar in, dat de Egiptiſche niet alleen een enkele ſaak beteekenen, maar ook geheele verborgen bevattingen: gelijk de Torre, niet alleen dat Dier, maar ook de verborge werkingen der Son in de ſigtbare Weereld en des Scheppers in de verſtandige Weereld aanwijſt. Dog de Chineſche Letters dienen alleen om de enkele bevattingen der dingen aan te wijſen; ſonder dat'er eenige verborgendheden onder ſchuilen: uitgeſonderd nogtans eenige, die weinig van de Egiptiſche verſchillen. Daar en boven de Chineſche zijn aan alle-Man gemeen, dog de Egiptiſche waren ſlegts eigen aan de Prieſters en Grooten, die na het Prieſterdom of Koninkrijk ſtonden: of aan de geene die ſulks door de Burgerlijke inſtelling was toegelaten.

Egiptiſche Beeld-Letteren waren niet algemeen.

De Chinesche Letters zijn met het Volk even oud, gelijk uit Alvares Semedo en andere blijkt; want sy tellen van der selver vinding, tot op de tijd van desen Schrijver sijn Geschiedenis heeft geschreven, namelijk het Jaar onses Heeren 1640. 3700. Jaren, of schoon andere dit getal nog seer begrooten, gelijk boven gesien is. En alhoewel sy Chinesche Letters genaamd werden, egter zijnse in de Naburige Rijken, Japan, Corea, Cohin, &c. ook in gebruik: en yder Volk drukkense uit met een eigen spraak-klank, gelijk by ons Europers de Cijffers en Hemels-teekens.

Chinesche Letter-teekenen.

Den eersten vinder stellense eenen *Fohi* een van haar eerste Koningen; waar van Athanasius Kircherus in sijn Oudheden van China aldus schrijft: Volgens de samenschakeling der Chinesche Jaar-boeken segd hy, is de vinding der Letteren by hen ontrent drie honderd Jaren na de Sondvloed, welker eerste insteller en Koning de naam van *Fohi* heeft gevoerd. Zijnde by na in de selfde tijd, als Noachs Soonen 't gebied over de Aarde hadden en de heerschappy over de Grensen van de Weereld uitbreiden en voortplanten; sulks desen *Fohi* de Letteren sonder twijffel van Noachs Stam ontfangen heeft. Het blijkt uit hun Tijd-boeken genoeg, dat de oudste deser Volken, hun geschrift niet uit de samensetting der Letteren, maar uit de beelden van Natuurlijke dingen samengevoegd, hebben gemaakt, welke met soo veel verscheide Teekens over een quamen, als sy bevattingen van dingen hadden. En in deser voegen vond dan desen eersten Keiser *Fohi* seeker slag van Merk-letteren, uit Slangen en Draken gemaakt, dat hy tot de Wiskundige en Sterrekundige dingen gebruikte; waar van een Boek onder hen is, het *Boek der Draken* genoemd. En in dusdanigen maniere hebben d'oude Chinesen wel sestien verscheide gestalten der Merk-letteren gehad, die sy yder een bysonderen vinder toe schrijven. Want gelijk de geseide gestalte der Draken by *Fohi* gevonden is, alsoo stellense een tweede van den Keiser *Xim Num*, zijnde de beeltenissen genomen uit de dingen die den Land-bouw aangaan; daar den selven ook een Boek van schreef met soodanige beeldnissen. De derde soort van een ander Keiser gevonden, bestaat uit verscheide standen van Vleugels, Schagten en Wieken; die den selfden gebruikte om van de Vogels te schrijven. De vierde bestond uit Schulpvissen en Wormtjes; dienende om van sulke saken te schrijven, gelijk het Boek van den Keiser *Chuen Kim* aanwijst. De vijfde gestalte deser Merk-letteren, bestaat uit Wortelen en Kruiden, en dienende om Brieven en gemeene Boeken te schrijven. De sesde gestalte was uit de voetsporen van Vogelen genomen; daar ook Boeken mede geschreven zijn. De sevende was uit Schildpadden genomen; de agtste uit Vogelen en Pauwen, daar Historien mede beschreven zijn. De negende was uit Kruiden, Vleugels en Bundels genomen. De tiende uit Wormen en krinkelige Krollen. De twaalfde uit Planten en Sterren. De dertiende wederom andere diemen nauwlijks t'huis brengen kan. De veertiende gestalte van Merken, beteekende Letters van Rust, Blijdschap, Wetenschap, Redenering, Duisterheid, Klaarheid, &c. De vijftiende was uit Vissen samengeset. De sestiende uit regtlijnige breede striemen verscheidelijk door malkanderen gehaald, diemen nog niet en kend. En dit is de gestalte der Letteren by de oude Chinesen: hier wat nauwkeuriger aangewesen, om dat alle die Schrijf-wijsen en Lettermakingen, binnen de enge omtrek van onse Alphabêt-steenen niet en konden ingesloten worden: en daar is ons ook hier soo heel veel niet aangelegen.

Schrijf of Letter-beelden by de Chinesen seer oud.

Voorts hebben de hedendaagse Chinesen in haar Taal seer weinig woor-

den, en die nog alle een-Syllabig : daar onder niet meer als 326. Naamwoorden zijn, en in 't geheel niet over de 1228. woorden; door 't welk ſy in groote verlegentheid van gelijk-namigheid zijn. Dog ſy hebben nu by na ontelbare Characters; ſommige tellen'er tot 60000. andere tot 80000. en eenige tot 120000. die alle geſchreven zijn in haar groot Woorden-boek datſe *Halpier*, dat is, Oceaan of *Groote Zee* noemen, (met welken naam den vermaarden Arabiſchen Woorden-boek-ſchrijver *Camus*, ſijn *Lexicon* heeft vercierd) welke na de Beeld-letters opgekomen zijn. Die nu by haar tot de hoogſte geleerdheid begeerd te komen, moet al deſe Characters of de meeſtendeel van buiten konnen : dog tot het gemeen gebruik onder de Konſtwerkers en Handelaars en andere uit de gemeene Man, zijn 8000. of 10000. genoeg. Daarom werden uit de geletterde verkoren, de gene, die de beſtuuring des Rijks waarnemen : want ſy werden niet ſonder grooten arbeid geleerd, en ſy beſteden een groot deel van haren leef-tijd om al die Characters te leeren : en 't gene wonder is, om al deſe verſcheide Letters te vormen, gebruikenſe ſlegts negen verſcheide ſtrepen. En nadien deſelve uit haar klein verſchil niet ſouden genoeg zijn tot ſoo veel duiſenden woorden, ſoo voegenſe veel Letters te gaar, uit welkers vermenging nieuwe te voorſchijn komen, die van de enkele in beteekenis verſchillen. Dog nadien haar woorden ſoo dobbelſinnig zijn, dat een woord twintig of dertig verſcheide dingen beteekend (welke dobbelſinnigheid alleen door de uitſpraak werd verbeterd, en de Chineſen van jongs af deſe Tale gewend geheel ligt, dog de Uitlanders ſeer ſwaar valt) daarom hebben de Jeſuiten die in China geſonden waren om het Geloof te verbreiden, op dat'er een makkelijker weg tot leering deſer Taal mogte gebaand werden, vijf teekens uitgevonden, met welke boven de Letters geſteld, ſy even als met Muſijk-noten, de verheffing der Toonen uitdrukken. Deſe teekenen zijn de volgende ʌ --- ᵛ v. en daar door werd aangeweſen, dat een woord by voorbeeld *ya*, met onſe Letters geſchreven ſo geteekend, verſcheidendlijk moet werden uitgeſproken en verſcheide dingen beteekend; gelijk uit de volgende voorbeelden blijkt: *yâ* God, *yă* een Muur, *yà* Uitnemende, *yȧ* Verbaaſtheid, *yᵛa* een Gans. Dus ſietmen dan hier, watmen te oordeelen heeft van dat vermaarde geſchil; namelijk of'er een Algemeene-letter tot dienſt van de gantſche Weereld ſou konnen bedagt werden? Voorwaar daar is aan de mogelijkheid deſer ſaak niet te twijffelen, dewijl we ſien dat daar Characters bedagt zijn, die ſoo veel Landen gemeen zijn, datſe Europa in grootte overtreffen; Waarom ſoude ſulks door de gantſche Weereld niet konnen geſchieden? Voſſius beveſtigd ſulks met de volgende redenen; Eerſt ſegd hy : Wy hebben teekenen van alle de woorden, verſchillende volgens de Talen. Ten tweeden; de meeſte Volken zijn eenſtemmig in de Cijffer-Letters, en in de Teekenen des Hemels, of ſchoon yder de ſelfde in ſijn eigen Tale uitſpreekt. Ten derden; Nadien de Menſchen, byſonder de jonge, welkers geheugen kragtigſt is, in korte tijd veel Talen leeren; waarom en ſouden in ſoo een tijd de Characters ook niet konnen geleerd werden, als zijnde Lees-teekenen van een gemeene Taal. Want daar ſouden geen meer Teekenen van ſaaken noodig zijn, als'er nu Teekenen van woorden in yder Tale vereiſcht werden. Daar uit die Geleerde Man beſluit, dat ongetwijffeld de Toren-bouwers te Babel, na de verdeeling der ſpraaken, indienſe een gemeene en aan allen bekende Character om te ſchrijven hadden gebruikt, malkanders meening ſeer wel ſouden hebben verſtaan. Daar bygevoegd diend, dat die Bouwers, offe ſchoon voor de

Character-Boek der Chineſen.

Al de Chineſche Characters wel te verſtaan is by hen de grootſte Geleerdheid.

Vorming der Chineſche Characters.

Moejelijk voor den Uitlander om te leeren.

Klank en uitſpraak-teekens.

Datter algemeene Letters ſouden konnen bedagt werden.

Of eenige algemeene Characters de verwerring der Talen by de Tooren-

de verwerring een gemeene Tale en algemeene Characters hebben gebruikt, malkander egter niet en hebben konnen verstaan, om datse door de ongemiddelde Godlijke invloed, soo wel de Characters als de Tale hebben vergeten; daar sommige seer aan twijffelen, alswe gesien hebben.

bouwers sou konnen beletten hebben.

Over de Letters der Mexicanen, diese gevonden hebben door de leiding der Natuur en der Reden sonder voorbeeld van andere Volken, (dewijle sy van de overige Weereld afgescheiden waren) ondersoeken sommige, of die een derde soort van Letters uitmaken, ofte datse die in d'overscheping hebben met haar gesleept. Onder al de Volken der nieuwe Weereld, waren de Mexicanen wel de Burgerlijkste; soo datse ook eenige Letters hadden om de gedagtenis der gebeurde dingen te bewaren. De Mexicaansche Tale begonde ook gewoon te werden aan andere Volken tot 1200. Mijlen, gelijk by de Europers de Latijnse, en by de Oosterse de Arabische Talen. *Purchas* heeft in sijn reisen een gantsche Mexicaansche Kronijk met desselfs verklaring; dewelke door den onder-Koning van nieuw Spaanjen gesonden was aan Karel de vijfde. Dog van de France Roovers onderschept, is 't geschrift aan Thevet gekomen, na wiens dood het gevallen is in de handen van eenen Hackluitus, van wien Purchas dat verkrijgende het selfde heeft gemeen gemaakt. Een werk segd Hornius, wel waardig dat het de lief-hebbers der oudheid insien: want daar uit werden veel dwalingen van Acosta ontdekt. Het bestaat in verscheide afbeeldingen harer Koningen, als ook hare daden en andere dingen, die waardig geoordeeld werden de Nakomelingen over te leveren: want de aankomst der Spaanjaarden, verbeeldense door een gebaard Man in een rood Kleed, daar door sy hare Wreedheid aanwijsen. De Koning Tizokik drukkense uit door een doorboorde Neus, om dat hy soo een Neus hadde. De reise van het Meir Navat, verbeeldense door seven Spelonken, met even soo veel Menschen daar uit voortkomende. Dese Beeld-teekens, offe schoon bestonden uit de afbeeldingen van verscheide Dieren, Planten en Werktuigen, gelijk te sien is by Purchas en Kircherus; egter zijnse niet als de Beeld-spraakige Letters geweest, om datse geen verborgen beteekenis hebben. Ook vertoondense geen onderscheide geluiden der Menschelijke stemme, maar de geschiedenis der saaken als een Schilderye voor yders oogen, die straks van elk sonder eenig onderwijs konnen verstaan werden: Waar uit blijkt dat dese Schilderyen geen eigendlijke Letters zijn. En dit sal dan genoeg zijn van de Oudheid der Letteren, en desselfs verscheide maaking onder de Volken. Resteerd alleen, datwe eenige van de voornaamste derselve, op het gerugt der Ouden en getuigenis van Geleerde Mannen, gaan afschetsen, op datwe onse Lezers bedenkingen, door sienelijke Beeldnissen eenigsinds ondersteunen mogen.

Watmen van de Letteren der Mexicanen moet houden.

Mexicaansche Kronijk.

Hoedanig by sommige geagt.

Van het eerste aal-oude Hebreeuwsch Alphabêt datwe u hier vertoonen, word ons door een Joodsch Erfgerugt geleerd, dat het selve onder dese gedaante aan den Aards-vader Abraham gegeven is, ter tijd dat hy Ur der Chaldeen verlatende, over den Eufrat trok, om in 't Land Canaan te gaan woonen. De Hebreen versekeren ons ook, dat de Namen der Stammen Israels aan den Oever van de Jordane, met dusdanige Letteren op seekere Gedenk-steenen ingesneden, gevonden zijn. Als dewelke aldaar ter gedagtenis harer ingang in Canaan opgeregt waren volgens Josua 4. En dat die Steenen daar waarschijnelijk lang zijn in wesen gebleven, sulks kanmen uit de voorsegging en 't oogmerk van die Steenen, buiten alle tegenspreeken afnemen uit vers 6. daar Josua dese opmer-

Alphabêt van Abraham.

Siet de volgende afbeelding.

Steenen aan de Jordane waar toe opgeregt.

merkelijke woorden ſpreekt : *Op dat dit een Teeken zy onder u lieden; wanneer uwe Kinderen morgen vragen ſullen ; Wat zijn u deſe Steenen?* Daar kon voorwaar niet klaarder geſprooken worden, om ons te doen gelooven, dat deſe H. Gedenk-teekenen ten minſten ſoo lang in eeren gehouden zijn, als de Joodſche Republijk gebloeid heeft; Ja waarſchijnelijk veel langer, voor ſo veel immers de getrouwe overlevering aanging; als ontrent welke de Joden altijd, ſelfs tot overgeloovigheid toe, zijn ſorgvuldig geweeſt. En of ſchoon van hare Schriftgeleerde daar veele grollen te mets zijn bygelapt, egter moetmen ſulks minder van die dingen gelooven, welk haar eerſten aanleg uit het geſag der H. Boeken ontleenen. En dus agten wy dan ook, dat niet alleen 't geſeide Erfgerugt der Gedenk-ſteenen, maar ook ſelfs de eigene aal-oude Schrijf-wijſe der Letteren onder hen is konnen bekend blijven. Cieraads-halve, vertoond onſe afbeelding, Abrahams overtogt over den Eufrat; van welke overgang de Iſraeliten *Hebreen* genoemd zijn, alswe in 't volgende Hooftſtuk breed genoeg toonen ſullen. De latere, en met namen de Romeinen, hebben deſe Rieviere duſdanig op hare Penningen afgebeeld; dus ſietmen nu dan hier, na de gewoone verbeelding der Rievieren en Stroomen, een ruig gebaarden Ouden Man, die Water uit een Kruik ſtort, hebbende een Oever-riet in de regter, en in de ſlinkerhand 't Roer van een Schip; neffens hem dobberd een Bootje, even als of daar door de overſcheping of bevaarbaarheid van die Rieviere, van ouwelings wierd te kennen gegeven : Want dat deſe verbeelding niet ſoo ſeer op de Togten van Trajanus en ſiet, ſchoon hy den Eufrat ſelfs ſoodanig op ſijn Penning vertoond; ſulks ſoumen daar uit mogen beſluiten, dat dien Keiſer ſelfs daar nevens op een Brug ſtaande over den Stroom gebouwd, geſien word; werdende van eenige ſijner Lijfwagten gevolgd. Dog dit behoord tot een andere beſchouwing; namelijk de bemagtiging der Landſchappen en Volken, waar van op ſijn tijd.

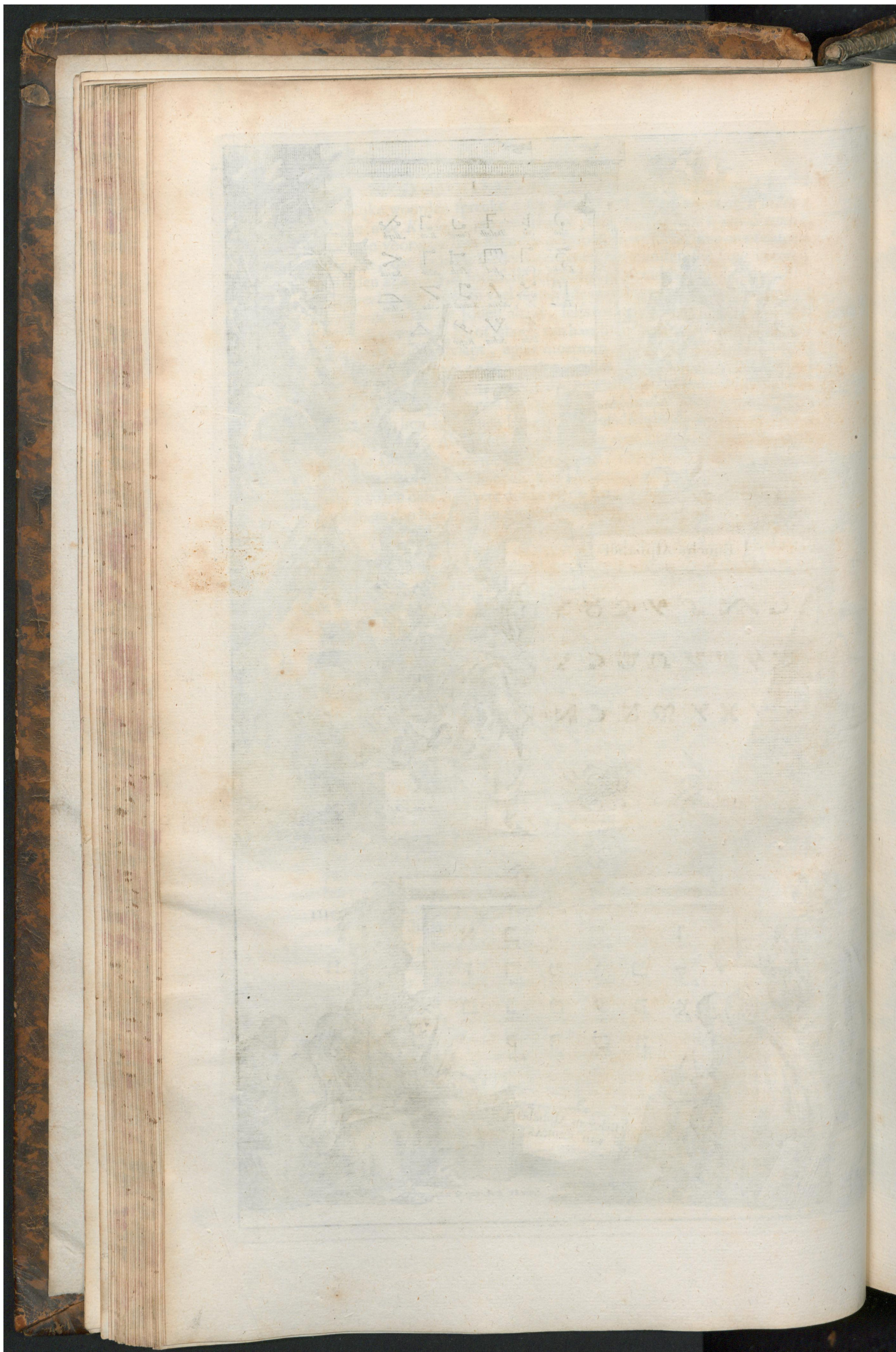
Iſraeliten van Abrahams overtogt Hebreen genoemd.

't Alphabêt van Enoch.

Het tweede Alphabêt vertoond de aal-oude Schrijf-teekens of Boekſtaven, die voor de Sondvloed by Adam en ſijne Kinderen in gebruik waren; en worden byſonderlijk Enoch toegepaſt, die van God weg genomen is volgens Gen. 5. 24. Men ſegd dat deſe Letteren uit een oud Opſchrift genomen zijn, welk te Jeruſalem geſien wierd, ten tijde dat de Chriſten Princen van Italien tegens de Mahumedanen Oorlog voerden : verſchillende alsmen ſien kan van meeſt alle de andere oude Hebreeuwſche Letteren. Dog waarom de Letteren in 't ſelve, op 't geloof van de aanbrengers, van onderen na boven beginnen; en in drie regelen, yder van negen Letteren geſien worden : voorwaar dat en hebben wy tot nog niet konnen wijs worden. De benedenſte regel begind van de regter na de ſlinkerhand, als alle de Hebreen leſen, en de middelſte of tweede regel, van de ſlinker na de regter, vlak tegens de gewoonte der Hebreen aangekant : en de derde of bovenſte, wederom van de regter na de ſlinker : ſoo dat de laatſte Letter boven en voor aan ſtaat, en de eerſte onder aan op 't end of begin aan de regterhand, volgens de leſing der Hebreen. Maar het geene ſommige in dit aal-oude A B C verwonderd, is dit, dat de ſeſde Letter van de benedenſte regel, zijnde de *Vau*, de volkomen gedaante van een Kruis heeft, en een Sweemſel toond, van de Samaritaanſche *Vau;* welkers Alphabêt wy agter 't volgende hedendaagſche Joodſche van Eſdras, vertoonen ſullen. Sommige hebben in deſe *gekruiſte Vau* een geheimenis geſogt, als of die de Kruicing des Saligmakers van verre afgeſchaduwd hadde; om dat, gelijk

Of 'er een geheim in de gekruiſte *Vau* ſteekt.

I
Vau He Daleth Gimel Beth Aleph
Lamed Caph Jod Teth Heth Sajin
Tzade Pe Hajin Samech Nun Mem
Thau Schin Resch Koph
Abrahams Alphabêt
Jos. 24.3.
II
Enochs Alphabêt
Gen. 5. 24.
III
א ב ג ד ה ו
Vau He Daleth Gimel Beth Aleph
ז ח ט י כ ל
Lamed Caph Jod Teth Heth Sajin
מ נ ס ע פ צ
Tzade Pe Hajin Samech Nun Mem
ק ר ש ת
Thau Schin Resch Koph
Hebreeus Alphabêt van EZDRAS
Esdre IV. Boek. Cap. 14. v. 24

lijk dese Letter de sesde in Orden van 't ABC is; Christus alsoo ook op den sesden dag der weeke, namelijk op den Vrydag geleden en ter sesder uure van den dag den Geest gegeven heeft, volgens Luc 23. 44,46. 't geen ons geheel onseker of ten minsten vry ver gesogt schijnd. Men meend dat dese Letteren de oudste en eerste der Weereld zijn, en dat Adam en Enoch dese gebruikt hebben, om veele dingen, d'opkomst der eerste Weereld raakende, aan te teekenen. Gelijk ook de oudste Joodsche Meesters ons willen wijs maaken, dat *Seth* Adams Soon, alle de dingen die van de Schepping en de Hemels-loop en andere Wetenschapen voor de Nakomelingen dienstig te weten waren, op die twee vermaarde Steene Kolommen, daar Josephus van gedenkt, met dusdanigen maaksel van Letteren uitgehouwen heeft; ten einde door een Watervloed ofte ander ongemak niet en soude te loir gaan, dat gene datse tot nu toe malkander in 't Stamhuis van Adam, van hand tot hand overgeleverd hadden. Want de Joodsche Rabbinen, insonderheid die door de Cabaalsche Leeringen wel meenen onderwesen te zijn, seggen voor vast; dat Adam met een volkomene kennis der Schepping geschapen is, en dat hy die aan sijne Kinderen gestadig, eerst by monde, daar na by geschrifte heeft voortgeplant. Want sy seggen andersinds niet wel te konnen begrijpen, hoe de kennis van de Sterre-loop, die ten tijde Abrahams op 't hoogste by de Chaldeen bloeide, in de tijd van drie honderd Jaren, die na de Sondvloed tot op Abraham verloopen zijn, soo sterk sou doorgebrooken zijn, by aldien de Wetenschappen van Seth en Enoch en mogelijk andere, op soodanige Steenen uitgehouwen, niet en waren behouden gebleven; dewijl tot de nette kundschap van die dingen, en veel eeuwige waarneming van den loop des Hemels noodig schijnd. Dit zijn hare gedagten daar ontrent. En wy hebben te vooren ook nog yets over Noachs Schriften, uit den Brief van Judas, die van Enochs Prophetie gewaagd, aangemerkt. Ook mogen we hier in 't voorbygaan aan seker geschreven Boek van Enoch gedenken, dat by de Ethiopers in seer groote waarde en als voor een Goddelijk Schrift gehouden werd.

Sterre-konst ten tijde van Abraham seer doorgebroken.

De derde Letter-steen vertoond het Alphabêt, datmen hedendaags, Hebreeuwsch noemd; en in welke wy ook de Bybel van de Joden ontfangen hebben. Wy noemen deselve ook 't Alphabêt van Esdras; om dat dien vermaarden Schriftgeleerde, de Bybel-schriften volgens 't gemeen gevoelen, na de Babylonische gevangenschap, onder 't Opsigt der Oudsten Israels, onder welk ook eenige Propheten waren, met soodanige Letteren (diemen Chaldeesche, Assyrische of Babylonische noemd) afgeschreven heeft; zijnde te vooren met sulken Letter geschreven, alsmen tans gewoon is Samaritaansche of oude Hebreeuwsche te noemen; nadien dese d'oude Letteren, selfs na de wederkeering uit Babel, behouden hebben; gelijk wy hier boven hebben geseid, en op sijn plaats de reden daar van sal aangewesen worden. Datwe nu by onse Lettersteen, eenige schrijvende Beelden vertoonen; voorwaar dat heeft geen ander insigt, als om den Lezer te doen gedenken aan de seldsame Historie, diemen in 't vierde Boek Esdræ aan 't 14. Kapittel leest: daar hem belast worden vijf Mannen die ras in 't schrijven waren, te verkiesen, om de verbrande Wet wederom van nieuws aan t'saam te brengen; dien hy dan ook volgens die vertelling in veertig dagen van buiten voorsey. Dog is dat verhaal neffens veele andere dingen die in dat Boek voor-komen, van de Regtsinnige Kerk om veel reden voor Apocryf

Hedendaags Hebreeuwsch Alphabêt met Chaldeesche Letteren.

De Historie van Esd as uit het vierde Boek cap. 14.

ver-

verklaard geworden; gelijk wy in 't vervolg ruim genoeg aanhalen, en wederleggen sullen; als zijnde t'eenemaal aangekant tegens 't gene wy in de Canonijke Boeken, van Esdras en Nehemias lesen. En wie sal ons wijs maaken dat alle de Copyen van de H. Schriften, zijn te soek geweest, daar de Joden de gewoonte hadden van in alle Synagogen afschriften te hebben, en die te lesen, na het voorbeeld van Nehemias, die sulks in den Voorhof op eenen Houten-stoel gedaan heeft; en dat ook alle de Koningen en Vorsten, soo dra sy aan de Regeering quamen, 't Wet-boek moesten afschrijven, volgens Deut. 17. 18. alswe elders breeder hebben geleerd. Wy sullen aanstonds ook het oude Chaldeesche Alphabêt beschouwen, hoedanig dat van Esdras wel deselve benaming kan dragen; dog daar van men de Letteren seer veel sal sien verschillen: 't Geenmen de verwarring en verstroying der Volken dankwijten moet; want daar door sietmen ook de hedendaagse Chaldeesche of Assyrische Letteren, van de Oude eenigsinds afgewisseld.

Strijd tegen de Canonijke Boeken.

De vierde soort van Boek-staven, noemen wy met groote waarschijnelijkheid de Samaritaansche of oude Hebreeuwsche Letteren, met hoedanige men geloofd dat de H. Boeken van ouds, tot na de Babylonische gevangenschap, in de Hebreeuwsche Taal geschreven zijn geweest. En welke Esdras, alswe geseid hebben, op 't gesag des Joodschen Kerkenraads, in Assyrische of Chaldeesche veranderd heeft; blijvende egter deselve Hebreeuwsche Taal; even alsmen hedensdaags Hoogduitsche of Latijnsche Boeken met Hebreeuwsche Letteren by de Joden vind. Dog om wat reden Esdras sulks heeft gedaan, daar ongetwijffeld nog van de oude afschriften voor handen waren, dat sullen wy in een ander Hooft-stuk afdoen. Daar wy dan ook uit de Opschriften van de oude Sikelen der Hebreen, sullen toonen, dat dese Letteren, die enkel Samaritaansch zijn, de oudste en oorspronkelijke Letteren der Hebreen zijn, in welke sweem van Letteren de Samaritanen, die de vijf Boeken Mosis, en een groot gedeelte der andere H. Boeken, voor Goddelijke Schriften aannamen, altijd onveranderd hebben bewaard: Want de Letteren op de geseide Sikelen, komen nog met de hedendaagsche Samaritaansche Letteren tamelijk over een. En daar zijn nu nog Joden in Syrien die Samaritanen genoemd worden, welke dusdanige Letteren gebruiken. Het is uit de H. Schrift bekend, dat de Joden van ouds een onversetlijken haat tegen de Samaritanen, van wegens de Gods-dienst hebben gehad, en geen gemeenschap met hun wilden houden, volgens Johan. 4. 9. Want sy en waren de meeste niet van 't Egte Israelitische Bed, maar een ras van Volk dat de Koning van Syrien uit de Chutteers, Babyloniers, Chamateers, en uit schuim van allerlei Land-aard saam geraapt, en na Samarien tot Volk-plantingen gesonden had, na dat de Israeliten, die van de Joden afgevallen waren, in verscheide plaatsen, als Ballingen om-sworven, en veelderhande Afgoderyen invoerden, volgens 2 Reg. 17. Welken haat nog te bet aangroeide, doe Sanaballat op den Berg Gerazim, die de hoogste van Samaria was, een Tempel hadde gebouwd, op dat sijn Schoon-soon Manasses, die den waren Altaar te Jerusalem ontseid was, daar sou Hoogen-priester zijn. Uit desen hoofde hebben de Joden, de Samaritanen doorgaans met veele lasteringen beklad, en grouwlijke dingen op hare reekening geset, daarse waarlijk geen schuld toe en hadden: Ja het ging ten tijde van de Saligmaaker nog soo grof, dat het by na de hoogste veragting was ymand een Samaritaan te noemen: Dus seiden de Schriftgeleerde, selfs om een beuseling

Samaritaansch of oud Hebreeuwsch Alphabêt.

Waarom Esdras de oude Hebreeuwse Letteren in Chaldesche veranderd heeft.

Ouden haat der Joden tegen de Samaritanen.

De naam Samaritaan tot een laster en

IV

Samaritaanse Hooft-letteren

He · Dalet · Gimel · Beth · Aleph

Mem · Lamed · Jod · Heth · Vau

Thau · Shin · Tzade · Hajin · Nun

Gemeene Samaritaanse Schryf-letteren.

t · ch · z · v · h · d · g · b · a

tz · p · ngh · s · n · m · l · c · i

th · sch · r · qk

Samaritaans Alphabêt.

Salomons Alphabêt.

V

Vau. · He. · Daleth. · Gimel. · Beth. · Aleph.

Lamed. · Caph. · Jod. · Teth. · Heth. · Sajin.

Tzade. · Pe. · Hajin. · Samech. · Nun. · Mem.

Thau. · Schin. · Resch. · Koph.

I. Kon. 7. 15.

VI

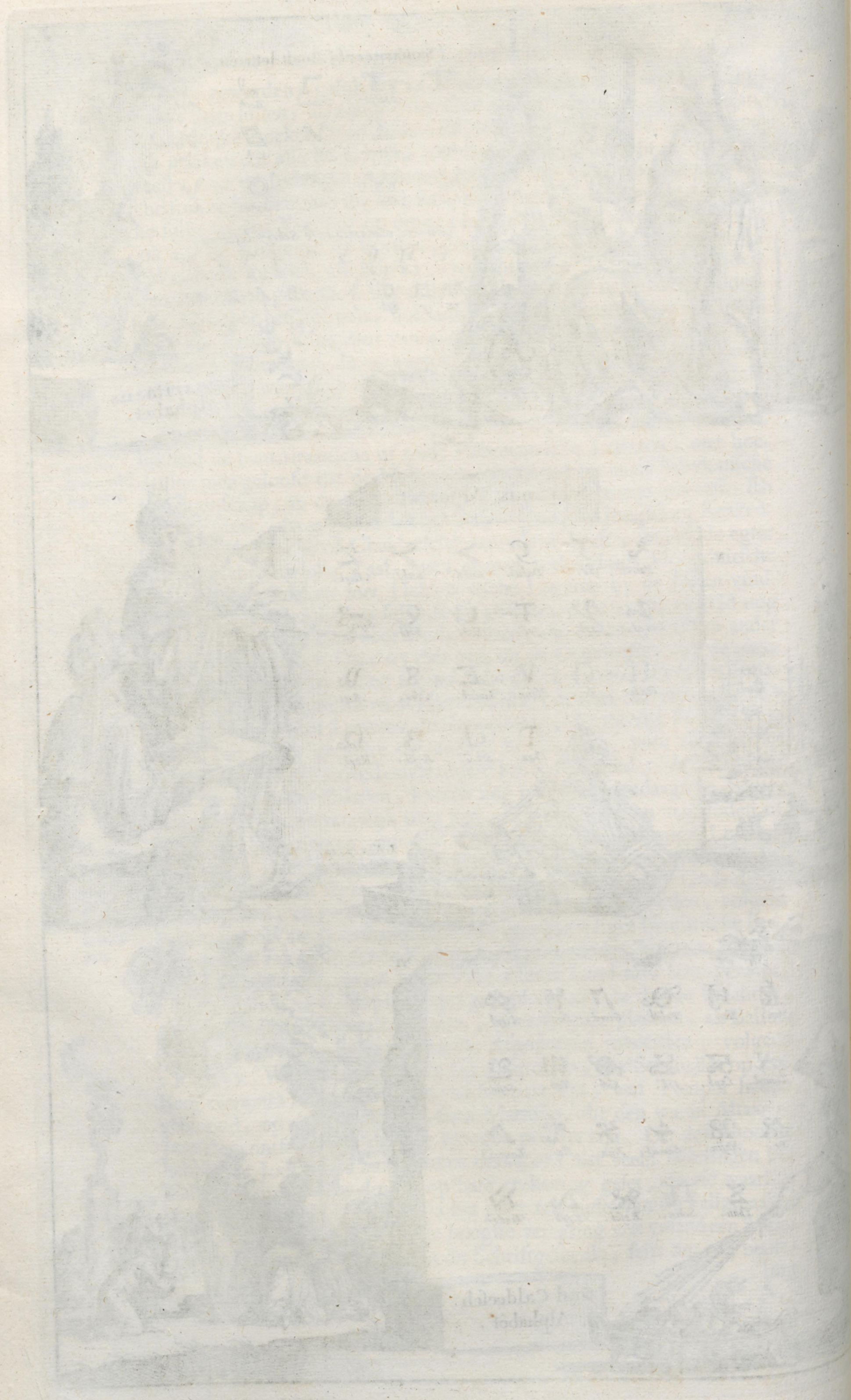
Vau. · He. · Daleth. · Gimel. · Beth. · Aleph.

Lamed. · Caph. · Jod. · Teth. · Heth. · Sajin.

Pe. · Hajin. · Samech. · Nun. · Mem. · Lamed.

Thau. · Schin. · Resch. · Koph. · Tzade.

Oud Caldeesch Alphabêt.

ling tegen de Saligmaaker by Johannes op 't 8. Kapittel : *En seggen wy niet wel dat gy een Samaritaan zijd en den Duivel hebt?* Siet ook hier ter sne de onderhandeling van Jesus met de Samaritaansche Vrouwe, die met de Messias twiste over 't regt der aanbidding, namelijk ofmen sulks moeste doen op desen Berg ofte te Jerusalem. Dog of Esdras na de wederkomste uit Babel, uit die selve af-keerigheid, de Heilige Bybel-schriften, met Assyrische of Chaldeesche Letteren verschreven heeft, op dat de wedergekeerde Joden niets met de Samaritanen gemeens souden hebben, dewijl sy door d'ingevoerde Afgoderyen dapper besmet waren, dat blijft ons seer bedenklijk. En alhoewel wy hier over nog eenige andere en waarschijnelijker reden sullen bybrengen, egter ontbrekender geen Geleerde Mannen die dat gevoelen omhelsen; ondersteund wordende uit het 17. Kapittel van 't tweede Boek der Koningen hier boven aangepresen : en gelijk daar ter plaats een soort van gemengde Gods-dienst onder de Samaritanen voorkomd, soo sal den Lezer wel doen de geseide Historie aandagtelijk te overwegen. Voorwaar de Joden zijn ontrent de verandering der Letteren niet al te eenig : Want sommige seggen dat de Goddelijke Wet aan Israel met Hebreeusche Letters in de Heilige Taal (soo genoemd, om datse Adam van God ingestort is) overgegeven is : welke Wet ten tijde van Esdras veranderd is, in de Arameesche Taal met Assyrische Letteren geschreven; na *Aram*, Sems vijfde Soon den oorsprong der Syriers, alsoo genoemd, Gen. 10. 22. Dog naderhand meenense, hebben de Schriftgeleerde, behoudende de Assyrische Letteren, deselve wederom in de Heilige of oorspronkelijke Hebreeuwsche Tale afgeschreven, latende de Arameesche Taal voor 't gemeene Volk; waar over Rabbi Hista, haar schandelijk brandmerkt, als hy van haar segd: *Datse wel eenige Eerbied schenen voor den waren God te hebben, maar neffens dien ook tot de Afgoden liepen.* Dit segd dien Jode, en het sou ons wonder doen, soo hy ons hier door de Samaritanen niet en wou afschilderen, daar wy soo even by na 't selfde van geseid hebben. Andere Rabbinen loochenen dit; en meenen dat de oorspronkelijke Wet met de hedendaagsche Hebreeuwsche Letteren geschreven is, welke Letteren wel voor een tijd wat verandering zijn onderworpen geweest, namelijk in den afval der tien Stammen en andere onheilen die de Joodsche Republijk getroffen hebben; dog dat naderhand, wanneer het Jodendom ter deeg over sijn misdaad gelouterd en gestraft was, de Heilige Boeken wederom door hulp van Goddelijke Mannen, in haar eigen oude Letteren en voorige suiverheid der Taal gebragt zijn; en dat het die selve zijn, die Joden en Christenen tans besitten. Dit wil Rabbi Simeon Ben-Eleazar geensinds toestaan, maar beweerd uit al sijn magt, dat de Heilige Boeken, nog in Taal nog in Letter eenige afwisseling of verandering ondergaan hebben; maar datse van ouds her tot nu toe door alle tijden een en deselve zijn geweest : dog van dit gevoelen hebben wy nu alreeds het tegendeel getoond, en de rest onser reden, diewe een andere plaats ingeruimd hebben, sal dat ook verder konnen onderschragen.

Scheld-woord by de Joden gebruikt.

Of Esdras uit af-keerigheid tegen de Samaritanen de Letteren der H. Schrift veranderd heeft.

Oneenigheid der Joodsche Meesters ontrent de verandering der Letteren.

Voor 't vijfde Letter-staal, vertoonen wy hier seeker Hebreeuwsch Alphabêt, dat Theseus Ambrosius, den Koning Salomon als een eigen Letter wil toegepast hebben; waar van hy nog een tweede bybrengd, dog soodanig van malkanderen verscheiden, dat d'een om d'ander ons doet gelooven datse beide versierd zijn : waarom wy die dan ook geen meerder agting hebben toegedragen, als om cieraads halve met een derselve, onse vertoog-schets te vervullen. Gemelden Autheur segd ook niet

't Alphabêt van Salomon.

niet uit wat blijk of glimp men dese Letteren, den naam van Salomons Alphabêt geven kan: dus en gelooven wy niet dat Salomon meer een eigen afgescheiden Hebreeuwsch Alphabêt voor hem selven heeft gehad, als wy die Letteren aannemen, welke Apollonius Theaneus toegeschreven worden, en welkmen by Duretus op 't 132. blad verbeeld siet. Voorwaar het schijnd ons toe, dat gelijkmen wonderlijke Mirakelen, en mogelijk ook Toveryen, van gemelden Theaneus verteld; de versierders van die vertellingen hem mogelijk ook daar toe een bysondere Schrijfletter (als of daar yets verborgens in opgesloten lag) hebben aangeplakt; en alsoo kan het ook door een valsch Erfgerugt van de Wijse Salomon voortgespat zijn, datmen hem heeft nagegeven, dat hy verscheiden heimelijke Konsten en besweeringen by hem hadde, die niemand dan hem gemeen waren: en dus pasten dan soodanigen ook een Schrift dat niemand dan hem bekend was. Welke voddige gedagten, veel min de bevestiging van sulke leugenen, wy in spijt van Josephus, hy zy soo veel geagt als hy kan, van dien schoonen Tempel-bouwer geensinds willen voort geseid hebben. Voorwaar de Koning Salomon is volgens de Wet Deut. 17. vers 18. wel verpligt geweest een dobbel afschrift van de Goddelijke Wet te schrijven so haast hy de Kroon en 't bestuur des Volks aanvaarde; dog daar toe en hadde hy geen andere Letteren van noode dan die, met welke de Wet Gods alreede geschreven was, en hy alleen te Copyeeren hadde.

Dat Salomon een eigen Alphabêt van 't gemeene afwijkende gehad heeft is niet waarschijnelijk.

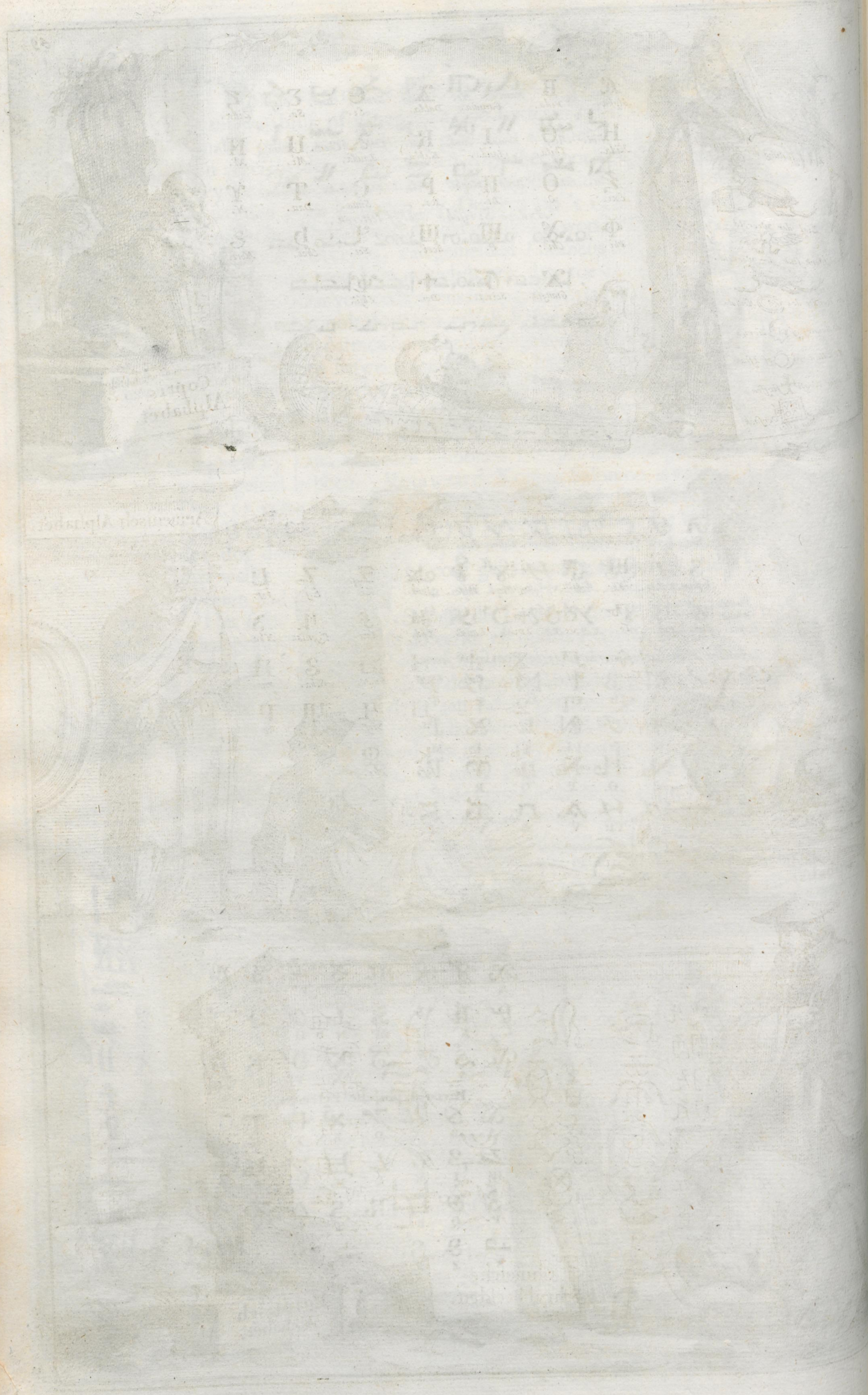
Het sesde Alphabêt vertoond de Letteren der oude Chaldeen; van wien geloofd word datse de eerste en oudste Letteren hebben. Welke Letteren ook de Oude Vaders schijnen gehad te hebben, dewijl sy uit dat Land herkomstig waren, als uit de roeping Abrahams genoegsaam openbaar is. Men geloofd ook datse aan Adam gegeven zijn, en datse tot aan de verwerringe van Babel ongeschonden bewaard zijn, als wanneer de eenige Taal soo men meend, in meer dan tseventig verscheide spraaken geschift wierd, alhoewel de oude Hebreeuwsche Taal en Letteren by de Heilige Linie, onder wien de regte Gods-dienst altijd huisveste, bewaard schijnd, tot na de Babylonische gevangenschap: ten zy dan datse, als eenige meenen, ook vervallen zijnde ten tijde van Moses als God de Wet op Sinai gaf, weder op een nieuw hersteld is. Andere meenen dat de Wet aan Moses gegeven en beschreven is in die selve Taal, die de Israeliten in Egipten altijd hebben behouden; 't gene het waarschijnelijkste is. En hoe de regte Hebreeuwsche Taal suiver is konnen bewaard worden ter tijd dat'er veel vermenging in de spraken en Letteren op quamen, dat hebben wy op een ander genoeg betoogd. Belangende de Gods-dienstige oeffening diemen in onse Print-verbeelding aangewesen siet, die raakt alleen d'aanbidding der Vuurs ter eeren van de Sonne; voornamelijk by de Chaldeen van ouds aangebeden; alswe onder de verhandeling der Afgoden, door veelerlei waarnemingen die fraai en nut te weten zijn, sullen ontwaar werden.

Chaldeesch Alphabêt.

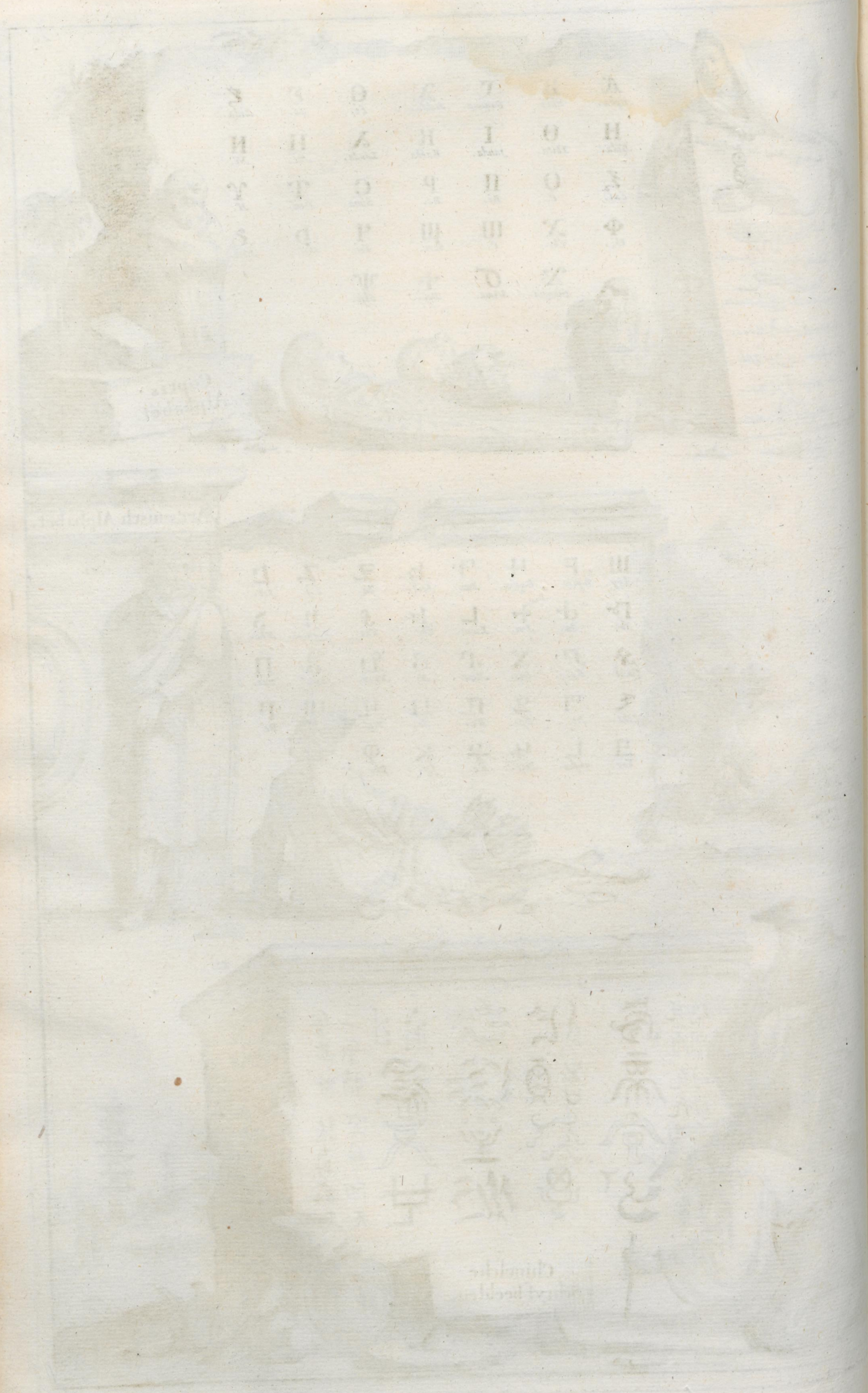
De sevende Vertoog-schets, schilderd ons de Letteren af die wy gemeenelijk Syrische noemen; een Taal die met het Hebreeuwsch en Chaldeesch seer groote gemeenschap reekend, en ook van de regter na de slinker zijde geschreven word. Gy siet hier twee verscheide Alphabêtten, de eerste vertoond groote of Kapitale Letteren, de tweede, de kleine of gemeene loopende Letter, soo alsmen met die gewoon was de Boeken te schrijven. 't Geen bysonder over dit Alphabêt moet aangemerkt worden is dit, dat de Kinderen in 't leeren van 't selve A B C ge-

Syrisch Alphabêt.

Wau. He. Dolath. Gomal. Beth. Olaph.
Nun. Mim. Lomad. Coph. Jud. Teth. Cheth. Zain.
Tau. Schin. Resch. Koph. Tsode. Pe. Ae. Semchat.
Andere Syrische Schryf-letteren.
DEAE SYRIAE SACR
VOTO SUSCEPTO PRO
SALUTE
VII
Syrisch Alphabét.
VIII
Aluz. Bem. Cem. Dimi. Ethimi. Fetim. Gith. Huth.
Jothim. Kauum. Lathim. Momi. Nichoim. Oliph. Phisai. Quenu.
Rophi. Sith. Toth. Yr. Xith. Xith. Yn. Ziph. Ziph.
Andere Phenicische letteren diemen Jonische noemd.
A B C D E F
G H I K L M
N O P Q R S
T TS V X Y Z.
Phenicisch Alphabét.
IX
A B C D E F G H
I K L M N O P Q
R S T V X Y Z TH.
Hieroglyphische Letteren.
A B C D E F G
H I K L M N O
P Q R S T V X
Y Z Z.
Egiptisch Alphabét.

X
Samenstalling der Beeldspraak
Ziel der Weereld
't Werk-stuk der Weereld
de Rondte des Hemels
de Sonne, of Horus
de Maan, of Isis
de vier Hooft stoffen
de Liefde, of Oorsaak van alles
Alpha. Vida. Gamma. Dalda. Ei. So. Zida.
Hida. Thita. Janda. Kabba. Lauda. Mi. Ni.
Exi. O. Bi. Ro. Sima. Dau. H.
Phi. Chi. O. Scei. Fei. Chei. Hori.
Giangia. Scima. Dei. Ebsi.
Coptis Alphabêt.
Armenisch Alphabêt.
XI
Ayp. B.pion G.quin. Dta. Jech. Za. E.j. Jet.
To. Ge. Im. Luan. Che. Tza. Q.gnian. Xho.
Isa.th Gai. Gie. Mim. Hi. Nu.N. Scha. Vua.
Ccha. Be. Gg. Ra. So. Viof. Re
Iso. un.fun. Piur. Ke. Jef. Phe.
XII
Chinesche Schryf-beelden.

gemeenlijk een ʃin-rijk woord, beginnende met een Letter van 't A B C, te gelijk met de Letteren ingeʃcherpt wierden; welke woorden ʃaamen gevoegd, ʃeeker Formulier of Voorʃchrift van een Gods-dienʃtig Gebed uitmaakten. Als by voorbeeld, A. Olaph, *Aloho* God. B. Beth, *Baruio* Schepper. G. Gomal, *Gaboro* Almagtig, en ʃoo voorts met de reʃt. En gelijk Syrien een groot en wijdʃtrekkend Land is geweeʃt, dat nu ruim dan met eenige by-naming dikwils enger by de Schrijvers genomen word, ʃoo is 't geen wonder dat'er verʃcheide Syriʃche Letteren gevonden worden.

Men ʃiet nog twee andere Alphabêten, onder den ʃelven naam by ʃommige bekend; dog om datʃe van de ʃlinker na de regterhand geʃchikt ʃtaan, ʃoo ʃchijnenʃe veel eer Pheniʃiʃche Letteren te zijn, die volgens de Griekʃe en Latijnʃche rang ʃoo na malkander volgen. Gelijkwe ook alreeds hier vooren hebben getoond, dat Cadmus de Letteren waarʃchijnelijk uit Phenicien tot de Grieken heeft overgebragt. Waarom wy alleen het voornaamʃte van die twee, hier in de agtʃte Vertoog-ʃchets aanwijʃen.

Pheniʃiʃch Alphabêt.

't Geen daar aan volgd, vertoond niet alleen 't Egiptiʃche Alphabêt met welkmen Brieven, Boeken en de gemeene ʃaaken plagt te ʃchrijven, maar ook d'aanwijʃing der Beeld-ʃpraakige Letteren, die in Figuren van Havikken, Slangen, Torren en andere Dieren beʃtaande, op de Grafnaalden, Mummien, en onder de voetʃtallen der quaad-afweerende Afgoden-beelden en Sphingen plagten geʃchreven te worden, ontbreekter niet. En gelijk deʃe laatʃte meeʃt alleen by de Prieʃters tot de geheime dingen der Gods-dienʃt gebruikt wierden, ʃoo hebben wy hier vooren genoeg daar van tot een ʃtaal van deʃe ondoorgrondelijke waan-wijsheid der Egiptenaren bygebragt. Het daar aan volgende Alphabêt, behoord ook tot de Schrijf-letteren der Egiptenaren, maar ʃoo eenige willen van een ouder ʃoort, gemeenlijk Coptis of oud Egiptiʃch, na ʃeekere Stad Coptus alʃoo genoemd: Hebbende XXXII. of XXXIII. Letteren, daar 't voorige alleen vier-en-twintig heeft; dog watmen van beider oudheid moet houden, hebbenwe alreede hier vooren gehoord.

Egiptiʃch Alphabêt.

In de elfde Vertoog-ʃchets ʃiet gy een Armeniʃch Alphabêt na de gemeene Schrijf-wijʃe afgeʃchetʃt. Daar is by Duretus nog een ander met Capitalen of groote Hooft-letteren te ʃien, dat getrokken is uit een oud Gevel-ʃpits, van 't Kaʃteel te *Curchò*, dat wel in veelen van dit verʃcheeld, dog de ʃweming der Letteren konnen egter twijffelagtig van d'een tot d'ander overgebragt worden.

Armeniʃch Alphabêt.

Uit de Chineʃche Letteren, of liever Lees-teekenen, kanmen geen wel voegʃaam A B C vormen, gemerkt die alleen teekens uit verʃcheide ʃaamgeʃette ʃtreepkens hebben, en dus van meeʃt alle Talen verʃchillen; waarom wy u hier ʃlegts eenige weinige proefjes geven, om van de reʃt diemen tot 100000. teld, te konnen oordeelen. De andere maniere van ʃchrijven die gy daar neffens ʃiet, beʃtaat in Beeld-letteren die van verʃcheide figuren der Schepʃelen ontleend zijn; dog daar in egter van de Egiptiʃche Beeld-letteren verʃchillende, datʃe alleen de enkele ʃaaken uitdrukken, daar de andere verborge Raadʃelen behelʃen; beide hier vooren net genoeg tot ons oogmerk uitgepluiʃt: gelijk het bygevoegd Beeld-werk, hier ook nergens toe en diend, als om u de Schrijf-wijʃe der Chineʃen (die met duʃdanigen handgreep de Penceel vatten om haare Lees-teekens te haalen) daar door op het gevoegelijkʃte af te maalen.

Chineʃche Lees-teekenen.

In de volgende Vertoog-ʃchets konnenwe klaar genoeg de Letter-beeldniʃʃen der Egiptenaren ontwaar worden, ʃoo alsmen voorgeefd dat de

Eerste Letteren van Mercurius Trisme-gistus.

selve in de eerste Eeuwen, van TAUTUS of *Taautos* gemeenlijk *Mercurius Trismegistus* genoemd, uit de deelen van Dieren en voornamelijk uit die van den Vogel IBIS gevonden, en by de Egiptenaren ingesteld zijn. En siet daar, wy sullen deselve volgens haar bygestelde Tal-letteren, ordentlijk gaan verklaaren; de Letteren van 't Grieks A B C. daar nevens voegende, om de sweem deser Sinnebeeldige Letteren daar in overgebleven te sien. Gelijk ook eenige willen dat de Grieken hunne Letteren van de Egiptenaren hebben ontleend. Dog dat dit niet van de hedendaagsche of latere Egiptische kan zijn, is vooren nu al bewesen. Waarom wy houden dat dese Sin-beeldige figuuren, veel eer alleen in de Hieroglijphische of Beeld-spraakige Letteren der Egiptenaren, met veelerlei byvoegingen voort geplant zijn; en dat de rest, raakende de vorm der Griekse Letteren, uit een toevallig sweemsel, of een laater uitslag der saaken tot malkander schijnende te passen, enkel versierd is. Kircherus die met dusdanige dingen na te vorsschen seer gesweet heeft, segd dat de eerste Letter namelijk de *Alpha* gevonden is, uit de wijd-openstaande beenen van den Egiptischen Serpent-Eter IBIS, die sijnen langen bek tusschen deselve door steekt: gelijk u 't eerste beeld vertoond. In welke begin-letteren meer andere der volgende schuilen, en daar ook ligtelijk uit voortkomen: waarom dit Sin-teeken of Letter-beeld, seer volkomen en veel geagt; Ja de *Hieralpha* of Heilige A. genoemd wierd: waar van de figuur uit drie takken saamgeset, veelsinds in de Afgodische Omgangen en Feesten der Egiptenaren voor aan gedragen wierd. Gelijkmen ook onder de bewaarde Oudheden eenige Afgodische Pronk-beelden der Egiptenaren siet, welke dese *Hieralpha* of Heilige Letter A. in de hand dragen; waar van u in onse Vertoog-schets een staal getoond word. En gelijk onder de volgende Sin-teekenen, het agtste sal gesien worden in de gedaante van een Ossen-hoofd; afschaduwende in sijn Beeld-schim de Grieksche Ω. *Omega*, welkers Beeld-sprage Sin-beduiding de saamen-voeging van Son en Maan by de Egiptenaars te kennen gaf; alsoo hebben sommige hier over in bedenken genomen, of in de Openbaringe niet op de af-komste der Griekse A en Ω, ten aansien der Sin-beteekenende beeldnis gespeeld word, wanneer de Saligmaker soodanig van hem selven sprekende werd ingevoerd, seggende: *Ik ben de Alpha en de Omega;* 't selve drywerf, in 't gemelde Boek herhalende, even als of hy daar wilde betuigen, dat hy was de *Hieralpha*, de Heilige A. of beginsel van 't woord des Levens, en de *Omega*, de Sonne of Ligt der Weereld, die onder de laatste dagen in de donkerheid der ondermaansche Weereld welk in de duisternis zat, sijn ligt doen schijnen heeft; gelijk Johannes soo spreekt, in den aanvang van sijn Euangelium. Wy voor ons deel meenen, dat schoon wy elk de vryheid gunnen dit verder na te vorschen, onse Uitleggers genoeg doen, alsse dese spreek-wijse passen op het Grieksche A B C. waar van de geseide Letteren *het Begin en het Einde* zijn; gelijk in de Text uitdrukkelijk door dese woorden, *de eerste en de laatste*, schijnd verklaard te worden: vergelijkt cap. 1. 8. &c. met cap. 22. 13. Voorts beteekende dit eerste Sin-teeken by de Egiptenaars soo veel als *Goeden Engel*, zijnde saamgeset uit de Begin-letteren A. *Alpha* en Δ. *Delta* of D. Want wanneermen de Grieksche Δ te weerzijden na onder verlengd, so komd'er sekerlijk een A. *Alpha* uit; en bevat alsoo Een-letterig in haar selven A. *Alpha* en Δ. *Delta*: En word dese Beeld-sprakige Letter of *Hieralpha*, by na in alle Egiptische Opschriften en voornamelijk op de Graf-naalden en andere Steene gevaartens gevonden. Gelijkmen met de Barberijnsche, Lateranensche, Flaminische en andere *Obeliscen* betuigen kan.

Wat van dese Sin-teekenen en Letter-sweem te houden zy.

I. Sin-teeken der Letter A.

Hieralpha of Heilige A. waar van so genoemd.

Bedenking of Apoc. 1: 8. en cap. 21: 6. 22: 13. op dese Alpha gespeeld word.

Hoe de A. uit de verlengde Δ. gebooren word.

Het

I.

I. A. VII. X. XIII. Φ. XVII. P. ro.

II. Γ. VIII. Σ Ω. XIV. M.

III. Δ. IX. Σ σ. XV. Ξ. XVIII. O Σ.

IV. Υ. X. B.Bau. XVI. N. XIX. Thau.

V. O. XI. Z.

VI. Λ. XII. Θ. Thita.

Ik ben de ALPHA en de OMEGA apoc. I.

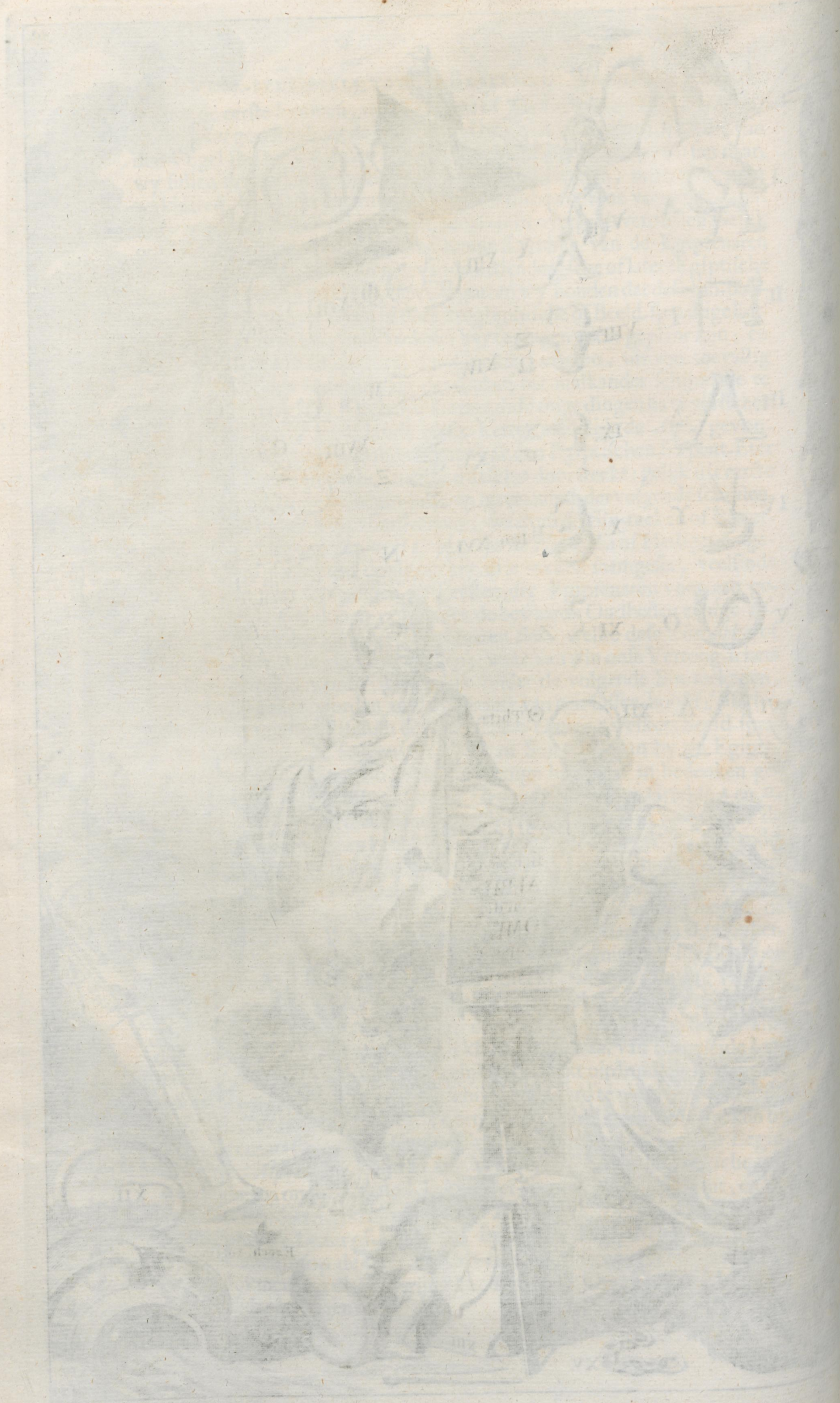
Ezech. 20:39.

XII.

XIII.

XV.

XIV

Het tweede Sin-teeken, noemen de Egiptenaars in haar Taal GAMAT, een *Winkel-haak*, of *Regel-maat*, en drukt met sijn figuur eigentlijk de Griekse Γ. *Gamma* of G. uit. Beduidende in de Beeld-spraak der Egiptenaren niet anders dan de goede ledenstemming aller dingen en deelen tot het Heel-al. Waarom men ook dit Sin-teeken doorgaans in de hand van den Afgod HORUS, als de bestuurder der gevoelige dingen verbeeld siet; dewijl hy ook voor de Sonne gehouden is. Want even gelijk men door een Winkel-haak of Maat-rye alle deelen eenes gebouws, verstandelijk en evenredig tot sijn geheel beslag reguleerd; alsoo schikt, en bedisseld ook de Geest van 't Geheel-al, 't getimmerde der Groeyige dingen na een regte Maat en gewigt. Het derde Sin-teeken, word op 't Egiptisch *Goeden Akker* genoemd, na sekere Landstreek of gedeelte van Egipten, *Delta* geheeten; om dat het een der gesondste en vrugtbaarste Gewesten voor de Inwoonderen des Land is: zijnde ontdekt, soose waanen, uit de voetspeuren van den Ibis-Vogel, die daar overal huisvest. En overmids den overvloed van alle die goederen van een eenigen Opperften Magthebber in die beneden deelen uitgestort worden, daarom agtmen datse die weldaad niet qualijk door een spits-opgaande Letter, die uit de wijd van een geschaarde beenen van den Vogel Ibis genomen zijn, hebben uitgedrukt; gelijk we in de derde Beeldnis konnen assien.

II. Sin-teeken.

Winkel-haak of Maat-rye ook hoedanigen Sin-teeken in de hand van Horus.

En hoe op de Son gepast.

III. Sin-teeken.

En desselfs beduiding.

Uit het vierde Sin-teeken sienwe, hoe de Serpent-eter IBIS door de opening des Beks, die de Egiptenaars een werktuig des Passers noemden, gelegentheid verleend heeft, om de Letter Y te vinden: als met welk Sin-teeken sy de voortkoming der benedenste dingen tot de bovenste welvoegsaam betoonden; namelijk gelijk uit een Passer de omtrek uit desselfs middelpunt voortkomt. Want nadien de Oude neerstig schijnen geweest te zijn om de doeningen der Dieren nauwkeurig waar te nemen, soo hebbense t'eeniger tijd afgesien dat dese Ibis-vogel, het eene gedeelte des Beks in 't Zand vast hegtende, met het andere, de trek van een kring beschreef. Waar uit dan sonder eenige wonderdaad of bysondere schranderheid, het werktuig des Passers, en door sulk een beweegdaad, den omtrek evenwijdig des middel-punts gefatsoeneerd, waarschijnelijk gevonden is. De Egiptenaars noemen het vijfde Sin-teeken met een woord, dat soo veel, als *Heer van de ronde der Aarde* beteekend. En is grootdeels gelijk aan de Griekse o. diemen *Micron*, of de kleine o. noemd: dewijl de geseide Vogel nu en dan den hals soodanig houd of draagd, dat hy een kring daar mede schijnd te maaken. Dog waarom dit Teeken, *Heer van de ronde der Aarde* genoemd wierd; voorwaar dat blijft ons vry duister. Kircherus segd dat de Egiptenaars dese hals-wringing aansiende, haar selven door een overgeloovigheid hebben wijs gemaakt, dat hun van Mercurius, die in de Vogel Ibis veranderd was, een bysondere verborgendheid aangekondigd wierd, en datse hem daarom dien naam gegeven hebben. En meend den selven Schrijver dat Plutarchus hier op speeld, wanneer hy in sijn Boek van Isis en Osiris, den naam *Omphis*, of *Optha* verklaard.

IV. Sin-teeken.

De Y. hoe gevonden.

Vinding van de Passer, 't middelpunt en de kring.

V. Sin-teeken.

De Letter O. waar van ontleend.

Het sesde Sin-teeken datwe hier met dit getal in d'afbeelding aangewesen sien, wierd van ouds by de Egiptenaren LABDA genoemd: en van de verklaarders aangemerkt als den tegengestelden van de voorgaande Beeldletter. Want gelijk door dien de voortgang van het Benedenste tot het Opperste; alsoo vertoond dese de voortgang van het Opperste tot het Benedenste. Zijnde dit Sin-teeken wederom gemaakt uit de wijd van elkander schrijdende voeten van den Vogel Ibis: Uit welkers pas in 't voet-

VI. Sin-teeken.

zand

Maat of Elle-ſtok hoe gevonden.

zand ingedrukt, de Egiptenaars eerſtelijk de maat van hun Elle-ſtok uitgevonden hebben, als uit veele Oude getuigeniſſen beweſen werd. En is ook mogelijk wel waar, dat ſijn voetſtap ſeer wel aan de lengte van een menſchen Elleboog, na welk de Elle van ouds gemeten is, heeft over-een-gekomen: En datmen alleen uit bygeloovigheid deſe Maat aan dien geheiligden Vogel heeft vaſtgemaakt, op dat het Sin-teeken tot de Beeld-ſpraak eenig meerder geheim mogt ſchijnen in ſig te hebben. Gelijk dan ook Kircherus getuigd dat dit Sin-teeken nu en dan in de uitgehouwen Hieroglyphiſche Beeld-ſpraaken gevonden word: En datmer een waaragtig ſweemſel der Griekſe Letter Λ. *Lambda* in ſien kan, ſal niemand ontkennen die de beide tegens een houd. En ſoo by-aldienmen nu ook deſe Beeld-letter, met de voorgaande, diewe aanſtonds de vierde noemden, te gaar knoopt, ſiet daar ſoo komter een ſaam-geſet *Tien-tallig Letter-beeld* uit; of om netter te ſpreken, een getal van *Tienen* voort; by de Grieken en Romeinen gemeenlijk voor een X. genomen. Die ook de ſevende Beeldnis beſiet ſal ligt ontwaar worden, dat hem den Vogel Ibis hier al wederom geheel en gantſch voorkomt, dog ſtaande op ſijn wijd uitgeſchaarde Pooten, 't lijf agterwaards gekeerd, den hals omgewrongen en met den Bek opwaards kleppende; en dat daar door de geſeide figuur vande X. uitgedrukt werd. Waar van Kircherus tamelijk breed geſproken heeft in ſijn Beeld-ſprakige Telkonſt. Gelijk den ſelven ook getuigd, dat d'Egiptenaars door dit Sin-teeken, navolgens eenige gewoonten van den Ibis vogel, de voortgang van de Ziele der weereld, opwaards en nederwaards gewoon waren af te ſchaduwen.

VII. Sin-teeken.

VIII. Sin-teeken.

Het agtſte Sin-teeken verbeeld een Oſſekop, en beduide by de Egiptenaars ſoo veel als de Letter Σ. of liever de Coptiſche *Sigma*: alhoewel andere ook deſe voor de groote Ω. *Omega* of *Ou* nemen. Kircherus egter oordeeld het eerſte gevoelen beter, om dat de Coptiſche *Sigma* een veel netter ſweming van den Oſſekop heeft. Het Sin-teeken ſelfs, geeft eigendlijk de ſamenvoeging van Son en Maan te kennen; dog ſoo nogtans, dat de Oſſekop de Sonne, maar de Hoornen de Maane beduiden. Beſiet ook hier toe, ſoo 't u geluſt, watwe ſoo even te vooren over de *Hieralpha* of Heilige A. hebben aangemerkt, en houd ons ten goeden, datwe u aan onſekere giſſingen meer dan eens doen gedenken. Het negende Sin-teeken, vertoonende 't hoofd van een Havik of Valk, word by d'Egiptenaren *Siening* genoemd. Na welke de oude Coptiſce Letter σ. *Sigma* eenige gelijkenis draagd. Dog datmender ook de vorm der Griekſe Σ. van afleiden wil, daar in ſienwe niet alte grooten over-een-ſtemming. Dit mogenwe egter eenigſinds waarſchijnelijk ſeggen; dat nadien deſe Vogel byſonder ſnel en ſcherp van geſigt is, ſy niet onvoegſaam deſe Letter aan de Sonne geheiligd hebben, om dat die Godheid door ſijn klaar geſigt, alle de ſchuilhoeken der weereld doorſiet: gelijkſe ook alle dingen door 't uitſenden harer ſtraalen bezield en koeſterd. Het tiende Sin-teeken uit een Ramshoofd ontleend, noemden de Egiptenaren AMUN, dat is *Vrugtbaarheid* en ook een *Rams-kop* geſeid. En terwijl deſe het Waarteeken is van de vrugtbaarheid, werd hy te regt verbeeld met een Rams-hoofd, waar aan de Hoornen na de ſweem van de Letter B. ſchijnen t'ſaam gekromd. Sulks eenige daar uit hebben beſloten, dat den naam BAMUN te ſaam geſet is, uit B. en AMUN, als ofmen ſeide: B. *de Letter van* AMMON. En hoedanig men den Afgod JUPITER AMMON van ouds, Ja ook ſelfs MOSES, op ſommige verſierde Joodſche Penningen, met duſdanige Rams-hoornen verbeeld heeft, is veele genoeg bekend. Alhoewel ons de herkomſt daar van onſeker en verſchillig by de Schrijvers voorkomd.

De Sonne en Mane door een Oſſe-kop aangeduid.

IX. Sin-teeken.

Den Haviks kop op de Sonne gepaſt.

X. Sin-teeken.

Het

Het elfde Sin-teeken dat onse Vertoog-schets aanwijst, noemen de Egiptenaars ZEUTA, dat is *Leven*: want de Slang is doorgaans in de Heilige Beeld-spraake der Egiptenaren het Waarteeken of uitgedrukte Letter-beeld van 't LEVEN geweest; alsmen op veele Graf-naalden en by derselver verklaarders ontwaar word. Die dese vorm tot de Griekse Letteren brengen, poogen de sweem van de Z. daar van af te leiden. Voorts sietmen het *Leven der Weereld*, in het twaalfde Egiptisch Sin-teeken daar aan volgen, by hen van ouds TAUT, dat is de Letter *Tauti* ϴ. genoemd; zijnde wederom d'af-beelding van een Slang, dog binnen een kring beslooten; afschaduwende t'eenemael de Griekse Letter ϴ. *Thêta*. En word in de gestalte van de geseide uitbeelding, tot d'uitdrukking van de Ziel der weereld, seer dikmaal in de Beeld-spraakige Opschriften der Egiptische Gedenk-steenen gevonden. Aanmerkt wijders dat uit het voorgaande Sin-teeken, ook het volgende dertiende voortgesproten is; 't geen de Egiptenaren PHYLO dat is, *Liefde* noemen: Vertoonende door sijn vreemde saamenstel, dat alle de leden der weereld, door het algemeen leven in de liefde worden verknogt: en daarom van sommige, *de Kring der Liefde* genoemd. De Letter Φ. *Phi*, sweemd seer wel na derselver Vorm alsmen in d'afbeelding kan ontwaar worden. Het veertiende Sin-teeken, dat door sijn Beeldnis de strooming des waters uitbeeld, noemden ook de Egiptenaars *Water*. En was onder hen ook daar van het regte en gemeene Waarteeken of Symbolum: Komende in sijn Beeldnis tamelijk over een met de Coptische, Griekse en Romeinsche M. Het vijftiende Sinteeken, ZAPUTI, dat is een *Ketting* by de Egiptenaren genaamd, zijnde met ronde Schakels als een Ketting saamgevoegd; was van ouds het voornaamste Waarteeken van de Keten of Saamenknooping der Goden: gelijk Psellus in sijn uitlegging over de Wijs-begeerte van Zoroaster leerd: over-een-komende met de Letter Ξ *Xi*. Het volgende Sinnebeeld, namelijk het sestiende, verbeeldende de Letter N. beteekend door sijn op- en nederwaardse trek, de voortgang der hoofdstoffelijke en groeyige dingen, na boven en na beneden, dat is mogelijk de Op- en Ondergang: door sijn figuur een regte en een omgekeerde Graf-naald aanwijsende: Gelijk Kircherus in sijn Pamphilische Grafnaald, op de 387. Blad-zijde in 't breede verklaard. Het seventiende Sin-teeken, vertoonende een Coptische en Griekse P. dat is *Rho* of R. r. hielden de Egiptenaars als een voornaam Waarteeken van een *Haak*, gelijk het ook die figuur grootdeels uitdrukt; namelijk soodanigen Haak, waar mede sy geloofden dat het lichaam van Osiris, dat Typhon in den Nyl geworpen had, door Isis uitgetrokken is. Gelijkmen dan ook sommige Egiptische God-beelden siet, die soodanigen Haak in de hand voeren: Ook waarschijnelijk in de vermaarde Tafel van Isis, door die kromgeboge Spiessen aangewesen: alhoewel sommige verklaarders dit voor de Spies van Typhon selfs nemen. Het agtiende Sin-teeken kanmen buiten verder verklaring genoegsaam door beide sijn afbeeldingen verstaan; zijnde dese de seer grootgeagte Waarteekenen der Sonne en Maane: en soo veel als de Letter O. en de Coptische C. Men siet dese Letteren in een seer oud verbroken overblijfsel, van den Geleerden Nicolaus Pereiscus, een Man van onsterffelijke gedagtenis by de Oudheid-lievers, eertijds na Roomen overgesonden: Vertoonende vier staande Beelden binnen de omtrek van een Slang: verseld met het Sin-teeken ⊕ en in 't midden OC. 't geen met onse uitleg overeen-stemd. De Letteren diewe voor 't negentiende Sinbeduidings-beeld verbeeld sien, noemen de Egiptenaren TABTHA, dat is, *Toth* of *Mercurius*

XI. Sin-teeken.

XII. Sin-teeken.

XIII. Sin-teeken.

XIV. Sin-teeken.

XV. Sin-teeken.

XVI. Sin-teeken.

XVII. Sin-teeken.

XVIII. Sin-teeken.

XIX. Sin-teeken.

De *Thau* hoedanigen teeken van het *Kruis*, &c. sal op een ander plaats uit Ezech. 9. 4. aangewesen werden.

rius geseid. En komd volkomentlijk met de Hebreeuwsche *Thau*, of Griekse en ook Romeinsche T. over een. Hier driesinds aangewesen: en werden seer dikmaal in de handen van de Egiptische Afgoden, en in de Beeld-spraakige Opschriften gesien; als een Waarteeken dat de God *Tautes*, bysonderlijk past, gelijk Pignorius en Kircherus verhaalen. De selve gevoeld ook, dat dese genoemde, de XXII. Letteren zijn, welke van ouds gebruikt zijn, om de dingen die tot de gemeene saamenleving der Menschen behoorden, daar mede aan te teekenen: dog dat de Grieken hun Letteren daar van souden ontleend hebben, dat hebben we voren uit Walton en andere genoeg wedersproken. Maar datse wel konnen gebruikt zijn in de Hieroglyphische of Beeld-spraakige Opschriften, alswe nu meermaal hebben vermaand; sulks schijnd daar uit openbaar te werden, datse uit een saamenvoeging bestaan die veel diepe geheimenissen insluit, door welk veel sinnebeeldige dingen en benamingen wonderlijk konden uit opgesmukt en tot de Beeld-spraakige Opschriften ingevoerd werden. Ja dat ook de bekende Teekenen der seven Planeten, van dese vormen ontleend en tot de Stofscheiding-konst der Egiptenaren betrokken zijn, beneffens de XII. Teekenen van den Hemel-kring, by de Sterre-loop-kenners bedagt; sulks wil Kircherus ons in sijn Oedipus omstandelijk aanwijsen. Datwe nu niet verder willen ondersoeken, maar scheiden van de Letteren af, om datwe ook nog een handvol woorden hier by te voegen hebben, aangaande de stoffe op welke, en de werktuigen waar mede de eerste Letter-vinders plagten te schrijven.

Eerste Schrijf-stoffe.

Het is uit veel getuigenissen openbaar dat de Schrijf-stoffe seer verscheiden is geweest: Sommige hebben geschreven op Basten van Boomen; waar van Th. Goodwin meend dat *Liber*, beteekenende oorspronkelijk de binnenste bast of gladde schil van een Boom, hedendaags een *Boek*, genoemd is, om datmen'er ook in schrijft of schrijven kan. Dog andere leiden dit onder de Duitschen van 't *Boeken-hout* af, alswe terstond uit Kircherus van nader by besien sullen. De Oude hebben ook sekere breede bladen van Riet, zijnde een Oever-gewas van den Nyl, en 't geen byna nergens dan daar gevonden word, gebruikt om te schrijven: En gelijk die soort van Riet-bladen, van ouds *Papyrus* genoemd is, en Ovidius die Riviere ook daarom *Papier-drager* schijnd te heeten; soo is 't van wegen de groote gelijkmatigheid onser hedendaagsche Schrijf-bladen, dat den naam *Papier* by ons overgebleven is. Het geenmen ook van wegen de Oever-bladen en Palm- of Dadel-bladen, op den naam van *Blad* of *Bladen Papier*, betrekken kan: Even gelijkmen een blad Papier, ook een *Vel* en een *Vel-papier* noemd, in navolging van de Beeste-Vellen, of bereide Pergamenten, op welkmen voor de vinding des Papiers meer dan nu plagt te schrijven: van welke Vellen wy aanstonds nader sullen spreken. Kircherus gedenkt ook aan ik en weet niet wat voor een gewoonte by de Atheners, wanneer eenige uit den Raad geschopt wierden, diens naamen als doe op bladen van Boomen geschreven waren. 't Gene sy *Ekphyllophoresis*, dat is, *Uitblaadering* noemden. Even gelijk het schrijven van de naamen des Volks die de Stad moesten ruimen, op Slek-huisjes, Schulpen of gebakke Tichels geschiedende, *Ostracismus*, dat is, *Verwijsing uit de Stad*, of *'t geheele Land* genoemd wierd; als by Pollux en Harpocration te sien is. Diogenes Laertius leerd in 't leven van Cleanthis, datmen ook op Tichel-steenen met een Been in stè van een Penne plagt te schrijven. Siet mede Ezech. 4. 1. Ook is het schrijven op houte gewaschte Tafelkens gemeen onder d'Oude, en ook den Joden genoeg bekend

Boek waar van daan soo genoemd.

Papier waar van soo genaamd.

Het schrijven der Oude op Bladen van Boomen en Oever-riet, heeft den naam van *Blad*, aan ons Papier overgelaten.

Ook van *Vel*, &c.

Andere spreekwijsen van dese Schrijf-bladen afgehaald.

Houte Schrijf-tafelkens by d'Oude.

kend geweest, als te sien is Luce 1. 63. *Ende als hy* (namelijk Zacharias) *een Schrijf-tafelken geëischt hadde.* En Jes. 30. 8. *Schrijft dese dingen op een Tafel.* Daar de LXX. Oversetters soodanig vertalen, als of'er van Busboomen Tafelkens gesproken wierd; waar van ook in 't vierde Boek Ezdre Kapittel 14. een voorbeeld te sien is. En gelijk dese van tijd tot tijd by d'Oude zijn in gebruik geweest, soo zijnder ook nog andere van verscheide Schrijvers genoemd, die wy niet onvoegsaam hier konnen by voegen. Kircherus spreekt daar van in sijn Egiptischen Oedipus in dusdanige manieren: Alle schrijving segd hy, is t'allen tijden op tweederlei wijse voleind geworden, namelijk of door Graveren, of door Schilderen, dat is Schrijven: Men heeft daar in van ouds twee dingen aan te merken: namelijk het werktuig waar mede de Letteren gemaakt wierden; en dan de stoffe waar op of waar in deselve geschreven of ingesneden wierden. Het werktuig is of Natuurlijk of Konst-tuigig: Het Natuurlijke is de Hand, die ook selfs nu en dan in plaats van een Griffie, Stift, Pen, Penceel of Schrijf-priem gediend heeft; gelijk'er doorlugtige voorbeelden zijn, die bewijsen dat alleen met deselve geschreven is: dus kanmen de schrijvende hand aan den Muur van Belzazars Eet-zaal Dan. 5. aanmerken: en de Saligmaker over de misdaad der Overspelige Vrouwe, gevraagd zijnde, schreef het vonnis met de vinger in het stof van de Tempel-vloering, als te sien is by Johannes op 't agtste Kapittel. Men verhaald ook van seker Gevangen, die nog Penne nog Inkt hebbende met sijn lang uitgewassen Vinger-nagelen, en Doovekoolen met spoog of pis gemengd, een Brief aan sijn Vrienden geschreven heeft. Het konst-tuigig gereedschap tot de schrijving is de Griffie of Pen, die in de eerste Eeuwen van Yser, ofte uit eenig ander hard Metaal gemaakt, diende om in groote Steenen, Kopere of Loode Platen, gewaschte houte Tafelen, Leyen en diergelijke te schrijven; gelijk by Job aan 't 19. Kapittel te sien is. Welk Boek, om dat het een der alderoudste is, en de eerste tijden van na by gesien heeft, verdiend dat men billijk daar uit de Schrijf-wijse der Ouden bevestigd. Aldus spreekt dan deselve H. Man, op 't 23. vers: *Och of mijne woorden dog opgeschreven wierden? Och offe in een Boek ook wierden ingeteekend? datse met een Ysere Griffie, ende Lood voor eeuwig in een Rotze gehouwen wierden.* Andere, en die daar uit alle de manieren van schrijven onder de Menschen gebruiklijk, willen afgenomen hebben, lesen die plaatse dusdanig: *Wie sal my geven, dat mijne redenen geschreven worden? Wie geeft my datse gegraveerd worden in een Boek met een Ysere Griffie, en op eene Loode Plaate; of met een Graveer-yser in harden Steen ingehouwen werden?* Waar in de Geleerde Uitleggers vier verscheide wijsen van schrijven meenen aangetekend te vinden: Eerst een gemeene en wel bysondere maniere als hy segd; *Wie sal my geven dat mijne reden geschreven worden?* Ten tweeden een maniere die vaster en geduursamer is, dienende tot de openbare Gedenk-schriften, in dese woorden; *Wie geeft my datse gegraveerd worden in een Boek?* Hoedanigen schrijfwijse schijnd te sien op de aanteekening van dingen die voor vast en seker, en tot een opentlijke gedagtenis geschreven worden; als daar zijn de Wetten en Ordinantien der Overheden en Burger-regten, die sy in geduursame en bekende letteren willen onderhouden hebben: waarom ook de Chaldeeschen Uitbreider hier meend beter te lesen, als hy segd; *Wie geeft my een Schrijf-tafel op dat mijne redenen daar in opgeteekend worden?* Ten derden spreekt Job van een *Loode plaate*, of eenige Metaale stoffe, *met een Ysere Griffie;* want aldus staat'er, namelijk met *een Ysere Stift in loot*, tot

De oude Schrijf-gereedschappen van Kircherus opgehaald.

Natuurlijk schrijven.

Nieuwe Schrijf-konst van een Gevangen uit nood bedagt.

Konsttuigig schrijven.

Allerlei Schrijf-wijsen van Job beschreven Cap. 19.

De woorden van Job aangaande vier Schrijf-wijsen der Ouden nader verklaard.

Loode platen op welkmen eertijds met Ysere Grif-

sien in schreef.

tot een *Getuigenisse;* of gelijk andere vertaalen, *voor Eeuwig, met een Ysere Penne.* Alhoewel'er ook geen Uitleggers ontbreken, die meenen dat Job hier spreekt van gesmolten Lood, dat in de uitgehouwen Letteren gegoten, deselve beter en duidelijker buiten de Steenrotsen, sou doen uitblinken. Ten vierden in harde Kei-steenen of Rotzagtige en harde stof, daarmen met het Yser in graveren of houwen kan. Met alle welke spreek-wijsen Job schijnd te speelen, op allerlei schrijf-wijsen sijnes tijds. En wil Kircherus de eerste en tweede gebragt hebben tot de gemeene, en van elk een doe gebruikelijke maniere van schrijven, namelijk op bladen van Dadel-boomen; hoedanigen Boek hy getuigd, dat de Vatikaanse Boek-zaal nog vertoond, dat met een seer scherpe Ysere Griffie, in vreemde Malabaarse Letteren is geschreven. En de derde en vierde schrijf-wijse sietmen in Steene en Metaale plaaten: en wel voornamelijk in de groote Graf-naalden, en andere gedagtenis-teekenen by d'Oude opgeregt. En nadien vastelijk geloofd word, dat de eerste Menschen al vroeg de Letteren hebben gehad, en selfs voor de Sondvloed geschreven is, als uit Enochs Prophetie bewesen werd, Jude vers 14. soo is hen niets ligter geweest dan een stoffe te vinden, op welke sy de meeningen hares gemoeds uitdrukten. Dus word het voor seer waarschijnelijk gehouden, dat de Menschen aldereerst op glad-geslepe Leyen of dun gekliefde schobben van Rotzen geschreven hebben; van welk Assyrien, de woonplaats der eerste Vaderen, groote overvloed hadde: Gelijk ook de Wet der Tien Woorden, in steene Tafelen geschreven, op Sinai aan Moses tot tweemaal overgegeven is, Exod. 31. 18. en Kap. 34. 1. Maar om dat den last van soodanige steene Boeken of geschaafde schrijf-Leyen, seer ligt te veel heeft konnen vermeerderen, soo hebben sy, volgens het getuigenis van Isidorus, bladeren van Dadel of Palm-boomen gebruikt. En na deselve zijn de basten van Boomen op de baan gekomen; namelijk niet de buitenste schors die ongaaf is, maar het binneste-deel dat tusschen de Opper-schorsse en het egte hout zit. En wierden daar toe volgens Plinius, gemeenlijk de Linde-boomen, Berken-boomen en de Olm-boomen gebruikt. De Linde-boom segd Suidas, is een soort van Boomen, die een bast heeft gelijk Papier-bladeren. En by Herodianus aan 't eerste Boek leestmen dese woorden: *Kommodus neemd een boekje in de hand, seer dun gevouwen van basten van Boomen, over malkander aan twee zijden toegeslagen; waar in hy opschreef allen den welken hy in dien nagt geschikt had te laten dooden.* Waar mede ook Xiphilinus, Martianus Capella, en Ulpianus over-een-stemmen. Boven de basten van Boomen zijn ook de Houte Leyen of houte Schrijf-tafelkens, die met Was overstreeken waren, ingevoerd; gelijk Isidorus met dese woorden bevestigd: *Eermen Papier en Pergament gebruikte, wierden de saamenspraaken der brieven, geschreven op glad-geschaafde houte Schrijf-tafelkens.* En hier van daan meend Kircherus dat het Latijnse woord *Codex* (datmen een *Boek* verduitst, als ofmen *Caudex* seide, dat is de Stam of blok van de Boomen) sijn oorsprong genomen heeft: namelijk om dat de houte Tafereelkens daarse op schreven, meest uit de stammen en blokken der Boomen gemaakt wierden. En gelijkmen dese Tafelkens eertijds in de Noordsche Landen meest uit Boeken-boomen-hout plagt te maken; daar van hebben de Hoogduitschen en wy van haar tot op den huidigen dag, *Liber* een Boek en *Libri* Boeken genoemd. Gelijkse ook uit deselve reden, *Fagus* een Boeken-boom noemen. Eenige daar na siende dat dese houte Tafelkens niet seer bequaam waren, om geheel groote schriften daar op te schrij-

Een Boek op Boombladen beschreven te Romen in de Vatikaanse Boek-kamer.

Waar op men eerstelijk geschreven heeft.

Het schrijven op steene Tafels en Leyen heeft haast konnen verveelen.

Schrijven op basten van Boomen.

Gewaschte houte Schrijf-bordekens.

Codex of Boek-gaard, waar van soo genoemd.

Boeken en Boeken-boom van de Schrijf-tafelkens alsoo genoemd.

schrijven, om datse ten breeden beslag maakten, hebben eindelijk een maniere van gevouwe Lijnwate Boeken beginnen te gebruiken. Gelijk Livius en M. Capella getuigen. En volgens Plinius wierden de heimelijke aantekeningen der Raads-vergaderingen in de Hof schrijf-kamers, op dunne Linne Vouw-doeken of op Pergament geschreven. Symmachus segd ook dat de Cumanische Godspraaken der Sybillen, op geweven Linnen geschreven waren. En by Flavius Vopiscus in 't leven van Aurelianus, leestmen dese woorden: *Ik hebbe onlangs in de Ulpiaanse Boek-kamer een Brief van D. Valerianus onder de Lijnwate Boeken gevonden.* En alhoewel Turnebius hier voor *Linteos* (Linnen) *Luteos* (Geele) gelesen heeft, soo oordeelen de meeste dat hy qualijk gelesen heeft. Kircherus betuigd uit de Persiaansche Gedenkenissen, datse eertijds hare daden op Zijde-Stoffen geschreven hebben, die buiten twijffel daar toe gegomd, of met eenige vaste Lijm-gom of Was zijn bestreken geweest. Men siet ook nog Chinesche Boeken, welke op een soort van Zijde-Taff by na als Papier gedrukt, en geschreven zijn. En men heeft sig niet te verwonderen, dat d'Oude het Lijnwaat tot het beschrijven hebben konnen bereiden, nadien wy weten dat de laatere Konstenaars daar uit ongetwijffeld het middel hebben leeren afsien, om het hedendaagsch Papier uit geen andere stof, dan uit Linnen te maaken. Soo datwe ook nu nog de meeste, ja alle onse geschreven en gedrukte Boeken, in Lijnwaat besitten; en nergens van de Oude, dan alleen in de bereiding der Papier-stof verschillen. Dat nu de Oude wonderlijk met het Linnen hebben weten om te springen, soo met Weven, Twernen, Keperen, Gommen en beschilderen; sulks kan onder andere blijken, ook daar uit afgenomen worden, dat de Egiptenaars, gelijk Plinius verhaald, Linne-doeken wisten te bestrijken, die sy slegts eenmaal in een Verw-ketel indoopende, met verscheiden Verwen en Beeldnissen beschilderd, na een oogenblik tijds daar weder uithaalden. Waar door wy agten datmen die moeyelijke plaats van Petronius verklaren kan, als hy segd; dat de stoutheid der Egiptenaren, de Schilder-konst, door 't uitvinden van een korten weg, in 't voet-zand geholpen heeft. Eenige houden het waarschijnelijk dat de eerste Menschen, in plaats van Lijnwaten, Pergamenten van Vellen gebruikt hebben, om datse met Beeste Vellen plagten gekleed te werden, hare slaapsteden daar mede bespreiden, en ook hare woon-hutten tegen den regen en koude bedekten, deselve mede in plaatse van Tapeeten gebruikende, gelijk de Oudheden getuigen. Hoedanige Vellen ook tot Dek-kleeden van den Tabernakel, onder Moses in de Woestijne opgerigt, gebruikt zijn, Exod. 25. 5. &c. Rabbi Meyr over Job 19. segd; dat de Rabbinen doorgaans leeren, dat de eerste Menschen, de aanteekening van haare Geschiedenissen in Boeken van Vellen, en in hout, en in steenen geschreven hebben. *De Groote Livius*, segd Martialis, *word saam gevat in kleine Vellen.* De selve segd ook, dat Homerus Boek van Trojens Ondergang, met Ulysses, den Vyand van Priaams Koningrijken, in veelvoudige Vellekens te saamen ingewonden liggen, namelijk in Boeken of Boek-rollen, die in of op Vellen beschreven zijn. Den Schrijver Ethesias, word by Diodorus Siculus gepresen, als den welken bekend, dat hy sijne schriften gekregen heeft uit de Koninglijke Pergamenten, op welke de Persianen eenige Geschiedenissen en Wetten der Ouden hadden te saamen gedragen. Ook waren het Pergamente Boeken die de Joodsche Overpriester Eleazar aan Ptolomeus Philadelphus sond; als by Josephus te zien is. Want dat ook de Hebreen veel op bereide

Linne Schrijf-boeken.

Persianen hebben ook op Zijde stoffen geschreven.

Wy schrijven en drukken nu nog op Lijnwaat.

Duistere plaats in Petronius verligt.

Het schrijven op Vellen of Pergament waarschijnelijk oud.

Door Vellen moetmen bereide Pergamenten verstaan.

Josephus Joodsche Oudheden XII. Boek.

Pergamenten die Paulus te Troas gelaten had.

Vellen van Beesten, die wy Pergament noemen, geschreven hebben; meenen sommige datmen uit Paulus Brief klaar kan afnemen, daar hy Timotheus beveeld, boven de *Boeken*, *voornamentlijk de Pergamenten* mede te brengen, 2 Tim. 4. 13. Alwaar eigentlijk in 't Grieks staat *Membranas*, dat zijn Vellen van Beesten, die soo dun als vliesen uitgerekt, gedroogd, en bereid waren om te schrijven; *Pergament* genoemd na de Stad Pergamus, daarmen segd dat het bereiden der Beeste Vellen, tot een stof om op te schrijven, eerst gevonden is. Waarom sommige ook liever *Pergament* dan *Parkement*, alsmen somtijds spreekt, willen geseid hebben. Gelijk mede eenige daar uit hebben besloten, dat het geen Hebreeuwsche, maar Griekse beschreven Pergamenten zijn geweest, welke Paulus van sijnen Timotheus ontbied. 't Geen sonder sekerheid gemeend word; nadien uit de straks aangehaalde plaats van Josephus schijnd te blijken, dat de Grieken het Pergament veel eer van de Hebreen ontleend hebben; gelijk Kircherus geern schijnd toe te stemmen: ten zy dan dat het lange aan beide is gemeen geweest, ofte dat de Joden hier in de Landwijse der Grieken hebben willen waarnemen. Voor de vinding der Druk-konst is het Boek-schrijven op Parkement, selfs in dese Landen, veel en lange in gebruik geweest, om dat die stoffe seer bequaam, en tamelijk duursaam in de behandeling is; gelijk sulks de ervarenis en d'overgebleven Boeken getuigen konnen. En isset buiten alle twijffel hier van voortgekomen, dat uit insigt der geduursaamheid, alle Verbands-brieven, en die door bezegeling der Overheden gewettigd worden, niet op ligt verslijtelijk Papier, maar op Pergament geschreven worden.

Pergament waar van soo genoemd.

De Grieken schijnen het Pergament van de Hebreen te hebben.

Waarom Verband-brieven op Pergament geschreven worden.

Nu gelijk'er in de Heilige Boeken ook dikmaal van *Rollen*, *Schrijf-rollen*, *Rolle des boeks &c.* werd gewag gemaakt; soo meendmen dat ook deselve, of uit soodanige te gaar gehegte Pergamente Vellen, ofte uit gewascht Linnen hebben bestaan. Dus leestmen Jes. 8. 10. *Neemd u een groote Rolle en schrijft daar op.* De Vloek-rolle, die Zacharias sag, was tien Ellen breed, en twintig lang, Zach. 5. 2. En daar zijnder buiten twijffel van een andere grootte en proportie by de Hebreen geweest. Wederom schijnd ook de Wet een Rolle genoemd, Psal. 40. 8. *In de Rolle des boeks is van my geschreven.* Daar onse beste Godgeleerde de vijf Boeken van Moses verstaan. Dusdanige Rollen noemen de Joden *Megilla*, van *Galal*, dat is *Rollen* of *Rond-om-gaam*. Waar van by de Latijnen *Volumen*, een Boek-deel, van *Volvo*, Rollen, afkomstig is: alhoewel sommige nog liever *Volumen*, een Boek-rol overgeset sien. En hierom willen ook eenige de plaatse Luce 4. 17. niet gelesen hebben, *Als Jesus het Boek open gedaan hadde;* maar, *Als hy 't ont-rold had.* Gelijk wederom vers 20. *Ende Jesus het boek toedoende gaf het den Dienaar.* Eigentlijk meend, *Oprollende*, te weten het Boek of de Leesrolle des Propheten Jesaia, die hem vers 17. gegeven was. Siet ook Jeremia 36. 2. Waar over men moet aanmerken, dat het woord SOPHER, dat daar, en op veel plaatsen voor een Boek genomen word, ook heeft een seer gemeene beteekenis van allerlei Geschriften, Brieven, Patenten, Kaarten en diergelijke: waar vanmen voorbeelden sien kan Jerem. 32. 11, 12. Deut. 24. 1. 2 Reg. 5. 5, 6. gelijk dan ook dese maniere van spreken Jes. 34. 4. *De Hemelen sullen toegerold worden als een Boek* (vergeleken met Apoc. 6. 14.) niet duisterlijk sijn afkomst schijnd te beloovem. Dese Lees-rollen waren niet met een geheel agter-een-volgend geschrift geschreven, maar in perken, in kolommen, en tusschen-ruimten afgedeeld, byna alsmen de Kruid- of Bloem-bedden van een Thuin sig sou

Schrijf-rollen in stè van Boeken by de Oude Hebreen &c. gebruikt.

Waar van een Boek-deel *Volumen* by de Latijnen genoemd is.

Nader verklaring over Luce 4. 17. 20.

Hoedanig de Lees-rollen beschreven waren.

sou mogen verbeelden : en waren dese volschreve perken in plaats van soo veele blaaden in een boek : want soo moeten wy verstaan 't geenwe lesen Jer. 36. 23. *Als Jehudi drie stukken ofte vier gelesen hadde, versneed hyse met een Schrijf-mes, en wierpse in het vuur dat op den heerd was; tot dat de gantsche Rolle verteerd was.* Alwaar die stukken niet anders, dan Zijden of Perken beteekenen, welke als in Kapittelen of Hoofd-stukken waren afgedeeld, op soo een Rolle, als Baruch uit de mond van Jeremias beschreven hadde, en welke Jojakim met een Penne-mes aan riemen sneed en verbrande; alsmen in 't gemelde kapittel kan nalesen. De Joden bewaren de Wet als nog op soodanige Rollen, en met deselve tusschen-spatien geschreven, en lesen uit deselve in hare Synagogen de Wet opentlijk voor het Volk tot op desen dag.

De plaats Jer. 36. 23. ligt toegebragt.

Lees-rollen hoe by de Joden nog in gebruik.

'tEn schijnd ook niet dat van ouds onse gewoone Schrijf-veders, die wy *Pennen* noemen, zijn in gebruik geweest; immers niet, soo langmen de gewoonte had, van op Tafeletten, of met Was en Harst bereide bordekens, Tichels, of mogelijk wel een soort van Leyen of Schaalje-schubben, en Loode plaaten te schrijven of te schrabben; maar sy deden sulks met seker hand-tuig of spitsige steek-priemen van Yser of Staal gemaakt, by d'Oude Latijnen *Graphium* en *Stylus* genoemd. Zijnde sommige aan het een eind scherp, om de schrijving der Letteren in te drukken; dog een weinig breed aan 't andere einde, tot de afschraping of uitwissing van 't gene geschreven was: Waar van het spreek-woord, *Invertere Stylum;* wederroepen 't geenmen gesegd heeft, ofte uitwissen watmen geschreven heeft, by de Taalkundigers afgeleid word. En van dusdanigen Stift of Schrijf-priem schijnd'er gesproken te worden, Jes. 8. 1. *Schrijft met een Menschen Griffie.* Gelijk mede eenige Uitleggers willen, dat Aaron Exod. 32. 4. met sulken Steek-priem, of Ysere Penne eerstelijk het Gulden Kalf ontworpen en afgeschetst heeft, op dat hy sulks het volk sou konnen vertoonen, en mogelijk afvragen, of haar sulken Model sou behaagen. Dog andere nemen dese Griffie voor een Boetseer-priem, of Steek-beitel, met welk Aaron het laatste optoysel des Kalfs uitvoerde, om het selve door eenige kennelijke Graveeringen met den Egiptischen God Apis, of geheiligde Os, des te meer gelijkformig te maaken. Welk gevoelen Seldenus eenigsinds begunstigd; waar van wy in een ander Boek ook breed genoeg sullen spreken. Maar gelijkwe korts hier na sullen hooren, dat ook dese *Stylus* of Ysere Schrijf-priem, by eenige om bloed te vergieten misbruikt is; soo behoefdmen geensinds te twijffelen, of de Moord-priemen, diemen *Styletten* noemd, hebben van dese Ysere Griffien of Schrijf-priemen, haaren naam, en quaad gebruik ontfangen. De Grieken en de Tuscanen, segd Isidorus, hebben eertijds geschreven met Yser op Was, namelijk, alswe geseid hebben, op Houte Tafelkens met Was bestreken. Chiffletius, die de gevondene Goude Schrijf-koker van den Koning Childericus onder andere gedenkenissen voor den dag brengt, noemd dusdanigen Yseren Schrijf-griffie uit d'oude benaming ook *Graphium*, een Griffie of Penneken; die somtijds by andere *Stylus* genoemd, enkel, en somtijds in een beslagen Koker gedragen, en uit en in geset konde worden, alsmense gebruiken wilde. Waar op Martialis schijnd te sien, als hy segd: *Indien gy dese Schrijf-koker gewapend met haar Ysere Griffie, aan een Jongeling schenkt, het sal geen geringe gifte zijn.* En gelijk gemelde Chiffletius segd, dat dese Schrijf-penne van Childericus, door den roest seer opgeknaagd was; soo voegd hy daar by, dat hy naauwkeurigheids-halven eenen nieuwen heeft doen maaken; om door dessels

Wat soort van Schrijf-pennen d'oude gebruikten.

Menschen Griffie.

Bedenking over de Griffie van Aaron. Exod. 32. 4.

Ysere Griffie of Schrijf-stift.

De Schrijf-koker van Koning Childericus.

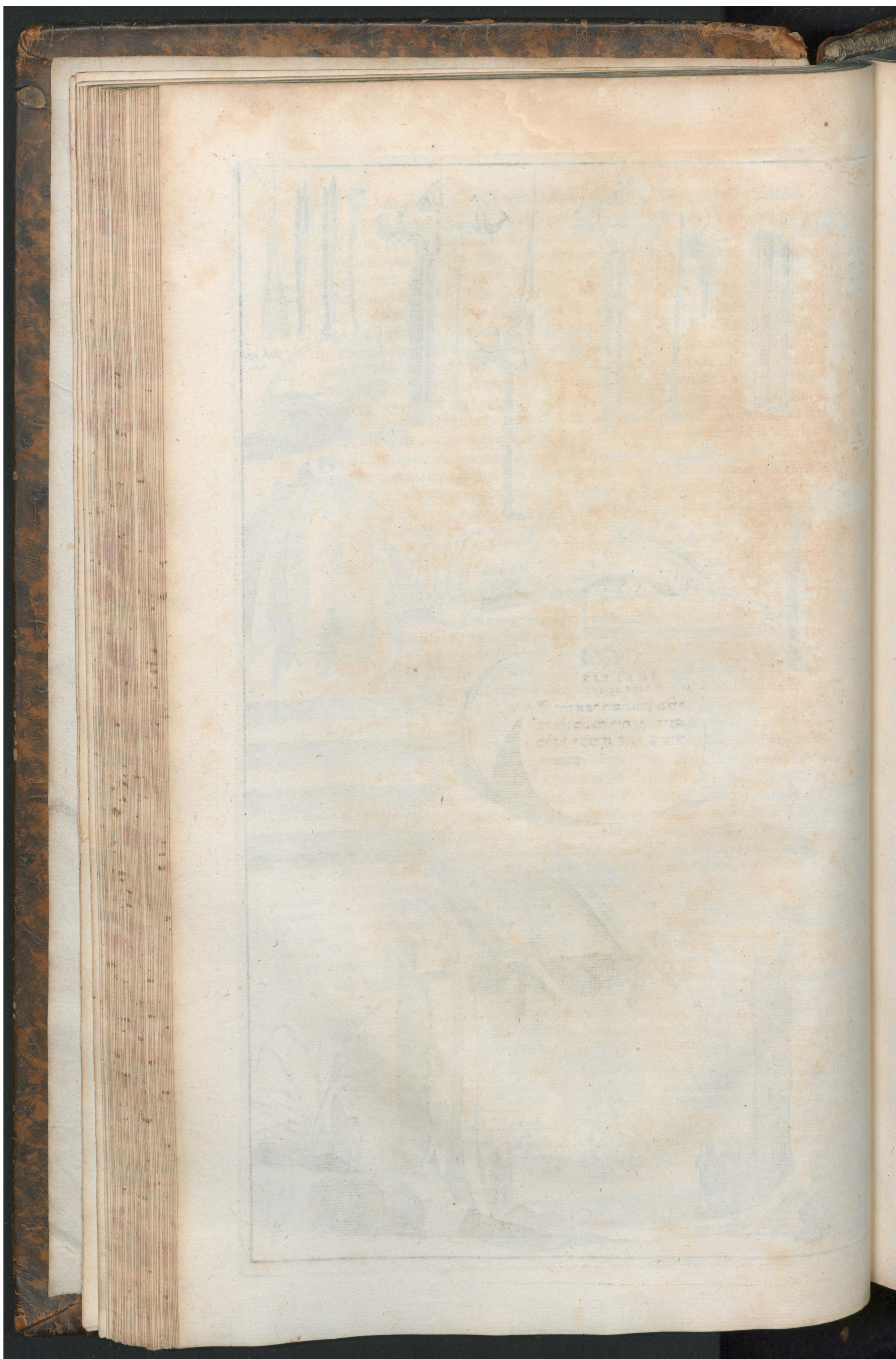
af-beelding te leeren, dat dusdanige Ysere Griffien niet alleen gebruikt zijn, om op de gewaschte Tafelkens te schrijven; maar dat ook die om haare scherpte gebruikt zijn, om te moorden en bloed te vergieten, regtdraads tegen de Zeden van Minerva, die alleen een voorstanderesse der geleerdheid is. Op dusdanigen wijs is Antillus, volgens Plutarchus, met Ysere Griffien doorsteken. En Cassius is van Cæsar ook door so een Moordtuig gesneuveld, gelijk Suetonius aanteekend. De selve verhaald ook in 't leven van Cajus, dat als hy besloten had seker Raadsheer te laten verscheuren, hy eenige quanten op het Raadhuis bestelde, die hem eerstelijk voor een openbaren Vyand uitriepen, doe aanvielen, en met Ysere Griffien doorstaken, en aan andere, om hem te verscheuren, overleverden. Soo segd ook Seneca in sijn Boek van de Sagtmoedigheid: Het Volk heeft in onse dagen, den Roomschen Ridder Erixon, op de volle Markt met Schrijf-pennen gedood, om dat hy sijnen Soone met geesselen het leven benomen had. En wat kander klaarder van het boosaardig misbruik dusdaniger Schrijf-priemen en Ysere Griffien geseid worden, dan 't gene by Prudentius en eenige Kerklijke Schrijvers, van den Roomschen School-meester en Martelaar Cassianus gelesen word; 't Welk A. Mellinus ook in sijn groote Kerkelijke Historie byna op de volgende wijse verhaald: Cassianus de Bisschop van Brixien, segd hy, in Italien onder de Vervolging van Diocletiaan, om 't Geloof na *Forum Cornelii*, thans Imola genoemd, vertrokken, en aldaar School-meester geworden zijnde, is eindelijk voor een Christen aangeklaagd; en niet in sijn Geloof willende waggelen, veel min daar van afvallen, is van den Regter gewesen, dat dien *Geesselaar* (soo noemde hem de Tyran) van sijn School-jongens met Ysere Griffien of Schrijf-priemen, en al watmen meer in sijn School gebesigd heeft, sou dood geprikkeld worden. Dus wierd dan Cassianus op dat schrik-vonnis naakt uitgekleed, handen en voeten gebonden, en aan sijn boosaardige, en tegens hem aangesarde Jongens overgeleverd, om hem na haar welgevallen, en soo elk meende dat sijn Meester aan hem verdiend had, te prikken, te snyen, de oogen uit te bolsteren, en te slaan soo sy wilden. Surius verhaald uit een oud Schrijver, dat de Jongens haare Schrijf-tafelkens, en Busboomen-houte gewaschte Leyen, onder het onlijdelijk priemen met de Schrijf-griffien, op sijn hoofd aan stukken sloegen; hem daar-en-boven met soo veel bittere woorden beschimpende, datse nauwlijks, sonder deel aan des Maartelaars lijden te gevoelen, konnen aangehoord werden. Gelijk dan ook gemelde Prudentius, dese losgelaten bengels aldus smadelijk sprekende heeft ingevoerd, seggende: Meester waarom beklaagd gy u over ons, gy hebt ons immers selfs dese Griffien en Priemen gegeven, en onse handen daar mede tegens u selven verstandelijk gewapend; siet daar, nu stellen wy u betaald die meenig duisend teekenen, die wy al slaande en schreyende ontfingen, terwijl gy ons leerde. Zijt niet gram, dat wy dus yverig uw lichaam beschrijven, gy plagter ons toe te vermanen, en wou noit sien dat onse hand stille was. Hebt gy nu de konst, verbeterd eens als onsen Meester onse Gedigten en Rijmen, die wy op uw naakte lijf geschreven hebben; en toond waar in onse hand traag is, of onse schranderheid gemist heeft. En indien 't soo is, toond uw gesag over ons, straft ons nu vry soo wy 't ergens verkorven hebben: want wy en eischen nu geen Speel-dag, nog Heilig-avond, die gy ons soo vaak geweigerd hebt, &c. Aldus dan is de vroome Cassianus, na soo veel hoon en smaad, boven een langdurig aanvallen van duisend dooden, eindelijk afgemat, en billijk onder 't getal der Bloed-getuigen van

De Ysere Schrijf-Stiften dienden ook om te Moorden.

Aanmerkelijk voorval ontrent het misbruik der Ysere Griffien

De School-jongens van Cassianus tegens hem sprekende van Prudentius ingevoerd.

IV. Boek
ESDRE
Kap. 14:
vers 24.etc.
Jerm. 36:23.
Job. 19:
24.
Luc. 1:63.
JOB. XIX
vers. 23 24.
מי יתן אפו ויכתבון מלי
מי יתן בספר ויחקו : בעם
ברזל ועפרת לעד בצור
ירצבון
Herodianus in 't leven van
Kommodus.
Ezra 6:2.
Jes. 8:1.
Jer. 36:2.
Ezech. 2:9.
Psal. 40:8.
De aal-Oude
SCHRYF-GEREED-
SCHAPPEN
uit de geheugnis
der Hebreen,
Grieken en Latinen
ontworpen.
Mellinus 105.

Jesus Christus aangeteekend. Hoe lange nu het schrijven met dusdanige Griffien in gebruik gebleven is, is t'eenemaal onseker; alleen is waarschijnelijk, datse met het nalaten der Schrijf-tafelen en 't invoeren van 't Papier en Ganse-veders,agter de bank zijn begonnen te raaken. Zijnde de Metale Priemen, daarmen op de Tafelatuur-bladen op schrijft, en de Schaalje Griffien tot het gebruik der Leyen, Schrafel-blaar-boekjes, beneffens de Pot-lood Pennen, als affetsels deser oude manieren by ons overgebleven. Gelijk ook de naamen van *Griffie*, dat is Stads-schrijf-kamer, *Griffier*, de Gerigts-schrijver, en diergelijke uit de oude Latijnsche benaaming *Graphium*, een Schrijf-griffie, en *Grapheus* of *Graphiarius*, een Griffier, tot op huiden onder ons, en by de Franssen niet uitgestorven zijn. Dog datmen de Ysere Griffien en de gewaschte Tafelkens ook nog gebruikt heeft, na dat de hedendaagsche Schrijf-pennen, en het Papier by eenige al bekend waren, schijnd uit seker Fransch Poëet, dien in 't Jaar 1376. bloeide, eenigsinds afgenomen te konnen worden, als hy segd:

Les uns se prennent à Escrire
De Greffes en Tables de Cire;
Les autres suivant la coustume,
Deformer Lettres a la Plume.

Ten overvloed, en om den Lezer, die sig mogelijk beter met de oogen, dan met de inbeelding ontrent alle de geseide dingen behelpen kan, merkelijk te verligten; hebben wy niet te sparig willen zijn, om daar van een Print-verbeelding hier in te lassen, van welke wy meenen, datmen deselve gevoegsaam volgens dese aanwijsing kan verklaard zien.

A. B. C. Vertoond de over-Oude gevondene Schrijf-koker met de Schrijf-griffie van den Koning *Childericus*. Waar van d'eerste af-beelding (A) de Griffie omgekeerd, en in de Koker gesteken aanwijst: by de oude Latijnen *Graphium* of *Stylus*, dat is een *Griffie* of *Priem*, genoemd.

B. De Schrijf-koker volkomen toegesteld, dat is gewapend met haar Griffie of Schrijf-priem; in hoedanigen gestalte deselve ook tot een kort-geweer of Moord-priem dien-de, alswe uit de Historien hebben aange-haald.

C. Deselve Schrijf-koker geopend, en van de Schrijf-griffie ontdaan en bezijden gesteld. Alwaarmen ligtelijk siet hoedanig deselve door de Knoop *d.* en 't Oog *e.* in 't Hol van het dwars-stuk des hand-vats vast geschroefd word, wanneer die in de Keep *f.* ingelegerd is. Zijnde voorts aan het Heft of Hand-vat aardig met kruisjes en perkjes in Goud ingeleid, en waarschijnelijk Gebrand-schilderd; by de Konst-oeffenaars *Amouseeren* genoemd. Gelijk mede de hand daar nevens genoeg aanwijst, hoemen dese Griffie tot de schrijving op de gewaschte Schrijf-tafelkens bestuurde.

D. Een andere soort van Ysere Schrijf-griffien, eigentlijk *Stylus* genoemd. Waar van de meeste aan 't een einde scherp, aan 't andere eind wat breed, en Beitelsche-wijs, ook wel Mesagrig waren, om 't geschrevene op de gewaschte Tafelkens wederom af te schrapen of uit te wissen alsmen wilde. De swaarder Ysers daar nevens dienden, om in Steenen en in Graf-naalden, d'Opschriften, en Beeld-letteren in te houwen. Hoedanige sommige ook meenen, datmen de Griffie van Aaron moet opnemen, Exod. 32. 4.

E. Saamgehegte Bladen van Dadel of Palmboomen, daarmen met de voorseide Ysere Griffien op plagt te schrijven; waar van nog soo een model in de Vatikaansche Boek-zaal te Roomen gesien word. By welkmen kan toevoegen, de breede Riet-bladen die aan den Oever van de Nyl wassen, *Papyrus* genoemd; op welk de Egiptenaren plagten te schrijven, en ons *Papier* en *Blad-papier* sijn naam van ontleend heeft.

F. Loode Platen daar op men met de geseide Ysere Griffien schreef of in Graveerde, volgens Job 19. 24. Alwaar sommige verstaan gesmolten Lood, dat in de groeven der Letteren, welke in de Steenen met de Ysere Griffie uitgegraven waren, ingegoten wierd. En heeftmen dusdanige Plaaten ook van Kooper gehad: van welk graveeren in Kooper ons *Plaatsnijden*, beneffens de benaming van 't *Graveer-yser*, met welkmen dat doet, niet duisterlijk afgehaald schijnd.

G. Schrijf-tafelkens met Was bestreeken, uit dun geschaafde Panneelkens of gladde Spanen, van Berken, Holmen of Boeken-hout gemaakt: op welkmen met een Ysere Griffie of Priem kon schrijven. Waar vanmen eenig overblijfsel of liever na-aping in onse gelijste en ongelijste Leyen, en Gelag-borden sien mag. En van dusdanige gewaschte Schrijf-tafelkens moetmen verstaan Luce 1. 63. en de Bus-boome Schrijf-tafelkens, in 't vierde Boek Ezdre Kap. 14. vers 24. &c.

H. Diergelijke soort van gewaschte Tafelkens, in de gestalte van een Boek aan de agter zijde met doorgesteken Snoerkens by beurten vast gehegt. Waar van eertijds een overblijfseldjen te Roomen wierd gesien in de Studeerkamer van Angelomus. En soo men'er waarschijnelijke na-beelden wil van

 sien,

sien, men kan deselve in de hedendaagsche Leye Tafel-boeken ontwaar worden.

I. Een saamenvouwend Boek van gegomd Schrijf-linnen, by na als Papier. Gelijk thans ook 't Papier van Linnen gemaakt word. En moetmen sig ook de Schrijf-bladen, die by d'oude uit Basten van Boomen gemaakt wierden, (alswe nit Herodianus hebben aangeteekend) dusdanig verbeelden.

K. Boek-rollen, uit Linnen of Pergamente Vellen te gaar gehegt, waar vanmen nog eenige oude overblijfselen sien kan in de Pausselijke Boek-kamer. Hoedanige Vellen somtijds ook Boeks-gewijs aan den anderen geregen; of slinks en regts uit veel stukken aan een genaaid, gevonden wierden, als van de Linne Schrijf-doeken geseid is.

L. Pergamente Boek of Lees-rollen, op welke de Hebreen de Wet plegen te schrijven: Ja de gantsche H. Schrift in XII. sulke Rollen hadden afgedeeld; als op sijn plaats sal geseid worden. De H. Schrift was daar op in perken afgedeeld: van den Saligmaker *De Rolle des Boeks*, en mogelijk elders in 't N. Testament de *Pergamenten*, of beschreven Vellen, genoemd. En van dusdanige Boek-rollen houdmen voor vast, dat een *Boek-stuk* of Deel, by de Latijnen *Volumen*, van *Volvo*, Rollen, genoemd is. De hedendaagsche Joden lesen in haare Synagogen de Wet Mosis ook nog uit soodanige Rollen, die met de zijde van het begin en met het einde, elk aan een ronde stok vast zijn, daarse van wederzijds tot malkander om opgerold worden; invoegen de stok altijd in 't midden van elke Rol komd. En dat de meeste oude Lees-rollen ook by andere soodanig plagten te zijn, schijnen eenige daar uit af te nemen, om datmen ook het aflesen van een gantsche Rol of Boek noemde, *ad Umbilicum*, dat is, tot den Navel, of midden, om dat het einde der Lees-rollen aan de stok der Rolle altijd als de Navel in 't midden quam: en dit seimen alsmen met lesen ten einde gekomen, en 't werk afgedaan was. Even alsmen eertijds de misdadigers, of Martelaren beval, te Pijnigen, te Villen, en 't lichaam op te scheuren *tot aen den Navel*, dat soo veel geseid was, als tot de Dood; of dat de Beulen ophielden, om dat het als dan sekerlijk met de sulke gedaan was.

M. Vertoond het smaadelijk Martelen van den vroomen Bisschop Cassianus, die Schoolmeester geworden onder de vervolging van Diocletiaan, om 't Christen Geloof van sijn Schooljongens met Ysere Schrijfgriffien en Priemen jammerlijk mishandeld, en dood geprikkeld wierd.

DERDE HOOFTSTUK.

KORT INHOUD DESES HOOFTSTUKS.

Wanneer en van wien de HEBREEN *haren naam ontfangen hebben. Dat niemand voor* Abrahams Overtogt, *een* HEBREER *genoemd is. Of de* Hebreeuwsche Taal *te gelijk met de* waare Godsdienst *in 't Stamhuis van* HEBER *bewaard is?* Hebreen, Israeliten en Joden, *wanneer aan dien naam geraakt. Wat* Taal *de* oudste *is; en of die nog elders ongeschonden te vinden is. Blijken die de* oudheid der Hebreeuwsche Taal *bevestigen.* Chaldeesch *en* Hebreeuwsch *van wat onderscheid. Wat* overblijfselen *der* Hebreeuwsche Taal *in andere spraaken te vinden zijn. Hoe het Hebreeuwsch* suiver *is konnen blijven ter tijd dat andere Taalen* vermengd *zijn. 't* Hebreeuwsch *kan niet van 't* Chaldeesch *afgekomen zijn. Waar door ongetwijffeld eenige woorden van 't* Hebreeuwsch *verlooren zijn. Dat de* Heilige *of* Hebreeuwsche Taal *meest in* Sems geslagt *gebleven is.* Drie voornaame dingen *by d'Israeliten in Egipten bewaard.* Hebreeuwsche Taal *is nergens* suiver *als in 't* Oude Testament *te vinden. Hoe dese* Taal *na de Babylonische gevangenschap gesteld was. Ofmen ook in 't* Eeuwig leven Hebreeuwsch *spreken sal, en ofmen die Taal de* Moeder aller Taalen *mag noemen.* Nuttigheid der H. Taale, *en hoe ligt te leeren. Hoe de regte* Hebreeuwsche Letters *verlaten, en de* Chaldeesche *in de plaats gekomen zijn. Of de* Samaritaansche Letters *de oude Hebreeuwsche zijn. Dat* Ezdras *de H. Boeken in 't* Hebreeuwsch *met* Chaldeesche Letters *afgeschreven heeft, en waarom.* Joden *waar in niet veel te vertrouwen.* Seldsaame schrijving *van de* Wet der Tien Woorden. *Oudheid der* Samaritaansche Letteren *uit de* Hebreeuwsche Penningen *bewesen; en watmen voor geloofbaarheid aan sulke bewijsen heeft toe te schrijven.*

ven. Opmerklijke verklaringen sommiger Hebreeuwsche Sikelen: *En of 'er onderscheid tusschen den* Gemeenen Sikel *en die* des Heiligdoms *geweest zy. Ondersoek of het de* Joden *ook geoorlofd zy geweest de* Beeldnis van een Mensch *op hare* Geld-penningen *te brengen, met eenige fraye bedenkingen daar over.* Oudheid der Puncten *of Klank-stippen; offe van* Goddelijk gesag *zijn: met eenige fraye gedagten van* Scaliger *daar over.* Wet Mosis *die in de Joodsche Synagoge gelesen wierd, hoedanig geschreven. Wat soort van* Kant-teekeningen *de* Keri *en* Ketib *op den Hebreeuwschen Bybel zijn. Bewijs dat de* Puncten *niet seer oud zijn. Dat alle Taalen haar* Natuurlijke klanken *in 't uitspreken niet ontbeeren konnen. Hoe de* Lesing des Bybels *voor de* Puncten *egter onveranderd is konnen blijven. Wat de* Masoreten *in 't bysetten van de* Puncten *waargenomen hebben. Wat groot-agting de versaameling der H. Schriften, door* Ezdras *gedaan, by ons behoorde te hebben: als mede dat het niet waarschijnelijk is, dat alle de* Afschriften des Bybels, *met den Brand des Tempels vergaan zijn.*

Ver den Oorsprong van de naam der HEBREEN zijn twee gevoelens, die beide groote Voorstanders vinden. Dog het derde gevoelen, namelijk dat deselve afleid van Abraham, als ofmen seide ABRAHEEN, is al overlang uitgestampt; om dat het alleen uit onkunde der Hebreeuwsche Taale voortkomd. Veel Geleerde willen dat de *Hebreen* soo genaamd zijn van Heber, de Naneef van Sem, en de Neef van Arphaxad, de Soon van Sale: want sy meenen dat van 't woord *Heber* ligtelijk het woord *Hebreen* afgeleid word: en van dit gevoelen is Josephus en sommige andere. Het tweede gevoelen is, dat het woord soude af-komen van *Overgaan:* want Abraham werd van de Canaaniten genaamd HEBRÆUS, dat is, *een Overgaander,* Gen. 14. 13. om dat hy uit het Landaan geen zijde den Euphrat was over de Riviere gegaan in Canaan. Want door de Riviere werd by uitnementheid in de H. Schrift den Euphrat verstaan. Exod. 23. 31. setten de Lxx. Oversetters over, *Van de Woestijne tot de groote Riviere Euphrates.* Hier toe dienen ook de woorden Jos. 24. 2, 3, 14. BE-HEBER over de Riviere. Siet ook 2 Sam. 10. 16. 1 Chron. 19. 16. De Lxx. Oversetters vertaalen de plaats Gen. 14. 13. *Die boodschapte Abraham den Over-rivierigen.* Ook vertaald het Aquila en de Chaldeesche Uitbreider: *Hy boodschapte het Abraham* OVER, dat is, die van over de Riviere gekomen was. Dit is het gevoelen van veele, in de Hebreeuwsche Taale seer ervaren, onder de oude en nieuwe Schrijvers. En wat ons aangaat, wy meenen dat voor het selve vry kragtige redenen zijn: Abraham was na Heber het sesde geslagte; egter is niemand van Hebers Nakomelingen voor Abraham een *Hebreër* genaamd: selfs Abraham niet voor dat hy over de Riviere was getrokken. Daar is geen genoegsame reden, waarom hy meer na sijn soo ver afgelegen Voor-vader Heber, van welk men niets bysonders leest, soude genaamd werden, als na sijn eigen Vader, of ymand anders der Voor-vaders. Ook isser geen reden, waarom Hebers Nakomelingen voor Abraham geen *Hebreen* souden genaamd zijn. En alsser al op de eerste Oorsprong moeste gesien werden, souder meer reden zijn om dien naam van Sem te ontleenen. Dog als de naam gehaald werd van Over de Rivier te trekken, dan is de reden openbaar; dewijle Abraham is over-getrokken, en de andere Nakomelingen van Heber zijn aan de ander zijde der Riviere gebleven. En seggen de Joden, dat Abraham doen een Hebreeuwsch Alphabêt is ter hand gesteld; datse on-

Hebreërs na wien soo genoemd.

Waarom Abraham een Overganger genaamd is.

Niemand is voor Abrahams overgang een Hebreër genoemd.

onder de vier oudſte ſoorten van Lettermaking rekenen; alswe in onſe oude Letter-ſteenen hebben aangeweſen. Vorders is bekend, dat de Canaaniten, die Abraham eerſt ſoo ſchijnen genaamd te hebben, het oog hadden op de Overtogt over de Rivier, komende met een groot Huiſgeſin, daar in hy ook als een Vorſt was: dog Heber was haar onbekend, hebbende mogelijk noit van hem gehoord. Daar is geheel geen klem in het gene hier tegen werd ingebragt uit Gen. 10. 23. daar voor de optelling des Geſlagt-booms van Sem geſegd werd, dat deſe was de Vader van al de Kinderen der Hebreen: want by aldien deſe woorden tot Heber behooren, ſoo kan Moſes deſe Voorreden vooraf laten gaan, om dat de Nakomelingen van Heber volkomener werden opgeteld, als der gener, die voor hem waren uit Sem voortgekomen. Anderſinds konnen deſe woorden ook beteekenen, dat Sem is de Vader geweeſt van alle de Over-rivierige: want Moſes eerſt opgeteld hebbende de Nakomelingen van Japhet en Cham (waar van Japhets Nakomêlingen in de Eilanden en in Europa haar wooningen hadden; dog Chams Nakomelingen in Canaan en in andere Landen aan dees zijde den Euphrat), ſoo iſſet dat hy tot Sems Nakomelingen komende voor-af ſegd, datſe over de Riviere d'Euphrat hebben gewoond. Daar werd ook tegen-geworpen dat de eerſte of Hebreeuwſche Taale met de waare Gods-dienſt in 't Huisgeſin van Heber is bewaard, en dat Heber ſelfs, die tot Abrahams tijden leefde, Abraham de Heilige Taale heeft geleerd, en als een byſonder Kleinood aan de Nakomelingen overgeleverd. Dog dit werd meeſt ſonder bewijs geſeid: want men leeſt nergens, dat Abraham in 't Huisgeſin van Heber is opgevoed, nog dat de Hebreeuwſche Taale alleen, en ſtip by Heber is gebleven; dewijle ſeker ſchijnd, dat de ſelfde Taale by de Canaaniten is in gebruik geweeſt, gelijk uit de eigen naamen, die enkel Hebreeuwſch zijn, af te nemen is. Het kan ook niet beweſen werden, dat de waare Gods-dienſt enkel en alleen in 't Huisgeſin van Heber is gebleven, of dat hy met de andere Menſchen in den Tooren-bouw geheel niet ſoude hebben t'ſaamgeſpannen, of dat al de Nakomelingen van Cham Afgoden-dienaars en vervloekt ſouden geweeſt zijn: dewijle de H. Schriftuur het tegendeel ſegd, Joſ. 24. namelijk dat de Voor-vaders der Iſraeliten, eer Abraham uit Ur der Chaldeen ging, Afgoden-dienaars zijn geweeſt: En in Canaan was Melchizedek een Prieſter des Alderhoogſten: ook was'er een openbare Gods-ſpraake, daar Rebekka ging om over de Tweelingen te vragen. Seker Geleerd Man brengd ook nog deſe tegenwerping voor, dat het trekken over de Riviere ſoo een opmerkelijke ſaak niet en was, dat daar van het Heilige Volk, dat egter Gods Eigendom was, een Naam, die by alle ſoude duuren, ſoude gegeven werden. Dog wy antwoorden, dat dit Overtrekken immers een ſeer opmerkelijke ſaak, en een kragtige blijk van Abrahams geloof was: want die daad behaagde God ſoodanig, dat hy ſijn Nakomelingen het Land Canaan beloofde, en dat in ſijn Zaad alle geſlagten der aarde ſouden gezegend werden, Gen. 12. En ſoo ſpreekt ook den Goddelijken Schrijver in den Brief tot den Hebreen over deſe daad van Abraham, kap. 11. 8. Dus agten wy dan het laatſte gevoelen veel waarſchijnelijker. Indien ymand verder tegenwerpt, dat alle Abrahams Nakomelingen geen Hebreen zijn genaamd, offe ſchoon alle Over-rivierig waren, maar alleen de Kinderen van Iſaak en Jacob: ſoo ſeggenwe, dat die tegenwerping ook is tegen het eerſte gevoelen. Om dan deſe ſwaarigheid op te loſſen, ſoo diend aangemerkt, dat of ſchoon die naam eerſt behoord tot al de gene die met Abraham waren over den Euphrat getrokken,

Waarſchijnelijkheid van 't gemelde gevoelen.

Of de Hebreeuwſche Taale met de Gods-dienſt in 't huis van Heber is bewaard.

Canaaniten hebben ook de Hebreeuwſche Taal gehad.

Abrahams Overtogt hoedanigen opmerkelijken ſaak.

ken, soo isse egter alleen gebleven by sijn geheiligd Geslagt, de andere haar met de Inwoonders van Canaan vermengende. Het is aanmerkelijk, dat gelijk de *Hebreen* niet genaamd werden voor Abraham, alsoo ook niet de *Israeliten* voor dat Jacob de naam ISRAEL had ontfangen, en de JODEN niet voor dat de X. Stammen van Juda waren afgevallen. De Hebreeuwsche Taale is mede soo genaamd van de Griekse Joden, die de Griekse spaak gebruikten, om op die wijse van de andere Joden onderscheiden te worden.

Wanneer de Hebreen, de Israeliten en de Joden haare naamen hebben ontfangen.

Wegens de Oudheid deser Taale zijnder sommige die de Chaldeesche veel ouder stellen; gelijk onder de Kerk-vaders, Theodoretus, een Syrier en aansienlijk door sijn geleerdheid; en onder de hedendaagsche de Maroniten van den Berg Libanon: welkers opmerkelijke Redenen Georg. Amira, seer ervaren in dese Taale, voorsteld in sijn Voorreden van de Syrische Spraak-konst: en na hem Myriçeus in de Voorreden van sijn Chaldeesche Letter-konst. Erpenius in sijn Reden over de Hebreeuwsche Taale segd; dat het geschil nog niet vereffend is, nadien de eerste Menschen in 't Oosten geschapen, en vermenigvuldigd zijn in Assyrien, daar de Chaldeesche en Hebreeuwsche Taalen eertijds gebruikelijk waren; soo moet noodsaakelijk een van beide de oudste zijn. Becanus, beweerende (meer soo 't schijnd tot bewijs van sijn scherpsinnigheid, als tot betooging van de waarheid) dat de Cimbrische of Vlaamsche Taale de oudste is, werd billijk van alle Geleerde uitgelachen, en hy is niet weerd wederlegd te werden. Grotius meend dat de eerste Taale nergens meer is, maar datse in de verwerring is verlooren, en slegts eenige overblijffels in alle Taalen zijn gebleven: welk gevoelen met de selfde redenen werd wederlegd, als dat van de Syriers.

Wat Taal de Oudste en eerste is.

Of d'eerste Taale wel ergens is.

Voor de Hebreeuwsche Taale werd het kragtigste bewijs gehaald van de eige naamen die aan de Menschen en Plaatsen gegeven zijn van 't begin der Weereld tot de Babelsche Verwerring, die alle van Hebreeuwsche woorden afgeleid werden, dog geensinds van andere Taalen; gelijk dese weinige tot een proef konnen dienen: *Adam* is soo genaamd van ADAMAH, dat is *van Aarde gemaakt*, Gen. 2. 7. *Eva* van HAJAH, *leven*, Gen. 3. 10. *Cain* van KANITHI, dat is, *Ik heb verkregen*, Gen. 4. 1. *Seth* van SCHOUTH, *Stellen*, Gen. 4. 25. *Hanoch* van HANOACH, *Toewyen*, *Phaleg* van PILLEEG, *Verdeelen*, Gen. 10. 25. *Noah* van NACHAM, *Vertroosten*, Gen. 5. 29. *Ischa* Manninne, om datse MAISCH, *Uit de Man is*. *Eden* van ADAN; *Sig vermaaken*; NOD, *Aarde der ballingschap*, om dat Cain NOUD, daar *balling*, of in omdooling is geweest; BABEL, *Verwerring*, &c. En dese reden werd ook bygebragt van Georgius Amira, om daar mede de Oudheid der Chaldeesche Taale te bewijsen: Niet tegenstaande sommige Taal-geleerde, alle die bygebragte voorbeelden niet eenparig toestemmen. Onder andere segd I. Vossius, dat Gen. 4. 16. *En Kain ging uit, en woonde in 't Land Nod, tegen 't Oosten van Eden*, niet en moet verstaan worden, dat het Land NAID of *Nod* soodanig van wegen Kains omdooling of swerving genoemd is: want die sulks doen, segd hy, om Hieronymus te volgen, willen liever met Hieronymus dwaalen, dan met de LXX. Oversetters de waarheid erkennen: En soo die dwaalen, laatse dan ook Josephus bestraffen, die dese Oversetters gevolgd is: daar-en-boven, wie kan dese stamelende woorden verstaan; *Ende Kain heeft gewoond in 't onstantvaste en swervende Land?* Want waarlijk, die en woond nergens, die overal swerfd en omdoold. Dit segd Vossius. Men kan voorts niet loochenen, of de Hebreeuwsche en Chaldeesche Taalen hebben met malkander soo grooten gemeenschap, dat veele woorden de selfde zijn; dog

Blijk van d'Oudheid der Hebreeuwsche Taal.

Andere sin van I. Vossius over Gen. 4. 16. bygebragt.

Onderscheid tusschen Chaldeesch en Hebreeuws.

niet alle, soo dat de Chaldeen in veelen verlegen zijn. Een Vrouw is in 't Hebreeuwsch ISCHSCHA, af-komstig van 't woord ISCH, een *Man*; dog in 't Chaldeesch is een Vrouw ITTA, een Man GEVAR of BAAL; tusschen welke woorden immers geen gelijkenis is. De eerste Mensch werd ook in 't Chaldeesch ADAM genoemd, dog in die Taal is geen woord ADAMAH *Aarde*, waar van 't woord *Adam* soude afgebragt zijn; maar Aarde seggen sy AREGNA, daar *Adam* niet van kan afgeleid werden. De Chaldeen hebben ook de eigen naam SETH; maar in plaats van SCHETH, *Stellen*, seggense SCAVI. Het selfde verneemdmen ook in andere Taalen.

Of Moses de eige naamen uit het Chaldeesch in 't Hebreeuws heeft overgeset.

Om dese redenen kragteloos te maaken seggen sommige (en onder die Grotius), dat Moses de eige naamen uit de eerste Taale in 't Hebreeuwsch heeft overgeset, op dat haar kragt van de Hebreen soude konnen verstaan worden. Gelijkmen by Curtius siet, die eenige Persische woorden in 't Grieks overset in de selfde beteekenis: even als of ymand de Historie der Schepping in 't Latijn oversettende, den eersten Mensch TERRA noemde, om dat hy uit de *Aarde* genomen is: EVA *Vivifica*, dat is *Levendmaakster*, om datse de Moeder aller Levende is: De Vrouw VIRA, *Mannin*, om datse uit de Man genoomen is. En dusdanige dingen komen by de Historie-schrijvers dikmaal voor. Dog dit werd sonder genoegsaame grond ingebragt: want of schoon de Historie-schrijvers of Oversetters die de Daden van andere Volken beschrijven of in haar Taale oversetten, somtijds de Bedieningen, Waardigheden en eige Naamen, in welke eenige nadruk is, in haare Taale verklaaren; egter loochenen wy sulks door een gantsche Historie geduurig te geschieden, bysonder niet, wanneer de Historie-schrijver of Oversetter sijn Lezer daar van niet en waarschouwd: en soodanigen Historie-schrijver kan'er niet genoemd werden. De Grieken hebben de Oorlogen der Persen tegen de Grieken beschreven, egter behoudense meest de eige Persische naamen. Voor *Artaxerxes* of *Xerxes* seggense niet *Een Ligt*: nog voor *Darius* seggense niet *Ondersoeker*. De Roomsche Schrijvers den Cartagischen Oorlog beschrijvende, seggen niet, in plaats van *Carthago*, de *Nieuwe Stad*; nog voor *Byrsa*, het *Carthagis Kasteel*; nog voor *Asdrubal*, den *Heer tot den Oorlog omgord*; of schoon die woorden soo konnen overgeset werden: maar sy geven yder sijn eigen naam, gelijk *Hannibal*, &c. Het soude voorwaar seer ongerijmd zijn de eige naamen, daar mede de dingen binnen en buitens Lands bekend zijn, te verwaarloosen, en andere na believen te versieren, en alsoo d'eige naamen in gemeene te veranderen: want dat soude zijn een Historie van, ik weet niet wie beschrijven, en het oogmerk der Historie gantsch niet besorgen.

De eige naamen zijn meest altijd van d'Oversetters behouden.

Bewijsen die 't voorgaande bevestigen.

Het selfde betoonen ook de oude naamen der Volken, die meest een Hebreeuwsche Oorsprong hebben, dog in andere Taalen niets beteekenen: gelijk by Grotius, en voornamelijk by Bochartus, in 't eerste deel van sijn Phaleg, overvloedig is getoond; dewijle de Soonen van Sem, Cham en Japhet de Volken hebben benaamd: gelijk ASSUR de Assyriers, ELAM de Elamiten, dat zijn Persianen, en soo voorts. Soo werd de Oudheid der Hebreeuwsche Taale ook bewesen uit de oude naamen der Heidensche Afgoden: die uit de Hebreeuwsche Taale voortgesprooten, en van de Nabuurige Volken tot de Assyriers en Grieken overgebragt zijn, volgens Vossius in sijn Boek van de Afgoderyen en Beelden-dienst der Heidenen. Sy stellen JAPETUS, de Soone van den Hemel en de Aarde, de Vader van Atlas, Promotheus en Epimetheus: over welkers regte

D'Oudheid der Hebreeusche Taal nader bewesen.

Oor-

Oorsprong de Grieken, door onkunde der ware Geschiedenis, seer haspelen. Het is openbaar dat dese Japetus de selfde is met JAPHET, de Vader der Noordsche Volken, soo in Asien als in Europa. Saturnus werd afgeleid van 't Hebreeuwsch woord SOTHAR, dat is *Verschuilen*, daar van de naam *Latium* in 't Latijn soude komen, om dat Saturnus, voor Jupiter vlugtende, sig in Italien verschuilde. Jovis leiden veele af van 't woord JEHOVA. Belus of Baal van 't Hebreeuwsch BAHAL, *Heer*, met welke naam de Pheniciers veele van hare Goden hebben genoemd, alswe op zijn plaats sullen sien. Vulkanus van TUBAL-CAIN, die het gebruik van Yser en Koper gevonden heeft. Ceres moet niet afgeleid werden van 't Latijnsch woord *Serere*, Sayen, maar van 't Hebreeuwsch GERESCH, dat is, *uitgestoote Vruchten door invloed der Mane;* daar van niet veel verschild het Grieksch woord γῆρυς, daar Scaliger *Ceres* van af brengd, als Vossius, Bochartus, Seldenus en andere dat aanmerken.

Andere reden tot het voorgaande.

Daar is nog een reden die de overblijfsels der Hebreeuwsche Taale verschaffen, en word van de Geleerde in alle andere Taalen aangemerkt: Voornamelijk in de Taalen om en aan Babel gebuur-vast, die, alsmen de Hebreeuwsche wel verstaat ligter geleerd werden, even als ymand de Latijnsche Taale verstaande, de Fransche, Italiaansche en Spaansche Taalen leerd; gelijk Postellus segd, die een gantsche Lees-rol heeft opgesteld van de Woorden, die in de meeste Taalen voorkomende, na het Hebreeuwsch aarden. Als ook Davisius in sijn geschreven Woorden-boek volgens Boxhornius: dewelke segd, *dat'er soo merklijke overblijfsels der Hebreeuwsche Taale in andere Taalen zijn, dat sommige woorden daar in t'eenemal met het selfde geluyd en beteekenis voorkomen:* Waar van Bochartus vele voorbeelden heeft bygebragt. Onder andere toond hy ook, dat de oude Gallen veel Phenicische of Hebreeuwsche woorden hebben gehad uit de naamen der Goden, Waardigheden, Bedieningen, Oorloogs-wapenen, Kleedingen, Planten, Dieren, Plaatsen en diergelijke. Welke naamen ofse schoon geensins toonen dat de oude Taale der Gallen deselfde niet en is geweest met die der Pheniciers (want ten tijde van Hannibal sprak een der Gallen Koningskens met de Carthagenensers door een Taal-man); egter blijkter uit, dat'er tusschen de Gallen en Pheniciers, het zy door gemeensame omgang, of door gemeene Oorlog, of liever door Volkplantingen, die de Gallen wijd en zijd versonden, geen groot verschil is geweest. Het selfde getuigd Usserius van Wals-Engeland: seggende, *Kair* soude in de Trojaansche Taale een Stad beteekenen, en by de Cambers een Muur: soo dat gelijkse *Kir* een Muur, en en *Keria* een Stad seggen, alsoo soude by de Brittanners een woord van klein verschil een Muur en een bemuurde Stad aanwijsen.

Over-blijfsels der Hebreeuwsche Taal in andere Spraken.

Suiverheid der Hebreeuwsche Taal.

Laat ons hier ook nog byvoegen de suiverheid en eenvoudigheid der Hebreeuwsche Taale, tot bewijs datse voor andere Taalen is geweest: want alle Taalen ontleenen eenige woorden van de Hebreeuwsche, maar de Hebreeuwsche van geen andere. Dog wy loochenen niet dat'er Chaldeesche spreek-wijsen en Letter-teekenen in de H. Schrift voorkomen, soo door de nabuurigheid der Chaldeen, als ook om dat de H. Schrijvers van de Chaldeesche saken handelen, als Esai. 14: 4. Psal. 74: 6. en voornamelijk in de Boeken na de Babylonische gevangenschap geschreven. Dog in de andere Boeken seer weinige, en die sommige nog met reden in twijffel trekken. Daar-en-boven werden dikwils seer veel Chaldeesche woorden verscheiden van beteekenis tot een Hebreeuwsche wortel gebragt. Soo dat Jos. Scaliger segd, *Dat'et een groote onkunde is te seggen, dat de Syrische Taale ouder is als de*

Hoe egter vermengd met het Chaldees.

Hebreeuwsche, even als ofmen het hedendaagsch Italiaans ouder stelde dan het Latijn of Romeins.

Syrische Taal is niet Ouder dan 't Hebreeuws.

Eindelijk lust'et ons ook nog hier de twee bewijs-redenen, of liever opmerkelijke gissingen van Cajetanus by te klampen: Waar van de eerste genomen is uit den naam JEHOVA, die Godt alleen eigen en wesendlijk, als ook suiver Hebreeuwsch is, sonder in eenige andere Taale voor te komen, of uitgedrukt te werden. Het is van geen aangelegentheid, dat *Amira* hier tegen inbrengd, dat in de Syrische Taale ook Naamen Gods van vier Letters voorkomen: want de kragt der reden steekt niet in 't Vier-tal, hoedanig de Naamen *Teòs* in 't Grieks, en *Deus* in 't Latijn, ja ook in 't Duitsch, Fransch, en mogelijk in andere ook zijn, maar daar in, dat de Naam JEHOVA Gods eigen Wezen uitdrukt, en in geen andere Taale kan werden overgeset. Dog het Syrisch woord dat GOD beteekend, werd afgeleid van 't Hebreeuwsch ELOHIM. En het woord *Heere* hebbense uit navolging der LXX. Oversetters, die voor JEHOVA setten *Kurios*, en de Joden, die daar voor lesen ADONAI, ten zy het woord *Adonai* daar nevens staat, want dan lesense, om niet tweemael *Adonai* uit te spreken, *Elohim*. Die gewoonte was al voor de LXX. Oversetters by de Joden soo diep ingeworteld, datse de Naam JEHOVA onder groote straffe niet uit en spraaken, ten ware de Priesters alsse het Volk in den Tempel zegenden. En dewijl 't door de verwoesting des Tempels niemand meer geoorlofd is geweest die Naam uit te spreken, soo is desselfs regte uitspraak ook verlooren: want wy toonen elders datse missen, die desen Naam Gods door JEHOVA uitspreken. De tweede gissing van Cajetanus is gehaald uit de Hebreeuwsche Naam BABEL, welke in alle Taalen is behouden. Behalven dese redenen, konden wy nog ook bybrengen het getuigenis van meest alle verklaarders der H. Schrift, dog dese twee zijn ons genoeg. Augustinus segd, de Hebreeuwsche Taale is gebleven als de Volken door de andere Taalen zijn verdeeld; en daarom isse waarschijnelijk de Hebreeuwsche genaamd: op datse met een eigen Naam als noodsaakelijk van de andere wierde onderscheiden. Want wanneer 'er maar een Taale onder alle menschen gemeen was, soo wierdse maar *Menschen-taale* genaamd. Hieronymus segd: De gantsche Oudheid leerd ons, dat de eerste Taale de Hebreeuwsche is, in welke het Oude Testament beschreven is. Het selfde getuigen al de Grieken en Latijnen, uitgesonderd Theodoretus.

Bewijs voor d' oudheid der Hebreeuwsche Taal uit de naam JEHOVA.

Hoe het Hebreeuws gebleven is als d' andere vermengd zijn.

Nu zijn onses agtens de redenen van Amira voor de Chaldeesche Taale, seer ligt te beantwoorden: Want eerst segd hy, de Hebreen zijn uit de Chaldeen af-komstig, derhalven is haar Taale ook laater. Hy bevestigd sulks uit Justinus Martyr, die uit Plato en Josephus bewijst, dat Moses uit het geslagt der Chaldeen is. Maar wy antwoorden, dat de naam *Hebreen* wel eerst gegeven is, na dat Abraham uit Ur der Chaldeen was getrokken, en dat hy ook met sijn Voor-ouders wel in Chaldeen heeft gewoond, maar egter met de Chaldeen niet en is vermengd, maar de eerste Taale met de regte Godsdienst heeft behouden. Want Sem heeft volgens de gemeene reekening ten tijde van Abraham en Isaak nog geleefd: die onder sijn Nakomelingen de eerste Taale gemakkelijk soo lang konde bewaren. Daar-en-boven, de Hebreeuwsche Taale was de selfde met de Canaanesche, dog de Canaaniten zijn niet af-komstig uit Chaldea, maar uit Canaan. Ten tweeden brengd Amira een reden by uit Jer. 5. daar de Chaldeen genaamd werden een *Oud Volk*, of een Volk van de Eeuwe. Dog wat doet sulks tot de Eerstheid der Taale? Seker sy waren een Oud Volk van de tijd der verwerring der Taalen: en andere Volken zijn van

Bewijs dat de Hebreeuwsche Taal niet van 't Chaldeesch af-komstig is.

van die ſelfde oudheid. Dog wy beweeren dat de Hebreeuwſche Taale lang voor die tijd en van 't begin der Schepping geweeſt is. Ten derden ſegd Amira waarſchijnlijk te zijn, dat de eerſte en algemeene Taale in dat Land-ſchap is overgebleven, daar de verdeeling geſchied is; dog ſulks is niet ſeer geloofbaar, want dan ſoude den begonnen Tooren-bouw ligt konnen voltrokken zijn geworden. Soo dat de Chaldeeſche Taale eerſt lang daar na door gantſch Aſſyrien met de overwinningen is doorgedrongen. Dus verre van de Oudheid der H. Taale.

Nu moeten wy ook kortelijk handelen over haar gemeenſchap met andere Taalen: En daar ontrent voor eerſt aanteekenen, dat ſommige de Hebreeuwſche Taale de ſelfde ſtellen met de Syriſche of Chaldeeſche: waar tegen wy alleen Jer. 5. 15. inbrengen, daar de Chaldeen of Aſſyriers geſeid werden een Volck, diens Taale Iſrael niet en verſtaat: dog van de Canaanitiſche of Pheniciſche Taale, moet breeder geſproken werden. Eenige niet ongeleerde Mannen maaken groote ſwaarigheid te ſeggen, dat de Heilige Taale, in welke God ſijn wille aan 't menſchelijk geſlagt heeft geopenbaard, by het Godlooſe en vervloekte geſlagt van Cham ſoude overgebleven zijn: 't gene nogtans van de grootſte en Geleerdſte Mannen werd gedreven, als Joſ. Scaliger, Voſſius, en byſonder Bochartus en andere. Want dit werd kragtig beveſtigd uit de eige Naamen der Menſchen, Steden en anders in Canaan, eer de Iſraeliten de Canaaniten verdreven hadden. Want dat al deſe naamen ſuiver Hebreeuwſch zijn, werd onſes wetens van niemand geloochend: gelijk *Hiericho*, *Salem*, *Sichem*, *Bethlehem*, *Segor*, *Cariath-Arba*, en andere Steden van de Canaaniten ſoo genaamd. Het ſelfde blijkt uit de naam *Beerſeba*, van *Abraham* aan de Canaaniten met gemeene toeſtemming gegeven, Gen. 21. Vorders de naamen *Melchizedek*, *Adonibezek*, *Abimelech* &c. zijn niet alleen in beteekenis, maar ook in t'ſaamſtelling, uitgang, en uitſprrak Hebreeuwſch. Fullerus ſtaat dit gevoelen wel toe, egter loochend hy, dat die naamen van de Canaaniten gegeven zijn, maar van de Hebreen in haare plaats komende. Dog dat verſierſel is boven genoegſaam wederlegd; en wy voegen daar nog by, dat in Joſua veele plaatſen en naamen voorkomen, met welke die bekend waaren eerſe de Iſraeliten in haar beſitting hadden, die ſuiver Hebreeuwſch zijn; als Joſ. 15. 15, 49. *Kiriath-Sepher*, Boek-ſtad; *Kiriath-Sanah*, Stad der Leering. Num. 15. werd uitdrukkelijk geſegd, dat Caleb de Inwoonders van Diber verdreven heeft, te vooren genaamd *Kiriath-Sepher*: en vers 49. werd de ſelfde Stad genaamd *Kiriath-Sanah*, die geweeſt is Diber. Jud. 1. 10. werd geſegd dat Juda is opgetrokken tegen de Canaaniten, de in Heibron woonden, te vooren genaamd *Kiriath-Arba*, dat is de Stad van *Arba*, den Bouwer van 't geſlagt der *Enakim*. Bochartus merkt ook aan, dat'er Num. 32. 38. als iets byſonders van Moſes is aangeteekend, dat de Rubeniten de Steden van haar gebouwd nieuwe naamen hebben gegeven, namelijk *Nebo* en *Baalmeon*, welkers naamen ſy veranderd hebben. Waarom ſoude Moſes dit hier hebben bygevoegd, als om dat de naamen van al de Steden niet en zijn veranderd, maar de ſelfde by de Canaaniten en Iſraeliten waren? Daar-en-boven waren'er verſcheide Steden, over welke de Hebreen niet te ſeggen hadden; welkers naamen nogtans Hebreeuwſch zijn; als *Tzidon*, *Tzoar* of *Tyrus*, *Tzarepthah* &c. Ja de Hebreen ſpraaken met de Canaaniten ſonder Vertaaler; namelijk de Verſpieders met de Hoere Rahab; als ook de Geſanten der Gibioniten tot Joſua, en andere van Joſua tot de Canaaniten geſonden. Dus leſen we ook

Of 't wel waarſchijnelijk is dat de H. Taal by de Goddelooſe Linie gebleven is.

De naamen der Steden en Volken onder de Canaaniten zijn alle Hebreeuws.

Bewijs dat voor de ingang der Hebreen de Hebreeuwſche benamingen in 't Land Canaan gemeen waren.

De Hebreen hebben in den aanvang harer aankomſt en te vooren met de Canaaniten geſproken.

Je-

Jesaia kap. 19. 18. *In dien dag sullen vijf Steden zijn sprekende de Taale Canaans.* Daar de Propheet de bekeering der Egiptenaars tot Christus voorsegd, en de Taale der Joden, de *Taale Canaans* noemd. Het selfde bevestigen ook klaarblijklijk de overblijfsels der Punische of Carthagische Taal, die in de oude Schrijvers voorkomen. Het is by yder bekend, dat de Carthaginensers haar Taal en naam hebben van de Volkplantingen der Pheniciers in Africa. En daar is niet gemeender by de Schrijvers als de reis van Dido na Lybien, daarse Byrsa in Carthago gebouwd heeft. En dat digt by Carthago de Lybi-Pheniciers, een soort van menschen uit de Punen en Africanen te saam gemengd, gelegen zijn, is te sien by Justinus. Diodorus Siculus verhaald ook, dat als Tyrus van Alexander belegerd was, de Tyriers meest op haar en de Carthaginensers vertrouwd hebben. Livius getuigd, dat Hannibal, te Tyrus komende, als van een ander Vaderland ontfangen is. Augustinus en andere schrijven, dat de Phenicische Taal van 't grootste deel der Africanen is gebruikt. Dat de Pheniciers van de Canaaniten af-komstig zijn, soude ligt konnen getoond werden uit de Naamen, Steden, en haar oude Taale: en sal ons in de Tempel-bouw van Jerusalem, aangaande Salomons H. Bouw-orden, 't een en 't ander in de hand vallen, dat dies aangaande opmerkelijk is. Voorts is'er mede op te letten, dat de Lxx. Oversetters de naamen Pheniciers en Canaaniten door malkander gebruiken, gelijk blijkt uit de volgende plaatsen, tegens den anderen en met de Hebreeuwsche Text vergeleken; Exod. 6. 15. met Gen. 46. 10. en Exod. 16. 35. Jos. 5. 12. daar de Lxx. Oversetters voor het Land Canaan stellen het Land der Pheniciers. Lucianus van af komst een Syrier, maakt de Phenisische Taale met de Hebreeuwsche een en de selfde; als ook Chœrilus. Het is mede bekend, dat de Phenicische woorden by de Schrijvers voorkomende, of Hebreeuwsch zijn, of weinig daar van ververschillen. In Sanchoniaton, de oudste Jaar-schrijver der Pheniciers, die van Philo Biblius in 't Grieks is overgeset (daar van Eusebius ons eenige stukken en stollen heeft bewaard) vindmen Βελσάμην verklaard, door *Heer des Hemels*, Ζωφασήμιν, *Beschouwer des Hemels*, Σαδὶκ, *Regtveerdig*, Μὼθ, *Dood*. Soo werd in Hesychius Ἄδωνις overgeset *Heer*. By Plutarchus Ἄλφα, een *Os*. By Prophyrius, Μάλχος, *Koning*. By Athenæus Ναβλά, een *Musijk Instrument*. Alle welke woorden Hebreeuwsch zijn. En dese seer groote over-een-komst der Punische of Carthaginense Taale met de Hebreeuwsche, toond Bochartus met ontelbare voorbeelden uit alle Schrijvers opgesogt: en daar iets te willen bydoen, soude soo veel zijn, als ofmen de schatten van Cræsus met een Duit vermeerderen wilde. Augustinus (die onder de Punische is Bisschop geweest in 't 3900. Jaar na dat de Pheniciers eerst in Lybien zijn gekomen, en die kennis van haar Taale behoord gehad te hebben) schrijft dat de Boeren ontrent *Hippo* gevraagd zijnde, van waar sy af-komstig waren? in 't Punisch antwoorden *Canani*, dat is van de Canaaniten. Hy segd ook, dat de Hebreeuwsche, de Punische, en de Syrische Taale groote gemeenschap met den anderen hebben. Het selfde segd mede Hieronymus uitdruklijk op veel plaatsen. En alhoewel Augustinus elders sijn onkunde in de Hebreeuwsche Taale betuigd, egter wil hy daar mede alleen seggen, dat hy in die Taale niet seer was ervaren, sonder nogtans te ontkennen, dat hy se genoeg verstond, om de over-een-komst dessels met de Punische Taal af te wegen; gelijck Bochartus, Seldenus en andere dat fraay hebben aangewesen. In Plautus vindmen meer dingen in de Punische Taale als tegenwoordig ergens voorkomen, dog seer bedorven en verward door onkunde der Boek-

De Pheniciers zijn van de Canaaniten afkomstig.

By veele voor een Volk gehouden.

Voorbeelden van Griekse woorden die Hebreeuws zijn.

Boek-schrijvers, die de Puncten daar bygevoegd hebben: Want gelijk Petitus seer wel aanmerkt, het was te vooren, gelijk alle Hebreeuwsch en Punis, sonder Puncten geschreven. Dese Versen van groote misslagen gesuiverd, heeft ons deselve Petitus en Bochartus met eenige verandering, soo in de Punise lesing als in de vertaaling verschaft. Onder welken arbeid ons de lesing en verklaaring van Bochartus best behaagd; als naast over-een-komende met de woorden van Plautus. In 't geheel zijnder sestien Versen, welker ses laatste het selfde willen als de eerste; gelijk Bochartus en Grotius meenden. Soo dat de ses laatste in een andere Taale, namelijk in de oude Libysche, schijnen beschreven. En daarom heeft Plautus slegts de tien eerste vertaald.

Hebreeusche en Phenicische Taal een en deselve.

Soo is dan de Hebreeuwsche Taale eerst de selfde met de Phenicische geweest. En het moet niemand vremd dunken, dat de Punische Taale in de tijd van 1900. Jaar van de Hebreeuwsche eenigsinds verbasterd is: want alle andere Taalen zijn in veel minder tijd vry meer ontaard, gelijk te voren getoond is. Het selfde sietmen ook in Engeland en elders. En in 't Land Canaan hebben de Israeliten alle niet eenderlei uitspraake gehad, alsmen siet Jud. 12. 6. in 't woord SCHIBBOLETH. En in laater tijden spraaken de Joden anders in Galilæa als te Jerusalem; siet vryelijk na Matth. 26. 73. Marc. 14. 70. De Punise Taale is ook ontaard door de vermenging der oude Libysche woorden, als ook der Egiptenaars, Arabers en andere.

Hoe de Talen verbasteren.

Daar zijn veel Hebreeuwsche woorden verlooren, om dat alle de woorden in den Bybel niet en konden vervat worden.

Vorders is waarschijnelijk, dat'er veel Hebreeuwsche woorden verlooren zijn, dewijle alle woorden van die Taal in 't O. Testament (welke het eenig Boek is dat het suiver Hebreeuwsch bewaard heeft) juist niet en zijn konnen saamgetast wesen. Dog dat I. Vossius wil, dat de suiverheid van de gantsche Hebreeuwsche Taal thans verlooren is, en dat selfs nog de Rabbinen, en veel min de Christenen, de regte lesing en zin niet meer en weten, en de Hebreeuwsche Bybel stom is; sulks dunkt veel omsigtige Mannen vermetel en stout gesproken: Want of schoon men sulks met de Voorbeelden van sommige woorden, waar van de Joden ons nu niet meer de sekerste beteekenis konnen geven, sou meenen te bewijsen; soo is het niet-te-min hard, ja ongerijmd, datmen daarom de gantsche Taale in 't onseker, en als in de uiterste duisternis werpen sou. Men heeft onses agtens de onsekerheid sommiger woorden, veel eer te wijten aan onse onkunde en 't verval der tijden, dan op 't verderf der gantsche Taale selfs: dewijl ook dit grootdeels is konnen inkomen door den Ondergang der Joodsche Republijk, die veele dingen soodanig buiten gebruik gesteld heeft, dat de Joden in alle haar verstroying en onophoudelijke sukkelingen niet magtig geweest zijn, selfs de benaamingen en beteekenissen eeniger woorden, langer te bewaren. En het is meer gesien, dat gelijk de woorden en benaamingen opkomen met de dingen, datse ook alsoo met deselve ondergaan. De waarschijnelijkste reden waarom God in Canaan de eerste Taale heeft laaten overblijven, is, om dat de Patriarchen daar moesten woonen en met de Inlanders omgaan; als ook, om dat God dat Land aan Israel na sijn belofte wilde geven tot een Erffenis en pand der Hemelsche Goederen, in welke sy den Messias, dien Grooten Propheet, die uit haare Broederen sou verwekt worden, moesten afwagten. Gelijk ook het besmetten van haare Vaderlijke Taale, en 't invoeren van een vremde, den Joden als een straffe by de Propheten gedreigd word, die sy sederd de Babylonische gevangenschap tot nu toe met de derving van dat Land, Republijk en Tempel, onder 't Euangelium lijden. Hoedanigen algemeenen besmetting geensinds op de Taal van de

Gen. 12. 7.

Deut. 18. 15.

oud-

oudste Hebreeuwsche Bybel-boeken betrekkelijk moet gehouden worden. En konnen ontrent de eerste bewaaring der Hebreeuwsche Taale, volgens verscheide Perioden van tyd, ook verscheide dingen in aanmerking komen. Eenige stellen dat na de Babelsche verwerring tot op Abraham, onder de Nakomelingen van Sem in Assyrien, en van Cham in Canaan de Hebreeuwsche Taale in gebruik gebleven is: dog datse in Assyrien door de nauwe omgang met andere Volken en veranderingen der gemeene saak, in de Chaldeesche is veranderd, die Abraham alleen verstaan heeft eer hy over de Riviere trok, en dat hy in Canaan de Canaanitische soude geleerd hebben, die namaals van sijn Overtogt de Hebreeuwsche genaamd is. Dog het is niet waarschijnelijk, dat dese Taale door geheel Assyrien soude in gebruik geweest zijn, en dat Abraham die van de Canaaniten soude geleerd hebben: want SEM heeft waarschijnelijk niet mede gestemd in den Tooren-bouw, en daarom is de Heilige Taale by hem en sijn Nakomelingen, dat is by de Heilige Linie, alleen suiver gebleven, alswe nader sullen toonen: Maar niet in dat groot Landschap van geheel Assyrien; want dan haddense met den Tooren-bouw ligt konnen voortgaan.

Hoe de Hebreeuwsche Taal bewaard is.

De Heilige Taale is meest in Sems Geslagt gebleven.

Het is dan alder-waarschijnelijkst dat de Hebreeuwsche Taale onder de Nakomelingen van Sem, als ook by eenige van Cham in Canaan is in gebruik gebleven tot op Jacob. Wanneer nu Jacob in Egipten is getrokken, soo hebben sijne Nakomelingen daar de Hebreeuwsche Taale suiver bewaard, en van daar weder in Canaan gebragt. En daarom seggen de Joden, dat de Israeliten dese drie dingen in Egipten niet veranderd hebben, namelijk haare Taale, haare Kleederen, en haare Naamen. De reden dat de Israeliten soo langen tijd in Egipten haare Taale ongeschonden bewaard hebben (daar nogtans die in veel minder tijd in de Babelsche gevangenschap is verbasterd) is hier in gelegen, datse in Egipten digt by malkanderen en in eene Landstreek woonden, dog in Babel warense wijds en zijds onder veel Heeren van den anderen verstroid: gelijk de hedendaagsche Joden ook de Taalen leeren van de Volken, onder welke sy woonen. Dat nu de Egiptische Taale van de Hebreeuwsche is verscheiden geweest, blijkt daar uit, dat Joseph als een Egiptenaar met sijn Broeders door een Taal-man heeft gesproken; als ook uit de Psalmen, daar geseid word, dat als het Israel in Egipten was, aldaar een vremde Taale heeft gehoord. En dat de Israeliten, de Canaaniten grootdeels verdreven hebbende, haar Taale suiver hebben bewaard, betuigen de Heilige Boeken voor de Babylonische gevangenschap: 't gene geschied is ten deele door de Goddelijke Voorsienigheid, en ten deele door de Zeden en Levens-wijse der Israeliten; want daar door zijn sy van vremde Houwelijken weerhouden, en byna van allerlei nauwe gemeenschap met andere Volken. Gelijk dit ook de reden is, dat de Chinesen en andere Uithemers, haare Taale soo veel Eeuwen onvermengd bewaren. Dog na de Babylonische gevangenschap is de Hebreeuwsche Taale door de Chaldeesche seer verbasterd. En daarom leestmen ook Nehem. 8. 7, 8. dat Ezdras en Nehemias de Wet voorlesende, de selfde hebben verklaard, namelijk in de doe gewoone Taale, op dat het gemeene Volk, dat nu het suiver Hebreeuwsch ontwend was, die soude verstaan. De Joden hebben de Chaldeesche spraak, met welke haare Hebreeuwsche Taal verbasterd was, niet alleen gesproken, maar ook van die tijd met deselve vermenging haare Boeken beginnen te schrijven: invoegen dat hedendaagsch de Hebreeuwsche Taale nergens suiver te vinden is, als alleen in 't O. Testament; gelijk Kimchi sulks ook opentlijk segd. Sommige

En ook mogelijk in Chams Nakomelingen.

Drie voorname dingen by de Israeliten in Egipten bewaard.

Hebreeusche Taal is van 't Egiptisch vry verscheiden geweest. Gen. 42. 23.

Hebreeusche Taal wanneer verbasterd.

Hebreeu sche Taal is nergens suiver als in 't O. Testament.

ge brengen hier tegen in, dat de Hebreeuwsche Taale nog suiver is gebleven in de tijd van de Persische en Griekse Monarchien, en datse niet voor de tijden der Asmoneen in de Syrische veranderd is, om dat de Propheten na de Babylonische gevangenschap haar Prophetien in de Hebreeuwsche Taale hebben geschreven, en niet waarschijnelijk is, dat God sijn Volk in een vremde Taale soude hebben doen aanspreken. Het gene sy daar uit bevestigen, om dat'er geen *Paraphrases* of Uitbreidingen over zijn geweest voor Onkelos en Jonathan, die korts voor, of in de tijd van Christus hebben geschreven. Dog dese tegenwerping is onses agtens van geen groot belang: want het is niet waarschijnelijk, dat de Hebreeuwsche Taale onder de Mogendheid der Grieken in de Chaldeesche of Syrische veranderd is; om dat de Grieken, volgens de gewoonte der overwinnende, veel eer haar eigen Taale, als een vremde soude hebben ingevoerd. De Joden hebben van de Chaldeen ook de naamen der Maanden ontleend, diese te vooren noemden, de *Eerste*, *Tweede*, *Derde* &c. Dus meenen wy niet, dat aanstonds op de weerkeering uit Babel, de Hebreeuwsche Taale by alle Joden soo geheel heeft opgehouden: want by de Priesters en Oudste isse ten minsten nog overgebleven: ook waren'er veele, die, als de grondvesten des tweeden Tempels verbeterd wierden, haare traanen met de Vreugde-teekenen der jongelingen vermengden. Ook hebben veele haare Kinderen die Taale geleerd, niet tegenstaande by de gemeene Man de Chaldeesche in gebruik raakte. Het is seker, dat ook veele van de voornaamste Joden, de Hebreeuwsche Taale altijd hebben onderhouden: ja dat'er ook altijd eenige overblijfsels by de gemeene Man hebben stal gehouden; dewijle selden een volkomen Taale soo t'eenemaal vernietigd werd. Het is dan geen wonder, dat de laater Propheten in 't Hebreeuwsch geschreven hebben, dewijl al de andere Boeken des Ouden Testaments in die Taale geschreven zijn. En het gene van de Paraphrasis of Uitbreiding gesegd werd, kan tegen de tegenwerpers selfs werden omgekeerd: want van die tijd datse seggen dat de Hebreeuwsche Taal veranderd is tot op Jonathan, zijnde 200. Jaren, is'er geen *Targum of Uitlegging* geweest. Ja veele stellen Onkelos en Jonathan vry laater.

Hoe het Hebreeuwsch gesteld was na de Babylonische gevangenschap.

Over de duuring deeser Taale ondersoeken ook eenige seer nauwkeurig, of de selfde mede de laatste sal zijn, namelijk der Salige Menschen in den Hemel? Om hier op te antwoorden, willen wy de beuselingen der Joden, en Duisend-jaar-drijvers, die een Aardsch Koningrijk van Christus voor de algemeene Opstanding verwagten (daar in sy met Christus over alle Volken sullen heerschen, en daar de Hebreeuwsche Taale sal gesproken werden) ongemoeid voorbygaan, en wegens onse meening in desen seggen, dat het wel seker is, dat de Geloovige na de Opstandinge een eenige Taale sullen hebben, om met eenen mond te gelijk Gods Lof in eeuwigheid te verkondigen: want haare Lichamen sullen volmaakt zijn, en sy sullen al de werktuigen tot de spraak hebben; gelijk wy in 't opgestaane Lichaam van Christus konnen sien. Dat nu dese Taale, de Hebreeuwsche soude zijn, dat tragten sommige te bewijsen uit de volgende plaatsen, Jes. 19. 18. Zeph. 3. 9. Zach. 14. 9. Psal. 146. 6. Dog dat bewijs gaat seer onvast; dewijle die plaatsen spreken van de bekeering der Heidenen tot den Koning Jesus. Ook werden de volgende redenen nog tot bevesting van dit gevoelen bygebragt; namelijk, om dat dese Taale de eerste is geweest, daarom salse ook de laatste overblijven. Daar-en-boven, om dat de selfde den eersten mensch van God is medegedeeld. Dog daar steekt onses agtens weinig kragt in die reden: want het volgende

Of de Hebreeuwsche Taal ook de laatste sal zijn.

Of men in 't Eeuwig leven ook Hebreeuwsch sal spreken.

Salige leven overtreft seer veel het leven van Adam in 't Paradijs; ja onse bevattingen selfs, dewijle het nog niet geopenbaard en is wat wy zijn sullen, 1 Joh. 3. 2. Vorders de verborgentheden der Christelijke Godsdienst, die alles dat voor Christus komste in de Hebreeuwsche Taale was beschreven te boven gaan, heeft Christus eerst aan sijn Apostelen in de Syrische Taale bekend gemaakt, en daar na in 't Grieks laten beschrijven. Het is veel waarschijnelijker, dat de Geloovige in den Hemel de Taale der Engelen, daar van Paulus gewaagd 1 Cor. 13. 1. sullen spreken; dewijle de Heere Christus uitdrukkelijk segd, datse sullen wesen als de Engelen. Ja het is te vermoeden, dat gelijk God in de eerste Schepping den mensch een Taale heeft ingestort, en in 't begin des Euangeliums verscheide Taalen heeft medegedeeld, hy ook alsoo in den Hemel haar een nieuwe Taale sal bysetten; die mogelijk alle andere in Sin-rijkheid en ligtigheid van uitspraak sal overtreffen; bestaande, na de meening van Espeires, alleen uit een-Syllabige woorden, die yder een Sinspreuk zijn, gelijk de woorden voor Beltzazar aan den Wand geschreven. Dog nadien dese saak in Gods vrye wille bestaat, soo kan daar van niet sekers bepaald werden, en wy en moeten ook niet wijs willen zijn boven 't gene van God geopenbaard is.

Hoe in 't Eeuwig leven der Engelen Taal sal gesproken werden.

Voorts seggen we, dat de Hebreeuwsche Taale met regt de Moeder aller Taalen mag genaamd werden; niet om dat juist alle andere Taalen daar uit zijn voortgekomen, maar om datse ten minsten de eerste en oudste van alle is. Ook blijkt de volmaaktheid deser Taale uit de Suiverheid en uit de kragt en Cierlijkheid der woorden: want sy heeft geen vermenging van vremde woorden: sy leid haar woorden niet af uit de Wortel-woorden van andere Taalen: maar alle, ten minsten de meeste haarer werk-woorden, bestaan uit drie Letters, zijnde een volmaakt getal, hebbende een voornaame beteekenis, van welke al de andere aardig werden afgeleid. Sy drukt ook de saaken soo gevoeglijk uit, dat geen andere Taale met haar daar in te vergelijken is. Ook geeftse door de verscheide buigingen der Werk-woorden de verscheide beteekenis soo kort te kennen, datse de t'saamstelling der Grieken en Latijnen ver overtreft: dewijle dese Taalen veel meer Letters en Syllaben of woord-grepen noodig hebben dan de Hebreeuwsche; die ook haar eigen Cierlijkheid heeft, die in geen andere Taale uit te drukken is, of daar in kan overgaan. Daarom segd Lutherus: *De Hebreeuwsche Propheten te doen spreken in het Duitsch of in een andere Taale, is soo veel, als ofmen den Nagtegaal sijn soet gesang deed verlaten, en dwong als den Koekoek te roepen.*

In wat opsigt het Hebreeuwsch de Moeder van alle Taalen mag genoemd worden.

Volmaaktheid der Hebreeuwsche Taal.

Voorwaar, de nuttigheid en de regte kennis der Hebreeuwsche Taale is seer groot: dewijl de verklaaring der Goddelijke Verborgentheden, uit geen ding soo wel kan gehaald werden, als uit de kennie der Grond-taalen. Daarom behooren de gene die aan andere dese Verborgentheden sullen verklaaren, niet ten minsten eenige, maar groote kennis daar van te hebben. Hoe ongerijmd is't niet wel, dat een Gesant de geboden sijns Konings niet en verstaat, en dat hy selfs een Tolk noodig heeft. Van Themistokles werd verhaald, dat hy willende iets van den Koning der Persen afeischen en met hem spreken, hy een Jaar besteed heeft om de Persische Taale te leeren, op dat hy geen Taal-man soude noodig hebben. Voorwaar, de gene die alleen vertaalingen gebruiken, zijn niet een hair beter dan het gemeene Volk, die geen toegang tot de Heiligdommen hebben: Maar die de H. Schriften in de Grond-taale verstaan, die zijn als de Priesters, hebbende vryheid om selfs de aldergeheimste vertrek-

Nut der H. Taalen

Bybel Verklaarders behoorden in de H. Taal seer wel ervaren te zijn.

ken te doorsnuffelen. Daarom seide Luther, dat hy sijn kleine kennis van de Hebreeuwsche Taale, met al de schatten der gantsche Weereld niet verwisselen wilde. De Hebreeuwsche Taale is niet alleen noodig om de verscheide lesingen te ondersoeken, maar ook, om dat in de selve somtijds wel een woord meer- of dubbelsinnig is, of soo schijnd, (want wy en mogen die Joden niet toestemmen, welke seggen dat de H. Schrift LXXII. sinnen kan lijden) 't gene de Vertaaler in een enkele sin heeft vertaald. Egter kan 't gebeuren, dat beide beteekenissen, om reden die een Oversetting passen, moeten behouden werden. In tegendeel gebeurd het, dat een woord in de Grond-text maar een bepaalde beteekenis heeft, 't welk de Oversetter dubbelsinnig vertaald: by voorbeeld Psal. 110. 3. NEDABOTH hebben de Grieken overgeset, *Het beginsel;* 't gene volgens Walton beter soude zijn, *De Heerschappye:* dat wy Vossius laaten verantwoorden. Vorders de woorden, die in de Grond-taale klaar van beteekenis zijn, werden somtijds duister overgeset: gelijk de Spreek-woorden, en woorden die aan eenige konst eigen zijn, of die van ergens werden overgebragt, 't gene in andere Taalen soo niet gelukken wil; waar van wy veele voorbeelden in de Bouw-orden van Salomon en de beschrijving van sijn pragtigen Tempel, beneffens de Gesigten van Ezechiel, sullen ontwaar worden. Daar sijn nog veel andere voordeelen in dese Taale: die dit ook eigen heeft, datse ligtelijk kan geleerd werden, ja in een tiende deel tijd welk vereischt werd tot het leeren der Griekse of Latijnsche Taale. Twee of drie Maanden, segd Amama, zijn genoeg om een tamelijke kennis van die Taale te verkrijgen, en daar werd geen Jaar vereischt om alle dessels moejelijkheid te boven te komen.

Hoe kort de Hebreeuwsche Taal kan geleerd worden.

Het sal mede niet onvoegsaam zijn eenige dingen hier by te brengen, nopende de oude Hebreeuwsche Letteren en van de bygevoegde Puncten of Klank-stippen. Het is het gemeenste gevoelen by de Geleerde, dat de Letteren, diemen Samaritaansche noemd, met welke ook de Samaritaansche vijf Boeken Mosis in de Bybel, diemen de *Polyglotta* noemd, gedrukt staan, de eerste Letteren der Hebreen zijn geweest, met welke de Wet en de Propheten oorspronkelijk geschreven zijn: en dat deselfde aan de Samaritaanen en Joden voor de Babylonische gevangenschap gemeen zijn geweest: en dat Ezdras, die de Heilige Boeken na de weerkeering uit Babel heeft oversien, deselfde met Chaldeesche Letters, de Joden doen bekender, heeft herschreven, en de andere Letters aan de Samaritaanen, die de Joden erger als honden hielden, heeft laten blijven: om alsoo te betoonen, soo eenige willen, datse niets met haar wilden gemeen hebben. Josephus Scaliger houd aan dit gevoelen der oude Letteren seer vast, en vaard heftig uit tegen de gene die het tegendeel beweeren. En waarlijk hy en staat in dat gevoelen niet alleen, maar vind sig genoeg daar in ondersteund van Vossius, Drusius, en veel andere Mannen van naam; alhoewelse billik tegenspreken dat Ezdras dese verandering uit haat tegens de Samaritaanen sou gedaan hebben; alswe nader sullen sien.

Hoe de Hebreeuwsche Letters verlaten en Chaldeesche in plaats gekomen zijn.

Dog nadien'er ook geen geleerde Mannen ontbreken, die het strijdige gevoelen voorstaan (oordeelende dat de hedendaagse Letters die vierkante genaamd werden, de oude Letteren van Moses zijn, met welke de Wet en de Propheten geschreven zijn), so sullen wy de voornaamste dringredenen die het tegendeel schijnen te bewijsen, gehaald uit de oude Opschriften der Hebreeuwsche Sikelen, als ook uit de Schriften der Joden en Christenen, voortbrengen; en daarna op alle de tegenwerpingen antwoorden. De eerste en voornaamste Reden dan voor de Samaritaansche Letters

Of de Samaritaansche Letters de oude Hebreeuwsche zijn.

ters is ontleend van de Opschriften der oude Sikels en Penningen, die voor de Babylonische gevangenschap gemunt zijn, ja selfs voor de afscheiding der X. Stammen, gelijk beneden blijken sal uit de opgegrave Puin van Jerusalem. Al dese Opschriften bestaan uit Letters, die de hedendaagsche Samaritaansche seer na gelijk zijn. En al dese Sikels wegen even vier Dragmen, gelijk Josephus van de Sikels sijnes tijds ook segd. Aan de eene zijde hebbense de Goude Kruik met Manna: op sommige is de *Aleph* en de *Schin* beneffens andere Lees-teekenen, met dit Opschrift in Samaritaansche Letters, DE SIKEL VAN ISRAEL. Aan de andere zijde de Roede van Aaron dragende Amandelen met dit Opschrift in Samaritaansche Letters, HET HEILIG JERUSALEM. Andere Penningen hebben wel een verscheiden Opschrift, dog ook met Samaritaansche Letters; waar van wy de af-beeldingen, beneffens eenige andere bedenkingen daar over, korts hier na sullen by brengen. Arias Montanus een soodanigen Penning verkregen hebbende, hield deselve in groote waarde, als die hem ontrent het Gewigte en Munte der Joden veel ligt heeft verschaft. Postellus, tot verwonderens toe in de Taalen afgerigt (niet tegenstaande hy in sijn Ouderdom door de Rabbinische sotternyen betooverd wierd), heeft de selfde agting voor die Penningen, en segd dat de Joden, die de Samaritaanen als de pest haaten, dese Penningen daarom hoog waarderen, om datse als een gedagtenis zijn van haar voorgaanden bloejenden staat, en gemunt zijn voor de afscheuring der Thien Stammen, dewijle die Penningen in de Puin van Jerusalem werden gevonden, en het bekend is, dat de Samaritaanen t'sederd de afscheuring niet te Jerusalem, maar op den Berg Gerazim hebben geofferd. Ook hebben sy Jerusalem niet voor de Heilige Stad gehouden, nog ooit beseten. Vorders blijkt uit een ander Opschrift, DE SIKEL ISRAELS, datse gemunt zijn doen de naam ISRAEL nog gemeen was aan al de XII. Stammen: als ook uit het eenvoudige maaksel der Letteren, van welke de hedendaagsche Samaritaansche Letters allenskens (om rasser te schrijven) schijnen afgeweken; alswe aanstonds in een Vertoog-schetsje sullen sien. Eindelijk werd sulks ook hier uit bevestigd, om dat die Penningen van verscheide luiden, en op verscheide tijden gevonden zijn. Behalven dese reden, die de allerstijfsinnigste behoorde over te haalen, hebbenwe ook nog het getuigenis der oude Christenen en Joden by te setten. Van de Christenen behoefd niemand bygebragt dan Eusebius en Hieronymus, dewijle sy de Geleerdste zijn van die tijden, en niemand der Oude het tegendeel heeft voorgesteld. Eusebius segd: *Ezdras is de aldergeleerdste Meester van de Goddelijke Wet der Joden geweest, die uit de gevangenschap zijn weergekeerd: Hy werd gesegd de Goddelijke Schriften van buiten opgesteld te hebben, en op datse met de Samaritaanen niet en souden vermengd werden, de Joodsche Letters veranderd te hebben.* Voorwaar de tegenstrevers versinnen veel dingen om de kragt van dese getuigenis te ontwijken: dog sonder grond. Hieronymus spreekt nog klaaader, seggende: *Het is seker dat Ezdras andere Letters heeft gevonden, namelijk die wy nu hebben: daar tot die tijd de Samaritaansche en Hebreeuwsche Letters deselfde zijn geweest.* Dog het gene hy segd van 't vinden der Letters, moet alleen in soo een sin opgenomen werden, dat hy die Letteren slegts eerst onder de Joden ingevoerd, maar niet geheel nieuw gevonden heeft. Het selfde gevoeld ook den Eerwaarden Beda.

Blijken uit Joodse Penningen.

Siet ook de Lettersteen hier vooren aangewesen.

Getuigenissen van Eusebius en Hieronymus.

De Talmudisten en de laatere Rabbinen stemmen dit mede toe: want in den Babylonischen Talmud, *Tract. Sanhedr. Sect.* 2. leestmen het volgende:

In den beginne is Israël de Wet in Hebreeuwsch geschrift en in de Heilige Taale gegeven: Daar na in de dagen van Ezdras isse haar gegeven in de Assyrische Schrift, en in de Syrische Taale: Daar na hebben de Israëliten verkooren de Assyrische Schrift en de Heilige Taale, en hebben aan de ongeleerde de Hebreeuwsche Schrift en de Chaldeesche Taale gelaten. Wie zijn dese ongeleerde? R. Chasda antwoord, de Cuthæen. En welke is de Hebreeuwsche schrift? Chasda antwoord wederom, De Libonæese schrift. Door de Libonæese Schrift verstaanse de Samaritaansche; en door de Cuthæen de Samaritaanen: nogtans moet dit alleen maar soo ver werden uitgestrekt, dat Ezdras de Schrift in de Hebreeuwsche Taale, dog met Chaldeesche Letters heeft geschreven. En van dit gevoelen zijn de oudste en de vermaardste hedendaagsche Joden; alhoewel sy eenigsinds onder den anderen verschillen: want daar zijnder, die meenen dat de Chaldeesche Letteren voor de Babylonische gevangenschap, en selfs al ten tijde van Moses souden in gebruik zijn geweest om de Heilige dingen te beschrijven: dog de Samaritaansche voor den gemeenen en dagelijksen omgang: en dat Ezdras de eerste ook soude hebben gemeen gemaakt; 't welk een enkel versiersel is, alhoewel'er Kircherus ook sijn Zegel aangehangen heeft. Soo brengen mede eenige Rabbinen en Christenen tegen de voorgaande dring-redenen in, dat de Schrijf-wijse met welke Ezdras de Heilige Boeken heeft geschreven, ASCHOURITH genaamd werd, niet van Assyrien, maar van ASCHAR, *Geluksalig maaken*; om dat dese Letters soo deftig zijn, datse alle van malkander verschillen en niet te gaar hangen: dog dat is een ydel voorwendsel; want daar en is geen grond om dat woord in dien sin te nemen. Vorders zijn egter verscheide Letters malkander heel na gelijk, en het is ook seer blaauw, daarom eenige Letters Geluksalig of Heilig te noemen. Ten anderen werd tegen de voorgaande dring-redenen ingebragt, dat'er tweederlei Taale by de Joden voor de Babylonische gevangenschap soude in gebruik geweest zijn: dog sulks werd wederom sonder eenige grond voorgewend; dewijle niemand onder d'oude daar van gewag gemaakt heeft, en 't tegendeel haast nader blijken sal. Dog wy moeten nog eenige andere dring-redenen der tegenstrevers kortelijk overloopen. Eerst werd'er voortgebragt het getuigenis der Oude en laatere Rabbinen, die ontrent de saaken van haar Volk by vele groot geloof verdienen. Dog wy antwoorden; De Joden zijn niet ligt te vertrouwen ontrent saaken die tot de eere van haar Lands-volk strekken, dewijlse niet ontsien alles te versieren. Zijnde daar-en-boven ook door de meenigvuldige verstrojingen, Vremdelingen in haar eigen Geschiedenissen geworden. Te meer, dewijle de deftigste onder haare Rabbinen met ons van een gevoelen zijn. Men brengd ook eenige Penningen voor met Chaldeesche of hedendaagsche Hebreeuwsche Letteren beschreven. En segd Schikhardus ook soodanige gesien te hebben, gestempeld met de naam en af-beelding van Salomon aan de eene zijde, en aan de andere zijde met den Tempel; gelijk we aanstonds verbeelden sullen; daar Kircherus een grooten knoop tegen ons gevoelen mede meend toe te halen. Dog daar op diend vooraf tot antwoord, dat we niet ontkennen, dat'er Penningen met de hedendaagsche Hebreeuwsche Letters konnen geslagen zijn na de Babylonische gevangenschap, hoedanige wy selfs meenen gesien te hebben. Dog dat strijd geheel niet tegen ons gevoelen. Wat belangd de Penning daar Salomons naam en af-beelding op staat, hoedanig eenen Walton segd gehad te hebben; het is openbaar, dat die versierd en nagebootst is, dewijl 't den Joden ongeoorlofd was eenig Beeld te maaken. Gelijk'er ook een Heiligen Sikel, met een Wierook-vat, en Amandel-Roede met Assyrische

Ezdras heeft de H. Schrift in 't Hebreeuwsch met Chaldeesche Letters geschreven.

Joden en mogen in dingen die tot haar lof strekken niet ligt geloofd worden.

Valsche Penning van Salomon.

 of

of hedendaagſche Hebreeuwſche Letteren geſien word, gemeenelijk voor den *Silverling* genomen, voor welker dertig de Geld-ſugtige Judas ſijnen Heere verklikte, Matth. 26. 15. Zach. 11. vers 12. 13. by Kircherus den *Sikel des Heiligdoms* genoemd. Als mede nog andere daarwe terſtond van ſpreken ſullen. Gelijk ons ook hier na ſal te onderſoeken ſtaan, of Judas juiſt dertig Silvere Penningen van duſdanigen Munt, en niet mogelijk andere, die alleen de waarde van dertig Sikels uitmaakten, heeft ontfangen. Ten derden haalenſe een bewijs uit eenige Opſchriften van Graf-ſteenen, hoedanige de fabelagtige R. Benjamin, die geleeft heeft ontrent het Jaar 1170. in ſijn Reiſe verhaald. Want hy ſegd, de Graf-ſteden van Abraham, Iſaak en Jacob, als ook van Sarah, Rebecca en Lea geſien te hebben, beſchreven met de hedendaagſche Hebreeuwſche Letteren. Wy antwoorden dat deſen Schrijver ſeer beuſelagtig is: gelijk de Heer l'Empereur in ſijn aanteekeningen over hem ontdekt heeft. Ook ſegd Benjamin niet, dat de Opſchriften waren geſchreven met de hedendaagſche Hebreeuwſche Letters, maar dat al de Graf-ſteden waren verzegeld met ingeſnede Letters. Maar indienſe al geſchreven waren met ſoodanige Letters, wie kan ons verſekeren, dat ſulks niet en is geſchied van de laatere Joden, die gewoon waren de Graaven der Propheten te vercieren, en geduurig wederom nieuw te overplaaſteren; gelijk de Saligmaaker haar dat aardig onder de neus duwd, Matth. 23. 27, 29. Ook en ſegd hy niet dat deſe deſelve Graf-ſteden waren, der gene welkers naamen ſy droegen, maar dat de daar woonende Chriſtenen die hebben opgeregt om de Reiſigers te toonen, en veel Geld daar voor af te prachen. Seker indien die Graven van oude tijden daar geweeſt waren, de Joden ſouden daar van gewaagd hebben. Daar werd nog een dring-reden van de ſelfde kragt gehaald uit R. Moſes Schim Toff, die geleefd heeft ontrent het Jaar 1480. hy ſegd in Spaanjen te Valencien geſien te hebben het Graf van AMAZIA, den Koning van Juda, op de top eenes Bergs, met dit volgende Opſchrift in de Hebreeuwſche Taale en Letters op een Steen ingehouwen: GEEFT GEWEEN, MET EEN BITTERE STEMME, VAN GOD WEG GENOMEN ZYNDE. Het overige is uitgeſleten door de ouderdom. Dog aan 't einde ſtaat het woord AMASIA. Van deſe Graf-ſtede heeft Villalpandus een lange beſchrijving gegeven; en alhoewel hy het Opſchrift een weinig anders verhaald, egter blijkt uit de over-een-komſt des tijds en der plaats, dat'er deſelfde Steen is. Villalpandus voegd'er by, dat deſe woorden met Hebreeuwſche Letters op een Graf-ſteen ſtonden: DIT IS DE GRAFSTEDE VAN ADONIRAM, DE DIENAAR DES KONINGS SALOMON, DIE GEKOMEN IS OM SCHATTING TE VORDEREN, EN GESTORVEN IS DEN DAG...... Het overige is door de tijd uitgeknaagd. Dog hoe kragteloosen bewijs uit ſoodanigen verhaal genomen werd, is ligtelijk te ſien: want de naam AMAZIA is immers niet alleen eigen geweeſt aan de Koningen van Juda. En wat gemeenſchap is'er ook geweeſt tuſſchen Judæa en Spaanjen. Het is waarſchijnelijker dat ten tijde als de Mauritanen in Spaanjen heerſchten en veel Joden daar heen vlugten, dat daar een Jode begraven is, de Dienaar van een Mauritaanſchen Koning AMAZIA genaamd. Het geene vorders van Adoniram daar bykomd, is openbaar valſch, en ſtrijdig tegen de H. Schrift, die getuigd dat Adoniram, van Rehabeam geſonden om de afvallige te ſtillen, geſteenigd en te Sichem begraven is. Vorders, hoe ſoude dog Spaanjen aan Salomon Cijnsbaar zijn geworden? By deſe Opſchriften werd nog gevoegd het gene dat God Exod. 36. 37. belaſt op de Goude Plaat aan 't hoofd des

Bedrieglijke Graf-ſteden met Hebreeuwſche Opſchriften.

Amazia is te Lac is gedood, en te Jeruſalem begraven. 2 Reg. 14. 19. 2 Kron. 25. 27. 28.

Of eenen Amazia van de Joden in Spaanjen is begraven.

Wie deſe Amazia is geweeſt.

Adoniram is te Sichem begraven. 1 Kron. 12. 18.

des Hoogenpriesters te schrijven, namelijk de naam JEHOVAH: daar op wy seggen, dat'er geen blijken zijn, dat die naam met de hedendaagsche Hebreeuwsche Letters ooit by d'Oude Hebreen geschreven is. En hoemen die eertijds met Samaritaansche plagt te schrijven, vertoonen we hier in de volgende Vertoogschetsen.

Andere tegenwerping uit Matth. 5. 18.

Soo werd ook uit de Figuur of Letter-trek nog een andere dring-reden tegens ons opgehaald, namelijk uit de plaats Matth. 5. 18. daar Christus segd: dat'er niet een JOTA nog *Stip* van de Wet sal voorbygaan. Daar uit men besluit, dat de *Jod* de kleenste der Hebreeuwsche Letters is: 't gene in de hedendaagsche Hebreeuwsche Letteren wel waaragtig is; dog geensinds in de Samaritaansche, daar de JOD eerder een van de grootste Letters is. Dese dring-reden houd Schikhardus voor de voornaamste, en besluit daar uit, dat de Samaritaansche Letters by de Joden niet in gebruik en zijn geweest. Dog het is te verwonderen, dat veel luiden soo grooten gevoelen van dat bewijs hebben, nadien het de saak, tegens welke sy aangaan, in het minst niet en wederlegd: want gesteld zijnde (sonder datwe nogtans sulks behoeven toe te staan), dat Christus gesproken heeft van de kleenste Letter van 't ABC; soo kan daar uit ten hoogsten genomen, niet anders besloten werden, als dat de *Jod* de minste is geweest onder de Letters, die doen ter tijd by de Joden in gebruik waren; 't gene niet geloochend werd. Vorders brengen die luiden ook tegen, dat de TAU, volgens het getuigenis van Origenes en Hieronymus, eertijds de gedaante heeft gehad van een Kruis (van ouds by de Egiptenaars het Waarteeken of Symbolum van 't toekomende leven, soo Lipsius wil); dog de hedendaagsche TAU heeft daar mede niet de minste gemeenschap. Daar op geantwoord werd, dat die verandering is geschied door de agteloosheid en haastigheid der Schrijvers. Ook werd'er nog tegengeworpen, dat de *Mem* Gesloten voorkomd in 't midden eenes woords, Es. 9. 7. en Open op 't einde eenes woords, Neh. 2. 13. daar in de Joden, als ook sommige Christenen, groote geheimen weten te vinden. Grotius antwoord beneffens veel aansienlijke Godsgeleerde, dat sulks eerst geschied is door agteloosheid der uitschrijvers, en dat de Joden in 't vervolg des tijds daar in verborgentheden hebben gesogt. Daar werd nog een tegenwerping gehaald van de Steene Tafelen der Wet, die na het seggen der Joden soo zijn beschreven geweest, dat de Letters dwars door de Tafels heen waren gegraveerd, en soo wierde de geslote *Mem*, als ook de *Samech*, geen steunsel hebbende, door een wonderdaad Gods in de Tafels vast gehouden. Dog indien de Wet met Samaritaansche Letters had geschreven geweest, soo souder geen gelegendheid geweest zijn tot dit wonderwerk. Maar daar is in 't minst geen grondvest in de H. Schrift, om soo een wonderdaad in de Letteren der X. Woorden te versieren. Eindelijk brengense ook nog een tegenwerping uit het woord VAVIN (*Haakskens*), soo genaamd van de gedaante der Letter *Vau*, Exod. 27. 10, 11. En daarom meenense dat de *Vau* ten tijde van Moses deselfde gedaante heeft gehad, als hedendaagsch. Wy antwoorden, dat'er geheel geen blijk in die plaats is die ons sulks kan doen gelooven; want Moses siet daar niet op de Hebreeuwsche *Vau*, die mogelijk aan een ander veel eer een Spijker als een Haak schijnd te verbeelden. En indien hy al op eenige Letter had geoogd, soo sou sy mogelijk beter op de Samaritaansche *Vau* konnen gepast werden. En wat aangaat het gevoelen van Fullerus, die tegenwerpt, dat de groote meenigte der Joden veel makkelijker haare Letteren hebben konnen bewaaren, als de weinige Samaritaanen, in een enge hoek der weereld

Bedenking over de verandering sommiger Letteren.

Hoe de Wet is geschreven geweest.

Fullerus gevoelen wederleid.

reld besloten: daar op seggen wy, dat het geschil niet en is, wat'er konde geschieden, maar wat'er waarlijk geschied is. De Joden hebben haare Letters van Moses tijden tot op de Babylonische gevangenschap meer als duisend Jaren bewaard: en sy soudense langer hebben konnen bewaren, indien 't Ezdras haar Overste, diense een tweeden Moses noemen, niet en had goed gedagt deselve te veranderen, niet door nalatigheid of lust tot nieuwigheyd, maar gelijk sommige meenen, om andere oorsaken; namelijk eerst, om dat de Joden in haar t'Seventigjaarige gevangenschap alreede aan die Letters gewend waren. Ten tweeden, tusschen de Joden en Samaritaanen was een doodelijke vyandschap, soo dat de gene die met een Samaritaan brood at, al soo seer sondigde als of hy Swijnen vleesch had gegeten. Ten derden, dese verandering is niet sonder Gods bysondere voorsienigheyd geschied, om aan te wijsen, dat de tijd van de Messias aanstaande was, die alle Volken de genade en waarheid soude verkondigen. Aldus gevoeld en schrijft de geleerde Walton. En het sou onses agtens ook genoegsaam zijn tot bewijs van de oude en eerste Hebreeuwsche Letteren, indienwe ons onder 't aanbrengen van sijn gevoelen niet verpligt en hadden, ook een weinig van die Penningen, welkmen van overlang elkander voor waare Oude en oorspronkelijke Geld-munten der Hebreen in de hand gestopt heeft, te spreken. Daar ons dan ook in 't voorbygaan nader sal t'ondersoeken staan, of Ezdras de eerste Hebreeuwsche Letteren, uit haat tegen de Samaritaanen, of om andere reden in Chaldeesche veranderd heeft. Laat ons dan voor een oogenblik van ons dus ver betreden voetpad ter zijden afgaan, en besien welke, en hoedanige Penningen ons van de Geleerde tot bevestiging van 't een en 't ander, ja selfs van de tegenstrijdige gevoelens, worden bygebragt; op datwe uit soo veele onsekerheden en bedwelmde gissingen, waar mede elk het sijne poogd staande te houden, ten minsten schemeragtig, de Oudheid der Samaritaansche Letteren by de Hebreen, boven die der Chaldeesche mogen sien uitblinken. En hoedanige bedriegeryen en mistastingen soo in 't maaken, als in 't aanbrengen der oude Penningen, nu en dan gepleegd zijn, dat sullen wy hier en daar, en voornamelijk op 't einde van dese verhandeling, in d'opmerkelijke reden van een doorsigtig Man en lang ervaren Penning-verklaarder, aangewesen zien.

Hoe lang de Joden haar Letters bewaard hebben.

Waarom Ezdras de oude Joodsche Letters veranderd heeft.

Het is seker, datmen in de Oeffen-plaatsen en Studeer-kamers vande grootste Liefhebbers der Oudheden, verscheide Silvere en Koopere Penningen met Hebreeuwsche Opschriften vind, die den naam van SIKELS in de wandeling draagen; en de geleerdste Schrijvers pronken ook met derselver afbeeldingen dikwils in haare Boeken. Onder welkmen die van Villalpandus, Waserus, Kircherus, Morinus, Walton, Hottingerus en eenige weinige andere, als de voornaamste sou konnen stellen. De selve Kircherus stoft in sijn Egiptischen Oedipus seer op den goeden voorraad deser Heiligdommen, welke sijn Bondgenoot Villalpandus, eertijds uit Spaanjen na Roomen bragt. Als mede die, welke te sijnen tijde in de Juweel-kassen van de Heeren Gualdi, Angelomi en Gotthofredi bewaard wierden. Onder welke mede eenige zijn die Rabbi Salomon Azubi uit d'Oostersche Landschappen medegebragt heeft. Dog dat dien neerstigen Schrijver, ongemoeid het bedrog dat aan sommige gepleegd is, meend, dat soo wel de Hebreeuwsche Penningen diemen onder deselve met Chaldeesche Letteren, als met d'oude Samaritaansche siet, in eenerlei tijd souden geslagen zijn, en geensinds de verwisseling der Joodsche Letteren na de Babylonische gevangenschap betoogen konnen, sulks dunkt

De Oudheid-beminners en geleerde Mannen hebben van ouds veel opgehad met de Hebreeusche Penningen.

Oogmerk van Kircherus in 't bybrengen der Hebreeusche Penningen.

dunkt ons geen gevoelen, dat op de grootste waarschijnelijkheid gegrondvest is. Dog laat ons hem in 't verklaaren van dese Penningen selfs hooren spreken, en het sal uit het geene wy onder de beschouwing van die afbeeldsels hier en daar sullen in agt nemen, openbaar worden, waar het hem, en die hem te onbesonnen nawandelen, haperd. Dog het geene van de benaamingen der Hebreeuwsche Sikelen, en haar gewigt en gebruik te seggen valt, moet op een andere plaats uitvoeriger afgedaan worden.

I. Soort van Hebreeuwsche Penningen.

Tot ontleding dan van de Opschriften en Sin-teekens, diemen hier op den Penning van de eerste soort onser Vertoogschets afgebeeld siet, diend aangemerkt, dat de Letteren soodanig t'eenemaal Samaritaansch zijn, datse selfs van de nog hedendaagsche Hoofd-letteren nauwelijks verschillen. Men leest'er op d'eene zijde, ISRAEL SCHEKEL, op d'andere, KEDOSCHA IRUSALEM, *Sikel Israels; Heilig Jerusalem.*

Haar Beeldnis en Opschrift.

De Beeldnis op d'eerste zijde des Pennings, vertoond de schets van een opene Kruik, Emmer of Vat, dat een volle Maat of Homer Manna hield, in navolging van die Kruike, welke in de oprigting des Tabernakels, door de besorging van Moses, in het Heiligdom voor Gods aangesigte belast wierd te setten, tot bewaring voor de Israelitische geslagten; volgens Exod. 16. 33. De Letter F (of liever die de sweem van onse F heeft) welke boven 't gemelde Vat gesien word, is deselve van de Hebreeuwsche Letter א *Aleph*, en beteekend den Eersten en Volkomen Sikel.

En Beduiding derselve.

Op d'andere zijde moetmen sig de Amandel bloejende Roede van Aaron verbeelden, door welke het God behaagde, het Priester-ampt aan sijnen Huise opentlijk voor den Volke te wettigen en vast te maaken. Num. 17. 8. En dat beide dese Hieroglyphische of Heilig-verbeeldsels, geen andere Sin-beduiding hebben, sulks bevestigen ons ook de meeste Joden. Onder alle welke getuigenissen wy alleen die van R. Ramban hier niet en mogen agterhouden.

Opmerkelijke getuigenis van Rabbi Ramban.

De selve schrijft *in Peruscha Misnæ mais*, *in de handen van de Oudsten des Lands, een Silvere Munt gesien,* segd hy, *te Acco, dat is Ptolomais, die Zegels-gewijs gedrukt was. Aan de een zijde sagmen de Beeldnis van een Boom-tak met Amandelen, en aan de andere de gelijkenis van een Kruik of Fles. Aan beide zijden was een Letter-kring duidelijk genoeg uitgedrukt. Dese aan de Cuthæen vertoond, wierden aanstonds gelesen: want het was Hebreeuwsch geschrift, waar van de Schrijf-wijse by de Cuthæen overgebleven is; gelijk verhaald word*, in Sanhedrin. *En sy lasen aan de eene zijde*, SIKEL DER SIKELEN, *en op het ruggestuk*, JERUSALEM DE HEILIGE (of als 't andere vertaalen, *'t Heilige Jerusalem*)*: Sy seiden ook, datse d'eene verbeelding hielden voor de bloejende Roede Aarons, en de andere voor de Kruik met Manna.* Dit segd Ramban.

Cuthæen behooren onder de Samaritaanen; een Volk van de Assyrische Koning derwaards gebragt, volgens 2 Kon. 17.

Bewijs uit een Samaritaansch geschreven Boek in des Paus Boekkamer.

Daar is nog een stuk van een Samaritaansche Historie, in de Vatikaansche Boek-zaal, daar in ook dit met d'oorspronkelijke Letteren gelesen word: *Wy hebben nog eenige overgebleven Munt-penningen, met Samaritaansche Letteren, van de Koningen Israels geslagen; die de Roede Aarons, en het Vat met Manna niet onkenbaar in haaren Stempel laten sien.* Hier uit besluit Kircherus, dat dese Silvere Penningen geslagen zijn van de Koningen Israels, ter tijd als de schrijf-wijse der Samaritaansche Letteren algemeen was. Dog gelijk dit seer voordeelig aan ons voorgestelde gevoelen is, soo strijd het egter tegen 't geen gemelden Autheur kort hier na poogd te bevestigen.

Dat dien Penning geslagen en niet gegoten is, &c.

Het is ook soo seker, vervolgd hy verder, dat dese Penningen geslagen en niet uitgegraveerd of gegoten zijn, dat al de gene die het souden meenen te konnen loochenen, sekerlijk souden betoonen, datse de geslagene, van de ge-

gegote, of op een andere wijse gemaakte Penningen, niet en weten te onderscheiden. Maar ik houde dat het Vat met Manna, beneffens de Roede Aarons, te gelijk met de stempel van 't gemelde Opschrift, door de Koningen Israels, tot dien einde zijn ingedrukt geworden, op dat de Hebreen door het dagelijks beschouwen van dese gewoonlijke Landmunte, indagtig souden zijn de weldaden Gods, die haar XL. Jaaren in de Woestijne met Hemels-brood gespijst, en door veele Wonder-teekenen tot sijn Volk en Priesterdom bevestigd had: en voornamelijk datse behoorden tot het Burgerschap van 't Heilige Jerusalem, daar sy den Tempel en waaren Godsdienst als een band van haare Republijk hadden, afgesonderd uit alle de Steden van de Weereld. En gelijk haar alle dese dingen, als schaduwen en voorbeelden overgekomen zijn; soo gelooven sommige, dat in dese verbeelding des Sikels, geensinds de Heere Jesus Christus kan vergeten worden, die den waaren Hoogenpriester, en het waaragtige brood is, dat uit den Hemel nedergedaald is; welke eeuwige Priester, eens om vijf Sikelen in den Tempel gelost, onse Verlosser en 't Randsoen voor onse sonden tot zaligheid geworden is. Ja ik soude meenen, segd Kircherus, dat God sijn Volk om geen andere reden bevolen heeft den *Sikel des Heiligdoms* in hoogagting te houden, dan om datse door haare Munt-beelden vertoonden die dingen, die wy daar van geseid hebben. Dit soumen Kircherus eenigsinds konnen toestemmen; maar dewijl hy daar na gevoeld, dat den Sikel met Chaldeesche Letteren, den afgesonderden Sikel des Heiligdoms geweest is, op welk men niet het Vat met Manna, maar een Wierook-vat siet; soo schijnd dese waarneming tegen sijn eigen meening eenigsinds aan te loopen. Dog laat ons ook de tweede soort der Hebreeuwsche Penningen besien.

Kircherus noemd dese Sikels, de *Gemeene Land-munte* tot onderscheid van andere Sikels, die Chaldeesche Letteren droegen, en den *H. Sikel*, of des *Heiligdoms* genoemd wierden.

Of Jesus als de Messias ook op de Penningen gedagt is.

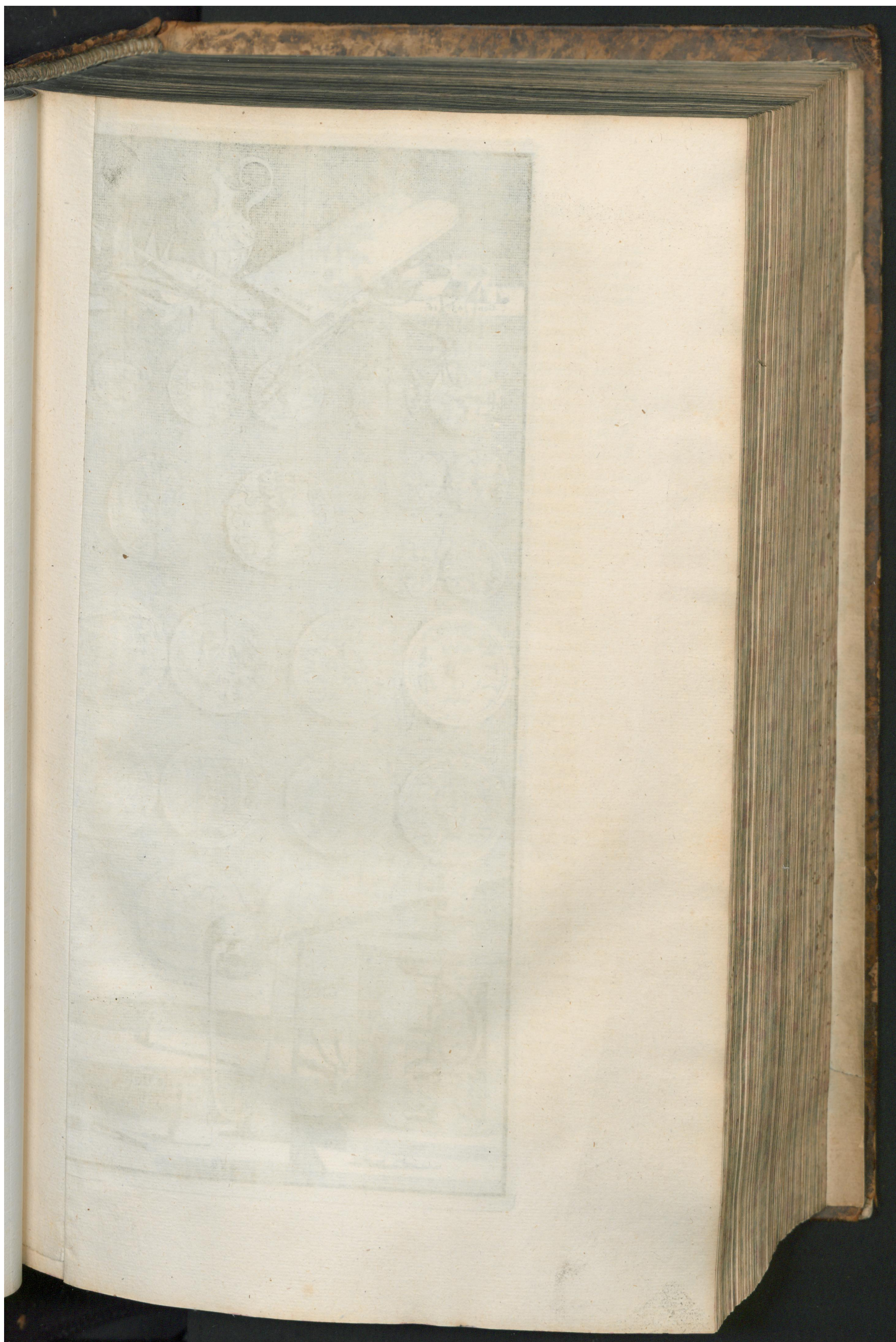
Den Penning diewe als een tweede soort hier verbeeld zien, is, uitgenomen eenige weinige verandering, t'eenemaal de voorgaande gelijk. Men siet'er boven 't gemelde Manna-vat twee Samaritaansche Letteren, waar van de eene na onse Romeinsche W aard, en d'ander by na uit anderhalven Driehoek gevormd is, bekleedende de plaats, daar in wy op den voorigen Penning de sweem van onse F gesien hebben. En gelijk door die de voorste Letter of Hebreeuwsche א *Aleph*, den eersten en volmaakten Sikel beduid wierd; alsoo geven dese twee Letteren soo veel te kennen, als *Den Sikel Davids*. Om dat de *Schin* en *Daleth* de begin-letteren zijn van die benaaming, en datse van David of sijn Nasaaten geslagen sijn. Het Opschrift selve leesen de Taalkundige aan d'eene zijde, ISRAEL SCIEKEL, en aan d'andere, HAKKEDOSCHA IRUSALEM, den *Sikel Israels*, *'t Heilige Jerusalem*; ofte, gelijk andere willen gelesen hebben, *Jerusalem de Heilige Stad*. Dat nu gemelde twee enkele by-letteren, *Den Sikel Davids*, te kennen willen geven, poogdmen te bewijsen uit de Hierosolymitaansche spraakwijsen, JERUSCIALIMAH KADOSCIA: Want men getuigd van de Jerusalemmers datse gemeenlijk aan 't einde van de woorden, de Letter H plagten aan te hegten, gelijk Rabbi Simeon en Nachman, in den Talmud van Jerusalem *Tract. Meghilla*, geseid worden te leeren; namelijk datse voor Jerusalem, *Jerusolimah*, en voor Tsapon, *Thaphonah*, en voor Thimon, *Thimonah*, &c. schreven, sonder daar op te letten. Ik weet wel, segd Kircherus, dat de H hier aan d'uitgang van *Jerusalem* aangehangen, van sommige aan 't volgende woord *Hakkedoschah* gevoegd word, als of daar geseid wierd, *Jerusalem de Heilige Stad*. Dog om datmen 't beide kan seggen, laten wy yder 't beste daar van opnemen. De selve meend egter uit aanmer-

II. Soort der Hebreeuwsche Penningen.

Wat de Merk-letteren daar op beduiden.

Dat nader ondersogt word.

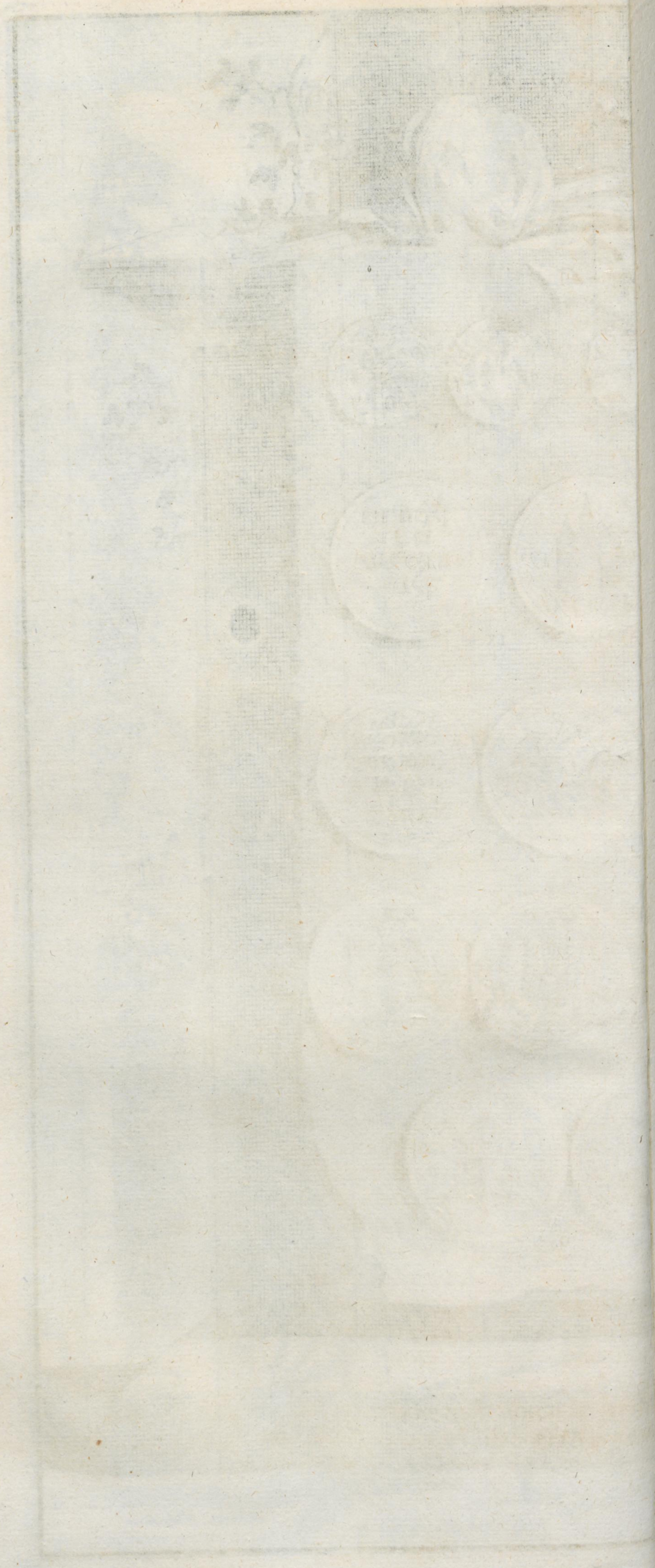
Ongeagte Schrijfwijse der Jerusalemmers.

Gen. 23: 16.
Prov. 28: 9.
Gen 49 10
I
II
V
VI
VIII
X A
B
D
E
Versierde Penning van Christus.
Versierde Penning van Moses
de Hebreeuwse Sikl
Tyden en Opschr

82
EXOD. XIX 6.
IX
C
F
G
...warwe Siklen na haare Soorten,
...n Opschriften Vertoond.

merking van de geseide spreekwijse, en den naame Davids, daar op door gemelde Letter uitgedrukt, dat dese Penning selfs binnen Jerusalem geslagen is; maar de voorgaande elders anders, om datse de Letteren van Davids Sikel, nog deselve spreekwijse niet en heeft. 't Geen wederom (indienmen anders op de waare Oudheid des Pennings selfs staat maaken mag) ons gevoelen bevestigd, namelijk, dat de Samaritaansche Letteren ook binnen Jerusalem, en ten tijde Davids, en waarschijnelijk doorgaans by de Hebreen, de oudste en gewoonlijke Letteren van haare Kerk en Republijk zijn geweest: dewijl het niet te denken is, dat de Hebreen in haaren bloei-tijd andere Letteren op haare Sikels en Geld-munten (die ook met geheiligde Zin- en schaduw-beelden, haarer Geloofs-saaken gestempeld waren) hebben gebruikt, als die in haare Wet-boeken gebruikt waren. 't Geen wel moet in agt genomen werden tegens die welk van een ander gevoelen zijn.

En datse waarschijnelijk te Jerusalem geslagen is.

Blijk voor de algemeenheid der Samaritaansche Letteren by d'oude Hebreen.

Voor den Derden Penning, vertoonen we een halven Sikel; gelijk uit sijn Opschrift, SCIEKEL CHATSAH, KEDOSCHA IRUSALEM, *Een halven Sikel, Heilig* (is) *Jerusalem*, blijkt. Sy verscheeld niet van den eersten, dan alleen in den prijs, dewijl hy slegts de geregte helft geld. Uit de gelijkheid der Zinbeelden of Waarteekenen die daar op gesien worden, meendmen datse in de selve tijd geslagen zijn. 't Geen ons al mede het gewoon gebruik en de oudheid der Samaritaansche Letteren by de Hebreen aanwijst. Dog het sal nog nader blijken.

III. Soort of een halven Silveren Sikel.

Daar word ook nog een halven Kooperen Sikel gevonden; en wy vertoonen hem hier voor de vierde soort: men agtse de alleroudste van alle de Hebreeuwsche Sikels te zijn: en zy is ook seer raar en selden te bekomen; niet tegenstaande sy van sommige geagte Mannen bovenmaten verdagt, ja voor valsch en versierd gehouden word. Kircherus segd, dat hy dese nergens heeft konnen opspeuren, dan by groot geluk in de Penning-laade van 't Roomsch Collegie. Men siet op sijn eerste zijde de Wortel van een Balsem-gewas, met een Opschrift in Samaritaansche Letteren: MULETH, dat is, *Ter tijd van de Besnijdenis.* Op d'ander zijde heeftse een Palm-boom, van ouds-her het bekende Kenteeken der Oosterlsche Landen, en met naamen van Syrien, Judea, Phœnicien en andere daar aan gebuur-vast; alswe elders sullen toonen. Uit het Opschrift onder aan, leestmen MENGHABO, *Van de Vettigheid.* Dog moetmen bekennen, dat dese Letteren in haar maaksel eenigsinds van de voorige schijnen af te wisselen, gelijkmen in de af-beelding kan ontwaar worden. Kircherus oordeeld uit dit Opschrift, *Ter tijd van de Besnijdenis, Van de Vettigheid*, als ook uit de Stempel-beelden selfs, dat dien Sikel ten tijde van Josua geslagen is. Want het en schijnd niet, segd hy, dat dit van een anderen tijd kan verstaan worden, dan van die, waar van in 't Boek Josua aan 't vijfde kapittel geseid word: *Maakt u steene Messen, en besnijd wederom de Kinderen Israels ten tweedenmaale, op den heuvel des Voorhuids.* Dog de af beelding van de Balsem- en Palm-boom, beteekend het Land der Beloften, daar in de Kinderen Israels nu souden gebragt werden, overvloedig bloejende van dese Boomgewassen; gelijk Tacitus elders daar van getuigd. Sulks de *Vettigheid* des Lands door dese Munt wierd te kennen gegeven, om te doen gedenken aan de goedheid, welke God na sijn belofte aan het Israelitische Volk gedaan heeft; haar brengende in een Land vloejende van Melk en Honing. 't Schijnd ook dat Rabbi Moses Alascar, van dese Sikels gesien heeft, als hy segd: *Weet dat my ter hand gekomen zijn verscheide soorten van heele en halve Sikels; op sommige*

IV. Soort of halve Koopere Sikel.

Diemen voor de oudste agt van alle.

Wanneer desen Penning waarschijnelijk geslagen is.

Zin-beduiding van de Beeldnissen deses Pennings.

Verscheide Penningen van Rabbi Alascar gesien.

mige ſietmen uitgedrukt; In 't Jaar van ſoodanigen vertrooſtinge Zions: In ſoodanigen Jaar; Van ſoodanigen Koning, &c. *Ook heb ik op eenen geſien, de Beeldnis van een Palm-boom als in een bondelken ſaam gedoſt: en van een Citroen-appel.* Waar over wy moeten aanmerken, dat die Jode, in de beſchouwing van deſen Sikel, of door de oudheid der uitgeſleten Stempel, of door onkunde der Beeldnis, miſleid zijnde, den Balſem-wortel, voor een Citroen-appel heeft aangeſien. Maar laat ons nu ook de vijfde verbeelding beſien, en (behalven d'aanmerking dat al de Joodſche Sikels van Silver waren, deſe ons van Kooper voorkomd) over den voorigen in gedagten houden, dat ſoo, by aldien hy, of d'oorſpronkelijke daar hy na gemaakt is, ſijn oorſprong van Joſuas tijden heeft; hy wederom een deftig bewijs verſtrekt voor het oude gebruik der Samaritaanſche Letteren onder Iſrael; dewijl daar geen redenen konnen bedagt worden, waarom Joſua en die hem kort volgden, andere Letteren, als de gemeene bekende van Moſes, op de Sikels ſouden gebragt hebben. Dit ſoumen mogen denken, ten ware de Heer Hottingerus en andere, de deugdelijke oudheid deſes Pennings, den Joden t'eenemaal uit de handen poogen te wringen; alswe hier na oogenſchijnelijk ſullen ontwaar worden.

V. Soort der Sikels.

Duſdanigen Hebreeuwſchen Penning als de vijfde afbeelding aanwijſt, was eertijds in de Konſtkamer van den vermaarden Menedrius. Kircherus getuigd, dat hy diergelijke geſien heeft binnen Konſtantinopelen by eenen Rabbi Sal. Azubi; en men meend datſe de tweede plaats, aangaande de oudheid van tijd (ſoo niet van bedrog) bekleed; om dat hy volgens 't Opſchrift, BETSOM NEGALTHA NAUI SCIAMUEL, *Gy zijt verloſt in het vaſten des Propheten Samuels*, ten tijde van Samuel geſlagen ſchijnd. In welk Samaritaanſch Opſchrift, van ſommige aanmerkens waardig geagt word, dat de Letter *Thau* de gedaante van een Kruis of van onſe Romeinſche X. heeft. 't Geen Kircherus ook in andere Sikels ſegd waargenomen te hebben. Dog hier vooren hebben wy de Letter *Vau*, in de gedaante van een Kruis of Romeinſche X. in 't A B C. van Enoch geſien. De Beeldnis op den ſelven Penning agtmen wederom het Vat met Manna op de eene, en op d'andere ſijde een Bundel met Koorn of Vrugten te zijn; neffens welke wederzijds een Vat geſien word, zijnde ongetwijffeld het eene een Olye-Kruik, en het andere een Wijn-fles. Niet anders voorwaar, als of deſe Geld-munte door het eerſte de overgroote weldaaden Gods aan ſijn Volk in de Woeſtijn-reiſe beweſen; en door de tweede Beeldnis, den milden overvloed van 't Beloofde Land Canaan, daarſe nu ingeleid waren, wilde te kennen geven.

Penning in den tijd van Samuel geſlagen.

Beeldnis en Sinbeduiding van dien Penning.

VI. Soort van Hebreeuwſche Penningen.

In de Juweelkas van den Kardinaal Boncompagni, en den voornoemden Menedrius, ſagmen voortijds duſdanigen ſoort van Hebreeuwſche Penningen, als wy hier tot een ſeſde voorbeeld afteikenen: en welke den overneerſtigen Villalpandus en Kircherus ook hebben te berde gebragt in hare Boeken. Sijn beide Opſchriften en Zinrijke Beeldniſſen, worden opmerkelijk gehouden, en daar zijn veel geletterde Mannen, die haar bemoeid hebben, met deſelve wel te verklaaren. Men leeſt op deſelve wederom met Samaritaanſche Letteren, IRUSALEM LACHRUTH SCHEMEN GHETH, *Te Jeruſalem geſneden na de Schrift, ter tijd der ſalvinge.* Andere leſen, *Na de beſchrijving.* Villalpandus meend, dat deſe Penning ten tijde des Konings Joſias geſlagen is; en onderneemd ſulks te bewijſen, uit het getal, dat onder de Letter-verbeelding binnen de omtrek van een dobbel door elkander geſlingerde Ketting of Koninglijke hals-band, begrepen is. Want ſoomen de getallen, door een ge-

Aanmerklijk Opſchrift van gemelde Penning.

En wanneer geſlagen.

gelijke rekening uit de Chaldeesche Letteren opsoekt, en soodanig te gaar steld, alsmen hier op de kant-zijde aangewesen siet, soo sullense gesamentlijk het getal van 860. uitmaaken. En juist soo veel als'er Jaaren verloopen zijn van de Uitgang der Kinderen Israels tot op de Regeering van Josias. Gelijk'er bewesen word uit de Heilige Schriftuur; 't geen wy aan nader ondersoek overlaaten. Kircherus meend, dat dese ter tijd van Salomon gemunt is, als wanneer gantsch Palestina in de hoogste Gelukzaligheid zat; en welke tijd de Rabbinen *Den Tijd der Vettigheid* noemen, van wegen den overvloed aller dingen, die in de bloeitijd der Hebreeuwsche Republijk gesien wierd. Rabbi Radak over de woorden van den vierden Psalm: *Wanneer haar Kooren ende haaren Most vermeenigvuldigd zijn:* verklaard die plaatse niet oneigen tot dit oogmerk, seggende; *Ter tijd van* SALOMON, *is waarlijk de tijd der Vettigheid, de tijd der Most en aller Goederen geweest, in welke het Volk in goeden vrede geseten heeft.* En dit souden ook de Zin-bediedende Beeldnissen des Pennings schijnen toe te stemmen; alwaarmen op d'een zijde den Olyf-tak, als 't Merkteeken van Vrede, en de Schenk-kan in d'Offerhanden gebruikelijk, voor de pleging der Godsdienst nemen kan: ten zy datmen 't liever op den Overvloed, waar mede die tijden t'elkens met een rijken Oogst van Kooren en Most overgoten wierden, passen wil. Gelijk dan ook uit het Opschrift, (NA DE SCHRIFT of BESCHRYVING TE JERUSALEM, of als andere willen lesen GESNEDEN TE JERUSALEM, en aan d'andere zijde midden in een Koninglijke Hals-band blinkende van Edel Gesteente, TER TYD DER VETTIGHEID, of *der Salvinge*) niet duisterlijk schijnd te moeten besloten worden, datse geslagen is ter tijd als het Goud en het Silver, en allerhande Rijkdom te Jerusalem naauwlijks meer telbaar was. Waar van genoeg te lesen staat in 't eerste Boek der Koningen op het tiende kapittel, en elders. 't Geen dan door desen Cierlijken Hals-band schijnd afgeschaduwd te zijn.

ש	*Schin*	300
מ	*Mem*	40
נ	*Nun*	50
ע	*Hajin*	70
ת	*Thau*	400
		860

Andere meeninge van Kircherus.

Psalm 4. vers 8. van Rabbi Radak verklaard.

Andere meening over de Zin-beduiding des voorgaanden Pennings.

2 Kron. 9. 27.

Waserus, die een geheel Boek over de Hebreeuwsche Munten geschreven heeft, brengd noch vier Penningen van verscheide waardy te berde; namelijk eenen volkomen Sikel, een halven, een derde of Drieling, en een Vier-ling van een Sikel. Kircherus segd in sijn Oedipus, dat hyse dusdanig nergens gesien heeft, alhoewel ook de eerste met de gewoonelijke Beeldnissen en Opschriften, een en deselve zijn met onsen eersten Sikel. De tweede verscheeld niet in de Beeld-stempel, maar het Opschrift, ISRAEL SCIEKEL CHASTI KEDOSCHA IRUSALEM, *Israels halven Sikel, Heilig* (is) *Jerusalem,* wijkt daar van af; ook sietmen boven het Vat met Manna een Samaritaansche D, in Figuur byna als anderhalven Drie-hoek; hoedanig wy vooren op den Sikel van David; of tweede soort van Penningen hebben gesien. De derde Penning is wederom al de selve in Beeldnis of Merkteeken, alleen dat'er een 3, boven op 't gemelde Vat gesien word, en dat het Opschrift, ISRAEL SCIEKEL SCHELISCHA, *Israels Sikel, derde Deel;* sijn geregte waardy te kennen geeft. Gelijk ook de Vierde geen ander onderscheid laat blijken, als datmen uit sijn Opschrift weten kan, dat hy 't geregte vierde part eenes Sikels is. Men siet'er ook de Samaritaansche D, in de voorgaande gestalte boven de Kruyk met Manna uitgedrukt: als of dit ook *de Vierde* te kennen gaf. En dus oordeeld Waserus; en wy hebbense om de groote gelijkheid met veele onser vertoonde, niet in ons Tafereel afgebeeld. Maar laat ons nu ook eenige Hebreeuwsche Penningen, met Chaldeesche of Assyrische Letteren,

VII. Soort van Hebreeuwsche Penningen uit Waserus.

Halven Sikel van Waserus.

Derde deel van een Sikel.

Vierde deel.

Sikels met Chaldeesche of hedendaagse Hebreeuwsche Letteren.

ren, diemen 't hedendaags Hebreeuws noemd, gaan besien; op datwe daar uit ervaren mogen of ook uit der selver waarneming ons eenig nut aankleven kan, wegen 't geen wy vooren over 't verschil der oudheid en algemeen gebruik der Samaritaansche Letteren hebben bygebragt, en noch verder bybrengen sullen, wanneerwe in 't vervolg deses Hooftstuks ook van de oudheid der Puncten, of Klank-stippen der Hebreen, sullen spreeken.

VIII. Soort van Hebreeuwsche Penningen en d'eerste met Chaldesche Letteren.

Gy siet dan wederom in onse Print-verbeelding een Penning, diewe de Agtste soort noemen, op datmense sonder verwerring beschouwen mogt, alhoewelse de eerste is met dusdanige Letteren. Het is na 't gemeen gevoelen een Silveren Sikel; wiens Opschrift in Chaldeesche Letteren (diemen nieuwe Hebreeuwsche of Heilige Letteren van Ezdras sou mogen noemen, als eenige onder de Joden doen, om dat de Bybel met deselve geschreven is, of om datse by sommige gehouden worden, alleen op den Sikel des Heiligdoms gebruikt te zijn) niet anders te kennen geeft, als *Sikel Israels*, *Jerusalem de Heilige*, of *Heilig Jerusalem*. Op d'eerste zijde sietmen een staande Vat of Kelk gebeeld, uit het welke een Rook op gaat; gelijk het eenige daarom ook een Wierook-vat noemen. D'andere zijde vertoond de gewoone Roede Aarons, doch twijffelagtig sonder Bloeisel of Vrugt, by aldien immers de slordigheid der Muntstempel, of de slegte Teiken-kunde der Beeldnis, het oog niet en verbijsterd: 't geen eenige willen duiden op de laater tijd, namelijk sederd de wederkeering uit Babel, en d'Opbouw des tweeden Tempels; als wanneer de Joden doorgaans seggen, dat onder de vijf voornaame Heiligdommen die in den tweeden Tempel vermist wierden, ook de Roede Aarons niet en was. Sulks dat het Priesterdom wel als voorhenen dat Ampt bekleede; dog het sienelijk teeken daar van, door het bloejen van Aarons Staf bevestigd, en was niet meer voorhanden. Even gelijkmen op desen Penning wel de Amandel-roede siet, dog als sonder Vrugten of duidelijk Bloeisel. En gelijk de Joden ook het Vat met Manna onder de vermiste Heiligdommen tellen, soo sietmen op desen Penning een Wierook-vat in derselver plaatse gesteld. Sulks datmen desen Penning door het missen van de Waarteekenen deser Heiligdommen, des te minder voor den Sikel des Heiligdoms schijnd te moeten houden: alhoewel het sommige egter met geweld poogen staande te houden; alswe aanstonds sullen hooren: want andere dese waarnemingen over 't hoofd siende, of in stilte voorbygaande, deselve niet tot soo breeden zinspeling konnende uitrekken, hebben daar andere gedagten over. Kircherus die geensinds genegen is, de Samaritaansche Letteren ouder dan de Chaldeesche, maar ten naauwer nood van ouds beide van gemeen gebruik by de Hebreen te stellen; meend dat dese Penning, onverlet de vierkante Letteren des Opschrifts, voor geen van alle de andere in oudheid behoefd te swigten: en datmer geheel niet uit en kan afnemen, dat hy van laater Eeuwen als de voorige, of vervalst sou zijn. Gelijk hy dan ook met het verklaaren deses Pennings aldus voortvaart: Het Rook-vat, segd hy, is een waar kenteeken des Priesterdoms, even als den Amandel-tak het Merk-beeld des Priesterlijken Stamhuis afschaduwd; gebruikt zijnde van de Nakomelingen, wegens d'aansienelijke bevestiging van den eersten Hoogenpriester Aaron. Gelijk Rabbi Bechai, wanneer hy van de groenende Staf Aarons ruim genoeg gesproken heeft, sijn reden eindelijk over Num. 16. aldus besluit, seggende: *Daarom gebruikten de navolgende Priesters van 't Huis des Heiligdoms een Amandel-tak in haare Feesten.* Waar uit ik,

En derselve Beeldnis en Opschrift.

Waarom mogelijk dese Amandel-tak geen Bloeisel nog Vrugt schijnd te draagen: datmen misschien de onsekerheid der afbeelding wijten moet.

Andere gedagten van Kircherus over de Sin-beduiding deses Sikels.

ik, vervolgd Kircherus, vastelijk besluite dat dit den selven Penning is geweest, daar van wy elders gesegd hebben, datse den *Sikel des Heiligdoms* genoemd is, tot onderscheid van de gemeene Sikels die de Hebreen hadden : zijnde de Heilige of Kerk-Sikel geordineerd tot de Heilige dingen, te weten tot den Bouw des Tabernakels of des Tempels, en alle verder volmaaking en bediening der Heiligdommen : als mede om de Versoening en yders Lossing daar mede te doen. Want met dusdanigen Penning te betalen, betuigden sy opentlijk, dat sy Gods eigendom waren, en geenen anderen Koning of Heere en hadden dan God alleen, aan wien sy haar hadden overgegeven : en daarom werd het Volk ook *Heilig Israel*, en desen Penning, *het Geld der Lossing*, of, *het Geld der Versoeninge*, en soo voorts, in de H. Schrift genoemd. Dog den gemeenen Sikel was na sijn meening, sonder onderscheid tot allerhande Burgerlijk gebruik geordineerd; 't geenwe aanstonds wat dieper sullen uithaalen; alhoewelwe hier van de Letteren, en niet van de waardy en 't gebruik der Hebreeuwsche Penningen handelen.

Wat door den Sikel des Heiligdoms en Los-penning wierd te kennen gegeven.

Kircherus meend verder uit de Merkteekenen op desen Sikel verseekerd te zijn, dat het Joodsche Volk desen Penning t'elkens aan 't Heiligdom opgeofferd heeft, als sy haar Goden heiligen wilden : Want, segd hy, het Wierook-vat, dat eenen dikken rook opsend, kan niet anders dan den soeten reuk der Offerhanden en Brand-offers te kennen geven. En de Amandel-tak en zijn waarschijnelijke bloeisel en vrugten, wat beduiden sy anders, dan een opneming uit het onvrugtbare weereldse geselschap, tot de vrugtdragende verselling der deugden en goede werken ? En daarom hebbe ik geen berouw, dat ik desen Sikel oordeele dien te zijn, die ik boven voor den *Heiligen Sikel*, voor het *Silver*, of, *Geld der Verlossing*, en voor het *Geld der Versoening* hebbe aangeteekend; namelijk die door de Wet bevolen was te geven tot Versoeninge Gods, en ygelijks Lossing en Heiliging. Dit is sijn gevoelen. Dog andere meenen niet onwaarschijnelijk, dat dese Sikel niet soo seer van wegen sijn Waarteekenen welk hy droeg, als wel van wegen sijn wettige waardy en gewigt, den *Sikel des Heiligdoms* genoemd werd : en dat wel voornamelijk, om dat God in sijn Wet deselve soodanigen waardy gegeven hadde; even gelijk de *Heilige Elle*, van wegen de goedkeuring tot de Heilige Gebouwen, alleen haar naam, dog niet uit haar onderscheide Maat gekregen heeft : maar nu dus, dan soo genoemd werd, door een spreekwijse, welke met het voorval der saak eenige over-een-stemming heeft : even gelijk by de Romeinen de Maat *Amphora Capitolina* genoemd, niet grooter was dan andere gemeene *Emmers*; maar dien naam droeg, om datse aan Jupiter Kapitolinus geheiligd was, op dat niemand die sou bestaan te schenden; alswe verder in den Tempel-bouw van Salomon sullen uitpluisen : en nu over 't geseide alleen aanmerken, dat volgens dese meening alle de voorgaande Silvere volwigtige Sikelen, ten aansien van haare Waarteekenen en Opschriften, in 't gebruik der Lossing, den *Sikel des Heiligdoms* zijn konnen genoemd worden, als een Geld-gewigt, dat het Heiligdom ter Offerhande en versoening volgens de Wet toequam. En hier van hebbenwe een fray voorbeeld Exod. 30. 13. *Dit sullen sy geven, al die tot de getelde overgaat, de helft eenes Sikels, na den Sikel des Heiligdoms; dese Sikel is twintig Gera. De helft eenes Sikels is een Hef-offer den Heere.* En wederom Levit. 27. 25. *Al uwe schattinge nu sal na den Sikel des Heiligdoms geschieden.* En van de twee-honderd drie-en-tseventig overgeschoten Leviten die gelost moesten worden, Num. 3. 47. werd geseid:

Waarom dese Penning den Offer-penning zy geweest.

En sulks uit de Sinbeduidselen der Stempel-beelden bevestigd.

Sikel des Heiligdoms waarom soo genoemd.

Gy

Gy ſult voor elk Hoofd vijf Sikels nemen ; na den Sikel des Heiligdoms ſult gyſe nemen ; die Sikel is twintig Gera : vergelijkt kap. 18. 16. Waar uyt wel niet duiſterlijk ſchijnd te moeten verſtaan worden, dat de halve, en de heele Sikels, na 't juiſte en volkomen gewigt of waardy des Wettigen of Heiligen Sikels, die xx Gera deed, moeſten gereguleerd zijn; maar niet datſe van een andere Munt, of Stempel, of Opſchrift moeſten zijn. De Wet alleen den *Heiligen Sikel* voorſtellende, of daar byvoegende, op dat niemand die uyt baatſugt of lijnkernie ſou vergrooten of verminderen, gelijk de Propheet Amos van ſijnen tijd klaagd, kap. 8. 5. Den voornoemden Schrijver verder over die ſtoffe voortvarende, brengd eenige ſwarigheden by, die hy onſes dunkens niet al te bondig beantwoord. Maar hier ſullen, ſegd hy, de Oordeel-kundige, my aanſtonds op 't Lijf vallen en tegenwerpen, dat deſe meeninge t'eenemaal aanloopt tegens de waare Oudheid; aangeſien geen andere oude Hebreeuwſche Penningen gevonden worden, dan alleen Sikels die met Samaritaanſche Letteren gemunt zijn. Doch ik vraage, wie haar dat geopenbaard heeft? En hoe ſullen ſy bewijſen dat deſe Sikel met Kaldeeſche Letteren niet in de ſelve tijd van de andere Sikels die Samaritaanſche Letteren hebben, geſlagen zijn? Doch ik wil'er niet halſterrig over twiſt-redenen, om dat ik ſeer geern elk de vryheid overlaat, om van de ſaak ſoodanig te oordeelen, als hyſe meend wel ingeſien te hebben. Ook hebbe ik deſe verſcheide Penningen neerſtig tegens malkander gehouden, en daar uyt leeren beſluiten, dat deſen onſen bygebragten Sikel met de Kaldeeſche of Aſſyriſche Letteren, den *Heiligen Sikel* is: gelijk wy ook daarom voor goed keuren de Tafelen der Wet, met duſdanige Letteren uyt de Rabbinen geteekend; op welkmen mijnes oordeels, in deſe ſaak, ſeer veel agt behoorde te geven. Dus meenen wy dan ook, dat de andere Sikels die de gemeene Samaritaanſche Letteren voeren, alleen de gemeene Land-munte geweeſt zijn, geordineerd tot den Burgerlijken Koophandel en de gemeene Hanteeringen. Datmen ons verder het Geloof van Hieronymus tegen werpt, welke ſegd, dat Ezdras de Wet-geleerde, na de herſtelling van den Tempel onder Zerubabel, andere Letteren uytgevonden heeft, die wy nu gebruiken, overmids tot aan de ſelve tijd de Letteren der Samaritaanen ook aan de Hebreen gemeen geweeſt zijn: Daar op antwoorde ik, datmen Hieronymus geenſinds ſoo verſtaan moet, als of hy ſeide dat Ezdras geheel andere en verſcheiden ſoort van Letteren uitgevonden, en de Wet daar mede beſchreven heeft: maar alleen, dat hy een beter maniere om de Letteren te verbeelden uitgevonden heeft; namelijk waar door hy de Wet voor 't onervaren Volk beſcheidendlijker en cierlijker beſchreef. Want dat de Chaldeeſche of Aſſyriſche en de Samaritaanſe Letteren ter ſelver tijd zijn in gebruik geweeſt, ſulks meend Kircherus, datmen door het tegens een houden van die beide ligt ontwaar worden kan. Dog hoe ver ſulks ſeker gaat in de gelijkſtaltigheid eeniger trekken, ſulks kan in derſelver afbeelding grootdeels afgeſien worden. Maar hier uit te beſluiten, de Chaldeeſche Letteren zijn grootelijk gelijkformig aan de Samaritaanſche, derhalven zijnſe in eenen tijd by de Hebreen in gemeen gebruik geweeſt: voorwaar dat dunkt ons vry op loſſe ſchroeven te ſtaan. Dog ten overvloed, en op dat niemand ſou meenen datmen hem de waarheid daar van te vernemen uit karigheid onthield, of het een of 't ander gevoelen met geweld overdringen wilde, ſiet daar, ſoo ſtellen wy hier een Tafereel ter neder, waar in de eerſte en oudſt bekende vormen der Ooſterſche Letteren, uit d'Opſchriften van Steenen, Penningen en andere

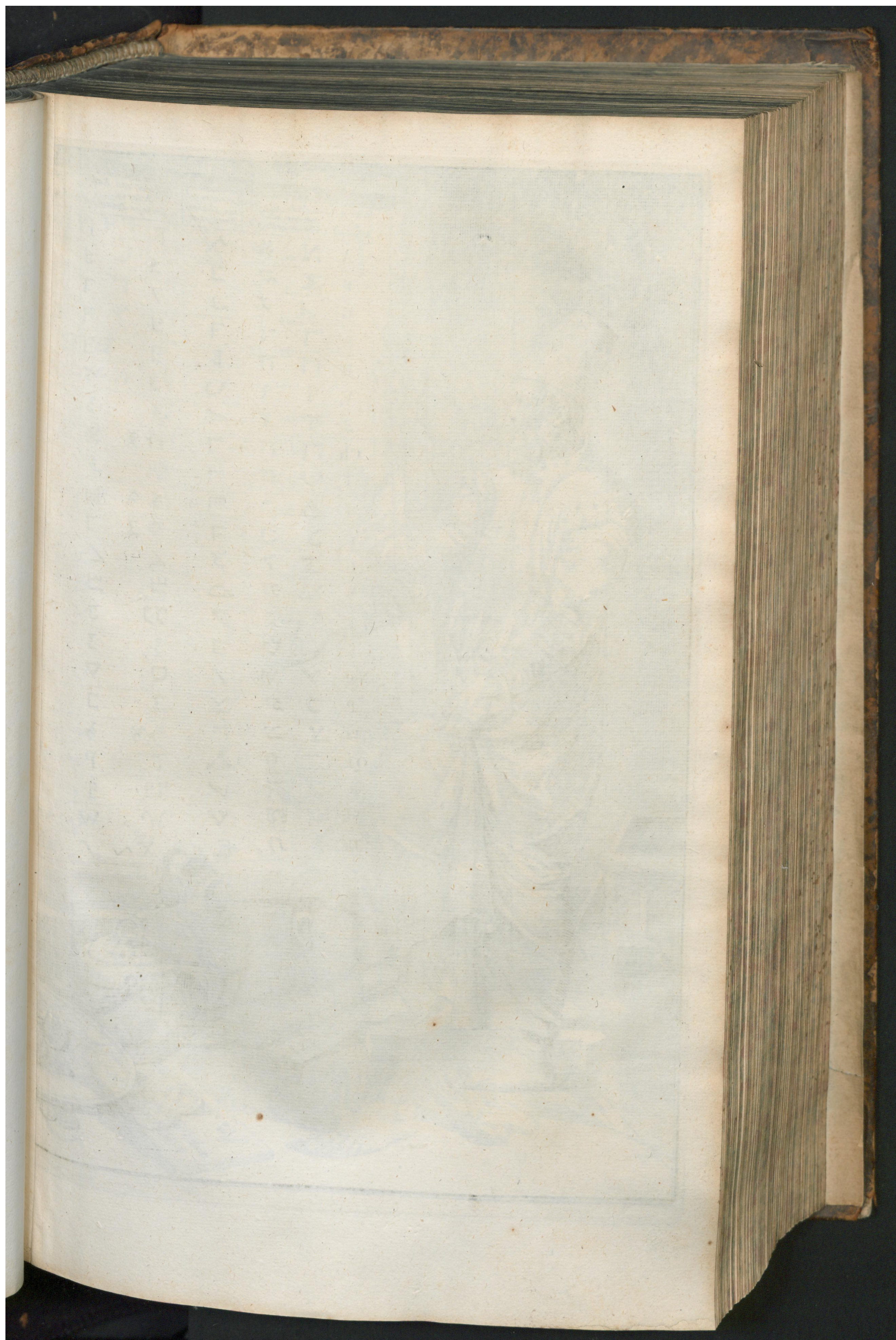
Tegenwerpingen van Kircherus.

Reden van Kircherus gevoelen.

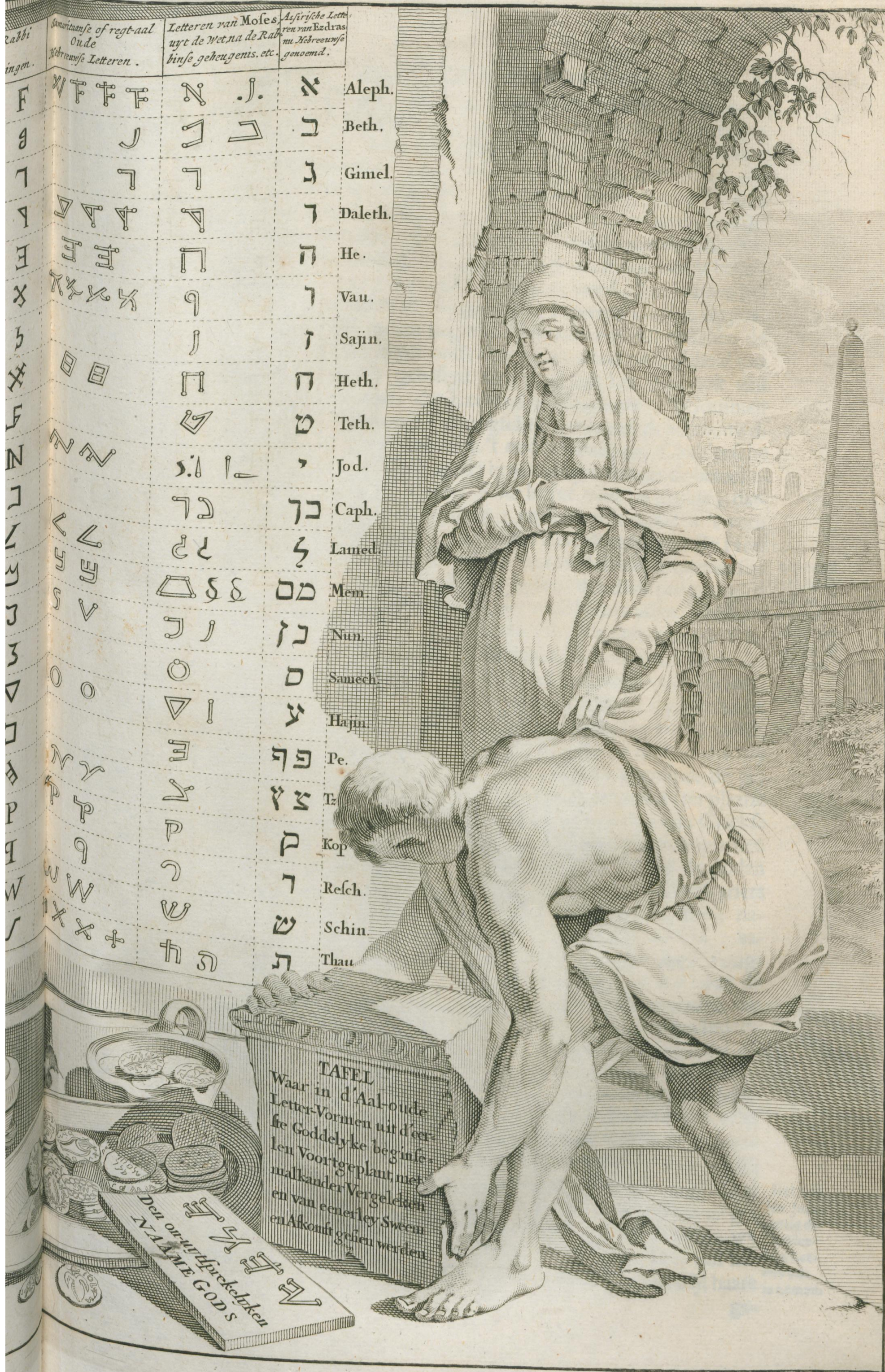
De meening van Hieronymus over de Letteren van Ezdras door Kircherus verklaard.

Wat Ezdras na Kircherus meening ontrent het veranderen der Letteren gedaan heeft.

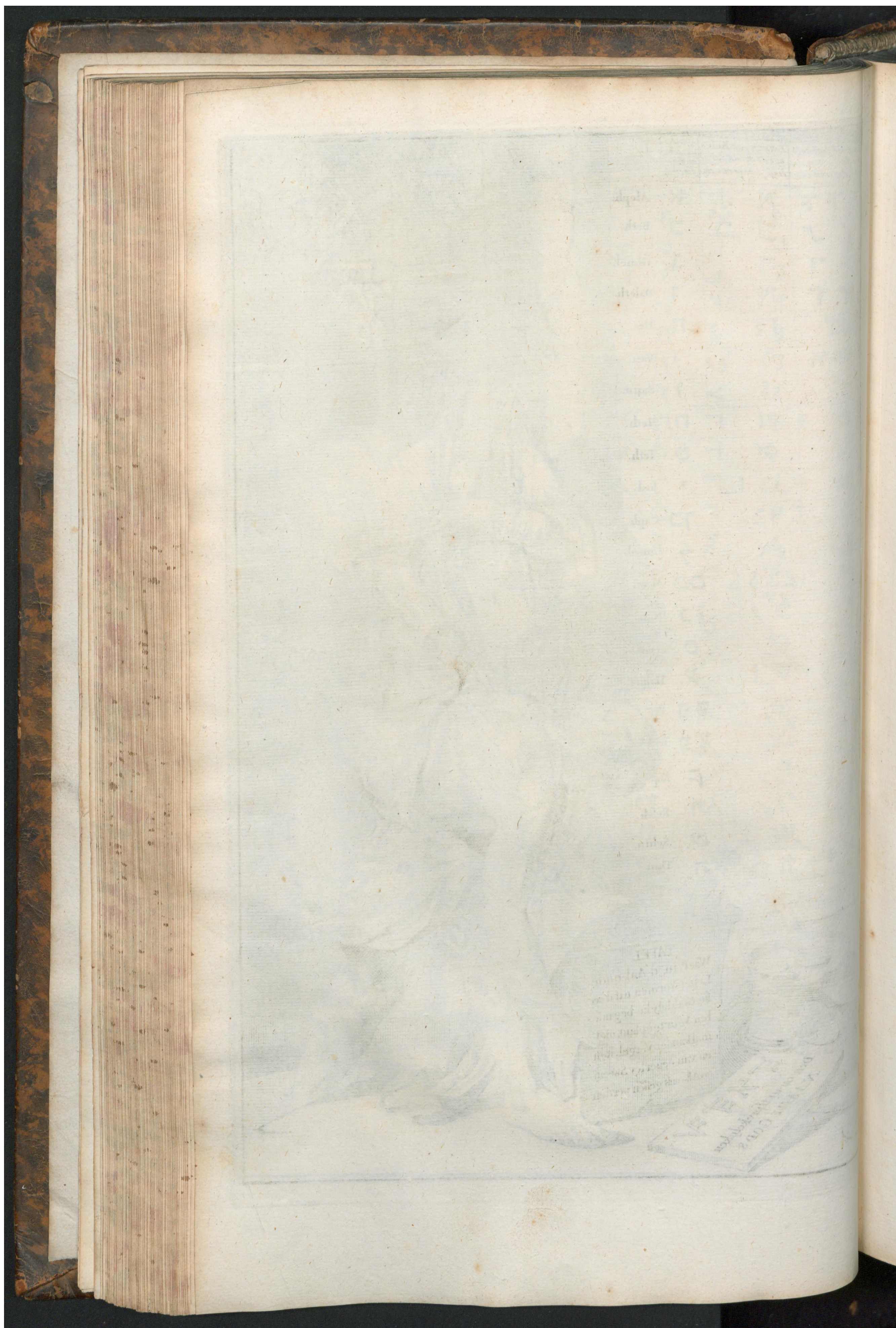
Beſiet de volgende Tafel der oude Letteren.

Verklaring of Beduydenis.	Hemelsche Geheim-letteren, vande Engelen overgeleverd.		Letteren ten tyde van Abrahams Overtogt. etc.	Alphabèt van Rabbi Azaria. en sommige Penningen.		Samaritaanse Oud Hebreeuwse
A						
B						
G						
D						
H						
V						
Z						
Ch						
T						
I						
C						
L						
M						
N						
S						
Ngh						
P						
Tſ						
Qk						
R						
Sch						
Th						

Samaritaanse of regt-aal Oude Hebreeuwse Letteren.
Letteren van Moses, uyt de Wet, na de Rabbinse geheugenis. etc.
Assirische Letteren van Ezdras nu Hebreeuwse genoemd.
Aleph.
Beth.
Gimel.
Daleth.
He.
Vau.
Sajin.
Heth.
Teth.
Jod.
Caph.
Lamed.
Mem.
Nun.
Samech.
Hajin.
Pe.
Resch.
Schin.
Thau
TAFEL
Waar in d'Aal-oude
Letter-Vormen uit d'er-
ste Goddelyke beginse-
len Voortgeplant, met
malkander Vergeleken
en van eenerley Sween
en Afkomst gesien werden.
Den on-uytsprekelyken
NAAME GODS

dere Aal-oude overblijffelen, op 't getuigenis der geagtfte Schrijvers, tegens malkander gefteld worden: vertoonende door eenige Kenteekenen haarer voet-fpeuren, waar in fy elkander gelijk, en na 't gevoelen fommiger Geleerde Mannen, d'een van d'ander, ja waarfchijnelijk alle van een eenige wortel afkomftig zijn. Dog gelijk defe gelijkheid alleen in fommige Letteren opmerkelijk het hoofd opfteekt; foo en bewijft fulks geenfinds algemeen, dat de Samaritaanfche Letteren met de Chaldeefche te gelijk by de Hebreen en Joden in gebruik geweeft zijn: want behalven datmen in veele een feer groot verfchil ontwaar word, foo foumen het felve ook van andere fweemfels der bygevoegde Letteren konnen feggen. En wie fal gelooven, dat indien flegts foo kleenen verfchil tuffchen de beide is geweeft, datfe dan al van ouds met foo grooten onderfcheid van *Heilig* en *Burgerlijk* gebruik gebefigd zijn? Gelijk het dan ook van kleen belang fou geweeft zijn, dat Ezdras die veranderde. 't Geenmen fal konnen oordeelen, alsmen onfe Vertoogfchets aandagtelijk befchouwd. Dog dat fommige, tot voorftand van 't oud gebruik der Chaldeefche Letteren, bybrengen de Oudheid haarer benaamingen die van de beteekenis haarder Figuur ontleend fchijnen, fulks blijkt maar in eenige, datmen aan het toeval fou mogen toefchrijven: en fommige houden 't voor een uitvinding der Cabaliften, daar van we elders iets fullen toonen. De Heer I. Voffius heeft aangaande de Oudheid der Samaritaanfche Letteren fijn meening ook openhertig ge-uit; welkers woorden, om datfe ons gevoelen eenigfinds begunftigen, wel waardig zijn, dat wijfe hier inlaffen. De felve fchrijft in fijn Boek van de God-fpraaken der Sibyllen defe opmerkelijke reden: Wat belangd, feid hy, de oude Hebreeuwfche Letteren, met welke eertijds, en voor de tijden van Ezdras en de Babylonifche gevangenfchap, de Heilige Boeken befchreven waren, daar ontrent konnen wy niet beters doen, dan die gene, welke ontkennen datfe de Samaritaanfche zijn geweeft, een beter verftand toewenfchen. Want behalven alle de blijken die wy nu en dan daar van hebben bygebragt, en behoordemen geenfinds de getuigeniffen van Jofephus en Ariftæus te verwerpen: als dewelke, ter plaatfe daar fy handelen van de Overfetting der Heilige Boeken in de Griekfe fpraak, genoegfaam belijden, dat in defe faak geen geringe fwarigheden voorkomen. Want alhoewelmen in 't gemeen geloofd dat de Joden defelve Letteren, en defelve fpraakwijfe gebruiken, welke andere Syriers gemeen zijn; foo is 't nochtans geheel anders met de faak gelegen; nadien fy byfondere Letteren en een byfondere fpraakwijfe hebben: namelijk datfe Chaldeefche Letteren gebruiken, en een fpraakwijfe of Tongval hebben, die van wegen de Oudheid der Schriften feer veel van de Syrifche der felve tijd verfcheeld. En foo ymand luft de woorden van Ariftæus en Jofephus neerftig te overwegen, die fal onfes agtens bevinden, datfe niet anders konnen verklaard worden. Ook iffet feeker, dat als Eufebius elders fpreekt van de *Eerfte Hebreeuwfche Letteren*, met onderfcheid van de *Letteren der Joden*, hy daar de Samaritaanfche, en geenfinds de Chaldeefe willen verftaan hebben. Dog dat de Joden meenen dat Ezdras na de wederkeering uit Babel, enkel uit haat tegens de Samaritaanen, de Syrifche in Affyrifche omgekeerd of verwiffeld heeft, fulks is gantfch niet waarfchijnelijk: want de ellendige Hebreen, hadden al te veel goede dingen, ja felfs het ligt moeten derven, indienfe niets gemeens met de Samaritaanen hadden willen hebben. Dus gelooven wy veeleer dat felfs de verandering der Letteren, door 't aanraden van het voordeel dat'er voor 't gemeen der Joden in ftak, gefchied is, dewijl haare

Gevoelen van Ifaakus Voffius over het tweederlei ABC by de Hebreen.

Het was den Joden nuttig de Chaldeefche Letters aan te nemen.

gemeene toestemming kon rusten, op de bequame Koop-handel met de Assyriers, onder welkers Regeering sy leefden; daar-en-boven, dat sy ook wel verseekerd waren dat Abraham, eer hy na Syrien verhuisde, ook deselve Letteren gebruikt heeft. Dit soo zijnde, wie sou sich niet verwonderen, dat selfs noch in dese Eeuwe Menschen opstaan, welke in weerwil van soo openbaaren waarheid, een tweederlei of dobbel A. B. C. versieren, daar van het eene tot Heilige, het andere alleen tot de Burgerlijke dingen sou dienen? En op datse dusdanige Uitbroedsels en Hersen-schimmen onder eenige verglimping voor Wettig souden doen doorgaan, soo halense ik weet niet wat voor Oude Penningen met Rabbinische Letteren omschreven uyt den hoek, doch welke yder, diese met een weinig omsigtigheid beschouwd, vals bevinden sal. Voornamelijk worden'er Sikels van haar getoond, daar op de Beeldnis van Moses, en van Salomon uitgedrukt staat. Maar sien dese verdwaalde Menschen niet datse liegen, wanneerse beweeren, dat dusdanige Penningen van een oorspronkelijke Oudheid, en van 't egte Bed afkomstig zijn? of hebben de Oude Joden dan eertijds Gods gebod soo schoon vergeten gehad, dat sy op hare Penningen, ook Menschelijke gedaanten of Beeldnissen hebben uitgedrukt? Indien ons egter ymand vraagd hoedanig doch de Hebreeuwsche Sikelen, die na de Babylonische gevangenschap in gebruik waren, geweest zijn? dien antwoorden wy, dat'er of geheel geen nieuwe gemaakt zijn; om datse in de eerste plaatse de Chaldeesche, daar na de Griekse, en ten laatsten de Romeinsche Munte voor gangbaar Geld hebben moeten houden; dewijlmen gesien heeft, en het gemeenlijk noch soo gebeurd, dat het regt van Geld-slaan altijd overgaat aan de Oppermagt, en aan die by welke de overwinninge ter hand blijfd. En of schoon na de wederkeering uyt Babel, al eenige magt om Geld te slaan by de Joden ware gebleven, soo sullenwe egter de Sikels met Chaldeesche Letteren seer gewillig toelaten. Doch wy hebben'er tot noch toe geen gesien, die de regte Kenners en Opsoekers der Oude Penningen voor Echte durven opveilen. En genomen daar worden'er eenige gevonden, hoe sullense bewijsen, datse voor de Babylonische gevangenschap Gemunt zijn, gelijk de andere met Samaritaansche of liever Syrische Opschriften, die hier en daar gevonden worden, en welke alleen noch wel de sekerste Oudheid vertoonen? 't Geene die immers behoorden te toonen, indiense wilden dat haare ontkende versiering van 't Heilig en Burgerlijk A. B. C. onder eenige aannemelijke schijn van waarheid de Monstering passeerde. Ja hoe sullense ook bewijsen, datse alleen met Heilige Letteren geteekend zijn, en d'andere met die van 't Burgerlijk gebruik? nademaal de Oude Hebreen die in Chaldea woonden de Chaldeesche, maar die onder de Syriers woonden, Syrische of Canaaneesche Letteren gebruikt hebben. En waarom nu dese eene Letter Heiliger sy dan d'ander, dat mogense nu ook verantwoorden soo sy best konnen. Maar het is ligt te sien waar dese luiden heen willen: Sy meenden hier door te grondvesten, dat de Heilige Boeken, noch met de Chaldeesche, noch met de Syrische Letteren beschreven zijn; om dat God de Letteren der Heidenen niet en gebruikte, maar aan Moses eenige bysondere Letteren ter hand gesteld heeft, die alleen by de Heiligen in den Hemel gebruikelijk zijn. Van welke beuselagtige dingen wy onse gedagten seer geern ontslaan. Dit segd Vossius.

De Penningen van Moses en Salomon schijnen niet regt oud te zijn, om dat de Joden geen Beelden mogten maaken.

Van de Hebreeuwsche Penningen met Chaldeesche Letteren kan men beswaarlijk bewijsen datse voor de weerkeering uit Babel gemunt zijn.

Wederom werptmen ons tegen, segd Kircherus, datter tot hier toe nog geen andere Sikels met Chaldeesche Letteren, dan desen gewaanden of

of onderstelden Penning voor den dag gekomen zijn: maar dat dunkt ons van kleen belang, dewijl dit niet seker gaat; ik hebber geen gesien, derhalven is'er geen; en daarom moet dese een versierden, of laater in de hand gestopte Penning zijn. Dog Kircherus gevoele wat hy wil, wy voor ons deel houden het daar voor, dat de mindere blijken, in geval van duistere of schemeragtige dingen, voor 't meerdere en grooter getal van getuigenissen, het hoofd behoorden onder te haalen. Gelijkwe ook de Joodsche fabelen van de uitgehouwe Wet, met haar wonderdadige hangende Letteren, en de Opschriften eeniger versierde aal-oude Graf-steenen, hier vooren al van seer groote Mannen hebben hooren uitstampen.

Kircherus meend dat de weinig Penningen met Chaldeesche Letteren juist niet onwrikbaar bewijsen datter geen meer gemaakt zijn.

Datter nu ook meer andere Penningen van de Hebreen met Chaldeesche of Assyrische Letteren waargenomen zijn; sulks poogd gemelden Autheur verder uit Waserus te bewijsen. Onder welke hy'er een vertoond, die met dusdanigen Opschrift en Bouw-praal te voorschijn komd, als wy u hier voor de IX. soort vertoonen. Men siet op d'eerste zijde des Pennings 't Gebouw van een open Poort met drie Tooren-spitsen daar op; dat eenige voor 't af-beeldsel van den Tempel willen aangesien hebben: dog die ons seer armsalig afgebeeld schijnd. Te wederzijds en onder aan sietmen een Opschrift met Assyrische Letteren, JERUSALEM DE HEILIGE STAD, en aan d'andere zijde sonder eenig Beeld-stempel dese woorden: DAVID DE KONING EN SYN SOON DE KONING SALOMON. Voorwaar, segd Kircherus (dog seer twijffelagtig), indienmen uit het Opschrift des Pennings sijn Oudheid mag afmeten, men sou mogen gissen dat desen Penning korts na de tijden van David, ter gedagtenis van de Bouwing des Tempels te Jerusalem geslagen is. Ja wie sou 't gelooven, indien ons ymand verhaalde, datter een Penning gevonden is, op d'een zijde met Samaritaansche en Hebreeuwsche Letteren, en d'andere met Griekse beschreven, indien 't Rabbi Moses Alascar ons als een oog-getuige niet in ronde woorden beleed. Dog hy oordeelde dat deselve gemaakt was ten tijde dat sijn Bondgenooten de Grieken dienden; waar doormen waarschijnelijk de tijden van Alexander de Groot verstaan moet. En uit dese en diergelijke getuigenissen meend Kircherus datmen behoorde voor seker te houden, datter nog seer vele Penningen elders zijn, die elk niet gegund en worden te sien; en datmen de onbekende die ons hier en daar mogten voorkomen, soo ligt niet als versierde, valsche, of ondergesteken Penningen brandmerken moet. 't Geen ons niet dan loutere gissingen van dien Man schijnen, die ons in 't onseker laaten.

IX. Soort van Hebreeuwsche Penningen; of tweede slag met Chaldeesche Letteren.

Penningen met Samaritaansche en met Griekse Letteren.

Den Tienden Penning die wy vertoonen, heeft den vermaarden Man Franc. Gottifredi, Burger van Roomen, neffens de ses daar aanvolgende uit sijn Juweel-kas mildelijk aan den voornoemden Kircherus medegedeeld, ter tijd als hy besig was sijn Egiptischen Oedipus toe te takelen. Den eersten geteekend A. is uit de Orden der tweede en derde soort onser eerst vertoonde Penningen; alhoewel de verscheidendheid der Letteren klaar bewijst, datse niet in deselve tijd gemunt is: Op d'een zijde sietmen een Vat Kelks-gewijs op een breeden voet; en midden boven het selve het Driehoekig Samaritaansch Letter-teeken van de D, beneffens de Romeinsche W of Samaritaansche *Schin*. Welke beduiden datse een heele, of liever halve Sikel Davids is. Want soo schijnd het Opschrift, CHATSI SCHEKEL, dat is *Halve Sikel*, te leeren. D'ander zijde heeft de bekende Amandel-bloeissel met dese woorden; IRUSALEM KEDOSCHA, *Jerusalem de Heilige*. Die daar aan volgd met B geteekend, heeft op d'eer-

X. Vertoogschets van Hebreeuwsche Penningen met gemengde Opschriften, daar van nog ses volgen.

De tweede met B geteekend.

d'eerste sijde een Balsem-blad, het Opschrift beteekend JERUSALEM, doch de tijd heeft twee van de laatste Letteren, en 't volgende woord KEDOSCHA gants uitgewischt. Op d'andere sijde sietmen een Palm-boom, met eenige twijffelagtige Letteren, die SAMUEL schijnen te beduiden; de rest is door Ouderdom versleten. De derde in onse vertoogschets met C aangewesen; vertoond wederom een Balsem-blad; doch d'overgebleven Letteren, zijn'er alleen uyt gissing by gemaakt, om datse door den ouderdom onkennelijk waren. Kircherus meend egter uit de schemering der selver voetspeuren te lesen; *Geslagen te Jerusalem*. Op d'andere zijde leest men neffens een Palmboom SCHEMEN GHET, *Ter tijd der Salvinge;* seer wel over-een-stemmende met dien Penning welkwe onder de sesde soort boven aangewesen hebben. De vierde Penning, met D geteekend; vertoond op d'een zijde een Harpe, of Aal-oude Hebreeuwsche Lier, met een By-schrift; *Tot de Schrift* of *beschrijving van Jerusalem*. En dus verre ook seer gelijk aan de gemelde Penning van de sesde soort. Op d'andere sijde sietmen een grooten Wijn-tros aan haar Ranke vast; en men leest'er in Oude bedorven Letteren; SAMUEL. Door de Harpe, of *Psalter*, werd ongetwijffeld afgeschaduwd, dat het Volk dagelijks behoorde indagtig te zijn, om God te loven en te prijsen; waar van in de Psalmen dikmaal vermaan gedaan word, even als wy terstond selfs ook op eenen anderen Penning sullen uitgedrukt sien. Gelijk mede door den Tros Druiven, het Beloofde-Land seer eigentlijk afgebeeld is; siende ongetwijffeld op de voorname Vrugt welke d'uitgesondene Verspieders uyt dat Land tot Moses en d'Oudsten Israels bragten, Num. 13. 23. Op de vijfde Penning hier met E geteekend, sietmen wederom een Gebouw, dat sommige een Afdruksel des Tempels noemen. Doch wy achten 't beter alleen voor een stuk der Galdery van de Voor-hoven des Tempels, tusschen welker Kolommen men schemeragtig den Altaar, of liever het groote Wasch-vat, de Kopere Zee genoemd, henen siet; ons mogelijk afgeschaduwd, door de Water-baaren die aan den Voet of Dorpel des Gebouws heenen schijnen te stroomen; ten sy dan datmen dit Gebouw voor de Gevel des Heiligdoms nemen moet; aan welkers Oosterse Voor-drempel Ezechiel de Wateren nederwaerds sag af-daalen, van 't Zuiden des Altaars, kap. 47. 1, 5. waar op in de Openbaringe van Johannes kap. 22. schijnd gespeeld te worden. En gelijk de Propheet die Wateren een Vrugtbaar-maakende kragt toeschrijft, soo datse Boomen en Blader gewassen deeden uitspruiten: alsoo sietmen ook op desen Penning d'uitspruiting van eenig Kruid aan den Oever des stroomenden Waters aangewesen. Ja men sou, op desen Voet voortgaande, mogen denken, dat ons in dusdanigen schemering noch een Ligt toegediend word, uyt de Letteren des Opschrifts, die *de Koning Salomon* te kennen geven. Hottingerus brengd waarschijnelijk deselve Penning een weinig anders, en vry wat netter in sijn Teiken-kundige trek te voorschijn: vertoonende 't Voorportaal van een Gebouw op vier Kolommen, met een ruime opening des Ingangs, en een plat Dak of Balonster Baalje boven 't selve Bouwgevaarte, volgens de Wet, Deut. 22. 8. Doch men siet'er geheel geen gewag op van eenige Water-strooming; of Kruid- of Boom-gewas, maar wel een Star boven den Wandel-trans des Gebouws uitgedrukt; soo datwe ons hier t'eenemaal bedremmeld vinden, niet wetende of we dese voor eenen anderen Penning te schatten hebben, of datwe onse voorige Sin-speeling willen in 't Riet jagen, of die beide op reekening der Joodsche bedriegers te setten hebben? d'Ander sijde des Pennings vertoond een

De derde Penning met C geteekend.

De vierde Penning met D geteekend.

Wat de Beeld-stempels op dese Penningen konnen beduiden.

De vijfde Penning met E geteekend.

En wat'er op verbeeld word.

Bedenklijk op het gesigte van Ezechiel kap. 47. gepast.

een Cierlijke Kruik of open Vat, met verscheide dingen opgevuld; en sulke mogelijk als tot d'Offerhanden dienden, 't geenmen uyt de twijffelagtige nevens gevoegde Tak van Hysop eenigsinds sou mogen besluiten, ten sy het te saamen een eenigen opgehoopten Schat wil te kennen geven. Ook leestmer JERUSALEM op, waar van d'eerste Letter met de rest door de tijd uitgewist is. Verscheelende wederom in Beeld-stempel en Opschrift veel van dien; welke de Heer Hottingerus waarschijnelijk voor den selven bybrengd; waar over wy terstond d'aanmerkelijke reden van een onser veel geagte Vrienden sullen te rade nemen. Den volgenden Penning met de Letter F geteekend; vertoond wederom een Hebreeuwsche Lier of Psalter, met het Opschrift in gemengde Letteren; *Lofzingd* (of Psalmzingd) *den Ged der Heirschaaren onsen God*, Op het Rugge-stuk sietmen een Lauwrier-krans, en een regt opschietende Palm-tak midden in de selve; met het byschrift, *Simeon de Vorst Israels*. De laatste daar aanvolgende met G geteekend, draagd het hoofd of d'af-beelding van Salomon, gelijk sulks dit Opschrift, *Salomon de Koning*, dat eensdeels Assyrisch anderdeels Samaritaansch is, overvloedig te kennen geeft. D'andere zijde vertoond, soomen agt, het Gebouw des Tempels; maar onder een dwaal-sieke gedaante; dog het byschrift verstrekt de selve tot genoegsaame verklaaring. Van hoedanigen gesag het bewijs deses Pennings by d'omsigtigste Mannen is, sulks hebbenwe boven uit de Wet, die den Joden verbied Beelden te maaken, alreede schemeragtig aangewesen, om te gissen watmen van dese en diergelijke bewijsen te houden heeft. En gelijk wy dese Penningen van Salomon, beneffens vele andere der nu genoemde, al van overlang niet voor al te pluis gehouden hebben (niet tegenstaande sy ons, door eenen Gabriel Simon en andere, ongetwijffeld op 't geloof der Joden, voor regt Oud en geloofbaar in de hand gestopt worden), soo naamen wy ontrent den uitgang van den Jaare 1675 de vrymoedigheid om over der selver geagtheid, door eenen Send-brief aan den naauwkeurigen Oudheid doorsnuffelaar Joachim Oudaan, onsen veel geagten Vriend, sijn oordeel af te smeeken; die dan ook na sijn aangeboorne openhertigheid ons versoek met dusdanigen aangenaamen ruimweidendheid voldede, alswe hier uit sijn antwoord, tot desen propooste dienende, met sijn eigene lieftaalige bewoording bydoen. ,, Om nu ook ,, mijn oordeel te geven, seid hy, van dien Hebreeuwschen Penning, die ,, op de naam van Salomon, met d'uitbeelding van des selfs Tempel, ,, by Gabriel Simon gevonden word; hier in sal ik my al wederom in ,, soodanigen bedremmeltheid bedraid vinden, self op den voorgang ee- ,, niger Geleerden die van d'oplossing deser ingewonde onsekerheden haar ,, werk gemaakt hebben, dat ik naauwlijks soude weten, wat besluit van ,, sekerheid hier in te nemen soude zijn: Om dit wat klaarder te doen ,, bevatten, sal ik het ook wat ontwinden; dog vooraf mijn bewijs ont- ,, leenen van een voorbeeld, dat onder my self berust, en my in mijn ,, eigen persoon wedervaren is. Ik bewaar onder mijn prulletjes eenen ,, Kooperen Penning, ontrent ter groote van een Schelling, en drie of ,, viermaal soo dik; hier sietmen op d'eene zijde twee hoofden met de ,, nek na elkanderen toe gekeerd, en eenige vreemde Letter-strik of ,, Characters daar boven; aan d'ander zijde isse vol van soodanig Cha- ,, racter-schrift: desen heb ik, om'er eenige bediedenis van te mogen uit- ,, vorschen, t'eeniger tijd in handen gesteld van den Heer Jacobus Gool, ,, in sijn leven Professor in d'Oostersche Taalen in de Academie tot Lei- ,, den; den selven, na datse ontrent een half jaar aldaar was verbleven,

De sesde Penning met F geteekend.

De sevende Penning met G geteekend.

Oordeel van Joachim Oudaan over de geloofbaarheid der Hebreeuwsche of Joodsche Penningen.

,, wederom halende, seide my gemelden Heer, datse hem uitermaten
,, veel werks, en hy'er sig meenigmaal seer moede over had gemaakt,
,, eer hy had kunnen uitvinden, uyt hoedanige Letter-print dit Opschrift
,, bestond, 't zy Oud Persiaansch ('t geen ik'er van geoordeeld had, en
,, dat de twee Hoofden, de Koningen Syroës, en Kosroës, Vader en
,, Soon, die t'evens de Regeeringe van Persie in handen hadden, ontrent
,, den tijd dat de Christen Keiser Heraklius het Kruis, soo men wil, van
,, de Persianen wederhaalde; mogten beteekenen:), ofte Oud Arabisch,
,, gelijk hy eindelijk besloot, doch dat het sonder Punten was geschre-
,, ven, en daarom des te lastiger om uyt te vorsschen; doch dat hy niet
,, en wilde, of dit voorwerp waar hem voorgekomen, om dat het hem
,, soo merkelijken, en door den arbeid behaachelijken stoffe van oeffening
,, had verstrekt: waar door hy nu meenende klaar te kunnen sien, en hier
,, van dusdanigen verklaring, volgens sijne lesing, gaf: boven de Hoof-
,, den Deo integritas et Salus, *Gode volmaaktheid en Saligheid:*
,, aan d'ander sijde, Qui augeatur honore Rex Arselan filius
,, Badelan, *Koning Arselan, de Soon van Badelan, die in Eere ver-*
,, *meerderd worde.* Dit schijnd kort en beknopt: desen selven Penning
,, in handen stellende aan eenen Abraham Carpentier, die veel van sijne
,, bedrevenheid in vremde Taalen voorgaf, ontfang ik van den selven
,, eenige tijd daar na dusdanige verklaaring: Het Opschrift boven de
,, Hoofden, Rex confoederatorum demissæ pacis, *De Koning*
,, *der Vereenigden van uitgelaate Vreede:* aan d'ander sijde Cum homo se
,, implicat, &c. Was dit de sin: *Als een Mensch sich in hooge en diepe*
,, *dingen inwikkeld, dan is sijn waardigheid gelijk den staat der geener die*
,, *omher swerven; of als een Vrouw, die sonder aansichts bedekking uit-*
,, *gaat; of als een Geslacht dat van sijn Ouders vlucht.* Ter sijde stond
Mundus est Tyrannus. *De Weereld is een dwingeland.* En dus verre
de gemelden Carpentier. Sie hier een Verklaring die van de voorgaan-
de als Hemel en Aarde verschild, en die door geenderlei toepassing
over een te brengen is. Daar stond ik tusschen beiden, en had aan elk
evenveel; alleen dat ik de verklaring van de Heer Gool vry wat meer
toevertrouwde: hier van dan d'opening aan den tweeden Verklaarder
gevende, stond die evenwel op sijn stuk, gelijk het gemeenlijk gaat;
wel eenigsinds sijne eerste meening wat intrekkende, maar die van de
Heer Gool vry seer bestrijdende en wedersprekende. Ik ben dan gekomen
tot een derden, die tot Leiden de vermaartheid van in Uitlandse of *Exo-*
tische Taalen (soo mense noemd) vry bedreven te zijn, verkreegen, en
de Turksche, Arabische, en Afrikaansche Land-gewesten doorreist had;
dese oordeelde, dat het was van een Koning van Marokko, dien hy my
noemde, en my nu vergeeten is, ontrent honderd en vijftig Jaren Oud:
dat my seer onwaarschijnlijk scheen, om dat de Penning self een veel
meerder Oudheid schijnd te vertoonen; mede om dat de Schrift-strikken
van dien tijd soo niet buiten kennisse soude zijn; als eindelijk, om dat
de Turken en Mahomethaanen een afkeer hebben van alle Uit-beeldin-
gen. Soo dat ik noch even onseker blijf als te vooren; en wel gedagt
heb, indien daar toe goede gelegentheid mogt hebben, d'Afbeelding
des selfs eens aan A. Kircherus tot Romen over te senden. Dit dan voor-
af hebbende laten gaan, tot een seeker bewijs van d'onseekerheid der
Uit-leggers selfs, over d'ingewikkelde duisterheden der voorledene eeu-
wen of stands-gelegentheden, soo gemoet my noch eenen Koperen Pen-
ning, den Hebreen toegeschreven, waar op aan d'een sijde een Balsem-
blad,

blad, met het Opschrift, *Ten tijde der Besnijdinge;* namelijk van Josua, seggense, doen hy op de Overtogt der Jordaan in het Beloofde Land geboden wierd, zijnde dit de tweede maal, de Kinderen Israels te besnijden: op d'andere zijde staat een Palm-boom, met het Byschrift, *Pinguedo ejus*, Sijne Vettigheid, te weten van het Beloofde Land, daarse nu in traden. Dus word het Hebreeuwsch, of hoedanigen Opschrift het zy, eenparig verklaard van Villalpandus en Kircherus, die 't hier in met malkanderen staan en eens zijn. Na hen beiden komt Hottingerus, en verwerpt en bestrijd dese meening ten hoogsten in sijn Werkje *De Cippis & Nummis Hebræorum*, en meend aan te kunnen wijsen, soo uit de eigenschap van de Taal, het gebruik van schrijven, als ook het gebruik der Penningen by de Israeliten van dien tijd, 't welk, soo hy seid, meer in Goud en Silver, en niet in Kooper bestond, dat dit niet anders dan voor een Samaritaansch maaksel, van veel laater tijd, en tot een *Amuleet*, soomen 't noemd, dat is, een kragthebbend tegenmiddel tegens eenige besweeringen, en daar voor om den hals gedragen, toegesteld, soude te houden zijn: Hoedanige *Amuleten* men wil dat'er van laatere tijden, by de Basiliaansche Ketters toegesteld, verscheiden gevonden worden: waar van by eenen Joannes Macarius een seer geleerde verhandeling geschreven, dewelke van eenen Joannes Chifletius met aanteekeningen verrijkt, en uit de Drukkery van Moretus in 't ligt gegeven is. By desen Hottingerus dan, als ook by Kircherus, in sijn *Egyptischen Oedipus, Tom. 2. p.* 102. vinde ik d'afbeelding van desen Penning van Salomon; dien my nooit by Gabriel Simeon gebeurd is te sien, als welken Schrijver self tot nog toe nooit tot mijne kennisse gekomen is; dog by Hottingerus word my bevestigd, dat het de selve Penning is, die by gemelden Simeon gevonden word. Kircherus vertoondse enkelijk in een ruwe schets, met vermelding van 't Opschrift, *Den Koning Salomon*, en *Den Heiligen Tempel;* sonder hier verder een enkel woord meer by te doen, als dat de Characters ten deele Assyrisch, en ten deele Samaritaansch zijn, gelijk hy, segd hy, die d'eene met d'andere vergelijkt, bevinden sal. Dat hy'er dan dus afscheid, geloof ik dat is om dat hy weinig geloof aan desen Penning gegeven heeft; en sulks op de voortgang van Villalpandus: want hoewel die den selven niet vertoond, soo spreekt hy'er egter in sijn derde stuk, op 't 396. blad aldus van: Nu soudenwe niet oordeelen, datwe hier nog iets verder by te doen hadden, wantwe schijnen meer dan genoeg van de form der Hebreeuwsche Penningen gesproken te hebben, ten zy'er ook nog iets te seggen overig was van die Penningen, diemen geen Hebreeuwsche noemen mag, al is 't datse met Hebreeuwsche Letteren geschreven zijn. En om kort te zijn, sal ik'er maar een tot een voorbeeld bybrengen, die de keur-wet van alle d'andere sal konnen aanwijsen. Ik heb by Fulvius Ursinus gesien sekeren Kooperen Penning, op het gewigt van een Dragma, die van d'eene kant vertoond het hoofd van Marcus Antonius, met dusdanigen Opschrift, SELOMOH MELEC, dat is, *Koning Salomon:* aan d'andere zijde verbeeldse een ruwe en wanschikkelijke gedaante van een Tempel, met het Opschrift, HAHECAL SELOMOH, dat is, *Salomons Tempel.* Waar van wat deselve Fulvius gevoele, sal ik in 't kort voorstellen, aangesien die uitstekend geleerde Man sig selven veel gesags en geloofbaarheids verkrijgt. Hy meend dan, dat dese Penning van Herodes Agrippa geslagen is, die, om Antonius te vleien, hem die naam van SALOMON, en de glory van den herbouwden Tempel toegeschreven heeft. Dit ge-

voe-

voelen word door veele geen verwerpelijke gissingen bevestigd; want de Tronie, diemen op de Penning siet, is buiten alle twijffel die van Antonius, als die met alle andere Penningen over-een-komt, die des selfden Antonius Naam en Weesen dragen: De Letteren zijn t'eenemaal dese gelijk, diewe voortgebragt, en betoond hebben van Ezdras gevonden te zijn; weshalven dese Penning noodsaakelijk voor laater, dan van Ezdras tijden, moet gehouden worden: Eindelijk, desen Tempel heeft niet alleen niet iets met Salomons Tempel, maar ook niet met eenigen Tempel, die van de Heidenen Wijsselijk en Bouwkonstig is gewrogt, gelijk; en derhalven vertoontse niet iet anders dan de onwetenheid van den Werk-meester die dien Penning-stempel heeft gemaakt. Weshalven soo achtenwe, datmen en dese, en eenige andere, die desen gelijk is, welke'er sou mogen gevonden worden, voor geen Hebreeuwsche, maar voor een vreemde Uitheemsche te houden heeft; als geslagen zijnde van Herodes, een onbillijk Vorst; die sig wel uiterlijk geheel en al voor een Hebreer uitgaf, maar geen ding minder behertigde dan sig de Wetten en Insettingen der Hebreen te onderwerpen, die het voor Goddeloos, en vervloekelijk houden, eens Menschen Beeldnis, 't zy om welke reden, ofte te welker oorsaak, uit te werken. Dus verre Villalpandus. Eer Hottingerus tot het uiten komt van sijn gevoelen over desen Penning, doet hy vooraf gaan eenen Brief van seekeren seer beroemden Antiquarius, soo hy hem noemd, met hem in gemeensaamheid gewisseld; waar in we dese woorden vinden: Ik hebbe ook dese dagen ontfangen van N. N. de afbeeldingen, die in het Boekje der Graf-steenen en Penningen sullen gebragt worden, daar ik grooten dank voor zeg: En dewijl my by geval ter hand was eenen Silveren Penning van Salomon, in het selve gesondene Tafereeltje uitgedrukt, onder andere diergelijke my van Lyons gesonden, dewijl ikse nu al hadde in mijn Laadjes, soo heb ikse gedagt U voor een tegengeschenk toe te senden; misschien Water in Zee, dog het zy hoe 't zy, ik versoek dat gy 't voor lief beliefd te nemen. Van de oprechtheid, en authentijkheid deses Pennings (op dat ik dit woord gebruike) weet ik tot noch toe niet iet seekers noch bestendigs vast te stellen; twijffelagtig maaken hem, Eerst, de niet Samaritaansche, maar een nieuwe vierkante Letter; welke Penningen ik niet en weete of wel genoegsaame getuigenis in d'Oudheid vinden, en indiense'er vinden, of dese Letter al van soodanigen Oudheid is. Ten tweeden, het gewigt van een Dragma, 't geen eenen Roomschen Denari te kennen geeft. Ten derden, het aangesigt, 't geen dat van Marcus Antonius naauwkeuriglijk uitdrukt. Ende ten laatsten, de Strale-kroon om 't Hoofd; welke soort van Kroonen ofte ten tijde van Salomon al in gebruik zy geweest, daar aan twijffel ik grootelijks; ofte indiens'er geweest is by de Heidenen, soo is nochtans niet waarschijnelijk, dat dien Koning, die soo wel door de Goddelijke Geboden onderwesen was, aan dese Heidensche overgeloovigheid, hoedanige dit slag van Kroonen te kennen geeft, plaats soude hebben willen geven. Want dese soort van Kroonen (op dat ik dit wat hooger ophale) ontleend sijn beginsel en naam van de Son self, wiens heerlijk Hoofd, &c. Dese dingen, segge ik, zijn onder anderen my tot een bewijs, datmen desen Penning aan Salomon, offe schoon sijnen naam draagd, niet toeschrijven mag; maar datse of ten gevalle van Antonius, dien door vleisugt den naam van Salomon toegepast word, ofte wel van de Nakomelingen, misschien d'Oversten by de Romeinen gesteld, ter gedagtenisse van Salomon, en sij-

nen Tempel geslagen zy geworden; 't geen by de Romeinen seer gebruikelijk was: als te sien is aan sommige Penningen. Nog heb ik eenen Gouden Penning, met de naam van David, en sijnen Soon Salomon, met den Tempel, wegende vier dragmas in 't gewigt, welken Waserus vertoond en uitlegd. Desen Schrijver schijnd in 't gevoelen, aangaande d'aansigts afbeelding van Antonius, en by gevolg van de niet waarigheid van den Penning, in alles met Villalpandus over een te komen; hoewel hy den selven niet en noemd, en van een Silveren, gelijk den anderen van een Kooperen, gewag maakt. Eer we 't gevoelen, en de wederantwoord van Hottingerus hier tegenkanten, moet ik hier nog aanhegten het uittreksel van eenen anderen Brief, by den selven te vinden, en eenes aldergeleerdsten Mans geleerden Brief genoemd; zijnde van de Heer Conringius, waar in hy, naar een wijdluftige uitweiding, aldus seid: Op dat ik weder tot de Hebreeuwsche Penningen kome, ik sal u niet verbergen eenige mijner Vast-stellingen: d'eerste is, dat'er eertijds nooit Penning der Hebreen met de naam van *Sikel* genoemd geworden is, die niet van Silver zy geweest: de tweede, dat'er geenen Penning, die de Beeldenis eenes Mensches draagd, van den egten bedde is, en derhalven dat dese met Salomons en Moses Beeldenissen geteekend, en soo'er nog eenige diergelijke zijn, insonderheid dese die de Beeldenis van onsen Saligmaker vertoond, alle voor bastarden te houden zijn. De derde, dat geenen Penning, met Hebreeuwsche Characters voorsien, van goeden merk, of groote Oudheid zy. De vierde, datmen met geen seeker kenteeken toonen kan, dat de Penningen, die een Samaritaansch Opschrift hebben, ouder zijn dan de Babylonische gevangenschap. De vijfde, dat alle dese Penningen geslagen zijn ten tijde van de Asmoneen, en de Herodessen, en wel na dat deselve van Demetrius de magt bekomen hadden om Penningen te mogen Munten, &c. Hier sien we al een goed aantaal, en insonderheid van Mannen van oordeel, en ervarentheid in desen, dat geen gering gewigt toebrengd, die desen Salomonschen penning van onwettigheid betichten, indien niet overtuigen. Laat ons mee eens sien wat Hottingerus hier tegen voor de wettigheid des selfs te berde brengd. Op de redenen in den eersten Brief vermeld, antwoord hy aldus: De bewijsredenen uit de Oudheid self ontleend, souden ligtelijk te weeg brengen, dat aan desen Penning, dien men van nieuwigheid voor 't regt roept, 't bekleedsel der Oudheid benomen wierd; gelijk baarblijkelijk is, Villalpandus heeft voor desen van desen Penning dus geoordeeld, datse namentlijk in laater Eeuw van Herodes Agrippa, ter eeren van Marcus Antonius, diens Beeldnis zy seer naauwkeurig vertoond, soude geslagen zijn; 't geen nochtans nu al over lang aan den seer Geleerden Schikhardus heeft mishaagd; waar van besiet sijn Gesprek van de Hebreeuwsche Penningen. Van desen Silveren Penning (want dat'er ook Kopere, hoedanig een de Roomsche Ursinus gesegd word gehad te hebben, te Jerusalem worden uitgegraven heeft Schikhardus aangeteekend) beken ik, dat ik'er tot nog toe genen met Hebreeuwsche Letteren geteekend gesien hebbe, die een sekerder en waarschijnelijker gedaante van Oudheid voor sig brengd: 't is, beken ik wel, geen Samaritaansch Opschrift; maar hier van sien we geen volstrekte noodsaakelijkheid, insonderheid in de Heilige of Zinnebeeldelijke Penningen. Gelijk het belang des gewigts verscheiden is geweest, soo en onttrekt het niets aan d'Oudheid, 't zyse van eenen enkelen, ofte van eenen dubbelen Dragma bevonden worde. Het wezen

is

is bedrieglijk, insonderheid in 't Kooper ingesneden. De Straal-kroon, alhoewel niet buiten overgeloovigheid, sie ik niet datmen de Joden af te wijsen heeft. Geheelijk dan oordeele ik, dat dese Penning de voetspeuren van geen verwerpelijke Oudheid heeft; en ik en meen niet, dat'er eenige met Assyrische Letteren ouder sal gevonden werden; immers sy wint het verder van de Sikels die met Hebreeuwsche Letteren geteekend zijn. Dus veel antwoord hy alhier; en op den tweeden Brief, nog dit volgende: Nu tot uwe Vast-stellingen, soose u beliefd te noemen, daarwe vooreerst soo veel te ligter toekomen kunnen, als het in de H. Schriftuur self seer gebruikelijk is, dat'er een Sikel voor een Silveren Penning, en wederom een Silverling voor een Sikel gesteld word; gelijkwe boven gesegd hebben: ten zy dat hier een klaare plaats tegen was, namentlijk 1 Kron. 21. 25. alwaarmen uitdrukkelijk leest, dat David aan Arnan gaf ses honderd Goude Sikelen van gewigte. De tweede Vast-stelling, na haare stelling aangemerkt, schijnd het gebruik der Joden naauwlijks toe te laten. Ik weet wel, dat'er voornaame Mannen zijn welke schrijven, dat het daarom den Joden te swaarder heeft gevallen schatting aan de Romeinen te betaalen, om datse, boven het verlies van 't Silver, verder genoodsaakt waren des Keisers beeld te soeken, met haar handen aan te raaken, en hem eindelijk toe te brengen; daarse self, des Goddelijken Wets gedagtig, van al 't gesnedene, en van alle Beeld een afkeer hadden: maar van anderen, en voornamentlijk van Seldenus word bewesen, dat de Joden sig van Schilderyen en snijdwerk, soo van Beesten als van Menschen, niet volstrektelijk onthouden hebben; ja datse self niet het Geld der Christenen, met het Kruis geteekend, verwerpen. Ik agte dan niet, dat'er iets in de weg is, waaromwe de oude Joden minder souden toeschrijven de penningen met verscheiden, self ook met Menschen-beelden geteekend; in de onderstelling egter zijn de Penningen, die het Beeld van Moses, en van onsen Saligmaaker dragen, al te baarblijkelijk verdagt, ja van onegtelijkheid overwonnen: van den Penning van Salomon hebbenwe ons oordeel boven gegeeven. Eindelijk besluit hy; Het gebruik der Penningen is by den Hebreen seer oud, en geduurig geweest, waarom soumen dan niet seggen mogen, dat'er eenige uit de Jerusalemsche Puinhoopen, 't zy van de verwoeste Stad, of van den verbranden Tempel, voor de Nakomelingen, die de selve met naarstigheid naspeurden, overgebleven zijn? Van de Romeinsche en Griekse, en self die d'alderoudste zijn, sullen d'Oudheid-kenners niet ligt toestaan, datwe sullen mogen twijffelen; waarom soudenwe dan alleen van de Hebreeuwsche wanhoopen? d'Opschriften self van eenigen, gelijk als daar is die van Salomon, welken Penning ik niet weinig toevertrouwe, brengen meenigmaal een grooter Oudheid mede. Eerwe hier asscheiden, sullenwe nog in 't midden stellen, 't geen hy aangaande desen Penning nog elders anders seid: Schikhardus, in verscheide verhandelingen over de Hebreeuwsche Penningen, betuigd, dat'er te Jerusalem oude Koopere Penningen opgegraven worden met de naam van Salomon, doen het Rijk nog bloeide geslagen, en die aldus veel ouder zijn dan self de Oorspronk der Samaritaanen, of dan Ezdras is, die van d'eene kant de Beeldenis des Konings, van d'andere den Tempel, beidesins met gemeene Letteren vertoonen: soodanig een word gesegd dat de Roomsche Fulvius Ursinus gehad heeft; en desen segd Villalpandus (gy hoord de woorden van Schikhardus) tegen het seer klaare Opschrift aan, enkelijk om sijn vooropgevatte meening niet ter neer te werpen, dat

dat in later tijd van Herodes Agrippa, ter eeren van M. Antonius, diens beeldenis sy seer wel uytdrukt, geslagen soude zijn. Sie hier nu, daar ik kort meende te zijn, een geheel uyttreksel van afschriften, welke ik achte uw' Ed. veel eer vermoeyen, dan vermaken sullen; gy kunt'er aan ontwaar worden, hoe gewillig ymand loopt, wanneer hy als op zijn eigen veld is, en daar die hem soo behaachelijke verslingering den prikkel als in sijn hand heeft, en hem onder 't loopen t'elkens als met spooren noopt. Dog ik heb liever aldus door de mond van anderen, dan uit mijn eigen kleine ervarenis en kennis willen spreken; hoewel we ons ook aldus even seer op een driesprong bevinden, en van de regte toegang tot het Orakel der onfeilbaarheid, noopende desen Salomonschen Penning, byna even onseker blijven: want tusschen soodanige ten werenzijds vermaarde en alderbedrevenste Mannen, wie vermeet sig een regtmatig oordeel te kunnen vellen?

Non opis est nostræ, lites componere tantas.

Soo groote twisten te besligten,
Dat is geen last voor ons gewrigten.

Om hier evenwel nog een woord van mijn eigen bedunkelijkheid by te doen, ik soude my in desen mede al seer op het gesigt beroepen, en in dien Fulvius Ursinus (wien ik in desen deele al bysonder veel toe vertrouwe, hoewel my niet onbekend is dat hy ook in eenige dingen sijne misslagen heeft gehad), als ook dien Antiquarius, met wien Hottingerus sijne Brieven wisseld, en daar hy selfs soo grooten getuigenisse van achting en kennisse van geeft, enkelijk op het gesigt geoordeeld hebben, soo van den Silveren als den Kooperen Penning, dat de Beeldnis met die van M. Antonius ten uitersten over-een-quam; soo soude ik my ook seer ligtelijk daar heenen laten neigen, dat desen Penning geen Ouder herkomst dan ontrent van dese tijden heeft gehad: want wat belangd het oordeel uyt het Opschrift der Letteren, en ook of dus of soodanig Opschrift yets tot de uitvinding der rechte Oudheid doet, ik sie dat hier wederom in beiden d'oordeelen niet over-een-komen: en gelijk ik hier in Hottingerus geensinds sou willen tegenspreeken, als welks gegrondveste Letter-en Taal-kunde ik genoegsaam van een onverwrikbare standsaamheid agte te zijn; soo geloove ik evenwel, dat sijne bedrevenheid ontrent de rechte Oudheid der Penning-kunde niet soo beslepen is, als die van die alder-geoeffendste Roomsche Oudheid-kenners, beminners, opsoekers, en naspeurders; gelijk ik sie dat hy ook flaauwelijk dese aanmerking ontrent de afbeelding bestrijd. De Strale-kroon meen ik niet dat aan d'een of d'andere kant veel gewigts sou kunnen toebrengen; want hoewel de gebruikelijkste gewoonte der Oudste en meeste Oostersche Vorsten is geweest, enkelijk den Koninglijken Hairband te dragen, soo worden we evenwel uyt de Bybelsche Schriften van het tegendeel overtuigd, daar 1 Kron. 20. 2. gesegd word, dat David de Kroon van het Hoofd Hanuns des Konings der Ammoniten nam, die een Talent Gouds in 't gewigt woeg, en met Eedele gesteente beset was; daar onse Uitleggers al een seer groot en onnatuurlijk gewigt aan toeschrijven. Dat dese met straal-takken uitgewerkt geweest kan zijn, soo wel als op eenige andere wijs, kan van niemand geloochend worden, die niet het tegendeel door bondiger bewijs sou weten vast te stellen; en dat'er David, om eenig Heidensch overgeloof, niet van af keerig is geweest, leeren we

 uit

uyt de gewagmaking datſe op ſijn Hoofd geſet wierd. 't Zywe nu hier uyt beſluiten, dat deſe Penning, of van Salomon ſelf herkomſtig ſoude mogen weſen, of dat menſe ten minſten aan de tijden der Herodeſſen ſou toe te ſchrijven hebben, ſoo en ſie ik niet, wat hier uyt veel tot ſtandhebbing van den Jeruſalemſchen Tempel op te Bouwen, of te verwerpen ſoude zijn, na een Schets, die, gelijkwe uyt de af-beelding ſelf ontwaar worden, ſoo gering, ſoo verneken, ſoo konſteloos, en ſoo oneigentlijk aan den dag komt: want ſchoon van Herodes Agrippa gemaakt, ſoo had die evenwel het ontwerp van ſijnen vernieuwden Tempel voor ſich, een werk in ſigſelven ſoo groot en heerlijk, dat'er niet alleen Chriſti Diſcipulen, als tot een uiterſte verwondering de Steenen van toonden, maar dat de Keiſer Titus ſelf, voor en onder hare verwoeſting, daar mede ten hoogſten begaan, en onder 't branden ſelf beſien hebbende, ten uiterſten over opgetrokken was: en ei-lieve, wat ontleend nu duſdanig een Gebouw van ſoo een armhertig geſtel, alswe op de Penning ontwaar worden? of wat kan duſdanigen geſtel van ſoo uitſtekenden gevaarte voordragen? ten zy men ſeggen wilde, dat hier eenigſinds de Schetſe van den ouden Tabernakel, die ſelf tot een Voorſchets van den Tempel ſchijnd verſtrekt te hebben, was nagevolgd. Nu bevind ik nog by den ſelven Hottingerus, als ook by Kircherus, eenen Penning, die my dunkt by beiden de ſelve te zijn, hoewel by Hottingerus wel een weinig ſinlijker uitgebeeld, daarmen aan d'een zijde eenen Tempel, ofte liever het Voor-portaal met vier Pilaren, een wijde open Poort, en een plat Dak; en aan d'ander ſijde eenig Gebloemte, of een Vat daar Bloemwerk boven uitſteekt, ſiet. Hier leeſt Kircherus wederom, op d'eene ſijde, *Koning Salomon*, en op d'andere, *Jeruſulem*: Hottingerus poogt'er aan d'een ſijde de naam van SCHIMEON, of *Simeon*, en aan d'andere 't Opſchrift, *Des Jeruſalemſchen Vryheids*, uyt te halen; en oordeeld, datſe ten tijde der Machabeen, onder den Hooge-prieſter, en Overſte van dien Naam, ſoude Gemunt zijn: hoewel hy'er bydoet, dat de Geleerde Schraderus, die den ſelven Penning met ſijne afbeelding en verklaring in het Ligt heeft gegeven, hier uyt meende te kunnen leſen, *Na de Beſchrijving* (te) *Jeruſalem* aan d'eene, en aan d'andere ſijde, nevens den Tempel, *Hier is het goed*. Soo dat ik wederom ſie, dat het ſelf met de aldergeleerdſte Luiden dikmaal ten uiterſten los, en onſeker gaat; en my dunkt niet te onrecht het Voor-ſpel van mijnen Kooperen Penning, en de ongewiſſe uitlegging des ſelfs, hier vooren by gebragt, te hebben: vorder, dewijl ik ſie, wat voor bedriegeryen dat'er t'elkens, in het na-maaken ſelf der bekende Roomſche en Griekſe Penningen, ondernomen worden, en waar van men voor deſen de Joden voor verdagt heeft gehad; ook dat'er de Penningen van Chriſtus, en Moſes met Hoornen, als een tweeden Ramhoornigen Jupiter Ammon, met Hebreeuwſche Opſchriften aan den dag gekomen zijn; ſoo ſoude het my geenſinds wonder geven, als waar dit bedrog ook ontrent de meeſte der Hebreeuwſche Penningen te werk gelegt: want ook van een Penning van Samuel, daar Villalpandus en Kircherus groot werk van maken, ſie ik dat Hottingerus dit ſelve gevoelen heeft; ofte ten uiterſten genomen, dat hyſe tot een geheel andere leeſing poogd te betrekken. En dus ver gaat d'opmerkelijke waarneming van dien Man, in ſijnen Brief in 't begin van den Jaare 1676 aan ons geſchreven. Nu willen wy ook noch afdoen 't geene van de Oudheid en 't Geſag der Hebreeuwſche *Punčten* of Klank-ſtippen te ſeggen is.

Eenige stellen de Puncten by de Hebreen even oud met de Letters: andere brengense tot Moses: sommige tot Ezdras en de groote Synagoge: andere tot de Tiberiense Masoreten, die de selfde ontrent het Jaar van Christus 500 by den H. Text souden gevoegd hebben. Onder die welke de Oudheid der Puncten beweeren, seggen sommige, datse door 't dagelijks sonder Puncten te lesen, souden in vergetenis geraakt, en maar alleen by de Geleerde bekend gebleven zijn, tot datse naar het t'saamstellen des Talmuds weer in gebruik zijn gebragt; dog sy twijffelen of de Oude de Puncten soo hebben geteekend alswe die hedendaags hebben. Andere willen, dat de Puncten van Moses by den H. Text niet schriftelijk, maar mondeling souden overgeleverd zijn, en datse van Ezdras daarna by den Text souden gesteld zijn. En dit is het meeste gevoelen der Joden. Andere erkennen Ezdras alleen selfs voor den eersten vinder der Puncten, en seggen datse daarom van Godlijk gesag zijn. Dog de meeste Geleerde deses tijds stellen de Masoreten, die eenige eeuwen na Christus souden geleefd hebben, voor de eerste vinders der Puncten. En alhoewel dit geschil enkel Letter-knibbeling is, egter kanmen seggen dat het sijn Oorsprong uit de Bybelsche Godgeleerdheid heeft: want sommige vreesen, dat, indien de Puncten van geen Goddelijk gesag zijn, de Rooms-gesinde een Deur sal geopend werden om de sekerheid en 't gesag der Heilige Schrift onder de voet te werpen; als welkers regte lesing, dit toegestaan zijnde, t'eenemaal onseker word; en derhalven soude de Schrifture, ten opsigt van ons, van het gesag der Kerke af hangen. Hierom willen sommige dat gevoelen, schoon valsch, sterk staande houden, om dat 'et ons in 't geschil over het gesag der Heilige Bybel-Schriften, wel meest schijnd te begunstigen. Dog de waarheid heeft de voorspraak der leugenen niet van nooden, en sy moet niet verborgen werden, schoon eenige de selfde misbruiken. Daar zijn'er ook die meenen, dat de Hebreeuwsche Text door het bysetten der Puncten in veele plaatsen bedorven is, en dat sulks, van de Rabbinen en vyanden van 't Christen Geloof gedaan zijnde, te weeg heeft gebragt, datmen gantsch daar niet op vertrouwen mag; maar de sekere lesing uit de Lxx. Griekse Vertaalers halen moet, om datse gemaakt is eer de Joodse Rabbinen de hand daar aan hebben geleid; en de Hebreeuwsche Taal nog in haare bloei-tijd gekend en verstaan wierd: van welk gevoelen d'Heer I. Vossius is, alswe hier na uit hem selfs breed genoeg sullen aanhaalen.

Van wat Oudheid de Puncten of Lees-stippen zijn. Of Moses de Puncten alleen mondeling heeft bekend gemaakt.

Of men de Puncten van Goddelijk gesag moet houden.

Eer wy de voornaamste dringredenen deser gevoelens bybrengen, soo lust'et ons eerstelijk nog de getuigenissen van eenige uitstekende Mannen tot versterking van het gevoelen, dat wy voor waaragtigst houden, voor te stellen. Josephus Scaliger segd in sijn Brief aan den Taalkundigen Buxtorf: Het schijnd my t'eenemaal seker, dat de Puncten der Hebreen nieuw zijn, en datse misleid werden, die de selfde soo oud agten als de Taale self: want de Letterkundige regels van eenige Taale werden dan gegeven, niet als die Taale in gemeen gebruik is, maar als de selfde is buiten gebruik geraakt. Soo zijn de Puncten der Arabische Taale eerst gevonden lang na de dood van den Bedrieger Mahometh: egter leeren de Kinderen der hedendaagsche Mahometanen sonder Puncten lesen. Soo lesen ook de Samaritaanen en de Joden in haar Synagogen de Wet sonder Puncten. Te vergeefs werd ons tegengeworpen de plaats uit het Boek ZOHAR, want dat Geschrift is jonger als den Talmud. Wy hebben veel meer bewijs-redenen uit de Oversetting der Lxx. om te bewijsen dat de Joden eertijds geen Puncten hebben gehad, die sulks alleen uit weinig plaatsen des Targums kon-

Fraye gedagte van Scaliger over de Oudheid der Hebreeuwsche Puncten.

Voorbeelden die de Oudheid der Puncten omverwerpen.

konnen bewijsen. En diergelijke fraye getuigenissen vindmen by seer veel Geleerde Mannen. Dog nu willen wy gaan bewijsen dat de Punćten of Klank-stippen soo oud niet en zijn, als vele willen.

Bewijs dat de Punćten niet soo oud zijn als de Taal.

Onse eerste bewijsreden nemen wy van de Samaritaansche Letters, die wy te vooren overvloedig getoond hebben de selfde te zijn met de Oude of Eerste Hebreeuwsche Letters. De Samaritaanen kennen geen Punćten in haare Handschriften nog op haare Sikels: maar lesen haare Boeken met hulpe der Letteren, die sy *Moeders der Lesing* noemen. En uit dese oorsaak is tusschen haare Boeken en de Hebreeuwsche geen onderscheid ontstaan. Uit de Heilige Historie is bekend, dat na het wegvoeren der Tien Stammen en het inbrengen van nieuwe Volken in haar plaats (als wanneer de selfde van de Leeuwen geplaagd wierden om datse de waare Godsdienst onkundig waren) van den Koning een Priester gesonden is, die haar in de regte Godsdienst soude onderwijsen. Nu is het niet bedenkelijk dat dese Priester een ander Wet-boek heeft medegebragt, als met soodanige Letters, die by de Israeliten in gebruik waren, en met welke de Wet van Moses geschreven was: want het is seker dat dese Samamaritaanen eindelijk de Afgoden verwerpende, den waaren Godsdienst hebben aangenoomen, sig met haaren Tempel-bouw alleenlijk van de Joden afscheurende; gelijk niet duisterlijk uit het gesprek van den Saligmaaker met de Samaritaansche Vrouwe af te nemen is. Ten tweeden werd het selfde bewesen uit de seer oude gewoonte der Joden in haare Synagogen, daar de Exemplaren, diese het Volk voorlasen, sonder Punćten, sonder Accenten of Bygalmen en onderscheiding van Versen waren geschreven; om alsoo het Eigen-schrift van Moses na te bootsen: want sy hadden gemeenlijk in yder Synagoge ten minsten een Rolle in een kostelijk vercierde Kist met groote eerbiedigheid bewaard, diese om te lesen daar uithaalden; en wederom inbragten. Het is ook by de Joden een gemeen gevoelen, dat de Wet in den beginne sonder Punćten en sonder onderscheiding van Versen is geschreven: ja ook het Boek van Esther, datse op een sekeren dag gantsch uitlesen. By Walton was voor desen soodanigen Boek van Esther, bestaande uit veel te saamgenaaide Pergamenten in bewaaring. Buxtorf bewijst dat een Boek met Punćten van de Joden voor onheilig werd gehouden, selfs schoon de Punćten waren uitgewist. Dit werd verder bevestigd uit de Historien van China, daar in de Jesuiten verhaalen, dat'er eenige Joodsche Synagogen zijn ontdekt, by welke een Hebreeuwsch Wet-boek gevonden werd meer als over 600. Jaaren geschreven, dat sonder Punćten is. Welke Joden van Christus nooit gehoord hadden, en ook niet en wisten van den naam JODEN, haar selfs Israeliten noemden. Waar uit te vermoeden is, dat dese luiden eenige overblijfsels zijn van de Tien Stammen. Dog de Voorstanders van het tegendeel brengen hier tegen in. Eerst, dat die Boeken sonder Punćten zijn geschreven om den arbeid der Schrijvers te verligten: dog dat is seer slegt; want het is niet waarschijnelijk, dat ontrent het afschrijven der Heilige Schriften agt op een weinig arbeid der Schrijvers gegeven is. Ten tweeden werpen sy tegen, datse tweederlei Exemplaren hebben, een sonder Punćten met de gemeene letteren. Dog wy hebben te voren dat verdigtsel van de tweederlei letters verworpen. Ook is niet waarschijnelijk dat het Boek in de Synagogen met de gemeene letters en de andere voor de gemeene Man met de heilige letters souden geschreven sijn. Ten derden werpen sy tegen, dat dese dringreden alleenlijk bewijsd, dat by Moses eigen schrift geen Punćten geweest sijn, maar geensinds dat het af-

Hoe de Samaritaanen lesen.

Hoe de Wet, die in de Joodsche Synagoge gelesen wierd, geschreven was.

De Joden agten de Boeken met Punćten seer weinig.

Joden in China.

Overblijfsels uit de Tien Stammen.

't Afschrift van Moses en van Ezdras is sonder Punćten geweest.

afſchrift van Eſdras daar van is ontbloot geweeſt. Wy antwoorden dat het beide in deſe dingreden openbaar is: want indien de Joden geweten hadden, dat het afſchrift van Eſdras en van de Groote Synagoge onder welke eenige Propheten waren, met Punčten was voorſien geweeſt, ſy ſouden niet nalatig geweeſt zijn ſulks in haare Synagogen na te volgen. Gelijk vele der geleerdſte Joden ons 't ſelve geern toeſtaan. En ſoo ymand van meening is dat de getuigeniſſen der Joden hier in van weinig kragt zijn, dewijle 't in haar eigen ſaak is, en alles ſoeken by te brengen, wat'er dienen kan om haar geſlagt te vereeren: ſoo zijn nochtans haar getuigeniſſen voor dit gevoelen van groot belang, en meer te achten dan honderd anderen. Een der Geleerdſte Letterd-kundige onder de Joden, namentlijk Elias Levita, beweerd niet alleen, maar hy bewijſt het ook met veel redenen die klem hebben, dat de Punčten niet van Ezdras, maar van de Tyberiſche Maſoreten hun oorſprong hebben; en hy brengd andere Rabbinen by die van 't ſelfde gevoelen zijn; namelijk dat de Punčten ontrent het Jaar 500 eerſt gevonden zijn.

De Punčten zijn maar ontrent over de 500. Jaar oud.

In de Vierde plaats werd het ſelfde beweſen uit de oude Talmudiſten en Kabaliſten: want in den gantſchen Talmud, *Miſchna* en *Gemara* werd geen gewag van de Punčten gemaakt; waar uit een kragtig bewijs genomen word om te beſluiten, dat de t'ſaamſtellers van die groote Boeken, de Punčten t'eenemaal ſijn onbekend geweeſt: te meer, dewijl'er op veel plaatſen noodſaak was om waarlijk van de Punčten te moeten ſpreeken; en met namen als'er geſchil was over de leſing van eenig woord, dat met verſcheide Punčten verſcheidelijk kan geleſen werden: hoedanige plaatſen ſeer veel voorkomen. Het is waar dat'er in den Talmud wel gewag gemaakt werd van de MASORA: dog men moet weten dat de *Maſora* niet alleen ontrent de Punčten, maar ook ontrent de Letters en de Woorden beſig is: want de gantſche *Maſora* is niet op eenen tijd gebooren, maar op verſcheide tijden voor en na den Talmud van verſcheide Schrijvers te gaar geſteld. Van de Kabaliſten werd ook aangemerkt, datſe haar geheimen, die men liever Oude-Wijfs Fabelen mogt noemen, alleen uit de Letters, en geenſinds uyt de Punčten noch Accenten haalen: 't geenſe ongetwijffeld ſouden gedaan hebben, by aldien de Punčten doen hadden in weſen geweeſt, of van haar voor Godlijk erkend waren.

Den Talmud ſpreekt van geen Punčten.

Het Vijfde bewijs voor ons gevoelen werd gehaald uit de KERI en KETIB, 't welk Aanteekeningen zijn op de kant van de Hebreeuwſche Bybel: die ongetwijffeld ſeer oud zijn; doch niet van den Berg Sinai, gelijk de Joden ons willen wijs maken: maar navolgens de verſcheide Leeſing voortgekomen. Deſe Kantteekeningen zijn de eene alleen beſig ontrent de Letters, d'andere ontrent de Punčten; in welke nogtans meer verſcheidenheid kan vallen als ontrent de Letters. Daar ſtaan ontrent deſe *Keri* en *Ketib* noch de volgende dingen aan te merken: eerſt de Punčten die by *Ketib* (dat is het *Woord*) in den Text gevoegd werden, die hebben haar eigen Punčten niet by haar gevoegd, maar die Punčten die tot de *Keri*, dat is tot het *Kant-woord* behooren. Waar door de Lezer vermaand werd, dat het Kant-woord moet geleſen werden, dog met de Punčten des Textwoords. 't Gene geenſinds betamelijk ſchijnd de H. Geeſt toegeſchreven te werden; als die de woorden met haar eigen Punčten liever in den Text ſouden hebben laten ſtellen. Ten tweeden, de Maſoreten merken aan, dat'er vijf woorden in de H. Text zijn, die niet geleſen werden, om datſe overtollig zijn; waarom ſy ook geen Punčten hebben: gelijk Jer. 51. 3. &c. Vorders vindmen in ſeven plaatſen een ruimte in den Text opengelaten, daar geen Let-

Hoemen de *Keri* en *Ketib* te nutte maakt.

Letters maar alleen Punčten ſtaan, als Jer. 31. 34. en op de kant ſtaat het Woord, dat met de Punčten in den Text moet geleſen werden. Ten derden, in de Text komen ſommige woorden voor als van den anderen geſcheiden, die de Kant-teekening ſegd, dat als Een woord moeten geleſen werden; en ſoo ook in tegendeel, gelijk als Jer. 6. 29. 2 Kron. 34. 6. Ten vierden, in de Text ſijn veel woorden, die aan de Joodſche Meeſters (welke ſchijnen wijſer te willen zijn als de H. Geeſt) niet Kuiſch genoeg ſchijnen, en daarom ſtellenſe daar andere Punčten by, te weten van de woorden die op de kant ſtaan, die met die Punčten moeten geleſen werden, als 2 Kon. 18. 28.

Joden hebben ook tot de Text meenen beter woorden te verſieren.

Ten ſesden, uit het Getal, Dienſt, Gebruik, en Naamen der Punčten en Accenten, haalt Capellus verſcheide redenen tegen der ſelfder Oudheid op: dewijle daar uit openbaar is, dat die dingen uitgevonden zijn, na dat de Hebreeuwſche Taale buiten gemeen gebruik geraakt is, om den Text door dat hulpmiddel te gemakkelijker te leſen. De verſcheidenheid der Punčten is de Oude ook onbekend geweeſt, en ſy konden niet dienen om 't Rijmloos van de Vaarſen te onderſcheiden. Vorders by de oude Maſoreten vindmen geen naamen der Punčten, als alleenlijk ſederd ontrent 500, of 600 Jaaren. En hoe is 't gelooflijk, dat'er van Ezdras tijden af Punčten ſonder naamen ſouden zijn bekend geweeſt, daar de Letters over 3000 Jaaren de ſelfde naamen hebben gehad, dieſe nu nog draagen? Daar-en-boven, de naamen der Punčten zijn geen Hebreeuwſch, maar Chaldeeſch, tot bewijs datſe eerſt gevonden zijn, na dat de Chaldeeſche Taale by de Joden is in gebruik gekomen. Aben-Ezra en de Letter-meeſters van ſijnen tijd erken niet meer dan ſeven Punčten, dieſe *Koningen* noemen, en aan de Tiberienſe Maſoreten toeſchrijven; namelijk de *Cholem*, *Schurek*, *Chirek*, *Patach*, *Sægol*, *Kamets* en 't *Zere*. Vorders de Punčten *Raphe*, *Dages* en *Mappik*, offe ſchoon den onkundigen Lezer in 't leſen helpen, zijn den Ouden onbekend geweeſt. De Letteren *Beth*, *Gimel*, *Daleth*, *Caph*, *Pe*, *Thau*, ſeggen de Letter-meeſters, met de Punčt *Dages*, moeten niet uitgeblaaſen, dog ſonder die Punčt, met een uitblaaſing geleſen werden: Egter werden de drie eerſte by de LXX. Overſetters altijd als niet uitgeblaſen aangemerkt; dog de dire laatſte als uitgeblaaſen in ontelbare plaatſen. Hier uit blijkt dat de Punčten lange tijd na Ezdras zijn gevonden: het ſelfde kan ook van de Accenten of Byklanken geſegd werden. De Letter-meeſters zijn over der ſelver getal niet eenſtemmig: eenige tellen'er XX. andere XXX. daar'er nogtans natuurlijk niet meer dan drie onderſcheiden van Byklank of Tong-val zijn. Maar waarom hebben de Hebreen dan ſoo een groot getal mogtmen vraagen? Men ſegd, om de Poëtiſche Schriften in den Tempel te ſingen. Dog hier tegen ſtrijd, dat de andere Schriften, ſelfs de Kapittels, daar in alleen eige naamen komen, deſelve Accenten hebben. Soo dat de Accenten ook eerſt na de Babyloniſche gevangenſchap zijn ingevoerd, om de H. Text Singens-wijſe in de Synagogen te leſen, tot dat Rabbi Ben Aſcher, die 1000 Jaaren na Chriſtus heeft geleefd, de laatſte hand daar aan gelegd heeft. Onlangs heeft ymand een Boek geſchreven, even als of hy door een byſondere beſtuuring des H. Geeſt al der ſelver geheimen ondekt hadde, verdeelende de ſelfde in Koningen, Hertogen, Graven, Dienaars, &c. Dog dien armen Letter-knegt heeft in plaats van ligt, duiſternis voortgebragt. Seker daar zijn maar weinig Lees-teekenen noodig, de andere zijn overtollig. Indien de Oude Hebreen Accenten hadden gehad, het is waarſchijnelijk dat de Grieken, die haar Letters van de Hebreen ontleend hebben, de ſelfde niet en ſouden hebben ontbeerd: dog nu is het uit de oude Opſchriften en Hand-ſchriften openbaar, dat de Grieken

Wanneer en waar toe de Punčten gevonden zijn.

De Hebreeuwſche Letters hebben nog haar eige Aal-oude naamen.

Naamen der Punčten of lees-ſtippen.

Wat Punčten geaſpireerd of uitgeblaaſen worden.

Waarom de Hebreen ſoo grooten getal van Accenten hebben.

ken, als ook de Latijnen, van ouds geen Accenten hebben gehad, maar die alleen hebben bekomen, na dat die Taalen buiten gemeen gebruik geraakt zijn. Egter kan niet ontkend werden of de Masoreten hebben met de Accenten uit te vinden, en daar door de leesing te verligten een goed werk gedaan: niet te min zijnse in sommige dingen te overtollig, en in andere wederom te mager; want sy hebben de Teekenen van Vragen, van Verwonderen, en soo voorts, nagelaten, 't geen wel had noodig geweest.

Grieken en Latijnen hebben van ouds niet altijd Accenten of Lees-klank-teekens gehad.

De Sevende dringreden werd ons van de Chaldeesche, Syrische, Griekse en andere Oversettingen in de hand gereikt; als waar uyt te sien is, dat by gebrek der Puncten, sommige woorden dubbel-sinnig van beteekenis zijn; en daarom verscheidelijk zijn overgeset: gelijk in veel plaatsen blijkt. Hier tegen werd ingebragt, dat de exemplaren met Puncten eertijds seer raar waren, en dat de LXX Oversetters met voordagt geen goed exemplaar hebben gebruikt, om datse dat werk als gedwongen deden. Doch dit schijnen loutere versiersels, want wie sal sulks gelooven, daar soo veel Joden doe ter tijd in Ægypten waren, die van de getrouwheid der Oversetting konden oordeelen; en dat ook de Oversetting der LXX in de Synagogen gelesen, als ook naderhand van de Saligmaker en de Apostelen is gebruikt, om datse doe gemeen en bekend was; en deswegen nu van veel geleerde boven de Hebreeuwsche Text der Joden geagt word, dewijle daar in meer Schrijf-fauten en vervalsingen van haar in vermoed werden, alswe hier na uyt den Heer J. Vossius sullen bybrengen: niet tegenstaande die Geleerde Man, de agtbaarheid der LXX Oversetting, tot nederwerping van 't Gesag der Hebreeuwsche Text, om geen andere reeden veel te hoog schijnd in Top gehaald te hebben, als om dat hem de Rabbijnsche Puncten in de weg zijn, dien hy wil uitgeschrapt hebben; en dan meend hy datmen de Hebreeuwsche Text met de Samaritaansche en Griekse Oversetting der LXX, haast sal over-een gebragt sien. En gelijk de selve ook een verhandeling uytgegeven heeft over den regten Ouderdom des Werelds, in welke hy tot veeler verwondering beweerd, datmen de selve veel sekerder uyt de Griekse Bybel der LXX Oversetters en de genoemde Samaritaansche Bybel, dan uyt de hedendaagsche Hebreeuwsche Text haalen kan; soo heeft de Vertaalder in de Voor-reden van 't gemelde Boek, ook den Heer Vossius genoegsaam daar in willen voorspreeken, seggende: *Wanneer* d'Heer Vossius *van den Samaritaanschen Bybel en dessels Oudheid spreekt, en moetmen sijne meening soo niet opvatten, als of hy van sins was dien op den Altaar te setten, en den gemeenen Hebreeuwschen Text agter de Bank te werpen; O neen, hy houd desen in sijne behoorlijke waarde, en misschien agt hyse vry hooger dan vele andere, die den selven dapper hoog willen schijnen te stellen. En dit hebben wy uyt sijn eigen Mond: Want gelijk ik sijn Boekje eerstmaal doorleesende, in den beginne ook van die meeninge was, nam de vrymoedigheid om daar over met hem selfs te spreeken; wiens beleefdheid en vriendelijkheid ik niet genoeg prijsen kan. Den Samaritaanschen Text dan daar hy van spreekt, is een en de selve met den hedendaagsgenoemden Hebreeuwschen Bybel, niet dan maar alleen in de forme van de Letteren van malkander verschillende; zijnde de eerste geschreven en gedrukt, noch met die Oude Letteren die de eerste Joden gebruikt hebben voor de Babylonische gevangenschap, en waar mede Moses sijne Boeken geschreven heeft, en die Bybels als noch gedrukt worden, diemen met waarheid den Samaritaanschen Bybel noemd, om dat de Samaritaansche Joden die Letteren behouden en bewaard hebben. Den anderen daar*

Bewijs voor de nieuwheid der Puncten uit de Chaldeesche, Syrische en Griekse Oversetting.

D'Heer Vossius gevoelen ontrent de Hebreeuwsche Text beschermd.

en

en tegen is veel eer geschreven, en werd nu gedrukt met Chaldeese Letteren, daar de Joden in Chaldea vervoerd zynde, hen toe gewend hadden: invoegen dat het buiten twijffel is, dat Moses selve, indien hy nu eens opsien mogt, den nu genoemden Hebreeuwschen Bybel niet en sou konnen leesen: andersinds komen die met malkander in woorden over-een: want in beide word even eens geleesen, en beginnen in klank en woorden, BERESCHIT BARA ELOHIM, *&c.* In den beginne Schiep God, *en soo voorts. Het misverstand ontstaat daar uyt, dat gemeenlijk voor den Samaritaanschen Text genomen word, niet den Ouden Samaritaanschen, ofte om beter te seggen, den regten Hebreeuwschen Bybel, die by weinige bekend is; maar een ander Af-schrift ofte Oversetting, die veel eer een uitbreiding dan een regt Af-schrift of goede Oversetting is.* Dit segd de Vertaaler van den Heer Vossius Boek over den Ouderdom der Weereld. Hieronymus, Origines, en andere Oude Kerk-Vaders, maken ook in het minste geen gewag van de Punctꝫen, daar hen nochtans menigmaal goede gelegentheid voorgekomen schijnd te zijn, om daar van te moeten spreeken; als voornamelijk in veel plaatsen van Hieronymus blijkt, die seer Geleerd in de Hebreeuwsche Tale is geweest. Hier tegen segtmen wel dat Hieronymus mogelijk nooid een exemplaar met Puncten (om datse in sijn tijd raar waren) heeft gesien. Doch dewijle dit sonder bewijs werd gesegd, soo kan'et ook niets bewijsen, maar ligtelijk geloochend werden. Vorders is niet bedenkelijk, dat in 500 Jaren na Christus geboorte, geen van al de Griekse noch Latijnsche Vaders van de Puncten souden gerept hebben, indiense in gebruik geweest waren, daar selfs de Joden soo gemeensaam met de Christenen omgingen. 't Is waar dat hier tegen werd ingebragt, dat Hieronymus dikwils van de Stippen der Hebreen gewaagd: maar wy antwoorden daar op, dat die gene die dit tegenwerpen Hieronymus niet wel geleesen hebben: want hy verstaat door het woord *Apex*, niet de Vokaal-puncten of Klank-stippen, maar alleen de bovenste Streepjes aan de Letters, gelijk in meenigte plaatsen openbaar is. Men segd ook dat Hieronymus dikwils gewaagd van de Accenten: Wy antwoorden dat hy door de Accenten verstaat, niet haar Figuuren of Schrijf-wijse, maar haar geluid of Tong-val selfs, die door het gebruik genoegsaam bekend waren, dewijl'er geen Taal sonder Klanken noch By-klanken kan uitgesprooken worden. Ten laatsten kanmen ook een bewijs haalen uit de Oosterse Taalen, die met de Hebreeuwsche Taale groote gemeenschap hebben, en welke haare Puncten eerst onlangs hebben verkreegen, of daar van noch ontbloot zijn: gelijk in de Arabische Taale blijkt. Nadien dan dese Taalen haare Puncten niet te gelijk met de Letters hebben ontfangen, soo is het selfde ook waarschijnelijk van de Hebreeuwsche Taale: en dusdanige reden agten wy genoeg om onse meeninge vast te stellen.

Dat de Griekse en Latijnsche Oud-vaders van de Puncten geen gewag maaken.

Andere Oostersche Taalen hebben haar Puncten niet van ouds.

Nu staat ons noch te overwegen 't geene van andere hier tegen werd ingebragt: Want eerst seggen sommige dat de natuur van alle Taalen medebrengd, dat haar Letters in Klinkers en Mede-klinkers bestaan; dewijle de Klinkers als de Ziel der Mede-klinkers zijn, en sonder welke sy t'eenemaal stom zijn. Wy antwoorden waaragtig te wesen, dat'er geen Taale sonder Vokalen of Klinkers gevonden werd, en dat'er ook geen woord sonder Vokalen kan werden uitgesprooken. Doch hier door werd de Oudheid der Hebreeuwsche Puncten geensinds bewesen. Voorwaar de Hebreeuwsche Taale heeft van den beginne haar Klinkers en Mede-klinkers gehad soo wel als eenige andere Taalen: want de *Aleph*, *Vau* en *Jod*, zijn de

Sonder Vokalen of Klinkletteren kan geen Taal uitgesproken worden.

't Hebreeuwsch heeft voor de Puncten

de voornaamste, en dikwils ook de *He*; en gelijk Hieronymus wil, ook de *Hajin*, die heden beide voor Mede-klinkers werden gehouden. Origines heeft heele Hebreeuwsche Boeken met Griekse Letters geschreven, sonder nieuwe Vokalen te versieren. Het selfde heeft ook Hieronymus gedaan in eenige woorden en verssen met Latijnsche Letters, en geschied noch dagelijks van de Geleerde. Seker het A. B. C. der Hebreen soude seer onvolmaakt zijn, indien'er geen Klinkers in waren, die de voornaamste Letters zijn, en om welkers wille de Mede-klinkers zijn gevonden: want dan soud'et slegts een vergaaring van Letters zijn, met welk niets sou konnen uitgesproken werden. Ja de Bybel sou, als Vossius segd, een stom Boek zijn. Het soude ook geheel ongerijmd zijn te meenen dat *a, e, i, o, u,* niet en souden konnen uitgesproken worden, ten zy door hulpe van andere Letteren; gelijkmen siet dat hedendaags by de Letter-konstenaars geschied, die *a* door אַה en אָה: *o* door אוֹ: *u* door אוּ uitspreken, want dese Letteren souden niet klinken sonder Puncten. Daar kan andersinds wel een Tale sonder Klink-letteren geschreven, doch niet gelesen werden, om dat de Leeser de Klinkers daar by moet voegen, en in sulker manieren werden noch hedendaags de Rabbinen, als ook van sommige, de Bybel-Text geleesen.

Van ouds ook sijn Klinkers en Mede-klinkers gehad.

Men kan sonder Vokalen wel schrijven maar niet lesen nog spreken.

Wederom werd'er ingebragt, dat de Hebreeuwsche lesing by gebrek van Puncten seer swaar en onseeker werd: want gesteld dat de Letters *Aleph, He, Jod, Vau*, in plaatse van Klinkers geweest zijn, egter is de leesing dan onseker, om datse somtijds voor de eene en somtijds voor de andere Klinkletters genomen kan werden: namelijk de *Vau*, voor *o*, of *u*, de *Jod*, voor *i*, of *e*, en soo voorts. Als ook, om dat'er veel woorden in de Hebreeuwsche Text voorkomen, die geen van dese Vier Letters hebben. Ja neemd, seggen sommige, dat de regte leesing der Hebreeuwsche Text sonder Puncten is konnen bewaard werden soo lang de Hebreeuwsche Taale in gemeen gebruik was; egter is sulks niet wel mogelijk geweest van de tijden van Ezdras tot op de Tyberiensche Masoreten, eenige honderd Jaren na Christus geboorte bloeyende? Wy antwoorden, dat die lesing onder de Geleerde door het dagelijks gebruik, en door neerstig onderwijs is konnen bewaard werden; gelijk daar voorbeelden van zijn, selfs onder de Joodsche kinders. En op wat wijse uit de *Aleph, He, Vau, Jod*, en sommige andere dienstbare Letteren eenige weinige algemeene Regels, om de Hebreeuwsche Text sonder hulp der Puncten te leesen, konnen gemaakt werden, dat leerd de Geleerde Capellus in 't breede. Het is niet noodig voor yder vers of woord soo veel verpoosing of uitspraak van bysondere Klinkers van buiten te leeren: dewijle waarschijnlijk is, dat Ezdras de Versen met tusschenruimten, en niet met Stippen heeft onderscheiden: het geene door den aard en eenstemmigheid der Taale, als ook door overlevering der Oude en onderwijs der Geleerde, met hulp van weinige algemeene Regels niet moejelijk is gevallen; gelijk geschied is in de Chaldeesche en andere Taalen, die geen Puncten hebben gehad voor de Hebreeuwsche Taal, en egter onveranderd zijn gebleven; bysonderlijk in de Samaritaansche Taale, die immers tot nog toe geen Puncten heeft. En hoedanig I. Vossius hier van gevoeld, sullen wy uit hem selfs tegens den Vader R. Simon, hierna bybrengen. Soo sien we mede dat de Griekse Taale van Plato en Aristoteles tijden af de selfde is gebleven, of schoon de Accenten of Bygalmen eerst langen tijd daar na gevonden en by de Letters gesteld zijn. En dat wel meest in die tijden, als andere Volken die hebben begonnen te leeren, op datse die na den regten aart en Tong-val van die Taal ten eersten regt en in haar eigen klanken souden konnen leeren uitspreken.

Swarigheid in 't lesen sonder Puncten.

Hoe de lesing sonder Puncten onveranderd heeft konnen blijven.

De Griekse Taal heeft sonder Accenten lang onveranderd konnen blijven.

ken. Vraagd nu ymand verder, om wat reden de Hebreen die gewoonte hebben gehouden, van in 't midden der woorden de Klinkers na te laten, daarse nogtans de selfde altijd in 't begin en in 't einde stellen? Wy antwoorden, dat wy in desen Morinus niet toe en stemmen, welke meend, dat Moses sulks gedaan heeft in navolging der Egiptische Priesters, die met haare Beeldspraakige Letters soodanig schreven, om de geheimen voor 't gemeene Volk te verbergen. Maar voorwaar dat en is hier niet waarschijnelijk: want God heeft Israel doorgaans soeken in te boesemen datse niets gemeen met de Egiptenaren moesten hebben. Doch dit schijnd de waare reden te wesen, dat de Hebreen, als ook de andere Oostersche Volken, die dit met de Hebreen gemeen hebben, haare Taale soo niet hebben opgebouwd, en soo naauwkeurig niet geweest zijn in de geluiden der Vokalen net te onderscheiden, om datse, mogelijk uit een verwaande ingekropen bygeloovigheid, niet van voornemen waren die met yver aan andere Natien voort te leeren, als wel de Grieken, Latijnen, en andere Europers schijnen gedaan te hebben.

Waarom de oude Hebreen Vokalen in 't midden der woorden agterlaten, en die egter voor en agter stellen.

Verder werd ook nog tegengeworpen, dat wanneermen de Puncten van geen Goddelijk gesag steld te zijn, den Sin der H. Schrift dan seer onseker is; als konnende yder een deselve dan als een Wasse-neus na sijn meening buigen en fatsoeneeren; ten sy datmen sijn toevlugt tot het Gesag der Kerke neemd: 't welk regt Paaps is, en seer wel over-een-komd met het gene den voornoemden Richard Simon, in sijn onlangs uitgegeven *Oordeelkundige betwisting over 't Oude Testament*, voorheeft te betoogen. Maar hy boud groote dingen op een swakke grondvesting, en sijn oogmerk ontrent het gesag der Kerk en des Paus over de lesing en uitleg der H. Bybel-schriften kan geen waar Lid der Gereformeerde Kerk smaakelijk zijn. Dog die sijn toeleg in de grond verstaat, sal wel sien waar dien Man heen wil. Het sijn slegts Molokken die opgestooken worden om de Gemeen-geleerden verveerd en schrikkig te maaken; of die niet verre siende zijn wat zand in 't gesigt te werpen: gelijk ook in veelen sijn harden tegenstrever Vossius doet, met de Rabbijnse lesing des Bybels uit te wissen, en de stomme Bybel alleen door de mond der LXX. Oversetters sprekende te maaken; waar van hier na. Wy merken dan ongemoeid deser gevoelens, tegen de geseide swaarigheid aan, dat die dring-reden sou gelden tegen de Geleerdste Voorstanders der Puncten en die Ezdras derselver Autheur stellen: dewijle den gantschen tijd tusschen Moses en Ezdras, in welke de Text sonder Puncten is geweest, de selfde onsekerheid heeft plaats gehad. Want is de Sin voor Ezdras seker konnen zijn, waarom ook niet na hem tot op de tijden der Masoreten? Vorders merken wy aan, dat de Tegenwerpers de saak der Roomsgesinden vry meer begunstigen, alsse stellen, dat de Sin der H. Text sonder Puncten onseker is: om dat het hen en ons seer ligt valt te bewijsen, dat de Puncten van geen Goddelijk gesag zijn. Maar of schoon de bysondere woorden sonder Puncten konnen twijffelagtig zijn; egter werd de Sin in de gantsche reden door de voorgaande en volgende woorden genoegsaam bepaald en seker gesteld. En soo'er dan nog al eenige dubbelsinnigheid overblijft, soo werd sulks opgelost door de gewoonte der Taalkunde, en Overlevering, en Samenkeetening der saaken en Geloofs-beginselen. Eindelijk werd ook alle twijffeling weggenomen door verscheide afschriften en Oude Boeken. Een opmerkelijk Voorbeeld komd ons voor Exod. 18. 15. *Ende Moses seide tot sijn Schoon-vader.* Alwaar yder woord op sijn selfs, door ondersetting van verscheide Puncten, een geheel andere Sin kan

Indienmen voor de tijd der Puncten de Text seker heeft konnen lesen, waarom ook niet daar na?

Hoemen egter seker van den Sin kan zijn, schoon de woorden verscheiden konnen gelesen worden.

kan lijden, als VAJOMER, *en hy seide*, *of* VAJEAMAR, *en daar wierde gesegd*, MOSCHE, *Mose*, of MASCHA, *hy heeft uitgetrokken.* LECHOTHENO, *tot sijn Schoon Vader*, of LECHATANO *tot sijn Schoon Soone.* Maar of schoon ieder Woord op sig selfs dubbelsinnig is; egter werd dese dubbelsinnigheid door de t'samenstel der reden opgelost, en daar kan duidelijk uitgesien worden, hoe en welke onderstelling der Punćten de ware zin konnen geven. En dusdanige voorbeelden konnen'er vele voorkomen. Voorwaar alsmen wel aangemerkt heeft, dat de Masoreten de geluiden der vocalen, die soo oud als de Tale sijn, niet nieuw gevonden, maar die alleenlijk volgens de gebruikelijke lesing, welke de H. Mannen door Gods Geest was ingegeven, hebben bepaald, soo en kanmen Vossius in 't Verdagt maken der Punćten soo heel grooten gehoor niet geven: want dat de Masoreten de rechte Punćten by de text geset hebben is daar uit openbaar, om dat de Punćten meest overeenkomen met de oude Oversettingen, namelijk de Grieksе, Chaldeesche en Syrische, die ouder sijn dan de Punćten. Het blijkt ook daar uit, om dat soo wel de Joden als de Christenen de gepunćteerde Text geern aannemen en voor goed keuren. De voorgaande tegenwerping is derhalven kragteloos: want of schoon de Punćten ten opsigt harer Figuren maar een menschelijke vond zijn, egter volgd daar uit geensins, dat de Sin der H. Schrift onseker is: dewijle het gene door de Punćten betekend word, namelijk het geluid der Vokalen, in sichselven even oud als de Taal is, en derhalven van Goddelijk gesag is. En alhoewel Vossius in 't stellen der regte Vokalen eenige quaadaardige vervalsching van groot belang meend begaan te zijn, soo keurd hy nochtans selfs alle die plaatsen, welke Richard Simon qualijk van de LXX. Oversetters vertaald tegens hem inbrengd, voor goed en regtzinnig met de Hebreeuwse Lesing: en derhalven hebben de Masoretische Rabbinen de regte Vokalen daar ten minsten in die plaatsen bygeset; en soo niet, het hadde waarlijk veel eer sijn plicht geweest sulx aan te wijsen, dan alle de bygestelde Punćten te willen uitwissen.

Voorbeeld van verscheide bysetting der Punćten.

Dat de Masore en de waare Punćten tot de regte en waare lesing by de woorden hebben gesteld.

Daar werd ook noch een tegenwerping opgesocht uit het Boek ZOHAR, het oudste der Kabalisten, daar in gewaagd werd van de Punćten met deselve naamen diese nog dragen. De Auteur van dit Boek werd gesegd Rabbi *Simeon* te sijn, de Soon van *Jochai*, die geleefd soude hebben 120 jaaren na Christus. Wy antwoorden, dat de Voorstanders der Punćten selfs dit Boek voor veel jonger houden, namelijk van ontrent het jaar 1200; en dat de eene of de andere Joodsche bedrieger dit Boek met soo een oude Titel heeft vereerd, om de Punćten meer gesag te geven. Het is sekerlijk te denken, dat indien dit Boek soo lang voor den Talmud had geschreven geweest, de Talmud ook eenig gewag van de Punćten soude gemaakt hebben. Aangaande nu de plaatsen die uit den Talmud werden bygebragt, om dat aldaar van de Accenten en Versen gewaagd werd, daar op konnen wy antwoorden, dat uit het gesegde blijkt, dat dese tegenwerping van kleene klem is, dewijle wy geern erkennen dat de Hebreeuwsche Text voor de vinding der Punćten even met de selfde Vocalen is gelesen geworden, als daar na: soo dat de Masoreten de Hebreeuwsche Text niet na haar eigen believen en sin hebben Gepunćteerd, maar volgens de leesing van de Oude Vaders van tijd tot tijd overgeleverd: invoegen de Masoreten alleen de Figuuren der Accenten en Punćten hebben gevonden, om de oude Leesing te bewaren. En nu wy die eens op haar gesag voor goed ontfangen hebben, is de Leesing aan ons seeker, en daar en is geheel niet noodig om na een gesag of Authoriteit van de Kerk om te sien

Wat van het Boek Zohar ten opsigt der Punćten te houden zy.

De Masoreten hebben de Punćten na d'oude lesing en niet na haare Plantasie gesteld.

ſien, die ons de Leeſing ſal moeten voorſchrijven, als de Rooms-geſinden ons willen wijs maken. Ook hoeven wy Voſſius geen Ooren te leenen, als hy ſegd, dat de regte Leeſing der Hebreeuwſche Text alleen op de mondelinge overleevering der Joodſche Rabbinen ſteund, die ſelfs geen regt Hebreeuws meer en verſtaan: want wy hebben alreede noch andere bewijſen gehoord, daar hy ook ſelfs eenige van toeſtemd, hoewel mogelijk ongeern. Vorder is het bekend dat de meeſte Taalen, ſoo de oude als de hedendaagſe, oorſpronkelijk geen teekenen van Accenten hebben, egter weten de Taal-kundige welke Syllaben hoog of laag, ſagt of hard, kort of lang moeten uitgeſprooken werden. Het ſelfde kan ook op de afdeeling der Verſen gepaſt werden. In het Alexandrijns Afſchrift, dat tot de Engelſche Biblia Polyglotta gebruikt is, ſietmen geen onderſcheiding der Woorden noch Verſen, maar alleen van eenige groote afdeelingen. Egter konnen de Geleerde ſeer wel de Woorden en de Verſen onderſcheiden. Uit de Talmud werd noch voortgebragt, dat'er vijftien Woorden van boven gepunƈteerd zijn, in welke de Joden eenige geheimen ſtellen, die niemand tot nog toe heeft konnen verklaaren. Wy antwoorden, dat de tegenwerpers ſelfs moeten bekennen, dat daar niet een tittel van de Geluid-gevende Punƈten gerept werd. Wat nu ook belangd de tegenwerping uit de *Maſora* ſelfs bygebragt (waar in meenigmaal van de Punƈten en Accenten werd gewaagd, en aangemerkt dat'er veel Woorden niet volgens den gemeenen Regel gepunƈteerd zijn; en derhalven dat de Maſoreten dan geen vinders der Punƈten zijn), daar op ſeggen wy als vooren, dat de Maſora niet op een tijd, noch van de ſelfde Perſoonen; maar op verſcheide tijden, en van verſcheide Mannen is te gaar geſteld. En ſoo hebben de eerſte de Punƈten konnen vinden, en de volgende haare Aanteekeningen daar over maken. Want wy zijn met Walton van gevoelen, dat de eerſte Maſoreten en vinders der Punƈten, door onkunde, of door onbedagtſaamheid, onder ſoo veel duiſenden Woorden eenige hebben over het hoofd geſien; of door het geſag harer Meeſters bewogen zijn, om die tegen de Regels der Lees-en Letterkunde te Punƈteeren: die de volgende, agtende dat haar Voorgangers alles hadden wel gedaan, niet en hebben durven veranderen, maar alleenlijk haar aanteekeningen daar over hebben gemaakt. Hierenboven werden ook nog eenige ſwaarigheden gemaakt uit de geſchiedeniſſen der Joden. Want eerſtelijk blijkt daar uit, dat'er te Babel, 1000 Jaren na de verſtooring der Stad Jeruſalem, Schoolen beneffens haar beſtuurders zijn geweeſt: en daar en werd geen gewag gemaakt van de Tiberienſche Schoolen, uit welke 340 Jaren na Chriſtus de Maſoretiſche Punƈteerders te voorſchijn ſouden gekomen zijn. Ten anderen, in de Joodſche Hiſtorien werd niet gerept van ſoo een wonderlijke vond, als die der Punƈten is: 't geene ongetwijffeld ſoude geſchied zijn van de geene, die de Autheuren en de tijd van beide de Talmudden aanteekenen. Ten derden, de Babelſche Leer-meeſters, die in grooter aanſien waren als die van Paleſtina, ſouden de Tiberienſers deſe eere ontnomen hebben. Ook en is daar in geen bewijs, dat deſe vond der Punƈten door een gemeene toeſtemming is aangenomen en goed gekeurd. Doch hier op antwoorden wy kortelijk, dat de Joden door haare verſtroyingen in haar eigen Hiſtorien t'eenemaal Vreemdelingen zijn; en na de verwoeſting van Jeruſalem, met welk hare Republijk t'eenemaal onderging, hebbenſe nauwlijks eenig geloofwaardig Hiſtory-ſchrijver meer gehad. In den Talmud vindmen hier en daar wel eenige ſchemeragtige dingen, doch met veele beuſelingen vermengd. Het geenſe ſeggen van de Babyloniſche Schoolen, en van de volg-

In de Joodſche geſchiedenisBoeken word van de Maſoretiſche Punƈteerders geen gewag gemaakt.

Joden hebben na het ondergaan van haare Republijk weinig of geen geloofbare Hiſtorie-ſchrijvers gehad.

volg-reeks der Rabbijnen, werd by de Geleerde seer verdagt gehouden: te meer, om dat de Autheuren die sulks verhalen niet Oud zijn, en selfs geen genoegsaam bewijs uit de Oudheid bybrengen. Daar is ook niet aangelegen, of men segd dat de Tiberiensche Meesters de Punćten gevonden hebben, of dat sulks van andere is geschied, mits datmen stelle, datse na de Talmudisten gevonden sijn: 't geenwe boven meenen getoond te hebben. En daarom is 't geen wonder, dat in den Talmud van de Tiberiense Schoole geen gewag gemaakt is. Dat'er nu soo een Tiberiense Schoole geweest is, blijkt uit de Christen Schrijvers, die de tegenstrevers selfs niet loochenen, maar bekennen dat dese Tiberiensers de Punćten hebben oversien en in soodanigen orden geschikt, als wyse nu hebben: 't gene ook geschied is van R. *Ben Ascher*, die geleefd heeft in Palestina in 't Jaar 1000 na Christus. Waarom ook alle de Westerse Joden zijn lesing hebben gevolgd. Daar zijn voorwaar veel deftige dingen gevonden waar van de Vinders onbekend zijn: gelijk het Kompas, de Druk-kunst, de Vergrootglasen, de Accenten in de Griekse Tale, de Commaas, de verdeeling des Texts in versen en diergelijke. En soo ymand hier noch tegen wilde inbrengen, dat de Poëzie sonder de Accenten niet en heeft konnen gesongen werden; en dat de Saligmaker Matth. 5. 18. spreekt van de Stippen der Wet: Ja dat de Joden, uitgesonderd *Elias Levita*, eenstemmig 't gesag der Punćten beweeren: Soo agten wy, datwe hier te vooren daar op genoegsaam hebben geantwoord, om van dese stoffe af te laaten, en des Lesers aandagt niet verder af te matten, dewijlwe noch andere dingen in 't volgende Boek voor hebben, die van grooter belang zijn.

HET TWEEDE BOEK
Van de
VOOR-BEREIDSELEN
Tot de
BYBELSCHE WYSHEID,
En gebruik der Heilige en
KERKLIJKE HISTORIEN:

EERSTE HOOFTSTUK.

KORT INHOUD DESES HOOFTSTUKS.

*D*At Gods Wet *en* Wil *noodsaakelijk door* Schrift *tot den gevallen Mensch moest komen. Het* Oudste Afschrift des Bybels *van wien afkomstig; en of 't ook nog elders in wesen is.* Getal der Heilige Boeken *by de* Joodsche Kerk. *Wie opsigt over 't* Samensetten der Heilige Boeken *hebben gehad. Wat de* Joodsche Priesters *in vervalle tijden, ontrent het wederversamelen der* Bybel-schriften *gedaan hebben. Hoe verdurve* Afschriften

we-

wederom by de Kerk *hebben konnen* verbeterd *werden. Wanneer de Boeken des* Nieuwen Testaments *geschreven zijn. Vermaard* Afschrift des Bybels *van den Jode* Hillel *en andere. Wat* Afschrift *men in alle* Bybels *gevolgd heeft. Verscheide* Druk-uitgevingen des Bybels, *en welke de Beste zijn. Waarom de* Christenen *nu geen waarschijnelijke* fauten *in den* Hebreeuwschen Bybel *mogen verbeteren: met een fraay Voorbeeld daar van in* Bombergens Hebreeuwsche Bybel *voorgevallen. Als mede eenige Dingen die niet gemeen zijn.*

Even gelijk het een onuitsprekelijk bewijs is van Gods liefde tot het Menschelijk geslagt, dat hy sijnen Wille ontrent des Menschen Saligheid heeft laten beschrijven, op datse t'allen tijden in bewaaring bleef; soo is de Goddelijke Voorsienigheid ook niet nalaatig geweest om te versorgen, dat na den Ondergang door Oorspronkelijke Geschriften, in die Heilige Boeken, die nu van dwalende menschen dikmaal moesten uitgeschreven werden, geen misslagen souden inkruipen. Daarom zijn in de Kerk, die de Woorden Gods zijn toevertrouwd, en die een grond-steen is der waarheid, aan welke God beloofd heeft tot den einde des Werelds by te zijn, altijd Geleerde en Godvrugtige Mannen geweest, die alle mis-slagen, welke door nalaatigheid of stoutheid der Uit-schrijvers, en mogelijke hoedeloosheid der Kerk-bestuurders, waren ingesloopen, te Verbeteren en uit te Suiveren, door een vergelijking der verscheide Afschriften met malkander, en door andere seer welvoegsame middelen. Om dese reden dan sijn'er in de laatste tijden seer veel Afschriften en Afdrukken versorgd, voornamelijk in dese en de voorige Eeuwe, in welke alle moeite is aangewend, om desen kostelijken Schat soo suiver in 't ligt te geven, als deselfde van God den Menschen is bekend gemaakt. Waarom ook ons voornemen is in dit Boek eerstelijk te spreeken van de verscheide Afschriften in de Oude Oostersche Taalen, en daar na van de vermaardste Oversettingen in andere Taalen.

Gods Wet en Wil moest noodsaaklijk in geschrift tot den mensch komen, soudse altijd sonder afwisseling konnen behouden worden.

Het eerste en meest geagtste Afschrift des Ouden Testaments is dat van Ezdras en het Groote Sanhedrim der Joden te Jerusalem: want dewijle de gantsche tijd der Babylonische gevangenschap alle de H. Schriften niet te naauwkeurig waren bewaard, om dat de eigen oorspronkelijke Schriften met de verwoesting des Tabernakels en Tempels waren vergaan; soo heeft Ezdras met sijne Raadsmannen en Ouderlingen der Joodsche Republijk en Kerk, alle de Oudste Exemplaren tot een Boek vergaderd, en gesuiverd. Welke daad van Godlijk gesag moet gehouden werden; om dat in die Vergadering ook geweest zijn de Propheten Zacharias, Haggai en Malachias, en gelijk sommige meenen, ook Daniel. Dese Schriften zijn eerst verdeeld in XXIV Boeken, en daarna om gemakkelijker te onthouden in XXII volgens 't getal der Hebreeuwsche Letteren: en werd dit getal van veele Christenen en Joden aangenomen. Sommige Joden houden egter noch het getal van XXIV, 't geen eenige Christenen navolgen, om dat'er XXIV Ouderlingen in de Openbaringe voorkomen. Eenige stellen ook het getal van XXVII volgens de 27 Joodsche Cijffer-letters, te weten als'er de Vijf Eind-of Uitgang-letters by de andere XXII gevoegd werden; gelijk Sixtus Senensis in 't breede verhaald. De bekende Apocrijphe Boeken wierden hier onder niet gereekend: alhoewelse ook neffens de Canonijke gesteld, en in de Synagogen somtijds geleesen wierden. Doch de Oude verstonden by de Apocrijphe Boeken die geene, die versierd en vals waren. En wy en houden de selve ook niet voor Goddelijke Schriften, om datse de Jo-

't Oudste Afschrift des Ouden Testaments hoe van Ezdras afkomstig.

By 't samenstellen en oversien der Heilige Boeken zijn ook waare Propheten geweest.

Getal der H. Boeken by de Joodsche Kerk.

Apocrijphe Boeken.

Joden, aan wien de Woorden Gods waren toebetrouwd, Rom. 3. 2. nooit voor Kanonijk gehouden hebben. Ook hebben Christus en de Apostelen sulks stilswijgens toegestemd, en het Volk alleen tot de Schriften gesonden die haar bekend waren. Joh. 5: 39, 46, 47. Luc. 16: 29. 24: 27. Gelijk ook opmerkelijk is dat nooit een eenige plaats in 't N. Testament, daar uit is bygebragt, daar d'andere Boeken meest alle werden aangehaald. Daar en boven zijnse ook van de eerste Kerk verworpen tot veel Eeuwen lang; Ja eerst in 't Concilie van Trenten in 't Jaar 1546. voor Kanonijk verklaard. Sy zijn seer laat en eerst na Malachias tijden geschreven; die immers kap. 4. den Regel van 't Oude Testament schijnd te sluiten: en volgens 't getuigenis der Joden, heeft de Geest der Propheten sederd opgehouden. Ook zijn de Apocryphe Boeken waarschijnelijk in de Griekse en Latijnse Taale geschreven, daar God eertijds alleen het Hebreeuwsch, als de Taale Canaans, tot sijne eigen Taale verkooren hadde; en de Heidensche Taalen den Joden alleen tot een straffe souden gemeen worden, als by de Propheten voorseid was; waar van hier na breeder moet gehandeld worden.

Of alle afschriften der Heilige Boeken met den Brand des Tempels zijn vergaan.

Voorts soo is van dese Boeken des Ouden Testaments het gevoelen sommiger Oude, dat al de Afschriften in den Brand des Tempels zijn vergaan: en datse van Ezdras door ingeven des H. Geests weer hersteld zijn. 't Geene sy uit het 14. kapittel van het vierde Boek Ezdre, dat by meest alle voor Apocryf werd gehouden, tragten te bewijsen. Als ook uit Basilius. En van dit gevoelen zijn mede geweest Clemens en Tertullianus. En om dat in 't gemelde Hoofd-stuk seer veel opmerkelijke dingen hier ter snè voorkomen, agten wy 't niet onnut het selve in sijn gantschen saamenhang hier in te lassen. *Het geschiede*, segd Ezdras, *aan den derden dag, daar ik sat onder een Eike, datter een stemme uit een Doorne Bosch tot my quam, seggende; Ezdra Ezdra. Ende ik antwoorde, Hier ben ik Heere; en stond aanstonds op mijne voeten, ende hy seide tot my: In den Doorn-bosch ben ik Mose verscheenen, en hebbe met hem gesproken ter tijd dat mijn Volk in Egipten dienstbaar was. Ende ik hebbe hem tot hen henen gesonden, en mijn Volk door hem uit dat Land uitgeleid; 'k hebbe hem gebragt op den Berg Sinai, en hem aldaar veele dagen by my gehouden; hem vertellende en vertoonende veele wonderheden en verborgentheden die het einde der Tijden aangaan; en gaf hem beveelen, seggende; Dese woorden sult gy openbaar maaken, en dese sult gy verbergen. Dog nu seg ik u: De Teekenen die ik getoond hebbe, en de Droomen die gy gesien hebt, met de verklaaringen die gy gehoord hebt, die sult gy in uw herte wegleggen; want gy sult weggenomen worden van onder alle, en sult na desen verkeeren met mijnen Raad, en met uws gelijk, tot dat de tijden ge-eindigd zijn. Siet de Weereld heeft haare Jeugd verlooren, en de dagen genaken datse verouderd; de Eeuwe is in twaalf deelen verdeeld, en de tiene met de helft van een tiende-deel zijn voorbygegaan; dus isser alleen overig 't geen na het tiende en een half volgd. Beschikt dan nu uw Huis, bestraft uw Volk. Dog vertroost de vernederde onder haar, en laat al wat verderven kan, varen. Doed de sterffelijke gedagten van uw weg; ontrekt uw schouderen de Menschelijke lasten, en schud de swakke Natuur als een Kleed uit, en haast u om uit dese tijd te verhuysen. Want al het quaad dat gy hebt sien geschieden, sal dag by dag erger worden. Want soo veel de Weereld sal verswakken door Ouderdom, soo veel sal ook het quaad vermeenigvuldigd worden over de gene diese bewoonen. De waarheid is veel verder als oit afgeweken, en de leugen is dapper genaderd, en 't Gesigte dat gy gesien hebt sal nu haast komen. Hier op antwoorde ik, en seide; Heere laat het*

slegts voor u aangenaam zijn ; want ik wil henen gaan gelijk gy my bevolen hebt , bestraffende het tegenwoordige Volk : Dog wie salse vermaanen, die hier na sullen gebooren worden ? Want overmids uwe Wet verbrand is , soo ligt de weereld in duisternisse , en die daar in woonen zijn sonder ligt : en niemand en weet die Dingen die van u gedaan zijn , nog de werken die geschieden sullen na desen. Soo ik dan nu genade by u gevonden hebbe , soo send my uwen Heiligen Geest , en ik sal alles schrijven wat van 't begin des weerelds aan daar in geschied is , nopende de saaken, die in uwe Wet geschreven waren , op dat de menschen den weg mogen vinden , en dat de geene die in de laatste tijden sullen begeeren te leven, ook leven mogen. En de Heere antwoorde my , seggende ; Gaat en versameld het Volk , en segd haar datse u in veertig dagen niet en soeken ; en bereid u veel Busboomen Schrijf-tafelkens , en neemd met u Saream , Dabream , Salemiam , Echamum en Asiel , dese vijve , die afgerigt zijn om veerdig te schrijven. Komd alsdan hier , soo sal ik in uw herte een ligt des verstands ontsteeken, dat niet en sal uitgebluscht worden , voor dat alles dat gy begonnen sult hebben te schrijven, sal voleindigd zijn. Als dit dan sal gedaan zijn, soo sult gy sommige dingen openbaar maaken , en sommige sult gy alleen den Wijsen heimelijk overgeven. Doed soo , want morgen te deser uure sult gy beginnen te schrijven. Ende ik ging terstond henen , gelijk my bevoolen was ; ik vergaderde 't Volk ende seide ; Hoord Israel dese woorden: Onse Vaders waren van het begin vreemdelingen in Egipten , en zijn daar uit verlost geworden ; en hebben de Wet des levens ontfangen , die sy niet en hebben gehouden : En die gy lieden ook niet ongeschonden hebt gelaten. Het Land Zion is u tot een Erfdeel gegeven ; en uwe Vaders en gy hebt onregt gedaan , niet wandelende op den weg die d' Alderhoogste bevoolen hadde. En dewijl hy een regtvaardig Rigter is , soo heeft hy ook op sijnen tijd weggenomen 't gene hy u gegeven hadde. Soo gy nu uwe gemoederen gehoorsaam aansteld , en uw verstand laat onderwijsen , soo sult gy levendig behouden worden , en na de dood barmhertigheid verkrijgen. Soo en kome dan heden niemand tot my nog en vrage niet na my in veertig dagen.

Dus nam ik dan eindeling de vijf Mannen tot my , gelijk de Heere my bevoolen hadde , ende wy gingen na het Veld en bleven aldaar. Ende het geschiede des anderen daags dat een stemme my riep , seggende ; Ezdra doed uwen mond open en drinkt 't gene ik u te drinken sal geven. Doe dede ik mijnen mond open , en siet eenen vollen Beker wierd my toegereikt ; zijnde vol als van water , dog de verwe geleek na vuur. Dese nam ik en dronkse uit , en aanstonds wierd mijn herte vervuld met wetenschap , soo dat de wijsheid in mijn borst aanwies , en mijn Geest en Geheugenis wierd merkelijk ondersteund en versterkt ; soo dat mijne mond opengaande niet weder gesloten wierd. Insgelijks gaf d' Alderhoogste de vijf Mannen verstand , dat sy de dingen die van my in verrukking der sinnen geseid wierden , schreven ; alhoewel sy deselve nogtans niet en wisten. Des nagts nu aten sy , dog des daags sprak ik , en des nagts en hield ik niet op. So datter in veertig dagen geschreven zijn twee honderd en vier Boeken. Ende als de veertig Schrijf-dagen geëindigd waren , geschiede het dat d' Alderhoogste tot my sprak en seide : de Eerste dingen die gy geschreven hebt steld in 't openbaar voor , en laatse waardige en onwaardige lesen. Maar de laatste t' seventig Boeken sult gy behouden , op dat gy die den Wijsen onder 't Volk overleverd ; want in dese schuild de Bron-ader des verstands en de Fonteine der Wijsheid en Wetenschap. Dus ver het verhaal van Ezdras.

Voorwaar indien dit al waaragtig was , het soude egter de Godlijkheid der

der H. Schrift niet verminderen : dog wy weten dat het Boek van Ezdras seer beuselagtig is, spreekende, gelijkwe sien, in dat selfde kapittel van geheime Boeken, die een volmaakter Leere bevatten, even als de Joden gewoon zijn van haare Kabale en oude overleveringen te spreeken : En daarom werd ook dat gevoelen van Bellarmijn en andere tegengesprooken. Te meer, om dat'er ongetwijffeld nog seer veel Exemplaaren onder de Priesters, Vorsten, en 't gemeene Volk zijn geweest : Ja men agt dat yder Jode of Vader van een Familie, ten minsten een Exemplaar der Wet, of door hem selfs, of door een ander afgeschreven, in handen moeste hebben. Jeremias, Haggai, Zacharias, Malachias, Ezdras en andere godvrugtige Mannen hebben ten minsten Affschriften gehad. Van Daniel werd uitdrukkelijk gesegd kapittel 9. dat hy uit de H. Boeken het getal vande Jaaren der gevangenschap verstaan heeft. Vorders als het Volk van Ezdras begeerde, dat hy het Wet-boek van Moses soude te voorschijn brengen, soo schijnen sy te onderstellen, dat dat Boek noch in wesen was, en niet als of het van Ezdras doe van nieuws aan te saamen gesteld was. Chrysostomus segd, dat Ezdras de Schrift uit de overblijffsels weder heeft te saam gesteld. Hilarius wil, dat Ezdras alleen de Psalmen vergaderd, en uit de selfde een Boek gemaakt heeft. Theodoretus segd, dat de Schrift in de gevangenschap door 't affschrijven bedorven, door Ezdras is hersteld geworden. En in dien sin konnen de getuigenissen der andere Oud-Vaders ook genomen werden. Dog daar zijnder die niet onwaarschijnelijk gelooven, dat Ezdras de behoude Exemplaren, die dese en geene in handen hadden, getrouwelijk nagesien, en daar uit soo wederom een goed, naauwkeurig en volkomen Affschrift heeft te samen gesteld : even gelijkmen uit vergelijking van bedurve en stuksgewijse verlooren Boeken, een compleet en volkomen Affschrift kan opmaken. Want als'er verscheide Affschriften van een Boek by den anderen gebragt worden, soo kan, schoon datse alle bedorven of gebrekkig zijn, daar uit ligtelijk een Exemplaar goed gemaakt worden, om dat het ongeval selden soo wreed is, datse alle de Boeken op een en de selve plaatse aantast; want dat soude voorwaar wel een groot en onbarmhertig Mirakel zijn.

Niet waarschijnelijk.

Bewijs dat al de Affschriften niet en zijn ondergegaan.

Hoe verdurve Boeken te regt konnen gebragt worden.

Eenige ligtgeloovige Menschen willen dat het eigen Affschrift van Ezdras noch te Bononien in de Kerk van den Heiligen Dominicus in wesen soude zijn. En eenen Finus segd, dit exemplaar op veel plaatsen bedorven te zijn door de Joden, aan welke de Stad het selfde voor Geld Verpand hadde. Doch dit en is niet waarschijnelijk, dewijle de Oude Joden en Christenen daar van niet het minste gewag maken. Diergelijk is ook het versiersel van Rabbi *Azar*, en van het exemplaar van Ezdras te Cabilien aan de Rivier Arar; (mogelijk te Chalon in Vrankrijk aan de Rivier Saône) en dat Maimonides uit Ægypten na Cabilien soude gekomen zijn om het Wet-boek met dit exemplaar te vergelijken. Na dese oorspronkelijke Affschrijving van Ezdras, tellen sommige noch andere die Gesag hebben, sederd de tijden van Antiochus gemaakt. Genebrardus steld twee Affschriften : het eerste onder den Hoogen-Priester Eleazar, in de Vergadering die te Jerusalem aangerigt wierd over het Vertaalen der Heilige Schrift, daar nog een andere Kanon der Goddelijke Boeken soude gemaakt zijn; voegende by de XXII Boeken ook het Boek van Tobias en 't Boek van Jesus Syrach. Het ander Affschrift steld hy op de tijden van Hyrkanus, doen'er een Vergadering was aangesteld om de Phariseen te bevestigen : in welke Vergadering ook Gekanoniseerd soude zijn, het Boek Judith, Tobias en andere; als ook de Boeken der Machabeen.

Of het Affschrift van Ezdras nog in wesen is.

Wat aansienelijke Affschriften nog na dat van Ezdras zijn.

Doch

Dog 't geen van dese verscheide Kanons gesegd werd sijn enkele gissingen, die alleen op de getuigenis der Oude gevestigd zijn. Het is wel waar dat Josephus de woorden Eccles. 42. 14. bybreugd als uit de Goddelijke Wet, en dat de Rabbinen in beide de Talmuds, als ook in eenige andere Boeken sommige Spreuken uit die Boeken bybrengen : maar het is onder-en-tusschen ook seker, dat dese Boeken soodanigen gesag niet en hebben gehad als de andere Kanonijke Boeken : gelijk de selve Josephus tegen Appion uitdrukkelijk segd, daar van tot reden gevende; datse niet door Propheten zijn geschreven : soo datse nu en dan ongetwijffeld van Josephus en van de Talmudisten, alleen als wel bekende Schrijvers, maar niet als Goddelijke en Onfeilbare Schrijvers aangetrokken worden. En alhoewel Ruffinus beweerd datse eertijds *Kerkelijke Boeken* genaamd zijn, soo is sulks alleen geschied om de selfde daar door van de Kanonijke te onderscheiden. Hieronymus en Nazianzenus noemen die wel degelijk Apocrijphe Boeken. Bonfrerius durft alleen seggen, datse noch eenig gesag hebben, dog dat yder mag daar van gevoelen wat hy wil. Het is wel waarschijnlijk, dat na de swaare tijden van Antiochus Epiphanes, die al de Exemplaren der Heilige Schrift belaste te verbranden, en onder straffe des doods verbood de selfde te lesen, (daar uit de lesing der Propheten, *Haphtaroth* genaamd, schijnd voortgekomen) de Hooge-priester met de andere Priesters de Heilige Boeken hebben oversien, en soo'er eenige fauten waren ingeslopen de selfde hebben verbeterd: dog datse een anderen Kanon souden gemaakt hebben, of andere Boeken in den eersten Kanon betrokken hebben, kan met de minste schijn uit geen Historie-schrijver bewesen werden, nadien het boven de magt der Kerk is, nieuwe Kanonijke Boeken te stellen, als alleen die van Goddelijke Mannen, en door vervolg van tijd daar voor erkend zijn. En nadien 't seker is, dat de Joden dese Boeken soo grooten gesag niet en hebben opgedragen; soo is t'eenemaal onmogelijk, dat de Christen-kerk de selfde in hooger agting kan hebben, als dewelke de Heilige Boeken die hen vertrouwd waren, uit haare hand heeft ontfangen.

Wat Boeken van ouds minder gesag hebben gehad.

De Priesters hebben in en na verval der tijden, de Heilige Boeken wel van fauten gesuiverd, maar geen nieuwe Kanons gemaakt.

Als na Christi Hemelvaard de Apostelen overal hadden gepredikt, soo hebbense eindelijk ook haare Leere in Geschrift gesteld, dog niet alle te gelijk, als de Kerkelijke Geschiedenissen aanwijsen. Johannes heeft het laatste sijn Openbaring beschreven, die niet aanstonds van alle Kerken in den Kanon is aangenomen : maar over de selfde, als ook over eenige andere deelen des Nieuwen Testaments, is eenige Eeuwen getwijffeld : tot datse eindelijk veel meer door een stilswijgende eenstemmigheid aller Kerken, als door eenig besluit zijn aangenomen : gelijk ook tusschen de Concilien en Oud-vaders hier over eenig verschil is. Doch nadien ons oogmerk in dit Hooft-stuk niet en is te spreken van de schrijving of aanneming der Heilige Boeken; maar alleen van haar voornaamste en geloofwaardige Afschriften; soo scheiden wy hier af, om datwe daar van hierna met opset sullen handelen. Na Christus hebben de Joden en de Christenen verscheide uitstekende nette Afschriften des Ouden Testaments gehad, waar van de uitmuntenste die van de Tiberiensche Masoreten is, die tot ligtvoeriger lesing, en ook om de regte lesing der Oude te bewaren, ontrent het Jaar 500. de Puncten en Accenten by den Text hebben gevoegd, gelijkwe hebben getoond. Ook hebben de Rabbinen in verscheide Eeuwen seer veele Bybel-boeken met groote sorge en neerstigheid laten afschrijven, volgens welke de overige Exemplaren konden verbeterd werden. Dusdanige zijn geweest het Boek van *Hillel*, dat *David Kimchi* dikwils aantrekt. En Rab. *Zacuth* in *Juchasin*, schrijft daar van in 't Jaar des Weereld 4956. als'er

Wanneer de Apostelen de Boeken van 't Nieuwe Testament hebben geschreven.

Wat Afschrift na Christus de meeste agting heeft.

als'er een groote afval geschiede in het Spaansche LegionenseRijk, wanneer het Boek van Hillel wierd voortgebragt, na 't welke sy al de Afschriften der Heilige Boeken verbeterden: Hy getuigd ook daar van een gedeelte gesien te hebben, dat in Africa verkogt wierd, zijnde doen ter tijd 900. Jaaren oud. Kimchi segd dat Boek te Toledo te zijn. En dewijl'er verscheide *Hillels* geweest zijn, soo werd'er ondersogt, welke van die dit Boek heeft doen schrijven. Eenige willen dat'et dien vermaarden is geweest, die geleefd heeft ontrent den tijd van Christus: dog sulks is niet waarschijnelijk, om dat'er geen bewijs van kan werden bygebragt. Andere willen dat hy geleeft heeft ontrent het Jaar 340. die Christen geworden is: dog het is niet te vermoeden, dat de Joden deses Mans boek dan in soo grooten agting souden gehouden hebben: ook en souden de Masoreten en andere Rabbinen haare Boeken na dat Exemplaar dan niet verbeterd hebben, alsmen nochtans voorgeeft. Daarom is het bedenkelijker dat dat Boek is van een jonger Hillel, die ontrent over 500. Jaaren geleefd heeft. Morinus schrijft van een Hebreeuwsch Afschrift, daar in de twee Vaarsen Josua 21: 36. 37. wel geschreven, maar uitgeschrabd waren, met dese Aanteekening op de kant: *Wy vinden dese twee Vaarsen niet in de Hilleliaansche Exemplaren*: Dit Afschrift soude in 't Jaar 1208. geschreven zijn. Doch wil ymand dit ouder stellen, wy hebben daar niets tegen. De reden dat'er geen ouder Hebreeuwsche Exemplaaren zijn dan 500. of 600. Jaaren (alhoewel'er Buxtorfius betuigd gesien te hebben, van 700. of 800. Jaaren) is, om dat na de Aanteekening der Masoreten, al de Exemplaren daar van verschillig zijnde, van de Joden verworpen zijn. Dog Griekse Exemplaren zijn'er van 1200. Jaaren. Gelijk het Vatikaansche, en het Afschrift der Lxx. Oversetters, dat gevolgd is in de Engelsche Biblia Polyglotta, van welke Oversettinge wy hier na sullen spreken.

Vermaard Afschrift van Hillel.

Welke van de verscheide Hillels die zy geweest.

Blijk van verschillige Afschriften.

Daar zijn ook nog de Bybel-boeken van *Ben-Ascher* en *Ben-Naphtali*, bestuurders van de HoogeSchoolen, en in haar tijd vermaarde Masoreten en Groote Wijsen genaamd. Ben-Ascher is van Tiberias geweest; daar uit blijkt dat te Tiberias lange tijd na de vinding der Punten, Schoolen en Leeraars geweest zijn. Ben-Naphtali werd gehouden voor een Babylonier; waarom al de Oostersche Joden sijn lesing ook volgen. Sy hebben beide gebloeid ontrent het Jaar van Christus 1034. en seer gearbeid om de Bybel geheel suiver uit te geven. Daar is egter onder haar eenig verschil, doch niet over geheele woorden of Letters, maar over de Punten en Accenten, voornamelijk de kleene. Haar verscheide lesingen zijn aangeteekend in de Veneetsche en Babelsche Bybel, dog seer verward en sonder aanteekening der Kapittels en Vaarsen. 't Gene Walton segd alleen in onse Bybels geschied te zijn. Al de gedrukte Bybels werden geschikt na het Exemplaar van Ben-Ascher; dat ook het *Ægyptische* genaamd werd. Daar is ook het *Sinaische Boek*; dat is het Verbeterde, gelijk R. Elias schrijft; die bekend den Autheur daar van niet te wesen. Soo mede het Wet-boek van Jericho; daar van den selfden Elias schijft, dat'et niet en handeld van de Accenten, gelijk 't *Boek Sinai*, maar van de volle en gebrekkige woorden. Hy noemd'et *Chumasch Jericho*, Het allerbeste Exemplaar van Jericho gebragt.

Oostersche Joden volgen de lesing van Ben-Naphtali.

Na wat Exemplaar alle de Bybels gevolgd zijn.

Exemplaar van Jericho.

Boven dese Handschriften die onder de Joden vermaard zijn, soo zijnder hedendaags in de Boek-zaalen der Christenen ook noch eenige seer oude te vinden. Arias Montanus schrijft, dat hy'er sommige gehad heeft, die hy uit de wijse van schrijven vermoed 400. jaren oud te zijn. En dat'er in de Complutense Oeffenschool, noch andere zijn; doch te Bononien

Wat oude geschreve Bybels by de Christenen zijn.

en

en te Milanen de aller-oudste. Te Cantelberg, soo Walton getuigd, is een seer oud afschrift, daar aan de vijf Boeken Mosis ontbreken: het heeft dit eigen, dat de KERI niet gelijk in andere Exemplaren, maar in den Text staat. Deselve getuigd ook een Handschrift gehad te hebben, dat eertijds Johannes Seldenus toebehoorde, over 350 jaren geschreven, met verscheide lesingen der Oosterse en Westerse Exemplaren van Ben-Ascher en Ben-Naphtali: daar uit eenige dingen in gemelde Biblia Polyglotta vervuld zijn, die in de Veneetse en Baselse ontbreken. Het heeft eertijds toebehoord eenen *Leon de Modena*, en is geschreven in 't jaar 1304. Morinus gewaagd ook van verscheide Handschriften, onder andere van een dat in 't jaar 1208. geschreven is: En een ander in 't jaar 1300. In de Heidelbergse Boekzaal is ook een seer oud Handschrift, diens gesag Junius meer achte als de gemeene Boeken. Buxtorfius segd, dat'er eenige Exemplaren ouder als 800. jaren zijn. Dog de oudheid van het Exemplaar des Markgraafs van Baden, dat eertijds Reuchlinus heeft toebehoord, en ten tijde der Machabeen sou geschreven zijn, achtmen versierd te zijn.

Verloren Afschrift van Origenes.

Behalven de Hebreeuwse Afschriften der Joden, vindmen naauwlijks eenige van de Christenen in 't ligt gebragt voor de naastvoorgaande Eeuwe, uitgesonderd die van Origenes: die na sijn *Tetrapla* uit vier verscheide Griekse Oversettingen te gaar gesteld is, namelijk die der LXX. Oversetters, die van Symmachus, van Theodotion en van Aquila, daar hy noch de Hebreeuwse Text heeft bygevoegd met Hebreeuwse en met Griekse Letters geschreven; waarom het *Hexapla*, dat is, sesvoudig is genaamd: Een werk van grooten arbeid en geen minder nuttigheid, dog 't gene tot groote schade der Kerk, door de ondraaglijke nalatigheid der Grieken is vergaan: want indien 't noch in wesen was, daar uit souden veel hedendaagse geschillen ontrent de Grond-text en lesing konnen vereffend werden. Ja de Heer Vossius soude over d'agting der LXX. Oversetters (dien hy boven al de Hebreeuwse Texten met Rabbinische Vokalen steld, om datse na sijn meening allen op d'overlevering van dwaalsieke menschen daar zijn bygeset) haast in sijn gelijk of ongelijk gesteld zijn. Gelijk mede Richard Simon hem selven met sijn Kerkelijk gesag over de regte lesing der Heilige Schrifture, wel haast sou mogen wechpakken, en sien dat hy een Oordeelkundige verlooren arbeid gedaan had.

De Complutenser Bybel.

In de naastvoorgaande en in dese loopende Eeuwe zijn verscheide uitgevingen des Bybels soo van de Joden als van de Christenen gedrukt. Wy sullen de voornaamste alleen tot eenig narigt kortelijk opstellen. Eerst tellen wy by de Hebreen de Complutenser Bybel, die op die selfde tijd is t'saamgesteld van de eerste Veneetse uitgeving in 't jaar 1515. op kosten van den Kardinaal Franciscus Ximenius, Aard-bisschop van Toledo, gedrukt onder 't opsigt der God-geleerde van de Complutense Hooge School. Hier in is begrepen de Hebreeuwse Text met de Griekse Oversetting der LXX; de gemeene Latijnse, en de Chaldeesche Boeken Mosis, en het Grieks Testament sonder Accenten en Aspiratien, dog met de Vertaling in 't Latijn daar nevens. Daar na zijnder vier Veneetse Drukken uitgegeven: de eerste begonnen in 't jaar 1515. en ge-eindigd in 't jaar 1517. door arbeid en kosten des vermaarden Drukkers Daniel Bombergen. Over dit Werk heeft Felix Pratensis opsigt gehad, door wiens aanleiding en vermaning gemelde Bombergen eerst de Hebreeuwse Taale door den Druk wonderlijk heeft voortgeset. Desen Druk bevat de Hebreeuwse Text, de *Targum* en verscheide verklaaringen der Rabbinen. Aan het einde is daar bygevoegd de *Targum van Jerusalem* over de vijf boeken Mosis; en de tweede

Veneetsen Bybel by Bombergen gedrukt.

Targum

Targum over 't Boek Esther; de Tafelen der volmaaktheden des Wets en der Prophetise lesingen; de XIII. Artikelen des Joodschen Geloofs; de gebiedende en verbiedende Geboden, en 't Boeksken van de Accenten of Byklanken door *Ben-Ascher*; de verscheide lesingen tusschen *Ben-Ascher* en *Ben-Naphtali*; met noch eenige Masoretische Aanteekeningen, tegen welke Rab. Elias dapper uitvaard, om datse niet van een Jode daar zijn by gevoegd: seggende dat de gene diese daar by geset heeft, tittel of jota in de Masora verstaan, maar gelijk een blinde in de duisternis omgetast heeft. De tweede Veneetse Druk is begonnen in 't Jaar 1523. en ge-eindigd in 't Jaar 1528. door den selven Bombergen, die gebruikt heeft *R. Jacob Ben-Chajim*, voor een groote somme gelds daar toe gehuurd. Voor het Werk is eerstlijk de Voor-reden van R. Jacob gesteld: handelende van de *Keri* en *Ketib*; van de verschillen tusschen de Talmudisten en Masorethen; van de 18 plaatsen diese noemen, *De Verbeteringen der Schrijvers en de Ordening der groote Masora.* Daar-na de Bladwijsers der Kapittelen, der Afdeelingen, der Ordens en der deelen der gantsche Schrift volgens de Masoreten. Ten derden de Voor-reden van *Aben-Ezra* over de vijf manieren om de Schrift te verklaren. Daar is ook noch bygevoegd de *tweederlei Masora*, de Kleine op yder blad aan de kant; en de Groote ten deele volgens het A. B. C. aan het einde, met het onderrigt van *Ben-Chajim*, ten deele op alle zijden boven en onder den Text. Eindelijk zijn daar noch by de verscheide lesingen der Oostersche en Westersche van *Ben-Ascher* en *Ben-Naphtali*, en het Boeksken van de Accenten. En dese Druk prijst R. Elias ongemeen, hebbende daar op ook een Lof-digt gemaakt. De derde Veneetse Druk is van 't Jaar 1618: zijnde wel deselfde met de tweede, doch suiverder, en egter segd Buxtorfius, dat de Oversienders naaulijks het twintigste gedeelte hebben aangemerkt van 't gene te verbeteren stond. De vierde Veneetse Druk is uitgekomen in 't Jaar 1623. zijnde al de selfde met de voorgaande, doch veel slegter van Druk en Letter. Sixtinus Amama verhaald uit de mond van Drusius gehoord te hebben, dat ter tijd als dese vermaarde Drukker Bombergen, een van sijn Hebreeuwse Bybels onderhanden had, deselve getragt heeft in die bekende plaatse Psalm 22. 17. (daarmen waarschijnelijk leest; *sy hebben mijne handen en voeten doorgraven*) het woord CAARI na eenige oude en mogelijk suiverder Exemplaren in CAARU te veranderen; om datter van de Christenen geloofd word, dat de Joden ons dese duidelijke voorsegging van Christus Kruissing door een verandering hebben soeken te ontfutselen. Gelijk dan ook die geleerde Jode, die het verbeteren van de Proef-bladen deses Bybels op sig genoomen hadde, den gemelden Bombergen soodanigen verandering niet alleen hooglijk afraade, maar ook wel scherpelijk dreigde; dat soo hy 't deed, te weeg sou brengen, datter niet een Exemplaar aan eenig Jood sou verkogt worden. Siet daar de reden waarom niet alleen dese, maar ook andere Christen Druk-uitgevers niet in 't minste van de Joodse Text-lesing hebben konnen afwijken, schoon ook andere affchriften beter en van meer gesag voor handen waren. Want daar word genoegsaam van Geleerde Mannen bewesen, datter ten tijde van de Masoreten in de gemelde Text gestaan heeft CAARU, *Sy hebben doorgraven*; en op de kant CAARI, *Als een Leeuw*; als of de sin was, *als een Leeuw mijn handen en mijn voeten.* Woorden voorwaar sonder sin, en die niets en konnen beteekenen, maar t'eenemaal te kennen geven, datter iets meer moet onder verstaan worden. Gelijk ook de Chaldeesche Oversetter sulks geroken hebbende, daar het woord *Bijten* aan-

Waarom van Rabbi Elias veragt.

Tweede Veneetse Druk van Bombergen.

Van Rabbi Elias seer geprefen.

Derde en vierde Veneetse Druk.

De plaatse Psal. 22. 17. waarom in Bombergens Bybel niet veranderd na een beter Exemplaar.

Slegte uitleg van Sal. Jarchi over Psal. 22. 17.

aangehangen heeft: 't geene ook ſeer blaauw, en kinderlijk van Sal. Jarchi uitgeleid is, als hy ſeid; *Even als eeu Leeuw mijn handen en mijn voeten*, is te ſeggen; *datſe als verbrijſeld waren door de muil van een Leeuw*. Wie hoorde oit dat wreede Leeuwen 's menſchen handen en voeten vernielen, en niet het gantſche lichaam aantaſten om te verſlinden? Doch waar toe meer woorden bygebragt; daar Rabbi *Jacob Ben-Chajim* in de *Groote Maſora*, dien hy aldereerſt te Venetien in den Druk uitgegeven heeft, ſelfs bekend, dat hy in verſcheide net afgeſchreven Exemplaren CAARU in den Text, en CAARI alleen in de Kanteekening gevonden heeft. En deſe ſouden de Chriſtenen veiligſt in alle de tegenwoordige Bybels volgen, by-aldien het om geſeide reden, en om de groote opſtand der Joodſche Meeſters, niet nagelaaten wierd.

Waarom de Chriſtenen geen Letteren of plaatſen na ouder en beter Affchriften in de Hebreeuſche Bybels mogen verbeteren.

Na deſen ſtellen we de BIBLIA REGIA, of Koninglijke Bybel, ſoo genoemd; om datſe door het geſag, en op de bekoſting van Philippus de Tweede, in agt groote Boek-deelen op groot Papier tot Antwerpen is gedrukt, met de Plantijnſche Letter in 't jaar 1571. Over dit groot werk heeft Arias Montanus het oog gehad, en overtreft in veelen de Bybel der Complutenſen, ſoo in ſchoonheid van Letter en Papier, als ook dat'er veel dingen in komen, die in d'andere ontbreken: als eerſt de geheele Chaldeeſche Uitbreider met de Latijnſche Overſetting. Ten tweeden de Hebreeuwſche Text des Ouden, en de Griekſe Text des Nieuwen Teſtaments, met een tuſſchen gelinieerde Overſetting van Sanctus Pagninus. Ten derden, de Boeken des Nieuwen Teſtaments in 't Syriſch met Syriſche en Hebreeuwſche Letters, van *G. F. Boderianus*. En ten vierden, een groote Voorbereiding, daar in verſcheide toetakelingen tot verſtand der Heilige Schrift gevonden worden. Tot deſen Druk voegen wy die van Seb. Munſterus, welke ook in 't jaar 1534. de Hebreeuwſche Bybel uitgegeven heeft met ſijn eigen Latijnſche Overſetting; alwaar eenige aanteekeningen der Rabbinen tot verligting van ſommige duiſtere woorden bygevoegd zijn. Na deſe is de Hebreeuwſche Bybel van Elias Hutterus tot Hamburg in 't Jaar 1587. met groote Letters gedrukt; welke dit tot gemak der leerlingen heeft, dat daar in de Dienſtbare Letters van de Wortelletters, als ook de Ruſtende Letters onderſcheiden zijn. Na deſe voegen we de Bybel van Robertus Stephanus, die gemeenlijk genoemd werd die van Vatablus, Hoog-leermeeſter der Hebreeuwſche Taale tot Parijs: daar in behalven de Grond-text met de Griekſe Overſetting uit de Complutenſe Bybel, ook de Gemeene Latijnſche met noch een nieuwe Latijnſche Overſetting begrepen is. Sy is eerſt in Groot Quarto uitgekomen in drie ſtukken, beneffens het Nieuwe Teſtament: daar na in Folio in drie ſtukken 1586. uit de Santandreaanſe Drukkery; met Aanteekeningen, die ſommige Vatablus toe-eigenen; doch daar en is geen Voorreden by: en uit het gantſche werk is niet af te nemen, wat Geleerd Man deſe Uitgeving heeft beſorgd, en wie de Autheur van de Overſetting is. Maar dat Stephanus de Autheur is van die Aanteekeningen, die hy ſelfs in 't Jaar 1545. eerſt heeft uitgegeven, bewijſt Ar. de Boot. Egter kend Stephanus de ſelfde zediglijk Vatablus toe, om dat hy eenige van die uit ſijn Leſſen gehaald had. Doch Vatablus is ſeer misnoegd dat hem de ſelfde werden toegepaſt, en wel meeſt om dat'er veel dingen in zijn, die na de Gereformeerde Religie ſwemen, daar Vatablus ſeer afkeerig van was.

Koninglijke Bybel van Plantijn.

Bybel van Seb. Munſterus.

Bybel van Hutterus.

Bybel van Rob. Stephanus.

De Hebreeuſche Bybel van Buxtorf.

De Hebreeuwſche en Chaldeeſche Bybel van Johannes Buxtorf in 't Jaar 1618. te Baſel uitgekomen, is met de groote en kleene Maſora, als

als ook de beste Aanteekeningen der Rabbinen voorsien; daar in ook veel fouten van andere uitgevingen verbeterd zijn: en gelijk dese Druk wel de aldernaauwkeurigste is, soo heeft ook d'Heer Walton, als de Uitgever van de Engelsche *Biblia Polyglotta*, deselve in de Chaldeesche Uitbreiding gevolgd, verbeterende daar in nog eenige dingen die van Buxtorf over het hoofd gesien waren.

Biblia Heptaglotta.

Aangaande die groote Bybel diemen de *Heptaglotta* noemd, op kosten van Michael de Jay, onder 't opsigt van Gabr. Sionita Maronita, Joh. Morinus en Abr. Ecchellensis in 't Jaar 1645. op 't aldergrootste Papier te Parijs in tien stukken uitgegeven, daar van overtreffen de Letters en het Papier de Koninglijke Bybel van Antwerpen. En behalven de Texten en Oversettingen in de Koninglijke, soo zijn hier op nieuws bygevoegd de Samaritaansche vijf Boeken Mosis met de Samaritaansche Oversetting en desselfs Latijnsche Oversetting, met de Syrische Oversetting des Ouden Testaments, en de Arabische soo des Ouden als des Nieuwen Testaments, die in de Antwerpse ontbraken. Doch het is te beklagen, dat de Voorbereidselen, en de Aanhangselen der verscheide lesingen met de Blad-wijsers en Tafels, en andere nutte dingen tot voltojing des werks seer nodig, door twist der Opsigt-hebbers daar hebben moeten aan ontbreken; en datse geen naaukeuriger Uitgevingen dan de Koninglijke ende Complutense hebben nagevolgd: wy swijgen nog van de nalaatigheid der Oversienders. Soo dat die Bybel door ontelbare fouten veel van sijn luister en lofwaardigheid verlooren heeft. En gelijk dit werk ook waarlijk de grootste agting niet waardig is, soo hebben de bekende mistastingen den aftrek van dat groote Boek ook dapper opgeschort: sulks dat selfs de besitters der Exemplaren, na een langwijlig stil-liggen goed vonden, om die by party aan d'Hollanders op te veilen; dog niemand de handen gereed hebbende om toe-te-tasten; vonden d'Aanbieders egter eenige Amsterdammers die met malkander verdroegen, om by wijse van een Versoek-schrift door welgesiene van den Pauslijken Stoel, by Alexander de VII. te weeg te brengen, datmen een Bybel in soo veel Taalen en deelen aan sijn Heiligheid, onder den naam van BIBLIA ALEXANDRINA, mogt opdragen; met beding dat deselve Paus soude maaken, dat alle de voornaamste Kloosters en Hoogeschoolen een Exemplaar op 't uitkomen deses Bybels, t'haaren kosten souden verpligt zijn te koopen: (want dat scheen de toeleg te zijn daar den aftrek uit sou gevonden worden.) Dit beviel waarlijk Alexander niet qualijk; en daar eenigsinds genoegen in toonende, bragtmen die van Amsterdam soo ver, datse een Exemplaar met het Masker van een konstig geschilderd Voor-hoofd, en nieuw gedrukte Letter-Titelen voor alle de andere stukken, op 't pragtigste ingebonden na Roomen schikten; alwaarse wel ontfangen, doch kort daar op met des Paus dood verzegeld wierd, en de gantsche toeleg in 't riet liep: niets overlatende dan dat de gewaande Drukkers van dese vermomde of nieuw gedoopte BIBLIA ALEXANDRINA, de gedaane onkosten aan haar been hadden, en de rest der Boeken tot Parijs als vooren vernageld bleven. Doch het gene de Paus noch tot eenige vertroosting naliet, was dit, dat hy ter naauwer nood voor sijn hene-vaard, versorgd had, dat een Goude Medalie van ontrent sestig Gulden waarde, pronkende met sijn beeldnis, tot vergelding van dat Bybel-geschenk, na Amsterdam overgesonden wierd: welken Penning hoe schoon van Stempel, d'ontfangers egter geen ander Denk-beeld indrukte, dan dat door 't schielijk overlijden, de overige mildadigheid des Paus, in ymands grijpzieke handen was blijven hangen. Dog 't gene in desen Parijssen Bybel

Misslukte toeleg van een Biblia Alexandrina.

bel

bel te nalaatig was over 't hoofd gesien, heeft den overneerstigen Man Brianus Walton in sijnen uitgegeven Bybel, dien hy de POLYGLOTTA noemd, en welke in ses groote Boek-deelen gedrukt, tot Londen in den Jaare 1657. voor den dag quam, merkelijk verbeterd; met byvoeving van veele dingen, die het gebruik der Oostersche Taalen, d'Oversettingen, de H. Tijd-reekeningen, de verscheide lesingen en veel andere dingen, tot gebruik der Heilige Bybel-schriften dienende, aangaan. Van welken grooten arbeid en aansienelijke Uitgeving men thans van voornemen is, een kort begrip toe te takelen; waar van de Werkmeester geen goed-vriend van d'Heer Waltons Bybel schijnd te zijn; die noemende den Herkookten Koninglijken Bybel van Parijs, in welke veele onnutte en oneindige herhalingen zijn, die wel mogen uitgewischt worden. Dus spreekt hy'er van: Men heeft in deselve POLYGLOTTA, behalven de oorspronkelijke Samaritaansche Wet-boeken van Moses met de Chaldeesche en Griekse vertaalinge, ook de geheele Bybel-text in 't Samaritaansch, in 't Grieks, Chaldeesch, Syrisch, Arabisch, Æthiopisch, Persisch, en in de Gemeene Latijnsche Taal.

Verscheide Editien van Hebreeuwsche Bybels in kleene Forme.

Behalven de geseide Uitgevingen zijn'er nog veel andere Hebreeuwsche Bybels in kleender Forme met en sonder Punčten, door verscheidene in de weereld gebragt; die hier ongetwijffeld alle moejelijk en sonder vrugt souden opgeteld werden. Een naauwkeurige Hebreeuse Bybel met seer schoone Punčten en Letters, als ook met *Keri* en *Ketib* op de kant, heeft Manasse Ben-Israel in 't Jaar 1635. tot Amsterdam in Quarto uitgegeven. En een ander in Agten 1639. daar van het Oude Testament niet alleen in sijn geheel, maar ook met verscheide stukken in 't besonder uitgegeven is, namelijk de Constantinopolitaansche vijf Boeken Mosis, van de Joden gedrukt in 't Jaar 1551. en de Psalmen op verscheide tijden en plaatsen, en meer andere: Onder welkmen ook tellen kan de laatst uitgegeven Bybel by den Jode Atthias, tot Amsterdam gedrukt, en tot welkers oversieninge d'Heer Joh. Leusden, Hoogleeraar in de H. Taalen binnen Utrecht, het goede best gedaan heeft; thans in tamelijk gebruik. Men segd van deselve, dat een groot gedeelte der eerst uitgegevene Exemplaren, minder misslagen hebben dan de laatste, uit oorsaak, datmen de eerste doorgaans selfs met de Pen, insonderheid aan de Punčten of Lees-stippen neerstig verbeterd heeft; welke naauwkeurigheid allengskens nagelaten schijnd. En alhoewel veele der Oude over het Nieuwe Testament Aanteekeningen hebben gemaakt, egter heeft onses wetens niemand een nieuwe Uitgeving des gantschen Nieuwen Testaments aangevangen, uitgesonderd Hieronymus, die door last des Roomschen Bisschops Damasus, de gemeene Latijnsche Oversetting met de Griekse Oversetting heeft vergeleken en oversien. Doch daar en hebben evenwel nooit oude Afschriften, diemen nasien kon, ontbroken, wanneer'er over de lesing geschil was, of dat de Ketters den Grond-text elders in sogten te verderven. Maar in dese tijd zijn'er ontelbare Editien uitgegaan, daar van de voornaamste zijn, eerst die van Erasmus: Ten tweeden de Complutense: Ten derden die van Robertus Stephanus, die ook wel de aldernaauwkeurigste is. Ten vierden die van Beza; welke sommige ook seer naauwkeurig schijnd: egter heeft hy somtijds te vrymoedig geweest om op de grond van eenig Boek, de Gemeene lesing te verlaaten. De eerste gedrukte Uitgeving des Bybels in 't Latijn, is in 't Jaar 1472. te Ments uitgekomen. Dog van andere vertaalingen sullen wy in 't volgende Hoofdstuk spreken.

Geheel nieuwe Editien van 't Nieuwe Testament heeft niemand ondernomen uit te geven.

TWEEDE HOOFTSTUK.

KORT INHOUD DESES HOOFTSTUKS.

W*Aarom de* Bybel *in veelerlei Taalen moest* Overgeset *worden.* *Dat de* verscheide Oversettingen *seer weinig, in de dingen die tot het* Geloof *behooren verschillen. Hoedanigen agting de* Griekse Oversetting der LXX. Oudste *by de* Oostersche *en* Westersche Kerken *heeft gehad. Van de* Samaritaansche Oversetting, *en wie de* Chaldeesche Uitbreidingen *gemaakt heeft. Als mede van de* Syrische, Ethiopische, Egyptische, Persische, Gotthische, *verscheide* Latijnsche *en andere Oversettingen des Bybels; En met namen van de laatste* Nederduitsche Vertaaling, *door last der* Hoog-Mogende Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden *uitgegeven. In hoedanigen* agting *men een* Oversetting *moet houden. Wat een* goed Oversetter *alleen kan doen. Hoedanig men de* verscheide Kant-lesingen *moet aanmerken ook tot die* Oversetting *te behooren daarse bygevoegd staan. Dat onse* Nederduitsche Oversetters *haar nooit hebben laten voorstaan, dat'er geen beter sou konnen gemaakt worden. Dat het* Gesag der Oversetters *niet tot nadeel van de* Waarheid der Grond-Text *noch Over-een-stemming des Geloofs moet staande gehouden worden.* Mistastingen *van vertrouwde* Vertaalers *moetmen nooit voor* Ontrouw *of* Quaadaardige Verdrajingen *opnemen. Als mede een* Ondersoek *of ook de* nieuwe Vertaalingen der Heilige Schriften, *Gods Woord op losse Schroeven steld, als sommige voorgeven,* &c.

DAar is voorwaar een groote verscheidenheid van Taalen, in welke God de Geheimen der Saligheid heeft bekend gemaakt: want sulks heeft Hy aangewesen, wanneer hy sijn Apostelen de gave der Taalen uit den Hemel heeft medegedeeld, tot vervulling van Esa. 45. daar geseid word; *alle Knie sal my geboogen werden, alle Tonge sal God belijden.* Soo dat God, de Menschen eerst door verscheidenheid van Taalen verstrooid hebbende, nu wederom door der selver verscheidenheid tot sijn Kerke vergaderd. Dog nadien dese gave na de tijden der Apostelen heeft opgehouden, soo is noodig geweest dat de Heilige Schrift in verscheide Taalen wierd Overgeset: Want volgens het Schrijven van den Koning Ptolomæus aan den Joodschen Hoogen-Priester, zijn alle Verborgeen Versegelde Schatten sonder gebruik. Soo leesenwe by de Oud-Vaders, dat de Heilige Schriften in de eerste Kerke en vervolgens ten allen tijden, in veel Taalen zijn overgebragt. Soo dat'et niet geheel nieuw is dat elk de H. Schrift in sijn Moeders Taale besit. Paus Johannes de agtste, die ontrent het Jaar 880. bloeide, segd selve dat'et niet en strijd tegens het regt geloove, de Missen, de Euangelien, en de andere Lessen des Ouden en Nieuwen Testaments in de Sclavonise Taale te singen: om dat den geenen, die de Drie voorname Taalen gemaakt heeft, ook al de andere heeft geschapen tot sijn Lof en Eere. En Morinus wil ook, dat sulks t'eenemaal dienstig is om door vergelijking van verscheide Oversettingen den regten sin der H. Schrift beter te vatten. Soo werd ook de nuttigheid der oude oversettingen daar uit afgenomen, datse dienen tot bewijs van de ongeschondenheid der H. Schrift, en tot de Saligheid der Volken. De Taalen in welke de H. Schrift eerst geschreven is, zijn doen aan het Volk gemeen geweest. De Vertaalingen komen ook wonder wel met mal-

Waarom de Bybel in veelerlei Taalen moeste overgeset worden.

Verscheide getuigenissen tot het voorgaande.

kander

Dat de verscheide Oversettingen veel netter over-eenkomen in de Geloofs-stukken; dan in dingen van minder belang.

kander over-een in de dingen die de Saligheid en 't Geloof betreffen : en meest alle de verscheidenheid loopt over dingen van minder belang. En dese eenstemmigheid (die de Duivel en veel boose Menschen altijd hebben gegtragt weg te nemen) is geen kleen bewijs van de Goddelijkheid der H. Schriften. De vertaalingen zijn ook dienstig tot het regt verstand van den Sin, alsse met malkanderen vergeleken werden. En onder dese wel bysonderlijk de Oostersche, om dat die Taalen groote gemeenschap hebben met de Hebreeusche Taal; sulks datse konnen dienen als verklaaringen van deselve. En hierom agten ook de Joden de Chaldeesche Uitbreidingen also waardig als de H. Schrift. En de Syrische Oversetting heeft door gantsch Oosten groot gesag. Walton segd mede, dat de Griekse Oversetting der LXX. (die Isaak Vossius alleen meend geloofbaar te zijn, om datse van de LXXII. Oudsten of 't Joodsche Sanhedrim vertaald of goed gekeurd is, doe de Hebreeuwsche Taal nog suiver onder hen was; en d'hedendaagsche alleen volgens de Rabbijnse overlevering gelesen word) van 't begin der Kerke in het Oosten en Westen in soo grooten aansien geweest is, dat hy naauwlijks voor een Christen geagt wierd, die daar slegts tegen durfde kikken.

Wat nut de vertaalingen tot 't verstand van den regten Sin geven.

Agting van de Oversettinge der LXX. in de Oosterse en Westerse Kerken.

En alhoewel daar seer veel Oversettingen zijn, soo en is egter ons voornemen niet deselve hier alle op te tellen; maar het sal genoeg zijn slegts de Oudste en de voornaamste der Nieuwe te noemen. De eerste of Oudste is die der genoemde LXX. Oversetters, die ten tijde des Konings Ptolomæus Philadelphus, ontrent 277. Jaar voor Christus, niet sonder Gods bysondere besturing in de Griekse Taale is overgeset; zijnde het Grieks doe ter tijd allerwijdst en zijdst door de Weereld verspreid : om soo een straal aan alle de Volkeren te geven van de haast opkomende Sonne der Geregtigheid. En dus meenen dan sommige datse mis-tasten, welke willen dat'er voor dese Oversetting, noch een andere is geweest, of dat de LXX Oversetters maar de vijf Boeken van Moses souden overgeset hebben; of dat die Oversetting soude verlooren zijn : tegen welk gevoelen wy d'Heer I. Vossius in sijn Antwoord aan Richard Simon, hier na dapper sullen hooren uitvaaren.

Samaritaansche Oversetting.

De tweede is de Samaritaansche oversetting : Want behalven de Boeken van Moses in de Hebreeuwsche en in de Samaritaansche, dat is, in de Oude Hebreeuwsche Taale geschreven, hebben'er de Samaritaanen ook een in de gemeene Samaritaansche Taale overgeset : welke in de Parijsse en in de Engelsche *Polyglotta* Bybel, te vinden zijn. Dese Oversetting is ongetwijffeld voor de geboorte van Christus gemaakt : Ja Morinus brengdse tot de tijden van Ezdras; waar van breeder in 't vervolg. De derde is de Chaldeesche Uitbreiding, van verscheide Autheuren, en op verscheide tijden te gaar gesteld : de vijf Wet-boeken heeft *Onkelos* ontrent de tijden van Christus overgeset. De eerste en laatste Propheten *Jonathan Ben-Uziel*, de Leerling van dien vermaarden *Hillel* : en heeft geleefd ontrent dertig Jaaren voor Christus; alhoewel dese beide van andere vry laater gesteld worden. Desen passense ook noch een andere Uitbreiding over de Boeken van Moses toe : doch wy sullen hier na toonen, datse van een veel laater Autheur is. De Oversetting der *Hagiographi*, dat is, der *Heilige Schrijvers*, zijn Josephus Cæcus toegekend. Dog Buxtorf oordeeld datse niet ouder en is dan sederd het Jaar 600. na Christus. De Hierosolymitaanse *Targum* verklaard de gantsche Wet niet, maar alleenlijk eenige deelen, houdende somtijds op in 't midden van een Vers; en die deselfde tot de tijden der Apostelen willen brengen, dwalen onses agtens seer : want sy schijnd veel laater te zijn, en de oude Joodsche Schrijvers swijgen daar ook van : daar-en-boven loopen'er veel Barbarische of Uitheemsche

De Chaldeesche Uitbreidingen.

Wie die gemaakt hebben.

woorden onder. De TARGUM MEGILLOTH, of der *Vijf Boeken*, die soo om bysondere reden genaamd werd, namelijk 't Hooge-lied Salomons, Klaag-liederen, Ruth, de Prediker en 't Boek Esther: als ook de *Targum* volgens Esther, zijn laater dan de Talmud, gelijk onder andere blijkt uit Cant. 1. 2. Klaag-lied. 2. 19. De vierde is de Syrische Vertaaling des Ouden en Nieuwen Testaments: van welk 't gemeen gevoelen is, datse niet lang na der Apostelen tijden is gemaakt. En dese Oversetting werd in 't Oosten in de Kerken gelesen; sy volgd meest de Hebreeuwsche Text, uit welk de Oversetting des Ouden Testaments is gemaakt. Sy noemen dese de *Oude* en *Eenvoudige*, tot onderscheiding van de *Nieuwe* uit de Griekse der LXX. Oversetters gemaakt. Voor de vijfde stellen wy de Æthiopische Vertaaling, die veel ouder is als Josephus Scaliger meend: en Chrysostomus gewaagd ook daar van. In 't Oude Testament volgtse meest de Griekse: en in 't Nieuwe Testament komtse seer na over-een met de gemeene Latijnsche leesing; niet om datse uit de selfde gemaakt is, maar om datse waarschijnelijk beide de selfde Griekse Boeken hebben gevolgd. Walton segd ook van ooggetuigen verstaan te hebben, dat de gantsche Schrift in 't Armenisch overgeset is: en dat hy de vier Euangelien in 't Armenisch heeft. Dog op veel plaatsen soo bemorst, datse sonder hulpe van een volmaakter Exemplaar niet souden konnen gedrukt werden. De meeste meenen ook, dat die Oversetting van Chrysostomus is gemaakt, als hy van den Keiser naar Armenien gebannen was. Ja Angelus à Rocca schrijft, dat Chrysostomus de hedendaagsche Armenische Letters heeft gevonden. Dog de Armeners selfs, brengen in de Historie van haare Kerk, onlangs in 't Latijn en Armenisch uitgegeven, haare oversetting en bekeering tot haaren eersten Patriarch Georgius, diese willen, dat na verloop van 266. Jaren in den Stoel van de Apostelen Bartholomæus en Thaddæus gevolgd is.

De Syrische Oversetting.

De Æthiopische Oversetting.

Of 'er Armenische vertaalingen des Bybels zijn.

Voor de Sevende heeft Origines in sijn *Tetrapla* en *Hexapla* gesteld de Griekse Oversettingen van Aquila, Theodotion en Symmachus. Aquila, die tot de Joden is overgevallen, heeft sijn Oversetting gemaakt ontrent het Jaar van Christus 130. Theodotion ook een afvallige ontrent het Jaar 180. Symmachus een Jodegenoot ontrent het Jaar 200. Dese Oversettingen, die enkel van afvallige menschen gemaakt zijn om de Joden te vleien en de Oversetting der LXX te veragten, hebben de Oude wel in hare Schriften gebruikt, egter sijnse nooit van de Kerken in 't gemeen aangenomen: en daarom zijn de selfde ook ligt verdweenen, uitgesonderd eenige stukken, die de Geleerde uit sommige Schriften der Ouden hebben saam gegaderd; gelijkse in 't laatste stuk van de Biblia Polyglotta voorkomen. En soo is 't ook gegaan met de twee andere Oversettingen, die te Nicomedien en te Jericho gevonden zijn, en die Origines in sijn *Octapla* geset heeft. De Heer Vossius meend ook, dat de Joden ontrent de tijden van Aquila of korts te vooren de Hebreeuwsche afschriften hebben beginnen te vervalschen, en selfs in de Jaar-reekeningen der Aards-vaderen ontrent twee duisend Jaar hebben ingekrompen, om daar door de merk-palen tot de uitreekening van de komste des Messias te rug te setten: 't geene wy hem selfs hier na sullen laaten verantwoorden.

Andere Griekse Oversettingen van den afvalligen Theodotion, Symmachus, en den Jodegenoot Aquila.

Ten agsten is de Coptische of Ægyptische Oversetting na de gissing van Kircherus gemaakt ontrent de tijd van het Niceensche Concilie. Dog des selfs Exemplaren zijn seer ongemeen geworden t'sederd dat de Ægyptenaren onder de Turken zijn geraakt. Kircherus gewaagd ook van een Coptische Oversetting der vijf Boeken Mosis en eenige andere Boeken des Ouden Testaments in de Vatikaansche Boek-kamer. Morinus getuigd mede dat te

De Coptische of Egiptische Oversetting.

Parijs in de Boek-kas der Oratoren, de Euangelien in 't Coptisch geschreven zijn: die daar egter niet meer gevonden werden, gelijk de Heer Walton segd van een Vriend verstaan te hebben, diese daar te vergeefs uit sijnen naam gesogt heeft. Men heeft ook Arabische Oversettingen soo der Joden als der Christenen. De vijf Boeken Mosis der Joden, zijn van Rabbi *Saadi*, die ontrent het Jaar 900. heeft gebloeid. Dese Oversetting komd in de Constantinopelsche Hebreeuwsche Bybel, daar van hier boven gesegd is. Dese Jode heeft ook de overige Boeken des Ouden Testaments overgeset, waar van sommige Hand-schriften in handen van Pocockius zijn. De tweede is die van de Joodsche Mooren, die Erpenius heeft uitgegeven. Daar werd ook van een Arabische Oversetting door een Bisschop van Sivilje gewaagd, ontrent het Jaar 717. daar van onses wetens niet meer overig is. Egter zijn'er noch twee Arabische Oversettingen der Christenen: de Antiochische, die Walton segd noch niet gesien te hebben, en de Alexandrijnsche: welke Gabriel Sionita over veel Jaaren bekomen hebbende, in de Parijsche Bybel is uitgegeven: 't geene op veel plaatsen verbeterd ook in de Biblia Polyglotta komt.

Arabische Oversetting.

Theodoretus en andere getuigen, dat'er eertijds een Persische Oversetting is geweest: Dog of 'er noch eenige overblijffels van in wesen zijn, daar aan werd seer getwijffeld. Egter hebben we verscheide oversettingen der Euangelien. Abraham Whelocus heeft'er een uitgegeven volgens het Cambritsche exemplaar. Een ander heeft Walton in sijn Bybel na een Handschrift van Pocock uitgegeven, dat over 300. Jaren geschreven is. Men vind ook twee Oversettingen der Psalmen, die onlangs van de Jesuiten in Persien gemaakt zijn, dog die niet waardig zijn onder de oude Oversettingen geplaatst te werden: alhoewel het egter dienstig soude wesen datse in 't ligt quamen, om de Persische Taale te leeren, daar in men noch weinig gedrukte Boeken vind.

Persische Oversetting des Bybels.

Daar is ook een oude Gotthische Oversetting van den Bisschop Ulphila gemaakt, die de navolger was van Theophilus, welke ook in 't Niceens Concilie is tegenwoordig geweest. Van dese Oversetting spreken Socrates, Sozomenus en andere. Gruterus gedenkt ook aan een Gotthische Oversetting der Euangelien over 1000. Jaren gemaakt, die elders bewaard werd, en een gedeelte schijnd van de Oversetting van Ulphila. Wy hebben ook van geloofwaardige luiden verstaan dat dese Gotthische Oversetting of een deel des selfs, eertijds in de Boek-kas van de Koningin van Sweden is geweest. De Geleerde Franciscus Junius gaf over eenige jaren de vier Euangelien, na de oude Gottische en Engels-Saxische vertaaling in 't ligt; welke uitgeving na verscheide oude Gottische Hand-schriften, oversien en opgeholpen schijnd, door eenen Thomas Marschal; die ook eenige sijner waarnemingen daar heeft bygevoegd. Ook zijnder van gemelde Junius eenige uitleggingen in de Gotthische Taal agter aangehegt, tot het welke hy een kort onderrigt over de Gotthische, Runische en Engels-Saxische Spraak heeft laten voorafgaan. Voorts magmen hier byvoegen de Dalmatische Oversetting van Hieronymus, die gesegd werd de Dalmatische Letters gevonden te hebben; werdende nu gebruikt in Liburnien, Istrien, Moravien, Silesien, Bohemen en Polen. De Sclavoners hebben een andere laater Hieronymische Oversetting in de Moeder Taale van eenen Cyrillus, die geleefd heeft ontrent het Jaar 860. Dese Cyrillus heeft een ander Illyris A. B. C. gevonden, heden gebruikelijk in Bulgarien, Moldavien, Russien, Moscovien en andere Landen die de Sclavonische Taal gebruiken. Dat'er nu ook eertijds ontelbare Latijnsche Oversettin-

Gotthische Oversetting.

Dalmatische Oversetting.

Verstaat een andere Cyrillus als die van Alexandrien of Jerusalem.

tingen uit het Grieks geweest zijn, sulks getuigd Augustinus: want die maar een weinig Grieks verstond, ondernam aanstonds een Oversetting. De selve prijst boven al die, diemen de Gemeene of Italiaansche noemd, als zijnde de duidelijkste, die hedendaags de Oude werd genaamd, en daar uit te vermoeden is datse ouder is dan al de andere; Ja die sommige brengen tot de tijden der Apostelen. Hieronymus heeft de Heilige Schrift tweemaal in 't Latijn overgeset: eerst uit de Griekse LXX. Oversetters: Ten tweeden uit het Hebreeuwsch; doch de Latijnsche Oversetting des Nieuwen Testaments, heeft hy op 't aanraden des Paus Damasus met de Griekse Grond-text alleen vergeleken en verbeterd, maar niet van nieuws overgeset. Dese nieuwe Oversetting des Ouden Testaments uit het Hebreeuwsch, heeft veel tegensprekers gehad, om dat het scheen dat de Oversetting der LXX. daar door niet weinig verkleend wierd. Ook werd het nog van eenige Rooms-gesinde staande gehouden, dat hy niet regt van de oude Oversettingen afgeweken is; waar van d'Heer Simon een wil zijn: 't geen Vossius seer behaagd, en noch meer lof by hem verdiend sou hebben, by aldien hy had geseid, dat Hieronymus nergens in regt van de Oude Oversetters afgeweken was. Augustinus heeft ook niet gewild, dat sijn Oversetting uit het Hebreeuwsch, in sijn Bisdom soude gelesen werden: Egter zijnse beidegaar 200 Jaaren daar na in gebruik geweest. Tot dat eindelijk uit die de hedendaagse Gemeene Oversetting is te gaar gesteld: waar van de tijd en den Autheur verswegen werd. t'Sederd is ontrent de Oversettingen niets ondernomen tot op het Jaar 1500. en 1600. Lyranus en P. Burgensis hebben de gemeene Latijnsche Vertaaling wel veel verbeterd, doch geen nieuwe angevangen. Isidorus Clarius, die ontrent het Jaar 1540. bloeide, heeft ook de gantsche Schrift in 't Latijn overgeset. Sanctus Pagninus is de eerste, die na Hieronymus een nieuwe Oversetting uit het Hebreeuwsch heeft ondernomen, door aanrading des Paus Leo de Tiende; zijnde daar over XXV. Jaaren besig geweest, en is gedrukt in 't Jaar 1523. Dese Oversetting is daar na gedrukt in de Koninglijke Bybel door Arias Montanus, hebbende die hier en daar, volgens de eigenschap der Hebreeuwsche woorden veranderd: 't gene sommige egter misprijsen, om dat hy veel eer Uitheemsche dan Latijnsche woorden heeft in plaats gebragt. Doch men kan hem daar in eenigsinds vryspreeken, om dat hy de woorden van Pagninus heeft op de kant geset. Daar na zijn'er noch veele Oversettingen in 't ligt gekomen, als de Complutense, volgens de Griekse; de Oude Gemeene, die voor Hieronymus tijden in 't gebruik was, en die na datse al 1000 Jaaren gelijk verstorven was, uit de Schriften der Latijnsche Vaders, door een onbedenkelijken arbeid weer is opgewekt van Flaminius Nobilius; over-een-komende met de Griekse uitgeving van 't Vatikaans Exemplaar te Roomen. Vorders zijn'er veel andere laater Oversettingen uit de Hebreeuwsche en Griekse Grond-texten gemaakt, die niet breed behoeven opgehaald te werden, om datse ons meest alle bekend zijn. Onder dese egter steekt de Engelsche en Fransche uit: als mede de laatste nieuwe Oversetting in onse Duitsche Moeder-taal; volgens last der Hoog-Mog. Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden uitgegeven. En gelijk wy t'eenemaal van oordeel zijn, dat deselve Duitsche vertaaling wel meest de Nederlandsche Kerk in 't bysonder aangaat, en de naauwkeurigheid onser vroome Land- en Geloofs-genooten niet ongeern de waare geschapenheid daar van sou willen agterhaald sien; Soo agten wy het onsen pligt te wesen, ook van dat losselijk werk (dat na seer veel arbeids, sorg en vlijt eenemaal volgens de Ordre van de Hoog-Mog.

Latijnsche Vertaalingen.

De Gemeene Latijnsche Vertaaling.

De nieuwe Duitsche Oversetting.

Mog. Heere Staten Generaal, en 't besluit der Opper-Kerk-vergadering, uit de Landschappen der Geloofs-genooten binnen Dordrecht aangelegd, gelukkig ten einde gebragt, en eerstmaal in den Jaare 1637. door den Druk is gemeen gemaakt) een weinig met omslag te spreeken.

Waarom sommige van de eerste Duitsche Bybels geen goede noch getrouwe Oversettingen konden zijn.

Tot de laatste Nieuwe Oversetting toe, had de Nederlandsche Kerk haar in 't openbaar beholpen met Oversettingen die geensinds uit d'oorspronkelijke Bybel-Taal, maar uit andere vertaalingen en spraaken waren opgemaakt; waar van d'eerste in den Jaare 1477. dat is ontrent 27. Jaar na dat de Druk-konst in dese Landen doorbrak, in 't ligt quam; gedrukt zijnde tot Delft in Holland, by Jacob Jacobsz en Maurits Ymands van Middelburg: Behelsende alleen de Boeken des Ouden Testaments. Daar na quam een andere Bybel uit, tot Antwerpen by Nicolaas de Grave in 't Jaar 1516. gedrukt; op welkers Titel-blad stond; *uit den Latijnschen en Walschen getranslateerd.* Daar uit wierd in 't Jaar 1523. het Nieuwe Testament binnen Amsterdam uitgegeven, gedrukt by Doën Pieterzoon in Engelenburg; 't gene men oordeelde eenigsinds na de Griekse Text vertaald te zijn, nadien het op veele plaatse van de gemeene Latijnsche vertaaling afweek: doch met een al te breed-sprakigen stijl, en niet weinig gebrekkelijkheid verseld: niet tegenstaande daar seer Loffelijke Voor-redens op de Euangelien, de Brieven van Paulus, en andere Apostelen, beneffens eenige beknopte aanteekeningen, in welk den Uitgever sijn bysonderen yver tegen die van de Roomsche Kerk betoonde, waren bygevoegd: sulks dit Testament eenige heeft doen gelooven, dat des selfs vertaaling en uitgeving, door Mr. Cornelius Honius, Wilhelmus Gnapheus, Johannes Rhodius en andere, die doe ter tijd in dat verstand waren, voortgeset is. Soo bevestigd ook het Plakkaat-boek van Vlaanderen, dat t'sederd de gemelde tijd, het drukken der Duitsche Bybels vry yverig ter herten genomen wierd. In 't Jaar 1528. quam een Bybel uit, by Willem Vorsterman, die soo grooten ingang en aftrek onder 't Neerlands Christendom nam, datmen deselve in 't Jaar 1534, 1544, en 1545, t'elken-maal herdrukken moest. Ook quam'er in 't Jaar 1541. een Bybel in 't ligt, by Hendrik Petersen gedrukt; en 1542. een by Jacob van Liesveld; wiens uitgeving doe wel de grootste agting by de Gereformeerden had, en waar aan sy haar ook, als de beste van die tijden, eenige Jaren hielden: te meer om datse met *Gratie en Privilegie* (alsmen doe voor goed Nederduits schreef) tot Antwerpen gedrukt, en in veele plaatsen getrouwelijk verbeterd was. Waarom sy d'Hervormde Kerk ook van grooten dienst was in de geschillen tegen het Pausdom. Daar na alsmen in den Jaare 1580. een Gunst-brief bequam van de H. H. Staten van Braband en Holland, op de Druk-uitgeving van Gillis van der Erven, oulings binnen Embden in 't Jaar 1559. gedrukt: soo heeftmen sig in de openbare Kerken van Nederland daar aan gehouden, tot op die tijd, datmen uit de beide de Grond-talen een volmaakter en naauwkeuriger werk daar van heeft opgemaakt. Het Oude Testament was genomen uit de Hoogduitsche Text van M. Luthers Oversetting, soo die eerstmaal in 't Jaar 1534 te Wittenberg, en korts daar na in de Oost-Vriesche spraak overgebragt; tot Maagdenburg gedrukt was: werdende dese door een Ouderling van de Kerk binnen Embden, na dies tijds gelegendheid, in de Nederlandsche Spraak vertaald: dog met soo grooten onvolkomenheid, dat onse Kerken sederd die tijd, al meer en meer begeerig begonden te worden, om van Meta aan, een eige vertaalinge uit te werken. 't Gene dan ook ontrent het Nieuwe Testament, by eenen Jan van Uitenhoven, Vlaams Edel-

Eerste Duitsche Bybel wanneer gedrukt.

En verscheide andere.

Anno 1528. het Bybel Drukken in Neerland sterk voortgeset.

Liesveldse Bybel.

Begeerte om een nieuwe Oversetting uit de Grondtext te maaken.

Edelman van Gent, maar in de Studien wel ervaren, onderschraagd van Johannes à Lasco, Martinus Mikron en beide de Delenen ondernomen, uitgevoerd, en met verlegging van Luthers Testament aangenomen is. Gelijk het ook in 't Jaar 1556. by den voornoemden Gillis van der Erven eerstmaal tot Embden gedrukt, en korts daar na agter het Oude Testament, uit Luthers vertaalinge voortgevloeid, in 't Jaar 1559. gevoegd is. Doch de Taalkunde met de Reformatie allengskens aanwassende, heeftmen dese Bybel met de Grond-texten beginnen te vergelijken; en deselve seer gebrekkig vindende, tragtemen lange tijd het wraakbare, door een verbeterde vertaaling te vervullen. Onder dese toeleg, verrijkte eenen Petrus Hakkius Leids Predikant, dese Bybel met sommige aanteekeningen, dien hy uit de Geneeffse Bybel nam; daar byvoegende eenige Tijd-reekeningen, en andere nutte dingen. En terwijl nu van tijd tot tijd, veel meer een geheel nieuwe vertaaling gewenst, dan sekerlijk verwagt, en noch min verkregen wierd, heeft Abrahamus Dooreslaar, uit Junius aanteekeningen, dat gene met noesten arbeid overgebragt, dat hy oordeelde nut te zijn, om die vertaaling daar mede te vercieren, en de Kant-teekeningen te verbeteren. Sixtinus Amama gaf deselve ook met sijn Aanteekeningen in 't ligt; verbeterende door sijn Bybelsche vergelijkingen, de grofste mistastingen daar in. En gelijkmen door alle dese neerstigheid, langs soo meer de gebreken der vooriger Oversettingen ontwaar wierd, en elk braaf Man sig doe genegen toonde om met vlijt den weg te bereiden op datmer meer aan vorderde; soo ismen waarlijk veel aan de sulke verpligt, die tot de laatste vertaaling, dat is aan onse Nieuwe Oversetting, de hand niet en hebben ontrokken, maar deselve seer deftig verbeterd, en uit de Grond-text selve hebben overgeset. Want indien het oorbaar is, dat gene hoog te agten, datmen met moeite en sweet bekomd, voorwaar wy vinden (ongeagt de beknibbelingen sommiger laster-tongen; of die meenen datmen in plaats van de Hebreeuwsche Text de Griekse LXX. Oversetters had moeten volgen) stof genoeg om ook dit pand ter deugden in waarden te houden. Wat en isser niet wel vergeeffse moeite en raadslagens aangewend, eer dat het verkregen is? en hoe is dien arbeid niet wel te mets van d'een schouder op d'ander geschokt, onder de toevallen der tijden en quastige uitvindingen van eigen glorie, die'er nu en dan maar al te menschelijk ondersloop; op dat het goede voornemen van vrome en welgeleerde Mannen vertragen mogt; of alsmen seid, het werk een beendje geset wierd. En dat misschien wel, om dat sommige selfs den Eeren-krans daar van geern hadden willen wegdraagen: gelijkwe ook de Geleerde Amama aanstonds daar over heftig sullen hooren uitvaren. De Vaders des Vaderlands hadden al in den Jaare 1594. in Wijn-maand een besluit genomen, om dit werk by de hand te vatten; en verkooren daar toe den seer vermaarden en doorgeleerden Man, Philips Marinix, Heere van St. Aldegonde, die se met een Jaarlijkse Dienst-gaaf van ontrent 1800 Gulden, boven alle behulp-middelen die hem aan sijn woonplaats tot Leiden verschaft wierden, ver-eerden. Van dese dan verwagte de Kerk dit gewenste werk; en sy soudet waarschijnelijk ook bekomen hebben, ten waare een onverbiddelijke dood hem het leven, en dien nutten arbeid op den vijftienden van Winter-maand des Jaars 1598 had afgesneden. En alhoewel de Geleerde Drusius, beneffens Warnerus Helmichius, gemelden Marnix in den Jaare 1596. waren toegevoegd, en dat beide de laatste na d'Heer Marnix dood, in dat werk noch doende waren; soo zijn'er egter gene uitvoerige Proef-stukken van voor den dag gekomen, dan ter naauwer nood

D'oude Oversetting met eenige Aanteekeningen door Petrus Hakkius verrijkt.

Bybel met Aanteekeningen van Sixtinus Amama.

Loffelijke onderneming der Nieuwe Oversetting.

Ook al door Jalousie verhinderd en uitgesteld.

Besluit der Staaten tot een Nieuwe Oversetting Ann. 1594.

En aan de Heer Philips Marnix aanbevolen.

Doch door de dood belet.

Drusius en Helmichius tot noodhulp van Marnix gesteld.

Psalmen van Aldegonde.

nood de Psalmen, en eenige Liederen van d'Heer Marnix, die ook door den Druk gemeen gemaakt zijn. Nochtans schijnd het, soo wy Amama geloof mogen geven, dat'er meer in de saak gevorderd was alsmen de weereld doe wilde wijs maaken; want hy segd van hen volmondig uit; *'t En heeft noch aan hem noch aan de sijne gehaperd, dat de Nederduitsche Kerken 't nut van dien arbeid niet genooten hebben: Maer 't moet aan eenige Stijfkoppen geweten worden, die geen ding voor regt keuren, als 't geen sy selve doen.* Doe nu de saak aldus in 't riet liep, en men een goede uitkomst, maar al te lang voor niet hadde afgewagt, besloten de Staaten in 't Jaar 1600 de gemelde Drusius, onder een wedde van 400 Gulden boven sijn Jaarlijkse dienst-gave te verpligten, tot een vergelijking van de Chaldeesche, Griekse en Latijnsche Oude en nieuwe vertaalingen; op dat het mogt een Voorbereidsel zijn, om te dienen wanneer 't groote werk eens hervat wierd. Doch den Kerklijken aanhang van die, diemen de Remonstrantsche noemd, daar met ik en weet niet wat tusschen komende, bleef dit werk ongedaan, tot datter een Opper-kerk-vergadering uit de Landschappen der Geloofs-genooten binnen Dordrecht saamen geroepen wierd. Alwaarmen dan dat lang voorgenome en dikmaal gestaakte werk, op een nieuw besloot te hervatten; niet tegenstaande het eerst na tien Jaaren begonnen wierd. In 't Jaar 1628 vingen Johannes Bogermannus, Wilhelmus Baudartius en Gerson Bucerus het Oude Testament aan; en Antonius Walæus, Festus Hommius en Jacobus Rulandus begonden het Nieuwe Testament een Jaar daar na; en bragten dit loffelijk werk ook ten einde, en in handen van de geordineerde Oversienders, om getoetst en ondersogt te werden in 't Jaar 1633. Alleenlijk hadden Gerson Bucerus en Jacobus Rulandus onder de Vertaalers, het leven terwijlen afgeleid, en 't restant van haare Taaks aan de voornoemde Mannen overgelaten. En aldus quam de Kerk eindeling aan dat lang gewenst en algemeen dienstig werk: van het welke ook veele Geleerde en Godvrugtige Mannen, sederd dat het is in 't ligt gekomen, niet dan met de grootste lof gesproken hebben. En soo wy ook sonder eenzijdigheid des gemoeds de Mannen aanmerken die desen arbeid hebben afgedaan: voorwaar men kan sig niet anders dan wat goeds verbeelden; nadien het Luiden zijn geweest, die behalven haare lang beproefde vroomigheid en trouwe, ook doe in de Taalkunde uitstekende Ligten zijn geweest; sulks sy daar door bequaam waren, om met een groot en gesond oordeel dat werk te behandelen. Gelijk ook de Godgeleerde Coccęus niet 't onregt van dese Oversetting alsoo getuigd heeft. En 't gene dese Mannen niet weinig onderstand gedaan heeft, was dit, datse voor haar hadden soo veele vreemde Buitenlandsche en Uitheemsche vertaalingen; en datse boven dien over de alderswaarste woorden-koppelingen konden raadplegen met soo veel Taal-geleerde Mannen, als het vermaarde Leiden doenmaal roem op dragen kon: haar in desen ook grootdeels bedienende van 't gene Drusius, Marnix en Helmichius, te vooren uit den Hebreeuwschen bolster ontdaan, en tot onse Taal hadden beginnen te bedisselen. Onder welke behulp-middelen, men ook geensinds en behoorde te vergeten, 't gene hen uit de Bybelsche vergelijking van Amama, en de geleerde aanmerkingen van Lodewijk de Dieu en andere Helden is te baat gekomen. Men heeft ook reden dit werk in eeren te houden van wegen dessels voordestige uitslag: want na dat het van soo veel Geleerde Mannen naauwkeurig oversien was, isset van Vriend en Vyand genoegsaam op den Toets gebragt, en daar na van de aldergeleerdste de Gemeenten ten hoogsten aangepresen; als dewelke voor haar tot noch toe, niet

Bedenkelijke vertraging over d'Heer Marnix ondernomen vertaaling.

Drusius tot vergelijking der Chaldeesche, Griekse, en Latijnsche Text verkosen.

D'Oversetting op 't Synode besloten wederom te hervatten.

Wie het Oude en 't Nieuw Testament tot de Nieuwe Oversetting by de hand naamen.

Dat seer gelukkig Anno 1633 volbragt wierd.

En van veel Geleerde Mannen gepresen.

Behulp-middelen tot de Nieuwe Oversetting.

Blijken die de deugdelijkheid der Nieuwe Oversetting bevestigen.

niet alleen geen beter, maar selfs geen soo goed gesien hadden. Want men ondervond alsinds datse daar toe soodanigen vlijt hadden geoeffend, als 't uiterste top-punt der Geleerdheid van dien tijd bereikte: ook werdse daar in geprepen, datse den aart der Grond-taal in onse Vaderlandsche Spraak grootdeels seer gelukkig hebben aangetroffen, en de kragt der redenen, nergens de t'samenstemming der Geloofs-leden tegenstrijdig, met een deftige stijl, hoedanig een de H. Geest in haare Taal veelsinds laat blijken, op eene prijsselijke maniere hebben uitgedrukt. Gelijk het ook geensinds den roem deser vertaaling verminderd, dat selfs niemand buiten de gemeenschap der Hervormde Kerk, deselve ooit in 't hert heeft durven bestaan aan te tasten: want dat ymand hier eenen onbeschaamden Bengel, die eertijds onder den naam van een Vlaamsche Boer sijn laster-rol speelde, sou willen te berde brengen, om dat hy deselve van verre en met een onbeschofte Pen, als een redenloos mensch aanbaste; ofte ymand der Armijns-gesinde uit den hoek sou willen haalen, om dat hy voor desen uit hekelsugt, 't een en 't ander woord, of Kanteekening daar sijn smaak af walgde, wat beschrolde; voorwaar die soude meer bewijs voor haar deftigheid en trouw, als iets tot beswalking van haar luister by brengen. Dus mag sig dan hier ook wel wegpakken seker onbeschaamd Schrijver, welke, daar hy selfs buiten de Oostersche Taalkunde was uitgesloten, onse Oversetters te last leid, datse alleen de Latijnsche Oversetting van Junius en Tremellius in plaats van de Grond-text, als een onfeilbaar baaken nagevolgd zijn, en datse de Kerk die in de hand gestopt hebben. Voorwaar wy gelooven veel meer getuigenis die onse wettige Oppermagten, de Hoog-Moog. Heeren Staaten der Vereenigde Nederlanden, in haaren Aanspraak-brief van den Jaare 1637 over dese Oversetting gegeven hebben: daar het haar geliefd heeft de Gereformeerde Kerke met dese openhertige woorden aldus aan te spreken:

De Nieuwe Oversetting is van niemand in 't hert aangetast te wederspreken.

DE STAATEN GENERAAL *der Vereenigde Nederlanden, allen den genen die desen sullen sien ofte hooren lesen,* SALUIT, *Doen te weten: dat wy van den aanbeginne der Reformatie af in dese Landen ter herten genomen, ende met alle vlijt en sorgvuldigheid getragt hebben te besorgen, alles wat tot goede welstand en voortplanting van de Opregte, Waare Christelijke Gereformeerde Religie, en den Suiveren Godsdienst heeft mogen strekken ende noodig was: En onder anderen mede dat Gods Heilig Woord na den regten zin, oogmerk en verstand van den Grond-text ende Spraake, daar in God de Heere Almagtig genadelijk geliefd heeft sijne Leere ende Godsdienst, door ingeven des Heiligen Geests te openbaren, mogte werden uitgeleid, geleerd ende gepredikt, op dat daar door de Saligheid der zielen, ende het eeuwig welvaren meer ende meer gevorderd soude worden. Doch aangemerkt zijnde, dat nooit eenige Oversetting van de Heilige Schrifture uit den Oorspronkelijken Text in de Nederlandsche Spraake was gedaan, hadden wy al over lange versogt ende bevel gegeven eenige voornaame Geleerde Mannen, Godgeleerde en Dienaren van de Gereformeerde Kerke, om een nieuwe Nederlandsche Oversetting der Heilige Schrifture, uit de Oorspronkelijke Taale te voorschijn te brengen; by de welke dit werk van tijd tot tijd lofselijken begonnen wesende, is de voortgang daar van nochtans door haar Lniden ontijdig afsterven, tot noch toe verhinderd geworden. Waarom-me, op dat dit soo noodig en Goddelijk werk eindelijk eens uitgtvoerd, en desen onsen Christelijken yver en voornemen voldaan mogte worden, hebben wy navolgens het voorbeeld der eerste Kerke, by de tijden der Oud-vaderen, als ook op 't Exempel der naburige en andere Gereformeerde Rijken,*

Betuiging van de Hoog-Mog. Heeren Staaten over de Nieuwe Oversetting des Bybels.

ken,

ken, Furstendommen en Republijken, goedgevonden gehad, die van de Synode Nationaal in den Jaare 1618 ende 1619 tot Dordrecht vergaderd, te versoeken, Authoriseeren en gelasten, de voorgeseide Oversetting by der hand te nemen, ende daar toe, als ook tot de weder-oversiening van dien, eenige Geleerde en ervare Theologanten af te sonderen. Ende de Oversetting door den genadigen zegen van God Almagtig by de voorschreve treffelijke Mannen in de Hebreeuwsche en Griekse Taalen ervaren, ten einde gebragt, en door andere Geleerde Theologanten nader oversien zijnde, hebben het bedenken ende goedvinden der selver doen hooren, ende daar uit bevonden hebbende, dat in dese Oversettinge alles was bygebragt, dat de Waarheid, de Eigenschap van de woorden, en den zin der selver kan vereischen. SOO IST, *dat wy na rijpe berading, ende hier op gehad hebbende het goedvinden van den Rade van Staate deser Vereenigde Nederlanden, en andere Rijken en Landschappen onder onse gehoorsaamheid behoorende, moge worden aangenomen ende gebruikt, ende dat dienvolgens alle Kerkelijke Vergaderingen, Kerkendienaaren, Professooren, en Doctoren in de Heilige Theologie, Regenten van Collegien: ende voorts allen ende een ygelijken die dit eenig sinds aangaan mag, in 't oeffenen van deselve Diensten en Bedieningen, haar daar na mogen reguleeren, omme alsoo de Eenigheid, Welstand, ende Dienst der gemelde Nederlandsche Gereformeerde Kerken en Schoolen meer ende meer te vorderen: Daar toe God Almagtig genadelijk gelieve sijnen zegen te verleenen.* Dus ver den last en 't getuigenis der HOOG-MOG. STAATEN GENERAAL, aangaande de Nieuwe Nederlandsche Oversetting des Bybels.

D'Oversettingen hoe getrouw en goed moeten als een menschelijk werk ten goede van de Kerk aangemerkt worden.

Doch niet tegenstaande ons dit voordeftig werk niet alleen van d'Oppermagten, maar ook van veele Geleerde en seer geagte Mannen aanbevolen werd in eere te houden, en als de beste vertaaling die voorhanden is te gebruiken; nochtans en moeten wy niet nalaten daar ontrent een Christelijke bescheidenheid en reden te gebruiken; op datwe een Menschelijke Vertaling niet en leeren blindeling met die de oorspronkelijke Text gelijk stellen; of boven deselve komen aan te merken. Ook en moet niemand meenen, dat de Vertalingen, welke by dese Oversetting aan de kant aangeteekend staan, van minder waarde zijn, als die welke in de Text selve gevonden worden; even als of sy enkel en alleen, daarom slegts by de Annotatien, als byloopers waren toegevoegd. Want behalven dat'et den Oversetters onmogelijk is geweest, en ook t'eenemaal onvoegsaam was, meer dan een eenige Vertaling in de Text te geven; soo is het ook niet raadsaam geweest, alles eerst door redenweging en over-een-stemmende oordeelen uit alle de verschillige Vertalingen, onwedersprekelijk de beste te kiesen en in den Text te setten; want sulks had een on-eindigen tijd verspild, en de Oversetting had onmogelijk soo vreedsaam niet konnen ten einde loopen. Dus was 't dan raadsaam om de pas tot alle Geding en twist-redenen teffens af te snijden, geensinds daar aan te tillen; maar in den Text soodanigen zin-rijken Vertaaling te geven, als men best kon, en de rest daar verschil over hing, aan de kant te brengen; op dat alles waar toe men gekomen was, de Kerk tot stigting wierd voorgehouden, en 't best daar uit, elkers verkiesing en Christelijk oordeel tot de saamen-stemming van 't Geloof overgelaten wierd. Waarom ook de bescheidenste van de hedensdaagsche God-geleerde van oordeel zijn, dat een Leeraar of Schrijver die na dese of geene Kant-leesing een Text aantrekt, geensinds en moet geagt worden deselve anders of ongehoord aan te haalen, als die in de Nieuwe Oversetting gevonden word, dewijl niet alleen de beste Vertaalingen

'T Was noodig verscheide vertaalingen op de kant te setten.

lingen ſomwijl aan de Kant ſtaan, maar ook moeten geagt worden tot de
Nieuwe Overſetting te behooren: als in geenen deele elkanders glans
noch deugdelijkheid te kreuken. Men moet verder ook van de Over-
ſetters gelooven, datſe geenſinds door de Haare, alle andere en van haar
verſchillende Vertaalingen hebben willen buiten ſluiten, of de weg af-
dammen dat'er geen andere op een welvoegſame wijſe van ymand ſou mo-
gen gemaakt of voor den dag gebragt worden; want ſulks waare de Gave
des Heiligen Geeſtes uit de Kerke bannen; als die gewoon is ſijn Wijsheid
aan deſelve by trappen mede te deelen, op dat haaren wasdom openbaar
worde. Ja daar door ſouden ook veele deftige Werken, die nu alreeds de
goedkeuring der Geleerdſte Mannen hebben doorgeſtaan, t'eenemaal ver-
oordeeld worden. Ja de navorſching der Heilige Taalen, ware als dan
meer dan tijd de Weereld uitgejaagd; want men behoefde ſig niet meer
te beneerſtigen, om verder agter 't regte verſtand ſommiger ſchemeragtige
dingen in Gods Woord te komen. Wy en gelooven ook niet, dat de Man-
nen Overſetters van die laatdunkende gedagten zijn geweeſt; maar veel
eer, dat ſy onder 't bekennen van haare onvolmaaktheid, de ſaak met de
uiterſte uitputting van haar vermogen dus ver hebben gebragt, als datſe
haar hebben ingebeeld, de ondoorgrondelijke Bron der Goddelijke Wijs-
heid, tot den bodem toe te hebben uitgeleedigd. Invoegen wy dan daar
uit onbekommerd mogen beſluiten, dat het geenſinds de Glorie van dit
Werk verduiſterd, te ſien, dat het getal van fraaie aanmerkingen en regt-
ſinnige Geloofs-toeſtemmende Vertaalingen dagelijks noch aanwaſt;
maar dat ſulks der vooriger arbeid niet dan een meerder luiſter, nut aan de
Kerk, en volmaaktheid der kennis byſet. Ja wy agten dat de ſulke ook
met Lof en Eer onſer God-geleerdheid, op een welvoegſame wijſe be-
hoorden tot de voorige toegevoegd te werden. En op datwe met meer-
der bequaamheid hier van wel ſouden konnen oordeelen, ſoo en moe-
tenwe ons voor alle dingen geenſinds laten voorſtaan, dat dit Loffelijk
Werk nergens iets Menſchelijks ſoude overgekomen zijn, dat nooit door
verbetering en ſoude mogen herſteld worden: dewijl daar immers in dit
geval geen Voorreegt kan ge-eiſcht worden, als voor de Grond-Taal ſelfs,
en alle Menſchelijke arbeid, de hoedeloosheid en 't gebrek onderworpen
is: en het ſelden gebeurd, dat niet hier en daar wat gemiſt word. Dus
weetmen dan ook daar uit, dat niemand ons een werk dat gebrekkig is,
voor onverbeterlijk kan aanprijſen, ſonder de Waarheid en Opregtigheid
te verſaaken. Want die alle verbetering willen uitgewiſt hebben, moeten
een van tween voor vaſt ſtellen, of dat het gedaane werk volmaakt, en
derhalven onverbeterlijk is; of datmen om de Eer van Menſchen op te
houden, ook ſelfs de Doolingen en Miſtaſtingen elkander, ja de gant-
ſche Kerk voor goed en Goddelijk mag in de hand ſtoppen. Het eerſte
ſtrijd t'eenemaal tegen d'ondervindinge, en het tweede is God beter te
beklagen, om datmen ook hedendaags noch Pleit-vogels in de Kerk
vind, die de Menſchelijke gebreeken en ſwakheden, door welk te mets
de ſuiverheid van Gods Woord niet onbeſmeurd gelaten word, met wiek
en bek pogen te verdedigen: meenende datmen nergens in kan of mag
reden geven, waarom men hier en daar van de openbare Overſetting ver-
ſchild, om dat ſulks, ſoo ſy waanen, ſou gedyen tot verſmaading van
't Talent der Overſetters, waar door haaren dienſt dan met te minder ag-
ting ſou in gebruik gehouden worden: doch het is een ſeer ſlegte en arm-
ſalige bekommerniſſe, nadien ſulks op de alderzedigſte en welvoegſaamſte
wijſe kan geſchieden; en de aanwijſingen van gebrekkelijkheid in een Over-

De Kantleſingen der Nieuwe Overſetting behooren ook in haar aart tot de Overſetting ſelve.

D'Overſetters hebben met haare vertaaling geenſinds alle andere willen uitbannen.

Wat het agtbaar maaken van een Overſetting voor onheil kan naſlepen.

D'Overſetters hebben ongetwijfeld haar beſt gedaan, dog niet gemeend datſe het onverbeterlijk voor den toekomenden tijd gemaakt hebben.

Men moet niet twijffelen dat in de Overſetting ook eenige menſchelijke hoedeloosheid begaan kan zijn.

Men moet een menſchelijk werk of voor volmaakt of voor eenigſinds gebrekkig houden.

De gebreken der Overſetters moeſt men niet verdedigen tot nadeel der aanwas in kennis.

ſet-

Misslagen van trouwe en neerstige Mannen moesten niet aan eenige ontrouw geweten worden.

setting niet altijd, Ja nimmermeer van vroome Mannen, aan haar ontrouw of onbequaamheid toegeschreven moet worden; gelijk d'uitnemenste der Godgeleerde onser tijden door haare Voorbeelden met soo veel deftigheid nu al veelmalen hebben gedaan, datter niemand, dan een ongeseggelijke Geest tegen schrollen kan. Tot desen propooste heeft een braaf Godgeleerde onlangs seer wel geseid; datmen de misslagen der vooriger Oversettingen, alleen aan de menschelijke verhaasting, of bedwelmde aandagt, of het stuk-wijs propheteeren, of aan 't lot van die tijd toe schrijven moet, die de volgende aanwas der kennis wel hoopen, maar juist niet ten klaarsten voorsien konde. Want soo doende kan haar eere bewaard worden, sonder dat ymand ter weereld haar werk kan verwerpen: en sulks buiten alle tegenspreking soo veel te meer, als wy haar bevinden alle de andere voorgaande verre te overtreffen. Die Mannen dan die van dit gevoelen zijn, worden te bijster mishandeld, wanneermen haar te last legd, datse de openbare en goedgekeurde Oversetting des Bybels in veragting poogen te brengen, wanneerse haaren arbeid aanleggen om dat werk van noch eenige onvoorsiende misslagen te ontheffen, en nader te voltoyen. Want soo dit gelden mag, soo en sien wy geen kans om ook de laatste Oversetters selfs, die de voorige verbeterd hebben, van die selfde laster-kladde af te wassen. Immers belijden de verdagte Mannen in desen, tot roem der laatste Vertaalers, datse ontallijke plaatsen, die in de oude Oversetting qualijk gelesen wierden, getrouwelijk hebben hersteld; de manieren van spreken met een vloejender Taal verduitst hebben, om den nadruk en kragt der Sin des te beter uit te drukken; de gesonde Leere alomme over-een-stemmende. Dus houden wy de dingen dan daar in mogte gemist zijn, voor sulke alleen, diemen ingesloope fouten noemen mag, welke voor den aandagt der Mannen Oversetters, te mets het hoofd hebben ondergehaald, en haar ontdoken zijn: ofte dat het saaken zijn die doe noch soo niet ontdekt of gevonden waren; of immers haar met die aanmerking soo niet en zijn voorgekomen: Want aldus past het ons de faalgrepen van het goede te onderscheiden, het laatste houden wy in eeren, het eerste moetmen met lijf en ziel poogen te verbeteren. Want gelijk die Geleerde Mannen die sulks op een zedige wijse poogen te doen, hen noodsaakelijk altijd geerne op de Grond-text selfs beroepen; soo en kan sulks van niemand tegengesproken worden, als met wraaking van de Goddelijke waarheid selfs. Wy weten wel dat sommige weekgebakke Yveraars hier tegen in brengen, dat de niet vast-stelling van eene Oversetting, Gods Woord aan 't gemeen schijnd op losse schroeven te setten, en veel verwerring in de Kerk en der gemeene leering veroorsaakt, en swakke menschen ergeren kan: doch dit is die oude en lang versleete klagte der Rooms-gesinde, die sulks ook voortbragten, om haare Gemeene Vertaaling, die van misslagen krielde, tegen andere nieuwer, en die beter waren, staande te houden. Doch die van Amesius uit Augustinus seer wel beantwoord en getroost zijn, als hy segd: *Dat de veelheid der vertaalingen, het verstand der Heilige Schrifture veel meer hadden gevorderd dan verhinderd.* Seker Godgeleerde segd seer wel (en wy willen dese verhandeling, aangaande de agting der nieuwe Oversetting des Bybels ook daar mede besluiten, om datwer mogelijk alreede te lang in hebben besig geweest) dat alle waare Christenen die wijsheid soeken in de Woorden Gods, haar bedienen moeten van alle Gaven, alle Eeren, door alle soeken te vorderen, en alles beproevende, van elks het goede behouden: Laat ons dan, segd hy

Bescheide reden van een Geleerd Man onses tijd.

Mishandeling diemen in 't beschuldigen sommiger regtsinnige Mannen inbrengd wedersproken.

Hoe en waar door alle dingen niet op eenen tijd even volmaakt gesien noch gevonden worden.

Of het verbeteren der Oversettingen de H. Schrift kan op losse schroeven setten.

Wat elk in 't algemeen hier omtrent te doen staat.

hy verder, niet sien hoe veelmaalen de eene Taalkundige van de andere verschild; maar hoe grondig en met wat fondament van redenen; soo sal de waarheid die wy soeken, van ons sekerlijk gevonden worden.

DERDE HOOFTSTUK.

KORT INHOUD DESES HOOFTSTUKS.

V*An de* Verscheide Lesingen *der Heilige* Bybel-schriften, *en verbetering der* Schrijf-fouten. *Waar de* verscheide Lesingen *van daan gekomen zijn. Of men ook met nut en stigting van de* verscheide Lesingen *spreken kan. Dat de Ingeslope* Schrijf-fouten *en* verscheide Lesingen *geensinds de agtbaarheid der* Heilige Schriften *konnen wegnemen. Dat de* Grond-text *selfs niet geheel suiver bewaard is; en hoe men die egter* verbeteren *en de* Beste Lesing *uit alle kennen kan. Wie oorsaak van de geseide* misslagen *zijn; en hoe die van tijd tot tijd hebben konnen insluipen. Wat eigentlijk een* Verscheide Lesing, *en wat een* Oversetting *is; als mede hoe men wel van deselve sal konnen oordeelen*, *en wat* misslagen *voornaame* Godgeleerde *daar ontrent hebben gehad.*

DAt'er verscheide Lesingen zijn, soo in de Hebreeuwsche Text des Ouden als in de Griekse Text des Nieuwen Testaments, is genoegsaam openbaar; en sulks is ook van de Geleerde Mannen aangeteekend. Soodanig zijn de KERI en KETIB, van de Masoreten vergaderd in 't Oude Testament. Als ook de verscheide Lesingen der Oostersche en Westersche, die tusschen de Boeken van *Ben-Ascher* en *Ben-Naphtali* werden aangemerkt, en die in de Veneetsche, Baselsche, en in Waltons Polyglotta Bybel gedrukt zijn. Robertus Stephanus heeft soodanige verscheide Lesingen 2384 in 't Nieuwe Testament, uit sestien Exemplaren die seer oud waren, aangeteekend; behalven noch 280 gebrekkige plaatsen, welke hy met Sterretjes heeft aangewesen. In Waltons Bybel zijn'er noch veel meer uit andere oude Exemplaren aangemerkt. Uit de Latijnsche Boeken hebben het selfde gedaan Stephanus in sijn Groote Bybel, Heutenius en andere Lovense Godgeleerde in de Bybel van haar uitgegeven. Doch voor al zijn daar ontrent twee Taalkundige en Godgeleerde Mannen besig geweest, namelijk Lucas Brugensis en Lodowijk Capellus. Die ook van R. Simon in sijn Oordeelkundige betwisting gepresen word.

Daar worden sekerlijk verscheide Lesingen in de Bybel-texten gevonden.

En nadien de oorspronkelijke Schriften der H. Schrijvers verlooren zijn, en dat al de Afschriften van menschen geschreven zijn die dwaalen konden, en 't God niet beliefd en heeft Schrijvers te gebruiken die onfeilbaar waren, soo kan van niemand getwijffeld werden, of daar moeten eenige misslagen ingeslopen zijn, het zy dan dat het geschied is door nalatigheid, of onwetenheid, ofte wel door stoutheid der Uitschrijvers en Drukkers: Egter heeft de Goddelijke Voorsienigheid daar voor alsinds soodanig gesorgd, dat'er ontrent de dingen die tot de Saligheid noodig zijn, geen opmerkelijke misslagen ingeslopen zijn, of indien'er al iets ingekropen was, soo heeft't et aanstonds konnen gemerkt en ligt verbeterd werden. Dit onderscheid tusschen de dingen ter Saligheid noodig en niet noodig, heeft de Geleerde Capellus breed genoeg aangeteekend: betuigende daar by, dat ontrent de eerste dingen geen misslagen van belang, maar ontrent de andere eenige sonder ge-

Waar uit de verscheide Lesingen der Heilige Schriften ontstaan zijn.

In de dingen van belang zijn de minste misslagen ingeslopen.

vaar

Dat selfs in de Hebreeuwsche Text eenige schrijffouten konnen ingeslopen zijn en egter de Autentijke Text blijven.

vaar konnen ingeslopen zijn. En dit werd ons toegestemd van de aldergeleerdste Godgeleerde, die in de Hebreeuwsche en Griekse Text wel ervaren zijn geweest; Ja van de hevigste Voorstanders der Hebreeuwsche Text. Sixtinus Amama segd ook; Ik soude niet durven ontkennen, dat door verloop des tijds en versuim der uitschrijvers, in de Hebreeuwsche Text niet eenige misslagen ingekropen zijn, nochtans blijftse de Autentijke Text en de regel van alle Oversettingen: En daar en kan van al de verscheide Lesingen niet een eenige werden voortgebragt, die hinderlijk is aan de saamenhang van het Algemeen Geloof, of aan de Godvrugtigheid. Dat nu de boosheid der Joden hier van geen oorsaak is, blijkt daar uit, om dat uit al de verscheide Lesingen niets tot voorstand van der Joden ongeloovigheid, kan werden bygebragt. Want soo de Joden hadden toegeleid om de Grond-text elders met voordagt te vervalschen, sy souden het ten minsten in die plaatsen aldereerst gepoogd hebben te doen, welke vlak tegen haar gevoelens aangekant liggen; en die de Christenen gewoon zijn tegen haar by te brengen. Ten anderen soo kanmen den oorsprong en aanleiding der verscheide Lesingen seer wel aanwijsen, sonder seker de Joden van soo grooten Kerkschenderie, als I. Vossius wil gedaan hebben, te beschuldigen. Het is wel seker dat de voornaamste Oorsprong der verscheide Lesing ontstaat uit de gelijkheid van 't geluid sommiger uitblasingen, of de gelijkheid van de figuur der Consonanten, of ook de overeen-komste des Sins: want daar zijn veel plaatsen, in welke beide de sinnen soo wel passen, dat geen Letterkundige noch Redenkundige, wanneer hy de woorden van den gantschen draad afscheurd, soude konnen aanwijsen, welke Sin de beste of de waare was. Doch dat sommige Joden hier bydoen, dat de Hebreeuwsche Text LXXII verscheide sinnen lijden kan, sulks houden wy voor leugenagtig; en wy souden met d'Heer Vossius haar billik mogen afvragen, hoe de Hebreen met malkanderen hebben konnen spreken, by aldien de eigenschap van die Taal medebragt, soo veel sinnen te konnen dragen? 't Is waar God had wel konnen de Uitschrijvers tegen dese misslaagjes bewaaren; doch wy konnen hem geen paal stellen; het moet ons genoeg zijn dat hy sijn Woord ons soodanig heeft medegedeeld, dat'et tegen alle merkelijk verderf ongeschonden is bewaard: 't geen een groot bewijs is van Gods voorsorge en voorsienigheid. En soo ymand hier tegen al iets heeft ondernomen te doen, soo is hem sulks doch mislukt, en door de Ouder en veelerlei Lesingen te schandig betrapt. Genesis 3. 15. word in al de Exemplaren gelesen *Hy*, doch een Schelmse hand heeft sulks in een ge-interlinieerde Uitgeving van 't Jaar 1572, getragt te veranderen in *Sy*. De Geleerde Bochartus spreekt hier seer wel van: *Of ik schoon*, segd hy, *de Uitschrijvers de selfde onfeilbaarheid niet toe en kenne van de eerste Schrijvers; egter volgd daar uit niet, dat'et met het Geloove en met de Leere der Saligheid t'eenemaal gedaan is: dewijl immers soodanigen redenering ontrent andere Uitschrijvers in 't minst niet en soude gelden:* Want wat wijs mensch sal aldus sijn besluit maaken; In de Schriften van Livius en Suetonius komen eenige misslagen voor, derhalven is in de Roomsche Historie niet sekers? De Griekse Text van Aristoteles is op sommige plaatsen met fouten, derhalven kanmen niet seker weten, wat hy van de Philosophische dingen geschreven heeft? Indien dan selfs ymand al met d'Heer Vossius of andere geloofde, Ja bewees, dat de Joden iets in de laater Hebreeuwsche Afschriften vervalst, uitgeschrapt, of veranderd hebben, gelijk mogelijk wel elders in geschied is; soo en kan sulks ons geensinds daar toe brengen, dat wy daarom de geheele Hebreeuwsche Text verdagt,

Ingeslopen schrijffouten nemen d'agtbaarheid van een Schrijver geensinds weg.

dagt, en een taamelijk goede Overſetting, boven d'oorſpronkelijke Taal ſouden agten, gelijk gemelde Autheur yder geern van de vertaaling der LXX wil wijs maaken; nadien wy ſien datſe de voornaamſte bewijſen tegen haar, ongemoeid gelaten hebben; en dat die plaatſen daar inſe vermoed worden een quaaje part geſpeeld te hebben, uit de verſcheide Leſingen der Afſchriften en ſamenhang der reden, als mede eenige ſeer goede en oude Overſettingen, genoegſaam te redden zijn, om de waarheid voor het Christendom ſtaande te houden. Doch gelijk we terſtond van de weereldſche Schrijvers ſeiden, ſoo heeft ook de Goddelijke voorſienigheid noch veel meer voor de H. Schrift geſorgd: als Hugo de Groot, Lod. de Dieu, Heinſius, Buxtorfius, Uſſerius, de Boot, Bellarmijn, Bannes, Sixt. Senenſis en veel andere met ons gevoelen. En wy brengen de getuigeniſſen deſer Geleerde Mannen tot geen ander einde by, als om de vreeſe van die geene te benemen, die uit onervarentheid in 't vergelijken der oude Exemplaren, kommer hebben, dat hier door het geſag der H. Schrift verminderd en ons Geloof op loſſe ſchroeven geſteld werd: en daarom meenen dat'et beter waare van de verſcheide Leſingen te ſwijgen, om geen ſwaarigheid in 't gemoed der ſwakke te verwekken. Doch wy agten deſe vreeſe ſeer ydel te zijn, en ſeggen dat de verſcheide Leſingen groote nuttigheid hebben, en ſeer dienſtig zijn om de regte Leſing uit te vinden. Want de wonderlijke eenſtemmigheid van ontelbare Boeken in de dingen die tot het weſen des Godsdienſts behooren, die beveſtigd ſeer de Goddelijke waarheid, en toond Gods byſondere voorſienigheid ontrent deſe Boeken; als die aan der menſchen nalatigheid, onkunde, en ligtveerdigheid wel heeft toegelaten de Huid der H. Schrift met ligte wonden te queſten, maar geenſinds de Doodſteek te geven. Dog de gene die voorgeven, dat'er geen de minſte veranderingen in de Grond-texten zijn geſlopen, die bedraajen haer ſelven in onlosbare ſtrikken, en ſtellen haar ſelfs aan de Godlooſe, die in deſe eeuw ſeer veel zijn, t'eenemaal beſpottelijk: want uit vergelijking van 2 Kon. 22.8. met 2 Kron. 22:2. blijkt dat van Jorams Ouderdom verſcheide dingen geſegd werden: daar uit een Bybel-vitter wil beſluiten dat'er geen ſekerheid in de H. Schrift is. Waar op wy nu ligtelijk konnen antwoorden, dat die verſcheidenheid voortkomd niet uit de eerſte Afſchriften, maar uit de Kopyen. Dus geven dan de verſcheide Leſingen den Lezer der H. Schrift, het ſelfde gebruik, dat de Schippers hebben van de afwijking der Magneet-naald in 't midden der Zee, daar door ſy veele Klippen en Sanden weten te vermijden.

Ofmen met nut en ſtigting van de verſcheide Leſing ſpreken mag.

Misſlag van die meenen dat de gantſche Grond-text ongeſchonden is gebleven.

Vorders diend'er aangeteekend, dat'er ook ſekere middelen zijn om de waare Leſing te erkennen: namelijk de eenſtemmigheid des Geloofs, de Schriften en Verklaaringen der Oud-vaders, de Oude Overſettingen, en de vergelijking der voorige Schriften, byſonderlijk de H. Schrift ſelfs, daar in aanmerkende de voorgaande en de volgende dingen. Gelijk ook de Vergelijking van gelijk-luidende plaatſen veel doed tot het regt verſtand derſelve. En indien na d'overweging van alle deſe dingen noch iets twijffelagtig overblijft, ſoo moet yder daar ontrent ſijn oordeel vry houden, dewijle 't geen ding van groot belang kan zijn, dat door de voorgenoemde waarnemingen niet en kan ondekt worden. Voornamelijk wanneer daar blijken zijn, dat beide ſinnen konnen waaragtig zijn, of een mogelijkheid insluiten: Doch niet, gelijk Morinus ſegd, beide even Autentijk of Geloof baar; om dat de Heilige Mannen maar op een wijſe en in eenen ſin konnen geſchreven hebben: waarom ook de Joden billik uitgeſtampt mogen worden, die meer dan t'ſeventig geloof baare ſinnen aan de H. Schrift toe-eigenen. Ontrent de verſchillende Boeken ſtaan deſe regelen waar te nemen: eerſt

Hoemen de beſte of waare Leſing der Text kan ontwaar. worden.

dat

Regelen om de beste Lesinge der Bybel-text te kennen.

dat de Lesing der oudste Exemplaren de beste is, om datse de naaste zijn aan de oorspronkelijke Schrijvers. Ten tweeden, de Lesing die met de meeste en beste Boeken over-een-komd is te agten boven de andere. Ten derden, de Lesing die de beste en makkelijkste sin geeft, en met het voorgaande en volgende meest over-een-komende is, en met de Boeken van 't selfde gesag bevestigd werd, dat is de beste. Ten vierden, als de Lesing volgens de gesegde regels ondersogt, bevonden werd gelijk te zijn, soo scheeld het weinig welk van beiden gevolgd werd. Ten vijfden, men moet niet ligtvaardig van de gemeene Lesing afwijken, en niets veranderen sonder toestemming der Algemeene Kerk-bestuurders, die Christus de besorging der zielen uiterlijk heeft aanbevolen: maar men moet bescheidentlijk sijn reden en gissingen voorstellen en het oordeel der Kerke afwagten; die niet straks alles dat verbeterd diend fluks verbeterd, maar te mets eenige dingen voor een tijd laat onverbeterd blijven om des Volks swakheid en aanstoot te vermijden. En by aldienmen de geboden der Vorsten niet en mag veranderen, men behoorde sulks veel min ontrent Gods Woord ligtvaardiglijk te ondernemen.

Het is waarlijk te vergeefs over de oorsaaken der verscheide Lesingen veel woorden te maaken: want het is seker dat de schuld by de Heilige Schrijvers niet en moet gesogt werden. En wy en stemmen ook geensinds toe, de gene die seggen, dat de Heilige Schrijvers in sommige geringe dingen haar selfs souden vergeten hebben. Maar houden t'eenemaal voor vast en seker, dat de eige Schriften deser H. Schrijvers alsoo suiver van dwaalingen zijn geweest, als haaren Leidsman de H. Geest, die niet heeft konnen dwaalen. Waar uit dan noodsakelijk volgd, dat al de misslagen of van de Uitschrijvers of van d'Oversetters zijn ontstaan. De Uitschrijvers hebben dikwils geen kennis genoeg gehad om de dingen wel van malkander te onderscheiden, en sommige zijn soo stout geweest, datse de dingen van de kant in de Text hebben ingedraid: En eenige hebben somtijds voor fouten gehouden dat geen fouten en waren. Hier van klagen de oude Kerk-vaders dikwils, dat de Ketters haar Kerk-roovige handen aan de H. Schrift hebben geleid om haare dwaalingen te bevestigen. De Oversetters hebben ook te mets door onkunde of door nalaatigheid eenige dingen qualijk overgeset. Daar diend ook aangemerkt dat den aard der Hebreeuwsche Taale eenigsinds aanleiding tot dusdanige misslagen heeft gegeven: eerst door de gelijkheid der Letteren *Beth* en *Caph*, *Daleth* en *Resch*, *Vau* en *Jod*, &c. die beswaarlijk van malkander onderkend werden, bysonder in Boeken met seer kleene Letters geschreven, hoedanig een van Hieronymus is geweest, dat by het Keersligt niet en konde gelesen werden, en by de glans der Sonne de oogen verduisterde; welk gebrek voor de vinding der Druk-kunst veel meer dan na de selve heeft in swang gegaan, als daar in de Letteren doe haar vaste Trek en Form hadden, en de toevallige lossigheid des Schrijvers hand (die in 't Vormen iets by of af kan doen) niet meer onderworpen waren. Ten anderen zijn veel Letters by na van eenerlei uitspraak, gelijk de *Teth* en *Heth*, *Sin* en *Schin*, *Hajin* en *Sajin*, &c. Ten derden door de versettinge der Letters, die ligt de een voor d'ander werden gesteld. Ten vierden door de dobbelsinnigheid der Woorden, alsse sonder Puncten zijn. Dus betekend by voorbeeld het Woord רבר volgens de verscheide Puncten de *Dood*, de *Pest*, en een *Woord*. En alhoewel waar is dat in een t'saamgeschakelde Reden gemeenlijk de dobbelsinnigheid werd weggenomen, egter blijft'er noch dikwils iets overig. Gelijker ook ten laatsten een dobbelsinnigheid kan ontstaan uit de verscheide verdeeling en t'saamstellinge der Woorden.

De Uitschrijvers en Vertaalers en niet de Heilige Schrijvers zijn oorsaak der misslagen.

Hoe de misslagen in de Heilige Schriften konnen ingeslopen zijn.

De gelijkheid sommiger Hebreeuwsche Letters heeft d'onervare Uitschrijvers somtijds doen dwalen.

Nu

Nu ſtaat'er noch te onderſoeken, waar van daan doch de verſcheide Leſingen moeten afgehaald werden: over welk de Geleerde ſeer verſchillig zijn. De Heer Walton en wil geenſinds dat hier alle de verſchillen der Boeken ſouden verſtaan werden; maar alleen die geene, diemen niet bewijſen kan, dat uit verſuim van deſe of die Uitſchrijver, of Overſetter, ontſtaan zijn. Welke verſcheidenheden waarlijk Verſcheide Leſingen zijn; die met den anderen vergeleeken de regte Leſing en Sin aan den dag konnen brengen. Ook is het ſeker, dat de allerveiligſte verſcheide Leſingen uit de Hebreeuwſche Text des Ouden, en de Griekſe des Nieuwen Teſtaments gehaald werden. Uit de Overſettingen konnen ook verſcheide Leſingen gehaald werden; gelijk van eenige ſeer Geleerde Mannen is geſchied, alhoewel andere daar yverig tegen-ſtreeven. Doch daar en is op deſe verſcheidenheid ſoo veel ſtaat niet te maken, als op die der Grond-taalen.

Waar men de verſcheide Leſingen moet van daan halen.

Wat eigentlijk verſcheide Leſingen zijn.

Dat'er waarlijk uit de Vertaalingen verſcheide Leſingen te halen zijn, blijkt voor eerſt uit de volgende voorbeelden. Gen. 47. het laatſte Vers, ſetten de LXX Overſetters aldus over: *Aan het Opperſte ſijnes Stafs.* En ſoo werden deſe woorden ook Hebr. 11:21. aangetrokken, en de Syriſche Overſetting heeftſe even ſoo. Doch nadien het woord המטה volgens de verſcheide Punćten, beteekend of een *Staf* of een *Bed*, ſoo ſetten 't andere over volgens de hedendaagſche Punćten; *Aan het Opperſte van ſijn Bed.* Joſ. 15.47. hebben de LXX Vertaalers geleſen, *en de Groote Zee:* doch heden werd geleſen, *en de Zee der Eind-paalen.* Deſe verſcheidenheid ontſtaat alleen uit de verwiſſeling der Letteren *Daleth* en *Beth.* Exod. 21. 8. hebben de LXX geleſen: *Die Hem beloofd was;* doch heden werd geleſen: *Hy heeft haar niet beloofd* of *ondertrouwd.* Het verſchil ontſtaat uit de verſcheidenheid der woorden לו *Hem*, en לא *Niet*, Hoſ. 11. 10. ſetten de LXX Overſetters, *Wateren;* doch met de hedendaagſche Punćten werd'et geleſen, *de Zee.* Hab. 1.5. werd nu geleſen, *ſiet in de Heidenen;* doch de LXX Overſetters hebben geleſen, *ſiet gy veragters*, welke Leſing de Apoſtel volgd Aćtor. 13:41. Het verſchil komt door de verwiſſeling der Letters *Vau* en *Daleth.* Pſal. 145. beginnen alle Verſen met de Letters van 't A. B. C. doch tuſſchen het 13. en 14. Vers ontbreekt een Vers dat van de *Nun* moeſt beginnen. Welk Vers de Geleerde meenen eertijds in ſommige Boeken geweeſt te zijn, om dat in de Overſetting der LXX deſe Woorden komen: *Getrouw is de Heere in al ſijn Woorden, en Heilig in al ſijn Werken.* Als dan het Hebreeuwſch woord *Getrouw* eerſt geſteld werd, ſoo is'er het gantſche Hebreeuwſche A. B. C. in. En by deſe voorbeelden konnen gevoegd werden de getuigeniſſen van veel Geleerde, die geen ſwarigheid gemaakt hebben uit de Overſettingen ook verſcheide Leſingen te haalen.

Voorbeelden van verſcheide Leſingen uit vertaalingen.

Soo leerd ook de Reden uitdrukkelijk, dat uit een Overſetting ſekerlijk de meening des Overſetters kan verſtaan werden, namelijk, hoe de Overſetter geleſen heeft. Daarom als men bevind, dat verſcheide Overſetters, die kennis en opregtigheid hebben gehad, een en de ſelfde woorden verſcheidelijk Overſetten, ſoo kanmen beſluiten, datſe verſcheide Exemplaren hebben gehad. En het is onſes agtens van geen belang hier tegen te ſeggen, dat dit maar giſſingen en geenſinds betoogingen zijn: want daar konnen by ons in allerlei ſaaken juiſt altijd geen wiskundige betoogingen zijn, maar wel ſoodanige, als de natuure der ſaake medebrengd. En de dingen worden genoeg wiskundig beweſen, als men klaar betoond datſe uit haar eigen natuur niet anders konnen betoogd werden. Doch dit ſeggende, willen wy egter al de verſcheidenheden der Overſetters voor geen Verſcheide

Hoemen van de Overſetters kan oordeelen.

Lesingen gehouden hebben, gelijk de Boot al de geene die van ons gevoelen zijn, verkeerdelijk tragt aan te wrijven: want daar konnen veel verschillen ontstaan uit een misslag des Oversetters, en met namen als hy in de Lesing den eigen Sin en de regte beteekenis der Woorden niet wel en verstaat. Hy wil ook somtijds voor Verklaarder speelen; voegende eenige woorden daar by, of latende eenige na, die hem niet noodsaaklijk schijnen. Hierom en zijn ook de misslagen der Uitschrijvers in 't minste voor geen verscheide Lesingen te houden. Dus besluiten wy dan, dat verscheide Lesingen te willen versamelen, alleen uit gissingen, en sonder grond van verscheide Boeken of Oversetters, en enkel om dat door een weinig verandering der Stippen of Letters, of anders een beter Sin schijnd te vloeien, sulks en is onses agtens niet veilig; of schoon groote Godgeleerde dat hebben ondernomen te doen; gelijk Brentius Psalm 8: 4. 2 Kron. 2: 40. Osiander Psalm 53: 6. Musculus Esa. 49: 24. Pellicanus Psalm 2: 6. 35: 16. &c. Want sulks algemeen toegestaan zijnde, sou de deure geopend zijn aan alle dertele verstanden, om de Heilige Schrift te doen seggen wat elk wil. En indien het niet en is geoorlofd alsoo te handelen met Menschelijke schriften, veel min mag men soo doen met de Heilige Schriften.

Alle verscheidentheden der Oversetters moet men niet voor verscheide Lesingen houden.

Misslag van sommige voornaame Godgeleerde.

VIERDE HOOFTSTUK.

Kort Inhoud deses Hooftstuks.

An de Suiverheid *der* Hebreeuwsche *en* Griekse Bybel-text; *en waar uit, en seder d wanneer men daar ontrent heeft beginnen ondersoek te doen. Wie de* H. Schrift *door* vertaalingen *jammerlijk bedorven hebben. Dat de* Hebreeuwsche Boeken *de suiverste zijn, en alderkragtigst der* Christenen Godsdienst *bevestigen. Dat de* Joden *altijd trouw voor de* bewaaring *van haar* Wet *geweest zijn; en hoe de* Christenen *haar daar in noodsaakelijk zijn nagevolgd. Wat* Text *of Afschrift de* Joden *in een* tweederlei Lesing *alderliefst volgen. Van sekere plaats die de* Joden *met voordagt souden* veranderd *hebben. Dat het den* Joden *onmogelijk is geweest* de Bybel te vervalschen. Oordeel der Joden *over eenige* plaatsen, *die nu anders als voorhenen gelesen werden. Eenige voorbeelden van* versetting *en* andere Lesing. *Wat verandering* Ezdras *op een goede grondslag heeft konnen doen. Dat'er geen verandering in de* Bybels *gevonden word, die voor noch tegen de Christenen is. Hoe'er ook* Verscheide Lesingen *in 't* Nieuwe Testament *zijn gekomen. Waar door de* Bybel *nu noch te vooren niet en is konnen* bedorven *worden. Van wien en wanneer de* Gemeene Latijnsche Oversetting *sijn gesag ontfangen heeft. Welk eigentlijk een* Autentijke Text *kan genoemd worden; en hoe ver het* Geloof der Christenen *op een* Oversetting *steunen mag. Reden waarom* I. Vossius de Lxx Oversetting *thans boven de geloofbaarheid der* Hebreeuwsche Text *steld. Dat de* Vader R. Simon *te veel agting voor de* Rabbinen *heeft. Hoe men de* Hebreeuwsche Boeken *met de* Griekse *kan over-een-brengen. Dat de* Bybel-text *geen* Lxxii *verscheiden* Sinnen *toelaten kan als de Joden droomen. Wat* I. Vossius *door* Propheten *en* Prophetien *in de H. Schrift wil verstaan hebben. Of de* Lxx Oversetters *ook* Propheten *konnen geweest zijn. Valsch gevoelen van* R. Simon *over de Versier de schriften van* Aristæus. *Dat al de* Heilige Boeken *van de* Lxx Oversetters *vertaald zijn. Het woord* Wet *van hoedanigen uitstrekking.* Joodsche leugenen *tegen de* Lxx Oversettingen,

gen, *waarom bedagt. Of het* Joodsche Sanhedrim *de* Vertaalers *of de* Goedkeurders *der* Lxx Oversetting *zijn geweest.* Origenes *te onregt van* R. Simon *beklad. Wat de* Tetrapla *en* Hexapla *van Origenes zijn, en hoe die gesteld waaren.* Oude Hebreen *hebben met de* Samaritaansche Letteren, *de* Joden *met de* Chaldeesche *geschreven. Dat de* Bybel der Lxx Oversetters *seer goed* Grieks *is, schoonmen mogelijk eenige ongewoone* Spreek-wijsen *daar in ontmoet. Waarom de* Griekse Boeken, *na* Vossius *gevoelen, minder misslagen konnen hebben dan de* Hebreeuwsche. *Wie de* Jaar-rekeningen *der Oud-vaders in de* Hebreeuwsche Text *waarschijnelijk vervalst heeft.* Joodsche Sanhedrim *hooglijk van* R. Simon *beschuldigd.* Josephus *stemd in de* Jaar-rekeningen *met de* Griekse Text *best over-een. Wat de* Joden *ontrent de agting van* Daniels Boeken *hebben gedaan. Waarom ook de* Samaritaansche Boeken *vervalst zijn. Waar uit men kan weten dat de* Oversetting der Lxx *getrouw is. Of de* Lxx Vertaalers *meer lof toekomd als andere vertaalingen; en hoe die door de* verscheide Lesing *geensinds haar gesag verliest. Waarom* Vossius *meend datmen uit de* Hebreeuwsche Text *geen netter* Oversetting *maaken kan. Hoe ver 't verstand der H. Schriften van de* Joden *aan de* Christenen *is overgegaan.* Rabbinen *schrijven selden de waarheid. Dat de* Joodsche Rabbinen *veel dingen uit de* Euangelische Schriften *en* Oud-vaders *haalen, en waarom men egter met de* Joodsche Rabbinen *moet raad plegen.* Hieronymus *is d'eerste volgens* Vossius *gevoelen, die van de* Lxx Oversetting *afgeweken is. Het dikwils* Oversetten der Bybel *na de* Hebreeuwsche Text *van* Vossius *mispresen.* Ligtfoot *van* I. Vossius *doorgestreken, om dat hy de* Euangelien *door de* Rabbinen *poogd te verklaaren. Dat de* Oversetting *der* Lxx *ook in de* Joodsche Synagogen *gelesen is. Dat de* Joden *van 't* Sanhedrim *de Uitlandsche Joden geen valsche Oversetting in de hand gestopt hebben, als veele meenen. Ongerijmdheid van* R. Simon *in 't verdagt maaken der* Lxx Oversetters. *Verkeerd gevoelen der* Joden, *welke meenen dat de* waare Sin der H. Schrift *in geen* Onheilige Taal *kan geschreven worden. Hoe ver men de sekerheid der* Hebreeuwsche Taal *hebben kan volgens* Vossius *meening.* Griekse *en* Latijnsche Taal, *watse tot bewaaring van de* Grondtexten *hebben toegebragt. Nut van de* Sin-teekenen *der* Sinesen. *Waarom de* Oversettingen *soo weinig stand houden: en hoemen sig voor* Joodsche bedriegeryen *moet wagten. Gevoelen onser* Godgeleerde *over de* Lxx Oversetters, *en of deselve de Eerste en* Oudste vertaaling *is. Onder wien deselve geschied is, en* Gods Voorsienigheid *daar ontrent.* Griekse Taale *wanneer algemeen. Of 'er ook* Lxxii, *of maar* v *Persoonen met de Oversetting zijn besig geweest; met een* Joodsche vertellinge *der* Lxxii Cellekens *op 't Eiland* Pharos. *Of 'er ten tijde van* Ezdras *een* Chaldeesche vertaaling *was, daarmen de* Hebreeuwsche Wet *door* uitleide. *Of ook de* Lxx Oversetters *de Hebreeuwsche of een andere Text* overgeset *hebben. Hoe en waarom de* Joden *dese* Oversetting *hebben konnen versmaaden, daarse selfs van haar voortgebragt was en veel mede hebben opgehad; en of de Oversetters den* Text *ook* vervalst *hebben als sommige staande houden. De plompe meeninge van* Baronius *daar over bestraft; met een opmerkelijke waarneming onser* Godgeleerde *over de* ingekropene verschilligheid *derselve. Hoedanigen gesag door* Christus *en* d'Apostelen *aan de* Oversetting *der* Lxx *gegeven is, en hoe sy die aangehaald hebben. En eindelijk hoe deselve* Oversetting *in haar selven eenigsinds is konnen* verdorven *voortkomen, en allengskens verder door* d'Uitschrijvers *verdorven is geworden.*

Waar uit en wanneer het onderſoek over de ſuiverheid der Heilige Text ontſtaan is.

NU moet'er noch gehandeld werden van de ſuiverheid der Hebreeuwſche en Griekſe Text, en daar na van des ſelfs Geſag en Oorſpronkelijke geloofbaarheid. Dit onderſoek is wel meeſt ontſtaan na het beſluit van 't Concilie van Trenten, daar de Gemeene Latijnſche Overſetting voor Geloofbaar of Heilig verklaard is: waarom ſommige de ſelfde willen ſtellen voor of boven de Grond-text: en om ſulks eenige glimp te geven, ſoo ſeggenſe, dat de Grond-texten bedorven zijn. Doch andere in tegendeel ſeggen met meerder ſchijn van waarheid, dat de Gemeene Latijnſche Overſetting de ergſte en bedorvenſte van alle is, en houden de Grond-texten voor geheel ſuiver en ongeſchonden: alhoewel'er ook zijn die het tegendeel beweeren. Onder de Oude ſchijnen veele de Joden te beſchuldigen en uit te maken voor vervalſers des Grond-texts, als Juſtinus Martyr en andere aanteekenen: alhoewel Bellarmijn haar ſoo verklaard, datſe niet tegen de Joden in 't gemeen, maar tegen de Griekſe Vertaalders Aquila, Theodotion, en Symmachus aanloopen, die de Heilige Schrift met haare Overſettingen ſouden bedorven hebben. Onder de latere Schrijvers, doch weinige voor het Trentſche Concilie ſouden ſulks gedaan hebben, Lyra en diergelijke: en na het Concilie veel meer eenen Canus; doch de Heer I. Voſſius is niet bekommerd opentlijk te Schrijven, dat de Joden de Hebreeuwſche Text merkelijk en op veele plaatſen verdurven hebben: Ja hy wil de gantſche Leſing volgens de Rabbijnſche Vokalen verworpen hebben, en ſig alleen aan de Lxx Overſetters houden, om dat die volgens de ongeſchonde Leſinge, en niet na die der laatere Rabbijnen gemaakt is; alswe hier na hem ſelfs niet dan al te vrymoedig daar van ſullen hooren ſpreeken. Mahomet beſchuldigde eertijds de Joden datſe het Oude, en de Chriſtenen datſe het Nieuwe Teſtament verdorven hadden, en dat hy van God geſonden was om alles te regt te helpen. Wat hier van ſy, daar over ſullen wy ons gevoelen kortelijk voorſtellen. Het is ſeker dat de Joden voor de komſte van Chriſtus de Heilige Schrift niet quaadwilliglijk hebben vervalſcht: Want de Heere Chriſtus en ſijn Apoſtelen ſouden ſulks in haar ſcherpelijk beſtraft hebben: doch de Saligmaaker wijſt den Menſch tot de Schriften, Joh. 5. 39. En tot de Schrift-geleerden en de Phariſeen, Matth. 23. 2, 3. die ſulks immers niet en ſou gedaan hebben, by aldien hyſe voor vervalſchers der ſelve Schriften gehouden hadde: en ſoo ymand had konnen bevoegd weſen haar daar over te beſchrobben, voorwaar de Saligmaaker ſoude ſulks niet onderlaten hebben, als die haar wel over dingen van minder aangelegentheid beſtraft heeft. En ſchoon ſommige dit nemen tot beveſtinge van de Overſetting der Lxx, om dat Chriſtus en ſijn Apoſtelen die veelſinds hebben aangetrokken, ſoo hebbenſe die daar door wel volgens 't gemeen gebruik voor goed gekeurd, doch geenſinds boven de Hebreeuwſche Text geſteld, dewijl'er Voorbeelden worden bygebragt, datſe beide de Texten gebeſigd hebben. Waarom wy Voſſius hier in niet geheel konnen toeſtemmen. Dat nu ook de Joden de Heilige Schrift na de tijden van Chriſtus niet quaadwilliglijk hebben verdorven, ſulks bewijſt Bellarmijn, en andere Roomſche Schrijvers met de volgende ſeer kragtige redenen: eerſt dat wy de plaatſen van Chriſtus en de Apoſtelen aangetrokken, noch heden ſoo in onſe Boeken vinden: ten tweeden, indien de Joden uit haat tegen de Chriſtenen de Heilige Schrift hadden verdorven, ſy ſouden ſulks ten minſten gedaan hebben in de voorſeggingen van Chriſtus en in de plaatſen die van de voornaamſte geheimen der Chriſten Godsdienſt ſpreken, alswe

Wie de H. Schrift door vertaalingen bedorven hebben.

Mahomet gaf voor dat hy geſonden was om de verdorven Schrift van Joden en Chriſtenen te verbeteren.

Of de Joden de Bybel quaadwillig vervalſt hebben.

alswe hier vooren noch eens hebben aangemerkt. Doch sulks en is niet geschied: dewijlmen siet dat de plaatsen in welke de Hebreeuwsche Boeken van de Latijnsche en Griekse verschillen, van seer kleen belang zijn; Ja de Hebreeuwsche Boeken zijn menigmaal de Joden meer tegen als de Griekse of Latijnsche: by voorbeeld Psalm 2. lesen de Grieken en Latijnen; *Neemd onderwijs aan op dat de Heere niet vergramd:* in 't Hebreeuwsch staat; *Kusset den Soone op dat hy niet gram werde.* Dese Lesing is immers meer voor Christus den Soone Gods, dan de eerste. Ten derden, de Joden hebben niet willen noch konnen de Schrift bederven: want sy hebben altijd soo grooten yver tot de Wet gehad, en sy hebbense noch, datse lieversouden sterven, als een Stip veranderen. Ja het is ook niet mogelijk, en het kan in niemands gesond verstand vallen te denken, dat al de Joden door de gantsche Weereld verspreid, te gelijk daar in souden hebben te gaar gestemd, of ten minsten, dat sulks niet en soude aan den dag gekomen zijn. Sy willen ook geen Boeken bewaaren, ten sy die sonder fouten zijn: en daar meer dan vier fouten in zijn, seggen sy, datse met eenige deugdsame Menschen moeten begraven worden. Het strijd ook tegen de Godlijke Voorsienigheid, toe te laten, dat de Boeken dien hy door Menschen met sijn Geest begaafd, heeft doen beschrijven om een middel tot de Saligheid der Menschen te zijn, soodanig souden bedorven worden, datse tot dat Werk gantsch onbequaam souden zijn. Voorwaar God heeft wel anders voor sijn Kerke gesorgd, en heeft de Joden als Boekbewaarders der Woorden Gods door de gantsche Weereld laten wandelen, om indien de Heidenen de Christenen niet en wilden gelooven ontrent de Voorseggingen van Christus, datwe haar als dan tot onse vyanden, namelijk tot de Joden souden konnen senden.

Joden zijn altijd seer trouw voor de bewaaring van de Wet geweest.

Het soude ook strijden tegen de sorg der Christen Kerk, die God tot een Pylaar en Vastigheid der Waarheid heeft gemaakt, aan welke hy sijne God-spraaken heeft toevertrouwd. De Boeken des Nieuwen Testaments hebben de Apostelen gegeven aan de Christen Kerk, die de selfde ook getrouwelijk heeft bewaard. De Hebreeuwsche Boeken des Ouden Testaments behooren ook tot de sorg der Christen Kerk t'sederd dat God de Joden een Scheid-brief in desen heeft gegeven: gelijk veele Roomsche Schrijvers met ons erkennen, seggende; dat'er onder de Christenen altijd eenige Geleerde Mannen zijn geweest, om de quaade ondernemingen der Joden te konnen ondekken. En dus veragten wy dat d'Heer Vossius wel schrijfd, wanneer hy segd; datmen by die Joden, van welke de Apostel getuigd, dat God sijn Woorden toevertrouwd heeft, niet en moet verstaan de laatere Rabbinen; welke God veel eer alle verstand in de Heilige Boeken schijnd benomen en aan de Heidenen gegeven te hebben, omse daar nu wederom van daan te haalen. Doch dat de onbesmette waarheid der Hebreeuwsche Text sou opgehouden hebben, sederd datse door 't toedoen der LXX Oversetters en de Apostelen den Heidenen is gemeen gemaakt; voorwaar daar in en sien wy geensinds eenig gevolg. Vorders hebben de Joden die Boeken niet wel konnen vervalschen, die alreede in de Boek-kassen der Christenen bewaard, en van de bekeerde Joden daar selfs gebragt en gebleven waaren, dewijl sulks aanstonds had openbaar geworden. En wy souden ten minsten iets daar van by ymand aangeteekend vinden. Maar of schoon de Joden de Text niet quaadaardig hebben vervalst, egter isset waarschijnelijk, dat alwaar twèederlei Lesing is, sy die niet en hebben gevolgd, welke de Christenen meest begunstigde; en sulks bewijst eenen Espieres uit die vermaarde plaats Psalm 22:17. daar eertijds in de Text heeft gestaan

De Christen Kerk heeft altijd gepoogd d'aangenomen Schriften getrouw en onvervalst te bewaren als haar fondament op welk datse gebouwd was en staande kon blijven.

De Joden volgen in een twéederlei Lesing altijd die Text, die de Christenen minst begunstigd.

Caaru, *Sy hebben doorgraven*, en op de kant Caari, dat is, *Gelijk een Leeuw*. Doch de laatere Joden hebben het Kant-woord in de Text gevoegd, sonder daar nevens iets aan te teekenen. Het eerste woord werd bevestigd uit de Masora Num. 24: 9. daar in de Kant Masora gelesen werd, dat כרי viermaal voorkomd, tweemaal met een *Kamets*, tweemaal met een *Patach*; en in de Text Masora werd'er bygevoegd כרי, en soo is't tweemaal te vinden. Als Num. 24: 9. *Hy is nedergelegen als een Leeuw*, en Psal. 22: 17. Caari *Sy hebben* (mijn handen en voeten) *Doorgraven*. Doch in de laatste plaats is geschreven Caaru, het welk dan volgens het getuigenis der oude Masoreten is in den Text geweest. Het selfde getuigd Ben-Chajim in de *Masora Finalis*, agter de Veneetsche Bybel, onder de Letter *Aleph*. Indien ymand tegenwerpt, dat de Masoreten de beste Lesing in de Text hebben geset, dewijlse in 't gemeen stellen de Kant-lesing de beste te zijn: Wy antwoorden, dat de *Keri* en *Ketib* meenigmaal door malkander geplaatst werden, volgens het getuigenis van R. Elias, Lindanus en Felix Pratensis: Welke seggen, seer veel oude Exemplaren gesien te hebben, daar op de kant stond כארו. Dat nu de Joden dese verandering met opset hebben gemaakt, meend Walton met sommige uit de hedendaagse Exemplaren te bevestigen, daar niets op de kant is aangeteekend, en uit het getuigenis van R. Moses Haddерson. En werd dit gehouden voor de eenige waarschijnelijke verandering des Text. En dat'et alleen geschied is uit haat tegen de Christenen, bewijsen eenige uit de verklaaringen van R. Salomon, Aben-Ezra, R. David en andere; die in meest alle plaatsen de alderminste dingen uitpluisen, doch op dese plaats geen gewag van de Lesing כארו maaken; niet tegenstaande haar die genoegsaam bekend was uit de Masora. Daar diend ook aangeteekend, dat of schoon de laatere Joden Caari sonder Sin verklaaren, *Gelijk een Leeuw*, dat haar egter seer wel bekend is uit Text Masora Num. 24. dat dit woord Esa. 30: 13. soo moet verklaard werden, maar geensinds Psal. 22: 17. daar de Lxx Oversetters, Aquila, Hieronymus en al de Vaders כארי vertaalen, *Sy hebben doorgraven*. En Caaru komd in geen Druk-uitgevingen voor, dan alleen in de Complutensche. Doch waarom de beroemde Veneetsche Drukker Bombergen, dit woord na de waarschijnelijkste Lesing niet en heeft durven veranderen, sulks hebben wy hier vooren breed genoeg verhaald. Gelijk wy dan ook hier niet vergeeten mogen aan te teekenen, dat de Heer Jacobus Altingius dese swaarigheid t'eenemaal weg genomen heeft; wanneer hy selfs uit de Hebreeuwsche Letterkunde tegens alle bewesen heeft, dat beide gemelde Lesingen niet alleen even eens konnen, maar ook soo moeten vertaald worden, als de Christenen die in haare Text hebben overgeset; gelijk d'Heer Vitringa in sijne Waarnemingen 't selve ook als en saak van belang aangeteekend, en in dien Man gepresen heeft.

Een bysondere plaats van de Joden met voordagt veranderd.

Een merkelijke swaarigheid door Altingius weg genomen. *Dissert. Philolog.* v.

Nu staat ons noch te antwoorden op de voornaamste uitvallen sommiger Rooms-gesinde, namelijk daar mede sy tragten te bewijsen, dat de Joden de Hebreeusche Text met voordagt souden bedorven hebben. Morinus poogd te toonen, op wat wijse de Joden, hoe seer ook verspreid, hebben konnen t'saamenstemmen om de Text te veranderen; om datse, meend hy, te Babel en in Palestina een Raads-vergadering hadden, aan welke sy alle moesten gehoorsaamen. Ook segd Moses Ægyptius, dat by aldien dese Raad onder schijn van verbetering de Boeken had willen verderven, een Jode egter niet een Letter anders soude durven hebben schrijven. Wy antwoorden, dat Morinus egter selfs bekend, dat de Joden haare

Boeken niet hebben verdorven. En voegd'er by, dat of schoon soo een gehoorsaamheid plaats hadde, sy egter niet en hebben gekonnen. Want voor eerst, het is seer onwaarschijnelijk, dat het gantsche Sanhedrim, uit Rabbinen van allerlei Land-aard bestaande, daar toe soude hebben te saamen gestemd. Ten tweeden, daar waaren doe alreede verscheide Exemplaren in de handen der Christenen, die dusdanigen vervalsing ligtelijk souden gemerkt, en de Joden daar van overtuigd hebben. En of schoon de Joden ontrent de verklaaring der H. Schrift veel dwaase uitleggingen hebben, egter zijn se ontrent de woorden en Letters, die slegts de schors der H. Schrift zijn, altijd tot bygeloovigheid toe, seer vasthoudend en onversettelijk geweest. Aangaande de plaatsen die Bonfrerius, Canus, Salmeron en andere als bedorven of veranderde Texten bybrengen; die zijn voornaamelijk dese; Genesis 8: 7. alwaar in 't Hebreeuwsch staat, *de Rave ging uit en keerde weder*; daar lesen de LXX Oversetters en de Gemeene Latijnsche Text met alle de Oud-vaders; *Sy keerde niet weder.* Ten tweeden Genesis 49: 18. voor *Hy is gesonden*, lesense *Schilo*, sonder eenigen Sin. Ten derden Psal. 19: 5. voor *Haar stemme*, lesense *Haar Linie.* Ten vierden Psal. 22: 17. voor *Sy hebben doorgraven*, lesense *Gelijk een Leeuw.* Ten vijfden Esa. 9: 5. voor *Hy sal genaamd werden*, lesense *Hy sal noemen.* Als mede Jer. 21: 6. voor *Sy sullen roepen*, hebbense *Hy sal hem noemen.* Daar op wy antwoorden voor eerst dat dese Luiden niet wel te gaar en stemmen, in 't aanwijsen welke plaatsen der H. Schrift souden mogen verdorven zijn. Ten anderen, of schoon in de Grond-text dese plaatsen al verdorven waren, egter soude daar uit niet mogen besloten werden, dat sulks door de gantsche H. Schriften en in de Geloofs-gronden was geschied. Te meer, dewijle in de Gemeene Latijnse Oversetting voor de verbetering van Sixtus de V. of Clemens de VIII. eenige duisenden fouten ingekropen zijn, en noch veel meer overig zijn, daar van veele versaameld zijn door Lucas Brugensis. En egter is die Oversetting door het Trentse Concilie noch al voor Autentijk verklaard. Daar is ook niet ligt te bewijsen, dat dese plaatsen door de Joden boosaardiglijk souden vervalst zijn: maar het is veel meer waarschijnelijk, dat sulks door de misslagen der Uitschrijvers is geschied. Onder de Roomsche selfs zijn eenige, die loochenen dese plaatsen verdorven te zijn, uitgesonderd Psal. 22: 17. 't gene egter van de oude Joden niet en is geschied, maar van de latere alleen uit misverstand qualijk schijnd verklaard. En aangaande de bysondere plaatsen hier boven aangewesen, daar op werd aldus geantwoord: Bellarmijn segd, dat'er geen Latijnsche Exemplaren hebben ontbrooken, in welke Gen. 8: 7. gelesen wierd volgens de Hebreeuwsche Text. Vorders de Hebreeuwsche Woorden, *Hy ging uit, uitgaande en weerkeerende*, &c. betekenen niet dat de Rave weer in de Arke is gekeerd, maar datse heeft gevlogen rontom de Arke gaande en komende, vindende mogelijk op de uitstekende Bergen doode Krengen, tot dat de Wateren opgedroogd waren. En soo kan de Oversetting der LXX hier mede over-een-gebragt werden; datse *uitging en niet weerkeerde in de Arke.* Invoegen dat hier mogelijk een verscheide Lesing en niet een voorbedagte vervalsing te vinden is. Op de tweede plaats werd geantwoord; dat daar het Woord *Schilo*, voor de Messias genomen werd van de drie *Targums*, namelijk Onkelos, de Jerusalemsche, Jonathan en Kimchi: waar uit blijkt dat de Joden die plaats niet bedorven hebben, om de komste des Messias te loochenen. Op de derde plaats segd Johannes Isaacus, dat het Woord קום, onder andere ook betekend, *Haar Stemme.* Andere seggen dat de LXX Oversetters en Hieronymus gelesen hebben קולם: maar dat de *Lamed*

De Joden hebben wel de Leere des Bybels met veele bygeloovigheden besoeteld, maar zijn by na over geloovig trouw ontrent de Woorden en Letteren der Schrift geweest.

Wat plaatsen bygebragt worden die de Joden souden vervalst hebben.

Dat dese plaatsen niet door der Joden boosheid zijn verdorven.

Antwoord op de gemeende vervalsing der boven aangehaalde plaatsen.

 daar

daar na verlooren is. Dog andere ſeggen waarſchijnelijker, datſe geleſen hebben קום: En datſe meer lettende op de Sin, als op de Woorden, het ſelfde hebben Overgeſet, *Haar Stemme*. Op de vierde plaats is alreede geantwoord. Op de vijfde plaats Eſa. 9. 5. bekend Calvinus beneffens andere, dat de Joden voor-hadden die plaatſe door een quade Vertaling te vervalſchen, op datſe niet en ſoude dienen tot bewijs van Chriſti Godheid; egter hebbenſe de Woorden niet veranderd: want het Woord ויקרא kan volgens de verſcheide Puncten in een werkende en in een lijdende beteekenis genomen worden. Lijdende is 't genomen van de LXX Overſetters, Symmachus, Aquila en andere. Dog de Maſoreten hebbend werkwijſe Gepuncteerd, mogelijk om dat ſulks de Chriſtenen alderminſt begunſtigde. En nadien nochtans al de Exemplaren onder de Chriſtenen gedrukt, deſe Puncten behouden, ſoo behoefdmen ſijn toevlugt daar toe niet te nemen, want het is gemeen onder de Hebreen, de Werkende woorden te ſtellen in een Lijdende beteekenis: gelijk Bonfrerius aanteekend over een gelijke plaats Deut. 15. 2. En daarom werd dit ſelfde Woord van de LXX Overſetters en andere veeltijds ſoo overgeſet: en de welvoegſaame Sin van deſe plaats, dwingd ons ook alſoo te leſen. Op de ſesde plaats diend onſes agtens niet anders geantwoord, als 't geene alreede geſegd is op de voorgaande. En ſoo konnen meer andere plaatſen, van ſommige bygebragt, vry gepleit werden.

Hoe de Joden ſpreken van de plaatſen die eertijds anders geleſen wierden.

Ten laatſten werden daar noch bygebragt de getuigeniſſen der Joden, die bekennen dat eertijds eenige plaatſen anders geleſen zijn, dan de hedendaagſe Boeken hebben; die van haare Schrift-geleerden veranderd zijn, en genaamd werden TIKKUN SOPHERIM, dat is, de *Verbeteringen* of *Schikkingen der Schrift-geleerden*. De Text Maſora verhaald deſe plaatſen in 't begin van Numeri en Pſalm 106. agtien in getal, of liever maar 16. in welke 18. Woorden werden veranderd. Galatinus en andere ſtellen een grooter, doch Eſpieres en andere een veel kleender getal, die wy hier alleen ſullen opſtellen.

XVI Voorbeelden van verſetting en verſchillige Leſing.

Gen. 18. 22. daar eertijds geleſen wierd: *De Heere ſtond noch voor Abraham*: daar hebben de Schriftgeleerden geſteld: *Abraham ſtond noch voor den Heere*. Numer. 11. 15. in plaats van, *Uw quaad*, is geſteld, *Mijn quaad*. Num. 12. 12. in plaats van *Onſe Moeder*, is geſteld, *Sijn Moeder*, en voor *Ons Vleeſch*, *Sijn Vleeſch*. 1 Sam. 3. 13. voor *Mijn*, is geſteld, *Sy Lieden*. 2 Sam. 16. 12. voor, *Haar Quelling*, is geſteld, *Mijn Quelling*, en op de kant, *tegen Mijn Oog*, 1 Reg. 12. 16. voor, *tot U Joden*, leſenſe, *tot Uw Tenten*. Ezech. 8. 17. voor, *tot Mijn Neus*, leſenſe, *tot Sijn Neus*. Hab. 1. 13. voor, *Gy ſult niet ſterven*, is geſteld, *Wy ſullen niet ſterven*. Mal. 1. 13. voor, *en Gy hebt My geſtraft*, leſenſe, *Gy hebt Hem geſtraft*. Zach. 2. 8. voor, *Mijn Oogen*, is geſteld, *Sijn Oogen*. Jer. 2. 11. voor, *Mijn Eere*, is geſteld, *Sijn Eere*. Job. 7. 20. voor, *op U*, is geſteld, *op My*. Hoſ. 4. 7. voor, *Mijn Eere*, leſenſe, *Sijn Eere*. Job 32. 3. voor, *God*, is geſteld *Job*. Klaagl. 3. 20. voor, *op U*, is geſteld, *op My*. Pſalm 106. 20. voor, *Mijn Eere*, is geſteld, *Sijn Eere*. In deſe 16 plaatſen zijn 18 Woorden veranderd. By deſe plaatſen voegd Porchetus noch Mich. 1. 10. daar voor, *Bewind my*, geſteld is, *Bewind u*: en Hoſ. 9. 12. daar voor, *Mijn Vleeſch*, geſteld is, *als Ik ſal geweken zijn*. Johannes Eſpieres voegd'er by Deut. 28. 30. *Hy heeft haar bekend*, daar voor geſteld is, *Hy lag in Haar*. En Galatinus ſegd, dat diergelijke plaatſen byna on-eindig zijn.

Wat nu de bewijs-reden aangaat, die uit deſe plaatſen getrokken word; wy loochenen wederom dat de Joden daar ontrent eenige quaadwillige ver-

verandering hebben gemaakt, schoon wy met Bellarmijn, Buxtorf en andere niet en twijffelen, of die verandering is waarlijk geschied: want dat is gedaan door Ezdras en het Groote Sanhedrim, gegrond op 't gesag van Exemplaren. In deser voegen segd de *Kant-Masora*, Num. 12:12. een van de verbeteringen van Ezdras te zijn: soo dat sulks niet na Christus Geboorte is geschied. Vorders zijn die plaatsen aan de Christen-Godsdienst geensinds nadeelig noch voordeelig, en derhalven hebben de Joden in die verandering niet quaads konnen beoogen. Maar dit bekennen wy geern, dat'er egter eenige fouten door het dikwils uitschrijven ingeslopen zijn; gelijk sulks alle oude Boeken gemeen is; en 't werd ook selfs van de Joden bevestigd, gelijk wy te voren hebben getoond. Daarom leestmen in de Talmud; *Sy hebben drie Boeken gevonden by Ezdras, in den Voorhof des Tempels: het geense in de twee geschreven vonden hebbense behouden, verwerpende het derde, om dat het op sommige plaatsen daar van verschillende was.* 't Gene ons mede van andere Joden en van veele Christenen bevestigd werd: onder de Oud-vaders kan het getuigenis van Hieronymus voor alle verstrekken: Die sommige willen dat gemeend soude hebben, dat de Hebreeuwsche Text geen verscheide Lesing toelaat; doch sonder grond: want over de woorden Galat. 3. (*Vervloekt is een yder die aan't hout hangd*) segd hy; Het schijnd my toe, dat in de oude Hebreeuwsche Boeken anders heeft gestaan als nu; of dat de Apostel meer den Sin, dan de eigen woorden aanhaald: of liever, dat na de dood van Christus in de Hebreeuwsche en in onse Boeken yemand den naam Gods daar heeft bygevoegd, om ons alsoo die smaad aan te doen, datwe souden gelooven in Christus van God vervloekt. En alhoewel wy dese gissing van Hieronymus gantsch niet toe en stemmen (om dat wy gelooven, dat daar uit openbaar is, dat Christus den Vloek voor ons heeft weggenomen, uit vergelijking van Deut. 21:22,23. met 1 Pet. 2:24.): egter blijkt uit die woorden, dat hy van gevoelen is geweest, dat'er in de Grond-text verscheide Lesing kan zijn. Hy segd over dat selfde Kapittel, op de woorden, *Vervloekt is yder mensch die niet en blijft in alles*, &c. Dat het onseker is, of de LXX Oversetters daar by gevoegd hebben, *Yder mensch*, of dat'et in de oude Hebreeuwsche Text heeft gestaan, en van de Joden daar is uitgeschrabd. Over Psal. 35: 10. segd hy op dese woorden, *Alle mijn beenen seggen Heere*, dat hy in de Oversetting der LXX tweemaal *Heere* leest. Daar na voegd hy'er by, dat'er veel Hebreeuwsche Exemplaren zijn, die niet eens *Heere* hebben; doch hedendaags hebbense het eens. En met desen Hieronymus stemmen meest over een alle die in de Oude Bybelboeken ervaren zijn; en erkennen dat in sommige plaatsen Verscheidenheid is, en voornamelijk in de Getallen en Eigen Namen: gelijk te vooren breeder getoond is.

Dat Ezdras die verandering op goed fondament gedaan heeft.

Dat de verandering noch voor noch tegen het Christendom is.

De verscheide Lesing der Hebreeuwsche Text van Hieronymus toegestemd.

Het gene nu tot hier toe van de Hebreeuwsche Text gesegd is, kan ook op de Griekse Text des Nieuwen Testaments gepast werden. Dese Verscheide Lesing des Nieuwen Verbonds is niet ontstaan, gelijk Sixtinus Amana meend, by gebrek van een Masora, dewijl de Concordantien veel beter zijn om de Text suiver te houden, maar om dat de Griekse Exemplaren overvloediger zijn uitgeschreven, en onder meer Volken, als wel de Hebreeusche Text, die te vooren by na alleen onder de Joden is geweest. Daar-en-boven soo heeft daar veel toe gedaan dat die Taale soo gemeen niet en is geweest, als wel de Griekse. En is dese meenigte van Exemplaren een waaragtig middel geweest om te beletten, dat de H. Schrift met opset van de Ketters nergens is konnen vervalst werden. Maar of schoon uit het

Wat uit de verscheide Lesing des Nieuwen Testaments ontstaan is.

De meenigte Afschriften des Nieuwen Testaments

de Ketters van ouds belet de Text te vervalschen.

het gesegde blijkt, dat de Grond-texten Autentijk zijn en alleen gesag hebben, om daar aan alle Geloofs-geschillen en Oversettingen te toetsen: nochtans om dat veele dit geschil met het voorgaande verwarren, daarom dunkt het ons niet onvoegsaam 't selfde hier afsonderlijk te verhandelen. Dit geschil is eerst voortgestoven uit het besluit van 't Trentische Concilie, daar in de Gemeene Latijnsche Oversetting voor gantsch Autentijk verklaard wierd: van welkmen op geenerlei voorgeven sou hebben af te wijken. Dog voor dit Concilie schreven de Autheuren daar van met meerder vryheid, en sy hielden 't meeste part alleen de Grond-texten voor Autentijk. En van dit gevoelen schijnd ook den Vader R. Simon te zijn, die daarom een andere en beter Oversetting uit de oorspronkelijke Grond-text wil gemaakt hebben: dog gelijk hy dit niet en kan begeeren dan met wraaking van het Concilie van Trenten en d'agting der Gemeene Latijnsche Oversetting; soo heeft hy ook tot noch toe by sijn Geloofs-genooten daar over kleinen dank behaald.

De Gemeene Latijnsche Text heeft sijn gesag van 't Concilie van Trenten ontfangen.

Wat eigentlijk een Autentijk Geschrift of Text is.

In 't voorbygaan mogen wy hier aanteekenen, dat de God-geleerde het woord *Autentijk* ontleend hebben van de Regts-geleerde, die daar door verstaan, *een Schrift dat uit sig selfs in Regten Geloof heeft*, en van het hoogste Gesag is; soo dat het van niemand verworpen noch in twijffel getrokken mag werden. Daar staat ook aan te merken, dat eigentlijk de oorspronkelijke Schriften der Vorsten *Autentijk* werden gesegd; dog de af-schriften niet verder, dan voor soo veelse met de eerste over-een-stemmen: welke over-een-stemming door Zegels, getuigenissen en andere dingen moet blijken. Soo zijn de eige Schriften der Propheten en Apostelen Eigentlijk *Autentijk*: en de Af-schriften voor soo veer alsse daar mede over-een-komen. Dog de Oversettingen zijn niet Eigentlijk *Autentijk*; hebbende al haar gesag van de Grond-texten. Dat nu de hedendaagsche Hebreeuwsche en Griekse Texten met de eerste Schriften over-een-komen, blijkt, behalven de inliggende bewijs-reden, uit het allersekerste getuigenis naast God, namelijk der algemeene Kerk. De Hebreeuwsche Text heeft haar gesag uit het getuigenis van Christus en der Apostelen, die daar mede haare Leere hebben bevestigd. De Originele of Oorspronkelijke Boeken des Nieuwen Testaments zijn als waardige Juweelen veel Eeuwen na de tijden der Apostelen bewaard: waar van Tertullianus segd, dat by sijn tijd noch eenige in wesen waaren. Ja het eigen Euangelium van Johannes selfs geschreven, soude ten tijde des Keisers Honorius noch in de Ephesische Kerk bewaard zijn geweest. Vorders blijkt uit de aanwijsingen der Oude Schrijvers, dat onse Boeken naauwkeurig over-een-komen met de Originele Schriften. En alhoewel dat in veel Eeuwen de eige Schriften van Plato, Seneca, &c. van niemand gesien zijn, egter werd op 't getuigenis der Heidensche Schrijvers niet getwijffeld, of onse Boeken komen daar mede over-een. Dus houden wy dan voor vast en seker, dat alleen de Grond-texten *Autentijk* zijn. En hier tegen strijd niet, dat'er eenige kleene fouten door de Uitschrijvers ingekropen zijn, dewijl'er de beste Oversettingen noch ongelijk meer hebben, dat wel moet aangemerkt worden tegen die gene welke ons d'een of d'ander Vertaling boven de Grond-text in de hand willen stoppen. En dat de Grond-text eertijds wanneerse de Kerk is toevertrouwd, *Autentijk* is geweest, werd van alle toegestemd, selfs ook van de Rooms-gesinde. Derhalven is'er geen reden om te twijffelen, of d'afschriften der hedendaagse Grond-texten zijn ook *Autentijk*: ten ware dat'er onwedersprekelijk getoond wierd op wat tijd en op wat wijse die verdorven zijn. Nu blijkt de Autentijkheid ook uit de

Afschriften konnen door eenige blijk eenig Autentijk gesag hebben, maa geen Overrsettingen.

Hoe de Hebreeusche en Griekse Text haar gesag hebben en behouden.

Waar en wanneer de Autentijke Schriften des Nieuwen Testaments noch in wesen zijn geweest.

Onse Boeken komen met d'oude getuigenissen over-een.

In de Grondtext word een algemeene Autentijkheid toegestemd.

de Naam, om datse de Fonteine genaamd werd: en de Fonteine suiver en nietberoerd zijnde, soo isse seer ver te agten boven de Riviertjes. Gelijk dan ook de Oude Kerk-vaders van dat gemeen gevoelen zijn geweest; bysonder ook Augustinus, Hieronymus en Ambrosius. Ja de Geleerdste Rooms-gesinde, en onder die selfs eenige die in het Concilie van Trenten hebben geseten, zijn ook van dit gevoelen: seggende dat het Concilie geensinds beoogd heeft, de Latijnsche Oversetting te stellen voor de Grond-texten; maar alleen de selfde vry te keuren, van Ziel-verderflijke mis-slagen.

Maar nadien daar egter door de slordigheid der Uitschrijvers eenige mis-slagen selfs in de Grond-texten zijn konnen inkruipen, soo is'er te ondersoeken hoe die in de Oversettingen te verbeteren zijn? Wy antwoorden datmen uit vergelijking van verscheide Exemplaren eerst de Grond-text soo volmaakt moet sien te krijgen als mogelijk is, en daar na de Oversettingen verbeteren. Bellarminus staat ons toe datmen in de navolgende gevallen van de Oversettingen tot de Grond-text moet komen: eerst als'er in de Latijnsche Text een mis-slag der Uitschrijvers voorkomt: ten tweeden, als de Oversettingen verschillen: ten derden, als'er een Woord of Spreuk dubbelsinnig is: ten vierden, om de kragt en eigenschap sommiger Grond-woorden beter uit te pluisen. Melchior Canus voegd hier by ten vijfden, alsmen met Ketters twist-redend: ten sesden, als'er een nadruk in 't Grond-woord ligd: ten sevenden, om meer Sinnen wel uit te halen: ten agtsten, om te verstaan de Grond-woorden die in de Latijnsche Oversetting zijn gebleven. Dog Walton agt dat'er noch meer gevallen zijn, in welkmen sijn toevlugt moet nemen tot de Grond-texten: en daarom steld hy tot een algemeenen Regel, datmen altijd sijn toevlugt tot de Grond-text nemen moet, ten sy in soodanige plaatsen, diemen versekerd is bedorven te zijn. Dog het en is niet genoeg datmen segd de Grond-texten verdorven te zijn, maar sulks moet in 't bysonder klaar getoond werden; andersinds kanmen sulks ligtelijk loochenen. Hier tegen werden eenige redenen met een schoonen schijn ingebragt; als eerst, dat de Hebreeuwsche Text sonder Puncten seer onseker is, Ja gelijk I. Vossius segd; datse genoegsaam stom is, en niet en spreekt dan door de mond der Joodsche Rabbinen, die'er de Puncten of Klinkers bygeset hebben: soo datse selfs daar over in verlegendheid zijn, en bidden en roepen dat dog haaren Messias mag komen, en haar het geslotene en stomme Boek Opene en sprekende maakt. By voorbeeld, het woord דבר beteekend, volgens de verscheide Puncten, daar mede het gelesen kan werden, wel agt verscheide dingen. Hier op werd geantwoord, dat de beteekenis uit de nevensgaande woorden, uit de saamenhang, en uit het gebruik sekerlijk kan bepaald werden. Vorders soo en geld dese tegenwerping gantsch niet ontrent de Griekse Grond-text des Nieuwen Testaments. Ten anderen werd'er tegengeworpen, indien de Oversettingen niet *Autentijk* zijn, dat dan het Geloove der gene, die de Taalen niet en verstaan, geen sekere Grond-vest heeft. Dog daar op diend geweten, dat het Geloof alleen kan steunen op het Woord Gods ons genoegsaam op veel wijsen bekend gemaakt; alleen dat elk verpligt is te sien hoe en op wat wijse hem sulks werd toegediend: en ofmen schoon daar in dwaalen kan, egter konnen wy ook soo van veel saaken versekerd zijn, datwe wel weten niet te dwaalen. Daar is noch een verschil overig, namentlijk of de Oversettingen altijd uit de Grond-texten moeten verbeterd werden, of dat ook somtijds de Grond-texten uit de Oversettingen te verbeteren zijn? Doch

Hoemen aangaande d'ingeslopen schrijffouten, met d'Oversetting sal handelen.

Datmen in alle gevallen tot den Grond-text moet gaan.

Grond-texten moeten niet ligt geoordeeld worden elders in bedorven te zijn.

Tegenwerpingen beantwoord.

Of het Geloove der Christenheid wel op een Oversetting kan rusten alsmen de Autentijke Taal niet en verstaat.

hier op is in de voorgaande verhandeling eenigsinds geantwoord: En wy houden het voor het sekerste te stellen dat de Grond-text de Fonteine is en blijft, van welke de Oversettingen al haar Waarheid en Gesag ontleenen: alhoewel daar ook geen Geleerde Mannen ontbreken, welke de hedendaagsche Hebreeuwsche Text, selfs na de Griekse Oversetting der LXX Oudsten van Jerusalem, willen verbeterd hebben. Onder dese hebben wy nu al dikmaal d'Heer I. Vossius genoemd; welke daar van opentlijk genoeg geschreven heeft: beweerende dat de laatere Joodsche Rabbinen de Hebreeuwsche Text niet alleen door het bysetten der Puncten, volgens 't gesag der mondelinge Overleveringen hebben bedorven; maar die ook met voordagt, en als Vyanden van 't Christen Geloof, in de Jaar-rekeningen der eerste Vaderen en anders hebben vervalst, op datse de tijden van de komste des Messias verdonkeren of te rug setten souden. En gelijk de meeste onser Godgeleerde van oordeel zijn, dat die geleerde Man soodanige quade handelingen der Joden alleen breed ophaald, om de Oversetting der LXX boven de Hebreeuwsche Text te verheffen; en dat hy nu onlangs in seker Verantwoord-schrift tegen den Vader R. Simon, wederom daar van geschreven heeft; soo agten wy het de pijne waard te zijn, schoonwe geensinds noch tot sijn gevoelen konnen overgaan, datwe om veele fraye en opmerkelijke dingen die daer in voorkomen, sijn gantsche reden tegen gemelden Heer Simon, van woord tot woord hier bydoen: sonder dat wy nochtans willen op ons nemen hem in alles te wederleggen, of sijn gevoelen onder eenige streeling ymand aan te prijsen. Gelijk dan ook onse openhertigheid daar ontrent genoegsaam blijken sal, wanneer wy het gemeen gevoelen onser voornaamste Godgeleerde, niet vergeten sullen op het einde sijner Redenering daar by te voegen. D'Heer I. Vossius spreekt dan in sijn verantwoording aldus: Onlangs, seid hy, isser uitgegaan een Boek van den Vader R. Simon, een uit de Orden der Oratooren: vervattende een *Oordeelkundige betwisting over het Oude Testament*. Het Boek heeft ons in 't doorloopen voornamelijk behaagd, om dat hy de hedendaagsche Oversetters weinig, maar nochtans de eerste seer veel agting toeschrijft. Ook behaagd ons daar in seer dat hy de Aanmerkingen van Capellus prijst, en dikwils bevestigd dat Hieronymus niet regt van de Oude Latijnsche Oversetters afgeweken is: doch hy sou ons noch meer behaagd hebben soo hy gesegd had, dat Hieronymus nergens regt van de oude Oversetters afgeweken was. Gelijk wy ons ook verwonderen over sijne neerstigheid in het opsoeken der Rabbijnsche Geschriften. Doch dat hy meend, dat in de verklaaringe der hedendaagsche of nieuwe Rabbinen en haare Overleveringen, die slegts op 't gehoor, dat is mondeling voortgeplant zijn, iets vast en sekers te vinden is; Ja daar-en-boven niet eens in twijffel trekt, om haar versieringen hooger te agten dan de Oversetting der Lxx Vertaalers; daar in sal hy noch ons noch eenig verstandig Man tot sijn gevoelen brengen. De Overleveringen die alleen door 't Erfgerugt en van mond tot mond voortgeset worden, plegen selden twee of drie Eeuwen stand te houden; en die de Jaar-boeken der Volkeren doorloopt, sal niet een eenig voorbeeld vinden, om te bewijsen, dat de geheugenis der menschelijke doeningen, veel eeuwen, sonder behulp der Letteren of Boeken, heeft konnen behouden worden. Sonder dese voorwaar, souden Alexanders noch Cæsars naamen meer overig zijn; en de menschen souden ook niet hebben het geense liegen: en daarom werden alle dusdanige mondelinge Overleveringen, gelijkmense noemd, van alle die wijs willen zijn

Vossius wil de Hebreeuwsche Text na de Lxx verbeterd hebben.

I. Vossius in sijn antwoord tegen den Vader Richard Simon heeft de Oversetting der Lxx boven de gepuncteerde Hebreeuwsche Text gewaardeerd.

Dat R. Simon na Vossius meening te veel agting voor de Rabbijnse Overleveringen heeft.

De Letteren zijn de sekerste getuigen der voorlede dingen.

zijn versoeid. Nochtans, die het geheele Boek van d'Heer R. Simon wel insiet, sal ligtelijk ontwaar worden, dat die Man alleen door dese Joodsche Erfgerugten bewogen is te gevoelen, datmen een nieuwe Oversetting des Ouden Testaments behoorde in te stellen, die den regten Sin der Hebreeuwsche Schrift naauwkeurig, en tot in 't merg openlegd: niet anders als of die Oversetting, welke de meeste oude Hebreen, en selfs ook Christus en de Apostelen, en alle de oude Christen-Kerken voor goed gekeurd hebben, een dwaalsieke of onegte Vertaling was; en dat nu ten laatsten, en na verloop van twee duisend Jaaren, de Sin der Heilige Schrift moest gehaald worden, uit een stom Boek dat niemand regt lesen noch verstaan kan: namentlijk dat ten halven deele verminkt, en met geen andere Klink-letteren gestoffeerd is, als de Vyanden van het Christen Geloof daar hebben bygeset. Evenwel vaard de geleerde Man heftig tegens ons uit, in de Voorreden van sijn Boek en elders, om dat wy alsoo gevoelen; ons dwingende na het uiterste te gaan, daar hy selfs belijd dat het middel-pad, het sekerste kan betreden worden. Dit schijnd hy te doen, om dat hy meend, dat wy al te seer na de Lxx Oversetters hellende, de Hebreeuwsche Boeken groot ongelijk aandoen. Dog wy schieten de pijl aldus te rugge, en seggen; dat niemand te deser tijd een regt gevoel van de Hebreeuwsche Boeken heeft, ten zy hy ook een regt gevoel heeft van de vertaaling der Lxx Oversetters: nadien uit de saamenstemming deser beide, de waarheid alleen te voorschijn komd. Laat ons slegts de Klinkers of Lees-puncten, te gelijk met de Rabbijnsche Overleveringen wegwerpen, en de Lxx. Oversetters toelaten, soo sal dese overeen-stemming haast openbaar worden: en by aldien nochtans deselve ons in eenige plaatsen te leur steld, laat ons het selve op de bederving der Exemplaaren, of op onse onwetenheid schuiven. Immers agten wy het geheel noodig dat de geleerde R. Simon dit ook toelaat; dewijl hy reeds veele dwaalingen, soo wel in de Hebreeuwsche als in de Griekse Exemplaren, erkend begaan en voortgeplant te zijn, door de hoedeloosheid der Boek-uitschrijvers. Gelijk hy daar-en-boven ook niet en ontkend de onsekere verklaaring der Hebreeuwsche woorden van wegen het gebrek der Klinkers; en dat daar van voortgekomen is, dat de Rabbinen seggen, dat de Hebreeuwsche Boeken een aangesigt van LXXII meeningen of sinnen hebben. Hy selve mag dan toesien, en alle die alsoo gevoelen, welke Oversetters men meer te vertrouwen heeft, of de Lxx die een eenigen eenvoudigen Sin gegeven hebben, of die de woorden der Schrifture LXXII sinnen toepassen; even als of de waarheid bestaan kon alwaar soo veel verscheide Sinnen gevonden werden. En nademaal de gantsche staat des geschils is over de Lxx Oversetters, en openbaar is, dat indien men deselve toelaat, alle twist ophoud; soo kan het niet onvoegsaam aan ons voornemen passen, datwe de bewijs-redenen, waar mede R. Simon dese Oversetting poogd te wraken, kortelijk overwegen.

Uit wat reden R. Simon een Nieuwe Oversetting begeerd.

Waarom de Heer Vossius meend dat de Hebreeuwsche Boeken stom zijn.

Vossius meend dat niemand een goed gevoel van de Hebreeusche Boeken kan hebben die de Oversettinge van de Lxx veragt.

R. Simon staat de misslagen in bei dese Texten toe.

Ongerijmd gevoelen der Rabbinen over de veelerhande Sin der H. Text.

De waarheid kan niet bestaan in een geschrift van veele en verscheide meningen.

Wanneer hy dan eerstelijk Hieronymus bybrengd, om te toonen dat dese Oversetters geen Propheten, maar alleen Vertaalers zijn geweest, soo vermoeid hy sig te vergeefs: Want soo sy de H. Schrift regt hebben uitgelegd, soo zijnse waarlijk Propheten geweest, niet alleen volgens de getuigenis des Apostels, 1 Kor. 14. daar hy alle Uitlegging der Heilige Schrift, Propheteeren noemd; maar ook van Christus selfs, in 't laatste Kapittel van Lucas, daar hy de Discipelen de Gave geeft om de Schrift te verstaan. En aldus hebben Philo, en al de Oude Joden geoordeeld, om dat by hen een Propheet soo veel was als een Verklaarder, of Overset-

R. Simon van d'Heer Vossius ondersogt, aangaande 't Gesag der Oversetting van de Lxx.

setter, en Propheteren soo veel als Oversetten. Ook hebben de Grieken niet anders gesproken, wanneer sy μάντις, en 't geen daar uit gemaakt is, *Vates*, voor een en 't selve nemen. Ja de Letter-konstenaars beuselen, wanneer sy dit Woord van de Rasernye af-leiden, nadien het af komt van 't Woord dat *Beduiden*, of *Verklaaren*, beteekend. Soo dat Festus gelijk heeft, als hy segd, dat de Propheten van de Oude, *Uitleggers der Godsspraaken* genoemd zijn: invoegen men aan Hieronymus geen Ooren moet leenen, wanneer hy den Apostel tegenspreekt en segd; *Wat anders is een Propheet; en wat anders is een Uitlegger of Vertaalder*, vlak tegen Paulus aan, die in meer plaatsen *Propheteren* voor *Verklaaren* neemd. Gelijk ook Plato *in Timæo*, en elders, opentlijk alle Oordeelders der Godsspraken en Getuigenissen der Waarheid, Propheten noemd. Ja wy weten uit ontelbare getuigenissen, dat niet alleen by de Grieken, maar ook by de Egiptenaren, de Uitleggers der Droomen, Dief-stallen, en diergelijke, Propheten zijn genoemd geworden: en soo ymand de toestemming der Heidenen in desen niet dulden wil, die behoord ten minsten te rusten in 't gesag der Oude Joden, Apostelen en Euangelisten; nadien dit Woord doorgaans in de Heilige Schriften den Priesters en de besorgers der Heilige dingen toege-eigend word. En wierden niet alleen die, welke toekomende dingen voorseiden, Propheten genoemd; maar ook die, welke voorledene en tegenwoordige saaken Verklaarden, of Leerden. Hierom werd ook Adam, om dat hy raade, of Waarseide dat sijn Wijf uit sijne Beenderen gemaakt was, onder de Propheten geteld; en Jesus wierd versogt te Propheteren; wie hem sloeg. De Apostel noemd ook Epeminedes, den Kretenser Propheet; en van Cajaphas word geseid, dat hy een Propheet was, om dat hy des selven Jaars, daar in Jesus leed, Over-Priester was. En dewijl dan de benaming der Propheten, en Propheteren, soo breed by de Hebreen genomen is, soo moetmen die niet toelaaten welke ontkennen, dat de LXX Oversetters Propheten geweest zijn, als die daar waarlijk zijn geweest de voornaamste Priesters van het Joodsche Volk; en niet alleen Uitleggers van de voorledene, maar ook van toekomende dingen. Hieronymus dwaald ook seer, wanneer hy wil dat Epimenides spots-wijse een Propheet van den Apostel genaamd werd. Ook zijn de beuselagtige en versiersel-rijke Rabbinen, en al de Christenen die haar navolgen belachelijk, die ik en weet niet wat voor Trappen van Propheten en Propheteringen bedenken; even als of hen geopenbaard en toegelaaten was, de Gave des Heiligen Geestes, aan elke soort van Propheten uitgedeeld, met een Meet-snoer af te passen of als in een Wage af te wegen. Immers heeft God selfs de Quaadaardige Afgoden-dienaars, dikwils de Gave van Propheteren verleend: en soo wy de Sottigheden der Rabbinen en Rabbinisten wilden opvolgen, voorwaar men sou de Heiligheid van Balaam, en de Wijsen die ten eersten Christus na sijn Geboorte gekend en aangebeden hebben, meer moeten agten dan Moses of eenige der Propheten.

En sulks met voorbeelden uit d'Heilige en Weereldse Schrijvers bewesen.

Adam ook een Propheet genaamd.

Dat de LXX Oversetters ook Propheten konnen genaamd worden.

Vossius wil geen trappen van de Gaven des H. Geests afgemeten hebben na ons goeddunken.

Maar wanneer nu deselve R. Simon schrijfd, dat Christus niet daarom de Griekse Oversetting gevolgd is, om datse best met de Waarheid over-eenquam, maar om datse doe ter tijd in 't gemeen gebruik aangenomen was, daar van hebbenwe nu al dikwils op een ander plaats gesproken. Dog het sal onses agtens wonderlijk zijn, by aldien hy een regtschapen Christen kan wijs maken, 't geene hy daar soo dadelijk neffens plakt; namelijk, dat de eerste Martelaar Stephanus, sijn laatste Predikatie niet in de Griekse of gemeene Syrische Taal, maar in het Hebreeuws sou gedaan hebben; en

een anderen Sin dan de Euangelist steld, uitgedrukt heeft. Hadde dan het gemeene Volk ten tijde der Apostelen kennis van de Oude Hebreeuwsche Spraak? of heeft de Euangelist gelogen? Wat salder ten laatsten noch ongekreukt in de Euangelien overblijven, indien wy soodanige uitsporige versierselen toelaten? Wanneer hy nu ook de Historie der Lxx Oversetters een Joodsche fabel van Aristæus noemd, soo mag hy onsenthalven sijn oordeel wel gemieten, en sig in 't geselschap van andere Dwaalers begeven. En indien hy meend dat de bewijs-redenen die hy bybrengd om het gesag van Philo, Josephus en d'alderoudste Joden te vernietigen, genoeg zijn, soo isser niets meer overig dat hem niet gelukken sou: en hy sal nooit een harden Tegenpartijder vinden, soo lang hy dus met sig selven alleen twist, en fabelagtig noemd al wat met sijn reden niet over-een-komd. Wie sou niet verset staan over de bewijs-redenen, waar mede hy vermetelijk onderneemd te betoogen, dat het geschrift van Aristæus versierd is, om dat de Joden altijd gewoon zijn ongelooflijke dingen te bedenken en te schrijven, als offe niet min geloofselijk waaren, dan de dingen die in de geschriften van Moses en de Propheten staan? En wie sal ook verduwen konnen, 't gene hy segd, doch in niet eene plaats en bewijst, dat Aristobulus, dien Origenes prijst, en welkers voordeftige overgebleven stukken by Eusebius te vinden zijn, onder de on-egte en vervalste Schrijvers behoorde gesteld te worden; om dat hy juist het selfde met Aristæus verhaald heeft: namelijk dat de Boeken Mosis in 't Grieks zijn overgeset geworden, eerse van de Lxx Oversetters vertaald zijn? Voorwaar indien dit bewijs geld, soo sullen ook Philo en Josephus on-egte Schrijvers zijn, dewijl sy selfs Aristæus hebben nagevolgd. Hy segd ook dat Aristæus hier in tegen hem selven is. Doch op dat gy sulks wel verstaat; Hy voegd daar een reden by, diemen veel eer blaauw dan frai mag noemen: te weten, dat de Griekse Oversetting, welke ouder is dan die van de Lxx vertaalers, hem onbekend, en derhalven fabelagtig is. Wy setten'er by, datmen op sulken wijs ook de meeste Boeken, van welkmen selfs in de H. Schriften leest, voor fabelagtig houden moet, om datse R. Simon niet gesien en heeft. Maar op dat wy dese Man met een scherper spoor berijden; soo wilden wy wel, dat hy ons eens toonde, waar van daan doch Demetrius Phalerius sijn Historie van de Koningen der Joden gehaald heeft, by aldien datter by sijnen tijd geen Oversetting der H. Schrift geweest is; het zy die der Lxx, ofte de andere die ouder was dan die? dewijl niet alleen Clemens en Eusebius de Schriften van desen Demetrius gesien hebben, maar dat ook Josephus deselve prijst, en van hem getuigd, dat hy de waarheid seer na getroffen heeft. Hier moeten wy noodsaakelijk een van beiden toelaten; of dat de meeste Boeken der H. Schriftuure van de Lxx Oversetters vertaald zijn, of dat daar een andere Oversetting, die ouder is, geweest zy, die Demetrius Phalerius gevolgd heeft. Indien nu R. Simon geen van beiden toestaat, soo moetmen noodwendig ook de Schriften van Demetrius voor on-egte Schriften, of Josephus voor een Leugenaar houden. En nadien beide dese dingen seer ongerijmd zijn, soo reſt ons alleen te gelooven waaragtig te zijn, het gene gemelde Aristæus, Aristobulus en Josephus van de oude Oversetting der H. Boeken geschreven hebben; alhoewel ons die nochtans met minder omslag en naauwkeurigheid aangewesen is, als die, welke uit last en op de bekosting van Ptolomeus gemaakt wierd. En Josephus en Aristæus spreken daar van een en 't selve. Wie sou hem niet verwonderen, dat in dese Eeuw sulke stoute menschen gevonden worden, die voor valsch dur-

De ongegronde meeninge van R. Simon door Vossius opengelegd.

D'Heer Simon heeft sonder bewijs en goede grond veel geagte oude Schrijvers verdagt soeken te maken om sijn gevoelen door te dringen.

D'Heer Simon in de engte van sijn gevoelen benepen.

De stoutheid van R. Simon aangewesen

ven uitkrijten, 't geen van soo veele en groot ge-agte getuigen ondersteund word; en die of in die tijd tegenwoordig geweest zijn, of ten minsten naast aan die tijden geleefd hebben doe het geschied is? Vraagd ons ymand welke Oversetting dese Demetrius Phalerius heeft willen aanwijsen; wy antwoorden fluks, dat hy sonder twijffel de Oversetting van de Lxx gevolgd heeft, om datse de naauwkeurigste is: Want dat de Historische en de Prophetische Boeken ook van de Lxx Oversetters in 't Grieks vertaald zijn, daar aan en twijffelen wy nu gantsch niet meer; alhoewel wy eertijds daar soo seker niet in en waaren. Want wat kan'er klaarder zijn dan 't getuigenis van Aristobulus, als hy segd, dat alle dingen na de Wet door de vlijt van Phalerius in 't Grieks zijn overgeset? Het selve blijkt ook uit de Voorreden van Syrachs Soon. Maar wat Josephus aangaat in de Voorreden over sijn Boeken van de Joodsche Oudheden, die eertijds Hieronymus, en na hem tot nu toe seer veele misleid heeft, die moet waarlijk geheel anders als 't gemeenlijk geschied, opgenomen worden. Want op dat Aristobulus en de andere met Josephus, en Josephus met hem selven sou over-een-komen, soo is 't gantschelijk noodig, dat Josephus, wanneer hy segd, dat de Lxx Oversetters de geheele Historie van 't Joodsche Volk niet in 't Grieks vertaald hebben, maat alleen *De* woorden *der Wet*. Of gelijk Aristobulus heeft; *alle de* woorden *in* of *door de Wet*: men sulks verstaan moet van alle Prophetische Schriften; nadien ook in de Euangelien door het woord *der Wet*, alle de Boeken des Ouden Testaments begrepen worden. Indien wy desen gesonden uitleg volgen, soo sullen wy alles effen vinden, en seer ligt verstaan, dat Josephus niet alle die Beschrijvingen, gelijk hy selfs spreekt, uit die Heilige Boeken die de Lxx Oversetters vertaald hebben, heeft konnen haalen; maar alleen die dingen, die hy in de eerste elf Boeken ter hand gesteld heeft. En dat hy de overige dingen sijner negen Boeken der Oudheden gehaald heeft, eensdeels uit vreemde Schrijvers, anderdeels uit de Boeken die in den Tempel bewaard wierden, die ook *Heylig*, doch van minder gesag waaren (gelijk hy selfs soo spreekt tegens Appion) dan die welke voor de tijden van Artaxerxes geschreven zijn; en dat van wegen de onsekere Volgreeks der H. Propheten. En dat wy hier den regten Sin van Josephus wel getroffen hebben, blijkt niet alleen uit het gene wy gesegd hebben; maar ook selfs uit de woorden van Demetrius Phalerius, welke Josephus aantrekt, in 't XII Boek aan 't tweede kapittel: alwaar hy getuigd, dat'er veel Boeken by de Joden voor handen zijn, die de Griekse Oversetting wel waardig, en in de Koninglijke Boek-zaal behoorden gesteld te worden. Niemand sal immers hier seggen, dat alleen de *Vijf Boeken* Mosis, *veel Boeken* zijn. Indien ymand egter soo stijffinnig is, en met kragt de woorden van Josephus alleen van vijf Boeken wil verstaan; die en sal evenwel niet meer dan een eenig sluiphol overhouden; te weten, indien wy seggen dat de Lxx Oversetters de overige Boeken des Ouden Testaments niet overgeset hebben, om dat sy te vreden waaren met de oude Oversetting daar van wy gesproken hebben. Maar gelijk het met de saamenstemming der oude Schrijvers strijd, alsoo en komt het ook met de goede reden geensinds over-een: Want het en is niet waarschijnelijk dat de Lxx Oversetters een ondeugende vertaaling goed gekeurd, of soo veele dagen alleen souden verspild hebben, aan 't oversetten van de vijf Boeken Mosis: want indien dit waaragtig was, soo soude sekerlijk blijken, datse op elken dag geen enkel vers en hebben afgedaan. Doch de Rabbinen de snof van dese ongerijmdheid in de neus krijgende, hebben, als seer bequaame werk-

Dat de Lxx Oversetters waarschijnelijk alle de H. Boeken vertaald hebben.

Duistere plaats van Josephus door de Heer Vossius nader verklaard.

Het woord Wet van hoedanigen breeden uitstrekking.

Nader bewijs dat de Lxx Vertalers de gantsche Bybel in 't Grieks gebragt hebben.

werktuigen om fabelen te smeden, versierd, dat'er niet Lxx, maar slegts vijf Oversetters mede zijn besig geweest, die alleen de vijf Boeken Mosis vertaald en afgeschreven hebben. Indien wy dan wijsselijk dese beuselingen willen verlaten, en de getuigenissen van Josephus en andere geagte Schrijvers voldoen en aannemen, soo moetenwe geheelijken vaststellen, dat de Lxx Oversetters alle de Boeken des Ouden Testaments overgeset, ofte ten minsten, de ouder Oversetting verbeterd hebben; 't geen even soo veel te agten is, als of sy die selfs overgeset hadden.

Versiersel der Rabbinen tegen de Lxx Griekse Oversetters.

Het gene onse Schrijver kort op het voorgaande doet volgen, om te betoonen waar van daan doch de Griekse Vertaalinge, den Lxx Oversetters toege-eigend is geworden; sulks is voorwaar niet minder verwonderlijk dan slegt: te weten, hy meend dat dit geschied is, om datse is goed-gekeurd geworden van de Lxx Rigters die het Groote Sanhedrim van Jerusalem uitmaakten, en niet datse van soo veel Oversetters toegetaakeld is. Maar eilieve doch, segd ons eens; indiense van 't geheele Sanhedrim is goed gekeurd, hoe kanse dan noch vol fouten zijn, of waarom salmense niet liever voor heel naauwkeurig houden? en wat salder verhinderen dat ook niet dese Goedkeurders, Oversetters geweest zijn? Waarlijk soo wanneer dese geleerde Man de waarheid deser Oversetting door dusdanige aanvallen meend te verpletteren, soo bevestigd hy deselve veel meer met seer kragtige bewijs-redenen. In sijn volgende Hooftstuk, en by na overal segd hy, dat Origenes seer veel plaatsen in de vertaaling der Lxx Oversetters veranderd en bedurven heeft: welke vertaaling hy in sijne *Hexapla* en *Tetrapla* sal ingevoegd hebben. Maar Origenes ontkend dit selfs, wanneer hy bevestigd, dat hy dese Oversetting in seer veel plaatsen ongeschonden en getrouwlijk afgeschreven heeft voortgebragt. En dat dit waar is, betuigen seer veel oude Afschriften, die noch overigh zijn, doorgaans met Sterretjes en den naam *Origenes* geteekend; in welkmen altijd de minst bedurvene Oversetting der Lxx Vertaalders vooraangesteld vind, met een bygevoegd teeken, by aldien iets in de Oversetting voorkomd, dat in 't Hebreewsche Boek niet en staat: of ook wel met een Sterretjen aangewesen, by aldien eenige woorden uit andere Oversetters, en voornamelijk uit Theodotion daar by geset zijn, diemen in de Hebreeuwsche Boeken en niet in de Griekse vind. Ja wy houden, datmen niet een eenige Letter sou konnen toonen, die Origenes of uitgelaten of veranderd heeft.

Slegte reden van R. Simon aangaande de afkomst der befaamde naam der Lxx Oversetters.

Soo die van het Jerusalemse Sanhedrim de Goedkeurders der Griekse Oversetting zijn, konnense ook na Vossius meening de Oversetters genoemd worden.

Origenes te onregt van R. Simon betigd.

En waar uit sulks blijkt.

Daar na dwaald R. Simon ook dapper in den naam, en in de gesteldheid van Origenes *Tetrapla* en *Hexapla*: want die en hebben haaren naam niet van vier of ses Kolommen; maar sy dragen den naam van *Tetrapla* en *Hexapla*, om dat de eerste is een *viervoudige Oversetting*, en de laatste, om datse een *sesderlei Oversetting* bevat: en op deselve wijs dwaad hy ook ontrent de *Octapla*, sig selven tegensprekende, terwijl hy sijn Leidsman Epiphanius volgd. Want Origenes heeft nooit eenige *Octapla* geschreven: Dewijl het Hebreeuwsche Boek met Joodsche, of Samaritaansche, of ook Griekse Letteren afgeschreven, niet onder de Oversettingen en kan genoemd worden. Derhalven noemd Origenes de eerste Kolommen, den Hebreeuwschen Grond-text, als het Fondament aller Oversettingen. Hierom waren in de *Tetrapla* ses Kolommen, en in de vijf Boeken Mosis seven, om datter het Samaritaansche Boek neffens gevoegd was, met * de Eerste of aal-Oude Hebreeuwsche Letteren, gelijkse Eusebius en Africanus noemen, uitgedrukt: en om dat dit alleen in de vijf Boeken Mosis geschiede, daarom seidemen dat de *Tetrapla* doorgaans alleen ses Kolommen hadden; even op gelijke wijse als in de *Hexapla*: want alhoewel

Misslag van R. Simon aangaande de geschapenheid van Origenes *Tetrapla* en *Hexapla*.

Hoe dese *Tetrapla* en *Hexapla* waarlijk gesteld waren.

* De eerste Hebreeuwsche Letteren zijn Samaritaanse geweest.

in de Psalmen, ook de sevende Oversetting byquam, nochtans heeftse de naam van *Hexapla* behouden, om dat die sevende Oversetting aan de andere Boeken ontbrak. Soo onder-en-tusschen ymand liever wilde gelooven, dat Origenes niet een geheel volkomen Samaritaansch Boek in sijn Hexapla en Tetrapla heeft ingevoegd; maar alleen verscheide Lesingen heeft aangeteekend, soo en sullen wy ons daar niet hard tegen aankanten. Want nademaal daar geene Oorspronkelijke stukken van overig zijn, of immers dat'er geen Afschriften van de *Hexapla* noch *Tetrapla* tot noch toe gevonden zijn, soo sou het voorwaar een groote ydelheid zijn, indien men hier te heftig over twisten wilde. Nochtans volg ik liever de eerste meening: want waarlijk dat Origenes een Samaritaansch Boek gehad heeft, is niet alleen uit Eusebius klaar, maar ook uit Origenes selfs; en voornaamelijk uit de *Griekse Ketenen*, waar in de Lesing van de Samaritaansche vijf Boeken Mosis dikmaal aangehaald word: en welke nergens dan uit de *Tetrapla* en *Hexapla* konnen genomen zijn. Doch datmen de Eerste of aal-Oude Hebreeuwsche Letteren daar Eusebius van gerept heeft, van andere, dan Samaritaansche meend te konnen verklaaren, is van alle reden verbasterd; overmids Africanus, en uit hem Syncellus, het Samaritaansche Boek noemen; *Het eerste en waaragtig aal-Oude Hebreeuwsche:* Maar het andere dat de Joden gebruiken, *Het Hebreeuwsche na de wijse der Joden.* Maar dat R. Simon meend, dat de verscheide Lesingen der Samaritaansche vijf Boeken Mosis, niet uit de *Tetrapla* of *Hexapla* van Origenes getrokken zijn; maar uit een bysondere Griekse Oversetting, welke de Samaritaanen gebruikt, en Origenes niet gesien sal hebben; voorwaar dat steund noch op gesag noch op reden. Het is seker, dat de Samaritaanen, gelijk als nu, alsoo ook voor desen, even als andere Joden niet alleen Oversettingen hebben gehad, maar ook Boekskens of Tafelkens die de Hebreeuwsche woorden met haare Klinkers vervatten; want sonder deselve hadden sy de Joodsche Boeken noch konnen lesen noch verstaan. En het is seker, dat soo eenig Christen die gesien heeft, soo heeftse ten minsten ook Origenes gesien en ook gehad; als die daar toe de mildadige bekostinge van Ambrosius ruimvoerig t'sijner baat hadde. Het is ook geheel ongerijmd te gelooven, dat Africanus een Samaritaansch Afschrift sou gehad hebben, en sijnen vriend Origenes niet. Dus segdmen dan te vergeefs, dat de verscheide Lesingen van het Samaritaansch Boek, van elders anders afgehaald zijn, dan uit de *Tetrapla* of *Hexapla* van Origenes: En soo mist dan ook de geleerde Man hier in, wanneer hy schrijft, dat wy den sin van Eusebius en Syncellus woorden niet gevat hebben; want hy sal 't nooit daar toe brengen dat de geseide Letteren by Eusebius geen Samaritaansche zijn: en Eusebius soude sig opentlijk tegenspreken, byaldien hy 't van de gemeene Chaldeesche Letteren der Joden verstaan hadde; dewijl hy het tegendeel in sijn Kronijk geschreven heeft. En wat behoefdmen veel om-wegen, daar de woorden van Eusebius sulks klaar uitwijsen, als hy segd, dat hem Origenes ook die Schriften verschaft heeft, die met de Oudewetse of Eerst-eeuwige Letteren der Hebreen geschreven waren? Τάς τε παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐμφερομένας πρωτοτύποις αὐτοῖς Ἑβραίων στοιχείοις γραφὰς, κτῆμα ἴδιον ποιήσασθαι. Want datmen aldus regter leest dan 't gene in 't gemeen staat πρωτοτύπους, siet elk een ligtelijk. En welke daar meenen datmen φερομένας voor ἐμφερομένας moet lesen, die missen; want het is een en 't selfde. En soo ymand onse getuigenis wraakt; laat hem ten minsten den Grieksen Letter-konstenaar Hesychius en andere gelooven; dewijl het uit de sulke

Het gemeen gevoelen is, dat de oude Hebreen met de Samaritaansche Letteren geschreven hebben; als vooren overboodig genoeg gesien is.

Prototypus, meend een *Eerste beeld* of *Opperbeeld*.

kan blijken, dat ἐμφερομβύας het selfde is met φερομβύας of περιφερομβύας. Die Man dwaald ook, wanneer hy over al voor vast steld, dat de Vertaaling der Lxx Oversetters alleen van die Grieken aangenomen is, diemen *Hellenisten* noemd; nadien deselve van alle Joden, soo wel Jerusalemsche als andere door de gantsche weereld verspreid, gelesen en goed gekeurd is. Ja hy sal niet een eenige getuige konnen uit den hoek haalen, tot op de tijden van Aquila, die tegens dese Oversetting heeft durven kikken. Daar-en-boven weet hy ons ook niet te seggen, welke Grieken dese Hellenisten geweest zijn; en wy hebben 'er voor desen genoeg van gesprooken. Dit alleen moeten we hier ter sne hem noch toevoegen; dat van hem de Hellenistische Spraak, die van geleerde Mannen verworpen is, niet regt t'huis gebragt word, wanneer hy die als nieuwlijks verwarmd en opgepronkt, voor een Taal wil doen de monstering passeeren, die in de Synagogen sou gebruikelijk geweest zijn; even als of deselve een bysondere Taal waare, die noch Grieks noch Hebreeuwsch was. En dit versiersel heeft hem daarom te bet behaagd, om daar door van de Lxx Oversetters te doen gelooven, datse noch Grieks noch Hebreeuwsch gekonnen hebben. Maar God dank de arbeid der Lxx Oversetters is noch voor handen, en die Grieks verstaan konnen getuigen datse niet geschreven is in een verbasterde Taal, maar die soo geheel suiver Grieks is, datse niet beter zijn konde. Eenige seggen wel, dat dese Oversetting veel eer in de Alexandrinsche dan in de Griekse Spraak geschreven is; doch die soo spreeken weten niet wat de Alexandrinsche Spraak geweest is. Doch dat sy haar seer beneerstigd hebben de Atheniensche Spraak te volgen, mag uit Irenæus of Pacatus de Letter-konstenaar blijken, die eertijds in seker Boek getoond heeft, dat de Alexandrinsche Spraak deselve met de Atheniensische was: want de spraakwijse der Alexandrinen is uit het Land der Atheniensen voortgesproten, gelijk Suidas getuigd. En genomen datter in dese Oversetting en in de Euangelien eenige Spreekwijsen en Sin-uitdruksels gevonden worden, die by andere Schrijvers van soo gemeenen gebruik niet en schijnen, soo kanmen, alles ten ergsten opgevat, daar uit niet anders besluiten, dan dat dese Oversetters daar in niet haare, maar den Sin des Hebreeuwschen Texts getrouwelijk overgeset hebben, en datse selfs ook de eige Hebreeuwsche Spreekwijsen daar door hebben willen uitdrukken. Indien ymand anders gevoeld, die mag daar by ook wel meenen, dat alle Latijnsche of Fransche Oversettingen, noch Latijn noch Fransch zijn, maar in een bysondere, dat is, gelijk R. Simon segd, in de Spraak der Synagogen geschreven zijn. Wy en prijsen ook geheel niet dat hy segd, dat het Hebreeuwsche Boek en de Griekse Oversetting in veel plaatsen gebreklijk is; Ja dat hy durfd schrijven, dat de Griekse Oversetting noch wel het meest bedorven is. Want hoe kan dit waar zijn, daar weggenomen zijnde de mistastingen der Boek af-schrijvers, de geheele Griekse Oversetting noch voorhanden is, voltoid en opgeschikt met alle hare Letteren: en dat in het Hebreeuwsche Boek ontbreeken het meeste deel der Klinkers, en voor soo ver slegts voor half volmaakt kan gehouden worden. Doch 't geene de Heer R. Simon doet volgen behaagd ons beter, wanneer hy segd, dat de Hebreeuwsche Exemplaren van de Griekse Oversetting niet en moeten afgescheiden worden: Dewijl uit het tegens-een houden en over-een-stemmen der Griekse Vertaaling met het Hebreeuwsche Boek, de waarheid blijkt. Want gelijk het stomme en byna doode en van niemand verstaanbare Hebreeuwsche Boek, sonder Tong en Ziele is, soo werd het geheel en al van de Griekse Oversetting bezield, en ver-

R. Simon dwaald in sijn gevoelen aangaande de agting der Lxx Oversetting die hy alleen den Grieken toepast.

Mislukt oogmerk van R. Simon.

Dat de Oversetting der Lxx seer suiver en goed Grieks is.

Waarom mogelijk eenige ongewoone spreekwijsen by de Lxx Oversetters gevonden worden.

De Griekse Text van misslagen vry-gesproken.

En waarom de Hebreeuwsche Boeken konnen minder volmaakt geagt worden.

Wat nut de Hebreeuwsche Text uit de Griekse vertaling ontfangd.

verstrekt een sekere getuigenis van de waarheid derselve. Want daar is nooit Dochter haar Moeder soo gelijk geweest, noch daar is nooit soo grooten Eendragt in eenig verbond geweest, als'er is tusschen de Hebreeuwsche Afschriften, en de Vertaaling welke ons de Lxx Oversetters agter gelaten hebben; soomen slegts de Rabbinen en haare navolgers buiten dat Hek sluit. Daar na gaat de geleerde Man ook over tot de ondersoeking onser Tijd-reekening: doch met eerbiedigheid van hem geseid, hy is in dat stuk niet gelukkiger dan in sijn voorgaande Oordeel-kundige betwisting. Hy ontkend dat de Joden met opset de H. Schrift vervalst hebben: maar nademaal daar egter een openbare vervalsinge gevonden word in de Jaaren der Aards-vaderen die voor en na de Sondvloed geleefd hebben, en dat sulks niet geschied en is by toeval noch door onagtsaamheid der Boek-afschrijvers, maar met voordagt; soo is 't seker dat of de Lxx Oversetters, of de andere Joden dit feit hebben gedaan. Doch d'Heer Simon wil alderliefst dese misdaad op den hals der Lxx Oversetters schuiven; en segd'er by, dat het van hun geschied is, om datse geloofden dat de weereld ouder was, dan Moses geleerd heeft: Dus hebbense dan de Heilige Boeken vervalst, en soo veel Jaaren daar bygevoegd, alsse wilden dat haare Oversetting de Hebreeuwsche getallen te boven sou gaan. Het staat ons wel voor dat'er eenige andere geweest zijn die by na alle 't selve schreven; Ja noch veel klaarder seiden dat die Oversetters daarom haare Vertaaling, met meerder eeuwen hebben uitgerekt, op datse des te nader aan de Oudheden der Chaldeen en Egiptenaren mogten genaken. Maar soo dit waar is, soo moesten de Mosaische Tijd-rekeningen niet slegts met veertien honderd Jaaren, maar met meer dan dertigmaal tien duisend Jaaren vermeerderd zijn geworden. Voorwaar men behoorde niet te meenen dat het genoeg is, de Lxx Oversetters slegts met een misdaad te bekladden, maar men moeste een regtvaardige en wettige reden deser vervalsching bygebragt hebben. Indien wy nu al met R. Simon vast stelden, dat de Oversetting die men de Lxx toe-eigend, niet alsoo genoemd is, om dat sy soo veele Oversetters gehad heeft, maar om datse van 't Jerusalemsche Sanhedrim is goed gekeurd; soo en sou egter de misdaad daar mede niet weggenomen, maar eens-loefs op de schouderen van 't Sanhedrim overgebragt zijn, als die soo trouwloosen Vertaling hebben toegestemd. Wederom wanneer hy ontkend dat de Joden de Heilige Schriften vervalst hebben, hoe segd hy dan, dat of de Lxx Oversetters, of het Sanhedrim de selve vervalst hebben, of ten minsten dese vervalsching hebben toegestemd? nadien dat immers dese beide Priesters des Joodschen Volks waren: zijnse dan ook niet Joden geweest? Hy moet gewis niet meenen, dat het een minder misdaad is geweest, de Griekse dan de Hebreeuwsche Schriften te vervalschen; want by God is geen minder aanneming der Spraken, dan der Persoonen.

Ondersoek wie de Jaarreekening der Patriarchen in de Bybel mag vervalst hebben.

Waarom de Lxx Oversetters dat souden gedaan hebben, volgens R. Simons gevoelen.

Welk gevoelen van Vossius ondersogt en wedersproken word.

Het Joodsche Sanhedrim van R. Simon hooglijk beschuldigd.

D'Heer Simon in sijn gevoelen verstrikt.

Nu dewijle uit seer veele en sekere getuigenissen openbaar is, dat de langer Tijd-rekening der Lxx Oversetters, niet alleen toegelaten, maar ook voor goed gekeurd is, soo van de Jerusalemsche, als van alle andere Joden die voor de tijden der Apostelen geleefd hebben, en naderhand geene geweest zijn die voor de dagen van Aquila eenig gewag gemaakt hebben van die korter Tijd-rekening; wie soude hier op agt gevende, niet aanstonds erkennen willen; dat dese misdaad van geen andere Joden heeft konnen begaan worden, als van die, welke na der Apostelen tijden geweest zijn? namelijk om dat sy van de Christenen, ten aansien van de tijd in welke de Christus moeste verschijnen, te seer bekneld wierden, en

Vossius meend dat de Joden lang na der Apostelen tijden de Jaar-rekeningen in de Bybel veranderd hebben.

en voor haar geen uitvlugt noch ontsnappen meer open stond, by al-
dien de Tijd-rekening volgens de Heilige Boeken vast bleef: dus heb-
benſe ſig dan niet ontſien uit haar tegens het doorbrekend Euangelium, de
Hebreeuwſche Boeken te vervalſchen: hopende door ſulk een bedrog
het des te veiliger tegens de Chriſtenen uit te harden, wanneerſe uit de
Hebreeuwſche Affchriften beweſen, dat het Seſde duiſend jaar noch
niet ten einde liep, en de tijd van den Meſſias noch niet gekomen was.
En wy ſouden ſekerlijk met een opmerkelijk voorbeeld konnen toonen,
dat'er geen verſierſel den Joden voordeeliger is geweeſt dan dit, voor-
namelijk in Spaanjen en elders. Sy hadden aldaar veele honderd jaaren
over de Chriſtenen met deſe bewijs-reden gezegenpraald, om dat uit de
Sibyllinſche en veel andere Oude God-ſpraken openbaar was, dat eindelijk
in 't Seſde loopende of voleindende duiſend Jaar de Meſſias ſou komen.
Dus bragten ſy dan uit haare Schriften, tot aan de tijden onſes Saligmakers,
alleen Vier duiſend jaaren by; en beweerden ſtandvaſtelijk daar nevens,
dat'er noch twee duiſend jaaren overig waaren, eer de waare Meſſias ko-
men ſou. En heeft dit verſierſel ſoo kleinen tegenſtand in ſijn voortgang ge-
vonden, dat de Joden daar door in Spaanjen, ontrent duiſend Jaar het Chri-
ſtendom onder de voet gehouden hebben, en hun in haare onwetenheid voor
het Jaar van Chriſtus Geboorte de Joodſche Jaar-reekening in de hand ge-
ſtopt, ja genoegſaam opgedrongen hebben; beginnende van Herodes:
het zy om dat ſy geloofden dat hy de Meſſias was, of om dat ſy meenden
dat ſy de Jaaren haarer Ballingſchap van de tijd daar in den Scepter van
Juda weg-genomen is, behoorden te beginnen. Maar gelijk wy elders geſegd
hebben, dat deſe Jaar-reekening in 't Jaar van Chriſtus CCCCIX met ge-
meene toeſtemming der Joden, die 't gebied van Spaanjen in handen
hadden, is ingevoerd geworden; alſoo is ook openbaar, datſe door alge-
meene Plakkaten der Spaanſche Koningrijken is afgeſchaft geworden.
Eerſtelijk tot Valencia, en naderhand in den Jaare MCCCLXXXIII. En al
ſchaamen haar de Spaanſche Hiſtorie-ſchrijvers de waare oorſaak hier van
te verhaalen, nochtans verheugen ſy hen daar in, dat deſe Jaar-reekening
met gemeene toeſtemming der Chriſtenen den Joden wederom ontfut-
ſeld is, en datmen de Jaaren naderhand heeft beginnen te tellen na Chri-
ſtus Geboorte. Te vooren is'er egter ook noch geen gebrek aan Mannen
geweeſt, die deſe Joodſche Jaar-rekening gantſchelijk mishaagde. De
eerſte die van deſe goede bende ons ter hand gekomen is, was Julianus
Pomerius (mogelijk Juliaan de Kerkvoogd tot Toledo) in die Boeken
welk hy in 't Jaar na Chriſtus DCLXXXVI tegen de Joden ſchreef, daar
in hy oordeeld, dat de Tijd-reekening der Lxx Overſetters beter is dan
de Rabbiniſche. En daar en is ook geen twijffel aan of ſijn arbeid ſou een
gelukkiger voortgang gehad hebben, by aldien die Man de waare oorſaak
en de tijd om en in welk dit Joodſche bedrog geſmeed was, wat dieper in-
geſien, of ſelfs nader verklaard had. En nademaal de twiſt-ſtrijd tuſſchen
de Joden en Chriſtenen alleenig over de Tijd gaat, gelijk Hieronymus
wel vermaand heeft, ſoo moetmen geheelijk daar op aandringen, dat de
Joden ten tijde van Aquila of korts te vooren, de Hebreeuwſche Af-
ſchriften vervalſt en een tijd van ontrent Twee duiſend jaaren uitgeveegd
hebben; op datſe een grondſlag hadden, om te betoogen dat de Meſſias
noch niet gekomen was.

By aldien nu ook ymand wat naauwkeuriger begeerde te weten, in wat tijd
de Joden de Hebreeuwſche Affchriften hebben vervalſt, of ten minſten heb-
ben beginnen te vervalſchen, ſoo meenen we datmen deſe ruimte des tijds,
meeſt-

En waarom ſy ſulks hebben ondernomen te doen.

Hoe voordeelig dit den Joden tegen de Chriſtenen is geweeſt.

Wanneer de Joden deſe valſche Jaar-reekeninge hebben doorgedrongen en waar die is afgeſchaft.

Waarom het gevoelen na de Lxx Vertaalers het veiligſte voor het Chriſtendom is.

Wanneer de Joden de Hebreeuwsche Boeken waarschijnelijk hebben beginnen te vervalschen.

meestdeels binnen d'omtrek van twee-en-twintig jaaren kan bepaalen. Want nademaal Egnatius in sijnen Brief aan die van Philadelphia geschreven bevestigd, dat hy sommige heeft hooren seggen; *Indien 't gene in de Euangelien staat, ook niet in de oude Gedenk-boeken of Af-schrift-gaarden gevonden word, soo en wilden sy het selve ook niet gelooven;* daar op hy heeft geantwoord, *Ja, dat men'er vond;* doch sy hebben 't ontkend: derhalven is daar uit openbaar, dat de Joden van doen aan haare Asschriften vervalst hebben; of ten minsten datse doe al afgetreden waaren van den Sin die de Lxx Oversetters overgeleverd hebben. Nu dewijle Josephus, die uit de Hebreeuwsche Asschriften deselve Tijd-reekening en deselve uitlegging met de Lxx Oversetters doorgaans uitdrukt, en sijn Boeken van de Joodsche Oudheden in 't negen-en-t'negenste jaar Christi heeft voleindigd; maar Egnatius in 't jaar CXXI Martelaar geworden is, soo werd daar uit seer gevoegsaam besloten, dat de Joden binnen dien tijd de woorden en den Sin der Heilige Schriften vervalst hebben. Gelijk mede Egnatius regt antwoorde; *Dat hem Jesus Christus in stede was van de suivere en onvervalste Schrift, en datmen hem als de Overpriester meerder behoorde te gelooven dan andere Priesters.* En wy maaken hier van soo veel te liever eenig ruimweidig gewag, om dat alleen dese verkeerde reekening gemaakt heeft, dat de Joodsche Religie nu soo veel honderd jaaren in de weereld stand gehouden heeft. En soo wanneer nu dese Tijd-reekening te niet gedaan word, 't geen seer ligt om doen is, soo sullen daar met toestemming niet alleen van Josephus, maar ook van alle de Joden voor hem, mitsgaders de reekening welke de Lxx Oversetters overgegeven hebben, geene Joden meer in de weereld overig zijn. Maar de Heer Simon neemd hier een uitvlugt en meend, dat by aldien de Joden de Boeken van Moses vervalst hebben, sy veel meer ook de Prophetien van Daniel hadden moeten vervalschen. Doch wie twijffeld daar aan? Wie en weet niet dat sy selfs Daniel geheel uit het getal der Propheten hebben uitgewist? Dit ontkend evenwel de geleerde Man, en beweerd in seer veel plaatsen, dat de Joden een en 't selfde met de Christenen van Daniel gevoelen, en dat de strijd tusschen hun alleen gaat over den Naam. Maar indien de twist alleen leid over den Naam, wanneer daar gevraagd word of Daniel een Propheet geweest is of niet? soo sal ook dit verschil, namelijk of onse Saligmaaker de waare Messias geweest is, alleen van den Naam zijn; en daar en sal niet een eenig geschil meer in menschelijke of Goddelijke dingen overig zijn, daar vanmen niet met groot regt betwisten kan, dat het alleen den Naam raakt. Voor welk en hoedanigen Prophetischen Boek de Joden dat van Daniel houden, dat hebben wy elders ruim genoeg getoond. En met hoedanigen haat dit Volk tegen desen Propheet ingenomen is, is hier uit openbaar, dat daar hy voortijds de middel-rang der Propheten hadde, hy nochtans daar na uit afkeer van de waarheid, op 't einde, en als in den agtersten hoek van 't Hebreeuwsche Boek, onder de half-heilige Boeken versteken is: en sy souden hem wel overal en voor eeuwig uitgeroeid hebben, by aldien 't alleen aan haar gestaan hadde. Ja dat wy ook in desen Propheet niet de geheele Oversetting der Lxx, gelijk die der andere Heilige Boeken, maar alleen de opgepoetste van Theodotion hebben, sulks is ons alleen van haare quaade parten overgekomen.

Josephus heeft deselve Tijd-reekening der Lxx gevolgd.

Waarom dit noodig aan te merken is.

Algemeen middel om 't Jodendom van selfs te doen instorten.

Of de Joden ook de Boeken van Daniel vervalst hebben.

Ongerijmdheid in d'Heer Simons gevoelen.

Haat der Joden tegen 't Boek van Daniel.

De Joden zijn oorsaak datmen in de Lxx Oversetting het gantsche Boek van Daniel niet suiver en heeft.

Hier na beroept sig gemelde Schrijver op het Samaritaansch Asschrift; en op dat hy ons gevoelen beschimpen mogt, segd hy, dat het Hebreeuwsche Boek aangaande de Jaar-reekening der Aards-vaderen, van het Samari-

ritaansch Afschrift bevestigd word. Maar nademaal tusschen die beide Boeken soo grooten verschil is alsmen sou konnen bedenken, soo verwonderen wy ons niet weinig dat hy sulks schrijven durfd. Indien hy de bewijs-reden hier van daan neemd, dat beide Boeken een korter reekening bevatten, dan de Lxx Oversetting aanbrengd, soo bevestigd hy seer wel onse reden; want het kan ligt openbaar worden, dat beide die Volkeren, soo Joden als Samaritaanen, om datse Christus niet erkennen wilden, de tijden verkort hebben. Doch om dat sy niet alleen de Christenen, maar ook elkander van ouds onderling plagten te haaten, soo hebben sy selfs in de vervalsching haarer Boeken verscheide wijsen gebruikt. En alhoewel sy verre van malkander afgeweken zijn, soo brengd niet-te-min deselve verschilligheid der Hebreeuwsche Boeken groot nut aan, om te bevestigen dat de Lxx Oversetters de waarheid hebben voorgesteld. Daar na segd hy, dat Africanus, Eusebius en Syncellus wel de verscheidendheid der Lesing aangeteekend hebben, maar dat sy seer verre van onse meeninge zijn verschoven geweest, als die daarom den Joden, of Samaritaanen de smette van vervalsching aangewreven hebben. Maar mogtmen vragen, wat zijnder veel woorden noodig, daar de verscheidendheid het Feit selfs toond, en niet een toevallige, maar een openbare vervalschinge insluit? Men stelle dan dese reekening soomen wil, de misdaad sal altijd op de Lxx Oversetters, of op de Joden komen. En nademaal de stelling der Lxx Oversetters op seer veel en sekere getuigen, ja daar-en-boven op de toestemming der Oude Joodsche Synagoge steund; doch de korter Tijd-rekening niet een eenige getuige heeft die ouder is dan Aquila; soo soude het waarlijk een bewijs van een seer ongelukkig oordeel zijn, indienmen voor soo opentlijken bewijs niet en wilde in sijn oordeel waggelen. Evenwel dwaald R. Simon, wanneer hy hem beroept op de voorgemelde Schrijvers, als of sy de Joodsche vervalsching niet gekend en hadden. Africanus en uit hem Syncellus bevestigen opentlijk, dat de Hebreeuwsche Boeken niet over-een-komen, en veel wanschiklijkheden begrijpen, welke hy eerst verhaald, en daar na in ronde woorden daar byset, dat billik alle Tijd-reekenaars de Oversetting der Lxx Vertaalers navolgen; als dewelke gemaakt is, eer de Hebreeuwsche Affchriften voorquamen en vervalst wierden. Ja hy en segd niet alleen in dese plaatse, maar ook elders klaar genoeg, dat de Getallen der jaaren in de Hebreeuwsche Boeken vervalst zijn. En aldus gevoeld ook Origenes van veel plaatsen die de Joden met voordagt bedurven hebben.

Wat blijken datter zijn om de Griekse Jaar-reekening der Lxx boven die der Hebreeuwsche Text te stellen.

Getuigenis voor de agting en trouw der Lxx Oversetters.

In de volgende Hooftstukken brengd Richard Simon eenige staaltjes uit de Oversetting der Lxx by, daar van hy meend, datse somwijlen in gemist, of ten minsten den Sin niet alte welvoegsaam en net vertaald hebben; niet tegenstaande hy deselve Oversetting nochtans in seer veele plaatsen prijst. Doch wy sien daar in dat hyse dikmaal van dubbelsinnigheid en onsekerheid berispt; maar tot sijn ongeluk: want om dat hy de Hebreeuwsche woorden selfs niet en heeft durven van dubbelsinnigheid beschuldigen, schoon datse waarlijk soo zijn, soo moeten wy sijn berispen der Lxx Oversetters alleen voor een bewijs van haare goede en getrouwe Vertaaling houden. Van de reste houden wy, dat hy seer weinig in 't Grieks sou moeten ervaren zijn, die niet en sou weten, dat R. Simon om sijn berisping over Genesis 3: 14, 15. en Kap. 4: 16, 26. en Kap. 6: 14. &c. en Psalm 22: 2. en weinig andere, voor te brengen, t'eenemaal vergeefs gesweet heeft. En of het andere al gelukkiger van de hand geschoten is, laaten wy alle, die diep in de Griekse en Hebreeuwsche Taalkunde ingeboord

Vossius bewijst dat R. Simon vergeefse moeite gedaan heeft met aan te wijsen dat de Griekse Oversetters gemist hebben in de nettigheid der sin.

boord zijn, geern oordeelen. Wy prijsen egter noch des Mans beleefdheid daar in, dat hy dese Oversetting seer hoog agt; en niet van die bende is, welke daar gevoelen, datse uit het Werk-huis van den Satan voortgekomen is. Niet anders voorwaar als of die schrift, welke Christus en de Apostelen ons agtergelaten, en met haar voorbeeld aangepresen hebben, den Duivel tot een Autheur kon hebben. En betwisten dese menschen de saak even soo, als of het slegts door een slaafse en Godvrugtige verootmoediging geschied waare, dat Christus soo een quaade en dwaalsieke Oversetting toegestaan hadde. Maar weg met dese Godvrugtige slavernie en dit verbond met den boosen Geest: men sou ligter een gantsche Steenrots met de hielen omver smijten, dan datmen in dese Heilige Oversetting iets onregt geschreven, of quaalijk vertaald soud vinden; alleen de menschelijke Schrijf-fouten der Boek-uitschrijvers, die ook alleen tot de Heilige Boeken door Gods toelaating konnen ingeslopen zijn, uitgesonderd. Hierom en heeft het noch Hieronymus noch ymand anders tot hier toe wel gelukt, wanneer sy iets onregt vertaald in de Oversetting der Lxx hebben gepoogd aan te wijsen: 't gene wy genoeg hebben getoond, en als 't den nood vereist, soo sullen wy het eenmaal breed genoeg uitvoeren. Derhalven en moet d'Heer Simon niet onverduldig zijn, datwe in sijn oordeel over de Lxx Vertaalers niet en rusten. Ook en moet hy niet meenen, dat wy de waarheid verlaatende ons geheel na sijn enkel goed-dunken sullen schikken. Hy dwaald boven maten seer, wanneer hy gevoeld, dat het met ons gedaan is, en een middelweg voorschrijft; namelijk, datwe de Lxx niet meer dan andere Oversetters toeeigenen moeten; en dat, om dat sy soo wel als andere hebben konnen dwaalen. Doch dit geschil behoord soo lang stil te zijn, tot dat het klaar en openbaar is, dat sy sekerlijk gedwaald hebben. En dit sal als dan eerst geschieden, wanneer hy de getuigenissen van Christus en de Apostelen, uit dese Oversetting genomen, sal bespotten, en betoonen, dat alle de oude Joden daar de Spraak doe noch van overig was, geen Hebreeusch gekonnen hebben. Voorwaar indienmen letten moet op de waarheid, soo moetmen met de twijffelaars niet den middelweg inslaan, maar het regte Koninglijke Voetpad houden: en dat sullen wy dan ook houden, wanneer wy in de voetstappen van de Saligmaaker Jesus en sijn Apostelen tredende, ook deselve Oversettinge volgen; welke sy als de eenige wettige en getrouwe gevolgd hebben: die anders doet, soekt als een swerver na het voetpad, daar het voor sijn neus ligt. Onder de dingen die van eenerlei geslagt zijn vindmen een middel; maar tusschen goede en quaade Oversetters, en tusschen Christus en der Rabbinen Messias, een middel te willen soeken, is t'eenemaal uitsinnig worden. En overmids soo wel in onse als in de voorige eeuwe soo veel Oversettingen uitgegaan zijn, welke nochtans de seer geleerde Simon billik verdoemd: wat behoefdmen dan noch de dwaalingen te vermeerderen, en nieuwe uitleggingen te versieren, of een nieuwe Oversettinge te maaken, dewijlwe de waaragtige hebben, gelijk ons Christus selfs toond. En al hadden wy soo grooten getuigenis niet, soo doet egter de waarheid deser Oversetting sig met soo klaare bewijs-reden op, dat een wijs Man, diens gemoed met geen nieuwe Joodsche voor-oordeelen besoeteld is, hy wil of hy wil niet, moet bekennen, dat noch de woorden noch den sin beter of getrouwelijker hadde konnen gegeven worden, dan van dese Oversetters is geschied. Ook en moet sig niemand daar aan stooten, of wonderlijk dunken, dat na soo veel verloopen eeuwen eenig verschil in de Lesing inge-

Onverschoonelijke misslag van sommige in 't quaalijk oordeelen der Lxx Oversetting.

Misslag van R. Simon om dat hy de Lxx Oversetters alleen nefsens andere vertaalingen wil gesteld hebben.

Van wien de Lxx Oversetters groot gesag ontleenen.

Aardigen slinger van I. Vossius tegen Simons aangewesen middelweg.

Indien alle de laatere Oversettingen uit 't Hebreeusch vol dwalingen zijn, hoeftmen geen andere dan uit die der Griekse te maaken.

gekomen is; maar men moet ſig veel meer daar over verwonderen, dat aangemerkt de handen der Boek-ſchrijvers onvermijdelijk ſlibberagtig zijn, en ligtelijk miſſen konnen; dat ſeggen wy, na verloop van twee of drie duiſend of meer Jaaren, een ſoo grooten ſaamenſtemming tuſſchen de Griekſe en d'Hebreeuwſche Boeken behouden is: hoedanigen behoudenis men naauwlijks vind onder de Afſchriften, die ſlegts ſederd weinig honderd Jaaren zijn begonnen voortgeplant te worden. En ſoomen vraagd, wat voor getuigeniſſen der waarheid in de Hebreeuwſche Boeken overig zijn? Daar zijn tegenwoordig Lxx Prieſters, en even ſoo veel getuigen alſſer Overſetters zijn. Hierom, indien wy nieuwe Overſettingen der H. Schriftuur willen inſtellen, ſoo laat ons deſe Leidsmannen volgen die alleen den regten weg aanwijſen; want wy dwaalen van de waarheid af, ſoo dikwils als wy van deſelve afwijken. Het Hebreeuwſche Boek is ſtom, en ten halven deel verminkt, gelijk de Rabbinen ſelfs toeſtaan, om dat het ſijn ſéker of waaragtige Klinkers niet heeft. En al waaren ſy noch voor handen, ſoo en kan egter niet een ſoodanigen Overſetting daar uit gemaakt worden, om dat het vermogen der woorden, en het grondige verſtand des Sins, gantſchelijk is uitgeveegd. De Joden ſelfs en ontkennen ook deſe ſwaarigheid in het overſetten geenſinds; en daarom verwagten en roepen ſy om haaren Meſſias, op dat hy kome en haar het geſlotene en ſtomme Boek opene en doet ſpreken: op datſe alſoo haare Propheten mogten leſen en verſtaan. Maar wat voor een ſlaapſugt of uitſinnigheid heeft ons, wy die den waaragtigen Meſſias erkennen en de waare uitleg der Goddelijke uitſpraaken hebben, doch betoverd, dat wy den ſekeren Leidsman verlaatende, de blinde Wegwijſers geloven; en van die, welke God van overlang geheel en al het verſtand benomen heeft, de verklaaringe der H. Schrift ootmoedig af-bedelen? God heeft eertijds den Propheten, en 't Oude Prieſterdom ſijne uitſpraaken toebetrouwd; maar na dat door de Lxx Overſetters en de Apoſtelen, de erffeniſſe der Woorden Gods, overgegaan is tot de Heidenen; ſoo is teffens alle wetenſchap en verſtand midden uit het Jodendom weggenomen en aan de Heidenen overgeleverd, gelijk de Propheten voorſegd hebben. Indien dan de Joden haare Heilige Boeken verſtaan willen, ſoo moeten ſy van de Heidenen, die weldaad die ſy hun eertijds overgegeven hebben, wederom af-eiſchen. En deſe ſullen ook wil-liglijk wederom geven, en de Joden geern deelagtig maaken van ſoo een heilſaame bylage die beiden is toebetrouwd geworden. Want waarlijk gelijk eertijds de zaligheid gekomen is van de Joden, alſoo ſullen ook nu de Joden behouden worden door de Heidenen, als den welken geene andere toevlugt der zaligheid overig is, dan dat ſy haar begeven tot de Kerke van Chriſtus, en daar in leeren de verborgentheden Gods, welke haare Voorvaderen eertijds den Heidenen overgeleverd hebben.

Fraye aanmerking van Voſſius.

Waarom Voſſius in 't overſetten, de Lxx gevolgd wil hebben.

Voſſius meend datmen uit het Hebreewſch geen nette Overſetting doen kan.

Miſſlag der Chriſtenen die liever de blinde Joden dan de Lxx Overſetting volgen.

Het verſtand der H. Schriften is van de Joden op de Chriſtenen overgegaan.

De Joden moeten nu de kennis der Heilige Schrift van de Chriſtenen, de Chriſtenen niet van de Joden af-bedelen.

De redenen dan die onſen geleerden Man bewogen hebben te meenen, datmen een nieuwe Overſetting behoorde in te ſtellen, welke met het Hebreeuwſche Boek naauwkeurig over-een ſou komen, zijn t'eenemaal deſelve, welke eertijds Hieronymus, en nu ſeer veele Chriſtenen, om het ſelfde te doen, hebben bewogen; te weten ſy oordeelen; datmen elk een in ſijn konſt dien hy oeffend, behoorde te gelooven, en ſoo willen ſy ook datmen de Rabbinen, die haar gantſche leeftijd aan de Hebreeuwſche Taal beſteden, haare geloofwaardigheid niet en moet ontrekken. Laat het zijn, ſeggen ſy, dat ſy veele dingen verſieren, egter liegen ſy niet altijd. Maar wie is doch ooit ſoo leugenagtig geweeſt, die ook niet wel door toeval, en altemet, en ſelfs by ongeluk de waarheid geſproken

Op wat grond en reden R. Simon een nieuwe Overſetting drijfd.

 heeft?

Vossius houd de waarheid een seldsaam ding in de Rabbijnsche Schriften.

heeft? nochtans agten wy de waarheid in de Rabbinische Schriften soo een vreemde saak te zijn, datwe tot noch toe niemand gevonden hebben die deselve daar heeft konnen uithaalen. Want al soekt mense door en door, men sal niets vinden als 't verlies van den tijd. Ja daar word soo grooten onwetentheid, Barbarie, en ruimen aantal versieringen en toebereidselen tot nieuwe leugenen in haar Schriften gevonden, dat'er niets waaragtiger is dan 't gene de Schimp-digter van haar segd:

——— De Jood verkoopt seer mild
Sijn Droomen voor klein Geld, hoe dwaas dat gy's ook wild.

De Joden getuigen selfs dat haar oorspronkelijke Taal vergaan is.

Hoe gevaarlijk het Vossius houd met de Joden te raadplegen.

Verkeerde meening sommiger Godgeleerde.

Maar indienmen de Joden in eenig ding behoord te gelooven, waarom en gelooven wy haar ook hier niet in, als sy selfs bevestigen, dat de Hebreeuwsche Taal vergaan is, en dat sy over de gantsche Aarde ballingen gemaakt zijnde, het Hebreeuwsch nu niet meer en verstaan? Dus word'er dan te vergeefs gesegd, datmen elk in sijne konst behoorde te gelooven; want soo wy ons tot die keeren, welke opentlijk bekennen dat sy selfs niet en weten 't gene sy leeren, soo sullen wy alleenig dit bevorderen, dat wy haare dwaalingen indrinken, en met haar aan een en deselve onwetentheid deelagtig worden. En schoon wy hier de waarheid schrijven, egter en ontbreken'er geen geagte noch seer geleerde Mannen, welke daar noch vechten en strijden voor de Rabbinische Schriften, als of deselve seer veel tot het regte verstand der Heilige Schriftuur konden toebrengen; en datmense daarom ook neerstig moeste hooren en insien. En op datmen sig des te meer verwonderen en sien sou, hoe diep ook de Rabbijnsche dwaalingen, de gemoederen van sommige Christenen heeft ingenomen, soo behoefdmen alleen aan te merken, dat het in dese onse Eeuwe niet aan Mannen gehaperd heeft, dewelke selfs over de Euangelien, Rabbinische verklaaringen geschreven hebben; wringende en draajende daar in byna alle enkele woorden, niet na de Griekse, maar na de Rabbinische spreek-wijsen: ook brengense uit den Talmud eenige Ceremonien en gewoonten voor den dag, op welke Christus en de Apostelen souden gesien hebben. Voorwaar de Republijk der Christenen sou onses agtens, sulke Oversetters en Geloofs-beschermers veilig missen konnen. Want alsmen de sulke haare Euangelische verklaaringen wel insiet, soo en zijnse niet Grieks, maar Hebreeuwsch; en men heeft reden om'er uit te besluiten, datse noch Grieks noch Hebreeuwsch verstaan en hebben. Doch wat aangaat eenige gebruiken en Ceremonien, soo weten wy ook dat de Rabbinen misschien met geen minder neerstigheid de Euangelien lesen dan de Christenen; want of sy schoon Christus niet aan en nemen, nochtans pluimen sy de Ceremonien der oude Hebreen uit de Euangelien en Apostolische Geschiedenissen, en brengen die over in haare Verklaar-boeken. Wanneer dan de Christenen dese Ceremonien lesen, soo vergaderen sy deselve op als Edel-gesteenten, en meenen wel degelijk dat de gedagtenis derselve van de Rabbinen is bewaard geworden uit een langdurige Overlevering van hand tot hand. Daar het nochtans seker is, dat'er geen Hebreeuwsche of Rabbinische Schriften overig zijn, die ouder zijn dan de MISNA en den TALMUD: soo dat'er selfs een ruimte in haare Schriften open staat, van Artaxerxes tijden af, tot op die des Keisers Justiniaan: tusschen welke ontrent duisend Jaaren verloopen zijn: van welke tijd sy niets of weinig sekers hebben, datse selfs met leugenen voor goed en gangbaar stoffeeren konnen, gelijk Morinus wel heeft aangemerkt. Derhalven indienmen wegneemd, 't gene sy uit de Euangelien, uit Aristæus, Philo, Josepus en

Hier wil Vossius den vermaarden Ligtfoot hekelen, die anders by onse Godsgeleerde in groote agting is.

Vossius meend dat selfs de Joden veele van haar dingen uit de Euangelien rapen.

De Rabbijnsche Schriften hebben geen volreeks en zijn veel later dan de Euangelien.

en de Jaar-boeken der Heidenen te gaar gesleept hebben, soo sal'er geheel niets van die gantsche tijd in haare Geschriften overig blijven, dan't gene enkel versierd is. En soo'er al iets waaragtigs in haare Boeken gevonden word van Rabbi Akiba, Hillel en andere, dat hebben sy alles van Origenes, en voornamelijk van Hieronymus; waar van in den Talmud dikmaal gerept werd. En sonder dese souden sy selfs niet eens de voorige naamen weten. Want waar van daan souden het dese ellendige menschen gehaald hebben, daar sy doch geene Schrijvers van die tijden hebben, en dat'er in haare Historie soo een groote kloove openstaat, datse met geene vonden, noch Brieven, noch Registers, noch iets anders dat tot aan de Daaden haarer Voor-ouders reiken kan, kan aangevuld worden. Ja by aldien de Gedenk-boeken der Heidenen, en door die welke onder de Volken in Christus geloofd hebben, niet behouden waaren, de Naamen van Moses of Abraham soude niet eens meer overig zijn: Ja sy souden den Joden, Samaritaanen en Saracenen alsoo onbekend zijn, als de Inwoonders die midden in Brasilien leven. Gelijk mede sijn toevlugt te nemen tot mondelinge Overleveringen, niet anders is dan opentlijk sot zijn; en sy worden selfs van de omsigtigste Rabbinen versoeid. Nochtans seggen wy dit niet, om datwe de Rabbinen geheel willen agter de bank gesmeten hebben, maar wy prijsen het ondersoek derselve veel meer aan, en houden veel van die, welke haare Schriften te raade nemen. Doch niet om dat'er iets sekers uit te haalen is; maar om dat valsche onderstellingen, somtijds tot de kennis der waarheid niet alleen nut, maar ook dikmaal noodsaakelijk zijn: gelijk die geene weten, die in de Meet-en Rekenkonst eenigsinds gevorderd zijn. De deugdelijkheid der waarheid is wel groot, doch sy werd te mets door de boosheid der menschelijke poogingen twijffelagtig gemaakt, of t'eenemaal overstulpt. En op dat ons dit niet en overvalle, soo moetmen deselve reden en deselve weg inslaan, die de voorsigtige Regters gewoon zijn in te gaan; namelijk de getuigen van beide partyen toelaaten en ondersoeken. Want dewijl de waarheid altijd eenvoudig en met haar selven standvastig is; en de quaad-aardigheid van haare bestormers nauwlijks door eenig sekerder behulp-middel betrapt word, dan wanneer sy verscheide en dikwils onderlinge tegenstrijdige getuigenissen bybrengen; soo sal het sekerlijk geschieden dat aldus de waarheid sal zegenpraalen; want hoe veel meer onregtveerdige en valsche getuigen gehoord worden, soo veel meer ligt werd'er opgesteken om de valsche getuigenissen te konnen ontdekken. Wel aan laat dan de getuigenissen van beide de partyen voor den dag komen. Die voor de waarheid der oude Oversetters getuigenis gegeven hebben, zijn eerstelijk de LXX Vertaalers selfs, de meeste onder malkander over-een komende, en in de Hebreeuwsche Spraak, die doe noch gebruiklijk was, seer ervaaren: alle oude Joden, die soo wel in Syrien als in andere Landschappen woonden: daar na ook Christus, de Apostelen, en de volgende Synagogen der Joden tot op de tijden van Aquila: eindelijk heeft de geheele weereld in dese Oversetting toegestemd, en daar wierd niemand gevonden die daar tegen durfde kikken. Indienwe nu dese getuigen te berde brengen, beneffens die gene die daar tegen strijden; en in't aanhooren van die beide uitsluiten de Rabbinen, die lange na de voornoemde getuigen geleefd hebben, als mede haare Leerjongers Aquila, Symmachus, Theodotion en alle Vyanden der Christenen, in de Hebreeuwsche Spraake alsoo onwetende als haare Meesters; soo sal'er alleen Hieronymus in de geheele Oude Kerk overig zijn, die hem van de Joden liet

Het gene by de Joden ouder is dan den Talmud en de Misna, dat hebbense selfs van de Christenen.

De omsigtigste Rabbinen steunen niet seer op de mondelinge Overleveringen.

Waarom men egter de Joodsche Rabbinen mag en moet insien.

Middel om in desen wel te handelen.

Wat getuigenissen de LXX Oversetting heeft.

liet

Hieronymus is alleen de eerste die van de Joden verleid is om van de Lxx Overfetting af te wijken.

liet verleiden, om van de Lxx Overfetters af te wijken, en een nieuwe in te ftellen. En die Origenes ook hier onder tellen, voorwaar die miffen grootelijks, als die doorgaans betuigd, dat hy aan de Overfetting der Lxx vafthoud; en dat hy de Joodfche verklaaringen alleen ten dien opfigte in fijn *Tetrapla* en *Hexapla* gevoegd heeft, op dat de Chriftenen fouden fien, hoe de Joden na de tijden van Chriftus de H. Schrift verklaaren: Waar voormen mede de nieuwer Chriftenen, die ook felfs tegens de Lxx Overfetters den mond durven opendoen, en daar-en-boven noch willen aangefien worden voor feer kundig in de Hebreeuwfche Taale, daar fy haare Meefters de Rabbinen, volgens haar eigen bekentenis, niet en verftaan, behoorde te houden. Nu vraagen wy, indien defe getuigen en defe Overfetters onderfogt en vergeleken worden met de eerfte, wat'er voor een fekerder bewijs-reden kan gegeven worden om de waarheid uit te haalen, en de valfche befchuldiging den mond te fnoeren, dan de over-een-ftemming van defe, en het onderling verfchil der andere Overfetters? Waarlijk daar de waarheid is, daar is ook Eendragt; doch de Tweedragt is het fekerfte teeken van de leugen. En om hier Hieronymus voorby te gaan, die als de eerfte der Chriftenen, met fijn Rabbinifche Overfetting te maaken, andere om het na te doen als een Vaandraager is voorgegaan, foo zijn miffchien daar na van de Joden en Chriftenen duifend Overfettingen gemaakt; en nochtans falmen in foo grooten getal geene vinden, die met een andere in woorden of in fin over-een-ftemd. Ja daar is naauwlijks een, die fig maar inbeeld iets in de Hebreeuwfche Taal gevorderd te zijn, die de H. Schriftuur niet op duifenderlei wijfe wringd en draaid. En al zijn fy bereid alle en yders uitleg aan te nemen, foo word nochtans den fin der waarheid, welke ons Chriftus geleerd heeft, met gelijken gemoed verfoeid. Sommige durven met de Rabbinen vaftftellen, dat de fin der H. Schriftuur veelvoudig is, en datfe wel LXXII of meer aangefigten of fin-beduidingen lijd. Indien dit waar is, foo moetmen nu ook feggen, dat de Heilige Boeken niet meer een eenig enkel Boek of lichaam uitmaaken, maar dat wy nu foo veel Heilige Schriften hebben, alsser Overfettingen zijn; en niet alleen twee-en-t'feventig, maar oneindige. Maar byaldien alle dubbelfinnige reden in ernftige dingen by alle Volken voor ondeugdelijk gehouden word, wat falmen dan eindelijk van defelve oordeelen, welkers Spraake foo feer twijffelagtig en dubbelfinning is, datfe niet alleen een tweevoudigen, maar ontallijke finnen begrijpt? Soudemen die niet voor on-ervaren en dwaas houden, die een Grieks of Latijnfch Schrijver wilde verklaaren, en in alle enkele plaatfen foo veel meeningen verfierde als thans de Heilige Schrift van de Overfetters verdeeld word? En nochtans dringen eenige daar op; en beveftigen, dat de Hebreeuwfche Taale van foodanigen aard is, en daar toe gelegentheid verfchaft. Indien dit foo is, foo wilden wy wel weten, hoe de Oude Hebreen eertijds met malkander hebben konnen fpreken, en d'een den ander onderling heeft konnen verftaan. Lieve God, laater doch ten minften een maate in 't liegen zijn, en de Chriftenen eenmaal ophouden, van op fulke Joodfche fabelen te betrouwen: want ook die gene behooren Chriftus en d'Euangelien meer te gelooven, dan de Vyanden der waarheid, welke het Chriftendom poogen te beveftigen uit den Talmud en de Rabbinifche Schriften. En d'Heer Simon behoorde ook af te laaten om een nieuwe Overfetting der Heilige Schrift te fmeeden, even als of 't noodfaakelijk was, dat'er een fuiverder en opregter Schriftuur ingevoerd wierd, dan die is, welke Chriftus

Scherpe Taal van Voffius over het gulle nawandelen der Rabbinen.

De Overfetting der Lxx op de proef gefet.

Het veel en gedurig Overfetten des Bybels na de Hebreeuwfche Text, van Voffius gerooskamd.

Ongerijmd gevolg op 't feggen der Joden dat de Heilige Schrift wel LXXII Sin-beduidingen lijden kan.

En fulks van Voffius op fommige Godsgeleerde gepaft.

Ongerijmdheid van die een netter of beter Bybel foeken dan die Chriftus felfs gebruikt heeft.

Christus en d'Apostelen ons overgeleverd hebben. Indien hy meend dat wy geen kennis genoeg hebben van de Hebreeuwsche Taale, en daarom onsen goeden raad niet wil aannemen, soo sullen wy hier in met de geleerde Rabbinen geerne onse onwetendheid bekennen: maar agten onderen-tusschen dat het gene wy daar in gevorderd zijn, genoeg is, om ons niet te laaten bedriegen, van de gene die meenen datse ervaaren genoeg zijn in een doode en onlangs verdorven Taale; en haar bemoejen om ons de verbarsterde en versierde Taal der Rabbinen voor de waare, wettige, en oorspronkelijke Taal der Hebreen in de hand te stoppen. En by aldien ymand hier maatigheid vereischt, en meend dat wy met al te grooten eenzijdigheid aan de kant der Lxx Oversetters hellen; soo bekennen wy die misdaad, by aldien men het een misdaad mag noemen, wanneermen bemind 't gene seer goed is; of dat de alte groote liefde voor de waarheid, ook voor een ondeugd mag te Boek geset worden. Och dat d'Heer Simon hem doch niet tot schrijven begeven hadde met een gemoed dat van de Rabbinen ingenomen was, en hem onthouden had, van 't geen hy bybrengd, aangaande d'onsekerheid van 't Oude Testament; daar in hy even doed, als de Jode Spinosa, dien hy nochtans billik verdoemd als een Ongeleerden, die met al te ydele bewijs-redenen byna alle de Boeken der H. Schriftuur haar Autheuren ontneemd, aan welke sy van Ouds en altijd toege-eigend zijn. Maar alhoewel de maatigheid een schoone saak is in de onderhouding der vriendschap en alle pligten die de menschelijke saamenleving betreffen; nochtans waar de onregtvaardigheid d'overhand neemd, en de waarheid vertreden en bedolven werd, aldaar word de matigheid billik verfoeid. Die de boose niet genoeg en haat, bemind de goede niet. God vereischt yver en ernst, en hy bemind niets dat middelmaatig is: en daarom werd'er van Christus in d'Openbaaring gesegd, dat hy de laauwe uit sijnen mond spouwd. Doch soo ymand met onsen Schrijver meend, dat dese onse ernst niet en is na Wetenschap of waare Wijsheid, gelijk de Apostel spreekt, en dat hy daar door d'hedendaagsche Rabbinische Wetenschap verstaat, soo gevoeld hy regt: want wy en volgen niet de Rabbinen, maar Jesus onsen Meester, en berusten in deselve Oversetting dien hy heeft goed-gekeurd. En soo ymand meend dat onse Messias hier in gedwaald heeft, die mag met de Rabbinen ook den Rabbinischen Messias verwagten.

Betuiging van d'Heer Vossius voor sijn gevoelen.

Spinosa in 't voorbygaan gestraald.

Waar de maatigheid uitgesloten blijft.

Mannelijke reden van Vossius.

En alhoewel wy meenen, dat dit genoeg kan zijn om de Lxx Oversetters te beschermen, en de hardnekkigheid van sommige te vermurwen: nochtans nadien ons te deser stond een Geschrift ter hand komd van een seer geleerd Man, onder d'Engelsche genoeg bekend, vervattende een Rabbinische en Talmudische uitlegging des eersten Briefs aan die van Corinthen, met een wonderlijke en een Christen onbetaamelijke afscheiding van de Lxx Oversetters: Soo meenen wy dat het niet te wijd buiten den omtrek van ons voornemen sal gaan, indien wy ook iets daar van seggen; op dat onse opmerkende Lezer sie, wat voor vrugten de Christenheid uit de overmaatige lesing des Talmuds wegdraagd: Ja in wat voor verwerde en on-oplosbaare futsel-knoopen en draai-kolken sy haar inwerpen, welke de Rabbinen, dat zijn de Vyanden van 't Euangelium, tot Verklaarders van 't Euangelium maaken. En alhoewel ook selfs het Opschrift des Boeks ons verbaasde, en toeschijnd dat ymand minder sou misdoen, die uit den Alcoran, dan die uit den Talmud d'Euangelien verklaarde; soo heeft ons dit nochtans boven alles met verwondering bevangen, alswe verstonden dat daar in den Talmud niet alleen boven Philo, Josephus

Het schijnd dat Vossius hier wederom den vermaarden Ligtfoot meend.

Misslag van die de Euangelien uit de Rabbinen poogen te verklaaren.

en alle Oude Joodsche Schrijvers voor die, maar ook selfs boven de Euangelien het Opper-gesag gegeven word; en dat niet alleen in d' uitlegging der H. Schriftuur, maar ook in de dingen der Historien, waar van een gedurige saamenhangende volg-reeks van ontwijffelbaare gedagtenissen by die Schrijvers overig is; welke alsse geschieden selfs Tijd-genooten daar van zijn geweest, of daar aan korts geleefd hebben: daar in 't tegendeel de meeste saamenrapers des Talmuds, ten minsten duisend Jaaren laater geweest zijn. Ja die niet alleen in de vreemde, maar ook in haar eige dingen soo onervaaren zijn geweest, dat'er nergens soo grooten onwetenheid noch Barbarie, dan in haare Boeken op veele plaatsen voorkomd. En nochtans vermoeid sig desen Talmudischen Verklaarder wel dapper, om uit die blinde donkerheid, de Schrijvers van 't Nieuwe Testament groote hulpe toe te brengen: niet anders voorwaar, als of het Euangelische ligt klaarder wierd, wanneer het met de Rabbinische nevels beswalkt wierd. Wy slaan noch over het geene hy heeft van de Tien Staammen Israels, diemen van over de twee duisend Jaaren gesogt heeft, en altijd te vergeefs soeken sal; welke hy uit den Talmud voortbrengd, en beschrijft de Steden, Plaatsen, en Zee-havens, daar, gelijk hy spreekt, het suiver bloed der Hebreen, en de hoope Israels noch 't Gebied voeren, en voeren sullen tot dat de Messias komd: welke volgens der Joden geloove, uit dit Volk voortkomen moet, en niet uit dat seer slegt gedeelte des Joodschen Volks, dat Ezdras nagevolgd is, en waar onder de Christen Messias is gebooren. Ook gaan wy voorby sijn uitlegging van de Twaalf Stammen, by den Apostel gedagt, als of'er Christenen geweest waren voor Christus, en dat'er een bekeering der Heidenen voor sijne komste geschied ware. Wy en willen ook niet naauw doorsiften het gene hy segd van Petrus, die het Euangelium den Tien Staamen Israels gepredikt heeft, en dat sulks ook billik en betaamelijk geschied is, om dat dese Hebreen van 't suiverste bloed der Israeliten waren; vast stellende dat Ezdras alleen het schuim van 't Volk agter sig na Jerusalem gesleept heeft. Jaa het soude vry ruim en breed uitloopen, indien wy alle sijne beuselingen in 't bysonder wilden verhaalen: want hoedanig slegt is dit, dat hy tegens alle oude Schrijvers ontkend, dat de vertaaling der LXX Oversetters eertijds in de Synagogen der Joden van de Oude Hebreen gelesen is; nadienmen met sekere bewijsen vaststellen kan, dat de *Paraphrasis* of Uitbreiding die Jonathan en Onkelos na haar meening beuselagtig toege-eigend worden, om datse die ouder agten, niet boven de seven of agt honderd Jaaren oud zijn. Doch laat ons besien wat hy van de LXX Oversetters schrijft. Hy ontkend datse soo veel in getal geweest zijn, doch hy bevestigd onder 't getuigenis van den Talmud, dat het maar vijf Priesters geweest zijn, welke voor den Koning Ptolomeus Philadelphus de Wet afgeschreven hebben; en dat Aristæus, Aristobulus, Philo en Josephus gelogen hebben, alsse het tegendeel schrijven. Hier toe verschaft hy sig selven een schoone gelegentheid, die hy aldus te werk set: Soo men de CCCCLX Talenten, seid hy, die uitgeleid wierden om de gevangenen te lossen, toevoegd tot het beloop des prijs welke deselve Koning verschoten heeft om den Tempel te herstellen, en eindelijk daar by doed, de Giften die ontrent Eleazar en de LXX Oversetters aangeleid zijn, soo sal'er ten minsten een beloop van duisend Talenten volgens Josephus en Aristæus gevonden worden. Hier op segt hy, dat de geheele Alexandrijnsche Boek-schat, soo veel niet gekost en heeft: Ja dat de gantsche Jaarlijkse Tol-schatting van Egipten naauwlijks soo veel heeft konnen opbrengen. Doch die alsoo

Waarom de bovengeseide misslag te grooter is.

D'ongerijmde dingen van dien Schrijver door Vossius overgehaald.

Misslag van die meenen dat de LXX Oversetting nooit in de Joodsche Synagogen gelesen is.

soo schrijven, die weten voorwaar niet wat Egipten is, noch hoe groot de Rijkdommen van desen Ptolomeus geweest zijn. want soo wy desel-ve wilden over-reekenen, wy souden mogelijk wel een Jaarlijks Inkomen van Vijftig duisend Talenten vinden. Doch om dit gestand te doen, sal genoegsaam zijn aan te merken, dat de Koningen van Egipten, alleen uit Judea, Cœlesyria, Phenicien en Samaria, Jaarlijks Agt duisend Talenten gebeurd hebben: en ten tijde van Josephus, Tobias Soon, noch eens soo veel, gelijk Josephus leerd. En derhalven moet de mildadigheid van Ptolomeus ontrent de Joden, niet voor al te groot worden aangesien; nadien hy haar een groote weldaad sou gedaan hebben, indien hyse slegts de Tol-schatting van twee maanden in 't Jaar quijtgescholden had. Daar-en-boven weten ook verstandige Koningen wel, dat het Geld datse aan haare Onderdaanen uit deelen, op goede Rente geset word. Doch onsen Rabbinist en wil dese mildadigheid des Konings, hoe die ook zy geweest, geensinds toelaten, om dat'er in den Talmud geen gewag van gemaakt word. Doch wat behoeftmen sig daar over te verwonderen, nadien ook de fabelen van Esopus daar van swijgen. Daar na voortvaarende, begind die geleerde Rabbinist eenige Talmudische God-spraaken uit te gieten; en verhaald een saak die waarlijk nergens beter dan op een Rabbinische scherpsinnigheid past: te weten, dat dese Vijf of Lxx Oversetters of Priesters, de Heilige Boeken niet in de Griekse Spraak overgeset, maar alleen de Wet voor den Egiptischen Koning Ptolomeus afgeschreven hebben: dat is, gelijk hy 't selfs uitlegd; dat dese Oversetters de Hebreeuwsche Boeken slegts afgeschreven hebben. Maar gelijk hier ymand billijk sou konnen vraagen; waar van daan en uit welk een werk-huis dan doch de Griekse Oversetting voortgekomen is? soo antwoord hy seer geswind; datse te saamgeraapt is van 't Jerusalemsche Sanhedrim; daar by voegende, dat, alhoewel hy sulks alleen gevoeld, hy daar egter groote reden toe heeft om sulks te gelooven. En soo hem ymand verder vraagd; of dese Oversetting, nadiense van soo veel aansienelijke Mannen is afgedaald, niet is een getrouwe en waaragtige Vertaaling? soo antwoord hy sonder sig te lang bedenken; dat sy geensinds opregt, noch waar en getrouw is; om dat alle de Priesters van 't Jerusalemsche Sanhedrim, daar in met malkanderen waaren over-een-gekomen, en te saamen gespannen hadden, om de Heidenen, en andere Joden die onder de Heidenen woonden, een valsche en onregte Oversetting der H. Schrift in de handen te steken: terwijl sy haar lieten voorstaan, datmen de geheimenissen Gods geensinds aan de Heidenen moeste openbaaren. Vorders dat dese wel een goede Griekse Oversetting ge-eist hadden: maar dat de Priesters om dat versoek te voldoen, hen alleen dese trouwloose Oversetting toegetaakeld, en de vreemde Joden en Heidenen, als een pand van opregte waarheid en geloove opgedrongen hebben. Hy segd ook, dat dese Oversetting niet gemaakt is na den regel der waarheid, maar met de grootste listigheid te saamen geraapt, om de Heidenen te bedriegen. Ook meend hy, datmen sig niet behoefd te verwonderen over Philo en Josephus, nademaal sy in dese valsche en bedriegelijke Oversetting ook hebben toegestemd, en geen behoorlijke sorge voor de waarheid gedraagen, om datse alleen voor de Heidenen en niet voor de Hebreen geschreven hebben. Hierom meend hy, behoord men vastelijk by den Talmud en Talmudisten te blijven, en dat om dese schoone reden; dat sy voor haare Geloofs-genoten, maar Philo en Josephus voor de Heidenen geschreven hebben. Doch nadien niet alleen de gemelde Schrijvers de Oversetting der Lxx

Groot inkomen van Egipten.

De Thalmudische verdigtselen aardig van Vossius gestreken.

Of de v of Lxx oversetters de Boeken in 't Griecks of in 't Hebreeuwsch voor Ptolomeus afgeschreven hebben.

Dat de Joden en Mannen van 't Sanhedrim de Heidenen en Uitlandsche Joden een valsche vertaaling met voordagt souden in de hand gesteken hebben is niet waarschijnelijk.

Of Philo en Josephus in dat bedrog hebben toegestemd.

vol-

volgen, maar ook Christus en de Apostelen in 't Nieuwe Testament, en overal met uitsluiting van alle andere, door den mond der Lxx Oversetters spreken; soo is 't ligt de pijne waard dat wy eens besien, hoe schoon hy sig ook uit dit warre-gaaren redden kan. Hy verswijgd de getuigenissen en de Naamen van Christus en de Apostelen, en segd dat de afschrijvers van't Nieuwe Testament sig soo wat na de zijde der Lxx Oversetters gevoegd hebben: even als offe andere woorden en eenen anderen zin ondersteld hadden, dan Christus en de Apostelen, of geschreven of gesproken hebben, en datse op sulken wijs het geheele Euangelium besmet en omgekeerd hebben. Dit soo gesteld zijnde, segd hy; soo ist den Christenen niet swaar geweest met Heidenen en Joden te twist-reden. Want met de Heidenen, die in de Hebreeuwsche Spraak on-ervaaren waaren, en alleen de Griekse Oversetting te raade naamen, is geheel geene swaarigheid geweest: Maar de Joden die daar mede de spot dreven, en seiden dat de woorden en den zin anders in haare Boeken gelesen wierd, dan sy in de Euangelien bevat wierden, hadden de Christenen seer geswind konnen ontmoeten, en seggen dat dit de eigenste Oversetting was, welke haare Voorvaders geschreven, en als de waaragtige aan de gantsche weereld voorgesteld hadden om te lesen. En dit meend dese geleerde Man noch al bedagtsaamelijk geschreven te hebben uit enkele liefde tot de waarheid, en niet om daar mede met ymand te twisten. Maar wie is hy doch die sulke fabelen kan hooren vertellen, sonder te meenen dat hy onder de Tooneel-speelders is? Wy en twijffelen geensinds of daar zijnder veele die haar verwonderen over sulke ongeschikte en vreemde gedagten in een Christen te vinden; en wy meenen datse die ook billik verfoejen sullen. Maar die, welke alleen Rabbinen lesen, en de Oversetters volgen, en welke den Talmud met de Euangelien te saamen voegen, die en konnen naauwlijks anders schrijven of gevoelen. Doch het Christendom had minder quaad te lijden, indien'er slegts weinige aan dese siekte krank lagen: maar die Pest neemd in onse dagen soo seer de overhand, dat indienmen Godgeleerde met Godgeleerde wilde vergelijken, datmer veel meer sou vinden die Moses en de Propheten liever uit den Talmud, dan uit de Euangelien souden willen verklaaren. O dat sig doch ook den Vader Simon, met deese niet beraaden hadde, noch hem als een medemakker soo ligtvaardig niet vast gekoppeld had aan het geloof van dat gewaande versiersel van de Oversetting der H. Schriftuur, welke van het geheele Jerusalemsche Sanhedrim sou t'saamgelapt zijn, om 't gantsche menschdom daar mede te bedriegen: dewelke nochtans, gelijk sy ook willen, Christus en d'Apostelen genoegsaam onderschreven hebben. Waarom en seggen nu ook niet sulke, welke haar selfs geern van alle Religie ontslaan; indien de meeste Priesters onder het Joodsche Volk over-eengekomen zijn, om een valsche Oversetting der Heilige Schriftuur voort te planten, soo hebben sy ook ligt konnen saamenstemmen, om alle de Heilige Boeken na haaren lust en believen te versieren en te vervalschen; nadien doch onsen Heer Simon alreede voorgeeft, dat deselve seer veel veranderd en opgepotst is? Maar indien wy alsoo gelooven, wat sal dan eindelijk ongeschonden overig blijven, of wat sal'er als een waarheid vaststaan, indien wy alsoo waggelen en twijffelen in het gene de over-een-stemming aller Eeuwen vast gesteld heeft; en dat wy nu niet meer gelooven willen de Schrijvers die selfs by de geschiede dingen tegenwoordig waren? Indien ooit in eenige Eeuwe, soo worden'er in onse seer veele gevonden, die soodanig in haar gemoed gesteld zijn, datse niets toe en laaten, dan het ge-

Ongerijmden handel van gemelden Autheur om de Lxx Oversetters verdagt te maaken.

Ongerijmde gevolgen die uit het voorgestelde ontslaan.

gene met haare zinnen over-een-komd. Doch daar is niets Heiliger by d'ongeleerde dan de zinnen; en schoonse die byna geheel niet en hebben, soo bidden syse nochtans alleen aan, en meten een-loefs weg alle dingen met die korte maat af.

Maar gelijk uit veel hoofden veel meeningen voortkomen, en dat'er menschen gevonden worden, die alle droomen en sottigheden, door het getuigenis der zinnen vaststellen; soo is de vermetelheid van sulke niet alleen ydel, maar ook dwaas te agten, welke met een geringe, of geheel geene ervaarendheid der Historien gewapend, haar als Regters opwerpen, van die dingen, welkers geheele waarheid alleen van 't ondersoek der getuigen, en veelvoudige kennis, en geensinds van de zinnen af-hangd. Egter zijn die gene noch wijser die de zinnen, dan die de Rabbinen volgen, dewijlse volslagen Vyanden van ons Geloof en van den waaren zin der Heilige Schrift zijn. De zinnen bedriegen wel seer dikwils, nochtans geloofdmen haar veiliger dan valsche getuigen die altijd bedriegen. Sou ymand wel soo dwaas zijn, dat hy dien geloofd, welke op sijn eigene bekentenis dat gene niet en verstaat, dat hy by andere met stoute kaaken durfd vaststellen? Daar sijn seer weinig Oversettingen der Joden in 't ligt gekomen, en nochtans isser geene die sy goed-keuren, overmids sy opentlijk ontkennen, dat de Heilige Schriftuur noch kan noch mag met een Heidensche Taal uitgedrukt worden. Want nademaal de Heilige Schrift, volgens haar seggen, t'seventig en meer bevattingen of meeningen toelaat, soo en kan'er niet een mensch raaden wat of welken zin de waare zy. Maar wat salmen gelooven van de Christenen die egter de ongeloovige Rabbinen gelooven, en in de voorige en dese onse Eeuwe soo veel Oversettingen uitgegeven hebben, datmense naauwlijks tellen kan; en die nochtans alle uitgedrukt zijn na het goed-dunken der Rabbinen; of gelijk sy selfs spreken, na de Hebreeuwsche waarheid: doch soo seer verschillende, dat R. Simon der geene goed-keurd; en meend, men moet een andere instellen, die met de waarheid nader of beter over-een-komd, en daar in wy veilig berusten konnen. Maar indien men eenige Oversetting behoorde aan te nemen; segd eens, welke kan'er beter voortgebragt worden, dan dese welke Christus en de Apostelen en alle de Joden voor hen gevolgd hebben? Niet-te-min dringen sy daar op, datse dwaalingen heeft en bedriegelijk is. Maar laat het zijn, gelijkse willen, dat alle de Priesters der Joden over-een-gekomen zijn om de Heidenen te bedriegen, dien sy de waarheid verdonkeren wilden; wie sal dan van de hedendaagsche Rabbinen verwagten, dat sy de Christenen de waare zin der Heilige Schrift ontdekken? eindelijk, op wat wijse sullen wy van hun de Uitlegging der Heilige Schrift begeeren, welke bekennen dat syse niet en verstaan; en welke gelijkerhand bevestigen, dat de Hebreeuwsche Boeken niet alleen donker en onder malkander strijdig, maar ook geheel blind en stom zijn, en van niemand konnen uitgelegd worden, ten zy misschien door mondelinge Overleveringen, welke alleen op d'erfgerugten voortgeplant zijn: waar van sy selfs seggen datse seer onseker en slibberagtig zijn, en wy daar-en-boven sekerlijk weten datse ydel en versierd zijn. Voorwaar men behoorde sig te schaamen, d'openbaare waarheid tegen te gaan; en soo wy ook noch Christus noch de Apostelen willen gelooven, laat ons slegts de zinnen gelooven; want die sullen ons overvloedig leeren, dat de Oversetting die gemaakt is, doe de Hebreeuwsche Taal noch in haar bloei-tijd was, waaragtiger is, dan andere Oversettingen, welk noch met sig selfs over-een-komen, noch van ervaare Oversetters gemaakt

Het is groote dwaasheid de zinnen te volgen in dingen welkers sekerheid van de oude getuigenissen af-hangd.

De Joden meenen dat de waare zin der H. Schrift in geen onheilige Taal mogt overgeset worden.

Daar word na Vossius meening vergeefs een beter Oversetting dan de LXX gesogt.

Soo de Joden eertijds de Heidenen met de Griekse vertaaling bedrogen hebben, wie verwagt van haar nu een beter?

 zijn,

zijn. Ofte laat ons de Rabbinen selfs gelooven, wanneer sy bekennen dat de Hebreeuwsche Spraak vergaan is, en de Vokalen of Klinkers een nieuw versiersel zijn. En ten laatsten, soo wy ons niet geheel ongeschikt en belachelijk willen aanstellen, laat ons gelooven, dat de bevattingen soo des Ouden als des Nieuwen Testaments, door de weldaad der Griekse en Latijnsche Spraaken, op ons zijn voortgeplant; en dat ook selfs de Hebreeuwsche Boeken seer heldere en sekere getuigen zijn van dese waarheid, indienmen alleen de bygesette Klinkers der Rabbinen wegdoed: want indien dat geschied, soo salmen den selven zin bevinden die de Lxx Oversetters gesteld hebben; en men sal de Heilige Schrift haast van het bedrieglijk blanketsel der Rabbinen afgewasschen sien. Doch soo ymand ontkend, dat de kennis der Heilige Schrift door de weldaad der Griekse en daar na der Hebreeuwsche Spraak tot ons overgekomen is, die toone een andere Taal, of weg, of wijse, die wy te volgen hebben, om de meeninge der Heilige Schrift te verkrijgen. Het en is gantsch niet wijsselijk sig te beroepen op de Hebreeuwsche Spraak, nademaalse vergaan is. En soo daar noch al eenige brokken en kruimelingen van overig zijn, soo zijn deselve door den dienst der Griekse en Latijnsche Taal bewaard en aan ons overgebragt. Indien ymand de gantsche weereld doorwandelde en met alle de geheugenissen der Heidenen raadpleegde, hy sal'er gantschelijk geene vinden die tot drie of vier honderd Jaaren behouden zijn. Voorwaar dat de Jaar-boeken der Sinesen soo veel duisend Jaaren bestaan, sulks en geschied niet door den dienst der Spraake, welke soo wel by hun als by andere Volken onstandvastig is geweest; maar door de Sinesen Zin-uitdrukkende Schrijf-teekens, die de saaken en niet de woorden verklaaren. Alleen zijn de Griekse en Latijnsche Taal dit ongeluk meest ontdoken, waar van dese van over twee duisend, gene de gedagtenis heeft van ontrent drie duisend Jaaren. Indien dese twee Taalen weg genomen wierden; voorwaar daar sou ons geen middel over zijn, om tot aan de dingen der oude tijden te reiken. Dan en sou'er geen Hector of Achilles zijn, geen Cæsar noch geen Alexander, geen gewag van Moses of Salomon, geen Oud of Nieuw Testament; Ja geheel geene Konsten noch Wetenschappen, noch gedenkenissen der voorledene dingen meer overig zijn; en alles sou lang den bodem ingevallen zijn, en niet dan een Ont-aarde Barbarie gevonden werden: want het zijn alleen de Griekse en Latijnsche Boeken, door welk de geseide dingen voortgeplant worden. Maar soo lange worden alleen de Konsten en Wetenschappen voortgeplant, als de Spraaken in stand blijven, en de Boeken verstaan worden. De Spraak der Sinesen is wel niet altijd duurende, nochtans hebben sy, gelijk we gesegd hebben, altijd-duurende Schrijf-teekenen of Zin-letteren, en verstaan de Boeken die byna over vijf duisend Jaaren geschreven zijn. En van dusdanigen nooit afgebrooken gebruik der Letteren isset voortgekomen, dat de Konsten en Wetenschappen by hun hooger geklommen zijn, dan by eenige andere Heidenen. Maar nademaal de Zin-letteren der Sinesen niet dienstig zijn tot het verstand der Heilige Schriftuure, soo moeten wy gantschelijk onsen toevlugt nemen tot de Griekse en Latijnsche Taal, welke weggenomen zijnde, sal te gelijk ook weggenomen zijn alle Wetenschap der voorledene dingen. Daarom en konnen wy ons niet genoeg verwonderen, dat in dese onse Eeuw sommige gevonden worden, die dese Taalen, in welke alleen de geheele geschiedenisse der Oudheid bewaard word, agter-aan-setten en veragten, en geerne voor deselve haare ongeschikte Moeder-taale, die haastelijk te niet gaat, willen

Hoe wy egter in desen van een goeden Text mogen seker zijn.

Hoe ver wy de sekerheid der Hebreeuwsche Taal maar hebben na Vossius gevoelen.

Waarom de Geheugboeken der Sinesen soo lang stand houden sonder verandering.

Dat sonder de Griekse en Latijnsche Taal alles sou in vergetenis gevallen zijn.

De Zinteekenen der Sinesen zijn oorsaak dat haare dingen lange bewaard worden.

len opdringen. Te weten, ſy ſeggen; dat de Griekſe en Latijnſche Schrijvers meeſt in onſe Land-taale overgeſet zijn, als welke in 't Hoog-en Neerduitſch, Franſch en Engelſch vertaald zijn; en datwe derhalven de Griekſe en Latijnſche Taalen wel miſſen mogen. Maar wat dunkt u indien deſe Overſettingen geenſinds goed waaren? En genomen datſe in deſe tegenwoordige Eeuw al goed ſchijnen, nochtans en ſullenſe geen ouderdom draagen; nadien wy uit on-eindige proeven ontwaar worden, dat deſe Overſettingen alle honderd Jaaren vernieuwd worden, ten zy dat ſy in 't Latijn geſchreven worden; overmids de andere, in wat voor Spraaken ſy ook geſchreven worden, naauwlijks de during van het een of het ander honderd Jaar uitſtaan. Hierom word Karel de Groot gepreſen, die of uit liefde tot de geleerdheid, of om liever een Koning der Romeinen als der Barbaren te ſchijnen, de Gottiſche, Saxiſche, Frankiſche en andere Land-aardſche Spraaken der Duitſchen agter de bank geſet, en te gelijk met het Gebied de Roomſche Spraak aangenomen heeft; doende deſelve niet alleen in de Kerkelijke Godsdienſten, maar ook in alle onderhandelingen der menſchen de voornaamſte plaats inruimen. En waarlijk ſoo de Latijnſche Taal niet behouden waar, ſoo en ſoude ook Karel de Groots Naam niet meer bekend zijn. Daar is geen Volk in Europa dat iets weet van de dingen die voor drie of vier honderd Jaaren geſchied zijn, als door den dienſt der Latijnſche Taal. Ja ook de Arabiers, ſchoon ſy breed uitgeſtrekt woonen, en neerſtig genoeg ontrent haare Taal geweeſt zijn, hebben geheel geen ervarendheid der oude dingen die ſy niet uit de Boeken der Grieken geput hebben. Selfs ook de Indiaanen, ſoo ſy iets weten van Alexander de Groot, ſoo hebbenſe het ſelve van de Arabiers, die nochtans bekennen dat ſy 't van de Grieken hebben. Daar zijn door gantſch Ooſten wel oude Marmer-ſteenen, en Gedagteniſſen in ſommige Opſchriften met d'eigen Inheemſche Letteren voorhanden, doch welke niemand leſen, veel min verſtaan kan. Nademaal het dan Sonneklaar is, dat de geheele klomp der Wetenſchappen, en Oude dingen alleen beſloten ligt in de Griekſe, en de daar uit Latijnſch gemaakte Boeken; wat voor een raſernie iſſet dan, dat wy ons ſouden omkeeren tot de Rabbinen, die maar voor weinig Eeuwen gebloeid hebben, en die geen kundſchap van ſaaken, of woorden, of Hiſtorien hebben, ten zy ſy 't van de Grieken of Latijnen hebben: en ſoo dikwils ſy daar van afwijken, ſoo ſprekenſe niet dan enkel leugen en verbijſterde grillen. En noch volgen de Chriſtenen van onſe Eeuwe byna alleen de ſulke: en dikwils hoe minder ſy daar van kennis hebben, hoe meer ſy haar daar over verwonderen. Maar nademaal ook die, welke in de Rabbiniſche Schriften wel bedreven zijn, ſien dat de Talmudiſche verdigtſelen met geen bewijsreden noch oude getuigeniſſen konnen onderſteund worden; ſoo vervallen ſy in deſe dwaasheid, datſe haar toevlugt tot de ydele Overleveringen nemen: want ſy ſeggen, God ſpreekt niet als door de ſtrot der Rabbinen, welke hy alle ervarendheid van voorlede en toekomende dingen ingeſtort heeft; en dienvolgens dat ſy alleen zijn de Bedienaars der waarheid, als aan welke God alleen ſijn woorden toebetrouwd heeft: even als of men de woorden des Apoſtels, van deſe Quanten, die alle wetenſchap ontnomen is, moeſte verſtaan; en geenſinds die aal-Oude Hebreen, die God eertijds behaagden. Het is hier niet noodig breed te verhaalen, hoe veel menſchen in deſe en in de voorige honderd Jaaren door deſe ydele ſtrooking van de Joden jammerlijk zijn bedrogen, die hen nochtans daarna en by ontdekking des bedrogs over ſulken ligtgeloovigheid geſchaamd heb-

Waarom de Overſettingen ſoo weinig ſtand houden.

De Latijnſche Taal van Karel de Groot ingeruimd.

De gedeugenis der meeſte dingen is door de Griekſe en Latijnſche Taal in geheugen gebleven.

Men moet niet meenen dat God de latere Joden ſijn Woord alleen toevertrouwd heeft.

Voorbeelden van Christenen die berouw over 't vertrouwen der Joden hebben gehad.

hebben; waar van Picus Mirandula, Reuchlinus, en ſijn Leerling Forſterus getuigen zijn. En die de Voorreden des laatſten over het Hebreeuwſche Woorden-boek tot Baſel gedrukt doorleeſt, die ſal terſtond bekennen, hoe veel hy eerſtelijk van de Joden gehouden heeft, en hoe ſeer het hem naderhand beroude, als hy geen ligt noch waarheid in de Boeken der Rabbinen vond; en datſe ſoo wel als in alle andere dingen ook ſelfs onwetende in de Hebreeuwſche Taal waren. En nochtans heeft deſe Man naauwlijks het minſte deel der Joodſche verleidingen gevat: En hy ſoude hem daar vry gelukkiger in aangeſteld hebben, indien hy de Rabbiniſche Klinkers geheel en al de ſak gegeven, en alleen de Griekſe Overſetting gevolgd hadde, om de Hebreeuwſche waarheid daar uit te vertaalen. Egter prijſen wy ſijn goeden wille, en ſy ſullen haar alle ontrent de Heilige Schriftuure wel quijten, welke met dien Man de Rabbinen laaten vaaren, en dien weg die hy of niet geagt, of tot ſijn ongeluk misgeloopen is, ingaan; namelijk, dat ſy agterlaatende de Klinkers of Vokaal-punčten, alleen den ſelven zin goed-keuren welke de Lxx Overſetters overgeleverd hebben, en na het goed-dunken van deſe, maar niet na der Rabbinen bedriegelijke en ſlibberagtige zinnen, de kragt en beduidenis der Hebreeuwſche woorden en ſpreek-wijſen overſetten en verklaaren. Doch ſoo ymand egter ſoo verhard of onbandig van Geeſt is, dat hy noch voor ſoo ſekere getuigeniſſen de Ooren niet en wil intrekken, wy moeten 't dulden, datſe dan haaren eigen zin volgen. Doch wy, die andere maar vermaanen te doen wat regt is, ſullen ons daar mede trooſten, datwe de toeſtemming der Eeuwe, veel meer verdiend dan verkregen, en alleen den ongeleerden mishaagd hebben. En dit ſchrijft d'Heer Iſaakus Voſſius in ſijn Verantwoording tegen den Vader R. Simon, tot verdediging van ſijn gevoelen over de hedendaagſche Hebreeuwſche Bybel-text, en geagtheid der Lxx Overſetters; met welke die geleerde Man nu al veele Jaaren als met een welgeliefde Speel-pop omgeſprongen, en ſig vermaakt heeft. Laat ons nu, ſonder ſijne meening in 't byſonder te wederleggen, eens beſien wat eenige onſer voornaamſte Godgeleerde van deſe vertaaling houden, en hoe deſelve daar van en van de agtbaarheid der Hebreeuwſche Text ſpreken; en dan eindelijk ook eens ophaalen, wat de Joodſche Rabbinen, diemen Maſoreten noemd, niet al werk en moeite hebben aangewend, om de regte Leſing der Hebreeuwſche Text ſuiver en ongeſchonden te bewaaren. Op dat wy de geſchapenheid der ſaake eenigſinds onder een beter houding en ſtand van beſchouwing mogten gebragt ſien: alhoewel wy geern bekennen, dat de Heer Voſſius daar ontrent niet geheel onwijſſelijk 't een en 't ander heeft ingebragt, dat bedenkelijk ſou mogen gehouden worden. Doch dit laatſte ſtuk werks, raakende de Maſoreten, ſullen wy in 't volgende Hooftſtuk afdoen.

Aanrading van de Heer Voſſius.

En ſijn beſluit.

Griekſe Overſetting d'eerſte en oudſte vertaaling.

Na het gemeen gevoelen dan onſer Godsgeleerde, houdmen dat de Griekſe vertaalinge des Bybels, diemen de Overſetting der Lxx Oudſten noemd, de eerſte Overſetting der Heilige Schrift is, die in een vreemde Taale overgebragt is. Ook meendmen dat deſelve geſchied zy onder den Egiptiſchen Koning Ptolomeus Philadelphus, de Soon van Ptolomeus Lagus: Welk gevoelen ſeer geſterk word door 't getuigenis van Ariſtæus, een der Oudſte Schrijvers die van deſe Overſetting gewag maaken, en welke onder gemelde Ptolomeus Philadelphus geleefd heeft. En al-hoe-wel 't getuigenis van Irenæus hier eenigſinds tegen aangekant ligt, om dat hy deſelve Overſetting aan Ptolomeus Lagus toeſchrijft; eg-

Onder wien de Lxx Overſetting geſchied zy.

egter meendmen dat ligt te konnen vereffenen, nadien Ptolomeus Philadelphus een wijle tijd met sijnen Vader te gelijk geregeerd heeft; namelijk ontrent 270 of 280 Jaar voor Christus. Men agt voorts dat dese Ptolomeus door de vertaaling van dit vermaarde Boek, dat hy door langheid van tijd meer en meer vernoomen hadde by de Joden in groot-agtinge te zijn, ook sijn Rijkvoerige Bibliotheek, dien hy te Alexandrien opgerigt had, en dagelijks met alle fraaye Afschriften deed aanwasschen, begeerde te vermeerderen; gelijk hy ook daar in metter tijd uit alle hoeken des weerelds, ontrent 70000 Boeken te gaar gesaameld heeft. En kanmen dit seer ligt voor het menschelijk insigt van Ptolomeus opnemen; doch het verborgen oogmerk van God heeft metter tijd openbaar gemaakt, dat sijn bestuurende hand ook daar bysonderlijk onder gespeeld heeft. Want gelijker doe ter tijd al vry een groot aantal van Joden door gantsch Egipten, Griekenland, en een groot gedeelte van Asien verspreid waaren, welke metter tijd de Vaderlijke Taale der Hebreen ontwisseld, en aan de Griekse waaren gewoon geworden, als Philo heeft aangeteekend; alsoo heeft God door dusdanigen Oversetting het middel verschaft, dat de Joden de Heilige Schrift van doen aan in de Griekse Taale in haare Synagogen konden voorlesen. Gelijk dan dese Griekse Oversetting ook gediend heeft tot een welvoegsaame voorbereiding van de bekeering der Heidenen, welke in dese tijd al vast naderde. Daar toe men ook aanmerken moet, dat de Griekse Taale t'sederd de bloei-tijd van Alexander de Groot, als de gemeenste onder alle Taalen gesproken wierd; gelijk Cicero in sijnen tijd bekende, en selfs ten tijde van Hieronymus noch kon toegestemd worden. Sulks men sig niet en moet verwonderen, dat de meeste Boeken des Nieuwen Verbonds waarschijnelijk in de Griekse Taal geschreven zijn. Ja het schijnd, segd seker geleerd Man in sijn Kerkelijke Historie, als dat God, die gemeenlijk het grootste nut voor sijn Kerke door sijne Vyanden uitvoerd, dese soo groote Boek-lust den Koning Ptolomeus enkel en alleen op dese tijd ingeboesemd heeft, op dat ook dese Oversetting des Ouden Testaments van hem sou behertigd werden. Die dan ook van te meerder nut en gesag is, om datse soo veele Jaaren voor Christus gemaakt is; dewijl sulks de Christen-Kerk een opmerkelijk voordeel heeft toegebragt: want by aldien deselve laater, of van de Apostelen gedaan waare geweest, de Joden hadden soodanigen vertaaling met eenige glimp konnen verdagt maaken; of de Hebreeuwsche Boeken selfs vervalschen, of t'eenemaal verbergen: waar toe haar dese Oversetting nu de pas affneed. Hoedanig nu, en door hoe veel geleerde Joden dese Oversetting uitgevoerd en voor den dag gebragt is, voorwaar daar over zijn seer verschillige gevoelens, die elk ook haare aanhangers vinden. Het is uit alle blijken klaar genoeg, dat dese Ptolomeus Philadelphus een over-groot Beminnaar der Geleerdheid, Regtvaardigheid en Vrede geweest is; want door hem is voornamelijk de Geleerdheid en Wetenschap, die te vooren alleen onder de Egiptische Priesters, en in haare Land-aardse Taale geschreven, verborgen gehouden wierd, in de Griekse Taale overgebragt; waar toe hy dan van alle kanten de geleerde Mannen deed opsoeken, en na Alexandrien liet komen, om daar als in de Groote Schoole van sijn Rijk, de geleertheid voort te planten en gemeen te maaken: versaamelende daar toe met ongelooffelijke kosten een over-groote schat van Boeken, die uit alle oude Geschriften en Gedenkenissen der bekende Volken met neerstigheid opgesogt wierden. Onder welke vlijtige nasporing het dan ook gebeurd is, dat dese Koning kennis kreeg, van 't Aal-oude en vermaarde Boek der Joden, by haar en ons de H. Schriftuur ge-

Oogmerk van Ptolomeus in 't doen oversetten des Bybels.

Dat die Oversetting niet sonder Gods bysondere Voorsienigheid en nut der Kerke geschied is.

De Griekse Taale was ten tijde van Ptolomeus seer gemeen.

Wat de Oversetting der LXX een algemeene agting heeft konnen geven.

Door wat toeval en tusschenkomen de Oversetting des Bybels in de Griekse Taal voortgekomen is.

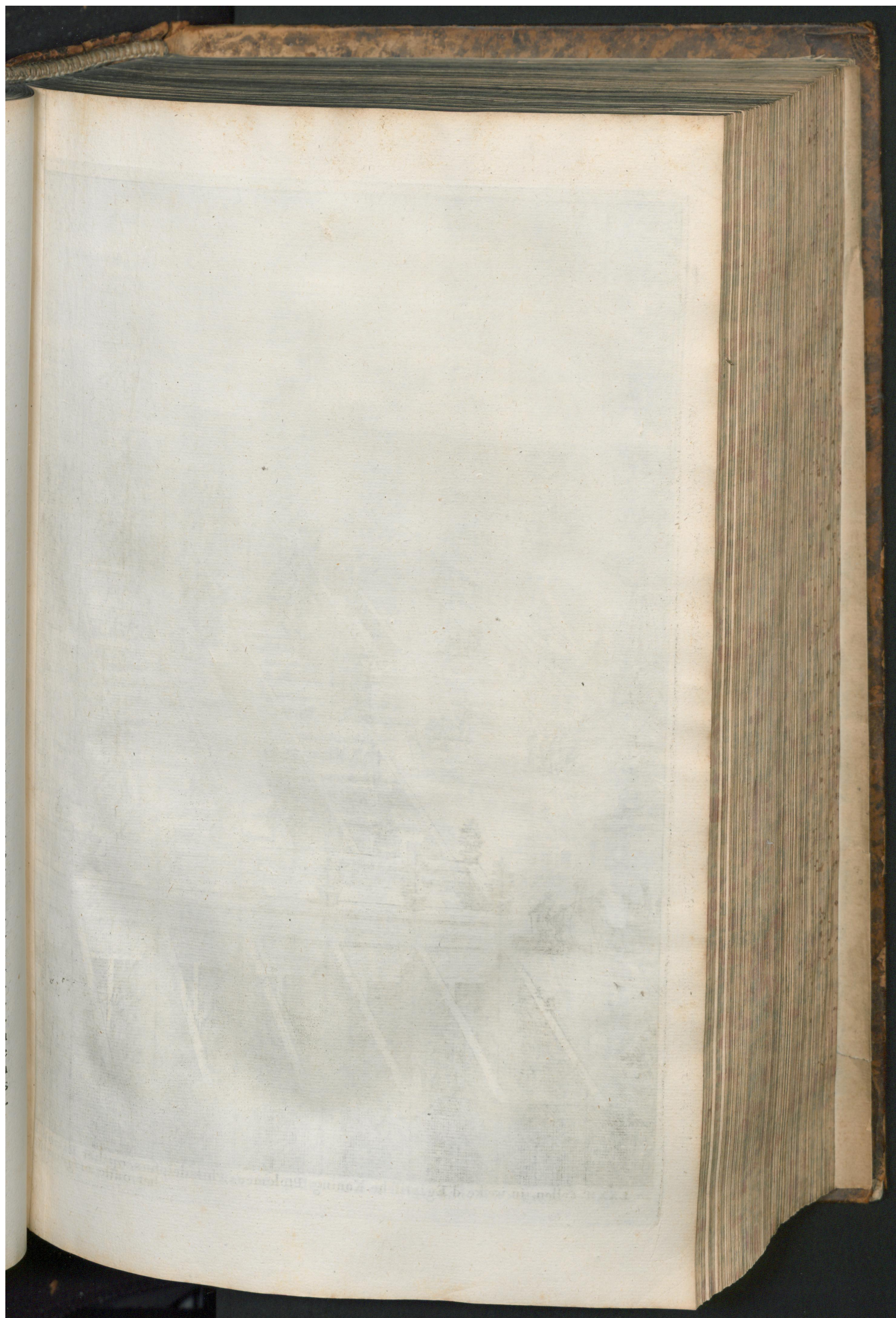
genoemd. Ptolomeus dan ook hier toe geen verkleumde begeerte hebbende, sond hy eenige Heilige Vaaten des Tempels, die te vooren in de Oorlogen den Joden afgenomen waaren, beneffens andere geschenken na Jerusalem aan Eleazar de Hooge-Priester, versoekende daar by van hem eenige geleerde Mannen, om het Joodsche Boek in de Griekse Taal over te setten. Gelijk dan op dat Koninglijk versoek, hem LXXII Mannen na Alexandrien toegesonden wierden, die de Bybel, dat zijn alle de Boeken des Oude Testaments, gelijkse Ezdras in den Kanon der Hebreeuwsche Heilige Boeken opgesloten hadde, uit haar oorspronkelijke Taal, in 't Grieks soodanig deugdelijk overgebragt hebben, dat de Saligmaaker noch d'Apostelen sig niet geschaamd en hebben deselve meestdeels te gebruiken. En alhoewel de meeste en voornaamste onder de Rooms-gesinde Schrijvers, het dus ver met veele onser Godgeleerde eens zijn; egter verhaalen sy daar noch verscheide andere dingen by: sy seggen onder anderen, dat Ptolomeus dese geleerde Mannen voor af door seer vele en verscheide Godgeleerde en Staatkundige vraagen getoetst en ondersogt heeft; en na dat sy op deselve met alle wijsheid en deftigheid wel geantwoord hadden, heeft de Koning haar na Pharus, een Eiland dat slegts seven Stadien en genoeg in 't gesigt van Alexandrien af gelegen was, doen overschepen; alwaarse LXXII Cellekens soodanig ordentlijk gebouwd vonden, datse yder daar in geheelijk van den anderen afgescheiden, hun verblijf konden hebben, om de vertaling uit te voeren. 't Gene Ptolomeus aldus versorgd had, om dat hy bekommerd was, dat byaldien sy luiden by den anderen tot dit werk souden sitten, sy mogelijk door eenige saamenstemming of Complotterie alsmen segd, den zin der Heilige Schrift in 't oversetten verbergen souden. Nu nadien den uitslag geleerd heeft, soomen segd, dat sy alle LXXII geheelijk met den anderen in gevoelen, woorden en orden over-een-quamen; soo heeft men geagt dat dese Oversetting door een sonderlinge bystand des Heiligen Geestes, en niet sonder een groote wonderdaad Gods, vry van alle dwaaling geschied zy: de Oversetters niet een woordeken van malkander verschillende. Soo datse veel eer Propheten dan Oversetters geweest zijn: Gelijk d'Heer Vossius in sijn voorgaande Redenering, om d'Heer Simon wat te hekelen, dese Oversetters ook Propheten wil genoemd hebben. Voorts voegen eenige daar by, dat dese Oudsten gemelde Oversetting in 72 dagen ten einde gebragt hebben; en datse niet alleen de vijf Boeken van Moses, maar ook alle de Boeken des Ouden Verbonds hebben afgedaan. Welke Oversetting in goude Letteren geschreven, door de Vertaalers aan den Koning Ptolomeus soude overgeleverd zijn; en hebben daar voor groote geschenken, beneffens de vrylating veeler gevange Joden in Egipten, van dien goeddadigen Koning met haar na Jerusalem gesleept. Gelijker ook getuigd word dat deselve Ptolomeus wel 100000 Joden, die van de Persen gevangen waren, met sijn eigen Geld gerandsoeneerd en na haar Vaderland gesonden heeft. Deselve Roomsche Leeraars seggen ook, dat die Oversetting lange tijd van een Godddelijk Gasag gehouden is: doch datse naderhand door slordigheid en bedrog van Aquila, Symmachus, Theodotion en andere, die se door haare Oversettingen veranderd hebben, seer bedorven is geworden: doch welke Paus Sixtus de V. in sijn uitgegeven Griekse Oversetting wederom soodanig sou hersteld en gesuiverd hebben, datmense onbekommerd voor de waare Oversetting der LXX Oudsten selve, of die ten minsten die seer naby komd, te agten heeft. En dese en diergelijke onwaarschijnelijke en ten deele valsch-versierde dingen schrijven sommige voornaame Autheuren der Roomsche Kerk. Ja Justinus Mar-

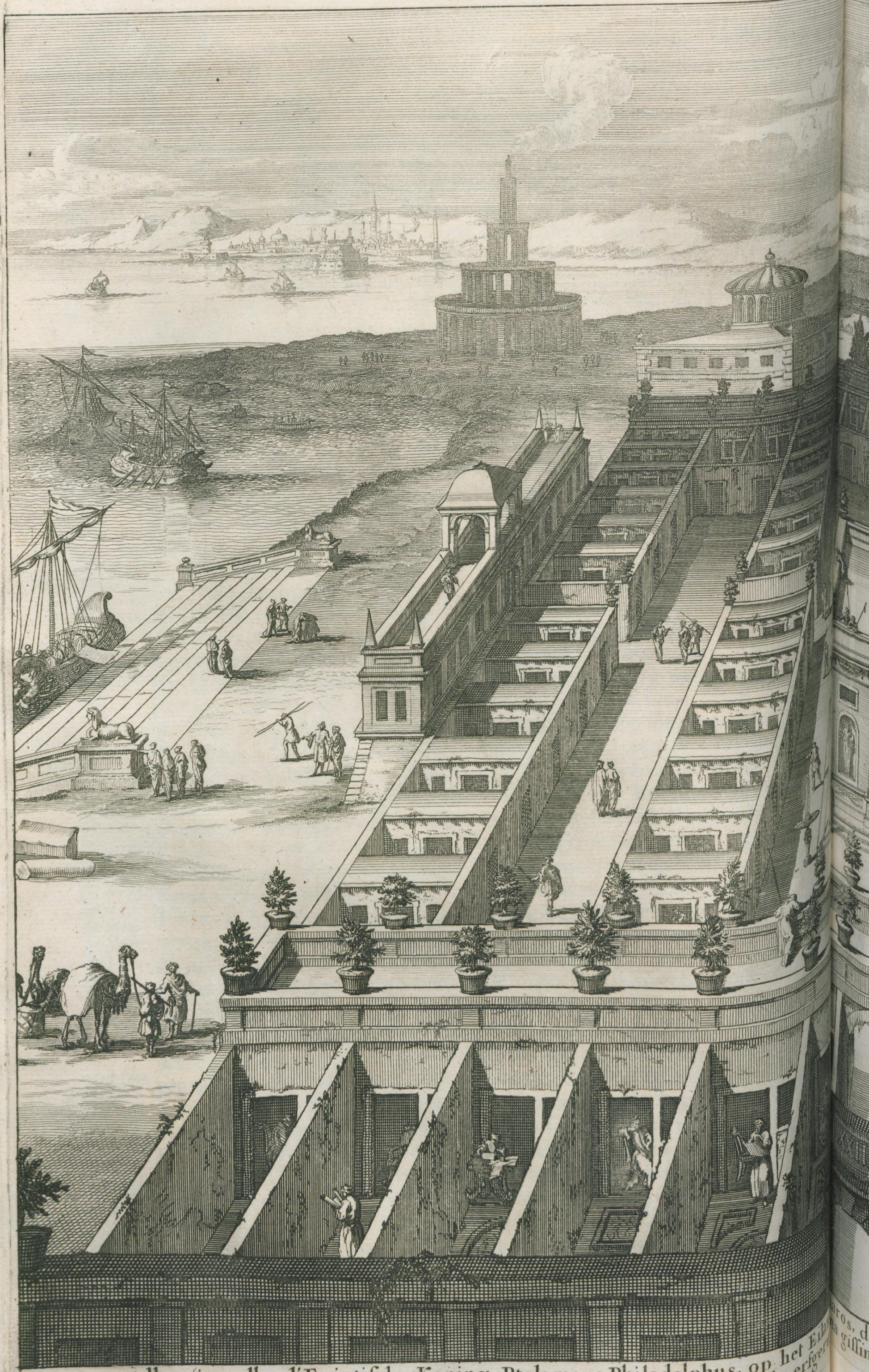
Wat de Rooms gesinde van de LXXII Oversetters verhaalen.

Waarom Ptolemeus na sommiger gevoelen dese Oversetters elk bysonder sette.

Dat dese Oversetters in alle omstandigheden over-een gestemd hebben, sweemd sterk na een versiersel.

Dat Paus Sixtus de vijfde de verdorve Oversetting der LXX hersteld heeft werd ook van andere Rooms-gesinde geloochend.

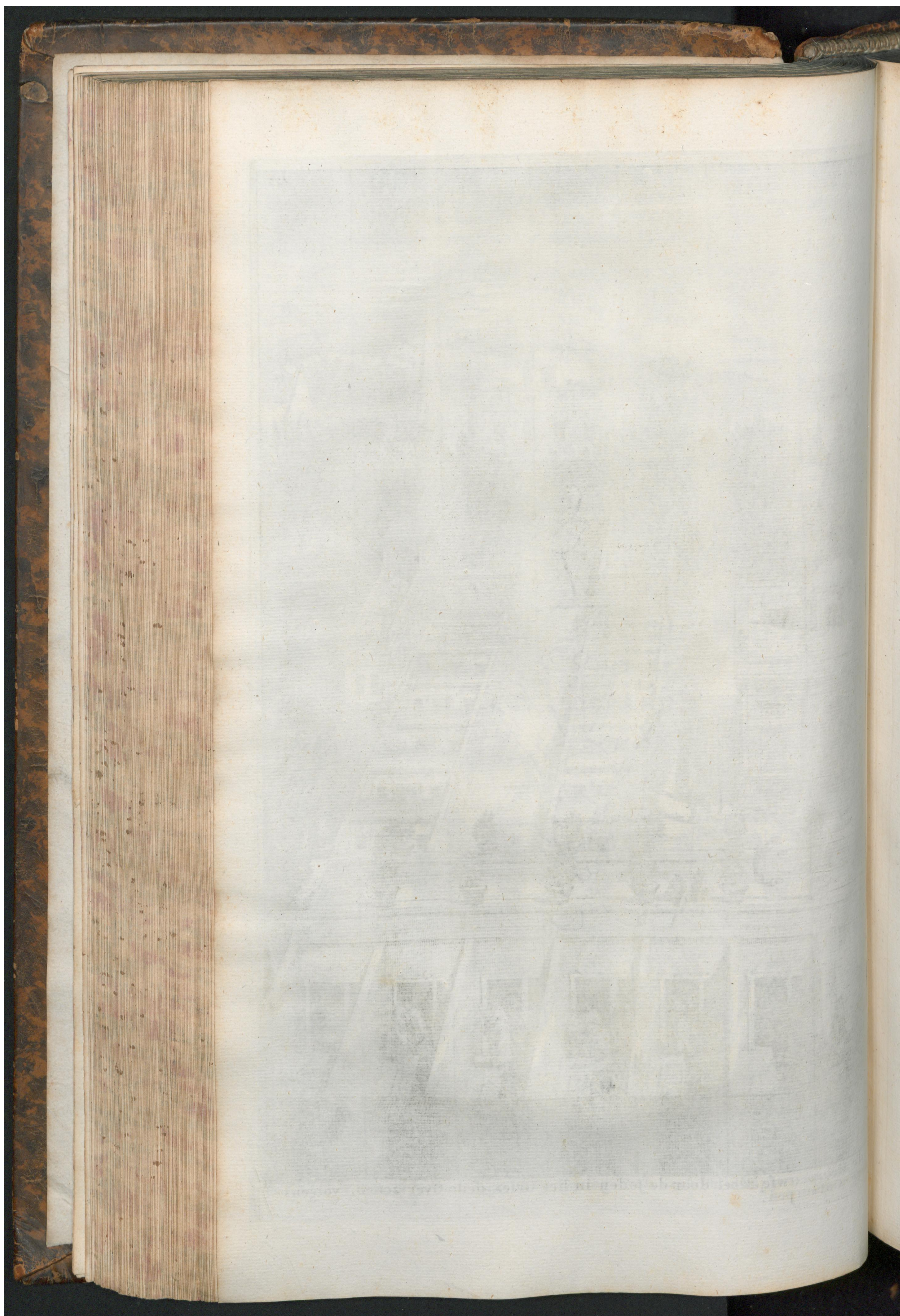

De LXXII Cellen, (in welke d'Egiptische Koning Ptolomeus Philadelphus, op het
het oude

...t Eila[...]aros, de Hebreeuwse Bibel door de Joden in het Griex dede Over zetten,) volgens ...rfgeru[...]a gissing Ontworpen.

Martyr, een der oudste Kerk-vaders, gedenkt selfs de overblijfsels van de oude Cellekens, in welke dese Lxxii. Oversetters souden geseten hebben, gesien te hebben, welke hem de Joden van Alexandrien ten sijnen tijde noch toonden, en hem uit overlevering haarer Voor-ouderen sulks verseker-den: als dewelke ook doe noch een Jaarlijks Feest ter getagtenis deser Oversetting hielden. Epiphanius verhaald alleen van ses-en-dertig Cellekens, waar in yder twee van de Oudsten dese Oversetting afgedaan hebben: waar uit ongetwijffeld Baronius meend wel te besluiten, als hy segd; dat de Heilige Schrift alleen ses-en-dertigmaal overgeset is. En alhoewel het verhaal deser Lxxii of mogelijk maar xxxvi Cellekens, by vele groot geloof gevonden heeft; en dat wyse desulke alleen te geval, hier ook in een Printverbeelding ontworpen vertoonen, soo wil nochtans Hieronymus, datmense belachen sal die sulks gelooven: Ja hy houd, dat die vertelling een enkel versiersel der Joden is, waar mede de vroome Justinus Martyr bedrogen is. Gelijk de selve ook meend, dat alle dese Oversetters niet in verscheide Kamerkens, maar in een eenige Zaal by den anderen geseten hebben. Datse nu ook dese ssiversetting in Lxxii dagen geheel souden ten einde gebragt hebben, als sommige seggen, moeten geensinds voor waarschijnelijk agten; by aldien immers het geheele Oude Testament van haar overgeset is. Want gelijk sommige naauwkeurig overslagen hebben, soo is het twee-en-t'seventigste deel daar van, ontrent soo veel als de veertien eerste kapittelen van 't eerste Boek Mosis: welke stoffe ruim genoeg is om de vaardiste Schrijvers een goeden dag te douden, hoe veel meer dan een opmerkenden Oversetter. Waarom men dit of voor geheel valsch houd, of datmen 't alleen van de vijf Boeken Mosis te verstaan heeft. Gelijk dit ook voor een fabel der Griekse Joden aangeteekend word, datse in niet een woord en souden verschillig bevonden zijn; versierende sulks alleen om dese Oversetting een Goddelijke glimp aan te smeeren: 't geense na sommiger gissing door een slinkse uitlegging schijnen ontleend te hebben uit Exodus 24: 9, 11. alwaarse *De afgesonderde der Kinderen Israels*, passen op de Lxxii Oversetters in de gemelde Cellekens afgescheiden: mogelijk daar in noch gestijfd wordende door de Griekse Vertaaling selfs, in welke vers 11. staat: *Dat onder dese uitgelesene der Kinderen Israels, daar niet eenen en verschilde van den anderen:* Voorwaar een ellendige verklaaringe. En alhoewel onse Godsgeleerde dese Oversetting in veelen hoog waardeeren, en van deselve gelooven, datse niet sonder eenige staatelijkheid en naauwkeurige sorge geschied is; nochtans en meenen sy niet, dat sulks door een onmiddelijke ingeving van den H. Geest volbragt is; haare handen en sinnen soodanig bestuurende, dat geene menschlijke hoedeloosheid daar heeft konnen ondersluipen. En derhalven datmense in haar selven niet van een Goddelijke onfeilbaarheid, of als van Propheten voortgebragt, houden moet; maar datse ook als een Oversetting en als het werk van menschen handen, onder de toetse der Hebreeuwsche Text, mag, en moet gebragt werden: niet tegenstaande de meeste der Griekse Kerk-vaders deselve een meerder gesag opgedragen hebben: 't geen Hieronymus aldereerst heeft beginnen tegen te spreeken; alhoewel sijn tijdgenoot Augustinus, van een ander gevoelen was. Gelijk wy ook boven gesien hebben, dat d'Heer Isaak Vossius de vertaaling der Lxx om veele redenen geheel niet onder, of nevens andere, of als een Oversetting wil te Boek gesteld hebben.

36 Cellekens der Lxxii Oversetters by Epiphanius verdagt.

En van Hieronymus uitgestampt.

De Oversetting der gantsche Bybel is in geen 72 dagen konnen afgedaan worden alhoewelmen sulks schrijft.

Joodsche verdigtsels over dese Oversetting uitgebroed.

Men kan de Lxx Oversetting niet voor een Goddelijk werk stuk agten.

Hieronymus heeft aldereerst het groot gesag der Lxx Oversetters beginnen tegen te gaan.

Daar en ontbreken ook geen Godgeleerde welke meenen, dat voor dese Oversetting noch eene andere veel oudere Vertaaling soude geweest zijn,

Of'er voor de Lxx Overſetting een andere geweeſt zy.

ten minſten van de vijf Boeken Moſis; uit welke ſommige onder de Heidenſche Wijsgeeren en Digters veele Spreuken der Heilige Schrift ſouden aangetrokken hebben: gelijk d'Heer Voſſius hier vooren uit Ariſtæus heeft ſchijnen te beweeren. Maar behalven dat ſulke voorbeelden ſeer dun en mager, ja noch ſeer verminkt voorkomen, ſoo hebbenſe egter tot deſelve geene Overſetting der Heilige Boeken noodig gehad; om datſe ligtelijk hebben konnen afgehaald worden van ſulke Heidenen, die alreede van de Joodſche ſaaken geſchreven hadden, ofte die ſulks uit den mond der Joden, die nu al lang onder de Heidenen waaren verſtroid geweeſt, hadden gehoord. Waarom voor vaſtgehouden werd, dat voor deſe Overſetting geene andere der Heilige Schrift geweeſt is, dan de oude Chaldeeſche, diemen al voor de tijden van Ezdras meend gemaakt te zijn. Want ſulks ſchijndmen te moeten afnemen uit Nehemia 8. daar vers 3, 4. geſeid word; dat Ezdras de Schriftgeleerde, en mogelijk ook eenige Leviten, de Wet voor het Volk duidelijk laſen: *Den zin ſoodaanig verklaarende, datmen die verſtaan konde*, vers 9. Door welk verklaaren van den zin, de Joden meenen datmen verſtaan moet, een verklaaring van den Hebreeuwſchen Text door de Chaldeeſche Overſetting: invoegen de Leſing der Wet wel geſchiede uit de Hebreeuwſche Text, maar het duidelijk leſen en verklaaren geſchiede uit het voorleſen van de Chaldeeſche Overſetting. Want nadien de Joden ſederd de Babyloniſche gevangenſchap het Chaldeeſch veel beeter dan het Hebreeuwſch verſtonden, ſoo hebbenſe van Ezdras tijden af eenige Loontrekkende Uitleggers der Wet gehad, die den Hebreeuwſchen Text op de Sabbatthen in de Synagogen, wanneer ſy van den gewoonlijken Lezer voorgeleſen was, uitleiden en verklaarden in de bekende Taale, die doe de Chaldeeſche was; aan welke Overſetting ook de Uitleggers gehouden waaren. 't Gene ook by eenige van onſe voorname Godgeleerde voor geheel waarſchijnelijk gehouden word. Doch dat de Joden ſeggen, dat dit verklaaren der Wet geſchiede tuſſchen het leſen van elk vers, ſulks is ſeer bedenkelijk, nadien met regt getwijffeld word, of de verdeeling der Verſſen al van ſulken ouderdom is; gelijk we op een andere plaats nader hebben onderſogt: ten zy dan datſe eenige groote deelen of Perken die op de Boek-rollen afgedeeld waaren, daar door verſtaan. Voorts ſoo ſpreken ſommige der Oud-vaders dikmaal van een Griekſe Overſetting der Samaritaanen; waar uit eenige giſſen, dat die wel mogt ouder zijn dan die der Lxx, overmids die gehouden word, onder Alexander de Groot geſchied te zijn; welke Vorſt de Samaritaanen ſeer toegedaan was. Daar zijn'er ook die willen, dat de Overſetting der Lxx Oudſten alleen geſchied is uit een Syriſche of Chaldeeſche vertaaling, en niet uit de Oorſpronkelijke Hebreeuwſche Text; 't geene niet gelooflijk is. Want alhoewel de hedendaagſche Overſetting der Lxx, inſonderheid in de Boeken Moſis, veel verſcheeld van den Hebreeuwſchen Bybel, maar ſeer wel over-een komd met de Samaritaanſche Boeken; ſoo houdmen nochtans dat deſe Griekſe Overſetting daarwe van handelen, alleen metter tijd vervalſt is uit de Samaritaanſche Boeken: het zy dan dat het de Joden in Egipten gedaan hebben, die meer gemeenſchap met de Samaritaanſche dan met de Hebreeuwſche Spraak hadden; ofte dat het door Origenes is geſchied, die andere Overſettingen uit het Samaritaanſch met deſe vertaaling der Lxx by-een-gevoegd, en door malkander ſou gebrouwen hebben: onder welke ook die geteld word van den Samaritaanſchen Symmachus; alswe aanſtonds nader ophaalen ſullen. Andere vaſthoudende aan

Of'er voor Ezdras een oude Chaldeeſche vertaaling in gebruik was.

Joodſche aanmerking over Ezdra 8. vers 3, 4, 9.

Verklaaring der Wet geſchiede in 't Chaldeeſch, maar de Leſing in 't Hebreeuws.

Dat de Lxx Overſetters een Syriſche of Chaldeelſche vertaaling gevolgd hebben is niet aannemelijk.

Andere gevoelens die tegen 't voorgaande aanloopen.

aan 't gevoelen der gener die agten dat dese Oversetting geschied is van de Alexandrijnsche Joden selfs, meenen, datse niet uit den Hebreeuwschen, maar uit den Samaritaanschen Bybel gemaakt is; en datse deswegen beter met den selven, dan met den Hebreeuwschen over-een-stemd. 't Geene eenige schijn heeft uit de oude Hebreeuwsche Letteren die Samaritaansche zijn, en dat de hedendaagsche Hebreeuwsche Bybel-letteren, Chaldeesche zijn, is hier vooren overbodig genoeg uit de Hebreeuwsche Sikelen, en andere getuigenissen bewesen. Waar uit dan ook eenige hebben willen besluiten, dat de Boeken Mosis die wy nu hebben, vervalst zijn geworden, en dat de Text der LXX veel suiverder gebleven is; van welk gevoelen wy nu genoegsaam d'Heer I. Vossius hebben gehoord.

Hoe veel Oversetters aan dese Griekse vertaaling hebben beſig geweest.

't En is ook niet alte klaar bekend, om net aan te wijsen, welke en hoe veel dese Oversetters in getal geweest zijn; want daar werden veele en verscheide reden en meeningen uit den hoek gehaald, waarom men die de Vertalinge van de LXX of LXXII Oversetters noemd. Eenige houdend daar voor, dat deselve hebben bestaan uit XII Oudsten van yder Stamme afgesonden, welke by Aristæus ook genoemd worden; gelijk mede sommige den Hoogen-Priester Eleazar daar nevens tellen: doch Baronius en andere nemen het Joodsche Sanhedrim selfs voor de LXXII Oversetters; als welkers ampt het was de Heilige Schrift uit te leggen: en dat die tot dese Oversetting van Jerusalem na Alexandrien souden getrokken zijn. Doch dit en word niet waarschijnelijk gehouden. Want behalven dat het swaar om te gelooven is, dat den gantschen Grooten Raad der LXXII Oudsten, den Stoel van Moses, en 't bestuur van Land en Kerk soo lang souden hebben laten drijven, en na een vreemd Land getrokken zijn, om soo eene uitvoerige Oversetting des Bybels te doen; soo werd'er selfs getwijffeld, of'er ook wel LXXII Mannen van Jerusalem gesonden zijn, en of dese Oversetting niet wel van de Griekse Joden, die in meenigten in Egipten en te Alexandrien woonden, gedaan is; en datse naderhand, om deselve Oversetting een meerder aansien by te setten, den naam van LXX daar omgehangen hebben. Want de Jerusalemsche Joden hebben dese Oversettinge niet alleen veragt, maar selfs ook verfoeid: soo datmense niet wel voor de opmaakers derselve houden kan. Sy noemen deselve in den Talmud alleen, de Oversetting der vijf Oudsten; als gemaakt zijnde van vijf Mannen uit den Grooten Raad: en datse nergens om de Oversetting der LXX genoemd is, als om dat de vijf van de LXXII afgesonden waaren. Waar uit schijnd te blijken, dat de haat der Hebreeuwsche Joden tegen dese Oversetting grooter geweest is by de laatere, dan by de oude Joden; en datmen d'Heer Vossius in desen deele eenigsinds sou konnen byspringen, als hy segd, datse ten minsten van het gantsche Sanhedrim goed gekeurd en gewettig is: alhoewel 'er groot geschil onder de Geleerde over is.

Om wat reden dese Oversetting de naam der LXX draagd.

Of ook het Joodse Sanhedrim dese Oversetting gedaan heeft.

Voor niet waarschijnelijk gehouden.

Waarom de Joden egter dese Oversetting versmaad hebben.

Of de geheele Bybel, of alleen de vijf Boeken Mosis van de LXX overgeset zijn.

Gelijk het ook noch niet uitgewist is, hoe ver sig dese Oversetting uitgestrekt heeft. Eenige oude en nieuwe Godgeleerde willen, dat alleen de vijf Boeken Mosis in 't Grieks gebragt zijn; 't geense daar uit ook meenen vast te maaken, datse seer wel met de Samaritaansche Boeken over-een-stemmen. Als mede datse na het voorgeven sommiger getuigen ook ligt in 72 dagen zijn konnen afgedaan worden; maar niet alle de Boeken des Bybels, die eerst een weinig tijd daar na van de Alexandrijnsche Joden overgeset zijn. Doch hoe het daar mede zy, wy houden het geensinds aannemelijk, dat d'andere Boeken des O. Testaments, ten minsten niet voor de tijden van Aquila (die eerst een ruimen tijd na Christus den Hebreeuwschen Text in 't Grieks overgeset heeft) souden overgeset zijn geweest. Wy hebben voorwaar

Ptolomeus heeft waarschijnelijk de gantsche Bybel begeerd.

groote reden te gelooven, dat ja alle de Kanonijke Boeken des Ouden Testaments gelijkelijk overgeset zijn: want sulks en sal niet ligt geloochend werden, wanneermen wel aanmerkt datse geschied is door last en op 't ernstig versoek van Ptolomeus; nadien die Koning soo groote bekostiging alleen om de vijf Boeken Mosis, sonder ook de Historische en Prophetische Boeken te mogen besitten, niet ligt aangewend soude hebben. Gelijk sulks ook niet min geleerd dan waarschijnelijk, hier vooren van d'Heer Vossius uit Aristæus en Josephus, daarse de gantsche H. Schrift de WET noemen, aangewesen is. Vorders komd'er ook noch by veele in bedenken, of dese Oversetters niet eenige plaatsen des Ouden Testaments met voordagt vervalst, ofte anders hebben overgeset als de Hebreeuwsche Text inhield. Dewijle voor desen sommige Oud-vaders geloofd hebben, dat de Joden om den Koning Ptolomeus niet te vergrammen, en egter de verborgentheden des Geloofs niet alte klaar aan de Heidenen voor te stellen, uit sekere Godvrugtige omsigtigheid eenige plaatsen veranderd en bedeemsterd hebben; hoedanigmen tot dertien opteld: als die van haar of willens en wetens uitgelaaten, of anders zijn overgeset; om datse van Christus of de Heilige Drie-eenheid spreken. Ja Baronius gevoeld opentlijk, datse veele dingen, diese waanden dat den Heidenen aanstoot geven konden, overgeslagen, en de bresse met andere dingen vervuld hebben: namelijk die door Moses aan de LXX Oudsten van mond tot mond overgeleverd waaren: ofte ook uit die, welk haar Gods Geest instorte, om daar by te setten. Tegen welke ongegronde en lasterlijke gevoelens Vossius niet geheel sonder reden heftig is uitgevaaren. Gelijk het ook niet op sijn koten staat, dat de Joodsche Oversetters sulks om de wille van Ptolomeus souden gedaan hebben, die sijn gantsche toeleg was, dat Boek volkomen en niet verminkt noch stukswijs te hebben. Ofte by aldien sy het alsoo door den Heiligen Geest gedaan hebben, soo en behoefden sy niemands ondank te vreesen. Waarom dan veele onser Godgeleerde besluiten, dat al waar dese Oversetters van de Hebreeuwsche Text afwijken, of anders oversetten, sy sulks als menschen, door onwetendheid of swakheid, en niet door ingeven van Gods Geest gedaan hebben: gelijker ook voorbeelden gevonden worden, daarse als goede Verklaarders iets schijnen tot den zin der Text bygevoegd te hebben; om datse oordeelden, datmen de Hebreeuwsche Lesing soo opnemen moeste: waar van wy eenige staaltjes in de Bouw-Orden van Salomon en de Tempel-gesigten van Ezechiel ontwaar schijnen te worden. Doch het gaat vry ver dat de Heer Vossius de Hebreeuwsche Text met de hedendaagsche Lees-puncten, na dese Oversetting der LXX wil verbeterd hebben. Gelijk'er mede eenige van gematigder zinnen zijn die meenen, dat dese Oversetting niet in alle die plaatsen van de Hebreeuwsche Text verschild, daarse schijnd te verschillen; maar gehouden moet worden, datse als wijse en verstandige Oversetters de meininge des Heiligen Geestes seer wel hebben aangetroffen. Dat nu d'Heer Vossius ook segd, dat de Saligmaaker en d'Apostelen, door haar voorbeeld, met deselve Oversetting doorgaans aan te haalen, een onwedersprekelijk gasag gegeven hebben, sulks en konnen de meeste onser Godgeleerde niet voor soo algemeen noch soo breed opnemen, als die geleerde Man daar mede doordrijven wil: en waar in hy grootdeels met veele Rooms-gesinde eens schijnd te zijn. Het is waar dat de Heilige Schrijvers van het Nieuwe Testament, dikwils dese Oversetting aanhaalen en gebruiken; doch sy en doen sulks niet doorgaans, maar daar seer wel op te letten staat, alleen voornamelijk dan, wanneer die Over-

Of dese Oversetters ook verdagt mogen gehouden worden van vervalsing of quaadaardige vertaaling.

Uit wat insigt Baronius meend datse hier en daar de zin der Heilige Schrift verduisterd hebben.

Opmerkelijke waarneming onser Godgeleerde over de verschilligheid der Hebreeuwsche en Griekse Text.

Oversetting of met de Hebreeuwsche Text over-een-komd, ofte datse met het oogmerk der Euangelisten en Apostelen een seer goede saamenstemming had: Ja ook wel wanneer sy goed vonden, en de saak in sommige ligte dingen het lijden konde, haar selven eenigsinds na de Griekse Joden of reeds bekeerde Heidenen te voegen; als dewelke wonder veel met die Oversetting op hadden, en geen ergernis sogten te geven in dingen van klein belang, schoon sy van de Hebreeuwsche Text verscheelden. Ook sietmen dat de Euangelisten en Apostelen doorgaans meer op d'eigenste zin, dan op de bloote vertaaling der woorden gelet hebben, sonder nochtans daar in een bestemde regel waar te nemen: want sy haalen somtijds den Hebreeuwschen Text, daarse van dese Oversetting verscheeld, uitdrukkelijk en met opset aan, als by voorbeeld Matth. 2: 15. met Hosea 11: 1. Joh. 19: 37. met Zach. 12: 10. Matth. 2: 18. met Jer. 31: 15. Matth. 9: 13. met Hosea 6: 6. vergeleken. Wederom schijnense met opset de Lxx Oversetting aan te haalen, daarse van den Hebreeuwschen Text verschild; als namelijk Luc. 3: 36. met Gen. 11: 12. Actor. 13: 41. met Hab. 1: 5. Rom. 9: 33. met Jes. 28: 16. Actor. 15: 16. met Amos 9: 11. Hebr. 11: 21. met Gen. 47: 31. vergeleken; bysonderlijk ook Hebr. 2: 7. met Psal. 8: 6. Hebr. 10: 5. met Psal. 40: 7. daar de Aopostel dese Oversetting tot sijn oogmerk opvat, om datse hem beter dan de Hebreeuwsche Text daar toe scheen te dienen: invoegen dese Exempelen soo wel tegen als voor d'Heer Vossius gevoelen zijn; alhoewel hy'er seer vast mede meend in sijn schoenen te staan. Daar zijn ook voorbeelden, datse somtijds eenige Spreuken uit het Oude Testament aantrekken, die noch in de Grond-text noch in dese Oversetting alsoo niet te vinden zijn; waar van siet Matth. 2: 6. tegen Mich. 5: 1. Rom. 11: 8. met Jes. 29: 10. Waar uit sommige hebben gemeend, dat de meeste Apostelen, uitgesonderd Paulus, in de Hebreeuwsche Taal geschreven hebben: invoegen hier in de Grond-oorsaak deser verschilligheid ondekt word: want d'Apostelen d'aanhaaling der Schriftuur-woorden uit het Hebreeuwsch gedaan hebbende, zijn die woorden, door deselve woordelijke verklaaring, in 't Grieks verschillig konnen overgeset worden. En soo moetmen ook oordeelen van de Aanwijsingen uit de Griekse Oversettingen. Alhoewelmen de Brieven van Paulus daar van moet uitsonderen. De Heer Vossius beweerd tegen R. Simon, dat de Taal en Stijl der Lxx Oversetters soo goed Grieks is, als in de beste Schrijvers gevonden word. Doch andere seggen, dat wel de Stijl Grieks is, doch datse slegt en eenvoudig, en doorgaans vermengd is met Hebreeuwsche Spreek-wijsen; Ja ook veele woorden gebruikt die van de Hebreen genomen zijn. Invoegen dat of schoon de Taal of de woorden goed Grieks zijn, de Stijl of Trant van schrijven egter t'eenemaal na de sweem van 't Hebreeuwsch ontleend is. Doch hier uit wil ook d'Heer Vossius de deugdelijkheid en getrouwheid der Lxx Oversetters opgehelderd hebben. Eenige Taalkundige getuigen mede, datse somtijds de woorden der Oude Grieken en Macedoniers gebruikt hebben, die nu veelsinds onbekend zijn geworden; Ja die derhalven maar alleen in dese Oversetting te vinden zijn. Men kan voorts niet loochenen, of de regtsinnige Joden en Christenen hebben voortijds seer veel van dese Oversetting gehouden; insonderheid de Griekse Joden in Egipten en elders, die deselve niet alleen in haare huisen, maar ook in haare Synagogen gelesen hebben: Gelijk selfs noch in 't Jaar 552 na Christus gedaan wierd: als wanneer daar over ook eenige twist onder de Joden ontstond; want sommige door 't weder invoeren van de Hebreeuwsche Bybel, hebben de Griek-

Voorbeelden hoedanig Christus en d'Apostelen de Hebreeuwsche en de Griekse Texten aanhaalen.

Voorbeelden van plaatsen die geheel anders in beide Texten gevonden worden alsse aangehaald zijn.

En waar uit sulks schijnd ontstaan te zijn.

Wat van 't goed of slegt Grieks en den Stijl deser Oversetters te houden zy.

Onlusten onder de Joden ontstaan over 't gebruik der Lxx Oversetting.

se Oversetting pogen den sak te geven, of ten minsten de Lees-schoolen uit te boenen: sulks de Keiser Justinianus daar tusschen komende, oordeelde dat alwaar Griekse Joden waren, sy den Grieksen Bybel mogten gebruiken, gelijk hy ook den Latijnen de Latijnsche Bybel toestond: vergunnende selfs hun ook de Griekse Oversetting van Aquila te gebruiken, schoon die tamelijk veel van die der Lxx Oudsten verschilde. En gelijk haar dit van dien Keiser toegestaan wierd, om datse het Grieks beter dan het Hebreeuwsch verstonden; alsoo zijn ook die Landen wel meest en alderlangst by het gebruik der Griekse Bybels gebleven. Hier mogtmen nu billik vraagen, waar van daan doch den haat sommiger Joden tegen dese Griekse Oversettinge op de baan gekomen is? doch wy antwoorden, dat het waarschijnelijk aldus met de saak gelegen is: De laatere Hebreeuwsche Joden, namelijk die geen Grieks en verstonden, hebben al van overlang uit wangunst niet alleen af-keerig van dese Oversetting geweest, maar ook deselve gelasterd; siende nu haare verborgentheden in een Afgodische Taal, soo syse noemden, ontdekt en opengelegd: sulks dat de Jerusalemmers, die de Griekse Joden spotswijs, *Egiptische Lezers* noemden, van nijd en spijt uitstroiden, dat'er, terwijl dese Oversetting opgemaakt wierd, een duisternis van drie dagen op de Aarde was; en dat'er tot dien einde een droevig vasten op den agtsten dag der Maand *Tebeth*, of Winter-maand, ingesteld was, om dese Oversetting te betreuren. Ja (siet wat de menschen niet al en versieren) sy seiden dat de dag deser Oversetting alsoo swaar als de dag van het Goude Kalf voor Israel was. En hebben sommige uit dese overgroote af-keerigheid besloten, dat de Oversetting der Lxx alleen by de Alexandrijnsche Joden aangenomen en gebruikt is geweest. Doch het word veel waarschijnelijker gehouden, dat het alleen de laatere Joden zijn geweest, die sig soo hard daar tegen gekant, en dese Vloek-mirakelen versierd hebben: gelijk sulks genoegsaam openbaar word, uit het gemeen gebruik ten tijde des Saligmaakers en der Apostelen. Sulks wy vastelijk te gelooven hebben, dat de oude Joden dese Oversetting grootelijks gewaardeerd hebben; want sonder dat soudense nooit toegelaaten hebben, datmense in de Synagogen, en onder de Joden, die selfs het Hebreeuwsch niet alte fix en verstonden, soude voorgelesen hebben. Ook is dese Oversetting veele Eeuwen onder de Christenen in gebruik geweest; alhoewel hunne Afschriften na verscheide Exemplaren gevolgd waaren, die yder Landschap voor de beste verkoosen had. En heeft onder die tijd de Latijnsche Kerk, verscheide Eeuwen lang, een Latijnsche Oversetting gebruikt, welke uit dese Griekse vertaald was: waar van ook Augustinus getuigd, dat'er in sijnen tijd verscheide waren, onder welke hy voornamelijk de Italiaansche Oversetting prijst, gemeenlijk anders de VULGATA of *Oude Gemeene* genoemd; tot dat Hieronymus ontrent 400 Jaaren daar na ondernam een nieuwe uit het Hebreeuwsch te maaken. Voorts is dese Lxx Oversetting soodanig in agting geweest, datmen in plaats van uit d'oorspronkelijke Taale, men ook Syrische en Arabische Oversettingen uit deselve toegesteld heeft. Waar uit dan voortgekomen is, dat veele Oud-vaders, insonderheid de Griekse, dese Oversetting soo wel als den Hebreeuwschen Text voor een Goddelijk Schrift gehouden hebben. Alhoewel sommige sig daar in vry omsigtiger gedragen hebben. Doch het zy hoe het ook eertijds met dese Oversetting zy geschapen geweest, soo zijn egter onse voornaamste Godgeleerde van oordeel, dat de Griekse Oversetting der Lxx, die wy thans hebben, grootdeels bedorven en verbasterd is; en datse niet alleen seer veel van den Hebreeuwschen Text ver-

Hoe de Griekse Oversetting van de Joden is konnen gelasterd worden daarse nochtans soo veel met deselve schijnen op gehad te hebben.

De laatere maar niet de oude Joden zijn afkeerig van de Lxx Oversetting geweest.

Andere Oversettingen die uit de Lxx gemaakt zijn.

Waar van daan de Oversetting der Lxx by eenige Vaders voor een Goddelijke Text gehouden is.

scheeld; maar ook van haar eigen eerste suiverheid, in welke gemelde Lxx Oudsten deselve hadden overgeleverd. Van welke verschilligheid verscheide redenen in bedenken komen: Want eerstelijk isser verschilligheid tusschen haar en d'oorspronkelijke Text konnen vallen, by aldien datse mogelijk geen geheel suivere of beste Hebreeuwsche Exemplaren gebruikt hebben; of die ten minsten niet soodanig als die van Ezdras en de Groote Synagoge, van alle misslagen en Schrijf-fouten uitgesuiverd waaren: ofte ook wel, datse door dit of dat middel of insigt de Vokalen, of Klinkers en By-klinkers, anders gelesen hebben, als nu in onse Bybels waarschijnelijk wel gelesen word. Hier-en-boven is niet onwaarschijnelijk, dat dese Oversetters haar niet doorgaans bestipt aan de woorden gehouden hebben; en mogelijk ook alle niet even grondige kennis van de Hebreeuwsche Taale gehad hebben; gelijkmen sulks te meer bedenkelijk sou konnen houden, by aldien het klaar genoeg bewesen waar, dat dese Oversetting door eenige Alexandrijnsche Joden gedaan was. Waar by ook aangemerkt word, dat het eene Boek vry beter en met meerder over-een-stemming dan het andere overgeset is: onder welke getuigd word dat het Boek van Esaias, wel een van de slegtste Oversetting is. Waarom het ook niet te verwonderen is, dat een en deselve saak en reden, in verscheide Boeken verschillig vertaald word gevonden: 't gene ook klaar doed sien dat'er verscheide Mannen mede zijn besig geweest; en dat elk na sijn bequaamheid sijn Taaks beter, of slegter afgedaan heeft. Invoegen door dese en diergelijke toevallen dese Oversetting seer ligt in haar selfs niet alte suiver en volkomen is konnen zijn. Ten tweeden isse ook door de tijd in haar selfs niet onbedorven gebleven: waar toe de onwetendheid der uitschrijvers met het een voor het ander te stellen, al van ouds niet weinig geholpen heeft; gelijkmen siet dat alle oude geschreven Boeken 't selve lot onderworpen zijn geweest, en dat ons daar door verscheide Lesingen verschaft worden. 't Verval in dese Griekse Text heeft noch te meer konnen toenemen, wanneer daar andere Griekse Oversettingen lang na deselve voor den dag quaamen; als namelijk die van Aquila, Symmachus en Theodotion, drie afvallige Christenen die Joodsch geworden zijn. Want dese vertaalingen met de Oversetting der Lxx vermengd wordende, kon niet anders dan een verderving van deselve ter weereld brengen. En is dese dan al wederom van de uitschrijvers verder bedorven geworden: want de Exemplaren van dese of gene Lezers te mets op de kant met eenige Aanteekening of verschillige Lesing uit een andere Oversetting verrijkt zijnde, soo is 't een en 't ander van een laater uitschrijver by toeval in den Text geraakt. Gelijk mede niet onwaarschijnelijk is, dat de Joden en eenige Griekse Ketters sommige plaatsen quaad-aardig hebben vervalst, of eenen slinksen draai gegeven hebben. Onder welke mishandelaars selfs Origenes van sommige niet geheel vry gesproken word. Dese vermaarde Man in sijnen tijd alreede veel bedorven Boeken siende, heeft, op datmen de faal-grepen daar in des te beter mogt ontwaar worden, Bybels gemaakt die hy *Tetrapla*, *Hexapla* en *Octapla* noemde, om dat hy in deselve 4. 6. of 8. verscheide Texten des Bybels in Kolommen neffens malkander stelde; alswe boven uit Vossius hebben aangeteekend: namelijk den Hebreeuwschen Text tweemaal, eens met Hebreeuwsche en eens met Griekse Letteren: daar na de Oversetting der Lxx, en dan vervolgens in orden die van Aquila, Theodotion en Symmachus, als ook die van Jericho, en ten laatsten die van Nicopolis; ten einde men die tegen malkanderen vergelijken mogte. Doch het is te beklagen dat die schat verloo-

Op wat wijse die Oversetting van de Hebreeuwsche Text is konnen verschillig voortkomen.

Waar door de Griekse Oversetting in haar selfs gebrekkig en onsuiver kan voortgebragt zijn.

D'Uitschrijvers en verscheide andere Griekse vertaalingen hebben die der Lxx seer besmet gemaakt.

Neerstigheid en overgroote arbeid van Origenes.

looren of elders moetwillig verduisterd blijft. Behalven desen arbeid, maakte hy tot een kort behulp, noch dese samensetting: hy voegde de Oversetting der Lxx, en die van Theodotion, met verscheide waarnemingen by malkander; of gelijk andere met meerder nettigheid verhaalen: hy voegde in sijn *Hexapala* de Oversetting der Lxx met die van Theodotion, die vers op vers tusschen malkander in mengende; daar by doende eenige Teekenen, om het eene uit te doen, en 't andere by te voegen, en om dit en dat te onderkennen. Dese Teekenen naderhand van de Afschrijvers nagelaaten, heeft niet alleen het nut van dien arbeid doen te loir gaan; maar heeft ook te wege gebragt, dat die andere Oversettingen, insonderheid die van Theodotion met die der Lxx, jammerlijk zijn vermengd geworden; sulks dat Hieronymus in sijnen tijd met regt over de verscheidendheid der Exemplaren klaagde. En onse Godgeleerde meenen hier uit dan ook niet geheel ongerijmd te besluiten, datmen de Oversetting der Lxx, thans niet anders dan vry bedorven moet aanmerken; en dat wy van haar oude oorspronkelijke Text, slegts groote overblijffelen hebben. Om van welke verschilligheid een voorbeeld te hebben, wy sien, dat selfs in de Tijd-reekening der Aards-vaderen voor de Sondvloed, een bresse van 586 Jaaren tusschen de Hebreeuwsche en Griekse Text gevonden word: stellende de eerste maar 1656 de Griekse wel 2242 Jaaren. Welk verschil d'Heer Vossius wil datmen uit de Griekse Oversetting der Lxx verbeteren moet, als die minder bedorven is dan de Hebreeuwsche: en hoedanig hy sulks bewijst, sullen wy hier na uit hem selfs laaten hooren. De Rooms-gesinde bekennen wel dat de Lxx Oversetting sederd Christus komste door d'uitschrijvers bedorven is, doch dat deselve van Origenes, nessens den Martelaar Lucianus en Hesychius, uit het oorspronkelijk Exemplaar van Alexandrien wederom gesuiverd en hersteld is. Die ook, gelijk Baronius verhaald, tot beter onderscheid, eenige Teekenen van streekjes en sterrekens, uit Theodotion gesteld hadde, die daar na wel vermengd wierden met den Text, en deselve bedorven, maar dat Hieronymus die misslagen weder gesuiverd heeft: daar-en-boven dat hy de Teekenen uit Theodotion, die Origenes daar by geset hadde, behouden heeft. Gelijk hy ook verder, om alle twist, die wegens de verscheide Oversettingen oprijsen konde, voor te komen, den Bybel uit het Hebreeuwsch selfs heeft onvergeset. Dit segd Baronius. Dat nu ook de Roomsche Meesters voorgeven, dat Paus Sixtus de V. uit een Exemplaar der Lxx Oversetters, dat ruim 1200 Jaar oud was, deselve wederom soodanig suiver aan de weereld overgeleverd heeft als sy van ouds geweest is; daar in en staan sy het met malkander niet eens: want sommige uit haare bende bekennen selve, dat'er noch meenigte en onverdraagbare misslagen in gevonden worden. Soo datwe met veele bescheidene Mannen besluiten mogen, dat de Griekse Bybels die wy nu hebben, wel niet soo suiver zijn als sy eerst geweest hebben; doch dat sy egter niet geheel en al verlooren, maar noch deselve Griekse Oversetting is, die in die tijden gemaakt is; alleen van haare oude suiverheid grootdeels afgewiffeld zijnde. Doch d'Heer Vossius houd, behalven 't geen wy hier vooren uit hem tegen R. Simon hebben bygebragt, met lijf en ziel staande, dat niet alleen deese Oversettinge van Origenes niet en is veranderd uit den Hebreeuwschen Text, doch wel verbeterd en met Teekenen is verklaard uit de oude Boeken; maar ook, dat alhoewel voor desen de Joden en Origenes dese Oversettinge hebben getragt te verbasteren, en sy ook veele Exemplaren besmet hebben (namelijk de Jo-

Wat het qualijk gebruiken of afschrijven van dese Boeken veroorsaakt heeft.

Wat onse Godgeleerde van de suiverheid der Lxx Oversetting houden.

2242
1656
586.

De Rooms-gesinde houden niet eenparig staande dat Sixtus de V. dese Text van nieuw suiver gegeven heeft.

Hoe ver wy de Lxx Oversetting voor goed hebben.

Van de Heer Vossius wedersproken.

Joden door vermenging met de Oversetting van Aquila en Origenes door die van Theodotien), gemelde Heer nochtans durfd vaststellen, dat dese Oversetting van Ptolomeus tijden af, tot heden ten dage, opregtelijken tot ons overgekomen is; en dat de verandering die in deselve door den tijd ingekomen is, van soo kleinen belang is, dat wy met veel meerder versekering konnen roemen, de opregte Oversetting der Lxx te hebben, als wy vertrouwen de eigen Schriften van Virgilius of de *Officia Ciceronis* (diemen voor seer suivere Boeken houd) tans in handen te hebben. 't Welk hy beloofd heeft eenmaal de weereld breed genoeg te sullen toonen. 't Gene ook, gelijk d'Heer Burmannus wel segd, t'eenemaal wenschelijk ware, op dat soo twijffelagtigen saak eenmaal aan een goeden uitslag geraakte. Nu willen wy ook gaan besien, wat de Joodsche Rabbinen, diemen Masoreten noemd, sederd Ezdras tijden, al neerstigheid hebben aangewend, om den Text en regte Lesing van den Hebreeuwschen Bybel ongeschonden te bewaaren.

VYFDE HOOFTSTUK.

KORT INHOUD DESES HOOFTSTUKS.

W*At eigentlijk de* Masora *of Joodsche* Overlevering *is; en wie daar wel van geschreven hebben. Wat de* Masoreten *ontrent de* Bybeltext *en* Vokaal-punctien *hebben gedaan. Eenige vergeefse moeite en ydele geheimenissen by de Joden versierd.* Groote *en* kleine Masora, *van wat onderscheid. Wat voor luiden de* Masoreten *geweest zijn. Van wat nut men de* Masora *moet houden.* Letter-telling *der Masoreten waar in van geenen dienst.* Bygeloovigheden *die onder de* Masora *ingeslopen zijn. Wat soort van Kanteikening de* Keri *en* Ketib *der Joden zijn, en van hoedanigen gebruik. Of de regte* uitspraak van Gods Naam *by de Joden verlooren is. Waar ontrent de* Keri *en* Ketib *meest is besig geweest, en op wiens gesag die waarschijnelijk is voortgebragt. Dat de* oude Joodsche Kanteekeningen *niet van Moses noch van Ezdras gemaakt konnen zijn. Met noch eenige fraye aanmerkingen raakende de* Lesing. *Van de Joodsche* Cabala, *en van de* Geschreve *en* Ongeschreve Wet. *Hoe de* Cabala *by veele Joden boven de H. Schrift gesteld word. Merkwaardige dingen uit de* Cabala *ontrent de* Verborgentheid van den Messias. *Van de* Tooverkundige uitwerking der Cabala. *Joodsche meeningen aangaande de* Wonderdaden van Christus. *Oorsprong der* Cabala *volgens de meeninge der* Cabalisten; *beneffens derselver voorname* Grond-regelen, &c.

An de MASORA en den overnoesten arbeid der MASOERTEN heeft Elias Levita, Petrus Galatinus, Johannes Morinus, Joh. d'Espeires, Thomas Goodwin en andere tamelijk fraai geschreven: Doch aldernaauwkeurigst Buxtorfius in sijn Tiberias; welke mede by sijn Hebreeuwsche Bybel gedrukt, en ook in 't bysonder in een minder forme uitgegaan is. Wy sullen daar van eenige der noodigste saaken uitkippen, en handelen alleen kortelijk van de volgende dingen: als I. Van den Naam. II. Van de Stoffe ontrent welke de *Masora* besig is. III. Van de verscheide wijsen op welke die eerst geschreven en nu gedrukt is. IV. Van dessels Autheuren. En ten V.

Wie van de Masora en Masoreten wel geschreven hebben.

Wat eigentlijk de Masora is.

Van haar dienst en gebruik. MASORA dan is een Hebreeuwsch woord, dat verscheidelijk geschreven en afgeleid werd van een Wortel-woord dat *Overleveren* beduid; soo dat'et een *Overlevering* beteekend, *van de Ouders tot de Kinders ontrent de regte Lesing der H. Schrift :* zijnde een werk van den grootsten arbeid, de minste dingen ontrent de Versen, Letters, en Puncten op te merken, en daar over een oordeel te vellen; al de Letters te tellen &c.

Wie de Masoreten waaren volgens Thomas Goodwin uit Buxtorf.

Gelijk gemelde Goodwin over de beteekenis en herkomst der *Masora* dit volgende geschreven heeft: Nopende de *Masoreten*, seid hy, wy moeten weten, dat MASAR beteekend *Tradere*, Overleveren; en MASORA een *Traditie*, of Overlevering, van hand tot hand aan de Nakomelingen sonder geschrift: even gelijk de Pythagoreen en de Druïden gewoon waren te doen: Doch door de figure *Synecdoche*, beteekend het dese *Nota Critica, aut Scholia*, dat is, *Berispagtige Aanteekening, ofte korte uitlegging*, geschreven op den kant van den Bybel. En die de Autheuren of Opstelders van dese Berispagtige Waarneminge waren, wierden *Masoreten* genaamd. Wie nu eigentlijk dese Autheuren geweest zijn, daar van is tweederlei gevoelen: Buxtorf teekend uit Aben-Ezra aan, dat eenige die houden voor sekere geleerden Joden, die sig in de Stad Tiberias onthielden, gemeenlijk *De Wijse van Tiberias* genoemd.

Of de Wijsen van Tiberias voor de Masoreten te houden zijn.

Dat by Goodwin niet waarschijnelijk gehouden word.

En dese Wijsen agtmen dat de Kant-teekeningen op den Hebreeuwschen Bybel saamengesteld hebben; namelijk eenige tijd na de vol-eindinge van den Babylonischen Talmud, dat is ontrent het Jaar onses Heeren 506. gelijk Rabbi Elias Levita aanteekend. Doch men houd dit gevoelen om dese twee reden niet seer waarschijnelijk: eerst, om datmen in de Historien niet vind een soo langen geduursaamheid van eenige vergadering of School binnen Tiberias; maar veel eer dat de waardigheid der leeringen daar al binnen de 400 Jaaren na Christus Geboorte heeft beginnen op te houden. Ten tweeden, gelijk Buxtorf aanmerkt, dat in beide de Talmuds geen gewag van de Masora noch van de dingen die'er in begrepen worden gemaakt word.

Thomas Goodwin houd Ezdras en den Grooten Raad der Joden voor de Masoreten; doch Walton en andere zijn van een ander gevoelen.

Ezdras was President van de Joodse Vergadering en in groote agting by de Joden.

Derhalven seggen andere mogelijk waarschijnelijker, dat de Masoreten waren die Kerkelijken Raad, die gehouden is by Ezdras, Haggai, Zacharias, Malachias en verscheide andere Godvrugtige en hoogverligte Mannen, tot hervorming der Joodsche Kerk-saaken na de wederkomst uit Babel te saamen vergaderd; somtijds *Mannen van de Groote Synagoge* genoemd. Dese Raad duurde ten minsten veertig Jaaren: want Simon Justus, welke met sijn Priesterlijk gewaad uitging om den Grooten Alexander te bevredigen, wanneer hy sijn Vyandelijke aankomst op Jerusalem gemunt had, was de laatste van dien Raad; 't geen niet veel boven de drie honderd Jaaren voor de komste onses Saligmaakers geschied is. Ezdras was de voor-aansitter of Opperste van dese Raads-vergaderinge; en van sulken agting onder de Joden, dat sy hem by niemand dan by Moses wilden vergeleken hebben. Seggende van hem: *Dat hy waardig was, dat de Wet door sijne hand aan Israel gegeven was geworden, byaldien hem Moses niet voorgekomen waare geweest.*

Wat dese Raad tot de verbetering des Bybels volgens Goodwin verrigt heeft.

Vorder staat'er aan te merken het werk dat dese Groote Synagoge, namelijk de waare of eerste Masoreten, verrigt hebben. En kan sulks bequaamelijk tot ses aanmerkelijke dingen gebragt werden. Want eerst, als dese Raad vergaderd was (onder welke Ezdras de Opperste zijnde, ondersteund wierd door Gods Geest.), soo bepaalden sy wat Boeken Kanonijk, en welke Apocryph waren. Ten tweeden, wierden de oorspronkelijke en Kanonijken Boeken (dat is die haar eigen geloofwaardigheid van ouds door sig selfs hadden) van alle misslagen en Schrijf-fouten, die in den Text ten tijde haarer gevan-

vangenſchap en verblijf in Babel ingeſlopen waren, geſuiverd. Ten derden, verdeeldenſe 't Oude Teſtament in twee-en-twintig Boeken, volgens 't getal der Hebreeuwſche Letteren. Deſelve onderſcheidende in groote verdeelingen, en mogelijk ook in minder Verſſen: want alhoewel de Wet niet en was ſoo on-ordentlijk, en ſonder eenige tuſſchen-ſpatien, of af-breking tuſſchen de woorden, datmen het voor een gedurig Vers, of een eenig ſamenhangend woord ſou aangeſien hebben; nochtans en was ſy doe alloo niet onderſcheiden in verdeelingen en Veerſſen, gelijk wy die nu hebben. Ten vierden, ſy voegden daar by haare beriſpelijke aanmerkingen aangaande de on-ordentlijkheid van veele woorden, en dat wel meeſt ten opſigt der Klinkletteren en By-galmen, diemen tot de regte uitſpraak in 't leſen waarnemen moeſt. Ten vijfden, ſy telden de Verſſen, Woorden en Letteren van elk Boek, om alle mogelijke verdervinge der Text in de toekomende tijden voor te komen. Ten ſesden, teekenden ſy ook aan de verſcheide Schrijvinge, en verſcheide Leſinge: van welke, op datmen 't wel verſtaa, wy moeten weten, dat in de Hebreeuwſche Text veele woorden geſchreven worden met meerder, en veele met minder Letteren, dan ſy uitgeſproken worden. Gelijk ſy ook Agt woorden tellen, die, hoewel in den Text geſchreven, niet uitgeſproken worden, &c. Op de kant word het onderſcheid uitgedrukt; welk onderſcheid in den Text ſy noemen KETIB, dat is *Schrijvinge*. En het onderſcheid op de kant noemen ſy KERI, dat is *Leſinge*; om datſe leſen volgens 't geen op de kant ſtaat. En werd dit onderſcheid by ſommige Joden voor een wettige verbeteringe des Bybels gehouden; gemaakt uit de byſondere Afſchriften der Heilige Boeken; zijnde ſulks ook na haar meening als van Goddelijk geſag, vervattende veele verborgentheden aan Moſes bekend, en aan de Propheten vervolgens geopenbaard: alhoewel veele derſelve in onſe eeuwe onbekend zijn. Doch dat dit niet en was eenige verbetering der Oorſpronkelijke Text ſelve (dewijl dat ſulken onderſcheid niet opſettelijk was voorgenomen by de Propheten en Heilige Schrijvers der Schrifture); blijkt klaarlijk uit de verſcheide Leſinge in deſelve Boeken, welke in die tijd geſchreven zijn van Haggai, Zacharia, Malachia, Daniel en Ezdras: want die Autheuren zijnde van haar eigen Boeken, hadden geen verbetering in die tijd van nooden, om dat ſy ſelve tegenwoordig waren; maar daar was in de voorige Boeken alleen eenig verval gekomen onder de 70 Jaarige gevangenſchap: gelijk ook in die laater Schriften wel verſcheide Leſingen gevonden worden, doch die eerſt naderhand in de Afſchriften ingeſlopen zijn. Dit ſegd Goodwin. Doch wy moeten alle deſe dingen uit den geleerden Walton en andere noch nader uitpluiſen. En belangende alle de bovengenoemde aanteekeningen, deſelve zijn te vinden in de Veneetſche en Baſelſe Hebreeuwſche Bybel, ten deele op yder blad-zijde aan de kant en tuſſchen-kolommen, en ten deele agter aan. Of nu ook deſe arbeid van ſoo groote nuttigheid is, en of daar door verhoed is, dat de Hebreeuwſche Text t'ſederd niet en is konnen verdorven werden, gelijk ſommige meenen, dat ſullen wy hier na, niet vergeten te onderſoeken.

Hoe de H. Schrift eertijds in XXII Rollen afgedeeld was, ſal hier na geſeit worden.

Wat *Keri* en *Ketib* by de Hebreen is.

Of men die voor een verbetering van den Bybel moet houden.

De Stof der Maſora, alswe gehoord hebben, beſtaat dan in een Oordeelkundige aanteekeninge over de Verſſen, over de Woorden, de Letters, de Puncten en de Accenten: dus hebben dan de Maſoreten al de verſcheide Verſſen des Hebreeuwſchen Texts geteld, en aan het einde van yder Boek aangeteekend: eerſt met Taal-letters, en daar na met een Teeken-woord, welkers Letters het ſelfde getal uitmaaken: ſy hebben ook het middelſte Vers van yder Boek aangeweſen. Alle de Verſſen des Ouden Teſtaments

tellense tot 23206. Ook hebbense aangaande de Verssen in de tweede plaats ontrent derselver woorden aangeteekend, dat een Vers in de gantsche Schrift, (by voorbeeld Jer. 21: 7.) bestaat uit 42 woorden en uit 160 Letters. Daar zijn'er maar twee in de Wet, die beginnen van de Letters *Samech*, namelijk Exod. 32: 8. Num. 14: 19. en diergelijke ontelbare dingen meer. Ten derden hebbense ontrent de Verssen aangeteekend, dat'er sommige zijn, die eenig gebrek hebben, soo dat'er iets tot vervullinge van den zin moet bygevoegd werden. Dese plaatsen werden van sommige 25 van andere 28 geteld, daar toe in sommige Boeken een ledige plaats werd opengelaten. Ten vierden, ontrent de Verssen hebbense ook aangeteekend, dat'er 18 van de Schriftgeleerde zijn veranderd, gelijk we in een ander Hoofstuk hebben getoond. Hier toe behoord ook voor het vijfde, het wegnemen van de Letter *Vau* uit vijf woorden, Gen. 18: 5. en kap. 24: 55. Num. 12: 14. Psal. 68: 26. 36: 7. Eindelijk hebbense ontrent de Verssen aangemerkt, datse in vier Boeken het laatste Vers op een na, herhaalen, namelijk in Jesaia, de Klaagliederen, Malachia en den Prediker: tot reden hier van gevende, dat die alderlaatste Verssen eenige droefheid of straf inhouden, doch de laatste op een na, eenig goed of zegen toeseggen; 't welk herhaald diend, op dat de Lezers niet bedroefd en souden weggaan. Andere leiden haar reden af van de waardigheid des laatsten Vers op een na, het welk daarom dikwils moet herhaald werden.

Beuselagtige aanteekeningen der Joden.

Wat de Masoreten ontrent de woorden der Hebreeuwsche Text hebben in agt genomen.

Ontrent de woorden hebben de Masoreten de volgende dingen aangeteekend: eerst de verscheide Lesingen en andere dingen onder den naam van KERI en KETIB; daar van hier namaals met opset moet gesproken werden. Ten tweeden hebbense eenige woorden aangeteekend die *Vol*, of *Gebrekkig* geschreven werden. *Vol* zijnse, wanneer de rustende Letters *Vau* en *Jod* werden uitgedrukt, daarse niet altijd gewoon zijn uitgedrukt te werden: of als de overtollige ה *He* gevoegd werd by de tweede Persoon des voorleden tijds, of by dessels aanhangsel. *Gebrekkig* werden de woorden geschreven, wanneer de *Jod*, *Vau*, *Aleph*, en de eindigende *He* buiten gewoonte werden nagelaten. Egter hebbense niet op alle iets aangeteekend, maar alleen op de gemeenste. Wanneer de Volle woorden meer zijn dan de gebrekkige, dan hebbense de Gebrekkige geteld, en soo ook in tegendeel. Ten derden, sy hebben ook eenige dingen aangeteekend ontrent de schikking of plaats der woorden: namelijk datse zijn in 't begin, midden of einde van een Vers. Ten vierden hebbense ook iets aangeteekend ontrent de dobbelsinnigheid: gelijk als Gen. 19: 8. dat het woord האל agt reisen genomen werd in sijn gemeene beteekenis als een *Pronomen* of Voor-naam, zijnde andersinds een van de Goddelijke Naamen. Eenige zijn van oordeel, datse hier mede hebben willen verhoeden, dat niemand de stoutheid en sou hebben iets in den Grond-text te veranderen: of gelijk andere seggen, om haar eigen gissingen voor te stellen. Ten vijfden teekenen sy aan de saamenstelling sommiger woorden, wanneer eenig woord met een sekeren Naam of met eenige dienstbare Letters buiten gewoonte werd saamgevoegd. Ten sesden, de Masoreten hebben ook noch veel woorden geteld, namelijk hoe dikwils deselfde in 't O. Testament werden gevonden: als Jonæ 3: 6. dat het woord וַיָּקָם negen reisen in den Bybel voorkomd: doch de plaatse waar, dat en teekenen sy niet altijd aan. Ten sevenden hebben sy ook vijftien woorden aangeteekend, die boven op met een of meer Punсten zijn geteekend: van welk'er Tien zijn in de Wet, Vier in de Propheten, en Een in de *Hagiographi* of Heilig-geschreve Boeken. Dese Puncten zijn geen Teekens van Vokalen, maar om eeni-

Hoe en wanneer de woorden vol of gebrekkig geschreven werden gevonden.

Naauwkeurige aanmerkingen en arbeidsame neerstigheid der Masoreten.

nige verborgentheden, na haar seggen, aan te wijsen; die door de veelvuldige verstrojing der Joden in vergetenis zijn geraak. Het is wel seker dat dese Puncten seer oud zijn, dewijle de Talmud daar van gewaagd. Egter is niet te bedenken datse van Ezdras daar zijn bygevoegd, maar datse veeleer by geval, of met voordagt van ymand anders daar zijn bygevoegd. Aangaande de geheimen, die de Masoreten daar uithaalen, die zijn seer belachelijk, ja ook de H. Geest onbetamelijk: by voorbeeld in de plaatse Gen. 16:5. werd in het woord ובינך *En u Soone:* op de laatste *Jod* een Punct gevonden: en dit woord werd in de gantsche Wet met geen twee *Jods* geschreven als op dese plaats, en dat om geen andere reden, als om, na der Joden seggen, dese schoone verborgentheid aan te wijsen; dat Sarah met den mond tot Abraham en met het herte tot Hagar soude gesproken hebben. Daar na ook Gen. 18:9. en sulke teld'er Walton tot 15. op.

Wat de Masoreten ontrent de Letters der Heilige Text hebben waargenomen.

Ontrent de Letters zijn byna oneindige dingen aangeteekend, diewe niet alle mogen ophaalen. De groote Letters maaken in de Wet het A B C. die sommige egter twee of drievoudig gesteld worden. De naam-lijst deser Letters verhaald de Masora aan 't begin van 't Boek Genesis, en aan 't begin der Kronijken, doch met eenig verschil in sommige Letters. De tijd wanneer dese Letters in de Text zijn ingekomen is onseker, egter werd in den Talmud daar van iets gerept. Wat geheimen de oude Rabbinen daar in gesien hebben, is niet noodig hier te ondersoeken, en de hedendaagsche Joden zijn daar ontrent vry beuselagtig. By voorbeeld, Levit. 13:33. והתגלח willen sy dat de groote Letter *Gimel* is tot gedagtenis der Drie die geschooren moesten werden, namelijk de *Nazareen*, de *Melaatsche*, en de *Leviten* van dertien Jaren &c. Dese Letters werden in alle Bybels niet gevonden: dog Munsterus heeftse in sijne uitgeschrabd. Walton meend dat dese groote Letters, als ook de kleene omgekeerde Letters, met de Eindigende hangende Letters, alleen by geval en versuim zijn in den Text gekomen, en dat de laatere bygeloovige Joden daar in eenige verborgentheden hebben gesogt, op datse niet voor een Doe-niet souden schijnen te staan.

Voorbeeld van ver gesogte geheimen by de Joden.

Wat de kleine Letters beduiden.

Sy hebben ook de kleender Letters aangeteekend tot het getal van 33. Doch in sommige Boeken zijnse niet te vinden: in eenige ook meer, en in andere minder. Volgens de meening der Rabbinen soudense de geringheid en veragting der saake beteekenen daar van gehandeld werd. Sy werden opgeteld in 't begin van Leviticus, en in 't begin van de *Groote Masora.* Van gelijke hebbense aangeteekend eenige hangende Letters, en een Letter namelijk de *Nun*, die omgekeerd is. De hangende Letters werden aangewesen in de *Masora* Judic. 18:30. en Psal. 80:14. De *Nun* werd omgekeerd gevonden in negen Texten, onder welke plaatsen Numerorum 10:35. בנסע *in het reisen* (der Arke) de Rabbinen willen, dat door de omgekeerde *Nun* aangewesen werd, dat alsoo alle Israels Vyanden te rug gedreven sullen werden: Wie verwonderd sig niet over diergelijke beuselingen? Doch daar zijn eenige plaatsen in welke de *Nun* niet omgekeerd gevonden werd. Over de *Mem* en de *Nun* hebbense ook aangeteekend, dat de Eindigende *Mem* op sommige plaatsen in 't midden voorkomd; en soo ook in tegendeel: en soo seggen sy mede van de *Nun;* daar over te vooren genoeg is gehandeld, alswe van de Oude Hebreeuwsche Letters spraken. Sy hebben ook de middelste Letter van yder Boek aangeteekend. Ook hebbense de Letters van yder Boek geteld, gelijk uit eenige overblijffels blijkt: want men moet weten dat de helft van de *Masora* in de gedrukte Boeken niet te vinden is. Ook hebben sy geteld, hoe dikwils elke

Wat hangende en omgekeerde Letters beduiden.

Letter van 't ABC. in 't gantsche Oude Testament komd: en rekenen die soodanig als de volgende Taafel aanwijst.

42377.
38218.
29537.
32530.
47554.
76922.
22867.
23437.
11052.
66420.
48253.
41517.
77778.
41696.
13580.
20175.
22725.
21882.
22972.
22147.
32148.
59343.
Somma 815130.

א *Aleph*	42377.	ח *Heth.*	23437.	ס *Samech.*	13580.	ת *Thou.*	59343.
ב *Beth.*	38218.	ט *Teth.*	11052.	ע *Hajin.*	20175.		
ג *Gimel.*	29537.	י *Jod.*	66420.	פ *Pe.*	22725.		
ד *Daleth.*	32530.	כ *Caph.*	48253.	צ *Tzade.*	21882.		
ה *He.*	47554.	ל *Lamed.*	41517.	ק *Koph.*	22972.		
ו *Vau.*	76922.	מ *Mem.*	77778.	ר *Resch.*	22147.		
ז *Sajin.*	22867.	נ *Nun.*	41696.	ש *Schin.*	32148.		

Soo dat de gantsche tellinge van alle de Letteren des Bybels, beloopt een getal van 815130. of gelijk Walton heeft opgeteld 815280.

Doch daar werd getwijffeld of dese getallen ook opregt zijn; en met reden, dewijle niet wel mogelijk is deselve heel net te tellen. Eenige hebben sulks willen doen met al de Letters van yder zijde te tellen, en dan volgens het getal der Blad-zijden de Letters te vermeenigvuldigen. En zijn de Arabiers en andere Mahumedanen de Joden in 't tellen van de Letters des Alkorans nagevolgd. Als ook sommige Christenen van 't Nieuwe Testament. Ontrent de Punčten of Klank-stippen hebben de Masoreten veel en seer nutten arbeid aangewend. Namelijk eerst in de Punčten te vinden, waar door de regte Lesing des Texts tegen vervalsing is beschermd. Vorders hebbense veel dingen ontrent de Punčten aangetekend, daar in eenig verschil van de gemeene regel is; gelijk te vooren van ons is getoond. 't Geen wy dus vermoesten seggen van de Stoffe der *Masora*. Aangaande nu haar form of byschikkig, diend aangemerkt, datse eertijds anders is geweest dan nu: want sy stond doen niet nevens den Text, maar wierd op bysondere Brief jes of Ceedels geschreven, diese haar Leerlingen voorlasen of verklaarden; doch die met'er tijd soo aangroeiden, datse de Bybelse Text ver begonnen t'overtreffen. Vorders is de *Masora* niet op een tijd, noch van deselve Luiden, maar van verscheide te gaar gesteld, die t'elkens wat by het voorgaande hebben toegevoegd; soo datse dagelijks noch aanwast. Datse de *Masora* eertijds op soodanige afgesonderde Brief jes geschreven hebben, blijkt uit de seer oude Hand-schriften en Pergamenten die by de Joden sijn, uit welke R. Jacob Ben-Chajim de *Masora* in de Veneetsche Editie heeft t'saamgesteld: alleen na latende 't gene hem van geen belang scheen. Soodanigen *Masora* heeft Capnio ook gekregen van de Keiser Maximilianus, die over eenige eeuwen, en voor Aben-Ezra met seer kleine Letters geschreven was: zijnde niet met Linien, maar als met Troepjes van verscheide dieren beschilderd; het welke Schikhardus segd gesien te hebben, en nu by den Mark-Graaf van Baden is. Doch wanneer daar verscheide Exemplaren van de *Masora* in 't ligt quamen, hebben de Joden om de gunst des Volks en Geld te krijgen, deselve in den Text, aan de kanten boven en onder beginnen te schrijven; daar door veel verwarring en misslagen zijn ontstaan. Walton segd soo een Afschrift te hebben van over 300 Jaaren oud, dat met soo kleine Letters geschreven is, datse niet konnen gelesen werden. De *Masora* is dan eerst in de Veneetsche Druk gesteld, doch met veel fouten, die Buxtorfius in sijn Bybel voor een groot gedeelte heeft verbeterd. Dese *Masora* is tweederlei, een in den Text en de andere aan 't Einde: de *Text-Masora* werd ook onderscheiden in de *Groote* en *Kleine*. De laatste is uit de groote t'saamgetrokken: en werd aan de binnenste zijde, of indien 't de stoffe vereist, aan de buitenste zijde met Getal-letters, in afgekorte woorden en met Teeken-letters kortelijk geschreven. De Schriftuur-plaatsen werden hier niet aangewesen, ten zy het woord maar twee reisen voorkomd: want

Wat de Masoreten ontrent de Punčten gedaan hebben.

De Masora was eertijds op Brief jes geschreven.

Voorbeelden en overblijffelen der oude Masora.

Groote en kleine Masora van wat onderscheid.

want dan werd de eene plaats met een of twee woorden by de Letter ב *Beth* verhaald. Het grootste getal werd somtijds door Teeken-woorden in 't Chaldeesch uitgedrukt. De Masoretische aanteekening behoord tot het woord dat in den Text met een Cirkelken is geteekend; en als'er meer zijn, soo passen de aanteekeningen daar vervolgens op. Doch als het Cirkelken midden tusschen twee of meer woorden staat, soo behoord de aanteekening tot al die woorden gasamentlijk. De Groote *Text-Masora* is, die in yder Bland-zijde boven en onder de Text, als ook aan de zijden werd geschreven, wanneer de Rabbinische aanteekeningen de geheele ruimte niet en beslaan. Hier in werden de woorden voornamelijk verhaald en de plaatsen opgeteld. Eerst stellense het woord des Texts, daar na het getal hoe dikwils dat het gevonden werd: eindelijk worden de plaatsen aangeteekend, die somtijds met *&c.* werden overgeslagen tot op een andere plaats. Met twee Puncten eindigen de Masoretische aanteekeningen, en twee Teekens wijsen de woorden aan van *Ben-Chajim*, die de *Masora* in Orden geschikt heeft. Hier toe behoord ook de *Voor-afgaande Masora*, die in 't begin van sommige Boeken ontrent het eerste Groot Woord voorkomen; welkers aanteekeningen soo seer niet tot die Text in 't bysonder behooren, als wel datse eenige algemeene dingen bevat by gelegentheid van die Text. De *Groote Masora* staat aan 't einde des Bybels op de Order van 't A B C. en heeft onder andere veel dingen, die in de *Text-Masora* om de engte niet konden geplaatst worden. Sy steld de woorden voor volgens de twee eerste Grond-Letters des woords: eerst werden eenige algemeene dingen voorafgesonden, die tot soodanigen Letter en haar gemeene aandoeningen behoord, dan gaatse over tot de woorden selfs volgens de vorm des wortels: egter slaanse veeltijds mis, dewijlse de woorden niet volgens haar wortel onder een vreemde Letter brengen, daar uit groote verwarring is ontstaan: daar-en-boven verhaalense noch het Boek noch het Kapittel, maar stellen slegts eenige woorden uit het Vers; gelijk Buxtorf heeft aangewesen.

Hoe de Masoretische aanteekeningen op de Texten en teekens passen.

Waar de groote Masora geplaatst is.

Over de Autheuren der *Masora* is verscheide gevoelen. Eenige brengense tot Moses tijden en de Overlevering aan den Berg Sinai; gelijkse ook met veel van haare andere beuselingen en droomen doen. Doch sulks is seer dwaalsiek; dewijle naauwlijks het vierde deel des Bybels van Moses is geschreven: en de *Masora* immers nu over al de Boeken des Ouden Testaments aanteekeningen heeft. De meeste Joden erkennen Ezdras en de Mannen der Groote Synagogen voor Autheuren der *Masora*. Andere brengense tot de *Tiberiensche Masoreten* ontrent het Jaar 500. Doch die op verscheide tijden, van verscheide Persoonen zijn vermeerderd. Walton gevoeld seer wel tegen Goodwin en veel Joden, dat de *Masora* van verscheide Rabbinen op verscheide tijden is te gaar gesteld. 't Gene onder andere ook daar uit blijkt, datse in een Groote en in een Kleene is onderscheiden. Het is ook seker, dat'er eenige Masoretische aanteekeningen zijn gemaakt voor den Talmud, en derhalven kan de gantsche *Masora* aan de Tiberiensers niet toegekend werden. Het is mede niet bewijsselijk, dat Ezdras of ymand van de Groote Synagoge de *Masora* geschreven heeft: Ja veel dingen bewijsen het tegendeel. Want de Puncten waren doen noch niet gevonden, als nu al getoond is; en egter is de *Masora* meest besig ontrent de Puncten. Het is mede niet bedenkelijk, dat de Heilige Schrijvers verscheide Lesingen in haar eige Boeken souden hebben opgegaderd. Ook souden dan de laatere Rabbinen by de voorgaande *Masora* niets hebben durven byvoegen, noch iets veranderen, gelijk nochtans is geschied en noch dagelijks gepleegd werd. Doch het is egter wel waarschijnelijk, dat de *Masora* begonnen is korts

Wie de Autheuren van de Masora zijn tegen Thomas Goodwin.

na

na Ezdras, ten tijde der Machabeen, als wanneer de Joden in Secten verdeeld, ontrent de schorts des Texts begonden besig te zijn.

Wat men van het nut en gebruik der Masora te houden heeft.

Wy komen nu ook tot het gebruik der *Masora*, die sommige soo wonderlijk bedagt schijnd, datse seggen, het onmogelijk te zijn, dat sederd eenige verandering in de Hebreeuwsche Text heeft konnen komen. Dog andere in tegendeel houden het voor een ydel en noodeloos werk van menschen die weinig besigheid hadden. En soodanigen gevoelen vindmen soo wel by de Joden als by de Christenen. De Autheur van het Boek *Cosri*, en de wijse Aben-Ezra vergelijkt de Masoreten by de gene, die al de bladen der Genees-boeken teld; daar door niet een eenige siekte genesen werd. En alhoewel seker geleerd Man in sijn Hebreeuwsche Oordeelkunde, de *Masora* wel tot Ezdras tijden brengd, egter en agt hy deselfde hedendaagsch niet veel: en van dat gevoelen is ook Morinus. Jacob Ben-Chajim, die de *Masora* in de Veneetsche Druk heeft gesteld, bekend dat de Boeken uit welke hy die gehaald heeft, seer verward zijn geweest. R. Elias die de *Masora* seer verheft, bekend selfs dat'er ontelbare fouten in zijn. Buxtorfius beschuldigd de Joden van nalaatigheid: en of hy schoon een heel Boek geschreven heeft van de misslagen der *Masora*, egter segd hy, dat'er mogelijk noch veel meer in te vinden zijn. Doch andere waardeeren de *Masora* ongemeen. R. Elias sig selfs tegensprekende, segd dat na de *Masora* geen verandering in de Grond-text is konnen gemaakt werden. En dit werd van meest al de hedendaagsche Joden en seer veel Christenen toegestemd, bysonder, sulke die de saak niet al te naauwkeurig overwegen. Dus roept Schikhardus uit: *O! onlooffelijke neerstigheid selfs ontrent de alderminste dingen! O bysondere weldaad Gods! O verwonderlijke en zalige eenstemmigheid van soo veel Exemplaren door de gantsche weereld verstroid!* en besluit'er over, dat nu de minste verandering in de Text niet en kan komen, of datse door middel van den *Masora* aanstonds ontdekt kan werden. Doch wy meenen dat'er d'Heer Walton bescheidentlijker van spreekt, seggende; dat'er moet onderscheid gemaakt werden tusschen de Deelen der *Masora*. Men kan niet wel loochenen of in de *Masora* zijn seer veel dingen, die dienen om den Text ongeschonden te bewaaren. Egter is ligt te toonen, dat'er veel overtollige en onnutte dingen in komen: want de Masoreten hebben nooit haar werk ten einde gebragt, maar daar is noch altijd iets aan gebrekkig gebleven; invoegen dat of schoon die woorden, over welke sy iets hebben aangeteekend, ongeschonden konden blijven, soo waren nochtans de overige daar door niet bevrijd. Vorders heeft de ondervinding geleerd, dat niet tegenstaande de *Masora*, daar egter eenige fouten in den Text ingekropen zijn; gelijk te vooren is aangeteekend. Daar zijn ook veel dingen die de Masoreten niet en hebben konnen aanteekenen, dewijle sy alle Exemplaren niet in handen gehad hebben. Ook is de *Masora* geschreven in 't Chaldeesch met afgekorte woorden en Tel-letters, daar doorse ligtelijk is konnen bedorven werden, en seer swaar om te lesen is. Hierom bekend Elias Levita geern, dat hy twintig Jaaren heeft besteed om de *Masora* te verklaaren; hy is ook de eerste geweest die sulks gedaan heeft; alhoewel Ben-Chajim voor hem deselve in de Veneetsche Druk heeft in Orden gebragt. Buxtorf is de eerste Christen geweest, die in die Oeffening wat diep is ingedrongen. Daar is ook eenig verschil tusschen de groote en kleine *Masora*, als ook tusschen de groote met haar selfs. Indien dan de *Masora* haar selfs niet van fouten heeft konnen bewaaren, hoe soudse dan den Heiligen Text bewaard hebben? Voorts soo is onses agtens den arbeid der Masoreten ontrent het tellen der Letters en der woorden onnut, als ook welk de mid-

Dat de Masora de Text niet algemeen ongeschonden heeft konnen bewaaren.

De Masora is selfs niet heel suiver van fouten.

middelste Letter is, dewijle die telling niet en kan dienen om de Grond-text te bewaaren: want daar kan veel verandering in geschieden met behouding van 't selfde getal der Letters, als ook met de selfde middelste Letter. Ook hebben de Joden haar nooit bediend als'er geschil over de Lesing was van dese Telling. De Christenen hebben sonder soodanigen Tellinge het Nieuwe Testament wel konnen bewaaren; en de Concordantien zijn beter om de Text te behouden, als al die tellingen, en onder andere de Concordantie van Buxtorf. In de *Masora* komen ook eenige dingen voor, die na de Joodsche bygeloovigheid swemen: gelijk als de geheimen diese haalen uit de *Groote*, uit de *Hangende* en uit de *Omgekeerde Letters*. Mogelijk hebben de Oude Joden wel geweten wat daar door beteekend wierd, doch de verklaaring der laater Rabbinen zijn t'eenemaal beuselagtig. Het is ook ongegrond datse eenige woorden, als niet kuis genoeg hebben verwisseld, even of de Heilige Geest niet en had geweten hoedanige woorden behoorden gebruikt te werden. Daar zijn egter, alswe geseid hebben, eenige nutte dingen in de *Masora*, en onder andere de Puncten, die veel doen tot de regte en makkelijke Lesing: als ook haar aanteekeningen ontrent de verscheide Lesingen, en de woorden die *Vol* of *Gebrekkig* zijn geschreven: het gene wy seggen wilden van de MASORA in 't gemeen. Nu sullen wy van haar voornaamste deel namelijk de KERI en KETIB handelen.

Onnutte Tijd-quisting der Masoretise Letter-telling.

Joodsche bygeloovigheid in de Masora ingeslopen.

Het is bekend dat door KERI beteekend werd het *Gelesene*, en door KETIB het *Geschrevene*. Op de Kant des Bybels staat in plaats van het woord *Keri* des selfs eerste Letter ק *Koph*: daar door de Lezer vermaand werd, dat het woord onder ק *Koph* op de Kant geschreven, moet gelesen werden in plaats van het woord, dat onder een Cirkelken in den Text staat, doch met de Puncten des Texts. Hier over teekenen de Joodsche Rabbinen de volgende dingen aan: eerst, dat het Kant-woord en niet het Text-woord moet gelesen werden. Ten tweeden, dat het Text-woord niet sijn eigen, maar des Kant-woords Puncten heeft. Ten derden, wanneer de Puncten des Kant-woords meer zijn, dan de Letters des Text-woords konnen draagen, soo werd dikwils een Text-letter met verscheide Puncten geteekend: in tegendeel, wanneer daar minder Puncten zijn dan Text-letters, dan werd somtijds een Letter sonder Puncten gelaaten. Siet'er voorbeelden van Jer. 42: 8. 2 Kon. 19: 23. Ten vierden, als'er twee woorden op de Kant zijn, en maar een in den Text, soo werden de Puncten van beide de Kant-woorden by het eene Text-woord gevoegd. Ten vijfden, het tegendeel geschied, als'er twee woorden in den Text en maar een op de Kant zijn. Over dese Kant-teekening werd ondersogt haar verscheide soorten, haar getal, en haare eerste uitvinders. Wegens haar soorten meend S. Amama datse is voortgekomen, of uit eenige Godsdienstigheid der Joden, of uit misgreep der uitschrijvers. Tot de Godsdienstigheid behoord de uitspraak der Naam JEHOVA, voor welk de Joden lesen *Adonai*. En alhoewel dit eigentlijk tot de *Keri* en *Ketib* niet en behoord, egter lust'et ons daar van ook een weinig te spreken. Wy merken dan daar over aan, dat de gemeene hedendaagsche uitspraak des Naams JEHOVA niet goed en is, en by de oude Joden en Christenen t'eenemaal aldus onbekend is geweest: want lang voor Christus komste is de uitspraak deses Naams onder swaare straffe ongeoorloofd geweest, dan alleen den Priesters, wanneerse in den Tempel het Volk zegenden, uit Num. 6: 24. Invoegen dat na de verwoesting des Tempels 't niemand geoorloofd was desen Naam uit te spreken; welkers regte uitspraak ook daarom haast verlooren is; doch niet

Keri en Ketib hoedanigen voornaam deel van de Masora.

Verscheide aanmerkingen over de Kant-Teekening Keri en Ketib.

Ondersoek of den Naam JEHOVA hedendaagsch wel uitgesproken word.

Dat de hedendaagsche Joden de regte uitspraak van Gods Naam *Jehova* verlooren hebben.

sonder Gods bysondere bestuuring, volgens de aanmerking van sommige Godgeleerde: soo dat de Joden met de waare Godsdienst ook de regte uitspraak van Gods eigenste Naam hebben verlooren; dewijl'er met de verwoesting des Tempels, als een Scheid-brief aan de Joden is gegeven. Dat dese Naam door ADONAI, of ELOHIM wanneer *Adonai* daar nevens staat, uitgedrukt word, blijkt uit de Joodsche Schrijvers, en uit het Nieuwe Testament, daar de Apostelen voor JEHOVA seggen KURIOS, *Heere;* als ook uit de Oud-vaders, die het woord JEHOVA nergens gebruiken. En of het schoon in eenige laatere Afschriften van Hieronymus voorkomd; egter blijkt uit de oude exemplaren, dat'et van de uitgevers voor JAO daar ingelast is. Het blijkt ook uit de Puncten die onder JEHOVA gesteld werden, wanneer 't met eenige andere woorden verknogt werd: want die Puncten zijn dan soodanig, dat'er niet JEHOVA, maar *Adonai* moet gelesen werden. De eerste die JEHOVA gelesen heeft, is geweest Galatinus in 't Jaar 1520. Want in Paulus Burgensis en in Dionysius Carthusianus, die voor Galatinus geleefd hebben, is 't woord JEHOVA van ymand ingelast. Hier tegen werd wel gesegd, dat in 't woord JEHOVA onder de *Jod* een enkele *Scheva* staat, doch in ADONAI onder de *Aleph* een t'saamgestelde *Scheva.* Daar op men antwoord, dat de natuur van die Letters soodanige verscheidenheid van *Scheva* vereist, sonder dat sulks verandering in 't geluid geeft. En dat seker geleerd Man hier tegen inbrengd, dat de Joden onder het woord JEHOVA geen andere Puncten souden hebben durven stellen, is van geen belang; dewijle klaar is, dat wanneer *Adonai* neffens JEHOVA staat, sy onder JEHOVA hebben gesteld de Puncten van *Elohim.*

Hoe de Naame Gods *Jehova* moet of behoord uitgesproken te worden.

Om nu ook net te bepaalen, hoe de Naam JEHOVA moet uitgesproken werden, is ons niet wel mogelijk; egter is het gevoelen van Capellus en andere Geleerde Mannen waarschijnlijk, dat beter JAHVO als JEHOVA gelesen werd: om dat de Naam JAO, JEUO, JAOTH of JAOH, met welke de Heidenen de God Israels noemden, daar mede meerder over-een komd; gelijk we op sijn plaats, daar we van de Goden der Chaldeen en Syriers handelen, waarschijnelijk sullen ontwaar worden. Maar om weer tot de *Keri en Ketib* te keeren, soo seggen wy kortelijk, dat deselve voornamelijk gaat ontrent de woorden en Consonanten, en geensinds ontrent de Puncten. Te weten ontrent de woorden die gelesen en niet geschreven werden, en soo ook in tegendeel. De eerste vindmen niet in den Text, maar voor deselve een ledige ruimte of des woords stippen, met dese Hebreeuwsche Kant-teekening: *Het werd gelesen doch niet geschreven.* En dusdanig zijn'er dertien. Die nu geschreven en niet gelesen werden, hebben wederom dese Kant-teekening: *Het werd geschreven doch niet gelesen;* en daar werden geen Puncten onder geset. Dese plaatse sijn vijf. Eenige woorden werden in den Text als een woord te gaar gesteld, die de *Kant-keri* vermaand dat onderscheidelijk moeten gelesen werden: en dese woorden teldmen gemeenlijk elf; doch de kleine Masora heeft'er vijftien. In tegendeel werden agt woorden onderscheidelijk geschreven, die te saam werden gelesen. Daar zijn tien woorden, die de viese Joden niet kuisch genoeg en schenen, voor welke de Rabbinen andere kuischer hebben gesteld. En hoewel sy diergelijke viesigheden seer veele hebben gehad, en dikwils Heiliger hebben willen schijnen dan de Wet, nochtans en hebbense geene daar van opentlijk in Moses Schriften veranderd, maar daar wel iets bygedaan met haare Insettingen en Praktijk-oeffening: by voorbeeld, daar Gods Wet beveeld den Sabbath te heiligen; daar hebben sy belast deselve een Uur vroe-

Ontrent wat dingen de *Keri* en *Ketib* gaat.

Onkuische woorden na der Rabbinen meening veranderd.

Voorbeelden van verandering en versetting der Letteren.

vroeger te beginnen, en een Uur laater te eindigen dan de Wet afvorderde. Daar God verbied te Eten 't gene den Afgoden geofferd is; daar verbieden sy alle spijs-nutting met de Heidenen; om dat het twijffelagtig is, of het den Afgoden geofferd is of niet. Daar de Wet beveeld tegen de tijd van het Paasch-feest den Suurdeessem uit haare huisen weg te doen; daar en wilden sy selfs den naam daar van niet in haaren mond nemen soo lang het Feest duurde. God heeft haar het Swijnen vleesch verboden te Eten; doch sy en hebben 't selfs in haar gemeene saamenspraaken niet willen noemen: en als 't egter gebeurde dat de benaaming van 't *Swijn* daar uit moest, soo seidense, DABAR ACHAR, *Een ander Ding*. De Wet beveeld den quaad-doender die slagen verdiend heeft, met Veertig slagen te kastijden; doch de Joden gaven'er in haare swaarste geessel-straffen maar negen-en-dertig. Waar uyt men de plaatse 2 Cor. 11: 24. *Van de Joden hebbe ik veertig slagen min een, vijfmaal ontfangen*, seer waarschijnelijk verklaard siet. Voords soo zijn daar elf woorden, die door versetting van een Wortel-letter by de Joden veranderd werden. Door byvoeging of verandering der Letteren werden LXII Verscheide Lesingen van de *Masora* aangeteekend. Seer veel Verscheide Lesingen zijn'er ontrent de Letters *Aleph*, *He*, *Vau* en *Jod*: soo om dat dese Letters somtijds beweegd werden en somtijds rusten, als ook om datse de Moeders der Lesing, en ook in geluid en figuur malkender gelijk zijn. De *Aleph* is overtollig in 't midden eens woords op 45 plaatsen. De *He* in 't begin, midden, en einde op 33 plaatsen. De *Vau* op 35. De *Jod* op 147. Sy zijn gebrekkig: de *He* op 44 plaatsen, de *Vau* op 30. de *Jod* op on-eindige plaatsen. Doch over het getal deser verscheidenheid is groot verschil. Gelijk ook over het getal van al de Verscheide Lesingen, die op de kant door *Keri* werden geteekend. Elias Levita segd, dat hy'er 848 geteld heeft: namelijk in de Wet 65. in de Propheten 454. in de *Hagiographi* 329. doch dese telling is niet seer nauwkeurig, ten minsten niet algemeen in alle Bybels. Capellus heeft in de voornaamste Bybels deselve met malkander vergeleken, en in een Tafel gebragt, daar in het getal is der woorden geteekend met *Keri*, als ook veel woorden, in welke de Letters *Aleph*, *He*, *Vau* en *Jod* overtollig zijn; en eenige in welke die ontbreken. Arias Montanus segd wel, dat dese Kant-teekeningen een en deselve in alle Boeken zijn gevonden, en van alle eeuwen onveranderd gebleven: van dit gevoelen zijn veel andere Geleerde; doch sy tasten waarschijnelijk mis. De Jonge Buxtorf heeft een geheel Boek te saamgesteld van al de Verscheide Lesingen uit verscheide exemplaren, soo gedrukte als met de hand geschrevene: een werk voorwaar van geen Christen tot noch toe soo arbeidsaam ondernomen. Ja eenige meenen, dat in de laater uitgevinge het getal deser Verscheide Lesingen is aangegroeid, die uit vergelijking met de *Masora* te onderkennen zijn: want in de laatere Kant-teekeningen zijn Puncten; doch in de Oude niet.

Wat verscheide Lesingen door Keri werd aangeteekend.
65.
454.
329.
848.

Over de Autheuren deser Kant-teekeningen verschillen soo wel de Joden als de Christenen. Daar zijnder diese brengen tot de Overlevering van Moses op den Berg Sinai; doch die moetmen eer belachen als wederleggen: om dat Moses immers over de gantsche Schrift, die doen noch niet geschreven was, geen Kant-teekeningen heeft konnen maaken. Ook heeft Moses sulks over sijn eigen Boeken niet behoeven te doen; om dat hy de woorden des Heiligen Geests wel heeft geweten: en derhalven kon'er geen Verscheide Lesing vallen. Daarom erkennen andere liever Ezdras en de Groote Synagoge der Joden voor de Autheuren, die de Verscheide Lesing uit verscheide exemplaren souden hebben aangeteekend. Doch de

Wie de Autheuren van de Kant-teekeningen Keri mogen geweest zijn.

de Joden willen, dat in dese Kant-teekeningen groote geheimen verschuilen, door de *Cabala* uit de hand van Moses overgeleverd. Sommige schrijven die toe ten deele aan Ezdras, ten deele aan de Masoreten. Hier tegen is Walton van meening, dat Ezdras en sijn metgesellen de Autheuren van die Aanteekeningen niet en zijn; maar datse lang daar na ten deelen voor den Talmud, ten deele daar na van de Masoreten zijn aangeteekend. Want eerst, behalven Ezdras en Nehemias, waren ook de Propheten Haggæus, Zacharias en Malachias; in welkers Boeken ook *Keri* en *Ketib* gevonden werden, 't gene door haar niet en kan geschied zijn: dewijle sy, alswe nu meer geseid hebben, de meening van Gods Geest ten minsten in haare eigen Schriften hebben geweten en ter neer gesteld. Ten anderen, het onderscheid tusschen de Oostersche en Westersche Boeken bewijst het selfde: want indien die Kant-teekeningen van Moses en Ezdras af-komstig waaren, soo souden de Oostersche en Westersche Joden niet van malkander verschillen; gelijk nu op seer veel plaatsen bespeurd werd. En ten derden, soo souden dese Aanteekeningen ook van Goddelijk gesag zijn, en de Joden souden deselve niet vermengd hebben met de Aanteekeningen van de laatere Masoreten. Daar-en-boven is 't by de Joden een vaste regel, dat de Kant-lesing de beste is, die daarom altijd soo in de Synagogen als in 't bysonder van buiten gelesen werd, dewijlse in de Synagoog-boeken niet geschreven is. Doch het schijnd wel seker, dat de LXX Oversetters, en de Chaldeesche Uitbreider Onkelos en Jonathan, ja selfs Aquila, Symmachus en Theodotion, in haare Oversettingen somtijds de Kant-teekeningen, somtijds den Text volgen: waar uit blijkt datse soo gelesen hebben, en datse de voorverhaalde regel der Joden niet en hebben erkend: alhoewel sommige geen Chaldeesche Uitbreider soo oud willen gesteld hebben, als de Oversetting der LXX is. Ten vijfden, in de *Misna*, dat als de Text des Talmuds is, noch in de *Gemara*, dat als een Aanteekening op den Talmud is, en niet voor het Jaar na Christus 500 is geschreven, werd van de *Keri* en *Ketib* niet gewaagd. Alleen teekenen sy agt woorden aan, die gelesen en niet geschreven, en vijf, die geschreven en niet gelesen werden: daar in de Masoreten noch van den Talmud verschillen. Uit het Boek *Sanhedrim* werd tegengeworpen, dat Hag. 1: 8. gelesen werd ואכבדה doch geschreven sonder ה *He*. Waar op Walton antwoord, dat hier niet gewaagd en werd van *Keri* en *Ketib*. Ten sesden, selfs by Origenes, die seer tot Allegorien of Gelijk-spreuken genegen was, en veel geheimen in de woorden sogt, werd ook van de *Keri* en *Ketib* niet gerept; noch by den Hebreeuwsch-kundigen Hieronymus, of ymand der Oude Kerk-vaders: ook niet by Josephus nog Philo, die beide seer naauwkeurige opvissers der Joodsche Oudheden zijn geweest; selfs niet alsse van de Heilige Boeken handelen, en die tegen de Vyanden der Joden beschermen. Dus volgd dan hier uit, dat de Masoreten ten deele voor, en wel meest na den Talmud, de Autheuren van de geseide *Keri* en *Ketib* zijn.

Ezdras en is waarschijnelijk geen Autheur van de geseide Aanteekeningen.

Waarom de Kant-teekeningen der Joden niet van Moses noch van Ezdras konnen zijn.

Bewijs dat de Kant-teeningen niet heel oud en zijn.

Daar werd ook noch ondersogt, of de Masoreten de *Keri* en *Ketib* hebben gesteld uit de Verscheide Lesing van verscheide exemplaren? of datse op haar eigen gesag hebben geoordeeld, welke woorden gelesen of niet gelesen moeten werden? Hier over moet onderscheidelijk geantwoord werden: want de verandering der gemeende onkuische woorden is alleen geschied door een bygeloovigheid en eigen gesag der Rabbinen; om dat niet te denken is dat de Heilige Schrijvers woorden hebben geschreven, diese niet en wilden gelesen hebben. De overige Lesingen, uitgesonderd נַעַר een *Meisken*, en יְרוּשָׁלֵם *Jerusalem*, zijn ontstaan uit de vergelijking van verscheide Boeken;

Of de Joden op haar eigen gesag, of uit de verscheide Lesing de *Keri* en *Ketib* hebben opgesteld.

durvende in den Text niets veranderen, en settende op de kant datse meen-
den te moeten gelesen werden. Dit is het gemeen gevoelen der meeste Ge-
leerde. Doch van dese gemeene regel werd uitgesonderd נער om dat moge-
lijk dit woord op 21 plaatsen in de Wet sonder ה *He* gevonden, en egter
met een ה *He* gelesen werd; dewijle de Oude beide soo schijnen gesegd te
hebben. En 't woord ירושלם komd maar vijf reisen voor met een *Jod:* en
daarom is niet te vermoeden, dat de *Jod* op andere meenigte plaatsen door
versuim der uitschrijvers is nagelaaten; maar liever dat het eertijds sonder
Jod is geweest: doch na dat in de laater tijden de Stad begon als dubbeld te
zijn, en onderscheiden wierd in een bovenste en benedenste Jerusalem, soo
hebbense beginnen te schrijven *Jerusalem;* doch alleen in die Boeken die
ontrent en onder de Joodsche gevangenis zijn geschreven. Gelijk mede de
vinders der Puncten over al, ook de selfde Puncten daar hebben onderge-
steld, om aan te wijsen dat'er doorgaans een en deselve Stad beteekend werd.

Wat Lesing men voor de sekerste mag houden.

Na ons gevoelen isser ook weinig aangelegen, welke Lesing daar genomen
werd, nadien beide ten minsten een waaragtige en wel voegsamen zin ge-
ven. En of schoon de Joden hedendaagsch de Kant-lesing voor de beste
houden, egter schijnen de LXX en andere Oude Oversetters somtijds dese en
somtijds gene gevolgd te hebben. De vermaarste Hebreeuwsche Uitgevin-
gen des Bybels zijn meest eenstemmig; egter werd van de eene wel een *Keri*
aangeteekend, die de andere voorbygaat. De laatere Oversettingen, soo de
Latijnsche als de Moedertalige, volgen somtijds de *Keri* en somtijds de
Ketib. Daar werd by sommige ook aangemerkt, dat de laatste Neerduit-
sche Oversetting dikwils *Ketib*, en selden *Keri* volgd.

Oostersche en Westersche verscheide Lesing boven de *Keri* en *Ketib*, hoedanig.

Behalven dese *Keri* en *Ketib*, die de Joden houden voor de alderoud-
ste Verscheide Lesingen, werden noch twee soorten van Verscheide Lesin-
gen aangemerkt: namelijk tusschen de Oostersche en Westersche, als ook
tusschen de Boeken van Ben-Ascher en Ben-Naphtali. Door de Ooster-
sche werden verstaan de Babylonische, en door de Westersche de Palestijn-
sche Joden: want in dese plaatsen zijn na de verwoesting van de Stad en
Tempel (hoewel eenige sonder grond seggen na de Babylonische gevan-
genschap) veel vermaarde Schoolen, Rabbinen, en meenigte Leerlingen
geweest. Uit dese verscheide Schoolen zijn eenige verschillen geresen, daar
op volgens de exemplaren een verscheide opstel van Verscheide Lesingen
is ontstaan.

Oorsprong van de opstelling der verscheide Lesingen.

Over de Oudheid deser verscheidenheid is geen sekerheid. De
eerste diese heeft gemeen gemaakt, is geweest Felix Pratensis in de eerste
Veneetsche Druk des Bybels, daar'er 210. geteld werden; ontrent welke
egter eenige misgrepen zijn. Doch van waar Pratensis deselve gehaald heeft,
is seer onseker: egter schijnen sy ouder dan de *Masora*, dewijle sy alle besig
zijn ontrent de Letters en geensinds ontrent de Puncten. Over d'opstel
deser Verscheide Lesing werden ook noch de volgende dingen van de Ge-
leerde aangeteekend.

Mistastingen in en ontrent de Registers der verscheide Lesingen.

I. Datse de Lesing der Westersche seer verscheiden
voorsteld op veel plaatsen van de hedendaagsche gedrukte exemplaren:
't Gene geschied is of door nalaatigheid der uitschrijvers, of door ver-
schilligheid der Boeken. II. Dat in de gantsche Wet Mosis geen Ver-
scheide Lesing gevonden werd. 't Gene veele onwaarschijnelijk houden,
of schoon de Autheur van dat Register ons sulks tragt wijs te maaken:
want nadien'er verscheidenheid gevonden werd, selfs tusschen de Wester-
sche Boeken, hoe is geloofstijk, dat sulks tusschen de Oostersche en Wester-
sche niet soude wesen? III. Dat dese verscheidenheid niet alleen is in die
woorden, daar de Westersche maar eene Lesing erkennen, maar ook daar-
se tweederlei erkennen; en dese plaatsen tellense 53. waar van de Ooster-

sche

ſche in 20 verſchillen. Ten laaſten merken de Geleerde ontrent dit Regiſter aan, dat de verſcheidenheid tuſſchen de Ooſterſche en Weſterſche, (even gelijk wy over de *Keri* en *Ketib* hebben geſegd) ook gaat over de woorden en over de Letters; en dat'er vorders weinig onderſcheid is welke Leſing gevolgd werd. Wegens de Verſcheide Leſing van Ben-Aſcher en Ben-Naphtali ſtaat aan te merken, dat de eerſte gehouden werd een Opper-leeraar der Hooge-ſchool te Tiberias, de andere te Babel geweeſt te zijn: deſen volgen de Ooſterſche, genen de Weſterſche. Sy ſouden geleefd hebben ontrent het Jaar 1034. doch Galatinus ſegd vroeger. Haar beſigheid is geweeſt ontrent de Puncten en Accenten; en ontrent een woord Cant. 8: 6. en niet over deſſelfs zin: Ben-Aſcher houd het voor Een woord, maar Ben-Naphtali voor Twee. Haar verſcheidenheden worden geteld tot 864. de oorſaak is veel ligt geweeſt een na-yver, om dat yder liever ſijn eigen verbeterd exemplaar heeft willen uitgeven, als datſe met malkander ſouden hebben over-een gekomen, om alles geſamentlijk naauwkeurig te verbeteren.

Hoedanigheid van de Leſing van Ben-Aſcher en andere.

Na de *Maſora* komen wy tot de CABALA, dat is *Aenneming*, van het Grond-woord alſoo genoemd. Deſelve wetenſchap werd by de Joden CABALA en MASORA genamd: doch gemeenlijk noemen de Joden niet alle Overlevering *Cabala*, maar alleen de *Ongeſchreve Wet*, doch niet alle ongeſchreve, maar alleen die ontrent Verborgentheden beſig is. De *Ongeſchreve Wet* ſoude van Moſes mogelijk zijn overgeleverd, en ſy ſtellen die tweederlei. De eerſte is een breeder verklaaringe der Geboden en Ceremonien des Wets, begrepen in de *Miſna* en *Gemara*, de Deelen des Talmuds, die niet te verwerpen zijn, wanneerſe niet tegen het geſchreve woort ſtrijden, en niet van Goddelijk geſag gehouden werden. Het tweede deel der mondelinge Overlevering gaat over de Geheimen der Wet, en werd eigentlijk CABAL genaamd. Die daar in ervaren zijn werden veel meer geagt, als die in de geſchreve Wet zijn afgerigt: want deſe vergelijkenſe by den Artzenye-bereider, die de Genees-middelen, volgens het voorſchrift des Genees-meeſters toemaakt, ſonder de kragten te weten; doch de Cabaliſten by den Genees-heer. De H. Schrift vergelijkenſe by een kleen Keersje, datmen voor een Quadrant Penning koopt; doch de Cabala, vergelijkenſe by een koſtelijke Peerel die met dat aangeſteke Keersje gevonden werd. Het gemeene Volk heeft de Cabaliſten in ſoo grooten agting, dat indienſe ſeiden de regterhand de ſlinker te zijn, men dat ſoude moeten gelooven. By de oude Kerk-ſchrijvers is een diep ſtilſwijgen van de Cabala, of ſchoon Hieronymus ſomtijds gewaagd van ſekere *niet Geſchreve Overleveringen*. J. Picus Mirandula, en na hem Galatinus hebben by de Chriſtenen eerſt de natuur der Cabala verklaard. Galatinus en andere ſtellen drie ſoorten deſer Cabala. De eerſte is van de gene, die voor Chriſtus geleefd hebben, welke Picus Mirandula uit de Boeken der Joden eerſt aan de Chriſtenen heeft geopenbaard. Sy bevat een verborgen zin der H. Schrift, door mondelinge Overlevering niet aan een yder, maar alleen aan de Wijſe. En ſy ſoude niet veel verſchillen van de verborgen verklaaring, die ſommige Chriſtenen gebruiken. Deſe Cabala ſoude Moſes eerſt van God op den Berg Sinai ontfangen en overgeleverd hebben, aan Joſua, en deſe weder aan de Lxx Oudſten, die deſelve aan de Propheten hebben medegedeeld; en van de Propheten ſoude Ezdras en de Groote Synagoge die hebben ontfangen; en uit haare hand ſouden de Rabbinen en hedendaagſche Joden die hebben verkregen. Tot deſe Cabala brengen ſommige de woorden van 't vierde Boek Ezdræ kap. 14: 46, 47. hier vooren

Van de Joodſche Cabala.

Welk de geſchreve en ongeſchreve Wet zy.

Seldſaame gelijkenis der Joodſe Wetgeleerde.

De *Heilige Schrift* minder dan de *Cabala* van de Joden geſteld.

Cabaliſten by de gemeene Joden hooggeagt.

Drie ſoorten van Cabala.

ren in haar gantsche beslag aangehaald; doch het welk seer waarschijnelijk een beuselagtige Schrijver is. De Oude Joden hebben gemeend, dat door de Cabala veele dingen van den Messias, en de heerlijke herstelling aller dingen met d'oprigting van sijn Rijk, konden uitgevonden en aan den dag gebragt worden; Ja de Cabalisten of geheimkundigers hebben selfs geleerd, dat de gantsche oorsprong der Cabala niet anders is, dan de Openbaring der Belofte, die den Voorvaderen gedaan is in den Messias. Welke beginselen wy aanstonds, om datse waarlijk niet geheel ongerijmd, maar ten deele fraai zijn, wat nader uit haar eigen Leermeesters sullen bybrengen; niet tegenstaande wy de rest haarer beuselingen en oneindige bewindselen, waar mede sy hunne verdere droomen beswachteld hebben, niet waardig agten, datmense met de uiterste toppen der vingeren aanraakt: want wy meenen, dat behalven de verklaringen van Christus en de Apostelen in 't Nieuwe Testament ons nagelaaten, uit de Joodsche Schriften dies aangaande weinig goeds te haalen is. Egter moetmen bekennen, dat de plaatsen die van Christus en sijn Rijke handelen een Letterlijken en ook een Allegorischen en hoog-dravenden zin hebben. Gelijk Grotius over Matth. 1: 22. naauwkeurig genoeg verklaard; meenende dat de Apostel 1 Cor. 10: 11. uitdrukkelijk segd, dat al de dingen onder het Oude Testament, figuurlijk geschied, en beschreven zijn tot onser vermaaning op wien de einden der eeuwen gekomen zijn. Hierom werd de tijd van Christus genaamd Gal. 4: 4. de Volheid der Tijden, Eph. 1: 10. Invoegen dat niet alleen de instellingen der Wet zijn geweest een schaduwe van Christus, volgens Hebr. 8: 5. 10: 1. Col. 2: 17. maar ook de geschiede saaken, bysonderlijk de opmerkelijkste. Dit bevestigd Grotius met de Oud-vaders, en met verscheide voorbeelden uit de H. Schrift. Onses agtens moetmen over dese Allegorische zin aanmerken: I. Dat'et yder na zijn believen niet geoorlofd is, over-al een figuurlijken zin te soeken: maar datmen tot een grondslag behoord te hebben of de Heilige Schrift selfs, of de algemeene Overlevering van de tijden der Apostelen: waartegens van de Joden en van veele Christenen vaak gesondigd werd. II. Het is de Heilige Schrift eigen den figuurlijken zin onder de Letter-schors te verbergen; invoegen de Letterlijke zin de eerste en openbaarste is. III. Daar is groot onderscheid tusschen de Schrijvers des Nieuwen Testaments, beneffens de regtsinnige Oudvaders en de Cabalisten in 't voorstellen van den figuurlijken zin: want de Cabalisten stellen haar geheimen met soo duistere woorden voor, datse van de gemeene Man niet te verstaan zijn: dog het tegendeel doen de andere. De tweede soort van Cabala noemense *Werkdadig;* doch die van yder voor ongeoorlofd en Tooverig werd gehouden, als met dewelke door het verdraajen eeniger woorden of Letters van de Heilige Schrift, de Joden haar inbeelden, wonderlijke dingen te konnen doen. Een voorbeeld verhaald R. Moses Ben-Nachman van een Misdadiger, die wegens een vuile Hoererye sullende verbrand werden, door dese Cabala wist te weeg te brengen, dat een Peerd in sijn plaats gebrand wierd. Hy segd ook van hem selfs, dat hy door kragt des Naams Jehova, te Barcelona in tegenwoordigheid des Konings, een Schip van 't Land in Zee geholpen heeft, daar de Scheepbouwers geen raad toe wisten. Sy versieren ook, dat Christus sijn wonderen, diese niet konnen loochenen, door de kragt deses Naams soude verrigt hebben. Doch wy vraagen haar, waarom ook hun Priesters, die soo lang de Tempel stond den Naam Jehova wisten te spreken, geen wonderen deden?

De derde soort van Geheimkunde werd by de laater Joden de Eigentlijke Ca-

De Joodsche Cabala heeft behalven veele beuselingen sommige fraaje dingen ontrent de verborgentheid van Christus.

Dat de H. Schrift veel figuurlijke dingen heeft.

Hoedanig men de Allegorien behoorde te maken.

Hoe de figuurlijke zin onder de Letter-schors verborgen ligt.

Ongeoorlofde en Tooverige Cabala.

Tooverkundige uitwerkinge door de Cabala.

Cabala genaamd, houdende sig meest besig ontrent de Letters, Puncten, Accenten en Woorden der Heilige Schrift, trekkende uit derselver t'Saamenvoeging, Figuur, Verkorting, Tal-kragt &c. meest ydele en bygeloovige Geheimenissen: en dese konst werd van de Joden diese verstaan, mogelijk ook daarom seer geheim gehouden. Elias Levita, die onder haar de geleerdste Lettermeester van sijn tijd werd gehouden, bekend dat hy dese wijsheid niet genoeg kan verklaaren, en dat hy van wegen de smette sijner Sonden, die wetenschap der Heiligen, niet en heeft konnen verkrijgen. R. Bechari Bar-Ascher, die daar in vry ver gevorderd was, belast sijn Lezers ernstig, dat soose eenige Geheimen geleerd hebben, sy die niet ligtveerdig souden gemeen maaken. Plinius schijnd egter daar van iets vernomen te hebben, stellende deselve onder de soorten van Tooverye, doch met een verkeerde naam; want hy noemdse *Jochabela*. Om dese *Cabala* beter te verstaan, sullen wy alle desselfs soorten overwegen. De eerste soort noemdmen GEMATRIA: een woord dat van Griekse af-komst is; bestaande in de telling der Letters, invoegen de woorden, welkers Letters het selve getal uitmaaken, malkander verklaaren: waar van seer veele voorbeelden zijn; als Zach. 3: 8. *Ik sal mijn knegt toebrengen;* alwaar door het woord *t'Semach* van sommige de *Messias* werd verstaan: om dat onder de Naamen die de Messias van de Talmudisten werd toegekend, ook MENACHEM een *Vertrooster* is: en de Letters van beide dese woorden, *t'Semach* en *Menachem*, maaken het selfde getal; namelijk 138: &c. En hier toe brengen ook sommige de konst om uit de Gebouwen des Tempels, Noachs Arke en andere, verborgentheden te trekken: gelijk als Gen. 6: 15. de Arke gesegd werd lang 300 ellen, 30 hoog en 50 breed, soo verdeelense de lengte door de breedte, daar dan 10 uitkomd, 't welk over-een-komd met de Letter *Jod:* daar na voegense by dit getal de lengte 300. welk getal aangewesen werd door de Letter *Schin*. Eindelijk verdeelense dit door de breedte 50. en daar komen 6 uit, dat aangewesen werd door de Letter *Vau*. Daar uit dan vergaard werd de Naam des *Saligmaakers* ישו: want soo noemense hem door veragting in plaats van de regte Naam ישוע. De tweede soort werd genaamd NOTARICON of *Notariaat-schrijvery:* wanneer al de Letters van eenig woord soo veel woorden aanwijsen, die met dese Letters beginnen of eindigen: gelijk Gen. 1: 1. *In den beginne*, daar van sy maaken, *In den beginne heeft God gesien, dat de Israeliten de Wet hebben aangenomen.* De derde soort is de Verwisseling: bestaande daar in, dat de Letters van eenige woorden verplaatst en op een andere Orden verschikt, of met andere verwisseld werden. Daar werden noch meer andere soorten gesteld die tot dese konnen gebragt werden. Voorts diendmen te weten, dat de uitvinders deser *Cabala* niet Moses, noch eenige der andere Heilige Schrijvers, of Aaloude Vaders zijn, gelijk de Cabalisten egter schijnen voor te geven; maar dat de beuselagtige Rabbinen deselve van tijd tot tijd hebben uitgevonden en aangequeekt: gelijk ook hare verklaaringen daar over niet alleen vol ydelheid steken, maar ook dikmaal niet na en laaten selfs Godslasterlijk te zijn.

Van de Joden hoog gewaardeerd.

Eerste soort van Cabala.

Vermogende kragt der Cabala.

Voorbeelden hoe de Joden de Cabala gebruiken.

Tweede soort van Cabala.

Derde soort.

Moses noch de Heilige Vaders, maar de Rabbinen zijn vinders van de *Cabala*.

De Heer Cunæus is van gevoelen, dat'er al in den beginne van de Hebreeuwsche Republijk een *Cabala* of *Leering der Geheimenissen* is geweest, waar van de Groote Raad of 't Sanhedrim, de Sleutel en Oppermagt in de hand had; besiet het twaalfde Hooftstuk van sijn eerste Boek. En het soude onses dunkens heel wel konnen zijn, dat de Historie hier vooren uit het vierde Boek van Ezdras bygebragt, uit soodanigen oud gevoelen verfierd is: overweegd met aandagt het 26. met het 45, 46, en 47 vers van 't 14. kapit. Doch wat gemelde Heer voor een waaragtige *Cabala* houd, die ook den Apo-

Apostel Paulus bekend was, en van hem op een Goddelijk-verligte wijse gebruikt is, daar van spreekt hy na sijn gewoonte vry genoeg sijn meening uit in, het agtste Hooftstuk van sijn derde Boek over de Republijk der Hebreen; 't gene om dat het alreede in veeler menschen handen geraakt is, ons vermaand af te houden van sijn eigen woorden (alhoewelse kort en fraai zijn) hier verder op te haalen. Ja wy souden geheel van dese dwaalsieke dingen stil geswegen hebben, byaldien ons niet ingevallen was, hoedanig sommige weetgierige menschen, hoorende van de *Joodsche Cabala* en van de *Cabalisten* spreken, dikmaal jeukerig door begeerte worden, om te weten wat doch van dese Geheimkunde mag zijn. Desulke dan te geval zijn wy alleen te raade geworden een kort ontwerp van den Oorsprong der Cabala op te stellen, gelijk ons deselve van de waanwijse Cabalisten aan de hand gegeven word: daar byvoegende dessels Grond-wortelen, die in de Letteren van 't Hebreeuwsch Alphabêt bestaan; waar van wy boven alreeds iets gerept hebben. De Joodsche Geheimkundigers spreken dan daar van op dusdanige wijse:

Wat voor een waare en Heilige Cabala de Heer Cunæus meend dat de Oude Joden gehad hebben. Waarom wy iets van de Joodse Cabala ophaalen.

Na dat Adam, seggense, als den Eerst-geschapen van 't Menschelijk geslagt, seer ongelukkig tegen het gebod Gods, van de verboden Vrugt gegeten, en de gantsche volg-reeks sijner Nakomelingen, van wegen de sonde der ongehoorsaamheid, te gelijk met hem in 't verderf gesleept had, soo en wasser niets voor handen, dat die schade en het verlies van de gemeenschap Gods herstellen en boeten konde; *Als die, welke den Alderhoogsten God gelijk is;* invoegen dat de Goddelijke openbaring geheel noodsaakelijk wierd om een kragtig Genees-middel te zijn tegen de aastaande wanhoop. Derhalven op dat God, als een algenoegsaam Schepper, sijn gevallen schepsel niet en soude schijnen sonder hoope van genesing te verlaaten; soo heeft hy hem een sekere soort van een bestendig vertrouwen ingeboesemd: namelijk dat in de toekomende tijd, die seer groote misdaad, welke dag by dag door d'Erfsonde noch sou vergroot worden, door eenen Mensche, die hem in maaksel gelijk sou zijn, vergeven en afgedaan sou worden. En nadien de swakheid des menschelijken gemoeds, tot de ongenaakbaare hoogte van dese Geheimenis, en ondoorsoekelijken Raad der Goddelijke wijsheid geensinds opklimmen konde; soo heeft God sijnen Engel gesonden, door wiens onderwijsing de mensch de toekomstige herstelling van die soo grooten Val, volkomentlijk sou konnen bevatten. Dit stellen de Cabalisten voor vast: gelijkse ook willen, dat de Oude Vaders, te weten de Leidsmannen en Voortteelders van 't eerste menschelijk geslagt, yder een Engel tot haar Gelei-geest en Leermeester hebben gehad; sprekende daar van met dese woorden: *Daar zijn voorwaar bekende Leermeesters van onse Vaderen geweest: De Engel* Raziel *was de Leermeester van Adam;* Jophiel *van Sem;* Tzatkiel *van Abraham*; Raphael *van Isaak;* Peliel *van Jakob;* Mitraton *van Moses;* Michael *van David* &c. Dese *Raziel* dan aan Adam van God tot een Leermeester besteld, heeft aan hem alle de wijsen en manieren van de Versoeninge en vergeving der sonde verklaard, en den weg, langs welke de wederbrenging der zaligheid inkomen sou, aangewesen; hem vertoonende dat dit Goddelijke woord, door een Allegorie of gelijk-spreukige zinspeling, van tijd tot tijd sou aangenomen worden. 't Gene de Cabalisten met dese duistere en ingewikkelde woorden voorstellen: *God hadde, seggense, na de Schepping der Eeuwen, en de voleinding des Hemels, een groote Opening of ledige plaatse tegen 't Noorden gelaaten: waar over de Soonen Gods haar verwonderende, seiden; O Heere, waarom laat gy doch in het Noorder-deel een soo grooten misstand en leelijkheid aan u Geschep?*

De Goddelijke Openbaring van 't herstel des gevallen mensch in den Messias op te rigten, is de eerste wortel der Cabala.

De hoope der versoening een grond der Cabaalsche Geheimkunde.

De eerste Vaders hebben volgens de Cabalisten elk een Engel tot een Leermeester gehad.

Wat de Engel Raziel aan Adam geleerd heeft.

En hoe 't selve van de Cabalisten duisterlijk voorgesteld word.

En

En waarom en stoffeerd gy ook dat vak niet met Gesternten, gelijk de andere deelen der Hemelstreken? God antwoorde: Dese kloove en sal niet konnen gesloten worden, ten zy dat die kome, die my gelijk is; die sal dese bresse sluiten, en alle ontbrekend verciersel daar aan herstellen: Wat salmen hier verstaan mogtmen billik vraagen? Niet anders voorwaar, als datmen voor den *Sterredragenden Hemel*, de Engelen, en het opengelaaten Hol in 't Noorder-deel, den Val der onstantvastige Engelen onder haaren verwaten Leidsman *Lucifer*, opnemen moet: als de welke geseid hadde: *Ik sal mijn ruste stellen in het Noorden en sal den Hoogsten gelijk zijn.* Waar over hy afgestooten is tot in den afgrond der aarde: daar hy sig aanstonds tot Adam begaf, en verleide hem tot de sonde; van waar de geheele Val des menschelijken geslagts ingekomen is. Dit seggen de Cabalisten; en schijnen met de rest der voorige leering genoegsaam aan te wijsen, datmen door den Hersteller van de geseide opening in den Noorder-hoek des Sterren-heemels, en *die den Alderhoogsten gelijk is*, niemand dan de Eenig-gebooren Soone Gods, de waare Messias, Christus onsen Saligmaker moet verstaan; die in dese weereld nedergedaald en met vleesch overkleed is; en door sijne verdiensten en lijden het Noordsche Hol gestopt, met gesternten gecierd, en vervolgens de geheele Val des menschen hersteld heeft; op dat alwaar de Dood veroorsaakt was, het Leven opgaan mogt. Derhalven seggen de Cabalisten, heeft de Engel Raziel, den bedroefden Adam met dusdanige troostelijke woorden aangesproken: *O Adam, beswijkt niet uit wanhoope, noch overmatig sugten; want uit uwen zaade sal een regtvaardig en vredelievend Mensch gebooren worden, wiens naam sal zijn* JEHOVA: *dese sal sijn hand uitsteken en nemen van het hout des Levens; welkers vrugt niet anders is, dan de hoope der zaligheid,* Door dese woorden seggense, is Adam seer gesterkt geworden, en door het vertrouwen op die belofte, is hy als van nieuws soodanig met een liefde tegen sijnen Schepper ontsteken geworden, dat hy de genade der Goddelijke barmhertigheid verkregen heeft. En dit is de eerste CABALA of *Geheimkundige Overlevering van de eerste boodschap der zaligheid* geweest: Ja dese is de alderheilgiste en hoogste Openbaring, tot welke alle andere Overleveringen der Goddelijke uitspraaken betrokken, en uit welke alle onderwijsingen der Hemelsche dingen, en voorseggingen der Propheten, en bedenkingen aller Leermeesters moeten opgelost werden: soo datse met regt het kort begrip en einde van alle Cabaalsche bevattingen mag genoemd werden. Doch gelijk de Schoolgeleerde meenen, dat alle Openbaring in haar eigen en eerste wesen donker is, alsoo heeft ook Adam, als niet geheel net wetende, wie die soo doorlugtige Mensche sou zijn, welke met soo groote bevelen en uitvoeringen sou bezaligd worden, allengskens beginnen te meenen, dat hy den selven sou zijn: waarom de Cabalisten voor seker houden, dat Adam de eerste is geweest die om dese oorsaake een jongen Os geofferd heeft, als tot een Symbolisch Geloof-teeken, van de verwagte sterkte. Maar als hy daar na verstaan hadde, dat hy selfs de Man niet en was, maar een die uit sijn zaad voortgekomen sou zijn; en dat hy dese Geheimenis aan sijn Wijf Eva geopenbaard hadde; soo meenden sy dat Kain, dien sy ontfangen hadde, de Saligmaaker der weereld sou zijn: waarom sy dan ook, soo dra sy hem gebaard had, van blijdschap uitriep: *Ik hebbe verkregen een Man de* JEHOVAH, of van *vier Letteren*. Doch dit was een seer quaad mensch: derhalven soo haast sy Abel gewonnen hadde, meendense dat het die sou zijn. Maar dese van Kain dood gesmeten, steldense de

En derselver waarschijnelijke verklaring.

Lucifer heeft om sijnen Val te wreken den mensch in 't Paradijs verleid.

Christelijke opvatting der Cabaalsche Geheimkunde.

Troostelijke aanspraak van den Engel Raziel tot den gevallen Adam.

En dat sulks een kort begrip van de Cabaalsche Geheimkunde mag genoemd worden.

De meening van Adam aangaande de verlossing.

De belofte door Adam aan Eva bekend gemaakt heeft haar doen meenen dat KAIN de Messias was.

de hoope der Belofte op Seth; en daar na op Enos, *Doe men*, gelijk de Heilige Text segd, *den Naam des Heeren begon aan te roepen.* Of gelijk de Cabalisten overleveren, *Doe is hy*, (namelijk Enos) *verwagt om aangeroepen te worden, door de Letter* SCHIN: welke Letter, volgens de wetten der Cabala, soo veel betekend als *in Ontferming*: en de Letter *Mem*, beteekend volgens de Cabaalsche Notariaat-schrijvery, soo veel als *Van 't Middel*, te weten der *vier Letteren* יהוה JEHOVA, als of de Heilige Text wilde seggen; *Doen wierd hy verwagt om aangeroepen te worden, door* SCHIN *van 't Middel* יהוה JEHOVA. Doch hier heeft haar ook de hoope bedrogen, tot datse eindelijk in Enoch bevestigd wierd. Maar als die weggenomen was, en egter de Overlevering van Adam op de Nakomelingen voortgeplant bleef; soo wierd Noach, een regtvaardig en volmaakt Man in sijn leeftijd, volgens de meening van alle, gehouden voor den Herstelder der zaligheid, die door de Vrugt des Houts, dat is den verboden Boom in 't Paradijs, verlooren was. Maar alsoo na de Sondvloed van wegen Noachs dronkenschap eenige verwerringen en hinderpaalen tusschen quamen, soo hadmen hoop, dat sijn Soon Sem de herstelling van desen Val op sig nemen sou. *Want het is lang bekend geweest*, segd Rabbi Moses Gerundensis, *dat hy een Dienstknegt Gods, en een hersteller der Belofte sou zijn.* Doch de Engel *Jophiel* verklaarde hem de saak geheel anders: en soo is de herstelling weder tot op Abraham verschoven; als welke van sijn Leermeester den Engel *Zadkiel* onderwesen wierd, dat uit sijnen zaade die sou gebooren worden, in welke alle geslagten der Aarden souden gezegend worden. Hier uit gistense dat het sijn Soon Isaak sou zijn, die den Boom des Levens verkrijgen, en het behoud des menschelijken geslagts besorgen sou: waar van daan Abraham hem dan ook het Brand-hout met groote vreugden op sijne schoften lei, en volkomen gesind was hem na Gods bevel te Offeren; vertrouwende in volle versekerdheid sijnes gemoeds, dat na den volbragten wille Gods in de op-offering sijnes eenigen Soons, de beloofde zaligheid sou volgen. Doch *Raphael*, Isaaks geleiEngel, onderwees hem anders; en *Peliel*, Jacobs Engel, leerde hem ook anders: soo dat de hoope wederom uitgesteld is tot op Moses; die van wegen sijn seldsaame behoudenis in een Biese Wieg of Kisje, en sijn Hoflijke opvoeding, beneffens sijn wonderbaare beproeving Gods, tot d'uitleiding van Israel uit Egipten, d'uitvoering van meenigte wonderdaden, de verkondiging en bevestiging van de Wet in de Woestijne, groot wierd, van alle gehouden is geworden voor den Hersteller, van welkwe soo even gesproken hebben. Maar nadien de Engel *Mitatron* anders toonde, soo is de hoope al wederom opgeschort geworden tot op David en Salomon; welken laatsten sy, om dat hy van God uitverkooren en een wijs en vreedsaam Koning en d'eerste Bouwer des Tempels was, voor den beloofden Vredevorst en Hersteller der weereld hielden: doch al te vergeefs. Derhalven is van Salomon, de Bouwheer des aardschen Tempels, de verwagting der algemeene zaligheid tot op den Koning Joachim, by de Vergadering aller Propheten, in den toekomstigen Messias vastgesteld, van Jesaias tot aan Malachias; wanneer hy seide: *Terstond sal de Heerscher, de Heere dien gy soekt tot sijnen Tempel komen.* Na de Propheten is de verwagting van de zaligmaakende toekomst des Messias, beneffens de gantsche kundschap of oeffening der Joodsche Cabala, die sy tot de eeuwige verlossing van den Messias voornamelijk betrekken, tot de Schriftgeleerden der Wet, en de LXX Oudsten des Volks, dat zijn *de Mannen van den Grooten Raad* of 't *Sanhedrim*, overgegaan, en vervolgens ook ontfangen van Ezdras, welke dese Cabaalsche Geheim-

De belofte uitgesteld op SETH.

Van daar op ENOS.

Van Enos op NOACH.

Van Noach op sijnen Soon SEM.

De beloofde herstelling van Sem op ABRAHAM verschoven.

Van Abraham op ISAAK.

Van Isaak en Jacob uitgesteld tot op MOSES.

De hoope van Moses tot op DAVID en SALOMON uitgesteld.

Hoe de Cabaalsche Geheimkunde tot de Propheten, en de LXX Oudsten, dat zijn de Mannen van den Grooten Raad, of 't Sanhedrin, overgegaan is.

kun-

kunde heeft overgeleverd aan Simeon den regtvaardigen, een Over-priester en Overste van de Synagoge; van wiense sijn Discipel Antigonus met sijn gesellen ontfangen heeft; onder welke *Zadok* en *Bethus* waaren; de wortel-oorsprong der Ketterfsche *Saduzeen* en *Bethusai*, gelijkmen leest by Judas Levita in 't Boek *Aleozer:* daar na Joseph de Soon Joëzer, ende Joseph de Soon Johannan. Doch dese hebbense overgeven aan *Nitæus Arbolensis* en *Jesus* de Soone *Barachiæ*. En van dese hebbense Tibæus ende Simon de Soone Satæ ontfangen; welke Josephus aan 't eerste Boek sijner Joodsche Oudheden gedenkt. Van dese heeftse wederom Samaja en Abtalion gekregen; diese aan Hillel en Samai, een Meester van veel duisend Leerlingen hebben overgeleverd: van wiense wederom ontfangen is by Rabbi Jonathan Ben-Zachai, die vijf Discipelen had; namelijk, Eliezer de Soon Hierkani; Josua de Soon Hananiæ; Joseph Cohen; Eleazar de Soon Arach, en Simeon de regtvaardige, de Soon Nathanaël, welke 't geluk heeft gehad het Kindeken Jesus in sijn armen te omhelsen; wiens Soon was Juda Nagid, anders ook *de Heilige Meester* genoemd; op welken de Soon Gamaliel door aanneming gevolgd is. Dese zijn wederom gevolgd van andere Oversten der Cabalisten; namelijk Hananias Arusius Soon; Abba Saul; Rabbi Tarphon; Acabia Mahahelels Soon; Hananias d'Over-priester; Hanina Thradions Soon; Nechomia de Soon van Haccana; Helaphta; Janni Duschais Soon; Hanina de Soon van Dusa; Dosa Harchinas Soon. Rabbi Akiba, diemen segd de Autheur van 't Boek *Jezirah* te zijn. Eleazar de Soon Hazariæ; Eleazar Hasma; Rabbi Levitan; Rabbi Jonathan de Soon Baroca. Na hem Simeon, Zadok, Josa, Ismael, Rabbi Meir en ontelbare andere die wy overslaan. En hebben alle dese met en door haare Schriften, soo voor als na Christus geboorte, die Cabaalsche Geheimkunde van den Messias of Saligmaaker der weereld seer deftig, soo sy meenen, verklaard. Waar van breed genoeg te lesen is in haare Boeken; en voornamelijk in *Pirke-Aboth*, dat is, de Hooftstuk-deeling der Vaderen. En in *Baba Bathra*, dat is de agter Poorte genoemd. En in *Seder Hakabulah*, dat is het Boek van de Cabaalsche Geheimkunde. En in *Seder Gnholam*, dat is de Ordening der weereld. En noch andere die wy niet verder willen ophaalen; om dat wy neffens de Joodsche ook noch eenige staaltjes van de grondslag der Cabala moeten bybrengen, welke sommige der Oude Christenen en Kerk-vaders uit navolging der Joodsche Cabalisten in het A B C. en sekere verborgene Ordening derselve Letteren weten op te stellen: waar van Kircherus in het tweede stuk van sijn Egiptischen Oedipus dit volgende voor-af uit Hieronymus (die met sommige der andere Oud-vaders tamelijk veel agting voor dese Geheimkundige verklaring schijnd gehad te hebben) aanteekend: betuigende daar by uit sig selven, dat de Letteren van het Hebreeuwsche Alphabêt boven andere seldsame dingen ook dit hebben, dat alle haare Merkteekenen of Schrijf-beelden, ik weet niet wat Goddelijks en wonderlijks in sig schijnen te bevatten: gelijk Hieronymus in sekeren Brief betoond; wanneer hy aldaar eenige grond-regelen der Cabaalsche Geheimkunde bybrengd, en alle de Letteren van het Hebreeuwsch Alphabêt in het bysonder tot sekeren verborgen zin verklaard; gelijkwe in de Ontleding deser navolgende Saamenknoopingen duidelijk aangewesen sien.

En hoe al verder voortgeplant.

Simeon die het Kindeken Jesus omarmde heeft ook de Cabaalsche Geheimkunde gehad.

Overste der Cabalisten die de voorige Geheimkundigers gevolgd zijn.

Boeken der Cabaalsche Leeringen.

Wat Cabaalsche Geheimen Hieronymus als een Christen uit de verborgentheid der Hebreeuwsche Letteren haald.

Saamenknooping van 't Hebreeuwsche Alphabêt: in welkers XXII Letteren de eerste grond der Cabaalsche Geheimkunde, tot een voorbereidsel van de verborgene Ordening der Letter-schikking, volgens de meening van Hieronymus, ontleed en aangewesen word.

De eerste Saamenknooping.

(א *Aleph*, dat is Leere. ב *Beth*, Huis. ג *Gimel*, Volheid. ד *Daleth*, Tafel of Poorte) geeft te kennen, dat de Leere der Kerke, die Gods Huis is, gevonden word in de volheid der Goddelijke Boeken.

De tweede Saamenknooping.

(ה *He*, dese. ו *Vau*, ende. ז *Sajin*, die. ח *Heth*, het Leven) geeft te kennen; Dese Leere en dit Leven: want wat voor een leven kan'er zijn, sonder de wetenschap der H. Schriften; door welke selfs Christus, als het Leven der Geloovige, erkend word te zijn.

De derde Saamenknooping.

(ט *Teth*, goed. י *Jod*, het Beginsel) geeft te kennen, dat alhoewel wy nu alle dingen die geschreven zijn weten; wy nochtans alleen maar ten deele erkennen, en slegts ten deele Propheteren. Doch wanneer wy sullen waardig geagt worden met Christo te zijn, dan sal de Leere der Boeken ophouden, en wy sullen het goede begin sien van aangesigte tot aangesigte.

De vierde Saamenknooping.

(כ *Caph*, Hand. ל *Lamed*, Leertugt of Hart) geeft te kennen, dat gelijk door de handen de werken worden verstaan; soo ook door het Hart en de Leertugt, de zin en het verstand: want wy en konnen niets verstandelijk doen, ten zy dat wy te vooren weten 't geen dat'er sal gedaan worden.

De vijfde Saamenknooping.

(מ *Mem*, uit Hun. נ *Nun*, Eeuwig. ס *Samech*, Hulpe) geeft te kennen, dat den mensche uit de Heilige Schriften de middelen en bystand ter hand gereikt werden om het Eeuwig leven te verkrijgen.

De sesde Saamenknooping.

(ע *Hajin*, Fonteine of Ooge. פ *Pe*, mond. צ *Tzade*, Geregtigheid) geeft te kennen, dat de Heilige Schrift, de Fonteine of 't Oog van de Mond der Geregtigheid is; die den Oorsprong van alle de werken der geregtigheid bevat, welke door den mond Gods gesproken en ingesteld zijn.

De sevende Saamenknooping.

(ק *Koph*, Roeping. ר *Resch*, Hooft. ש *Schin*, Tanden. ת *Thau*, Teeken) geeft even soo veel te kennen, als ofmen seide, de Roeping of stemme des Hoofts is een Teeken of opening der Tanden: want door de opening der Tanden word een wel verdeeld woord voortgebragt, en door dese Teekenen komdmen tot het Hooft van alle, 't welk is Christus, en tot sijn Eeuwig Koningrijk, &c.

En dit is kortelijk de verklaaring van de Geheimen des Hebreeuwschen Alphabêt, navolgens den zin die Hieronymus deselve heeft willen geven: daarmen onses agtens niets meer uit afnemen kan, als datmen weet wat en hoe veel ook eenige der eerste Kerk-vaders van dusdanige Geheimkundige verklaaringen gehouden hebben. Doch de Joodsche Cabalisten hebben daar-en-boven uit de Ordeninge der Letteren sekere verborgentheid van Driederlei Weerelden weten op te vissen; namelijk een Weereld der Engelen, een Weereld der Gesternte, en dan ten laatsten een Weereld der Elementen of Hooftstoffen; die sy op dese wijse uitvinden: van de א *Aleph* tot de י *Jod* meenense, worden de Ordeningen of Vergaderingen der Engelen getoond: welke haare Wijsgeeren, Afgesonderde verstanden, en Onlichaamelijke vormen noemen, die ontlast zijn van alle uitgestrektheid, en onmiddelijk uit de suivere kragt Gods voort-vloejen: en dese noemense *De weereld der Engelen.* Daar na van de Letter כ *Caph* tot de צ *Tzade* worden beteekend, de Ordening der Hemelen, welke van de kragt Gods, als den Schepper gevormd zijn, en door de invloejing der Engelen geregeerd wor-

De Cabaalsche Leere tot drie Weerelden uitgestrekt.

I. Weereld der Engelen wat die is.

II. Weereld der kringen,

worden: en dese noemense *De Weereld der Ronden* of der *Kringen*. Van de צ *Tzade* tot aan de ת *Thau* vindense vier Hooftstoffen met haare Vormen, die tot het Zijn en het Leven invloejen; doch sy worden bestuurd van de invloejing der Engelen en der Hemel-Kringen: en dit noemense, alswe straks seiden, *De Weereld der Elementen*. Indienwe nu dese dingen volgens de gronden der Cabalisten, wat nader tot de reden der Geheimkunde verklaaren willen; voorwaar wy sullen ligtelijk bevinden, dat de Joodsche Geheimenissen veel meer met die der Afgodische Egiptenaren, dan met de wijsheid die het Volk Gods betamelijk is, over-een-stemmen.

III. Weereld der Elementen of Hooftstoffen.

I. Voorbeeld hoe de Cabaliften de Geheimen uit de Letteren van 't Hebreeuwsche Alphabêt afleiden of toepassen.

I. De Letter א Aleph, *Leere*, is by hun een Merkteeken van den Goddelijken Naam הו Hu. Vertoonende het ontoegankelijke ligt van 't Goddelijk Wezen: 't gene te verstaan gegeven word door Ensuph, dat is *Oneindig*: welkers Merkteeken de eerste *Sephiroth* of Getal is, dat genoemd word Kether, *Kroone*: zijnde het Teeken van de Edelste dingen; die bestaan door de eerste invloejing der Goddelijke goedheid; namelijk der Engelen, die genoemd worden Haioth Hakodesch, *Heilige Dieren*. En meendmen datse door dese waarlijk de *Seraphinen* verstaan. Ten II. ב Beth, *Huis*, is een Merkteeken van den Goddelijken Naam אהיה *Ehie*, behoorende tot de Goddelijke Wijsheid; en die ook een *Wezen*, welk alle dingen sijn Wezen geeft, genoemd werd. Over-een-stemmende met de tweede *Sephira*, welke Chochma, dat is *Wijsheid*, genoemd word. Tot dewelke uit de Engelen behooren de Ophanim, de *Vormen* of *Raders*, die met de *Cherubim* deselve zijn; En worden door de voorgaande verstaaning of kundschap in de tweede plaats, van de kragt Gods afgeleid; en vloejen van daar nederwaards in de aardsche of benedenste dingen. Ten III. ג Gimel, *Wedergeving* of *Vergelding*, is een Merkteeken van den Goddelijken Naam אש *Esch*. En drukt het Vuur der liefde of den *Heiligen Geest* uit: passende op de derde *Sephira* of *Telling*, welke Binah, *Voorsigtigheid* genoemd word: vertoonende uit het getal der Opperste Wezens, sekere Engelen, die Aralim, dat is *Groote*, *Dappere* en *Sterke Engelen* genoemd zijn; afdaalende uit de derde Ordening der Goddelijke Goedheid. Sy worden verligt met de kragt Gods door de tweede kundschap, en vloejen ook te gelijk met hen in de benedenste dingen. Men houd dese voor de *Throonen*. Ten IV. ד Daleth, de *Poorte*, is het Symbolum of Waarteeken des Goddelijken Naams אל *El*. En beteekend de vierde *Sephira* of *Telling*, חסד dat is *Genade* of *Barmhertigheid*: welke toege-eigend worden Haschemalim, en komen over-een met de Heerschappyen, welke door de kragt Gods, by middel van de derde kundschap worden ingestort, en door deselve kragt haare invloejing hebben. Ten V. ה He, *Siet*, is 't Merkteeken van den Goddelijken Naam אלהים *Elohim*. En de vijfde *Sephira*, die Pachad, dat is *Strafheid*, *Oordeel*, *Gestrengheid*, de *Linker zijde* of *Sweerd Gods*, genoemd is. Welke volgens de meening der Hebreen ook aan de *Seraphim*, of soo andere Regtsinniger gevoelen, aan de *Kragten*, toege-eigend worden: want sy worden ingestort van de kragt Gods door het middel der vierde kundschap, en vloejen door deselve in de benedenste dingen. Ten VI. ו Vau *een Haak*, vertoond de geheimenis van den Naam Gods אלוה *Eloah*. Toekomende de sesde *Sephira*, Tiphereth dat is *Schoonheid*, *Cieraad* en *Opper-hemelsche Sonne* genaamd: over-een-stemmende met de Melachim of *Magten*. Welke door de kragt Gods ingestort worden door het middel der vijfde kundschap, en vloejen door derselver kragt in de benedenste dingen. Ten VII. ז *Sajin*, *Wapentuig*, bevat den Naame

II. Voorbeeld uit de Letter *Beth*. Exod. 3: 14.

Toepassing op de Cherubinen Ezech. 1. 15, 16. &c.

III. Voorbeeld uit de Letter *Gimel*.

En wat'er door verstaan word.

IV. Voorbeeld uit de Letter *Daleth*.

V. Voorbeeld uit de Letter *He*.

VI. Voorbeeld uit de Letter *Vau*.

VII. Voorbeeld uit de Letter *Sajin*.

me Gods ZEBAOTH, dat is, *des Gods der Heirscharen*, over-een komende met de sevenden *Sephira*, NETSACH, dat is, *Overwinninge* genoemd. Hier mede stemmen over-een de Engelen *Elohim* of Vorstendommen: en worden ingestort van de kragt Gods door de Engelen der sesde Ordening, en vloejen door deselve kragt in de benedenste Schepselen. Ten VIII. ח Het, beteeken den Naam Gods ELOHE ZEBAOTH, en te gelijk de agtste *Sephira*, welke de Hebreen הוד dat is *Lof* noemen. Tot welke de Engelen BENELOHIM, *Soonen Gods* genoemd, behooren. En dese zijn een met de Aards-Engelen, welke door de kragt Gods ingestort worden van de Engelen der sevende Ordening, en door deselve alsoo haare invloejing hebben in de benedenste dingen. Ten IX. ט Teth, *Afbuiging*, *Afwijking* of *Ontvlieding*, vertoonende den Naame Gods SADAI, zijnde dese negende *Sephira* by de Hebreen soo veel als de *Grond* of *Fondament* genoemd. Tot dese behooren de CHERUBIM of *Engelen*. En worden ingestort van de kragt Gods door middel van de kundschap der agtste Ordening, en door deselve kragt vloejen sy in de benedenste Schepselen. Ten. X. י Jod, *Begin*, vervat den Naam Gods ADONAI MELECH, *de Heere is Koning*; over-een-komende met de tiende *Sephira*; welke de Hebreen *Koningrijk* noemen. Ende uit de Engelen ISCHIM, *sterke Mannen*; zijnde uit de Heilige Ordening der onderste; en worden door de kragt Gods verligt door de negenste Ordening, en vloejen door derselver kragt in de menschelijke kennis en wetenschap der dingen en seldsaame neerstigheid derselve. En hier mede eindigd de Cabaalsche *Weereld der Engelen*.

VIII. Voorbeeld uit de Letter *Heth*.

IX. Voorbeeld uit de Letter *Teth*.

X. Voorbeeld uit de Letter *Jod*.

Ten XI. de כ *Caph* Kapitaal (of *Groote Hebreeuwsche Caph*) de *Vlakke* of *Volle hand*, druk de *Eerste beweging van sig selve*, ELSCADAI uit: als zijnde onmiddelijk van de eerste oorsaak beweegd: welkers kundschap MITATRON SERAPHANIM, *Prince* of *Vorst der aanschouwing* word genoemd. Zijnde het verstandig werken der gevoelige weereld, die alle benedenste Schepselen, door een diep invaaren tot de vormen, het leven toereikt; en vloeid derhalven door de Goddelijke kragt in alle 't gene beweeglijk is. Ten XII. de *Caph* Finale (of de *Eindigende Caph*) komd over-een met de Kring der vaste Sterren, die in XII Teekenen van den Zodiak onderscheiden is: By de Hebreen GALGAL HAMMAZILOT, *de Kring der Teekenen* genoemd. Door desen moetmen den Engel *Raziel*, Adams Leermeester of Gelei-geest verstaan, en word van de kragt Gods ingestort door middel van de kundschap des Engels *Mitatron* Moses Leermeester; en vloeid door deselve in de benedenste dingen. Ten XIII. de ל *Lamed* beteekend den Hemel van Saturnus: De eerste en voornaamste Kring der Planeten of Sweef-sterren, die de Hebreen *Wandelaars* noemen. Doch Saturnus selfs noemense SCHEBTAI, en sijn kundschap SCHEBTAIEL. Wordende van de kragt Gods door de gemelde *Raziel* ingestort tot invloejing der benedenste dingen, gelijk de Cabalisten leeren. Ten XIV. de מ *Mem* Kapitaal beteekend den Hemel van Jupiter, by de Hebreen *Tsedek* geheeten; welkers kundschap sy TSADKIEL noemen. En word door de kragt Gods van de verstaaning SCHABTAIEL ingestort tot sijne invloejing; welken Naam *Tsadkiel* hier vooren aan Abrahams gelei-geest of Bescherm-Engel toegepast is. Ten XV. de *Eindigende Mem* beteekend den Hemel van Mars, welk de Joodsche Cabalisten MAADAIM noemen. Sijn kundschap is CAMAEL, alsoo genoemd van de hitte, en vloeid door deselve kragt in de benedenste dingen door welk sy uitgestort word. Ten XVI. de נ *Nun* Kapitaal beteekend den *Hemel der* *Son-*

Tweede Cabaalsche Weereld.

XI. Voorbeeld uit de groote Letter *Caph*.

XII. Voorbeeld uit de Eindigende of kleine Letter *Caph*.

Job 38:32.

XIII. Voorbeeld uit de Letter *Lamed*.

XIV. Voorbeeld uit de groote Letter *Mem*.

XV. Voorbeeld uit de Eindigende Letter *Mem*.

XVI. Voorbeeld uit de Kapitaal Letter *Nun*.

XVII. Voorbeeld uit de Eindigende *Nun*.

XVIII. Voorbeeld uit de Letter *Samech*.

XIX. Voorbeeld uit de Letter *Hajin*.

Sonne, by de Joden SCHEMESCH genoemd: ſijn kundſchap is den Engel *Raphaël* de Leermeeſter van Iſaak, en vloeid van de kragt Gods door middel van de voorige kundſchap CAMAEL in de benedenſte dingen. Ten XVII. de *Eindigende Nun* vertoond de Kring van *Venus*, NOGA by de Hebreen genoemd. Haare kundſchap is HANIEL, *Verſoendereſſe der Genade:* en word door de kragt Gods ingeſtort door middel der kundſchap Raphaels, en vloeid door deſelve kragt in de Aardſche dingen. Ten XVIII. de ס *Samech* toond den Hemel van Mercurius, COCHAB, dat is *Sterre* genoemd: Wiens verſtaaning of kundſchap is *Michaël*, en word ingeſtort door de kragt Gods, en 't middel der kundſchap *Raphaels* door welk ſy haare invloejing tot de benedenſte dingen heeft. Ten XIX. de ע *Hajin* vertoond den Hemel van de *Maane*, JAREACH, *het ſlinker Oog der Weereld* genoemd; ſijne kundſchap is *Gabriel*, en word van de kragt Gods ingeſtort door het middel van de kundſchap *Michaëls* door welkſe tot de benedenſte dingen invloeid. En hier mede eindigd de Cabaalſche *Sterre-Weereld*.

XX. Voorbeeld uit de groote Letter *Pe*, als mede de XXI. uit de Eindigende *Pe*.

XXII. Voorbeeld uit de Letter *Tzade* Kapitaal.

XXIII. Voorbeeld uit de Eindigende *Tzade*.

XXIV. Voorbeeld uit de Letter *Koph*.

XXV. Voorbeeld uit de Letter *Reſch*.

XXVI. Voorbeeld uit de Letter *Schin*.

XXVII. Voorbeeld uit de Letter *Thau*.

Ten XX. de פ *Pe* Kapitaal vertoond de verſtandelijk Ziele. En word van onderſcheidene kundigheden beſtuurd, volgens de meeninge der Hebreen. Ten XXI. de *Eindigende Pe* vertoond alle Dierige Geeſten; die beſtuurd worden van de bovenſte kundigheden, uit de kragt en het bevel Gods. Ten XXII. de צ *Tzade* Kapitaal vertoond ſoo wel de verſtaanbaare Hemelſche ſtoffe, als die der gevoelige Elementen aller ſaamgeſette dingen: doch ſy worden beſtuurd van de Goddelijke kragt, door onderſcheide kundigheden, en door haare eigene vormen of gedaanten. Ten XXXIII. de *Eindigende Tzade* vertoond de gedaanten der Elementen; als Vuur, Logt, Water en Aarde: en worden niet ſonder Goddelijke kragt, door ſekere Engelen, en kragten der Hemelen, en der eerſte ſtoffe, die de Fonteine en Oorſprong aller Elementen is, geregeerd. Ten XXIV. de ק *Koph* is een teeken der ongezielde dingen, der Bergwerken, en diemen Hooftſtoffelijke, en gemengde noemen mag. Deſe worden beſtuurd van de Goddelijke kragt, door de Hemelſche Kringen en onderſcheide eigene kundigheden. Ten XXV. de ר *Reſch* vertoond alle ſelfſtandigheden der groejige kreatuuren, Boom- en Veld-vrugten, Kruiden, Aardgewaſſen en diergelijke; als ook van de Hemelſche lichaamen, die door de kragt Gods ingeſtort worden, en een byſondere kundſchap hebben; waar van de Cabaliſten deſe uitſpraak geven: *Daar en is geen Kruid hier beneden, 't welk niet een invloejing heeft die tot het ſelve ſegd; Vermeerderd u.* Ten XXVI. de ש *Schin* vertoond alle ſelfſtandigheid van de gevoelige Natuur, als daar zijn de Dieren, ſoo kruipende als gaande, de Viſſchen en de geſlagten der Vogelen, en alles wat een levende beweging heeft. Haar invloejing ontfangen ſy door de kragt Gods van de Hemelſche lichaamen en de onderſcheide kundigheden. Ten XXVII. de ת *Thau*, ſy is een Symbolum of Waarteeken der *Kleine Weereld*, dat is den *Menſche;* welke Letter, gelijk ſy is het einde der Hebreeuwſche Letteren; alſoo is ook den Menſch het einde, het laatſte en volmaakſte aller Schepſelen: en word van God beſtuurd door de hoedanigheden der eerſte ſtoffen, volgens d'invloejing der geſternten; als mede door de byſondere dienſten der Engelen, welke de Hebreen ISCHIM, *ſterke Mannen* noemen: welke even op ſoo een wijſe het einde van de *Weereld der Engelen* zijn, als den Menſch het laatſte Schepſel in de algemeene Weereld is. En dit is het vermaarde Cabaliſtiſche Alphabêt der Hebreeuwſche Geheimkundigers, ſoo als het ſelve niet ſonder arbeid getrokken is, uit de

I. TRAP DER EENHEDEN.

9	8	7	6	5	4	3	2	1
ט	ח	ז	ו	ה	ד	ג	ב	א
Teth.	Heth.	Sajin.	Vau.	He.	Daleth.	Gimel.	Beth.	Aleph.

II. TRAP DER TIENLINGEN.

90	80	70	60	50	40	30	20	10
צ	פ	ע	ס	נ	מ	ל	כ	י
Tzade.	Pe.	Hajin.	Samech.	Nun.	Mem.	Lamed.	Caph.	Jod.

III. TRAP DER HONDERDHEDEN.

900	800	700	600	500	400	300	200	100
ץ	ף	ן	ם	ך	ת	ש	ר	ק
Tzade.	Pe.	Nun.	Mem.	Caph.	Thau.	Schin.	Res.	Koph.

de Schriften van *Rabbi* AKIBA, in welke de Ordening der geheele ver-
ſtandelijke en gevoelige Natuur afgeſchilderd werd: want God als de
allereerſte Oorſaak aller dingen, word daar in vertoond door de א *Aleph*,
als die met ſijn verſtand alle dingen op een uitſtekende wijſe begrijpt,
regeerd en beſtuurd door de tweede oorſaaken, en door de tweede de
derde; welke de Heilige Magten en Vorſtendommen zijn; die van de
eene Ordening tot d'andere invloejen, by trappen van vervolg. Daar-en-
tegen vloeid de Oorſpronkelijke magt door de kundigheden der Heme-
len in alle Geſlagten der Wezens, gelijk geſegd is, en de Heilige Dio-
nyſius in 't breede leerd in ſijn Hemelſche Kerkvoogdyſchap, en ande-
re die het uit hem genomen hebben; niet tegenſtaande alle die dingen
grootdeels over-een-ſtemmen met de Drievoudige Weereld der bygeloovi-
ge Egiptenaren. Reſteerd nu datwe ook noch beſchouwen het GETAL,
of de Natuur der Telling, welke uit de geſeide eerſte beginſelen, of Al-
phabêt-Letteren, voorgeſteld worden.

De Joodſche Meeſters en Cabaliſten verdeelen deſelve gemeenlijk in
drie Trappen van Getallen: waar van de eerſte begrijpt de Enkele of Een-
heden: de tweede de Tienlingen; de derde de Honderdheden. De eer-
ſte Trap des Alphabêts word geteekend van de א *Aleph* tot de ט *Teth* daar
mede ingeſloten. De tweede vertoond de Ordening der Tienlingen; en
bevat de Letteren des Alphabêts van de י *Jod* tot de צ *Tzade* daar mede
ingeſloten. De derde is die der Honderdheden, ook uit negen Letteren
beſtaande, van de ק *Koph* tot de ת *Thau*, gelijkmen in dit Tafereel aangewe-
ſen ſiet. Invoegen datmen, navolgens de wijsheid der Cabaliſten, in negen
eenvoudige Eenheden, de verſtaanelijke Weereld voorgeſteld vind: als
mede hoe de geſtalte der Gevoelige of Sterrige Weereld, in de tweede Orde-
ning door negen Tienlingen uitblinken. Gelijk ook eindelijk de Hooftſtof-
ſe lijke Weereld en derſelve geheele verderving door negen Honderdheden
werd afgemaald. Als waar uitmen ontwaar word, dat hoe meer ſy van de Een-
heid

Cabaalſche Telkunde van wat gebruik.

Cabaalſch Geheim der Drie-een-heid.

heid afwijken, hoe ſy des te onvolmaakter werden, door de vermenging der veelheid. En dit houdenſe voor de Drievoudige *Drie-Eenheid*; welke niet alleen van de Egiptenaren en Chaldeen, maar ook van de Pythagoriſten en Platoos Scholieren, ſoo ſeer is aangepreſen geworden: gelijk ſulks by Kircherus en andere over de Beeld-ſprakige Reden-konſt in 't breede geleerd word: uit wiens wortel van 't Drietallig-vierkantig-negental, hier een Seven-en-twintigvoudigen Teerling door het getal XXVII. aangeweſen word: vervuld zijnde met ontallijke verborgentheden, die daar in, als in het volmaakſte voorbeeld des Heel-als, en de byſondere dingen in 't ſelve begrepen worden. Na welkers omwenteling wy wederom keeren tot de groote א *Aleph* die een Waarteeken is van het Duiſend-tal, boven het welke alle dingen den ſtaat van oneindigheid beſitten. En dus veel dagten wy van de Geheimkunde der Joodſche Cabaliſten by te brengen; op dat'er geſien mogt worden, wat het voor een Speel-pop is, die de Rabbinen nu al vry een ruime tijd ſoo ſorgvuldig hebben opgepoetſt, gepreſen, en van ſommige met ſoo een yverige begeerte nagewandeld is. Doch indien ymand deſelve met de Weegſchaale der geſonde reden afpaſt, die ſal (eenige weinige dingen uitgeſonderd) deſe leeringen niet alleen ſekerlijk voor grillen en droomen houden, maar billik agten, datſe in de Oeffen-ſchoole des Satans bearbeid en uitgebroed zijn. En alhoewel in de gantſche Leere der *Cabala* niets ter Weereld voorkomd dat op een betooglijke reden ſteund, of dat door deſelve verſtandelijk kan beſchermd worden; nochtans willen de Hebreen, de gantſche Wijsbegeerte, ſoo wel de Goddelijke als de Menſchelijke, met de Cabaalſche Merkteeken-kunde inwikkelen, en onder de Letteren, Woorden, en Getallen ſoo ſeldſaam verborgen houden, datſe noch door reden, noch door onderſoekingen, maar alleen door Bypaſſingen Betrekking konnen en mogen voorgeſteld en agterhaald worden. En hier door iſſet dat deſe verdwaalde menſchen haar ſelven valſchelijk inbeelden, dat in de bloote Letteren, en haar Figuuren, Naamen, Elementen, Stipkens, Regels, Punčten en watter voorts noch kleender om en aan de Hebreeuwſche Taal is, een ſeer groote verborgentheid en wonder heilſaame leeringen ſteekt, die veele en groote dingen beteekenen. Sy ſeggen met ſtijve kaaken, dat voor dien, die deſe geheimen wel verſtaat, niets en is vorborgen; want hy weet en voorweet alle dingen: hy heerſcht over de Natuur, en alle de Schepſelen gehoorſaamen hem. Dit durvenſe ſeggen, ſelfs tegens die gene, die door lange ervarentheid ondervonden hebben, datſe het liegen, en dat het geenſinds waar is. Immers ondervindmen dagelijks, dat'er geen onkundiger noch luijer ſoort van menſchen, ſelfs onder de Hebreen, dan de Cabaliſten gevonden worden. Wie ſtaat niet verwonderd alsmen haar hoord ſeggen, dat Moſes door de kundſchap der Cabaalſche onderwijſing, alle ſijn wonderen in Egipten en in de Woeſtijne onder Iſrael gedaan heeft. Ja Joſua, Elias, Eliſeus, Jeſaias, Jeremias, Daniel, Samuel, en ſoo veel als'er groote wonderen gedaan hebben, die zijn na haar ſeggen, alleen overredet van de Cabaalſche kundſchap: want ſy houden ſeker, dat de naamen welke God door Adam, aan alle dingen volgens yders aart en eigenſchap doen geven heeft, Hebreeuwſche benaamingen zijn geweeſt, door welke elkers hoedanigheid kon uitgedrukt worden. En hier uit hebben de Cabaliſten dit waangeloove opgevat, dat ſig terſtond alle dingen onderwerpen, en haar geheel gehoorſaam aanſtellen, aan die, die de Natuurlijke dingen met deſe naamen aanſpreekt; en ſulks uit kragt van die eerſte benaaming. Het is waarlijk onbegrijpelijk, hoe en op wat wijs het heeft konnen geschieden, dat menſchen van een geſond verſtand, duſ-

Ydelheid der Cabaalſche Leeringen.

Dwaaſe gedagten der Cabaliſten.

Opſnyerie der Cabaliſten.

Seldſaam voorgeven der Cabaliſtiſche kundſchap en vermogen.

Ongerijmd oordeel der Waangeloovige Cabaliſten ontrent haare ydele Geheimkunde.

dusdanige beuselagtige droomen, ooit hebben durven aannemen of goedkeuren: want wie van haar die eenig oordeel heeft, kan gelooven, dat de Sonne, de Maane, 't Gesternte, d'Elementen en d'Aard-gewassen, die noch reden noch verstandelijk gevoelen hebben, met de Cabaalsche kragt, welke haar alleen in woorden uitlaat, hebben konnen aangedaan of bewogen worden na het goedvinden der menschen? En genomen dat eenige Natuurlijke dingen dese kragt al kenden; moeten sy dan dadelijk door de toeroeping van soodanige naamen, bewogen worden en uit haar Orden gaan? Indien ons ymand soodanige vreemde naamen toe mompelde, soudenwe daar door wel soodanig konnen aangedaan worden, dat wy alle goeddunken en eigen poogingen afleggende, terstond souden verrigten wat soo eenen wilde? Voorts indien alleen eenige weinige menschen, na dat sy eerst seer lang in de Cabaalsche Leering geoeffend zijn, de verborgentheid en de kragt der Hebreeuwsche woorden verstaan; hoe sal het mogelijk zijn, dat de domme Beesten, en de Schepselen die noch waar gevoel noch leven noch reden hebben, deselve konnen kennen en gevoelen? Wy lesen wel dat Moses de Zee van elkanderen gescheiden, en de Steenrots doen water storten heeft: en dat Josua de Sonne soodanig heeft doen stille staan, als of God de stemme van een sterffelijk mensch gehoorsaamde: Ook wetenwe dat Elias en Elizeus dooden hebben opgewekt, en vuur van den Hemel hebben doen afdaalen: gelijk ook openbaar is, dat Daniel droomen heeft uitgeleid: doch datse sulks door eenige kundschap der Cabaalsche Leering souden hebben gedaan, daar van vindmen niet alleen een diep stilswijgen, maar selfs het tegendeel in de Heilige Boeken. En indien daar soo grooten vermogen in dese Geheimkundige Magie is, datse selfs de Hemelen gebied, de Zee verdeeld, de Steenrotsen opend, de dooden opwekt, de Rievieren inslurpt, en met een woord de geheele Natuure na haar welgevallen herschept; waarom en hebben de Cabalisten, die dese geheimenis soo hoog waardeeren, en daar in roemen soo wel afgerigt te zijn, dusdanige dingen dan nooit gedaan? Of waarom en konnense deselve als noch niet doen? Voorwaar het is te gelooven, dat by aldien de hedendaagsche Rabbinen iets van diergelijke konsten verstonden of wisten te oeffenen, de Christen Weereld sou nergens seker zijn: want sy souden die ten minsten gebruiken, om het Jok haarer langduurige sukkeling, dat hun nu al ruim 1600 Jaaren gedrukt heeft, over al van den hals te schudden. Ydel en beuselagtig zijn dan alle haare Geheimen, die sy onses agtens veel eer Goddeloos dan Vroom uit de Naamen Gods en die der Engelen versieren. Ja ydel zijn dan ook alle de vreemde Leeringen en sprookjes die sy van de geschreven Halsdraagende Genees-middelen daar uit saamgeset, komen voor te geven: die een Fonteine zijn van ontelbaare bygeloovigheden; welk te gelijk met alle de rest van sulke Oude-wijfs fabelen, van de waare Kerke verworpen, en billik onder de verfoejelijke Tooverkonsten gereekend worden.

De wonderen die de Heilige Mannen eertijds gedaan hebben zijn niet door de Cabaalsche Leering geschied.

De Cabalistische Geheimkunde op de toets geset en vals bevonden.

HET DERDE BOEK
Van de
VOOR-BEREIDSELEN
Tot de
BYBELSCHE WYSHEID,
En gebruik der Heilige en
KERKLIJKE HISTORIEN:
EERSTE HOOFTSTUK.

KORT INHOUD DESES HOOFTSTUKS.

BYBEL, *waar van soo genoemd.* Bybelsche Boek-versameling *seer oud.* Nieuwe Testament *waar het sijn benaaming van ontleend. Van*'t Verbond *op* Sinai *opgeregt.* Verbond der Genade *hoe verscheidentlijk na den* Staat der Kerke *voorgehouden. Van het* Testament *der* Belofte *en* Testament *der* Vervulling. *Hoedanige beloften van den* Messias *gedaan zijn, en waarom die moesten voorsegd zijn.* Nieuwe Testament *hoedanigen* Vervullinge *der* Prophetien. Boeken des Ouden Testaments *hoedanig van ouds in* groote *en* kleene Deelen *onderscheiden. De* XXXVIII Boeken der Heilige Schrift, *hoese eertijds in* XXII. Boek-rollen *afgedeeld waren. Wat andere* Kerkelijke Schriften *niet tot den Bundel der* Kanonijke Boeken *behooren. Wie* verandering *in de* Orden der Bybel-boeken *gemaakt heeft.* Daniel *van de Joden uit de rang der* Propheten *gemonsterd. Wat Boeken gemeenlijk* Hagiographi *genoemd worden, en waarom van* Isaak Vossius *berispt. Nutte aanmerking over d'Oude verdeeling der* Heilige Boeken. *Datmen alle de* Heilige Boeken *niet voor kleine* Uit-treksels *van beter of* grooter Heilige Boeken, *die de Kerk eertijds besat, moet houden. Van wien de* Bybelsche Historie-boeken *konnen geschreven zijn. De agting der* Historie-boeken *door den* Saligmaker *en* Euangelisten *bevestigd. Hoe ver* Moses *de eigen schrijver van sijn* Boeken *moet gehouden worden. Joden hebben't* Wet-boek *altijd boven d'andere* Heilige Boeken *gewaardeerd. De Wet Moses hoe in* LIV Paraschas *verdeeld, en op yder Sabbath gelesen. Swaare tijden der* Joden, *onder de Syrische Koning* Antiochus Epiphanes: *sijn wreedheid en mishandeling; en hoedanigen* afval *door het* verbranden *der* Wet-boeken *en't verbod der* besnijding *onder't* Jodendom *geschiede. Herstel van den staat en Godsdienst der Joden onder* Matthatias *en* Judas Maccabeus. *Onsekerheid sommiger verhaalingen in de* Boeken der Machabeen. Daniels *voorsegging hoe in* Antiochus Epiphanes *vervuld.* Sabbatische *Lesing der* Paraschas, *hoe ten tijde der* Apostelen *noch in gemeen gebruik.* Verdeeling *der Heilige Schriften in* Kapittelen *en in* Verssen, *van wat agting. Het eerste* Boek Mosis *hoe van de* Hebreen *genoemd.* Schepping *waarom ook van* Moses *beschreven. Dat het* verstaan *der* Schepping *tot het* Geloof *en niet tot de* Reden *behoord. Hoe het* Boek *der* Schepping *ook tot de* Wet *behoord.* Offerdienst *wanneer goed gekeurd.* Tweede, Derde, Vier-

Vierde *en* Vijfde Boek Mosis *hoedanig by de Joden genoemd. Vijfde Boek waarom* Deuteronomium *of de* Herhaalde Wet *geheeten.* Inhoud *der* vijf Boeken Mosis. Geschiedenissen des Ouden Testaments *hoedanig als voorbeelden aan te merken.* Wet Mosis *van de Joden* in 613 geboden *geteld.* Wet Gods *in* drie Hooftdeelen *onderscheiden, en van hoedanigen* saamenhang: *van den* Saligmaaker *fraai verklaard en opgehelderd. Wat saaken Joden en Christenen van de* Wet Mosis *aangaan en duursaam zijn; en welke noodsaakelijk* afgeschaft *zijn.* Wet der Ceremonien *van hoedanigen aard. Waarom geen* Ceremonien *onder 't Euangelium plaats vinden. En tot wat nut egter deselve aan de Joden gegeven zijn. In wat zin de* Wet *een* Tugtmeester *genoemd word.* Oudheid *en* nut *der* Heilige Historische Boeken: *beneffens haare* Saamenschakeling *en* Volg-reeks. *In welke tijd en onder wat* Koningen *de bekende* Propheten *geprophetеerd hebben. Wie het* Boek van Josua *geschreven mag hebben. Of* Ezdras *de meeste* Bybelsche Historie-boeken *te gaar gesteld of van nieuws geschreven heeft. Dat alle* Heilige oeken *niet van die* Autheuren *geschreven zijn; wiens naam sy draagen. Waar de* getrouwheid der Heilige Historie-Boeken *kan afgenomen worden. Dat* Moses *selfs veel of 't meeste van sijn* Boeken *geschreven heeft.* Rigteren Israels *hoedanige Mannen. Het* Boek van Ruth *van wat oogmerk, en waar het moet ingelast worden. Van de* Boeken Samuels. *Of de* Bybelsche Historie-schriften *elders qualijk af-en aangehegt zijn. Van de* Boeken der Koningen *en haaren Inhoud. De* Boeken der Kronijken, *en de* Geslagt-registers *in deselve, waar uit opgesteld zijn. Dat de* Geslagt-registers *voornamelijk dienden om den* Messias *te kennen. Hoe die nu verlooren sijn, en wat ongerijmd gevoelen de Joden daar van hebben. 't* Boek Ezra, Nehemia *en* Esther *van hoedanigen inhoud. Het* Feest Purim *of Joodsche* Vasten-avond, *waar van af-koomstig, en of dat ook een waar* Feest *of* Heilige-Dag *der Joden is. Dat het* Boek van Job *een waare* Historie, *en geen* verdigtsel *is. Van de* Psalmen *en van wien gemaakt. De* Spreuken, *'t* Hoogelied *en de* Prediker, *hoedanigen soort van schriften, en waarom aan de* Jonkheid *der Joden,* verboden te lesen. *En eindelijk wat* saamenloop *de* Weereldsche Heerschappyen *met de* Historien der Kerke *hebben; en hoe veel ligt daar door aan de* Voorseggingen *der* Propheten *en de* Heilige Geschiedenis-boeken, *word toegebragt.*

Ot hier toe dan eenmaal genoegsaam gesproken hebbende van de Aal-oude Letteren en Taalen, in welke de Heilige Boeken eertijds geschreven, en van tijd tot tijd in de Joodsche en Christen Kerke getrouwelijk bewaard, en in veelerhande Talen uit het Oorspronkelijk overgeset zijn; moeten wy ook noch eenige dingen afdoen, die tot noch toe geen welvoegsaame plaats konden ingeschikt werden; en onder die voornamelijk niet vergeten, 't gene wy aangaande de Benamingen, en Verdeelingen, en den Inhoud, en Oogmerk der Heilige geschriften by te brengen hebben; op datwe ons niet alleen aan de schors, dat is met de Joden aan de doode Letteren vergapende, sloffig souden schijnen in de beschouwing van de Geestelijkheid der Goddelijke Wet. Het schijnd onses agtens wel seker, dat wanneermen ondersoekt, waarom doch de gantsche Bundel der Heilige geschriften, BIBLIA ofte *Bibel* genoemd word, wy sulks moeten agten by de Oude geschied te zijn, van wegen de Oorspronkelijke uitnementheid, en voordeftige Inhoud daar in aangeteekend;

BIBEL waar van soo genoemd.

als

als waar mede sy oordeelden alle andere geschriften en Boeken te overtreffen: zijnde om soo te spreken, als *het Boek der Boeken*, om dat het veele en verscheide Boeken als in een Boek-kas of Lade bevat; welke Boeken begonnen zijn te schrijven van die tijden af, van welkmen niet bewust is, dat'er andere Boeken of versaamelingen van geschriften, in sulker voegen bekend waaren. En gelijk de eerste Bibel-schriften begonnen zijn het eerste Boek of Boek-versaameling te zijn, die naderhand zijn aangewassen; soo en isser geheel geen onvoegsaamheid in, dat sy ook dien naam als een eigen Erf-regt, en seer wel op haar Oorsprong passende, behouden heeft; en dat wy voortaan, ongemoeid sekere bladen, Boom-schillen of Schrijf-vellen, die de Oude mogelijk *Biblen* of *Bybels* noemden, (en sommige tot dese uitnemende versaameling der Heilige bladen, als een af-komst des naams *Bibel*, betrekken willen) op het voorhoofd van alle derselver uitgevingen, schrijven, Biblia, *dat is, de gantsche Heilige Schrifture, vervattende alle de Canonijke boeken des Ouden en Nieuwen Testaments*. Met welk By-schrift dan ook den Inhoud des Heiligen Boeks of Bybelsche Boeken, nader beschreven word. Gelijk mede eenige oude Schrijvers daarom het woord Bibliotheca, soo veel als *Bibliorum Liber*, het Boek des Bibels verklaaren, daar onder verstaande alle de Boeken des Ouden en Nieuwen Testaments: ontleend zijnde van een gelijk-naamig woord, dat by de Grieken een plaats beteekend, in welkmen Boeken met eenige orden plaatst of opset; by ons gemeenlijk voor een Boek-zaal of Boek-kas genomen. En heeft Hieronymus het *Boek-deel* of Bibel, in welk de Boeken des Ouden en Nieuwen Verbonds te saamen vergaderd waaren, ook den selven naam toegepast. Andersinds moeten we niet vergeten aan te merken, dat het woord Bibel in sijn algemeene beteekenis genomen, slegts een *Boek* te kennen geeft: gelijk de Oversetters Genesis 5:1. de Hebreeuwsche woorden Sepher Tholadoth, en Matth. 1:1. de Griekse, Biblos Geneseoos vertaalen, *Het Boek der Geslagten*, of der *Wording* of *Voortkoming* &c. Niet tegenstaande het Hebreeuwsch woord Sepher, en 't Griekse woord Biblos, als de LXX Oversetters en de Griekse Text van Mattheus leest, veelsinds eigentlijk voor een *Lees-rol* of *Regîster van Geslagt-telling* genomen word. Voorts soo werd in 't bysonder, door het Latijnsche woord *Testament* seer bequamelijk het Griekse woord Diatheke verklaard, waar van de Griekse Oversetters haar hebben bediend, om het Hebreeuwsche woord Berith, dat is *Verbond*, eigentlijk uit te drukken. En word daar door niet anders verstaan, dan dat Verbond, 't welk God selve met den mensch gemaakt heeft, om haar op sekere Voorwaarden het eeuwige leven te geven. Welk Verbond wy dan ook gewoon zijn tweesinds aan te merken; namelijk het Oude en het Nieuwe Verbond. Het Oude is dat gene, 't welk God gemaakt heeft met den eersten Mensch voor den Val, waar in het eeuwige leven beloofd word, onder beding van een volkome gehoorsaamheid en onderhouding der Wet; en daarom met regt het Verbond der Wet genoemd: het welke God aan sijn uitverkoren Israel wederom op een nieuw voorgehouden heeft by Sinai, na dat het gantsche Menschdom alreede d'eerste voorwaarde geschonden en overtreden had, en alle vleesch kragteloos tot derselver onderhouding geworden was. Op datse daar uit souden leeren verstaan, datse haare zaligheid nu niet in de voorige Wet als een Wet der Werken konnende vinden, deselve in een ander Verbond moesten soeken: namentlijk in een Verbond der Genade; 't welk daarom ook het Nieuwe genaamd werd. Gelijker ook geen ander, selfs niet in 't geven van de Wet op Sinai, kan aangemerkt worden alsmer wel op let; hoe seer sig ook eenige Godgeleerde daar tegen schijnen te

Bybelsche Boek-versaameling seer oud.

De Bybel schijnd van de verscheide Boeken die daar in vervat worden Biblia genoemd te zijn.

Nieuwe Testament waar van soo genoemd.

Oude en Nieuwe Verbond van wat Inhoud.

Op Sinai is een Verbond der Genade en geen ander opgerigt.

te kanten. Dit Nieuwe Verbond nu bestaat daar in, dat God uit sijn louter welbehagen en algenoegsaamheid, waar door hy weder een God van den Sondaar konde en wilde worden, sijnen eenigen Soone tot een Middelaar verordineerd heeft, en uit kragt van sekeren Raad des Vredes by hem selfs onderling genomen, het eeuwig leven voorsteld, onder beding van in sijne geregtigheid (die hy in den tijd aan den eisch der Wet, welke by hem sederd den Val Adams, open stond, voldoen soude) te gelooven. En daarom met de aldervoegsaamste benaaming, het Verbond der Genade genoemd; waar van wy Israel geensinds mogen uitsluiten: want daar moet wel aangemerkt worden, dat selfs ook dit Verbond, ten aansien van de verscheide bedieninge desselfs aan den mensche (geschikt na den staat der geloovige) beide *Oud* en *Nieuw* genoemd word. Het Oude bestaat in de bedieninge deses Genaden Verbonds voor de komste des Middelaars, die aan Abraham en sijne Nakomelingen uit sijnen zade, beloofd is; en welke door veelerhande Ceremonien van Offerhanden en andere plegtigheden, die Moses beschreven heeft, afgeschaduwd en verbeeld is; soo datse wel blijken waaren, van dat de sonde noch gedagt wierd ('t geen d'Offeraars met de oplegging haarer handen op d'Offer-beesten die in haare plaatse gekeeld wierden, t'elkens als met hun eigen Handschrift onderteekenden); maar egter niet na en lieten den mensche tot het Geloove in de Versoeninge en de genade Gods, die in den Messias eens sou geschonken worden, op te leiden. Het *Nieuwe Testament* is de bedieninge des selven Verbonds na dat de Soone Gods, de Middelaar deses Verbonds, in het vleesch gekomen is, en de Versoeninge des menschen, door 't wegnemen des Handschrifts dat haar tegen was, met God heeft te wege gebragt. Dese Verbonden zijn dan eenerlei ten aansien van haar wesen; dewijl dat in beide de Vergeving der Sonden, met de zaligheid of het Eeuwig leven beloofd word; namelijk onder beding van in den Middelaar Jesus Christus te gelooven: doch men moetse wel onderscheiden ten aansien van de bedieninge van die beide; als die sig in 't Nieuwe Verbond veel klaarder en sonder schaduwen en voorbeelden, tot alle Volken uitstrekt: daar sulks te vooren alleen de Israelitische of Hebreeuwsche Kerk aanging, en de Heidenen noch vervremd waaren van de Testamenten der genade en 't Burgerschap Israels. Hierom hebben veele van onse Godgeleerde het Oude Testament, *het Testament der Belofte* genoemd: en het Nieuwe, *het Testament der Vervullinge*. Waarom dan ook gemeenlijk door het *Oude* en *Nieuwe Testament*, de voornoemde Bybel-boeken verstaan worden, als in welke d'opregting en bedieninge deser beide Verbonden beschreven worden: gelijk ook het woord *Nieuwe Testament*, op alle de uitgevingen des Nieuwen Verbonds, aan 't voorhoofd uitgedrukt, soo moet genomen worden; als gesteld zijnde tegens de Boeken der Heilige Propheten, in welke de Middelaar deses Verbonds beloofd en net beschreven word: namentlijk uit wat geslagte, en wanneer hy soude mensch worden; en wat hy soude doen en lijden om den gevallen mensch weder met God te versoenen, en haar d'eeuwige zaligheid toe te brengen; als we hier na betoogen sullen. Gelijk dan ook in de Schriften des Ouden Testaments te vooren genoeg voorsegt en afgeschaduwd was, dat de Messias, ofte Middelaar van een Nieuw en beter Verbond, en die den mensch met God versoenen soude, de Eenig-gebooren Soone Gods soude zijn, eeuwig en waaragtig God met den Vader en den H. Geest, volgens Psal. 45: 8. en 110: 1. Jes. 9: 5. Jer. 23: 6. en 33:2. Mich. 5:1. Malach. 3:1. en dat die selve in de Volheid des Tijds de waare menschelijke natuure soude aannemen, uit een Vrouwe die een Maagd sou zijn, Gen. 3: 15. Jes. 7: 14. en dat uit den geslagte A-
bra-

Waarom het Verbond een Verbond der Genade genoemd word.

Hoe het Verbond der Genade verscheidentlijk is voorgehouden ten aansien van den staat der Kerke.

Het Oude en Nieuwe Verbond is eens in wesen en oogmerk.

Waar in nochtans beider onderscheid gelesen is.

Testament der Belofte en Testament der Vervullinge.

Het Nieuwe Testament gesteld tegen de Boeken der Propheten, en waarom.

Watter van den Messias onder t' Oude Verbond, gedurende de Prophetie, de Kerke beloofd is.

Het Euangelium in de Propheten des Ouden Testaments afgeschetst.

brahams, Isaak, Jakobs, Juda ende Davids, Gen. 21 : 12. en 22 : 18. en 49 : 9, 10. 2 Sam. 7 : 12. Jes. 11 : 1. Jer. 23 : 5. Dat hy gebooren sou worden te Bethlehem, Mich. 5 : 1. ten tijde als de Scepter van Juda sou weggenomen zijn, Gen. 49 : 10. Jes. 11 : 1. Dan 9: 24. Dat hy gebooren zijnde na Egipten soude vlugten, Hosea 11 : 1. en van daar wederkeerende, opgevoed sou werden te Nazareth, Jes. 11 : 1. en dat hy eenen Elias sou hebben tot een Voorlooper, die in de Woestijne predikende hem den weg soude bereiden, Jes. 40 : 3. Malach. 3 : 1. en 4 : 5. Dat hy de Leere des Euangeliums sou beginnen te prediken in Galilea, Jes. 8 : 23. en 9 : 1. Dat hy sijne Leere met veele Wonderteekenen en kragten soude bevestigen, Jes. 35 : 5. Dat hy rijdende op een Eselinne binnen Jerusalem sijn Intrede soude doen, Psal. 118 : 25. Zach. 9 : 9. Dat hy door een van sijne Discipelen soude verraden worden, Psal. 41:10. en 45 : 14. en voor den prijs van Dertig Silverlingen verkogt worden, Zach. 11 : 12. Dat hy Gegeesseld, bespot, en bespogen soude worden, Jes. 50 : 6. Dat hy als een Misdadiger sou gehandeld worden, Jes. 53 : 12. en dat hy sulks om onser sonden wille lijden soude, Jes. 53 : 3, 4. Dat hy in sijn Ziele d'uiterste beangsting lijden soude, Psal. 22: 2. Jes. 53: 11. Dat hy aan een Kruis-hout genageld en opgehangen sou worden, Deut. 21 : 23. Psal. 22 : 17. en dat hy aan 't selve Hout sou bespot, en met Edik en Galle gedrenkt worden, Psal. 22 : 8. en 69: 22. Datmen over sijn afgeleide kleederen het Lot smakken sou. Psal. 22: 19. Dat sijn Beenderen niet en souden gebroken worden, Exod. 12: 46. Psal. 34 : 21. Dat hy een geweldige Dood sou sterven, Jes. 53 : 10. Daniel 9 : 26. Dat hy van een Rijk en aansienelijk Man sou ten Grave besteld worden, Jes. 53 : 9. doch dat hy in 't Graf des doods geen Verrotting soude sien, Psal. 16: 10. maar ten Derden dage sou Opstaan uit dien Dood, Jes. 53 : 10. Jona 1 : 17. en 2 : 10. Dat hy van de Aarde sou Opvaaren ten Hemel en aldaar ter Regter hand Gods sitten, Psal. 68 : 19. en 110 : 1. en van daar sijnen Heiligen Geest sou senden, Joël. 2 : 28. en diergelijke dingen meer, heeft God door de Propheten sijne Kerke laaten aanseggen; op dat wanneer deselve beloofde Messias eens sou gekomen zijn, en in hem alle dese dingen souden vervuld worden, het de weereld aan geen Kenteekenen ontbreken sou, om Jesus van Nazareth voor den waaragtigen Messias te erkennen, welke van den beginne door Moses, en alle de Propheten en Psalmen, soodanig de Kerke afgeschilderd was. 't Welke dan ook buiten alle twijffel de reden is, waarom soo dikmaal by d'Euangelisten aangeteekend word, dat die dingen geschied zijn na de Schriften: gelijkwe hier na uit de Boeken des Nieuwen Testaments, de vervullinge tegens de voorseggingen der Prophetische Schriften afgewogen, klaar genoeg betoogd sullen sien, om'er na desen niet meer aan te twijffelen. Nu voor-af noch 't een en 't ander ophaalende, dat de Schriften des Ouden Testaments eenigsinds in 't bysonder aangaat.

Waarom alle dese dingen voorsegd zijn.

De Schriften des Nieuwen Testaments zijn daar op uit, om de vervullinge der Prophetien te toonen.

Hoe de Boeken des Ouden Testaments van Ouds plagten verdeeld te werden.

Die H. Boeken die van ouds den Joden toebetrouwd zijn geweest, en welke de Christenen van haare hand ontfangen hebben, beschreven in d'Oorspronkelijke Hebreeuwse Taale, en die nu in meest allerhande Spraaken overgeset zijn, plagten van overlang in Twee-en-twintig Boeken onderscheiden te worden; die de Hebreen ouwlings in drie Groote Hooftdeelen afdeelden, namelijk in de WET, de PROPHETEN en PSALMEN, ofte leersaame Boeken: en gelooven daar van met vele Christenen, dat dese Verdeeling aldus van den Propheet en Schriftgeleerden Ezdras gemaakt is. Gelijkmer immers niet aan twijffelen kan, datse nu ten minsten by na 1700 Jaaren oud is, en datse ten tijde des Saligmaakers, ook van hem soodanig erkend en aangenomen is, als blijkt by

De Heilige Boeken in drie groote Deelen onderscheiden.

by 't verhaal van den Euangelist Lucas, kap. 24:44. daar Jesus aan dese Drie Hooftdeelingen gedenkende, betuigd; *Dat van hem geschreven stond, in de Wet, in de Propheten en in de Psalmen.* Welke Ordening, soo de Heer I. Vossius meend, de Joden naderhand veranderd hebben. En gelijk den selven ons nauwkeurig heeft meenen aan te wijsen, in wat voegen alle de Boeken der Heilige Schrift, eertijds in Twee-en-twintig Boeken, of liever, Groote Lees-rollen zijn verdeeld geweest, soo sullen wy sijne eigen woorden, hier tot den draad van onse reden inlassen: Het is, segd hy, uit de getuigenissen onses Saligmaakers klaar, dat alle de Boeken des Ouden Verbonds, eertijds onder een algemeenen naam van Wet, sijn vervat geworden; ofte ook wel, *de Wet en de Propheten:* ofte in wat ruimer benoeming, *de Wet, de Propheten en Psalmen.* En dese laatste Deeling stemd ook Josephus toe in het eerste Boek tegen Apion; wanneer hy dese Boeken, als van meerder getrouwigheid en onfeilbaarheid, dan die, welke na de tijden van Artaxerxes geschreven zijn, schijnd af te sonderen; en deselve deeld in de Wet, de Propheten en Lofzangen, begrijpende de Geboden des Levens. Deselve bevestigd ook, dat de meeste deser Heilige Schriften, in Twee-en-twintig Boeken, na het getal der Hebreeuwse Letteren zijn gedeeld geworden; namelijk de Vijf Boeken Mosis; de Dertien Prophetische, en Vier Boeken van Lofzangen of Vermaningen. Doch nadien wy dese elk in 't bysonder aftellende, geen Twee-en-twintig, maar Acht-en-dertig Boeken in de Hebreeuwsche Schriften vinden; soo mach men billik vraagen; op wat wijse dan dese, welvoegsaam in xxii Boeken zijn konnen verdeeld worden? Want indien men het Boek Ruth, het Hoogelied Salomons en alle de kleine Propheten in het bysonder ondersoekt, men sal het nooit daar toe brengen, datse yder met eenige welvoegsaamheid een geheel Boek uitmaaken. Daar-en-tegen, soo men de Psalmen ondersteld in een enkel Boek te zijn geschreven; soo sullen sy waarschijnelijk gevaar loopen, om van wegen haare grootte en swaarte niet wel te konnen behandeld worden: want het is selfs uit de Heilige Schrift openbaar, dat de Oude Hebreen, gelijk ook andere Volkeren, eertijds niet in Boeken, 't geen eerst veel laater ingevoerd is, maar in Rollen en lang aan-een-gehegte Pergamenten of Vellen, haare Geschriften geschreven hebben. En dit gesteld zijnde, agten wy dat men de Boeken der Heilige Schrift, seer bequamelijk aldus afdeelen kan: De Vijf Boeken Mosis, maaken Vijf Rollen uit: De Dertien Prophetische of Historische Boeken (nademaal ook de Historische by de Prophetische behooren geteld te worden, om datse meest van de Propheten geschreven zijn;) kan men aldus vinden: Josua, de Richteren en Ruth, maaken te saamen Een Rol uit. De Twee Boeken Samuels, met die der Koningen, en de Twee der Kronijken, maaken Ses Rollen uit. Ezdras, Nehemias en Esther maaken saamen Een Rol uit. Jesaias, Jeremias, Ezechiel en Daniel, yder een gantsche Rolle. Soo men nu tot die, de Twaalf Kleine Propheten toevoegd, welke te saamen een eenige Rolle uitmaaken; soo heeft men Dertien Rollen der Prophetische Boeken; in welke bevat worden alle de Daden en Geschiedenissen van het Joodsche Volk, sederd de dood van Moses tot op de tijden van Artaxerxes, gelijk Josephus leerd. Nu zijnder nog overig de Lofzangen en de Boeken die de leersame Geboden des Levens begrijpen, als Job, de Psalmen, de Spreuken, den Prediker en het Hoogelied: die men alsoo moet onderscheiden, dat Job Een Rol, de Psalmen Twee, en de resterende Boeken Salomons, de Vierde Rolle maaken. En aldus mach men waarschijnelijk gelooven, dat alle de Boeken der aangenomen H. Schriften, in Twee-en-wintig Rollen zijn gedeeld geweest: waar van men de nette Ordening, als met een opslag der Ooge in het neven-

En van de Saligmaaker goedgekeurd Luc. 24: 44.

Hoe de Heilige Boeken eertijds in xxii Lees-rollen verdeeld zijn geweest.

De twee Boeken Samuels worden somtijds onder de Boeken der Koningen gesteld, te saamen vier uitmakende.

staande Tafereel, niet onvoegsaam beschouwen mach. Want alhoewel daar ook noch andere Joodsche Boeken zijn die op dese Heilige Schriften volgen, en welke na de tijden van Artaxerxes geschreven en seer hoog te agten zijn, soo en zijnse nochtans niet van gelijke geloofbaarheid met de voorige, en dat van wegen de mindere sekerheid der Prophetische achtervolging, waar van ook Josephus gedenkt. En heeft dese Afdeeling geduurd tot op de tijden van den slordigen Oversetter Aquila; sederd wien een gantsch ondeugende afdeelinge der Heilige Boeken, uit een opgevatten haat der Joden, (of mogelijk wel door Aquila selfs) tegen de Weken van Daniel, den Christenen is in de hand gestopt: in welke sy den Zin en de Ordening der Schrifture verkeerd, en met een nieuwe verdeeling hebben ingevoerd; namelijk van de *Wet*, van de *Propheten*, en de *Heilig-geschrevene*, die men *Hagiographa* noemd: en hebben Daniel by na in de laatste plaats onder de *Hagiographa* of Heilig-geschrevene Boeken verstooten. En wy verwonderen ons ten hoogsten, dat de Christenen dit bedrog niet geroken hebben: doch sy laaten haar van niemand liever dan van de Joden bedriegen. Indien men nu ook vraagt, wat HAGIOGRAPHA zijn? Niemand en sal het ons lichtelijk konnen seggen, overmids het een onvoegsaam woord is, dat saamen geset is tegen de nature der Griekse Spraak; even als HIEROGRAPHA, *Heilig-geschrevene*. Doch Aquilaas Oversetting is vol getast van sulke ydele woorden. De Joden noemense CETUBHIM, of eenvoudig henen, *Boekjes*. En nochtans wordender luiden gevonden, die dese Joodsche Verdeeling na volgen en goedkeuren; seggende dat ook de Rabbijnen bekennen, dat dese Boeken geschreven zijn door aanblaasing van den Heiligen Geest: doch wanneer sy de Rabbijnen te raade nemen, dan sullen sy lacchen, als die wel weten wat sy door den Heiligen Geest verstaan. Dit segd Isaakus Vossius. En wy hebben ten overvloed, en op dat de geseide verdeeling der Heilige Boek-Rollen in geheugen bleef, deselve hier neffens af beeldensche-wijse by gesteld, en Cieraadshalve de lesing der Wet, uit Nehemia aan het achtste kapittel, daar by gevoegd; op dat de plaats niet ledig, en des beschouwers Ooge niet sonder eenige opmerking dat Tafereel voorby-slaan mocht: want daar door sal hem ook lichtelijk invallen konnen, dat dese Verdeeling seer waarschijnelijk aanwijst, dat alleen alle de genaamde Boeken, en geene minder, noch geene meerder, van de Joodsche Kerk dier tijden aangenomen zijn, als de hedensdaags bekende Boeken: sulks datmender sekerlijk in mach berusten, en geheel geen Ooren moet leenen aan die, welke daar meenen, dat'er of veele van de Heilige Boeken zijn verlooren, of datmen die, welkwe thans onder den naam van Apocryphe Boeken besitten, ook onder de Geloofbaare en Heilige Boeken te tellen heeft. Gelijk'er ook geene en ontbreken die willen, dat de meeste der Heilige Boeken, (onder welke sommige echter altijd de Vijf Boeken van Moses uitsonderen) slechts korte Aanteekeningen, of liever korte Uittreksełen en Registers van groote Oorspronkelijke Boeken zijn, die de Levitische Schrijvers daar hebben uitgehaald. Welk gevoelen den Geleerden Vader Simon niet sonder veele bewimpelingen, van echter eenig gesag of ondersteuning van Gods Geest, aan alsulke uitschrijvers toe te staan, ook flauwlijk schijnd te omhelsen: sijn meening onder anderen ook daar op grootelijks vestende, dat'er nu en dan in de Boeken der Koningen en der Kronijken geseid word; *Dat het gene die of die gedaan heeft, geschreven is in het Boek der Kronijken der Koningen Israels*: waar van men voorbeelden siet 1 Kon. 14: 19. en elders. Doch dit dunkt ons onder verbetering, vry schraal en slegt: want behalven dat men uit die aanwijsing wel siet wat saaken

Andere Heilige Boeken die onder de XXII niet aangenomen zijn.

Wie dese Orden of verdeeling veranderd heeft.

De Joden had den Daniel geern uit het getal der Propheten gemonsterd.

Siet de verdeeling der XXII Boek-rollen in dese Printverbeelding.

Wat men uit dese verdeeling in acht te nemen heeft.

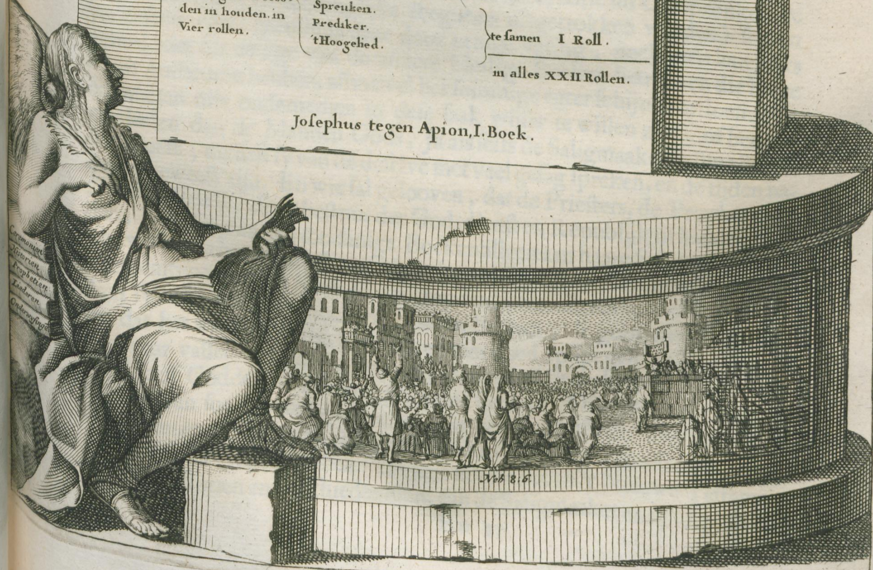
Of de meeste H. Boeken maar Uittreksels zijn.

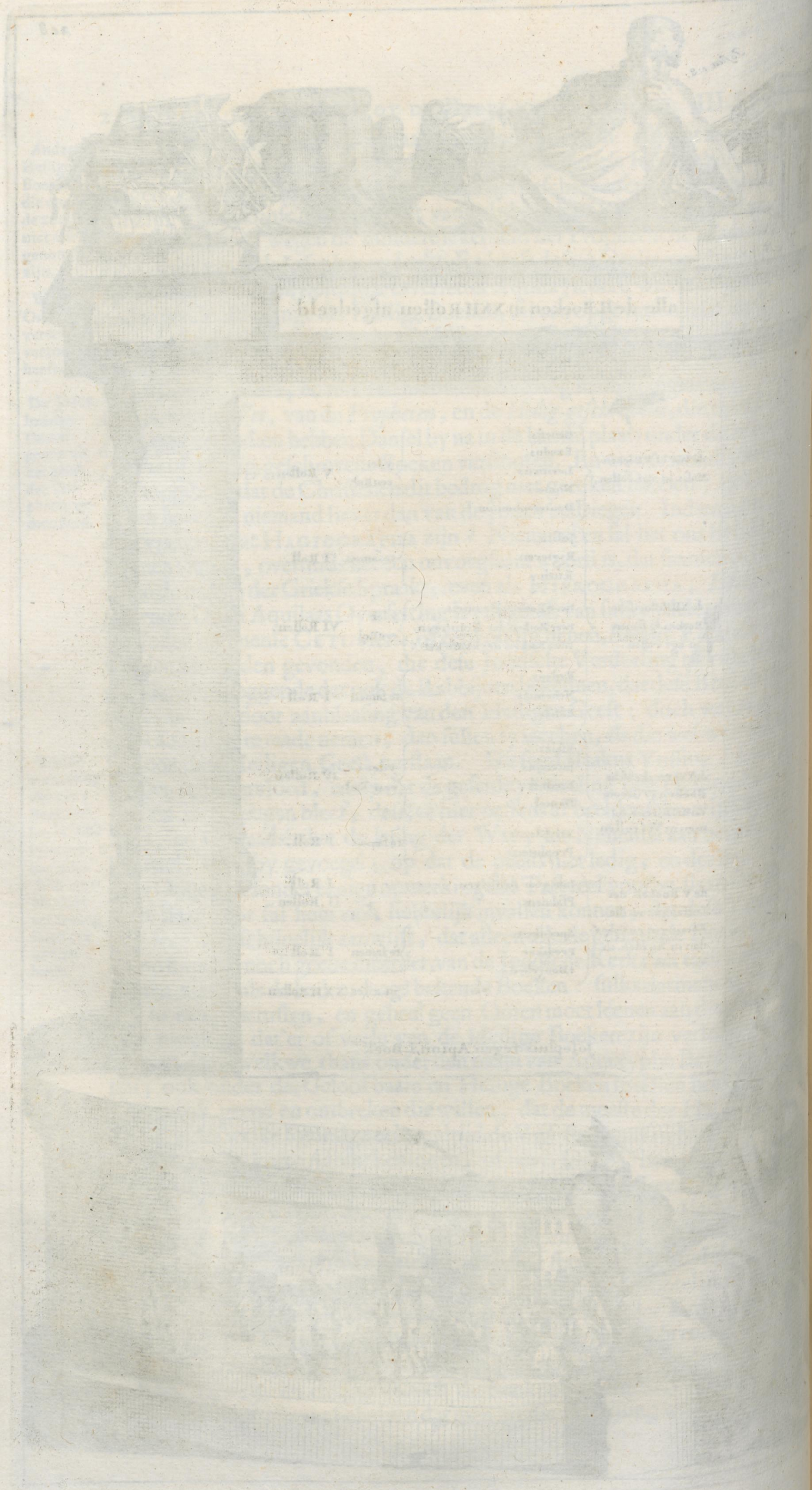

alle de H. Boeken in XXII Rollen afgedeeld.

de Wet of V Boeken Mosis, in vyf rollen,	Genesis. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteronomium	yder een Rol.	V Rollen.
de XII Historische Boeken, te samen in agt rollen.	Josua. Rigteren. Ruth.	te samen	I Roll.
	twee Boeken Samuels. twee Boeken der Koningen. twee Boeken der kronyken.	yder een Rol.	VI Rollen.
	Ezdras. Nehemias. Esther.	te samen	I Roll.
de XVI Prophetische Boeken IV Groote en XII Kleene. Samen in Vyf rollen	Esaias. Jeremias. Ezechiel. Daniel.	yder een Rol.	IV Rollen.
	XII Kleene. Propheten.	te samen	I Roll.
de V Boeken der Loffangen en die Leeringen en Geboden in houden. in Vier rollen.	Job; voor sichselven.		I Roll.
	Psalmen.		II Rollen.
	Spreuken. Prediker. 't Hoogelied.	te samen	I Roll.
		in alles	XXII Rollen.

Josephus tegen Apion, I. Boek.

ken in sulke Kronijken aangeteekend konnen geweest zijn, namelijk d'omstandigheden der Krijgs-uitvoeringen en Staatkundige besturingen der Rijkssaaken; soo en blijkt daar uit geensinds volstrekt, dat de Heilige Boeken die wy nu hebben, sy zijn dan soo alsse zijn, alleen Uit-treksselen zijn van die groote Registers die in de Tresoiren der Koningen plagten bewaard te werden; alhoewelse daar toe ook konnen gebruikt en nagesien zijn; gelijk alle Historische dingen van dien aard zijn: daar uit dan soo veel tot de Heilige Schrift is ingelijfd, als de H. Geest oordeelde de Kerk en 't oogmerk Gods noodig te zijn. Daar-en-boven soo schijnd het veel klaarder, dat soo wel de hedendaagsche Heilige Historische Boeken, als die der Propheten van ouds deselve zijn, die de Joodsche Kerk t'allen tijden, als tot haare Kerkelijke Historie behoorende, aangenomen heeft: gelijk sulks niet alleen uit de boven aangenomen verdeeling der XXII Boek-rollen en haare benamingen, maar ook uit de agting die deselve sederd Ezdras of ten minsten al lang voor de tijden van den Saligmaaker, en ook sederd die tot nu toe hebben gehad, kan blijken. En zijn deselve ook van de eerste en regtsinnige Joden altijd onder de Prophetische Schriften, en als van Propheten geschreven, gehouden; gelijk wy agten, dat d'Heer Isaak Vossius wel heeft aangemerkt. Te meer gelooven wy sulks om dat het Boeken zijn daar seer veel aanmerkens-waardige saaken in verhaald worden, die de Mannen Gods, de Kerk, de Propheten, de Voorbeelden en Geslagt-reekeningen tot de komste van den Messias aangaan; en noodig hadden datse eeuwig in geheugen bleven, sonder dat'er een Tittel van te loir ging; alswe in 't aantrekken derselve, uit de mond van de Saligmaaker en d'Euangelisten en sijn Apostelen niet duisterlijk konnen ontwaar worden. En schoon genomen het waare soo, dat mogelijk Ezdras en de Oudsten des Volks (onder welkwe weten dat ook Propheten waaren, en dat God na de Huishouding van die tijden, sijn woorden aan het Joodsche Kerk-gesag toevertrouwd hadde) de Boeken der Koningen en der Kronijken, en mogelijk ook die der Rigteren en Samuels, uit de Koninglijke Aanteekeningen en Jaar-boeken versaameld en kort te saamen gesteld hebben (gelijk de nature van alle goede en waaragtige Historie-schriften medebrengd, datse uit Oorspronkelijke Aanteekeningen en Koninglijke Registers uitgetrokken worden) soo en verliesense egter geensinds daar door eenige agting; noch men kan sulks geheel niet tot eenige van de andere Heilige Boeken betrekken die haare eigen Autheuren hebben, alhoewel het sommige egter schijnen te doen. Wy en moeten niet ondernemen in dese saak wijser te willen zijn, of beter te oordeelen dan de Mannen Gods, Ja als selfs de Saligmaaker in sijn tijd gedaan heeft; nadien sy van de deselve met veel gesag spreken, en de tijden nader by geweest zijn. En wie sal gelooven, dat de Priesters, de Propheten en Oudsten Israels, die 't bestuur der Godsdienst en Republijk in handen hadden, het schrijven van soodanige Boeken alleen aan haare Schrijvers toebetrouwd en na haare fantasien uit de ruimweidige Aanteekeningen der Joodsche gemeene Staat-en Kerk-saaken, souden laaten uittrekken hebben: of indien sy sulks uit sloffigheid toegelaaten hebben, 't geen niet en blijkt, om dat het waarschijnelijk Statelijk en met goed opsigt geschied is; soo sal het swaar vallen van haar te denken, datse die Uit-treksels noch selfs voor Heilige of Goddelijke Boeken gehouden hebben. Ook en zijn de Heilige Boeken van soo grooten getal niet, om het saamenstellen daar van aan de sulke te moeten overlaaten, alhoewel sulks in 't meervoudig afschrijven daar na, plaatse kan gehad hebben. Immers sienwe dat in 't Nieuwe Testament de oude Historien en Geschiedenissen, van de Saligmaaker en sijn Apostelen,

Niet voor waarschijnelijk gehouden.

De XXII genoemde Boeken van ouds als de H. Schriften gehouden

Van wie de Historische Boeken souden konnen saam gesteld zijn.

De Saligmaaker heeft van de Historie-boeken als van H. Boeken gesproken.

op geen andere wijse uit de gemelde Historie-Boeken worden aangehaald, als uit sulke, die voor volkomen Heilige Boeken in die tijden by de Joodsche Kerk en de Schriftgeleerde en Pharizeen waaren aangenomen. En aldus spreekt hy'er dan ook met haar van, als hy segd; *En hebt gy niet gelesen &c.* Matth. 12: 3. daar hy een Historisch voorval uit 1 Sam. 21: 1-6. van David by brengd; sonder nochtans het Boek te noemen, dewijl hy met sulke menschen handelde, die de Schriften wisten, en dagelijks de Heilige Boeken doorsnuffelden: en derhalven in de Heilige Historie-boeken wel gelesen hadden, dat van David verhaald word, dat hy uit hongersnood van de Toon-brooden gegeten heeft, die hem niet geoorlofd en waaren te Eeten. En 't geen ons seggen te meer schijn van waarheid byset, is dit, dat de Saligmaaker kort daar op, en als in eenen Adem, en met deselve spreekwijse vraagd; *Of en hebt gy niet gelesen in de Wet?* Sprekende in beide die redenen, als met een en 't selve Gesag van sulke Boeken, die voor Heilige Schriften by hem en by de Joden gehouden wierden; invoegen, dat hoe het ook daarom zy, wy klaarlijk sien, dat ook de Heilige Historie-boeken, soo der Rigteren als die van Samuel, met die der Koningen en Kronijken &c. van de Saligmaaker voor soodanige erkend zijn, als wy deselve nu geern willen gehouden hebben. Gelijk dan ook sulks verder bevestigd word uit de Samaritaansche Oversetting; en voornamelijk de Griekse der LXXII. die daar mede ingetal der Boeken over-eenstemmen: 't Geen ten minsten niet en soude bevonden worden, by aldien daar eenige latere Schriften bygekomen waaren. Ook blijkt dit uit het meenigvuldig verhaal, dat'er in de Boeken des Nieuwen Testaments alleen uit alle die bekende Boeken, en uit geen andere gedaan word. En in sulker manieren spreekt den Apostel Jakobus ook van het Boek Jobs, kap. 5: 11. En Hebr. 11: 30. word het innemen van Jericho onder Josua, uit kap. 6: 20. aangehaald. De voorbeelden van ongeloovigheid die Christus te Nazareth predikte, zijn uit de Boeken der Koningen ten dage des Propheten Elia ontleend. Siet Luce 4: 25, 26. &c. vergeleken met 1 Kon. 17. als ook van Elizeus en Naman uit 2 Kon. 5. Soo datwe met den Apostel, Hebr. 11: 32. mogen besluiten en seggen; *Wat sullenwe meer ophaalen, van Gedeon en Barak, en Simson en Jeptha, en David en Samuel ende de Propheten: want de tijd soud ons ontbreken.* Laat'er ons alleen by aanmerken, dat den Euangelist Mattheus, het Geslagt-regifter van de Saligmaaker, niet alleen grootdeels ophaald, maar genoegsaam grondvest, op de geloofbaarheid der H. Historische Boeken, die doe in de Joodsche Kerk volkomen aangenomen waaren: want met de Stamhuisen die alleen daar in bekend stonden, aan te trekken, en niet die elders in de Kabinetten der Koningen, en onder de verslenste Prullen en Papieren te soeken waaren, gaat hy door Driemaal Veertien Geslagten sederd Abraham, Matth. 1: 17. bewijsen, dat Jesus van Nazareth uit den geslagte Davids is. Siet met aandagt kap. 1. tot aan vers 17. En merkt vers 11. dat dese Geslagt-reekening Davids, na de Babylonische wegvoering in Jechonias niet en is te loir gegaan noch afgesneden, als sommige door een quaade uitlegging van Jer. 22: 30. willen besluiten, om dat hy ons daar kinderloos schijnd voor te komen. Want behalven dat het tegen dese Text van Mattheus en 1 Kron. 3: 17, 18, 19. aanloopt; soo en wil Jeremias daar niet anders seggen, als dat'er niemand van sijn eigen Kinderen in 't Koningrijk volgen sou: gelijk sulks dese woorden; *Daar en sal niemand van sijnen zaade voorspoedig zijn, om te sitten op den Throon Davids, en te heerschen in Juda;* genoegsaam te kennen geven. Dat nu ook eenen Hobbes en sijn alderbesten Dici-

cipel Spinosa geleert hebben, dat de meeste Heilige Boeken geen eigene of sekere Autheuren hebben, en alsoo niet en zijn voortgekomen van die hand welkers naam sy draagen; (dewijl daar in sommige dingen op het einde eeniger Boeken geseid werden, of benamingen opgedraagen worden, die een laater tijd vereischen; of dat'er elders in de naam van een ander persoon gesproken word;) daar in hebbense waarlijk het Gesag der Heilige Boeken onregtmatig soeken te kort te doen: en wel voornamelijk daar mede, datse moetwillens zijn voorby-gegaan, of niet en hebben willen aanteekenen, van wien en by wat voorval, en in wat tijd die dingen, die sy met eenige waarschijnelijkheid waanen van de eige Schrijvers niet en zijn konnen geschreven worden, (gelijk openbaar is, dat Moses sijn eigen Dood en Begraving niet beschreven heeft,) daar bygevoegd zijn. Doch sy hebben wel gevoeld, dat sy soo doende, sig van haaren eigen Angel souden gesteken vinden: Voorwaar een groote onbeschaamdheid. Ten zy dan datse uit wangeloof of bottigheit niet en hebben aangemerkt, dat God tot op Ezdras en tot weinig honderd Jaaren na op de tijden van de Saligmaaker, een on-ophoudelijke Volg-reeks van Propheten en prophetering in de Joodsche Kerk heeft gehad, die de voorige in 't opsigt en 't behandelen en 't Gesag van schrijven en van de reeds geschreven Heilige Schriften, toebetrouwd was. Welk toevoegen en schrijven van Nieuwe Boeken, niet alleen ook in de Joodsche Kerk heeft beginnen op te houden, soo haast de bovengewoone Prophetien ophielden, maar selfs sederd dat Ezdras den Kanon der Heilige Schriften toegesloten heeft: gelijk blijkt aan de laatere of Apocryphe Boeken, die in 't Grieks en Latijn geschreven en van de Joodsche Kerk nooit tot den Bundel der voorige gekaste Boeken, om veele reden aangenomen zijn; gelijk we in een ander Hooftstuk uitvoeriger sullen afdoen.

Wanneer het vermeerderen der Heilige Boeken in de Joodsche Kerk heeft opgehouden.

Dat Moses den Schrijver van sijn eigen Boeken is, en voornamelijk van de Goddelijke Wetten, en de wesentlijke dingen die het gansche Huis Gods aangaan, betuigen sijne Schriften selfs, die ook 't sederd sijn leeftijd ontwijffelbaar by de Joden, van tijd tot tijd daar voor gehouden zijn. Gelijk de Saligmaaker hem sulks ook heeft toegekend, Joh. 5:46. Want hy heeft tot Getuigenis geschreven van die dingen die naderhand souden gesproken worden, Hebr. 3:5. alswe hier na breeder moeten aanwijsen. Voorwaar indien alles aan Moses Schriften moeste getoetst worden, en dat de Joden verpligt waaren die te ondersoeken, om dat in deselve van den Messias geschreven stond, hoe schoon sou sulks uitgevallen zijn, byaldien de Schriften diemen Moses toekend, van andere feilbaare menschen, Boek-schrijvers, Uitschrijvers, Klerken en botte bengels, saamgeraapt of t' elkens na het welgevallen der Joden verhansseld, dat is uitgeschrabt of met inlassen vermeerderd waaren? Sulks dat wy t'eenemaal ongerijmd agten, alles watmen ook hier tegen sou bestaan in te brengen. Maar nadien ons verscheide soorten van Beamptschrijvers in de Heilige Boeken en Joodsche Gedenkenissen schijnen voor te komen, sal het de pijne waard zijn dat wy de waardigheden der Burgerlijke en Kerkelijke Schrijvers onder de Hebreen, een weinig nader ondersoeken; en te gelijk voornamelijk besien, wat en hoedanigen Schrijver en Schriftgeleerde, doch de vermaarde Ezdras geweest is, aan wien soo groote en gewigtige uitvoeringen, ten dienste van de Kerk en herstel der Joodsche Republijke, worden opgedragen. Men heeft dan aan te merken, dat'er eertijds verscheide *Schrijvers* by de Joden waaren; daar onder men ook de geringe School-meesters der Kinderen tellen moet. Dus waaren'er die haar Ampt ontrent de Staatkundige dingen, en het Burger-bestuur hadden; waar van de laaste aan te merken zijn, als by ons de Notarisen of

Verscheide soorten van Beampt-schrijvers by de Oude Joden.

Be-

Beampt-ſchrijvers, als die onder het Hebreeuwſche Volk allerlei onderhandelingen en Verbinteniſſen opmaakten en ſlooten. d'Andere van een hooger trap, dienden de Koninglijke en Geſaghebbende Magten, om de Geſchriften, Regiſters, en de dingen die d'Inkomſten des Lands, de Schattingen, de Gerigts houdingen en Renten aangingen, te beſtellen. Daar van ſy dan als Griffiers en Sekretariſſen waaren, die noch haare Klerken of Schrijf-genooten onder haar opſigt hadden. Voor hoedanige Schrijvers men SEJA of SERAJA, 2 Sam. 20: 25. en SEBNA, 2 Kon. 12: 10. en kap. 19: 2. en SAPHAN, kap. 22: 3. te houden heeft. Boven deſen waaren daar ook Beampte Kerkelijke Schrijvers, welkers werk was; dat ſommige haar beneerſtigden, om als *Critici* Of Oordeelkundigers, de Heilige Boeken der Schrifture te overſien, en te verbeteren van ingeſlopen Schrijf-fouten, deſelve na te tellen en op te ſoeken: gelijk de Taalkundige ons ook leeren, dat het woord SOPHER medebrengd: en duſdanig eenen *Schrijver en Schriftgeleerde* is de vermaarde Ezdras geweeſt, en de laater Maſoreten naderhand; alswe hier vooren ruimweidig hebben aangeweſen. Alhoewel Ezdras, levende als in een byſondere tijd en voorval, in de ſaaken die de verbetering der Heilige Boeken doe ter tijd aangingen, van een bovengemeene roeping Gods, en daar toe byſonderlijk begaafd, moet aangemerkt worden; en van de Joden ook altijd ſoo aangemerkt is: dewijl niemand na hem, en ſijn Tijd-genoot Nehemias met de Propheten die doe waaren, ſijne gedane werk, ſoo in de verſaameling als in het by-voegen der Heilige Boeken, heeft durven aanvangen te vervolgen, te veranderen, of iets toe of af te doen: God alſoo deſen Man, als een bequaam werktuig onder de Joodſche Schrijvers en Wetgeleerde, uitkippende, om in dat verſtel der Kerke, de verſaameling der Heilige Boeken, door het toevoegen van eenige noodige dingen, te verzegelen. Onder duſdanigen ſoort van Schrijvers moetmen ook die Joodſche Leeraars tellen, welkers werk was de Heilige Schrift dagelijks te overdenken, uit te leggen, en tegen alle verdrajingen te beſchermen, en die in den Tempel openbaar voor het Volk te leſen en te verklaaren. 't Gene gemelden Ezdras ook gedaan heeft; waar van daan hy ook met andere een *Wetgeleerde* en *Schriftgeleerde* genaamd is: hoedanige beide benamingen dikmaals in het Nieuwe Teſtament voorkomen, en veeltijds d'een voor d'ander genomen worden; als te ſien, Matth. 22: 25. Marc. 12: 28. en Luce 5: 17. en 7: 30. Sulks dat veele onſer beſte Godgeleerde willen, dat duſdanige Mannen by de Joden even ſoo veel geagt waaren, als eertijds de MAGI of *Wijſen* by de Perſen, en de QUINDECIMVERI of *Vijftien-Mannen* by de Romeinen, welke de Godſpraaken der Sybillen uitleiden: ofte als ſommige aanmerken, gelijk de KANONISTEN by de Rooms-geſinde. En alhoewel de *Pharizeen* dikmaal te ſaamen met de *Leeraars der Wet* genoemd worden, als in gemelde plaatſen te ſien is; egter moetmen de Pharizeen onder de Joden, even als de Schoolſche Leeraars onder de Roomſche aanmerken: want gelijk de Schriftgeleerde en Wetgeleerde Joden, ſig wel het meeſt beſig hielden met de Text der Heilige Schrift ſuiver te bewaaren en te leeren; daar waaren de Pharizeen meeſt doende ontrent de Overleveringen der Ouden; alhoewel de Schriftgeleerde ten tijde van de Saligmaaker daar ook ſeer aan vaſt waaren; gelijk af te nemen is uit de beſchuldiging van beide tegens de Saligmaaker, Matth. 9: 3, 11. waar by men ook aan te merken heeft, dat de naam *Schriftgeleerde*, geenſinds de naam van een Secte, maar van een Ampt was, dat de Joden uit allerhande Secte bedienen konden, en derhalven onderſcheiden van de benamingen der Pharizeen en Sa-

Weereldlijke Schrijvers.

Kerkelijke Schrijvers en Schriftgeleerde by de Hebreen.

Ezdras de Wetgeleerde hoedanig aan te merken.

Niemand is Ezdras in ſijn Ampt volkomen nagevolgd.

't Werk van andere Schrijvers die tot de voorige ſoort behooren.

Onderſcheid tuſſchen de *Pharizeen* en *Leeraars der Wet* of Schriftgeleerde.

Saduceen &c. die daar door als een Secte van den anderen onderscheiden wierden. Ook en zijn alle dese Schriftgeleerde niet juist uit de Stamme Simeons genomen, als sommige Rabbinen gantsch qualijk uit sekere plaatse in 't Boek Genesis besloten hebben. Nochte ook niet alle uit het Stamhuis van Levi, gelijk desen Ezdras was; maar sy konden na veeler meening uit alle Stammen genomen, en tot dit Ampt aangesokt worden: alhoewel men uit 1 Kron. 24. eenigsinds anders sou mogen besluiten; ten zy dan dat'er naderhand eenig verval ingekomen is, gelijk in meer dingen geschied is. Ook en moestense niet alle te Jerusalem haar verblijf hebben, maar door geheel het Joodsche Land: immers ten minsten daar Synagogen waaren: gelijk Matth. 15: 1. de Jerusalemsche van andere schijnen onderscheiden te werden. Alwaar dan uit de woorden van de Saligmaaker kapittel 20: 18. schijnd afgenomen te moeten worden, dat haar agting en Gesag soo groot was, datse mede de magt van te Oordeelen en te Dood-vonnissen hadden. Sommige houden haare af-komst soo oud als de Wetgeving op Sinai; andere stellen haar begin van de tijden des Konings Davids, uit 1 Kron. 23. en 24. ofte wel van de tijden Josaphats, uit 2 Kron. 17: 7, 8, 9. daar waarschijnelijk genoeg gesien word dat dese Leeraars uit de Leviten waaren. Andere wederom willense alleen sederd de leeftijd van de twee vermaarde Rabbinen, Hillel en Schammai ingesteld hebben. Doch andere meenen met meerder waarschijnelijkheid, dat dit Ampt van Ezdras Oorspronkelijk is: als den welken te gelijk een *Priester en Leermeester der Wet* genoemd word, in het Apocryphe of derde Boek Ezdre kap. 8: 9. Gelijk hy mede in 't Kanonijke Boek, aan 't sevende kap. vers 6. voor een *vaardig Schriftgeleerde in de Wet van Mosis*, aangeteekend staat: Siet ook met opmerking vers 10. daar klaar genoeg van desen braven Man geseid word; *Dat hy sijn herte gerigt hadde om de Wet des Heeren te soeken; ende om in Israel te leeren de Insettingen en de Regten.* Want dat desen Ezdras niet alleen groot gesag ontfangen, maar ook uitgevoerd heeft, blijkt onder allen uit het bevel des Konings Arthasastha vers 21, 25. &c. En hierom werd hy op een goeden grond van de voornaamste der geleerde Joden en Christenen, gehouden voor het Opsigt hebbende Hooft van die aansienelijke Vergadering der LXXII Oudsten onder de Joden, anders ook de Groote Synagoge of Sanhedrim genoemd: bestaande die Kerkelijke Vergadering doe uit sommige der laatste Propheten, als Haggai, Zacharias, Malachias en andere Heilige en Schriftgeleerde Mannen, die van Ezdras na de wederkeering uit Babel, te Jerusalem saamgeroepen waren, om de dingen die de Kerk, dat is de Gemeinte Gods en den Godsdienst aangingen, door een goede Ordening op alles te stellen, te Reformeeren. Hoedanigen Vergadering men meend, dat in sulken staat ten minsten geduurd heeft tot op de tijden van Jaddus, die in het Over-priesterlijk gewaad, de gramstorige aankomst van Alexander de Groot te gemoet stapte, en Jerusalem daar door verschoonde. En dat Simeon de Regtveerdige, de laatste van dat geselschap is geweest. Wat verrigtingen Ezdras nu onder de hulpe en 't toestemmen deser Groote Vergadering gedaan heeft, soo ontrent de Heilige Boeken, als andere Kerk-besturingen; sulks hebben we hier en daar op sijn eigen plaats genoegsaam aangehaald, om'er hier niet verder van te moeten spreken.

Schrift-geleerde konden uit alle Stammen genomen worden.

Ezdras in sijn Persoon en Ampt beschreven.

Ezra. 7. 21, 25.

De Joden hebben van over lange tijd, doch niet sonder eenige bygeloovigheid, dat gedeelte der Heilige Boeken, datmen eigentlijk de WET GODS of de WET MOSIS noemd, verre boven d'andere Boeken in hoogagting gehouden; ja daar ontrent soo overgeloovig geweest, datse het

voor

voor een misdaad hielden, wanneer ymand de Deelen of Boek-rollen der Propheten of Psalmen, of eenige van die te gelijk op de Wet-boeken quam te leggen: doch het was hen wel geoorlofd, de Boeken der Wet op eenige der andere Heilige Schriften te leggen. Sy hadden eertijds de Vijf Boeken van de Wet soodanig niet afgedeeld in Kapittelen en Verssen, als nu onder ons in de Oversettingen, maar in LIV Deelen, diese *Paraschas* noemden; van welk een Deel op yder Sabbath gelesen wierd het gantsche jaar door: welke gewoonte sy ook hebben onderhouden tot op de Tyrannie van Antiochus Epiphanes, Soon van Antiochus de Groote, die te Roomen Gijselaar geweest was, 1 Mach. 1:11. Welke Booswigt, beneffens veele grouwelen dien hy aan 't Jodendom pleegde, de Wet-boeken deed verbranden en den Joden het lesen derselve in de Synagogen verbood. Na welk ongeval de Joden een tijd lang, alleen uit de Propheten sommige Texten hebben gelesen, die met den zin der Paraschas eenigsinds over-een quamen. Naderhand door de dapperheid der Machabeesche Helden, van die slavernie vry gevogten, hebbense het lesen van de gewoonelijke Paraschas der Wet, wederom aangevangen; daar by voegende die Texten uit de Propheten, welkse onder de berooving van de Wet, gewoon waaren geweest te lesen.

Het Wet-boek in 54 Paraschas verdeeld.

Gewoone Lesing der Paraschas by de Joden op den Sabbath.

Voorwaar 't Jodendom heeft voor sijn laatste verwoesting onder Titus, nooit swaader tijden gesien, alsoo onder gemelde Antiochus Epiphanes, die gemeenlijk voor den Vierden van dien naam, en d'agtste der Syrische Koningen gehouden werd; welken Vorst ontrent 176 jaaren voor Christus 't Gebied in handen kreeg. En gelijk we goedvonden desselfs Beeldnis uit eenige sijner Oude Penningen getrokken, hier nevens by te voegen, op datmen besien mogte welke en Geessel-roe God ter hand genomen heeft, om sijn afvallig Volk te Tugtigen; willen wy ook niet nalatig zijn, een kleine schets van het woeden deses VERAGTEN en SONDIGEN SPRUITE; (want soo werd hy genoemd Daniel 11:21. 1 Mach. 1:11.) uit de Historie-boeken der Machabeen en andere Joodsche en Griekse Schrijvers te geven; op datmen ook vervuld sie 't gene Daniel van desen en andere der Syrische Koningen die dit Deel der Griekse Monarchie in handen hadden, voorsegd heeft, kap. 11. Ons versekerd houdende, dat elk die met aandagt de Grouwel-stukken deses wreed-aardigen Mensche overpeinsen sal, ligtelijk by sig selven sal denken, wat mag doch desen Antiochus Epiphanes voor een Schrik-dier geweest zijn, en hoe mag'er dien Bloed-hond en Mensch-moorder uitgesien hebben? Doch dat sullen u een kort Verhaal, beneffens sijn Beeldnis, en sommige verwaande Opschriften sijner Penningen, eenigsinds konnen aanwijsen.

Joden hebben swaare tijden onder Antiochus Epiphanes beleefd.

Daniel 11: 21. 2 Mach. 6: vers 12.

Van sijn onmenschelike Regeering, werd aan 't begin van 't gemelde Boek der Machabeen by na op dese wijse gewag gemaakt: Ter tijd, segd d'Historie-schrijver, dat Antiochus Epiphanes, in het honderd en seven-en-dertigste jaar der Griekse Mogendheid, het Gebied over Syrien aanvaarde, stonden in Israel sommige boos-aardige Mannen op, die veele de Ooren vol bliesen, en verlokten om heenen te trekken en een Verbond te maaken met de Naburige Heidenen: voorgevende dat het afscheiden van deselve, hun Republijk, ramp op ramp had over den hals gebragt. En gelijk'er een groote meenigte hier door gaande wierden, soo trokken'er ook veele heenen tot den Koning van Syrien; die haar, om allerlei Heidensche Insettingen te plegen, soodanig den Toom los-liet, datse niet alleen selfs binnen Jerusalem Afgodische Synagogen bouwden; maar ook haar selven, om weder Onbesneden te schijnen, Voorhuiden maakten; en t'eenemaal van Gods Heilig Verbond afvallende, haar selfs als verkogten om quaad te doen. Als nu het Koningrijk van Antiochus in Syrien eenigsinds scheen pal te staan, poogde hy

1 Mach. kap. 1:11.

Joodsche afvalligheid.

ANTIOCHUS EPIPHANES.

hy ook over Egipten te heerschen, en Koning van twee Rijken te zijn. Hy spat daar op niet sonder een groote Krijgs-magt van Wagenen, Elifanten en Ruiters, beneffens een ontsacchelijke Scheeps-vloot, derwaards, om Ptolomeus den Koning van Egipten, die hem vreesde en de vlugt nam, te bestooken; 't geen hem ook onder een groote neerlaag van Ptolomeus Soldaten, en zegepraal over veele sterke Steden, met het bekomen van grooten buit, gelukte. Hier op keerde hy weder na Judea, en quam met een groot Heirleger te Jerusalem; en sloeg sijn schensieke pooten met groote trotsheid aan den God-gewijden Tempel: en in het Heiligdom in drommende, rukte hy alle de Goude Vaten en Cieraden die het Huis des Heeren aansienelijk maakten, daar uit; en voerde den Gouden Reuk-Altaar, de Kandelaars, de Tafel der Toon-brooden, de Spreng-bekkens, en wat hy in de verborge schat-kameren van Goud en Silver vond, met sig na sijn Land. Doende daar by seer veele menschen moordadig mishandelen en om den hals brengen: invoegen het gantsche Land beefde en geheel Israel over desen slag, als in een Treurgewaad gedooken zat. Na twee Jaaren sond Antiochus, Schatting-gaarders in de Steden van Judea: en hy selfs na Jerusalem weerkeerende, quam onder vleynde woorden en schijn van Vreede en goede beloften, met seer veel Krijgs-volk daar binnen, die hem eilaas tot hun verderf te ligt geloofden. Antiochus het voet-padt open siende, versuimde geen tijd, maar sijn kans waarnemende, viel andermaal onvoorsiens in de Stat, sloeg de Burgerschap en haare weinige besettelingen met een groote neerlaag, en vernielde veel Volk in Israel. Ook plonderde hy de gantsche Stadt, en verbrandese grootdeels; en 't geen het Vuur aan de Bouwgevaarten en vaste Muur-werken overliet, deed hy rond'om ter neder bonsen: Vrouwen en Kinderen en al haar Vee gevangen nemende. Daar na de Stad Davids tot een vaste Burgt opgeworpen hebbende,

Toeleg van Antiochus om de Joden tot het Heidendom te brengen.

Antiochus komd te Jerusalem en beroofd den Tempel.

Verwoest de gantsche Stad.

de, hield hy de Stad en den Tempel met een ſterke beſetting onder ſijn geweld: ſoo dat de overige Inwoonders Jeruſalem verlieten, en de Stad een woonplaats der Onbeſnedene en vreemdelingen wierd; ja haar koſtelijk Heiligdom in een Woeſtenie; haare vrolijke Feeſt-dagen in treurigheid; de Sabbatthen tot ſmaadheid; en de Glorie van haare Republijk en Godsdienſt in veragtinge wierd omgewend. Hier-en-boven beval Antiochus, dat'er in ſijn gantſche Rijk maar een Volk en een Religie ſou zijn; en derhalven, dat elk ſijn aangenomen Godsdienſt, Wetten en Levens-wijſe, teſſens afleggen, en ſijn Heidenſche voorſchriften aannemen moeſt. Dit Gebod des Konings, fluks ook aan 't overſchot van Jeruſalem overwayende, wierd van veele Joden, om dat ſelfs eenige van 't Prieſterdom een welgevallen aan ſijnen Godsdienſt hadden, omhelſt; ſulks ſy ook den Afgoden Offerlen, en den Heiligen Sabbath de ſak gaven. Dus vielenſe dan haaren en haarer Vaderen God af, en agteden billik deſen Heidenſchen Koning te gehoorſaamen; die haar beval de Moſaiſe Offerhanden uit het Heiligdom te weeren, de Sabbatthen en d'Heilige-Inſettingen op allerhande wijſe te ontheiligen; Altaren, Boſſchen en Afgodiſche Tempelen te bouwen; Swijnenvleeſch en onrein Vee te ſlagten en te Eten: Haare Soonen onbeſneden te laaten; de Goddelijke Wetten te vergeten en alle ſijne Regten te veranderen: En die ſulks niet en deed, moeſt het met een harden dood beſuuren. Alle welke grouwelijke bevelen van die gene, die de Goddelijke Wet verlieten, ſoo ver ingewilligd zijn, datſe ook ſelfs alle de Boeken der Wet dieſe vinden konden, aan ſtukken ſcheurden en verbranden: Ja ſy vervolgden uit dit Gebod des Konings, ſelfs hunne vroome Geloofs-genooten die ter naauwer nood de Afſchriften der Wet-boeken poogden te verbergen, tot in de dood; en deden alſoo in haar eigen Land een ongeloofbaar quaad: ſoo dat de Joodſche Kerk hier door klein en dun geworden, het overſchot ſig in hoolen en heimelijke ſchuilplaatſen verbergen moeſte. Nu en ſcheen'er niemand meer ſeker in de Steden te konnen woonen: want ſelfs de geloovige Vrouwen die haare Kinderen lieten Beſnijden, wierden gedood; en men rukte de Suigelingen van 'sMoeders borſten af, en hingſe op aan de halſen van die haar met ſorge gedragen en ſmerte gebaard hadden. Maar hoe ongebreideld ook de verwoedheid van Antiochus over Iſrael uitſpatte, egter wierdender noch veele gevonden, die in 't Geloove der Vaderen geſterkt, vaſt hielden aan d'Oude Inſettingen van Moſes: en onverſettelijk voorgenomen hebben de niet te Eten dat Onrein was, noch Gods Verbond te ontheiligen, zijn kloekmoedig in hun gedreigde Dood geſtapt. Onder de gene die al deſe Bloedige bevelen eerſt beſtonden te wederſtreeven, heeft den Overſten en Prieſter Matthatias uit de Stamme Levi, met ſijne vijf Soonen, Johannes, Simon, Judas Machabeus, Eleazar en Jonathan, en ſommige ſijner vroome Geloofs-genooten, uitgeblonken, en een beginſel gemaakt van de Beſcherming der Joodſche ſaaken; doende uit yver tegens d'ingedrongen Afgodendienſt, eenen afvalligen Jood, beneffens den Geſant des Konings, voor hem ſneuvelen; omwerpende, den Afgodiſchen Altaar. En onder het geroep op de ſtraaten van Modin, eenige Mannen tot vaſthoudinge van de Wet, een hert in 't lijf geſproken hebbende, is hy na het gebergte met ſijne Soonen gevloden; gevolgd wordende van ſommige Godvrugtige Mannen, tot welke hy deſe Mannelijke woorden geſproken hadde; ſeggende: *Een yder die luſtig en ruſtig is, om te yveren voor de Wet, en het Verbond Gods vaſt houd, die trekke uit agter my na.* Deſe dan van veele gevolgd tot in een bygelege Woeſtenie, wierden daar van de Beſettelingen die Antiochus te Jeruſalem gelaten had, beſprongen; doch de Joden ſig uit een alte geſtrengen Godsdienſtigheid, niet willende wee-

2 Mach. 6: 7.

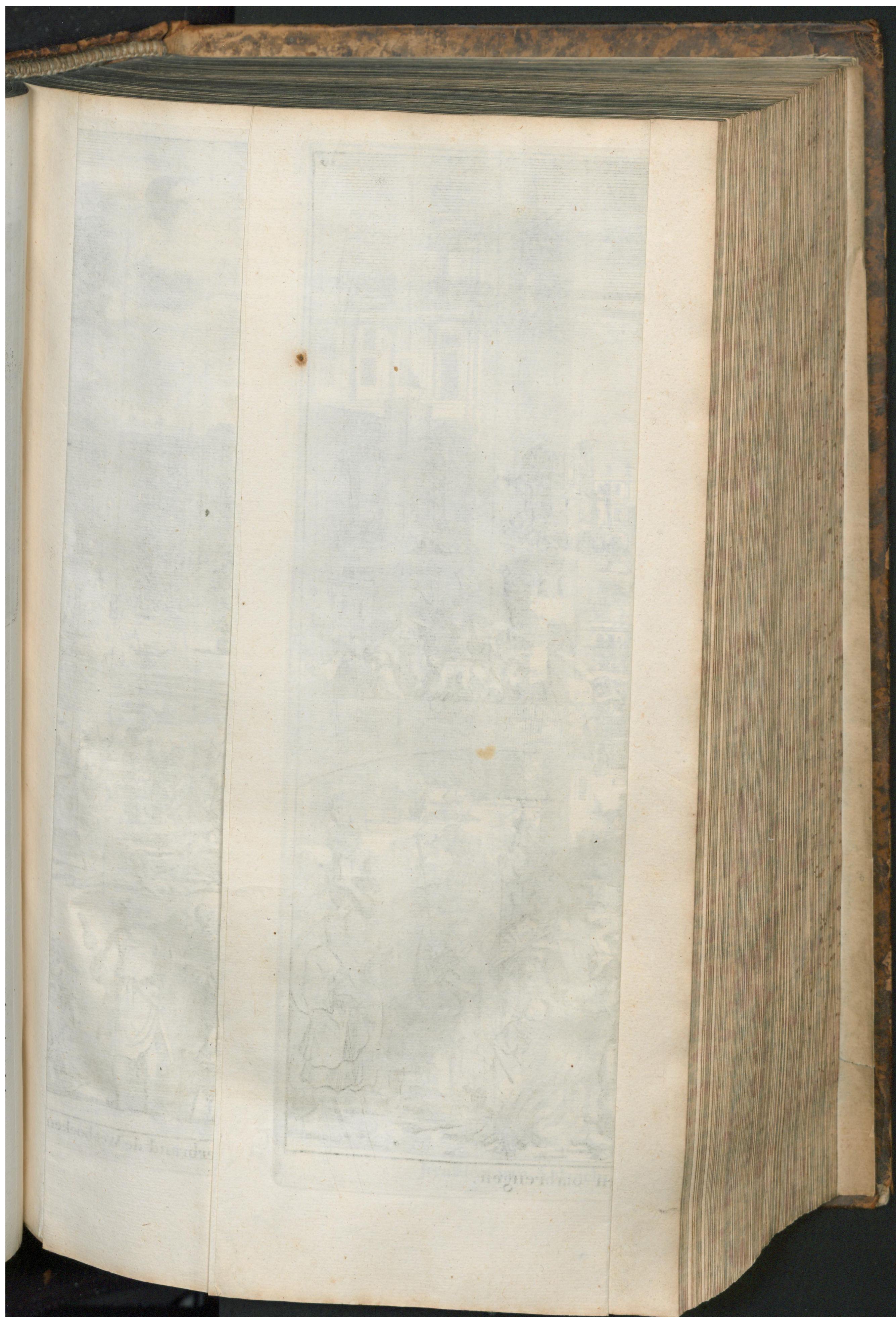
doed in 't algemeen de Heidenſche Wet aannemen.

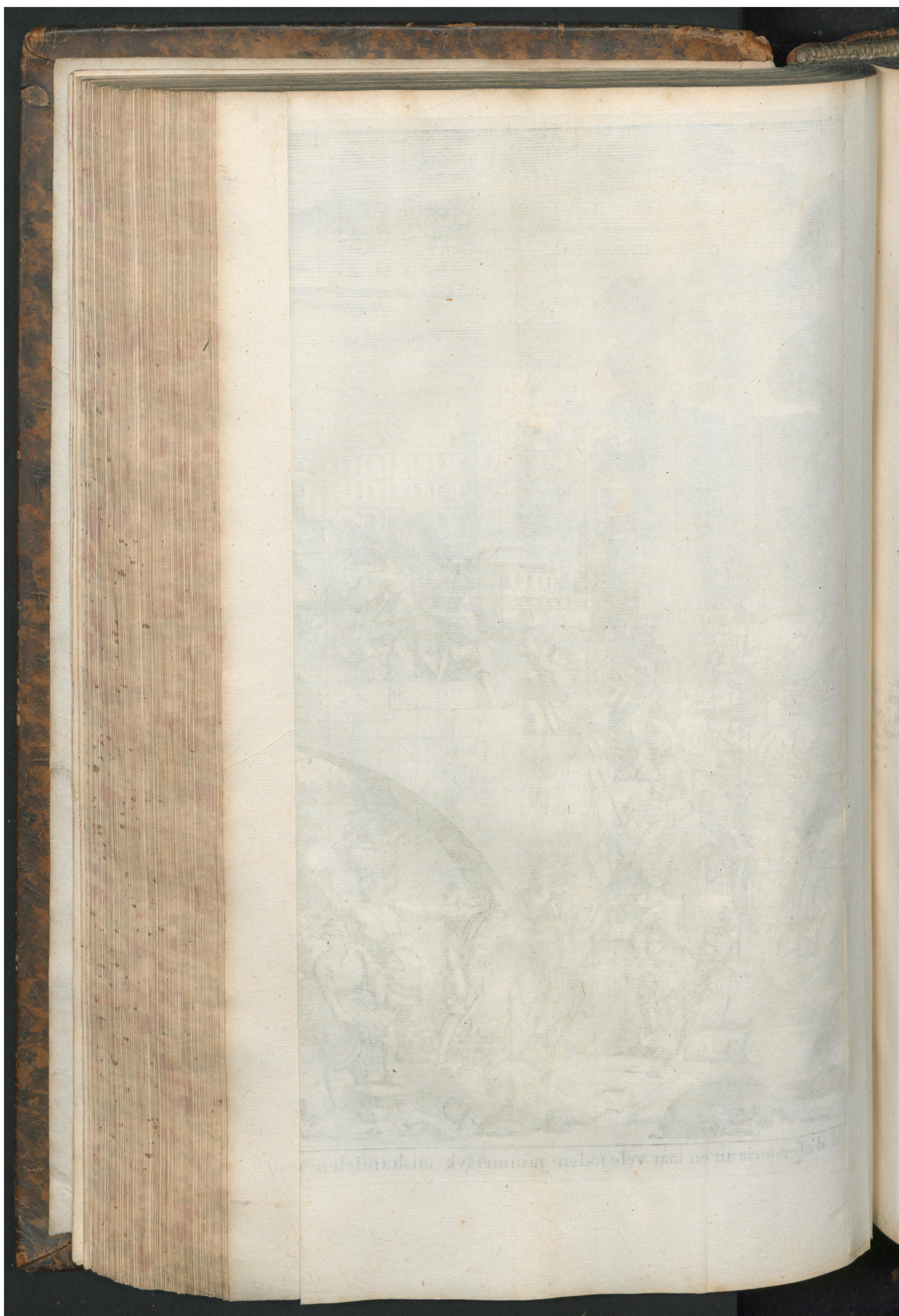
Boosheid der afvallige Joden.

Slegte toeſtand der Joodſche Kerk.

Joodſche Martelaars onder Antiochus Epiphanes.

Matthatias wederſtreeft des Konings bevel.

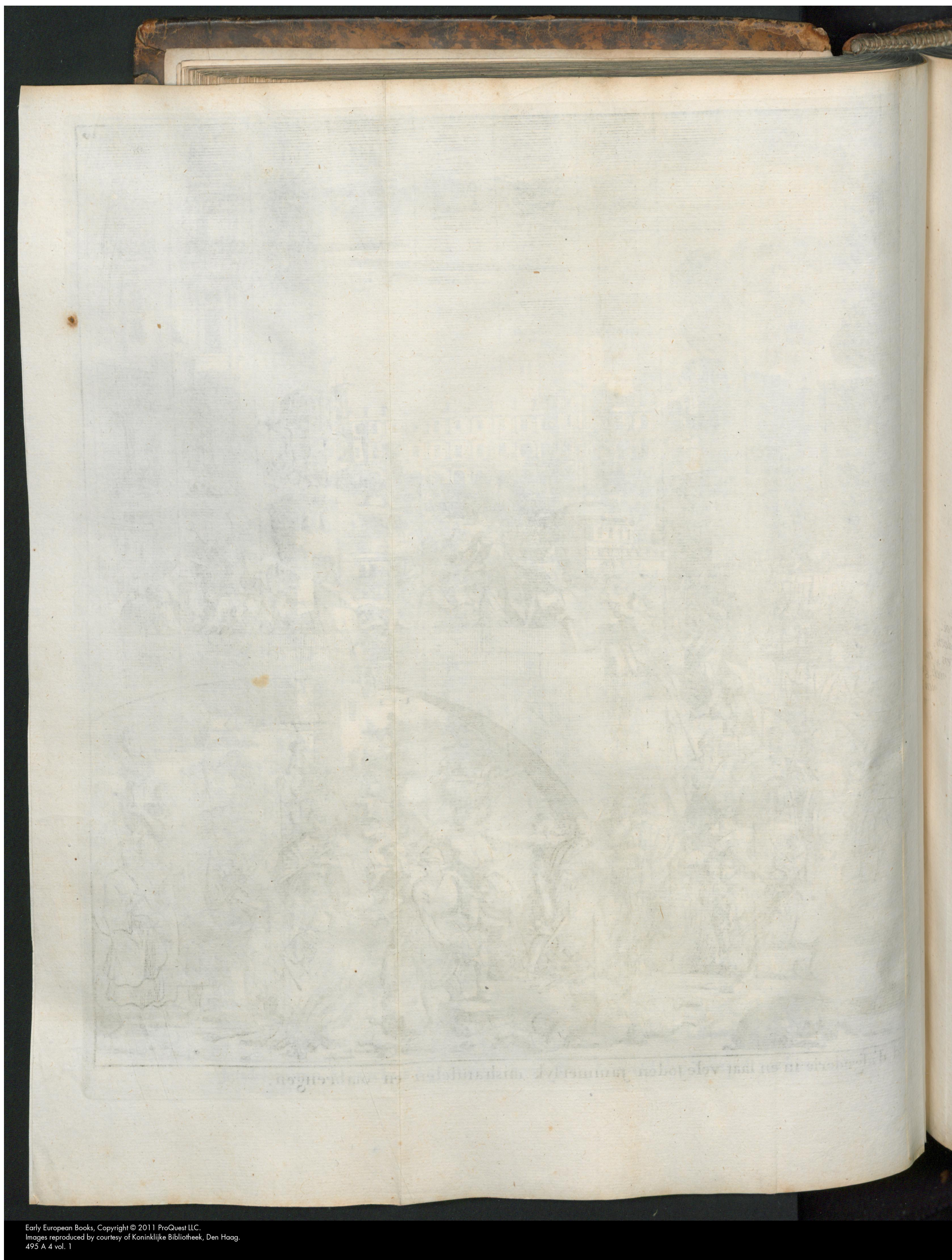

Jerusalem van Antiochus Epiphanes overvallen; beroofd den Tempel, verbrand de Wet-boeken, voerd

…eken, voerd d'afgoderie in en laat vele Joden Jammerlyk mishandelen en ombrengen.

weeren, om dat het op den Sabbath was, zijn meest ellendig omgekomen. Maar deese misslag naderhand willende verbeteren, namen voor, geen Tijd noch Dag aan te sien, om haar tegens hunne Vyanden aan te kanten. Gelijk Matthatias sig ook met de Asideen versterkt hebbende, die geleden schade met een tamelijke zegen vergoede. Dus smeet hy dan over al d'Heidense Altaren en Afgoden om, en voerde de Besnijdenis aan d'onbesnede Joodse Kinderen door gantsch Israel wederom in. Welken kloekmoedigen Man, stervende, ook aan sijne Soonen, en bysonder aan Judas Machabeus, dien hy tot Krijgs-overste in sijn plaats stelde, het yveren voor de Joodsche Wet, met een deftige aanspraak inboesemde; bezegelende sijne reden met dese voorseggende woorden: *Vreest niet voor het Gebod des Goddeloosen Konings; want sijne heerlijkheid sal tot drek en wormen worden*. Men meend dat dese Helden, na datse begonden Vorsten te worden, en daar na Koningen der Joden wierden, als de Vorsten uit de Stamme Juda in Janna Hirkanus opgehouden hadden, MACHABEEN genoemd zijn, van sekere vier Hooft-letteren; welke haare Soldaten tot een Veld-teeken in hare Vaandelen voerden: namelijk M. C. B. I. zijnde de Begin-letteren van de Hebreeuwsche woorden die Exod. 15 : 11. gevonden worden: *O Heere wie is als gy onder de Goden?* Ook zijnse HASMONEEN of ASSAMONEEN genoemd; dat soo veel in 't Arabisch beteekend, als *Overste* of *Voorstanders*, en *Eerwaardige*. Men siet ook van haar af-komst 1 Mach. 2 : 1. eenig gewag gemaakt; als mede 1 Kron. 24 : 7. Op hoedanigen Manhafte wijse nu de gemelde Judas Machabeus met sijne Heldhaftige Broeders, de vervallene saaken der Joden, door 't vervolgen van Apollonius en Sera, de Veld-Oversten van Samarien en Syrien, en andere sijner Vyanden, opgerigt, Jerusalem hernomen, den Tempel, Altaar en Godsdienst in haar voorige swier hersteld, en veele Steden bemagtigd, en het Antiochus seer bang gemaakt heeft, sulks werd ons breed genoeg in 't Derde, Vierde en Vijfde Hooftstuk van het eerste Boek sijner Daden verhaald. Sulks dat desen Held, die sig nooit dan onder 't Gebed in 't Gevegt begaf, een Man geweest schijnd, door welk God sijnen Toorn, en de smaadheid van sijn Volk Israel heeft willen afwenden, kap. 3 : 8. En dat hy ook van seer groot vertrouwen op den Heer geweest is, blijkt uit sijne woorden, als hy seide; Dat'er geen onderscheid voor den Hemel en was, te behouden door Veele of door Weinige: Ja dat het beter was in den strijd des Heeren te sterven, dan de Elenden des Vaderlijken Volks en 't verval des Heiligdoms met koele moede aan te schouwen. Voorts sien wy in deselve Geschiedenissen, dat de Zegepralende Joden, de Wet-boeken, die de Heidenen overal neerstig opsogten, om haare Afgodische Beelden in deselve te schrijven, of die te verbranden, weder door nieuwe Afschriften hebben vermeenigvuldigd: waar uit blijkt, dat alle de Exemplaren in die verwoestingen niet en zijn verwaarloost. Antiochus onderwijlen van Oorloogs-middelen uitgeput, poogde de overrijke Stad en kostelijke Tempel te Elymas in Persien te plonderen, om sig met dien schat te stijven; 't geen mislukkende, hem deed na Babylon keeren; daar hy vernomen hebbende sijn neerlaag in Judea hem door den dapperen Judas Machabeus aangedaan, krank te Bed viel; en daar van niet sonder knaging sijner geweten, over het quaad dat hy bysonderlijk Jerusalem en het gantsche Jodendom toegebragt had, rampzalig ter zielen voer. Sijn Rijk aan sijnen Soon Antiochus Eupator nalatende. Over welk verhaal wy in 't voorbygaan moeten aanmerken, dat den Schrijver deser Joodsche Historie, sig in veelen niet gelijk en is; want in 't tweede Boek der Machabeen kap. 1 : 16. segd hy, dat Antiochus in den Tempel van

Joden worden geslagen om datse op den Sabbath niet vegten willen.

Matthatias laatste woorden.

Judas de Machabeer tot Krijgs-overste der verdrukte Joden gesteld.

Machabeen waar van soo genoemd.

Judas Machabeus heeft den Joden groot heil toegebragt.

Daar zijn in dese verwoesting waarschijnelijke eenige Afschriften der H. Boeken behouden.

Antiochus Epiphanes sterft van spijt.

Tegenstrijdigheid in de Historische Boeken der Machabeen ontdekt.

Diana Nanea, van de Priesters gesteenigd is: en wederom kap. 9. dat hy in het gebergte, uit Persien komende, den Geest gegeven heeft &c. Hoedanige tegenstrijdigheden in die Boeken seer veele voorkomen; alswe kort hier na ruim genoeg betoonen sullen. Doch konnenwe in dese Historien de vervulling van Daniels voorseggingen met levende Verwen afgeschilderd sien: waaneer hy kap. 11: vers 21. van desen Antiochus (die op Seleucus Philopator of Soter volgde, en de Joden Schatting eiste, vers 20.) aldus spreekt; seggende: *Daar na salder een veragte in sijnen staat staan, den welken men de Koninglijke waardigheid niet en sal geven; doch hy sal in stilligheid komen, ende het Koningrijke door vleyingen bemagtigen. Ende de armen der overstroominge sullen overstroomd worden van voor sijn aangesigte, endt sy sullen gebroken worden, ende ook de Vorst des Verbonds. Ende na de vereeninginge met hem, sal hy bedrog plegen, ende hy sal optrekken, ende hy sal met weinig Volks gesterkt worden. Met stilheid sal hy ook in de vette plaatsen des Landschaps komen, ende hy sal doen, dat sijne Vaders, noch de Vaders sijner Vaderen, niet gedaan en hebben: Roof, en Buit, ende Goederen, sal hy onder haar uitstroyen: ende hy sal tegen de vastigheden sijne gedagten denken, doch tot eenen sekeren tijd toe. Ende hy sal sijne kragt, ende sijn herte verwekken tegen den Koning van 't Zuiden, met eene groote Heirkragt: ende de Koning van 't Zuiden sal sig in den strijd mengen met eene groote ende seer magtige Hierkragt: doch hy en sal niet bestaan, want sy sullen gedagten tegen hem denken. Ende die de stukken sijner spijse sullen eten, sullen hem breken, ende de Heirkragt des selven sal overstroomen, ende veele verslagene sullen vallen. Ende beider deser Koningen herte sal wesen om quaad te doen, ende aan eene Tafel sullen sy leugen spreken, ende het en sal niet gelukken, want het sal noch een einde hebben ter bestemder tijd. Ende hy sal in sijn Land wederkeeren met grooten goede, ende sijn herte sal zijn tegen het Heilig Verbond, ende hy sal het doen, ende wederkeeren in sijn Land. Ter bestemder tijd sal hy wederkeeren, ende tegen 't Zuiden komen, doch het sal niet zijn gelijk de eerste, noch gelijk de laatste reise. Want daar sullen Schepen van Chittim tegen hem komen, daarom sal hy met smerte bevangen worden, ende hy sal wederkeeren, ende gram worden tegen het Heilig Verbond, ende hy sal het doen: want wederkeerende soo sal hy agt geven op de verlaters des Heiligen Verbonds. Ende daar sullen armen uit hem ontstaan, ende sy sullen het Heiligdom ontheiligen, ende de sterkte, ende sy sullen het gedurige Offer wegnemen, ende eenen verwoestenden grouwel stellen. Ende die Godloosselijk handelen tegen het Verbond, sal hy doen huichelen door vleyingen: maar het Volk die haren God kennen, sullen sy grijpen, ende sullen het doen. En de Leeraars des Volks sullender vele onderwijsen, ende sy sullen vallen door 't sweerd, ende door vlamme, door gevangenisse, ende door beroovinge, veele dagen. Als sy nu sullen vallen, sullen sy met eene kleine hulpe geholpen worden: doch veele sullen sig door vleyinge tot haar vervoegen. Ende van de Leeraars sullender sommige vallen, om haar te louteren ende te reinigen, ende wit te maaken, tot den tijd des eindes toe. want het sal noch zijn voor eenen bestemden tijd. Ende die Koning sal doen na sijn welgevallen, ende hy sal hem selven verheffen, ende groot maaken boven allen God, ende hy sal tegen den God der Goden wonderlijke dingen spreken: ende hy sal voorspoedig zijn, tot dat de gramschap voleind zy, want het is vastelijk besloten, het sal geschieden. Ende op de Goden sijner Vaderen en sal hy geen agt geven; noch op de begeerte der Wijven, hy en sal ook op geenen God agt geven: maar hy sal sig boven alles groot maaken. Ende hy sal den God Mauzzim in*

Vervulling van Daniels Prophetie kap. 11: 21.

*in sijne standplaatse eeren, namelijk den God welken sijne Vaders niet gekend en hebben, sal hy eeren met Goud, ende met Silver, ende met kostelijk gesteente, ende met gewenschte dingen. Ende hy sal de vastigheden der sterkten maaken met den vreemden God; de gene die hy kennen sal, sal hy de eere vermeenigvuldigen, ende hy salse doen heerschen over veele, ende hy sal het Land uitdeelen om prijs. Ende op den tijd van het einde, sal de Koning van 't Zuiden tegen hem met hoornen stooten; ende de Koning van 't Noorden, sal tegen hem aanstormen, met Wagenen, ende met Ruiteren, ende met veele Schepen; ende hy sal in de Landen komen, ende hy salse overstroomen, ende doortrekken. Ende hy sal komen in het Land des cieraads, ende veele (*Landen*) sullen ter neder geworpen worden: doch dese sullen sijne hand ontkomen, Edom ende Moab, ende de Eerstelingen der Kinderen Ammons. Ende hy sal sijne hand aan de Landen leggen: ook en sal het Land van Egipten niet ontkomen. Ende hy sal heerschen over de verborgene schatten des Gouds ende des Silvers, ende over alle de gewenste dingen van Egipten; ende die van Lybien, ende de Mooren sullen in sijne gangen wesen. Maar de gerugten van Oosten, ende van Noorden sullen hem verschrikken: daarom sal hy uittrekken met groote grimmigheid om veele te verdelgen, ende te verbannen. Ende hy sal de Tenten sijnes Paleis planten tusschen de Zeen aan den Berg des Heiligen Cieraads: ende hy sal tot sijn einde komen, ende en sal geenen helper hebben.* Vergelijkt dese woorden aandagtiglijk met de voorverhaalde Historie, en 't gene wy hier na in de Volgreeks der Syrische Koningen en verdere Staat der Kerke, daar van met meerder welvoegsaamheid aanteekenen sullen.

Ondertusschen taste Judas de Machabeer de Vyandlijke Burgt te Jerusalem aan, en poogde des selfs Muurgevaarten, door Storm-tuigen en allerlei geweld, tot puin te beuken; daar in hy door 't af-komen van een groot Leger des Konings verhinderd wierd. En hoedanig het verder gegaan is onder Demetrius Seleucus, die mogelijk desen Antiochus met Lysias om den hals bragt; en het verbond dat Judas Machabeus met de Romeinen gemaakt heeft; beneffens de rest der voornaamste Joodsche Oorlogen, eerse onder de Roomsche Mogentheid geraakten, kanmen in 't vervolg des eersten Boeks der Machabeen sien. 't Gene in het tweede Boek als in en kort-begrip of uit-treksel, uit een grooter Historisch-verhaal, dat eenen Jason van Cyrenen in vijf Boeken geschreven heeft, (als dien Schrijver betuigd op 't 24. vers van het tweede kapittel des selven tweeden Boeks) wederom van de Joden, met eenige bysondere voorvallen in een Brief herhaald word. Welkmen met een bescheiden Oordeel diende te lesen; dewijle daar in niet weinig versierde, tegenstrijdige, en ongeloofselijke dingen, die ook tegen de waare Bybel-schriften aanloopen, gevonden worden. Waarom wy dan ook de resteerende wreede handelingen van Antiochus Epiphanes, die de Joodsche Sabbath-houders verbrande, den Tempel te Jerusalem en te Gerazim aan d'Heidensche Goden toewijde; de menschen die geen Swijnen vleesch, noch d'Ingewanden der Afgoden-Offers wilden eten, liet Verminken, Villen, Branden en Braden, (waar van een grouwelijk schouw-spel, in seven gebroeders met haare Moeder kap. 7. van 't tweede Boek gesien word) hier niet verder willen ophaalen, om datmen deselve ook groot-deels in dit Schrik-Tafereel ontworpen kan sien. Waar toe wy agten dat ook die dingen met groot nut verder in de Machabeesche Historien en Josephus mogen nagelesen worden. Doch om dat veele van die saaken daar in wat verwardelijk schijnen voor te komen, sullen wy op de Volgreeks der Aardsche Monarchien, een korte Tijd-

Over-groote wreedheid van Antiochus Epiphanes.

 Ta-

Tafel der Syrische Koningen doen volgen, en t' elkens op de Jaaren aanteekenen, wat onder dese en gene Koning voorgevallen is; beginnende met Seleucus Nicator, die de eerste in Syrien was, na het verdeelen van Alexander de Groots Rijk, dat in vier hoornen geschift wierd, volgens Dan. 8: 8-22. Welk Rijk der Seleuciden, in de Boeken der Machabeen, *het Rijk der Grieken* genoemd word; 't geen wy verhoopen dat groot ligt toebrengen sal. Dus keeren wy dan wederom tot onse voorige stoffe, namelijk de gewoone Sabbattische Lesing der Wet, navolgens de Joodsche verdeelinge, daar van het Jodendom onder de gemelde verdrukking eenige Jaaren versteken, en wy soo aanstonds van den rigtdraad onser reden, voor een oogenblik waaren afgeweken.

Ten tijde der Apostelen was het lesen van de *Paraschas* noch in gebruik.

Men kan buiten alle twijffel de Weekelijke Lesing der Wet, duidelijk genoeg ontwaar worden uit de Handelinge der Apostelen, daar ons in 't 13. kapittel aan 't 14. vers, van Lucas aldus verhaald werd: *Ende ingegaan zijnde in de Synagoge op den dag des Sabbaths, saten sy neder; ende na het lesen der Wet ende der Propheten, sonden de Overste tot haar &c.* En wederom aan 't 17. vers: *Dese niet kennende, hebben ook de stemme der Propheten die op elken Sabbath gelesen werden,* (hem) *veroordeelende vervuld.* En nergens nauwkeuriger aangeweesen als in 't selve Boek kap. 15. vers 21. daar aldus geseid word: *Want Moses heeft'er van Oude tijden in elke Stad die hem prediken, en hy word op elken Sabbath in de Synagogen gelesen.* Welke gewoonte noch huiden ten dage by de Joden onderhouden word. En alhoewel by de Joden dese LIV. *Paraschas* of Verdeelingen der Wet, en mogelijk ook eenige plaatsen diese uit de Propheten daar plagten by te voegen, in Perken en tusschen-spacien schijnen onderscheiden geweest te zijn; alswe boven over de Boek-rollen der Oude Hebreen hebben aangemerkt: egter isset ons noch niet ten klaarsten gebleken, wie aldereerst de Wet-boeken en d'andere Heilige Schriften des Ouden Testaments, hebben begonnen in Kapittelen en Verssen af te deelen en te onderscheiden, gelijk wyse nu hebben: alhoewel'er geen te soeken zijn, die het voor een werk der Masoreten houden. En daar zijnder sommige die gelooven, dat Ezdras sulks als in een ruig ontwerp door gemelde tusschen-spacien heeft gedaan; alswe vooren hebben aangeteekend. Doch van de hedendaagsche verdeeling, meenen sommige laatere Godgeleerde, dat daar ontrent de aldergrootste nauwkeurigheid niet en is waargenomen; om dat den draad der reden en saaken hier en daar somtijds afgebroken schijnd, daarse beter aan den anderen gelaten waare; waar van wy nu geen voorbeelden sullen ophaalen, om ons uit dat geschil te houden: te meer, alsoo de Geleerde die het lust daar over te twisten, sig met de Grond-taalen ligtelijk redden konnen. En belangende de Verdeeling der Verssen in 't Nieuwe Testament, 't selve schijnd aldereerst van den vermaarden Drukker Robbertus Stephanus aan de Oorspronkelijke Griekse Text geschied te zijn: gelijkmen van deselve Geleerde Man getuigd, dat hy sulks op de reis van Parijs na Lyons zijnde, te Paardrijdende gedaan heeft; waarom het ook niet te verwonderen is, datmen daar in de aldergrootste nauwkeurigheid niet waargenomen siet. Doch men diende te weten, dat den ganschen arbeid, welke aangeleid is om alle de Boeken der Heilige Schrift dus in Kapittelen en Verssen af te deelen, alleen het makkelijk aanwijsen en opsoeken der aangehaalde Texten heeft gevorderd; daar inmen de eerste, om alle verwerring te schutten, genoodsaakt is geweest te volgen; sonder dat sig ymand behoefd in te beelden, dat eenige Reden, of samenhang, of afgescheide saaken, daar door

Wie de Bybel in Kapittels en Verssen heeft onderscheiden.

eenig

eenig meerder gesag of verbinding van gevoelen bekomd, dan of deselve Heilige Schriften noch Onverdeeld en in haar eersten Oorspronkelijken samenhang gebleven waaren.

Het Boek Genesis hoedanig van de Hebreen genoemd.

De Hebreen noemen het eerste van de vijf Boeken der Wet, Bereschit, dat is, *In den Beginne*; om dat het selve Boek met die woorden begind: waarom de Joden dan ook de eerste *Parascha* of Sabbattische Lees-deeling, *Parascha Bereschijt* noemen: en houden met d'andere vier Boeken Mosis deselve Orden. De Grieken hebben dit eerste Boek niet oneigentlijk Genesis, dat is, *Het Boek der Generatien* of *Schepping* geheeten, om dat in 't selve het Beginsel en schepping aller sienelijke dingen verhaald word. En gelijk dat Boek met de onbegrijpelijke voortbrenging van 't Heel-al sijn aanvang neemd, en dat wy, gelijk den Apostel spreekt, door het Geloove alleen verstaan konnen, dat de Dingen die wy sien, uit Niet gemaakt zijn, Hebr. 11: 3. Daarom wilden de Joden van Ouds, dit eerste kapittel van niemand gelesen hebben, voor dat hy Dertig jaaren oud was. Het schijnd voorwaar als of Moses met dese woorden; *In den beginne schiep God Hemel en Aarde*, niet alleen alle de viese droomen der Heidenen, van de Eeuwigheid der Weereld, (mengende het maaksel met den Maaker) t'eenemaal heeft willen uitwissen; maar daar door ook sekerlijk heeft willen bekend maaken, dat alles dat'er gesien word, een Aanvang en Begin genomen heeft van te Zijn, sonder dat'et te vooren was. En moeste dit van God selfs aan sommige Heilige menschen door sijnen Geest geopenbaard worden, 2 Petr. 1: 21. dewijl niemand 't selve gesien heeft, noch heeft konnen verstaan, hoe uit Niet, Iet kan voortkomen: waarom het dan ook niet ongerijmd van den Apostel, tot het verstand des Geloofs betrokken word: want indien de Weereld uit andere of voorgaande Stoffe geschapen waare, de reden sou sulks geheel ligt konnen bevatten; en ten soude gantsch niet noodig zijn, dat het Geloove daar toe gebragt wierd. Aldus heeft dan God de Schepping der Weereld aan Moses, die een getrouw Man in het gantsche Huis des Heeren is geweest, Num. 12: 7. Hebr. 3: 5. op verscheide wijsen konnen bekend maaken; het zy dan gemiddeld door Oude en waaragtige aanteekeningen van Adam, Enoch, Noach of andere vroome Vaderen die met God wandelden, en soo van hand tot hand in de Kerke bewaard, en als een getrouw woord tot Moses overgekomen zijn: ofte het zy dat God sulks aan Moses selfs als een Propheet die geen weerga noch gelijke navolger had, van mond tot mond geopenbaard heeft: want de Prophetische Schriften en zijn niet uit den raadslag des menschen voort gekomen, 2 Petr. 1: 21. Dit Boek bevat drie groote en aanmerkelijke Deelen; namelijk I. den Oorsprong der Weereld en Kerke tot de Sondvloed. II. De herstelling derselver na den Vloed, met de verstrooijing der Volken. En ten III. de wederopriging van de Belofte en het Verbond der Genade, met het Leven der beroemde Aards-vaderen, Abraham, Isaak en Jabok. En alhoewel de Wet eerst ontrent 430 jaaren na Abrahams leeftijd op den Berg Sinai gegeven is, volgens Galaten 3: 17. soo werd nochtans dit Boek der Schepping, van ouds af, ook onder de Boeken der Wet gereekend; om dat in 't selve de beginselen en gronden liggen van alle de Mosaische Wetten: want het is seker dat de Heilige Vaders niet alleen geleefd en haare saaken gerigt hebben, na de ingebooren Wet en 't ligt der Natuure; maar ook veelsinds na eenig bysonder ingeven van Gods Geest; gelijk men, behalven uit haare deftige voorseggingen, kan afnemen uit de Offerhanden, welke, schoonse doe noch door geen uitgedrukt bevel Gods gedaan schijnen te zijn, egter in den Geloove gedaan

Waarom de Schepping der Weereld van Moses beschreven is.

Dat de Schepping der Weereld tot het verstand des Geloofs, en niet tot de reden behoord.

Het Boek Genesis bevat drie groote Saaken.

Exod. kap. 19. en 20. &c.

De Vaderen voor de Wet hebben niet alleen na de bloote natuur geleefd.

daan zijn, terwijl het Menschdom alreede onder de sonde en vloek lag, en Gode niet en hebben konnen aangenaam zijn, gelijk Cain uit den boosen Offerde on-aangenaam was; ten zy hy haar daar toe eenige bysondere neiging ten goede instorte: gelijk ook de goedkeuring Gods met de Offerhanden door Vuur van den Hemel aan te steken, hen voor een aangenaam gebod verstrekken kon. Dus meenen wy dan dat dit de reden is, waarom God namaals ontrent het geven van sijn Wetten en instellingen der Joodsche Godsdienst, van dese beginselen der Godvrugtige Mannen, niet soo geheel heeft willen afwijken, dat hy de Godvrugtigheid der eerste Vaderen wrakende, daar door een gantsche omkeering in sijnen Dienst soude geschenen hebben te doen. Welke dingen daarom seer aardig van den Apostel Colossensen 2: vers 8. genoemd worden; *De eerste beginselen der weereld.* Gelijk in het tweede Vervolg of derde Deel van de Republijk der Hebreen, breedspraakig getoond is. Voorts kanmen niet ontkennen, dat in het eerste Boek Mosis, behalven een Historisch-verhaal van ruim 2300 of 2369 jaaren; verscheide zedelijke, Geregtsprekelijke, en Kerk-dienstige Wetten voorkomen; en onder alle die, ook het Regt der Eerst-geboorlingen en diergelijke. Welke Wetten God daar na, wanneer hy na sijn belofte de Hebreen, dat is het zaad Abrahams, tot een afgesonderde Kerk en Priesterlijke Republijk begon te maaken, niet alleen voor goed gekeurd en bevestigd heeft; maar die ook vernieuwd, en met veelerhande uitkiesingen vercierd, en tot voorschaduwing veeler hoogdravende dingen vermeerderd heeft; die door sijnen getrouwen dienstknegt Moses, de Leidsman Israels, latende beschrijven en aan sijn Kerk overleveren. Waarom ook dat Boek, billik onder de Boeken der Wet geteld is; hebbende een en deselve Schrijver en Autheur.

Offerhanden der eerste beginselen der Weereld.

In 't Boek der Schepping vindmen ook verscheide gronden van allerhande Wetten.

Den Offer-dienst wanneer van God voor Wettig en goed gekeurd.

Het Tweede Boek Mosis noemen de Hebreen VEELLEH SCHEMOTH, dat zijn de *Woorden* of *Naamen*; om dat dat Boek alsoo begind. De Grieken en daar na de Latijnen, hebben 't EXODUS, dat is *Uitgang* genoemd; om dat die benaming t'eenemaal over-een-stemd, met het gene daar in verhandeld werd: namelijk de Uit-togt der Kinderen Israels uit het dienstbaar Egipten: Begrijpende een Historisch-verhaal, van 't gene sederd de dood Josephs tot d'oprigtinge des Tabernakels, na gissing in 140 of 144 jaaren, onder Israel voorgevallen is. Van gelijken noemense het Derde Boek der Wet, na de woorden des aanvangs, VAJIKRA, *En hy riep.* Doch de Grieken en Latijnen hebben 't ook na de voornaamste stof die'er in verhandeld werd, namelijk den Ceremonieelen Dienst en het Ampt der Priesteren en Leviten, die beide uit de Stamme Levi gesprooten zijn, LEVITICUS genoemd: Begrijpende waarschijnelijk, in alle het gene daar in verhaald word voorgevallen te zijn, een seer korten tijd; Ja soo sommige reekenen, alleen de tijd van een Maand. En om dat de Ceremonien van den Levitischen Godsdienst, met grooten omslag in dit Boek beschreven zijn, daarom plagten ook eertijds de Jongelingen en de Jeugd onder de Joden, het lesen der Heilige Schrift, van Hier, en niet van Genesis of Exodus te beginnen; dewijle het selve soo in den Tempel-dienst, als in 't Huis-bestuur, het meeste gebruik tot de Praktijk-Oeffening had: Vervattende de Offerhanden, d'Inwy-ing des Priesters, en veele Ceremonieele Wetten. Het vierde Boek noemen de Hebreen VAJEDABBER, *Ende hy sprak*: gelijk dat Boek ook in onse Duitsche vertaling aldus begind; *Vorder sprak de Heere tot Mose in de Woestijne Sinai &c.* De Grieken hebben 't ARITHMOI geheeten, 't geen de Latijnen, die onse Vertalers daar in na volgen, NUMERI, dat zijn *Getallen* of

Tweede Boek Mosis, hoe van de Joden genoemd.

't Boek Exodus waarom soo genoemd.

Het derde Boek Mosis.

Vierde Boek Mosis.

of *Tellingen*, overſetten; om dat het ſelve niet alleen op Gods bevel met de Tellinge des Volks Iſraels begind; maar dat ook, behalven de Reiſen Iſraels door de Woeſtijne, ſederd haar Optogt van den Berg Sinai tot aan de vlakke Velden Moabs, (daarſe haar ſchrap ſetteden om over de Jordane Canaan in te trekken, en andere opmerkelijke voorvallen hadden) noch verſcheide Tellingen daar in begrepen zijn. Het vijfde of laatſte Boek Moſis, noemen de Hebreen ELLEH HADDEVARIM, *Dit zijn de Woorden;* ſiet het begin van Deuteronomium: doch de Rabbinen noemen 't MISNE, dat is *Iterata Lex*, of de *Vernieuwde* of *wederhaalde Wet*. Hierom ſchijnen de Grieken, en mogelijk wel eerſt de LXX Overſetters, het ſelve DEUTERONOMIUM, dat is de *Tweede Wet*, te noemen; niet als of dit een andere Wet was, maar om dat in dit Boek, de Goddelijke Wetten in de voorgaande Boeken beſchreven, kortelijk herhaald, en het Volk nader en andermaal met groote betuiging ingeſcherpt werden. Ofte men kan ſeggen, dat deſe herhaling der Wet, voornamelijk gedaan is aan de Jonge Manſchap, die ſederd de eerſte af-kondiging van de Wet, nu opgewaſſen, of te vooren noch niet gebooren, of ten minſten onbequaam waaren om de Wet te verſtaan. En heeft deſe Verniewing der Wet, buiten twijffel van grooter ingang by het Volk, dan wel de voorige konnen zijn, wanneer men aanmerkt, datſe nu al vry getemd, en door meenigvuldige kaſtijdingen mat en gedwee geworden waaren: als mede dat de meeſte Murmureerders en de grootſte Belhamels onder de wederbarſtige Pijpeſtellers, die uit Egipten met Moſes uitgetrokken waaren, nu al aan een kant en geſtorven waaren. Soo datmen niet onvoegſaam dit Boek mag aanmerken als een beknopte Inhoud van de drie voorgaande Boeken: In welkmen niet vreemd moet denken, dat veele van deſelve Wetten, daar in onder andere woorden voorkomen; dewijl ſulks kan geſchied zijn, om een en deſelve Geboden des te nadrukkelijker, en tot klaarder verſtand van 't gene eerſtmaal bevolen was, bekend te maaken; gelijkmen gewoon is te doen ontrent de belaſtingen diemen wel in agt-genomen en bewaard wil hebben. En dit zijn dan die vermaarde Vijf Boeken van Moſes, die de Joden geſamentlijk SEPHER THORA, dat is het *Wet-boek* noemen: ofte anders ook wel CHAMISCHAH CHOMSCHE, *Wet van vijf Boeken:* en daarom van de Grieken PENTATEUCHUS genaamd, als offe *van Vijven* of *Boek van Vijf Boeken* ſeiden. En dus ver alreede ook niet veel verſchillende, van 't gene wy even te vooren over 't woord BIBEL, als een *Boek der Boeken*, hebben aangemerkt.

Vijf Boeken Moſis hoe verſcheidentlijk by de Hebreen en Grieken genoemd.

Deſe Vijf Boeken of WET MOSIS, bevatten twee voorname dingen, namelijk een Hiſtoriſch-verhaal van de kragtige Voortkoming of Schepping aller ſienelijke Dingen; beneffens het leven der eerſte Vaderen, met de oprigting der Hebreeuwſche Republijk: en dan een algemeene beſchreven Wet, die ſig eensdeels uitſtrekt tot het Hebreeuwſe Volk in 't byſonder, onder de Huishoudinge Gods van die Tijden; anderdeels over 't gantſche geſlagt der menſchen in de laatſte dagen, en tot aan de Voleindinge der Weereld. En begrijpen alle de Hiſtorien welke in de Vijf Boeken Moſis gevonden worden, te ſamen de H. geſchiedeniſſen van ontrent 2489 jaaren: namelijk van de Schepping af, tot op de dood van de Goddelijke Wetgever Moſes; met welk het Boek Deuteronomium eindigd: het zy dan dat de Prieſter Eleazar of Joſua, die 't Opper-gebied des Volks aanvaarde, ofte Samuel de eerſte Propheet na Moſes, Actor. 3: 24. uit de voorige aanteekeningen, Moſes dood beſchreven en tot het einde van dit vijfde Boek aangevuld heeft. Voorts ſoo vervat dit Wet-boek of Boek van vijf Boeken, dat ſomtijds

Inhoud der Vijf Boeken Moſis.

tijds ook wel MOSES genoemd word, behalven den Oorsprong der sienelijke dingen; de verscheidene Huishoudingen Gods ontrent den mensche, soo in d'uitvoeringe gedurende de Belofte voor en onder de Ceremonieele Wet; als in de voorsegging van de betere dingen, in de Wet afgeschaduwd, en welke onder het Nieuwe Testament door den beloofden Messias tot vernieting van die schaduwen souden aangebragt werden. Want Moses heeft ook geschreven tot Getuigenis der dingen die daar na souden gesproken worden, Hebr. 3:5. Actor. 26:22. Aldus verhaald dan Moses seer welvoegsaam voor af den jammerlijken Val des menschen, en sijn weder Oprigting in 't Goddelijk beloofde Zaad der Vrouwe. Dan de rampzalige ondergang der eerste Weereld door de Sondvloed, met de herstelling der Nieuwe door de bevolking van den behouden Noachs Soonen. De Roepinge Abrahams, met de getrouwe beloften hem en sijnen Zade gedaan; de gelegentheid van Israels aankomst in Egipten; haar vermeenigvuldiging benepen onder slavernye; en stoutmoedige uitgang uit het selve onder den Leidsman Moses; haare wondertogt door de Roode Zee; en veertig-jaarige sukkeling in de Woestijne van Arabien; met de Veldslagen tegen d'Heidensche Volken; de Goddelijke Wetgeving op Sinai; d'oprigting van hun tijdelijk Heiligdom of Tabernakel. En wat omslag verder tot het bestel van het Israelitisch Gemeene-best behoord, werd in die Boeken ruimweidig verhaald. Alle welke dingen waarlijk niet slegts als bloote vertellingen en geschiedenissen moeten aangemerkt worden; maar soo, datse Israel overgekomen zijn, om daar-en-boven meestdeels te hebben een verborgene en Geestelijke beduidinge, om iets van het toekomende voor af te schaduwen: sulks sy dan daar door, behoudens de waarheid der Historie, op betere dingen en volmaakter Goederen van het Nieuwe Testament hebben gesien. En in desen zin is de Sondvloed en Ondergang der eerste Weereld, Genesis 7:17. een voorbeelding van de Afwasschinge der aangebooren Sonden, in het Bloed van Christus, welkers tegenbeeld is den Heiligen Doop, 1 Petr. 3:21.22. 1 Cor. 10:2. Melchizedek, de Koning van Salem en Priester des Alderhoogsten God, Genesis 14. is een nette verbeelding van den Koninglijken Priester Jesus Christus geweest, Psal. 110:4. Hebr. 7:2. &c. Hagar en Sara voorschaduwden de twee Verbonden, of het Oude en Nieuwe Testament: Hagar is den Berg Sinai in Arabien, en beduid het dienstbaar Jerusalem, welke was onder de Knegtschap van de Wet der Ceremonien: en Ismael haaren Soone, verbeelde alle die dese Wet onderworpen waaren, namelijk de Joden voor en buiten de Christus, die geopenbaard sou worden. Sara was een voorbeeld des Hemelschen Jerusalems dat vry is onder 't Nieuwe Testament, vol Genade en Vergevinge der Sonden, door d'aangebragte Geregtigheid tot Versoeninge, niet in het Bloed der Kalveren ofte Bokken, maar in en door het Bloed Christi. Isaak de Soone van Sara, is een voorbeeld onses Heeren Christi; waarom ook de geloovige, *Kinderen Isaaks* genoemd werden; gelijk den Grooten Paulus daar van duidelijd genoeg spreekt, Galaten 4. Het Manna of Hemels-brood, tot spijse voor het lichaam aan Israel in de Woestijne gegeven, Exod. 16. heeft Christus als een Geestelijke spijse en Goddelijk Brood voor de ziele, afgebeeld, volgens Joh. 6:32,33,35. als ook de gaven des Heiligen Geestes, Apoc. 2:17. daar Christus het *Verborgen Manna* genoemd werd. De Steenrots in Horeb, en sijn uitvlietend water, Exod. 17. is een voorbeeld des Lichaams Christi en sijn vergoten Bloed, van Paulus de *Geestelijke Steenrotse* genoemd, 1 Cor. 10:4. De Metale Slange door Moses in de Woestijne opgerigt, ter aanschou-

Hoemen veele geschiedenissen des Ouden Testaments moet aanmerken.

En sulks met voorbeelden bevestigd.

Sondvloed.

Melchizedek.

Hagar en Sara.

Het Manna.

De Steenrots in Horeb.

De Metale Slang.

ſchouwing en geneſing van alle die van de Vierige Slangen geſteken waren, Num. 21: 9. ſchilderde Jeſus Chriſtus af in ſijn verhooging aan het ſmadelijk Kruis-hout, door welke alle de ſijne geneſen worden, die van den Prikkel der Oude Slange geſteken zijn: gelijk de Mond der waarheid deſe gelijkenis daarom ook op ſig ſelven paſt, Joh. 3: 14, 15. ſeggende: *Gelijk Moſes de Slange in de Woeſtijne verhooghd heeft, alſoo moet de Soone des Menſchen verhoogd werden, op dat een ygelijk die in hem geloofd, niet en verderfd, maar het Eeuwig leven hebbe.* En duſdanige doorlugtige en heerlijke voorbeelden zijnder in de genoemde Boeken Moſis, behalven de geſchrevene Wet of Wet Gods, ſeer veele te vinden. En alhoewel de meeſte dingen die tot het tweede voornaam Deel, namelijk het Boek der Wet, behooren, niet in een ſamenhangende Volgreeks, maar door alle de Boeken Moſis verſpreid gevonden worden; egter hebbenſe de Joden tot een getal van 613 byſondere Wetten opgeviſt: namelijk in 365 Verboden, dat is, in welk God iets Verbied te doen. En in 248 Geboden, dat is daar in de Wetgever iets Gebied te doen. Invoegen dat de Verboden met de dagen van het Jaar; en de Geboden met het getal der menſchelijke Ledematen over-een-ſtemmen. De reden is, leeren de Rabbinen, op datwe uit het eerſte getal, het gantſche jaar door, dat is alle de dagen onſes levens, ſouden leeren Gods Wet voor oogen te hebben: het tweede, op dat den menſch daar door onderweſen wierd, Gods Geboden met ſijn gantſche lichaam en uit alle de kragten van ſijn leden te onderhouden.

613 Wetten van de Joden in de Boeken Moſis geteld.

365.
248.
613.

En wat de Joden daar door aan wijſen.

Voorts ſchijnd het, dat de getrouwe Wetgever Moſes, deſe Wet Gods in drie groote Deelen onderſcheiden heeft; waar van de Hebreen 't eerſte noemen MISVOTH, dat zijn *Wetten.* Het tweede CHUKKIM, dat zijn *Zeden.* En het derde MISCHPATH dat zijn *Regten.* Welke onderſcheiding genomen ſchijnd te worden uit Deuteronomium aan 't 6. kap. aan 't begin: *Dit zijn dan de* Geboden, *de* Inſettingen, *ende de* Regten *&c.* De Oude Latijnſche Overſetting heeft voor *Chukkim*, hier en Pſal. 89: 32. *Ceremonien* vertaald; 't welk in de Duitſche Paapſche Bybel nagevolgd is. En Lyranus en veel Rabbinen, als Kimchi, Rabbi Salomon en andere ſchijnen van 't ſelve gevoelen. Waarom ſommige Schriftgeleerde deſe 613 Geboden, aldervoegſaamſt na de deeling van Moſes, in deſe Drie Hooftſtukken onderſcheiden; namelijk in een *Wet der Zeden*, in een *Wet der Regten* en *Burger-beſtuur*, en ten laatſten in een *Wet der Ceremonien*, of een *Wet der Kerkpligt en Godsdienſt.* En zijn deſe Wetten niet ſoo geheel enkel op haar ſelven beſtaande, dat ſommige leden daar van niet eenigſinds gemengd en aan den anderen vermaagdſchapt ſouden moeten aangemerkt worden: want ſommige Moreele Wetten, zijn ten deele ook *Judicieel* of Geregtſprekelijk, en mede eenigſinds Ceremonieel: wederom zijn eenige Geregts-ſprekelijke en Burgerlijke Wetten, eenigſinds Moreel en Ceremonieel.

De Wet Gods in *Wetten*, *Zeden* en *Regten* onderſcheiden.

De Wet Moſis in *Moreele*, *Judicieele* en *Ceremonieele* Wetten onderſcheiden.

En hoedanig deſe Wetten aan den anderen verknogt zijn.

De Moreele of Zedelijke Wet is begrepen in de Tien Woorden, met de vinger Gods geſchreven in twee Steene Tafelen; tot welke ook behooren alle de andere geboden, leerende den ſchuldigen pligt tegen God en den Naaſten. Dus is deſe dan een algemeene Wet, gegrond op de Wet der Nature en der Billikheid, rakende daarom alle menſchen, Joden, Heidenen en Chriſtenen: zijnde onveranderlijk en altijd durende: ook en houd ſy met de komſte van Chriſtus geenſinds op, maar is veel meer door hem vervuld en volmaakt geworden. Waarom dan ook de Saligmaker, op dat hy de Wet volmaaktelijk ſou leeren, verbied niet alleen na de Letter, uitwendige Doodſlag, Overſpel en andere ſonden, maar ook ſelfs de Begeerte en Neiging tot deſelve: betuigende ten

De Wet der Tien Woorden.

De Wet Gods van de Saligmaaker

nader vervuld en op gehelderd door sijn verklaringen als de Propheet die sijn Volk sou leeren.

dien einde van sig selven, dat hy niet en was gekomen om de Wet en de propheten te ontbinden, maar om die te vervullen: en datse soude duren soo lang Hemel en Aarde stand hield. Sulks de Saligmaaker door sijne Goddelijke verklaringen der Wet, ook kragtelijken heeft bewesen de Soone Gods, en de Christus, dat is de Messias te zijn; voor wiens tijden niemand soo gesproken hadde; alswe aanstonds nader sullen betoogen. Voorts moetmen over dese Wet ook aanmerken, dat voor soo veel eenig gebod derselve sou mogen Ceremonieel zijn, dat het selve niet alleen geensinds algemeen noch altijd-durende is; maar dat het ook alleen het Joodsche Volk heeft aangegaan, soo lang den schaduwagtigen Godsdienst, en den Joodschen Tempel en Republijk in stand was. Voorwaar het geduursame der Moreele Wet, begrijpt alleen de Wet der Liefde; en daarom werdse van de Saligmaaker ook tot alle betrokken, ja boven alle de geboden gewaardeerd, Matth. 22:40. en dat niet alleen om datse de Liefde Gods en des Naasten behelst, maar om dat aan haar ook hangd de gantsche Wet, dat is Moses en de Propheten: dewijl daar in alles, als in een kort begrip ingesloten is, wat in de Wet-boeken en Propheten des Ouden Testaments ooit geleerd en voorgeschreven is: want alles watmen daar in vind, rakende het Verbond of Testament der Genade, dat siet of op de belofte, *Ik sal uw God zijn;* ofte het siet op onsen pligt, waar mede wy verbonden zijn, God en onsen Naasten in sulken opsigt lief te hebben; gelijk Paulus aan de Romeinen schrijft: *De Liefde en doet geen quaad: soo is dan de Liefde de vervullinge der Wet*, kap. 13: 10. En al wat niet en vloeid uit dit gebod, en is geen gebod van God, *Want God is Liefde.* Waarom eenige in dese Twee Geboden willen aangemerkt hebben den eisch van de Wet der Nature, den Eisch van de Wet des Geloofs, en den Eisch van de Gehoorsaamheid aan den Wetgever; die Jesus als onse Borge voldaan heeft. Daarom dan ook dese geboden de voor-rang boven alle andere Deelen der Wet toekomd; en wel voornamelijk boven die der Ceremonien; welke sekerlijk voor dese, en geensinds dese voor gene wijken moet: want dat is de grondslag, waar op sy vast en ongekreukt blijven in 't Nieuwe Testament, voor soo veelse de gehoorsaamheid en onderdanigheid aangaan: en niet alleen dese, maar selfs ook dat gene 't welk daar geestelijk in eenig Ceremonieel gebod opgesloten leid; onder welkmen voornamelijk den Sabbath moet tellen. Ook en blijft den vloek der Wet geensinds over in den staat des Nieuwen Testaments, om dat die door de Dood van Christus weggenomen is, om ons door 't geloove in sijne geregtigheid, tot vrywillige gehoorsaamheid der Wet te brengen.

Het Ceremonieele der Wet gaat alleen het Jodendom aan voor de komste des Messias.

Hoe de Wet der Liefde boven alle de Wetten het hoofd opsteekt.

De Geestelijke zin der Ceremonieele Wet is altijd durende.

Hoedanigheid der Judicieele Wet.

De Geregtsprekelijke Wet, of die het Burger-bestuur des Volks aangaat, is als een nuttig aanhangsel der Moreele Wet; wapenende de wettige Opper-magten, tegen de Overtreders derselve, gelijk te sien is Deuteronomium aan 't vijf-en-twintigste kapittel: 't gene den Apostel Rom. 13: 4. fraai verklaard. Waar uit wy dan ook sien dat dese Wet algemeen en altijddurende is; alhoewel veele dingen en omstandigheden onder het Nieuwe Testament, niet soo streng, maar met meerder Barmhertigheid in aanmerking van Liefde, daar na moeten uitgevoerd werden. Gelijk ook alles wat in dese Mosaische Geregts-sprekelijke Wetten, Ceremonieel is geweest, als namelijk het regt van twee of meer Vrouwen, den Scheid-brief, de Tienden aan de Priesterlijke geslagten, de Eerst-geboorenschap, en wat daar meer van sou konnen opgehaald word, sulks heeft alleen tot de Joodsche Republijk behoord, en eindigen ook met het sloopen van deselve. En soo ymand begeerig is te weten, waarom egter sommige dingen den Joden alleen als eige

Wat dingen in de Mosaische Wet te niete gedaan zijn.

Ge-

Gerigts-wetten belast, dog aan geen andere Volken gegeven zijn? de Saligmaker heeft'et ons met een fraai staaltje aangewesen, als hy met de hardnekkige Joden en haare Schriftgeleerde over den Scheid-brief handelde, Matth. 19: 7, 8. welk voorregt haar Deut. 24. toegelaten was; seggende: *Moses heeft van wegen de hardigheid uwer herten, u toegelaten uwe Wijven te verlaten, maar van den beginne isset alsoo niet geweest.* Derhalven leerd de Saligmaaker, dat dit Gebod van toelating tot de Burgerschappelijke Wetten onder 't Euangelium geen plaats vinden moest; dewijl Moses daar in veel meer de wrevelige imborst der Joden, dan de billijke instelling van Gods eerste Huwelijks-Wet in agt genomen heeft; alsmen klaar uit Matth. 19. vers 4, 5. (siende op Genesis 1: 27. en 2: 24.) betoogen kan, en wy hier ook voor hadden aan te wijsen.

Door 't voorbeeld van den Scheid-brief.

De Wet der Ceremonien, was een Wet der Kerk-pligten en Godsdienst; vervattende soodanige Instellingen, Verkiesingen, Ordens en Zeden, alsser tot den Godsdienst der Hebreen behoorden. En dese waaren of uiterlijk schaduwagtig en alleen de Joden rakende, soo lang haar Republijk het hoofd op beurde; of sy waaren Geestelijk in geloove en kragt, beide aan Joden en Heidenen gemeen, ten aansien van haar opsigt: en derhalven ook altijd durende. Den Joden alleen ging den stoffelijken Tabernakel, Tempel, Heiligdommen, Offerhanden, Wassingen, Besnijdenisse, Feest-dagen, Spijs-wetten, en alle andere Ceremonien en Reinigmakingen des vleesch aan, en hielden op met den ondergang van de Joodsche Mogendheid; als Wanneer ook de Wetgevers van Moses Stoel wierden afgeschopt, om dat de Silo de groote Wetgever selfs verschenen was, aan wien, volgens de voorsegging van Jakob, Genesis 49: 10. de Volkeren souden gehoorsaam zijn. Doch de verborgentheid, en 't geen Geestelijk in den schaduwagtigen Godsdienst afgebeeld en onderscheiden moest worden, ging doe alreede, en gaat nu noch alle Volkeren en Natien aan, en duurd Eeuwig. Want gelijkse Figuren en Voorbeelden waaren van die dingen, die in den Messias moesten volbragt worden, daarom moesten de Schaduwen verdwijnen, wanneer het voorgebeelde Lichaam selfs, namelijk Jesus de Christus verschenen was; en derhalven konnen'er geen schaduwen in 't Nieuwe Testament meer plaats hebben, om dat de Sonne der Geregtigheid door het heldere ligt des Euangeliums, alle die nevelen der Wet, in welke de sonde door het dagelijks Offer t'elkens gedagt wierd, verslonden en opgeklaard heeft. Sulks dat die Ceremonien niet dan met schending van het Euangelium Christi, wederom navolgens de Wet Mosis konnen ingevoerd worden: 't Gene Paulus ons ook duidelijk genoeg poogd te leeren; wanneer hy Galaten 5: 2. tegens de gene dien hy van het Jok der Wet ontheffen wilde, aldus uitvaard: *Siet ik Paulus segge u, soo gy u laat besnijden dat Christus u niet nut sal zijn. Want in Christo Jesu en heeft noch Besnijdenis eenige kragt, noch Voorhuid: maar 't geloove door de liefde werkende.* En soo ymand meerder wil, hy besie Coloss. 2: 16, 17, 20. en den Brief aan de Hebreen (van welkwe om veele redenen niemand groot genoeg onder de Heilige Mannen des Nieuwen Testaments erkennen een Autheur te zijn, dan Paulus) het agtste en tiende kapittel. Dus heeft dan Jesus Christus komende in de weereld, de Wet vervuld, alswe even te vooren seiden, maar geensinds te niete gedaan in haar Geestelijk oogmerk, dat alleen ten leven leid. Sesus heeft selfs van 't begin sijns levens tot aan sijn dood, eerstelijk na de uitwendige letter alle de Ceremonien en geboden der Wet onderhouden en beleefd; gelijk hy van hem selven seide, dat hem betaamde alle geregtigheid te vervullen, Matth 3: 15.

Den aard van de Wet der Ceremonien.

En derselver afschaffing.

En waar in altijd durende.

Waarom geen Ceremonien onder 't Euangelium meer konnen ingesteld worden.

Bewijs dat sulks door de Christus te weeg gebragt is.

Ten anderen heeft hy in sijn Lijden en Dood, als een eenig Offer aan het Hout des Kruisses de Wet vervuld; gelijk den Euangelist betuigd, alles in sijne dood volbragt te zijn, dat in de Wet afgeschaduwd was; soo dat selfs, wanneer Jesus aan 't Hout hangende, den Geest gaf sonder dat eenig Been aan hem gebroken wierd, geseid word, sulks geschied te zijn, op dat ook daar in de Schrift vervuld sou worden, Joh. 19: 36. Passende alsoo de woorden der Wet, aangaande het Paasch-lam Exod. 12: 46. *Gy en sult sijn* (des Paasch-lams Beenen) *niet breeken*, op het lichaam Christi, het waare Pascha dat voor ons geslagtet is, 1 Cor. 5: 7. Soo is en blijft dan dese Letterlijke Wet der Ceremonien afgeschaft, om haar swakheid en onprofijtelijkheid wille: want de Wet en kon geen ding volmaaken, maar wel een aanleidinge zijn tot een beter hoope, door welkwe tot God genaken, Hebr. 7: 18, 19. En derhalven en konmen dan ook niet geregtveerdigd worden door de Wet die door Mosen gegeven was, maar alleen door Jesus die de Christus sou zijn, Actor. 13: 39. En daarom alles dat door de Wet onmogelijk was, om datse het vleesch had kragteloos gemaakt, dat heeft God gedaan sijnen Soone sendende. Waarom dan ook de Wet alleen in dien zin van 't uiterlijk bestel der Ceremonien, genoemd word; *Leeringen en Geboden die niet goed en zijn, en Regten en Insettingen daar de Joden niet eeuwig door leven konden*, Ezech. 20: 25. Doch na den tweeden of verborgen zin, Geboden en Regten, door welke een mensche die deselve doed, kan leven; als in 't selve kapittel op 't elfde vers geseid word. En dat is waarlijk die Wet, welke den Propheet David soo heerlijke getuigenissen geeft in den 19. en 119. Psalm. Van de eerste Ceremonieele Insettingen der Wet, die voornamelijk in de Offerhanden bestonden, heeft God selfs een walge en misnoegen gehad, als te sien is by Jesaias op 't eerste kapittel, en Jer. 7: 21. Hy doed mede een scherp verwijt daar over, elders by Hosea. Doch de Nieuwe Wet, en dat Verbond, dat God met den Huise Juda en Israel maaken woude, Jer. 31: 31. Hebr. 8: 8. en sou niet zijn even als het berispelijk Verbond dat hy met haare Vaderen maakte, als hyse uit het Diensthuis van Egipten uitleide, bestaande in Wassingen, Offerhanden, en Reinigingen des vleeschs: maar hy soude sijne Wet in haare herten soo inschrijven, datse door alle die schaduwen henen siende, hem alle soude kennen; en dat hy haare sonden soo vergeven soude door d'eenige Offerhande en wassinge in 't Bloed van Christus, dat hyse nimmermeer gedenken soude. Soo zijn dan dese Ceremonien alleen in haar selven aangemerkt, den Joden onnut en onprofijtelijk geweest; doch van wegen het gebod Gods hebbense haar gediend tot verscheide opmerkelijke dingen: want sy hebben eerstelijk door de Besnijdenis en uitkiesing der geboden Offerhanden, als door een bysondere Godsdienst van God ingesteld, konnen Onderscheiden zijn van andere Volken, die God in haar eigen wegen liet wandelen; die hun dan alsoo tot een uiterlijk merkteeken van Gods uitverkooren Gemeente en Kerke waren. Ten anderen diendense, om dit Volk Gods af te trekken van d'Afgoderien, en alle eigene versierde Godsdienst der Heidenen, tot welkse boven maten genegen waaren. Ten derden, om haar daar door te houden tot de Eenigheid des Geloofs en Broederlijke liefde: om welke reden ook God alleen maar een eenigen Tabernakel, eenen Tempel, en eenen Altaar geordineerd heeft. Ten vierden, om hen-lieden door desen Offerdienst meer en meer te oeffenen tot een Heilige gehooorsaamheid, welke God alleen behaagde; en niet d'Offerhanden, sonder de geseide en vereiste dingen. In welken deele dan ook de Wet kan aangemerkt worden gesteld te zijn, als

De Ceremonieele Wetten moesten noodsakelijk afgeschaft worden.

Aanmerking over het oogmerk en wederafschaffing der Ceremonieele Wetten.

Tot wat nut de Ceremonien aan de Hebreen gegeven zijn.

Hoe de Wet een Tugtmeester genoemd word.

als een *Tugtmeeſter* tot op Chriſtus, die de Wet des Geloofs door ſijnen Geeſt invoeren ſou: gelijk Paulus dat met een aardig woord heeft afgeſchilderd. En ten laatſten, en wel byſonderlijk, om hen-lieden door de Schaduwen en Voorbeelden, die gantſch wijſſelijk tot Gods oogmerk uitgekoſen en ingeſteld waaren, aanleiding te geven tot het geloove in Chriſti lijden en ſterven, en alle de verdere beloofde goederen des Euangeliums, die geopenbaard ſouden worden. Soo dat wy deſe reden als met een voortreffelijke Stempel van den Apoſtel Paulus, in ſijnen Brief aan de Galaten op 't derde kapittel, verzegeld ſien, ſeggende: *Dat de Wet is by de Belofte geſteld om der overtredingen wille, tot het Zaad ſoude gekomen zijn, dien het beloofd was: en ſy is door de Engelen beſteld in de hand des Middelaars. Ende de Middelaar is niet* (Middelaar) *van eenen; maar God is een. Is dan de Wet tegen de Beloſteniſſen Gods? Dat zy verre: Want indien daar een Wet gegeven waare, die magtig was levendig te maaken, ſoo ſoude waarlijk de regtveerdigheid uit de Wet zijn. Maar de Schrift heeft het al onder de ſonde beſloten, op dat de Belofte uit den geloove Jeſu Chriſti, den Geloovigen ſou gegeven worden. Doch eer het Geloove quam waaren wy onder de Wet in bewaaringe geſteld, en zijn beſloten geweeſt tot op het Geloove dat geopenbaard ſou worden. Soo is dan de Wet onſe Tugtmeeſter geweeſt tot op Chriſtum, op dat wy door den geloove ſouden geregtveerdigd worden: doch als het Geloove gekomen is, ſoo en zijn wy niet meer onder den Tugtmeeſter. Want gy alle zijt Kinderen Gods, door het geloove in Chriſto Jeſu. Want ſoo veele als gy in Chriſtum Gedoopt zijt hebt gy Chriſtum aangedaan. Daar in en is noch Jode noch Griek: daar in en is noch Dienſtbare noch Vrye: daar in en is geen Man ende Wijf; want gy alle zijt een in Chriſto Jeſu. Ende indien gy Chriſti zijt, ſoo zijt gy dan Abrahams zaad, en na de beloftenisſe Erfgenamen.* En dus veel hadden wy te ſeggen aangaande Moſes of de Boeken der Wet. Nu volgen de Hiſtoriſche Boeken welke geſamentlijk de Volgreeks van de dingen, die de Hebreeuwſche Republijk, en de Kerke in haare Kindsheid aangaan, ſederd de dood van Moſes tot ontrent het einde van de Monarchie der Perſen verhalen: alwaar ook het Boek van Eſther en Nehemias eindigd: begrijpende ongeveer een tijd van 947 Jaaren. En ſietmen in deſelve Boeken de geſchiedeniſſen vry hooger en ſederd het Jaar der Weereld 2553 opgehaald, dan in alle andere Boeken der Heidenſche Schrijvers, die eerſt van den Troojaanſchen Oorlog haar aanvang nemen: want of ſchoon eenige dingen voor deſelve bekend ſchijnen, ſoo hebben de Heidenen ſelfs, ſulks egter alleen onder de fabelagtige en verduiſterde Eeuwen gerekend, daarmen niets ſekers van en weet.

Van Paulus beveſtigd.

De Heilige Hiſtoriſche Boeken.

De Heilige Hiſtorien overtreffen in ouderdom van ſaken alle de Heidenſche Boeken.

Alsmen den Inhoud deſer Heilige Hiſtorien, en d'Orden in welke ſy malkander volgen, aandagtig beſchouwd, voorwaar men ſiet ligt datſe met een byſondere en meer dan menſchelijke voorſienigheid, ſederd de Beginſelen der Weereld, tot aanwas der Kerke onder de verwagting van den beloofden Meſſias, tot bewijs van haar eigen Goddelijkheid beſchreven, en van tijd tot tijd bewaard zijn. Gelijk dan ook ſulks niet duiſterlijk en ſchijnd beveſtigd te worden in alle die meenigte ſpelingen, welke in het Nieuwe Teſtament op alle de handelingen en voorvallen, die tot voorbeelden van beter dingen, den Hebreen overgekomen zijn, werden gemaakt: welke dingen geenſinds opmerkens waardig by de Saligmaaker noch by de Apoſtelen en ſouden geweeſt zijn, by aldien ſy met ſommige uitſinnige menſchen geloofd hadden, dat de Hiſtoriſche Boeken des Ouden Teſtaments van geen Goddelijk geſag, en ſlegts on-geagte uit-trekſels waaren, die ſommige

De Heilige Hiſtorie-Boeken hangen ſeer wel te gaar in haare Volgreeks.

mige Joodsche Historie-schrijvers na haare bequaamheid, by den anderen geraapt hadden. Hoedanige menschelijke Schriften ook d'Opsienders der Joodsche Kerk en d'Oudsten des Volks haar selven niet ligt voor Heilige Boeken souden hebben laaten in de hand stoppen. Dus geloofdmen dan beter, datse niet alleen door Levitische Schrijvers (die eenige te vergeefs tot verglimping egter de leiding van Gods Geest toe schrijven, dewijlmen sulks ligtelijk op allerlei Schrijvers passen kan, om dat'er niet buiten Gods algemeene Voorsienigheid geschied); maar selfs van Propheten en geroepene Mannen Gods geschreven zijn; alhoewel juist alle haare naamen niet soo seker als van eenige andere Boeken bekend zijn: waarom dan ook desulke beter doen, die de H. Historie-boeken mede onder de Prophetische Schriften willen gerekend hebben. Want behalven dat'er uit de H. Historie-boeken blijkt, dat'er meer Sienders en Propheten Gods in de Hebreeuwsche Kerk geweest zijn, die konnen geschreven hebben, als welkers Prophetische Voorseggingen de Heilige Geest noodig geoordeeld heeft, dat voor de Kerk in geschrifte bewaard souden worden; soo is ook genoegsaam bekend, welke van de Propheten onder dese en gene der Koningen Israels en Juda geleefd, en in wat tijd sy eenige van de Historie-boeken hebben konnen te saamen stellen. Uit welke geschriften Ezdras, die na de wederkeering uit Babel met Nehemias de Joodsche Republijk en Godsdienst herstelde, alles heeft behouden, dat tot den Kanon der Heilige Schriften voortaan behooren sou; sulks niet doende sonder opsigt en toestemmen van de Groote Synagoge die doe de woorden Gods toebetrouwd was. Want het en moet geensinds sonder opmerking voorby geslagen worden, dat de Propheten, welkers prophetien wy in handen hebben, meest van de latere tijd der Hebreeuwsche Republijk, en alleen kort voor en veele in en na de Assyrische wegvoering geleefd hebben, en Jonas buiten Moses ons waarschijnelijk als de oudste beschreven prophetie voorkomd. Dus heeft Jesaias onder de Koningen van Israel en Juda, Uzia, Jothan, Achaz en Hiskias, tegen Babel, Damascus, Egipten, Arabien en Tyrus geprophiteerd. Jeremias sederd de Assyrische wegvoering onder de Koning Josias, rakende de saaken van Gods Volk in Judea, in Egipten, en in Babel; als ook veele voorseggingen tegen de Vyanden Gods in Babel, Egipten, Moorenland en Palestina. Ezechiel propheteerde onder de Babylonische gevangenschap, ten goede van Gods Volk in Chaldea, tegen Egipten en Moorenland, Moab, Ammon, Edom en de Philistijnen. Waar in seventien voorname gesigten, en seer veel diepsinnige dingen voorkomen die swaar om verklaren zijn, en den Uitleggers niet weinig te doen gegeven hebben: waar vanwe hier na, insonderheid over de wonderbare lijfs-gestalte der Cherubinen, nessens welke den Propheet de Heerlijkheid des Heeren sag, kap. 1. en 10. en de Tempel-gesigten, kap. 40. &c. eenige nieuwe en niet gemeene bedenkingen sullen bybrengen. Daniel propheteerde van gelijke onder de gevangenschap, en de Bloeytijd der Persische Monarchie, aangaande 't Volk Gods in Babel, en wat'er geschieden soude in den Kerkelijken en Weereldlijken Staat tot aan het einde der Weereld: insonderheid ook wat'er voor de komste van den Messias voor onheilen over 't Jodendom souden komen onder Antiochus Epiphanes en andere Syrische en Egiptische Koningen: als kap. 8. en 11. te sien is; waar van hier na onder de Monarchien. Hoseas heeft met Jesaias onder de voornoemde Hebreeuwse Koningen geprophiteerd. Joël bloeide onder Manasse de Koning van Juda, na de Assyrische wegvoeringe. Amos onder Jeroboam en Uzias. Obadja heeft ook sederd de Assyrische wegvoering, tot op Nebucadnezars eerste Optogt, tegen Edom geprophiteerd. Jonas heeft voor de

Dat d'andere Propheten, welkers Schriften wy niet en hebben, hun prophetien waarschijnelijk niet geschreven hebben.

In wat tijd en onder wat Koningen van Juda en Israel de Propheten geprophiteerd hebben.

de gevangenſchap in 't Rijk van Samaria tegen Ninive onder *Pul* gepropheteerd. Micha onder de bovengenoemde Koningen Jotham, Achas en Hiskia. Onder welke laatſten Koning men ook houd dat Nahum gebloeid heeft; alhoewel het niet in de H. Schriften bekend ſtaat; voorſeggende ontrent 90 Jaaren na Jonas, den ondergang van Ninive en den val van den Koning van Aſſyrien, die ſijn Hof-houdinge te Ninive had; om het Volk Gods te trooſten met de aanſtaande verloſſing uit de hand des Aſſyriers. Ook propheteerde Habakuk ten tijde des Konings Manaſſe, na de Aſſyriſche wegvoering. En Zephania te gelijk met Jeremias onder den Koning Joſias. Haggai en Zacharias propheteerden beide als de eerſte na der Joden vrylating door 't bevel van Cyrus, in haar eigen Vaderland, onder de Regeering van de Perſiſche Koning Darius, en haaren Prieſter en Schriftgeleerden Ezdras: 't Volk doorgaans aanmoedigende tot den opbouw des Tempels; als dewelke met de Heerlijkheid des Heeren ſou vervuld worden, en de roeping der Heidenen geſchieden moeſt, Hagg. 2. Daar na heeft eindelijk Malachias, die ſommige voor Ezdras houden, onder de Perſiſche Koning Arthaſaſtha als de laatſte gepropheteerd: ſluitende de Rang der Propheten, het Volk Gods tot de Schriften wijſende van Moſes. Beloovende dat'er een Propheet in de kragt van Elias ſou komen, namelijk Johannes de Dooper de Voorlooper van Chriſtus: gelijk in 't Euangelium vervuld is, volgens de verklaring van de Saligmaaker, Matth. 11: 14. en elders. Doch gelijk'er van overlang veele bedenkingen over alle de waare en eige Schrijvers der Heilige Boeken zijn gevallen; ſoo en is het verſchil daar over onder de Geleerde, inſonderheid over de Hiſtoriſche Boeken, noch niet uitgepleit. En ſchijndmen de meeſte van die, geenſinds die Mannen of Schrijvers toe te konnen eigenen, welkers naam ſy dragen; om dat (het gene niet en kan ontkend werden) in de ſelve ſommige dingen verhaald worden, die alleen een veel laater tijd toepaſſelijk zijn; alhoewel de ſchikking der Hiſtoriſche Boeken ſeer wel in Orden van tijd, op malkanderen volgd. Dus agten wy het genoegſaam openbaar, dat den vromen Joſua, den Leidsman Moſes op de hielen is geſtapt, na dat hy te vooren van hem ſeer wel in het beſtuur des Volks en 't handhaven der Godsdienſt onderweſen was: invoegen wy in dat Boek de Hebreeuwſche ſaaken ſoodanig wederom vinden opgevat, alſſe Moſes met ſijn dood ontruimd had. Doch wie den Schrijver van dit en de volgende Geſchiedenis-Boeken is, ſulks ſchijnd aan veele duiſter en onſeker. Eenige meenen dat Joſua ſijn Boek ſelfs geſchreven heeft, andere de Prieſter Eleazar. Ook ontbrekender geen voorname Godsgeleerde die waarſchijnelijk houden, dat Samuel, diemen uit Actor. 3: 24. voor den eerſten Propheet na Moſes houd, dit Boek, en dat van de Rigteren en Ruth ſoude geſchreven hebben: namelijk dat hy door ingeven Gods uit de gemeene, en uit de byſondere Handſchriften, als mede uit de bekende Overleveringen van de lippen der Oudſten Iſraels, alle die dingen ſamengebragt, en tot den Bundel der Wet-boeken ingelijft, of liever aangehegt heefet. Andere houden met veele welvoegſame bedenkingen ſtaande, dat de dingen die tot de geſchiedeniſſen behooren, ſoo wel van Moſes als van de andere Heilige Mannen, elk in haar tijd voorgevallen, ſelfs geſchreven, of ten minſten uit haaren laſt en onder haar opſigt geſchreven zijn; en dat deſelve Aanteekeningen naderhand na haare dood, niet door beampte of gewoone Schrijvers, hoedanig een *Saphan* was, 2 Kon. 22: 8. maar door Propheten of Godverligte Mannen, in goede Orden ſaamen gebragt, en in ſoodanige Boeken verſameld en onderſcheiden zijn, alſſe

Over de Schrijvers der Heilige Boeken is groot geſchil.

't Boek Joſua volgd ſeer wel op het laatſte der vijf Boeken Moſis.

haare naamen nu noch dragen: gelijk onder andere dusdanigen beneerstiging aan Nehemias toegeschreven word: siet 2 Mach. 2: 13. als mede aan Judas Machabeus in 't volgende vers. Doch d'Heer Burmannus houd met veel andere geleerde Mannen niet geheel onwaarschijnelijk te zijn, dat mogelijk de Priester en Schriftgeleerde Ezdras, het zy alleen, of met hulpe sijner Tijdgenooten, Propheten en andere wijse en vroome Mannen na de Babylonische weerkeering, dit Boek en de volgende Historie-boeken, uit de verscheide Jaar-en Dag-registers, die de Heilige Mannen van tijd tot tijd geschreven hadden, te saamen gesteld, en in Orden gebragt heeft: want sulks segd hy, schijndmen te moeten afnemen uit dien, dat somtijds de Orden van het verhaal der geschiedenissen, door inlassingen wat verrukt schijnd: als mede dat'er dingen in verhaald worden, die naderhand eerst voorgevallen zijn: om, waar van eenige voorbeelden te sien, men alleen Josua 15: 13-19. met Judic. 1: 10-15. en Josua 16:10. met vers 29. van 't gemelde kapittel in 't Boek der Rigteren mag vergelijken: gelijk dan ook Josua 24. niet alleen Josuaas dood, maar ook 't gene na sijn dood gebeurd is, verhaald word. Doet'er by, dat'er kap. 10: 14. geseid word; *Daar en was geen dag desen gelijk, voor hem noch na hem, dat de Heere de stemme eenes Mans* (alsoo) *verhoorde: want de Heere streed voor Israel.* Welke waarlijk in geenen zin, dan seer lang na Josua kan geseid worden. Van diergelijken bewijs moetmen ook houden, de plaatsen daar geseid word iets gebleven te zijn, *Tot op desen dag:* want sulken spreekwijse kan met geen verglimping gepast worden op den selven, maar wel op een ander en laater tijd of dag, als in welk eene saake geschiede. Soo datmen in soodanige reden klaar genoeg siet, dat'er een ouder geschiedenis verhaald word: Alhoewel Burmannus met sommige andere gevoeld, dat die woorden somtijd alleen maar sien, op tijden die voor de Babylonische gevangenschap geweest hebben, en by gevolg niet van Ezdras geschreven zijn: vergelijkt Josua 16: 10. 1 Kon. 9: 20, 21. en Judicum 1: 21. met 2 Sam. 5: 6-9. Josua 8: 28. met Nehem. 11: 31. Hoedanige bedenkelijkheden meer in de Boeken van 't Oude Testament konnen vallen; gelijk onder allen over 1 Sam. 9: 9. by eenige aangeteekend word; om ten minsten daar uit te doen sien, dat die Historische Boeken naderhand van Heilige Mannen, het sy in 't versamelen of oversien, met inlijving van eenige woorden en redenen die noodig waaren, vermeerderd en opgehelderd zijn. Waar ontrent wy wel moeten aanmerken, dat by aldien sulke Mannen, daar in hadden getragt trouwlooslijk te handelen, en de waarheid der saaken te kort te doen, of hunne Nakomelingen en ons te bedriegen, sy soo gek niet souden geweest hebben, hare inlassingen soo openbaar en soo ligt kenbaar aan yder, daar by te doen, als sy nu wel aan eenige schijnen gedaan te hebben: want sy souden deselve seer ligt soodanig hebben konnen verbergen, datse nooit en hadden konnen openbaar worden. 't Gene wy agten dat alle Bybel-siftige argwaan ontrent haare getrouwheid behoorde uit te wisschen. Te meer noch, alsmen wel aanmerkt, hoe sulks seer waarschijnelijk, maar eenmaal Wettetelijk geschied is, namelijk in d'Oorspronkelijke versameling en Ordening der Heilige Boeken, als wanneer deselve onder Ezdras, ofte te vooren door de Propheten, Hooge-priesters en Oudsten Israels, tot eenen vasten Kanon of Schriftmatige Regel-ordening gesteld zijn: want dat sulke Versamelingen, Toevoegingen, Inlassingen en anders, sederd in de Joodse Kerk hebben opgehouden en niet doorgaans, nog van tijd tot tijd en zijn geschied, is aan allen openbaar, en kan van niemand bestreden worden. En nadien het niet en blijkt dat sulks door het toedoen van menschen is belet, maar selfs uit de na-

Of Ezdras de meeste Historieboeken des Bybels te gaar gesteld heeft.

Voorbeelden die bewijsen dat alle de Heilige Boeken niet geheel van die Autheuren konnen geschreven zijn, wiens naam sy dragen.

Waar in de getrouwheid en waarheid der Heilige Boekschrijvers selfs in het byvoegen en inlassen openbaar word.

ture van de Heilige Schrift en en Gods Voorsienigheid over deselve, afgevloeid schijnd, soo is sulks onses agtens geen kleen bewijs voor de volkomenheid en Goddelijkheid der Heilige Schriften, die wy uit de hand der Joodsche Kerk, aan wiense eertijds toevertrouwd waaren, ontfangen hebben.

Waarom het eerste Bybels Historie Boek het Boek Josua genoemd word.

Dat dan dit eerste Historische Boek na Moses Schriften, den naam van JOSUA draagd, is, om dat in het selve voornamelijk de Inneming van het Beloofde Land Canaan, met d'Uitdeeling desselfs aan de XII. Stammen, onder het beleid en Opper-gesag van Josua verhaald word. Gelijk den selven Josua ook kort na de Intogt, tusschen de Bergen Ebal en Gerazim, de Hebreeuwsche Republijk, onder Zegen en Vloek Inwijde en bevestigde, volgens het bevel dat hem Moses nagelaten hadde, Deuter. 27. en 't verhaal Josua 8. Waar uit niet alleen blijkt, dat doe de geschriften van Moses in die selve Orden alreede by de Hebreeuwsche Kerk wierden bewaard, maar datse ook dienden, om de gantsche Republijk in alle voorvallen na de woorden van dien getrouwen Dienstknegt te rigten: en datse derhalven bewaard en voor Heilige Schriften gehouden moesten werden. Siet mede een opmerkelijk voorbeeld daar van Nehem. 13: 1. Daar in het Boek van Moses gelesen wierd voor het Volk, om haar aan te wijsen, hoese haar van de Heidenen moesten afscheiden, om datse daar in geschreven vonden, dat de Ammoniten en Moabiten nooit in de Gemeente Gods en souden komen. Soo geloofde dan het Volk, dat de Wetgever Moses dit Boek ook geschreven hadde. En in desen zin kanmen dan ook verstaan, dat Moses getrouw is geweest in het Huis Gods, aangaande de dingen die daar na souden gesproken worden: welke getrouwigheid geensinds had konnen blijken, byaldien hy selfs sijne Boeken of immers het meestedeel, niet geschreven hadde; ja men sou nooit van hem geseid konnen hebben, dat hy geschreven heeft tot Getuigenis van 't gene naderhand sou gesproken en geschreven worden. Soo dat alle die Moses Schriften haar waaren Autheur ontrekken, den Apostel vlak in 't aangesigt wederspreken. En schoonmen hier tegen wilde inbrengen, dat *Moses* somtijds voor de *Schriften*, en wederom de *Schriften* somtijds *Moses* genoemd schijnen te worden, soo zijnder egter plaatsen genoeg, die bewijsen dat'er ook van sijn persoon, als van den eigen Schrijver der Wet-boeken gesproken werd: want sulks betuigd de Saligmaaker Johan. 5:46. genoeg: en Exod. 24. met Deut. 31. en meenigte andere plaatsen bevestigen dat gevoelen. Maar gelijk dese groote Wet-gever op 't laatste van 't veertigste Jaar der Uittogt, dit Aardsche leven voor het Hemelse verwisselde; alsoo begind ook het Boek van Josua met het een-en-veertigste jaar, en eindigd het verhaal van Israels Staat en Krijg tegen de Canaanitische Koningen, in ontrent vijf-en-twintig of wat min jaaren voorgevallen, met de dood van dien Held. Als wanneer belast wierd, dat Juda in sijne plaatse sou optrekken, om den Krijg des Heeren tegen de Canaaniten te volvoeren: waar mede dan ook het Boek der Rigteren Israels, die Josua volgden, begind. Dese Rigteren waaren geen gemeene Rigters die het dagelijks Regt des Volks bedienden, maar meest boven-gewoone Mannen en Helden, die nu en dan als 't den nood van Israels Republijk vereiste, van God uit dese en gene Stamme geroepen wierden, om het Hebreeuwsche Volk met wijsheid en kloekmoedigheid voor te gaan, en voornamelijk om de gemeene saaken als Krijgs-Oversten tegens de Vyanden staande te houden en van Dwingelandie te verlossen: gelijkse soo genoemd worden, kap. 2: 16. als mede kap. 3: 15. daar Ehud den naam van *Verlosser* gegeven word. Gelijkse dan ook Israel dikmaal verlost en gered hebben van de Dienstbaarheid onder Cuschan, Sisera, Eglon, Jabin, de

Blijk dat Josua sig na Moses Schriften gedragen heeft.

Dat Moses het meeste van sijn Boeken selfs geschreven heeft.

Hoedanige Mannen de Rigteren waren.

Moa-

Van wat Inhoud de Boeken der Rigteren zijn.

Moabiten, Midianiten, Ammoniten, Philiſtijnen en andere der overgebleven Vyanden. Begrijpende dit Boek een reeks van geſchiedeniſſen, die ſederd de dood van Joſua tot op het Prieſter-en Rigterſchap van Eli voorgevallen zijn, in den tijd van ontrent 300 jaaren. Tot welkmen ook verpligt word het Boek van Ruth de Moabitiſche, als een aanmerkelijk voorval, dat waarſchijnelijk onder de Rigters geſchied is, inlaſſen moet; gelijkmen uit kap. 1. onwederſprekelijk afnemen kan: alhoewel het onſeker blijft in wat tijd en onder wien van de Rigters, deſelve Hiſtorie geſchied is. Sommige meenen onder Ehud, andere onder Debora, of Gedeon, of alderwaarſchijnelijkſt onder Thola. De Joden ſeggen met Joſephus onder Eli, die Prieſter en Rigter was. Doch andere deſe Hiſtorie met de tijd en 't aanhaalen van het geſlagte Davids, Matth. 1: 5. vergelijkende, vindenſe ontrent 137 jaar na de beſitting van Canaan, dat is ontrent drie jaar na de dood van Ehud. Invoegen men de Hiſtorie van Ruth tuſſchen het derde en vierde kapittel van 't Boek der Rigteren niet qualijk ſou mogen inſchikken. Alsmen het Oogmerk en den Inhoud van dit Boek overweegd, men moet waarlijk bekennen, dat het niet dan met groot nadeel en onſekerheid voor 't Geſlagt-regiſter van de Saligmaaker Jeſus, had konnen onbeſchreven blijven: beſiet met aandagt kap. 4: 17. tegen Matth. 1: 5, 6. Want daar in ſietmen, op wat wijſe deſe Ruth ſoo wonderbaarlijk de Over-Groot-moeder van David geworden is: Trouwende aan Boaz de Bethlehemiter, van wien ſy Obed de Groot-vader van David gebaard heeft, uit welke Chriſtus de Meſſias na den vleeſche moeſte verwagt worden; en ook waarlijk gekomen is, volgens de Schriften. En gelijk dit een opmerkelijke ſaak is, ſoo hebben ook veele deftige Godsgeleerde haar beneerſtigd om daar uit verſcheide Godvrugtige bedenkingen over de zaligheid van Joden en Heidenen te nemen: waar van ſiet d'Heer Burmannus, Momma en andere. Of nu dit Boek van Samuel geſchreven is, als ſommige voor vaſt meenen, ſouden wy niet durven verſekeren; alleen ſienwe in de volgende reeks der Hiſtorien en Heilige Boeken die ſijnen naam dragen, dat hy op 't laatſte van ſijn leven, en na den ondergang van 't Huis Eli, ſijne Soonen tot Rigters in Iſrael geſteld heeft: doch die ſijne voetſtappen verlatende, Iſrael om een Koning deden janken; dien haar ook van Samuel gegeven wierd. Invoegen wy daar in ligtelijk de grond-oorſaaken ontwaar worden, hoe en wanneer de Republijk der Hebreen onder haare Koningen geraakt is. Als mede hoe dat David, by geval van de ſwaare Oorlogen tegen de Philiſtijnen, aan de Kroon quam. Welken goeden ſamenhang der Hebreeuwſche Hiſtorien, de Groote Prediker Paulus te Antiochien in de Synagoge, uit deſe en de voorige Heilige Boeken, ſederd de Uittogt uit Egipten, tot op David, (uit wien de Meſſias moeſt gebooren werden) met een groote ſekerheid en geloofbaarheid ophaald, Actor. 13: 17. &c. Daar hy geheel geen bekommering maakt, dat de Afſchrijvers der Heilige Boeken, de verſtrooide ſtukken en ſtollen of beſchreven Vellen, die by ongeval verwardelijk door malkanderen gevallen waaren, qualijk tot den rigtdraad en ſaamenhang der ſaaken hebben aan-een gehangen en vervolgd; als ſommige Oordeelkundigers onſes tijds met heel weinig ſekerheid voorgeven. Want ſchoon ſulks al waaragtig in eenige Afſchriften geſchied waare, gelijk het wel mogelijk is, ſoo en iſſet egter niet waarſchijnelijk, dat het in alle Exemplaren op een en deſelve wijſe geſchied is: en ſoo het niet in alle is konnen even eens geſchieden, en datter ook ſekerlijk eenige van ſijn vry gebleven; ſoo ſou het verſchil niet alleen elders geſien en openbaar geworden, maar ook wel haaſt konnen verbeterd geweeſt zijn: gelijk het mogelijk ook wel nu of dan ſekerlijk geſchied is.

Het Boek Ruth waar in te laſſen.

Oogmerk en nut van 't Boek Ruth.

Of het Boek van Ruth door Samuel geſchreven is.

De Boeken van Samuel.

Of d'Afſchriften ook qualijk af en aangehegt zijn.

De Joden agten dat de twee bekende Boeken Samuels van den Propheet Jeremias geschreven zijn; en men vindse in het Concilie van Frankfort ook onder dien naam aangehaald. Dus schijnen sy alleen den naam van Samuel te voeren, om dat niet alleen in deselve sijn geboorte en opkomst ruimweidig beschreven word; maar wel voornamelijk, om dat daar in de Daden van de twee eerste Koningen der Hebreen, die Samuel op Gods bevel gesalfd heeft, verhaald worden. Waarom dan ook de Oude Griekse en Latijnsche Oversetters dese twee Boeken met de twee volgende, voor Vier agter-een-volgende Boeken der Koningen gehouden hebben: gelijkmen in de Op-schriften van gemelden Bybel doorgaans waargenomen siet; 't geen door het aanhalen van sommige Schrijvers, die die Orden volgen, meenigte in dut geholpen heeft, en d'onkundige die nooit van een Derde of Vierde Boek der Koningen gehoord hebben, zijnder noch niet vry van; alhoewel d'Oude daar in geen ander opsigt hebben gehad, dan datse oordeelden, dat in die Boeken alle de Daden der Koningen Israels en Juda, van't begin tot het einde der Koninglijke Regeering, gesamentlijk verhaald worden; en derhalven seer welvoegsaam hangen. Dus sietmen in het Eerste volgende Boek der Koningen de Historie van David vervolgd op't laaste van Samuel, beginnende met sijn Ouderdom en Dood: en bevat met het tweede Boek een volkomen Historie der Koningen tot op de Babylonische wegvoeringe. Op de Dood van David, werd de grootheid van Salomon, sijn Tempel-bouw, en het scheuren van sijn Rijk na sijn dood verhaald; in welkmen den Oorspronk der tweederlei Koningrijken, Israel en Juda, of mogelijk Hebreen en Joden, ontwaar word. Ook hoedanig de Israelitische Koningen, den Hebreeuwsen Godsdienst wel meest door Afgoderie bemorst en verdorven hebben, gelijk in Jeroboams Kalverdienst en sijn Nakomelingen blijkt, insonderheid in Achab. En alhoewel Juda en een groot deel van Benjamin, nu en dan ook niet onbesmet gebleven is; en de Scepter te mets waggelde en herwaards en derwaards scheen te sukkelen, nochtans hadse de meeste vastigheid aan Juda, door dien de waare Godsdienst onder deselve tamelijk pal stond: en sulks wel voornamelijk door den dienst der H. Propheten. Soo dat in dese Boeken de wisselvalligheid der Kerke Gods, die onder alle tuimeling nooit van de onafwisselbare trouwe des Alderhoogsten geheel uitgeroeid is geworden; als in een Tafereel afgeschilderd kan gesien worden. Voornamelijk word in het tweede Boek verhaald, hoe eindelijk de Afgodische Israelitische Koningen gestraft, en de Stamme Nepthali, door Tiglath-Pileser na Assyrien gevoerd is. Ook hoe Salmanasser Samarien drie jaar benauwd, inneemd en d'Israeliten na Assyrien gevangelijk wegsleept; een einde maakende van dat Koningrijk, dat sederd de scheuring der Stammen ontrent 262. jaaren gestaan had. Als wanneer ook door 't invoeren van Afgodische Volk-plantingen een vuile vermenging onder de Joodsche Godsdienst ingekomen is. Ten laatsten is het ook Juda en 't overschot van Benjamin, onder welk de suivere Joodsche Godsdienst en Tempel tot noch toe Huisveste, om veeler afvalligheden, niet beter gegaan: want Nebukadnezar heeft haar Erf-land verwoest; Jerusalem ingenomen, haren Tempel beroofd en door 't Vuur jammerlijk ontmaakseld, en 't Volk na Babel weggevoerd, na datse ontrent 395 jaren van de X. Stammen waren afgescheurd. Maar gelijk de Hebreen lange tijd gemeend hebben, dat dese Boeken van Jeremias geschreven zijn: soo willen egter sommige onser voorname Godgeleerde liever gelooven, datse van verscheide Propheten beschreven zijn, die in verscheide tijden der Koningen geleefd hebben: als Nathan, Ahia en Iddo, 2 Kron. 9: 29. en kap. 12: 15. daar na Jehu, de Soone

Van wien de Boeken Samuels geschreven zijn.

De Boeken Samuels by d'Oude ook voor Boeken der Koningen gehouden.

Boeken der Koningen.

Wat die beschrijven.

Van wien de Boeken der Koningen beschreven zijn.

Hanani, 2 Kron. 20 : 34. daar na de Propheet Jesaias de Soon van Amos, 2 Kron. 26 : 22. en ongetwijffeld andere die niet genoemd en worden. En zijn buiten twijffel dese Schriften naderhand van Ezdras en de Priesters oversien en tot den Bundel der Heilige Boeken versameld, dat is op haar Orden ingelast, alswe nu meermaalen hebben geseid.

De Boeken der Kronijken.

Beide de Boeken der Kronijken by de Hebreen, *De woorden der Dagen* genoemd, zijn na sommiger meening van de Oude Joden maar voor Een Boek genomen; alhoewelse veele in de verdeelinge der XXII Boek-rollen, yder voor een bysondere Rol aanteekenen; doch die egter tot malkander behooren, even gelijk de Boeken van Samuel, de Koningen, en de twee Rollen der Psalmen. Dese Kronijk-boeken, zijn van de Grieken niet on-eigentlijk PARALEIPOMENA, dat is *Nagelatene dingen* genoemd; nadien in deselve veele Dingen verhaald worden, die in de voorgaande Heilige Boeken, of geheel nagelaten, of overgeslagen zijnde, egter wel waardig waaren, datse tot nut en narigt der Kerke Gods, aangeteekend en in geheugen gehouden wierden. Invoegen niemand die voor enkele herhalingen of onnoodig opgeteekende dingen agten moet. Joden en Christenen houdense ook niet onwaarschijnelijk van Ezdras, uit veele ruimweidige aanteekeningen van geagte Mannen en Propheten, die nooit tot onse noch onser Vaderen handen gekomen zijn, als mede uit de voorige Boeken, t'samen gebragt te zijn: want sulks soumen onses agtens niet onvoegsaam mogen besluiten uit dien, dat in dese dikmaal van d'een of d'ander Koning geseid word; *Het overige nu sijner woorden, ofte Daden, staat geschreven in 't Boek van Gad, van Iddo, Jesaia &c.* Voor welke dikmaal aangetooge Kronijk-boeken der Koningen Israels en Juda, men dese Boeken niet en moet opnemen, dewijle die doe ter tijd noch niet geschreven waaren, en ook alle die dingen niet en verhalen die daar geseid worden in die Kronijken beschreven te zijn. Invoegen datmen die aangehaalde Kronijken, moet houden voor Burgerlijke Tijd-beschrijvingen der Koningen Israels, uit het welke ons de Heilige Geest alleen heeft nagelaten, wat hem goed en de Kerke noodig dagt; latende de rest sonder schade van de Heilige Boeken te looir gaan; alhoewel uit het laatste kapittel schemeragtig schijnd te blijken, dat in deselve aan eenige noch behoude Boeken van Samuel gedagt word.

Inhoud van de Boeken der Kronijken.

In de negen eerste Hooftstukken sietmen d'af komsten en Stamhuis-rollen van Adam tot op Abraham; en daar na der Affettelingen Abrahams tot op Jakob in verscheide Stammen afgedeeld, en van daar tot na de Babylonische gevangenschap. 't Gene in geen van de voorige Heilige Boeken soo wijdloopig geschied is.

Waar uit Ezdras de Geslagt-reekeningen in de Boeken der Kronijken heeft te samen gesteld.

Waarom ook eenige Joden hebben geloofd, dat Ezdras sekere groote Boeken der Geslagt-reekeningen soude gevonden hebben, uit welke hy dit Boek heeft te saamen gesteld: overslaande 't gene daar in gebrekkig was: waar uit na haare meening alle die onverstaanbare moejelijkheden, die sy noch niemand soose meenen, oplossen kan, ontstaan zijn. Doch andere willen, dat Ezdras de Boeken der Geslagten geensinds gebrekkelijk overgedragen heeft, maar dat na sijn dood die Boeken, uit welke hy sijn Geslagt-registers genomen heeft, vergaan zijnde, te weeg hebben gebragt, datmen gantsch onwetende in de Geslagt-reekeningen geworden is; soo datmen niet nasporen kan, waarom alles in dese en diergelijke Geslagt-reekeningen des Bybels, dus of soo gesteld is, schoon dat deselve nochtans wel en regt gesteld zijn. Van Nehemias word ook getuigd, dat hy het Geslagt-regisiter vond, van de gene die in de eerste Optogt onder Zerubabel waaren uitgetogen; als te sien is kap. 7. vers 5, 6. &c. En alhoewel dit Geslagt-regisiter schijnd te verschillen van 't gene

't gene dat by Ezdras kap. 2. gesien werd; soo moetmen daar over aanmerken, dat het Regifter by Ezdras in Babylonien opgesteld is, en de sulke bevat, die sig aldaar aangaven om mede op te trekken; onder welke Reis-vervaardiging waarschijnelijk eenige van sinnen veranderden, stierven, of om andere beletselen daar gebleven zijn. Invoegen het Geslagt-regifter by Nehemias, eerst na haare aankomst in Judea gemaakt schijnd, of ten minsten wederom oversien is. En gelijker mogelijk ook eenige noch naderhand goed vonden op te gaan, soo isset noodsakelijk moeten geschieden, dat in dit Regifter eenige min en andere meer gesteld zijn, als in 't voorige aangeteekend waaren. Voorwaar men moet de nuttigheid van dese en alle andere oude Geslagts-registers der Joden, geensinds kleen in de Heilige Boeken agten, nademaal God deselve voortijds met een bysondere sorge, en om verscheiden oorsaken heeft laten beschrijven en bewaren: want behalven datmen t'allen tijde daar in de waarheid van de Schepping en het begin des Menschelijken geslagts, met den voortgang der Weereld door alle voorname voorvallen der geschiedenissen, konde ontwaar worden, soo dienden deselve voornamelijk om Gods Volk buiten vermenging der Heidenen wel onderscheiden te houden: gelijkse sulks ook seer ligt konden doen elk in haare Stam. Ook gaven dese Geslagt-registers groot behulp in de geschillen der Erffenissen, Schattingen, Houwelijken en anders: waar van voorbeelden te sien zijn, Ezra II: 59, 62. Nehem. 7: 5. tot 64. Gelijkmen in d'hedendaagsche Burgerlijke Geregts-saken; dikmaal door 't opsoeken van een Geslagt-boom, ymands geregtigheid toewijst. Ook hadde de bediening des Priesterdoms, de Geslagt-reekening ten hoogsten noodig, op dat men weten mogt, wie uit de Stamme Levi was en tot den Altaar mogt naderen: Ja God lietse noch te noodsakelijker beschrijven om des Messias wille, op datmen die wel kennen en onderscheiden sou konnen, uit Juda gesproten te zijn: waar op den Apostel siet Hebr. 7: 14. En den Euangelist Mattheus ook met geen ander insigt sijn Euangelium van dese H. Geslagt-reekening begind, als om te bewijsen dat Jesus van Nazareth uit den geslagte Davids en van Abrahams zaad was. En zijn niet alleen dusdanige Geslagt-registers van yder in 't bysonder met groote vlijt beschreven en bewaard tot gedagtenis en volmaaking sommiger Familien; maar daar sijn ook openbare of groote algemeene Geslagt-reekeningen gemaakt, die in de gemeene Staats bewaar-Kassen, en buiten twijffel in den Tempel ordentlijk geplaatst waaren: uit welkmen in alle verlegentheid, buiten argwaan van vervalsing, alle twijffelingen gemakkelijk wegnemen kon. Hoedanige Geslagt-rekeningen men moet agten alleen tot het Oude Testament te behooren, en nu in het Nieuwe geen plaatse hebben konnen: want dewijl alle die dingen voornamelijk sagen op Christus, en de XII. Stammen daar toe niet alleen van malkander onderscheiden, maar dat ook gantsch Israel van alle de Heidenen onvermengd moeste blijven; soo heeft sulks noodwendig beginnen op te houden met de komste van den Messias, die het Geslagt-boek als 't waare verzegeld heeft. Gelijk dan ook de geheele Ondergang der Joodsche Republijk, en d'on-herstelbare verstrojinge des Volks daar op volgende, te weeg heeft gebragt, datse hare Stammen niet meer en hebben konnen onvermengd bewaren: waarom sy dan ook selver leeren, dat de Messias, als hy komd, onder veel andere heilsame dingen, ook de vervalle Geslagt-registers herstellen sal. Doch sien dese menschen niet datse dwalen? Want hoe nu? Sy verwagten immers den Messias sekerlijk uit den geslagte Davids? Hoe sullen sy hem dan kennen, daar sy selve wel weten dat Davids geslagte niet meer te vinden is: en niemand onder hen sijn

Hoe het Geslagt-regifter van Nehemias van Ezdras kan verschillen.

Nut van de Geslagt-registers in de Heilige Boeken.

De Geslagt registers waren ook voornamelijk om de Messias te kennen.

Waarom de Joden haar geslagten niet langer hebben konnen bewaren.

Joodsche ongerijmdheid.

sijn eigen Vaderlijke Stamme meer en kend: Ja dat na haar eigen seggen, de Messias selfs haar de verloorene Geslagt-registers, daarse hem uit kennen sullen, eerst na sijn komste sal moeten herstellen en vernieuwen? Maar hoe souden doch dese verlaten menschen, hare geslagten langer konnen vinden; die behalven de vermenging van soo veele Stammen, eerst in de Assyrische, daar na in de Babylonische gevangenschap, en doe onder de Syrische Koningen, en ten laatsten in de uiterste rampen door de Romeinen geleden, nu al soo veele Eeuwen, onder Heidenen en Christenen sonder Tempel en Offer, verdrukt en buiten haar Vaderland verstroid zijn geweest; en dat onder die Staat-verwisselende tijden, hare Vrouwen en Dochters door de baldadigheid der uitheemsche Soldaten, soo vaak geschonden, misbruikt en bevrugt geworden zijn, dat onder hen veele Kinderen uit Bastaardie gebooren zijn. Daarmen dan klaarlijk uit de nature der sake siet, dat God d'agtervolging deser Geslagt-reekeningen door soo opmerkelijke voorvallen heeft doen uitschrabben; behoefdmen na geen verder oorsaken om te soeken: alhoewel ook sommige der Ouden, daar van reden hebben poogen te geven. Dus meendmen uit Eusebius, dat Herodes de Joodsche Geslagt-registers over al nauwkeurig opgesogt hebbende, deselve verbrand heeft, op dat hy sijn geringe af-komst daar door bewimpelde. Ofte gelijk ook andere meenen, om daar door te beletten, dat'er niemand uit de Stamme Juda of den Huise Davids het hoofd mogt opbeuren, om eenig regt aan de Kroon af te vorderen. En alhoewel Josephus sulks in sijnen tijd niet en wilde geloofd hebben; egter weten wy door een veel-eeuwige ervarentheid, dat, het zy door welke rampen ook dese Geslagt-registers vernietigd en uitgewist zijn, sy immers nu niet meer voor handen zijn; en dat'er al ten tijde der Apostelen, Ja sederd de Babylonische gevangenschap, selfs onder de Joden veele verschillen en twist-vragen over zijn geweest; die van Eeuw tot Eeuw vermeerderden en tot het on-eindig voortliepen: soo dat, hoe groote Boeken sy daar over maakten, daar egter geen doorkomen meer aan en was. Waarom dan ook Paulus alle die uitgediende dingen, neffens de dwase en ydele verdigtselen wil gesteld hebben: schrijvende van Timotheus; dat hy *sommige beveelen soude, haar niet te begeven tot fabelen en on-eindige Geslagt-reekeningen, welke meer twist-vragen voortbrengen dan stigtinge Gods*, 1 Tim. 1:4. Ja hy belast Titus, dat hy sig aankanten sou, *tegen de dwase vragen en Geslagt-reekeningen*, Tit. 3:9. Waarom wy dan ook op de vermaning des Apostels van dese stoffe willen af-laten. In de volgende xx kapittelen des eersten Boek der Kronijken werden ons de voorvallen onder David, en insonderheid den overschat-rijken voorraad tot den Tempel-bouw, die Salomon uitvoeren sou, beschreven: als mede hoedanige Ordinantien David ontrent den Godsdienst en 't bestuur der Republijk gegeven heeft. Dat nu met dit en 't volgende Boek, de Boeken van Samuel niet verkort of geensinds ten agteren geset worden, sulks meenen sommige dat in de woorden van den H. Schrijver schemeragtig gesien word; wanneer hy vers 29. van 't laatste kapittel des eersten Boeks, daar David sterft, segd; *De geschiedenissen nu des Koning Davids, de eerste en de laatste, siet die zijn geschreven in de geschiedenissen Samuels des Sienders, en in de geschiedenissen des Propheten Nathans, en in de geschiedenissen Gads des Sienders.* Welke Mannen, die ook in 't leven van David in wesen waren, van sommige voor de regte Schrijvers of Autheuren van de Boeken Samuels gehouden worden. Het tweede Boek vervolgd onafscheidelijk het eerste, en bevat na sommiger reekening tot op de wederkeering uit de Babylonische gevangenschap ontrent 472 Jaaren. Men kander niet duisterlijk in

Waarom Herodes de Joodsche Geslagt-registers sou verbrand, of aan kant geholpen hebben.

Geslagt-rekeningen des Ouden Testaments behooren ook tot de afschaffing der Ceremonieele dingen.

in ontwaar worden, dat Ezdras, diemen de waarschijnelijke Schrijver houd, voornamelijk voor heeft, om de geschiedenissen onder Salomon en na hem, den voortgang en einde der verdere Koningen van Juda naukeurig te verhalen; niet tegenstaande ook in het selve nu en dan van de Koningen Israels, sederd datse van Davids Huis waren afgevallen, gerept word; waar van het laatste met het Boek van Ezdras gemeen is. De reden van sulken breeden verhaal kanmen gissen dese te zijn; namelijk dat gelijk den waren Godsdienst aldersuiverst onder Juda bewaard was, selfs na dat d'andere Stammen alnaar Assyrien weg-gevoerd waren, den Messias ook daar uit moeste verwagt worden: sulks dat boven de Geslagt-registers, ook de Daden in en onder de Koninglijke Bloedverwantschappie van David, neerstig in de Kerk moesten aangeteekend blijven; op dat de beloften Gods eenmaal in der tijd souden waaragtig bevonden worden. Dus sietmen dan daar in de Volg-reeks der Koningen van Juda, sederd Nehabeam Salomons Soon, onder wien de scheuring geschiede; en hoe Jeroboam tot Koning der x. Stammen Israels verkoren wierd. Welke Koningen van Juda in Orden gevolgd zijn; ABIA, ASA, JOSAPHAT, JORAM, AHAZIA, JOAS, AMAZIA, UZZIA, JOTHAN, ACHAZ, HISKIA, MANASSE, AMON, JOSIA, JOTHAZ, JOJAKIM, JOJACHIN en ZEDEKIAS: overslaande ATHALIA, een flordige en Tyrannige Vrouwe, welke AHAZIA in het Rijk volgde. Onder welke Koningen wel veele afvallige Afgodendienaars geweest zijn, doch andere wederom de waare Godsdienst yverig toegedaan waren: gelijk in Asa, Josaphat, Joas, Amazia, Uzzia, Jothan, Hiskia en Josia gesien word. En alhoewel sommige der goede Koningen te mets afgevallen, en wederom eenige weinige der quade, tot het goede bekeerd zijn, waar onder Manasse geteld word; nochtans hebbender maar drie derselve by de Hebreen, het getuigenis van een volkomen lof weg-gedragen, als te sien is in 't Boek van den Prediker; daar kap. 49: 5. geseid word: *Uitgesonderd David, Hiskia en Josias, hebben sy alle mishandelinge begaan. Want sy hebben de Wet des Alderhoogsten verlaten: de Koningen van Juda zijn besweken.* En heeft God in alle dese tuimeling aan sijne zijde, nooit nalatig geweest sijn Volk door den dienst der Propheten en Heilige Mannen te ondersteunen, en tot den waren Godsdienst ernstig te laten vermanen: gelijk van de tijden Elia en Eliseus af tot op Ezechiel en Daniel toe, te sien is. En gelijk dese Mannen eindeling van de meeste der Grooten in Israel, veel eer bespot dan gehoord begonden te worden, soo heeft hen God ook ten laatsten den Babylonischen Nebukadnezar op 't lijf gesonden, en de Joden als een verlaten en overwonnen Volk na Babylonien doen wegvoeren, daarse LXX Jaren gebleven zijn; tot dat Cyrus, die de Babylonische Monarchie aan de Persische Kroon hegte, hen vryheid gaf om na haar Land te keeren; gelijk in de volgende Boeken van Ezdras en Nehemias te sien is. Uit welkers begin wy dan ook ontwaar worden, dat het Boek van Ezdras, onafscheidelijk volgd op den uitgang van 't laatste der Kronijken: als waar in ons dien Schriftgeleerden Man, de Soon van Azaria, derselver wonderbare verlossing uit die gevangenschap en wederkeering, beneffens het herstel der Joodse Godsdienst en Burger-bestuur, seer net aangeteekend heeft. Gelijk hy dan ook vastelijk voor den eigen Schrijver van dit Boek gehouden werd. En zijn alle die verhaalde saken den Joden over 't hooft gekomen, gedurende de Persische Monarchie, welke onder Cyrus haar begin nam; alhoewel'er over de Volg-reeks der Persische Koningen die in dese Boeken voorkomen, eenig verschil by de Geleerde is, doch die geensinds van heel groot belang zijn; als onder de vertooning der vier

Koningen van Juda.

't Boek van Ezdras.

Wat tijd en geschiedenissen in 't Boek van Ezdras voorkomen.

Monarchien sal gesien worden. Gelijk mede de volgende Historie van Nehemias de Soon van Hachaljah, sijn begin neemd van het twintigste Jaar des Konings Arthasastha den Tweeden, wiens Overste-schenker dese Nehemias was. Welk Boek hy ook selfs geschreven schijnd te hebben; alsmen uit veele plaatsen sou konnen betoogen. Sommige hebben dit Boek, het *Tweede Boek van Ezdras* genoemd, om dat het de geschiedenissen en Daden begrijpt die te gelijk onder Ezdras en Nehemias voorgevallen en gedaan zijn: Waarom de Hebreen en Grieken ook deselve voor een Boek gereekend hebben. Gelijk wy dan mede hier vooren hebben gesien, datse met het Boek van Esther, te samen een van de XXII Aal-oude Boekrollen der Joden uitmaken. Ja het schijnd ook op dien grondslag te steunen, dat eenige Griekse of Latijnsche Schrijvers, aan het Derde en Vierde Boek Ezdre (datmen met groot regt onder de Apokryphe Boeken uitsteekt) soodanigen naam-getal opgedragen hebben. Doch den aanvang derselver Boeken, toond genoegsaam, datse noch op Ezdras, noch op Nehemias eenig gevolg hebben: als beginnende selfs voor de Babylonische gevangenschap. Daarwe ook sien dat dien Schrijver het Vierde Boek, noemd, *Het Tweede Boek des Propheten Ezdre*, siet kap. 1. En alhoewel by Nehemias op het twaalfde kapittel, van Darius Codomannus, die de laatste der Persische Monarchen was, welke van Alexander overwonnen is, gewag gemaakt werd; egter schijnd het dat de Historien des Ouden Testaments, voor soo veel die in de Kanonijke Boeken aangeteekend zijn, met dit Boek een einde nemen; namelijk onder de Regeering van Artaxerxes Mnemon, die de VII. der Persische Koningen was: 't gene seer ligt kan ingeschikt worden, alsmen aanmerkt dat de drie laatste slegts 33 Jaren het Gebied in handen hebben gehad. En alhoewel Nehemias Boek van het Boek Esther gevolgd word, egter moetmen de Historien daar in verhaald, aanmerken, het Boek van Nehemias, en een gedeelte van Ezdras, in tijd voor te gaan; 't geene genoegsaam uit Ezra 4. vers 6. daar van de Koning AHASUEROS (dat is waarschijnelijk de vermaarde XERXES) gewag gemaakt word. En werd dese Historie het *Boek van Esther* genoemd, om dat die selve Koningin, daar in de voornaamste Persoonaadje, en de grootste Rol speeld. Men verneemd in het selve een verhaal van den Staat der Joden die na de Babylonische gevangenschap in Babel en elders gebleven waren: want dese Esther van Ahasueros, in plaatse van sijn verstooten Wijf Vasthi, tot Koninginne verheven zijnde; lei eenen hoovaardigen Haman toe, om uit spijt tegen Mordechai die hem sijn vlei-sugt weigerde, alle de Joden uit te delgen; 't gene hem door Gods Voorsienigheid en 't beleid van Esther mislukte, en met sijn tien Soonen aande Galg hielp. Men houd voor vast dat dese Historie ook van Ezdras geschreven is, ofte mogelijk wel selfs van Mordechai; want sulks soumen schemeragtig mogen afnemen uit kap. 9. 20, 32. Of het schijnd ten minsten datse uit een Boek van Mordechai genomen is: 't geene egter het gesag des selfs geensinds verminderd: want het is niet om de Historie des Persischen Konings beschreven, maar om dese Joodsche Historie in de Kerk te behouden; zijnde alleen tot versekering en om de waarheid daar van aan haar en ons gestand te doen, meestdeels getrokken uit de Kronijk-boeken der Koningen van Meden en Persen, gelijk den Schrijver kap. 10: 2. aanteekend. Waarom men sig niet al te seer en moet verwonderen, dat daar in den Naame Gods niet gedagt en word; alhoewel'er sommige sig aan ge-ergerd hebben. Doch het is seker genoeg dat het de Joden t' allen tijden seer hoog geagt, en selfs neffens Moses en boven alle de andere Schriften gewaardeerd hebben: Ja schoon

sy

'tBoek van Nehemias.

Neh. 12. 22.

De Kanonijke Historien des Ouden Testaments eindigen met Nehemias.

Het Boek van Esther.

Het Boek van Esther is waarschijnelijk van Mordechai geschreven.

sy gelooven, dat veele der Prophetische Boeken in de dagen van den Messias sullen afgeschaft worden, soo vertrouwen sy nochtans dat het Boek Esther, en de Vijf Boeken Mosis sullen behouden blijven.

Feest-dag ter gedagtenis van de verlossing der Joden.

En gelijkwe uit het einde deser Historie ontwaar worden, dat'er een Jaarlijks Feest ter gedagtenis deser wonderbare verlossinge der Joden, ingesteld wierd, die geen einde en soude nemen in haren zade; alsoo onderhouden deselve ook noch twee Vier-dagen, op het Feest datse *Purim* noemen; van den naame *des* PURS, dat op 't Persisch soo veel is, als *des Lots*, welke Haman hadde geworpen om al de Joden om den hals te brengen. Dit Feest plagten de Joden van ouds volgens dese instellinge, te houden op den 14 en 15 dag der Maand ADAR: Makende vreugde Maaltijden, en oeffenden de sendinge van Tafel-gerigten aan malkander, en uitdeeling aan d'Arme: diergelijke *Sending van Deelen* Nehem. 8: 11, 13. gesien werd. Thans onderhouden sy het selve noch seer sorgvuldig, doch meest met brassen en suipen. Sy lesen het Boek Esther in hare Synagoge geheel door, en roepen onder dies meenige Vloeken tegen Haman, en veele Zegeningen over Esther uit. En 't gene haar tot drinken en swelgen niet weinig aanset, is mogelijk dit, dat in haren Talmud geleerd word, dat een mensch gehouden is, sig op het Feest Purim soo dronken te drinken, dat hy tusschen Vloek en Zegen geen onderscheid meer en kend. Gelijkse dan ook noch heden de oude gewoonte van sendinge aan malkander, en de gaven van spijse of Geld aan de Armen onderhouden. Besluitende met dusdanigen Smul-avond, alle de Feesten van 't gantsche Jaar; dewijl het haar laatste Feest is tot aan het Paascha. Geloovende daar by, dat alle Feesten in de dagen van den Messias sullen afgeschaft worden, behalven het Feest *Purim* en den Grooten Versoen-dag: Want dat de *Dagen Purim* geen einde nemen sullen, besluiten sy uit kap. 9: 28. Maar gelijk dit Feest ingesteld wierd van Mordechai, kap. 9: 20, 21. en dat het selve ook, *Den Feest-dag van Mordechai* genoemd word, 2 Mach. 15: 37. alsoo dwalen die menschen seer, welke uit dese Historie meenen te grondvesten, dat dit Feest tot het Jodendom behoord, en dat het een laater Insetting van de Groote Joodsche Synagoge, en alsoo ook een Feest des Ouden Testaments is: willende daar mede leeren, dat de Kerke een algemeene magt heeft, om nieuwe Ceremonien en Feest-dagen in te setten, diemen verpligt is te Heiligen en te onderhouden: Daar dit Feest wel ingesien, van de Joden alleen by wijse van aanrading aangenomen, en Burgerlijk ter blijder gedagtenis harer verlossing, geern onderhouden is. Gelijker ook geene voorbeelden zijn die bevestigen, dat de Joden dit Feest met eenige Godsdienstige Ceremonien, Offerhanden, Heilige Ruste of diergelijke vereerd hebben. Schikkende selfs desen Veertienden dag soodanig, datse nooit op een Sabbath heeft konnen vallen; waar vanwe nu niet verder sullen spreken, om dat onse Godsgeleerde sulks breed genoeg tegen die van de Roomsche Kerk uitgehaald en bewesen hebben. Gelijkwe ook hier niet willen ophalen, wat van de geloofbaarheid van het Apokryphe Aanhangsel des Boeks Esther te houden is; 't welke in 't Grieks geschreven, en seer verschillig, ja tegenstrijdig met het Hebreeuwsche Kanonijke Boek gevonden word; om datwe met opset in een ander Hooftstuk over alle die afgesonderde Schriften spreken sullen. Gelijkwe ook alle de Grillen, met welke d'hedendaagsche Joden dit Feest vieren, ongemoeid voorbygaan. En of wel sommige deser Historie-boeken tot den volgenden Rigt-draad der Joodsche Historien schijnen te behooren; gelijk de Boeken der Machabeen beginnen kort op het eindigen der Persische Monarchie, en begin

Joodsche Vastel-avond.

't Feest Purim hoe alleen by de Joden aangenomen.

 der

der Griekse onder Alexander de Groot, na wiens dood het Rijk in vier Hoornen verdeeld wierd, volgens Dan. 8. Nochtans verpligt ons de Rang der Heilige Bybel-boeken deselve noch voor een oogenblik over te slaan; op datwe die veel-geagte geschriften, welk we tusschen 't Kanonijke Boek van Esther en de Propheten, ingeschikt vinden; namelijk het Boek van Job, de Psalmen, de Spreuken, den Prediker en het Hoogelied Salomons, onder de Goddelijke Schriften geensinds mogten vergeten. Want om dat dese Boeken eigentlijk geene Historien bevatten, nochte dese Schrijvers geheel en al niet onder de Prophetische Boeken geteld zijn, schoon in de Psalmen en 't Hoogelied voorname prophetien gevonden worden, daarom schijnense van over lang dese Rang gegeven te zijn: niet tegenstaande dat de selve in een vroeger tijd dan veele der voornoemde, voortgebragt zijn. Waarom dan ook sommige dese voor een soort van Heilige Boeken houden, die voornamelijk tot de Geboden en Voorbeelden des Levens dienen; alhoewel het Boek van Job, t'eenemaal ook als een waaragtig Historisch voorval, moet aangemerkt worden.

Het Boek van Job vervat een ware Historie en geen verdigtsel als sommige meenen.

Dat nu het Boek van Job geen Poëtisch verdigtsel is, daar in dien Man alleen tot de Zede-leer ingevoerd word, gelijk Thomas Hobbes en eenige meenen; blijkt behalven de getuigenisse van den Apostel Jacobus kap. 5: vers 11. uit Ezechiel 14. want hy spreekt daar vers 14. met deselve sekerheid van Job, als hy van Noach en Daniel spreekt. Ook geven de sekere benamingen, van Persoonen en Volken en Landschappen, daar in genoemd, geen kleen bewijs aan dese waarheid. Ook werd'er niet onwaarschijnelijk gegist, dat desen Man geleefd heeft, ontrent de tijd dat Israel in Egipten woonde, of in hare Uit-togt was onder Moses. En meenen sommige dat Genesis 36. van Jobs Maagschap of Voor-ouders eenig gewag gemaakt word. Ja daar ontbrekender geen die Moses selfs voor den Schrijver van dat Boek houden; alhoewel wy met geen sekerheid ons zegel daar aan souden durven steken. Doch wie het ook geschreven mag hebben, immers en wil Hobbes niet gedoogen datmen Job selfs voor den Schrijver houd; om dat, meend hy, het selve in Gedigten opgesteld zijnde, niet en schijnd toe te laten, dat een Man met soo veel smerten geslagen, noch lust tot de Digt-kunst soude gehad hebben; doch dat is seer blaauw: want hy souw het immers naderhand, en wanneer hy wederom overvloedig in zegeningen, en in Kinderen en lankheid van dagen is gekroond geworden, en alles overwonnen hadde, gerijmd konnen hebben. En datmen hier tegen inbrengd, dat Job te mets tot sijn eigen lof spreekt (gelijk ook van Moses en andere opgehaald word van de Bybel-vitters) sulks doet weinig ter saak; want sy halen ook hare feilen en sonden op, waar af men de voorbeelden van beide in de Psalmen niet loochenen kan. Daar-en-boven moetmen de Boeken van de Goddelijke Mannen geschreven, niet aanmerken alleen uit menschelijk brein of wil en oogmerk voortgekomen te zijn: want die soo doet, maakt sig onbequaam om daar wel en verstandelijk van te oordeelen. Overleest ook met aandagt het Berigt dat onse Oversetters voor dat Boek gegeven hebben.

't Boek der Psalmen.

Het Boek der Psalmen is van alle tijden met soo veel heerlijke benamingen genoemd, dat'er niets by te voegen is, en de latere Godsgeleerde moeten daar van met regt bekennen, dat de Kerke dien schat nooit genoegsaam heeft weten te roemen: Als waar in niet alleen veel heilsame leeringen en Geboden des Levens, maar ook de eigenschappen Gods en des Messias, in veele Prophetische Voorseggingen, openbaarlijk aangewesen zijn. Men vind ook in deselve ontelbare Geboden, Lofzangen, Danksseggingen en ver-

verheerlijkingen van Gods Deugden. Waarom het de Joden TEHILLIM of TILLIM, dat is *Lofzangen* of *Prijsingen* noemen. En zijn ons de Psalmen ook meer dan eens van de Saligmaker aanbevolen te ondersoeken, als Schriften en Liederen in welke van hem te lesen stond. Sy dragen volgens de Griekse vertaling den naam van *Psalmen*, na seker soort van Gesangen diemen veelsinds op Musijk-tuigen van dien naam, door het toetsen der vingeren, eertijds in den Tempel en by d'Oude plagt te singen; alswe in de Tempel-bouw nader sullen afgebeeld sien. Ook dragense den naam van *Davids Psalmen*, om datse wel meest van hem gemaakt zijn: gelijk hy ook 2 Sam. 23: 1. geroemd word; *Lieflijk geweest te zijn in de Psalmen Israels*. Daar hy dan ook selfs getuigd, dat God hem daar toe door sijnen Geest gaande maakte, vers 2. De rest zijn van andere Propheten en Mannen Gods, als Moses, Asaph &c. gemaakt: als mede sommige van Ezdras, en mogelijk eenige Godverligte Leviten na de Babylonische gevangenschap; gelijk sommige uit Psalm 137. besluiten. Welke Ezdras mogelijk ook wel de gantsche versameling aller Psalmen gedaan heeft; sonder datter nochtans agt gegeven is, op de orden van tijd. De Joden hebbense in 't geheel in vijf Deelen of Boekjes afgedeeld; het eerste eindigd met den 41. Psalm. Het tweede met den 72. Het derde met 89. Het vierde met 106. En het laatste met den 150. Doch de Saligmaker noemd het alleen, *Het Boek der Psalmen*, Luc. 20: 42. En wy hebbense hier vooren onder de XXII Boeken des Ouden Testaments in twee Boek-rollen afgedeeld gesien. Voorts en kan niemand ontkennen, of het Boek der Spreuken vervat ontelbare Zedelessen, tot betragting van ware wijsheid en deugd, dat is, Wellevendheid en Vreese Gods; gelijk de Inleiding aan het begin haast openbaar maakt. Sulks daar in door ontknoopte beknopte Zin-spreuken, Deugd en Ondeugd, Wijsheid en Dwaasheid, als in een Evenaar nauwkeurig tegens malkanderen afgewogen worden. Sy schijnen meest alle van Salomon voortgebragt; of gelijk onse Oversetters in den Inhoud voor dat Boek spreken; het schijnd dat Salomon selfs dese Spreuken, na sijn leerrijke Voorreden der negen eerste Hooftstukken (die vol zijn der Hemelsche wijsheid in 't gemeen, en in 't bysonder van Jesus Christus, de Eeuwige Wijsheid, en 't sprekende Woord des Vaders) van het tiende tot het vijf-en-twintigste Hooftstuk beschreven heeft. En dat de volgende tot aan het dertigste, uit last van den vroomen Hiskias, ter tijd dat hy 't vervallen Rijk herstelde, uit Salomons eigene kladden of andere Heiliger Mannen Aanteekeningen en Memorien, uitgeschreven en t'samen gesteld zijn. In 't dertigste Hooftstuk werden de woorden van Agur de Soone van Jake vervat, alsmen uit het begin ontwaar word. En in 't laatste, de leeringen van Bathseba Salomons Moeder, die hy aangenomen, opgeteekend, en de Kerke Gods tot onderwijsing nagelaten heeft. En gelijk sijn Hoogelied van sommige niet en is konnen onder 't getal der Heilige Boeken opgenomen worden; wanende dat het selve slegts een menschelijk gedigt is, dat Salomon, of ymand anders uit vlei-sugt, dien Koning te geval, ter eeren van sijn Bruid gemaakt heeft; nochtans hebben andere die verder sien, al van ouds met meerder Godvrugtigheid, als sommige spotters, ja selfs als de ernstige Grootius, 't selve voor een diepsinnige Prophetische samenspraak tusschen Christus en de Kerke opgenomen, en ook seer welvoegsaam tot die saak verklaard. Even gelijkmen soo ook den 45. Psalm opnemen moet: Want daar in werden onder verbloemde spreekwijsen, seer aardig de gelegentheden der Kerke in verscheide Staaten aangewesen. En om dat in 't selve Boek sommige uitdrukkingen voorkomen, die een

Luc. 20: vers 42.

Van wien de Psalmen gemaakt zijn.

Het Boek der Spreuken.

Het Hoogelied hoedanig van sommige qualijk opgenomen.

Salomons andere Schriften.

dertel gemoed ligt een slinkse beduidenis sou konnen aandrajen, siet daarom hebben de Joodsche Rabbinen (alhoewel niet sonder over-Godsdienstigheid) gewild, dat niemand dit Lied van Salomon, nochte het begin noch einde des Propheten Ezechiels lesen soude, voor dat hy den Ouderdom van dertig Jaaren had. Alhoewel sy daar in seer wel geoordeeld hebben, dat alle die dingen een Mannelijk verstand, en een vast gemoed vereischen, omse buiten alle verkeerde herts-togten, met nut en stigtinge te overwegen. Dus ver van de Heilige Boeken die in den Rang der Heilige Schriften op de Historie-boeken volgende, ons als met de hand tot die der Propheten hebben ingeleid; doch van welkwe een weinig hier na sullen spreken; om datwe in 't volgende Hooftstuk noch een Historisch-voorbereidsel hebben op te maken, dat ons niet alleen tot het wel verstaan der Bybelsche Historien, soo veel die met de Weereldsche Heerschappyen en wisselvalligheden der Monarchien saamenloopen, sullen konnen afrigten; maar ons ook tot een welvoegsame toetakeling sal verstrekken, om veele Prophetische voorseggingen, rakende de tijden van de komste des Messias, en den Staat der Kerke voor den Ondergang der Joodsche Republijk, in haar eigen draad en tijd, verstandelijken t'huis te brengen. Gelijkwe daar door ook alle die verwarringen in de Joodsche saken, sederd twee of drie honderd Jaaren voor Christus, voornamelijk onder de Syrische en Egiptische Koningen voorgevallen, uit de Historische Boeken der Machabeen en den Propheet Daniel, door een nette Volgreeks deser Gebied-hebbers (van welk eenen *Seleucus Nicator* na de dood van Alexander de Groot, neffens drie andere Hoornen of Koningen, de Griekse Monarchie, verdeeld in handen kregen) ontwarren, en tot een merkelijke verligting der Bybel-schriften en der Joodsche vergetelheid, uit veele bewindselen ontswagteld sullen sien. 't Selve daar toe van verre, en als van het uiterste begin der Assyrische, of eerste Monarchie der Weereld, onder welke de Heilige Patriarchen gebloeid hebben, ophalende; tot dat de Joden ten laatsten met het ondergaan van de Griekse Monarchie, onder de Romeinen gekomen, en geheel Syrien niet alleen tot een Provintie of verwonnen Landschap van Lucullus; Pompejus en Cæsar gemaakt is; maar ook tot de tijd dat het Joodsche Volk, na dat haren Raad, Jesus van Nazareth de waare Messias gedood hadde, door een onversettelijk Oordeel Gods gestraft, en onder veelerlei rampspoeden en elenden jammerlijk ondergegaan en verstroid geworden is tot op den huidigen dag.

Dat den Op-en Ondergang der Aardse Monarchien grootdeels met de H. Historien samenloopen.

TWEEDE HOOFTSTUK

KORT INHOUT DESES HOOFTSTUKS.

*W*Anneer *den* Bundel der Heilige Boeken *opgesloten, en de onfeilbare* Bybelsche Historien *ge-eindigd zijn. Nut der* Apokryphe Boeken *en* Joodsche Historie-schrijvers. *Om wat reden alleen sommige der* Aardsche Koningrijken *in de Heilige Historien gedagt worden; en hoedanigen* Duisterheid *het stilswijgen der Goddelijke Schriften, aan de* Oudste geschiedenissen der Weereld *heeft te weeg gebragt,* Eerste Monarchie der Weereld, *by wien opgerigt.* Nimroth *wanneer hy* Babel *kan gebouwd hebben. Van* Seven Koningen *die uit de* Chaldeen *en* Arabiers *ontrent* 440 *Jaaren voor* Nimroth *geregeerd hebben.* Assy-

Assyrische Rijk *wanneer begonnen; en ofmen voor de* Bouwing van Babel *alleen in* Tenten *woonde.* Kinderen der Menschen *wie die waren, en hoe-se sig van 't* Volk Gods *of de* Kerke *hebben afgescheiden. Dat'er voor de* Sondvloed *waarschijnelijk* Steden *geweest zijn. Dat* Moses *meest werk gemaakt heeft, de Dingen van de* Kerk *omstandelijk te verhaalen. Waarom* Nimroth *soo genoemd kan zijn; en of hy ook* Ninive *gebouwd heeft.* Assyrische Monarchie *waarom mede de* Babylonische *genoemd. De* Monarchie *onder* Chams geslagte *opgerigt, hoe en wanneer aan de* Nakomelingen van Sem *overgegaan; met een opmerkelijke verklaring over* Noachs prophetie. *Onsekerheid der* Heidensche Schrijvers *ontrent de* Hebreeuwsche *en* Joodsche *saaken.* Ninive *en* Babylon *hoedanig van de beste* Griekse Schrijvers *onder-een verward. Dat* Semiramis *de* Stadt Babel *niet waarschijnelijk gebouwd heeft, tegen 't gemeen gevoelen: als mede iets van de overseldsame Bouwgestalte der* Hangende Hoven. Pronk-beeld *en Opschrift van* Semiramis. *Stands-gelegentheid van* Ninive *en hare hoegrootheid, letterlijk met* drie Dag-reisen *uitgereekend. Vermaarde Grootsheid en Kloekmoedigheid van de Koninginne* Semiramis: *Haar navolger* Ninias; *en gantsche* Volgreeks der Koningen *tot op* Sardanapalus. Israeliten *wanneer eerst in het Land Canaan tot* Afgoderie *vervallen zijn.* Priesterlijken Ephod, *in wat voegen van* Gedeon *tot een* Geden-teeken in Israel *opgerigt. Hoe en wat de* Voorhoofd-cierselen, Oor-*en* Arm-ringen *der Hebreen, Ismaeliten en andere Oostersche Volken zijn geweest. Waarom God gewild heeft dat d'afgaande* Monarchie, *schoonse* Vyanden van Israel *waaren, wederom sterk en magtig wierden. Hoedanig* Phul Belochus *als d'eerste Monarch in de* Heilige Schrift *voorkomd.* Verwijsdheid van Sarnadapalus: *en Twist onder sijn Nazaten om* d'Heerschappye. Nebukadnezar *waarom* Groot *en het* Hoofd des Gouden Beelds *genoemd.* Hebreeuwsche geschiedenissen *onder de laatste* Koningen van Babel *voorgevallen. Koning* Hosea *van* Salmanasser *gevangen. Waarom na de Regeering van* Merodach *alleen van 't* Babylonische, *en niet meer van het* Assyrische Rijk *gewag gemaakt word.* Ben-Merodach *is seer hard tegen de* Joden. Nebukadnezar *hoe d'eerste uit de* Babyloniers, *en of'er ook Twee van dien naam geweest zijn. Verschil over de* LXX Jaar-rekeningen *der* Gevangenschap Israels in Babel. Tweede, Derde *en* Vierde Monarchie *hoe van* Daniel *uit* Nebukadnezars Beeld-gesigte *voorseid.* Jojakim *en sijn Soon* Jojachin *van* Nebukadnezar *na* Babel *gevoerd.* Naamen *van* Daniel *en sijn* Metgesellen, *waarom misschien in* Afgodische naamen *veranderd.* Babylonische gevangenschap *onder* Zedekia, *en of de* Scepter van Juda *met dese gevangenschap* geweken *is. Hoedanigen* Eigen Regeering *en Staat de* Joden *in* Babel *hadden. De Stad* Babylon *onder 't* Nagt-banket *van* Belsazar, *door* Cyrus *ingenomen. Den aanvang der* Persische Monarchie *op de* Voorsegging der Propheten *gepast. En waarom die Monarchie het* Rijk der Meden en Persen *genoemd word.* Cores *of* Cyrus *geeft den Joden* vryheid, *en trekken met sommige uit de* Stammen Israels *na* Jerusalem. *Sukkelinge der Joodsche* Tempelbouw *onder de volgende Persische Koningen; met sommige onsekere gissingen daar ontrent. Dat den* Tempel *onder* Zerubabel, *den* Tweeden *en* laatsten Tempel *is geweest die van geen* Derde *gevolgd is. De* LXX Weken van Daniel, *sederd de wederkeering tot op de* Messias *uitgerekend. Waarom in de* Herbouwing *het* Tempel-gesigt *van* Ezechiel, *waarschijnelijk niet voldaan is. Dat de* Persische Koningen, *sederd* Ezdras *dood, sig de Joodsche saaken meest ontrokken hebben.* Staat der Joden *voorspoedig onder* Darius Nothus *en* Artaxerxes Mnemon. *Onheilen in de* Joodsche Kerk

over

over 't Hooge-priesterdom *ontstaan.* Philippus van Macedonien *word groot in* Griekenland, Alexander de Groot *begind de* Derde *of* Griekse Monarchie *op te rigten, en ontslaat de Joden van 't* Sevende Jaar Tol-schatting: *sterft en laat het* Rijk *aan sijne* Vorsten, *die daarom Oorlogen, en 't selve eindelijk in* vier Hoornen *of* Koningrijken *verdeelen. Joodsche saaken waarom veelsinds met de* Syrische *en* Egiptische Oorlogen *gemengd.* Seleukus Nicator *d'eerste Koning over* Syrien *na* Alexanders *dood, en welke uit het* Stamhuis der Seleuken *hem gevolgd zijn, met hunne Daden en Oorlogen, onder veelerhande Rijk-en Staat-verwisselingen.* Antiochus Epiphanes *handeld de Joden seer wreed-aardig.* Matthatias *en na hem sijn Soon* Judas Machabeus, *verlossen de* Joden *van der* Syriers *Dwingelandie: met een ondersoek of deselve* Judas *ook te gelijk* Vorst *en* Over-priester *geweest is.* Hirkanus *binnen Jerusalem van* Antiochus Sedetes *belegerd.* Edomiten, *hoe en wanneer ook* Joden-genooten *geworden; en speling der Propheten daar op.* Secten der Joden *wanneer opgekomen.* Swaare tijden *der Joden onder d'Egiptische Koning* Ptolomeus Lathyrus. *De Vorst en Hooge-priester* Alexander Jannæus *laat* 800 *voorname* Joden, *over Oproer tegens hem, binnen Jerusalem aan* Kruissen *slaan.* Tygranus *Koning van Armenien, in 't Syrisch Rijk aangenomen, word van* Pompejus de Groot *overwonnen, en* Syrien *onder de* Roomsche Mogentheid *als een verwonnen Landschap gebragt.* Tijd-tafel *der* Syrische Stoel-besitting, *met de voorvallen onder deselve tegen de* Joden *en* Egiptenaren, *schemeragtig door* d'Oude Penningen *verklaard.* Pompejus *geeft het* Hooge-priesterdom *aan* Hirkanus *en smijt de* Muuren van Jerusalem *om; sonder egter der Joden* Eigen-regeering *seer te kreuken. Of* Judea *te dese tijd waarlijk van de* Romeinen *ook tot een* Provintie *gemaakt is. 't* Eigen Burger-bestuur *der Joden, van den Roomschen* Gabinius *merklijk besnoeid.* Aristobulus *uit sijn gevangenschap verlost, valt in* Judea, *en poogd door hulp van* M. Crassus *den Tempel te berooven.* Alexander *van* Gabinius *gevangen.* Antipater *van* Cæsar *over* Judea *gesteld.* Hirkanus *word de* Ooren *afgesneden en na Parthen vervoerd.* Herodes *na Roomen gevlugt, word onverwagt* Koning over Judea *verklaard; en is in 't besitten Overdadig in Pragt, Wreed en Bloed-dorstig. Hoedanig hy kan geseid worden een* Jode *te zijn; en waarom hy van de Joden soo seer gehaat was. Of in hem als in een* vreemden Koning, *de* Scepter van Juda *geweken is. Verval der* Joodsche saaken. Herodes *matigd sig het op-en afsetten der* Joodsche Hooge-priesters *aan, waar in hem sommige der Roomsche Bevelhebbers navolgen; blijvende 't Priesterdom egter aan de* Stamme Levi. *Hoe en door welke blijken de* Joodsche *Politie zig nu tot den* Ondergang *haaste.* Joodsche Kroone, *hoedanig* Driewerf omgekeerd, *en wat* Teekenen der tijden, *de* komste van den Messias *moesten voorgaan, &c.*

'T EN moet voorwaar niemand wonder doen, dat de Volg-reeks der Heilige Historien by de Goddelijke Schrijvers, met den Ondergang der Persische Monarchie heeft beginnen op te houden; en dat'er geene Onfeilbare Schrijvers lange na de Joodsche wederkeering uit Babel, en 't herstel des Tempels gevonden worden: want nadien wy seer waarschijnelijk gesien hebben, dat Ezdras, verseld met de Groote Synagoge, de laatste hand aan de Heilige Boek-versameling geleid heeft; en dat sijn Tijd-genoot Malachias, welke begonnen heeft te propheteeren, wanneer den Tempel en

Waarom de Heilige Historie Boeken met Nehemias opgehouden.

en Jerusalem onder de geseide Mannen wederom opgebouwd wierd, de Boek-rolle der Propheten voleindigd en opgesloten had; soo heeft het verder toevoegen der Heilige Boeken sederd die tijd, noodwendig in de Joodsche Kerke beginnen op te houden; en daar en zijn na die, tot op de Euangelisten en Apostelen, geene andere onfeilbare geschriften geschreven, die de Kerk de agting van Goddelijke Boeken heeft opgedragen: alhoewel daar noch verscheide Griekse, en ook mogelijk Latijnsche Uit-treksels of korte Historische Aanteekeningen, van sommige geleerde Joden gemaakt zijn, die van over seer lange tijd wel als Half-heilige, doch egter ook alleen voor menschelijke Historien gehouden zijn, die haar nut hadden, om de agter-eenvolgende rigtdraad der Joodsche geschiedenissen, tot op de laater tijden en na by den Ondergang der Joodsche Republijk, te konnen nasporen. Waarom sy dan ook nooit onder den Bundel der Heilig-goedgekeurde Boeken, maar als Apokryphe, of niet volstrekt geloofbare Schriften, aangenomen zijn; waar in de Christen-Kerk de Joodsche billik is nagevolgd. En gelijk egter eenige deser Schriften seer veel ligt ontrent de duistere en verwarde tijden der Joden konnen geven, welke daar sederd d'ophouding der prophetien tot kort op de komste van den Messias in de Goddelijke Historie-boeken schijnen open gebleven te zijn; soo vindmen deselve wederom vervolgd of anderdeels aangevuld, van den Joodschen Historie-schrijver Flavius Josephus, die deselve ten minsten brengd tot de laatste verstrojinge des Volks door de Romeinen. Dus moetmen dan over de gewagmaaking die ons in de Heilige Boeken, aangaande de Weereldlijke Heerschappyen, en de Oorlogen, en seldsame Op-en Ondergang der Monarchien voorkomd, aanmerken, dat deselve enkel en alleen daar in zijn aangeteekend; om dat haare wisselvalligheden dikmaal een grooten samenloop met den opbouw van Gods uitverkooren Volk en Kerke gehad hebben: als welkers magtigen Arm en Bloed-dorstige poogingen de Goddelijke regtveerdigheid doorgaans gebruikt heeft, om sijn Volk over veelerlei afvalligheden te tugtigen en in Toom te houden; gelijk ons de volg-draad der Hebreeuwsche Kerke-geschiedenissen, door alle de Rijk-verwisselingen, aanwijsen sal. Dus beginnen dan ook de Heilige Schrijvers al kort na de Sondvloed, als wanneer de nieuwe bevolking der Aarde noch in haare Kindsheid was, te spreken van d'eerste Monarchie, die onder NIMROD in den Lande Sinear te Babel opgerigt wierd, Genesis 10: 10. alhoewel sy kort daar na een gantsch reeks van Eeuwen overslaan, sonder aan de volgende Monarchen te gedenken; alhoewelse seer veele opmerkelijke dingen der Heilige Aards-vaderen, die onder haare Stadhouders en Vorsten in Egipten en elders, die ook Koningen in de Heilige Schrift genoemd worden, aanteekenen: dewijle die Schriften alleenig voor Gods Volk, dat is voor de Kerk, waar in Moses eerstelijk als een getrouw Dienstknegt uitgeblonken heeft, geschreven zijn. Gelijk mede deselve in veele Eeuwen, en onder de tijd dat Israel in Egipten was, met de Monarchien en 't Weereldlijk Gebied, niet te doen hadden. Doch in wat laater tijden, als wanneer Israel nu al in Canaan woonde, en de Monarchie van Babylonien en Assyrien, sederd dat de Vorsten van Sarnadapalus, Arbaces, Astyages en andere om 't Rijk lang gevogten hadden, eindelijk onder Pul, Tiglat-peleser, Senacherib, Merodach, de Groote Nebukadnezar, Evilmerodach en Belsazar, wederom opgerigt scheen; en dat Israel verscheidentlijk van deselve besprongen en benauwd is geworden: siet even daarom isset, datmen in de Heilige Historie-boeken, wederom op een nieuw soodanig aan deselve gedagt vind,

Het toevoegen en maaken van Heilige of Goddelijke Boeken wanneer opgehouden.

Joodsche Historie-schrijvers en Apokryphe Boeken van wat gebruik.

Tot wat einde in de Heilige Historien ook aan de Koningen en Monarchen der Weereld gedagt word.

 als

Daar de Kerke met de Aardſe Koningen wederom gemeenſchap krijgt, daar gedenkt de H. Schrift wederom aan deſelve.

Dat de H. Hiſtorie de eeerſte Monarchie niet ordentlijk verhaald, heeft in vele dingen duiſterheid gegeven.

Volgens de H. Hiſtorie ſchijnd Nimrod de eerſte Monarchie of Rijk des Weerelds opgerigt te hebben.

Verſcheide gevoelens over d'eerſte Heerſchappye des Weerelds.

Nimrod heeft mogelijk Babel na de verſtrojing eerſt beginnen op te bouwen.

Te wat tijd de Tooren van Babel mag gebouwd zijn.

Sommige ſtellen de Weereld ouder alsmen volgens de Hebreeuwſche Texten vind.

als offe een grooten ſamenloop met malkanderen hadden gehad. Dus iſſer dan van wegen de eerſte Oudheid der Tijden en diepe ſtilſwijgentheid der Heilige Schrijvers, een dikke duiſternis over de Heerſchappyen der Eerſte Monarchen ingekomen, diemen alleen uit ſommige verwarde en twijffelagtige ſchemeringen der Heidenſche gedenkeniſſen aan den dag brengen, en niet dan onder veele onſekere giſſingen, ordentlijk aan-een ſchakelen kan. En ten waare de reeks der laatere Monarchien, welke ons by d'Heilige Schrijvers aan de hand gelaten is, eenig ligt en ſaamenhang van de voorige ſcheen te ontleenen; men ſoude veele van de eerſte vertellingen, billik onder de Fabelen der eerſte Eeuwen mogen te Boek ſetten. Dus houdmen dan na het gemeen gevoelen voor vaſt, dat d'eerſte Monarchie, diemen d'Aſſyriſche en Babyloniſche noemd, door NIMROD opgerigt is, gelijk ſulks uit Geneſis 10: 10. ſchijnd te blijken, alſſer van hem geſeid word; *Dat het beginſel ſijnes Rijks was Babel &c.* namelijk, om dat hy geweldig begon te zijn op Aarden, en Babylon en andere Steden die Moſes daar opteld, bouwde. Doende deſen mogelijk door allerlei geweld, het menſchelijk Gebied en de gantſche Regeering aan ſich alleen komen; en de Vaderlijke Heerſchappye, die ſederd Noach van de Hoofden der Stamhuiſen hadde afgehangen, te niet loopen. Ten waare dat ymand met ſommige Geleerde Mannen liever geloofde, dat ſulks al eenige Eeuwen te vooren door andere Koningen voor Nimrod, ingepalmd was. Want alhoewel Moſes de bouwing van de Babyloniſche Stad en Tooren in 't volgende elfde kapittel beſchrijft, en ſommige aanteekenen, dat gemelde Nimrod door een Stormwind onder den Tooren dood gevallen is; egter ontbrekender gene die daar meenen, dat Nimrod doe ter tijd noch niet en is konnen gebooren zijn: ſtellende met eenige waarſchijnelijkheid dat den Tooren in de dagen van Peleg begonnen is, of als hy nu even gebooren was, namelijk 101 jaar na de Sondvloed. Invoegen deſen Tooren niet onder Nimrods leef-of Regeertijd gebouwd ſchijnd: Want gelijk op den Tooren-bouw de verſtrojing volgde, ſoo en hadde Nimrod de Mogendheid des Rijks te Babel niet konnen inhouden, maar hy ſoude noodſaakelijk ook verſtroid geworden zijn. Dus heeftmen dan veel eer te gelooven, dat hy naderhand dit verſtoorde werk opgevat, en de Stad Babylon tot een Hooft-ſtad van ſijn Rijk gemaakt heeft; 't gene mogelijk eerſt eenige honderd jaaren daar na gebeurd is: ten zy dan dat d'onderneming van deſen Tooren en de eerſte aanleg der Stad Babel ook laater geſchied zy danmen gemeenlijk ſteld. Want om dat het ſwaar valt te denken, dat het menſchdom in de tijd van honderd jaaren na de Sondvloed ſoo ſeer ſou vermeenigvuldigd geweeſt zijn, datſe ſoo een over-magtige Stad en Tooren ſouden konnen bouwen; en dat de verwarring der Spraaken, volgens de Text der LXX Overſetters, eerſt meer dan 500 jaaren na de Sondvloed geſteld werd, als wanneer Sem even geſtorven, en Noach al ruim 150 jaaren dood was; daarom brengen ook eenige Geleerde Mannen noch verſcheide Koningen uit d'oudſte Schrijvers by, die in deſe tuſſchen-tijd, namelijk ſederd de Sondvloed, tot dat Nimrod of Ninus en Semiramis een Monarchie in Babel en Aſſyrien oprigte, het Weereldlijk Gebied in handen hebben gehad. En om dat de Tijd-reekening deſer Koningen ſeer wel met de Jaar-reekening der Griekſe Bybel over-een-ſtemd, daar uit wil ook d'Heer Voſſius een kragtig bewijs genomen hebben, dat de Weereld ſoo veel ouder is, danmen uit de Hebreeuſche Boeken ſchijnd te moeten afnemen. Dus meend deſen Geleerden Man, dat niet Nimrod, en na hem Ninus of liever

Assur, Genesis 10: 11. den eersten in 't Assyrische Rijk geweest is; maar hy haald derselver beginsel veel hooger op, en steld uit Africanus, dat voor deselve noch Seven Chaldeesche, en daar na noch Ses Arabische Koningen, vier honderd en veertig jaaren geregeerd hebben: namelijk dese onder de Chaldeen;

Seven Koningen die uit de Chaldeen en Arabiers 440 Jaaren voor Nimrod en Assur geregeerd hebben.

I. Euechous (die veele t'ontregt voor Nimrod nemen) heeft geregeerd 6. jaaren en 8. Maanden.
II. Chomasbolus 7. jaaren en 6. Maanden.

III. Porus.	35.	Jaaren
IV. Nechubes.	43.	
V. Abius.	48.	
VI. Oniballus.	40.	
VII. Chinzirus.	45.	

En dese Koningen hebben te saamen 225 Jaar en twee Maanden geregeerd. Na hen hebben de Arabiers het Rijk van Babylonien in handen gehad: namelijk

I. Mardocentes heeft geregeerd.

II.	45.	Jaaren
III. Sisimordacus.	40.	
IV. Nadias.	28.	
V. Parannus.	37.	Jaaren
VI. Narbonnadus.	40.	
	25.	

215.
225.
440.

Invoegen deser Gebied na d'Heer Vossius meening, geduurd heeft 215 jaaren tot op Belus of Nimrod: welken Belus ook eenige voor de Soon van Nimrod houden, den Koning der Assyriers, die de Arabiers verdreven hebbende, het Babylonische Rijk vijf-en-vijftig jaaren ingehad heeft; na wiens dood, eerst Ninus in sijn plaatse sou gevolgd zijn; en dat'er alsoo van Euechous d'eerste Koning der Chaldeen, tot op Ninus of Assur 495 jaaren moetmen geteld worden. En dien volgende, datmen het begin van het Assyrische Rijk eerst op het 631 jaar na de Sondvloed, dat is in 't jaar der Schepping 2887 brengen moet: 't welk even honderd jaar na het bouwen van den Babylonischen Tooren en de verstrojinge der Volken geschiede, die ondernomen wierd ontrent de tijd dat Phaleg geboren wierd, gelijk de Heilige Schriftuure volgens de Lxx klaar genoeg leerd. Doch andere liever de Hebreeuwsche Jaar-reekening volgende, meenen, dat de bouwing van Babel en haaren Tooren, veel nader aan de Sondvloed moet gebragt worden; en seggen daar toe, dat het geheel en al niet noodig en was, datter soo grooten meenigte van menschen alsmen voorgeeft, de hand aan leenden; dewijl het een werk sou zijn van lange tijd, en een kleine bevolking der Aarde genoeg was, om ten minsten den eersten aanleg van een Stad te beginnen, en daar hun wooningen in te nemen, en soo een begin van een Heerschappye op te rigten; van waar sy naderhand vermeenigvuldigende, haare Volk-plantingen na andere gewesten konden uitsenden, en elders nieuwe Steden bouwen. Doch het zy hoe het ook daar mede mag gelegen zijn, eenige schijnen egter uit de H. Historie Genesis 11. te mogen besluiten, datse doe ter tijd noch maar in Valleyen en in Tenten woonden; en haar toenemen bemerkende, daarom beraadslaagden een Stad te willen bouwen; alhoewel het niet volstrekt noodig schijnd, datmen juist daar het gantsche menschelijk geslagt verstaat. Dus sou dan Babel en den vermaarden Tooren seer wel van dit Volk begonnen, en na dessels verstoring eerst verder opgebouwd, en alsoo het beginsel van Nimrods of Ninus Rijk en dese Manarchie geweest konnen zijn, schoon hy den eersten Grondvester van die Stad niet en was: gelijk immers veel Eeuwen na hem, Nebukadnezar durfde seggen; *Is dit niet het groote Babel dat ik gebouwd hebbe?* schoon die Stad mogelijk doe veel geringer was dan te vooren:

440.
55.
495.

Assyrisch Rijk wanneer begonnen.

Verscheide gevoelen over de tijd dat de Babylonisen Tooren gebouwd is.

Voor de bouwing van Babel en den Tooren schijnen de Volken meest in Tenten en Valleyen gewoond te hebben.

want

want sulken roem is den Grooten van ouds gemeen geweest, en de Roomsche Keisers hebben selfs noch na het gedurig afnemen van haare Mogendheid, altijd voor *Vermeerderaars des Rijks*, willen gehouden zijn. En dewijl uit Genesis 11: vers 5. schijnd te blijken, dat'er maar een gedeelte des Volks, namelijk, *De Kinderen der Menschen*, dat zijn de ongeloovige, die al van die tijd aan niet tot Gods Volk of Kerke en behoorden, dese Stad en Tooren begonden te bouwen; soo meenen sommige niet onwaarschijnelijk, dat veele niet in desen bouw hebben toegestemd; als namelijk met de Kinderen van Sem, die daarom ook niet verstroid, noch de suiverheid van haare Moeder-taale verlooren hebben; alswe vooren breed genoeg hebben aangewesen. Dus konnen dan wel de Kinderen der Menschen tegen 't Oosten in de leegte van Sinear opgetogen zijn, om datse uit trotsheid haar selven van Gods Volk afscheiden wilden; doch andere in haare Landpalen gebleven en Steden gebouwd en bewoond hebben. Ja dat'er ook voor de Sondvloed eenige manieren van Steden of Buurtschappen van behuisingen geweest zijn, is uit de Stad die Kain boude Genesis 4: 17. genoegsaam openbaar. In welke hy van sijne Nakomelingen ongetwijffeld tot op de Sondvloed eeniger wijse sal nagevolgd zijn. Soo dat Babel geensinds d'eerste Stad en moet gehouden worden; alhoewel Moses ons die, om het opmerklijk voorval van de verstrojing der Volken, die daar op onder de Kinderen der Menschen gevolgd is, soodanig schijnd te beschrijven. Want Noachs Nakomelingen konnen eenige overgeblevene Gebouwen, die voor de Sondvloed waaren, weder opgered en tot bewooninge bequaam gemaakt en ingenomen hebben: alhoewel de meeste waarschijnelijk door den Vloed overhoop gesmeten en weg gespoeld zijn geworden; waar door het woonen in Tenten en ligt verplaatselijke Hutten den Aards-vaderen lange gemeen geweest is. Doch indien men de Jaar-reekening der LXX Oversetters volgd, en steld dat Abraham kort na het begin van Ninus Regeering gebooren is; soo salmen niet alleen meenigte Steden by de Chaldeen, maar ook veele der Canaanesche en andere Volken haast ontdekt vinden; die dan of ten deele voor de Sondvloed, of in dien tijd van 630 jaaren, die tusschen de Sondvloed en de Assyrische Monarchie onder Nimrod te Babel opgerigt of hersteld, verloopen zijn, van nieuws konnen gebouwd zijn. Moses derselver grondvesting sig soo veel te minder aantrekkende, als deselve meer behoord tot de Kinderen der Menschen, dat is niet tot de Kerke, maar tot die, die sig van de Soonen Gods hadden afgescheiden, God verlaten en nu al een Heidendom hadden opgerigt; als in de Goddelijke Roeping van Abraham, die het Afgodische Ur der Chaldeen verliet, Genesis 12. &c. te sien is. Insonderheid wanneermen daar mede de geslagten van Noachs drie Soonen, en de bevolking der Aarde door derselver Nakomelingen Genesis 10. aandagtelijk overweegd: alhoewelmen met sommige sou konnen aanmerken, dat het Sondige geslagt van Cham veel eer sijn Rijk en bewoonde Steden heeft gehad, dan die van Sem of Japhet, die een wijle tijd in Tenten gewoond hebben. Soo dat, schoon Nimrod de Soone van Cus by Moses beschreven word, als een die het eerste Rijk opgerigt heeft, men sulks niet onvoegsaam soo sou konnen opnemen, dat hy de eerste was, welke uit de Goddeloose Linie in die tijden over het Volk Gods soodanig met geweld heeft beginnen te heerschen, vers 8. Gelijk hy ook mogelijk daarom NIMROD, dat is een *wederspannigen*, genaamd is geworden. Waarom ook eenige hier den eersten Trap tot den Muur des Afscheidsels willen gesteld hebben: in welke de Belofte alleen bepaald word tot de Heilige Linie van Sem,

Daar zijn voor Babel waarschijnelijk Steden gebouwd.

De Kinderen der Menschen hebben haar van de Kerk afgescheiden.

Voor de Sondvloed zijn Steden geweest.

Waarom Moses de saaken van de Goddeloose Linie sig minder aantrekt.

Nimrod waar van mogelijk soo genoemd.

met uitsluiting van Japhet en Canaan, die meer en meer afweken en sig tot Fabelen en Afgoderyen begaven. Konnende alsoo egter voor desen Nimrod, de boven-genoemde dertien Koningen ongemoeid Moses verhaal genoegsaam toegestaan worden, wanneermen namelijk den aanvang van dit Rijk soo veel ouder steld als de Hebreeuwsche Boeken stellen. Dus heeft dan Nimrod het Rijk door geweld en list, en soo eenige meenen, onder schijn van de Vaderlijke Godsdienst voor te staan, een Nieuwe beginnen in te voeren, en de Stad Babylon in den Lande Sinear t'eenemaal heerlijk beginnen op te bouwen, na datse nu al lange door de verwarringe der Spraaken en verstrojinge des Volks t'onder gebleven was. Gelijk ook uit Genesis 10: 10. gesien word, dat hy meer Steden bouwde of verheerlijkte, en aan sijn Alleenheersching vast maakte. Ja hy word van sommige ook gesegd Ninive gebouwd te hebben: want alsoo willen eenige vers 11. overgeset hebben; namelijk, dat Nimrod van Babylonien is voortgegaan tot Assur, dat is Assyrien, en heeft aldaar ook Ninive gebouwd, die noemende na sijnen Soone Ninus; alhoewel het aan veele duister blijft, of onder dien Ninus, welke by d'Heidensche Schrijvers de bouwing van 't overgroote Ninive toegeschreven word, Nimrod selfs niet en moet verstaan worden. En gelijk'er vers 11. en 12. noch andere Steden genoemd worden dien hy soude gebouwd hebben, soo meenen sommige hier uit te besluiten, dat Nimrod hier door twee Rijken te gelijk opgerigt en beheerst heeft: namelijk dat van de Chaldeen te Babel, en dat van Assyrien te Ninive. En dat het hier van daan voortgekomen is, dat dese Monarchie somtijds genoemd word de *Assyrische*; dewijl dat'er verscheide Monarchen haare Hof-houding en Zetel binnen Ninive gehad hebben: en somtijds wederom de *Babylonische*, om dat het begin en einde haarer Hof-houdinge in Babel geweest is. Die dan ook om geen andere reden dikmaal de *Chaldeesche Monarchie* genoemd word, als om dat Babel in Chaldea gelegen was. En gelijk dese Monarchie lang in 't Afgodische geslagte van Cham gebleven is, soo isse egter daar na ook tot de Nakomelingen van Sem en Japhet overgegaan; namelijk wanneer de Monarchie aan de Meden en Persen quam: Zijnde de eerste uit Japhet, Genesis 10: 2. en de laatste uit Sem: als uit vers 22. af te nemen is. Doch de Nakomelingen Japhets, die uit de Meden Regeerden, hebben de Monarchie seer haast aan Sems Nakomelingen overgegeven, namelijk aan Cyrus den Persiaan; alswe op sijn tijd niet vergeten sullen aan te teekenen. Gelijkwe ook hier noch in agt te nemen hebben, dat de twee laatste Monarchien, namelijk de Griekse en Romeinsche, tot op de komste van den Messias, alleen gebleven is aan de Nakomelingen van Japhet; 't gene door Gods Voorsienigheid een middel is geweest, dat van haar de Griekse Taal, die de Taal der Eilanden was, en de Taale des Nieuwen Testaments soude zijn, aan 't uitdyen is geraakt, en Japhet alsoo eindelijk mogte uitgebreid worden, om te woonen in de Tenten van Sem; gelijk Noach over de Nakomelingen van Japhet (afschaduwende dat de Japhetiten eerst tot de gemeenschap der Kerke souden geroepen worden) voorsegd hadde, Genesis 9: 27. Gelijk ook de Eilanders, van welk Esaias kap. 42: 4. segd, datse de Wet van Christus eerst souden aannemen, Nakomelingen van Japhet zijn geweest. En alhoewel d'Assyrische Monarchie een lange reeks van Eeuwen geduurd heeft; en datse van Nimrods tijden tot op Sardanapalus wel 39 of meer Koningen heeft gehad, egter vindenwe geene van alle die in de Heilige Boeken vermaard; dan lange na die tijden, eenen Salmanasser en Senacherib by de Assyriers, en Nebukadnezar Ben elsazar onder de Babyloniers; niet tegenstaande dat

Genesis 10 vers 11. een beter zin gegeven.

Waarom de eerste Monarchie nu de Assyrische, en dan de Babylonische genoemd word.

De Monarchie onder Chams geslagte hoe en wanneer tot de Nakomelingen van Sem en Japhet overgegaan.

Fraye waarneming over den Op- en Ondergang der Monarchien en tot de bekeering der Heidenen, volgens de Prophetie van den Aards-vader Noach, Genesis 9: 27.

Welke Vorsten of Koningen der Assyrische Monarchie in de Heilige Schrift alleen gedagt worden.

sederd de Monarchie onder de Vorsten van den verwijfden Sarnadapalus seer vervallen was, en sijne Stadhouders Arbaces, Astyagas en Belochus om 't Gebied en de schatten van 't Rijk vogten; korts daar na van Pul en Tiglat-Pilezar, als Koningen van Assyrien en Babel, gewag gemaakt word; alswe aanstonds in haare reeks sullen ontwaar worden. Onder welke laatere Monarchen ook aldereerst de Hebreen en Joden, om veeler sonden en afvalligheden in 't Land Canaan begaan, bysonderlijk gestraft en besogt zijn geworden. Soo datwe daar in klaarlijk konnen sien, dat, gelijkwe geseid hebben, de meeste dingen die ons van de Aardsche Monarchien by de Heilige Schrijvers nagelaten zijn, enkelijk en alleen verhaald worden, voor soo veel sy behooren tot den samenloop van de Historie der Kerke en wedervaren van Gods Volk; en geensinds om ons de Oorlogen, en 't Op- en Ondergaan der Heidensche Monarchien selfs daar in Nauwkeurig voor oogen te stellen: alhoewelmen daar in ook veele Staatkundige lessen en leersame voorbeelden, die de regtvaardigheid Gods grondvesten, aan te merken heeft.

De dingen die de Aardsche Rijken aangaan worden ons alleen om haar samenloop met de Kerk by de Heilige Schrijvers aangeteekend.

Hier uit isset dan noodwendig voortgestoven, datmen seer veele geschiedenissen, die by de Heilige Historieschrijvers overgeslagen zijn, uit de aangeteekende Erfgerugten der Heidensche Schrijvers onder de Grieken en Latijnen haalen moet: schoon datwe daar in veelsinds ontwaar worden, datse onder een gestadige byvoeging van fabelen en versieringen voortgeplant zijn. In welker nasporing men ook de saaken te mets soo ver van de waarheid afgewisseld siet, datmen vaak d'eene vertelling in d'andere herschapen vind. Gelijkmen met de voorbeelden der dingen die sy te mets met de verhaalingen der Heilige Schrijvers, gelijkelijk hebben aangeteekend, genoegsaam bewijsen kan. Siet Tacitus, Justinus en andere, die somtijds van de Joodsche saaken oordeelen als een Blinde van de Koleuren.

De overgeslagen dingen by de Heilige Schrijvers moetmen by de Heidensche Autheuren haalen.

De Heidensche Historieschrijvers hebben seer verward en slegt van de Joodsche Natie en haar Godsdienst geschreven.

Dus isset dan ook wel te vermoeden, dat het alleen hier van daan ingekomen is, dat selfs veele der Oudste en beste Griekse Schrijvers, de vermaarde Steden, Ninive en Babel, verwardelijk onder een gemengd hebben: welke vermenging na d'Heer Vossius meening, hier uit ontstaan is, dat de meeste Grieken, wanneer Ninive van Nebukadnezar en Cyaxar gesloopt lag, geen andere Hooftstadt van Assyrien, dan Babylon hebben erkend: waanende daar by, dat NINUS (dat is *Ninive*) niet de naam van een Stadt, maar van een Koning was; en dat de Stadt Ninus voor geen andere als Babylon moest gehouden worden. Doch het is bekend genoeg uit Genesis 10: 11. dat niet NINUS, maar ASSUR dese Stadt gebouwd heeft: waarom Scaliger ook niet qualijk geoordeeld heeft, dat'er geen Koning van dien naam geweest is, noch dat niet NINUS, maar ASSUR de Egte Man van SEMIRAMIS geweest is. En indien 't al waar is, segd deselve Geleerde Man, dat Assur niet de naam van een Man, maar van een Volk in de Heilige Schriftuur is; soo sal egter de saak gelijk uitkomen: want Ninive beduid waarlijk een Huis of Wooning by de Oude Hebreen; gelijk sy 't selfs verklaren.

Dwaling der oude Griekse Schrijvers ontrent de Stad Babylon en Ninive.

Semeramis heeft Ninive, en niet Babel gebouwd.

Hangende Hooven te Babel niet van Semiramis gebouwd.

En hier van daan is dan ook die algemeene leugen voortgekomen, dat Semiramis Babylon sou gebouwd hebben, ofte dat sy die Stadt met soo overvloedig veele Toorens en andere grootse Bouw-pralen, van sekere hangende Hooven, door ongelooflijke kosten soude verbeterd hebben; waar in Berosus de Grieken opentlijk bespot heeft. En gelijk'er groot geschil over den Stigter van dusdanige Bouwgevaarten by d'oude en nieuwe Schrijvers is, soo sietmen ook dat de Printverbeeldingen diemen daar van bedenkt, dat is alsmen seid, uit de Geest na 't leven voortbrengd, ten aansien van desselfs Stands-gelegentheid niet alleen gantsch onseker zijn, maar datook

de

de Uitgevers daar van haar ſelven niet en verſtaan: want daarſe het ſelve Hof-gebouw in de grondvlakte der Stad Babel aan geen zijde over den Euphrat plaatſen; daar verbeeldenſe het ſelve in de eigentlijke Gebouw-af-beelding aan dees zijde der Riviere; als te ſien is by Kircherus in ſijn Boek van Babels Tooren op het 52 en 58 Blad. 't Gene waarlijk met al te kleinen omſigtigheid nieuwlijks in de aanteekeningen op Quintus Curtius, van een geleerd Man uitgegeven, nagevolgd is. Gelijk dan ook deſe Semiramis ſelfs alle dusdanige getuigeniſſen heeft ſchijnen te willen wraaken; wanneerſe onder in den Voet-ſtal van haar eigen Pronkbeeld, ſig noemd, niet een Koninginne van *Babel*, maar van *Ninus*, dat is Ninive, ſtellende: IK DIE OVER NINUS REGEERE, Waar van de reſte by Polyenus in ſijn VIII. Boek te vinden is. En alhoewel dit Opſchrift klaar genoeg is, nochtans hebben de laatere Grieken dit niet van de Stad, maar van de Koning Ninus verſtaan; over wien ſy waanden dat Semiramis heerſchte. Invoegen het te vermoeden is, dat ook hier uit fabelagtig voort-geſeid is, dat Ninus van Semiramis om den hals gebragt is. Gelijk d'Heer Voſſius ſig ook niet weinig verwonderd, dat ſeker geleerd Man, in ſijn deftige aanmerkingen over dien Schrijver uitgegeven, meend, datmen in dit Opſchrift moet leſen; IK DIE NA NINUS REGEERE. Doch men behoorde meer geloof aan 't getuigenis te geven van Iſidorus Characcenus, geboren te Suſan aan den Perſiſchen Inham, als die met groote geloofwaardigheid ſchrijft, dat het Pronkbeeld van Semiramis te ſijnen tijde noch in weſen was. De vermaarde Suidas is al mede de dwaling der Oude Grieken nagewandeld, ſeggende; dat NINUS van Semiramis is BABYLON genoemd geworden. En gelijk d'een dwaling d'ander voortbrengd, ſoo hebben ſommige geſchreven, dat Ninive aan den Euphrat gelegen heeft; waar toe ſelfs de groote Diodorus Siculus tot aller verwondering vervallen is. Gelijk Athanaſius Kircherus deſelve ook gantſch qualijk ſoodanig gelegen, in ſijn Boek van den Babyloniſchen Tooren-bouw verbeeld. Doch dat eenige Ninive aan de Tiger-vloed, andere aan de Niviere Lycus plaatſen; daar in moetmen geen verſchil ſoeken, want beide hebben ſy de waarheid geſeid: nadien die groote omtrek der Stad de gantſche grondvlakte beſlagen heeft, die tuſſchen den Tigris en den Lycus gelegen heeft. Men kan dan waarlijk van niemand de Stands-gelegentheid deſer Stad beter af-eiſchen dan van Ptolomeus, die de ſelve aan den Tiger-vloed ſteld; ontrent vijftig duiſend ſchreden van die plaats alwaar de Lycus met de Tyger vereenigd. Doch nadien hy de kronkel of kromme loop van de Lycus niet en heeft aangeteekend, maar ſig vernoegd heeft met de Fonteinen, en de plaatſe daar d'eene ſtroom d'andere aandoed, aan te wijſen, ſoo kanmen uit hem de hoegrootheid der Stad, met haare Voorſteden niet net bepalen. Maar indien deſe Rivier meer regt uit dan krom loopt, ſoo ſullen wy de tuſſchen-ruimte van bei de Oevers ontrent van Veertig of Vijf-en-veertig duiſend ſchreden vinden. Nu iſſet bekend, dat de Voor-ſteden van ſeer groote en magtige Steden, veelſinds by na ſoo veel plaats beſlaan, als 't gene binnen de Muuren beſloten is; Ja deſelve te mets noch overtreffen. En dewijl dan Ninive binnen de Muuren honderd en vijftig ſtadien lang geweeſt is, en tuſſchen de genoemde twee Rivieren in gelegen heeft; ſoo en iſſet niet geheel ongelooflijk dat haare Voorſteden niet alleen tot aan de Oevers van beide Rivieren uitgedegen zijn geweeſt, maar datſe ook over derſelver boorden hebben geſtrekt gelegen. Doch ſoo ymand de lengte deſer Stad, egter niet op dusdanigen wijſe wil aangemerkt hebben, en meend datmen met meerder welvoegſaam-

En ſulks door het Pronkbeeld van Semiramis beveſtigd.

Andere gevoelens hier tegen van Iſaak Voſſius doorgeſtreken.

Dwaling van Suidas.

Misſlag der gener die meenen dat Ninive aan den Euphrat gelegen heeft.

Stantsgelegentheid van Ninive.

Giſſing over de hoegrootheid van Ninive.

ſaamheid haar eigene uitſtrekking ſteld van de Tigris boord tot derſelver ſamenvloejing met de Lycus op de ruimte van vijftig duiſend ſchreden, als Ptolomeus ſteld; ſoo ſullen wy ſeer gemakkelijk een Reiſe van drie dagen vinden, als by den Propheet Jonas geſeid word, kap. 3. vers 3. En het en ſal geheel niet noodig zijn, datmen de woorden aldaar op den omloop der Stadt paſt. Gelijk het ook waarſchijnelijk ſal zijn, dat Ariſtoteles (die Babylon ook gantſch qualijk voor Ninive hield) verhaald, dat als de Stadt ingenomen wierd, de Burgerſchap in 't afgelegenſte deel derſelve niet voor den Derden-dag en wiſten datſe ingenomen was: alhoewel mogelijk van den Propheet Jeremias op Babels grootheid geſien word, als hy kap. 51. vers 31, ſpreekt van de Loopers of Boodſchappers die 't Innemen van Babel verkondigen ſouden. En gelijk'er ſeer dikwils aan de overgroote omtrek van Babylon by de Schrijvers gedagt word, en Plinius inſonderheid daar dapper van heeft opgeſneen; ſoo moetmen hier wel aanmerken, dat hy Herodotus volgende, ſeer gedwaald heeft; en dat hy, gelijk d'Heer Voſſius fraai heeft aangemerkt; de maate der Stads-muuren van Ninive, en niet van Babel, die hy nochtans voorgeeft, geſteld heeft. Doch ſoo hy had konnen ruſten in de omtrek welke Cteſias daar aan heeft toegepaſt, hy ſoude wel geſien hebben dat Roomen binnen ſijn Muuren, by na een ſesde deel grooter dan Babylon geweeſt is. Alhoewel niet ſeker kan geſeid worden, of Babylon ten tijde van Cteſias wel ſoo groot geweeſt is als te vooren; gelijk het ook niet al te ſeker is, offe juiſt onder Nebukadnezar grooter is geweeſt, ſchoon hy op ſijn vermeerdering ſtofte; alswe hier vooren hebben aangemerkt. Doch wanneer wy Ninive, ſoo ver de Stadt met Muuren omvat was, met de grondvlakte van 't Oude Roomen vergelijken, namelijk ſoo als die met Muuren en den Tyber-ſtroom beſloten was; ſoo ſalmenſe bevinden van $\frac{I}{IV}$ Deelen; waar van Roomen VIII Deelen gehad heeft: hoe veel dan Ninive grooter dan Roomen is geweeſt. Maar indien wy ſtellen, dat haare Voorſteden die van Roomen gelijk geweeſt zijn, ſoo meend d'Heer Voſſius, datmen niet miſſen en ſou, alwaar 't datmen Ninive ten minſten het derde part grooter dan Roomen agte geweeſt te zijn. En egter iſſe met de Glorie der Weereld ſoo t'eenemaal ondergegaan, datmen twijffeld of haare voetſpeuren wel meer te vinden zijn. Alhoewel Kircherus de uitgeſtrektheid deſer Stadt, uit de Oog-getuigeniſſen van ſommige Reiſigers (die daar van overvloedig veele Puinhoopen en Muuragien ſeggen ontdekt te hebben) meend te konnen aanwijſen. Maar niet tegenſtaande men by de Schrijvers der Egiptiſche Oudheden en andere, van ſommige ſeer groote Steden gewag gemaakt vind, en dat'er thans noch eenige overgroote gevonden worden; nochtans en ſietmen onder die geene ſoo groot als Ninive. En gelijk by den Propheet met een ongemeene ſpreekwijſe, van deſe Stadt geſeid word; *Ninive was een groote Stad Gods, van drie dagen reiſen:* of gelijk in 't Chaldeeſch ſtaat; *Een groote Stad voor den Heere:* alſoo hebben ſig ook de Uitleggers ſeer gepijnigd, om de grootte deſer Stad wel te verklaren: waar van het dan ook is voortgekomen, dat ſy de Drie-daagſe door-reiſe van Jonas, ſeer verſcheidentlijk hebben verklaard: want ſommige nemen, alswe terſtond ſeiden, voor de Drie-daagſe reiſe den Omloop der Stad: en andere willen, datmen in Drie dagen alle de ſtraaten en wegen der Stad beſoeken en doorwandelen konde: doch deſe miſſen ſeer, nadienmen ligtelijk drie dagen kan 't ſoek maaken met de Stad Roomen door te loopen, welkers omtrek men nochtans in ſes Uuren begaan kan. Ook en kanmen de geſeide Drie-daagſe reiſe geenſinds verſtaan van de reiſe die daar

Jonas kap. 3. vers 3. na de letter verklaard.

Plinius heeft in 't beſchrijven van Babel de hoegrootheid van Ninive geſteld en gedwaald.

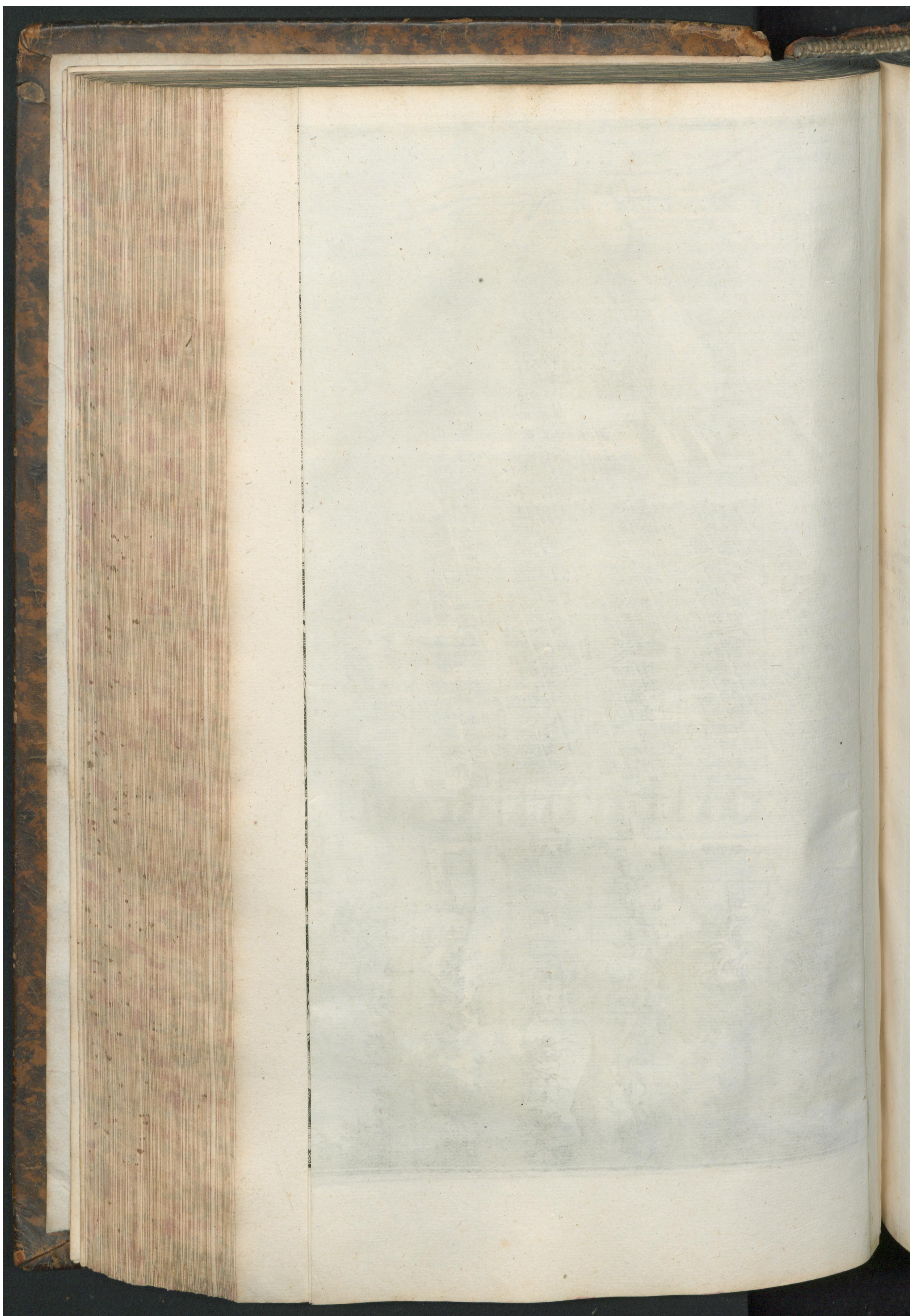
Vergelijking van Roomen en Ninive.

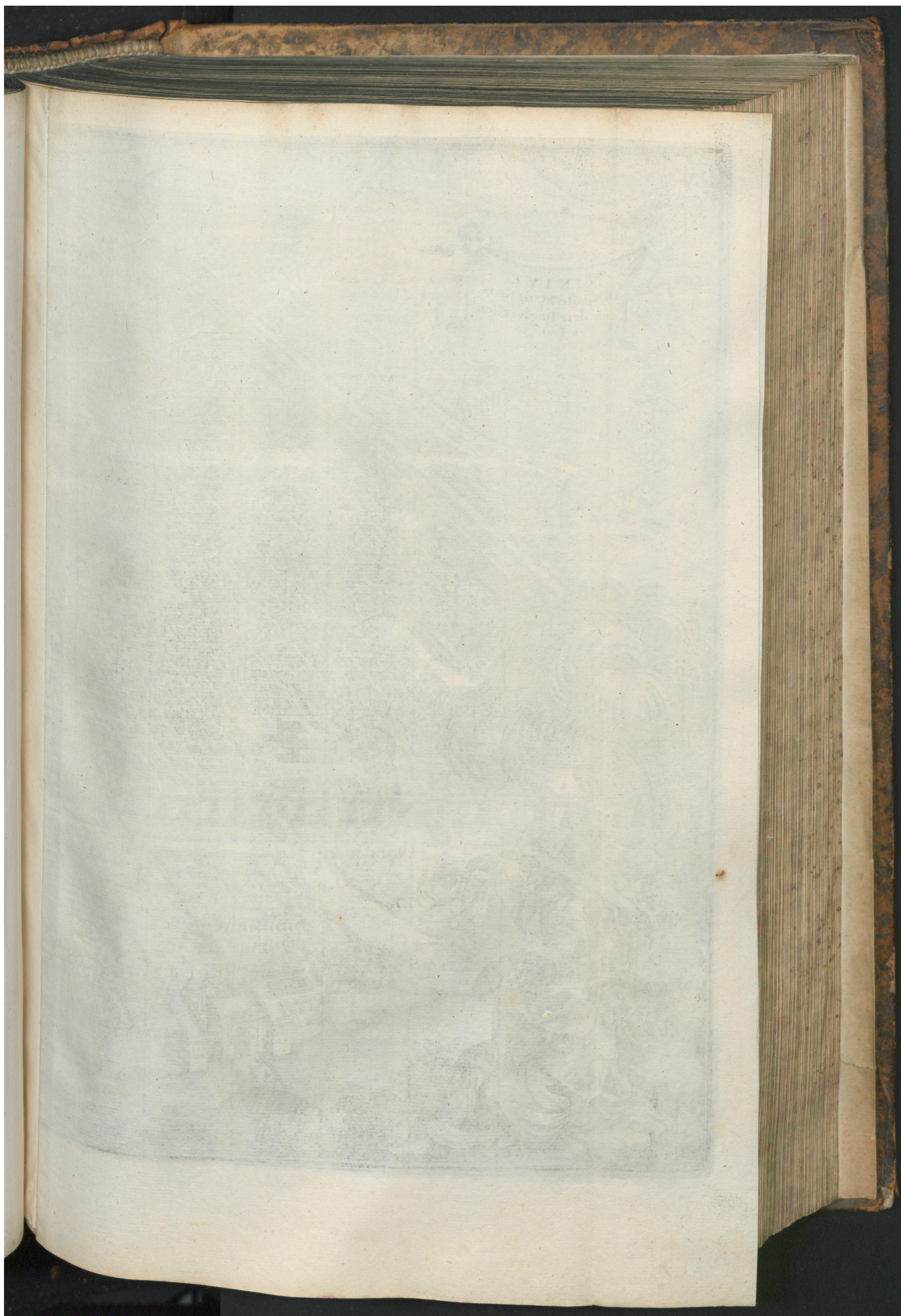
Ninive grooter dan het bloejende Roomen geſteld.

Ninive is de aldergrootſte Stad des Weerelds geweeſt.

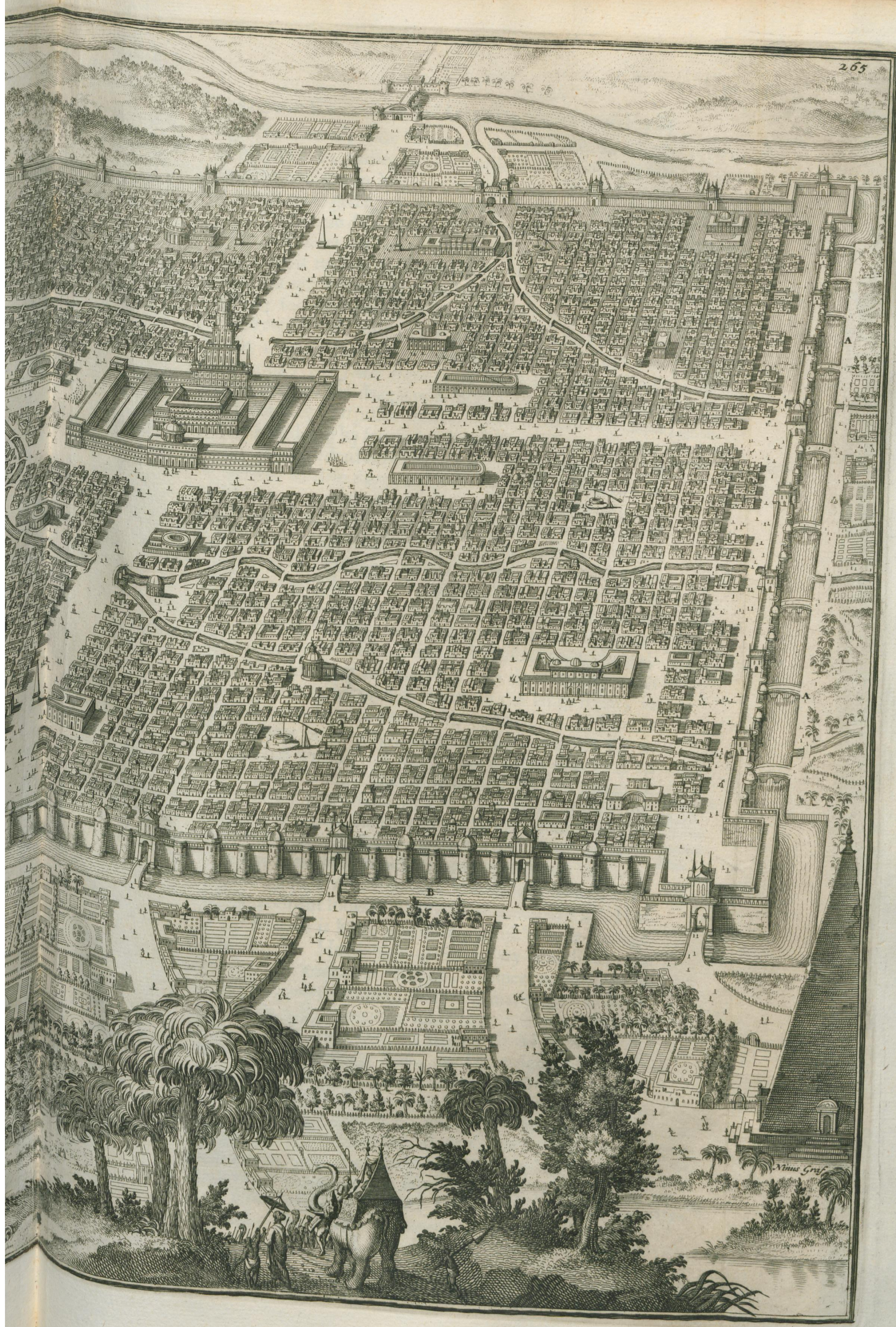
Waar uit de Schrijvers den Propheet Jonas kap. 2. vers 3. ſoo verſcheidentlijk hebben verklaard.

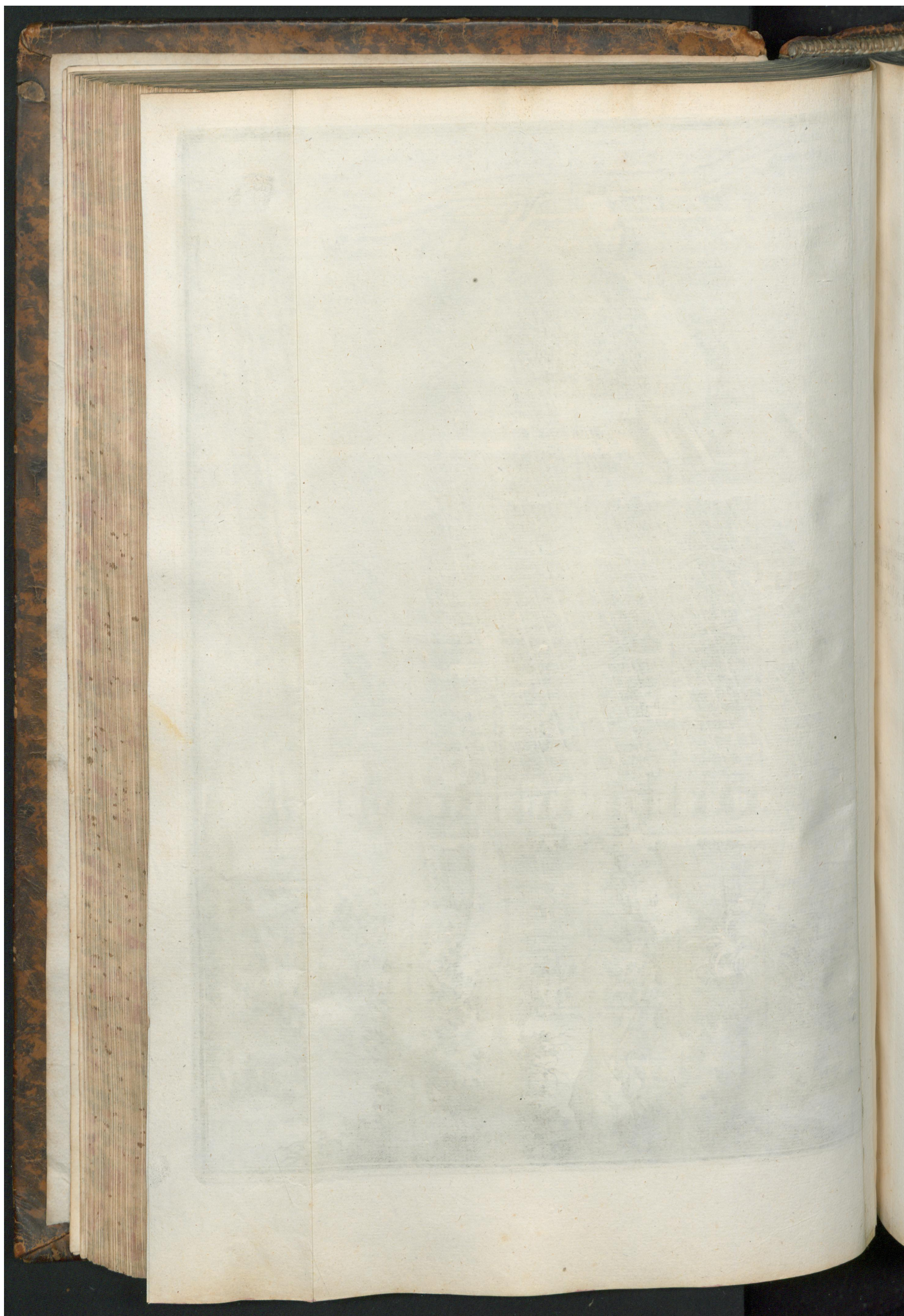

NINIVE
De Grōte Stadt Gods
van drie Dagh-reisen.
Jon: 2:3.
B

A
A
B
Ninus Graf.

daar lag van de Syrische Zee af, daar Jonas van den Visch te Land geworpen wierd, tot Ninive toe; nadien het Phenicische strand ontrent negen honderd Italiaansche Mijlen van Ninive afgelegen is. Waar ontrent de Rabbinen ook eenige viese gedagten voortgebragt hebben: seggende, dat Jonas ontrent den Oever van de Roode of Erythræsche Zee uitgeworpen is, op dat hy soo veel nader aan Babylonien sou zijn; 't geen wy voor onnutte klap houden: want nadien de Phenicische en Erytræsche Zee, ten opsigt van de Griekse woorden even eens luiden, en sy de kragt der selve niet gevat hebben; soo en moetmen haar die dwaalinge, van wegen haar gewoonelijke onwetendheid, niet euvel afnemen. Te sekerder zijn wy hier in, om dat alle dese meeningen ook vlak tegen den Text aanloopen; daar geseid word: *En Jonas begon in de Stadt te gaan een Dagreise &c.* Invoegen datmen de Drie-daagse reise moet verstaan, van den tijd diemen aan de lengte der weg verspillen moest, met de Stadt regt door te gaan en af te meten. Hoedanig hy soo dadelijk geseid word, van sijn eerste intrede af, een dag-reise gevorderd te hebben; *De Stadt ingaande &c.* En soo regt uitgaande deselve in drie dagen heeft doorgereist. Namelijk in de middellijnige vlakte van 't geleg der Stadt regt midden door te gaan. Gelijk Rabbi Ralbag wel en duidelijk genoeg segd: *Ninive was een Stadt drie dagen reisen groot van 't een einde tot het ander.* 't Welk seer wel over-eenstemd, met het gene sommige van de Form en Standsgelegentheid deser Stadt hebben opgevist. Dus houdmen dan, dat Ninive een Stadt was, door verscheide straaten en wijken afgedeeld, in welkers voornaame deel twee over-groote straaten in de lengte en breedte doorgaande, den aanloop tot de voornaamste Gebouwen en Paleisen verschaften; alwaar voornamelijk de Hof-houding des Konings, en de wooningen der Groote Heeren waaren: even gelijkmen te Roomen die lange straat, in welke de voornaamste Schouwspeelen der Stadt waaren, en de Intrede der Gesanten en Princen met pragt plagte te geschieden; daarom CURSUS, dat is *Loop*, genoemd wierd, om dat deselve als den doorloop en toegang tot de geseide plaatsen was; hoedanig in meer Steden gesien is. En dus meendmen dat ook is geweest de groote straat in de Stadt Ninive van drie dag-reise; deelende de Stadt in twee deelen; waar langs Jonas, als den voornaamsten weg der Stadt, geseid word, een dag-reise ingegaan te zijn, om den Niniviten de bekeeringe te prediken; van waar het gerugte (gelijk gemeenlijk wonderlijk-voor-komende dingen en nieuwetijdingen, eenigsinds voor-uit loopen) ligtelijk en inderhaast in 't Hof en tot den Koning van Ninive is konnen komen, gelijk'er in de Heilige Historie aangeteekend word. Hoedanige gedagten wy eenigsinds met meerder vastigheid schijnen te konnen bevestigen, wanneer wy het hier de moeite waard agten, de Standsgelegentheid deser overmatige groote Stadt in haar grondvlakte, na de beste meeninge sommiger geleerde Mannen ontworpen, te willen insien: want daar uit salmen derselver lengte en breedte, alhoewelse vierkantig gestrekt leid, na dese volgende waarneming grootdeels gereguleerd vinden. Aanmerkt dan in dit Print-Tafereel, dat de lange zijde met A. geteekend, volgens Diodorus Siculus is lang geweest 150 stadien, dat is 18750 schreden; yder stadie op 125 schreden gesteld. Derhalven konnen 18750 schreden, door duisend gedeeld, 18 Mijlen en 750 schreden uitleveren. Aanmerkt vorder dat de kleine zijde der Stadt met B. aangewesen, volgens den selven Schrijver geweest is 90 stadien, dat is 11250 schreden of 11 Mijlen; die te samen gebragt met de lange zijde A. sal Ninive 480 stadien in haaren omloop geweest zijn:

Joodsche gedagten over Jonas reise na Ninive.

Dat de Drie-daagse reise der Stadt Ninive tot de hoe grootheid derselve behoord.

Waarschijnelijke beschrijving van Ninive.

En uit de Heilige Historie opgehelderd.

150.
125.

750.
300.
150.

18750.

welke

De hoegrootheid der Stadt Ninive Meetkundig ontworpen.

welke met malkander tot eenen inhoud vermenigvuldigd zijnde, een grondvlakte van 198 Mijlen uitleverd; eenige kleenigheden uitgesonderd. Waar uit blijkt, dat Ninive niet alleen een groote, maar ongetwijffeld de aldergrootste Stad der Weereld is geweest; en datse ten dien opsigte ook daarom in de Heilige Schrift genoemd word, *Een Groote Stadt Gods.*

Waarom Ninive een Stadt Gods in de Heilige Schrift genoemd word. Psal. 36: 7. en 68: 16. en 104:16. Gen. 13: 10. 1 Kron. 12:22. &c.

Met hoedanigen grootsen bynaam, de Hebreen gewoon zijn doorgaans de grootste en uitstekenste dingen te noemen: gelijk de *Bergen Gods*, de *Boomen* of *Cederen des Heeren &c.* meest altijd in de Heilige Schriften de *Grootste Bergen*, en de *Hoogste Boomen* te kennen geven. Dus heeft dan Ninive een groot stuk van het Landschap Assyrien binnen haare Muuren besloten; behalven noch haar seer groote Voorsteden, waar vanwe boven alreede gesproken hebben. Doch dat Kircherus segd, dat dese Voorsteden van den Euphrat af, dwars door Mesopotamien tot aan Ninive gereikt hebben; Ja datse sig ook over den Tyger-vloed, aan welk Ninive lag, tot aan de Grensen van Meden en Elymas heeft uitgestrekt, daar in schijnd hy eenigsinds de dwaaling van Diodorus Siculus gevolgd te zijn; alswe uit de boven aangehaalde reden van d'Heer Vossius zijn ontwaar geworden. Doch d'overgrootheid deser Stad, sal ons te min ongeloofbaar zijn, wanneermen aanmerkt dat Ctesias by Sabellicus verhaald, dat Ninus heel Asien te saamen preste om Ninive te bouwen. Deselve dwong d'Assyriers daar te woonen; en gaf aan alle andere Natien vryheid. Uit gemelde Diodorus en Strabo verneemdmen, dat de Stadt doorwaterd wierd van sommige Beken die uit de Tiger-vloed met Gragten door de Stadt vloeiden; hoedanige mogelijk sig elders in de Lycus-stroom ontlast hebben. Men getuigd ook, dat'er 1500 Tooren-gebouwen in geweest zijn; namelijk, soo die ten deele op de Stadts Muuren als door de Stadt en aan de Pronk-gebouwen, en mogelijk ook wel in de Voorsteden wierden gesien: want soo sy alle op de Stads-Muuren hebben gebouwd geweest, soo hebbense volgens onsen overslag, slegts 32 voeten van den anderen konnen staan, dat niet geloofbaar is. En dit agtenwe meer dan ruim genoeg gesgroken te zijn van Ninive de Groote Stadt Gods: tot welkwe die van de Stadt Babylon niet verder sullen ophaalen; want wy hebben daar van alreede genoeg geseid, om ons te doen bemerken, datmen van wegen de Oudheid der dingen en onsekere gissingen, selfs der beste Griekse Schrijvers, niet al te klaar door alle die bedeemsteringen kan heenen sien; en datwe na de waarheid veeler Oude geheugenissen als in den donker moeten omtasten: sulks dat selfs de wesentlijkste dingen, welke wy noch met eenige schijn van waarheid, aangaande de Eerste Monarchie der Weereld, en de lange reeks van haare Rijks-besitters, aangeteekend vinden, meest loutere gissingen zijn; die eerstelijk een wijl op het Erfgerugt, veele Eeuwen voortgeplant, naderhand by de Schrijvers als waare en sekere Historien, verscheidentlijk aangeteekend zijn. En hier kan het dan ook van daan gekomen zijn, dat soo dikwils in de naamen der Aal-oude Koningen en andere vermaarde Mannen gemist, en d'een voor d'ander, Ja Goden voor menschen, en menschen voor Goden genomen zijn. Aldus is NIMROD, de Soon van Cus, Genesis 10: 8, 10. waarschijnelijk BELUS en ook SATURNUS by sommige Heidenen genoemd. Doch andere hebben Belus de Soon van Nimrod en Rhea gesteld. Ook schrijftmen opentlijk van Nimrod, dat hy door een storm-wind onder den Tooren van Babel dood gevallen is, als hy ontrent 56 Jaar geregeerd had. 't Gene met sommiger gevoelen eenigsinds over-een-stemd, alsse meenen, dat gemelden Tooren niet onder het bouwen, maar na dat sy lange volbouwd gestaan had,

Ninive heeft overvloedig in Tooren-gebouwen geweest.

Duisterheid en onsekerheid in de Eerste Heerschappyen der Weereld.

door

door de hand Gods verwoest is. 't Gene niet seer aannemelijk is, en ook eenigsinds tegens de Heilige Text schijnd aan te loopen. Dese Nimrod dan omgekomen zijnde, is hy na 't gemeen gevoelen gevolgd van Ninus; alhoewel Justinus desen Ninus voor den eerste stigter der Assyrische Monarchie houd. Ook hebbenwe alreede geseid, dat hem de bouwing der Stad Ninive toegeschreven word; schoonmen volgens de Heilige Text d'eer daar van aan Assur schuldig is. Ten zy datmen liever daar verstaan wil, dat Nimrod uit het Land Sinear is uitgegaan na Assyrien, en aldaar de Stad Ninive gebouwd heeft: invoegen daar niet eenen Koning, maar het Volk of het Land moet verstaan worden; alswe aanstonds hebben aangemerkt. Men getuigd voorts van desen Ninus, dat hy een Leger had van 1700000 Menschen, 10600 Wagens. Gelijk hy ook een groot gedeelte van Asien, en Zoroaster den vinder der Tooverkonst en Koning der Bactrianen bemagtigd heeft: doch selfs eindelijk van sijn Vrouw, de beroemde SEMIRAMIS, met listigheid om den hals gebragt is; alhoewel het eenige voor een Fabel houden; waar van wy den oorsprong nu al hebben aangewesen. Gelijk ook veele niet Ninus, maar Assur den Man van Semiramis willen gehouden hebben. Men segd, dat dese Semiramis seer Held-haftig, Groots en Staatsugtig van gemoed zijnde, van Ninus af-bad vijf dagen den Scepter met volle magt in het Rijk te swaajen; 't geen hy haar dwaasselijk en tot sijn ongeval toestaande, binnen die korte tijd met de dood moest besuuren. Aldus regeerde Semiramis dan als Weduwe het Assyrische en Babylonische Rijk; welk Rijk van Assyrien, sy volgens Ælianus, voor haar Houwelijk met Ninus aangegaan, alreede bemagtigd hadde, en als een Houwelijks-goed aan 't Babylonische Rijk van Ninus sou vast gehegt hebben; voerende een Leger van dertig honderd duisend te voet en vijftig duisend te Paard, met welk sy veele groote en Mannelijke Daden deed. Gelijk ook Justinus veel van haare Held-haftige stukken ophaald; en aanteekend, datse Babylon gestigt en met Muuren omringd heeft: ook werden haar de bouwing van die vermaarde hangende Hooven, en diergelijke pragtige werken te Babylon toegeschreven. Doch wy hebben alreede uit haar Opschrift getoond, dat sy veel eer Ninus, dat is Ninive, en niet Babel schijnd verbeterd te hebben. Ook getuigdmen; dat sy Weduwe zijnde soo geil van aard was, datse selfs van haaren Soon Ninias begeerde beslapen te zijn; hoedanigen toeleg hy niet alleen met een weigerslag afkeerde, maar dien brand tot weervraak van sijn vermoorde Vader, en straf veeler andere schand-stukken, door een ontijdige dood heeft doen uitblusschen: als wanneer ook de Glorie van het Assyrische Rijk, volgens veele getuigenissen, allengskens onder de volgende Koningen heeft beginnen de Hoorens in te haalen; de Vorsten haar meest in Dertelheid, Wellust, baldadige Brasseryen en ledigheid des levens vergetende, tot op de tijden van Sardanapalus, dien het noch wel het alderslordigst, en met hem grootdeels een einde van dese Monarchie maakte, na datse ontrent ruim 1300 Jaaren gestaan had. Aldus volgde Ninias sijn vermoorde Moeder in 't Rijk; regeerende, soomen segd, ontrent 38 Jaaren; zijnde soo lafhartig van Geest, dat het scheen of hy alle Mannelijken aard tegen sijne Moeder verwisseld had, ofte datse met haare dood begraven was: want hy vernoegd zijnde met slegts d'Heerschappy van sijn Moeder ge-erfd te hebben, bragt tot in den grijsen Ouderdom, sijn tijd in 't geselschap der Vrouwen door; daar in hy van sijne Nakomelingen meer dan al te getrouw is nagewandeld. Sulks dat het te verwonderen is, hoe egter dese Heerschappye ongekreukt aan sijn Stamhuis is

Groote magt van Ninus of Assur.

Grootsheid en Mannelijke Daden van Semiramis.

Semiramis wil van haar eigen Soon beslapen zijn, die haar onkuische drift meer de dood beteugeld.

NINIAS komd aan 't Rijk en is lafhartig.

kon-

konnen vast gehegt blijven, tot op Sarnadapalus; gelijk Orosius daar over heeft aangeteekend. En meenen sommige Tijd-reekenaars, die de Hebreeuwsche Text volgen, dat Noach onder de Reegering van Ninias gestorven, en Abraham korts daar na uit Ur der Chaldeen getrokken is. Arius, Ninias Soon, volgde sijn Vader in 't Rijk, en bemagtigde de Bactrianen een groot Rijk der Schyten; waar van Herodoot gedenkt. Dese wierd gevolgd van sijn Soon Aralius of Analius, en na hem sijn Soon Baleus, anders ook Xerxes toegenaamd: die wederom van sijn Soon Armathrites of Armanites in 't Rijk gevolgd wierd. Na dese quam sijn Soon Belochus, bygenoemd Priscus, aan de Monarchie; onder wiens tijd, volgens de gemeene reekening, den Aards-vader Isaak den zegen aan Jakob gaf en Esau sig daar over verbolgen aanstelde, Genesis 28. Belochus wierd gevolgd van sijn Soon Baleus de Tweede; die hem, volgens Berosus en Sleidanus, het Rijk van Indiën onderdanig maakte. Gelijk mede onder desen Monarch den Aards-vader Jakob sijn twaalf Soonen gebooren zijn: namelijk, Ruben, Simeon, Levi, Juda, Issacher en Zebulon, uit Lea. Dan en Napthali uit Bilha de Dienstmaagd van Rachel, sijn Huisvrouw. Gad en Aser uit Zilpa, de Dienstmaagd van Lea. En ten laatsten, Joseph en Benjamin uit Rachel, Jakobs Huisvrouw, Genesis 30. Baleus de Koning van Assyrien afgeleefd, wierd van sijn Nazaad Altades gevolgd. En die wederom van sijn Kind Maminthus; welke van sijn Soon Mancaleus wierd op d'hielen gestapt, ter tijd dat den Hebreer Joseph noch bloeide, en groot in Egipten was, stervende 110 Jaaren oud, Genesis 50: 26. Daar sijn dood lichaam ook na de Egiptische wijse gebalsemd, en veele Jaaren voor 't verderf bewaard wierd, gelijk gebleken is, wanneer het selve ruim 150 Jaaren daar na onder Israels Uittogt, mede na Canaan gevoerd en aldaar in het Graf van Abraham besteld is, gelijk hy in sijn uiterste wil begeerd had, Genesis 50: 24, 25. Na Mancaleus volgde Uspherus of Saphrus in 't Rijk; verbeterende veele ontstelde dingen der voorige Monarchen. Dese na 22 Jaaren gevolgd wordende van sijn Soon Manylius, zijn onder sijnen tijd gebooren Moses en Aaron, welkers behoudenis en opvoeding te sien is, Exod. 2. Alhoewel andere deser geboorte onder den Vader van desen Monarch stellen. Ook bloeide Memphis in Egipten ten tijde van Manylius. Op hem volgde Sparethus, onder wiens langduurige Heerschappye gemeenlijk de Watervloed van Deucalion gesteld word: waar op een grooten Brand in Ethiopien volgde. welke Watervloed egter andere onder den volgenden Monarch Ascadates stellen. Men wil ook dat de vermaarde Wijsgeer Mercurius Trismegistus in dese tijd gebloeid heeft. Doch Calvisius en Mercator meenen, dat men hier de Uittogt der Kinderen Israels, onder den Leidsman Moses, brengen moet. Naar Ascadates volgde Amynthas; onder wiens Regeering Moses en Aaron gestorven zijn, en Josua 't bestuur van de Hebreeuwsche Republijk aanvaard, en d'inleiding in Canaan uitgevoerd heeft; regeerende 17, of als andere reekenen 25 Jaaren; stervende 110 Jaar oud, Jos. 24: 29. als wanneer Belochus de Tweede, sijn Vader Amynthas in het Rijk van Assyrien gevolgd was. Onder wiens Regeer-tijd het eerste Jubel-jaar der Hebreen begon. Dese wierd gevolgd van sijn Soon Bellopares of Balatores; in wiens laatste leeftijd sijn Dogter Actosa, als een tweede Semiramis, het Rijk seven Jaaren bestuurde. Ontrent welke tijd de Kinderen Israels de Baals, en de Bosschen der Syriers in 't Land Canaan begonden te dienen: soo datse van God daar over besogt, en agt Jaaren lang onder de dienstbaarheid van CUSCHAN RITSCHATAIM, de Koning van

Noach onder de Regeering van Ninias gestorven.

Arius volgd sijn Vader Ninias.

Belochus komd aan de Monarchie.

Den Aards vader Jakob XII. Soonen gebooren.

Monarchen die op Belochus en Baleus zijn gevolgd.

Joseph bloeid in Egipten.

Manylius komd aan de Monarchie en Moses en Aaron worden gebooren.

Sparetus Watervloed van Deucalion. siet Ovidius Herschepping in het eerste Boek.

Israels Uittogt.

Moses dood.

Actosa de Dogter van Bellopares regeerd in 't Assyrische Rijk seven Jaaren.

van Mesopotamien, gebukt saten, Judic. 3: 8. Bellopares wierd van sijn Soon Lamprides gevolgd; en regeerde, na het seggen van Africanus, 22 Jaaren. Na desen quam sijn Soon Sosares aan 't Gebied; onder wiens tijd de Kinderen Israels dienstbaar waaren aan Eglon de Koning der Moabiten; van welkse door Ehud de vierde Rigter in Israel, die Eglon met een slinkse trek in de buik stekende de rest gaf, Mannelijk gered zijn. Siet Judic. 3: 14. Josephus aan 't vijfde Boek. Nu volgde Lampares sijn Vader in de Monarchie; die wederom van sijn Soon Pannias, en dese van sijn Kind Sosarmus wierd nagestapt, ter tijd dat Debora en Barak in Israel bloeiden, Judic. 4: 6. en kap. 5. Welke Prophetesse en Rigteresse, den Held Sisera deed sneuvelen. Nu volgde Mitreus in de Assyrische Monarchie, die het in den Tebaanschen Oorlog, tegens seven Koningen geen kleinen tijd uithield: wanneer ook het sondig Israel wel seven Jaaren onder de hand der Midianiten getugtigd wierd, Judic. 6. Welk Jok haar Gideon onthefte, kap. 7. en 8. haar twee Koningen Zeba en t'Salemuna soo Mannelijk overwinnende, dat hy ter gedagtenis van soo verkregen zegen, een overkostelijke Lijf-of Wapen-rok, waarschijnelijk in maaksel en sweem den Hoogen-priesterlijken Ephod of Goude Lijf-rok gelijk, als een Zege-teeken of Wapen-standaard, te pronk sette, uit den roof die Israel op de Vyanden behaald hadde. Dit voorval nam sijn oorsprong uit dien, dat de Manschap in Israel siende, hoe Manhaftig haar Gideon uit de hand der Vyandige Midianiten verlost had, als uit een mildadige vergelding en erkenning deser zegen, het gantsche Gebied over haar, aan Hem en sijn Stamhuis erflijk wilden opdragen; seggende; *Heerscht over ons, soo gy als uwen Soon en uwes Soons Soon, dewijl gy ons van der Midianiten hand verlost hebt*, Judic. 8: 22. Hoedanigen eigenwilligen aanbieding hy haar eens-loefs af-sloeg, en dat waarschijnelijk seer wijsselijk; dewijl God doe na de Tijds gelegentheid van Israels Republijk, de Regeering over sijn Volk genoegsaam op hem genomen had; bestuurende 't selve wel uiterlijk door de sigtbare hulpe der LXX Oudsten: doch in bysondere noodvallen, verwekte hy hen Helden, Rigters en Groot-gezielde Mannen, die als Krijgs-overste en Voor-vegters, voor Israel te Velde stooven: even als het tot hier toe in de voorige Rigters, sederd Moses gebleken is; en ook volharde in de volgende tijden, tot aan de Regeering der Koningen toe. Gelijk dan ook dusdanige van God geroepene Rigters, na de verlossinge des Volks, sig eenigsinds minder met het bestuur der gemeene saaken hebben bemoeid, en dikwils in stilte een gemeen leven hebben geleid: hoedanigmen ook twijffelagtig van Gideon sou mogen besluiten, uit dese Heilige Historie, alsser vers 29. geseid word; *En Jerubbaal ging heenen en woonde in sijnen Huise*. Sulks dat sommige hier uit vastelijk gemeend hebben, dat hy sederd dese overwinning, de Regeering over Israel sig ontrokken heeft: doch andere meemen, dat hy door het weigeren van d'opgedragen Regeering, alleen heeft willen aanwijsen, dat hy Israel wel als Rigter volgens sijn Goddelijke roeping wilde dienen, doch dat hy geensinds Koning over haar wilde zijn: om dat hy wel sag, dat Israel dit onbedagt, en sonder Gods bevel uit eigen verander-lust poogde te doen. Gelijk hy ook kan bedugt geweest zijn, dat hem de Ephraëmiten, welke te vooren tegens hem de Hoorens hadden opgesteken, de voet souden dwars geset hebben. Dus vond Gideon dan raadsaam, om in plaats van d'Opper-magt te aanvaarden, een Dank-offer uit den verkregen Buit van 't Volk af te eischen; namelijk, dat een ygelijk hem uit den roof soude opbrengen een Gouden Voorhoofd-cier-

Israel dienstbaar onder Eglon de Koning der Moabiten.

En van Ehud gered.

Josephus Joodsche Oudheden v. Boek. kap. 8.

Debora en Barak.

Israel door Gideon van de Midianiten verlost.

Gideon rigt een Ephod ter gedagtenis sijner overwinning op.

Israel wil de Regeering aan Gideon en sijn Huis erflijk op dragen.

En van Gideon wijsselijk afgeslagen.

Jud. 8: 29.

Hoe sig dese boven gemeene Rigters na de verlossing des Volks droegen.

Gideon eischt een gifte van 't Volk uit den buit op de Midianiten behaald.

ſel: hodanigen Juweel ſommige ſeer waarſchijnelijk nemen voor Goude Oor-ringen of Goude Baggen, die de Midianiten en Iſmaëliten na haare Landwijſe, gewoon waaren in de Ooren te dragen: ook by de Hebreen van ouds in gebruik, als te ſien is Exod. 32:2. &c. als mede by meeſt alle de Ooſterſche Volken: van wienſe tot d'Afrikanen en Moriſken overgegaan zijn: gelijkwe aanſtonds breeder ſullen toonen; dewijl ons duſdanige Oor-cierſelen, met die der Arm-ringen, Hals-banden, Kettingen en andere Pronkernyen der Ouden, meermaal in de Heilige Boeken voorkomen, die een nader opmerking verdienen. Dat nu in de aangehaalde Hiſtorie vers 24. deſe Oor-ringen aan de Iſmaëliten toegeſchreven worden, die te vooren Midianiten genoemd waaren, geſchied miſſchien wel niet alleen

Iſmaeliten en Midianiten waarom als een Volk genoemd.

om datſe een vermengd Volk waaren, maar voornamelijk, om datſe beide van Abrahams Soonen, namelijk van Midian uit Kethura, en van Iſmael uit Hagar, afkomſtig waaren: als uit Geneſis 25:1, 2, en kap. 37:28. ſchijnd afgenomen te worden. Deſe dan ſegd d'Heilige Hiſtorie, *hadden Goude Voorhoofd-cierſelen gehad, dewijl ſy Iſmaeliten waaren*, Jud. 8:24. Dit verſoek ſlaan d'Iſraeliten geenſinds af, maar ſeggen gulhertig

Met wat ſtatie en gewilligheid de afgeëiſte Oor-cierſelen worden opgebragt.

Gideon toe: *Wy ſullenſe geerne geven: En ſy ſpreiden een Kleed uit, en wierpen daar op een ygelijk een Voorhoofd-cierſel van ſijnen roof. En het gewigte der Voorhoofd-cierſelen, die Gideon begeerd hadde, was duiſend en ſeven honderd Sikelen Gouds.* Dat is na de gemeene reekening ontrent ſeventig Ponden gewigt, yder Sikel gegiſt op een halve Once. En was dit noch, *ſonder de Maankens, Ketens, en Purpere Kleeden die de Koningen der Midianiten aangehad hadden, en ſonder de Hals-banden der Kemelen,* vers 21, 26.

En hoe veel gewigt aan Goud ſulks uitleverde.

En Gideon maakte daar van eenen Ephod en ſtelde die in ſijne Stadt te Ophra: en gantſch Iſrael hoereerde aldaar den ſelven na; het wierd Gideon en ſijnen Huiſe tot eenen valſtrik, vers 27.

Bedenkingen over deſen Ephod.

Onſes agtens konnen daar veele en verſcheide bedenkingen over deſen Ephod opgenomen worden; en dat ſoo ten aanſien van de wijſe en maniere, na welke deſe Ephod of Prieſterlijken Lijfrok, toegeſteld en opgerigt is gewoorden; als tot wat voor gebruik en oogmerk Gideon deſelve ſoo plegtelijk in ſijne Stadt heeft doen ten toon ſtellen; dat Iſrael daar mede Hoererie, dat is Afgoderie heeft konnen bedrijven?

Den Ephod van Gideon tot noch toe van niemand verbeeld.

En dewijl ons niet bekend is, dat ymand duſdanigen Ephod, die wy mogelijk niet onvoegſaam een Prieſterlijk Zege-teeken konnen noemen, tot noch toe ruim genoeg verklaard, veel min deſelve oog-ſienelijk in afbeelding heeft aan den dag gebragt; luſt het ons hier een ontwerp daar van na onſe beſte bevattinge voor te ſtellen: op datwe gelegentheid mogten hebben, die uit verſcheide meeningen en ſweemſels van Aal-oude blijken, des te beter verklaard te ſien.

Watmen hier door den Ephod te verſtaan heeft.

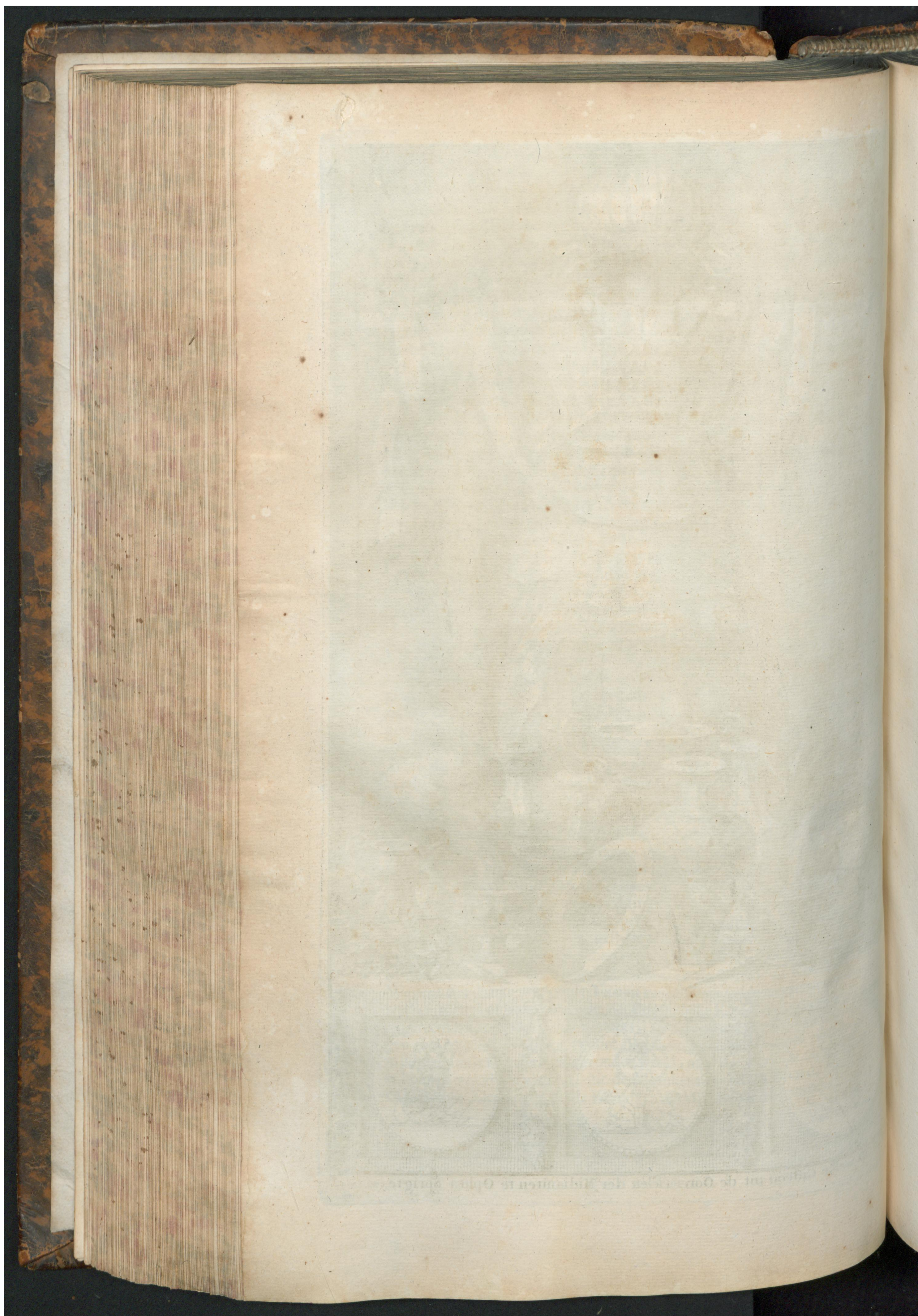
Alſſer dan in de Heilige Hiſtorie geſeid word, dat Gideon een Ephod of Prieſterlijken Lijfrok oprigte, ſoo verſtaan wy daar door niet onvoegſaam, dat'er een geheele Prieſterlijke toeſtel, te ſaamen gekoppeld, en in de rouwe geſtalte van een menſch, elders aan eenig Stronk of Zuil of Stijl vaſt gehegt is geworden; waar vanmen een ſchim of ſchemeragtig Model ſou mogen ſoeken in de Griekſe en Romeinſche Wapens-ſtandaars; van ouds TROPHEA of *Zeege-teekenen* geheeten.

Dat'er uit de Giften van den roof meer dan een Prieſter-rok is konnen gemaakt worden.

By welken toeſtel of ſaamenhooping der Prieſterlijke Kleederen, men ook alle gereedſchappen des Prieſter-ampts, als een geheel Heiligdom ſou mogen toevoegen. Nadien hier niet alleen genoegſaame voorraad van Goud in de genaamde Oorcierſelen gevonden wierd; maar dat'er ook noch veel toe is konnen verorberd werden, uit de Maankens der Kemelen en de Ketens en koſtelijke Kleedingen, die de Koningen der Midianiten gedragen hadden. Ge-

[...]den EPHOD welke Gideon uit de Oorcierselen der Midianiten te Ophra oprigte. *Iud. 8:27.*

Gelijkmen uit vers 26. ſou mogen beſluiten: te meer om dat de Hiſtorie het toeſtellen des Ephods ſoodanig daar op doed volgen, datſer ook toe betrokken konnen worden. En hier en ſchijnd geheel niet tegen aan te loopen, dat'er alleen ſlegts van een Ephod, ſonder eenig verder toeſtel of bywerk gewaagd werd, als ofmen daar door alleen den Prieſterlijken Lijf-rok of Gouden Opper-kleed te verſtaan had; dewijl de omſtandigheid der ſaak en den uitſlag des gevolgs ſchijnd te leeren, dat den Ephod hier ſlegts als het voorname en weſentlijk deel des Prieſters kleed genoemd word, 't geen alle de andere heiligde; dewijl ook ſommige andere Kleedingen den gemeenen Prieſteren eigen waaren: en over ſulks hier als de romp en groote klomp van het lichaam des Prieſterdoms-kleed moet opgenomen worden. 't Welk wel voornamentlijk door den Borſt-lap, en d'ingevatte Urim en Tummim wierd volmaakt; maar in de oprigting van duſdanigen Heilig-Teeken, ook verder verſeld kan aangemerkt worden, met de onderhoorige deelen des Prieſterdoms. Sulks datmen de algemeene geſtalte van deſen Ephod, niet ſonder reden mag vergelijken by die der Romeinſche Wapen-zuilen, welke eertijds uit den verkregen Buit der verjaagde en overwonne Vyanden opgerigt wierden; als in welkers maakſel men doorgaans de Lijf-kolders, Borſt-wapens of Panſieren, in't midden der Stam opgehangen, met de reſt der Wapentuigen, Schilden, Swaarden, Helmetten, en Spieſſen, van bezijden, van onder en van boven verſeld en overſchaduwd ſiet. Waarom wy dan ook grootelijks in bedenken houden, ofmen den Ephod van Gideon, ten aanſien ſijner algemeene Stands-gelegentheid, niet ſeer wel door duſdanige Wapen-ſtandaards verklaren kan: alhoewelmen daar in dit onderſcheid waar te nemen heeft, dat de Griekſe en Romeinſche Zegen-Teekenen veelſinds uit de eige ſtukken des roofs opgerigt wierden; daar hier alleen het Goud, en mogelijk eenige koſtelijke geſteenten en geroofde ſtoffen, tot het toeſtellen deſes Ephods genomen wierde. Anderſinds weetmen ook dat de Zege-teekenen der Oude, dikmaal alleen in gelijkenis en ſweem der verkrege Wapenen, ook wel van Steen en van Kooper en andere ſtof uitgehouwen wierden, gelijk de Romeinſche overblijfſelen getuigen konnen. En derhalven zijnſe niet altijd uit den eigen roof toegeſteld, maar hebben alleen een afſchaduwing daar van vertoond, en egter den naam van TROPHEA of *Zege-teekenen* gedragen. En heeft deſen Ephod te bet in duſdanigen toeſtand, ook de ſweem van een Borſt-wapen gehad, wanneermen aanmerkt, dat den Prieſterlijken Lijf-rok van Aaron belaſt word te maaken, met een ſtevig omgeboord Hals-gat, na de maniere van een Panſier, ſiet Exod. 28:32. Dat nu al het gegeven Goud niet welvoegſaam aan deſen Prieſterlijken Lijf-rok en ook mogelijk de Borſt-lap verorberd is, ſoumen niet alleen mogen giſſen uit het gewigt van 1700 Sikelen, maar ook uit noch veel ongewogen Goud der bovengenoemde Maankens en Kettingen &c. Soo dat'er geen ongeſchiktheid is te gelooven, dat'er, gelijkwe terſtond ſeiden, veel andere dingen, die een Heiligdom des Prieſters konden volmaaken, zijn toegevoegd; dewijl ſulks tot de oprigting van duſdanigen Prieſterlijken Zege-teeken geen kleine Pragt en Statie aangebragt heeft. En aldus behoefdmen dan ook met ſommige geen ſwaarigheid te maaken, dat deſen Lijf-rok van wegen het gewigte des Gouds, onbequaam ſou geweeſt zijn om den Prieſter-dienſt daar mede te konnen doen; dewijl het nergens en blijkt, datſe met dat oogmerk gemaakt is, of ooit daar toe van ymand aangetrokken of gebeſigd is; gelijk ook deſe woorden, namelijk, *Dat Gideon deſen Ephod in ſijn Stad te Ophra ſtelde*, niet duiſterlijk willen te kennen geven, dat hy den ſelven aan een ver-

Den Ephod Gideons heeft by na de geſtalte der Romeinſe Zege-ſtander gehad.

Onderſcheid tuſſchen de Wapen-zuilen der Romeinen en Gideons Ephod.

Waar in den Ephod na een Krijgsmans Panſier of Lijf-kolder aarde.

verheve plaats, op een stok of stenge tot een Gedenk-teeken stelde, gelijk onse Kant-teekenaars ook seer wel over vers 27. hebben aangemerkt. Ja schoon ymand al stijfzinnig wilde staande houden, dat'er niets tot desen Ephod gemaakt is, als soodanigen Priesterlijken Lijf-rok; soo kan egter seer veel Gouds daar toe gebesigt zijn: want wie sal ons in dit geval beletten te denken, dat hy wel geheel kan van Goud, het zy konstig van Draad-werk gewrogt, ofte van digt of vast Goud gegoten of geboetseerd zijn geweest; gelijkmen wel Kleeden, Beelden, Wapenen, Helmetten, Ja alle dingen in Hout, in Steen, Metaal en Klay uithouwen kan; welke nochtans doorgaans niet den naam van de stof, maar van de saak diese verbeelden, behouden. Gelijk dan ook de rijkheid van 't Goud te gelijk met de groote en swaarte, geen kleine luister en Glorie aan dit Gedenk-teeken heeft konnen toebrengen: roemende Gideon niet soo seer in de afbeeldinge der verwonne Wapenen en Goude Maankens der Kemelen en Oor-cierselen, en Purpere Kleeden, den Midianitische Koningen en haar Volkje ontnomen en uitgeschut, als wel in de hervormde pragt des geroofden Gouds, dat hy Gode hier onder de gestalte van een Priester-kleed toewijde en heiligde; als die door sijn hand het Volk van Israel verlost had: gelijk hy ook door den Priester-dienst in dusdanigen kleeding gediend, en met het sondig Volk door de Offerhanden dagelijks volgens de Wet wilde versoend werden. Gelijk Gideon ook selfs eenige Priester-dienst schijnd gedaan te hebben voor sijn overwinninge: bouwende den Heere een Altaar, daar hy op offerde, kap. 6:24,25. Dese en diergelijke dingen soumen mogen denken. Waarom wy het des te sekerder houden, dat desen Ephod voor een geheele toetakeling des Priesterdoms moet genomen werden: welke, alswe terstond seiden, in de gestalte van een Wapen-standaard in Gideons geboorte Stadt Ophra (daar hy te vooren van God, door eenen Engel van den Dorsvloer, tot een Voor-vegter van Israel geroepen was) ter gedagtenis deser overwinninge opgerigt is. Sulks dat het dan ook hier uit seer ligt is konnen gebeuren, dat het dwaalsieke Israel, uit een misvatting over d'oprigting van dit Gedenk-teeken, heeft begonnen daar voor eenige Goddelijke agting te krijgen; die dagelijks toenemende, ten laatsten, en waarschijnelijk wel meest na Gideons dood, tot een Afgoderie uitgebroken is: soekende mogelijk door de Godspraak der Urim en Tummim, diese daar ten minsten ook konnen geloofd hebben te zijn, alhoewelse hier niet genoemd word, als door de oude bygeloovige zeden der Teraphim geholpen te worden. Deselve ongetwijffeld soo agtende, als van Micha geseid word; dat hy een Godshuis of Kapel had, daar hy een Ephod en Teraphim in maakte, Jud: 17:5. en kap. 18:5,14. Alle welke eerbewijsingen tegen Gods gebod aanliepen; die in sijn Wet een eigen en vast gesteld Priesterdom hadde verkoren, door welk hy wilde uitvoeren 't gene wegen den mensche by hem te doen stond. Dat nu ook Gideon selfs desen Ephod soude misbruikt hebben, om Godt door desselfs Urim en Tummim somtijds raad te vraagen, of dien Lijf-rok aan te schieten, en als Priester daar mede te offeren, gelijk hy voor dit geval sonder die wel gedaan had, Judic. 6:24. daar aan twijffelen sommige; en wy houden het ook geheel niet waarschijnelijk; dewijl hy korts te vooren selfs soo yverig de Afgodische Altaren omgeworpen, en de Bosschen op Gods bevel uitgeroeid had: ten zy dan dat hy namaals sijn pligt en vroomheid vergetende, eenig misdrijf daar mede begaan heeft. Andersinds soumen uit veele omstandigheden konnen denken, dat Gideon dit alles ter goeder meeninge, en verre buiten Afgodische gedagten gedaan heeft; stellende desen Ephod om Godt als 't waare door een sigtbaar Teeken te danken; meenende dat sulks onder 't sweemsel van dusken Heiligdom,

Hoe den Ephod heeft konnen geheel van Goud zijn.

Waarom Gideon tot dit gedenk-teeken juist een Ephod verkoren kan hebben.

Hoe desen Ephod aan Israel heeft konnen aanleiding geven tot Afgoderie.

Dat Gideon selfs Afgoderie met desen Ephod gepleegd heeft, is niet heel waarschijnelijk.

Wat Gideons goed oogmerk in desen kan geweest zijn.

dom, alderbest tot de geheugenis der Nakomelingen soude overgaan. Gelijk'er ook Geleerde Mannen gevonden worden, welke meenen, dat Gideon desen Ephon in een afgesonderde Kapel of Gods-huis gesteld heeft; daar in hy voor sig selven den Heere dikmaal, als in een bysonderen Tabernakel gediend heeft; Ja ook wel sou van meeninge geweest zijn, God aldaar om raad te vraagen: 't welk, by aldien hy 't gedaan heeft, niet alleen, on-aangesien sijn goede meening, tegen Gods Gebod heeft aangeloopen, die geenen Tabernakel noch Priesterlijken Ephod, nessens sijn eenig ingesteld Heiligdom dulden wou; maar sulks heeft ook ongetwyfeld een seer quaad voorbeeld aan Israel gegeven; als 't welke eerstelijk ter liefde haarer verlossing, sijne voetstappen mogelijk onbedagtelijk na wandelende, tot Afgoderie met desen Ephod, vervallen zijn. Deselve missichien even soo dienende, alsse daar na deden met de Koopere Slange, waar van te sien is 2 Kon. 18: 4. Of nu de Heilige Historie seggen wil, dat d'Israeliten agter Gideons Ephod eerst opentlijk na sijn dood hebben beginnen te Hoereeren (als wanneerse mogelijk van desen Ephon walgende, ook tot den dienst van Baal-Berith vervielen: doende mede geene weldadigheid meer aan den Huise Jerubbaals, dat is Gideon vers 33, 35.); ofte dat sulks reeds soo gemeen binnen sijn leeftijd inkroop, dat Gideon en sijn Huis daar door als in een Val-strik van sonde en straffe verwarde; dat blijft by sommige twijffelagtig: alhoewel hy niet sonder hier aan eenige schuld te hebben, voornamelijk in sijne Kinderen, gestraft schijnd: soo dat sijn Huis en Naam, schoon hy LXX Soonen na liet, door de Moordadige hand van sijn Soon Abimelech, onder een regtvaardig oordeel Gods, by na geheel uitgeroeid wierd: gelijk in 't negende kapittel van 't Boek der Rigteren ruim genoeg aangeteekend is. Daar wy dan ook ligtelijk sien, dat God het quaad dat Abimelech sijn Vaders huis door 't ombrengen van sijn Broeders aangedaan had, op sijn eigen kop doed wederkeeren, verpletterende sijn Herssen-pan door een stuk Molensteen uit de hand eener Vrouwe van den Tooren te Thebetz geworpen. Soo datmen sig niet en moet verwonderen, dat de Israeliten tot misbruik van desen Ephod vervallen zijn; daarse sig na Gideons dood geheel en al van God afwisselden, en den BAAL-BERITH dat is de *Godinne des Verbonds*, tot eenen God stelden, vers 33. welkers Tempel te Sichem was, kap. 9: 4. Want dat desen Baal een Godinne was, werd van veele waarschijnelijk staande gehouden; en het is bekend, dat het woord BAAL, ook dikmaal in 't Vrouw-geslagt genomen werd. Gelijk dan ook dese Godinne soo genoemd schijnd, na het Verbond dat die van Sichem met Abimelech in desselfs toegewijde Kapel gemaakt had: als in de straks aangehaalde plaatsen te sien is. Ofte men sou mogen gissen, dat dese de *Godinne des Verbonds* genoemd is geworden, om dat het Afgodische Israel, dese Godinne eerde in de plaats van den waaren God, die sijn Verbond met haar by Sinai opgerigt hadde. Doch andere meenen, dat BAAL-BERITH een Godinne was die te Beritus een Stadt in Phœnicien tusschen Byblus en Sidon, gediend wierd: zijnde de geboorte Stadt van den vermaarden Sanchoniaton, de oudste Schrijver der Phœnicische Gedenkenissen; diemen ook meend dat Gideons Tijd-genoot geweest is, en onderlinge vriendschap met hem gehouden heeft: hoedanigen gemeenschap tot dese Afgoderie, niet weinig kan geholpen hebben. En alhoewel eenige willen, dat Sanchoniaton wat laater dan Gideon geleefd heeft, soo heeft hy nochtans, soo Porphyrius getuigd, veele dingen van Gideon ontleend. Gelijk onder anderen hier uit schijnd te blijken, dat Porphyrius den selven JEROMBAL of IROMBAL, en ook HIEROMBALUS noemd; zijnde

Verscheide meeningen over 't gebruik van Gideons Ephod.

Israel heeft waarschijnlijk eerst na Gideons dood openbare Afgoderie met sijn Ephod bedreven.

Welk den Valstrik van Gideons Huis zy geweest.

Baal-Berith hoedanigen Afgodinne.

En Waarom soo genoemd.

Of de oude Schrijver Sanchoniaton een Tijdgenoot van Gideon geweest zy.

Wie door Hierombal verstaan word.

by hem een Priester des Gods JEUO of JAO. Door welkmen waarlijk geen anderen naam dan die van JEHOVA of den God Israels te verstaan heeft: gelijkmen mede door desen JEROMBALUS seer waarschijnelijk Jerubbaal, dat is Gideon, verstaan moet: die by hem mogelijk een Priester Gods, van wegen desen Ephod genoemd is. Vergelijkter mede Judic. 8: 29, 35. En op dat die gene, welke gewoon zijn haar selven, in niet heel gemeene dingen, beter met de Oogen dan met de Sinnen alleen te behelpen, des te meerder nut in de beschouwing deses Ephods in ons Print-Tafereel souden hebben, siet daarom zijn we ook te raade geworden met een woord hier noch aan te wijsen, in wat gestalte en manieren eertijds de TROPHEA of *Wapen-zuilen*, dat zijn de vermaarde Zege-standaards by de Grieken en Romeinen plagten opgerigt te werden; terwijl wy nu al meer dan eens geseid hebben van meening te zijn, datmen den Ephod van Gideon daar door merkelijk kan verklaard sien. Ja dat de maniere van dusdanige Wapen-zuilen en Zege-standaards op te rigten, in de Bybel-schriften niet onbekend, maar van een oude herkomst zijn, leeren ons de voorbeelden van Saul en Absalom; namelijk, na dat den eersten de Amalekiten verslagen hadde, 1 Sam. 15: 12. en den tweeden, na dat hy baldadig het Koningrijk sijns Vaders bemagtigd had, 2 Sam. 18: 18. Gelijk mede in de Boeken der Machabeen gesien word, dat Jason en Nikanor sig ook van dese Glorie hebben bediend.

Dat het oprigten van Wapen-zuilen en Zege-teekenen van ouder gebruik en ook in de H. Schrift bekend is.

Zege-teeken waar van *Trophæum* genoemd.

Belangende de ZEGE-TEEKENEN der Oude, deselve zijn by de Romeinen TROPHÆA, van het Griekse woord τρέπω, *Ik Keere*, genoemd: waarom Casaubonus met andere wil, datmen niet *Trophæum*, maar *Tropæum* behoorde te schrijven. Gelijk dan ook van veele, buiten de blijken die ons daar van in de Heilige Schrift voorkomen, staande gehouden werd, dat de TROPHÆA of *Zege-teekenen* wel de oudste herkomst van de Grieken schijnen te hebben: als dewelke gewoon waaren haare overwinnende Veld-oversten, door het oprigten van sekere Zege-teekenen, te vereeren. En deden deselve dit gemeenlijk door het planten van een Boomstam, die van sijn Telgen geknot was, aan welkse eenige der voornaamste Wapen-stukken, die de vlugtende en overwonne Vyanden uitgeschud en afgenoomen waaren, in een twijffelagtige gestalte van een menschen lichaam ophingen. Welke maniere, van de Grieken tot de Romeinen is overgegaan; als die dusdanige Wapen-zuilen veelmaalen hebben toegesteld, en daar soo wonder-veel mede hebben opgehad, dat het alsoo grooten schen-daad onder hen gereekend wierd, dese Zege-teekenen (al waar 't selfs ook die der Vyanden) om te werpen ofte weg te nemen, als de Goden te schenden. Gelijkse ook in veele voorvallen niet sonder bygeloovigheid aan de opperste Goden geschonken en geheiligd wierden. Als onder veele andere voorbeelden, uit de woorden van Tacitus af te nemen staat; als hy segd: *Dat Germanicus Cæsar, de overwinnende Soldaten pligtelijk gepresen hebbende, een Wapen-standaard bouwde met een trots Opschrift; 't geen te kennen gaf, dat de Heirkragt van Tyberius Cæsar, op d'overwinning der Volkeren tusschen den Rijn en d'Elve, dese Gedenk-teekenen aan Mars, en Jupiter, en Augustus toegeheiligd had.* En alhoewel dusdanige Zege-teekenen meest aan de stammen van Olijf-boomen opgehangen wierden, om datse van ouds Pallas toegewijd is, en volgens Rodeginus en Paschalius ook een Teeken van overwinninge was; soo blijkt het egter, datse ook andere Boomen, en voornamelijk den Eik daar toe gebesigt hebben. Doch naderhand, als de Pronk en Praal te gelijk met de Roomsche Mogendheid opsteeg, heeftmen de Zege-teekenen niet slegts aan

Hoe de Zege-teekenen of Wapen-zuilen van ouds wierden opgerigt.

De Wapen-standaars mogten van niemand omgesmeten worden, om datse aan de Goden geheiligd waren.

aan een hout, noch uit de eige verkrege Wapenen selfs opgestapeld; maar men heeftse, alswe straks seiden, ook aan steene Kolommen opgebonden, of in Muurvakken geset; Ja gelijk van de Keiser Augustus geseid werd, zijnse ook geheel en al uit Kooper gemaakt. Men getuigd van hem, dat hy verscheide Zege-teekenen op het Alpische gebergte, en Pompejus voor hem, op de Pyreneesche Heuvelen opgerigt heeft. En gelijkwe boven het Zege-teeken van Gideon uit Goud hebben gesien, verhaald ook Florus; dat Flaminius van de Hals-cieraden, die de Soldaten onder den Buit gekregen hadden, een TROPHÆUM of Zege-teeken van Goud ter eeren van Jupiter opgerigt heeft. Siet daar waarlijk een navolging van Gideons Ephod, uit de Goude Oor-ciersselen der Midianiten gemaakt. En gelijk het verkrijgen en oprigten van dusdanige Zege-teekenen voor het hoogste goed en de meeste Glorie van den Oorlog plagt gehouden te worden (gelijk Gideon dese eere ook boven d'aangeboden Heerschappye scheen te stellen, by aldien immers daar niet een andere Goddelijke bestuuring onder speelde): daarom heeft het hen ook betamelijk geschenen, die wel meest aan de Goden, wiense de Overwinninge dank wilden wijten, op te dragen. Hoedanigen ydelen Eersugt de Schimp-digter Juvenalis genoegsaam ten toon heeft gesteld, wanneer hy deselve te gelijk met de toetakeling deser Zege-teekenen, in dese verduitste Vaarsen bespot:

Een Gouden Zegen-teeken van de Romeinen opgerigt.

De Oude stelden 't verkrijgen van een Zegenteeken boven alle eer des Oorlogs.

Des Oorlogs overschot, een Kolder of Helmet,
Gehakkeld en geblutst, ten Stander opgeset;
Een Roer of Stukkespriets, besteken tusschen bei'en
Met Vlag en Wimpels van veroverde Galeyen;
Met een gevangen Man op't hoogte van de Boog
In treurige gestalt, dat's heerlijk in't Oog?

Van Juvenalis beschimpt.

Alwaar ligtelijk gesien word, dat den Digter daar niet alleen spreekt van de Wapen-standaards, die slegts uit de geroofde Wapenen te Prijk gesteld wierden; maar ook van die, welk in navolging van die uit Marmer of Kooper of ander Boetseer-werk opgerigt, en ook wel in Muurvakken en boven de Zege-bogen gesteld wierden: want dat leerdmen uit dien, dat hy daar spreekt van gevangenen met d'armen op den rug gekneveld, neffens de Wapen-zuilen te vertoonen. Als mede datmen eenige onderscheid te maaken heeft, in de Zege-teekenen der overwinningen te Lande, en die te Water behaald wierden. Gelijk die ook wel uit beide gemengd waaren. In de Scheeps Zege-teekenen sagmen gemeenlijk een Scheepsroer, en Ankers, en Steven of Nebben; alhoewelse in de rest met de andere over-een-quamen: Hoedanige soort van Scheeps-nebben men aan een Koopere Pylaar, als een der oudste overblijfselen van Roomen, van Cajus Duillius opgerigt siet. Gelijkmen dan ook de Wapen-zuilen na gewoone verbeelding, op seer veel Penningen der Roomsche Keiseren siet: en soomen tot die noch een netter schets der Roomsche Wapen-zuilen, na het leven afgeschilderd begeerd, de soetvloejende J. Oudaan heeftse ons uit de Latijnsche Vaarsen van Virgilius; (sprekende van den Eiken-Boom die Eneas tot een Wapen-standaard optoide) dusdanig ontworpen:

Beschei-dentlijke waarneming daar over.

Hy steld een swaaren Tronk van al sijn Loof geknot
Op een verheven bult, en doed de Eiken praalen
Met d'uitgeschudden roof, de Wapens rijk van straalen,
Van Vorst Mezentius; tot eene Zege-zuil
En Stander, voor God Mars: den Veder-bosch, noch vuil

De Wapenstandaard van Virgilius na de Romeinse wijse levendig afgeschilderd.

En druipende van Bloed, ontluikter over henen;
Gebroke werp-geweer des dooden, 't Borst-pansier,
Vry meer dan twaalfmaal door-regen, en soo hier
Soo daar gebeukt, geblutst, versiet den Stam in 't ronde;
Waar aanmen siet den Schild van Kooper vast gebonden
Ter slinker zijde, en 't Swaard in sijn Yvore Kas;
Hy seid dan (daar in 't rond om hem gesloten was
De drang der Oversten) en moedigd sijn vertrouwden:
Dat was het swaarste stuk! en 't geenwe noch behouden,
O Mannen, ban de vrees: Sie hier den eersten Buit
Van dien Hoovaardigen, den Wapen-roof hem uit-
Getogen; dit's Mezents, het Werk-stuk van mijn handen.

Zegeteekenen wierden meest op verheven plaatsen gesteld.

Uit Florus verneemdmen, dat de Zege-teekens gemeenlijk op een verheven plaatse gesteld wierden; gelijk hy verhaald, dat Viriatus op het slaan van Claudius Unimanus, de Staat-teekens, namelijk de Purpere gestikte Tabbers en de Staat-busiels van de Prætores op sijne Bergen, tot Zege-teekenen opgerigt heeft. Gelijk ook sommige Volken, de Puikstukken uit den roof op de Vyanden behaald, aan de Posten of Kolommen haarer Tempelen plagten op te hangen, om daar erffelijk te blijven. Gelijk Horatius getuigd, dat hy de Wapenen, die sonder Bloed-storten den Vyand ontnomen waaren, in de Puinische Tempelen heeft sien te pronk hangen. En Virgilius beschrijvende aan sijn sevende Boek, de Kerk van de Koning Latinus, segd, dat'er veel Krijgs-tuig en geweer aan de Heilige Stijlen hing. Ja 't selve is ook eertijds al by de Egiptenaaren in gebruik geweest, alsmen uit Diodorus Siculus ontwaar word. Livius spreekt mede breed genoeg van derselver oud gebruik, als hy van Romulus verhaald, dat hy d'uitgeschudde roof der verwonne Vyanden, op een pragtige Draagbaar na den Kapitolynsen Heuvel deed voeren, aan Jupiter op-offerde en die een eigen Tempel toewijde; op dat die daad niet alleen een voorbeeld, maar een Wet voor de Nakomelingen verstrekken sou. En dat eindelijk ook de Zegepraalende Veld-oversten hunne Zegeteekenen, in haare Huisen en aan de Posten der Ingangen plagten te stellen (gelijk misschien Gideon sijnen Ephod, in sijn Stadt te Ophra deed; ten sy dan dat hy daar toe een bysondere Kapél doen maaken heeft) sulks vindmen by Cicero van Pompejus aangeteekend; daar hy over de onbeschaamde vrypostigheid van Antonius uitvarende hem afvraagd; Hoe hy soo koen dorst zijn, dat hy de Drempels durfde betreden van de Huisen die door de opgehangen Buit der Vyanden geheiligd waaren? En op dat dusdanige Zege-teekenen lange in eer en agting bleven by de Nakomelingen; wasmen gewoon op deselve te schrijven, op wat dagen tijd, en door wien de overwinninge van dien Buit verkregen was: gelijk Tacitus onder anderen een staaltje hier af van Tiberius verhaald. Hoedanige voorbeelden wy niet verder mogen ophaalen, om datwe ook noch moeten afdoen 't geenwe hier vooren van de Goude Voorhoofd-cierselen, en Oor-en Arm-ringen der oude Hebreen, hebben begonnen aan te raaken. Want nadien wy tot hier toe meermaal hebben geseid, dat de Oversetters dikmaal verschillig zijn in 't benoemen deser Cieraden, als die sommige voornamelijk ook in d'aangetoge plaatse Judic. 8. *Voorhoofd-cierselen* aan de Midianiten en Ismaëliten toepassen, daarwe sekerlijk een soort van *Oor-cierselen* of *Oor-ringen* dienden te verstaan die by Mannen en Vrouwen gedragen wierden; en dat'er meermalen aan diergelijke vercierselen, soo der

Ook aan de Kolommen der Tempels en Posten der Huisen.

der Hebreen, als andere Oostersche Volken, in de Heilige Boeken gedagt word; soo lust het ons uit de Oudheid, haar verscheide Benamingen, Fatsoen en Gebruik een weinig verder uit te halen. De Geleerde Mercerus wil de *Oor-cierselen*, die by de Hebreen LECHASCHIM genoemd worden, van LACHASCH, *Mompelen*, *Prevelen* of *Stillekens spreken*, afgeleid hebben; hoedanigen gewoonte eertijds de Toovenaars in 't belesen of besweeren hadden; invoegen de Vrouwen van ouds haare Ooren met een soort van Goude Ciersels van Ringen, Peerlen, Gesteenten en diergelijke sogten te beschermen tegen soodanige belesingen. Deselve oordeeld ook, dat het verciersel NESEM by de Hebreen, (dat mogelijk een *Neus* of *Voorhoofd-ciersel* beduid, 't welk van 't Voorhoofd neerwaards tot naby de Neus hing, alswe terstond nader ondersoeken sullen) door een Letter-versetting van SANAH, *Hy heeft gehoereerd*, behoorde afgehaald te worden: even als of het een Ring-snoer, Band of Ketting-cieraad was, dat aan het Voorhoofd, aan de Ooren, en aan de Neuse quam om het aangesigt te vergoelijken: 't gene sommige mishaagd en qualijk van een onkuisch woord afgehaald schijnd; nadien het ook den Heiligen Vrouwen tot een eerlijk Cieraad gediend heeft. Doch soo gissingen gelden mogen segd Bartholinus, soo kan het veel bequamer afgeleid worden van het vermaagschapte woord SAMAM, dat *Toomen* of *Halfsteren* beteekend. Waar uit men sou mogen gissen, dat NESEM sekere soorte van Cieraad is, dat met een *Toom* of *Halfster* der Paarden, eenige gelijkheid heeft. Gelijk dan sulks eenigsinds schijnd bevestigd te worden, door de Latijnsche Vertaaling der Chaldeesche Uitbreider, die het woord *Semamim* in de Text, in welk geseid word: *Dat de woorden der Wet aan Israel gegeven zijn, gelijk als* (SEMAMIM) *Toomen in haare Kinnebakken, op datse van den regten weg niet en souden afwijken*, overbrengd; *gelijk als Oorgesmijden*; om dat hy een vermaagschappye in beider oorsprong erkende. Verder, om dat sommige van deese verciersels eenigsinds rondagtig schijnen geweest te zijn, schijnense NGANIL genoemd te worden, beteekenende een *Ra-derken* of *Kringetje*, Num. 31:50. en Ezech. 16:12. Gelijk het ook om geen andere reden, als om dat die soort van Cieraden eigentlijk tot de Ooren behoord, van de Grieken ENOTE, of ENOTION genoemd is; 't geen het selve is waar door de Latijnen INAURIS, en wy *Oor-ringen* of *Oor-cierselen* gewoon zijn te verstaan. En ofmen wel onder ons deselve benaming laater aan alle Cieraden, die aan of ontrent de Ooren gedragen werden, gegeven heeft; egter is de oudste herkomst soo genoemd van de gaten der Oor-lellen, waar inmen de Goude Ringen en Gesteenten ongemiddeld afhing: siet'er verscheide manieren van in onse Printverbeelding met AAA. &c. geteekend. Want om dat LOBOS het *Oorlapken*, een deel van het Oor is, daar van zijn ook de Oor cierselen by de Grieken ELLOBIA genoemd; by wien de Jongvrouwen deselve in beide Ooren, doch de Jongelingen alleen in 't regter Oor gedragen hebben. En of wel verscheide andere benamingen by de oude Letter-meesters gevonden worden, soo zijn die evenwel niet soo seer van wegen de plaats daarmense droeg, als wel van wegen haar fatsoen en maaksel hier van verschillig. Dus vindmen de Oor-ciersels ook *Botrydia* genoemd van *Botrys*, dat een Druiftros beteekend, om dat die Form, door een t'saamenhooping van Peerlen, Korallen of Gesteenten, daar mede over-een-stemde. Ook *Triglena Hermata*, om datse de gedaante hadden van drie Oog-appels. Waar uit Bartholinus besluit, dat de Grieken *Triglena* genoemd hebben, 't gene de Latijnen *Tribaca* heeten; zijnde een Oor-ciersel dat uit drie nevens-mal-

Oor-cierselen waar van by de Hebreen genoemd.

Andere afkomst van de benaming der Neus- of Voorhoofd-ciersels.

Oor-cierselen hoe by de Grieken genoemd.

Oor-cierselen aan Mannen en Vrouwen eertijds gemeen.

Wat *Triglena* en *Tribaca* voor Oor-cierselen zijn.

kander hangende of ſaamengevoegde Peerlen of lange Geſteenten gemaakt is. In onſe Vertoog-ſchets onder A. B. aangeweſen. Hoedanige ſweemſels der Oudheid, wy ſekerlijk in onſe herwaardſe Landwijſen, aan de Oor-peerlen en Pendanten, buiten verder verklaringe, overgekomen ſien. Gelijk de oude Modellen, B. en H. die by de Liefhebbers bewaard worden, aanwijſen. En dat'er in de meeſte plaatſen des Ouden Teſtaments van diergelijke Cierſelen geſproken word, die in en aan de Ooren en veelſinds op't Voorhoofd na by den Neuſe hingen; (ſchoon het woord NESEM te mets oneigentlijk *Voorhoofd-cierſelen* vertaald word; om dat die na by de Neus hangende ſoo konnen geagt worden, daarwe terſtond af ſpreken moeten) ſulks willen ons de Taalkundigers leeren, wanneer ſy de volgende Texten aldus willen geleſen hebben: by voorbeeld, Geneſis 24: 22. word van Abrahams knegt geſeid: *Den Man bragte voort een Gouden* NESEM, *het gewigt daar af was een halve Sikel.* Hier vertaalen het eenige, *Voorhoofd-cierſels;* Doch Arias Montanus en de gemeene Latijnſche, *Oor-ringen.* En vers 30. *Als Laban de* Neſem *ſag:* en vers 47. ſegd de Knegt in deſelve Hiſtorie: *Ende ik ſette* of dede *de* Neſem *boven haaren Neuſe, en de Arm-ringen om haare handen.* Wederom Geneſis 35: 4. word van Jakobs Huisgeſin aangeteekend: *Ende ſy gaven Jakob alle de vremde Goden die in haare hand waaren, ende de* Neſamim *die in haare Ooren waaren.* Dus ſeide ook Aaron, doe hy Iſrael een Gouden Kalf wilde maaken, Exod. 32: 2, 3. *Ruk af de Goude* Niſme *welke zijn aan de Ooren van uwe Wijven, en uwer Soonen en Dogteren, en brengdſe tot my. En ſy namen de Goude* Niſme *die aan haare Ooren waaren, en bragtenſe tot Aaron.* Siet mede kap. 35: 22. *De Mannen en de Wijven en alle vrywillige van herten, bragten Haakskens ende* Neſamim, *ende Ringen, ende Arm-banden &c.* En in onſe voorgenome woorden, Judic. 8: vers 24, tot 26. *Gideon ſeide tot hen, geeft my een ygelijk de* Neſem *van ſijnen Roof; Want ſy hadden Goude* Niſme, *dewijl ſy Iſmaëliten waaren. En ſy ſeiden, Wy ſullenſe willig geven; en ſy een kleed uitſpreidende, wierpen daar op een ygelijken den* Neſem *ſijner Roof. En het gewigt der Goude* Niſme *was* 1700 *Sikelen.* En in deſer voegen worden ook aan Job van ſijn Vrienden, *elk een Gouden* Neſem *gegeven.* Siet kap. 42: 11. Wederom Proverb. 11: 22. *Gelijk een gouden* Neſem *in de Neusgaten van een verken, alſoo is een ſchoone vrouwe die van de Reden afwijkt.* En by den ſelven op't 25. kap. vers 12. *Een wijs beſtraffer by een hoorende Oore, is als de* Neſem *van Goud, en een Hals-cieraad van't fijnſte Goud.* En by Jeſaias op't derde kapittel word de *Niſme der Neuſe*, onderſcheidentlijk van die der Ooren, onder de vercierſelen der Jeruſalemſche Dogteren aangeteekend. Ezech. 16. 11. ſtaat, *Ik hebbe de* Neſem *boven uwen Neuſe, en de Oor-ringen in uwe Ooren gegeven &c.* En Hoſea 2: 12. *Ik ſal over haar beſoeken de dagen Baals, daar in ſy gerookt heeft, en haar vercierde met haare* Niſmah &c. Alle welke plaatſen der Heilige Schrift met malkanderen nauwkeurig te vergelijken: wy aangaande deſe Vercierſelen verſcheide dingen aan den dag gebragt ſien, die ons te vooren waarſchijnelijk duiſter of ten minſten eenigſinds verward ſchenen. Dus ſienwe dan eerſtelijk, dat NESEM een verſierſel is geweeſt, dat wel meeſt den Vrouwen eigen, doch ook van de Mannen is gedragen geworden. Gelijk beveſtigd word uit Exod. 32. en 35. Judic. 8. en Job 42. Ten anderen wordenwe ontwaar dat de ſtoffe by de Hebreen en veel Ooſterſche Volken van ouds is Goud geweeſt; en dat het gebruik, of de plaatſe daar deſe vercierſels gedragen zijn, eerſtelijk by de Vrouwen aan

Voorbeelden daar in de Heilige Schrift van Voorhoofd cierſels en Oor-ringen geſproken word.

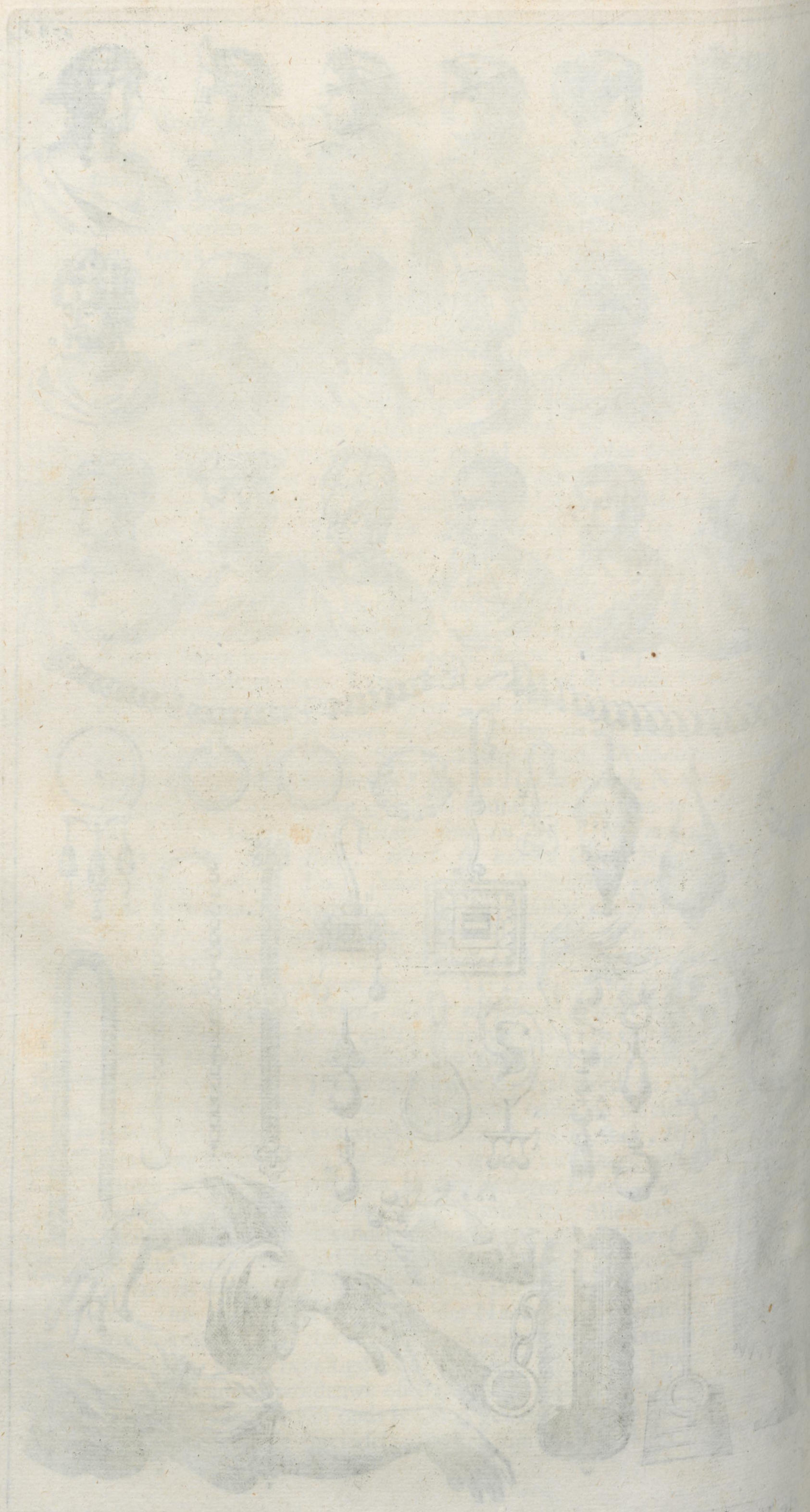
De Voorhoofd-cierſelen van die der Ooren onderſcheiden.

Neſem hoedanige Oor-of Neus-cierſels by de Hebreen.

De Oor cierſelen by de Hebreen zijn meeſt van Goud geweeſt.

de Voorhooft-Cierfels en Oor en Arm-Ringen der Ouden

aan of ontrent den Neuse is geweest, als Genesis 24: 47. Prov. 11: 22. Jes. 3: 21. Ezech. 16: 12. En daar na ook wel voornamelijk aan de Ooren, volgens Genesis 35: 4. Exod. 32: 2, 3. Hoedanig wy agten, datse soo ook in 't bysonder by de Ismaëliten of Arabiers in gemeen gebruik geweest zijn, Judicum 8: 24. Daar de gemeene Latijnsche vertaaling en Arias Montanus ook *Oor-ringen*, en niet *Voorhoofd-ciersels* als onse setten, vertaald hebben: want hoe soude doch de Voorhoofd-cierselen in maniere als hier by D D D. aangewesen word, den Mannen gepast hebben? Maar gelijk d'Oversetters in alle de bygebragte plaatsen verschillen, diendmense hier ten minsten als in 't voorbygaan te hooren. De LXX Vertaalers hebben over al ENOTION, *Oor-ciersel* of *Oorgesmijde* vertaald, behalven Job 42: 11. daar sy lesen; *Ende een gouden vier-Dragmen stuk, een eenig ongemunt.* Doch Symmachus heeft'er een *Neus-verciersel*, byna als onse Duitsche een *Voorhoofd-ciersel*, en de gemeene Latijnsche, een *Oor-ciersel* van gemaakt. Gelijk de laatste Prov. 11: 22. ook leest: een *Goude Kring*; en Jes. 3. *Edel-gesteente aan 't voorhoofd afhangende:* siet de verbeeldingen D D D. en Ezech. 16: 12. *Een Oorgesmijde op uwen Mond.* En Genesis 24: 47. *Ik hebbe haar Oor-ringen aangehangen om haar aangesigte te vercieren.* Over welke Oversettingen Bartholinus meend, dat het ongerijmd schijnd, dat de Grieken en Latijnen, het verciersel der Ooren, aan de Neuse ofte aan het Voorhoofd ofte aan de Mond hebben willen toepassen. Voegende daar by, dat dit van hun niet gedaan is volgens de eigene beteekenis des woords, maar door een misbruik; om dat hun geen beter of eigener woord te binnen quam. Waar van daan dan ook de laatere 't selve door een gemeender woord, *Bagge* of *Hals-cieraad*, beter hebben meenen over te setten. En hier van isset mede dat Hieronymus over Ezechiel 16. aldus geschreven heeft: *Het Hebreeuwsche woord* NESEM *segd hy, hebben alle Oversetters, uitgesonderd Symmachus, een* OOR-GESMYDE *of* OOR-CIERSEL *vertaald; niet dat de Oor-cierselen, die soo genoemd worden om datse van de Ooren afhangen, aan de Neuse gedragen worden, maar om dat de kring, die gemaakt is na de gelijkenis der Oorgesmijden, met het selve woord genoemd word: gelijk tot op heden, onder de Vrouwelijke vercierselen de goude Kringen, Ringen of Hoepen, van 't voorhoofd neerhangende na de Mond en na by de Neus komende, plegen gedragen te worden.* Sulks dat de benamingen ENOTIA en INAURES, *Oor-cierselen*, niet eigentlijk sien op de kragt des Gronds-woords, maar ten deele van wegen gebrek van een beter woord, anderdeels om de gelijkheid met de Oorringen gebruikt worden. Gelijk ook Lutherus niet regt verklaard, wanneer hy Judic. 8. en Prov. 25. *Spangen, Ooren-spangen en Stirnband* steld. En Prov. 11. *Gouden Hairband:* en Jes. 3. *Stirnspang.* Want het en zijn niet de *Stirnbanden* noch *Hairbanden* selfs geweest; maar *Kringen* of *Ringen*, die daar van afhingen, gelijk we nu al gesien hebben, en met sommige onser dragten eenigerwijs over-een-komen. Doch de Joden hebbense in haare Hoogduitse oversetting *Naseband* genoemd. De Chaldeesche Vertaaler set KODASCHAJA, als of men *Monilia* of *Bruid-baggen* sei, by veele voor *Voorhoofd-ciersels* genomen; hoedanige een Bruidegom gewoon was sijn Bruid te geven. Gelijk mede NESEM in den Talmud van Jerusalem, uit de plaatse Jes. 3. verklaard word, voor iets dat boven den Neuse geset word. Aben-Ezra schrijft over Genesis 24: 22. dat NESEM een Verciersel is, dat soo wel aan of ontrent den Neuse, als aan de Ooren geset word. Waar mede den Autheur van het Boek *Chaskuni* over-een-stemd. Wanneer men nu aanmerkt, dat een en deselve benaming dikwils soo wel aan de Oor-

Verschilligheid der Oversetters in de vercierselen te verklaren.

Misslag sommiger Oversetters.

Verscheide meeningen over de Oor-ringen en Voorhoofd-ciersels.

cier-

Hoe en waar de Neus-ciersels gehangen wierden.

ciersfelen, als aan die der Neuse gegeven worden; en dat wy sien dat in de plaatsen daar van beide te gelijk gewag gemaakt word, d'een van d'ander onderscheiden word, schoonmen sekerlijk te gelooven heeft, dat Nesem eigentlijk een *Neus-verciersel* beduid; soo soumen met regt over dese Neus-verciersfelen mogen vraagen, waar die doch gehangen wierden? Hier op heeft Hieronymus voor ons geantwoord, namelijk; dat het Cieraden der Vrouwen zijn, bestaande in Kringen of Ringen, die van het Voorhoofd na den Mond af hangen, en de Neuse genaken om te vercieren. Hoedanigen getuigenisse Bartholinus grootlijks in dien Man wil gewaardeerd hebben, om dat hy die eige Landwijse te sijnen tijd noch by gewoond heeft. Hy segd ook, dat de Moorsche Vrouwen, Oorgesmijden aan de Neus hebben. De Nesem der Neuse segd Aben-Ezra, hangd af van een draad of bandeken dat aan't Voorhoofd vast gebonden is. Hoedanigen band de groote van Goude Kettingen of Peerlen hadden. Don Isaak Ababenoi, over Jes. 3. segd, Lechaschim zijn *Ringen*, *Baggen* of *Pendanten* der Ooren: Tabbaoth zijn Cieraden der vingeren aan de handen. Doch de Nisme (waar van wy hier eigentlijk spreken) zijn Cieraden of Baggen, welke sy voegden aan haaren Neuse, of liever af hingen van de Mijter of Hair-kuif des Hoofds aan een bandeken; waar van daan sy tot naby den Neuse afdaalden; dit segd dien Spaanjaard. Waar mede dan sommige plaatsen der Heilige Schrift (daar volgens de vertaaling der Gemeene Latijnsche Text, van een *Goude Ring der Neuse*, of van een *Edel gesteente hangende aan 't voorhoofd*, of van een *Oorgesmijde boven de Mond*, schijnd gesproken te worden) konnen vereenigd of wel onderscheiden worden; om datse meer van wegen de gelijkheid der gedaante, als der verscheide plaatsen daarmense droeg, met eenerlei woord genoemd worden. Want de *Edel-gesteenten aan 't voorhoofd hangende*, hingen aan een Huive die om 't voorhoofd ging daarse van af hingen: En ook *boven de Mond*, om datse tot aan en naby de Mond hingen; alhoewelmen dit van de Oorciersfelen, die groot en breed na vooren hingen, ruim soo voegsaam sou konnen denken. En ten laatsten diendense alle om het *Aangesicht te vercieren*; nadien dit het algemeen oogmerk daar van was. Gelijk dan ook dese verscheidendheid niet weinig vermeerderd is door de dubbelsinnigheid van het Hebreeuwsche woord Af of Aph, dat gemeenlijk voor het *Aangesigt* of het *Gelaat* of *Gedaante* genomen word; en somtijds alleen den *Neuse*, als een groot deel van 't geheel, beteekend.

Getuigenis van Hieronymus hier over.

Nader verklaring der Neusciersels.

Modellen van oude Oorciersfelen.

De voornoemde Bartholinus vertoond eenige Modellen van Aal-oude Oor-ciersfelen, die eertijds binnen Roomen te sien waaren in de Bewaar-kas van Lælius Paschalinus. Waar vanmer eene siet uit Kooper in onse Printverbeelding met B. geteekend: vercierd met drie tamelijk lang-af hangende Glaas-agtige Steenkens. Als mede by C. een soort die de Grieken Stalagmium, of *Druppelgesmijde* noemden, na de gedaante diese hadden; want *Stalagmos* heet een *Druppel* by de Grieken: gelijk dese dan ook uit een ongeslepen Amathist bestaande, de Form van een druppel of hangende Peerel in Goud gevat, gelijkt. Siet'er ook noch andere Modellen van geheel uit Goud, en ook geheel met Peerlen beset ontrent G. en andere, die niet veel van de hedendaagsche en verschillen. Sommige waaren uit Albastere en andere Steenen, die Peersgewijs boven scherp, na onder breed-rond; andere spits na onder, en boven breed-rond waaren, gelijk dese Kristallen in de Goude Bandjes gevat by E. F. konnen aanwijsen; die sommige by kleine Albastere Flesjes of Kegels of Graf-spitjes willen vergeleken hebben. Het is wel seker dat men de Oor-ciersfelen van ouds uit verscheide stof gedragen heeft; waar van de

de Peerlen by de magtige en dertelmoedige Luiden de voorrang hadden. Die ook somtijds d'een voor d'ander gereekend worden, om datse of derselve Form, ofte derselve waardie hadden. En alhoewel de Peerlen te mets sonder eenig Cieraad enkel en alleen in de Ooren afhangende, het zy een eenige groote alleen, en somtijds meer te saamen gevoegd gedragen zijn, als A D. soo waarense egter ook dikmaal met Goude Tuigen saamen gehegt of vast geset en aangehangen. Die dan ook wel om strijd in grootheid, in bei de Ooren gedragen wierden; maakende egter buiten alle Cieradie van Goud, de Peerlen alleen de pragt des geheelen Oorciersel. En om datse dikmaal seer groot en met veele te saamen getast, of noch met gesteenten verseld, gedragen wierden, daarom segd Seneca van sulke Vrouwen, datse veel eer beswaarde dan vercierde Ooren hadden. Doch de H. Schrift spreekt alleen meest van Goude Oorcierselen als we nu al in seer vele plaatsen hebben gesien. Egter konnense ook met Peerlen en Gesteenten beset gedragen hebben; die alleen Goude genoemd worden, na de Ringen, Banden, Kettens, Plaatjes of anders daarse in of aangehegt waaren. Gelijk men uit de verscheide beteekenissen, die de Oversetters aan de grondwoorden geven, bedenkelijk kan houden. Men geloofd ook, dat de Oorcierselen mede van Silver, Kooper, Hout, Yvoir en van Leer, de dragt van minder staat, en van d'arme Luidjes is geweest. Gelijk men sulks nu noch onder de Brasilianen siet. Deselve booren in de Oor-lellen soodanige groote gaten, dat'er wel een vinger door kan; hier stekense veelsinds een been in van een Meerkat, datse *Nambipaya* noemen: of sy dragen daar een houtje in op de groote van een vinger, en bewinden dat met Kattoene draaden op hunne wijse tot een dubbel Klosje. En dat ook eenige de Ooren eertijds met Bloemen vercierd hebben, word uit Athenæus aangeteekend: Een wijse voorwaar die noch heden by de gemeene Bloememelkers en sommige Landluiden seer gemeen is. Gelijk het ook sou konnen bedenkelijk gehouden worden, dat uit alle die verscheide wijsen der Ouden, eenige te saamen gebragt zijn, die tot onse hedendaagsche Pendanten, en Peerelmaantjes, overgegaan zijn; die niet alleen noch de algemeene Driehoekse Form van een Fles-Kegel hebben, en op Goude Plaatjes met gesteenten na de voor-zijde beset zijn; maar ook na de agter zijde met Bloemen en Loofwerk gebrandschilderd zijn. Gelijk ook de afhangende Peerlen aan deselve noch in gebruik zijn by 't gemeenste Volk, die aan Goude Esjes en Stiften gedragen worden, waar van u hier ontrent H. I. K. L. de oude sweemsels werden aangewesen. De twee seer Antijke met M. N. geteekend, bekend d'Heer Bartholinus, dat hem uit de geheimschat van d'Heer Smetius door een sijner Vrienden ter hand besteld zijn; waar van het grootste van Goud, met een rauwen Granaad-steen pronkt. Hier te Lande draagd men alleen selden de Oor-cierselen in de Oorlellen selfs, doch de meeste der Ouden hebbense soo gedragen. Daarse ook waarschijnelijk haaren oorspronkelijken naam van behouden hebben; en dat mogelijk wel, om dat d'Oude dit deel des lichaams seer hoog waardeerden. Dus seide Klemens, dat de aanraaking der Ooren, de goedgunstigheid der Ouderen tegen de Kinderen plagt te beteekenen: gelijk het ook eertijds een wijse van doen was, dat de Kinderen de Vaders kussende, haar met eenen aan beide Ooren plagten te vatten; vertoonende daar door te gelooven, datse van haar Vader geliefd, en altijd ten goeden gehoord wierden; soo dat hy haar geen Steen voor Brood, noch geen Slange voor een Visch sou geven: gelijk de Saligmaaker daar op dikmaal schijnd gespeeld te hebben: Siet behalven Matth. 7. vers 9-11. ook Johan. 14. en 15. kapittel. Het onderdeel der Oore was

Peerlen van ouds 't voornaamste in de Oorcierselen.

Doorboorde Ooren tot de Oorcierselen.

Het Brandschilderen der hedendaagsche Pendanten aan de agterzijde waar van afkomstig.

Oor-cierselen na de gaten der doorboorde Ooren genoemd.

De Oore by de Oude als een eerbiedig lidt aangemerkt.

aan de vrygeboorne tot de doorbooring en aanhanging der Verciering; maar het bovendeel der Oore wierd den Quaad-doenders tot een schandelijk Brandmerk, afgesneden. En om dat de groote Luiden haar inbeelden, dat het doorbooren der Oore ongemakkelijk viel, en geern fraai en sonder Lidteeken wouden genesen worden, soo waarender die de Vrouwen voor haar en voor haar Dogters tot Paleersters en Oorverciesters hielden, die haar op die konst sonderling verstonden. Voor hoedanigen soort van dienst men by ons de Kamenieren, de Vlegtsters, Kapsters, Kopsters, hair Frizeerdsters en diergelijke teujeressen reekenen kan. Johannes de Laat vermeld, datse in Virginien de Ooren op drie plaatsen doorbooren. Ook heeftmen de Oor-cierselen sonder onderscheid van Manlijk en Vrouwlijk geslagt, of slinker of regter Oor gedragen: want sy vercierden, of een van beide of alle beide de Ooren te gelijk. Alhoewel Isidorus deselve netter bepaald, en segd, datse de Meisjes aan bei de Ooren, maar de Jongelingen alleen aan 't regter Oor gedragen hebben: gelijk we boven van de Grieken hebben geseid. Alleen is het te gissen, datse doorgaans by de Vrouwen kostelijker en op veelerlei wijsen van maaksel gedragen zijn. Voorwaar, Augustinus misbruikt het woord *Oor-ciersel* seer, wanneer hy elders over Genesis segd; dat het by de Mooren een gebruik is, dat de Vrouwen ook Oor-cierselen in den Neuse draagen. Doch het schijnd dat hem het regte woord met welk het Cieraad der Neuse beteekend word, niet in den sin gevallen is. Ook hebben de LXX Oversetters gemist, wanneer sy Genesis 24: 47. *Tà Enotia*, aan den arm setten: want Pollux en Hesychius vermanen genoegsaam, datmense niet aan de handen, maar aan de Ooren hangd. En wy hebben nu al meer dan eens geseid, dat NESEM by de Hebreen niet altijd het Cieraad der Oore alleen; maar dat het ook dikmaal voor een Neus-of Voorhoofd-ciersel genomen word, om datmen 't aan Voorhoofd vast maakte en tot na by de Neuse af hing: Voor welk de Grieken, EPIRRHINON, *Neus-verciersel* hebben geseid. Hoedanigen afkomst der benaming Drusius geeft over Prov. 11: 22. *Een Gouden Neus-ciersel* (Nesem) *aan een Verkens snuite:* daar de LXX gelijk ook elders, ENOTION *Oor-ciersel*, en andere met gelijke dwaaling *Hals-ketting* oversetten. 't Gene Bartolinus beter agt gedaan te zijn van Pagninus en Cajetanus, die daar *Neus-ringen* vertaalen. Hieronymus over Ezech. 16.: 12. segd; *Noch heden dragen de Vrouwen Goude Ringen aan 't voorhoofd na de Mond afhangende, die digt aan den Neuse genaaken.* Aben-Ezra over Genesis 24: 22. meend, dat het soo wel tot den Neuse als aan de Neuse selver past. Doch wy en vinden niet dat de Hebreen eigentlijk Ringen in den Neuse of in de Lippen gedragen hebben. Rodius getuigd uit Barbosa, dat in 't Koningrijk Narsinga, de Vrouwen een doorgeboorde Peerel, of Robijn of Turkois aan de Neus hebben, als een Oor-ciersel af hangende; en aan of in een van de Neus-gaten, een grooten Ring die van Edel-gesteenten glinsterd. En het is ook by de Mannen in Brasyl gebruiklijk, dat sy in de onderlip, die in haar Jongheid doorboord is, diergelijke dingen dragen. Eenen Aloysius Mustus segd, dat sommige Mannen en Vrouwen aan het middelschot der Neus-gaten, groote Gouden Ringen dragen, die sy afnemen als sy eten willen: waar van we hier voorbeelden sien konnen by de Letter O P. daar men ook Goude lange Blikken of Nagels, als Mes-lemmers in den Neuse gesteken, en groote halve Maanen aan de Ooren siet hangen; ons uit een oorspronkelijke af-teekening, na d'Indiaanen van St. Matheo, aan de Riviere d'Esmeralde gedaan, mede-gedeeld. De reste der bezadigde Vrouwen Hoofd-ciersels, Hulzels en Antijke Kapsels konnen uit sommige

Misslag der LXX Oversetters over Genesis 24: 47.

Ringen in den Neuse, Ooren en Lippen by wien gedragen.

ge deser Vrouwelijke Tronie-beelden buiten verder verklaaring, afgesien worden. Aan welke manieren Strabo en veel Indiaansche Reis-boeken ook gedenken. Soo dat de Oorciersselen aan Mannen en Vrouwen van ouds zijn gemeen geweest, en by d'Indianen noch zijn. Dat het eertijds den Mannen in 't Oosten cierlijk gescheenen heeft, Goud in de Ooren te dragen, daar van wil Plinius getuige zijn. En Curtius segd mede van de Koningen in Indiën, datse glinsterende en groote kostelijke Steenen aan de Ooren hadden. Waarom eenige meenen, dat het van de Koningen tot de mindere Heeren, en soo tot het gemeene Volk overgekomen is. Gelijk dan ook het dragen van Goud en Edel-gesteente, te mets aan de Mannen is verboden geworden; als Lampridius gedenkt dat Alexander Severus gedaan heeft; seggende, dat de Edele Steenen den Mannen geheel niet nut en zijn; maar dat voornamelijk de Koninglijke Moeder-vrouwen, sig behoorden te vernoegen met een Hairkap, een Oor-ciersel, en een gepeerelde Hals-band. Waarom Ulpianus ook de Oor-verciersels onder de pronkeryen teld, die alleen aan de Vrouwen toegelaten zijn. Ja wanneer de hoogmoed der menschen, de maat en eerbaarheid somtijds te boven steeg, soo is het gebruik der Peerlen dikmaal aan sommige Persoonen ontseid, en alleen maar aan eenige, en dat slegts op sommige Hooge-dagen, toegelaten geworden: gelijk Seutonius in Julius Cæsar verhaald. By de Romeinen wierd het een verwijftheid der Mannen geagt, verciersels aan de Ooren te dragen; als uit Tertullianus blijkt. De Huis-moeders gaven de Oor-ciersels dikmaals aan haare Dogters, om haar daar mede bevallig in de oogen der Vry-ers te maaken. Waar op Homerus speeld, als hy segd, dat Juno sulks deed om Jupiter aan te lokken. 't Selve sietmen ook in Judith. kap. 10. Zy waaren ook gebruiklijk in de Houwlijks-beloften, alsmen sien kan aan de daad van Abrahams Knegt ontrent Rebekka, Genesis 24. Welke maniere noch onder ons niet geheel uitgestorven is. De Vrienden plagten onder andere giften ook Oorciersselen aan de nieuwgetrouwde Luiden te geven: als mede op Geboorte-vermaaningen, gelijk by Plautus te sien is. Maar behalven het Koninglijk-cieraad, wierden de Oor-ciersels ook voor een Teeken des Adels gehouden; waar onder voornamelijk de Bagge op de Borst hangende, gereekend wierd. Welk onderscheid van staat noch in swang is, en wat meer dan de Burger-dragt beloofd. Doch gelijk het doorbooren der Oore, en 't inhangen van kostelijke Oor-ciersselen, by trappen ymand heerlijk en geagt kon maaken; soo hebben eenige daar over wel meenen aan te merken, dat de Oor-ringen aan de Slaven of Dienstknegten, eertijds een tegenstrijdig gebruik hadden van die der Heeren en vrye Vrouwen; om datse in haar selfs een Merkteeken hadden van dienstbaarheid; als eenige uit de Wet Exod. 21: 1-6 en Deut. 15: 15. daar van het doorbooren der Oore eenes vrywilligen Dienstknegt bevel gegeven word, willen waarschijnelijk maaken. Even als of de Dienstknegten daar uit moesten aanmerken, dat de gehoorsaamheid alsoo weinig van haare Oore moeste afwijken, als het lid-teeken van het ingeboorde gat, door d'ingehangen Oor-ring, haare Oor-lel on-afscheidelijk vastkleefde. 't Gene van sommige verder tot de Zede-leer is betrokken; en geleerd hebben, dat de nieuwgetrouwde Vrouwen, door de Oor-ciersselen diese van haare Mannen tot een Bruiloft-stuk gekregen hadden, dagelijks tot gehoorsaamheid vermaand wierden: *Neemd ter Oore mijne stemme gy Wijven Lamechs*, Genesis 4: 23. Voorwaar Petronius schijnd uit geen andere aanmerking de Arabiers, *Doorboorde Ooren* aangenaaid te hebben, als om datse Slaven by de Romeinen waaren:

Plin. hist. Nat. lib. 2. kap. 37.

Oor-cierselen by wat toeval aan de Mannen verboden.

Aan de Vrouwen alleen toegelaten.

Romeinen verageten de Oor-ciersels der Mannen.

Waar toe de Oor-ciersels somtijds gegeven zijn.

1 Mach. 10: 89.

Baggen op de Borst van wat gebruik.

De Doorbooring der Ooren een Merkteeken van dienstbaarheid.

want

want de doorgeboorde Ooren waaren by de Romeinen een af keerig Brandmerk der dienstbaarheid. Doch dat de Oor-cierselen by de Hebreen, behalven een eerlijk Cieraad, ook by voorval, een gedenkwaardig en Heilig gebruik gehad hebben, sietmen Exod. 35: 22. alwaar na de Insetting des Sabbaths, het Volk onder de Eerstelingen en andere geschenken, ook Oor-cierselen hebben geofferd. Siet mede een diergelijke Offer ter versoeninge, Num. 31: 50. Ja dat de Oor-cierselen ook by sommige tot aan de Beesten overgegaan zijn, daar van getuigen de Historien, dat het aan de Olyphanten, Herten, Ossen, Honden en andere geschied is, die wy hier niet en willen ophaalen: want wy souden ons hier dan ook ligtelijk verpligt vinden, om aan die, welke aan de Houte, Steene en Metaale Beelden der Afgoden gehangen zijn, te gedenken; waar van siet den Brief van Jeremias, in 't Boek van Baruch, kap. 6. en de getuigenissen der Heidensche Schrijvers. Ja wy souden ook by de dooden in de vermufte Graven moeten nederdalen: want men vindse daar al mede van de Schrijvers aangeteekend. Ook en willen wy niet heel breedweidig verhaalen, hoedanig de Joden de Besetene plagten te genesen, door een Ring in den Neuse te steken, waar van Josephus gedenkt; om dat wy sulks meest voor bedriegerie en leugentaal houden. Waarom wy van de Oor-cierselen afscheidende, nu ook iets van de Arm-ringen en Braseletten der handen willen seggen; dewijl daar van in de Heilige Schriften dikmaal gesproken word, en uit de gedagtenis der Griekse en Latijnsche Schrijvers hier konnen opgehelderd worden.

Oorciersels ook tot Offerhanden en H. Giften by de Hebreen gebruikt.

Oorciersels tot de Beesten overgegaan.

En ook tot de Afgoden en Dooden.

De Arm-ringen zijn van ouds by de Romeinen *Armillæ* genoemd geworden; om dat de Oude den Schouder te gelijk met de Armen, ARMOS noemden: van welke niet alleen de Wapenen die of daar van af hangende, of aan vastgehegt gedragen wierden, ARMA, *Wapenen*; maar ook selfs de Cieraden en Goude aanbindsels, die der selver plaatse bekleeden, en te mets wel selfs daar boven op gedragen zijn, ARMILLÆ, *Arm-ringen* of *Arm-banden* genoemd zijn. Welke benaaming ook tot de Gouden losse Kettingen, Snoeren en Braseletten, die beneden aan de voorhand gedragen wierden, om de gelijkheid des maaksels en dienst, is overgegaan. Waar uitmen moet vaststellen, dat'er twee plaatsen en tweederlei aart der Arm-ringen moeten betragt worden; namelijk d'eene voor den Schouder of opper-arm, en d'ander voor de Hand, of onder-arm. Gelijk van de laatste te sien is Genesis 24: 22, 30. daar Rebekka Arm-ringen aan haare handen krijgt. En Ezech. 16: 11. lesenwe: *Ook vercierde ik u met Cieraad en dede Arm-ringen aan uwe handen en een Keten om uwen hals.* Vergelijkter mede kap. 23: 42. en onse Printverbeelding Q R S. diese driesinds; namelijk de Arm-ringen tweesinds, boven den Elleboog, en d'andere onder, het zy dan digt om de voorhand toegesloten, of ook los af hangende vertoond, siet Q S. Gelijkmen dan ook de Arm-ringen der Schouders van de geseide die aan de handen gedragen wierden, en by ons eigentlijk Braseletten souden heeten, onderscheiden siet 2 Sam. 1: 10. *Ik nam de Kroone van sijn hoofd, en het Armgesmijde dat aan sijn arm was.* De Romeinen hebben hier ook altijd onderscheid in gemaakt: want de *Dextralia* behoorden tot de handen, en de *Armillæ* bedekten de schouders of boven-armen, By Livius vindmen de Arm-ringen *Brachialia* genoemd, van BRACHIUM, een *Arm*. Daarmen ons onduits woord *Braselet* in 't gemeen van afleid. In een oude Noorweegsche Kronijk vindmen aangeteekend, datmen d'Arm-ringen eertijds regt boven de vouwing van den Elleboog gedragen heeft: siet de Figuur by T. Doch Johan de Laat vertoond die midden op de Schouder van een Amerikaansche Maagd: hoedanig wy niet weinig met Koralen aan

Arm-ringen waar van soo genoemd.

Tweederlei Arm-ringen.

aan hals en armen, handen en beenen; Ja de gantsche buik tot na by de knyen bepeereld sien, in het voorbeeldeken onder v. afgeschilderd. Rhodiginus beweerd, dat de Arm-banden (by de Griekse Oversetters PSELLIA genaamd) aan 't opperste gedeelte der armen plagten gedragen te worden; waarschijnelijk met dien naam genoemd, om dat de Dorianen den opper-arm *Psellion* noemden: 't gene sy dan deden om de gesondheid, vermoedende daar een seker Slag-ader te zijn, die door 't aanraaken des Gouds, de welstand des herten bevorderde. En gelijkse ook geloofden, dat de slag-aderen van de Voor-hand meerder gemeenschap met het Herte dan de vingeren hadden; soo hebbense de Goude Braseletten of benedenste Arm-ringen, hier toe met meerder opsigt dan de Vinger-ringen gedragen. En alhoewel de Arm-ringen, soo wel by Mannen als Vrouwen, aan beide armen gedragen zijn; soo was het egter een meerder Cieraad en Staat, deselve alleen aan den regter Arm te dragen: gelijk de spreekwijse Eccles. 21. vers 24. (*De Tugt is den voorsigtigen Man gelijk een Gouden verciersel, en gelijk een Arm-band aan de regter-arm*) niet duisterlijk te kennen geeft: want den regter arm is van ouds voor het Merk-teeken der Mannelijke dapperheid gehouden: doch de Sabiners droegense alleen aan de slinker arm. Nu nadien Genesis 24: 22. en Ezech. 16: 11. &c. klaar genoeg gesien word, datse ook aan beide handen gedragen zijn; soo schijndmen dese daar door van de Arm-ringen, die men of aan de slinker of aan de regter schouder, en de Ringen die men aan de vingeren gedragen heeft, genoegsaam onderscheiden te sien: want aldus lesen ook sommige de woorden Genesis 24: 30. *Als hy sag de Oor-spangen en de Arm-ringen aan sijn Susters handen*; en niet *Voorhoofd-ciersel &c.* als veele vertaalen. Alhoewel by Ezech. kap. 16. de Oor-ringen van de Voorhoofd-cierselen onderscheiden opgeteld worden; seggende vers 11, en 12. *Ik dede Arm-ringen aan uwe handen, en een Keten aan uwen hals; desgelijks een Voorhoofd-ciersel aan uw aangesigte, en Oor-ringen aan uwe Ooren &c.* Ten zy dan datmen voor het *Voorhoofd-ciersel*, de Oorspangen of Ringen te gelijk moet nemen met de Oor-ciersels, die aan deselve gehangen wierden; gelijk by ons de *Goude Stiffjes* of Goude of Silvere Oor-ysers der Vrouwen van soodanigen gebruik zijn. Van hoedanige Goude Spangen men schijnd te lesen in 't Hoogelied kap. 1: 10, 11. die ontrent de wangen gedragen worden: *Uwe wangen zijn lieffelijk in de Spangen, uwen hals in de Peerel-snoeren; Wy sullen u Goude Spangen maaken met Silvere Dopjes.* De Taalkundigers leeren ons, dat het Grond-woord dat d'onse hier *Spangen* oversetten, eigentlijk een *Tortelduif* beteekend; als Levit. 12. en elders: doch dat het in 't Hoogelied, een Cieraad der Vrouwen beduid, dat de sweem heeft vande Hals-ringen of Bandekens, waar mede de Tortel-duiven gemeenlijk aan den hals vercierd zijn. Waarom mogelijk de gemeene Latijnsche Vertaaler leest; *Schoon zijn uwe wangen als een Tortel-duive, uwen hals is gelijk Hals-cieraden.* Andersinds meend het woord *Spangen* by de Vlamingen een *Windsel* of *Swagtel;* en soo sou het een *Hals-band* konnen zijn; maar sulks en past op de wangen soo heel wel niet. Doch by andere is *Spange* ook wel een *Haak* of *Gespe:* en aldus sou het seer wel tot de Haaken of Hangereelen der Oor-cierselen konnen betrokken worden. Gelijk de Hoogduitschen die ook een *Oorspang* noemen. By Festus vindmen noch van sekere *Gespe* gewaagd die de Vrouwen boven aan den slinker arm droegen; welk Cieraad de Uitleggers seer verlegen maakt, niet wetende hoedanig 't selve mach geweest zijn, om datse by den Digter Plautus wederom van de Arm-ringen of Arm-banden onderscheiden worden. Onses agtens sou-

Arm-ringen waarom by de Oude van Goud aan den Arm gedragen.

Braseletten voor Arm-ringen genomen.

De Arm-ringen zijn van de Mannen aan den regter Arm gedragen.

Arm-ringen van de Braseletten der handen onderscheiden.

ſoumen mogen denken, dat deſe *Geſpe* of Riem van de gemeene Vrouwen gedragen is, om de af hangende Mouwen opgeſchort en de armen bloot en vry te houden: doch waarom ſulks alleen den ſlinker en niet den regter ſou noodig hebben, is duiſter om te raden: en Bartholinus die hier met opſet van geſchreven heeft, ſtaat'er ook over verſet. By de Franſche Herauten of Adelijke Wapen-beſorgers, werd een *Geſpe* en een *Ring*, door een en 't ſelve woord *Anneau* beteekend. 't Schijnd mede dat diergelijke Arm-banden eertijds aan de beenen en voeten gedragen zijn; waar vanmen een navolging in onſe hedendaagſche geborduurde Kouſſe-banden mag ſien, namelijk diemen onder de knie draagd. Hoedanige men getuigd dat van ouds de dragt der *Lakeyen* of Volg-knegten was. En van deſe ſchijnenſe overgegaan tot de Honden, namelijk in haare Hals-banden; die min en meer pragtig hen voor een Armgeſmijde, en ook tot beſcherming aan den hals dienden. Tot welken inſigt ſy niet alleen ſtevig of met Goud of met Silver, maar ook met Koopere Ringen, Schellen, Yſere Pinnen, Doppen, Starren en anders vercierd en voorſien wierden. Doch dat eenige van hier de Arm-ringen of Hals-banden tot de Kaken, Neus of Lippen der Kinnebakken overbrengen, ſou mogelijk ymand konnen vremd dunken; en egter meenen ſommige dat ſulks in 't Boek Jobs gedaan word, alſſer kap. 40. vers 21. van den Leviathan gevraagd werd: *Kond gy hem een Ring in de Neus-gaten; ofte met een Arm-ring ſijn Kake doorbooren?* Alwaar onſe Overſetters leſen: *Sult gy met een Doorn ſijn Kake doorbooren?* Doch ten ſal niet vremd zijn dit alles op een Hals-band ofte liever op de Neus-ringen te paſſen, die van ouds niet alleen om den hals, maar ook gebruikt wierden om de lippen, en ſnuiten der Dieren te doorbooren, enſe daar door te temmen; als te ſien is in de hiergebragte Beeren en diergelijke, die de menſchen ſeer gemakkelijk daar mede omleiden: doch dit is buiten ons beſtek; en wy hebben alreede van de Oor en Neus-ringen genoeg geſeid; gelijkwe beneden noch iets van de Goude Hals-banden en gewronge Kettingen ophaalen ſullen. De ſtof aangaande waar uit de Arm-ringen gemaakt wierden, was voornamelijk Goud. Want behalven de blijken uit de Heilige Boeken, daarſe t'elkens neffens de Goude Hoofd- en Hals-cieraden voorkomen, verhaald Livius, dat de Sabiners in 't gemeen Goude Arm-geſmijden, en groote Ringen met Edel-geſteenten aan den ſlinker arm gehad hebben. Van welke Goude Ringen aan de armen, de oude Gallen, *Goud-dragers* by Strabo genoemd worden. Doch en waren deſe Arm-banden niet altijd uit vaſt of digt Goud, maar ook uit Getrokken Draad-Goud, datmen Weven, Naajen, Vlegten of Borduuren kon. Ook waarender van geringer ſtof, als van Silver, Kooper, Yſer, Yvoir en aardig van hout gemaakt. Papirius beſchenkt by Livius ſijn Ruiters met Silvere Arm-banden, maar d'aanſienelijkſte gaf hy Goudene. Scylax verhaald, dat de Mooriſche Vrouwen haar Armgeſmijden uit Yvoir gemaakt hebben. En Scribonius Largus en Petronius gedenken ook aan deſe ſoort. Bartholinus getuigd'er ſeer oude van Kooper geſien te hebben, die voor 't ſlegte Volkje hadden gediend, en nu in de vermaarde Bewaar-kamers tot Malta en te Baſel te ſien zijn. De Vrouwen der Troglo-diten maakten haare vercierſelen en Hals-banden uit ſeker ſtruikgewas, dat het Koral-boomken niet ongelijk is: en het ver-armde Volk maaktenſe uit Dadel-keernen; in manieren als d'hedendaagſche Bid-kralen diemen *Pater-noſters* noemd. En op dat deſe ſlegte Arm-banden noch eenige ſwier en cier ſouden hebben, plagtenſe die te vergulden, en dikmaal met ſnot en quijl te overſtrijken: niet omſe daar door te verniſſen of te lijmen, als ſom-

Kouſſe-banden van ouds by de Lakeyen gedragen.

Hals-banden tot de Honden overgegaan.

Neus-ringen tot betemming der Dieren.

Arm-ringen veelſinds van Goud.

En van Silver, Kooper, Korallen &c.

sommige qualijk hebben gemeend, maar om datse geloofden dat sulks de Tooversche belesing afkeerde. De Edelen hadden Arm-banden van Brandsteen; en sommige van Gesteenten of Peerlen. Cant. 1: 10. vindmen ook aan de Peerel-snoeren van den hals gedagt, daar andere *Gewronge Kettingen* oversetten. Curtius segd van de Kleedingen der Indiaansche Koningen, dat de Pantoffelen met kostelijke Steenen geborduurd, en de schouders en armen met Peerlen gecierd waaren. Hoedanigen toerusting ook aan de Persianen eigen was. By de Romeinen hebben de Goude en kostelijke Koussebanden, boven andere dertele pragt ook uitgesteken. En men vind van alle dese en noch veel meer andere pragt, by den Propheet Jesaias kap. 3. een gantsche Lees-rol opgehaald; bestraffende voornamelijk den Tooy der Joodsche Vrouwschap onder dese woorden: *In dien dag sal de Heere wegnemen het Cieraad der schoenen, ende de Maankens, en de Hals-banden, en de Borst-cieraden, en de Arm-ringen, en de Hoofdkeuvels, en de Hairscheidsels, en de Been-cieraden, en de gewronge Kettingkens, en de Oor-ringen, en de Peerlen op 't Voorhoofd hangende, en de Cierlijke Overkleederen, en de Mantelkens, en de Linnen Doeken, en de Hair-naalden. en de Spiegels, en de Sweet-doeken, en de Huiven, en de Krul-ysers &c.* Want alsoo vinden wy de Text woorden by sommige vertaald. Doch d'Oversetters verschillen doorgaans van malkander, van wegen d'onsekerheid eeniger beteekenissen. Vergelijkt ook onse Duitsche Oversetting met de Kant-teekeningen. Nu moeten wy noch iets van 't Fatsoen der Arm-ringen en Braseletten seggen; want daar is ons aangelegen dat wy 't weten. 't Gene dan aan de Armen een Arm-ring of Gesmijde is, segd Bartholinus, dat kan ook na gelegentheid een Ring aan de hand en aan de vinger zijn. Dus was dan de Form der Arm-banden wel rondagtig, doch niet juist als een Kring, maar na beneden een weinig langwerpig uitgerekt, dat is langrondig. Ook waarense tweederlei, namelijk heel nauwe die onbeweeglijk om de hand of arm slooten: siet s. T. En dan waarender wijde die daar van af of neerwaards doorhingen, als de Braseletten by Q. En ook die door een aanbindseld afhingen, van hoedanige wy geen waar afbeeldsel vinden. Alleen brengd Olaus Wormius een seer oud Armgesmijde van Kooper te berde, dat niet veel Jaaren geleden in Denemarken uitgegraven is. Bestaande uit twaalf uitwassende beweeglijke Kringen die om den arm gaan, en met twee Beugel-doppen kan digt gesloten worden. Men oordeeld dat het soo wel beneden als boven aan den arm is konnen gedragen worden, door dien datmen 't enger en wy'er maken kan: oversiet met aandagt d'afbeelding daar van by de Letter W. aangewesen. Tot dese konnen ook noch de Goude Arm-kettings of Braseletten met tusschen gesette stukjes gevoegd worden, die thans by sommige nog in gebruik zijn: als mede van Korallen Peerlen &c. Bartholinus meend, datmen de Arm-ringen die met Gesteenten bralden, tot de groote of wijde Arm-ringen alleen moet brengen; als dewelke meest na de Kettingen geleken, daarmen iets mede binden en opschorten kan. Doch de ernstige Cyprianus heeft dese in sijn Boek van de Kleedingen der Maagden, van eenerlei gebruik gehouden; seggende: *Laat aan u doch een ongeschonden Aangesigt gesien worden; met een suivere nek en nette gestalte. De Ooren en behoeven niet doorboord te worden: noch kostelijke Kettingen of Arm-banden uwe halsen of armen te boejen.* De slegte Luiden onder de Sabiners, soo Livius getuigd, hadden selfs Goude Arm-banden die seer swaar van gewigt waaren. Hoedanigen overdaad de gemelde Kerk-vader ook niet onbestraft en heeft gelaten. Rebekka kreeg twee Goude Armringen aan haar handen, namelijk

Alle de Wijve-Toisels van Jasaias in een Lees-rol opgeteld.

Gedaante en Fatsoen der Arm-ringen.

Een vremd Armgesmijde uit Kooper in Denemarken gevonden.

lijk Braſeletten die tien Sikels, dat is ontrent vijf Oncen ſwaar woegen. Arngrimus verhaald, dat by de oude Yſlanders een Silvere Arm-ring pleegd bewaard te worden, die twintig Oncen woeg: en datſe de gewoonte hadden ſoodanigen tuig aan te raaken, wanneerſe eenen Eed deeden. De wijde Armbanden hadden een ſlot of ſaamenvoegend aanbindſel, welk niet als een deel, maar als een aanhangſel des Arm-bands moet aangemerkt worden: dit was een Goude Band of een Haak, om de einden der Armgeſmijden by een te vatten. Hoedanige men ſou konnen beſluiten uit die, welke Antonius Auguſtinus uit de oude Penningen heeft voorgeſteld; en ſonder de geſeide bedenklijke Haaken binnen haar omtrek niet konnen geſloten zijn. Diergelijke heeft ook Gruterus in ſijn verſaameling der oude Opſchriften aan den dag gebragt, hier by x. vertoond; hoedanige byna van Kooper nu noch veel na d'Eilanden verſonden, en aan de Negers verhandeld worden. Zijnde dit deſelve ſoort van Ringen die met Haakskens, Geſpen of Kringen aan malkander gehegt wierden, daar van ook by Petronius gedagt word. De loſſe of buigelijke Arm-ringen wierden veel met Knoopen in Oogjes gevat: hoedanige wy mogelijk *Knippers* of *Sluitelingen* ſouden noemen. En nadien de huid en 't bloote vleeſch voor ſoodanige Ringen en Haaken niet wel en heeft konnen veilig zijn; iſſet gelooffelijk dat ſommige deſer Ringen niet als de Braſeletten op den blooten arm; maar boven over de Mouw, om de meeſte vaſtigheid gedragen zijn: 't Gene Iſidorus met klare woorden van de wijde Arm-ringen geleerd heeft; alhoewel het de Indianen doen. Gelijk dan ook ſommige Kleedingen met Oogen of Neſtelgaten aan de boven-mouw gemaakt waaren, om de Arm-ringen met Haakskens in te hegten: en aan ſommige Mannelijke ſagmen op de ſaamenhegtſels konſtig geboetſeerde Tronien van vermaarde Mannen. Hoedanige tamelijk digt ſluitende men dan ook aan de voorhand met Geſteente, Peerlen en anders gedragen heeft. Van welke veel ligt het boorden der Mouw opſlagen met opſtaande Lubben, Goude Franien en diergelijke kan overgebleven zijn. En alhoewel de Cieraden der armen aan Vrouwen en Mannen gemeen waaren; egter moetmen de Armgeſmijden, voornamelijk den Vrouwen aan d'armen en handen toepaſſen: want ſy wierden of van de Mannen aan de Vrouwen, of van de Moeders aan de Dogters gegeven; Ja wel byſonderlijk by Erfmaaking, door uiterſte wil geſchonken: als dingen die alleen tot de pronk en dertelheid der Vrouwen-ſmuk behoorden: niet tegenſtaande ſy waarſchijnelijk by de Grieken en Romeinen van de Mannen, en alswe ſeiden van de Wapenen des ſchouders, eerſtelijk voortgekomen zijn; welke ook daar na tot onderſcheid VIRILIA, *Mans Armgeſmijden*; en de *Vrouwelijke*, VIRIOLÆ genoemd zijn. By de Hebreen zijn de Armgeſmijden of Braſeletten niet waarſchijnelijk van de Maagden gedragen; om datſe onder hen als kenteekenen van de Bruids-beloften gehouden wierden: als te ſien is, Geneſis 24. Hoedanigen getuigenis-pand van liefde eenige ook meenen te vinden in de Hiſtorie van Juda en Tamar, Geneſis 38:18, 25. Doch daar onſes agtens den Zegel-ring der hand, veel meer bewijſt dat die doe alleen maar van de Mannen, en niet gemeen van de Vrouwen gedragen is. Siet mede Geneſis 41:42. Num. 31:50. 1 Kon: 21. en Eſth. 3:10, 12. en 8:2. Den Bruidegom vereerde een Arm-pand aan ſijn beloofde Bruid, tot een Armgeſmijde: en ſy behield ſulks ook van doen aan in eigendom, ſchoon den Bruidegom quam te ſterven, als een Koninglijke Gods-penning of hand gift, by de Oude *Arra Regia* genoemd. Waarom dan ook de getrouwde Vrouwen haare Trouw-belofts Armbanden boven andere Kleenodien in haar Juweel-kasje of Stoffeerſel-laade, ſeer ſorgvuldelijk

Yſlanders ſweeren by een Arm-ring.

Verſcheide formen van Arm-ringen.

By de Hebreen wierden de Arm-ringen van de Bruidegom aan de Bruid geſchonken als een teeken van belofte.

D'Armgeſmijden als een Gods-penning des Houwlijks gegeven.

delijk bewaarden. Gelijk'er ook sommige geweest zijn, die begeerden, dat haar dus verkregen Arm-ciersel, ter eeuwiger gedagtenis haarer aangeboden Trouw-belofte, te gelijk met haar in 't Graf geleid wierd. Behalven dese gewoonten hebben de Armgesmijden noch andere gebruiken gehad, voornamelijk in geval van schenkadien: want boven datmen de Gesanten daar mede beschonk, en te mets ook aan de Soldaten, als prijsen wegens haare dapperheid uitdeelde; wierdense ook elkander op de Geboorte-vermaningen vereerd. In de Ringsteek-speelen en Ridder-oeffeningen, gafmen d'Overwinnaars ook Cierlijke Arm-banden. Sulks datwe daar uit klaarlijk sien, dat het alsoo wel Eer-giften, als dertele Pronk-cieraden zijn geweest; alhoewel sy ongetwijffeld van de Vrouwen veelsinds gebruikt zijn tot voordeelige gereedschappen der Hovaardie, en om de oogen der Mannen daar mede te beguichelen; waar van wy een voorbeeld sien in 't Boek Judith kap. 10. vers 3, 4. daarwe die Held-haftige Weduwvrouw, dus opgepaleerd sien voor den dag komen: *Sy wiesch haar ligchaam geheel met water; en salfde dat met kostelijke dikke Salve: en sy vlegte het hair van haar hoofd, en sette een Huive daar op: en dede haare vreugde Kleederen aan, waar mede sy bekleed was in de dagen van haaren Man Manasse. En sy deed Pantoffelen aan de voeten, en dede haare Arm-ringen aan, ende Hals-banden, ende Ringen, ende Oor-ringen en al haar Cieraad: ende vercierde haar seer tot bedrieging van de oogen der Mannen, soo veele haar souden aansien.* Arias Montanus wil de Arm-ringen ook aan den Ephod van Aaron, en bygevolg ook aan dien van Gideon toegepast hebben. Siet dese, *Schouder-banden* genoemd, Exod. 28: 12. en kap. 39: 4. die van Goud geweest zijn met gevatte Steenen daar in. De Israeliten hebben ook Arm-ringen tot een Offerhande ter versoeninge gegeven, als te sien is Num. 31: 50. En wy hebben gesien dat den Arm-ring van ouds by d'Yslanders het Waarteeken van den Eed geweest is: en daar van sal het ligt gekomen zijn, dat Frotho de Groote Koning der Denen, Arm-ringen aan de Drie-wegen, en voorby-loopen, aan hooge klippen deed ophangen, om sijn Onderdanen tot getrouwheid te vermanen. En in desen zin soumen ook de Braseletten, die een Hebreer eertijds aan sijn Bruid tot een Beloft-stuk gaf, konnen aanmerken, als banden en Boejen der liefde waar mede sy nu aan haaren ondertrouwden Man vast gebonden, en verpligt wierd getrouwelijk aan de hand te gaan. Eindeling heeftmen ook aan dese Arm-ringen en Braseletten uit bygeloovigheid, eenige Genees-kragt en andere vermogens beginnen op te dragen: want men seide, datse het Geld in de Kas vermeerderen, de smerten der Vrouwen stillen, en de beten der dolle Honden genesen, en de liefde der Mannen tot de Vrouwen opwekken konden. Waar toe mogelijk de afkomste en 't oud gebruik deser Arm-ringen, dit wangeloove niet weinig sal ondersteund hebben: want gelijk Bartholinus seer wel aanmerkt, soo schijnen sommige deser Arm-ringen van ouds een Oorlogs-gereedschap geweest te zijn; dat aan den arm, en mogelijk ook aan den hand gedaan wierd, om de selve sterkte en vastigheid te geven in 't slaan. Waar van wy misschien een overgebleven sweemsel sien konnen, in de Arm-banden, waar mede de Italianen en Franssen haare armen gewoon zijn te bewaaren, om in 't *Ballon-spel*, de opgeblase Wind-ballen te sterker voor te drijven. Men getuigd ook, dat wanneer de oude Mannelijke Arm-ringen met de hand geschud wierden, sy een geratel gaven; 't geen niet dan door het maaksel en saamenstel der verscheide Kringen of afhangende Ringen sal geschied zijn: en door sulk een geluid wierden de gemoederen der Krijgs-lieden tot den

Armgesmijden tot vereeringen en schenkadien uitgedeeld.

Arm-ringen by de Joodsche Vrouwen eertijds voor de grootste Pronk gehouden.

D'Arm-ringen ook aan den Priester-rok toegepast.

Arm-ringen ter gedagtenis en vermaning der getrouwigheid opgehangen.

Leerrijke speeling op de Braseletten.

De Braseletten en Armringen zijn uit bygelovigheid ook een soort van genesing toegeschreven.

De Armringen der gewapende van wat nut.

ſtrijd opgewekt, of de Vyanden door het geknars verſchrikt. Tot welke ſoort van Arm-banden Bartholinus ook de Tiſſaken en Ledere Handſchoenen wil betrokken hebben: welke waaren Koopere Plaaten, met Riemen aan de handen en den onder-arm gebonden, daar aan verſcheide Doppen of Nagelhoofden, van Yſer of Lood waaren; gelijk by Mercurialis en andere breed te ſien, en hier ſlegts met een ſtaaltje by AA * aangeweſen is. Soo dat het gene eerſtelijk een Wapen-tuig geweeſt is, van wegen ſijn gebruik en dienſt, naderhand niet ſonder opſigtelijke afkomſt der benaming, tot een Cieraad geworden is; dat ligtelijk aan de Vrouwen is overgegaan, wanneerſe duſdanige naſweming van Arm-ringen en Hand-ſchoenen, als een Mannelijk geſchenk tot een Waarteeken haarer Trouw-belofte van den Mannen ontfingen, die haar ook beloofde te beſchermen, en te houden als een Cieraad aan ſijnen arm gebonden, datſe hen niet ligt en lieten afſtroopen. En het kan ook geloofd worden, dat de Vinger-ringen, kleine affettelingen van de groote zijn: hoedanige by de Hebreen en veel Ooſterſche Volken meeſt den Mannen, en onder die doch wel meeſt de groote Heeren en Koningen toegeſchreven worden. Dienende voornamelijk tot verzegeling van haare bevelen en ſchriften: ſiet de boven aangehaalde plaatſen. Nu moeten we tot de oude dragt der Arm-ringen, ook de Hals-banden of Goude Hals-cieraden en Kettingen gedenken; gemeenlijk by de Romeinſche Schrijvers TORQUES genoemd, om datſe *Tortæ*, dat is *Gedraaid* of *Gewrongen* waaren, waar aan ook Virgilius gedenkt in ſijn vijfde Eneas. De gemeene Latijnſche Vertaaler heeft in 't Hoogelied kap. I. vers II. geleſen: *Wy ſullen u Goude gewrongen Ketens maaken, geſchakeerd met Silver.* De *Torques* of gewronge Hals-banden ſegd Iſidorus, zijn Toeren van Goud, hangende om den hals tot op de borſt. De oudſte waaren volgens Schefferus, niet met Schakels of Ringen, als d'hedendaagſche Kettingen aan-een-gehegt; maar uit een of meer draden in malkander gedraaid: en in diervoegen eenigſinds verſchillende van de *Catellæ* of kleine Kettingkens, die uit loshangende Schakels beſtaan: gelijk we van de *Torques* of gedraaide Goude Banden, in onſe Vertoogſchets ontrent Z Z Z. eenige konnen beſien, die buiten verder verklaring haar oud maakſel genoegſaam afſchilderen. Tot welk men ſig ook die by Z * vertoond word, uit feskant geſlepe ſteenen, Kriſtallen, ſtukken Goud, Korallen, Gitten of diergelijk verbeelden moet. En alhoewel deſe Hals-banden gemeenlijk van Goud waaren; ſoo zijnder ook van ander Metaal en ſtof, als ook van verſcheide gewigt en grootte geweeſt: want nadienſe veeſinds als prijſen tot vergelding van dienſt gegeven wierden, wierdenſe ook na de waardigheid des perſoons en de verdienſte, grooter of kleinder, ſlegter of koſtelijker uitgedeeld: die dan ook in 't begraven van de ſulke voor-aan in haare Lijkſtatien gedragen wierden. Deſelve Schefferus meend, dat duſdanige Goude Hals-banden, van ouds de dragt der Koningen en groote Heeren was; en dat hier van daan ſommige Koningen den naam van ANAKIM by d'oude Hebreen gekregen hebben. En gelijk volgens Pancyrollus, duſdanige Goude Hals-banden by de Præſidenten der Provincien gedragen wierden; alſoo plagt men ook in 't affetten of vernederen van ſulk een Amptenaar, hem den Gouden Hals-band eerſt en voor-al af te doen. De wel of Edelgeboore Kinderen plagten ook Goude Hals-banden te dragen; 't geen de ſlegte Luidjes van leer na-aapten. Welk gebruik der Goude Hals-banden ſoo oud is, dat deſſelfs oorſprong verlooren is; gelijk ook geſien word datſe al ten tijde van Moſes bekend waaren. En dus ver dagt het ons goed, de volg-draad onſer opgeſtelde ſtoffe, door d'inlas van Gideons Ephod,

De Hals banden der Oude.

Verſcheide ſoorten van Kettingen.

en

en de Oor en Arm-vercierselen der Oostersche Volken een weinig uit te rekken; doch geensinds daar mede af te breken. Dus vervolgen wy dan wederom de Reeks der Assyrische Monarchie, die wy onder de Koning Mitreus gelaten hebben; den welken van sijn Soon Tautanes in 't Rijk gevolgd is; wanneermen gist dat Thola het Rigterschap over Israel in handen hadde; die na Abimelech Gideons Soon opstond, volgens Judic. 10: 1. Gelijk mede aangeteekend word, dat de Historie van Ruth en Boaz, om dese streek en tijd voorgevallen is. Op welke Rigter, Jaïr de Gileaditer is gevolgd, Judic. 10: 3. Gelijk ook veele Tijd-reekenaars, den Trojaanschen Oorlog in dese dagen vaststellen. Na Tautanes quam Tantæus aan de Monarchie, die gevolgd wierd van Thinæus. Alhoewel Scaliger over Eusebius, tusschen dese twee noch vier andere Assyrische Koningen inlast; namelijk Arabelus, Chalaos, Anabos en Babias; die te saamen ontrent honderd Jaaren de Monarchie souden ingehad hebben. Geduurende de Regeering van Tautanes, heeft Israel andermaal, agtien Jaaren onder 't Jok der Afgoden-dienaars moeten sugten; als wanneer de strijdbare Jephta van God geroepen is, om hun van de Ammoniten te verlossen. Gelijk hy ook Israel ses Jaaren rigte, en stervende van Ebzan gevolgd is, Jud. 12. die sommige Joden voor Boaz houden. Na Ebzan volgde Elon, Jud. 12: 11, 12. en Abdon, de Soone van Hillel de Pirhatoniter, vers 13. En doe Eli, die ook Hooge-priester was, 1 Sam. 1: vers 9, 12. In welke tijd Israel ontrent veertig Jaaren van de Philistijnen dapper geplaagd wierd, Jud. 13: 1, 2. doch van welke haar de sterke Simson begon te verlossen, volgens de toesegging van den Engel aan Manoachs Huisvrouw gedaan: welke verlossing verder onder Samuel, Saul, en bysonderlijk van David, is begonnen voltrokken te worden, sederd dat hy dien ongetemden Snorker Goliath, met een Slinger-steen voor de kop geklonken, en in 't voetzand had doen nederploffen. Ontrent den ouderdom van David, gistmen dat Dercylus, sijn Vader Thinæus in de Assyrische Monarchie gevolgd is. In welke tijd ook Salomon op Davids bevel van den Priester Zadok, tot Koning gesalfd is, 1 Kon. 1: 34. Die dan ook in 't vierde Jaar sijnes Rijks, sijn vermaarden Tempel te Jerusalem begon te bouwen, 1 Kon. 6: 7. Nu volgde Eupales in 't Assyrische Rijk; en de Koningin van 't Rijk Arabien, uit Sceva, een Landschap Zuidwaards van Canaan, na een der Soonen Cus alsoo genoemd, Genesis 10: 7. spoede sig na Jerusalem om Salomons Wijsheid en Rijkdom te vernemen. En is dit Vreedsaame Rijk en die wijsselijke Regeering, kort op Salomons afval tot de Sidonische en Moabitische Afgoderie en Vrouwelust, onder sijn nazaad Jeroboam jammerlijk in twee hoopen gescheurd; soo dat'er twee Koningrijken uit die splissing voortquamen, onderscheiden in Koningen Israels en Juda, 1 Kon. 11: 31, 32. Gelijk het dan ook korts daar op gebeurd is, dat Sisach de Koning van Egipten, Jerusalem overvallen en geplunderd heeft: Na Eupales volgde Laosthenes in d'Assyrische Monarchie, en na hem Pyritiades, die van Ophrateus en Ascrazapeus is nagestapt. Ontrent welke tijd sommige reekenen dat Jonas na Ninive gesonden wierd, om die groote en geheel in sonden versopen Stad, tot bekeeringe te roepen; doch andere stellen hem met meerder waarheid onder Pul of Pul-Belochus. Na desen Monarch is eindelijk sijn Soon Sardanapalus aan 't Rijk gekomen, diemen gemeenlijk voor den laatsten steld, als onder wien de Monarchie jammerlijk vervallen, en de Mogendheid van die Alleen-heerschappye gescheurd en als in twee Rijken verdeeld is; namelijk der Meden, waar onder ook de Persianen zijn; en

Vervolg van de Assyrische Monarchie.

Israel onder de Rigter Thola.

Historie van Ruth en Boaz.

Vier Assyrische Koningen tusschen Tantæus en Thinæus van Scaliger ingelast.

Israel gedrukt, word van Jephta verlost.

Israel van de Philistijnen verlost.

De twee Koningrijken Israel en Juda hoe opgekomen.

der Babyloniers, die de Heilige Schrift *Assyriers* noemd. Welker regte Koning na Sardanapalus geweest is Pul-Belochus, die anders ook Belelus, en in de Heilige Historien PUL genoemd word, 2 Kon. 15: 19. Sederd welke tijd seer swaare Oorlogen tusschen de Assyriers en Joden ontstaan zijn: want God liet dit Volk, na veelerlei tuimelingen onder malkander gehad te hebben, wederom van nieuws aanwassen en ontsaggelijk worden, om een roede in sijne hand en werktuigen sijner regtvaardige verbolgentheid te zijn, Jes. 8: 7, 8. en kap. 10.: 5-15. en 13: 5, 6. Alle de Historien zijn vol van de overgroote verwijftheid van gemelden Sardanapalus; die door sijne onmannelijke omgang met Hoeren en ligte Vrouwen alle de saaken des Rijks liet verlooren gaan: Ja ten laatsten soo ver buiten 't spoor holde, dat hy van Arbaces, sijn Stadhouder in Meden, selfs midden onder de ligte Vrouwen aan de Spin-rok gevonden wierd. Hoedanigen laf hertigen Tijd-verdrijf de Mannelijke Arbaces in een Vorst die den last van soo grooten Gebiedschappye te torssen had, niet konnende gedoogen, heeft langs soo meer met Phul-Belochus, die Stadhouder in Babylonien was, beginnen aan te spannen: en hebben dese door 't berokkenen van Binnelandsche Oorlogen, Sardanapalus de voet over al dwars geset; soo dat hy in der yl overwonnen, en soo in 't nauw gebragt is, dat hy sig selven als een radeloos en verlaten mensch, te gelijk met een saamgetasten hoop der Rijks-schatten in sijn Paleis deed verbranden; op dat hy met dusdanigen schandelijken dood de hand sijner wederstrevers ontquaame: Het welke dan de Mannelijke uitgang was van dien Vrouwen-Vorst, die sijn gantsche leven door gebragt hebbende in onmannelijke zeden, alleen in sig selven om den hals te brengen, wou betoonen een Manmoedig herte gehad te hebben. De Glorie der Monarchie nu met Sardanapalus grootdeels in d'asse gedompeld, hebben de Landvoogden Arbaces en Phul-Belochus lange om de Alleen-heersching en de schatten des Rijks gevogten, tot sy ten laatsten, op dat de welstand des Rijks niet geheel verwaarloost wierd, de Beheersching in tween deelden, namelijk in een Rijk der Meden, waar onder ook de Persen waaren; en een Rijk der Babyloniers; in de H. Schrift, het *Rijk der Assyriers* genoemd: als welkers Koningen ook te Ninive meest haare Hof houding hadden. Gelijk mede Arbaces nu Koning van Meden geworden zijnde, sijn Zetel van Ninive opruimde en na Ecbatana de Hooftstad in Meden overbragt, op dat hy die plaats voor den Stoel van 't Assyrische Rijk verschafte, die Phul-Belochus als Koning te beurt gevallen was. En heeft dit Rijk der Meden onder de navolgende Koningen, Mandanes, Sosarmes, Articarmes, Arbianes, Arsaces, Phraortes, Cyaxar en Astyages &c. noch gestaan ontrent 287 Jaaren; namelijk tot Darius en Cyrus toe, die het Babylonische Rijk onder Belsazar inslokte en de gantsche Monarchie aan dat Rijk overbragt. Wat Koningen nu ook sederd desen Phul-Belochus, het Assyrische Rijk tot op Merodach, die den Stoel deser Rijks-besitting uit Assyrien na Babel in Chaldea overvoerde; dat sullen wy in den Volgdraad haarer regeering, (onder welke den Kerkelijken staat der Hebreen een grooten samenloop had) aanstonds ontwonden sien. En alhoewel het Assyrische Rijk sederd dese splissing veel van sijn eerste luister scheen verlooren te hebben; nochtans is'et namaals, wanneer de Babyloniers 't Gebied wederom in handen kregen, als van nieuws met Glorie overgekleed geworden; namelijk onder Nebukadnezar, die op Ben-Morodach gevolgd is. Waarom hy ook van Daniel *Groot* en een *Koning der Koningen* genoemd word, kap. 2: 37. en kap. 4: 22. daar hy niet anders voorkomd als den eer-

Pul of Phul Belochus aan de Monarchie.

Waarom God dese afgaande Monarchie wederom heeft groot gemaakt.

Verwijftheid en slordige Regeering van Sardanapalus.

Sardanapalus de Monarchie ontweldigd.

Sardanapalus brengd sig selven om.

Sijn Stadhouders twisten en vegten om d'Alleen-heerschappye.

Rijk der Meden en Assyriers.

eerſten Monarch der Babyloniers, die het Gouden Hoofd was van het Beeld, door welke de volgende Monarchien afgeſchaduwd waaren. Genoegſaam aanduidende dat mogelijk Nebukadnezar de verdeeling, die ſederd de Landvoogden Arbaces en Phul-Belochus ingekomen was, wederom als tot een Hoofd en groote Alleen-heerſching brengen ſou. Soo dat'er ſou konnen geſegd worden, dat *Babel het Cieraad der Koningrijken, en de Hoogheid der Chaldeen was*, Jeſ. 13: 19. met Daniel kap. 4. vergeleken: gelijkwe verder in ſijn groote Daden, hier na ſullen ontwaar worden. En aldus ſietmen dan ook dat in de Heilige Hiſtorien aan gemelden Pul of Phul-Belochus, aldereerſt na Sardanapalus, den Eer-naam van *Koning van Aſſyrien* gegeven word, 2 Kon. 15: 19, 20. en 1 Kron. 5: 26. Wiens navolgers niet alleen Koningen van Aſſyrien, maar ook van Babel waaren. Voor den tweeden noemd de H. Hiſtorie Tiglat-Pilezer de Soon van Pul, die de Iſraeliten van Aſſyrien wegvoerde, 2 Kon. 15: 29. 2 Kron. 28: 20. &c. voor den derden Salmanaſſer Puls Kinds-kind, 2 Kron. 17: 3. &c. En den vierden Sennacherib, Puls Kinds-kinds-kind, 2 Kon. 18: 13. Den vijfden Aſſerhaddon, die ook uit het Stamhuis van Pul was, 2 Kon. 19. Daar na Merodach-Baladan, 2 Kon. 20: 12. En ten laatſten ook Ben-Merodach, 2 Kon. 21. en 2 Kron. 33. Na welke de Monarchie onder Nebukadnezar wederom aan de Babyloniers quam. Diewe met de voorgenoemde der Aſſyriers, in haare Volgreeks tot op Belſazar (met wiens dood, de Monarchie der Perſen onder Cyrus het hoofd opſtak) aldus aan-een geſchakeld vinden. Het ſchijnd wel ſeker, dat Pul 2 Kon. 15. die by de Heidenſche Schrijvers Phul-Belochus genoemd werd, de navolger van Sardanapalus geweeſt is. En word na veeler meening in de H. Hiſtorien Pul genoemd, om dat ſulks by de Hebreen en Chaldeen ſoo veel beteekend als een *Aſſcheider* of *Onderdrukker*. Waarom gegiſt word, datmen Pul voor ſijn eigen, en Belochus voor ſijnen bynaam te houden heeft; zijnde die ontleend van de Prieſterlijke dienſt van den Baal ſijnen Afgod. Doch by Zonaras en Diodorus Siculus heeft hy wederom eenen anderen naam: doch gelijk ſijn naam is, alſoo is hy ook de eerſte verſtoorder en vervolger Iſraels geweeſt, en heeft den Hebreeuwſchen Koning Menachem Cijnsbaar gemaakt, 2 Kon. 15: 18, 19. Hem doenſe een groote Brandſchatting betalen; welke dien Koning uit de Gemeente moeſt putten, op dat hy ter nauwer nood in 't Rijk ſtaande bleef. Aldus wierd hy dan geſtraft over ſijne uitbundige Tyrannie: want hy hadde Sallum de Koning doen ſneuvelen, en de Stad Thipzag met al dat'er in was geſlagen, en de ſwangere Vrouwen in ſtukken doen houwen, 2 Kon. 15: 16. Doch hy ſtierf en ſijn Soon Pekahia wierd Koning in ſijn plaatſe. Na Pul volgde Tiglat-Pilezer in 't Aſſyriſche en Babyloniſche Rijk, 2 Kon. 16. die ook daarom Tiglat Pul-Aſſur de Koning van Babel in de Heilige Hiſtorien genoemd werd, 1 Kron. 5: 26. Deſe vatte den Oorlog op tegen Reſin de Koning van Syrien, en Pekah de Soone van Remalia Koning van Iſrael; inſlokkende de Landſtreken Gilead, Galilea en de Stamme Naphtali; ſlepende het meeſte Volk gevangen na Ninive de Hooftſtad van Aſſyrien, 2 Kon. 15: 29. Welke wegvoering by veele voor de eerſte Aſſyriſche gevangenſchap opgenomen word. Ter welker tijd ook ſelfs Pekah van Hoſea doorſtoken en Koning in ſijn plaatſe geworden is, vers 30. Ook heeft Tiglat-Pilezer tegens de Koning van Juda geoorlogd; ſtraffende des Konings en des gemeenen Volks afval en Afgoderie; niet tegenſtaande hy hem te vooren tot ſijn noodhulpe geſmeekt had. Na deſen volgde Salmanaſſer, een van Tiglat-Pilezers Soonen in 't Aſſyriſche Rijk; die

Waarom Nebukadnezar Groot en het Gouden Hoofd des Beelds by Daniel genoemd word.

Phul-Belochus hoe d'eerſte der Koningen van Aſſyrien in de Heilige Hiſtorien genoemd.

Pul d'eerſte vervolger Iſraels.

Menachem de Koning Iſraels over ſijn Tirannie geſtraft.

Tiglat-Pilezer komd aan de Aſſyriſe Monarchie en plaagd Iſrael ſeer.

Salmanaſſer komd aan de Aſſyriſche Monarchie.

die ook by vernoeming Salman, en Afnapper en Affer-Haddeus in de Heilige Boeken geheeten word. Mogelijk by Ptolomeus en andere Schrijvers Nabonaffar genoemd. Doch die gantsch qualijk van Cedrenus met Sardanapalus, en van Eusebius met de Historie van Senacherib vermengd word. Men vind verscheide Oorlogen van desen Salmanaffer aangeteekend. In de eerste kreeg hy Hosea de Koning van Israel gevangen, 2 Kon. 17. Ter welker tijd ook de Propheet Jesaias in 't leven was. Daar op swolg hy na een tienjaarig beleg der Stadt, ook geheel Samarien in, en voerde de x Stammen Israels gevangelijk na Assyrien, en verstrooidese soodanig in de Medische Landschappen en elders, dat'er weinige van weder in haar Vaderland gekomen zijn, 2 Kon. 17. D'andere Oorlogen heeft hy volgens Nicephorus en Zonaras, tegens de Tyriers gevoerd. Gelijk hy ook de Meden op 't lijf gevallen is, en onder 't Jok gebragt heeft, volgens 2 Kon. 18. Op Salmanaffer volgde sijn Soon Sennacherib in de Monarchie: alsoo Bloed-dorstig en wreed van aard, als sijnen naam was; die een hoovaardig en bitter mensch, of scherpsnijdend Swaard of felle Krijgsman beteekende: anders word hy ook Sargon genoemd, Jes. 20: 1. Dese dan Egipten en Ethiopien met den Oorlog aangrijpende, bemagtigde vele Volken, en vervoerdese onder veel jammers en elenden in gevangenschap: gelijk het over hem aan den Joden seer nadrukkelijk te vooren afgeschilderd was, op datse doch hun vertrouwen op de magt van die Koningen niet en souden setten, door den Propheet Jesaias; seggende: *Gelijk mijnen knegt Jesaias naakt en barrevoets wandeld drie jaaren, tot een teeken ende wonder over Egipten en over Moorenland: alsoo sal de Koning van Assyrien voortdrijven de gevangene der Egiptenaren, en de Mooren die weg gevoerd sullen werden; jonge ende oude, naakt ende barrevoets, en met bloote billen, den Egiptenaren tot schaamte &c.* Siet kap. 20: 3. 4. Deselve Assyrische Koning verwoeste ook de geheele en van ouds beroemde Hoofdstadt *No*, en brak den Tempel van Serapis af, die in de selve vermaard was, volgens Jerem. 46: 25. Ezech. 30: 14, 15. Welke Glorie-rijke Stadt, naderhand *Alexandria* genoemd wierd, na Alexander de Groote, diese uit de puinhoopen weder opbouwde. Welkers voorgaande luister en hoegrootheid haarer voortreffelijke Stands-gelegendheid, ons den Propheet niet duisterlijk heeft willen afschetsen; wanneer hy tegens Ninive sijne Godspraaken uitboesemde, deselve afvraagd; *Zijt gy beter als No, de Volkrijke, gelegen in de Riviere? Die rondom henen water heeft? welkers Voormuur de Zee is?* Nahum 3: vers 8. Daar na heeft Senacherib tegens Hiskia de dertiende Koning van Juda den krijg gevoerd; verscheide Steden bemagtigd; en ten laatsten ook door sijnen snooden Veld-overste en Gods-lasteraar Rabsake, Jerusalem trouwelooselijk doen belegeren; niet tegenstaande Hiskias, selfs met d'uitputting der Tempel-schatten, sijn gunste door het betalen van een groote Brandschatting gekogt hadde. Hoedanigen verbond-breking de Godt Israels dan ook verdroot, en niet ongestraft heeft laaten voorbygaan; maar het Heirleger van Senacherib op het kragtig Gebed van Jesaias en den Koning Hiskia, in eenen nagt 185000 Man door de hand van eenen Engel heeft afgeslagen. Onder welke vervloekte Neerlaag het selfs Rabsake niet en heeft konnen ontsnappen; doch die vry quamen braken op, en hielden 't voor geluk, datse met de rest van 't Leger onverrigt na Ninive mogten spatten. Alwaar Senacherib uit weerwraak deser missukte aanslag, Godt als willende in 't aangesigt spouwen, ongehoorde wreedheid pleegde: doch waar van hem geen andere belooning, dan een ontijdige dood door sijn eigen Soonen t'huis gefon-

Hosea de Koning Israel van Salmanassser gevangen.

Voerd ook de x Stammen Israels weg.

Salmanasser van Senacherib in 't Rijk gevolgd.

Prophetische voorsegging over dien Monarch tegen Egipten.

De Stadt No naderhand van Alexander ALEXANDRIA genoemd.

Senacheribs Leger van God geslagen.

Senacherib lasterd Gods oordeel en komd om.

ſonden, en ſijn Rijk van de jongſte Broeder Aſſarhaddon ingenomen is. Deſe dan met ſijn twee andere Broeders in twiſt en Oorlog bedraaid, wierd van Merodach de Stadthouder van Babel onder ſchijn van dit Oorlogs-vuur te dempen, geſlagen en 't geheel Aſſyriſche Rijk ontweldigd, en onder de magt van Merodach gebragt; boetende alſoo met verlies van 't Rijk, ſijn Vaders dood; alhoewel hy'er gantſch geen ſchuld aan en hadde. En aldus is deſe Merodach, die ook Merodach Baladan, de Soone Baladans genoemd word, Jeſ. 39: 1. 2 Kon. 20: 12. aan de Monarchie gekomen. Gelijk veele ook meenen, dat niet Nebukadnezar, welke na deſen ſijn Soon Ben-Merodach aan 't Rijk quam; maar deſen Merodach den Aſſyriers overwonnen, en wederom eerſt onder 't Rijk van Babel gebragt heeft: ſijn Koninglijk Hof in Babel houdende. Waarom het dan ook buiten alle twijffel geſchied is, dat'er ſederd de Regeering van Merodach geen gewag meer van het Aſſyriſche, maar alleen van het Babiloniſche Rijk, in de Heilige Boeken gemaakt word. Want gelijk deſen en ſijn Nazaten nu haaren Throon in Babel hadden beveſtigd; ſoo hebben de voorige ſulks binnen Ninive als de Hoofdſtadt van Aſſyrien gehad; invoegen het daar van daan ook de Monarchie of het Rijk van Aſſyrien genoemd word. Gemelde Merodach heeft ſoo groote gemeenſchap met Hiskia de Koning van Juda gehouden, (hem op d'herſtelling ſijner geſondheid, geſchenken ſendende, Jeſ. 39: 1. en 2 Kon. 20: 12.) dat hy daar over trots en hoogmoedig werdende, ſijn ſchatten aan Merodachs Geſanten toonde: doch van Jeſaias daar over beſtraft, en ſijn ondergang en gevangenſchap voorſpeld wierd, kap. 39: 6. Gelijk ook Jeremias aan d'andere zijde wederom Babels ondergang tegen Merodach geprophetеerd heeft, kap. 50: 2. Na Merodach volgde ſijn Soon Ben-Merodach, anders ook Xiladanus genoemd, in 't Babyloniſche Rijk: zijnde geheel vremd en ontaard van de voorige vriendſchap met d'Iſraeliten. Deſe deed Manaſſes de Koning Hiskias Soon, gevangelijk na Babel voeren, en tien geheele Jaaren in een ſtinkend Hol opſluiten, 2 Kon. 21. en 2 Kron. 33. Hoedanigen wegvoering volgens Jeſaia 39: 5, 6, 7. de eerſte byſondere Babyloniſche gevangenſchap der Joden gereekend word: alhoewel andere de gevangenis van Manaſſe ook onder de Regeering van Merodach ſtellen, waar van beneden. En gelijk de Heerſchappye van de Aſſyriers met Merodach en deſen ſijn Soon Ben-Merodach een einde genomen heeft, gaande 't Gebied nu aan de Babyloniers over; ſoo is volgens 't gemeen gevoelen, Nebukadnezar ook den eerſten Monarch in Chaldeen of Babel geweeſt. Eenige ſtellen twee Nebukadnezars, waar van den eerſten na Ben-Merodach by Joſephus Nabopolaſſer genoemd word, die met Pharao Necho geoorlogd heeft; doch den tweeden willen ſommige dat *Nebukadnezar de Groote*, van wegen ſijne veelvuldige overwinningen ſoo genoemd, ſoude geweeſt zijn. Maar nadien dit alles in de Heilige Schrift geen grondveſt heeft; en dat d'andere Hiſtorien daar in ſeer onwis gaan; ſoo meend men dat'er geenen anderen dan deſen Nebukadnezar de Groote, die op Ben-Merodach als de eerſte Monarch van Babel gevolgd is, in de H. Hiſtorien te vinden is. Die 43 Jaaren regeerende, in ſijn tweede Jaar een Droom of Nagt-geſigt hadde, daar over ſijn geeſt verſlagen zijnde, van niemand dan van Daniel den regten uitleg vernemen kon: want den Droom ſelfs hem ontvallen zijnde, was het boven 't bereik der menſchelijke wijsheid, die den Koning wederom indagtig te maaken: ſulks dat Nebukadnezar de Toovenaars en Wijſen der Chaldeen van ongeduld deed om den hals brengen; doch de Goddelijke uitleg van Daniels lippen omhelſde: die den ſelven Droom dan ook onder een Wonder-beeld, dat van Goud, van Silver,

Merodach neemd het Gebied aan terwijl de andere Broeders daar om vegten.

Waarom na de Regeering van Merodach geen gewag meer van het Aſſyriſche, maar alleen van 't Babyloniſche Rijk gemaakt word.

Ben-Merodach volgd ſijn Vader in 't Babyloniſche Rijk, en is hard tegen Iſrael.

Nebukadnezar den eerſten Monarch uit de Babyloniers.

Dat'er twee Nebukadnezars zijn geweeſt, is niet ſeker.

Nebukadnezars Droom.

Wonderbeeld van Nebukadnezar door Daniel uitgeleid.

ver, van Kooper, Yser en Leem saamgeset was, de Vier Monarchien of groote Rijken, die sederd Nebukadnezar in de Weereld souden zijn, verklaarde, kap. 2: 32. passende het Gouden Hoofd deses Beelds op Nebukadnezar, die doe in kragt de Eerste Monarchie der Babyloniers door alle sijne overwinningen heerlijk maakte: soo dat nu ook Israel of de Hebreeuwsche Kerk onder sijne magt gebukt zat, Dan. 2: 38. als hier na sal gesien worden. Want alhoewel het Assyrische en Babylonische Rijk nu alreede veele Eeuwen gestaan hadde; egter schijnd de Heilige Schrift alleen van dese tijd, de Monarchie van Babel te beginnen, om dat de saaken van Gods Volk daar mede voornamentlijk begonden vermengd te worden; hoedanig die te vooren soo niet en waaren. Uit dit Beeld-gesigte dan voorsegd Daniel verder, dat'er naar dat Rijk een ander opstaan sou, namelijk de Monarchie der Meden en Persen, als te sien is, wanneermen kap, 5: 20. en kap. 8: 3. met dese voor-aangehaalde plaats vergelijkt. Doch dat Rijk en sou soo voorspoedig noch soo heerlijk niet zijn als de Heerschappye doe was: waarom het dan ook alleen door de Silvere Borst en Ermen verbeeld was, kap. 2: 32, 39. Waar na den Kooperen Buik en de twee Dyen volgen; die Derde of Griekse Monarchie van Alexander de Groot, en sijne Vorsten verbeelden; die het Rijk na sijne dood in vier Hoornen splitsten: waar van wy hier na de Rijken van Egipten en Syrien als twee sterke Dyen te wederzijds het Joodsche Land gelegen, de voornaamste sullen sien: zijnde de Heerschappye deser Monarchie hard en streng als Kooper, en sig wijd en breed uitstrekkende, volgens 't gene Daniel daar van seid, vers 39. Onder welke reeks van Regeer-tijd dan ook die van de Romeinsche Land-aard aangewassen, en de hand in de verwarde Syrische saaken ingesteken hebbende, een Vierde Monarchie hebben beginnen op te rigten, die alles als met Ysere Schenkelen vertreeden en vermaalen moeste, vers 40. Alhoewel dat Rijk naderhand ook is verdeeld geworden, gelijk vers 41. voorseid word: waarom de voeten des Beelds ook van Yser en Leem te gaar gesien worden. Want de Roomsche Monarchie is in den aanvang niet anders dan geheel van Yser gesien, namelijk onder de Afgodische Keisers; in d'Openbaring gemeenlijk het *Rijk van den Draak* genoemd, siet kap. 12. en 13. als ook een Mogentheid die den Antichrist heeft wederhouden, 2 Thess. 2: 7. Doch daar na, als dese Monarchie geveinsdelijk het Christendom aannam, en dat'er een ander Beest, dat is den Antichrist het hoofd opstak, soo is dit Rijk verdeeld geworden, namelijk in een Weereldlijke magt van Yser, en in een Geestelijke Vierschaare van modderige Leem, die niet saamen hegten konden, alhoewelse door menschelijk zaad vermengd waaren, en de Geestelijke uit de Weereldlijke wierden uitgebroed: soo datmen hier ook heel waarschijnelijk de tien Toonen aan de Voeten, Daniel 2: 40-43. voor Tien Koningen nemen kan; die Apoc. 17: 12. door Tien Hoornen verbeeld worden. Dus is dan desen Nebukadnezar billik de GROOTE genoemd geworden; nadien hy ook waarlijk Groot wierd, en alles onder sijn magt gedrukt heeft, Jer. 50: 22. en kap. 51. 20. over al Tol-schattingen afvorderende, Jer. 46: 2. En selfs ook Jojakim de Koning van Juda drie Jaaren lang Cijnsbaar gemaakt heeft, 2 Kon. 24: 1. Van welke eerste onderwerping en dienstbaarheid der Joden, sommige de LXX Jaaren der Babylonische gevangenschap willen beginnen te reekenen, Jerm. 25: 10-12. Die eenige egter met meerder nettigheid sederd de wegvoering van sijn Soon Jojachin beginnen; alhoewel die soo kort daar op gevolgd is, dat sulks geen of weinig verschil in de Tijd-reekening schijnd te konnen toebrengen. Andere wederom willense volgens de Heilige

Waarom de Heilige Historie de Monarchie als van Meta aan met Nebukadnezar begind.

Een Twede Monarchie die der Persen sou zijn uit het Beeld van Nebukadnezar voorseid.

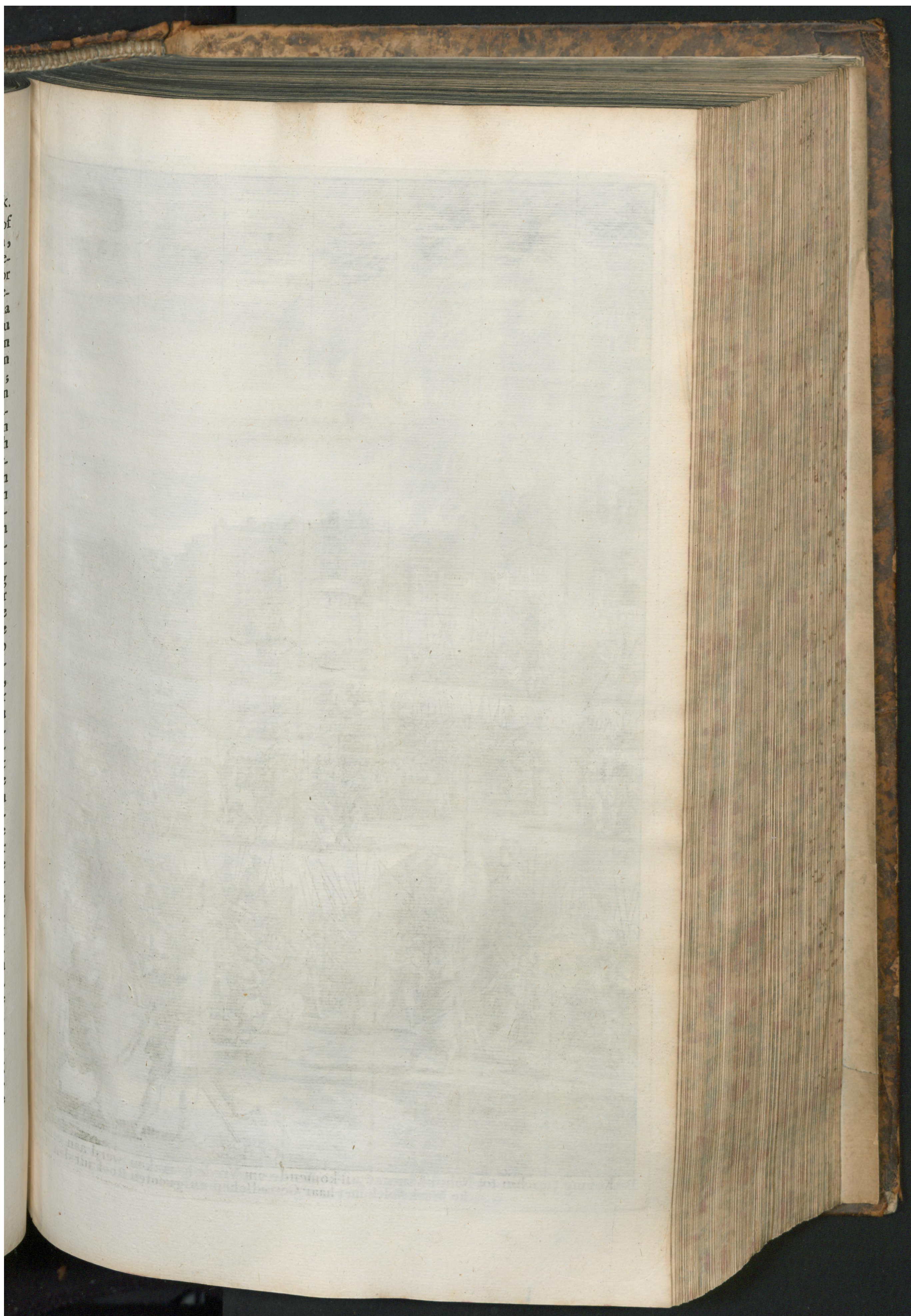
Derde Monarchie die der Grieken sou zijn.

De Vierde en laatste Monarchie die der Romeinen was.

Hoedanig in de Prophetie van Daniel afgeschilderd.

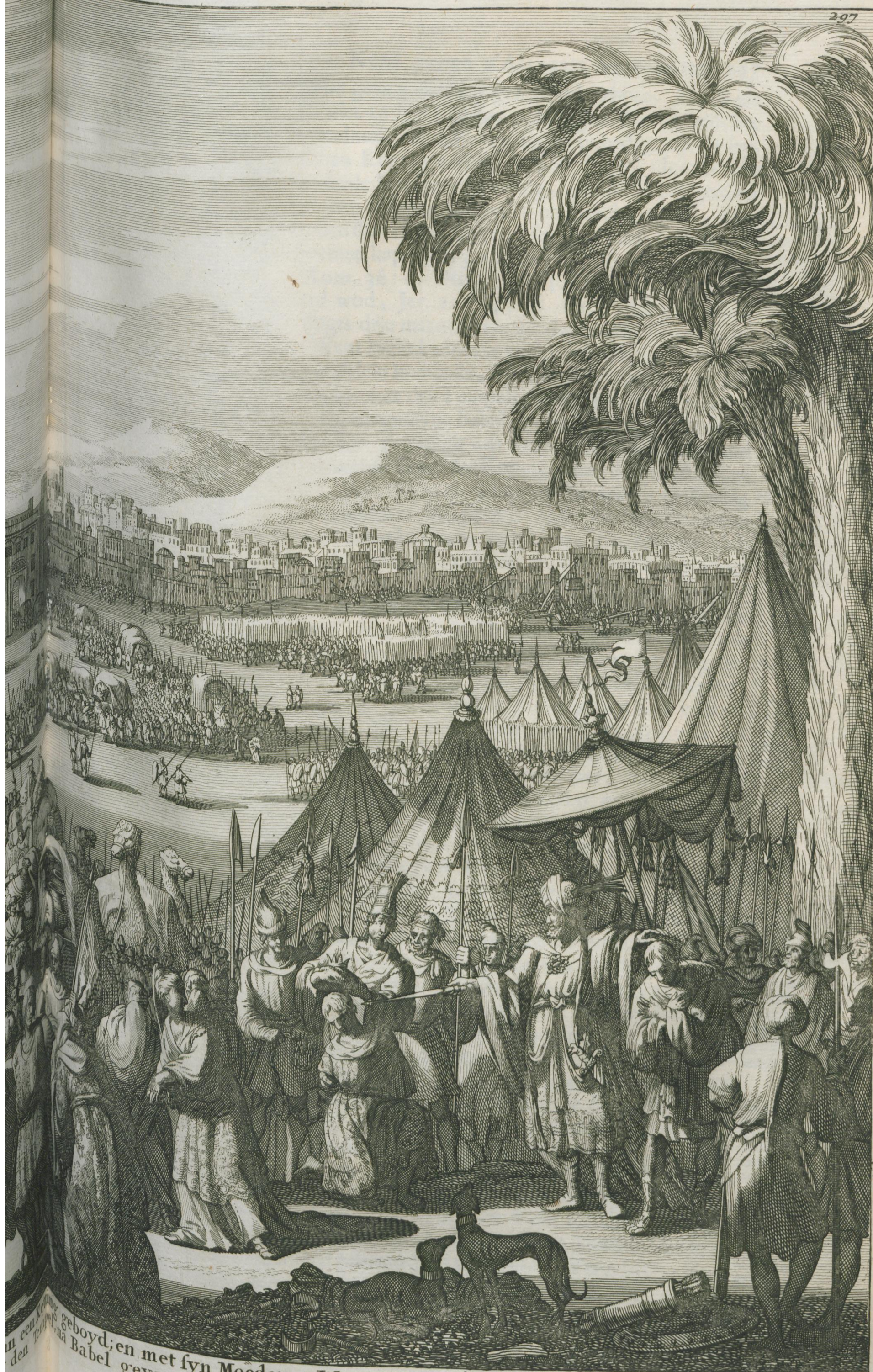
Nebukadnezar met regt *Groot* genoemd.

Verschil van waar men de LXX Jaarige gevangenschap reekenen moet.

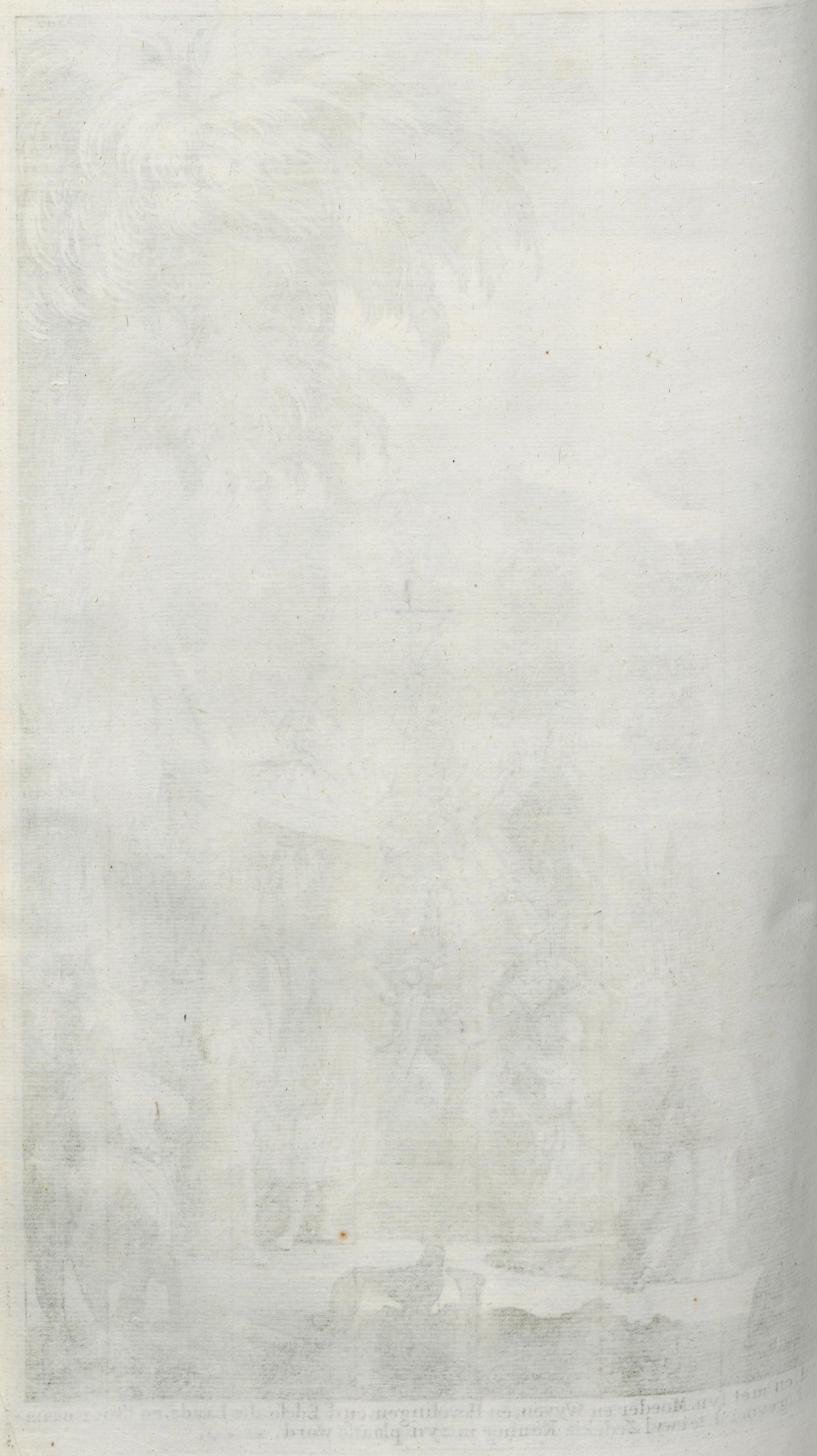

De Koning Jojachin tot Nebukadnezar uit-komende, om Vrede te maken, werd aan een Koning gebo
ste Werk-Volck met haar Gereedschap en grooten Roof uit den Tempel na Ba

...n een Keting geboyd; en met syn Moeder en Wyven, en Hovelingen, en d'Edele des Lands, en t'voor naam-
den Tempel, na Babel gevoerd; terwyl Zedekia Koning in zyn plaatse word. 2.Kon.24.

lige Schrift, van Zedekias gevangenschap gereekend hebben. Doch als dese Jojakim sijn woord niet en hield in het opbrengen der afge-eischte Schatting, maar Nebukadnezar afviel, en sig te onbedagt op de bystand van den Egiptischen Koning verliet; heeft Nebukadnezar om hem te dwingen, in het derde Jaar sijner regeering, Jerusalem belegerd en ingenomen, en Jojakim met ketenen gebonden na Babel gevoerd, daar hy sonder Koninglijk aansien stervende, als een Esel veragtelijk begraven is na de voorsegging van Jeremias kap. 22: 13-19. stervende soomen meend op den weg na Babel, 2 Kron. 36: 6. Nu volgde Jojachin of Jechonias, die ook Chonia genoemd wod, Jer. 22: 24, 30. sijn Vader in 't Rijk van Juda, die 't selve slegts drie maanden en tien dagen inhield, 2 Kon. 24: 8. en 2 Kron. 36: 9. Want Nebukadnezar wederom verbolgen over desen nieuwen Koning na Jerusalem komende, heeft hy hem te gelijk met alle de Goude Vaten en Heiligdommen des Tempels, Vorsten, Edelen en het puik der Burgerschap, in gevangenis na Babel gevoerd; volgens de voorsegging van Jeremias kap. 20: 5. Gelijk ons dan ook de geheele toestand deser wegvoeringe in 't gemelde Boek der Koningen met dese omstandige woorden verhaald word: *Jojachin was agtien jaaren oud als hy Koning wierd, eu regeerde drie maanden te Jerusalem: ende sijne Moeders naam was Nehustha, een Dogter Elnathans van Jerusalem. En Jojachin dede dat quaad was in de oogen des Heeren, volgende de voetstappen van sijnen Vader. Ter selver tijd trokken de Krijgsknegten des Konings van Babel op na Jerusalem en belegerden de Stad. Selfs quam ook Nebukadnezar af om sig tegen de Stad te kanten. Hier op trok Jojachin de Koning van Juda uit tot den Koning van Babel, verseld met sijne Moeder, en sijne knegten, en Vorsten en Hovelingen: en de Koning van Babel nam hem gevangen, in het agtste jaar sijner Regeering. Ook dede Nebukadnezar van daar uitbrengen, alle de schatten van het Huis des Heeren; en de schatten van het Huis des Konings; en hy dede alle Goude Cieraden, die Salomon de Koning Israels in den Tempel des Heeren seer pragtig gemaakt had, van de wand afrukken, en uithouwen, na het woord dat hy daar over gesproken hadde. En hy voerde de gantsche Burgerschap van Jerusalem weg, midsgaders alle de Vorsten, en alle de strijdbare Helden ten Oorlog afgerigt, Tien Duisend gevangenen. En alle Timmerlieden en Smeden; niemand en wierd overgelaten, dan het arme Volk des Lands &c.* Besiet hier tegen aandagtelijk onse Printverbeelding, en vergelijkt'er mede 't gene 2 Kron. 36. van den selven Koning aangeteekend word. Daarmen schijnd te moeten aanmerken, dat de agt Jaaren ouderdoms die dese Jojachin toegeschreven worden als hy Koning wierd, moeten verstaan worden, van den tijd dat hy onder en met sijnen Vader aan 't Koningrijk was; die elf Jaar regeerde: en oversulks dat de agtien Jaaren, 2 Kon. 24: 8. van den tijd dat hy alleen en na sijn Vaders dood het Gebied in handen hadde, moeten gereekend werden. Hoedanige voorbeelden meer gevonden worden. In dese wegvoeringe des voornaamsten Volks, zijn dan ongetwijffeld ook geweest de vermaarde Mannen Daniel, Hanania, Misaël en Azarias, wiens naamen Nebukadnezar deed veranderen, en haar liet onderwijsen in de wijsheid der Chaldeen, Dan. 1: 6, 7. alwaar het schijnd of dese ten tijde van Jojakim al na Babel gevoerd waaren. Alhoewel in de Boeken der Koningen en der Kronijken geen gewag gemaakt word van eenige wegvoering des Volk ten tijde van Jojakim; maar wel dat Nebukadnezar eenige Vaten uit den Tempel roofde en dat hy Jojakim met kettingen geboeid deed weg leiden. Vergelijkt 2 Kon. 24. met 2 Kron. 36. en Daniel kap. 1. Belangende de straks geseide verandering

Jojakim van Nebukadnezar na Babel gevoerd, die op den weg sterft.

Jojachin word Koning in sijn Vaders plaatse.

2 Kon. 24: 8.

En ook na Bagel gevoerd.

Jojachin gevangen in 't agtste Jaar van Nebukadnezars Regeering.

Jojachins Regeertijd en ouderdom van tegenstrijdigheid gesuiverd.

Welke vermaarde Mannen in de Babylonische gevangenschap onder andere zijn weg gevoerd.

Verandering der naamen van een oud gebruik.

der Naamen, deselve plagt eertijds by d'Oude Volken om verscheide reden te geschieden: en wel meest van de Koningen geoeffend tot een teeken van haar Heerschappye over sulke Persoonen. Dus veranderde Pharao, Josephs naam Genesis 41:45. En Pharao Necho de naam Eliakims, 2 Kon. 23:34. 24:17. Gelijk God sulks ook gedaan heeft aan Abraham en Jakob, Gen. 32:38. en kap. 35:10. 't Gene de Saligmaaker mede nagevolgd is; gevende twee van sijne Discipelen, en mogelijk meer andere, eenige zin-uitdrukkende toenamen, Marc. 3: 17.

Om wat reden Nebukadnezar de naamen van Daniel en sijn Metgesellen veranderde.

Over de vernoeming van Daniel en sijn Metgesellen, merken sommige aan, dat sulks sou geschied zijn uit eenigen haat van den Naame des waaren Gods, welke in de klank van de naamen deser Jongelingen gehoord wierde: namelijk EL en JAH. Op datse alsoo waar 't mogelijk des te eerder den waaren God vergeten, en sig selven de naamen der Afgoden te ligter souden gemeen maaken: te weten wanneer sy haar naamen gaven, in welkers klank een kennelijke sweem na die der Afgoden gehoord wierd.

Wat de eigen of eerste naamen van Daniel en sijn Metgesellen beteekenen.

Dus houdmen dat DANIEL soo veel is als, *God is mijn Rigter* CHANANIHA, *God heeft my genade gedaan.* MISAEL beteekend soo veel als, *Die den Heere aangrijpt.* AZARIAH, *De hulpe des Heeren*, of *die God helpt*. Maar BELTHAZAR, beteekend eenen die *Bels* schatten weglegd en bewaard. SADRAH, eenen die invloejing krijgd van den Koning der Planeten, namelijk de *Sonne.* MESACH, eenen die de Godinne *Sacha* toebehoord. ABEDNEGO, den *Afgod des Vuurs.*

En wat de veranderde naamen beteekenen.

En sietmen tusschen den naam van Daniel en den Koning Belzasar, die na Evilmerodach regeerde, maar eene Letter onderscheid namelijk de T. want gelijk dese genoemd word BELSCHAZAR, alsoo krijgd Daniel den naam van BELTSCHAZAR, Dan. 1: 7. 't Gene Nebukadnezar ook selfs schijnd te willen verklaren, Dan. 4: 8. want sprekende van de Toovenaars en Wijsen die sijnen Droom niet en hadden konnen uitleggen; segd hy: *Tot dat Daniel voor my quam wiens naame Beltzasar is, na den naame mijnes Gods:* waar van breeder in de verhandeling der Syrische en Babylonische Goden sal gesproken worden. Maar gelijk de vernoeming deser Godvrugtige Jongelingen, na een Afgodische klank aarde, alsoo heeft God daar-en-tegen betoond, dat hem sulks geensinds en behaagde:

Blijk dat God Jaloers is, en geen gemeenschap met d'Afgoden wil hebben.

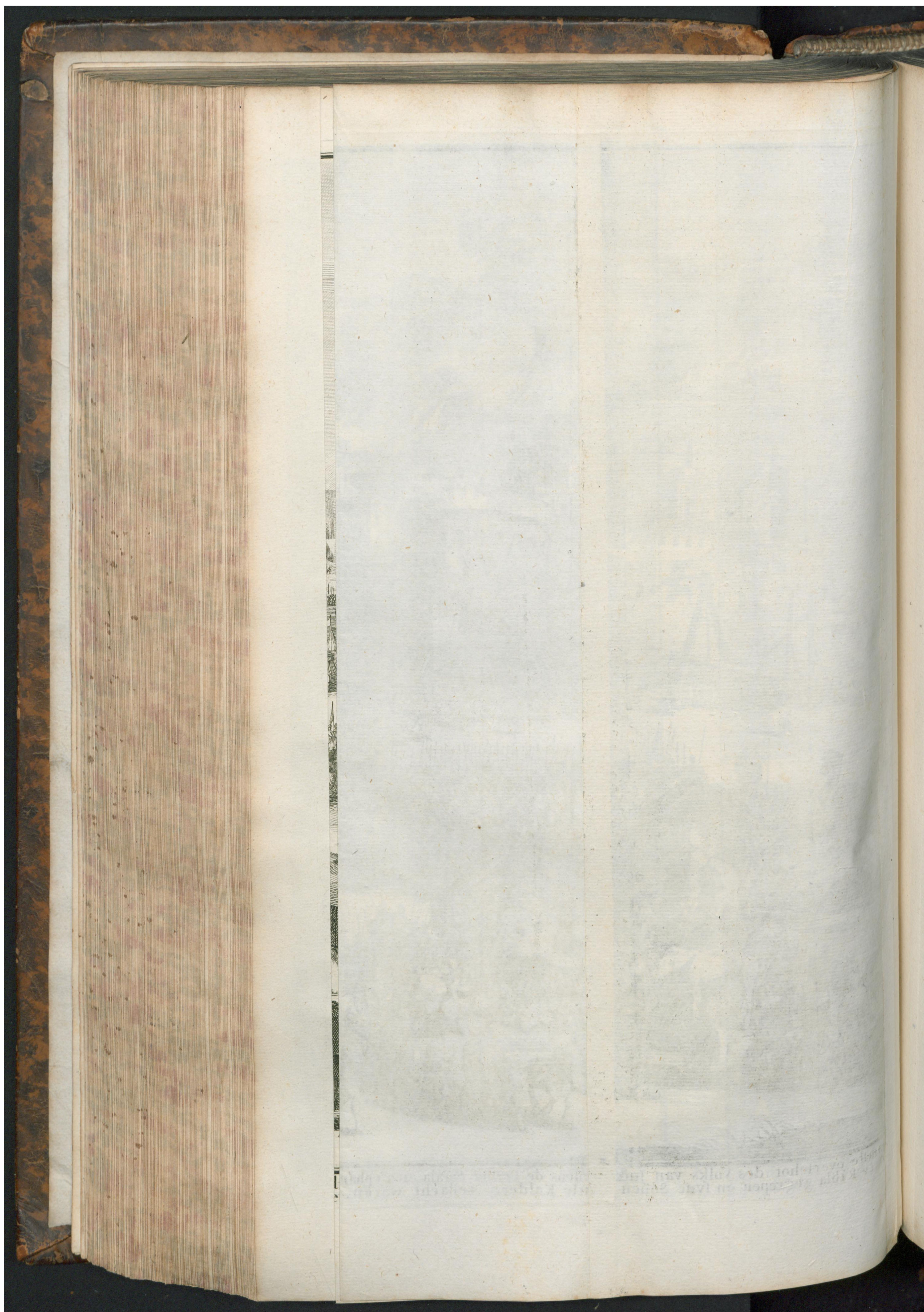
want wanneerse over de niet aanbidding van Nebukadnezars opgerigt Beeld, tot den vuurigen Oven veroordeeld waaren, zijnse ook alleen door de wonderdaad Gods, die Nebukadnezar poogde te wraken, van de vlamme ongeschonden gebleven, Dan. 3. Nu stelde Nebukadnezar, Zedekias, die te vooren Mattania genoemd wierd, tot Koning in Jechonias plaatse: Sederd welke tijd de Heilige Schrift de Babylonische gevangenschap der Joden sekerlijk schijnd te reekenen: want het veertiende Jaar na de verbrandinge Jerusalems, is het vijf-en-twintigste Jaar van de gevangelijke wegvoeringe, Ezech. 40: 1. Welken Propheet in 't sesde Jaar van Jechonias wegvoeringe begind te Propheteeren, Ezech. 1: 1, 2, 3. als wanneer d'overgeblevene in 't Land sig onder dese tijd noch iets goeds beloofden; gelijk uit den selven Propheet, kap. 11: 15. te sien is; daar eenen Chanajach tegen Jeremias dorst aan Propheteeren, volgens Jer. 28.

D'hoovaardie van Zedekias ingetoomd

Soo dat d'onmagtige Zedekias de Ooren vol geblasen, ondernam tot den Koning van Egipten over te vallen, om met d'omliggende Koningen gesamentlijk tegen Nebukadnezar op te staan, Jer. 27: 1-6. Ezech. 17: 16. &c. en kap. 31: 30. Waar op Nebukadnezar elf jaaren na de eerste wegvoering, met een magtig Heir wederom na Jerusalem quam; gelijk te sien is in 't tweede Boek der Koningen aan 't 25. kapittel. Daar de Heilige Historie-schrijver aldus verteld: 't Geschiede in het negende jaar van Zedekias regeering, dat Nebukadnezar de Koning van Babel, met sijn gantsche Heir tegen Jerusalem

Nabuzaradan de Veld-Overste van Nebukad
Heiligdom, me

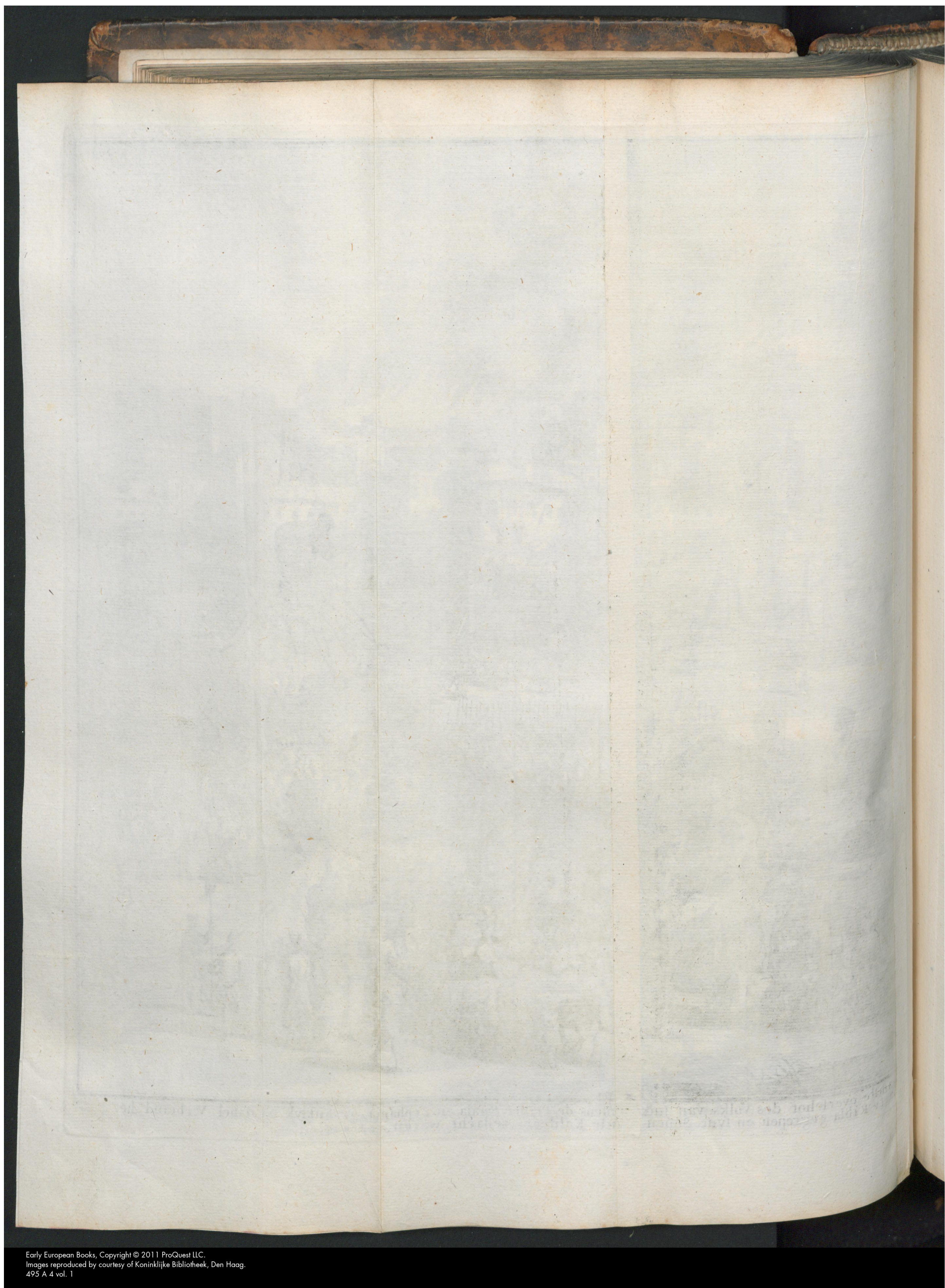

Nabuzaradan de Veld-Overſte van Nebukadnezar, voerd alle de Kopere, Goude en Silvere Vaten des Tempels, en 't voornaamſte
Heiligdom, met het Huys des Konings; en ſloopt de Mueren van Jeruſalem; naar dat Zedekia te Ri

n 't voornaamste overschot des Volks van Juda, neffens de Prister Seraia en Zephania, gevanklyk na Babel: Verbrand het
dat Zedekia te Ribla gegrepen en syne Sonen vande Kaldeen geslacht waren. 2. Kon. 25.

salem quam, en bouwden daar Stormgevaartens rondsom; soo dat de Stadt in belegering geraakte tot in het elfde jaar des Konings Zedekia. Als wanneer de Stadt op den negenden der vierde maand doorgebroken wierd, en alle het Krijgsvolk des nagts door den weg der Poorte, tusschen de twee Muuren, die aan des Konings Hof waaren, de vlugt nam, en de Koning selfs door den weg des vlakken velds daar uit trok: doch de Chaldeen jaagden hem na, en agterhaalden hem in de Velden van Jericho; aldaar grepen sy den Koning, en bragten hem opwaards tot den Koning van Babel na Ribla; daar sy een oordeel tegen hem spraaken. Hier op slagteden sy de Soonen van Zedekia voor sijn oogen; en hy selfs werd het gesigte verblind. Ook bondmen hem met twee koopere Ketenen, en deed hem na Babel voeren. Daar na in de vijfde maand quam Nabuzaradan, den Veld-oversten des Konings van Babel binnen Jerusalem, en verbrande het Huis des Heeren, en het huis des Konings, midsgaders alle voorname huisen der Edelen van Jerusalem mer vuur: ook viel het Heir der Chaldeen op de Stadts-muuren aan, en braken die rondsom af. Het overige nu des Volks dat in de Stadt overgelaten was, ende de afvallige die tot den Koning van Babel gevallen waaren, voerde de Veld-overste Nabuzaradan, met de reste der meenigte gevangelijk weg. Doch uit de armste des Lands liet hy eenige overig blijven, tot Wijngaardeniers en Akkerluiden. Voorts braken de Chaldeen de koopere Pilaren die in het Huis des Heeren waaren, en de Stellingen, en de koopere Zee die in het Huis des Heeren was, en sy voerden het kooper na Babel: ook namen sy de Potten, en de Schoffelen, en de Gaffelen, en de Rookschalen, en alle de koopere Vaten, daarmen dienst mede deed. Ook nam de Veld-overste weg de Wierook-vaten, en de Sprengbekkens, en al wat geheel van Goud en van Silver was. Ook nam hy Seraja den Hoofdpriester, en Zephania den tweeden Priester, ende de drie Dorpel-bewaarders: als mede den Hooveling die over de Jerusalemsche Krijgs-lieden gesteld was, en vijf aansienelijke Mannen, die des Konings aangesigte sagen, die in de Stadt gevonden wierden; midsgaders den Oversten Schrijver, die het Volk ten Oorlog opschreef; en t'sestig Mannen van 't Volk des Lands, die in de Stadt gevonden wierden. Dese bragtmen tot den Koning van Babel na Ribla. En de Koning van Babel sloegse en doodese aldaar; alsoo werd Juda uit sijn Land gevangelijk weg gevoerd, &c. Vergelijkt hier mede 2 Kron. 36. en Jer. 32. 37. en 52. kapittel. En oordeeld uit de beschouwing van onse Printverbeelding, met hoe veel ligts wy den omslag deser geschiedenis opgehelderd en aangewesen hebben.

Babylonise gevangenschap onder Zedekias.

Zijnde dese wegvoeringe voorgevallen ontrent het agtiende jaar van Nebukadnezar; met welke de 390 jaaren van Israels ongeregtigheid, Ezech. 4:5. federd de scheuring der x Stammen onder Jeroboam, schijnen te eindigen. Sulks wy geensinds daar aan te twijffelen hebben, of dese dubbele wegvoering is die eigentlijke Babylonische gevangenschap van Gods Volk, die soo vermaard in de Heilige Boeken en Prophetische Schriften gedagt word: als met welke laatste overval ook de Scepter van Juda scheen te wijken, en de Joodsche Kroone voor de eerstemaal aan 't wankelen geraakte, Ezech. 21: 26, 27. want daar en is na desen geenen eigen Rijk-staf uit Juda meer gesien; dog wel eenen uit Edom: (namelijk Herodes) als een Vloek die Juda aantreffen sou, Deut. 30: 1. gelijk het voorspeld was, Genes. 49: 10. Invoegen Jeremias met regt hier over seggen mocht: *De Kroone uwer Heerlijkheid is nedergedaald.* Gelijk den selven ook kap. 22: 30. van Jechonias segd: *Schrijft desen Man Kinderloos; daar en sal niemand van sijn zaad voor-*

Of de Scepter met de Babylonische gevangenschap van Juda geweken is, na devoorsegging.

Jer. 11: 16. en 13: 18.

Jer. 36: 30. Ezech. 17: 9, 10. en kap. 19: 14.

 spoe-

ſpoedig zijn, zittende op den Throon Davids, en heerſchende weer in Juda. Soo dat'er doe aan Juda geen ſterke roede meer en ſcheen te zijn tot een Scepter om te heerſchen: want ſoo hadde ook Ezechiel kap. 21: 26. geſeid: *Doet dien Hoed weg. En heft die Kroone af. Deſe en ſal deſelve niet zijn; tot hy kome die het regt heeft.* Namelijk Chriſtus de Meſſias. Siet ook Micha 4: 8, 9.

Wanneer de Meſſias komen moeſt.

Want de Chriſtus moeſte dan eerſt komen als Davids Hutte vervallen was, Amos 9: 11. namelijk alſſer alleen Vorſten in Juda waaren, Micha 5: 1. Matth. 2: 6. Ja hy moeſte als een Rijsken voortkomen uit den afgehouwen Tronk van Iſai, Eſaia 11: 1. Welke dingen wy in de betooging van Jeſus Meſſiasſchap nader ſullen ontſwagteld ſien. Gelijkwe ook op ſijn plaatſe niet nalaten ſullen, het gevoelen ſommiger voorname Godgeleerde (die den Scepter onbeſweken aan Juda willen vaſtgehouden hebben, tot den laatſten ondergang der Joden) beſcheidentlijk voor te ſtellen; om dat haare goede reden bedenkelijk zijn. Ook agtmen billik datmen van de eerſte wegvoering onder Jojachin de Babyloniſche gevangenſchap reekend, die LXX jaaren geduurd heeft; beginnende met het agtſte jaar van Nebukadnezar. Sulks dat hy mogelijk het Volk Gods noch ontrent 36 jaaren in die Ballingſchap geſien heeft, als uit 2 Kon. 25: 27. kan gegiſt worden. Hoedanigen gevangenſchap van Jeremias al in 't eerſte jaar van Nebukadnezars Regeering voorſeid was, kap. 25: Welken Propheet van Nebukadnezar verſchoond en toegelaten was, om in Juda met het overſchot des Joodſchen Volks te blijven. Maar het Volk on-eens wordende, en ſig de vermaaning die hen Jeremias deed niet aan en trokken, maar hun na Egipten begaven; is hy eindelijk ook derwaards getroond. Daar hy ook noch geprophetseerd heeft, volgens kap. 43: 44. tot hy, ſoomen gelooft, omgebragt is van den Koning Apryes of PHARAO HOPHRA ſoo den Propheet hem noemd, kap. 44: 30. zijnde volgens Herodotus, een Soons Soon van Pharao Necho. Gelijk ook het meeſte van 't ander Volk van honger en quaad onthaal der Egiptenaren verſmolt. In het vijfde jaar der wegvoering Jojachins, heeft Ezechiel onder de gevangen Joden met welk hy in Chaldea weg gevoerd was, van deſe gevangenſchap beginnen te propheteeren, Ezech. 1: 1. 2. 3. voorſeggende alſoo ſes jaaren te vooren van deſe gevangenſchap in Chaldea, terwijl Jeremias daar van noch Propheteerde in Judea. Aldus was dan dit Iſrael te deſer tijd uit ſijn Erfdeel daar het geplant en groot geworden was, verſtooten, en Balling in een vremd Land, verſtrooid en onderworpen aan veele en verſcheide Heeren, die ſy moeſten dienen, namentlijk LXX jaaren; hoe veel den raad des Heeren over haar uitgeſproken hadde. Zijnde ſulks wel als een ſwaar oordeel over de Hebreeuwſche Kerk aan te merken; doch in het welke egter ſeer veele blijken van Gods Goedheid, Trouwe en Voorſienigheid na te ſpeuren zijn: onder welke men voornamelijk diend in agt te nemen, datſe doe niet van malkander, maar in een Landſchap en als in een Tugt-huis deun by den anderen gehouden wierden; en niet in alle oorden des Weerelds verſtrooid waren als heden ten dage: terwijlen de gramſchap des Heeren haaſt ſou voorbygaan, en haar als dan niet min genadelijk dan wonderlijk verloſſen woude. Dus is dan onder 't verloop van ſoo veele jaaren, het booſe en ſtrafwaardige Volk meeſt geſtorven; en het Land heeft binnen dien tijd, aan ſijne Sabbatthen een welgevallen gehad, 2 Kron. 36: 21. Levit. 26: 34, 35. God als 't waare na evenredigheid des tijds, de verwaarlooſte Sabbath-jaaren, met een Seventig jaarige gevangenſchap aan ſijn XII Stammig-volk beſoekende; dat nu al ruim twaalfmaal ſeventig jaaren 't Beloofde Land Canaan beſeten hadde: want dat deſe Gevangenſchap niet alleen de Stamme Juda raakte

Babyloniſche gevangenſchap van waar eerſt moet gereekend worden.

Jeremias na Egipten gelokt.

De gevangenſchap moeſt LXX Jaaren duuren.

Het quade en ſtrafwaardige Hebreeuſe Volk is meeſt in de Babyloniſche gevangenſchap geſtorven.

raakte, blijkt daar uit, dat veele Israeliten te vooren haar by Juda vervoegd hadden, volgens 2 Kron. 31: 1 welke dan ook hier gevangen, en met deselve, ten minsten in haar nakomelingen zijn wedergekeerd, Neh. 9: 1, 2, 3. als mede eenige uit Meden, als Josephus getuigd. Gelijk'er ook aangemerkt werd, dat ontrent de tijd deser verlossing of korts daar na, den naam van JODEN eerst opgekomen, en die der *Tien Stammen* in vergetenis geraakt is. Doch in allen desen heeft God geensinds toegelaten, dat'er eenige vermenging tusschen de Joden en de Chaldeen geschiede, of dat de Israelitische Geslagt-registers in de Stamme Juda niet bewaard en wierden; maar besorgd datse ongekreukt wederom met het Volk in 't Beloofde Land gebragt zijn, op dat de Messias te sijner tijd en volgens Gods belofte, daar uit sou konnen bekend worden gebooren te moeten werden: En dat even soo, gelijk hy van de Vaderen van tijd tot tijd verwagt was. 't Gene dan onder hen noch des te beter stal heeft konnen houden, nadien sy noch altijd soo veel vryheid hebben gehad, datse haare eige voorstanders, die als Hoofden der gevangenen waaren, hebben gehad; zijnde soo elk in sijne Stamme niet geheel ontbloot van alle magt, Ezdr. 1: 5. en kap. 8: 16. en 9: 1, 2. Die daarom dan ook kap. 9: 1. *Vorsten* genoemd worden. Gelijk mede in 't Boek van Nehemias te sien is. Waar by men ook dit moet aanmerken, dat eenige onder de weg-gevoerde van Adelijken en goeden huise, niet sonder Gods wonderlijke Voorsienigheid, selfs opgetrokken zijn, tot aansienelijke ampten, en Voogdyschappen van het Land Babel; 't Geen niet dan ten beste van Gods gevangen Volk geschied is: gelijk blijkt in Daniel en sijne Metgesellen, en ongetwijffeld in meer andere. Tot de bewaaring haarer Godsdienst, en bescherming der Goddelijke Boeken, heeft God sijn Volk ook in desen staat niet ontbloot gelaten van Propheten: want onder hen zijn ongetwijffeld geweest Ezechiel, Daniel, Ezdras, Nehemias, Malachias, en mogelijk meer andere Godverligte Mannen: die het Volk Gods dagelijks met troost ondersteunden, en sig met gebeden als Middelaars tusschen God en sijn verlaten Volk in de Bresse stelden. Soo dat selfs hier door (alhoewelse ook jammerlijk over haar verlaten staat getreurd hebben; als te sien is in de Klaagliederen van Jeremias, diemen meend twintig jaaren na sijn Prophetie saamengesteld te zijn;) niet alleen de hoope der Joden opgewekt is tot een onkreukbaar vertrouwen op haare verlossinge; maar dat ook selfs veele Heidenen door de gemeenschap der Joden, tot de kennisse van den waaren God Israels gekomen zijn: soo dat selfs de Monarchen en groote Koningen, die van natuuren anders in een verbasterd Heidendom versopen lagen, merkelijk ontrent de kennis van God zijn verligt geworden; waar van wy de voorbeelden hier in Nebukadnezar vinden, en daar na in Evilmerodach; en in de Koning Cyrus, Darius, Artaxerxes Longimanus en in meer andere sullen ontwaar werden. Waarom dan veele onser Godgeleerde seer wel hebben aangemerkt, dat de geheele Staat der Hebreeuwsche Kerke in Babel, een levendig voorbeeld is, van de Geestelijke gevangenschap der Christen Kerk onder het Roomsche Babel. Daar wy te liever van afscheiden, om dat het alreede van veele Geleerde Mannen niet onprijsselijk aangewesen is. Dus vervolgen wy dan met meerder welstand, de Loopbaan van Nebukadnezars verdere Daden, tot de Kerkelijke Historie der Hebreen: als welken Koning een wijle tijd, na de voorige overvallen, ook noch 745 zielen, welke onder 't opsigt van Gedalia in Judea waaren overgebleven, deede wegvoeren, Jer. 52: 30. 2 Kron. 25. Doch de rest des Volks sig na Egipten begevende, wierd het Land open gelaten aan de omliggende vyandige Volken: die wel alles plat liepen, en

Joden hebben in de gevangenschap haare Wet en eigen Regeering gehad.

Eenige weggevoerde Joden zijn selfs tot Opsienders des Lands Babel verkoren.

Joden zijn in haar gevangenschap merkelijk door de Propheten gesterkt. Ezech. 34: 11, 12. en kap. 24: 27. en 29: 21. Hab. 1: 12.

De Joden hebben in haar gevangenschap veel Heidenen tot de kennisse Gods gebragt.

Nebukadnezar raapt ook noch het overblijfsel van Judea weg.

Ezech. 36: 4, 5. Jerem. 25. Jesaia 15. Amos 2.

sig verheugden in d'elenden van Jerusalem; maar die in 't einde selfs met den droessem van dat sop overgoten wierden: want Nebukadnezar sijn opgevatten Krijg in Palestijnen korts hier op volvoerende, bragt ook de Moabiten, Idumeërs, Philistijnen, Tyriers en Sydoniers, onder sijne Mogentheid.

Jesaia 20. Jerem. 25.

Van daar spatte hy na Egipten, en keerde ook dat Rijk het onderste boven. Betemmende de toomeloose Mooren, en die van Pud en Lud, Arabien en Cuba, met al de rest der Noordsche Koningen.

Nebukadnezars verdere overwinningen.

Sulks dat Nebukadnezar de Monarchie van Babel en Assyrien als tot haar hoogste toppunt deed steigeren; en waarlijk een Monarch geleek in kragte, die door het Gouden Hoofd seer welvoegsaam afgeschaduwd was van Daniel kap. 2: 37, 38. Gelijk dan ook daarom Babel doe ter tijd het Cieraad der Koningrijken, en de Hoogheid der Chaldeen genoemd is geworden. Siet Esaia 13: 19. en Daniel 4: 10-12. 20-22.

Nebukadnezar word vermetel en trots.

Doch gelijk den hoogmoed voor den val gaat, alsoo is ook Nebukadnezar, vergetende de openbaring die hem Daniel over sijnen Droom in 't tweede jaar sijns Rijks gedaan hadde, kap. 4. op soo veele Zegepralingen trots en opgeblasen geworden:

Rigt sig een Gouden Kolos-beeld op dat hy wil aangebeden hebben.

latende sig een Gouden Kolos-beeld van sestig ellen oprigten, dat hy wou ge-eerd en aangebeden hebben. 't Selve daar toe door sijne Vorsten, plegtelijk onder 't gedreun van klinkende Blaas-tuigen en Snaren-spel, doende Inwy-en en Heiligen; op dat sig elk tot de Eering desselven Beelds verpligt sou vinden om daar voor neder te vallen, Dan. 3. Doch in welken Godvergeten voorval ook het geloove der goede en Godlievende openbaar, en als door 't vuur beproefd is geworden: gelijk in de Historie van den voornoemden Sadrach, Mesach en Abednego gebleken is; schoon sy luiden tot groote Eer-ampten van dien Koning opgetrokken waaren. Maar hoedanigen oordeel Gods, volgens Daniels uitleg, over desen pochenden Tyran gevallen is, werd ons by den Propheet Daniel in dese woorden levendig afgeschilderd:

Dan. 4: vers 29

Nebukadnezar in sijn opgeblasentheid van God gestraft en verstooten tot de Beesten.

Als Nebukadnezar, seid hy, *op het Koninglijk Paleis van Babel was wandelende; sprak de Koning: Is dit niet het groote Babel dat ik gebouwd hebbe tot een Huis des Koningrijks door de sterkte mijner magt, ter eeren mijner Heerlijkheid? Dit woord noch in des Konings mond zijnde, viel'er een stemme uit den Hemel, U, O Koning Nebukadnezar word geseid, het Koningrijk is van u weg-gegaan. Men sal u van de menschen verstooten, en uw wooning sal by de beesten des Velds zijn: Gras sal u te smaaken gegeven worden als de Ossen, en daar sullen seven Tijden over u voorbygaan, tot dat gy bekend dat de Alderhoogste over de Koningrijken der menschen Heerschappye voerd, en dat hyse geeft wien hy wil. En ter selver ure wierd dat woord over Nebukadnezar vervuld: want hy wierd uit de menschen verstooten, en hy at Gras als de Ossen, en sijn lichaam wierd van den dauw des Hemels nat gemaakt, tot dat sijn hair wies als der Arenden Vederen, en sijne nagelen als der Vogelen.* En hoedanig den selven na 't einde van seven jaaren wederom tot sijn verstand, en bekentenis van de Oppermagt des Gods Israels quam, en in sijn voorige waardigheid hersteld is; wierd ons als uit sijn eigen mond, by den Propheet Daniel van vers 34. tot het einde des vierden kapittels verhaald.

Nebukadnezar is wel driemaal tegen Jerusalem opgestaan, maar heeft slegts twee gevangeschappen aangerigt.

Sommige stellen dat Nebukadnezar maar tweemaal tegen Jerusalem opgetrokken is; namelijk eerst tegen Jojachin, dien hy met 10000 menschen na Babel gevangen voerde, volgens 2 Kon. 24: 14, 15. En voor de tweedemaal, wanneer hy elf jaaren daar na de Koning Zedekias met het overschot des Volks wegsleepte, en 't Heiligdom en Jerusalem byna geheel verwoeste, 2 Kon. 25. Doch wy meenen dat hy drie reisen Jerusalem bestookt heeft, als namelijk eerst ten tijde van Jojakim, de Vader van Jojachin, dien hy *Cijns-*

Cijnsbaar gemaakt hebbende, en daar over tegens hem rebelleerde, in 't elfde jaar gevangen nam, en met Koopere Kettings deed boejen, om na Babel gevoerd te worden, volgens 2 Kron. 36: 6. Doch men leest niet uitdruklijk, dat hy in die Togt eenige Inwoonders van Jerusalem medegenomen heeft: alhoewel in de Boeken der Kronijken van eenige Tempel-vaten gesproken word, die Nebukadnezar na Babel voerde. Tot welkmen ook mag overwegen, 't geenwe hier even te vooren over de wegvoering van Daniel, uit kap. 1. in bedenken genomen hebben. Waarom men ook dan met regt de Babylonische gevangenschap, alleen van Jojachins wegvoering begind te reekenen, als wy nu al meermaal vermaand hebben.

Na desen Nebukadnezar quam sijn Soon Evilmerodach in sijne plaatse; soo genoemd 2 Kon. 25: 27. Jer. 52: 31. die veele meenen dat in het Boek van Baruch Balthasar geheeten word: *Bid voor Nebukadnezar en sijnen Soone Balthasar &c.* kap. 1: 11, 12. En alhoewel desen by sommige Weereldsche Schrijvers anders genoemd word, soo komd sijne benaaming doch meest met de Chaldeesche benoeming des Bybels over-een. By Herodotus en Metasthenes schijnd het, dat dese Evilmerodach eenen Soon Beltsazar (waar van wy aanstonds sullen spreken) by sijn Huisvrouw Nitocris gewonnen heeft: daar andere Schrijvers vry van verschillen; en willen uit Dan. 5:2. Nebukadnezar, de Vader van Belsazar gesteld hebben. Uit de H. Historie verneemdmen ook, dat Evilmerodach met veel meerder beleefdheid en sagtmoedigheid regeerde dan sijn Vader Nebukadnezar; ontslaande niet alleen in sijn eerste jaar Jojachin, dat is Jechonia de Koning van Juda, die sijn Vader nu al veele jaaren, beneffens Daniel en andere groote Mannen van Koninglijke Bloede, in de gevangenschap gehouden hadde; maar hy onthaalde die ook dagelijks aan sijne Tafel na haare waardigheid, 2 Kon. 25: 27. Jer. 52: 31. Met welke Historie, de Boeken der Koningen en Kronijken eindigen. Josephus verhaald, dat de goed-dadige Evilmerodach ten laatsten noch van sijn Swager Regassar vermoord is; siet sijn eerste Boek tegen Appion. Ja sommige meenen, dat Evilmerodach door de goede ommegang en sagte behandeling der Joden, ook kennis van den waaren God gekregen heeft; en dat hy daarom van de Heidenen, op datse hem deswegen beschimpten, EVIL-MERODACH, dat is de *Sotte Morodach*, genoemd is geworden. Sommige Historie-schrijvers stellen tusschen desen Evilmerodach en den volgenden Belsazar, noch twee andere Koningen van Babel; namelijk Niglassar (mogelijk de gemelde Regassar) en eenen Labassar, die Metasthenes voor twee Soonen van Evilmerodach opneemd. Doch andere meenen met meerder waarschijnelijkheid uit de Heilige Historie-Boeken te konnen betoogen, dat'er sederd de Babylonische gevangenschap tot het einde van die Monarchie, niet meer dan drie wettige Koningen van Babel geweest zijn; haar grondsteun vestende op de voorsegging van Jeremias kap. 27: 5, 6, 7. Alwaar dese Beheersching aan Nebukadnezar, en sijn Soon Evilmerodach, en sijn Soons Soon Belsazar, klaar genoeg bepaald word: want na dien laatsten sou de Tijd van haar eigen Land komen; en andere groote Volken, namelijk de Meden en Persen, souden sig van hem doen dienen. Sulks datmen ten hoogsten genomen, de gemelde Regassar en Labassar, alleen voor kleine, of van ter zijden ingekropen Koningjes, en geensinds voor Monarchen te agten heeft. Gelijk ook Daniel Nebukadnezar, Belsazars VADER, dat is sijn Grootvader noemd, Dan. 5: 2. Dus is dan Belsazar sijn Vader Evilmerodach in 't Rijk gevolgd; een Vorst die in alles uit-bundig en dertelmoedig was, hebbende veele Wijven en By-wijven, met welk hy dagelijks drinkkeryen, Koninglijke Banketten en Brasseryen hield.

Evilmerodach word na Nebukadnezars dood, Koning van Babel.

Verschil over desen sijn persoon.

Is goedertieren tegen de Joden die in de gevangenschap waaren.

Gemeende Koningen die tusschen Evilmerodach en Belsazar werden ingelast.

Belsazar word Koning in Evilmerodachs plaatse.

Dan. 5: 1. hield. Gelijk by Daniel ook een voorbeeld ſijner brood-dronke Maaltijden in deſe woorden afgeſchilderd werd: *De Koning Belſazar maakte een groote Maaltijd voor ſijne duiſend Geweldigen; en hy dronk Wijn voor die duiſend. En als hy dien geſmaakt hadde, ſeide hy; datmen de Gouden en de Silvere Vaten voortbrengen ſoude die ſijn Vader Nebukadnezar uit den Tempel van Jeruſalem weg geroofd hadde: op dat den Koning en ſijn Geweldige, en ſijne Wijven en Byſitten, uit deſelve dronken. Doe bragtmen de Goude Vaten diemen uit het Huis des Heeren weg gevoerd hadde; en de Koning en zijn Geweldige, en zijne Wijven en Bywijven dronken daar uit, en preſen onder dit geſuip, de Goude en de Silvere en de Koopere, en de Yſere en de Houte en de Steene Goden.* Maar gelijk deſen Trots-aard dit niet en deed ſonder den God Iſraels te ſmaden; en de vroome onder d'aanſienelijkſte der Hebreeuwſche Gevangelingen, een ondraaglijke ſpijt aan te doen; (braverende daar-en-boven ook ſijne Vyanden, die Babel doe na alle ſchijn belegerd hadden) alſoo en heeft ook God ſig niet lange laten beſpotten; maar met ſijn oordeel deun-by zijnde, deed hy dien verwaten menſche op deſelve Drink-maaltijd, door 't ſigtbaar-teeken van een ſchrijvende hand, ſijn onverbiddelijk dood-vonnis, volgens d'uitleg van Daniel onder veele ſchrik-ſtuipen aanhooren. In welke quaad-voorſpellende-Godſpraak Belſazar aangeſeid wierd, dat hy gewogen en te ligt bevonden was; en dat nu de ure vaſt naderde, in welke hem het Rijk ontrukt en aan de Koningen van Meden en Perſen ſou gegeven worden. Dit ſchrik-vonnis was nauwlijks uitgeſproken, of ſiet d'uitvoeringe ſtapt het ſelve in der yl op de hielen; en Belſazar word in dien ſelven nagt in ſijn Paleis overvallen en om den hals gebragt; na dat hy ſeventien jaaren geregeerd hadde: het zy dan dat ſulks ſoomen meend, door eenen Gobia en Gadata ſelfs geſchied zy; ofte dat het de Soldaten van Cyrus gedaan hebben, die van deſe twee Bevelhebbers daar toe aangevoerd wierden, ter tijd als Babel onvoorſiens ingenomen wierd, volgens Jeſaia 21: 5. en Jer. 51: 39. dewijl daar nauwlijks aan getwijffeld word, of Belſazar heeft deſe Maaltijd gehouden, wanneer Babel van Cyrus de Koning van Perſien belegerd was; 't ſelve Bras-maal voornamelijk aanrigtende, om voor ſijne Hovelingen en magtige Stadhouders te betoonen, dat hy met ſijne Vyanden lagte. Doch den uitſlag heeft hem te ſpa geleerd, dat den hoogmoed gemeenlijk voor den val gaat; en dat de gedagten des Heeren (die hy in deſen door ſijn Propheten had bekend gemaakt) vaſt ſtaan, en verre verſchelen van die der menſchelijke overleggingen. Gelijk dan ook deſe woorden niet geheel qualijk op Belſazar toepaſſelijk konnen gehouden worden: *Drinket en word dronken; en ſpouwet en vald neder dat gy niet weder op en ſtaat; van wegen het ſweerd dat ik onder u ſende.* Aldus heeft dan met deſen Belſazar, die de derde uit de Groote Nebukadnezars Stamhuis was, de Babyloniſche Monarchie het hoofd ondergehaald; na datſe ſederd de verſtooringe Jeruſalems, ſeventig jaaren gebloeid hadde. Met welkers ondergang ook de gevangenſchap der Joden moeſte eindigen, na de voorſegging van Jeremias, kap. 25: 11. *Deſe volken ſullen den Koning van Babel dienen Seventig jaar; maar het ſal geſchieden als de ſeventig jaaren vervuld zijn, dan ſal ik over den Koning van Babel, en over dat volk, ſpreekt de Heere, haare ongeregtigheid beſoeken; midsgaders over het Land der Chaldeen; en ſal dat ſtellen tot een verwoeſtinge der eeuwigheid &c.* Soo dat dan ook hier eensdeels het geſigte van Daniel vervuld is; namelijk het gene hy ſag in het derde jaar van Belſazar, kap. 8: 1. van den Ram met twee Hoornen, dat is het Rijk der Meden en Perſen; dat na Belſazar de Monarchie na veele ſtoo-

Belſazars Maaltijd met een Schrik-banket geëindigd.

Belſazar in ſijn Nagt-feeſt gedood.

En de Stad Babel van Cyrus ingenomen.

Jer. 25: 27.

Met Belſazars dood eindigen ook de jaaren der Babyloniſche gevangenſchap, volgens de voorſegging.

Voorſegging van den Ram met twee Hoornen vervuld.

stooten inslokte, alswe aanstonds sullen sien: op welk gesigte den Geiten-Bok, ofte het Rijk der Grieken verscheen; hebbende een grooten Hoorn tusschen de Oogen, namelijk Alexander de Groot, die daar na de Monarchie aan de Grieken bragt; doch groot geworden zijnde verbrak hy: en daar quamen vier kleinder Hoornen in sijne plaatse, kap. 8: 8. namelijk de Koningen van Macedonien, Egipten, Syrien en Asien, na de vier Winden des Hemels. Dus hebben dan de Meden en Persen, of Madai en Elam (want de Persianen zijn van Elam afkomstig, Genesis 10: 22. Actor. 2: 9.) na de dood van Belsazar, als een Ram met Hoornen beginnen te stooten, volgens Dan. 8. Esaia 13: 17. en 21: 2. Want Elam is in Chaldea en Madaim in Babylonien getrokken, die by Zach. 6: 6-8. door swarte Paarden afgeschaduwd zijn: alwaarmen den Persischen Cyrus als den tweeden Smit moet aanmerken, Zach. 1: 20, 21. dewelke voornamelijk het Babylonische Rijk den rugge heeft ingebeukt, Babel geheel onverwagt en als een Blixem innemende door het aftappen van den Euphrat, volgens 't gene Jeremias voorspeld hadde. De Tijd-reekenaars gissen dat dit Rijk der Persen ontrent 200 of 206 jaaren gestaan en XIII Koningen gehad heeft; van welke de gemelde Cyrus de eerste, en Darius Codomannus de laatste was; alhoewel'er veele niet boven de X weten op te tellen. Namelijk I. Cyrus, welkers beheersching over dese Monarchie 7 jaaren werden toegepast. II. Cambyses, die 8 jaaren regeerde. III. Darius Hystaspis 36 jaaren. IV. Xerxes 21 jaaren. V. Artaxerxes Longimanus 40 jaaren. VI. Darius Nothus 19 jaaren. VII. Artaxerxes Mnemon 43 jaaren; met wien de Kanonijke Historie-boeken eindigen in het Boek van Nehemias: alhoewel daar ook kap. 12: 22. van Darius Codomannus de laatste Monarch, eenig gewag gemaakt word. VIII. Artaxerxes Ochus 23 jaaren. IX. Arsames 3 jaaren. X. Darius Codomannus 6 jaaren. Voorwaar alsmen aanmerkt dat'er van Daniel kap. 5: 28. voorseid word, dat het Rijk van Belsazar verdeeld en aan de Meden en Persen gegeven is; soo en valt het niet moejelijk om te verstaan, hoe dese nieuwe Monarchie in twee Koningrijken bestaan heeft; namelijk der Meden onder Darius, en onder Cyrus de Koning der Persen: zijnde alsoo dubbel en als uit twee Armen bestaande, volgens 't gesigte des Beelds dat Nebukadnezar sag, Daniel 2: 32. En alhoewel dese Monarchie eenigsinds minder was dan de eerste, volgens Dan. 2: 39. nochtans wasse heerlijk als van Silver, vers 32. en sterk en met twee Armen, of twee Hoornen voorsien, als een Throon der Koningrijken; hebbende onder haare Mogendheid, die na de vier Winden des Hemels, tot in Asien, Syrien, Palestina, Griekenland, Schytia en Egipten uitgebreid was, 120 Landschappen, Dan. 8: 4. van welke Susan in 't Oosten van Judea in Asien gelegen, de Hoofdstadt was, Dan. 8: 2. Wanneer nu Cyrus het Babylonische Rijk bemagtigd hadde; gaf hy het selve voor een wijle tijd over aan sijn Schoon-vader Darius de Meder, met wiens hulpe hy 't selve verkregen hadde, ter tijd dat hy ontrent sestig jaaren oud was, Dan. 6. Cyrus onderwijlen na Persien trekkende, om de saaken van sijn Rijk in goeden stand te brengen. Darius ondertusschen stervende, heeft Cyrus, die de Heilige Historie Cores noemd, het Babylonische Rijk weder aanvaard, en met het sijne tot een Gebied en Monarchie gebragt, na dat sijn Schoon-vader Darius het selve met hem een jaar beheerscht hadde. En hier van daan is het dan ook voortgekomen, dat de Hoovelingen en Stadthouders van Darius, die het Gunstgenoodschap van Daniel poogden te kreuken, soo ruimborstig durfden spreken, van de *Wet der Meden en Persen die niet en mogt herroepen worden*, kap. 6: 9. En al-

Opkomst der Persise Monarchie.

En hoe die op de voorseggingen der Propheten past.

Jer. 50: 38. en 51: 31.

Welke Koningen 't Gebied der Persise Monarchie gehad hebben.

7.
8.
36.
21.
40.
19.
43.
23.
3.
6.
206.

Hoe en waarom dese Monarchie het Rijk der Meden en Persen in de H. Boeken genoemd word.

Cyrus de Koning van Persien aanvaard weder het Babylonische Rijk van sijn Schoon-vader Darius.

Cyrus hoe als het Hoofd der tweede Monarchie.

alhoewel Darius in den aanvang deser Monarchie, 't Gebied een wijl in handen had; nochtans moetmen Cyrus voornamentlijk als het eerste Hoofd deser tweede of Persische Monarchie aanmerken: gelijk sulks ook uit sijn eigen woorden en Koninglijk Plak-schrift af te nemen staat; als hy in sijn uit-schrijf-brief segd: *Soo seid Cores de Koning van Persen; De Heere de God des Hemels heeft my alle Koningrijken der Aarde gegeven &c.* Ezra 1: 2. En gelijk het God beliefd heeft door desen Cyrus sijn Volk Israel uit de Babylonische gevangenschap te verlossen; alswe aanstonds sullen hooren; (en daarom mogelijk by Jesaias; *Gods Herder* genoemd word, *Die al des Heeren welgevallen doen, en tot Jerusalem en den Tempel seggen sou, word gebouwd,* kap. 44: 28. en 45: 1, 2, 3.) alsoo schijnd het dat God desen Monarch al van verre, tot dit groot en goed werk bereid, en dus hooge tot dese waardigheid opgetrokken heeft: waarom het ook wel waardig is sijn opkomst hier aan te lassen.

Seldsaame op komst van Cyrus of Cores de Koning van Persien.

Dus verhaaldmen van hem, dat hy de Soon was van Cambyses een Persiaan en een on-Edel-man, die getrouwd was met Mandane de Dogter van Astyages Koning der Meden: welken Astyages door Droomen aangeset zijnde, om over de toekomende grootheid van Cyrus bedugt te zijn, deed hy hem in sijn eerste kindsheid te vondeling leggen; sulks dat hy gevaar liep om van honger en dorst te moeten sterven: doch de Goddelijke Voorsienigheid daar over het oog houdende, besorgde door middel van een goeden Vee-herder, dat hy gevonden, en soo lange slegt opgevoed wierd, tot hy Groot en Grooter geworden, sijn Jaloerschen Groot-vader heeft weten te beknellen, en hem gevangen nemende, allengkens sijn eigen Rijk in Meden en Persen heeft begonnen. Gelijkmen ook van hem segd, dat hy ontrent 20 of 28 jaaren in Meden met Cyaraxas de Soon van Astyages, (welke Daniel, Darius de Meder de Soone van Ahasueros noemd, Dan. 6: 1. en 29. en kap. 9: 1.) geregeerd heeft. Welkers medehelper en Bondgenoot hy was in de Oorlogen, tot hy naderhand noch te gelijk sijn Dochter en het Rijk der Meden kreeg: als in welkers mede-Regeering hy van Darius aangenomen wierd: en oversulks, gelijkwe gehoord hebben, te gelijk sijn Oom en Schoon-vader was; tot dat hy naderhand Babylon ingenomen, en den Koning Belsazar gedood heeft, Dan. 5. Op welke tijd hy het Rijk der Assyriers of Babyloniers, dat is de Monarchie der Weereld, aan de Persen heeft overgebragt. Regeerende daar in naderhand noch seven Jaren, als wanneer hy op 't laatste een noodeloosen Oorlog tegen de Schytische Massageten opvatte, in welke hy van de Koninginne Tomyris, soo men verhaald; gevangen en gedood wierd: doende deselve Koninginne sijn afgeslagen hoofd onder dusdanige straffe woorden in een vat met bloed indoopen: *Word nu, seidse, versadigd van bloed, gy die soo gulsig na bloed gedorst hebt.* Dit schrijftmen: doch soomen Xenophon sal gelooven, soo is Cyrus gerustelijk op sijn Bedde gestorven. En Jesaias heeft van hem voorseid, dat hy de Man zijn sou, die het gevangen Volk van Juda in Babel sou oorlof geven.

Cyrus geeft de Joden vryheid uit de gevangenschap te gaan.

Deut. 30: 3-5. Psal. 79: 9. &c. 106: 44. 1. 22: 5, 6 en 129. Jesaia 40: 1. 45: 13.

Gelijk dan ook de Heilige Historien getuigen, dat Cores, dat is Cyrus, in 't eerste jaar sijner Regeering door een bysonder ingeven Gods, aan de gevangen Joden verlof heeft gegeven, om na haar Vaderland te trekken, en haar verlaten Stadt en verbranden Tempel wederom te gaan opbouwen, volgens de voorsegging van Jesaia 44: 28. en meenigte andere plaatsen; breedsprakig beschreven van Ezras aan 't begin van sijn Boek: dewijle doe ter tijd, de bestemde LXX jaren vervuld waaren, en het woord der Propheten niet wankelen mogt; alhoewel deselve Koning door d'aanstoking sijner Vlei-ers die de Joden hatig waaren, sijn bevel kort daar op weder introk, alswe by Ezdras

dras kap. 4. konnen vernemen: hoedanigen stremming de Joodsche Stadt en Tempel-bouw ook noch al onder de volgende Persise Koningen stand hield, als in d'aangehaalde plaatse te sien is. Het is waarlijk niet heel vremd te denken, dat de Koning Cyrus tot sijn eerste bevel, grootdeels is aangeset geworden, uit de bekendmaaking van de Prophetien van Jesaias en Jeremias; daar hy duidelijk met naamen genoemd word: 't gene hem ongetwijffeld van Daniel, dien hy Landvoogd van Susan in Persien gemaakt hadde, en seer gemeensaam met hem was, is bekend gemaakt; en beneffens die voorsegging buiten twijffel ook te gelijk de kennis van den waaren God. Want gelijk selfs de Heidenen gewoon waaren nauw agt op de Godspraken te geven, soo is ook Cyrus gaande geworden, om dien God, van wien hem iets goeds voorseid scheen, te believen, sijn Volk te verlossen, en haaren Tempel te laten bouwen. Haar tot dien einde wedergevende een meenigte van Heilige Vaten en Schatten, die Nebukadnezar te vooren uit Jerusalem geroofd en in Zegepraal weggesleept hadde. Gelijk dan ook door d'aanrading der voornaamste onder de Joden, namelijk de Hoofden der Vaderen van Juda en Benjamin, het gemeene Volk sig aanstonds liet bewegen tot desen optogt, en ongetwijffeld gesamentlijk met vele andere van de Stammen Israels die sig daar onder mengden, heenen na Jerusalem gegaan zijn, 1 Kron. 9:2,3. en volgens Jer. 3:14. 33: 12:13. Krijgende de Joden in dese vryheid ook wederom haare eige Oversten en Regeerders; waar van Zerubabel de eerste sederd haar ontslaking schijnd geweest te zijn; als den draad der H. Historie schijnd aan te wijsen: gelijk se ook eindeling daar na wederom Koningen hebben gehad, alhoewel niet uit Juda; dewijl de sienelijke Scepter met dese gevangenschap geweken scheen, doch de Wetgevers bleven noch: als mede hare Priesters die in 't tweede kapittel van Ezdras Boek genoemd worden. Welk geheele Boek ook tot geen ander oogmerk schijnd beschreven, als om het gantsche gedrag deser vermaarde wederkeering uit Babel, en den opbouw van den Tempel; (begrijpende ook eenige tijden van benauwdheid) omstandelijk te verhaalen. Alwaar dan klaar genoeg gesien word, onder hoedanigen staat de Republijk der Hebreen of Joden na dese wederkeering gesteld was; welke staat van sommige, tot op de komste van den Messias, driesinds gesteld word: namelijk I. onder Vorsten en Hoogepriesters; II. onder Vorsten en Hasmoneesche Koningen; en ten laatsten onder Herodes en sijne Soonen. Van welke Vorsten wy, alswe seiden, gemelde Zerubabel de eerste houden, Hag. 1:1. Regeerende met de Hoofden der Vaderen, en den Hoogen-priester, Ezra 3: 2, 8. &c. Welkers eerste Hooge-priesterschap, van Josua de Soone van Jozadak bediend is, als in de gemelde plaatsen blijkt. Den welken ook by Zacharias als een opmerkelijk voorbeeld van Christus aangeteekend word; siet kap. 3. En gelijk'er sommige Joden in dese optogt waren die schenen te sammelen, en een grooten haast tot den optogt maakten; of dat ook eenige sig soo fluks van alles niet en konden losmaaken, of ook vrees-agtig van geest geworden waaren; alsoo liet God haar boven het vrygelei des Konings, noch aandrijven, en vermanen uit Babel te gaan, en uit Chaldea te vlieden; met bedreiging van indiense bleven, sy het onreine souden eten. Siet Jes. 48: 20. en Hosea 9: 3,4. Alwaar wel te letten staat, dat'er niet alleen van de Joden of de Stamme Juda en Benjamin, maar ook van de andere Israeliten der X. Stammen die voor dese in Chaldea en elders vervoerd waren, gesproken word. 't Geen men moet aanmerken tegen de Joden en sommige Christenen, die noch al met opene oogen droomen, van de Tien geheele Stammen Israels, die elders tot op de verschijning van den Messias verborgen leven. Maar hoe souden doch juist dese Tien geheele Stammen

Jer. 4: 14. 23:3. 24:6. 29: 10 30: 3. 32: 37. 46: 27. Ezech. 11: 17. 13: 9. 20: 34. 28: 25. 34: 12. 13 en kap. 37. Hos. 1: 7. Dan. 9: 25. 10: 13, 21. Joël 2: 18. Zach. 4: 6.

Waar door Cyrus tot dese vrylating kan aangemoedigd zijn.

De Joden kregen me dese vrylating wederom een Politie en eigen Regeering onder Vorsten en Hoogepriesters.

Staat der Joodsche Republijk na de wederkeering.

Hag. 1: 12 en 2: 3.

Joden worden aangepord om uit Babel te gaan op bedreiging.

Dat'er met de Joden ook veele uit de andere X. Stammen Israels opgetogen zijn.

men

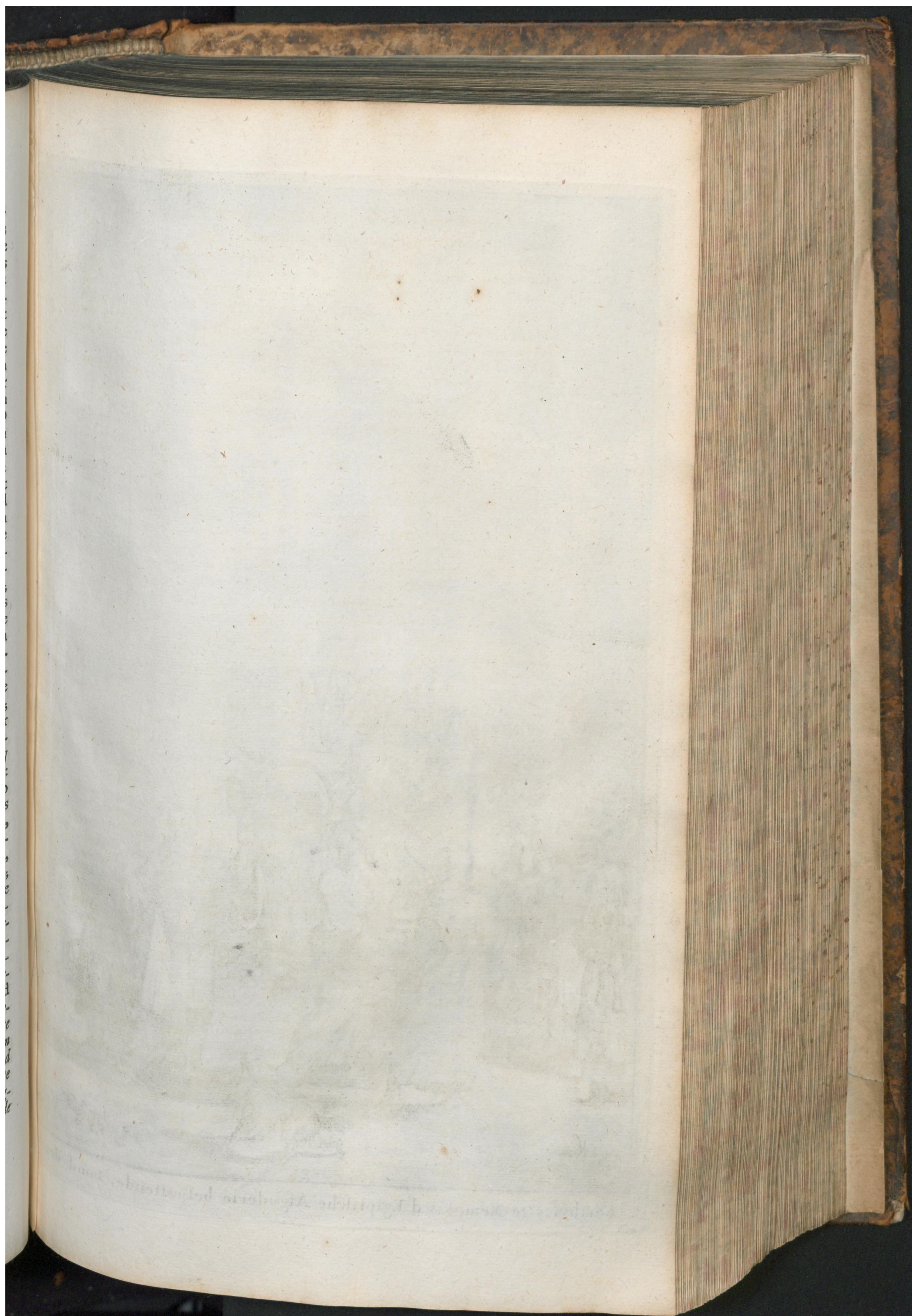
men agter gebleven zijn, daar selfs de omliggende Volken ontrent Judea als d'Ammoniten, Moabiten Idumeen, Palestiners en andere, in verscheide overvallen, vervoerd, weder in haar Land en Erffenis gebragt zijn, volgens Jerem. 12: 14, 15. Dus hebben dan de Joden op haar aankomst te Jerusalem de Stad en Tempel, onder 't opsigt van haren Vorst Zerubabel en andere Hoofden, begonnen op te bouwen; een Altaar opgerigt, geofferd, en het Loofhutten-Feest gevierd met groote vreugde: alhoewel sommige oude Joden, Priesteren, Leviten en Hoofden der Vaderen, over de vernieuwde stand des begonnen Tempels, weenden; om dat hy mogelijk slegter en min heerlijk in haar oogen scheen dan den eersten, Ezra 3: 11, 12. Doch die daar in van den Propheet Haggai door een grootse toesegging onderschept, en een Mannelijk hert onder de riem gesteken wierden; seggende: Zijt sterk O „ Zerubabel; Zijt sterk O Josua gy Soone Jozadaks de Hoogepriester; ja „ zijt sterk alle Volk des Lands, en houd de hand aan 't werk: want ik ben „ met u spreekt de Heere der Heirscharen, met het Woord in welke ik met u „ lieden een Verbond gemaakt heb doe gy uit Egipten ging, staande met „ mijnen Geest in 't midden van u; dus en vreest dan niet: want alsoo seid „ de Heere; Noch een weinig tijds sal 't zijn, en ik sal de Hemelen, en „ de Aarde, en de Zee en het drooge doen schudden; Ja ik sal alle de „ Heidenen doen beven, en sy sullen komen tot den wensch aller Hei- „ denen; en ik sal dit Huis met Heerlijkheid vervullen, spreekt de Hee- „ re der Heirscharen. Alle het Silver is mijne, en al het Goud is mijne; „ doch de Heerlijkheid deses laatsten Huises sal grooter worden, dan des „ Eersten, seid de Heere der Heirscharen. Verstaande sulks van de komste des Messias, die als de Heerlijkheid des Vaders verre boven Salomon verheven, Matth. 12: 42. in desen Tempel verschijnen soude na die dagen. gelijk we op een ander breeder sullen uitgevoerd sien. De Koning Cyrus overleden zijnde, is van sijn Soon Cambyses in 't Rijk gevolgd, die een Goddeloos mensch, een Broeder-moorder en een Bloedschender was; brengende na de overwinningen op Psammenitus behaald, Egipten onder Persien. Welken Vorst hy ook tot de dood dwong, na dat hy hem Stieren-bloed te drinken gegeven had. Men verhaald van den selven, dat hy den onregtvaardigen Rigter Sisamnis, levendig de huid deed afschillen: en dat hy om sijn ongemeene wreedheid, van alle menschen gehaat, op het laatst ook noch sijn eigen Beul wierd: want sijn Sweerd onvoorsiens uit sijn scheede vallende, bragt hem sonder Nakomelingen agter te laten, de dood-steek aan, na dat hy seven of agt jaaren geregeerd had. Uit Herodotus en Plutarchus schijnd het, dat Cambyses seer genegen is geweest, om de Beestagtige Afgoderie der Egiptenaren allerwegen te bespotten; gelijk onder andere voorvallen, in 't dooden van haaren God Apis of Heilige Os gebleken is: want als hy op de neerlaag van sijn Krijgsmagt, gemelijk wederom te Memphis quam, daarmen doe ter tijd desen Apis deed verschijnen; en d'Egiptenaren yder om best gekleed en rijkelijk uitgedost, onder veele vreugde teekenen hier over Feest hielden, geliet hy sig in te beelden dat dit vreugd-bedrijf geschiede om den quaden uitslag van sijn onderneming te beschimpen, en haare Goden daar voor te danken. Dus ontbood hy daar op de Oversten van Memphis voor hem; haar afvragende: *Dewijl sy dusdanigen omslag nooit gedaan hadden, wanneer hy voortijds te Memphis quam; waarom datse het nu deden, nu hy soo grooten smeet aan sijn Soldaten geleden hadde?* Sy antwoorden; *Dat nadien nu haaren God verschenen was, die maar na een lange tusschen-poos van tijd plagt te voorschijn te komen; alle Egiptenaren hier over dusdanige plegtelijke vreug-*

Joden van Haggai getroost over de toestand van de herbouwing des Tempels.

Cyrus word van Cambyses in 't Persische Rijk gevolgd.

Cambyses is wreedaardig en komd om.

Cambyses heeft alsinds toegeleid om de Egiptise Goden te bespotten.

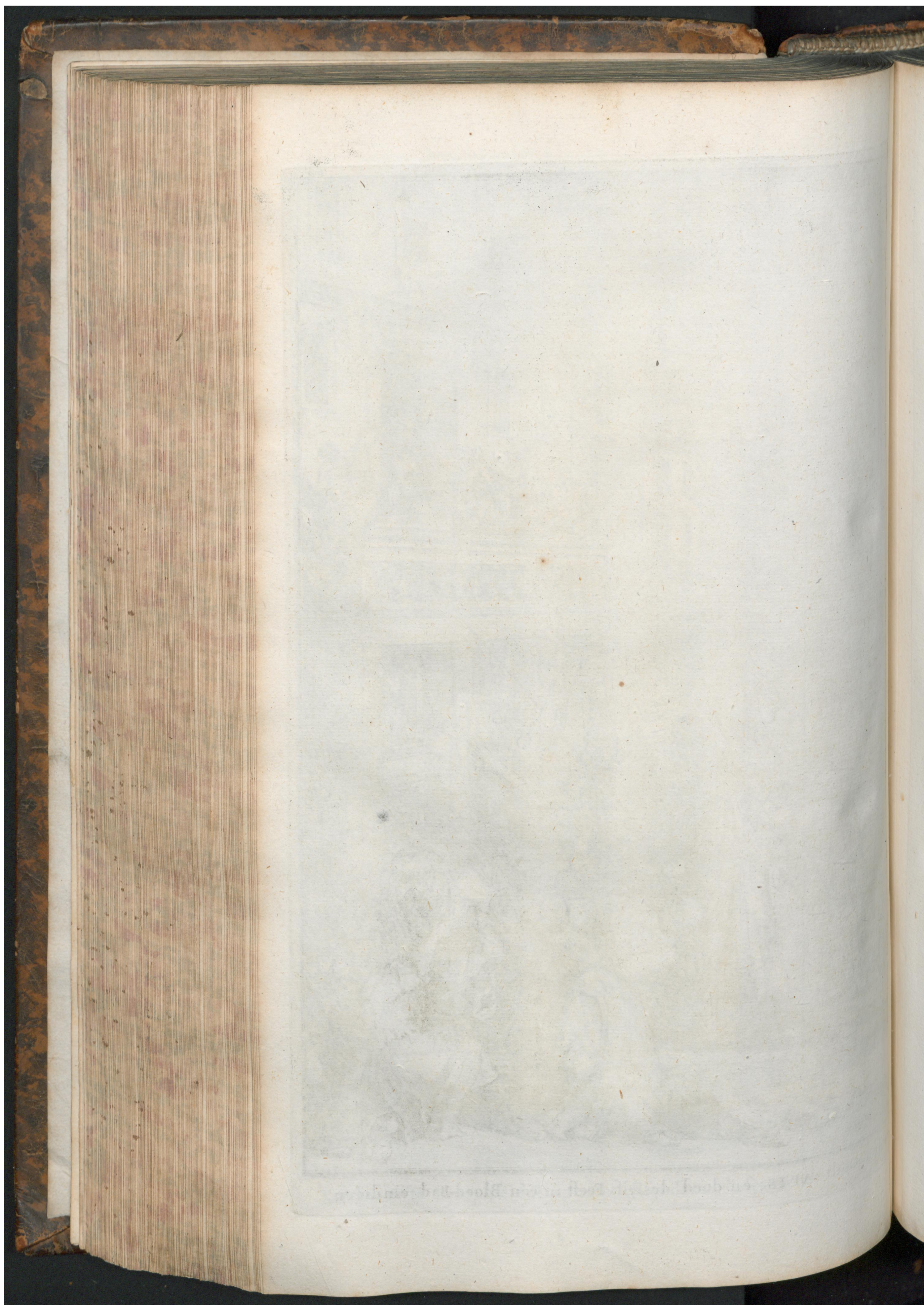

Kambyses te Memphis d'Egiptische Afgoderie bespottende, Dood den ... arden

d de[...]arden Godt APIS; en doed desselfs Feest in een Bloed-Bad eindigen.

de bedreven. Hier op seide Cambyses, dat sy 't logen; en hebbende de Priesters, uit welk hy dit verstaan hadde, doen voor hem komen, seide hy tot haar; *Dat soo byaldien daar eenigen weldoenden God den Egiptenaren verschenen waare, het geheel niet betamelijk was, dat hy voor hem verborgen bleef.* En soo sprekende belaste hy met eenen, datmen den God Apis voor hem brengen sou. Wanneer nu de Priesters sulks aanstonds deden, trok Cambyses sijn Swaard, en willende Apis in den Buik stooten, quetste hy hem in de Dye; en in een grooten lach uitbarstende, seide hy tot de Wichelaars; *O gy Sottebollen, zijn dit Goden, die met vleesch en bloed voorzien zijn, en van het staal getroffen worden? Voorzeker een waardigen God voor d'Egiptenaren; doch dat gy met ons gespot hebt sal u soo wel niet bekomen &c.* En dit geseid hebbende, beval hy de Priesters wel digt te geesselen; en d'Egiptenaars diemen in vreugde vond, het Feest van desen God met hun eigen dood te eindigen. Siet d'uitvoering van dit voorval nader in ons Print-Tafereel. De gequetste Apis onder dies in den Tempel gebragt, stierf aldaar aan sijn gekregen wonde; en wierd soo Herodotus verhaald, buiten kundschap van Cambyses, door de Priesters heimelijk in 't Graf gestopt. Doch Plutarchus segd; dat Cambyses hem deed in hutspot kappen en 't vleesch op de straat liet werpen; van welk Aas sig Alle Dieren onthielden, behalven de Honden: waar door derselve Aal-oude eerbewijsing en aanbidding geen kleine krak onder d'Egiptenaars kreeg. En dusdanigen bespotting der Afgoden heeft Cambyses meer gepleegd; als met namen in den Tempel van Vulkanus, daar hy het dwerg-agtig Beeld opentlijk uitlachte: gelijk hy ook uit den Tempel der Kabiriers, de Beelden deed rooven en verbranden, schoon daar niemand in mogt komen dan de Priesters. Ja hy wist onder het beschimpen deser Goden, egter door deselve d'Overwinning voor sig in te palmen: want siende in 't bestormen der Stad Peluzium dat het sijn Volk door de digt geworpen Pijlen der Egiptenaren te quaad kreeg, stelde hy Honden, Katten, Schapen, Iben en diergelijke Goden, voor de aan-naderende Slag-ordens; waar op d'Egiptenaren van schieten ophielden. Dit verhaaldmen van Cambyses: en sijn laater navolger Artaxerxes Ochus heeft in sijnen tijd, by na deselve rol met Apis gespeeld; alswe te sijner plaats sullen aanteekenen. Wanneer nu na sommiger meening, het geslagt van Cyrus met Cambyses uitgestorven was, is Darius Hystaspis gevolgd; die, na dat hy de Toovenaars gedood had, door loosheid van sijn dienstknegt, en 't gebriesch van sijn Paard, aan 't Rijk quam en Koning wierd; regeerende 36 jaaren, in welke hy veele Oorlogen voerde; deelende het Rijk van Persien in twintig Provincien. Gelijk ook in 't einde van sijne Regeeringe de Tijden der Benauwdheid onder de Joden, van veele begonnen werden te reekenen; als wanneer ook Jojakim de Soone van Josua aan 't Hooge-priesterschap quam. Het is ook desen Darius geweest die in den aanvang sijner Oorlogen Babylon innam, door de trouwe dienst van Zopyrus; alhoewel hy gantsch ongelukkig tegen de Schyten en Atheniensers geoorlogd heeft: als waar van d'Historien aanteekenen, dat 11000 Grieken tegen 600000 Persen in 't Marosontse Veld elkander op 't lijf komende, twee honderd duisend daar van geslagen hebben. Naar Darius volgde de magtige Xerxes, die voor sijn ouder Broeder in het Rijk gesteld wierd. Zijnde dese de vierde Monarch na de drie eerste die volgens Daniel in 't Persische Rijk souden opstaan, kap. 11: 2. regeerende 21 jaaren. Dese heeft swaare Oorlogen tegen de Grieken gevoerd; na dat hy sig volgens Daniels voorsegging seer magtig had gemaakt.

Cambyses brengd den Egiptischen God Apis om, en bespot de Priesters.

En doetse geesselen en 't Volk dooden.

De Honden federd de dood van Apis by d'Egiptenaren minder ge-eerd.

Darius Hystaspis volgd Cambyses in 't Persise Rijk.

Sijn Daden

Xerxes volgd Darius Hystaspis in 't Persische Rijk.

 Doch

Doch hy is ten laatsten, ſoo te Water als te Lande met ſoo ſwaare neerlagen aangetroffen, dat hy niet alleen gedwongen wierd te vlugten; maar ook uit weerwraak van ſijn eigen Volk, om ſijne wreed-aardigheid, om den hals gebragt is.

Sijn Daden en dood.

Ook is den Staat der weergekeerde Joden onder ſijne Regeering vry ſlegt geweeſt: want terwijlen hy uitlandig was, en ſijn magtige Inkomſten in den Oorlog verſpilde, heeft hy geenſinds de aam-agtige Joden met eenige hulpe konnen byſpringen, noch aan den Tempel-bouw voordeelig zijn; ſulks dat het werk dagelijks agter uit liep, en de Vyanden der Joden daar over in de vuiſt lachten.

Staat der Joden is ſlegt onder deſen Xerxes geweeſt.

Gelijk dan ook de nieuw opgeheve hand des Joodſchen Volks meer en meer veſlapte, en ſig alleen hun Burgerlijk welvaren behertigden; latende den plegtigen Godsdienſt op d'ingeſtelde Vaſten-dag afryen; waar over ſy ook niet onbeſtraft en zijn gelaten van den Propheet Haggai, kap. 1: 1-12.

Tempel-bouw veragterd en de Joden worden traag.

En niet alleen dit, maar het werk wierd ſelſs ten laatſten ook noch door Xerxes, dat is na aller giſſing de Koning Ahaſueros, geſchort: als te ſien is in 't Boek van Ezras kap. 4: 6. Ja de gantſche Hebreeuwſche Natie die in Babel gebleven was, wierd belaſt door eenen Haman uitgeroeid te worden; hoedanigen bloeddorſtigen aanſlag ook ſekerlijk waare uitgevoerd, indien het de nieuw-verhevene Koningin Eſther onder Gods wonderlijk beſtuur niet geſchut en had; gelijk in 't Boek van deſelve groote Vrouwe te ſien is.

Tempel belet en de Joden die in Babel en elders gebleven waren belaſt uit te roejen.

Soo dat deſen Xerxes, of mogelijk deſen ontſaggelijken Haman, als den derden Hoorn, Zach. 1: 18-21. den Joden niet weinig is laſtig geweeſt, volgens kapit. 6: 6. Doch Xerxes is, alswe geſeid hebben, door de Grieken onder Themiſtokles, de derde Smit by Zacharias kap. 1: 21. genoemd, beteugeld; en ten laatſten in den ſlag by Mycalen verjaagd en overmand: en Haman aan de Galg gewaaid. Gelijk ook uit Dan. 10: 20. aangemerkt word, dat de ſaaken der Perſiſche Monarchie ſederd hebben beginnen agterwaards te gaan; die anders onder hem al ſeer groot en breed was uitgedegen; heerſchende over 127 Landſchappen: gelijk in de Heilige Hiſtorie van Eſther en Ahaſueros aangeteekend ſtaat, kap. 1. vers 3.

Dat deſe Xerxes waarſchijnelijk de Koning Ahaſueros is.

Want datwe deſen Xerxes voor den Perſiſchen Koning Ahaſueros ſtellen, die te Suſan regeerde, Eſther kap. 1. ſulks werd van veele voor vaſt en ſeker gehouden; alhoewel'er noch over getwiſt en getwijffeld werd. De Joden gelooven dat uit Eſther die Ahaſueros in plaats van ſijn verſtooten Wijf Vaſthi ter Vrouwe nam, de Koning Darius geteeld is, onder wien in 't tweede jaar ſijner Regeeringe, den Joodſchen Tempel-bouw wederom voortging. Doch andere nemen hem voor Darius de Soone van Hyſtaſpis, wiens Vrouw een Dochter van Cyrus was; dien Herodotus mogelijk Atoſſa noemd, welke ſommige met Hadaſſa, dat is Heſter, over-een-brengen. Alhowel'er ook geen gemiſt werden die willen, datmen de Byzit van Darius, die Herodotus Areſtona noemd, voor Eſther nemen moet; en dat de gemelde Atoſſa ſijn Vrouw Vaſthi geweeſt is, dien hy verſtiet.

Verſcheide meeningen over deſe Perſiſche Koningen.

Op deſen Xerxes volgde Artaxerxes Longimanus of Lang-hand, ſoo genoemd om dat ſijn regterhand langer was dan ſijn ſlinker.

Artaxerxes Longimanus volgd gemelde Xerxes.

Welke naam *Arthaſaſta* of *Artaxerxes*, in 't Perſiſch ſoo veel beduid als *Meel en Melk*. Van de Magi of Wijſen der Perſen eerſt alſoo genoemd; die te vooren in deſelve Taal BAGMAN DARAS-DAST of *Lang-hand* genoemd was, alswe terſtond ſeiden. Gelijk naderhand dien naam Artaxerxes aan de Perſiſche Koningen ſeer gemeen geworden is.

Waar van Artaxerxes *Longimanus* of Lang-hand genoemd was.

Deſen Arthaſaſta is dan dien vierden Hoorn of Smit, Zach. 1: 18. tot 21. geweeſt, die in groot-agting by de Perſen was: In de Heilige Hiſtorien ook *Arthaſaſta* genoemd Ezra 4: 7, 8. die mede den Tempel verbood te bouwen; alswe ter ſelver plaatſe ontwaar worden.

Deſe

Dese regeerde veertig jaaren, en wierd in d'Oorlogen met de Grieken, onder Cimon tot Vrede gedwongen, onder wiens tijd ook Eliazib Hoogepriester wierd, Nehemias 3. welke weder van Jojada gevolgd wierd, kapit. 12: 10, 11. Daar en word waarlijk niet sonder reden getwijffeld, ofmen voor desen Artaxerxes Longimanus, niet dien Koning Arthasasta nemen moet, van wien de Koninglijke Schenker Nehemias met een treurig gelaat oorlof versogt, om sijne Vaderlijke verbrande Stadt weder te gaan bouwen, Nehem. 2. namelijk in 't twintigste jaar sijner Regeering? dan of het den anderen Arthasasta den tweeden van dien naam geweest is: te weten Artaxerxes Mnemon, die eerst na Darius Nothus gevolgd is. 't Gene eenige niet en meenen onmogelijk te zijn; om dat Nehemias bequamelijk heeft konnen leven van het twintigste jaar deses Konings tot de Regeering van Alexander de Groot; zijnde ontrent 55 jaaren. Gelijk uit kapittel 12. schijnd te blijken, dat hy soo lange geleefd heeft; daar hy aan Jaddus gedenkt, die ten tijde van Alexander de Groot Hooge-priester was: 't gene hy waarschijnelijk niet en had konnen wesen, byaldien hy onder gemelde Artaxerxes Longimanus geleefd had; dewijl dese wel 59 jaaren vroeger bloeide. Doch andere egter willen hier Artaxerxes Longimanus met veele reden invoeren; om dat seggense, gemelde Jaddus wel ten tijde van Nehemias kan geleefd hebben, maar doe noch geen Hooge-priester is geweest: invoegen Nehemias niet waarschijnelijk geleefd heeft tot de tijden van Alexander de Groot, maar alleen tot Darius Nothus, die desen Longimanus in 't Persische Rijk volgde. En hoedanig Jerusalem onder desen Koning by de Joden begonnen is te bouwen, en door Saneballat is opgeschort geworden, sulks sietmen in het 3, 4, 5. en volgende kapittelen van Nehemias Boek. Daar wy dan ook aan 't vijfde kapittel ligt ontwaar worden, hoedanig Nehemias selfs tot Landvoogd gesteld wierd; alhoewel hy sig niet altijd binnen Jerusalem onthield, maar hem eenige jaaren na sijne verrigting van daar maakte: sulks hy voor de tweedemaal van Arthasasta versogt derwaards te gaan, om op alle vervalle saaken Orden te stellen, kap. 13: 6. &c. hoedanige bedraaidheden der Joden, die veel verwarring in den draad der Heilige Historie schijnen te geven, wy aanstonds wat ordentlijker sullen ontwonden sien. Na desen Longimanus quam dan Darius Nothus aan de Regeering, die seer vreedsaam leefde; en onder wien de Joden ook wat adem schepten en tamelijk voorspoedig waaren, soo dat haar Land in ruste zat, Zach. 1: 11. Krijgende in het tweede jaar deses Konings volle vryheid, om met den Tempel-bouw soodanig voort te varen, als uit het opgesogt Verlof-schrift van Cyrus, dat in de Koninglijke Schrijf-kamer gevonden was, opgelesen wierd, Ezra 6. En of wel de Landvoogd Thathnai met sijnen aanhang het werk weder sogt te schorten; soo is egter op der Joden Versoek-schrift, sig geheel op Cyrus eens gegeven bevel beroepende, met het werk onophoudelijk voort gestooven; gevende Darius selfs daar toe eenige Penningen uit sijn inkomende Cijnsen; met bevel dat dien die het werk sou poogen te verhinderen, een Balk sou uit sijn Huis gerukt worden tot een Galg om hem daar aan te knoopen; Ja datmen sijn wooning tot een puinhoop sou maaken. Hoedanigen bouwing dan ook in het sesde jaar voltrokken wierd, na datse nu al waarschijnelijk ruim 46 jaaren daar mede gesukkeld, en nu en dan alleen stukswijs daar aan gebouwd hadden. Gelijk het mede te gelooven is, dat de Joden op desen tijd sien alsse Joh. 2: 20. tegen de Saligmaaker wel spijtig seggen; *Ses-en-veertig jaaren is over desen Tempel gebouwd &c.* Dus sprakense dan van desen tweeden Tempel onder Zerubabel herbouwd, in welke Haggai voorseid hadde

Is waarschijnelijk Artaxerxes Longimanus geweest.

Nehemias tot Landvoogd gesteld.

Joden varen met de herbouwing des Tempels dapper voort.

Dat desen Tempel den tweeden Templ is geweest.

de dat de Messias verschijnen soude, kap. 2:10. Soo dat Herodes geen nieuwen of derden Tempel gemaakt, maar alleen een verbeterden daar hy slegts agt jaren aan gebouwd heeft. Sulks dat de Joden geensinds alleen de langdurige bouwing van Zerubabels Tempel hebben by gebragt, om dat Herodes de sijnen die doe noch heerlijk stond, in korter tijd gebouwd had; als d'Heer Burmannus onses agtens hier van niet alte klaar schijnd te willen seggen: maar om datse geloofsden dat dit den selfden tweeden Tempel was die door Zerubabel gebouwd was, en Herodes vercierd had. Want soo sy in haare reden alleen op de langheid der jaaren hadden gesien, de agt jaaren van Herodes hadden voorwaar genoeg konnen zijn, om tegen de drie-daagse opbouwing daar Jesus van sprak, aan te kanten. En wy agten ook datmen 't soo diende te verklaren, sou de voorsegging van gemelde Propheet stand houden: 't Gene de Joden dan hier bevestigen en wel verklaren. Doch moetmen in de Tijd-rekening deser langdurige bouwinge, de Tijd der Benauwdheid en Wederstreving affonderen. Want den geheelen tijd in welkmen met dit werk is besig geweest tot in het sesde jaar van Darius Nothus, onder wien het op eenige kleenigheden na voltrokken is, schijndmen met 117 jaaren te moeten bepalen: welke ten kleenen deele zijn besteed in het bouwen, en ten meestendeele in 't stilstaan zijn verloopen. In het stilstaan zijn ontrent 68 of 70 jaaren voorbygegaan; over-een-komende met de 70 jaaren des Vastens, daar Zacharias van spreekt. Hoedanigen tijd ook voorseid was by Daniel kap. 9. vers 25. *De Straten en de Gragten sullen weder gebouwd worden, doch in benauwdheid der tijden.* En nadien den Tempel-bouw alleen 40 volle jaaren onder Artaxerxes Longimanus heeft stil gestaan; soo schijnd het dat onder Cambyses, en Darius de Soon van Hystaspis, en Xerxes federd Cores, met poosen nu en dan gebouwd is: namelijk in alles ontrent seven Jaar-weken, dat is 49 of ten minsten 46 jaaren. Hoedanige 7 Weken mede gehouden worden te behooren tot de Lxx Weken van Daniel, welke haaren uitgang in de komste van den Messias hebben. *Weet dan ende verstaat*, segd de Propheet, *van den uitgang des woords, om te doen wederkeeren, en om Jerusalem te bouwen, tot op Messiam den Vorst zijn 7 Weken en 62 Weken &c. En na die 62 Weken sal de Messias uitgeroeid worden.* Waar in gesien word, dat God de 490 jaaren tot op den Messias, in drie deelen afdeeld, namelijk in 7 Weken en 62 Weken, en dan 1 Weke. Dus leerd hy dan van den uitgang des woords Cyri 7 Weken affcheiden, in welke tijd de Stadt en den Tempel sou volbouwd worden. En daar na 62 Weken, in welke de Straten en Gragten souden opgeredderd worden, dat is, dat de Stadt bloejen sou, hoewel met eenige tusschen-loopende tijd van Benauwdheid. Invoegen de Lxx Weken seer wel in de bouwing der Stadt en Tempel konnen uitgereekend worden: want 6 Jaar-weken geven 49, en 62 Jaar-weken 434 jaaren. En als Jerusalem soo lang sou gestaan hebben, dan sou de Messias in de laatste Weke uitgeroeid worden. En hier en strijd niet tegen dat de Joden in de boven-aangehaalde plaats alleen van 46 jaaren des Tempel-bouws spreken: want nadien sy die korte deelen des tijds, in welk na Artaxerxes Longimanus daar aan gebouwd is, niet daar by gereekend hebben; soo hebben sy alleen het langste deel des tijds in een getal van 46 jaaren bepaald: om daar door te betoonen, dat de woorden van Jesus, die sy gantsch qualijk verstonden, lasterlijk waaren. Met hoedanigen vreugde nu desen voltooiden Tempel ingewijd, en 't Pascha met vrolijkheid gevierd wierd. (Gelijk soo ook d'inwijding des Tabernakels geschiede, Exod. 40. &c.) daar van sietmen Ezra 6. een ruimweidig verhaal: soo datmen van doe aan de gantsche Godsdienst en Prie-

Herodes heeft geen nieuwen Tempel gemaakt.

Hoe de 46 Jaaren des Tempel-bouw Joh. 2: 10. moeten gereekend worden.

70 stilst.
46 Bouw.
116. Jaren.

Zach. 1: 12. en 7: 5.

't Selve nader ondersogt.

Dan 9: 25, 26.

70 Weken van Daniel na gedagt.

70.
7.
490.

De 70 Weken van Daniel uitgereekend en wel uitgevonden.

49.
434.
7.
490.

Joh. 2: 20.

Priesterdom en Heilige Boeken, te gelijk met het Burger-bestuur in Israel van nieuws hersteld sag: alhoewel de laatste volmaaking van eenige kleine dingen des Tempels, eerst onder den volgenden Koning Artaxerxes Mnemon, Darius Nothus Soon, schijnd geschied te zijn. De Stadt dan nu wederom met haaren Tempel verheerlijkt werdende, soo trok waarlijk Jerusalem haare Cierlijke Kleederen aan, gelijk Jesaias geseid hadde, kap. 52:1. In hoedanigen Groote en Bouwgestalte nu desen Tempel gebouwd wierd, en hoe veel die van Salomons Bouwgevaarte en het Tempel-gesigte van Ezechiel verscheelde? sulks sal ons op een andere plaatse in de hand vallen. Dus merken wy alleen in 't voorbygaan aan, dat nadien de Joden den Tempel onder Zerubabel grootdeels na het bevel van Darius moesten bouwen, sy daar in alleen haar eigen oogmerk maar ten deele hebben konnen bereiken: en dat sy buiten twijffel, deselve andersinds wel geheel en al na het ontwerp van Ezechiel, dat met Salomons gebouw over-een-stemde, souden gebouwd hebben. 'tGene wy uit veele gissingen seer waarschijnelijk agten te zijn; alhoewel ons niet onbekend is, dat de meeste Godgeleerde van een ander gevoelen zijn: want het schijnd ons klaar, dat het gantsche Gesigte van Ezechiel, geen ander oogmerk heeft gehad, dan een Model te zijn van dese weder-opbouwing. Doch God heeft sulks besnoeid, en regtvaardig doen beletten, om de meenigte der misdaden, waar over het Huis Israels niet alleen niet genoegsaam schaamrood geworden was, maar ook sig noch selfs voor en na de wederkeering hadden schuldig gemaakt met verbode Houwelijken, en slappigheid der Godsdienst; waar van Ezdras en Nehemias een groote hervorming invoerde, en de Propheet Haggai niet weinig daar over geklaagd heeft.

Speling van Jesaias op den herbouw der Stadt en Tempel.

Hoe en waar door desen tweeden Tempel het gesigte van Ezechiel niet en heeft konnen voldoen.

En sulks uit eenige bedenkelijke bewijsen vast gesteld.

Ezra 8. Hagg. 1.

Na Darius Nothus volgde dan de voornoemde Artaxerxes Mnemon, die ook *Arthasasta* genoemd word, Nehem. 2:1. Regeerende 43 jaaren, en onder die tijd eenige jaaren te gelijk met sijn Vader; van wien wy soo even te vooren in twijffel trokken, of het desen of den eersten van dien naam geweest is, aan wien Nehemias oorlof versogt. Van deselve word getuigd, dat hy Griekenland in Vrede, en Candia onder sijn geweld gebragt heeft. Doch na sijn Oorlogen t'huis komende vond hy sig ongelukkig, en stierf van hartzeer. Gelijk den selven Arthasasta ook de laatste Monarch is, met wien de Heilige Historien eindigen, namelijk het Boek van Nehemias. Veele houden voor vast, dat God in desen sijn sevende jaar, veele Joden opwekte om met Ezdras de Schriftgeleerde weder uit Babel te keeren, kap. 7:6. Zach. 2:6, 7. agter sig trekkende een groote sleep van Priesters, Leviten en Sangers, kap. 8:15. Gelijk Ezdras ook bevel van Arthasasta kreeg, om na Jerusalem te gaan opsigt nemen of alles wel toeging, als ook om Rigters te stellen; invoegen ligt te sien is, dat Ezdras te desen dage, een groot Man was. En hoedanigen Reformatie hy dan ook deed aangaande de Houwelijken met Heidensche Vrouwen; en onvermoeide voorlesing der Wet, in welk hy de Hebreeuwsche Text in 't Chaldeesch van de Leviten deed verklaren en uitleggen voor 't gemeene Volk, dat siet men by Nehemias aan 't agtste en negende kapittel omstandelijk verhaald. Onder desen Arthasasta werd ook gemeenlijk den Propheet Malachias geplaatst, zijnde de laatste, en ook die, welke de Reeks en het Boek der Prophetien van het Oude Testament verzegeld. Ter welker tijd ook Resa Mensullam die ook Mosella en Riesa genoemd word, de Vorst Zerubabel gevolgd was, en Jaddus Hoogepriester wierd, Nehem. 12:11. namelijk die geleefd heeft tot de dood van Alexander de Groot, werdende doe van Johanna Ben-Resa gevolgd. En nadien men van desen Artaxerxes Mnemon, dat is Arthasasta de twee-

Artaxerxes Mnemon volgd Darius Nothus in 't Persische Rijk.

Sijn Daden en dood.

Ezra 7: 25-28. en kap. 8.

Daden van Ezdras.

Jaddus de Hoogepriester.

de, niet en leeſt dat hy na de dood van Nehemias (die hy tot Landvoogd over Judea geſteld hadde, volgens Nehem. 5.) ymand in ſijne plaatſe tot Opſigthebber der Joodſche ſaaken heeft verkooren; noch dat ook ſulks de volgende Perſiſche Koningen niet bevorderd hebben: ſoo ſchijnd het t'eenemaal waaragtig te zijn, dat de Joodſche Republijk ſederd wederom heeft begonnen op haar eigen beenen te ſtaan; brengende het beſtuur des Joodſchen Volks aldus geruſtelijk over aan Joodſche Landvoogden, Vorſten en Hooge-prieſters, die ſy ſelver verkooren: ſoo nochtans, datſe daar in het beſtel en dien uiterlijken ſtaat, waar in de Perſiſche Koningen haar gebragt hadden, behielden. Want dus haddenſe een Landvoogd; gelijk onder Cyrus was Zerubabel, Ezra 1: 8. daar na onder Artaxerxes, Nehemias, kap. 5: 14. Neffens welke men de Hoofden der Vaderen, als Heeren en Vorſten aanmerken kan; namelijk de Hoofden der Stammen, 2 Kron. 5: 2. die ſomtijds by de Hebreen *Witten* of Edelen genoemd worden, om datſe reine of witte Kleederen droegen, Ezra 8:29. en kap. 9:2. en ſeer nauwkeurig by Nehem. 4: 14. Hoedanige Hoofden hier waarſchijnelijk wederom het Sanhedrim van LXX Raadsheeren uitgemaakt hebben. Tot welke ſy dan ook noch haare onder-Overheden, of Oudſten of Ouderlingen hadden, Ezra 10: 4. Opſigt hebbende over het Burger-beſtuur in yder Stadt. Ook waarender Rigters geſteld, Ezra 10: 14. die over de Gerigts-ſaaken en Dingtaalen zaten. Hoedanige Leden van Iſraels Burgerſtand, meeſtendeel in het tiende kapittel van Ezdras genoemd worden; ſiet ook Nehem. 5: 7. Daar Nehemias als Landvoogd, ſelfs twiſt met de Edelen en de Overheden, over de verdrukking des Volks, die hy niet konnende met haar afdoen, deſelve brengd voor een grooter vergadering, op dat de twiſt mogt by-geleid werden. Invoegen met de wederoprigting der vervalle Muuren Jeruſalems, ook te gelijk het beſtuur des Joodſchen Gemeene-beſt, wederom herſteld is; vervullende de aanmerkelijke woorden van Jeſaias; die geſeid had: *Schuddet u uit den ſtof, maakt u op, zit neder O! Jeruſalem, en maakt de banden van uwen halſe los, gy gevangene Dogter Zions*, kap. 5:2. Artaxerxes Mnemon, alswe geſeid hebben, ten laatſten van droefheid geſtorven zijnde, is hy van ſijn Soon Ochus in 't Rijk gevolgd, die ontrent 23 jaar regeerde, na dat hy ſijn Broeder Arſames om den hals gebragt, en 't Gebied met geweld ingenomen had: gelijk ook ſijn andere Broeder Ariaſpis, uit ſchrik voor ſijn moorddadige handen, liever ſijn eigen Moordenaar geworden is. En gelijk deſen Ochus ſeer wreed was, is hy ten laatſten noch van ſijn gelubden Kamer-dienaar Bagoas vergeven; of immers van hem op een andere wijſe om den hals gebragt; daar toe getergd zijnde door den hoon welke Ochus aan Bagoas Vaderlijke Goden gepleegd had. Want gelijk we even te vooren hebben geſien, dat Cambyſes den God Apis uit beſpotting te Memphis gedood, en ſijn Feeſt in een Treurſpel had doen eindigen; alſoo lei Ochus ſulks mede in 't werk, uit weerwraak dat d'Egiptenaars hem een EZEL genoemd hadden; ſeggende: *Dat dien Ezel haaren Os te ſterk ſou vallen.* Waar op hy dan Apis deed ſlagten en een Ezel in plaats ſtelde; willende datſe dien ſouden eeren. En dit was de reden dat hem Bagoas, alswe ſeiden, vermoorde, werpende 't Lijk voor de Katten om verſcheurd te worden; op dat door het ſelve Dier, dat aan Iſis geheiligd was, het ongeluk datſe in Apis leed, gewroken ſou worden. Gelijk dan ook deſelve Bagoas niet beter deed aan Arſames de Soon van Ochus, die hem in 't Rijk volgde, om over de misdaad aan ſijn Vader begaan, niet geſtraft te worden. De Joden die nu onder Darius Nothus en Artaxerxes Mnemon

De Perſiſe Koningen ſchijnen ſederd Ezdras geenſinds haar met de Joodſe Regeering meer bemoeid te hebben.

Hoedanig de Joodſe Politie te deſer tijd geſteld was.

Artaxerxes Ochus volgd ſijn Vader Mnemon in 't Perſiſe Rijk.

Word vermoord van Bagoas.

mon tamelijk voorſpoedig hadden geweeſt, en onder de gemeene ruſte van haar eigen Vijgeboom wederom begonden dertel te worden; zijn dag op dag ſoodanig verbaſterd en in ſwaare ſonden vervallen, datſe daar over de ſtraf van Gods hand hebben moeten dragen. Aldus iſſet dan dit wederbarſtig Volk overgekomen, dat wanneer Artaxerxes Ochus, Egipten ingenomen hadde, en hy in de nabuurige Landſchappen van Phenicien en Judea ſijn overwinningen naſpoorde, ſy ook niet weinig zijn gedrukt geworden: haar beroovende van de vryheid die Artaxerxes Mnemon aan de Tempeldienders mildelijk geſchonken had: wegnemende niet alleen de Jaarlijkſe Inkomſten, die den ſelven Koning en Cyrus lang te vooren tot onderhoud en dienſt des Tempels gegeven hadden; maar hy lei de Joden daar-enboven noch nieuwe Schattingen op den hals. Ook ſloopte hy alle de Steden en vaſtigheden die hem in den weg lagen, en vervoerde veele Huisgeſinnen na de Caſpiſche Zee in ballingſchap, met een geweldhebberie die ſeven jaaren duurde. Hier toe rokkende de moetwil en het quaad gedrag der Joden, hun ſelven ook niet weinig van deſe rampen op den hals: want ter tijd dat Johanan, de Soons Soon van Eliazib, Hooge-prieſter was, Neh. 12: 23. ſoo ontſtond'er groot geſchil tuſſchen hem en ſijn Broeder Jeſus: als dewelke ſtout op 't Vriendgenootſchap met Bagoſis, de Krijgs-overſte van Ochus, met alle liſt ſijn Broeder de voet ſogt dwars te ſetten, op dat hy hem het Prieſterdom ontdraaide, en voor ſig ſelven weg ſleepte. En hier toe dan alvoorens den Tempel met geweld ſoekende in te nemen; ſoo is hy eindelijk van ſijn Broeder Johanan daar in gedood. Maar God ſig hier over verbolgen toonende, hitſte Bagoſis tegen Jeruſalem op; die in 't korte derwaards ſpatte, en den Tempel niet alleen ontheiligde, maar ook niet onberoofd en liet. En alhoewel duſdanigen vermetelen Kerkroof, van Johanan genoegſaam gewraakt en tegengeſproken wierd; ſoo gaf hem Bagoſis egter weinig gehoor, hem onder veel ſmadige woorden toeſnaauwende; dat hy een Prieſter Gods zijnde, noch veel Godlooſer ſtuk begaan had, beſpattende den Tempel met ſijn Broeders warm bloed: ſulks dat de Joden ſederd deſe tijd gantſch qualijk onder de Regeering van Ochus gehandeld zijn; tot datſe daar na van Alexander de Groot, op ſijn aankomſt te Jeruſalem, Vrede, en haar eigen Regeering en vryheid met quijdſchelding des Tribuits verkregen hebben. Onder deſe Artaxerxes Ochus, begon ook Philippus Koning van Macedonien de Vader van Alexander de Groot te regeeren; die met een ſonderlinge loosheid allengskens de Heerſchappye der Grieken inpalmde. Bereidende alſoo 24 jaaren lang den weg, voor die groote Heerſchappye welke ſijn Soon Alexander de Groot naderhand bequam. Want als de Phocenſen den Tempel van Apollo te Delphos geplunderd hadden, en daar uit een Oorlog tuſſchen haar en de Thebaners oprees, ſoo is deſe Philippus van deſelve tot hulp geroepen, die de Phocenſers onder 't Jok en 't Oppergebied van Griekenland aan hem ſelven bragt: waar door dan ook het Rijk van Macedonien, niet alleen ſeer wijd quam uit te dijgen; maar ook gelegentheid gemaakt wierd, om de Monarchie, die nu al by de Perſen aan 't gijpen geraakte, meer en meer te bemagtigen, en aan de Grieken over te brengen; gelijk'er van Daniel voorſeid was, uit het geſigte van den Geiten-bok, kap. 8: 8. Hier by quam noch dat Philippus, na dat hy de Grieken meeſt in ſijn geweld gekregen hadde, Veld-overſte tegen de Perſen wierd gemaakt; doch hy ſelfs t'huis blijvende ſond alleen ſijn Heirlegers in Aſien. Hy heeft onder anderen ook de Stad Krenides tuſſchen Tracien en Macedonien gelegen, ingenomen, en na ſijnen naame *Philip-*

Joden verwaarlooſen haar gelukkigen ſtaat te deſer tijd.

En worden geſtraft.

Toevallige oorſaak der Joodſche onluſten te deſer tijd.

Johanan d'Hooge-prieſter dood ſijn Broeder Jeſus in den Tempel.

Den Tempel daar over van Bagoſis geplunderd.

Philippus de Koning van Macedonien begind ſijn Regeering.

Bereid door veel Oorlogen den weg tot een derde Monarchie.

pus-

pus-stad hernoemd; waar van daan den Apostel Paulus de Gemeente aldaar, *Philippensen* genoemd heeft. Onder desen Philippus bloeiden ook de vermaarde Xenophon, Demosthenes en Plato: als mede Aristoteles dien hy sijn Soon Alexander tot een Leermeester gaf. Doch om weder tot de Persische Koning Artaxerxes Ochus te komen; soo is, na sijn dood, door Bagosis, eenen Codomannus een Vorst uit Armenien, in 't Persische Rijk ingedrongen, die ses jaar regeerde, en den naam van Darius aannam. Maar als desen te magtig in Bagosis oogen scheen te worden, lei hy toe om hem door Fenijn van kant te helpen; welke boos-aardige aanslag van Darius ontdekt zijnde, hem dwong het vergift selfs te gelijk met den loon van dese daad en sijner voorige Schelmstukken in te drinken. En alhoewel Darius dit gevaar met list ontdook, soo is hy egter naderhand door eenen Bessus, de Landvoogd der Bactrianen, in Meden omgekomen; als waar heenen hy gevlugt was, doe hem Alexander de Groot voor de derdemaal geslagen had, en daar mede van de Mogendheid der Persische Monarchie een einde maakte. Andere Schrijvers stellen, dat tusschen Ochus en desen Codomannus, noch eenen Arsames als Koning der Persen drie jaaren geregeerd heeft; als wanneer ook Judas Hirkanus een Vorst der Joden wierd: alhoewel desen Koning van sommige overgeslagen word, om datse meenen, dat hy tusschen beiden ook van Bagosis omgebragt is; of dat het de Broeder van Ochus geweest is, die gedood wierd, op dat Ochus het Rijk hebben sou: invoegen hy voor desen Ochus sou moeten Koning geweest zijn. Ook verhaaldmen, dat Philippus van Macedonien, dese Persische Koning Arsames in een Veldslag by Chæronen geslagen heeft. Soo dat hy waarschijnelijk voor Artaxerxes Ochus kan aan de Regeering geweest zijn. Doch het zy hoe het daar mede is, wy sien egter dat Darius Codomannus voor de laatste der Persische Koningen moet gehouden worden. Gemelde Philippus eindelijk van eenen Pausanias sijn Hellebaardier, uit wraak van regtweigering gedood zijnde, is sijn Soon Alexander, gebooren uit Olympias in sijne plaats gekomen. Desen dan ook de Griekse Krijgsmagt in handen gekregen hebbende, rukte in 't tweede jaar sijner Regeering Asien in, en sloeg de Persische Koning Darius by de Phrygische Vloed Granicus voor d'eerste, en daar na in 't volgende jaar voor de tweede reis by Issus in Cilycien; daar hy Darius Moeder en Vrouw en Dogteren gevangen kreeg, en geheel Koninglijk onderhield. Daar op bemagtigde hy in 't vierde jaar de groote Steden, Sidon, Tyrus en Gaza, en trok met groot misnoegen over de Joden, Judea in; seer gestoord zijnde op dit Volk, om datse hem scheenen tegen te vallen, en geseid hadden, datse hem te geval niets tegen den Koning van Persien wilden ondernemen, terwijle sy seer veele weldaden van de selve hadden ontfangen. Dus gebeurdend dat de Hooge-priester Jaddus, of als Thomas Goodwin Schrijft, Simon Justus, in Priesterlijk gewaad, verseld met een stoet van Priesters en Oudsten des Volks uit-trok, om Alexanders toornige aankomst buiten de Poorten te onderscheppen, en sijn gramschap onder het afbidden van Vrede, te versoenen. Gelijk dan ook Alexander op soo deemoedigen aanval, niet alleen van sijn opset af stond; maar ook sijn voornemen tegen de Joden in een genadige weldadigheid omkeerde; haar na het afstijgen van sijn Paard, met veele bewijsen van Eerbied voor den Hoogen-priester, onder dusdanigen seldsamen aanspraak den Vrede toeseggende: betuigende, dat hy voor den Oorlog noch in Macedonien zijnde, in den slaap gesien hadde in sulk een Kleed, een diergelijke gedaante der Godheid, die hem vermaande den Krijg in Asien tegens de Per-

Darius Codomannus komd voor Ochus aan 't Persische Rijk.

Eenen Arsames van sommige als Koning tusschen Ochus en Codomannus gesteld.

Alexander volgd sijn Vader Philippus in 't Macedonische en Griekse Rijk.

Slaat Darius eenen andermaal.

Trekt misnoegd over de Joden na Judea en tegen Jerusalem.

De Hooge priester gaat Alexander met statie buiten Jerusalem te gemoete.

Alexander beloofd den Joden Vrede.

Persen aen te nemen; beloovende de overwinninge met de uitgestrekte regterhand: en dat hy nu ook geloofde dat hy van den God deses Volks geholpen wierd; en vertrouwde dat dit geslagte aangenaam by God was &c. Op welke grootse betuiging hy gantsch plegtelijk van de Joden ontfangen wordende, hun ontsloeg van het sevende jaar Tol-schatting, die Artaxerxes Ochus hen op den hals gesmeten had: daar toe bedwong hy ook de Samaritanen, van wien de Joden dagelijks seer bekneld wierden; latende de Joodsche Regeering niet alleen in Judea aan haar eigen Land-aard blijven; maar stond ook toe dat sulks geschiede onder de Joden die in Babylonien en Meden verstrooid woonden: Ja ook onder die, welke als hulp-troepen met hem ten Oorlog uit-trokken. Josephus verhaald ook, dat den gemelden Hooge-priester de voorsegging van Daniel aan Alexander sou bekend gemaakt hebben; als in welke kap. 2: 39. en kap. 8: 5, 21. meer dan 200 jaaren te vooren door gesigten van hem geprophetеerd was: waar in Alexander een sonderling genoegen scheppende, t'eenemaal voornam om dit Volk wel te willen: soo dat de Joden met d'ondergang der Persische Monarchie, en d'opkomste der Griekse onder Alexander de Groot, (soo genoemd na sijn veelvuldige overwinningen en Groote daden) tamelijk gerust en in vryheid hebben geseten. In welke tijd men ook meend, dat haare Regeering meestdeels heeft afgehangen van den Hooge-priester, die neffens hem een Hoofd over het Sanhedrim stelde. Hoedanigen vreedsamen staat schijnd geduurd te hebben tot ontrent de tijden van Antiochus Epiphanes, de agtste Koning van Syrien, na Alexanders dood. Doch gelijk de menschen hun selven selden binnen d'omtrek van haar verkregen voorspoed konnen houden, alsoo ontstond'er te deser tijd geschil onder de Joden op, over het Hooge-priesterschap te Jerusalem: want als de Persische Monarchie door de onverwinnelijke Wapenen van Alexander na haaren ondergang spoede, gebeurdend dat Manasses de Broeder van den Hooge-priester Jaddus, getrouwd was aan Nikosa de Dogter van Saneballat, welken Darius tot Landvoogd van Samarien gesteld hadde, en van wegen dusken Uitheemsch Houwelijk, benepen wierd om van 't Hooge-priesterschap af te staan, of sijn Wijf een Scheid-brief te geven; soo heeft Saneballat, die na 't onderbrengen van Darius niet alleen tot Alexander was overgevallen, maar ook sijn Landgebied over welk hy gesteld was, uit vleisugt aan Alexander overgegeven had ter tijd dat hy Tyrus bemagtigde, met smeekingen verkregen; dat sijn Schoon-Soon Manasses eenen Tempel na de sweem van den Jerusalemschen, op den Berg Garizim in Samaria mogte bouwen; gelijk het ook geschiede, op dat Manasses daar in Hooge-priester wierd. Op welker vast-stelling, ook veele Joden die hem in zeden wilden gelijk zijn, van Jerusalem derwaards trokken, hun selven neerslоegen, en haare Godsdienst, alhoewel niet geheel sonder afwisseling sommiger oude Insettingen, na de manieren van Jerusalem oeffenden, tot op de tijden van de Saligmaaker; als te sien is uit het voorval Joh. 4: 20. Na alle de voorgemelde overwinningen, bragt Alexander in 't volgende jaar ook Egipten onder sijne Heerschappye, daar hy de Stad Alexandrien, eertijds *No* geheeten, ontrent het Eiland Pharus, by den uitval van den Nyl, herbouwde. Daar na trok hy met groot gevaar over den Eufrat en den Tiger in Syrien, en sloeg Darius ten derdemaale by Arbela, innemende Babylonien, Susan en Persepolis. Darius op dese neerlaag schandelijk vlugtende, trok na Meden, daar hy van eenen Narbazanes en Bessus verradelijk gedood; doch van Alexander beschreid en met een Koninglijke Lijkstacie begraven wierd: gelijk hy ook dese Ko-

Aangeset door sijn Droom in Macedonien.

Ontslaat de Joden van de seven jaarse Tol-schatting.

Alexander uit de voorsegging van Daniel onderwesen.

Staad der Joden tamelijk voorspoedig.

Geschil over het Hooge-priesterschap te Jerusalem.

Manasses verkrijgd door sijn Schoon-vader Saneballat van Alexander verlof om op den Berg Gerazim een Tempel te bouwen.

Darius van Alexander ten laatsten maal geslagen neemd de vlugt en word in Meden van kant geholpen.

 nings-

ning-moorders geensinds ongestraft heeft gelaten; doende Bessus door neergebogen Takken van Boomen, levendig van malkander scheuren. En aldus heeft eindelijk Alexander in sijn sesde jaar de Persische Monarchie overwonnen, en uit Asien in Europa tot de Griekse Mogendheid overgevoerd: in welke hy als Monarch noch ontrent seven jaaren heerschte, en veele gelukkige Oorlogen tegens te vremde Volken voerde; overwinnende die by 't gebergte Caucasus, de Bactrianen, Schyten, Sogdianen en alle haare Paal-genoten. Gelijk ook daar na sijne Wapenen niet min gelukkig in sijn Togt na Indiën waaren; van welke hy wederkeerende, sig begaf tot de lief kozerie der Persische Vrouwen, en verviel door deselve in hoogmoed en wellust. Aldus dan dertelmoedig sijn leven aanstellende, quam hy ten laatsten te Babel, daar hy van eenige quade voorspellingen aangetroffen wierd; onder welke hy in een Drink-maaltijd van een harde Koorts overvallen, na weinige dagen uit-had en ter zielen voer: waar op sijn doode romp niet sonder verdagt gehouden te worden, dat hy wel mogt vergeven zijn, na Alexandrien vervoerd wierd om begraven te worden. En dit was het einde van desen Grooten Alexander, d'eerste stigter van de nieuwe Monarchie der Grieken; die te vooren in Nebukadnezars Beeld-gesigte door den Buik en Dyen van Kooper vertoond was, volgens de voorspelling van Daniel kap. 2: 32. zijnde een geweldig Koning, en een aansienelijken Hoorn tusschen de Oogen des Geiten-boks, die seer sterk wierd, kap. 8: 5, 8. welke na dat hy seven jaaren gestaan had, in 't midden van sijn kragt en loop sijner overwinningen verbroken is. Vergeleken met kap. 11: 4. stervende onversadigd in overwinningen, en sonder een wettigen navolger in sijn Rijk te stellen: waar door dan ook het Gebied der Grieken gesplitst en in vier Hoornen of Koningrijken der Heidenen onder sijne Vorsten verdeeld is, volgens Dan. 8: 8-22. Namelijk na dat Aridæus in 't sesde jaar sijner Regeering van Olympias Alexanders Moeder, gedood was. Waar op mogelijk de Propheet Haggai, kap. 2: 23. gesien heeft; gelijk de Volgdraad deser Historie ligtelijk ontdekken sal. Want als Alexander gestorven was, soo is na een langdurige Rijks-betwinsting onder de Vorsten, gemelde Aridæus, Alexanders halve Broeder, die sijn Vader uit Larissa een Dansseresse gewonnen had, verkoren. Doch desen met geen soo grooten ziel begaafd zijnde, als het bestuur van sulk een Heerschappye afvorderde, wierd by de Vorsten der Landschappen goed gevonden, hem Perdikkas, Alexanders Vriend-genoot (aan wien hy ook voor sijn laatsten doodsnik sijn Zegelring met de warme-hand geschonken had) tot een Ruggesteun toe te voegen: schiftende en verdeelende onderwijlen het Rijk meer en meer onder de keur van Alexanders Krijgs-oversten. Die sig elk om best van den tijd en 't geluk bedienende, 't gesag der Monarchie by stukken en brokken reeds ingepalmd hebbende, allengskens stouter wierden; sulks sy ten laatsten ook den Koninglijken Hoofdband, op hoope van de Monarchie geheel aan sig te trekken, yder om 's eerst aannamen. In dusdanigen toestand van saaken regeerde Aridæus ontrent seven jaaren, na welke tijd hem Olympias deed omkomen. Ondertusschen raakten de saaken der Griekse Monarchie, door den twist deser groot geworden Vorsten, niet weinig overhoop: want als Cassander de Soon van Antipater in Aridæus plaats gestapt was, heeft hy Olympias de Moorderesse van Aridus weder omhals gebragt; benessens de twee Soonen van Alexander dien hy by Roxane en Barsine gewonnen had, op dat hy des te geruster 't Rijk besat. De andere Vorsten nu ter tijd ook met hun verkregen Heerschappye niet vernoegd zijnde, vielen elkanderen

Begin der Griekse Monarchie

Alexander valt na den loop sijner overwinningen in dertelheid en wellust.

Hoedanig dese Monarchie van Daniel voorsegd is.

Aridæus word in Alexanders plaats verkoren.

Maar te swak van gemoed krijgd Perdikkas tot medemakker.

De Vorsten des Rijks palmen de magt om 's eerst in.

Olympias Alexanders Moeder doed Aridæus ombrengen.

Olympias door Cassander van kant geholpen.

ren met ſwaare Oorlogen op 't lijf. Onder deſe ſpatte Perdikkas de noodhulp van Aridæus als de ſtevigſte eerſt uit; en met al ſijn kragten na de gantſche Monarchie ſtrevende, verſogt hy een Houwlijk met Cleopatra de nagelaten Suſter van Alexander aan te gaan: en onder ſulk voorwendſel een Oorlog tegens Ptolomeus gerokkend hebbende, ſogt hy hem Egipten afhandig te maaken: doch Ptolomeus wapende ſig door een verbond met Antipater, de Vader van Caſſander, aan te gaan; wien Macedonien te beurt gevallen was. Perdikkas egter op ſijn toeleg na Egipten komende, poogde hy 't over den Nyl te ſetten; daar hy ſoo grooten aantal ſijner braafſte Hopmannen liet zitten, dat hem de reſt van ſijn Krijgs-volk verliet, en hy ſelfs door eenige Ruiters des nagts uit wraak van ſijn wreedaardigheid, wierd neergemaakt. Niet beter ging het ook Eumenes, een ander van Alexanders Vorſten, tot wien Paphlagonien, Cappadocien en d'aangrenſende Landſchappen, van Perdikkas overgevallen waaren, en daar door den haat der andere op den hals gekregen hadden. Deſe viel eindelijk in het geweld van Antigonus de ſpeel-ſoon van Philippus, Alexanders Vader, welke hem ook deed ſneuvelen. En hier op Caſſander geſlagen hebbende, ſtond hy na de Alleen-heerſching. Onder deſen trok hy op na Syrien om Seleukus te beſtooken; die met ſijn aankomſt verbaaſt, ſig na Egipten en onder de beſcherming van Ptolomeus begaf: waar door hy de grondveſt lei, dat'er nieuwe onluſten tuſſchen Ptolomeus en Antigonus ontſtonden: die ten laatſten in een ſwaaren Oorlog uitbarſten; en ſoo lang hevig voortgeſet wierd, tot d'onruſtige nazaten van Alexander eens van krijgen afgemat, geſamentlijk een verdrag maakten, en de Griekſe Monarchie in vier groote Hoofd-deelen of Rijken geſchift bleef: want alſoo moeſte het geſchieden, volgens de Goddelijke uitſpraak van den Propheet Daniel. Aldus viel dan 't Gebied van Europa aan Caſſander; Seleukus behield Syrien, Ptolomeus Egipten, en Antigonus wierd het geſag over Aſien toegeweſen. En alhoewel dit viervoudig verbond, door onderling opkomende onluſten, niet heel lang ſtand hield; egter heeftmen uit dat groot aanſienlijk Hoorn, namelijk de Macedoniſche Monarchie van Alexander de Groot, volgens de gemelde Godſpraak van Daniel, vier Hoornen dat zijn vier Rijken na de vier Winden des Hemels zien opkomen. Want in het Ooſten, gelijk we geſeid hebben, is Syrien en Babylonien onder Seleukus: in 't Weſten Macedonien onder Antipater en ſijn Soon Caſſander: in het Noorden kleen Aſien onder Antigonus, en in het Zuiden Egipten onder Ptolomeus gekomen. Doch Antipaters geſlagte uitgeroeid zijnde, is Macedonien van Antigonus Nakomelingen ingeſwolgen; tot dat die eindelijk onder den Koning Perſeus van de Romeinen bemagtigd zijn. En hebben ſederd die tijd, twee van de gemelde Koningrijken, by uitnementheid in magt en Glorieuſe Oorlogen, ſig in de Joodſche en Heidenſche Hiſtorien vermaard gemaakt; en tamelijk lange ſtand gehouden: namelijk Egipten onder het Stamhuis van Ptolomeus: en Syrien onder de Nazaten van Seleukus. Die ten laatſten noch de Nakomelingen van Ptolomeus, met het Rijk van Aſien en Macedonien overwon, tot datſe daar na eenmaal door Lukullus en Pompejus de Groote, onder de Romeinen gebragt zijn; gelijk wy aanſtonds uit de Volgreeks haarer Koningen ſullen ontwaar worden. En gelijk het Joodſche Land, tuſſchen de twee magtige Rijken Syrien en Egipten ingelegen was; ſoo en iſſet geenſinds te verwonderen, dat het Jodendom door ſoo veele twiſten, en bloedige Oorlogen, alſſer tuſſchen deſe Koningen gedurig aan de gang waaren, van die Volken nu en dan jammerlijk is geplaagd geworden; ſulks datſe ook dikmaal groo-

Perdikkas ſtrijd om de geheele Monarchie.

Schiet tegen Ptolomeus te kort en komd om.

Eumenes komd door Antigonus om.

Caſſander van Antigonus geſlagen.

Antigonus jaagd Seleukus uit Syrien.

Dan. 8: 8.

De Macedoniſche Monarchie of 't Rijk der Grieken volgens Daniel in vier Rijken of Hoornen geſplitſt.

De vier Hoornen van Daniel verklaard.

Syrien en Egipten hebben ſig ſederd deſe verdeeling boven andere Rijken magtig en vermaard gemaakt.

Hoe en waar door de Joodſe ſaken met de Oorlogen der Syriſche en Egiptiſe Koningen ſoo grooten ſa-

menloop hebben gehad.

grootе en swaare overvallen daar van, en niet selden om haar eigen schuld, en saamenspanningen met d'een of d'ander hebben moeten doorstaan. Hoedanige besoekingen der Joodsche Kerke ook al van de Propheten voorseid waaren; alswe nu al meermaal hebben aangeteekend. Waar uit dan ook de reden openbaar werd, waarom dese twee Koningrijken in de Heilige Historien en Propheten meest werden gedagt, terwijl d'andere by na geheel vergeten zijn. Vertoonende ons in den draad der Historie, de resterende wisselvalligheden en toestand der Joodsche Kerke en Republijk, die in dese tijden meer en meer verviel; soo dat selfs ook de schaduwagtige Godsdienst, door veele Teekenen en aanblikken van de toekomste des Messias, allengskens begonden te verdwijnen. En wanneer wy d'Oorlogen tusschen dese twee magtige Koningrijken wel sullen ingesien hebben, soo sullen wy mogelijk met sommige Godgeleerde grootelijks in bedenken houden, of niet alle dese wonderlijke tuimelingen ons onder de twee Voeten des Beelds, die van Yser en Leem gemengd gesien zijn, met levende kleuren afgeschilderd worden. Want gelijk ons dese Rijken wel door Houwelijken verbonden, en andere verwandschappyen, als een menschelijk zaad met malkander vermengd sullen voorkomen; soo zijn deselve nochtans, door gedurige Oorlogen, Jalouzie en tweedragt jammerlijk verdeeld geweest: alhoewel het sommige ook seer welvoegsaam op het Rijk passen, welk onder de Monarchie der Romeinen, in d'opkomste des Antichrists gevolgd is: waar van hier na. Dus agten wy dan billik, dat de Koningen van Asien en Macedonien, om datse vry een kleinder rol in de Historie der Joodsche Kerk hebben, in minder aansien dan de Rijken van Syrien en Egipten gehouden worden: want Seleukus heeft de Soon van Antigonus het Rijk van klein Asien ontnomen, Dan. 11:5. Soo dat'er nu maar drie van de geseide Koningrijken waaren; waar van ook dat van Macedonien, dat sederd Cassander noch negen Koningen had, onder Antiochus Epiphanes van P. Emylius overwonnen en onder de Romeinen vernietigd is. Dus willen wy ons dan te liever schikken om de Joodsche saaken onder dese twee voornaamste Rijken, namelijk Syrien en Egipten, en hoe sy ondergaan zijn in de Volgreeks haarer Koningen, aan te teekenen: en daar op in een Tijd-tafel voornamelijk vaststellen, de Stoel-bezitting der Syrische Koningen: tot welke wy de voorvallen der Egiptische, voor soo veelse ook het Volk Gods betreffen, op sijn tijd en plaatse sullen aanwijsen: en nu voor-af om veele redenen wat ruimweidiger van de Syrische Koningen spreken; terwijl wy ons versekerd houden, dat sulks geen kleen ligt sal toebrengen, om de Joodsche Historien na het sluiten der Kanonijke Boeken, uit die der Machabeen, en Flavius Josephus, beter dan mogelijk eertijds te verstaan.

Hoe en waarom in de Heilige Historien en Prophetise Schriften meest aan de Koningen van Syrien en Egipten gedagt word.

Dan. 2: 40-43.

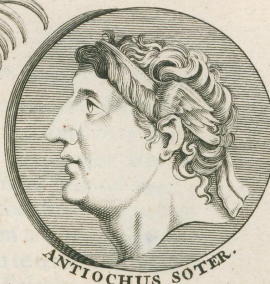
Waarom de Koningen van Asien en Macedonien minder aansien in de Heilige Historien hebben.

Staande dan de Griekse Monarchie in dusdanigen gesteltenis, soo is Seleukus Nicator, de eerste Koning van Syrien na Alexanders dood geweest, na wien 't Gebied der volgende Koningen gemeenlijk *Het Rijk der Seleuken*, of volgens de Historie-Boeken der Machabeen, *Het Rijk der Grieken* genaamd is: hoedanige Koningen sommige alleen tot 18, en wy tot 27 optellen. Welkers op en ondergang wy te gelijk met haare Tronye-beelden uit de oude Penningen opgesogt, nu besien willen. Het was dan de Heerschsugtige Seleukus, die alle voorgaande tuimelingen der Vorsten verduurd, en behalven het Rijk van Syrien en Babylonien, een groot deel van Asien van den Berg Taurus af tot Jonien toe vermeesterd hadde, in den ouderdom van 77 jaaren, noch toelei om Macedonien en Griekenland te gelijk met de gantsche Monarchie te krijgen: doch met dat voornemen den Krijg in Europa tegen Ptolomeus Ceraunes opvattende, die doe in Mace-

I. SELEUKUS de eerste Koning van Syrien na Alexanders dood.

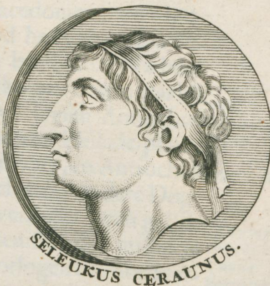

I.
SELEUKUS NICATOR.

De XIII eerste
KONINGEN
van SYRIEN.

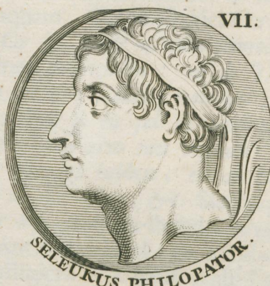

II.
ANTIOCHUS SOTER.

III.
ANTIOCHUS THEOS.

IV.
SELEUKUS KALLINICUS.

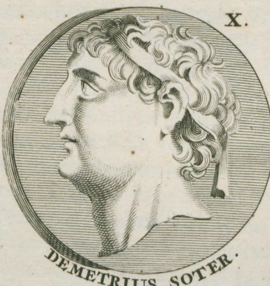

V.
SELEUKUS CERAUNUS.

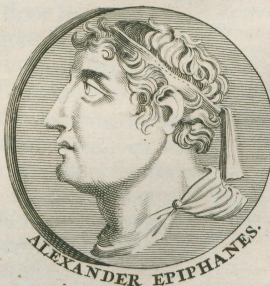

VI.
ANTIOCHUS MAGNUS.

VII.
SELEUKUS PHILOPATOR.

VIII.
ANTIOCHUS EPIPHANES.

IX.
ANTIOCHUS EUPATOR.

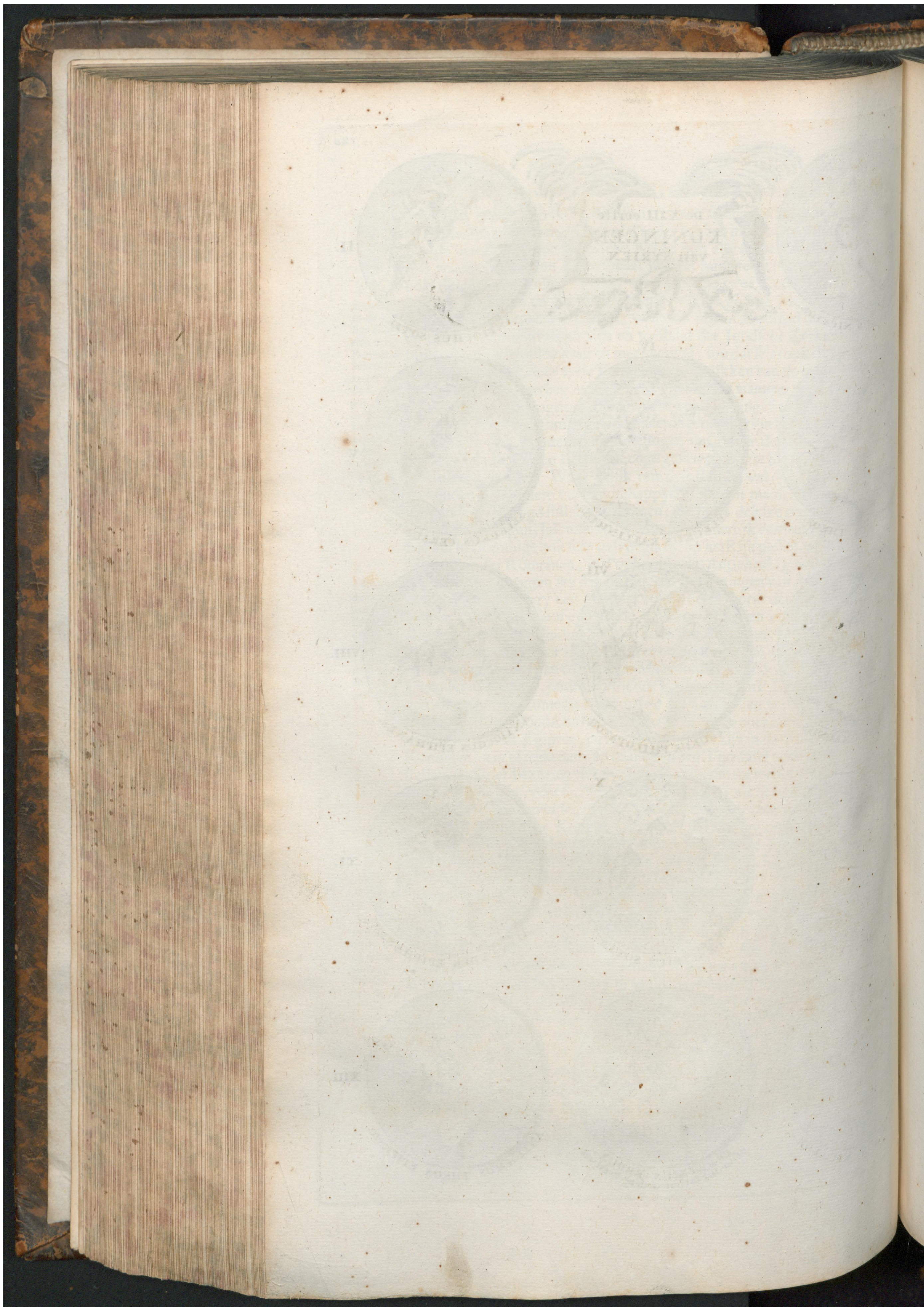

X.
DEMETRIUS SOTER.

XI.
ALEXANDER EPIPHANES.

XII.
DEMETRIUS NICATOR.

DEMETRIUS REDUX.
of die uit Parten wedergekeert was.

XIII.
ANTIOCHUS THEOS EPIPH. etc.

cedonien regeerde, wierd hy selfs geslagen, en moeste midden in sijn Heersch-sugt ondergaan, na dat hy seven maanden te vooren over Lysimachus gezegepraald en dertig jaaren geregeerd had. Gelijk van den selven ook getuigd word, dat hy Antigonus overwonnen en gedood heeft; gelijk we in onse volgende Tijd-Tafel der Syrische Stoel-besitting, uit de bygestelde jaaren seer welvoegsaam konnen zien: waarom wy de Regeer-tijd der volgende Koningen niet meer noodig agten hier aan te teekenen. Na desen Seleukus volgde sijn Soon Antiochus Soter, aan wien Seleukus, Stratonica de Dogter van Demetrius Poliorcetes Koning van Macedonien, ten Houwelijk gaf; welke Seleukus te vooren selfs getrouwd had, maar aan desen Soter overgaf, om dat hyse soo onversettelijk beminde. Na hem quam sijn Soon Antiochus Theos aan 't Rijk; welke gewonnen was by dese Stratonica sijn Stiefmoeder en getrouwde Vrouw. Desen Antiochus getrouwd zijnde met Laodice de Dogter van Ptolomeus Philadelphus, kreeg daar by twee Soonen, namelijk Seleukus Kallinicus, en Antiochus Hierax. Na dese gaf hem Ptolemeus noch ten Houwelijk sijn andere Dogter Berenice; om welkers wil Antiochus, Laodice verstiet: doch gelijk dese Bloedschande begaan wierd tot een nader verbintenisse, soo mislukte dien aanslag, en wierd een oorsaak van droevige Oorlogen en Bloedvergietingen. Soo dat selfs ook Berenice door de hand van haaren Neef Seleukus Kallinicus omquam. Gelijk Daniel seer net te vooren had afgeschetst; seggende: *Op het einde nu van sommige jaaren sullen sig de Koningen met malkanderen bevrienden: en de Dochter des Konings van het Zuiden sal komen tot den Koning van het Noorden, om billijke voorwaarden te maaken; doch sy en sal de magt des Arms niet behouden, daarom en sal hy noch sijnen arm niet bestaan: maar sy sal overgegeven worden, en die haar gebragt hebben, en die haar gegenereerd heeft, en die haar gesterkt heeft in die tijden, &c.* Siet kap. 11. vers 6, 7, 8. Waar mede de Historie seer wel over-een-stemd: want als dese Berenice niet lang in de gunst van Antiochus bleef, en Laodice weder hersteld wierd; soo heeft Seleukus Kallinicus door haare aanhitsing, Berenice sijn Moeje en Stiefmoeder met haar klein Knaapje, verraderlijk om den hals gebragt, soo haast sijn Vader Antiochus ter zielen was. Waar door hem haar Broeder Ptolomeus Evergetes met een Oorlog op 't lijf gonsde, en een groot deel van Syrien ontrukte; soo dat hy selfs als Koning van dat Rijk de Kroon torste, en te gelijk Koning van Syrien en Egipten was: 't selve soo lang inhoudende, tot dat Kallinicus met hulpe van sijn Broeder Hierax uit Asien gesteven zijnde, het Rijk van Syrien weder in-kreeg, en Vrede met Ptolomeus trof: doch Hierax hier over misnoegd, viel sijn Broeder op 't lijf, en boende hem soo lang Syrien uit; tot dat Hierax van Ptolomeus Soldaten den bek gebroken wierd; en Kallinicus, om dat mogelijk hun onregtvaardige Broeder-twist geen beter versoeninge scheen te passen, by ongeval van sijn Paard, voor dood ter aarden plofte. Terwijlen dan de Nazaten van Seleukus aldus onderling over-hoop lagen, wierd hen het Rijk van Babel ontheven; welkers Gebied Arbaces de Parther aanvaarde; een Man vermaard wegen sijn dapperheid, regtvaardigheid en weldadigheid tegen sijn Onderdanen. Ook wierd haar Bythinien afgenomen, dat sederd van eenen Attalus, een Gunstgenoot der Romeinen, beheerscht wierd. Men meend dat onder desen Kallinicus den Hoogenpriester Simon geleefd heeft, de Schrijver van het Derde Boek der Machabeen; 't geen ook daarom voor de twee eerste in orden behoorde te gaan. Gelijk yder diese met aandagt tegen malkanderen leest, sal konnen

II. Antiochus Soter volgd Seleukus in 't Syrische Rijk.

III. Antiochus Theos komd aan 't Syrische Rijk.

Trouwd twee Dogters van Ptolomeus.

Berenice door Kallinicus vermoord, na de voorsegging van Daniel.

En verdere tuimelingen daar over voorgevallen.

IV. Seleukus Kallinicus.

Hierax en Kallinicus komen beide om.

Arbaces neemd het Rijk van Babel in.

nen

V. SELEUKUS CERAUNES volgd Kallinicus in 't Syrische Rijk.

nen bemerken. Naar Seleukus Kallinicus volgde sijn Soon Seleukus Ceraunes in 't Rijk; welke tegen de Veld-overste van Ptolomeus Evergetes in Syrien geoorloogd heeft; doch als hy dagelijks by gebrek van Geld-middelen, swak van kragten wierd, en 't Leger niet langer kon op de been houden, is hy van sijn eigen Hoovelingen door vergift omgekomen. Na hem volgde sijn Broeder Antiochus Magnus, of de GROOTE bygenaamd, om dat hy veele Oorlogen en Groote daden deed: van welke twee gebroeders Daniel spreekt, overleest kap. 11: 10-20. Daarwe dan ook ligt ontwaar worden, dat desen Antiochus Magnus den Egiptenaren en Romeinen, niet alleen is lastig geweest; maar dat ook de Joden, die sederd de dood van Alexander de Groot tot nu toe, ruim honderd jaaren in een tamelijke rust geseten hadden, mede niet vry en zijn gegaan: want staande den Oorlog tegen Ptolomeus Epiphanes, heeft de Egiptische Krijgs-overste Scopas Samarien en verscheide Steden van Judea ingenomen, en de Joden seer benaauwd. Doe nu Antiochus Leger, dat van Scopas, by de Jordane geslagen had; soo heeft hy die Steden weder onder sijn geweld gebragt; en na Jerusalem trekkende, kogten de Jerusalemmers sijn gramschap met een Brand-schatting en een Verbond af; den selven heerlijk inhaalende: soo datse veele vryheid en gunste verkregen, gelijk verhaald word 2 Mach. 3. alwaar Seleukus Philopator de Koning van Asien, dat is Syrien, den oudsten Soon van Antiochus de Groot, seer gepresen word, over de goeddadigheid van sijn Vader Antiochus, welk hy ook tegen die van Jerusalem en den Tempel agtervolgd had; niet tegenstaande Apollonius de Landvoogd van Seleukus in Cœle-syrien en Phœnicien seer gedraafd had, om door loosheid van eenen Simon een Benjamiter, die wel een Overste des Tempels, doch een geslagen Vyand van Onias d'Hooge-priester was, hem daar van af te wenden. In het bestoken van Ptolomeus Philopator is Antiochus vry minder voorspoedig geweest; wordende van hem overwonnen en tot Vrede gedwongen, als te zien is 3 Mach. 1: 1-7. Na desen sijn dood, vergat Antiochus sijn Eed en Trouw, en sogt wederom een Oorlog tegens sijn Soon Ptolomeus Epiphanes te berokkenen; dien hy geveinsdelijk sijn Dogter Cleopatra gaf, op dat hy hem verschalkte. Doch Epiphanes van sijn Vader de Romeinsche Mogendheid aanbevolen zijnde, is hy ook genoegsaam van haar beschermd geworden: sulks dat Antiochus sig nu niet alleen met Egipten, maar ook met de Romeinen in een swaaren Oorlog bedraaid vond: gelijk hy noch van haar overwonnen, en uit het beste deel sijns Rijks, namelijk van Jonien af, tot aan den Berg Taurus, uitgeschopt en tot Vrede gedwongen wierd: gevende tot oorkonde en pand van dien, sijne Soonen tot Gijselaars; onder welken ook Antiochus Epiphanes was; by Daniel mogelijk daarom den *Ver-agten* genoemd; dewijl hy van daar als een Schelm weg liep; als we aanstonds nader sullen ontwaar worden, wanneer hy sijn beurt tot de Koninglijke Stoel-bezitting van Syrien sal krijgen. Na dat dese stormbui Antiochus de Groote over 't hoofd gewaaid was, ondernam hy om sijn schade te versetten, den Tempel van Belus in Syrien te berooven; doch hy wierd van het Volk dat in meenigte toeliep om den selven te redden, den hals gebroken; en sijn Soon Seleukus Philopator, anders ook Soter genaamd, volgde hem in 't Rijk, die niets bysonders uit-regte, als sijn Volk on-ophoudelijk te schatten en te scheeren: onder welke belastingen den Joodschen buidel ook niet weinig uitgeklopt wierd. Maar als dese niet rijklijk genoeg betaalden, poogde hy sulken karigheid met het berooven van den Tempel te Jerusalem, door sijn Rentmeester Heliodorus,

VI. ANTIOCHUS MAGNUS regeerd als Koning in Syrien.

Komd na Jerusalem en word met een Brand-schatting gepaid.

Antiochus Magnus is tegen Ptolomeus Philopator ongelukkig.

Vind sig ook naderhand met de Romeinen in Oorlog bedraaid.

Dan. 11: vers 21.

VII. SELEUKUS PHILOPATOR. komd aan 't Rijk, en voerd niets uit dan schattingen te vorderen.

te

te vergoeden, als te zien is 2 Mach. 3 : 3. Van welken Heliodorus hy noch selfs uit vleisugt tot sijn Broeder Antiochus Epiphanes, die uit sijn Gijselinge van Roomen vulgte, door een listige trek en sonder Toorn of Oorlog wierd omgebragt. Hoedanig het selve seer net van Daniel voorseid was op het 20. vers van sijn elfde kapittel. Dus quam dan na desen den gemelden Antiochus Epiphanes, door behendigheid in sijn Broeders plaatse; zijnde de vierde van dien Naam; bygenaamd EPIPHANES, dat is den *Doorlugtigen*, of den *Verschenen;* ook wel van andere EPIMANES, dat is den *Onsinnigen* genoemd; 't geen waarlijk veel beter op de overgroote wreed-aardigheid van dit schrik-dier schijnd te passen. Andersinds vindmen van hem voorseid, dat hy door vlei-ingen, en onder de schijn-titel van Beschermheer buiten regt aan 't Rijk gekomen is, Dan. 11: 21. Zijnde desen dien kleinen Hoorn, die stijf van aangesigte en raadselen verstaande, is Groot geworden, Dan. 8: 9, 23, 24. En dewijl desen Antiochus voornamelijk onder de Syrische Koningen, ten aansien van de benaauwde dagen der Joodsche Kerk onder sijn Regeering, voorkomd; daarom hebben wy hier vooren sijn woeden onder 't Jodendom, uit Josephus en de Boeken der Machabeen breed genoeg aangeteekend, alswe spraaken van de Sabbattische Lesing der Wet, die desen Vervolger het Volk Gods verbood, en hare Wet-boeken deed verbranden. Rest dan hier alleen, om de reeks deser Koningen on-afgebroken vol te houden, den op en ondergang sijner Regeering en Oorlogen, tot den rigtdraad onser reden met weinig woorden aan te hegten. Soo haast dan Antiochus Epiphanes als Koning in 't Rijk van Syrien meende pal te staan; ondernam hy uit loosheid niet met allen tegen de Romeinen, om dat hy hare magt meende wel te kennen; doch hy trok tegen Egipten op, onder voorwendsel van de Voogdyschap, die hem over Ptolomeus Philometor, de Soon van sijn Suster Cleopatra by Ptolomeus Epiphanes gewonnen, toequam, te aanvaarden. Hier op versloeg hy de Overste van Egipten met de Voogdyschaphebbers van Ptolomeus Philometor, en smeet als Voogd sijn Krijgs-bezetting binnen Memphis en andere Steden van Egipten; tot dat de Egiptenaars naderhand, als Philometor wat meerder jaaren telde, deselve daar uit bonsden. 't Gene gemeenlijk voor de eerste Togt van Antiochus in Egipten gehouden word. Dese dan voor de tweede-maal hervattende, kon Philometor hem van wegen sijn verraderse Vorsten niet wederstaan; soo dat hy met hem moest Vrede maaken; die, om datse wedersijds geveinsdelijk geschiede, eer-lang in een bloedigen Oorlog omkeerde. Hoedanigen tweeden Togt Daniel aanteekend, kapit. 11: vers 25-28. vergeleken met de Historie 2 Mach. aan 't 5. en 6. kapittel. Antiochus nu rijkelijk met den roof geladen uit Egipten wederkeerende, verkogt hy aan Jason, dat is Jesus de Broeder van Onias, het Joodsche Hooge-priesterschap voor een goede somme Gelds. Daar op nam hy gelegentheid om na Jerusalem te komen, en den Tempel te berooven, gelijk hy waarlijk deed. Te welker tijd nu ook Jason om sijnent wil veelerhande Heidensche Ceremonien invoerde, en veele menschen doodsloeg. Jason ontrent drie jaaren Hooge-priester geweest zijnde, wierd van sijn jongsten Broeder, eerst Onias daar na Menelaus genoemd, uit sijn ampt gestooten, die Balling in Arabien geworden zijnde, aldaar is omgekomen. Dese Menelaus was tien jaaren Hooge-priester, en bragt te weeg dat sijn oudste Broeder Onias, terwijl hy afwesig was, omquam. Hy selve wierd ook naderhand van desen Antiochus Soon, wiens wreedheid hy nu dus schelms ondersteunde, den hals gebroken, 2 Mach. 13: 4. &c. 't welk het einde was van die twee Hooge-priesters, die Moordenaars en Metgesellen der Heidenen geworden waaren. Twee jaar na de-

VIII. ANTIOCHUS EPIPHANES komd in sijn Broeders plaats.

Wie desen Antiochus was, volgens Daniel.

Siet van dese Antiochus onmenschelijke handelingen het voorgaande Hoofdstuk.

Antiochus trekt na Egipten onder schijn van de Voogdyschap over Philometor.

Dan. 11: 22, 25.

Philometor maakt met Antiochus Epiphanes Vrede.

Antiochus verkoopt het Hooge priesterschap aan Jason.

Jason en Onias komen om.

desen deed Antiochus een derde Togt na Egipten tegens Philometor; die ook den Joden vry erger dan de voorige op 't lijf quam: want overmids Philometor de Romeinen aan sijn zijde gelokt hadde, vond Antiochus hem fluks beloopen van Popilius Lænas, die hem uit naam des Roomschen Raads gelaste aanstonds Egipten te ruimen; doch hy dobbelzinnig antwoord gevende, schreef Popilius een kring op de grond daar Antiochus stond, met beding niet buiten dien omtrek te stappen, sonder Ja of Neen te seggen, of sig den Roomeinschen Oorlog te getroosten. Waar op Antiochus bevreest wordende, beloofde te gehoorsamen. Dus heeft hy dan uit Egipten te rug trekkende, sijn Toorn tegen het Heilig Verbond gekeerd, dat is tegen Jerusalem; gelijk Daniel van desen derden Togt (in welke hy veel grooter wreedheid tegen 't Volk Gods sou oeffenen dan te vooren) geprophetéerd had, kap. 11: 29, 30. Gelijk hy dan ook onder de Tweedragt der Joden en hulpe veeler afvallige Hebreen, Jerusalem bedriegelijk innam, den Tempel beroofde, den Altaar ontheiligde, en onmenschelijke wreedheden pleegde; hoedanige wy hier vooren ruim genoeg aangeteekend en afgebeeld hebben. In welke overval ook het Weekelijk lesen der Goddelijke Wet, en het gedurig Offer in den Tempel, ontrent drie jaaren en ses maanden heeft opgehouden. Na welke tijd sig Matthatias, en na hem voornamelijk sijn Soon Judas Machabeus de Joodsche saaken heeft begonnen ter herten te nemen; slaande Appolonius de Veldoverste van Antiochus, en Jerusalem wederom bemagtigd hebbende, herstelde hy den Tempel; alswe daar te gelijk met het rampzalig einde van desen Bloeddorstigen mensche genoeg gezien hebben. Alle hoedanige voorvallen van voorname Godgeleerde worden aangemerkt, als nadrukkelijke voorbeelden van de vervolgingen en herstellingen die de Kerke Gods onder het Nieuwe Testament soude te wagten hebben. Gelijkwe dan ook tot hier toe hebben uitgesteld, den Mannelijken yver die Judas Machabeus getoond heeft ontrent de herstelling des Tempels, en het reinigen van den Altaar, die de wreede Antiochus Epiphanes door het Afgodische Beeld van Jupiter ontheiligd had, breed uit te haalen; om datwe voorhadden deselve hier stukwijs in dese Printverbeelding af te schetsen; en over de rest alleen te vermanen, datmen sijn gantsche uitvoering aan 't vierde kapittel van 't eerste Boek der Machabeen ordentlijk nalesen kan.

Antiochus door Popilius Lænas verstaagd.

Antiochus Epiphanes onverrigt uit Egipten komende wreekt hem aan Jerusalem.

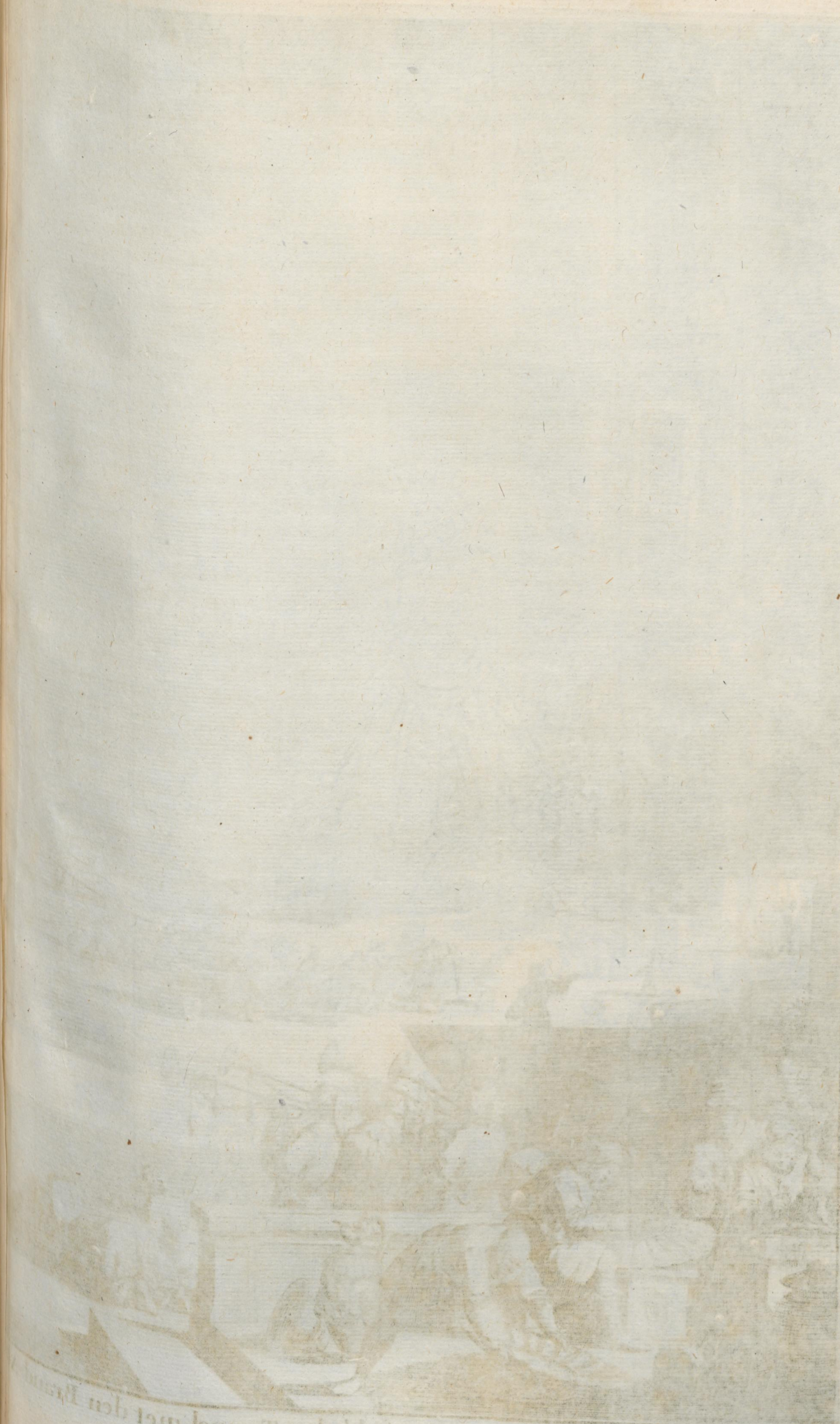
IX. Antiochus Eupator volgd sijn Vader Epiphanes in 't Syrische Rijk.

Dus is dan op Antiochus Epiphanes gevolgd zijn Soon Antiochus Eupator; die 't gantsch kort maakte: hy trok wel op om Judas Machabeus te bekrijgen, maar hy wierd verhinderd door eenen Philippus die hem opgevoed had, en heimelijk sogt het Rijk te ontdraajen: sulks dat hy met de Joden een bedriegelijken Vrede maakte. Hy onderwijlen met sijn Krijgs-overste Lysias te Antiochien zijnde, quam Demetrius, de Soon van Seleukus Philopator uit sijn Gijseling van Roomen gevlugt, en nam het Rijk in, en hielp Antiochus Eupator van kant, 1 Mach. 7: 1. Na desen quam Demetrius Soter aan de Regeering, die de Joden groote overlast deed, gelijk te zien is 1 Mach. kap. 7: 9. 10. Haar plagende en benauwende; tot dat hy eindelijk van Alexander Epiphanes, de Soon van Antiochus Epiphanes, overwonnen en gedood is, 1 Mach. 10: 50. En wierd in het tweede jaar van desen Demetrius Soter, Judas Machabeus verslagen, in wiens plaatse sijn Broder Jonathan met gemeene toestemming des Volks aangenomen wierd, 1 Mach. 9: 10, 31. Hy stelde ook eenen Alcimus tot Hooge-priester, in de plaatse van den overleden Onias of Menelaus; buiten twijffel van hem gevorderd, om dat hy een Goddeloos mensch en een geslagen Vyand der Joodsche Kerke was, 1 Mach. 7: 9. en 2 Mach. 14: 13. En gelijk desen sijnen Priester uit sijn ei-

X. Demetrius Soter komd aan 't Rijk in Eupators plaatse.

Judas Machabeus verslagen.

Alcimus tot Hooge priester gesteld.

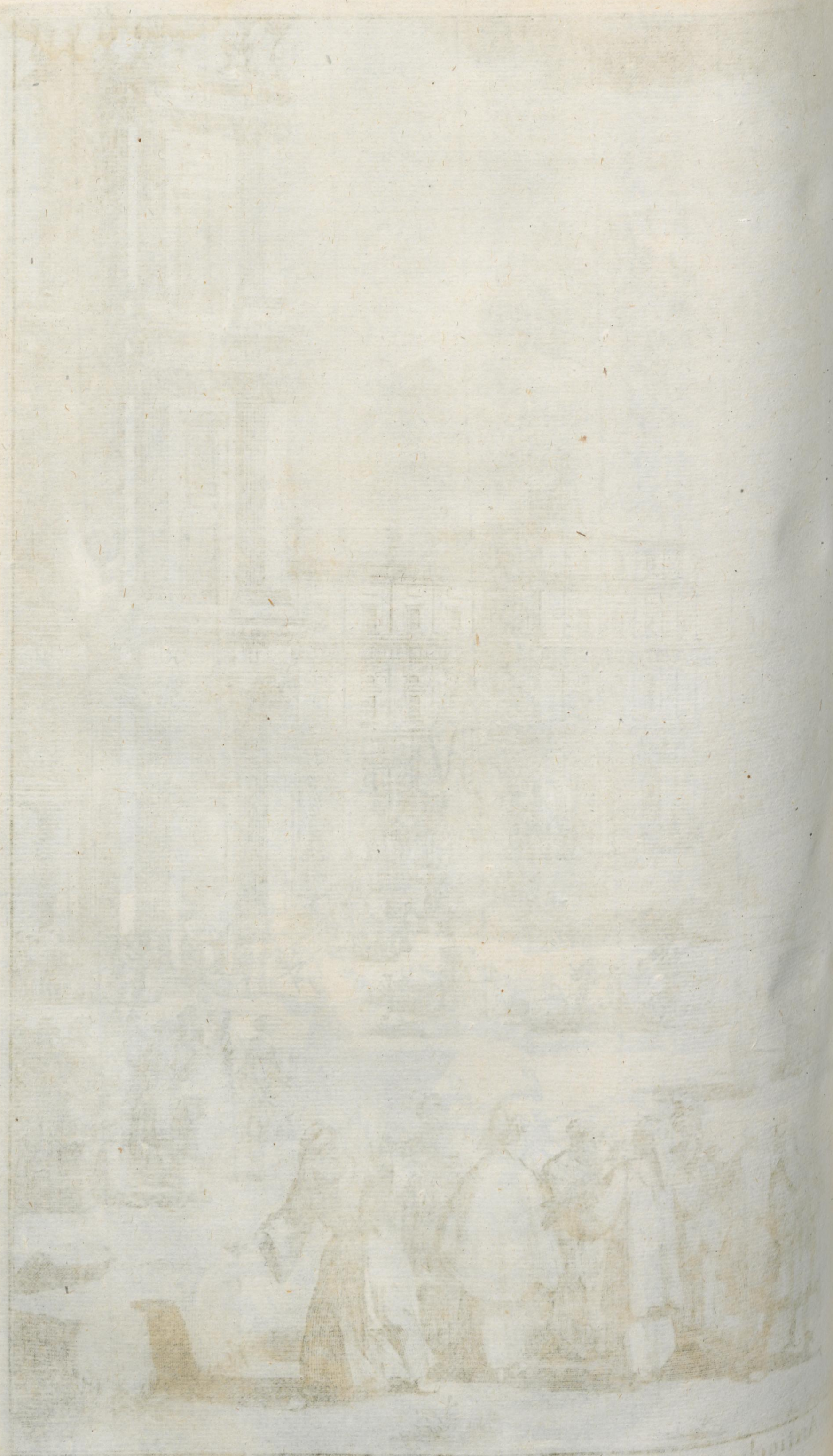

Judas Machabeus hersteld den Tempel met den Brand-Al[taar] die An[...]

...die Antiochus Epiphanes ontheiligd hadde. *1 Mach. 4:38.*

eigen wrevel belaste den Muur van het binnenste Voorhof des Tempels neer te bonsen; soo is hy ook van God met sulk een schielijke beroerte in sijn lichaam aangevallen, dat hy troosteloos sijn ziel uit-aamde, na dat hy vier jaar het Priester-ampt dus onwaardig bediend had, 1 Mach. 9: 54, 56. Na wiens dood verhaald word, dat het Priesterschap seven jaaren ledig gestaan heeft. En alhoewel Josephus segd, dat het gemeene Volk der Joden, het Hooge-Priesterschap doe ter tijd aan Judas Machabeus opgedragen heeft, en dat hy sulks ook drie jaaren soude behouden hebben; soo schijnd het nochtans uit 1 Mach. 9: 18, 54. te blijken, dat de Priester Alcimus noch na Judas Machabeus geleefd heeft, en derhalven in sijn plaatse niet en heeft konnen volgen. Doch men wil het soo verklaren, dat Judas het aangeboden Priesterschap in die tijd wel niet en verwierp, maar alleen ophield tot dat'er een ander mogt verkoren worden: gelijk hy ook door de dagelijkse beroerten en Oorlogen verhinderd het selve te konnen ofte te willen bedienen, ofte uitvoeriglijk aannemen; sig vernoegende de saake van Gods Volk met den Krijg te hand-haven. Haar alsinds soekende te redden, gelijk ook blijkt uit het verbond dat hy na het vierde jaar sijner bestuuring, met de Romeinen maakte: als Justinus en het eerste Boek der Machabeen kap. 8. verhaalen. Alwaar gemelde Historie-Schrijver aantekend, dat de Joden onder Demetrius Soter, de Koning van Syrien afvielen, en de bondgenootschappy der Romeinen aansogten: en datse ook de eerste waaren, welke onder alle de Oostersche Volken, haar verwaarloosde vryheid wederkregen, om dat de Romeinen doe ter tijd geheel mild waaren in het weg-schenken van andere luiden goederen. Judas Machabeus sig dan ses jaaren Held-haftig en vroom voor het Jodendom en de Vaderlijke Godsdienst in de Bres gesteld hebbende, vegt eilaas ten laatsten eenmaal ongelukkig tegen Bacchides, de Veld-overste van Demetrius Soter, en word geslagen, 1 Mach. 9: 18. Gelijk we soo even geseid hebben, en in onse Tijd-Tafel der Syrische Koningen op sijn plaats aanwijsen. En gelijk dit het eerste voorval is geweest dat het Jodendom met de Romeinen door verbonden hebben gemeenschap gekregen, en van haar in 't Oude Testament gerept werd; soo merken veele Schrijvers daar over aan, dat God dese handeling niet en heeft gezegend; alsmen uit de dood van Judas Machabeus, soo kort daar op gevolgd, eenigsinds sou mogen alsoo besluiten: even als of de Goddelijke magt daar door sijn Volk hadde willen leeren, dat de benauwde Kerk haar nooit en moest verlaten op menschen, en veel min noch op de Heidenen, die God niet en kenden noch en dienden; maar alleen op hem, die haar tot sijn Volk ondertrouwd had, en nu door uitheemsche verbonden afweken en overspelig wierden. Gelijk ook sederd die tijd de Mogendheid der Romeinen over Syrien en Palestinen soodanig aangewassen is, dat het gantsche Koningrijk en de Republijk der Hebreen, van haar eindelijk geheel is te niete gedaan. Na Demetrius Soter volgde Alexander Epiphanes in 't Syrische Rijk; die van sommige Alexander Bala en ook Theopater en Evergetes genoemd word; en gehouden wierd voor de Soon van Antiochus Epiphanes, 1. Mach. 10: 1. Dese trouwde met Cleopatra de Dogter van Ptolomeus Philometor de Koning van Egipten: welke Vrouw als hyse ontrent vier jaaren beseten hadde, van haar Vader hem weder afgenomen, en aan Demetrius Nicator gegeven wierd; die een Soon was van Demetrius Soter, welke uit Creta gekomen was: en onder schijn van Alexander te helpen, trok Ptolemeus met een groot Leger Syrien in en bemagtigde het selve. Ook maakte hy met Demetrius een verbond, hem gevende sijn Dochter Cleopatra, Alexanders Vrouw, op dat Alexander alsoo met een dobbele

Dat Judas Machabeus niet waarschijnelijk het Priesterdom bediend heeft.

Waarneming van Justinus.

Joden schijnen onder Judas Machabeus d'eerste gemeenschap met de Romeinen gekregen te hebben.

XI. ALEXANDER EPIPHANES volgd Demetrius Soter in 't Syrische Rijk.

Word van sijn Vrouw beroofd.

ſlag te gelijk van ſijn Rijk en Vrouw ſoude beroofd zijn. By welke rampſpoed het noch niet en bleef :

Alexander vlugt na Arabien en verlieſt ſijn hoofd.

want Alexander als verwonneling na Arabien vlugtende, wierd het hoofd afgeſlagen, en aan Ptolomeus toegeſonden, 1 Mach. 10. en 11 : 17. Naar hoedanigen Schrik-geſchenk Ptolomeus ſlegts drie dagen leefde : en welkers ontrouw en dood ook noch met het Bloed ſijner beſte beſettelingen door de regtvaardige wrake Gods bezegeld wierd. Men vind ook aangeteekend, dat wanneer gemelde Alexander Epiphanes met Cleopatra Trouwde, dat Jonathan Machabeus, dat Koninglijke Trouw-maal heeft by-gewoond, 1 Mach. 10 : 60. Gelijk de ſelve Koning hem ook Hooge-prieſter maakte, na dat hy agt jaaren een Vorſt der Joden geweeſt was, 1 Mach. 10 : 20. 't Geen hy ſcheen te doen, op dat hy hem van Demetrius Nicator aftroonen en aan ſijn zijde lokken ſou:

Jonathan de Machabeer te gelijk Vorſt en Hooge-prieſter.

invoegen deſen Jonathan den eerſten ſchijnd geweeſt te zijn, die ſederd de Babyloniſche gevangenſchap, te gelijk Vorſt en Hooge-prieſter is geweeſt; ſchoon het ſommige uit Joſephus ook aan Judas Machabeus voor deſen willen gegeven hebben : doch gantſch onſeker, alswe terſtond ſeiden. Want het en blijkt nergens dat deſelve Judas het Prieſter-ampt bediend heeft ; gelijk het tegendeel van Jonathan klaar genoeg verhaald word, 1 Mach. 10: 20, 21. als die het ſelve op het Loof hutten-Feeſt heeft waargenomen.

Alexander Epiphanes is de Joden ſeer gunſtig.

Ook is onder Jonathan, de Joodſe Eigen-wettigheid of Selfs-regeering, die Antiochus Epiphanes onder de voet getrapt hadde, volkomen herſteld geworden. Hier by quam noch, dat Jonathan niet alleen dus ver van Alexander Epiphanes gevorderd was ; maar dat hy ook daar-en-boven met ſeer groote beloften onderſchraagd wierd van Demetrius Soter, die doe het Rijk van Syrien in handen had, by aldien hy ſijn zijde kieſen wou, 1 Mach. 10 : 3.

XII. DEMETRIUS NICATOR.

Gelijk hy ook daar na, als Demetrius Nicator, de Soon van Demetrius Soter, het Rijk wederom alleen bezat, de *Autonomie* of Selfs-heerſching der Joden, niet alleen goed-gekeurd en beveſtigd, maar die ook met grooter vry-igheden en vermogen beſchonken heeft ; gevende aan Jonathan drie Gerigts-banken, en ſchold haar den jaarlijkſen Tribuit quijt, 1 Mach. 11 : 28, 33, 34. Ook ligte hy de beſettelingen uit de Burgt van Jeruſalem.

XIII. ANTIOCHUS THEOS regeerd als Koning in Syrien.

Hoedanige voorregten en weldaden Jonathan ook verkregen heeft van den volgenden Koning Antiochus Theos of Entheos, de Soon van Alexander Epiphanes, en van Triphon ſijn Beſcherm-heer, 1 Mach. 11: 53, 56. die ſommige ſtellen als of hy eenige tijd alleen of met deſen Antiochus te gelijk als Koning geregeerd heeft, alswe aanſtonds ſullen hooren.

Jonathan vernieuwd het verbond met de Romeinen.

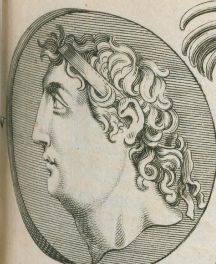
En op dat Jonathan het Joodſche Land-beſtuur te ligtvoeriger ſou konnen in ſtand houden en beſchermen ; vernieuwde hy het verbond met de Romeinen en Lacedemoniers, uit ſijnen naam als Hooge-prieſter, en den Raad des Volks, en der Prieſteren, en des Gemeenen Joodſchen Volks, 1 Mach. 12 : 6.

Wat gedaante de Joodſe Republijk te deſer tijd had.

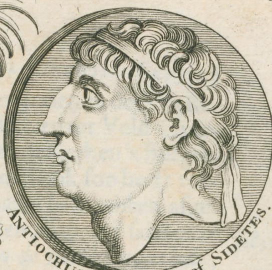
Soo dat de Politie en Burger-ſtaat der Joden volkomen onder hem herſteld ſcheen ; ſchoonſe meer na een Volk-heerſching of Adel-regeering, dan na een Koningrijk geleek : alhoewelmen niet en kan ontkennen, dat deſelve naderhand wederom geheel na een Koninglijke beheerſching heeft beginnen te ſweemen.

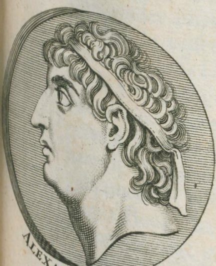
De Joodſe Regeering krijgd onder Simon wederom de ſchijn van een Koninglijke Regeering.

Want gelijk de voorgemelde vryheid niet alleen duurde en tamelijk toenam tot onder Simon de Broeder van Jonathan, 1 Mach. 13: 36. 4: 20, 28. alſoo begon ook de magt en het aanſien onder Simon dagelijks hooger op te ſtijgen : gelijkmen uit ſommige blijken kan ontwaar worden. Want men begon ſelfs in de opentlijke Handſchriften, en Koophandelingen de jaaren te reekenen ; *Na het eerſte (en tweede &c.) jaar dat Simon de Groote Hooge-prieſter was, ende Veld-overſte en Leidsman der Joden*, 1 Mach. 13 : 42. Gelijk ook in 't volgende kapittel van hem ge-

TRYPHON.

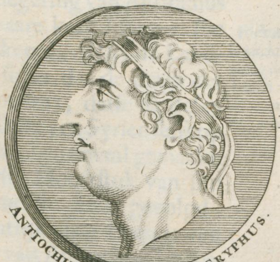

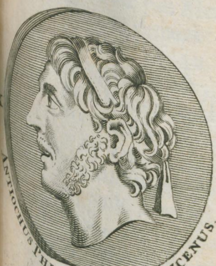
XV

ANTIOCHUS EVERGETES of SIDETES.

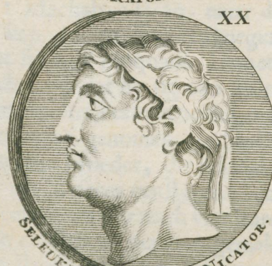

ALEXANDER ZEBINNA.

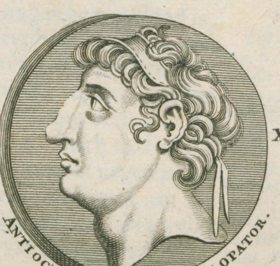
XVII

SELEUKUS de VYFDE oudste Soon van DEMETRIUS NICATOR en CLEOPATRA.

XVIII

ANTIOCHUS EPIPHANES of GRYPHUS.

ANTIOCHUS PHILOPATOR of CYZICENUS.

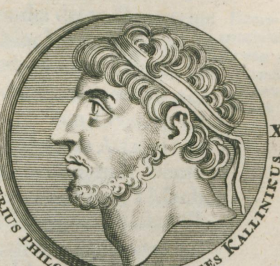
XX

SELEUKUS EPIPHANES NICATOR.

XXI

ANTIOCHUS EUSEBES PHILOPATOR.

EPIPHANES PHILADELPHUS of DYDIMUS.

XXIII

PHILIPPUS EPIPHANES PHILADELPHUS.

XXIV

DEMETRIUS PHILOMETOR EVERGETES KALLINIKUS.

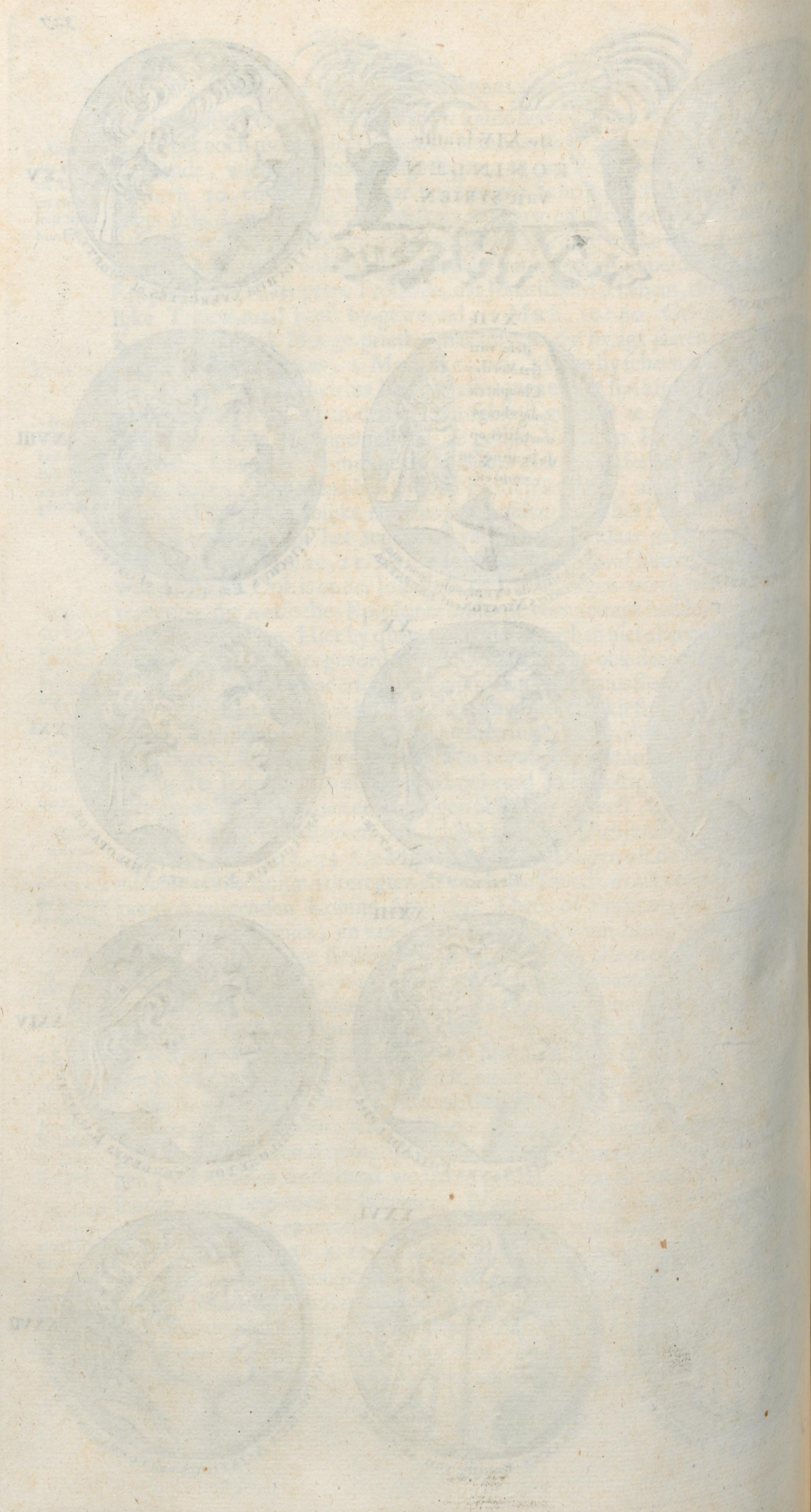

EPIPHANES DIONYSUS.

XXVI

TIGRANES Koning van ARMENIE.

XXVII

ANTIOCHUS ASIATICUS ook COMMAGENUS genoemt.

geseid word, dat hy door het eenparig toestemmen der Joden en der Priesteren gesteld was, tot Overste des Volks en Hooge-priester, en tot Veld-Overste, vers 42, 47. Soo dat hy alsoo het Opper-gebied over de Kerk en 't Burger-bestuur gehad heeft: onder welke de magt der Joden ook soo heeft toegenomen, datse het Jok der dienstbaarheid van haaren hals hebben afgeschud, 1 Mach. 13: 41. En nu vervuld hebben gesien, 't gene Esaias over haar Propheteerende, voorseid had: *Maakt u los van de Banden uwes hals, gy gevangene Dochter Zions.* En of schoon den staat der Joodsche Republijk onder Hirkanus, Simons Soon, door de belegering van Antiochus Sidetes de vijftiende Koning van Syrien, een swaare krak kreeg; soo heeft nochtans Hirkanus dien overval soodanig afgekeerd, dat hy de Landpalen van Judea wijd en breed heeft uitgebreid; sulks dat de magt der Joden naar gemelden Antiochus Sidetes, soo groot was, datse na desen geenen Koning der Macedoniers meer verdragen wilden; en Syrien selfs op haar eigen regeering, lange en dikwils met Oorlogen hebben onveil gemaakt: gelijk men by Justinus vind aangeteekend in 't eerste Hoofdstuk van sijn XXXVI Boek. Soo is dan Demetrius Nicator op Demetrius Soter gevolgd; die ontrent agt jaaren, of als sommige willen eigentlijk maar twee jaaren geregeerd heeft. Daar tusschen by doende, drie jaaren van Antiochus Theos, de Soone van Alexander Epiphanes, die van sijn Oversten Tryphon wierd Koning gemaakt, 1 Machab. 11: 39. maar daar na van hem gedood is, 1 Mach. 12: 30. en kap. 13: 31, 32. Invoegen Tryphon selve drie jaar geregeerd heeft, tot hy ook omquam. Demetrius Nicator onderwijlen naar Meden trekkende, op dat hy sig van hulp-troepen tegen Tryphon voorsag, ofte misschien om Arsaces te beoorlogen, als Josephus verhaald; soo is hy van Arsaces gevangen genomen, 1 Mach. 14: 1. Doch na de dood van Antiochus Sidetes sijn Broeder, die middelerwijl ontrent negen jaaren regeerde, wierd hy van Arsaces ontslagen: en quam wederom aan sijn Rijk, dat hy naar veeler meening noch vier jaaren beheerschte. Na welke tijd hy om sijn quade nukken in den haat geraakt, van Alexander Zebinna, de Soon van sijn Broeder Sidetes overwonnen, en in den Tempel van Tyrus, daar hy meende veilig te zijn, den bek gebroken wierd. Gelijk ook Jonathan Machabeus met sijn twee Soonen onder desen Demetrius Nicator, van Tryphon verraderlijk gedood zijn, 1 Mach. 12. 13. kap. In wiens plaatse sijn Broeder Simon quam, die een verbond met Demetrius aanging, 1 Mach. 13: 36. regeerende agt jaar; tot dat hy ook wierd omgebragt van Ptolomeus sijn Schoon-soon, dien hy tot een Overste van Jericho gesteld had, 1 Mach. 16: 11. Na dat Demetrius van Arsaces ontslaakt was, is Antiochus Sidetes, die het Rijk bezat geduurende Demetrius gevangenschap, van Tryphon daar uitgebonst en overwonnen, 1 Mach. 15: 1, 25. In welke Krijg hy een doortogt van den Hoogen-priester Simon kreeg; maar hoedanigen weldaad hy naderhand door sijn Veld-oversten Cendebæus, seer ondankbaarlijk heeft soeken te vergelden: doch hy is van Johannes Hirkanus en Judas, beide Soonen van Simon, verslagen, 1 Mach. 16: 1. Na de dood van Simon, maakte Antiochus Vrede met Hirkanus; en streed met Arsaces die hem overwon en doode; waar door sijn Broeder Demetrius Nicator weder aan sijn Rijk quam, als boven verhaald is. En gelijk in het derde jaar van Antiochus Sidetes, Simon Machabeus gedood is; alsoo eindigd ook het eerste Boek der Machabeen met den selven: 't geen men uit Josephus aan 't 15 kapittel van sijn XIII Boek der Joodsche Oudheden, vervolgen kan. Dus is dan de bovengenoemde Johannes Hirkanus, sijn Vader Simon gevolgd; die ook sijn dood niet ongewroken liet; regee-

Jes. 52: 2.

Hirkanus breid het gesag der Joden wijd en zijd uit.

XIV. De Veld-overste TRYPHON heeft selfs eenige tijd als Koning geheerscht.

XV. ANTIOCHUS SIDETES regeerd.

Demetrius Nicator van Alexander Zebinna gedood.

Einde van het eerste Boek der Machabeen.

Hirkanus van Antiochus Sidetes binnen Jerusalem belegerd versoekt stilstand op 't Loofhutten-Feest.

geerende ontrent 31 jaaren. In welkers aanvang hy van Antiochus Sidetes binnen Jerusalem belegerd wierd: onder welke tijd als de Joden het Loofhutten-Feest souden houden, Hirkanus soo lang stilstand van Wapenen aan Antiochus versogt; die hem het selve niet alleen vergunde, maar daar beneffens ook een Stier met vergulde Hoornen tot een Offerhande aan de belegerde sond. Hoedanigen geschenk gelegentheid gaf, dat Hirkanus met Antiochus Vrede maakte, de belegering opbrak en den Parthen ging bespringen, daar hy sneuvelde. Waar op Hirkanus na Syrien trok, innemende sommige Steden, en onder die ook Sichem en Samaria, welke Stadt, en Tempel op 't gebergte van Gerazim, hy sloopte, en te gelijk de Edomiten bemagtigde: haar soo ver onder de Joodsche Wetten brengende, datse de Besnijdenis en de meeste van hare Ceremonien aannamen. Waar door het dan ook eerstelijk bygekomen is, dat de Edomiten met den Joden vereenigd, en den naam van Joden gekregen hebben: uit welke niet lang daar na het geslagte van Herodes is opgestaan. Soo datmen dese besitting of Erffenis Edoms, aanmerken kan als een omstandig voorval en voorgaande Teeken van het aan-naderende Rijk des Messias, tegen welke de magtige Steden noch Rijken niet en souden konnen staan: gelijk eenige Godgeleerde seer wel uit de Prophetie van Bileam meenen te besluiten, als hy Num. 24: 18, 19. seid: *Ende Edom sal een Erffelijke besittinge zijn; ende Seir sal sijne Vyanden een Erffelijke besittinge zijn: doch Israel sal kragt doen. En dan salder een uit Jakob heerschen, en hy sal d'overige uit de Steden ombrengen.* Waar uit wy ontwaar worden, dat Edom in dese tijd met sijne Soonen, die nooit Een-Volk met de Soonen Jakobs wilden zijn, nu Een-Volk met haar souden worden, in het laatste der tijden; als uit de Prophetie van Amos kap. 9: 12. kan afgenomen worden: 't gene ons dan ook de oogen opend om te zien en te verstaan, waarom Jesaias en Malachias, dat selve Israel, dat Christus gekruist heeft, en daar na hardnekkig het Euangelium met het Koningrijk der Hemelen hebben verworpen, Edom genoemd hebben: namelijk om dat ter tijd als dese dingen geschieden, de Israeliten en Edomiten Een-Volk waaren, die beide onder eenen Koning, namelijk Herodes stonden, welke uit Edom gesproten was. Voegd'er by, dat dit geslagte Israels, ook de onheilige voetstappen Esaus nawandelden: Christus den Messias niet willende erkennen voor haaren Koning, noch de Erffenis van 't Rijk der Hemelen hooger agten dan het Aardsche; schoon dat hun ook het Euangelium eerst verkondigd wierd, om datse Kinderen der Propheten en der Belofte waaren. Sulks dat hen dan ook niet alleen regtvaardig den naam Israel hier door als ontseid schijnd, maar ook het Koningrijk der Hemelen ontnomen, en aan andere gegeven is, op dat de laatste de eerste wierden, in de gelijkenis van Jakob, die voor sijn ouder Broeder Esau, het regt der Eerstgeboorte heeft weg-gesleept, Heb. 12: 16.

De Edomiten wanneer Jodegenoten geworden.

Hoedanig een voorteeken sulks was.

En dat volgens de Prophetie van Bileam.

De later Joden die Christus gekruist hebben waarom van de Propheten Edom genoemd.

Jes. 34: 6. 63: 1, 2. Mal. 1: 3. 4: 5.

Toepassing op d'eerste geboorte van Esau die aan Jakob quam.

XVI. Alexander Zebinna Koning van Syrien.

Seleukus de v. als de xvii Koning overgeslagen.

XVIII. Antiochus Gryphus komd aan 't Syrise Rijk.

Maar om weder tot de Rijks-bezitting der Syrische Koningen te komen, soo ist gebeurd; dat wanneer de meergemelde Demetrius Nicator van Alexander Zebinna, de Soon van den Syrischen Koning Antiochus Sidetes verslagen was; soo heeft Antiochus Gryphus, de soon van Demetrius, gemelde Zebinna ook in een slag overwonnen en gedood, na dat hy ontrent twee jaaren als Koning van Syrien geregeerd had; waar door het Rijk aan Gryphus quam. Wanneer nu sijne Moeder Clopatra, die te vooren haar eigen Man Demetrius verraden, en haar andere soon Seleukus vergeven had; toe-lei om ook desen Gryphus op deselve wijse van kant te helpen; deed hy haar dat selve toebereidsel, selfs indrinken, tot een straf-belooning haarder trouwloosheid. Welken Seleukus by sommige

mige sonder eenige by-naam, als de XVII Koning van Syrien aanteekenen, doch van geen of weinig regeering; gelijk we ook sijn Tronie-beeld op de Penningen niet en vinden. Gryphus nu in 't Rijk bevestigd zijnde, stond Antiochus Cyzicenus, sijn halve Broeder, die Cleopatra by Antiochus Sidetes gewonnen hadde, tegens hem op: (want Cleopatra heeft twee Broeders ten Manne gehad; namelijk Demetrius Nicator, en de genoemde Sidetes, uit welken sy Gryphus gebaard had:) Sulks dat hy grootelijks verhinderd wierd iets tegen de Joden te ondernemen. Doch dese Broeders met malkander overhoop liggende, is Gryphus staande die beroerten, van Herodianus om-hals gebragt. Men teekend ook over dese tijden aan, dat'er nu onder de Joden eenige verdeeldheden en Secten begonden d'Ooren op te steken; waar vanmen te vooren niets gehoord had, vermids sig de Schrift-geleerde tot noch toe onverdeeld gehouden hadden. Gelijk men ook geenerhande verschillige gevoelens of Ketterien onder de Joden heeft zien voortkomen, soo lang d'onfeilbare Propheten en Godspraaken in de Kerk stand hielden: maar als die hebben begonnen op te houden, zijn daar vele Twist-vragen, en uit die, Secten en verdeelde gevoelens op de baan gekomen; om datmen nu niet meer over deselve den Propheten kon raadvragen; gelijk de Heer Cunæus seer wel heeft aangemerkt. Onder dese Secten worden ons voornamelijk genoemd, die der Pharisee, Sadduceen en Esseen; van welke de eerste soort wel de schranderste en bescheidenste waaren, en in 't kort soo grooten aansien by 't Volk hadden, datse selfs ongestraft den Hoogen-priester durfden tegenspreken. Gelijk dan ook door die en d'andere Secten, de suiverheid der algemeene Joodsche Kerk-leere grootdeels verdonkerd, en het Burger-bestuur des Volks dikmaal niet onberoerd gelaten wierd: waar van selfs Hirkanus te sijnen tijde een gevaarlijk voorval tusschen de Pharizeen en Sadduceen had, dat hy voor sijn dood noch in ruste bragt. Waar door het dan ook gebeurd is, dat den toestand van het Joodse Gemeene-best dag by dag ver-ergerde, en al vroeg tot Inlandse Oorlogen, Burger-krijg en onderlinge Broeder-moorden tusschen de Kinderen van Hirkanus uitgeborsten is: want als Hirkanus gestorven was, is hem eerstelijk sijn soon Aristobulus in 't Priesterdom en Vorstendom gevolgd: doch met die Eer-titels niet vergenoegd zijnde, greep hy ook den Koninglijken Naam aan, en was daar in alsoo den eersten na de Babylonische gevangenschap; als wanneer nu de Joodsche Regeering al ontrent 480 of 486 jaaren van dien Eer-Naam had ontbloot geweest. Deselve Aristobulus was een wreed en gantsch Bloed-dorstig mensch: en vreesende dat sijn Moeder en sijn Broeder Antigonus, die een braaf Man was, na sijn Rijk stonden, gelijk sijn Wijf Salome hem uit valsheid in d'Ooren blies, deed hy haar beide om den hals brengen. Welkers onschuld Aristobulus maar al te spa ontwaar wierd: want daar over in sijn gemoed met een on-ophoudende knaging aangegrepen zijnde, liet hy sig niet sonder beangste hertkloppingen, op sijn Broeders Moord-plein brengen, daar hy onder een jammerlijk gehuil en Bloed-kodsen uit de keel, als een rampzalig mensch sijn geest uitblies, na dat hy slegts een jaar geregeerd had. Na sijn dood regeerde sijn jongste Broeder Alexander Jannæus, die 't Gebied ontrent 27 jaaren inhield; in wiens dagen de Joden verscheide moejelijke overvallen hadden; onder welke die ellendige onder den Egiptischen Koning Ptolomeus Lathyrus, waarlijk niet kleen te agten is. Want als desen Koning Balling was, is hy op 't aanhitsen sommiger nabuurige Zee-steden, met een sterk Leger tegen dese Joodsche Koning Alexander Jannæus soon aangekomen; en heeft wel 30000 Joden neer gemaakt; doende derselver Vrouwen en Kinderen

Gryphus van Herodianus omgebragt.

Nieuwe Secten die te deser tijd onder de Joden opstonden.

Actor. 26: 5.

Pharizeen de voornaamste Secte.

Joodsche Secten hebben de Religie met veele dwalingen besmet.

Aristobulus volgd sijn Vader Hirkanus in 't Vorsten Priester-ampt en neemd de Koninglijke eer-titel aan.

En brengd uit agterdogt sijn Moeder en Broeder om hals, en sterft selfs ellendig.

Alexander Jannæus komd naar Aristobulus aan de Regeering der Joden.

Ptolomeus Lathyrus handeld grouwsaam met de Joden.

in stukken snijden, Braden en koken, en de Vaders en Vrienden, van sulke gerigte eten; tot dat hy eindelijk in sulken rasernie van sijn Moeder Cleopatra, dien hy verdreven had, en nu Alexander te hulp quam, gestut wierd. Hier by en bleef het onder de Joden niet: want behalven dat de gebroeders Aristobulus en Antigonus tegens Alexander, door onderlinge doodslagen, groot spel gemaakt hadden; soo geraakte door 't aanblasen der Pharizeen, nu ook het gemeene Volk, dat een afkeer van de Koninglijke Regeering had, gaande; verwijtende hem sijn voorgaande gevangenschap onder sijn Broeder Aristobulus; sulks hy meende genoodsaakt te zijn eenige Belhamels by de kop te vatten, en ontrent 6000 Joden dood te smijten. Dit hielp'er meer op de been, soo dat sijn Onderdanen daar over een Burger-krijg tegens hem opvatten; doch hy haar te magtig zijnde, deed om de rest door een Straf-exempel te temmen, 800 van de voornaamste Joden dien hy overweldigd had, binnen Jerusalem in sijn gesigt aan kruissen slaan, terwijlen hy op een verheven plaats, gelijk ons Print-Tafereel duidelijk genoeg aanwijst, sijn Maaltijd deed. En op dat hy haar dese oproerigheid te bet inpeperde, deed hy, terwijl de opgehangen Joden noch aan de Kruis-houten leefden, haare Vrouwen en Kinderen, op allerhande wijsen, die te grouwlijk om te verhaalen zijn, worgen en ombrengen; tot dat hy selfs eindelijk door dronkenschap ziek geworden, aan sijn einde quam. En gelijk desen sijn Wijf Alexandra, by uiterste wil, op sijn overlijden in de Regeering plakte, en seer wel wist hoedanigen vyandschap hy met de Pharizeen gehad hadde, beval hy haar, dat soo sy gerust regeeren wilde, sy t'eenemaal na het goedvinden der Pharizeen moeste heerschen. 't Geen sy deede, en bequam daar door wederom de gunste des Volks; regeerende negen jaaren in alle stilte. Na welke tijd de loose Pharizeen, ziende nu datse selfs Koningen over dese Koningin geworden waaren, en de klem der Regeering genoegsaam onder den duim hadden, geen geringe straffen begonden te oeffenen over sommige, die Alexander tot het kruissigen van die 800 Joden hadden aangeset. Waar door wederom geen kleine twist tusschen de nagelaten Soonen van Alexander, namelijk de jonge Hirkanus en Aristobulus ontstond: want als Aristobulus d'oudste Broeder, volgens 't Sterf-bevel van sijn Vader, Hoogen-priester en sijn Moeder Koninginne was, wiens plaatse hy na haar dood bekleden sou; begon Aristobulus uit vreese hem al tijdelijk te beoorlogen, en nam op 't einde van sijn Moeders leven, te gelijk het Rijk en 't Hooge-priesterschap in; als wanneer selfs sijn Broeder Hirkanus na des Moeders dood, het Rijk nu al drie maanden sekerlijk meende beseten te hebben. Maar alsoo Aristobulus seer in den haat was by Antipater de Vorst der Edomiten, soo wierd Hirkanus van hem bygesprongen; als mede van Aretas de Koning van Arabien, die Aristobulus versloeg, en hem selfs te Jerusalem in den Tempel bestreed; waar van wy het uit-einde straks hier na sullen besien; en nu onsen korts afgebroken draad der Syrische Koningen weder aanhegten. Als dan Antiochus Gryphus door Herodianus omgekomen was, is Antiochus Cyzicenus, die met Gryphus meenige kans gewaagd had, Koning in sijn plaats geworden: die ten laatsten ook noch moeste sneuvelen door Seleukus de Soon van Antiochus Gryphus, welke lange met sijn Oom Cyzicenus gevogten had. Terwijl desen Antiochus Cyzicenus noch regeerde, quam Hirkanus de Soon van Simon Machabeus te overlijden, na dat hy ruim Gedertig jaaren een gelukkig Vorst en Hooge-priester hadde geweest: Gedelijk mede Josephus hem voor een Propheet erkend; als die door Goddelijke openbaring sou voorspeld hebben, dat sijn Soonen niet lang na hem in

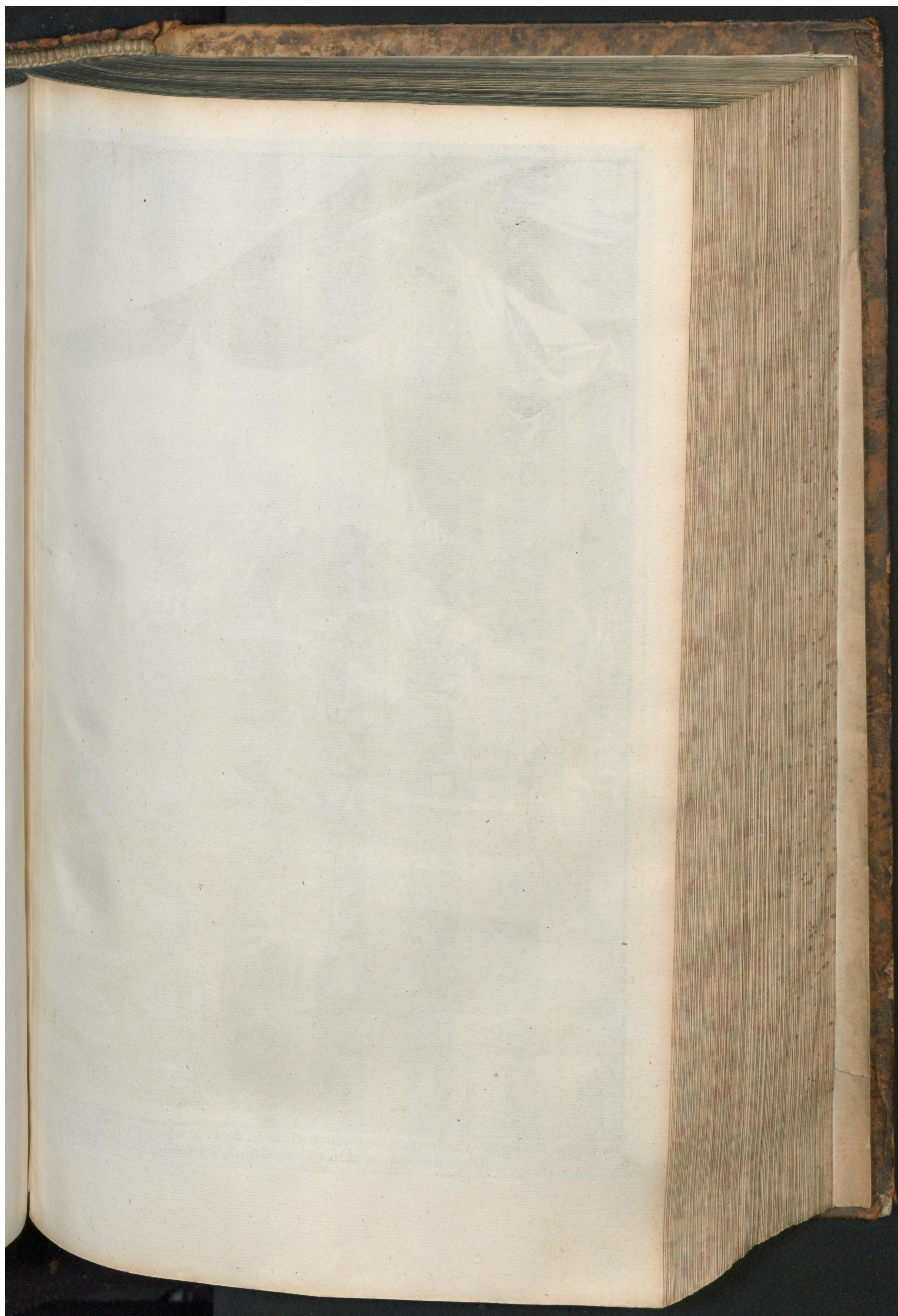
Alexander Jannæus krijgd het gemeen aan den hals.

Laat 800 Joden kruissigen.

En Vrouwen en Kinderen in haar gesigt worgen.

Aristobulus boendt Hirkanus uit sijn Moeders Erf-rijk.

XIX. ANTIOCHUS CYZICENUS Koning in Syrien.

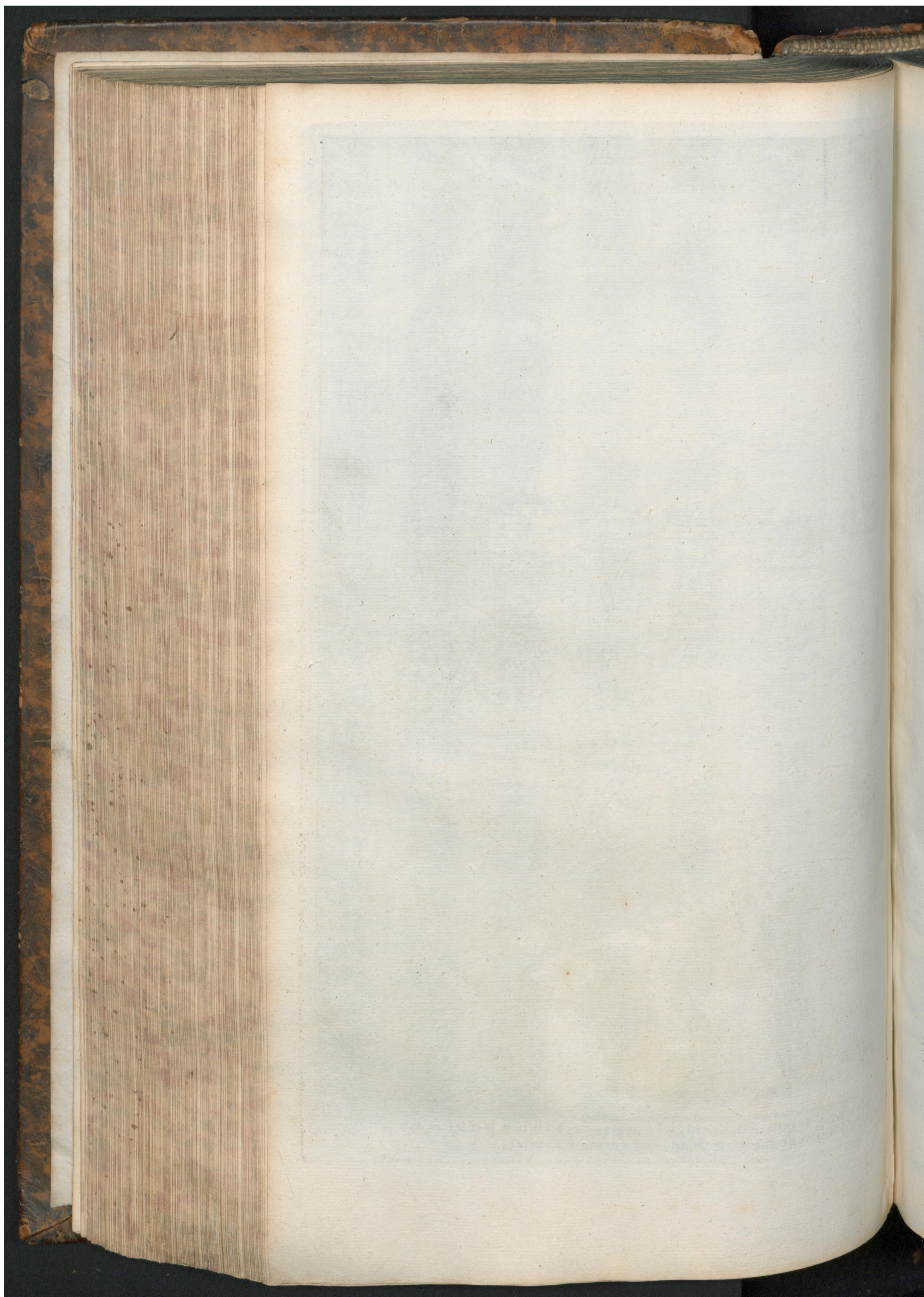

De Joodse Koning Alexander Jannæus, een Machabèer, doed agt-honderd voorname Joden, [...] Oproe[...] [...] met
slaan; terwyl hy dat Grouwel-stuk van een verheven plaatse, [...]

me Joden ... Oproerigheid tegens ſyn Koninglyke regeer-zugt binnen Jeruſalem aan Kruiſſen
aaſſe, da... hy met ſyn Wyven de maaltyd houd; met vermaak aanſiet.

in de Regeering ſouden blijven ; gelijkwe aanſtonds vervuld hebben geſien. Na de dood van Cyzicenus hebben ſijne Soonen met die van Gryphus noch ettelijke jaaren onder malkander geoorlogd ; waar van men niet heel veel ſekers aangeteekend vind : alleen hebben wy der ſelver benaming en afbeelding uit d'oude Penningen ter naauwer nood opgeſpeurd, om in korte woorden ſommige van haare Daden aan te teekenen, ſchoon ook deſelve onder de uitgaande Reeks der Syriſche Koningen, van de meeſte Schrijvers werden overgeſlagen. Dus ſchijndmen dan volgens de beſte naſpoorders te moeten ſtellen, dat na de dood van Gryphus ſijn Soon Seleukus, die by eenige Seleukus Epiphanes Nicator genoemd word, ſlegts in een groot gedeelte van Syrien geheerſcht heeft, terwijl Antiochus Cyzicenus 't ſelve mede ſtukswijs inhad ; doch deſen van kant geholpen, heeft Seleukus alleen 't Gebied in handen gehouden. Deſe mede omgebragt, is Antiochus de x van dien Naam, bygenaamd, Euſebes Philopator of *Pius*, Koning van Syrien geworden. Maar als deſe van Antiochus Philadelphus of Dydimus, de Broeder van Seleukus, om 't Rijk beſtoken wierd ; en ſoo ver quam dat hy den Koninglijken Hooftband aannam, is hy van Antiochus Pius omgebragt ; als wanneer des overledens Broeder Philippus Epiphanes de derde ſoon van Gryphus, het ſwaard en des vermoordens ſaak opvatte. Gelijk ook onder deſe tuimeling Demetrius Philometor, Gryphus vierde ſoon, door de gunſte van Lathyrus, Koning te Damaſcus wierd gemaakt. Welken Demetrius met ſijn Broeder Philippus, Antiochus Pius op 't lijf vielen, hem overwonnen en tot de Parthers deden ſijn toevlugt nemen. Gelijkwe mede geſeit hebben, dat Demetrius de Joodſche Koning Alexander Jannæus Hirkanus ſoon, overwon. Antiochus Pius onderwijlen ſig geſterkt hebbende, keerde uit Parthen weder, en rukte Philippus 't Rijk dat hem ontnomen was, weder uit de hand. Onder welken krijg Antiochus Dionyſus, de vijfde ſoon van Gryphus, die Koning te Damaſcus geworden was, van de Arabiers geſlagen en ſelfs gedood wierd : gelijk wy kort en klaar genoeg in onſe volgende Tijd-Tafel hebben aangeteekend. Soo dat deſe Syriſche Vorſten, door duſdanigen op-en ondergaande Gebiedſchappie en Oorlogen, ten laatſten het gantſche Rijk ſoodanig afgemat en verdeeld hebben, dat ſe te gelijk van Geld, en Volk, en moed uitgeput, genoodſaakt wierden eenen Tigranes, de Koning van Armenien, tot haaren Koning in te roepen. Antiochus Pius onderwijlen van Magadates verjaagd werdende, hield hem in Commagenen ſtil. Gelijk ook korts daar op Antiochus Pius en Ptolomeus geſtorven zijn. Tigranes nu eenige tijd in Syrien geweeſt zijnde deed Selene, de Weduw-Koningin van Antiochus Pius, om 't leven brengen. En was voorts ongelukkig in 't Oorlogen tegen den Roomſchen Lukullus ; die hem, na dat hy ontrent 17 of 18. jaaren het Rijk tamelijk met ruſte beſeten had, overmande ; en korts daar na met Pompejus de Groote, Lukullus navolger Vrede maakte : En daar op de beſcherming van Syrien en Cappadocien afſtaande, behield hy alleen Armenien. Maar gelijk onder de Krijgs-onluſten tuſſchen Lukullus en Tygranes, Antiochus Aſiaticus de Koning van Commagenen, het Rijk van Syrien ſtukswijs had begonnen in te palmen; alſoo wierd nu ook deſen, onder d'Ooſterſche overwinningen van Pompejus, van dat Rijk beroofd ; alhoewel hy hem noch Commagenen liet behouden. Waar mede Pompejus het Koningrijk van de Seleuken een einde deed nemen, en Syrien tot een Provincie of verwonnen Landſchap der Roomſche Mogentheid maakte: als wanneer ook de Joden veel van haar vryheid verlooren hebben, en t'eenemaal Cijnsbaar aan de Romeinen

Duiſterheid en onſekerheid in de laatſte Rijks-bezitting der Syriſche Koningen.

XX. SELEUKUS EPIPHANES NICATOR Koning in Syrien.

XXI. ANTIOCHUS PIUS.

XXII. ANTIOCHUS DYDIMUS.

XXIII. PHILIPPUS EPIPHANES.

XXIV. DEMETRIUS PHILOMETOR Koning.

XXV. ANTIOCHUS DIONYSUS Koning.

XXVI. De Syriſche Vorſten lang genoeg om 't Rijk gevogten hebbende roepen in de uiterſte nood TIGRANES voor haren Koning in.

Raakt het Rijk van Syrien quijt.

XXVII. ANTIOCHUS COMMAGENUS in Syrien.

geworden zijn; alhoewel Pompejus haar soo ver hunne eige regeering, en Hoogen-priesterschap liet behouden, datse na haare eige Wetten en Vaderlijke Insettingen konden leven. Maar gelijk te deser tijd de Griekse Monarchie ten einde liep, en de onverwinnelijke Wapenen van Pompejus gantsch Oosten bemagtigden; soo heeft sulks niet alleen te wegg gebragt, dat nu de Joodsche Republijk onder d'overheersching der Romeinen gebukt zat, maar dat ook daar mede de grondvest van de vierde en laatste Monarchie, namelijk de Romeinsche geleid wierd; zijnde dat vierde en schrikkelijke Dier, welk Daniel uit de Zee sag opkomen, met Ysere Tanden, Etende, Verbrijselende en Vertredende alle het overige met sijne Voeten: want het vierde Konigrijk sou Hard zijn gelijk Yser, Dan. 2: 40. Soo dat dit waarlijk de Schenkelen en de Voeten des Beelds geweest zijn, die Nebukadnezar sag, vers 33. En hoedanigen voorspel dese harde Schenkelen en voeten tot die vertredinge gemaakt, en onder anderen ook met sterke Paarden Judea doorwandeld hebben, Zach. 6: 6. op dat dat Beest eens op eene plaats sou mogen nederliggen, en nochtans met sijn Ysere Tanden door de geheele Weereld sou konnen Eten en Verbrijselen; sulks konnen wy niet duisterlijk ontwaar worden, uit seker Opschrift, dat ter gedagtenis van Pompejus groote Daden, in een kopere Tafel te Roomen noch voorhanden is; waar in men dese woorden leest: *Pompejus Sicilien wedergekregen, en geheel Afrika bemagtigd hebbende, heeft daar van den naam* DE GROOTE *aangenoomen; tot der Sonnen ondergang voortgestooven, in het Pyreneische gebergte Zege-zuilen opgerigt, van de Alpen tot de eindens van Spaanjen agt honderd en ses-en-tachtig Steden weder gebragt hebbende; heeft Sertorius betemd; den Burgerlijken Oorlog uitgebluscht hebbende, heeft hy Roomsch Ridder, andermaal den Zegewagen gemend, daar na tot alle Zeen, en tot den opgang der Sonne doorgeboord, heeft te gelijk hem selven en sijn Vaderland gekroond.* Gelijk mede Plinus den Inhoud van een ander Opschrift, dat eertijds in den Tempel van Minerva te Roomen stond, gedenkt; waar in de schielijke overheersching der Griekse Monarchie door de Romeinsche Wapenen, onder desen Pompejus soo naakt en klaar werd uitgedrukt, dat het een misstand dreigde te geven, by aldienwe het selve ook niet te gelijk met sijn Tronie-beeld, beneffens dat van sijn verlooper Lukullus, hier voor oogen stelden: alhoewel tot geen ander oogmerk, als op datwe daar in niet alleen de vervullinge der voorgaande Godspraken souden zien; maar ook gelegentheid mogten vinden, om, naar datwe alle de voorgaande wisselvalligheden der Joodsche Kerk onder de Rijks-bezittinge der Syrische en Egiptische Koningen, in de volgende Tijd-Tafel sullen afgebakend gesien hebben, ook den staat des Joodschen Volks, gedurende de overheersching der Romeinsche Monarchie, tot d'aankomste van het Rijk des Messias, die alleen het regt tot den Scepter en de Kroon van Juda had, daar op welvoegsaam te laten volgen.

Einde der Griekse Monarchie met 't aanblikken van de Roomsche Mogentheid.

Vierde Monarchie of 't Rijk der Romeinen hoe van Daniel voorseid.

Zegepralend Opschrift ter gedagtenis van Pompejus *de Groote* in een Kopere Tafel gehouwen.

Besiet het nevenstaande Print-Tafereel.

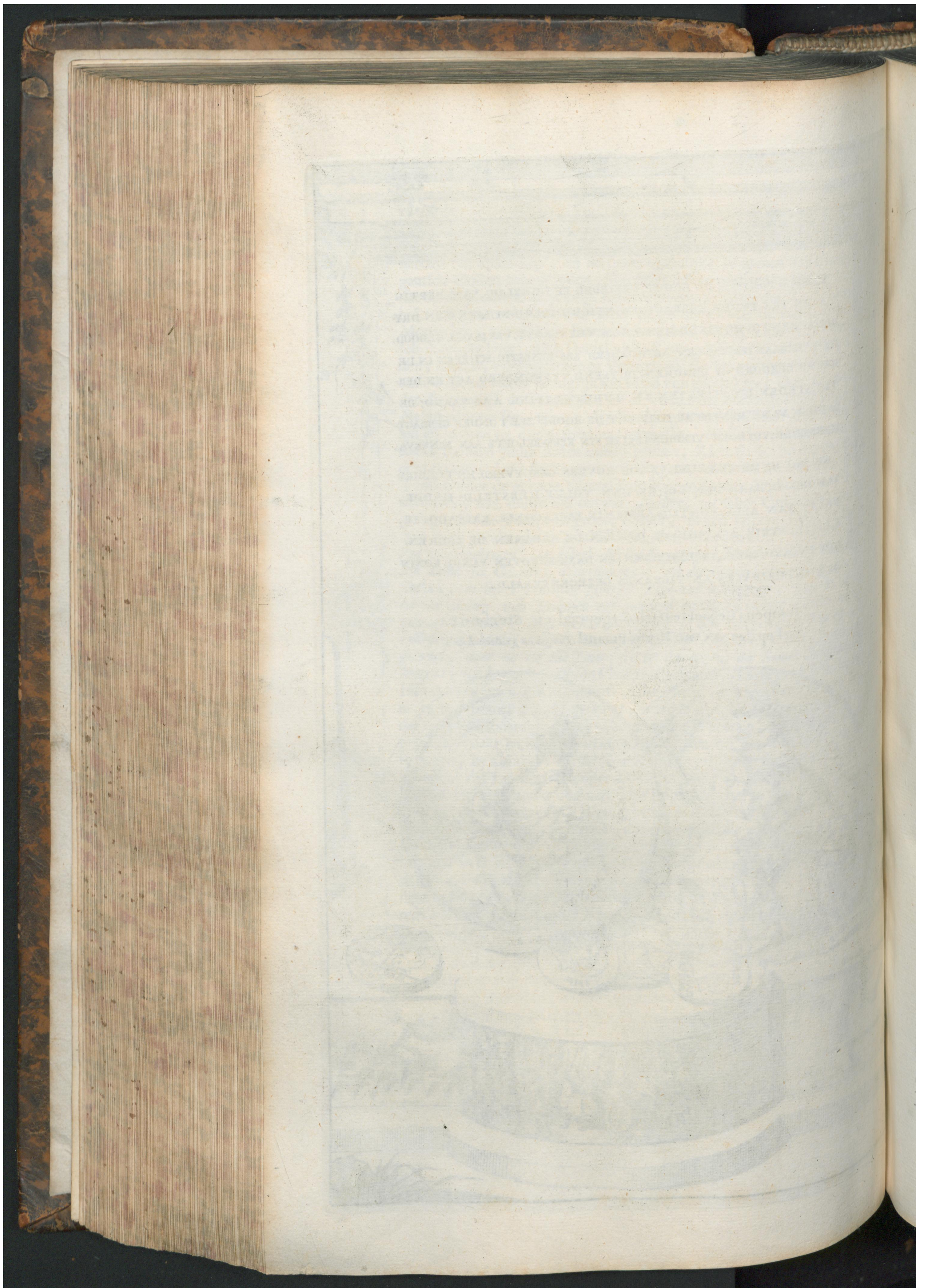
TYD-

KNEJUS POMPEUS DE GROOT, GEBIEDER EEN OORLOG VAN DERTIG JAAREN TEN EYNDE GEBRAGT; TWINTIGHONDERD-DUISEND EN DRY-ENTACHENTIG DUYSEND MENSCHEN VERSTROYT, VERJAAGD, GEDOOD, IN OVERGAAF ONTFANGEN; AGTHONDERD SES-ENSESTIG SCHEPEN IN DE GROND GEBOORD OF GENOMEN; DUYSEND VYFHONDERD AGT EN DERTIG STEDEN EN STERKTEN IN ONDERWERPING AANVAARD; DE LANDEN VAN'T MEOTISCHE MEIR TOT DE ROODE ZEE'T ONDER GEBRAGT HEBBENDE, VOLDOET VERDIENSTELYK SYN KERK-BELOFTE AAN MINERVA.

NA DAT HY DE ZEE-KUST VANDE ROVERS GESUYVERD, EN'T GEBIED VAN DEN OCEAAN DEN ROOMSCHEN VOLKE HERSTELD HADDE, HEEFT VAN ASIA, PONTUS, ARMENIE, PAFLAGONIE, KAPPADOCIE, SILICIE, SYRIE, SCYTHIE, DE JODEN, DE ALBANEN, DE IBEREN, HET EYLAND KRETA, DE BASTERNEN, EN DAAR-ENBOVEN VANDE KONINGEN MITHRIDATES EN TIGRANES GEZEGENPRAALD.

Pompeus Geboorte-Dach, Zegepraal en Sterf-uur, viel op den xxx van Herfst-maand. *Plin. 32. en 37. Boek. Kap. 2*

TYDTAFEL
DER SYRISCHE KONINGEN;

Welke begonnen hebben te regeeren, wanneer het Rijk der Grieken na de dood van Alexander de Groot, volgens Dan. 8: 8. in vier Hoornen verdeeld is; en dat eerstelijk SELEUKUS NICATOR over Syrien; CASSANDER over Macedonien; PTOLOMEUS LAGIS over Egipten, en ANTIGONUS over Asien het Koninglijk Gebied met onderling verdrag hebben aangenomen.

't Jaar der Olympische Spelen.	't Jaar voor Christus.	't Jaar der Syrise Koningen.
117.	312.	1.
	311.	2.
	310.	3.
118.	309.	4.
	308.	5.
	307.	6.
	306.	7.

1. SELEUKUS de I. toegenaamd NICATOR, of *Overwinnaar*, vangd
2. sijn Rijk aan ontrent 12 of 13 Jaren na Alexander de Groots dood; ter tijd dat
3. Ptolomeus Lagis in het Zuiden, dat is in Egipten, het Gebied aanvaard had-
4. de, en seer sterk was, volgens Dan. 11: 5, 6. Hoe lang hy en de volgende Syrische
5. Koningen geregeerd hebben, wijsen de Jaaren op dese nedergaande Reeks
6. vervolgens van yder aan: Dus vind gy van desen 30 Jaaren. Van den volgen-
7. den Antiochus Soter 20 Jaaren, en soo vervolgens kanmen d'andere hare

I

II

III

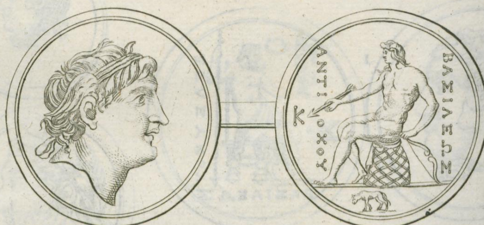

't Jaar der Olympische Spelen.	't Jaar voor Christus.	't Jaar der Syrise Koningen.
119.	305.	8.
	304.	9.
	303.	10.
	302.	11.

8. Regeer-tijd afnemen. Het Tronie-beeld datmen van Seleukus op dese Pen-
9. ningen I. II. siet, moet van wegen den Leeuwen huid op 't hoofd, geensinds
10. aan Herkules toegepast worden, als sommige qualijk hebben gemeend: want de-
11. sen na de verdeeling van Alexanders Koningrijk, Stigter van 't Koningrijk Syrien geworden zijnde, heeft daar in het Stamhuis der Koningen van Macedonien nagevolgd, die hun af-komst van Herkules rekenden. 't Geen ook de reden is, datmen Amyntas, Philippus en Alexander de Groot, met den Leeuwen huid siet. Sulks dat Seleukus dan ook door dese Beeldnis heeft willen betoonen, dat hy de naaste en wettigste Erfgenaam aan Alexanders waardigheid was. Het Jupiters Beeld op 't Ruggestuk van den eersten Penning geslagen, bevestigd ook het selve; om dat Alexander sig voor een Soon van Jupiter uitgaf: den selven over-al op sijn Penningen verbeeldende. En dat Jupiter hier al zittende met het Overwinning Beeldeken op de hand, en een omgekeerde Spies gesien word; leerd datmen na de Overwinninge eens behoorde te rusten. Den stootigen Os op d'averegtse zijde van den Penning II. schijnd te spelen op de beklonkenheid van Seleukus groot en kloek lichaam; als 't welk soo sterk was segd Appianus, dat hy een dollen Stier by de Hoorens pal hield. Den Penning III. vertoond een gelouwerd Jupiters hoofd; gelijk veel Penningen der volgende Syrische Koningen de Beeldnissen der Goden dragen, die hier geen breeder plaats hoeven te beslaan: maar wel die, welke de hoofden der Koningen selve vertoonen, om datse aan veelen tot noch niet onderscheidendlijk bekend zijn. Den Zege-wagen met Olyphanten, vertoond de magtige bezitting die Seleukus van dit Dier had. Gelijk van hem gesegd word, dat hy tegen Antigonus Oorlogende 480 Olyphanten uit Asien bragt. Ook wierdender hem 500 in 't Vre-verbond met Sandrokottus de Koning van Indien geschonken. Gelijk ook de gedagtenis sijner Overwinningen,

Olimp. Spelen.	J. voor Christ.	Syrise Kon.		
				door de strijdende Pallas op den Wagen, niet duisterlijk te kennen gegeven word.
				Seleukus slaat met Antigonus, dien hy overwind en dood.
	301.	12.	12.	
120.	300.	13.	13.	
	299.	14.	14.	
	298.	15.	15.	
	297.	16.	16.	
121.	296.	17.	17.	
	295.	18.	18.	
	294.	19.	19.	
	293.	20.	20.	
122.	292.	21.	21.	
	291.	22.	22.	
	290.	23.	23.	
	289.	24.	24.	
123.	288.	25.	25.	Demetrius POLIORCETES, of *Stadt-winnaar*, Soon van Antigonus de Koning
	287.	26.	26.	van Macedonien, word overwonnen; en uit sijn Leger-ordening vlugtende,
	286.	27.	27.	geeft hy sig over aan Seleukus.
	285.	28.	28.	
124.	284.	29.	29.	Seleukus is na sijn Overwinningen ten laatsten van Ptolomeus Ceraunus gedood.
	283.	30.	30.	Ptolomeus Philadelphus komd na de dood van sijn Vader Ptolomeus Lagis aan 't
				Rijk en regeerd als Koning in Egipten: Zijnde een lief hebber van de geleerdheid
				en regtvaardigheid: onder wien ook de Bybel in 't Grieks vertaald is: en veele
				gevangen Joden uit Persien door sijn eigen Geld vry gekogt zijn: gelijk hy mede
				de Griekse Taal sterk dede doorbreken.
	282.	31.	1.	ANTIOCHUS de I. bygenaamd SOTER, regeerd na de dood van
	281.	32.	2.	sijn Vader Seleukus, in Syrien. Dese trouwde sijn Stief-moeder Stratonica tot

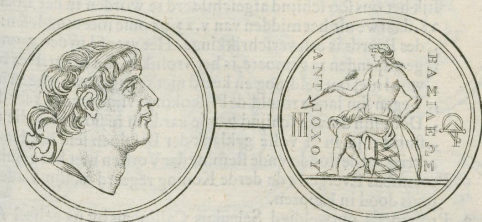

Olimp. Spelen.	J. voor Christ.	Syrise Kon.		
125.	280.	33.	3.	sijn Huisvrouw, de Dochter van Demetrius Poliorcetes, die eerst Seleukus selve
	279.	34.	4.	getrouwd had, maar verliet en aan sijn Soon overgaf om dat hyse soo seer bemin-
	278.	35.	5.	de. Desen Penning schijnd aan te wijsen, dat hy met den Koninglijken Hairband
	277.	36.	6.	te vreden zijnde, maar alleen met den blooten naam van KONING ANTIOCHUS
126.	276.	37.	7.	heeft willen pronken. Veragtende den bynaam SOTER, dat is *Behouder*, die hem
	275.	38.	8.	nochtans op 't slaan der Gallen, toege-eigend was. Boven aan het Oor van An-
	274.	39.	9.	tiochus sietmen een Vleugel; hoedanig eertijds de hoofden der Koningen dikmaal
	273.	40.	10.	plagt bygevoegd te worden, tot betooninge van Magt en Waardigheid; gelijk
127.	272.	41.	11.	ook de Hoornen der Dieren aan de Helmen der Helden waren, om den Vyan-
	271.	42.	12.	den schrik aan te jagen: en het is onses agtens niet buiten spoor bedenklijk te
	270.	43.	13.	houden, of by den Propheet Daniel in desen zin, niet onder de benaming van
	269.	44.	14.	Hoornen en Beesten met Hoornen gespeeld word, wanneer hy van opkomende
128.	268.	45.	15.	Rijken en magtige Koningen gesproken heeft, ziet kap. 8. Gelijk ook schemerag-
	267.	46.	16.	tig kap. 9: vers 27. door dien *Grouwelijken* of ontsaggelijken *Vleugel* (Benden die
	266.	47.	17.	nu voor God een grouwel waaren) *over welk een verwoester sou komen*, seer wel de
	265.	48.	18.	Joodsche Krijgsmagt, die haar voor desen en nu als met een Vleugel wou dekken
129.	264.	49.	19.	en beschermen, staande op den Tempel-berg, kan verstaan worden; welke door
	263.	50.	20.	de Romeinen onder Titus Vespasianus t'eenemaal verwoest is geworden: want
				dat sulks soo diend verklaard te worden, agten wy genoegsaam van de Saligmaaker
				aangewesen, Matth. 24: 15. vergeleken met Luc. 21: 20. Schoon het veele
				Godgeleerde, navolgende de gemeene Kant-teekeningen, anders hebben uitge-
				leid; om datse mogelijk na de lesse van de Leer-meester Jesus, in 't lesen van
				Daniel, daar niet aandagtig genoeg op gemerkt hebben. Den zittenden Apollo
				op dese Penning, is ter gedagtenis van Antiochus Vader geslagen, diemen voor-
				gaf van Apollo af-komstig te zijn; om dat sijn Moeder mogelijk gedroomd
				had, van dien God bevrugt te zijn; als Justinus elders aanteekend.
	262.	51.	1.	ANTIOCHUS de II. die THEOS, dat is God bygenoemd word,
	261.	52.	2.	Regeerd in sijn Vader Soters plaats als Koning in Syrien, Zijnde geboren uit de ge-

mel-

Olimp. spelen.	J. voor Christ.	Syrise Kon.	
130.	260.	53.	3.
	259.	54.	4.

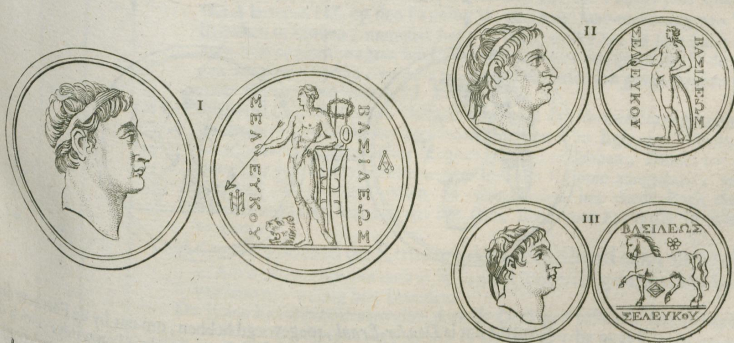
3. melde Stratonica, de Stief-moeder van Antiochus Soter. Onder de Penningen
4. die van desen Koning gevonden worden brengd d'Heer Spanheim eenen te voor-

Olimp. spelen.	J. voor Christ.	Syrise Kon.	
	258.	55.	5.
131.	257.	56.	6.
	256.	57.	7.
	255.	58.	8.
	254.	59.	9.
132.	253.	60.	10.
	252.	61.	11.
	251.	62.	12.
	250.	63.	13.
133.	249.	64.	14.
	248.	65.	15.
	247.	66.	1.

schijn met het Opschrift; ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΟΧΟΥ ΘΕΟΥ, Koning Antiochus God. Die sommige verdagt houden, of ten minsten van een anderen Koning in Syrien agten; om dat soose meenen, niemand dien hoovaardigen naam gebruikt heeft voor Antiochus de IV. welke hem van de Samaritanen gegeven wierd. En of eenige uit Appianus beweeren, dat de Milesers desen Antiochus de II. ook de naam van GOD toege-eigend hebben, om dat hy haar van den Dwingeland Timarchus verlost had; soo ist egter seer twijffelagtig, of hy die ooit op sijn Penningen gevoerd heeft: immers ziet men hem in desen en andere dat hy met het eenvoudig Opschrift, ANTIOCHUS DE KONING, en den zittenden Apollo, sijn Vader Antiochus Soter, nagevolgd is. Gelijk het ook schijnd, dat in 't begin deser Opperhoofdigheid, de onderscheiding des Toenaams soo noodsaakelijk niet gehouden wierd; om dat de Vader en Soon by 't gemeene Volk ligtelijk uit malkander gekend wierden. Doch de latere Koningen hebben sulks beter in agt genomen.

13. Ontrent dese tijd vallen de Parthers onder den Veld-heer Arsaces, af van de Syri-
14. sche Koningen.
15. Antiochus Theos word van sijn Vrouw Laodice met Fenijn omgebragt.
1. SELEUKUS de II. anders bygenoemd CALLINICUS, regeerd als Koning in Syrien; welken sijn Stief-moeder Berenice met haren kleinen Soon ge-

dood heeft. En alhoewel den Bynaam CALLINICUS op geen van desen Seleukus Penningen gevonden word; om dat de Koningen van Syrien, in den aanvang des Rijks sig weinig bekommerden, om by de navolgers door sekere Toenamen onderscheiden te zijn; nochtans vindmen dat sijn Broeder Antiochus hem eenen heeft opgedragen, wanneer hy volgens de Siciliaansche Jaar-boeken, CALLINOPOLIS, of *Kallinicus-stadt*, in Mesopotamien hem ter gedagtenis gebouwd heeft: niet tegenstaande men meend, dat hy schimps-wijse CALLINICUS, dat is *Schoonwinner* genomed is, om dat hy geene Overwinningen ooit gehad heeft. Op 't Ruggestuk van den Penning I. leund Apollo op een Drie-voet, met een Lauwrier Kroon boven der selver Treeft; hoedanig van ouds aan Apollo bysonderlijk geheiligd is ter gedagtenis van Daphne, gelijk bekend is. Den Leeuwe-Kop beneden, toond dat hy van de Seleuken is. De Penning II. vertoond wederom Apollo leunend op sijnen Booge, desen Koning ter eeren binnen Antiochien geslagen, daar Apollo bysonder-

lijk

Olimp. Spelen.	J voor Christ.	Syrise Kon.	
			lijk gediend wierd, en Callinicus die Stad seer verbeterd had. En gelijk de Syrise Koningen, van Macedonien gesproten waren, en seer veel van goede Paarden hielden, als die ook in dat Koningrijk uitstekende waren, en op de meeste Penningen der Macedonise Steden ook Paarden gezien worden; alsoo vertoond hier den III. Penning van Callinicus een Paard, om sulks aan te duiden; ofte om dat het Paard by de Macedonise Syriers, voor een Waar-Teeken der Dapperheid ten Oorlog was. Gelijk het ons soo schijnd afgeschilderd te worden in het Boek van Job kap. 39: 22-28. daarwe uit het midden van v. 23. na onse meening lesen: De pragt van 't gesnuif ,, des Paards is een verschrikkinge. Het graafd in den grond; en uitrekkende den ,, gewapenden te gemoete, is het vrolijk in sijn kragt. Het belagt de vreese, en 't en ,, word niet ontsteld, nog en keerd niet te rugge van wegen het glinsterende sweerd. ,, Tegen sijn lanke roteld de Pijlkokor, 't vlammende Yser der Spiesse en der Lance. ,, Door sijn draven schijnd het de aarde in te slokken, die onder sijne voeten ver- ,, stuifd: Ja in 't volle geklank der Basuinen seid het He-Heach; riekende den ,, krijg, en de donderende stemme der Vorsten met het gejuig der Benden van verre.
			Ptolomeus Evergetes de derde Koning regeerd na sijn Vader Ptolomeus Philadelphus dood in Egipten.
	246.	67.	2. Ptolomeus ontweldigd Seleukus Callinicus by na geheel Asien, om het ongelijk
	245.	68.	3. van sijn vermoorde Suster te wreken. Beroovende sijne Tempelen &c.
134.	244.	69.	4. Die van Smyrna en Magneten maaken in dese tijd een verbond met SELEUKUS.
	243.	70.	5. Antiochus Hierax overwind sijn Broeder Seleukus in een Veldslag.
	242.	71.	6.
	241.	72.	7. Seleukus overwind in dit en 't volgende Jaar wederom sijn Broeder Antiochus.
135.	240.	73.	8.
	239.	74.	9.
	238.	75.	10.
	237.	76.	11.
136.	236.	77.	12.
	235.	78.	13. Antiochus Hierax word na veel geluk en ongeluk van eenige Moordenaars overval-
	234.	79.	14. len en gedood.
	233.	80.	15.
137.	232.	81.	16.
	231.	82.	17.
	230.	83.	18.
	229.	84.	19.
138.	228.	85.	20. Na dat Seleukus Callinicus van Ptolomeus de Koning van Egipten, uit Syrien; en van Arsaces uit Babylonien; en van Eumenes uit Bythinien gebonst was; is hy na 't weder innemen van Syrien, van sijn Paard vallende omgekomen.
	227.	86.	1. **SELEUKUS de III. bygenaamd CERAUNUS, regeerd na sijn Va-**
	226.	87.	2. der Seleukus dood in Syrien. Men meend datse desen Seleukus den Bynaam Ce-

Olimp. Spelen.	J voor Christ.	Syrise Kon.	
			RAUNUS dat is *Donder-straal*, toegevoegd hebben, om dat hy de Parthers die sijn Vader gevangen hielden, met een Heirleger verschrikken wilde. Doch desen Penning, die van de kenders onder de raarste gehouden word, en gedenkt als noch met alle de voorige, aan geenderlei Toenaam. Ook word hy hem alleen uit gissing opgedragen. Doch de resterende kanmen beter of door den Toenaam, of door eenige Tal-letteren die de Jaren te kennen geven, onderscheiden.
	225.	88.	3. Seleukus word van Ptolomeus Evergetes door d'Oorlogen afgemat, in sijn derde Jaar met Fenijn om den hals geholpen. Of als andere schrijven, is hy in den overgang van den Berg Taurus, van sijn eigen Volk doorsteken.
			Tot noch toe hebben de Joden sederd Alexander de Groots dood, tamelijke ruste, sig meest na de Koningen van Egipten houdende.
139.	224.	89.	1. **ANTIOCHUS de III. toegenaamd MAGNUS, regeerd als Koning**
	223.	90.	2. in Syrien. En heeft Joden en Romeinen door Oorlogen seer vermoeid; doch
	222.	91.	3. van Ptolomeus Philopator overwonnen, wierd geperst den Vrede te soeken. Ver-

Olymp. speelen.	J. voor Christ.	Syrise Kon.
	221.	92.
140.	220.	93.
	219.	94.
	218.	95.
	217.	
141.		96.
	216.	97.
	215.	98.
	214.	99.
	213.	100.

Verliesende in den Oorlog tegen de Romeinen aan dees zijde van den Berg Taurus, gantsch Asien; alswe hier aanteekenen; Dan. 11: 10-12. Dese sijn Penningen dragen noch geen kennis aan den By-naam MAGNUS de *Groote*. Maar J. Faber heeft'er twee in sijn verklaringen over de Tronie-beelden van Fulv. Ursinus bygebragt, van welke de eene gezien word met het Opschrift, *De Groote Koning Antiochus*. Die by veele verdagt van nieuwigheid gehouden word; welke bedenkelijkheid ook door de ongewoone tussen-setting *De Groote*, voor *Antiochus*, seer gestijft word. Anders weetmen dat hy van wegen sijne treffelijke Oorlogs-daden dien naem verkregen heeft. Men ziet aan deselve Penningen ligtelijk datse in sijn eerste tijd geslagen zijn: want hy quam aan 't Rijk met sijn vijftien Jaren. En dus jong en spigtig van Neus zietmen hem op Silver en op Koper; beide seer raar te krijgen. De eerste wederom met Apollo, en het halve Roei-schip op 't Ruggestuk der twee andere, komd ons doorgaans in de volgende Syrische Penningen voor, als het Waar-teeken der Scheeprijke Tyriers; gelijkwe uit het Opschrift hier na sullen zien; hier Antiochus de Groote ter gedagtenis toegepast, als die Tyrus de Hoofdstad van Phenicien en Ptolomaïs met veertig Schepen, onder 't beleid van den Egiptischen Zeevoogd, ingenomen had op 't vijfde Jaar sijns Rijks. De Getal-letteren PIZ. op den Penning II. geven de Jaar-reekening van 't Rijk der Seleuken te kennen, namelijk het 117 Jaar, welke het 28 Jaar sijner Regeering was. Soo datmen te agten heeft, dat dese Letteren een groot ligt in de verwarringen der Antiochussen, en de Tijd-wortel der Seleuken geven konnen; gelijk in meer voorbeelden blijken sal.

4. Ptolomeus Philopator, by d'Historie-schrijvers den *Ontmenschten* genoemd, regeerd na de dood van sijn Vader Ptolomeus Evergetes in Egipten. Welken na veel Oorlogen tegen Antiochus Magnus gevoerd te hebben, Daniel 10: 10-12. en meenigte van schelm-stukken den Joden in Egipten aangedaan, vergeven is. Siet van sijn grouwelstukken en wreedheden het derde Boek der Machabeen: en merkt wel aan dat het selve Boek voor het eerste in orden diende te gaan.

5. ACHÆUS neemd de Koninglijke Hoofdband aan, en onderwind in Asien te regeeren, aan dees zijde van het Taurische gebergte. Siet een Penning van hem een weinig hier beneden.

De Joden lijden groote aanvallen door de Oorlogen tusschen Antiochus de Groote en Ptolomeus Epiphanes; dewijl sy als tusschen die twee Rijken inlagen.

6. In dese tijd was Simon, de waarschijnelijke Schrijver van 't derde Boek der Macha-
7. been, Hoogen-priester der Joden. Welk Boek in orden voor de twee eerste
8. Boeken moest gaan: want te deser tijd waren de Machabeen noch niet op de been, en daar en word ook niet een woord van haar in 't selve Boek vermeld.
9. Ptolomeus overwind Antiochus by Raphia, en vermeesterd wederom te gelijk de
10. Steden van Cœlesyrien.
11. ACHÆUS te Sardis belegerd; en door verraderye van Bolis aan Antiochus overge-
12. leverd, werd het hoofd afgeslagen. Op een fraajen Penning zietmen Achæus als een tweeden Alexander Seleukus, met de Leeuwen-huid, tot teeken van dapperheid; gelijk den Arend aan de andere zijde niet alleen het geduurig Waar-teeken der Regeering vertoond; maar de Kroone dien hy tot teeken van Overwinninge draagd, schijnd te speelen op die, welke hem de Volken al strijdende opdroegen, na dat hy de doodslag van Seuleukus Philopators Bloed-vriend, treffelijk gewroken hadde; welke eer hy onder soo een schielijk steigeren, naderhand

hand

Olymp. spelen.	J. voor Christ.	Syrise Kon.		
				hand, ruim soo veel te hovaardiger en eergierig opvatte, als hyse te vooren Mannelijk afgeslagen hadde. 't Geen hem aan een verraderlijke dood hielp.
142.	212.	101.	13.	Antiochus onderneemd een Veld-togt tegen Arsaces den Koning der Parthen.
	211.	102.	14.	
	210.	103.	15.	
	209.	104.	16.	
143.	208.	105.	17.	
	207.	106.	18.	
	206.	107.	19.	
	205.	108.	20.	
144.	204.	109.	21.	Ptolomeus Epiphanes regeerd in Egipten, na de dood van sijn Vader Ptolomeus
	203.	110.	22.	Philopator; onder wiens Regeering Judea van scheuringen gestild, en de Gods-
	202.	111.	23.	dienst der Joden tamelijk bloeide, Dan. 11: vers 10. tot 19. Desen kreeg van Antiochus Magnus Judea, dat hy tot hier toe een schatting opgelegd had, tot Houwelijks-goed met sijn Dochter Cleopatra.
	201.	112.	24.	Onias de III. de Soon van Simon, word ontrent dese tijd Hooge-priester der
145.	200.	113.	25.	Joden. En alhoewel hem andere onder Ptolomeus Philometor, Ephiphanes Soon
	199.	114.	26.	stellen; soo is sulks alleen aan te merken na sijn vlugt van Jerusalem; en dat hy op toesegging van een Tempel binnen Alexandrien te bouwen, veel Joden derwaards sleepte.
	198.	115.	27.	Antiochus bemagtigd wederom Cœlesyrien en Phænicien, en laatse naderhand
	197.	116.	28.	onder de Bezittinge der volgende Koningen van Syrien.
146.	196.	117.	29.	
	195.	118.	30.	Hannibal uit vreese der Romeinen, wijkt van Karthago en vlugt tot Antiochus.
	194.	119.	31.	
	193.	120.	32.	
147.	192.	121.	33.	
	191.	122.	34.	
	190.	123.	35.	Antiochus in een groote Veldslag van de Romeinen overwonnen, werd gedron-
	189.	124.	36.	gen sig na Asien op dees zijde van het Taurus gebergte te begeven.
144.	188.	125.	37.	Antiochus Magnus sterft na sijn 37 Jaar-regeering.
	187.	126.	1.	SELEUKUS de IV. bygenaamd PHILOPATOR en SOTER, regeerd
	186.	127.	2.	na sijn Vader Antiochus dood, als Koning in Syrien. Men segd dat hy PHILO-

Olymp. spelen.	J. voor Christ.	Syrise Kon.		
	185.	128.	3.	PATOR, dat is *Vaderlief* genoemd is geworden, van wegen sijn Godvrugtigheid te-
149.	184.	129.	4.	gen sijn Vader bewesen; om dat hy hem Koning genoemd hadde voor sijn afreise in de bovenste Landschappen. Doch Josephus noemd hem SOTER, *Behouder*, van wegen sijn weldadigheid tegens den Tempel. Alhoewel andere van hem seggen, dat hy niets uit en regte dan sijn Volk ende Joden schatting af te vorderen. Desen Penning vertoond geen van beide de geseide By-naamen; doch de getalletteren GAP. die het 136. Jaar van 't Rijck der Seleuken aanduiden, betoonen datmen hem sekerlijk aan Seleukus de IV. van dien naam, toepassen moet, 't gene dan het elfde Jaar van sijn Regeeringe is. De Galei is, gelijkwe meer ge-

Olymp. Spelen.	J. voor Christ.	Syrise Kon.	
			geseid hebben, het Waarteeken der Stad Tyrus, op welk men ook de Palmveder ziet.
	183.	130.	5. In dit of in het volgende Jaar heeft zig Hannibal, om niet in handen der Romeinen
	182.	131.	6. te vallen, met vergif omgebragt.
	181.	132.	7. Ptolomeus Philometor regeerd na sijn Vader Epiphanes dood in Egipten, ontrent
150.	180.	133.	8. 35 Jaren. Onder welke tijd Antiochus Epiphanes in Syrien heerschte, als hier onder gezien word: En Onias de Hooge-priester voor Antiochus Magnus van Jerusalem na Egipten gevloden zijnde, en in groote twist daar over met de Joden van Judea geraakte, kreeg hy onder smeekingen van dien Koning verlof, een Tempel binnen Alexandrien te bouwen; beloovende onder 't misbruiken van de voorsegging Esaia 19: 18, 19. meenigte Joden uit Jerusalem na Egipten te troonen, gelijk geschiede. Welken Tempel veel Jaren en tot op de tijden van Vespasianus gestaan heeft.
	179.	134.	9. Perseus de laatste der Macedonische Koningen begind in dit Jaar na de dood van
	178.	135.	10. Philippus te regeeren. Hy is onder Antiochus Epiphanes van P. Emylius overwonnen en onder de Roomsche magt gebragt.
	177.	136.	11. In dese tijd wierd Heliodorus de Syrische Rentmeester van eenen Engel geslagen, om dat hy de Schatkiste te Jerusalem berooven wilde, 2 Mach. 3. daar sommige Tijd-rekenaars in verschillen.
151.	176.	137.	1. ANTIOCHUS de IV. bygenoemd EPIPHANES, regeerd in Syrien na sijn Broeder Seleukus dood. Het Rijk onder vley-ing als Bescherm-heer innemende, Dan. 11: 21. Zijnde dien kleinen Hoorn die stijf van aangesigte, en raadselen verstaande, groot wierd, Dan. 8: 9, 23, 24. wanneer Heliodorus met de sijne verbroken waren, kap. 11: 22. als elders gezien is. Gelijk ook het eerste Boek der Machabeen met dese begind. Den selven is van de Syriers EPIPHANES,

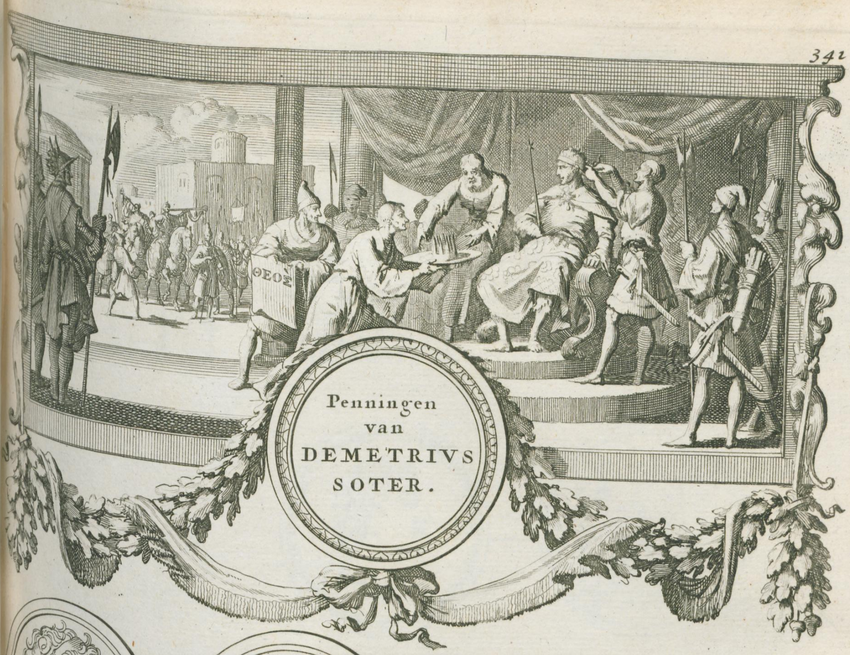

den *Edelen*, of als sommige verklaren, den *Verschenen*, bygenoemd geworden; om
dat hy volgens Appianus, de Tyrannen uit het Vaderlijk Koningrijk verdreven
had, en hun als een Inlandsch Koning Verscheenen was. Men ziet hem ook
doorgaans met desen Bynaam op de Penningen, doch altijd verseld met de be-
naming GOD: van waar dit woord gebragt werd, tot die Verschijning, welke
de Heidenen haare Helden toeschreven, die in 't getal der Goden verheven

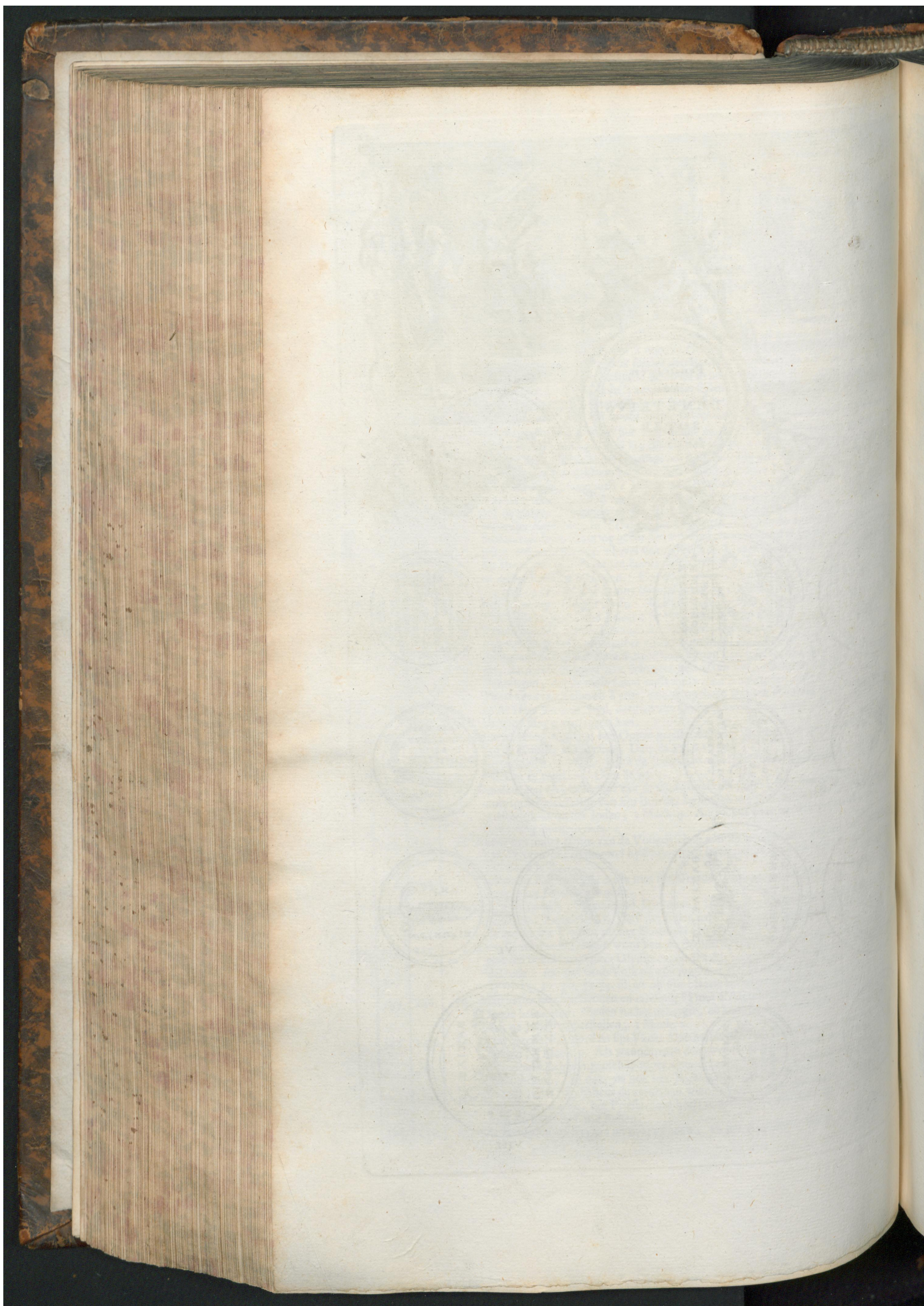
wier-

Olymp. spelen.	J. voor Christ.	Syrise Kon.	
			wierden, om datse groote weldaden van hen ontfangen hadden. Sulks datmen geloofd, dat de Samaritanen, door deselve vlei-sugt bewogen, hem in 't 145 Jaar van 't Rijk der Seleuken, desen hovaardigen naam, *Den geopenbaarden en verschijnenden God*, hebben opgedragen; op dat sy hun selven van de vervolging der Joden, welkers Bloed-vrienden sy genoemd wierden, vry maakten. En op dat'er aan desen hovaardigen naam niets ontbreken mogt, heeft hy boven den Koninglijken Hairband, noch d'aldereerste der Syrische Koningen, de Straal-kroon in navolging der Goden aangenomen, gelijk den Penning II. aanwijst; daar den schietenden Apollo op het Ruggestuk verkondigd, dat hy een ygelijk die hem tegenstreefd, met sijn Pijlen verderven wil. Voegd hier toe den III. Penning; daar Jupiter half naakt met de Donder of Blixem-straal gezien word; zijnde het bekende Waar-teeken van 't hoogste Gebied. Het Opschrift van den Penning IV. vertoond dat hy ook sonder den Eernaam *Den verscheenen God*, gezien word; 't geen waarschijnelijk is geschied in het begin sijner Regeering, eer de Samaritanen hem deselve in 't 145 Jaar der Seleuken opgedragen hebben. Dat nu ook den volgenden V. Penning desen Antiochus toekomd, wijsen de Tal-letteren ΔMP. uit, die agter sijn hoofd staan, beteekenende het 144 Jaar der Seleuken. Het Ruggestuk wil door het Roei-schip en 't Opschrift te kennen geven, datse van de Tyriers geslagen is; als die ook tot de Togt, welke Antiochus na Egipten deed, veele Scheepen uitgerust hadden. Op den VI. Penning word hy weder met de Straal-kroon gezien; daar de Olympische Jupiter met een verheven Arm een Kroone torst; betuigende Antiochus Overwinninge op de Joden behaald; wiens Beeld hy op den Altaar te Jerusalem geplant had. Gelijk sulks ook de volgende Penning VII. bevestigd, daar de naam der Stad ANTIOCHIA, aan het water *Kallirhoë*, in 't Heilige Land gelegen, (zijnde de agtste uit de sestien Steden van desen naam) op gevonden word; en ons vermaand te gedenken, dat dese Joden nessens andere op 't bevel van Antiochus, haaren Godsdienst verlaaten, nu het Beeld van Jupiter eerden, hoedanig nu in haaren Tempel stond; 't geen sy hier op desen Penning erkennen. Een ander Antiochien ontrent Ptolomais, werd ons hier op den VIII. Penning bekend gemaakt; schoon dese Stad by de Aardbeschrijvers verswegen blijft. Men gist datse in Phænicien ontrent de Grensen van 't Beloofde Land gelegen heeft, welke desen Penning ook met Jupiters staande Beeld, als des Konings Antiochus Bescherm-God, hem en sijner Voorvaderen gedagtenis, schijnd te willen aanwijsen. En alhoewel Seleukus Nicator doorgaans de Griekse Spraak door heel Syrien had ingevoerd, en bevolen hadde, datmense in opentlijke Schriften gebruiken sou; nochtans betuigen eenige Penningen, dat de oude Land-taale somwijlen is behouden, als te sien is op de Penningen van Sidon en Tyrus, en ook op desen laatsten Penning IX. Over welke de Heer Vaillant segd, datmen een Oedipus verwagten moet, die ons de verborgene dingen uitleggen kan.
	175.	138.	2. Jason of Jesus verkrijgd het Opper-priesterdom der Joden voor een somme Geld van de Koning Antiochus, Dan. 8: 13. 11: 30.
	174.	139.	3. Ontrent dese tijd begon Jason de Joden tot d'Afgodische bygeloovigheden der
	173.	140.	4. Grieken te trekken, Dan. 8: 13.
152.	172.	141.	5. Menelaus een verloochenaar van de God Israels als Jason, ligt Jason de voet, en verkrijgd onder hulpe van sijn Broeder Lysimachus, van Antiochus het Hoogepriesterlijk-ampt der Joden, 2 Mach. 4. Antiochus daar op den Joden alle eige Regeering ontnemende.
	171.	142.	6. Antiochus onder schijn van de Voogdyschap aan sig te trekken, neemd het Rijk van Egipten in. Alhoewel hy Philometor in vriendschap aanneemd, Dan. 11: 25, 26, 27. &c.
	170.	143.	7. Ptolomeus Evergetes de eerste met sijn Broeder Philometor word van de Alexandriners tot Koning gemaakt.
	169.	144.	8. Janna de tweede, bygenaamd Hirkanus, is na veeler meening ontrent dese tijd gestorven. Zijnde de XV. Vorst der Joden na de Babylonische gevangenschap; en de laatste der Vorsten uit het Stamhuis van David.
153.	168.	145.	9. Den Tempel te Jerusalem word van Antiochus Epiphanes ontreinigd, en het Afgodisch Beeld van Jupiter Olympicus op den Altaar gesteld; de Joden seer mishandelende: soo dat Gods Volk moeste sugten en om verberging omsoeken, Dan. 8: 10-15. 11: 30, 31-33. alswe op sijn plaatse breed genoeg hebben gezien.
	167.	146.	10. Matthatias met sijn Soonen en aanhang sig met d'Afgodische Offerhanden niet willende besmetten, vlieden na het gebergte, en kant sig de eerste tegen Antiochus, om de Joden te herstellen, 1 Mach. 2.
	166.	147.	11. Judas Machabeus word na sijn Vader Matthatias dood tot Veldheer over de Joden gesteld, 1 Mach. 3. Als wanneermen den tweeden staat der Joodsche Kerk na de Babylonische gevangenschap moet aanmerken te beginnen: komende nu het Priesterdom, en daar na ook het Rijks-gebied aan de Asmoneen of Helden. Zijnde Judas Machabeus de eerste aan wien 't Volk, naar Alcimus de Hoogenpriester dood was, het Priesterdom heeft opgedragen; alhoewel andere, Alcimus na Judas leef-tijd stellen.
	165.	148.	12. De Heidenen of Syriers nu overwonnen, en het Afgodisch Beeld van Jupiter Olym-

ΘΕΟΣ
Penningen
van
DEMETRIUS
SOTER.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΘΕΟΥ
ΦΙΛΟΠΑΤΟΡΟΣ
ΣΩΤΗΡΟΣ
I
II
III
ΒΑΣΙΛΕΩΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
Λ·ΑΝΡ
ΤΥΡΙΩΝ
IV
ΗΝΡ
V
ΘΝΡ
ΣΙΔΩΝΙΩΝ
VI
ΑΞΡ
VII
ΒΞΡ
VIII

Olymp. spelen.	J. voor Christ.	Syrise Kon.
154.	164.	149.

Olympicus vernield zijnde, reinigd Judas Machabeus den Tempel te Jerusalem.

1. *Antiochus Epiphanes* sterft, of komd om den hals en aan sijn einde, volgens Dan. 11: 45. en sijn Soon ANTIOCHUS de V. die bygenaamd is EUPATOR, komd in sijn Vaders plaatse. Van welkers dood de Boeken der Machabeen tegens malkander strijden. Doch Daniel voorsegd van hem, dat hy sonder hand sou verbroken worden, kap. 8: 25. Dese Eupator is van Demetrius sijn Oom, Seleukus Philopators Soon, die het Rijk van Syrien innam terwijl hy met Lysias te Antiochien was en Vrede met de Joden had gemaakt, om den hals gebragt, 1 Mach. 6. en 7. en Josepus XII. Boek der Joodsche Oudheden, kap. 14: 15, 16. Uit 1 Mach. 6: 17. en Appianus verneemd men, dat Lysias desen jon-

gen Antiochus den Bynaam EUPATOR, dat is, *Vaderlief*, gegeven heeft, van wegen de deugd sijnes Vaders, als zijnde gelukkig dat hy soodanigen Vader gehad hadde. Hoedanigen Opschrift des Bynaams ook desen Penning vertoond. En welke om sijne groote en schoonheid seer gewaardeerd, en nergens dan in de Kabinetten der grootste Heeren gevonden word. Jupiter zittende op d'andere zijde, draagd het Overwinning-beeldeken op de hand, ter gedagtenis van de Overwinning, dien hy tegen den rebelligen Philippus bequam, doen hy hem in den slag gedood heeft. Siet van desen Antiochus 1 Mach. 6.

163. | 150. — 2. De Hooge-priester Menelaus op 't bevel des Konings gedood zijnde, werd de Goddeloose en bittere Alcimus in sijn plaatse gesteld: zijnde een vyand der Kerke, 1 Mach. 7: 9. en 2 Mach. 14: 13.

162. | 151. — 1. DEMETRIUS de I. toegenaamd SOTER, de Soon van Seleukus de IV. neemd het Koningrijk in, na dat Eupator en Lysias gedood waren. Drukte het Jodendom seer, 1 Mach. 7. en maakte dat Alcimus Hooge-priester wierd, 1 Mach. 7: 8. en 2 Mach. 14. Onder desen nemen de Romeinen den Joden op versoek van Judas Machabeus, als Bond-genooten aan, 1 Mach. 8. Welk verbond versterkt is ontrent seven Jaaren na Christus dood, en in 't veertigste Jaar weder verbroken is. Siet aandagtelijk Dan. 9: 27. Zach. 11: 10. en de waarschouwing des Saligmaakers, Matth. 24: 6, 7. In welk voorval men de eerste Tijdwortel vind, in welke de Joodsche saaken met de Romeinsche vermengd geworden zijn. Men vind verscheide seer fraaje Penningen van desen Demetrius, die sommige hem in volwassen ouderdom vertoonen. Polybius schijnd te willen dat hy 23 Jaar oud is geweest als hy volgens 1 Mach. 7: 1. in 't 151 Jaar des Rijks, uit Roomen na Syrien trok; die hem naderhand den Bynaam SOTER, *Behouder*, opdroegen, om dat hy Heraclides verjaagd, en sijn Broeder Timarchus den Oversten van Babylonien, gedood had. Op de 11. en de volgende Penningen voerd hy noch andere Eer-naamen en Titels; waar aan de Schrijvers geheel geen kennis dragen. Gelijk hy ook den uitsinnigen naame GOD, met groote eergierigheid op veele Penningen schijnd begeerd te hebben. Op den selven Penning voerd hy de Straal-kroon, met het selve Opschrift; tusschen welk d'Overwinning den Palmtak draagd, ter gedagtenis van de Overwinninge des Vaderlijken Koningrijks, dat hy gemakkelijk innam, om dat de Syriers geloofden, dat Demetrius van den Roomschen Raad daar toe gesonden was; sulks daar niemand dan Lysias, en de Koning Antiochus Eupator, den hals by in schoten. Hoedanigen gerusten tijd, hier op den Penning III. door Merkurius, voerende den Palm-tak in de regter, en de Vreede-staf in de slinkerhand, vertoond word. Zijnde soomen geloofd, in een van de Phœnische Koopsteden geslagen, om door desen God der Koopmanschappen, de goede en rijke Inkomsten aan het Koningrijk beloofd, te kennen te geven. De Getal-letter ΘNP. op den IV. Penning, betoonen het 154 Jaar der Seleuken; en datmense derhalven Demetrius Soter toe-eigenen moet; onder wien het Joodsche Land twee Jaaren ruste van den Oorlog, volgens 1 Mach. 2. Den volgenden Penning V. bevestigd door de Letteren H N P. datse in het 158 Jaar des Rijks geslagen is. Van welke tijd de Boeken der Macha-

Olymp. speelen. | J voor Christ | Syrise Kon.

been niets en gedenken, om dat'er mogelijk weinig in voorgevallen is. Den zittenden Apollo in Vrouwe kleedingen, vertoond soo door hem selfs als door den Hooren, de bevrugting en overvloed der aarde. Op den VI. Penning ziet-men Demetrius met een Galey-schip, daar de Getal-letteren het 159 Jaar der Seleuken aanwijsen. Datse van de Sidoniers geslagen is, wijst het Schip en het Opschrift uit: gelijkmen van de Sidoniers segd, datse d'eerste Galeyen uitgevonden hebben. Zijnde dese seer oude Stad van de Phæniciers SIDON naar de meenigte der Vissen genoemd: want SID OF SAID, beteekend in haare Taal een *Visser*. Den VII. Penning heeft Goltzius onregt aan Demetrius den II. of Nicator toege-eigend: want de Letteren ΑΞΡ. vertoonen het Jaar daar in Demetrius Soter met een groot Leger tegen den nijdigen Alexander Bala quam; namelijk gelijk de Historie 1 Mach. 10: 1,2.&c. met dese woorden verhaald: „In het honderd en sestigste Jaar trok op Alexander de Soone van Antiochus, toegenaamd „Epiphanes, (*de Edele*) ende nam in Ptolomais, en sy ontfingen hem, en hy regeerde daar als Koning, en de Koning Demetrius dat hoorende, vergaderde „een groote Krijgsmagt, en trok hem tegen om te strijden, &c. Den overvloeds-Hooren beteekend de Volheid des Tijds; alhoewel het Land met een Tyran geplaagd was. 't Geen Faber op de overdadigheid van Demetrius wil gepast hebben, om dat hy daar toe seer genegen was. Den VIII. Penning, geteekend met de Letteren ΒΞΡ. geeft waarschijnelijk te kennen, dat Demetrius Soter eerst in het twaalfde Jaar sijns Koningrijks, in de tweede slag, van welk alleen de Historie der Machabeen spreekt, omgekomen is: want hy heeft in 't 151 Jaar beginnen te regeeren, en is hier in het 162 Jaar noch in 't leven.

| 161. | 152. 2. Judas Machabeus sneuveld in een Veldslag tegen Bachides, de Veld-Overste van Demetrius Soter: en sijn Broeder Jonathan komd als Vorst en Priester in sijn plaatse, 1 Mach. 9: 18.

155. | 160. | 153. 3. De Hooge-priester Alcimus, de Muur des Tempels Voorhof belast hebbende te slooʼ
| 159. | 154. 4. pen, word van God geslagen; sterft, en niemand word van sijnen huise in sijn plaatse tot het Hooge-priester-ampt verheven. Of als andere stellen, soo is hy voor Judas Machabeus gestorven, en 't Priesterdom is op Judas en soo aan de Asmoneen of Helden gekomen; alhoewel sommige verhaalen, dat het Hooge-priesterdom naar Alcimus dood, seven Jaaren heeft open gestaan. Siet van Alcimus dood, 1 Mach. 9: 54, 55, 56.

| 158. | 155. 5. Jonathan, Judas Broeder, maakt na eenige schermutseringen, Vrede met Bachi-
| 157. | 156. 6. des, en word in sijn Landvoogdyschap bevestigd, 1 Mach. 9: 30, 31, 70. doende
156. | 156. | 157. 7. het Sweerd rusten in Israel.
| 155. | 158. 8.
| 154. | 159. 9.
| 153. | 160. 10. Alexander Bala of Epiphanes, de Soone soomen meend, van Antiochus Epiphanes
157. | 152. | 161. 11. 1 Mach. 10: 1. geeft het Hooge-priesterdom, na dat Ptolomaïs ingenomen was, over aan Jonathan. Die doe alder-eerst met den Priesterlijken Ephod bekleed wierd; doch andere geven die voor hem, aan Judas sijn Broeder. Siet van Jonathan, 1 Mach. 9: 30, 31. en kap. 10: 20.

| 151. | 162. 1. *Demetrius Soter* overwonnen zijnde word van gemelde ALEXAN-
| 150. | 163. 2. DER BALA gedood, die het Koningrijk van Syrien door hulpe van sijn Schoon-
| 149. | 164. 3. vader Ptolomeus Philometor inneemd. En alhoewel desen Alexander den selven is die 1 Mach. 10. de Soon van Antiochus Epiphanes, en by Josephus BALLES, en BALAN by Strabo genoemd word; nochtans moetmen dien Toenaam geensinds op de Penningen soeken: als op welken hy gemeenlijk voorkomd onder de naam van ALEXANDER THEOPATER EVERGETES. THEOPATER, is soo veel geseid, als *Een die God tot een Vader gehad heeft*; 't geen hy deed, op dat hy alle agterdogt sijnes oorsprongs weg-nam: gelijk hy ook EVERGETES, dat is *Weldadig* genoemd wilde zijn, op dat hy daar mede de gemoederen der Volken tot hem trok. De Letteren ΒΞΡ. op desen eersten Penning, beteekenen het selve van den voorgaanden Demetrius Soter, namelijk het 162 Jaar der Seleuken: als wanneer Demetrius gedood en Alexander de Regeering aanvaarde, 1 Mach. 10: 50, 51. Waarom hy ook ter gedagtenis deser Overwinninge, eenen zittende Jupiter op desen Penning heeft doen vertoonen. Den volgenden Penning II. vertoonende de hoofden van Cleopatra en Alexander, schijnen in den uitgang van 't 162 Jaar geslagen. Ontrent welke tijd de Historie 1 Mach. 10: 57, 58. het Houwelijk en de Bruiloft met Cleopatra aangegaan; in dese woorden verhaald: „Ende Ptolomeus trok uit Egipten, hy ende sijne Dochter Cleopatra; en sy quamen te „Ptolomaïs in het 162 Jaar. Ende de Koning Alexander ontmoete hem, en „Philometor gaf hem sijne Dochter; en men hield haare Bruiloft tot Ptolomaïs. 't Schijnd ook dat Alexander, erkennende dat hy behalven sijn Dochter ter Vrouwe gekregen te hebben, door haar Vader Ptolomeus hulpe het Koningrijk van Syrien in handen gekregen hadde, Cleopatra aan de waardigste zijde geplaatst heeft; haar vertoonende met een Hoofd-deksel en een Koren-Maat of Schepel op de kruin, op dat hy haar door die teekenen eenige gestalte der Godinnen gave. Op den Penning III. komd Alexander wederom voor met het selfde Opschrift. Al-

I

II

III

IV

V

VI

VII

VIII

IX

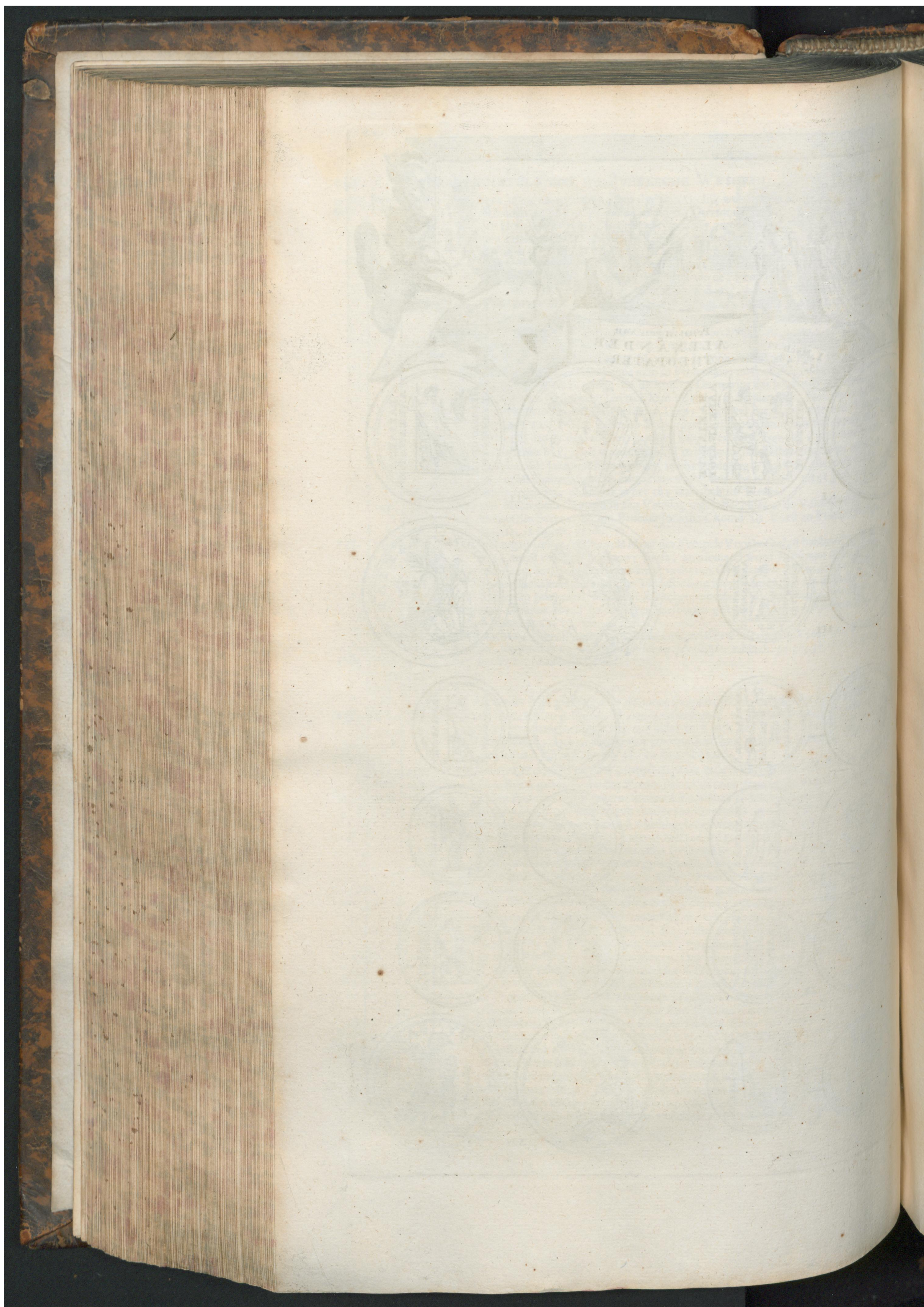

X

XI

XII

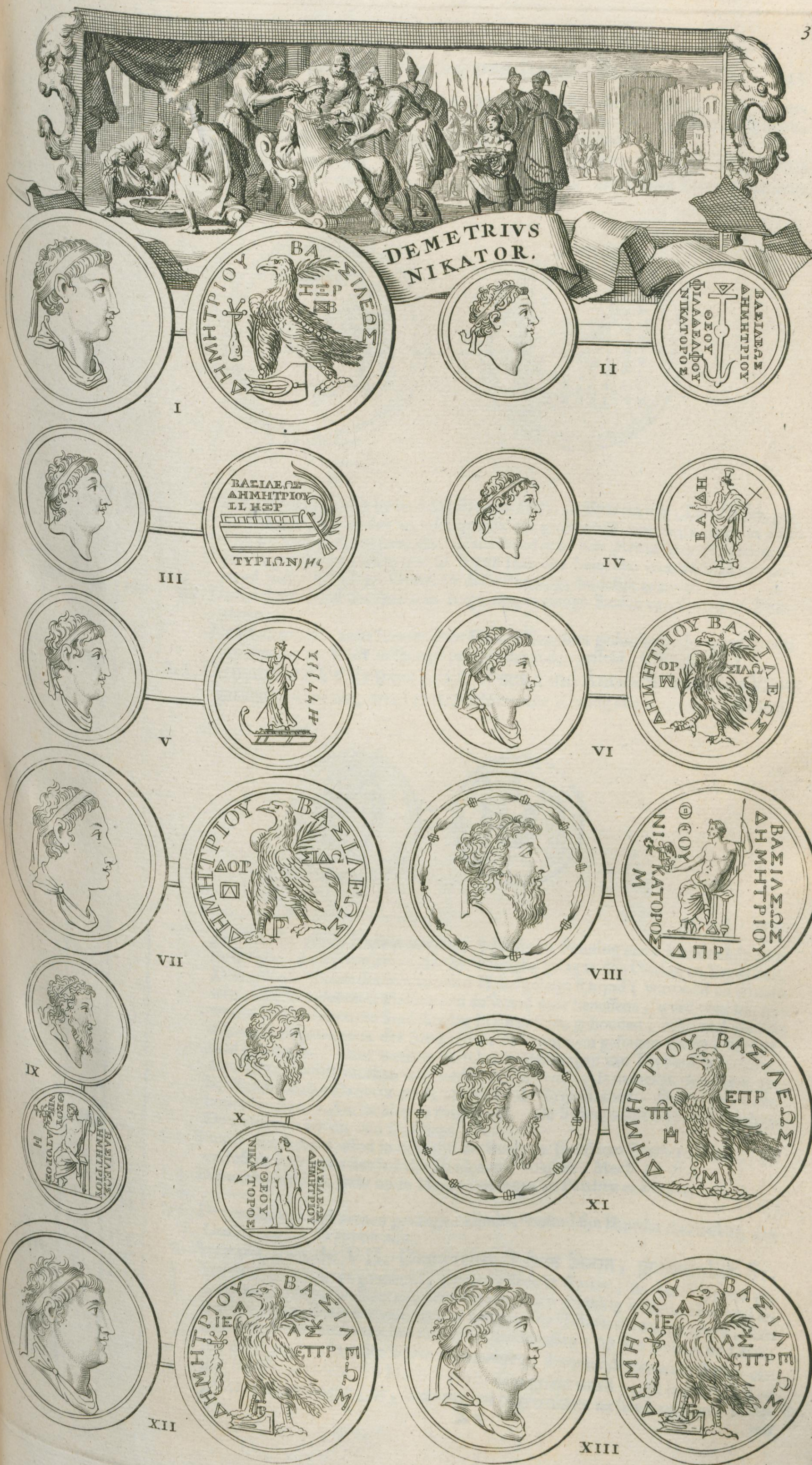
Olymp. ſpelen.	J. voor Chriſt.	Syriſe Kon.	

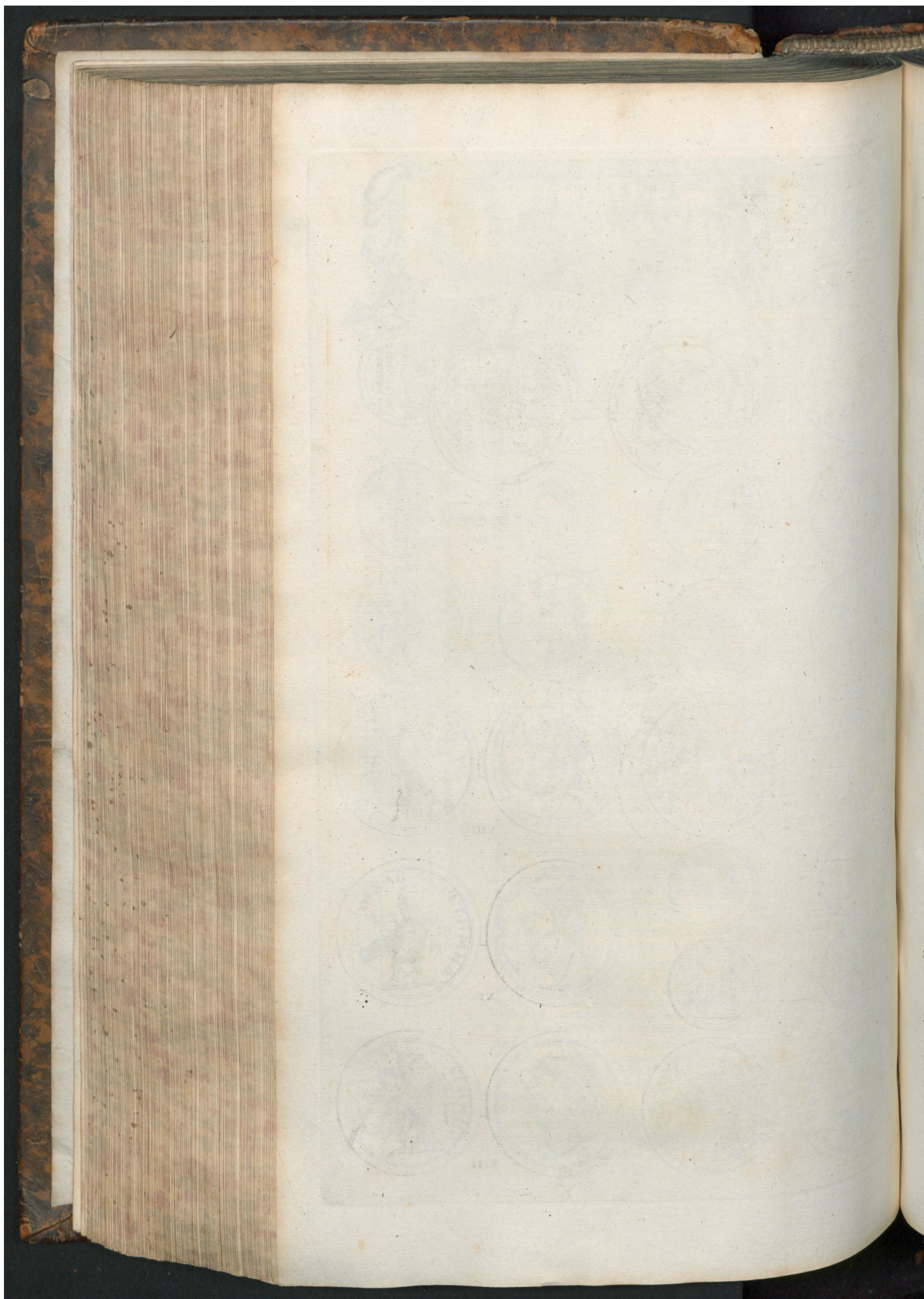
leen wijſen de Letters ΓΞΡ. het 163 Jaar der Seleuken aan; zijnde dit het tweede Jaar ſijner Regeering; waar van d'Apokryphe Boeken ſtil zijn. En men kan uit geen ander bewijs dan deſe Letteren ΓΞΡ. die hier ook op den IV. Penning gezien worden, beter beveſtigen, dat hy ook tot deſen Alexander Theopator behoord; nadien de voorige By-naamen daar niet gevonden worden. Den Adelaar als een Waar-teeken der Egiptiſche Koningen, heeft hy daar op ten gevalle van Cleopatra vertoond; vercierende die met een Palm-tak, om te erkennen, dat hy ſijn Overwinning aan Ptolomeus dank te wijten had. In den volgenden Penning V. vertoond Alexander Pallas als een Beſcherm-Godinne, door welkers hulpe hy de Overwinninge tegen Demetrius bekomen hadde. Op den VI. vertoond hy uit naar-yver van Alexander de Groots naam, eenen zittenden Jupiter: ten zy dan dat Jupiter in de Stad daar deſen Penning geſlagen is, voor een Beſcherm-God gehouden wierd. Diergelijke navolging zietmen van den ſelven op deſen VII. Penning, daar hy een Leeuwen-huid op 't hoofd heeft; waar van de afkomſt onder de Macedoniſche Koningen boven is aangeweſen. Door welke Goltzius en ſijn verklaarder Nonnius, dapper miſleid zijn: Den eerſten om dat hy hem aan Alexander de Groot heeft toegepaſt; den laatſten, dat hy den zittenden Apollo op 't Ruggeſtuk voor Venus opgenomen heeft. Den VIII. Penning word ſeer opmerkelijk gehouden, om datſe Alexander als een tweeden Mars met een Helmet op 't hoofd vertoond; in hoedanigen ſtand geene van de Syriſche Koningen gezien worden: Siende wederom op den ſtrijd tegen Demetrius Soter; vertoonende d'Overwinninge ook aan d'andere zijde, door een verheven Kroone ter eeuwiger gedagtenis. De Heer Vaillant meend dat de Letter A. hier beteekend, dat den Penning te Antiochien geſlagen is. Ook ſoumen mogen twijffelen, of deſen IX. Penning ook tot Alexander Theopator behoorde; by aldien de Letteren die het 174 Jaar der Seleuken aanwijſen, alle b[illegible]enkelijkheid niet weg en namen. Men ziet'er Jupiter op, doch niet met den Arend, maar met een Nagt-Uil, die ſijn Dochter Minerva toegewijd was. En om dat deſe Godinne byſonderlijk te Chyrrus, een Stad in Syrien aan de Riviere Marſias gelegen, daarſe by Samoſaten in den Euphrat loopt, geëerd wierd; daarom wilmen dat deſen Penning daar geſlagen is: want Strabo getuigd, dat Minerva daar een Tempel hadde, waar vanſe de *Chyrreſtiſche Minerva* genoemd wierd. Gelijk het Opſchrift van deſen X. Penning ook aanwijſt, dat ſy van de Apameners, aan de Riviere Orontes in Syrien, geſlagen is. Welke ſtroom veel naamen gekregen hebbende, onder anderen ſoo genoemd is, naar eenen die'er een Brug over ſloeg; die anderſinds van Seleukus Nicator, Axius genoemd is: gelijk hy meer Steden Griekſche en Macedoniſche naamen gegeven heeft. Op den XI. Penning zietmen wederom Alexander met een zittenden Neptunus; volgens het Opſchrift te Laodicea aan de Zee, geſlagen. In Syrien komen twee Steden met den naam Laodicea voor; d'een aan den Oever van de Phæniciſche Zee, ontrent de voet van den Berg Caſſius; d'andere in Cœleſyrien aan den Lybanon, beide van Seleukus Nicator gebouwd. Tot het eerſte Laodicea behoord onſen Penning; alwaarmen voornamelijk den God Neptunus eerde; mogelijk om datſe aan de Zee woonden: gelijk hem ook om geen andere reden den Dolfijn toegepaſt word, als om dat die van ouds het Waar-teeken van de heerſchappye der Zee toegepaſt is: tot welkmen deu Drie-Tand, niet anders als den Scepter van ſijn Rijk aanmerken moet. Den XII. Penning is wederom den ſelfden van de Tyriers, boven voor den vierden verklaard; doch hier wijſen de Letteren, datſe in 't 166 Jaar des Rijks geſlagen is, tot gedagtenis haarer getrouwigheid aan Alexander: want 1 Mach. 11. word verhaald, dat Demetrius de Soon van Demetrius Soter, van Creta tegen Alexander Theopator in 't 165 Jaar der Grieken uit-geſeild is, om het Vaderlijk Koningrijk wederom te krijgen: als wanneer Alexander uit Phænicien na Antiochien trok om Krijgsvolk tegen Demetrius op de been te brengen: Duurende deſen Krijg tot het 166 Jaar, alswe in deſen Penning zien. Die dan ook te gelijk beveſtigd, dat Demetrius niet voor het 167 Jaar aan 't Gebied gekomen is. Cilicia hadde gerebelleerd, en Cœleſyrien was aan Demetrius gunſtig door haaren Veld-Overſten Apolonius die haar toegevallen was; Doch Phænicien was voor Alexander, tot dat ſijn Schoon-vader Ptolomeus, onder glimp van hem te helpen, 't ſelve ten goede van Demetrius innam, om dat hy doe ſijn vriendſchap ſogt te omhelſen.

Olymp. ſpelen.	J. voor Chriſt.	Syriſe Kon.	
158.	148.	165.	4. Demetrius, Soon van Demetrius Soter, trekt in Cilicien tegen Alexander te Velde.
	147.	166.	5. Ptolomeus Philometor de Koning van Egipten, neemd Antiochien in Syrien in: is gunſtig aan Demetrius, maar geſtoord op Alexander: te weeg brengende dat hy van ſijn Vrouw en te gelijk van 't Rijk beroofd word.
	146.	167.	1. DEMETRIUS de II. bygenaamd NICATOR, regeerd in Syrien, na dat Alexander in dit Jaar overwonnen was. Alsmen de Penningen van Demetrius wel beziet, en in den Eerſten derſelve aanmerkt, dat de Getal-letteren ΞΞΡ. het 167 Jaar der Seleuken te kennen geeft; ſoo zietmen eerſt regt, hoe wel dit Jaar met de aanteekening van 1 Mach. 11:19. over-een-ſtemd: Want ſtaat'er, Deme-

Olymp. spelen. | J. voor Christ | Syrise Kon.

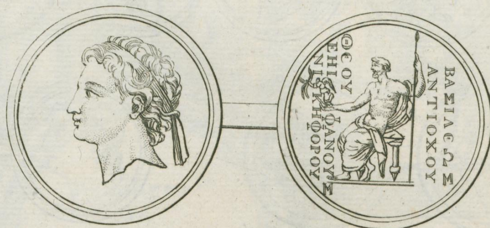
„ metrius wierd Koning in 't honderd en seven en t'sestigste Jaar. Sulks sy ook tot
geenen anderen Koning dan aan desen Demetrius de II. toepasselijk is. Dat den
Arend met d'eene voet op een Scheeps-nebbe staat, geeft te kennen datse van de
Tyriers geslagen is; hoedanige wy hier meer ontmoeten. Op het Ruggestuk van
den Penning II. vindmen alle de By-naamen of Titels van Demetrius uitgedrukt:
want na dat hy het Vaderlijk Koningrijk gekregen had, heeft hy sig ook GOD
genoemd. Ook schijnd hy den naam PHILADELPHUS, *Broeder-vriend*, aangeno-
men te hebben, van wegen de bysondere vroomheid sijns Broeders Antiochus,
die misschien alle sorge aangewend hadde om 't Koningrijk weer te krijgen; hoe-
danigen liefde aan Demetrius gantsch niet ydel is geweest. Want na dat hy lang
by de Parthers had gevangen geweest, is hy ten laatsten door de Wapenen van
sijn Broeder Antiochus verlost geworden. Het Anker op desen Penning, be-
wijst den Oorsprong der Seleuken, van wien Demetrius sijn afkomst roemde;
in dit Stam-huis tot een Teeken gebleven; om dat volgens Justinus, Seleukus
Nicator, met de Figuur des Ankers aan sijn Dye gebooren was. Den III. Penning
wil wederom van de Tyriers geslagen zijn, in 't Jaar des Rijks 168. Op datse
haare getrouwigheid aan Demetrius betuigden: als die hem in 't 165 Jaar uit
Cilicien komende, om de Naam-genoodschap sijns Vaders; aangenomen had-
den: en geene gemeenschap wilden hebben met die van Antiochien en Apa-
menen, die Demetrius afvielen. Dat nu ook desen vierden Penning tot Demetrius
behoord, betuigen de Letteren ΒΑ. ΔΗ. dat is, ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ. De
KONING DEMETRIUS. Het Ruggestuk vertoond de Godinne ASTARTE of VENUS,
de Godinne der Sidoniers, die den Penning voor hem geslagen hebben. Deselve
Astarte komd wederom op den Penning V. te voorschijn, staande op een Galeye,
het Waar-teeken der Stad Sidon; in welker Spraake dese Godinne ASTAROTH
genoemd word. Doch of dese onbekende Letter-teekenen desen naam te ken-
nen geven, weetmen niet seker. Den VI. Penning vertoond door de Letteren
ΟΡ. datse in 't 170 Jaar des Rijks geslagen is. In welk Jaar de Joodsche Hooge-
priester Simon door Gesanten, vrylating der Schattingen van den Demetrius ver-
kregen heeft, volgens 1 Mach. 13: 36. Waarom dan ook vers 41. en 42. geseid
word; Dat in het 170 Jaar, het Jok van Israel weg-genomen is; en dat het Volk
„ Israels begon te schrijven in haare Handschriften en Koophandelingen; In het
„ eerste Jaar dat Simon de Groote Hooge-priester was, ende Veld-Overste, ende
„ Leidsman der Joden, &c. Gelijk ook gemelden Penning van de Sidoniers,
betuigd, dat de meeste Steden van Phænicien doe aan de zijde van Demetrius
waren; hoedanige Tryphon nooit onder sijn magt heeft konnen brengen.
Hier toe diend ook de getuigenis van desen VII. Penning, die volgens de Letteren
ΔΟΡ. in 't 174 Jaar des Rijks geslagen, schijnd aan te wijsen, dat Demetrius
maar in 't begin van dit Jaar van de Parthen gevangen genomen is. Alhoewel
men uit de Historie 1 Mach. 14: 1. meend te moeten besluiten, dat hy in 't 172
Jaar na Meden om hulpe tegen Tryphon trok; en korts daer op van Arsaces
Veld-Overste gevangen wierd: ten zy datmen stelle, dat'er eenige tijd met Oor-
logen of anders heeft tusschen beide geloopen. Doch hoe 't hierom is, wy zien
egter Demetrius op den volgenden VIII. Penning vry veranderd van gedaante,
namelijk met een langen Baard, na dat hy nu uit sijn gevangenis weer-gekeerd
was; den welken hy mogelijk of na de maniere der Parthers, of tot Rouw-ge-
dagtenis van sijn afgestorven Broeder Antiochus, een wijle tijd had laten wassen.
Voerende egter noch den voorigen Titel van GOD en OVERWINNAAR. Doch de
Letteren ΔΠΡ. zien op her 148 Jaar, in welk desen Penning van de Damasceners
geslagen is: gelijk uit de bygevoegde aanvang Letter Δ. gemeend word. Beziet
hier toe ook den IX. Penning, die desen, uitgenomen d'ontbrekende Jaar-lette-
ren, gelijk is. Op den X. Penning ziet de beeldenis van Apollo, wederom op den
Oorsprong der Seleuken; op dat Demetrius de Syriers vermaande, dat hy haaren
natuurlijken Koning was, en verpligt wierden de zijde van hem en sijner Soonen
te kiesen tegen den Tyran Tryphon. Waarom hy hier ook noch volhard, sig selven
GOD en OVERWINNAAR te noemen, als of hy sijn Vyand daar door verschrikken
en verslaan wilde. De Jaar-letteren ΕΠΡ. hier op den Penning XI. worden voor
seer opmerkelijk gehouden; beteekenende het 185 Jaar der Seleuken: op welke
tijd Demetrius een deel des Rijks, dat den Tyran ingenomen had, poogde
weder te krijgen. Alwaar ook de begin-letter M. ziet op de Marathenen, een
wel bekend Volk in Phænicien, welke in de getrouwigheid aan Demetrius
volharden, terwijl die van Antiochien en andere tegens hem oproerig waren;
en aan de zijde van sijn Partie helden. Op den XII. Penning komd Demetrius
sonder Baard te voorschijn; vertoonende door de Letteren ΕΠΡ. dat hy die in
't laatste van 't Jaar 185 afgeleid heeft. Zijnde desen van de Tyriers geslagen, ter
gedagtenis der weldaden die sy van sijn Broeder Antiochus ontfangen hadden.
Den XIII. Penning, dragende het Teeken van 't 186 Jaar der Seleuken, is weder-
om van de Tyriers geslagen: 't geene bewijst, dat hy voor dit Jaar niet gedood
en is; dewijl men verhaald, dat hy nochtans in dese Stad, dien hy volgens dit Op-
schrift, ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ. ΤΥΡ. ΙΕΡ. ΑΣΥΛ. ΣΠΡ. voor een Schuilplaats
hield, om-quam. 't Geen ongetwijffeld op 't einde van dit Jaar door bedrog sijner
Vyanden sal geschied zijn. 2. 1. Pro-

DEMETRIUS
NIKATOR.
I
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ
II
ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΕΟΥ ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΥ ΝΙΚΑΤΟΡΟΣ
III
ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΤΥΡΙΩΝ
IV
V
VI
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ
VII
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ
VIII
ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΕΟΥ ΝΙΚΑΤΟΡΟΣ
ΔΠΡ
IX
X
ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΕΟΥ ΝΙΚΑΤΟΡΟΣ
XI
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ
ΕΠΡ
XII
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ
XIII
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

145. 168. 2. 1. Ptolomeus Evergetes de tweede van dien Naam, die anders ook PHYSCON genoemd word, regeerd na sijn Broeder Philometors dood, alleen in Egipten, overtreffende alle sijn Voorgangers in dertelmoedigheid.

ANTIOCHUS de VI. Soon van Bala, overwind met hulpe van Tryphon, Demetrius, en neemd Antiochien in. Een fraajen Penning van hem

Olymp. spelen.	J. voor Christ.	Syrise Kon.	
			betuigd genoeg, dat hy ook den Bynaam GOD, en EPIPHANES „*Den Edelen*, gevoerd heeft, en dat seer waarschijnelijk tot gedagtenis van Antiochus de IV. dien hy Groot-vader noemde. Naderhand is hy ook NICEPHORUS genoemd, van wegen dat hy Demetrius in 't 168 Jaar der Seleuken overwonnen en verjaagd had. Gelijk het Opschrift deses Pennings duidelijk aanwijst.
159.	144.	169.	3.2. Demetrius behoud doorgaans de Regeering in eenige Steden van Syrien en Phænicien.
			Jonathan met sijn twee Soonen door list van Tryphon gedood zijnde, werd Simon sijn Broeder tot Vorst en Hooge-priester der Joden gesteld, 1 Mach. 13: 1.
	143.	170.	4.1. DIODOTUS TRYPHON, sijn Wees-kind Antiochus aan een kant geholpen hebbende, werd te Antiochien voor Koning uitgeroepen. Hoedani-

			gen Titel hy gesogt heeft te voeren, wijst desen Penning aan; betoonende door de Bynaam AUCTOCRATOR, dat hy 't hoogste gesag in den Oorlog en Vrede had. Den grooten Hoorn die hier aan den Helm gehegt schijnd; vertoond na d'oude wijs, de schrik der oude Helden; en de Sterre daar beneffens, werd voor het gewoone merk-teeken der Stad Aradus in Phænicien gehouden; alhoewel dikwils alleen de Begin-letters der Steden daar de Penningen geslagen waren, zijn gesteld geworden. Daar werden verscheide Penningen van Tryphon gevonden, die alle verscheide merken der Steden vertoonen. Als namelijk den Hoed der Bescherm-Goden CASTOR en POLLUX, by de Tripolitanen. Den Overvloedshoorn by die van Antiochien te Ptolomaïs. De Scheeps-steve by de Sidoniers. De Palm-tak by die van Laodicea, &c.
	142.	171.	5.2. Simon Machabeus wind in dees tijd de Burgt te Jerusalem stormenderhand, en verlost de Joden van het Jok der Heidenen, volgens 1 Mach. 13. &c.
160.	141.	172.	6.3. Demetrius Nikator trekt op in Meden om tegen de Parthen te krijgen.
	140.	173.	7.4.
	139.	174.	5.1. Demetrius van de Parthen gevangen zijnde, neemd sijn Broeder Antiochus, den Oorlog tegens Tryphon aan.
	138.	175.	2. ANTIOCHUS de VII. Demetrius Soters Soon, gemeenlijk SIDETES en EVERGETES genoemd, regeerd alleen in Syrien, na dat Tryphon gedood was. Onder welkers tijd den staat der Joden gelukkig scheen. Hoe veel sekerheid en ligt de oude Penningen te mets aan de Historien konnen geven, kan eerstelijk desen van Antiochus Evergetes grondvesten: op den welken de Letteren ΔOP. het 174 Jaar der Seleuken aanwijsen; stemmende t'eenemaal over-een met het Verhaal-schrift 1 Mach. 15: 10. daar geseid word: „In het honderd en „vier en t'seventigste Jaar, is Antiochus opgetrokken na het Land sijner Vade-
161.	137.	176.	3.
	136.	177.	4.

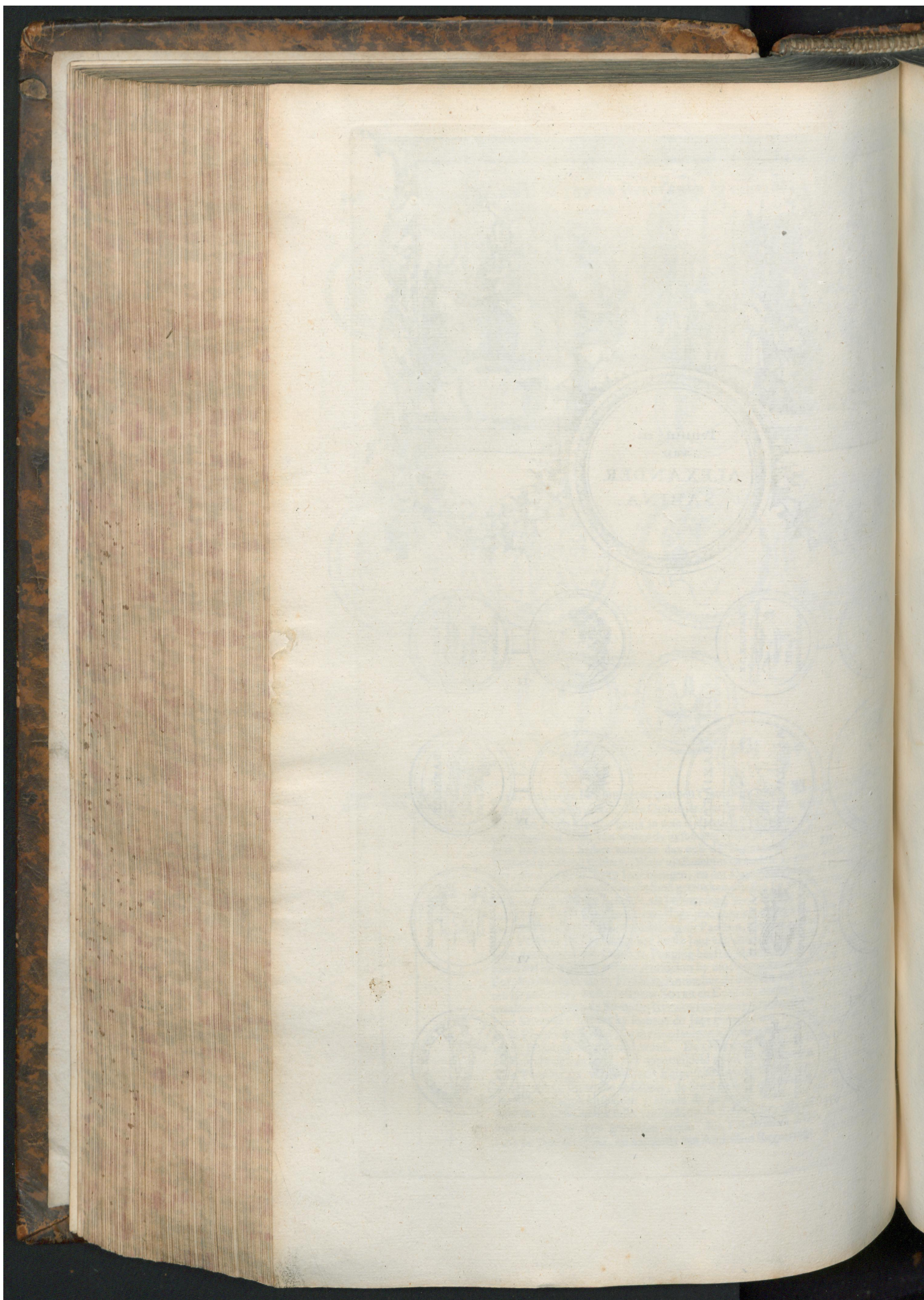
„ren

Olymp. spelen.	J. voor Christ.	Syrise Kon.

,, ren, en alle de Krijgsmagten quamen t'samen by hem, soo dat'er weinige by ,, Tryphon waren, &c. Het Opschrift daar boven IE. ΑΣ. word op de Heilige Vry-stad Tyrus gepast, gelijk in dese tijd aan de Tyriers van Antiochus Evergetes toegestaan was, van wegen de bysondere hulpe in 't begin sijnes Koningrijks hem bewesen. Sedert wanneer dan ook de Tyriers dese haar Tijd-wortel der Vryheid gerekend hebben. Waar uit Eusebius en andere konnen verbeterd worden, die deselve in 't 187 Jaar brengen, na dat Demetrius Nikator binnen Tyrus al gedood was; dewelke na die Stad getrokken was om sig te beschermen door de Godsdienstigheid des Tempels, als Justinus segd. Soo dat daar uit niet alleen openbaar is, dat Tyrus doe al een Vrye-vlugt-plaatse was; (gelijk we sulks ook op Demetrius Penningen, na sijn ontslaking uit Parthen, hebben gezien) maar ook dat dese Vryheid te Tyrus met het eerste Jaar van desen Antiochus Rijk haar aanvang genomen heeft. Desen II. Penning heeft d'Heer Patin gemeen gemaakt. En alhoewel hy twijffeld welken Antiochus hy moet toegekend worden; soo noemd Porphyrius nochtans by Eusebius; Antiochus de Broeder van Demetrius, ten regten EVERGETES; welke Josephus, SOTER en EUSEBES noemd. Doch de Penningen maaken alleen van de By-naam EVERGETES gewag. De meeste Schrijvers noemen hem SIDETES; om dat hy seer tot de Jagt genegen was: want SID beteekend in de Phænicische Taal *Jagen*; hoedanigen naam, als minder cierlijk, geheel niet op de Penningen gevonden word. De Overwinninge gaande met een Kroone en Palm-tak in de hand, ziet ongetwijffeld op de Overwinning tegen Tryphon. Den Penning III. vertoond een Egiptische Lotus-Bloem, in de gelijkheid van een Heulbol, uit welke de Bloem, de Steel en de Vrugt voortkomen; waer onder Kooren-airen uitspatten: zijnde de gewoone Teekenen van de vrugtbaarheid des Lands, gelijk sulks veelsinds op de Egiptische, Mauritaansche en Ciciliaansche Penningen gevonden werd. De Tal-letteren ΣΟΡ. betekenen hier het 176 Jaar des Rijks, en het derde van Antiochus Regeering. En men ziet'er meer

Penningen
van
ALEXANDER
SABINA.

I
II
III
IV
V
VI
VII
VIII

Olymp spelen.	J. voor Christ.	Syrise Kon.

meer met dese Beeldnis; doch in verscheide Jaaren des Rijks geslagen: gelijk hier den Penning VIII. ook aanwijst in 't Jaar 182 geslagen te zijn. Desen IV. Penning is wederom van de Tyriers geslagen: bevestigende, als vooren, de vryheid haarer Stad door de Letteren IE. ΑΣ. boven in den eersten Penning aangewesen. Daar de Tal-letteren HOP. het 178 Jaar des Rijks, en de Galey, het Waar-teeken der Tyriers te kennen geven. Den V. Penning schijnd ons aan te wijsen, dat gelijk de Sidoniers, Demetrius Nikator als wettig Koning van Syrien, altijd getrouwelijk tegen Tryphon aanhingen, als boven over haaren Penning geseid is; alsoo hebben deselve ook niet geweigerd, sig aan desen sijn Broeder Antiochus Evergetes Regeering t'onderwerpen, na dat hy den Tyran gedood en 't Koningrijk ingenomen had; daar van het Opschrift deses Pennings ANTIOCHUS DE KONING, getuigenis draagd: gelijk de Talletteren ΘΟΡ. ter zijden sijn hoofd, het 179 Jaar des Rijks, en 't sesde sijner Regeering aanwijsen. Diergelijken voorbeeld hier ook van de Tyriers, op den Penning VI. gezien word, in het 180 Jaar des Rijks geslagen. Den Arend komd hier wederom soodanig als het Teeken van Egipten te voorschijn, als wy die te vooren in de Tyrische Penningen van Alexander Theopator en Demetrius Nikator, ter eeren van de Gemalinne Cleopatra, om de Egiptische Stam te gedenken, hebben gezien: als door welker hulpe sy het Koningrijk van Syrien ingenomen hadden: sulks dat sy nu met Antiochus haar Mans Broeder getrouwd zijnde, schoon hy noch leefde, het billijk scheen, dat den Arend hier wederom te voorschijn quam, ter eeren van den nieuwen Bruidegom. Den Penning VII. volgens de Letteren ΑΠΡ. in 't 181 Jaar des Rijks geslagen; vertoond Minerva als de Voorstanderesse des Oorlogs; dragende d'Overwinning op de hand: spelende op den Oorlog, welke Antiochus gelukkig tegen Tryphon en de Joden gevoerd had; en nu sig ook in dit Jaar gereed hield, om tegen Phraâtes de Koning der Parthen, door de bestuuringe deser Godinne, d'Overwinninge te verkrijgen. En geen wonder: want nadien de Syrische Koningen haar af-komst van de Macedoniers haalen, daar Minerva boven andere Goden gediend wierd; en van den Grooten Alexander met Tempelen begiftigd was; ziet daarom roept Antiochus deselve Godinne ook aan, als Behouderesse van sijn Krijgsmagt tegen Phraâtes: hy steldse in sijn Vaandelen en slaatse op sijne Penningen.

135. 178.
134. 179. 5. In 't begin van dit Jaar wierd Simon in een Maaltijd van Abubus gedood, en sijn
6. Soon Johannes Hirkanus volgde hem 1 Mach. 16: 15, 16. met welke het eerste Boek der Machabeen eindigd. En nemen sommige desen voor Johannes Hirkanus, die Nikator uit het Rijk verdreven heeft; en Josephus voor een Propheet erkend: en hoe desen binnen Jerusalem van Sidetes op 't Loofhutten-Feest belegerd wierd, is op sijn plaatse aangewesen.

133. 180. 7. Antiochus trekt op tegen de Parthen, om sijn Broeder Demetrius wederom te krijgen.

162. 132. 181. 8. In dees tijd send Phraâtes Koning der Parthen, den gevangen Demetrius Nikator weder na Syrien.

131. 182. 1. Antiochus word in den strijd tegen Arsaces by de Parthen omgebragt, en den ontslagen DEMETRIUS NIKATOR regeerd wederom in Syrien.

130. 183. 2. Johannes Hirkanus Soon van Simon Machabeus, verstoord den Tempel der Samaritanen te Gerazim, en schud tot wraak van sijn Vaders dood, het Jok der Joden meer en meer af, als Jeremias voorsegd had, kap. 24: 6. soo datse grooter als haare Vaderen wierden, Deut. 30: 5. en kap. 32: 15. 't Geene sederd dese tijd tot op de komste van den Messias heeft stand gehouden. Haare Volk-plantingen uitsettende verre buiten Palestinen, in Asia, Africa, de Middellandsche Zee, Griekenland, Italien, Spaanjen en Egipten. Onder hem is ook een groot Oproer tusschen de Pharizeen en Sadduceen ontstaan, dien hy stilde. Gelijk ook door sijn toedoen de Edomiten tot het Jode-genootschap gebragt zijn.

163. 129. 184. 3. 1. ALEXANDER de II. ZEBINNA bygenaamd, de Soon van An-
128. 185. 4. 2. tiochus Evergetes, werd van die van Antiochien, door toedoen van Ptolomeus Physcon Koning van Egipten, tot Koning gemaakt, tegens Demetrius Nikator. Onder de Penningen die van desen Alexander gevonden worden, is desen eersten van groote nuttigheid ontrent de Tijd-rekening der Syrische Koningen te agten: vertoonende door de Letteren ΔΠΡ. het 184 Jaar der Seleuken: en datse waarlijk tot Alexander de II. nu aangekant tegen Demetrius Nikator, behoord: en dienvolgende ook bewijst dat desen Tyran in dit Jaar van de rebellige Syriers voor Koning verklaard is: gelijkmen hem hier tot bewijs en erkentenis der saake ook met den Koninglijken Hairband ziet. Den Bacchus op de averregtse zijde met een Staf die met Wijngaard-ranken of Klim-bladen omwonden is, geeft niet alleen te kennen hoe seer de Koningen van Syrien desen God eerden; maar doet ons ook gedenken aan het Feest dat de Syriers ter eeren van Bacchus gewoon waren te houden: als op welk wy 2 Mach. 6: 7. aangeteekend vinden, dat Antiochus Epiphanes den Joden dwong met Klimmer-kranssen, als in een Ommegang desen God ter eeren, om-te-loopen. Gelijk dan ook deselve Wijn-God op desen tweeden Penning een Jaar laater geslagen, voorkomd. Op bei-

Olymp. ſpelen.	J. voor Chriſt.	Syriſe Kon.	
			beide zietmen hem met een Een-ge-oorde Schenk-kan in de hand ; hoedanigen Vat volgens Athenæus, in den dienſt van Bacchus voornamelijk gebruikt wierd. Den III. Penning met den zittenden Jupiter, ſchijnd van de Damaſceners geſlagen in 't 186 Jaar des Rijk, ter eeren van Alexanders Overwinninge tegens Demetrius Nikator : want hy ſchijnd geſlagen als de ſlag tuſſen hun beiden ontrent Damaſcus voorgevallen is ; daar Demetrius verjaagd, en Alexander van de Damaſceners voor Koning uitgeroepen wierd. In de twee volgende Penningen IV. en V. zietmen Alexander met de Straal-kroon praalen, het hoogſte Cieraad der Syriſche Koningen : d'eene met een Pallas, d'andere met een dobbele Overvloedshoorn op 't Ruggeſtuk. De Letter E. op de Penning IV. geeft de Stad EMISA te kennen, gelegen aen den Libanus ontrent Damaſcus, alwaar Porphyrius verhaald dat de ſtrijd deſer Koningen geſchied is. De Pallas ſchijnd als Voorſtanderesſe des Oorlogs hier vertoond, om te gelooven, dat Alexander door haare hulpe, Demetrius overwonnen hadde. De dobbele Hoorn van Overvloed wil niet anders dan de gulle meenigte aller dingen onder Alexanders Regeer-tijd, aanwijſen. En dat de Tyriers ook deſe Godinne met de grootſte eere gediend hebben, is boven over de Penningen van Antiochus Evergetes, of de VII. van dien naam, aangemerkt. De Begin-letteren ΑΠ. op den V. Penning beteekenen de Apamenſen, die na de Antiochienſers van Demetrius afvielen. Den Penning VI. vertoond wederom een dobbele Overvloeds-hoorn, doch anders van onder ſaamen gewrongen. Aan welke Begin-letteren ΣΑ. de Samoſaten te kennen zijn ; namelijk de Hooftſtad van Comagenen, daar deſen Penning geſlagen is ; en de Kooren-air tot een Waar-teeken voerde ; gelijk hier onder gezien word. Nu iſſet ons ſekerlijk noch indagtig, dat wy Bacchus ſoo even op twee Penningen van Alexander gezien hebben, en derhalven de moeite waard, datwe hier ook den ſelven Koning als eenen tweeden Bacchus op den Penning VII. wel Cierlijk met een Krans van Klim-bladen om 't hoofd ; verbeeld zien. Het Ruggeſtuk wil de Godinne Iſis vertoonen, met een Roer-ſpadel en Hooren van Overvloed ; dragende een Schepel of Kooren-maat op 't hoofd : hoedanig Oſiris, de Soon of de Broeder of Man van Iſis plagt te dragen. Maar nadien Oſiris by Herodoot, deſelve met Bacchus is ; ſoo en is 't geen wonder, dat de Damaſceners aan d'eene zijde Bacchus, aan d'andere zijde Iſis verbeeld hebben. By Macrobius en Servius is Iſis de Aarde of de Natuure der dingen. Oſiris by Plutarchus de Sonne : de Aarde leid onder de Sonne, en derhalven is aan Iſis de Schepel te gelijk met den Hoorn gegeven, als het Merk-teeken der Vrugten en den Overvloed derſelve. Ook voerdſe de Roer-ſpadel, om datſe 't eerſte gebruik daar van gehad heeft, na datſe d'eerſte uit-vindſter der Zeilen aan de Schepen geworden was. De Penningen met duſdanige uitgekapte Tand-boorden, ſchijnen Zaag-penningen genoemd te zijn ; hoedanige de Silvere te mets plagten gemaakt te worden, tegen 't vervalſchen of ſchroojen, en de Koopere, Cieraads-halve. Doch de Penning-verklaarders zijn over deſe haar maakſel en herkomſt nog geheel onſeker en verlegen : Voorts heeft den Penning VIII. den Verklaarders ook genoeg verſet gemaakt : want of wel het Grieks Opſchrift de gewoonelijke Titel van Alexander de II. is ; ſoo blijven doch de overige Phæniciſche Letteren in het duiſter bedommeld. En nadienſe onſes agtens op de eigenſchap des Beelds zien, ſoo blijft het deswegen ook onſeker, tot welk een Godheid men 't ſelve t'huis te brengen heeft. Den Drie-Tand en ruige Baard, ſoude ons wel om Neptunus doen denken ; doch hy en pleegd nooit gemutſt, noch gerokt of gekleed te voorſchijn te komen : waarom eenige giſſen, dat het een ander van de Syriſche Goden is, van welkmen een goed aantal by de Schrijvers aangeteekend vind ; die ons ſekerlijk elders in de hand ſullen vallen.
	127.	186.	3. Demetrius van Alexander Zebinna overwonnen, werd korts daar na te gelijk met ſijn oudſte Soon SELEUKUS de V. gedood. En 't Rijk van Syrien is wederom aan Antiochus Gryphus gekomen. Het Tronie-beeld van Seleukus werd niet gevonden.
	126.	187.	4.1. Cleopatra de Gemalinne van Demetrius, maakt haaren jongſten Soon ANTIOCHUS
	125.	188.	5.2. de VIII. mede-genoot van 't Vaderlijk Koningrijk ; en kant hem tegens Alexander. Men zietſe tot beveſtiging hier van ook op de Penningen ; gelijkwe onder die van haar Soon beneden vertoonen.
164.	124.	189.	6.3. Ptolomeus Phyſcon of Evergetes, ſend ter liefde van ſijn Suſter Cleopatra, eenige hulp-troepen aan ſijn Neef Antiochus.
	123.	190.	4. **ANTIOCHUS de VIII. gemeenlijk GRYPHUS, en op de meeſte** Penningen EPIPHANES bygenaamd, regeerd na de dood van Alexander. 't Gene wy boven van Cleopatra deſen Antiochus Moeder hebben aangeteekend, beveſtigd waarlijk deſen Eerſten Penning ; alwaar de twee ſaamgevoegde hoofden en dobbel Opſchrift, Cleopatra met haar jongſte Soon Antiochus de VIII. (ſomtijds ook Gryphus genaamd) vertoonen ; en niet Antiochus Evergetes of Sidetes haaren Bloedvriend en Egte Man, als ſommige qualijk hebben geoordeeld : want ſulks bewijſen hier de Getal-letteren ΞΠΡ. die het 187 Jaar der Seleuken beteekenen. In welke tijd Cleopatra, raſende om ſelfs te heerſchen, haaren Man Demetrius, die overwonnen en vlugtig was, heeft laaten dooden : Ja korts

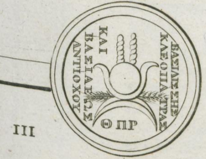

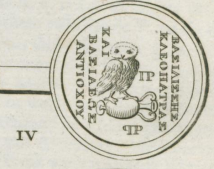

I

II

III

IV

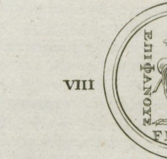

V

VI

VII

VIII

IX

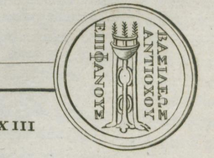
X

XI

XII

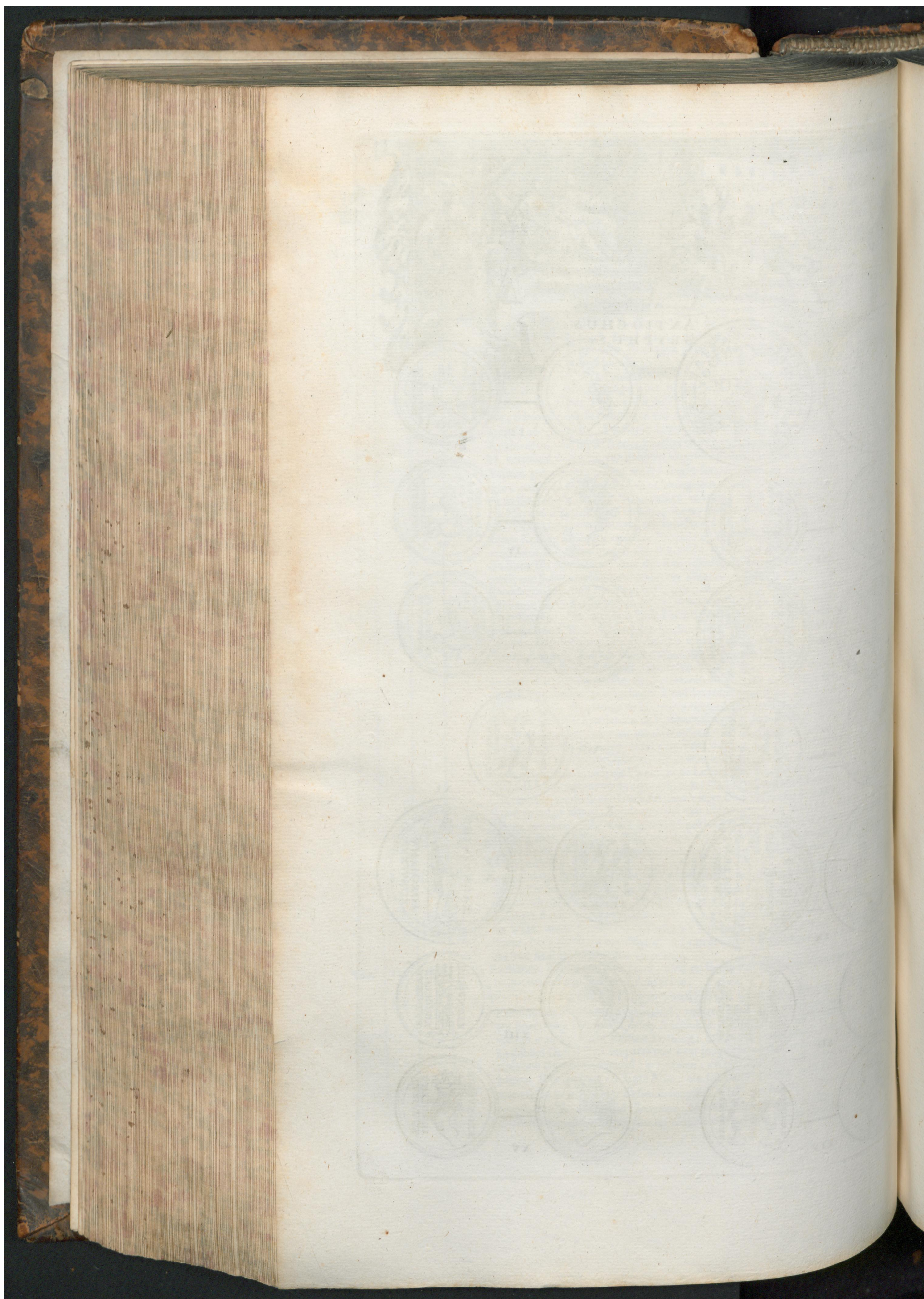
XIII

XIV

XV

Olymp. spelen.	J. voor Christ.	Syrise Kon.

hier op, als offe door dese daad in het doodslaan onderwesen was, ook Seleukus haaren oudsten Soon met haar eigen hand gedood, en desen Soon tot Koning gesteld heeft, op dat hy met haar heerschte. Waarom desen Penning hem ook met den Koninglijken Hair-band vertoond: en schoon haar Tronie-beeld op den Penning de eerste plaats bekleed, soo werd egter haar Soons Naam op d'andere zijde als Koning voor-aan gesteld. Gelijk ook den Arend het Teeken van Egipten, bewijs schijnd te geven, van de geheele magt der Regeering die doe by haar was. Den Penning II. met de Talletteren ΗΠΡ. geteekend, bewijst het 188 Jaar des Rijks, in welk Antiochus het Koningrijk Syrien, van Alexander poogde weder te krijgen. En 't geen opmerkelijk is, is dit, datmen wel Antiochus Tronie-beeld hier alleenig sonder sijn Moeder ziet; doch geensinds sonder haaren Naame op d'andere zijde; op dat bleek dat het hoogste Gebied by haar was. De Lotus-bloem met de Kooren-airen hebben wy boven verklaard een Teeken van Overvloed te zijn: gelijk ongetwijffeld de wassende Maan daar onder op seekere Stad ziet. Den Penning III. vertoond deselve Beeldnis; doch de Letteren ΘΠΡ. geven het 189 Jaar des Rijks te kennen. Hoedanigen bysetting der Jaaren en By-naamen desen Antiochus sorgvuldiger dan Alexander schijnd waargenomen te hebben. De Letteren q P. op desen Penning IV. en 't gewoonlijk Opschrift van Antiochus wederom met sijn Moeder Cleopatra, geven te kennen, datse in 't 190 Jaar des Rijks geslagen is. q. is hier de Koppa der Ouden, beteekenende het getal van 90. welke de Latinen tusschen de P. en R. geplaatst hebben. Doch de laatere Grieken hebben voor de Getal-letter q. de Σ. gesteld. De Nagt-Uil op de nederleggende Wijn-kan met twee Ooren, vertoond wel het Waar-teeken der Atheners: maar hier heeftse Antiochus op sijn Penning vertoond ter gedagtenis der Stad Athenen, in welke hem sijn Moeder een wijle hadde ter Hooge-School besteed. Dus vertoond de Uil de geheiligde Vogel van Minerva, die als de Bescherm-Godinne van Athenen, aldaar haaren Tempel hadde: gelijk de nederleggende Wijn-kruik ziet op de kostelijke en konstaardige Vaten, die te Athenen eerst uitgevonden en seer fraai gemaakt wierden. Men segd dat desen Penning ook gezien word met twee Hoeden beneden aan, diemen voor de Waar-teekenen van Castor en Pollux houd; welke by na in alle Zee-Steden ge-eerd wierden, om datse de Zeen en Winden stilden; hoedanigen Godheid voornamelijk te Tripolis een Stad in Phænicien geëerd wierd, als de Penningen uitwijsen. Gelijk dan ook het Reis-schip, daar Paulus mede van Alexandrien vertrok, het Teeken van dese Bescherm-Goden droeg, Actor. 28: 11. Op den Penning V. komd Cleopatra met haaren Soon Antiochus niet alleen wederom te voorschijn; maar het hovaardig Opschrift, DE KONINGIN CLEOPATRA GODINNE, toond de grootste sugt om te regeeren; gelijk sy ook de eenigste is die desen By-naam onder de Syrische Koninginnen aangenomen heeft. Vertoonende mogelijk hierom de Overwinninge als een Godinne; hoedanig men van ouds gevleugeld heeft afgebeeld; als sig spoedende van den Hemel neder te komen, tot den geenen diese met Overwinninge wild bekroonen. De Sterre houdmen te beteekenen, dat den Penning te Antiochien geslagen is; namelijk tot gedagtenis van de Overwinninge, welke Antiochus de VIII. door hulp van Ptolomeus Philometor of Physcon, op Alexander de II. bekomen hadde. Hier in de Tijd-Tafel op 't Jaar des Rijks 189 aangeteekend. Hoedanigen Overwinninge Alexander niet konnende verdragen, heeft hem selven met Fenijn omgebragt. Den Penning VI. is deselve met den IV. alleen wijsen de Letteren A q P. het 191 Jaar des Rijks aan. En het Opschrift der Koninginne Cleopatra vermaand, datse niet voor het einde of uitgang deses Jaars gestorven is. 't Gene door den volgenden Penning VII. schijnd bevestigd te worden, als welke door de Letteren B q P. ons leeren, datse in 't 192 Jaar des Rijks geslagen is; namelijk na dat Antiochus nu sijn Moeder Cleopatra door 't Fenijn datse voor hem bereid had, selfs had doen omkomen; terwijlse bedroefd en nijdig over Antiochus Overwinninge, meende dat haar Glorie hier door beneveld wierd. Voerende Antiochus nu den By-naam EPIPHANES op desen Penning. Waar uit Porphyrius moet verbeterd worden, welke de Alleen-heersching van Antiochus de VIII. in 't 190 Jaar des Rijks aanteekend; daar wy op den voorigen Penning klaar genoeg gezien hebben, dat Cleopatra in 't 191 Jaar noch in 't leven was. Den Adelaar met een Palmtak op desen en den volgenden Penning VIII. daar wy 't Ruggestuk alleen van vertoonen, is het gewoone Merk-teeken der Egiptische Koningen; hoedanig misschien Antiochus hier als een Teeken van 't Moederlijk regt tot dit Koningrijk heeft willen aanhouden: ten zy dan dat hy sulks gedaan heeft ter liefde van sijn Gemalinne Tryphæna, Ptolomeus Evergetes Dochter. De Letteren Γ q P. of het 193 Jaar, wijsen klaar genoeg datse een Jaar na den voorgaanden geslagen is. Gelijk mede de Getal-letteren Δ q P. op den Penning IX. het volgende 194 Jaar des Rijks te kennen geven. Van welke tijd by de Schrijvers geswegen word; daar ook de Begin-letteren AP. ARADUS, de Zee-stad in Phænicien te kennen geven. Het Teeken-beeld is een gelouwerden Jupiter, naakt en met een Son in de regter en een Werp-Spies in de slinker-hand, boven 't hoofd een wassende Maan. Hoedanige twee Hemelsche Ligten het Jaar beteekenen: dat by de Oude

Olymp. ſpelen.	J. voor Chriſt.	Syriſe Kon.	
			tweederlei was : het Natuurlijk Jaar werd afgebeeld door de Sonne in Jupiters hand ; als in wiens geweld de dagen en Jaaren zijn : het andere door de Maan aangeweſen, is het Burgerlijke Jaar ; dienende om de Feeſten te vieren ; Overheids-Ampten te bekleeden, en andere dingen te doen. Op alle welke Sinnebeeldige beduidſelen ook in de Openbaring van Johannes ſchijnd geſpeeld te worden. Den Penning x. werd hier alleen bygebragt, om dat haar Tal-letteren Ε q p. het 195 Jaar des Rijks beteekenen ; welke Tijd by de oude Schrijvers geheel ledig van Geſchiedeniſſen gelaten word. Even hier boven hebben wy Jupiter op den IX. Penning naakt gezien ; hier komd hy met deſelve Waar-teekens op den Penning IX. gekleed te voorſchijn, en met het ſelve Opſchrift, en blijk dat hy ook te Aradus geſlagen is. Alleen geven de Ζ q p. het 197 Jaar des Rijks te kennen. En den Mantel der Godheid beteekend de vernieuwing des Jaars ter tijd des Evennaars, wanneer de Sonne in 't Hemel-teken van den Ram gaat. Dat deſen Penning XII. tot Antiochus de VIII. behoord, geeſt ſijnen gebochelden of krommen Neus, en het Opſchrift EPIPHANES te kennen. Doch om dat de Jaar-letteren daar in ontbreken, weetmen niet ſeker wanneer hy geſlagen is. De Blixem-ſtraal met Vleugelen ziet op derſelver ſnelheid ; en haar Beeldnis ſelfs, volgens de beteekenis op de Penningen van Antiochus Philopator, op de Seleuciers die aan den uitloop van de Riviere Orontes woonden. Want dat hy deſe meermaalen heeft willen gedenken, ſchijnd den volgenden Penning XIII. te grondveſten, die een Drie-voet vertoond ; welk Waar-teeken op Apollo ziet, van wien Seleukus den eerſten Stigter van 't Syriſche Koningrijk, ſijn af-komſt rekende, en Antiochus ook uit die Stam geſproten was : gelijk het mede bedenkelijk gehouden word, offe niet door die van Antiochien, die in haar Voorſtad een vermaarden Tempel van Apollo hadden, ter eeren van Antiochus geſlagen is. De Louwerier-takken op de kruin van den Drie-voet, behooren tot het voorige Teeken, als welkers Boom, Apollo ter gedagtenis van Daphne geheiligd is. Men meend dat deſen Penning XIV. te Rhoſus, een Zee-ſtad in Syrien ontrent Seleucia aan den uitval van de Riviere Orontes, geſlagen is. En de Heer Vaillant ſchijnd door de Steene Vaten of Kannen op deſen Penning verbeeld, in die giſſing ook ſeer geſterkt te worden ; nadien ons Plinius leerd, dat die van Rhoſus gewoon waren ſeer veel fraaje Aarde Vaten na Roomen te ſenden. En gelijk wy boven op twee Penningen hebben gezien, dat Antiochus den Uil zittende op een twee-oorige Wijn-kan verbeeld heeft, ter gedagtenis van Athenen, daarmen voorgeeft de eerſte Cierlijke Aarde Vaten gevonden te zijn ; ſoo kan het geſchied zijn, dat deſe Koning ſederd daar in vermaak genomen hebbende, te Rhoſus een Werk-huis daar toe heeft laaten oprigten ; hoedanigen beſorging de Inwoonders van die Stad indagtig zijnde, ook duſdanige Vaten tot ſijner eere op haare Penningen hebben gebragt. Den Penning XV. vertoond een dobbelen Hoorn van Overvloed ; die hier vooren tot een Teeken van Vrugtbaarheid en Welvaard verklaard is ; alhoewel Die men ligtelijk kan gelooven, dat dit het Waar-teeken van ſekere Stad is. door gebrek van Byſchrift ons niet genoeg bekend is om ſekerlijk aangeweſen te worden.
	122.	191.	5. De Koningin Cleopatra, Moeder van Antiochus de VIII. is ontrent den uitgang van dit Jaar door Fenijn geſtorven.
	121.	192.	6. Antiochus ſijn Moeder Cleopatra omgebragt hebbende, regeerd nu alleen in
165.	120.	193.	7. 't Rijk, als uit ſijnen Penning gezien is.
	119.	194.	8.
	118.	195.	9.
	117.	196.	10. In dit of in 't volgende Jaar, is Antiochus de Jonge, bevreeſt voor de lagen van ſijn Broeder Antiochus de Koning, na Cyzicum gevlugt, waar van daan hy ſederd CYZICENUS genoemd is.
166.	116.	197.	11. Ptolomeus Lathyrus met ſijn Moeder Cleopatra, regeeren na Phyſcon in Egipten. Onder wien de Joden een harden ſtoot doorſtaan, brengende 30000 daar van in Ballingſchap jammerlijk om ; dwingende, behalven 't ſchenden en ontmaagden der Vrouwen en Dochteren, de Ouderen ſelfs haare Kinderen te Eten.
	115.	198.	12. Ontrent deſe tijd ontſtonden by gebrek van Propheten, eenige Secten onder de Joden op ; namelijk de Pharizeen, Sadduceen en Eſſeen. Doch andere ſtellen d'opkomſt derſelve ontrent 120 Jaren voor Chriſtus.
	114.	199.	13. I. ANTIOCHUS CYZICENUS (anders de IX. doch op de Penningen PHILOPATOR genoemd) de halve Broeder van Gryphus van 's Moeders zijde, neemd in dees tijd na veele Oorlogen om 't Rijk tegen ſijn Broeder, een deel van Syrien in. Datmen het begin van deſen Antiochus Regeering, als Koning van Syrien, met regt in dit Jaar brengd, bewijſt klaarlijk deſen eerſten Penning door de Letteren Θ q p. die het 199 Jaar des Rijks te kennen geven. Voerende daar op den doorlugtigen By-naam PHILOPATOR. Doch dat hy anders gemeenlijk CYZICENUS genoemd is, heeft, gelijkwe aangeteekend hebben, ſijn oorſprong genomen dat hy in de Stad Cyzicum opgevoed is. De Donder-ſtraal beteekend dat deſen Penning van de Seleucers, die aan den uitval van den Orontes woonden, geſlagen is. Op den Penning II. word deſelve

Olymp. ſpelen.	J.voor Chriſt.	Syriſe Kon.	
			ſelve Pallas als Voorſtandereſſe des Oorlogs gezien, die wy op dien van ſijn Vader Evergetes gevonden hebben. De Voor-letter A. ſchijnd op Antiochien te zien, daarſe in 't begin deſes Konings Regeering geſlagen is, als die altijd op Philopators zijde helde. Gelijk dan hier den Penning III. met den Palm-dragenden Pallas, door de Begin-letter H. wil aanwijſen, datſe van de Heliopolitanen, ontrent den Libanon woonende, ter gedagtenis van Antiochus Overwinninge tegen ſijnen Broeder, geſlagen is. Antiochus ſelfs zietmen hier ongebaard, doch met de Straal-kroon na de wijſe van ſommige voorige Koningen gecierd. Maar in de twee voorige werd hy d'alder-eerſte onder de Koningen van Syrien met een ruig-bewaſſen Kin gezien: als mede ſoo in den volgenden Penning IV. Het Ruggeſtuk meendmen dat Bacchus wil vertoonen, van welkers byſondere eer-bewijſing en dienſt by de Koningen van Syrien gebruykelijk: als mede van de Een-oorige Wijn-kan, wy boven, over de Penningen van Alexander de II. op het 184 Jaar des Rijks, genoeg geſeid hebben. De Begin-letter E. ziet op Emiſa, een groote Binnelandſche Stad in Phænicien ontrent den Libanon, ſoo Ammianus Marcellinus aanteekend. En nadien Jupiter ſeer gemen op de Syriſche Penningen gezien word, en in meeſt alle Steden van Syrien ge-eerd wierd; vald het ſwaar te raden, aan welke Stad deſen V. Penning toe te paſſen is.
	113.	200.	14.2. Alexander de Broeder van Ptolomeus Lathyrus, word van Cleopatra Koning van Cyprus gemaakt.
167.	112.	201.	15.3. Gryphus van ſijn Broeder Cyzicenus overwonnen, vlugt na Aſpenda in Lycien.
	111.	202.	16.4. Gryphas van Aſpenda wedergekeerd zijnde, neemd Syrien, Cœleſyrien en Phænicien in.
	110.	203.	17.5. Hirkanus de Vorſt of Prins der Joden verſtoord in dit Jaar Samaria.
168.	109.	204.	18.6. In dees tijd kregen de Seleucienſers 't Gebied in handen.
	108.	205.	19.7.
	107.	206.	20.8.
	106.	207.	21.9. Hirkanus ſterft en ſijn Soon Ariſtobulus, een Bloed-dorſtig menſch, volgd hem, en ſet ſig ſelfs niet alleen als d'eerſte onder de Aſmoneen de Kroon op; maer is ook de eerſte Koning der Joden, ſederd de wederkeering uit Babel. Doch het Prieſterdom ſchijnd al van Judas Machabeus tijden, aan deſelve geweeſt te zijn. Hy ſtierf wel zijn eige, maar egter een rampzalige dood.
	105.	208.	22.10. Alexander Jannæus word van Salome, de Gemaalin van Ariſtobulus, na ſijn dood in deſſelfs plaatſe geſteld. Die om het verwijt ſijner gevangenſchap

Olymp. ſpelen.	J. voor Chriſt.	Syriſe Kon.	
			ſchap onder ſijn Broeder Ariſtobulus, 800 voorname Joden laat kruiſſigen.
169.	104.	209.	23.11. Sederd deſe tijd quamen de Aſcaloniters aan de Regeering.
	103.	210.	24.12.
	102.	211.	25.13.
	101.	212.	26.14.
170.	100.	213.	27.15. Alexander word van Cleopatra Koning van Egipten verklaard, als Lathyrus ver-
	99.	214.	28.16. jaagd was.
	98.	215.	29.17.
			Gryphus komd na veele Oorlogen tegen ſijn Broeder Cyzicenus, door de lagen van Herodianus om den hals.
	97.	216.	30.8. SELEUKUS de VI. bygenaamd EPIPHANES, regeerd na ſijn Vader Gryphus dood, in een groot gedeelte van Syrien. Dat deſen Seleukus

niet alleen den By-naam EPIPHANES tot gedagtenis ſijns Vaders aangenomen; maar ook NIKATOR tot een Gedenk-teeken ſijner Overwinningen van ſijn Vaders Broeder, heeft willen genoemd zijn, werd door het Opſchrift deſes eerſten Pennings beveſtigd. De Begin-letter A. ziet op die van Antiochien; als mede het Beeld van Apollo, die ſeer dikmaals op haare Penningen gezien word, als die byſonderlijk onder hen ge-eerd wierd. Gelijk den Penning II. met het ſelve Opſchrift om geen andere reden met den Drie-voet en de Louwerier op deſſelfs Boord geſien word; als om de Eer-bewijſinge van Apollo, die te Antiochien geſchiede, te vertoonen; gelijkwe over de Penningen van ſijn Vader hebben aangeteekend. Den III. Penning werd waarlijk van Triſtan en Patin, onvoorſigtig aan Seleukus Nikator den eerſten Stigter van 't Syriſche Koningrijk, toege-eigend; doch Spanheim heeft met meerder waarſchijnelijkheid hem tot een van Seleukus Navolgers betrokken; oordeelende dat ſulks het Opſchrift, door de tuſſchen-ſetting des By-naams EPIPHANES, genoegſaam openbaar maakte. Dus paſſen wy hem dan deſen toe, en gelooven, dat de Overwinning-dragende Pallas, hier wil aanduiden, datſe t'eenemaal behoord tot de Overwinninge die Seleukus de VI. tegen Antiochus Philopator (die ook CYZICENUS genoemd word) betaald heeft.

171.	96.	217.	2. Seleukus regeerd alleen, na dat Antiochus Cyzicenus gedood was.
	95.	218.	1. ANTIOCHUS de X. bygenaamd EUSEBES of PIUS en PHILOPATOR, regeerd in Syrien na dat Seleukus aan een kant gemaakt was.

Dat hy beyde deſe By-naamen (ſomtijds geſcheiden, ſomtijds te ſaamen gevoegd) gedragen heeft, betuigen deſe drie Penningen. Op den eerſten ſchijnd hy alleen den By-naam EUSEBES of PIUS te dragen van wegen de vroomigheid tegen ſijn Moeder. En het Overwinning-beeldeken draagd de gedagtenis ſijner Zegenpraling over ſijn Neef SELEUKUS de IV. EPIPHANES NIKATOR bygenoemd; dien hy in eenen ſlag heel Sryien uitboende. Doch op den Penning II. heeft Antiochus den By-naam PHILOPATOR tot ſijn voorigen Eer-titel toegevoegd, ongetwijffeld ter liefde van ſijn Vader Antiochus de IX. van wien Joſephus verhaald, dat hy van Seleukus Epiphanes Nikator gevangen en gedood is. Den Jupiter in deſe geſtalte op 't Ruggeſtuk zittende, komd als het gewoone Zin-teeken der Seleuken op de Penningen voor, alswe nu al meermalen hebben gezien. De twee Sterren op de Hoeden of Helmetten op 't Ruggeſtuk van deſen III. Penning, zien op Caſtor en Pollux; by de Oude, *Broeders met Hoeden* genoemd. Men

Olymp. Spelen.	J. voor Christ	Syrise Kon.	
94.	219.	2. 1.	
		2.	

Men meend dat deselve van de Tripolitanen aan de Phænicische Zee, geslagen is, ter tijd dat Antiochus volgens Josephus, te Aradus aanquam: want Tripolis is een Volk-planting van Aradus, die het ook altijd met Eusebes gehouden heeft. Waarom dan niet sonder reden de Hoeden van Castor en Pollux, dat haar eigen Waar-teeken was, op desen Penning geslagen is: gelijkmen ook de hoofden van Castor en Pollux, of haare Helmen met Sterren gecierd, op verscheide Penningen der Roomse Keisers met het Opschrift TRIPOLITΩN geslagen vind.

2. 1. ANTIOCHUS de XI. de Broeder van Seleukus, neemd de Koninglijke Hoofd-band aan; en word van Antiochus Pius gedood. Sijn Penning

die wy hier vertoonen word voor seer fraai gehouden; en hy werd door de rijkheid des Opschrifts van de andere Antiochussen genoegsaam onderscheiden; om te bekennen, dat hy tot Antiochus de XI. van die Naam, en de tweede Soon van Antiochus Epiphanes behoord: want alhoewel hy den By-naam EPIPHANES, even als sijn Broeder Seleukus tot gedagtenis sijns Vaders behouden heeft; alsoo heeft hy, om niet sijn Vader noch met andere van dien By-naam vermengd te werden, den Naam PHILADELPHUS daar bygevoegd; en dat van wegen de bysondere liefde tegen sijnen Broeder Philippus: als de welke in eene geboorte met hem ter Weereld gekomen, en haare Krijgsmagt tegen Antiochus Eusebes of Pius te saamen gevoegd hadden. De Begin-letter Φ. toond dat den Penning te Philadelphen in Cœle-syrien geslagen is.

Olymp. Spelen.	J. voor Christ	Syrise Kon.
93.	220.	3.

3. Na Antiochus de XI. volgd aanstonds sijn Broeder PHILIPPUS, de derde Soon van Gryphus, toegenaamd EPIPHANES PHILADELPHUS. Uit de

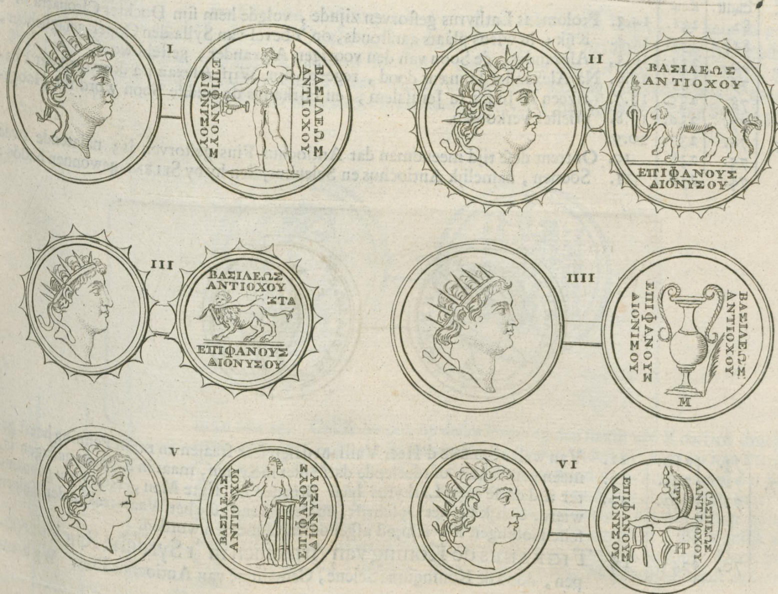

Olymp. ſpelen.	J. voor Chriſt.	Syrïſe Kon.	
			Penningen die van deſen Philippus te bekomen zijn, leerdmen dat hy den By-naam EPIPHANES en PHILADELPHUS aangenomen heeft; en niet EVERGETES, als Goltzius heeft meenen wel bekend te maaken. De Begin-letteren AN. ſchijnen te leeren, dat deſen Penning te Antiochien geſlagen is; ter tijd dat Philippus, Antiochus Euſebes of Pius geſlagen en op de vlugt na Parthen gedreven hadde, wanneer Antiochien van hem ingenomen was.
172.	92.	221.	4.3.1. DEMETRIUS de III. de vierde Soon van Gryphus, bygenaamd PHILOMETOR EVERGETES KALLINICUS, word door gunſte van Lathyrus, Koning te Damaſcus gemaakt. De Heer Spanheim heeft deſen Pen-

ning van Demetrius met duſdanigen Driewerſſe By-naaming gemeen gemaakt. En daar werd by ſommige getwijffeld, tot welken Koning Demetrius hy waarlijk behoord. Daar werden in de Volgreeks der Seleuken ſekerlijk drie Koningen, met den naam DEMETRIUS gevonden: d'eerſte, alswe gezien hebben, bygenaamd SOTER, daar na ſijn Soon NIKATOR; en den derden, namelijk deſen Soon van GRYPHUS, werd volgens Joſephus en Appianus gemeenlijk EUKAIRUS bygenoemd; doch om dat mogelijk die beide Toe-naamen van Vader en Soon, GRYPHUS en EUKAIRUS t'eenemaal oncierlijk zijn, vindmenſe niet op de Penningen gedagt. Alleen vertoond onſen Penning hier deſſelfs doorlugtige bynaamen, DEMETRIUS PHILOMETOR EVERGETES KALLINICUS. En overmids de Donder-ſtraal het Waarteeken van de Seleucenſers was, alswe meermaals vermaand hebben; ſoo kan 't ongetwijffeld gehouden worden, dat deſen Penning met ſoo veel doorlugtige By-naamen, Demetrius de III. ter eeren geſlagen is, wanneer hy van Ptolomeus Lathyrus, tot Koning van Damaſcus opgetrokken was. Hy ſchijnd PHILOMETOR bygenoemd te zijn, van wegen ſijn byſondere vromigheid ontrent ſijne Moeder. EVERGETES, dat is *Goed-doender*, op dat hy de goedwilligheid der Volkeren verkreeg. En KALLINICUS van wegen de Overwinningen, ſoo die hy met ſijn Broeder Philippus, tegen Antiochus Pius, als tegen Alexander Jannæus de Koning der Joden bekomen heeft, gelijkwe hier beneden aantekenen.

Olymp. ſpelen.	J. voor Chriſt.	Syrïſe Kon.	
	91.	222.	5.4.2. Alexander ſijn Moeder Cleopatra omgebragt hebbende, en de vlugt nemende, word Egipten van Lathyrus weder ingenomen.
	90.	223.	6.5.3. Antiochus Pius van ſijn Broeders Demetrius en Philippus overwonnen zijnde, vlugt na de Parthen.
	89.	224.	7.6.4. Demetrius overwind Alexander Jannæus, Soon van Hirkanus, de Koning der Joden.
173.	88.	225.	8.7.5. Antiochus Pius van de Parthen wedergekeerd, verkrijgd wederom het Koningrijk dat Philippus ingenomen hadde.
	87.	226.	9.8.1. Als Demetrius van de Parthen gevangen was, regeerde ſijn
	86.	227.	10.9.2. Broeder ANTIOCHUS de XII. bygenaamd EPIPHANES DIONYSUS, en Gryphus vijfde Soon, tot Damaſcus. Gelijk ook de Damaſceners hem de Cierlijke By-naam EPIPHANES ter gedagtenis ſijnes Vaders op deſen haaren Penning I. uit byſondere toegenegentheid gegeven hebben; die ſoo groot is geweeſt, dat ſy hem als een ſienelijken Bacchus, DIONYSUS bygenoemd, en kennelijk genoeg daar op verbeeld hebben. Aan welke benaaming ook Joſephus aan 't XIII. Boek der Joodſche Oudheden, kap. 23. kennis draagd. Het ſelve beveſtigd mede deſen Penning II. op den welken Antiochus Dionyſus, behalven de voorige Straal-kroon, ſelfs met een Krans van Klimbladen als een tweeden Bacchus gezien word. Het Ruggeſtuk vertoond een Olyphant, welke een brandende Fakkel in de Snuit draagd; hoedanige Dieren en Fakkel-ligten, tot het Feeſt van Bacchus behooren. Gelijk ook de Klimmerkranſſen op ſijn Feeſt plagten gedragen te worden, als te zien is 2 Mach. 6. verſ. 7. Ook is het Panther-dier onder de Syriers een ſeker Waar-teeken van Bacchus geweeſt; als het welke dien God tot een Reis-geſel toegevoegd en geheiligd was; waar van deſen Penning III. de getuigenis draagd. Doch of de Letteren ΣTA. die op deſen en op meer Penningen van Antiochus Dionyſus ge-

Olymp. Speelen.	J voor Christ.	Syrise Kon.	

gevonden worden, zien op de Stad daarse geslagen zijn, ofte op de Jaaren des Rijks, sulks blijft ons met veele twijffelagtig. Den Penning IV. behoord wederom tot Bacchus, gelijk uit de groote Wijn-kan sou konnen beslooten worden. Alhoewel de Een-ge-oorde Pint-kan eigentlijk Bacchus toekomd. Doch de Oude hebben verscheide Drink- en Schink-vaten aan Bacchus geheiligd; namelijk de Pint-kan, en den hoogen Drink-pot; de Drink-schaal, den Kop of Wijn-nap, en ook den Stoop; die sommige meenen, dat by de Latijnen CANTHARUS genoemd is, na seekeren Pottebakker van dien Naam. En daar zijn'er die in bedenken houden, of men hier van daan een Drink-winkel by sommige Vlamingen niet CANTHINE genoemd heeft. Hoedanigen Wijn-pot dan hier ongetwijffeld Bacchus en desen Koning ter eeren, op onsen Penning verbeeld kan zijn. Den Palm-tak daar nevens komd'er als het Waar-teeken der Stad Apamea te voorschijn; waar vanwe meermaal gewag hebben gemaakt. Op den Penning V. komd Apollo leunend op sijnen Drievoet wederom voor: aan welken alswe gesegt hebben, de Syrische Koningen dikmaal op haare Penningen gedenken; om datse roemden van Seleukus den I. en Stigter deses Rijks, af-komstig te zijn: als de welken Apollo voor sijn Oorsprong hield. Antiochus dan van de Damasceners DIONYSUS toegenaamd, volgd deselve hier in na op sijnen Penning; het zy dan om daar mede sijn oorsprong te kennen te geven; ofte om dat hy een en den selven Apollo of Bacchus gelijck wesen wilde: want het blijkt uit Macrobius, dat Apollo en Bacchus saamengevoegde Goden geweest zijn; als dewelke de Sonne en Bacchus voor een en deselve houd. Dat de Oude veelsinds Hoorens op de Helmen droegen, tot een schrik der Vyanden, is bekend en elders van ons aangeteekend. En men ziet het hier wederom in desen VI. Penning bevestigd: want Antiochus hem te sijner tijd opgemaakt hebbende, om de Arabiers, die Cœle-syrien dapper plaagden, uit te roejen, heeft een Boks-hooren op sijn Helmet gedragen, op dat hy sijne Vyanden verschrikkelijk scheen; waar van hy de gedagtenis hier in desen sijnen Penning heeft willen bewaren. Gelijk ook de Penning-verklaarders de Letteren TPY. op den Helm gepast willen hebben.

	85.	228.	11.10. Antiochus Dionysus werd van de Arabiers geslagen en selfs gedood, terwijl Antiochus Pius en Philippus om het Rijk vegten.
174.	84.	229.	12.1. De Syriers door de Oorlogen haarer Koningen afgemat, geven het Rijk aan TIGRANES den Armener: die Magadates met het Krijgsheir tot bescherming van Syrien gesteld, en twee Koningen verjaagd heeft.
	83.	230.	13.2. Antiochus Pius van Magadates verjaagd, houd hem in Cilicien of Commagenen stil.

Olymp. ſpelen.	J voor Chriſt.	Syriſe Kon.		
	82.	231.	14.3.	Ptolomeus Lathyrus geſtorven zijnde, volgde hem ſijn Dochter Cleopatra in 't
	81.	232.	15.4.	Rijk; in wiens plaats aanſtonds, op 't bevel van Sylla den Opper-geſaghebber,
175.	80.	233.	16.5.	Alexander, de Soon van den voorigen Alexander, geſteld word.
	79.	234.	17.6.	Na Alexander Jannæus dood, regeerd ſijn Wijf Alexandra door raad der Pha-
	78.	235.	18.7.	rizeen in Judea te Jeruſalem, en Hirkanus de oudſte Soon word tot Hooge-
	77.	236.	19.8.	prieſter verkooren.
176.	76.	237.	20.9.	
	75.	238.	10.	Ontrent deſe tijd meendmen dat Antiochus Pius geſtorven is; nalatende twee
	74.	239.	11.	Soonen, namelijk Antiochus en Seleukus, dien hy by SELENE gewonnen hadde:

	73.	240.	12.	Van welke SELENE d'Heer Vaillant deſen ſeer fraajen en raren Penning heeft ge-
177.	72.	241.	13.	meen gemaakt: oordeelende datſe niet in Syrien, maar in Egipten geſlagen is,
	71.	242.	14.	ter tijd datſe met Lathyrus haar Broeder en Egte Man, Koningin genaamd wierd. Gelijk uit het Opſchrift, en den Arend, die het Waar-teeken der Egiptiſche Koningen is, ſchijnd afgenomen te moeten worden.
	70.	243.	15.	TIGRANES de Koning van Armenien in 't Syriſche Rijck geroepen, dood de Koninginne Selene, Gemalinne van Antiochus Pius. Wy bren-

gen twee ſeet rare Penningen van Tigranes te voorſchijn; op welken eerſten hy alleen den Eer-naam van KONING voerd. Zijnde ſijnen tamelijk hoogen Hoed, ook met den Koninglijken Hairband na de Armeniſche wijſe omcingeld; een vercierſel dat by Plutarchus CYDARIM genoemd word; ſwemende den Hoed anderſinds ſeer na de hooge TIAREN der Parthen. De Vogelen diemen op den ſelven gemaald ziet, houden ſommige met Spanheim voor Valken; alhoewel 't waarſchijnelijker Arenden zijn. Op den volgenden Penning zijnſe nagelaten, en men ziet'er alleen de Sonne; het Waar-teeken van Antiochien daarſe geſlagen is. En alhoewel deſen Penning het ſelve Ruggebeeld van den eerſten draagd; ſoo ſchijnd nochtans het Opſchrift, TIGRANES DE KONING DER KONINGEN, niet eerſtelijk van Tigranes, uit ſijn eigen hovaardige gedagte daar op gebragt te zijn; dewijlſe al lang te vooren van Arſaces gebruikt, en van ſijn afkomelingen daar in agtervolgd was, na dat hy veele Koningen met den Oorlog beſtoken had: de Vrouw met het Toorenhulſel op 't hoofd, zittende op een Heuvel of Steen-rots, beteekend den Beſcherm-Godin der gemelde Stad; gelijk veel Penningen, met het Opſchrift ANTIOCHIA, beveſtigen. Daar ook de Palm-tak het gewoone Waar-teeken van Syrien, en het Toorenhulſel, het Zin-aanduidend Teeken van een groote Stad, dat is Antiochien wil te kennen geven. Waar toe dan ook deſe Vrouw op een Heuvel of Rots zit, om de Stands-gelegentheid derſelve Stad af te ſchaduwen. Het Man-gelijke Beeld, dobberende in 't Water, wil niet den Euphrat noch den Tiger-vloed, als de Heer Spanheim en ſommige meenen; maar de Riviere Orontes, die uit den

Olymp. ſpelen.	J. voor Chriſt.	Syriſe Kon.	
			den Libanon ontſpringende door Antiochien heen loopt, te kennen geven.
178.	69.	244.	16.1. Lukullus Oorloogd gelukkig tegen Tigranes, die Magadates
	68.	245.	17.2. uit Syrien wederom ontbied: onder welke tijd ANTIOCHUS de XIII. Soon
	67.	246.	18.3. van Antiochus Pius en Selene, die de laatſte Koning van Syrien was, (gemeenlijk ASIATICUS en COMMAGENUS genoemd) het Koningrijk van Syrien poogd

in te nemen. Gelijk hy ook op deſen Penning den naam van KONING draagd; pronkende met de fraaje By-naamen ſijner Voor-vaderen, EPIPHANES PHILOPATOR en KALLINICUS. Op 't Ruggeſtuk zietmen de Schuts-vrouw der Stad Antiochien met een Palm-tak in de hand; en een Schepel of Koren-maat als een tweede Iſis op 't hoofd. Gelijkmen ook oordeeld, dat den Vrugt-hooren in de ſlinker-arm den Overvloed aller dingen te kennen geeft, die te gelijk verwagt wierd, met de herſtelling van deſen haaren wettigen Koning. Doch diens Rijk, met dat van Tigranes, door de Roomſche Mogendheid haaſt een einde nam.

Hirkanus regeerd na ſijn Moeder Alexandraas dood in Judea, wanneer ſijn Broeder Ariſtobulus van Pompejus overwonnen was: want hy trok Jeruſalem in, betrat het Heiligdom, en voerde Ariſtobulus weg, en ſtelde gemelde Hirkanus tot Koning in ſijn plaatſe. Onder welke laatſte overheerſching van Syrien, de Romeinſche Monarchie is begonnen opgeregt te worden.

Olymp. ſpelen.	J. voor Chriſt.	Syriſe Kon.	
	66.	147.	4. Tigranes verkrijgd Vrede van Pompejus de Groote, de Navolger van Lukullus. Hy
179.	65.	148.	5. ſtaat de Beheerſching van Syrien en Cappadocien af, en behoud Armenien.
	64.	149.	6. POMPEJUS Overwinnaar van 't Ooſten, beroofd Antiochus Aſiaticus van 't Koningrijk, ſchoon hy ſchuld bekende en om gunſte bad: latende hem alleen Commagenen behouden.
	63.	250.	7. Het Koningrijk der Seleuken neemd een einde, en Syrien word van Pompejus tot een PROVINCIE of overwonnen Landſchap der Roomſche Mogentheid gemaakt.

DErwijlen dan Pompejus noch in Armenien tegen Tigranes beſig was, ſond hy ſijn Overſten Scaurus in Syrien, alwaar Tigranes 't Gebied had aangenomen: daar hy van Ariſtobulus omgekogt wierd, om Aretas de Koning van Arabien, die ſijn Broeder Hirkanus en Antipater te hulp gekomen was, 't Land uit te boenen. Pompejus korts daar op na Damaſcus komende, wierd de twiſtſaake van Hirkanus en Ariſtobulus voor hem gebragt: die ook noch van een derde uit het Geſandſchap des gemeenen Volks beſwaard wierd; verſoekende dat Pompejus haar wederom onder 't geſag van een Hoogen-prieſter wilde brengen; overmits deſe ſoort van nieuwe Koningen, de gedaante der Joodſche Republijk te gelijk met de Regeer-wijſe al te ſeer na hun eigen zin veranderd en omgekeerd hadden. Dit geſchil hield de ſchrandere Pompejus onge-oordeeld, en voor ſig alleen, tot ſijn aankomſte in Judea; een Togt dien hy uit de toeſtand der ſaaken, noodig agte niet heel lang uit te ſtellen. Dus quam hy dan met een Leger na Jeruſalem; en de Stad ligtvoerig ingenomen hebbende, ging hy naauwkeurigheids-halve, tot binnen in het Heiligdom des Tempels, en viel met eenige gunſt Hirkanus toe, hem de Regeering en het Prieſterdom gevende; met beding dat hy Tribuit betalen en geenſinds den Koninglijken

De twiſtſaake van Hirkanus en Ariſtobulus komd voor Pompejus.

Joden verſoeken alleen wederom onder een Hoogeprieſter te ſtaen en haten den Koninglijken Titel.

Hirkanus van Pompejus tot Hoogeprieſter geſteld.

Eer-

Eer-titel voeren sou. Daar op smeet Pompejus de Muuren van Jerusalem ter neer; en voerde Aristobulus met sijne twee Soonen, Alexander en Antigonis, neffens sijn twee Dochteren, in een opentlijke Zegestacie gevangelijk na Roomen. Hoedanigen onderwerping der Joodsche saaken aan desen Heidenschen Rigter, de Wortel-oorsaak mag genoemd worden, dat de Joden haare vryheid grootdeels quijtgeworden, en onder 't jok der Romeinen gebragt zijn; die ook sederd in veler manieren alder-eerst over de Joden hebben beginnen te heerschen: doch soo, dat Pompejus den Joden egter niet alle vryheid van eigen-heerschappye benomen heeft. Gelijk ook sommige meenen, dat Judea in dese overheersching, geensinds door Pompejus tot een Provincie of verwonnen Landschap gemaakt is; dewijl hy geen President of Opper-bevelhebber daar over stelde; gelijk hy over Syrien dede, daar Crassus en Gabinius ingevoegd waaren: doch in Judea heeft hy 't Gebied aan Hirkanus bevolen, die Hooge-priester was, en, alswe terstond seiden, een Koninglijke magt hadde, alhoewel sonder Titel. Doch dat sommige hier vragen, waarom dan egter de Opperbevelhebbers van Syrien, haar ook nu en dan met de saaken van Judea bemoeid hebben? Dien kan men antwoorden; dat sulks waarschijnelijk gekomen is door de on-eenigheden der gebroeders uit de Assamoneen. Ja daar en ontbrekender geen die meenen, dat Judea eerst tien Jaaren na Christi geboorte tot een Provincie gemaakt is; als wanneer Archelaus de Soone van Herodes in Ballingschap na Viennen in Vrankrijk verjaagd wierd. Want na dat Gabinus, Alexander de Soon van Aristobulus t'ondergebragt had, onderwierp hy het Burger-bestuur de Joden, noch veel meer aan de Roomsche Mogendheid; alhoewel hy haar ook noch een forme van Eigen-regeering overliet: want hy bragt Hirkanus wederom na Jerusalem, stelde hem over den Tempel, en deelde Judea in vijf Gerigten; alswe terstond sullen hooren. En gelijk de toestand deser regeering al een wijle tijd stand hield, quam Hirkanus onder dies allengskens wederom tot eenigen trap van sijn oude waardigheid: hebbende neffens het Hooge-priesterschap, de Opperhoofdschappye der Joden in Judea: soo datse niet soo seer en scheenen onder 't Gebied der Romeinen te staan, als wel dat sy haare Bondgenooten geworden waren; en alsoo veel eerder mede-vegters, als Opper-heeren en Voor-vegters der Joden waaren geworden. God alsoo sijn Volk onder dese vreemde Volken noch een wijle tijds in stilte en onder de Mosaische Godsdienst houdende, op datse voor de komste van den Messias niet verstrooid noch sonder Wetgever leven souden. Gelijk dan ook sulks niet heel lang voor de komste van de Saligmaaker geschiede, als onse Tijd-Tafel kan aanwijsen; alhoewel'er eenig geschil onder de Tijd-rekenaars over gevonden word: want sommige stellen dat Pompejus ontrent sestig jaaren voor Christus soo wel Judea als Syrien, tot een Provincie gemaakt heeft. Terwijlen dan de Joodsche saaken nu dus ver onder 't Roomsche jok gebogen lagen, is Aristobulus uit sijn gevangenschap van Roomen ontkomen; doende uit rasende spijt daar op eenige invallen in Judea. En nader kennis gemaakt hebbende aan M. Crassus, die doe 't Roomsch-gesag in Syrien voerde, stookte hy hem aan, om den Tempel te Jerusalem te berooven; hoedanigen Kerkschendigen raadslag de Geld-gierige Crassus hem ligtelijk inwilligde. En na het Heiligdom spattende, ligte hy ontrent de waarde van sestig Tonnen-Gouds daar uit, die Pompejus uit een Edelmoedige Manhaftigheid en Eerbied voor die God-geheiligde schatten, niet en had durven aantasten. Doch gelijk de straf billijk na de misdaad afgewogen word; alsoo is ook Crassus die Kerk-roof niet al te wel bekomen, maar hy

Aristobulus gevangen na Roomen gebragt.

In wat voegen de Romeinen te deser tijd over de Joden heersten.

Bedenking of Judea van Pompejus tot een Provincie gemaakt is.

En hoe egter de Bevelhebbers van Syrien sig met Judea hebben bemoeid.

Bedenkelijke waarneminge die 't voorgaande gevoelen schijnd te stijven.

Aristobulus komd uit sijn gevangenschap van Roomen.

M. Crassus ligt een groote somme Geld uit den Joodschen Tempel.

hy heeftse met een wakkere neerlaag en met sijn eigen leven in 't selve jaar, by de Parthen behoet. Ook wierd Alexander van Gabinus d'Opper-gesaghebber van Syrien, gevangen; die op dat voorval een hervorming in de Joodsche Staats-bestuuring invoerde: stellende vijf verscheide Land-Gerigten, die yder haare eigene en bysondere Rigters hadden. Daar na (op datwe nu den draad der Joodsche saaken noch met een hand-vol woorden vervolgen) wanneer Cæsar in den Burgerlijken Oorlog tusschen hem en Pompejus, Aristobulus en sijn Soon los-liet, en met twee Legers na Judea sond, om Pompejus die hem te groot wierd, in den loop sijner overwinningen te schutten; is hy op den weg van Pompejus Soldaten, met vergif omgebragt; en sijn Soon Alexander gevangen nemende, hebbense hem na Antiochien gebragt; alwaar hem Scipio, Pompejus Schoonvader, met een Bijl het hoofd deed afslaan. De Burger-krijg tusschen Cæsar en Pompejus ten einde geloopen, en d'Alleen-heersching aan Cæsar gebleven zijnde, (terwijl Pompejus op sijn neerlaag na Egipten vlugtende, uit last van Ptolomeus in een Schip doorstooken wierd, op den eigen dag dat hy gebooren was) versogt Antigonus den anderen Soon van Aristobulus, aan Cæsar, dat hy hem het Rijk, welk Pompejus aan Hirkanus sijn Oom gegeven had, wederom wilde in-ruimen; hoopende dat Cæsar sulks ten minsten uit wangunst tegen Pompejus doen sou. Doch Cæsar Antipater beter daar toe begaafd oordeelende, stelde hy hem tot Bescherm-heer over Judea; om dat hy sijn trouw in het byspringen van sijn Oorlogen tegen Alexandrien reeds ervaren had: schenkende hem ook in het doortrekken van Syrien en Judea, het Burger-regt van Roomen. Doch na de dood van Cæsar en Antipater, bragt Antigonus de Parthen in Judea en Palestina, om dat de Joden liever wilden staan onder Antigonus dan onder Antipater; en sneden sijn Oom Hirkanus de Ooren af, op dat hy dus ontmaakseld het Hooge-priesterlijk-ampt niet meer en sou konnen bedienen: doende hem noch boven dese schennis in sijn hooge jaaren, heel na de Parthen voeren. Na welke tijd Antigonus drie jaar regeerde; tot hy eindelijk van Antonius binnen Antiochien gedood wierd; gelijkwe terstond sullen hooren: zijnde desen den laatsten die uit de Stamhuisen der Machabeen tot de Koninglijke waardigheid der Joden is verheven geworden. Herodes d'Ascaloniter, die nu ter tijd een van de Vier-Vorsten in Galilea was, onder dese tuimelingen na Roomen gevlugt zijnde, wierd aldaar op sijne meenigvuldige klagten, gantsch onverwagt tot Koning over Judea uitgeroepen; en Antigonis voor een Vyand van 't Roomsche Volk verklaard. Desen daar op sonder lang te marren, met een Krijsmagt na Judea trekkende, belegerde onder de bystand van twee Legioenen hulptroepen, die hem den Oversten Socius verschafte, Jerusalem, en nam de Stad op den sesden Maand als Koning in. Doch daar binnen en aan de Rijks-besitting gekomen zijnde, handelde hy seer wreed-aardig, en vergoot veel Bloed. Ook deed hy Antigonus, die nu, alswe terstond seiden, drie jaaren geregeerd had, binden en gevangen na Antiochien tot Antonius voeren; die hem als een Vyand des Roomschen Volks door de Bijl deed sneuvelen, op dat Herodes des te veiliger regeerde. Hier op ontbood hy onder valsche beloften d'ontmaakselde Hirkanus (die het eenig overschot uit het Koninglijke geslagt der Joden was) wederom na huis, om hem ter gelegener tijd van kant te helpen; sendende daar toe geschenken aan den Koning der Parthen op dat hy hem ontsloeg. t'Huis gekomen zijnde, hield Herodes hem door eenige bediening een wijle tijd in eeren, sonder nochtans dat hy hem in het Priesterdom herstellen kon, dewijl hy sijn

Betaald sijn Kerkdiefte met een neerlaag en sijn dood.

Gabinius doet eenige hervorming in de Joodsche Politie.

Aristobulus en sijn Soon van Pompejus Soldaten omgebragt.

Antipater van Cæsar over Judea gesteld.

Hirkanus word de Ooren afgesneden.

Herodes word te Roomen Koning over Judea uitgeroepen.

Komd in het Rijk en handeld wreed en Bloeddorstig.

Herodes ontbied den oude Hirkanus uit sijn Ballingschap, op dat hy hem deed omkomen.

ſijn Ooren miſte; en geen geſchondene, volgens de Wet der Hebreen, dat ampt bedienen mochten: Tot dat Herodes ſijn ſlag waarnemende, deſen ſijnen, en ſijns Vaders ouden Vriend, welke als Koning en Hooge-prieſter altijd een Voorſtander van ſijn Vaders Stamhuis geweeſt was, deed ombrengen, als hy nu ontrent 80 jaaren oud geworden was: en ſoo te gelijk met hem de laatſte Wortel-tak der Aſſamoneen of Machabeen uitroeide. Doe nu Herodes ſijn Rijk dus verre veil had, en d'oproerigheden meeſt ontworſteld ſcheen, taſte hy, ſoo de Hebreen verhaalen, ook het Sanhedrim der Joden of den Grooten Raad der LXXII Oudſten aan; voor wien hy te vooren, als hy noch Vier-vorſt over Galilea was, had te regte geſtaan. Deſe ſchrijftmen, deed hy alle om den hals brengen, uitgenomen eenen Sameas, tot vergelding van dat hy eertijds in ſijn voordeel geſprooken had: Doch die egter onbequaam was, om Wettelijk andere Raadsheeren te konnen maaken; door dien d'Oplegging der handen ten minſten door twee, drie of vijf Perſoonen moeſte geſchieden. Dit vindmen wel in de Joodſche Boeken verhaald: doch het werd by veele voor niet waarſchijnelijk gehouden, dat Herodes het gantſche Sanhedrim weg-genomen heeft; maar wel dat hy onder de LXXII Oudſten, die gene welke na het ſeggen der Joden noch uit den Huiſe Davids en de Stamme Juda in deſen Grooten Raad zaten, weggenomen heeft; om dat hyſe verdagt hield, en bekommerd was, datſe hem als een onwettigen, zijnde een Edomiter, de Rijks-beſitting betwiſten mochten. Stellende in haar plaatſe andere die van lager af-komſt waaren; of uit die welke uit de Proſelijten genomen wierden, gelijk ſommige ſchrijven; alhoewel daar geen Proſelijten in 't Sanhedrim komen mochten, ten waare datſe ten minſten van een Jodinne geboren waaren. Anderſinds bevindmen in het Nieuwe Teſtament, dat'er ten tijde van de Saligmaaker, gelijk als twee Sanhedrims waaren; namelijk die in een Kerkelijke, en in een Geregt-ſprakelijke Vergaderinge beſtonden, en ſomtijds in hoogwigtige of gemengde ſaaken, by malkander quamen, en als tot een lichaam wierden: gelijk uit de voorbeelden Matth. 26: 59. Marc. 14. 55: 15: 1. Actor. 22: 30. ſchijnd te blijken. En derhalven is deſen Grooten Raad geenſinds door Herodes van kant geholpen. Onder ſijn verdere Bloedvergietingen bragt hy ook Alexandra, Hirkanus eenige Dochter, en ſijn eigen Schoon-moeder om den hals; mede Mariamne ſijn Nigte en Vrouw, die een roem der ſchoonheid, en van hem te vooren ſoo kragtelijk bemind was. Gelijk mede ſijn Vrouwen Broeder Ariſtobulus, die Hooge-prieſter en geboren was uit Alexander de Soone van Ariſtobulus Hirkanus Broeder, niet vry en quam. Welken Alexander, Alexandra de eenige Dochter van den ouden Hirkanus getrouwd, en uit haar Mariamne gewonnen had. Ook doode hy ſijn Oom Joſeph, en ſijnen Vriend Sohem met veele andere; ſelfs ſijn twee Soonen Alexander en Ariſtobulus, uit Mariamne gebooren, na dat hy haar te Roomen in de Vrye-konſten had laten onderwijſen, moeſten met een Worg-ſtrop hun Vaders wreedheid ſmaaken. Ja men verhaald, dat hy vijf dagen voor ſijn dood, ten laatſten ook noch ſijn jonger Soon Antipater, liet ombrengen. Sulks men in die tijd waarlijk van hem heeft mogen ſeggen:

Herodes taſt ook het Sanhedrim aan.

Dat Herodes het heele Sanhedrim weg-genoment heeft is niet waarſchijnelijk.

Herodes verdere Bloed-vergietingen.

't Is beter Hond of Swijn,
Dan Herodes Soon te zijn.

Gelijk Macrobius een Heidenſch Schrijver verhaald, dat de Keiſer Auguſtus diergelijke reden over deſen Kinder-beul liet uit de mond vallen, als hem ter ooren quam, dat hy onder de Zuigelingen, welke hy had doen

doen ombrengen, ook ſijn eigen Soon gedood had. Schimpende hier mede alſoo aardig op het Joden geloof dat niet toe en liet Swijnen vleeſch te Eten; en de Verkens deswegen van haar en van Herodes keel-mes vry gingen. Voorwaar Herodes heeft door geene wreede Daad, de geheugenis een on-uitwiſſelijker Brand-merk ingedrukt, dan wanneer hy door de Wijſen die van 't Ooſten quamen, gehoord hebbende dat Jeſus, diemen den nieuwen Koning der Joden noemde, gebooren was, d'onnoſele Kinderkens op dat gerugt te Bethlehem deed ombrengen, op dat hy ook het Kindeken Jeſus vinden en dooden mocht, Matth. 2: 13. Soo dat'er doe waarlijk een ſtemme in Rama gehoord wierd, met veel geween, geklag en gekerm: want Rachel haare Kinderen beweenende, wilde haar niet laten vertrooſten, om dat Jeſus niet meer en ſcheen te weſen, terwijl hy na Egipten gevlugt was, en daar verbleef tot de dood van deſen Kinder-moorder; gelijk het geſchieden moeſt na de Schriften. Sulks dat deſen menſche hem ſoo gehaat maakte by de Joden, dat ſy naar allerhande dreygementen en pijnigingen, nooit daar toe konden gebragt worden, datſe hem haaren Koning noemden.

Kinder-moord te Bethlehem.

Jer. 31: 15. Hoſea 11: 1.

Ja ſy ſouden hem waarſchijnelijk noch veel meer gehaat hebben, by aldien ſy de Volheid des Tijds, uit de Propheten wel in agt genomen hadden, om te verſtaan en te bemerken, hoe ſelfs ook deſen wreeden Koning toelei, om het nieuw-gebooren Hebreeuwſche Knegtje, dat alleen regt tot deſe Kroon had, op dat hy haar als ſijn Volk beheerſchte, ook ſogt van kant te helpen. Tot den voorigen haat hielp ook ſeer veel, dat hy niet en was van een Koninglijke af-komſte, en daar-en-boven een Edomiter van geboorte; alhoewel de Edomiters doe ter tijd al ontrent een Eeuwe lang, de Joodſche Ceremonien en de Beſnijdenis hadden aangenomen; gelijkwe vooren uit de voorſegging van Bileam hebben aangeteekend. Sijn Vader was Antipater een Overſte van Aſcalon; waar van daan hy ook den *Aſcaloniter* genoemd word. Wiens Voor-ouders nu ook al lang de Heidenſche Religie en den Vaderlijken Afgod Cozan, die te vooren onder d'Edomiten gediend wierd, de ſchop gegeven, en de Joodſche Godsdienſt omhelſt hadden; ſoo datſe ook *Proſelijten* of *Jode-genooten* genoemd wierden. En gelijk Herodes nu mede getrouwd was met Mariamne, die uit den geſlagte der Aſſamoneen, en een Dochter van den Ouden Hirkanus was; alſoo dede hy ook ſelfs belijdenis van de Joodſche Godsdienſt; noemende de Joden ſijne Stam-genooten: 't geen hy des te meer ſcheen te willen laten blijken, wanneer hy den Tempel te Jeruſalem ſoo merkelijk verbeterde. Alle welke dingen ſijn geſlagte niet alleen eenigſinds by de Joden verglimpen konden; maar ons ook vermanen te gelooven, dat wanneer Joſephus ſegd, dat Herodes van wegen ſijn ſlegte af-komſt veragtelijk by de Joden was; men ſulks alleen verſtaan moet, van wegen dat hy niet en was van Koninglijken of Hooge-prieſterlijken Huiſe; buiten welke de Joden yder onwaard en als onder de *Private* of het Gemeene Volk quamen te agten. Mogelijk gelijk te Roomen yder ſoo een *Privatus* genoemd wierd, uitgenomen den Keiſer. Doch ſoomen ymand *Privatus* noemd, die geen Eer-ampten bediend heeft; ſoo en waſſet egter deſen Herodes niet, wiens Oude-ren in haar Vaderland immers Eer-ampten bediend hadden: en Herodes ook ſelfs te vooren Viervorſt in Galilea was geweeſt. En hier uit meenen ſommige te beſluiten, datmen Herodes niet als de Joden, voor eenen vremden Koning moet houden; noch verſtaan moet, dat in hem de Prophetie van Jakob Geneſis 49: 10. ſou vervuld zijn; namelijk, dat nu den Scepter van Juda en de Wetgever van tuſſchen ſijne voeten ſou weg-genomen zijn geweeſt: even gelijk korts voor dat Herodes eenige uit de

Joden wilden Herodes om ſijn Bloed-gierigheid nooit haren Koning noemen.

Herodes beleed de Joodſche Religie.

En was aan de Aſſamoneen getrouwd.

Waarom Herodes veragt by de Joden kon zijn daar hy haar Godsdienſt omhelſde.

Dat Herodes geen *Privatus* is geweeſt.

Of ten tijde van Herodes den Scepter van Juda niet al geweken was?

LXXII Oudſten doode, en de Romeinen haar alle uit het Paleis te Jeruſalem gedreven hadden, ſy Treur-ſakken aan-deden, en aſſche op haare hoofden ſtrojende, uit een misverſtand riepen: *Wee onſer, om dat den Scepter van Juda is geweken, en de Wetgever van tuſſchen ſijne voeten; en noch en is de Soone Davids niet gekomen.* 't Geen ſommige Godgeleerde meenen gantſch qualijk van haar verſtaan te zijn; om dat ſeggenſe behalven dat den Scepter noch bleef by Herodes die nu een Jode was, door den Scepter niet juiſt verſtaan en word de Koninglijke magt; maar in 't algemeen de magt der Staatkundige beſtuuring: welke, ſchoonſe nu ſeer beſnoeid was door de Romeinen, egter noch voor een groot deel by de Joden bleef, die nu noch haar eigene regeering en Republijk hadden; tot dat die van Titus Veſpaſianus ſoo geheel wierd weg-genomen, datſe geen Volk meer en waaren: ſulks dat den Scepter van Juda doe eerſt is weg-genomen, doe de Silo alreede gekomen was, volgens Geneſis 49: vers 10. alhoewel'er ook geen andere fraaje Godgeleerde en ontbreken, welke meenen, dat de Scepter, voor ſoo veel die aan de Stamme van Juda toegeſeid was, in de Babyloniſche gevangenſchap al is weg-genomen geweeſt; als wanneer geene nazaten meer uit Jechonia, die Kinderloos aangemerkt word by den Propheet, op den Throon Davids geſeten hebben, na de voorſegging: gelijkwe hier vooren ruim genoeg getoond hebben, en wy 'er hier niet hard over twiſten willen, om datwe van oordeel zijn, datmen beide deſe meeningen door een welvoegſaame inſchikking kan doen ſtand houden, ſonder aan de waarheid ſchade te doen. Want wanneermen den Scepter aan de Stamme van Juda en het Koninglijk Bloed van David alleen na de letter wil vaſt-maaken; ſoo ſchijnd die waarlijk na de klaare woorden van den Propheet, met de Babyloniſche gevangenſchap geweken te zijn: doch den Scepter genomen voor het Gebied der Joden, dat nu noch onder haar, voornamelijk in de Stamme van Juda, daar de Godsdienſt en den Tempel bewaard was, en als 't lichaam van Iſrael uit alle verſtrojingen der Stammen vertoonde, noch overig was, en alle Gebied in Kerk en Politie door de gantſche Republijk van haar afhing; ſoo kanmen agten, dat voor ſoo ver, den Scepter te dees tijd noch onder de Joden was. Doch om weder tot Herodes te komen deſelve beleed wel uiterlijk, alswe ſeiden, de Joodſche Religie, doch ſy ging hem weinig ter herten, en droeg innerlijk meer genegentheid voor de Grieken als voor de Joden. Waar door dan ook de Burger-tugt dapper onder hem verviel, gelijk de Joden van dien tijd klagen. En ſoekende den Roomſchen Keiſer ſeer te vleyen, die hem in dit Rijk te Paard geholpen had, ſchoeide hy alle dingen op de Roomſche Leeſt. Gelijk dan ook de Romeinen te ſijnen tijde Judea door de laf heid der Joden, ſoodanig onder haare ſweep hadden, dat het twijffelagtig was, of dit Land op ſijn Joods of op ſijn Romeinſch geregeerd wierd. Hy bouwde, en vernoemde niet alleen Steden, ſterkten en Luſthuiſen, na des Keiſers naam; maar hy ſtelde ook hem ter eeren Vijf-jaarige Schouwſpelen aan: bouwende daar toe een ronden Schouwburg, welke hy, behalven veele Pronk-beelden, rondſom vercierde met Keiſerlijke Eer-titelen en Roomſche Zegeſtandaards: door hoedanige dingen, die den Joden meeſt een grouwel waaren, te mets een onmenſchelijk Bloed-bad aangeregt wierd. Gelijk het ook niet beter af liep met dien Gouden Arend, welke Herodes ter eeren van den Keiſer, boven de Groote Poort des Tempels ophing, en van de Joodſche yver-genoten wederom afgerukt wierd. Ook ſegtmen dat hy den Tempel te Samarien wederom pragtig opbouwde; alhoewelſe de Jeruſalemſche Joden altijd een grouwelſtuk

Misvatting der Joden.

Schemeragtige blijken voor het eerſte gevoelen.

Hoemen deſe ſtrijdige gevoelens vereffenen kan.

Herodes vleid den Roomſen Keiſer ſeer met pragtig te bouwen.

't Geen de Joden ſeer tegens hem verbitterd.

stuk geschenen had. Hy maakte sig ook voorts geheel Meester over 't Priesterdom; 't selve vergevende aan onwaardige Persoonen, die hy afsettede, aan-nam en verwisselde als 't hem goed dagt; niet tegenstaande elk die het wettig ontfangen hadde, 't selve volgens de Wet, voor sijn leven moest behouden. Gelijk hy eindelijk ook selfs een Bewaarder wierd van de Goude Kleederen of Priesterlijke Rok, dien hy t'elkens tot hem liet brengen. In de plaatse van den verjaagden Hirkanus en die uit de Assamoneen aan 't Hooge-priesterschap waaren, ontbood hy eenen Ananelus, een geringen Jode uit Priesterlijken geslagte van Babylonien, dien hy Hooge-priester maakte. Maar als sijn Schoon-moeder Alexandra dat qualijk nam, om dat sulks haaren Soon Aristobulus erffelijk toequam, sette hy Ananelus af, en maakte sijn Swager Aristobulus, een jongeling van XVIII jaaren, Hooge-priester; dien hy naderhand, als den laatsten uit het Assamoneesche Huis, in een Baad-kolk, onder schijn van een tijd-korting deed versuipen. Naar Ananelus gaf hy 't Priester-ampt aan Jesus de Soon van eenen Phabes, dien hy 't weder ontnam, en aan Simon de Soon van eenen Alexandriner, Boëthus gaf: waar in hy niet anders voorhad, als om desselfs Dochter die seer schoon was, in sijn Bed te slepen, na dat hy sijn Vrouw Mariamne had omgebragt. Doch dese by hem verdagt geworden zijnde van met vergif te spelen, verstiet hy de schoone Deerne van sijn Bedgenootschap en te gelijk haar Vader van 't Priesterdom, en gaf sijn ampt aan eenen Matthias de Soon van Theophilus een Jerusalemmer; dien hy wederom de schop gaf, soo dra hy vernomen had, dat hy ook sijn hand gesteken had in 't afwerpen van den Gouden Arend, welk hy boven d'Ingang des Tempels hadde geset: het Priesterdom schenkende aan Joazarus de Broeder van Matthias Huisvrouw. Soo dat Herodes met het Priesterdom Gods, als met sijn eigen saak in de bocht sprong soo hy wilde; en door veel voorteekenen aanwees, dat het Joodsche Priester-ampt soo doende na sijn ondergang haaste. Gelijk de tijd niet heel lang daar na geleerd heeft, wanneer het Joodsche Volk te gelijk met den slag en den ondergang van haare Republijk en Heiligdom gewaarschouwd wierd. Terwijlen dan nu Herodes al veele quade nukken, tot groot hertseer der Joden een tijd lang gepleegd had; poogde hy egter onder dies de smette van sijn quaden naam weder af te wasschen: en willende niet geern van sijn Geloofs-genoten een Tyran gedoopt zijn; lei hy toe, om boven 't geweld dat hy over 't Hooge-priesterschap ingepalmd had, ook de gunste des gemeenen Volks aan de hand te krijgen. Dus ondernam hy in 't agtiende jaar sijner regeering den Tempel te verbeteren, en met sommige Deelen die ongetwijffeld onder de bouwing van Zerubabel, van wegen veele tegenstribbelingen dier tijden, nagelaten waaren, te vergrooten. Gelijk hy ook noch eenen nieuwen Voorhof daar om heen bouwde: doende aldus een verbeteringe die negen en een half jaar duurde, van welke tijd hy alleen anderhalf jaar aan het Heiligdom of het Huis des Tempels bestede. Waar uit onses agtens openbaar is, dat de Joden alsse Joh. 2: 20. van den Tempel seiden, dat'er 46. jaaren over gebouwd was, sy sulks niet van Herodes, maar van Zerubabels Tempel-bouw spraaken, alswe vooren nu al breeder hebben aangewesen: want dat sommige drijven, dat van het agtiende jaar van Herodes Rijk, tot de tijd in welk de Joden dit tegen de Saligmaker inbragten, juist 46 jaaren souden verloopen zijn; namelijk in welk hy insonderheid, sederd dat hy deselve eens ter deugden, geduurende de gemelde negen jaaren verbeterd had; de Tempel egter noch boven die tijd soo veel jaaren met eene gestadige handhaving en reparatie verbeterd en vernieuwd

Herodes maakt sig Meester van 't Priesterdom.

Herodes soekt de gunst des Joodschen Volks en verbeterd den Tempel.

Hoe lange Herodes aan den Tempel bouwde.

 nieuwd

nieuwd is geworden; sulks agten wy voor een seer blaauwe reden, die geensinds kan bygebragt worden in een geval daarmen van een geheele af-breeking, en weder-opbouwing des Tempels spreekt. Hoedanigen herbouwing of verbetering wy dan ook geensinds voor een Derden Tempel willen gehouden hebben, schoon het ook van sommige Godsgeleerde geschied. Want nademaal de Joden waarschijnelijk verpligt waaren, om den Tempel onder Zerubabel navolgens het bevel van den Koning Cyrus te bouwen, en niet boven de 60 Ellen op te haalen; soo isset seker datter aan desen Tempel, die den Tweeden genoemd wierd, ontrent 60 Ellen ontbroken hebben, om die met het eerste Bestek van Salomon en het gesigte van Ezechiel gelijk te stellen: 't gene dan ongetwijffeld Herodes met het optrekken van dat selve onder-bleven werk heeft poogen te vervullen: gelijk Josephus daar van ook in sulker voegen spreekt. En derhalven is Herodes Tempel niet een Derden in plaatse van den afgebroken Tweeden, maar een verbeterden Tempel, en den selven van Zerubabel gebleven: daar in dan ook de Christus, volgens de Prophetie van Haggai, verschenen is. En hier en doet gantsch niet tegen, dat gemelde Josephus ontrent dese verbetering segd, dat Herodes de oude grondvesten opruimde, en den Ouden Tempel af-brak: want behalven dat dese woorden van veele niet sonder reden verdagt gehouden worden; soo en kanmen die geensinds op het geheele Fondament des Tempels passen, dat hy sou weggenomen hebben; maar wel dat hy eenige gedeelten die verswakt waaren (gelijkmen gewoon is ontrent oude Gebouwen, diemen repareerd, te doen) doen ontgraven, en tot het nieuwe werk versekerd heeft. Gelijk hy soo ook den Opstal des Huises alleen van boven, heeft moeten af-breken, om het selve hooger op te haalen; en niet dat hy het gantsche gebouw daar toe noodig had onder-de-voet te smijten, 't geen men nergens leest. Gelijk dan ook de Joden den Tempel van Herodes altijd voor den Tweeden, en voor het Huis van Zerubabel gehouden hebben; 't selve noemende, BETH HASCHENI, *Het tweede Huis*. Doch hier van ter gelegener tijd eens breeder, in den uitvoeriglijken Tempel-bouw van Salomon. Ontbreekt hier alleen, eer wy Herodes den scheid-brief geven, noch af te doen 't geen wy aan te merken hebben over de verscheide Herodessen, die ons in de Euangelische en Kerkelijke Historien des Nieuwen Testaments voorkomen; nadien het ons niet onbekend moet zijn, dat eenige sig te mets daar in verwarren. Dus vindmen wel van drie Herodessen gewag gemaakt; namelijk I. HERODES ASCALONITA of de GROOTE genaamd; waar van wy tot hier toe gesproken hebben. II. HERODES ANTIPAS, en ten laatsten HERODES AGRIPPA. Onder Herodes de Groote, de Soon van Antipater een Edomiter van Ascalon, is de Saligmaaker geboren, Matth. 2: 1. van wegen sijn geboorte-plaats een Ascaloniter genaamd: zijnde den eersten vreemden Koning, die van den Roomschen Keiser over de Joden gesteld wierd. Een Man die, gelijk we geseid hebben, soo wreed-aardig regeerde, en soo bekommerd voor de benadering van sijn Rijk was, dat hy op 't enkel gerugt van een nieuw-gebooren Koning der Joden, een algemeene Kinder-moord te Bethlehem aanrigte. Soo dat ook het Kindeken Jesus voor sijn Bloedig bevel na Egipten moest vlugten; en de Vrouwschap van Rachel een troosteloose stemme des geweens daar over in Rama, daar Rachel de Moeder Josephs en Benjamins, in Barens-nood gestorven en begraven was, moest laten hooren; tot dat Jesus na de dood van desen Herodes, die korts hier op haastig en ellendig aan sijn einde quam, ontrent een jaar na sijn vlugt wederkeerde, Matth. 2: 17-20.

De verbetering van Herodes moet voor geen Derden Tempel gehouden worden.

'tStamhuis van Herodes.

Herodes de Groote ook Ascaloniter genoemd.

Gen. 35: 16, 17.

2:17-20. Daar wy dan ook vers 22. aangeteekend vinden, dat Archelaus de Oudste soon van desen Herodes, in sijn Vaders plaatse Koning wierd: als mede kap. 14: 1. dat sijn andere Soon HERODES ANTIPAS Viervorst in 't Rijk was geworden: hebbende 't Gebied over een Vierde gedeelte des Rijks. Want men meend dat de Keiser Augustus het Joodsche Rijk, na de dood van Herodes de Groote, onder sijn Soonen verdeeld heeft. Waar van Archelaus by-na de helft besat; namelijk Judea, Samaria en Idumea. Doch dese Herodes Antipas, hadde 't Gesag over een ander Vierde-part, namelijk Galilea en 't Land aan gene zijde der Jordane. En het laatste Vierde-deel, namelijk Iturea en Trachonitis, besat Philippus de jongste soon van Herodes, als te zien is Matth. 2: 22. Luc. 3: 1. en Josephus Joodsche Oudheden XVII Boek kap. 15. Ofte als sommige willen, soo was sulks door Herodes de Groote, by Uiterste-wil, onder de goedkeuring van den Keiser Augustus gemaakt. Hoedanige Viervorsten te mets ook Koningen worden genoemd, om datse als Koningen regeerden: waar van we voorbeelden zien, Matth. 14: 9. Marc. 6: 14. en Actor. 25: 24. En om dat Archelaus niet min wreed-aardig dan sijn Vader Herodes was, trokken Joseph en Maria met het Kindeken Jesus, in haar wederkeeren niet na Judea noch na Jerusalem, maar na de deelen van Galilea, en gingen woonen te Nazareth, daar Herodes Antipas als Viervorst regeerde, en van een beter inborst was als Archelaus, voor wiense bevreest waaren, Matth. 2: 22. Het was ook desen Herodes Antipas, die Herodias, de Vrouwe van sijn Broeder Philippus, zijnde de Dochter van Aristobulus, en de Suster van Herodes Agrippa, een geile Prye, tot sijn Wijf nam; en daar over van Johannes den Dooper bestraft zijnde, heeft hy hem laten vangen, Matth. 4: 12. en op sijn Rijks-dag, of liever Geboorte-viering, door listigheid van dit Bloedschendige Wijf, om 't versoek van hare Dochter Salome, en sijn roekeloosen Eed te voldoen, heimelijk het hoofd doen afslaan, Matth. 14: 6-12. Doch eenige tijd daar na het gerugte van Jesus gehoord hebbende, vreesde hy dat Johannes van den dooden verresen was, Matth. 14: 1, 2. En zijnde lange tijd begeerig geweest om hem te zien, Luc. 23: 8. soo heeft hy hem ten laatsten ook te zien gekregen, doe hy van den Joodschen Raad aan den Roomschen Stadhouder Pilatus overgeleverd, tot hem gesonden wierd, om dat hy uit sijn Gebied was, Luc. 23: 1, 8. doch die niets met hem uitvoerde dan hem te bespotten en te veragten, en met een Koninglijken Mantel wederom sond, vers 11. Doch hoedanigen vooral egter de grondvest lei van haar beider nieuwe bevriending, dewijl sy te vooren onderling over-hoop gelegen hadden, vers 12. Het was mede deselve Herodes Antipas, van wiens wegen de Pharizeen aan Jesus geveinsdelijk versogten, op datse hem quijt wierden, dat hy doch vertrekken wilde, of dat Herodes hem anders sou soeken te dooden: Waar op de Saligmaaker haar met dese boodschap te rug sond: *Gaat henen en segget dien Vos; Siet ik werpe de Duivelen uit, en maake gesond, huiden en morgen, en ten Derden dage worde ik vol-eind*, Luc. 13: 31, 32. Maar wat mag het doch te beduiden hebben, dat de Saligmaaker Marc. 8: 15. sijne Discipelen soo ernstig vermaand, haar te wagten van den SUURDEESSEM of dwalingen HERODIS: deselve aldaar nefsens de Pharizeen voegende, als een bysondere Secte: in welkers plaatse Matth. 16: 6. de SADDUCEEN genoemd worden; 't Geenwe sekerlijk dienden te ondersoeken; nadien wy in de Euangelische Historien meermaal aan de HERODIANEN gedagt vinden. Daar is waarlijk over dese Factie geen kleen geschil onder de Geleerde; en men weet naauwlijks ter deug-

Herodes Antipas een Viervorst.

't Rijk van Herodes de Groot in Vieren verdeeld.

Herodes Antipas neemd sijn Broeders Wijf.

Aardig en Scerp antwoord van Jesus aan de Pharizeen die hemdreigden dat Herodes hem wou dooden.

Matth. 22: 16. Marc. 3: 6.

Onder-soek of de Herodia-nen een Politijke Factie of een soort van Ket-ters in Re-ligie zijn geweest.

deugden, ofmen dese Herodianen voor een Politijke of Burgerlijke Factie, ofte voor een Secte of soort van Ketters in haar Godsdienstig gevoelen, te houden heeft. Die haar onder de laatste soort tellen, seggen dat haar ketterie voornamelijk in dese twee dingen heeft bestaan: als eerst, dat sy Herodes de Groot voor den beloofden Messias hielden; terwijle dat met sijn Rijk, om dat hy een vreemdeling was, de Scepter van Juda geweken scheen, en derhalven de beloofde tijd van de komste des Messias nu voor de hand was. Ten anderen wierd Herodes met veele over-Godsdienstige plegtigheden ge-eerd, voornamelijk op sijn Geboorte dag. Van welke Dag-vieringe de Schimp-digter Persius mogelijk elders gesegd heeft: *Wanneer de Feest-dag van Herodes sal gekomen zijn, en de Cierlijke Lampen haar vette Oly in de gesalfde Vensters sullen uitgedampt hebben; dan sal den Tonijn-visch al swemmende sijn steert roeren, en de lang-gehalsde Kruike van Wijn schijnen op te swellen, &c.* Doch hoedanigen Zin-speeling men niet sonder de grootste onsekerheid op Herodes de Groote sou konnen passen; nadien men nergens van de Geboorte-dag-viering van desen Herodes gewag gemaakt vind: doch wel van Herodes Antipas sijn oudste soon, die alswe seiden, een Vier-Vorst in Galilea was, Matth. 14: 1, 6. Marc. 6: 21. En alhoewel daar veel geagte Schrijvers gevonden worden, welke staande houden, dat de Herodianen, Herodes als haaren Messias aansagen; soo hebben egter veele andere niet sonder reden, aan de waarheid daar van getwijffeld: want by aldien dese Herodianen, Joden geweest zijn; gelijkse seer waarschijnelijk daar voor te houden zijn; hoe sal het mogelijk konnen geweest zijn, datse sig hebben konnen of durven inbeelden, dat Herodes, een vremdeling en een Edomiter, uit d'affettelingen van Esau, de Messias heeft geweest? Daar yder Schriftgeleerde, ja elke Jood uit de openbare Prophetien, en langduurige verwagtinge der Vaderen, niet onbewust kon zijn, dat de Messias een natuurlijken Jode en uit de Stamme Juda, en den Huise Davids moeste voortkomen? Gelijk ook hier ontrent niets ter Weereld heeft konnen helpen, dat de Edomiten nu ter tijd Jode-genoten geworden waaren, en Herodes Belijdenis van de Joodsche Godsdienst deed; alswe vooren hebben aangemerkt. Hierom is den geleerden Beza van meeninge, dat de Herodianen sekere pluimstrijkers in het Hof van Herodes waaren, die alleen uit vlei-sugt veele hooftpunten van haaren Godsdienst bogen, verwisselden en veranderden na den Heidensche Suurdeessem van Herodes haaren Koning. Doch Hieronymus, schrijvende over Matth. 22: 17. is van gevoelen, dat de Herodianen een Politijke Factie waaren, die boven andere seer hard drongen, op de wettigheid der Schattinge, die den Joden te deser tijd van den Roomschen Keiser opgeleid was te betalen. En voorwaar het betaamde de Herodessen, die door desen Keiser aan 't Koninglijk Gebied geraakt waaren, t'eenemaal te yveren voor de invorderinge des Keisers schattinge: want sulks waarense niet alleen verpligt te doen by wijse van beleefde erkentenis haarer bevordering; maar ook uit een Staatkundig insigt; dewijl de Glorie en de geduursaamheid haarer Rijks-bezitting over het Jodendom, alleen van de Roomsche Mogendheid af hing; en alsoo ligt uit het Gebied konden uit-geschopt worden, als 't den Keiser sou konnen goedvinden. Nu nadien het seker is, dat Herodes Antipas en sijn Vader, de Saligmaaker Jesus hebben soeken te dooden; en dat des Konings Vlei-ers en Tol-gaarders, namelijk de Herodianen, te gelijk met de Pharizeen tegens hem raad pleegden, op datse hem van wegen het betalen der Keiserlijke schatting mochten agter-haalen, en voor den Roomschen Regter, Bank-

Het is niet waar-schijnelijk te geloo-ven dat eenige Jo-den Hero-des voor den Messi-as gehou-den heb-ben.

Waarom Herodes en Hero-dianen voor de Room-schen schatting moesten yveren.

Bank-vast maaken, Matth. 22: 16, 17. soo soumen konnen gissen, dat Jesus hier op gesien heeft, als hy Marc. 8: 15. vermaand; *Wagt u van den Suurdeessem der Pharizeen, en van den Suurdeessem Herodis.* Als of hy haar wilde waarschouwen van der Pharizeen geveinsde en besmettelijke leere; en van der Vossen-gelijke loosheid der Herodianen. Gelijk'er ook geene en ontbreken die meenen, datmen de Herodianen voor Sadduceen moet houden, om dat de laatste woorden van Matth. 16: 6. *Wagt u voor den Suurdeessem der Pharizeen en Sadduceen*, by Marcus veranderd of omgeset zijn in dese; *Wagt u van den Suurdeessem Herodis.* Waar uitmen sou mogen gissen, dat eenige van Herodes Antipas Hovelingen, uit de Sadduceen genomen waaren, en daarom Matth. 22: 16. *Herodianen* genoemd zijn geworden. Maar gelijk de Pharizeen selfs met de Herodianen in geschil stonden, over het betalen der schattinge, soo namen dese linkers sommige van haare snoodste Discipelen, die Lucas met regt *Verspieders* noemd; en sonden die verseld met dese Sadduceesche Herodianen tot Jesum, op datse hem over dit stuk versogten; haar inbeeldende nu gelegentheid te hebben om hem te verstrikken: want by aldien hy het gehouden hadde met de Herodianen, die het Hoofd-geld van de Joden invorderden, soo had hy niet alleen tegens de gemeene bewilliging des Volks, de schatting toegestaan; maar hy sou ook voor een openbaren Pluimstrijker der Grooten, en een verrader van de Joodsche Vryheid en de saake Gods by de schaare en de rest des gemeenen Volks, gehouden zijn geworden: en daar door sou hy dan niets minder dan de Christus of de waare Messias geleken hebben; dewijl sy van hem verwagtende waaren, dat hy haar sou vry-maaken van het jok haarder Vyanden. Ofte by aldien hy antwoorde voor de vryheid van sijn Volk, en de schatting tegen-gesproken en ongeoorloft verklaard had; soo hadden de Dienaars van den Gerigte, op d'aanklagt deser Herodianen, aanstonds billike vat op hem gekregen, om hem by de kop te grijpen, en als een Op-roermaaker en schender van de Hooge-magt, in hegtenis te smijten: want men hield de sulke voor muitmaakers; gelijk te zien is in den eersten opstand van dit geschil, namelijk die ontrent de beschrijving geschiede onder Quirinius, als we terstond uit Act. 5. sullen aanteekenen. Doch wat gebeurd hier op? *Jesus kennende haare boosheid*, seide tot haar; *Gy geveinsde, wat versoekt gy my, toond my den Schatting-penning.* En sy bragten hem eenen Penning, een DENARIUS of *Tienling*, namelijk van Silver, die gelijk eenige meenen, een Atheensche Dragma woeg; houdende de waarde van $6\frac{1}{4}$ stuiver: alhoewel men hier niet hard op staan mag; om dat het in de Euangelien klaar genoeg is, dat de benaminge DENARIUS of *Tienling*, dikmaal on onderscheidentlijk voor een Penning in 't gemeen gebruikt word, sonder op de hoedanigheid van den prijs opsigt te nemen. Waarom sommige van gevoelen zijn, dat desen Schatting-penning aan Christus vertoond, deselven zy geweest die op een andere plaats DIDRAGMA of *dobbelen Dragmen* genoemd word, waar van twee een STATER deden, ziet Matth. 17: 24, 27. om dat dese gelijk, bekend is, een Schatting-penning was, die den Joden hooft voor hooft tot dienst des Tempels opgeleid was, Exod. 30: 13. 2 Kron. 24: 9. Nehem. 10: 32. Wegende soo men meend, ontrent een half lood Silver; en quam derhalven seer wel over-een met den halven Sikel, waar van in d'aangehaalde Wet gesproken word: gelijk de plaatse van Matth. 17: 24. by de Godgeleerde ook soo werd verklaard. Doch het sou eenigsinds konnen twijffelagtig gehouden worden, of men dese Didragmen, van welke de Schatting-gaarders, Petrus te Kapernaum afvraagden, offe sijn

Loosheid der Pharizeen en Herodianen.

Andere meeningen over de Secte der Herodianen.

Loosheid en valsheid der Pharizeen, waar in openbaar.

Bedenking over de waarde der Schatting-penning.

Mee-

Meester ook betaalde? niet van de Romeinsche Schatting-penning op te nemen heeft; wanneermen de woorden wel aanmerkt, welke de Saligmaaker on-afscheidelijk op dat voorval laat volgen; seggende: *Wat dunkt u Simon; de Koningen der Aarden, van wien nemense Tollen of Schattinge?*

Bedenking over Matth. 17: 24, 25.

Nadien sulks geheel en al niet en schijnd gevraagd te konnen worden van den halven Sikel, die de Joden navolgens de Wet Mosis betaalden; maar seer wel van de schattinge of het Hooft-geld dat nu de Romeinen, als Overheerschers des Joodschen en Syrischen Lands, den vreemden Volken afvorderden: gelijk 2 Mach. 4: 28. volgens de gemeene Latijnsche Text, de invordering der schattinge, het betalen der Didragmen genoemd word: vergeleken met kap. 10: 20. Doch gelijk eenige uit Josephus meenen te bewijsen, dat dit wel van de Joodsche schattinge, die ter Godsdienst was, schijnd gesproken te worden; maar de Romeinen deselve naderhand aan haar getrokken hebben, (ofte misschien sulks nu al van over-lang gedaan hadden) soo soumen mogen denken, dat Jesus hier het oog op hebbende, den Joden over 't geschil des Keisers schattinge, alleen heeft willen leeren; dat of schoon den Keiser haar nu soo een Hooft-geld afvorderde, gelijkse altrijd gewoon waren tot dienst des Tabernakels en Tempels, als een Offerhande aan God te geven; sy egter tot teiken van onderdanigheid aan beide, *Den Keiser moesten geven dat des Keisers is, en Gode dat Gods is*, Matth. 22: 21. Dewijl namelijk den Keiser alleen sijn eigen Munt, en niet den halven Sikel des Heiligdoms, die Gode toequam, haar quam af te vorderen; en sy niet meenen moesten, dat dit een omkeering van d'een schatting in d'andere was. 't Gene wy agten eenigsinds bedenkelijk te konnen gehouden worden; alhoewel wy aanstonds noch eenige andere Zin-spelige meeningen sullen bysetten. Het is verder den Romeinen gewoonte geweest, haare schattingen in Silver-geld, en van haar eige Keisers Munte in te vorderen, en dat voornamelijk tot een teeken van haare Overheersching: Even gelijk de Joden de Hooft-schatting des halven Sikels, in een eigen soort van Geld en Inlandsche Munt gewoon waaren te heffen, en daar toe selfs ook Wissel-banken op den Tempel-berg hadden opgerigt. Want dat'er tot het betaalen der schattingen bysondere Penningen by de Romeinen gemaakt wierden; sulks heeft ons Baronius, uit de Roomsche Schrijvers in dese woorden willen vast maaken: *De Romeinen* seid hy, *hadden de gewoonte, dat'er na 't beloop van de schatting of Chijns, Penningen van de Keisers geslagen wierden; welke niet altijd op eenerlei gestalte bleven, maar na verhooging of vermindering der schatting, veranderd wierden: invoegen de Schattingpenningen hier in van 't Geld des gemeenen Volks onderscheiden bleven, om dat dit altijd van eene waarde bleef, daar d'andere Penningen t'elkens na de hoedanigheid der schatting quamen te veranderen: gelijker na gelegentheid derselve ook wederom andere van nieuws geslagen wierden.*

Vergelijkt dit met de woorden Matth. 22: 19. *Toond my den Schatting-penning.*

Doch welke en hoedanige Silvere Penningen verder by de Romeinen voor openbaar gangbaar-geld, of alleen voor Schenk-penningen gemaakt zijn; daar van heeft J. Oudaan in 't eerste gesprek van sijn Roomsche Mogendheid, verscheide aanminnige bedenkingen opgesteld, diemen met nut mag overwegen.

't Geval over den Schatting-penning nader uitgehaald.

Jesus nu dese Versoekers verder over den Schatting-penning willende af-rigten, stapte haar met dese vraag te vooren, seggende; *Wiens is dit Beeld, ende het Opschrift?* Ende sy seiden, *Des Keysers.* Doe antwoorde hy tot haar; *Geeft dan den Keiser dat des Keisers is, ende Gode dat Gods is.* Doch als sy dit hoorden, verwonderden sy haar van dusdanigen onverwagten en doorsigtigen antwoord: en ziende haare geveinstheid

voor

voor het Volk bloot geleid en ver-ydeld, zijn stommeling weg-gedropen. En was dese schatting een seker Hooft-geld, dat de Romeinen na haare gewoonte over de vermeesterde Volken, nu ook van de Joden eisten. Vorderende deselve, volgens d'aanteekening van Ulpianus, door geheel Syrien van alle Man-volk af, boven de veertien, en van 't Vrouwvolk boven de twaalf jaaren oud. En dewijl daar geen schatting was, die den Joden den halfster der dienstbaarheid kragtiger heeft konnen uitbeelden, dan die op haar hooft geset was; soo is haar ook geen ding meer tegen de borst geweest dan dese. Wanneer wy verder den tijd aanmerken in welke dit voorval geschiede; het schijnd wel seker dat het onder de Regeering van den Keiser Tiberius is geweest: als in wiens vijftiende jaar sijner Regering, Johannes de Dooper begonnen heeft te prediken, volgens Luce 3: 1, 3. Waar uitmen dan ook te besluiten heeft, dat den Penning, welke hier aan de Saligmaaker vertoond is, de Beeldnis des Keisers Tiberius

Hoe en wat desen Schatting-penning was.

gedragen heeft: gelijk de Roomsche Keisers in navolging van andere Opper-magten, haare Beeldnissen doorgaans gewoon waaren op hun Geld en Pronk-Penningen te doen slaan: en dat wel insonderheid in de bemagtigde Landschappen, en daarse nieuwlijks d'erkentenis van haare magt wilden ingevoerd hebben. 't Gene voornamelijk dan ook uit het regt der Munte, en de Beeldnis des Konings of Keisers gekend wierd; en niemand vry-stond te oeffenen, als die het van den Opper-magthebber Staatelijk vergund wierd: gelijk we 1 Mach. 15: 6. zien, dat de Koning van Syrien, den Joden het regt van Munte te slaan wederom toestond, dat hen door sijn Voorzaaten ontnomen was. Waar op dan ook de Groote Leermeester Jesus het oog schijnd te hebben; als hy seid: *Geeft den Keiser het sijne;* dewijl het immers sijn Geld is, dat gy nu onder uw Volk als gangbare Munt hebt aangenomen, en deswegen erkend datje sijne Onderdanen zijt

Dat op de Schatting-penningen waarschijnelijk het Beeld van den Keiser Tiberius heeft gestaan.

Bedenking op Jesus antwoord Matth. 22. vers. 21.

geworden: want hy en eischt geensinds uwe Munte, noch uwen Jood-
schen Sikel, die gy Godsdiensts-halven schuldig zijd te betalen. En dat
ook doende, sult gy beide Gode en den Keiser het haare geven. Gelijk
Paulus naderhand vermaande, Rom. 13: 7. En dit soumen met sommige
mogen denken, dat den eenvoudigen zin van Jesus antwoorde in dit
voorval geweest zy; by aldien het ons niet toe-en-scheen, datmer noch een
hooger en veel aardiger bedenklijkheid over soude konnen opnemen. Want
wanneer de Saligligmaaker over desen Penning vraagd; *Wiens is dit Beeld,*
ende het Opschrift? soo schijnd hy niet tweesinds na een en 't selve, maar
naar twee verscheide dingen te vragen; namelijk 1. na het Beeld des Ko-
nings of Keisers, die 't regt der Munte en de bevordering der schatting
had; en daar naar eenig Waar-teeken of Symbolum, dat met een Zin-
uitdrukkend Opschrift, aan 't Ruggestuk gestempeld was: hoedanig wy we-
ten dat meest alle 't Munt-Geld en de Schenk-penningen der Romeinen ge-
slagen zijn geworden: het zy dan dat sulks sag op den tijd ofte op het
Keiserlijk gesag selve. Want nadien het Opschrift, om des Keisers Tro-
nie-beeld heen geschreven, sekerlijk den selven Man moeste te kennen
geven, die de Stempel des Beelds vertoonde; soo schijnd het geheel
overtollig geweest te zijn, noch te vragen na de beduidenis des Opschrifts,
nadien 't waarschijnelijk alreede uit de Beeldnis selve bekend was, wie of
welk eenen Magthebber daar op gemunt stond. Als dan nu de Saligmaaker
gevraagd had, *Wiens is dit Beeld?* en dat sy geantwoord hadden, *Het is des*
Keisers; soo was sulks alsoo veel als of sy geseid hadden, *Het is Tiberius*
Beeld. En dus was'er na geen ander Opschrift te vragen, als 't geen mogelijk
op het Ruggestuk te vinden was. Doch nadien den Euangelist niet en segd,
datse des Keiseirs naam genoemd of het Opschrift nader verklaard hebben;
maar datse alleen seggen, *Het is des Keisers Beeld;* (mogelijk om dat het aan
allen bekend was dat het Tiberius Beeld was die doe regeerde) soo meenen
sommige, dat de vraag hier is gevallen, eerst over den Opper-heerschap-
pye-hebber in 't algemeen, daar na over den Naam in 't bysonder: maar
dit en schijnd niet wel op de vraag te passen, om dat sulks even-eens
was of hy Keiser of Koning of Vorst of Stadhouder was, als hy slegts
't regt der Munte en der schatting heeft gehad. Waarom het bedenklijk sou
konnen gehouden worden; dat, nadien wy verscheide Penningen van Ti-
berius vinden, op welke hy met desen sijn gewoonen Eer-titel rondsom sijn
Beeldnis pronkt: TI. CÆSAR. DIVI. AUG. F. AUGUSTUS. Op d'ander zij-
de PONTIF. MAXIM. *Tiberius Cæsar, Augustus, des vergoden Augustus Soon,*
Opperste-Priester; de Saligmaaker mogelijk soo wel het oog heeft gehad op
het Opschrift des Pennings aan d'averegtse zijde uitgedrukt, PONTIFEX
MAXIMUS, *Opperste-priester;* als op het Beeld en omschrift des Keisers
selfs: en daar uit misschien gelegentheid heeft willen nemen, om de Pha-
rizeen en Herodianen, in tegenwoordigheid der Joodsche schaare, be-
neffens de gehoorsaamheid aan den Keiser, ook aan den eenigen waaren
God en sijnen dienst te doen gedenken; onder dies haar heimelijk waar-
schouwende van het gesag dat de Roomsche Keisers en haare Stadhou-
ders en Schatting-gaarders, sig begonden aan te matigen over veele din-
gen die den Godsdienst in 't algemen aangingen. Gelijk dan ook de Sad-
duceesche Herodianen alreede eenige Heidensche gewoonten met die der
Joden, ten gevalle van haaren Koning Herodes, hadden poogen in te
voeren: want even als de Saligmaaker het Beeld des Keisers op desen
Schat-penning aanmerkt, als een onwedersprekelijk teeken van het regt
der Schatting-eisch; alsoo kon ook hier het byschrift op 't Ruggestuk, Op-

Andere bedenking over Jesus antwoord op den Schatting-penning.

Nader bedenking over het Opschrift des Schatting-pennings.

En in 't bysonder over 't Rugge-stuk.

OPPERSTE-PRIESTER, als het uiterlijk ſweemſel van eenige Geſag-hebbing over de Godsdienſt aangemerkt worden, die alleen God toekomd. En kon deſe Zin-ſpeling ſoo veel te beter ingang by den Joden nemen, als ſy wel wiſten hoedanig by haar den wettigen Hoogen-prieſter gehouden wierd; namelijk als een Middelaar van die dingen, welke van wegen den menſche by God te doen waaren: ontfangende des Volks gegeven Offerhanden, om voor haar te offeren, en het Bloed door beſprenging, met Gebeden ter Verſoening haarer ſonden, in 't Heiligdom voor God te dragen. In welke plegtelijke overbrenginge en Gifte aan den Hoogen-prieſter, de Joden door den geloove alleenig op God moeſten zien, als tot welke den Geeſtelijken Zin der Offerhanden, alleen gerigt was: alhoewel ſy uit kragt van het vleeſchelijk Gebod, ſulks ook Ceremonielijk en na de Letter den Prieſter ſchuldig waaren te geven. Waar toe men dan ook ligtelijk het Hooft-geld van den Joodſchen halven Sikel des Heiligdoms, dieſe als gekogte des Heeren betaalden, brengen kan. Soo waarenſe dan dit alleen aan Gode en den Prieſter ſchuldig; en ſy en vermogten geene van die dingen aan eenig menſch op te dragen; het zy dan hoedanigen Heerſchappye ſig ook ymand over deſe Goddelijke inſtellingen, aanmatigde. Doch dit begonden nu de Roomſche Keiſers te doen: gelijk het ook te vooren al van de Koningen van Syrien, die haar dikmaal GOD lieten noemen, is begonnen ingevoerd te worden; in welk haar de Herodeſſen nu ter tijd onder de Roomſche Mogendheid, ſoo verre na wandelden, datſe ſig als Meeſter van de ſucceſſie des Hoogen-prieſterſchaps hadden gemaakt, deſelve op en afſettende als 't hen gelegen quam. Ja op 't laatſt dat ampt ſoo ver inpalmden, datſe ſelfs Bewaarders van de Goude Kleederen des Prieſters wierden. En wat de Heidenſche en gemengde Godsdienſt aangaat; het was te deſer tijd, ſegd Zoſimus, de gewoonte by de Romeinen, dat na dat ymand het Opper-keiſerlijk Gebied ontfing; ſoo wierd hem ook te gelijk het Prieſterlijk-kleed van den Prieſteren t'huis gebragt; en aanvaarde den Titel van *Opperſte-prieſter*. Waar op mede het ſeggen van Dionyſius ſteund, als hy van Tiberius verhaald; dat hy *de Opperſte of Grootſte Prieſter* genoemd is, *om dat hy een Rigter was der Grootſte dingen, die tot de Heiligdommen en den Godsdienſt behooren: Ja een Oordeeler was van Goddelijke en Menſchelijke ſaaken.* En alhoewel het genoegſaam openbaar is, dat deſen Roomſchen Keiſer met de Godsdienſt gaar weinig ophad; dewijl hy alles aan 't beſtuur des Nood-lots wou opgedragen hebben, nochtans heeft hy ſig ook van deſe Goddelijke waardigheid ſoeken te bedienen, op dat hy hem na de ſleur en het voorbeeld van andere, daar door niet alleen van de gemeene menſchen uitſonderen, maar hem ook voor de aanvallen van haare woorden en werken, ongenaakbaar ſoude mogen maaken. Hoedanigen waardigheid eerſtelijk ingevoerd ſchijnd van Numa, en van Tiberius Nakomelingen gedurig is onderhouden tot op Conſtantijn; of als andere hebben aangemerkt, tot op Gratianus: tot dat hem het ſelve van Paus Damaſus, (onder voorgeven dat deſen Titel, te veel ſwemende na der Heidenen bygeloovigheid, geen Chriſten Vorſt en paſte) afgetruggeld wierd, op dat hyſe te ligtvoeriger ſou konnen voor hem ſelven nemen. Dat nu ook het Beeld van de Keiſer Tiberius boven andere der Keiſers voor ſeer Heilig gehouden is, ſulks betuigd Philoſtratus in 't leven van Apollonius Tyanæus. En belangende den Stempel deſes Pennings, daar in is men niet al te ſeker; alhoewel we deſelve hier ſoo even op 't aanbrengen van Caſper Waſerus en Marquardus Freherus, vertoond hebben. Gelijk'er ook noch andere Penningen van Tiberius gevonden worden;

2 Mach. 4.

Wat regt de Roomſche Keiſers over de Godsdienſt meenden te hebben.

Waarom de Roomſche Keiſers ook het Hoogeprieſterſchap aannamen.

Tot hoe lang de Romeinſche Keiſers den naam van Opperſte Prieſter gedragen hebben.

Siet de gemeende Schatting-penning in de voorgaande afbeelding.

 doch

doch die maar ſeer weinig in haar Opſchrift verſchelen. Op den eerſten diewe vertoonen, en werd het woord DIVVS, *Vergoden* niet gevonden; alswe vooren volgens het Opſchrift des tweeden Pennings geleſen hebben. Ook zietmen Tiberius in den eerſten Penning ſonder Louwrier-krans om 't hoofd, die hem op de reſt ſijner Penningen niet ſoo gemeen is, als wel de volgende Keiſers. Doch dat hy egter ook met den ſelven gezien word, kan deſen tweeden Penning genoegſaam waar-maaken. Ook ſchrijft Suetonius van hem, dat hy nooit in quaad-weder ſonder Louwrier-krans uitging, om datmen geloofde dat deſe Bladen van den Blixem niet geraakt en wierden. Op beide de Ruggeſtukken zit een Beeld in maniere als een Vrouw, die ſommige voor de Godinne Veſta houden, de Bewaarſter des Gemeenen-beſt, en Eeuwige Vuur: hebbende in d'eene hand een Spies die op de grond geplant ſtaat, en in de andere een Olijf-tak. 't Geenmen eenigſinds van deſen eerſten ſou mogen waarſchijnelijk houden: doch wy en zien geen reden, waarom deſe Beeldnis niet ten minſten op deſen tweeden Penning, voor een Manne-beeld, in prieſterlijk of Gabijns-gewaad zittende, ſou konnen genomen worden: op wien het Hoofd-hulſel en het Opſchrift ook beter dan op Veſta ſchijnd te paſſen. Waar van wy de verder naſporing yders neerſtigheid willen aanbevolen laaten, om datwe mogelijk alreede niet dan maar al te lang in deſe dingen zijn beſig geweeſt. Dat'er nu ook in deſe tijden te mets muiteryen over het invorderen deſer Uitheemſche Schatting ontſtaan zijn, daar van word ons een aanmerkelijk ſtaal of twee, van den beſcheiden Gamaliël, een Pharizeer Wetgeleerde, Actor. 5: 36, 37. verhaald; namelijk van eenen THEUDAS, die onder de Keiſer Auguſtus of mogelijk onder Tiberius geleefd heeft: als mede van eenen JUDAS GALILEUS, by Joſephus GAULONITES bygenoemd. Welkers aanhang en Factie na hem GAULONITEN genoemd zijn. En van deſen ſegd de gemelde Gamaliël, dat hy *Opſtond in de dagen der beſchrijvinge.* Welke beſchrijvinge niet en moet opgenomen worden voor de Eerſte algemeene Beſchrijving, dien de Keiſer Auguſtus liet doen, Luc. 2: 1, 2. maar voor een Tweede byſondere, welke geſchiede door Cyrenius de Stadhouder van Syrien, welke in de Romeinſche Hiſtorien Quirinus genoemd word: zijnde van den Keiſer uit Roomen herwaards in Syrien en in Judea geſonden, alwaar doe ter tijd, eenen Coponius Stadhouder was, om des Keiſers ſchattinge in-te-vorderen. Want dat deſe Beſchrijvinge ſekerlijk een andere is als daar Lucas van gedenkt, blijkt daar uit, dat dien Euangeliſt deſelve aldaar noemd; *De Eerſte beſchrijvinge*: op dat hy ons daar door ook aan een Tweede Beſchrijvinge ſou doen gedenken. Beide ongetwijffeld wel geſchied onder Auguſtus, doch daar in verſchillig, dat d'Eerſte algemeen over 't geheel Roomſch-gebied ging, en mogelijk wel ter tijd van Herodes de Groote; maar deſe Tweede alleen over Syrien en Judea, als wanneer Archelaus de Soone van Herodes, na dat hy negen jaar geregeerd had, afgeſet, en in Ballingſchap na Vienne vertrokken was, en Syrien met andere Landſchappen in Provincien onderſcheiden waaren. Waarom dan ook de fraaiſte der hedensdaagſche Uitleggers, de plaatſe Luc. 2: 2. aldus willen vertaald hebben: *Deeſe Eerſte beſchrijvinge geſchiede eer Cyrenius over Syrien Stadhouder was.* En wy prijſen haare naauwkeurigheid; om dat deſen zin beter met de waarheid der Hiſtorie over-een-komd. Want die Tweede Beſchrijving is ontrent elf jaaren daar na geſchied; en voldoed ſeer wel de voorſegging van Jeſaias, kap. 7: 8. namelijk dat Damaſcus de Hoofdſtad van Syrien niet en ſou weſen, als na dat de Meſſias ſou gebooren zijn:

Onderſcheid deſer twee Penningen.

Onluſten over 't vorderen der Schattingen ontſtaan.

Voorbeelden van muitmaakers die tegen de Schatting opſtonden.

Luc. 2: 1, 2.

De plaatſe Luc 2: 2. een beter zin gegeven.

Jeſephus Joodſche Oudhed. 17. Boek laatſte kap. en 18. Boek kap. 1. 10. &c.

zijn: want ſoo meenen voorname Godsgeleerde datmen 't behoorde uit te leggen. Maar om nu ook iets van den Oorſprong der Gauloniten te ſeggen; iſt gebeurd, dat wanneer deſen Cyrenius nu gekomen was om de Schattinge te ligten, en dat hy onder anderen ook het Goed van Archelaus, Herodes Soon aantaſte; ſoo ſtond de gemelde Judas Galileus tegens deſe ſchattinge op, en maakte veel Volks agter hem afvallig, Actor. 5: 37. 't Volk over-al inboeſemende, dat het betaalen deſer Schattinge een openbaar Brandmerk van dienſtbaarheid en ſlavernie was; en datſe niet gehouden waaren ymand haaren Heere te noemen, als God die een Heere der Heeren was. En alſoo hy veele hier door kittel-oorig maakte en grooten aanhang queekte, wierden alle die van ſijn gevoelen waaren, GAULONITEN, en mogelijk ook wel GALILEERS genoemd. Want het is ſeer waaarſchijnelijk dat het ook van deſe Galileers zijn geweeſt, welkers Bloed Pilatus met de Offerhanden vermengde, Luc. 13: 1. dewijl het eenigſinds klaar is, dat Pilatus over deſe geheele Natie, of het gemeene Volk der Galileers, geen magt of geſag had. Want gelijk deſe Gauloniten haar tegen de Roomſche Schatting aankanten; ſoo en wilden ſy ook niet dulden datmen Offerhanden voor het Roomſche Rijk, of de behoudenis des Keiſers offerde: waar over Pilatus vergramd wordende, haar ſloeg terwijlmen met de Offerhanden beſig was. En dit zy genoeg van de Gauloniten en Herodianen. De derde HERODES vinden we toegenaamd AGRIPPA, zijnde de Soon van Ariſtobulus, Herodes de Grootens Broeder. Welken Herodes de Vader was van dien Koning AGRIPPA, voor wien Paulus ſig ſoo deftig, in tegenwoordigheid van den Roomſen Feſtus verantwoorde, dat hy hem byna bewoog een Chriſten te worden, Actor. 26. Doch ſijn Vader Herodes Agrippa, is een harden vervolger van de Gemeente Gods geweeſt: want hy doode Jakobus en ſmeet Petrus in de gevangeniſſe, en mishandelde veele, Actor. 12: 1. Maar als hy daar na trots op het Vreè-verbond met de Tyriers en Sidoniers, geworden was, en dat hy het gejuig des gemeenen Volks ſig ſelven alte Godvergeten liet aan hem leunen, heeft hy die korte Glorie met de ſtraf van een veragte Bedelaarsziekte moeten boeten; en is als een half-opgeknaagde Luis-pook, rampzalig daar heenen gevaaren, Actor. 12: 23. Van deſe Koning Agrippa verhaalen de Joden, dat alhoewel het gewoonlijk voorleſen der Wet waarlijk het eigen-ampt der Prieſteren en Leviten is geweeſt, dat egter de Koningen ſulks ook wel plagten te doen, op de hooge Feeſt-dagen. En dat ſulks noch lange na de Babyloniſche gevangenſchap, ja ſelfs onder de Herodeſſen en haare Nakomelingen is in gebruik geweeſt. Waar toe, op datſe ſulks niet ſonder eenige ſchijn van waarheid ſouden ſchrijven, ſy ſeggen dat Agrippa, gemelde Herodes Soon, op ſekeren Feeſt-dag in het Wet-Boek leſende, de plaatſe ontmoete, daar Iſrael belaſt word, geenen vreemden tot Koning te kieſen, maar eenen uit haare Broederen; en dat hy ſeer bedroefd en weenende is geworden, om dat hy een vreemdeling en geenen af-komeling van den Aards-vader Jakob en was. Doch waar van hy ſig haaſt liet onderrigten en trooſten, ſoo wanneer de Joden hem ſeiden, dat hy immers haaren Broeder was, dewijl ſijn Moeder eene Jodinne was. Voorder ſoo en heeft d'ontheiliging van het Hoogenprieſterſchap met de Herodeſſen alleen geen einde genomen; maar de volgende Vorſten en Romeinſche Stadhouders, wiens baat-ſugt daar nut uit wiſt te trekken, hebben door misbruik van haare magt ſig daar ook Meeſter van gemaakt. En gelijk in verval van ſaaken d'een ongeregeldheid uit d'ander gebooren word; alſoo getuigd Joſephus ook, dat de Koning

Wie en wat de Gauloniten waaren.

Gauloniten ook Galileers genaamd na Judas Galileus Actor. 5, 37.

Actor. 12: 1.

Herodes Agrippa.

Is een vervolger van de Gemeente Gods.

Sterft aan de Luis-ziekte.

Wat de Joden van de Koning Agrippa verhaalen.

Die Herodes in 't Rijk volgen heerſchen ook over 't Prieſterdom.

ning Agrippa, die mede uit het geslagte van desen Herodes was, eenige tijd na desen, met toestemmen van het Sanhedrim, aan de Levitische Sangers vergund heeft, soo wel Linnen Kleederen als de Priesters te dragen. Gelijk mede de Hooge-priesters om vuil-gewin een nieuwe rol begonden te spelen, en de gemeene Priesters haare wettige Thienden onthielden; soo datmen sig boven maten te verwonderen heeft, hoe midden onder alle dusdanige verwerringen en verloop van saaken, egter het wesen der Godsdienst, en de vastgestelde regeeringe der Kerk, na de Handvestwetten van Moses zijn konnen behouden worden: ten zy men geloove, dat de Goddelijke voorsienigheid, hier over, tegen alle wisselvalligheden gewaakt, en het uiterlijk bestel des Hooge-priesterdoms, en Priesters, Leviten, Schrift-en-Wetgeleerde, noch in staat gehouden wierden, om neffens d'Oudsten des Volks op de Zeden van het gemeen agt te geven, en de Kerkelijke Tugt, volgens d'ingestelde Ceremonien en Offerhanden, als de grootste deelen des Joodschen Godsdienst voor te staan en in gebruik te houden; tot datse eens teffens souden weg-genomen worden. En alhoewel Herodes de Groote, de Wettige Volgreeks der Hooge-priesters, na sijn fantasie boog, en somtijds af-brak, nochtans zijn'er geen blijken, dat hy ooit andere gesteld heeft, dan die ten minsten uit de Stamme Levi en van 't geslagt der Priesteren waaren. Soo dat'er onder alle de Priesters, die na de Assamoneen tot de laatste verwoesting des Tempels, dat ampt bediend hebben, niet eenen gevonden word, die niet uit de Stamme Levi of Priesterlijk geslagte zy geweest; 't zy dan datse van Herodes of sijn Nazaten, ofte eigentlijk van de Romeinen daar toe zijn verheven geworden; gelijk het ook soo beloofd was, Jer. 33: 20-22. Soo datmen vastelijk te gelooven heeft, dat den staat der Joodsche Republijk soodanig gesteld was, dat (het zy men agt dat de Scepter van Juda eigentlijk met de Babylonische gevangenschap gewankeld heeft; ofte datmen wil dat de Scepter alleen zy de Politijke magt, die hier aan Juda noch grootdeels in wesen wierd gezien) de Wetgever egter noch van tusschen de voeten der Oudsten, Vorsten of Koningen, soo als die dan hier waaren, niet en was afgeweken; maar datse noch hadden haare Overheden en Vaders des Vleeschs, die met Magt en Gesag voorsien, op den Stoel van Moses zittende, de Wet konden gebieden en voorstaan; alhoewel dien Joodschen Hemel door veele blijken gereedschap scheen te maaken, om opgerold en weg-genomen te worden, en dat haare Goden als de Vorsten souden vallen: terwijle de tijd vast naderde dat de Silo komen moeste, en de Kroon aan dien sou gegeven worden die daar toe regt had; en welke God selve uitdeelen en geven soude, volgens de Prophetie van Ezechiel kap. 21. 26, 27. *Doet dien Hoed weg en heft die Kroone af, dese en sal deselve niet wesen; ik sal verhoogen dien die nedrig is, en vernederen dien die hoog is. Ik sal de Kroone Omgekeerd, Omgekeerd, Omgekeerd stellen. Ja sy sal niet zijn, tot dat hy kome dien daar toe regt heeft, en dien ik dien geven sal.* Alwaarmen door die Drie-werfse Omkeering, schijnd te moeten verstaan, dat God de Joodsche Kroon driemaal tot op Christus Omkeeren, en te niete doen soude. Hoedanigen Omkeering eerstelijk geschien is in Juda in het Huis Davids: daar na in Aristobulus en 't Stamhuis der Assamoneen, die Kroonen aannamen, en Omgekeerd zijn en te niete gingen. Ten laatsten in Herodes die ook Koning in Juda wierd, maar wiens Kroone ook Omgekeerd en te niete quam; doch Christi Kroone en Koningrijk sou in eeuwigheid staan: want hy sou over 't Huis Jakobs Koning zijn in der Eeuwigheid; en sijn Koningrijk sou geen einde hebben, Luc.

Dat in al dit op-en affetten des Hooge-priesters men egter altijd in 't Priester-geslagt gebleven is.

Hoe de Wetgever noch te deser tijd in Juda was.

Laatste blikken en doodsnikken van de Joodsche Republijk.

Hoe de Joodsche Kroon Drie-werf is omgekeerd.

Luc. 1: 33. Hoedanigen toesegging dan ook kort hier op in de Volheid des Tijds gekomen en geopenbaard is, in de Dagen dat Jesus de Koning der Joden te Bethlehem, van Maria uit den geslagte Davids, ontrent het 37 jaar van Herodes Regeering, gebooren is; als wanneer Augustus ontrent 40 jaaren was Roomsch Keiser geweest; en de Weereld, die nu door een algemeene beschrijving Cijnsbaar aan die Mogendheid gemaakt was, Luc. 2. 1. van alle voorige tuimelingen vermoeid en afgemat, in stilte zat, en Janus Tempel te Roomen toegesloten stond. Doch soo, dat egter onder-en-tusschen de Bijl der Roomeinsche Krijgs-magt, nu al aan de wortel der Joodsche Boomen, of Overheden en Magten geleid was, om haar in 't kort ter neer te hakken, en door 't vuur van Gods oordeel uit te roejen; gelijk de Voorlooper van Jesus, niet lang hier na haar waarschouwde, Matth. 3: 10. En gelijk'er voor de lang-gewenste Geboorte-tijd van desen nieuwen Koning, niet weinige aanblikken, en kennelijke Teekenen sijner komste; soo in het Kerk-en Burger-bestuur der Joden, als in den Ceremonielen Godsdienst, diese van ouds beleden en geoeffend hadden, waren voorgegaan, en noch dagelijks gezien wierden, op dat de Wijse en verstandige onder de Wet-geleerde, navolgens de toeseggingen der Propheten, daar uit souden konnen af-peilen, op welken en hoedanigen Tijd de Christus komen moest: alsoo kan het de moeite waard zijn deselve hier tot een opmerkelijk Voorbereidsel sijner komste in den vleesche, wat nader te overwegen. Sommige zijn wel van gedagten, datmen de Volg-reeks van de Gebiedschappye in den Huise Davids, uit de opmerkelijke plaatse Jer. 33: 20. soo moet opnemen, dat den Scepter van Juda, by aldien niet in dessels Koninglijk Stamhuis, of in sijn Bloed-verwandschap; ten minste moeste blijven aan die, welke door een opentlijke aanneming van de Godsdienst der Joden, het zy dan onder de Stamme Juda, of uit andere Stammen aan Juda ingelijfd waren. Doch nadien vers 24. van 't selve kapittel dit gemeen gevoelen der Joden en Heidenen wedersproken word; soo dunkt ons dat elk in desen ligt van zinnen veranderen kan, en liever gelooven sal, dat den Propheet aldaar staroogd op het Rijk van de Saligmaaker Jesus; namelijk die SPRUITE die God verwekken sou; en die als de Soone en Navolger van David, van den Huise Davids niet en sou afgesneden worden. Waarom wy ook geheel wel lijden mogen, datmen vers 15, 16, 17. en 18. met een kalm gemoed overweegd. Desen dan het regt tot de Kroon hebbende, moeste die te gelijk met den Scepter van Juda op-vatten, en den twist daar over wegnemen: 't geen van de Joodsche Wetgevers ten tijde van de Saligmaaker Jesus qualijk verstaan, hun ook als een plompe misslag verweten word; niet konnende onderscheiden hoedanig de Messias de Soone Davids en nochtans dessels Heere soude zijn. Gelijkse haar selven dan ook geheel onkundig in de seekere Ken-teekenen der Tijden aanstelden; daar sy selfs wel naauw agt gaven op het onseker gestel der Wolken aan den Hemel. Waarom wy hier ligtelijk mogen besluiten, dat de Saligmaaker de Joodsche Meesters dit verwijtende, ongetwijffeld het oog heeft op alle de voorverhaalde tuimelingen der Joodsche saaken, die sig te deser dagen, als soo veele Teekenen der Tijden, aan den Joodschen Hemel opdeden. Gelijk deselve dan ook tot dien einde alsoo te vooren van God besteld, en door het woord der Propheten van verre, ja al van Moses tijden af, getrouwelijk voorspeld waaren. Belangende nu de Joodsche Politie, of de uitwendige gestalte haarer Republijk; soo moetmen seker agten, dat dit onder andere rampen, aan deselve een boven-maten groote krak gaf, datse sederd het einde van de Syrische Koningen, namelijk wanneerse onder Simon, en Hirkanus

En wie die moest op-nemen na de Prophetie.

Wanneer de Saligmaaker gebooren is.

Teekenen der Tijden voor de komste des Messias.

Bedenking over Jer. 33: 20. &c.

Hoe de Christus de Heere des Rijks en de Soone Davids is.

Misslag der Joodse Schriftgeleerde.

Wat Teeken der Tijden de Saligmaker heeft willen in agt genomen hebben.

en haare Navolgers wederom vry geworden waaren, allengskens door haare

Gestalte der Joodse Republijk voor de komste des Messias.

eige on-eenigheden en sondige nukken, onder 't geweld van vreemde Nati-
en, namelijk onder de Romeinen gebragt waaren; als die haar ettelijke jaaren
voor Christus, door de Wapenen van Lukullus en Pompejus, Cijnsbaar
maakten; ja misschien tien jaaren na de uitbanninge van Archelaus, al tot een
Provincie of verwonnen Landschap hadden gesteld. Gelijker ook geen en
ontbreken die meenen, dat sulks al voor de geboorte des Saligmaaker ge-
schied is: invoegen datse als gereed stonden, om op de minste oproerigheid,
soodanig van dese magt overmand en uitgeroeid te worden, datse geen

Wat'er in het Joodse Gemeenebest noch wel gesteld was.

Volk meer en souden zijn. Nochtans, niet tegenstaande al dit verstel van
saaken, soo was'er egter noch seer veel goeds in het Gemeene-best des Jood-
schen Volks te vinden; en men kan met het selve wel aan te merken,
genoegsaam ontwaar worden, dat God niet alleen eenig wesentlijk goed on-
der sijn Volk bewaard hadde, maar dat hy ook onder alle die afwisseling der
tijden, sijn Beloften, van Ouds door Moses en de Propheten, aangaan-
de veelerhande uitwendinge zegeningen, gedaan, in haar vervulde; haar
uit seer kleine beginselen na de Babylonische gevangenschap, in 't Land

Hoe de Joden te deser tijd boven haare Vaderen vermeenigvuldigd waaren.

Canaan wederom vermeenigvuldigende en magtig maakende boven haare
Vaderen; gelijk van haar voorseid was, Deut. 30. 5. 't Gene dan ook
van veel Geleerde werd aangemerkt, te deser tijd, in het Joodsche Volk
vervuld te zijn: als die nu onder den Tweeden Tempel vry meerder gewor-
den waaren dan sy te vooren waaren onder den Eersten: zijnde nu buiten alle
splissing der Stammen, een Republijk die als nieuwelijks opgeregt was, uit
alle de XII. Stammen Israels, welke te vooren gelijkelijk onder Salomon
stonden. Hier en boven waarense ook nn meerder in getale en boven hare
Vaderen soodanig uitgedegen, datse behalven de bewooning van Judea, en
de besitting van het geheel omliggende Land Canaan dat aan Abraham be-
loofd was, nu ook noch seer veele Volk-plantingen in de verstrojingen en

Wijd uitgestrektheid der Joden voor de komste des Saligmaakers.

elders hadden; namelijk in Babylonien, Assyrien, Meden, Persien, Asien,
Arabien, Syrien, Egipten, Afrika, Griekenland, Italien en Spaanjen, ja door
de geheele bekende Weereld verstrooid: in welke sy vryheid van verblijf
en Godsdienst, en haare Synagogen hadden. Tot welke men niet en moet
vergeten by te voegen, dat boven-groot getal der Proselijten of Jodegenoo-
ten, die aankomelingen waaren, welke uit de Heidenen gewonnen wier-
den, en een voorloopende aanblik gaven, van de toekomstige bekeeringe
der Heidenen; gelijkmen schemeragtig uit Actor. 2:5-11. sou mogen beslui-

Hoe het met de Joodsche Kerk en Godsdienst te deser dagen gesteld was.

ten. Wat nu vorder den Godsdienst en den Kerkelijken staat der Joden aan-
gaat, daar ontrent was ook een groot verval en schandelijke afwisseling: En
men sag daar in maar sommige dingen ten deele wel, maar vele t'eenemaal
qualijk geschapen. Want of wel het wesentlijk deel der Godsdienst noch be-
houden scheen; soo hadse doch seer veel van haar Oude glants en heerlijk-
heid, ten aansien van sommige Goddelijke gaven en het missen der in-
wendige suiverheid en volmaaktheid haarer af-komst, verlooren: zijnde
ook nu al seer wijd van de Oude Leere der Vaderen en Propheten, en haaren
dienst afgewisseld. Onder welke berooving wy voornamelijk dese voor de
kennelijkste konnen stellen: eerst datse nu de Wonder-teekenen en de Pro-
pheten quijt waaren: gelijk de laatste Wonderdaad onder hen in 't Oude

De Joodse Kerk ontbloot van Propheten en Mirakelen.

Testament aangeteekend, de verlossing van Daniel uit den kuil der Leeu-
wen schijnd geweest te zijn, kap. 6:22, 23. Ook en leestmen van geen
andere Mirakelen, als het wonderdadig genesen door het Bad-water te
bethesda, welk door de beroering eenes Engels op sekeren tijd geschiede,
Joh. 5:2, 3, 4. Alhoewelmen niet en weet sederd wanneer of van hoe
lange

lange die genesing door sulken indaling in 't selve Water, plaats gevonden heeft. Doch men diend aan te merken, dat na de laatste Wonder-daad van Daniel, en de wederkeering uit Babel, een ruimen tijd, geduurende de Persische Monarchie, God egter noch de Gave van Prophetie in de Joodsche Kerk heeft laaten opvolgen, den tijd, soo sommige gissen, van ontrent 130 jaaren: in welke verscheide Propheten, als Haggai, Zacharia, Maleachi &c. hebben gehad: als ook sommige Heilige Schrijvers; gelijk daar was Ezdras en Nehemias, beneffens de Mannen van de Groote Synagoge; waar van sy selfs Simon den Regtvaardigen, die lang na Alexder de Groot geleefd heeft, den laatsten rekenen. Agter wien de Joden ook geern bekennen, datse geen Propheet noch Prophetie meer en hebben gehad; als alleen dat'er somtijd een Goddelijke Openbaring gehoord wierd, diese een *Dochter der stemme* noemden: zijnde dit na haar seggen, een minder soort van Prophetie. Waar uit wy besluiten mogen, dat de Prophetie een ruimen tijd langer in de Joodsche Kerk heeft stand gehouden dan de Mirakelen. Gelijk sommige Godgeleerde soodanigen Huishoudinge, in meer van de voorige Eeuwen of Omloopen der Kerkverwisselingen, willen aangemerkt hebben. Dus sietmen dat tusschen de Schepping en de Sondvloed, wel verscheide Goddelijke Openbaringen aan de Aards-vaderen gedaan zijn; doch by welke geene Wonder-daden geschied zijn, dan alleen de Hemelvaard van Enoch. Soo datmen te agten heeft, dat God de Prophetie en de Openbaringe t'allen tijd van meerder nut voor de Kerk, dan de Mirakelen schijnd gehouden te hebben: en dat hy die ook daarom langer in deselve heeft laaten blijven. Gelijk'er dan ook veelsinds in de voorige tijd gesien is, datse beide in de Kerke bloeiden: want ter tijd dat God Mirakelen dede terwijl de Hebreeuwsche Kerk onder de Babyloniers en elders in gevangenschap zat; als in de verlossing der Jongelingen in den vuurigen Oven, en de seldsaame verandering van Nebukadnezar, gebleken is. En soo is ook de Prophetie door Ezechiel en Daniel onder hen behouden. Gelijk mede Daniel in sijne Prophetering noch volharde onder de Persische Monarchie, Dan. 9: 1: en kap. 10: 1. Daar in van andere gevolgd wordende tot aan het einde van die Mogentheid, alswe terstond seiden. Welke beide gaven sederd de opkomst der Griekse Monarchie, schoon die 300 jaaren gestaan heeft, soo geheel hebben opgehouden, dat'er in al dien tijd geen Mirakel geschied noch geen Propheet tot op de tijd des Nieuwen Testaments aan de Kerk gegeven is geworden. God de Kerk alsoo door het berooven van dit Ligt en derving deser gaven, een middel verschaffende om ernstig te verlangen, na dien Grooten Propheet die Moses beloofd had, dat God uit haare Broederen verwekken sou, Deut. 18: 15. En dat in die meer en meer opkomende duisternis, de Sonne der Geregtigheid eens over haar mogte opgaan. Gelijk dan ook op den ondergang der Griekse Monarchie, met het opkomen der Vierde, namelijk de Roomsche Mogendheid, Christus verschenen, en te gelijk met hem de weg-geweken Mirakelen en de opgeschorte Prophetie, wederom aan de Kerk gebragt zijn: die ook van doe aan tot aan het besluit des Nieuwen Testaments geduurd hebben. Soo nochtans, dat egter de Joden sederd dien tijd tot op dese Uure, zijn geweest en blijven, sonder Prophetie; en deswegen vry ellendiger dan eertijds in de onderdrukking van Egigten en de gevangenschap van Babel, daarse niet van de Prophetie en zjn ontbloot geweest. Waar door dan ook dit Volk als in het aangesigt wedersproken word, wanneerse tot hun verschooning en uitvlugt deser hedendaagsche besoeking seggen:

De Prophetie heeft eenigsinds langer dan de Mirakelen in de Kerk stand gehouden.

Bybelsche waarneming aangaande het nut der Prophetie.

Waarom God de Prophetie en de Mirakelen eenige tijd lang voor Christus heeft doen ophouden

Christus heeft de Prophetie en de Mirakelen wederom in de Kerk gebragt.

Slegte toestand van 't hedendaagse Jodendom.

Joodsche dwaling opentlijk aangewesen.

dat den Geest der Prophetie ophoud, als ymand in vervolging leeft, en wel voornamelijk onder de Heidenen. Maar hoe nu toe? Is dit geslagte dan vergeten, of lesense in de Heilige Schriften niet meer, hoe veele Propheten, de gave van Prophetering in haare voorige vervolging, en gevangenschap en veelerlei andere verdrukkingen hebben gehad? of sou het voorbeeld datmen leest van Joseph, Genesis 40: 8, 12. &c. en van Daniel, kap. 2: 19. en van Jeremias, kap. 32: 26. en 33: 1. en Ezechiel, die doorgaans in Babel geprophetteerd heeft: en Elias, 1 Kon. 19. en van Micha, 1 Kon. 22: 27, 28. en Amos, kap. 7: 10. en andere nu maar Fabelen geworden zijn, om dat haare hardnekkigheid deselve niet en wil aannemen. Doch tot welk wy als Christenen, ook noch die van het Nieuwe Testament waarschijnelijk genoeg mogen toevoegen: ziet van de Apostelen Actor. 5: 18. 19. en kap. 12: 7. en kap. 16: 25. als mede de Openbaring van Johannes. Welke Mannen alle in soodanigen staat, Goddelijke Openbaring hebben gehad. Voorwaar men moet soo dwaas niet zijn en meenen, dat de gevangenissen en de vervolgingen, de Prophetie konnen doen ophouden: want Gods Geest en laat sig nooit aan boejen leggen, noch van de Macht der Tyrannen beteugelen: gelijk dan ook d'Aardsche Overheden, nooit d'onmiddelijke openbaringen hebben konnen beletten aan den genen, die voor d'Eere van Gods Naam, in lijden zijnde, deselve als doen voornamelijk van nooden hebben gehad. Doch indien het flaauwe Jodendom eenmaal begeerig word, om de waare oorsaake en den regten tijd te weeten, waarom en wanneer het *Gesigte* en den *Propheet* verzegeld is geworden; laatse met een rein gemoed lesen en regtsinnig poogen te verstaan, 't gene haar die nette Tijd-ramer Daniel, (diese soo geern uit het getal der Propheten souden willen uitgeschrabd hebben) uit de woorden des Engels vast-gesteld heeft: *t' Seventig Weken*, seid hy, *zijn bestemd over uw Volk, ende over uwe Heilige Stad, om de overtredingen te sluiten, ende om de sonden te verzegelen, ende om de Ongeregtigheid te versoenen; en om een Eeuwige geregtigheid aan-te-brengen, en om het Gesigte ende den Prophete te verzegelen; ende om de Heiligheid der Heiligheden te salven.* Tot welke wy hen ook seer welvoegsaam de voorspelling van Hoseas kap. 3: 4, 5. mogen in bedenken geven. Soo dat dan d'Openbaring, en Prophetie, en Mirakelen in de Joodsche Kerk gemist moesten worden, tot op Messiam den Vorst, volgens de Schriften: en derhalven dat dese dingen opmerkelijke ken-teekenen der Tijden souden zijn, die niet en konden verduisterd worden. Soo was'er, ten tweeden voor de komste van den Messias, ook een groot verval onder het Joodsche Priesterdom, dat na de ontbering der Propheten en Wonder-daden, by-na alleen onder dit Volk noch geheel in wesen was: doch 't gene nu geheel onwettelijk en onsuiverlijk van Goddeloose menschen, schelmen en Moordenaars bediend wierd. Want sederd dat na de verdrukkingen onder de Syriers en Egiptenaren, de Koningen van Syrien, daar over hadden beginnen magt te krijgen, begostense met dat selve ampt eenen schandelijken koop-handel te drijven; 't selve dikmaal overgevende aan dien, die het meeste Geld daar voor gaf, sig niet ontsiende andere daarom uit te schoppen: gelijk we boven onder de Syrische Rijks-besitting uit 2 Mach. 4. en 1 Mach. 7, hebben aangeteekend. En is sulks niet alleen geschied onder dese Heidensche Koningen, maar dit Priesterdom is selfs onder Herodes, die als een Proselijt noch de Joodsche Godsdienst wilde omhelsen, door kunsten en streken en om groot Geld verkogt geworden; ja soo dat'er niemand dan door Geld en Gaven aankomen kon. Waarom het ook niet anders heeft konnen gebeuren, of daar zijn door dus-

Dat de verdrukking noch de magt der Tyrannen de Geest der Prophetie nooit heeft konnen inbinden.

Dan. 9:24.

De Joden tot Daniel gewesen.

Verval onder 't Priesterdom te deser tijd.

't Hooge-priesterdom voor Geld te koop.

dusdanigen Geestelijken Ampt-kooping, Goddeloose en gantsch onwaardige Persoonen ingedrongen; die het ook even soo bedienden, als sy daar waaren aangekomen. En heeft de schendige van dit Eerwaardig Ampt, sederd het verval der tijden onder Antiochus Epiphanes, geduurd tot onder de Roomsche Stadhouders, die de voorige om vuil-gewin, daar in niet on-geern navolgden. Tot dat God eindelijk het restant van dit verwelkerende Priesterdom met den schoonen Tempel, en eertijds Glorie-rijke Heiligdom, teffens onder de Puinhoopen van het verwoeste Jerusalem doen begraven heeft. Maar gelijk een doolenden Herder sekerlijk de dwalinge der Kudde na sig sleept; alsoo kon het niet minder zijn of daar moeste onder dit verval, ook een groote onwetendheid by het Gemeene-Volk inkruipen. Gelijk het ten tijde van de Saligmaaker niet alleen onder 't Gemeen; maar selfs ook onder de Leids-luiden en Schriftgeleerden al doorgebroken was, die ongetwijffeld het Gemeen daar in waaren voor-uit-gestapt. Gelijk het in alle voorvallen soo gebleken is, daar Christus met dese Meesters over den zin en de leere der Wet gehandeld heeft. Betuigende daar by, dat de Wetgeleerde den Sleutel der kennisse het Volk ontnomen hadden; en haar daar door verhinderden om door het geloove en de onderwijsinge der Vaderen, klaar te verstaan, hoe en op wat tijd de Messias moeste komen; haar den weg alsoo toedammende datse niet en konden ingaan, Luc. 11: 52. Ja het was met dit Volk al soo ver, dat de Over-priesters, en selfs de Pharizeen, die noch wel de schranderste onder alle Wetgeleerde schenen te zijn, volmondig uitlapten, *Dat het Gemeene-Volk de Wet niet en verstond; en vervloekt was*, Joh. 7: 49. Doende sulks mogelijk soo veel te vryborstiger als sy wel wisten, hoe weinig sorge sy voor de Goddelijke Wet gedragen, en sig alleen maar bemoeid hadden, een deel viese Leeringen en lastige Geboden van menschen, met heele vragten op den schouderen des Gemeenen-Volks te leggen; die sy nochtans selfs met geen vingeren aanraken wilden. Nu gelijk de Secten der Joden eerst opgekomen zijn, na dat de Propheten hadden beginnen op te houden; (want men had doe in alle oprijsende geschillen den mond Gods door deselve altijd raad gevraagd) soo waaren ook de Leermeesters deser Secten, door de dagelijks-aangroejende geschillen en Twist-vragen, al meer en meer van de woorden Gods, en den Geestelijken zin der Wet afgedwaald; soo datse meest een verkeerd geslagte, en een Adderen gebroedsel vol nijd en twist waaren geworden. Alhoewel het ook waar is, dat'er ontrent de tijden van de Saligmaaker wel eenige vermaarde Leeraars in haare Schoolen waaren; gelijk onder anderen in die dagen vermaard blijven, Rabbi Hillel en Schammai; doch die egter met hun beiden in een geduurige twist leefden, over Agtien Stelregelen, daar sy, noch haare Leerlingen, de saak niet eens in konden worden: want sy hielden elk haare streng soo hartnekkig vast, dat selfs de Propheet Elias, diese nochtans uit Malach. 4: 5. wagten voor de komste des Messias, om alles te herstellen, haar niet en sou konnen tot een-gevoelen gebragt hebben. Waar van mogelijk eenige schemering te zien is Matth. 11: 14. en 17: 10. met Luc. 1: 17. en Johan. 1: 21. vergeleken. Welke Schriftgeleerde driften ook te mets by sommige soo vinnig quamen uit te barsten, datse in gevaar waaren elkander aan 't lijf te komen, en den bek te breken. En wat wonder dat hier de menschelijke Geest soo seer den meester speelde, daar meest alle hunne hevigste verschillen niet gebouwd en waaren op het Fondament des geloofs, noch de Geestelijkheid der Goddelijke Wet, die geen uitleg duld dan die Geestelijke dingen met Geestelijke te saamen voegd; maar geheel steunden op de menschelijke Inset-

Onwetendheid by 't Joodsche Gemeene Volk.

Onbeschaamdheid der Joodsche Schriftgeleerde ten tijde des Saligmaakers.

Verval der Joodsche Schriftgeleerde is door de Secten grootdeels ingekomen.

Vermaarde Leermeesters der Joden.

Hardnekkige drift der Joodse Sectarissen.

ſettingen en Overleveringen der Ouden ; beſwagteld zijnde met de Rabbijnſche gloſſen en dwaſe uitleggingen, die elk ter Eerbied van ſijne Meeſter met ſtijve kaken ſtaande hield. Sulks datſe onder dies het ſuivere Woord Gods, jammerlijk met Fabelen hebben beginnen te vermengen: volgens 't geene van haar voorſeid was, Jer. 8: 8, 10. Malach. 2: 1. 5. 6. 7. 8. Gelijk het ſelve ook klaar genoeg beveſtigd word uit het eigen Geloofs-Onderwijs deſer Schriftgeleerden, in welk ſy de voornaamſte Geboden der Wet, door haare menſchelijcke Inſettingen alleen na de uiterlijke ſchors der eigen geregtigheid verkeerdelijk uitleggen : waar van Matth. 5. eenige aanmerkelijke ſtaaltjes gevonden worden ; de Saligmaker haar daar in beſtraffende, als een ding van de grootſte verkeerdheid in haare Leere: beſiet tot d'aangehaalde plaatſe ook kap. 15 : 3. en Luc. 11 : 42. daar Jeſus de Pharizeen en Schriftgeleerde op de proef zet, en uit-ſuiverd van die verkeerde gloſſen, waar mede ſy de Heilige Schrift bemorſt hadden. Gelijk van hem voorſeid was dat hy doen ſoude, Malach. 3 : 2, 3. *Hy ſal zijn als het Vuur eenes Goudſmits, ende als de Zeepe des Vollers : Ende hy ſal zitten louterende en het Silver reinigende, ende hy ſal de Kinderen Levi reinigen, en hy ſalſe doorlouteren als Goud en als Silver.* Ja de Joden ſelve ſpreken in haaren Talmud van duſdanigen verval onder de Leeraaren, dat ten tijde van de Meſſias zijn ſou ; ſeggende : In de Eeuwe als de „Soone Davids komen ſal, ſal de onbeſchaamdheid de overhand nemen, „en de ge-eerde luiden ſullen bedrog en guiterie plegen. Alle Rijk ſal toe„gedaan zijn aan de overgeloovigheid en verkeerde gevoelens, en daar en „ſal niemand zijn dieſe beſtraft. En hoe ſoumen de tijden die kort op Jeſus onſen Meſſias gevolgd zijn, netter na waarheid konnen afſchilderen, dan ſy ſelve met deſe levende kleuren doen ; alſſe ſeggen : dat van doe aan haare Wijſen zijn geworden als de Schriftgeleerde ; en de Schriftgeleerde als de Diſcipelen ; en de Diſcipelen als het ſlegte Volk ; en het ſlegte Volk is meer en meer vervuild geworden, terwijl niemand agt gave om 't ſelve te onderwijſen. En hier van ſprekenſe op meer plaatſen een ronde Taal. Voorwaar de verdeeldheid der verſcheiden Secten, namelijk de Pharizeen, Sadduceen, Eſſeen en Aſſideen, die doe al een wijle tijd, en ſederd daar geene Propheten na de Babyloniſche wederkeering noch Afgoderie in Iſrael, ruim 140 jaaren voor Chriſtus gepleegd wierd, in ſwang gegaan hadden, en elk nu ſtijf op ſijnen droeſſem geſet was, heeft niet weinig den ellendigen ſtaat der Joodſche Kerk bevorderd : want daar door wierd deſelve verdeeld en herwaards en derwaards gedreven : beneerſtigende yder meer ſijn Factie en aanhang met nieuwe Inſettingen te ſtijven, dan de waarheid en de regte Leere der geloovige Vaderen tot de Kerke in te voeren. Waar door het dan allengskens opgekomen is, dat de Prophetien der Propheten, die inſonderheid van den Meſſias ſpreeken, verſuimd en onverſtaanbaar onder hen geworden zijn: niet meer onderſoekende, alswe aanſtonds ſeiden, hoe en op welken tijd de Chriſtus komen moeſte. Welk verſtandig onderſoek daarom ook met regt de Sleutel der kenniſſe, die de Schriftgeleerde weg-genomen hadden, van de Saligmaaker genoemd word, Luc. 11 : 52. Gelijk het ook gebleken is, dat Jeſus van Nazareth nergens anders door onbekend aan dit Volk gebleven is, als door het miſſen van deſen Sleutel. En ſoo ymand, behalven de voor-gedagte Factien der GAULONITEN en HERODIANEN, ook noch d'eerſte opkomſt met het levens-beleid en de Geloofs-belijdeniſſe deſer Joodſche Secten begeerig is na te ſpooren, Thomas Goodwin, d'Heer Burmannus, en ſommige andere hebben deſelve tamelijk naauwkeurig beſchreven. Dus merken wy dan alleen

De Joodſche Secten moeſten met drift ſtaande gehouden worden, om datſe alleen op menſchen Inſettingen en niet op de Wet Gods gebouwd waaren.

Dat Jeſus de Heilige Schrift van de valſche gloſſen der Joden heeft ſoeken te ontheffen.

Joodſche getuigenis van deſe tijden.

Wat Jeſus de Sleutel der kenniſſe noemd.

leen in 't voorby-gaan aan, dat God egter in alle dese vervallen tijden na sijne goedheid (voorhenen dikmaal betoond) ook noch de waare Leere door een geloovig Zaad, als een overblijfsel in de Kerk bewaard heeft. Want aldus heeftmen te dier dagen noch gevonden eenen Ouden Simeon, verwagtende de vertroostingen Israels; en een Anna de Prophetesse; en Zacharias en Elizabeth, de Ouders van Johannes de Dooper; als mede Maria en Joseph, de Ouders van Jesus; en ongetwijffeld seer veel andere: gelijk overbodig gebleken is aan de goede verwagting en kundschap by veele ontrent het aannemen en gelooven in den Messias, soo haast hy gebooren was, volgens de Schriften. Siende buiten alle twijffel dat het nu den regten Tijd was, in welke de Prophetische voorseggingen ten einde liepen; daar-en-boven dat ook alle de Teekenen van het vervallen Koningrijk, en soo seer ontheiligd Priesterdom, en de verdraajing der Goddelijke Wet, met uitgestrekte armen om verandering en verlossing riepen; op dat hy quame van den welken moest geseid worden: *De Heere is onse Rigter, de Heere is onse Wetgever, de Heere is onsen Koning; hy sal ons behouden*, Jes. 33: 22. God hier toe ook sommige vroome Israeliten met sijnen goeden Geest verligtende; waar vanmen voorbeelden zien kan, Luc. 2: 25. en elders.

In de Kerk is noch een Heilig en onbedorven Zaad der geloovige midden in alle verkeerdheid gevonden.

Hier-en-boven was dit noch in de Joodsche Kerk tamelijk wel gesteld, dat dit Volk sederd de Babylonische wederkeering, alleen den waaren God haares Verbonds gediend, en een grouwel hadden gehad van allerhande Afgoderie; tot welk nochtans haare Voorvaderen eertijds met de grootste uitbundigheid en rasernie genegen waaren: willende nu niemand onder hen de minste gemeenschap met de Godsdienst der Heidenen hebben; gelijk doorgaans gebleken is, in de oproeren en ontsteltenissen die over de opgerigte Beelden, en Tropheen der Romeinen, onder hen ontstaan zijn: insonderheid wanneer eens naderhand de Keiser Cajus sijn Pronkbeeld in den Tempel wilde setten. En wat een grouwel eertijds de regtsinnige Joden onder de Syrische Koningen hadden, over d'ontheiliging van den Brand-Altaar, op welke Antiochus Epiphanes het Beeld van Jupiter geplant had; en den Gouden Arend die Herodes lang daar na boven de Tempel-poort te prijk sette; sulks hebbenwe alreede geseid daar het behoord.

Wat'er in de Joodse Religie nu ter tijd noch wel gesteld was.

Joden na de Babylonische wederkeering seer af-keerig van de Afgoderie.

Boven dit hadden de Joden ook noch haare Keiserlijke Vryheid, soo in de oeffeningen der Ceremonieele Godsdiensten, als in de Eige-Regeering der Kerkelijke dingen; deselve grootdeels bestuurende door het Sanhedrim navolgens de Wet van Moses. Ook haddense te Jerusalem nu ruim soo ontsacchelijk dan ooit, een groote gemeenschap en bestel over de uitheemsche Joden, die uit de Israelitische Stammen in de vreemde Landen verstrooid waaren: selfs ook met de Proselijten der Natien, die alleen den Hoogen-priester en den eenigen Tempel erkenden; soo datse Jerusalem, als in 't midden der Aarde gelegen, doe noch voor de Zit-plaats of Zetel des Godsdienstshielden: en eens' jaars sig met meenigten na de Feesten begaven; ofte ten minsten eenige uit haaren naam aldaar lieten verschijnen, om haare en haares Volks Bondgenoodschap te bevestigen. En hier toe haddense ook binnen Jerusalem seer veel Synagogen; waar in insonderheid de Proselijten van yder Land-aard, ook door sulke Joden onderwesen wierden: ten einde dat deselve daar na weg-trekkende wederom elk sijn eigen Land en Volk sou konnen onderwijsen. Van hoedanige Synagogen wy meenen datmen leest Actor. 6: 9. en kap. 24: 12. alwaar in d'eerste plaatse dese Synagogen der Volken duidelijk van andere onderscheiden worden. En diergelijke Synagogen of Collegien zijnder voor de laatste verwoestinge wel 480 binnen Jerusalem geweest; in welke de Wet Mosis, en de Insettingen en Overle-

Hebben groot ontsach over de Uitheemsche Joden.

Synagogen te Jerusalem en elders.

leveringen der Ouden geleerd wierden; tot voortplanting van de Leere des Godsdiensts en der Zedekunde. En alhoewel in de Uitlandsche Schoolen, de Godsdienst even soo als binnen Jerusalem geoeffend en voortgeset wierd, soo ontbraken nochtans de Offerhanden in deselve, welke God alleen aan den Altaar van Jerusalem hadde vast-gemaakt; en daar toe de Jaarlijkse verschijning derwaards geboden hadde. Doch de kleine Kerkelijke saaken, wierden ook in de buiten-gelegen Synagogen verhandeld: maar de Swaarwigtigste quamen na Jerusalem; ofte de saaken wierden in de ver-afgelegen Steden en Landschappen, door wisseling van Brieven of Besendingen afgedaan, Actor. 28: 21. 't geen alles geen kleine stut en Ruggesteun voor de eenigheid des Godsdiensts, en band der Joodsche Republijk gaf. Gelijk mede dit van veel Geleerde Mannen als een bysondere weldaad Gods aangeteekend word; dat nu al dus lang de Bybel in de Griekse Taale was overgeset: 't geen niet alleen geen kleen behulp voor de Uitheemsche Joden en Jode-genoten versterkt heeft; maar ook een Goddelijk middel tot de bekeering veeler Heidenen heeft aangebragt; gelijk hier vooren nu al breed-genoeg van ons is aangemerkt. En dus veel hadden wy te seggen van de laatste gedaante der Joodsche Kerk, tot een Voor-bereidsel van de komste des Messias, om daar mede de Heel en * half-heilige Historie-boeken des Ouden Testaments, tot aan de Salige verschijninge onses Heilands en de Blijde-boodschap der geopenbaarde Saligheid te brengen. Resteerd alleen datwe nu ook van de Propheten en het Prophetische Woord, dat de Kerkelijke Historie van beide Testamenten aangaat, een weinig spreken; en daar in voornamelijk besien op welke en hoedanige wijse ons in het selve, Jesus van Nazareth als de Messias en het eenig Oog-punt der Prophetie voorkomd; om dat wy hem in dit volgende Boek daar uit in der waarheid en na de Schriften van Moses en de Propheten, in d'Euangelische Historien mogen betoogd zien.

Onderscheid der Synagogen en Godsdienstige plaats des Offers.

Waar in de Band der Joodsche Republijk gelegen was.

* Verstaat de Kanonijke en Apokryphe Boeken.

HET

HET VIERDE BOEK

Van de

VOOR-BEREIDSELEN

Tot de

BYBELSCHE WYSHEID,

En gebruik der Heilige en

KERKLIJKE HISTORIEN:

EERSTE HOOFTSTUK.

KORT INHOUD DESES HOOFTSTUKS.

DAt de Prophetische Schriften *een groot en wesentlijk Deel der* Heilige Boeken *uit-maaken; en ook doorgaans in de Joodsche* Synagogen *voorgelesen zijn.* Propheten en Prophetien, *in wat zin somtijds by d'Heilige Schrijvers genomen. Waarom de Propheten ook* Sienders, *en haare Prophetien,* Gesigten *genoemd worden. Van haare* Salving, *en driederlei* Benaming, *die aan haare* Prophetie *gegeven word: met een fraaje waarneming, waarom* Christus *niet gesalfd is, daar hy nochtans de* GESALFDE *genoemd word.* Joodsche *waarneming ontrent de* Persoonlijke benaminge der Propheten. *Wat de* Prophetie *der* Woorden, *der* Wet, *en der* Geschiedenissen *is. Ondersoek of niemand een* Propheet *heeft konnen zijn, als die een* Hebreer *was. Dat de* Hebreen *korts na datse* Joden *genoemd zijn, geen* Propheten *gehad hebben, alhoewel sy die in de Opkomste van het* Christendom, *wel meest noodig hadden.* David *en* Daniel *van de Joden niet geern onder de* Propheten *geteld; met een* Beuselagtige onderscheiding *daar ontrent. Dat de* Geest *der* Prophetie *op geen mensch die in* Gevangenschap, *of in* Ballingschap *of* Slavernie *leefd, of* Bedroefd van Geest *of van* Hoogen Ouderdom *is, en komd te rusten, door verscheiden nasporingen wedersproken.* Leeraars der Wet, Rabbinen *en* Schriftgeleerde *hoedanig somtijds ook* Propheten *genoemd. Wie* Kinderen der Propheten *genoemd wierden.* Propheten, Meesters *en* Raads-heeren, *hoedanig ook* Vaders *genoemd.* Eersugtige Titels *der* Pharizeen, *waarom van de Saligmaaker bestraft, en aan de Discipelen verboden. Wat Schriftgeleerde,* Wijse *genaamd zijn. Van de verscheide bedieningen der* Schriftgeleerde. *Of de* Joodsche Schrijf-meesters, *altijd uit de* Benjamiten *moesten genomen worden.* Wetgeleerde *en* Text-luiden *van wat onderscheid.* Christus *van hoedanige twee voorname soorten van Schriftgeleerde* veroordeeld. Ondersoeker, *hoedanigen soort van Schriftgeleerde. Van den Eer-titel* Rabbi, *en langs hoe veel trappen van* School-tugt *men tot die waardigheid opklom. Wat en hoedanig de* Voorgestoelten *in de* Synagogen *waaren, die de* Pharizeen *soo seer beminden.* Drie-erlei *staat en gedrag des lichaams, ontrent het* zitten *der* Meesters *en* Leerlingen *in de* Synagogen; *met een opmerklijke verklaring der Joden daar over. Datmen de* Wet *altijd* staande las; *doch* neder-

zit-

zittende verklaarde : *en hoedanig die gewoonte van de* Saligmaaker *nagevolgd is. Bequaamheden der* Leerlingen , *hoedanig van de Joodsche Meesters eertijds afgeschilderd.* Prophetische Schriften *konnen niet by toeval noch uit menschelijke goed-keuring behouden zijn. Door wien de* Prophetien *voortgebragt zijn. Dat* God *sonder de* Prophetien *niet regt had konnen* gekend *worden. Dat de* Prophetien *van een* altijd-durend *gebruik zijn ; en waarom veele dingen daar in* Donker , *en onder* Hoogdravende Gesigten , Zinnebeelden *en* Spreekwijsen *voorgesteld zijn. Dat* Christus *het algemeen* Oogpunt *der* Prophetien , *met de* Sleutel *van 't verstand der gantsche* H. Schrift *is. Datse van de gemeene* Leere der Kerke *afwijken , die 't* ondersoek der Prophetien *klein agten. Dat de* Leere *van* Christus *en* d'Apostelen *alleen op 't getuigenis van* Moses *en de* Propheten *is gebouwd geweest. Dat de* Leere *van den* Dienstknegt Moses, *ook over het* Nieuwe Testament *gaat , om dat de* Kerk *van dien tijd , ook een Grootdeel van* Gods Huis *uitmaakt. Dat de saaken de* Kerke Gods *rakende , in sulken rang gepropheteerd zijn , alsse sekerlijk malkander volgen sullen.* Tekeenen der Tijden , *waar toe gesteld.* Dag des Heeren , *wat die in de Heilige Schrift beduiden wil : en waarom het noodig was dat de* Prophetien *in* Geschriften *bewaard wierden. Op wat grond sommige Godsgeleerde de* Tijd-begrijpingen *der Prophetien juist met* Seven Perioden *bepalen.* Tijden *wel te* onderscheiden , *helpt seer veel tot het regt* verstand der prophetien. *Wat soort van menschen de* Prophetien *in 't Vergeet-boek gesteld hebben. In wat agting en sekerheid de* Prophetien *van* Christus *en* d'Apostelen *aangetrokken zijn. Ongerijmdheid van die sulks alleen voor* Bypassingen *of* Accomodatien *houden. Dat d'eerste* Christen-Kerk *haar stuk onmogelijk door* Bypasselijke Spreuken der Propheten , *tegen de* Joden *heeft konnen staande houden.* Propheten *hebben toegeleid om den mensch een goed begrip van* Gods wegen *in te boesemen. Waarom* God veelmaal en op verscheide wijsen door de Propheten *gesproken heeft : en onder welke een* stijl *en* maniere *van* Redeneering *en* Tijd-raming *sy sulks gedaan hebben. Prophetische* Openbaringen , *hoedanig aan de Propheten gedaan. Wat* Prophetische Gesigten *de voornaamste zijn, die Ligt aan de overige en veel donkere dingen in de Heilige Schrift geven konnen ; met iets in 't voor-by-gaan over het* Tempel-gesigt van Ezechiel. *Van de* Prophetische Zinne-beelden ; *en in wat voegen Ezechiel de* Heerlijkheid des Heeren *onder een* Onweder *gesien heeft. Dat de* Cherubinen *waarschijnelijk niet met* Vier Hoofden *of waare* Aangesigten *gezien zijn, tegen 't gemeen gevoelen der* Joden *en veele* Christen-Godgeleerde ; *met een naauwkeurig ondersoek over de gestalte der* Vier Dieren *en gedaante der* Cherubinen , *die den* Wagen *en* Throon des Heeren *verselden. Van den* Geest *die in de* Raderen *was , en het* gedruis *der* Cherubinen Vleugelen , *met een over-een-komste van dit* Gesigte , *met* d'Arke des Verbonds , *of* Versoen-deksel ; *als mede met het* gesigte *van* Jesaias kapit. 6. *en dat van* Daniel kap. 7. *en* Apocal 4. *En dat* Moses *waarschijnelijk de* Voorbereiding *van dit alles gesien heeft* , Exodus 24: 10, 17. *Wat de* Hebreen *en sommige* Eerste Kerk-vaders *van dit* Gesigte *gevoeld hebben. Bedenking of in den Naam* JEHOVA , *ook de gestalte der* Vier Dieren *afgeschetst is : en of die benaming mede niet den Naame* JESUS *beteekend. Dat den* Wagen des Heeren *in dit gesigte niet anders dan de* Zegekoets *van* Christus Jesus *als de* Messias *en* Verlosser *van sijn* Kerke *wilte kennen geven : Met een toepassing van de* Vierderlei gedaante *der* Cherubinen, *en de* Vier Raderen, *op de* Vierderlei staat *die in* Christi Kerke *sou te vinden zijn , &c.*

Dat de Propheten of de Prophetische Schriften, ten aansien van haare breede uitstrekking en aangelegentheid, een groot en voornaam deel van de Boeken des Ouden Testaments uitmaaken, kan van niemand, die in deselve slegts stuks-wijse onderwesen is, geloochend worden: en deswegen zijn deselve ook altijd by de Geloovige gehouden en sorgvuldig bewaard, voor een kostelijk geschenk, dat uit den Naame Gods, tot een regelmaat des Geloofs en troostelijke toesegging van des Heeren belofte in den Messias, aan de Kerke overgeleverd is. Gelijkse ook tot dien einde van ouds altijd opentlijk van de Joodsche Leeraars in den Tempel en Synagogen, Ja van de Saligmaker selfs, voorgelesen en aanbevolen zijn, Luc. 4: 17. Soo datmen uit deselve ook de Gemeinte Gods ten allen tijden gestigt en onderwesen heeft; gelijk te zien is, Actor. 18: 24-28. Waarom dien grooten Prediker Paulus ook waarschouwd, dat doch de prophetien niet en moeten in veragtinge komen, 1 Thessal. 5: 20. In wat tijd en onder welke Koningen van Israel en Juda, de Propheten des Ouden Testaments, welkers geschriften ons ter hand gebleven zijn, geprophetеerd hebben, daar van is vooren ruim genoeg gesproken: en wy hebben daar gesien, datse Geprophеteerd en Geschreven hebben in de dagen der Koningen, waar van wy de Historien hebben; Ja datse waarschijnelijk sommige Historische Boeken selfs geschreven hebben; ofte datse ten minsten van sulke Mannen zijn voortgekomen, die haar in dese gave grootdeels gelijk waaren: alswe met de voorbeelden van Gad, Nathan en andere hebben getoond. Sulks dat ons hier alleen te ondersoeken staat, van hoedanigen aart en oogmerk, en geduurig nut, men de Propheten of haare prophetien, te agten heeft; nadien ons sulks geen kleen Voor-bereidsel tot de Bybelsche Wijsheid, en de kennisse Gods in den Messias geven sal. Te propheteeren of een Propheet te zijn, heeft in de Heilige Schrift verscheide opsigten en beteekenissen: Want somtijds word het genomen voor de Boeken en Schriften der Heilige Propheten: gelijk in dese spreekwijse blijkt, Luc. 16: 29. *Sy hebben Moses en de Propheten.* Ten anderen werd het somtijds genomen voor het geheele Woord Gods; waar op men mogelijk de spreuke sou konnen passen, 2 Petr. 1: 20. *geen Prophetie der Schrift is van Eigener uitlegging.* Ten derden worden ook Propheten genoemd, alle die gene, welke God verwaardigd heeft, hem selven genoegsaam aan haar in 't bysonder te Openbaren; alhoewel wy juist hare prophetien in geen bysonder Boek breedelijk geschreven hebben: dus was Abraham een Propheet, Genesis 20: 7. en Miriam een Prophetesse, Exod. 15: 20. Hier-en-boven soo werden ook de gewoone Uitleggers van Gods Woord, of Leeraars, somtijds Propheten genoemd; waar op veel ligt de plaatse ziet, Matth. 10: 41. *Die een Propheet ontfangd in den naam eenes Propheten.* Gelijk mede Paulus van dusdanige Propheten en propheteeringe dikmaal gewag maakt; ziet onder anderen Rom. 12: 7. 1 Cor. 12. en kap. 14: 29. &c. Ten laatsten word wel alder-eigenst sulk een, een Propheet genoemd, die door Goddelijke openbaringe, vermogen ontfangen heeft, om toekomende dingen, die boven en buiten 't bereik der menschelijke voorsienigheid gaan, te voorseggen, en aan de Kerke Gods by monde en Geschrifte te Openbaren. Waarom men niet alleen de Prophetie, een *Historie voor den Tijd*, sou konnen noemen; maar wy agten dat het ook geheel welvoegsaam aan het Ampt der Propheten past, datse seer dikmaal ZIENDERS zijn genoemd geworden; als te zien is, 1 Sam. 9: 9. gelijk mede daarom haare Prophetien, veelsinds een GESIGTE of GESIGTEN genoemd worden, Jes. 1: 1. &c. namelijk, om dat God

Prophetische Schriften maaken een groot deel van de Boeken des Ouden Testaments.

Propheten van ouds in de Joodse Synagogen gelesen.

In wat zin van de Propheten en Propheteeren in de Heilige Schrift gesproken word.

Wie en wat eigentlijk een Propheet of Ziender genoemd word.

niet alleen haar verstand, door sijnen Geest soodanig verligte, datse toe-
komende dingen, die dikmaal noch door een lange reeks van tusschen-
komende jaaren, voor de oogen en gedagten der menschen verborgen
waaren, van verre konden zien als tegenwoordige dingen; maar ook om
dat aan meest alle de Propheten, eenige seldsaame Gesigten en Openba-
ringen vertoond en voorgesteld zijn; welke sy selve veelsinds gewoon zijn,

Prophetien waarom dikmaal Gesigten genoemd.

GESIGTEN of GESIGTEN GODS te noemen. Waar van wy voorbeelden
vinden by Jesaias, Jeremias, Ezechiel, Daniel, Zacharias, Hosea, Mi-
cha, Paulus, Petrus, Johannes en mogelijk andere. Dus verstaan wy
dan door de Prophetien gemeenlijk die Schriften, welke wy van sooda-
nige Propheten in de Kerk, als een Woord dat seer vast is, behouden
hebben; en tot den H. Bundel van de Boeken des Ouden Testaments inge-
lijfd zijn, en op haar Reeks malkander in onse Bybel volgen. En wy en
zijn met meest alle Godgeleerde niet gewoon, eenige andere Leeraars en
Uitleggers van Gods Woord, hier onder te rekenen; alhoewel wy ook
die, welke boven dese ook Propheten en Kinderen der Propheten, en
Vaders, en Wijse en Rabbinen en Schriftgeleerde genoemd zijn; tot een
merklijk onderscheid deser eigentlijke Propheten, aanstonds sullen opha-
len; op datwe gewoon-worden alle die genoemde, geheel niet te vermen-
gen met sulke Propheten, welke van ouds Gesalfd en onderscheiden waa-
ren, van het Ceremonieel-ampt der Priesteren en Leviten en andere
Leeraars der Wet, die hun werk was de Wet dagelijks aan het Volk Voor
te lesen en te Verklaren, ofte ook de gesette Offerhanden waar te nemen.

Onderscheid der eigentlijke geroepene of Gesalfde Propheten, en de Leeraars en Uitleggers der Wet.

Doch de Eigentlijke Propheten waaren boven-gewoone Leeraars, van
God onmiddelijk uit allerlei Stammen geroepen; en wel meest in sulke tij-
den, wanneer daar herstel in den Godsdienst, en het Burger-bestuur, en de
Geregts-pleging van nooden was; 't gene dikmaal door d'agteloosheid der
Priesteren, Leviten, Koningen en Raads-heeren, was begonnen te vervallen.
Gelijk mede dese Propheten verkoren, dat is van God geroepen zijn, van
hooge en lage staat; namelijk sommige van den Akker en Vee-hoeding, an-
dere van Koninglijken Bloede: gelijk Jesaias seer waarschijnelijk een Soon

Amos 1:1.

van Amos is geweest, de Broeder van Azaria, de Koning van Juda; als mede
Daniel die van Koninglijken Huise was. En dat de waare en eigentlijke Pro-
pheten ook dikmaal gesalfd zijn, en *Gesalfde* zijn genoemd geworden; blijkt
niet duisterlijk uit verscheide plaatsen en spelingen des Ouden Testaments.

Salving der Propheten.

Dus zien wy 1 Kon. 19: 16. dat Eliza gesalfd is om in de plaatse van Elias
te komen. Siet ook 1 Kron. 16: 22. *En tastet mijne Gesalfden niet aan,
ende en doet mijne Propheten geen quaad.* Alwaar Abraham, Isaak en Jakob
ook Propheten schijnen genoemd te worden, uit Genesis 20: 7. en kap.
27. en 49. met Psam 105: 14, 15. vergeleken. Voorwaar al isset dat den
Heere Christus, Jes. 61: 1. en Psalm 2: 2. en 1 Sam. 2: 35. en Habakuk
3: 13. waarlijk de GESALFDE genoemd word, ja die Gesalfd is met
Vreugde-Olie boven sijne Medegenooten, Psalm 45: 8. soo en moetmen
sig egter niet verwonderen, dat Jesus de CHRISTUS, dat is de *Gesalfde*,

Waarom Christus niet uiterlijk Gesalfd is, daar hy nochtans Koning, Propheet, en Hoogepriester is geweest.

dese uitwendige Salving der Propheten niet en heeft genooten, schoon
hem die driesinds, namelijk I. als Koning, II. als Priester en ten III. als
Propheet toe-quam: want de Saligmaaker heeft wel alle die Bond-teeke-
nen ontfangen, welke gemeen waaren aan de gantsche Kerke, op dat hy
behalven verscheide andere reden der geregtigheid, sou betoonen de ge-
meenschap die wy met hem hebben; doch de andere uitwendige pleg-
tigheden die alleen aan bysondere Persoonen eigen waaren; hebben buiten
de minste kreuking van sijn Ampten, tot sijn persoon niet behoord: want
eer-

eerstelijk soo en heeft hy de gewoone Koninglijke Salving niet van nooden gehad, om dat zijn Rijk niet tijdelijk noch van dese Weereld was. Ook niet de Priesterlijke Salving, die voor Aaron en sijn geslagte was; om dat Christus geen Priester na sijne Ordening, maar na de Ordening van Melchizedek was. Ten laatsten ook niet de Prophetische Salving, die volgens d'aangetoge plaats van 1 Kon. 19. den eenen Priester aan den anderen dede, en tot sijn navolger verklaarde: want desen als den Grootsten Propheet, ja door welkers Geest ook alle de andere Propheten gesproken hebben, en is in niemands plaatse gevolgd: en derhalven is hy niet uitwendig moeten Gesalfd worden. Waarom ook onsen Christelijken Onderwijser op de vraage; *Waarom is hy* Christus, *dat is* Gesalfde *genaamd?* seer wel antwoord: *Om dat hy met den Heiligen Geest gesalfd is, tot onsen hoogsten Propheet en Leeraar, die ons den verborgen Raad, en den wille Gods van onse verlossinge volkomentlijk geopenbaard heeft: ende tot onsen eenigen Hoogen-priester, die ons met de eenige Offerhande sijns Ligchaams verlost heeft, en ons met sijne Voorbiddinge steeds voor-treed by den Vader: en tot onsen Eeuwigen Koning, die ons met sijn Woord en Geest Regeerd, en ons neffens de vekregene verlossinge beschut en behoed.* Voorts soo vinden wy Drie opmerkelijke benamingen aan de prophetien deser Propheten toege-eigend; namelijk, I. het WOORD DES HEEREN, ten II. een GESIGTE. en ten III. DE LAST. d'Eerste benaming schijnd God selfs sprekende in-te-voeren: de tweede drukt wel alder-eigenst de opmerking en de daad des Propheten uit, als een saake dien hy sekerlijk sag of beschouwde. Doch de derde word alleenig toegepast op de Oordeelen; beteekenende de *Lastigheid* derselve aan dat Volk, tegens welke sy gedreigd worden te sullen opkomen. Gelijk het soo uit Jer. 23: 33. verklaard word, wanneer daar by Jesaias, kap. 13: 15. 17. en elders by andere der Propheten geseid word, de *Last Babels*, de *Last Moabs*, de *Last van Damascus*, *&c.* Want aldus word'er by gemelden Jeremias geseid: *Waarom het Volk vragen sal, seggende; Wat is des Heeren* LAST? *soo sult gy tot hen seggen, Wat Last? dat ik u-lieden verlaten sal spreekt de Heere, &c.* Ook kanmen driederlei soort van Prophetie onder 't Oude Testament aanmerken; waar in, behalven 't geen de Joodsche Kerk onder het Dienstbaar Jerusalem aanging, voornamelijk van de dingen des Nieuwe Testaments geprophetеerd werd; namelijk, een *Prophetie der Woorden*; dat is die de Propheten Gesproken, Gepredikt en Beschreven hebben: ten tweeden een *Prophetie der Wet*; gelegen in de Ceremonien en plegtigheden der Wet; en ten laatsten een *Prophetie der Geschiedenissen*; namelijk de saaken en werken Gods, die het Volk Israels tot voorbeelden overgekomen zijn, en een veel hooger beduidenis hebben, Galat. 4: 24. En moetmen in desen de *Prophetie der Woorden*, schoonse de eenvoudigste is, tot een Grondvest stellen van de Prophetie der Wet en der Voorbeelden, die wel wat nader en meerder opgecierd zijn, doch uit de voorige moeten verklaard en verstaan worden. Soo leeren ons ook de Hebreen, verscheide waarnemingen ontrent de Persoonlijke benamingen der Propheten, in-agt nemen: sy seggen, dat wanneer de Heilige Schrift neffens den Naam van een Propheet ook des Propheten Vader noemd; als by voorbeeld Hosea 1: 1. *Hosea de Soone van Beëri*, datmen sulk eenen voor een Propheet en een Propheten Soon houden moet. Doch wanneer daar gewag gemaakt word van des Propheten Naam, maar niet van sijn Vader; soo moetmen die wel voor een Propheet houden, doch niet voor een Propheten Soone. Somtijds word ook neffens den Propheet, den

De vrage van Christi Geestelijke Salving seer wel van de Catechismus verklaard. XII. Sondag. 31. vrage

Driederlei benaming aan het Prophetisch Woord toegeschreven.

Wat eigentlijk de LAST by de Propheten seggen wil.

Siet ook Hab. 1: 1. Zach. 9: 1. en 12: 1. Mal. 1: 1. &c.

Joodsche waarnemingontrent de persoonlijke benaming der Propheten.

Naam der Stad genoemd, daar hy geprophetеerd heeft; en dan meenense volgd het, dat sulk eenen was de Propheet van die Stad. Maar wanneer daar een Propheet genoemd word met verswijging van de Stad, soo willen sy hen sekerlijk voor een Propheet van Jerusalem gehouden hebben. Veele van de Joodsche Meesters hebben ook al van over-lang, wegens haar gevoelen ontrent de eigentlijke Verkrijging en Bedieninge van het Prophetisch-Ampt, verscheide quade Grond-regelen vast-gesteld; alhoewel sy onder malkanderen de saak daar in niet eens en zijn: Rabbi Menasse Ben-Israel, steld met sommige andere ouder Rabbinen, in sijn beradingen over de Vijf Boeken Mosis, voor vast, *Dat niemand een Propheet kan zijn, of hy moet een Hebreer wesen.* Doch hoe konnen sy dit langer staande houden, daar sy selfs met groote verwonderinge gesien hebben, dat de Heidenen de Gave des Heiligen Geestes te gelijk met die der Taalen ontfangen hebben, die selfs nooit eenig Propheet in 't Oude Testament soodanig verkregen heeft: want soo haddet God immers selfs door den Propheet Joël, van dien Tijd voorseid, kap. 2: 28. namelijk; *Dat hy sijn Geest over alle vleesch sou uit-storten.* Derhalven is de Gave van Propheteeren niet erffelijk aan 't Hebreeuwsche Volk vast geweest. Rabbi David Kimchi, schijnd egter een weinig wijser in desen, als hy leerd; dat de Propheet Obadja niet uit Israels geslagte, maar een Proselijt uit de Idumeers was. En hier tegen helpt hun niet te seggen, dat de Idumeers af-komstig van Abraham, ook *Hebreen* door aanneming van Geloof waaren; dewijl de Joden by *Hebreen*, geen andere willen verstaan hebben, dan die waarlijk Israeliten en van den Aards-vader Jakob af-komstig zijn. Voorwaar het waare dese menschen nutter, veel eer aan-te-merken, dat het Jodendom, namelijk federd datse Joden genoemd zijn, nooit Propheten gehad heeft; gelijk uit de Boeken der Machabeen te zien is, onder de tijden kort na de Babylonische wederkeeringe. Gelijk ook gebleken is, dat niemand, sederd datse Christus den Rotzsteen haares Heils verworpen hebben, onder hen de Prophetische Geest heeft konnen deelagtig worden. Daar-en-tegen is het beginsel van het Christendom met dien Geest begiftigd, en daar-en-boven verrijkt met de Gave van Gesontmaaking, en vreemde Taalen en haare Uitlegginge, 1 Cor. 12: 9, 10. Soo datmen gesien heeft, dat in plaatse dat de Geest der Prophetie, het Jodendom tegen de Christenen gesterkt sou hebben, dat de Christenen daar door tegen de Joden geholpen zijn. En soo sy luiden dit niet en willen aannemen, soo laat sy ons ten minsten dan eens seggen, waar van daan dat het dan voortgekomen is, dat den Geest der Prophetie, in soo veel honderd Eeuwen op niet eenen Jood gekomen is, om tegen het Christendom met kragtige blijken te Propheteeren, en beschaamd te maaken; gelijk als Moses eens de Egiptische Tooverenaars voor Pharao deed: daar in hem Elias, tegen Achabs valsche Propheten, en Jeremias en andere, tegens de Bedriegers van haaren tijd, zijn nagewandeld. Voorwaar soo het Jodendom ooit Propheten heeft noodig gehad, het is doe geweest, doe het Christendom doorbrak en het stoopen van haaren Tweeden Tempel aan 't naderen was. Doch de Joden, willende het Nieuwe Testament geern leugen-agtig maaken, (als in welke David en Daniel duidelijk Propheten genoemd worden, Actor. 2: 30. 31. Matth. 24: 15.) bouwen op de voorgaande valsche Grond-regel, noch een andere, die ruim soo slegt is alsmense ter deugden ondertast. Dus steld Rabbi Moses d'Egiptenaar met sommige andere van sijn Bende, *Dat David onder de Propheten niet gerekend mag worden, schoon hy door den Heiligen Geest heeft gesproken.* Want het geene hy 2 Sam. 23: 3.

Sommige Joden willen dat niemand een Propheet kan zijn dan die een Hebreeris.

't Selve uit het Nieuwe Testament wederlegd, na de voorsegging van Joël.

Sederd dat de Hebreen Joden genoemd zijn hebbense geene Propheten gehad.

Aanmermerking tegen de Joden.

De Joden hebben de Propheten nooit meer van nooden gehad als in d'opkomst van 't Christendom doe sy se al lang gemist hadden en noch missen.

23: 3. segd; *De God Israels heeft geseid; de Rotzsteen Israels heeft tot my gesproken:* Sulks verklaard hy soodanig als of daar geseid wierd; dat God hem door eenig Propheet heeft doen aanspreken. Ook word Daniel by hem en van al de rest uit de Bende der Propheten verstooten, schoon hy selfs belijd, dat hy eenen Engel gesien heeft diens woorden hy gehoord heeft: de reden is meenense, om dat, na dat hy de reden geweten heeft waar van'er gesproken was, hy sulks alleen noch een DROOM genoemd heeft. 't Gene waarlijk beide een groote stoutigheid en bottigheid van dien Leermeester en sijne medemakkers is; benemende de hoedanigheid van een Propheet, die sy selfs belijden datse door een ongewoone werking des H. Geestes gesproken, en door de mond der Engelen Onderwijsingen ontfangen, ja ook Goddelijke Droomen en Gesigten uitgesproken hebben. Maar wie mag haar doch wijs gemaakt hebben, dat God nooit onmiddelijk tot David gesproken heeft? daar hy selfs het tegendeel betuigd, 2 Sam. 23: 2. seggende; *De Geest des Heeren heeft door my gesproken.* En aangaande Daniel, sal die ook geen Propheet zijn, aan wien sig God door Gesigten bekend maakt; en die door Droomen tot hem spreekt, volgens de toesegging die God selfs beloofd heeft, dat hy aan den Propheten doen sou, Num. 12: 6? Dit schaamd waarlijk sig selven. Daar-en-boven spreken al de Joden, die hem hier in volgen, haar selven tegen; dewijle sy gemeenlijk soodanige voor Propheten erkennen, die in den Droom eenige gelijkenis zien, en daar over met eenen ook de verklaringe bekend gemaakt worden; gelijk Zacharias gebeurd is: want het selve is ook Daniel wedervaren, gelijk te zien is kap. 2: 19. en kap. 7. doorgaans. Maar sommige hartnekkige Rabbinen dit stuk egter soo ligt niet willende gewonnen geven, spartelen en Spinnevoeten noch met veele beuselingen hier tegens aan; sy seggen, Daniel noemd na den Droom en des selfs uitlegging, dat voorval egter noch een *Droom*, Dan. 2: 19. en kap. 7: vers 1. 2. 15. en kap. 8: 27. Maar hoe nu toe? of wat sal ons hier uit te besluiten staan? sal Daniel om dat hy verhaald, dat hy Droomen gehad heeft, in welke God hem wonderlijke en toekomende dingen, ja Nebukadnezars gedagten en de Volgreeks van verscheide Rijken met der selver beurt-verwisselende gedaanten, heeft bekend gemaakt, geen Propheet zijn, en sal hy Daniel, geen Prophetische Openbaringen gehad hebben, om datse hem in den Droom zijn voorgekomen? Of sullenwe liever oordeelen dat dit Joodsche Droomen en beuselige onderscheidingen zijn, die uit het uiterste vermogen der Joodsche schranderheid genepen en uitgeperst zijn, om de bewijsen tegens haar, aangaande den Messias daar mede te wraken? gelijkwe vooren breeder over 't getal der Heilige Boeken hebben aangemerkt. Wy hebben elders en daar het scheen pas te geven, met een woord aangeroerd, dat de Joden ook leeren, dat de Prophetie van een mensch afwijkt wanneer hy in Gevangenschap of in Slavernie of Ballingschap is; en het valt ons hier ter snè van selfs wederom in de hand; om dat het by de Joden als een derde Grond-regel, die op de twee voorgaande seer wel schijnd te passen, opgesteld word: doch het gene wy haar geensinds willen noch konnen toestaan; om datwe ons met het tegendeel en de waarheid, als met een Schild tegens hen gewapend vinden. Dus willen wy dan ook niet bekommerd zijn, dat het volgens dit Joods gevoelen, t'eenemaal gedaan is met de gantsche Prophetische Openbaring, die het slot maakt van het Nieuwe Testament; als daar geseid word, dat Johannes deselve geschreven heeft doe hy op 't Eiland Pathmos in ballingschap was, en als een Gevangen-Man leefde: Maar wy sullen haar vragen,

De Rabbinen willen David en Daniel niet onder de Propheten tellen.

Beuselagtige onderscheiding der Rabbinen.

De voorgaande Grond-regelen der Rabbinen ondersogt.

En beschaamd gemaakt.

d'Uitvlugt der Rabbinen afgesneden.

Om wat oorsaak alleen dese uitvlugten bedagt zijn.

De Joden willen dat de Geest der Propheten niet op een mensch komd die in Gevangenschap of in Ballingschap of slavernie leefd.

Ongerijmdheid in dese Grond-regel der Joden.

gen,

gen, wie haar geseid heeft, dat de Geest der Prophetie nooit in eenen Gevangen mensche gevonden is? Voorwaar sy moeten niet meenen dat de Heilige Geest dan ook gevangen is: want dat heeft wel anders gebleken doe Joseph selfs in de gevangenis de Geest der Prophetien kreeg, die hy te vooren nooit gehad had, en aan Pharaos Dienaren haar wedervaren voorspelde: haar selfs den juisten dag daar van aanwijsende. Daniel onder de Babylonische gevangenschap kon Nebukadnezars Droom niet dan door de Prophetische Geest ont-cijfferen, gelijkwe alreede geseid hebben. En ofschoon de Joden door een blaauwe uitvlugt dit tegenspreken; immers sullen sy haar schamen, sulks ook ontrent Jeremias te doen: als die wel weten dat die Propheet, selfs opgesloten in het Voorhof der Bewaringe, het Woord des Heeren ontfing, waar door hy Propheteerde, kap. 32. 2, 26. tot welkse ook mogen nalesen kapittel 33. daar hy duidelijk genoeg segd: *Het Woord dat tot Jeremia geschied is van den Heere, voor de tweedemaal, als hy noch in 't Hof Gevangen was, &c.* Dit Woord is immers sekerlijk een Prophetie geweest, aangaande de herstelling des Volks, die tegens alle schijn geschieden moest, na dat den Staat der Joden t'eenemaal verwoest en 't Volk na Babel sou overgevoerd zijn. 't Gene ook geen van de Rabbinen loochenen derfd. Gelijkse mede dit voor een prophetie moeten houden, wanneer Ezechiel alle die hoogdravende Openbaringen van de Heerlijkheid des Heeren, en sijn Tempel-gesigten had; en egter als een Balling in de Babylonische gevangenschap woonde. Soo dat noch Gevangenschap noch Ballingschap de Goddelijke Openbaring of Geest der Prophetie, ooit zijn hinderlijk geweest; en derhalven ook niet belet en hebben, dat de Engelen met d'Apostelen in de Gevangenis gesproken en haar daar uit verlost hebben, Actor. 5: 19. en 12: 7. die met veel andere wonderen door haar gedaan, uit kap. 16: 25. mogen vergeleken worden. De selve Rabbi Moses heeft ook gesteld, dat de Prophetie in den tijd van Vervolging ophoud, insonderheid soo wanneermen aan onheilige of Heidensche Volken dienstbaar is: Doch dese dwaasheid kan door de voorgaande bewijs-redenen ontdekt en ver-ydeld worden. Zijnde dit voorgeven enkel en alleen uitgevonden, om onse tegenwerping af te snijden, wanneer wy haar voor-leggen, datse nu geen Propheten meer en hebben, noch in soo langen tijd geene gehad hebben; daar haar God nooit te vooren, als slegts voor een kleinen tijd, sonder deselve gelaten heeft. Doch zien dese menschen hier niet datse grootelijks dwaalen? Want hoe sal de wrevel der Vervolgers Gods Geest inbinden; en beletten dat hy de sijne in haare ongelegentheid niet en kan te hulpe komen? daarse in geen Staat dan in sulk eenen, der selver bystand op het alderkragtigste van nooden hebben. En soo de Joden ons een voorbeeld hier van af-eischen, laatse na-zien het gene 1 Kon. 19. van Elias aangeteekend staat, sy sullen ligt ontwaar worden, dat hy de stemme Gods hoorde in Horeb, en van sijnent wegen de Prophetie ontfing van Hazaël, Elisea en Jehu, ter tijd dat hy vlugte voor de vervolging van Jezabel. En soo dit niet genoeg is, laatser byvoegen het Exempel van Micha, 1 Kon. 22: 27. 28. En wat'er van Amos voorsegd wierd, ter tijd alsmen hem uit het Landschap Israels bande, kap. 7: 10. &c. Doch soo een leersaam Jood de regte oorsaak van de langduurige ophouding der Prophetien en Gesigten onder hen versoekt te weten; hy lese Daniel 9: 24. en 't sal hem daar geseid worden, soo hy'er slegts naauwkeurig op wil merken. Doch de Joodsche Meesters, hoope hebbende door meenigte grondregelen en onderscheidingen, in desen iets te vermogen, hebben liever andere

Voorbeelden van Propheten die in Gevangenis en Ballingschap gepropheteerd hebben.

Aanmerkelijk bewijs tegens d'onbeschaamdheid der Rabbinen.

Dat de Prophetie ophoud in vervolging, is enkel verfierd tegen der Christen bewijsreden.

De Joden op haar tegenwerping genoeg gedaan.

dere reden bedagt; op datse de voorige daar mede ondersteunen souden. Dus seggen sy dan ook, dat de H. Geest geensinds en rust op een Droevig mensche; maar alleen op eenen die Lustig en vrolijk is. Hoedanigen grondregel wel wat schijn van waarheid sou hebben, soose door de Heilige Historien en getuigenissen der Propheten selfs niet leugenagtig gemaakt en wierd. Want hoe sullen sy dese klaare betuiging van Ezechiel uitwissen, als hy kap. 3: 14. segd; *Doe hief de Geest my op en nam my weg, en ik ging henen bitterlijk bedroefd, door de hitte mijnes Geestes, maar de hand des Heeren was sterk op my.* Hier was immers de Geest der Prophetie op Ezechiel ter tijd dat hy bedroefd was. Was ook Elias niet soodanig bedroefd dat hy om de Dood wenste, wanneer God onmiddelijk met hem sprak en aanwijsing gaf? 1 Kon. 19. Hoedanigen aanspraak men waarlijk voor de hoogste-Trap van Prophetie aan te merken heeft. Voorwaar de Joden souden haast van zinnen veranderen, by aldien sy ten regten konden indagtig worden, hoedanig de Soone Gods eenmaal van droefheid over Jerusalem weenende, van haar, en van hare Stad, geprophetеerd heeft, datse sekerlijk van de Vyanden souden belegerd en soo verwoest worden, dat'er van Stad nog Tempel, niet eenen Steen op den anderen sou gelaten worden. Gelijk dat Schrik-vonnis hen in der tijd, ook even soo op den hals gekomen is. Invoegen sy veel eer reden hebben, om uit dit voorval te mogen besluiten, dat de alder-opmerkelijkste Prophetie, en die tot noch toe over hen, haar Rol niet uitgespeeld en heeft, in de aldergrootste Droefheid voortgebragt is. Doch 't gene t'eenemaal openbaar maakt, dat de Joden op den vollen middag blint, of moetwillig bot zijn, is dit, dat sy ook ten laatsten durven stellen; dat de Oude Luiden onbequaam zijn om den Geest der Prophetie te hebben; waanende dat alle de Propheten Jong geweest zijn; en niemand dan Moses en Aaron in haaren Ouderdom geprophetеerd hebben. Onses agtens, het schijnd dat dese Grond-regel een aanhangsel van de voorige wil zijn; door dien een Oud mensch selden vrolijk en lustig, maar veelsinds droevig en loom van Geest is. Doch dese stelling sal tegens haaren neus opstroopen, soo haast sy Daniel onder de Ry der Prophetien inschikken willen: want sy sullen hem weinig min dan 90 jaaren oud vinden, doe hem die wonderlijke openbaringen der Lxx Weken, met de verwoesting des Tweeden Tempels, en den ondergang van 't Persische Rijk, en den uitslag van Alexanders Nakomelingschap, met alle de tuimelingen der Syrische en Egiptische Koningen, en diergelijke, bekend gemaakt wierden: en daar en kan immers over de Tijd-rekening van Daniels Ouderdom, geen verschil vallen, nadien hy wel als een Jongeling na Babylonien gevoerd wierd; doch hy heeft de geheele 70 jaaren der gevangenschap doorgebragt, en eerst drie jaaren daar na, zijnde het derde jaar van Cyrus, die Prophetien voortgebragt; waar van wy kap. 10. 11. en 12. lesen konnen. Waar uit men dan sijn Ouderdom ligtelijk optellen kan. En seker soo Esaias 45 jaaren lang geprophetеerd heeft, men moet niet denken dat hy een Kind geweest is, doe hy sulks eerstmaal heeft begonnen. Het selve soumen heel waarschijnelijk ook van Hoseas en Jeremias konnen denken. En dat den Ouderdom van een mensche, de Geest der Prophetie, buiten Moses en Aaron, niet on-overkomelijk gesteld heeft, sulks blijkt klaar genoeg in die verwonderens-waardige en verre-uitsiende Prophetie, welke den Aards-vader Jakop op sijn Dood-bed uitsprak, Genesis 49. soo wanneer hy nu al 147 jaaren oud geworden was. En soo ymand dit onbeschaamdelijk voor geen Prophetie wilde erkennen; soo weten wy egter dat het Land Canaan 245 jaaren, na dat Jakob gestorven was, door het Lot uitgedeeld is, en elke

De Joden houden voor een Grond-regel dat de Heilige Geest nooit op een droevig mensche rust.

't Geen met voorbeelden wederleid werd.

De Joodsche ondergang is van de Christus in droefheid en al weenende voorseid.

Luc. 19: 41, 42, 43.

De Joden seggen ook dat de Geest der Prophetie niet op een Oud mensche komd.

Uit Daniel weder sproken.

20.
70.
90.

20.
45.
65.

Als mede door Jeremias.

En door den Aards-vader Jakob.

Stam-

Stamme na de voorsegging van dien Aards-vader, sijn geregte Erfdeel verkregen heeft. Gelijk dan ook uit kragt van dese voorsegging voortgekomen is, dat deselve Landstreek, en alle de bysondere gelegentheden en hoedanigheden, elk aan sijn eige Stamme gegeven is: 't geen ook noch bysonderlijk aan 't Koninglijk Gebied en regt des Scepters in Juda, gebleken is. Soo dat het een schandelijke leugen is, waar mede de Joden den Ouderdom der Propheten en vroome Vaderen Brand-merken, en de Beloften Gods poogen te niete doen; als die nochtans door Joël gesegd heeft: *Uwe Ouden sullen Droomen Droomen, uwe Jongelingen sullen Gesigten zien*, kap. 2: 28. vergeleken met Num. 12: 6. Hoedanige valsche grond-regelen der Joden, wy hier nu niet verder willen ophaalen, om datwe ook noch voorgenomen hebben te besien, van hoedanigen breeden uitstrekking den naam PROPHEET, by sommige Joden en Christenen van over-lang gehouden is.

Welk en hoedanige Leeraars, Rabbinen en Schriftgeleerde, nu en dan ook Propheten genoemd zijn.

Dus willen dan eenige onder die, dat ook de Hooge-leeraars en Rabbinen, die de besorging over d'uitbreiding der Goddelijke Wet in de Synagogen, Schoolen en Collegien hadden, welke binnen Jerusalem en in verscheide Steden waren opgerigt, voor een soort van Propheten moeten gehouden worden: als welkers Leerlingen en Schoolieren daarom ook *Kinderen, en Soonen der Propheten* genoemd worden, 1 Kon. 20: 35. en 2 Kon. 6: 1. Gelijk daar op van de Saligmaaker schijnd gesien te worden als hy by Mattheus kap. 11: 9. segd; *De wijsheid is geregtveerdigd geworden van haare Kinderen*, dat is van haare *Leerlingen*.

Welke en wie Kinderen der Propheten genoemd worden.

Hoedanige Leerlingen ook te mets door den Geest Gods gesproken hebben, ziet 1 Kon. 20: 35. *Doe seide een Man uit de Soonen der Propheten tot sijnen naasten, door het Woord des Heeren, &c.* En 't en is ook in 't Nieuwe Testament niet vreemd, de Leerlingen *Kinderen* te noemen, Joh. 13: 33. 1 Cor. 4: 15. Philemon vers 10. 1 Joh. 2: 1. En gelijk dese Discipelen in deser voegen, *Kinderen der Propheten* genoemd zijn; alsoo worden ook met deselve welvoegsaamheid, de Propheten dikmaal VADER genoemd:

Propheten ook Vaders genoemd.

En in desen zin riep Eliza, wanneer hem sijn meester Elia onder een Onweder met een Vierige Wagen ontschaakt en ten Hemel opgenomen wierd; *Mijn Vader, mijn Vader*, 2 Kon. 2: 12. 't Geen de Joodsche *Targum* uitleid; *Rabbi Rabbi*, dat is *Mijn Meester, mijn Meester*.

Hoedanigen benaming van de Joodse Schriftgeleerde graag is aangenomen.

Nu gelijk de Joodsche Leeraars of Meesters, met'er-tijd hoovaardig op dese Eer-namen wierden; en geern hadden, datmen haar *Vader* en *Rabbi* noemde, schoonse die meestdeels niet waardig en waaren; daarom heeft de Saligmaaker Jesus sijne Discipelen van dese Eergierige benoemingen willen afmaanen, seggende by Mattheus op het 23. kapittel; *Gy en sult niet Rabbi genoemd worden: want een is uw Meester, namelijk Christus: En gy zijt alle Broeders: noch gy en sult niemand uw Vader noemen op der Aarden: want een is uw Vader, namelijk die in de Hemelen is.*

En waarom van de Saligmaker aan sijn Discipelen verboden.

In welke belasting men voornamelijk moet aanmerken, dat de Saligmaaker wil te kennen geven; dat het Meesterschap welk de Rabbinen te sijnen-tijde sig aanmatigden, en van 't Gemeene-volk voor levende Orakelen poogden gehouden te werden, als van wiens mond de wijsheid moest afgehaald werden; onder 't N. Testament voortaan geen plaats meer vinden sou; en dat sulken gesag moest ophouden, om datse nu van God, namelijk door Christus de Messias, als de beloofde Propheet en Leermeester van sijn Volk, souden geleerd werden, Jes. 55: 4. Mich. 5: 1. Gelijk de nu ook de Geloovige als volwasse Kinderen in dese Huishoudinge Gods, vrye toegang door hem tot haaren Hemelschen Vader soodanig onbelemmerd souden open vinden, datse niemand meer op Aarden souden behoeven te erkennen met soodanigen magt bekleed te zijn, als de Joden nu ge-

En nader verklaard.

Dent 18: vers 15.

gewoon waaren geworden aan sulke toe te schrijven, die sy VADERS noemden. Hoedanigen naam van een hooger Trap dan de naam RABBI gehouden wierd: als dewelke ook voornamelijk aan de Hoofden van den Grooten Raad, en aan Mannen van het hoogste gesag, van wien insonderheid de Leerlingen moesten af-hangen, gegeven wierd: agtende dat dese een volstrekte magt over de bepalingen der Leerstukken en de Wetten hadden. Gelijkmen ook in haare Boeken, die van het Sanhedrim handelen, van een *Vader van het Huis des Gerigts* leest; welke gehouden wierd voor het tweede Hoofd van den Grooten Raad, zittende naast den Voor-Zittenden Raads-hoofdman. Gelijk ook de voornaamste der Joodsche Leer-Meesters, welkers Spreuken onder hen tot Grond-regelen gesteld zijn, mede den naam van VADERS gedragen hebben. Waar van daan dan ook seker Tractaat in den Talmud, PIRKE ABHOTH, dat is *Hoofdstukken der Vaderen*, genoemd is. En alhoewel den Eer-titel van WYSE, ook van ouds tot alle Leeraars der Wet in 't gemeen behoorde; soo was deselve nochtans ettelijke jaaren voor de komste van de Saligmaaker, by de Pharizeen, als een eigen en afgesonderden Eer-naam aangenomen, en hadden die hun selven toegepast, met uit-sluitinge van alle andere: welken naam haare laatdunkendheid allengskens ingepalmd hadde, terwijlen de onwetendheid der meeste meenigte doorbrak; en dat den Sleutel der kennisse, niet sonder het toedoen der WYSEN selfs, te soek gemaakt wierd; op datse onder die opkomende duisternis van onwetendheid, sig te gereeder en met meerder aansien, van desen Eer-naam souden konnen bedienen. Gelijkse dan ook hier toe noch het Mom-aansigt, van haare boven-gemeene bedrevendheid, en wijsheid in de onderwijsinge van de Overleveringen der Ouden, aantrokken, en die te bet poogden voort te setten, om 't gemeen te blindhokken, en dagelijks nieuwe lasten op de schouderen der menschen te binden: diese dan te gelijk met de Insettingen der Ouden, boven de Goddelijke Wet quamen te stellen. Hoedanige WYSEN daarom van de geleerde Drusius uit haar eigen Schriften, niet on-aardig, *Meesters der Overleveringen* genoemd worden. Ja Rabbi Eliezer, durfde uit haar, sijn Leerlingen aanraden, dat sy haare Kinderen de oeffening in den Bybel souden verbieden, en haar stellen tusschen de knyen van haare WYSEN. Eertijds wierd onder de Grieken ook eens dapper gestreden om den Eernaam van WYSE te bekomen; waar van daan het voortquam dat wanneer de voornaamste onder hen, het Volk dapper en ongemeen behaagd had, met het voortbrengen van eenige Lof-rede of andere openbare dienst, datse alsdan met een overluide toejuiching van WEL-GEDAAN, of WYSELYK-GEDAAN, plagten vereerd te werden: 't gene in gewoonte bleef, tot dat Pythagoras, uit mishagen van sulke windige Titels, hem selven PHILOSOPHUS, of *Liefhebber der Wijsheid* noemde. Hoedanig eene Zedigheid, naderhand ook van de Hebreeuwsche meesters, als uit eenige schaamte, is begonnen aangenomen te worden. Want op datse t'eenemaal de agterdogt der laatdunkenheid en hoovaardie weg-namen; weigerdense langer CHACAMIM, dat is *Wijse*, genoemd te worden; maar wilden alleen, *Leerlingen der Wijsheid* heeten. Hier vooren hebbenwe alreede iets van de Schriftgeleerde gerept, en 't schijnd deswegen onnoodig, datwe hier met deselve, onse voorgenomen Taaks over de Propheten en Prophetien souden breed en wijd uitstrekken. Resteerd dan alleenig eene kleene onderscheiding over deselve te doen, om datwe daar toe geen beter plaatse dan dese, weten in te schikken; en datmense ook onder sekere soort van PROPHETEN of LEERAAREN tellen kan. Dus seggen wy dan, datwe de naam

Wie onder de Joden al VADERS plagten genoemd te worden.

De Pharizeen zijn ook WYSE genoemd.

Wanneer en waar door desen naam op de baan gekomen is.

Stoutheid van de Joodsche Wijsen.

Diergelijke poogingen tot Eer-namen eertijds onder de Grieken.

Eer-titels van Pythagoras afgeschaft.

En van de Joodsche Meesters nagevolgd.

Schriftgeleerde, aan twee soorten van menschen gegeven vinden; waar van sommige alleen gelijk, of weinig meer als enkele Leeken, andere Kerkelijke Persoonen waaren.

Wat de Leermeesters der Leeken voor menschen waaren.

Het Lichaam van der Leeken Schriftgeleerde, bestond in die, die de onderwijsing der jonge Kinderen in haare minderjaarigheid aan bevoolen was; en wel bysonderlijk om haar te leeren Schrijven: die dan ook ligtelijk *Schrijvers* of *Schryf-meesters* genoemd zijn. Hoedanige Amptenaren de Joden leeren, dat gemeenlijk uit de Stamme Simeon gemaakt wierden.

Of de Schrijfmeesters altijd juist uit de Stamme Simeon moesten zijn.

En alhoewelmen in dusdanigen zin van geen Schriftgeleerde in de Heilige Schrift en leest; soo schijnd nochtans dat de grondslag van haar eerste Instelling, op de woorden van den Aards-vader Jakob gebouwd staat, wanneer hy Genesis 49: 7. van SIMEON en LEVI segd; *Ik salse verdeelen onder Jakob, en salse verstroojen onder Israel.* Invoegen, dat gelijk LEVI geen Deel in d'Erffenis des Lands had, maar verstrooid woonende onder d'andere Stammen, van den Altaar en de Thienden leefde; alsoo en hadde SIMEON van gelijke geen Deel in 't Gerigte der Hebreen; maar leefden verspreid onder d'andere Stammen; haar onderhoud krijgende met d'onderwijsing der kleine Kinderen.

Waarschijnelijke gissing der Joden.

Doch of dit Ampt haar soodanig alleen eigen was, dat het nooit van andere bediend wierd; sulks sou nader t'ondersoeken staan. Dit egter weten we seker uit Josua 19: 1. dat de Simeoniten ook haar Erfdeel des Lands, door het Lot gekregen hebben: tot welkmen sou mogen aanmerken, dat de Prophetie van Jakob, aangaande haare verstroojing, hier in is vervuld geworden; namelijk, dat het Erfdeel der Kinderen Simeons, genomen is van het Erfdeel der Kinderen Juda, vers 9.

En nader bedenking daar op.

Gelijk het verder wel seker is, dat, indien niet alle Schrijvers, nochtans de Openbare Beampt-schrijvers, die gebruikt wierden in de Gerigts-handelingen, en om allerhande Verbintenissen en Onderhandelingen te maaken, en uit te trekken, en Voorwaarden te schrijven, van wat Stamme sy ook waaren, *Schriftgeleerde* genoemd wierden. Waar op in den 45. Psalm vers 2. schijnd gespeeld te worden; *Mijne Tonge is eene Penne eens veerdigen Schrijvers.*

Wat beampt-schrijvers, Schriftgeleerde in de H. Schrift genoemd worden.

Uit de Bende nu van dusdanige Schrijvers, meendmen ook, dat noch andere uitgepikt of verkoren wierden, welke dienden om op de Koninglijke en Staatkundige saaken des Rijks te passen: als die ook daarom, *des Konings Schrijvers* schijnen genoemd te worden, 2 Kon. 12: 10. Hoedanig eenen SEJA was, 2 Sam. 20: 25. en SAPHAN, 2 Kon. 22: 3.

Koninglijke Schrijvers.

Andere waaren om de publijke Hooven en Kerk-vergaderingen te bedienen; welke mogelijk daarom *de Schriftgeleerde des Volks* genoemd wierden, Matth. 2: vers 4. Alhoewel dese van sommige geagte Uitleggers, uit vergelijking van Matth. 22: 35. en Marc. 12: 28. voor *Wetgeleerde* genomen worden, die de Schriften van Moses en de Propheten aan 't Volk uitleiden, Matth. 13: 52. Doch daar en ontbrekender geen, die 't met het eerste gevoelen gehouden, en dese van de *Wetgeleerde* willen onderscheiden hebben: gelijk 1 Mach. 5: 42. ook van dusdanige *Schrijvers des Volks*, gewag gemaakt word.

Wetgeleerde en Schriftgeleerde.

Dus houdmen dan dat de tweede soort van Schriftgeleerden eigentlijk tot de CLERGIE of Kerkelijke Persoonen heeft behoord: hoedanige waarlijk Wetgeleerde of Uitleggers der Wet waaren; in de Heilige Schrift gemeenlijk, *Schriftgeleerde in de Wet*, genoemd, Ezra 7: 6. en *Wetgeleerde*, Luc. 7: 30. en een *Leeraar der Wet*, Luc. 5: 17. wiens Ampt was te schrijven, de Wet Mosis voor te lesen, en die het Volk te verklaaren: en dusdanig-eenen was Ezdras by uitnementheid, kap. 6: 11, 21. En konden sulke uit alle Stammen genomen worden. En gelijk het woord SOPHRIM, dat gemeenlijk *Schriftgeleerde* overgeset word, ook *Tellers* en

en *Rekenaars* beteekend; alsoo word dese benaming niet on-eigen aan de Masoreten toegepast, namelijk om datse, alswe in 't eerste Boek ruim genoeg geseid hebben, hun tijd doorbragten, met de Verssen en Woorden en Letters der Heilige Schrift, te tellen en op-te-rekenen. Die soort van Schriftgeleerde, welkwe hier boven, WYSE genoemd hebben, drongen seer hard aan, op 't gesag der Overleveringen; maar dese SCHRIFTGELEERDE daar-en-tegen, waaren meer geset op het Beschreven Woord: waar van sy ook den naam droegen van TEXT-LUIDEN of *Meesters van den Text.* En 't gene niet sonder opmerking moet voorby geslagen zijn, is dit, dat het ook dese beide soorten van Schriftgeleerden zijn geweest, die haar Zegel hingen aan het Dood-vonnis van de Saligmaaker Jesus: want de *Pharizeen* en *Schriftgeleerden* sogten hem van-kant te helpen; gelijk klaar genoeg te zien is by Mattheus op 't negende kapittel. Dus waren 't de laatdunkende Schriftgeleerde, die Jesus beschuldigden van Gods-lastering, vers 3. en de geveinsde Pharizeen berispten in hem, het Eten met de Tollenaren en Sondaren, vers 11. Ziende de eerste op de verbreking van de Wet Gods; de laatste over de niet-onderhoudinge van de Overleveringe en Insettingen der Ouden. Men vind ook elders in de Heilige Schrift gewag gemaakt, van den ONDERSOEKER; hoedanige men moet nemen voor een soort van Geleerde Luiden, die veel hielden van *Allegorien* of Bypasselijke Spreuken; deselve uitsoekende in verborge uitleggingen van den Text; waarom soo eenen DARSCHAN, en sijn uitlegging MIDRASCH, en haare Oeffen-schoole, BETH-HAMMIDRASCH genoemd wierd. De Joden hielden deselve voor de alderdiepsinnigste Uitleggers der Wet; als op wien de woorden Psalm. 84: 8. *Sy gaan van kragt tot kragt*, na desen uitleg, *Sy gaan van haaren Tempel tot haar Beth-hammidrasch*, gepast worden; als of daar geseid wierde: *Sy gaan van een laager tot een hooger Schoole.* Invoegen dat wy tot hier toe, de driederlei soorten van Joodsche Predikers daar Paulus van vermeld, 1 Cor. 1: 20. genoegsaam onderscheiden zien; als hy seid: *Waar is de* WYSE? *Waar is de* SCHRIFTGELEERDE? *Waer is de* ONDERSOEKER? Een CHACHAM of een *Wijse*, was, alswe geseid hebben, een Leeraar der Overleveringen. SOPHER of *Schriftgeleerde*, was een Leeraar van den Letterlijken Text. En DARSCHAN was de *Ondersoeker* van de Allegorien en Verborgentheden. Want om dat uit dusdanige Fabelagtige Verklaringen, dikmaal veele Twist-vragen en geschillen voortquamen, soo wierd een Uitlegger daar van, een *Ondersoeker* genoemd. Onder het toenemen der Joodsche Eer-titelen die korts voor de komste van de Saligmaaker op de baan waren, en meer dan al te yverig gesogt wierden, moetmen ook die seer gebruikelijke van RAB, RIBBI, RABBI en RABBAN niet vergeten aan te teekenen; dewijl die doe ter tijd bysonderlijk doorbraken en gemeen wierden. Zijnde dese alle benamingen, diemen by de Hebreen af-komstig houd, van een woord, dat, *Hy is vermeenigvuldig geweest*, beteekend. En verstaan daar door soo veel als, een *Meester* of *Leeraar*, die met uitstekende gaven van kennis en wetenschap begaafd is. De Joden stellen eenige Trappen van minder of meerder waerdigheid in dese Titels: In 't Boek ARUCH schrijven sy, dat RABBI een waardiger Titel dan RAB is; en dat RABBAN noch treffelijker dan RABBI is. Verder dat den blooten naam van een Schriftgeleerde, een Propheet of Leeraar, sonder eenige Eer-titel of by-naam, als by voorbeeld; ZACHARIAS, MALACHIAS, HAGGÆUS, &c. veel waardiger en aansienelijker is dan RABBAN. En hadden de Joodsche Leeraars kort voor de tijden des Saligmaakers, ook verscheide gesette Trap-

Het Ampt der Schriftgeleerde op de Tellers en Masoreten gepast.

De WYSE drongen hard op de Overleveringen.

Jesus van Nazareth is van tweederlei soort van Schriftgeleerde veroordeeld.

Wat soort van Schriftgeleerde de *Ondersoeker* genoemd word.

Van den Joodschen Eer-naam RABBI.

Verscheide Trappen die daar in gesteld worden.

 pen

Langs wat Trappen men tot den Titel van RABBI quam.

pen van Tugt, langs welk haare Schoolieren en Discipelen, tot de waardigheid van een RABBI of *Schriftgeleerden Meester* quamen. Sy merkten de Leerlingen gemeenlijk in drie of vierderlei staat aan: tot de eerste behoorden de KATAN of *Jonger Leerling*, en dat ten opsigt van de minderjarigheid, welkers eige Naamen lange tijd verborgen gehouden wierden, heetende alleen, *de Soon van N.* Van de tweede soort wierd een Schoolier TALMID, een *Discipel*, ten aansien van sijn leeringe genoemd. En den derden was een BACHUR of een *Uitgekosene* of *Uitgelesene*, ten aansien van sijn Aanneming onder 't getal der Discipelen. En wanneer dusdanig-eenen Aangenomenen, genoegsaame proeve van sijn toenemen gegeven hadde, welke hem tot eenige opgang scheen waardig te maaken; wierd hy door Oplegging der handen, tot een CHABER of *Medegenoot der Rabbinen* gemaakt. Welke Ceremonie sy gewoon waaren te doen, volgens 't bevel aan Moses gegeven, Num. 27: 18. *Neemd tot u Josua, de Soone van Nun, een Man in welken de Geest is; en legd uwe Hand op hem.* In het Op-leggen der handen wierden gemeenlijk dese woorden gebruikt: *Ziet ik neme u in Vergeselschapping aan; en gy zijt Vergeselschapt.* Even gelijk de Joden op de Inwijding in den Grooten Raad, door de Oplegging der handen gewoon waaren te seggen; *Ik legge u de hand op; en de hand moet u opgeleid zijn.* Soo dra nu sulk-een *Medegenoot*, waardig geagt wierd wederom andere Schoolieren te leeren, wierd by RABBI genoemd. En sijn eigen Naam, die verborgen was gehouden geduurende den tijd sijner Leerlingschap, kreeg hy te gelijk weder met de Oplegging der handen; en men noemde hem *N. de Soone van N.* Doch na datmen hem had bequaam geagt andere te leeren, soo wierd hem ten laatsten den Eer-titel RABBI tot sijnen Naam voor-aan gevoegd: namelijk, *Rabbi N. de Soon van N.* Om waar van een klaar voorbeeld by te brengen, wy van sommige aan de vermaarde Maimonides en eenige weinige andere Rabbinen, gedagt vinden: seggende van den eersten; dat hy in den beginne alleenig genaamd wierd; *Ben-Maimon de Soone van Maimon*: en na dat hy nu een Medegesel was geworden, noemdemen hem met sijn eigen Naam, welke by de Naam van sijn Vader gevoegd wierd: namelijk, *Moses de Soone van Maimon.* En eindelijk als Meester tot de Leering toegelaten zijnde, wierde hy door verkorting (diemen in Kapitale Letteren schreef) RAMBAM genoemd; beteekenende *Rabbi Moses de Soone van Maimon.* Gelijk soo mede *Rabbi Levi*, de Soone van Gersom, in sijn minderjaarigheid alleen wierd genoemd de *Soone van Gersom*; daar na, *Levi de Soone van Gersom*; en ten laatsten ook volgens de geseide verkorting, RALBAG, dat is, *Rabbi Levi de Soone van Gersom*: gelijk sommige breed verhalen. Hoedanige onderscheide Trappen van *Schoolieren*, *Metgesellen* en *Rabbinen*, ook schijnd bevestigd te worden uit de Spreuk die Fagius uit een seer Oud Rabbin bybrengd; seggende: *Ik hebbe seer veel geleerd van mijne* Rabbinen, *ofte* Meesters; *en noch meer van mijne* Metgesellen: *doch wel aldermeest van mijne* Schoolieren. Dat nu elken Rabbi eenige Discipelen hadde, en sonder die, qualijk dien Naam kon dragen; als mede dat haare Leerlingen, en die haar gunstig waaren, of vleisugtige Eer-bewijsingen deden, haar gewoon waaren RABBI te noemen, sulks is uit de Euangelische Historien te bekend, dan datmen 't sou noodig hebben hier aan te teekenen. Judas selfs, tot de Saligmaaker komende om hem te verraden, seide; *Weeest gegroet Rabbi*, Matth. 26: 49. Gelijk mede Johannes van sijn Discipelen met dien Naam aangesproken word, Joh. 3: 26. Hoedanig deselve ook Jesus al te vooren genoemd hadden, wanneerse kap. 1: 39. tot hem seiden: *Rabbi waar woond*

Eige naamen der eerste LEERLINGEN wierden by de Joden verswegen.

De Leerlingen der tweede Trap, DISCIPELEN genoemd.

En die van de derde Trap UITGELESENE.

Siet Cunæus Republijk der Hebreen eerste Boek kap. 12.

En hoe soo een aangenomen den Titel van RAABBI kreeg.

Het voorige alles met een voorbeeld of twee verklaard.

Rabbijnse Titels door verkorting uitgedrukt.

Dat den Titel Rabbi ten tijde des Saligmaakers seer gemeen onder de Joden was.

woond gy? En alhoewel het niet waarschijnelijk is, dat dese groote Persoonadien, *Rabbi* genoemd zijn, van wegen de voorgemelde Hand-oplegging; soo blijkt nochtans, dat de Joden ymand die bequaamheid had te Leeren, of sig dat met eenige deftigheid aanmatigde; gelijkse hier ligtelijk aan Jesus en Johannes sagen; seer gemakkelijk en welvoegsaam den Eertitel van *Rabbi*, *Leeraar* of *Leermeester* gegeven hebben: als bekleedende 't selve Ampt der gener, die volgens haare Schoolsche Tugt, en langs alle hun bepaalde Trappen, daar toe opklommen waaren. Philo de Jode, heeft ook over de manieren der Rabbinische Ontmoetingen en Twist-redenvoeringen in haare Schoolen en Synagogen, onder andere dingen aangeteekend; dat de Opperste en meest-geagte Rabbinen gemeenlijk in afgesonderde Gestoelten zaten; en daar door in waardigheid boven of voor andere in aansien waaren: hoedanige zit-plaatsen men niet onwaarschijnelijk voor die *Voorgestoelten in de Synagegen*, moet nemen, die de Schriftgeleerde en de Pharizeen alte seer beminden; gelijk Jesus onder andere laatdunkendheden, dit ook op haare rekening aanschrijft, Matth. 23: 6. Dese haare *Metgesellen* zaten op laager Gestoelten of geringer Banken; en de *Schoolieren* slegts op den vloer neer, en alsoo als de minste digt aan de voeten haarer Leermeesters: welkers Gestoelten mogelijk met laage Bankjes geboord waaren; waar van daan Paulus schijnd te seggen, dat hy alsoo aan de *Voeten van Gamaliël* opgevoed was, namelijk in de bescheidenste Secte der Pharizeen, Actor. 22: 3. Gelijk het ook van die nederige gewoonte ontleend schijnd, als'er van Maria geseid word; datse zat aan de voeten van Jesus, Luc. 10: 39. Hoedanige driederlei maniere van Zitten of tegenwoordig zijn in de Synagogen; na gesteldheid en gebeerde des lichaams, geschikt naar de voornoemde drie verscheide Trappen, de Joden aldus verklaren: Van een Rabbi seggense, dat hy is, JOSCHEB, dat is, *een die Zit*. De Metgesel is MUTETH, dat soo veel beteekend, als op een Denning of Bank of Bedding liggen; mogelijk in maniere van der Ouden aan-Tafel-liggen, daar des eenen hoofd als in de Schoot van den anderen lag: gelijk in dien zin van Johannes, de geliefde Discipel en Leerling des Heeren, geseid word; dat hy lag in de Schoot van Jesus, Johan. 13: 23. Doch welk gedrag des lichaams onder de Schoolieren van laager staat was als het Zitten. De *Schoolier* MITABEK (namelijk van de jongste soort) lag of kroop tot teeken van sijn nedrigheid, over langs in het stof en als beneden op den Vloer, of mogelijk soo als we gewoon zijn in onse gemeene Schoolen te seggen; *Op de A-B-Bank zitten*: Haar selven vernederende en onderwerpende tot de eerste beginselen aan de Voeten van haaren Meester. En alhoewel de Joodsche Meesters gewoon waaren in sekere Gestoelten al-Zittende de Wet in 't openbaar voor 't Volk of in 't bysonder aan haare Leerlingen te verklaren (gelijk de Saligmaaker uit dien hoofde van de Pharizeen en Schriftgeleerde, in desen deele schijnd te seggen, *Datse gezeten zijn op den Stoel van Moses*, Matth. 23: 2.) soo moetmen nochtans dit onderscheid daar ontrent waarnemen; dat sy altijd stonden wanneerse de eigentlijke woorden der Wet selve Voor-lasen, en alleen in desselfs verklaringe of uitlegginge neder-zaten: Hoedanigen onderscheid duidelijk gesien word, Luc. 4: 16. 17. daar geseid word: *Dat Jesus te Nazareth quam, en dat hy op den Dag des Sabbaths na sijne gewoonte in de Synagoge ging, en Opstond om te lesen.* En wanneer hem de Boek-roll des Propheten Jesaia gegeven was, en die opengedaan of liever Ontrold en de plaatse gelesen hadde daar geschreven was, *De Geest des Heeren is op my, &c.* en dat hy het Boek wederom toegerold en den Dienaar gegeven hadde; soo *Zat Jesus*

Aanmerking over de voorgaande dingen.

Wat gesag en gedrag de opperste Rabbinen in de Synagogen en Lees-schoolen hadden.

Wat de Voorgestoelten der Synagogen zijn geweest, Matth. 23. vers. 6.

Joodsche verklaring over de driederlei staat van zitten in de Synagogen en Leer-schoolen.

De Schriftgeleerde lasen de Wet staande en verklaarden die al zittende.

Met een voorbeeld van Jesus bevestigd.

ſus wederom neder, &c. Waar uit blijkt, dat de Saligmaaker dit ſtaan-
de geleſen heeft; en dat hy het Boek of de Lees-rolle toegedaan hebbende,
al-zittende tot het Volk geſproken en haar geleerd heeft, als by den
Euangeliſt verhaald word, vers 21. En van deſe gewoone maniere heeft
dan ook de Saligmaaker naderhand ligtelijk konnen ſeggen; *Dagelijks
zat ik by u leerende in den Tempel.* Namelijk in die voorname Synagoge der
Joden, die in den Voorhof des Tempels was, aan welke eene Zale gebouwd
was, daar het Volk ſaamen quam om uit de Wet geleerd te worden. Ja dat
ook Jeſus doorgaans de gewoonte van Zittende te leeren ofte te Prediken
ſelfs buiten de Synagogen onderhouden, en ſulks niet ſtaande gedaan heeft,
als thans onder de meeſte Chriſtenen in gebruik is, blijkt uit verſcheide voor-
beelden die wy van hem aangeteekend vinden. Dus leſen we Matth. 5: 1. 2.
*Ende Jeſus de ſchaare ziende is geklommen op eenen Berg, ende als hy
neder-gezeten was, quamen ſijne Diſcipelen tot hem. Ende ſijnen mond
open gedaan hebbende, leerde hy haar.* En wederom kap. 13: 1. 2. 3. *Ende
te dien dage uit den huiſe gegaan zijnde, zat by de Zee. En tot hem ver-
gaderden veele ſchaaren, ſoo dat hy in een Schip ging ende neder zat, ende
alle de ſchaare ſtond by den Oever, ende hy ſprak tot haar veele dingen
door gelijkeniſſen.* En wederom Joh. 8: 2. word van Jeſus geſeid, dat hy
's Morgen vroeg in den Tempel ging, en dat hy neder gezeten zijnde, het
Volk leerde. Ja dat ook de Biſſchoppen en voorname Leeraars in den begin-
ne van de Chriſten-Kerke, ook al zittende gewoon waaren te leeren, heb-
ben ſommige uit Klemens, Optatus Melivitanus, en andere waarſchijne-
lijk beweſen. De Joden hadden ook verſcheide Spreekwijſen, met wel-
ke ſy gewoon waaren de Natuurlijke bequaamheden van haare Leerlingen
af-te-ſchilderen: want die Diſcipelen, welke alles wat haar voorquam, ſon-
der oordeel, even gretig in ſoogen, vergelekenſe by een Sponſe; doch
die ſonder beſeffen en geheugen, alles d'een Oor in d'ander Oor uit lieten
gaan, dat is, die de leering ſoo diep in de hiel als in de ziel ging; ma-
tenſe-af, na een Uur-glas. Die niet dan het groftſte en het laſtigſte der lee-
ring behielden, en het fijne en beſte lieten doorvloejen, vergelekenſe by
een Wijn-ſak; die na het uitperſſen der Druiven, alleen den Droeſſem be-
houd. Doch de beſte vergelekenſe by een Wann of Tarw-paard, die in
het ſchudden het mis-gewas, met het Kaf en quaad Zaad uitwerpt, en
het goede Kooren bewaard. En dit agten we meer dan genoeg geſeid te
zijn, aangaande de Benaaming en Trappen der Leeraars, Schriftgeleer-
de en Rabbinen der Hebreen, die men te mets on-eigentlijk den naam van
Propheten opgedragen heeft. 't Sal nu tijd zijn dat we van Stijl en noch
veel meer van Stof veranderen, en nader ſpreken van de eigentlijke God-
verligte Propheten, welkers beſchreven Prophetien God, die een *God der
Propheten* genoemd word, Apoc. 22: 6. 7. beliefd heeft, tot heil en trooſt
van de Kerke des Ouden en Nieuwen Teſtaments, ongeſchonden te laaten
bewaaren. 't Getal van deſe Propheten of Prophetiſche Boeken, vinden-
we XVI. die men gewoon is in IV. Groote en XII. Kleine Propheten te on-
derſcheiden; en welke na alle waarſchijnelijkheid te ſaamen Vijf Boek-
rollen by d'Oude Joden hebben uitgemaakt; bevattende de IV. Groote Rol-
len, yder een Prophetiſch Boek; en de XII. Kleine, gelijklijk de Vijfde
Boek-rolle: gelijk we vooren breed genoeg en ten overvloed ſelfs met een
Printverbeelding hebben aangeweſen. En by aldien ymand geloofd, dat de
Goddelijke voorſienigheid, al ſoo ſeer over het behouden deſer Prophetiſche
Schriften, als over het ſenden en mededeelen van de Prophetiſchen
Geeſt gewaakt heeft, (want ſoo moeſte het geſchied zijn, ſoude de lee-
re

Hoe de Joodſche Meeſters natuurlijke bequaamheid van haar Diſcipelen afſchilderden.

Getal der Propheten en Prophetiſche Schriften.

re van den Messias eens aan Moses en de Propheten konnen getoetst, en de Prophetien net vervuld gesien worden;) die en sal geen Ooren leenen aan sulke plompe Lasteraars, welke daar meenen, dat'er een groote meenigte Propheten, haare Prophetien in geschrifte hebben gesteld, die eeren-s'halve wel geern tot de Versameling der Heilige Boek-Rollen hadden willen ingelijfd zijn; doch dat het getal te groot aan 't Joodsche Sanhedrim scheen, en daarom afgekeurd zijn geworden; nemende alleen die gene daar in aan, welke sy wilden gunstig zijn; of gelijkmen seid, die de beste Vrienden in de Kerkelijke Vergadering hadden, en in 't witte Blaadjen stonden: even gelijk de Oude Digters eertijds met hun gemaakte Treurspelen ontrent de Schouwburgen deden, daar d'eene somtijds uit gunste aangenomen en op 't Toneel geraakte, d'andere daer moeste af blijven. Hoedanigen ongerijmd gevoelen waarlijk, nog op waarheid nog op waarschijnelijkheid, veel min op een eenige getuigenis, tegen soo veele blijken van het tegendeel, gebouwd staat. Gelijk dan ook de sulke, de sekerheid der Prophetien, tonimelings over-hoop smijten, ja haar geheele wesen weg-nemen: want by aldien sy toestaan dat de Prophetien door ingeven van den Heiligen Geest voortgebragt zijn; soo sullen sy te gelijk ook verpligt worden te stellen, dat de Goddelijke voorsienigheid dan ook genoeg gewaakt heeft, dat niets van 't geen deselve Geest voorsegd had, en selfs uitwerken moest, agtergehouden, noch min of meer, als tot d'uitvoering van sijn oogmerk stond vervuld te worden, voor de Kerke heeft doen bewaaren. Dewijl het geensinds Gode betamelijk schijnd, den Geest der Prophetie mede te deelen, en daar door eenige opmerkelijke dingen belooven te doen, Ja in teeken der waarheid die noch te laaten beschrijven, om het selve wederom als onnut uit-te-wissen. En hier sullen wy te sekerder in konnen zijn, wanneer wy aanmerken, dat alle de kennelijkste voorseide dingen, soo gesien en gehoord worden, gelijkse te vooren verkondigd en beschreven zijn; dewijl het bedrog en de gissing hier uit gemonsterd blijft; om dat geen mensch hoe vernuftig hy ook is, dusdanige voorseggingen kan versieren. Veel min dan dat eenige Opsienders van de Kerk deselve soo in 't honderd, en uit den hoop alsmen segd, naauwkeurig genoeg, op eenige groote en vermaarde toevallen des tijds passende, souden hebben weten uit te kippen. Dus houden wy dan met de Oude Joodsche en de Christen-Kerk voor vast, dat alle dese Kerkelijke Propheten, neffens andere Zienders, die wel in haaren tijd geprophetteerd, doch welke geene Prophetische Schriften naargelaten hebben, alle Mannen zijn geweest, die vol van Gods Geest waaren; door welke sy ook haare Prophetien gesproken hebben, namelijk door den *Geest Christi die in haar was*, 1 Petr. 1:11. en 2 Petr. 1:21. Invoegen sy dan niet haar eigen, maar Gods woorden hebben gesproken; en dat geheel vrymoedig en sonder schroom voor Koningen en Princen: gelijk sulks in veele plaatsen blijkt, daar t'elkens geseid word; *Het woord des Heeren geschiede tot my, &c. Soo spreekt de Heere* HEERE, &c. Hoedanigen waarheid en vertrouwen op de Prophetische Schriften, derhalven t'eenemaal behoord tot het geloove van Joden en Christenen; die dan ook daar uit verpligt blijven, Gods Alwetendheid seeker en onbesweken vast te stellen; en te agten voor een der alder-uitnemenste Eigenschappen die Gode betamelijk zijn, en de grootste eere konnen geven. Want toekomende dingen te voorseggen; en wel bysonderlijk sulke dingen, die God als een weldoenden Vader ten goeden van sijn Volk, soodanig lange te vooren openbaard, dat hyse ook sekerlijk doen sal, en volbrengd; konnen alleen doen blijken, dat gelijk hem alle sijne werken van Eeuwigheid bekend zijn, hy derhalven deselve ook alleen kan

Een botte Lastering wedersproken.

De Prophetien zijn door den Geest Christi gesproken.

Actor. 15: vers 18.

voor-

God roemd op sijn Alwetendheid tegen de Afgoden en valsche Propheten.

voorseggen. Gelijk dan ook God selfs door dit Merk-teeken, de Glorie van sijn Magt en Alwetendheid tegen de valsche Propheten en de versierde Goden der menschen, als in 't openbaar ten toon steld, wanneer hy door Jesaias deselve met dusdanige woorden tart en uitdaagt, seggende: *Laatse voortbrengen ende ons verkondigen de dingen die gebeuren sullen: verkondigd die voorige dingen die geweest zijn, op dat wy het ter herten nemen, en het einde daar van weten, of doet ons toekomende dingen hooren. Verkondigd dingen die hier na komen sullen, op dat wy weten dat gy Goden zijt, ja doet goed ende doet quaad, dat wy verbaast staan en t' saamen toesien.*

Jesaias 41: vers 22. 23.

Invoegen dit, gelijkwe terstond seiden, een aanmerklijk Proefstuk is van Gods Alwetendheid en vermogen; dat hy ook alleenig besit, en ook voor hem alleen behoud. Want of wel de Duivel eertijds door de Heidensche Gods-spraaken en Tooversche Wichelaars, dese waarheid heeft soeken te benevelen; soo is egter doorgaans gebleken, dat hy sulks soo ongelukkig, en soo kreupel en duister heeft gedaan, dat selfs de schranderste onder hen, over het bedrog en onsekerheid, niet weinig geklaagd hebben. 't Geene waarlijk nooit onder de Propheten van den God Israels geschied is. Bileam selfs roemde Num. 23: 23. *Dat'er geen Tooverie tegen Jakob, noch geen Waarseggerie tegen Israels en gold.* En Daniel seid; dat alleen God, en niet de Toovenaars en Wijsen, Droomen en Gesigten kan uitleggen, kap. 2: 27. 28. Doch wie waarlijk voor een regt Propheet van God gesonden, moeste gehouden worden, daar van word ons de proef geleerd Deut. 18: 21. 22. namelijk datse dien, *wiens Woord komd*, van God moesten agten gesonden te zijn. En noch veel naauwkeuriger Deut. 13: 1, 2, 3. (datmen met het voorige vergelijken moet) daar geseid word: *Wanneer een Propheet of Droom-droomer in 't midden van u sal opstaan, en u geven een teeken ofte wonder; en dat teeken of wonder komd, dat hy tot u gesproken hadde, seggende: laat ons andere Goden die gy niet gekend en hebt, navolgen en hen dienen, gy en sult na de woorden van dien Propheet ofte na dien Droom-droomer niet hooren: want de Heere uwe God versoekt u-lieden, om te weten of gy den Heere uwen God lief hebt met uw gantsche herte en met uw gantsche ziele.* Derhalven indien het seggen van dien Propheet met de Wet en de leere van Moses over-een-quam; namelijk dat hy haar tot geen andere Goden, noch Godsdienst heen leide, als God in sijn Kerke door Moses, de Dienstknegt van dat Huis geordineerd had; soo mogten sy, schoon soo een Propheet wat goeds voorseide, de uitkomst wel afwagten: altijd het oog houdende op de Goddelijke Beloften, die in de Wet Mosis gevonden worden; na de waarschouwing van Ezech. 13: 18. Soo dat wy uit dit alles, in 't voorby gaan aanmerken konnen; dat een Prophetie waarlijk niet anders is, dan een waaragtige voorsegginge van Gods Raad-besluit, en Wegen omtrent sijn Volk en Kerke; welke hy door Goddelijke Openbaringe aan sijne Gesalfde Dienstknegten de Propheten bekend gemaakt heeft; om na die bysondere Ingeving, door haar aan sijn Volk uitgesproken, dat is Gepredikt, en ten laatsten ook Beschreven te worden; op dat sulks sou dienen tot een altijd-durend voorschrift van Geloove, Verwagting, Hoope en Godsaligheid. Als mede op dat uit aanmerking van soo een vast Prophetisch Woord, geen twijffel vallen sou over de rest van het beschreven Goddelijke Woord, dat met het Prophetische doorgaans gemengd, en meest van deselve Mannen afgevloeid is. Gelijk Jesaias ook noch een andere reden geeft, waarom God de Prophetien gegeven heeft, kap. 48: 3-5, raakende voornamelijk den Joden, die door Moses by den Vader souden aangeklaagd worden, wanneer sy Chri-

De ydelheid der Orakelen en Gods-spraaken tegen de Prophetien Israels afgewogen.

Deut. 18: vers 20. Jer. 28: 9.

Wat een waare Prophetie is.

En waar toe voort gebragt.

Rom. 1: 2.

Christus souden versaaken, Joh. 5: 46. 47. Sulks men vastelijk te geloo-ven heeft, datmen buiten de Propheten, niet regt sou konnen weten, wie of wat God is; dewijl die alleen op veelerleye wijsen, de Wegen des Heeren aan den mensche bekend maaken, Hebr. 1: 1. Waarom wy haar ook soo terstond niet onvoegsaam, *Heilige Historie-schrijvers voor den Tijd*, genoemd hebben. Gelijk ons dan ook den regten aard van Gods Woord hier door word geopenbaard, wanneer het een *Prophetisch Woord* ge-noemd word, 2 Petr. 1: 19. En wat eigentlijk *Propheteeren* is, sulks blijkt ten deele uit Exod. 7: 2. namelijk van God gesonden te zijn, om door sijnen Geest gedreven zijnde, te spreken wat hy hem van sijnen Raad heeft geopenbaard. Sonder welke niemand een Propheet kan zijn, 1 Cor. 2: 10. Gelijk Abraham soo een Propheet genoemd word, Genesis 20: 7. namelijk om dat God hem niets verbergde van 't gene hy dede, Genes. 18: 17. Op hoedanigen weldaad aan Gods Volk, Bileam schijnd te zien, als hy Num. 23: 23. seide: *Terstond word tot Israel gesegd wat God onderneemd te doen.* Dat is, dat het haar door Moses en de Propheten wierd bekend gemaakt. En dewijl daar niemand en kan Propheteeren of Gods Raad uitleggen, als die door deselve Geest Gods daar toe gedreven word; soo blijkt het waar-lijk dat de Heilige Schrift, die een *Prophetisch Woord* genoemd word, van God is: gelijk d'Heer A. Gulichius in sijn uitleg-regelen, sulks kragte-lijk bewesen heeft. En hierom isset ook dat wy altijd die Godsgeleerde prij-sen, welke uit de waarschouwing van den Apostel 1 Thess. 5: 20. ern-stig vermaanen, dat de Prophetien niet en mogen in veragtinge komen. Want het schijnd ons toe, datwe in en ontrent alle verstel van saaken, ge-duurig ingeboesemd worden: *Gy hebt Moses en de Propheten, die moet gy hooren*, Luc. 16: 29. Immers sienwe dat Daniel soo dede, kap. 9: 2, 3. ondersoekende in de voorseggingen van Jeremias na het einde der LXX. Jaaren. Ja doen van d'Apostelen in de laatere tijden, aen die van Bereen, uit de Prophetische Schriften bewesen wierd, dat Jesus van Nazareth was de Christus, waaren sy soo edel van gemoed, datse dagelijks in de Heilige Schriften ondersogten, of die Gepredikte dingen alsoo waaren, Actor. 17: 11. Gelijk ook alle de Oude Vaders onder de Hebreen, die op de Messias gewagt hebben, alsoo hebben gedaan volgens 't getuigenis van den Apostel 1 Petr. 1: 10. 11. Soo datmen in desen de Prophetie, navolgens haar Exempel, als de grootste blijk van Gods trouw en sorge, met die dingen te laaten beschrijven, moet aanmerken; als dewelke door dus langduurige voorseggingen en toeseggingen, de Geloovige in sijn Ker-ke, van Kinds-been aan, opgehouden, aangequeekt, en ten laatsten door veele vervullingen sijner Beloften, als met een vaster spijse gevoed, tot meerder wasdom heeft willen opleiden. Waar uit dan ook onwederspre-kelijk volgd, dat de Prophetien gegeven en beschreven en in de Kerke Gods behouden zijn, om van alle en een yder gelesen en ondersogt te worden. Gelijkwe niet schemeragtig in het bevel dat aan Habakuk gege-ven word, kap. 2: 2. aanbevoolen zien: *Schrijft het Gesigte en steld het duidelijk op Tafelen op dat daar in lese (selfs) die voorby loopt.* En waar-om anders, als om dat dese Geschriften elk een konnen wijs-maaken tot Saligheid, en overbrengen tot den Rijkdom van de volle versekerdheid des verstands. En oversulks moeten wy ons wagten van de Goddelijke Gesig-ten en Prophetien aan te merken, als een gesloten Boek; gelijk Jesaias aan-teekend, dat sulks geschiedende, een groot Oordeel over de Kerk sou zijn, kap. 29: 11. Het heeft waarlijk altijd de pligt van de Hebreeuwsche of Joodsche Kerke voor Christi komste geweest, neerstig te ondersoeken en

God en sou buiten de Prophe-ten nooit regt ge-kend zijn.

Psal. 46: 9. 64: 10. en 66: 5 Jes. 44: 26. Hag. 1: 13. Zach. 7: 12. &c.

Prophe-ten zijn van een al-tijd-duu-rend ge-bruik.

Tot wat einde de Propheti-en zijn voortge-bragt.

Mogen van yder ondersogt worden.

De Pro-phetien moeten niet on-verstaan-baar ge-houden worden.

ruim en breed te verstaan , alles wat de Propheten te vooren gesproken had.
den ; of de Saligmaaker Jesus en soude onses agtens , met niet al te grooten
welvoegsaamheid te sijner tijd van de Schriftgeleerde gesegd hebben : *O gy*
onverstandige en trage van herten , om te gelooven al 't gene dat de Prophe-
ten gesproken hebben. En dit seide hy waarlijk met regt , om dat de Chri-
stus uit deselve moeste bekend worden , dewijl se van hem getuigden ,
Joh. 5 : 39. Gelijk dan ook het Getuigenis van Jesus , de Geest der Pro-
phetien is , Apoc. 19 : 10. Ja om dat de Prophetische Schriften des Ou-
den en Nieuwen Testaments van soo grooten belang zijn ; daarom dreigd
Johannes Apoc. 22: 19. dat soo ymand daar iets van afdoet , sekerlijk uit het
Boek des Levens sal geschrabt worden. En hoe meenigmaal de Saligmaaker
de Joodsche Leermeesters over de nalaatigheid in het Ondersoeken der Pro-
pheten beschrobt heeft, dat staat in de Euangelische Historien genoeg-
saam aangeteekend. De Joden en de Christenen moeten den Messias uit de
Prophetien leeren kennen ; doch wanneer die beide souden in staat zijn van
sulks niet te doen ; ofte datse deselve lesende , daar op niet en souden agt-ge-
ven , soo soude dat verval aan te merken zijn als een swaar oordeel : gelijk
van Jesaias voorseid was dat geschieden , en den Joden overkomen sou , kap.
6 : 9-11. En waarom doch dit alles ? als om dat het gantsche Oog-wit der
geheele Prophetie niet anders was , als de Dorstende Kerke te troosten
in en met de verschijninge van den Messias als de Saligmaaker der Wee-
reld ; gelijkwe aanstonds nader sullen aanmerken. Nu even als de Salig-
maaker Jesus, doorgaans het Volk tot het ondersoek der Propheten aan-
porde, en de slofheid daar ontrent , als een oorsaak haarer onkunde in de
Teekenen der Tijden , en sijne komste in 't vleesch , aanmerkt ; alsoo
stemd het ook seer wel met sijne Leere over-een , als hy haar en ons ver-
sekerde , dat hy niet gekomen is om de Wet en de Propheten af-te-schaf-
fen ofte te niete te doen ; daar door genoegsaam te kennen gevende , dat
derselver Ondersoek noch bleef en altijd blijven sou ; dewijl hy als de
Christus , in wien men te gelooven had , gekomen was om de Prophe-
tien te vervullen. En derhalven resteerd ons datwe nu ook weten , hoe
dat Jesus in alles de Wet en de Propheten vervuld heeft , op dat wy deselve
ondersoekende , daar in souden zien dat'er tot daar toe , niet een van Gods
beloften en toeseggingen is te loir gegaan : gelijk Jesaias belaste te doen ,
kap. 34: 16. *Ondersoekt in het Boek des Heeren , ende leest , niet eene van*
dese salder feilen , het eene noch het ander en salmen missen : want mijn
mond selve heeft'et geboden : Vergeleken met kap. 41 : 20. Gelijk Hoseas
ook dese overleggingen , tot besluit sijner Prophetie , als de waare en reg-
te wijsheid aanteekend , kap. 14 : 10. Want ook het Euangelium des Ge-
loofs is , en moet door de Prophetische Schriften bekend gemaakt wor-
den onder de Heidenen , als den Apostel soo spreekt , Rom. 16 : 26. Soo
blijft dan het selve aan yder Geloovige, van een geduurig ondersoek. En soo
ymand hier tegen wil inbrengen , dat de meeste Prophetien twijffelagtig en
onverstaanbaar zijn ; die sal onses agtens , met deselve adem schijnen te belij-
den, dat hy een seer quaade gedagte van God en den Geest Christi, door welk
de Propheten gesproken hebben, by sig draagd : en sig moeten inbeelden, dat
Gods Geest meest onnutte woorden voortgebragt heeft ; ofte sulke ten min-
sten, die nergens toe en konnen dienen, als om de menschen te misleiden. Maar
dit heeft de Groote Leermeester Jesus, sijne Discipelen even voor sijn Hemel-
vaard geheel anders geleerd , als te zien is Luc. 24: 44. 45. Doch soo ymand
egter het Prophetische Woord noch hardnekkig wil duister en onverstaan-
baar noemen , die mag dan ook te gelijk wel seggen , dat Petrus noch al veel
dui-

En sulks door Christi bestraffing bevestigd.

Matth. 16. &c.

Nalatigheid in 't ondersoeken der Prophetien als een oordeel over de Kerk aangemerkt.

Matth. 13 : 14.

Dat Christus de Propheten niet en heeft te niete gedaan bewijst dat haar ondersoek noch blijft.

De Prophetien moetmen niet onverstaanbaar houden.

duisterder gesproken, Ja als in de swarte nagt omgedoold heeft, wanneer hy vermaand, datmen op het selve Woort, *agt sal geven, als op een ligt schijnende in een de duistere plaatse*, 2 Petr. 1: 19. 20. Prijsende die gene die sulks deden: om dat het niet voortgebragt en is door den wille eenes menschen; maar dat het van de Heilige menschen Gods gesproken is, gedreven door den Heiligen Geest, vers 21. En alhoewel het schijnd, als of God sommige toekomende dingen, door verborgene Gesigten, en donkere afbeeldingen, heeft laaten voorstellen, soo moeten wy ons daar over niet alte seer verwonderen, noch beklagen; maar veel eer uit aanmerking van die dingen, welke ons met klaare en onbetwistbare woorden voorgeschreven zijn, leeren in agt-nemen, dat sulks ten nutte van de Kerk geschied is; namelijk om de neerstigheid der regtsinnige des te meer op te wekken tot der selver ondersoek, en daar in aan te wassen tot spijt, en overwinninge der gener die tot de valsche Kerke behooren: in welke de Soone des Verderfs opkomen, en sig verheffen sou boven al wat God genaamd sou zijn. Ook is sulks waarschijnelijk geschied, om de Grootheid en het gewigte van veele dingen, des te beter aan te duiden: gelijkmen sulks onder andere hoogdravende vertooningen, uit de Gesigten van Ezechiel aan sijn 1. 8. 10. en 40. kapittel afnemen kan. Als mede uit Johannes Openbaringen; in welke veele Plagen en groote Rijks-veranderingen voorkomen, die gemeenschap met de Kerke souden hebben: welke al te naakt en klaarverstaanelijk afgeschilderd zijnde, de Vyanden der waare Kerke, sekerlijk noch tot harder vervolgingen souden aangeset hebben. Waarom dan ook Paulus 2 Thess. 2. handelende van dese selve dingen, namelijk de opkomste van den Antichrist, als voordagtelijk, sommige bedekte wijsen van spreken gebruikt heeft. En om dat Jesus als de Christus, het geduurig en algemeen Oog-punt der Propheten is, als we terstond seiden, soo kanmen daar op dan ook ligtelijk het on-ophoudelijk Nut en noodsaak van desselfs ondersoek in de Kerk, als op een onwrikbare grondvest vast-stellen. Gelijk dan mede tot bewaaring van dit gewigtig Leer-stuk, nu alreede sommige deftige Godsgeleerde, soo fraaje bedenkingen hebben by-gebragt; dat het ons langs-hoe-meer een dwaasheid schijnd, die waarheid noch te willen ontkennen. En hierom heeft ook onses agtens, eenen onder de beste Engelsche Schrijvers, Isaak Ambrosius meenenwe, seer wel hier ter snè vermaand; dat wy doorgaans in 't lesen van de Heilige Schriften des Ouden Verbonds, niemand meer, noch geduuriger en moeten na-oogen, dan Jesus als de Christus; die het uiterste Begin en het Einde, de Alpha en de Omega derselve is. Want hy is het oogmerk der Wet en der Propheten, tot regtvaardigheid een ygelijken die geloofd. Ja deselve Schrijver wil de gantsche Heilige Schriften, niet anders als Geestelijke Leuyren en Windsel-doeken aangemerkt hebben, waar mede het Kindeken Jesus van alle Eeuwen af, omwonden en beswagteld is geweest. Immers segd hy, is Jesus Christus het wesen en de lichamelijke waarheid van alle Voorbeelden en Schauduwen der Wet: Christus is de Hoofdstoffe en 't Middelpunt van het Verbond der Genade; het zy dan met de Ceremonien beswagteld en eenigsinds bedekt onder de bedieninge van het Oude, het zy ontswagteld en geopenbaard in het Nieuwe Testament, dat door sijn eigen Bloed en Eeuwig Priesterdom Ingewijd is. Hy is ook het wesentlijk Ding en het voorgestelde Lichaam van alle de Beloften, den Vaderen eertijds op meenigerlei wijse gedaan: want in hem zijn alle de Beloften, Ja en Amen. Als zijnde waarlijk de beteekende saak van de dingen die in de Sakramenten des Ouden en Nieuwen Verbonds zijn voorgesteld. Den wel-

Ongerijmd gevolg uit dien die stellen dat de Prophetien duister zijn.

Waarom sommige dingen bedekt in de Prophetien voorgesteld zijn.

Om dat Christus het algemeen Oogpunt der Propheten is, blijft haar ondersoek en voorsegging altijd in de Kerk.

En sulks met veele blijken die opmerklijk zijn bewesen.

welken ons ook, op datwe hem immers te regt mogten kennen, in de Oude Geslagt-registers en Tijd-boeken, van langer-hand afgeschetst is, om hem in sijn regte Stam-huis, en Zaysoen-tijd sijner komste, onbekommerd te bekennen. Gelijk dan ook het Wet-boek van Moses een tijd-lang, niet anders als een Tugt-meester heeft gediend, om de Kerk onder de toe-segging der Propheten, aan-te-leiden en te brengen tot Christus den regten Heere van sijn Huis. Daar toe men de Wetten der Zeden moet aanmerken, als een Goddelijk Voorschrift tot verbetering des levens: tot welke ook alle de Mosaische Ceremonien uitgekosen en geschikt waaren, tot leersame Onderwijsing ter gehoorsaamheid. Het Euangelium der Heilige Schriftuure, verstrekt ons als Christi afschijnende ligt, waar door wy hem zien konnen; en sijne Stemme is de middel-oorsaak, waar door wy hem als onsen Herder hooren, en als sijne Schapen navolgen konnen: gelijk wy mede sijne liefde moeten aanmerken, als Banden waar mede wy tot hem en sijne gemeenschap getrokken worden. En is dese Jesus ook dusdanig, voornamelijk van de Propheten, op veelerlei-wijse aan de geloovige Vaderen gepredikt, als te zien is Actor. 3: 18-25. Want alle de Propheten hebben van hem Getuigenis gegeven, Actor. 10: 43. Als zijnde het einde der Wet en het Geloove, Rom. 10: 4. Waarom met de grootste billikheid der Prophetische Boeken, als bysonderlijk vervattende de Leere van Christus, en sijn komste in het vleesch tot onser verlossinge, in het Nieuwe Testament aanbevolen worden te ondersoeken: gelijk te zien Joh. 5: 39. Luc. 16. 29. en kap. 24: vers 25, 26, 27. Actor. 26: 22. 2 Petr. 1: 19. Zijnde desen de verschijninge van des Heeren Heerlijkheid die tot den Tempel sou naderen, tot de wederoprigtinge en verbeteringe van alles dat daar in vervallen was: Ja dit is dat selve Euangelium, dat God te vooren beloofd hadde door sijne Propheten, tot welkers verkondiging Paulus betuigd, dat hy ook afgesonderd was, Rom. 1: 1. Soo dat wy met regt Christus voor de Sleutel van de kennis der Heilige Schriften mogen houden: welke Sleutel gemist of weg-gelegd, ons t'eenemaal verhinderen kan iets tot heilsaam nut in Moses of de Propheten opgesloten, te konnen Ontsluiten, en te doen zien, dat Jesus Christus den uitersten Hoeksteen is, op welkers Fondament de Propheten gebouwd hebben; vragende en ondersoekende na de toekomste sijner Saligheid, 1 Petr. 1: 10. Gelijk dan ook selfs de Joden in haaren Talmud leeren, dat de Propheten uit geen anderen hoofde geprophe-teerd hebben, als om de Dagen van den Messias te voorseggen: en hier op past mede de stellinge van de Saligmaaker, als hy Matth. 11: 13. betuigd; *Dat alle de Propheten en de Wet tot Johannem toe geprophe-teerd hebben*: Daar mede willende aanwijsen, dat het Oog-wit der Propheten van doen-aan is begonnen voldaan te worden. En gelijk de Oudste onder de regtsinnige Joodsche Leeraars; en de Saligmaaker Jesus met sijne Apostelen, sig in 't leeren, altijd op Moses en de Propheten, die Gods Raad in desen van alle Eeuwen de Kerke verkondigd hadden, beroepen hebben; soo en kanmen soodanige menschen, welke daar geheel geen werk maaken van de Propheten, niet anders aanmerken, als sulke, welke haar van de Leere des Grooten Leermeesters Jesus, en d'algemeene toestemming der Kerke Gods, komen af te sonderen. Christus en d'Apostelen en hebben ook nooit de Propheten, alleen op het eigen gesag van haar Ampt en Leere, noch als Zede-of Burger-lessen verklaard, maar sy hebben de vervullinge der geprophetteerde saaken, voor af als een onwrikbare grondvesting van haare Leere bygebragt en vast gesteld. Gelijk te zien is dat Jesus in geenen anderen zin Moses en de Propheten, die van hem ge-

Christus is het oogmerk van de gantsche Heilige Schrift.

Waarom Christus alleen als de Sleutel van de kennis der Heilige Schriften is aan te merken.

En sulks van de Joden toegestemd.

Die het ondersoek der Prophetische Schriften kleen agten scheiden sig van de gemeene Leere der Kerke af.

Christus en d'Apostelen hebben de Propheten

geschreven hadden, aan sijne Discipelen heeft bygebragt, Luc. 24: 47. En dat soo kragtig met openbaarmaaking van de waarheid aan haare Conscientien, dat haare herten daar van ontsteken en als in den brand vloogen, van wegen het waaragtige Ligt dat'er in haare ziele opging, en bemagtigde om alle die ontswagtelde waarheden nu gantsch vuuriglijk te omhelsen. Gelijk dan mede dien Grooten Apollos, de Joden daar uit overtuigde, dat Jesus van Nazareth, de Messias en de Christus was, Actor. 18: 28.

pheten altijd tot de grondvest van haare Leere genomen.

Ook is dit seker, dat Christus en d'Apostelen, in alles watse souden leeren en spreken, haare volkomene getuigenisse moesten medebrengen uit Moses, wiens Schriften de eenige Rigt-draad was van alle Prophetie en Leere; zijnde desen Grooten Dienstknegt gesteld en voor-af gesonden, om een getrouwen Dienaar in Gods geheele Huis te zijn, tot Getuige van't gene eens daar na sou gesproken worden: zijnde meerder dan d'andere Propheten, tot wien God alleen door Gesigten en Droomen, maar met Moses van mond tot mond sprak, Num. 12: 6. En by aldien Moses niet tot Christus gewesen hadde, die deselve dingen spreken sou, en Christus sig wederom op Moses niet beroepen en hadde; soo en soude Christi Leere nooit aan Moses konnen getoetst geworden zijn; en Moses en soude ook geen Getuige voor Christus konnen geweest zijn, van die dingen die naderhand souden gesproken worden. Alhoewelmen tusschen het leeren van Christus en het Getuigenis van Moses, een merkelijk onderscheid moet stellen: want Moses heeft getuigd als een Dienstknegt in 't Huis Gods: doch Christus heeft die selfde dingen beginnen te seggen als de Soone, Hebr. 1: 1. en kap. 2: 3. 3: 6. Moses en heeft niet konnen seggen, *Komd herwaards tot my die vermoeid zijd, en ik sal u ruste geven*, Matth. 11: 28. Maar hy heeft wel als een Dienstknegt en Getuige konnen seggen; datter eens een tijd sou komen, in welke de Heere van het Huis, dese en diergelijke heilsaame woorden spreken sou: En dat daar uit sou konnen verstaan worden, dat die Leere uit God was, Joh. 7: 16, 17. En moeste dit Woord, niet alleen sijn kragt betoonen aan de Joden, maar selfs ook aan de Heidenen: want of schoon waar is, dat God sijn Regten en Insettingen, dat zijn de Schriften van Moses en de Propheten, den Heidenen niet gegeven heeft; maar dat hy die alleen de Sonne en Maane en de Sterren, met de geheele sigtbare Weereld schijnd voorgesteld te hebben, om osse hem al-tastende, uit die kennelijke dingen konden vinden; soo en kan nochtans de aanhaling van Moses en de agtervolgende stemme der Propheten, geensinds ontrent haar twijffelagtig gehouden worden; nadien ons den Apostel der Heidenen, die swaarigheid duidelijk schijnd weg-genomen te hebben, Rom. 16: 26. seggende; *Dat de verborgentheid Gods, voormaals verswegen, nu geopenbaard is door de Propheten, na het bevel des Eeuwigen Gods, tot gehoorsaamheid des Geloofs onder alle de Heidenen.* Te kennen gevende, dat selfs de Heidenen, die het beschreven Woord Gods niet en hebben ontfangen, niets van de Leere van Christus moeten aannemen dan 't gene uit de Prophetische Schriften getoond word.

De Leere van Christus en de Apostelen moest ook tegen Moses en de Propheten afgewogen worden.

Psal. 51: 10. en 102: 19.

En dit moeste ook sijn waarheid vinden; nadien de bekeering der Heidenen door de Prediking vast stond; en Moses anders geen Getuige sou konnen zijn, van 't gene tot den Heidenen in hare Roepinge eens sou gesproken worden. En nadien de Kerke van het Nieuwe Testament ten minsten een Groot-deel van het gantsche Huis Gods is, ziet daarom is ook Moses Dienst soodanig breed uitgestrekt, datse geheel en al tot derselver heilsaam nut komd. Waarom het al wederom noodig was, dat Moses sijne Getuigenissen van Gods Wegen, Schriftelijk in de Kerk na-liet; dewijl sy anders na-

Om dat de Kerk des N. Testaments een groot deel van Gods Huis is, daarom strekt sig ook Moses Leere over 't selve uit.

 maals

maals geen dienst onder Joden noch Heidenen konden doen. En dit wel aan-
gemerkt zijnde, kan ons leeren, dat de Heilige Schrift meestdeels op een
betoogelijke wijse handeld, ten opsigt van de dingen die na Moses moesten
gesproken worden: want soo Moses waarlijk heeft geschreven, tot Getuige
der dingen die daar-na souden gesproken worden; en daar door bevonden
sou worden getrouw te zijn in geheel Gods Huis, dat is in de geheele Kerke,
soo die was, en ooit wesen sou; soo zietmen ligtelijk dat sulks ten minsten
seggen wil, dat de dingen die in 't laatste souden gesegd worden, soo vast
aan 't voorige van Moses Getuigenis souden af hangen, datse niets en souden
omhelsen, of het sou door het Getuigenis van Moses sijn kragt en gesag
krijgen, om ons de toestemming des Geloofs af te perssen: waar op Chri-
stus doeld, als hy de Schriftgeleerde aansegd: *Indien gy Moses* (die de
grondslag van mijne Leere geleid heeft) *geloofdet, soo soud gy my gelooven:
want hy heeft van my geschreven: Maar soo gy sijne Schriften niet en ge-
loofd, hoe sult gy mijne woorden gelooven?* En op dusdanigen trant voort-
gaande, konnen wy doorgaans leeren, dat gelijk de Saligmaaker sijne Di-
scipelen onder andere dingen, niet alleen uit de Propheten heeft konnen
betoogen, het lijden dat op hem komen sou, maar ook de verheerlijkinge
on-afscheidelijk daar op volgende, namelijk Christi zitten ter regterhand
Gods, tot dat alle sijne Vyanden allengskens en by Trappen, geduuren-

De Prophetien gaan tot aan het einde van Christi Rijk op Aarden.

de de Dagen van het Nieuwe Testament, souden onder sijne voeten ver-
treden zijn; soo blijkt het onses agtens klaar, dat de Prophetische Voor-
seggingen gaan door alle de Tijd-verwisselingen en Perioden die de Ker-
ke van Christus ooit over het hoofd komen souden, tot aan het laatste
Oordeel. En sulks en blijkt ook niet duisterlijk hier uit, dat God sijn
Beloften en Dreigementen, door de Propheten gedaan, heeft laaten be-
schrijven, en naauwkeurig in de Kerk heeft doen bewaaren; op dat de
voorseide dingen gekomen zijnde, met de Voorseggingen souden konnen
vergeleken worden, om daar uit het waare Geloof en de gesonden Leere
der waare Kerke, tegen die der afvallige, te mogen onderkennen: 't geene wy
tot dien einde met veele blijken en getuigenissen bevestigd vinden: en on-
der anderen voornamelijk in het Lied van Moses, Deut. 31: 19, 21. daar
God den Man Moses met dese opmerkelijke woorden aanspreekt; seggen-

De Prophetien waaren noodig datse beschreven wierden.

de: *Ende nu, schrijft u-lieden dit Lied, en leerd het den Kinderen Israels,
legd het in haaren mond; op dat dit Lied my ten Getuige zy tegens de Kinderen
Israels. En het sal geschieden, wanneer veele quaden en benaauwdheden het
selve sullen treffen, dan sal dit Lied voor sijn aangesigte antwoorden, tot
Getuige: want het sal uit den mond sijns zaads niet vergeten worden; de-
wijl ik weet sijn Gedigtsel, dat het heden maakt, al eer ik het inbrenge
in 't Land dat ik gesworen hebbe.* Ziet mede van een ander Lied Mosis Exod.
15: 1. welke Apoc. 15: 3. gesongen word, als een vervullinge van die
Voorsegging; namelijk dat de Kerke sou verlost worden van den Anti-
christ. Invoegen sijne Liederen sig ook tot over de laatste Dagen uitstrek-
ken; in welke ook de Joden door geen van haare kleenste benaauwdhe-
den getroffen, en als van God verlaaten zijn, die sy verlaaten hebben.
't Gene niemand sal ontkennen die het oogmerk van dit Lied Mosis, uit
d'aangehaalde woorden met een kalm gemoed overdenkt. En gelijk de-
se Prophetische Liederen, alsoo zijn ook veele van Davids Prophetische
Psalmen, spelende op Christus en sijne Kerke, die in geschrifte opgesteld,
eenmaal souden dienen, om hem onder de Heidenen van geslagte tot geslagte
bekend te maaken, Psal. 45: 18. Siet mede onder andere Psal. 57: 10. *Ik sal
u loven onder de Volken, en Psalm-zingen O Heere onder de Heidenen.*

Hoedanigen getuigeniſſe Davids, Chriſtus door ſijne Regeeringe onder de Heidenen invoerd. En wederom Pſalm 102: 19. *Dat ſal beſchreven worden voor het navolgende Geſlagte, het Volk dat geſchapen ſal worden, ſal den Heere loven.* Dus heeft God dan de Beloften der toekomende Goede-ren, met het verhaal van de ſaaken die geſchieden ſouden, willen laaten be-ſchrijven; en voornamelijk onder die, het ſenden van de Saligmaaker; op dat ſulks een werk-tuig ſou zijn, om den Naame Gods en ſijne betamelijk-heid bekend te maaken. En hier toe behoord ook het gebod van te ſchrijven, dat gevonden word, by Jeſaias kap. 30: 8, 9. *Nu dan gaat henen, ſchrijſt voor hen op een Tafel, en teekend het in een Boek, op dat het blijve tot den laatſten dag, voor altoos en in Eeuwigheid. Want het is een weder-ſpannig Volk: 't zijn leugenagtige Kinderen: Kinderen die de Wet des Heeren niet hooren willen.* Invoegen daar dan een Beſchreven Woord van noode was, om de waarheid tegens de ongehoorſaame te verdedigen. Ge-lijk ook Jeremias daarom belaſt word, alle de woorden die God tot hem geſproken hadde, in een Boek te ſchrijven, kap. 30: 2, 3. En waarom anders, als om dat de waarheid t'allen Tijde, en byſonderlijk in de laatſte Dagen, erkend, en een middel ſou worden om de Ongeloovige te bekee-ren; ziet en vergelijkt Deut. 30: 6. Ezech. 34: 27. en Dan. 12: 4. Soo dat het Prophetiſche Woord in alle tijden, en tot alle ſoort van men-ſchen, als van Gods-wegen vermaanen ſou; *Geloofd in den Heere uwen God, en gy ſult beſtendig zijn; en geloofd ſijne Propheten, en gy ſult voorſpoedig zijn.* 2 Kron. 20: 20. Indien wy dan nu uit de geduurſaam-heid van het Beſchreven Prophetiſche Woord, vaſt-ſtellen, dat de Pro-pheten doorgaans ſpreken van Chriſti Rijk en ſijn Regeeringe, ſoo moet-men ook te gelijk vaſt-ſtellen, datſe dan ten minſten mede ſpreken van de voornaamſte Uitvoeringen en Bedrijven, in welke de Regeering van den Koning Jeſus, ſou konnen geſien en gekend worden: want ſoo ymand dit ontkend, die ſou te gelijk ook beveſtigen dat de Propheten waarlijk niet met-allen weſentlijks van Chriſti Koningrijk geſeid hebben; daar ſulks nochtans het eenig Oog-punt van de Propheten is. En wat voor door-lugtige Teekenen van Chriſti Regeeringe ſederd ſijn Hemelvaard in ver-ſcheiden tijden gebleken zijn, dat ſalmen bemerken, wanneermen (be-halven de uitſtorting van den Heiligen Geeſt, en de wonderbare mede-dee-linge der Taalen, om het Euangelium deſes Koningrijks door de gehee-le Weereld aan alle Volken te verkondigen,) aandagtig let, op die ge-heele en on-herſtelbare Ondergang der Joodſche Republijk, en het doen ophouden van het geduurig Slagt-offer; waar mede de geheele Godsdienſt des Ouden Verbonds verouderd, en teſſens den Bodem ingeſlagen is. Laat ons hier toevoegen, de beteugling der woedende Heidenen; het verbreken van het Duivelſe en geweldige Roomſe Rijk: En daar op d'ontdekking des Antichriſt en ſijnen Val, door een Goddelijke Reformatie daar na gevolgd. By welke, wanneermen ook gedenkt, ſekere verwagte en wenſchelijke Op-rigtinge aller dingen, waar van Petrus eens ſprak, Actor. 3: 21. ſoo isme waar-lijk verpligt daar door niet anders, dan ſeer groote en voorname dingen te verſtaan, die in het Rijk van de Saligmaaker Jeſus, haaren loop en uitgang ſouden hebben. Alle welke dingen voor een waarheid te ſtellen, niemand en behoorde te verwonderen; dewijlmen niet en kan loochenen, of de Propheten hebben in 't Oude Teſtament, ſeer veele ſaaken voorſeid, die eenmaal in de Kerke des Nieuwen Teſtaments, en tot op de laatſte dagen; ſtonden te gebeuren. Immers zien wy datſe van Chriſti Rijk; van de Ver-werping der Joden; de Roepinge der Heidenen, Vrede der Kerke en laat-

De Propheten ſpreken derhalven ook van de voornaamſte uitvoeringen die in Chriſti Rijk geſien ſouden worden.

Welke die groote veranderingen zijn in den Kerkelijken ſtaat.

Siet Gen. 9: 27. Num. 24: 19. Deut. 32. 21. vervuld, Rom 10: 19. Pſal. 110. Hoſ. 3: 4. 5. Jeſ. 11: 1, 9.

ſte

Dat de dingen die in de Kerk te gebeuren stonden doorgaans in seer nette orden by Moses en de Propheten aangeteekend staan.

ste bekeeringe der Joden, met seer veel andere dingen, alswe terstond aantrokken, gesproken hebben. En vindmen alle dese voorseggingen doorgaans in de Heilige Schriften met soo wonder-fraaje Ordening en saamenschaakeling, aan-een geschickt, datmen deselve niet beter saamen-gelast sou konnen bedenken noch uitvinden: want wanneer wy by Jesaias lesen, *Die van den Beginne-af het uiterste bekend maake*; soo moetenwe door die woorden niet anders verstaan, als dat God door het Woord der Prophetie, het eerste en het Laatste, door den loop der Middel-tijd, ordentlijk aan-een schakeld: ziet een voorbeeld van dese Orden, Matth. 24: 8-14. En om dat'er in de Oude voorseggingen van verscheide benaauwde Tijden gesproken word, daar de Propheten 't een en 't ander aan vasthegten, ziet daarom vindmen in 't Nieuwe Testament ook dikmaal van de *Tijden der Heidenen*, *Tijden der Verlossinge*, &c. gesproken. En gelijk de Propheten meest doelen, om van Gods-wegen eenige groote beloften en toeseggingen, met het komen van den Messias te doen, namelijk het Sondige menschelijke geslagte te verlossen, en met hem te Versoenen; op dat God sijn Algenoegsaamheid betoonde: ziet daarom isset ook, dat de Goddelijke Wijsheid, de geheele H. Schrift seer konstig tot Een eenig Oog-punt heeft weten te brengen: namelijk den Sondaar het Padt des Levens bekend te maaken, en alle versekering daar by te stellen, dat dien weg alleen van God uitgevonden en geopenbaard is; en dat hyse ook alle, die sulks aannemen en na dien Regel wandelen, wil beschermen, en verdedigen tegen de listige raadslagen, waar mede de Duivel hier tegens sou aanbiesen. Als in welk herstel des menschen, ook voornamelijk de Algenoegsaamheid ter Heerlijkheid des Heeren, geopenbaard is. Ja wy en souden het niet verwerpen, alwaare het dat ymand seide, dat Christus ons hierom mogelijk op een Zegepralende Wagen op sijnen Throon geseten, als een Overwinnaar van de Duivel en de Sonde, in het Gesigte van Ezechiel voorgesteld en gesien is; alswe op sijn plaatsen sullen aanmerken. Dus zietmen dan ook dat de Goddelijke Schrijver en Propheet Moses, dese selve Orden seer wel heeft weten in agt te nemen, wanneer hy op den Val des menschen, soo flux de eerste Belofte van het Vrouwen-zaad, namelijk Jesus als de Christus en de HIERALPHA of Heilige Begin-letter van Gods Besluit, voorsteld: op dat hy den Raad des Vredes en Gods Algenoegsaamheid, tot behoudenis des Sondaars, al vroeg en in den eersten Dageraad der Weereld, tot troost des gevallen mensch ontvouwde. Gelijk hy mede aanstonds daar op bevestigd, dat de Geloovige aannemers van die Goddelijke Belofte, ook den Heere behaagd hebben; en dat de Veragters daar van daar-en-tegen gestraft zijn, tot waarschouwende voorbeelden der Nakomelingen. Als mede hoedanig God de grondvest van die Religie in alle verval weder hersteld en beschut heeft: gelijk, behalven in het behouden van den Geloovigen Noach, insonderheid in de Roeping van Abraham gebleken is; hem als by de hand rukkende midden uit het Afgodische Vuur der Chaldeen: in een brengende ook veele jaaren na hem sijn vermeenigvuldigd Geslagte, in een schoon Land, gelijk hy hem beloofd hadde; 't selve voorsiende met goede Wetten en Insettingen; die soodanig gerigt waaren, datse navolgens Gods Huis-houding van die tijden, den voorgestelden weg ter Saligheid de Kinderen Gods meer en meer konden opklaren; en onder 't verlangen na haare verlossing opscherpen: invoegen dat hy haar Canaan niet alleen tot een Erfland; maar ook tot een Pand van die verwagtinge gaf, om daar in woonende, haaren Heiland de Messias af te wagten, die in 't midden van sijn uitverkoren Volk sou komen Versoeninge doen. Gelijk dan ook God te vooren wan-

Jes. 46: 10.

Luc. 21: 24. Actor. 31. vers 9

Dat de gantsche Heilige Schrift alles maar tot een Oogpunt gebragt heeft.

En met voorbeelden uit Moses Schriften bewesen.

Apoc. 1: 8. &c.

Hoe Gods beloften in orden van hare Reeks vervuld zijn.

En waar toe verscheide handeling Gods het Volk Israels gediend heeft.

wanneerſe na het ſelve Land door de Woeſtijne heenen geleid wierden, Haar, niet tegenſtaande haare meenigte ſonden en afwijkingen dien hy genadig overſag, geſtadig onderſchraagde, en na-by was met ſijnen Geeſt, en veele wonderen, op datſe niet en twijffelden, of dit Land wierd hen ſekerlijk van God gegeven, om hem daar in te dienen na die Wetten van Godsdienſt, welke hy hen op deſen weg, door Moſes aan Sinai voorgeſchreven hadde. Doch van die Wetten nu en dan afdwalende, zijnſe niet alleen door de wrevelige hand haarer Vyanden dikmaal geſtraft; maar ook t'elkens op haare bekeeringe wederom gered: gelijkwe vooren uit de Boeken der Rigteren onder d'Aſſyriſche Monarchie hebben aangeteekend. Gelijk dan mede verder onder de Koningen, David en Salomon geſien is, dat God met ſijn Volk was; en dat hy ſelfs na de ſchueringe des Rijks, en de tuimeling der Stammen Iſraels, alleen te regt en alder-ſui verſt binnen Jeruſalem is gediend geworden. En wanneer daar te mets duiſtere tijden op-quamen, die de beloofde dingen en de verwagte Saligheid ſchenen te verdonkeren, of eenigſinds te rug te ſetten, heeft God niet na-gelaten ſijne Propheten te ſenden, en haare Voorſeggingen in geſchrifte doen behouden, om ſijn Volk te verſekeren; dat niet tegenſtaande haare Ontrouwe en Overſpelig gedoen, het voornemen Gods egter pal ſtond, om in het midden van ſijn gramſchap, ſig haarder te ontfermen, en dat hy den Goël haren Verloſſer, niet altijd ſoude laaten vertoeven. Haar voorſtellende eenige Teekenen, waar aan ſy de Tijden van ſijne komſte ſouden konnen onderſcheiden. Gelijk hy onder anderen door Daniel gedaan heeft, in het vaſt-ſtellen van LXX Weken tot op de Meſſias den Vorſt des Levens; hier vooren van ons net-genoeg uitgereekend. Hoedanigen verſchijninge ons dikmaal by de Propheten voorkomd, onder de benaaming van den DAG DES HEEREN; als in welke Genade en Oordeel ſou aangebragt worden. Want ofmen hier tegen wel iets ſou konnen inbrengen, als by voorbeeld Zephania 1: 7. daar na de Wegvoering der X. Stammen geſproken word, van *den Dag des Heeren* die na-by was; ſoo moet ſulks egter ſoo opgenomen worden, dat die Dag op welke de Soone Gods verſchijnen ſoude naderde; en dat'er nu al was eenen anderen Dag, tot een Voorlooper en Aankondiger van dien Dag, te weten over de Ongeloovige, tot wegdoeninge van de Ergerniſſen die in die plaatſe waaren, daar de Saligmaaker verſchijnen moeſt: gelijk Moſes en de voorige Propheten voorſeid hadden. Want de verſchijninge Gods in den vleeſche, en d'openbaring van ſijn Koningrijk, voortgaande tot de Erffenis des Weerelds, is dat Groote werk dat de Heere te vooren voorſegd hadde te ſullen werken. En daarom dikmaal genoemd; den *Dag van des Heeren komſte daar in hy verſchijnen ſal*, Malch. 3: 4. En *den Dag van de Wagters Iſraels*, Mich. 7: 4. En om dat in Jeſus Chriſtus, deſen Dag des Heeren haar vervulling heeft, daarom werd'er Apoc. 19: 10. tot een grondſlag en eerſte beginſel van alle waaragtige Prophetiſche verklaring, deſe reden voorgeſteld; namelijk, dat *Het Getuigeniſſe Jeſu Chriſti, is de Geeſt der Prophetie.* Te kennen gevende, dat alles wat de Propheten geſproken hebben, in Jeſus volkomen vervuld is. Als van wien *In de Rolle des Boeks*, dat is in 't geheele Boek, of in alle de Boeken, geſchreven ſtond. Pſal. 40: 8. *Want alle de Propheten geven getuigenis aan deſen*, Actor. 10: 43. Gelijk dan ook God ſig doorgaans aan de woorden deſer Propheten verbonden heeft gehouden; dewijlſe ſijn Getuigen waaren, als te zien is Jeſ. 43: 9, 10. Invoegen datmen ſeggen kan, dat gelijk de Prophetien ons de Teekenen der Tijden aanwijſen, de Teekenen der Tijden ons ook wederom de Prophetien leeren verſtaan. War uit ons dan ook neffens veele andere waar-

De ſonden en ongeloovigheden heeft God wel geſtraft, maar hebben ſijn beloften niet te niete gedaan.

In wat tijd en waar toe de Propheten geſonden zijn.

Teekenen der Tijden voor de komſte van den Meſſias voorgeſteld.

Siet na Jeſ. 2: 12. 13. en 13: 6, 19. Ezech. 30: 2, 2. Joël 1: 15. &c. Amos 5: 18, 20. Zeph. 1: 2, 3. en 3: 8. &c. daar het werk Gods ten dien dage werd voorgeſteld

2 Sam. 23, vers 2. Apoc. 11: 13. Jer. 25: 13. Actor. 3: 21, 24. Jeſ. 16: 13. Pſal. 2: 7. &c.

Psal. 68: 25, 26. Matth. 24: 32, 33. en 25: 26. Luc. 21. 28. 1 Petr. 1: 13. &c.

nemingen in agt-te-nemen staat; dat de Heilige Geest door de propheten, de voorloopende dingen, die de komste van Christus in 't vleesch, en 't Rijk der Kerke souden voorgaan, ook in sulken Rang en Orden, agter malkander heeft voorgesteld, gelijkse in den tijd sekerlijk na malkander stonden te volgen. En dat dit ook alleen den eigen aard en Kenteeken van de Goddelijke Voorseggingen is, sulks geeft de Heilige Geest selfs genoegsaam te kennen, wanneer hy sig daar op beroept, en de valsche Leugen-Propheten daar mede beschimpt; alswe hier vooren hebben aangeteekend: roemende daar van, met uit-daging van alle die sig sulks souden vermeten, by Jesaias kap. 46: 10. onder dusdanige woorden: *Ik die van den Beginne aan verkondige het Einde, ende van ouds-af die dingen die noch niet geschied en zijn: die segge, Mijn Raad sal bestaan, en ik sal al mijn welbehagen doen.* Vergelijkt hier mede 't gene by den selven Propheet van God ingevoerd word, kap. 41: 4, 22, 23. en kap. 42: vers 8, 9. en kap. 45: 4, 5, 6. met veel andere plaatsen. Roemende tegen de Afgoden, tegen de Beelden, en tegen alle die sig buiten hem eenige Magt aanmatigden, om met eenige onfeilbaarheid te spreken of sijnen Raad den Volke bekend te maaken. Dus mogenwe dan van de Prophetien onbekommerd gelooven, datse te saamen in haare Reeks en Orden, een soort van een Kerkelijke Historie Gods uitmaaken; doch die geschreven is voor den tijd: vertoonende als in 't verschiet, alles wat'er van belang volgens Gods Eeuwigen Raad, ordentlijk na malkanderen stond en noch staat te gebeuren.

De Prophetien behelsen een Kerkelijke Historie van verre of voor den tijd.

Nu gelijk de Kerke door haar verscheide Staten, sig niet anders dan onder eenige opmerkelijke verwisselingen in een verstandigen beschouwers oog voorkomd; soo hebben eenige doorlugtige Godgeleerde daar uit sekere kennelijke PERIODEN of Tijd-begrijpingen in agt genomen; en deselve navolgens de Opening der Seven Zegelen, en 't Blasen van Seven Basuinen, en het Uit-storten van Seven Violen, welke ons in d'Openbaring van Johannes voorkomen; niet onvoorsigtelijk in de Propheten met het getal van SEVEN meenen wel te bepaalen. Vast-stellende, dat egter in alle dusdanige verwisselingen van saaken, het inwendig wesen der Kerke altijd het selve blijft. En alhoewel dit gevoelen eenige tijd herwaards, veele beschimping en laster heeft geleden, in welke Twist sig ook nu en dan een dom en onbeschaamd herssebekken ingesteken heeft; soo agten wy nochtans met sommige bescheidene en beter-gesinde Godsgeleerde, datmen uit seer veel blijken schijnd te moeten gelooven, dat de Heilige Schriften van dusdanige Omloopen of Tijd-begrijpingen niet geheel vreemd zijn; als dewelke daar toe selfs eenige Spreekwijsen schijnen te gebruiken, die ons in dat gevoelen konnen ondersteunen; waar toe ons dienen konnen, 1 Tim. 4: 1. Actor. 3: 21. als mede Apoc. 12:6. Matth. 16:3. Zach. 6: vers 12. en met naamen ook Daniel aan 't 12. kapittel, en veele andere: welke alle opsigt hebben op sekeren staat, en verwisseling van den Staat der Kerke, die volgens de Goddelijke voorsienigheid en Eeuwigen Raad, elk haar bepaalde duuring van Tijd souden hebben, om vol-uit te loopen. Want gelijk de Saligmaaker selve seer dikmaal van sijn Koningrijk, dat is van de Kerke onder 't Nieuwe Testament, door gelijkenissen gesproken heeft; en daar in den loop derselve, by-poosen en als met paal-steenen heeft afgepast; alsoo heeft ook Johannes in sijn Openbaringe die dingen opgeschreven, welke geschieden souden na den Tijd in welke hy die schreef, Apoc. 1: 19. Soo datwe meenen dat d'Heer Coccejus hier wel gesproken heeft, als hy segd; *Dat in de Onderscheidinge en schifting der Tijden, het geheele Verstand der Prophetien gelegen is.* Gelijk dan ook andere

Dat'er in de Prophetien waarschijnelijk eenige *Perioden* of Tijd-begrijpingen begrepen zijn.

En waarom die aldervoegsaamst met Seven bepaald worden.

Dat selfs in de Heilige Schriften eenige Tijd-begrijpingen of Perioden schijnen aangewesen te worden.

Siet na alle de Parabelen.

In de onderscheidinge der Tijden ist wel verstaan der Prophetien gelegen.

dere dit met deselve waarschijnelijkheid niet on-eigentlijk, *Den Sleutel der Prophetien* genoemd hebben. Ja wy zijn seer in twijffel, of niet die gene, welke dese waarnemingen of bespotten, of met klaauw en bek tegenstreven, haar niet schuldig maaken aan die misdaad, die de Saligmaaker als een voornaam quaad in de Joodsche Schriftgeleerde aangeteekend heeft; namelijk datse den *Sleutel der kennisse wegnamen*, Luc. 11.: 52. Doch wy meenen, dat soodanige ligt van zinnen sullen veranderen, by aldien sy met andere omsigtige Mannen, eens willen agt geven en zien, hoedanig wonderlijk dat sig God doorgaans in sijn handelingen onder de Kerk des Nieuwen Testaments betoond; doende daar in op verscheide tijden en poosen, gantsch wijsselijk en ordentlijk die dingen voortkomen, en soo op malkanderen volgen, als hyse te vooren in sijne Voorseggingen door de Propheten toegeseid hadde. Want met de komste van de Saligmaaker en het begin des Euangeliums, heeft hy sijne Kerke van de Eerste Beginselen en Kinderlijke bewindselen der oude Ceremonien ontswagteld en los gemaakt, en over-al onder de Heidenen omgevoerd: en 't Euangelium een wijle tijd sterk met de hardnekkigheid der Joden geworsteld hebbende, heeft de Kerk de onmenschelijke wreedheid der Heidensche vervolgingen onder de Roomsche Keisers, met alle de snoode Ketterien en listigheden des Duivels, tot op Konstantijn de Groote, moeten verduuren. Als wanneer ook een groot-deel der Kerke, onder een geveinsde menging tusschen haar en het opgekomen Beest, aan de gang raakte, en soo sterk doorbrak, dat'er een Antichrist uit door-brak, die dag by dag meer en meer magt gegeven wierd en kragt kreeg, om Gods Volk onder de kragt sijner dwalingen, als in een Babel gevangen te nemen: gelijk het geschiede, tot dat'er voor de Kerke door den weg der Reformatie; een blye uitgang heeft beginnen aan te ligten. Die, hoewel niet sonder voet-schoren en veele tegenstribbelingen van beproevingen, van onder veele duistere Wolken, helder genoeg doorbrak, om met'er tijd, de schuddende Val des Antichrist te openbaren. Met hoedanige tegenheden de Kerke noch schijnd te sullen moeten worstelen; tot datse eens in de bekeeringe der Joden sullen eindigen; en dat het Oordeel sal gekomen zijn, en uitgevoerd sal worden door dien Man, welke God daar toe gesteld heeft. Alle welke dingen van verre en lange van te vooren door de Propheten voorsegd zijn, en naderhand in d'Openbaring van Johannes, wat van nader by afgeschilderd, en uitvoeriger aangewesen zijn: gelijk de vervulling van veele saaken konnen leeren, alsmer soo op agt geeft, alsmen doet op een ligt schijnende in een duistere plaatse. Immers en kan dit in 't gemelde Boek niet geloochend worden; dat wanneer aldaar van een bezegeld Boek, en van het Openen van een Zegel gesproken werd, dat sulks wil te kennen geven, dat'er als dan moesten uitgevoerd worden die dingen, welke Johannes sag op het openen van dat Zegel; nademaal sulken Boek daar voorkomd als een Boek van Gods Besluiten. En hier van daan segd Johannes ook t'elkens, dat als dit of dat Zegel geopend was; *Ik sag en ik hoorde*, dat dit of dat *Geschiede*, *&c.* En gelijk'er veel oude en getrouwe Leeraars, dikmaal haare onkunde in het verstand en ordentlijk verklaaren der Prophetien, openhertig beleden, en God dikmaal met sugten gebeden hebben, dat hy de Kerke een meerder ligt ontsteken, en overvloediger kennis daar ontrent wilde verleenen; alsoo en is ook aan d'andere zijde het Prophetische Woord door niemand meer in 't vergeet-Boek geraakt, dan door die soort van Godsgeleerde, die het selve alleen ingesien en behandeld hebben, om daar uit eenige Zede-lessen en pligten voor den mensche te haalen, sonder op het voorseg-

De Orden der dingen die onder 't Nieuwe Testament souden voorvallen, beknopt afgeschetst.

Actor. 17. vers 31.

Nader aanmerking over 't Boek der Openbaring.

Door wat slag van menschen de Prophetien meest in 't vergeten geraakt zijn.

ſeggende oogmerk der Hiſtoriſche vervullinge in den tijd, agt-te-geven: welk doen, het geheele weſen der Prophetiſche Schriften, verwiſſeld en omgekeerd heeft: Ja 't geen ook noch dikmaal ſoo onbeſonnen bot en onkundig uitſpat, dat het ſigtbaar Ken-teeken van de Goddelijkeid der Prophetiſche Schriften, daar door geheel werd uitgewiſt. Soo dat het gewiſſelijk de ſulke niet en ſullen zijn, die door betooninge haarer wijsheid en welbedrevendheid in het openen der Prophetiſche Schriften, de Joden tot Jaloersheid ſullen verwekken. Ook en ſullen deſe niet ligt betoonen konnen, dat den Antichriſt, volgens de Tijd-raming der Propheten, nu al ingekomen is, tegens die gene, welke uit de Roomſche Kerke drijven', dat wy gantſch qualijk den Roomſchen Biſſchop, den Antichriſt noemen: als den welken nochtans uit de Prophetien moet ontdekt en gekend worden; en na ſijn Val, veele tot een Schouwſpel zijn, Jeſ. 14: 16, 17. Gelijk hy ook door de Prophetien moet wederlegd worden; dewijl God daar in alle Geſag, dat eenigſinds met het ſijne gepaard word, wil ter nederwerpen, Jeſ. 44: 6, 7. &c. Duldende geen Koninglijke Magt, noch Beelden noch Afgoden op Aarde in de Kerk. Want om dat hy alleen toekomende dingen kan voorſeggen; daarom kan hy geenſinds lijden, datmen iets dat daar mede gelijk-geagt word, ſig ſelver verſierd en opwerpt. In weerwil dan van die gene, welke dit in het Prophetiſche Woord, onder veele andere gewigtige ſtukken, verwaarlooſen, agten wy dit nochtans t'eenemaal de waarheid te zijn; dat, gelijkwe aanſtonds over 't openen der Zegelen uit de Openbaringe ſeiden, de Prophetien doorgaans in 't Nieuwe Teſtament, met geen ander oogmerk aangetogen werden, als omſe gewis en ſeker, op ſeker voorval of geſchiedenis toe-te-paſſen, en daar uit te bewijſen; dat Gods hand hier nu dat gene werkt, 't gene ſijnen Raad voor de bekend-maaking der Propheten, te vooren beraadſlaagd hadde. Invoegen, datmenſe moet oordeelen daar t'huis te hooren, waar henen ſy van de onfeilbare Uitleggers in 't N. Teſtament gebragt worden, en geheel niet datſe deſelve alleen by toepaſſing van de bloote woorden der Propheten, van haar waar oogmerk afgeſcheurd zijnde, hebben bediend: alhoewel het ons niet onbekend is, dat ſommige dit maar al te openhertig en met kleene omſigtigheid leeren; en daar door het Euangelium ſelfs, of door andere die hen in deſe onſinnigheid geſteven vinden, verkragten, en aan den Joden ten ſpotte ſtellen; op datwe niet en ſeggen, datſe Chriſtus en d'Euangeliſten en Apoſtelen, als Leugenaars en gantſch ontrouwe Dienſtknegten in de Leere des Euangeliums brand-merken. En op datwe duſdanig geſinde Schriftgeleerde bemagtigen en van gedagten mogten doen veranderen; ziet daar wy willen hier neffens een gantſche Lees-Tafel met Voorbeelden, als op een duurſaamen Rotzſteen uitgehouwen, ten toon ſtellen; in welkwe agten, dat de aanhaaling der Prophetiſche bewijſen, in haar eigen oogmerk toegepaſt zijn; namelijk de ſulke, van welke de Heilige Schrijvers des Nieuwen Teſtaments, belijden en ſeggen; *Dit is geſchied op dat de Schrift vervuld wierd, &c.* En *dit iſſet daar de Propheten van geſproken hebben, &c.* Ons daar in t'eenemaal verſekerd houdende, dat alle die deſe opgeſtelde bewijſen, alleen voor woordelijke Toepaſſingen, of *Accomodatien* houden (gelijk het ſommige met dit uitſinnig en verwerpelijk woord noemen) die hebben waarlijk een ongerijmd gevoelen van God en het Prophetiſche Woord. Want dat de Heilige Apoſtelen het Euangelium, niet by wijſe van Toepaſſing uit de Prophetiſche Schriften hebben betoogd, en overſulks niet ſlegts in de klank van haare woorden en hebben geſpeeld; om het ſelve geheel en al buiten der Propheten oogmek trekkende,

En wat nadeel ſulks doet.

De Prophetien worden in 't Nieuwe Teſtament met dat oogmerk aangehaald datſe de vervullinge daar van willen aanwijſen.

Chriſtus noch de Apoſtelen en brengen de woorden der Propheten niet als Toepaſſingen by.

Siet d'aangehaalde Prophetien in deſe Printverbeelding aangeweſen.

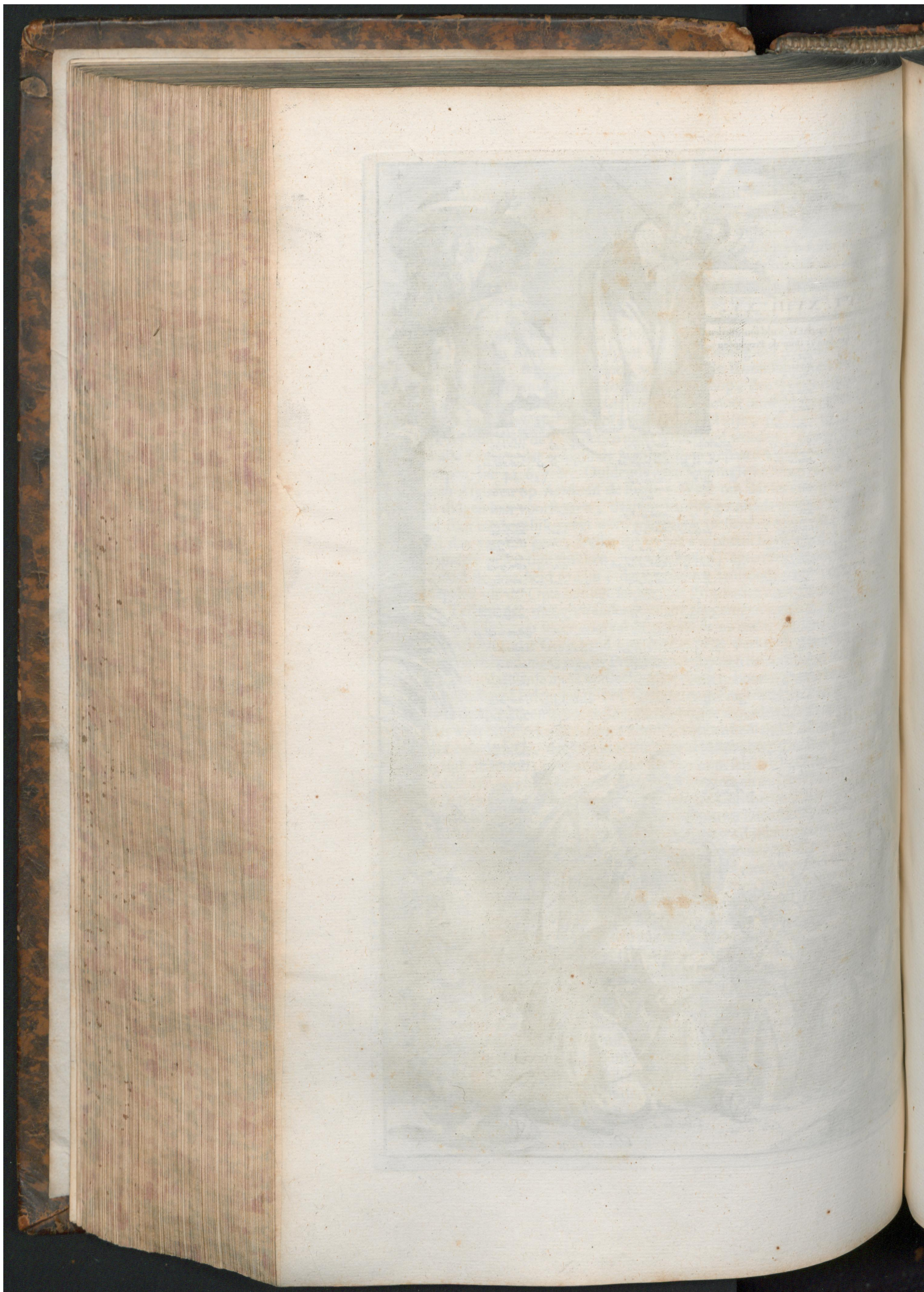
't Vals gevoelen der gener die de Prophetien by *Accomodatie* meenen aangehaald te worden, ontdekt.

DEUT. XVIII : XV.

Dit is Geschied op dat Vervuld sou worden, 't gene Gesproken is door de Propheten.

Voorzegging	Vervulling
Gen. 12:3.	Gal. 3:8.
15:6.	Rom. 1:17.
	Gal. 3:11.
17:5.	Rom. 4:17.
21:12.	Rom. 9:7.
22:16.17.	Heb. 6:13.14.
18.	Act. 3:25.
Lev. 26:11.12.	2 Cor. 6:16.
Deut. 18:15..19.	Act. 3:22.23.
30:11..14.	Rom. 10:6.7.8.
32:21.	Rom. 10:19.
43.	Rom. 15:10.
1 Chron. 22:13.	Hebr. 1:5.
Psalm 2:1.2.	Act. 4:25.26.
7.	Hebr. 1:5.
8:5..8.	Hebr. 2:6.8.
7.	1 Cor. 15:27.
8.	Matth. 21:16.
14:1..3.	Rom. 3:10.11.12.
16:8..11.	Act. 2:25..28.
18:3.	Hebr. 2:13.
50.	Rom. 15:9.
22:19.	Matth. 27:35.
23.	Hebr. 2:12.
32:1.2	Rom. 4:7.8.
35:19	Ioh. 15:25.
40:7..9.	Hebr. 10:5.7.
41:10.	Ioh. 13:18.
44:23.	Rom. 8:36.
45:7.8.	Hebr. 1:8.9.
51:6.	Rom. 3:4.
68:19.	Eph. 4:8.
69:10.	Ioh. 2:17.
	Rom. 15:3.
26.	Act. 1:20.
22.	Ioh. 19:28.20.
23.24.	Rom. 11:9.10.
78:2.	Matth. 13:35.
95:7..10.	Hebr. 3:7..11.
97:7.	Hebr. 1:7.
102:26.28.	Hebr. 1:10..12.
109:8.	Act. 1:20.
110:1.	Matth. 22:24.
	Hebr. 1:13.14.
	1 Cor. 15:25.
4.	Hebr. 5:6.
	7:17.21.
116:10.	2 Cor. 4:13.
117:1.	Rom. 15:11.
118:22.23.	Matth. 21:42.
132:17.18.	Luc. 1:69.70.
Iesaia 1:9.	Rom. 9:29.
6:9.	Matth. 13:14.
7:14.	Matth. 1:23.
8:14.15.	Lucas 2:34.
Iesaia 8:19.	Hebr. 2:13.
9:1.2.	Matth. 4:15.16.
10:22.23.	Rom. 9:27.28.
11:10.	Rom. 15:12.
25:8.	1 Cor. 15:54.
28:16.	Rom. 9:33.
	10:11.
29:10.	Rom. 11:8.
13.	Matth. 15:8.9.
14.	1 Cor. 1:19.
40:3.4.5.	Matth. 3:3.
	Marc. 1:3.
	Luc. 3:4..6
6.7.8.	1 Petr. 1:24..26.
42:1..4.	Matth. 12:18..21.
45:23.	Rom. 14:11.
49:6.	Act. 13:47.
8.	1 Cor. 2:9.
52: 7.	Rom. 10:15.
52: 11.	2 Cor. 6:17.
52: 15.	Rom. 15:21.
53:1.	Ioh. 12:38.
	Rom. 10:16.
4.	Matth. 8:17.
7.8.	Act. 8:32.33.
12.	Marc. 15:28.
56:7.	Matth. 21:13.
59:20.21.	Rom. 11:26.27.
60:1.2.	Eph. 5:14.
61:1.2.	Luc. 4:18.19
64:8.	1 Cor. 2:9.
65:1.2.	Rom. 10:20.21.
12.	2 Petr. 3:13.
66:1.2.	Act. 7:49.50.
Ierem. 7:11.	Matth. 21:13.
Ier. 9:24.	1 Cor. 1:31.
31:15.	Matth. 2:18.
31..34.	Hebr. 8:6..12.
	10:16.17.
Ezech. 36:23.	Rom. 2:14.
Daniel 9:27.	Matth. 24:15.
Hosea 1:10.	Rom. 9:26.
2:22.	Rom. 9:25.
6:6.	Matth. 9:13.
	12:7.
11:1.	Matth. 2:15.
13:14.	1 Cor. 15:55.
Ioël 2:28..32.	Act. 2:16..21.
32.	Rom. 10:13.
Amos 5:25.27.	Act. 7:42.43.
9:11.	Act. 15:16.17.
Iona 1:17.	Matth. 12:39.40
Micha 5:1.	Matth. 2:6.
Hab. 2:4	Rom. 1:17
	Gal. 3:11.
	Hebr. 10:36.
Zachar. 9:9.	Matth. 21:5.
11:12.13.	Matth. 27:9.10.
12:10	Ioh. 19:36.37.
13:7	Matth. 26:31.
Malach. 1:2.3.	Rom. 9:13.
3:1.	Marc. 1:2.
4:5.	Matth. 17:11.12.

Oor der Toehoorders met het soet geluit van haare troostelijke woorden te streelen; voorwaar sulks heeft de Apostel Paulus met een deftige en rijkvoerige reden klaar genoeg wedersproken, 1 Cor. 2: 4. seggende; *Dat sijne Predikinge niet en was in beweeglijke woorden, maar in betooninge des Geestes en der kragt, op dat ons Geloove niet en soude zijn in Wijsheid der menschen, maar in de kragt Gods.* Dus hebben dan de Apostelen de uitkomst der dingen, op de Voorsegging, tot de eige meeninge des Geestes gebragt, en aangewesen, datse daar in haare vervullinge hadden, na de Wijsheid en na de kragt Gods, waar in alleen haare vastigheid lag: en niet na de uitvinding of toepassing die het vernuft der menschen daar over sou weten uit den hoek te haalen. En hier en doet geheel niet tegen, datmen voorbeelden uit de Prophetische Schriften bybrengd, daar in somtijds de redenen ontleend schijnen van eenige andere Persoonen, of gedrag van sommige Volken; en dienvolgens seer ligt op eenige algemeene waarheden konnen gepast worden: dewijl'er niet en kan betoogd worden, dat sulks ook noodwendig in de Historische Prophetien plaats moet ingeruimd worden. En sullen wy in dit gevoelen meer gesterkt worden, wanneerwe wel aanmerken, in wat verblufte staat de Kerke in 't begin des Euangeliums was, en met hoedanigen magt en betooning van waarheid, sy noodig te strijden hadde tegens de Joden: want als dan sal het ons niet meer swaar om verstaan vallen, datmen doe waarlijk een geheel bondigen onwrikbaar bewijs voor het Messiasschap van Jesus van Nazareth, aan dat geslagte verschuldigd was: en derhalven dat het seer flaauw, ja gantsch slegt met de saake van de Kerke en het Euangelium des Heeren Christi sou gestaan hebben, byaldien sy enkel en alleen met bewijsen uit Toepassing en Woorden-spelingen, die met het eigen en vast oogmerk der Propheten niet over-een-quamen, (en de Joden billik hadden konnen uitlacchen) hadde weten by te brengen. Te meer noch, alsmen hier by aanmerkt, hoe aan beide zijden vast gesteld wierd; dat alles watmen hier van sou bestaan te leeren, aan Moses en de Propheten moeste getoetst worden; gelijk de Apostelen getuigen, datse niets in desen buiten 't selve Woord gesproken hebben, Actor. 26: 22. En soo ook ymand onder hen anders gedaan hadde, elk wist immers genoeg, dat hy van de Joden met regt voor een verdraajer der Heilige Schriften uitgemaakt, en gehouden sou geworden zijn: want de Heilige Schriften te verdraajen, en is niet anders, dan de Goddelijke woorden met opset elders anders op te passen, als de H. Geest daar in beoogd heeft. Datse sig dan uit het geselschap der goede Godsgeleerde weg-pakken, en van onder ons gesigte vlieden, alle die de regtsinnige aangehaalde plaatsen der Apostelen, langer voor enkele Toepassingen houden: want wy en konnense op desen grondslag, niet langer onder die bende tellen, die daar poogen te betoonen, wel in het Koningrijk der Hemelen onderwesen te sijn. Doch wy en willen ons niet diep inlaten, verder eenige Regelen en Waarnemingen over de Orden en Maniere van Prophetische Uitleggingen te geven; dat hebben sommige onser fraaiste Godgeleerden beginnen met lof en vrugt te doen; onder welke men de geleerde Mannen, Abrahamus Gulichius, en dien aanminnigen en klaaren Schrijver, Salomon van Til, geensinds mis-tellen moet. Betoonende, behalven veele opmerkelijke dingen die wy tot hier als een Voor-bereidsel uit haare en andere veel ruimer gedagten hebben aangeteekend; dat alle de Propheten, die van Christus hebben geprophetеerd, te gelijk ook groot werk hebben gemaakt van het Rijk der Kerke, waar in men Christi Koningrijk in 't laatste van dese dagen sal zien in sijn grootste bloeistand. En dat de Pro-

En uit Paulus kragtelijk wedersproken.

Met intooming sommiger uitvlugten.

Historise Prophetien en die groote verrigtingen van saaken behelsen van wat natuur.

Uit de toestand der eerste Christen Kerk bewesen dat de aanhaalinge der Propheten niet slegts by Toepassinge mogten geschieden.

En sulks nader aangedrongen.

Soo d' Apostelen de Prophetien by Accomodatie of Bypassing hadden bygebragt de Joden hadden se billik voor vervalsers der Heilige Schriften gehouden.

Wat sommige Godgeleerde van dese stoffe geleerd en geschreven hebben.

pheten

pheten daar toe ook de grootste Staat-veranderingen der Kerke, met de opmerkens-waardigste ontmoetingen haarer Vyanden, welke noodig geweten moesten worden, om in de verwagtinge op soo groote beloften te volherden; ook sekerlijk op sijn plaatse, elk naar sijn oogwit, meer of min, in haare Prophetien hebben aangeteekend; blijkt soo wel in 't Oude als in het Nieuwe Testament. Hierom magmen dan ook vast-stellen, dat God door de Propheten, ons doorgaans een regt begrip van sijne Wegen heeft poogen in te boesemen, opdatwe daar geen valsche of andere gedagten van souden hebben, als die tot sijne Eere zijn: want de Eere Gods is het einde van alle sijne werken. Gelijk mede het voorname oogmerk der Prophetien seer wel in agt genomen heeft, hoe alderbest de hoope van de Geloovige konde gesuiverd worden van alle verkeerde gedagten en slinkse verwagtingen; maar veel eer haar gerust te stellen, wegens de sekerheid van een goede uitkomste, in allerhande Staat-verwisselingen der Kerke: Ten einde sy begrijpen mogten, dat God haar ook door dese wegen wil opvoeren tot het Oog-punt van haare hoope, en door veele goede pligten daar in doen seker gaan. Want alles ook wat'er te vooren geschreven is, dat is geschreven tot onser leeringe, op datwe door lijdsaamheid en vertroostinge der Schriften souden hoope hebben. En daarom zijn de Propheten, behalven haare Voorseggingen, ook overvloedig besig in Boet-predikatien, de menschen tegens allen quaden wandel waarschouwende, en door vermaaningen aansettende tot haaren pligt, volgens het getuigenis van Paulus, 1 Cor. 14: 3. En op dat God dit alles wijsselijk, en eenigsinds geschikt na de tijden en de veelerlei aart en begrippen der menschen soude doen, ziet daarom heeft hy sulks niet door eenen, maar door veele en verscheide Propheten, en onder meenigerlei wijsen van spreken en stijl van seggen gedaan. Want daar de eene on-eigentlijk spreekt, daar spreekt d'andere eigentlijker. Daar d'een het bepaalde voorsteld, brengd d'andere de bepaling selfs te voorschijn. En dit alles niet anders als om d'een door d'ander te vervullen en te verklaren. Ook spreken sommige Propheten, eenvoudig en klaar, of minder bedekt, andere wederom meerder ingewonden onder Raadselen en hoogdravende Verbloemingen; op dat, gelijkwe geseid hebben, ons sulks niet alleen tot neerstig soeken en naspooren aansetten soude; maar ook op dat wy eenmaal agter den Rigt-draad der saake gekomen zijnde, met meerder agting daar voor souden ingenomen zijn; even gelijkmen het Goud en de kostelijke Gesteenten, om haare seldsaamheid en moejelijke verkrijging, waardeerd. Want aldus bevindenwe dat den Geestelijken staat van Christi Koningrijk, en den waaren Godsdienst des Nieuwen Testaments, behalven sommige diepsinnige en wonderbare Gesigten en Goddelijke Tafereelen, dikmaal onder spreekwijsen beschreven worden, die ontleend zijn van den Ceremonieelen en uiterlijken staat des Joodschen Volks: en dat waarlijk met de grootste wijsheid, om ons daar door stilswijgende tot derselver Geestelijke Zin-beduidinge op te leiden; en te doen verstaan, dat den zin der Goddelijke Wet, Geestelijk is; van welke de uiterlijke Hebreeuwsche Kerk-pligten, alleen de schaduwen vertoonden; doch waar van het lichaam, waarlijk Christus is. En schijnen dese ontleende spreekwijsen, ook grootdeels daarom tot de Prophetien ingevoerd te zijn; om dat dikmaal de hoegrootheid en de natuure der Geestelijk geopenbaarde dingen, vereisschen door sulke Figuuren van Aardsche dingen verklaard te worden, als met de bevattingen en Kindse Leerregelen der menschen, aldervoegsaamst over-een-stemmen: gelijkmen dan ook de dingen van het Weereldlijk Heiligdom, dat is van het Dienstbaar Je-

De Propheten leggen toe om de menschen een regt begrip van Gods wegen in te boesemen.

Deut. 32: 7.

Het Prophetische Woord heeft seer wel gelet om alle slinkse gedagten van God af te keeren.

Wat wijse en maniere van leeringe de Propheten houden.

Heb. 1: 1.

Waarom de Prophetien verscheidentlijk en op veelmaalen voortgebragt zijn.

En waarom dikmaal onder donkere en hoogdravende reden voortgebragt.

Jeruſalem, alleen voor Eerſte Beginſelen der Weereld moet aanmerken. God nu, dikmaal moetende ſpreken van groote en verborge dingen, die van een ſwaare bevattinge waaren, en die geen Ooge geſien, noch Oore gehoord hadde, en alſoo buiten 't bereik van onbereide-zinnen waaren; heeft het betamelijk geagt, dikmaal en op veelerlei-wijſe, door Figuuren, Zinnebeelden en Gelijkeniſſen te ſpreken; en alſoo ſijn Volk al ſachjes tot de kennis van die dingen op te leiden, dien hy be-oogde. Invoegen dat'er voor een opmerkend gemoed, verſcheide dingen ontrent den Stijl en de Tijd-raming der Heilige Propheten, in agt-te-nemen zijn, ſonder welkmen waarlijk ſeer ongelukkig in derſelver verklaringe moet zijn. In 't algemeen kanmen van haar ſeggen, datſe doorgaans ſeer rijk en overvloedig zijn in 't uitdrukken der menſchelijke harts-tochten, welkſe onder veelerhande gebaarden, als ſoo veel getuigen van den ernſt van Gods Geeſt, komen te uiten; ſig t'eenemaal bevoegd aanſtellende, om 't gemoed des toehoorders kragtelijk aan-te-taſten. Ook iſſet haaren Stijl ſeer eigen, ſomtijds ſekere Perſoonen van laater tijd, alleen ſprekende, of by beurten Reden-wiſſelende, als op een Goddelijk Schouwburg, in te voeren; die als van agter de Gordijnen uitkomende, in 't openbaar verhaalen, wat ſaaken dat'er volgens haar bevinding, ontrent Gods Kerke waaren gepaſſeerd en noch paſſeerden; en wat'er volgens Gods Eeuwigen Raad, na deſen noch te gebeuren ſtond. Somtijds werden de menſchen ook ingevoerd te ſpreken, 't geen ſy alleen by haar ſelven maar denken; ofte ſoo alſſe na haaren ſtaat en gedagten ſouden ſpreken, by aldienſe uit den grond van haare herten ſpraaken: ofte dat het uit het gedrag der menſchen en haar uitkomſt ſchijnd, als offe even ſoo ſeiden; waar van ziet een opmerklijk voorbeeld Pſal. 78: 17-19. met veel andere vergeleken. 't Gene voorts van de Propheten op een menſchelijke wijſe van God geſeid word, moet niet anders dan Gode betamelijk opgenomen worden. Hoedanigen Regel, door geheel Gods Woord moet vaſtgehouden worden; als die op duiſendderlei manieren de verborgen dingen, onder dingen die bekend en openbaar zijn, heeft voorgeſteld. Waar toe altijd ſeer veel ſal helpen, datmen let, in wat Taal, met welke ſpreekwijſe, en in wat Land, en van wat Volk, en aan wat Volk, en in wat Tijd de Propheten ſpreken. Tot voorbeelden hier van vindmen, dat in deſer voegen, door EDOM de Nakomelingen van Eſau dikmaal het Joodſche Volk verſtaan word, dat ſig aan een gelijke Goddeloosheid, in het verwerpen van haare eerſte Roepinge, heeft ſchuldig gemaakt, Jeſ. 34. Jerem. 49. Ezech. 35. ziet ook Jeſ. 66: 5, 6. Gelijk ook de Meſſias niet en is verſchenen, voor dat Edom met de Joden was ſaamen gemengd, volgens de Prophetie, Num. 24: 18, 19. in het voorige Hooftſtuk nader verklaard. En gelijk hier Edom, alſoo moet ook MOAB genomen worden; verbeeldende de Joden die na de Babyloniſche wederkeering, beſitters van 't Land der Moabiten waaren, en gemeenſchap aan veele bygeloovigheden hadden, en veele Steden der Moabiten onder Hirkanus, het Jodendom aannamen. Want datmen de Moabiten niet doorgaens eigentlijk by de Propheten, maar veelſinds van de Joden moet verſtaan, is onder andere openbaar uit Jeſ. 16: 5. alwaar geſproken word van een Koningrijk dat in 't Huis Davids ſou beveſtigd worden; 't geen niet anders dan van den Throon van Chriſtus kan verſtaan worden. Voegd'er by, dat Jeſaias vers 13. ſig beroept op de Prophetien, aangaande Moab te vooren gedaan, namelijk door Moſes en David. Nu dewijle God ſeer weinig van de Moabiten voor Jeſaias tijden geſproken heeft; en van Iſrael, bewoonende het Land der Moabiten,

Wat Stijl de Propheten gemeenlijk houden.

Pſal. 12: 5. Matth. 21. 38. en kap. 25. 8, 24.

Vergelijkt Jeſ. 15: 16. Jer. 48.

heb-

hebbende eenen gemeenen uiterlijken dienst met het selve, en aan deselve Sonden schuldig zijnde; heeft God door Moses en David even dat selve voorsegd, dat Jesaias aangaande Moab heeft gesproken. 't Selve moetmen ook van EGIPTUS in 't toepassen op het Pausdom stellen. En dit van sommige niet alte net en omsigtig in agt genomen, hebben gemeend, dat'er een wanschikkelijkheid in het beleid van der Propheten reden was, die de Wijsheid Gods niet en scheen te betamen. Gelijk'er ook geen ontbroken hebben, die, even als den Roomschen Festus eens tegens Paulus seide; *Uw groote Geleerdheid brengd u tot Rasernye*, Actor. 26: 24, 25. meenden, dat de Propheeten somtijds als maalende door den overvloed des Heiligen Geestes, of bedwelmd van zinnen, moesten aangemerkt worden. Doch dese dwaalen seer, en verydelen t'eenemaal het Gesag; dat aan de Propheten van de Saligmaaker en d'Apostelen op-gedragen is. Als die door haare Getuigenissen en Voorbeelden ons de grondvest geleid hebben, waar op wy gelooven, dat alle de Waarheden en voorseggende Vertellingen van saaken, welke in de Prophetische gesprekken en Gesigten voorkomen, woorden zijn van een gesond verstand; en welke soo gesproken zijn, datse alle ten propooste komen, en op Gods oogmerk seer wel passen.

De Propheten hebben niet geraaskald noch maalende geweest alsse haar Prophetien voortbragten, alhoewel sy sommige niet geheel verstaan hebben.

Alhoewel wy niet ontveinsen willen, dat'er sommige dingen van haar geseid zijn, en Gesigten van haar gezien zijn, van welk sy waarschijnelijk selfs den volkomen zin en verklaringe niet en hebben gehad nochte verstaan: waar van ons het voorbeeld van Daniel kap. 12: 4, 8, 9. (alhoewel hy sig begeerig toonde om te verstaan) getuigenis geeft, dat'er veele dingen toegesloten en verzegeld zijn tot den Tijd des Eindes; in welkers aannadering het veele souden nasporen; maar Daniel selve en verstond het niet, vers 8. Doch de Prophetien van het Boek der Openbaringe worden belast niet te verzegelen, om dat de Tijd, in welkse souden beginnen vervuld te worden, na-by was, Apoc. 22: 10.

Sommige Prophetien zijn belast een wijle tijd te verzegelen.

Tot de Tijd-raming of Jaarrekening der Propheten diendmen agt te geven, dat volgens haaren Stijl, de Jaaren niet altijd eigentlijk, maar dikmaal met eenige opmerkelijke onderscheidinge moeten op-genomen worden.

Wat Tijdraming de Propheten houden.

Van welke onderscheiding ons Jesaias schijnd te willen onderrigten, wanneer hy gewag maakt van JAAREN, *als de Jaaren eenes Huurlings*; op dat hy ons leerde, dat'er andere Jaaren by de Propheten gesteld worden, die op soo een wijse niet en moeten verstaan worden. Hier-en-boven vindenwe, dat een gemeen Jaar in de Heilige Schrift altijd doet 360 Dagen, waar van'er 30 in een Maand gingen: gelijk in de Historie van de Sondvloed blijkt. Ten anderen dat in de Prophetien seer dikmaal eenen Dag voor een Jaar gerekend word, ziet Ezech. 4: 4. en 5. Soo datmen geheel-en-al te gelooven heeft, dat een Prophetisch Jaar, bestaat uit 360 Sonne-Jaaren; gelijk tot een voorbeeld uit Apoc. 12: 6, 16. kan afgenomen worden: daar de 1260. Dagen genoemd worden, *Een Tijd der Tijden en de helft eender Tijden*; namelijk $3\frac{1}{2}$ Prophetisch Jaar; zijnde de 360 Jaaren voor een Prophetisch Jaar genomen, vergeleken met Dan. 12: 11. Waar uit dan ook een Weke, seven Jaaren en de LXX Weken van Daniel, de 490 Jaaren uitleveren, kap. 9: 25. en soo ook een Maand van 30 Dagen, 30 Prophetische Jaaren, Zach. 11: 8. Waar uitmen dan de 5 Maanden van de pijniging der Springhanen, met 150. Jaaren bepaalen kan. Doch dit en word doorgaans soo niet genomen: want het gebeurd ook somwijlen, dat door een Jaar niet verstaan worden 360 Dagen ofte Jaaren, maar in 't gemeen een grooten omloop van Tijd, namelijk diese als ingetrokken door 10 Jaaren schijnen te beteekenen, gelijk 7 Jaaren, soo veel als 70 Jaaren te kennen geven; ziet Ezech. 39: 9.

Wat een Prophetisch Jaar is.

30.
12.
———
60.
30.
———
360.

360.
3.
———
1080.
180.
———
1260.

70.
7.
———
490.

met

met Jes. 23: 14. vergeleken. Gelijk na de selve evenredigheid, 7 Maanden, 5 Jaaren en 10 Maanden sullen doen, Ezech. 39: 12. Die hun gedagten hebben besig gehouden om de reden na te spooren, waarom God juist, 360 Sonne-jaaren, voor een Prophetisch Jaar gesteld heeft; die meenen, dat sulks geschied is, van wegen de saamenschakeling der Natuurlijke Omkeering, welke in soo een tijd voorvald. Want volgens de waarneming der Sterrekundigers, soo komd ten einde van 360 Jaaren, en ook niet eerder, het getal van het Maan-jaar, met dat van de Sonne over-een. Doch daar is noch een andere waarschijnelijke gissing, die wy ook moeten bysetten: onder de Hebreen was het borgerlijk Jaar, maar van 360 Dagen: en aangaande de vijf Dagen die daar overschooten, die wierden aangevuld of goed-gemaakt, t'elkens in 't sesde Jaar, wanneer men een Maand daar by voegde. Gelijk mede de Uuren die noch boven de 365 Dagen des Jaars waaren, door noch een andere inschikking vol-gemaakt wierden; namelijk ten einde van 120 Jaaren; in welkmen van tijd tot tijd, een, of sommige Dagen tusschen stak. Sulks dat het Gemeene Jaar, bestond uit 360 Dagen, en het Prophetische, uit 360 natuurlijke Jaaren. Hier vooren hebben we iets over den Tijd, die *Den Dag des Heeren* genoemd word, aangemerkt; tot welkmen ook de aanwijsinge van sekeren *Grooten Dag*, kan in agt-nemen, vervattende alle de Tijden van het begin der Kerke tot het einde: in welke by de Propheten dient gelet, op sekere algemeene verdeelinge die ligt en gemakkelijk is. Dus vindmen geen Omvattinge van Tijden die het begin en het einde door de tusschen-tijden aan-een knoopen, offe verdeelen sig voornamelijk in twee groote Tijd-deelen: een dat de *Eerste* of *Eerder Tijd* genoemd word, en een dat de *Laatste* gesegd word, Jes. 8: 23. De Prophetien gewagen ook van *Tijden*, van *Jaaren*, en van *Dagen*; en Paulus meld van *Eeuwen*; waar van'er eene in sijnen Tijd ten einde liep, die hy noemd, *Dese Eeuwe*, 1 Cor. 2: 6, 8. Eph. 1: 21. en de andere die na-by was, noemd hy de *Toekomende Eeuwe*, Eph. 1: 21. Ja hy noemd ook den Tijd dat d'Offerhanden noch geofferd wierden, den *Tegenwoordigen Tijd*, Hebr. 9: 9. en de Kerke van het Nieuwe Testament, in volle vrydom zijnde, de *Toekomende Weereld*. En hoedanig men sig in het tellen en onderscheiden deser Eeuwen, Tijden en Jaaren, door den gantschen loop der Prophetien, in de minder Deelen der Tijden, tot aan het einde der Weereld, gedragen moet, dat heeft d'Heer Gulichius in sijn Prophetische Uitleg-regelen, beter als ymand voor hem, aangewesen. Gelijk dan ook den schrander en opmerkenden Heer Johan d'Espagne, in 't Tweede Deel van sijn Werken, seer veel opmerkelijke Over-een-stemmingen der Tijden, volgens de Tijd-raming der Prophetische en Historische Schriften, aangewesen heeft, die met nut en stigtelijk vermaak konnen ingesien worden: en derhalven ons vermaanen af te laaten, met het gene sy-luiden wel en prijsselijk gedaan hebben, verder op te haalen. Resteerd nu alleenig met een woord hier aan-te-hegten, de wijse en maniere door welke God sijn Openbaringen aan de Propheten heeft bekend gemaakt; op datwe van dese Stoffe een welvoegsaam einde maaken.

Waarom God 360 Jaaren voor een Prophetisch Jaar verkoren heeft.

Wat algemeene, Groote en Kleine bysondere Tijd-bevattingen by de Propheten zijn.

Wy vinden, behalven de Goddelijke aanspraaken en inboeseming van het Woord des Heeren in den Geest, twee voorname wijsen by de Heilige Schrijvers aangeteekend, op welke God tot de Propheten, of gesproken, of sijnen Raad geopenbaard heeft; namelijk door Gesigten en door Droomen; waar van daan de Gesigten dikmaal *Prophetien* genoemd worden, ziet Dan. 8: 13, 17. en kap. 9: 24. Obadja vers 1. Hab. 2: 3. Gelijk Jesaias mede sijn Prophetie, een *Woord* noemd, dat hy *Gesien* heeft over

Van de manieren op welke God sig aan de Propheten geopenbaard heeft.

Juda en Jerusalem kap. 2 : 1. vergeleken met kap. 1 : 1. Hoedanige Gesigten, tweesinds aan de Propheten en Mannen Gods vertoond zijn; namelijk of wakende en wakker zijnde, ofte ook wel slapende in Droomen: welke beide wijsen God ook aan Aaron en Miriam beloofde, soo wanneer hy Num. 12 : 6. Moses boven de mindere of gewoone Propheten, wilde doen uit-munten, om dat hy met hem, als van mond tot mond sprak; seggende: *Soo daar een Propheet onder u is; ik de Heere sal door een Gesigte my aan hem bekend maaken; door een Droom sal ik met hem spreken. Doch alsoo en is mijn knegt Moses niet, die in mijn gantsche Huis getrouw is.* Siet mede Hosea 12 : 11. En by Joël 2 : 28. worden de Gesigten en de Droomen ook beloofd in de laatste dagen. Dus heeft sig God aan Abraham door een Gesigte geopenbaard, Genesis 15 : 1. En heeft ook tot Israel, dat is Jakob, in den nagt door Gesigten gesproken, Genesis 46 : 2. Waar onder men ook sijn Ladder in den Droom gesien, kan toevoegen, kap. 28 : 12. En voornamelijk ook de verschijning des Engels in den Droom aan Joseph den ondertrouwden Man van Maria, Matth. 1 : 20. en kapit. 2 : 13, 19, 22. En soo wanneer God de verleidende Propheten dreigd, dat hyse ver-ydelen sal, segd hy; *Dat het Nagt voor hen sal worden van wegen het* Gesigte; *en dat'er duisternisse sal zijn van wegen de Waarseggingе: ende de Sonne over de* Propheten *ondergaan sal; Ja dat den Dag over haar sal swart worden*, Micha 3 : 6, 7. En vindmen de hoedanigheden en vertooninge van veele Gesigten, welke God aan de Propheten, soo lichamelijk als in den Geest, haare zinnen bemagtigende, geheel omstandelijk van haar selfs beschreven; met uitdrukking van den Tijd wanneer, en de plaatse waar hen deselve vertoond zijn: diese ook somtijds verklaard, en somtijds verzegeld en voor het ondersoek der laatste dagen, aan de Kerke overgelaaten hebben: en wel insonderheid sulke Gesigten, als'er voornamelijk haare gantsche vervullinge, eerst onder 't Nieuwe Testament verkrijgen souden: gelijk onder andere by Daniel te zien is, kap. 12. En daarom hebben ook de Oude Kerk-vaders, de Prophetien die noch te vervullen stonden, van een moejelijke en gantsch twijffelagtige uitlegging gehouden: Ja Irenæus segd, dat alle Prophetie is als een Raadsel, tot dat sy vervuld is; doch datse na haare vervullinge duidelijk verstaan en ligtelijk verklaard kan worden. Aldus sag Jesaias kap. 6 : 1. in het Jaar dat de Koning Uzia stierf, den Heere zitten op een verheven Throon, vervullende den Tempel met de Zoomen van sijn Kleed. Ziende de Seraphim of Brandende Engelen boven hem met ses Vleugelen doende met d'uitgalming van de Heiligheid des Heeren, de Dorpelen en Stijlen daveren. Onder welk Gesigte den Propheet ook veele dingen hoorde, die van den Heere tot hem gesproken wierden, om deselve als sijn Propheet, het Volk Israels voor te dragen: gelijk in 't aangehaalde kapittel te zien is. En in deser voegen heeft Jeremias, behalven de Historien dien hy verhaald ook verscheide Gesigten aangeteekend; dien hy gesien heeft, nu onder de gedaante van een Amandel-Roede; dan in een ziedende Pot, voorspellende het quaad dat God uit het Noorden, dat is van Chaldeen, sou doen opkomen: En van twee Vijge Korven, en een Drinkbeker, die aldaar verklaard worden. Gelijk dan mede Ezechiel, boven andere der Propheten, in wonderlijke en boven-gemeene Gesigten, uitsteekt, die swaar om te verklaren zijn, en den Uitleggers genoeg doen sweeten hebben. En wel voornamelijk sijn eerste en seer ontsacchelijk Gesigte, in welke hem de Heerlijkheid des Heeren onder een Storm wind van 't Noorden, met Vuur en den Regenboog en de Cherubim en vier Raderen, nevens den Wagen

Onderscheid tusschen Moses en de andere Propheten.

God heeft sig veelsinds door Gesigten en door Droomen aan de Propheten geopenbaard.

Waarom de Prophetien over de laater tijden minder klaar zijn.

Gesigten van Jesaias en Jeremias

gen Gods vertoond wierden aan de Riviere Chebar, kap. 1. met kapittel 10. vergeleken; waar van wy aanstonds, om veele gewigtige reden, eenigsinds uitvoerig sullen spreken; op dat ons sulks tot een opmerkelijk Voorbereidsel verstrekken mag, om veele dingen die in de Heilige Schriften aan sommige wat bedekt schijnen, open-te leggen en te verklaaren. En waarlijk wy mogen met Jesus Syrach wel seggen; dat het Ezechiel is geweest, *die een Heerlijk Gesigte sag*, kap. 49: 10. Van dien Schrijver buiten twijffel aangehaald, als het voornaamste van alle sijn andere Gesigten, diemen wel tot seventien op-teld. Gelijk ons ook dese ontswagtelinge, de Sleutel sal in de hand geven, om het geslotene deel des Tempels, dat Ezechiel kap. 40. in een ander seldsaam Gesigte sag, te ontsluiten en de waare gedaante der Cherubim in 't Heiligdom, sekerder te konnen verklaaren; alhoewel wy ons tot de Tempel-verklaaringe selfs, nu geensinds konnen inlaaten, om dat wy agten, dat tot de hoegrootheid der saake en desselfs nette uitvoeringe, een veel grooter Voorbereidinge en Omslag vereischt word, als een welvoegsaame inlas hier sou konnen dulden. Dus laaten wy dan de Toetakeling desselfs, by ons als noch berusten, tot dat de tijd en de gelegentheid ons sal afvorderen, 't selve op desen arbeid te laaten volgen.

Uitnementheid van Ezechiels eerste Gesigte.

Voorwaar alsmen aanmerkt, in wat voegen desen Propheet van kapittel 8. allengskens door verscheide Gesigten, tot sijn laatste Tempelgesigten toebereid en aangeleid word, om, na dat des Heeren Heerlijkheid van boven de Cherubim sig na den Dorpel des Heiligdoms en de Voorhoven begeven, en Ezechiel veele Prophetien tegen Jerusalem en de valsche Propheten gesproken hadde, door het beschouwen van alle de grouwelen die het Huis Israels in den Tempel van Salomon gedaan hadde; en dat hy hier toe in den Geest opgenomen en na Jerusalem gebragt word tot de Duere des Voorhuis der Poorte des buitensten Voorhofs, welke ziet na het Oosten; soo en schijnd het niet anders, of alle de Metingen, welke kap. 40. tot 43. van dat Huis gedaan werden, werden nergens anders om van Salomons bouw-Orden ontleend, als om het Model van dien selven Tempel aan het Huis Israels nieuwelijks te vertoonen, welke sy door haare grouwel-stukken ontreinigt hadden; en welke God nu beloofde op te bouwen, by aldiense ter deugden over haare misdaden schaamrood wierden. En dit hoopen wy met veele blijken, ongemoeid de hoogdravende verborgentheden, welke daar aangaande de strijdende en Zegepralende Kerke des Nieuwen Testaments onder den Messias agter schuilen, gestand te doen.

Bedenking over Ezechiels Tempelgesigten.

Want dat dit Gesigte waarlijk eene Prophetische speling heeft op de laatere Staat der Kerke, die Geestelijk onder het Nieuwe Testament sou zijn; kan uit het vervolg van het 45. kapittel, en mogelijk eerder, genoegsaam af-genomen worden. Gelijk 'er ook niet gemeender in de Goddelijke Schriften is, als dat de Kerke des Nieuwen Testaments, en desselfs Geestelijken Godsdienst, onder het voorbeeld van den Ceremonieelen Tempel afgeschaduwd word; dewijl de Kerke, niet anders als Gods Huis en Tempel is; alwaar den Altaar Ghristus, de Priesters de Geloovige, het Reukwerk de Gebeden, de Lampen de Leeraars, en diergelijke gehouden moeten worden. Doch sulks en neemd geheel niet weg, dat alle de Maten en proportien deses Huises, daarom niet van Salomons Tempel ontleend zijn; en datmen d'een Bouw-Orden door d'ander verklaaren kan. Want aldus heeft dit Gesigte, afschaduwende de vernieuwing des half-gesloopten, en seer ontheiligden Tempels, die van alle het geseide een voorbeeld was, aldervoegsaamst het selve konnen afbeelden. Gelijk het ook weinig ter saake doet, dat de meeste Godsgeleerde

Het Tempel-gesigt van Ezechiel kan van de ware Bouwgestalte des Tempels afgeleid zijn, en nochtans een Prophetie van den Geestelijken Tempel onder het Nieuwe Testament wesen.

d'Ongerijmdheid van dit gevoelen weg-genomen.

meenen, dat desen Tempel niet op haar eige plaats gesien word: doch men sal hier niet al-te stijf op staan willen, wanneermen kap. 40. wel let, hoe alles bedekt genoemd word, sonder aanwijsing selfs van de Stad Jerusalem, noch den Berg Zion, of Moriah ofte iets te noemen; spelende na den aard van een Gesigte, onder het woordeken ALS, *Even gelijk, &c. Als het gebouw eener Stadt.* En alhoewel wy dit Gebouw niet voor de Stadt Jerusalem, maar voor de Tempel selfs nemen, in wiens Ingang aan de Zuid-zijde den Engel stond, om dat hy iets goeds, namelijk de Oprigting des verbranden Heiligdoms, met alle heilsaame goederen des Nieuwen Testaments daar onder afgeschaduwd, van God te verkondigen hadde; en de plagen en quaden meest altijd uit het Noorden gedreigd zijn, kap. 1: 4. en 9: 2. Jer. 1: 14. Soo twijffelen wy egter geensinds, dat hier deselve *Stadt*, te weten Jerusalem, verstaan word, van welkers verwoesting den Propheet vers 1. sijn Tijd-rekening afleid; namelijk als hy segd: *In 't veertiende Jaar na dat de Stadt*, dat is Jerusalem, *geslagen was.* Waar henen hy dan ook in dit Gesigt gebragt was. 't Gene wy ook ligtelijk soo op den Tempel passen konnen, die den Propheet aan de Zuid-zijde voorkomd, vers 2. Want dat'er Ingangen aan de Zuid-zijde waaren, blijkt vers 24, 27, 28. Ontmoetende een Man, een Engel aan den Ingang van den Ring-muur, of Balkonie, die buiten den Huise omging, die gemeten word, vers 3, 5. En daar binnen gegaan zijnde over het Plein, tusschen dese Heinig-muur, en het buiten-gebouw des Voorhofs, quam hy binnewaard ingegaan, aan de Poorte des Wegs na het Oosten, vers 6. Welke aenmerking veel ligt geeft in dese schemering; alhoewel'er sig veele aan den eersten Dorpel deses Ingangs gestooten hebben.

Wat het seggen wil dat de Propheet in dit Gesigte eenigsinds onseker spreekt.

Ezech. 40: vers 1.

Ziet Ezechiels Gesigten na kap. 1. 2. 3. kap. 4. kap. 8-11. kap. 12-20. kap. 21. 24. kap. 25. kap. 27. kap. 29. en 30. kap. 33. en 34. kap. 36. en 37-39. en kap. 40-44. en 45-48.

Behalven dese twee voorname Gesigten, heeft Ezechiel noch veel andere gehad, die wy hier niet verder sullen ophaalen. En alhoewel de Medegesellen van Daniel, met verstand en wetenschap begaafd wierden; soo kreeg Daniel egter daar-en-boven noch verstand in allerlei *Gesigten* en *Nagt-Droomen*, kap. 1: 17. Gelijk gebleken is, dat God hem in een *Nagt-gesigte*, de verborgentheid van Nebukadnezars Droom te kennen gaf, kap. 2: 19. en kap. 7. het Gesigte van de Vier Dieren: als mede de verschijning van den Messias in een Nagt-gesigte, komende op de Wolken des Hemels, onder de gedaante eenes menschen Soone, *naderende tot den Ouden van Dagen*, kap. 7. En hoedanige Prophetische Gesigten den selven gesien heeft, aangaande de Rijks-verwisselingen der Monarchien; eerst onder de vertooninge van Vier Dieren, daar na onder een Ram, en een Geiten-bok, dat sietmen kap. 8. slaande op het Rijk der Meden en Persen, dat van de Grieken onder Alexander en sijn Nakomelingen ingeslokt wierd; waar van op sijn plaats genoeg gesproken is.

Daniels verstand in Gesigten en Droomen.

Amos heeft ook verscheide Gesigten gehad; als van Springhanen, van een Verteerend Vuur, van een Pas-lood, van een Korf met Somer-vrugten, en ten laatsten ook van den Heere staande op den Altaar, kap. 7. 8. 9. Van Zacharias vindenwe ook verscheide Gesigten aangeteekend; en met namen van een Man rijdende op een Rood Paard, staande tusschen de Myrthen, agter sig hebbende Roode, Witte en Bruine Paarden; en van Vier Hoornen, en Vier Smeden: als mede van een Man met een Meet-snoer die uitging om Jerusalem te meten, kap. 2: 1. en kap. 3. 't Gesigte van den Hooge-Priester Josua, by hem hebbende den Engel des Heeren en den Satan. Gelijk hy kap. 4. 't Gesigte van den Gouden Kandelaar ziet tusschen twee Olijf-boomen, speelende soo eenige meenen, op de herbouwing des Tempels die Zerubabel ondernemen sou. Ook heeft hy 't Gesigte gehad van een vliegende

Gesigten van Zacharias.

de Rolle; en van een Vrouwe zittende op een Epha, kap. 5. Als mede van Vier Wagenen met Roode, met Swarte, met Witte en Hagel-vlekkige Paarden, kap. 6. Micha heeft door Goddelijke Gesigten, ontraden tegen de Syriers op te trekken, 1 Kon. 22: 17, 19. Ziende Israel op de Bergen verstrooid als Schapen die geenen Herder hebben, en den Heere zittende op sijnen Throon met Hemelsche Heirmagten rondsom hem; over-een-stemmende met veel andere Gesigten, diewe hier na sullen ophaalen. Onder het Nieuwe Testament, sag Petrus een Vat in de gedaante van een Linne Kleed tot hem van den Hemel neer-daalen, in welke allerlei Dieren der Aarde waaren, door welk hem de vryheid om te slagten en te Eten gegeven wierd, dewijl de Spijs wetten van Moses een einde genomen hadden, en den Reinen alle dingen rein geworden was. Paulus hadde te Troas een Gesigte in der Nagt; ziende eenen Macedonischen Man, die hem smeekte derwaards over te gaan, Actor. 16: 9. Tot welkmen ook niet vergeten moet, het seldsaam voorval sijner Roepinge, kap. 9: 3. van Paulus selfs kap. 22. verhaald. Daar byvoegende, hoedanig hem de Heere Christus in eene vertrekking van zinnen verschenen is, daar hy in den Tempel was biddende, vers 17, 18. vergeleken met 2 Cor. 12: 1, 2. 3. &c. En eindelijk ook die Seven vermaarde Gesigten van Johannes in sijn Openbaringen, &c. Waar by men ook noch seer welvoegsaam aanmerken kan sommige seldsaame dingen, die God de Propheten dikmaal tot voorbeelden en fienelijke Zinne-beelden voor de oogen des Volks belast heeft te doen: gelijk onder andere Jeremias, dan eens bevel krijgd om een Gordel te koopen; dan tot den Pottebakker te gaan en een Vat op de schijve te sien Vormen, dat verbroken en andermaal gevormd word. Ofte God doet hem een Kruike tot den Pottebakker koopen, om den Koningen van Juda aan te wijsen, dat God haar als een Aarden Vat sou ontstukken slaan. Gelijk hem kap. 27. belast word Banden en Jokken aan den hals te doen, en diergelijke aan vijf Nabuurige Koningen te senden, &c. Ja hy koopt een Akker-land, en steld dien tot Borge voor de verlossinge der Joden uit Babel. En hoedanig Ezechiel belast word, Jerusalem op een Tichel-steen te ontwerpen, betuigd hy selfs kap. 3. daar wy dan ook kap. 4. zien, dat hem belast word een tijd-lang op sijne slinker, en daar na op sijne regter zijde te liggen; en Gerste Koeken met menschen-drek te bakken, om tegen Israel te betuigen, dat sy haar Brood Onrein souden Eten. Ook word hem belast sijn Hoofd en Baard te scheeren, en 't Hair in vier deelen te scheiden, en verscheidentlijk daar mede te handelen, tot een af-beelding van de plagen die het Joodsche Volk aantreffen souden. Hoseas wierd belast een Hoere te trouwen; by welke hy drie Soonen verwekte, die hy Zinnebeeldige en quaad-voorspellende naamen gaf: namelijk JIZREEL, LO-RUCHAMA en LO-AMMI; om daar mede aan te duiden, dat God het Koningrijk Israels doen ophouden, het Volk wegvoeren, en sig haarder niet meer Ontfermen wilde, om datse nu sijn Volk niet meer en waren, kap. 1. Gelijk hy ook daar na belast word een Vrouwe te nemen, die van haaren Man bemind, egter een Overspeelderesse was; om Israel aan te kondigen; dat schoon God haar bemind hadde, sy egter Overspeelig waaren geworden en hem verlaaten hadden, kap. 3. En soo schilderd Amos ook Israels Val onder een Klaaglied af, kap. 5. seggende in sijn aanspraake; *Hooret dit woord, dat ik over u-lieden opheffe; een Klaag-lied O Huis Israels, &c.* Hoedanige voorbeelden wy ongetwijffeld meer souden konnen bybrengen, indien wyse in de Heilige Schriften neerstiger wilden opsoeken. Doch laat ons nu tot de nader be-

Gesigten van Micha.

Actor. 10. vers 11.

Gesigten onder het Nieuwe Testament.

Prophetische Zinnebeelden.

Jer. 13. en 18. en 19.

Jer. 32.

Plagen Israels onder verscheide Zinnebeelden voorgesteld door de Propheten.

schouwing van sommige Prophetische GESIGTEN komen; tot welkers uitvoeriger verklaring, wy ons hier soo even te vooren met een woord hebben schuldig gemaakt; ten minsten een eenig voornaam staal daar toe uitkiesende, om in de reste merkelijk verligt te konnen werden. En hier toe hebben wy aldervoegsaamst geoordeeld het seldsaam en hoogdravend Gesigte, in welke Ezechiel kap. 1. de Heerlijkheid des Heeren sag; om dat het selve niet alleen met de verschijninge Gods op het Versoen-deksel van tusschen de Cherubim over de Arke des Verbonds in het Heilige der Heiligen schijnd over-een te stemmen; maar ook met het Gesigt dat den selven Propheet kap. 10. en dat Jesaias kap. 6. en Daniel kap. 7. en Johannes in sijn Openbaring kap. 4. gesien heeft, over-een te brengen is; waar van mogelijk de Goddelijke Man Moses en 't Volk Israels, schemeragtig, de eerste afschaduwinge tot een opmerkelijk Voorbereidsel, en toestel der Heiligdommen, op den Berg Sinai gesien heeft, volgens Exod. 24: vers 10, 17. en kap. 25: 40. Waar van wy nu lust hebben, volgens de voorligting des Propheten Ezechiel, met eenige ruimweidendheid te spreken. Tot het welke, op dat wy het te welvoegsaamer doen, en wy ons nader aan de waarheid der saak mogen vast-houden, wy ons gedurig aan de Text-woorden sullen verpligten, op datse ons niet alleen als soo veele Merk-palen en nette stap-steenen in desen verstrekken mogen; maar ook dienen souden, om op 't geleide van die, en onse bedenkingen, dit Wonder-gesigt, in ons Print-Tafereel, sonder dat wy daar door verhoopen aanstoot te geven, wat naauwkueriger ontworpen te zien.

Dat Ezechiels eerste Gesigte groot ligt aan veelandere geeft.

Als dan de Propheet Ezechiel aan het eerste kapittel, voor-af heeft aangeteekend, wanneer en te wat plaatse hem sijn eerste Gesigte door de hand des Heeren overgekomen was, soo begind hy vers 4. 't selve onder dese ontsacchelijke woorden af te schilderen; seggende: *Doe sag ik, en siet, een storm-wind quam van het Noorden af, eene groote Wolke, ende een Vuur (daar in) vervangen, ende een glands was rondsom die (Wolke) ende uit het midden daar van was als de verwe Hasmal, uit het midden des Vuurs.* In welke woorden vier of vijf verscheide dingen voorkomen, die eerstelijk tot de rest, yder op sig selven moeten overwogen worden. De Lxx Oversetters hebben hier voor *Storm-wind*, een *weg-rapenden Draaiwind*, of *verheffende Wind* gelesen. Daar andere Griekse Vertaalers weinig van verschillen. Invoegen het was als een dreunende Orkaan, een heftige en geweldige Wind, die de gramschap Gods, en verschrikkelijke kragt des Opperste Rigters voor oogen stelde. Hoedanig ons Jeremias kap. 23: 19. seer klaar in dese woorden heeft afgeschetst: *Siet een Onweder des Heeren is met grimmigheid uitgegaan, &c.* En Jesaias kap. 30: 27. *Siet de magt des Heeren komd van verre, sijn Toorn brand, en verheffig swaarlijk: sijne Lippen zijn vol gramschap, en sijn Tonge als een verteerend Vuur: sijn Adem als een overstroomende Beke die tot aan den hals gaat.* 't Selve vindmen ook noch elders van desen Propheet by-na op de selve wijs uitgedrukt; seggende: *Eenen Geest sal van mijn Aangesigte waajen, en ik sal wind voortbrengen.* Dit *Onweder* nu, segd Ezechiel, quam van het Noorden; namelijk van de Hemel-streek daar in Babylon, de Vyandinne van Jerusalem, en wreekster van de Goddelijke geregtigheid, gelegen was. En welke God als een Roede in sijn hand had laaten magtig worden; vertoonende niet alleen de gramschap, maar ook een seker en zienlijk teeken van de Goddelijke strengheid; even als of door 't geweld des Noorden Winds, de ongestuimigheid der Babyloniers afgeschaduwd wierd, gelijk sommige aanmerken. Want om dat van het Noor-

Ezech. 1: 4.

Bedenking over den Storm-wind die Ezechiel van het Noorden sag komen,

VERS IV.

Jer. 1: 13, 14, 15.

Waarom dese Wind van het Noorden quam.

Noorden, het onheil sou uitbreken over alle die in den Lande woonen; ziet daarom sag ook Jeremias dien Heet ziedenden Pot van het Noorden af-komen; gelijk het God selfs soo verklaard, kap. 1: 13., 14. En seer duidelijk kapit. 4: 6. daar geseid word; *Werpt de Baniere op na Zion, vlugtet met hoopen en blijvet niet staan: want ik brenge een Quaad aan van het Noorden, ende eengroote Breuke.* Namelijk uit het Land der Chaldeen of Babylonien: gelijk ook kort na het Gesigte deser Wolke, een groote Storm-wind van 't Noorden over 't Heilige Land, van dat Volk gebragt is, wanneer haar Krijgsmagt het selve, met de Stad Jerusalem, en den Tempel verstoord, ende een groot deel des Volk daar uitgevoerd heeft onder Zedekia, 2 Kon. 25. Dewijl Ezechiel dit Gesigte schijnd gesien te hebben, in 't vijfde Jaar van de Wegvoeringe des Konings Jojachins, kap. 1. 2. zijnde in 't midden der weg-gevoerde aan de Reviere Chebar. Want dat hy sijne rekening vers 1. van het dertigste Jaar begind, sulks kanmen vinden, wanneermen tot dese vijf Jaaren, toe-doet de elf Jaaren van Jojakims Regeeringe, 2 Kon. 23: 36. en de drie Maanden van Joahaz, 2 Kon. 23: 31. en de veertien laatste Jaaren van Josias: soo vindmen de dertig Jaaren en drie Maanden, waar van in 't eerste vers gesproken word; namelijk sederd de Regeering van Nobopolassar, de Vader van Nebukadnezar, by sommige *Nebukadnezar de Groote* genoemd. Soo dat het ontrent in het midden van de Regeering Zedekiæ was, als wanneer daar valsche Propheten opstonden, die tegen Jeremias Propheteerden, dat het jok van Babel sou gebroken worden, en dat Jechonia de Soone van Jojakim sou wederom gebragt worden: gelijk breed te zien is by Jeremias kap. 27. en 28. Dus heeft het dan waarlijk seer wel schijnen te passen, dat de gramschap Gods hier geseid word van het Noorden, dat is van het slinker-deel der Aarde op te komen; gelijk het regter-deel na het Zuiden gekeerd staat. Want in de Godgeleerdheid der Chaldeen, beteekende al van ouds de slinker-hand, de gramschap en de kragt Gods, van welke de kastijdingen en harde straffen voortkomen. Dog de regter-hand, beteekend de Goddelijke hulp en gonst. En daarom wanneer de Heere is nedergedaald om de Wet te geven en Israel t'onder-trouwen, heeftmen hem van 't Zuiden sien komen: waar op Habakuk schijnd te spelen, kap. 3: 3. *God sal komen van 't Zuiden.* Want soo diendmen daar te lesen alsser staat; *God quam van Theman, en de Heilige van den Berg Pharan.* En of wel sommige by *Theman*, een Berg verstaan, die anders *Seïr* genoemd word, Amos 1: 12. en Obadja vers 9. soo lagen dog beide die Bergen tegen 't Zuiden, ten opsigte van Jerusalem, en het Heirleger Israels. Invoegen dat gelijk God het Volk Israel van het Zuiden hulpe toesei, alsoo dreigd hy het selve van het Noorden haaren ondergang. Waarom mogelijk desen Propheet kap. 40: 2. na de Zuid-zijde tot den Tempel scheen gebragt te werden, om dat hem dit Gesigte wat goeds en een Groot werk van de hand Gods voorspellen sou. By dit Onweder nu, ziet de Propheet ook *Een groote Wolke.* Het is bekend, dat een opkomende Wolke, de Aarde verduisteren kan, en dikmaal een dreunende Wind, een digte Hagel-buy medebrengd; invoegen dese groote en van Wind-opgeblase Wolke, het selve kan beduiden, daar Zephania kap. 1. vers 15. van gewaagd; seggende: *Die Dag sal een dag der verbolgendheid zijn: een dag der benauwdheid, ende des angsts; een dag der woestheid, &c. Een dag der duisternisse, ende der donkerheid, een dag der Wolke, en der dikke donkerheid.* Doch de Chaldeesche Verklaarder heeft hier gesteld; *De Wolke hadde de Form van een Wagen Gods.* En sommige Uitleggers verstaan niet onvoegsaam door dese groote Wolke, de Heirlegers der Chaldeen; waar van te zien is, Jer. 4: 13.

5.
11.
-3-
14.
30-3. md.

't Noorden beteekend in de H. Schrift Gods gramschap.

Deut. 23: 3.

Wat het Zuiden in de Heilige Schrift beteekend.

Siet het Leger Israels om den Tabernakel gekampeerd, op den Tempel en Stadt gepast. Republijk der Hebreen. Eerste Volg. kapittel 2.

Wat de groore Wolke hier wil seggen.

4: 13. met Ezech. 30: 18. en 38: 9, 16. vergeleken. Ziende daar op de verbrandinge van Jerusalem en den Tempel. Op welke een droevigen staat des Volks, die vol van Nevel en donkerheid was, gevolgd is; zijnde in een gevangenschap van LXX Jaaren: soo nochtans, dat niet tegenstaande dit een donkere Wolke was, agter welke God sijn aangesigte voor den Volke als verbergde; hier evenwel een sekere goedertierne bescherminge is geweest: want de Wolke in dit Zinnebeeldig Gesigt, beteekend ook iets dat hen voor de hitte van Gods gramschap heeft konnen beschermen, en verquikking aanbrengen, Jes. 25: 5. Gelijk mede geseid word, dat God sijn Volk eertijds met een Wolke gedekt heeft. En dit salmen noch te beter verstaan, wanneermen let, dat'er ook een Ingewenteld Vuur binnen dese Wolke en midden in dit Gesigte des Onweders gesien is; namelijk wiens Vlammen uit het midden der Wolke aan alle zijden wel uitgeschoten en sig verbreiden, doch daar in, om-en weder-keerden of schitterden. Hoedanigen beweging des Vuurs, verscheidentlijk van de Uitleggers verklaard word. Hieronymus meend dat dit Vuur, een vertooninge was van de toekomstige straffe, en jammerlijke Ballingschap des Volks, na dat haare Stad en Tempel sou verbrand zijn. Waar mede Theodoretus schijnd over-een te komen, als hy segd; dat de groote en digte Wolke hier niet anders beteekend dan het magtig Heirleger der Spiessen, en Jagt van digt-geworpe Pijlen, die hen na desen als een Regen-buy overkomen souden. Zijnde dese Wolke ook aan te merken als Gods Wagen, ofte de Grond-vloeringe op welke sijn Wagen vaard: gelijk in de Psalmen elders daar op gespeeld word. Doch het Blixemende Vuur, geeft niet alleen de verbaast-maakende schrik, maar ook seer duidelijk de verbrandinge der Stad Jerusalem te kennen. Coccejus heeft'er een weinig andere gedagten over, en meend dat hier door de *Wolke in welke een Vuur omvangen is;* een Vuur moet verstaan worden, dat ingehouden of beteugeld, en niet uitgestort word, om alles aan te steken en te verteeren; vertoonende midden in dese ellendigheden en nakende rampen, dat God, die niet alleen een verteerend Vuur, maar ook Liefde en Licht is, hem hier aan sijn Volk heeft bekend gemaakt, dat hy niet alleen als een Wreker, maar ook als een Beschermer, onder haar wilde woonen; intoomende sijne gramschap, op dat hy haar, van wegen haare fonden, niet t'eenemaal en vernielde. Want gelijk in het volgende vijfde vers, van Vier Dieren gesproken word, die uit dese Wolke en 't midden des Vuurs te voorschijn quamen; soo meend die vermaarde Schriftgeleerde, dat die Dieren niet anders beteekenen, dan de Kerke der Verlosten; gelijk het verklaard word Apoc. 5: 8, 9. En derhalven dat tot hier toe den zin van dit Gesigte sou zijn; dat de Joodsche Republijk in 't korte wel een swaare Storm-wind des Oorlogs op den hals sou krijgen; maar in welke nochtans de overgeblevene, alhoewel in droefheid, van God sullen beschermd worden: Ja dat God noch in het midden van haar sal willen woonen. En schoon hy noch niet geopenbaard sou zijn, soo sou hy nochtans met betooning van sijn magt en Majesteit, sonder haar te verslinden, haar als een Ligt zijn, om in haar de vlamme der liefde op te wekken; tot dat daar na eens de Volheid van de Rijkdommen Gods, in het dadelijk senden van den Engel des Verbonds, soude geopenbaard worden, tot betooninge van Regtvaardigheid, Heiligheid, geregtigheid en Barmhertigheid; als na welke Deugden en Volmaaktheden, God aldermeest, als met sijn eigen Eernamen, alsdan van sijn Volk by uitnementheid sou willen genoemd zijn. Voegd'er by, dat God als dan niet alleen wederom de JEHOVAH, en de Verlosser Israels sou betoonen te zijn; maar ook dat de Kerke van God, le-

Bedenking over de beduiding deser Wolke.

Wat het Blixemende Vuur in dit Gesigt te kennen geeft.

Jes. 42: 8. Exod. 6: 2. &c.

levendig sou gemaakt worden, en in deselve het Koningrijk van Christus bloejen sou, onder het toedoen der Heilige Engelen, de Dienaren Christi, tot de Gemeinte, tot zaligheid der Uitverkoorne. Hoedanige Heerlijke dingen men doorgaans in de Ontleding van dit Gesigt sal zien doorstraalen; niet tegenstaande sy meest alle sonder oplossinge van den Propheet worden voorgesteld. Dus willen wy dan voortgaan, en zien of we de verklaaringe uit de kennelijke saaken van het Gesigte selfs, en de rest der Heilige Schrift, konnen vinden. Door 't gemelde *Vuur* dan meenen we, dat dien *Glands* voortgebragt wierd, die den Propheet segd, dat *Rondom en in die Wolke was*, en deselve bestraalde: namelijk tot een teeken dat sig ook de Heerlijkheid Gods, onder veele troostelijke toesegginge, hier in de straffe wilde openbaaren. Gelijk God ook selfs in de Gevangenis tot de Israeliten nedergedaald is met Ligt, dat is met verligtende Genade en vertroosting der Propheten; op datse van herten tot hem bekeerd wierden, volgens de toesegging, Deut. 4: 29-31. en Deut. 30: 2. Ofte als Polichronius wild; soo leerd dese Glands ook de tegenwoordigheid Gods, om dat, gelijk d'oude Chaldeesche Verklaarder wel aanmerkt, den Glands de woonstede Gods is, als die in een Ontoeganklijk Ligt woond. Doch het Vuur selfs segd hy, diend tot verschrikking der Sondaren: gelijk kap. 10: 2. belast word; de vuisten met Vuur van tusschen dese Cherubinen te vullen, en over de Stad Jerusalem te stroojen; tot een teeken datse sou verbrand worden van de Chaldeen, dat zijn de Babyloniers; als te zien is, 2 Kon. 25: 9. *Ende uit het midden*, namelijk van dat *Vuur*, (gelijk het einde van dit vierde vers leerd) *was als de gedaante van* HASMAL; of als andere lesen, als *Speauter*, of liever een soort van Metaal, *Electrum* genoemd, bestaande uit Goud en Silver, hebbende 't koleur van bleek of verblikt Goud. Andere verstaander, Amber of Brand-steen door: ofte gelijk het wel waarschijnelijk sou konnen zijn, *Gloejend Kooper* of *Staal*, als *Brandende Koolen*, dat is die suiver en sonder rook soo helder glimmen, dat het de Ooge niet naauwkeurig en kan zien, gelijk het is. Villalpandus set; *Midden uit het Vuur gelijk een Oog van Speauter*. Doch het OOGE werd somtijds genomen voor het zien, en te gelijk ook somtijds voor de saak die gesien word: waar van ziet Apoc. 4: 3. daar de Throon Gods voorkomd, *Gelijk het aansien eenes Smaragds*; en soo ook Num. 11: 7. word van de gedaante van het Manna geseid; *Sijn Ooge*, dat is sijn *Verwe*, *was als de Ooge*, of Verwe, *van Bedolah*: voor welke sommige *Kristal* lesen: gelijk mede eenige *Bedolah*, voor een soort van klaar-doorschijnige Gomme nemen. In welke plaatse men moet aanmerken, dat de *Verwe* aldaar de Ooge genoemd word, om dat de Koleuren der Verwen, met het Oog gesien worden. De Propheet nu in het volgende vijfde vers, noch aan het Vuur gedenkende, segd; *Ende in 't midden daar van, was* (of quam) *de gelijkenisse van vier Dieren, &c.* Hier diendmen wel te letten, dat de Propheet alleen segd; *De gelijkenis van vier Dieren*; en niet de waare, geheele en volkomene Natuure, noch volschapen Forme van Vier Dieren; maar die naderhand van *Vier gedaanten* genoemd worden. En hier mede zijn waarlijk d'Uitleggers seer verlegen; en het vald moejelijker de verklaaring op het alderduidelijkste en geheel net te geven, dan de waarheid, waarschijnelijk te toonen: nadien de woorden van den Propheet selfs genoegsaam aanwijsen, dat sijn Oog in 't beschouwen, als verset, en sijn gemoed als van twijffelagtige bedenkingen, vermoeid is geweest: want sulks werd ons eenigsinds daar uit openbaar, dat hy niet rigtig noch eenvoudigweg segd, dat hy Vier Dieren gesien heeft; Ja selfs ook niet de gelijkheid

Wat *Hasmal* hier in het midden deses Vuurs is geweest.

Ooge hoedanig verscheidentlijk genomen.

Ezech. 1. VERS V.

Wat het beduid dat den Propheet alleen segd dat hy de *Gelijkenis* van vier Dieren sag.

Waarom dese plaatse moejelijk is heel net te verklaaren.

heid van Dieren; maar alleen iets, *Als de gelijkheid van vier Dieren.* Van
hoedanige hy eerst daar na in een ander Gesigt vernam, *Dat het Cheru-
bim waaren*, siet kap. 10: 20. Soo datmen in dusdanige Gesigten houden
moet, dat de Goddelijke Propheten, niet soo seer de waaragtige Natuu-
ren der dingen selve gesien hebben, als die ook niet altijd gesien konden wor-
den; maar alleen de Gelijkheid of Sweemsels van haare gedaanten. Sulks
dat onsen Propheet ons dan alleen het beschouwige aansien van de af-beel-
ding der Figuuren, die hy gesien heeft, heeft konnen of willen verhaalen.
God mogelijk veele dingen voor den Godvrugtigen naspoorder, een wijl-
tijd wijsselijk daar agter verbergende, gelijkwe noch sullen ontwaar worden.
Ook soumen mogen denken, dat de Cherubinen in 't algemeen Dieren ge-
noemd zijn, van wegen haare Diersche gedaante met welke sy bekleed waa-
ren: want of wel onsen Propheet deselve daar na verklaard, en segd dat het
Cherubim waaren; soo sienwe egter datse Johannes in sijn Openbaring,
schoonse daar als menschen spreken, ook Dieren, van wegen haare verscheide
Diersche gedaantens, genoemd heeft, kap. 4: 6. en 5: 8. &c. Ofte soo-
men op d'af-komst van 't Griekse woord ZOÖN wil agt-nemen, beduid een
Dier hier eigentlijk iets levendigs, dat is, dat een levendige beweging heeft,
die het laat blijken. En alhoewel wy de beduiding deser Dieren een weinig
uitstellen, soo sullen wy hier slegts in 't voorby-gaan vast-stellen, dat onder

Dat dese Vier Dieren Cherubinen geweest zijn blijkt uit kap. 10.

dese Dieren, Engelen of Cherubinen verstaan konnen worden; gelijk desel-
ve ook genoemd worden, kap. 10: 15, 20. Alhoewel'er ongetwijffeld
menschen onder gemeend worden, van welke dese Cherubinen als dienst-
bare Engelen, over welke God regeerd, Zinnebeelden zijn: gelijkwe hier
na met een fraaje waarneming sullen toonen. Doch datse uit het Vuur voort-
komen, kan de suiverheid van der Engelen oorspronkelijke Natuure, en
de vierigheid en vaardigheid haarder werking beteekenen. Gelijk den
naam SERAPHIM ook daar mede schijnd over-een te komen; als die *Vuu-
rige Lichamen* genoemd zijn, van SARAPH, Branden, Jes. 6: 2, 6. En
hoe kanmense netter aangewesen zien, als by onsen Propheet vers 13. *De
gelijkenis der Dieren was als brandende koolen Vuurs*, *als de gedaante der Fak-
kelen, &c.* En alhoewel de ENGELEN somtijds CHERUBIM genoemd
worden, gelijk te sien is Genesis 3: 24. egter meend d'Heer Coccejus,
dat die naam niet eigentlijk de Natuure der Engelen uit drukt: gelijk
ook de SERAPHIM by Jesaias wel genoemd worden, doch niet geseid
word, watse beteekenen. Maar of schoon dese naamen dikmaal Engelen be-
teekenen, sulks en belet geensinds, dat'er in de Prophetische Gesigten,
daar door ook niet de Kerke, of de menschen in welke Gods Koningrijk
is, en welke sijnen wille onder de Regeering van Christus, even als dese
Engelen doen, en souden mogen verstaan worden. Dit segd Coccejus.
Maar laat ons haar Beeld-gelijke gedaanten wat nader uitvorsschen: en hier
van segd de Propheet wederom in 't aangehaalde vijfde vers; *Ende dit was
haare gedaante; sy hadden de gelijkenis van een mensche.* Of als andere
de laatste woorden lesen; *De gelijkheid eenes menschen was in haar.* Hier

Dat de Cherubinen Engelen zijn in menschen gedaante of gelijkenis.

in konnense dan wederom met de Engelen gelijk zijn, voor soo veel sy
verstand en wille hebben. Gelijk de Engelen ook met sulke Lichamen al-
tijd aan de menschen verschenen zijn, en daarom Mannen en Jongelin-
gen in de Heilige Schrift genoemd worden. Dus was dan het geheele
Lichaam deser Vier Dieren, na de gestaltenis van een mensch geleest; al-
hoewel wy aanstonds sullen sien, datse ook met sommige kennelijke tee-
kenen van andere Dieren, bekleed en toegetakeld waaren. Gelijk haar
mede menschen Aangesigten, Handen en Beenen toegeschreven worden,

vers 7, 8. Ja ook waarschijnelijk haar gantsche menschelijke Lichaamen en Naaktheid; als het welke vers 11. met haar twee benedenste Vleugelen gedekt wierd, tot een Eerbiedige betuiging voor God, ten aansien van haare gelijkheid des menschen; niet tegenstaande de onsigtbaarheid haarer Hemelsche Natuure en wesen, voor de Aardsche menschen: siet mede van de bedekking der Voeten, of liever Huepen, Jes. 6: 2. En of wel in die plaatse, en Apoc. 4: 8. Ses Vleugelen aan de Cherubinen worden toegeschreven; soo sullen wy beneden toonen, datmen door dit derde paar Vleugelen niet anders dan de Armen verstaan moet; namelijk waar mede sy haare Aangesigten dekten, dat is overschaduwden, van wegen de Heerlijkheid van den glands des Heeren, die geen Schepsel in volle beschouwing verdraagen kan. Dus willen wy het hier, en in 't vervolg van de Aangesigten deser Dieren, met Theodoretus en sommige andere doorsigtige Mannen houden; welke daar gevoelen, dat Ezechiel de Lichamelijke Lijfs-gestalte der Dieren, on-aangesien de Zin-aanduidende bekleedselen der anderen Dieren, t'eenemaal onder de gedaante van een volkomen mensch gesien heeft: waar mede Apollynaris over-een-stemd, en daar byvoegd; dat hier de menschelijke gestalte vertoond is, om dat de mensch het Beeld Gods is, en daar mede voornamelijk, de Goddelijke Deugden konnen uitgedrukt werden, om datse ook uitdrukkelijke Beeldenissen van Gods grootste Meester-stuk zijn. Gelijk mede de Engelen ten goede, altijd in menschen gedaante verschijnende, niemand konden verschrikkelijk zijn; als wel aan die, die haar tot straffe en ondergang ontfing. Doch soodanig zijnse meer met haar werkende kragt, als met haar sienelijke gedaante verschenen. Ook word van de menschen geseid, datse in het Eeuwige Leven, de Engelen sullen gelijk zijn, hoewel juist niet in wesen, Matth. 22: 30. Want dat ook dese vier Dieren of Cherubinen veel meer een Zinnebeeld van het menschelijk geslagte, dan van de Engelen selfs zijn, blijkt niet soo seer uit haare menschelijke gedaante, als wel daar uit, datse de Kerke der Verloste door den Goël Jesus beteekenen: gelijk het schijnd verklaard te worden, Apoc. 5: 8. waar van breeder hier na. Dit nu van den Propheet schijnende voor-af geseid te zijn, soo gaat hy daar na ook de gelijkenissen der onredelijke Dieren, dien hy aan deselve gesien heeft, verhaalen; aanwijsende niet haar eigen Natuurlijke wesen des Aangesigts, maar alleen eenige kennelijke Eigenschappen, daar door eenige gelijkformigheid van die Dieren, aan dese Lichamen vertoond wierde. Gelijk dan vers 6. volgd; *Ende elk een hadde vier Aangesigten, en vier Vleugelen.* En om dat dit een van de drie dingen is, die in dit Gesigte swaar om verstaan schijnen, en den Uitleggers veel spels maaken; daarom sullen wy hier een weinig daar op moeten staan, op datwe de geschapenheid der saake wel mogen ontswagtelen, tegen die gene, welke daar met de Joden Droomen, datmen hier vier Monster-dieren met vier Hoofden verstaan moet; namelijk met een menschen Hoofd, en een Leeuwen, een Ossen, en een Arends Kop. Van welke wy hen ook geern aanbevolen laaten te toonen, van wat noodsaak het was, door sulke vreemde wanschepsels; de Goddelijke Deugden en Eigenschappen der Kerke, af te schilderen. Gelijk het ook veel voegsaamer schijnd te denken, dat alleen de Zin-aanduidende opsigten, en niet de Beeldnissen der Dieren selve, aan dese Cherubim gesien zijn, overmids derselver gestalte ook in het Heilige der Heiligen gesien is, aan de Cherubim op de Arke, en die bezijden deselve stonden; alswe terstond sullen toonen. Daar wy nochtans weten, , dat de onredelijke Dieren geen plaats in den Hemel konnen hebben, waar van het Heilig-

Bedekking der Lichamen betoond de menschelijke gestalte der Cherubinen.

Waarom de Cherubinen menschelijke gedaanten aangenomen hebben.

VERS VI.

De vier Aangesigten in dese Dieren, is een van de swaarste dingen in dit Gesigt.

De Cherubinen hebben geen vier hoofden noch waare Aangesigten gehad, diemen Tronien noemd.

dom een voorbeeld was. En om dat dese dieren in d'Openbaring kap. 5. met de XXIV. Ouderlingen voor het Lam nedervallen, en seggen; *Want gy hebt ons Gode gekogt met uwen Bloede;* daarom wil Coccejus door dese Dieren, niet eigentlijk de Engelen selfs, maar de Geloovige der Verloste Kerke verstaan hebben. Voorwaar segd Villalpandus, de Griekse Vaders stellen dese Dieren veel waarschijnelijker na de waarheid met een degelijk en opregt menschen Lichaam; en bekleedense daar na alleen met de gelijkheid en sweemsels van die der geseide Dieren. Gelijkwe mede op dien grondslag onse Printverbeelding t'eenemaal na hem geleest hebben. Als'er dan vers 6. geseid word; *Een ygelijk hadde vier Aangesigten;* moetmen daar voor *Aangesigten*, alleen vierderlei *Gestaltenis* en niet *Hoofden* of *Koppen* verstaan; gelijk het onse Uitleggers meest soo nemen; siet d'aanteekening op vers 10. daar sy, soo net als of syse gesien hadden seggen; *Dat het menschen Aangesigte van vooren, het Arends Aangesigte van agter; het Leeuwen Aangesigt ter regter; en het Ossen Hoofd ter slinker zijde stond.* 't Gene onses agtens, een al-te vrypostigen bepaaling in soo donkeren en twijffelagtigen saak is; Ja 't welke veel eer na de dwaalzieke afbeelding der Joden, dan na de waarheid der Heilige Texten sweemd. Waarom wy ook die verklaaring voor als noch, geen plaats inruimen konnen; om datwe sonder soodanigen ongerijmdheid te begaan, een veel gemakkelijker en waarschijnelijker uitleg, by den Propheet selfs konnen vinden. Want behalven dat wy sulks aanstonds uit vers 11. en 12. klaar meenen te konnen wederleggen, soo leeren ons ook de Taalkundige, dat *Aangesigt* in dese en in meer plaatsen, niet eigentlijk noch altijd en meend, het *Aangesigt*, dat wy *Tronie* of Voor-aansien des Hoofds noemen; maar alleen soo veel als een *Form*, *Figuur*, *Sweemsel*, *Hebbelijkheid*, *Aansien*, *Gelijkenis*, *&c.* Gelijk selfs hier de gantsche menschelijke gestalte des Lichaams, ook maar een *Gelijkenis* genoemd word, vers 5. En derhalven kan sulks veel meer soo genomen worden, ten opsigt van de andere sweemsels der Dieren, met welke dese menschelijke Lichamen hier en daar bekleed en uitgerust waaren. Ook worden dese *Aangesigten* in de Openbaring, alleen *Gelijkenissen* genoemd, kap. 4: 7. En waarlijk wanneer de Propheet vers 9. segd; *Elk wandelde regt-uit voor zijn Aangesigte henen;* soo volgd, dat yder maar een Aangesigte gehad heeft; en niet Viere als 't gemeen gevoelen steld. En op desen grond agtenwe ook, dat dese Cherubinen gelijk zijn geweest met die, welke Salomon in den Tempel dede maaken, na het voorschrift van Moses, die Exod. 25: 18-20. belast worden op het Versoendeksel van de Arke des Verbonds te setten; welkers Aangesigten tegen over malkanderen moesten zijn, neerwaards het Deksel aanschouwende, als begeerig daar in te sien. 't Gene voor-al van geen Vier-hoofdige Dieren geseid kan worden: siet van Salomons Cherubinen, 1 Kon. 6: 23. en 2 Kron. 3. daar vers 13. geseid word, dat haare Aangesigten na het Huis, dat is na het binne-deel des Heiligdoms gekeerd waaren. 't Geen waarlijk op geen Vier Aangesigten past. En dat Moses een voorspel van dit gantsche Gesigte gehad heeft, schijndmen niet alleen uit Exod. 24: 10, 17. te konnen gissen; maar ook uit kap. 25: 40. blijkt mede, dat Moses alles doen maken heeft, na het voorbeeld dat hem op den Berg getoond is: 't gene Salomon waarschijnelijk heeft nagevolgd. Gelijkwe ook op vers 11. van onsen Propheet, over het werk-woord PANAH, dat *Sien* en *Aansien* beteekend, moeten aanteekenen, dat het eigentlijk de uitwendige gestalte en sienelijke boven-vlakte eenes dings wil te kennen geven. Waarom het ook in de Heilige Schrift, en by de Weereldsche Schrijvers, aan levenloose dingen

Siet de Printverbeelding.

Wat men door de *Vier Aangesigten* in de Text woorden verstaan moet.

Dat de Kant-teekenaars met weinig sekerheid Vier waare Aangesigten bepaald hebben.

kap. 1. vers 6.

Dat de Cherubinen maar een Aangesigt hebben gehad.

Deut 33. vers 26.

gen toegepast word: als Jesaias 24: 1. *Siet de Heere sal het Aangesigte des Lands omkeeren.* Daar onse Oversetters het on-eigentlijke woord *Aangesigte*, by wijse van verklaaringe, in *Gestalte* veranderd hebben. En soo wederom Psalm. 104: 30. *Gy vernieuwd het Aangesigte* (Gelaat settense) *der Aarde.* En in sulken beteekenis word ook het Latijnsche woord *Facies*, van Virgilius gebruikt. En aangaande de Vleugelen die in dit Sesde vers genoemd werden, wy sullen beneden gelegentheid vinden om daar van te spreken. Den Propheet nu vers 7. voortvarende met dese Dieren te beschrijven, segd; dat *Haare voeten waaren regte voeten, en haare voet-planten, waaren gelijk de voet-planten eenes Kalfs en glinsterende, gelijk de Verwe van Gladkooper.* Door de *Regte voeten*, moetenwe de Beenen verstaan, gelijk het de Lxx ook soo vertaalen; om dat de Propheet in 't volgende vers, ook *Handen* voor *Armen* gesteld heeft, welke van onder de Vleugelen uit-keken. Invoegen men hier sekerlijk menschelijke Beenen moet verstaan, en geensinds eenige soort van Viervoetige Dieren, die na agteren, kromme of agterwaards-uitbuigende Kny-bogten hebben. Waarom sommige hier hebben vertaalt; *Sonder Knye-bogten en Knyen;* doch geheel qualijk: want om dat in haar de volkomene gelijkheid des menschen was, haddense ook alle de Ledematen en sulke Knye-bogten, als tot het menschelijk Lichaam behooren; behalven dat sy alleen tot gelijkenis of Zin-uitbeelding der Dieren, hadden Kalfs-voeten, Leeuwe Maanen aan de Borst en Schouder-huid, en Vleugelen van den Arend op den Rug; waar van terstond. En aangaande de Zin-uitdrukkende beduidinge deser *Regte Beenen;* daar van segd de Chaldeesche Verklaarder, dat sulks aanwijst; dat sy stonden met een Dienstbaar ontsag en vreese; namelijk soo, datse geensinds zaten noch ook de Knyen bogen, maar geheel regt-op, schrap ende vaardig, wagtende met een opregt vertrouwen, op de wenk des Grooten Voermans, die op desen Hemelschen Zege-wagen zat. Want dien hoovaardigen Engel, die voor God heeft willen zitten, is nedergestort, *Als een Blixem die van den Hemel valt,* Jes. 14. 15. en Luc. 10: 18. En van dit staan der Engelen, segd Raphaël in 't Boek van Tobias kap. 12: 15. *Ik ben een uit de seven Heilige Engelen die voor den Heere staan.* En de Koninginne van Sceva, segd van Salomons Hoovelingen en Dienstknegten, datse Salig zijn, die altijd *voor hem staan:* Om dat het den Trauwanten past voor den Prince te staan, maar den Prince selfs te zitten: gelijk ook in dit Gesigte, den Heere zittende op sijn Throon sal gesien worden. Sulks dat de Regte Beenen, hier te kennen geven, een geduurig staan der Hemelsche Kragten voor God, aangedaan met Vreese en Eerbiedigheid. Zijnde ook dese *Regte Beenen* een Zinnebeeldige tegenstelling, van de *Slappe* en *Wankelbare Knyen,* daar de Apostel op ziet, Hebr. 12: 12. Dat'er nu verder geseid word; *En haare voet-planten waaren als de vloet-planten eenes Kalfs,* sulks wil ons het *Aangesigt,* of de *Gestalte* des *Kalfs* of eenes *Osses* aanwijsen; aan welk in dit Gesigte meer dan eenmaal schijnd gedagt te worden, vergelijkt vers 6, 8. met 10. en onse Printverbeelding. Soo dat dese Jongelingen gesplete Klaauwen aan de voeten hadden; vertoonende onder andere bypassingen die op de standvastigheid en sekeren wandel der Geloovige spelen, een van de vier voornaame Zege-teekenen die tot het Ampt van den Verlosser Jesus behooren; namelijk den Dienst der Offerhande, door welke een Versoeninge te wege gebragt is, die het menschelijk geslagt van de Tyrannie des Duivels verlost heeft. En gelijk de Reine Viervoetige Dieren, volgens de Wet, van de Onreine wierden onderscheiden, door de herkaau-

Vers. vii.

Hoedanig de regte voeten en de Kalfs-voeten van dese Dieren waaren.

Speling op de regte Beenen der Cherubinen.

1 Kon. 10. vers 8.

Wat het Aangesigt des Kalfs aan de Cherubinen was.

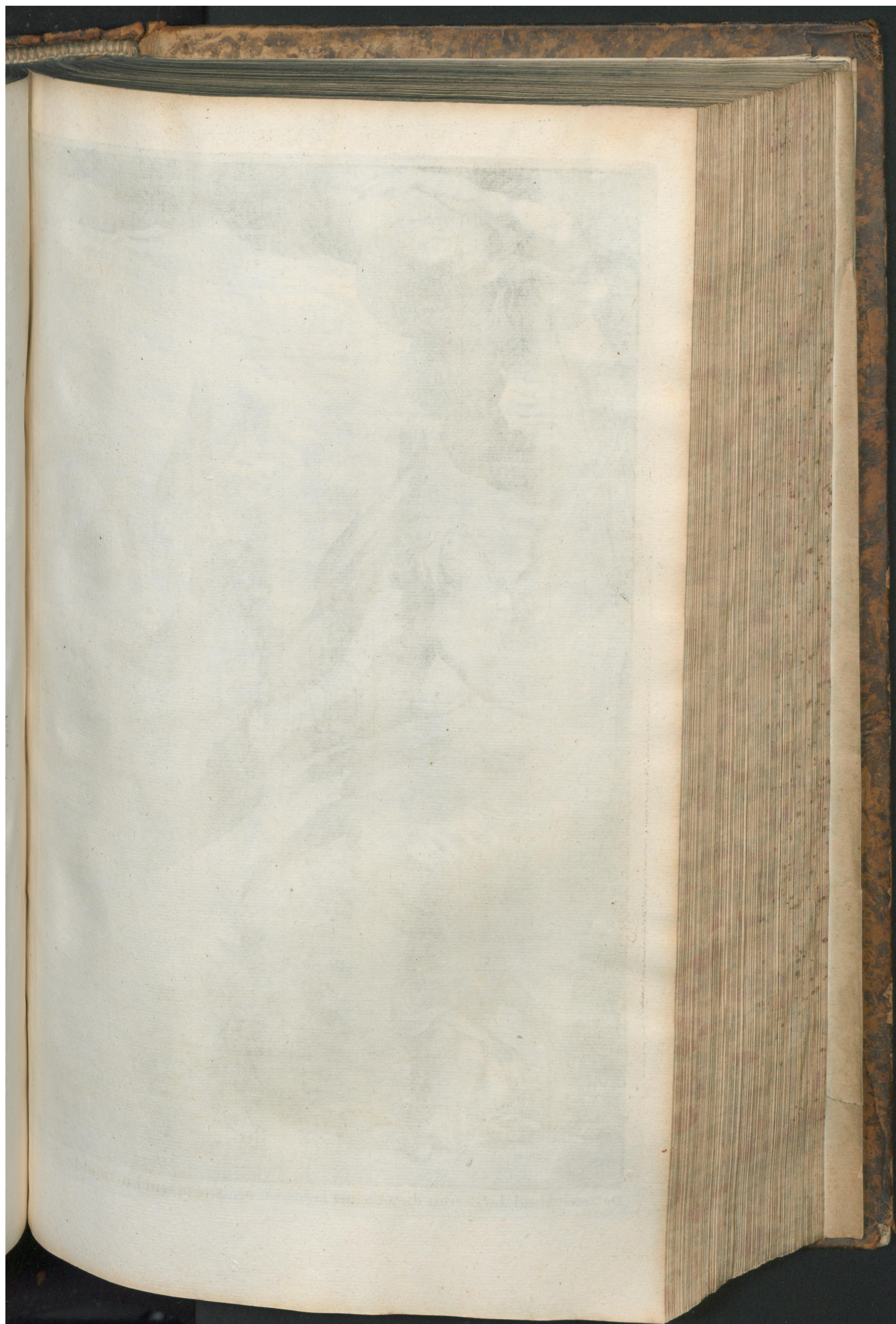
Het Aangesigte des Kalfs is een Zege-teeken van de Offerhande van Christus.

win-

winge, en de verdeeling der Klaauwen, namelijk die de voet-planten in tween kliefde, Levit. 11: 3. Alsoo beteekend de herkaauwing, seer wel de Overdenking; en de Verdeeling der voet-plante, de Vaste Treede. En dese beide zijn saamengevoegd, om dat de Standvastigheid sonder Overdenking, enkel Hardnekkigheid is; gelijk aan de Joden gebleken is: en Overdenking sonder Standvastigheid, is een groote ligtvaardigheid, siet Jes. 54: 14. Rom. 11: 20, 22. 2 Tim. 3: 14. 1 Joh. 2: 27. Soo datwe agten mogen, dat door dese Kalfs-voeten, ook de swakheid en wankelbaarheid der menschen voeten, stilswijgens aangewesen of verweten word: want om dat de ligt struikelende voet des menschen niet soo bequaam was, om de standvastigheid der gang te vertoonen, siet daarom worden hier Kalfs-voeten aan menschen Beenen gesien. Dat nu van dese Beenen en Voeten, of mogelijk van de Lichamen deser Cherubinen in 't algemeen geseid word, datse glinsterden als glad Kooper, of als andere lesen; datse *Spranken van haar schooten als gloeijend Metaal;* sulks schijnd verstaan te moeten worden van het overgroote ligt dat'er uit het geseide Vuur, als uit een ontsteken Oven, tegens dese heldere en Hemelsche Dieren aangeslagen wierd, en in 't beschouwen, als gloeijende of als gepolijst Kooper, met sijn glants daar op afstuitende, in het Oog viel. En of wel dit volgelijk op de beschrijving der Voeten geseid word, soo schijndmen egter uit de saamenhang der reden van vers 5. af, dese glands op de geheele Lichamen der Jongelingen te moeten passen, gelijkwe terstond maar twijffelagtig seiden: *En menschen handen waaren onder haare Vleugelen aan haare vier zijden, ende die viere hadden haare Aangesigten en haare Vleugelen.* Andere lesen de eerste woorden van dit vers, volgens 't Hebreeuwsch: *En menschen handen onder haare Vleugelen, in Vier vierkantingen,* verstaat de Vier zijden des Wagens, als uit de volgende verssen sal blijken; overdenkt in 't voorby-gaan de Raders aan vier zijden, vers 16. en den Throon of Wagenzetel, vers 26. met onse Printverbeelding vergeleken; die Jesus Syrach genoegsam toestemd; als hy kap. 49: 10. duidelijk segd; *Het is Ezechiel die een Heerlijk Gesigte sag, het welke hem de Heere toonde op den Wagen der Cherubim.* Dus verstaan wy dan de woorden van vers 8. als of daar geseid wierd; dat elk Dier, 't welk hy sag aan de Vier hoeken of zijden des Wagens, twee menschen-armen en twee handen onder de Vleugelen hadde. Hoedanigen verklaaringe de Propheet ons selfs leerd kap. 10: 8. seggende: *Daar werd aan de Cherubim de gelijkenis gesien van een menschen hand.* Passende dese soort van handen ook seer wel op de menschelijke werken, die hy doet als Gods Beeld. En schijnen dese als onder de Vleugelen te verschuilen, om aan te wijsen, dat de werken die God door de Engelen uitvoerd, meestdeels onsienelijk en voor veele bedekt en onbekend zijn. En dese Vier Dieren stonden en gingen dusdanig aan de vier hoeken des Wagens; om datse in alle de Vier gedeelten der Aarde, Gods bevel uitvoeren, en sijn Zegenpraling versellen. Maar niet datse aan vier zijden der vier Aangesigten, dat is vooren, agter en aan beide zijden tot elk Aangesigt, twee handen onder de Vleugelen hadden, als sommige Droomen, en de Joden walgelijk af-beelden: want in desen zin moestense ook aan alle zijden vier Vleugelen gehad hebben; daar niets van gerept word. Soo datwe besluiten konnen; dat, gelijkse niet meer dan een waar menschen Aangesigt gehad hebben, sy ook maar twee Armen en Handen tot hnn menschelijke gestalte hebben gehad; en niet Vier-paar, of vier Koppel armen, tot vier Monden of Aangesigten: want de handen worden duidelijk onder de bovenste Vleugelen gesien; en derhalven kan het getal van

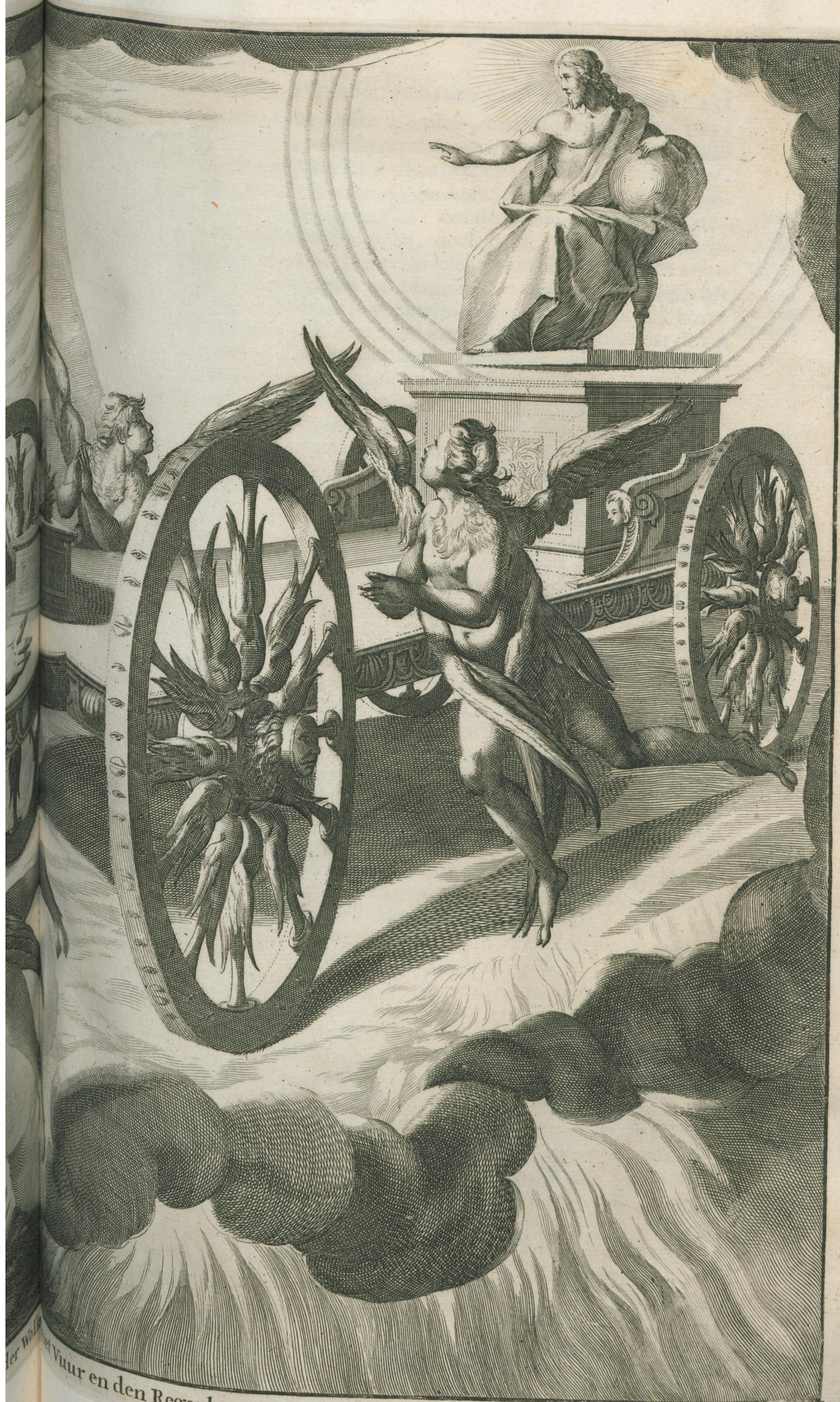
VERS VIII.

Dat door handen hier armen worden verstaan.

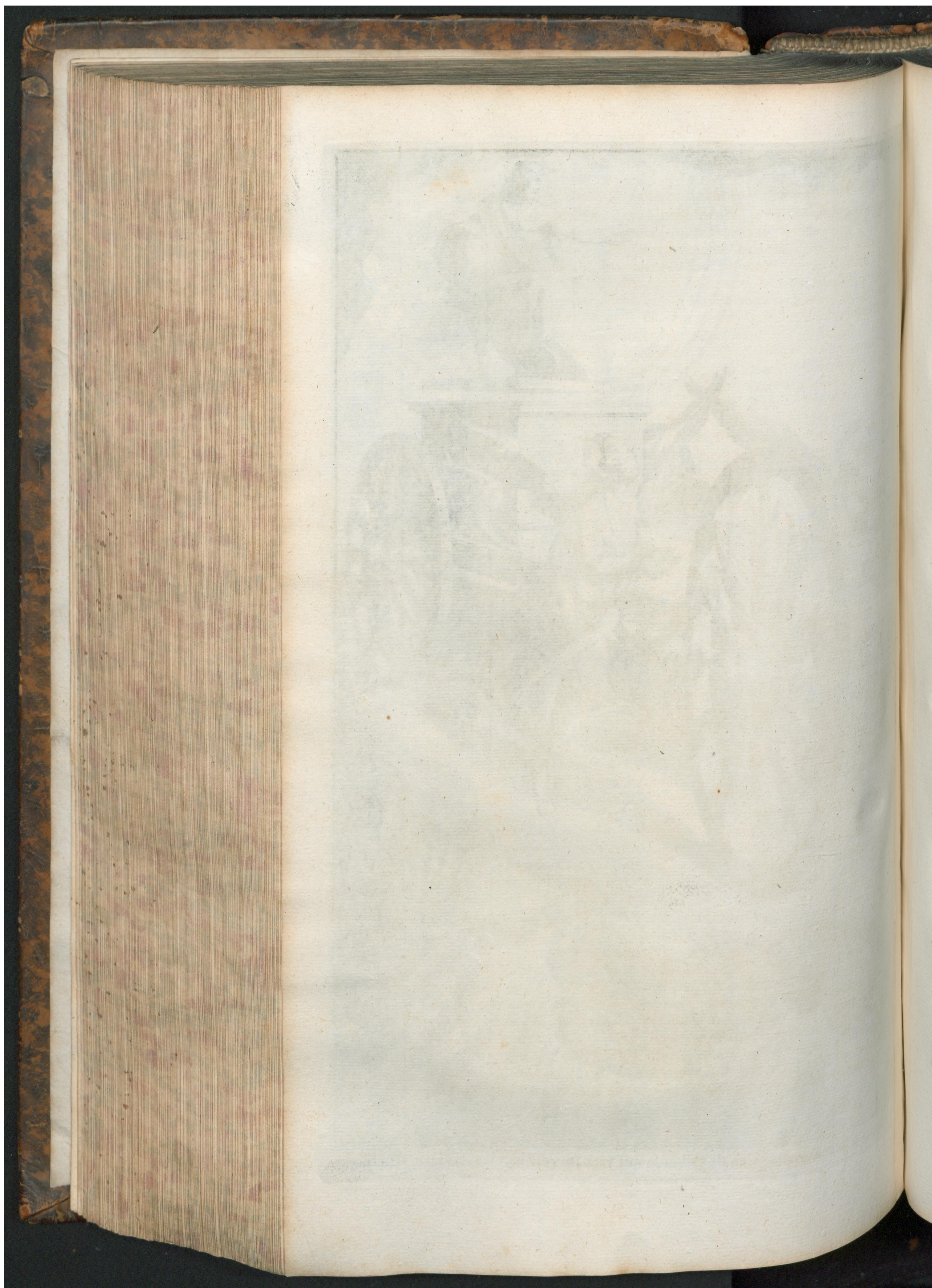

De Heerlykheid des Heeren die Ezechiel ſag onder een Storm-wind, in 't midde der Wolk met Vuur

der Wol... het Vuur en den Regenboge, en de gedaante van vier Dieren, aan de Riviere Chebar.

van die, ook het getal der Armen bepaalen ; nadien de andere twee Vleu-
gelen, een ander gebruik toegeſchreven worden, vers 11. en 23. &c. Sulks
dat dit dus ver, een makkelijke zin kan hebben: doch de volgende woor-
den van dit vers ; *Ende die viere hadden haare Aangeſigten en haare Vleu-
gelen ;* ſchijnen wat duiſterder te zijn ; om dat ſommige de Aangeſigten
doorgaans op vier ingebeelde Hoofden, doch gantſch qualijk tot de eigen-
ſchap deſes Geſigts betrekken : Ja hier toe leſen andere noch de geſeide woor-
den ; *Ey ſy hadden aangeſigten en vleugelen aan vier zijden.* Doch het
ſal minder ſwaarigheid hebben, wanneermen daar leeſt, gelijk ook boven
in 't Hebreeuwſch ſtaat ; *In Vier vierkanten* of *Hoeken ;* ſulks dat de zin
is, dat yder uit de vier Dieren, gerangeerd na de vier zijden of hoeken des
Wagens, hadden de bovengenoemde veelvuldige gelijkenis, of kennelij-
ke Hebbelijkheden der Dieren, die onſen Propheet gemeenlijk *Aange-
ſigten* noemd ; daar byvoegende de *Vleugelen*, om datſe die elk Vier had-
den ; op datmen van hen geloofde, datſe alle even eens met deſe Zin-tee-
kenen bekleed waaren : want om dat het Aangeſigte of de Gelijkenis des
Arends alleen twee Vleugelen ſcheen te vereiſchen, en dat'er Vier aan yder
Dier geſien worden, ſiet daarom wordenſe mogelijk hier noch boven het ge-
tal der vier Geſtalt-aangeſigten beſchreven : gelijk ook daarom de twee be-
nedenſte Vleugelen een andere dienſt in dit Geſigt worden toegepaſt, ſiet
vers 11. Soo dat alle dingen, in en aan deſe Dieren gelijk waaren ; gelijk
als Chriſtus geſeid word te zijn alles in allen, Col. 3 : 11. dat is niet al-
leen in den Grooten, maar ook in den Kleenen, Jer. 31 : 34. 1 Johan.
2 : 20, 27. Verders werd'er vers 9. geſeid ; dat *Haare vleugelen waaren
t'ſaamen gevoegd. d'een aan d'ander.* Namelijk de Vleugelen waar mede ſy
vlogen ; in hoedanigen geſtalte men hier voornamelijk de ſaamenvoeging
derſelve moet nemen ; te weten, datſe ſaamengevoegd wierden, in haare
uitbreiding naar het toe-klappen om te vliegen. 't Gene ſommige paſſen op
de ſaamenvoeging der Vleugelen aan de Schouderbladen, of Boven-rugge
der Dieren ; alhoewel dit navolgens het maakſel van een menſch, ofte
van een Vogel, by voorbeeld een Arend, niet eigentlijk geſproken ſou
ſchijnen : Ten zy dan dat ymand ſou willen, dat yder benedenſte Vleugel
aan een van de bovenſte met haar beginſel gevoegd was geweeſt, als *de Vrouw
aan haare Suſter*, gelijk in het Hebreeuwſch ſtaat ; ſiet mede vers 23. en
Exod. 26, 3, 4. &c. En miſſchien dat de Propheet ſulks aanteekend, om
hier vier Vleugelen geſien worden, waar van de wijſe der ſaamenvoeging
noodig geſeid ſcheen, om dat de Natuurlijke plaatſing der Vleugelen aan de
Dieren openbaar bekend was ; 't geen wy niet hard betwiſten willen : al-
hoewel wy onſe eerſt-geſtelde meening uit de gantſche toeſtel deſes Ge-
ſigts, voor waarſchijnelijker houden. Andere paſſen deſe ſaamenvoeging,
op de aanraking van de uiterſte toppen der Vleugelen, even als de Che-
rubinen van Salomon deden in den Tempel, 1 Kon. 6 : 27. En die welke
Moſes op het Verſoendekſel der Arke deed maaken, Exod. 25 : 20. Doch
de volgende woorden, namelijk, *Sy en keerden ſig niet om als ſy gingen:
ſy gingen elk een regt-uit voor ſijn aangeſigte henen ;* zijn van de Geleer-
de verſcheidentlijk verklaard ; om dat deſe ſpreekwijſe der *Omkeering*,
ſoo wel na alle de vertaalingen, als na de Hebreeuwſche waarheid, twee
beduidingen kan hebben : want het eene is eigentlijk *Omwenden*, *anders-
Omkeeren ;* het andere alleen te *Rugge-gaan.* Doch de laatſte woorden,
datſe elk regt-uit voor ſijn aangeſigt henen gingen, leeren genoeg, datmen 't
na de tweede beduidenis nemen moet : ſiet ook vers 12. namelijk dat dit vier-
geſpan niet wederom te rugge noch agterwaards deinsde, als andere Dieren
wel

Moeje-lijkheid en duiſterheid in de ſpreekwijſe des Propheten opgehelderd.

VERS IX.

Bedenking over de ſamenvoeging der Vleugelen vers 9.

Hoe het te verstaan is, dat sig de Dieren niet om en keerden; maar voor haar aangesigte henen gingen.

wel plegen te doen, wanneer sy van wegen den last des Wagens gedrukt, en als agterwaards te rugge getrokken of opgehouden wierden. Sulks dat dese altijd Voorwaards-uit den regten weg hielden, die haar betaamde te gaan; en dat met een onveranderlijken zin in haaren Dienst, sonder daar toe gesweept of aangeprikkeld te moeten worden. Soo dat Apollynaris de zin schijnd getroffen te hebben, als hy segd; de Beweging Gods is onveranderlijk en sonder berouw; en daarom word hier sijn Voortgang sonder afwijking na agteren, aangewesen: *Want die d'Overwinninge Israels is, sal niet aflaten, noch hem en sal niets berouwen*, 1 Sam. 15: 29.

Speling op het gedurig en seker voortgaan deser Dieren.

Hoedanig regt-uit voor haar Aangesigte te gaan, ook t'eenemaal het gevoelen wederspreekt, van die hier vier Aangesigten, dat is Hoofden willen verstaan hebben: want hoe konnen dese Dieren een Aangesigt na agter na vooren en na de beide zijden uitsiende, gehad hebben, en geseid werden, *Voor haar aangesigte henen, regt-uit gegaan* te hebben? Souden de andere aangesigten om soo te spreken, niet veel meer agterwaards en ter zijden haar aangesigten gegaan hebben?

Bewijs dat dit voorwaards gaan niet op de vier Aangesigten past.

Invoegen men wel siet dat hier waarlijk het Aangesigt, dat op de menschelijke gelijkenisse past, als vers 5. moet verstaan worden; alswe genoegsaam verklaaren sullen in 't volgende 10. vers. Soo dat gelijkwe meer geseid hebben, de andere Aangesigten alleen op de hebbelijke gedaante, ontleend van de geseide Dieren, moeten gepast worden. Doch het woord *Gedaante*, dat kap. 10: 22. in 't Hebreeuwsch MAREHEM, van Hieronymus *Gestalte* of *Aansien* pleeg vertaald te worden, schijnd in die plaats noch een andere beduiding te hebben; en men sou het mogelijk beter na den aart der saake, en onse Duitse Taal, door *Gelaat*, konnen uitdrukken: want als de Propheet op het einde van dit vers segd; *Haare Gedaante, en sy selve, sy gingen yder regt-uit, voor sijn aangesigte henen;* soo diendmen daar te verstaan, dat dese Cherubinen door het bly en volvaardig gelaat haares aanschijns, haar schenen te spoeden na vooren-toe: waarom ook sulks niet anders als door een dubbele doening, van voorwaards te gaan en egter vrolijk omsiende, in onse Printverbeelding scheen uitgedrukt te konnen worden. En op dat niemand uit het gene de Propheet vers 14. en kap. 1. vers 6. 10. daar van geseid heeft, misleid worden, of meenen sou, dat elken Cherub vier Hoofden of waare Aangesigten hadde gehad; een voor, een agter en een te wederzijds uitsiende: daarom segd hy, dat *Yder voor sijn aangesigte henen ging*. En soo by aldien sy vier Aangesigten hadden gehad, soo sou de Propheet veel voegsaamer gesegd hebben; *Sy gingen voor haare Aangesigten;* nadien daar veel of verscheide Aangesigten aan elk souden geweest zijn. Doch hy en konde dit niet seggen, nadien de Aangesigten niet te gelijk voorwaards henen konden beweegd worden. En daarom besluiten wy, dat het *Aangesigte*, in dese plaatse de menschen Tronie, die elk Een hadde, beduid. Doch die in de voorgaande verssen, en verscheide plaatsen van kap. 1. alleen *Gedaanten, Gelijkenissen, Hebbelijkheden, &c.* beduiden konnen. En om dat dit *Voortgaan*, aan de voorgaande reden van de saamenvoeging der Vleugelen gehegt word; daarom soumen veilig mogen besluiten, dat daar op de uitspreiding der Vleugelen in 't opheffen om te vliegen na boven, gesien word: als mogelijk duidelijker vers 11. En sal ons dese waarneming voornamelijk ook in het volgende tiende vers van groot nut zijn, om dat die plaatse wel meest de *Vier-hoofdige Cherubinen*, schijnd te begunstigen; die wy opgenomen hebben te wederleggen.

VERS X.

De gelijkenisse nu van haar aangesigte (segd onsen Propheet vers 10.) *was het aangesigt eenes menschen; en het aangesigt eenes Leeuws hadden sy viere aan de* reg-

regter zijde : ende ter slinker zijden , hadden die viere eenes Ossen aangesigte : ook hadden die viere eenes Arends aangesigte : Ofte gelijk als andere qualijk lesen ; *Een Arends aangesigte van boven haare viere* , vergeleken met kap. 10. vers 14. Welk woord *van Boven*, niet in de Grond-text, noch in de beste vertaalingen gevonden word. De swaarigheid sal waarlijk in dese plaats veel verminderen, wanneermen, behalven 't geenwe terstond over kap. 10 : 14. seiden ; met de fraaje Hieronymus wil aanmerken, dat de *Regter* en de *Slinker zijde*, hier niet eigentlijk noch naauwkeurig ten opsigt der Aangesigten in verscheide plaatsen, of zijden van de Lichamen der Dieren, moet genomen worden ; even als of daar een Menschen en een Leeuwen Aangesigte ter regter die viere ; ende een Kalfs Aangesigte ter slinker die viere, &c. gemeend word ; namelijk, dat het eene Aangesigte of Tronie ter regter, en het andere daar tegen over, na de slinker zijde uit-sag : Maar dat daar alleen gesegd word, datse alle een gelijke en onderlinge Ordening van standplaats aan de Wagen in haare Kenteekenen hadden ; even gelijk de Schriftuure segd, kap. 10. vers 14. *Elk een hadde vier aangesigten : het eerste was het aangesigte eenes Cherubs , ende het tweede aangesigt een Menschen aangesigt , ende in het derde een Leeuwen aangesigt , en in het vierde een Arends aangesigt.* Alwaar het eerste, tweede, derde en vierde Aangesigt, niet door verscheidendheid van een plaatselijk regt of slinks, maar in een Ordening van Trappen naar de waardigheid der plaatsing beschreven word. Dit segd Hieronymus. En men kan hem sulks ligtelijk toestaan, dewijl het *Eerste* en het *Tweede Aangesigt*, en soo voort, daar niet en wil te kennen geven, het Eerste of Tweede Dier ; maar het Eerste Aangesigt van elk Dier , waar van het eerste Aangesigte was als het aansien van een CHERUB ; dat is soo veel als het Aangesigte eens Kalfs : want CHERUB beteekend een *Wagentrekker*. En overmids dit werk eigentlijk den Ossen in die tijden toequam ; alsoo word hier den naam CHERUB, billik aan een Osse of Kalf toege-eigend ; niet tegenstaande die naam ook aan de geheele toestel der Cherubinen, die de Zege-koets des Heeren voort-trekken, gegeven word. Daar-en-boven moeten wy in de geseide plaatse in agt-nemen, dat de spreekwijse *Ter Slinker* en *Ter Regter*, even soo veel is, als of de Propheet seide ; *Hier* of *Herwaards*, en *Ginds* of *Derwaards* , of hier door , Daar door ; namelijk dat dese Dieren, door haar verscheide aansieningen, met welkse bekleed en aangedaan waaren, van hier een Mensch, van daar een Leeuw, herwaards een Kalf (welkers gedaante terstond *Cherub* genoemd wierd) en derwaards een Arend, vertoonden. Want aldus kanmen gemakkelijk verklaaren, dat het aangesigt des Menschen, in desen zin, gesien wierd aan de Mond, Handen en Beenen, beneffens de geheele Hebbelijkheid des opgeregten Lichaams; 't geense ook geseid worden met de benedenste Vleugelen gedekt te hebben : en soo ook van de overige gedaanten der Dieren: gelijk de eigentschap van de Grond-taal sulks op meer plaatsen laat blijken. Want soo vindenwe Genesis 13 : 9. *Het geheele Land is voor u ; soo gy de regter houd, ik sal tot de slinker voortgaan.* Dat is, soo gy Herwaards gaat, ik sal Derwaards trekken. En wederom Deut. 28 : 14. *Soo gy daar van niet afwijken sult ter regter noch ter slinker hand.* Dat is, herwaards of derwaards, hier of daar, &c. Soo dat dit seer verre afwijkt van het gene onse Kant-teekenaars na 't gemeen gevoelen der Godsgeleerden, op dit tiende vers hebben aangemerkt : en dese onse af-beelding der Cherubinen, verscheeld ook veel van die, welkmen gemeenlijk in de Bybel-printen verbeeld ziet ; maar en laat nochtans niet na, van ons voor de waarschij-

De zin van vers 10. nader opengelegd.

Dese plaatse schijnd de Vierhoofdige Cherubim meest te begunstigen.

nelijkste gedaante gehouden te worden. Gelijkse ook in dusdanigen gedaante, veel beter afgeregt waaren, om sekere vier Deugden of Volmaaktheden te beteekenen, waar van in dese Dieren ten minsten een Schets of kennelijk ontwerp gesien wierd; dan of haare Hoofden, die meest verwaarlijk zijn: gelijk een Leeuw en een Arend, waaren vertoond geworden: dewijlmen door het Hoofd veelsinds ook gewoon is, het gantsche Lichaam van een Dier, of Persoon te verstaan. Dus zijn dan alleen de Leeuwe-Maanen, en de Arends Vleugelen vertoond, en niet haare Hoofden met wreede Muilen, noch haare Pooten met scherpe Klaauw-nagelen, om datse niet om te verscheuren waaren. Den Mensch was hier geheel, om dat in hem waarlijk is de Reden, de kennisse, en de Liefde der Waarheid: want in de Liefde der Waarheid, bestaat het Beeld Gods. Doch d'andere gedaantens zijn meer Zinnebeeldig dan waaragtig; en deswegen alleen noodig met een kennelijk Veld-teeken, van haaren aart ontleend, in dit Gesigte te verschijnen. Dus beteekend dan de Leeuwen Mane een onverschrokken en groot Gemoed, Prov. 28: 1. De gedaante van den Osse, de Arbeidsaamheid en Geduldigheid; en ook het puik der Offerhanden: doch de Hoornen beteekenen Sterkte: en schoonse hier niet gesien worden, soo behoorense nochtans tot dit Dier, waar van hier een *Aansien* voorkomd; overdenkt Deut. 33: 17. Den Arend, is een Zinnebeeld van de Snelheid in het vliegen; beduidende de verheffende kragt, Jes. 40: 31. Ook is dit Dier scherp-siende, en seer graag en vaardig om spijse voor sig op te speuren, waar op de Saligmaaker speeld, Matth. 24: 28. Alwaar onder het doode Lichaam, de Dood van Christus over al gepredikt, moet verstaan worden. En in dit gevoelen vinden wy ons kragtelijk ondersteund, wanneer wy 't volgende vers ter deugden overwegen; daar geseid word: *Ook waaren haare aangesigten en haare vleugelen opwaards verdeeld*; eigentlijk staat'er, *Na boven uitgestrekt*. Niemand moet sig verwonderen, dat hier het Aangesigte en de Vleugelen, voor een en 't selve genomen word: want het woordeken *Ende*, en koppeld de Vleugelen hier niet als een ander ding aan het genoemde Aangesigte; maar verklaard het voorgaande, als of daar geseid wierd; het *Aangesigte der vleugelen*; of de *vleugelen* daar des Arends aansien door beteekend wierd, waren dusdanig, datse *Waaren uitgespreid na boven*. En dit aandagtig overwogen zijnde, kan niet alleen genoegsaam openbaar maaken, het geenwe aanstonds van de faamenvoeging der Vleugelen seiden; maar ook dat de Aangesigten hier niet doorgaans, waare en eigentlijke Mond-aangesigten, die wy *Tronie* of *Bakhuis* noemen, te kennen geven: want by aldien men na de gemeene dwalinge, hier vier Tronien toelaat, en daar by toestemd, dat de Propheet hier segd, dat haare Aangesigten na boven uitgestrekt waaren; soo sou hy waarlijk niet met-allen seggen: want het sou seer in twijffel en in 't onseker blijven, welk van de vier Aangesigten na boven uitgestrekt waaren; en welke daar en tegen na beneden, en na de slinker en na de regter zijde gekeerd waaren: ook soude het opheffen van het een, het nederdaalen van het andere Aangesigt vast-stellen. Behalven dat'et seer onvoegsaam schijnd, van het Mondelijk aangesigt te seggen, dat het uitgestrekt word: 't en zy dan dat ymand d'een dwaling op d'ander hoopende, door Aangesigten, Hoofden of Koppen wil verstaan, die op haare lange halsen, elk om 's eerst sig na-boven strekten: gelijkmense tot noch toe niet beschaamd en is geweest, by-na soodanig te verbeelden. Uit welk de Oversetting, die een verdeeldheid der Aangesigten en Vleugelen in dit vers schijnd te stellen, mogelijk aanleiding genomen heeft. Doch laat ons van sulke uitsinnige dingen swijgen;

VERS XI.

Ongerijmdheid uit het voorgaande gevoelen.

gen; daar de Propheet niet een enkel woord van gerept heeft. En het verwonderd ons dat de Duitsche Oversetters en fraaje Kant-teekenaars die niet geroken hebben, daarse sulks nochtans als in de schemering gesien schijnen te hebben, wanneerse over de woorden; *Ook waaren haare aangesigten &c.* toestaan; dat'er volgens de Grond-taal, als met een Voorrede schijnd geseid te worden, *Dit*, of *Soo*, *waaren haare aangesigten*. Waar uit dan dese zin makkelijk volgen sal; namelijk, dat het aansien haarer Vleugelen daar mede sy vlogen, soodanig was; datse sig na boven uitgestrekt vertoonden. En waar toe de andere twee Vleugelen gediend hebben, dat wijst de Propheet in de volgende woorden van dit selve vers; als hy segd: *Elk hadder twee saamen gevoegd, aan d'andere, en twee bedekten haare Lichamen.* Of gelijk het sommige vertaalen: *Twee vleugelen van yder sloegen te saamen, en twee bedekten haare Lichamen.* Hier gedenkt de Propheet niet alleen aan de vier Vleugelen, die hy vers 6. aan dese Dieren gesien hadde, maar hy verklaard daar mede ook de Vleugelen, van welke hy in dit selve vers geseid hadde, datse na boven uitgestrekt, of opgeheven waaren: en ook mogelijk die van welk hy vers 9. geseid had, datse saamengevoegd waaren, of malkander aanraakten; even als in den Tempel, 1 Kon. 6: 27. op datmen in de tweede plaats niet en sou meenen, datse alle vier haare Vleugelen opgeheven hadden. *Twee van Elk*, segd hy, waaren uitgestrekt, want elk bedekte met de twee andere Vleugelen haare Lichamen. En datse in 't voortgaan, of in het voortvaren van den Wagen des Heeren, haare twee Vleugelen die om te vliegen waaren, t'elkens ophieven, sietmen klaar genoeg, kap. 11: 22. *Doe hieven de Cherubinen haare vleugelen op, en de Raders tegens over hen: ende de Heerlijkheid des Gods Israels was over hen van boven, &c.* Soo dat wy uit het bedekken der Lichamen met de twee benedenste Vleugelen, ligtelijk ontwaar worden, dat dese Dieren naakt en niet met Kleederen zijn bedekt geweest: want daarom bedekte elk sijn Lichaam met twee Vleugelen, terwijl sy gene Kleederen hadden. Hoedanig wy ook meenen, dat de Cherubinen des Tempels in het Heiligdom geweest zijn. En dat sy egter in dese vierderlei gestalte, van de viervoetige Dieren genoegsaam onderscheiden waaren, sulks drukt de Heilige Schrift klaar-genoeg uit, Exod. 25. en 2 Kron. 3. vers 13. als mede in dit Gesigte van Ezechiel: sprekende van regte Voeten en Handen, en menschen Aangesigten. De Heer Coccejus heeft hier waarlijk een fraaje gedagte, als hy segd; dat dese Dieren haare Lichamen met twee Vleugelen hebben bedekt, om datse als Zinnebeelden van de Geloovige, geenen roem in haar selven en soeken; en datse sig ontsien, en als schamen, om in de naaktheid en swakheid haares eigen Lichaams kragten, voor God te verschijnen. En of wel de Geloovige, seid hy, met het herte en d'uitstrekking haarer Handen (die ook elders Vleugelen genoemd worden) sig verheffen tot Christum, gelijk hier de Cherubinen doen door haare twee bovenste Vleugelen; nochtans bedekken sy met het selve Geloove haare Lichamen, gelijk de Cherubinen met diergelijke Vleugelen, haare benede-deelen doen; tot bewijs dat de Geloovige haare eige Waardigheid en Wijsheid en eige Geregtigheid verloochenen. Doch aangaande de uitstrekking des Aangesigts na boven, diendmen aan-te-merken; dat gelijk de Hemelsche Geesten haare hoofden niet trotselijk verheffen, gelijk de menschen gewoon zijn in aansienelijke Bedieningen te doen; maar in de doeningen daar in sy meerder tot God genaken, ook meer en meer vernederd zijn, op datse God Eere geven; alsoo verheft sig ook de Kerke en alle haare Ledematen, eendragtelijk tot den Throon, om Christus

kap. 1. vers 11.

Om dat de Cherubinen naakt waaren, bedekkense hun Lighaam met twee Vleugelen.

De E[...] len ve[...] sen sig uit tr[...] heid i[...] haare siene[...] ste B[...] ning

 haaren

haaren Koning een woonplaats te bereiden. Sommige Uitleggers meenen
ook, dat door deſe uitſtrekking haarer Vleugelen, hun Aangeſigten ne-
drig overſchaduwden, op dat haare Oogen van dit Goddelijk voorwerp,
niet ſterker beſtraald wierden, als het aangeſigt van een dienſtbare Geeſt
met Vleugelen bedekt, toegelaaten is te verdraagen. Soo datſe de Heer-
lijkheid des Heeren alleen op ſeker bepaald Geſigt-punt hebben mogen aan-
ſchouwen; ſchoon datſe ten opſigt derſelver waardigheid, wel begeerig waa-
ren daar dieper in te ſien: waar op den Apoſtel ſchijnd te ſpelen, 1 Petr.
1: 12. En alhoewel Jeſ. 6: 2. en Apoc. 4: 8. Ses Vleugelen aan de Se-
raphinen toegeſchreven worden; ſoo meenen egter veel Geleerden, dat
daar ook de Armen, na een meer gewoone ſpreekwijſe der Heilige Schrift,
Vleugelen genoemd worden; en met deſe ſchijnd het, datſe aldaar haare
aangeſigten dekten; waar van breeder in de vergelijking van dit Geſigte.

Vers. xii.

*Ende ſy gingen elk een regt-uit voor ſijn aangeſigte henen: waar henen de
Geeſt was om te gaan, gingen ſy. Sy en keerden ſig niet om alſſe gingen.*

De Cherubinen gingen na 't beſtuur van Gods Geeſt.

Hier ſchijnd de Propheet andermaal te verhaalen 't geen hy vers 9. ſtuk-
wijſe, namelijk van den regten gang geſeid had: met byvoeging van de
kragt des Geeſtes, die deſe Dieren van den Opperſten Voerman ingedrukt
wierd, en haar voort-dreef; en haar verſtrekte voor een Geeſſel-ſweep en
Toom, om haar egter als een oorſaak haarer beweging te doen voort-
gaan, te vliegen, ofte ſtille te houden en te ruſten, ſoo als de Geeſt wil-
de. Want de beweging der Kerke is van den Heiligen Geeſt, die haar
leid en beſtuurd. En hoedanig door dit haar regt-uit gaan blijkt, datſe
maar een waaragtig Aangeſigte hadden, is boven aangeweſen. Doch hoe
het hier te verſtaan zy, datſe *Sig niet Om-en-keerden als ſy gingen*, dat ſal
aanſtonds uit vers 14. blijken.

Vers. xiii.

*Ende aangaande de gelijkenis der Dieren;
haare gedaante was als brandende Koolen des vuurs, als de gedaante der
Fakkelen: dat ſelve (Vuur) ging ſteeds tuſſchen die Dieren: ende het vuur
hadde een glands, en uit het vuur quam een Blixem voort.*

Wat Vurige gedaante deſe Dieren haddden.

Voor welke
woorden, *Dat ſelve (Vuur) ging ſteeds tuſſchen die Dieren;* andere ver-
taalen; *Dit geſigte liep heen en weder in 't midden der Dieren.* Wat en
hoedanig dit Vuur in dit Geſigte te verſtaan zy, ſchijnd deſelve Propheet
nader te verklaaren, wanneer hy kap. 10: 7. ſegd; *Doe ſtak een Cherub
ſijn hand uit van tuſſchen de Cherubim, tot het vuur dat tuſſchen de
Cherubim was, &c.* Waar uit wy beſluiten, dat de Propheet in dit

Of de Propheet hier ook een Vuur als op een Haardſtede of Altaar geſien heeft.

Geſigt, ook een brandenden Oven of glimmend Kool-vuur, als op een
Altaar, ontwaar geworden is; welk Vuur ſig uitſpreidende, de Cheru-
bims ontvlamde; ſoo dat de Lugt met een vlammige glands als van den
Blixem vervuld wierd: vertoonende als ſommige meenen, den Brand der
Goddelijke Wrake, waar van de Engelen, ſnelle en ſchrikkelijke Uit-
voerders ſouden zijn, Pſal. 18: 9. en 144: 6. &c. daar brandende Koolen,
Gods ſtraffen beteekenen. Doch andere willen 't voor een beteekenis van
den Reuk-altaar nemen; en in een volmaakter zin, voor Chriſti Offerhande
aan het Kruis. Gelijk'er ook geen fraaje Godsgeleerde ontbreken, die dit
op 't Vuur des Heiligen Geeſts paſſen, welke in de Kerke van Chriſtus
woond; genoegſaam aangeweſen door de vuurige Tongen verſchenen op
den Pinxterdag, Actor. 2: 3. als het welke de Kerke ſou maaken bran-
dende van Liefde en Yver, en glinſterende door het Woord der Waar-
heid, en alle Chriſtelijke Deugden. En op deſen grondſlag wil d'Heer
Coccejus, dat den Blixem, die uit dit Vuur voort-quam, niet alleen beduid
heeft, de Klaarblijklijkheid der Kerke en het Koningrijk van Chriſtus in
de Weereld; maar ook den Schrik, die na de Openbaringe des Koning-
rijks

rijks volgen sou; even gelijk de menschen, den Blixem siende, ontsteld en schrikkig worden; van David Psal. 18: 15. en 97: 4. levendig afgeschilderd. En in dese brandende gestalte segd de Propheet, dat *De Dieren liepen, en keerden weder als de gedaante van een Blixem.* Doch men moet niet meenen, dat hier een andere Taal gevoerd word, ofte dat dese woorden een tegenstellinge beduiden van het gene hy te vooren vers 9. geseid had; *Sy keerden sig niet-Om als sy gingen.* Want sulks beteekend, alswe aanstonds seiden, niet anders, als niet te rugge deinsen, of agterwaards van den arbeid wijken, moede of mat worden, &c. en dat navolgens de tweede beteekenis des woords. Doch in dese meeninge word het verstaan na den eersten zin; namelijk herwaards en derwaards gaan, wenden en swenken onder een seer snelle beweging na het believen van den Toom-voerder. Want wanneer hy deselve los of ruim gaf, gingen sy voort; maar wanneer hyse opkorte, stonden sy stil: en wanneer hy swenkte, wierden sy elders henen gewend, sonder vertragen en altijd even gewillig, om dat de Geest des Goddelijken Wagen-menners in haar was, en niet vermoeid kan worden sijn voornemen uit-te-voeren: gelijk Jesaias segd kap. 40: 28-31. *En weet gy 't niet? en hebt gy 't niet gehoord, dat de Eeuwige God de Heere, de Schepper der einde der Aarde noch moede, noch mat en word? Daar en is geen doorgrondinge van sijn verstand. Hy geeft den moeden kragt, en hy vermeenigvuldigd de sterkte dien, die geen kragten heeft. De Jonge sullen moede en mat worden, en de Jongelingen sullen gewisselijk vallen; maar die den Heere verwagten, sullen de kragt vernieuwen; sy sullen opvaren met vleugelen, gelijk de Arenden: sy sullen loopen en niet moede worden; sy sullen wandelen en niet mat worden.* Waarom de Chaldeesche Verklaarder ook van dese Dieren segd; sy wierden door de Geest Gods, als met een Toom, dan hier, dan daar henen gewend; alles verrigtende met gelijke Eendragt, gelijkse door eenen Geest wierden genoopt. Waar ontrent Apollynaris meend klaarder te spreken, als hy segd; dat de Propheet daarom tweemaal herhaald, *Sy wierden niet Omgekeerd;* op dat hy sou te kennen geven, dat de Engelen alle dingen sonder arbeid en gantsch ligtvoerig, en sekerlijk met vrugt uitvoeren: en datse niet en zijn gelijk de menschen, welke moede gemaakt zijnde, wederkeeren sonder voordeel. En dit segd de Propheet, doen de Engelen soo geswind, *Als de schittering van een Blixem;* niet anders, als of het te weinig was geweest, haar even te vooren, *Gloeijende Koolen* en *Brandende Lampen* genoemd te hebben. En nademaal dit niet alleen dikmaal in dit eerste kapittel, maar ook meerwerf in het tiende herhaald word; soo hebben d'Uitleggers reden meenen te vinden, om verscheide betragtingen daar over te maaken. Wat mag'er nieuws agter steken, segd Villalpandus, dat de Cherubim niet te rugge keeren, wanneer den Voerman voortgaat? Waarlijk seer veel: want onder 't gene wy konden bybrengen, segd hy, word daar door bevestigd, des Wagenberijders onwrikbaar voornemen, om de Joodsche Synagoge eenmaal te verlaten, en tot de Kerk van sijn Nieuw Testament over te gaan. Of soo wy dit tot de Christelijke Zedeleere willen overbrengen, soo sullen wy in de noeste loop der Cherubim, een uitgedrukte af-beelding des Christelijken levens vinden; daar in de Loopbane der Godsaligheid, niet anders voorkomd, als een Reise des Wandelaars, en Vreemdelingschaps, die te Lande en te Water, en door veel gevaaren, beproefd in Vegtschoolen en Worstelperken, een goeden strijd te strijden hebben; waar op den Apostel speeld 2 Kor. 5: 6, 8. en 1 Kor. 9: 24. Phil. 3: 12, 13. vergeleken met het gene Hebr. 11: 13. van de Geloovige Vaders geseid word,

VERS XIV.

Dat niet omkeeren en ginds en herwaards gaan niet tegenstrijdig is.

Wat het te seggen is dat de Dieren niet om en keerden alsse gingen.

die de Belofte niet verkregen hebbende, nochtans deselve in den Geloove van verre gesien hebben; soekende als swervende en om-loopende Vreemdelingen, na een Vaderland, namelijk na het Hemelsche Canaan; waar toe haare Nakomelingen het Land Canaan, als een Pand en voorbeeld beseten hebben, tot op de verschijninge van den Messias; waar van de Propheet hier het voorspel sijner uitvoeringen sag. Men sou het ook op de geduurige beweging der Kerke konnen passen, die nu in de Weereld geen soodanigen vasten plaats meer en heeft, als eertijds onder Israel in Canaan: en waar dese is, daar poogdse sig aan alle zijden uit te breiden van het Oosten na het westen, Matth. 24: 27. Wy hebben boven van een *Wagen* in dit Gesigte beginnen te reppen, laat ons deselve allengskens nader uitvinden. En hier in sal ons de Propheet niet verlegen laaten, wanneer wy sijne beschrijvinge der *Raderen* sullen overwogen hebben. *En* de segd hy vers 15. *als ik de Dieren sag, siet soo was daar een Rad op de Aarde by die Dieren, naar de vier aangesigten des selven.* Het is te verwonderen, segd Villalpandus, dat dit Rad soo grooten moeite aan de Uitleggers gemaakt heeft, in het ondersoeken van derselver Fatsoen en Maaksel. Gelijk'er ook verscheide meeningen over zijn: want sommige hebben gewild, dat het een over alle zijden Bolle of Klootse rondheid heeft gehad; gelijk het sommige ook soo in haare Boeken afschilderen. Andere meenen het heeft uit een Kruis-kring, of Spheer-agtige gedaante bestaan; ongetwijffeld haar gevoelen vestende op de woorden van 't volgende vers: *Ende haar maaksel was als oft waare een Rad in een Rad.* Siet ook kap. 10: 10. En na die meening heeft het ook d'Heer Coccejus op het voorhoofd van sijn Uitleggingen over desen Propheet, laaten af-beelden; daar in hem veele waaren voorgegaan. Gelijk dan onse Duitsche Kantteekenaars seggen, dat elk Rad tweevoudig was, zijnde het eene in het ander over-dwers soodanig ingevoerd, datse door haar zijden een doorlugtige Kloot vertoonden, op datse van de Engelen na de vier Winden der Aarde souden konnen omgerold werden; nu na de een dan na d'andere Oort: dit is haar gevoelen. Doch waar toe al dit beslag en dese nieuwe bedenking, daar de Propheet selfs en noch een goed verklaarder daar nevens, ons korter en naarder aan de waarschijnelijkheid brengen kan? Voorwaar het schijnd dat Jesus Syrach dese twist-saake voor ons heeft willen opnemen te ver-effenen, soo wanneer hy met klaare woorden, alle de geseide Droomen verydeld; seggende: *Ezechiel is 't die een Heerlijk Gesigte sag, het welke de Heere hem toonde op den Wagen der Cherubim.* Waar uit wy op het alderwaarschijnelijkst mogen besluiten; dat soo by-aldien Ezechiel eenen Wagen gesien heeft, dat dan ook de Raders die hy beschrijft, de waare gestalte van Wagen-Raders hebben gehad; en datse niet Kloots-gewijse verdubbeld zijn geweest, als de bovengemelde Mannen meenen: want anders kon het niet welvoegsaam een Wagen genoemd worden, dewijl'er ook nooit soodanigen soort of maaksel van Raderen kan zijn, of tot een Wagen konnen gepast worden. Gelijk ons ook noch hier in de Taalkundigers byspringen, en seggen; dat de beduiding van het woord OPHAN, met welk dese Raders OPHANIM genoemd worden, geensinds past op een Bol-ronde, maar t'eenemaal op gebruikelijke Wagen-Raderen. Gelijk het selve woord elders meer in desen eigen zin genomen word: siet Exod. 14: 25. 1 Kon. 7: 30. En derhalven worden by onse Propheet geen Kruis-kringen verstaan, die als Hoepel-spheren d'een in d'ander, over-dwers gevoegd waaren. En alhoewel de laatere Joden en de meeste Christenen agter hen, tot dese meening vervallen zijn, soo is 't ondertusschen seker, dat de Oude

VERS XV.

kap. 1: 16.

Bedenking hoe dese Raderen van maaksel waaren.

De twist van dese Raders door Jesus Syrach vereffend. kap. 49: 10.

Dat dit Wage-raders zijn geweest.

de Hebreen, van beter verstand geweest zijn in haare uitlegging over dese MERKABAH, dat is, den *Wagen van Ezechiel.* Als mede Hieronymus, die van Villalpandus daar over seer gepresen word. Ook verklaard de Propheet hem selven genoeg, wanneer hy hier vers 16. en kap. 10: 9. de Raderen Vier in getal noemd, als die tot den Wagen, op welke de Heere reed, en tot het getal der Dieren, seer wel passen. En dit isset ook dat in den Text van dese Raderen staat; *Hebbende vier Aangesigten;* namelijk hebbende ook alle vier hare Gedaante, of na de vier Oorden, Aangesigten; ofte als in de Grond-text staat: *Aan de vierkanting haarer Aangesigten.* Dat is aan de vier plaatse daar de Dieren waaren. Hoedanigen uitleg hy kap. 10:9. met dese woorden leerd; *Vier Raders waaren by de Cherubim, een Rad was by elken Cherub.* Doch het geene verder opmerkelijk en tot waarschijnelijk bewijs van de Wage-wielse Forme deser Raderen geseid word, is dit; dat de Propheet kap. 10: 13. betuigd gehoord te hebben, datse *Elk voor sijne Ooren genoemd wierden,* GALGAL. 't Gene sommige *Om-drajend,* andere *Wiel* vertaalen; als of daar geroepen wierd, *O Wiel.* Te vooren had de Propheet de Raderen OPHANIM genoemd, en de Hebreen meenen dat dit ook een naam der Engelen is; even gelijk CHERUBIM en SERAPHIM: 't gene dan eenigsinds sou schijnen over-een te komen met het gene de Propheet segd, *Een Geest des Levens* (of zielige-Geest) *was in de Raderen.* En soo sy een levende of zielige-Geest hadden; soo schijnen sy ook verstandelijke Selfsstandigheden geweest te zijn, even gelijk de CHERUBIM waaren. Waarom eenige haar niet onder de minste rang der Engelen willen gesteld hebben, nadien sy Gode hier seer na-by zijn, en de Cherubinen volgen, gelijk de Propheet ook segd: *Als die gingen soo gingen dese op haar vier zijden.* Indienmen dan met Dionysius de eerste Orden der Engelen, uit SERAPHIM, CHERUBIM en THROONEN steld; en dat de OPHANIM den Throon Gods voort-trekken, doch deselve geensinds uit-en maaken; soo salmen haar onder de tweede Orden der Engelen moeten tellen, namelijk onder de *Vorstendommen, Magten* en *Kragten:* welke Paulus op het Grieks ARCHAS, dat is *Vorstendommen* genoemd heeft; by de Hebreen OPHANIM. Doch voor ARCHANGEL, word gemeenlijk een Overste der Engelen genomen, hoedanig eenen Michaël is, siet 1 Thess. 4: 16. en Judæ vers 9. En hierom moet het niemand vreemd dunken, dat dese Raderen met de schim van een menschen-Tronie aan haar As-kokers of Naven, en met Vleugeldjes aan de Rader-speeken, in onse af-beelding gesien worden: want sulks diend alleen om de onsienelijke Geest der Dieren, die in de Raderen was, oogsienelijk uit te drukken. Oude en Nieuwe Uitleggers hebben ook 't een en 't ander over de beduidenis van dese Raders aangeteekend. Origenes brengdse tot dese Weereld, die veel verandering en rollingen onderworpen is, met welk wy onder deselve, in een geduurige omloop zijn. De Chaldeesche Verklaarder past die op de kring des Jaars, en den Omloop der Geesten, tot agtervolging haarer voorsorge voor de menschen. Doch dat van de Raders geseid word, datse waaren op de Aarde, beduid meenen sommige, datse beneden de Dieren stonden op den Aardbodem; maar de Dieren met Vleugelen ondersteund, en raakten met haare voetplanten de Aarde niet. Andere hebben de vier Raderen voor Vier Blasoenen of Veld-teekenen der Kerke genomen, namelijk als vier Merk-teekenen van haarer Verlosser; om dat het betamelijk scheen, dat de Bruid roem droeg over de Overwinningen des Bruidegoms: sig verheugende in den Buit welke hy verkregen hadde in haar te Verlossen: gelijk van Christus geseid word, Psal. 68: 19. *Gy zijt opgevaren in de hoogte, gy hebt*

kap. 1: 20, 21. en kap. 10: 17.

Eph. 3: 10. Col. 1: 16.

Wat de Raders na de meeninge van sommige beduid hebben.

Vers 15.

hebt de Gevangenisse gevangen gevoerd, gy hebt gaven genomen (om uit te deelen) *onder de menschen Kinderen.* En dese Giften aan de Kerke, kanmen met dese vier voordeelen ligtelijk bepaalen: namelijk de *Aanneming tot Kinderen des Geloofs:* De *Vrymaaking van de schuld der straffe;* siende op de Borgtogt van Jesus Christus: Het *Heilige Priesterdom*, of een Verkregen Volk te zijn: En de *Erffenis van 't Koningrijk der Hemelen.* 't Gene te vooren schaduwagtig onder de Verlossing Israels en 't Innemen van 't Land Canaan is afgebeeld geworden: spelende alsoo onder dese Dieren, als de voornaamste uit alle soort van Schepselen. De mensch als dragende Gods Beeld. De Leeuw als de Koning en schrik der Dieren. Het Kalf of de Osse als het nuttigste soo in sijn Dienst-gebruik als in de uitgelese Offerhanden. En de Arend als de snel-siende en hoogvliegenste onder de Vogelen; die daarom ook geseid worden, snel en als een Blixem vergaderd te sullen worden, daar het doode Lichaam, namelijk Christi kostelijke Dood, sou bekend gemaakt worden, in sijne toekomste tot de Kerke: gelijk de Saligmaaker soo spreekt, Matth. 24: 28. ontleend uit de Spreuke van Job 39: 33. En was de eerste Zegening Israels hier in gelegen, dat sy waaren Gods Eigendom, door aanneming van een stuks-wijse mededeelinge der Godheid, door Teekenen en Wonderen, en 't Prophetische Woord dat hun toebetrouwd is geworden, om dieper dan andere in den Raad Gods in-te-sien: 't geen hier door den Arend kan beteekend zijn. Het tweede Voorregt Israels was de eige en vrye Republijk, vertoond door het Menschelijk Aangesigt: en het derde was het Levitische Priesterdom, bedienende de Offerhanden; waar van het Kalf een Zinnebeeld kan zijn. Gelijk dan ook ten laatsten de Israelitische Regeering, door een Leeuw als uit de Stamme Juda, beteekend is. Alle hoedanige dingen de Kerke van Christus onder het Nieuwe Testament, op een veel doorlugtiger wijse natoebehooren. Nu gaat onse Propheet de hoedanigheid deser Raders nader beschrijven; seggende: *De gedaante der Raderen en derselver maaksel was als de verwe van een Turkois.* In de Grond-text staat, *Als de gestalte Tharsis.* Gelijk ook in het tiende kapittel vers 9. waar voor Hieronymus volgens Aquila, een *Chrysolyth* vertaald heeft: doch Symachus neemd'er een *Hyacinth* voor, dat Coccejus hier, en in 't Hoogelied kap. 5: 14. *Sardonixsteen* vertaald. Het woord THARSIS dat hier, en Dan. 10: 6. en elders meer, voor een Edelgesteente vertaald word, is ook een eigen naam des Soons Javan, de Soon van Japhet, welk een Soon van Noach was, Genesis 10. zijnde waarschijnelijk den oorsprong der Ciliciers, na wien *Tharsis* de Hoofdstadt van Cilicien genoemd schijnd, daar Paulus van geboortig was, Actor. 22: 3. van ouds een vermaarde Koop-plaats, Ezech. 27: 12. en seer wel gelegen aan de Zee. Na welke het daarom Jonas gemunt had, als hy van Japha vlugte voor des Heeren roepinge, kap. 1: 3. En hierom meend Villalpandus, dat THARSIS hier de groote of Middellandsche Zee beduid: als van welke de *Schepen Tharsis* genoemd worden. Hoedanige in vergelijking geseid word, dat Josaphat maakte om na het Goud-brengende Land van Indiën te varen, 't welk de Heilige Schrift aldaar OPHIR noemd: siet 1 Kon. 22. vers 49. met 1 Kon. 9: 28. en kap. 10. vers 11. vergeleken. En nadien de Zee een Groenagtig Blaauwe verwe schijnd te hebben, soo word dit woord overgebragt, om daar door een Zeewater-kleurige Steen te beduiden: gelijk mogelijk onder anderen eenen dusdanigen Steen Tharsis of Turkois, in de Borst-lap van Aaron geordineerd word te setten, Exod. 28: 20. Soo was dan dit het sienelijk Koleur der Raderen, die onsen Propheet segd, datse *Alle vier eenderlei gelijkenis hadden.* Doch dat andere hier een Witheid

Die vier Raderen op de vier voorbeelden van Gods Kerke gepast.

VERS XVI.

Wat hier by en Turkois of Tharsis verstaan word.

heid met Roodheid gemengd, aan toeschrijven, konnenwe geensins inschikken. Indien ons nu noch indagtig is, watwe soo even van de verkeerde af-beeldingen en meeningen deser Raderen geseid en bewesen hebben; namelijk (datse) alleen een vlakke Wagen-wielse Kring aan haare Velgen, en niet een Klootse ronde hebben gehad; soo moetenwe ons hier vermaand houden, dat de Propheet niets nieuws noch ongehoord voortbrengd, als hy segd; *Haare gedaante en haar maaksel was, als oft waare een Rad in't midden van een Rad:* op datwe ons daar uit, iets nieuws versierende, ons selven en een ander bedriegen: want den Propheet beschrijft hier mogelijk een Wiel of Rad des Wagens, in welkers midden een Nave of As-koker was; uit wiens ronde Buik of Klos, de Rader-Speeken of Sporten tot in de Wielbanden of Velgen gingen. Welken *Nave* in't midden van yeder Wiel-band, men sou mogen denken, dat den Propheet noemd, *Een Rad midden in het Rad;* om dat aan desselfs rond-lichaam de Wiel-banden of groote Kringen der Raders, door middel van de Speeken, daar om henen gingen en vast gehouden wierden, en te gelijk in haaren omloop bewogen wierden; beteekenende als sommige meenen, dat de Tijd af-hangd van den Tijd. En van dit gevoelen schijnd ook Villalpandus eerstmaal geweest te zijn; doch hy is daar na van sinnen veranderd, en meend; dat dese Raderen uit kap. 10: 10. beter konnen verklaard worden, alswe lesen; *En aangaande haare gedaanten, die viere hadden eenerlei gelijkenisse: gelijk als osse waaren geweest, een Rad in het midden van een Rad.* Want segd hy, door dese spreekwijse, *Een Rad als in het midden van een Rad,* (gepast op de voorgaande woorden) meen ik, datmen verstaan moet; dat de Raderen soo in Form en Verwe, als in overmaten groote, malkanderen soo naauwkeurig gelijk waaren, dat het scheen als of het eene Rad uit het ander, en na desselfs Fatsoen gemaakt was; dat is, alsmen seid, gelijk als osse in eene-Vorm gegoten waren; en derhalven datse niet en waaren na de gemeene wijse der Wagen-raders, daar veelsinds de voorste kleinder dan de agterste zijn; uit noodsaak der ligter beweging, die hier geen plaats vond, om dat deselve Geest der Dieren in dese Raderen was, en gingen waar de Dieren gingen; welke door den Geest des Voermans voortgedreven wierden, vergelijkt vers 20. en 21. &c. En dese verklaaring meenen wy dat groot ligt aan de Raders van 't eerste kapittel toebrengen kan, by aldien ymand met den voorigen uitleg niet voldaan en meende te zijn.

Nieuwe uitleg over de woorden, een Rad midden in een Rad.

En schijnd het dat de Propheet dese Raders, met wat veel woorden heeft poogen af-te-schilderen, om dat hy mogelijk door groote vreese van dit glinsterend Gesigt, de uiterste verbeelding en schaduwen der dingen die vertoond wierden, niet net genoeg en heeft konnen na-oogen. 't Gene ook al in den beginne van hem schijnd beleden te zijn, als hy t'elkens segd; *Als, Even soo, Gelijk als hebbende de gelijkenis, &c.* Ofte als Villalpandus segd; dat gelijk Ezechiel op het aansien der Figuuren en Gestalten gade sloeg; hy van veele dingen niet alte naauwkeurig heeft konnen sien wat het was; en derhalven dat hy het ook soo in 't onseker in'geschrifte opgesteld heeft. En blijkt dit eenigsinds uit het tiende kapittel, daar hy in desen meerder verligt scheen te zijn; doe eerst verstond en ontwaar wierd, dat dese Dieren, CHERUBIM waaren. Invoegen hem dat tweede Gesigt tot een verklaaring van het eerste diende. Want segd hy, het waaren *deselve Aangesigten die ik by de Riviere Chebar gesien hadde,* vers 22. En *Als sy* (namelijk de vier Raderen) *gingen, sy gingen op haare vier zijden, sy en keerden sig niet om alsse gingen.* Andere lesen meer na de Hebreeuwsche spreek-wijse; *Sy gingen gaande door vier deelen.* En verstaan daar door niet on-eigen, dat de vier Raders door een snelle be-

Waarom dese Raderen van de Propheet soo naauwkeurig beschreven worden.

Ezech. 10: 20.

VERS XVII.

beweging voortgedreven wierden aan de vier hoeken of zijden des Wagens. Want deſe verdubbeling des werk-woords met het deel-woord, pleegd doorgaans in de Heilige Schrift, een heftigheid der herts-togt, of de doeningen des werk-woords te beduiden: gelijk by voorbeeld Pſal. 126:6. *Sy gingen gaande ende weenden, &c. Maar ſy ſullen komende komen.* Dat is, legd Villalpandus uit; ſy gingen met langſaame ſchreden doen ſy verhuiſden na Babylonien; maar ſy ſullen vrolijk en huppelende wederkeeren in haar Vaderland. Hier hebben de deel-woorden, ſegd hy, de beduiding des werk-woords grooter gemaakt; namelijk de herts-togt der droefheid in den eenen, en de blijdſchap in den anderen. En dewijl deſe regt-ſtrijdig zijn, ſoo ontſpringd ook uit deſelve eenen regt-ſtrijdigen zin. 't Geen dan ook verder door de volgende woorden des Propheets verklaard word, als hy ſegd; *Sy en keerden ſig niet om alſſe gingen.* Behalven dat den zin van deſe woorden klaar is, in 't geen wy over vers 12. hebben aangemerkt; namelijk, dat de Raders niet agterwaards en gingen, gelijk dikmaals den Oſſen, en by gevolg de Wagen-raders pleegd te gebeuren. Ofte het ſou konnen bedenkelijk gehouden werden, of mogelijk niet de zin deſe is; dat of ſchoon de Raders alle de deelen van Wagen-raders hadden, namelijk haare Naven, Speeken, en Velgen of Wiel-banden, ſy egter om geen As en draaiden of kring-wijs rond'om liepen, gelijk de Wage-raderen gewoon zijn; maar datſe even als de Dieren zijn voortgegaan. Gelijk mogelijk daarom beneden vers 20. en 21. geſegd word, *Dat de Geeſt der Dieren in de Raders was.* Gelijk het mede opmerkelijk is tot beveſtiging van 't gene dus ver van de Aangeſigten der Dieren geſeid is, datwe kapittel 10. vers 11. leſen; dat de Raderen voorwaards uitgingen, *Waar henen het hoofd der Dieren uit-ſag.* Dit zijn klaare woorden voor ons gevoelen; alhoewel onſe Duitſche Kant-teekenaars, uit haar voorige grondſlag over kap. 1. vers 10. geleid, onſes agtens alte net verklaaren; *Een der vier hoofden;* daar ſy te vooren noch maar *Vier aangeſigten*, dat zijn Tronien gevonden hadden; doch die wy haar ook laaten verantwoorden, tegens 't geen we hier vooren alreede aangemerkt hebben. Gelijk'er ook geen ontbreken, die het *Uit-ſien des hoofds* in deſe plaatſe, op het voorſte aanſien der Raderen, willen gepaſt hebben; als die alle te gelijk, ſonder aarſelen deſelve weg gingen.

VERS XVIII.

Nu waaren deſe Raders ook ſeer groot van Kring of Omtrek, gelijk de Propheet vers 18. ſegd, *Haare Velgen* (in 't Hebreeuwſch *Ruggen*, verſtaat Wiel-banden) *waaren ſoo hooge, datſe vreeſſelijk waaren; en haare Velgen waaren vol Oogen rond'om aan die vier* Raderen. Te kennen gevende, dat deſe Raders niet alleen van wegen haar ſeldſaame koleur, maar ook van wegen haare groote, dikte en hoogte, verſchrikkelijk om aan-te-ſien waaren: hoedanige Raders hier waarlijk paſſen en betamelijk ſchijnen, aan de grootheid van den Wagen, tot de hoogte des Vier-geſpans, en de pragt des Koninglijken Zege-koets; en tot de Goddelijke waardigheid des Voermans; namelijk, die de Propheet in menſchen gedaante op de gelijkenis des Throons ſag zitten vers 26. En waren deſe Raders na de buiten zijde der Wiel-banden, *Vol Oogen;* gelijk we in onſe Printverbeeldinge duidelijk genoeg aangeweſen ſien. Sonder datwe nochtans durven bepaalen, of hier waare Oogen, of welke en hoedanige Oogen, de Propheet hier mag geſien hebben; en offe niet liever on-eigentlijk en ſlegts by gelijkenis moeten genomen worden? Doch wanneer wy op de aanduidende beteekenis letten, die de Godsgeleerde gemeenlijk daar aan toepaſſen; namelijk, datſe ſien op de Voorſienigheid Gods, die alle dingen op de Aarde ſiet en regeerd: (*Want ſijne Oogen doorloopen de gantſche Aarde*, 2 Kron. 16: 9.) Soo ſoumenſe voor waare menſchen Oogen

Van de grootheid deſer Raderen.

Job 34:21. Pſal. 33:18. Jer. 16:17. Zach. 3:9. en kap. 4. vers 10.

Oogen mogen opnemen; alhoewel ons de Taalkundige leeren, dat het Grond-woord GNAJIN, eigentlijk het *Oog van een Dier* beteekend. Waar over Villalpandus dese bedenkelijkheid genomen heeft: nademaal, segd hy, dat in het Oog, de Glands en de seer aangename vermengingen der Verwen, door de stralinge des ligts ontfangen en aan de Sinnen vertoond werden, soo word sulks hier tot de Oogen selfs overgedragen, om de verscheide glinsteringen der gesiene Verwen, die tot het binnenste van het Oog des Beschouwers zijn ingeloopen, daar door aan te duiden. En dat het hier soo moet genomen worden, sulks bewijst hy uit Rabbi Moses de Egiptenaar, daar hy segd; dat door het Ooge hier verstaan word, de verscheidentheid der blinkende Verwen: hoedanig in dien selven zin van het Manna Num. 11:7. geseid word; *Sijn Ooge* (dat is, 't glansig aensien sijner Verwe) *was als Kristal.* Alwaar Hieronymus seer fraai heeft overgeset, *was van verwe als Bdellion*, of als Onse lesen, *Bedolah;* om dat de Verwen door de Oogen gesien worden. Waar uit we dan niet onvoegsaam met Villalpandus mogen besluiten, dat dese Verwen, die *Oogen* genoemd worden, met die der Paauwesteerten, van seer na-by konnen gelijk geweest zijn; als dewelke met haare vermengde schikking, door middel van het ligt, een vermaakelijke beschouwing geven. Komende dit ook seer wel over-een, met de Zee-blaauwe Verwe der Raderen. Gelijk we ook van de dingen, in welke vereischt word, datse gepolijsterd, blinkende, of glandsig zijn, gewoon zijn te seggen, wanneer sulks daar aan ontbreekt, *Het ding en heeft geen Oog;* dat is, 't heeft geen Glands, geen aansien, geen bekoorlijkheid &c. En alhoewel hier alleen van *Oogen aan de Raderen* gerept word, soo vind men die nogtans volgens 't gemeen gevoelen, ook aan de Cherubinen toegepast, kap. 10: 12. daar onse Oversetters lesen; *Haar gantsche lijf nu* (of vleesch) *ende haare ruggen, en haare handen, en haare vleugelen; mitsgaders de Raderen, waren vol Oogen rondom; die viere hadden haare Raderen.* Doch dewijl men twijffeld of in dit vers alleen van de Raders, of van de Cherubinen, of van beide te gelijk gesproken word; diend men aan eenig waarschijnlijk gevoelen ten minsten gehoor te geven. Dus houd men dan dat dese redenen veel meer op de Cherubinen, dan op de Raderen passen; dewijl die geen Vleesch, noch Ruggen, noch Vleugelen, noch Handen hebben; noch ook geen Raderen konnen geseid worden te hebben. Doch het geen'er verder van geseid word; namelijk datse *Vol Oogen* waaren, dat kan op beide in sekeren zin, wel voegsaam en toepasselijk gehouden worden: want aan de Wiel-banden en Speeken flonkerden als een meenigte van uitgegraveerde Sterren; en het geheele Lichaam der Cherubinen was met diergelijke glinsterende Ligten soodanig geborduurd, dat niet alleen het Uitspansel en de Wagen-koets, maar ook dit Vier-gespan, een uitgedrukt Beeld des Sterren-Hemels was, verkondigende de Heerlijkheid en Eere Gods: gelijk van de Hemelen geseid word, Psalm 19: 2. daar we niet langer op staan mogen. Gelijk we ook niet raadsaam vonden dese Lichamen met ware Oogen in onse af-beelding te bezaajen, terwijl se mogelijk maar on-eigentlijk dienen verstaan te zijn: doch in 't midden des Uitspansels, vertoonende den gesternden Hemel, is sulks om 't geseide in agt-genomen. *Als nu de Dieren gingen, gingen de Raderen by hen: ende als de Dieren van de Aarde opgeheven wierden, wierden de Raderen opgeheven.* Even gelijk kap. 10: 16. en seer klaar kap. 11: 22. Te kennen gevende, de vaardige gehoorsaamheid der Raders in allerlei wijse van beweginge. Ofte misschien heeft dit willen aanwijsen, dat alle de rollingen en beurtwisselingen die in het Koningrijk van Christus, namelijk in sijn Kerke, gesien souden

Wat voor Oogen hier verstaan worden.

Ooge voor de siening der Koleuren genomen.

VERS XIX.

 wor-

worden, volgens Gods voorbeschikking, door den dienst der Engelen uitgevoerd souden worden, &c. of schoon die voor ons alsoo onbegrijpelijk zijn, als dese Raderen voortgaan door deselve Geest der Dieren, die sig om hooge ophieven door het slaan en roejen van haare Vleugelen, kap. 10: 15. Waar op de Chaldeesche Verklaarder aanteekend, dat de bepaalingen des Jaars even als dese Raderen, niet door toeval, noch ydel, noch sonder de voorsienigheid der Goddelijke bestuuring en kragt, worden omgewenteld. Een ander Geleerd Man voegd 'er toe, dat de bewegingen en beurten der veranderlijke dingen, ten aansien van den staat der Kerke, niet by Avontuur geschieden. En gelijk dese Raderen sagtjes en seer gemakkelijk gedreven wierden, wanneer de Cherubim voortgingen; alsoo volgd ook de Gemeente Gods ligtvoerig de Leeraars, die in 't Koningrijk der Hemelen wel onderwesen zijn, en in haaren dienst gewillig voorloopen, na de vermaaning van den Apostel, 1 Petr. 5: 2. *Weidet de Kudde Gods die onder u is, hebbende opsigt* (daar over) *niet uit bedwang, maar gewilliglijk: noch als heerschappye voerende over het Erfdeel* (des Heeren) *maar als voorbeelden der Kudde geworden zijnde.* Dat is, haar niet drijvende met sweepen noch dreigementen, maar noodigende en lokkende door bescheidentheid en een goed voorbeeld. En schijnd de Propheet dit seldsaam en gehoorsaam voortgaan deser Raderen nader in 't volgende vers, door een verdubbelde herhaling te verklaaren; alhoewel de Text-woorden verscheidentlijk vertaald worden. Doch Onse lesen: *Waar henen de Geest was om te gaan, gingen sy; waar henen de Geest was om te gaan: en de Raderen wierden tegens over hen opgeheven: want de Geest der Dieren was in de Raderen.* Daar mogelijk de gemeene Latijnsche vertaaling wat klaarder gelesen heeft, alsse steld: *Waar de Geest henen ging, daar henen wierden te gelijk met de gaande Geest ook de Raderen opgeheven, en volgden hem: want daar was een Geest des Levens in de Raders.* Doch de LXX hebben voor *Geest*, WOLKE gelesen; seggende: *Waar henen de Wolke ging.* En op dat de Propheet ons van dese gelijke voortgang ten vollen onderrigten mogte, laat hy in het 21. vers noch niet af daar aan te gedenken, seggende: *Als die gingen, gingen dese, ende als die stonden, stonden sy: ende als die van de Aarde opgeheven wierden, wierden de Raderen tegen over hen opgeheven: want de Geest der Dieren was in de Raderen.* Over welke woorden de Chaldeesche Verklaarder niet on-aardig aanteekend, dat dit geschiede, op dat de magt des genen die op den Wagen zat, welke door dese Wolke beduid word, getoond wierde. Als waarom daar geseid word, de Geest volgde waar henen de Wolke, dat is, de Zittende wilde: want sy wierden gedreven na den wille des Konings. Voorwaar, segd Polychronius, hier word een voortreffelijke Ordening der sienelijke dingen en der Tijden voorgesteld, dewelke de Geboden Gods even soo gehoorsaamen als offe verstandelijke sinnen hadden: want alsoo word ook van de Zee geseid, datse haare palen in agt neemd, en die geensinds en overtreed. Theodoretus gevoeld, dat wanneer hier geseid word, dat 'er een Geest des Levens in dese Raderen was, dat daar door de onsienelijke Ordening der Throonen, aan de bevatting der reden voorgehouden word: even als of de beweging der Raderen vrywillig en sonder bedwang was: want de Dieren en waaren niet vastgemaakt aan den Dissel-boom, nochte aan een Jok: doch daar ging een Wolke voor, en een harde stooker van een Noorden Wind volgde; dus liep de Goddelijke Wagen van selfs, de Dieren gingen voor-uit, en de Raders wierden van selfs bewogen. Dit segd dien Oud-vader. Villalpandus

VERS XX.

VERS XXI.

Vergelijkt kap. 10: 17.

Wat het zy dat de Geest der Dieren in de Raderen was.

pandus voegd'er uit Apollynaris by, dat dit Gesigte vertoonde, dat de Engelen Gode onderdanig zijn, als een Wagen die vrywillig onder sijnen Heere loopt, sonder Toom of Breidel: Ja dat God rijd of vaard boven en over alle Hemelsche Schepselen, en dat hy sonder geruis en straf heid heerscht. Want door den dienst der Engelen word soo wel den Omloop der Hemel-Kringen voortgerold, als de gesteldheid der Tijden vervuld. En op dat niemand en sou meenen, segd de Chaldeesche Verklaarder, dat de gemeene swier der dingen van de Engelen selfs af-hangd; daarom sag Ezechiel, dat wanneer de *Geest ging*, de *Dieren*, dat zijn de *Cherubim*, alsdoen ook *gingen*. Van welk voortgaan en opheffen der Vleugelen en Raderen de Propheet ook een voorval verhaald, kap. 10: 19. *Ende de Cherubim hieven haare vleugelen op, en verhieven haar van de Aarde om hooge voor mijne Oogen, als sy uitgingen; en de Raderen waaren tegens over hen. En elk een stond aan de Deure der Oost-poorte, van het Huis des Heeren, en de Heerlijkheid des Gods Israels was van boven over hen.* Mogelijk tot een Voorbeduidsel, dat Godt haast eens het Huis Jacobs verlaaten, en de ware Godsdienst onder de Heidenen doen verhuisen soude, vergelijkt kap. 9: 4. En alhoewel Coccejus in sijn verklaaring over dese Raderen hier van eenigsinds schijnd te verschillen, soo wil hy nochtans het voornaamste van dit geseg eigentlijk op de Engelen gepast hebben, uit Hebr. 1: 14. doch die beide met de Raderen, door de Geest bewogen worden. Want op dat wy regt de beduidenis van vers 15. tot 21. souden verstaan, seid hy, diendmen de Raderen op te nemen voor iets dat tot de Kerke behoord; daaren-boven datmense redelijk of verstandig en met deselve Geest der Cherubim begaafd, en beide tot desen Wagen behoorende verstaat; doch soo, dat de Dieren zijn als de dienstbare Zuilen des Throons, aan wien de Raderen onderworpen schijnen. 't Gene mogelijk niet anders beduid, dan de onderwerping der Kerke voortijds onder 't Oude Testament den Magten op den Stoel van Moses: gelijk ook selfs Christus deselve onderworpen is geweest wanneer hem Godt voor een weinig tijd minder gemaakt had dan de Engelen van wegen het lijden des doods, Psal. 8: 6. gelijk de Apostel dat verklaard Hebr. 2: 7, 9. Doch na sijn Verhooging zijn de Engelen en de Magten hem selfs onderworpen geworden, en is hy gesteld tot een Hoofd der Kerke, als te sien is 1 Petr. 3: 22. Eph. 1: 21-23. Apoc. 19. vers 10. En daarom isset geen wonder, dat de Propheet segd, dat de Raderen te gelijk met de Dieren voortgingen. En nadien het woord GEEST, van wegen de veelvuldige gelijkheid, daar in verscheide dingen met de oorspronkelijke beduidenis schijnen over-een te stemmen, verscheidentlijk in de Heilige Schrift gebruikt word; soo moetmen hier in 't voorby-gaan aanmerken, dat nadien die benaaming voortkomd van 't werk-woord RAVAH, *Ademen*, *Blasen*, namelijk met een beroering en beweging *Uitblasen*, dat dan de naam RUACH, een GEEST, *Blasing* en *Levendigen Adem* te kennen geeft, namelijk die daar is in den Neuse eenes Diers: gelijk 't Genesis 2: 7. van den mensche soo genomen word; als'er staat: *God hadde in sijnen Neuse een Adem des Levens geblasen.* En Job 27: 3. segd: *Soo lange als mijnen Adem in my sal zijn, en het geblaas Gods in mijnen Neuse.* Nu dewijl dese Beroering en Uit-ademing een uitwerksel en aanwijser is van sekere verborge hoedanigheid die in het Lichaam of de Natuur verschuild, en die noch vleesch noch been kan toegeschreven worden, en egter door haar beginsel der ademing en des levens de Leden van ons Lichaam beweegd, siet daarom werd ook de *Geest* dikmaal genomen voor de *Ziele*: waar op mogelijk Psalm 104: 22. gesien word: *Neemd gy haaren geest weg, sy*

Wat het woord GEEST hier wil te kennen geven.

1 Kon. 17. vers 17. Jes. 2: 22.

sy sterven en keeren weder tot haaren stof. Alwaar onse Vertaalers voor GEEST, *Adem* gelesen hebben. Vergeleken met Psalm 78: 39. daar de Onse *Wind* voor Geest gesteld hebben. En soo word het ook overgebragt om alleen het Dierige of gevoelige leven te beteekenen: als waar opmen meend dat de plaatse siet, Job 12: 10. *In wiens hand de ziele is van al dat leefd. Ende de geest van alle vleesch des menschen*. Doch meenen onse Uitleggers, dat daar door de *Geest van alle vleesch*, de redelijke ziele verstaan word; vergelijkende dat met Num. 16: 22. daar Godt, een *Godt der Geesten alles vleeschs* genoemd word, en veel andere plaatsen. En willen de Taalkundige dat wanneer het gesteld word met den name CHAJAH, soo word het genomen voor een levendigen Adem, als Genesis 6: 17. *Om alle vleesch daar in een geest des levens is, van onder den Hemel te verderven*. Vergeleken met kapit. 7: 22. In de vierde plaats beteekend het ook een Kragt, een Werking en vermogen dat het vleesch beroerd, 't geen somtijds het Hert of het Gemoed, en ook wel de Couragie beduid: als Josua 2: 11. *Als wy het hoorden versmolt ons Herte in ons*. Ziet mede kap. 5: 1. en 7: 5. en de woorden 1 Sam. 30: 12. *Sijn Geest quam weder en hy wierd verquikt*. Hierna word het woord GEEST ook overgebragt tot allerhande geweld en kragt der onsienelijke Natuure, als namelijk voor een *Wind*, Genesis 8: 1. *God dede een Wind* (eigentlijk GEEST) *over de aarde doorgaan*. Psal. 147: 18. *Hy doet sijn Wind waajen, en de wateren vloejen daar henen*. Eigentlijk staat 'er, *Hy doet sijn geest blasen*. En Johan. 3: 8. *De geest blaast waar henen hy wil, &c*. En Psalm 104: 4. word het voor de Engelen genomen: *Hy maakt sijn Engelen Geesten*, of *Winden*, van wegen haare snelheid in 't gehoorsaamen, en onwederstaanbare uitvoeringen: 't geen de Apostel Hebr. 1: 7. op de Engelen, en niet op de Winden gepast heeft. Ten laatsten word het ook genomen voor den Heiligen Geest, de derde Bestaanelijkheid in 't eenig Goddelijk Wesen, als Genesis 1: 2. *Ende de Geest Gods sweefde op de wateren*. Dat is, koesterde de Wateren, op dat hy haar een kragt mede-deelde, om voort te Teelen. Alsoo ook by Job: *Door sijn Geest heeft hy de Hemelen verciert, &c*. Uit alle welke spelingen en spreekwijsen wy, om wederom tot het Gesigt van onsen Propheet te komen, besluiten mogen, dat in ons laatst aangehaalde 21. vers het woord GEEST in tweederlei zingebruikt word: namelijk in het eerste deel des vers voor een Kragt en ongestuimigheid en magt des Oversten, dat is voor den *Heiligen Geest*. Maar in 't tweede deel voor een *Levendige Blasing*, en Ziele des Levens; gelijk wy in de derde beduiding geseid hebben, daar door de Raders bequaam gemaakt wierden, om de invloejingen en beweging van de hooger kragt te konnen ontfangen, wanneer die door alle de Leden des Lichaams uitgestort wierd. Doch genoeg van de gestalte der Vier Dieren en der Vier Raders. Wy willen den Propheet verder na-stappen, die vers 22. tot andere dingen overgaat; seggende: *Ende over de hoofden der Dieren was de gelijkenis eenes Uitspansels, gelijk de verwe van het vreesselijke Kristal: van boven af over haare hoofden uitgespreid*. Voor UITSPANSEL diendmen hier een Uitbreiding of uitgespannen Verwelffel, als het Uitspansel des Waters te nemen; in hoedanigen beteekenis het selve Grondwoord RACHIAGH genomen word Genesis 1: 6. *Daar zy een Uitspansel in 't midden der Wateren*. Beteekenende een uit-rekking of dun-maaking der Water-wolken, die in 't begin te saamen met dien algemeen Bajerd des Gescheps vermengd waaren, en welke God door sijn bevel van de grove Aardsche deelen en 't benede-water dede afscheiden; namelijk het Opper-

Psal. 31: 6. en 146: 4. Eccles. 12: 7. Luc. 8: 55. en 23: 46. Actor. 7. vers 59. Hebr. 12: 9.

Deut. 1: 28. en 20: 8. Jes. 13: 7.

Job 26: 13.

Ezech. 1. vers 21.

Wat het woord GEEST in de geseide plaatse beteekend.

VERS XXII.

Vergelijkt eenigsinds kap. 10: 1.

Wat men hier voor Uitspansel verstaan moet.

per of Logt-water van het Onder of Aardrijks-water, te weten de Wolken die tot haare bevogtiging en ondermaanse Kring behooren: alsoo *Dat'er een scheidinge was tusschen het Water onder het Uitspansel; en tusschen het Water dat boven het Uitspansel is*, Genesis 1: 7. 't Geen de vermaarde Oudvaders, Basilius, Augustinus en Ambrosius met veel andere, soo verklaaren, datmen het Uitspansel voor de Logt, en de Wateren voor de Wolken nemen moet. En derhalven besluiten wy, dat de Propheet van boven over de hoofden der Dieren, na welke haare opperste Vleugelen uitgestrekt waaren, vers 23. een Uitspansel der Logt gesien heeft; dat van *Ooge*, dat is van *Verwe*, geheel doorschijnende en glinsterende was als Kristal. Gelijkwe vooren hebben aangewesen, dat het aansien der *Verwe* of *Koleur*, dikmaal het *Ooge* genoemd word, om datmen de gedaanten der Verwen daar mede siet. Doch dat onse Propheet hier byvoegd, dat dit Uitspansel was van aansien, *Als de verwe van vreesselijk Kristal*, ofte als een *Vreesselijk Ys*, gelijk het woord KERACH veelmaal voor Ys genomen word; sulks en sal ons geen wonder doen, alsmen aanmerkt, hoedanig dese gestremde Logt, het zy wy die nemen voor een bevroren Water, of doorschijnig Kristal, ontvlamd en aangesteken heeft geschenen, door dat Vuur dat binnen de Wolke omvangen was, vers 4. en alle die Blixem-straalen, die wy in de voorige verssen verklaard hebben: hoedanigen Hemelschen Uitspansel waarlijk een verschrikkelijk aansien aan den beschouwer moet veroorsaakt hebben. En schijnen de Oversetters hier *Kristal* gesteld te hebben, om de gelijkheid die het selve met het Ys heeft; als zijnde dit als een bevroren heldere Geest-vogt die in de klippige Bergen tot een Steen verhard zijnde, sijn voorige helderheid noch behoud. En dat dit Uitspansel niet en is geweest de gemeene Logt des Hemels, in den beginne van God geschapen, Genesis 1: 7. maar eene bysondere vertooninge, blijkt daar uit, dat de Propheet hier spreekt van een gelijkenis des selven Uitspansels; en by gevolg eene vertooning van een saake die niet en was, so alsse scheen, noch ook daar na soo niet in wesen bleef. Ten zy in haar beduiding, namelijk wanneermen met Coccejus door dit Uitspansel verstaat, de Geesten der volmaakte Regtveerdigen, die in den staat der Geluksaligheid zijn, en Gode leven in den Hemel. *Onder dit Uitspansel*, segd hy verder, *waaren haare vleugelen regt op, de een aan d'andere: yder hadder twee, die herrewaards haare Lichamen bedekten; en yder hadder twee, diese derwaards bedekten.* Welke woorden uit het gene wy te vooren aangaande het opwaards heffen en samenvoegen der twee Vleugelen, en het bedekken der Lichamen, met de twee andere Vleugelen, over het negende en elfde vers geseid hebben, soo wel konnen verklaard werden, datwe hier onses agtens, daar aan niets toe te voegen hebben. En men mag dese saamenvoeging en verheffing der Vleugelen, als mede het bedekken der Lichamen, ook soodanig in onse Printverbeelding waargenomen sien. Gelijk mede sommige Godsgeleerde over het opsteken der Vleugelen na desen Hemel of Uitspansel, seggen; dat het beduid de begeerte, en het verlangen der strijdende Kerke, welkers grootste poogingen tot de Hemelsche wooningen zijn. Doch dat'er ook geseid word, dat de Dieren de Vleugelen neder-lieten; namelijk wanneer sy stille stonden, sulks kan seer welvoegsaam betoonen, dat alsoo den Hemel met sijnen Throon te gelijk af-klimd, en de Kerke te mets nader komd. Want de Kerke somtijds een rust-plaatse hier op Aarden krijgende, soo trekt sy door haare Gebeden, het Hemelsche Jerusalem na de Aarde. En aangaande de beweging deser Dieren selfs, daar van word ons in 't volgen-

Hoedanig dit Uitspansel by den Propheet gesien is.

Wat vreeslijk Kristal hier wil te kennen geven.

VERS XXIII.

Vergelijkt hier weder vers 9. en 11.

VERS XXIV.

gende 24. vers, een goede verklaaring gedaan: *Ende als ſy gingen, hoorde ik een geruis haarer vleugelen, als het geruis van veele Wateren, als de ſtemme des Almagtigen. Als de ſtemme eenes geroeps, als het gedeun eenes Heirlegers: als ſy ſtonden lieten ſy haare vleugelen neder.* Waar in de Propheet te verſtaan ſchijnd te geven, dat hy aan de Cherubim een tweederlei beweging waargenomen heeft: want eerſt verklaard hy, dat haar vliegen, gelijk is geweeſt, aan het vliegen der Vogelen; en daarna dat haar gaan, even was als het gaan der Dieren; doch datſe ſulks beide ſeer geſwind en met een ſchrikkelijk gedruis deden: Want wanneer ſy haar van de Aarde ophieven, ſegd hy, ſoo maakten ſy door het ſlaan haarer Vleugelen een ſchrikkelijk geraas en gekraak, even gelijk het gebulder der rollende Zee-baaren die aan de Oevers ruiſſen; of als den ſtroom van een ſnelafloopende Riviere, tegen een hooge Kei-ſteen aangekletſt wordende, pleegd te doen. Ofte ook wel ſoo, als het gebrul der Wolken pleegd gehoord te worden, wanneer den Almagtigen Godt op het hevigſte Donderd en Blixemd: Want dit noemd hy *De ſtemme Gods;* volgens 't gene in den 29. Pſalm ſtaat: *De ſtemme des Heeren is op de Wateren, de Godt der Eeren Donderd. De ſtemme des Heeren is met kragt, de ſtemme des Heeren is met Heerlijkheid. De ſtemme des Heeren breekt de Cederen; ja de ſtemme des Heeren breekt de Cederen Libanons.* Gelijk hierom ook dit geluid, tweederlei beteekenis van de Uitleggers gegeven word; namelijk eerſt, dat de Oordeelen Gods, dien hy tegens de Goddeloofe uitvoerd door de Engelen, verſchrikkelijk zijn: en daar na ook de geduurige verblijding en toejuiching der Goddelijke Majeſteit. Alhoewel hier miſſchien doorgaans geſpeeld word, op de verſchijninge en het nederkomen Gods op Sinai, Exod. 19. Daar de voorbereiding ſijner komſte tot het Volk met het geluid van Donder en Blixem en ſwaare Wolken, en klank der Baſuinen gehoord wierd; ſoo dat het Volk Iſrael verſchrikte, om dat de Heeren neder-quam onder Rook en Vuur en Aardbeving. Daar wy dan ook vers 19. ſien, dat het geluit der Baſuine op het hevigſte klonk, wanneer Godt nu met een ſagter ſtemme, en niet door den Donder noch verſchrikkelijk geluit tot Moſe ſprak. Gelijk mede het vrolijk juichen en geſchalmaaken dikmaal een Teeken was van de aankomſte Gods in het Leger Iſraels; namelijk van de Arke des Verbonds, het ſienelijk Teeken van Gods tegenwoordigheid onder Iſrael, 1 Sam. 3: 4, 5. Want ſoo word het ſelfs van de Philiſtijnen verklaard, wanneer ſy vers 6, 7. het gejuich Iſraels vernemende, ſeiden; *God is in 't Leger gekomen.* Op welke tweederlei verſchijning, Pſalm 68. geſpeeld word. Gelijk mede Pſalm 89: 16. het Volk Salig geſproken word, die het geklank der toejuiching kend, en op meenigte plaatſen; in 't Tweede Deel van de Republijk der Hebreen, met veele blijken aangeweſen. En werd navolgens deſe verklaaring van de Chaldeeſche Uitlegger toegeſtemd; dat de ſtemme der Vleugelen die Ezechiel hoorde, een blijde toejuiching der Engelen te kennen gaf. Doch het voorgaan der Cherubim, namelijk wanneer ſy onderſteund waaren van haare voetplanten, verwekte door het geruis der ſchragende Vleugelen een getier als de beroering of het geroep veeles Volks. Gelijk het woord HAMULLAH, hier en Jer. 11: 16. een geſuis van mompelend Volk beteekend. Waarom het de LXX Overſetters, een *Stemme der ſaamenſprekende*, vertaald hebben. Ten laatſten vergelijkt de Propheet dit geruiſch, niet on-eigentlijk tot de ſaak, by het *Gedeun van een Heirleger;* nadien dit Vier-geſpan na veeler meenig een Zinnebeeld is van 't Heirleger Gods. Ofte, als we meermaal vermaand hebben, van de Kerke; waar van

Vergelijkt hier mede kap. 10: 5.

Pſal. 29: 3.

Speling op het gedruis der Engelen in haare beweging.

Ezech. 1. vers 24.

van hier na. En dat dit geluid der Vleugelen niet altijd gehoord wierd, blijkt uit de laatste woorden van dit, en van het volgende 25. vers; daar geseid word: *Als sy stonden soo lieten sy haar vleugelen neder. Ende daar geschiede een stemme van boven het Uitspansel, het welke boven haare hoofden was, als sy stonden,* (ende) *haare vleugelen nedergelaaten hadden.* 't Gene in maniere van een verklaaring der voorgaande agterste woorden, by andere aldus gelesen word: *Want wanneer de stemme geschiede over het Uitspansel dat boven haar hoofd was, soo stonden sy en lieten haare vleugelen neder.* Even als of daar geseid wierd; dat, wanneer de Goddelijke Wagen-menner een Teeken gaf, dat sy souden stil-staan, soo lieten sy haare Vleugelen neder en rusten. Sy en gaven niet altijd een geluid van sig door hun vliegen, segd de Chaldeesche Verklaarder, maar sy stonden ook stil; om te kennen te geven, dat sy den Lof en Prijs Gods met behoorlijke Eerbied uit-spraaken, en daar toe ophielden met een Heilige vreese, terwijl sy beide die dingen deden met liefde en verlangen. Soo dat Theodoretus niet vreemd en oordeeld, wanneer hy dit op de gehoorsaamheid der onsienelijke Magten past; waar in haar de Kerke navolgd: Ja met haar saamenspand, Apoc. 5: 8, 9. Waar op ook in den 103. Psalm gesien word; als David segd: *Loovet den Heere sijne Engelen, gy kragtige Helden die sijn woord doet; gehoorsaamende de stemme sijns woords.* En derhalven moet sig hier niemand verwonderen, dat wy dese Cherubim in ons Tafereel met een vrolijk aangesigt vertoonen, keerende met een volvaardige blijdschap hare Oogen en Handen, onder een Eerbiedige opheffinge, na den genen die op den Koninglijken Throon zit. Gelijk hier ook gansch niet tegen en strijd, 't gene wy soo aanstonds uit de gedagten van d'Heer Coccejus hebben bygebragt. Wy noemen dese Zetel onbeschreumd een THROON, om dat de Propheet ons soo voorgaat in 't volgende vers: *Ende boven het Uitspansel, het welke was boven haare hoofden, was de gelijkenis eenes Throons, als de gedaante eenes Saphyr-steens.* Vergeleken met kap. 10: 1. Boven in het Uitspansel, datwe terstond van vreesselijk Kristal sagen, was een Koninglijke Throon van uitstekende schoone glands, namelijk als Saphyrsteen, welke van een schoon-doorlugtig Hemels-blaauwe Verwe is. Doch dat onse Kant-teekenaars daar over uit Plinius, of mogelijk eenig gemeen erf-gerugt aanteekenen, dat de Saphyr-steenen met Goude stipjes glinsteren, daar in schijnen sy misleid: want niet de waare Saphyren hebben Goud in, maar word wel in andere veel geringer soorten van Blaauwe Steen gevonden; als namelijk in de *Lapis Lazuli*, en diergelijke, die niet onder de Juweelen of kostelijke Gesteenten konnen gerekend worden. Deselve geven, gebrand zijnde, een schoone en kostelijke Blaauwe Verwe, diemen *Oltremarin*, of *Over-zee-blaauw* noemd: Mogelijk om datse de koleur van Water en Lugt in schoonheid schijnd te tarten. Gelijk dan verder de schoonheid der Jongelingen by den Saphyr-steen en andere reine Steenen vergeleken word, in de Klaagliederen, kap. 4: 7. *Haare uitgelesenste waaren reiner dan Sneeuw, sy waaren Witter dan Melk: sy waaren Rooder van lichaam dan Robijnen, gladder dan een Saphyr.* Eigentlijk staat'er; *Haare snijding was als Saphyr.* Dat is soo gaaf en glandsig van aangesigt en lichaam, als offe uit een Saphyr gesneden en glad geslepen waaren. En op dat de Propheet ons de waardigheid des Konings mogt te kennen geven, segd hy niet slegts heen, dat hy eenen Throon sag, maar de Gelijkenis van een Throon uit Saphyr-steenen; op dat hy ons door het aanprijsen van desen Steen, een Denk-beeld indrukken sou van een alderkostelijksten Throon. Theodoretus heeft hier over een wonder-fraaje gedagte gehad,

VERS XXV.

Vergelijkt kap. 10: 1.

Wat het stil-staan deeser Dieren te kennen gaf.

Psalm 103. vers 20.

Waarom de Cherubim in onse Printverbeelding een vrolijk opsigt hebben.

VERS XXVI.

Waarom den Troon Gods by Saphyren vergeleken word.

Plin. 37. Boek, kapittel 2.

wan-

wanneer hy ſegd; Dat door deſe gedaante vertoond is, de Onſienelijke, en niet de Sienlijke Natuure der Godheid: want al is het dat de Wolken en de duiſterniſſe rondom hem zijn, en dat hy de duiſterniſſe ſchijnd verkooren te hebben om verborgen te woonen; ſoo woond Godt nochtans waarlijk in een Ontoeganglijk Ligt: doch om dat wy hem van wegen de hoogdravende Trap des glinſterenden Ligts, niet en konnen ſien, noch tot hem genaken, ſoo is ſijn Ontoeganglijk Ligt, ten aanſien van ons ſwak vermogen in de beſchouwing, ons als Duiſterniſſe; gelijk eener van teer geſigt, in den helderen Sonne-ſchijn, ſoo blind als een Mol is. Doch laat ons beſien, wie en welk eenen de Propheet op deſen Goddelijken Throon ſag: want daar van ſpreekt hy op 't einde van dit aangehaalde vers, met deſe woorden: *Ende op de gelijkenis des Throons, was de gelijkeniſſe, als de gedaante eenes menſchen, daar boven op zijnde.* Even als of hy ſeide: My docht, of het ſcheen my toe, dat ik de geſtalte van een Menſch of Koning ſag, die op den Throon zat, welke op den Wagen was. Want dat Godt meermaal in de Heilige Schrift geſeid word te Vaaren, of op een Wagen te Rijden, en daar op ſelfs als den Wagen-menner of Voerman voorkomd, daar van ſiet Deut. 33: 26. *Godt die op den Hemel vaard tot uwe hulpe.* Op 't Hebreeuwſch ſtaat eigentlijk, *Voerman;* dat is, die op den Wagen des Hemels vaard. En Pſalm 68: 34. *Dien die daar rijd in den Hemel der Hemelen.* Dat is, die op den Wagen des Hemels rijd en omgevoerd word. Siet ook vers 18, 19. *Gods Wagenen zijn twee millioen tien duiſend de duiſenden verdubbeld, &c.* Dat is, ſijn Wagen word gedreven van ontelbare Engelen; en de Heere is tuſſchen haar, en rijd boven haar, komende in Sinai, en blijft in 't Heiligdom. En Habak. 3. vers 8. na ſommige Overſettingen: *Gy die op uwe Paarden rijd, uwen Wagen met vieren, is behoudeniſſe.* En duidelijk genoeg tot onſe reden, Pſalm 104. vers 3, 4. *Die van de Wolken ſijn Wagen maakt; die op de vleugelen des Winds wandeld, &c.* Siet mede Pſal. 18: 11. *God voer op eenen Cherub, ende vloog; Ja hy vloog ſnellijk op de vleugelen des Winds.* En alhoewel Deſen Wagenrijder kap. 10: 1. duſdanig niet genoemd en word; ſoo ſchijnd de Propheet daar nochtans te reppen van den genen die op deſen Throon verſcheen, om in geheugen te brengen 't gene hy op 't einde van kap. 1. geſeid hadde geſien te hebben. En het is ſeer opmerkelijk dat de Propheet al het gene hy ſag, niet en noemd met ſekere en eige naamen; maar t'elkens ſegd: *Het was gelijk als;* of *het was aan te ſien als;* namelijk als een *Dier*, als een *Uitſpanſel*, als een *Throon*, als een *Menſche*, *&c.* En dit ſchijnd hy daarom te doen, om dat hy door ſoo grooten glands niet diep genoeg en heeft konnen inſien, om een regt beſeffen van de ſekerheid deſer Prophetiſche ontwerpſelen te konnen bereiken, op dat hyſe na waardye en waarheid ſou konnen uitdrukken, en met woorden afſchilderen. Tot welk men ook diend waar te nemen, dat de Prophetiſche Geſigten veelſinds van dien aard zijn, om datſe toekomende dingen voorſeggende, eerſt in haar vervulge van nader-by geſien en gekend worden. Gelijk mede geſien word, dat onſe Propheet ſommige dingen van dit Geſigt, naderhand beter en klaarder heeft beginnen te verſtaan. Overdenkt kap. 10: vers 20, 22. En blijkt het onſekere begrip deſes Geſigts, noch te bet uit de volgende reden des Propheten, ſeggende vers 27. *Ende ik ſag als de verwe van Haſmal, als de gedaante van Vuur rondom daar binnen, van de gedaante ſijner lendenen en opwaards; en de gedaante ſijner lendenen ende nederwaards, ſag ik als de gedaante van Vuur, ende glands aan hem rondom.* Vergeleken met kap. 8. vers 2. In welke beide plaatſen de Overſetters het Hebreeuſche woord

Hoe God te gelijk in het donker, en nochtans in een Ontoeganglijk Ligt woond.

Kap. 10: 1.

Dat God dikmaal als een Wagerijder in de H. Schrift voorkomd.

VERS XXVII.

HAS-

HASMAL, of CHASMAL, on-overgeset gelaaten hebben, om datmer sijn regte beteekenis niet van en weet; doch wat'er verscheide Schrijvers van gissen, hebben wy boven over vers 4. aangewesen; namelijk dat het eenige voor Speauter, andere voor een gemengd Metaal van God en Silver nemen; by Hieronymus *Electrum* genoemd; van andere een soort van doorschijnig Berg-kooper, doch qualijk Bernsteen geheeten, &c. Sulks dat de Propheet hier een Man gesien heeft, wiens gedaante was in 't midden van een brandenden Oven, als een gloejend en glinsterend Metaal, of verguld Kooper. Doch of desen mensche alleen de Borst soodanig heeft gehad, ofte dat ook de deelen beneden de Lendenen tot aan de Voeten dusdanig waaren; sulks moetmen nader ondersoeken, om dat de woorden van den Text eenigsinds donker schijnen. Want nadien van het boven-gedeelte geseid word, *Dat het was als de gedaante van Hasmal , als de gedaante van Vuur rondom daar binnen, van de gedaante der lenden opwaards.* En daar na; *Van de lendenen nederwaards als de gedaante van Vuur, en glands rondom hem;* Soo schijndmen te moeten twijffelen, of hier een onderscheid gesteld word in de Stoffe, ofte in de Glands? Indien in de Stoffe, soo sal dit de zin zijn: Van de Lenden nederwaards sagmen de gedaante van Hasmal of Metaale stoffe; en van de Lendenen nederwaards sagmen Vuur. Ofte indien het over de Glands is, soo sou dese zin konnen toegelaaten worden: De Soone des Menschen scheen ontvonkt te zijn als gloejend Speauter of Metaals Goud-Silver; maar met dit onderscheid, dat de Metaalsche gedaante na boven kennelijker en helderder van Verwe was; maar het Vuur na beneden veel heviger: doch datmen egter een en deselve gedaante der stoffe doorgaans sag. En dit besluiten wy te sekerder, om dat de Propheet anders niet en sou geseid hebben, dat hy de gedaante van een Mensch gesien had: 't geen niet en sou waar geweest hebben, soo by aldien hy ook niet de Voeten na beneden de Lendenen in het Vuur gesien hadde. Want al waar geen heel Lichaam is, kan ook geen mensch erkend, noch door sijne Ledematen onderscheiden worden; 't geen nochtans onse Propheet doet; als hy spreekt van de Lendenen opwaards en nederwaards, &c. En wy agten datmen dit Gesigte der Voeten kan verklaard vinden in een ander Gesigt, datwe lesen Dan. 10: 5, 6. als mede Apoc. 1: 15. daar de Voeten van den Soone des Menschen gesien worden als blinkend Kooper, gloejende als in een Oven. Alwaar voor blinkend Kooper staat, CHALCOLIBANON, dat is, *Metaal uit den Libanon:* siet mede van den Engel, wiens Voeten waaren als Pijlaren van Vuur, Apoc. 10: 1. &c.

In hoedanigen gestalte Ezechiel den mensche Gods op desen Wagen-throon gesien heeft.

Hier op beschrijft de Propheet den Glands die rondom den genen was, die op den Throon zat; seggende: *Gelijk de gedaante van den Boge, die in de Wolken is ten dage des plas-regens , alsoo was de gedaante van den glands rondsom.* Het schijnd voorwaar als of uit de weerstuit der straalen in de duistere Wolken, dese Regeboge gemaakt is rondom den Heerlijken Stoel of Throon die op den Wagen des Heeren was. Wy seggen den Wagen des Heeren; om dat de Propheet kort op de verschijninge van den Regenboge, als met eenen Adem, den gantschen Inhoud van dit Gesigte in dese woorden vervat: *Dit was de gedaante van de gelijkenis der Heerlijkheid des Heeren.* Voor welk hy, als hy se sag, op sijn aangesigte nederviel; het zy dan dat de Propheet sulks uit swakheid en schrik, ofte wel uit Eerbieden om aan-te-bidden gedaan heeft. Voorwaar segd, d' Heer Coccejus, indien 'er eene plaatse in dit Gesigte van Ezechiel voorkomd, die betragtinge noodig heeft, soo is het dese laatste, in welke de Soone Gods verschijnd op den Throon of Zege-koets des Heeren, de Verlosser

VERS XXVIII.

Ezech. 1. vers 28.

Coccejus gedagten over de drie laatste versen van Ezech. kap. 1.

Israels,

Israels. En gelijk deselve Geleerde Man over de drie laatste versen eenige Godgeleerde bedenkingen heeft ter neder gesteld, willen wy het Pit daar uit hier aanhegten. Godt, segd hy, heeft geen menschen gestalte, terwijl hy een Geest is, Joh. 4: 24, die den Hemel en de Aarde vervuld, Jer. 23: 23, 24. gelijk de Apostel redenkaveld, Actor. 17: 24-29. als die den Hemel en d'Aarde gemaakt heeft; en daarom niet in Tempelen en woond die met handen gemaakt zijn. De menschen zijn Gods geslagte, en sijn Beeld, maar niet de Beesten. Hier in dragen wy het Beeld Gods, dat wy menschen zijn; namelijk het onlichamelijke en onsienelijke; gelijk Godt noch Stoffe noch Figuur en heeft; waarom hy ook verbied datmen hem Beelden sal maaken. Want God een Beeld te maaken, is sijne Heerlijkheid veranderen; gelijk Psalm 106. vers 20. van Aarons Kalf geseid word; en de Apostel over het doen der Heidenen aanteekend, Rom. 1: 23. En daarom heeft God gewild, datmen hem geen Beelden met de hand maaken, noch door Denkbeelden sig selven in het gemoed indrukken sou.

Jes. 66: 1.

Abarbanel bekend hier, dat den genen die op den Throon zit den Alderhoogsten Godt wil te kennen geven. Ook hebben de Oudsten des Volks Israels, den Godt Israels gesien, Exod. 24: 10. Hebbende eenen Throon als Saphyr-steenen onder sijne Voeten. Siet mede Jesaias kap. 6. De reden hier van segd Abarbanel, is, om dat de menschelijke gedaante onder alle gestalten der Dieren, de voortreffelijkste is; en ten tweeden, om dat door het Zinnebeeld des Konings, het Rijk of de Regeering Gods beteekend word. Wy voor ons deel, ontkennen niet, dat God door een Zinnebeeld kan beteekend worden; maar indien in dit, of in een ander Goddelijk Gesigt, niets aangemerkt word, dat tot den eigen zin des Gesigts en Zinnebeeld diend, om ons dat te verklaaren: soo sullen wy seggen, dat'er dan geen oorsaak is, waarom Godt in een soodanigen Zinnebeeld beteekend word? Want Godt konde veel bequaamer en met meerder Glorie, als een Koning, sprekende ingevoerd worden; als die sig selven ook een Koning noemd. Daar-en-boven soo schijndmen door sulk een magere verhaaling, Godt seer ligt een Figuur of Gestalte toe te eigenen, en de menschelijke Form, in Godt goed te keuren of toe te stemmen. 't Gene waarlijk door berisping, ja door bestraffing moet verbeterd, en uit de gemoederen der menschen t'eenemaal diend uitgeroeid te worden. Doch het is veel sekerder, en beter met de Goddelijke Wijsheid over-een-komende, de gedagte van een Koning aan Godt op te draagen; namelijk van dien, die de Heere Gesalfd heeft over sijnen Heiligen Berg Zion, Psalm 2: 6. Dien hy ook alleen sijnen Soone noemd, en welkers Geboorte hy van Eeuwigheid steld: die ook magt heeft om de gantsche Aarde te eischen, en de Heidenen te krijgen tot een Erffenisse. Ja die ook alle behooren te kussen, op dat hy niet Toornig worde: als wiens Toorn haast sal aanbranden. Dese gedagte passen wy op den Soone des Menschen, die eenen kleenen tijd minder gemaakt zijnde dan de Engelen, met Eere en Heerlijkheid moeste gekroond, en alle dingen onder sijne voeten gesteld worden, Psalm 8: 6. Want vast gesteld zijnde, dat de Soone des Menschen die is, dien het Koningrijk beloofd word; en die toekomd aan de Regterhand Gods te zitten, Psalm 110: 1. en dat in den Throon des Heeren, Zach. 6: 13. en wien het Gerigte toekomd, Ezech. 21: 27. namelijk de Gerigten Gods, Psal. 82: 1. Jes. 11: 3, 4. Soo seggenwe; dat die dese beloften gehoord heeft, en dit of een diergelijk gesigt leest of ter deugden insiet, die en kan niet anders daar van denken, dan wy daar van geseid hebben: voornamelijk niet, byaldien hy weet, dat hy ook een Priester is, Zach. 6: 13. Psalm 110: 4. En

Magere gedagte van Abarbanel.

Coccejus tegen Abarbanel aangekant.

en datwe sonder hem niet konnen Gods Volk zijn, noch tot Godt komen, Jer. 30: 21. En wie soo van desen gedenkt, kan sig niet anders inbeelden, dan dat dit Gesigte, onsen Propheet en ons voorgesteld is, op dat wy door allerlei Kenteekenen, de grootheid van desen Koning en de hoedanigheid van sijn Rijk, waarlijk erkennen souden. En soo ymand hier uit gevoeld, dat dien Koning, die God gesalfd heeft, in dit Zinnebeeld aldus kan verstaan worden, die en sal waarlijk geensinds misdoen. Ja hy sal noch te meer in dit gevoelen bevestigd worden, by aldien hy ook ontwaar word, dat de rede en de Belofte Gods leerd, dat hem deselve moeten toege-eigend worden: ten minsten immers, indien hy siet dat het Euangelium soodanige dingen van hem verkondigd: want wie kan de Euangelisten verwerpen, die een sulken Koning Israels ende der Kerke bekend maaken, als de Propheten gesien hebben? Of een Steen ver-agten, tot welken alle Oogen moeten heen gewend worden; en in welken *alle sijne graveersels staan*, Zach. 3: 9? Voorwaar indien wy hier den Jode Abarbanel navolgden, soo wierden wy verpligt dit alles agter rugge te werpen en te vergeten; en alleen maar te gedenken, dat God regeerd, die hem in de Heilige Schrift dikmaal pleegd Oogen, Ooren, Neuse, Mond, Aangesigte, Armen en Voeten, op een overdragtige wijse toe te eigenen. (maar egter nochtans nergens de gedaante of geheele Form van een mensche word toegepast) En dat hem de Kerke en alle dingen onderdanig zijn, sonder den Koning Christus. Invoegen na dese meeninge de gedagte van Christus en sijn Verdiensten, van de gedagte des Koningrijks Gods, uitgesloten is; niet tegenstaande de Propheet met uitdrukkelijke woorden segd, dat hy Eenen op den Throon sien zitten heeft *In de gelijkheid des Menschen:* Van den Apostel fraai verklaard Philipp. 2: 6, 7. En nademaal dit dan alsoo is, soo en behooren wy geensinds te twijffelen, of door dien, welke hier op den Throon zit, word sekerlijk Christus verstaan. Gelijk wy mede door het gene van hem geseid word, genoegsaam geleerd worden, welke daar is sijn grootheid, of hoedanig-Eenen hy is. Hy is geheel vuurig van boven, en een suiver Vuur; van de Lendenen af na beneden, een Vuur met Blixem. Doch wat is dit anders, dan dat hy ingevoerd word, seggende Jes. 61: 1. *De Geest des Heeren is op my?* Hy is, *Na den Geest der Heiligmaaking*, Rom. 1: 4. een ontoeganklijk suiver Ligt, aan den Vader alleen volkomen bekend, Matth. 11: 27. en de Eeuwige Liefde. Hy is ook, voor soo veel hy hem vernederd, en onder ons woond, Heilig, Suiver en Verligtende. Ofte men kan seggen, dat gelijk het Gouden Hoofd van het Beeld dat Nebukadnezar gesien heeft, het eerste Koningrijk, of beginsel der Koningrijken beteekende; in dit Zinnebeeld ook alsoo kan aangemerkt worden, dat Christus geopenbaard word; eerstelijk in sijne Liefde en Genade; daar na ook in sijne Gramschap, doch met *Luister* en *Glands*. Welken glands wanneerse vergeleken word met den *Regenboge, die in de Wolke gesien word ten dage des plas-regens:* soo word daar door beteekend, dat Godt in 't midden sijner gramschap, ook aan sijn Barmhertigheid gedenkt, Habak. 3: 2. Want de Regen-boge, gelijk bekend is, is een Sakrament des Verbonds, of den Eed Gods, waar door hy sig met sijne genade en langmoedigheid aan het menschelijk geslagte beloofd heeft. En daarom kan hier door de Verven van den Regen-boge, die Hemel en Aarde schijnd t'omvatten, dese Genade seer bequaamelijk beteekend worden; als waar in een schoone vermenging van Goud-geele en Roode en Groene verwe gesien word; gelijk het Bloed Christi maakt, dat de Heiligheid en den Yver, en de Gramschap en de Geregt-

d'Onsekerheid des Propheten Gesigte van dien die hy op den Throon sag zitten van Coccejus fraai verklaard.

Bedenking op den Regen-boge.

Genesis 9. Vers 11-17.

regtigheid Gods, niet minder dan ſijn Goedhdid en Barmhertigheid wor-
den bekend gemaakt; op dat hy ſig den Sondaar, dien hy noodwendig
verſchrikkelijk is, ook lieffelijk en beminnelijk worde. De Propheet ein-
delijk dit Geſigte beſluitende, doet ſulks met een ſeer opmerkenswaardig
verhaal; ſeggende, wat het was dat hy geſien heeft; namelijk dat het was,
De gedaante van de Heerlijkheid des Heeren: Derhalven is JEHOVAH ver-
ſchenen op den Throon, zittende in de geſtalte van een Menſche. Ge-
lijk die ook ſoo verſcheen, Exod. 24: 10: en Jeſ. 6: 1. *Glorie* of *Heerlijk-
heid* word gemeenlijk in de Boeken Moſis genoemd, een Heerlijke of Groot-
magtige ſaake, welke Gods tegenwoordigheid betuigd. Dus is dit Geſig-
te dan niet ſlegts geweeſt de vertooninge van een Heerlijke ſaak, hoedanig
hier is geweeſt de Wolke, of dit Vuur; maar een ontwerp of afſchadu-
wing der *Heerlijke verſchijninge van* JEHOVAH *in't vleeſch*, met ſijn *Koning-
rijk:* gelijk ſoo by Jeſaias kap. 40: 5. geſegd word; *Dat de Heerlijkheid van*
JEHOVAH *ſal geopenbaard worden.* 't Gene vervuld is, wanneer Godt ge-
worden is, dat hy was; dat is, wanneer hy alle ſijne Kragt, Genade,
Rijkdommen, Magt, Wijsheid en Waarheid in der daad beweſen heeft
door de Menſch-wording of aanneming van het vleeſch; dat is, wan-
neer Godt geopenbaard is in het vleeſch, 1 Tim. 3: 16. Want doe is ſij-
ne Heerlijkheid geopenbaard : waar op Johannes ſiet, als hy ſegd, dat
Jeſaias de Heerlijkheid van Chriſtus geſien heeft, kap. 12: 41. Want de
Heerlijkheid van Chriſtus, is betoond door de geopenbaarde Heerlijk-
heid des Vaders; dewijl in Chriſtus de Heerlijkheid des Eenig-geboore n
van den Vader verſchenen is, Joh. 1: 14. Nu iſſet kennelijk, dat dit ge-
heele Geſigte, als van het voornaamſte, een *Heerlijkheid*, Ja een *Heer-*
Kap. 10. *lijkheid des Heeren* genoemd word. Gelijk daar toe ook elders *Heerlijk-
heid* en *Cherub* onderſcheiden worden. Onder-en-tuſſchen laaten alle deſe
dingen niet na, tot de Heerlijkheid van JEHOVAH te behooren. Doch hier
word de Soone Gods geſien als het Hoofd, en de Koning met ſijne Broe-
deren, ſoo wel die zalig zijn in den Hemel, als die op de Aarde ſtrij-
den, en met de Engelen ſijne Dienſtknegten, en mede-dienſtknegten ſij-
ner Broederen; om welker wille ſy geſonden worden. Als nu de Pro-
pheet dit alles geſien hadde, is hy van vreeſe en ſwakheid op ſijn aange-
ſigte gevallen; ten zy mogelijk ook uit Eerbiedigheid en om te aanbidden:
gelijk Pſalm 95: 1, 6. belaſt word te doen, dien Godt verſchijnd: daar JE-
HOVAH, *Een Rotzſteen der Saligheid* genoemd word: eiſchende dat ſy
haar voor hem ſullen nederwerpen, als den Heere van alle die ſijne ſtem-
me ſullen hooren. Doch die *Steenrotſe der Saligheid*, is geen anderen dan
die Grond-ſteen, welke Godt in Zion geleid heeft tot een Hoofd des
Hoeks, en tot eenen beproefden Steen: welken bekend gemaakt zijn-
de door ſijne Graveerſels, ſoo wiſcht Godt de Sonden uit der geheele
Weereld, Pſalm 118: 22. Jeſ. 28: 16. Zach. 3: 9. Tot noch toe hadde
de Propheet Ezechiel in dit Geſigte geſtaan en alles aanſchouwd; maar
hier op het laatſte, ſcheen daar geen kragt meer in hem, na dat hy het
gantſche Geſigte geſien hadde: want ſoo dra alle de geſiene dingen door
ſijn Oogen tot ſijn gemoed waaren ingegaan, valt hy neder; doch ſoo ende-
de hy te vooren niet. Gelijk ſoo ook Daniel ter Aarden ſtruikelde, wanneer
hy kap. 10: 8, 9. &c. dat grootvoerig Geſigte doorſien hadde. In den Son-
daar is waarlijk geene kragt om te ſtaan voor Godt en ſijn Ligt en Heerlijk-
heid t'aanſchouwen, ten zy hy door de Geeſt Gods onderſchept en geſterkt
word: vergelijkt Ezech. 3: 24, 25. Hier op verhaald de Propheet, *Dat hy een*
ſtemme hoorde van eene die ſprak. Want het en was Godt niet genoeg, dat hy

hy aan den Propheet, en het Volk, en ons, dit Zinnebeeld hadde voorgesteld; maar hy heeft ook met hem gesproken van die dingen welke met den zin van dat Gesigte over-een-quamen: en dus verre gaat de fraaje bedenking van den Schriftuurlijken Coccejus. Andere haare gedagten mede over 't gesigte van dese verschenen Heerlijkheid laatende gaan, hebben niet geheel onwaarschijnelijk gemeend, dat de uiterlijke toestel, of het Ontwerp deser verschijninge, gantschelijk het selfde is geweest met de Goddelijke verschijninge, welke daar was van boven het Versoendenksel tusschen de Cherubim op de Arke des Verbonds. Invoegen de Arke des Verbonds een stoffelijk voorbeeld hier van, dat is, van den Stoel Gods is geweest. Want sulks mogenwe uit deselve benaaminge besluiten, welke de Propheet aan dit Gesigte geeft, namelijk de verschijninge van de *Heerlijkheid des Heeren.* Hoedanigen naam ook aan de Arke des Verbonds gegeven word: als te sien is Psalm 77: 61. vergeleken met Psalm 132: 5, 8. en andere plaatsen, die de tegenwoordigheid van Godt en sijne sterkte aanwijsen. En dit selfde blijkt noch nader uit het 10. en 11. Kapittel van onsen Propheet, als hy segd; dat de Heerlijkheid des Heeren rijd op de vier Cherubim; gaande nu uit den Tempel, en rustende op den Dorpel; dan wederom in den Voorhof; en daarna wederom in het Heiligdom. En terwijl onse Propheet in dit tiende Kapittel betuigd, dat dit het selve Gesigte was dat hy te vooren Kap. 1. aan de Riviere *Chebar* gesien hadde; soo twijffelen wy geensinds of in beide dese Gesigten is de gedaante van de Arke Gods gesien, omringd met de Cherubim. Om het welke wat naauwkeuriger overeengebragt te sien, de geleerde Villalpandus wil aangemerkt hebben, dat Ezechiel het Gesigte van Kap. 10. in den Tempel gesien heeft; zijnde den Voorhof vol van des Heeren Heerlijkheid, vers 3-5. &c. Daarmen dan ook het geruis van der Cherubinen Vleugelen hoorde. Alwaar, segd hy, de Propheet niet alleen de Arke Gods gesien, die in den Tempel was, maar ook geheel-en-al deselve toebereiding daar van in dit Gesigte vernomen heeft, die de Cherubim ontrent en boven de Arke in den Tempel hadden. 't Gene ook eenigsinds hier uit bevestigd word, dat Ezechiel kap. 10: 20. segd: *Dit is het Dier dat ik sag onder den Godt Israels by de Riviere Chebar : ende ik merkte dat het Cherubim waren.* Want in desen zin betuigd hy klaar genoeg, dat de Dieren even als de Cherubim des Tempels waren: leest hier toe ook de volgende Versen. 't Gene de voorgemelde Uitlegger aldus nader meend te betoogen: Men moet vaststellen, seid hy, dat de Arke des Verbonds van Moses gebouwd is geworden in de gedaante van een Draag-Baar, bedekt of saamengevoegd met een Zetel-stoel: want de Goude Cherubim die van boven op de Enden van de Arke waren, hielden het Versoendeksel boven de Arke op, welke was als de Voet-bank Gods: boven welke de twee uitgestrekte Vleugelen, door haare saamenvoeginge, eenen Stoel formeerden boven het Versoendeksel, waar op Godt als 't waare, beliefde te zitten, en van daar wilde antwoorden geven: gelijk ook het Versoendeksel of de Genade-stoel niet een en was met het Lichaam der Arke, maar daar-toe genaakte van boven. Want veele meenen, dat een Houten Tafel-blad met Goud overtrokken de Arke bedekt heeft; en dat het Versoendeksel met de Cherubim geheel uit Goud gemaakt, de Arke van boven als overschaduwd heeft: gelijk eenigsinds klaar uit Exod. 40: 20. af te nemen is: *Hy leide het Getuigenisse in de Arke; en dede de Hand-boomen aan de Arke; en hy sette het Versoendeksel boven op de Arke.* Alwaar te sien is, dat hier soo wel het Versoendeksel, als de Draag-Boomen aan de Arke toegevoegd worden, om

Dat dese verschijninge van Gods Heerlijkheid met die uiterlijke gedaante van d'Arke des Verbonds gelijk is geweest.

2 Kron. 6. vers 41.
1 Sam. 4. vers 21.

Ezech. 10 vers 20-22.

Villalpandus meening van de Cherubims ontrent de Arke des Verbonds.

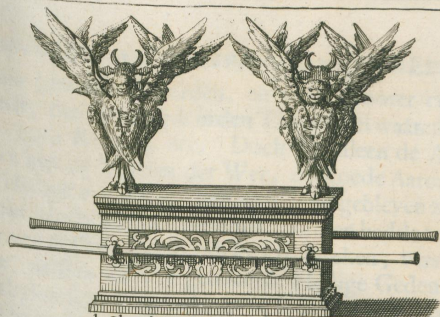
Verscheide gevoelens over de stand der Cherubinen boven op de Arke.

datse niet uit het selve Lichaam van de Arke en bestonden. Gelijk'er mede geen en ontbreken welke daar meenen, dat de Cherubinen boven op het Versoendeksel, knielenderwijse uit het einde desselfs te wederzijde uitgegaan hebben; 't selve Deksel vasthoudende, en met haare vleugelen overschaduwende. Want of wel Villalpandus met sommige, de Cherubinen beneden staande, het Versoendeksel boven de Arke vast-houdende, wil gesteld en afgebeeld hebben, soo meenen nochtans andere uit Exod. 25. vers 18-20. dat haare geheele Lichamen, boven op het Versoendeksel, van desselfs beide einden uitgaande, geweest zijn; gestijfd wordende uit vers 21. daar belast word, het Versoendeksel met de Cherubim daar op, rigtig, dat is, on-afscheidelijk boven op de Arke te setten; namelijk na dat de Wet of het Getuigenisse Gods daar binnen-in geleid was. En niet dat het de Cherubinen daar over henen, de Arke slegts van na-by genakende, hebben opgehouden, als begeerig zijnde daar in te sien, als Villalpandus meend; op dat hy deselve des te beter met den Throon Gods in dit Gesigte overeenbragte: daar over wy geen groote swarigheid willen maaken; ten zy mogelijk dat het ymand vreemd mogt dunken, dat hy sonder eenig bewijs van Moses, noch een ander Deksel, behalven het Versoendeksel dat de Cherubinen ophielden, op de Arke past; om dat sonder Deksel de Arke voor sigselven onvolmaakt ware geweest, en het Versoendeksel by Moses voorkomd als een werk-stuk, dat wel tot de Arke als des Heeren voetbank, doch niet aan de Arke als een deel van die Bond-kiste behoorde; dat vry bedenklijk is. Waarom wy dan ook deselve hier verscheidentlijk hebben doen af-beelden, op datwe daar over des te meerder vryheid aan het oordeel van den opmerkenden Beschouwer, mogten schijnen overgelaaten te hebben. En was dese Arke van 2.½ Elle in haar lengte gebouwd, en draagbaar gemaakt na den staat van Israel, reisende in de Woestijne. Doch na dat sy in 't Beloofde Land Canaan waaren ingebragt, en Godt na veele Oorlogen Jerusalem verkoren en vastgesteld had tot een Hoofdstadt des Koningrijks en Zetel des Priesterdoms, soo is het eerste Heiligdom des Tabernakels saamen-gevouwen, en daar is onder Salomon een bestendiger Tempel uit Marmer, Cederen, en Goud gebouwd geworden, die veel Heerlijker was dan de Mosaische Tente was geweest: als wanneer ook tot die draagbare Arke met twee Cherubinen, noch twee groote Cherubinen van 10 Ellen gemaakt wierden, 1 Kon. 6: 23-28. 't Geen men moet houden voor die MERKABAH, dat is, de Karosse of Wagen der Cherubim, waar van men 1 Kron. 28: 18. leest. Want dat hier geen nieuwe of andere Arke des Verbonds, die grooter dan de Mosaische was, moet verstaan worden, blijkt genoeg uit 1 Kon. 8. Daar Salomon de Oudsten Israels doet vergaderen, om de Arke uit de Stadt Davids, dat is Zion, tot den Tempel op te haalen. Siet mede 2 Kron. 5: 5. alwaarse David van Kiriath-Jearim hadde doen brengen, 2 Kron. 1: 4. Zijnde dit deselve Arke die Moses in de Woestijne gemaakt hadde, vers 3. en in welke hy de Tafelen der Wet by Horeb geleid had, 2 Kron. 5: 10. Gelijk dan ook 1 Kon. 8: 6. en 2 Kron. 7. geseid word, dat dese Arke in het Heiligdom gebragt en gesteld wierd onder de vleugelen der Cherubim; namelijk de groote van 10 Ellen, welke Salomon hadde doen maken: invoegen daar nu ook vier Cherubim de Arke verselden, en daarom mogelijk ook een WAGEN, na sulken Vier-gespan genoemd, 1 Kron. 28: 18. Doch 't gene hier niet sonder opmerking diend over 't hoofd gesien te worden, is dit, dat wel alle andere Vaten en Heiligdommen, soo van Goud en Silver, als van Kooper, tot desen pragtigen Tempel nieuwe-

1 Kon. 6. 2 Kron. 3. vers 10.

Daar is geen nieuwe Arke tot den Tempel gemaakt.

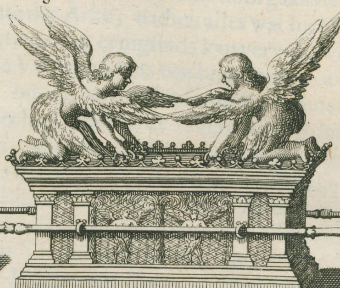
1 Kon. 6. vers 23-28. 2 Kron. 3. vers 10.

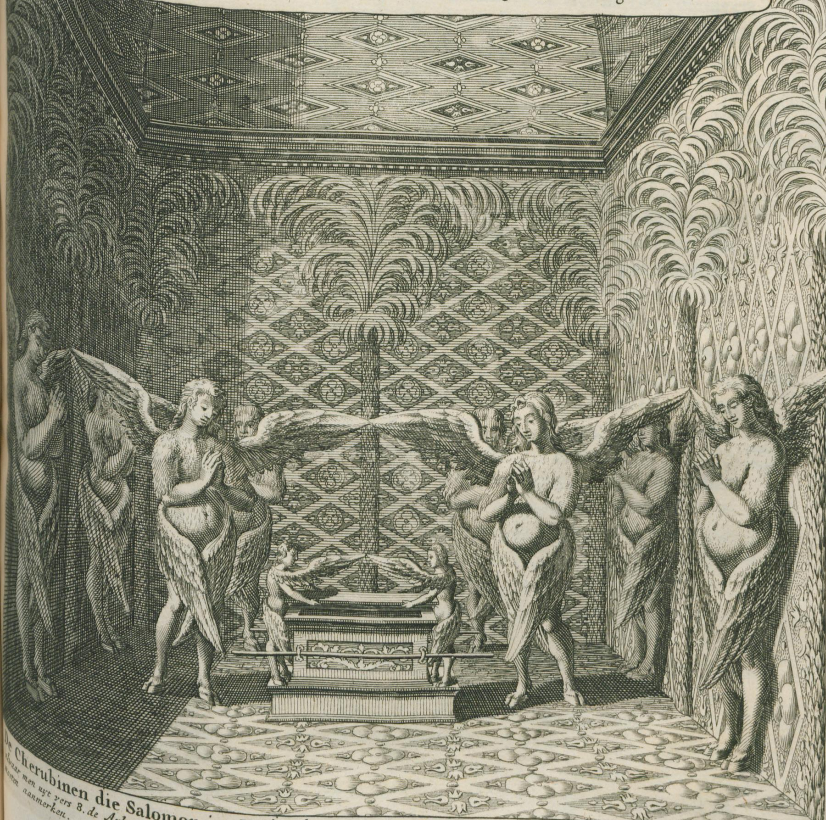
de Cherubinen bovent versoendeksel volgens der Joden meening.

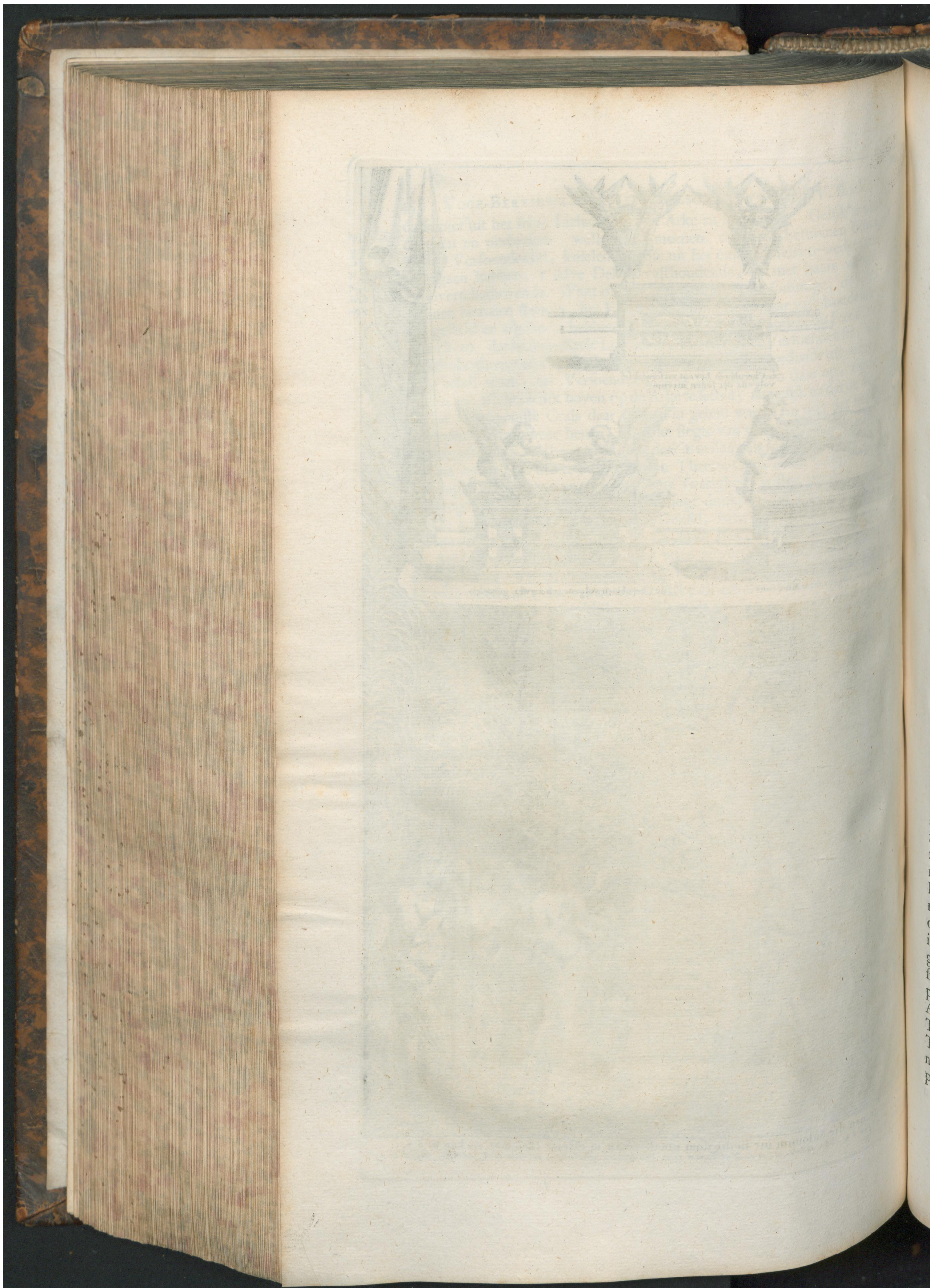
de Cherubinen volgens Arias Montanus.

de Cherubinen volgens een niewer gevoelen.

De Cherubinen die Salomon int Heiligdom maakte van 10 ellen. 1 Kon. 6:23. en kap. 8: 6. 7.
Waar men uyt vers 8. de Arke anders-om, en de Hand-boomen tegen Villalpandus afbeeldinge, voorwaards-uit stekende, schynd te moeten aanmerken.

welijks zijn gemaakt geworden, en veele grooter en meerder in getaale zijn geweest, dan die eertijds in den Tabernakel waaren; als te sien is 1 Kon. 7: 48-51. en 2 Kron. 4. &c. Doch dat alleen de Arke onder dese Heiligdommen met de Tafelen der Wet, de Roede Aarons, de Pot met Manna, en d'Heilige Salf-Olye, een en deselve gebleven zijn: hoedanigen Arke Godt aan Moses na sijn voorschrift bevolen hadde te maaken, Exod. 25. om van boven dessels Versoendeksel te spreken, vers 22. Gelijk ook deselve Arke, nessens die vier genoemde Heilige Gedenk-teekenen, na datse in de Babylonische wegvoeringe te soek geraakt waaren, altijd aan het Joodsche Heiligdom ontbroken hebben, gelijk de Joden doorgaans selfs leeren. Doch genoeg van de gedaante der Arke, nadien alles wat hier schijnd te ontbreken, uit dese onse Printverbeelding eenigsinds kan vervuld worden. Gelijk wy dan ook in de voorgaande Vertoogschets een brandend Kool-vuur als op een Altaar vertoond hebben, om dat we dit met sommige konnen houden voor den Vuur-Oven, welke Ezechiel tusschen de Cherubim op den Wagen des Heeren segd gesien te hebben; alleen op datmen daar door mogte verstaan, hoedanigen gelijkheid dit alles heeft met den Reuk-altaar, welke stond voor de Deur van de plaatse des Versoendeksels dat boven d'Arke was: welke Altaar de Heere hier te gelijk met de Arke des Verbonds wilde medegevoerd hebben, wanneer hy van den Tempel verhuisde, agterlaatende den Brand-altaar van Kooper, op welke de Bloedige Slagt-offerhanden dagelijks geofferd wierden. 't Gene dan ongetwijffeld ook de reden is, waarom Jesaias en Johannes in sijn Openbaringe, de gelijkheid van desen Altaar namaals gesien heeft. Siet Jes. 6: 6. alhoewel onse Verklaarders daar gemeenelijk den Brand-altaar willen verstaan hebben, om dat op deselve altijd vuur brande. Doch Apoc. 8: 3. word den Reuk-altaar duidelijk genoeg, staande voor den Throon Gods, aangewesen, om mogelijk d'eene plaatse met de andere te konnen verklaaren. En nadien ons dese waarneming hier op het einde van de verklaaring over Ezechiels eerste Gesigte, als van selfs in de hand valt, mogen wy niet aflaaten met weinig woorden te seggen, hoe veele meenen, dat de gantsche gedaante van dit Gesigte, hetselve is geweest met dat, welk Jesaias, Daniel, en Johannes hebben gesien. Want wy konnen hetselve, met slegts een klein Schetsje van elks te geven, ligtelijk ontwaar worden.

Of hier den Reuk-altaar verstaan word.

Als dan Jesaias kap. 6: vers 1. segd: *Ik sag den Heere zittende op eenen hoogen en verhevenen Throon, en sijne Zoomen vervulden den Tempel. En de Seraphim stonden daar boven, een ygelijk hadde ses vleugelen; met twee bedekten sy haar aangesigte, en met twee bedekte hy sijne voeten, en met twee vloog hy. Ende de eene riep tot den anderen, en seide &c.* soo en moetmen uit eenige weinig verschillige spreekwijsen niet meenen, dat dese Seraphinen van de Cherubinen des Tempels, ofte van die, welke Ezechiel kapittel 1. en 10. gesien heeft, verschillig zijn; alhoewel sommige sig onnoodig quellen met de Vleugelen te verklaren, die hier, en Apoc. 4: 8. tot Ses opgeteld worden. En kan men de over-een-komst in 't Gesigt van Jesaias hier in ontdekt sien, dat hy eerstelijk segd, het Aangesigte Gods, of den Heere gesien te hebben; als mede het gene onder hem was, namelijk de Zoomen sijner Kleederen vervullende het Heiligdom. En vers 6. dat'er een Seraphim tot hem quam gevlogen, met een gloejende Koole die hy van den Altaar genomen hadde. Waar uit blijkt, dat de Propheet meende in den Tempel te zijn als hy dit sag. Alwaar dan ook den Hoogen en verheven Throon, de zit-plaats Gods boven de Vleugelen van de Cherubim te kennen geeft: welke Seraphim als vier Trouwanten aan de zijde der zit-plaatse stonden: namelijk soo veel Seraphim, als sommige meenen dat in

Andere lesen, 't Gene daar onder was vervulde den Tempel.

Dat dit eerste Gesigte van Ezechiel met dat van Jesaias en Daniel &c. overeengekomen heeft.

den Tempel Cherubim waren. *Ses vleugelen*, ſtaat'er, *hadde een ygelijk* van
deſe. Dat is mogelijk, elke hadde vier Vleugelen en twee Armen: want de
Armen ſchijnen hier Figuurs-wijſe ook Vleugelen genoemd te worden. En
dat deſe manier van ſpreeken niet ongehoord, noch vreemd in de Heilige
Schrift is, blijkt in verſcheide plaatſen; als Pſalm 63: 8. *In de ſchaduwe uwer
vleugelen ſal ik vrolijk zingen.* En Pſalm 91: 4. *Hy ſal u dekken met ſij-
ne vlerken, en onder ſijne vleugelen ſult gy betrouwen.* Daar Gods beſcher-
menden Arm, en de bewaaring onder de magt van ſijn ſterke hand verſtaan
word. En noch nader Pſalm 7: 4. *Indien'er onregt in mijne vleugen*, dat is,
in mijne *Handen* of *Palmen is*. Elders by Ezechiel: *Slaat hand aan hand*,
daar ſtaat eigentlijk, *Vleugel aan vleugel.* En op deſe wijſe dan kan het
zijn, dat Jeſaias en Johannes onder den naam van Vleugelen, niet alleen de
vier Vleugelen der Seraphim, maar ook de twee Armen, die onder de
Vleugelen uitgeſtrekt waren, verſtaan en verhaald hebben. En dat deſe
Seraphim van Jeſaias, even als de Cherubim by Ezechiel &c. ware Armen
hebben gehad, blijkt uit het ſelve kapittel; daar geſeid word, dat een van
de Seraphim tot den Propheet quam gevlogen, *hebbende een brandende
Koole in ſijn hand.* Vergeleken met Ezech. 1: 6, 8. daar elk *Vier vleu-
gelen* en twee *Menſchen handen* toegepaſt worden: als mede kap. 10: 7. Ten
laatſten heeft Ezechiel ook het Kool-vuur tuſſchen de Cherubim geſien;
't geene ſeer waarſchijnelijk over-een-komd met den Reuk-altaar, daar Je-
ſaias van gewaagd, kap. 6: 6. Maar wanneer daar Ezech. 10: 2. geſeid
word: *Gaat in tot tuſſchen de Wielen, tot onder den Cherub, en vuld
uwe vuiſten met vuurige Koolen van tuſſchen de Cherubim, &c.* ſoo ſchijnd
hier een moeijelijke vraage te beantwoorden; namelijk, Waarom daar be-
laſt word tuſſchen de Raderen te gaan om de handen met Vuur te vul-
len, overmids het Vuur tuſſchen de Cherubim, en niet tuſſchen de Rade-
ren was? Doch deſe ſwaarigheid kan ligt opgeloſt worden, byaldien men ſig
te regt verbeeld, hoedanig wy tot hier toe deſen Wagen verklaard en afge-
beeld hebben geſien. Want wy hebben volgens onſen Propheet een Wagen
met vier Raderen ſien verſchijnen, voor welkers twee voorſte Raderen
twee Cherubinen gingen, en even ſoo veel voor de agterſte: op den Wa-
gen wierd de Arke des Verbonds, als de voetbank des Heeren, gevoerd:
voor de Arke ſagmen op deſelve Wagen een Kool-vuur, namelijk den Reuk-
altaar, welke de Heere Chriſtus met ſig voerde; en dit Kool-vuur was in 't
midden der vier Cherubinen, en in 't midden der Raderen; alhoewel
hooger verheven dan deſelve. Hierom paſte het ſeer wel, dat de Man,
die de gloejende Koolen nemen moeſt, in 't midden door de Raderen
inging, namelijk aan de zijde des Wagens tuſſchen de twee Raderen,
dat is tuſſchen het voorſte en agterſte, en reikte alſoo de hand uit tot het
Kool-vuur, dat midden tuſſchen de Cherubinen was. En alhoewel eenige
voorname Godsgeleerde in de aangehaalde plaatſe van Jeſaias, niet den
Reuk-Altaar, maar den Brand-offer-Altaar willen verſtaan hebben, ſoo
ſchijnd egter, alswe terſtond noch eens ſeiden, ſulks uit aanmerking van
Apoc. 8: 3. bedenkelijk gehouden te konnen worden, om dat daar van
den Gouden Altaar geſproken word die voor den Throon is, en waar op
het Reuk-werk met de Gebeden aller Heiligen belaſt word te leggen.
't Kan derhalven ons niet beletten voor waarſchijnelijk te houden, dat uit
alle de geſeide over-een-komſten het Geſigte, dat aan Jeſaias van den Stoel
Gods in den Tempel vertoond wierd, met de gelijkenis van de Heer-
lijkheid des Heeren, die Ezechiel ſag kap. 1. en 10. heeft over-een-ge-
komen. Laat'er ook bygevoegd worden 't Geſigte van Daniel, 't geen men
leſen

De ſes Vleugelen met de vier voorgaande over-een-gebragt.

Matth. 23. vers 37.

De plaatſe Ezechiel 10. vers 2. opgehelderd.

Bedenking of hier den Reuk-altaar of Brand-altaar verſtaan word

lesen kan kap. 7. vers 9, 10. En voornamelijk ook het Gesigte van den Throon Gods, welke Johannes gesien heeft, Apoc. 4. en 5. alwaar de zit-plaats Gods in den Hemel, het Versoendeksel of de Genaden-stoel der Arke in den Tempel aanwijst: want wy en moeten niet denken, dat de Heilige Schrift te vies is, om dikmaal den Hemel voor den Tempel, en wederom den Tempel voor den Hemel te nemen: siet onder anderen, Jes. 14: 13. Tot welke sommige ook 1 Kon. 8: 30-32. brengen. Voorts segd Johannes vers 3. *Ende die daar op* (den Throon) *zat, was in het aansien den Steen Jaspis ende Sardius gelijk. Ende een Regenboog rondom den Throon, in het aansien den Smaragdus gelijk.* Hier kan de veel-kleurige Jaspis met de Hasmal, ofte het Goude Berg-kooper, uit gemengd Goud en Silver bestaande, en de Sardius, die van blinkende Lijf-verwe is, met het rondomgaande Vuur dat Ezechiel sag, vergeleken worden: even gelijk de Glaase Zee, Joh. 4. vers 6. als vreesselijk Kristal, de Voetbank van Gods Stoel vertoond: welke Ezechiel soodanig gesien heeft; namelijk in klaarheid van het doorschijnende Ligt. Want in beide Gesigten word het glansige en doorschijnige Uitspansel seer wel met Glas, Ys, en Kristal vergeleken. *Ende in 't midden des Throons ende rondom den Throon vier Dieren, zijnde vol Oogen van vooren en van agteren.* Namelijk vier Dieren, gelijk Ezechiel ook uit het midden des Vuurs van HASMAL sag voortkomen, kap. 1: 5, 10. Dat is, Johannes sag twee Dieren voor den Throon of de Zit-plaatse des Heeren, en twee na agteren; maar egter soo, datse waren aan de zijden des Throons: doch sy worden by hem geseid *In 't midden*, om datse waren tusschen Johannes, diese sag, en tusschen den Throon. 't Gene mede schermagtig van hem aangewesen word, als hy segd; *Rondom den Throon*: want sulks wil daar *Aan alle zijden*, of aan de *Vier hoeken* des Throons te kennen geven. En hoedanig hier de Oogen moeten genomen worden, sulks kan, onses agtens, uit onse verklaaring over Ezech. 1: 12. genoegsaam op haar glinsterende Koleuren en aansiening gepast worden; hoedanige ware Oogen wy egter op de Raderen en in het Kristallige Uitspansel, (verbeeldende den Sterrigen Hemel) in onse Printverbeelding hebben afgeschilderd. Invoegen dese vier Dieren deselfde zijn, die Ezechiel sag kap. 1. en die hy kap. 10. eerst ontwaar wierd dat het Cherubim, en deselve Dieren waren, die hy te vooren aan de Riviere Chebar gesien hadde, vers 20, 22. Wanneer nu Johannes segd: *Het eerste Dier was gelijk een Leeuw, het tweede een Kalf gelijk; het derde een aangesigte als een Mensche, en het vierde was een vliegenden Arend gelijk*, soo en moetmen niet meenen, dat elk Dier een eenige Figuur of Aangesigt hadde, want sulks leerd ons het volgende 8. vers klaar genoeg; maar veel eer, dat yder Vier gelijkenissen had, by Ezechiel oneigentlijk *Aangesigten* genoemd, kap. 10: 14. waar van het eerste hier by Johannes na een Leeuw geleek. Soo datmen hier ook, als wy vooren seiden, verstaan moet, dat sy elk hadden een Menschen aangesigt, en voorts aan 't Lichaam, met de boven-huid der drie andere Dieren, overkleed of opgecierd waren. De Seraphim by Jesaias hadden Vleugelen; de Dieren by Johannes en Ezechiel ook; en sy riepen dag en nagt, *Heilig, Heilig, Heilig*, vergeleken met Jes. 6: 3. Waar uit blijkt datse een waar menschen Aangesigte, een Lichaam en Handen, en regte Beenen hadden, dewijlse hier sprekende worden ingevoerd. Even gelijk wy by Jesaias sien datse Armen en Handen hadden om te grijpen, en naakte Lichamen diese met haare Vleugelen bedekten. Eindelijk is'er ook een over-een-komste te vinden in de Boek-rolle, die Ezechiel kap. 2: 9. van den Goddelijken Wagen-menner, dat is de Heere, die op den Throon zat, getoond wierd: vergelijkt

Psal. 11: 4. en 18: 7. en 29: 9.

Ezech. 1. vers 22.

Apoc. 4: 7.

Apoc. 4: 8. Ezech. 1.

lijkt Apoc. 5: 1. En houd ons in de overdenking deſer ſtoffe veronſchuldigd, indienwe ook uwe aandagt te lang in de beſpiegeling van dit hoogdravende Geſigt hebben opgehouden of vermoeid; op dat het ons en u niet en mogte verveelen te eindigen met eenige bedenkelijke dingen, waar mede de Oude en Nieuwe Uitleggers de beduideniſſen van deſe Geſigten hebben poogen te verklaaren. Sommige hebben door deſe vier Dieren, de vier Kragten of Vermogens der kleene Weereld verſtaan: namelijk, door het Menſch-dier, het Redelijke in den menſch; door het Leeuw-dier, de Toorn-agtige; door het Kalf-dier, de Begeerlijke; en door het Arend-dier, de Saamenkoppeling, als die boven d'andere drie, ſnel van geſigte zijnde, de ſelve verbeterd, wanneerſe dwaalen. Origenes en Hieronymus verhaalen, dat ſommige andere door deſe vier Dieren, de vier Gedeelten der Weereld hebben verſtaan; en door de vier Aangeſigten, ſoo veel Hoofdſtoffen in deſelve; en door het Rad in 't midden van een Rad, de vermenging der Hoofd-ſtoffen, tot het maaken aller dingen; ofte ook wel den Kring van de Tijden des Jaars. Doch Hieronymus wil alle deſe dingen liever tot de H. Euangelien overgebragt ſien. De Chaldeeuſche Uitlegger verſtaat door de vier Dieren, de onſienelijke Heirlegers, Vorſtendommen, Magten, Kragten en Heerſchappyen. Doch door haar vierderlei geſtalte toond hy ons de geheele Natuure, of het Heel-al der ſienelijke en onſienelijke dingen, over welke Godt volkomen gebied. Catina, een Syriſch Autheur, heeft onder veele bedenkingen van Ezechiels Geſigte geoordeeld, dat de Twaalf Stammen Iſraels, die Godt door de Woeſtijne geleid heeft, daar door beteekend zijn. Waar in hy van ſommige Hebreen bygeſprongen word: want daar en ontbreken geene Joodſche Schrijvers, welke meenen, dat deſe vier Dieren, de vier Aards-vaders, of Hoofden van het Leger Iſraels beteekend hebben; en dat door ſoo veel Aangeſigten, ſoo veel Veld-teekens in de Vanen of Banieren der Vier groote Legers afgeſchilderd zijn. Gelijk wy ſien dat het Leger Iſraels in vier groote Hoofd-Legers is verdeeld geweeſt, Num. 2. die elk haar Veld-Overſte hadden: ſiet vers 3, 10, 18, en 25. Dus voerde Naheſſon, als d'Overſte van Juda, een Leeuw in een Blaauwe Vane, na de voorſegging van Jakob, Geneſis 49: 9. De Overſte van Ruben een Menſch, of Menſchen-hoofd in een Roode Vaane. De Overſte van Ephraim, een Kalf of Oſſen-hoofd in een Goude Vaane, na de ſpreuk Deut. 33: 17. doch andere ſtellen een Swart Veld. En de Overſte van Dan, die de vierde Hoofd-baniere had, voerde een Arend in een veelkleurige of Blaauwe Vaane. Dit meenen de Joden. Daar Lyranus vry van verſcheeld, wanneer hy de vier Aangeſigten op de vier Monarchien der Weereld wil geduid hebben. Maar gelijk deſe groote Gebiedſchappen naderhand onder geheel andere Dieren aan Daniel vertoond zijn; ſoo is die Man ook billijk in ſijn gevoelen wederſproken. En gelijk Theodoretus ook geenſinds toeſtaat, dat de Cherubinen met vier Hoofd-aangeſigten zijn geſien, alſoo houd hy het mede daar voor, datſe door haar verſcheide bekleedſel en gedaante een Zinnebeeldige beduiding zijn geweeſt van de onderdanigheid aller dingen onder den Grooten Koning Jeſus, als den welken Godt alle dingen onderworpen heeft. Doch gelijk al deſe vermaarde Mannen ſlegts het Oog op eenige algemeene beduideniſſen ſchijnen gehad te hebben, ſoo zijn egter ſommige van een andere beradinge geworden; meenende niet onwaarſchijnelijk in agt genomen te hebben, datſe dapper miſſen, welke haar in duſdanige ſlegte bedenkingen beſig houden. Villalpandus verſcheide gevoelens over hoop gehaald hebbende, brengd eindelijk ook het ſijne te berde; 't geen hy dan onder deſe bewoording voorſteld: Op dat wy, ſegd

Van wat beduidenis dit Geſigte by Oude en Nieuwe Uitleggers is.

Joodſche uitlegging over de vierderlei geſtalte deſer Dieren.

Lyranus heeft deſe Dieren gantſch qualijk op de Monarchien geduid.

segd hy, onse meeninge over de beduidenis deser vier Aangesigten niet en
mogten agterhouden, soo dienen wy de eerste voorbeelden, met welke alle
dese dingen in of aan Gods Stoel, en volgens dien aan het Versoendeksel
der Arke in den Tempel overgebragt zijn, neerstig te ondersoeken: want
wy meenen, dat de meeste Uitleggers, die de vier aangesigten der Die-
ren op de algemeene Voorsienigheid Gods passen, seer ver het spoor
misloopen; nadien sy waarlijk tot de voorname en wel bysondere Voor-
sienigheid Gods behooren; als door de welke hy een uitstekende en hoog-
gaande weldaad aan sijn Volk bewesen heeft. Godt die uit sijn Koning-
lijken Stoel van den Hemel af-sag, heeft sijn Volk Israel, door sijne voor-
sienigheid uit Egipten verlost in 't midden van den naren nagt: daar by was de
kragt des slaanden en behoudenden Engels, die het Merk-teeken droeg der
Heir-vorsten; en den dienst der Menschen, welke de Offerhanden geofferd
hadden. Hier worden eerstelijk vier Mannen gehoord, te weten de Koning,
de Engel, de Mensch, en de Offerhande. De Leeuw verbeeld de Koning en
gestrengen Rigter. De Arend de Natuure der Engelen; en de Mensch
vertoond sigselven, en behoefd na niemand anders afgewogen te worden:
doch de Offerhande word seer welvoegsaam door het Kalf beduid, als
zijnde het voornaamste onder alle de Slagt-Offerhanden; gelijk uit de
spreekwijse blijkt, Psalm 69: 32. En elders word d'opdraging van Lof en
Prijs, *Kalveren der Lippen*, dat is Offerhanden der Lippen, genoemd:
vergelijkt Psalm 51: 21. Soo wy nu de Formen deser Dieren in den Mensch,
ofte in de Cherubinen willen te saamen brengen; soo sullen sy, dusdanig ge-
kleed zijnde, sterke Borsten als Leeuwen door derselver Hairige Maanen,
Vleugelen als de Arenden, en gesplete Voeten gelijk de Kalveren hebben.
De Engel sloeg alle de Eerstgeboorne der Egiptenaren; de Mensch dede
Offerhanden; maar Godt Zegepraalde over sijne Vyanden, als een Ko-
ning, zittende op sijnen Triomph-wagen, omringd met veele duisend En-
gelen, en onder die de vier bysondere Trouwanten sijnes naams, welkers
verscheide gestaltenissen en aansieningen, soo veel Merk-teekenen waren der
Goddelijke Overwinningen over de Egiptenaren. In sulk een Zegenpra-
lenden toestel heeft Godt sig naderhand vertoond aan Jesaias, Ezechiel en
Daniel; van welk hy te vooren aan Moses bevoolen hadde, dat hy alle
dese Stacie en Majesteit naauwkeurig sou aanmerken, en soo veel als doen-
lijk was sulks door Goude Beelden na-Bootsen en voorstellen in den Taber-
nakel, daar hy wilde verschijnen om met hem van tusschen die selve Beeldnis-
sen, en tot de Heilige Priesteren te spreken. Daar na heeft hy Salomon gebo-
den diergelijke Cherubim uit Goud te maaken, die veel Heerlijker, of liever
grooter dan de Mosaische waren; by welke de aangesigten van de Trouwan-
ten sijnes Throons, beneffens de Overwinning-teekenen gesien wierden, tot
een geduurige gedagtenis van de weldaden die Godt aan sijn Volk gedaan
hadde, haar verlossende uit de handen haarer Vyanden, en overbrengen-
de in 't Land der Vryheid, den Vaderen toegeseid en beloofd. Van dese
soo groote en magtige verlossinge nu heeft Godt niet alleen de geseide
Overwinning-teekenen, en tegenwoordigheid sijnes Throons onder sijn
Volk willen gesteld hebben: maar hy heeft ook deswegen met veel Heer-
lijke Toe-naamen onder sijn Volk willen gekend zijn; gelijk van ouds, de
Heirvoerders, van wegen de overwonne Koningen en Volkeren, Eerwaardi-
ge By-naamen plegen aan te nemen. Want even gelijk SCIPIO, *Africanus*
bygenoemd is, van wegen het overwonnen *Africa;* en soo ook NERO,
Germanicus; en TRAJANUS, *Dacius, &c.* in sulker voegen heeft ook Godt
willen genoemd zijn, *De* VERLOSSER ISRAELS. Hoedanigen Eer-naam

Villalpandus gevoelen over de beduidenis van dit Gesigte.

De vier Dieren op Israels verlossing uit Egipten gepast.

De gedaante van het Kalf op de Offerhanden gepast.

Eerste Voorbereidsel van dit Gesigte.

1 Kon. 6.

Wat Eernaamen God sederd de verlossinge Israels aangenomen heeft.

de

de Propheten dikmaal in den mond hebben, voornamelijk Jesaias: als te sien is kap. 43: 14. *Dit segd de* HEERE UW VERLOSSER *de Heilige Israels.* En wederom kap. 63: 16. *Gy Heere zijt onse* VERLOSSER, *van Ouds-af is uwen Naam.* Als of hy seide: Van de Verlossing uwes Volks Israel uit de Egiptische Tyrannie, hebt gy van uw Volk willen genoemd zijn DE VERLOSSER ISRAELS. Laat ons hier byvoegen Gods eigen Naam JEHOVAH, Exod. 3: 14. IK SAL ZYN DIEN IK ZYN SAL: want alsoo moeste Moses tot de Kinderen Israels seggen; IK BEN, of IK SAL ZYN, *heeft my tot u gesonden.* En alhoewel dese Naam Gods verscheidentlijk by de Uitleggers verklaard word; soo meenen nochtans sommige, dat Godt desen Naam voornamelijk aangenomen heeft van de toekomende Daad, die hy aan de Kinderen Israels een en andermaal doen wilde: als of hy geseid hadde; IK BEN DIE IK ZYN SAL, Ik ben, dien gy nu ervaren sult te zijn uw VERLOSSER, en de wreker uwer Vyanden, tot behoud van uwe vryheid, in welke ik nu voornemens ben u te bevestigen. Want dat de Naam JEHOVAH niet eigentlijk alleen beduid het Wesen, maar voornamelijk ook de Daad Gods, dat is, niet de Selfstandigheid alleen naar binnen, maar de Weldaad na buiten, volgens sijn belofte bewesen, sulks schijndmen te moeten afnemen uit Exod. 6: 1, 2, 3. alwaar Godt aan Moses eerstelijk verklaard de Daad, die hy aan Pharao wilde doen; en daar na den Naam, die hy daar over wilde aannemen. Gelijk suls ook hier uit blijkt, dat hy wel aan Abraham, Isaak en Jakob verschenen was als *Godt de Almagtige;* maar nochtans met den Naam JEHOVAH haar niet en was bekend geweest, namelijk door geen dadelijke vervullinge sijner belofte: want of wel Godt hem selven al lange voor desen JEHOVAH genoemd hadde, als te sien is Genes. 2: 4. en kap. 17. vers 7. &c. nochtans meenen sommige Groote Mannen, dat by aldien dese Name alleen maar beteekende de Goddelijke Nature, datse den Aardsvaderen dan ook niet en kan onbekend geweest zijn; dewijl sy immers niet minder kennis van Gods Eeuwigheid, Oneindigheid en Goedheid konnen gehad hebben als Moses, ja dan de Israeliten, die volgens 't getuigenis van Moses de kragt van desen Naam verstaan hebben. Deselve Schrijvers meenen ook, dat dit mede blijkt uit Psal. 68: 5. Want al ist dat daar geseid word, *Sijnen Name is* HEERE (in 't Hebreeusch staat JAH, van JEHOVAH afgekort) soo word nochtans de kragt des Naams fluks verklaard door sijn groote uitwerking, vers 6, 7. *Hy is een Vader der Weesen, en een Rigter der Weduwen; die de gevangene uitvoerd met sterkte, &c.* En nadien dan door den Naame JEHOVAH waarschijnlijk de VERLOSSER ISRAELS beteekend word, en dat dese Goddelijke Naame ook die van JESUS beteekend, gelijk de naauwkeurige Taalkundige ons leeren: soo sal 't voorwaar niet buiten ons bestek gaan, eens om-te-sien, of 'er ook tot dese beide benaamingen, niet noch een veel heerlijker en grooter Verlossinge des menschen te vinden is, dan die, welke Godt aan Israel na den vleesche gedaan heeft. Want seker als wy den Eer-naam betragten, welke Godt verkregen heeft in het verlossen van het Hebreeuwsche Volk uit Egipten; soo sal sijnen Naam noch veel grooter worden, wanneer wy aanmerken, dat sig deselve Weldaad ook over het gantsche menschelijk geslagt heeft uitgestrekt. Want het betaamde Godt, die een Vader aller menschen is, dat hy de sijne niet alleen verloste van de Tyrannie des Egiptischen Pharao; maar voornamelijk ook van het geweld der Sonde, en van de Duivel en de Dood. En die dese weggenomen heeft, kan in der daad en met soo veel kragt van waarheid, een VERLOSSER genoemd worden; dat het schijnd, als of de voorige verlossinge Israels, (waar van God sijnen Naame onder sijn Volk aan-

En sulks op den Name Gods JEHOVAH gepast.

Bedenking over den Naame Gods Jehovah.

Exod. 5:24. en 6: 5.

De eigenschap van den Name Gods JEHOVAH op die van JEsus gepast.

aangenomen heeft, schoon die alleen tijdelijk en na den vleesche scheen) slegts een schaduwe en een voorbeeld van dese laatste verlossinge, die Jesus Christus, als de Soone Gods te wege gebragt heeft, gehad hadde, dewijl Israel ook noch moeste verlost worden met een Eeuwige verlossinge, Jes. 45: 17. Want soo spreekt de Engel des Heeren van desen nieuwen Verlosser, Matth. 1: 21. *Gy sult sijnen Naame* JESUS *noemen, want hy sal sijn Volk verlossen* (of Saligmaken) *van haare Sonden.* En is desen Naame JESUACH of JESUS te vooren begreepen en voorgespeld in den eersten Naame JEHOVAH; even gelijk onse Verlossinge in de voorige van Israel is voorbeduid geweest: want alle die dingen zijn Israel overgekomen om te zijn voorbeelden van den tegenwoordigen tijd. Soo dat de Eerste, namelijk de Verlossinge Israels, is geweest als een Raadsel en voorbeduiding van de Tweede; en de tweede een verklaaring van de voorige, openende de Wijsheid en Algenoegsaamheid Gods in den Soone, daar aan de Vader een welbehagen genomen heeft, en den Soone het ook geenen Roof en heeft geschenen Gode even gelijk te zijn. En dit wel aangemerkt zijnde, kan ons niet alleen leeren, dat Christus Jesus ook waarlijk God is, met welke JEHOVAH sig als de Eerste en de Laatste met deselve heeft willen vertoonen, Jes. 41: 4. maar ook dat den gantschen Inhoud van dit Gesigte niet anders is, als een vertooninge van de Zege-koets en Overwinninge der Kerke, dat is het Geestelijk Israel, door desen Verlosser JESUS; van welken geseid word: O Jerusalem, gy verkondigster van goede Boodschap, segd den Steden van Juda, *Siet hier is uwen Godt*, Jes. 40: 9. Want of wel veele en groote dingen hier in doorstralen, die tot de algemeene voorsienigheid en bestuuringe Gods schijnen te behooren; soo is nochtans openbaar, dat hetselve veel meer tot eenige bysondere Zege-stacie der Kerke moet betrokken en uitgeleid worden. Voorwaar Apollinaris heeft, onses bedunkens, hier ter snee tamelijk fraai gesprooken: *In de Zege-stacien*, seid hy, *wierden de Veldheeren op een Yvoiren Stoel, staande op een Rader-wagen, omgevoerd; hebbende rondom hen Trouwanten en Lijf-wagten, met Partisanen en Hellebaarden; de overwonne Natien gingen voor-uit; en de Overwinning-teeken met de verkrege Wapenen wierden opentlijk ten toon gedragen en opgehangen. Op sulken wijse vertoond hem Godt de Overwinnaar van sijn en sijns Volks Vyanden &c.* En is dese maniere van Zegenpraling niet nieuw noch eerstmaal van de Romeinen in de Weereld gebragt, maar sy is al seer oud. Want het Vaaren of rijden op Stacie-wagens is by alle Volken een Waar-teeken van Hoogheid en Heerschappye geweest, gelijk te sien is aan Joseph en Salomon. Gelijk ook aan alle hooge Rijders, of die als Wagenvoerders afgebeeld wierden, seer dikwils de Regeering des Volks, door hun eigen Wetten, verstand, en goeden raad, plagte toegeschreven te worden. En hier van daan hebben de Hebreen, en daar na de Griekschc Kerk-vaders, reden meenen te vinden, om door het rijden of Vaaren op een Zege-koets, de Goddelijke Voorsienigheid te verstaan: daar wy met noch veel meer regt mogen toevoegen, dat het is een voorbeeldig Teeken van de Zege-stacie Gods, de Verlosser Israels; die eerstelijk over de vyandige Egiptenaren Triompheerde; daar na in Christo heeft gezegepraald over de Sonde, en de Duivel, die de magt des Doodts had, tot onser Eeuwige behoudenis. En is Jesus Christus als tot soodanigen Verlosser eenmaal door de Hemelse sendinge uit den Schoot des Vaders in de Weereld ingevoerd, door de menschelijke Geboorte; en wederom na sijn opstaan uit den Dooden verhoogd boven alle Magten, en Schepselen Gods in Hemel en op Aarde: rijdende op den Goddelijken Wagen, die aldus door de Cherubinen verborgener-wijse de Kerke of

Hoe Jesus ook de JEHOVAH en Verlosser van sijn Volk geworden is.

Genesis 41: 43.

Ge-

Gemeinte Gods beduid, welke is ſijn Koningrijk; in het Nieuwe Teſtament, *Het Koningrijke der Hemelen* genoemd, om dat ſijn af-komſt en Koning van den Hemel is: gelijk dit Geſigt ook als uit den Hemel op d'Aarde nedergekomen vertoond word. Op hoedanigen Wagen de Groote Koning Jeſus, ſederd dat hy den Dorpel des Joodſchen Tempels verlaaten heeft, omgevoerd word door alle de Deelen des Weerelds, doende ſijn Woord uitgaan en voortrollen door de *Propheten*, *Euangeliſten*, *Apoſtelen* en *Leeraars*, als op vier Raderen die aan ſoodanigen Wagen paſſen, Eph. 4: 11. om te volbrengen het getal der Uitverkoorne, op dat ſy opwaſſen in hem, die het Hoofd en den Voerman ſijner Gemeinte is, namelijk Chriſtus. Gelijk ook de vier Cherubinen rondom den Wagen Gods, ſoo wel als de Kerke ſelfs, aangemerkt konnen werden, als ſoo veel Beſcherm-Engels van Gods Kerke, of Geſanten Gods, door welke hy ſijn Kerke pleeg te verligten, te beſtuuren, te bewaaren en aan te queeken: Hier ſeer welvoegſaam door Vier Dieren, vierderlei gedaanten, en vier Raderen vertoond; om dat het Lichaam der Kerke uit ſoo veel geweeſten tot Een vergaderd word. Voerende den Propheet Godt ook nu over-al in, rijdende op de Cherubim; op dat hy de Hoovaardie der Joden teniete maakte, welke meenden dat God alleen in haaren Tempel was: daar op roemende en pochende; den Tempel des Heeren, den Tempel des Heeren. Sulks dat het geheel billik ſchijnd, dat deſe Dieren die de Kerke verbeelden, ook de Overwinning-teekenen van haaren Overwinnaar draagen; als die waarlijk en met alle Wijsheid en Gods betamelijkheid in Chriſtus Jeſus gevonden worden. Dus vertoond Jeſus den Arend, om dat hy ons de hooggedravende reden van de verborgentheid der Saligheid, welke by Godt opgeſloten was, heeft geopenbaard. Hy is ook waaragtig Menſche, en te gelijk den Engel des Verbonds, in wiens binnenſte Gods Naam JEHOVAH, dat is JESUS de *Verloſſer en Saligmaker*, geleid is. Ook is hy een Leeuw, dat is een Koning. En eindelijk vertoond hy het Kalf door ſijn eigen Offerhande, dien hy als een Eeuwigen Prieſter heeft geofferd. Kortom, hy is dien Vier-vormigen Cherub, in wien alle de ſchatten der Goddelijke Wijsheid, ſelfs ook van dit Geſigte, verborgen liggen. Want ſulks en is niet alleen waaragtig in deſe gedaanten der Cherubinen; maar ook derſelver Ordening en ſchikking is te ſien in den Saligmaaker Jeſus: want de Kalfsvoeten vertoonen ſijn Vernedering en Dood ; de Leeuw ſijn Triomphante Opſtandinge uit den Dooden; de Arends Vleugelen ſijn Opvaren ten Hemel , en die alle vertoonden ſijn waare Mensheid en Godheid. Hoedanige vier gedaanten Jeſaias even met ſoo veel eige Eer-naamen des Saligmaakers beſchreven heeft kapit. 9: 5. ſeggende: Men ſal hem noemen, WONDERLYKEN RAAD, dat is het *Woord Gods*, beteekend door den *Arend;* STERKE GODT, die opſtond als een *Leeuw;* VADER DER EEUWIGHEID, als God Geopenbaard in 't vleeſch, dat is een *Menſche;* VORST DES LEVENS, of des *Vredes*, namelijk die ons Gode door ſijn Dood verſoend, en uit den Eeuwigen Dood in 't Eeuwige Leven overgebragt heeft, als het geſlagte Lam, Apoc. 5: 9. En heeft hem de Saligmaaker Jeſus ſig ook op den Palm-dag vertoond als een *Menſche*, als een *Arend*, als een *Leeuw*, en als een *Kalf*: gelijk kan afgenomen worden uit Philipp. 2: 5-11. Pſalm 110: 1-4. En volgens deſe en diergelijke zin-ſpelingen hebben de eerſte Kerk-vaders de Vier gedaanten der Cherubinen, ook op de Euangeliſten gepaſt, in welke Irenæus wel voor de eerſte gehouden word. En hoewel dit ook ſoodanig van de Schilders en ſommige Geleerde, als prijswaardig van haar gedaan, word nagevolgd, ſoo moetmen nochtans weten, dat ſulks alleen in

Apoc. 21: 2.

Het Geſigte van Ezechiel op Jeſus Chriſtus gepaſt.

Exod. 23. vers 20, 21. Actor. 7: 30. 36. &c.

in een Geestelijke en Geheime zin, en niet in een Letterlijke zin moet opgenomen worden. Dit segd Villalpandus. Laat'er ons de gedagten van Coccejus nessens plakken; want hy heeft onses agtens sijn meening, aangaande de beduiding der vier Dieren, kort en onder opmerkelijke woorden te kennen gegeven. Daar worden in dit Gesigte vier Dieren voorgesteld, seid hy, om daar door te spelen op de vier Deelen der Weereld, op datmen daar door verstaan soude, dat de Kerke te saamen geroepen is uit alle de Heidenen, gelijkwe lesen Apoc. 5: 8, 9. Aldus heeft ook de Heilige Stadt, Vier zijden met haare Poorten, Ezech. 48: 32-35. Doch dat dese Dieren malkander gelijk zijn, geeft te kennen dat de Kerk ten opsigte van haare waaragtige en noodsakelijke Forme, Een en deselve is, en datse Godt in Christo door sijnen Geest, over-al na-by heeft; Ja dat hy in haar leefd en altijd blijft. Niemand wagte van ons een lang verhaal van andere verklaaringen, welke de Geleerde Mannen voor ons gedaan en genoegsaam bygebragt hebben. Onder welkse wel niet alle in hun gedagten gemist hebben; doch wie kan sig inlaaten, omse alle even naauwkeurig te doorgronden: want ons aangaande, wy en hebbender geenen tijd toe: En de naauwkeurig verhaalde dingen van andere t'elkens weder op te haalen, verwerren meer dan sy stigten; en sulks doen noch veel meer die, die behooren tegengesproken of verworpen te worden: alhoewel sy waarlijk niet alle behoorden tegengesproken noch uitgewischt te worden; dewijl 'er seer veele gevonden werden die fraai zijn. Wy voor ons deel, nemen altijd de minste twijffeling over die dingen, die de Gesigten Gods, ten minsten waarschijnelijk konnen beteekenen, en daar uit weten wy dan of wy deselve ook regt betragten. En soo wy anders doen, soo sal'er in alle andere saaken, die wy daar toe brengen, iets ontbreken, waarom het ding niet aan het Gesigte sal konnen gelijk zijn. Laat ons derhalven vasthouden, dat dit eerste Gesigte en de Prophetering van Ezechiel voortgekomen is van dien, die voor soodanig wil erkend worden, dat hy is de waaragtige Godt; namelijk diens Heerlijkheid door dit Gesigte vertoond word, gelijk te sien is vers 28. 't Gene klaar genoeg blijkt, wanneermen dit Gesigte vergelijkt met de Belofte en de Schriften van Moses en de Propheten; als ook met de saake selfs: Want de ware Godt is levendig in de menschen, schoon datse Sondaren zijn; en wel niet anders als met de openbaringe sijner kragten, en derhalven in Christus. En die Godt dese Heerlijkheid onttrekken wil, moet noodsaakelijk een *Niet-Godt* stellen: want hy kan soodanig by den sijnen voor geen Godt gehouden worden; om dat hy soo doende, niet en kan gehouden worden als de Geregtigheid, noch als de Heiligmaker, en de Heere van sijn Volk. Waarom van de Joden, die hem niet en kenden, gesegd word, *Dat sy Gode niet geofferd hebben*, Deut. 32: 17. ende dat *Sy hem tot yver verwekt hebben, door Niet-God.* Het en is voorts geen wonder, dat dese Dieren menschelijke gestalten, ten aansien haarer Lichamen, toegepast worden; dewijle wy agten dat daar Menschen door beteekend worden. Want alhoewel ons hier kan tegengeworpen worden, dat dese Dieren *Cherubinen* genoemd worden; en dat Cherubim en Seraphim, Naamen der Engelen zijn? Soo antwoorden wy nochtans; dat of schoon seker is, dat door Cherubim, somwijlen Engelen verstaan worden; gelijk uit Genesis 3: 24. blijkt, daar Moses segd, dat Godt aan den toegang des Paradijs *Cherubim* gesteld hadde, om den weg tot den Boom des Levens te bewaaren; soo en volgd egter geensinds daar uit, dat door *Cherubim* nooit de Kerke, of de menschen, in welke Godt woond, en sijnen wille, even als de Engelen doen, souden afgebeeld zijn geworden. Ook is uit de gestalte, welke Ezechiel gesien

Coccejus verklaaring over de vier Dieren.

Waarom de vier Dieren eenerlei gedaante hebben.

Opmerkelijke bescheidentheid in Coccejus.

Wat het voornaamste in dit Gesigte moet gehouden worden.

Waarom de Cherubinen menschelijke gedaanten hebben.

heeft,

heeft, klaar genoeg te verstaan, dat door dese Dieren eenige beteekend worden, in welke Godt door Christum Regeerd. Doch de menschelijke gestalte sonder *Allegorie* of Byspreuke, beduid den Soone des Menschen, welke is in 't Koningrijke Gods. Den welken ook Daniel kap. 7: 13. gesien heeft; beteekenende het *Volk der Hooge Heiligen*, vers 27. Ook kan het niet anders zijn, dan dat de Cherubinen in den Tempel, tusschen welke men seide dat Godt woonde, te kennen geven, de geregtvaardigde menschen. Ook en geeft de Naame CHERUBIM niet eigentlijk de Natuure van de Engelen te kennen, gelijk wy met andere over kap. 10. vers 14. aanmerken: want wat het woord SERAPHIM aangaat, dat wy vinden Jes. 6: 2. dat beduid wel *Vuurige Lichamen;* doch Jesaias en segd niet watse beteekenen. Dus verstaan wy in dit Gesigte voor Cherubim, liever de Menschen, in welke het Koningrijk Gods is. Tot welke gedagte ons eerst de Form des menschen Lichaam noodigd. Ten tweeden, Christus Regeerd waarlijk in de menschen, en werkt in haar alle dingen, die door al 't gene van de Dieren geseid word, bequamelijk konnen beduid en afgeschaduwd worden. Ten derden gevoelen wy dit, om dat we ons daar in door de Openbaringen van Johannes niet weinig ondersteund vinden. Ten vierden, om dat 'er in dit Gesigte noch iets anders gevonden word, dat met meerder klaarheid, d'Engelen beteekenen kan. Doch het is bekend, dat wanneer tot het selve dat breeder beteekenis voerd, iets by-gevoegd word dat nauwer beteekenis heeft, datmen dan ook wel het naauwste plagt te nemen. De vier Dieren konden ook wel Engelen beteekenen; maar nadien de Raderen deselve bescheidentlijk aanduiden, soo beteekenen de Dieren de Kerke: gelijkse Apoc. 5. van wegen 't geen'er van geseid word, geene Engelen konnen beteekenen.

Wat de Cherubinen hier beteekenen volgens Coccejus.

Wy wilden mede geern, datmen in dit Gesigt aanmerkte, dat Vier hoofden niet en konnen genomen worden, als eenige Zinnebeeldige dingen, welke de geslagten der Dieren voorstellen, onder, of over welke de Engelen magt hebben; namelijk dat de Leeuw alle wilde, de Os alle tamme Dieren, den Arend alle Vogelen overtreft, en den Mensche, eindelijk den mensche daar steld. Want wy en weten niet of de Engelen op dusdanigen wijse alle dingen in alle bedienen. En billik soude ymand hier de kruipende Dieren en de Vissen sien ontbreken, by aldien dit de zin van dit Zinnebeeld was. Gelijk het mede wonderlijk sal schijnen, Dat dese Dieren in 't Heilige der Heiligen zijn ingenomen; nadien de redenloose Dieren geen plaatse in den Hemel hebben, die door 't Heilige der Heiligen afgeschaduwd wierd. Ten laatsten, hoe souden de Stieren, Leeuwen en tamme Dieren konnen seggen; *Want gy hebt ons gekogt uit alle Geslagten, ende Taale, ende Volke, ende Natie*, Apoc. 5: 9.

Coccejus schijnd dese Dieren ook vier Aangesigten of Hoofden toe te schrijven, hier vooren wederleid.

TWEEDE HOOFTSTUK.

KORT INHOUD DESES HOOFTSTUKS.

Lgemeen oogmerk van de Schriften des Nieuwen Testaments. *Voor hoedanigen Persoon* Jesus van Nazareth *in de Euangelische Historien voorkomd. Dat de* Christus *moeste* Godt *en* Mensch *zijn; en wat'er van sijn* Driederlei *groote* Ampten *geseid word. Dat het* Oude *en het* Nieuwe Testament *een en het selfde* Euangelium *verkondigd. Wat* Prophetische, *en wat* Historische Schriften *in 't Nieuwe Testa-*

Testament zijn; en welke de Leere der Saligheid, *en der* Algemeene Christelijke Kerke *behelsen. Dat der* Euangelisten *oogwit is te betoogen, dat* Jesus van Nazareth, *die te Bethlehem gebooren is, de* waare Messias *is na de* Schriften; *en hoe sy sulks seer wijsselijk elk in een bysondere* Ordening *doen. Waarom insonderheid* Mattheus *Jesus* Geslagt-regist er *ophaald. Dat niemands* Geboorte, *dan alleen die van* Jesus, *door de* Engelen *is bekend gemaakt: met een bedenking, hoe* Jesus *tegen 't voornemen van sijn* Voorvaderen *gebooren is, die hem selfs lange te vooren hebben gesogt om* te brengen. Kindermoord te Bethlehem, *en* vlugt *na* Egipten, *hoedanige bewijsen voor Jesus* Messiasschap. *Hoe* Jesus NAZARENUS *is genoemd geworden, daar hy te* Bethlehem *gebooren was. Waarom alleen* Joseph *belast wierd te* vlugten, *en d'andere* Vaders *en* Moeders *der Bethlehemitische Kinderen niet. Watmen te houden heeft van* Josephus getuigenis *aangaande* Jesus Persoon; *en waarom hy de* Kindermoord *onder* Herodes wreede handelingen *niet aangeteekend heeft. Verscheide getuigenissen voor* Jesus Messiasschap, *met een* Joodsche verklaaring *daar op toepasselijk. Bedenking over* Jesus strijd *met den* Duivel. *Wat en hoe gemeen bekend den* Naam MESSIAS *onder de* Joden *was. 't* Goddelijk Soonschap *van* Jesus, *hoe in sijn* vernedering *gebleken. Tot wat* Volk Jesus *eerst moeste* Prediken. *Dat* Jesus *alder-eerst geleerd heeft, dat de* Tijd des Messias komste *verschenen was; en de* Joodsche ergernis *daar ontrent weg-genomen. Uit wat* soort *van* Menschen *Jesus sijn* Discipelen *heeft willen verkiesen.* Deftigheid van Jesus Leere, *Waar in verre boven de* Schriftgeleerden *en* Pharizeen. *In wat gestalte de* Oude Joden *den* Messias *verwagt hebben. Wat 'er van* Jesus Leere *door de Propheten voorseid was: met een toepassing van* Moses onbespraaktheid *op de* Prediking *van* Jesus. *Dwaasheid en onwetendheid der* Joden, *waar in van* Jesus *aangewesen. Hoe en in wat zin* Jesus geleerd *heeft* als Magt-hebbende, *en niet* als de Schriftgeleerden: *en waarom het schijnd dat* Jesus redenen *te mets niet op het* voorval, *of sonder oorsaak van 't een op 't ander vallen. Hoe* Jesus Leere *door sijn* Werken *heeft konnen* beproefd *worden. Doorlugtige blijken van* Jesus Godheid. *Jesus* Mirakelen *van alle bedenkelijk* Bedrog *en* Tooverie *vrygepleit. Ondersoek waarom* Jesus *de* Arme Bedelaars *dien hy* genas, *geen* Aalmoessen *gaf. In wat zin de* Joden *den* Messias, *den* Melaatsen *konnen genoemd hebben. Dat voor* Jesus *grootste* Mirakelen *gemeenlijk eenige* Menschelijke swakheid *in sijn Persoon bespeurd is.* Vergeving der Sonden, *hoedanigen blijk voor* Jesus Messiasschap. *Bedenking over 't gene* Jesus *in het* Stof des Tempels geschreven *heeft, aangaande de* Overspelige Vrouwe. *Bewijs dat de* Messias Godt *moeste zijn; en sulks op* Jesus van Nazareth *gepast. Hoedanigen* Magt, *tot* d'opwekking der Dooden *ge-eist word; en waarom* Moses *geen* Dooden opgewekt *heeft.* Joden boosaardigheid, *hoe voornamelijk in 't* berispen *van* Jesus Mirakelen *gebleken. Waarom de* Overpriesters *den* opgewekten Lazarus *wilden* ombrengen; *en hoe sy, sulks doende, een* dobbelen Doodslag *souden begaan hebben.* Uitsendinge der Apostelen; *met een fraaje speling der* XII Discipelen, *op de* XII Stammen Israels. *Hoe de* Joden *seggen, dat* Jesus van Nazareth *de* grond-oorsaak *is; van den* Ondergang *haarer* Republijk; *en hoe sulks door de* Goddelijke Wraak, *op 't verwerpen van den* Rotzsteen des Heils, *gevolgd is. Hoedanigen* aanstoot *de* Messias *geven moeste.* Sondaren, *hoe en welke van* Jesus *aangenomen zijn. Dat* Jesus *als de* Christus, *de* Ceremonieele Wetten *afschaffen moest; en wat misverstand de* Joden *daar ontrent hadden. Of sommige* Joden *haar waarschijnelijk aan de* Sonde in den Heiligen Geest *hebben*

ſchuldig gemaakt. Joodſche Schriftgeleerden *van 't Gemeene Volk beſchaamd gemaakt en verbeterd.* Mirakelen *van* Jeſus *met die van* Moſes *vergeleken. Waarom* Jeſus *door* Gelijkeniſſen *geleerd heeft. Hoe en waarom het* Euangelium *aan den Joden* bedekt *moeſt blijven.* Teekenen der Tijden *van de Joden niet wel in agt-genomen noch verſtaan. Op wat geſag* Jeſus *tegens* d'Inſettingen der Ouden *dede.* Waſſching der handen, *waar in ſeer fraai van den Saligmaaker verklaard. Pharizeeſche* geveinſtheid *in 't afvorderen van een* Teeken uit den Hemel. *Dat* Jeſus *nooit van zinne is geweeſt een* Hoofd in de Kerk op Aarden *te ſtellen; met een opmerkelijke* Omkeering *van de gewaande inſtelling van* Petrus. *Waarom de voorſpelling van* Jeſus Dood *aan veele een* Wonderſpreuk *geſchenen heeft. Wat het ſeggen wilde, dat* Moſes *en* Elias *verſchenen, ter tijd als Jeſus* verheerlijkt wierd. *Dat* Jeſus *ſprekende van ſijn* Dood, *te gelijk ook van ſijn* Opſtandinge *ſprak. Aanmerking over* Jeſus Intrede *binnen Jeruſalem.* Joodſche Ondergang, *hoe voorſeid na* Jeſus Lijden *te ſullen volgen. Waarom niemand als* Jeſus *Wonderen in den* Tempel *gedaan heeft.* Avond-maal, *waarom op 't ſluiten van 't* Paaſch-maal *ingeſteld.* Jeſus *als* Dood *en verbrooken voorgeſteld in 't* Avondmaal, *kan alle* twiſt *en* dwalinge *daar ontrent openbaar maaken.* Jeſus *hoedanig van den* Leidsman Judas *verraden en* gevangen; *en de mishandelinge des* Joodſchen Raads *in het* overleveren *tot de* Dood des Kruiſſes. *Veelerlei blijken van* Jeſus onſchuld *in deſe* Regts-pleging; *en hoedanigen Brandmerk den* Akker des Bloeds, *onder andere daar van was. Waarom* Jeſus *voor ſijn* Kruiſſing *geen* gemyrrede Wijn *wilde drinken. Als mede waarom hy in 't uiterſte top-punt des* Lijdens *moeſt klagen* van Godt, *en niet* van ſijn Hemelſchen Vader, *verlaaten te zijn. Hoe* Jeſus *met ſijn* Dood *veele van ſijn* eigen Doodſlagers *verloſte: met een ſpelinge op de* Wet Num. xxxv. *Dat het* Kruis *of* Vloekhout, *geen* Altaar *genoemd kan worden. Hoedanig* Godt *de* ſaak van Jeſus, *als ſijn* eigen ſaak *opgenomen en gewroken heeft.* Jeſus *hoedanig* na de Schrift begraven en opgeſtaan; *en waarom ſoo omſtandelijk beſchreven. Dat 'er niemand als* Jeſus *ten* Derden dage *opgeſtaan is; en hoe ſijn* Opſtandinge *door alle bedenkelijke ſoorten van* bewijſen *beproefd, en waaragtig getoond is, tot uitwiſſing van alle der* Joden aanſlagen, *waar mede ſy dit* gewigtig Leerſtuk *altijd hebben poogen te wraken: als mede een fraaje waarneming, waarom* Jeſus *ſig* na ſijn Opſtandinge, *niet meer* den Soone des Menſchen *genoemd heeft, &c.*

NAdien wy dan tot hier toe klaar genoeg geſien hebben, dat het algemeen Oog-punt van de Schriften des Ouden Teſtaments, en inſonderheid dat der Propheten, niet anders is, dan Jeſus Chriſtus voor te ſtellen als de Meſſias en het einde van de Goddelijke Wet; om door en in den ſelven alle de Beloften des Heeren, die door Moſes en de Propheten op veelerlei wijſe waaren bekend gemaakt, te vervullen; op datſe in hem, als in den Soone Gods, Ja en Amen ſouden zijn: wel aan, laat ons nu eens gaan beſien, hoedanig ons die groote Perſoon, (na wiens verſchijninge in het vleeſch, de Vaderen van Adams tijden af verlangd hebben) in de Euangeliſche geſchriften des Nieuwen Teſtaments voorkomt en beſchreven werd; op datwe door eene juiſt-vormige over-een-komſte der ſaake met het voorſegde, als door een klaare betooging mogen ſien, dat die JESUS, die van de Maget Maria te Bethlehem gebooren, en te Nazareth opgevoed, en daar van NAZARENUS genoemd is, de waaragtige

Wat het oogmerk van de Schriften des Nieuwen Teſtaments is.

ge en beloofde Messias is na de Schriften. Om het welke met een goed Voorbereidsel en groote nuttigheid te doen, wy voornamelijk te letten hebben wat'er van sijn Persoon, dat is, van sijn Goddelijke en Menschelijke Nature, en van sijn Geboorte, en van sijn Leven, en van sijn aansienelijke Ampten geleerd en voorseid, en met'er daad gebleken is: op dat ons openbaar worde, dat het Oude en het Nieuwe Testament, beide van eenen Inhoud is, en eenerlei Euangelium verkondigd heeft. Namelijk het eerste een Euangelium der Belofte, voorgesteld en geduurig gepredikt onder Schaduwen en Zinnebeelden; en het laatste een Euangelium der Vervullinge. Van JESUS Persoon sullen wy ontwaar worden, dat hy waaragtig Godt, eens Wesens met sijnen Vader, en te gelijk een Waaragtig, en noodsaakelijk Regtvaardig Mensch is: welk Goddelijk Persoonschap wy daar uit sullen ontwaar worden, als hem toegeschreven worden de groote Eernaamen Gods, te vooren onder sijn volk aangenomen, als de JEHOVAH, de *Heere* en *Verlosser Israels*. Waar toe de Messias dan ook JESUS moeste genaamd worden, om dat sijn Heerlijkheid gesien sou worden, als de Heerlijkheid des Eenig-gebooren Soone van den Vader, die een Vorst des Levens, en Heere over alles, en Rigter der Levende en Doode, en Koning der Koningen en Heere der Heeren is: ja die *Sijn volk verlossen en Saligmaaken sou van haare Sonden*, Matth. 1: 21. Waar toe wy hem dan ook alle Goddelijke Eigenschappen sullen toegeschreven sien; namelijk Oneindigheid, Alwetendheid en Almagt; blijkende in allerlei Goddelijke werken, van Scheppen en Onderhouden: als mede in het verkiesen ten Eeuwigen Leven; met het instellen der Godsdienstige Kerk-zeden, en Verbonds-teekenen: Het senden van den Heiligen Geest; de Vergeving der Sonden met de Wedergeboorte, en de Verlossing uit de magt des Duivels, welke de magt des Doods hadde; en daar uit dan de Opstandinge uit den Dooden, met het Oordeel der geheele Weereld; en sulks onder het Sitten ter Regterhand Gods. Waar toe ons ook sullen voorkomen sijn meenigvuldige Wonderdaden, die hy door sijn eigen Goddelijke Magt gedaan heeft: Op dat hy d'ongeloovigheid der menschen van sijne Goddelijke sendinge overtuigde. Want om dat het Menschdom in het boose lag, daarom schijnd het noodig geweest te zijn, haar te leeren door dingen die haar door de Natuure niet en konden geleerd worden: van hoedanigen hoogdravendheid, men voor al de Versoeninge des gevallen Mensch met Godt moet stellen. Gelijk wy dan ook dit alles niet alleen daar in, niet duisterlijk bevestigd sien, dat aan Jesus opgedragen word alle Goddelijke Eere, Aanbiddinge en Dienst; maar ook dat wy in sijnen Naame Gedoopt, en bevoolen worden in hem, als in den Middelaar Gods, te Gelooven. Sijn waaragtige Menschelijke Natuure sal ons daar in klaar genoeg afgeschilderd werden, wanneer hy ons niet alleen beschreven sal worden, ontfangen te zijn van den Heiligen Geest; maar daar in mede, dat hy ook geboren is uit de Maget Maria; die uit den geslagte Davids was. En niet alleen dit, maar dat het mede naderhand gebleken is, dat hy een waaragtige Menschelijke Ziele, en een Menschen Lichaam, met alle Natuurlijke Eigenschappen en swakheden des vleeschs, doch sonder Sonde, heeft gehad: Want hy heeft gehongerd en gedorst, gegeten en geslapen; ja hy heeft vermoeid geweest; ook heeft hy geweend, en is ontroerd geworden: hy heeft pijne gevoeld, en is vertoornd en bedroefd geweest. En gelijk het hoogdravend Ampt, waar toe hy van den Vader in de Weereld gesonden is, volgens sijn by-naam CHRISTUS, dat is *Gesalfde*, ons driesinds beschreven word; namelijk sijn Prophetisch, sijn Priesterlijk, en sijn

Als hoedanigen Persoon ons Jesus van Nazareth in de Heilige Schriften voorkomd.

Waar uit blijkt dat Christus waaragtig mensch is geweest.

Wat van Jesus Ampten in 't Nieuwe Testament al getuigd word.

Koninglijk Ampt; alsoo sullen wy sien, dat hy sijn Prophetisch Ampt bediend heeft door hemselven, en door sijn Apostelen, die hy daar toe verkooren, en sijnen Geest heeft medegedeeld. Hy selve heeft het Euangelium gepredikt en geleerd, namelijk, dat hy de beloofde Messias en Saligmaker was, sijn getuigenis nemende uit de Goddelijke Schriften en Propheten, die ook door sijnen Geest die in haar was, van hem hadden gesproken:

Wat Jesus moest leeren als Propheet.

Sijne toehoorders voornamelijk dit inscherpende, dat alle die de Saligheid wilden verkrijgen, haar tot Godt bekeeren en in de aangebragte geregtigheid van desen Saligmaaker moesten gelooven. Tot welken einde hy dan ook de Wet van Moses Geestelijk verklaard, en alsinds heeft poogen te ontheffen van alle de valsche verdrajingen der Schrifgeleerden, Pharizeen, en Oudsten, die ten sijnen tijde op den Stoel van Moses zaten, en de Sleutel der kennis, onder de schors der uiterlijke plegtigheden en menschelijke Insettingen meer en meer quamen te verbergen.

En wat hy na sijn Hemelvaard sou doen.

Na sijn Lijden en Hemelvaard heeft hy sijne Apostelen, niet sonder een rijken invloed van sijnen Geest, en gave der veelerlei Taalen gelaten, maar op den Pinxterdag over haar uitgestort, en in de gantsche Weereld uitgesonden, om het Euangelium Gods en des gekruisten Jesus te prediken onder Joden en Heidenen; en dat soo wel met de levende stemme, als met haare Schriften en kragtige Sendbrieven aan de Gemeenten over-al toe te senden: welke geschriften ook een groot deel van de Boeken des Nieuwen Testaments uitmaaken.

Wat Jesus moest doen als Hoogenpriester.

Sijn Priesterlijk Ampt sullen wy hem opentlijk hier op de Aarde sien bedienen, wanneer hy voor ons, tot wegneming niet alleen van alle die bloedige Slagt-Offerhanden des Schaduwagtigen Godsdiensts, maar voor ons ook de straffe in Lichaam en Ziele aan het Hout des Kruisses, na sijn voorsegging sal moeten Lijden, die wy verdiend hadden, en Godt dus lange met verdraagsaamheid oversien heeft om de deugdelijkheid der Borge, die Jesus, als de Soone Gods, door den Eeuwigen Raad des Vredes, op sig genomen had. In welk lijden hy dan waarlijk geslagtet en gedood is tot Een-eenige Offerhande der Versoeninge; het Handschrift onser Schuld uitwissende en aan 't Kruis vernagelende; door welk hy hem selven Gode sijnen Vader voor ons heeft opgeofferd; en nu als Hooge-priester in 't Heilige der Heiligen, dat is, in den Hemel ingegaan is, niet met vremd, maar met sijn eigen Bloed, om aldaar beter dingen voor ons te spreken, dan het Bloed Abels, dat niet als om wrake riep, Hebr. 12: 24. Sulks hy daar geseten zijnde ter Regterhand des Vaders, aldaar voor ons af-bid die dingen, die wegens den mensche by Godt te doen zijn; namelijk de vergeving der Sonden af te vorderen.

Gen. 4: 8. Matth. 23. vers 35.

Wat Jesus als Koning sou doen.

Sijn Koninglijk Ampt sullen wy hem sien bedienen, eensdeels hier beneden op Aarden, soo wanneer hy de sijne niet alleen uit het geweld haarer Vyanden door sijn Dood verlost, maar ook tegen deselve beschermd en behoud; waar van hy overbodige Proefstukken geeft, wanneer hy de Duivelen en onreine Geesten uitwerpt. Ook wanneer hy als Magthebbende over sijn Huis, de Koopers en Verkoopers, die 't selve ontheiligen, daar uit drijfd: waar bymen sijn Koninglijke Inhulding binnen Jerusalem, onder 't gejuich des Volks, Hosanna Hosanna, niet ongemerkt sullen konnen over 't hoofd sien. Anderdeels sullen wy mede ontwaar worden, hoe deselve nu ook noch boven uit den Hemel sijn Kerke en Gemeente met sijn Woord en Geest regeerd, en bystaat tegen alle geweld der Vyanden, die de Waarheid en Troost der Leere met geweld en kragt der dwalingen poogen t'onderdrukken: deselve straffende, en meer en meer sijne en haare Vyanden onder sijne voeten werpende. Welke begonne dingen hy dan ook eenmaal hier na ten vollen sal uitvoeren, als hy ten Oor-

Oordeel komende sijn Gemeinte verheerlijken, en sijne Vyanden en alle Goddeloose in den Eeuwigen Dood verstooten sal. En dit is dan den Inhoud van de Schriften des Nieuwen Testaments; ja magmen seggen, van alle de Heilige Schriften, voor soo veel als die van het Oude Testament, die van het Nieuwe zijn voorgegaan; op dat alsinds blijken sou, dat 'er maar eenen Godt, een Geloove, en eenen Doop, van den beginne voorgesteld is. En gelijk de Boeken des Ouden Testaments, hier vooren van ons bequamelijk in twee Hoofd-benden afgedeeld zijn geworden, namelijk in Prophetische en in Historische Boeken; alsoo mogen we dat selve ook doen, in de geschriften des Nieuwen Testaments. Want in sommige worden beschreven eenige geschiedenissen, als namelijk in de Euangelien; en in sommige werden verhandeld de Leer-stukken van de Christelijke Godsdienst: alhoewel ook in de Historische Boeken nu en dan eenige Leer-stukken met veele deftigheid worden opgehelderd; en in d'andere ook wel sommige geschiedenissen worden verklaard; ja die ook niet geheel ontbloot zijn van Prophetische geschriften: doch sulks en belet geensinds, datmense op de geseide grond, egter soodanig niet en sou mogen onderscheiden, dewijl dat het de voornaamste saaken zijn daarse van handelen. De Prophetische Schriften des Nieuwen Testaments spreken, of van saaken die geschied zijn, ofte van saaken die noch geschieden moeten; waar voor wy voornamelijk de Openbaring van Johannes te agten hebben, volgens sijn eigen getuigenis aan 't eerste kapittel. Als mede d'opmerkelijke Parabelen of Gelijkenissen, die de Saligmaker Jesus, van 't Koningrijk der Hemelen, dat is, den loop des Euangeliums en den opbouw der Kerke, geduurende de laatste dagen, op veelerlei wijsen gesproken, en aan sijn Discipelen verklaard heeft. De Historische saaken worden ook tweesinds beschreven: namelijk die geschied of gedaan zijn van de Saligmaker selfs, gelijk in de Euangelien van Mattheus, Marcus, Lucas en Johannes; ofte wel die geschied zijn onder de Apostelen, welke de Heilige Lucas in de Handelingen der Apostelen beschrijft. De voorseggende Schriften, dat zijn die de saaken verhaalen welke noch in de Kerke van Jesus tot de voleindinge der Weereld geschieden moeten, worden, alswe terstond seiden, in Jesus Predikatien, en in Johannes Openbaringen gevonden. De Boeken die voornamelijk de Kerk-Leer-stukken verhandelen, zijn de Brieven der Heilige Apostelen, Paulus, Jacobus, Petrus, Johannes en Judas. Paulus die een Apostel der Heidenen was, heeft in verscheide gelegentheden by hem waargenomen veertien Brieven geschreven; onder welk sommige aan bysondere Gemeenten zijn, als aan de Romeinen, aan de Corinthers, aan de Galaters, aan de Ephesers, Philippensers, Colossensers en Thessalonicensers. Sommige wederom aan bysondere Persoonen; doch soo nochtans, dat de Inhoud daar van de gantsche Kerke aangaat: dusdanige zijnder twee aan Timotheus, een aan Titus, en een aan Philemon. Waar by komd die overdeftige Brief aan de Hebreen, van welke by sommige met niet al te grooten regt getwijffeld word, offe van Paulus geschreven is. Waar van onse Oversetters een goed Tegen-berigt voor den Inhoud deses Briefs gegeven hebben. Eenige andere Apostelen hebben ook aan de Gemeenten Send-brieven geschreven, namelijk Jakobus, Petrus, Johannes en Judas, welke met de voorige gesaamentlijk genomen, den geheelen Bundel van de Boeken des Nieuwen Testaments zijn; enkel en alleen daar toe geschreven, *Opdat*, gelijk die Hoogverligte Euangelist Johannes verklaard, kap. 20: vers 31. *wy gelooven souden dat Jesus is de Christus, de Soone Gods, door welke wy het leven souden hebben in sijnen Naame.* Hier toe moeste Jesus dan

Het Oude en Nieuwe Testament zijn van een Inhoud.

Wat de Prophetische Schriften des Nieuwen Testaments inhouden.

Wat Historische saaken de Euangelisten beschrijven.

Schriften van Paulus.

De Brief aan de Hebreen met kleene schijn betwist van Paulus geschreven te zijn.

Waar toe de Brieven van de Apostelen geschreven zijn.

dan te vooren soo net in de Wet en de Propheten afgeschilderd zijn, datmen
de Grootheid van sijn Persoon, en de kragt van sijne Hemelsche Leere, en
Goddelijke Werken, daar tegen soude konnen afwegen.

Dat de Euangelisten voornamelijk toeleggen om Jesus na de Schriften te betoogen den Messias te zijn.

Dat nu de Euangelische Schrijvers sulks niet en hebben na-gelaaten o-
verbodig te betoogen, voorwaar dat en kan geen wijs noch opmerkend
mensch ontkennen, die slegts sijn Neus in de Schriften des Nieuwen
Verbonds insteekt: want daar sal hy met den eersten opslag sien, hoe
dat de Euangelisten geheel-en-al toeleggen, om te betoonen dat Jesus van
Nazareth, *De Christus is.* Dus betoond Mattheus dan 't selve eerstelijk
uit sijn geslagte, en geeft nessens d'andere, vervolgens aan den opmerken-
den, meer dan honderd preuven die dat konnen ondersteunen. En gelijk
alle de Euangelisten ons Jesus van Nazareth, als de waare Messias en Sa-

Wat order yder Euangelist houd.

ligmaker vertoonen, soo doen sy sulks egter elk op een bysondere en seer
opmerkelijke Orden. Mattheus begind kap. 1. Jesus oorsprong na den
vleesche, van Abrahams tijden op te haalen, op dat hy hem betoonde uit
den geslagte Davids te zijn. 't Gene Lucas heeft agtervolgd, te rug tre-
dende tot op Adam, kap. 3. Doch Marcus en beschrijft het Geslagt-re-
gister van Jesus niet, maar begind sijn Historie met sijnen Doop. Johan-
nes gaat vry verder, namelijk tot de Eeuwige Generatie van dat *Woord*,
dat *Vleesch* geworden is. Invoegen dese Godtverligte Schrijvers, ons door
vier verscheiden Trappen, tot het kennen van onsen Heiland en Saligma-
ker opleiden. By den eersten vindmen hem als den beloofden, af-komstig
van Abraham, voorgedragen in sijn geboorte na de Belofte. By den twee-
den komd hy ons voor, verkeerende onder de menschen van sijnen tijd,
bedienende sijn Ampten. By den derden word hy door alle de geslagten
tot op Adam opgeteld, op dat niemand aan sijn waare Mensheid twijf-
felde. En ten laatsten vindmen Jesus by den vierden, als in sijn eerste be-
ginsel voor alle Tijd en Geslagt-rekening, in den Schoot des Vaders, dat

Jesus uit sijn geslagte betoogd de Messias te zijn.

is in de Eeuwigheid, waar in hy met Godt was. Jesus moeste voorna-
melijk uit sijn geslagte tegen de Joden bewesen worden, de ware Messias te
zijn, om dat sy hem verwagtende waren uit de Stamhuisen van Abraham en
David, Genesis 12: 1, 2, 3. Joh. 7: 42. Gelijk ook de Joden daarom den
Messias die sy wagten, *Messias Ben David* noemen. Daar op werd Jesus

En uit sijn ontfangenis en geboorte.

Messiasschap ook betoond uit sijne boven-natuurlijke en Goddelijke ont-
fankenis: want volgens Esaia 7: 14. moest hy uit een Maagd geebooren
worden, Matth. 1: 18. Welke waarheid, op datmer niet aan twijffele,
uit de voorsigtige handeling van Joseph, seer wel kan afgenomen worden:
op datmen bemerke dat Jesus het beloofde Zaad der Vrouwe is, Genesis
3: 15. Waarom ook by Esaias kap. 49: 1. en elders, wel van sijne Moeder,
maar nergens, onses wetens, in't Oude Verbond, van sijn Vader gesproken

Gelijk voorseid was by de Propheten.

word. Soo dat hy in sijn geboorte waarlijk als een Spruite aan te merken was,
Psal. 132: 17. Esaia 4: 2. Jer. 23: 5. en 33: 15. Ezech. 29: 21. Zach. 3: 8. en
kap. 6: 12. De Joden en de Heidensche Celsus hebben hier tegen wel
sommige versierselen poogen in te werpen, doch die van de Oude en
Nieuwe Christenen, uit de veel-ouder Joden selve, al lang beschaamd ge-
maakt en uitgewist zijn. De omstandigheid der tijd en plaatse daar in Je-
sus moeste gebooren worden, heeft sulks ook konnen grondvesten, als't geen
door menschen en Hemelsche Getuigen is bekend gemaakt: daar toe ook
een nooit gesiene Sterre, de Wijsen uit het Oosten, als een Hemelsche Weg-
wijser, na Jerusalem lokte, om den Koning der Joden te gaan aanbidden.
Waar uit blijkt, dat wanneer dese onder sulken Naam daar na vragen, sy on-
twijffelbaar hebben gesogt na dien Messias, die de Joden verwagteden

na

na de Schriften, en waar van sy 't gerugt selfs over-al hadden doen vernemen. Gelijk ook haare begeerte om hem te aanbidden, openbaar maakt, dat sy geloofden, dat dese nieuw-geboore Koning, was Godt geopenbaard in het vleesch. Soo datse uit groot-agtinge Schatten aanbragten, tot Offerhanden van Danksegging. En dat Jesus de grootste Persoonaadje was die ooit op Aarden gebooren is geworden, is daar ook uit konnen afgenomen worden; dat sijn geboorte door de Engelen aan de menschen wierd bekend gemaakt; hoedanigen Goddelijken Eer, aan niemand, dan aan den Soone Gods opgedragen is. De geboorte van Ismael, Isaak, Samson en van Johannes de Dooper, is wel door de mond der Engelen voorsegd; doch doe sy ter weereld gekomen waaren, heeft geen Engel ooit haar geboorte verkondigd; om dat die Heerlijkheid alleen voor de Saligmaaker der Weereld bewaard wierd; wiens geboorte niet alleen door den Engel beloofd, maar ook bekend gemaakt en gevierd is, met toejuichinge der Hemelsche Heirscharen, loovende en prijsende Godt over sijne verschijninge in 't vleesch, Luc. 2: 9-16. En nadien alle dese dingen van de Euangelisten, seer waarschijnelijk beschreven zijn, wanneer 'er tot Jerusalem en te Bethlehem noch getuigen genoeg in 't leven waaren, en eenige mogelijk onder de laatste, noch wel het verkleumde Bloed van haare vermoorde Kinderen beweenden, die de Beulsche Herodes had omgebragt; voorwaar dat heeft alle lastering de pas afgesneen, om dese getuigenissen te wraken. Alleen wist d'afvallige Juliaan te seggen, dat 'er meer soodanige Sterren verschenen waren, en datse alle 400 jaaren wederom quamen: doch dat heeft d'Ervarenis leugenagtig gemaakt. Ook en moet niemand wonder doen, dat, alhoewel de Heilige Historie gewag maakt, van het Zaisoen des jaars, en van den Dag van Christi Dood en Opstandinge, en van sijn Hemelvaard, sy egter den Dag van sijn Geboorte nergens aan-en-teekend: want sulks en schijnd niet door nalaatigheid, of onkunde der Euangelisten geschied te zijn; maar veel eer om eenige andere reden, die niet onvoegsaam zijn in bedenken te nemen; namelijk datmen aanmerkt, dat het de gewoone Stijl der Heilige Schriftuure niet en is, de Geboorte-dag van eenige menschen te noemen. Jesus nu in sijn geboorte onder de algemeene rang der menschen geteld werdende, soo en is ook van den dag sijner geboorte, als mensche, niet een woord gerept. En of wel dese Jesus de Messias was, die aan de Vaderen des Ouden Testaments beloofd en toegeseid was; soo is hy egter in sijne geboorte seer opmerkelijk voortgebragt tegens de meeninge van de Aards-vaderen die selfs sijne voorzaten waren: want Jakob beminde Rachel, en hy sou Lea niet gekregen hebben, by-aldien hy niet bedrogen was geweest; en nochtans moeste de Christus van Lea voortkomen. En alhoewel Jakob dit doe ter tijd noch niet bewust en was, soo quam hy dit egter naderhand op sijn Sterf-bedt te weten: Propheteerende, *Dat de Scepter niet en sou van Juda wijken, voor dat de Silo sou gekomen zijn.* Nu was Juda een van Leaas Soonen; doch indien hy geweten had, dat uit haar de Messias sou voortkomen, hy hadde haar boven Rachel konnen agten. Doch Godt heeft willen toonen, dat Jesus geboorte niet voortgekomen is, uit de willekeur en voorsienigheid der menschen; en dat selfs ook niet uit die, uit welke hy nochtans sekerlijk voortkomen moest. Soo dat al wilde Isaak den grooten Zegen aan Esau geven, soo quamense egter aan Jakob, om dat die een Voor-vader van de Messias moeste zijn. Gelijk dan ook van sommige aangemerkt word, dat een van Jesus voorzaten, den Messias heeft soeken om 't leven te brengen, veel Eeuwen eer dat hy gebooren was: want Juda, van wien de Messias af-komstig is, wilde Thamar

Jesus Messiasschap betoogd uit de Wijsen uit Oosten.

Niemand dan Jesus geboorte is van de Engelen bekend gemaakt.

Waarom Jesus Geboorte-dag verswegen word.

Hoe Jesus tegen de meeninge van sijn Voorvaderen voortgekomen is.

Datmen Jesus lange voor sijn Geboorte heeft soeken om te brengen.

doen verbranden, terwijl ſy ſwanger ging. Nu dewijle dat ſy den Man droeg, uit wien de Chriſtus moeſte voortkomen, namelijk Phares; ſoo ſoude, by aldien deſe voor ſijn geboorte geſmoord waare, de Chriſtus ook in hem vernietigd zijn geworden. Voorwaar, al was de beſlaping van Juda en

Waarom de Bloedſchande van Juda en Thamar aangeteekend is.

Thamar onkuis, en haar Houwelijk Bloedſchandig; ſoo wilde Godt egter Koningen uit dat Bedde voortbrengen; namelijk ſulke, die eerſt het gantſche Volk Iſrael, en daar na het Rijk van Juda beheerſchen ſouden; tot eindelijk de Meſſias ſelve daar uit voortkomen ſou. Hoedanige dingen ons waarſchijnelijk ruim en breed in het Oude Teſtament verhaald worden; om ons naderhand te doen bemerken, dat de Verloſſer Iſraels uit het Huis van Juda ſou gebooren worden: gelijk den Euangeliſt Mattheus daarom niet alleen Jeſus Geſlagt-regiſter ophaald; maar ook de gemelde Vrouwe aanteekend. Want dat hy ſulks niet en doet, om daar uit eenige

Siet onſe Kant-teekenaars op Matth. 1:3.

deugdelijke waardigheden, die in deſe eerſte Vaderlijke Stamhuiſen uitblonken, op te haalen, noch ook niet om eenige luiſter uit den Adeldom tot Jeſus geboorte by te brengen; ſulks blijkt daar uit genoeg, dat deſelve daar in niet te vinden was; nadien ſy deſelve door ſoo groote ſchand-vlekken geheel en al beneveld hadden. En derhalven beter behoorden in 't Vergeet-boek geſteld te worden; op dat menſe nooit verpligt wierde te betwiſten. Maar het is veel eer geſchied, om daar door verſekering te geven, dat de Meſſias alſulke Sondaren en Sondareſſen, welke met een Boetvaardige bekeering tot

Hoe Jeſus Meſſiaſſchap uit de vlugt na Egipten blijkt.

hem komen, niet en ſoude uitwerpen. De vlugt van Jeſus na Egipten, en ſijn wonderlijke bewaaring aldaar, geeft ook geen kleine blijk van ſijn Meſſiaſſchap: want ſulks was van hem voorſeid, Hoſea 11: 1. van Mattheus ook daarom aangehaald; op dat'er bleke dat het Godt was, die dit ſoo beſtuurde, en dat Jeſus de hand des Kindermoorders alleen ontging, om te ſijner tijd het oogmerk van ſijn Menſch-werding te Voldoen. Welk Moord-tooneel te Bethlehem, den Euangeliſt ook bewijſt voorſegd te zijn van Jeremias kap. 31: 15, 16. En belangende de geſchiedenis ſelfs, die beveſtigen de Joden ook in haaren Talmud, alhoewel ſy de naamen eenigſinds bewimpelen. Gelijk ſoo ook doen andere on-Chriſtenen: ja het Helſche woeden van Herodes ſelfs, heeft de waarheid van Jeſus komſte in de Weereld beveſtigd; dewijl 'er anders geen reden was, om tegens weerelooſe Kinderen, ſig ſoo wreed-aardig aan te ſtellen. Gelijkmen dan ook deſe onnooſele Martelaartjes, als de eerſte Bloed-getuigen van den Naame Jeſus aan te merken heeſt: een ſaak die ſoo rugtbaar is geweeſt, dat ſelfs de Heidenſche Schrijvers daar van gewag maaken; alhoewelmen ſig te verwonderen heeft, dat Joſephus, die veel andere wreedheden van deſen Herodes aangeteekend heeft, dit Moord-tooneel, met de Gordijn van een diep

Joſephus heeft van Herodes Kindermoord geen gewag gemaakt.

ſtilſwijgen toegeſchoven heeft gelaaten. Doch daar worden meer blijken in dien Schrijver gevonden, die openbaar maaken, dat hy met voordagt eenige vermaarde dingen van ſijnen tijd heeft bedommeld en ſoeken t'onder te houden. Want of wel in het XVIII. Boek ſijner Joodſche Oudheden een opmerkelijk getuigenis van Jeſus Chriſtus gevonden word; ſoo hebben evenwel ſommige Geleerde Mannen getwijffeld, of het wel mogelijk is, dat ſoodanigen getuigenis van een Joode, die een Vyand der Chriſtenen was, is konnen voortkomen? Want die Schrijver daar ter plaatſe van Jeſus gewag maakende; houd het ten hoogſten bedenkelijk, of het wel betamelijk is, dien JESUS een Menſch te noemen; aangeſien de boven-natuurlijke Wonderen dien hy dede. Hy werd ook van ſommige geloofd, ter ſelver plaatſe te ſeggen; *Dat dien Jeſus de Chriſtus was.* En dat hy, *Drie dagen na ſijn Dood, ſig levendig vertoond heeſt;* en dat *ſulke*

ſulke en diergelijke Wonderen van hem door de Propheten voorſeid waren. En met deſe getuigenis hebben de Chriſtenen, de Joden van over lange bevogten: doch het en moet de Geleerde Mannen van de voorlede en van den tegenwoordigen Tijd geenſinds belgen, ſegd Johan d'Eſpagne, dat wy ons ſoo ligt niet laaten wijs maaken, dat dien Jode, die nooit eenige ſchijn gaf, dat hy een Chriſten wilde worden, ſoo ſeer tot voordeel van de Chriſtelijke Religie ſou willen ſchrijven hebben. Want hoe ſou hy in ſijn Boek, een geloof ſoo klaar verkondigd hebben, van welk hy nooit geen Belijdenis gedaan en heeft? Immers ſchijnd het verre van hem, dat hy Jeſus voor de Chriſtus ſou erkend hebben, aan den welken de Propheten de Heerſchappye der Weereld toeſchrijven; nadien hy deſelve aan Veſpaſianus toe-eigend, die een Heidenſch Prins was; hem een Godsſpraak toepaſſende, die niemand als de Soone Gods toekomd: 't gene waarlijk ſeer wijd af is, van Jeſus voor de Chriſtus te erkennen. Dus ſoumen dit daar op konnen ſeggen; dat indien de boven-verhaalde woorden, niet waarlijk van Joſephus ſouden voortgebragt zijn; dat daar ſekerlijk uit volgen ſou, dat dien Schrijver alsdan geheel geen gewag van Jeſus Chriſtus, in ſijn gantſche Hiſtorie gemaakt heeft; dewijl hy nergens daar van enſpreekt, als op die eenige plaatſe, welke verdagt gehouden word. En byaldien Joſephus deugdelijk ondernomen heeft gehad, van de aanmerkelijkſte voorvallen van dien tijd te ſchrijven; hoe ſal het geloofljk zijn, dat hy ſtilſwijgende die groote Wonderen, die Jeſus gedaan heeft, en die aan al de Weereld bekend waaren, met ſtilſwijgen ſou overgeſlagen hebben. Doch dat en ſal het eenig verſuim niet zijn, datmen in Joſephus vinden kan; als waar onder, alswe terſtond ſeiden, men voornamelijk het ſtilſwijgen van Herodes Kinder-moord te Bethlehem, niet mis-tellen moet. Soo datmen ſig niet en moet verwonderen, te ſien dat een Jood, die het Chriſtendom nooit is toegedaan geweeſt, met voordagt ook de Wonderdaden, die hem van Jeſus de Nazarener bekend waaren, overgeſlagen heeft. Gelijk mede de Joodſche Prieſters Chriſti Opſtandinge wel tegengeſproken hebben, niet tegenſtaande ſy van de waarheid genoegſaam overtuigd waaren. Vele nochtans gelooven, dat die plaatſe wel van Joſephus ſelfs geſchreven is; doch datmen, gelijk J. d'Eſpagne wel aanmerkt, eenige woorden daar in veranderd heeft, ten beſte van het Chriſtendom; hoedanig aan meer Schriften waarſchijnelijk gepleegd is, door den alte grooten yver van ſommige in de voorige tijden. Want aangaande Joſephus Boek; de neerſtige Hieronymus, die het ſelve in het Latijn vertaald heeft, en geenſinds vergeten heeft alle de getuigeniſſen te doen gelden, welke Joden en Heidenen van de Chriſtelijke Religie geven; die heeft Joſephus waarſchijnelijker aan de waarheid van ſijn ſelfs meeninge doen ſpreken: Want hy en doet hem niet ſeggen, aangaande Jeſus, *Dat hy de Chriſtus was;* maar *datmen geloofde dat hy de Chriſtus was.* Invoegen Joſephus alleen verhaald, wat het het geloove van andere was; namelijk der Chriſtenen, doch niet dat hy het ſelfs geloofde: want hy en was geen Chriſten; en ſonder dat en kon hy niet ſeggen noch belijden, dat Jeſus de Chriſtus was. Doch of ſchoon dien Jode dit niet en heeft beleden, moetmen niet meenen, dat de Chriſtelijke Godsdienſt daarom iets van hare ſekerheid verlieſt: want de waarheid kan de voorſpraak van haar tegenpartijders ligtelijk miſſen: alhoewel egter de plaatſe van Joſephus met die van Tacitus niet na en laat, ons in een ander ſtuk tegen haar, ſeer dienſtig te zijn. Namelijk hier in, dat ſy betuigen, dat dien Jeſus, van welke de Chriſtenen haaren naam voeren, onder den Roomſen Stadthouder Pilatus is gekruiſt geworden; 't geen ook Tacitus ſchrijft; en de Joden loochenen,

Wat men van de plaatſe in Joſephus houden moet die van Jeſus gewag maakt.

Datmen voortijds deſe plaatſe in Joſephus wat verdraaid heeft.

En hoe van Hieronymus opgehelderd.

Tacitus in het xv. Jaar-boek.

nen, en ſeggen, dat ſulks wel honderd jaren te vooren geſchied is. Hoedanige geſchillen wy niet al te ver mogen ophalen; om dat wy den Meſſias veel eer uit de H. Schriften, dan uit de betuiging der Joden of Heidenen voorgenomen hebben te betoogen. Sommige Geleerde hebben over de Kindermoord te Bethlehem ook willen onderſoeken; waarom Godt Joſeph en

Waarom alleen Joſeph en Maria met het Kindeken Jeſus vermaand worden te vlugten.

Maria alleen heeft laten waarſchouwen uit Judea te vlugten; en de andere Vaders en Moeders die mede te Bethlehem woonden, niet; daar ſy, indien ſulks geſchied waare, hunne Kinderen ongetwijffeld van de Moordadige handen des wreeden Herodes, hadden konnen bevrijden? Op hoedanigen Vraag-ſtuk de doorſigtige Johan d'Eſpagne, aldus heeft meenen wel te antwoorden: Bethlehem, ſeid hy, was de geboorte-plaats van den Meſſias: de tijd van ſijn komſte was verſchenen; indien nu de andere Kinderen die op deſelve tijd gebooren wierden als Jeſus ter Weereld quam, noch geleefd hadden, men hadde dan mogelijk eene derſelve voor den Chriſtus genomen. Want veele minder-weſentlijke omſtandigheden als deſe, hebben naamaals tot veele hun bedrog eenigen ſchijn gegeven, die de Naam van de Meſſias aannamen; namelijk doe de tijd van ſijne komſte uitgeloopen was. Om dan

Waarom Godt de Kinderen te Bethlehem toegelaten heeft te dooden.

ſoodanige feiten voor te komen, heeft de Wijsheid Gods niet gewild, dat de Kinderen, die ter ſelver tijd en plaatſe gebooren wierden, in 't leven ſouden blijven. En op datmen weten ſoude, datſe alle geſtorven waaren, ſoo heeft hy beſteld, dat hunne dood door een openbaar middel ſou geſchieden, en bekend gemaakt worden; en agtervolgd met een algemeene rouw der Ingeſetenen. En om dat Joſeph noch Maria niet tot binnen in de Geheim-kamer van de Tyrannige Herodes konden indringen; ſiet daarom was het noodig haar-lieden ſulks door eenen Engel bekend te maaken: doch dewijl Joſeph en Maria met het Kindeken Jeſus, op die waarſchouwing ligtelijk na Egipten henen-trekken konden; daarom en iſſet wederom niet noodig geweeſt, dat Godt daar toe de Engelen laſt gaf, om het Kindeken op haare handen te draagen en derwaards te voeren; gelijk eens de Duivel tegens Jeſus ſeide, doe hy hem verſogte om ſig van de hooge Kap-tin des Tempels af-te-werpen. Maar gelijk Godt nooit, of heel ſelden ongewoone middelen gebruikt, daar de gewoone middelen tot ſijn oogmerk haar werking konnen doen; alſoo en waſt ook niet noodig dat Jeſus ſig onnoodig in gevaar begaf, om door een omweg van den Tempel neerwaards te komen: gelijk hier ook de laſt van Jeſus vervoering aan Joſeph gelaten word, om dat de noodſaak niet en eiſte, dat hem de Engelen op haare handen derwaards brengen ſouden. Naar dit kanmen Jeſus Meſſiaſſchap ook beveſtigd ſien in ſijn wederkomſt uit Egipten, en ſijne heimelijke wooninge te Nazareth: 't geen geſchiede, op dat vervuld ſou worden, 't gene door eene der Pro-

Jeſus hoedanig na de Schrift *Nazarenus* genoemd.

pheten voorſeid is; namelijk dat hy NAZARENUS ſal geheten worden, Matth. 2: 23. waar op mogelijk van Jeremias kapit. 31: 6. geſien word. Gelijk hy ook als een onbekende van Bethlehem, voor een Nazarener uit Galileen geſprooten, by 't gemeen gehouden is geworden, Joh. 7: 41, 42, 52. En

Joh. 19:19.

hier van daan ſchreef Pilatus in het Opſchrift boven het Kruis; JESUS DE NAZARENER DE KONING DER JODEN. De dienſt des Voorloopers, namentlijk van Johannes de Dooper, beveſtigd ook het Meſſiaſſchap van Jeſus; Matth. 3: 1. Want dat hy ſoo een Voorbode ſoude hebben, was van Eſaias voorſegd, kap. 40: 3. Deſe was dan dien Engel, waar van Ma-

Johannes de Dooper een blijk van Jeſus Meſſiaſſchap.

lachias geſproken heeft, kap. 3: 1. en nader verklaard, kap. 4. vers 5, 6. Die hier *Elias* genoemd word, om dat Johannes de Dooper ſou komen, *In Geeſt en in kragt van Elias*, Luc. 1: 17. Waarom ook deſe Johannes ruimweidiger van Mattheus beſchreven werd, op datmen niet en ſou twijffelen

len of hy was den beloofden Elias: gelijk hy ook voor een Groot Propheet erkend wierd, en ongemeene toeloop had om van hem gedoopt, en als tot een Nieuw-Verbond Gods ingelijfd te worden. Waar van ook Josephus getuigenis geeft, als hy verhaald, waarom Herodes desen treffelijken Man door 't Sweerd deede sneuvelen. By aldien dan dese Johannes de Voorlooper van de Messias is geweest, soo is dan ook Jesus Messiasschap daar door bevestigd; als van den welken hy Predikte, dat na hem quam de Groote Propheet en Heiland; dien hy Matth. 3: 11. even soo beschrijft, als hy van Esaias kap. 40: 10, 11. Malch. 3: 2, 3. en 4: 1, 2, 3. afgeschilderd was. 't Geen dan ook noch nader van den Euangelist Johannes in dese woorden verklaard word; seggende: *Dese ist van welken ik gesegd hebbe: na my komd een Man, die voor my geworden is, want hy was eer dan ik: ende ik en kende hem niet, maar op dat hy aan Israel sou geopenbaard worden, daarom ben ik gekomen, Doopende met het Water.* En hier mogen we gedenken aan het Goddelijke getuigenis des Vaders, op Jesus Doop gegeven: want die betoogd genoeg, dat hy de Messias was; als hy door een stemme uit den Hemel seide; *Dese is mijn Soone, mijn geliefde in welken ik mijn welbehagen genomen hebbe*, Matth. 3: 17. 't Geen ook by den Propheet Jesaias, kap. 42: 1, 2, 3. in seer opmerkelijke woorden te vooren afgeschaduwd is, en waardig zijn datmense hier ter snè met een aandagtig gemoed overwege. Maar gelijk alle waarheid in de mond van twee of drie Getuiben bestaat; alsoo heeft Godt ook van sijn zijde, het Goddelijk Soonschap van Jesus, door drie Getuigen van den Hemel, in drie opmerkelijke voorvallen willen betuigen: want sulks is eerst geschied in sijn Geboorte; doe in sijnen Doop; en ten derden in sijne Verheerlijking op den Berg: tot welkmen ook noch de laatste in sijn Dood mag toevoegen: als wanneer door 't verduisteren van de Sonne, de gantsche Aarde in donkerheid zat. En dat de oude Joodsche Kerke, de straks-aangehaalde plaatse van Esaias, eertijds van den Messias heeft verstaan, blijkt daar uit, dat haaren Chaldeeschen Vertaalder daar heeft bygevoegd, *Siet mijn Knegt* de Messias. En heeft haaren vermaarden Abarbanel, die gene, welke van die uitlegging afweken, niet weinig over den hekel gehaald; daar in tot een ruggesteun hebbende Rabbi Kimchi, en de treffelijke Maimonides. En waar toe meer getuigen, daarwe ons soo merkelijk in dat gevoelen bevestigd sien, Matth. 12: vers 17, 18. Over welke aangetooge plaatsen, men voornamelijk aanmerken moet, dat Godt den Messias soodanig aan de Joden heeft willen openbaren, als sy hem soo lange te vooren verwagt hadden. En hebben de Joden dese benaming MESSIAS, ongetwijffeld uit de Heilige Schriften aangenomen: want soo noemd David in den tweeden Psalm, des Heeren *Gesalfden*, MESSIAS. En Daniel in sijn Tijd-raming der LXX Weken, spreekt van MESSIAM *den Vorst*. Het gene naderhand verklaard word van Andreas, als hy tot sijnen Broeder Simon segd; *Wy hebben gevonden den Messiam, 't welk is overgeset zijnde, de Christus*, Joh. 1: 42. Gelijk mede in de reden van de Samaritaansche Vrouwe bleek, dat dese naam seer gemeen by de Joden was, alsse segd; *Ik weet dat de Messias komd, die genaamd word Christus*, Joh. 4: 25. Doch op dat Jesus de Joden van haare vleeschelijke gedagten aftrekken soude, dewijlse haar aan sijn geringen staat ergerden, om dat hy niet en scheen te betoonen 't gene sy van de Messias verwagten de waaren; siet daarom heeft hy dikmaal hem selven, de *Soone des Menschen* genoemd. Hoedanigen benaming by de Hebreen gemeenlijk genomen wierd, voor een mensch van een slegte en veragte staat. Waat op Jesus ook gesien heeft, als hy van sijn Lijden seide; *De Soone des Menschen sal over-*

kap. 1. vers 29, 30, 31.

De stemme Gods heeft Jesus ook getuigenis gegeven.

Getuigenis der Joden ten aansien van de zin over Jes. 42: 1, 2, 3.

Dan. 9. vers 25.

Psal. 8: 5, 6. Jes. 53: 2. &c.

Waarom sig Jesus de Soone des Menschen heeft genoemd.

geleverd worden om Gekruiſt te worden, Matth. 26: 2. Doch na ſijn Opſtandige heeft hy ſig nooit meer, de *Soone des Menſchen* genoemd. Jeſus Meſſiaſſchap kan men ook uit ſijn Overwinninge tegen de liſtige verſoekingen des Satans afnemen, Matth. 4. Daar uit het verhaal breed genoeg geſien word, dat, gelijk hy van de Heilige Geeſt in de eenſame Woeſtijne geleid wierd om verſogt te werden van den Duivel, ſulks alleen geſchiede om gelegentheid te hebben, om ſijn onverwinnelijke Heiligheid te betoonen; op dat hy wel in alle dingen neffens ons ſou verſogt worden, doch dat in hem alleen ſou uitblinken, dat hy ſonder Sonde was; en daar in alſoo ook kragtelijk ſou beweſen worden, de Soone Gods, en de Meſſias te zijn.

Sijn overwinninge tegen den Duivel.

Bedenking over de ſtrijd van Jeſus met de Duivel.

Voorwaar hier en behoord geen aalwaardig menſch in onſe reden in te vallen, noch by ſig ſelven te denken, dat dit ſlegts een ſchim-gevegt geweeſt is; meenende dat de Duivel (kennende de Soone Gods, tegens welke hy niets en vermogt) ſoo gek niet en was dat hy, afgelegd hebbende den ſchrik voor Godt, Jeſus ſoude durven aandoen, om hem door liſt in de Sonde te ſlepen? Want wy ſouden antwoorden; nadien de Duivel alleen een geſchapen Geeſt is, die geen on-eindig begrip der dingen kan hebben; maar in ſijn quade ſtand, ſlegts een verdorven oordeel beſit, dat ſeggenwe, ſchoon hy een duiſend-Konſtenaar is, meenigwerf van raſende driften vervoerd word, om gantſch radelooſe aanſlagen te ondernemen. Aldus heeft dan deſen Aards-leugenaar als onkundig in de hoogſte Verborgentheden der Saligheid, die ſeer groot is, en waar in ſelfs ook de goede Engelen begeerig zijn om in-te-ſien, deſen menſche Jeſus, die hem hier eenſaam, en arm en verhongerd te vooren quam, en alle ſtraalen van ſijn Goddelijk Soonſchap, agter deſen vernederden ſtaat verſchoolen hield, aangerand, om waare het mogelijk, hem te verleiden. Doch Jeſus het Sweerd van Gods mond en woord te baat neemende, ſlaat deſen Helſchen Kampvegter af; hem beroepende op de Heilige Schriften. Dus is dan hier in grootdeels gebleken, dat Jeſus, als de Soone des Menſchen, even als door de Propheten van de Meſſias voorſegd is, *Voor een weinig tijds minder geworden was, dan de Goden* of *Engelen*, Pſalm 8: 6. Want daar moeſte van hem geſeid konnen worden; dat hy geen gedaante noch Heerlijkheid, noch geſtalte en hadde, alſmen hem ſou aanſien, Eſaia 53: 2. ja dit moeſte alſoo geſchieden, op dat hy ook hier in als het Vrouwen Zaad, dat het Serpent den Kop verbrijſelen ſoude, ſou konnen in de Verſſenen geſteken worden; maar namaals door ſijne Opſtandinge, als hy in ſwakheden beproefd en in verſoekingen overwonnen ſou hebben, daar over Heerlijk Zegepralen ſoude; dewijl op hem alle die Goddelijke gaven, waar van wy by Eſaias kap. 11: 2. leſen, ſouden ruſten. Laat'er ook by aangemerkt worden, dat ſelfs in deſen ſtaat der verſoeking, de Engelen zijn gekomen om Jeſus te dienen. Soo dat de Vader ook hier ſijnen Soone niet en verliet; maar hem agte als ſijnen Knegt dien hy onderſteunde, Eſaia 42: 1.

1 Tim. 3. vers 16. 1 Pet. 1:12.

In Jeſus vernedering heeft Godt blijken van ſijn Goddelijk Soonſchap gegeven.

En gelijk het blijkt uit Joh. 6: 14. en 7: 40. dat de Chriſtus van de Joden niet anders dan als een Groot Propheet verwagt wierd, die door ongemeene Goddelijke verligting, haar de Geeſtelijkheid der Wet, regtſinnig verklaaren ſou; alſoo werd ook als door een tegen-blijk voor Jeſus Meſſiaſſchap, by d'Euangeliſten aangeteekend, dat hy korts op ſijn overwinninge, ſig tot het Prediken en Propheteeren begeven heeft: Soo dat het Volk dat in duiſterniſſe zat, een groot ligt begon te ſien, gelijk Mattheus uit Eſaias aantrekt. Daar hy dan ook toond uit de Steden en Landſtreken daar Jeſus het ligt des Euangeliums eerſt dede opgaan, dat deſe voorſeggingen vervuld wierden; namentlijk in de Landpalen van Zabulon en Nephtalim. En daar worden Oude Joodſche

Schriften gevonden; waar inſe door overleveringe ſeggen, dat de Meſſias in Galilea moeſte geopenbaard worden; even als by Mattheus kap. 4. vers 12. en Joh. 4: 3. aangeteekend werd. Deſe was dan de Propheet die Moſes beloofd had, dat Godt uit het midden der Broederen ſou verwekken, Deut. 18: 15. Die daarom ook MESSIAS of de CHRISTUS, dat is, *De Geſalfde* genoemd word, om dat hy tot het Leer-ampt, als een Prediker der aangebragte Geregtigheid, dat is, het Euangelium, moeſte Geſalfd worden, Eſaia 61:1. Joël 2:23. En dat alſoo blijken ſou, *Dat de mond des Heeren ſprak*, Eſaia 49: 2-5. Nu gelijk 'er Deut. 34: 10. voorſeid was, dat 'er naar Moſes geen diergelijk in Iſrael ſou opſtaan; en de Joden egter de Meſſias in veelen uitnemender dan Moſes verwagten; ſoo is onfeilbaar uit alle de Wonderwerken die Jeſus van Nazareth gedaan en ſijne Leere mede beveſtigd heeft, gebleken, dat hy de verwagte Propheet en Meſſias was. En ſoo hebben ook de vermaardſte Joodſche Leeraars, Maimonides en Abarbanel de plaatſe Eſai. 52: 13. (*Siet mijn Knegt ſal verſtandelijk handelen; hy ſal verhoogd en verheven, ja ſeer hooge werden*) verklaard: *Hy ſal verhoogd werden boven* ABRAHAM, *en verheven werden boven* MOSES, *en ſeer hooge werden boven de dienſtbare Engelen.* En dat de eerſte Apoſtelen met dusdanigen Taal ook van deſen Jeſus ſpreken; ſietmen klaar genoeg, Hebr. 3: 3. Namelijk dat hy ſoo veel meerder Eere dan Moſes is waardig geagt, als de Bouw-meeſter is verheven boven een Huis dat hy gemaakt heeft. En dit is dan ook eerſtelijk de voorname Hoofdſomme van Jeſus en ſijn Voorloopers Predikinge geweeſt: namelijk dat de Tijd van de komſte des Meſſias vervuld, en het Koningrijke Gods na-by gekomen was. Het Jodendom alſinds door veele Gelijkeniſſen voorhoudende, de Teekenen der Tijden uit de Schriften, om die tegen ſijn Leere en Perſoon omſtandelijk te onderſcheiden: op dat'er blijken mogt, dat hy, in wien Gods Raad oogenſchijnelijk geſien wierd, niet anders Predikte, alſſer van den Meſſias te wagten ſtond; en dat hy derhalven de waare Meſſias moeſte zijn. En op dat ſig ook niemand daar aan ſtooten mogt, dat'er nooit geen Propheet uit Galilea opgeſtaan en was; (en dat de meeſte Joden waanden, dat't betamelijker was, dat de Meſſias te Jeruſalem woonde, daar de groote Leeraars der Wet de voorbeelden van den Meſſias dagelijks onderſogten, en niet onder een onwetend Volk dat in duiſterniſſe zat;) ſiet daarom ſcheen het den Euangeliſt noodig de voorſegging des Propheten Eſaias boven aangehaald, haar naderhand onder oogen te ſtellen, op dat hy betoonde, dat dit een ſlinks opgevatte ergerniſſe was, en datſe dwaalden niet wetende de Schriften. Soo heeft mede in de verkieſing en roeping der Apoſtelen, het Meſſiaſſchap van Jeſus uitgeblonken: want dewijl hy eenmaal van de Aarde vertrekken en ter Regterhand Gods ſou gaan ſitten, moeſtender zijn die na ſijn henenvaard, als getuigen van ſijn Wandel en Lijden, een Euangelium des Koningrijks onder allen Volke ſouden gaan uitbreiden: want ſoo konde in hem en in ſijne navolgers vervuld worden, 't geen'er geſproken was, Eſaia 8. vers 18. en kap. 52: 7. Pſalm 68: 12. en 16: 3. Dewijle dat dit de Viſſers ſouden zijn, die de Heere ſou ſenden om Iſrael te vergaderen tot het Rijk van Chriſtus, Jer. 16: 16. Immers is dit in Jeſus van Nazareth vervuld: want hy heeft de verborgendheid des Koningrijks niet aan de Wijſe, noch aan de Rijke, maar eerſtelijk aan de geringe en eenvoudige geopenbaard. Jeſus en heeft de Hooge-ſchoolen niet beſogt, om van daar eenige doorſlepe verſtanden en Wet-geleerden, en die met allerlei voor-oordeel en Phariſeeſchen droeſſem vervuld waaren, af te haalen, om alſoo ſijne Leere met liſt en menſchelijke ſchranderheid, d'eenvoudige in te boeſemen; maar hy heeft

on-

De Meſſias moeſt eerſt het Volk Prediken dat in duiſterniſ zat.

Waar uit bleek dat hy de Propheet was die de Joden verwagtende waaren.

Dat Jeſus eerſt en voornamelijk gepredikt heeft dat de tijd des Meſſias gekomen was.

Hoe en waar in de ergernis der Joden alle regtvaardige grondſteun ontleid is.

Jeſus Meſſiaſſchap uit de roepinge ſijner Apoſtelen gekend.

Uit hoedanige slag van menschen Jesus sijn Discipelen verkooren heeft, en waarom.

ongeletterde en gering-geagte menschen, Vissers, Zee-luiden en diergelijke, die Kinderen in 't verstand, en onbesneden van spraak waaren, geroepen, en met sijnen Geest der Goddelijke Wijsheid vervuld; op dat hy te bet aan de Joodsche Schriftgeleerde, en de magtige die op den Stoel van Moses zaten; als mede aan de Heidenen, sou doen blijken, dat sijne Leere uit Godt en van den Hemel was: want daar was voorseid: *Uit den mond der Kinderkens en der Suigelingen, hebt gy sterkte gegrondvest, om uwer tegenpartijders wille,* Psalm 8: 3. En alhoewel de Joden hier tegen roemden, met te seggen; *Heeft ymand uit de Oversten in hem geloofd, ofte uit de Pharizeen?* (te kennen willende geven, dat het slegts Luiden waaren uit het Gemeene Volk die Jesus aanhingen, om datse de Wet niet en wisten, Joh. 7: 48.) Nochtans hebben se daar door betoond, datse selfs blind in de Schriften, niet en wisten, dat sulks moeste geschieden, op dat de kragt Gods in swakheid volbragt wierd. Gelijk het ook genoeg in Nicodemus en andere gebleken is, dat het Jesus Leere niet onmogelijk is geweest, een Pharizeer te bekeeren. En Paulus, die onder dese Secte opgevoed was, is naderhand tot een Grooten Apostel en Prediker van Jesus Leere geworden, Actor. kap. 9. en 22. En dat de Joodsche Schriftgeleerde en Pharizeen, ook de kragt van de Leere der Apostelen, niet en hebben konnen verduisteren, blijkt onder allen in haaren Talmud, daar sy van Jesus Discipelen gewag maakende, eenen noemen die in Jesus Naam de Sieken genas. De Discipelen schijnen ook meest Galileers geweest te zijn van Bethsaida, een Stadt aan de Galileesche Zee gelegen; die dan ook dit ligt des Euangeliums onder dat Volk dat in die Landstreek in duisternisse zat, deden opgaan. 't Geen ruim soo wonderlijk in de Ogen haarer Lands-lieden, als rijk van Goddelijke kragt, in haare eigen herten heeft geschenen; als waar door sy haar nu soo geheel overreded en gevangen genomen vonden, onder de gehoorsaamheid Jesu Christi, datse alles verlieten en hem navolgden. Laat ons verder tot een proef-stuk van Jesus Messiasschap, hier noch toe voegen, sijn rugtbaar Prediken, en wonderdadige genesing der Sieken en Bezetenen, tot welke het verhaal van den Euangelist Mattheus kap. 4. vers 23, 24. en 25. met andere vergeleken, genoeg is: want Jesus omging geheel Galileen, leerende in alle Synagogen, predikende het Euangelium des Koningrijks; genesende alle siekte en alle quale onder den Volke. Soo dat sijn gerugte van daar ook uitging door geheel Syrien; tot hem brengende alle die qualijk gesteld waren, namelijk sieken met pijne bevangen, van den Duivel bezeten, Maan-sieke en Geraakte, die hy alle genas. Gelijk Lucas van Jesus Leere in de Joodsche Synagogen ook aanteekend, dat hy seer gepresen wierd, kap. 4: 15, 22. hem alle met verwonderinge groote getuigenis gevende, over de lieffelijke en schoone verklaaringen die van sijne lippen afvloeiden. En is dese Mond der Opperste Wijsheid niet alleen geopend in Verborgentheden van Ouds verswegen, maar desselfs Leeringen en Zede-wetten waaren ook verseld met Goddelijke Wonderdaden en blijken van ontfermige. Te vooren was de mond der Wet niet alleen soo verre toegesloten, datse door het vleesch kragteloos was, en niet konde Regtvaardigen, Rom. 8: 3. maar Godt heeft sulks ook, soo wel in den beginne van de Huishoudinge des Ouden Testaments, als in het einde desselfs, onder eenige verborgene wijsen aangeteekend: want om onder Israel de Wet in te voeren, bediende sig Godt van Moses, een Man die gantsch swaar en moejelijk van sprake was, Exod. 4: 10. Als wanneer hem sijn Broeder Aaron tot eenen sprekenden Mond onder veele beloften Gods toegevoegd wierd. Gelijk dan ook ter tijd dat de Wet der Schaduwen ten einde liep, en dat'er plaats voor een Volmaakter Testament moeste ge-

Jesus uit sijn deftige Leere en groote wonderdaden bewesen de Messias te zijn.

gemaakt worden; de Priester Zacharias in den Tempel spraakeloos gemaakt wierd, Luc. 1: 20-22. Doch van dese Groote Leeraar, die met vollen monde de sijne konde Regtvaardigen en Salig spreken, wierd 'er geseid; *Ende Jesus sijnen mond open gedaan hebbende, leerde hy de Schare*, Matth. 5: 2. Salig sprekende die gene, welke Geestelijk Arm, en Treurig; en Sagtmoedig, en Hongerig, en Barmhertig, en Rein van Herten, en Vreedsaam, en Vervolgd, en Versmaad om sijnent wille, en om het Koningrijke der Hemelen souden zijn. Sulks dat Jesus sig ook in desen soodanig aan het Jodendom opdede, alsse haaren Messias verwagtende waaren: want in haare oude Schriften staanse genoegsaam bekend, te leeren; dat de Messias een uitvoerige Geest der Prophetien en Leere op sijne lippen sou voeren; en dat hy als den Engel des Verbonds tot Godt sou opklimmen, om een Nieuw-Verbond van haarent wege met Godt te maaken; die als dan door de hand van den Messias een Nieuwe Wet soude geven, welke door hem aan de Volkeren sou geopenbaard worden. Daar-en-boven, dat hy ook groote Wonder-daden doen sou, die alle de voorige onafmetelijk souden overtreffen. En voorwaar hoe kon die sonder Wonderen te doen tot sijn Volk naderen, wiens Naam selfs WONDERLYK is, Esaia 9: 5. Invoegen dit alles soo levendig van de Propheten afgeschilderd is, dat'er niets tot desselfs regte beschouwing, dan het aandagtig insien van dese plaatsen toebehoord, Esaia 61: 1. en 42: 2. Psalm 22: 23. Ezech. 34: 16. Deut. 33: 3. Esaia 29: 18. en 35: 5, 6. en 53: 4. En hier van is geheel Syrien, dat groot en wijd uitgestrekte Landschap, dat doe van menschen krielde, getuigenis genoeg. Die dan hier-en-boven ook noch aanmerkt, al die troostelijke Salig-sprekingen die Jesus in sijn Predikatie op den Berg dede, sal deselve in soo een digten drom van Prophetische getuigenissen voorspeld vinden, datse veel te ruimweidig sullen schijnen, om hier ingelast te worden. Laat het dan genoeg zijn te sien, dat sig Jesus ook daar in niet anders heeft aangesteld, als den Messias betaamde: sijn Rijk alleen tot verstooring des Duivels en der Sonde, onder d'oprigting van de waare Deugd, invoerende. Daar toe hy dan alleen de Deuren en den Weg tot dat Koningrijk opzet, op dat het regtvaardige Volk mogte ingaan, dat de getrouwigheid sou bewaaren, volgens Esaia 26: 2. En hoe sulken Volk moest gesteld zijn, voorwaar dat heeft Jesus in de geseide Salig-spreking, met nauwkeurige en fijn uitgesifte woorden afgeschetst. Dus is hy dan waarlijk MENAHEM, dat is, een *Trooster* van sijn Volk geweest: gelijk de Joden, in haare *Gemara Sanhedrim* seggen, dat ook de Messias soo sou genoemd worden: Sprekende als den HEILAND, *Het Heil des Heeren in de Groote Gemeente*, Esaia 63: 8. Psalm 40: 11. Want soo had hy van hem selven gesegd te doen, Esaia 61. *De Geest des Heeren is op my: om dat de Heere my gesalfd heeft ; om uit te roepen het Jaar van het welbehagen des Heeren, en den dag der wrake onses Gods. Om alle treurige te troosten: om den treurigen Zions te beschikken, dat hen gegeven word Cieraad voor Assen , Vreugden-Olie voor treurigheid : het Gewaad des Lofs voor een benaauwden Geest.* Soo datwe besluiten mogen; dat wie dese Leere niet te gelijk met Jesus als de waare Messias kan ontfangen, die en kan ook het woord der Propheten niet aannemen: want hy betuigd ook van hem selven, dat hy gekomen is om de Wet en de Propheten te vervullen; en niet om daar van te doen afwijken, of sijn Volk te ontheffen, Matth. 5. vers 17. soo nochtans, dat hy een overvloediger geregtigheid moest aanbrengen, als die der Pharizeen en Schriftgeleerden; die sijn Volk soeken moeste, by aldien hy de sijne in sijn Koningrijke soude inleiden. Welke ge-

Hoedanig de Joden eertijds den Messias verwagt hebben.

De Messias moest sig ook in Mirakelen openbaar maaken.

Hoe Jesus in de veelvuldige en troostelijke Salig-sprekingen betoond heeft dat hy de Messias was.

En sulks uit de voorseggingen betoogd.

Jesus de Prediker der Geregtigheid bewesen.

regtigheid Jesus genoegsaam in sijn nader verklaringe aanwijst, datse geen-
sinds tegen de Wet Gods, maar tegens de dwaalsieke Schriftgeleerdheid der
Joden aangekant lag; als die de Geestelijkheid der Wet doe ontleerd, en 't
voornaamste derselve door misverstand na-lieten. De Pharizeen wisten uit de
Schoolsche leeringen der Wet seer wel, dat tot den Ouden gesegd was, 't Ge-
gy en sult niet Dooden; en dat die sulks dede, strafbaar was door
rigte. Doch daar lag meer onder dit en de rest der Geboden ingewonden:
en wat dat was, heeft de Saligmaaker haar en ons genoeg ontswagteld en
opengeleid, by Mattheus op 't vijfde kapittel: alwaar de groote Wet-
gever Jesus, als die den zin daar van allervolmaaktst verstond, het Gebod van
Overspel, Eed-sweeren, Egt-breken en van Gelijke-vergelding, als mede
van de Liefde tot sijnen Naasten en andere, seer wijsselijk ontbolsterd heeft;
op dat hy den mensche leerde tot de Volmaaktheid opklimmen; haar
voorstellende, het voorbeeld van Godt haaren Hemelschen Vader, vers 48.
En dewijl de Schriftgeleerden en Oudsten, die 't bestuur des Volks en
der Kerk-pligten op den Stoel van Moses besorgden, de Gemeente slegts
de schors der Wet, en die noch met menschelijke Overleveringen en Erf-
gerugten, daarse een groot gevoelen van hadden, bewimpeld en bedom-
meld in de hand stopten; en na-laatig waaren in 't uithaalen van den waren
zin der Goddelijke Wet, en 't Heilig oogmerk des Wetgevers: soo heeft Je-
sus hier door aangewesen, datse blinde Leids-lieden en seer ontrouw in haare
uitleggingen waaren. Sy steunden onder een menschelijke waan met flor-
digheid verseld, te seer op de belofte van den Vader Jakob, Genesis 49.
vers 10. *De Wetgever en sal niet wijken van tusschen Judaas voeten.* Pog-
chende namaals met een vermetele Taal, tegens den Propheet Jeremias,
seggende: *Kom aan, laat ons gedagten tegen Jeremia denken: want de
Wet sal niet vergaan van den Priester, noch den raad van den Wijsen &c.*
siet kap. 18: 18. Dus meendense altijd onfeilbaar te zijn. Doch die Jeremias
kap. 7: 4. en 3: 12. en 8: 8. en Malach. 2: 8. en Mich. 7: 3, 4. en andere
der Propheten elders, van het verval hoord klagen, sal ligt afnemen konnen,
dat het ten tijde van Jesus komste vry slegt met de Joodsche Schriftgeleerde
stond, en datse de waare Leere door valsche Glossen verdorven hadden.
Dusdanige groote dwalingen dan, moeste Jesus, om dat hy de Messias was,
sekerlijk bestraffen en verbeteren: want hy wierd verwagt als dien Lee-
raar der Geregtigheid, Joël 2: 23. die met Israel twisten en haar bestraffen
sou, Ezech. 20: 35. Esaia 11: 3, 4. en seer aardig afgeschilderd van Ma-
lachias kap. 3: 2, 3. Soo blijkt dan ook hier uit, en uit alle die deftige
Leeringen en berispingen der Joodsche geveinstheid, dat hy de Messias
was; en alle die den selven na de Prophetische voorseggingen hadden ver-
wagt, konden daar uit wel gissen, dat hy sijn Koningrijk alleen onder
een rein Volk sou begeeren op-te-rigten. Dus was het dan noodig, dat hy
eenige Rijks-bevelen aan sijn Huis-genooten voorschreef; gelijk hy doorgaans
in sijne Predikatien gedaan heeft, welke ook met de voorseggingen over
sijn Persoon en Ampt, als twee droppelen waters, elkander gelijk zijn: ja
hy heeft daar in selfs de Regelen en Leerstukken van de beste Joodsche
Meesters voldaan: gelijk den geleerden Drusius, Grotius, Buxtorf, Cart-
wrigt, Bertramus en andere, uit haare geschriften hebben opgevist. Enge-
lijk hy dan dese sijne Leere invoerende, sijn Kerke waarschouwd tegen de
valsche Propheten, soo doet hy sulks wederom tot een blijk van sijn Mes-
siasschap, als een Herder die sijn Volk niet alleen sou leeren, maar
ook behoeden, en in die Leere haar beschermen, tegen alle vremde lee-
ringe: gelijk voorsegd was van Zacharias en andere. En is ook Jesus Leere
niet

De Schrift geleerde der Joden hoedanig aan de schors der Wet vernageld.

Hoe Jesus als de groote Propheet de Pit van Gods Wet ontbolsterd heeft.

Valsche waan der Joodsche Schriftgeleerde van Jesus aangewesen.

De slegte toestand der Joodse Schriftgeleerde ten tijde van Jesus, hoe van de Propheten voorsegd.

Dat de Messias dit verval als de Groote Leeraar moest bestraffen en verbeteren.

Jesus heeft in 't leeren selfs de regelen der Joodsche Meesters voldaan.

niet onvrugtbaar geweest, maar heeft gehoor en ingang by veel menschen gekregen; dewijl hy dien Grooten Propheet was, uit de Joodsche Broederen verwekt, dien gehoord sou worden volgens de toesegging van Moses, Deut. 18: 15. met een bedreiging aan de tegenstrevers, vers 19. Soo isset dan regt by Godt, dat hy de ongehoorsaame onder het Jodendom, die desen Propheet niet gehoord en hebben, soodanig met blindheid besogt heeft, datse selfs noch heden, de Schriften van Moses met een Deksel op't aangesigte lesen. Jesus dan dien Phropheet zijnde die verwagt wierd, eischte ook sulken gehoor van sijn Volk, en heeftse gepresen die't selve deden, als te sien is Matth. 7: 24. Daar toe hy de leersaame en gesеggelijke gemoederen sijner toehoorders ook verpligte, door de overtuigende volmaaktheid van sijne Leere; die de aldersnoodste onder de Schriftgeleerde niet en konden omstooten; maar sig alleen met vrangen gemoede, en laster en Muggesiften, geperst vonden te redden: want hy leerde als Magt-hebbende, en niet als de Pharizeen en Schriftgeleerde: dat is, hy leerde niet alleen uit het regt van sijn Messiasschap dat hy hem aanmatigde, maar ook tot overtuiging dat hy 't waarlijk was; met bemagtiging en openbaarmaaking van de waarheid aan de Conscientien der menschen; waar doorse verseкerd wierden dat sijne Leere uit Godt was. En dat en deden de Schriftgeleerde alsoo niet; alhoewelse een oogenschijnelijker magt en regt hadden om te leeren, dewijlse op den Stoel van Moses zaten, en de wijsheid van de mond des Priesters moeste afgehaald worden. En dit leerd ons het voorige getuigenis der Euangelisten, alsoo verklaaren, als wy die even verklaard hebben. Alhoewel het andere anders opvatten; namelijk dat Jesus hier sprak en leerde met Goddelijk gesag, en als den Heere van sijn Huis, en niet als een Dienaar, maar als hebbende *een Heerschende Magt*, gelijk de Syrische Oversetting leest, Matth. 7: 29. En die't aldus verklaaren, brengen daar toe de plaatse Esaia 9: 5. en 33: 22. daar wy niet hard over twisten willen, om datwe het beide ligt konnen plaats inruimen. En hoedanig Jesus noch op eene andere wijse heeft betoond, dat hy niet en leerde als de Schriftgeleerde en de Pharizeen, is hier in gebleken, dat hy seer dikmaal in sijne redenvoeringen, van de eene saake tot een andere is overgestapt, die uiterlijk en volgens den stijl van de Schoolsche of Borgerlijke saamenspreekingen, geensinds tot eenerlei rigt-draad schenen te behooren; en derhalven gantsch qualijk saamengevoegd schenen te worden. Over hoedanigen gedrag, sig sommige Spotters te mets ge-ergerd, en eenige Geleerde Mannen seer gesweet hebben, om de saamenknooping van d'eene reden tot d'andere wel uit-te-vinden: doch waar inse meest verlooren arbeid gedaan hebben; om datse mogelijk niet wel in agt genomen hebben; dat gelijk in Jesus alle de schatten van Hemelsche Wijsheid opgesloten zijn, (van welk wy slegts kleine brokjes in Aarde Vaten bezitten) hy ook dikmaal een geheel andere stijl van spreken heeft konnen houden, als met de gemeene Regelen van Redenering over-een-komen. En dit sal niemand langer voor ongerijmd konnen houden, wanneer hy aanmerkt, dat Jesus ook de gedagten en de overleggingen der toehoorders, tot welke hy sprak, doorsag; sulks dat hy dikmaal na de gesteldheid haarer gedagten, op hare overleggingen, een nieuwe reden paste, die wel op dese en gener bedenkingen, doch geensinds aan den draad der voorgaande reden schenen te hegten. Hoedanigen maniere van redeneren alleen een Propheet betamelijk is, die ook te gelijk de Herten en Nieren doorgronden kan. En het is wel sekerlijk te denken, dat by-aldien een Schriftgeleerde dit voordeel hadde, dat hy sig veel meer aan de gedagten van sijn toehoorders, dan na eenige andere re-

Jesus Leere moest ook ingang by veel menschen vinden.

Bedenking hoe Jesus geseid word geleerd te hebben als magt-hebbende en niet als de Schriftgeleerde. Matth. 23, vers 2, 3.

Waarom Jesus dikmaal buiten propoost schijnd gesproken te hebben.

gelen rigten soude. En deswegen leerde Jesus ook als dusdanigen Magt hebbende, verre boven de Pharizeen en Schriftgeleerde.

Jesus Magt-hebbing blijkt ook tot bevestiging van sijn Messiasschap, in sijne Wonder-daden en Mirakelen, die niemand waarlijk uit hem selven, en sonder eenige guichelerie en bedriegerie kan doen, als Godt alleen, wien geen ding te wonderlijk is, Genesis 18: 14. die ook genoegsaam uitgemeten worden, Deut. 4: 32. Waarom sig Jesus dan ook vaak op sijne werken beroepen heeft: ja die hy alleen tot een Proef-steen stelde, waar aan sy souden weten wien hy was: gelijk sulks blijkt aan de antwoorde dien hy de Discipelen van Johannes gaf, Matth. 11: 3-5. als mede wat hy de Joden toevoegde, Joh. 5: 36. en kap. 10: 37, 38. en 15: 24. en elders meer.

Jesus Wonder-daden hoe de Proef-steen sijner Sendinge en Magt.

En hoe seer eenige Joden met stijve kaaken Jesus Wonderen poogden te ver-ydelen, en een smette van Tooverie en Duivelskonst sogten aan te plakken; soo heeft hyse nochtans seer wel konnen afwijsen, en bespottelijk in haar oordeel gesteld, wanneer sy seiden, dat hy de Duivelen door Beëlzebul uitwierp.

Die alle wederspre-kers den mond stopten.

Hy overtuigde de Lasteraars ook door 't onmiddelijk genesen van krankheden, diemen ongeneeslijk hield; waar van de reiniging des Melaatschen een uitstekend voorbeeld verstrekt: dit kon niet geloochend worden, om dat niemand voor Melaats gehouden wierd, voor dat hy de beschouwing des Hoogen-Priesters doorstaan hadde. Gelijk dan ook Jesus om dese daad te verrigten, geensinds den weg der Duivel-belesers of besweerders ingaat, die met mompelen en prevelen, en grillen aan te regten, d'aandagt des Volks innemen.

Jesus Wonder-daden van Tooverie en bedrog vrygepleit.

Maar *Jesus alleen sijn hand uitstrekende raakte hem aan*, seggende; *Word gereinigd*, Matth. 8: 3. Dus heeft hy dan even daar door sijn Goddelijke sendinge bewesen, als Moses eens te vooren sulks voor Israel deed, door het schielijk Reinigen van sijn Melaatsche hand; 't geen immers de Joden geern toestaan: want daar word getuigd; *Dat het Volk geloofde*, Exod. 4: vers 6, 7, 31. En 't geen opmerkelijk in 't voorval deses Melaatschen is, is dit; dat den ellendigen mensche Jesus niet alleen aanbad, maar ook met een opregte belijdenis van de waardigheid en vermogen des Heeren Jesu, segd; *Indien gy wilt gy kond my reinigen.* Dat seggen wy, die betuiging als een waaragtige erkentenis van Jesus, met dese woorden beantwoord word; *Ik wil word gereinigd;* en overbodig te kennen geeft, dat dit Wonder-werk dese waarheid verzegeld, dat Jesus Godt en de Koning des Hemelrijks en der Aarde is: want den Melaatschen seid; *Gy kond, indienje wild;* en Jesus vat dat in sijn eigen Persoon op en segd, *Ik wil;* als toestemmende dat hy ook waarlijk die Man was, die dat door hem selven even soo doen konde, gelijk het van desen ellendigen geloofd wierd.

De belijdenis des Melaatsen van Jesus als de Messias beantwoord.

Waarom hy den gereingden ook belast te Offeren op den Altaar, ter verheerlijkinge Gods, om daar door voor allen te betuigen; dat Jesus een Goddelijk werk hadde gedaan, en daar voor op den Altaar sijn Eere moeste opgedragen worden: want dat willen die woorden des Saligmakers te kennen geven, als hy Matth. 8: 4. segd ; *Gaat henen toond u selven den Priester, en Offerd de Gave die Moses geboden heeft, haar* (namelijk die Jesus noch voor de Christus niet en kenden) *tot een getuigenisse.*

Waarom Jesus den gereinigden belast te Offeren.

Hem ook daar toe verbiedende, dat hy voor sijn vertooning aan den Hoogen-Priester, sijn Reiniging aan niemand en sou bekend maaken: op dat, gelijk den Melaatschen eerstelijk door den Priester waarlijk Melaatsch verklaard was, hy nu ook sijne volkomene herstelling, buiten alle argwaan en voor-oordeel die 't Volk ligt bekruipen kon, bevestigen soude; nadien sulks de vrugt deser Wonderdaad grootelijks had konnen ten agteren setten. Doch

waar

waar toe langer van desen Melaatschen gesprooken, daar Jesus met soo
veelerlei genesing, ja (om niet op te haalen, de Geraakten en Koortsi-
gen, ofte het uitdrijven der Duivelen, en diergelijke, volgens Esaia 49: 24,
25. die hem ook erkenden voor de Soone Gods, Matth. 8: 29. alhoewelse
van hem gepijnigd wierden om te vertrekken) met het genesen van al-
lerlei krankheden en qualen, volgens de Prophetien, heeft bewesen den
Messias te zijn. Want gelijk de Joodsche Kerke van ouds in dat verstand
was, dat den Propheet Esaias in sijn drie-en-vijftigste kapittel, den Mes-
sias vertoond in sijn Strijd en Zegepraal, (als Salomon Jarchi, Rabbi Mo-
ses Alschech, Abarbanel en andere Joodsche Meesters, klaar genoeg heb-
ben geleerd) even soo heeft ook daarom den Euangelist, die Prophetie op
den beloofden Messias betrokken, alsmen sien kan Matth. 8: 17. *Hy heeft
onse krankheden op hem genomen, en onse siekten gedragen.* Ja de Joden
hebben om geen andere reden over den naam van den Messias geseid, dat
hy den *Melaatschen* genoemd sou worden, als om datse de gemelde plaatse
van Esaias ook van de genesing der lichamelijke krankheden verstonden. Dus
is Jesus dan sijn Volk een Heere en Heel-meester geweest, Exod. 15: 26.
Psalm 103: 3. Daar dan soo Goddelijke Wonderen, die die van Moses
verre overtreffen, (als die meer tot het straffen van ongehoorsaame, dan
tot Heil der menschen gerigt waaren) aan soo veele ellendige menschen,
en in tegenwoordigheid van geheele Schaaren dagelijks gedaan wierden, daar
wierd ook alle gelegentheid tot agterdogt van bedrog afgesneden, dewijl
nooit soo veele en verscheide gesinde menschen, soodanig te gelijk konnen
saamen sweeren, om uit een eenen mond sulke leugenen te verdigten, die te-
gen de waarheid konnen uithouden. En moesten dese dingen van den Messias
gedaan worden, op dat soo goed-doenden mensche, die selfs de Duivelen
uitwierp, niet als met het grootste onregt sou konnen gelasterd en ver-
oordeeld worden, om over eenige misdaad, in de Dood overgegeven te
werden. Doch het sou egter geschieden, op dat de Schrift vervuld wierd,
Matth. 26: 65. Ja hoedanig wonderlijk omsigtig en vry van laster-stof,
sig Jesus in het genesen van ongeneeslijke krankheden gedragen heeft,
dat is ook hier in gebleken, dat hy nooit aan arme en gebrekkelijke men-
schen, dien hy Genas, eenige Aalmoessen, ofte behulp van leeftogt toe-
gereikt heeft; alhoewel hy andersinds ook Aalmoessen gegeven heeft;
van welke eene sijner Discipelen een uitdeelder was; gelijk af te nemen
is uit Joh. 13: 29. Doch als Jesus den Armen Bedelaar die blind was,
Joh. 9: 8. vergeleken met dien Marc. 10: 46. genesen en Siende gemaakt
hadde, soo en belaste hy niet, datmen aan deselve eenige Aalmoes ge-
ven soude; daar het nochtans een dubbele weldaad sou geweest hebben;
haar neffens het Gesigt, ook iets tot verzadinge van haaren hongerigen
Buik ter hand te stellen. Maar gelijk selfs de alderdoorlugtigste van Jesus
Mirakelen, wel de grootste haat en laster onderworpen waaren; soo en
sou het waarlijk in desen gevalle, Jesus aan geen leppige Laster-tongen ont-
broken hebben, die de waarheid van dusdanige Goddelijke werken souden
hebben poogen te ver-ydelen, en tegen te spreken; vindende hier een ge-
reed middel, om van dese menschen te seggen, datse sig alleen geveinst
hadden Blind te zijn; en datse daar toe met Geld omgekogt waaren. Ge-
lijk ook gebleken is, dat de Joden niet en wilden gelooven, dat den Blind-
geboornen hersteld was, voor datse sulks selfs van sijn Ouders vernamen, en
alsoo overtuigd wierden, Joh. 9: 18. Op dat dan Jesus alle dese Godslaste-
ringen de pas affnijden sou, soo heeft hy sig ongetwijffeld gewagt, ee-
nige Aalmoessen aan die Bedelaars te geven. En hierom seide ook Petrus

Jesus genas allerhande siekten en qualen.

De genesing der siekten en 't heelen der krankheden is door de Propheten van den Messias voorsegd.

In wat zin de Messias by de Joden den Melaatsen genoemd is.

Dat Jesus sijn Wonderdaden doorgaans voor veel menschen oogen gedaan heeft neemd alle argwaan weg.

Jesus goede werken konden geen regtvaardige reden geven om hem te lasteren.

Waarom Jesus aan de arme Bedelaar die hy genas, geen Aalmoessen uitdeelde.

tegen den kreupelen Bedelaar die aan den ingang des Tempels om Aal-
moeſſen bad, Actor. 3: 6. *Silver en Goud en hebbe ik niet; maar 't gene*
ik hebbe dat geve ik u, in den Naame des Heeren Jeſu Chriſti des Na-
zareners, ſtaat op en wandeld. En ſchoon die Apoſtel al iets gehad heeft
om ſijn mildadigheid aan dien Poveren Gezel te kunnen bewijſen; het is
te gelooven, dat hy na het voorbeeld van ſijn Heer en Meeſter Jeſus, hem
uit voorſigtigheid daar van onthouden heeft. En heeft Jeſus deſe geneſing van
menſchelijke krankheden alleen ſoo lange geoeffend, als hy met onſe ſwak-
heden beladen was; namelijk ſoo lange als hy onder ſijn Predik-Ampt,
voor ſijn Opſtandinge onder de menſchen verkeerde. Doch na dat hy ge-
ſtorven en opgeſtaan was, heeft hy wel veertig dagen op de Aarde ver-
keerd, en wel ſommige Mirakelen gedaan; maar hy en heeft geene Kranke
meer geneſen. En nadien Jeſus ſulks niet en heeft nagelaaten, om dat nu
ſijne kragt verminderd was, (want hy was nu immers magtiger geworden,
en had ſelfs de Dood overwonnen,) noch ook dat ſijne liefde tot de men-
ſchen kleinder dan te vooren was; ofte om dat'er in Iſrael doe geene Sie-
ken meer en waaren: ſoo hebben ſommige gevraagd; wat doch de reden
hier van mogte weſen? En daar is met deſe waarſchijnelijke waarneming op
geantwoord; namelijk, dat hy'er doe geen meer en genas, om dat hy die
ſoort van Mirakelen geſchikt hadde naar den tijd van ſijn vernedering:
want daarom iſſet dat de Heilige Schrift, wanneer ſy verhaald de gene-
ſing die hy aan verſcheide Sieken beweſen heeft; als by voorbeeld Matth.
8: 17. ſegd, dat ſulks geſchied is, op dat de Propheten ſouden vervuld
worden; dewelke ſeggen; *Dat hy onſe krankheden op hem genomen, en*
onſe ſiekten gedragen heeft. Want ſy houd het door een maniere van ſpreken,
van gelijke kragt, nopende de lichamelijke ſwakheden; *Deſelve te hebben*
gedragen in ſijn Perſoon; en *die geneſen te hebben in een ander.* Doordien dat
hy deſe Wonderdadige geneſing niet gedaan en heeft, dan ſoo lange hy nog
de ſwakheden ſelfs onderworpen was. En werd dit mede in Jeſus Mirakelen
ſeer aanmerkelijk van ſommige gehouden, dat voor ſijne vermaardſte werken
en betooninge van ſijn Goddelijke magt, dikmaal eenige Daden ſijn voorge-
gaan, welke de ſwakheid betuigden, die ſijne Menſchelijke Natuure onder-
worpen was: want ſtilde hy het Onweder op de Zee, het was na dat ſijn
Oogen van den ſlaap waren beſwaard geweeſt. Herſtelde hy den Dooven het
Gehoor, 't geſchiede na dat hy ſijn vinger in de Oore geſteken en geſugt had-
de. Dede hy den Vijgeboom verdorren, het was by voorval dat hem den Hon-
ger na ſpijſe dede omſien. Wekte hy ſijnen Vriend Lazarus op, 't geſchiede
na dat hy over ſijn Dood geweend, en ontſteld was geweeſt. Ja doet hy
ten laatſten ook de Grondveſten der Aarde beven, de Steenrotſen ſcheu-
ren, en de Dooden uit de Graven gaan, het is, na dat hy als in de Dood van
God verlaaten was; of na dat hy ſelfs geſtorven en den Geeſt gegeven had-
de. Invoegen dat Jeſus, eer hy nog de alderdoorlugtigſte blijken van ſijn God-
heid te voorſchijn bragt, heeft willen betoonen, dat hy waarlijk een waar-
agtig Menſche was. En gelijk als Jeſus ten beſten van andere gekomen
was; alſoo heeft hy ook alle ſijne Wonder-daden ten dienſte van andere
aangeleid: want het en blijkt nergens, dat hy ooit eenig Mirakel tot ſijn ei-
gen verquikking, of om hem ſelfs te redden, aangewend heeft. Dus
ſienwe wel dat als andere drank ontbrak, dat hy het Water in Wijn ver-
anderde: doch als hy ſelfs dorſtede, eiſcht hy Water van de Samaritaan-
ſche Vrouwe. Als andere honger hadden, heeft hy de Brooden verme-
nigvuldigd, en duiſende menſchen verſadigd; maar hy ſelfs hongerig
zijnde, keerde hy tot den Vijgeboom, dien hy vrugteloos vond; doch hy

Waarom Jeſus na ſijn Opſtandinge geen Kranke meer genas.

Dat Jeſus veel van ſijn grootſte Mirakelen gedaan heeft wanneer eenige menſchelijke ſwakheden hem bevangen hadden.

hy en doetse geen vrugten voortbrengen; alhoewel hem sulks alsoo ligt,
als het spijsen der Schaare, in een oogenblik doenlijk was. En soo door-
staat hy ook de vermoeidheid van den weg, soo dat hy aan de Fonteine Ja-
kobs sig moeste uit-rusten, Joh. 4: 6. daar hy hem door de Engelen had kon-
nen laaten draagen; of door den Geest had konnen laaten opbeuren en he-
nen voeren: gelijk waarschijnlijk eens aan Philippus geschiede, Actor.
8: 39, 40. En dit isset ook geweest, dat Jesus sijne Discipelen in dien be-
naauwden Nagt van sijn gevangen-neming wilde leeren; als hy seide:
*Meend gy dat ik niet en kan mijnen Vader bidden, en hy sal my meer dan
twaalf Legioenen Engelen, tot mijn ontset verleenen.* Doch dit en dede Je-
sus niet, om dat de Schriften anders niet en konden vervuld worden,
welke seiden; *Dat het alsoo geschieden moet*, Matth. 26: 53, 54. Dat nu
Jesus ook een Goddelijke Magt over alle Schepselen, en Weder en Wind ge-
voerd heeft, dat is genoeg gebleken, wanneer hy sig met sijne Discipelen in
de nare nagt op Zee begeven hebbende, van een Tempeest beloopen vond:
want als selfs dese Discipelen, die stoute Zee-lui waaren, uit angst en wange-
loof, de moed ontviel, niet tegenstaande dat sy wel wisten dat Jesus haar red-
den kon, (want dat bleek alsse riepen; *Heer behoed ons, want wy vergaan*,)
soo heeft Jesus haare struikelingen fluks ondersteund; haar geensinds, na de
wijse der Norsse Zee-lui, toesnaauwende, noch voor domme en ongeloovi-
ge beesten uitscheldende; maar als een sagtmoedigen en goedertieren Heere
en Opper-stuurman deses Schips, geseid; *Gy klein-geloovige, wat zijt gy
vreesagtig?* Als of hy seggen wilde, wat vreest gy dat dit verbolgen Onwe-
der u na den afgrond en in de dood slepen sal, daar gy met den Vorst des Le-
vens gescheept zijt, en niet vergaan en kund? En op datse dit tot herstel van
hun gekreukt geloof ontwaar souden worden, en Jesus verheerlijkt, siet daar,
hy gebied, en de Wind en de Zee worden stil: want den Hemel en de
Aarde moesten hem Eere en Grootheid geven, Deut. 32: 1, 2, 3. en de
Stormwinden hem gehoorsaamen, Psalm 148. 't Gene dan Godt alleen
daar, en Psalm 89: 9, 10. toegeschreven word, en Jesus hier gedaan
heeft, Matth. 8: 26. agten wy een kragtig bewijs sijner Godtheid met den
Vader te zijn; hoe seer ook sommige vernuftelingen hier tegen Spinne-
voeten. En dat Jesus als de waare Messias, ook Wonderen en Teekenen
in den Hemel en beneden op de Aarde doen sou, was van Joël al voor-
seid; gelijk aan sijn tweede kapittel te sien is. En soo steund het ook op geen
andere grondvest, dan op Jesus waare Messiasschap, dat hy ook de Son-
den vergaf, en daar toe magt hadde: gelijk hem sulks van Esaias kap.
43: 24. en 53: 11. word toegeseid: want in de daagen van des Messias
komste, moest sijnen Naame genoemd worden, DE HEERE ONSE GE-
REGTIGHEID, Jer. 23: 6. Dus was die SPRUITE, dan die Engel, die
Jakob verlossen sou van alle quaad, Genesis 48: 16. Want *ten sekeren daa-
ge*, segd Zacharias, *salder een Fonteine geopend zijn voor het Huis Da-
vids, en voor de Inwoonders van Jerusalem, tegen de Sonde, en tegen
de Onreinigheid*, kap. 13: 1. En om dat het algemeen Geloove der Jo-
den medebragt, dat niemand de Sonde kon vergeven als Godt, gelijk
de Schriftgeleerde ook billik schenen in-te-brengen; siet daarom hebben
alle de Propheten doorgaans van den Messias geseid, dat onsen Verlosser
was de JEHOVAH, *de sterke Godt;* sulks dat de grootste dwaaling der
Joden hier uit schijnd ontstaan te zijn, datse niet en hebben konnen aan-
nemen, dat de Christus moeste zijn, *Godt geopenbaard in het Vleesch.* En
schoon dese verborgentheid noch al by de Socijns-gesinde wedersprooken
word; egter sien wy klaar genoeg in alle de handelingen van den Soone
des

Jesus heeft ook een Goddelijke magt gehad over de Natuure der Schepselen.

Gods daden ook van Jesus gedaan, watse bewijsen.

Dat Jesus ook de Sonde vergaf, hoedanigen bewijs van sijn Messiasschap.

Dat de Messias Godt moeste zijn, hoe van de Propheten voorseid.

En dat Jesus voor die waarheid gestorven is.

des Menschen, dat hy voor de waarheid van sijn *Goddelijk Soonschap*, geleden heeft en gestorven is. Voorwaar de Joden hebben hier van genoegsaam konnen overtuigd zijn, wanneer sy sagen dat Jesus door een onmiddelijke insiening in de gedagten der menschen, verre boven 't bereik der menschelijke doeningen ging: gelijk Jesus dan op haar murmureering en valsche bedenkingen haar een vaste sluit-reden leerde maaken; namelijk dat de genesinge aller krankheden onmiddelijk met een woord, en die soo fluks als hy wilde te wege brengen, ('t geen alleen de Goddelijke Almagt toekomd) even soo veel is, ja uit een en deselve Oppermagt geschied, als de Sonden te vergeven; 't geen immers niemand, volgens haar eigen belijdenis, doen kan als Godt. Soo dat het een en 't selve is. En wy agten dat dese redenering van Jesus, alle tegenstribbelingen van Socinus en sijn navolgers behoorde uit-te-wissen.

Jesus bewesen God te zijn.

Dus besluiten onse Godgeleerde seer wel, dat die de strafte of de kastijdingen wegneemd, aangemerkt moet werden, als eenen die een grond heeft, om hare Versoeninge en haren Vrede met Godt te verkondigen. Die dan sulks doet door eigen magt, en door sijn Opper-magtig bevel, buiten sig soodanig ongemiddeld in de Schepselen kan doen overgaan, datse beklijven, die moet erkend worden van soo Goddelijken gesag te zijn, dat hy die Vrede selfs kan te wege brengen, en alsoo de Vergeving der Sonden uitspreken. En dat Jesus sig ook dat gesag en regt aangematigd heeft, blijkt klaar genoeg uit sijn eigen woorden; als hy segd: *Doch op dat gy weten moogd, dat ook de Soone des Menschen magt heeft op de Aarde de Sonden te vergeven; soo staat op.* Niet anders als of dese genesing, tot geen ander oogmerk van Jesus aangeleid was, als om te betoonen dat hy magt hadde als Godt de Sonden te vergeven; hier een werk doende dat sig niemand konde vermeten te doen; om dat het tot de Eigenschappen van den eenigen Godt behoorde.

d'Opwekking der Dooden is alleen Gods Almagt eigen.

Laat'er bygevoegd worden het Opwekken der Dooden, als waar van wy voorbeelden sien in het gestorven Dogterken, en in Lazarus; 't gene immers niet en kon geschieden, door het bereik van menschelijke kragten: want of wel Elias en Eliza Dooden hebben opgewekt, soo geschiede sulks egter door de Goddelijke magt

Een uitvlugt daar tegen beantwoord.

die met haar was, alleen op hun Gebed, siet 1 Kon. 17: 31. om te betuigen, datse waaren Propheten van Godt gesonden. En daarom is ook dese daad van Jesus, verre boven de Wonderen van Moses, Elias of Eliza te agten, als die van hemselven seide en seggen mogt, *Dat hy die magt hadde*, uit Deut. 32: 39. *Ik doode en maake levendig.* En om dat de Joodsche Schriftgeleerden en Over-priesters, dese Wonderen ook kragtig genoeg aanmerkten, om de menschen aangaande Jesus Goddelijke sendinge en magt te overtuigen; (gelijk ook soo geschiede, doe Jesus Lazarus opgewekt hadde, Joh. 12: 11.) siet daarom beraadslaagden de Over-priesters ook om Lazarus aanstonds van-kant te helpen, en een dubbelen Doodslag aan hem te begaan; op datse dusdanig een doorlugtig en levend Mirakel onder de asse van vergetelheid smooren mogten.

Joden wilden met Lazarus te dooden een dubbelen Doodslag doen.

Wy seggen dat desen Bloed-raad hier een dubbelen Doodslag wou begaan, om datse een mensche wederom na het Graf wilden senden, die daar uitgekomen was: want gelijk hem Godt tot tweemaal toe het leven gegeven hadde; namelijk eens doe hy gebooren, en nu als hy opgewekt wierd; soo was het even soo veel, als of sy hem tweemaal vermoorden, met hem het tweede leven te benemen. Doch het gene ons hier tot een andere niet gemeene bedenking behoorde op te leiden, is dit, dat de Over-priesters hier soo vierig en gereed zijn om een mensche te dooden, daar haar de Wet immers verbood, selfs eenen Dooden aan-te-raaken, Levit. 21: 10, 11. En niet alleen dit, maar het

is

is noch veel opmerkelijker, dat nadien den Hoogen-priester, die Jesus Christus moeste verbeelden, geen Dooden mogt aanraken, ja selfs niet in een Lijk-huis gaan, noch daar over eenige Rouw-teekenen betoonen; dat segenwe, Jesus sig doorgaans seer ligt, en onbekommerd by de Dooden gedragen heeft: want hy is niet alleen deun by het Graf van Lazarus gekomen om hem uit het Graf uit-te-roepen; maar hy is selfs in het Sterf-huis van Jaïrus Dochterken gegaan, en heeft het doode Lijk by de hand gevat: gelijk hy mede de Dood-baar van dien Jongeling aanraakte, diemen na buiten uit-bragt om begraven te worden. Doch men sal sig hier niet langer over verwonderen, wanneermen aanmerkt, dat de Onreinigheid, die de Wet in de doode Lichamen gesteld hadde, wel een opsigt en wederstuit op den Hoogen-priester konde maaken; doordien hy niet magtig was het verderf van de Dood weg te nemen: doch dat hy, die den Dooden het leven wederom kan geven, noodsaakelijk verre boven die Wet is; en derhalven ook verre boven alle indruk van besmettinge. Sulks datmen hier een seer hoogdravend onderscheid siet: de Wet van Moses, weerde de Dooden van het Priesterdom af, en laatse rotten in haare onreinigheid, dewijlse doch geen ding volmaaken kan, noch ook tegen de dood geen middel en weet; maar Jesus als de waare en Eeuwige Hoogen-priester, die magt heeft de Dooden selfs op te wekken, heeft vryelijk onder de Dooden verkeerd; om dat sijn aanraaken, ja selfs sijn stemme, magtig genoeg was haar het leven wederom te geven. Sulks dat wy te gelooven hebben, dat die, die de Dooden besoekt in het Graf, ook onse dorre Beenderen in het stof, tot de Salige opwekkinge bewaaren kan. De Geloovige die in haaren ellendigen staat en krankheid Jesus aanriepen, hebben hem ook op geen anderen grondslag, de *Soone Davids* en haren *Heere* genoemd, als om datse hem voor de Christus hielden, die verwagt wierd; en erkenden, dat hy uit dien hoofde een Goddelijke magt hadde, om te bevelen 't geen sy van hem in den Geloove afbaden: 't geen Jesus ook daarom sekere twee Blinde afvraagde, seggende; *Geloofd gy dat ik dat doen kan?* Dus is dan in Jesus vervuld geworden 't geen Esaias van hem voorsegd hadde, kapit. 35: 5. *Als dan sullen der Blinden Oogen, en der Dooven Ooren geopend werden.* Vergelijkt 'er mede Psalm 146: 8. daar de Christus waarschijnelijk gesteld word tegens de Joodse Vorsten en Magten die op Moses Stoel zaten; en dat hy de Heere sou zijn die de Oogen der Blinde openen sou. En dat dusdanige Wonder-daden, de waare Ken-teekenen van Jesus Messiasschap souden zijn, hebben we vooren alreede uit het antwoord aan de Discipelen van Johannes gegeven, genoegsaam bewesen. Doch hier en konnen we geensinds nalaaten in 't voorby-gaan aan-te-merken, de overgroote boos-aardigheid der twist-sieke Pharizeen, die siende dat de Wonder-daden van Jesus alle de voorige van Moses en de Phropheten overtroffen, noch lie-ver met een vertwijffelde uitvlugt wilden seggen; dat hy de Duivelen alleen door den Oversten der Duivelen uitwierp, dan hem voor de Christus erkennen: te meer verwonderlijk, om datse sulks seiden, terwijlen hy openlijk besig was om selfs het Rijk en de werken des Duivels te verbreken. Gelijk Jesus daar toe ook verschenen was; eerst om sulks als den waaren Messias in sijn eigen Persoon te doen, tot bevestiging van het Euangelium dat hy invoeren soude, (om niet alleen de verloore Schapen des Huis Israels, maar ook de Schapen die van die Stalle niet en waaren, dat is den Heidenen te brengen tot sijne Kerke:) daar na ook door sijne Apostelen die hy verkoos, en als Gesanten uitsond, wel voorsien zijnde van sijnen Geest en magt om Sieken te genesen, en onreine Geesten uit te werpen. En dat

Waarom en hoe Jesus de Dooden mogt aanraken die in de Wet verboden waaren.

En hoe dit alles van Jesus voorsegd was.

Boos-aardige misduidinge der Schrift-geleerde aangaande Jesus Mirakelen.

De lasteringe der Pharizeen te schande gemaakt.

konde hy doen als een Koning van sijn Rijk, om dat hy sijn Heerschappye op sijne schouderen droeg.

De sending der Apostelen, een blijk van Jesus Messiasschap.

Dit waaren dan die Herders, die het Volk Gods souden weiden met wetenschap en verstand, Jer. 3: 15. en die met een blijde Boodschap des Euangeliums souden komen en tot Zion seggen; *Uw Godt is Koning*, Jes. 52: 7. Deselve daarom Twaalf in getal verkiesende, op datse de XII. Stammen Israels souden wederbrengen; waar van men de waarheid en de soete speling daar op, sien kan Matth. 19: 28.

Jesus bewesen Koning te zijn.

En dus doende is dan ook vervuld geworden, dat aan de Christus beloofd was van de Propheten; namelijk, *Den Throon Davids*, Esaia 9: 6. Onder wiens Heerschappye de XII. Stammen Israels vereenigd waaren; die naderhand onder Rehabeam, Salomons na-zaad, van elkander scheurden.

Fraaje speling der XII Apostelen op de XII Stammen Israels.

Dese dan moesten weder saamen gebragt werden; ofte liever, Jesus moeste van de Uitverkoorne uit die, gediend en aangenomen werden, en de Geloovige uit de Heidenen inge-entet worden, om te zijn een Nieuw Koningrijk. Sulks dat'er niet sonder reden, een Geestelijk Israel als van XII. Stammen Apoc. 7: 4-8. en kap. 21: 12, 14. aangemerkt word: en genoegsaam openbaar maakt, dat al het wedervaren Israels onder het Oude Testament, een andere beduidinge had, gelijk de Apostel elders alsoo geleerd heeft. Waarom dan ook dese Apostelen niet eerst tot de Heidenen, noch Samaritanen; maar tot de verloorene Schapen des Huis Israels belast worden te gaan, Matth. 10: 6. Als of de Messias daar in het oog hadde op de voorseggingen, Jer. 50: 6. Esaia 53: 6. Ezech. 34: 16. Psalm 119: vers 176.

En hoe die uitsending der Apostelen na de Prophetien was.

En dit Euangelium moestense om niet verkondigen, om dat de Heilige Geest aan 't Nieuwe Testament een vrywillig Volk hadde toegeseid, dat van geen slaafse Huurlingen, noch die om winst het Euangelium te koop souden draagen, sou voortgeset worden; maar veel eer onder smaat, verdrukking en tegenstand; waar tegen haar Jesus ook waarschouwd en met Geestelijke Harnassen sterk maakt, by Mattheus op 't tiende kapittel vers 16. Want de Joodsche Bouw-meester souden doch eerstelijk desen Hoek-steen Jesus Christus verwerpen, Psalm 118: 22. en de Vorsten der Aarde souden saamen-spannen, tegen den Heere en sijnen Gesalfden, Psalm 2: 1, 2. En op dat Jesus Apostelen souden weten, dat sy de overblijfselen van sijn lijden besuuren souden, soo segd hy; dat hyse als Schapen in 't midden der Wolven sond, Matth. 10: 16.

Jesus heeft sijn Apostelen haar wedervaren in de Weereld te vooren afgeschilderd.

Gelijk dan ook den uitslag der saake, Jesus Goddelijke voorsegging ten vollen heeft bevestigd, als wy sien konnen; hoe sy hier en daar voor de Raads-vergaderingen en Stadthouders gebragt, Gevangen, Gegeesseld, ja Gedood zijn: gelijk de Heilige Lucas in de Handelingen der Apostelen, en de oudste Kerkelijke Geschied-schriften, ja de Joden selve verhaalen. Soo dat ook hier in bewaarheid is, dat de Discipel niet boven sijn Meester is, als die ook selfs ter dood veroordeeld is van den Joodschen Raad. Maar wiens Dood ook soo grooten schudding onder 't Gemene-best der Joodsche Republijk gemaakt heeft, dat haar gansche Land en Tempel verwoest, en al haar toeverlaat tommelings over-hoop gesmeten is.

De Joden getuigen dat Jesus van Nazareth de grond-oorsaak is geweest van haaren ondergang.

Sulks daar in de Goddelijke Wraake uit den Hemel, om datse den Rotzsteen haares Heils versmaad hadden, kragtelijk geopendbaard is. En schijnen de gaauwste onder de Joden selfs toe te staan, dat Jesus een oorsaak is geweest, dat Israel door het Sweerd gesneuveld, en 't overschot verstrooit en seer lage vernederd is van sijn voorigen luister; gelijk haaren Maimonides alsoo schrijft. Voorwaar indien Godt hier in niet een bysondere straffe over de misdaad der Joden, aan den Messias begaan, geoeffend heeft, om sijn Bloed regtvaardiglijk op haar en haare Kinderen te brengen, gelijk sy uitgeroepen hadden, doese Jesus van kant wilden hebben; soo heeft Je-

Jeſus waarlijk geen oorſaak van Iſraels verderf konnen zijn: want noch Jeſus noch ſijne Diſcipelen hebben ooit het Sweerd opgevat, noch de hand in haare Oproeren uitgeſteken; en de Romeinen en hebben haar ook geenſinds de Dood van Jeſus willen betaald ſetten; dewijl ſy alleen tegen de wederſpannige Joden aangekant lagen, om haar onder 't Roomſe Jok te houden. Ook heeft Jeſus haar ſelfs de gehoorſaamheid, en het betalen van den Schatting-penning aan den Keiſer, tegen welk ſy ſelfs gedurig morden, ernſtig aanbevoolen in ſijne Zede-leſſen. Soo dat hier in ook de ſaake van den Meſſias t'eenemaal geregtvaardigd blijft. En by-aldien de Joodſche Overheid Jeſus heeft veroordeeld, om dat hy en ſijne Apoſtelen, het Volk hebben ſoeken van de Wet af te troonen, en een nieuwe Religie in-te-voeren; ſoo en kan immers Jeſus geen oorſaak zijn geweeſt, dat Godt haare Republijk heeft omgekeerd: want ſoo doende hadde de Joodſche Overheid, die immers met de meeſte meenigte des Volks, nooit in de Leere van Jeſus geloofd hebben, veel meer de beſcherminge Gods, dan haaren ondergang over haar Gemeene-beſt te wagten gehad. Ook en konnen de Romeinen dit niet inbrengen, nadien haaren Stadthouder Pilatus, Jeſus alleen den Joden te geval, en tegen ſijn eigen betuiging tot het Kruis overgegeven heeft, gelijkwe hier na ſullen ſien. Sulks dat de Joden hier in de waarheid tegen wil en dank aan den dag brengen, terwijlſe die poogen te verduiſteren. En op dat niemand meenen ſoude, dat deſe ongeloovigheid der Joden Overheid, voortgekomen is uit eenig gebrek van kragtige overtuiging, maar alleen van wegen d'onverſettelijke hardigheid haarer herten, en ſlinkſe verdraajinge der H. Schriften, (die ook genoegſaam deſen averegtſen Geeſt voorſpeld hadden;) ſiet daarom waſſet ſeer noodig dat ook de Euangeliſten betoonden, met hoe groote blijken van Jeſus Meſſiaſſchap, aan haar de Leere des Euangeliums geopenbaard en ingeſcherpt is, tot overtuiginge: waar van wy een voorbeeld ſien by Mattheus aan't elfde kapittel. Daar Jeſus geen Getuigenis willende nemen van ſijn ſelven, de Joden tot ſijne Werken heen wijſt, op datſe die met het gene van den Meſſias door de Propheet voorſegd was, ſouden overleggen, en tegens malkanderen afwegen. Maar Eilaas ten mogt niet baten by die, aan welke Jeſus een Ergerniſſe was geworden, gelijk geſproken is; *Siet ik legge in Zion een Steen des aanſtoots, en een Rotze der ergerniſſe.* Gelijk Chriſtus ook naderhand gepredikt, *Den Joden een ergernis is geweeſt*, 1 Cor. 1: 23. om dat ſy haar geſtooten hebben, *aan den Steen des aanſtoots*, Rom. 9: 32. Soo dat Jeſus, op dat hy de verkeerde driften en voor-oordeelen, waar door de Schriftgeleerde alles ſlinks quamen op te vatten, eens ontdekken ſou, ſig van eenige gelijkeniſſen heeft bediend, op dat hyſe levendig afſchilderde. Dit wederbarſtige Volk was nu ſoo ver van 't regte voet-ſpoor der Salige kenniſſe afgedwaald, dat Jeſus als met een toonſchijninge vertwijffeling over haar uitroept en ſegd; *Waar by ſal ik dit Geſlagte vergelijken?* En Jeſus dan van haar een gelijkenis voortbrengende, paſt deſelve ſoodanig op de Prediking van de Voorlooper Johannes, en de onderhandeling van de Soone des Menſchen, dat'er niets aan ontbreekt, om dit Joodſche Meeſterſchap gedoodverwd te ſien, voor een ondankbaar Volk, dat over goed en quaad, altijd dwars in de ſak lag. De Boet-geſant Johannes had den Duivel; en Jeſus moeſt een Vraat, ja een Wijnſuiper, en een makker van Tollenaren en Sondaren heeten. O groote boosheid, en overbotte dwaalinge: wiſten ſy dan uit de Schriften niet, dat'er van IMMANUEL, dat Kindeken voorſegd was, dat hy Boter en Honing ſou Eten, Eſaia 7: 15? Immers weten wy, datter van deſe Lieden geſeid is, dat 'et als een krom en verdraaid geſlagte,

Soo de Joden Jeſus als een Oproermaker en ſchender van de Wet regtvaardelijk hadden veroordeeld, ſy hadden Waarſchijnelijk gebouwd en niet afgebroken geworden.

De Meſſias moeſt tot een aanſtoot van veele zijn.

Matth. 11: 16.

Pſal. 41. Deut. 32. vers 5, 15. Mal. 2: 11. Zeph. 3: 4.

veele lasteringen tegen den Messias sou uitbraken. Het Eten en Drinken van Jesus, kon waarlijk niet bestraffelijk zijn, daar JEHOVAH, die Abraham verschenen is, Genesis 18. Brood van Meel-bloeme en Boter en Melk, en 't vleesch van een Kalf gegeten heeft. Even als of van doenaan is afgeschaduwd geworden, dat eens de Soone Gods de Menschelijke Natuure aannemende, ook soo gemeensaam in Eten en Drinken met de menschen verkeeren soude. Jesus en heeft ook niets sijn Messiasschap onbetamelijk gedaan, als hy met de Tollenaren en Sondaren at: want hy dedet immers met desulke, die haare Sonden onder traanen van berouw de schop gaven, Luc. 7: 38. en 18: 13. en alsoo de Leere van Jesus gehoorsaam wierden; om dat hy de gebrokene van herten verbinden moest, volgens Esaia 61: 1. Gelijk den selven Propheet te vooren ook van hem gesegd had; dat hy het gekrookte Riet niet en sou verbreken, noch de rookende Vlas-wieke niet uitblussen wilde. En of schoon Jesus een Overspelige Vrouwe, die op de daad betrapt zijnde, tot hem gebragt wierd, van straffe scheen vry te pleiten, en haar misdaad vergaf; soo en heeft hy sulks egter niet dan met de grootste wijsheid, en blijk van sijn waaragtig Leeraars-ampt gedaan.

Jesus moeste als de Messias de berouwhebbende Sondaren aannemen en soeken te behouden.

Dese Historie verhaald Johannes kap. 8: en daar word gesegd, dat Jesus op de vraage, die de Pharizeen en Schriftgeleerde aangaande dese straffe voorstelden, en volgens de Wet aan dese Overspeelderesse moeste geoeffend worden, nederbukte en met de Vinger tot twee reisen in de Aarde, of liever in het Stof van de Tempel-vloering schreef. En gelijk dien grooten Euangelist niet aan-en-teekend, wat dat Jesus eigentlijk geschreven heeft, alsoo hebben ook de Godsgeleerde daar over seer verscheide meeningen gehad. Dus willen sommige dat het geene Letter-beelden zijn geweest die eenige beduidenis hadden, maar slegts Linien of Teekens sonder beteekenis of zin; en dat alleen om de stugge onbeleefdheid der Pharizeen af te keeren, en te doen verstaan, dat sy alle antwoord onwaardig waaren. Doch sommige en agten dit niet genoegsaam deftig nog betamelijk aan de Wijsheid van de Soone Gods: en daarom willen sy liever gelooven, dat Jesus niet sonder eenige zin of beduidenis in het Stof geschreven heeft; alhoewel sy geern bekennen willen, dat het duister om te raden blijft, wat dat Jesus eigentlijk geschreven heeft. Dus hebben andere Geleerde dan ook hun verscheide gissingen daar over bygebragt; onder welke dese ons wel de waarschijnlijkste dunkt; namelijk, dat nadien de Wet in 't vijfde kapittel van het Boek der Tellinge belast, dat een Vrouwe verdagt van Overspel voor den Over-priester sal verschijnen; en dat'er onder verscheide andere Ceremonien, van het Stof dat op de Vloer des Tabernakels is, sal gemengd worden in een Vat met Heilig Water; daar na de Vrouwe den Eed afgenomen zijnde, moesten die Vloeken die sy haar selven onderwierp, op een Ceelken geschreven worden; welk geschrift wederom in dit Yver-water uitgewist wierd, en aan de Vrouwe te drinken gegeven; na dat de Priester haar verkondigd hadde, dat desen drank, by-aldien sy onschuldig was, haar geen schade aanbrengen sou &c. Wanneermen nu dese Wet overbrengd tot de handelinge van Jesus met dese Pharizeen, soo schijndmen waarlijk verscheide over-een-komsten daar in te vinden: want hier word gehandeld van een Overspelige Vrouwe; de Pharizeen brengen de Wet van Moses by, en Jesus wil aanwijsen datse haar selven souden ondersoeken. Dus schrijft hy dan in het Stof op de Vloer van den Tempel daar hy aangaande dit Feit ondervraagd wierd; als of hy geseid hadde; Gy selfs zijt gy onschuldig? Soud gy ook dat Stof wel konnen indrinken, het welke met sig sleept dit geschrift van den Eed der Vervloekinge? Wel aan, *Die van u-lieden sonder Sonden is, werpe den eer-*

Wat Jesus in het stof schreef doe hem de Overspelige Vrouwe voorgesteld wierd.

sten

ften ſteen op haar. Soo dat Jeſus hier veel eer de kragt der Wet aan de booſe Pharizeen beveſtigd, dan dat hy deſe Operſpeelderesſe vry geſproken heeft: want ſulks leerd ons de Hiſtorie, als den Euangeliſt ſegd; datſe uit overtuiging harer Conſcientie weg-dropen, en de Sondaresſe verlieten; dog de Vrouwe, ſtaande nu als opgegeven van hare beſchuldigers, wierd van Jeſus belaſt henen te gaan, en niet meer te ſondigen: 't gene Jeſus haar niet alleen belaſte als een Leeraar, haar aanwijſende den weg tot bekeering; maar ongetwijffeld ook als wetende het berouw-hebbend voornemen deſer Vrouwe om haar te bekeeren. Waarom hy haar ook niet en wil veroordeelen, noch ook niet vry-ſpreken, terwijlen het buiten ſijn Ampt was, een Politijk vonnisſe over een misdadiger uit te ſpreken: 't gene ook na alle waarſchijnelijkheid den toeleg der Pharizeen was, waar over ſy hem verſoeken wilden, op datſe iets hadden waar mede ſy hem beſchuldigden, vers 6. doch nu haddenſe niet dan ſlegts twee beſchaamde kaaken opgedaan. De Laſter-ſugt en deed den Joden ook nu niet meer aan den Eed des Heeren haares Gods gedenken, en ſy hadden al vergeten dat hy geſegd en geſworen hadde; *Soo waaragtig als ik leve, ik begeere den dood des Godlooſen niet, maar dat hy hem bekeere en leve.* 't Geen Jeſus haar ook eenmaal aardig heeft verklaard, ſoo wanneer hy ſeide: *De geſonde en hebben den Medicijn-meeſter niet van noode; maar die krank zijn.* Doch dit was hen een duiſtere reden daarſe niet door henen ſagen; om datſe blind waaren, gelijk Eſaias van dat vleeſchelijk en ongehoorſaam Iſrael en haare Leids-lieden, geſproken had, kap. 42: 18-22. Zijnde *ſiende blind*, en *hoorende doof*, kap. 6: 9. 10. Dus heeft den Apoſtel dan ſeer wel geſeid, dat Godt het dwaſe en geringe deſer Weereld heeft uitverkooren, op dat hy het ſterke beſchaamen, en geen vleeſch uit waan-wijsheid roemen ſou, 1 Cor. 1: 27. Alhoewel 'er ook nu en dan noch eenige van de Pharizeen bekeerd en geloovig geworden zijn; gelijk een voornaam voorbeeld in Nicodemus geſien is: ja den Phariʒeeſen Paulus, die de Gemeente van Jeſus ſelfs vervolgd hadde, is bekeerd en tot het Apoſtelſchap verkooren. Doch van de Sadduceen, die ſeer na aan de Godtverloochenarie over-helden, en daar uit d'Opſtandinge der Dooden loochenden, en ſchijnd 'er niet eenen de Leere van Jeſus aangenomen te hebben; veel min dat 'er een uit haar waardig geagt is, Jeſus Diſcipel te zijn. Maar gelijk de quaadwillige Pharizeen doorgaans toeleiden om Jeſus en ſijn Jongeren, door Hekel-vragen en Mugge-ſifterien te verſtrikken; alſoo heeft hy ook hare aanſlagen, door het eenvoudig Sweerd ſijns Monds, Meeſterlijk te ſchande gemaakt, en ſijne Leere uit de Schriften der Phropheten gegrondveſt. Sy en konden niet bedenken noch verſtaan, dat alle Wetten van Moſes niet van eenerlei aart en Eeuwigdurendheid en waaren, om datſe haar aan de bloote Letter vergapende, ſig niet en konden inbeelden dat 'er met de komſte van den Meſſias eenige veranderingen in de Huishouding Gods ontſtaan moeſten; en dat 'er ontrent die Wetten, die niet volſtrekt uit Gods Wezen, maar alleen uit de goed-gekeurde Ceremoniele Wetten, na de Goddelijke inſtelling van Moſes, voortvloeiden, eenige afſchaffing ſou geſchieden, op dat Joden en Heidenen tot een mogten gebragt worden: want dat moeſte de Meſſias konnen doen, als een Heere niet alleen van de ingeſtelde Ceremonien, maar ook als de Soone van het Huis, in welk Moſes alleen als een getrouwe Dienſtknegt des Heeren gediend had, Hebr. 3: 5. dewijl hy de Groote Propheet ſou zijn, die Iſrael moeſt gehoor geven, Deut. 18: 15. Waar op de Saligmaker ook ſiet, als hy ſegd; dat de Soone des Menſchen ook een Heere van den Sabbath is. Nu nadien in de komſte van den Meſſias, de redenoorſaak van de Ceremonieele Wet ſou ophouden; gelijk de Joodſche Talmud

Jeſus omſigtigheid ontrent de Overſpeelderesſe.

Jeſus heeft als de Heere ſijn Vyanden door 't Sweerd ſijns monds te ſchande gemaakt.

Waarom de Joden de Wetten van Moſes niet van Gods Wetten konden onderſcheiden.

Hoe en waarom de Meſſias de Ceremonieele Wetten afſchaffen en andere en beter inſtellen mogt.

mud ſelfs ook leerd, dat alle de Figuurlijke Heiligdommen gegeven zijn, om Geeſtelijke en verhevene waarheden daar door te verſtaan. Welke volmaaktheid der Wet altijd duurd, en by uitnemendheid onder de Chriſtenen, om dat Jeſus Chriſtus het einde der Wet is. Dus heeft Jeſus dan met de grootſte betooging van ſijn Meſſiaſſchap, deſelve doen ophouden: betoonende door ſijn goede werken op den Sabbath, en het vry-pleiten ſijner Kooren-plukkende Apoſtelen op dien dag, dat ook den Sabbath (ontrent welke het Jodendom uitſtekende naauw, ja overgeloovig was) een Gebod van willekeur was, dat als de Wetgever wilde, afging en ophield. Dit moeſt noodwendig den Joden een ergernis weſen, om datſe niet en wiſten wat het was, *Ik wil Weldadigheid en geen Offerhande*, Hoſea 6: 6. Daarſe nochtans van ouds geleerd waaren, dat de Meſſias ſou komen om een Nieuw-Verbond tuſſchen God en Iſrael te maken: gelijk ſulks ook eenige onder haare Meeſters nader hebben verklaard. Soo heeft Jeſus dan dit gedaan, als de Wet vervullende, maar geenſinds als die te niete doende. De Wet der Schaduwen en Voorbeelden, en die daarmen niet by leven konde, behoorden alleen tot de dorſtende Kerke; doch de afſchaffing door de vervullinge derſelve Wet, tot de gedrenkte Kerke; gelijk'er beloofd word, Deut. 29: 18, 19. Het blijkt ook doorgaans in de alder-oudſte Boeken der Joden, datſe eertijds niet alleen een geheel ander geloof, maar ook veel betere gedagten van de Meſſias hebben gehad, alſſe ſig in de dagen van ſijne komſte wel hebben aangeſteld: ja datſe hem, om 't geenſe voortijds van hem geloofden, ſelfs hebben veroordeeld: Soo dat die dan ook daar in haare Rigter konnen zijn. De laatere Talmudiſten ſchijnen in haar Tractaat van den Sabbath, over Jeſus weldaden op den Sabbath gedaan, noch ſoo verbitterd te zijn, dat ſy 'er opentlijk in leeren, dat hy Tooverie bedreven, en Iſrael verleid en tot Afgoderie aangepord heeft. Siende daar buiten twijffel op het quaad gerugt dat by de Euangeliſten, over 't uitwerpen der Duivelen, van Jeſus aangeteekend word, Matth. 9: 34. Daarſe volmondig Jeſus nageven, dat hy de Duivelen door Beelzebul den Overſten der Duivelen uitwierp; en dat hy alſoo een Toovenaar en een Bedrieger was die met den Duivel omging: even als eertijds de Heidenſche Egiptenaren van Moſes Wonder-daden oordeelden. Waarlijk hadden deſe menſchen willen uit haare oogen ſien, ſy ſouden immers ſeer ligt begrepen hebben, dat indien een menſch elders duſdanige Konſten en Wonder-daden konde gaan leeren, dat Jeſus die dan niet lang alleen ſou gedaan hebben, maar dat'er meer ſouden gevonden zijn geworden, die door het nadoen van deſelve Wonderdaden, die van Jeſus ſouden ver-ydeld hebben; dewijle daar altijd ligtvaardige menſchen gevonden zijn, die groote begeerte tot het leeren der Swarte-Konſt betoonden te hebben. Soo dat ſig dan hier eenen Simon, Elymas, en andere Duivels-kinders, Actor. 8: 13. en 13: 10. wel mogen weg-pakken, of ſig met den eerſten bekeeren. En ei-lieve dog, wat ſou de Duivel geluſt hebben, Jeſus eenige hulpe te bieden, of daar door ſijn geſag te helpen ſteunen, daar hy t'eenemaal toe-lei om ſijne werken te verſtooren, en ſijn aanklagende magt en Rijke ter neder te werpen; ja die ſelfs ſijne Diſcipelen en alle die in hem geloofden, dagelijks leerde bidden; *En leid ons niet in verſoekinge, maar verloſt ons van den Booſen*. Gelijk ſulks ook na ſijn Hemelvaard van de Diſcipelen gedaan is; verbrandende de Tooverboeken, en afſchaffende alle oeffening der ydele konſten, Actor. 19: 19. Sulks dat Jeſus ſeer kragtig tegen de Joden twiſt, en haare gedagten tegen haar ſelven omkeerd, wanneer ſy laſterlijk dreven, dat Jeſus de Duivel door de Duivel uitwierp, ſeggende; *Indien de Satan de Satan uitwerpt, ſoo is hy tegen hem ſelven verdeeld, en hoe ſal*

De plaatſe Deut. 29: 18, 19. verklaard door d'afſchaffing der ſchaduwen.

Joden eertijds beter als ten tijde van Jeſus.

Joodſche gedagtenis in den Talmud aangaande Jeſus Mirakelen op den Sabbath.

Marc. 3: 22. Luc. 11. vers 15. &c.

Bewijs dat Jeſus buiten alle bedenken geen Toovenaar heeft konnen zijn, en dat de Joden ſulks ſonder grond van hem ſeiden.

sal sijn Rijk bestaan? Soo dat de Joden hier dus roekeloos oordeelende, sig waarschijnelijk aan de overgeeflijke Laster-sonde tegen den Heiligen Geest hebben schuldig gemaakt: gelijk uit de verdere reden van Jesus af te nemen is, wanneermen den draad der Euangelische Historie ter deugden insiet. En of dit niet wel die swaare misdaad is, welk Godt haar sou weigeren te vergeven, Deut. 29: 19, 20. blijft ons seer bedenkelijk. Ja eenige dese lastering noch niet hoog genoeg schijnende gestegen, hebben Jesus dieper willen versoeken, op datse waare het mogelijk al de voorige Wonderdaden ver-ydelen, en voor soodanig doen agten souden, als sy die gebrand-merkt hadden: want deselve boose Geest, door welke haare Vaders Godt dikmaal in de Woestijne versogt hadden, en den Heiligen Israels een perk hadden geset, Psalm 78: 40, 41. regeerde noch in haare harde hersten; om alst waare, de Saligmaaker selfs na haar hand te setten. Dus eisegd hy op dat versoek? niet anders, als dat door sijn weder-Opstandinge uit den Dooden, kragtelijk sou bewesen worden, dat hy de Soone Gods was: 't selve haar af-bakenende uit de geschiedenis van den Propheet Jonas. Want gelijk de Joden uit ongeloof en boosaardige beraadslaging Jesus als een Toovenaar, en Gods-lasteraar, en Oproermaaker, door den dood sogten te doen ondergaan; siet daarom sou het ook noodig zijn, dat Godt sulken onwettigen Vonnis wrakende, hem wederom uit den dood sou opwekken, tot een openbare betooninge, dat het sijne saake was, waarom Jesus geleden en veroordeeld was: en dat Jesus haare magt alsoo uit-trekken, en over haar Vonnis in 't openbaar soude konnen Triompheeren, Col. 2: 15. Voorwaar al hadden de Joden een Wet, datse een Propheet niet ligt en moesten gelooven, schoon hy Wonder-werken dede, Deut. 13: 2, 3. soo kon egter sulks hier niet tegen Jesus gelden: want hen was belast datse wel neerstig moesten agt-geven op sijne Leere; namelijk of hy het Volk poogde te brengen tot den eenigen waren Godt van Israel, of dat hy hen vremde Goden verkondigde. Nu heeft Jesus allesinds het tegendeel betoond, volgens 't gene de Propheten van hem voorsegd hadden: ja hy heeft het selvenoch met onbegrijpelijke Wonderen bevestigd. Doch welke van het vooroordeel der Joodsche Schriftgeleerde, niet dan met bitsheid, en nijd, averegts opgevat zijn, in plaats van aandagtelijk te overwegen, of de Leere van Jesus uit Godt was en tot Godt heen leide. Sulks dat 'er met waarheid van haar geseid is, dat de Heidensche Niniviten, en andere Sondaren, haar in dat stuk waaren voorbygestapt: en dat selfs de Koninginne, die van het Zuiden, of Rijk Arabien na Jerusalem quam, om Salamons Wijsheid te ondersoeken, haar in den dag des Oordeels, van wegen haare onbuigsaame herten, (waar doorse den Mond der Opperste Wijsheid, die meerder in Persoon en betuiging van sijne Leere dan Salomon was, in 't aangesigt hadden wedersproken) veroordeelen soude. Invoegen het slegts Oly in 't Vuur sou geweest zijn, dit ont-aarde Jodendom door grooter Teekenen, stoffe tot verder lasteringen te geven; dewijl Jesus Wonderen alreede dagelijks soo groot en veele geschieden, dat indien sy alle opgeschreven waren, de Weereld onbequaam geagt werd, alle die Boeken te konnen vatten, gelijk Johannes alsoo spreekt, kap. 21: 25. De Schaare heeft dit selfs ook als noch in 't onseker van haar waggelend geloof betuigd, alsse onder malkander seiden; *Wanneer de Christus sal gekomen zijn, sal hy ook meer Teekenen doen dan die, welke dese (Jesus) gedaan heeft?* Joh. 7: 31. Soo dat de Joden hier verre te kort schieten, wanneer sy alles noest opvissende, de Wonderdaden van Moses en sijnen dienst, tot een getal van

Dat de Schriftgeleerde haar waarschijnelijk aan de sonde in den H. Geest hebben schuldig gemaakt.

Rom. 1: 4.

Waar in de Joden onregtmatige handeling van Godt byfonderlijk openbaar gemaakt is

Den Joden voorname uitvlugt beteugeld.

De Schriftgeleerde van 't Gemeene volk der Joden in de kennis des Messias veroordeeld.

ruim

Jeſus heeft meer en grooter Wonderen dan Moſes gedaan, om dat hy de Heere was.

En ſulks met tegenſtelde voorbeelden beveſtigd.

ruim t'ſeventig begrooten. Hier tegen mag het getuigenis van Paulus, Actor. 10: 37-39. nageſien worden; en men ſal bevinden dat Jeſus als den Heere van ſijn Huis, nergens in minder, maar vry meerder dan ſijnen getrouwen Knegt Moſes geweeſt is.: want heeft Moſes de Zee gekloven; Jeſus heeft ſelfs op de Baaren gewandeld. Heeft hy de Bittere Wateren ſoet gemaakt, Jeſus heeft het Water in Wijn herſchapen. Is Iſrael onder Moſes met Manna uit den Hemel geſpijſt, Jeſus ſpijſigden meer dan eens, een gantſche Schaare met Wijf en Kinderen, door weinige Broodjes en een klein getal Visjes; en dat volzadig en overvloedig, datmen de overgeſchoote brokken nauwlijks in twaalf Manden opgaderen kon. Vaſte Moſes veertig dagen op Sinai, Jeſus heeft niet minder in de Woeſtijne gedaan, en doe noch van honger afgemat, de Duivelſche aanvallen des Satans afgekeerd. Heeft onder Moſes dienſt, de ſtemme Gods van Sinai in Iſraels Ooren geklonken, op datſe de Woorden des Verbonds ontfingen; aan Jeſus is niet minder geſchied, wanneer de ſtemme Gods uit den Hemel hem verheerlijkte in 't geſigte van de meenigte, daar hy van Johannes gedoopt wierd aan de Jordane, en den Geeſt ſagen op hem nederdalen. Hoedanigen ſtemme ook andermaal op Jeſus kragtige Beede gehoord is. Gelijk hy ook niet minder op den Berg, door het blinken van ſijn aangeſigt en het geſprek met Moſes en Elias, onder de Goddelijke betuiging van ſijn waare Soonſchap, verheerlijkt is; als het wonderlijk was, dat Moſes aan Aaron, Nadab en Abihu, de Majeſteit Gods ſtaande op den Throon, vertoonde. Heeft Godt de ſendinge van Moſes beveſtigd door het verſuipen van Pharao in de Roode Zee; en al die Moſem wederſtonden, gebrand-merkt; en Miriam met Melaatsheid geſlagen; ja den aanhang van Corach in de Aarde verſwolgen; hy heeft ook genoegſaam ſig verbolgen getoond, over die gene, welke Jeſus mishandeld en onſchuldig ter dood veroordeeld hebben. De Romeinſe Lijf-wagten, die onder het gelei van den verklikker Judas en het Joodſche Overprieſterdom, op Jeſus afquamen om hem te vangen, heeft hy door een woord doen trillen van ſchrik, en als voor dood ter Aarde geſmeten: en Judas over ſijn verraad van een knagende Tyrannie ſijner gewiſſe aangegrepen, heeft ſig waarſchijnelijk uit wanhoope verhangen, en voor-over ſtortende, heeft hy ſijn Geldgierig Ingewand, door 't opgeborſten Lichaam op de Aarde uitgeſchud; ofte hy is als andere meenen, van enkele ſpijt en wroeging, ſonder Worg-ſtrop geſtikt; gelijk de Geleerde noch al betwiſten willen. Hier-en-boven is ook het Stamhuis van de Herodeſſen, als met een Regen-bui van Vloek en Oordeelen overgooten, gelijk vooren genoeg geſien is. Soo dat de Bloeddorſtige Kinder-moord te Bethlehem, en de Gods-laſterlijke beſpotting aan Jeſus gedaan, en het onthoofden van ſijnen Voorlooper Johannes, geenſinds ongewroken gebleven zijn: ja het is openbaar genoeg, dat ſelfs de gantſche Joodſche Mogendheid, als een brandenden Berg, in 't midden van de Zee geworpen is, ter tijd als der Schriftgeleerden Zetel omgeworpen wierd, en dat Jeruſalem die Aal-oude Kerk-bewaardſter des Joodſchen Godsdienſt, van de Romeinen ingenomen, en haaren pragtigen Tempel in de aſſche gedompeld is: en dat alles even ſoo, gelijk deſe Jeſus haar voorſeid hadde, dat hen ten laatſten op den hals komen ſou, wanneer ſy den Soone van den Heere des Wijngaards, ſouden gedood hebben om ſijne Erffenis in beſittinge te houden, Matth. 21: 33-41. want de Schriftgeleerde waanden ſeer vermetelijk, dat de Wet niet vergaan kon van den Prieſter, noch den Raad van den Wijſen, gelijkſe eens den Propheet trotſelijk in 't aangeſigt wierpen, Jer. 18: 18. Men kan voorts noch ſeer veele andere blijken ophaalen, die in Jeſus wonderlijk, en verre boven Moſes uitblinken. Immers

Joſephus getuigd dat Herodes de Viervorſt van Caligula uit het Gebied geſtoten is, en ellendig in Ballingſchap deed omkomen; en van eenen anderen dat hy van de Wormen of Luiſen gevreeten is. Siet het III. Boek laatſte kapittel en Actor. 12: 23.

mers is hy uit een Maagd gebooren, en waarlijk een Mensch zijnde, heeft hy de gestalte van een Dienstknegt daar door aangenomen; en nochtans soodanig betoond de Soone Gods te zijn, dat sijne Apostelen sijne Heerlijkheid hebben gesien, als de Heerlijkheid des Eenig-gebooren van den Vader. Nergens werd 'er van Moses gesegd, dat hy de Blinde het Gesigte, de Kreupele haaren regtvoerigen gang, den Dooven het Gehoor, noch den Stomme de Spraake gegeven heeft; veel min dat hy de gestorvene, en de begraavene Dooden, wederom levendig gemaakt heeft: doch dit werd alles van Jesus getuigd. En 't gene daar in opmerkelijk is, is dit, dat de meeste, ja dat alle sijne Wonder-werken strekten, tot behoud en welstand des menschen, na Lichaam en na Ziele. Daar Moses Wonder-daden meestdeels henen gerigt waaren, tot straffe der Godloosen; gelijk voornamelijk in de Egiptise plaagen, en het dooden der Eerst-geboorne, en diergelijke gebleken is. Moses is niet alleen selfs gestorven, en Israel heeft hem veele daagen met rouwe betreurd; maar hy en heeft ook onder alle sijne Wonderen dien hy gedaan heeft, niet een eenige van den Dood opgewekt: doch Jesus gestorven zijnde, is wederom opgestaan na de Schriften: want hy hadde magt om het leven af-te-leggen en 't selve wederom aan te nemen. En niet alleen dit, maar met sijne dood selfs, zijn de slaap-steden der dooden geopend, en vele die gestorven waaren, zijn opgewekt, Matth. 27: 52, 53. &c. tot een bewijs dat Jesus de magt des Doods bemagtigd hadde. En gelijk dit te vooren door de Wet niet en konde geschieden, welke door Moses gegeven is; alsoo en heeft Moses ook nooit de magt ontfangen om dooden op te wekken; alhoewel 'er geene voorvallen ontbroken hebben, die hem dusdanigen Wonder-werk schenen af te vorderen: op dat alsinds bleek, dat de Wet buiten Christus aangemerkt, een doodende Letter is; ja dat de bedieninge van Moses, een bedieninge des Doods, 2 Cor. 3: 6, 7. en derhalven dat de Opstandinge en het Leven elders anders moeste gesogt worden; namelijk in Christus Jesus, die geen Dienaar der Sonde is geweest, Gal. 2: 17. Het schijnd voorwaar als of de laater Joden, over de onbeschaamdheid van die, welke ten tijde van Jesus, soo begeerig om Teekenen waaren, selfs schaamrood geworden zijn, nadien sy, haar als tot geheel andere gedagten wendende, hebben begonnen te leeren; dat de Messias niet en sou komen in Wonderen noch met groote Teekenen; gelijk Maimonides duidelijk leerd, datmen sulks van hem niet wagten moet. En dus hebben sy ook nu en dan eenen valschen Messias aangehangen, sonder datse Teekenen en Wonderen van hem sagen; maar hoe jammerlijk sy ook bedrogen zijn geworden, konnen sy ons selfs alderbest seggen.

Jesus is wonderlijk uit een Maagd gebooren.

Waar in Jesus verboven Moses verheven is geweest.

Moses is gestorven, maar Jesus gestorven is weder opgestaan.

De laatere Joden leeren dat de Messias niet en sal komen met Wonderen te doen.

Naar het uitvoeren van soo veele Goddelijke Teekenen, heeft Jesus ook in het Prediken sijnen Mond beginnen te openen, en de Verborgentheden des Koningrijks, die van ouds verswegen waaren, sijn Volk aangevangen door Gelijkenissen te leeren; waar van wy een groot aantal in d'Euangelische Historien vinden aangeteekend. Die dan ook meest alle als voorseggingen, van den wasdom en vrye loop der Kerke onder 't Nieuwe Testament, moeten aangemerkt worden: Gelijk nu al vele van onse doorsigtigste Godsgeleerde, welke betoonen wel in het Koningrijke der Hemelen onderwesen te zijn, die dingen met veel lof en verdienste meer en meer hebben beginnen uit te haalen, en tot haare waare vervullinge in den Staat der Christen-Kerke t'huis te brengen. En heeft Jesus in dusdanigen maniere van leeren, veel voorname dingen beoogd; namelijk het verstand der Geloovige op te scherpen, tot overlegging van de saaken, welke hy haar in 't bysonder verklaarde, gelijk Marcus aanteekend kap. 4: 34. haar leerende de Teekenen

Waarom Jesus door gelijkenisse sprak en leerde.

nen, met de beteekende ſaak vergelijken, en dieper en dieper tot het oogwit van haaren Leermeeſter inbooren; op datſe ſig gewenden aan het onderſoeken van de dingen die het Koningrijk der Hemelen aangingen. En heeft Jeſus hier in egter niet nieuws of ongewoons gedaan, gemerkt van ouds het leeren door Zinnebeelden en Gelijkeniſſen onder alle Wijsheid-lievende in groot-agting is geweeſt: want ſulks, om niet van de Egiptiſche uitvindinge der Raadſelen te ſpreken, werd ook in de Heilige Schrift aangeweſen met veele voorbeelden. Gelijk mede de Joden ſekere ſoort van Leeraars in haare Synagogen hadden, Moshelim genoemd, die haare onderwijſingen, onder verbloemde Gelijkeniſſen deden. En dusdanigen maniere van door Gelijkeniſſen te leeren, ſteld ook Hoſea, kap. 12: 11. als een byſondere genade voor: doch het gene aan d'ongeloovige en onleerſaame Joden, niet dan enkel ergernis en onverſtand baarde, niet begrijpende de verborgentheden des Koningrijks, die Jeſus nu verkondigde; om dat het hen niet gegeven en wierd die te verſtaan, Matth. 13: 11. En dat alles, op dat de voorſegging van Eſaias ſou vervuld worden: gelijk Jeſus ook die plaatſe Eſaia 6: 9. alſoo verklaard. Alwaar dan ook blijkt, waarom de Joden, in de Teekenen dieſe nu ſien ſouden, Jeſus Tegenwoordigheid niet en ſouden bemerken. Voorwaar 't en ſchijnd niet dat de Diſcipelen deſen raadſlag Gods, noch de vervulling deſer voorſegging, ten eerſten regt gevat hebben, als ſy Jeſus afvraagen; waarom hy tot de Joden door Gelijkeniſſen ſprak? Matth. 13: 10. daar Jeſus dan in ſijn antwoorde toond, dat het den Diſcipelen gegeven was, de verborgentheden des Koningrijks te weten, om datſe nu Jeſus Vrienden en niet meer ſijne Dienſtknegten waaren: de Vyandige Joden alſoo op een aardige wijſe haar ongeloove beſtraffende, en uitſluitende buiten de toegang tot de kennis van de geheimen der Goddelijke raadſlagen; op dat hen-lieden, die niets van de Saligmaakende kennis en hadden, ook eindelijk dat gene ſou ontnomen worden, datſe haar ſelven inbeelden te hebben. Soo dat de maniere van haar het Euangelium dus bedekt te Prediken, een ſtraffe was van haare onbekeerlijke herten; gelijk als de boven aangehaalde Propheet aan haar voorſegd had: want dat Eſaias daar van deſe tijd en van dit Volk geſproken heeft, blijkt niet alleen uit de toepaſſinge van Jeſus; maar voornamelijk ook daar uit, dat hy ſpreekt van het Koningrijk der Hemelen dat geopenbaard, en den Heere geſien ſou werden, als geſeten op ſijnen Throon; vervullende den Tempel met de Zoomen van ſijn Kleed. Deſe en is waarlijk geen anderen geweeſt, dan Jeſus de Chriſtus, van welke geſegd was, dat hy ſijnen Mond ſou ontſluiten in Gelijkeniſſen: als den welken alſoo van hem ſelven ſprekende, door een Prophetiſche Geeſt, van Aſaph in den 78. Pſalm ingevoerd werd; ſeggende: *O mijn Volk, neemd mijne leere ter Ooren, neigd u-lieder Oore tot de redenen mijnes Monds; ik ſal mijn Mond opdoen met Spreuken, ik ſal verborgentheden overvloediglijk uitſtorten van Ouds her.* Gelijk ook uit ſommige geſchriften der Joden blijkt, dat de Joodſche Kerke den ophef van die reden, als een aanſpraak van de Chriſtus tot ſijne Kerke heeft opgenomen. En heeft Jeſus niet alleen aan de Schaaren die tot hem quamen, verſeld met Joodſche Schriftgeleerde, deſe dingen gepredikt; maar hy is ook met ſijne Leeringen gegaan, in de Synagogen en Schoolen der Joden, daarſe gewoon waaren op den Sabbath de Wet te leſen en uit te leggen: de Joodſche Schriftgeleerde aldaar ſoodanig onderwijſende, dat ſy haar ontſettende en met verbaaſtheid geperſt wierden te ſeggen; *Van waar komd deſe die Wijsheid en die kragten?* Doch deſe, Jeſus waarderende na ſijn gering geſlagt en Maag-

Het Euangelium moeſt aan d'ongeloovige Joden bedekt blijven.

Jeſ. 6: 1.

Waar dit van Jeſus voorſegd was.

Jeſus heeft ſijne Leere met verwondering der Joodſe Rabbinen in haare Synagogen ingevoerd.

ſchap,

ſchap, hebben ſig liever daar aan vergaapt, en willen ergeren, dan op ſijn vermaaning, tot hooger bedenkingen opklimmen. Sy hadden waarſchijnelijk uit de Propheten niet wel in agt genomen, dat de Meſſias niet eer uit den geſlagte Davids en ſou te voorſchijn koomen, dan na dat ſijn Koninglijk Stamhuis tot de laagſte vernedering vervallen was. 't Gene David ſelfs voorſeid hadden, 2 Sam. 23: 5. want hy moeſte als een Rijsken voortkomen uit den afgehouwen Tronk van Iſai, Eſaia 11: 1. Sulks datter geen ſterke Roede meer aan den Wijngaard en ſou zijn tot een Scepter om te heerſchen, Ezech. 19: 14. Daarom dan ook van hem geſegd word, dat hy de vervalle Hutte van David wederom oprigten ſoude. De Joden die ſig dan hier aan den nederigen en ver-armden ſtaat van Jeſus geergerd hebben, hebbben waarlijk vervuld 't geen van Jeſus voorſegd was; namelijk, dat hy een Steen des Aanſtoots, ja een verworpen Steen ſou zijn, Eſaia 8: 14. en Pſalm 118: 22. Eſaia 53: 1-3. Doch dat Volk heeft ſeer gedwaald, niet wetende de Schriften, noch de kragt Gods. Sy hadden de onbeantwoordelijke Wijsheid in Jeſus moeten erkennen uit Godt te zijn, terwijl hy die immers noch van ſijn ſlegte af-komſt, noch van ſijn gering onderwijs heeft konnen af-haalen. Sy ſagen immers wel, dat hy geen menſchelijk onderwijs van nooden hadde, en dat hy alle dingen wiſt, en niemand en behoefde te vraagen: ja van wien voorſegd was; dat hy, niet tegenſtaande ſijn ſlegte gedaante als hy ſou aangeſien worden, *Vol ſou zijn van den Heiligen Geeſt*, Eſaia 11: 2. Deſe Rabbinen en Groote Leeraars, hadden behooren indagtig te zijn, dat Moſes van deſen Propheet (die hier in ſijn Vaderland, noch onder ſijne Magen, noch in ſijn Huis niet geagt en wierd, om datſe haar aan ſijne bekende geringheid geſtooten hadden) voorſegd hadde, dat hy niet uit den menſche, maar de woorden Gods ſou ſpreken, Deut. 18: 15, 18. ja de Joden ſchijnen hier in verſteender geweeſt te zijn, dan ſelfs de Goddeloose Herodes, die op het gerugte van Jeſus Leere en Wonderen begon te vreeſen, of hy niet wel de verreſen Johannes de Dooper was, welke hy van kant geholpen had, en van Godt opgewekt mogt zijn. Stilſwijgens alſoo uit vroeging ſijner Gewiſſe, ſijn bekommering daar over uitende: als of Godt waarlijk deſe Wonderen door Johannes liet doen, om ſig door ſijne gaven te wreken, en te betoonen dat Herodes ſwaarlijk geſondigd hadde, met hem ten gevalle van ſijn Overſpelig Wijfs Dogter, te doen onthoofden: een Man dien hy ſelfs regtvaardig en Heilig gehouden hadde, en hem geern hoorde Prediken, als Marcus aanteekend, kap. 6: 20. Soo dat hy ſulken ſchendaad ſig ſchaamende, Johannes niet in 't openbaar en op een Schand-Tooneel, gelijkmen een Misdadiger ter dood brengd; maar heimelijk en in de Gevangenis dede ombrengen. Doch 't geen hem naderhand in ſijn Ballingſchap door de Keiſer Caligula genoeg betaald geſet wierd. De Bloed-dorſtige daad van Herodes, aan Jeſus bekend gemaakt zijnde, ſtak hy te ſcheep van daar, en ontging voor een wijle de liſtige aanſlagen van dien Vos; te meer miſſchien, om dat hy van Jeſus waande dat hy den verreſen Johannes was. Soo dat de Tijden, waar in Jeſus gekomen is, en waar in de Chriſtus na de Schriften komen moeſte, boven maten verdorven waaren; ja de Vorſten ſelfs begonden brullende Leeuwen te worden, in 't midden des Volks, gelijk Zephanias kap. 3. ſeer nadrukkelijk hadde afgeſchetſt: daar men Pſalm 2: 2, 3. en veel andere voorſeggingen die daar opſtaan, kan byvoegen. Soo dat Jeſus dan ook de verwoedheid van Herodes voor een wijle-tijd ontweek, om dat ſijn Uure noch niet gekomen was; en dat hy niet en ſou gedood worden als te Jeruſalem: 't geene hy klaar genoeg te kennen

Joodſche miſſlagen in 't waarnemen van de tijden en Jeſus afkomſt.

De Meſſias moeſt eerſt komen als Davids Huis vervallen was.

Jeſus wijsheid was bewijs genoeg voor ſijn Ampt.

Herodes heeft ſelfs meer agt op Jeſus Wonderen gegeven als de Schriftgeleerde.

 geeſt,

Waarom Jeſus voor een wijl Herodes aanſlagen ontweek.

geeft, wanneer hy de Pharizeen, die tot hem ſeiden; *Vertrekt van hier,*
want Herodes wil u dooden; antwoorde: *Gaat henen ſegget dien Vos,*
ſiet ik werpe Duivelen uit, ende maake geſond huiden ende morgen, ende
ten derden daage worde ik vol-eindigd: doch ik moet huiden ende morgen,
en den volgenden dag reiſen: want het en gebeurd niet dat een Propheet
gedood worde buiten Jeruſalem. Jeſus hier alſoo ſijne geweldige dood voor-
ſeggende; doch waar over ook die gene, welke ſulks door ongeloove en
ſlinks-opgevatte Ergerniſſen bevorderen ſouden, uitgeroeid ſouden worden:
gelijk te ſien is by Mattheus op 't vijftiende kapittel. Zijnde alſoo die ver-
harding den Joden regtvaardig t'huis geſonden, volgens Eſaia 29: 13, 14.
Want hy ſpreekt aldaar van een Volk, dat ſig meer op d'Inſettingen en
Geboden der menſchen, waar doorſe ſelfs Gods Gebod overtraden, in ſtè
van het ſelve te beveſtigen, Matth. 15: 3. dan op de waare vreeſe Gods, ſou
verlaaten: dewijle ſulken Volk en ſulke tijden de Roepinge der Heidenen
moeſten voorgaan. Gelijk dan ook de Joden in haaren Talmud niet an-
ders bekend ſtaan, als of haare Vaderen daarom de ſtraffe aan Godt heb-
ben moeten boeten, om dat ſy haare eigene woorden hadden voortge-
trokken voor de Wet. Immers wierd Jeſus t'elkens van de Schriftgeleer-
de aangerand over de niet onderhouding van d'Inſettingen der Ouden;
en ſy vielen hem geduurig laſtig, met ſijne Diſcipelen over het Eten met
ongewaſſen handen, en over het plukken van Kooren-Airen; ja hem ſelfs over
ſijn geneſen op den Sabbath, en diergelijke dingen te beſchrobben: door
welke ſtrikte laſten ſy veele menſchen deden ſtruikelen in de Wet, Malach.
2: 8. om datſe ſelve door duſdanige viſevaſen en ydele Inſettingen, Eſaia
10: 1. van den weg waaren afgeweken. Want dat deſe en diergelijke In-

Op wat grond Jeſus tegen de Inſetting der Ouden dede.

ſettingen niet op eenige Goddelijke beſchreve Wetten ſteunden, blijkt
niet alleen uit de kleine agting die Jeſus voor deſelve heeft; maar het
word ook ſelfs door den Joodſchen Talmud beveſtigd, dat, (om ſlegts een
ſtaaltje van veelen uit te pikken) de waſſinge der handen, van eenen *Scham-*
mai en *Hillel*, twee voorname Rabbinen, die te Jeruſalem voor eenige ja-
ren onder de Joden in groot aanſien waaren, geordineerd is. Geen won-
der dan dat Jeſus die ſelfs een meerder Wetgever was dan Moſes, de magt
betoonde, om ſijne Diſcipelen van ſulke Geboden, die alleen op 't geſag
der enkele Leeraaren ſteunden, te ontſlaan; als zijnde die Propheet, die ge-
hoord moeſt worden, Deut. 18: 15. Die ook daar toe geſalfd was met
Olye der Vreugde, boven ſijne Medegenooten, Pſalm 45: 8. dat is bo-
ven die, welke in ſijnen tijd op den Stoel van Moſes zaten. Gelijk Je-
ſus dan ook ſeer deftig den zin en meening van de Goddelijke Inſettingen,
die de Reiniging en Waſſingen der Schaduw-wetten aangingen, verklaard,

De waſſinge der handen wonder fraai van Jeſus verklaard.

en genoeg doet ſien, dat de Schriftgeleerde niet en verſtonden de Geeſte-
lijkheid van die Wet, die haar aanduide de Onreinigheid der Ziele; en
datſe een Heilig Water ter Reiniging van nooden hadden, dat haar van alle
misdaad afwaſſen voor Godt kon ſtellen; ſulks hen die Wet een Zin-
nebeeld en Figuur was, waar van het oogmerk alleen tot het Geloove en
de waare Godsdienſt behoorde. 't Geen van de Schriftgeleerde qualijk ver-
ſtaan, ook geheel qualijk aan de Godsdienſtige oeffeningen en plegtige
onderhoudingen wierd vaſt gemaakt. En dit alles heeft Jeſus ſeer nadrukke-

Enreinigheid des herten van Jeſus afgeſchilderd op dat vooryal.

lijk geleerd en verklaard, als hy ſeide; dat alles wat den Monde inging
den menſche niet en kon verontreinigen, Matth. 15: 17. En hoedanig hy
de Reiniging des Herten, door 't Geloove en 't vertrouwen op de toeſeg-
gingen Gods in den Meſſias, boven de Ceremonieele Waſſingen ſtelde,
voorwaar dat heeft noch veel meer gebleken, wanneer hy de Canaaneſche Vrou-

Vrouwe, die ten aensien van Gods uitverkooren Volk Israels, een onreine Heidin, ja als een Hond geagt was, rein in 't geloove verklaard, schoon sy nooit gewassen was na de Insettingen der Ouden; onder 't Jodendom soo hard gedreven. Gelijk Jesus haare Dogter ook van den onreinen Geest verlost heeft, by Mattheus op 't vijftiende kapittel vers 22-28. Daar door openbaar makenden, dat hy niet alleen het Opper-gebied had, over de reiniging der Ziele en Lichaam, maar ook in de onreinigheid te laaten, die in hem die magt niet en souden erkennen. Dus sietmen dan dat de wassinge der handen, niemand en reinigd na het gemoed, maar dat alleen het geloove het herte kan rein maaken, selfs sonder de werken der Wet, Genesis 15:6. Rom. 4: 9-16. Soo dat Jesus hier den Joden als in een voorspel toond, op wat grondsteun de Heidenen souden geroepen worden tot de gemeenschap der geloovige Kerke; en dat het jok der Ceremonieele Wetten, noch d'Insettingen der Schriftgeleerden, haar geensinds en souden opgeleid worden; maar dat Joden en Heidenen souden ontwaar werden, dat het jok van Jesus de Messias niet soo swaar om tortssen was, als 't geen dat haar en haare Vaderen ondraaglijk was; en dat elk die hem na-wandelen wilde, volkomen ruste voor sijne Ziele sou vinden, soo datse selfs souden konnen roemen in de verdrukking. Hoedanigen ruste des Gemoeds te vooren in de Wet der Schaduwen (onder welkers plegtige Offerhanden en Reinigmaakingen des Vleesch, t'elkens de gedagtenis der Sonden ontruste, en de Onreinigheid afgeschilderd wierd) niet te vinden was: want alsoo verklaaren wy die plaatse geern Matth. 11: 28, 29. En op dat Jesus wat nader aan de Joden, en voornamelijk aan sijn Discipelen sou bevestigen, dat alle het gene hy aangaande de onderhouding van de Insettingen der Ouden, in de Schriftgeleerde hadde wedersprooken, op een goed Fondament geschiede; soo geeft hy daar van een blijk in die groote Wonderdaad, met welke hy voor de tweede reis een seer groote menigte sijner Volgelingen, spijsigd met weinig Brood en Vis. Hy selfs het Brood onder danksegging, met ongewasse handen brekende en aan sijne Discipelen overgevende om uit te deelen: vertoonende niet alleen door die over-gulle verzading en 't overschot des voorraads, dat sijn scheppende magt geensinds kragteloos gemaakt wierd, door 't nalaaten van een menschelijke Insetting; maar ook dat hy die de spijse geschapen heeft, alleen magt heeft om Schaduwagtige en Tijdelijk goedgekeurde Spijs-wetten, af te schaffen en te vernietigen. En dit dede Jesus enkel en alleen, op dat de Joden souden sien en leeren, dat de uiterlijke wassinge der handen, (in welkers nalaating de Schriftgeleerde een groote overtreding stelden) geensinds iets en deden tot het Handenwerk dat ymand in den Geloove en tot behoud des Naasten dede. 't Gene dan ook mogelijk uit een voorgaande Wonderdaad der Spijsiging afgenomen, de meenigte des Volks niet en heeft beschroomd gemaakt, om sig aanstonds op 't bevel van Jesus, sonder wassinge der handen op 't Veld neder te zetten en Spijse uit Jesus gezegende handen te ontfangen: gelijkmen niet duisterlijk kan afnemen uit de Historie, soo alsse Marcus verhaald, kap. 8. vers 6. Doch de Veins-sieke Schriftgeleerde, die nergens op uit waaren, als om Jesus met vraagen en berispen verdagt en verstrikt te maaken, spongen al weder, alsmen segd, van den Os op den Esel; en begeerden Teekenen uit den Hemel, terwijlse selfs haare Oogen toededen voor de Hemelsche Teekenen, die Jesus op de Aarde dede. Doch wat was de reden van dese blindheid? niet anders segd de Saligmaaker, als om datse nalaatig in haar Ampt en Pligt, de Teekenen der Tijden, soo duidelijk in de Propheten afgebakend, niet waar-en-namen: want sulks doende, haddense

Een aardig voorbeeld in de Cananese Vrouwe aangaande de reiniging des herten door 't geloof.

Matth. 11:28, 29. opmerklijk verklaard.

Hoe Jesus door sijn daden sijne Leere wonderlijk heeft betoond.

De Pharizeen hebben verkeerdelijk van Jesus, Teekenen uit den Hemel gevorderd.

konnen sien en bemerken, dat het Gesigte der Propheten tot op desen bestemden tijd geduurd had: gelijk hen van Habakuk voorsegd was, kap. 2, 3. Maar gelijk dese soekers van Teekenen, alleen uit geveinstheid, en op datse de Leere van Jesus met haaren Suurdeessem verderven souden, en geensinds om die door den geloove aan-te-nemen, tot hem quamen; siet daarom wierdense ook billik afgewesen: 't geen men ligtelijk ont waar word,

Den boosen Joden sou maar een voornaam Teeken gegeven werden.

als Jesus haar noemd, een Boos en Overspelig geslagte; dat geen ander Teeken dan Een als het grootste sou gegeven worden; namelijk dat Jesus, als hy selfs door haare smaadige vervolgingen tot in den Dood sou verstooten zijn, hy als dan met Glorie en Zegepraal over haare magt, na drie daagen, (als eens Jonas in den Walvis vernagte) verheerlijkt sou opstaan, tot nederwerping van haare Mogendheid, en Regtvaardigmaaking van de sijne: want de Messias moeste haar zijn als een Goël die de sijne sou verlossen, door het werk dat 'er by Godt te doen was.

Petrus eens van Jesus gevraagd zijnde, *Wien segd gy-lieden dat ik ben?* dede een Heerlijke getuigenis uit aller Discipelen naam; seggende: *Gy zijt de Christus, de Soone des levendigen Gods.* Erkennende Jesus alsoo de Rotsteen op welke sijn geloove gebouwd stond; welke belijdenis Jesus agtervolgende, hem toe-segd, dat hy ook op die Rotsteen, welk hy beleed de Christus te zijn, sijn Gemeente als levende Steenen soude bouwen, volgens Zach. 6: 13. En dat daar in alles soo vast sou staan, dat 'er niets in en sou voorvallen, noch Gebonden noch ontbonden worden, ofte het soude konnen blijken, dat het te vooren in den Bundel van Gods Raad-besluit, soodanig ingebonden en goedgekeurd lag: en niet dat alles wat de dwaalende Synoden en Concilien in den tijd besluiten souden, als van een onfeilbare en niet dwaalende Kerke, by Godt en den Koning Jesus in den Hemel sou voor goedgekeurd worden; gelijk de Roomsche Kerke niet sonder Geweld-hebberie, met stijve kaaken staande houd. En die dese

Jesus heeft nooit gedagt een Hoofd in sijn Kerk op Aarden te stellen.

onse verklaaring met de woorden van den Saligmaaker Matth. 16. aandagtig overleid, sal wel sien, dat Jesus oogmerk niet en is, soo groote dingen, dien hy van sijn Gemeinte voorgeeft, op een bloot en sterffelijk mensch te bouwen. En derhalven dat hy hier Petrus geensinds voor een Opper-hoofd sijner Kerke inwijd, die in een langduurige Volgreeks van Pausen dat Ampt bedienen sou. Voorwaar als Jesus segd, dat de Poorten der Hellen, sijn Gemeinte niet en souden overweldigen, soo heeft men veel eer reden te gelooven, dat hy hier wil te kennen geven, dat 'er sig sekerlijk een

Den Antichrist selfs in de gewaande Instelling van Petrus tot een Hoofd der Kerke, betoond.

groote Magt en Heerschappye op Aarde verheffen sou tegen de Kerke, die deselve wel voor haare Bloedige Pleit-bank roepen sou, maar geensinds sou konnen bemagtigen. En die hier in niet het algemeen Rijk des Satans, en de bysondere Magt en pooging van den Antechrist in de Kerk, levendig kan afgeschilderd sien, van dien mag met regt geseid worden, dat hy noch niet, ten minsten seer weinig, van de Heilige Schriften verstaat.

Nu gelijk wy Jesus hier vooren hebben hooren seggen, dat 'er geen Propheet buiten Jerusalem gedood is; soo heeft hy ook eindeling aan sijne

Hoedanig Jesus sig tot sijn Lijden heeft geschikt.

Jongeren beginnen te openbaren, dat hy noodsakelijk moeste henen gaan na Jerusalem om van de Ouderlingen, Overpriesters, en Schriftgeleerden ter Dood veroordeeld te worden: betuigende in die reden, dat sulks niet by geval gebeuren sou, maar dat het sou zijn na de Schriften, en volgens het besluit in den Raad des Vredes aangegaan, op welke de voorseggingen der Propheten steunden; namelijk dat hy sou komen om den wille Gods te doen: en om een Nieuw-Verbond met den Volke op te rigten. En op dat hy sijne lieve Discipelen daar tegen een hert onder de riem sou steken, soo verlekerd hyse

hyse ook van sijne weder-opstandinge ten derden daage, tot vervullinge van het Teeken van Jonas, dat hy selfs den ongeloovigen Joden ten spijte soude onder oogen stellen. Selfs die Discipelen bestraffende, die sulks door een verkeerden yver hem sogten te ontraden: want daar scheen geen ding meerder tegens de menschelijke gedagten aan-te-loopen, als dat den Eenig-gebooren Soone Gods, het afschijnsel van des Vaders Heerlijkheid, en 't uitgedrukte Beeld sijner Selfstandigheid, die alle dingen draagd door het woord sijner kragt, den Dood sou moeten ondergaan. Het scheen haar waarlijk een harde Taale te zijn, uit Jesus Mond selfs te hooren, dat hy, die andere van 't geweld des Doods verlossen sou, selfs van de Dood sou neergeveld worden: en dat het gewijde Jerusalem, daar den Koning Jesus over het Heilige Zions in Heerlijkheid dus lang was afgewagt, met Gods Bloed sou ontreinigd worden. Ja het dagt veele onmogelijk te zijn, dat het Volk Gods en 't Wettige Priesterdom, en die, die als Goden des Volks, den Stoel van Moses bekleeden, haare handen aan den Vorst des Levens souden leggen, om hem van 't leven af te maaken; of datse door haar toedoen den Heere der Heerlijkheid aan een Kruis ophangen en vastnagelen souden. Hierom dan was het noodig, dat Jesus sijne Discipelen van alle die inbeeldingen onthefte; en dat hy haar de Nood-wet daar van openbaarde, door de volbrenging van sijn Verlossers-ampt: door welke, (indienmen slegts alle de voorseggingen, en ook Jesus Goddelijke voorwetendheid daar bybrengd) t'eenemaal de Ergernissen des Kruisses weg-genomen sullen worden; als overbodig betoonende, dat hem sijne Dood niet als een toevallige of onverwagte ramp is overvallen; of dat de opregting van sijn Koningrijk daar door te leur gesteld is: want den uitslag heeft veel kragtiger betoond, dat selfs alle dese dingen een noodsaakelijke voorbereidinge tot d'opregting van sijn Koningrijk waaren; gelijk hy te vooren door sijne Propheten veelmaal en op veelerlei wijse gesproken hadde. Laat'er ook by-gedaan worden, hoedanig Jesus dit alles voorwetende, 't selve lot nochtans niet en heeft poogen te ontduiken, maar dat gewillig opgenomen heeft met een volkomen gehoorsaamheid, op dat immers den wille des Vaders geschieden mogte; waar toe hy ook bereid was te doen, gelijk in de Rolle des Boeks van hem geschreven stond, Psalm 40: 8. noch voor-af laatende gaan sijn grootste verheerlijkinge in dit leven op den Berg, onder het blinken als de Sonne, in 't geselschap van Moses en Elias, op dat sijne Discipelen souden konnen getuigen, het gene Johannes, die hier tegenwoordig was, namaals van hem seide: *Wy hebben sijn Heerlijkheid aanschouwd; een Heerlijkheid als des Eenig-gebooren van den Vader*. Joh. 1: 14. blinkende alhier als met de tegenwoordigheid Gods, die onder een Wolke verschool; op dat 'er blijken mogt, wie dese Jesus was. Godt ook getuigenis daar van gevende, door een stemme, die in het Oor der Jongeren soodanigen gedreun maakte, dat sy alle uit der selver ontsachlijkheid op haare aangesigten vielen. En is hier Moses, die getrouw is geweest in Jesus geheele Huis, als een Dienaar, ook een Getuige geweest van de dingen die daar na gesproken souden worden, Hebr. 3: 5. Soo was dan dit Gesigte niet alleen een verheerlijking van Jesus; maar het is ook een algemeene bevestiging geweest van sijne gantsche Leere, als die door de verschijning van Moses en Elias betoogd wierd, met Moses over-een-te-stemmen. Gelijk we dan ook sien, dat Jesus met dese Groote Mannen (Moses als de Wetgever Israels, en Elias als een der grootste Propheten, in wiens kragt de Voorlooper Johannes gekomen was) hier een saamenspraak gehouden heeft; in welke Jesus buiten twijffel van sijn uitgang heeft geredeneerd, en uit de over-een-stemming

En waarom sulks soo vremd aan veele scheen.

Jesus heeft sijn Lijden niet soeken t'ontduiken.

Jesus verheerlijkt op den Berg daar van Moses en Elias getuigen waren.

Bedenking over Hebr. 3: 5.

Waarom Moses en Elias verschenen zijn als Jesus op den Berg verheerlijkt wierd.

ming der voorſeggingen betoond; dat de Chriſtus alle deſe aanſtaande dingen moeſte lijden, en alſoo in ſijne Heerlijkheid ingaan: gelijk hy na ſijne Opſtandinge ſoo ſprak op den weg gaande naar Emmaus, Luc. 24: 26, 27. Hoedanigen verheerlijking waarlijk den Diſcipelen eenigſinds heeft konnen doen moed houden, en doen gelooven, dat Godt deſen haaren Meeſter Jeſus niet en ſou verlaaten, ſchoon ſy hem op den Kruis-berg, uit dit leven in de dood ſouden ſien overſtappen: alhoewel wy, niet tegenſtaande deſe ſteunſels, in de Euangeliſche Hiſtorie ſien, dat ſy wanneer het 'er begon op aan-te komen, boven-maten bedroefd zijn geworden, Matth. 17: 23. Soo dat Jeſus haar als aan de hand moeſte belooven, dat hy ongemoeid ſijn henengaan, haar geen Weeſen ſou laaten, Joh. 14: 18. Soo ſwak waaren ſy in't beſeffen, dat Jeſus de Grondſteen der voorſeggingen, ſoodanig als hy voorſegd hadde, ſelfs van de Keurmeeſters beproefd, verworpen ſou worden van de Bouwlieden, eer dat hy noch tot een Hoofd des Hoeks ſou konnen werden: gelijk Eſaias van hem voorſeid hadde, kap. 28: 16. 't Geene dan ook de Schriftgeleerde en die, welke den opbouw der Joodſche Kerke aanbevoolen was, op veelerlei wijſe aan Jeſus hebben gedaan; hem van den beginne ſijner Prediking tot het einde ſijns levens toe, met liſtige vraagen verſoekende. En hoedanig Jeſus de proeve van ſijn Meſſiasſchap voldaan heeft, ſulks werd genoeg aan de Conſcientie openbaar gemaakt, wanneermen de Euangeliſche Geſchiedeniſſen met een kalm Gemoed, tegens de geveinsde lagen der Schriftgeleerden overdenkt: want daar in ſalmen ligt ontwaar worden, dat de Joodſche Bouwmeeſters, Jeſus op allerhande wijſen verſoekende, hy doorgaans getoond heeft, dat hy niet alleen een Groot Propheet was; maar dat hy ook alle de Propheten, op welk ſy ſteunden, aan ſijne zijde, en tot beveſtiginge van ſijn Goddelijk Soonſchap en Leere had; en datſe hem egter als een Godslaſteraar en valſch Propheet gedood hebben. Door welk een onſchuldig lijden, Chriſtus dan ook geregtvaardigd blijft, van alle misdaad; als dingen die t'eenemaal daar henen gerigtet waren, op dat de Schrift vervuld wierde. En niet alleen dit, maar dat ook uitgevoerd wierde de verſoeninge der Weereld; die Jeſus als de JEHOVAH, dat is als de Verloſſer van ſijn Volk, op ſig genomen hadde te doen; op dat Godt ſijn dierbare Gemeente met ſijn Bloed kogte. Van welke Randſoeneeringe in 't Oude Verbond veele voorbeelden waaren geſien; en de Propheten dikmaal op geſpeeld hebben: gelijkmen dat van Paulus in ſijne Brieven ook doorgaans alſoo verklaard vind. Dus ſeide dan Jeſus, ter tijd dat ſijne Uure naakte, tot ſijne Diſcipelen: *Siet wy gaan Op na Jeruſalem, en de Soone des Menſchen ſal den Overprieſteren en den Schriftgeleerden overgeleverd werden, en ſy ſullen hem, ter dood veroordeelen; en ſy ſullen hem den Heidenen overleveren, om hem te Beſpotten, te Geeſſelen ende te Kruiſſigen; en ten derden daage ſal hy wederom opſtaan.* Sijne Opſtandinge tot beſluit van alle ſijn verſmaadingen daar by voegende, op dat hy aan ſijne uitverkoorne betoonen ſoude, dat hy dit alles gewillig en met een vrolijk Gemoed ſoude ondergaan; en dat 'er ook geen Ergernis noch Blaam, van ſijn Kruiſſe noch ſijne navolgeren in't Lijden, regtvaardig op de hielen ſtappen ſoude. Want daar in ſou de Wijsheid Gods geopenbaard worden, aan de gene die geroepen waaren; alhoewel het den Joden een Ergernis, en den Grieken een Dwaasheid ſoude zijn, gelijk Paulus ſoo ſpreekt, 1 Cor. 1: 23, 24. Voorwaar, heeft Jeſus kort voor ſijn Lijden, langs den weg afgaande van Jericho, twee Blinden op haar ernſtige bede de Oogen geopend; het waare wenſchelijk dat ons ook hier, Oogen des Geeſtelijken verſtands gegeven wierden, om te ſien, hoedanig Godt in Jeſus, alles ſchoon gemaakt heeft op ſijnen tijd; en alles

Matth. 20: 18, 19.

Als Jeſus van ſijn dood ſprak, ſprak hy ook van ſijn Opſtandinge.

heeft

heeft laaten verrigten en vervullen, wat'er van den Messias, die de Soone Davids sou zijn, geschreven was. En waarlijk sien wy hier, dat Jesus op die belijdenis den Ellendigen verhoord heeft; om dat hy voorseker was de Soone Davids die verwagt wierd. Doch hier zijn noch grooter dingen in Jesus aan-te-merken, eer wy sijn Kruis-rolle sullen afgespeeld sien. Onder dese tellen we dan eerstelijk Jesus Koninglijke Intrede binnen Jerusalem, waar van de Euangelisten getuigen, dat sulks geschied is volgens de voorsegging der Propheten; *Verheugd u seer gy Dogter Zions, juigd gy Dogter Jerusalems: siet uwen Koning sal u komen regtvaardig, ende hy is een Heiland; arm en rijdende op eenen Esel, en op een Veulen, een Jong der Eselinnen,* Zach. 9: 9. En op dat dese Inhuldiging te Glorieuser, en wijd en zijd door veele getuigenissen sou konnen verspreid worden, geschiede dit ter tijd dat 'er uit alle hoeken des Weerelds een grooten toeloop na Jerusalem was, om het Paasch-feest te vieren. Daar hem dan ook de Jerusalemsche Burgerschap, by heele troepen te gemoed loopen, scheurende de Takken van de Boomen, en op den grond strojende, uitroepen; *Hosanna Hosanna, den Soone Davids, Gezegend is hy die komd in den Name des Heeren. Hosanna in de hoogste Hemelen.* Soo dat Jesus hier in het openbaar, voor de Messias, en de Propheet die verwagt wierd op de belofte, Deut. 18: 15. uit-geroepen is van het Volk: want dat hoordemen als aan de verwonderaars op haare vraage, *Wie is dese?* geantwoord wierd; *Hy is Jesus de Propheet van Nazareth in Galilea.* Hy was soo ras niet binnen Jerusalem ingetreden, of hy begaf sig terstond na sijn Koninglijk Paleis, den Tempel, daar hy als den Heere van dat Huis gediend wierd: want soo wasser van hem voorsegd, door Malachias, kap. 3: 1. Daar hy dan ook door het uitdrijven der Koopers en Verkoopers, de ingeslopen misbruiken, als een Heere des Tempels, uitswiepte: en voorts niet nagelaaten heeft, verscheide groote Daaden en Wonder-werken in den Tempel te doen, die te vooren nooit van ymand in den Tempel geschied waaren. Waar door hy ook niet duisterlijk bewesen heeft dien genen te zijn, van wiens komste Malachias gesproken hadde. Ja het is uit de Euangelische Historien genoegsaam openbaar, dat Jesus op allerlei wijsen, die op sijn Ampt en Persoon passen, in den Tempel verschenen is. Want in sijn eerste Kindsheid is hy 'er in-gekomen, veertig daagen na sijn Geboorte; om als een Lidt van Israels Burgerschap, den Heere voorgesteld te worden, Luc. 2: 22. Daar na is hy 'er ingegaan als een Discipel, wanneer hy XII. jaaren oud zijnde, de Leeraars aanhoorde en haar ondervraagde, Luc. 2. vers 46. Naderhand is hy 'er ingegaan, als een Leeraar; wanneer hy aldaar Predikte, en het Volk leerde. Hy isser ook ingegaan als een Verlosser; als gebleken is, doe hy de Overspelige Vrouwe haare Sonden vergaf: soekende alsinds te behouden 't gene dat verlooren was. Hy isser ook ingegaan als een Heere des Tempels, wanneer hy, gelijk we terstond seiden, de Joodsche Schacheraars daar uitdreef, om datse sijn Bede-huis ontheiligd hadden. Ten laatsten is Jesus ook in den Tempel gegaan als een Almagtig Heere, doende Mirakelen en Goddelijke Wonderen: in hoedanigen uitvoeringe, Jesus waarlijk betoonde, dat hy verre boven sijne Medegenooten tot een Groot Persoonaadje van Godt gesalfd was. Hebbende daar door dan ook alleen regt en gesag, om in het Huis sijnes Vaders Wonderen te doen. Want of wel eenige van Jesus Medegenooten, Propheten en Leeraars, hier en daar Wonderen hadden gedaan; nochtans en heeft niemand van haar, sulks als Jesus in den Tempel gedaan; genesende Kreupele en Blinde, die met hoopen aldaar tot hem quamen, Matth. 12: 14. Voorwaar

Matth. 21: 4, 5. &c.

Wat in Jesus Intrede binnen Jerusalem moet aangemerkt worden.

Jesus komste in den Tempel en sijn verrigting Matth. 21. vers 12.

Jesus heeft alleen Mirakelen in den Tempel gedaan.

Levit. 12: vers 2-4.

waar men leest wel dat 'er weinige met een Mirakeleuse straff in den Tempel overvallen zijn; gelijk Uzzia Melaatsch, 2 Kron. 26: 19. en Zacharias Stom wierd, Luc. 1: 20. doch nooit en isser voor de komste van Jesus, ymand van eenige quaale of krankheid in den Tempel genesen geworden: op datmen dit ook onder de Ken-teekenen van sijn Opperwaardigheid en regt aan dit Huis sou konnen optellen. Gelijk Jesus dan ook over het doen van dese Wonderen, door het toestemmende gejuich der Kinderen, die ook mogelijk bequaam waren den Palmtak te swenken, in den Voorhof des Tempels verheerlijkt is geworden, als te sien is Matth. 21: 15. uit Psalm 8: 3. Want *uit den mond der Suigelingen, wilde Godt dat desen alle lof sou toebereid worden.* Daar hy ook korts daar op, door 't Zinnebeeld van een vrugteloosen Vijgeboom, die op den Vloek van Jesus verdorde, den ondergang der Joden seer aardig heeft afgeschilderd, na de voorsegginge van den Propheet Micha kap. 7: 1. Sig niet ontsiende, hoe seer ook de Joodsche Overheden op hem toeleiden, dagelijks in den Tempel te leeren, Matth. 21: 23. De Ouderlingen en Overpriesters des Volks, in haare vraagen, over sijne Magt, verstandelijken overtuigende en beschaamd maakende. En niet alleen dit, maar hy heeft ook de Magten, die 't bestuur van de Joodsche Republijk in handen hadden, onder de gelijkenis van eenige Land-lieden, aan welke eenen Heere des Huises, sijnen Wijngaard verhuurd hadde; en haare handelingen met den Soone Gods, soo naakt ten toone gesteld, datmen namaals aan de vervulling en den ondergang van de Joodsche Mogendheid, in welke het Koningrijke van Christus, den Stoel van Moses ontnomen is, niet een Jota heeft sien ontbreken: en daarom wel waardig datmense met aandagt overleest. En heeft Jesus alle die dingen, met de grootste Wijsheid voor sijn Lijden voortgebragt; op dat sig niemand aan 't groot gesag van den Joodschen Raad vergapen, noch aan sijn smaadelijk Kruis ergeren en sou. Alsinds genoegsaam leerende en Propheteerende, dat den Soone Gods van dese Land-luiden, aan wien de Heere sijnen Wijngaard toevertrouwd hadde, soude gedood worden, Matth. 21: 39. Daar wy dan ook kap. 22. sien, hoe door de gelijkenis van een Koninglijke Bruiloft, de verwerping der Joden, en het aannemen der Heidenen, met levendige Verwen afgeschilderd werd. Jesus daar sprekende met volkomene Wijsheid, en Voorwetenschap van den loop sijnes Koningrijks; 't selve in alle vrymoedigheid voorseggende, met overeen-stemming der Propheten. Sijne Dood in die fraaje Parabel, selfs aanmerkende als een slagtinge van gemest Vee, tot een Voorbereidsel van de vroolijke Bruiloft des Euangeliums; gelijk eenige onser voorname Godsgeleerde, uit de spelingen in het Hooglied, en der Propheten, veele fraaje bedenkingen daar over hebben opgegaderd. Sulks dat werwaards wy onse Oogen of onse gedagten henen wenden, en de handelingen van Jesus met de Joodsche Overheden besien, wy sullen doorgaans dit sien uitblinken, dat hy alle haare strikken en laagen, door het Sweerd sijnes Monds, op een voordeftige wijse heeft weten af te snijden: ja ook soo verre sijne wederpartijders den Mond gestopt heeft, dat noch de Overpriesters en Schriftgeleerde, noch de loose Pharizeen en Sadduceen, haar Meesterlijk aansien en gesag datse by het Volk hadden, door vraagen of ondertasten, ten laatsten niet meer en durfden in de waagschaal setten. 't Gene ook van den Euangelist aangeteekend werd, wanneer het Joodsche Meesterschap, niet en wiste te antwoorden, op de vraage; hoe de Christus kon Davids Soone zijn, en nochtans van hem sijnen Heere genoemd werden? uit Psalm 110. aan 't begin. Seggende, dat van dien dag aan, niemand Jesus iets meer durfde

Leerde dagelijks in den Tempel.

Matth. 21: vers 33. &c.

Dat de Joodsche ondergang na Jesus Lijden seker sou volgen.

Cant. 3: 11. Psal. 72: 1. Cant. 4. vers 9, 12. en kap. 5: 1. Psalm 45: 10, 14-18. Hosea 2: 15, 18, 19. Jes. 62: 5. en kap. 65: 1, 2, 3. &c.

Jesus overwinninge door het Sweerd sijnes Monds.

durfde vraagen. Doch het zy hoe seer ook de laatere en hedendaagsche Joden, tegens de voorsegging van desen Psalm aanloopen, en die met een slinksen draai op Abraham willen gepast hebben; soo blijkt nochtans uit d'aanspraak van Jesus, dat David *in den Geest*, dat is als een Propheet, door Gods Geest, aldaar spreekt van den Messias; in hem erkennende een Goddelijke Persoonschap; als mede, dat de Joodsche Schriftgeleerde van dien tijd, sulks ook hebben toegestaan en geloofd: anders souden sy Jesus aanstonds, en met een seer gereed antwoord, haar tegenstrijdig gevoelen, door eenen anderen uitleg voorgeworpen hebben, en Jesus alsoo verdagt gemaakt hebben, voor een Verdraajer der Heilige Schriften. En die aanmerkt, hoe groote en Heerlijke dingen van het onderwerp deses Psalms geseid worden; als namelijk, gesteld te zijn aan de Regterhand Gods; door een Eed-sweering Priester in der Eeuwigheid te zijn; en dat de Scepter sijner sterkte uit Zion is uitgegaan, en diergelijke; voorwaar die siet ligt, dat alle die dingen in geenen deele, op den Aardsvader Abraham, of op David selfs, of op ymand sijner Nazaten, maar alleen op de Christus konnen betrokken worden.

Bewijs dat desen Psalm op Jesus past.

Invoegen wy ons ook ligtelijk konnen laaten voorstaan, dat veele Joden alleen uit nijd en boos-aardigheid, verscheide uitvlugten tegen 't helder Ligt deser Getuigenis hebben bedagt; op datse de klem daar van ontwijken souden. Onder welke bestrijders dese Euangelische Leere, eenen Rabbi Lipman geseid word, sig ook vinnig en leppig genoeg, aangekant te hebben.

Waarom de Joden dat poogen te verdrajen.

Indien wy ons dan nu eens indagtig maaken, hoedanig wy tot hier toe bewesen hebben; dat Jesus van Nazareth de waaragtige Messias is, die verwagt wierd; en hier uit den aangetoogen Psalm ontwaar worden, dat hy sou zijn *Adon* of *Adonai*, eenen HEERE by uitnementheid; selfs verre boven David, wiens Soone hy soude zijn, na de Geslagt-rekening der Mensheid; (gelijk de Joden met ons bekennen, dat niemand die Naam toekomd als Godt:) soo volgd, dat hy te gelijk meer als een bloot Mensch, ja met den Vader deselve waaragtige Godt moet zijn; nadien den Naam HEERE, sijn kragt heeft uit de grondvesting van den Naam JEHOVAH. Invoegen dat wy daar uit onsen JESUS, t'eenemaal van Godslastering vrygepleit sien. Den welken egter, daar hy de Soone Gods was, en sulks met het grootste regt en billike bewijsen sijner magt en sending betoogd heeft; van het wederbarstig Jodendom vervolgd, en ter Dood veroordeeld is.

Van dusdanige boos-aardige menschen, en in soo verwaten, en verlaaten tijd, als Jesus met de Joodsche Kerk te Jerusalem dagelijks handelde, om haar was het mogelijk te vergaderen, als een Hinne haare Kuikens; wierd egter de Messias in haare Synagogen en Oeffen-schoolen, dagelijks noch al voorgedragen, en de Schriftgeleerde Rabbinen, onderhielden wel geduurig noch de gemeene Leere van het Geloove en de Bekeeringe aan het Volk te Prediken: doch het heeft gebleken, dat sy selfs niet en deden, watse andere leerden onderhouden; maar datse Jesus Leere wederstonden met alle bedenkelijk geweld: want hier op sag de vermaaning van Jesus, als hy sijne Discipelen en de Schaare waarschouwd, seggende; en doet niet na haare werken; want sy seggen het en sy en doen het niet: En sy binden de menschen lasten op, die sy selfs niet draagen en willen. Het jok der Ceremonien dagelijks noch met Insettingen beswaarende, en soodanig daar aan verknoopende, dat d'een sonder d'ander niet en konden waargenomen worden. En gelijkse dit met aansien en gesag deden, en 't gemeene Volk ingeswolgen hadden, soo scheen het byna een onmogelijke saeke te zijn, dat dese Overste Leeraars, Jesus, indien hy de waare Messias en de Vorst des Levens was, souden gedood hebben. Sulks dat het veele

Hoe de Schriftgeleerde met de menschen leefden in haar de Wetten en Insettingen der Ceremonien te leeren onderhouden.

een moejelijke en duistere saak scheen te zijn, wel en grondig van het geschil dat tusschen Jesus en den Joodschen Raad lag, te oordeelen. En om dese Ergernissen weg te nemen, isset dan ten uitersten noodig geweest, dat Jesus in alle voorvallen sig t'elkens op Moses en alle de Propheten beroepen heeft: gelijk we tot hier overbodig hebben gesien. Jesus het gestel der Joodsche Schriftgeleerde en haare geveinstheid onder het uitroepen van een meenigwerf WEE over haar, Matth. 23: 13-39. onder oogen stellende: haar onder allen vergelijkende by de Wit-geplaasterde Graven, om datse door een uitwendigen schoonen schijn, de menschen bedrogen, en van binnen vol waaren van boose raadslagen en quade begeerlijkheden; ja op haar eigen belijdenis, aan te sien waaren, voor Soonen der gener die de Propheten gedood hadden. Welke mishandelinge ook aan Jesus gepleegd, en dien hy haar selfs voorsegd, datse plegen sullen aan sijne Apostelen, genoeg hebben doen blijken, datse ook de maate van haare Vaderen vervuld hebben, Matth. 23: 32. &c. En daarom sou dan ook haar Huis, haare Stadt en Tempel woest, en niet eenen Steen op den anderen gelaaten worden. Gelijk Jesus voorspelde, en te vooren al geseid was door den Propheet Micha; namelijk dat Zion als een Akker-land sou geploegd worden, kap. 3: 12. 't Geen Josephus aanteekend dat ook geschied is door de Romeinen; gelijk meermaal haare gewoonte was de Verbanne Steden tot den grond te slegten, en de Aarde met den Ploeg om-te-werpen. Op welke maniere ook mogelijk den Digter Ovidius het oog heeft, als hy sijn Penelope in haaren Brief aan Ulysses, aldus doet schrijven:

Hoe Jesus de Ergernis behoudens het gemeen gesag der Schriftgeleerde heeft pogen weg te nemen.

Actor. 7. vers 52.

Jerusalems ondergang nadrukkelijk voorseid.

Daar nu de Winnaar met gevangen Ossen ploegd.
En Troye eertijds stond, moet nu de Zeyssen snijden,
Het Kooren, dat van 't Bloed der Phrygen welig spruit;
De Ploeg kan naauw de half-begraven beenders mijden,
De grond der Muuren staat bedekt met Gras en Krnid.

Tot den Ondergang der Joodsche Republijk, voegd Jesus noch andere voorseggingen, die sijne Discipelen, en sijn Gemeente die uit haar soude gebouwd worden, sekerlijk wedervaren souden, geduurende den tijd dat het Euangelium des Koningrijks, sou gepredikt werden in de geheele Weereld, tot aan het einde, Matth. 24: 14. Waar van een voornaam begin en voorspel sou gesien werden, als den Grouwel der verwoestinge, daar Daniel van geprophetee rd heeft, kap. 9: 27. sou staan aan de Heilige plaatse. En dat de grootste verdrukking op de Aarde sou zijn, die'er ooit geweest is, of zijn sal. Waar tegen yder sig moeste wapenen, en op soodanige Teekenen als Jesus gegeven hadde, agt-geven: Jesus niet van dese sijne Apostelen afscheidende, voor dat hy haar veele Leeringen en Bevelen gegeven hadde; ja niet voor dat hy haar ook onder een seer aardig en zinrijk Tafereel, van vijf Wijse en even soo veel Dwaase Maagden, de sorgeloosheid der laatste tijden in sijne Kerke, hadde afgeschaduwd; om haar wakende en op haar hoede te doen zijn: want hy soude hem aan sijn Dienaars gedragen, als eenen Heere, die sijne Goederen in verscheide Talenten verdeeld, aan sijne Knegten sou overgeven, om in sijn afwesentheid daar mede winste te doen: gelijk als in die fraaje en Prophetische Parabel Matth. 25: 14. &c. te sien is. Ontvouwende daar op de toestel en de uitvoeringe van het laatste Oordeel, in de voleindinge der Weereld: 't gene door dien Man, namelijk Jesus Christus, die Godt daar toegesteld heeft, soude verrigt worden. Alwie dan tot hier, de Euangelische aanteekeningen van Jesus wandel op Aarde, eenvoudiglijk heeft op de hielen gestapt; die siet nu wel hoedanig

Prophetise Parabelen van Jesus hoe en tot wat einde.

sijne Uure des Lijdens begind te naderen: immers hooren wy hier de Mond der waarheid tegen de Discipelen seggen, Matth. 26: 2. *Gy weet dat na twee dagen het Pascha is, ende de Soone des menschen sal overgeleverd worden om gekruissigd te worden.* Daar wy dan ook Jesus korts daar op door een geloovige Vrouwe gesalfd sien, tot een voorbereiding van sijn begraaffenis; en den Gierigaard Judas vast besig vinden, om voor een hand-vol Geld, den Vorst des Levens, (met welke hy in 't houden van 't laatste Pascha, als een Vriend soo digt aan de Tafel gevoegd lag, dat hy met hem sijn Brood-beten in een en deselve Schootel indoopte) heimelijk te verraden en in de dood over te leveren. Jesus aldaar in die Maaltijd, als een deftig Na-banket van het Oude Pascha, in welkers plaatse hy stond geslagt en vernieuwd te werden, tot verdwijninge van het Schaduwagtige; een ander Gedenk-maal instellende, daar in men sijn Lijden en Dood, sou gedenken en verkondigen; gelijk te sien is Matth. 26: 26. &c. en van Paulus getrouwelijk aan de Gemeenten met die Insetting en meening overgeleverd is, 1 Cor. 11. vers 23-29. Sulks dat Jesus by de Instelling van dit Avondmaal, genoegsaam verklaard heeft, hoe en welk het oogmerk was van sijn Lijden, en 't slagten van dit lang voorbeduide Pascha, 1 Cor. 5: 7. noemende den vergoten Wijn, seer welvoegsaam sijn Bloed dat gestort, en het gebroken Brood, sijn Lichaam dat gekruist sou worden; om dat het den Hebreen gemeene maniere van spreken medebragt, een Teeken te noemen met den naam van de Beteekende saak. Want in dusdanigen zin seiden de Joden ook van haar Paasch-brood: *Dit is het Brood der verdrukking, welke onse Vaders gegeten hebben in Egiptenland.* Waar van wy noch veele andere voorbeelden vinden in de Heilige Boeken. Willende Jesus datmen hem in die instellinge niet anders als Dood en Verbroken souden aanmerken, sijn Bloed daar toeafscheidende van sijn Lichaam; en geensinds levendig, noch veel min als verheerlijkt na sijn Opstandinge, naar welke hy immers sterven kan. Soo dat hier door alles om-verre valt, wat ook de menschen sig selven metter tijd hier ontrent versonnen hebben, van Christi verandering en tegenwoordig zijn in een Hostie; ofte verzelling, In, Om, en Met het Brood des Avondmaals; en van een Bloedeloose Offerhande en diergelijke. Gelijk mede Christi doode Lichaam en vergoten Bloed, die uit-vlugt te schande maakt, dat een verheerlijkt Lichaam op veele plaatsen te gelijk kan tegenwoordig zijn; nadien ons Jesus Lichaam in dit Gedenkmaal niet als verheerlijkt, noch selfs niet als levendig, maar als Dood en Gebroken toegereikt word. En soo ymand nieuwsgierig is te vraagen, waarom doch Christus ons hier als Gestorven en Verbroken, en niet als Verheerlijkt vertoond word? die vraagd waarlijk na een ding dat hier te snè komd, maar het gene een goed Christen ligt behoord te zijn, om te beantwoorden: want nadien dit een Sakrament of Bond-teeken is; en dat de Sakramenten ingesteld zijn, met een oogmerk dat diend om ons te versekeren van eenig Geluk en Saligheid; soo volgd, dat de Saligmaaker dan daar in alleenig dat gene be-oogd heeft, wat op ons, en niet wat op hem selven sag; dat is, dat hy in dese daad, de Heerlijkheid van andere besorgd heeft die hy verwerven soude door dese smaadelijke verbreking aan het Kruisse; en niet voor soo veel hy die buiten dit in sig selven bezat. En alhoewel sijn Verhooging ook is tot onse Saligheid; soo heeft hy die nochtans ontfangen, voor hem en voor ons; doch sijne Dood is geheel voor ons, en geensinds voor hem selven: ja het is alleen uit kragt van sijne Dood, dat sijn Verhooging ons kan voordeelig zijn. Let wel op Hebr 9: 12. en gy sult bemerken, dat Jesus sig aan ons in 't Avondmaal geeft, als overgegeven voor ons, namelijk in de Dood,

Jesus voorbereiding tot sijn Lijden.

Het Avondmaal hoe in plaats van 't Pascha ingesteld.

Gen 41. vers 26, 27. Ezech 37. vers 11. Dan. 2: 38. en 7: 17. 1 Cor. 10: 4. Apoc. 1: 20. Gen. 17. vers 10, 11. Exod. 12: 11.

En hoe sulks alle quade en slinkse gevoelens ontrent het Avondmaal weggeneemd.

volgens sijn eige betuiging, Luc. 22: 19, 20. En gelijk de grootste blijk van liefde daar in leid, dat Jesus sig voor ons in de dood begeven heeft; siet daarom wast noodiger sig als Dood, dan als Verheerlijkt aan ons voor te stellen. Men moet hier mede niet vergeten aan-te-merken, hoe grooten onderscheid daar gesien word, tusschen de Instelling des Avondmaals, en het Pascha des Ouden Testaments, Exod. 12. Want gelijk het selve aldaar seer breed en langwijlig voorgesteld word; soo word nochtans de Geestelijke zin van dat selve ding, in 't Avondmaal met seer weinige woorden bevat: Dit onderscheid komd voornamelijk daar van daan, dat het Oude Pascha der Joden, vervatte seer veele Ceremonien, die in verscheide leden bestonden; daar het andere alleen in een eenvoudige daad bestaat, die door weinig woorden kan uitgedrukt worden: Op dat ook voornamelijk in desen openbaar wierd, dat nu de Kerke merkelijk verligt en ontlast wierd, van veele Kerk-pligtige onderhoudingen die de Wet der Schaduwen eertijds ge-eist hadde. Want het gene de langheid van de Ceremonien, soo wel in dit stuk, als in alle de andere bevorderd heeft, is dit, dat de instellinge van het Paasch-lam veel meer spreekt van het Teeken, dan van de beteekende saak. Gelijk gesien word dat Moses, wanneer hy alles beschreven heeft dat tot het Paasch-lam behoorde, hy eindelijk seer beknopt dat gene segd, wat tot de Beteekende saak behoord, siet Exod. 12: 26, 27. En dit is ook doorgaans den stijl van het Tugtmeesterschap der Wet; namelijk langwijlig te zijn in 't verhaalen van de Offerhanden, Wassingen en Reinigmaakingen des vleeschs; maar seer kort te spreken van de Geestelijke Goederen, die agter deselve Schaduwen verborgen waaren: gelijk Paulus aardig verklaard, Galat. 4: 3. En daarom moetmen ons sig niet verwonderen, dat de Bond-teekenen van de Christelijke Kerke, onder soo weinig Parade en omslag, maar wel met veel meerder kragt van leering voorgesteld worden.

De Wet der Schaduwen was langwijlig maar die des Geestes kort.

Hoe wel-gemoed de Heere Jesus in dese verkondiging van sijn Dood, sig heeft gedraagen, dat kanmen onder veele andere blijken, ook afnemen uit het zingen van den Lofzang, daar dit dubbel Paasch-maal mede besloten wierd. Welke Lofzang sommige met groote waarschijnelijkheid, meenen uit den 118. Psalm genomen te zijn; om dat de Joden de gewoonte toegeschreven word, dien, en den 113, 114, 115, 116, en 117. Psalm, al van ouds daar toe in gebruik te hebben gehad. Gelijk men sulks noch uit haare Gebede-boeken en die hare gewoonten behelsen, sien kan. Gelijk het ook noch onder hen in gebruik is, dat sy in den nagt, op welke sy haar Paasch-maal eten, een Lofzang zingen. En alhoewel dit mede op andere tijden, namelijk op het Feest der Inwy-inge, op het Pinxter en ook op het Loof hutten-feest geschied; soo doense egter sulks voornamelijk op het Pascha; en word daar van ook den *Egiptischen Lofzang* genoemd; ter gedenkenis haarer verlossing uit Egipten. En of Hugo de Groot meend, dat Jesus in dit geval een nieuwen Lofzang gezongen heeft; soo gevoeld hy sulks egter alleen uit andere, die hem daar in met weinig waarschijnelijkheid, en gissing uit de woorden van Joh. 17. waaren voorgegaan: want soo Jesus hier een Lofzang voortgebragt hadde, even als die van Anna, Debora, Zacharias of Maria, het soude ons wonder doen, dat d'Euangelisten die ook niet en souden aangeteekend hebben. Doch nu sprekense daar alleen van, als van een bekenden Lofzang in dit Feest gebruikelijk; seggende: *Ende als sy den Lofzang gezongen hadden*, Matth. 26: 30. &c. Soo dat de Discipelen te gelijk ook met Jesus zongen, 't geen sy niet en hadden konnen doen, by-aldien hy een nieuwen Lofzang opgeheven hadde. In desen tijd dan, begon het 'er op aan te komen, en de nagt na-der-

Christus heeft na de verkondiging van sijn dood en instel des Avondmaals ook den gewoonen Lofzang gezongen.

derde vaſt dat veele, ja ſelfs ook ſijne Diſcipelen aan haaren Heere ſouden ge-ergerd worden: 't geen Petrus en d'andere Diſcipelen onmogelijk ſcheen doe de nood noch niet aan de Man raakte. Maar Eilaas! hoe zijnſe in de daad beſweken? en hoe zijnſe niet alle gevlugt doe haaren Herder geſlagen wierd, Matth. 26:56. Petrus ſelfs, die doorgaans de vierigſte Geeſt ſcheen te hebben, verloochende ſijnen Heere al driewerf, eer den Morgenſtond was doorgebrooken, en de Haanen noch niet vol-eindigd hadden te kraajen.

Jeſus in 't Hofken van Gethſemane.

Als dan Jeſus ſig kort op de voorverhaalde aanſpraak, met eenige ſijner Diſcipelen in 't Hofken van Gethſemane begeven hadde, is hy teffens en van rondom met ſoo grooten angſt en droefheid aangevallen; dat hy van innerlijke benaauwdheid geperſt wierd te klaagen; Dat ſijne Ziele geheel bedroefd was tot der Dood. 't Gene dan ook bleek, wanneer hy in deſe beangſtheid en ſtrijd in den Gebede tot den Vader, de Aarde met ſijn benaauwde ſweet nat-maakte, terwijl het als groote droppelen Bloed van ſijn aangeſigte afſtroomde: gelijkmen waarſchijnelijk de plaatſe Luc. 22:44. alſoo verklaaren moet. Alhoewel 'er ſommige willen verſtaan hebben, dat Jeſus hier waarlijk droppelen Bloed geſweet heeft; en beveſtigen ſulks met voorbeelden en Natuurlijke reden; niet tegenſtaande de Taalkundigers, over den zin der Text-woorden, het ſtuk noch niet eens en zijn. Aldus benaauwd dan, bid Jeſus, dat deſen bitteren Drinkbeker des Lijdens van hem mogt voorbygaan, by-aldien het kon mogelijk zijn, behoudens de Eere des Vaders, en het Eeuwig verdrag in den Raad des Vredes aangegaan. Maar gelijk hy, die in de geſtaltenis Gods zijnde, geen Roof geagt en hadde de gedaante van een Dienſtknegt aan-te-nemen; alſoo beſluit hy ſijne Bede ook met een volkomen afſtand ſijner begeerte; ſeggende: *Mijn Vader, indien deſen Drinkbeker van my niet en kan voorby-gaan, ten zy dat ik hem drinke;* (wel aan) *uwen wille geſchiede?* Nadien ik immers als Middelaar des Nieuwen Teſtaments in deſe Uure gekomen ben, om uwen wille te doen: dus wil ik my dan gehoorſaam aanſtellen tot de dood, ja tot de Dood des Kruiſſes; op dat mijn Dood tot het Middelaarſchap deſes tweeden Teſtaments, daar tuſſchen gekomen zijnde, 't ſelve de Verſoeninge van de overtredingen, die onder het Eerſte Teſtament waaren, aan de geene die geroepen zijn, de belofteniſſe des Eeuwige Erve ſou konnen doen ontfangen, Hebr. 9:15.

Jeſus noemd na de wijſe der Hebreen, ſijn Lijden een Drinkbeker. Hoedanig doorgaans in de Heilige Schrift gemeen is, ſiet Pſal. 11:6. en 75:9. Jeſ. 51:17. Jer. 25:15. en 16, 17. Apoc. 14. vers 10. en 16: 19. en 18:6.

Terſtond dan, en ſoo als hy opgeſtaan zijnde, ſlegts een woord tot ſijne ſlaap-ſieke Diſcipelen geſproken had; ſiet daar, daar komd Judas ter ſluik met een groote Schaare gewapende Krijgs-knegten, en Dienaars, afgeſonden van de Overprieſters en Hoofdmannen des Tempels en Ouderlingen des Volks; om met Lanteernen en Fakkelen, Spieſſen en Sweerden, Jeſus als eenen quaadwilligen Moordenaar ſekerlijk gevangen te nemen. En op dat deſen aanſlag te ſekerder gelukken ſou, ſoo voegen 'er ſig ſommige leden van het Overprieſterdom en Ouderlingen des Volks by: niet om dat ſy Jeſus ſelfs gevangen nemen wilden, maar op dat de uitgeſondene niet onverrigter ſaaken te rug-keeren ſouden; gelijk noch eens te vooren gebeurd was op het Loofhutten-feeſt, Joh. 7:44-47. En dewijlſe deſen aanſlag nu deden onder het ontſag van haare tegenwoordigheid, ſoo paſſen ook de woorden van Jeſus ſeer wel op haar doen, wanneer hy haar aanſprekende ſeide; *Zijt gy uitgegaan met Swaarden en Stokken als tegen eenen Moordenaar om my te vangen? Daagelijks was ik by u-lieden leerende in den Tempel, ende gy en hebt my niet gegrepen; maar dit is geſchied op dat de Schrift vervuld ſou worden.* Dit doen dan de Dienſtknegten op de leus van Judas haaren verraderſſen Leidsman, die ſulks beſteken had, met een KUS te doen. Want of wel Jeſus genoegſaam aan de Overprieſters en Schriftgeleerde van aan-

Jeſus gevangen onder den Leidsman Judas.

ge-

gesigte bekend was, soo en was hy doch soodanig niet bekend aan de Roomse Krijgs-knegten die desen Joodsen Raad uitgesonden hadde; en daarom hadde Judas dusken verradersen kus tot een Teeken aan dese gewapende Krijgs-knegten voorgesteld: O! schrikkelijke daad; waar toe vervald hier een Dienstknegt des Heeren? *Weest gegroet Rabbi*, segd hy, *en hy kuste hem;* niet anders als of hy, terwijl hy sijnen Meester dus schelms verraade, noch by hem voor een getrouwen Discipel wil aangesien zijn; hem een kus als tot een uitdruksel sijner trouwhertige liefde toeduwende, dien hy selfs tot een Teeken van sijn verraderie, voor dese snoode Quanten hadde opgesteken; seggende: *Dien ik kussen sal, deselve is 't, grijpt hem:* De Lijfwagten als 't waare, daar door alsoo belastende, snedig op haar Ampte passen; op dat Jesus mogelijk door sijne kragten, die hy veele gedaan had, en Judas niet onbekend waaren, hem niet en ontsnapte, en daar op zijn ontfangen Bloed-loon mogte betwist worden. 't Gene ook ligtelijk soude konnen hebben gebeuren, by-aldien datse door onkennis van Jesus Persoon, en in d'onsekere Maane-schijn en misleidende Fakkel-ligten, eene van sijne Discipelen in sijne plaatse aan-gegrepen hadden. Want dit konde hem voornamelijk bekommeren, nadien hy seer Geldgierig was; en daarom ook voor een Dief gebrandmerkt staat, Joh. 12:6. Doch men sal sig over dese boose daad niet alte seer verwonderen, alsmen wel aanmerkt, hoe de Heilige Historie verhaald, dat de Duivel, die een Mensch-moorder van den beginne is geweest, na d'ontfange Bete, in Judas herte gevaren was, die hem dat selve ingegeven hadde, Luc. 22:3. Joh. 13:2. En dat ook het kussen in het Groeten, ofte op een versse of nieuwe ontmoetinge, onder de Joden, en veel andere Volken van het Oosten, seer gemeen is geweest, getuigen veele Oudheden: van welk ook de Apostelen, en die haar in de eerste Kerke gevolgd zijn, niet vies en zijn geweest: als waar van Paulus en Petrus dikmaal vermaanen, Rom. 16:16. &c. Gelijk mede dit, dat Jesus op dese valsche ontmoetinge Judas, noch een *Vriend* noemd, seggende; *Vriend waar toe zijt gy hier gekomen?* moet gehouden worden niet sonder eenig scherp verwijt geschied te zijn; dewijl ook dit woord tweesinds van de Saligmaarker gebruikt is: vergelijkt hier mede Matth. 20:13. en 22:12. Het gene ook bysonderlijk in Jesus aanspraak kan gesien worden, wanneer den Euangelist daar byvoegd; *Maar Jesus seide tot hem, &c.* op dat hy Judas sijn grouwel-stuk indagtig maakte. Gelijk het mede seer opmerkelijk is, dat dese gewapende Krijgs-knegten van schrik agterwaards deinsen, en ter Aarden struikelen, soo haast als Jesus sig selven soo vryborstig aanbied, seggende; IK BENT, Joh. 18:6. Want dat Jesus dese sijn Gevangen-neming noch sijn Dood niet en heeft soeken te ontduiken, blijkt genoeg uit de aanspraake tot Petrus (die hem fluks op dese bespringing, om sijnen Meester te ontsetten, in 't gevegt begaf, en 'er begon onder te kappen) seggende; steekt uw Swaard op: want gy moet weten Petrus, dat by-aldien ik mijne vryheid sogt, en de dood wilde ontsnappen, ik soude ligtelijk van mijnen Vader, een gantsch Heirleger van Engelen tot mijne beschermers konnen afbidden, Matth. 26:53. Dus sprak Jesus, om dat hy wiste dat de Uure van de magt der duisternisse in dese nagt gekomen was, Luc. 22:53. op dat den Raad des Vaders in bestand bleve, en Jesus geopenbaard wierd dien Losser te zijn, die de Propheten te vooren soo vaak hadden aangewesen. Want hy, die met een enkel woord soo terstond sijn vervolgers deed overhoop vallen, hadde sig genoegsaam door sijn eigen magt konnen redden. Jesus dan gevangen zijnde, was het tijd dat de Joodse Overheden, die hem van kant wilden helpen, na eenige schijn van Regt op hem te heb-

Bedriegelijke daad en groote geveinstheid van Judas.

Matth. 26. vers 15.

1 Cor. 16. vers 20. 2 Cor. 13. vers 12. 1 Thess. 5. vers 26. 1 Pet. 5: 14.

Jesus kloekmoedigheid in sijn gevangen-neming.

hebben, omsagen: dies sogten sy dan valsche Getuigenissen tegens hem op, in plaats van eenige voorspraken; op datse beschuldigingen mogten vinden, die gelijkwigtig waaren, aan de straffe diese voor hadden aan Jesus te oeffenen; want sy wilden hem dooden: gelijk in de Gerigts-handel van Jesus ordentlijk verhaald werd by d'Euangelisten: en van ons in de volgende Hoofdstukken tot een opmerkelijke verligtinge sommiger duistere dingen, die d'Oude gewoonten der Joden en Romeinen aangaan, wat nader ingesien moeten worden. Daar wy dan ook genoegsaam sullen ontwaar worden, dat de gantsche Gerigts-handel des Joodschen Raad, vlak tegens haare eigene Leere en Wetten aangekant leid. Want behalven datse in haaren Talmud leeren, datmen in de Regt-saaken des Doods, moet beginnen van de dingen, die behooren tot onschuldiging des aangeklaagden; en niet gelijkse hier doen, van de beschuldigingen welke strekten om Jesus te veroordeelen: soo seggense ook, dat de Gerigts-saaken by den Dag moeten behandeld worden; doch hier heeftmense des Nagts in de Zaale van den Hoogenpriester Cajaphas, over dit werk besig gesien; om daar mede sonder uitstel voort-te-vaaren; handelende alsoo niet na de Wet Deut. 19: 16-19. welke gebied, dat de Rigters ook selfs de Getuigen naauw sullen ondersoeken. Doch hier handeldense niet alleen na de alderstrengste wijse, gelijkse uit Deut. 13: 8. en kap. 18: 20. meenden met een valsch Propheet te moeten doen; *Naar hem niet hoorende*: maar sy soeken selfs valsche Getuigen tegen Jesus op. Belijdende egter desen Hoogenpriester in sijn ondervraaging aan Jesus, waarschijnelijk te gelooven, dat de Messias of de Christus, de Soone Gods sou zijn: want sulks blijkt uit sijne woorden, als hy seide: *Ik besweere u by den levendigen Godt, dat gy ons segd, of gy zijt Christus de Soone Gods?* Dit ontveinsde Jesus waarlijk niet, maar hy beleed het rond-uit, en stelde sig gereed om die waarheid met sijn Bloed en Dood te verzegelen. De overvinnige boosheid des Joodschen Raads, bleek niet alleen in hem dus ongegrond ter dood te verdoemen, maar ook daar in, dat sy hem verwesen zijnde, van de Gerigtsdienaars noch lieten Bespotten, Bespouwen en Kinnebakslagen geven; 't geen selfs niet betamelijk is, dat de Justitie toelaat aan eenen Wettigen veroordeelden Misdadiger; als zijnde de Regter selfs, ja elk beschouwer verpligt, om aan soodanigen mensch, de hoogste mewaarigheid te betoonen. Doch het moeste hier alsoo geschieden; op dat de Schrift vervuld wierde, die geseid hadde, *Dat het alsoo geschieden moest*, Matth. 26: 54. Gelijk het ook even soo geschiede aan Petrus, dien trouw-geswooren Apostel, die beloofd had met sijnen Heere liever in de dood te stappen, dan hem te verloochenen voor de menschen. Want gelijk hem Jesus sijn swakheid en schrik voor de dood voorspeld had; soo is hy de waarheid van sulken misdaad ook onder veele traanen, maar al-te spaa ontwaar geworden. Ja dat ook na het Dood-besluit van den Grooten Raad der Joden, Jesus aan den Roomschen Stadthouder Pilatus overgeleverd soude worden, gelijk Mattheus in 't seven-en-twintigste kapittel verhaald; sulks had sijn Grondvest in de Prophetische Schriften: want *de Heidenen moesten tegen hem woeden; en Juda sou trouwlooselijk tegen hem handelen.* Welke waarheid van Judas, die Jesus selfs verraden hadde, beleden is, wanneer hy uit kragt van sijn overtuigd Geweten, tot den Joodschen Raad wederkeerd, en opentlijk bekend, dat hy gesondigd had, Verradende het onschuldig Bloed. Voorwaar indien iets dese Regters had konnen overtuigen van mishandelinge, dit haddet ten minsten behooren te doen. Doch al heeft dese getuigenis geen ingang by den Raad gehad, soo verlieststse nochtans geensinds haare waarde by ons, als die bemerken, hoe kragtig de Voorsienigheid Gods, Jesus

Quade handeling van den Joodschen Raad.

Wat de Overpriester van den verwagten Messias geloofde.

Psal. 69: 5, 8. en 109: 4. Zeph. 3. Psal. 41: 8. Jes. 3: 8, 9. en 50: 6. &c.

Psal. 2. 1, 2. Deut. 32. vers 15. Mal. 3: 13. Dan. 9: 26. Jes. 53: 9. Dan. 2: 34. en 45. Jes. 53: 8. en 41: 9. Ezech. 35: 6. Hab. 2: 8. Matth. 20. vers 18, 16.

Onnooſelheid door deſen Verrader heeft willen openbaar maaken. Maar,
O! Grouwel-ſtuk; de Joodſche Overprieſters en Ouderlingen bekreunen
haar ſulks niet eens, om datſe voornemens waaren geen bewijs in voor-
ſpraak van Jeſus aan-te-nemen, maar hem te Dooden, ſoo als ſy beſt kon-
den; al ſouden ook alle de Wetten met voeten vertreden worden: gelijk
Zephanias wel van haar geſeid had, kap. 3: 4. ja ſy ſeggen, dat het haar
niet aan en gaat, ſchuldig of onſchuldig, ſy wilden 't niet verder onderſoe-
ken: even als of het wat gerings was, onſchuldig menſchen Bloed te vergie-
ten; en wel by uitnemendheid een menſch te dooden, van wien ſy niet
en konden loochenen, dat hy ſeer veel Goeds in haare Steden en Land-
palen gedaan hadde; ja die ſoo kragtig haar in den Tempel en Synagogen
geleerd, de Schriften geopend en de Teekenen der Tijden, in welkſe
den Meſſias moeſten te gemoete ſien, hadde aangeweſen. Gelijk ook de
aangehitſte Schaare voor het Rigt-huis, een-ſtemmig en gantſch roeke-
loos uitriepen; *Sijn Bloed zy op ons, en op onſe Kinderen;* als offe ſei-
den; Sterft hy Onſchuldig, wy nemen de Schuld op Ons, en wy ſijn Gods
wraake daar over wel getrooſt. Hier by komd, dat Judas niet alleen den ont-
fangen Loon, om welk hy een Schelm geworden was, haar wederom bren-
gende, voor de voeten ſmeet na de Schriften, Zach. 11: 13. (als of hem het
ontſlaan van deſen Loon, ook ontſlaan kon van de begane misdaad; of
ten minſten ſulks daar mede heeft willen te kennen geven;) maar dat Godt

Jeſus onſchuld in vele blijken geſien.

ook deſen verwaten menſch, op de verſſe daad, ſijn Oordeel t'huis ſend;
op dat het openbaar wierd voor de gantſche Weereld, dat hy en te ge-
lijk ſijne Makkers met welk hy aangeſpannen hadde, waarlijk onſchuldig
Bloed vergoten. Godt alſinds beſorgende, dat de waarheid van deſe ſaake

Aanmerkelijk getuigenis van Jeſus onſchuld, in den Akker des Bloeds.

geenſinds uitgewiſt noch in vergetelheid geraakte; het werk ſoo beſtuuren-
de, dat 'er een Dood-akker, of ſlegte begraaf-plaats voor den vremdeling,
voor dien prijs gekogt wierde; welker benaaming, DEN AKKER DES
BLOEDS; als een ingedrukt Brandmerk, die waarheid ſeer lange ſou in 't
geheugen doen blijven: want ſulks wil ons de Euangeliſche Hiſtorie kragtig

Actor. 1: 19.

genoeg in-ſcherpen, alſſer geſeid word: *Daarom is die Akker genaamd,*
den Akker des Bloeds, tot op den huidigen Dag. Hoedanigen Akker waarſchij-
nelijk eertijds van eenen Pottebakker geledigd en uitgemergeld was; ſoo dat
het een ondeugenden hoek Lands geweeſt is; die ook alderbeſt met deſe
daad, en deſen naam heeft over-een gekomen. En dus ſlegten en verlaaten
Akker, is dan ook ligt voor dertig Silverlingen konnen gekogt worden.
Gelijk deſen prijs mede ſeer wel over-een-ſtemd met de Koop-penningen,
diemen gemeenlijk voor een Slave gaf. Op hoedanigen prijs ook een Dienſt-
knegt in de Wet gewaardeerd ſtaat, Exod. 21: 32. 't Geen, wanneermen
ſulks op Jeſus paſt, betoond; dat Hy, die de geſtaltenis van een Dienſt-
knegt aangenomen hadde, niet ſonder verborgentheid, voor dertig Sil-
verlingen verkogt is, Zach. 11: 12, 13. daar dan ook van deſen Akker
des Pottebakkers gewag gemaakt word. Van Mattheus aangehaald, on-
der den naam van Jeremias, by wien het niet gevonden word; en deswe-
gen van ouds een queel-houtjen der Geleerden is geweeſt, die yder om
beſt deſe ſwarigheid hebben ſoeken te verligten. Doch die na veel ſwee-
tens egter daar meeſt op uitloopen, dat op verſcheide wijſen, door de
faalgreep der uitſchrijvers, Jeremias voor Zacharias kan ingeſlopen zijn:
ofte wel van ymand daar by geſet; daar mogelijk Mattheus te vooren na ſijn
meer gewoone maniere, alleen geſeid hadde: *Doe is vervuld geworden het*
geen geſproken is door den Propheet; ſonder uitdrukkinge van den naam. Doch
het is ons genoeg dat wy het in Zacharias vinden. Indienmen nu ook eens
de

de Gerigt-ſpraakelijke Onderhandeling van Pilatus, ontrent den gevangen Jeſus, met die van den Joodſchen Raad, tegens malkander afweegd; voorwaar wy ſullen in dien Heidenſchen Stadthouder veel meer beſcheidentheid, dan in den Joodſchen Raad ontwaar worden; ja opentlijk ſien, dat hy alleen na veel talmens en moeite met deſe Joodſche Booſwigten, deſen regtvaardigen menſch tegen wil en dank, en veele betuigingen van Jeſus onſchuld, heeft moeten overgeven om gekruiſt te worden; op dat de Stadt, die wegens het Paaſch-feeſt van menſchen krielde, onder de aanſtoking des Joodſchen Prieſterdoms, niet in een Bloed-bad geraakte. Sijn handen waſſende met rein Water, tot een betuiging dat hy onſchuldig wilde zijn, van het Bloed deſes regtvaardigen, Matth. 27: 24. Op hoedanigen laatſte Overleveringe aan den Roomſchen Stadthouder, de voorſegging van Jeſus voornamelijk moet gepaſt worden, als hy ſegd; *Dat hy den Heidenen ſal Overgeleverd worden om gekruiſt te worden*, Matth. 20: 19. Want of wel Jeſus van verſcheidene Overgeleverd is; namelijk van Judas aan de Overprieſters en Oudſten des Volks; en van die aan Pilatus; en van Pilatus aan de Krijgsknegten als uitvoerders van het Hals-vonnis des Kruiſſes; ſoo word egter in de Overleveringe daar Jeſus van ſprak, voornamelijk geſien op die, door welk de Soone des Menſchen van den Joodſchen Raad, namelijk de Overprieſters en Schriftgeleerde, ſou Overgeleverd worden aan den Roomſchen Stadthouder Pontius Pilatus: want ſulks ſchijnd daar uit te blijken, om dat 'er by geſeid word, dat dit ſou geſchieden, om Gekruiſſigd te worden: ſiet met aandagt d'aangehaalde plaatſe van Mattheus. En hierom, hoe grooten betuiging deſen Roomſchen Stadthouder voor Jeſus onſchuld deed; ſoo en kon ſulks egter geen vat hebben, op die, die hem tot deſen Dood hadden overgeleverd, noch op de Joodſche Schaare, die vaſt riepen; *Kruiſt hem, Kruiſt hem.* Maar drieſt en dom in haare boosheid voortvarende, wildenſe graag de ſchuld en Vloek op haar nemen, 'tzy wat 'er ook van komen mogt, gelijk we terſtond ſeiden. Dus waaren ſy dan ook waardig de ſtraffe te draagen die verdiend wierd, door de moetwil welke de Roomſche Krijgsknegten den ver-oordeelden Jeſus aandeden: waar van de Heilige Hiſtorie ſegd; dat ſy hem ontkleeden; en na dat ſy hem Gegeeſſeld hadden, ſpottelijk met een Purperen Mantel, en Doorne Kroon op 't hoofd, en een Rietſtaf in de hand, onder ſchimpende gebaarden, ten toon ſtelden, hem ſmaadelijk eerende; *Zijt gegroet Koning der Joden.* Als ſy dan tot walgens toe haaren luſt voldaan hadden, deden ſy hem den Koninglijken Spot-mantel af; en ſijn eigen gewaad aantrekkende, leidenſe hem henen om als een Oproermaaker, en die na het Rijk der Joden ſtond, Gekruiſſigd te werden, en alſoo een einde met hem te maaken. Want alſoo haddet Jeſus ook voorſegd, Matth. 20: 19. Op de Gerigt-plaatſe Golgotha gekomen zijnde, is hy dan na de Romeinſche wijſe aan het Kruis gehegt; weigerende te vooren van den Gemyrreden Swijmel-wijn te drinken, om dat hy niet en wilde ſterven als een bedwelmden van zinnen; maar dat ſijne laatſte woorden, geſproken op den Oever van de Dood, ſouden opgenomen worden, als woorden van een geſond verſtand, dat ſig in 't uiterſte gevaar, ja als hy ſelfs ſou klaagen, dat hem Godt verlaaten hadde, ſou betoonen, voor de Dood, dien Koning der verſchrikkinge, niet verſchrokken te zijn. Dewijl hy, niet tegenſtaande deſen verlaaten ſtaat, in welke hy het walgelijk Grondſop van den Drinkbeker des Goddelijken Toorens moeſte uitdrinken, ſijnen Geeſt in de handen van ſijnen beminden Vader overgeven kon. Dien hy dan ook noch te vooren Gebeden hadde, dat hy ſijne mishandelaars, deſe

Aan wien, en hoe dikmaal Jeſus overgeleverd is.

Jeſ. 50: 6.

Pſal. 69: 22

De Oude gaven de misdadigers die na de dood gingen, gemyrrede Wijn te drinken, om daar door de herſſenen wat te bedwelmen, en als half gek te maa-

 mis-

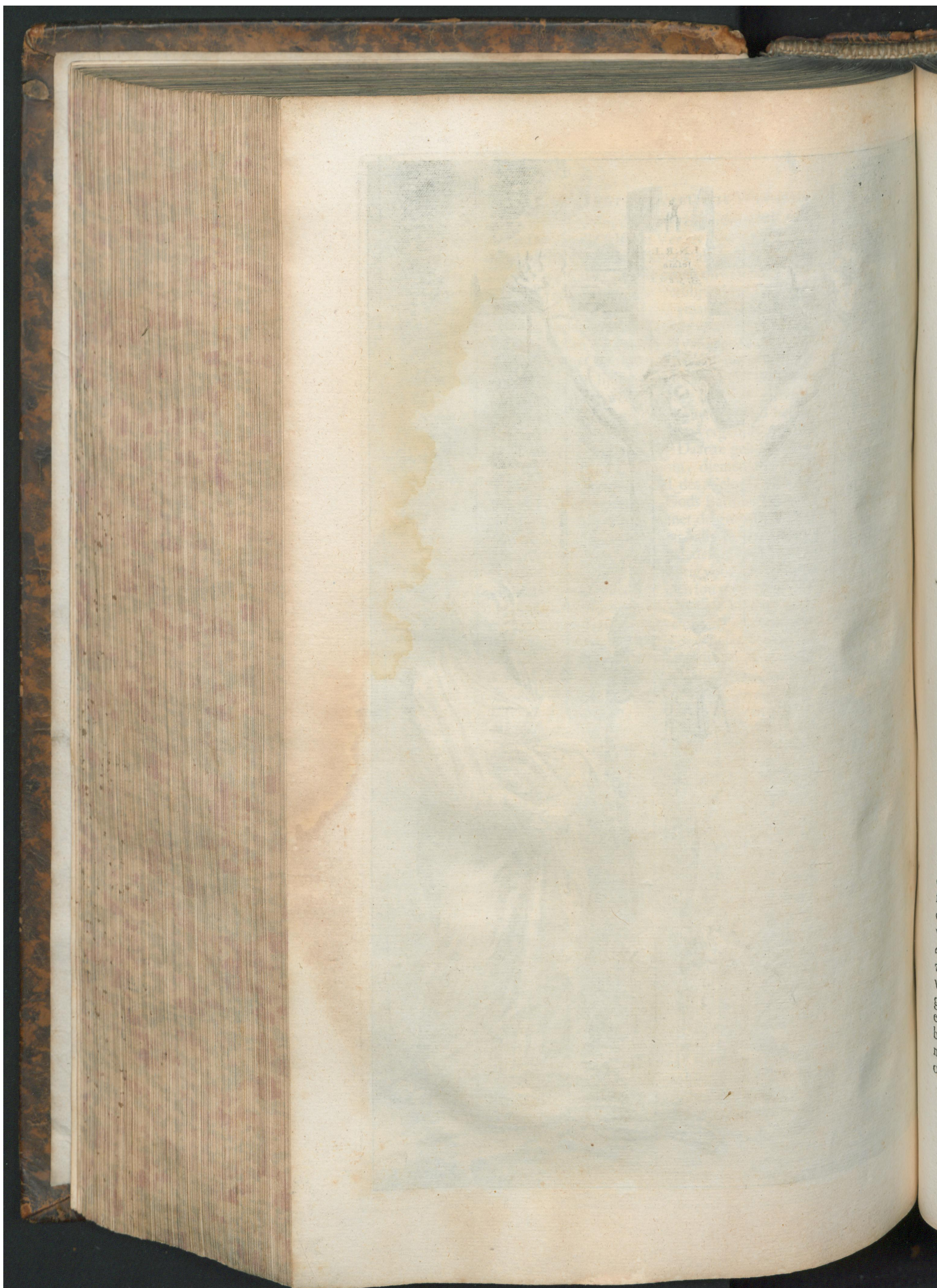
ken, op dat de Dienaars en Beulen van 't Gerigt, deste gemakkelijker daar mede omspringen souden.

misdaad wilde Vergeven; om datse *niet en wisten watse deden.* Voorwaar een wonderlijke Dood, die selfs de Vergevinge van sijn eigen Doodslagers te wege brengd. Nochtans was sulks ook al te vooren in de Wet van Moses afgeschaduwd: want daar moeste eenen onwetenden Doodslager in een van de Vry-steden vlugten, en daar verblijven tot de dood van den Hoogenpriester, Num. 35: 11-34. En soo ymand mogelijk selfs den Hoogenpriester onwetende gedood hadde, het is waarschijnelijk dat hy aldaar sou moeten verblijven hebben, tot de dood van eenen anderen volgenden Hoogenpriester. Doch Jesus Christus geen navolger in sijn Hooge-priesterschap hebbende, soo en konden sijne Moordenaars geen vergevinge vinden, als in de Dood, die sy selfs te weeg gebragt hadden. Gelijk dan Godt ook veel duisend Joden op den weg der Saligheid gesteld heeft, die Jesus den Heere der Heerlijkheid gekruist hadden; vergelijkt Actor. 4: 4. met kap. 2: 32, 37. &c. en kap. 3: 14, 15. &c. Daar te gelijk gesien word, dat 'er een groote meenigte uit het Priesterdom, diemen wist dat aan Jesus Dood schuldig waaren, tot gehoorsaamheid des Geloofs gebragt zijn: soo dat daar in bysonderlijk de vrugten van Gods Barmhertigheid gebleken zijn; dat hyse door dat selve Bloed, datse met de grootste misdaad dus onregtvaardig vergoten hadden, heeft willen Salig maken. Hier nu met eenige Twistvraagen te ondersoeken, waarom dese genade ook niet aan Pilatus Huisvrouw geschied is, nadien sy soo vlijtig voor Jesus onschuld gepleit hadde? Sulks is hier de plaatse niet; en men sou mogelijk de antwoorde hier in seer gereed konnen vinden; namelijk dat dese Vrouwe hier toe niet anders, dan door de vreese van gestraft te sullen worden, en geensinds door beweging der liefde en geregtigheid, aangeset is geworden. Gelijk het mede onseker is te seggen, dat Pilatus over dit stuk, sijn eigen Beul geworden is, alhoewel het van sommige geseid word. Jesus is dan eindelijk Naakt uitgeschud zijnde, aan het Kruis-hout opgehangen, en met Nagelen, door Handen en Voeten vastgeklonken; op dat hy door een alsulken Heidenschen straf-wijse, gelijk ons dese Vertoogschets navolgens de beste geheugenis der Oudheid, duidelijk afschilderd, een smaadelijke Dood sterven, en den Vloek der Wet voor ons wegdragen sou; want *den opgehangenen* was Gode eenen Vloek, volgens Deut. 21: 23. Hoedanigen Vloek-hout wy dan ook geensinds, (als sommige selfs in haar Geloofs-belijdenisse gedaan hebben,) den Altaar willen genoemd hebben, op welke Jesus sig selven Gode tot een Versoen-offerhande Opgeofferd heeft: nadien de Saligmaaker ons selfs geleerd heeft, dat den Altaar meerder was, dan de Gave die daar op Ten Offerd wierd; ja die de Offerhande Heilige moeste, Matth. 23: 19. Gelijk dan ook zy dan dat ymand alleen soo by gelijkenis spreken wilde. Gelijk dan ook die gene, welke soo veel werk en Heiligdom van het Kruis en het Teeken des Kruisses maaken, behooren te weten; dat schoon de Figuur van een Kruis, ons kan indagtig maaken, dat Jesus sulken Dood gestorven is; het Kruis egter met een Saligmaakende kennis niet en kan leeren, waarom Jesus gestorven is; om dat dit niet tot het Ampt van de Beelden noch Schilderien, maar alleen tot de H. Schriften en de Leere des Euangeliums behoord. En belangende de Kruis-wijse, die in ons Tafereel in veeler manieren afwijkt van de gemeene verbeelding die den Tijd en 't misverstand overgeleverd heeft; daar over sal in het volgende Boek den Beschouwer genoeg gedaan worden, om te gelooven, datse waarschijnelijk dwalen, die het selve tot noch toe anders vertoond hebben. Verder is den Vloek van Jesus Dood ook noch vermeerderd, door seer veele lasterlijke beschimpingen; gelijkmen met groote Letters lesen kon in het Opschrift boven sijn hoofd

Hoe Jesus Dood sijn eigen Doodslagers behouden heeft.

't Kruis van Jesus waarom geen Alaar moet genoemd worden.

I.N.R.I.
Jesaia
53: 5,8-12
Lev. 16:30.
Gal. 3:13.

hoofd gesteld; als mede dat veragtelijk toeknikken en kop-schudden der voorby-gangers; behalven de twee Quaad-doenders met welk hy te gelijk, ja als den voornaamsten, in 't midden opgehangen was. De Overpriesters, met de Schriftgeleerde en Ouderlingen en Pharizeen, die dit Schouwspel dus ver besteld hadden, en nu selfs ook aanschouwers waaren; seggen noch tot stijving van 't gemeene graauw, dat vast allerlei smaad-reden uitbraakten, (O schrik! en wie kan de harde woorden sonder beroering aan hooren;) *Indien hy de Soone Gods is, en de Koning Israels, soo laat hy afkomen, en wy sullen in hem gelooven; laat Godt hem nu helpen, op wien hy vertrouwd heeft, en wiens Soone hy gesegd heeft dat hy is &c.* Siende in dese haare bespottinge misschien op Psalm 22: 9. daar den Messias in sijn Lijden word voorgesteld. Hier bleek het dan, dat Godt doe noch in die versteende herten niet en wilde werken; maar de Sonne aan den Hemel, in haar ligt beswijkende op den klaaren dag, gaf te kennen; dat de Soone Gods, de Sonne der Geregtigheid, den Joden nu haast sou ondergaan. Want soo wasser van den Propheet Amos ook gesproken, kap. 8: 9. *Het sal te dien daage geschieden, spreekt de Heere* HEERE, *dat ik de Sonne op den middag sal doen ondergaan, en het Land by ligten daage verduisteren sal.* Gelijk dan ook Jesus sou hy konnen sterven, in de uiterste verlaatenheid moeste vallen, en met een versmagtend Gehemelte, uit de diepen afgrond van sijn Vernedering uitroepen; *Mijn Godt, mijn Godt, waarom hebt gy my verlaaten?* Psalm 22. vers 2. Tot noch toe hadde Jesus, Godt altijd sijnen VADER genoemd; selfs ook in sijn beangstheid in het Hofken van Gethsemane, Matth. 26: 36-43. Doch in dese uiterste Tusschenval van sijn Lijden en sijn Dood, in welke hy tot in de diepste afgrond sijner Vernedering gesonken lag; meenen sommige, dat hy sig selven hield in de rang der Geloovige van het Oude Testament, voor welkers oversiene misdaden, Jesus hier ook aan de Goddelijke Geregtigheid genoeg dede; als die niet soo gewoon waaren, Godt met den Naam van Vader aan te roepen: doch tot hoedanigen troostelijken Naam Jesus alleen vryheid gegeven heeft, wanneer hy ons heeft leeren bidden; *Onse Vader:* waar toe hy ook alleen het voorregt hadde. Welke gedagten wy soo algemeen niet en durven toestaan; nadien ons verscheide plaatsen in 't Oude Testament voorkomen, daar Godt immers, *Vader* genoemd word, siet Job 34: 36. Esaia 63: 16. en 64: 8. Jer. 3: 4, 19. Malach. 1: 6. alhoewel 'er ook niet en kan ontveinst worden, of sommige plaatsen spreken, van een toekomenden tijd; gelijk mogelijk Psalm 89: 27. en Jer. 31: 9. &c. Doch hoe het daar mede zy, wy sien, dat Jesus sig daar van heeft onthouden, doen hy in dese sijne diepste Vernederinge was; op dat hy vervulde 't gene in den 22. Psalm van hem gesegd was. En op dat mogelijk ook in hem soude eindigen, dat gene, welke in de Wet het Begin en het Einde was. Want indien wy sommige Joodsche Verklaarders mogen gelooven, soo waaren de Priesters en de Leviten dagelijks in den Tempel met het aanbreken van den dag, gewoon den 22. Psalm te zingen. Die ook den naam draagd, van den *Psalm des Dageraads;* beginnende met dese woorden: *Mijn Godt, mijn Godt, waarom hebt gy my verlaaten?* Waar over sommige aanmerken, dat de eerste woorden, welke de Priesters in de eerste Uure van haare bedieninge begonden, deselve zijn, die Jesus heeft uitgesproken in de laatste Uure, en in de laatste daad van de Verlossinge. Op dat hy betoonde, dat alles volbragt en in hem ge-eindigd was, daar de Priesters der Wet, hadden begonnen: en dat dierhalven den Tempel en den Tempel-dienst van haar begin af, ophielden. Doch daar scheen noch iets te resten; op dat de Schrift vervuld

Onvergelijkelijke boosaardigheid en versteendheid der Joden Matth. 27: 41. &c.

Waarom Jesus sijn Hemelsche Vader in sijn verlaten staat GODT noemd.

wierde; namelijk dit, dat Johannes aanteekend, kap. 19: 28-30. *Want*
Jesus wetende dat nu alles volbragt was, op dat de Schrift soude vervuld wor-
den; seide, MY DORST. Want aldus wasser in den 69. Psalm geseid; *In*
mijnen Dorst hebben sy my Edik te drinken gegeven. 't Gene Jesus dan ook
hier volbragt, om dat de Schrift sulks van hem voorseid hadde. Gelijk

Waarom Jesus aan het Krnis moeste roepen dat hem Dorste.

Jesus dit ook selfs alsoo aan het Kruis verklaard; seggende na dat hy den E-
dik genomen hadde, *Het is volbragt*, Joh. 19: 30. Jesus nu ten anderma-
len met een groote stemme roepende, beval hy sijnen Geest in de handen
van dien, die hy nu wederom sijnen Vader noemde; en gaf daar op, het hoofd
buigende, den Geest: sijne Ziele alsoo uitstortende in de Dood, Esaia 53:
12. En buiten twijffel veel eerder als sijne Regters en omstaanders verwagten-
de waaren; namelijk op de Derde Uure van den na-middag, die de Joden de
negende des daags rekenden; Matth. 27: 45, 46. in de Wet, gemeenelijk,
de Tijd tusschen de twee Avonden genoemd: op welke Uure daar alle daag een
gewoon Offer voor de Sonde van het gantsche Volk was, volgens Exod.
29: 39. Invoegen dat Jesus sijn leven in die selve Uure op-geofferd heeft,
wanneermen het laatste, dat is het Avond-offer van dien dag Offerde na
de Wet; op dat hy daar mede alle de Offerhanden sluiten en in de laat-
ste Dood-snik sou konnen seggen, *Het is volbragt*, Joh. 19: 30. Name-
lijk alle het gene dat van den aanvang sijnes Levens tot sijne Dood, in hem
moeste volbragt worden; en niet dat doe noch alles vervuld was, wat door
de Wet en de Propheten te vooren afgeschaduwd was; dewijl hy ook
noch volgens derselver verbeelding, van den Dooden opgestaan en ten He-
mel als in het Heiligdom met het Los-geld van sijn Bloed, ingaan moeste,
om als een Eeuwigen Priester te verschijnen voor Godt sijnen Hemelschen
Vader, tot onser Eeuwiger Versoeninge. En dit was dan het einde van Christi
Kruis-rol, die na sijn Opstandinge gepredikt, den Joden een Ergernis en den
Grieken eene Dwaasheid soude zijn. Doch in alle omstandigheden niet anders,

Jes. 53: 4, 5. en 63: 1. Psal. 69: 22. en 22: 17-19, 22. &c.

als na de Schriften geschieden moeste. Jesus hadde een Gebod van sij-
nen Vader ontfangen, dat hy hier volbragte; namentlijk magt te hebben om
het leven af te leggen, en om het selve wederom aan-te-nemen, Joh. 10: 18.
't Gene de Vader dan ook met Wonder-teekenen bevestigd, en het werk
van sijnen Soone, voor alle de Weereld regtvaardigd. Sulks die ook van de

God heeft in Jesus dood de saak op sig genomen en voor de Weereld getoond.

Heidensche Wijsgeeren, zijn aangemerkt als dingen, die Godt tegens de
gewoone loop des Gescheps, als wat groots gedaan heeft. Godt ook wra-
ke doende uit afkeerigheid van het bestaan der Joden, met Storm en
Aardbeving, en 't scheuren van den Voorhang des Tempels, en opbarsten
der Steenrotzen; soo dat de Dooden levendig wierden en uit hare Graven uit-
gingen en gesien wierden: en dat 'er selfs een groote vreese over de Wagters
quam, die het doode Lijk aan het Kruis bewaaren moesten: want doe
daverde de Aarde en de gronden der Bergen beroerden sig, om dat hy
ontsteken was, Psalm 18: 7, 8. Stervende Jesus als de eerste en eenigste on-
der alle soort van menschen, die in en met sijn Dood Mirakelen gedaan heeft.
De Romeinse Krijgsknegten siende alle dese getuigenissen, voor des gekrui-
stens onschuld pleiten, beleden eenpariglijk dat desen mensche waarlijk was
Gods Soone: ja selfs den Hoofdman riep dit volmondig uit, Luc. 23: 47.
Gelijk mede sommige aanschouwers van dit Treurspel niet te rugge keerden
sonder tot betuiging van Jesus onschuld, op haare Borst te slaan, uit aanmer-
king dat het Gods hand was; gelijk in den 109. Psalm geseid werd aan het
26, 27. vers. Sulks dat Jesus onschuld op veele ja op allerlei wijse gebleken
is. Judas selfs, die hem immers verraden hadde; was de eerste die sulks opent-
lijk betuigde uit de benepen angst van sijn gemoed, daar in hy geensinds
dwaa-

dwaalen kon. Pilatus en sijn Vrouw betuigden 't selve, en waste daar op sijn handen in onschuld. En soo deed ook den Hoofdman en veele andere. Waarom Petrus met groot regt op den Pinxter-dag de Joden in 't aangesigt seide; datse *Jesus de Nazarener door de handen van de onregtvaardige aan het Kruis gehegt en gedood hadden*, Actor. 2: 22, 23. En gelijk Godt Jesus niet en liet uit de Weereld scheiden sonder alle dusdanige blijken van sijn onschuld en Majesteit; soo en liet hy ook niet toe, dat hy niet aansienelijk en sou begraven worden: rijkelijk gezalfd wordende, tot bevestiging van dat hy nu door de Magt des Doods in de Versenen gesteken, en waarlijk gestorven was. Want na de Schriften moeste hy by den Rijken in sijn Dood zijn; alhoewel sijn Graf ter bewaaring der Goddeloose Wagters, en digt ontrent het Galgeveld der Schelmen en Moordenaars, by Golgotha sou gesteld werden: Gelijk wy de plaatse Esaia 53: 8, 9. soodanig verstaan. Want alsoo wilde het Godt, op dat door de goede wagten van Jesus Vyanden, en genoegsaame verzegeling des Grafs, wy ons namaals volkomen souden konnen versekeren, dat Jesus doode Lichaam, nooit steels-wijse uit den Grave weg-genomen is, 't geen de Overpriesters en de Pharizeen ook dapper bekommerde, Matth. 27: 62, 63. Want sy wilden haar eigen gemoed, en ook andere, met kragt en geweld dietsmaken en over-reden, dat Jesus nooit weder en sou opstaan; seggende in haare herten, gelijk in den 41. Psalm staat; *Een Belials stuk kleefd hem aan; en hy die ter nederleid, en sal niet weder opstaan.* Ja sy meenden soo voorsigtig te zijn, datse ook selfs tegen het bloot gerugt van Jesus Opstanding wilden waaken, Matth. 27: 64. Doch wat isser gebeurd? Pilatus gund haar hier tot een Wagt, en staat hun toe het Graf te verzegelen, soose best konnen: sy doend; maar waarlijk tot enkel beschaaming van haar eigen bedrijf aan Jesus gepleegd. Want Jesus deed haast blijken, dat hy niet alleen begraven, maar ook Opgestaan was na de Schriften: gelijk Paulus spreekt, 1 Cor. 15: 4. Voorwaar de Joden loochenen geensinds dese waarheid, dat Jesus Gekruist, gestorven en begraven is; maar getuigen 't selve opentlijk. Doch dat deselve Jesus wederom uit dien Dood is opgestaan, daar in waggeld hun geloof seer, alswe sien datse ons hier, niet als dapper tegen dat gevoelen aanwoelende, voorkomen. En nadien de Joden dit bewijs als een grondslag van haare bekeering geeren toestaan, ja selfs hebben afgevorderd, wanneerse Jesus aan het Kruis-hout hangende, hebben bespot, seggende; *Indien hy de Koning Israels is, laat hy nu van 't Kruis afkomen, wy sullen in hem gelooven:* Wel aan, laat ons t'onser versekering besien, wat de Schriften en Jesus selfs, daar van voorsegd hebben; en hoe de saak is uitgevallen: want wy weten, dat soo Jesus niet opgewekt en is, dat ons Geloove ydel is, 1 Cor. 15: 14, 15. Maar gelijk yder redelijk mensch wel siet, dat de Joden in het Historische verhaal van Jesus mishandeling, niet anders als sijne tegenpartijders voorkomen: ja als die gene, welke Jesus soo sy waanden, regtvaardiglijk na sijn verdienste hebben veroordeeld; soo en konnen sy selfs in desen met geene welvoegsaamheid geloofbaarheid afvorderen, in die dingen, welke sy tegen de Leere van Jesus Opstandinge inbrengen. Want nadien de laatere Joden in dat gevoelen haare Voorvaderen nagevolgd zijn, en dat alle dese saaken van een Historische natuure zijn, soo en heeftmen geen andere getuigenis daar over by te brengen, als van menschen die 't selve met haare oogen hebben gesien, en met haare handen hebben getast, en het selve ook in die tijden, als de saaken noch versen aan allen bekend waaren, beschreven hebben, 1 Joh. 1: 1. Dus komen ons dan eerst eenige bekende en Godvrugtige Vrouwen, en twee voorname

Jesus na de Schriften begraven.

Matth. 27: 58, 59.

Gen. 3: 15. Joh. 19: 33.

Het waken op Jesus Graf verydeld.

Psal. 16: 9. 10.

De Joden getuigen wel dat Jesus gekruist en gestorven is, maar loochenen sijn Opstandinge.

De Joden hebben sig beroepen op 't bewijs van Jesus Opstanding.

Op wat grond het bewijs van Jesus Opstanding moet geagt worden te steunen.

Apo-

Apostelen te vooren, die Jesus opgestaan hebben gevonden, ter tijd datse na
het Graf quamen, om hem niet alleen te zalven, maar mogelijk ook te bewee-
nen, Luc. 24: 1. gelijk der Joden gewoonte wel was, Joh. 11: 33. Tusschen
welke aankomste den begraven Jesus, Opgestaan, en onder een Aard-schud-
dinge en Donder en Blixem, uit sijn Graf-kelder was uitgegaan, 't geen sig
soo vreesselijk met de tegenwoordigheid van verligtende Engelen, die den
verzegelden Graf-steen afwentelden, toedroeg, dat de Roomsche Wagters
van schrik overvallen, sig hebben moeten weg-pakken, Matth. 28: 4. Doch
de Vrouwen zijn met een antwoorde vol troost, en voorspel van de goede
Boodschap des Euangeliums, afgeregt, en van den Engel en Jesus selfs, na
Galileen gesonden; om hem, die nu niet meer in 't Graf te vinden, maar
Opgestaan was, weder levend aan alle sijn Discipelen, die volgens Joh. 20.
met dese Vrouwen het Graf niet besien hadden, niet alleen te gaan boodschap-
pen, maar hem in Galilea te besoeken. In welke onderneming, sy ook Jesus
en te gelijk de waarheid daar van ontmoet zijn, Matth. 28: 9. Daarse hem dan
ook uit Eerbied om de voeten vallende, groeten; gelijkse eerst van Jesus
gegroet waaren, Joh. 20: 16. Aldus zijn dan dese bekommerde Disci-
pelen, die te vooren noch uit de Schriften niet en wisten, dat Jesus van
den Dooden moeste opstaan, in haar Geloove gesterkt, wanneerse in het
Graf ingegaan zijnde, wel de Dood-windsels en den Hoofd-doek, maar
Jesus niet en vonden. Want de Schriften hadden gesegd, dat Godt niet
en sou toelaaten, dat sijn Heilige de Verderving sou sien, Psalm 16: 9, 10.
Hierom moeste hem voor d'aankomst der verderving, ja eer hy van de
Vrouwen door een Liefde-pligt, tegens 't verderf andermaal noch gebal-
semd was, het Padt des Levens bekend gemaakt worden; alhoewel dien
Vroomen Joseph van Arimathea, Jesus niet sonder een rijkvoerig mengsel
van Speçerien, in het Graf doen leggen had: Gelijk we in den 16. Psalm aan-
geteekend vinden; en van Paulus, dien Apollos in de Schriften, seer
fraai verklaard word, Actor. 2: 29. tot 32. en kap. 13: 13. Een uitleg
voorwaar, die ook van de oude Joodsche Rabbinen ondersteund werd;
als zijnde dien Psalm altijd op de Messias gepast. Daar wy Jesus dan vinden
opgewekt, om niet meer de verdervinge te sien, Actor. 13: 35. en dat ten
Derden daage na de Schriften, Hosea 6: 2. van Paulus verklaard, Eph.
2: 5, 6. in Jonas te vooren afgebeeld, en van Jesus tot een Overwinning-
Teeken, aan de ongeloovige Joden opgesteken, Matth. 12: 40. Jesus al-
dus dan door sijn Opstandinge, een Eersteling wordende, der gener die Ont-
slapen zijn, 1 Cor. 15: 20. heeft te wege gebragt, dat de sijne ook le-
vend gemaakt en voor sijn aangesigte Leven sullen. Waar op van de Ker-
ke gesien word in de aangetoge plaatse van Hoseas. En dewijl Jesus het
drie-daagsche verblijf van Jonas in den Walvisch, een Teeken noemd,
dat den ongeloovigen Joden sou gegeven worden; soo blijkt in Jesus Op-
standinge, dat het oogmerk Gods is geweest, in Jonas een voorbeeld te
doen sien van Jesus verrijsenis. Alhoewel mogelijk ook dese straffe seer
wel geschikt kan geweest zijn, naar de schuld van Jonas; als die weigerig
zijnde een drie-daagse Reise door Ninive te doen, op dat sig dat Volk
bekeerde, die misdaad met een drie-daagse gevangenschap in den Buik
des Visch heeft moeten boeten. Doch daar uit verlost wordende, stapte hy
egter na Ninive toe, en heeft aan dat Sondig Volk, veertig daagen tot bekee-
ringe voorgesteld; op dat hy niet alleen een voorbeeld sou zijn van Jesus Ver-
rijsenis ten derden daage, maar ook van sijn Veertig-daagse verkeering op der
Aarden; op dat 'er veele behouden wierden, door 't Geloove in sijne Op-
standinge uit den Dooden. En op dat niemand dit slegts een Toepassinge noe-
me,

Dat 'er in Jesus Opstandinge veel opmerkelijke dingen voorgevallen zijn.

Jesus moest na de Schrift en sijn eigen voorsegging niet alleen Opstaan, maar ook niet lang in 't Graf blijven.

Jes. 53. vers 8, 10.
Jer. 31: 26.
Hab. 3: 2.
Psal. 69: 2.
Hosea 6: 2.
Psal. 16: 10.

Waarom niemand als Jesus ten derden dage opgestaan is.

me, of denke dat ſulks alleen by geval geſchied zy; ſoo diendmen daar by aan-te-merken, dat ons niemand onder alle die van den Dooden opgewekt zijn, behalven Jeſus, ooit op den Derden dag van ſijn afſterven opgewekt, in de Heilige Schrift voorkomd: en het is wel ſekerlijk te denken, dat, by-aldien het ooit aan ymand gebeurd waare, dat die omſtandigheid, ſoo wel als d'andere die bekend ſtaan, in de Heilige Hiſtorien niet en ſou vergeten zijn. Dus ſienwe dan datſe alle, of voor, of naar den Derden dag opgewekt zijn. De Soone van de Weduwe te Zarphat, en het Dogterken van Jaïrus, met Eutychus, zijn ten hoogſten waarſchijnelijk opgewekt, op den ſelven dag alſſe geſtorven waaren. De Soone der Sunamitiſche, en die van Naim en Tabitha, en dien Man die in het Graf van Eliza ver-rees, en ſchijnen geheel geen Drie dagen onder de dooden geweeſt te hebben. En aangaande Lazarus, en de Heiligen die uit het ſtof opſtonden, ter tijd dat Jeſus opgewekt was; deſelve zijn na den Derden dag opgeſtaan: ſiet van Lazarus Joh. 11: 17, 39. Waar uit blijkt, dat deſe omſtandigheid van den Derden dag, alleen aan de verrijſenis van Jeſus toegeeigend is; en datſe ook om geen andere reden in het Tijd-regiſter der Propheten aangeteekend is, als op datmen onder de Teekenen, waar doormen hem van andere opgewekte ſou konnen onderſcheiden, ook hier aan ſou konnen erkennen, dat hy ten Derden dage opgewekt is na de Schriften, 1 Cor. 15: 4. 't Gene men niet en ſou hebben konnen doen, by-aldien ook andere op den Derden dag waaren opgewekt geworden. Soo en is dan de Opſtandinge van Jeſus, op geenderlei-wijſe een konſtig-verdigte Fabel, noch geen uitſtroiſel van komeer-agtige Wijven, als den Heidenſchen Celſus eertijds tegens de Chriſtenen uitbraakte; maar een waarheid aan welke ſeer groote en aanſienelijke getuigeniſſen de hand leenen. Immers pleiten alle de omſtandigheden van deſe Hiſtorie voor Jeſus ware Opſtandinge: want de Krijgs-knegten, dien de wagt van het Graf aanbevolen was, en hebben Jeſus doode Lichaam niet geſtolen noch verſteken, nadien ſy 't ſelve naderhand ſeer ligt tegens de Diſcipelen en alle die Jeſus Opſtandinge begonden te Prediken, hadden konnen te voorſchijn brengen, en door dat gereed middel 't gantſche Euangelium den Bodem inſlaan. Ook blijkt uit de bekommering der Apoſtelen en vroome Vrouwe, en haar gantſche ontmoeting, dat deſe het ook niet gedaan en hebben, als die het Graf al-weenende en met verbaaſtheid ledig, en niet dan alleen de Graf-doeken en Dood-windſels daar in uit-geſchut vonden; tot een betuiging, dat Jeſus nu niet meer onder de Dooden moeſte geſogt worden, Luc. 24: 5. maar gedenken ſouden aan het gene hy haar voorſegd hadde, doe hy noch in Galilea was, vers 6. Siende daar buiten twijffel op de vermaaninge te vooren aan ſijn Diſcipelen gedaan, Matth. 16: 21. die als doe noch niet en konden verſinnen die dingen, welke door Jeſus by Godt te doen waaren, vers 23. Maar nu? wat ſietmen ook niet de Joodſche Overprieſters hier verlegen, om 't gerugt van Jeſus Opſtandinge met liſt te bewimpelen, en door valſche getuigeniſſen uit te dempen? de Wagten ſelfs met Geld uitkoopende, om te ſeggen, dat Jeſus Diſcipelen hem hadden weg-genomen, terwijlen ſy geſlaapen hadden. En dat drongenſe haar op onder beloſte, datſe voor den Stadthouder over 't gewaande verlaaten van haare Poſt, niet en ſouden ſtrafbaar zijn. Welk uitſtroiſel ook aanſtonds voort-liep onder de Joden; en niet alleen hard geloofd wierd tot op den dag dat Mattheus ſijn Euangelium beſchreef, (want ſulks ſchijnen de woorden, kap. 28: 15. te leeren;) maar het is ook by de meeſte laatere Joden doorgaans met geweld, ja tot heden magmen ſeggen, ſtaande gehouden. Doch op hoedanigen ſlegten bewijs, en moetwillige

Jeſus Opſtanding heeft als een groot ſtuk des geloofs, veele getuigeniſſen met ſig gebragt.

Dat de Wagters noch de Diſcipelen Jeſus niet waarſchijnelijk konden ſtelen.

 on-

Onge-rijmd verſierſel des Joodſchen Raads.

ongeloovigheid, ſulks ſteund, dat hebben de Oude en Nieuwe Schrijvers der Chriſtenen, haar overbodig genoeg onder oogen geſteld. En Och arm! wat ſtaat konnen doch deſe menſchen maaken, op ſulke onwaarſchijnelijke droomen? en wie ſal de getuigeniſſen willen aan-nemen van eenige Soldaten, die ſelfs bekennen, datſe het niet en konden weten? Hoe kreupel is het verſierſel en haare leugen, alſſe ſeggen, dat Jeſus Diſcipelen hem geſtolen hebben, terwijl ſy ſliepen. Hoe nu? hebben ſy 't dan geſien of gehoord alſſe ſliepen? of hebbenſe het alleen gegiſt, alſſe wakker geworden waaren! Immers en hangd noch en kleefd dit in geenen deele. Ja wie ſal gelooven, dat de beangſte Diſcipelen, die verſtroid en verſlagen waaren, en nergens aanhang, noch geene magt en hadden, hier ſouden hebben durven t'ſaamen ſpannen, om de Wagten en de gewapende Krijgsknegten aan-te-randen, en met gevaar van hun lijf en leven, 't Grafte ont-zetten, en Jeſus doode lichaam daar uit te haalen, en elders heimelijk henen te brengen, daarmen het nooit meer ſou konnen na-ſpooren?

Den handel des Joodſchen Raads opentlijk te ſchande gemaakt.

Ja wat menſch van geſond oordeel ſal gelooven, dat de Wagters hier in de nagt alle by dit Graf ſoo vaſt ſullen ſlaapen; datſe niet alle, of ten minſten niet eenige, onder ſoo veel geſtommel en arbeids alſſer van nooden was, haar dit Lijk te ont-draagen, en ſouden ontwaakt zijn? Hoe hebben de Diſcipelen, magmen vraagen? ſoo on-tilbaren grooten Steen, die ongetwijffeld ſonder werktuigen van geweld, niet te verporren was, ſonder gerugt van het Graf konnen afwentelen? want ſy diende immers op dat het Graf voor Roovers beſorgd ſou zijn, en datmer ſoo ligt niet ſou konnen by-komen. Hoe hebbenſe by nagte tot ſoo een naare Spelonk, en diep tot een uitgehouwen Dood-kelder konnen inkruipen, en een Dood Lichaam gevoeglijk met malkanderen, ſonder behulp van Fakkelen of Toortsligten, konnen uithaalen, en het ſelve midden door de Wagten die'er by en om en voor laagen, ter ingang uit, en henen wegbrengen? En ſchoon haar de ligte Maan daar in behulpig had geſchenen; ſoo kon hen dit egter geenſinds binnen en diep in het Graf ingaande, te baat komen; maar veel eer een middel zijn datſe des te ligter van de Wagters betrapt en vaſt gehouden ſouden zijn. En indienmen egter hier noch al wilde inbrengen, dat den yver en de liefde der Diſcipelen, hen tot deſe ſtoute daad heeft aangeprikkeld; ſoo kanmen ligt antwoorden, dat ſulks wel plaats in ſijn leven kon hebben, gelijk aan Petrus bleek doe Jeſus gevangen wierd, ſijn Swaard uittrekkende; doch nu was hun veel min daar aangelegen, nu haren Meeſter dood was, en datſe ſchenen van hem bedrogen te zijn. Doch het gene de gantſche toeleg der Joden tommelings verraad, is dit; dat deſe Diſcipelen, die hier van een doodwaardige misdaad beklad worden, egter van haar en den Roomſen Stadthouder ongeſtraft gelaaten worden. 't Geen immers niet en ſou konnen hebben geſchieden, by-aldien den Joodſchen Raad ſelfs geloofd had, het geen ſy onder 't Volk wilden uitgeſtroid hebben. Want dat het weg-nemen van Jeſus Lichaam een groote ſchendaad ſou geagt worden, bleek aan de bekommering en goede ſorge voor 't ſelve, dat bewarende met Wagten en verzegeling des Grafs; ſoo dat niemand dan met de daad van Gequetſte Oppermagt, aan deſe Graf-ſteen tillen mogt. Doch gelijk den gantſchen handel des Joodſchen Raads tot een valſch oogmerk aangeleid was, ſoo is het Vat ook eindelijk tot den Bodem uitgelekt: en wel voornamelijk daar door, dat ſy ſelfs de Krijgs-knegten, (die haar eerſtelijk de waarheid in haare Vergadering aangebragt en omſtandelijk verhaald hadden, dat Jeſus met ſulk een gedruis en Aardbeving, en verſchijninge van Blixem-ſtraalen en blinkende Engelen was opgeſtaan, dat ſy het Graf van angſt en dood-ſchrik hadden moeten verlaaten,) met Geld uitkoopen, en tot valſche getuigen maaken, op dat

haar

haar moetwillige leugen stand hield; en sy dus trouwlooselijk handelende, hare rol souden afspelen, gelijk die van hen begonnen was, in het opsoeken van valsche Getuigen, op datse Jesus beschuldigen en dooden mogten, Matth. 26:59. Dit haddense dan na haare boose wil uitgevoerd, en daarom sogtense Jesus ook op alle wijsen in de dood te houden; 't zy dan door waarheid of door leugen. Gelijk we soo aanstonds hebben gesien, hoe verre het hen gelukt is: doch waar van ook het tegendeel, uit alle de verhaalde omgerijmdheden van dat versiersel, soo openbaar wierd aan allen, dat de Christenen, 't selve ook niet en ontsagen aanstonds te schrijven en opentlijk te Prediken: waar van den Euangelist Mattheus een aansienelijk voorbeeld verstrekt; zijnde korts op dit voorval, en waarschijnelijk seer weinig jaaren na Jesus Hemelvaard geschreven, wanneer de Joodsche Republijk noch stond, en alle Joodsche gewoonten haren ouden swier noch hadden, soo veel immers de Romeinsche Overheersching toe-liet: 't selve voor sijn vertrek uit Palestina na Moorenland, (welk hem te beurt viel om 't Euangelium te Prediken,) den Geloovigen Hebreen als een getrouw Pand en getuigenis der waarheid, agter-laatende; gelijk Chrysostomus en Epiphanius van gevoelen zijn. En werd de Oudheid van dit Euangelium, daar uit niet weinig geloofbaarheid by-geset, dat alle de Eerst-eeuwige Kerk-vaders hun altijd op dit Euangelium beroepen hebben; gelijk onse Godgeleerde uit de Kerkelijke Historien van Clemens Romanus, de Tijd-genoot van Paulus; en Ignatius, Polycarpus, Papias, Justinus en diergelijke, daar onder eenige Discipelen van den Apostel Johannes zijn geweest, getuigenis genoeg by-brengen. Paulus getuigd mede naderhand, dat Jesus na sijne Opstandinge, selfs op eenmaal, gesien is van meer dan vijf honderd Broeders; waar van de meeste in sijnen tijd noch overig waaren, 1 Cor. 15:5,6. Hoe veele menschen immers niet ligt en hebben konnen saamen spannen, om Jesus Opstandinge te versieren: siende Paulus daar waarschijnelijk op de verschijning, Matth. 28:16.&c. En hoedanig sig Jesus sederd sijn Opstandinge tot aan sijn Hemelvaard, ontrent sijne Discipelen gedragen heeft, dat hebben de Euangelisten, insonderheid Lucas en Johannes, op 't einde van haar Euangelium aangeteekend: daar wy den Verresen Jesus met twee twijffelmoedige Discipelen na Emmaus gaande, onder 't openen der Schriften, tot verzegeling van alles dat hem overgekomen was, hooren seggen; *En moeste de Christus niet alle dese dingen lijden, en alsoo in sijn Heerlijkheid ingaan?* Haar uitleggende alles wat in Moses, de Propheten en Psalmen van hem geschreven was, Luc. 24: 26, 27. met vers 44. vergeleken. Soo dat wy alsinds ontwaar worden, dat Jesus sijne Opstandinge uit den Dooden, op allerhande wijsen, die daar konden ge-eist en gegeven worden, bewesen heeft. Want Opgestaan zijnde, heeft hy hem aanstonds levendig doen bekennen: niet aan een eenigen mensch die liegen, of sig daar toe kon laaten omkoopen, maar aan verscheide Persoonen, Mannen en Vrouwen; ja gelijk we terstond met Paulus seiden, aan vijf honderd tessens. En dat niet slegts eens, maar verscheide-maal; niet voor een Uur of Dag, maar veertig Daagen lang. Ook niet in een verborgen hoek, of een eenige plaatse, maar in verscheide plaatsen; namelijk in de Stadt, op het Veld, in de Huisen, op de Wegen en op de Bergen. En derhalven, niet van verre of schemeragtig; maar van na-by, in de Kameren en beslote plaatsen: ook niet door Mirakelen alleen, maar door on-eindige tastelijke en sienelijke getuigenissen voor de zinnen. Want door het Gehoor heeft hy sijne stemme bekend gemaakt: en door het Gesigte, de kennelijke trekken van sijn gestalte, die nu vry kennelijk konden zijn, door het aanraaken en betasten van sijne Wonden in Han-

Joh. 20. 19-30. Luc. 24. &c.

Dat Jesus Opstanding door allerhande soort van bewijs waargemaakt is.

den en Voeten, en in ſijne Zijde. Gelijk hy dan voorts door alle ſijne doenin-
gen van Gaan en Komen, en het Eten met ſijne Diſcipelen; genoegſaam
heeft laaten blijken, dat hy waarlijk leefde. En ten laatſten als wy ſei-
den, heeft hy ook uit alle de Schriften, beginnende van Moſes, dooral-
le de Propheten beweſen, de noodſaakelijkheid en waardigheid van deſe
ſijne Opſtandinge. Voorwaar wy weten wel, dat de H. Schrift van verſchei-
de menſchen ſpreekt, welke van den dood Opgewekt zijn; doch dat niemand
van de Heilige Schrijvers, eenige van die heeft ſprekende ingevoerd, dan
Jeſus Chriſtus, ſulks en diendmen niet te meenen, dat ſonder opſigt of by
toeval geſchied is: nadien het wel ſeker is, datſe na hun herleving, ook hare
ſprake hebben weder-gekregen, en ongetwijffeld ook geſproken hebben. Dus
ſoumen dan hier over ſtilſwijgens mogen denken, dat dit een Eere is geweeſt,
die voor de Soone Gods alleenig bewaard is: namelijk dat hy de eerſte en ee-
nigſte ſoude zijn, die onder de verreſene dooden, in de Heilige Schriftuure
ſpreken ſoude. Waarom dan ook de Euangeliſten niet naalaatig zijn geweeſt,
ruimweidig aan te teekenen, wat Jeſus na ſijn Opſtandinge tot verſcheide
Perſoonen geſproken en verrigt heeft. Gelijk het boven alle dingen mede op-
merkelijk blijft, dat 'er niet aangeteekend is, wat eenige van de andere
opgeſtane hebben geſeid; daar het nochtans wel ſoo ſeeker is, dat veele men-
ſchen in die tijd, alſoo nieuwsgierig zijn geweeſt, om aan ſulke menſchen na
veele dingen te vraagen, als wy ons ſelven konnen inbeelden dat wy ſouden
zijn, indien ymand onſer goede bekende van den dooden opſtond. Want
gelijk 'er na de opſtandinge van Lazarus, heele Schaaren met Joden op de
been raakten om hem te ſien; alſoo ſoude het nu noch by ons geſchieden;
ja wy ſouden hem laſtig vallen met te vraagen, na alles wat hem geheug-
den van ſijnen Dood-ſtaat: en hoedanigen weſen en gedrag ſijne Ziele buiten
het Lichaam hadde gehad; en in wat plaatſe ſy ter Herberg had geweeſt;
en wat hy daar had konnen ervaren en denken? en honderd andere din-
gen meer. En dewijl het ſeer waarſchijnelijk is, dat ſommige Joden ontrent
Lazarus en mogelijk andere, daar in niet nalaatig zijn geweeſt, ſoo iſſet
een ding van de grootſte verwondering, dat 'er niet een woord van aange-
teekend is; daarſe nochtans wederom onder de menſchen verkeerd hebben;
gelijk te ſien is in Eutychus, Actor. 20:9. &c. die in de tegenwoordigheid
van veele opgewekt wierd, en ſig weder in de vergaderinge begaf om Paulus
te hooren Prediken. Doch 't gene men daar by ook moet aanmerken, is dit,
dat deſe vergaderinge, de Predikatie des Apoſtels niet en liet vaaren, om
een menſch te gaan hooren en te vraagen, die van den dooden opgeſtaan was.
Maar dewijl het hier de plaatſe niet en is om dit verder uit-te-haalen, ſoo ſchei-
den wy daar te ligter van, om dat het ons van den Rigt-draad onſer opgeno-
men ſtoffe, t'eenemaal vervremden ſoude. Als dan Jeſus nu als den Eeuwi-
gen Hoogen-prieſter, die eenige groote Offerhande volbragt hadde, die alle
de Offerhanden des Tempels te niete dede, ſoo maakte hy wel gereed-
ſchap, om, na dat hy ſig te Jeruſalem en elders bekend gemaakt hadde,
tot het Hemelſche Heiligdom in-te-gaan en voor het aangeſigte Gods te
verſchijnen: doch hy en is na ſijn Opſtandinge, niet meer in den Tempel ver-
ſchenen, alhoewel hyſe nochtans te vooren ſoo dikmaal beſogt hadde; om
datſe alleen een voorbeeld van deſe ſijne Hemelſche Intrede was: en wel-
kers Voorhang hy ook in ſijn dood doen ſcheuren hadde, ſiet Hebr. 9:24.
Gelijk het mede niet ſonder opmerkinge moet over 't hoofd geſien wor-
den; dat Jeſus ſig na ſijne Opſtandinge nooit meer de *Soone des Menſchen* ge-
noemd heeft; hoedanigen benaaming hy hem ſelven te vooren, veel meer, dan
die van de *Soone Gods*, gegeven hadde. 't Gene waarlijk niet en is geſchied,
om

Jeſus word alleen ſprekende, na ſijn Opſtandinge ingevoerd.

Jeſus is na ſijn Opſtandinge, nooit meer in den Tempel gegaan.

om dat nu sijne Opstandinge sijne waare Mensheid hadde te niete gedaan; maar om dat dien Naam in sig sloot de swakheid en het menschelijk Lijden, door welk hy niet alleen kon, maar ook moeste in de Dood vallen. Doch na dat hy uit die diepe Vernedering opgestaan was, en daar door betoond hadde waarlijk de Soone Gods te zijn, was het noodig van stijl te veranderen, en sig niet meer de *Soone des Menschen* te noemen. Waarom hy ook voor en na sijn Opstandinge seer dikmaal de noodsaakelijkheid van sijn dood, aan sijne Discipelen voorgesteld heeft: want gelijk hy voor sijn dood seide; *De Soone des Menschen moet lijden:* alsoo seide hy na sijn Opstandinge; *En moeste de Christus niet alle dese dingen lijden?* Siet de straks aangehaalde plaatsen van Lucas. En hier van souden de Discipelen Getuigen zijn op Aarde, Predikende in sijnen Naame, de Bekeeringe en de volle Vergeving der Sonden onder alle Volken; beginnende van Jerusalem. En Jesus sijne Discipelen gezegend, en de belofte des Heiligen Geestes toegeseid hebbende, voer hy onder 't gelei van een Wolke ten Hemel daar sy het sagen, Actor. 1. vers 9. Doch de Discipelen, dus ver van haaren Heere in de sekerheid sijner Opstandinge uit den Dooden bevestigd en versekerd zijnde, hebben sig genoeg gehard gevonden, om dese waarheid tegen Joden en Heidenen staande te houden, en met haar Bloed te verzegelen. Vervullende soo in haar selven, als in die, welke door hare kragtige Predikinge bekeerd wierden; 't gene van het Euangelium des Gekruisten Messias voorseid was, Psal. 40: 4. en insonderheid seer kragtig van Esaias kap. 53: 10, 11. *Wanneer hy sijne Ziele sal tot een Schuld-Offer gesteld hebben, dan sal hy Zaad sien. Om den arbeid sijner Ziele sal hy het sien, daar van sal hy verzadigd worden.* En schoon de Joden Jesus Opstandinge geheel niet en hebben willen aan-nemen; soo hebbense nochtans wel konnen sien, en moeten sien; dat haare Republijk en Tempel, korts hier op het hoofd onderhaalde; en dat Jesus Leere volgens de belofte aan sijn Kerke gedaan, seer levendig en geweldig werkende, is doorgebroken over de gantsche Aarde. Soo dat de Heidenen ook nu den selven waren Godt kennen, dien sy belijden, en welkers Roeping sy eertijds voor het grootste blijk van de komste des Messias hebben aangemerkt. En indienmen sien wil, hoedanig het Euangelium van desen opgestanen Jesus, ook aanstonds als een Suurdeeg in drie maaten Meel gedaan; (dat is gepredikt onder alle Volken over den gantschen Aardbodem, die uit de drie Soonen van Noach na de Sondvloed nieuwlijks bevolkt was,) voort-gestoven is tot aan de einden der Aarden; men overlese neerstig het Boek van den Heiligen Lucas, dat met regt de Naam van de HANDELINGEN DER APOSTELEN draagd; vervolgd van veele geloofbare Kerkelijke Historien die bekend zijn: onder welke het Tijd-Tresoor van de naauwkeurige Aanteekenaars Merula en Mellinus, geene van de minste by den Nederlanders te agten zijn: sonder dat wy andere die ouder zijn, en welke in de Griekse en Latijnsche Taal geschreven hebben, eenigsinds in haar oorspronklijk gesag, kreuken, of in 't Vergeet-boek willen gesteld hebben. Alleen haalen wy die niet breed op, om dat gemelde Mannen sulks getrouw genoeg gedaan hebben. Resteerd noch alleen, datwe sommige niet algemeen bekende dingen, die kort voor, en in de Kruis-rol van de Saligmaaker Jesus voorgevallen zijn, met eenige breedweidendheid, in 't volgende Boek, wat nader ondersoeken.

Jesus heeft sig na sijn Opstanding niet meer den Soone des Menschen genoemd.

De Discipelen hebben op de sekerheid van Jesus Opstandinge sig gewapend gevonden om voor die waarheid te lijden.

HET VYFDE BOEK

Van de

VOOR-BEREIDSELEN

Tot de

BYBELSCHE WYSHEID, En gebruik der Heilige en KERKLIJKE HISTORIEN:

EERSTE HOOFTSTUK.

KORT INHOUD DESES HOOFTSTUKS.

HOedanigen Zalving *aan Jeſus tot een* Voorbereiding *ſijner* Begraaffenis *geoeffend is. Noodige waarneming in't* Over-een-brengen *der* Euangeliſten, *en waar derſelver* verſchilligheid *van daan komd. Hoe dikmaal* Jeſus gezalfd *is. Dat* Lucas *waarſchijnelijk* een andere Zalvinge *verhaald, dan d'andere* Euangeliſten. *Onderſcheid tuſſchen de* Vrouwe *die een* Sondareſſe *genoemd word, en* Maria de Suſter van Lazarus. *Dat* Simon de Pharizeer *niet deſelve is, die den* Melaatſchen *bygenaamd word. Een gewaand* verſchil *tuſſchen* Johannes *met* Mattheus *en* Marcus *weg-genomen.* Salvinge des Hoofds *niet heel ongewoon by de* Hebreen. Maria de Suſter van Lazarus, *qualijk van* Baronius *voor* Maria Magdalena *genomen. Wat voor een* Zalf-olie *de* Nardus *geweeſt is; en hoedanig de* Steene *of* Albaſtere Zalf-fleſſen, *by d'Oude in gebruik waaren. Om wat reden* Maria *de* Fles *in 't zalven* aanſtukken *gebroken heeft.* Zalven *aan de* Maaltijd, *hoedanigen bekende* Eer-bewijſing *onder de* Joden. *Misſlag van* Baronius *ontrent het* niet Zalven der Voeten: *en op wat grond de* Diſcipelen, *en voornamelijk* Judas, *deſe* Zalving *qualijk opnamen: met eene* ſwaarigheid *daar ontrent, door verſcheide ſpreek-wijſen weggenomen. In wat zin* Jeſus *deſe* Zalving *heeft opgenomen; met een onderſoek, of de* Vrouwe *deſelve uit eenige* Voor-kennis van Jeſus aanſtaande Dood *gedaan heeft. Van de gelegendheid en uitſtrekking des* Olijf-bergs, *en het* Vlek Bethania. *Om wat reden de* Overſetters *ſommige dingen niet ſoo ſeer na de* waarheid der ſaake, *als na de* Hedendaagſe gebruiken *vertaalen. Welk de eerſte of Aal-oude maniere van* Tafelhouding *was. Het* Eeten op Tafel-bedden, *waar van afkomſtig. Dat het* Zitten aan de Maaltijden, *veel ouder dan het* Liggen *is. Dat de* Hebreen *ons in 't* Oude Teſtament *meeſt* Zittende *voorkomen. Oud gebruik der* Tafel-bedden. Euangeliſten *ſpreken doorgaans van* aan de Tafel *of* aan de Maaltijd *te* Liggen, *en niet van daar* aan te zitten. Tafel-beddekens, *van hoedanigen* Maakſel *en* Toeſtel; *en hoemen op deſelve tot de Maaltijd* Aanlag. Af-binding der Schoen-zoolen *voor het* aanliggen *op de* Bedden, *met eenige waarnemingen over de* geringe Dienſt-pleging *daar ontrent.* Voet-waſſing *hoedanigen* Ceremonie *by de* Hebreen *voor het* Eet-maal. *Dat* Jeſus *ſijn* Diſcipelen *de* Voeten gewaſ-

wassen heeft, terwijlse op de Beddekens aanlagen; *en misslag der* Schilders *daar ontrent. Van het Oud gebruik der* Schoenen *en* Schoen-zoolen *by de Hebreen. Noodwendigheid van de* Burgerpligt der Voet-wassing *te dier tijden. Misslag van* Dathenus *over* Psalm 60: 10. &c. Paasch-lam *in Egipten, waarom belast* met Schoenen aan de Voeten te Eten: *en hoemen verstaan sal, dat de* Schoenen *der* Kinderen Israels, *in haar veertig-jaarige Reise door de Woestijne,* niet ver-ouderd en zijn. *Dat het* Pascha *al* liggende *en* Bloot-voets te Eten, *niet strijdig is met de* eerste Instellinge. Ongeschoend *te gaan, hoedanigen blijk van* Treurigheid. *Beschrijving sommiger Oude* Schoen-dragten. Wassing *en* Zalving, *hoedanigen* Eer-bewijsing; *en wanneer gebruikelijk: en waarom niet als een* Ceremonie *in de* Christen-Kerke *ingevoerd. Dat* Jesus Voet-wassing *aan sijne* Discipelen, *alleen als een* Exempel, *en niet als een* Gebod, *voorgedaan is; en wat hy daar in voor een Geestelijke zin be-oogd heeft. Dat de* Hebreen *met hun* Boven-kleeden *of* Mantels *aan de Maaltijden* aangelegen *hebben.* Zalf-olye *waarom na het drop-pel-gieten,* ingevreven *of* afgedroogd *wierd: met eenige bedenkingen over de* Hair-dragt der Vrouwen, &c. *Van de* Eer-bewijsing *der* Voor-aansitting *op de* Maaltijden; *en hoedanigen ligt het wel verstaan daar van, geeft tot de* Zalving *aan* Jesus *gepleegd: met een* Bedenking *over de* bestraffing *der* Pharizeen; *aangaande de* Voor-aansittinge. *Hoemen het* Aansitten *van den* Geliefden Discipel in den Schoot *van* Jesus, *verstaan moet; en hoe seer de* Schilders *daar mede verlegen zijn, die het* Avondmaal des Heeren zittende verbeelden: *met eenige spelingen der* Heilige Schriften, *die haar opsigt tot de geseide* Eet-wijse *schijnen te hebben; &c.*

DAar en is geensinds aan te twijffelen of die gene, welke tot hier toe, de smaadelijke Kruis-rol van de Saligmaaker Jesus, ten laatsten op Golgotha, als een verborgen aanhangsel van sijn waare Messiasschap, hebben sien ten einde afspelen; sullen haar gemoed, van wegen sommige seldsaame voorvallen, met veelerlei bedenkingen en twijffelagtige overleggingen beset vinden; die waarlijk de pijne waardig zijn, datmense andermaal ter deugden, en van wat nader by besiet. Hier vooren hebben wy ondersogt, waarom JESUS, die de CHRITUS, dat is de *Gezalfde* genoemd word, waarschijnelijk geene uiterlijke zalving heeft ontfangen; daar hem nochtans de driederlei Ampten, die door de Zalving onder 't Oude Verbond plagten Geheiligd en Ingewijd te worden, worden toegeschreven: en deselve ook bediend heeft, als een die te gelijk, een Propheet, Priester en Koning was. Daar wy dan gesien hebben, hoedanig hy behoudens dese Ampten, de Zalving egter daar toe niet en heeft van nooden gehad. Doch nu sal ons evenwel een andere soort van uiterlijke Zalvinge in agt te nemen staan; en wel voornamelijk die, welke aan Jesus te koste geleid is, tot een Wonder-spreukig Voorbereidsel van sijne Begraavinge: gelijk hy dat selve alsoo verklaard in de Euangelische Historie, Matth. 26. Marc. 14. en Joh. 12. Doch of Jesus meer dan eens, of twee of driemaal; of slegts op een en deselve tijd gezalfd is, schoon het de Euangelisten verscheidentlijk schijnen te verhaalen, sulks word ook seer verscheidentlijk van de Geleerde ondersogt en vast gesteld. Gelijk'er mede geen kleen verschil is over de Vrouwen, die dese zalving aan Jesus gedaan hebben, en te wat tijd en plaatse sulks voor sijn Overleveringe is geschied: daar by ook de wijse en maniere hoe sulks gedaan is, niet overgeslagen word. Tot welk ondersoek wy voor-af, ons selven en onsen Lezer willen indagtig maaken, dat

Hoe en waarom Jesus gezalfd is voor sijn Dood en Begraaffenis.

Watmen in het wel over-een brengen en verſtaan der Euangeliſten moet waarnemen.

de Heilige Euangeliſten, in het verhaalen van de meeſte dingen, meer
ſter-oogen op den zin en de meeninge der ſaake, als wel op het by-bren-
gen van een en deſelve woorden, deſe dikmaal haar eigen maaken, en juiſt
niet diens, dieſe geſprooken heeft; ofte ſoo als die van een anderen Euan-
geliſt, aangeteekend zijn: waar door het bygekomen is, datſe wel eenig-
ſinds verſchillig zijn in 't verhaal; doch in de ſaake eens zijn, wanneermen
alles tegen malkanderen afweegd: en derhalven verminderd ſulks geenſinds
hun geſag. Want om datſe verſchillig zijn in de woorden en niet in de ſaaken,
ſoo blijkt het, datſe yder met een groote vryheid, de waarheid hebben be-
oogd, en te ſaamen tot een getuigeniſſe ſtaan: 't geene ſoo niet en ſoude blij-
ken, wanneer ſy alle, een en deſelve woorden by-brengende, ligtelijk ver-
dagt konden gehouden worden van ſaamenſpanning: ofte dat het den eenen
Schrijver uit den anderen genomen hadde. Voorwaar alsmen 't verhaal wel in-
ſiet dat de drie aangehaalde Euangeliſten doen, aangaande de zalvinge dieſe-
kere Vrouwe, met naamen Maria, de Suſter van Lazarus, aan Jeſus te werk
ſtelde, daar hy doe op den Avond des daags, in welke hy aan ſijne Diſcipe-
len voorſeid hadde, dat hy na twee daagen op het Feeſt ſou overgeleverd
worden, in 't Huis van eenen Simon, den Melaatſchen by-genoemd, aan
Tafel was; ſoo diendmen dat verhaal alleenig van een en deſelve zalvinge te
verſtaan; niet tegenſtaande deſelve verſcheidentlijk van de Euangeliſten ver-
haald ſchijnd. Ja daar ontbrekender geen die meenen, datmen ook het ver-
haal van Lucas, kap. 7. daar toe moet brengen. Doch die met Johannes ſoo-
danige andere omſtandigheden verhaald, dat ſommige wederom geloofd
hebben, datſe bei van Mattheus en Marcus verſchillig zijn. Die gene dan,
welke alle de geſeide plaatſen van een en deſelve Vrouwe verſtaan, ſtellen
voor vaſt; dat Jeſus maar eenmaal is gezalfd geworden. Doch ſommige oude
Kerk-vaders willen, dat Jeſus wel driemaal voor ſijn Begravinge gezalfd is,
en dat van drie verſcheide Vrouws-perſoonen: namelijk eerſt van een Vrou-
we die in Galilea woonde, zijnde een Sondareſſe, maar van een onbekende
Naam: van wien dan deſe Zalvinge geſchied ſou zijn, in 't Huis van Simon
de Pharizeer, eenigen tijd voor dat Chriſtus verraden wierd: waar vanſe
meenen dat Lucas alleen gewag maakt. De tweedemaal houdenſe van Maria,
de Suſter van Martha en Lazarus gedaan, ſes daagen voor het Paſcha: waar
van Johannes kap. 12: 1-18. alleen ſou ſchijnen te ſpreken. En dan ten der-
den en ten laaſtemaal, van een Vrouwe wiens Naam niet gemeld en word, te
Bethanien in 't Huis van Simon den Melaatſchen; waar van men by Mat-
theus en Marcus leeſt. Doch andere ſtellen veel waarſchijnelijker, maar
twee verſcheide Zalvingen, van twee verſcheide Vrouwen geoeffend. Om-
trent welk doen, ſommige noch dit willen in agt-genomen hebben; dat de
eene alleen Jeſus Voeten, en d'andere alleen ſijn Hoofd met Nardus-olie
begoten heeft. En meenen dat ſulks ſijn grond vind in de verſchillige aan-
teekening van Mattheus en Marcus, tegen Johannes en Lucas afgewo-
gen; dewijl beide de eerſte ſpreken van het Hoofd, de twee laatſte al-
leen van de Voeten. Doch het gene wy aanſtonds, in Johannes met Mat-
theus en Marcus over-een-gebragt ſullen ſien: maar aangaande Lucas, ſal
het verſchil genoegſaam daar in gegrondveſt blijven, dat hy ſpreekt van een
Vrouwe die een Sondareſſe, dat is mogelijk een Hoere, of berugt van een on-
kuis leven was: want ſulks ſchijnd te blijken, wanneer den Huis-waard
Simon, by ſig ſelven preveld, en ſeid; *By-aldien deſe een Propheet was,*
hy ſoude wel weten wat en hoedanigen Vrouwe deſe is, die hem aanraakt,
want ſy is een SONDARESSE. Met hoedanigen Bend-naam, de Hebreen
veelſinds de Vrouwen plagten te noemen, die wat ligt van aart waaren.

Verſchil over de tijd en plaatſen en de Vrouwen, van wie Jeſus gezalfd is, en hoe dikmaal.

Luc. 7: 30 50.

Dat Jeſus ſeer waarſchijnelijk maar tweemaal gezalfd is.

Matth. 26. Marc 14. Luc. 7. Joh. 12.

Dat Lucas een andere zalvinge dan de drie andere Euangeliſten beſchreven heeſt.

Luc. 7: 39

Hier-

Bewijs daar van uit verſcheide Vrouwen genomen.

Hier-en-tegen ſpreken Mattheus en Marcus alleen van een Vrouwe, wel-
kers Naam ſy niet alleen verſwijgen; maar ſy roemen ook haare Godvrugtig-
heid, en liefde aan Jeſus beweſen: ja Jeſus ſelfs voorſegd van haar, dat
haare geheugenis te gelijk met het Euangelium in de Kerk ſoude blijven:
waar van by Lucas een diep ſtilſwijgen is. Gelijk Jeſus aldaar ook niet en
ſeid, dat ſulks een voorkomen of een Voorbereiding van ſijn Begraavinge
was. Indienmen hier nu toevoegd, dat Johannes deſe Vrouwe noemd,
Maria de Suſter van Lazarus; namelijk met welke Jeſus veel verkeerd had-
de; ja Lazarus ook opgewekt en ſeer lief hadde, Joh. 11: 5. en dat 'er
van deſe Maria geſeid word, datſe aan Jeſus Voeten gezeten heeft, om ſijne
ſchoone Leeringen in-agt te nemen? ſoo en ſchijnd ſulks waarlijk gantſch
niet te ſluiten op eene Vrouwe, die volgens de gemeene Straat-maare,
een Sondareſſe of een Hoere was. Ook en kan Maria aan Jeſus niet on-
bekend geweeſt zijn; daar nochtans het ſeggen van Simon op ſchijnd te moe-
ten paſſen. Daar-en-boven woonde deſe Maria, volgens Johannes, Mattheus
en Marcus, te Bethanien; daar Lucas van een Vrouwe in de Stadt, ge-
wag maakt. Ja het blijkt uit alle omſtandigheden, dat Maria een van de ge-
noode was; gelijkmen uit de ſaamenhangende woorden van Johannes kap.
12. vers 2, 3. kan afnemen: *Sy bereiden hem aldaar een Avondmaal, en-
de Martha diende, en Lazarus was een van de gene die met hem aanza-
ten: Maria dan genomen hebbende een pond Zalve, &c.* Soo dat Lucas
waarlijk een andere zalvinge verhaald; namelijk welke geſchied kan zijn,
ontrent het laatſte van het tweede jaar, in welke Jeſus had begonnen te Pre-
diken, en dat in het Huis van Simon den Pharizeer: maar welke zalvin-
ge niet en is geſchied tot een Voorbereidinge van Jeſus Begraavenis. Doch
tot deſe moetmen die zalving betrekken, van welke Johannes, even gelijk
Mattheus en Marcus verhaald; dewijl ſoodanigen getuigenis aldaar gevon-
den word: En ons deswegen doet beſluiten, dat dan die zalving, waar van
Mattheus en Marcus en Johannes verhaalen, op een en deſelve tijd ge-
ſchied is, ten Huiſe van Simon den Melaatſchen; namelijk twee daagen
voor het Paſcha, op welken tijd Jeſus gekruiſt is. En alhoewel daar geen
voor-name Kerk-vaders en ontbreken, welke meenen datmen beide deſe
Simons voor een en deſelven Huis-waard nemen moet, ſoo hebben ande-
re nochtans uit de alreeds aangemerkte omſtandigheden, beter meenen uit
haar oogen te ſien, wanneer ſy Simon de Pharizeer, voor eenen anderen als
Simon den Melaatſchen willen gehouden hebben. Want behalven datmen
ſou mogen twijffelen, of een Pharizeer doe ter tijd wel ſoo gemeen met
Jeſus ſou durven omgaan hebben, ſchoon hy hem al heimelijk lief hadde;
ſoo was Jeſus nochtans openbaar genoeg by die ſoort van menſchen in
den haat: want de Pharizeen en Schriftgeleerde ſogten hem te dooden:
(gelijk den vroomen Nicodemus hem hierom ook ſoo bedektelijk droeg, dat
hy Jeſus by nagt beſogte:) ſoo ſietmen ook, dat de maniere van de zal-
ving die Lucas verhaald, veel verſcheeld van die der andere Euangeliſten.
Want d'eerſte Vrouwe by Lucas weende en maakte Jeſus Voeten nat met
haare Traanen; Kuſteſe, droogdeſe en Zalfdeſe; en Simon de Pharizeer
nam 'er misnoegen over, om dat ſulks van een Sondareſſe geſchiede: tegen
welke Jeſus ſig nochtans Vriendelijk uitliet en haar de Vergeving haarer Son-
den aanſeide. Doch de tweede Vrouwe, die Jeſus volgens Mattheus, Mar-
cus en Johannes, ten Huiſe van Simon den Melaatſchen zalfd; giet, na
datſe de Voeten van Jeſus gezalfd, en de Fles den langen hals afgeknakt
hadde, de gantſche voor-raad van Nardus-Olie, over ſijn hoofd uit; ſoo
dat de Diſcipelen, en voornamelijk Judas, over 't verlies beginnen te knorren;

Dat Maria de Suſter van Lazarus niet deſelve is, die een Sondareſſe genoemd word.

Dat Simon de Pharizeer onderſcheiden is van Simon den Melaatſen.

Vergelijkt Joh. 3:1,2. met kap. 19:38. &c.

't Verſchil over deſe twee Vrouwen door de Hiſtorie der Zalvinge ſelfs vereffend.

doch ſy word van Jeſus verſchoond, en geſeid dit gedaan te hebben; Tot een voorkomen van ſijne Begraavinge. Soo dat hier een andere Vrouwe, een andere Zalvinge, en een andere wijſe van Zalven, ten Huiſe van twee onderſcheide Simons, en op een ander voorval geſchied is: namelijk de laatſte, twee daagen voor dat Jeſus gekruiſt is, ten Huiſe van Simon den Melaatſchen. Hoedanigen Naam hy ſchijnd gedragen te hebben, om dat hy te vooren was Melaatſch geweeſt, en niet dat hy het doe ter tijd noch was; gelijk Ambroſius en andere meenen: want die en mogten volgens de Wet, niet onder 't geſelſchap der menſchen komen, ja ſelfs niet binnen de Steden en Vlekken verblijven: gelijk te ſien is, Levit. 13:46. Num. 5:1, 2. &c. Maar hy word den Melaatſchen genoemd, volgens een ſeer gemeene maniere van ſpreken die by de Hebreen was; namelijk ymand te noemen na het geene hy te vooren was geweeſt: gelijk ſulks ook in verſcheide ſpreekwijſen blijkt: ja men mag gelooven, dat Jeſus ook in dien zin ſegd; *De Blinde ſien, de Doove hooren, de Kreupele wandelen &c.* Daarſe dan ook noch Blind en Doof en Kreupel genoemd worden, ſchoonſe het immers nu niet meer en waaren na haare geneſinge. En in deſer manieren heeft Mattheus, mogelijk ook al ſijn leven, den Naam van *Tollenaar* behouden. Maar gelijk 'er in het verhaal van Mattheus, Marcus en Johannes, eenige dingen ontrent deſe Zalvinge malkander ſeer gelijk zijn; en wy de H. Hiſtorie ook houden van een en 't ſelve voorval te ſpreken; ſoo werd 'er evenwel van de Geleerde verſchil genoeg in gevonden, om de moeite waardig te agten, datmen 't naſpoore; op datſe alle drie wel mogten over-een gebragt worden: 't gene wy nu ook willen beſien. De Zalvinge dan waar van Johannes ſpreekt, is tot Bethanien en digt ontrent de Tijd van Jeſus aanſtaande Lijden geſchied; en ſtemd dus verre met Mattheus en Marcus over-een. Sy is ten anderen ook gedaan door een Vrouwe, die met een Alabaſtere Fleſſe, met Nardus-zalve verſcheen, daar Jeſus aan de Maaltijd was. Hier op getuigen alle drie de Euangeliſten, dat de Diſcipelen het verquiſten deſer Zalve, qualijk namen, en de Vrouwe daar over beſchrobden; en by alle drie, word de Vrouwe van Jeſus niet alleen vry-geſproken; maar ook haar doen verklaard, geſchied te zijn, Tot een Voorbereiding om hem te begraaven. Nadien datwe dusdanige over-een-ſtemmende blijken niet in het verhaal van Lucas en vinden; ſoo leeren wy daar uit, dat Mattheus, Marcus en Johannes een en deſelve Zalvinge verhaalen, die geheel van Lucas verhaal onderſcheiden blijft. En alhoewel tegen het over-een-ſtemmend verhaal van Johannes met eenige waarſchijnelijkheid ingebragt werd; dat hy deſe Zalving ſteld ſes daagen voor het Paſcha geſchied te zijn, daar Mattheus en Marcus deſelve alleen twee daagen te vooren ſtellen; ſoo en ſal hier egter geen groote ſwaarigheid over blijven; ſoo wanneermen ſlegts eenige weinige dingen beſcheidentlijk vooraf aanmerkt: want die ſullen ons konnen leeren, hoemen de ſaak door hulp van een gemakkelijke zin-geving, welvoegſaam kan op haar koten ſetten. Dus ſeggenwe dan, dat by-aldienmen het verhaal van ſes daagen by Johannes; en by de twee andere Euangeliſten, van twee daagen voor het Paſcha, hart-nekkig vaſt-ſteld, het waarlijk ſeer moejelijk ſal vallen te denken; hoe een en deſelve ſaak, met alle gelijke omſtandigheden, en ter ſelver plaatſe, gelijkwe in 't verhaal van alle ontwaar worden, binnen den tijd van vier daagen heeft konnen voorvallen? Gelijk het mede niet wel te denken is, dat de Diſcipelen, wanneer ſy in de eerſte reiſe, wegen haar qualijk genoegen over deſe Zalvinge, van haaren Meeſter Jeſus beſtraft waren; vier daagen daar na, wanneer Jeſus ſoo 't ſchijnd, dan noch eens gezalfd ſou zijn geworden; haar Les ſoo ſchoon ſouden vergeten hebben gehad,

datſe

Waarom deſen Simon toegenaamd wierd den Melaatſen.

2 Kon. 15. vers 5. Luc. 17. 12.

En ſulks met voorbeelden beveſtigd.

Het gewaande verſchil tuſſchen Johannes, met Mattheus en Marcus ver-effend.

kap. 14:1.

Hoe Johannes deſe Zalving ſes dagen voor het Paſcha ſteld, en Mattheus en Marcus alleen twee daagen.

En 't ſelve door aanmerking van ſommige omſtandigheden ver-effend.

datse wederom souden hebben durven beginnen te kijven; daar de eerste Vrouwe alreede soo hooge gepresen was, in haare tegenwoordigheid? Voegd 'er by, datmen ten opsigte van 't verschil des tijds, tusschen Johannes en d'andere twee Euangelisten; soo strikt niet verpligt is, den tijd van Johannes, na de Letter te nemen, even als of Jesus ses daagen voor het Pascha gezalfd was: want of hy wel verhaald, dat Jesus ses daagen voor het Pascha te Bethanien quam, en dat hy daar eene Maaltijd gehouden heeft; soo en word 'er egter niet by geseid, dat sulks op dien eigen en selven dag geschied is; nadien dese Euangelist sulcks alleen onbepaald verhaald, seggende; *Sy bereiden hem aldaar een Avondmaal, &c.* 't Gene niemand vreemd sal schijnen, die daar wel aanmerkt, datmen het negende vers kap. 12. tot het eerste lesen moet, en het selve houd voor een saamenhang van het voorgaande elfde kapittel; en dat dese Historie der Zalvinge van vers 2. tot aan vers 9. hier buiten Order van den tijd, ingelast is geworden. Het welke ook genoegsaam waar gemaakt word, uit het gene kort hier op volgd; namelijk Jesus In-huldiging binnen Jerusalem. Ook en is daar geen groot werk aan vast, om dese verschillige omstandigheid weg-te-nemen; namelijk dat Mattheus en Marcus seggen, dat de Vrouwe de Alabastere Flesse gebroken, en de Zalve op Jesus hoofd uitgestort heeft; en dat Johannes alleen segd, dat Maria Jesus Voeten Zalfde, sonder van het hoofd te reppen; dewijl het niet moejelijk en valt uit eenige omstandigheden te denken, datse eerst de Voeten gezalfd, en daar na het overige op Jesus Hoofd uitgegoten heeft, wanneerse daar toe, alswe terstond seiden, de enge hals der Zalf-flesse gebroken hadde. Want datse dese gantsche Flesse aan Jesus te koste gehangen heeft, sulks en blijkt niet alleen daar uit, dat Johannes segd, dat het gantsche Huis van den Reuk vervuld wierd; (want sulks kan van het inwrijven der Zalve verstaan worden, welke de Vrouwe met haar Hoofd-tuiten dede;) maar ook daar uit, dat de gitsige Judas over dese Gulle uitstorting en verlies der Zalve, soo ernstig begaan was. Invoegen dat mogelijk Johannes alleen de Zalving der Voeten verhaald, om dat sulks het Voorbereidsel deser geheele Zalving was, die daar op gewoon was aan het Hoofd te volgen; en hier ook gevolgd is; gelijk men uit Mattheus en Macus kan afnemen; welke dan ook alleen van de Zalving des Hoofds spreken, met verswijging der Voeten; om datse mogelijk voor hadden, dese Zalving in haer uiterste uitvoering te verhaalen. En om dat Jesus by alle drie dese Schrijvers, dese Zalving opneemd, als een Voorbereidsel van sijn Begraavinge; soo hebbense waarlijk een en deselve saak verhaald; nadien de Zalvinge der Voeten alleen, niet wel soodanigen Voorbereidsel konde genoemd worden, maar wel de Zalvinge des Hoofds, om datmen daar door gemeenlijk den geheelen Persoon verstaat: want dat ymand voor 't Hoofd komd, word geseid, dien geheelen mensche overgekomen te zijn. Gelijkmen dan ook dese Orden in het Zalven sig ligtelijk verbeelden kan, dat de Vrouwe noodsaakelijk eerst de Voeten gezalfd, en met het Hair van haar Hoofd afgedroogd of liever ingewreven heeft: want by-aldien sy die voor-af op Jesus Hoofd uitgegoten hadde, soo en hadse tot de Voeten niets overig gehad. En dat in de Zalvingen die by de Ouden ymand ter Eeren, aan de Maaltijd plagten gedaan te worden, voornamelijk het Hoofd gezalfd wierd; sulks en blijkt niet alleen uit de Griekse en Latijnse Schrijvers; maar ook uit de Heilige Schriften, siet Psalm 23: 5. En waar toe meer of netter getuigenis, daar Jesus selfs ons dese Joodsche Eerbewijsinge duidelijk genoeg in sijn verwijt aan Simon den Pharizeer, by Lucas afschilderd, seggende; ik ben in uw Huis gekomen; *Met Olie en hebt gy mijn*

Ongerijmdheid in het tegenstrijdig gevoelen getoond.

Joh. 12: 2.

Dat de Zalving by Johannes waarschijnelijk buiten den rang des tijds ingelast is.

Hoe Johannes alleen van de Zalving der Voeten, en Mattheus en Marcus van het Hoofd, en nochtans van eene Zalving spreken.

En sulks nader uit de Orden deser Zalving bevestigd.

Zalven des Hoofds niet ongewoon by de Hebreen.

Maria die Jesus gezalfd heeft, van Baronius sonder grond voor Maria Magdalena gehouden.

hoofd niet gezalfd, &c. Het word ook van de meeste Gods-geleerde voor een misslag gehouden, dat den Kardinaal Baronius meend, dat dese Maria, die Jesus volgens Mattheus, Marcus en Johannes gezalfd heeft, *Maria Magdalena* is geweest, namelijk uit welke Jesus seven Duivelen uitgeworpen hadde; dewijl Maria wel de Suster van Lazarus, maar nergens, Maria Magdalena genoemd word. Gelijk 'er ook nergens van Maria, Lazarus Suster, geseid word, dat Jesus seven Duivelen uit haar geworpen hadde. Doch nadien Baronius gevoelen alleen op dese gissing schijnd gebouwd te staan; dat Maria Magdalena, by Marcus ook geteld word onder die gene, welke Jesus begeerden te zalven na sijn dood; als waar van sy aan Jesus in sijn leven, de Voorbereiding door dese hare zalving sou gepleegd hebben; soo dunkt ons sulks vry verre getrokken, en seer onvast te staan. Belangende nu de Zalve, welke hier aan Jesus besteed is, die word by Johannes met den Naam van *Nardus* beschreven; doch by Marcus, *Salve van Onvervalste Nardus;* en by Mattheus, *Kostelijke Salve.* Maar Lucas, die een andere als dese laatste zalvinge verhaald, noemd die alleen *Zalve.* Doch nadien de Zalven, waar mede d'Ouden uit vermaak en wellust of ook om de gesondheid plagten gezalfd te worden, niet soodanig stijf noch dik waaren, gelijk die gene welkmen thans uit Was en Olie en Poeders maakt, en meest dienen om te smeeren; maar dun en Olyf-agtig, dat is, die vloejen en gegoten konden worden; alsoo moetmen verstaan, dat Jesus ook met dusdanige Zalf-Olie gezalfd is. Gelijk sulks genoegsaam uit de daad deser Vrouwe blijkt, als sy geseid word, de Zalve op Jesus Hoofd uitgegoten te hebben. En houdmen dat dusdanige Nardus alsoo genoemd is, naar seker Kruid dat veel in Syrien wies, uit welk eene seer sterk-ruikende Olie getrokken wierd; die kostelijk, dat is van hooge prijs was; en daarom ook soo ligt van de Discipelen geseid wierd, *Waar toe diend dit verlies?* Hoedanige Olie, *Zalve* genoemd word; om datmen daar mede Zalven en begieten konde. En dewijl dese Nardus-zalve van wegen den hoogen prijs, van sommige baatsoekende menschen, dikmaal plagte vervalst te worden, of uit andere Speçerien plagte nagebootst te worden, (want dit bedrog schijnd al in de Weereld geweest te zijn, eer Valerius Cordis sijn *Succedania*, voor de Artzenye-bereiders na-liet) daarom word ons ongetwijffeld dese ZALVE, *Opregte*, ofte als den Euangelist segd, *Onvervalste Nardus* genoemd. Ten zy mogelijk dat ymand sig door de Taal-vitters wil laaten in twijffel brengen, of ons daar door niet liever de eigen soort van Nardus aangewesen word; namelijk die uit Airen of uit Halmen voortkomd, tot onderscheid van die, welk alleen uit de bladen gemaakt wierd. En nadien de Oude veel van welriekende Zalve en Olien hielden, en dat deselve om haar natuurlijke kragt en reuk niet te verliesen, sorgvuldig moesten bewaard worden; soo bevindmen dat die ook veelsinds in Alabastere Flessen of Steene Zalfbussen bewaard zijn geweest; nadien de Zalven daar in wel versekerd waaren, en niet ligt, ten zy met geweld, het breken der Flessen onderhavig waaren. En gelijk dese Steen-agtige stoffe, vers uit de Bergen gehaald, volgens Herodoot, Ælianus en Plinius, tamelijk sagt was; alsoo is deselve ook seer ligtvoerig van binnen uitgehold en tot dusdanige Zalf-flessen gefatsoeneerd konnen worden. Hoedanigen Alabastere Elessen, om datse wel het oudste maaksel belooven, ook deselve naam aan andere, die uit Glas, uit Goud, of andere stof gemaakt wierden, overgelaaten hebben: gelijk meermaal plagt te gebeuren, wanneer een ding van d'een stoffe in d'ander overgaat, en nochtans den ouden naam behoud. En alhoewel mogelijk eenige hier uit vryheid genomen hebben, om voor *Alabastere Flesse*, ge-

Marc. 16. 1.

Hoedanigen Zalf-olie de Nardus geweest is.

Waerom dese Nardus kostelijk en onvervalst genoemd word.

Alabastere of Steene Zalf-flessen hoedanig by d'Oude in gebruik.

gelijk d'Euangelisten seggen, een *Glase Flesse* te vertaalen; meenende hier door genoeg gestijfd te zijn, dat 'er geseid word, dat de Vrouwe de Flesse gebroken heeft: nochtans houden de meeste Schrift-en-Taal-geleerde voor vast, datmen hier waarlijk een Steene, dat is een waare Albastere Flesse moet verstaan; nadien niet alleen de Oude meest Albastere Salf-flessen gebruikt hebben; maar ook dat het Griekse woord die eige beteekenis heeft: alhoewelse niet en ontkennen, dat het ook anders kan overgeset worden. In het eerste Boek Samuels leestmen wel van een Kruik of *Olie-vat*, met welke Saul tot Koning gezalfd wierd. En wederom van een *Olie-hoorn;* doch nadien dese zalving neffens veele andere soorten die tot de Heiliging en Inwy-ing van Persoonen, en de H. Vaten des Ouden Godsdienst, en 't bestuur der Hebreeuwse Republijk, aangeleid wierden, geheel van de zalving, die tot Eerbewijsing en Liefde-pligten geschiede, moeten onderscheiden blijven; soo vermaanen ons ook deselve hier daar van te swijgen. Indien wy voorts de waarde deser Nardus-zalvinge tot de Alabastere Flessen toevoegen, wy sullen ligt toestaan, datse veel sekerder in een dusdanigen Steene, dan in een Glase Flesse is bewaard geworden. Gelijk 'er ook van d' Oude getuigd word, datse een sonderlinge hand-greep hadden, om deselve uit dese Steen soo dun en èel van boorden, tot de ligtigheid te maaken, datse weinig dikker dan Glas, of mogelijk ruim soo teer als het Indiaans of Hollands Porcelein geweest zijn. Aan dewelke dan ook met eenige kleine moeite de lange en dunne halsen ligtelijk konden gebroken worden. Want dat de gewoone Salf-flessen lange en dunne halsen hadden, was om datmen daar mede alleen gewoon was, de kostelijke Salf-Olie by droppelen, en weinig teffens te laaten uitvloejen. Waar van daan ook soodanig Salf-fles by de Romeinen GUTTUM, als ofsmen *Droppelaar* of *Droppel-fles* seide, genoemd wierd. Doch nadien dese Vrouwe een overvloedige Gulhertigheid en Liefde tot Jesus wilde betoonen; soo heeftse waarschijnelijk den engen hals van de Flesse, die mogelijk tot aan den buik toe geledigd was met de Voeten te zalven, aan stukken gebroken, op datse de Salf-Olie te gemakkelijker op Jesus Hoofd sou konnen uitstorten. En hoe veel Olie sy uitgestort en te gelijk aan de Voeten en het Hoofd verorberd heeft, word ons een Pond genoemd, namelijk een Pond in Maate, en niet in Gewigte; om dat de Hebreen tweederlei Pond noemden; namelijk een Ponds-gewigt, en een Ponds-maate; komende tien deelen Ponds-gewigt over-een met twaalf-deelen Ponds-maate. Voorwaar al ist dat de Discipelen dese zalving qualijk nemen, soo en moetmen niet meenen, dat het gene dese Vrouwe hier aan Jesus gedaan heeft, hem zalvende aan de Maaltijd een geheel nieuwe en ongehoorde saake is geweest; nadien wy alreede gesien hebben, dat sulks by de Oude Hebreen en Joden, Grieken en Romeinen, seer gebruikelijk is geweest; en niet alleen overbodig uit Homerus, Martialis, Catullus, Lucretius en Plautus werd bewesen; maar ook in de Bybelsche Schriften genoeg bevestigd word, in veele spreekwijsen en spelingen; en onder die insonderheid van David, Psalm 23: 5. *Gy rigt de Tafel voor mijn aangesigte; gy zalfd mijn hoofd overvloedig.* Vergelijk'er mede Cantic. 1: 12. daar Salomon, spelende op dese Nardus-zalve, die haaren reuk verspreide, terwijl de Koning aan sijn ronde Tafel was, dese zalving van Jesus niet on-aardig afgeschaduwd heeft. En alhoewel Baronius toestaat, dat dusdanige zalvingen by de gemelde Volken wel aan het Hoofd geoeffend wierden, soo houd hy nochtans voor vast, dat de Voeten nooit by d' Oude wierden gezalfd; ten waare meend hy, onder de alder-brood-dronkenste menschen: hoedanigen

1 Sam. 10: 1 en kap. 16. vers 13.

Jakob zalfde Steenen, Gen. 28: 18. en 31: 13. en 35: 14. Aaron gezalfd, Exod. 29: vers 29. en kap. 30: 30. Lev. 8: 12 Tabernakel gezalfd, Lev. 8: 10. &c.

Waarom de Salfflessen lange en dunne halsen hadden.

Waarom dese Vrouwe de Salfflesaan stukken gebroken heeft.

Hoe veel een Pondsmaate by de Hebreen deed.

Het zalven aan de Maaltijd was niet ongewoon by de Joden.

gen uitbundigheid hy wel te Athenen en sommige andere Grieken, doch niet onder de Joden, wil erkend hebben. Doch indien die Man niet soo veele getuigenissen hadde nagelaaten in-te-sien, als hy wel hadde behooren op te soeken; hy soude by verscheide oude Schrijvers genoegsaam aangeteekend gevonden hebben, dat het zalven der Voeten niet soo ongemeen was. Ja dat dese Eerbewijsing selfs het gewoone dienst-werk is geweest van de Vrouwen en Dienstmaagden, sulks heeft de Griekse Verklaarder over Aristophanes lang voor Baronius aangemerkt: voegende aldaar soo naauwkeurig het zalven der Voeten, by het wassen en kussen derselve, als of hy sulks met opset uit het Euangelium van Lucas uitgeschreven hadde, wanneer hy segd; *Ende siet een Vrouwe &c. staande agter aan Jesus Voeten, weenende, begon sy sijne Voeten nat te maaken met tranen, ende sy droogdese af, met het hair van haar hoofd, ende kuste sijne Voeten en zalfdese met Salve.* Gelijk mede Ligtfoot, over Joh. 12: 3. uit de Joodsche Schriften genoeg bewesen heeft; dat het Zalven der Voeten, by de Joden niet ongewoon was; en derhalven dat dese Vrouwe, of liever geene van de beide Vrouwen by gevolg, geen nieuwe of nooit gepleegde saake aan Jesus gedaan hebben. Maar sal mogelijk ymand denken; is het zalven der Voeten, en het zalven des Hoofds soo gemeen bekend onder de Joden geweest; hoe heeft sig dan Judas en mogelijk ymand van d' andere Discipelen, die 'er niet als het swijgen toe deden, soo aanstonds over het verlies deser Salve geklaagd? want dat hadden we daar soo even beginnen aan-te-raken: wisten se dan niet dat de Salve in soo gemeene gebruiken, nootwendig te loor ging? Wy antwoorden; Judas en heeft de zalving aan Jesus gepleegd, niet voor een geheel ongewoone of nooit-gehoorde saak onder de Joden opgenomen, selfs ook niet Simon de Pharizeer, die alleen verwonderd is, dat hy sulks van een Sondaresse toelaat. Maar dit was Judas nieuw en hard tegen de borst, dat soo kostelijke en onvervalste Nardus-zalve, soo overvloedig uitgestort; en soo hy meende, heel onnut verquist wierd; nadien men die, als we straks seiden, alleen gewoon was soberlijk, en maar met weinig droppelen tessens te besigen. En daarom toond hy niet alleen sijn afkeerigheid wegens dese overdadige plenging der Salf-Olie; maar hy noemd daar by ook den prijs, namelijk 300 *Denarien* of Penningen, hoe veel die waard sou zijn, by-aldien datmense verkogte. Doch met hoedanig een geveinst en baatsoekig gemoed desen Apostel dit seide, dat heeft Johannes niet vergeten aan-te-teekenen, kap. 12: 6. Daar by-voegende niet alleen, dat hy als de Kassier of Rentmeester van de Apostelen was, ontfangende het gene te mets voor d'Arme gegeven wierd; als mede waarschijnelijk, 't gene de Discipelen tot eenige gemeenschap van 't haare hadden saamen gebragt: maar ook, dat hy een Dief was. En hoewel het waarschijnlijk is, dat Judas, die hier van Johannes alleen dese zalving tegenspreken de, ingevoerd word, ook de eenigste onder de Discipelen is geweest, die daar tegens met knor-sieke woorden uitgevallen is; soo schijnd het egter aan sommige een swarigheid te geven, dat den Euangelist Mattheus in 't meer-getal segd, dat *de Discipelen dat qualijk namen.* Doch 't gene voor eerst Marcus schijnd te verklaaren, als hy segd, *Dat sommige dat seer qualijk namen by haar selven; en seiden &c.* Dat is, morrende en mompelende mogelijk daar over by haar selven: doch dat Judas, die van een gierigen Duivel bereden wierd, het woord opvatte en uit de borst sprak in naam van haar allen: daar in mogelijk meenende gestijft te worden, dat hy aan haar wel even als hy, sen en gefronste voorhoofden wel sag, datse dese quist-zalving, even als hy, qualijk opnamen. Dit sou men mogen denken: doch sommige willen dese onbe-

Misslag van Baronius als hy meend dat d'Oude de Voeten niet gezalfd hebben.

Luc. 7: 38.

Hoe de Discipelen dit zalven qualijk of vremd opnemen konden, daar sulks na een meer gewoone maniere geschiede.

300 Denarien gistmen op 90 Gulden volgens ons Geld.

Hoe Mattheus in 't meer-getal van de Discipelen segd datse de zalvinge qualijk namen, daar Judas sulks alleen schijnd gedaan te hebben volgens 't verhaal van d'andere.

besuiftheid alleen Judas op den hals gesmeten hebben, op dat d'andere Apostelen geheel vry gesproken mogten blijven; naardien het meermaal de gewoonte der Heilige Schrift is, een saak aan veele toe-te-schrijven, schoon datse maar aan een alleen eigen is; en wel voornamelijk dan, wanneerse in en ontrent een en deselve saak zijn, en alle in deselve hoedanigheid tegenwoordig zijn, gelijk hier Jesus Discipelen waaren. 't Geenmen met eenige voorbeelden, daarmen het noodsakelijk soo nemen moet, ligt sou konnen toonen. Onder welke voornamelijk worden by-gebragt, Genesis 8:4. daar de Arke geseid word, te *rusten op de Bergen van Ararat:* en Genesis 19:29. het omkeeren van de *Steden, in welke Loth gewoond hadde:* en Judic. 12:7. dat Jephta is begraaven *in de Steden Gileads:* en 2 Kron. 16:14. daar Asa wierd begraaven *in sijne Graf-steden:* en Jona 1:5. dat Jonas *lag aan de Zijde van het Schip.* En in 't Nieuwe Testament, Matth. 27:44. &c. dat de *Moordenaars,* Jesus desgelijks beschimpten en verweten &c. Alwaarmen sonder tegenspreken, niet anders, dan Een van de Bergen Ararath; Een van de Steden daar in Loth gewoond had; Een van de Steden Gileads; Een van de Zijden des Schips: en alleen, Een van beide Moordenaars moet verstaan: gelijkwe hierna breeder sullen toonen. Het gene dan de Geldgierige Judas, hier alleen voor soo grooten Overdaad uitschold; daar over heeft Jesus op de versse daad, een veel betere Getuigenis gegeven, op dat hy hem den mond snoerde, seggende; Dat dese Vrouwe, aangaande sijn Persoon, een soo Lofwaardigen stuk gedaan hadde, datmen haarder gedagtenis nooit sou konnen uitwissen. En derhalven belaste hy billik de Vrouwe ongemoeid te laaten. Judas daar by ook genoeg sijn geveinstheid onder de neus vryvende, en aanseggende; dat by-aldien hy soo bekommerd was om goed aan den Armen te doen, het hem nooit aan wettige gelegentheid ontbreken sou. Doch nademaal Jesus gesegd hadde; dat hy nu haast van haar henen ging, soo sou haar het middel afgesneden worden, om eenig goed meer aan hem te konnen bewijsen; en daarom, die eenige liefde aan sijn Persoon wilden betoonen, die moesten het nu, en seer haastig doen: gelijk dese Vrouwe, die Jesus Begraaffenisse voorquam, dat is onderschepte; dewijl sy nu haast aanstaande was. Niet anders voorwaar, als of hy tegen sijne Discipelen hadde wille seggen; Gy weet immers seer wel; dat soo by-aldien dese Salve aan mijn dood Lichaam te koste geleid ware, het en soude van niemand, ja selfs mogelijk niet van u, euvel opgenomen worden: wel waarom doet gy dan dese Vrouwe moeite aan? nademaal sy dit doet tot een Voorbereidinge van mijne Begraaffenis; dewijl ik het immers u al voorsegd hebbe, dat die tijd hard aanschiet, welke de Vrouwe hier is voorgekomen, ten aansien van de sekerheid derselve. En hoewel het aan sommige waarschijnelijk heeft geschenen, dat dese Vrouwe met andere Godsdienstige Vrouwen, verstaan hebbende dat Jesus dood na-by de deure was, dese Zalving aan hem geoeffend heeft, niet slegts by de gis, maar met een soodanigen oogmerk als Jesus dat naderhand selfs verklaarde; denkende of het haar mogelijk namaals niet toegelaten wierd van de boose Joden; soo en ontbrekender nochtans geen gaauwe Mannen, die van andere gedagten zijn; en seggen voor vast niet te menen, dat dese Vrouwe dat werk uit een geloovige voorkennis van Jesus aan-naderende Dood en begraavinge gedaan heeft; maar alleen dat Jesus die daad alsoo opgenomen heeft, om sijne Discipelen te leeren, het gene hy daar in te leeren agte. Waarom hy ook alleen segd, dat de daad van dese Vrouwe, namelijk de Zalvinge, en niet het groot Geloove waar door sy dit gedaan hadde, verspreid sou worden, al waar dit Euangelium in de geheele Weereld sou gepredikt worden, Matth. 26:13. De plaatse nu daar Jesus aldus gezalfd is, twee dagen

En sulks met voorbeelden opgehelderd en een goeden zin gegeven.

Hoedanig en in wat zin Jesus sijne Discipelen van dese zalving onderwesen en de Vrouwe in haar werk gepresen heeft. Het tegendeel besloten en voor waarschijnelijk gehouden.

Hoedanigen Vlek Bethanien was, en waar gelegen.

Bethania waar van ſoo genoemd.

voor ſijne Begraavinge, die ſeggen ons de Euangeliſten, met uitſluiting van Lucas, dat BETHANIEN was, in het Huis van Simon des Melaatſchen: een Vlek dat ſeer dikmaal in de Euangeliſche Hiſtorien genoemd word, om dat Jeſus daar veelſinds verkeerd heeft; zijnde ſlegts een half-uur van Jeruſalem gelegen; ſoo genoemd na ſeker gedeelte van den Olijf-berg, dat van wegen de Palm-of Dadel-boomen den ſelven naam droeg: want BETHANIA, is ſoo veel als *Een Huis der Dadelen:* even gelijk een ander gedeelte des ſelven Olijf-bergs, BETPHAGE, dat is, *Een Huis der Onrijpe Vijgen,* geheeten wierd: ſiet de Stands-gelegentheid deſer Vlekken, Luc. 19:29. En gelijk Jeſus langs deſen Palm-weg van Bethanien tegens het Feeſt ſijn Inrijdinge binnen Jeruſalem dede, Joh. 12:12, 13. alſoo vonden de Scharen, die hem uit Jeruſalem te gemoete gingen, goede gelegentheid om Palm-takken van de Boomen te ſcheuren en den weg te beſtroojen. Nu gelijk den Olijf-berg kort onder Jeruſalem wel begon, maar ſig ſeer verre van daar henen ſtrekte en in verſcheide naamen en ſtreken onderſcheiden wierd; (gelijk ſomtijds het Vlek Bethanien genoemd word, en ſomtijds het gedeelte van den Olijf-berg, dat den ſelven naam voerde;) ſoo moetmen dit in 't leſen der Euangeliſche Hiſtorien vermaand blijven wel te onderſcheiden.

Strekking van den Olijf-berg en deſſelfs verſcheide ſtreken.

Jeſus heeft veel ontrent den Olijf-Berg en te Bethanien verkeerd.

En waarlijk alsmen aanmerkt, hoe dat Jeſus in ſijn drie of vierde-half jaren Prediking, dagelijks ſeer gemeen, en dikmaal ontrent de Landſtreek van den Olijf-berg heeft verkeerd; en wel inſonderheid in ſijn laatſte dagen, wanneer hy ſijn verblijf des nagts meeſt tot Bethanien aan den Olijf-berg nam, en daags na Jeruſalem opging na den Tempel: gelijk onder andere plaatſen duidelijk af-te-nemen is uit Luc. 21:37. ſoo moetmen ſig verwonderen, hoe, ofte door welk een oud Erf-gerugt van Rabbi Janna, de Joden geleerd hebben; Dat de Goddelijke Majeſteit drie jaar en een half, op den Olijf-berg geſtaan heeft: ſijn Volk vermanende; *Soekt den Heere terwijle hy te vinden is.* Want of ſchoon deſe gedagten wel hier op konnen gegrondveſt ſtaan, datſe gewaand hebben dat de Meſſias een Koningrijk en een Rijks-ſtoel binnen Jeruſalem oprigten, en daar toe veel op den Olijf-berg verkeeren ſoude; ſoo ſietmen niet te min, dat het gene ſy neſſens meer andere dingen qualijk van den Meſſias verwagt hebben; hier egter in Jeſus is vervuld geworden. Aldus is dan deſe laatſte en opmerkelijke zalvinge, die twee dagen voor Jeſus Lijden uitgevoerd wierd, te Bethanien geſchied; daar Jeſus in het Huis van Simon den Melaatſchen, met Lazarus en andere genoode Gaſten aan de Tafel zat; ofte liever, op de wijſe in die tijden gebruikelijk, op ſekere Bank-peuluwen of Tafel-beddekens, tot de Maaltijd aanlag; gelijk we aanſtonds nader beſien ſullen. Want of wel onſe en andere Overſetters, hebben doorgaans de Text-woorden van *Jeſus aanzitten aan de Maaltijd,* vertaald na de gewoone wijſe van 't Tafel-houden deſes tijds en onſe Landaard, (meenende ſoo alderbeſt verſtaan te worden;) ſoo leeren nochtans de Taalkundigers, dat deſelve gebruikelijke Grond-woorden, niet aan de *Tafel Zitten;* maar aan de Tafel of Eet-plaats, *Aanliggen,* beteekenen. Als zijnde t' eenemaal geſchikt na de gewoonte van die tijden diemen hield in het nemen van ſpijſe, alsmen behoorlijk de Maaltijd hield: gelijk de meeſte Oude Volken al lang voor Jeſus tijd die gewoonte hadden aangenomen, om niet Zittende, maar Liggende op ſekere Beddekens te Eten. En alhoewel het waar is, dat de meeſte Oude deſe gewoonte hebben gehad, ſoo iſſer nochtans ſoo eenparig niet voor waaragtig te houden, dat deſe Eet-wijſe de Eerſte en alder-Oudſte is, maar dat gelijk ſommige waarſchijnelijk willen, de maniere van liggende op Bedde-kuſſens te Eten, van de gewoonte der eerſte Ooſterſche Volken af-komſtig is, als welke gewoon waren in 't Veld neder, en op de

Joodſche leering van des Meſſias verkeeren op den Olijf-berg.

Om wat reden de Overſetters ſommige dingen volgens de hedendaagſe gewoonte hebben vertaald.

Dat het Eten op Lig-bedden niet de eerſte of alderoudſte Eetwijſe is.

de Gras-velden en Bloem-bedden, en by gebrek van die, op Bonte-vellen neder te liggen en spijse te nemen. Van hoedanigen maniere van op Vellen neder te zitten ofte te liggen, wy een voorbeeld vinden in Judith, die voor Holophernes aldus neder zat om na hare gewoonte spijse te nemen: siet het Boek Judith kap. 12: 15. Dus meendmen dat alle dusdanige wijsen, soo lange in gebruik geweest zijn, tot datmen uit een verbeterde navolging, en wanneer de opschikking der woon-huisen, en de lust tot Huis-cieraden, ook Tafels, Bedden, Stoelen, Banken, en Rust-bedden en diergelijken Inboel uitgevonden heeft, men ook dusdanige Tafel-Bedden, tot de Eet-plaatsen en Maaltijden heeft begonnen te gebruiken, in plaatse van de geseide Vellen en Gras-Bedden; gelijk I. Casaubonus tegens Baronius staande houd: gevoelende dat de wijse van al-Liggende te Eten, van de geseide gewoonte tot onder de Joden, Indianen, Celten, Persen, Meden, Grieken en Romeinen overgebleven is. Doch andere wel toestaande, datmen voor het uitvinden van Tafels en Zit-stoelen, en Rust-Banken en Bedden, wel benoodigd was op het Gras, of op ruige Vellen, of op iets anders te liggen, om spijse te nemen; willen egter om veele goede blijken der Oudheid, niet soo volstrekt toestaan, dat daar uit van Ouds de gewoonte van op Lig-bedden te Eten, soodanig algemeen sou voortgevloeid zijn, datmen ook niet van 't begin-aan, en korts op het verlaaten van de eerste plompe wijse, al-Zittende, gelijk thans, de Maaltijd gehouden heeft. Welke zedige maniere, wanneer de Wellust en Luiheid te gelijk met de Rijkdom begon te vermeerderen, metter tijd in Lig-beddekens veranderd is; en dat niet alleen by de Oostersche Volken, maar ook by de Grieken en Romeinen: doch die naderhand wederom haar voorige plooy genomen hebben; namelijk wanneer voor het Eten al-Liggende te nemen, wederom het Zitten aan de Maaltijd in gebruik gekomen is. Gelijk dan ook uit seer vele blijken, genomen uit de Schriften des Ouden Testaments, en andere Schrijvers, kan getoond worden, dat van de alder-oudste tijden af, het Zitten veel eer dan het Liggen, by de Hebreen, Grieken en Romeinen is in gebruik geweest. In het Oude Testament vindmen doorgaans dat de Hebreen Gezeten, doch nergens datse Gelegen hebben wanneer sy Aten, of de Maaltijd hielden. Gelijk dan hier ook van daan quam, dat Jakob tot sijnen Vader seide: *Zit en eet van mijn Wild-braad*, Genesis 27: 19. En soo *Zaten ook Josephs Broeders neder, om Brood te eten*, kapit. 37: 25. Ja wanneerse in Egipten van hem ter Maaltijd genoodigd waaren, soo word'er verhaald, datse *Zaten voor sijn aangesigte.* Waar over Philo de Jode verklaard heeft, dat de menschen doe ter tijd noch niet gewoon waaren, tot de Maaltijden te gaan Aanliggen. En alhoewel de Geleerde Casaubonus dit uit Josephus heeft poogen te verbeteren, seggende, dat Joseph sijn Broeders hier alleen soberlijk en volgens de slegte gewoonte van de Uithemers, maar niet na de Hoffelijke, dat is na de dertele en wellustige wijse der grooten, onthaald heeft, op dat hy Philo aan sijne zijde trok; soo sietmen sulks egter uit Philo genoegsaam beter en tegens hem aan verklaard, wanneer hy segd; dat sulks doe ter tijd de gewoonte der Oostersche Volken niet en was. Daar-en-boven helpt hem niet, dat Josephus segd, datse *Aanlagen;* nadien hy sulks alleen geschreven heeft, siende op de Eet-wijse die in sijnen tijd gebruikelijk was: even gelijk we aanstonds seiden, dat soo de meeste Oversetters in dese en meer plaatsen van het Nieuwe Testament gedaan hebben: lesende *Aanzitten* voor *Aanliggen.* En ei-lieve doch! waar sou Josephus dit na de waarheid van daan gehaald hebben? Want men moet soo gek niet zijn, datmen de Schriften van Moses, welke van Josephs Broeders duidelijk segd, datse *Zaten*, uit Josephus

Waar van het Eten op Bedden na sommiger gevoelen afkomstig is.

Dat het Eten al-zittende veel ouder is, dan op Lig-bedden de Maaltijd te houden.

Dat'er van de Hebreen doorgaans in 't Oude Testament als zittende te Eten gesproken word.

Een tegenwerping aan Casaubonus beantwoord.

Josephus opgehelderd.

't Is voegsamer Josephus uit Moses, dan Moses uit Josephus te verbeteren.

die schrijft, datse *Lagen*, sou willen verbeteren; maar wy kunnen met meerder welvoegsaamheid, Josephus uit Moses verbeteren, en uit Philo verklaaren. En om dat de Aal-oude gewoonte der Egiptenaren ook geweest is, al-zittende te Eten, siet daarom seggen die Murmureerders onder Israel, datse in Egipten, *by de Vlees-potten Zaten*, Exod. 16: 3. Ja doen Israel al van Egipten uitgegaan was, en in de Woestijne het Gulden Kalf gemaakt hadden, en die Grouwel-daad, met Gastmaalen en vrolijk zingen en danssen, als met een dertele Feestdag meenden te voltooijen, soo Zaten sy ook neder om te Eten en te Drinken, en daar na stondense op om te spelen, Exod. 32: 6. siet ook Judic. 19: 6. Gelijk mede David in een opmerkelijke plaatse van het Aan-Tafel Zitten spreekt, 1 Sam. 20. vers 24, 25. Daar uit wy dan overbodig ontwaar worden, dat de Oude Hebreen, aan de Tafel gezeten, en niet als daar na met andere Volken, daar aan Gelegen hebben.

1 Kon. 13: 20. Prov. 23: 1. Jer. 16: 8. Ezech. 44. vers 3.

Baronius door een vertaalinge misleid.

Soo dat Baronius billik uitgelagchen is, om dat hy uit een Latijnsche Vertaalinge, daar het woord TRICLINIUM, dat is, een *Eet-plaats van drie Bedden*, heeft willen bewijsen, dat de Oude Hebreen aan hunne Maaltijden gelegen hebben; daar het sijn pligt was, sulks uit de Hebreeeuwsche Grond-text te doen, indien hy het immers niet alsoo slegt hadde willen maaken als de Schilders, die het Aanzitten der Joden, en na dese Maaltijd in welke Jesus gezalfd is uit de gemeene Oversettingen, de waarheid der saake, seer wel meenen af-te-beelden: doch 't gene waardig is uitgestampt te worden. En gelijk we dit alsoo van de Hebreen vernemen, soo vindmen alle 't selve mede seer ruim van de Aal-oude Grieken en Romeinen aangeteekend; niet tegenstaande sy ook daar na tot de Lig-Bedden vervallen zijn.

d' Oudste Grieken en Romeinen hebben ook eerst aan hun Maaltijden gezeten.

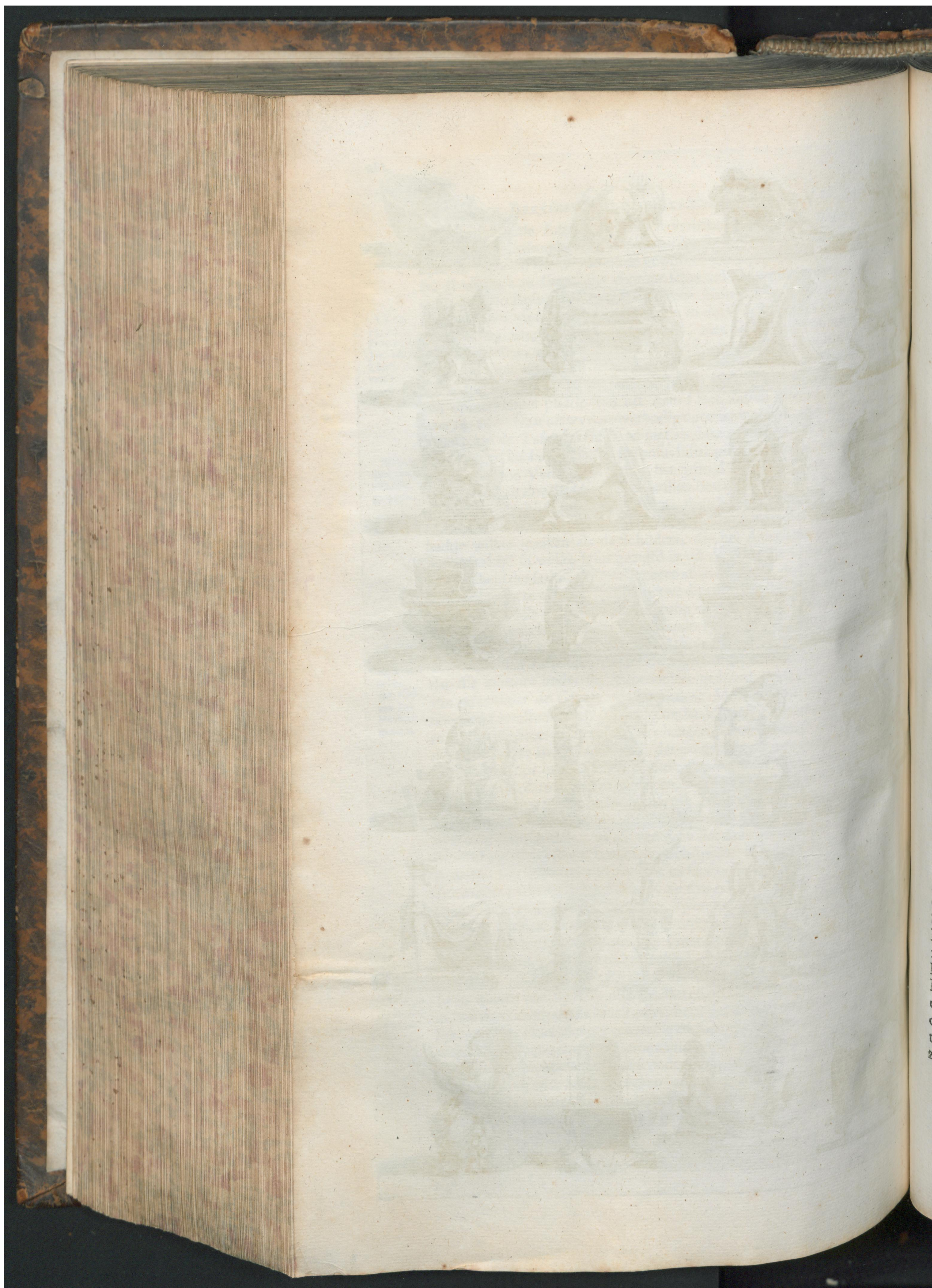
Dus heeft dan Athenæus uit Homerus waargenomen, dat de Helden Zittende, en niet al-Liggende gegeten hebben; betoonende dat die maniere onder de Macedoniers geduurd heeft, tot op de tijden van Alexander de Groot; welke Groote Monarch op eenen tijd, Vier honderd Oversten aan de Maaltijd onthaald heeft, Zittende alle in Silvere en Goude Stoelen met Purper behangen. Soo teekend ook Servius aan over het agtste Boek van Eneas, dat aangaande de gewoonte der Romeinen, onse Voor-ouders na de maniere der Laconers en Kretensen, hunne Maaltijden al-Zittende gedaan hebben; en dat volgens 't gene ons Varro leerd, wanneer hy aanwijst, wat dat yder Volk, door navolging van dees en gene, aangenomen heeft. En Tacitus en Strabo getuigen sulks ook van de Françoisen en Spanjaarden. Waar van daan het dan voortgekomen is, datmen by d'Oude Griekse en Latijnsche Schrijvers, behalven de laatere Tafel-Bedden, soo dikmaal van Stoelen en Gestoelten, Zetels, Rust-banken, Schabellen, Zit-en Leun-kussens, en diergelijke dingen, gewag gemaakt vind. Welke ook navolgens haar bysonder maaksel en gebruik met verscheiden naamen genoemd zijn geworden; doch waar van wy alleen eenige weinige willen uitkippen, en sommige met haare af-beelding gedenken, om dat der selver verscheidenheid, ons alte-wijd van ons voorgenomen stuk, afleiden sou.

Oud gebruik der Stoelen.

En alhoewel dese veelerhande soorten van Zit-en Leun-stoelen niet by alle, noch in alle tijden, alleen gebruikt zijn tot de gemeene Aanzitting aan de Maaltijden; maar dat deselve ook min en meer Cierlijk, grooter of kleinder, in opmerkelijke voorvallen van bedieningen der Eerampten, als Gestoelten van Eerbewijsing, &c. plagten gemaakt en gebruikt te worden; nochtans vinden we onder de pragtigste en fraaiste soort ook eenige, die voor en in het doorbreken van de Lig-Bedden, ook hun gebruik gehad hebben, om daar op Zittende, te Eten of spijse te nemen. Gelijk het mede blijkt, datmen van Ouds gewoon is geweest, eenige Staatelijkheid ontrent het

Eten

Wanneer en waar doormen tot het liggen aan de Maaltijden gekomen is.

Eten te laaten blijken: doch waaren dese Stoelen soodanig, dat eenige van die, metter tijd door de Leuningen en Bank-peuluwen of Beddekussens, diemen daar op gebruikte, meer en meer aanleiding tot de Tafel-bedden hebben begonnen te geven. Onder welk opkomen men van de Zit-stoelen en Bedde-stoelen, op soodanige Rust-banken eerst zittende, daar na al-liggende heeft beginnen te Eten; gelijkwe terstond in d'afbeelding van eenige Oude Steenen en een Schilderkundig Tafereel sullen besien. En hier van daan vindmen, dat ook de Stoelen by de Oude seer waarschijnelijk, *Accubita* en *Accubitalia* genoemd zijn: waar op men volgens sommiger gevoelen, gewoon was aan de Tafel Aan-te-Zitten, ofte ook wel aan te Leunen of te liggen zijnde dese Stoelen somtijds voor voorname Persoonaadjen, door een onder-Zit-stede verheven, en als een Throon gemaakt. Ook waarense somtijds Dobbel, dat is soo breed, datmen met zijn tween daar op kon zitten; alhoewel sy Eerens-halven, maar aan eenen gegeven wierd: hoedanigen Breeden Eer-stoel, ons dikwils onder den naam van *Bisellium*, by de Schrijvers voorkomd; doch waar van het regt gebruik en maaksel, eerst seer laat by de Geleerde ondersoekers der Oudheden, is bekend geworden. *Clinocathedrion* of *Lectisella*, als ofmen *Stoel-bedde* seide; was een soort van Stoelen, daar opmen gemakkelijk Zitten, en Liggen, en als op een kleine Bed-stede, over-end zitten kon; by-na in fatsoen als de Baker-matten by de Nederlanders, dog wat meer verheven van de grond en hooger aan de zijden: gelijk in eenige deser Moddellen kan gesien worden. Ook wilmen ons wijsmaaken, dat *Anaclinterium*, en *Reclinatorium*, een Leuning-bank of Leuning-stoel zy geweest, daar tegen de Aanzittende met haare Schouders konden aan-leunen. Hoedanigen ding ook genomen word voor het opstaande agter-steunsel of Oorkussen der Bed-steden, om datmen daar tegen, of door tusschen-middel van de Hoofd-peuluwe, Aanlag of leunde, en alsoo onderschraagd wierd. Soo dat de geschapenheid deser Leun-of Bedde-stoelen, sig soo wel in haare benamingen, als in haare fatsoenen seer ligt geschikt hebben, om eindelijk in Tafel-Bedden te veranderen; op datmen daar op gemakkelijk Aanliggende, sou konnen de Maaltijd doen: gelijkwe aanstonds noch nader uit de Griekse spreekwijsen, met welke de Euangelisten, aangaande het Tafelhouden, gewoon zijn te spreken, sullen ontwaar worden. Daar het dan mede sal schijnen te blijken, dat gelijk de benamingen der doeningen gebleven zijn, schoonmen van het Zitten op Stoelen en Banken, geheel-en-al tot het Aanliggen op Beddekens en Matrassen overgegaan is; dat ook deselve woorden van die gewoonte behouden zijn, na datmen wederom tot het Zitten gekomen is; en dat de Oversetters alsoo in veele gelegentheden ook soo sprekende, moeten opgenomen worden. Gelijkwe mede in de volgende Antijke Steenen afgebeeld sullen sien, dat de Zit-of Rust-Bedden, alleen in eenige weinige manieren schijnen te verschillen, van de regte Tafel-Bedden, welke de Luiheid metter tijd ingevoerd heeft; en welkers afbeelding, wy een weinig daar na beschouwen sullen. Vergelijkt alleen dese breede Stoelen, of liever dusdanige Zit-Bedden met Leuningen of Lig-kussens, met Ezech. 23:41. Valerius Chimentellius, die over't Opschrift van een Marmersteen te Pisa, een gantsch Boek, wegen de Eer-genieting der Dobbele Stoelen, geschreven heeft; getuigd dat het niet alleen een groote en bysondere Eere was, in sekere soort van seer breede Stoelen te zitten; maar dat het selfs een bysonder Ampt of Konst-oeffeninge was, die sulke Stoelen maakte; als de welke BISELLIARIUS, na de *Bisellien*, of Dobbele Stoelen dien hy maakte, genoemd wierd. Deselve segd ook, dat dese Stoelen na agter en van bezijden, eenige Cierlijke gelijkenis hadden van een Zege-wagen; en soodanig

Wat en hoedanig de Eer-genieting der Dobbele Stoelen was.

breed van Zitting waren, dat indienmense in de middel-ruimte afschutte, daar gemakkelijk twee menschen op hadden konnen zitten. Invoegen dat de gene, welke d'Eer genoot, van in sulken Stoel te zitten, sig na believen, na de regter of na de slinker zijde zetten of leunen kon; ja sig ook agterwaards neer leggen gelijk dertele en luye menschen dikmaal gewoon zijn te doen. Gelijk dan ook van dusdanigen breeden Stoel-bezitting, noch eene andere Eer-bewijsing afvloeide; namelijk op de gene welke neffens soodanige aanzaten: waar van daan, ASSIDENDI HONOR, *De Eer om by te zitten;* en ASSESSORES, *By-zitters*, genoemd zijn. Welke soo wel in verscheide by-een-komsten, als voornamelijk in de Raads-vergaderingen, en het naby zitten van des Rigters zijde, genooten wierd. Want gelijk het een Eere was, in soo een Dobbele Stoel te zitten; alsoo was het ook een Eere, neffens soodanigen in den selven Stoel; of daar benevens te zitten. Op hoedanigen Eer-genieting mogelijk de Moeder van de Zebedeus Kinderen het oog gehad heeft, wanneerse aan Jesus versogte; dat haare Soonen, d'een aan sijn regter en d'andere aan sijn slinker hand mogten zitten, Matth. 20. vers 21. De voornoemde Geleerde Man teekend ook aan, dat dese dobbele Stoelen somtijds gebruikt wierden van de Koningen, om van de Wagens af te klimmen; insonderheid by de Persianen, die haar schaamden, met de handen van haare Onderdanen aangetast te worden: die dan ook daar toe, haare Stoel-dragers by de hand hadden. Tot dese soort van Eerstoelen magmen ook in 't voorby-gaan, die van den Paus toevoegen, welke van sommige, wegens sekere gewoone Ceremonie, door een spotswijse vernoeming, SEDES STERCORARIA, dat is *Stront-stoel*, genoemd is geworden. Op welken Stoel nu noch gemeenlijk dien zit, die tot Paus verkooren word: En van den Stoel opstaande, werd hem, op dat hy sig sou gewennen niet te verhoovaardigen, uit 1 Sam. 2: 8. sagjes in de Ooren geveseld; *Hy verheft den geringen uit den stof,* (ende) *den nooddruftigen verhoogd hy uit den Drek, om te doen Zitten by de Vorsten, dat hyse den Stoel der Eeren doe be-erven.* Men vind waarlijk by de Oude al te veel verscheide benamingen aan de Stoelen gegeven, om niet te gelooven, datmen eertijds seer veel opsigt heeft gehad ontrent derselver Maaksel, Gebruik en Land-aard; gelijk ons ook seer veel Oude Penningen en Steenen, eenige blijken daar van geven konnen. Dus worden ons de Thessalische Stoelen, met seer Cierlijke Voeten beschreven; ook eenige die op Sleden en Rollen stonden. Gelijk 'er ons ook sommige voorkomen die gevuld, en met seer sagte Kussens en bekleedsels, en ook met rijkelijke Behangsels opgemaakt waaren. Ja die daar-en-boven dikmaal noch met Stoel-kussens van verscheide Verwen, als Paauwe-steerten, gedekt waaren: by hoedanige bekleedsels men mogelijk onse Gebloemde en gemengde Trypen sou mogen vergelijken. Van Isocrates word geseid, dat hy een Stoel-kussen gebruikte, dat met Saffraan gevuld was: Waarom hy ook een Wijffen of week-gebakken Reden-konstenaar genoemd is; doch de goede Man, segd ymand seer aardig, verdiende wel een sagt en makkelijk Kussen, nadien hy wel vijftien heele jaaren heeft moeten zitten, om een eenige deftige Oratie der Atheniensen by-een te brengen. De Keisers Stoelen segdmen, dat eertijds met Goud-blik beslagen waaren; na welkse Goude Stoelen genoemd wierden. De Koninglijke Stoelen of Throon-zetels, waaren gemeenlijk met ANACLINTERIA, dat is met Leuningen daarmen met den Rugge, en aan de zijden, met de Armen tegen-aan en boven op leunen of liggen kon; mogelijk in manieren als wy gewoon zijn, een Arm-stoel te noemen; en thans noch eenige met gevulde agter-leuningen by de Groote gebruikt worden. Maar

Stront-stoel van de Paus waar van soo genoemd.

gelijk alle dese Eerwaardige Stoelen, haar meeste gebruik in de publijke Zittingen, en 't bedienen van Eer-ampten; als mede de seer Breede of Dobbele Stoelen dikmaal in de beschouwing der Tooneel-spelen, plagten te hebben; alsoo vindmen ook gewag gemaakt, van andere seer gemeene Stoelen; by d' Oude SELIQUASTRA genoemd: hoedanige sonder eenig Cieraad, van het slegte Volkje gebesigd wierden om aan de Tafel te zitten. Ook wierdense veelsinds van de Wijven om aan de Spinrok te zitten, gebruikt: by Chimentellus *Bestevaars Stoelen* genoemd. Tot welkmen de Houte Boere Stoelen die overwelft waaren, by-voegen kan. De *Sella Tripus*, of Drie-voetige Stoelen, dienden al van Ouds, voor de Dienstknegten en geringe menschen, en haar gebruik houd by veele noch niet geheel op. Ook zijnder Vrouwe-Stoelen geweest, die om de Eerbaarheid en Zedigheid, bedekt waaren: even als de Draag-stoelen by sommige noch in gebruik zijn. Gelijkmen onder dese ook de *Sella Nuptialis*, of Bruiloft-Zetel sou konnen rekenen; namelijk waar in de Bruiden tot des Bruidegoms Huis, heen gevoerd wierden. 't Geen wy niet verder willen ophaalen, om datwe alreede buiten ons bestek geraakt zijn. Dus merken wy dan alleenig aan, dat gelijk de Zeden en gewoonten, veelsinds na de gesteldheden der tijden veranderen en hun plooy setten; alsoo heeft ook de weelde en overdaad, beneffens het soeken van gemak en wellust, de menschen eerst van de eenvoudige gewoontens doen afwisselen, en van de Slegte tot de Cierlijke Stoelen, en soo tot de Kussens en Leuningen; en ten laatsten ismen van het regt-op Zitten aan de Tafel op Stoelen en Banken, allengskens tot het vadsig en gemakkelijk Aanliggen op de gesëide Beddekens gekomen: want dit isset daar de klagte van Athenæus op siet, als hy segd; *Wy zijn soo verre van de Oude zedigheid afgeweken, dat wy al-Liggende Eten.* Het soude onses agtens vry swaar en onseker te doen zijn, net aan te wijsen, by wien en wanneermen dese maniere van Tafel-Bedden, eerst heeft beginnen in-te-voeren; doch dat het ontrent de tijden van de Babylonische gevangenschap der Joden, by de Persen al in gebruik is geweest, op Beddekens aan de Maaltijden al-liggende te Eeten; sulks sietmen niet twijffelagtig in de grootse Maaltijd, welke de Koning Ahasueros aan het Volk op de Burgt te Susan gaf, Esther 1: 6. alwaar met seer Schilderagtige woorden verhaald word, dat daar waaren *Witte*, *Groene en Hemels-blaauwe Behangselen, gevat aan fijn Linnen en Purpere banden*, *die in Silvere Ringen aan Marbere Kolommen opgeschort waaren; en dat de Bed-steden waaren van Goud, en Silver op een Porphijr-steene vloer, &c.* Alwaarmen voor *Bedsteden*, niet anders dan dusdanige Tafel-Bedden of Lig-gestoelten, met verheven Hoofd-peuluwen tot de Maaltijden, verstaan moet: want in dusdanigen zin leestmen, dat *Haman was gevallen op het Bedde daar Esther op was*, kap. 7: 8. dat is op het Tafel-Bed op welke Esther aan de Tafel lag. Gelijkwe mede de gewoonte der Assyriers en Chaldeen, die in haare Maaltijden de maniere hadden, van op sekere Lig-beddekens al-zittende te Eeten, seer fraai by Ezechiel afgeschilderd vinden, kap. 23: 41. daer Godt klaagd: *Ende gy zat op een Heerlijk Bedde*, *voor welk een Tafel toegerigt was.* Hoedanigen gewoonte by de Joden ingevoerd wierd, *door Mannen die van verre quamen*, gelijk de Propheet aldaar segd. En dus zijn mede alle oude Schrijvers vol van getuigenissen, die aanwijsen; dat de Staatelijke Grieken en Romeinen, ook dese luye en gemakkelijke gewoonte metter tijd aangenomen hebben. En derhalven isset een maniere die alleen van d'eene tot de andere in navolging van dertelheid doorgebroken is; en niet diemen voor de alder-oudste of eerste algemeene Eet-wijse houden moet. En van hoedanigen

Wanneer by de Persen dese Tafel bedden al in gebruik waren.

Pragtige toestel in de Maaltijd van Ahasueros.

gen toeſtel miſſchien het Zitten op een Bedde, waar van Ezechiel ſpreekt, moet opgenomen worden; ſulks konnen ons de af-beeldſels ſommiger Oude Steenen niet duiſterlijk aanwijſen: waar toe ons Jakobus Boyſſardus in ſijn Plaats-beſchrijving van Roomen, eenige niet geheel onfraai heeft te voorſchijn gebragt; en wy hier uit hem ontleend, goed vonden by te voegen; op datſe ten minſten een Voorbereidſel ſouden zijn, tot de verklaaring en Schilderkundige af-beelding van de Tafel-bedden, op welkwe Jeſus kort hier na, ſullen gezalfd ſien. Gelijk ons dan mede door deſe oude overblijfſels geleerd word, hoedanig d'Oude veelſinds gewoon waaren, met hun geheele, dat is met haare boven-kleederen of Mantels, de Maaltijd te houden; en derhalven datmen daar door ligt verſtaan kan, dat de Saligmaaker Jeſus, ſulks ook na de gewoone wijſe met ſijne Diſcipelen gedaan heeft, wanneer de Euangeliſt Johannes ſegd, dat hy van het Avondmaal opſtond, ſijn Kleederen aflei; en ſijne Diſcipelen de Voeten gewaſſen hebbende, deſelve wederom aan-nam en aan de Tafel ging aanliggen, kap. 13: 4, 12. waar van terſtond nader, alswe van de Voet-waſſing ſullen ſpreken. Gelijkwe ook van voornemen zijn, om ter plaatſe, daarwe van de verdeelinge van Jeſus Kleederen ſullen handelen, een opmerkelijk afbeeldſel van der Ouden Staatelijke Kleer-dragt in Man en Vrouw, te vertoonen, om dat ons ſulks in veele dingen Ligt en Cieraad kan toe-brengen.

d'Euangeliſten ſpreken ook altijd van *Aanliggen*, en niet van *Aanzitten*.

Dat het nu ook ten tijde des Saligmaakers onder de Joden, de gemeene gewoonte was geworden, al-liggende te Eten, ſulks blijkt, alswe nu al meermaal vermaand hebben, uit alle de ſpreekwijſen, waar mede niet alleen d'Oude Schrijvers, maar ook de Euangeliſten, van *Maaltijdhouden* gewoon zijn te ſpreken. Want de Griekſe woorden, ANAKEIMAI, KATAKEIMAI, ANAKLINEIN, KATAKLINEIN, SYNKATHEMAI en SYNANAKEIMAI, beteekenen eigentlijk niet anders dan *Aanleggen*, mede *aanliggen*, &c. Gelijkwe ook diergelijk van de benaming der Lig-banken of Leun-ſtoelen met Zit-kuſſens, die grootdeels het ſelve gebruik deſer Tafel-Bedden hebben gehad, geſeid hebben. Maar gelijkwe ſien, dat deſe Oude gewoonte egter niet gemeen by de Aal-oude Hebreen, ja ook niet de eerſte Staatelijke Eet-wijſe der Volken is geweeſt, ſoo werd 'er van de Geleerde ook onderſogt, van wien de Joden deſe Lig-Bedden aangenomen of geleerd hebben? en de gevoelens en zijn daar over niet eenparig. Grootius brengd over Matth. 26: 20. alleen deſe giſſing by; namelijk datſe dit mogelijk van de Aſſyriers of Chaldeen aangenomen hebben, en datſe door het gebruik der Grieken en Romeinen daar verder in beveſtigd zijn.

Van wien de Joden de Tafel-Bedden aangeno-hebben.

Want nadien wy de gewoonte al by de ouder Ooſterſche Volken doorgebroken ſien; ſoo en iſſet niet waarſchijnelijk dat de Joden, als ſommige meenen, dit eerſt van de Romeinen ſouden aangenomen hebben, na datſe door Lukullus en Pompejus, onder de Roomſche Mogendheid gebragt waaren. 't Gene egter Ciaconius wil ſtaande houden. Alhoewelmen van dien Man bekennen moet, dat hy ons; beneffens Fulvius Urſinus en andere, tamelijk fraai en naauwkeurig, de maniere van dit Aanliggen ter Maaltijd, door veele Gedenkeniſſen en Oudheden verklaard heeft.

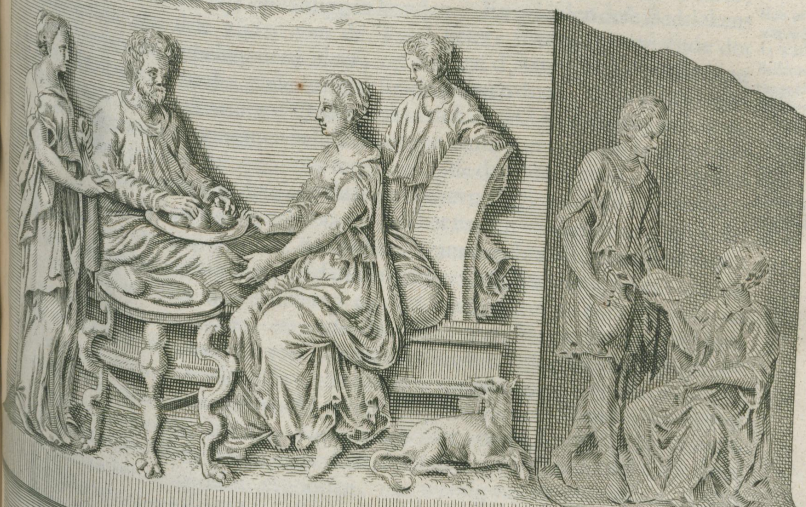
Hoedanig de Tafel-Bedden gemaakt waren.

Dus verneemd men ook uit den ſelven, dat deſe Tafel-Beddekens in haar fatſoen en maakſel, niet ongelijk en zijn geweeſt aan die, op welkmen in de warme Ooſterſche Landen, gewoon was te ſlapen; en diemen onſes agtens eenigſinds, door onſe niet heel-lang weder nieuw ingevoerde Ruſt-banken, ſoude mogen vergelijken en verklaaren; alhoewel de Tafel-Bedden tot haar gebruik ſomtijds ſmalder en ſomtijds breeder, en meer dan voor een of twee Perſoonen waaren; doch de meeſte waaren vierkant, en een weinig

lan-

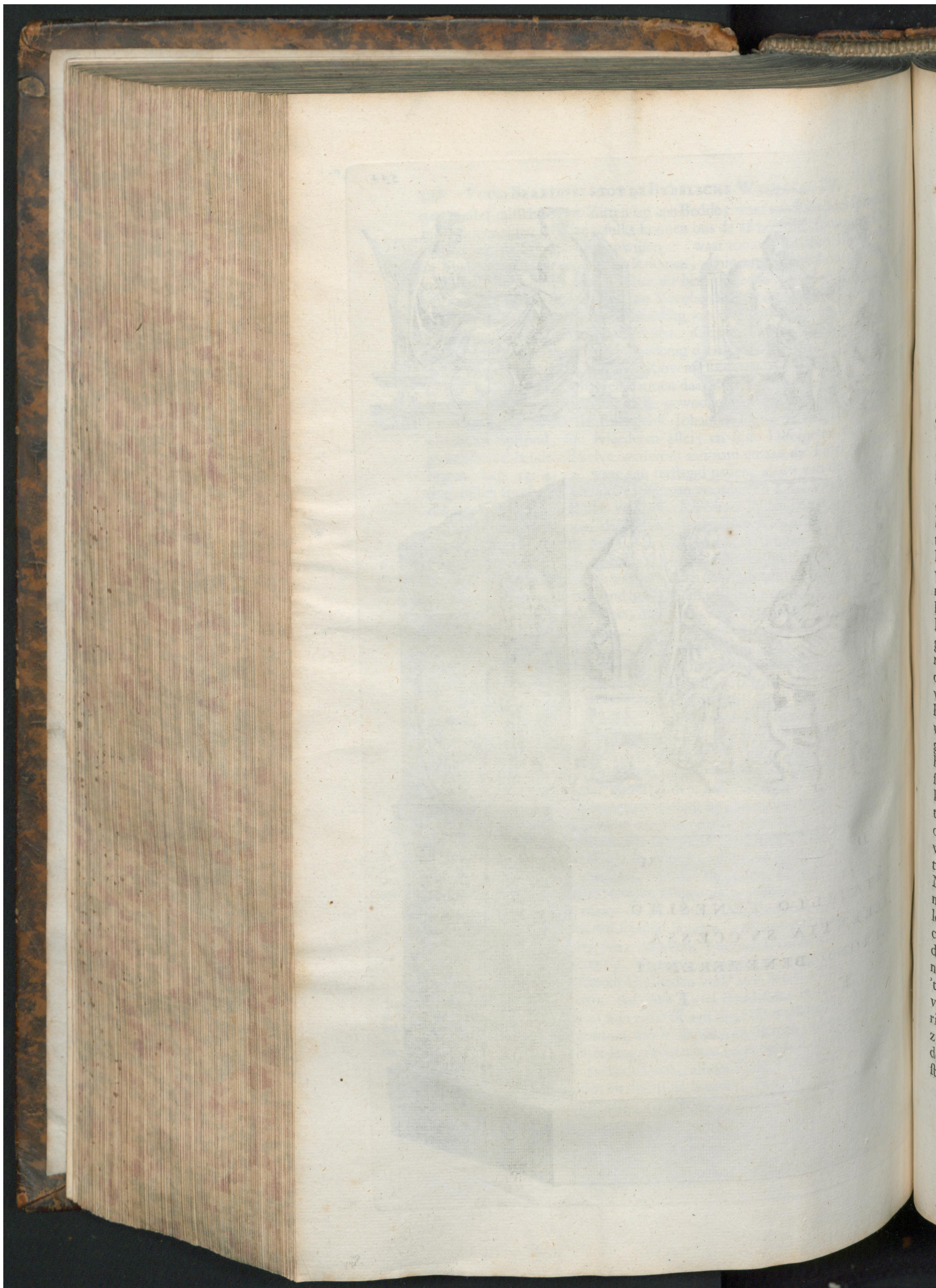
D M

L. STATILIO TENESIMO

TERENTIA SVCCESSA

PATRONO BENEMERENTI

F F

langer dan een mensch, welvoegsaam daar op aangelegen: want sy hielden het af-hangen der Voeten ongemakkelijk, en met goede reden voor een beletsel van de rust. Ook waaren dese Lig-banken gedekt met een Matras, ofte met een sagte of donsige Bultsak, welke na boven, dat is naar het hoofd-einde dat tegens de Tafel aanlag, met een hooger of verhevener Peuluwe, omgerold of opgebonden was; ook somtijds los na de Tafel-zijde aangelegen: en aldus als een *Anaclinterium* of Rust-Bedde toegemaakt. Ook waarense veelsinds soo breed, dat 'er drie nevens den anderen op konden liggen. Na welk getal van Aanliggers dese soort gemeenlijk LECTI TRICLINIARES, dat is, *Beddekens van Dryen*, genoemd wierden; namelijk daarmen met sijn dryen op aanliggen kon. Waar naar ook eindelijk selfs de Eet-kamers, daarmen op dusdanige Beddekens, of *Drielegers* aanlag, waarschijnelijk TRICLINIA genoemd zijn. Gelijk we ook in een oud Handschrift voor TRICLINIUM, *Een Drie-Ordening van Zit-plaatsen*, verklaard vinden. Doch sy hadden ook Bedden daar maar een of twee, en ook wel vier en vijf op aanliggen konden. En wierden dese Beddekens gemeenlijk aan drie zijden van de Tafel geset; invoegen eene zijde des Tafels open en onbelemmerd bleef, op datmen d'Aanrigting en bediening des Maaltijds, van die zijde te ligter soude konnen doen; ten waare aan geheel lange Tafels daarmen d'Orden kon verschikken. Op dusdanig toegerigte Beddekens dan, gingmen in sulker voegen aanliggen, dat de hoog opgehoopte Bultsak of Bank-peuluwe tegens de zijde der Borst quam, en het Boven-lijf na de zijde van de Tafel daar op verheven lag, en de Handen en Armen eenigsinds daar boven vry waaren, tot het nemen van Spijse en Drank. In hoedanigen maniere dan ook de Gasten, wanneer de eerste graagheid van 't Eten een weinig gestuit was, of datse meest verzadigd waren, sig een weinig gemakkelijker met den Elleboog op het Peuluw-kussen nederleiden, en met malkanderen spraken; en onder dies ook van de Na-gerigten peuselden, of malkander een Beker tot vrolijkheid toedronken. Gelijkmen diergelijke wijse van doen in verscheide oude Steenen uitgehouwen, by de Aal-oudheid beminnaars bewaard vind; en die de gemelde Schrijvers tot betooging van dese Eet-wijse, in haare Boeken ook niet vergeten hebben by te brengen; alhoewel d'oorspronkelijke selfs, door den tijd, en noch veel meer door het dikmaal en on-agtsaam nabootsen, niet weinig van hare oude fraaijigheid schijnen verlooren te hebben. En op dat niemand van ons en denke, dat we te karig zijn geweest, om dese dingen door een Vertoogschets uit de Oudheid te bevestigen; siet daar, wy willen hier niet soo seer d'afbeelding van een oude en half-verminkte Steen by-brengen; maar u veel liever de Eet-wijse op dusdanige Tafel-beddekens na de Oudheid, op eene veel Staatelijker wijse vertoonen; namelijk hoedanig den grooten Schilder-meester Nikolaas Poussijn, na-volgens het aanbrengen der geseide Gedenk-steenen, niet on-aangenaam ontworpen heeft. Als de welke daar in toegeleid heeft, om de Zalving van Jesus Voeten, volgens 't verhaal van Lucas, kap. 7: 36-38. beter dan andere groote Meesters voor hem, te verbeelden; alhoewel hy mogelijk gemist heeft met dese Vrouwe knielende te vertoonen, daar de Heilige Lucas segd, datse *stond agter aan Jesus Voeten*, vers 38. 't Geen wy wel verbeterd hebben, gelijk het Print-Tafereel aan d'ander zijde vertoond; doch het gene egter in een kleine omstandigheid, onse nauwkeurigheid niet heel voldoet, maar uit de Text seer ligt kan verbeterd worden: ten zy dan dat ymand, het *staan agter aan Jesus Voeten*, alleen op de plaatse daar dese Vrouwe haar begaf om sijne Voeten te zalven, en niet op de eigentlijke stand derselve Vrouwe, sou willen gepast hebben. Andersinds agten wy,

En fulks wat nader aangewesen.

Hoe en op wat wijse de Tafel-Bedden gerangeerd stonden.

Hoemen op dese Tafel-bedden tot de Maaltijd aanlag.

Siet de maniere van op Tafel-bedden te Eten in dese volgende Printverbeelding.

dat

het Aanliggen op de Tafel-Bedden; hoedanigen Eetwyſe der Aſſyrie Gri

...ſyriers, Grieken en Romeinen, ook by de Joden in gebruyk geraakt is.

Toegeruste Eet-Zaale, een Cierlijk gevloerde, of *Geplaveide Vloer* willen verstaan hebben. Wanneermen dan op dese Beddekens sou gaan aanliggen en Maaltijd houden, was het de gewoonte, datmen voor-af de Schoen-zoolen ontbond, en van de Voeten af-dede; op datmen met deselve de spreikleeden, noch de Beddekens, noch ook de mede-Gasten, die neffens en deun by den anderen aanlagen, niet bekladden noch vuil maaken soude: sulks datse meest gewoon waaren, met de bloote Voeten aan de Tafel te liggen. Waar uit wederom openbaar word, hoedanigen bequamen gelegenheid sulks aan beide Vrouwen verschaft heeft, om Jesus aan de Tafel liggende, de Voeten te wassen en te zalven, staande agter hem; gelijk wy gesien hebben. En by-aldien iets in het verhaal der Euangelische Historie daar ontrent mogte duister schijnen, ofte dat onse verklaring daar in te kort geschoten is; soo agten wy nochtans dat onse Printverbeelding, de saak genoegsaam klaar heeft afgeschilderd, wanneermen die met aandagt doorwandeld. d' Aansienelijke Gasten en Heeren, waaren ook gewoon voor het aanliggen, door de gemeene Huis-knegten des Waards, daar de Maaltijd gehouden wierd; ofte ook wel van haare eigen Volg-jongens of slaven, hunne Schoen-zoolen te laaten af-binden; diese dan moesten bewaaren en reinigen, en na de Maaltijd deselve wederom aan haare Heeren brengen, en aanbinden. Hoedanigen gewoonte, Fulvius Ursinus door een Oude steen, bewaard in den Hof van den Kardinaal MONTALTI, tot een aanhangsel van Ciaconius Boek, en klaar bewijs van dese saak, heeft bygebragt: gelijk'er mede geen ruim bewijs van oude Schrijvers en Digters en ontbreekt, dat sulks bevestigd. Onder 't welk mede seer aardig is, het gene Martialis segd, schimpende op eenen Cotta; namelijk dat hy eindelijk begon Barrevoets na de Gast-maalen te gaan, om dat sijn nalaatigen Jongen, sijn Schoen-zoolen, dien hy bewaaren moeste, hadde laaten stelen; en deswegen verhoeden wilde, dat hem sulken verlies niet meer aantreffen mogte. Doch waar toe dese dingen uit andere bevestigd, daar we sulks ook in d'Euangelische Historien vinden? want als Johannes segd, *Dat hy niet waardig was, om nederbukkende, Jesus Schoen-riemen te ontbinden*; soo siet hy daar geheel-en-al op de seer geringe dienst, die de Slaven en volg-jongens haare Heeren aan de Maaltijden en elders gewoon waaren te doen. Waarom het dan ook niemand voor een mis-stand in ons Print-Tafereel agten moet, dat nergens geen Schoenzoolen aangewesen zijn: alhoewel het ligt te denken is, dat sommige van minder vermogen, dan Heeren die Knegten hielden, hunne Schoenen voor het aanliggen selfs afdoende, deselve geduurende de Maaltijd, onder de Ligbedden lieten staan. En nadien wy tot dese gewoonte van Tafel-houden en het voorval der Zalvinge, noodsaakelijk aan het Voet-wassen moeten gedenken; soo en willen we ook niet af-laaten, iets van het selve tot den draad van onse reden in te lassen; dewijl dese Ceremonie seer dikmaal voor het Aanliggen tot de Maaltijd, Eer en Liefdens-halve plagte te geschieden: en dat mogelijk ook wel, zittende reeds op de Voet-einden der Bedden. Gelijk Jesus selfs ook sijne Discipelen de Voeten gewassen heeft, tot bewijs van nederige gedienstigheid; en dat terwijle sy met hem op de verhaalde wijse aan de Tafel aangelegen waren, gaande van den eenen tot den anderen; gelijk klaar genoeg uit de Euangelische Historie af te nemen is, Joh. 13:4, 5. Luc. 7:38. En geschiede dese Wassinge ook dikmaal, en mogelijk wel meest, om datse de Voeten, die ligtelijk van 't stof en d'aanlading des sweets, bekrosen en onrein waaren geworden, wilden reinigen om niet on-aangenaam noch walgelijk voor malkander te schijnen; dewijl sy aan de Maaltijden, meest bloot gesien wierden. Tot hoedanigen bevuiling der Voeten,

Datmen voor het aanliggen, de Schoenzoolen afbond.

Besiet andermaal onse Vertoogschets der Zalvinge.

Het afen aanbinden der Schoenen wierd veelsinds van de volg-jongens en Dienstknegten gedaan.

Marc. 1:7.

Voet-wassinge hoedanigen Ceremonie voor het houden der Maaltijden.

Jesus heeft sijn Discipelen de Voeten gewassen daarse noch aan de Tafel lagen.

Waar toe de Voet-wassing der Ouden te werk gesteld wierd.

de uitgesnede Schoenen en Voet-zoolen, die alleen met Banden of Rie-
men vast-gebonden wierden, meer gelegenheid gaven, dan wel aan on-
se Voeten, die met Koussen en digte Schoenen gedekt en overkleed zijn-
de, ook aan de Maaltijd gedekt blijven. Van welke dragt en maaksel der
Aal-Oude Schoenen of Voet-zoolen, het ons nu ook lust een weing voor-af
te spreken; om daar op, de rest van de Burgerlijke Ceremonie der Joodsche
Voet-wassinge, niet onvoegsaam aan te lassen.

Dat het gebruik der Schoenen of Schoen-zoolen al seer oud is.

Dat dan het gebruik der Schoe-
nen al seer Oud is, sulks wijsen ons de Bybelsche Historien genoegsaam
aan: En heeft selfs Abraham sijne spreuke Genesis 14: 23. daar van ont-
leend, wanneer hy segd; *So ik van eenen draad tot een Schoen-riem toe, iets
neme dat uwe is, &c.* En Moses hadde ook Schoenen aan de Voeten, als
Godt tot hem sprak uit den brandenden Braam-bosch, Exod. 3: 5. seggen-
de; *Trekt uwe Schoenen uit van uwe Voeten, want de plaatse daar gy
op staat, is Heilig Land.* Gelijk soo ook aan de Israeliten belast wierd, alsse
uit Egipten gingen; datse het Paasch-lam, *met Schoenen aan de Voeten*, ge-
souden Eten, Exod. 12: 11. Doch of de Schoenen wel van soo Ouden ge-
bruik zijn, dat Godt juist daar van den eersten Werk-meester sou geweest
zijn, ter tijd dat hy Adam en Eva, Rokken van Vellen, in het Paradijs
aanpaste; en datse van die tot alle menschen doorgebroken zijn, gelijk Baldui-

Wie den eersten vinder der Schoenen is kan men niet seker seggen.

nus meend; sulks schijnd veel eer voor een schrandere bedenking van dien
Man, als voor een sekere waarheid te moeten gehouden worden; nadien
daar heden noch sommige Volken gevonden werden, die, schoonse het
Lichaam tegen koude en hitte met Kleederen gedost hebben, nochtans
sonder Schoenen aan de Voeten gaan; alhoewelmen van wegen dessels nood-
sakelijkheid, seer waarschijnelijk te besluiten heeft, dat de eerste menschen, ge-
lijk de Kleederen, ook alsoo de Schoenen niet lang ontbroken hebben: ten min-
sten zijn deselve al van seer Oude-tijden by de Hebreen in gemeen gebruik ge-
weest; gelijk sulks klaar genoeg bevestigd werd uit veele van hare Zeden.

Nader bewijs voor de Oudheid der Schoenen.

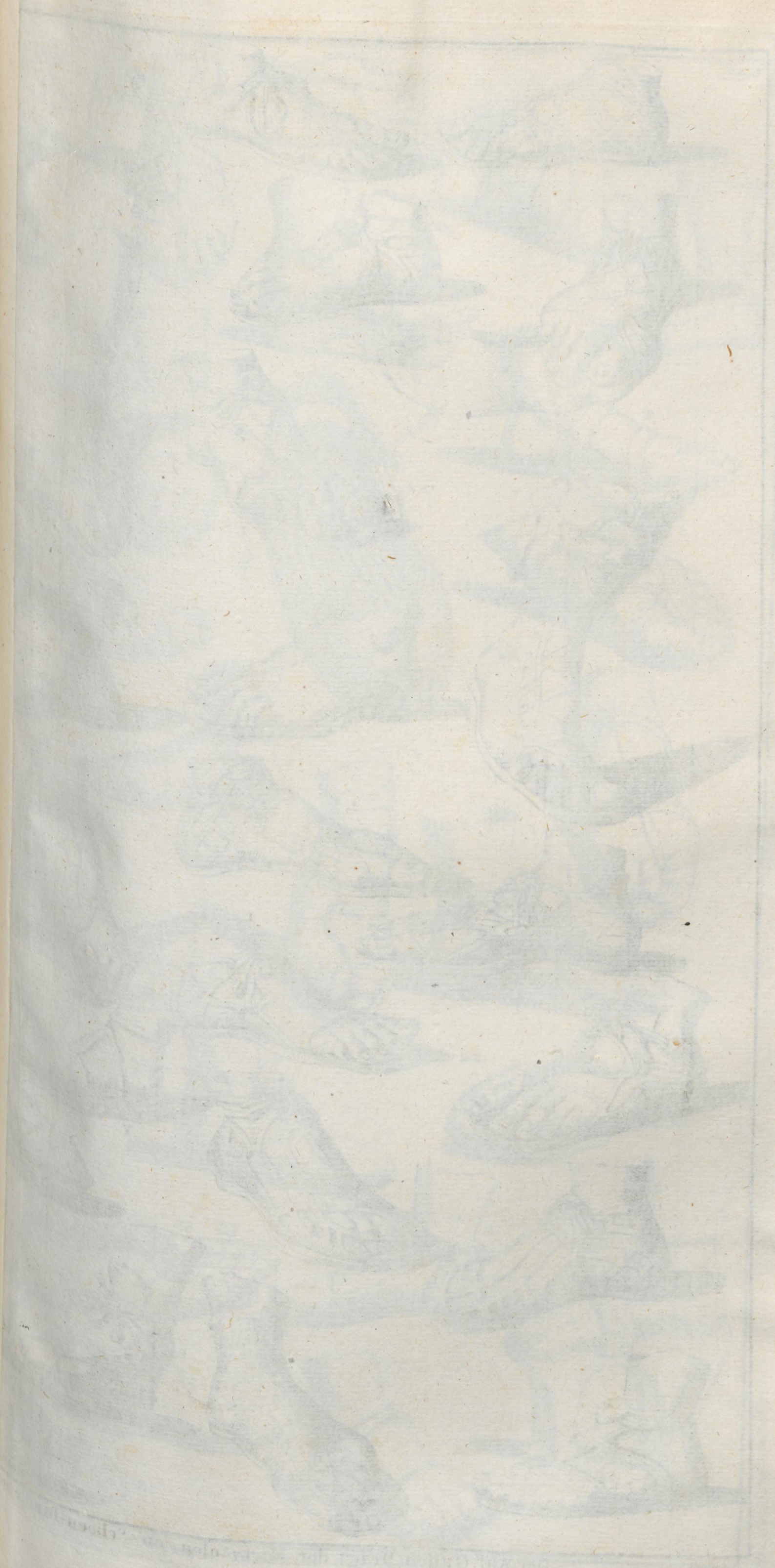
Dus
plagtense in haare Onderhandelingen en Verbintenissen, de Schoenen uit
te trekken: en den Man welke de Weduwe van sijnen af-lijvigen Broeder niet
trouwen wilde, wierd van haar de Schoen uitgetrokken, Deut. 25: 9. Hoeda-
nige gebruiken, onder dit Volk geen plaatse hadden konnen hebben, by-al-
dien sy in 't algemeen niet Geschoend gegaan hadden. Siet, behalven d'aange-
toge spreekwijsen, na, Josua 5: 15. Ezech. 16: 10. Jes. 11: 15. en kap. 20.
vers 2, 3, 4. 2 Kron. 28: 15. en in 't Nieuwe Testament, Luc. 15: 22.
Marc. 6: 9. En alhoewel het in de Heilige Boeken niet alte-klaar is; uit
wat stoffe de Schoenen van Ouds by de Hebreen gemaakt waaren, noch
ook niet wat Fatsoen die eigentlijk hadden; soo meenen egter d'Oudheid

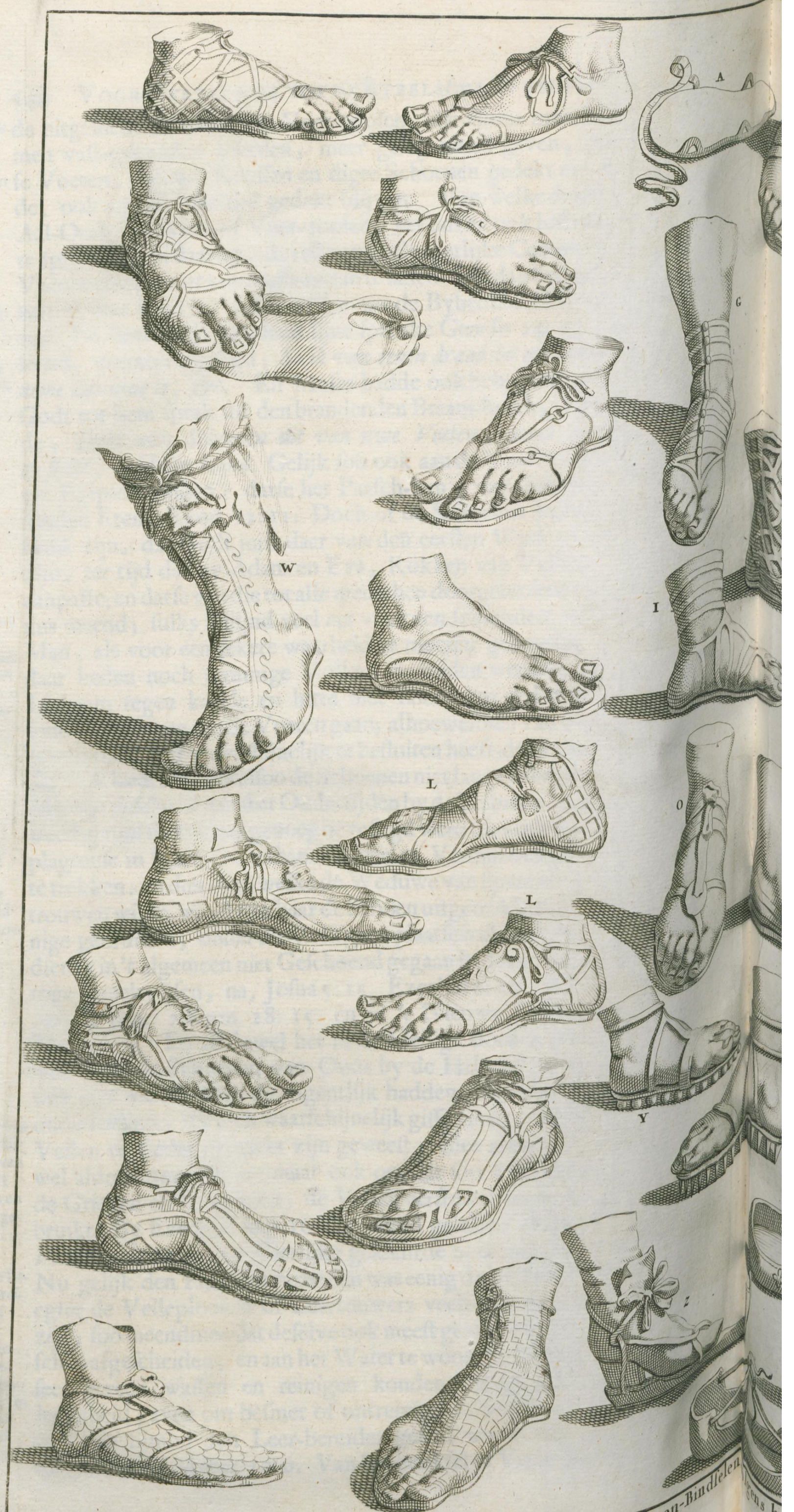
Schoenen waarschijnelijk van ouds uit Vellen en Leder gemaakt.

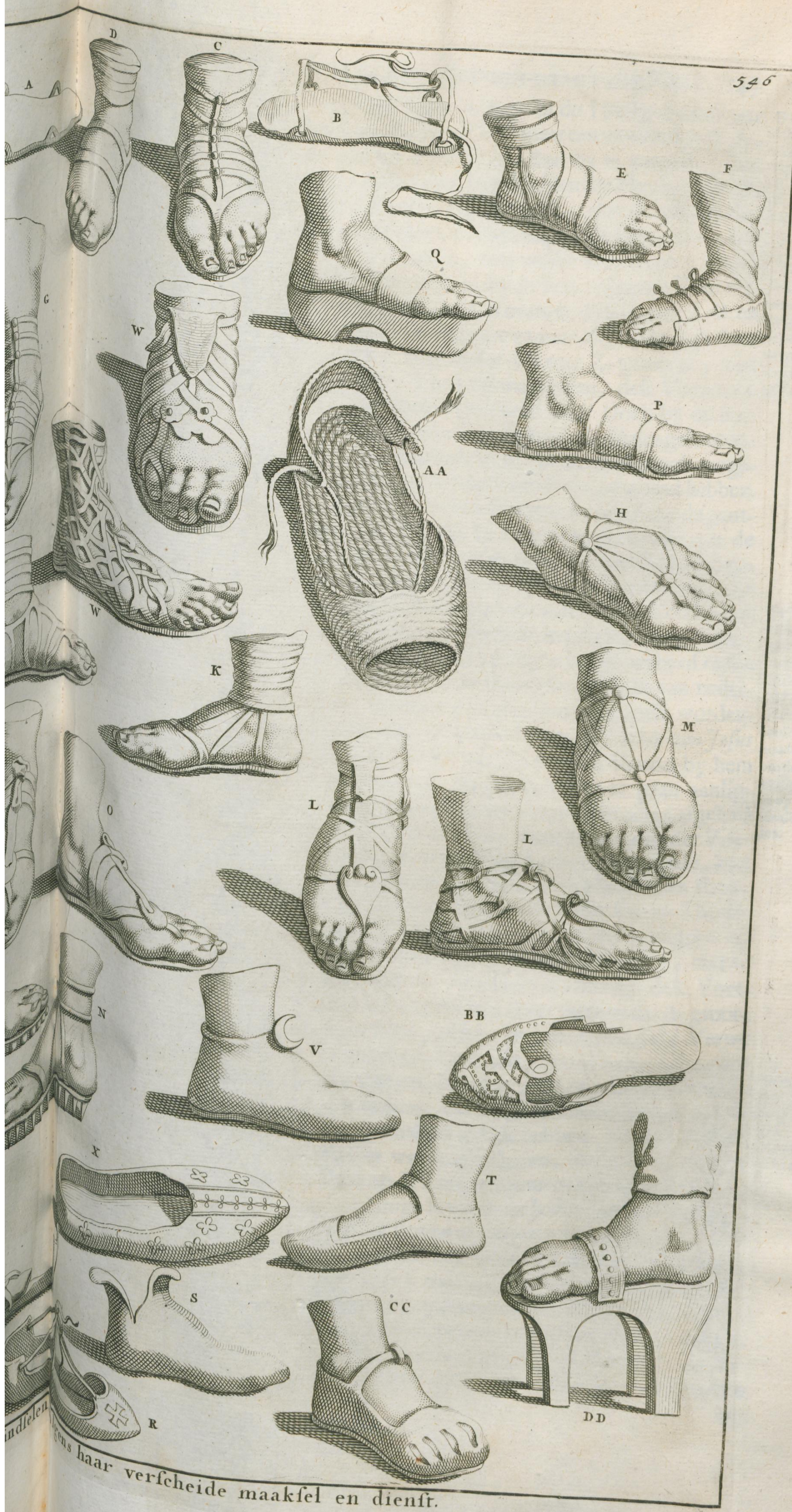
ondersoekers, datmen waarschijnelijk gissen mag, datse als hedendaags, uit
Vellen of Leder gemaakt zijn geweest; niet alleen om dat sulks daar toe
wel alderbequaamst is; maar ook om dat soo wel de Oude Hebreen, als
de Grieken en Romeinen, de Vellen eerstmaal tot Kleedingen hebben ge-
bruikt. By Ezechiel kap. 16: 10. word gelesen: *Ik Beschoeide u met Dasse-
Vellen:* dat eenige op Cierlijke gekleurde Schoenen willen gepast hebben.

Of de Leder bereiders of Velleplooters ook gemeen onder de Joden gewoond hebben.

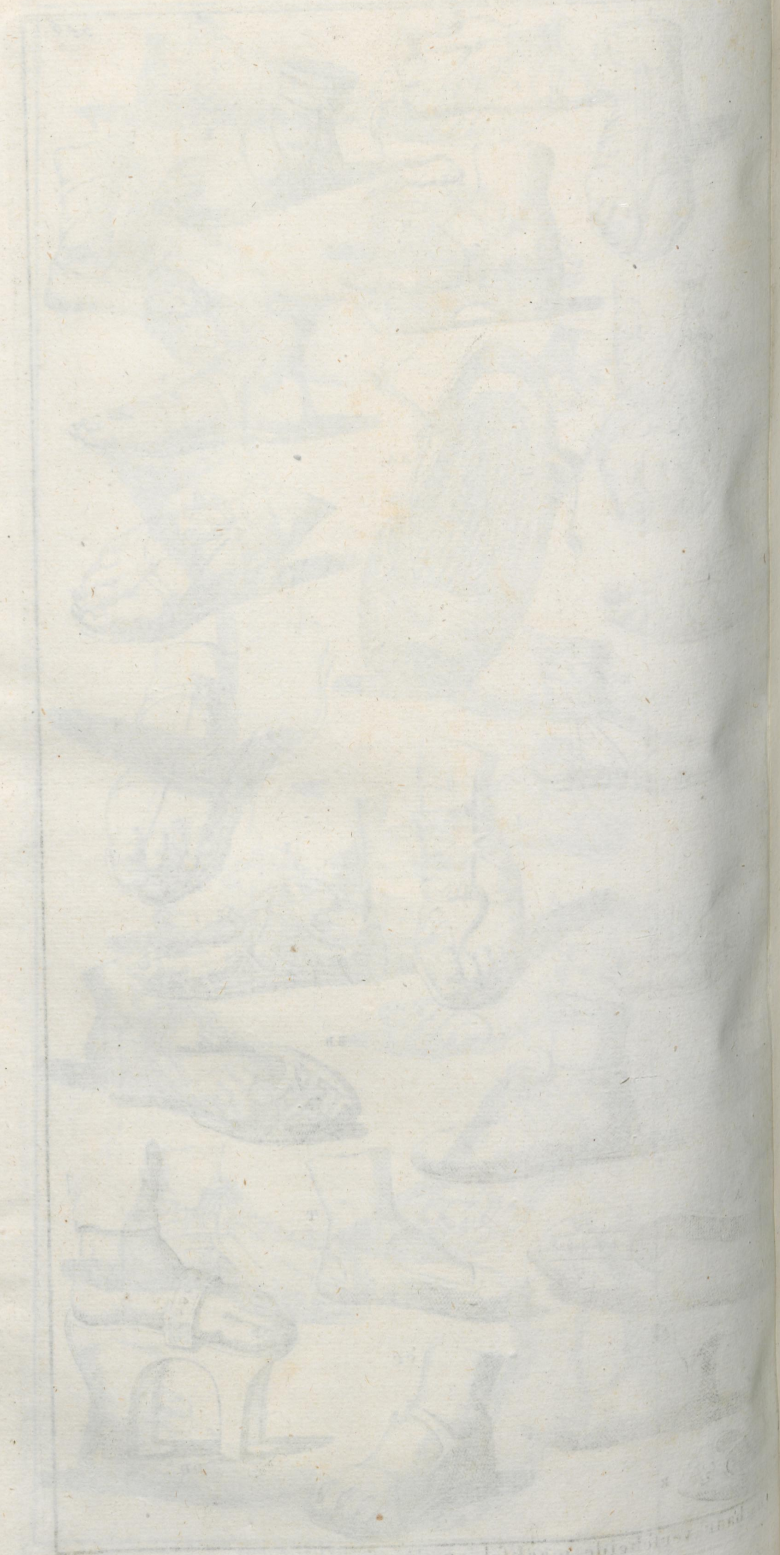
Nu gelijk den Hebreen verboden was eenig dood Aas aan-te-raaken; en dat
egter de Velleplooters of Leertouwers veelsinds daar mede moesten besig
zijn; soo meendmen dat deselve ook meest gewoon waaren, van andere men-
schen afgescheiden, en aan het Water te woonen; daarse haar dan niet alleen
seer gereed wassen en reinigen konden, maar ook andere minder ge-
legenheid gaven om besmet of ontreinigd te worden. Waarom mogelijk
ook van Simon den Leer-bereider geseid word, dat hy sijn Huis na-by
de Zee hadde, Actor. 10: 6. Van het maaksel of Vorm der oude Hebreeuwse

A
G
W
I
L
O
L
Y
Der Aal-Ouden Dragt der Voet-zolen, en Schoen-Bindselen

...ndselen, ...gens haar verscheide maaksel en dienst.

of Joodsche Schoenen, vindmen onses wetens in de Heilige Schriftuur geen gewag altoos; en sy hebben ook in hare Taal maar een woord daarse deselve mede noemen, sonder van het Fatsoen iets daar by te voegen. Dus meendmen uit veele blijken der Oudheid, en spreekwijsen der Heilige Schrift, dat het gemeenlijk alleen platte Zoolen zijn geweest, die de plante der Voeten van onderen bedekten; de Boven-voet ongedekt blijvende, ten zy alleen met de Bind-snoeren of Riemen, met welke dese Zoolen aan de Voeten vast gebonden wierden. Hoedanige wy in dese volgende Printverbeelding eenige hebben afgeschetst; als te sien is ontrent de Letteren A. B. en mogelijk andere. Waar van de algemeene maniere van aan-doen, ligtelijk door het aanbinden van onse Schaatsen, hier onder aan met Z. gemerkt, niet onvoegsaam kan verklaard worden. Van welk aanbinden, dese Voet-zoolen by de Grieken, ook alleen *Onderbindsels* genoemd zijn. Doch by de Romeinen schijnd CALCEUS, een *Schoen*, van CALCIBUS, de *Hielen* geheeten, om datse alleen het onderste van de Voet bedekten. Waarom dan ook mogelijk de Hebreen dusdanige Zoolen alleen נעל dat is een *Band*, genoemd hebben. Welke benaming naderhand ook aan de holle Schoenen, namelijk die de gantsche Voet bedekken, behouden is. En dat de Voeten by de meeste met de geseide Zooltjes, alleen van onderen bedekt waren, sulks kanmen duidelijk genoeg afnemen uit de gewoonte der Ouden; die, gelijk we terstond seiden, de reisende Gasten eer sy ter Tafel gingen Aanliggen om te Eten, de Voeten met fris water wasten: hoedanig al ten tijde van Abraham in gebruik was, Genesis 18:4. en kap. 19:2. alwaar mogelijk het noodigen *tot het leunen* of *rusten onder eenen Boom*, ook op de maniere van het eerste gebruik van nederliggende op het Gras te Eten, schemeragtig sou konnen gepast worden. Ook ten tijde van Christus, Luc. 7:44. en hadde *Simon, de Voeten van Jesus geen water gegeven;* namelijk wanneer hy als een genood Vriend by hem ingekomen was, om ter Maaltijd op de Bank-peuluwen te gaan aanliggen. 't Gene by de Hebreen van geen andere reden schijnd te moeten afgeleid worden, dan van dese aangebonde Voet-zoolen: want het overige der Voeten, tusschen en bezijden de Zool-riemen of Bind-snoeren bloot zijnde, kon het niet anders geschieden, of de selve wierden ligtelijk van het stof en straatslijk vervuild: welke dan af te wassen, by hun de eerste Eer en Dienstpligt was: en ook in veele gevallen noodig was, om in het aanliggen op de Tafel Bank-peuluwen, deselve, of de naast-aanliggende Gasten, niet te bekladden, gelijk we boven geseid hebben. En alhoewel sommige dese Voetzoolen niet algemeen by de oude Hebreen stellen, maar meenen dat de groote Heeren, en de Jonk-vrouwen en Staat-juffers, Roode Schaarlake-Verwe Schoenen gedragen hebben; (mogelijk die wy Broosjes of Scheen-Laarsjes souden noemen;) hoedanige men grootdeels voor holle of geheele Schoenen of liever voor halve Laarjes moet nemen; overmids het rood Koleur aan de Zoolen alleen, niets en soude te beduiden gehad hebben. 't Geen d'Heer Heynsius, daarom ook meend seer wel te verklaaren, als hy seid; dat het Rood Koleur der Schoenen, alleen op de Ledere Riemen of Banden der Zoolen moet gepast worden: met hoedanige Riemen de Joden hunne Voet-zoolen, om het Onder-Scheen-been, of Boven-voet gewoon waaren vast te binden. Waar van wy hier een goed aantal verscheide Modellen uit de Oudheid by-brengen, besiet C. D. E. tot O. met andere die eenvoudiger in onse Print-verbeelding, ontrent P. Q. &c. gesien worden. Want wy meenen, dat'er ook verscheide van seer geringe manieren onder 't gemeene Volk gedragen zijn; gelijk we ligtelijk eenige door het Vast-binden van onse Ysschaatsen konnen verklaaren: hebbende agter een Hiel-band, en vooren

D'Oude Hebreen hebben geen overdekte Schoenen, maar alleen Zoolen onder de Voeten met Riemen of Banden om de wrigt der Voet vastgebonden.

De Voetwassing wierd noodsaakelijk tot dusdanige Schoen-zoolen gehouden om de aanligginge op de Maaltijden.

Roode Bind-zeelen qualijk voor Schoenen genomen.

een dobbel Snoer, dat wederzijds na agteren door den Hiel-band door-
geſtoken, op de wrigt der Voor-voet toegeſtrikt wierd: vergelijkt A. B. Z.
als mede een aardige ſoort van een Schoen van laater tijd by R. Hoedanig
een na-aping, men hier te Lande *Brakjes* pleeg te noemen; en veel van
het vaarend Volk gedragen wierd. Doch gevoelen ſommige Geleerde, dat
alhoewel het Volk Iſraels, eerſt alleen van deſe SANDALIA of *Voet-Zoolen*
gedragen hebben; ſy egter metter tijd ook holle Schoenen, dat is mo-
gelijk een ſoort van Ledere Sokken, (hoedanig men ſig hier by S. T. V. X.
eenigſinds ſou konnen verbeelden) hebben beginnen te dragen. Datſe nu ook
verder duſdanige Voet-zoolen, met Banden of Riemen vaſtgebonden
hebben, ſulks toonen ons verſcheide plaatſen der Heilige Schrift: beſiet
Geneſis 14: 23. En Marc. 1: 7. getuigd Johannes de Dooper, dat hy niet
waardig was, *om Jeſus Schoen-riemen te Ontbinden.* En Actor. 12: 8. ſegd
een Engel tot Petrus; *Omgord u, en Bind uwe Schoen-Zoolen aan.* En
ſoo ſegd Virgilius ook onder de Romeinſche Schrijvers, van Evander;
d'Oude Man Bind ſijn Tyreniſche Zoolen aan, &c. Hoedanige Riemen of
Banden, de Hebreen van 't *Ombinden* noemen; gelijk het de Lxx Over-
ſetters ook van het *In-*of *Omwentelen* der Banden of Riemen, ſeer fraai
hebben overgeſet; namelijk om dat de Zool-banden op veel en verſcheide wij-
ſen, aan de Voeten omgewonden en als gevlogten wierden. Gelijk ſulks mede
uit veele oude Pronk-beelden en Penningen openbaar is; waar van wy in onſe
Printverbeeldinge, de opmerkelijkſte konnen ſien. En gelijk deſe Zoolen uit
Leder waaren gemaakt, alſoo waaren ook meeſtdeels de gemeene Rie-
men of Banden; waarom de Talmudiſten de Schoen-riem, niet on-eigen, in
een *Schoen-leder* noemen. Verbeeld u hier alleen de gemeene ſoort, in
ons Tafereel A. D. E. F. P. van de reſt ſullenwe terſtond ſpreken. Die y-
mand by de Hebreen in geval van Dienſt-bewijſing, de Schoen uit-deed
ofte ontbond of aantrok, deed hem het geringſte en ſlegtſte Dienſt-werk,
dat een Dienſtknegt of ſlaaf aan ſijnen Heer die hem gekogt hadde, bewijſen
kon. Gelijkwe ſulks alreede ook van de Romeinen hebben aangeteekend.
Waar op dan ook Johannes de Dooper geſien heeft in de ſtraks aangetooge
plaatſe. Gelijk het ook ſoo diend opgenomen te worden, wanneer de Ze-
gen-pralende David over de Edomiten ſegd; *Op Edom ſal ik mijn Schoen*
werpen, Pſal. 60: 10. en 108: 10. dat is tot een ſlaave of Dienſtknegt maken;
gelijk de Knegten de Schoenen van haare Heeren dikmaal on-geagt toege-
ſmeten wierden, om die te kuiſſen en agter-na te dragen; die aan-te-trekken
en uit-te-doen, ofte te bewaaren alſſe aan de Maaltijd waaren, &c. Alhoe-
wel'er ook geen andere ontbreken, die deſe plaatſe uitleggen; *Ik ſal de*
Edomiten onder mijne Voeten doen liggen, ofte *Vertreden.* Maar gelijk'er groot
verſchil onder d'Uitleggers over deſe woorden is; alſoo behaagd ons ook
niemand minder dan P. Dathenus, om dat hy deſelve reden op beide plaat-
ſen in ſijn Zing-Pſalmen, dus ongelukkig gerijmd heeft; *Edom agt ik met*
ſijn Volk koen, niet beter dan mijn Oude Schoen. 't Welk ſeer belagchelijk is.
Voorts konnen wy uit alle deſe verſcheide manieren van Schoen-bindſelen ſeer
ligt afnemen; dat niet tegenſtaande de Schoen-en Voet-zoolen de alder-on-
reinſte bedekſelen der Voeten zijn, ſy nochtans in dertele tijden, op verſchei-
de wijſe, niet ſonder pragt en uitbundige overdadigheid, voornamelijk van
de Vrouwen en dril-eerſige Maagden gedragen zijn: Hoedanigen hoovaar-
die, de Propheet te ſijnen tijde ſchijnd te beſtraffen, Jeſ. 3: 18. Men vind
verder van de Geleerde Mannen, nog verſcheide dingen aangemerkt, rakende
ſekere manieren en ſpreekwijſen der Hebreen, waar mede van de Schoenen
in de H. Schrift verſcheidentlijk gerept werd. Onder anderen word'er na-
ge-

Schoen-zoolen by de Hebreen ſeer gemeen.

Virgilius VIII. Boek van Eneas.

De plaatſen Pſal. 60: 10. en 108: 10. van Dathenus ſlegt in Rijm gebragt.

gespoord; waarom God ontrent het Eten van het Paasch-lam, gewild heeft dat d'Israeliten, dat *souden doen, Geschoend aan de Voeten?* Exod. 12: 11. Hier meend de Geleerde Bochartus, dat Godt sulks gebied, om dat de meeste in het warm Egipten ongeschoend gingen, selfs ook daar na noch in Canaan als 't haar wel ging: doch dat Godt hier nu wilde, dat sy op dese aanstaande swaare Reis-togt door de Woestijne, tegens de Bar-oorige Velden en ongebaande wegen, met Schoen-zoolen souden gewapend zijn. Hoedanigen gebod hy ook meend, dat Godt met zegen sou agtervolgd hebben, wanneer hy haare Schoenen veertig jaaren, dat is gedurende haare gantsche Reise, niet en heeft laaten verslijten. 't Geen andere alleen voor een fraaje gissinge houden: want voor eerst soo zijn de Israeliten in Egipten onder geen soo strengen, noch ver-armden slavernie geweest, datse geene Schoenen aan de Voeten souden gehad hebben: maar het is veel eer te gelooven, dat Godt by 't Eten des Paasch-lams heeft bevoolen, deselve gemeene of slegte Schoenen aan te doen, diese dagelijks gewoon waaren te dragen; 't zy dan hoe die ook waaren. En al isset dat de Joden naderhand, en Jesus met sijne Discipelen, selfs ook het Paasch-lam, al-Liggende aan de Tafel en met bloote Voeten gegeten hebben; soo en moetmen sulks niet voor een tegenstrijdigheid met d'Instellinge houden; als de welke het in Egipten belaste met Schoen-zoolen aan de voeten, opgeschorte Lendenen en met Staven in de handen, en met'er haast, dat is, mogelijk al-staande te Eten, Exod. 12: 11. Want men moet wel aanmerken, dat by die eerste Instellinge verscheide dingen te saamen liepen, die alleen doe, en niet daar na onder Israel plaatse hadden: gelijk daar was het bestrijken van de boven-Dorpel en de zy-Posten: het niet uitgaan op dien nagt: de Lendenen te schorten: Wandelstokken in de hand te hebben en diergelijke: hoedanige Ceremonien ook nergens in de herhaaling van het Pascha belast worden, noch ooit onderhouden zijn: en derhalven verstaan wy sulks ook van de Schoenen. Maar wat aangaat, *Dat haare Schoenen in de Woestijne niet ver-Ouderd en zijn aan haaren Voet,* Deut. 29: 5. sulks schijnd soo te moeten opgenomen worden; Datse in Veertig jaaren lang, geen gebrek aan Schoenen gehad hebben: dewijl het geensinds waarschijnelijk is, dat hun Oude Schoenen diese uit Egipten mede bragten, altijd duurden; ofte datse te gelijk aan der Kinderen voeten gegroeid zijn: want in dusdanigen zin werd'er ook geseid; *Dat sy geenen dorst gehad hebben soo lange Godt haar door de Woestijne leide,* Jes. 48: 21. daarmen verstaan moet, datse geenen dorst hebben gehad, om dat Godt haar soo wel den dorst gelest hadde. Dus hebben dan d'Israeliten alleen Geschoend geweest, om datse seer fluks en veerdig moesten uittrekken: gelijk dit gebod ook daarom, als we seiden, alleen tot dit Pascha in Egipten behoorde, als een Voorbereiding tot soo grooten Reise. De Joden hebben uit Eerbiedigheid den Tempel ook altijd sonder Schoenen besogt: 't geen sijn oorsprong heeft gehaald uit het bevel Gods aan Moses en Josua gegeven, Exod. 3: 5. &c. En dat de Priesters en Leviten ook haaren dienst en d'Offerhanden, met bloote voeten gedaan hebben, schijnd onder allen ook daar uit bevestigd te worden; dat, alhoewel Exod. 28. alle de deelen der Priesterlijke Kleedingen geboden worden te maaken, en met kennelijke naamen genoemd worden; van de Schoenen nochtans geen gewag gemaakt word. Want dat de Schoenen aldaar in de optelling, niet onversiens en worden overgeslagen, sulks schijnd het voorspel der reden, in dese woorden met nadruk te willen waarschouwen: *Dit nu zijn de Kleederen die sy* (Aaron) *maaken sullen, &c.* Tot welkmen het Voet-wassen by-voegen kan, wanneerse tot de Tente der Saamenkomste souden ingaan,

Bedenking over het Eten van het Paasch-lam in Egipten met Schoenen aan de Voeten.

Het Pascha liggende en met bloote Voeten te Eten strijd niet tegen d'eerste Instelling in Egipten, daarse sulks met Schoenen, &c. deden.

Hoe het te verstaan is dat de Schoenen der Kinderen Israels niet verouderd zijn.

Siet Cuneus Republijk der Hebreen het Tweede Vervolg.

Exod. 28: 4.

Bloot-voets of ſonder Schoenen te gaan was eertijds een teeken van droefheid en vernedering.

kap. 30: 19, 20. De Schoenen uit-te doen en Bloot-voets te gaan, was ook eertijds by de Hebreen een teeken van Ootmoedigheid voor Godt: waar in haar andere Volken, vry onbeſonnen zijn nagewandeld. Van den Koning David en andere ſienwe, datſe in benaauwde tijden, of dat het ſeer ſlegt met de Hebreeuwſche Republijk ſtond, bloot-voets gegaan hebben: gelijk te ſien is, 2 Sam. 15: 30. als mede Jeſ. 20: 2. Gelijk mede in het berooven der Gevangene, niet alleen de Kleederen, maar ook de Schoenen afgeplunderd wierden, 2 Kron. 28: 15. En hoedanig de Wet beval aan een geſtorven Mans onwilligen Broeder te doen, hebben wy boven uit Deut. 25: 5, 6. genoeg aangeweeſen. Dat nu verder ook de Krijgsluiden by de Hebreen Schoenen gedragen hebben, ſulks kanmen uit 1 Kon. 2: 5. genoegſaam afnemen. Gelijk het mede van de Romeinſche Soldaten openbaar genoeg is, uit alle de fraaiſte Latijnſche Schrijvers. Van de Schoenen der Romeinſche Keiſers, vindmen aangeteekend; datſe die veelſinds van Rood Koleur gedragen hebben: hoedanige volgens Dio en Caſſiodorus, *ook by* de Albaners gemeen waaren. Gelijk ſy mede getuigen, dat de minder Raadsheeren en den aanſienlijken Adel, ſwarte Schoenen droegen: doch die tot de waardigheid van den Wagen-zetel verheven wierden, hadden ook Roode Schoenen aan de voeten. Ook ſpreekt Corrippus van Roode Riem-bandekens, waar mede de Koningen haare Onder-beenen Cierlijk omſwagtelden: doch de Keiſers droegen veelſinds een ſoort van halve Laarsjes, die byna op de wijs der Turken, halverweegs de Beenen quamen. Van welke dragt ſommige meenen, dat de Keiſer GERMANICUS, van ſijn Jonkheid af den Bynaam van CALIGULA, als ofmen *Laarſemannetje* of *Laarſelaartje* ſeide, behouden heeft: hoedanigen naam hem van de Soldaten, die hem met dusdanige Hoosjes, wanneer hy noch een Kind was, in 't Leger *ſagen*, gegeven wierd. 't Gene egter de Heer Paſſenrode in ſijn Aal-oude Krijgshandel der Grieken en Romeinen, ſchijnd te mishaagen; wanneer hy ſegd, datmen 't van de Militaire Schoenen moet af haalen, die met Nagels beſlagen, en daar door onderſcheiden waaren van de gene diemen in de Steden droeg. 't Gene andere uit Tacitus op de Riem-bandjes of Snoeren paſſen; waar mede deſelve Germanicus noch een Jongen zijnde, ſijn Krijgsmans Schoenzoolen, om de Voet en Onder-beenen aangebonden droeg; ſoo datſe byna het Fatſoen van halve Laarsjes hadden: ſiet 'er mogelijk een ſweemſeltje van in onſe Vertoog-ſchets sntrent L. en W. Doch dat dusdanigen ſoort van halve Laarsjes, diemen anders ook gewoon is, *Broosjes* te noemen, veelſinds de dragt van aanſienelijke Vrouwen en Maagden plagt te weſen, ſulks ſoumen uit de gedagtenis ſommiger oude Pronk-beelden mogen beſluiten: onder welke ons Diana en andere uit de vergode Vrouwſchap, met ſeer aardig geſtrikte Laarsjes en Rijg-zooltjes voorkomen. En waaren deſe Keiſerlijke Hooſen, veelſinds van vaſt en digt Leer, en te mets met andere ſtof overkleed; en ſoodanig met ruiten en hoeken uitgeſneden, datſe niet alleen doorlugtig, maar als van door, en over malkanderen geſwagtelde Riemen, ſoodanig van de voeten opwaards na de Beenen, aangebonden waren; ſiet onſe Print verbeeldinge ontrent W. Doch de gemeene Soldaten hadden ſelden de Riemkens meer dan op de voeten. En gelijk de ſlegte Soldaten alleen *Milites Caligati* by de Romeinen genoemd wierden van de Militaire Schoenen dieſe droegen; ſoo meenen ook ſommige Taalkundigers, en met deſelve ook den gemelden Paſſenrode, datſe miſſen welke het woord CALIGA door een *Kous* of *Hoos* verklaaren; en derhalven datſe beter doen, die het voor een *Voet-Zool* nemen; gelijk het Nigronius ook alſoo uitleid, als hy ſegd; *Dat de Militaire* CALIGA, *een Voet-Zoel is ſonder dekſel,*

Gen. 14:23.

De Hebreeuwſe en Romeinſe Soldaten zijn ook geſchoend geweeſt.

Roode Schoenen der Roomſe Heeren.

De Keiſer Germanicus waar van *Caligula* genoemd.

Nader beſchrijving ſommiger Aal-oude Schoendragten.

Dat het woord CALIGA een *Voet-Zool*, en niet eigentlijk een *Hoos* of *Kous* beteekend.

ſel, voor de Voet of onder-Schene, maar alleen met Riemkens aan de Voet gehouden; en met veele Yſere Nageltjes of Taatſen, van onderen ingeſlagen. Soo datſe op de hoofden der Nagelen gingen: beſiet d'af beelding met de Letter Y. aangeweſen. En hier in worden wy ook noch van Nigronius uit Hieronymus onderſteund, ſeggende; dat de Apoſtelen *geen* CALIGAS, (Schoenen) *aan de Voeten hadden:* want ſoo hy door CALIGAS, *Kouſſen* of *Laarſen* verſtaan hadde, hy ſou niet geſeid hebben, *Aan de Voeten; maar aan de Beenen.* Hier-en-boven worden wy van de Taal-vitters ook geleerd, dat CALIGA alſoo genoemd is geworden, van het Binden der Voet-zoolen; 't geen dan ſoo veel ſou weſen als ofmen ſeide, CALCILIGA, *De Band van de Voet-Zoolen.* Want even gelijk CALX, dat is, *De Zoole van de voet*, genoemd is van CALCANDO, dat is, van *Trappen;* en wederom CALCEUS, de *Schoen*, van CALCE, de *Voet-Zoole;* alſoo en konnen de CALIGÆ geen dekſels voor de Beenen geweeſt zijn; maar alleen ſeker ſlag van Zoolen of Schoenen, die het onderſte van de Voet-planten beſchermden. De Romeinſche Soldaten droegen ook verſcheide Schoenen, en d'een was ſomtijds beter en met meer riemen gebonden dan d'andere: alle ſoo overvloedig in onſe Vertoog-ſchets aangeweſen, dat'er onſes agtens, wegens derſelver verſcheidenheid, geen nader verklaringe over van nooden is. En hoedanige Schoenen ook in plaats van Nagel-hoofden, met ſcherpe Yſere of Koopere Pinnen, van onder beſlagen, en als een Saag met ronde Tanden waren, ſulks ſietmen in d'af beelding ontrent N. duidelijk genoeg. Ja Juſtinus getuigd, dat in't Leger van Antiochus, ſoo veel Goud en Silver was, dat de gemeene Soldaten haare Schoenen daar mede beſloegen. En alhoewel het ook waarſchijnelijk genoeg is, dat meeſt alle menſchen ſoo van hooge als van laage ſtaat; ja ook ſelfs de ſlegte Boeren, eenig ſlag van deſe Schoen-zoolen gedragen hebben; ſoo blijkt het nochtans nergens, dat ymand anders dan mogelijk de Soldaten, duſdanige vernagelde Schoenen gedragen hebben: en ſoo zijn mogelijk deſe Schoenen daar van na de Soldaten dieſe droegen, of de Soldaten na de Schoenen genoemd; gelijk we boven ſeiden. Wat de reſt onſer Modellen belangd, deſelve behooren niet alleen tot vervullinge der ledige plaats, maar ook tot een laater tijd: hoedanige eenige voor Pauſſelijke Pantoffelen hebben aangebragt, als X. BB. Gelijk mede CC. een Uitheemſe dragt, en DD. de Voet-klompen der Turkſe Vrouwen aanduid: alleen blijft noch de gevlogtene Schoen AA. opmerkelijk by ſommige gehouden, van wegen haar Aal-oude vindinge; zijnde op de wijs van een Vijgekorf gevlogten; hoedanig men ligt begrijpen kan, datmen van gedroogd Lis, Bieſen, Paards-hair en diergelijke vlegten kan: zijnde deſe maniere noch niet geheel buiten gebruik. Gelijk mede de Schoenmakers ſig eenmaal met duſdanigen ſoort van Schoenen, tegens de Yſerſmeden behielpen, wanneer die haar overſnoeven en verwijten wilden; dat'er voor het Yſerſmèden, geen Schoenmaakers waaren geweeſt. Doch dit is buiten ons beſtek; en wy hebben meer dan alte lang in deſe ſtoffe beſig geweeſt: dus ſcheiden wy daar af, en teekenen liever aan, het gene ons nu ter ſnè, van de Voet-waſſinge der Ouden, in de hand gevallen is; en wy korts hier vooren opgenomen hadden niet te ſullen vergeten. Deſe Voet-waſſing is van overlang by de Hebreen en Joden, en doorgaans by de meeſte Ooſterſche volken, daar de Reiſigers en Wandelaars gemeenlijk bloot-beens, en gelijk we gehoord hebben, alleen met Voet-zoolen aan de voeten gingen, in gebruik geweeſt; en wel voornamelijk wanneer deſelve als Gaſten by ymand ter Maaltijd genoodigd; ofte ter Herberge quamen: en wierd ſulks niet alleen tot verquikking der vermoeide voeten, maar ook, als we geſeid hebben, tot

CALIGA waar van ſoo genoemd.

Gevlogte of gebraaide Schoenen, of Zokken.

Voet-waſſing waarom by de Oude geoeffend.

Voet-waſſing hoedanigen Eer-bewijs aan de genoode Gaſten.

Voet-waſſing en zalving ter Eer-bewijſing; van wien pleeg gedaan te worden.

tot een Eer-bewijſinge, en om het aard-agtige ſtof, dat door het ſweeten aan deſelve vaſt gekleefd was, met fris water af te waſſen; en daar-en-boven ſomtijds met welriekende Olie te zalven. Hoedanigen dienſtpleging dan ook veelſinds van de Dienaaren des Huiſes, ofte wanneer men ymand groote vriendſchap en Eere bewijſen wilde, door de Vrouwen en Maagden geſchiede: gelijkwe in de Zalvinge van Jeſus hebben aangeteekend, en aanſtonds noch nader beſien ſullen. Dat nu de Ceremonie der Burgerlijke Voet-waſſing al ſeer Oud is, kan onder andere afgenomen worden uit Geneſis 18: 4. daar Abraham aan ſijn Huis-volk belaſt, *Dat doch een weinig waters mogt gegeven worden*, op dat de Mannen die hem quamen beſoeken, *haare voeten Waſten.* Waar tegen men ook beſien mag, kap. 19: 2. daar Loth tegen de twee Engelen, die hem te Sodom in den avond beſogten, ſeid; *Siet nu mijne Heeren, keeret doch in ten Huiſe van uwen Knegt, en vernagtet, en waſſet uwe voeten, &c.* En deſe vriendſchap van Simon de Pharizeer, aan Jeſus nagelaaten, wierd hem ſagtelijk verweten, wanneer hy ſelfs misnoegd was, over de Voet-waſſinge, welke een Sondareſſe aan Jeſus met haare Traanen pleegde, en daar na zalfde; ſeggende tot deſen Simon; *Siet gy deſe Vrouwe? Ik ben in uw Huis gekomen, water en hebt gy my niet tot mijne Voeten gegeven, maar deſe heeft mijne Voeten met Traanen nat gemaakt en met het Hair haares hoofds afgedroogd. Gy en hebt my geenen kus gegeven; maar deſe, van dat ſy ingekomen is, en heeft niet nagelaten mijne voeten te kuſſen: met Olie en hebt gy mijn hoofd niet Gezalfd; maar deſe heeft mijne Voeten met Salve gezalfd*, Luc. 7: 44-46.

Oud gebruik der Voet-waſſinge.

De Burgerlijke Ceremonie der Voet-waſſing wierd gedaan en ook nagelaten als een middelmatige ſaak die geen gebod hadde.

Waar uit niet duiſterlijk ſchijnd te blijken, dat de Voet-waſſinge, wel een Ceremonie van vriendſchap en betooning van liefde was, welke veelſinds voor het Aanliggen op de Tafel-Bedden ter Maaltijd, aan de Gaſten geoeffend wierd; doch die ook te mets nagelaten wierd. Gelijk ons ſulks eenigſinds nader ſchijnd beveſtigd te worden, uit de Voet-waſſinge, welke Jeſus ſelfs aan ſijne Diſcipelen oeffende, namelijk aan de Maaltijd des Daags voor het Paſcha, gelijkwe in 't volgende Hoofdſtuk klaar genoeg ſullen ſien: Jeſus daar toe opſtaande van de Tafel, Joh. 13: 5. over welk het niet te denken ſtaat, dat Jeſus deſe Voet-waſſinge ſoo kort ſou herdaan hebben, by-aldien ſy volgens een altijd gewoone Landwijſe, voor de Maaltijd, de Voeten Gewaſſen hadden.

En ſulks nader beweſen geen vaſte gewoonte voor het Eten by de Joden geweeſt te zijn.

Gelijk mede de welhebbende Simon, waar van Lucas verhaald, ſoo algemeenen Ceremonie, niet en ſou nagelaaten hebben, by-aldien deſelve nooit nagelaaten en wierd; voornamelijk niet een uit de Pharizeen als deſe was; die doorgaans alle ſeer vies op de waſſinge der handen en andere uiterlijke dingen waaren: 't gene Jeſus hem mogelijk daarom voor een kleene beleefdheid, met des te meerder welvoegſaamheid, wilde onder de Neus vrijven. Gelijk dan ook voorder de Ceremonie der Joodſche Voet-waſſing, van den Apoſtel Paulus alleen aangemerkt word, als een byſondere Liefde-pligt, en onderlinge verootmoedinge, die de Heiligen en goede vrienden malkanderen ſomtijds quamen te bewijſen: ſeggende van de Weduwen die tot Diakoneſſen bequaam ſouden zijn; *Soo ſy der Heiligen Voeten gewaſſen heeft*, 1 Timoth. 5: 10.

Joh. 13: 5. &c.

Dat Jeſus door het Voet-waſſen ſijner Diſcipelen geen gebod gegeven heeft datmen in

En alhoewel ſommige uit het voorbeeld van Jeſus Voet-waſſinge aan ſijne Diſcipelen gepleegd, ſeeker meenen te bewijſen, dat de Saligmaaker door ſijn Exempel, een Gebod aangaande de Voet-waſſinge ſou ingeſteld hebben, dat op alle Plaatſen en Perſoonen en Tijden paſſen ſou, (ſteunende op de woorden; *Ik hebbe u een Exempel gegeven, op dat, gelijkerwijs ik u gedaan hebbe, gy-lieden ook doet.*) ſoo is ſulks onſes bedunkens, geenſinds klaar te betoogen. Want behalven dat Jeſus deſe gedaane pligt-pleging, ſlegts een *Exem-*

Exempel, en geenſinds een *Gebod* noemd; ſoo blijkt uit het voorval deſer Voet-waſſinge, datſe eerſtelijk van Jeſus aan ſijne Diſcipelen geoeffend is, tot een Exemplaar blijk van ſijne nedrigheid; op dat hy de Eerſugt, welke hy in ſijne Apoſtelen te gemoet ſag, betoomde: gelijk kort daar na ook twiſtinge onder haar wierd, wie van haar de meeſte ſcheen te zijn, Luc. 22:24, 27. Daar-en-boven, ſoo betoonde Jeſus als de Groote Leermeeſter, dat hy neffens deſe waſſinge der Voeten, iets Geeſtelijks wilde afſchaduwen; namelijk de beneerſtiging van eenen reinen wandel, die als een vrugt van de Reinigmaakinge der Sonde, haare Roepinge moeſte beveſtigen. Waar toe geen ander bewijs dan Jeſus eigen woorden behoeven opgehaald. Want als Petrus tot hem ſeide; *Gy en ſult mijne voeten niet waſſen in der Eeuwigheid:* Soo antwoorde Jeſus; *Indien ik uwe Voeten niet en waſſe, gy en hebt geen deel aan my.* Doch Petrus ſeide tot hem; *Heere niet alleen mijne voeten, maar ook de handen en het hoofd.* Jeſus ſeide wederom; *Die gewaſſen is, en heeft niet van noden dan de Voeten te waſſen, maar is geheel rein*, Joh. 13. vers 8-10. Te kennen gevende, dat alle die geroepen en daar toe geheiligd waaren, door de Reinigmaakinge der Sonde; alleen van nooden hadden, waardiglijk die Roepinge en Reinigmaaking door eenen goeden Wandel te beleven; om alſoo haar Geloove uit hare Werken te konnen betoonen: gelijk meermaal het gedrag, en doen en laaten des Menſchen, door de Voeten, in de Heilige Schriften pleeg afgebeeld te worden: ſiet onder andere plaatſen Pſalm 73:2. en 119:59. 't Geen dan de Saligmaaker Jeſus hier heeft willen leeren, als hy ſegd; *Die gewaſſen is, en heeft niet van nooden*

de Kerk verpligt is na te volgen.

Wat Jeſus door het waſſen van der Diſcipelen voeten voornamelijk beoogd heeft.

Het Geeſtelijk oogmerk der Voet-waſſing nader verklaard.

Des menſchen levens-gedrag waarom by een *Wandel* vergeleken.

den dan de Voeten te wassen. Gelijk mede de Wassinge, welke in het Oude Testament, aan het Priesterdom belast was in agt te nemen op straffe van de dood, niet anders dan een voor-afschaduwinge van desen reinen wandel, moet aangemerkt worden: waar van siet Exod. 30: 19-21. Invoegen wy uit dit alles te besluiten hebben, dat in dese Ceremonie, voornamelijk op het afgebeelde gedoeld word: want sulks geeft de Saligmaaker genoeg te kennen, wanneer hy tegen Petrus segd; *Dat ik doe en weet gy nu niet, maar gy sult het na desen verstaan*, vers 7. Voegd'er by, dat Jesus ook kort hier op, noch een andere seldsaame verklaringe geeft, als hy tot Petrus segd; *Gy-lieden zijt Rein, doch niet alle.* Daar door verstaande, alle, behalven Judas: gelijk den Euangelist dat terstond alsoo uitlegd, als hy flukx daar by-voegd; *Want hy wist, wie hem sou Verraden: daarom seide hy; Gy zijt niet alle Rein*, vers 10, 11. vergeleken met kap. 15: 3. Dus en moetmen dan geheel niet meenen, dat de woorden van Jesus; *Doet gelijkerwijs als ik aan u gedaan hebbe;* noodsaakelijk op een eigen uiterlijk Dienst-werk van Voet-wassen sien; maar wel, dat hy daar door heeft willen leeren, malkanderen gedienstig zijn in diergelijke pligten; en niet juist in 't selve dat hy gedaan hadde: hoedanige spreekwijsen meer gevonden worden. En dat de Apostelen dit ook alsoo opgenomen en verstaan hebben, sulks soumen daar uit mogen besluiten; dat het nergens en blijkt, dat sy, of haare navolgers, de Voet-wassing ooit in de Gemeenten hebben geoeffend. 't Geense nochtans waarschijnelijk souden gedaan hebben, by-aldien sy het voor een Gebod van Jesus hadden opgenomen. Want wat de vooraangehaalde plaatse 1 Timoth. 5: 10. belangd, die siet ongetwijffeld op de gewoonte der Joden, die sulks dikmaal, alswe straks seiden, als een aangename dienst en Burgerlijke Liefde-pligt, neffens meest alle de Oostersche volken, oeffenden. Dus is dan de Voet-wassing van de vroome Mannen en Godvrugtige Vrouwen, in die Landen daar sulks de gewoone maniere was, en een dienst van verquikking der vermoeide voeten geagt wierd; niet alleen konnen gepleegd worden, tot inschikking van de gemeene Landwijse, en op dat sig niemand en ergerde; maar selfs ook konnen gedaan worden, tot een betooging van Liefde en Ootmoedigheid d'een aan d'ander. Doch geensinds Kerk-pligtig noch Godsdienstig, om die tot de Gemeenten in-te-voeren; en dat juist voor het H. Avondmaal, als sommige eertijds hier uit gantsch qualijk hebben afgenomen; meenende dat Jesus sulks onder het Eten van 't Paaschlam, ofte liever voor het Instellen van 't H. Avondmaal, gedaan heeft; terwijle de Discipelen noch op Tafel-Bedden aanlagen. Want alhoewel uit vers 2. blijkt, dat de Maaltijd, die daar een Avondmaal ten aansien van den tijd genoemd word, doe meest gedaan was; soo moetmen egter deselve Maaltijd, geheel-en-al van die des Paasch-lams, en d'Instellinge des H. Gedenk-maals, welk eerst den dag daar aan gehouden is, onderscheiden, alswe in 't vervolg van dese stoffe genoegsaam sullen sien. Gelijkwe ook in 't volgende Hoofdstuk, iets van de onsekerheid der tweevoudige Voet-wassing op het Paasch-feest, uit Schaliger sullen aangeteekend vinden. Ook sullenwe uit vers 2. en 12. genoeg ontwaar worden, dat Jesus niet alleen wederom op sijn plaatse ging Aanliggen; maar ook, dat hy selfs tot de plaatse ging, daar Petrus neffens andere aanlag; en niet dat ymand van de Discipelen tot Jesus quam, om gewassen te worden, gelijk de Schilders gewoon zijn, dit voorval aldus gantsch qualijk uit te beelden. Want *Jesus stond op* (of ging af) *van het Avondmaal, en lei sijne Kleederen af; en nemende eenen Linnen Doek, omgorde hem-selven. Daar na goot hy water in het Bekken en begon de Discipelen de Voeten te wassen, en af te droogen met den Linnen Doek daar mede hy omgord was.*

Dat d'Apostelen dit ook soo hebben opgenomen.

De Schilders missen seer in het verbeelden van de Voet-wassing der Discipelen.

was. Hy dan quam tot Petrus, &c. Waar uit wy niet alleen sien, datse doe noch aan de Tafel aanlagen, maar ook datmen doe ter tijd de gewoonte hadde, van met volkomen Kleedinge, namelijk met de onder-Kleeden, en de boven-Kleeden, of de Mantels, aan de Maaltijden te liggen: want dat Johannes segd, dat Jesus sijn Kleederen afleide, om sijne Discipelen de Voeten te wassen; moet alleen van sijn Opperkleed of Mantel, verstaan worden: in hoedanigen zin men dit woord ook genomen vind, Matth. 5:40. Luc. 6:29. 't Gene onsen Schilder dan ook seer wel waargenomen heeft, in het Print-Tafereel der Zalvinge; en vooren ook genoegsaam door drie Aal-oude Steenen aangewesen is, tot verklaaringe van de spreekwijse, Ezech. 23:41. Die nu voorts alle Kerkelijke Schrijvers sou willen doorloopen, sou wel uit eenige blijken sien, dat de Voet-wassinge somtijds in de Christen Gemeenten gepleegd is: namelijk even als Ambrosius van sijnen tijd te Milanen getuigd; en ook goed-gekeurd is in seker Concilie van Toledo; daar Paus Zacharias ook sijn Zegel aan plakte. Gelijk mede de Pausen van Romen de gewoonte hebben, van op Witten Donderdag, Twaalf Bedelaars de voeten te wassen. Doch alle die getuigenissen en zijn ons van geen algemeene verpligting; en het gemelde Concilie heeft sulks ook maar alleen belast te doen, *Na het voorbeeld des Heeren;* en geensinds na het Gebod van Jesus. En of wel de Paus Zacharias, het selve een *Gebod* genoemd heeft, soo heeft hy het egter aan geen tijd of plaatse vast gebonden. Doch gelijkwe hier boven alreede aangemerkt hebben, dat Jesus met dese Voet-wassing, neffens het voorbeeld van nedrigheid, alleen den Geestelijken zin be-oogd heeft; soo agten wy, dat deselve dan ook alleen in haar beteekenende saak, van ouds by meest alle Christenen opgenomen is. Dus segd Origenes, *Dat de Weduwen der Heiligen Voeten wassen, alleen uit de reden der Geestelijke Leere.* En over Rom. 10:15. ontkend hy selve; *Dat eenig Bisschop of Diaken, den aankomelingen Voeten waste.* Ja het werd ook in seker Oud Concilie verboden. En Augustinus en den Cardinal Hugo, sijn even soo gesind. Soo dat het niet door nalaatigheid, of on-Godsdienstigheid, maar als niet noodsaakelijk, noch geboden, by alle Christenen, weinige uitgesonderd, buiten gebruik geraakt is. Alhoewel de Voet-wassing noch by sommige volken, die selfs geen Christenen zijn, in voorval van Eer en Liefde-pligten, onderhouden word. En gelijkwe geseid hebben, dat dese Voet-wassinge by d'Oude Hebreen veelsinds gepleegd is, voor het Aanliggen tot de Maaltijd; alsoo word'er ook onder de Geleerde getwist, of de Vrouwe, waar van Lucas verhaald, datse Jesus Voeten met het Hair van haar hoofd heeft afgedroogd; sulks terstond na het wassen, ofte eerst na het Zalven gedaan heeft? Doch die de reden en de gewoone wijse der Voet-wassinge wel aanmerkt, sal onses agtens, alderveiligst mogen oordeelen; dat of schoon dese Vrouwe Jesus voeten eerst gewassen, en daar na gezalfd heeft, men egter de afdrooginge derselve, in dat voorval juist niet genoodsaakt word, alleen tot de wassinge te betrekken. Want alhoewel Lucas de afdrooging agter de wassinge met Traanen voegd; en sulks ook doorgaans in de Voet-wassinge plaats had: (gelijk in het gedrag van Jesus blijkt; dat hy sig daar toe met een Linnen Doek omgorde, vers 4. en dat daar op vers 5. geseid word; *Daar na goot Jesus water in het Bekken, en begon de Voeten der Discipelen te wassen, en af-te-droogen met den Linnen Doek, waar mede hy omgord was.*) Nochtans kanmen met veele welvoegsaamheid, de afdrooging ook op de Zalvinge passen; als waar in wy ons ook ondersteund vinden van Johannes; welke van Jesus laatste Zalvinge, die Maria de Suster van Lazarus te Bethanien aan hem dede, sulks duide-

Dat de Hebreen met hun volle Kleeding of Mantels aan de Maaltijd gelegen hebben.

De Pausen en Concilien die de Voet-wassing hebben goed gekeurd, hebben sulks alleen belast door een navolging en niet als een gebod van Jesus te doen.

De Ceremonie der Voet-wassing is alleen als niet noodsaakelijk in de Kerk buiten gebruik geraakt.

Of de Vrouwe die Jesus zalfde sijn Voeten na het wassen of na het Zalven gedroogd heeft.

lijk genoeg schijnd te leeren, als hy kap. 12:3. segd; *Maria dan genomen hebbende, een Pond Salve van onvervalste seer kostelijke Nardus, heeft de voeten Jesu gezalfd, en met haaren Haire, sijne voeten afgedroogd; en het Huis wierd vervuld van den reuk der Salve.* Waar uitmen leerd, dat dese afdrooging daar Lucas van gewaagd, ligtelijk op bei de doeningen kan gepast worden: namelijk eerst op het wassen, daar na op het Zalven: want datmen na het Zalven by de Ouden gewoon was de Zalve met Doeken in te wrijven, sulks word ons van veele Oude Digters bevestigd. 't Gene dan hier dese Vrouwe met haar neerhangende Tuiten gedaan heeft, op dat niet alleen de Olie niet op de Beddekens druipen soude; maar ook op dat de Zalf-Olie, die slegts by droppelen, of met een kleine straal uit een lang en naau-gehalsde Fles, kon uitgestort worden, des te beter verspreid, en alsoo alderbest haaren reuk sou geven: gelijk uit Johannes blijkt, wanneer hy op de Afdrooginge, of liever de Inwrijving der Zalve segd; *Dat het gantsche Huis vervuld wierd van den reuk der Zalve.* Doch waarom Maria dese inwrijving juist met het Hair van haar hoofd gedaan heeft, en offe daar toe hare Tuiten onthuld heeft, of gewoon was neerhangende Tuiten te dragen? sulks kanmen niet heel seker seggen. Doch van de Sondaresse daar Lucas alleen van verhaald, soumen mogen denken, datse daar ter plaatse met hangenden-Haire verschenen is uit droef heid: gelijk sommige willen, dat veelsinds onder de Hebreen de gewoonte was, in treurige voorvallen, het Hair los te doen. Waar op mogelijk Jesaias kap. 47: 2. gesien heeft: het gene onses agtens, van onsen Schilder niet alte nadrukkelijk waargenomen is. Doch andere meenen, dat het by de Hebreeuwsche Vrouwen en Maagden niet ongewoon was, een gedeelte van het Hair, met neerhangende Tuiten saam-gedraaid te dragen. Gelijk het ook niet noodig is, de woorden van Jesaias, *Ontdekt uwe vlegten*, anders te verstaan, als alleen van het Hair des hoofds, of Boven-tuiten; of van de Hulle-doek of Sluyer te ontblooten, en Ongedekt te gaan; gelijk de gewoonte der Dienstmaagden en Slavinnen was: nadien uit de volgende reden schijnd te blijken; datmen dit tot eenig Slaafs Dienst-werk, betrekken moet; namelijk wanneer de Propheet spreekt, van *in den Meulen Meel te maalen, en Barre-voets te gaan.* Ook schijd Salomon Cant. 6: 7. veel eer van hangende Vlegten, die bezijden het hoofd en van den schouder over de Boesem neerhingen, te spreken, dan van kort opgebonde Tuiten, wanneer hy van de Bruid segd; *Uwe Wangen zijn als een stuk van eenen Granaat-Appel tusschen uwe Vlegten:* nadien de Wangen seer on-eigentlijk konnen geseid worden, tusschen de Hair-vlegten te zijn, die boven en aan het agterhoofd, op eenige wijse Cierlijk opgebonden zijn: siet mede kap. 4: 2, 3. Gelijk mede aanstonds blijken sal, dat beide dese Hair-dragt, te gelijk heeft konnen plaatse hebben. Ja dat in die Text niet soo seer op eenige verciering des Hairs, of andere Hoofd-Teujering gesien werd, als wel op de natuurlijke schoonheid der Bruid, sulks kanmen onses agtens daar uit besluiten; dat de Bruid voornamelijk, volgens haar eigen volmaaktheden in 't Hoogelied beschreven word, en niet als of die met Goud en Gesteenten, en dertele Hair-cierselen, opgebakerd was. Doch ofmen hier uit Paulus eersten Brief aan de Corinthers, iets van de lang-tuitige Hair-dragt, sou konnen by-brengen, heeft ons altijd twijffelagtig toegeschenen: nadien het vry bedenkelijk is, of den Apostel aldaar niet veel eer het oog heeft op de gewoone Hair-kuiven, of opgekoppelde Hair-vlegten der Vrouwen, dan op de eigentlijke Lang-neerhangende Hair-strengen, diemen daar uit sou mogen vast-stellen doe gedragen te zijn; naardien ons eenige blijken schijnen te vermanen, dat de

Het droogen der Voeten op het inwrijven der Zalve gepast.

Waar toe de Zalve ingewreven wierd.

Waarom de Sondaresse waarschijnelijk met hangenden Haire verschenen kan zijn.

Jes. 47:2. en kap. 3: 23, 24.

Dat de Hebreeuwse Vrouwen ook schijnen met losse Hairtuiten Gekapt geweest te zijn.

Of den Apostel Paulus waarschijnelijk het lang Hair der Mannen oneerlijk agt.

de Corinthers doe, noch in Man, noch in Vrouw, de gewoonte hadden, het
Hair lang te dragen; maar wel Cierlijk opgekruld, en aardig gevlogten:
waar in mogelijk sommige dertele Mannen, de Vrouwen grootdeels na-
aapten. Dus soumen mogen denken, dat Paulus, willende in d'aangehaal-
de plaatse, de Corinthers het verborgen of Geestelijk Houwelijk tusschen
Christus en sijn Gemeente voorstellen, haar sulks heeft poogen te leeren,
door het onderscheid van Man en Vrouw, waar van de laatste volgens de
Aal-oude wijse der Hebreen, gedekt moeste wesen, tot een Teeken van
Onderdanigheid, staande onder een Magt, die den Man toequam als haar
Hoofd en Beschermer. Hoedanigen schik en welvoegsame Instellinge, ook
door het gebruik bevestigd, schandelijk onder alle bescheide menschen was,
't selve metter daad om-te-keeren en te verwisselen: gelijk het uiterlijk on-eer-
lijk was, dat de Mannen het Hoofd dekkende, betoonden onder de Magt der
Vrouwen te staan. Want gelijk de gewoonte onder de Hebreen was, dat
wanneer het Wijf eerstmaal aan haaren Man vertoond wierd, sy het Hoofd
dekte met een Deksel, (gelijk Rebekka haar met een Sluijer dekte, Ge-
nesis 24:65.) alsoo ontleend den Apostel daar van sijne reden, als hy vers
10. segd, *Daarom moet de Vrouwe een Magt op het Hoofd hebben.* Ver-
staande door die *Magt*, niet anders, dan een *Deksel*, dat het Teeken van
de Onderdanigheid aan den Man te kennen gaf; doe genoeg bekend. En
soo mogelijk ymand hier sou willen vraagen; hoe of op wat grond, Paulus
dit Vrouwelijk *Hoodf-deksel*, de naam van *Magt* kan geven, daar het self-
de nochtans een uitdrukkelijk Teeken van Onderdanigheid was? dien sou-
men dit konnen antwoorden; namelijk, dat nadien Paulus een Hebreer uit
de Hebreen was, hy mogelijk het oog heeft gehad op het Hebreeuwsche
woord RADID, welk niet alleen een *Deksel* beteekend, maar ook afgeleid
word, van een woord dat by haar *Heerschappie* en *Gesag-hebben*, te kennen
geeft: invoegen dat hy daar op siende, het Griekse woord EXOUSIA, dat *Magt*
beteekend, gebruikt heeft; gelijk het de Hebreen ook in den selven zin ne-
men. Te minder onvoegsaam, om dat de Onderdanigheid onder den Man,
waarlijk niet anders is, als een soorte van *Magt en Beschermінge*, afdalen-
de tot de Vrouwe, ten opsigte van haaren voorigen staat, zijnde noch een
vrye Maagd. Waarom dan ook in gevalle dat haaren Man Jaloers wierd, en
sy door het Yver-Water moeste beproefd worden, sy onder andere Tee-
kenen van droefheid, niet soo seer de Hair-Tuiten los gemaakt wierd, maar
voornamelijk het Hoofd van haar gewoone Deksel ontbloot wierd, vol-
gens Num. 5:18. Waar door te kennen gegeven wierd; dat by-aldien sy
haar selven niet wettig en konde suiveren, sy van nu-aan ontbloot en beroofd
wierd, van alle Magt en Beschermінge, welke sy te vooren van haaren
Man genooten hadde. Gelijk dese Ontblooting ook voor haare Eed-swee-
ringe geschiede, om haar daar toe vryheid te geven, en voor dien tijd en soo
lang dese Ceremonie duurde, haar selfs Eigen, en geensinds des Mans te
zijn. Hoedanigen Deksel mogelijk by sommige Griekse Jodinnen na de ge-
meene Land-wijse, alleen in Hair-vlegtingen heeft konnen bestaan; en den
Apostel alsoo van het een tot het ander heeft geredeneerd. Welken uitleg
wy agten seer waarschijnelijk op de meeninge van Paulus te passen. Dat
hy nu verder in dese reden, aangaande de Hair-dragt der Mannen en Vrou-
wen, heeft willen leeren, dat het d'eene Lang en d'andere alleen Kort, on-
der alle Land-aard geoorlofd is te dragen; (gelijk het veele Godsgeleerde
daar henen willen getrokken hebben,) sulks en meenen wy niet alte waar-
schijnelijk te zijn. Want behalven dat'er groote twist onder de Geleerden
is, hoedanigen *Hair-kap*, of *Kuif*, of *Paruik* men aldaar verstaan moet;

Waar Paulus sijn redenering van afleid, 1 Cor. 11.

Waarom Paulus het Deksel des Vrouwen Hoofd waarschijnelijk een Magt genoemd heeft.

Het blijſt by de Geleerde betwiſt of den Apoſtel op eigentlijk lang Hair ofte op Gekruld of Vercierd Hair geſien heeft. 1 Cor. 11: 14, 15.

ofte datmer eigentlijk Lang-neerhangend Hair voor nemen moet; gelijk onſe Overſetters hier ook *Lang-Hair* vertaalen; ſoo en ſegd den Apoſtel egter niet, dat alle Vrouwen juiſt ſoo een Hair-kuif van haar eigen Hair maakten; noch ook niet datſe 't ſelve met Lange Tuiten neerhangende droegen; ſchoon haar de Natuur het haar daar toe verſchafte: maar alleen, *Soo*, of *By-aldien een Vrouwe een Hairen-kapſel*, of *lang-Hair draagd*, *het haar een Eere is?* Hoedanig ſy wel wiſten, dat den Man immers niet en paſte; om dat, gelijk wy geſeid hebben, de Vrouwe een Dekſel moeſte op 't Hoofd hebben; gelijk haar ſelfs door de Natuure gegeven wierd, by-aldien ſy het daar toe gebruiken wilde. Gelijkſe het ook van ouds gewoon waaren anders dan de Mannen op-te-Vlegten. Haar alſoo uit de Leere der Natuure en het dagelijks gebruik, dat gene ſeer fraai aanwijſende, dat te vooren onder de Hebreeuwſche Vrouwen, volgens een oude Burger-pligt, gedaan was door een Sluijer. Dit ſoumen waarſchijnelijk mogen giſſen; om dat het niet te denken is, dat den Apoſtel ſijn redeneering tegens de Corinthers van het eigentlijke Lang-neerhangende Hair heeft willen afleiden; nadien het onder hen geene gewoonte was, dat de Mannen lang-Hair droegen: ſelfs ook ſeer waarſchijnelijk niet eigentlijk de Vrouwen: maar wel dit, dat de Mannen ook uit dertelheid begonden Vercierd Hair te dragen, dat even als de Vrouwen, met Krullen en Vlegtingen kort-op gefriſeerd was, en ſy alſoo ook met een Hair-kap gedekt wilden ſchijnen; 't geen om de geſeide reden, ſchandelijk was. Want dat den Apoſtel de Corinthers deſe Mannelijke mis-dragt en omkeering haarder agtbaarheid, niet ontijdig op haar brood geſchoten heeft, en niet der Vrouwen Hair-kap beriſpt heeft, (nadien hy ſegd, dat het haar een Eere was, om datſe die droegen tot een Teeken der Onderdanigheid:) ſulks ſietmen niet on-aardig van den Digter Martialis aangeweſen, wanneer hy volgens de vertaaling van de ſoetvloejende J. Oudaan, tegens den Corintiſchen Carmenion, over ſijn verwijfde Hair-dragt, met duſdanige ſchamp-ſchooten uitvald: ſeggende;

Soo de Corinthers in Man nog Vrouw niet gewoon waren lang Hair te dragen, ſal hy buiten twijffel op iets anders geſien hebben.

Paulus heeft de Corinthers van verwijſtheid willen beſchuldigen.

Den zin des Apoſtels uit Martialis ligt toegebragt.

Hoe komt dat gy my dus genegen,
CARMENION, *uw Broeder noemd?*
Daar gy u een Corinther roemd;
En niet een menſch en ſeid' er tegen:
Schoon ik gebooren by d'Iberen
En Celten, *Burger van den* Taag,
Dus op ſijn Spaans *mijn hairen draag,*
En weet van zalven nog van ſmeeren;
Onagtſaam ſtaanſe, en als verwilderd,
Daar gy ſoo net gelijk een Pop,
Uw' Lokjes ſchikt met krullen op,
Uw koontjes met blanketſel ſchilderd:
Ik, hier-en-tegen, ben van kaaken,
Gelijk van knyen ruig en ros:
Gy piept in't ſpreken als een Mos,
Mijn Dogters ſtem uit ſterker ſpraken:
Hoe! zijn we dan gelijk van weſen?
Soo zijn't de Duif en Arend mee,
De forſe Leeuw, en ſchuwe Rhee.
Wes-halven, noem my niet na deſen
Uw Broeder, *ſooje niet weerom*
Wilt, dat ik u mijn Suſter *nom.*

Waar uit klaar ſchijnd te blijken, dat de Corinthers geen lang hair gedragen hebben; en derhalven dat den Apoſtel 't ſelve dan ook geenſinds eigentlijk beſtraft. En ſoo ymand hier tegen inbrengd, dat des Apoſtels reden hier nochtans haar kragt uit neemd; namelijk dat de Corintiſche Mannen geen Lang-Hair dragende, des te beter konden oordeelen van deſſelfs onbetamelijkheid; dewijlſe het ſchandelijk onder hen hielden ſoo het ymand dede? ſoo en ſal het egter geenſinds op de Vrouwen paſſen, nadien die ook geen Lang-Hair en droegen. En ſoo men al wil gelooven, dat den Apoſtel alleen het Vrouwen Hair, *Lang* genoemd heeft, om dat het de Natuur gemeenlijk lang doed uitwaſſen, en niet om datſe het Lang droegen; (gelijkſe het ook waarſchijnelijk kort opgebonden gedragen hebben:) ſoo ſal dit ſtand houdende, alles

LVCIVS STRATONICVS ELPIDI EARINAE
CONIVGI ET VENVLINAE RODONICAE FILIAE
DVLCISS:ET ELPIDIO STRATONICO ET SIBI
ET SVIS LIBERTIS LIBERTAB.Q.POSTERISQ.
EORVM.

alles doen om-ver vallen, watmen daar uit tegen der Mannen Lang-Hair sou willen inbrengen: want den Apostel sal als dan ten ergesten genomen, niet anders seggen; als dat het den Mannen on-eerlijk is, dat sy Opgevlogten of Opgekruld Hair draagen; namelijk even soo als het de Vrouwen dragen: het gene wy seer geern toestaan, wanneermen agt geeft op het gene wy boven aangaande het Vrouwen Hoofd-deksel, uit de Burger-pligt der Hebreen, hebben aangemerkt, en wy alleen bewijsen wilden. Doch dat de dragt der lang-af-hangende Tuiten te gelijk met eenig Hair-kapsel in die tijden niet geheel ongewoon by Romeinse Vrouwen, en mogelijk andere voor en naar die tijden zijn geweest; sulks schijnen ons niet alleen eenige oude Statuen en Pronk-beelden van vermaarde Syrische, Griekse, en Romeinse Vrouwen, en Godinnen die ge-eerd wierden, te leeren; maar ook verscheide geagte Schrijvers, die van de Dragten der Ouden gewag maaken. Gelijk we dan ook het selve seer fraai bevestigd konnen sien, in desen Aal-ouden Steen, welke eertijds te Roomen gesien wierd aan den weg welke van den ronden Schouwburg na de Baadstoven van Vespasianus strekte: pronkende met dit Opschrift: LUCIUS STRATONICUS (HEEFT DIT) VOOR ELPIS EARINA SYNE HUISVROUW, EN VOOR VENULINA RODONICA SYNE SOETSTE DOGTER, EN VOOR ELPIDIUS STRATONICUS, EN VOOR HEM SELFS, ENDE VOOR SYNE VRYGELATENE SLAVEN EN SLAVINNEN, EN VOOR HAARE NAKOMELINGEN, (DOEN OPRIGTEN.) Uit welk getuigenis wy dan versekerd mogen zijn; dat, gelijk de Beeldnissen, alsoo ook de Vrouwelijke Hair-dragt, navolgens de waarheid hier sal aangewesen zijn. Gelijk ook Boyssardus het Beeld van sekere Syrische Godinne vertoond, dat niet heel veel van dese Hairdragt afwijkt. Soo dat wy om de groote gelijkheid van Zeden die de tijden doemaals hadden, mogen gissen; dat Maria de Suster van Lazarus, dusdanige los-neer-hangende Hair-tuiten gedragen heeft; diese in het voorval van de geseide Zalvinge, in plaatse van eenen wrijfdoek heeft willen besigen. Alhoewel wy niet en willen tegenspreken dat de berouw-hebbende Sondaresse daar Lucas van spreekt, genoegsame reden heeft konnen hebben, om neffens een treurige gedaante, ook met ongeagt Hair, dat is met los-neerhangende Tuiten, op de Maaltijd van Jesus te verschijnen; om dat het beide waarschijnelijk is, tot het gene dat'er gebeurd is. En hoedanige Cierlijke en kort opgekapte Vrouwe Hulsels en Hair-kuiven, eertijds by d'Oude gedragen zijn, sulks hebbenwe hier vooren onder de Oor-ringen en Voorhoofd-cierfels der Hebreen, met eenige staaltjes aangewesen. Soo datwer nu niet meer van sullen ophaalen, om datwe hier noch iets tot onse voorgenomen Taaks, namelijk de Zalvinge van Jesus te Bethanien, uit het voorgaande Print-Tafereel, aan-te-merken hebben.

Dat het Hair met hangende Tuiten te dragen niet ongewoon by sommige is geweest.

Blijk uit een Roomsche Steen genomen.

Dat beide Vrouwen uit verscheide reden met hangend Hair konnen verschenen zijn.

Die dan deselve Vertoog-schets met aandagt besiet, sal ligt bemerken, in hoedanigen maniere Jesus hier aldus voor-aan, dat is aan de hooge hand van de Tafel, op een der Lig-Bedden aangelegen heeft. En dat het derhalven niet seer swaar om te verstaan is, hoedanig een van de geseide Vrouwen, namelijk Maria, na het Zalven der Voeten, ook het Hoofd van Jesus heeft konnen Zalven, sonder eenige groote moeite aan te wenden, ofte van agter by Jesus Voet-eind, op het Bedde te klimmen, op datse de Zalve welvoegsaam over sijn Hoofd uitstorten mogt, gelijk eenige meenen; en daar in ook al een swaarigheid vinden. Doch waar toe knoopen in de Biesen gesogt, daar wy sien hoe alles sig gemakkelijk schikt; en dat dese Vrouwe, of tusschen twee Beddekens heeft konnen ingaan; ofte datse na de buiten-kant gestaan heeft, waar Jesus, als een waardig Gast, waarschijnelijk kan aangelegen hebben; en sy alsoo dit haar Liefde-werk gepleegd heeft: nadien daar volgens dese

Siet het groot Print-Tafereel der Zalvinge een weinig te rug.

Hoe Maria in dese toestand der Maaltijd, de Zalving aan Jesus volgens het verhaal der H. Historie heeft konnen verrigten.

Eet-wijse, noodwendig plaatse om de Spijs-Gerigten op en af te dienen, en
Drink-bekers aan te geven, aan de Tafels moesten open-gelaten worden; het
zy dan alleen voor-aan de van-vooren zijnde, ofte ook aan de hoeken daarse
aan de vierkante of lange Tafels eenigsinds van selfs open vielen. Gelijk
in ons Print-Tafereel tamelijk wel tot de waarheid en mogelijkheid deser

Voor-aanzittinge in de Maaltijden, hoe te verstaan.

doeninge, in agt-genomen is. Dat nu ook ten tijde van Jesus de eene plaatse aan de Maaltijden hooger, dat is, wat meerder waardigheid hadde dan
de andere; en datmen die wel gewoon was aan een waardig Persoon te geven,
op datmen hem, even alswe vooren van de Dubbele Stoelen hebben geseid,
de grootste Eere en Vriendschap bewees; sulks werd ons genoegsaam van Jesus
selfs aangewesen, wanneer hy van de eersugtige Schriftgeleerde en Pharizeen

Marc. 12. vers 39. Luc. 20:46.

segd; *Datse de Voor-aanzittinge in de Maaltijden beminden*, Matth. 23:6
Niet dat Jesus daar mis-prees of verbieden wilde, dat niemand sig soodanigen
Eer-bewijs mogte laaten aandoen, soo wanneer als den Heere des Maaltijds,
dat is den Huis-waard, sulks met welvoegsaamheid een genoodigd Gast

Jesus heeft in't bestraffen der Pharizeen en Schriftgeleerde niet verboden eenig Eer-bewijs aan de Maaltijden aan te nemen.

opdroeg; maar alleen datmen uit eigen Grootsheid en Eergierige Hoovaardie, en om boven een ander aan de Maaltijd geagt te willen zijn, sulks niet
met vlijt soeken moeste, en daar in als in een beminnelijk goed, een groote geluksaligheid stellen; gelijk dese menschen deden: want alsoo heeft Jesus het selfs seer aardig verklaard, wanneer hy op den Sabbat in het Huis
van een Oversten der Pharizeen was om Brood te Eten, Luc. 14:7. sprekende tot de Genoode door een Gelijkenisse; *Aanmerkende hoe sy de Voor-aanzittingen verkooren*; seggende tot haar; *Wanneer gy van ymand ter
Bruiloft genood sult zijn, soo en zet u niet in de eerste Zit-plaatse; op dat

Verstaat dat dese reden navolgens onse maniere van Tafel-houden overgeset is.

niet misschien een waardiger dan gy genood zy; en hy komende die u en
hem genood heeft, tot u segge; Geeft desen plaatse: en gy alsdan soude beginnen met schaamte de laatste plaatse te houden. Doch wanneer gy genood
sult zijn, gaat henen en set u in de laatste plaatse: op dat wanneer hy komt
die u genood heeft, hy tot u segge; Vriend gaat hooger op. Als dan sal
het u Eere zijn, voor de gene die met u aanzitten, &c.* Alwaar wy dan
ook vermaand moeten zijn, voor *Aanzitten*, volgens de gewoonte van
die tijden, op de geseide Bedden *Aanliggen*, te verstaan. Sulks dat schoon

Jesus heeft niet vies geweest de gemeene Lands wijse te volgen.

dese maniere laater, en eerst met het doorbreeken van 't gemak en weelde, ingevoerd was; Jesus egter volgens de wijse die lange voor hem in gebruik geraakt was, dit en sijn Paasch-maal al-Liggende gegeten, en ook het Avondmaal ingesteld heeft. Ons alsoo met sijn voorbeeld stilswijgens aanwijsende, datmen in middelmatige dingen, die door den tijd aan allen gemeen
geworden zijn, niet eigenzinnig en vies behoefd te wesen, in het naavolgen
van de gemeene Landwijsen, die door 't gebruik gewettigd en onder geen

Dat de Schilders die het Avondmaal zittende vertoonen, seer verlegen zijn om Johannes in den Schoot van Jesus te plaatsen, op datse de Historie voldoen.

uitgedrukt gebod of verbod en staan. Invoegen dan ook de Schilders dapper missen, wanneer sy Jesus met sijne Discipelen verbeeldende Avondmaal
te houden, deselve navolgens onse wijse, op stoelen en Banken aan de Tafel zittende verbeelden: zijnde gemeenlijk daar ontrent seer verlegen, om
Johannes, den Discipel die Jesus lief hadde, volgens de Heilige Historie, Joh. 13: 23. *Aanzittende in den Schoot van Jesus*, te vertoonen. Daar
het, navolgens d'Oude gewoonte van die tijden, tot hier toe genoegsaam
verklaard, seer gemakkelijk kan verstaan worden: want alsmen aanmerkt,
hoe ligt en welvoegsaam ymand die op dusdanigen Beddeken naast een anders voor-zijde lag, kan geseid worden in ymands Schoot *Aan-te-liggen*;
soo en isser geheel geen duisterheid meer in dese Historie. Behalven noch,
datmen dit Aanliggen in Jesus Schoot, niet en behoorde te vertoonen in
het laatste Avondmaal dat Jesus hield op het Paasch-feest der Joden; maar als-

alswe flus seiden, in de Avondmaal-tijd die voor het Paasch-feest gehouden is, volgens Joh. 13: 1. daar Jesus den Verrader bekend maakte, nadat hy sijne Discipelen de Voeten gewassen hadde. Hoedanigen plaatse in den Schoot, men by de Oude gewoon was te geven, aan den genen diemen seer lief hadde; ofte diemen volgens Plutarchus, gemeenlijk gaf aan de Vrouwe, ofte aan de liefste Kinderen. Gelijk sulks uit Suetonius kan verklaard worden, wanneer hy seid; dat Cajus sijne Suster aan de Tafel onder sig, dat is in sijn Schoot liet liggen, en sijn Vrouw na de agter zijde boven hem: te kennen gevende, dat die plaatse de Vrouwe toequam. En om datmen in de Heilige Schrift, de Eeuwige Gelukzaligheid na dit leven, dikmaal onder een Maaltijd voorgesteld, of ten minsten vergeleken vind; daarom meenen sommige, dat wanneer van den armen Lazarus geseid word, *Dat hy van de Engelen in Abrahams Schoot gedragen wierd*, Luce 16. vers 22, 23. op dusdanigen aanliggen in den Schoot van den genen die ons liefde bewijst, gesien word. Waar van ook het seggen van Jesus voortkomt, wanneer hy sijne Discipelen het Koningrijk verordineerd: *Op datse souden Eten en Drinken aan sijne Tafel in sijn Koningrijk*, Luc. 22: 30. Soo dat aan de Maaltijd naast ymand, en in ymands Schoot te liggen, een Teeken was van de grootste Eere en Liefde, diemen sulk een toedroeg. Waarom mogelijk ons ook de uitnementheid der Goddelijke Liefde tot den Soone Jesus, Joh. 1: 18. door dusdanigen spreekwijse afgeschilderd word; *Niemand en heeft ooit Godt gesien; de Eenig-gebooren Soone die in den Schoot des Vaders is, heeft hem ons verklaard.* En dit verstaan wy aldus met regt; om dat Jesus was den Geliefden des Vaders, volgens sijn eige betuiging in sijnen Doop en op den Berg gegeven. Alle welke dingen voorwaar veel beter schijnen te passen, op het Aanliggen tot de Maaltijd, dan wanneermen die verstaat van neffens ymand volgens onse Eetwijse, op een Stoel of Bank, aan de Tafel regt-op te zitten. 't Geene, alhoewel het de meeste Schilders egter tot noch toe aldus gantsch qualijk tot de waarheid afgebeeld hebben, nochtans in haar geen grooter faal-greep moet gehouden worden, dan het is in de meeste Oversetters, die gewoon zijn, in alle die plaatsen, *Aanzitten* voor *Aanliggen* te stellen. En soo ymand begeerig is, sigselven liever met de Oogen, dan met de gedagten alleen te behelpen, op dat hy te naauwkeuriger verstaan mogte, 't geene wy tot hier toe, van het Aan-liggen in Jesus Schoot, op dese Maaltijd voor het Pascha, geseid hebben? wel aan, wy sullen in 't volgende Hoofdstuk gelegenheid vinden, om sulks door een Oude Steen, na 't oorspronkelijk Antijk, te Roomen afgeteekend, oogenschijnelijk te verklaaren.

Wie het liggen in den Schoot des Huiswaards of Gasthouders toequam. &c.

Met eenige spelingen der Heilige Schrift op het selve.

Datmen de Schilders hier niet boven de vertalers moet beschrobben.

TWEEDE HOOFTSTUK.

KORT INHOUD DESES HOOFTSTUKS.

Wanneer Judas *sijn Verding met* d'Overpriesters *gemaakt heeft. Dat* Jesus *het* Paasch-feest *niet sonder groote verborgenheid, tot den* Dag van sijn Lijden *verkooren heeft; en hoedanig sijn* Voorseg-ging *daar van, tegen het* voornemen van den Raad der Joden, *heeft stand gehouden.* PASCHA *waar van soo genoemd; en van hoedanigen breeden uitstrekking. Op wat* Dag *en* Tijd *de Joden* Pascha *hielden. Hoe den* Tijd des Paasch-feests *den Discipelen genoeg bekend was.* Pascha *wanneer*

neer en waarom te mets in Israel nagelaten. Van wien het Pascha niet en
mogt gegeten worden. Betwisting over den Tijd op welke Jesus sijn Pascha
gegeten heeft; en waarom sulks van ons regt diend geweten te zijn. Paasch-
lam moest alleen in den Tempel geslagt, en te Jerusalem gegeten worden.
Verschil over 't stellen der Nieuwe Maane. Vast-stelling dat Jesus sijn Pa-
scha op den regten tijd gegeten heeft. Datmen de Maaltijd Johannes 13.
van Jesus laatste Avondmaal wel moet onderscheiden. Dag-rekening hoe by
de Hebreen van den Avond begon. Hoe Jesus op den eigen dag kan Gekruist
zijn, op welk hy het Pascha gegeten hadde; met een fraaje Toepassinge
daar op. Vierdag van Jesus Opstandinge; waarom te onregt Paaschen
genoemd. Hoe Jesus het Oude Pascha, seer wijsselijk met d'Instelling van
het Gedenk-teeken sijnes Doods besloten heeft. Dat Jesus op de Paasch-
maaltijd voor de tweedemaal den Verrader aangewesen heeft; en hoedanig
hy sulks de eerste reis aan Johannes alleen gedaan heeft. Hoe Johannes in
den Schoot van Jesus aangelegen heeft, en van Petrus toegewenkt is. Paasch-
lam hoedanig met verscheide Doop-schootelen met bittere Sausse, tegelijk is op-
geset geworden. Groote valsheid van Judas, waar in bysonderlijk gebleken.
Of Judas met het maaken van sijn Beding, aanstonds den bedongen Loon
ontfangen heeft; en dat hem sulks waarschijnelijk na der Hebreen wijse,
Toegewogen is. Silverlingen of Silvere Penningen, hoedanig in de Heilige
Schrift doorgaans voor Sikelen genomen. Dat Jesus voor den gemeenen Prijs
van een Slaaf verkogt is; en watmen te houden heeft van eenige lang-be-
waarde Penningen, welkmen voorgeeft, uit desen Loon van Judas over-
gebleven te zijn. Of Judas juist met dertig Silverlingen, of alleen met de waar-
de van dien, betaald is. Bloed-akker een bewijs dat dit Geld in verscheide
gemeene handen geraakt en niet sorgvuldig bewaard is. Wanneer Jesus de
Gedagtenis van sijn Dood heeft Ingesteld; en ofmen by de Joden meer dan
eene Maaltijd op het Paaschmaal deed. Dat de Voetwassing der Apostelen,
van Jesus niet op het Paaschmaal gedaan is. Breken van Jesus Lichaam
hoe te verstaan. Dat Jesus in sijn laatste Pascha, alle de Joodsche Cere-
monien naauwkeurig onderhouden heeft. Van de Joodsche Zegening des
Broods. Paaschlam hoedanig met Ongehevelde Koeken, of platte Brooden
gegeten. Brood-breking en 't voorleggen der stukken, hoe van den Huis-
vader moest gedaan worden. In wat zin en na welke Joodsche Ceremonie
Jesus het Brood, sijn Lichaam noemde. Drinkbeker wanneer van Jesus
genomen; en waarom d'Euangelisten veel eer den Beker, dan den Wijn die
daar in was, noemen. Beker der Danksegging, met hoedanigen Zegening
de Joden gewoon waaren te Zegenen; en waarom niet van den Huis-vader
selfs mogte Ingeschonken worden. In wat zin Jesus den Drinkbeker noemd,
het Nieuwe Testament in sijn Bloed; en hoe wijsselijk den Wijn tot een Tee-
ken van Jesus Bloed genomen is; beneffens een speling op de Vergietinge des-
selfs, voor Veele. In wat zin Jesus seide, dat hy na het besluit van dit
Pascha, niet meer van de Vrugt des Wijnstoks soude Drinken, voor dat
hy sulks met de Discipelen Nieuw sou doen: als mede iets van Jesus uitgaan
na buiten, en Gevangen-neming, onder den verraderssen Leidsman Judas, &c.

Et blijft dan seer waarschijnelijk vast en seker, dat Jesus twee-
maal Gezalfd is; en dat die laatste Eerbewijsing, alleen twee
dagen voor sijn Lijden aan hem gedaan is, aan de Maaltijd tot
Bethanien: daar hy het selve verklaard heeft, geschied te zijn,
Tot een Voorbereidinge van sijne Begraaffenis. Als niet alleene seer wel pas-
sende op het gene hy te vooren dikmaalen aan sijne Discipelen hadde be-
kend

kend gemaakt; (insonderheid wanneer hy seide; *Siet wy gaan op na Je-rusalem, en de Soone des Menschen sal den Overpriesteren en den Schrift-geleerden overgeleverd worden, en sy sullen hem ter Dood veroordeelen, &c.)* maar ook kort voor het houden van de geseide Maaltijd in het Huis van Simon den Melaatschen; doe hy haar met dese woorden aansprak en sei-de: *Gy weet dat het na twee dagen Pascha is, en de Soone des Menschen sal Overgeleverd worden om Gekruissigd te worden*, Matth. 26: 2. Ter wel-ker tijd het uit vers 3. schijnd te volgen; dat ook den Joodschen Raad, juist op dien eigen dag vergaderd is geweest, om te beraadslagen; *Hoe sy Je-sus met listigheid Vangen en Dooden souden.* Invoegen datmen de voor-ver-haalde laatste Zalving van Jesus, seer waarschijnelijk brengen moet, op den Avond van desen selven dag geschied te zijn, in 't Huis van den voornoemden Simon. Alwaar wy dan ook alreede omstandelijk gesien hebben; dat Judas over de quisting der Zalve misnoegd zijnde, van Jesus is bestraft geworden; sulks dat hy daar over gramsteurig geworden zijnde, des anderen daags met een boos-aardig voornemen is henen gegaan tot de Overpriesters en Hoofd-mannen des Tempels, om door een onderling Beding, sijn Heer en Mee-ster Jesus, met een streek in haare Bloed-gierige handen over te leveren. En niet willende om niet, of sonder Belooning een Schelm worden; schoon hy hem ook seer bedenkelijk over sijn geleden bestrassing, aan Jesus wil-de wreken; ging henen en seide tot haar; *Wat wilt gy my geven, en ik sal hem u Overleveren?* Het gene hy buiten twijffel eerst des Morgens vroeg daar aan, en niet op dien selven laaten Avond of Nagt sal gedaan hebben, als hy met Jesus noch aan de Maaltijd was. En het ook niet te denken is, dat de Joodsche Overpriesters doe noch dus laat in den Nagt zijn vergaderd geweest, ofte van Judas hier toe opgesogt zijn geworden. Want in al sulken Draad en Volgreeks van saaken meenen wy, datwe het selve tot aan het uit-einde van Jesus laatste Avondmaal op het Paasch-feest gehouden, en sijne ver-raderse Overleveringe in de Euangelische Historie aangeteekend vinden: en wel insonderheid van Mattheus; wiens woorden, om datse de voornaamste stoffe van dit Vijfde Boek, in haaren omtrek schijnen te besluiten, wy ook daarom met een groote welvoegsaamheid hier mogen inlassen; niet tegenstaande wy de laatste Zalving van Jesus, ruimweidig genoeg in het voorige Hoofdstuk hebben afgedaan. *Ende het geschiede*, segd deselve Euangelist, kap. 26. *als Jesus dese woorden ge-eindigd hadde, dat hy tot sijne Discipelen seide; Gy weet dat na twee dagen Pascha is, ende de Soo-ne des Menschen sal Overgeleverd worden om Gekruist te worden. Doe ver-gaderden de Overpriesters ende de Schriftgeleerden, en de Ouderlingen des Volks, in de Zaale des Hoogen-priesters, die genaamd was Cajaphas. En-de beraadslaagden t'saamen, hoe sy Jesum met listigheid Vangen en Dooden souden. Doch sy seiden, niet op het Feest, op dat'er geen Oproer en worde on-der het Volk. Als nu Jesus te Bethanien was, ten huise van Simon de Me-laatsche: quam tot hem een Vrouwe, hebbende een Alabastere Flesse met seer kostelijke Zalve, ende gootse uit op sijn hoofd daar hy aan Tafel zat. Ende sijne Discipelen dat siende, namen 't seer qualijk, seggende, Waar toe dit verlies? Want dese Zalve hadde konnen diere verkogt, ende de Pen-ningen den Armen gegeven worden. Maar Jesus* (sulks) *verstaande seide tot haar, Waarom doet gy dese Vrouwe moeite aan? Want sy heeft een goed werk aan my gewrogt, &c. Want als sy dese Zalve op mijn lichaam gego-ten heeft, soo heeft sy het gedaan tot* (een Voorbereiding van) *mijne Be-graaffenisse. Voorwaar segge ik u, &c. Doe ging een van de twaalve ge-naamd Judas Iscarioth, tot de Overpriesters, en seide; Wat wilt gy my*

Wanneer de laatste Zalving aan Jesus gedaan is.

Judas gramsteurig over Jesus bestraffing geworden, is met een boos opset tot de Overpriesters gegaan op dat hy hem overleverde.

Wanneer Judas tot de Overpriesters gegaan is om een beding met haar te maaken.

't Verhaal van Mattheus kap. 26. schijnd de saak die hier te verhandelen is, in een nette orden te beschrijven.

geven en ik ſal hem u Overleveren? En ſy hebben hem toegeleid dertig Silverlingen. En van doen-af ſogt hy gelegenheid op dat hy hem Overleveren mogte. Ende op den eerſten (dag) *der ongehevelde* (Brooden) *quamen de Diſcipelen tot Jeſum, ſeggende tot hem, Waar wilt gy datwe u bereiden het Paſcha te Eten? Ende hy ſeide, Gaat henen in de Stadt tot ſulkeenen, ende ſegget hem, de Meeſter ſegd, mijnen tijd is na-by, ik ſal by u het Paſcha houden met mijne Diſcipelen. Ende de Diſcipelen deden gelijk Jeſus haar bevoolen hadde ende bereiden het Paſcha. Ende als het Avond geworden was, zat hy aan met de Twaalve. Ende als ſy Aten, ſeide hy, Voorwaar ik ſegge u, dat een van u my ſal Verraden. Ende ſy ſeer bedroefd geworden zijnde, begonnen een ygelijk van haar te ſeggen, Ben ik 't Heere? Ende hy antwoordende ſeide; Die ſijn hand met my in de Schootel indoopt die ſal my Verraden. De Soone des Menſchen gaat wel henen, gelijk van hem geſchreven is, maar wee dien menſche, door welken de Soone des Menſchen verraden word, het waare hem goed ſoo die menſche niet gebooren en hadde geweeſt. Ende Judas die hem verried antwoorde en ſeide, Ben ik het Rabbi? Hy ſeide tot hem, Gy hebt het geſegd. Ende als ſy aten nam Jeſus het Brood, ende Gezegend hebbende brak hy het en gaf het den Diſcipelen, ende ſeide; Nemet, Etet, dat is mijn Lichaam. Ende hy nam den Drinkbeker, ende gedankt hebbende gaf haar* (dien) *ſeggende, Drinkt alle daar uit: want dat is mijn Bloed, het* (Bloed) *des Nieuwen Teſtaments, het welke voor veele vergoten word tot vergevinge der Sonden. Ende ik ſegge u, dat ik van nu aan niet en ſal Drinken van deſe vrugt des Wijnſtoks, tot op dien dag, wanneer ik deſelve Nieuw ſal Drinken in het Koningrijke mijnes Vaders. Ende als ſy den Lofzang gezongen hadden gingen ſy uit na den Olijfberg, &c.* Dus ver de volg-draad van Mattheus in het verhaalen van 't gene opmerkelijk in deſe twee dagen, tot aan Jeſus Gevangen-neming voorgevallen is. Waar in wy dan eerſtelijk ſchijnen te moeten in agt nemen; dat Jeſus ſijne Diſcipelen niet alleen voorſegd, dat hy op het Paaſch-feeſt ſou Overgeleverd worden om Gekruiſt te worden; en dat alſoo ſijne Slagtinge een tegenbeeld van het Joodſche Paaſch-lam ſoude worden, gelijk Paulus naderhand verklaarde, 1 Cor. 5:7. Maar ook, op dat hy haar al tijdelijk van die gemeene waan der Joden ontſloeg; welke daar meenden, dat de Meſſias een Aards Koningrijk oprigten ſoude: waar van een voorbeeld geſien word, Matth. 20:21. gemerkt door ſeer vele veranderingen, het Heerlijk Koningrijk van David, dat is de Hebreeuwſe of Joodſe Republijk, doe ſeer vervallen was van haaren voorigen luiſter; gelijk we onder de twee laatſte Monarchien geſien hebben. Want dat Jeſus Diſcipelen ook met duſdanige gedagten ſwanger gingen, is ſelfs noch na ſijne dood en begraavinge gebleken, wanneerſe met groote droefheid van hem ſeiden; *Wy hadden gehoopt, dat deſe de gene was, die Iſrael verloſſen ſoude*, Luc. 24:21. Ja na Jeſus Opſtandinge hebben de Apoſtelen, die te ſaamen vergaderd waaren, hem noch afgevraagd: *Heere ſult gy in deſen tijd, aan Iſrael het Koningrijk wederom oprigten?* Actor. 1:6. Wanneer nu Jeſus tot ſijne Diſcipelen ſegd, *Gy weet dat na twee dagen Paſcha is;* en daar kort op laat volgen; *Ende de Soone des Menſchen ſal Overgeleverd worden om gekruiſt te worden;* ſoo en moetmen niet meenen, dat het ook den Diſcipelen even ſoo bekend was dat Jeſus op het Paaſch-feeſt ſou gekruiſſigd worden, als ſy ſeker wiſten dat het Paſcha na twee dagen was: want het heeft gebleken dat ſulks den Overprieſters noch d'uitvoerders van Jeſus hals-vonnis ſelfs niet bekend en was: ja het Paaſch-feeſt lag haar t'eenemaal in den weg, om Jeſus te Vangen en te Dooden: en daarom beſluiten ſy ook, dat ſulks doch

Matth. 26. vers 2.

Waarom Jeſus ſegd dat hy op het Paſcha ſal gekruiſt worden.

De Diſcipelen hebben ook het gevoelen gehad dat Jeſus het Aards Koningrijk van Iſrael herſtellen ſoude.

De Diſcipelen wiſten den tijd van het Paſcha, maar niet van Jeſus Lijden; en daarom voorſeid hy het haar.

op het Feest niet en mogte geschieden, om alle Oproer te schutten. Dus wisten dan de Discipelen met het Volk alleen, dat het Pascha na twee dagen was; maar dat Jesus op het selve Feest sou Overgeleverd worden, en dat tot de wreede dood der Kruis-straffe, dat en wistense niet. Doch Jesus heeft haar dit beide eenigsinds saamenhangende voorgedragen, op dat hy haar van het geense niet en wisten, te gelijk onderrigte, en met den tijd en dag afbakenen sou, hoe na-by sijne Overleveringe voor de deure stond. Ja het gene opmerkelijk is, den Euangelist Mattheus segd daarom ook; de Soone des Menschen *word Overgeleverd;* op dat hy de sekerheid en nabyheid uitdrukte. 't Gene egter van onse Oversetters met andere, seer wel na de waarheid en de orden van den tijd, overgeset is; *Sal Overgeleverd worden.* Sulks dat Jesus dan haar dit alsoo te saamen schijnd te kennen te geven, op datse soo seker souden weten, dat sijn Kruissing op den eigen dag van het Pascha soude volbragt worden, als sy sekerlijk wisten dat het na Twee dagen waarlijk Pascha was: invoegen hy haar den dag te gelijk met de wijse van sijn dood aanseide, die niemand en wiste dan Jesus alleen; selfs ook niet sijne Regters, gelijkwe terstond seiden; en uit de rigtdraad der saake hier na verder blijken sal. Daar dan ook met eenen sal openbaar worden, dat Jesus woorden, voortgekomen uit den mond der waarheid, genoegsaam tegen 't menschelijk voornemen en de beraadslagingen der Overpriesters en den geheelen Raad, heeft konnen stand houden; schoon dat hun gedagten hier tegens malkanderen aangekant lagen. Jesus hadde gesegd, het soude op het Paasch-Feest geschieden: den Joodschen Raad hadde een andere zin, en besluit het niet op het Feest te doen, op dat 'er geen Oproer onder het Volk en quame. Doch den uitslag heeft geleerd, dat de raadslagen der menschen tegen het besluit Gods, seer ligt te kort schieten; en dat Jesus de Magten en de Overheden uittrekken en over haar Zegenpralen konde, eer sy selfs nog hare boose raadslagen hadden vastgesteld of uitgevoerd. Maar gelijk het niet sonder Gods bysondere Voorsienigheid en Wijsheid gebeurd is, dat soo grooten stuk van de Verborgenheid des Geloofs, als daar is de Overleveringe van Jesus in de dood, welke geschied is op het PAASCH-FEEST; alsoo vereischt waarlijk de gewigtigheid der saake, dat wy de Natuure en het ware Oogmerk, den Tijd en andere Omstandigheden van dat selve stuk, aandagtelijk doorloopen; om dat ons sulks een groot ligt en Voorbereidsel, tot de beschouwing der Goddelijke Wijsheid en H. Schriften, sal konnen toedienen. De meeste regtsinnige Leeraars en Taalkundigers houden voor seker, dat de benaaming PASCHA, waar mede dit Feest van ouds genoemd is geworden, eigentlijk beteekend een *Doorgang* of *Voorby-gang;* nadien PESACH, waar van ons PASCHA uit het Grieks komd, by de Hebreen, even dat selve te kennen geeft. Hoedanigen naam dan aan den Dag en sekere Ceremonie ontrent het slagten en Eten van een Lam gegeven is, die men in de Hebreeuse Kerke sederd d'Uittogt uit Egipten, naar Gods gebod, ter Gedagtenis van dien Nagt, heeft gehouden, in welke den slaanden Engel, Exod. 12:12, 13. in Egipten *Doorging*, en alle Eerstgeboorne doode; doch de Huisen der Kinderen Israels genadig *Voorby-ging*, om dat hare Boven-dorpels en Zy-posten met het Bloed van een Lam bestreken waaren. Waar van de Goddelijke Instellinge in de aangehaalde plaatse klaar genoeg te sien is. Gelijk Moses dan ook even te vooren de wijse en maniere van een soodanigen Lam af te sonderen, te Slagten, en plegtelijk te Eten, voorgesteld heeft; 't selve noemende DES HEEREN PASCHA, dat is, des *Heeren Doorgang* of *Voorbygang*. En soo wordense ook belast in haare Huisgesinnen het selve aan haare Kinderen voort te leeren, selfs wanneerse daar na in Canaan souden ingekomen zijn; en dat d'Ou-

Matth. 26. vers 5.

Waarom Jesus sijn dood te gelijk aan den tijd des Paasch-feests vastbegt en bekend maakt.

Schoon dat Jesus voorsegging tegen het voornemen van de Overpriesters aangekant lag, heeft egter stand gegrepen.

Jesus is niet sonder verborgenheid op het Pascha gekruist.

Wat PASCHA eigentlijk beteekend.

Waarom dit des Heeren Pascha genoemd is.

d'Ouden of Huis-vaders van haare Kinderen wegens dit Pascha souden gevraagd worden, *Wat is dit?* of wat beteekend, *u desen Dienst?* soo soudense seggen; *Dit is den Heere een Paasch-offer; die voor der Kinderen Israels Huisen voorby-ging in Egipten, doe hy de Egiptenaars sloeg, en onse Huisen bevrijde*, Exod. 12: 26, 27. Waar toe men aanmerken moet, dat van wegen de daad Gods, die hier *Des Heeren Pascha* genoemd werd, den selven naam ook overgegaan is, niet alleen tot den Dag op welkmen dese Gedenk-Ceremonie hield; namelijk een jarig Lammeken te slagten, te Braden, en volgens d'Instellinge dat selve te Eten; maar ook tot het Lammeken selfs, en tot de Offerhanden die doe geslagt wierden, overgebragt is; en geduurig in de Joodsche Kerke onderhouden is tot haaren laatsten ondergang, gelijk te sien is, Exod. 12: 21. en 2 Kron. 35: 1, 11, 13. Alleen schijnen ons eenige tusschen-vallen voor te komen, in welke dese Ceremonie eenigsinds noodsaakelijk, ofte ook wel uit slofheid in Israel agtergelaten is geworden; niet tegenstaande sy door de Goddelijke Instelling tot deselve ten hoogsten verpligt waaren. En van dese strikte en seer gewoone onderhoudinge des Paasch-feests, seiden dan ook de Discipelen tot Jesus; *Waar wilt gy dat wy u bereiden het Pascha te Eten*, Matth. 26: 17. Want die het op den wettigen dag deden, worden geseid, *Het Pascha den Heere haaren Godt te slagten;* gelijk Moses alsoo spreekt in de herhaalde Wet: handelende van het houden der Drie groote Feesten; namelijk Paaschen, Pinxteren (dat is het Feest der VII Weken) en het Loofhutten-feest, Deut. 16. Want dat het Feest selve, daar wy thans van handelen, ook met dien eigen naam, het PASCHA by de Hebreen genoemd is, sulks werd ons niet alleen duidelijk genoeg aangewesen, Exod. 23: 15. en Lev. 23. vers 5. &c. daar het selve, *Het Feest der Ongesuurde Brooden*, en des *Heeren Paaschen* genoemd werd; maar ook seer net in 't Nieuwe Testament, Joh. 18: 39. daar selfs Pilatus na de gewoone spreekwijse der Joden seide; *Gy hebt een gewoonte dat ik u op het* PASCHA *eenen los laate;* dat is op het Paasch-feest, of *Feest van Pascha;* gelijk Actor. 12: 4. staat. En in desen zin heeft dan ook Jesus geseid; *Gy weet dat het na twee dagen Pascha is.* Want gelijk de Feest-dagen haare gesette dagen hadden, soo konde een yder, ten minsten als die naby waaren, weten, wanneer deselve souden zijn, en sig daar na schikken. Welk nu den juisten dag van het Pascha was, sulks konnenwe uit desselfs Instelling ligt ontwaar worden: namelijk dat het Lam dat een Manneken moeste zijn, van den Tienden der Maand ABIB, naderhand NISAN genoemd, moeste afgesonderd, en in bewaringe gehouden worden tot aan den Veertienden: en alsdan geslagt worden *Tusschen de twee Avonden*, Exod. 12: 3, 6. &c. En gelijk de Joden na de wederkeeringe uit de Babylonische gevangenschap, verscheide herstellingen en voorsieningen, ontrent de onderhoudinge der Feest-dagen, en andere uitwendige dingen, door de Schriftgeleerden hebben gedaan, die tot op de tijden van de Saligmaaker Jesus, neerstig zijn besorgd geworden; alsoo verneemdmen mede uit haare oude Geschriften, datse ontrent dese tijd, de gewoonte hadden, om door groote Tafereelen of Schrijf-Tafels, als by-wijse van Eeuwigduurende Almanakken, of Tijd-wijsers, staande aan het einde van den gemeenen Voorhof, de aanstaande Feest-dagen bekend te maaken. Gelijkmen ook de naauwkeurige onderhoudinge des Paasch-feests in die dagen, niet flaauwelijk afgeteekend siet in de Euangelische Historien: als dewelke geduurende de wandeling van Jesus op Aarden, van verscheide Paasch-feesten gewag maaken. Doch 't en schijnd niet, meenen sommige, dat Israel het Pascha in de Woestijne doorgaans onderhouden heeft:

na-

De benaming PASCHA is van de Daad Gods tot het Feest, en het Eten van een Lam overgebragt.

Paasch Offeren.

Marc. 14. vers 12. Luc. 22: 7.

Siet mede Num. 9: 6. en 28: 18. Deut. 16: 1. Marc. 14: 1.

Luc. 23: 17. Matth. 27. vers 15.

Wanneer en op wat dag het Pascha by de Hebreen volgens de Wet moeste gehouden worden.

Exod. 14: 4. Nehem. 2: 1. Esth. 3: 7.

Hoe de Joden ten tijde van de Saligmaker den tijd der Feest-dagen bekend maakten.

nadien de Besnijdenis, geduurende haare sukkeling, heeft opgehouden, en dat geen Onbesnedene het Pascha en vermogt te Eten, volgens de Wet der Instellinge, Exod. 12: 48. Invoegen datse niet als na het eerste jaar datse uit Egipten getrokken waaren, het Pascha souden gegeten hebben; en het selve voorts hebben nagelaten tot op d'aankomste in de effene Velden van Jericho; als wanneer sy te Gilgal wederom het Pascha aten, Josua 5: 10. namelijk na dat de Kinderen en al het Volk dat in de Woestijne gebooren en Onbesneden gebleven was, wederom Besneden waaren. Gelijk den Heiligen Schrijver van 't gemelde Boek aanteekend, kap. 5: 4-8. Doch wat aangaat, dat in 't Boek der Uit-togt geseid word; dat *geen Onbesnedene het Pascha sal Eten;* 't selve willen sommige, dat alleen op de Onbesnede Vreemdelingen siet; namelijk die niet uit het Zaad Abrahams voortgekomen waaren. Want in dien zin soumen de woorden Exod. 12: 48. eenigsinds bedenkelijk konnen opnemen: *Als nu een Vreemdeling by u verkeerd, ende den Heere het Pascha houden sal, dat alles wat Mannelijk is, by hem Besneden worde, en dan kome hy daar toe, om dat te houden, ende hy sal wesen als een Ingebooren des Lands: maar geen Onbesneden sal daar van Eten.* Namelijk dan alleen, niet den Onbesneden Vreemdeling, met uitsluiting van de Soonen der Israeliten; schoon die niet Besneden waaren, van wegen de moejelijkheid der Reise. Gelijkmen ook noch schemeragtig aangewesen siet, vers 43-45. *Dit is de Insettinge van het Pascha, geen Vreemdelings Soone, geen Uitlander, noch Huurling, sal daar van Eten; doch alle Knegt van yder een, die voor Geld gekogt is, na dat gy hem sult Besneden hebben, dan sal hy daar van Eten.* Maar nadien de Besnijdenis aan de Vreemdelingen, alsoo wel als aan de Kinderen van Israel, van wegen de langduurige Reise in de Woestijne heeft moeten agterblijven; soo schijndmen dit alles te moeten opnemen voor Wetten, diese naderhand in het Land Canaan souden waar te nemen hebben: want *eenerlei Wet moest den Ingeboornen en den Vreemdeling onderhouden*, volgens vers 49. En daarom houden wy voor het sekerste, dat het Pascha in de geseide tijd, niet jaarlijks gehouden is. Gelijk we ook vernemen, dat het naderhand door slordigheid en verval in de Kerk-tugt, een tijd-lang nagelaten is, volgens 2 Kron. 30: 3. 't Gene dan door Hiskia hersteld wierd; namelijk in de tweede Maand; alhoewel het op den Veertienden der eerste Maand moeste bereid worden: doch sy en konden het doe niet op den gesetten tijd doen; *Om dat de Priesters sig op dien tijd niet genoeg geheiligd hadden, en 't Volk niet opgekomen was te Jerusalem.* En daarom moestense dan ook van nieuws door gantsch Israel, met een uitroeping, tot het Pascha genoodigd worden: *Want* segd de Heilige Historie, *sy hadden 't in lange niet gehouden, gelijk 't geschreven was*, vers 5. Ook en schijnen de Joden in de Babylonische gevangenschap, het gesette Pascha niet onderhouden te hebben: gelijk te sien in het Boek van Ezdras, kap. 6: vers 19-22. daar de Priesters haar gereinigd hebbende, wederom het Pascha slagten en Eten *met de Kinderen der Gevangenisse*, op den Veertienden der Eerste Maand, volgens de Wet, Exodus 12: 6. En nadien daar van ouds een geschil in de Christen-Kerke onder de Godsgeleerde geweest is; namelijk wanneer Jesus sijn laatste Pascha gegeten heeft; (want sommige stellen 't seer waarschijnelijk op den eigen dag der Joden, andere een dag vroeger) soo diend hier ook ondersogt; Wanneer, hoe, en op wat dag en stond de Joden waarlijk haar Pascha geslagt en gegeten hebben; op datwe Jesus, als ons waare Pascha en tegenbeeld van het Schaduwagtige, in het regte punt des tijds, voor ons geslagtet en afgeschilderd voor onse oogen mogen sien,

De Vreemdeling noch d'Onbesnedene mogte het Pascha Eten.

Exod. 12: vers 49.

Het Pascha wanneer en waarom onder Israel nagelaten.

Het Pascha is waarschijnelijk in de Babylonise gevangenschap niet onderhouden.

Lev. 23: 5. Num. 28. vers 16. Deut. 16: 1.

Of Jesus op den regten dag sijn Pascha gegeten heeft, is van ouds betwist geworden.

soo

Waarom het noodig is datmen dit regt weet.

ſoo als hy onder den Joden Gekruiſſigd is, 1 Cor. 5: 7. Galat. 3: 1. Het
is wel ſeker uit de Wet, dat de Joden haar Paaſch-lam, op den Veertienden
dag geſlagtet en in 't begin van den vijftienden gegeten hebben; welke
den Eerſten dag genoemd werd van de Ongehevelde Brooden, Matth. 26.
vers 17. Want alhoewel het waar is, dat het Eten der Ongehevelde Broo-
den, dat navolgens de Wet, Seven dagen duurde, Exod. 12: 15. eerſt op
den Vijftienden dag ſijn waare aanvang nam; namelijk des Avonds na den
Veertienden dag, op welkmen het Paaſch-lam At: ſoo is nochtans den
Veertienden, op welkmen het Paaſch-lam ſlagten moeſte, *Den Eerſten dag
der Ongehevelde Brooden* genoemd, van wegen de gewoonte der Joden;
welke twee Uuren voor het aankomen van den Avond, in welkſe het Pa-
ſcha Aten, alle het gehevelde Brood uit haare Huiſen wegdeden; ge-
lijk in de aangehaalde Wet en in meer andere plaatſen te ſien is: en ſeer
wel moet in agt genomen worden, om net te verſtaan, hoedanig de Diſci-
pelen op den Eerſten dag der Ongehevelde Brooden (namelijk die op dien
dag, haare Voorbereiding en begin kregen;) konnen geſeid worden tot Jeſus
gekomen te zijn, om hem af te vraagen; Waar hy wilde datſe hem het Pa-
ſcha bereiden ſouden? daar nochtans de regte tijd der Ongehevelde Broo-
den, eerſt op den Vijftienden, met de Maaltijd des Paaſch-lams, waarlijk
heeft begonnen. Het Paſcha moeſte ook nergens geſlagt worden als in den
Tempel, en niemand vermogte ſulks in ſijn Huis te doen, volgens Deut.
16: 5, 6. Want het moeſte gedaan worden ter plaatſe die God verkooren
hadde om ſijnen Naam aldaar te doen woonen: gelijk Maimonides dat ſeer
fraai verklaard heeft. Waar toe dan op die tijd veele Prieſters waren, die deſe
ſlagting geſwind en vlijtig waarnamen: gelijk mede de Vaderen der Huisge-
ſinnen, 't ſelve ook wel in deſe H. plaatſe mogten doen. En dit moeſte te meer
in des Tempels Voorhof geſchieden, dewijl het Paaſch-lam ook een Offer-
hande was, Exod. 12: 27. en 34: 25. van Paulus ook in dien zin alleen op
Chriſtus gepaſt, 1 Cor. 5: 7. Want, *Ons Paſcha is voor ons Geſlagtet*; be-
teekend daar ſoo veel als *Geofferd*. Gelijk ook hier in het eigen weſen van
een Offerhande gebleken is, dat met het Bloed deſer Lammeren, een Hei-
lige beſprenging gedaan wierd door de Prieſters; waar van men voorbeel-
den ſien kan, 2 Kron. 30: 16. en kap. 35: 11. Even gelijk ook in den Nagt
der Uittogt, het Bloed van deſe Lammeren aan de Poſten geſtreken wierd,
welk voor die tijd haare Altaren waaren. En overmids de hedendaagſche
Joden de Stadt Jeruſalem, èn te gelijk haaren Tempel en Altaar miſſen;
ſoo houden ſy wel Paſcha ter gedagtenis haarer doorlugtige Verloſſing uit het
Dienſthuis van Egipten; doch ſy en konnen of mogen geene Lammeren ſlag-
ten om te Offeren, om datſe geenen Altaar hebben. Gelijkſe ook niet na Jeruſa-
lem konnen opgaan, als eertijds ſelfs de Parters en Meders, en andere uit ver-
afgelegene geweſten die Joden waaren, op de Feeſten derwaards gingen,
Actor. 2: 9. Soo dat deſe aanmerking, namelijk dat het Paſcha alleen te
Jeruſalem geſlagt en gegeten moeſte worden, ons in 't voorby-gaan kan
leeren; dat wanneer de Diſcipelen aan Jeſus vraagen; *Waar wilt gy dat
wy bereiden het Paſcha te Eten?* Sy alsdan niet en vraagen, in wat Stadt
of Vlek ſy ſulks ſouden doen; maar in wat of in wiens Huis ſy hem het
Paſcha bereiden ſouden? want dat verneemdmen daar uit, als Jeſus haar
alleen antwoord en ſegd; *Gaat in de Stadt*, dat is, te Jeruſalem: na-
dien ſy hem dit waarſchijnelijk afvraagen, alſſe met hem te Bethanien
waaren; welk Vlek, alswe geſien hebben, ſlegts een half Mijl van Jeruſa-
lem lag. Overweegd de ſaamenhang van dit voorval met de voorgaande
Zalving: waar vanwe in 't voorgaande Hoofdſtuk geſproken hebben: en
de

Lev. 23: 5, 6. Exod. 12. vers 17-20. Num. 28. vers 16, 17.

Bedenkelijke bewijſen, welke ons leeren konnen dat Jeſus ſijn Paſcha op den regten tijd en niet een dag vroeger gegeten heeft.

Exod. 12. vers 22.

Matth. 26. vers 17.

Paſcha moeſt alleen te Jeruſalem gehouden worden.

de ruim aangehaalde Text-woorden, uit Matth. 26. en wy sullen uit beide sien, dat ons die omstandigheden genoegsame vaste bewijs-redenen in de hand reiken, om te gelooven, dat Jesus sijn laatste Pascha en Avondmaal, op den eigen Dag en Tijd van de Joden gegeten heeft. Want als Jesus tot sijne Discipelen seide; *Gy weet dat na twee dagen Pascha is;* en datse naderhand wederom aan Hem vraagen; *Waar wilt gy dat wy u het Pascha bereiden te Eten?* Ja datse op Jesus bevel ook na Jerusalem gaan, en de Opper-Zaale ten Huise van sekeren Huis-waard (die ongetwijffeld een goed Vriend van Jesus sal geweest zijn) toegerust, dat is, de Tafel-Bedden tot het Paasch-maal opgeschud en gespreid vinden; soo sietmen waarlijk dat dit alles siet op eenen algemeen-bekenden Dag of Feest, die de Joden gewoon waaren alsdan te houden. Het gene Jesus dan ook nu met sijne Discipelen op deselve tijd, en volgens de Wet begeerig was te houden; om dat gelijk hy seide, sijn Lijden naby en als voor de deure stond, Luc. 22: 15. Van het welke Jesus, indien hy gesind waare geweest, sijn laatste Pascha eenen dag eerder te houden als de gewoonte der Joden was, immers niet en soude geseid hebben, dat de Discipelen den dag van het Pascha wisten; dewijl sulks dan geheel-en-al niet en sou te pas gekomen hebben: nochte ook dit niet, dat de Discipelen hem vraagden, *Waar hy het Pascha, wilde bereid hebben?* Gelijkse ook om geen andere reden niet en vraagen, wanneer of op wat Dag hy dat wilde Eten? als om dat hun den gewoonen dag des Pascha seer wel bekend was; en dat na alle waarschijnelijkheid het verstellen der Feesten, daar sommige hier mede voor den dag komen, by de Joden doe noch niet in gebruik en was gekomen. En schoon al waar is, dat de Feest-dagen na de Nieuwe Maane vast-gesteld zijn geworden; en sommige daar by seggen, dat de Joden wel gewoon waaren het Paasch-feest twee dagen na malkander te houden, om datse onseker waaren op wat dag de regte Feest-dag vast-gesteld was; soo en geld egter die uitvlugt geheel niet onder de Joden van Jerusalem; nadien sy daar, gelijk we geseid hebben, den eigen dag altijd wisten; daar het andere alleen diende voor de Buiten-landers, die in Judea en verder afgelegen waren, en het selve niet en wisten. Nochtans, niet tegenstaande alle dese en noch veel klaarder blijken, heeft egter de Griekse Kerke lange staande gehouden, dat Jesus sijn Pascha, een dag vroeger als de Wet belaste, gehouden heeft; namelijk op den Dertienden der Maand Abib of Nisan, en niet gelijk de Joden op den Veertienden. En gelijk het Eten van Ongeheveld Brood eerst aanging op den dag dat het Pascha ofte het Eten van het Paasch-lam des Avonds daar aan geschiede; alsoo stelden deselve dan ook op die grondsteun voor vast, dat Jesus Gemeen Brood gebruikt, en ook sijn Gedenk-maal daar mede ingesteld heeft. En op datse Jesus hier niet als een schender van de Joodsche Wet souden schijnen te stellen; seidense dat hy dit tegen de Wet heeft mogen doen, om dat hy een Heere van de Wet was. Doch dit is onses agtens seer blaauw, nadien Jesus immers geworden is, *Onder de Wet, op dat hy die, die onder de Wet waaren, verlossen soude*, Galat. 4: 4, 5. Waarom hy ook door de Besnijdenisse een schuldenaar geworden was, om alles te onderhouden wat in hem alle geregtigheid betaamde. Hoe sal hy dit dan tegen de Wet gedaan hebben? En soo Jesus waarlijk alle de Ceremonien gehouden heeft die de Joden hielden in het houden van het Pascha, soo heeft hy niet alleen den selven dag; maar ook het Pascha, door het Eten van een Paasch-lam, met Ongeheveld e Brooden, en alle plegtigheden die daar toe behoorden, gehouden met sijne Discipelen: gelijk aanstonds uit seer veele omstandigheden,

Bewijs dat Jesus sijn Pascha op den regten tijd gegeten heeft als het de Joden te Jerusalem Aten.

Jesus kon de Discipelen van den regten dag des Paschaas niet vermanen, indien hy dat met haar een dag vroeger hadde willen houden.

Waarom het stellen der Feest-dagen volgens de Nieuwe Maane hier geen verandering geven kan.

Waarom Jesus na sommiger meeninge een dag vroeger sijn Pascha met gesuurd Brood gegeten heeft sonder egter tegen de Wet te doen.

diemen gewoon is mogelijk maar alte agteloos over het hoofd te ſien, blijken ſal: ja waar vanmen hier alreede de waarheid uit derſelve gewoone benaming en ſpreekwijſe, genoegſaam heeft ſien doorſtralen. Laat ons derhalven ook ſoo gek niet zijn, datwe met ſommige uitſinnige menſchen ſouden gelooven; dat Jeſus geheel-en-al het Paſcha of Paaſch-lam niet gegeten heeft; maar dat hy alleen te deſer tijd, ſijn laatſte vermaarde Avondmaal gehouden heeft, in welk hy de Verbreking ſijnes Lichaams, dat is ſijn Dood, onder de breking des Broods en omgaan van den Drinkbeker, tot een Verbonds-teeken van 't Nieuwe Teſtament, ingeſteld heeft. 't Gene waarlijk ongerijmd is, niet tegenſtaande het eertijds het gevoelen van ſommige der Griekſe Kerke was; en naderhand noch groote Mannen gevonden heeft, die hun Zegel daar aan gehangen hebben. Andere, Jeſus Paaſchmaal ook een dag voor der Joden Paſcha ſtellende, ſeggen; dat hy het wel op den Veertienden, doch de Joden op den Vijftienden gegeten hebben; uit reden dat ſy het Paſcha volgens d'Overlevering der Vaderen, van wegen den Sabbat, eenen dag laater geſet hebben: En beveſtigen haar gevoelen uit een naauwkeurigheid die veele van de laatere of hedendaagſe Joden onderhouden: rekenende de Nieuwe Maane ſoodanig, dat de Feeſt-dagen nooit voor of na een Sabbat komen.

Joodſche waarnemingen in 't ſtellen van den tijd des Paaſch-feeſts, &c.

Gelijkſe ook daar toe deſen regel hebben: *Dat het Paſcha nooit op den Tweeden, Vierden, noch Sesden Dag der Weke moet komen.* 't Gene egter van de Oude Joden anders verſtaan ſchijnd, als die volgens Aben Ezra, in den Talmud en elders, regt het tegendeel ſchijnen te leeren: ja dat het op alle dagen van de Week heeft konnen vallen, getuigen veele van de voornaamſte Griekſe Kerk-Vaders. Die nochtans welke het verſtellen der Feeſt-dagen, voor een Aal-oud gebruik der Joden willen vaſt-geſteld hebben; beſluiten daar uit, dat het Paſcha nu in dit jaar op den Sesden dag der Weke komende, om den volgenden Sabbat, die de Sevende was, verſteld is: en dat Jeſus alſoo op den Veertienden volgens de Wet, doch de Joden op den vijftienden na deſe oude Overleveringe, het Paſcha ſouden gegeten hebben. Daar zijnder ook noch andere die dit gevoelen aldus voor heel waarſchijnelijk willen gehouden hebben, ſeggende; dat het in der Joden vryheid gelaten was, alle Feeſten twee dagen te Vieren; om datſe, gelijkwe aanſtonds begonden te ſeggen, van den regten tijd ook niet alte ſeker en waaren; nadien eenige de Nieuwe Maane wilden gerekend hebben, na datſe geſien wierd; andere na datſe met de Sonne vereenigd wierd: het gene dan by de Joden, het kennelijk ſien of ſchijnen, eenen dag voorquam.

Verſchil over het rekenen van de Nieuwe Maane.

Hoedanigen tweederlei Viering, beide voor Wettig wierd gehouden, om dat de Wet niet net bepaald en hadde, hoemen de Nieuwe Maane rekenen moeſte. Gelijk dan ook de Euangeliſten den eigen Dag op welke Jeſus het Paſcha gegeten heeft, niet klaar genoeg ſchijnen aangeteekend te hebben. Ja eenige meenen uit Johannes te konnen bewijſen, dat de Joden het Paſcha doe noch niet gegeten hadden, als Jeſus na ſijn laatſte Avondmaal, Gevangen en ſelfs al aan den Rigter Pilatus overgeleverd was: haar gevoelen veſtende op Johan. 18:28. alwaar geſeid word, dat de Overprieſters *maar niet in het Rigthuis gingen op datſe niet verontreinigd en wierden,* *het Paſcha mogten Eten.* Als mede kap. 19: 14. *Het was de Voorbereidinge des Paſcha.* Namelijk wanneer Pilatus op den Rigterſtoel ging zitten. Doch behalven dat uit vers 31. niet alleen genoegſaam kan blijken, dat hier van de Voorbereidinge des Sabbats geſprooken word, die op het Paſcha volgde, en daarom *Groot* genoemd word: ſoo en moetmen ook niet meenen, dat de Joodſche Overprieſters des Avonds te vooren, namelijk als Jeſus ſijn Paſcha At, haar Paaſch-lam niet gegeten hadden; nadienmen moet

Dat de Joden haar Paſcha nog niet gegeten hadden doe Jeſus al overgeleverd was, is niet waarſchijnelijk.

moet aanmerken, dat het Pascha langer duurde, als dat juist het Paasch-lam op eenen Avond gegeten wierd. Want de Lammeren en Runderen die op dit Feest, Seven dagen ge-Offerd wierden, volgens 2 Kron. 30: 22. vergeleken met Deut. 16: 2. konnen ook onder dit Pascha of Feest van Paschen betrokken worden. Van welke de Priesters Etende, niet onvoegsaam konden geseid worden, ook *het Pascha te Eten;* namelijk als een gevolg van het eigentlijke of Wettige Paasch-lam. En schoonmen dit mogelijk niet alte waarschijnelijk, op het Eten van Seven dagen sou mogen passen; soo kan het nochtans met groote reden op het Eten van de Paasch-Offeren gepast worden, welke op den eigen dag ge-Offerd waaren, alsse haar gewoone Paasch-lam Aten; en deswegen gemeenlijk tot aan den volgenden dag uitgesteld wierd. En schoon die maar eerst op den Vijftienden dag ge-Offerd waaren geworden, soo zijnse egter met regt het Pascha konnen genoemd worden, nadien ons Johannes daar in genoegsaam ondersteund, wanneer hy den volgenden Dag, die de Voorbereiding des Sabbats was, noch de naam van Pascha geeft, seggende; *Het was de Voorbereiding des Pascha:* Vergelijkt'er mede vers 31. En in desen zin hebben de Overpriesters van de Paasch-Offeren Etende, ook het Pascha des anderen daags gegeten. Doch waar toe veele woorden, daar ons alle duisterheid door het voorval selfs opgehelderd word: want nadien het Paasch-lam alleen des Avonds moeste gegeten worden, en dat van de Overpriesters geseid word, datse in desen volgenden Morgenstond, niet in het Rigthuis wilden gaan, *Op datse niet ver-Ontreinigd wierden, maar het Pascha Eten;* soo kan sulks geheel-en-al niet op het Eten van het Paasch-lam sien, om datse hen voor den aankomenden Avond, hadden konnen wassen en alsoo wederom Rein zijn om het Paasch-lam te mogen Eten. Want die Onrein wierd, die was sulks volgens de Wet, alleen tot aan den Avond. Doch indien sy haar ver-Ontreinigd hadden met in het Rigthuis te gaan, soo en haddense dien dag van de Paasch-Offeren niet konnen Eten, om dat niemand die op eenige wijse Onrein was, van de Offerhanden Eten mogt. Soo dat wy agten, dat de sake hier door soodanig opgeklaard is, datse ons niet meer de oogen benevelen, noch beletten sal te sien, dat de Overpriesters niet om het Eten van het Paasch-lam, uit het Rigthuis van Pilatus gebleven zijn; en derhalven dat ons sulks dan ook niet en sal verhinderen te gelooven; dat Jesus met sijne Discipelen, noodsaakelijk het Pascha, op een en den selven Dag, met de Joden gegeten heeft. Waar op dan ook alleen de aanspraak van Jesus kan gepast worden, wanneer hy tot sijne Discipelen seide; *Gy weet dat na twee dagen Pascha is:* Sprekende van een bekende saak en tijd, die na de gewoone onderhouding der Joden vast stond. En niet alleen dit, maar daar door word ook seer klaar bewesen; dat het Avondmaal daar Johannes kap. 13: 1, 2. van gewag maakt, en Jesus sijne Discipelen de Voeten waste, niet en kan gehouden worden voor dit laatste Paasch-maal; dewijl dese Maaltijd niet alleen volgens Johannes eigen woorden, voor het Paasch-feest der Joden, maar ook even een dag voor Jesus laatste Avondmaal en Pascha gehouden is; waar in seer veele tot noch toe gestruikeld hebben, gelijk we breeder sullen sien. Als dan Jesus sijne Discipelen henen sond, om aan sekeren Huis-waard, die, als we seiden, een van Jesus goede bekende en vertrouwde Vrinden kan geweest zijn, te seggen; *De Meester segd, mijnen Tijd is na-by, ik sal by u het Pascha houden met mijne Discipelen,* Matth. 26: 18. soo heeft hy sulks op geen anderen grond gedaan, als om dat het de gewoone tijd en dag was, op welkmen by de Joden het Pascha bereide. Gelijk de Discipelen ook henen gingen, en het selfde alsoo deden: namelijk een Lam kog-

Bedenking over Joh. 18: 28.

Joh. 19: vers 14, 31.

Wat het seggen wil dat de Overpriesters noch het Pascha moeften Eten, doe Jesus al in handen van Pilatus overgeleverd was.

Het Avondmaal daar Johannes kap. 13. van spreekt, kan niet voor Jesus Pascha gehouden worden.

 ten,

ten, en in den Voorhof des Tempels lieten slagten, en na desen Huis-waard bragten, daar het gebraden wierd. Waar op dan de Heilige Historie seid; *Als het Avond geworden was, lag Jesus aan met de Twaalve, &c.* En alhoewel eenige meenen dat de woorden, *Mijn tijd is na-by*, souden sien op dit Feest dat na-by was; (even gelijk hy tot sijne Discipelen gesеid hadde, *Gy weet dat na twee dagen Pascha is;* en dat daar door blijken sou, dat Jesus den tijd heeft willen voorkomen, om dat hy wiste dat hy tot op het Paasch-feest niet leven en soude; gelijk Grotius met andere, dese woorden een soodanigen draai wil gegeven hebben; om'er mogelijk een voordeeldjen uit op te steken;) soo kanmen sulks nochtans veel beter op de aan-naderende tijd, of Uure van sijn Lijden passen, dat seer na-by was: gelijk het immers Jesus selfs alsoo schijnd te verklaaren; wanneer hy tot sijne Discipelen seid: *Ik hebbe grootelijks begeerd dit Pascha met u-lieden te Eten, eer dat ik Lijde: Want ik segge u, dat ik niet meer daar van Eten sal, &c.* Luc. 22: 15, 16. Soo dat het dan vast by ons staat, dat Jesus op den eigen tijd het Pascha gegeten heeft, namelijk wanneer de Joden haar Paasch-lam Aten des Avonds; die wel op het einde van den Veertienden dag volgde, maar egter voor het begin van den volgenden Vijftienden dag moet gerekend worden. Welke Veertiende dag, *De eerste dag der Ongehevelde Brooden* genoemd werd; op welke het Pascha moeste Geslagt worden, volgens Luc. 22: 7. Daar wy ook sien, dat Jesus aan de Discipelen last geeft, om het Pascha op dien dag te bereiden, vergelijkt Matth. 26: 17. met Marc. 14: 12. En dit en sal ons gantsch niet swaar om verstaan noch om toe te stemmen vallen, wanneermen aanmerkt; dat gelijk in de Scheppinge, den Avond gegaan is voor den Morgen, dat alsoo ook by de meeste oude Volken in gebruik gebleven is, datmen den Dag van den Avond heeft begonnen te rekenen; welk gebruik onder anderen de Hebreen ook aangenomen hebben. Invoegen dat den Dag onder hen met den Avond beginnende, ook wederom aan den Avond van den volgenden Dag eindigde. Waar door ons wederom seer klaar voor-oogen gesteld word, dat dan Jesus sijn Pascha op den Wettigen tijd en eigen Avond als het de Joden Aten, gehouden hebbende, ook op dien selven Dag Gekruissigd is. Want het Pascha gegeten wordende op den Avond, die het begin was van der Joden Vijftienden dag, soo is Jesus Gekruist op den Dag selve, en Gestorven tegen den avond des selvigen daags; op welke wederom den regten avond volgde, die de Voorbereiding des Sabbats was: welke ook daarom Joseph van Arimathea deed verhaasten, om Jesus doode Lichaam te begraaven. Gelijk ook uit Marc. 15: 42. en Luc. 23: 54. op sijn plaatse, soo klaar als den dag sal gesien worden, dat het Pascha niet sonder een opmerkelijke verborgenheid, gegeten is in het begin van den Dag; en Jesus Gekruist is op den Dag selve, en Gestorven en Begraaven is op het einde van dien dag: op dat het Lichaam en de Schaduwe elkander niet alleen op een en den selven tijd, des te beter verklaaren en aanwijsen soude; maar dat ook blijken sou; dat gelijk het Voorbeeld in het begin des Daags bloeide en gesien wierd, het Nabeeld en de Waarheid, op het einde des Daags voorgesteld wierd: nadien alle de Schaduwen in Jesus uitgediend en ten einde loopen moesten. Want dat wy het Paasch-lam voor een uitdrukkelijk Voorbeeld van Jesus Dood moeten opnemen; sulks heeft ons niet alleen Paulus willen leeren, wanneer hy segd; *Ons Pascha is voor ons geslagtet, namelijk Christus;* maar het blijkt ook uit den Euangelist Johannes, wanneer hy kap. 19: 36. het niet verbreken van Jesus Beenderen, aanmerkt als een vervullinge van het gene in de Wet, aangaande het Paasch-lam

Matth. 26. vers 20.

In wat zin Jesus van sijn Pascha geseid heeft *Mijn Tijd is na-by.*

Het Pascha wierd des Avonds na den 14. dag gegeten die het begin van den volgenden 15. dag was.

Den Dag is by de Hebreen van den Avond begonnen te rekenen.

Hoe Jesus op een en deselfde dag sijn Pascha kan gegeten hebben, en Gekruissigd zijn.

Bedenking waarom dit alsoo geschied is.

1 Cor. 5: 7.

En uit de H. Schrift nader bewesen.

lam belast was, Exod. 12: 46. *Gy en sult geen Been daar aan breken.* Hoedanige spelingen t'eenemaal op Jesus passen, als die, gelijk Johannes segd, *Het Lam Gods is, dat de Sonden der Weereld wegneemd*, Johan. 1: 29. 't Gene wy dan ook daar in van Jesus stilswijgens toegestemd sien, wanneer hy desen Paasch-dag tot den Dag van sijne Slagtinge en Dood heeft uitgekipt; op datwe geensinds in het Geloove souden wankelen, wanneer ons sijne Dood, als een tegenbeeld van het Voorbeeld des Paasch-lams, door het Eeuwig en onverganklijk Euangelium, soude gepredikt worden.

Waarom Jesus den dag van het Pascha tot sijn Lijden verkosen heeft.

Gelijk mede de oude regtsinnige Joden, niet beschreumd en zijn geweest te gelooven, dat de Messias op dien selven Dag de Verlossinge aan Israel sou toebrengen, in welke de Middelaar Moses, het voorige Israel uit Egipten verlost heeft; waar van het Paasch-lam de geheugchenis draagd: Hoedanigen Leeringe ook noch in haaren Talmud te vinden is.

En hoe sulks van de Joden is toegestemd.

Sulks dat Jesus even dan dit selfde, heeft schijnen te leeren, wanneer hy seide; *Gy weet dat na twee dagen Pascha is*, (namelijk op welke de gedagtenis van de Verlossinge in Egipten gevierd sal worden;) *ende de Soone des Meuschen sal Overgelevérd worden om Gekruissigd te worden.*

Waer op van Jesus gespeeld word, Matth. 26. vers 2.

En nademaal men dan verpligt word den Dag van Jesus Dood op den eigen Paasch-dag der Joden te stellen; soo hebben sommige doorsigtige Mannen daar uit aangemerkt, dat het een groote misslag in de Christen-Kerk is, datmen den Dag, op welkmen Jesus Glorieuse Opstandinge vierd, met den naam van PASCHFN noemd; daar die met het aldergrootste regt, aan den Dag behoorde gegeven te worden, op welke Jesus aan het Kruis genageld en gestorven is.

Waarom den Vierdag van Jesus Opstanding geen Paaschen en moeste genoemd worden.

Gelijk ook eenige van de oude Kerk-vaders, daarom het Heilige Avondmaal, welke Jesus ter gedagtenis van sijn Dood ingesteld heeft te onderhouden, niet heel on-eigen, PASCHA hebben genoemd. Want dewijl het Paasch-lam gesteld was tot een voorbeeld van de Offerhande die Jesus als de Messias doen sou, en dat Godt de saake soo bestuurd heeft, dat dit ook in hem op een en den selven dag volbragt is; soo en isser geheel geen grondsteun waar op dit woord een anderen zin kan aangedraaid worden; schoon ook datmen door het gebruik en doorsigtig oordeel, in de saak selfs niet en dwaald. Waarom eenige meenen, dat by-aldienmen de Wijsheid Gods behoorlijk wilde opvolgen, datmen den Vrydag die voor onse gewoone Paasch-Dag komt, behoorde PASCHEN te noemen; om dat onsen Saligmaaker op dien dag Gekruist is en door den Dood hemselven voor ons Opgeofferd heeft.

Waarom den Vrydag voor Paschen behoorde PASCHEN genoemd te worden.

Soo dat het Pascha waarlijk veel voegsaamer ter gedagtenis van Jesus Dood, als van sijne Zegepralende Opstandinge kan gehouden worden. Maar gelijk het tegendeel in gebruik geraakt is, en Jesus van sijn Dood sprekende, ook te gelijk sijne Opstandinge gemeenlijk daar aan-knoopte; alsoo meenen sommige, dat het Eten van *Paasch-Eyren*, ook daar van onder ons sijn oorsprong genomen heeft: om dat gelijk men voorgeeft, eenige der eerste Christenen, op den Paasch-dag malkanderen te gemoed komende, een Ey tot een waarteken van Jesus Verrijsenisse plagten te toonen; met byvoeging van dese woorden, *Jesus is Opgestaan.* Als osse hadden willen seggen, dat hy soo waaragtig Opgestaan was, als het openbaar en bekend was, dat uit een levenloos Ey, een levendig Dier, als uit een besloten Graf, te voorschijn konde komen.

Jesus heeft het Pascha seer welvoegsaam met d'Instelling van een Gedenk-teeken sijnes Doods besloten.

Indien het dan vast blijft, dat Jesus sijn Pascha op den selven tijd der Joden gegeten heeft; soo sal dan nu ook van selfs volgen, dat hy doe sijn Gedenk-Avondmaal ingesteld heeft, eer hy noch van de Maaltijd des Paaschlams was opgestaan; doch egter niet eerder, voor dat hy voor de tweedemaal aan sijne Discipelen bekend gemaakt hadde, wie hem Verraden soude. Want

Terwijl Jeſus van het Paaſch-lam At, ſprak hy voor de tweede-maal van den Verrader.

dit geſchiede, gelijk Mattheus en Marcus verhaalen, *Terwijlſe noch Aten.*
Namelijk wanneerſe het Paaſch-lam Aten; en datſe met malkanderen ha-
re Beten, in de Schootels met bittere Sauſſe indoopten: ſoo ſeide Jeſus we-
derom; *Een van u ſal my Verraden.* Nemende Jeſus daar na deſe Indoo-
ping, voor een kennelijk Teeken, om aan te wijſen wie hem Verraden ſoude,
ſeggende; *Die met my de hand in de Schootel Indoopt ſal my Verraden.*
Daar mede niet alleen willende uitdrukken, hoe grooten Schelmſtuk het

Wat nadruk in Jeſus woorden aan te merken is.

ſoude zijn, ymand daarmen mede aan de Tafel is, en als door Onder-
panden van Vriendſchap, van eenerlei Brood en Spijſe gevoed word, te
Verraden: (gelijk het de Diſcipelen ook uit dat begrip, ſeer koud op het
hert valt, ſulks uit Jeſus mond te moeten hooren;) maar dat hy ook ſoo na-by
aan Jeſus zijde durſde komen aanliggen, dat hy met hem te gelijk ſijne

Pſal. 41:10.

Beten, in een en deſelve Schootel indoopte. Want daar diende ſeer wel
aangemerkt te worden, dat Jeſus, gelijk we aanſtonds ſeiden, met deſe reden
een nader beſchrijvinge van den Verrader, dan de voorige heeft willen doen,

Jeſus heeft op het Paaſch-maal eerſt in het gemeen daar na in 't byſonder den Verrader Judas aangeweſen.

vergelijkt Matth. 26. vers 21. met 23. Daar-en-boven heeft Jeſus twee-
maal en op twee verſcheide reiſen aangeweſen, wie hem Verraden ſoude;
gelijk uit ſeer veel blijken openbaar is, ſchoon dat ſommige het ſelve niet alte
naauwkenrig ſchijnen waargenomen te hebben. Doch de ſaak en ſal geen
duiſterheid noch ſwaarigheid overlaten, wanneermen hier wederom wel aan-
merkt, dat de Maaltijd, op welke Jeſus ſijne Diſcipelen de Voeten waſte, en
van den Verrader ſprak, Joh. 13. van deſe des Paaſch-feeſts en Inſtellinge des
H. Avondmaals, eenen dag moet onderſcheiden blijven. Want in die Maaltijd

De Maaltijd Joh. 13. moet noodſakelijk van het Paaſch-maal een dag onderſcheiden worden.

voor het Feeſt, ſien we klaar genoeg, dat Jeſus, (ſpelende op het verdrag dat
Judas alreede met de Overprieſters gemaakt hadde, na dat hy daags te vooren
tot Bethanien gezalfd was;) na de Voetwaſſinge tot ſijne Diſcipelen ſeide;
Gy lieden zijt Rein, doch niet alle: Wetende wie onder hen de Verrader van
ſijn Perſoon ſou zijn, vers 10, 11. En wederom vers 18. *Ik ſegge niet van
u allen: ik weet welken ik uitverkooren hebbe; maar op dat de Schrift
vervuld worde: Die met my het Brood Eet, heeft tegen my ſijn Verſſen opge-
heven,* uit Pſalm 41:10. En deſe dingen geſegd hebbende, begon Jeſus ſeer

Waarom Jeſus ontroerd begon te worden als hy den Verrader aanwijſen ſoude.

ontroerd te worden in den Geeſt: want ſiende hier den Man die hem Ver-
raden ſoude voor ſijn oogen; en die alreede een Verding met de Overprie-
ſters gemaakt, ja mogelijk den Bloed-loon van ſijn voorgenomen Schelm-
ſtuk al opgeſtreken hadde, met hem aan de Tafel; ſoo barſte hy voor de
eerſtemaal, namelijk des daags voor het Paſcha, in deſe openhartige betuigin-
ge uit: *Voorwaar, voorwaar ſegge ik u, dat een van u-lieden my ſal Verra-*

Joh. 13:21.

den. Welk opgetijgd Schelmſtuk den Diſcipelen ook ſoo vreemd en af-
keerig voorquam, datſe d'een op d'andere ſiende, ſogten te vernemen of

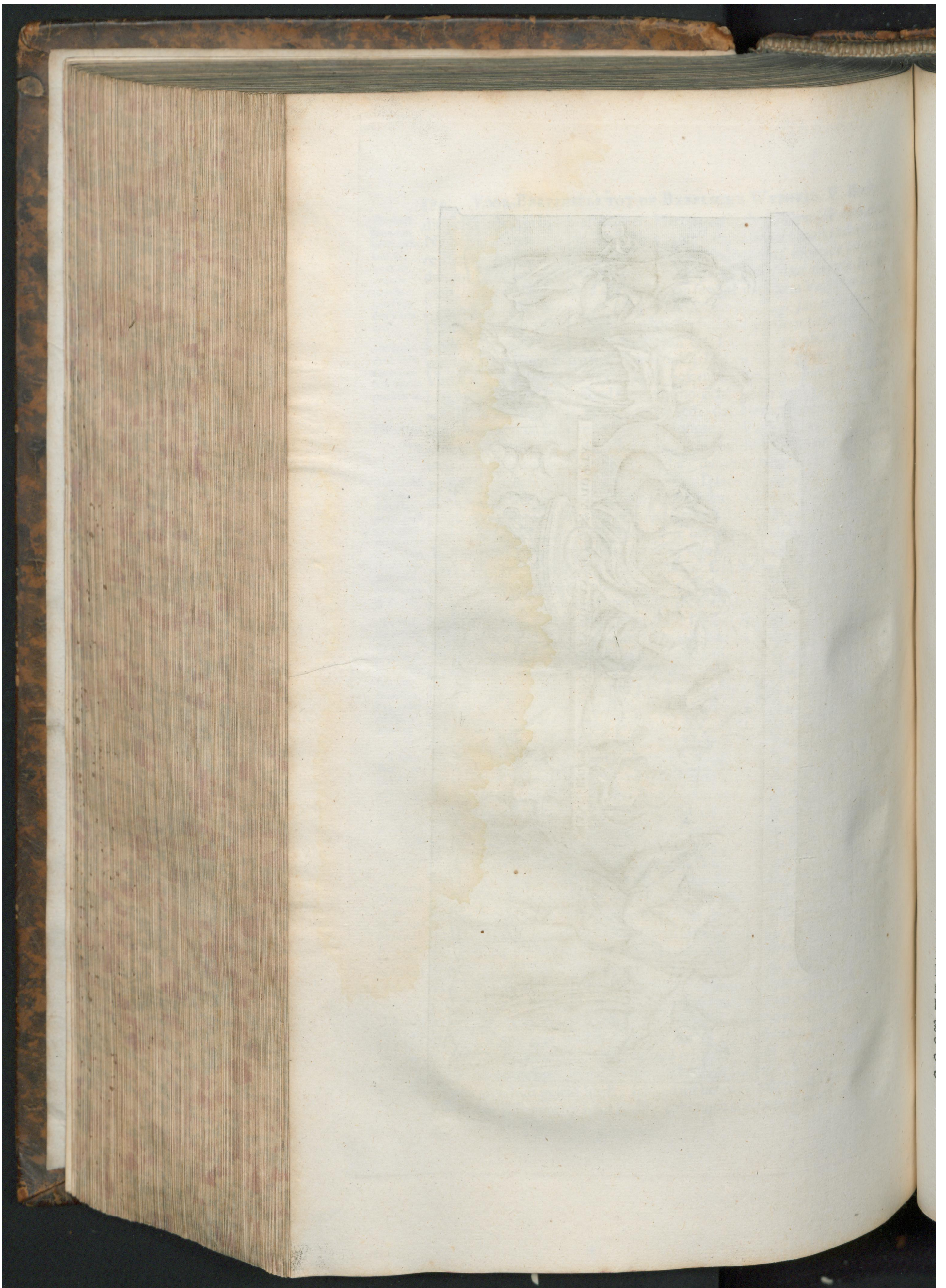
Waarom de Diſcipelen op malkander ſagen als Jeſus een Verrader onder haar vond.

het ook aan de ontſteltenis van elks gelaat, niet te beſpeuren was, wie de
Man ſou zijn: ſig latende voorſtaan dat die, die ſulken Grouwelſtuk in
ſijn boeſem droeg, het ſelve beſwaarlijk ontveinſen, of in ſijn aangeſigt
ſou konnen verbergen. *Dus ſagen ſy dan op malkanderen, twijffelende van
wien Jeſus dit ſeide.* Onder deſe bekommeringe dan nam Simon Petrus,
die ongetwijffeld wat verder van Jeſus afgelegen was, de vryheid op ſig, om
Johannes, die geſeid word in den Schoot van Jeſus aangelegen te hebben,

Johannes heeft Jeſus in ſtilligheid afgevraagd wie hy voor de Verrader hield.

toe te wenken, op dat hy de Meeſter in ſtilligheid afvraagen ſoude; *Wie
hy doch waare van welken hy ſeide, dat hy hem Verraden ſoude.* Het ge-
ne dan ook deſen geliefden Diſcipel willende doen, *op Jeſus Borſt valt,*
en met ſagt-veſelende woorden afvraagd; *Heere wie iſt?* Want dat Johannes
dit niet overluid geſeid heeft, ſchijnd uit het toewenken van Petrus, en het
vallen van Johannes op Jeſus Borſt, te konnen afgenomen worden: daar op
dan

ΗΔΥC ΒΙΟC ΤΟ
ΖΗΝ ΓΛΥΚΥ ΤΟ ΘΑΝ
ΕΙ
Ν ΥΠΟΦΙΑ.

dan Jesus ook sijne antwoorde in stilligheid aan hem alleen toegevoegd heeft, vers 26. dewijl het geheel-en-al niet welvoegsaam is, dat wanneer ons ymand sagtelijk iets afvraagd, men dien overluid antwoord komt te geven. En hoedanig sig dit alles heeft toegedragen, sal niet meer duister om verstaan zijn, wanneermen sig hier wederom indagtig maakt, het gene wy in 't voorige Hoofdstuk, aangaande der Ouden Eetwijse, en het Aanliggen op de Tafel-Bedden, omstandelijk hebben gesien: want alsdan sullen wy ligtelijk ontwaar worden, in wat voegen den Discipel, *welken Jesus lief hadde*, hier geseid kan worden, *in den Schoot van Jesus*, aangelegen te hebben; en hoedanig hy op het wenken van Petrus, op Jesus Borst heeft konnen vallen, om hem in stilligheid af te vraagen, wie den Verrader soude zijn? En soo mogelijk ymand sig in desen beter met de oogen dan met de gedagten, en onse voorby-geslagen Print-verbeeldingen konde behelpen, (om uit de spreekwijse van den Euangelist te verstaan, dat Johannes waarschijnelijk hier wat nader by aan Jesus zijde aangelegen heeft, als de gemeene wijse van gelijke Gasten was, en daar door betoonde sijn Lieveling te zijn;) soo agten wy dat de afbeelding van desen ouden Steen, die te Roomen in 't Gasthuis van Lateranen, met dit Grieks Opschrift, ΗΔΥΣ ΒΙΟΣ ΤΟ ΖΗΝ ΓΛΥΚΥ ΤΟ ΘΑΝΕΙΝ ΛΙΠΟΨΙΑ, gevonden word: ('t welk op desen zin schijnd uit te komen; Dewijl *het Leven soet is; ist aangenaam te leven*; doch *de Dood is Verdenkelijk te houden;*) ons genoegsaam de maniere van in ymands Schoot, aan de Maaltijd te liggen, sal konnen aanduiden; en openbaar maaken, datmen het verhaal van den Euangelist Johannes niet alleen daar door verligt, maar ook der Schilders algemeene dwaalinge en verlegenheid daar uit ontdekt siet, wanneer sy dese waarheid, in een zittende Maaltijd willen vast houden, of tegen hun dank, in haare Tafereelen verbeelden. Gelijk 'er ook veel Geleerde betwistingen ontrent dit voorval, en 't gene daar aan vast kleefd, op de baan gekomen zijn, daarmen nooit en sou van gerept hebben, by-aldien men dese Maaltijd der Voetwassinge (in welke Jesus voor de eerstemaal op den avond voor het Pascha, aan Johannes alleen den Verrader, door het geven van de *Ingedoopte Bete*, bekend maakte; om dat hy dit teeken verkoos uit een meer gewoone maniere; namelijk ymand een ingesopt stuk Brood toe te dienen, en niets bysonders buiten dat en beteekende;) van dese Maaltijd des Paasch-lams, die daags daar aan gehouden wierd, wel hadde konnen onderscheiden: als waar van dan ook Johannes alleen gewag maakt in sijn Euangelium. Soo dat het geheel niet te pas en komt, hier over te ondersoeken, of de ingedoopte Bete ook van het Brood geweest is, waar mede Jesus het Teeken van sijn Lichaam ingesteld heeft. Doch de tweede bekendmaaking, heeft Jesus des anderen daags op het Paaschmaal, aan alle de Discipelen in 't openbaar gedaan, waar van alleen Mattheus, Marcus en Lucas spreken. En alhoewel sommige hier in een swaarigheid meenen te vinden, dat Mattheus en Marcus, dese tweede ontdekking des Verraders, onder het Eten van het Paasch-lam stellen; namelijk eer Jesus noch het Brood en den Wijn tot een Gedenk-teeken van sijn gebroken Lichaam en vergoten Bloed ingesteld hadde; daar Lucas sulks verhaald na de Instellinge van het selve Gedenk-teeken? soo sal nochtans op sijn plaatse blijken, dat 'er geen verschil in dit verhaal en is; en dat Jesus by gevolg op het Paaschmaal ook niet meer dan eens van den Verrader gesprooken heeft, nadienmen sijn tweede reden, namelijk de Indooping der Bete in een en deselve Schootel, daar alleen voor een nader beteekening des Verraders opnemen moet: gelijk we alreede uit Matth. 26. vers 21. en 23. hebben aangemerkt. Dat nu Johannes kap. 13:27. segd, dat de Satan

'τ Geen Jesus aan hem ook in stilligheid beantwoord.

Hoe de Satan tweemaal gesеid word in Judas gevaren te zijn

tan na het nemen van de ingedoopte Bete, in Judas voer, daar deselve
al des nagts te vooren in hem gevaaren was, eer hy selfs noch tot de O-
verpriesters was henen gegaan, Luc. 22: 3, 4. vergeleken met Joh. 13:2?
Sulks moetmen soodanig opnemen; dat Judas, welke Jesus hier hadde hooren
gewag maaken van een Verrader, die onder dit geselschap was, en de Disci-
pelen daar over siende mompelen en malkanderen toewenken; uit het gene
hy in den zin hadde, seer ligt heeft konnen bevroeden, dat de saak hem
raakte. En vreesende dat het Schelmstuk, dat hy op sijn Lever had, onder
dit toe-fluisteren, aan Johannes bekend gemaakt zijnde, nu haast ook aan
alle de Discipelen sou ontdekt worden; is daar over in Toorn ontsteken, en in
sijn boos voornemen soodanig bevestigd geworden, dat hy het van nu aan
vast en hardnekkig in sijn herte besloot, sekerlijk te sullen uitvoeren. En
gelijk we te vooren hebben gesien, hoedanig de Eet-zaalen der Oude, na
het getal der Bedden genoemd zijn geworden, en dat ook de Bedden na
het getal der Gasten plegen gereguleerd te worden, alsoo hebben sommi-
ge ook willen ondersoeken, op hoe veel Tafel-Bedden Jesus dese eerste
Maaltijd daar Johannes van spreekt, en sommige qualijk voor het Paasch-
maal nemen, met sijne twaalf Discipelen gehouden heeft. Dus meenen
eenige dan, dat hier in 't geheel maar Drie Bedden geweest zijn; waar van
Petrus en Johannes met Jesus te gelijk op een Bedde hebben aangelegen, en
d'andere tien Discipelen yder met haar Vijven op de twee andere. Het gene
waarlijk alleen voor een gissinge te houden is: ja men soude ten aansien van Pe-
trus mogen seggen, dat het uit het verhaal van den Euangelist Johannes niet
waarschijnelijk en is, dat hy met Jesus op een en 't selve Tafel-Bed aan-
gelegen hetft: want nadien hy soo doende seer digt by Jesus soude gele-
gen hebben, soo en soude het geheel niet noodig zijn geweest, Johannes
toe te wenken, maar hy hadde sulks seer gevoeglijk of selfs, of ten min-
sten door Johannes met een woord konnen doen: want ymand toe te wen-
ken, schijnd altijd eenige ver-afgelegenheid aan te duiden: sulks datmen veel
eer te denken heeft, dat Petrus regt, of mogelijk schuins tegens Johan-
nes over gelegen heeft. En soo ymand egter het eerste sou willen staande
houden, die en sal sulks evenwel niet alte hardnekkig gevoelen konnen:
want by-aldien Jesus aan het Opper-einde aangelegen heeft, en Johannes
na-by hem en als in sijnen Schoot, soo moet Petrus neffens Johannes ge-
legen hebben, en derhalven heeft hy hem niet behoeven toe te wenken. Of
soo Jesus tusschen dese beide aangelegen heeft, soo hadde Petrus, die alsinds
wat heet gebakerd scheen, hem sulks, als we terstond seiden, veel ligter selfs
konnen vraagen, dan Johannes daar over toewenken: Waar over we nu niet
langer dutten willen. Doch hoedanig Johannes ten aansien van Jesus gelegen
is geweest, sulks kanmen hier uit afnemen, dat hy een heimelijke wenk van
Petrus gekregen hebbende, terstond met het hoofd op Jesus Borst valt, en
hem uit een vlot en overvloejend gemoed afvraagd, *Heere wie is 't?* Op wel-
ke vraage Jesus hem dese schrik-woorden toefluisterd, en segd; *Dese is 't,
dien ik de Bete, als ikse ingedoopt hebbe, geven sal.* Waar op den Euange-
list ook het beloofde Teeken van Jesus seggen, aanstonds met dese woorden
schijnd saamen te knoopen, wanneer hy seid; *Ende als hy de Bete ingedoopt
hadde, gaf hyse Jude Simonis Iscarioth, &c.* Soo datmen dit dan voor de
eerste bysondere bekend-maakinge des Verraders houden moet; namelijk
door het geven van een Ingedoopte Bete: 't gene Johannes dan ook alleen
voor sulk een Teeken heeft konnen opnemen en verstaan. Gelijk 'er doe
ook noch geen van al de Discipelen en verstond, wat Jesus meende, wan-
neer hy Judas, na 't geven van de Bete, dese woorden toeschoot; *Dat
gy*

Op hoe veel Bedden dese Maaltijd gehouden is.

3.
5.
5.
———
13.

Petrus en heeft niet waarschijnelijk met Johannes op het Bedde van Jesus aan de Tafel gelegen.

Joh. 13:26.

Johannes heeft alleen verstaan dat Jesus met het geven van de Bete den Verrader aanwees.

gy doet, doet het haastelijk, vers 27, 28. En derhalven moet dit wel onderscheiden blijven van die aanwijsing, welke Jesus des anderen daags op het Paaschmaal, opentlijk dede; namelijk wanneer hy met de twaalve het Paaschlam Etende, seide; *Die met my de hand in de Schootel indoopt, sal my Verraden.* Alwaar Jesus niet alleen in 't algemeen wilde aanwijsen, dat den Verrader onder hun allen was die nu met hem Aten; maar hy heeft, gelijkwe terstond seiden, daar mede ook willen seggen, dat Judas soo naby hem aanlag dat hy hem selven in het Eten des Paasch-lams; van een en deselve Doop-schootel bediende: dewijl het seer waarschijnelijk is, dat'er in dusdanigen toestel van Tafel-houding, verscheide Schootelen met bittere Sausse op de Tafel stonden; daar dan twee of drie Gasten te samen konden indoopen. Want om nu niet wederom op te haalen, ofte in 't onseker te bepalen, dat Jesus met sijne Discipelen, hier juist op Drie of op Vier Bedden aangelegen heeft, alswe terstond uit Ciakonius bybragten; soo blijft het egter wel seker, datse in deser voegen Maaltijd houdende, met hun Dertienen, niet in een en deselve Schootel ingedoopt hebben; alhoewel het sommige Geleerde, eertijds hebben gemeend. Gelijk de gemelde Ciakonius sulks ook voor vast wil geloofd hebben; daar hy nochtans van gevoelen is, dat Jesus met dese woorden; *Die met my in de Schootel indoopt*, heeft willen aanwijsen, wie dat hem Verraden soude: 't gene voorwaar seer slegt is, en geheel niet en kan saamen gaan; dewijl sulks als dan niet een hair-breed nader den Verrader hadde konnen toonen, dan het gene Jesus even te vooren onder deselve Maaltijd geseid hadde; *Een uit u sal my Verraden;* om datse na sijn seggen, alle te gelijk in een en deselve Schootel doopten. Waarom wy het dan alderveiligst met die gene houden, welke stellen; dat wel het Paaschlam geheel-en-al in eene Schootel, midden op de Tafel geset wierd; doch dat'er, gelijkwe geseid hebben, verscheide Schootels met bittere Kruid-Sausse, volgens de Wet des Paasch-lams, op de Tafel stonden; daar sig dan twee of drie Gasten, die deun of naast malkanderen aangelegen waaren, van konden bedienen. En aldus kan dan Judas in de Schootel, welke ontrent Jesus stond, gemakkelijk ook sijne Beten ingedoopt hebben. Waar op de geseide reden van Jesus als dan seer wel heeft konnen passen, om daar door wat nader als te vooren, aan te wijsen; wie hem Verraden soude. 't Gene dan Judas ook soo wel in sijn geweten wiste, dat hy daar over ligt geraakt zijnde, sig egter geveinsdelijk aansteld en seid, (om niet minder onschuldig dan de andere Discipelen te schijnen,) *Ben ik het Rabbi?* Waar op hem Jesus dan ook duidelijk genoeg, en sonder bewimpeling voor aller Ooren antwoord; *Gy hebt het gesegd.* Hoedanige woorden waarlijk, volgens de spreekwijse der Hebreen, niet anders te kennen geven, als of Jesus geseid hadde; *Ja, Judas gy zijt het.* Sulks dat Judas nu hier door genoegsaam en tot elks gerust-stelling, onder alle de Discipelen, uitgeteekend en voor den Verrader bekend gemaakt is geworden: Doch het geene van haar waarschijnelijk noch in sijn ware grond, en niet voor soo grouwsaam, als wanneer de daad uitgevoerd wordende, hun wel schijnen sou, begrepen is geworden. En sulks ook noch te minder, nadiense ongetwijffeld doe noch niet en wisten, dat desen haaren mede-discipel, dit Schelmstuk alreede dus ver besteeken, en een Verding met Jesus Vyanden gemaakt, ja sijn Bloed-loon mogelijk al op de hand ontfangen hadde, op dat hy d'uitvoeringe van sijn aanslag, kort hier op in het werk stellen mogt. Het gene by-aldiense geweten hadden, of nu ter tijd over de Maaltijd, naauwkeurig ingesien en wel-begrepen hadden, haar mogelijk in veele heftige bejegeningen tegens Judas soude doen uitvallen hebben. Ja het soude wonder geweest zijn, by-aldien de kittige Petrus, wetende dat

Dat'er in het Eten van het Paasch-lam verscheide Schootelen met bittere Sausse op de Tafel stonden.

En sulks uit de H. Historie der Euangelisten waarschijnelijk gemaakt.

Waarom Judas even als d'andere Discipelen vraagd, *Ben ik het Rabbi?*

Van den Eer-titel *Rabbi* is vooren in een ander Boek genoeg gesprooken.

Judas alreede Geld getrokken hadde, op dat hy Jesus Verraden soude, hem niet wel daar over en hadde by de kop gevat. Gelijkmen dit neffens andere bedenkingen, alsoo sou mogen gissen. Doch niemand moet sig alte veel verwonderen, wanneer wy hier schijnen te seggen, dat Judas voor het volvoeren van dit Verraderstuk sijn bedongen Loon van de Overpriesters ontfangen heeft? Want of wel sommige niet bevroeden konnen, dat de Overpriesters en doortrapte Schriftgeleerde, aan Judas, die sig hier door sijn eigen aanbieding, als een trouwloosen Verrader van sijn eigen Meester voordede, soo veel geloof souden gegeven hebben, hem de beloofde Penningen toe te Tellen; of liever gelijk Mattheus segd, toe te Wegen, eer hy noch sijn aangenomen Schelmstuk sou uitgevoerd hebben? (uit ervarenheid wel wetende, dat ymand die over sijn verrigting op eenige belooning vlamd, sig gemeenlijk te vlijtiger in sijn doen quijt, wanneer hy deselve noch te wagten heeft van de gene welkse hem seer ligt souden konnen betwisten.) Daar en boven dat dese Overpriesters ook ligtelijk hebben konnen vreesen, of Judas mogelijk sig niet wel na het ontfangen van sijn belooning, hadde konnen bedenken, en in sijn onderneming aarselen, ofte berouw krijgen? want sy wisten wel dat Judas een Discipel van Jesus zijnde, sulks niet uit hem selven konde doen, sonder een boos-aardig opset en wrok tegens sijnen Meester; ofte alleen uit Geldsugt, die ymand bekruipen kan: over welk een onbesuisde Harts-togt een mensch in sijn gewisse ligtelijk aangetast en berouw krijgen kan, eer selfs noch het sondig Feit volvoerd is? Waarom die, welke soodanige gedagten hier ontrent hebben gehad, ook de woorden van Mattheus, *Sy hebben hem toegelegd*, liever voor *Beloofd* willen opnemen: Meenende daar in ondersteund te worden van Marcus, welke segd; *Datse hem Beloofden Geld te geven.* Doch andere meer ster-oogende op de beteekenis van 't Griekse woord, dat hier van de Taalkundigers seer wel *Toe-wegen* verklaard word; (gelijk onse Kant-teekenaars over de plaatse van Mattheus ook aanwijsen, schoonse *Toe-liggen* in de Text stellen;) vinden haar in het tegengesteld gevoelen seer gestijfd; namelijk dat Judas aanstonds en neffens het Verding, sijn bedongen Loon opgestreken heeft. En salmen daar in noch waarschijnelijker bevestigd worden, van de Lxx Oversetters, welke in de plaatse van Zacharias, alwaar den Propheet desen Verradersen koop voorseid, vertaald hebben, *Sy hebben Toe-gewogen*, siet kap. 11. vers 12. En by-aldien dit Griekse woord nergens voor *Toe-leggen*, noch voor *Belooven* genomen word, daar van eenige Loon of Betaalinge gesprooken word; waarom en salmen 't hier ook soo niet nemen? Te meer noch, alsmen uit den draad der Historie aanmerkt, dat Judas het Geld in dien Morgenstond al in handen heeft gehad, wanneer Jesus tot Pilatus geleid wierd. Gelijk mede den prijs van dertig Silverlingen, niet te groot en was, om van de Joodsche Overpriesters, in een stuk van soo grooten aangelegenheid, ligtelijk gewaagd te worden. En soo ymand hier al liever wilde bedenkelijk houden, of hy het niet veel waarschijnelijker des Nagts ontfangen heeft, wanneer hy als een Vaandrager, dit 't vervloekte Teeken als een Wagt-woord op sijn Lippen voerde, met de Gewapende knegten en Dienaars der Overpriesters na buiten spatte, om Jesus gevangen te nemen? sulks en sou waarlijk de voorige swaarigheden geensinds doen opruimen: nadien Judas dan evenwel voor het volbrengen van sijn beloofde schen-daad, sijn Belooning sou ontfangen hebben; en de Overpriesters even als te vooren, in 't selve gevaar souden geweest zijn, om van desen Verklikker misleid, of alsmen seid, van de Kik gesteken te worden. Daar-en-boven en gelijkt het ook niet waarschijnelijk, dat Judas dit Geld, onder al dit beleid, en uit-

Judas heeft waarschijnelijk het Geld voor sijn Verraderie terstond ontfangen als hy het beding maakte.

Of het wel waarschijnelijk is dat d'Overpriesters Judas het Geld voor het uitvoeren van sijn schelmstuk ter hand gesteld hebben.

Matth. 26. vers 15.

Marc. 14. vers 11.

Bewijsen voor het eerste gevoelen.

uitgaan en besige afwagting sommiger Overpriesters, ontrent het Vangen van Jesus, dus laat en diep in den Nagt sal ontfangen hebben: maar die omstandigheden vermaanen ons veel meer te gelooven, dat nadien hy des Morgens, na dat Jesus door hem des selven Nagts Overgeleverd was, de Ponk al heeft weg-gehad; dat hem het Geld op den selven tijd toe-gewogen is, als hy twee dagen te vooren van de Maaltijd der Zalving, die te Bethanien gehouden wierd, Nors en Gramsteurig vertrokken zijnde, 's Morgens daar aan, na de Overpriesters gegaan was, om met haar een Beding te maaken: vergelijkt Matth. 26: 14, 15. met Marc. 14: 10. &c. En dat hy daar op sig wederom in 't geselschap van Jesus heeft begeven, en des Avonds, de Maaltijd daar Johannes van verhaald kap. 13. met hem gehouden heeft, een dag voor het Pascha. Ook konnen wy ligtelijk ontwaar worden, dat Mattheus, aangaande het toe-wegen van het Geld aan Judas, den Euangelist Marcus genoeg verklaard: en datmen geensinds den laatsten verschillig of tegens den eersten aangekant, moet opnemen. Want dewijl Marcus alleenelijk segd, datse hem *Geld beloofden*, sonder de hoeveelheid des Geld te noemen; en dat Mattheus in tegendeel, niet alleen de juiste somme met Dertig Silverlingen bepaald; maar ook daar by segd, datse sulken beloop van Penningen aan Judas *Toe-gewogen* hebben; soo schijnd Marcus dese onderhandeling alleen in haar begin en niet in haare voltrekking aangeroerd te hebben: 't gene Mattheus dan geheel volvoerd heeft, op dat hy ons aanwijsen sou, dat Judas na het eens-worden met d'Overpriesters en Hoofdmannen des Tempels, ook terstond sijn Loon op de hand en in vooraad ontfangen heeft: want alsoo schijnd het verhaal van Mattheus op den eisch van Judas; *Wat wilt gy my geven, &c.* aan malkander te hangen, als hy seid; *Ende sy hebben hem toegewogen Dertig Silvere Penningen.* Doch Lucas segd; *Sy zijn 't eens-geworden, datse hem Geld souden geven*, kap. 22: 5. Namelijk na een lang beding of wisselingevan woorden, gelijkmen in Koophandel en aanbestedingen doet. Waar op dan Mattheus het sluiten van de Partye met dese woorden heeft uitgedrukt; Datse hem daar op, Dertig Silvere Penningen hebben toegewogen. Alwaarmen mede diend aan te merken, dat d'Euangelist, *Silver* voor *Geld* gesteld heeft; om datmen 't by veele Volken alsoo gewoon was te doen; gelijk onder andere ook noch in de Latijnsche en Fransche Taal blijkt. En nadien hier van *Toe-wegen* in de Text gewag gemaakt word; soo en behoordmen onses agtens, niet nieuwsgierig te zijn om verder te willen ondersoeken, of d'Overpriesters dit Geld aan Judas Geteld of Gewogen hebben: nadien ons het selve hier t'eenemaal na de wijse der Ouden beschreven word; als die het Geld niet gewoon waaren te Tellen, maar te Wegen. Gelijk sulks doorgaans in het Oude Testament te sien is. Want behalven dat het Hebreeuwsche woord SCHEKEL, een *Sikel*, komt van SCHAKAL, dat is, *Wegen*; soo woeg Abraham aan Ephron, 400 Sikelen Silvers, *onder den Koopman gangbaar*, Genesis 23: 16. siet mede Esaia 55: 2. vergeleken met Jerem. 32: 9, 10. Ja Zacharias heeft het toe-wegen van dese XXX. Silverlingen aan Judas, duidelijk genoeg voorseid, kap. 11. vers 12. Waarom dan ook dit Geld, Gewogen en niet Geteld heeft moeten worden; op dat ook die Schrift alsoo vervuld wierde. En nadien Lucas hier de *Hoofdmannen* neffens de *Overpriesters* genoemd heeft, tot welke Judas henen gegaan is, om het gemelde Beding te maaken; soo heeft het eenige pijnewaard geschenen, datmen ondersoeke; wie en welke dese Hoofdmannen sijn geweest; nadien deselve ook in het Gevangen-nemen van Jesus sijn tegenwoordig geweest; gelijk uit het aangehaalde Hoofdstuk van Lucas vers 52. blijkt;

Een schijnverschil tusschen Marcus en Mattheus aangaande het beloven of toewegen van het Geld aan Judas vereffend.

Matth. 26. vers 15.

ARGENTUM en L'ARGENT werd soo wel by de Latijnen en François sen voor Geld als voor Silver genomen.

1 Kon. 20: vers 39. Ezdr. 8: 26.

Luc. 22: vers 4. 52.

Wie de Hoofdmannen des Tempels zijn geweest.

daar den Euangelist deselve noemd, *Hoofdmannen des Tempels;* op dat hyse ons mogelijk daar door nader verklaarde. Want of wel onse Kant-teekenaars met sommige, hier en Actor. 4: 1. en kap. 5: 24, 26. door dese Hoofdmannen, waarschijnelijk eenige Oversten van het Romeinsche Krijgs-volk willen verstaan hebben; namelijk die door haare besettinge den Tempel van buiten bewaakten, op dat'er, insonderheid op de Feest-dagen, geen Oproer onder 't Volk ontstond; soo zijn nochtans andere van gedagten, dat niet tegenstaande de Romeinen wel gewoon waaren eenige van haare besettelingen, uit de Burgt Antonia te ligten, en in en om de buiten Galderyen van den Tempel te leggen, om alle onheil te verhoeden; gelijk uit Josephus schijnd te blijken: men nochtans die selve Hoofdmannen daar van daan geensinds, *Hoofdmannen des Tempels* heeft konnen noemen. Gelijk het daar-en-boven ook niet waarschijnelijk is, dat Judas met de Overste der Romeinen sou gaan aanspannen hebben, om Jesus in de knip te krijgen? alhoewel het niet heel ongerijmd is te denken, dat'er eenige Romeinsche Soldaten, des Nagts in het Vangen en knevelen van Jesus, sijn tegenwoordig geweest, als daar toe versogt zijnde van hooger hand: doch dat en ging geheel-en-al het Beding-maaken van Judas niet aan. Want behalven dat hy het selve twee dagen voor het Pascha dede, soo soude hy als een privaat Persoon, sig selven daar door veel eer als een Oproer-maaker, dan een bevorderaar van de gemeene ruste des Volks, aan de Romeinsche Amptenaaren, aangebragt hebben. 't Gene dan sommige heeft doen meenen, datmen voor dese Hoofdmannen, eenige Priesters moet nemen, welke opsigt hadden over de Heilige dingen des Tempels; gelijkmen by sommige Talmudisten wel tot Vijftien verscheide opgeteld vind. Andere willen, dat dit Oversten zijn geweest van de verscheide Levitische Wagten, die insonderheid des Nagts den Tempel bewaakten; namelijk gelijk in het Talmudisch Tractaat *Middoth* geleerd word; dat de Priesters op Drie, en de Leviten op Een-en-twintig plaatsen de Wagt hielden: en datse neffens haar, verscheide Dienaars en Knapen hadden, door welkse de Misdadigers, die tegens de Wet ofte iets dat den Tempel of den Godsdienst raakte, Sondigden; uit last van den Grooten Raad konden gevangen nemen. En te deser tijd mogelijk ook in verlegenheid, wel gewoon waaren eenige van de Romeinsche besettelingen te hulp te nemen; gelijkmen uit het bewaaken van Jesus Graf, schemeragtig sou konnen afnemen. Hoedanige Dienaars der Overpriesters en Hoofdmannen, men ongetwijffeld, daar van ook dikmaal in de Heilige Schrift genoemd vind. En nadien daar over soodanige Levitische Wagten, ongetwijffeld eenen uit de Priesters, tot een *Oversten Wagtmeester* is gesteld geweest, die noch andere *Hoofdmannen* onder hem hadde, welke over de bysondere Wagten geset waaren; soo isset datmen somtijds leest van den *Hoofdman des Tempels;* en somtijds wederom, van de *Hoofdmannen des Tempels:* vergelijkt Actor. 4: 1. en kap. 5. 24, 26. met de boven-aangehaalde plaatsen van Lucas 22. Tot welke Hoofdmannen Judas dan ook te gelijk kan gegaan zijn, wanneer hy naar de Overpriesters ging: ofte soo hy sulks in 't bysonder gedaan heeft; kan 't geschied zijn, om hem selven en sijn gemaakt Beding, bekend te maaken: ofte mogelijk om te gaan vernemen, of haar van desen aanslag eenige kundschap mogte gedaan zijn. Gelijk het mede seer wel heeft konnen gebeuren, dat de Hoofdmannen des Tempels, Amptshalven haar dikmaal in 't geselschap der Overpriesters begaven, als deel-genooten van haare Raadsvergaderinge: Daarwe nu niet langer over twisten willen, om datwe ook noch andere dingen wegens den ontfangen Loon van Judas hebben af te doen.

Matth. 27. vers 65.

doen. Want nadien daar van Geld, ofte van Silverlingen, en van het Toewegen desselfs, schijnd gesprooken te worden; soo diendemen waarlijk te weten, van welke en hoedanige Penningen men dit op te nemen heeft; nadien het Griekse woord ARGYRION, dat Matth. 26: 15. een *Silverling*, of *Silvere Penning* vertaald word, seer verscheiden by de Uitleggers genomen word. Doch de beste willen eenparig, datmen 't voor een Hebreeuwschen Sikel sal nemen; sig daar in gestijfd vindende van Josephus, die den Sikel met dit selve woord genoemd heeft. Gelijk mede de LXX. Oversetters, dikmaal het woord CESEPH, een *Sikel*, en somtijds een *Silveren Penning* hebben vertaald. Soo dat'er geene ontbreken, welke met Hieronymus willen, datmen doorgaans *Sikelen* moet verstaan, al waar van *Silvere Penningen* in de Heilige Schrift gerept word. Dus gaf Abimelech aan Abraham, die sig bewimpeld voor Saraas Broeder uitgegeven hadde, *Duisend Silverlingen*, dat zijn Sikelen, Genesis 20: 16. En Joseph Drie honderd, aan Benjamin, kap. 45: 22. Alwaar de Chaldeesche Uitbreider, *Sikelen Silvers* verklaard heeft. En hoe veel een Sikel deed, is in 't Eerste Vervolg op de Republijk der Hebreen aan 't XVI. Hoofdstuk aangewesen: alwaar mede vermaand is, dat'er waarschijnelijk maar eenerlei Sikel by de Hebreen geweest is, schoon die te mets met de by-naamen van *Gemeenen*, en van *Heiligen Sikel*, schijnen onderscheiden te worden; hier vooren eenigsinds breeder van ons aangemerkt. Soo dat nu uit dat alles, wel sekerlijk kan geweten worden, hoe veel Geld Judas voor sijn Verradery heeft meenen te profiteeren? namelijk 37. Gulden en een halve. Doch hoedanigen verhoopten voordeel, hem wel niet anders, dan den hals, in een rampzaligen strop bedraaid heeft; maar egter niet en heeft nagelaaten, de Heilige Schriften, ten aansien van Jesus, te vervullen: *Want de Soone des Menschen moeste wel henen gaan, gelijk van hem geschreven was; maar Wee den mensche door welke hy soude Verraden worden; nadien hy beter nooit geboren waare geweest.* Doch gelijk Jesus de gestalte van eenen Dienstknegt aangenomen hadde; alsoo is sulks ook hier in gebleken, dat hy volgens den vast-gestelden prijs, die de Wet beveeld voor een Slaaf te geven, Exod. 21: 32. is Gewaardeerd geworden. Gelijk'er mede van Ptolomeus Philadelphus verhaald word; dat hy meenigte slaaffe Joden, welke hem lange-tijd in Egipten waaren Dienstbaar geweest, hoofd voor hoofd, voor Dertig Sikelen vry-gelaaten heeft. En alhoewel het verscheide Geleerde Mannen de moeite heeft waardig geschenen, omstandelijk te gedenken, aan eenige lang-bewaarde Penningen, diemen voorgeeft, uit het getal van dit Verraderse Geld overgebleven te zijn; en te Roomen en te Parijs en mogelijk elders, in geen onvermaarde Kerken, als niet seer gemeene Heiligdommen te vinden zijn; soo agten wy het nochtans te beuselagtig en te gevaarlijk, om groot geloof aan deselve te geven; en deswegen niet noodig voor het ondersoek der waarheid, groote plaats in te ruimen. Niet om dat deselve juist Griekse, of Uitlandsche Penningen zijn, welke in geenen deele na de Joodsche Sikelen komen te sweemen? ofte dat het te swaar valt te gelooven, dat de Overpriesters vreemd Geld aan Judas souden toegewogen hebben, terwijlse doe ter tijd noch het regt van eige Munte te slaan, schijnen gehad te hebben? en ook noch haaren Sikel aan den Tempel hebben betaald tot de laatste stand van haare Republijk; die haar ook van Jesus aanbevoolen wierd te onderhouden, wanneer hy seide; *Geeft Gode dat Gods is;* siende op den halven Sikel, diese als een Hoofd-geld aan Godt moesten betaalen: en derhalven doe ook noch vryheid schijnen gehad te hebben om die te mogen slaan; gelijk onder de Syrische Koningen

Het woord ARGYRION of *Silvere Penning*, verscheidentlijk genomen.

Of men een Silvere Penning of Silverling doorgaans voor een Sikel nemen moet.

Hoe veel 30 Silverlingen, aan Geld by ons beloopen.

Matth. 26. vers 24.

Wat men van de oude stukken Gelds houden moet diemen voorgeeft uit dese 30. Silverlingen bewaard te zijn.

Matth. 22. vers 21.

haar niet alleen het Geld-ſlaan is ontnomen geweeſt; maar ook wederom gegeven is, van Antiochus de Soon van Demetrius, gelijk te ſien is, 1 Mach. 15: 6. En alhoewel de Romeinen, onder wiens Mogendheid de Joden nu te deſer tijden gebukt zaaten, niet gewoon waaren aan de overwonne Volken de vryheid der Munte, en Maat en Gewigt te geven; ſoo ſchijnd dat ſulks nochtans, van wegen de Godsdienſt en de Goddelijke Voorſienigheid, ſig geheel anders toegedragen heeft ontrent de Joden; als dewelke behoudens haare Wet en Religie, niet welvoegſaam in haar Geld en Maaten en Gewigten, een geheele verandering konden dulden; niet tegenſtaande het van wegen haare vermeenigvuldiging, (waar doorſe nu ter tijd door heel Syrien, Arabien, Egipten, Perſien en Grieken-land, ja in alle geweſten der Aarde uitgedegen waaren, en jaarlijks Jeruſalem op de Feeſt-dagen beſogten; en ſelfs van alle kanten Geld derwaarts ſonden,) niet anders heeft konnen weſen, of ſy hebben ook verſcheide vreemd of uitlandſch Geld, dat deſe Reiſigers met ſig bragten, onder hen, voor Gangbaar moeten aannemen: want hier van leeſtmen van de *Denarien*, *&c.* namelijk den Schatting-Penning, die ſonder eenig tegenſpreken, Romeinſch Geld, en met des Keiſers Tronie-beeld geſtempeld was; gelijk te ſien is, Matth. 22:21.

Daar zijn verſcheide vryheden aan de Joden gelaten die van de Romeinen aan andere Overwonne Volken benomen zijn.

En derhalven heeft het ſeer wel konnen gebeuren, dat niet tegenſtaande de voorgemelde bewaarde Penningen, te Rhodus of elders in Grieken-land geſlagen zijn, en deswegen geheel vreemd van de Hebreeuwſche Munten en Gewigten zijn; dat Judas nochtans met ſulken of diergelijken uitlands Geld is betaald geworden: namelijk wanneer hem deſelve toegewogen wordende, de waarde van dertig Sikelen Joodſch-geld gegeven is; even gelijkmen onder ons wel Dertig halve of heele Rijksdaalders, in Stuivers of Schellingen, &c. ymand toe-wegen of toe-tellen kan. Te meer noch, nadien ons veel Geleerde Mannen toeſtaan, datmen in de Euangeliſche Hiſtorie, niet genoodſaakt word, voor het toe-wegen van xxx Silverlingen, juiſt te verſtaan, dat dat Geld in de eige *Specie*, dat is, met even xxx ſtuks Silverlingen, toe-gewogen is; nadien het getal van Dertig als dan veel eer het *Toe-tellen*, dan het *Toe-wegen* ſou ſchijnen in te ſluiten: want het Geld datmen Teld, iſmen niet gewoon te Wegen; ten zy datmen het ſtuk voor ſtuk doet, om te vernemen of het ook volwigtig is; gelijkmen onder ons het Goud-geld weegd. Invoegen dat den Euangeliſt alleen hier de Somme, en geenſinds de Specie, ſchijnd aangeteekend te hebben.

Ten is niet heel onmogelijk dat Judas niet met vreemd Geld is konnen betaald worden.

Doch dit alles en bewijſt noch geenſinds vaſtelijk, dat die ſelve Penningen welke te Romen en elders, by-na Godvrugtelijk bewaard worden, van die ſelve zijn, welke onder de Penningen van Judas Bloed-loon zijn geweeſt: als de welke aan een Pottebakkers uitgemergeld en verlaaten Akkertje beſteed zijnde, ook genoegſaam in alte ſlegte handen geraakt zijn, om weinig of niet voor derſelver bewaaringe te waaken, of te beſorgen, datſe niet onder andere verſtrooid en uitgegeven, en alſoo onkenbaar geworden zijn voor de gedagtenis der Nakomelingen, op datſe deſelve met veel agtinge mogten bewaaren.

De bewaarde Penningen diemen voorgeeft van dit Geld te zijn, hebben geen geloofbaarheid by haarſelven.

En ſoo by-aldien daar al eenige byſondere voorſienigheid over deſe Penningen gekomen waare; voorwaar het is te denken, dat de gedagtenis daar van niet minder, als het Brand-merk van den *Akker des Bloeds*, om datſe voor deſe Penningen gekogt was, van de Euangeliſten ſoude aangeteekend geworden zijn. Daar ons nu in tegendeel de kooping van deſen veragten Akker, beſchreven ſchijnd, om ons te doen gelooven, dat deſe xxx Penningen, even als ander gemeen Geld, in allemans handen geraakt zijn. Aldus blijft het dan ſeer waarſchijnelijk, dat Judas dit Geld te vooren ontfangen heeft; namelijk wanneer hy ſig over de beſtraffing van Jeſus te Bethanien gebelgd

Indien iets wonderlijks over deſe Penningen gekomen ware het ſoude ongetwijfeld ook aangeteekend zijn geworden.

ge-

gevonden hebbende, henen gegaan is en een Verding met de Overpriesters gesloten heeft. Doch na welk ontfangen Geld hy sig wederom in 't geselschap van Jesus begaf: gelijk we alreede uit de tweede Maaltijd, daar in Jesus sijne Discipelen de Voeten waste, en van den Verrader repte, hebben aangemerkt. Waarom Mattheus ook aanteekend, dat Judas *Van doe-aan;* dat is, na het Verding met de Overpriesters gemaakt, *bequaame gelegenheid sogt, op dat hy hem Overleveren mogte:* vergelijkt hier toe de Euangelisten met malkander; want sy brengen yder iets by, dat de saak met nadruk verklaard. Soo dat wy dan nu hier tot aan het houden van Jesus laatste Pascha, en by gevolg tot het instellen van sijn vermaard Avondmaal gekomen zijn; waar in hy de Gedagtenis van sijn Dood, tot een Onderpand van sijne Genoegdoeninge aan de Goddelijke Geregtigheid, en onse Verlossinge, door een Verbonds-teeken heeft aanbevolen te houden: verkiesende daar toe seer wijsselijk dese tijd des Paasch-feests, op dat dese sijne Instellinge, als een Nieuw en waar Pascha, in plaatse van het Oude Schaduwagtige, (te vooren in Egipten aan Israel gegeven, tot Gedagtenis haarer Verlossinge,) geduurig in sijne Kerke soude blijven. Want daar toe heeft hy het selve ook, volgens het verhaal van Mattheus, Marcus en Lucas, na het Eten van het Paaschlam, Ingesteld; wanneer dat hy kort te vooren, onder het houden van deselve Maaltijd, geseid hadde, dat Een van sijne Discipelen hem Verraden soude: namelijk eenen die soo digt met hem aan de Tafel lag, dat hy sijne Brood-Beten met hem te gelijk in een en deselve Schootel indoopte, Mattheus 26: 21-23. Waar op Mattheus, de tijd en d'omstandigheden, in welk hy dit Teeken tot Gedagtenis sijnes Doods heeft ingesteld, in dese woorden beschrijft, seggende; *Ende als sy Aten, nam Jesus het Brood, ende Gezegend hebbende brak hy het, ende gaf het den Discipelen, ende seide; Neemd, Eet, dat is mijn Lichaam. Ende hy nam den Drinkbeker; ende Gedankt hebbende gaf haar dien, seggende, Drinkt alle daar uit. Want dat is mijn Bloed, het* Bloed *des Nieuwen Testaments, het welk voor Veele vergooten word, tot Vergevinge der Sonden. Ende ik segge u, dat ik van nu aan niet en sal Drinken van dese vrugt des Wijnstoks, tot op dien Dag, wanneer ik deselve Nieuw sal Drinken, in 't Koninkrijke mijnes Vaders:* vergelijkt hier mede Marc. 14: 22-26. en Luc. 22: 19, 20. Welken laatsten, alleen daar in verschillig is, dat hy de tijd niet en noemd wanneer Jesus het Brood gebrooken heeft; doch hy voegd daar toe buiten d'andere Euangelisten; *Doet dat tot mijner Gedagtenis.* Gelijk deselve ook de bekend-maaking van den Verrader, eerst na dese Instellinge verhaald; daar Mattheus en Marcus het selve te vooren stellen; alswe terstond nader sullen sien. Voorwaar alle de woorden deser Instellinge, zijn alte klaar en te nadrukkelijk gesprooken, om'er de minste duisterheid of dubbelsinnigheid in te willen soeken; en wy hebben in 't laatste Hoofd-stuk van 't voorgaande Boek genoegsaam aangemerkt, dat een eenige waarneming, namelijk, dat Jesus sig selven, hier niet anders als Dood en Verbrooken onder de Instelling van sijn Avondmaal voorgesteld heeft; alle de droomen en slinkse opvattingen der Roomsche Kerke, en andere die stuks-wijse, en meer en min met deselve dwalen, verydelen en uit ons gemoed uitwissen kan. En wy sullen aanstonds gelegenheid vinden, om uit de gantsche omslag van dit Avondmaal, in dat gevoelen bevestigd te worden. Dus willen wy voor af noch eenige andere plegtigheden, die aangaande de Instellinge des Avondmaals, by de Geleerde nu en dan betwist worden, gaan afdoen: want of schoon deselve niet soo seer de Geloof-stukken der Zaligheid, als wel eenige omstandigheden, van dit laatste Paaschmaal, en de

Wanneer en hoe Jesus de Teekenen van de gedagtenis sijnes Doods door Brood en Wijn op het Paaschmaal ingesteld heeft.

Ce-

Ceremonien der Joden aangaan; soo en laaten egter deselve niet na, te dienen tot regt verstand en gelijkluidendheid der Euangelische Historie; en veele dingen, die ontrent dese tijd en d'Instellinge van des Heeren Heilige Avondmaal voorgevallen, seer fraai te weten zijn. En hier toe hadden wy eertijds eenige bysondere gedagten van vermaarde Mannen by-een gegaderd, die wy naderhand met soo veele verrijkinge van de seer Geleerde Heer ANTHONIUS BYNÆUS vonden saamen-gelast, datwe van zinne wierden, alle onsen voorraad in dit stuk, uit-te-wisschen, en dese plaatse, met het voornaamste pit desselven Mans opmerkelijke reden, in alle welnemendheid te stofferen. De selve heeft aangaande de tijd wanneer Jesus hier het Brood, tot de Instellinge des H. Avondmaals genomen heeft, seer wel aangeteekend, datmen daar over geheel verscheidentlijk heeft geoordeeld: want Josephus Scaliger heeft aangemerkt, dat de Joden in de Ceremonie van het Pascha, twee Avondmaalen hielden; het eerste in welk sy het Paasch-lam Aten; het tweede in welk sy Ongehevelde Koeken met bittere Sausse Aten: waar toe sy dan van nieuws de Voeten gewassen wierden, en als tot een tweede Maaltijd wederom aanlagen: wanneer dan in plaats van eenig Na-geregt, een Schootel met Bittere Kruiden gebragt wierd, welkers smaak door een saamgebonden Sop versagt zijnde, het Ongeheveld Brood daar ingedoopt wierd. Waar uit hy dan gemeend heeft, dat Jesus dit tweede Paasch-Avondmaal, overgebragt heeft tot d'Instellinge van Brood en Wijn, om een Gedenk-teeken te wesen van sijn Verbrooken Lichaam en Vergoten Bloed. Hoedanigen gevoelen by veele ingang genomen heeft: denkende dat de woorden, *Als sy Aten*, moesten genomen worden, niet van het Eten des Paasch-lams; maar van de Ongehevelde Koeken. Doch andere hebben hier driederlei Avondmaal gesogt; het eerste van het Paasch-lam, het andere van het Ongehevelde Brood; het derde van Jesus Instellinge. Waar ontrent egter sommige in het tweede verschillig zijn; om datse meenen, dat de Joden, na het Eten van het Paasch-lam, noch wel een andere gemeene Maaltijd hielden, wanneer een groot Huisgesin daar aan niet volkomen kon versadigt worden: invoegen dat Jesus eerst het Avondmaal van het Paasch-lam, volgens de Wet; en daar na de gemeene Maaltijd gegeten hebbende; eindelijk daar op sijn eigen Avondmaal, tot sijner Gedagtenis sou ingesteld hebben. Andere seid hy, meenen veel waarschijnelijker, dat 'er maar een Avondmaal met het Eten des Lams gehouden is geworden; en dat Jesus na het eindigen van 't selve, het Brood genomen, en het Teeken van sijn Verbrooken Lichaam, als een aanhangsel van dese Maaltijd, ingesteld heeft. Doch sy missen alleen daar in, dat hier het Wassen van der Discipelen Voeten, tusschen beiden sou voorgevallen zijn. Om welk laatste gevoelen vast te maaken, men daar by-brengd, dat Lucas segd; dat Jesus den Drinkbeker genomen heeft, *Na het Avondmaal*. Meenende dat sulks niet tot den Drinkbeker alleen, maar tot de gantsche Instellinge moet betrokken worden; nadien hy sonder verloop van tijd, op het uitdeelen des Broods, den Drinkbeker genomen heeft. Maar behalven dat wy vooren hebben gesien, dat de Maaltijd der Voetwassinge, van dese moet onderscheiden blijven; soo werd van d'Heer Bynæus, hier tegens uit Johannes Buxtorf, met verscheide redenen aangewesen; dat de Joden niet gewoon waaren twee onderscheide Avondmaalen op het Paasch-feest te houden; en dat 'er ook in geene van haare Schriften iets van gerept word: daar byvoegende; dat de Joden seggen, dat het Paasch-lam niet op het eerste, maar op het laatste van het Avondmaal wierd gegeten; namelijk wanneer den Honger door an-

A. Bynæus Gekruiste Christus VIII. Hoofdstuk.

J. Scaliger meend dat de Joden op het Pascha twee Maaltijden hielden.

Van andere een driederlei Avondmaal gesteld.

Het voorgaande gevoelen wedersproken.

andere gemeene Voor-spijse, meest versaadigd was: ja dat'er na het Eten van het Lam, niets meer en mogt gegeten worden; maar dat de Maaltijd met *den Drinkbeker der Dankseggingе*, besloten wierd. Als waar van ook het seggen der Joden gekomen is, *Dat op het Paaschmaal, geen Na-geregt gebragt en wierd.* Gelijk deselve Buxtorf ook aanmerkt, datmen te vergeefs twee Avondmaalen op den Paasch-nagt steld; nadien immers een bysondere aanregting van spijse, geen ander of tweede Avondmaal maakt. Daar-en-boven dat'er in 't begin van de Maaltijd, dat gene te gelijk met het Lam al opgebragt is geweest, het gene men tot het houden van een tweede Avondmaal wil betrokken hebben; namelijk de Ongehevelde Brooden en Bittere Sausse, waar mede het Paasch-Lam wettelijk moeste gegeten worden. Soo datmen hier geen soodanige twee verscheide Maaltijden vinden kan, datmen met eenige welvoegsaamheid het nieuwlijks Wassen der Voeten, sou konnen noodig gehad hebben: ja hoedanigen Voet-wassinge hy ook toond, op de Paasch-maaltijd nooit in gebruik geweest te zijn. Soo dat hier door het gevoelen van Scaliger, en die na het Paaschmaal noch een gemeene Maaltijd stellen, &c. geheel in duigen valt. En derhalven behoefdmen niet naauwkeurig te ondersoeken, of de Voet-wassinge na het Eten van het Paasch-lam, of naar het eindigen van de gemeene Maaltijd, geschied is tot een onderscheiding, welke Jesus hier door sou schijnen gemaakt te hebben, tusschen 't Eeten des Paasch-lams en sijne Instellinge; nemende het Brood daar toe, wanneer hy sijne Discipelen de Voeten gewassen hadde. Doch laat ons nasien Joh. 13:1. &c. En het sal ons openbaar zijn, dat het selve voor het Paasch-feest geschied is. Dus gevoelen wy dan dat de woorden, *Als sy Aten*, niet verstaan en konnen worden, van het Eten der Ongehevelde Brooden alleen, diemen wil dat eerst naar het Eten des Paasch-lams, in de gewaande tweede Maaltijd, te gelijk met de Bittere Saussen opgedist wierden. Gelijkmen ook die woorden niet en behoefd op te nemen, als of sy beteekenden, *Als sy gegeten hadden*; niet tegenstaande het by veele verkeerdelijk uit Lucas en Paulus afgenomen word. Want schoon de selve den Drinkbeker *na het Avondmaal* noemen, soo en moetmen dit niet tot de geheele Instellinge, maar tot den Drinkbeker alleen betrekken: vergelijkt 1 Cor. 11:25. met Luc. 22:20. Voorwaar wanneermen Exod. 12. vers 4-10. de Instellinge en de geheele geschapenheid des Paasch-lams wel overweegd; en daar op aanmerkt dat het moeste wesen een jaarig Lam; en datmen daar toe overslag maakte, hoe veele Gasten 't selve in een Huisgesin konden op-Eten; dewijl daar van niets en mogte overblijven tot den Morgen; soo behoefdmen niet bekommerd te zijn, datse daar van niet en hebben konnen Eten tot volle verzaadiging; en dat'er noch een andere gemeene Maaltijd, het zy van Voor of Na-spijse, op den selven Nagt gehouden heeft moeten worden. Sulks dat wy niet anders te denken hebben, of de Joden hebben haar gantsche Maaltijd met het Eten van het Paasch-lam, te gelijk met het nuttigen van de Ongehevelde Brooden en Bittere Sausse gedaan. Invoegen men de Woorden, *Als sy Aten*, eenvoudig en klaar in haar waare beteekenis, even soo moet verstaan, als of 'er geseid wierd; *Wanneer sy het Paasch-lam Aten.* En by gevolg dat Jesus het Brood genomen heeft, als sy noch van het Paasch-lam Aten; dat is mogelijk in een naauwer zin, wanneermen meest daar van begon verzaadigd te worden; en niet juist als het geheele Avondmaal gedaan was; gelijk Jesus soo ook den *Drinkbeker* eerst genomen heeft *Na het Avondmaal*; namelijk waar mede na der Joden wijse van doen, de Maaltijd gemeenlijk besloten wierd. 't Welkmen in orden aldus op malkander volgende, sou konnen te saamen schakelen: Jesus leid met sijn

Op het Pascha wierd maar een Maaltijd gehouden.

Nadien de Voet-wassinge niet op het Pascha maar een Avond te vooren geschied is; kanmen niet daar van by-brengen tot bewijs van de Ceremonien die het Paasch-maal aangaan.

Uit de Instellinge van het Pascha blijkt datse alleen de geheele Maaltijd met het Eten van een Jaarig lam gedaan hebben.

Wanneer Jesus het Brood tot d'Instelling van sijn Gedenkmaal genomen heeft.

Discipelen aan om het Paasch-lam te Eten; terwijlse Eten, en de Beten in de Bittere Sausse indoopen, spreekt hy van den Verrader: eer de Maaltijd noch eindigd, neemd Jesus het Brood; het welk omgedeeld zijnde, soo besluit hy de Maaltijd met den gewoonen Drinkbeker der Dankseggingе. Soo dat het nemen en omdeelen van het Brood, dat Jesus hier-toe heiligde, geschied is als de Maaltijd des Paasch-lams nu vast ten einde liep, en daar op den Drinkbeker, om deselve te besluiten, genomen heeft. Tusschen welk nemen des Broods en Zegenen van den Drinkbeker, men egter geheel niet verpligt word, met sommige juist een merkelijk verloop van tijd te stellen. Want by-aldienmen hier toe ook de woorden van Maimonides sou mogen by-brengen, wy agten datmen sig in dat gevoelen, door die fraaje Jood, ook eenigsinds sal bevestigd vinden, wanneer hy seid; *Op het laatste Eet hy van het vleesch des Paasch-lams, een stuk ten minsten van een Olijve groot; en daar na proefd hy niets meer.* Waar uit Ligtfoot gegist heeft; dat Jesus in plaats van dit laatste stukje des Paasch-lams, het Brood genomen heeft, en dat Mattheus en Marcus daarom seggen, *Als sy Aten;* 't geene meend hy, niet en kon geseid worden, na dat dit laatste gegeten was. Sulks dat Jesus hier dan dese gewoonte tot sijn voornemen veranderende, een stuk Brood genomen heeft tot een Gedenk-teeken van sijn Lichaam dat gebrooken sou worden: namelijk aan het Hout des Kruisses door de Dood; welke sijne Ziele van wegen het lijden der smerte en 't storten van sijn Bloed, uit dien Tempel sou doen verhuisen, na dat sijne Handen en Voeten gebrooken, dat is, met Nagelen doorboord souden zijn. Want aan het Lichaam selve en moeste na het voorbeeld des Paasch-lams, geen Been gebrooken worden, gelijk hier ook vervuld is: vergelijkt Joh. 2: 19. en 1 Cor. 11: 24. met Joh. 19. vers 33, 36. En nadien in de Wet belast was, het Paasch-lam met Ongehevelde Brooden te Eten; soo isser geensinds aan te twijffelen, of Jesus, die in alles seer naauw-keurig de Oude Ceremonien der Goddelijke Wet onderhouden heeft, heeft hier toe ook Ongeheveld Brood genomen: namelijk waar mede men gewoonlijk het Paasch-lam At. Dewijle de Joden op die tijd, alle Gedeessemd Brood moesten van haar wegdoen. En of wel de voornaamste Vaders der Griekse Kerke gevoeld hebben, dat Jesus hier Gedeessemd Brood gebruikt heeft; soo steund sulks alleen daar op, datse meenden, dat Jesus sijn Pascha een dag vroeger als de Joden gehouden heeft: daar hy het nochtans sekerlijk volgens Mattheus, Marcus en Lucas des Avonds, die op den Eersten dag der Ongehevelde Brooden volgde, gegeten heeft. En waarom soude doch Jesus, die ongetwijffeld dit Pascha gehouden heeft tot volbrenging van de Wet, het selve ook niet op den regten dag, en met Ongeheveld Brood gegeten hebben? Gelijk we ook in de verdere naspooringe van dit Pascha, noch veel andere omstandigheden, die tot de Ceremonien van der Joden Pascha schijnen te behooren, in het Euangelisch verhaal hebben aan te merken. Want voor eerst en behoorden de Euangelisten geensinds ongemerkt te laaten voorby-gaan, dat de Euangelisten demen geensinds ongemerkt te laaten voorby-gaan, want alsoo plagseggen; dat Jesus *het Brood nam:* Namelijk in sijn hand: want alsoo plagten de Joden te doen wanneerse den Zegen daar over wilden uitspreken. Gelijk by de Joodsche Meesters ook een Regel gevonden word, welke leerd; dat den Huis-vader geensinds den Zegen over het Brood mag uitspreken, voor dat hy het selve in sijn hand genomen heeft; op dat alsoo een ygelijk sien sou, waar over hy Zegend. Gelijk Jesus ook meermaal, de spijse die aanfullende Zegenen, deselve in sijn hand genomen, of ten minsten geraakt heeft; siet Matth. 14: 19. en kap. 15: 36. 't Gene hy ook noch na sijne Opstandinge, te Emmaus gedaan heeft, volgens Luc. 24: 30. schoon hy

Hoe Jesus dit alles na de gewoone Ceremonie der Joden gedaan heeft.

Hoe het verbreken van Jesus Lichaam moet opgenomen worden.

Waarom eenige van de eerste Kerk-vaders meenen dat Jesus geen Ongeheveld Brood genomen heeft.

Matth. 26. vers 17. &c.

Dat Jesus in alle omstandigheden, het Pascha gegeten heeft na der Joden wijse.

Waarom geseid word dat Jesus *Het Brood Nam.*

hy voor sig selfs, doe geen spijse meer van nooden hadde om sijn Lichaam in 't leven te behouden. Dus heeft Jesus dan op het nemen des Broods, het selve Gezegend, na de gewoone wijse der Joden: gelijk deselve ook in haare Talmudische Schriften leeren; dat het den mensche niet geoorloofd is, eenig ding uit dese Weereld te genieten, sonder Zegening: *Want*, seggense, *die iets uit de Schepselen geniet sonder Zegening, doet soo veel als of hy Godt van 't sijne beroofde.* En soomen geloof aan dese Joodsche Overleveringe mag geven, soo waaren sy gewoon de Zegeninge des Broods met dese woorden, overluid te doen: *Gezegend zijt gy O Heere onse Godt, Koning des Weerelds; die het Brood uit de Aarde doet voortkomen.* Of nu Jesus ook dit selve Formulier van Zegening, na die gewoone maniere gehouden heeft? kanmen niet seker seggen; alhoewel de omsigtigste Mannen meenen, dat hy sijne Zegeninge gepast heeft na de tegenwoordige saake; 't gene niet heel ongerijmd is te denken. Doch sy schijnen te missen, welke *Zegenen* by Mattheus en Marcus, meenen te verschillen van *Danken;* waar van Lucas en Paulus gewag maaken: nadien beide dese woorden doorgaans, voor een en 't selve, in 't Nieuwe Testament genomen worden. Want soo seggen Mattheus en Marcus van den *Drinkbeker*, dat Jesus daar over *Gedankt heeft;* daar sy van het Brood geseid hebben, dat hy het *Gezegend heeft.* Hier beneffens seggen Mattheus, Marcus en Lucas, in 't verhaal van de vermeenigvuldiging der Vijf Brooden en twee Vissen; dat Jesus *Opwaards siende na den Hemel, deselve Gezegend heeft:* maar Johannes, dat Jesus *Gedankt hebbende, die aan de Discipelen uitdeelde.* En in 't verhaal van de seven Brooden, &c. Matth. 15: 36, word geseid, dat *Jesus Gedankt heeft.* En Marcus seid van het Brood, dat *Jesus Gedankt heeft*, en van de Vissen, dat hy *Gezegend heeft.* Doch alderklaarst word *Danken* of *Dankseggen*, voor een en 't selve met *Zegenen* genomen, van Paulus, 1 Cor. 14: 16. *Indien gy Zegend met den Geest, hoe sal de gene, die de plaatse eenes Ongeleerden vervuld, Amen seggen op uwe Danksegginge?* En om dat *Zegenen* en *Danken*, twee dingen zijn die te saamen komen in dese Heilige Handelinge; soo moetmen sig niet verwonderen, dat dese twee woorden sonder onderscheid genomen worden. Naar dit Zegenen dan heeft Jesus volgens der Joden maniere, het Brood gebrooken: want gelijk onder hen van ouds de gewoonte was, hun Brooden als ronde platte Koeken te bakken, die slegts een goeden Vinger dik waaren; en wel insonderheid de Ongehevelde Brooden tot het Paasch-feest; alsoo was men die niet gewoon te Snijden, maar te Breken. Waar van daan ook onder hen, *Brood-breken voor Eten;* en *een Brood met ymand Breken*, soo veel geseid is, als *een Maaltijd met ymand houden.* Hoedanigen wijse van platte Koeken, selfs ook noch de hedendaagsche Joden, tot de Paasch-maaltijd gewoon zijn te Bakken, schoon datse andersinds buiten dese Feest-dagen, ook Dikke of verheven Brooden, gewoon zijn te gebruiken. In de Joodsche Boeken, vindmen mede dikmaal gewag gemaakt van het *Breken des Broods:* en leeren onder andere gewoontens daar in; dat het onder hen in gebruik is, dat de Vader des Huis-gesins, het Brood moet Breken, wanneermen de gedagtenis van het Paasch-lam houd; gelijk Maimonides alsoo schrijft. En dus teekenen de Euangelisten ook aan, dat Jesus het Brood genomen, 't selve Gezegend en Gebrooken heeft: en wy mogen het opnemen, dat hy sulks geheel-en-al na der Joden gemeene wijse gedaan heeft. Gelijk ook onder andere Vaderlijke Overleveringen in den Talmud hier van dit seggen gevonden word; *Hy Zegend en daar na Breekt hy.* En om dat Jesus dese Brekinge des Broods, niet sonder nadrukkelijke beteekenis dede;

Jesus heeft het Brood na de wijse der Joden Gezegend.

Wat Zegen de Joden gemeenlijk over het Brood uitspraken.

Zegenen en *Danken* hoe en in wat zin voor een en 't selve genomen.

De Joodse Brooden waaren meest platte Koeken, voornamelijk op 't Pascha die gebrooken en niet gesneden wierden.

Breken des Broods was het Ampt van den Vader des Huisgesins.

Broodbreking is van ouds in de Kerk tot het houden van des Heeren Avondmaal gebruiklijk geweeſt.

alſo is het ſelve ook van de Apoſtelen, en in d'eerſte Kerke, en tot noch toe onderhouden: waarom Paulus ſegd; *Het Brood dat wy Breken, &c.* 1 Cor. 10: 16. En ongetwijffeld in de Handelinge der Apoſtelen, daar van daan, *De Brekinge des Broods* genoemd, Actor. 2: 42. als waar toe de Diſcipelen ook te ſaamen gekomen waaren, kap. 20: 7. En dus heeft de Oude Kerke ook de gantſche handelinge des Avondmaals, onder *Brood-breken*, en *Brood-deelen*, genomen; om dat het Brood van ouds eerſt in kleine ſtukken *Gebrooken* of *Gedeeld* wierd, om te konnen Omgedeeld worden: gelijk J. Caſaubonus tegens Baronius uitvoerig beweſen heeft. Jeſus heeft niet alleen dit Brood Gebrooken, maar hy heeft het ook aan ſijne Diſcipelen op ſekere wijſe gegeven of Voor-geleid: en daar in ook ſeer

Hoe het Brood op het Paſcha gebrooken en voor yder een ſtuk wierd nedergeleid.

waarſchijnelijk de gewoone Ceremonie der Joden onderhouden: want het is onder hen een ſeer oud gebruik geweeſt, dat die, die het Brood Brak, een ſtuk daar van nederleide voor een yder der aanliggende Gaſten. Van welke oude gewoonte ons Maimonides deſen naauwkeurigen regel nagelaaten heeft, ſeggende: *Die het Brood Breekt, geeft een ſtuk voor eenygelijk, Een voor Een; en den anderen* (namelijk dien het gegeven word) *neemd dat op met ſijn hand; doch die het Brood ſelfs Breekt, mag het niet ſelfs in de hand geven van de gene die het Eten ſal, ten zy dat hy treurig is: ook en ſal hy dat ſtuk niemand toewerpen, om dat ſulks ſou tot ſmaadheid van de ſpijſe zijn. Gelijk het ook niet tot Eere van dien, die het ſtuk ontfangd, ſal zijn, indien hy het hem alſoo toe-werpt.* Dus heeft dan Jeſus volgens deſe gewoonte, de ſtukken Brood onder de Diſcipelen Om-gedeeld, en haar voorgeleid: het geenſe dan ſelfs met de hand moeſten opnemen om te Eten. Want hier op ſchijnen mogelijk de woorden van Jeſus te paſſen; als hy na het geven des Broods ſeide, *Nemet*, *Etet*: namelijk dat elk ſijn voorgeleid ſtuk

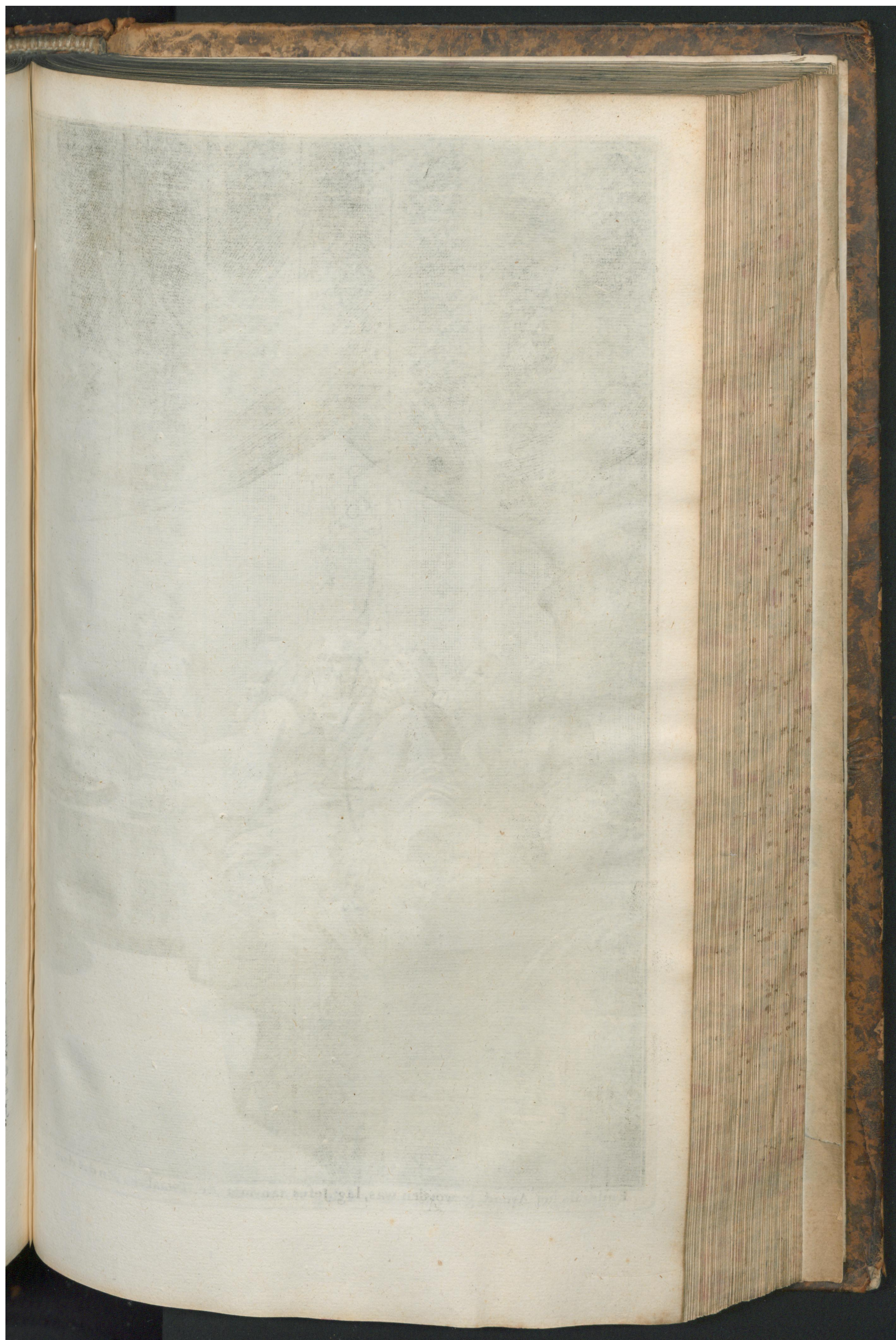
Waarom Jeſus na het omdeelen des Broods ſegd, *Nemet, Etet, &c.*

met de hand opnemen ſoude om te Eten. En op dat hy ſijne Diſcipelen verklaaren ſoude, wat hy nu verder hier mede in den zin hadde; ſoo voegd hy daar by, *Dat is mijn Lichaam*: even gelijk Godt eertijds aan de Kinderen Iſraels belaſtende, het Paaſch-lam te Slagten en te Eten; de beduidenis daar by-voegde en ſeide: *Dit is des Heeren Paſcha; want ik ſal in deſen Nagt door Egiptenland gaan, &c.* Exod. 12: 11-13. Daar dan het

Hoe en in wat zin en volgens wat gelijke Ceremonie Jeſus het Brood ſijn Lichaam noemd.

Paaſch-lam, waarlijk niet anders en kan opgenomen worden, als een Geloofs-teeken van des *Heeren Paſcha*, of Doorgang door Egipten. 't Gene ook de Joden naderhand onderhoudende, niet anders en hebben konnen opnemen, als een Gedenk-teeken van haare Verloſſinge uit Egipten. En ſoo ymand daar aan twijffeld, die overdenke met aandagt, de verklaaringe van deſe Inſtellinge, Exod. 12:26,27. In hoedanigen zin het ook van de beſte Joodſche Meeſters opgenomen is. En aldus konnen de woorden van Jeſus, *Dat is mijn Lichaam*, tot alle omſtandigheden en Ceremonien van het Paſcha toegevoegd, ook niet anders opgevat worden; als dat het Brood, welk hy gebrooken en ſijne Diſcipelen voorgeleid hadde om te *Nemen* en *te Eten*, was een ſigtbaar Geloofs-Teeken van ſijn Lichaam: dat ook namaals, wanneer het meermaal hier toe ſou gebrooken en gegeten worden, een Gedenk-Teeken ſou zijn, van ſijn Lichaam dat Gebrooken is geworden: waar toe Jeſus dat dan ook belaſt te *doen*, *tot ſijner Gedagtenis*. En de Joden en ſpreken niet alleen noch doorgaans alſoo van haar Paaſch-Brood, wanneerſe dat noemen, *Het Brood der Verdrukkinge*, *dat haare Vaders gegeten hebben in Egiptenland*; maar de Heilige Schriften zijn vol van deſe overdragtige ſpreekwijſen. Gelijk onder andere ſelfs van de ſmertelijke Beſnijdenis word geſeid; *Dit is mijn Verbond*, Geneſis 17: 10, 11. &c. Ook en ſchijnd het mede niet ſonder verborgenheid geſchied te zijn, dat Jeſus

Gen. 41. vers 26, 27. Dan. 2: 38. en 7: 17. Ezech. 37. vers 11.

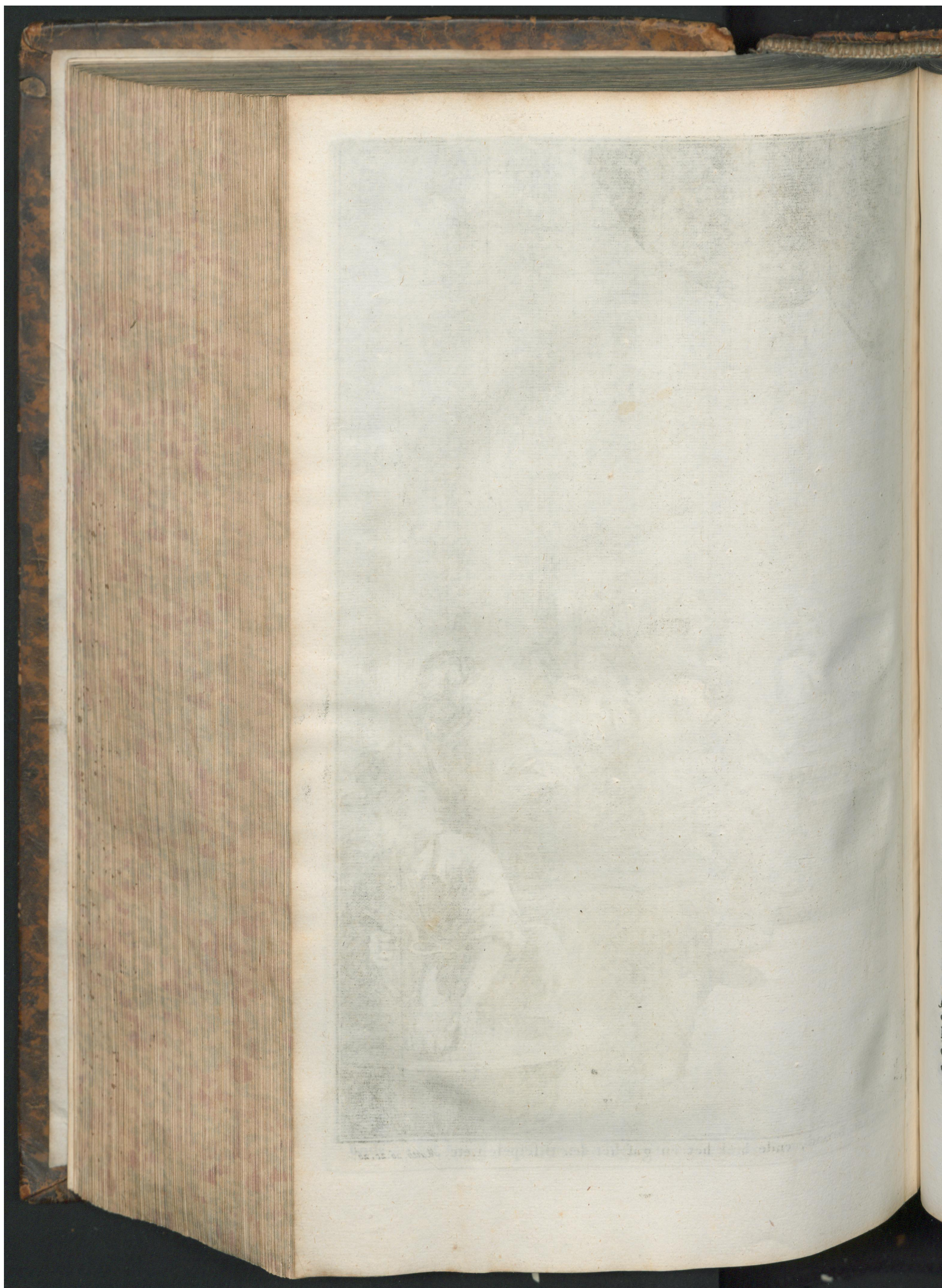

Ende als het Avond geworden was, lag Jesus aan met de Twaalve. Ende doe sy aten ... hy

...e sy aten, nam hy het Brood, ende brak het en gaf het den Discipelen. etc. *Matth. 26:20, 26.*

ſus ook daar geweeſt is, daar deſe Ceremonie des Paaſch-lams, eerſtmaal is ingeſteld geworden; namelijk in Egipten: op dat, gelijk de Schaduwe van het Paſcha uit Egipten herrewaards in 't Beloofde Land overgekomen was; Jeſus als het waaragtige Paſcha, ook alſoo van daar, herrewaards geroepen ſoude zijn, volgens Matth. 2: 15. De Geleerde L. Capellus ook van gevoelen zijnde, dat Jeſus deſe laatſte Breking des Broods, volgens een ſeer oude gewoonte der Joden gedaan heeft, en welkſe, na ſijn ſchrijven, nog in hare Paaſch-maaltijd onderhouden, ſegd; dat de Huis-Vader na het eindigen van de Maaltijd, gewoon was een Koek in ſoo veel ſtukken te breken alſſer Gaſten waaren, en dat hy voor elk een ſtuk in een Schootel met Bittere Kruiden indoopte, en aan yder by beurten Om-deelde. Doch behalven dat die vermaarde Man, ſulks alleen uit de laatere gewoonten der Joden ſchijnd gehaald te hebben; en dat de Talmud noch haar beſte Schrijver Maimonides, daar niet van en reppen; ſoo heeft hy daar-en-boven hier in voornamentlijk gemiſt, dat hy dit enkel by-brengd, om te bewijſen; dat Jeſus volgens die gewoonte op 't Paſcha gebruikelijk, in 't Omdeelen van de Ingedoopte Bete, (daar Johannes alleen van verhaald,) doe juiſt tot aan Judas was gekomen, wanneer hy dit geven der Bete, aan den Diſcipel die in ſijn Schoot lag, tot een Teeken gaf, om aan te wijſen, wie dat hem Verraden ſoude: hoedanigen voorval wy immers nu al klaar genoeg geſien hebben, dat niet op Jeſus laatſte Paaſch-maal, maar des Avonds te vooren geſchied is; en derhalven niet toe en laat, datmen iets daar uit, ontrent eenige Ceremonien van het Paſcha verklaard: alhoewel het veele Godsgeleerde, voor een en deſelve Maaltijd; namelijk voor Jeſus laatſte Paſcha willen gehouden hebben: ſiet onder andere, onſe Kant-teekenaars op 't eerſte en tweede vers van kap. 13. Waarom niemand ſig ook en behoefd te verwonderen, dat hy geen van alle die dingen, na deſe gemeene dwaalinge, in het volgende Print-Tafereel ſal waargenomen ſien. Doch dat Jeſus op een ſeer deftige wijſe en niet ſonder de aldergrootſte betamelijkheid, het Brood tot een Teeken van ſijn Lichaam geſteld heeft; dat ſietmen waarlijk met veele ſtraalen uitblinken: want behalven andere gelijkeniſſen diemen ſou konnen by-brengen, ſoo en word'er niets in de geheele natuure gevonden, dat een Vleeſchelijk Lichaam nader komt dan Brood: gelijk het ons ook het voornaamſte Voedſel verſchaft; ja als een voorname ſtoffe van het Vleeſch kan aangemerkt worden, gelijk Galenus alſoo ſpreekt. Waar by men ook moet aanmerken, dat de gemeinſchap van Jeſus Lichaam, niet alleen uitgedrukt is geworden, door het woord ETEN, om dat ſulks een doeninge beteekend, waar door wy ons Voedſel krijgen; maar het ſchijnd ook ontleend te zijn, van het Prieſterlijk Iſrael dat onder de Ceremonieele Wet deel had aan het Vleeſch der Offerhanden, en de geheiligde Brooden. Soo dat Jeſus ſeer welvoegſaam deſe maniere van ſpreken behouden heeft uit het Oude Teſtament. Want ſprekende ook van ſijn Bloed, ſoo verklaard hy ſigſelven ſeer aardig na de ſpreekwijſe van Moſes, Exod. 24: 8. *Siet*, dit is *het Bloed des Verbonds*: gelijk we terſtond nader ſullen ſien. En om dat de geheele Wet der Ceremonien beſtond in *Waſſingen*, *Spijſen* en *Dranken*, volgens Hebr. 9: 10. ſiet daarom zijn de Verbonds-Teekenen onder het Nieuwe Teſtament, alleen in Twee dingen voorgeſteld; waar van het eene in *Waſſinge*, het andere in *Voedſel* beſtaat. En watmen boven dien de Kerk wil opleggen, vind geen grondveſt in Moſes, buiten welke Jeſus niet geſproken heeft. Doch ſoo ymand luſt heeft ſig met eenige fraaje bedenkingen over de ſtoffe des Avondmaals beſig te houden; hy leſe aandagtig het Boek van Jan d'Eſpagne, *Van het Eten des Lichaams Chriſti*: en hy ſal verſcheide ſtaaltjes ont-

Jeſus heeft op een ſeer ſchoone wijſe ſijn Lichaam onder Brood voorgeſteld.

ontwaar worden, die aanmerkelijk en niet gemeen fraai zijn. Naar de Om-

Wanneer Jesus den Drinkbeker genomen heeft.

deeling en het bevel van het Eten des Broods, neemd Jesus dan eindelijk ook
den gewoonen Drinkbeker, seggende; *Dese Drinkbeker is het Nieuwe Testa-
ment in mijnen Bloede, 't welk voor u Vergooten word*, Luc. 22: 20. In wel-
ke woorden men waarlijk meer moet letten, op het gene hier in den Be-

Waarom Jesus den Beker en niet den Wijn die daar in was noemd.

ker ondersteld word, als op den Beker selve; nadien de Beker geensinds
het Nieuwe Testament in Jesus Bloed kon beteekenen; maar seer wel den
Wijn die daar in was: en dat even gelijk hy in dien zin van het Brood
geseid hadde. Waarom het ook alsoo van Paulus verstaan moet worden,
als hy segd; *De Drinkbeker der Dankseggínge, die wy Dankseggen-
de Zegenen, is die niet de Gemeinschap des Bloeds Christi?* 1 Cor. 10: 16.
Alwaarmen geheel-en-al, de Gemeinschap van Christi Bloed, sekerlijk aan
den Wijn, en niet aan den Drinkbeker toepassen moet, vergelijkt 1 Cor. 11.
vers 26, 27. Soo dat het nemen van den Drinkbeker, soo veel geseid is,
als dat Jesus den Wijn genomen heeft: van de Euangelisten met den naam
van Drinkbeker genoemd, om datmen in die tijden gewoon was uit ver-
scheide soorten van Bekers te Drinken. En datmen ook op dit Feest niet
als Wijn en geen Water dronk, getuigen alle de Joodsche Schriften, en haare
Ceremonien van het Paasch-feest. Soo datmen hier niet alwaardig moet
tusschen-vallen en seggen; dat alhoewel de Drinkbeker kan beteekenen het

Daar is waarlijk Wijn in den Drinkbeker geweest.

geene dat 'er in is, sy egter niet noodsaakelijk beteekend, dat 'er juist Wijn
in is geweest; nadien daar meer soorten van drank dan Wijn in den Drink-
beker hebben konnen ingeschonken worden. Want by-aldien daar waarlijk
geen Wijn in den Drinkbeker geweest waare, die Jesus hier genomen heeft;
soo hebben dan ook sijne woorden geensinds hier op konnen passen,

Matth. 26. vers 29.

wanneer hy kort daar na seide; *Ik segge u, dat ik niet meer sal Drinken
van de Vrugt des Wijnstoks, &c.* By de Oude waaren de Drinkbekers

Bekers en Kroesen van ouds tot Drinkvaten gebruikelijk.

van gemeen gebruik; en waren die na den staat en gelegenheid der men-
schen, van verscheide stoffe en gedaante; doch d'alder-Oudste schijnen soo
wel by de Rijke als by de Arme, van Leem geweest te zijn; hebbende
ook wel eenig plomp Boetseersel aan de buiten-zijde, mogelijk niet on-
gelijk met de Indiaansche Thèe Potten en Bakken. Gelijkmen ook by de
Griekse en Latijnsche Digters, wanneer sy de soberheid der Ouden prij-
sen, dikmaal van Houte Drink-vaten, Kroesen en Bekers gewag gemaakt
vind. Athenæus spreekt van Bekers die uit Osse Hoornen gemaakt waa-
ren. En voor, en in de tijden van Tiberius waaren 'er Bekers van buigsaam
Glas in gebruik. Ook die van Kristal en uit een stof als Porcellein waa-
ren. Gelijk boven alle ook de Silvere en Goude Drinkbekers in groot aan-
sien waaren: ja die metter tijd uit allerhande Stoffen, van verscheide Form
en Gedaante, en ook met opsigt van haar Gebruik, wierden gemaakt. Want
sommige waaren langwerpig, en geleken na een Basuine; andere hadden
de gedaante van een Schuit of Schip, of een Dolphijn, of iets anders. Som-
mige hadden een of twee Ooren, andere hadden 'er geen, of waaren Cier-
lijk gedreven, of eenvoudig en effen. En of wel de gewoone maniere der
Joden was, uit Bekers te drinken; en dat de oude Joodsche Meesters ook
van Bekers die op het Paaschmaal gebruikt wierden, gewag maaken; en soo
Jesus na die gewoonte hier ook een Drinkbeker genomen heeft; ten
vindmen nochtans niets van derselver Stof of Maaksel aangeteekend; daar
zy mogelijk dat ymand de plaatse Genesis 44: 2. in den zin schoot, daar
Josephs Beker van Silver genoemd word. En of wel Beda heeft geschre-
ven, dat in sijnen tijd te Jerusalem een Silveren Beker met twee Ooren of
hand-haven, bewaard wierd, diemen voor vast hield, dat Jesus op d'In-
stel-

ſtellinge des Avondmaals gebruikt heeft; ſoo hebben nochtans alle verſtandige Mannen dit onder de menſchelijke verſierſels willen gerekend hebben: gelijk mede de hoegrootheid van dien Beker geheel niet over-eenkomt met die, die de Joden van die Bekers geven, welkmen op de Paaſch-maaltijden plagte te gebruiken: en daar is ons ook meer aangelegen dat wy wel verſtaan, wat beteekenis het heeft dat in den Beker is; als van welke gedaante juiſt deſe geweeſt is. Gelijk mede de tijd in welke Jeſus deſen Drinkbeker genomen heeft, niet ſonder opmerking behoorde overgeſlagen te worden: want als Lucas ſegt, dat hy ſulks dede, *Na het Avondmaal;* ſoo is ſulks mogelijk ook uit de gewoonte der Joden voortgekomen; als dewelke een Beker tot beſluit dronken, als'er Gedankt wierd na de Maaltijd. Want ſy ſeggen, dat'er op de Paaſch-maaltijd Vier Bekers om-gingen, en dat van yder uit Vier Bekers moeſt gedronken worden. De Eerſte wierd in het begin van de Maaltijd ingeſchonken, en den Zegen uitgeſproken over den Wijn. De Tweede wierd ingeſchonken, eer'er van den Soone des Huiſes gevraagd wierd, wat alle die dingen te beduiden hadden. De Derde wanneer na de Maaltijd Gedankt wierd: en de Vierde wanneer den Lofzang gezongen wierd. Hoedanige gewoonten volgens Athenæus, by-na ook onder de Grieken in gebruik waaren: namelijk op den laatſten dronk, die als ter Eeren van den Goeden Godt geſchiede, de Tafel op te nemen. Nu gelijk de Joden de gewoonte hadden, datſe Dankende na den Eten, een Drinkbeker met Wijn dronken; even ſoo heeft Jeſus met eenen Drinkbeker, *Na het Avondmaal*, deſe Maaltijd beſloten: daar byvoegende, 't gene hy wilde dat tot een ſeer hooge beteekenis van ſijn Lijden ſoude betrokken worden. Want gelijk als hy op het einde van het Paaſch-maal, namelijk als ſy noch van het Paaſch-lam aten, het Brood gebrooken, en bevoolen hadde te Eten, tot een Teken van ſijn Lichaam; ſoo heeft hy daar op, wanneer over den Drinkbeker volgens der Joden gewoonte moeſte Gedankt worden, deſelve in ſijn hand genomen, Gezegend, of Gedankt, en Ingeſteld, tot een Teeken van ſijn Bloed. Een Beker die niet alleen van de Joden, maar ook met regt daarom van Paulus, *De Drinkbeker der Dankſegginge* genoemd is. Hoedanigen Zegening des Bekers de Joden van ouds hebben geleerd, dat behalven de Zegening des Broods, die alle andere Spijſe en Drank heiligd; een Drinkbeker nochtans, van wegen de voortreffelijkheid van den Wijn, eene byſondere Zegeninge vereiſcht. 't Gene dan ook Jeſus hier ſchijnd waargenomen te hebben. Doch of hy deſelve woorden der Joodſche gewoone Zegening gebruikt heeft, dat ſeggen de Euangeliſten niet; alhoewelmen het ſou mogen giſſen uit de geheele onderhoudinge der Joodſche Ceremonien, welke Jeſus hier in agt-genomen heeft. En of wel alle plegtigheden, die volgelijk na malkander in Jeſus Paaſch-maal, en d'Inſtellinge van de Gedagtenis-teekenen ſijnes Doods, voorgevallen zijn, niet mogelijk zijn om in een verſtandelijke Printverbeeldinge afgeſchilderd te worden; (om dat de Konſt-Tafereelen niet welvoegſaam, meer dan een eenig voorval, dat is de geſchiedenis van een Oogenblik, konnen vertoonen;) nochtans agten wy dat de volgende afbeelding van dit Avondmaal, aan een opmerkend beſchouwer, 't een en 't ander tot verbeteringe der gemeene dwalingen, en meenigte valſche Schilderyen, ſal konnen toebrengen; om navolgens 't gene wy tot hier toe over deſe H. Hiſtorie hebben geſeid, en noch ſeggen ſullen, een veel beter en klaarder begrip te hebben als voor-henen. Men vind voorts de gewoone Zegening over den Wijn, van de over-neerſtige Buxtorf duſdanig bygebragt: *Gezegend zijt gy Heere onſe Godt, Koning van de Weereld, die de Vrugt des Wijn-*

Dat Jeſus waarſchijnelijk den *Beker na het Avondmaal*, volgens de gewoone *Dankſegging* der Joden genomen heeft.

Exod. 12. vers 26, 27.

Waarom den Drinkbeker byſonder moeſt gezegend worden.

Zegen over den laatsten Drinkbeker.

Wijnstoks schept. Doch den Zegen welke over den Beker na de Maaltijd uitgesprooken wierd, was van desen inhond: *Laat ons hem Zegenen, die ons met het sijne Gespijst heeft, en door wiens goedheid wy leven, &c.* Hoedanige diergelijke Formulieren, als Dank-gebeden na de Maaltijd, niet sonder het prijsen van de Genadige Verlossinge door het Bloed van Jesus, groot-deels ontleend uit dit voorval, ook noch onder seer veele Christenen in gebruik zijn: doch die van sommige Godsgeleerde soodanig worden tegengesprooken, als offe vieser en omsigtiger wilden zijn, als hier waarschijnelijk haaren Heer en Meester sig heeft willen betoonen te wesen. En even als'er van het Brood geseid werd, dat Jesus dat selfs genomen en selfs met sijn handen gebrooken heeft; soo werd'er ook wel van den Drinkbeker geseid, dat hy die genomen en de Danksegging daar over heeft uitgesproken, doch geensinds dat hy die selfs ingeschonken heeft: 't gene mogelijk ook al na der Joden wijse geschied is: want deselve leeren ons, dat het den Huis-Vader niet geoorlofd is, dat hy op het Paasch-maal, den Drinkbeker der Danksegging selfs Inschenkt; om dat alles op dit Feest op een deftige en aansienlijke wijse moet geschieden; op dat daar door Israels heerlijke Verlossinge uit de Dienstbaarheid van Egipten beteekend wierd; en daarom geen blijken van Dienstbaarheid mogten toonen. Invoegen dat gelijk de Joden gewoon waaren, desen Beker van hunne Dienaars, ofte ymand der mindere des Huisgesins, te laaten Inschenken; het seer waarschijnelijk is, dat ook ymand van de Discipelen, of een Huis-knegt van den Waard, en niet Jesus selfs, desen Beker Ingeschonken heeft; en daarom misschien van de Euangelisten verswegen. Doch het gene Jesus verder met desen Drinkbeker doet, is dit, dat hyse aan sijne Discipelen overgeeft, seggende; *Drinkt alle daar uit.* Want dit was ook van overlang de gewoonte der Jooden, dat een ygelijk der aanliggende Gasten, na het Zegenen van den Beker der Danksegginge, eenen dronk dede, wanneer den Vader des Huisgesins hem sulks hadde voorgedaan. Gelijk we dan ook sien, dat de Discipelen sulks gedaan hebben, als Marcus aanteekend; *Sy Dronken alle daar uit.* 't Gene dan ook hier als iets sonderlings van d'Heer BINÆUS word aangemerkt; namelijk dat'er van het Brood alleen geseid word; *Nemet, Etet,* en niet *Etet alle;* noch ook niet verhaald word, *Sy Aten daar alle van:* en dat dit beide nochtans van den Drinkbeker aangeteekend word; *Drinkt alle daar uit;* en niet alleen *Drinkt.* Maar dat'er noch by geseid word; *Sy Dronken alle uit den selven* Beker, Marc. 14:23. En terstond met het overgeven des Bekers, voegd Jesus sijne Heerlijke verklaaringe over de beduidenis daar by, seggende; *Dese Drinkbeker is het Nieuwe Testament in mijnen Bloede, 't welk voor u gegeven word,* Luc. 22:20. vergeleken met Mattheus en Marcus; die dit genoeg verklaaren konnen. En of wel het word TESTAMENT, in verscheide beteekenissen en opsigten schijnd te konnen genomen worden, en van de Geleerde somtijds eigentlijk op de Erfmaaking by Uiterste-Wil gepast word; als mede dat het te mets genomen word voor een Verdrag en Over-een-koming, het zy door saamensweering over een te saamen vast-gestelde saak: soo past nochtans het selve hier seer eigentlijk op het Verbond, dat Godt met den mensche gemaakt heeft; siende op de beloofde Goederen, welke na de Gehoorsaamheid en 't Geloove soude volgen: voortkomende uit Gods onveranderlijke Wille, om den mensche te stellen tot een Erf-genaam van het Eeuwige Leven. En nadien de Sonde de Wet Gods niet heeft konnen te niete doen, maar wel heeft konnen beletten datse door het Vleesch kragteloos gemaakt zijnde, niet meer heeft konnen tot het Leven inleiden; als soo

Waarom den Huis-vader den Beker niet selfs en mogt inschenken.

Jesus heeft ook alleen de Drinkbeker genomen, als sy van een ander ingeschonken was.

Aanmerking over het seggen van Jesus *Drinkt alle daar uit.*

Matth. 26. vers 28. Marc. 14. vers 24.

In hoedanigen beteekenis men hier een Testament moet nemen.

soo werd hier het woord TESTAMENT van Jesus regt ter snè gebruikt, voor het Verbond Gods, dat met den Mensche wederom van Nieuws sou opgeregt worden, door de Dood van den Middelaar des Verbonds; als het welke, om dat het den mensche de verkrijginge van de Erffenis des Eeuwigen Levens toesegd, ook waarlijk een Testament is. Gelijk ons dat van niemand beter, dan van dien Grooten Schrijver aan de Hebreen, verklaard is, als hy kap. 9: 15-17. van de Saligmaaker Jesus segd; *Daarom is hy de Middelaar des Nieuwen Testaments, op dat de Dood daar* TUSSCHEN *gekomen zijnde, tot Versoeninge der Overtredinge die onder het eerste Testament waren, de gene die geroepen zijn de beloftenisse der Eeuwiger Erve ontfangen souden. Want waar een* TESTAMENT *is, daar is het noodsaake dat de Dood des Testament-maakers tusschen kome: want een Testament is vast in den Dooden: dewijle het noch geen kragt heeft, wanneer de Testament-maaker leefd:* vergelijkt hier mede aandagtelijk het gene deselve Hoogverligte Schrijver kap. 8. van vers 6. tot 13. wegens d'affchaffing en verdwijning van het Eerste Verbond op Sinai met Israel gemaakt, komt aan te merken, in tegenstellinge van 't Tweede veel betere Verbond, waar van Christus Jesus de Middelaar is; en het sal aan yder openbaar worden, waarom en met hoedanigen regt en welvoegsaamheid, Jesus aan den *Drinkbeker der Danksegging*, de beteekenis van *het Nieuwe Testament in sijnen Bloede* opgedragen heeft; als een Nieuw Testament dat in de plaatse van het Oude komen sou: en 't gene Jesus nu met sijn Bloed verzegelen moeste, op dat het kragt hebben soude. Gelijk daarom ook het Eerste Testament *niet sonder Bloed* Ingewijd is, Hebr. 9: 18. *Want als alle de Geboden na de Wet van Moses tot al het Volk uitgesprooken waaren, nam hy het Bloed der Kalveren ende Bokken, met Water en Purpere Wolle ende Hysope, ende besprengde beide het Boek selve ende al het Volk, seggende; Dit is het Bloed des Testaments, welk Godt aan u-lieden heeft gegeven:* vergeleken met het verhaal van Moses, Exod. 24: 3-9. En om dat de Aards-Vaders over het maaken van Verbonden, veelsinds gewoon waaren Beesten te slagten en Bloed te vergieten; soo hebben de Hebreen ook van Ouds de gewoonte gehad, dat sy, *Een Verbond Slagten* of *Slaan* hebben geseid, wanneer sy een *Verbond maaken* wilden. Gelijk dan ook den opmerkenden Heer J. d'Espagne Seven verscheiden daden in agt-genomen heeft, welke in den tijd van de Wet, onder Bloed-plenging en besprenging gepleegd wierden. Siet sijn nieuwe gedagten over d'Artijkelen des Geloofs: daar den selven ook seer fraai by wijse van een naam-verwisselinge verklaard; hoe Apoc. 7: 14. geseid kan worden; *Dat de Heiligen haare lange Kleederen Wit gemaakt hebben in het Bloed des Lams;* daar het Bloed nochtans geensinds de eigenschap van Witnoch Rein-maaken heeft? Soo men nu ook verder de spreekwijse van Jesus, als hy by Mattheus en Marcus van den Drinkbeker seid; *Dit is het Bloed, het Bloed des Nieuwen Testaments*; vergelijkt met de woorden welke Lucas en den Apostel Paulus bybrengen, seggende; *Desen Drinkbeker is het Nieuwe Testament in mijnen Bloede:* soo kanmen sonder moetwil niet soo dom noch onverstandig zijn, datmen het laatste niet sal opnemen voor een heldere en Goddelijke verklaaringe van den zin en meeninge des Heeren Jesu: nadien die Heilige Schrijvers immers nergens in mogen verschillig gehouden worden. Namelijk dan, dat de Wijn die in den Beker was, een uitgedrukt Teeken was van Jesus Bloed, waar mede dit Nieuwe Testament Ingewijd wierd; in tegenstellinge van de Schaduwagtige Bloed-vergietingen die onder het Oude Testament geschied waaren. Gemerkt dat op geenderhande wijse, noch de Wijn noch de Beker, noch die

Wat het Nieuwe Testament in Jesus Bloed is.

Hoe de Drinkbeker het Nieuwe Testament in Jesus Bloed genoemd is.

die beide te gelijk een Verbond of Testament heeft konnen genoemd worden: maar seer wel een Geloofs-Teeken van het Nieuwe Testament; en alsoo een Teeken van het Bloed van Jesus, waar mede dit Testament nu waarlijk, als eertijds Voorbeeldig met dat van de gekeelde Beesten, Ingewijd is geworden. En soo dit den getrouwen zin van Jesus niet is geweest; voorwaar wy sien dan niet hoedanig of op wat wijse, men de verstelling der woorden by Lucas en Paulus, met Mattheus en Marcus verstandelijk overeen-brengen sal? En gelijk uit alle de spreekwijsen der H. Schrift, en veele andere getuigenissen openbaar is, dat de Wijn in het Heilige Land, doorgaans Rood van Koleur viel; alsoo heeft Jesus waarlijk niets beters dan den Wijn tot een Gedenk-Teeken van sijn Bloed konnen stellen: gelijk daarom ook over Jesus Lijden gevraagd word; *Waarom zijt gy Rood aan uw Gewaad, en uw Kleed als een die de Wijnpers treed*, Jes. 63: 2. Ook leestmen van *Wijndruiven-bloed*, Genesis 49: 11. Waar mede sommige Griekse Schrijvers overeen-stemmen. Desen Rooden Wijn nu steld Jesus niet alleen als een seer gelijkvormig Teeken van sijn Bloed; maar ook tot een Geloofs-teeken van sijn Bloed, welk *voor Veele vergoten word:* ofte gelijk als Lucas aanteekend, *Dat voor u Vergoten word:* spelende mogelijk ook al wederom in die woorden, op den Wijn die Vergoten, en den Drinkbeker die Ingeschonken was voor hun Allen. Gelijk hy in het overgeven daarom ook seide; *Drinkt Alle daar uit.* Ook heeft Jesus geheel niet on-eigentlijk van het *Uitstorten* of *Vergieten* van sijn Bloed gesprooken; wanneermen wel aanmerkt, hoedanig na de Joodsche Ceremonien, het Bloed der Slagt-Offeren, en insonderheid ook nu ter tijd dat der Paasch-lammeren, van de Priesters Vergoten en uitgestort moeste worden aan de Voet-stal van den Altaar; welke Bloedige Ceremonie dit waare Pascha hadde voor-afgebeeld. En even alsser van het Nieuwe Verbond beloofd was, dat Godt eens de Ongeregtigheid van sijn Volk vergeven, en haare Sonden niet meer gedenken wilde, Jerem. 31: vers 34. alsoo heeft ook Jesus by de Vergieting van sijn Bloed toegevoegd; dat sulks sou zijn *tot Vergevinge der Sonden:* Op dat hy alsoo waaragtig maakte het gene Daniel van desen bestemden tijd des Messias, en het Versoenen der Sonden voorsegd hadde, kap. 9: 24. Als op welke Bloed-stortinge ter Vergevinge, ook alle de Offerhanden gespeeld hebben, en Voorschaduwen zijn geweest, die geensinds in en door haar selfs; magtig waren de Sonde weg te nemen, Hebr. 10: 4. Want alhoewel Godt het Bloed op den Altaar gegeven hadde om voor de Ziele Versoeninge te doen, Levit. 17: 11. soo was sulks alleen Schaduwagtig, gelijk de Apostel seer fraai verklaard, Hebr. 10: 2. Waarom Jesus dan van Godt moeste voorgesteld worden, *Tot een Versoeninge door het Geloof in sijn Bloed*, Rom. 3: 25. Want van hem was voorseid, *Dat hy sijne Ziele sou stellen tot een Schuld-Offer*, Esaia 53: 10. om dat'er sonder Bloed-stortinge geen Vergevinge geschied, Hebreen 9: 18. En het Eerste Verbond daarom ook niet sonder Bloed is Ingewijd. Ja die selve Schrijver heeft het gantsche bestel van het Joodsche Heiligdom en alle de Offer-diensten van het Aaronische Priesterdom, tegen d'eenige genoegsaame Bloedige Offerhande van Jesus Christus, soo net afgewogen, dat'er niets tot sijn voordeftige verklaaringe behoefd toegevoegd te worden, overleest met opmerking kap. 9: 7-12. Een Leere, die als de Grondvest des Geloofs, ook doorgaans van de Apostelen erkend en toegestemd is, met seer veel kragtige betuigingen. En om dat dese Bloed-storting van Jesus soo na-by was, soo segd hy niet alleen in den tegenwoordigen Tijd, dat sulks vergoten wierd tot Vergevinge; maar hy voegd daar ook noch andere woorden by, die de verhaastinge daar van

Jes. 27: 2. en 63: 1-3. Deut. 32. vers 14. Syrach. 39. vers 30. en 50: 15. 1 Mach. 6. vers 34.

Spelinge op Jesus Bloed dat voor Veele vergoten wierd.

Vergieting van Jesus Bloed, op het Slagten der Paasch-Offeren gepast.

Matth. 26. vers 28.

Hoe Jesus Bloed vergieten waarlijk tot Vergeving der Sonden was; in tegenstellinge van de slagting der oude Versoen-Offeren.

Rom. 5: 9. Eph. 1: 7. Coll. 1. vers 14, 20. 1 Petr. 1. vers 18, 19. 1 Joh. 1: 7. Apoc. 1: 5.

van genoegsaam konden aanduiden, seggende; Dat hy van doe-aan, *Niet meer met sijne Discipelen* (daar hy immers dagelijks mede gewoon was te Eten en te Drinken) *van de Vrugt des Wijnstoks en sou drinken: tot op dien Dag, wanneer hy deselve met haar Nieuw sou drinken in het Koningrijke sijnes Vaders*, Marc. 14: 25. Matth. 26: 29. Alwaarmen voor *Nieuw te Drinken*; met sommige seer welvoegsaam kan verstaan; *Op een Nieuwe wijse*, van de Vrugt des *Wijnstoks drinken*. Namelijk na dat hy sou Gestorven zijn, en dat hy door sijne Opstandinge, de Magt van de Duivel en de Sonde sou vernietigd hebben; sederd welke Overwinninge het Koningrijke des Vaders een aanvang nemen sou. Sijn Discipelen daar door alsoo vermaanende en troostende; dat of schoon dit de laatste reise was, dat hy voor sijn dood met haar van den Vrugt des Wijnstoks dronk; hy nochtans na sijn Opstandinge, wederom by haar verkeeren, met haar Eten en Wijn met haar drinken soude, tot eene betooging dat hy waarlijk opgestaan was, en wederom leefde; alhoewel niet als spijse en drank van nooden hebbende, tot onderhouding van het Lichaam. Het gene dan die *Nieuwe wijse* van Drinken soude zijn, welke hy op dit laatste Schei-maal sijne lieve Discipelen toesei: en een weinig tijds daar na, 't selve ook volbragt heeft, wanneer hy sederd sijne Opstandinge, geduurende sijn Veertig-daagse verkeeringe op Aarden, met haar gegeten en gedronken heeft; gelijk te sien is in de ontmoetinge van de bekommerde Wandelaars naar Emmaus; en noch wel alderklaarst in de betuiging van Petrus, Actor. 10: 40, 41. daar hy tegen Cornelius, sprekende van Jesus Opstandinge, dese opmerkelijke woorden voortbrengd: *Desen heeft Godt opgewekt ten derden dage, en gegeven dat hy openbaar soude worden: niet alle den Volke, maar den Getuigen die van Godt te vooren verkooren waaren; ons namelijk die met hem Gegeten ende Gedronken hebben, na dat hy uit den Dooden Opgestaan was.* Invoegen datwe tot hier toe genoegsaam hebben gesien, hoedanig Jesus met d'Instelling van het Verbonds-Teeken des Nieuwen Testaments, in tegenwoordigheid der Twaalf Apostelen, eindelijk sijn laatste Pascha besloten heeft; en op wat grondsteun de Gemeente van Christus, door een afgesonderde Breking des Broods, *Den Dood des Heeren*, te verkondigen heeft, volgens 1 Cor. 11: 26. Ook meenenwe datmen hier geheel geen verschil behoefd te maken, of Judas voor of na dese Instellinge, het geselschap van Jesus verlaaten heeft; nadien het duidelijk genoeg van de Euangelisten aangeteekend is; namelijk dat Jesus *aanzat met de Twaalve*, Matth. 26: 20. Luc. 22: 14. alwaar Jesus vers 21. na het omgaan van den Drinkbeker, uit welk hyse alle belaste te drinken, noch segd; *Siet de hand des genen die my Verraad, is met my aan de Tafel:* vergelijkt Marc. 14: 17-23. Sulks dat'er om van dese stoffe af te laaten, alleen noch rest wel aan te merken; dat d'Euangelisten en de Apostel Paulus, Jesus woorden, aangaande d'Instelling des Heiligen Avondmaals, tot geen ander oogmerk soo verscheidentlijk hebben verhaald, als op datmen den eenigen en eenvoudigen zin daar van, uit die alle te gelijk, des te beter en sekerder sou konnen opmaaken, en ons alsoo de weg sou afgesneden worden, om geensinds aan de bloote Letter-zin der woorden, te blijven hangen. En of schoon de Joden hier uit meenen, dat die verschilligheid een groote onsekerheid aan het Euangelium geeft; soo behoorden sy nochtans te weten, dat dit dan ook in Moses Schriften plaats sou vinden; als waar in wy sien, dat hy selfs in het verhaalen van de X. Geboden, niet alleen verschillig is in de woorden; maar dat ook op de eene plaats iets gevonden word, dat op d'andere uitgelaaten is; ja dat ook de Orden niet eens en is: vergelijkt Exodus 20. met Deut. 5. Voorwaar het schijnd Gods gewoon-

Waarom Jesus voor sijn Lijden segd, dat sijn Bloed Vergoten wierd.

In wat zin Jesus seide de Vrugt des Wijnstoks Nieuw te Drinken.

Wanneer Jesus met sijn Discipelen van de Vrugt des Wijnstoks op een Nieuwe wijse gedronken heeft.

Waarom de woorden van de Instelling des Avondmaals verscheidentlijk by de H. Schrijvers verhaald worden.

woonte te zijn, dat hy een ſaake dikmaal laatende verhaalen, ſulks meeſt met eenige verſcheidenheid heeft willen doen; op dat hy ſig aangaande den zin, daar door te beter verklaarde. Soo datmen dit veel eer een Goddelijke voorſorge, dan een onſekerheid der Heilige Schriften te agten heeft. Waarom wy ook durven vaſt-ſtellen, dat de woorden van de Inſtelling deſer Nieuwe Verbonds-Teekenen, door haare verſcheidenheid, veel klaarder en netter na den waaren zin en meeninge van de Saligmaaker konnen verſtaan worden, dan wanneer die over-al met een en deſelve woord-grepen uitgedrukt gevonden wierden. Gelijk ons daarom ook de *Wet der X. Geboden*, en het *Vader Onſe*, niet ſonder eenige verſcheidenheid, Tweemaal breed-ſpraakig verhaald worden: vergelijkt het laatſte, Matth. 6. met Luc. 11. en het eerſte in de ſtraks aangehaalde plaatſen.

Als dan Jeſus den gewoonen Lofzang met ſijne Diſcipelen, na het omgaan van den Beker der Dankſegging, gezongen hadde; is hy met haar uitgegaan over de Beke Kidron, na den Olijf-berg, Matth. 26: 30. alwaar het Hof ken van Gethſemane niet wijd van de Olijf-perſſen gelegen was; namelijk daarmen de Olie der Olijven perſte: een plaatſe die Judas ongetwijffeld ſeer wel bekend was, om dat Jeſus daar dikmaal verkeerd hadde met ſijne Diſcipelen. 't Gene Judas dan waarſchijnelijk voor-af vernomen hebbende; heeft hy ſig daar op het geſelſchap van Jeſus ontrokken, en ſtillekens beſijden henen druipende, is hy tot de Wagten en Dienſtknegten gegaan, die op Jeſus paſſen ſouden, om hem te Vangen; namelijk terwijlen ſijn Meeſter Jeſus met de andere Diſcipelen na buiten ging om te Bidden. 't Gene niemand hier en moet vreemd ſchijnen, dus laat in den Nagt en na het Eten des Paaſch-Avondmaals geſchied te zijn; nadien het uit ſommige oude getuigeniſſen openbaar is, datmen in Vredige tijden, de Poorten van Jeruſalem des Nagts veeltijds open liet. Ook en moetmen ſig niet laaten voorſtaan, dat Jeſus hier in tegen de Wet van het Paſcha gedaan heeft; ſchoon dat ontrent de eerſte Inſtellinge belaſt was; dat niemand in dien Nagt buiten ſijnen Huiſe ſoude uitgaan, volgens Exod. 12: 22? dewijle dat'er in die tijd veele omſtandigheden ontrent het Eten van het Paaſch-lam waargenomen moeſten worden, die alleen daar en voor die reis, en niet altijd noch geduurig als noodſakelijk in agt-genomen zijn; gelijk we in een ander Hoofdſtuk rûimer hebben aangeteekend: waar onder men ook het niet uit-gaan buiten den Huiſe ſtellen moet; als een ſaak die doe van wegen den Slaanden Engel, (die door Egipten gaande, der Iſraeliten geſloten deuren, met het Bloed des Paaſch-lams aan de zij-poſten beſtreken, voorby-ging,) alleen in Egipten belaſt was waar te nemen. En of ſchoon de Joden uit een Overleveringe ons poogen wijs te maaken, dat een yder op deſe tijd gehouden was binnen Jeruſalem te vernagten; ſoo en zijnſe doch in dat ſtuk van geen een gevoelen: want om dat het van dees en geene buiten de Wet geleerd is, ſoo betwiſtenſe het ſelve ook noch onder malkander: want d'eene wil dat het moet verſtaan worden van den eigen Nagt op welkmen het Paaſchlam At; d'andere, dat het van den volgenden moet opgenomen worden. Dus en ſoude het niet heel ongerijmd zijn te denken, dat mogelijk in onbekommerde tijden, op de Feeſt-dagen meer vryheid dan ooit gegeven wierd, om des Nagts uit en in Jeruſalem te mogen gaan; nadien de toevloed der af en aankomende Vreemdelingen ſulks heeft ſchijnen te vereiſchen. Als nu de plaatſe te gelijk met het boos voornemen van den Verrader vaſtſtond, en de kans aanwees, hoe en waarmen Jeſus in ſtilligheid, en ſonder Oproer, betrappen ſoude; nam Judas een Bende Dienaars, die van de Hoofdmannen des Tempels, en d'Overprieſters en Pharizeen, niet alleen tot

Jeſus gaat na het zingen van den Lofzang na buiten.

Jeſus angſt en Gebed is op 't einde van 't Vierde Boek aangeteekend.

In Vredige tijd konmen des Nagts buiten de Poorten van Jeruſalem komen.

tot desen aanslag uitgesonden wierden; maar die ook selfs met sommige Kopstukken uit haaren Raad henen gingen om het werk te versellen: gelijk uit Jesus aanspraake blijkt, wanneer hy Luc. 22:53. tegen dese Overpriesters en Hoofdmannen des Tempels en d'Ouderlingen segd; dat hy dagelijks by haar in den Tempel gezeten hadde om haar te leeren; doch die nu tegens hem in de naare Nagt uitgegaan waaren, als tegens eenen Moordenaar met Stokken en Swaarden en brandende Fakkel-ligten, op datse hem sekerlijk aantreffen en Vangen mogten. Waar toe dan ook Judas, als den Leidsman van dese Schaare, in 't aankomen voor-uit stapt; op dat hy Jesus, navolgens het gegeven Sein-teeken, uit alle de andere Discipelen te veiliger Brand-merken sou, seggende; *Weest gegroot Rabbi? en hy kuste hem.* Want hy hadde de Dienst-knegten van de Hoofdmannen des Tempels, (die mogelijk nu ook gestijfd waaren met eenige Grijp-Vogels uit de Romeinsche Wagt, aan wien Jesus van aangesigte min bekend was;) dit tot een Teeken gegeven. Doch hoedanig een heilloos Teeken van hem waarschijnelijk hier toe uit arglistigheid verkosen was; om dat het Kussen een seer gebruikelijke maniere van begroeting onder de Joden was: gelijk de Apostelen naderhand in 't aanbevelen der Groetenissen en Liefde-pligten, daar van ook dikmaal vermaanen: en Jesus Discipelen mogelijk ook wel gewoon waaren, haaren Meesters te mets met een Kus te begroeten. 't Gene Judas dan hier heeft weten waar te nemen, en tot een Teeken te stellen; op dat het aan d'een zijde de Wagt-knegten tot haaren pligt vermaanen sou, wien sy te Grijpen en te Binden hadden; doch het gene egter voor Jesus en de andere Discipelen, niet nieuw noch ongewoon sou zijn, maar veel eer een blijk van sijne liefde en goede genegenheid sou konnen betoonen. Een schandelijke omkeering voorwaar, die in het openbaar maaken van Judas overgroote geveinstheid, sijn begaane Schelmstuk, niet weinig beswaard. Waar op dan ook Jesus, die dese Schijnheilige ontmoeting seer wel kende, hem daar over niet lang schuldig bleef, wanneer hy fluks op sijn aannaderen tegens hem seide; wel, *Judas? Verraad gy de Soone des Menschen met eenen Kus?* Luc. 22:48. Gelijk Jesus woorden die Mattheus aanteekend; *Vriend waar toe zijt gy hier?* sulks ook schijnen te bevestigen; insonderheid alsmen aanmerkt; dat die woorden niet soo seer Vraagender-wijs, als wel Bestraffender-wijs tot Judas gesprooken zijn: gelijk sommige Geleerde Mannen ons ligtelijk toestaan, datmen hier waarschijnelijk moet lesen; *Zijt gy daarom hier?* even als of de zin was; *Wel Vriend, zijt gy daarom hier gekomen; op dat gy den Soone des Menschen, onder schijn van liefde, en het begroeten met een Kus, dus Schelms Verraden soud?* Invoegen Jesus hem hier door niet alleen een felle neep in sijn geweten gaf, maar hem ook indagtig maakte, dat hy de Boose raadslagen van sijn herte seer wel kende; en derhalven denken moeste, met wien hy hier te doen hadde. Doch Petrus siende nu sijnen Meester hier van de gewapende Knegten geweldig overvallen, poogde sonder lang te marren hem fluks t' ontsetten; en uit yver sijn hand laatende voor sijn gedagten loopen, trok hy sijn Swaard uit, en hieuw den Dienstknegt des Hoogenpriesters Cajaphas, soo vinnig in den Kop, datter de regter Oor-flab by neer-hing. Maar Jesus onder dit Vangen en knevelen, Petrus hier van afgemaand hebbende, is van de Bende, namelijk de Overste over Duisend, en de Dienaars der Joden, Gevangen en Gebonden zijnde, de Stadt in, eerst tot Annas, en daar na tot Cajaphas geleid, welke desselven jaars Hoogenpriester was, volgens Joh. 18:12,13. In wiens Huis de Overpriesters en Schriftgeleerden en Ouderlingen op sijn aankomst alreede vergaderd waaren, Matth. 26:57. Waar van wy nu in de volgende Hoofd-

Matth. 26. vers 49.

Uit wat insigt Judas het Teeken van een Kus aan de Dienst-knegten gegeven hadde.

Rom. 16. vers 16.
1 Cor. 16. vers 20.
2 Cor. 13. vers 12.
1 Thess. 5. vers 26.
1 Petr. 5:14

Jesus Gevangen word tot Annas en van daar tot Cajaphas geleid.

 stuk-

stukken, met eenige breedweidendheid moeten handelen; om dat'er ons, van wegen seer veel opmerkelijke saaken, die soo wel de gesteldheid van den Grooten Raad der Joden, als het gantsche Hals-geding van Jesus raken, ten hoogsten aangelegen leid: op dat we eindelijk eens mogen sien, hoe en waarom dog onsen Saligmaaker, daar hy waarlijk een Jode uit den geslagte Davids was, na sijn verwijsing noch den Heidenen, dat is den Romeinsen Rigter Pontius Pilatus, is moeten Overgeleverd worden; om na veele bespotting en hoon, door de wreede en smadelijke straffe des Kruisses, de Dood te moeten sterven. Gelijk hy te vooren met sijn eigen Mond, niet alleen dit gantsche wedervaren aan sijn Twaalf Discipelen, gaande op den weg na Jerusalem, in dese nadrukkelijke woorden afgeschilderd hadde, als hy seide; *Siet wy gaan op na Jerusalem, en de Soone des Menschen sal den Overpriesteren ende Schriftgeleerden Overgeleverd worden, en sy sullen hem ter Dood veroordeelen; en sy sullen hem den Heidenen Overleveren, om hem te Bespotten ende te Geesselen, ende te Kruissigen; ende ten Derden dage sal hy wederom Opstaan*, Matth. 20: 18, 19. Maar hy heeft dese waarheid naderhand, wanneer hy al in handen van den Roomsen Stadthouder Pilatus was Overgeleverd, noch beleden, en geseid; dat het alleen door de Voorsienigheid Gods geschiede, dat hy nu van de Heidenen door het toedoen der Joden, soude Gedood worden: namelijk soo wanneer hy op het dreigement van desen Roomschen Rigter seide: *Gy en soud geen magt hebben tegens my, indien het u niet van boven gegeven waare; en daarom, die my aan u heeft overgegeven, heeft grooter Sonde*, Joh. 19: 11. Welken Godsgeleerden uitleg wy ons op sijn plaatse, ontrent de gedagten van den seer Geleerden Heer W Goes en andere, grootelijks sullen te nutte maaken.

DERDE HOOFTSTUK.

Kort Inhoud deses Hooftstuks.

Asporinge waarom Jesus *Gevangen zijnde, eerst tot* Annas, *en van daar na* Cajaphas *kan geleid zijn; en van hoedanigen Priesterlijken waardigheid, die beide te deser tijden waaren. Beurt-verwisseling des* Hoogen-priesterdoms *in die dagen. Dat* Jesus *tweemaal in 't* Huis van Cajaphas, *en niet ten* Huise van Annas, *Ondervraagd is. Dat de* Hoogen-priester *niet uit kragt van sijn* Ampt *een noodwendig* Lidt *van den* Grooten Raad der Joden *was; noch ook niet altijd het* Wettig Hoofd, *noch den* Woord-voerder *was. Welke en hoedanig* d'Overpriesters *waren die in den* Grooten Raad *zaaten; en op welke wijse de* Lxx Oudste *verkooren wierden. Wat saaken de* Hoogen-priester, *een* Lidt *van den* Raad *zijnde, wel gewoon was, sig meest aan te trekken.* Schriftgeleerden *en* Ouderlingen, *hoedanige twee andere soorten uit welk neffens* d'Overpriesters, *den geheelen* Raad der Joden *bestond; en hoedanigen steunsel dese* Vergadering *aan de* Joodsche Republijk *geweest is; en hoe die* Magt *na de* Voorsegging *tot op dese tijden moeste in wesen blijven. Waarom de* Joodsche Raad, *over* Jesus *saake, in 't* Huis van Cajaphas, *en niet in haar gewoone* Gerigts-kamer *vergaderd is. Dat het niet tegens de gewoonte was groote* Misdadigers *op de* Feest-dagen *te* Straffen; *alhoewel sy* Jesus *niet op het* Pascha *wilden aangetast hebben. Blijk dat de* Joden *alleen bedrieglijk en geveinst* haare Wetten, *in de* Gerigts-handeling over Jesus, *gehouden hebben. Op wat*

wat grondſteun Jeſus *van de* Joden *aan den* Roomſchen Stadthouder *Overgeleverd en* aangeklaagd *is geworden. Waarom* Cajaphas *in deſe Vergaderinge het* Woord voerd; *en welk een ongerijmdheid* Jeſus *in ſijne* Ondervraging *toond. Hoe des* Hoogen-prieſters Dienſt-knegt, *Jeſus voor den* Raad *ſtaande, heeft durven in 't* Aangeſigt klinken; *en wat het* ſlaan op de Mond of Kinnebakken, *in duſdanige gevallen van-Ouds beteekende. Waarom de* Joden *dit* Gerigts-geding *ten eerſten van* Jeſus Beſchuldiging, *en niet van ſijn* Ontſchuldiging *begonden, tegens haare gewoonte; en hoe* Jeſus *op haar* Vonnis *in den Morgenſtond, aanſtonds en ſonder haar gebruikelijk* uitſtel, *aan den* Rigter *is konnen* Overgeleverd *worden. Wat* beſchuldiging *onder veele,* Jeſus *heeft ſchijnen* Dood-waardig *te maaken.* Valſche Getuigeniſſen; *en overvalſche* opvattinge *derſelve, waar in gebleken. Aardige* Speling *in de toepaſſing van 't* af breken des Tempels, *op* Jeſus Lichaam *dat de Joden wilden* Gekruiſt *hebben. Geveinsde Godsdienſtigheid in* Cajaphas, *yverende voor de* Eere Gods. *Van het* Zitten *der* Joden *in haaren* Raad: *en hoedanig* Jeſus *op de* Beſweering van Cajaphas, *opentlijk beleden heeft, de* Soone Gods te zijn; *met een aanmerking, waarom hy ſig tegelijk ook in haare vergaderinge,* de Soone des Menſchen *genoemd heeft; en in wat zin ſulks beide van de* Joden *opgenomen is. Volgens welk een gewoonte* Cajaphas *ſijn* Kleederen geſcheurd *heeft; met eenige* Joodſche bepalingen *daar ontrent.* Gods-laſteraars, *hoe by de Joden* na de Wet geſtraft. Spouwen in 't Aangeſigt, *hoedanigen ſmaading by de* Hebreen. *Dat de* Dienſt-knegten *Jeſus waarſchijnelijk buiten de Vergader-kamer* beſpot *hebben; als wanneer* Petrus *korts daar op is* aangerand *geworden, en van* Jeſus *over ſijn* beangſte verloogchening *aangeſien is.* Tweede verſchijninge *van* Jeſus *voor den* geheelen Raad; *met een onderſoek, of hy daar ook* vry en ongebonden *geſtaan heeft. Waarom de* Joden geen Uitvoerders *van haar eigen* Vonnis *waaren; en of ſe in die tijd noch de* Magt des Swaards *hadden: met eenige blijken, datmen de waarheid daar van, veel eer uit de* Goddelijke Voorſienigheid *en de* Heilige Schrift; *dan uit de* Regts-geleerde *betwiſtingen, en Oude ſchemeringen der* Profane Hiſtorien, *kan agterhaalen. Wie* Pontius Pilatus *is geweeſt; en hoe men ſig het* Rigt-huis *van dien* Stadthouder *verbeelden kan. Wat reden de Joden geven, aangaande de* Overlevering *van* Jeſus, *tot deſe* Rigtbank. *In wat bepaalden zin de* Joden *ſeggen;* Ten is ons niet geoorlofd ymand te dooden. *Dat* Jeſus *volgens der* Joden beſchuldiging, *noodwendig van* Pilatus *moeſte* geſtraft *worden: met eenige opmerkelijke* bedenkingen *daar over: En de* Blaauwe uitvlugten *ſommiger Geleerde hier ontrent ver-ydeld.* Stephanus *in wat voegen na de* Wet geſteenigd; *en hoedanig* Paulus *en de* Overprieſters, *het* Hals-gerigt *aan den* Joodſchen Raad *toe-eigenen. Dat de* Joodſche Godsdienſt *niet wel beſtaan konde, ſonder ook in eenige gevallen, de* Magt van Dood-ſtraf *te mogen oeffenen; en wat hier toe in* Jeſus beſchuldiging *aan te merken is. Verkeerde betrekking van* Jeſus voorgewend Koningrijk, *om hem ſchuldig te maaken voor den* Keiſer. *En hoe* Jeſus *egter als ſulk eenen* Misdadiger, *eindeling onder* Pontius Pilatus, *met de* Dood des Kruiſſes *is konnen geſtraft worden, &c.*

JEſus dan in 't Hofken van Gethſemane gegrepen zijnde, is waarſchijnelijk na de wijſe der Romeinſe Gevangelingen, van de Dienaren der Joodſe Overprieſters en Hoofdmannen des Tempels, met Koorden gebonden, en ſoo de Stadt in, en als in 't voorby-gaan tot eenen Annas geleid, die des Wijfs-Vader was van Cajaphas, welke in dat jaar de Hoogeprieſterlijke waardigheid bekleede, volgens Joh. 18: 13.

En

Jesus tot Cajaphas geleid.

En gelijk d'andere drie Euangelisten alleen van Jesus Gevangen-neming aanteekenen, dat hy gebonden zijnde, tot den Hoogen-priester Cajaphas is geleid geworden, sonder van desen sijn Schoon-vader Annas, gewag te maken; soo heeftmen van tijd tot tijd verscheide meeningen daar over sien voor den dag brengen: onder welke ons waarlijk geene beter behaagen dan die, welke daar gevoelen, dat Johannes alleen by wijse van verklaaringe der andere Euangelisten, segd; *Sy leiden Jesus eerst tot Annas:* daar Mattheus, Marcus en Lucas de saak even soo verhaalen, als of Jesus ten eersten tot Cajaphas gebragt was; om dat de leiding tot desen Annas, slegts een Voorbereidsel schijnd geweest te zijn, om hem tot den Hoogen-priester henen te leiden. Waarom Johannes dan ook door maniere van onderschepping geseid heeft; *Sy leiden hem eerst tot Annas, &c.* onderstellende 't gene daar op volgde. En datse dit mogelijk beide niet sonder reden aldus verschillig aangeteekend hebben; sullenwe noch te bet ontwaar worden, wanneermen sal aangemerkt hebben, hoe verre het Gesag over de bedieninge der Hooge-priesterlijke waardigheid, in dese dagen van haar voorige Instellinge afgewisseld, en van de Vyanden en overheerschende Oppermagt der Babylonische en Syrische Koningen; als mede van de Romeinen ingepalmd was. Daar toe veel sal helpen dat wy regt weten, wie dese Annas, en wie dese Hooge-priester Cajaphas geweest is; en wat aannemelijke gedagten eenige Geleerde Mannen daar over hebben opgemaakt. Hoe het Hooge-priesterlijk Ampt te deser dagen onder de Herodessen en andere voor haar, geringel-oord is geworden, is onses agtens, vooren in 't Vierde Boek overbodig aangewesen: doch wy konnen als een herhaling daar van, hier ligtelijk aanmerken, dat ook dese Annas, een Man geweest is, die het Hooge-priesterdom bediend hadde; waar in hem de Roomsche Stadthouder Quirinius gesteld hadde; maar die nu ter tijd van Valerius Gratus afgeset was. Den selven hadde ook sijn Soon Eleazar tot de Hooge-priesterlijke waardigheid verheven gesien; en op die wissel-wijse was'er nu ook sijn Schoon-Soon Cajaphas, namelijk die met sijn Dochter getrouwd was; in dit jaar aangekomen: Gelijk Johannes dit daarom ook als met opset, in de gemelde plaatse schijnd aangeteekend te hebben. Want om dat in die tijden het Hooge-priesterschap als met beurten omging; ofte ten naauwsten genomen, dat het niet heel seker was, dat die, in het eene jaar Hooge-priester was, ook in het volgende jaar daar aan blijven sou; soo heeft de Euangelist dit met de grootste billijkheid en omsigtigheid daar door willen aanwijsen, soo wanneer hy van desen Cajaphas segd; *Dat hy desselven jaars Hooge-priester was.* Den welken dan ook uit desen hoofde, den Geest der Prophetie hadde; en daar door den Joden aangeseid, of liever geraden hadde; *Dat het nut was, dat Een mensche stierf voor het Volk,* Joh. 18: 14. Hoedanigen uit-spraake hy gaf in de Raads-Vergaderinge, welke te saamen gekomen was, om tegen Jesus Goddelijke Mirakelen te waaken: namelijk doe hy Lazarus van den Dood hadde Opgewekt; en soo openbaar aan yder bekend was, dat het op geenerhande wijse van haar geloogchend, noch bewimpeld konde worden: Siet Johannes 11: 47. en gy sult aldaar dese hare opmerkelijke redenkaveling aangeteekend vinden; *De Overpriesters dan ende de Phariseen vergaderden den Raad, ende seiden; Wat sullen wy doen? want dese mensche doet veele Teekenen: Indien wy hem alsoo laaten geworden, sy sullen alle in hem gelooven; en de Romeinen sullen komen ende wegnemen beide de onse plaatse ende Volk. Ende een uit haar, namelijk Cajaphas, die desselven jaars Hoogepriester was, seide tot haar, Gy en verstaat niets, noch gy en bedenkt niet, dat het ons Nut is, dat een mensche sterve voor het Volk,*

Waarom Jesus eerst tot Annas en doe tot Cajaphas geleid is.

Hoedanigen Man dese Annas was.

Waarom de Euangelist segd dat Cajaphas in dat jaar Hooge-preister was.

Joh. 11: vers 49. en kap. 18. vers 14.

De Hooge-priesters schijnen doorgaans met den Geest der Prophetie begaafd te zijn geweest.

Joh. 11: 51.

volk, en het geheele volk niet verlooren en gaa. En dit ſeide hy niet uit hem ſelven: maar zijnde deſſelven jaars Hooge-prieſter, Propheteerde hy, dat Jeſus ſterven ſoude voor het volk. En niet alleen voor dat volk, maar op dat hy ook de Kinderen Gods, die verſtrooid waaren, tot een ſou vergaderen. Van dien dag dan af raadſlaagden ſy te ſaamen, dat ſy hem Dooden ſouden, &c. Invoegen dat'er genoegſaame blijken zijn, om Annas te houden voor een Man van groot aanſien; als die Soonen en Swaagers hadde, die Hooge-prieſters waaren. En daarom met regt, en als of het tot ſijn Eer-titel behoorde; *Des Wijfs Vader van Cajaphas* genoemd. En om dat niet Annas, maar ſijn Schoon-Soon Cajaphas, te deſer tijd het Hooge-prieſter Ampt bediende; daarom hebben mogelijk Mattheus, Marcus en Lucas, het henen-leiden tot Annas, verſwegen; nadien aldaar ten Huiſe, niets ontrent de ſaake van Jeſus en heeft konnen voorvallen; om dat de Overprieſters en Oudſten des Volks, alreede in 't Huis van Cajaphas vergaaderd waaren, om Jeſus te Ondervraagen; gelijk we aanſtonds nader ſullen ontwaar worden. Sulks dat het aan ſommige de pijne waard geſchenen heeft eenige reden op te ſoeken; waarom ſy egter Jeſus eerſt tot Annas geleid hebben? Dus hebben ſommige met Auguſtinus gemeend, dat het alleen waarſchijnelijk in het voorby-gaan na het Huis van Cajaphas, ſou geſchied zijn; om dat Annas wooninge op deſelve Straat-weg lag. Andere willen met Chryſoſtomus denken, dat het mogelijk geſchied is, om deſen Ouden Paay, een behaagchelijk ſtuk te doen, met hem oogenſchijnelijk te laaten ſien, datſe Jeſus nu met een liſtige trek in handen gekregen hadden; en hy daar uit nu ook bemerken ſou, hoe-wel dat Judas ſijn Geld verdiend hadde: want deſe giſſinge ſteund grootdeels daar op, datſe meenen, dat deſe Annas de Man was, die Judas Geld beloofd hadde; ofte miſſchien het ſelve wel fluks op het Verding, ofte ten minſten in deſen Nagt, hem toe-gewogen hadde. 't Geenmen wel eenigſinds waarſchijnelijk ſou mogen houden, by-aldien de giſſing van den Kardinaal Baronius kon ſtand houden; namelijk dat Annas doe ter tijd, PRESIDENT of *Voor-zitter* is geweeſt in den Grooten Raad der Joden. Doch het ſchijnd dat de Euangeliſt Johannes, alle ſulke bepaalde giſſingen, heeft willen uit-gewiſt hebben; wanneer hy alleen tot reden van deſe hene-leiding by-brengd; dat Annas de Schoon-vader was van den Hooge-prieſter Cajaphas. Soo datmen na geen andere reden ſchijnd te moeten omſoeken. En ſulks ſal ons ook niet heel vreemd dunken, wanneermen wel aanmerkt, dat deſe Annas, van wegen dat hy des Wijfs Vader van Cajaphas was, en ſelfs ook Hooge-prieſter was geweeſt, in ſeer groot aanſien by de Joden was; ja mogelijk meer en hooger geagt wierd dan Cajaphas ſelve. Gelijk hy ook ſelfs van den Euangeliſt Lucas, niet tegenſtaande hy van Valerius Gratus afgeſet was, onder de rang der Hooge-prieſters geteld word, wanneer hy ſeid; *Onder de Hooge-prieſters Annas en Cajaphas*, Luc. 3: 2. En ſoo ymand ſou moogen meenen, dat hem hier de Eer-naam der Hooge-prieſterlijke waardigheid opgedragen word, voor ſijne afſettinge; of dat hy 't mogelijk in dien tijd of jaar, waarlijk geweeſt is; ſoo blijft egter ſeker, dat dien Titel daar aan beide te gelijk gegeven werd; ſchoon het Prieſter-ampt nochtans maar door een van beide bediend is geworden: gelijk mede deſelve Lucas Actor. 4: 6. alle twiſtinge hier over ſchijnd te willen weg-nemen, wanneer hy eenige tijd naar dit voorval ſegd; *Ende Annas de Hooge-prieſter; ende Cajaphas, ende Johannes, ende Alexander, en ſoo veele daar van het Hooge-prieſterlijk geſlagte waren, &c.* Invoegen wy uit dit algemeen aanſien van Annas mogen beſluiten, dat de Overprieſters, die de Geweldenaars hier verſelden, eerſtelijk met

Waarom Mattheus, Marcus en Lucas het henen leiden tot Annas verſwegen hebben.

Waarom Jeſus eerſt tot Annas geleid is, daar doch niets in ſijne ſaake gedaan wierd.

Of Judas ſijn belooning van Annas ontfangen hadde.

Hoe Annas te gelijk met Cajaphas konnen Hooge-prieſters genoemd werden, daar maar eenen tefens dat Ampt bediende.

Jesus tot hem zijn gegaan, om mogelijk te overleggen en te beraamen, waar de Raads-vergaderinge over de saak van desen Gevangenen, wilde gaan zitten; nadien het uit veele getuigenissen en ook uit dese Historie waarschijnelijk is; dat de Joden nu ter tijd geen soo gewoonen noch vasten Zit-plaatse tot hare Gerigts-handelingen meer hadden, als wel voor henen. Ten zy dan datse enkel en alleen om de saake van Jesus af te doen, hier ontrent eenige veranderinge maakten; en in het Huis van Cajaphas te saamen quamen, om datse hem, terwijlen het Paasch-feest was, sonder oproer en onsteltenis onder het gemeene Volk te maaken, sogten van kant te helpen. Tot welk te denken, ons het vervolg deser stoffe, mogelijk eenigsinds gelegenheid sal geven. Soo dat dan Jesus eerste henen leiden tot Annas, alleen, als we seiden, als een Voorbereidsel aan te merken is, van de henen leiding tot Cajaphas; namelijk tot den welken dese Annas belaste, dat hy Gebonden henen geleid sou worden, Joh. 18:24. En alhoewel dit henen senden, van Johannes verhaald schijnd te worden, agter de Ondervraaging welke aan Jesus gedaan wierd, aangaande sijne Leere en sijne Discipelen, vers 19-23. daar d'andere Euangelisten sulks eerst na de henen leiding, en in 't Huis van Cajaphas voorgevallen, verhaalen; soo kan sulks egter uit Johannes selfs genoegsaam opgehelderd worden, wanneermen wel aanmerkt, dat hy niet en segd, dat Annas hem tot Cajaphas henen sond na de Ondervraging; maar gelijk onse Oversetters seer wel vertaalen; *Annas hadde hem gebonden gesonden tot Cajaphas.* Invoegen het voorige verhaal, namelijk van vers 14. tot aan vers 24. voor een tusschen-lassinge van Johannes reden; en vers 24. geensinds voor een nalaatige versettinge der Text-woorden moet gehouden worden; schoon het sommige egter daar toe willen gebragt hebben. En soo ymand mogelijk hier al een andere lesing uit een Exemplaar van Cyrillus of ymand anders sou willen by-brengen; het is te denken dat sulks door eenige qualijk by-gesette Kant-teekening, van eenen die van dat gevoelen was, in den Text sal ingekropen zijn. En alhoewel sommige uit het gemelde tusschenverhaal ook hebben gemeend, dat Jesus in het Huis van Annas is ondervraagd geworden; soo werd sulks genoegsaam daar uit wedersprooken, wanneer daar geseid word, dat een van de Dienaren, Jesus over sijn regtschapen antwoorde, een Kinnebak-slag gaf, seggende; *Antwoord gy alsoo den Hoogen-priester?* 't Gene niet kon geseid worden, staande voor Annas, maar wel voor Cajaphas, die desselven jaars Hooge-priester was. Die dan ook hier in de ondervraging van Jesus, wel het woord heeft schijnen te doen; doch daar door geensinds bewesen heeft, dat de Hooge-priester doorgaans het Opperhoofd was, ofte de Voorzitting in het Sanhedrin hadde; gelijk eenige voorname Mannen in de Roomsche Kerke, tegen veele blijken die sulks wederleggen, hebben staande gehouden, op datse daar door de Paussélijke Oppermagt in de Kerk onderschraagden. En nadien het hier de plaatse is, in welkwe 't een en 't ander van den Grooten Raad der Joden, in agt te nemen hebben; soo kan het geensinds ontijdig zijn, datwe tot een nuttig Voorbereidsel van de Gerigts-handelinge, welke de Overpriesters en Ouderlingen en Schriftgeleerden, ontrent de saake van Jesus gehouden hebben, eenigsinds breedweidig spreken: zijnde Jesus volgens 't verhaal der Heilige Historie, voor dese Vergaderinge, als voor sijne Wettige Regters geleid in het Huis van den Hooge-priester Cajaphas.

Daar zijn verscheide Geleerde Mannen geweest, welke het Joodsche Gesag en haare Geregtsbanken, van wegen de verscheidenheid der tijden, en Boeken uit welkse 't een en 't ander aangeteekend hebben, met niet alte groote nettigheid schijnen verklaard te hebben. Gelijk sommige ook van oordeel

De Overpriesters zijn waarschijnelijk tot Annas gegaan om te beleggen waar se den Raad vergaderen souden.

Jesus en is in 't Huis van Annas niet ondervraagd, schoon Johannes sijn henen leiden tot Cajaphas na het selve verhaald.

Joh. 18:24.

Waarschijnelijk bewijs dat Jesus niet in 't Huis van Annas ondervraagd is.

De Hooge-priesters hebben Amptshalven het woord niet altijd in den Raad gevoerd.

Waar uit dikmaal van de Joodsche Regt-banken verward gesprooken word.

deel zijn, dat gelijk dese Regeeringe onder de swaare tijden van den Tyrannigen Koning Antiochus Epiphanes en andere, een groote krak en verwarringe gekregen heeft, men slegts eenige bedommelde voet-speuren van de eerste en Aal-oude luister derselve, in het Nieuwe Testament, en de beste der Joodsche Boeken vinden kan: alhoewel sy niet geheel ontkennen willen, dat dat Volk, schoon het te deser tijden, onder de Romeinen gebukt zat, nochtans van wegen d'on-afscheidelijke saamenloop haarder Godsdienst, altijd de vryheid van haare eigen Regeeringe en Geregts-dwang behouden heeft. Waarom sy ook van gevoelen zijn, datmen de geschapenheid van haar Sanhedrin, ten tijde van de Saligmaaker, niet welvoegsaam sonder nasporing van derselver eerste Instellinge, verklaaren kan. Dus hebben eenige niet sonder onsekerheid, het Geregts-Hof der Joden, namelijk waar in haare gantsche Regeeringe bestond, seer wel in twee Hoofd-benden meenen te onderscheiden; namelijk in een *Kerkelijke Vergaderinge*; en in een *Burgerlijk Geregte*. Hoedanigen onderscheiding sy willen nemen uit Deut. 17: 12. daar gelesen word; *Den man die trotselijk handelen sal, dat hy niet en hoore na den Priester ofte na den Regter*. Alwaar vers 8, 9. &c. gesien word, dat het Volk Israels onderwesen word, aangaande eenige gevallen van Regtsaaken; en hoese van mindere Geregt-kamers mogten appelleeren, tot de Levitische Priesteren, in Ceremonieele of Kerkelijke saaken; ofte tot den Regter in Burgerlijke of Straf-waardige saaken. Hoedanige tweederhande Vierschaaren sy meenen datmen aangewesen siet, 2 Kron. 19. alwaar Josaphat veele ingeslopen on-Godsdienstigheden en wan-ordens in 't Kerkelijk en Burgerlijk bestuur, hervormd. Stellende door alle de vaste Steden van Juda, Weereldlijke Regters, om over alle Straf-saaken en misdoeningen te Vonnissen. Gelijk hy ook te Jerusalem een Geestelijke Geregts-Bank uit Leviten, Priesteren en Hoofden der Vaderen Israels stelde. Deselve onderscheidende in dese woorden: *Siet Amaria de Hoofd-priester is over u in alle saake des Heeren, ende Zebadja de Soone Ismaels, de Vorst van het Huis Israels, in alle saake des Konings; ook zijn de Ampt-lieden, de Leviten, voor uw aangesigte, &c.* Sy voegen'er by, dat de Propheet Jeremias voor tweederlei Geregte is geweest: want door de Vergadering der Priesteren wierd hy veroordeeld te sterven: maar in de Vergaderinge der Vorsten en Weereldlijke Regters, wierd hy vry-gesprooken, kapit. 26: 8, 16. En op dese wijse schijnen ook na sommiger meeninge, de *Overpriesters* en de *Ouderlingen des Volks*, als twee onderscheide Vergaderingen in 't Nieuwe Testament genoemd te worden, Matth. 21: 23. alhoewelse kap. 26: 3. beide aan sommige niet duisterlijk, als te saamen den Grooten Raad der Joden uit-maakende, schijnen voor te komen: want de gewigtigheid der saake, namelijk Jesus met list te vangen, scheen dese beiden ter herten te gaan, om datse de Kerk en 't Burger-bestuur raakte. Gelijk ook volgens Deuter. 17: 8, 9. aan haar, het Oordeel over de swaarste saaken stond. Dus willen veele Schrijvers aangemerkt hebben, dat beide dese onderscheide Vergaderingen somtijds te saamen quamen; namelijk wanneer daar over saaken te vonnissen was, die als we seiden, ten deele Ceremonieel en ten deele Burgerlijk waren; behoorende ten deele tot de Kerk, en ten deele tot het Gemene-best. Welke by-eenkomste sy meenen dat ons dikmaal in de Euangelische Historie, onder dese spreekwijse voorkomt: *De Overpriesters ende de Ouderlingen quamen te saamen.* Die als dan den Grooten Raad uitmaakten: 't geen onses agtens ten aansien van de eerste Instellinge der LXX Oudsten, anders schijnd te moeten verstaan worden. Hier toe word ook aangemerkt, dat Matth. 10: 17. *de Raads-vergaderingen*, SYNEDRIA, en de *Kerkelijke* of *Geestelijke Vergaderingen*,

Joodsche Regeering en Geregts-dwang hoe van sommige te deser tijd onderscheiden.

2 Kron. 19. vers 5, 8.

SYNAGOGEN genoemd worden: gelijk de Saligmaaker ſijne Apoſtelen waarſchouwende, daar van ſegd: *Wagt u voor de menſchen; want ſy ſullen u Overleveren in de Raads-vergaderingen* (SYNEDRIA), *en in haare* SYNAGOGEN *ſullen ſy u Geeſſelen.* Hoedanig aan Paulus gebeurd is, Actor. 5:40. 2 Cor. 11:24. Waar van daan ook die Groote Vergadering der Propheten en Heilige Mannen, die de neerſtige Ezdras tot hervorming der Joodſche Kerk, na de Babyloniſche gevangenſchap te ſaamen riep, de *Groote Synagoge* genoemd word. Volgens Goodwin was het Ampt van de Kerkelijke Geregt-ſtoel, om onderſcheid tuſſchen Heilige en Onheilige, en tuſſchen Reine en Onreine dingen te ſtellen, Levit. 10:11. Sy was meend hy, ook een uiterlijke vertooninge van het Lichaam der Kerke, dat is der Gemeinte; op welk miſſchien geſien word Matth, 18:17. *Segd het de Gemeinte:* dat is den Regeerders der Gemeinte: die ook in de Chriſten-Kerk ingeſteld is, volgens den Apoſtel, 1 Cor. 12:28. Voorts, gelijk in de Burgerlijke Geregts-vergaderinge, beſtaande uit LXX. Regters, twee Hoofden waaren, d'een NASI, *de Heer* of *Opperſte Regter;* en d'ander AB BETH DIN, de *Vader van den Raad* genoemd: alſoo meend deſelve Goodwin, was in de Kerkelijke vergadering, den Hoogen-prieſter en ſijnen SAGAN, of tweede Hoogeprieſter; anders buiten twijffel ſijn Ste-houder; of een ſoort van tweede Prieſters, die SARE HACCOHANIM, dat zijn *Princen* of *Overſten van de Prieſters* genoemd wierden: gelijk eenige dat uit 2 Kon. 25:18. beſluiten. Gelijkmen ook 2 Kon. 23:4. gewag gemaakt vind van een *Tweede Ordening der Prieſteren;* welke daar als de voornaamſte voorkomen. Ook waarender Hoofden van de Vier-en-twintig Ordeningen of Claſſen der Prieſteren, welke David inſtelde, en Salomon beveſtigde, 1 Kron. 24. en 2 Kron. 8:14. Naderhand mogelijk Hoofdmannen des Tempels genoemd. Ook zijnder Hoofden der Huis-geſinnen in elke Ordeninge geweeſt; waar by de verſcheidene Ampten, en dienſten des Tempels moeten toegevoegd worden. Uit welke geheele Prieſterlijke Bende, eenige tot Leden van den Grooten Raad verkooren wierden; die wy deswegen met d'algemeenen naam van *Overprieſters* in 't Nieuwe Teſtament, van andere Prieſters, die haar eigen Orden hadden, onderſcheiden vinden. Van welke Overprieſters, die neffens andere Leden het Joodſche Sanhedrin of Grooten Raad, te deſer daagen hebben uitgemaakt; wy een weinig netter en met omſlag moeten ſpreken, om dat ons alle de voorige gedagten eenigſinds verward voorkomen; en geenſinds de ſaak ſchijnen op te maaken, die hier af te doen is.

Dat de voorgaande Beſchrijving wat verward is.

Uit wat Perſoonen den Grooten Raad der Joden te deſen tijd beſtond.

Voorwaar wy en twijffelen geenſinds, dat wanneer de Euangeliſten op 't Gevangen-nemen van Jeſus, ſeggen; dat de *Overprieſters*, met de *Schriftgeleerden en Ouderlingen des volks*, in 't Huis van Cajaphas vergaderd waaren; men ſulks niet anders op te nemen heeft, als een nette omſchrijvinge van het geſelſchap, uit welke te deſen tijde, den Grooten Raad der Joden binnen Jeruſalen beſtond; gemeenelijk by de Joden het SANHEDRIN, dat is, de *Saamen-zittinge* genoemd; beſtaande uit LXXI. Leden: van de Saligmaaker doorgaans den *Grooten Raad* geheeten, volgens Matth. 5:22. en dat waarſchijnelijk, tot onderſcheidinge van andere SYNEDRIA of gemeene Raads-vergaderingen, Matth. 10:17. Want gelijk daar in alle Steden, daar ſlegts 120. Huis-geſinnen waaren, een Geregts-Vergadering van 23. Regters was; ofte indien minder dan 100. Huis-geſinnen, een Regt-bank van Drie Mannen was geſteld; ſoo was men gewoon van alle die Regtbanken ſig tot deſen Grooten Raad van Jeruſalen te beroepen, wanneer de ſaaken voor de mindere Geregten niet en konden afgedaan worden, volgens 't geen men aanbevoolen ſiet Deut. 17:8-11. Gelijkmen mede d'In-

ſtel-

stellinge van een dusdanigen Grooten Raad, seer waarschijnelijk af-haalen kan, van de Goddelijke Ordinantie, waar in Moses van wegen sijne klagte over de swaarigheid van Israel te Rigten, belast worden Lxx. Mannen te verkiesen: gelijk dat klaar genoeg te sien is in 't Boek der Tellinge, kap. 11. vers 14-17. En alhoewel het schijnd dat Godt die Lxx. Mannen aldaar uit de Oudsten des Volks heeft willen versameld hebben, sonder onderscheid uit alle Stammen; soo schijnd sulks egter, alswe seiden, ten tijde van de Koning Josaphat veranderd te zijn: als den welken den Grooten Raad, die doe sederd de scheuring der x. Stammen wat vervallen was, herstelde: verkiesende dese Raads-mannen uit de Priesters en Leviten en Hoofden der Vaderen, 2 Kron. 19: 8, 10. 't Gene ongetwijffeld geschiede, om dat behalven de Stamme Levi, alleen Juda en Benjamin aan de Kroon der Koningen te Jerusalem bleven. Uit welke dan den Grooten Raad verkooren, en soo gebleven is. Waar van dan na de Babylonische wederkeeringe, gewag gemaakt word, van de *Overste der Priesteren en Leviten en Vorsten der Vaderen Israels*, Ezra 8: 29. Hoedanige *Overpriesters* als Leden van den Grooten Raad, men dan ook met goed onderscheid van de Hooge-priesterlijke waardigheid diende te onderscheiden, wanneermen van beide in 't Nieuwe Testament gewag gemaakt vind. De Joden leeren ons, dat dese Lxx. Oudsten eertijds verkooren wierden, uit Ses van elke Stamme; uitgenomen de Stamme Levi, uit welke alleen Vier genomen wierden. Waar van Salomon Jarchi de verkiesing aldus heeft opgegeven: namelijk, dat Ses uit elke Stamme, haare naamen op kleine Ceedelkens geschreven hadden: en op Seventig van dusdanige Ceedelkens was geschreven, *Oudste*. In de twee andere stond: *Een Deel*. Dese Ceedelkens of Briefjes wierpense in een Aarden Kruike, om te Looten; die een Briefje uit-trok op welke *Oudste* geschreven stond, ging daar op over in 't getal der Regteren: doch die de andere Briefjes uit-trokken, namelijk op welke *Een Deel* geschreven stond, die wierd verworpen volgens Num. 11: 26. En die de Oudste onder dit getal der Lxx. was, noemdemen AB BETH DIN, *Vader van de Geregts-kamer*. Rabbi Moses de Kotsi segt ook, dat dese Vergadering gewoon was te Zitten in maniere van een halve Kring, zittende den NASI, die boven 't getal der Lxx. als de Vorst was, in het midden boven de rest: de andere rondom beneden hem, in sulker voegen, dat den Oudsten of Vader van de Geregts-kamer, zat naast en aan de regterhand van den NASI, waar van hier na wat breeder. En hoedanig de Joden leeren, dat alsulke Regters moesten gesteld zijn, dat sullen we in het volgende Hoofdstuk besien. Dus moetmen ook niet meenen, dat alle die, welke de Hooge-priesterlijke waardigheid eenmaal bediend hadden, daar van *Overpriesters* zijn genoemd geworden: want by-aldienmen dat vast stelde, soo hadden deselve dan ook altijd Leden van den Grooten Raad moeten zijn; 't geene niet waarschijnelijk is, om dat selfs den Hoogen-priester daar toe niet altijd verkooren wierd, ten waare om eenige bysondere bequaamheid; gelijk de Geleerde uit Maimonides aanteekenen. En in sulker voegen wierden ook alleen de af-gegane Hooge-priesters om haare Gaven, en niet om haar Ampt, in dese Vergaderinge aangenomen. Gelijk 'er ook uit de gemeene Priesters wierden ingenomen, by-aldien datse verstand en gaven hadden, die haar daar toe waardig maakten. En derhalven moeten we alleen sulke voor *Over-priesters* en *Leden* van den Grooten Raad nemen, welke om de geseide hoedanigheden, uit het Priesterlijke Bloed, tot dat geselschap verkooren waaren: zijnde door die waardigheid in meerder aansien, dan andere van de Priesterlijke Ordeninge, welke geen Leden van desen Grooten

11.
6.
———
66.
4.
———
70.

Hoe de Lxx. Oudsten verkooren wierden.

12.
6.
———
72.

Overpriesters zijn niet van wegen de Hooge-priesterlijke waardigheid genoemd, maar om datse uit de Priesterlijke Orden in den Raad zaaten.

Wat de eige Titel van Overpriester seggen wil in 't N. Testament.

ten Raad waaren. Dat nu ook den Hoogen-priester geensinds het gewoonlijk Opperhoofd in dese Raads-Vergaderinge zy geweest; schijnd onder andere blijken, ook in Cajaphas gesien te worden; nadien hy by den Euangelist Johannes niet hooger dan een Lidt van die Vergaderinge te Boek gesteld word: overleest met aandagt kap. 11. van vers 47. tot 51. alwaar voornamelijk dese woorden; (*Ende een uit haar, namelijk Cajaphas, die desselven jaars Hooge-priesters was, seide, &c.*) in agt dienen genomen te worden. Gelijk mede de Geleerde Seldenus breed bewesen heeft; dat desen Cajaphas, selfs in de Naam-lijst van den Grooten Raad, niet genoemd word. En de Hooge-priester Ananias, schijnd ook niet als Voorzitter of Opperhoofd van die Vergaderinge, het Woord gevoerd te hebben, voor welke sig Paulus eens moeste verdedigen: want by-aldien den Hoogen-priester doorgaans het Opper-hoofd, of de Wettige PRESIDENT van den Grooten Raad waare geweest; soo en hadde waarlijk Paulus niet onkundig konnen wesen, wie den Voorzitter was; noch ook niet dat het den Hoogen-priester was, die hem beval op den Bek te slaan? Sullende sig anders ongetwijffeld gewagt hebben, om op desen sijn Slag-sieke uitspoorigheid, te seggen; *Godt sla u, gy Gewittede Wand, &c.* Want daar over bestraft wordende, beroept hy sig alleen op sijn onkennisse, seggende; *Ik en wist niet Broeders, dat het den Hooge-priester was; want daar is geschreven, Den Oversten uwes Volks sult gy niet schelden;* daar mede alsoo aardig te kennen gevende, dat hy andersinds buiten het aanraaken van de Priesterlijke waardigheid, niet geheel mis-geschoten had: doch het gene hy immers wel sou geweten hebben, by-aldien het Voorzitten en het Woord-voeren, altijd den Hooge-priester hadde toegekomen; dewijle het van Paulus geensinds te denken is, dat hy sig hier met soo openbaren leugen voor de gantsche Vergaderinge heeft soeken te behelpen. Soo dat wy veel eer reden hebben te gelooven, dat wy de waardigheid der saake hier t'eenemaal agterhaald sien; namelijk, dat den Hooge-priester Ananias daar was verschenen, als een van de andere Leden; en dat Paulus deswegen niet heeft konnen weten dat het den Hoogen-priester was; als dewelke daar ook nooit gewoon waaren met de *Goude*, dat is met de Priesterlijke en genoegsaam kennelijke Kleederen te verschijnen. Waarom wy ons selven hier indagtig moeten maaken; dat of schoon den Hoogen-priester Cajaphas in de Vergaderinge, voor welke Jesus verscheen om Ondervraagd te worden, het woord voerde; hy sulks egter niet dede uit kragt van sijn Hooge-Priesterlijk Ampt; want hy kon Hooge-priester zijn, sonder het Woord te voeren, en het Woord voeren op sijn beurt sonder Hooge-priester te zijn: en dit alles soo nochtans, dat gelijk sommige uit de Joodsche Schriften niet qualijk hier ter snè hebben waargenomen; den Hoogen-priester evenwel die dingen, welke de Godsdienst eenigsinds van na-by aangingen, wel wat meer ter herten nam en voort-zette, dan d'andere Leden der Vergaderinge; hebbende daar ontrent als een waardig Lidt van dit Geselschap, veel aansien en gesag. Gelijk men ook schijnd te moeten gelooven, dat dit selve aansien, sederd de tijden der Machabeen, al mede ontrent andere saaken, veel vermeerderd is; als wanneer de Hooge-priesters begonden Princelijk en Koninglijk Gesag te krijgen; gelijk we elders getoond hebben. En derhalven moet men niet vreemd houden, dat gelijk den Hooge-priester en de Overpriesters, dusdoende in veele voorvallen, het woord hebben konnen voeren, Cajaphas het selve ook hier als Hooge-priester; doch niet als het Hoofd van den Grooten Raad gedaan heeft. Waar by men dan alleenig noch dit aan te merken heeft, dat de genoemde *Over-priesters*, Leden van den

Hoogen-priester is geen Opperhoofd van den Grooten Raad, maar een waardig Lidt desselfs geweest.

Bewijs voor dat gevoelen uit Actor. 23:2-6.

Actor. 23. vers 2-6.

Paulus van Leugentaal verschoond.

In wat geval den Hoogen-priester sig eenige dingen ter Vergadering meer als andere heeft konnen aantrekken.

den Grooten Raad waaren, die uit de Priesterlijke Ordens in dat Geselschap opgetrokken waaren: even als ofmense *Priesters Oversten*, of *Priesterlijke Raads-heeren van het Geregte*, genoemd hadde. De tweede soort uit welke den Grooten Raad bestond, werd ons *Schriftgeleerde* genoemd; om dat eenige voorname uit die in deese Vergadering opgetrokken wierden: waar over wy buiten de bedieninge van dit Ampt, in 't Vierde Boek genoeg gesprooken hebben. Diend hier alleen aangemerkt, dat het deselve zijn, die ook doorgaans *Wetgeleerde* genoemd worden: vergelijkt Matth. 22:35. met Marc. 12:28. Zijnde ook waarschijnelijk uit de Leviten genomen; en welkers Ampt was, het Volk de Wet te verklaaren; namelijk, voor niet en sonder Loon: want het tegendeel werd voor een groot quaad aangeteekend by Micha kap. 3: 11. En daarom dikmaal neffens de Priesters genoemd. Sulks datmen dan geen geloof behoefd te geven aan die Joodsche Meesters, welke seggen; dat de Schriftgeleerde alleen uit de Stamme *Simeon* waaren; daarmen de sulke veel eer voor School-meesters, die de Kinderen leerden Schrijven, sou konnen houden: gelijk we dat elders breedgenoeg aangeteekend hebben. Die gene nu welke verder voor de *Oudsten*, of *Ouderlingen des Volks*, in den Grooten Raad gehouden moeten worden, zijn juist niet geweest de Oudste van jaren; maar die, welke in het meeste aansien waaren, en by 't volk ge-Eerd wierden; onder welke beide Oude en Jonge, moesten gerekend worden: gelijk Maimonides de soorten van menschen, welke in het Sanhedrin toegelaten wierden, in dese woorden beschrijft; seggende; *Daar en wierden in 't Sanhedrin geen andere gesteld, als Priesters, Leviten en Israeliten die van Edelen geslagte waaren, en welkers Dochters aan een Priester konden ten Houwlijk gegeven worden: gelijk'er belast word: Gy sultse by u stellen; namelijk die u gelijk zijn in Wijsheid, Ontsag en Geslagte, &c.* Soo datmen voor *Ouderlingen*, niemand anders te nemen heeft dan sulke, welke uit de voornaamste des Volks over andere gesteld waaren: even gelijkmen by sommige, sonder eenig opsigt op de jaaren, in eenige Gilden, noch wel gewoon is, ymand een *Ouderman* of *Overman* te noemen; alleen om dat hy in eenigen trap uit de beste soort, over andere gesteld is. Hoedanigen seer gemeene benaaming men niet geheel onvoegsaam van de Romeinen afleiden kan, als dewelke haaren Raad, SENATUS, dat is een *Vergadering van d'Oude*; en de Raads-heeren SENATORES, dat is *Oudermannen* genoemd hebben. t Geense waarlijk niet en deden, om datse juist heel-Oud van jaaren waaren; want men vind by sommige vast-gesteld, dat ymand met sijn xx. of xxv. jaaren, tot die waardigheid kon opgetrokken worden. Ja het word SENIOR, *Ouder*, is eindelijk met het verblikken van de Latijnsche Taal, voor een *Heer* genomen; waar van noch een voetspeur in *Signior* en *Seigneur*, *&c.* by verscheide Volken van Europa te vinden is. En uit dusdanigen driederlei soort van menschen, heeft dan het Sanhedrin, als de eenige stut en ruggesteun der Joodsche Republijk, in dese dagen bestaan. Zijnde nu onder de Romeinen, vry minder veranderinge als eertijds onder de Koningen van Babel en Syrien onderworpen: ja welken Raad nu in haar selven soo magtig scheen, dat den Roomschen Stadthouder Gabinius oordeelde, dat de Joodsche Regeering alte seer door de vastigheid van dit Sanhedrin gesteven wierd; en dat daarom haare magt, in verscheide Steden behoorde verdeeld te werden: stellende derhalven vijf Regt-Banken in, van gelijk Gesag met die van Jerusalem. En of wel Herodes de Soon van Antipater, 'na sijn welgevallen met desen Raad in de bogt gesprongen heeft; soo heeft hy nochtans andere van sijnen aanhang daar ingeplakt; en het Sanhedrin heeft t'elkens wederom sijn wesen

Schriftgeleerde hoedanigen tweede soort van den Grooten Raad.

Hoedanige Ouderlingen in den Grooten Raad zaten.

Signior en Seigneur, waar van afkomstig.

Dat het Sanhedrin of Grooten Raad der Joden de band haarer Republijk is geweest tot aan haaren ondergang.

en aansien door alle die tuimelingen heen gesleept. Gelijk dan ook de Saligmaaker 't selve Gesag aan desen Raad opdraagd, wanneer hy aanwijst, welke en hoedanige misdadigers, *Strafbaar waaren voor het Geregte, en voor den Grooten Raad*, Matth. 5: 22. En het kan ook noch verder blijken, in de Geregts-handeling met Jesus, en in de Handelingen der Apostelen: als een vervulllinge van 't geene de Aards-vader Jakob, van de *Wetgever* voorseid hadde; namelijk dat die duuren moeste, tot dat de Silo sou gekomen zijn, Genesis 49: 10. Gelijk het Sanhedrin ook gebleven is, tot dat Jerusalem van de Romeinen verwoest is.

Waarom dit Sanhedrin dus lang in wesen moest blijven.

Maar gelijk desen Grooten Raad over de saake van Jesus geseid word, in de Zaale van den Hoogen-priester Cajaphas vergaderd te zijn geweest; soo salmen sulks niet heel vreemd noch ongehoord opnemen, wanneermen aanmerkt, dat het Sanhedrin te dese tijden, geen vaste Zit-plaatse hield, maar verscheide plaatsen verkoosen heeft om te vergaderen. In de dagen van Moses was de Vergader-plaatse gesteld voor de Deure van de Tente der Saamen-komste: en sederd isse tot den tijd des Tempels, meest de plaatse des Tabernakels gevolgd; en gehouden te Siloh, te Mispa, te Gilgal, te Nob, te Gibeon en elders; en ten laatsten op Zion binnen Jerusalem. Van waarse wederom veranderde met de Bouwinge des Tempels: alhoewelmen niet alte seker weet, waar dit Sanhedrin gezeten heeft, staande den eersten Tempel.: ten zy men de Joden in dese onsekerheid geloove schuldig is; die stoutelijk en sonder bewijs seggen; dat haare Vergader-kamer seer na-by den Tempel geweest is. Doch na de wederkeering uit Babel, stellense deselve aan de Zuid-zijde van den Tempel; in een plaatse diese LISKAT HAGAZITH, of de *Kamer van de Geplaveide Steenen* noemen; buiten twijffel soo by uitnementheid genoemd, om datse op een konstige wijse niet alleen Gevloerd; maar ook waarschijnelijk aan de Wanden met veelerhande kleurig Marmersteen, Ingeleid en Cierlijk opgehaald was; waar van wy hier na in 't beschrijven van Pilatus Gerigts-plaatse, die LITHOSTROTOS genoemd word, Joh. 19: 13. breed genoeg sullen spreken. Van hoedanigen Kamer-vloering Josephus ook gedenkt, welke in Herodes verbeterden Tempel was: siet mede van een diergelijk Plaveisel, Ezech. 40: 17.

De Joden seggen, dat den Grooten Raad om verscheide reden haar Vergader-plaats dikmaal verhuisd heeft.

En van desen Kamer GAZITH, seggen de Joden, datse de gewoone Vergader-plaatse van den Grooten Raad geweest is: daar by in haaren Talmud leerende, dat die om verscheide voorvallen, dikmaal daar uit Verhuist is. Hoedanigen verhuising sy ook stellen, dat eerst ontrent XL. jaaren voor de laatste verwoestinge des Tempels is begonnen: namelijk ontrent het Dertigste of Een-en-dertigste jaar van Christi Mensch-werdinge. Houdende nu eens haar Zit-plaats in de *Kamers* van de Behuisinge des Tempel-Bergs; en dan wederom in andere plaatsen van Jerusalem, tot aan de verwoestinge des Tempels; als wanneer de Raads-vergadering na Jafne en elders henen in verscheide plaatsen, en ten alderlaatsten te Tiberias verhuisde: daar het Sanhedrin geheel in duigen viel en te niet liep.

Dat den Joodschen Raad in het Huis van Cajaphas vergaderde, is niet ongehoord.

Soo datmen sig niet moet verwonderen, wanneerwe uit d'Euangelische Historie vernemen, dat den Joodschen Raad hier in het Huis van Cajaphas is vergaderd geweest; want het was nu ontrent het tweede of derde jaar, datse dese Vergader-plaats begonnen hadden te verleggen, na dat het den NASI, of den Voorzitter van de Vergaderinge goed vond. Soo dat dese Vergadering niet in het Huis van den Hoogen-priester Cajaphas gehouden is, om dat hy het Hoofd of de Voorzitter van de Vergaderinge was, als sommige hier uit gantsch qualijk besluiten; maar om dat de Raads-Vergadering doe ter tijd geen sekere plaatse meer hadde; en het niet altijd vast ging, dat den Hooge-priester, een Lidt van die Vergadering moeste wesen. Ge-

lijk-

lijkmen ook denken kan, dat dien, welke doe het Hoofd van de Vergaderinge geweest is, het Huis van Cajaphas voor die tijd, juist soo heeft willen verkiesen: en niet dat dit alleen geschied zy om haaren raadslag verhoolen te houden; als osse bevreest waaren, dat die in haar gewoone Raad-kamer van den Tempel gehouden wordende, te eerder hadde konnen uitlekken. En wat wonder isset doch, dat de Vergaderinge hier in het Huis van Cajaphas te saamen komt, om Jesus van kant te helpen, daar sy te vooren in dessels Zaale hadden vergaderd geweest, om te beraadslagen, hoe sy hem met listigheid Vangen en Dooden souden? vergelijkt Matth. 26: 3, 4. met vers 57. Soo dat, gelijkse het werk hier te samen besteken hadden, sy 't selve aldaar ook raadsaam vonden af te doen: namelijk in het Huis of Zaale des Hoogen-priesters Cajaphas. En of wel somtijds voor *Zaale*, een open Plein, of Voorhof van een groot Huis of Paleis verstaan word; namelijk soodanig een, als dikmaal aan Princen-Hooven gevonden worden; daar sig de Lijf-wagten der Heeren en Hoovelingen, in de opene Lugt, of sonder gedekte Wandel-plaatsen, die aan de vleugels der opene Pleinen quamen, plagten te onthouden; soo vindmen het selve nochtans ook dikmaal voor het Paleis of Heeren-Huis selfs genomen; gelijk ons *Aula*, dikmaal by de Historie-Schrijvers en oude Digters, voor een Konings-Huis of Princen-Hof voorkomt. Waarom wy gelooven, dat door de Zaale van Cajaphas, het Huis of Paleis van Cajaphas moet verstaan worden: alhoewel wy aanstonds sullen sien, dat dit selve Huis ook niet sonder een soodanigen Voorplein of opene Zaale geweest is; die als een bysonder deel van het geheele Huis, by de Euangelisten gedagt word: want dat sal ons te pas komen om wel te verstaan; hoe Jesus sijnen volgeling Petrus heeft konnen aansien; daar hy buiten zat in de Zaale, en sig warmde by de Lijf-wagten, Luc. 22: vers 55, 61. Gelijk mede aanstonds blijken sal, datse voor de tweede reis; ofte wanneer het gantsche Sanhedrin over Jesus sake, in den Morgenstond voor de tweedemaal vergaderde, niet in de gewoone Geregts-kamer GAZITH, maar wederom in het selve Huis van den Hoogen-priester Cajaphas, te saamen gekomen zijn: waar van wy nu de reden alreede aangewesen hebben. En alhoewel wy desen Hoogen-priester, by Josephus met sijn eigen Voor-naam JOSEPH, genoemd vinden; soo schijnen hem nochtans de Euangelisten alleen met sijn By-naam CAJAPHAS te noemen, om dat hy daar mede meest bekend, en te ligter van andere te onderscheiden was; zijnde den Naam *Joseph* seer gemeen onder de Joden. Hy was van Religie een Sadduceer; en die in dese Historie seer wel van de *Overpriesters*, welke ook in het Sanhedrin zaaten, moet onderscheiden worden: hebbende wel een meerder waardigheid als een uit d'Overpriesters, maar egter niet anders als een Lidt vanden Grooten Raad, die alleen daar in toegelaaten wierd, soo hy soo groote bequaamheid hadde, dat hy dat geselschap dienen kon. Invoegen, dat alle de Overpriesters, alleen voor soo veel sy van het Priesterlijke Geslagte waaren, onder hem stonden. Waarom onse Oversetters sulks seer naauwkeurig, met verscheide Namen onderscheiden hebben, alwaar sulks voorkomt; op datmen den *Hoogen-priester*, seer wel van de Minder-priesters, (welke, om datse Leden van den Grooten Raad waaren, *Overpriesters* genoemd zijn,) soude konnen onderscheiden. Maar het gene sig hier wonderlijk en geheel tegen het voornemen van der Joden besluit opdoet, is dit; datse hier over Jesus Hals-vonnis ten Huise van Cajaphas vergaderen, op het Paasch-feest; daarse nochtans besloten hadden, Jesus niet te Vangen noch te Dooden *op het Feest; op dat'er geen Oproer en quam onder het Volk*, Matth. 26: 5. 't Gene sy buiten alle twijffel alsoo besloten

De Joden hebben de saak over Jesus afgedaan daarse begonnen was.

De Hooge-priester Cajaphas waarom niet met sijn Voornaam genoemd.

De Joden zijn over Jesus saake, tegen haar voornemen vergaderd geweest.

Waarom de Joden besloten Jesus niet op 't Feest te Vangen, daar het haare gewoonte nochtans was groote misdadigers als dan te straffen.

hebben, om daar in de gewoone maniere voorby te sluipen: als dewelke andersinds onder hen in gebruik hadden, groote Misdadigers, tot op de Feesten te bewaaren; als wanneer de Straf-exempels, om de overgroote toeloop van menschen, waarlijk van grooter nut waren: ziende daar in mogelijk op de Wet, Deut. 17:13. *Het gantsche Volk sal het hooren en Vreesen.* Gelijk Fagius uit Maimonides over die plaatse ook aangeteekend heeft: namelijk, dat alle wederhoorige, en die schuldig waaren aan de schendinge van de Priesterlijke en Regterlijke waardigheid, alleen Gestraft plagten te worden, op de drie Hoofd-Feesten: om dat op die tijd het gantsche Volk uit alle Stammen Israels, te saamen quam. Gelijk mede Drusius uit Rabbi Salomon en andere, 't selve heeft aangemerkt. Indienmen hier toe nu ook aanmerkt, hoedanig Jerusalem op de Drie jaarlijkse * Feesten, vol menschen liep; en dat'er van sommige met veele waarschijnelijkheid, ten aansien van de meenigte Paasch-lammeren die'er geslagt wierden, uitgerekend is,. dat'er te mets XXV. maal Honderd-duisend menschen, uit alle Gewesten op het Paasch-feest in gevonden wierden; soo salmen ligt ont waar konnen worden, op wat grondsteun den Grooten Raad bekommerd was, dat door het dooden van Jesus op dit Feest, eenig Oproer onder het Volk kon geschieden? schoon ook datse in dese tijd, noch dit tot een Waarborg hadden; dat de Roomsche Stadthouders gewoon waren, hare Besetting in 't Geweer, en alle onheil in toom te houden; gelijk Josephus dat verhaald in het XX. Boek sijner Joodsche Oudheden. Want nadien onder alle de Joden, die van de verstrooide, en uit ver-afgelegen Landstreken na Jerusalem quamen, ongetwijffeld ook seer veele van de naby-gelege Galileers opgingen, onder welke Jesus veel verkeerd, gewoond en seer veel goeds gedaan hadde; soo hadden sy buiten alle andere onheilen, te vreesen, dat dese menschen, de mishandeling aan Jesus, mogelijk met geen goede oogen souden aangesien hebben: want veele hingen hem aan, en hielden hem voor een Groot Propheet en Leeraar in Israel; gelijk uit der Joden getuigenis blijkt, Joh. 12:19. Welke agtinge des Volks, dan ook de reden is geweest, datse hem tot noch toe, niet welvoegsaam hadden konnen aan het Lijf komen: *Want sy saagen geen kans daar toe; nadien al het Volk hem agter-na-kleefde, en Gehoor gaf*, Luc. 19:48. en kap. 21:38. Dus liepen dan haare gedagten daar henen, datse Jesus met listigheid Vangen en sonder Oproer Dooden souden: en sy oordeelden dit niet alleen ondienstig op den eersten Dag van het Pascha, maar ook sulks niet op een van de volgende te doen, soo lang het Feest duurde: want het Pascha-Eten duurde den gantschen tijd van de Seven daagen der Ongehevelde Brooden, Exod. 12:15. Maar sy wilden d'Uitvoering van dit besluit uitstellen, tot dat het Feest voorby, en de Feest-genooten na Huis souden getrokken, en de Baan alsoo veil sou zijn. Doch de Goddelijke Voorsienigheid, desen raadslag willende te schandemaaken, en daar toe Jesus voorsegging gestand doen, beschikt de sake soo; dat Judas haar van alle dese sorge schijnd te ontslaan; komende heimelijk tot haar en segd; *Wat wilt gy my geven, ende ik sal hem u Overleveren?* Haar daar by ook de wijse en maniere voorstellende, Luc. 22:4. 't Gene dan, om dat Judas dit schijnd voor-te-wenden, in alle stilligheid te sullen doen, haar ook fluks van zinnen doet veranderen; namelijk Jesus hoe eer hoe liever, en als Judas maar gelegenheid had, te Vangen; en hem, al waar 't selfs op het Feest, te Dooden; gelijk gebleken is. O! schielijke omkeering van zinnen? O! wonderlijke voorbeschikkinge? die ons niet alleen waaragtig doet sien, dat menschen die een quaad stuk op het Tapijt hebben, seer ligt van het eene Schelm-stuk tot het andere, konnen heen gesleept wor-

* Namelijk, Paschen, Pinxter-en Loof-hutten-Feest.

Dat de toeloop der menschen op het Feest de Joden voor Oproer bekommerde.

De Joden in haar voornemen omgewend.

In een boosaardig voornemen wordmen ligt van het eene quaad tot het ander vervoerd.

worden; maar ook leeren kan, dat het Vangen en Dooden van Misdadigers op de Feest-daagen, by de Joden niet en is naargelaaten, van wegen de Godsdienst, die dit Feest aankleefde; nadien wy alreede gesien hebben, dat het der Joden gewoonte was, sulks veel eer op de Feesten te doen. Gelijk mede uit de sluit-reden van den Grooten Raad blijkt; dat het hun geoorlofd was ymand op het Feest te Dooden: want het hadde waarlijk te vergeefs geweest daar ontrent iets te willen seggen ofte daar tegen te besluiten, by-aldien het Lijn-regt tegens de Wet en haare gewoonte aanliep sulks te doen. Maar om datse dit gemeenlijk op de Feest-daagen plegen te doen; siet daarom isset datse uit vreese van het volk, dat Jesus seer gesind was, niet geraaden vinden sulks op het Feest te doen. En waarlijk soo het haar de Wet verboden hadde, soo behoefde haar de vreese voor het volk geheel niet te bekommeren; dewijl die als dan de Wet had konnen ondersteunen: 't Gene hier tegens Casaubonus diende aangemerkt te worden, als die het tegendeel daar van uit Maimonides heeft meenen te bewijsen: namelijk dat de Joden noch op den Avond van den Sabbat, noch op de Voorbereidinge des Feests, eenige Geregts-handelinge, noch Hals-saaken verhandeld hebben: 't gene wy nochtans agten dat geschied is, in de Vergaderinge welke hier in Cajaphas Zaale gehouden is, op den Dag ofte op den Avond, die de Voorbereiding des Paasch-feests was. En niet alleen dit, maar het is ten laatsten in dit Hals-vonnis selfs gebleken, wanneer sy Jesus ter Dood verwesen, en als een Oproer-maaker voor het Geregt slepen en Overleveren aan den Roomschen Stadthouder; op dat hy sonder uitstel op het Feest, als sulk eenen Quaad-doender, aan welk geen uitstel vergund wierd, sou Gekruist worden.

Indien de Wet of haar gewoonte verboden hadde ymand op het Feest te Dooden, 't waar onnoodig geweest daar tegen iets te besluiten.

Invoegen datmen met de fraaje Hieronymus hier gerustelijk besluiten mag; dat den Joodschen Raad, veel eer besorgd heeft, dat haar verwaten Schen-daad, hun door Oproer niet en mogt komen te mis-lukken; dan datse uit Godsdienstigheid souden ontsien hebben, het Paasch-feest met menschen Bloed te bekladden. Soo datse derhalven ook schijnen te missen, welke de woorden, *Niet op het Feest, &c.* soo opnemen; als offe het ombrengen van Jesus wilden verhaasten; namelijk om sulks noch voor het Feest te doen. Want nadien de tijd, die sekerlijk hier tusschen beiden gevonden word, daar veel te kort toe schijnd te zijn, en de Joden dit besloten hadden, met list en behendigheid te doen; soo soude dat schielijk voortvaren niet dan door een openbaar geweld, of zinneloose overval hebben konnen geschieden.

De Joden zijn alleen voor het mis-lukken van Jesus Dood, en niet voor de ontheiliging des Paasch-feests bekommerd geweest.

Dus hebben dan de Overpriesters en Ouderlingen en den geheelen Raad, op desen Dag, namelijk des Vrydags Morgens, als Jesus in den Nagt gevangen tot Annas, en van daar in het Huis van Cajaphas geleid was, mogen vergaderen; namelijk op den Dag welke selfs de Voorbereidinge was van den Sabbat, die des selven Avonds inging; en niet op den Dag van de Voorbereiding des Paascha; gelijk die gene meenen, welke stellen, dat Jesus sijn Pascha een Dag vroeger gegeten heeft: steunende op de woorden van Johannes, kap. 19: 14. daar hy ontrent het Vonnis-spreken van Pilatus segd; *Ende het was de Voorbereidinge des Pascha.* Even als of de Joden haar Paasch-lam doe noch niet gegeten hadden? Doch men diende te weten, dat desen Dag alsoo genoemd word, om datse was de Voorbereidinge van den Sabbat die op het Paasch-feest volgde, en by uitnemendheid Groot was; gelijk deselve Johannes, die niet alleen soo noemd, vers 31. maar ook desen selven Dag, op welk Jesus aan het Kruis genageld is, daar ook noemd; *De Voorbereidinge op welk de Sabbat aanquam.* En noch klaarder by Marcus, kap. 15: 42. *Ende als het nu Avond geworden was, dewijle het de Voorbereidinge was, welke is*

Dat de Joden op den Dag die de Voorbereiding des Sabbats was vergaderd geweest zijn.

 de

de Voor-Sabbat. Het selve verklaard ook Lucas, kap. 23: 54. En alhoewel wy boven uit Mattheus en Marcus hebben geseid; dat de Overpriesters, Ouderlingen en Schriftgeleerde, alreede des Nagts in de Zaale van Cajaphas vergaderd waaren; soo moetmen dese tweede saamenkomste, in welke den geheelen Grooten Raad, wederom des Morgens als het dag geworden was, vergaderde, Luc. 22: 66. van de voorige by-een-komste wel onderscheiden; nadien de eerste vergaderinge mogelijk grootdeels uit die Kopstukken heeft bestaan, welke in het Gevangen-nemen van Jesus, waaren tegenwoordig geweest, en sig met de gantsche drom derwaards vervoegden: onder welke sig ook mogelijk sommige hadden opgehouden, afwagtende hoe den aanslag afloopen sou; ofte die uit yver, van de Gelei-trop, (het zy uit het Huis van Annas, of anders,) voor-uit gespat waren; en alsoo met haar allen, of ten minsten met de meeste Leden, daar tegenwoordig waaren, om sijne aan-komst daar af te wagten, en hem te Ondervraagen. 't Geense mogelijk ook uit de nader vast-stellinge deser Vergadering, ten Huise van Annas hebben konnen vernemen. Ter welker plaatse sy dan nu wederom wilden vergaderen, om het Vonnis, dat in den Nagt raadpleegender wijse over Jesus opgemaakt was geworden, te doen uitvoeren. Gelijk dit uit Marcus openbaar is, als hy segd; *Ende terstond des Morgens vroeg, hielden de Overpriesters t'saamen Raad, met de Ouderlingen en Schriftgeleerden, en den geheelen Raad; ende Jesum gebonden hebbende, bragten sy hem henen, en gaven hem aan Pontius Pilatus over, &c.* Want alhoewel de Joodsche regels mede bragten, dat sy des Daags en niet des Nagts, over de Hals-gerigten moesten zitten; soo en moetmen niet meenen, dat de Joden in dese saake alles soo net na haare eigene gewoonten hebben gedaan. Of wie sal ons beletten te gelooven, dat schoon sy Jesus al des Nagts veroordeeld hadden des Doods waardig te zijn, sy om de uiterlijke glimp te bewaaren, egter niet wederom des Morgens vroeg, als het dag wierd; dat is, voor den aanvang des Morgen-offers, vergaderd zijn? Gelijk ook elk die het verhaal van Lucas, kap. 22: van vers 54. tot 67. ter deugden overweegd, wel sien sal konnen, dat alles niet in eene vergadering afgedaan is; maar dat den Joodschen Raad des Nagts ter loops gescheiden, en in den vroegen Morgenstond, van nieuws wederom vergaderd is; laatende Jesus soo lange in handen van de gene die hem vast-hielden en veel smaad aandeden, vers 63-65. meenende daar toe vryheid te hebben, nu Jesus veroordeeld was. En dit houden wy heel waarschijnelijk; alhoewel dat het Grotius soo seer mishaagd heeft: Doch het gene tegens hem genoeg sal blijken, wanneer wy sullen sien, dat Jesus ook tweemaal in dese twee onderscheide Vergaderingen ondervraagd is. Want als Jesus des Nagts tot Cajaphas geleid was, wierd hy eerstelijken gevraagd, aangaande sijne Discipelen en sijne Leere; even als offe een voorbereidsel wilden maaken, om hem te betigten van Aanhang, Scheuringe en Oproerigheid: want op desen grondslag kondense hem best by den Roomschen Stadthouder aanklagen en Dood-waardig verklaaren: gelijk dat ook op het laatste scheiden van de Vergadering, in haare beschuldiging voor Pilatus bleek, wanneer sy seiden; *Wy hebben bevonden, dat dese het Volk verkeerd, en verbied den Keiser Schattinge te geven; voorgevende dat hy selfs Christus de Koning is*, Luc. 23: 2. Vervolgende de instelling van haare klagte, noch met desen aanhang; *Dat hy het volk beroerde; leerende door geheel Judea; begonnen hebbende van Galilea tot hier toe.* Hoedanige diergelijke soorten van Oproer noch onlangs te vooren, eenen Judas Galilæus, en eenen Theudas aangerigt hadden, Actor. 5: 36, 37. Die dan wel in agt neemd, dat alle d'Euangelisten, behalven Johannes, de Ondervraaging van

Marc. 15: 1.

Dat de Joden hier niet alles na haare eige Wetten hebben gedaan, blijkt daar in dat se des Nagts over een Hals-vonnis besig waaren.

Waar in sy sulks nochtans hebben willen schijnen te doen.

Dat Jesus tweemaal in twee onderscheide Vergaderingen ondervraagd is.

Op wat grondslag de Joden, Jesus aan den Roomsen Stadhouder sogten te beklaagen.

van Jesus, soodanig verhaalen; als of hy regel-regt en ten eersten op sijn Gevangen-neming, tot Cajaphas geleid was; sal ook te gelijk wel verstaan konnen, dat de eerste Ondervraaging, die in den selven Nagt geschiede, niet in het Huis van Annas, maar in de Zaale van Cajaphas gedaan is, daar de Overpriesters vergaderd waaren. Sulks dat Johannes, gelijkwe geseid hebben, dit henen-senden van Annas tot Cajaphas, buiten de orden des tijds, naar de Ondervraaging gesteld heeft. En alhoewel Cajaphas hier het Woord voerd; soo moetmen, gelijkwe meermaal vermaand hebben, niet meenen, dat hy sulks na een vaste gewoonte doed, welke aan het Hooge-priesters Ampt vast-kleefde; maar dat hy sulks alleen opneemd als een waardig Lidt van dese Vergaderinge; en dat dese saake ook de Godsdienst eenigsinds van na-by aanging. Als dan Cajaphas, Jesus in sijn Ondervraaging, van Oproerigheid sogt te bekladden; soo toond hy aanstonds een groote ongerijmdheid in die beschuldiging; namelijk dat hy geensinds door sijne Leering heeft konnen Oproer maaken; naardien hy doorgaans opentlijk in den Tempel en Godsdienstige Oeffen-Schoolen, vry-uit gesproken hadde tot het volk; en derhalven datmen hier over niet soo seer hem, als wel de gene die sulks gehoord hadden, moeste Vraagen, op datse daar van Getuigen mogten, Joh. 18: 19. tot 25. Jesus alsoo te kennen gevende; dat by-aldien daar niets Oproerigs in sijne Leere gevonden wierd, dat daar als dan ook geene bekommeringe viel ontrent sijne Discipelen. Daar-enboven wasset openbaar, dat by-aldien hy hier door Twist en Tweedragt, of eenige Oproer onder het volk hadde soeken te maaken, hy sulks niet opentlijk in den Tempel, noch in de Godshuisen en Schoolen daarmen de Wet en de Propheten, op de Sabbattische Lesingen verklaarde; maar sulks stil en in heimelijke plaatsen, sou gedaan hebben; om onder de hand eerst sijnen aanhang groot en sterk te maaken, en als dan met magt uit te vallen: waar van Jesus nu alsinds het tegendeel gedaan hadde, als te sien is Luc. 4. vers 17. en op meenigte plaatsen. En daarom, dewijl al-de-weereld van Jesus Leere konde getuigen, soo schaamd hy sig ook niet hem daar op te beroepen en den Hoogen-priester tot het volk henen te wijsen, op datmen haar daar van ondersoeken soude, seggende; *Wat Ondervraagd gy my? Ondervraagdse die het gehoord hebben.* Doch een Dienaar van den Hoogen-priester, dese antwoord opnemende; als of Jesus de Priesterlijke waardigheid niet genoegsaam erkende, of hem te na sprak; gaf hem daar over een Kinnebak-slag; namelijk een klink met de vlakke hand in 't aangesigte, gelijkmen het waarschijnelijk hier soo opnemen moet. En alhoewel het ons mogelijk vreemd kan voorkomen, hoe een Geregts-dienaar, die hier alleen verscheen om den gevangen Jesus vast te houden, sig durfde verstouten, om in de Gespanne Vierschaar, en in 't aansien van het Gerechte, eenen beklaagden dusdanigen in het aangesigte te slaan? soo sal ons sulks minder nieuw doen, wanneermen agt mag geven op het getuigenis der Joden, welke seggen, datse van Ouds vryheid hadden, om, wanneer ymand de Heiligheid van den Hoogen-priester, het zy met woorden of met werken schond, op hem aan te vallen, hem te slaan en te wonden; ja hem de rest te geven. Invoegen men sou konnen denken, dat wanneer de Dienstknegt Jesus hier toesnaauwd; *Antwoord gy alsoo den Hoogen-priester?* hy sijn Kinnebak-slag op dese grondsteun gevestigd heeft. Alhoewel het sommige opnemen uit vleisugt geschied te zijn; en brengen daar toe de Historie van Zedekia; die in tegenwoordigheid van Achab, den Propheet Micha, op het Kinnebakken sloeg, op dat hy een plas-dank behaalde; siet 1 Kon. 22: 24. Gelijk ook het slaan in het aangesigte, ofte op het Kinne-

Waarom Cajaphas in dese ondervraaging het Woord voerd.

Jesus toond een ongerijmdheid in de beschuldiging van Cajaphas.

Die aanhang en muiterie soekt te maaken doet sulks bedekt en heimelijk.

Matth. 4: 23. en kap. 9: 35. en kap. 13: 54. Marc. 1: 21. en 6: 12. Luc. 4: 44. en 6: 6. en 13: 10. Joh. 6: 59.

Op wat grond des Overpriesters Dienstknegt Jesus, staande voor den Raad, een Kinnebakslag mogte geven.

Het ſlaan op den Mond of Kinnebakken een teeken van dat 'er met ſpreeken geſondigd was.

bakken, van Ouds niet alleen heeft ſchijnen aan te wijſen, dat 'er met ſpreken geſondigd wierd; (gelijk de Hooge-prieſter Ananias belaſte, datmen Paulus op de Mond ſou ſlaan, doe hy hem *een Gewittede Wand* noemde;) maar het is ook t'allen tijden voor een groote Smaad en Eer-quetſing opgenomen. Doch Jeſus ſchijnd deſe Kinnebak-ſlag in de eerſte bejegening op te vatten, en de gewaande Vryheid van ymand ligtelijk te Slaan, geenſinds goet te keuren, wanneer hy ſegd; *Indien ik qualijk geſprooken hebbe?* wel aan, gy ſtaat hier voor de Regt-bank, *Getuigd van het quaade: En indien wel; waarom ſlaat gy my?* Ontkennende alſoo daar mede niet alleen, dat hy qualijk tegen den Hoogen-prieſter geſprooken hadde, maar dat deſe Rakker voor het ſlaan, eerſt van Jeſus qualijk ſpreken, had moeten getuigenis geven. Het was nu ook den Joodſchen Raad genoeg bekend, dat ſoude het Gerigts-geding voor al-de-Weereld buiten laſt blijven, en haar doen den glants van Regtvaardigheid behouden (*Doende Regt;*) dat Jeſus niet ſonder ſchuld kon veroordeeld worden. Dies ſogten ſy dan Valſche Getuigen tegens hem op, by gebrek dat'er geene waaragtige te vinden waren; op datſe quans-wijs, noch de uiterlijke ſchors der Wet behielden: welke belaſte niets in de Regts-plegingen te doen, als volgens de Mond van Geloof-bare Getuigen, Num. 35: 30. Deut. 17:6. En nadien deſelve Wet Deut. 19: 16-19. haar ook aanſeide, dat ſoo ymand Valſchelijk tegen ſijnen Broeder Getuigde; dat den ſelven als dan ook met deſelve verdiende Straffe, in de plaatſe van den Beſchuldigden moeſte Geſtraft worden: ſiet daarom werd ons de quade handelinge van den Joodſchen Raad, hier in te bet openbaar gemaakt, wanneer de Euangeliſten ſeggen; datſe niets vindende, Valſche Getuigen opſogten. En om dat Jeſus ſig ſelven kende, en genoegſaam verſekerd was, datſe geene waaragtige Getuigenis tegens hem ſouden konnen by-brengen; ſoo heeft hy haar ook hier, als meermaals voorhenen, mogen uit-tarten en ſeggen; *Wie van u Overtuigd my van Sonden?*

De Joden willen niet ſchijnen Jeſus onſchuldig te veroordeelen.

Waarom 'er aangeteekend word, datſe valſche Getuigen tegens Jeſus opſogten.

Waarom de Joden in haar Geregts-handel van Jeſus niet na hare gewoonte van des beklaagden Verontſchuldinge beginnen.

De Joden hadden de gewoonte, datſe uit een menſchelijke mewaarigheid, haare Geregts-gedingen over een beklaagden Misdadiger, eerſtelijk begonden met het opſoeken van des Misdadigers ver-Ontſchuldiging, en 't gene getuigd en bygebragt wierd tot ſijn verſchooninge; ten waare over eenen, diemen hield voor een Valſch Propheet: want dien handeldenſe na de ſtrafſte wijſe; beginnende van ſijn beſchuldinge: ja de Regters meenden, dat'er niet tot ſijn verſchooning, maar wel tot ſijn beſwaaringe, mogte bygebragt worden; het zy dan waar of valſch; gelijk Fagius deſe gewoonte alſoo verklaard. Nu nadien ſy Jeſus ook voor een Valſch Propheet, en een groot Verleider des Volks hielden; ſoo hebben ſy ook haar Geregtshandeling, ten eerſten aangevangen met Getuigen, ja met Valſche Getuigen tegens hem op te ſoeken; op datſe iets vinden mogten, waar op een Vonnis des Doods paſſen ſou. Meenende dat hun ſulks vry ſtond te doen, om datſe Jeſus voor een valſch Propheet hielden, die het Volk verleide: ſig hier in waanende geſtijfd te zijn uit de Wet, Deut. 13: 8. *Gy en ſult hem niet te wille zijn, nochte na hem niet hooren.* Waarom de Joden ook aan ſulk een Misdadiger de gewoone uitſtel niet en gaven, dieſe aan andere voor een Dag en een Nagt verleenden; ſelfs naar dat het Dood-Vonnis over haar uitgeſprooken was; op dat'er tijd gegund wierd, om noch iets tot verligtinge van den Verweſenen by te brengen. Ja dat ſulks noch vergund wierd, wanneer ſelfs den verweſen Misdadiger al na buiten tot de Geregts-plaats, uitgeleid wierd; ſulks ſullen wy uit haare Boeken onder der Joden Geregts-handelinge ontwaar worden. 't Gene dan hier geen plaats heeft konnen vinden, ontrent het Vonnis van Jeſus, om datſe hem als een Valſch

valsch Propheet, en een Verleider en Oproermaaker verwesen hebbende, veroorsaakt heeft, datse hem aanstonds en sonder uitstel, aan Pilatus tot de Dood des Kruisses hebben overgegeven; gelijk we terstond sullen sien. Maar hoe hebben doch dese opgesogte, en dese valsche Getuigen, eindelijk bewesen, dat Jesus aan dusdanigen misdaad schuldig zijnde, aldus Wettig is konnen veroordeeld worden? Voorwaar dat dienden wy uit den draad der Euangelische Historie na te spooren, indien het ons anders lust een klaar begrip van dese Overlevering te hebben.

Waarom Jesus sonder uitstel aan den Regter overgegeven is.

Als dan de valsche Getuigen alles bygebragt hadden watse konden, soo viel haare beschuldiging te onwigtig om Jesus aan de Dood te helpen: want haar Getuigenissen leuterden, sy streden tegens malkander, en sy waaren geheel niet een-stemmig. Doch ten laatsten quamender Twee, die, soo sy meenden, een veel swaarder Getuigenis tegens hem inbragten; namelijk, hy hadde geseid; *Ik sal desen Tempel, die met handen gemaakt is, afbreken, ende in drie daagen eenen anderen sonder handen gemaakt, Bouwen.* Dit nu seiden twee Getuigen; en soo was het ook noodig, by-aldien het volgens de Wet sou konnen stand houden in het Geregte, Deut. 17:6. Num. 35:30. van Jesus selfs ook soo verklaard en toegestemd, Matth. 18: 16. Maar dese waaren immers ook valsche Getuigen, en niet een hair beter dan de voorige; brengende te voorschijn 't gene Jesus nooit met sulke woorden, en noch veel minder in sulken meeninge gesprooken hadde. Jesus hadde waarlijk niet geseid; *Ik sal*, of *ik wil den Tempel die te Jerusalem is afbreken*; maar hy hadde tegen de Joden geseid; *Breekt desen Tempel af.* 't Gene voor-eerst veel van de meeninge deser Getuigen verschild, dewijl Jesus niet een woord gerept hadde van het gene hy selfs Persoonlijk ontrent het afbreken van den Tempel wilde of konde doen; maar wat hy doen konde ontrent derselver weder-Opregtinge, indien de Joden desen Tempel af braken; namelijk sijn Lichaam; op het welke hy ongetwijffeld aldus sprekende, met de hand gewesen heeft: gelijk d'omstandigheden des verhaals schijnen te leeren. Spelende van doe aan, seer aardig op het voornemen der Joden, die Jesus wilden Dooden: want dat soude het Breken van den Tabernakel of Tempel sijns Lichaams wesen; dat Jesus immers niet selfs, maar dese boose Joden, onder Gods toelatende Voorsienigheid, souden doen: doch de weder-Opregting sou aan Jesus en niet aan haar staan, als die magt hadde het Leven wederom aan te nemen: en deswegen konde Jesus ook niet seggen, dat hy den Tempel wilde af breken. Gelijk dan ten tweeden ook de valsheid deser Getuigenis daar in uitblinkt, dat Jesus in dit gesprek geen gewag gemaakt heeft, van den *Tempel die met handen gemaakt was*, alhoewel het dese twee nochtans dus onbeschaamdelijk voor den vollen Raad uitlappen: passende aldus verdraaid de woorden welke Jesus in een Schriftgeleerden zin van sijn Lichaam gesprooken hadde, na haare boose pooging, op het groot en beklonken Gevaarte van den stoffelijken Tempel. En by-aldien Jesus al woordelijk geseid hadde, 't geen dese Getuigen egter valsch by-brengen, soo hadde sulks ten hoogsten genomen, Jesus niet verder dan slegts voor een vermetelheid, en geensinds voor een Gods-lastering en Dood-waardige misdaad konnen toegerekend worden. Want hy ondernam daar in niet soo seer iets te doen, dat tot Verbreking des Tempels sou gestrekt hebben; als wel dat hy door een magtige Daad, de weder-Oprigtinge dessels soude bevorderd hebben. Maar genomen ymand roemde uit vermetelheid dit alles te doen, soo sou sulks egter niemand schuldig maaken aan de Dood. Gelijk ook de Joden die tegenwoordig waaren, als Jesus dese reden voerde, sulks niet soo hoog hebben opgenomen,

Wat voorname beschuldiging Jesus Doodwaardig maakte voor den Raad der Joden.

En hoe valsch en verdraaid deselve voortgebragt wierd.

Spelinge van Jesus op het breken van sijn Lichaam dat de Joden doen souden, sprekende van den Tempel.

Waarom dese Getuigen de woorden van Jesus door byvoeging een anderen draai gegeven hebben.

men, maar wel datse hem over sijn groote inbeeldinge schijnen uitgelagchen en beschimpt te hebben, alsse seiden; *Ses-en-veertig jaaren is over desen Tempel gebouwd, en gy, sult gy hem in drie daagen wederom oprigten?* Joh. 2: 20. Soo dat die dan ook de Regters van dese Raads-vergadering konnen zijn. Doch nu men Jesus voor de Regt-Bank had, en dat dit als een swaar en openbaar stuk, boven op alle sijne andere twijffelbare beschuldigingen, ingeworpen wierd; soo wiste het Cajaphas ook met een effene Priesterlijke Tronie, op dat hy de saak een glimp aan-streek, op te nemen als een hooggaande beschuldiging, en Gods-lastering die hem ter herten ging. Gelijk hy dan ook daar over in den vollen Raad opstaande, tegen Jesus uitvaard en hem straffelijk afvraagd, seggende; *Antwoord gy niet? wat Getuigen dese tegen u?* Gy hebt Gods-lasterlijk van den Heiligen Tempel gesprooken. Uit welk schielijk en ernstig opvliegen van Cajaphas, wy in 't voorby-gaan aan-te-merken hebben, dat de Regters by de Joden, in haare Vergaderinge Zaaten: En dat d'Euangelisten daarom aanteekenen, *Dat den Hoogen-priester Opstond*, Matth. 26: 62. Want dat hy niet alleen, maar te gelijk met d'andere Leden van den Raad, nederzat, blijkt genoeg uit Marcus, als hy segd: *Ende de Hooge-priester in 't midden Opstaande, vraagde Jesus, &c.* Waar van daan men dan ook dikmaal in de Heilige Schrift, dese spreekwijse vind; van *In 't Gerigte te Zitten.* Gelijk mede het woord SYNEDRION, soo wel by de Grieken, als SANHEDRIN by de Hebreen, een *Saamen-zittinge* van *Regters* wil te kennen geven: van welk Zitten mogelijk by ons, een Vierschaare, daarmen Geregts-gedingen houd, den naam van *Regt-Bank* behouden heeft. Jesus dan wetende wat dese Regters over dit plompe en leugen-agtig ingebragte Getuigenis, van 't afbreken des Tempels, by haar selven dagten, en dat in dit geval de stomme genoegsaam voor d'onschuld van sijne saake pleiten; soo heeft hy daar op geswegen, en niet de pijne waardig geagt daar op iets aan den Raad te antwoorden: nadien hem doch bekend was, datse hem besloten hadden te Dooden; en derhalven onverschillig was, wat hy ook tegen dese Beschuldinge hadde bygebragt. Doch wanneer den Hoogen-priester over dit stilswijgen van nieuws opstuifd, en onder Eede tegens hem uitvarende segd; *Ik besweere u by den Levendigen Godt, dat gy ons segd; of gy zijt de Christus de Soone Gods:* Soo en heeft Jesus geensinds daar op geswegen, maar rond-uit dese Waarheid beleden; gelijk hy gekomen was, om van deselve Getuigenis te geven: seggende; *Gy hebt het gesegd, &c.* siet Matth. 26: 64. En hier toe sogte het Cajaphas te brengen; om dat den Raad haar liet voorstaan, dat by-aldien sy Jesus dese Belijdenis sonder bewimpeling konden uit den hals wringen, sy als dan regt genoeg op hem hadden, om hem niet alleen als een Gods-lasteraar, maar ook als een ontsteller der Gemeene ruste, ter Dood te veroordeelen. Tot welke uitsinnigheid sy te ligter konden vervallen; nadien sy doch vastelijk geloofden, dat of schoon dese Jesus van Nazareth de Messias had geweest, hy egter geen Godt konde zijn. Want dat de Joden dit meermaal ongerijmd en seer valsch opgenomen hebben, is genoeg gebleken, wanneer sy Jesus willende met Steenen Dood werpen, seiden; *Wy steenigen u niet over eenig Goed werk; maar over Gods-lastering; en om dat gy een mensche zijnde, u-selven Godt maakt*, Joh. 10: 33. Waar uit wy niet alleen sien, dat het verwerplijk gevoelen van Socinus, al van doen-aan is in de Weereld geweest; maar dat ook Jesus de waarheid van sijn Godtheid en Soonschap, staande hier in't midden der Goden, niet langer heeft willen inhouden. Dus antwoord en betuigd hy dan op de vraage van Cajaphas, *Ja, dat hy het waarlijk was;* namelijk onder dese Hebreeuwsche spreekwijse; *Gy hebt het gesegd:*

Hoedanigen glimp Cajaphas dese beschuldiging weet aan te strijken.

Marc. 14. vers 60.

Dat de Joden ook in haare Raads-Vergaderingen plagten te Zitten.

Vierschaaren waar van *Regt-Banken* genoemd.

Waarom Cajaphas Jesus besweerd.

Jesus belijd in den vollen Raad dat hy was Christus de Soone Gods.

Joden hebben in dees tijd niet geloofd dat de Messias moeste Godt zijn.

segd: 't Gene Marcus verklaard, *Ik bent*. Hoedanigen zin en uitleg wy voorwaar meer geloof geven, dan het schraal geseg van Augustinus, als hy meend; dat Jesus hier mede sou geantwoord hebben, *Ik seg het niet, maar gy segd het*. 't Geen seer slegt is van dien Grooten Man. Doch wie is soo vast in sijn gedagten, dat hy niet eens in den dut valt? Jesus en belijd dan niet alleen dat hy Christus was de Soone Gods, maar hy roemd daar noch by, *Datse van doe-aan de Soone des Menschen souden sien, zittende ter regterhand der kragt Gods, en komende op de Wolken des Hemels.* Als of hy hadde willen seggen; dat, of schoon hy nu aanstonds door haar Vonnis, als een Gering mensch, en als een Sondaar veroordeeld, in de Dood soude gaan; hy nochtans door sijne Opstandinge uit den Dooden, kragtelijken sou bewesen worden, de Soone Gods te zijn, Rom. 1: 4. Waar op dan sijne Heerlijkheid, voortkomende van den Hemel en de kragt Gods, in de Eeuwigduurende Heerschappy van het Koningrijk des Euangeliums, sou gesien worden; Zittende ter Regterhand sijnes Vaders. Als waar van Daniel buiten twijffel, het voorspel gesien heeft: overweegd kap. 7. vers 13. en 14. En is dit Zitten van Jesus ter regterhand Gods, klaar genoeg bewesen na sijne Dood, Opstaande ten Derden Daage: op dat vervuld wierde 't gene Jesus hier staande voor de Joodsche Vierschaare, beleden hadde: namelijk dat hy, die nu soo gering en een veragt mensch, ja een Gods-lasteraar in haare oogen scheen, van Godt nochtans soodanig als hy daar geseid hadde, boven alles sou verheven worden. Sig selven voor sijn aanstaande Dood, noch de *Soone des Menschen* noemende, om daar door een aardige en zinrijke tegenstellinge te maaken, van sijn aanstaande Verheerlijkinge; waar van selfs sijne ver-Oordeelers noch Aanschouwers souden zijn. Doch nu moeste de Soone des Menschen henen gaan gelijk van hem geschreven stond. Waarom het ook opmerkelijk is, dat Jesus sig na sijne Opstandinge, niet meer, *de Soone des Menschen* genoemd heeft. Gelijk mede dese betuiging van hem naderhand, seer waaragtig aan de Joden gebleken is, volgens de verklaaring van den Apostel Petrus, Actor. 2: 32, 33. seggende; *Dese Jesus heeft Godt Op-gewekt, waar van wy alle Getuigen zijn. Hy dan door de regterhand Gods verhoogd zijnde, ende de beloften des Heiligen Geestes, ontfangen hebbende van den Vader, heeft dit uitgestort, dat gy nu siet en hoord.* Als wy nu dan verder ontwaar worden, dat den Hoogen-priester Cajaphas, over Jesus rijkvoerige betuiging, niet alleen uitroept, dat hy hier voor aller Ooren, Godt gelasterd heeft; maar daar op, tot een Teeken sijner ontsteltenis en af-keerigheid van die Grouwel-daad, ook sijne Kleederen scheurd: soo blijkt het genoegsaam; dat de Joden, de betuiging van Jesus Goddelijk Soonschap, in een geheel anderen zin op-nemen, alsmen onder hen wel gewoon was, ymand een *Soone Gods*, of eenige, *Kinderen Gods* te noemen: gelijk het mede niet ongehoord by de Hebreen is, Persoonen die hooge en waardige Ampten bekleeden, of die Regters en Regeerders des Volks zijn, GODEN te noemen: als in verscheide plaatsen van 't Oude Testament, en insonderheid in de Psalmen blijkt. Maar Cajaphas oordeelende dat Jesus sig dus de Soone Gods noemende, sig selven Godt maakte; meende reden genoeg te hebben, om over de ont-eering van Gods Naam, sijne Kleederen te scheuren. Gelijk de Joden ook geleerd hebben, dat ymand een Gods-lasteringe uit de Mond van een Jode hoorende, verpligt wierd sijn Kleederen aan-stukken te rijten. Alhoewel hy het niet gehouden was te doen ontrent een Heiden, die Godt niet en kend. Doch dat dit onderscheid eertijds in Israel soo niet in agt-genomen is; sietmen uit 2 Kon. 18: 37. alwaar Eliakim, en Sebna en andere, over de lasterlijke woorden van Rabsake den

Slegte verklaaring van Augustinus.

Hoedanig Jesus sijn belijdenis nader bevestigd.

Waarom Jesus sig voor den Joodschen Raad te gelijk de *Soone Gods* en de *Soone des Menschen* noemd.

Jesus betuiging en toesegging waar in na sijn Hemelvaard gebleken.

Waarom Cajaphas sijn Kleederen scheurd.

Exod. 21: 6. en kap. 22. vers 8: 28. Psal. 8: 6. en 50: 1. en 95: 3. en 97: 7, 9. en 138: 1. &c.

Syrier, met Gescheurde Kleederen tot Hiskia quamen. Welke Koning ook
selfs daar over sijn Kleederen scheurde, kap. 19:1. En of schoon de Jo-

Bepaaling der Joden over het scheuren der Kleederen.

den seggen, dat dese Mannen haare Kleederen scheurden, om dat Rab-
sake niet een gebooren Assyrier, of van Godsdienst een Heiden was; maar
om dat hy een afvallige Jode was, die de Vaderlijke Godsdienst ver-
loogchend en afgeswooren hadde. soo versieren sy dit nochtans sonder eenig
bewijs, om haare viese gedagten, aangaande dit onderscheid, een weinig
op-te-poetsen; mogelijk daar in gestijfd wordende uit 2 Kon. 18: 26, 28.
daarwe sien; dat deselve Rabsake soo wel Joodsch als Syrisch kon spre-
ken. En wat voorts de wijse van doen ontrent dit Scheuren der Kleederen
belangd, daar van vindmen in den Talmud aangeteekend; dat de Regters in
dusdanige gevallen, gewoon waaren, haare Kleederen al-staande te scheu-
ren, en dat deselve niet wederom Genaaid wierden. Waar ontrent sy ook

Hoe den Hoogen-priester vermogt sijn Kleederen te scheuren.

noch dese bepaalingen stellen; namelijk, dat het den Hoogen-priester, in
geval van spijt en hertzeer, alleen geoorlofd was, sijn Kleederen van bene-
den aan de Voeten te scheuren; doch geensinds van boven ontrent de Borst.
Alhoewel het aan de andere Priesters toegelaaten was, deselve van boven
na beneden te scheuren. En alhoewel de Schilders gewoon zijn het tegen-
deel hier van in Cajaphas te verbeelden, nochtans kanmen agten, dat de-
selve Hooge-priester, volgens een diergelijke gewoonte, ook hier op Je-
sus gewaande Gods-lasterlijke bekentenis, sijne Kleederen gescheurd heeft,
tot een betuiging van de waarheid en af-keerigheid der misdaad, waar
mede Jesus beschuldigd wierd: Want dat schijnd hy in dese woorden te

Cajaphas betuiging voor den Raad nader verklaard.

doen, wanneer hy segd; *Hy Heeft Godt gelasterd, wat hebben wy meer
getuigen van nooden? gy hebt sijne Gods-lasteringe gehoord; wat dunkt U-
lieden?* Te kennen gevende; dat hy, die opentlijk in 't Geregte belijd,
dat gene, waar van hy aangeklaagd word; sig selven gewillig overgeeft
aan het Vonnis, dat den Regter navolgens de Wet sal oordeelen op de waar-
digheid der misdaad te moeten volgen: en derhalven, *Wat dunkt u?*
hier leid de bekentenis; daar rest niet, als om te sien, watmen met de-
sen Gods-lasteraar doen sal? Waar op den geheelen Raad haar goed-dunken
inbrengende, soo seggense alle; *Hy is des Doods schuldig:* vergelijkt Matth.
26:66. met Marc. 14:64. En dit seidense, steunende ongetwijffeld op de

Een Gods-lasteraar moeste volgens de Wet Levit. 24. de Dood sterven.

Wet, Levit. 24: 11, 14-16. gelijkse naderhand verklaarden, alsse tegen
Pilatus seiden; *Wy hebben een Wet, en volgens die Wet moet hy sterven;
want hy heeft sig Gods Soone gemaakt*, Joh. 19: 7. Want *wie den Naame
Gods gelasterd sal hebben; sal sekerlijk Gedood worden*, Levit. 24:16. Ook
moest de Schrift in Jesus vervuld worden, die van hem voorsegd hadde;
Dat hy als een Misdadiger sou gerekend worden, Esaia 53: 12. Gelijk Je-

Jesus doodwaardig verklaard, was aanstonds veil voor yders spot en mishandeling.

sus dat ook soo verklaard, Luc. 22:37. Jesus was soo dra van den Grooten
Raad niet veroordeeld, of siet de Geregts-dienaars, en d'Oppassers die hem
vast-hielden; (alhoewel hy hier niet gebonden, maar los en vry voor de
Regters schijnd gestaan te hebben, gelijk we aanstonds sien sullen;) begon-
den hem te Bespotten, en als een uit-vaagsel onder de menschen, in het
Aangesigt te spouwen: een bejegening voorwaar, die van ouds, insonderheid
by de Joden, de grootste smaadheid was, diemen ymand aandoen kon: gelijk
het ook onder de Heidenen niet beter opgenomen is; als by veele Schrij-

Spouwen in 't aangesigt van ouds een smadelijke bejegening.

vers te sien is: siet van de Hebreen, Num. 12: 14. Deut. 25: 9. Job 30.
vers 10. Esaia 50: 6. &c. Doch of het aan de hedendaagsche Joden noch
natuurlijk eigen is, ymand ligtelijk in 't Aangesigt te spouwen, weten we niet
heel seker; maar wel dit, dat van wegen dese mishandeling aan Jesus ge-
pleegd, by veele Christenen overgebleven schijnd; eenen die ons in het

Aan-

Aangesigt spouwd, *Een Jood* te noemen; gelijk ook selfs dit in de Kinderen gehoord word; als die gewoon zijn in sulken voorval, haare Makkers toe te graauwen; *Gy Spouwd als een Jood.* Dese Bengels Spouwen Jesus niet alleen tot versmaading in 't Aangesigte, maar sy blinden ook sijne Oogen, en geven hem Kinnebak-slagen; seggende, (op datse sijn Goddelijk Leer-ampt beschimptem;) *Propheteerd ons, wie u geslagen heeft?* Doormengende alsoo dit smertelijk slaan en mishandelen, met veel Laster en Scheldwoorden, diese tegens hem uitbraakten; gelijk Lucas aanteekend. Want siende Jesus nu ter Dood ver-oordeeld, en mogelijk den Raad voor een wijle-tijd gescheiden; hebbense gemeend, dat hun alles vrystond wat haare roekeloosheid en baldadigheid tegens hem bedenken kon; verdraajende spots-wijse alle Jesus goede werken, en leersame Onderwijsingen, op datse hem beschimpen souden. En alhoewel mogelijk dese mishandeling wel een gevolg kan geweest zijn, van het Vonnis des Joodschen Raads; soo is het egter waarschijnelijk van daar tot op heden onder ons, voor een spreek-woord behouden; namelijk van ymand die in handen van baldadige en onbarmhertige menschen vervallen is, te seggen; *Hy is als aan de Joden Overgeleverd.* Alhoewel men niet beschreumd en hoefd te zijn, om dat spreek-woord van dese gantsche handeling der Joden af te leiden. Gelijk mede eenige meenen, dat het Kinder-spel, *Handje-klap* genoemd, dat veelsinds in de geselschappen van jonge Luiden plagt geoeffend te worden, een oud sweemsel is, van de spotwijse verblindinge aan Jesus gepleegd; *Hem het aangesigt bedekkende, en met vuisten slaande, te seggen; Propheteerd ons wie het is, die u geslagen heeft?* Luc. 22: 64. Jesus dan aldus aan de Dienst-knegten van de Overpriesters en Hoofdmannen des Tempels &c. gelaaten zijnde, soo schijnd het, dat terwijlen dese mishandelingen aan hem gepleegd wierden, den Grooten Raad gescheiden is; tot datse des Morgens heel vroeg wederom vergaderd zijn, om tot de uitvoeringe van het Vonnis te komen: als wanneer, gelijk de Euangelisten verhaalen, sy Jesus wederom in haaren Raad bragten: namelijk wederom in het Huis van Cajaphas, en niet in haar gewoone Kamer GAZITH, als sommige meenen: want het tegendeel sal aanstonds seer waarschijnelijk blijken. In welke Vergaderinge sy hem dan, volgens Lucas kap. 22: 66. niet terstond aan Pilatus doen Overleveren; maar op datse haar in dit Geregts-geding niet en souden schijnen te verhaasten, of dat alleen in den Nagt afgedaan te hebben; hem voor de tweedemaal souden afvraagen; *Zijt gy de Christus segget ons.* Tusschen welk verloop van tijd, men waarschijnelijk stellen moet, d'aanrandinge die Petrus alhier overquam: als den welken Jesus op sijn Gevangen-neming in Gethsemane, getrouwelijk tot hier aan de Zaale des Hoogenpriesters, gevolgd was, en hem vrymoediglijk onder de Dienaars en Volgknegten begevende, sig zat en warmde buiten in het Voorplein van Cajaphas Huis. Daar hy dan van een Deurwaarster aangesprooken en hard bestreeden wierd, dat hem selfs sijne spraake beklapte, een Galileer, en een Makker van Jesus aanhang te zijn. 't Geenmen soo niet en moet opnemen, als of Petrus een geheel andere Taal sprak als de Joden; maar alleen, dat hy een Galileesche by-klank in sijne woorden liet hooren, die van de Joden in Judea, in uitspraak verscheelde: even gelijk men in Neerland een Hollander van een Vlaming &c. kend. Maar gelijk Petrus dit meermaal opgedrongen wierd; selfs van een Bloed-verwand, wiens Oor hy afgehouwen hadde, Joh. 18: 26. soo loogchende hy het egter tot driemaalen, eer het noch Dag wierd, en de Haanen noch niet voleindigd hadden te kraajen: gelijk Jesus hem voorsegd hadde, dat hy op dien eigen Nagt noch

Dat dese mishandeling waarschijnelijk aan Jesus geschied is, terwijl den Raad vertrokken was tot hare vroege wederkomst.

En wat spreekwoord van dese mishandeling onder ons schijnd overgebleven te zijn.

Matt. 27:1. Marc. 15:1.

Petrus te wat tijd aangerand.

Matth. 26. vers 58, 69. Marc 14. vers 66. Luc. 22: 55.

doen sou, schoon hy roemde soo vast in sijn Schoenen te staan, dat hy veel liever de voetstappen van sijnen Heere tot den Dood wou volgen, dan dat hy hem Versaaken soude. En alhoewel Petrus in dese kragtige betuiging bygesprongen wierd van d'andere Discipelen: *Want sy seiden alle desgelijks*, Matth. 26:35. soo zijnse nochtans alle gevlugt, en als Schapen verstrooid, doe haaren Herder geslagen wierd: vergelijkt vers 56. met Jesus voorsegging, vers 31. spelende op Zach. 13:7. Maar als de Euangelische Historie hier aanteekend; dat Petrus niet alleen op de tijd van het Haanen-gekraai indagtig wierd, wat hem Jesus hier van korts te vooren gesegd hadde; maar dat Lucas daar by voegd; *Ende de Heere hem omkeerende sag Petrus aan; ende hy wierd indagtig des woords des Heeren, &c.* Soo isset by veele bedenkelijk gehouden; hoe dat Jesus hier Petrus heeft konnen aansien, daar hy in de binnen-Zaal voor den Raad stond, en Petrus dese verloogchening dede buiten, daar hy onder de Dienstknegten sig warmde by het Kool-vuur? Doch de saake en sal geen swaarigheid lijden, wanneermen aanmerkt, dat Jesus, terwijlen den Raad gescheiden was, seer waarschijnelijk sal na buiten geleid sijn; namelijk daar het meeste gros van de Dienaars die hem bespot hebben, sig onthielden; het zy dan midden in het open-Plein daarse haar warmden, of onder een gedekte Galderie, die voor het open-Plein van Cajaphas Huis kan geweest zijn: en by welke troep sig Petrus onthield. En dit schijnd ook daar uit te blijken, dat de Overpriesters des Morgens wederom vergaderd zijnde, hem andermaal voor haaren Raad hebben doen verschijnen, om hem, alswe terstond seiden, voor de tweedemaal te Ondervraagen; siet met aandagt na, Luc. 22:66. *Gelijk het* ook niet te denken is, dat den Joodschen Raad vertrekkende, sy Jesus alleen in de Vergader-kamer gelaaten hebben; maar datse hem veel eer na buiten uitgeleid hebben, in de overdekte Galderie, en na-by het open-Plein dat beneden, dat is laager dan het Huis was: alwaar de Dienstknegten haar warmden, en Petrus onder haar geselschap was: daar sy hem dan mogelijk ook alleen bespot en bespogen hebben. Onder hoedanigen mishandeling Petrus dan mede seer ligt kan aangerand en opgestreden zijn geworden, dat hy ook een van Jesus Makkers was. Sulks dat hy na d'een en d'anderwerfse verloogchening, hem van angst, herrewaards en gindswaards gewend hebbende, ten laatsten seer na-by en ontrent Jesus geraakt is, die hem aansiende, daar door de misdaad sijner verloogchening heeft konnen indagtig maaken. En van dese Buiten-plaatse, isset dan datse des Morgens Jesus wederom in haaren Raad konnen ingebragt hebben; namelijk wederom in het Huis of de binne-Zaal van Cajaphes, daar hy des Nagts verhoord en ver-oordeeld was; en niet alswe seiden, in haar gewoone Geregts-kamer GAZITH; als veele hier dusdanigen verwisseling van plaats meenen te vinden: seggende; dat Jesus nu des Morgens uit het Huis van Cajaphas na der Joden gewoonelijke Geregts-kamer sou geleid zijn. Doch dit werd hier uit wedersprooken, als Johannes segd; dat sy Jesus van Cajaphas in het Regt-huis, namelijk van Pilatus hebben geleid, kap. 18:28. Want soo agten wy ook datmen 't verstaan moet, wanneer Lucas segd; *Als het Dag geworden was, vergaderden de Overpriesters, &c. en bragten hem in haaren Raad.* Hem van nieuws afperssende te seggen; *Of hy was de Christus?* Hoedanigen Ondervraaging, Jesus waarlijk als seer ydel en vergeefs opneemd, wetende dat sy sulks doch niet souden gelooven. En schoon hy ook door veele bewijsen betoond had de Christus te zijn; soo stond het doch by haar vast hem niet los te laaten: want sy hadden beslooten hem te Dooden: ja hem ook des Nagts al des Doods waardig verklaard. Van welk Vonnis des Grooten Raads, ook geen her-roeping

Marc. 14. vers. 27. Joh. 16:32.

Luc. 22:61.

Hoe Jesus den Discipel Petrus heeft konnen aansien daar hy buiten en Jesus binnen in het Huis van Cajaphas was.

Dat Jesus voor de tweedemaal wederom in de Zaale van Cajaphas en niet in der Joden gewoone Geregts-kamer gebragt is.

ping plaats kon vinden: gelijk mede uit de eigen woorden van Lucas, byna dien zin alsoo kan opgemaakt worden: nadien Jesus antwoorde; *Indien ik u ook vraage?* soodanig schijnd te moeten opgenomen worden, als of hy geseid hadde; *Indien ik eenige bewijsen voortbrenge, waar mede ik betoone de Christus te zijn, gy en sult die geen geloof geven; noch my daarom los-laaten:* namelijk, dewijl haar Vonnis daar alreede tot haar boos voornemen lag. Sprekende Jesus hier alleen van sijne Regters *te Vraagen;* om dat het den Hebreen seer gewoone maniere was, ook by wijse van Vraagen, te Bewijsen; gelijk de Saligmaaker sulks in sijne Leeringen te vooren tegen de Phariseen en Schriftgeleerde, seer dikmaal gedaan hadde, om haar te overtuigen. 't Geene hy hier dan ook hadde mogen doen: siet een voorbeeld daar van, Matth. 21: 23, 24. En deswegen moetmen het geensinds vreemd opnemen, dat Jesus hier sijne Regters soude hebben willen Vraagen; daar sulks te doen, het eigen werk van den Regter schijnd te zijn? den Raad nu op haar tweede aanhouden, uit Jesus eigen mond gehoord hebbende, dat hy sig de *Soone Gods* noemde; heeft geoordeeld, dat'er geen Getuigenissen meer van nooden waaren; dewijle hy ook daar by noch staande hield; *Dat van nu aan de Soone des Menschen sou Gezeten zijn aan de Regterhand der kragt Gods.* Derhalven staan alle de Leden der Vergadering op; sy doen Jesus binden en tot Pilatus heenen-leiden; namelijk uit het Huis van Cajaphas, in het Regt-huis; gelijk Johannes segd, kap. 18: 28. Uit welk Binden van Jesus, daar Lucas van spreekt, schijnd te blijken; dat hy hier Los en niet Gebonden voor den Raad heeft gestaan: hoedanigen gewoonte noch huiden by veele in gebruik is, op dat een Misdadiger buiten Banden, sijne Bekentenis doen soude. Waar van daan het mogelijk voortgekomen is, dat'er in dese Historie meer dan eenmaal, van Jesus Bindinge gewag gemaakt word: namelijk eerst doe sy hem in Gethsemane Gevangen namen; en nu wederom als hy ter dood veroordeeld zijnde, uit haaren Raad naar het Rigthuis van Pilatus gebragt sou worden. Alhoewel eenige met Grotius schijnen te meenen, dat Jesus nu noch Gebonden was, en niet dat hy hier van nieuws sou Gebonden zijn geworden. Doch die op de plaatse Marc. 15: 1. wel let, sal niet welvoegsaam agten, dat een saak die soo lang te vooren gedaan is, daar als tegenwoordig verhaald word; en datmen voorts by Mattheus en Marcus, juist soude moeten verstaan; *Dat Jesus henen-geleid wierd, Gebonden zijnde.* Daarse sulks te vooren in sijn Gevangen-neming genoegsaam aangeteekend hadden: vergelijktse met malkanderen, en de saak en sal geen duisterheid hebben. Doch waarom de Joden, na datse Jesus nu in haaren Raad genoegsaam ter Dood veroordeeld hadden, hem eindelijk naar het Regt-huis en voor den Roomsen Stadthouder Pontius Pilatus geleid hebben? En waarom sy selfs geen Uitvoerders van hun eigen Vonnis geweest zijn? voorwaar dat heeft veel na-vragens, en verschil onder de Geleerde Koppen gegeven. Die dan ook elk voor haar gevoelen, verscheide opmerkelijke redenen hebben bygebragt: waar van wy slegts de beste willen aanraken. Dus zijn dan veele van meeninge, dat de Joden Jesus alleen aan Pilatus Overgeleverd hebben; om dat hen, volgens haar eigen betuiging, Joh. 18: 31. *Niet geoorlofd en was ymand te Dooden;* maar dat alle Doodvonnissen door de Romeinen moesten uitgevoerd worden; om datse doe ter tijd, de Magt van 't Swaard des Hals-Geregts soodanig aan haar genomen hadden, dat het geheel-en-al niet meer by den Grooten Raad der Joden was; ofte datse sulks immers niet meer en mogten oeffenen, als met toestaan van den Stadthouder; gelijk onse Kant-teekenaars dese plaatse alsoo verklaaren, Voor welk eerste gevoelen, de seer geleerde Heer W. Goes, sig door soo

Luc. 22: 67, 68, 69.

Wat Jesus van het voornemen der Joden en haar Vonnis oordeeld.

Luc. 23: 1.

Dat Jesus waarschijnelijk vry en buiten Banden voor den Raad gestaan heeft.

Waarom de Joden geen uitvoerders van haar Vonnis over Jesus zijn geweest, is onder de God-geleerde een hoog geschil.

veel fraaije bedenkingen, een soodanigen stevigen Kampvegter heeft be-
toond te zijn, dat wy dese stoffe benaadelen souden, indien wy ook niet
eenige van sijn aanmerkelijkste redenen korts hier na, gesind waaren by te
brengen; nadien deselve t'eenemaal aangekant liggen tegen het gevoelen van
veele onser voornaamste Godsgeleerde; welke met een groote waarschijne-
lijkheid staande houden, dat de Joden te deser tijd immers noch de Magt
hadden om haar eigen Dood-vonnissen uit te voeren: namelijk over sulke,
welke tegen haare Wet, een Dood-waardige misdaad begaan hadden: beken-
nende daar by geern; dat hun nu ter tijd niet aan en gingen sulke Misdadi-
gers te straffen, welke Burgerlijke Oproermaakers in haare Republijk waren;
of die sig tegens den Keiser opwierpen; en 't Volk de Schattinge, en de On-
derdanigheid &c. aan de Romeinen, leerde tegenstaan: hoedanige dingen
niet tot de Regt-Bank van den Joodschen Raad, maar geheel tot die van
den Roomschen Stadthouder, als Geregts-besorger des Keisers, in dit ver-
wonnen Landschap behoorden. En nadien de Joden voorgenomen en be-
sloten hadden, Jesus van dusdanigen misdaad te betigten, gelijk we nu ter-
stond sullen sien; soo isset dat sy hem ook op dien grondslag veroordeeld,
tot Pilatus brengen, en daar toe bepaaldelijk seggen; *'t Is ons niet geoorlofd y-
mand te Dooden.* En waarlijk alsmen aanmerkt, hoedanig Jesus voorsegd
hadde; dat hy den Heidenen moeste Overgeleverd worden, om den Dood
des Kruisses, (die hy den Discipelen voor-af beteekend hadde) te Sterven;
en dat hy ook naderhand voor desen Heidenschen Regter staande, seide;
dat het alleen uit de bysondere Goddelijke Voorsienigheid voortquam, dat
hy nu tegens hem Magt gekregen hadde hem te Dooden; soo sietmen wel,
dat sou Jesus konnen Gekruissigd worden, hy noodsaakelijk aan den Room-
schen Stadthouder, over de misdaad van Gequetste Hoogheid moest ver-
klaagd worden; op dat het geschiede volgens 't gene Gods hand en Raad
te vooren bepaald hadde: gelijk dat seer fraai verklaard word, Actor. 4. vers
27, 28. Welke waarheid wy agten, veel beter na de Bybelsche Godge-
leerdheid te konnen betoogen, dan dat we ons al te veel souden bekommeren
om het Regt en Vermogen, dat de Roomsche Besorgers over de Volken
der Verwonne Landschappen plagten te hebben, naaukeurig uit-te-plui-
sen: alhoewel wy sulks niet geheel en sullen konnen ontsluipen, op dat-
we weten mogten van welk eenen Geregts-besorger wy spreeken, als we in
de Geloofs-Artijkelen, van Jesus Christus belijden; *Dat hy Geleden heeft
onder Pontius Pilatus, &c.* Namelijk een Adelijk Romein, die nu ter tijd
in rang, den Vijfden Stadthouder of Regts-besorger in Judea was; op het
Dertiende jaar van den Keyser Tiberius derwaarts gesonden. Gelijk we by Ta-
citus ook bevestigd vinden; wanneer hy, sprekende van de Christenen, die men
den Brand der Stadt Romen op den hals smeet, welke Nero aangestoken
had, segd; *Den Autheur van dien Naam, is eenen Christus, die onder de Re-
geering van Tiberius, door sijnen Stadthouder Pontius Pilatus gestraft was.*
Dus sietmen dan Jesus wel uit last van den Grooten Raad in 't Regt-huis van
Pilatus geleid; doch sy selve en gingen daar niet in, op datse niet ver-Ontrei-
nigd wierden, maar het Pascha Eten mogten: namelijk de Paasch-Offeren,
van welk de Overpriesters mogten Eten. Want het Paasch-lam selve had-
dense des Avonds te vooren al gegeten; gelijk nu al uitvoerig genoeg in het
voorgaande Hoofdstuk getoond is. En hier om schikt sig dan ook de Land-
besorger Pilatus na der Joden Wetten; en gaat selve buiten het Regt-huis
tot de Joden uit, om haare beschuldiging aan te hooren, Johan. 18:29.
Even gelijk onse Overigheid te mets eenige dingen tegen de gewoone sleur
toelaat of verset, wanneer der Joden Sabbat in de weg komt, en verwar-
ring

Of de Joden ten tijde van Jesus Christus noch de magt van 't Swaard en Hals-Geregt hadden.

Joh. 19:11.

Datmen in dit geschil veel dingen uit de Goddelijke Voorsienigheid ophelderen kan.

Wie Pontius Pilatus geweest is.

ring onder de Burgerschap geven souden; nadien sy deselve onder haare bescherminge behoudens hun Godsdienst, aangenomen heeft te laaten woonen. Hoedanigen uitkomen en aanspraak van Pilatus, men sig in deser voegen ligtelijk kan verbeelden; namelijk dat aan het Regt-huis misschien een verheven uitstek of Voor-bogt, als een Balkonie na het buiten-Plein uitsiende, is geweest; hoedanig wy mogelijk een PEUY souden noemen, daarmen de publijke bevelen van de Raad-huisen, op af kondigd. Op het welke Pilatus dan tot de Joden, die beneden stonden, uit de Vierschaar is konnen uit-komen, en van daar tot haar spreken: gelijk de Romeinen doorgaans gewoon waaren, haare aanspraken tot het Volk, van een Verheven plaatse te doen; selfs in de Legers, daarse genoodsaakt wierden, deselve van Aarde Zoojen op te werpen; ofte ook wel op een verheven Steen. Hoedanigen verheven plaats by hen gemeenlijk TRIBUNAL, *Regter-stoel*, of *Hooge Regts-plaats* genoemd wierd; naderhand tot de Vierschaaren overgebragt. Sulks datwe dan hier ook te gissen hebben, dat Jesus op dese plaatse ten toone gesteld is geworden, doe hem Pilatus, Gegeesseld hebbende, tot de Joden met een Purpere Spot-mantel en een Doorne Kroone liet uitbrengen; seggende tot de omstanders; *Ziet den Mensche*, Joh. 19:5. Waar van hier na breeder. Als dan Pilatus vraagd: *Wat beschuldiging brengd gy tegen desen Mensche?* Soo is opmerkelijk dat de Joden niet alleen seggen, dat hy een *Quaad-doender* was; maar datse dit met een soodanigen laatdunkendheid seggen, als of dit haar bloot seggen, genoeg behoorde te zijn, om Jesus aan een harde Dood-straf schuldig te maaken: dewijl sy hier, en in dese saak, uit naam van den Grooten Raad spraken, die desen mensche buiten alle Appellering, des Doods waardig geoordeeld hadden: seggende niet sonder een Statige schamperheid; *Indien dese geen Quaad-doender waare, soo souden wy hem aan u niet Overgeleverd hebben.* Daar door mogelijk te kennen gevende; dat by-aldien sy in haaren Raad geoordeeld hadden, dat desen mensche slegts eenige quade stukken gedaan hadde, die voor haare Geregten straf-baar waaren, sy hem dan niet en souden tot hem gebragt hebben. Doch op dese onbepaalde voorstel, antwoord haar Pilatus; *Neemd gy hem, en Oordeeld hem na uwe Wet*: als of hy hadde willen seggen; hebt gy hem schuldig bevonden tegens U misdaan te hebben, gaat henen straft hem na uwe Wet: want in sulken geval behoord hy geensinds tot mijn Regt-Bank: Ten zy dan dat gy iets tegens hem inbrengd, waar uit blijkt dat hy eenen Quaad-doender is tegens den Keiser, wiens Stadthouder en Geregts-besorger ik ben. Welke uitleg, onses agtens, een veel beter zin geeft, dan wanneer wy met sommige souden meenen; dat dese Stadthouder in een sake van Hals-geregt daar een menschen Leven aan hing, den Joodschen Raad met dit antwoord soude uit-gelagchen hebben; haar onder d'aangehaalde woorden, een heimelijke neep gevende over haare onmagt, om ymand te mogen Dooden: 't Gene waarlijk seer slegt is; alhoewel het noch al veele behaagd heeft. Doch wat behoefde Pilatus hen sulks dus schamper te verwijten, nadien sy dit immers na deser Luiden gevoelen, selfs beleden? namelijk eerst met desen Misdadiger voor hem te brengen, en daar na op sijn afwijsinge te betuigen; *Dat het haar niet geoorlofd was ymand te Dooden.* Voorwaar men moet niet denken, dat de Joodse Raads-heeren, die Overpriesters en Schriftgeleerde waren, soo gek geweest zijn, datse tusschen Jok en Ernst, geen onderscheid geweten hebben: want dat is in de loosheid van haar beleid, wel anders gebleken. Maar de Joden voorhebbende Jesus saak voor Pilatus, Bank-vast te maaken, en schijnen niet onbepaald te willen seggen; dat het haar geensinds geoorlofd was ymand te Dooden, om dat haar het Hals-geregt geheel ontnomen was: want dat sou

Hoemen sig het Regt-huis ven Pilatus kan verbeelden.

Waarom de Overpriesters aan Pilatus seggen, dat sy Jesus aan hem Overleveren, om dat hy een Quaad-doender was.

Pilatus heeft buiten twijffel in Ernst en niet uit schimp geseid, datse Jesus selfs souden oordeelen na haare Wet.

Hoe en in wat zin de Joden seggen dat het haar niet geoorlofd was ymand te Dooden.

Pilatus immers alsoo wel als sy geweten hebben; en hy en hadde haar ook even te vooren, in ernst op haare onbepaalde beschuldiging, dan niet konnen seggen; *Neemd gy hem en Oordeeld hem na uwe Wet*. Soo datmen hier schijnd genoodsaakt te worden, neerstiglijk na een andere verklaaringe om te soeken; op datmen klaar verstaan mag; dat den Joodschen Raad in dit antwoord, niet erkend en heeft, geen magt meer te hebben, om een Dood-vonnis over een Misdadiger uit-te-voeren. En waarlijk alsmen aandagtig let, hoedanig Johannes aanteekend, dat de Joodsche Overpriesters daarom seiden; Dat het haar niet geoorlofd was ymand te Dooden; *Op dat het woord Jesu vervuld wierde dat hy gesegd hadde; beteekenende hoedanigen Dood hy Sterven soude:* soo schijndmen tot hooger gedagten opgetrokken te worden, dan 't gene verscheide Regts-geleerde en Oudheid-ondersoekers, tot noch toe daar over hebben bygebragt. Want de geheele saake wel ingesien zijnde, sal eindelijk hier op uitkomen; dat Godt de gedagten van de Joden soodanig bestuurd heeft, datse Jesus niet als een Gods-lasteraar na de Wet, door Steenigen gedood hebben; gelijkse naderhand aan Stephanus deden: maar datse hem aan desen Roomschen Stadthouder verklaagden over Oproer en Gequetste Majesteit. 't Geense door een Duivelsche trek aan de betigte misdaad van Gods-lastering wisten te verknoopen, op dat hy mogte Gekruist worden: als genoegsaam bewust zijnde, dat dusdanigen straffe by de Romeinen, voor sulke Misdadigers seer gereed stond. Waarom hier ook een fraaje reden uit de Goddelijke Voorsienigheid kan gehaald worden, wanneer wy sien; dat Jesus voor den Stadthouder Pilatus beschuldigd word, soo grofflijk tegen den Keiser misdaan te hebben; (*Verkeerende het Volk, en verbiedende den Keiser Schattinge te geven; seggende, dat hy selfs een Koning was;*) dat hy by den selven geensinds ongestraft konde blijven, sonder sig selfs in Ongenade van sijnen Heere en Meester te werpen: gelijk we terstond uit Joh. 19. vers 11, 12. met een seer fraaje waarneming sullen opgehelderd sien. Hoedanigen beschuldiging dan ook noodsakelijk moeste voorgaan, soude Pilatus Magt krijgen tegen Jesus, om hem te konnen Kruissigen. Gelijk wy ook meenen dat Jesus dit selfs soo verklaard, als hy tegens Pilatus segd; *Gy soud geen magt hebben tegens my, soo het u niet van boven gegeven waare.* En by-aldien de Joden, Jesus al uit een andere reden van misdaad hadden Overgeleverd; ofte datse het enkel genoodsaakt waaren geweest te doen, om dat haar het Hals-geregt ontnomen was; soo soude Jesus waarlijk daarom niet noodsaakelijk zijn Gekruist geworden. Waarom den Euangelist dan ook wil, datmen dit als een heimelijke bestuuring van Godt opnemen sal. Want wanneer de Joden alleen bepaaldelijk schijnen te seggen; *Dat het haar niet geoorlofd is ymand te Dooden*; soo voegd hy tot de verklaaring daar by, datse sulks seiden; *Op dat vervuld soude worden 't gene Jesus voorseid hadde:* vergelijk Matth. 20. vers 19. en Joh. 12: 32. met kap. 18: 32. Maar hoe klaar sig ook dese saake hier in haar begin opdoet, en aanstonds noch veel doorlugtiger doorstralen sal; nochtans hebben de Geleerde Mannen, verscheide andere redenen hier ontrent bedagt; en wel voornamelijk, op datse aangaande de Magt des Swaards, dit seggen der Joden, elk tot sijn verschillig gevoelen te regt verklaaren mogten. Dus hebben eenige uit den Joodschen Talmud aangemerkt, dat haare Meesters selfs schrijven; dat het Oordeel des Doods, wel Veertig jaaren voor de laatste verwoesting van haaren Tempel, onder haar opgehouden heeft: waar op dan sommige Groote Mannen hebben gemeend, datmen dese woorden, *Het is ons niet geoorlofd ymand te Dooden*, passen moet. Andere wel toestaande dat de Joden nu ter tijd noch wel de magt hadden, om Gods-lasteraars, en Vloekers die tegens de Wet van Moses geson-

Joh. 18:32.

't Voorgaande seggen der Joden van Johannes fraai verklaard.

Dat Jesus ook als een Oproermaaker en schuldig aan Gequetste Hoogheid verklaagd is, geeft een groot ligt in dese sake.

De Joden hebben geoordeeld dat Pilatus Jesus niet Ongestraft heeft konnen laaten volgens sijn Ampt.

Jesus moest noodsaakelijk ook voor een Oproermaaker aan den Stadthouder verklaagd worden sou hy aan het Kruis geraken, en Jesus voorsegging stand houden.

Verscheide meeningen over de betuiging der Joden; *Het is ons niet geoorlofd ymand te Dooden.*

sondigd hadden, volgens haare gewoone Dood-straffen, te Steenigen of te Worgen, &c. doch datse sulks niet en konden doen, door een ongewoone Straffe des Kruisses, die onder hen in geen gebruik was, alswe hier na sullen sien: alhoewel het opmerkelijk schijnd aan sommige; hoe Pilatus tegen de Joden konde seggen; neemd gy-lieden hem en Kruissigd hem, Joh. 19: 6. Waar henen dan ook eenige dese woorden; *Het is ons niet geoorlofd ymand te Dooden*, willen betrokken hebben. Doch nadien 'er niets en was dat den Joden verpligten konde, Jesus juist te moeten Kruissigen; ten zy gelijk we geseid hebben, om datse hem beschuldigden tegens den Keiser misdaan te hebben; op datse hem te gelijk van den Hals schudden, en egter aan het Kruis hielpen; Godt hare gedagten daar toe neigende: soo houden wy dat gevoelen seer blaauw en eenigsinds ongerijmd: ten waare men denken mogte, dat Pilatus dit mogelijk Gramsteurig gesproken heeft; als of hy geseid hadde; Doet met de Man wat gy wilt, ik en vinde geen schuld in hem; Kruist hem selfs, dunkt uwe Raads-vergadering dat hy 't verdiend heeft, &c. Gelijk het op 't lest ook noch bleek, dat hy Jesus aan haar overgaf om Gekruist te worden; alhoewel door de handen van sijne Soldaten, Joh. 19: 16. Andere hebben d'uitvlugt der Joden, op het Feest geschoven; even als ofse geseid hadden, dat het haar niet geoorlofd en was, menschen-Bloed te vergieten op het Paasch-feest, op datse hetselve daar door niet en ontheiligden: gelijk de Overpriesters ook daarom niet in 't Regt-huis gingen, maar daar buiten bleven, op datse mogelijk dien Dag, welke de Voorbereiding des Sabbats was, niet en ontheiligden: ofte liever gelijkse seiden, op datse niet verontreinigd wierden, om het Pascha te Eten. Doch dat de Dood-straf by de Joden niet uitgesteld en is om het Pascha wille, sulks hebben wy hier vooren waarschijnelijk genoeg bewesen; dewijle sy selfs de gewoonte hadden, van voorname Misdadigers tot op de Feest-dagen te bewaaren; om die alsdan voor de Oogen van 't meeste Volk te straffen. En by-aldien sy nooit die gewoonte hadden gehad, het hadde waarlijk vergeefs geweest te besluiten; datse Jesus doch niet op het Feest Vangen en Dooden souden. Gelijk dan mede de voorslag van Pilatus hier op scheen te passen, wanneer hy tot de Joden seide; *Gy hebt de gewoonte dat ik u op het Pascha eenen los-laate*, Johan. 18: 39. En by-aldien sy Jesus om het Paasch-feest niet hadden durven aan 't Leven komen, sy hadden immers konnen wagten tot hetselve voorby was; gelijkse Jesus ook noch tegen haar voornemen, op het Paasch-feest in handen kregen. Ten waare dat ymand gissen wilde, datse hem nu onverwagt meester geworden zijnde, daar mede voort moesten, op dat het uitstel geen beroering en naspreken onderworpen wierd. Andere willen dat de Joden de Dood-vonnissen nu ter tijd wel niet geweldiglijk ontnomen waren, maar datse die Magt, uit slaphertigheid en verval van yver, vrywillig hadden laaten drijven; deselve niet langer willende oeffenen: siende Dag by Dag haare Wegen over-al, van soo veel Schelmen en Moordenaars onveil gemaakt, dat 'er geen in-toomen aan en scheen; en sy ook niet alte streng tegen het Zaad Abrahams wilden handelen, &c. En derhalven soudense haare eige Geregts-kamer verlaaten, en voortaan ongeoorlofd geagt hebben ymand te Dooden. Welke gedagten wy hier na van de Heer W. Goes, met regt sullen hooren uit-stampen. Gelijk dan ook andere tegen het eigen gevoelen van dien Geleerden Man, uit veele waarschijnelijke blijken, die in het Hals-geregt van Jesus voorgevallen zijn, vastelijk meenen te mogen besluiten; Dat ja, den Grooten Raad der Joden, te deser tijd, de Magt gehad heeft om ymand te Dooden: doch egter soo; dat deselve Magt, in seker opsigt wel eensdeels, doch niet geheel, aan den Roomschen Stadthou-

Dat de Joden om het Feest geen uitvlugt gemaakt hebben.

Matth. 27. vers 15. Marc. 15:6. Luc. 23:17.

Dat de Joden haare Hals-Geregten laaten drijven hadden om dat nu ter tijd veel Schelmen in haare Landpalen waaren, schijnd seer belagchelijk.

Eenige stellen de Magt van het Swaard aan beide in sekere opsigten.

der of Land-besorger behoord heeft. En sulks meenense schijnd eerstelijk
daar uit afgenomen te konnen worden; dat de Joden meermaal toegeleid
hebben om Jesus te Vangen en te Dooden: siet Joh. 7:32. en kap. 11:53.
daar toe uit-sendende haare Dienaaren. Hoedanigen Dooding sy dan moge-
lijk heel anders, namelijk door haar eigen Magt, en volgens een van haare
gewoone Dood-straffen, souden uit-gevoerd hebben. 't Geense waarlijk niet
en hadden konnen doen, sonder de hoogste schennis van het Hals-geregt
dat den Roomsen Stadthouder toequam: ja waar over sy haar selfs als Dood-
slagers voor den Roomschen Regter hadden schuldig gemaakt. Ook heeft
desen Grooten Raad, Stephanum eerst als een Gods-lasteraar veroordeeld; en
daar op als sulk-eenen, na haare gewoone wijse laaten dood Steenigen, Actor.
7:58. Alwaar uit vergelijking van kap. 6:12. &c. omstandelijk genoeg gesien
werd, dat de Joden in desen alle uiterlijke Ceremonien van de Wet Mosis in
agt-genomen hebben, Levit. 24:14. en datmen derhalven met sommige hier
soo ligt niet seggen en moet, dat dit alles onder een Oproer, en met geweld,
van het gemeene Volk geschied is: even gelijk te mets ymand om hals geraakt,
door de gene die geen Magt van Dood-straf in handen hebben. Doch sulks
werd genoegsaam wedersprooken, wanneermen aanmerkt; dat als die van de
Libertijnsche en andere Secten, de Wijsheid van Stephanus in haare Syna-
goge niet en konden wederstaan; *Sy Mannen uitmaakten en seiden; Wy
hebben hem hooren spreken, Lasterlijke woorden tegen Mosem ende Godt.
Ende sy beroerden het Volk, ende de Ouderlingen en de Schriftgeleerden:
ende hem aanvallende grepen sy hem, en leiden hem voor den Raad. En stelden
valsche Getuigen, &c:* Alwaar wy sien konnen sijn Beschuldiging voor den
Raad, en hoedanig eenige Dienaars over het uit-krijten van sijn lasterlijke
Verantwoording, hem aangegrepen hebben, en na buiten sleepten, en hem
eindelijk Steenigden, navolgens de Wet; gelijk ons Lucas dat aanwijst, wan-
neer hy segd; *Dat de Getuigen sulks deden*, Actor. 7:58, 59. siende de Straf-
wijse op de Wet, Levit. 24:14. *Brengd den Vloeker uit tot buiten het Leger;
en alle die het gehoord hebben sullen de handen op sijn hoofd leggen, daar na sal
de geheele Vergadering hem Steenigen:* Doch waar van de omstandigheden
breeder onder 't verhandelen der Joodsche Dood-straffen, sullen aangewe-
sen worden. En schoonmen hier tegen alleen wilde seggen, dat Stephanus ge-
weldelijk de Stadt uitgedreven is, sonder dat'er een Wettig Dood-vonnis o-
ver hem uitgesprooken was; ofte eer dat hy sig noch genoegsaam over sijn
Beschuldiging verantwoord hadde; soo gaat sulks egter niet vast: want hy
kan in den Joodschen Raad veroordeeld zijn geworden, schoon het Lu-
cas niet aangeteekend heeft; dewijl ons d'ordentelijke uitvoeringe, het Vonnis
genoegsaam aanwijst: Gelijkmen ook niet gewoon is, in een Oproer of Moor-
dadig overval, eenige plegtigheden der Straf-wetten naauwkeurig waar te
nemen. Wy en twijffelen immers geensinds, of daar is een Dood-vonnis over
de twee Moordenaars gegaan, die met Jesus Gekruist wierden, schoon dat'er
in d'Euangelische Historie niets van gerept word? Doch met de Geregt-han-
del over Jesus gehouden, isset geheel anders gelegen: Want het is tot een
merkelijke versekeringe des Geloofs, en vervullinge der Schriften geschied,
dat ons het Hals-Vonnis van den Joodschen Raad, en d'uitvoering daar
van, onder Pontius Pilatus, so omstandelijk van de Euangelisten beschreven
is. Voorwaar de groote Paulus heeft sich naderhand niet geschaamd, voor
den Koning Agrippa en de Magtige Festus, het Hals-geregt noch aan den
Grooten Raad der Joden op te dragen, wanneer hy van hemselven getuigd;
dat hy Magt ontfangen hebbende van de Overpriesters, veele van de Hei-
ligen in de Gevangenissen gesloten hadde; en dat hy sulks toestemde wan-
neer

Blijken die sulks schijnen te bevestigen.

Stephanus is niet onder Oproer en met Geweld, maar na de Ceremonie der Wet als een Gods-lasteraar Gesteenigt.

Actor. 6: 9-13.

Daar kan over Stephanus een Hals-vonnis geveld zijn, schoon dat niet omstandig beschreven is.

Paulus heeft het Hals-geregt aan den Grooten Raad erkend.

neer sy om-gebragt wierden, Actor. 26:10. 't Gene sy niet en hadden konnen doen, by-aldien sy geen Magt gehad hadden. Daar-en-boven erkend den Joodschen Raad dit selfs, wanneer sy Paulus door haaren Voorspraak Tertullus, voor den Roomsen Stadthouder Felix beschuldigende, doen seggen; *Welken wy ook gegrepen hebben, en na onse Wet hebben willen Oordeelen. Maar Lysias de Overste daar over komende, heeft hem onse handen ontrukt*, Actor. 24:6, 7. En seker alsmen kap. 5:26, 33, 40. ontwaar word, dat de Joodsche Raad, de Apostelen laat Vangen, en over haar geraadslaagd hebben omse te Dooden; soo sietmen genoeg; datse sulks ook souden gedaan hebben, by-aldien dat haar Gamaliel 't selve niet uit het hoofd gesteken hadde. Gelijk het mede geensinds te denken is, datse sulks ook al door den Roomsen Stadthouder souden gedaan hebben; als of die altijd tot haren dienst had moeten vaardig staan. Siet mede 't geval, wanneer de Overpriesters beraadslaagden, dat sy Lazarus dooden souden, Joh. 12:10. Hier-en-boven isset ook niet volstrekt waar, dat de Romeinen in geen Overheerde Landschappen, de Magt van Dood-vonnissen aan iemand dan aan haare Land-besorgers of Stadthouders gelaaten hebben: want behalven dat Josephus in het Veertiende Boek van de Joodsche Oudheden onbepaald getuigd; dat den Joden volkomen vryheid gelaaten is, om in alle dingen die haare Godsdienst aangingen, naar haare eigene Wetten te leven; soo pleit de Natuure van de saak ook genoegsaam voor die waarheid; nadien sy niet na haare eigene Wetten konden leven, by-aldiense ook niet de Magt gehad hadden, om eenen die groflijk tegen die Wetten of Godsdienst Sondigde, volgens de Wet te mogen Dooden. En dese Magt kondense hebben en oeffenen, sonder datse nochtans Magt gehad hebben, om straf te plegen over die gene, welke tegens de Republijk van de Romeinen gesondigd hadden: waar van het ondersoek, te gelijk met de Magt van te straffen, aan den Stadhouder stond. Gelijk'er in meer plaatsen, en onder meer Volken nu noch, een tweederlei Hals-geregte is. Soo dat we uit dit alles te besluiten hebben, dat het den Joden hier alleen niet geoorlofd is geweest ymand te dooden; om dat het voorgewend begaane Feit, namelijk waar mede sy Jesus nu voorgenomen hadden te beschuldigen, niet tot haare Regt-Bank, maar tot die van den Keiser behoorde. En daar van gevense ook reden genoeg in haare beschuldiging, seggende; *Wy hebben bevonden, dat dese het Volk verkeerd; en verbied den Keiser Schattinge te geven; seggende dat hy Christus de Koning is.* Dus maakense Jesus dan hier mede schuldig aan 't Romeins Geregte, voor den Stadthouder, die van des Keisers wegen, het regt der Schatting-eissers, en de Eer des Keisers gebied, te besorgen hadde. Hoedanige Misdadigers den Joodsen Raad, seer wel tot behoud van de Gemeene ruste vermogte aan te klaagen, doch geensinds de hand daar aan slaan om die te dooden. En al wie het Volk sogt af te troonen van de onderdanigheid des Keisers, en het gewillig betaalen van de Schattinge; kon niet anders aangesien worden als een Oproermaaker. Welke te deser tijden heel ligt in 't oog liepen: en de Keiser Tiberius ook strengelijk gewilt heeft, dat tegens desulke sou straffe geoeffend worden. Waarom ook sy, die een aangebooren wrok tegen 't jok der Roomsche Mogendheid, en 't betaalen van de Schatting-Penning in haaren boesem koesterden, nu volmondig durfden uitroepen; *Datse geenen Koning erkenden dan den Keiser:* op datse onder die geveinsde vleisugt, het voorgewende Koningrijk van Jesus, te gelijk voor Pilatus staande houden en wreken souden. Want dat'er meermaals oproeren over het geven van Schattinge en diergelijke onderdanigheden voorgevallen zijn, sietmen onder andere in die, welke in den tijd der Beschrijving aangeregt wierd, door eenen

'tGeen de Joodsche Raad sig selfs ook aanmatigd.

Volgens de vryheid der Joodse Godsdienst moestense onder de Romeinen noch het regt der Dood-straf hebben.

De Joodse beschuldiging is ook daar henen gestrekt, datse Jesus voor den Stadthouder konden verklaagen.

Het was te deser tijd seer gevaarlijk van Oproer en opstand tegen de Roomsche Mogendheid beschuldigd te worden.

Judas Galilæus, Actor. 5:37. welke ook vergaan is met sijn gantsche aanhang: en derhalven beschuldigdense Jesus hier van een gevaarlijk quaad. Maar hoe en op wat grondsteun hebben de Joden doch van Jesus meenen te bewijsen, dat hy het Volk verleide, en verbood Schattinge te geven? daar sy immers wel wisten, dat hy opentlijk het tegendeel, in tegenwoordigheid der Herodianen of Schatting-gaarders, en Pharizeen geleerd en vermaand hadde? als hy seide; *Geeft den Keiser dat des Keisers is?* Doch heel schrander voorwaar: sy seggen daar by, *Dat hy geseid hadde, de Christus de Koning te zijn.* Dit was de waarheid; Jesus hadde sulks waarlijk beleden aan Cajaphas, staande voor den geheelen Joodsen Raad: doch dat hy 't Volk verbood Schattinge te geven, sulks schijnense alleen op haare wijse by gevolg daar uit getrokken te hebben; alhoewelse het voortbrengen, als of Jesus dat waarlijk en regt-streeks alsoo geleerd hadde. Want sy vast-stellende, dat Jesus sig voor een Koning uitgaf, soo wederstond hy by gevolg de Magt des Keisers; en scheen alsoo te willen, datmen aan hem de Schattinge betaalde en Onderdanig was: Nadien het aan yder ligt kon openbaar zijn, dat het regt van Schatting-eisch, aan sulk een voorgewend Koningrijk vast-kleefde. En nadien sy seiden geenen Koning te erkennen als den Keiser, soo wederstond Jesus den Keiser, met hemselven voor de Koning der Joden op te werpen. Sulks dat Lipsius hier eenigsinds wel uit sijn oogen gesien heeft, als hy gevoeld; dat Jesus, van wegen Oproer, en om dat hy sigselven een Koningrijk verwerven wilde aangeklaagd, volgens de Roomse Wetten veroordeeld is: als onder wien het de gewoonte was, al-sulke Belhamels, of aan het Kruis te klampen, of voor de wilde Beesten te werpen. Hoedanigen beschuldiging Pilatus daar in ook soo ver heeft toegestemd; dat hy tusschen de waggelinge van Geloof en Ongeloof, in het Titel-Opschrift des Kruis, als een oorsaak van Jesus Dood stelde; JESUS DE NAZARENER DE KONING DER JODEN, Joh. 19:19. Gelijk deselve ook even te vooren aan de Schaare gevraagd hadde; *Wilt gy dat ik u den Koning der Jooden los-laate?* Marc. 15:9. Indienmen nu hier toe de Heilige Schriften Godtvrugtig te raade neemd; soo en kon Jesus waarlijk niet van de Joden Gedood worden, schoon sy ook noch soo veel Magt hadden, om de Misdadigers die tegens de Joodsche Wetten Sondigden, te mogen straffen. Ook hadde Jesus voorseid; dat hy den Heidenen soude Overgeleverd worden, om ongemoeid de Joodsche beschimpingen, ook van haar Bespot en Gegeesseld, en dan Gekruist te worden, Matth. 20:19. Soo was dan de reden van dese Verborgenheid, het wreede Kruis, aan welke Jesus niet en konde geraaken, ten zy den Joodschen Raad besloot, hem aan den Roomschen Stadthouder, over sulken misdaad te beklaagen, dat hy van de Heidenen kon ter Dood, en wel met naamen, tot de Dood-straf van het Kruis, gebragt worden: waar in de Joden, gelijkse voor Pilatus bekennen, niet geoorlofd en was, selfs de hand te steken. Want aldus agten wy, datmen dit verklaaren moet, volgens de meeninge van Johannes, wanneer hy schijnd te leeren; dat de Joden de Saligmaaker alleen niet Handdadig Gedood en hebben na haare wijse; op dat vervuld sou worden 't geene Jesus daar van voorseid hadde: overweegd wederom kap. 18:31, 32. met Actor. 4:27, 28. Doch laat ons het gantsche Geregts-geding voor desen Roomschen Stadthouder Pontius Pilatus, nu in een ander Hoofdstuk wat ordentelijker gaan besien; en die gantsche handelinge sal ons, behalven haare eigene aanmerkelijkheden, veele fraaje blijken ter hand stellen, die het gevoelen van de vermaarde Heer W. Goes, sullen schijnen uit-te-wissen. En om dat daar ter plaatse ook noodwendig van de Heidensche Kruisstraffe selfs sal moeten gehandeld werden; soo en sal het geene onvoegsaam-

Om dat Jesus seide dat hy een Koning was, besloten sy dat hy verbood Schattinge te geven.

De reden van het Goddelijk bestuur in desen was dat Jesus van de Heidenen door toedoen en opsigt der Joden moeste Gekruist worden.

saamheid schijnen te geven, datwe nu voor-af, de gewoone Dood-straffen der Joden, in 't volgende Hoofdstuk afdoen, en in een Printverbeelding besien; op dat wy daar uit niet alleen mogen ontwaar werden, hoedanigen Dood Jesus hadde konnen sterven, by-aldien het Godt voorsien hadde, dat de Joden hem na haare wijse souden Gedood hebben; maar ook dat de Romeinsche straffe des Kruisses, soo veel van die der Joodsche Doodstraffen verscheelde, datse genoegsaam opmerkelijk was tot het Voornemen Gods, namelijk gelijk Jesus voorseid hadde; dat hy *den Heidenen sou Overgeleverd worden, om Gekruist te worden.* Want aldus sullen we sien, dat de Joden hem aan Pilatus overgegeven hebbende, met alle geweld voor sijn Regthuis staande, geroepen hebbende; *Kruist hem, Kruist hem.* Alwaarmen seer aanmerkelijk moet houden, dat Pilatus tegen de Joden niet alleen en seide; *Neemd gy hem en Kruist hem;* maar dat den Euangelist Johannes ook segd; dat Pilatus ten laatsten door der Joden lastig aanhouden vermoeid, Jesus aan haar heeft overgegeven om Gekruist te worden, kap. 19: 16. daar het geheel-en-al geene wijse van doen onder haar was, een mensch te Kruissigen: ten zy mogelijk ymand hier wilde gedagt hebben, aan die 800. Joden, welke de wraakgierige Alexander Jannæus binnen Jerusalem liet aan Kruissen slaan; hier vooren met een Printverbeelding aangewesen. Doch dese Straffe, door de Joden selfs van den Roomschen Stadthouder over Jesus afgeperst zijnde, scheen ook daarom van de Romeinse Krijgs-knegten, die de gewoone Uitvoerders der Hals-vonnissen onder hen waaren, te moeten geschieden; alhoewel'er gesien word dat de Joodsche Overpriesters, even als offe Opsigthebbers van de Justitie, in dit geval van Jesus wilden zijn, over-al zijn ontrent geweest; gelijk sulks blijkt, Matth. 27: 41. &c. Waarom Jesus dan ook niet alleen geseid word; *Onder de Joden*, maar ook, *Door deselve Gekruissigd te zijn:* siet diergelijke spreekwijsen van de Apostelen gebruikt, Actor. 2: 36. en kap. 4: 10. en mogelijk ook 1 Cor. 2: 8. en Galat. 3: 1. &c.

VIERDE HOOFTSTUK.

KORT INHOUD DESES HOOFTSTUKS.

V*An de* Vier *voorname* Dood-straffen der Joden; *en haare* bepaalingen *over de* Wet, *welke een* Misdadiger *belast te* Dooden. *Of het* Steeningen *sekerlijk een* Straf *der* Overspeelders *was; en wat* Misdaden *ymand daar aan* schuldig maakte. *Hoe de* Doodstraf *der* Steeniginge *geschiede. Van den* Vloek *des* Opgehangenen, *en derselver* Begraaving; *beneffens iets van het* Worg-hangen. *Ceremonie ontrent den* Verwesenen, *door de* Oplegging der handen. *Begraaving van eenen* Uitgeworpenen *die* onbekeerd *gestorven was. Wat de* Verbranding des Lichaams, *en de* Verbranding der Ziele *was; en hoedanige* Misdaden *ymand sulken* Dood waardig *maakte.* Straf der Verbrandinge, *hoedanig dikmaal van* Godt *geoeffend. Van de Straf-wijse der* Onthoofdinge *en der* Worginge; *als mede wat* Dood-straffen *de Joden van andere Volken ontleend hebben. Van de* Niet Doodelijke Straffen; *en hoedanig het* Geesselen *by de* Joden *en* Romeinen *geschiede. Van de straf der* Gevangen-zetting; *en wat eigentlijk de* Straf der Wedergeving, der Vergoeding, *en die van* Gelijk voor Gelijk *was. Op wat wijse de* Misdaad van Verminking des Lichaams *geboet wierd. Van der* Joden Uitbanning *en Werpen uit de*

de Synagoge, *en het* Overgeven aan den Satan: *en welke* Verbanning *eigentlijk* geen Straf *was. Van de Vervloekinge* Maranatha *en* Schammatha, &c. *Van de* Ceremonieele affonderinge *der gener die door ongeval* Onrein *waaren geworden. Waarom* Godt *geen magt gegeven heeft om een* Israelijt, *buiten het* Beloofde Land *te* Bannen. *Hoe* Moses *na der Joden gevoelen, de* Ligte *en* Swaare Geregts-saaken *behandelde.* Hals-vonnissen *hoe by de* Joden *wierden* uitgesprooken. *Roekeloose omkeeringe der* Joodsche Ceremonie, *aangaande haar geroep in 't* Geregts-geding *over* Jesus; Sijn Bloed zy op onsen Kop, &c. Scherpregters *waarom mogelijk* SPECULATORES *of* Aanschouwers *by de Oude genoemd. Van den Beampten* Roeper *die den* Misdadiger *in 't uitgaan tot aan het* Straf-veld *verselde. Wat tijd en gelegenheid een* Verwesenen *tot het inbrengen* sijner Verschooning *vergund wierd. Waarom men een* Veroordeelden sterveling, *gemeenelijk* Wijn *te* drinken *gaf.* Getuigen *hoedanig van de* Regters *moesten ondersogt worden. Van de twee* Schrijvers *en* Schouten, *en* Geregts-dienaaren, *en andere* Amptenaren, *die in de* Joodsche Vierschaaren *moesten tegenwoordig zijn. Van het* Veroordeelen *en* Vry-spreken, *door* Swarte *en* Witte Steenen. *Waarom* Jesus *van den* Grooten Raad *moest veroordeeld worden; en hoe de* Joden *gewoon waaren een* Valsch Propheet *te ondersoeken. Dat voor het Joodsche* Sanhedrin *geen* Appél, *nochte in haare vergadering eenige* Viertijd *of* Vacantie, *plaats greep. Van de* Deugden *en andere hoedanigheden die in een* Regter *moesten zijn; en hoe de* Leden *uit de* Aankomelingen der minder Geregt-Banken, *in den* Grooten Raad *aangenomen wierden, &c.*

Joodsche Dood-straffen waren Vier.

DE Hebreen hebben waarschijnelijk maar Vierderlei soorten van Dood-straffen onder haar in gebruik gehad; waar van de eene vry ligter dan d'andere was: als namelijk het Steenigen; het Verbranden; het Onthoofden, en ten laatsten ook het Worgen. Onder welke Hals-geregten, het Steenigen de hoogste of swaarste straf, en het Worgen de ligtste van alle onder hen wierd gehouden. Gelijk mede niet sonder reden de Verbrandinge erger dan de Onthoofding gerekend wierd. En schijnen de laatere Joden in het oeffenen haarer Dood-straffen veelsinds desen regel waargenomen te hebben; namelijk, dat al waar de Wet van een Misdadiger segd; *Hy sal sekerlijk gedood worden;* (gelijk by voorbeeld Exod. 21: 16. van een Mensch-dief belast word;) sonder de bepaalde Straf-wijse ter Dood, uit-te-drukken; dat sulk-eenen altijd moest uitgeleid en verstaan worden, van de Worging; om dat die Dood voor de sagtste wierd geagt; en het billik was, dat den Regter de onbepaalde Wet, op het voordeeligste en met de meeste Barmhertigheid ontrent den Lijder, uitleide. En op dese wijse hebben veel Rabbinen ook de plaatse Levit. 20: 10. verklaard; om dat daar van de Overspeelders en Overspeelderessen, alleen gesegd word; *Datse Beide sullen gedood worden.* Doch dat desen regel niet algemeen noch van ouds soodanig by de Hebreen in agt-genomen is; noch ook de Wet soodanig niet verklaard hebben; sulks kan men genoegsaam uit den Mond der Joodsche Schriftgeleerden en Pharisëen selfs ontwaar worden: want Johan. 8: 5. daarse een Vrouwe in Overspel betrapt, tot Jesus brengen, seggense duidelijk: *Moses heeft ons in de Wet geboden dat de sulke Gesteenigd sullen worden.* Want alhoewel de Wet Mosis, Levit. 20: 10. alleen belast den Overspeelder te dooden, sonder de soort der straffe te melden, soo schijnense egter uit Deut. 22: 22, 23, 24. besloten te hebben; dat den Overspeelder volgens de Wet sonder verschooning moest Gesteenigd worden:

Joodsche bepaaling en uitleg der Wet aangaande het Dooden.

En hoe van ouds aangaande Overspel verstaan.

den: want soo luid het Gebod in d'aangetoogene plaatsen; *Wanneer een Man gevonden sal worden, liggende by eenes Mans getrouwde Vrouwe, soo sullen sy ook beide sterven.* Namelijk dan ook door de straf der Steeniging, die vers 21. belast is te oeffenen over eene jonge Dochter, die haare Maagdom niet ongekreukt ten Houwelijk gebragt heeft: vergelijkt daar mede vers 23. en 24. Gelijkmen ook alsoo diend te verklaaren, Ezech 16: 38. *Ik sal u na de Regten der Overspeelderessen rigten.* Welke Geregt-straf niet duisterlijk aangewesen word, wanneer daar vers 40. geseid word; *Sy sullen u met Steenen Steenigen.* Invoegen het klaar genoeg is, dat de eerst-aangehaalde uitleg, niet Aal-oud by de Hebreen is aangenomen geweest, maar dat het slegts beknibbelingen der laatere Rabbinen zijn. Men heeft vorders over der Joden gewoone Dood-straffen aan te merken; welke en hoedanigen soort sy tot dese en gene Misdadigers plegen toe te passen: dat is, welke Dood-waardige Sonde ymand aan sulk of sulken Straffe deed schuldig worden: op datwe daar by dan ook gelegenheid mogten vinden, om aan te wijsen; hoe en op wat maniere soodanigen Straffe, aan elk Misdadiger geoeffend en uitgevoerd is geworden. Tot welken einde wy dan ook niet nalaatig zijn geweest, alle die Straf-wijsen in een Tafereel ordentelijk af te schilderen.

Dat de Overspeelders moesten Gesteenigd worden.

De misdaden die ymand schuldig maakten om Gesteenigd te worden, vindmen gemeenelijk op Agtien geteld: als namelijk I. hy die sijn Moeder Beslapen had. II. ofte sijns Vaders Wijf. III. ofte sijn Schoon-dochter. IV. ofte een Ondertrouwde Maagd. V. ofte een Man versaamens-wijse by een Man. VI. ofte by een Beest. VII. ofte een Vrouw die by een Beest ligd. Ten VIII. een Lasteraar. IX. Die een Afgod diend. X. Die van sijn Zaad den Moloch op-Offerd. XI. Die een Waarseggenden Geest heeft. XII. Een Duivels-konstenaar. XIII. Een heimelijke Verleider tot Afgoderie. XIV. Een die sulks in 't openbaar doet. XV. De Tooveraar. XVI. Den Sabbat-schender. XVII. Die sijn Vader of Moeder Vloekt. En ten XVIII. eenen wederspannigen Soone. Tot welkmen volgens onsen voorgaanden uitleg, den Overspeelder, voor de XIX. soort by-doen mag; ten zy men die onder eenige soorten der verbodene By-slapingen betrekken wil. Vraagd nu ymand, hoedanig de Steeniging onder de Joden gemeenelijk toeging? wy konnen'er dit volgende, uit verscheide getuigenissen der Joden en sommige Erfgerugten, gepast op de Wet, Deut. 17: 7. tot verklaaring onser Printverbeelding, eenigsinds waarschijnelijk van seggen. Als den Misdadiger voor het Geregte verwesen was, wierd hy uitgeleid na een plaatse buiten de Stadt, daar men gewoon was verdiende Straf te oeffenen. Sijn handen gebonden zijnde, deed hem een sijner Getuigen of Beschuldigers, die ten minsten twee of drie moesten zijn, Deut. 17: 6. van een tamelijke hoogte (sommige stellen twee Ellen) door eenen heftigen slag in de Lenden, van Boven nederstorten; by-aldien hem die val niet en doode, soo vatteden andere sijner Getuigen, een soo swaaren Steen op als twee Mannen draagen konden, en wierpen die op den neergevallen Misdadiger dat hy stierve: en sulks hem noch niet doodende, soo wierpen alle de omstanders, uit verpligting van de Wet, hem voort met Hand-steenen, tot dat hy den Geest gaf: volgens 't geenwe lesen, Deut. 17: 7. *De Hand der Getuigen sal eerst tegens hem zijn om te Dooden, en daar na de hand des gantschen Volks.* En hier van daan isset mogelijk voort-gerold, dat eenige Joden meenen; dat de Misdadigers die deese straf verdiend hadden, gemeenelijk bewaard wierden tot op een van haare groote Feest-dagen; op welke gantsch Israel gewoon was te Jerusalem te verschijnen: gelijk we in het voorgaande Hoofdstuk hebben gesien, dat de Joden dese gewoonte wilden voorby-gaan, on-

Om wat misdaden ymand by de Joden kon Gesteenigd worden.

Op wat wijse het Steenigen by de Joden geschiede.

trent

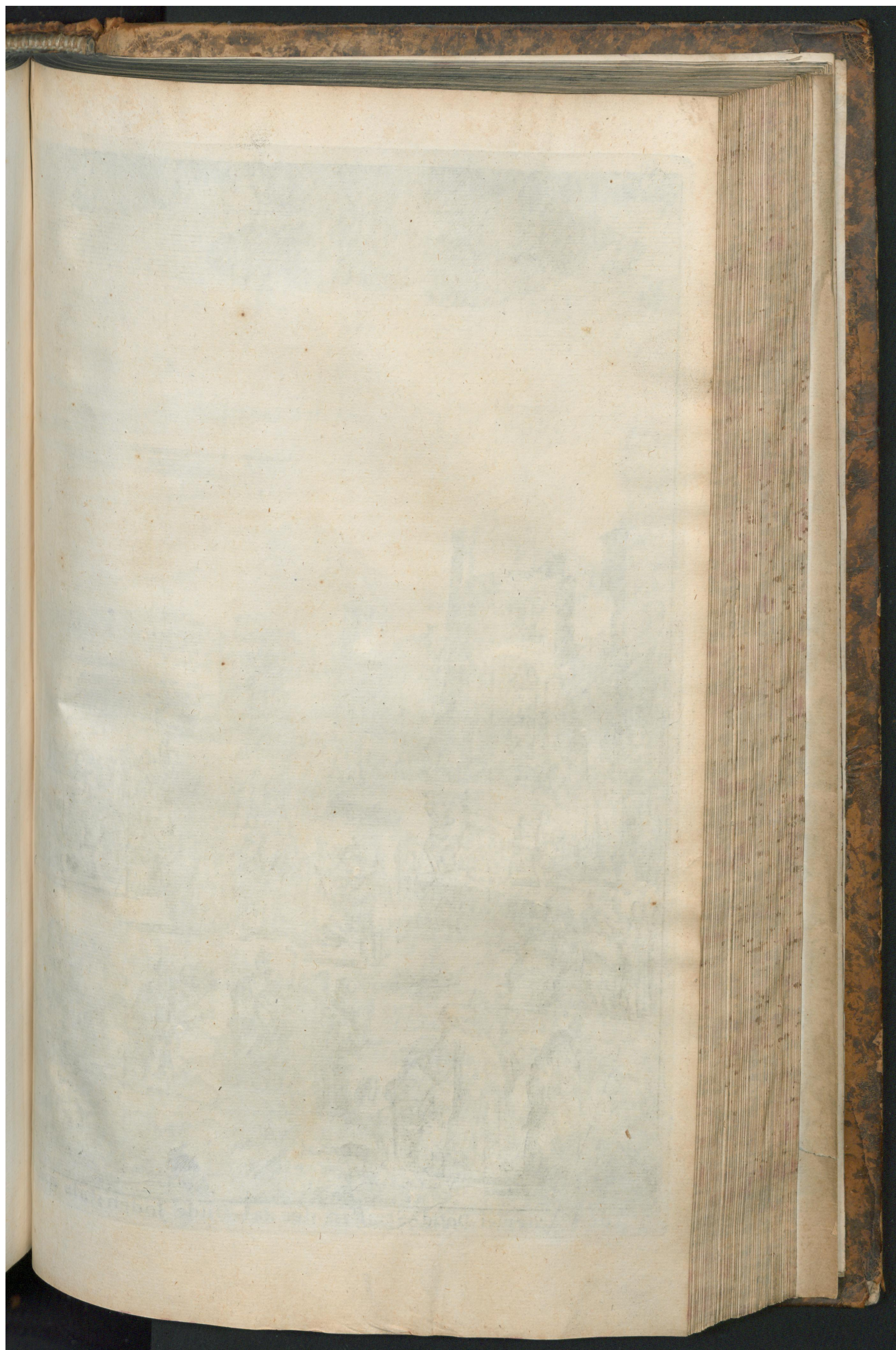
trent het dooden van Jesus, op dat'er geen Oproer en quame. 't Geen egter Rabbi Akiba, alleen aan een Afgoden-dienaar meend gepleegd te zijn: alhoewel het sommige tot alle die welke tot de Dood-straf der Steeninge veroordeeld waaren, willen betrokken hebben; om dat die straf de swaarste was. Doch wy houden dese bepaalde uitleg seer onseker; om datmen veel voegsaamer, door de *Hand des gantschen Volks*, verstaan kan, een saam-getropte meenigte der Stedelingen; en niet juist het geheele Volk Israels uit alle hoeken te Jerusalem op de Feest-daagen te saam-gekomen. Alhoewel het anders onder hen gebruikelijk was, voorname Quaad-doenders op de Hoogtijden te straffen. Maar hoe soude doch het Volk van een gantsche Republijk plaats en beurt vinden, om een eenigen Steen op eenen armen Misdadiger te werpen? Gelijk het ook in andere Steden en plaatsen daar sulks mogt voorvallen, geen plaats heeft konnen vinden: waarom wy liever in desen een groot deel des Volks, het zy buiten de Feest-dagen, ofte op deselve, voor 't geheel nemen. Den Misdadiger nu door d'uitvoering van gemelde Straf, ter dood gebragt zijnde, wierd daar na als tot een openbaare versmaading en Vloek, aan een Boom-stam Opgehangen, tot aan den ondergang der Sonne: en doe afgenomen, en als de Joden leeren, met den Boom, aan welk hy Gehangen hadde, en de Steenen daar mede hy dood geworpen was, te gelijk begraaven; op dat'er niet het minst quaad Gedenk-teeken meer over en bleve, dat van dien mensch genoemd sou konnen worden onder den Volke. En schijnd dese maniere van aan een Hout of Boom-stamme op te hangen, wel meest ofte mogelijk maar alleen aan de Gesteenigde gepleegd te zijn; gelijk veele meenen datmen sulks uit de Wet, Deut. 21. niet duisterlijk kan besluiten: want als daar ter plaatse van het Steenigen eenes Wederspannigen Soone gesprooken is, soo volgd daar op: *Wanneer in ymand een Sonde sal zijn, die het Oordeel des Doods waardig is, dat hy gedood sal worden; en gy hem aan het Hout sult opgehangen hebben, soo en sal sijn Dooden Lichaam aan het Hout niet overnagten, maar gy sult het sekerlijk ten selven daage begraaven: want den Opgehangenen is Gode een Vloek: alsoo sult gy het Land niet ver-Ontreinigen, &c.* Dat nu ook dese Wet doorgaans by de Joden onderhouden is, blijkt uit verscheide voorbeelden: als te sien is, Josua 8: 29. en kapit. 10: 26, 27. Gelijk we ook hier na sullen sien, dat de Joden versorgden; dat het Doode Lichaam van Jesus, tegen den Avondstond afgenomen wierd. Want om dat de Gekruiste, volgens de Romeinse straffen, somtijds langsaam aan haare dood geraakten; daarom quamen sy tot Pilatus en versogten, datse den Dood van den Opgehangen Jesus, en die van de schelmen welke te gelijk met hem Gekruist waaren, door het Breken der Beenen verhaasten mogten; op datse niet aan het Kruis souden blijven vernagten: te meer noch, om dat het Sabbat sou zijn: gelijk Johannes verhaald, kap. 19: 31. En op dese Wet speeld den Apostel dan ook seer welvoegsaam, wanneer hy Galaten 3: 13. segt; *Dat Christus ons verlost heeft van den Vloek der Wet, een Vloek geworden zijnde voor ons:* (namelijk hangende aan het Hout, Actor. 5: 30.) *want daar is geschreven, Vervloekt is een ygelijk die aan het Hout hangd.* 't Geen waarlijk soo niet en moet verstaan worden, als of alle die, welke aan een Boom opgehangen, ofte aan een Kruishout gehegt wierden, daarom Verdoemd waaren: (want sulks leerd ons de Saligmaaker genoeg anders in den bekeerden Moordenaar, die selfs doe sijn welverdiende straf leed, Luc. 23: 43.) maar om dat Godt dusdanigen smaadigen Straf, tot een Voorbeeld gesteld schijnd te hebben, van de Straffe die sijnen Soone eens soude lijden om ons van desen Vloek, te verlossen. Gelijk Petrus sulks ook niet heel schemeragtig toestemd, als hy segd; dat Jesus selve onse Son-

Den Gesteenigden aan een Hout opgehangen.

Deut. 21. vers 21, 22. en 23.

Doode Lichamen moesten voor Sonnen ondergang begraaven worden.

Van Paulus fraai verklaard.

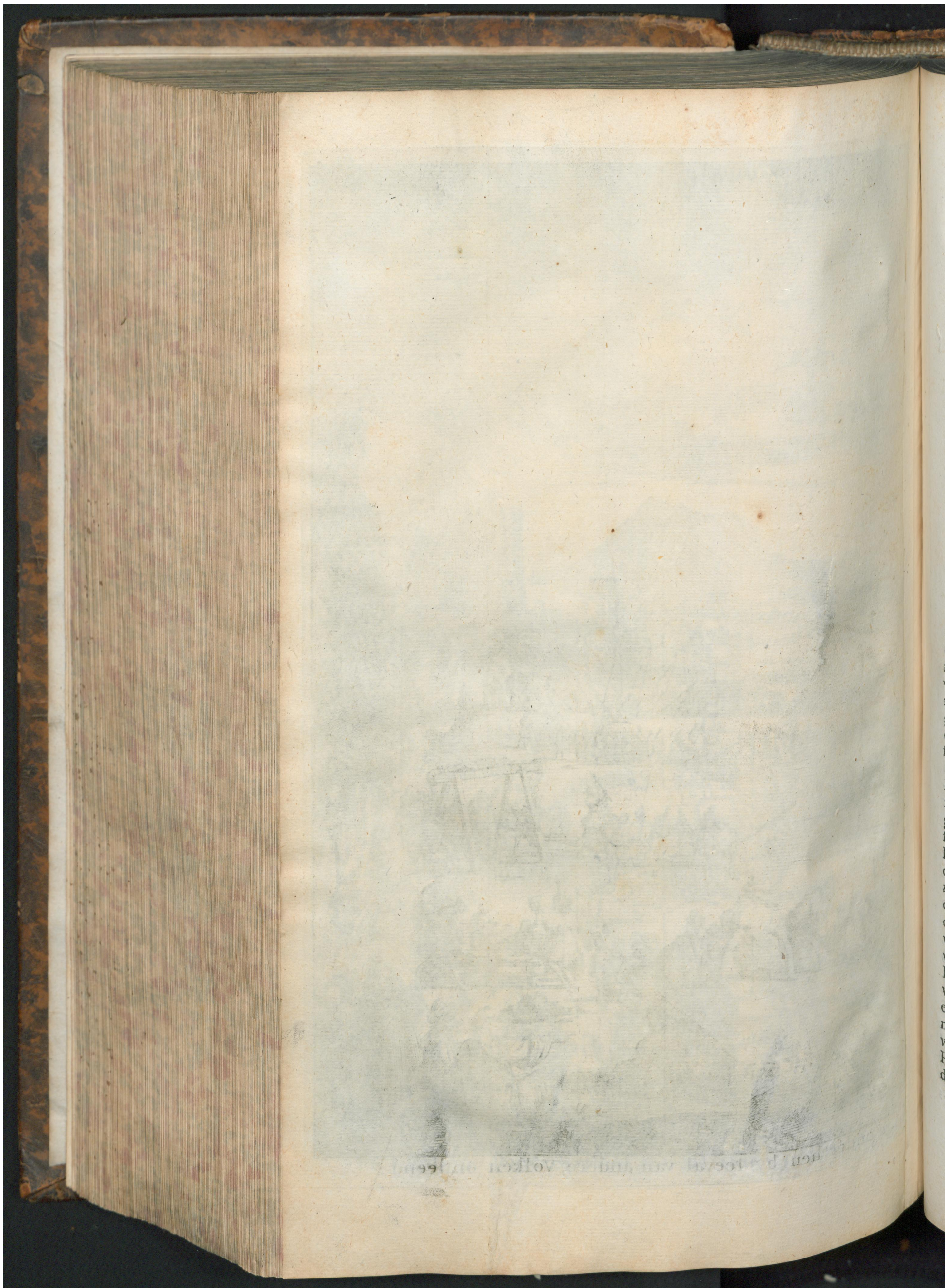

de Vierderlei Dood-Straffen der aal-Oude Joden; als

...ge onder hen by toeval van andere Volken ontleend.

Sonden in sijn eigen Lichaam gedragen heeft, *Op of Aan het Hout*, 1 Petri. 2:24. Besiet verder d'uitvoering der Joodsche Dood-straf, die door het Steenigen geschiede, in onse af-beelding ter slinker hand; en aanmerkt dat

A. Vertoond den Misdadiger op een hoogte staande.
B. De Getuige die hem door een Slag in de Lendenen, doet nedertuimelen.
C. Twee andere Getuigen, die een swaaren Steen optillen, om de gevallen Lijder te pletten dat hy sterft.
D. Den neergestorten Misdadiger onder de Steenen alreede gedrukt en voorts ter Dood Gesteenigd wordende.
E. 't Gemeene Volk, Kijkers of Joodse Burgers, met Steenen op den Sterveling werpende; in de Heilige Schrift, *De Hand des gantschen Volks* genoemd, Deut. 17:7.
F. Eenige vande Regters, die d'uitvoering der straffe met haare tegenwoordigheid Wettigen.
G. Den Dood-gesteenigden naderhand aan een Boom of Vloek-hout Opgehangen tot aan der Sonnen ondergang, volgens de Wet, Deut. 21. vers 22, 23.
H. Den Opgehangenen afgenomen zijnde, word te gelijk met het Vloek-hout en Steenen overstulpt en Begraaven.

En dit was de wettige maniere van Steenigen by de Joden gebruikelijk, gelijk sy ons selfs leeren. Waar toe ons mede de Historie van den H. Stephanus, Actor. 7:58. eenige geloofbaarheid schijnd te verschaffen: als waar in wy niet duisterlijk sien, dat de boose Joden in hare mishandeling egter noch veele plegtigheden van dese Wet, en de maniere die wy tot hier toe hebben afgeschetst, waargenomen hebben: want eerst, sy leiden Stephanus de Stadt uit, volgens Levit. 24:14. daar geseid word; *Brengd den Vloeker uit tot buiten het Leger, en alle die het gehoord hebben, sullen de handen op sijn hoofd leggen. Daar-na sal hem de geheele vergadering Steenigen.* Gelijk mede Naboth op dusdanigen wijse buiten de Stadt Gesteenigd is, 1 Kon. 21:13. Daar-en-boven soo hebben ook de Getuigen die Stephanus voor den Regter beschuldigd hadden, dese Dood-straf selfs uitgevoerd; als uit de gemelde plaatse blijkt: daar wy sien, dat alleen de Getuigen haare Opper-kleederen af-leggen, om dese Steeniging uit-te-voeren; dewijl dese volgens de Wet, Deut. 17:7. eerst moesten beginnen. Invoegen de Schilders seer ver van de waarheid afwijken, wanneer sy dese Historie dikmaal soodanig verbeelden, als of die onder een radeloose oploop, en by wijse van Doodslag, ofte wel door een werp-Gevegt geschied waare: even gelijk aan Paulus te Iconien van de Joden geschiede; en nochtans haare hand ontquam; alhoewel sy hem voor dood na buiten sleepten, Actor. 14:19. en 2 Cor. 11:25. Waar toe men ook het Getuigenis van den selven Apostel mag te raade nemen, die Actor. 22:20. segd: dat hy de Kleederen bewaarde der gener die Stephanum dooden. 't Gene geensinds op eenig verhaal van Verwerringe, noch Moorddadige Geweld-pleging, of Straat-schenderie, of in geval daarwe soo even van spraaken; maar seer wel op de uitvoering van een bestemd Vonnis schijnd te passen: alhoewel het tegendeel egter vele behaagd, op datse het Wettig Hals-geregt der Joden te deser tijd vernietigden. Daar was ook noch een maniere van *Dooden te Steenigen* by de Joden gemeen; namelijk die geschiede, soo wanneer eenen die Wettig uit de Synagoge geworpen was, in de daagen van sijn affonderinge, sonder Bekeeringe stierf; als wanneermen eenige Steenen uit bevel van den Regter, op des Overledens Dood-Baar wierp, tot bewijs dat hy waardig was Gesteenigd te worden; hier slegts als in 't verschiet in onse Printverbeelding aangewesen: alhoewel sommige dese Straf, alleen door 't werpen van een eenigen Steen willen uitgevoerd hebben. En wierd over een soodanig Gestorvenen, geheel geene Rouw noch plegtige Beweeninge, noch Gepijp aangeregt; maar sonder groot gevolg of Lijk-statie wierd hy, vry slegter dan de gemeenste Begraaving der Dooden, ten Graave gestopt. Hier even te vooren hebben wy uit Deuter. 21. waarschijnelijk besloten, dat de Gesteenigde doorgaans aan een Vloek-hout opgehangen wierden:

Stephanus eenigsinds na dese wijse Gesteenigd.

Siet ook d'Opleggingen der handen door de Getuigen in onse Printverbeelding, by de Letter V. vertoond.

Stephanus is niet Moorddadig noch in een Oproer Gesteenigd.

Maniere van Dooden te Steenigen.

Siet het Tafereel ontrent het midden by de Merkletter I.

De Geſteenigde zijn niet altijd opgehangen.

doch wy vernemen uit Joſua 7:25. dat ſulks van ouds niet ſoo algemeen waargenomen is. Want Achan met de ſijne Geſteenigd zijnde, wierd verbrand; en de aſſche onder een opgeworpen Steen-hoop beſtulpt. Doch aan den Koning Ai, ſchijnd Joſua de Wet, aangaande het afnemen van den Opgehangenen voor den Avond, t'eenemaal in agt-genomen te hebben; ſiet kap. 8:29. met kap. 10:26,27. vergeleken. Maar om vaſt te ſeggen, dat hy eerſt dood Geſteenigd en doe aan het Hout opgehangen is; ſulks meenen wy dat ſwaar te bewijſen ſou zijn: nadien het veel eer ſchijnd dat hy levend aan een Galg Opgehangen, en door een Worg-Strop of anders, om-gekomen is. Gelijk de Text-woorden ook klaar genoeg ſouden ſchijnen, om ſulks te beſluiten, alſſer geſeid word: *Den Koning Ai hing hy aan een Hout tot aan den Avondſtond: en ontrent den Ondergang der Sonne gebood Joſua, datmen ſijn doode Lichaam van het Hout afname, en ſy wierpen 't aan de Stadts-poorte, &c.* Ten waare dat de plaatſe kap. 10. vers 26. 't ſelve niet eenigſinds en ſcheen te leur te ſtellen. Want de Vijf Koningen der Canaaniten, die Joſua in een Spelonke had doen beknellen, ſchijnen eerſtelijk uit ſijn bevel Gedood, en daar na Opgehangen te zijn; want aldus leeſtmen daar: *Ende Joſua ſloegſe daarna,* (namelijk na datſe uitgebragt, en van de Krijgs-Overſten den nekke ingetrapt waaren, vers 24.) *ende Doodeſe en hingſe aan vijf Houten: en ſy hingen aan de Houten tot aan den Avond, &c.*

Blijken voor en tegen.

Doch ſommige agten, dat dit geval van het voorige verſchild; en datmen 't een uit het ander niet verklaaren kan; dewijl daar meer blijken zijn, die, alhoewel met eenige bedeemſtering, de gewoone maniere der hedendaagſe Galg-hanging, by de Oude en onder die ook by de Joden aanwijſen. Daar toe-men meend dat het Hangen van Pharaos Bakker, Geneſis 40:22. en de Afgoden-dienaars die ſig aan Baal-Peor koppelden, Num. 25:4. en diergelijke, eenig waarſchijnelijk bewijs toebrengen konnen. Immers ſchijnd het Worgen door een Strop, den Hebreen, en de Volken onder welkſe gewoond hebben en Dienſt-baar geweeſt zijn, oud en al lang bekend geweeſt te zijn: want behalven hare Dood-ſtraf, die ſy door ſoodanigen Worging deden, als we hier volgens der Joden wijſe, in onſe Printverbeelding by de Letter N. vertoonen, ſoo verhing Achitophel ſigſelven ongetwijffeld ook op ſoodanigen wijſe, 2 Sam. 17:23. en Judas, Matth. 27:5. Siet verder van het Hangen, 2 Sam. 21:9. daar ſeven Perſoonen van Sauls geſlagte, van de Gibeoniten Gehangen worden: als mede, Ezra 6:11. daar de Chaldeeſche Uitbreider voor *Opgehangen*, leeſt *Uitgedelgd* worden: en Klaagl. 5:12. en voornamelijk in het Boek Eſther, kap. 2:23. en kap. 5:14. daar van een *Galge* of *Hout* voor Mordechai geſprooken word, Vijftig Ellen hoog, aan welke Haman Gehangen is, kap. 7:10. Gelijk ook aan het negende kapittel van het Ophangen ſijner tien Soonen gewag gemaakt wierd, vers 13, 14. Doch met dit onderſcheid; datſe te vooren Dood-geſlagen, en doe Opgehangen zijn, als duidelijk genoeg op vers 10. aangetekend werd: om ons te doen gedenken, datmen ſoo wel levende als doode, dat is op beide wijſen, Opgehangen heeft. Gelijk we mede van ſommige aangeteekend vinden, dat het Worg-hangen, na de hedendaagſche maniere, ſederd het afſchaffen der wreede Kruis-ſtraf, door Konſtantijn de Groot, onder de Romeinen ſeer gemeen geworden is.

Het Worg-hangen is ook by de Hebreen bekend geweeſt.

Tweederlei Dood-ſtraf der Verbrandinge.

De Dood-ſtraf die onder de Joden door Verbrandinge geſchiede, moetmen tweeſinds aanmerken: d'een die geſchiede door Hout en Takke-boſſen aan-te-ſteken, noemdenſe, *De Verbranding des Lichaams*; de andere, welke uitgevoerd wierd met Ziedend-heet Loot door de Mond in de Keel te gieten, was *de Verbrandinge der Ziele* genoemd; als het welk tot des Misdadigers Ingewand nederdaalende, de Dood noodſaakelijk te weege bragt;

bragt; maar geensinds het Lichaam uiterlijk beschadigde. En gelijkmen van dese maniere wel meest by de Joodsche Schrijvers gewag gemaakt vind; soo schijnenwe verpligt te worden, om te glooven, dat dese wijse ook meest onder hen in swang gegaan heeft. Waar van wy ook een Vertoog-schetsje in onse Printverbeelding by de Merk-letteren K. L. aangewesen sien. Moses de Kotsi, heeft egter de Misdadigers, die gemeenlijk tot de Verbranding des Lichaams verwesen wierden, aldus opgeteld: I. De Priesters Dochters die Hoereerden. II. Die sijn eigen Dochter Besliep. III. ofte sijn Dochters Dochter. Ten IV. of sijn Soons Dochter. Ten V. of sijn Wijfs Dochter. Ten VI. of haar Soons Dochter. VII. of haare Dochters Dochter. VIII. ofte sijn Schoon-Moeder. IX. ofte de Moeder sijner Schoon-Moeder. En ten X. die by de Moeder van sijn Schoon-Vader lag. Van de uitvoering deser straffe door het Geregte, vindmen onses wetens geen klaare voorbeelden in de Heilige Boeken: alleen sietmen Genesis 38:24. datse den Hebreen waarlijk is bekend geweest: want op dien grondslag scheen het Vonnis van Juda te steunen, als hem geboodschapt wierd; *Dat sijne Dochter Swanger was van Hoererie;* dat hy seide: *Brengdse her-voor dat sy Verbrand worde.* Godt schijnd ook selfs dese soort van straffe, nu en dan onmiddelijk over hoog-gaande Misdaden geoeffend te hebben, als te sien is in Nadab en Abihu, Num. 3:4. Levit. 10:1, 2. welke door het Vuur verslonden zijn: siet'er ook noch voorbeelden van, Num. 11:2, 3. en kap. 16:35. En hoe Josua den Gesteenigden Achan met de sijne Verbrand heeft, hebbenwe boven uit kap. 7:24. aangewesen. Gelijk ook de Koning Josias de gebeenten der Afgodendienaars te Bethel, en door geheel Samaria, uit de Graaven deed ophaalen; en de Priesters die de Hoogten dienden, deed Slagten, en te saamen op de Altaren der Afgoden liet Verbranden, 2 Kon. 23:16.

Wat misdaden ymand aan de Dood-straf der Verbrandinge schuldig maakte.

Straf der Verbrandinge van Godt geoeffend.

Van de Misdadigers die by de Joden tot de Onthoofding veroordeeld wierden, vindmen seer weinig by hun aangeteekend. Moses de Kotsi teld ook maar twee soorten van misdaden op, die ymand aan dese straf schuldig maakten; namelijk een gewisse Doodslag; en ten tweeden, een die sig tot eenige Afgoderie uit sijn Stadt hadde laaten verlokken. Gelijk ook de uitvoeringe van die straf niets van de hedendaagse Onthoofding met den Swaarde, en schijnd verscheeld te hebben: Hier in ons Print-Tafereel by de Letter M. genoegsaam aangewesen. En is Johannes de Dooper buiten alle twijffel op dusdanigen wijse in de Gevangenis, uit last van Herodes, op dat hy sijn roekeloosen Eed voldeed, Onthalst, Matth. 14:10. Marc. 6. vers 27. En alhoewel dese daad heimelijk en niet in 't openbaar op een gewoone Geregt-plaats of Straf-Tooneel geschiede; egter word ons in die geschiedenis genoegsaam gedood-verfd, dat ook d'Onthoofding door het Swaard by den Joden bekend is geweest; dewijl d'Euangelisten daar van spreken als van een doe bekende wijse van Dooden. Wy seggen met den Swaarde, en niet met de Bijl, (die ook by de Romeinen in gebruik, en selfs het sigtbaar Teeken van 't Hals-Geregt by hun was;) om dat ons de woorden van den Saligmaaker daar toe schijnen aanleiding te geven, soo wanneer hy aangaande het Dood-slaan segd; *Alle die het Swaard nemen vergaan met het Swaard*, Matth. 26:52. Namelijk door het Swaard van de Justitie en hooge Magten, die het Swaard niet te vergeefs en draagen; maar ontfangen hebben tot Straffe der Boos-doenders, Rom. 13:4. Invoegen de Saligmaaker soo sprekende, buiten alle twijffel gesien heeft op de Wet, Genesis 9:6. *Wie Menschen Bloed Vergiet, diens Bloed sal door den Mensche Vergoten worden.* Alle welke woorden mogelijk veel eigentlijker en netter op de Onthoofding of straffe met den Swaarde, dan op eenige andere Dood-

Onthoofding met het Swaard.

In alle dese plaatsen word ook eigentlijk van een SWAARD om te Dooden gesproken.

 straffe

ſtraffe (het zy door Steeniging, Hanging, Branding, Worging of an-
ders onder de Joden gebruikelijk,) konnen gepaſt worden: Als komende
ook ſeer wel met de Wet van Gelijke Vergelding over-een. En moetmen
over het Dood-ſlaan hier ter plaatſe niet vergeten aan-te-merken, dat ſul-
ke Neerlagen alleen ſtraf-baar onder de Joden waaren, die met een Ver-
heven Hand, dat is met Moetwil en niet Onvoorſiens, en na den menſch,
by Toeval gedaan waaren. Tegens welke Godt daarom ook in ſijne Wet
geſorgd had; gelijk te ſien is in het beſtel der Vry-ſteden tot welken den On-
nooſelen Bloedvergieter henen vlieden moeſt, Deut. 4: 41-43. Joſua 20.
vers 8, 9. Waar toe de Regters ſelfs gehouden waaren, goede en welge-
baande wegen te bereiden om'er gemakkelijk henen te komen, Deut. 19: 3.
Gelijk mede Exod. 22: 2. belaſt word, dat die eenen Dief in het doorgra-
ven ſlaat dat hy ſterft, dat het den ſulken voor geen Bloed-ſchuld en ſal aan-
gerekend worden. Namelijk wanneer ſulks in den donkeren Nagt geſchie-
de: doch de Sonne opgegaan zijnde, wierd het voor een Doodſlag opgeno-
men: als uit het volgende vers blijkt. De Dienaars en Uitvoerders van de
Hals-Geregten waaren gemeenlijk ook met duſdanigen geweer gewapend;
gelijk dat klaar genoeg te ſien is, Matth. 26: 55. *Gy zijt uitgegaan, als tegen
eenen Moordenaar, met Swaarden en Stokken om my te Vangen.* Even gelijk
te vooren vers 47. van de Dienſtknegten, die Judas en de Schaare verſelden,
verhaald was: ſiet ook Actor. 16: 27. Soo word'er ook geſeid van de Ko-
ning Herodes, namelijk Agrippa, die een Soon was van Ariſtobulus, de
Soon van Herodes de Groote; dat hy Jakobus de Broeder van Johannes
met den Swaarde doode, Actor. 12: 2. Deſe Swaarden ſchijnen ook twee-
mondig, dat is aan weer-zijden Scherp geweeſt te zijn; als niet geheel
ongerijmd afgeleid werd, van de ſpreek-wijſe die den Apoſtel gebruikt,
Hebr. 4: 12. In welken Brief ook gewaagd word van veel Geloovige die door
het Swaard ter Dood gebragt zijn, kap. 11: 37. Gelijk dat waarſchijnelijk
geſchied is ten tijde van Manaſſe, 2 Kon. 21: 16. en andere Tyrannen.

Matth. 4: 21.

Wat misdaad ymand aan de Dood-ſtraf der Worging ſchuldig maakte.

Tot de ſtraf der Worging tellen de Joden alleen Sesderlei misdaden die
ymand onder hen daar aan plagte ſchuldig te konnen maaken. Namelijk I.
Een die ſijn Vader ofte Moeder ſloeg. II. Die een Ziele ſtal uit Iſrael. III.
Een Oudſten die de Vergadering of *Conſiſtorie*, opentlijk tegenſprak. IV.
Een Valſch Propheet, en die in den naam van een Afgod Propheteerde. V.
Die by een anders Vrouw lag. En ten laatſten; een die de Dochter van een
Prieſter door Beſlaping te ſchande bragt. Waar van de uitvoeringe der

Hoe de Worging by de Joden geſchiede.

ſtraffe duſdanig toeging: den verweſen Misdadiger wierd buiten de Stadt
geleid, in manieren alswe in onſe Printverbeelding ontrent de Letter O.
aangeweſen ſien: ter Geregts-plaatſe gekomen zijnde, wierd hy in tegenwoor-
digheid van eenige Regters en Getuigen, tot aan de Lenden in een Vuilnis-
hoop of drekkige Aard-grond bedolven: en hem daar op een langen ſmallen
Doek, dubbel om den Hals geworpen zijnde, wierd die van twee ſterke
Mannen, na de wijſe welkmen noch by de Turken en andere Ooſterſche
Volken in gebruik heeft, *Stangeleeren* genoemd, ginds en herrewaards
toegehaald, tot den Lijder dood was: en 't leven alſoo uitgebluſt zijnde,
wierd hy ter ſelver plaatſe, beneffens den Worg-doek begraaven. Beſiet
de ſtands-gelegenheid daar van nader in onſe Vertoog-ſchets by de Letter

Dood-ſtraffen die de Joden van andere Volken ontleend hebben.

N. aangeweſen. In de welke wy, (behalven de Joodſche Geeſſeling die niet
onder de Dood-ſtraffen behoord,) ook noch eenige byſondere harde Dood-
ſtraffen, van andere Volken ontleend, vertoond ſien; diewe ſlegts met
een woord verklaaren willen; om datmenſe alleen als Uitheemſche Dood-
ſtraffen, in de Heilige Boeken gedagt vind, en alleen van de Tyrannen,
en

en somtijds over de Verbanne Volken, of andere toevallen onder de Joden geoeffend zijn: dog die, als we seiden, meest van andere Volken, namelijk de Grieken en Romeinen, en waarschijnelijk ook van de oude Heidensche Volken in Canaan, ontleend zijn: en derhalven geensinds voor eige Geregt-spraakelijke Dood-straffen der Hebreen of Joden moeten gehouden worden; schoon ook veele onder hen in verscheide Vervolgingen, door die wijse omgekomen zijn. Gelijk we daar van voorbeelden opgehaald vinden, Hebr. 11. Waar van het Doorzagen; met de Wilde Beesten te vegten; 't Verdrinken; de Leden uitrekken en met Kluppels dood-slaan, en diergelijke, wel de voornaamste zijn. Tot welkmen noch meenigte andere ombrengingen en wreed-aardige Pijnigingen, die de Christenen naderhand onder de Heidense Vervolgingen geleden hebben, toevoegen kan: die wy ook als Overblijfselen van Christi smaadheid, op 't einde van dit Boek, niet vergeten sullen te gedenken. 2 Sam. 12:31. word verhaald, dat David veel van de verwonne Ammoniten, die in de Hoofd-stadt Rabba waaren, uitvoerde, en *onder de Zage leide;* dat is, gelijk 1 Kron. 20:3. gelesen word, *Met Zagen Door-zaagde.* Die sulks waarschijnelijk gedaan heeft, na hare eige gewoone wreed-aardige straffen, te vooren als geslagen Vyanden van Israel, aan het Volk Gods geoeffend. Het Doorzagen is ook by de Romeinen in gebruik geweest, als Suetonius in 't Leven van Caligula aanteekend. Als ook by sommige Tyrannen onder de Hebreen; wantmen agt dat Manasses den Propheet Esaias op dusdanigen wijse omgebragt heeft; gelijk Tertullianus en andere getuigen. En dat den Apostel daar op siet Hebr. 11:37. als hy segd; *Sy zijn in stukken Gezaagd*, word van veele geoordeeld. Somtijds Zaagdense van 't Hoofd nederwaards; somtijds van tusschen de Beenen beginnende, de Lichaamen met de Voeten opwaards gehangen hebbende: ook wel te midden dwars door, ofte alleen de Armen en Voeten af; gelijk we hier na breeder sullen aanwijsen. Besiet een voorbeeld van dusdanigen ombrenging in ons Tafereel der Joodsche straffen, omtrent de Letter P. Daar wy dan ook de oude maniere van Pijnelijke Uit-rekking, die op een Houte Paard, ofte door middel van een Kaap-stand, of Wind-haspel geschiede, ontrent de Merk-letteren Q. en R. aangewesen sien. En wierden dusdanige uitgerekte Lichaamen alsdan met Kluppels als met Trommel-stokken, dood geslagen: waar van daan die straffe ook, *Timpanismus* by d'Oude genoemd schijnd: gelijk sommige Uitleggers over Hebr. 11:35. aanmerken. Ook meendmen, dat den wreeden Antiochus Epiphanes, 2 Mach. 6:18, 30. den standvastigen Eleazarus, door dusdanigen Pijniging omgebragt heeft. De Verdrinking heeft van ouds by veele Volken in swang gegaan, en wierd op verscheide wijsen uitgevoerd. Uit Athenæus verneemdmen dat de Grieken in dit geval, de Misdadigers in Lood wonden, en in Zee wierpen. De Romeinen naaiden een Vadermoorder, te gelijk met een Slang, en een Haan, en een Aap, in een Lederen Sak, en wierpen hem met dat geselschap in 't Water. Doch de Hebreen segdmen, dat sulks met eenen Meulen-steen gedaan hebben. Waar op de Saligmaker schijnd te sien, Matth. 18:6. als hy seid: *Soo wie ymand van dese kleine, die in my gelooven, ergerd, het waare hem nutter dat eenen Meulensteen aan sijnen Hals gehangen, en dat hy versonken waare in de diepte der Zee.* Doch genoeg van de Joodsche Lijf-straffen die de Dood aanbragten; daar rest noch iets te seggen van haare Straffen die niet doodelijk waren.

Doorzagen en Uit-rekken, &c.

Verdrinken der Misdadigers.

Voor *Meulensteen*, staat hier eigentlijk een *Ezels-Meulensteen.*

De niet doodelijke Straffen onder dit Volk konnen bequaamelijk in Vier soorten onderscheiden worden: namelijk de *Gevangen-zetting;* de *Wedergeving;* de *Vergelding* of *Gelijk voor Gelijk;* (als ofmen seide; *Ooge om Ooge, Tand voor Tand, &c.* en dan ten laatsten, de *Geesseling.* By de

Joodsche straffen die niet doodelijk waaren.

Geesseling hoedanig by de Joden in gebruik.

de Romeinen was tweederlei wijse van Geesselen, namelijk door Roeden, en dan door Sweepen of Ledere Riemen; gelijkwe in het volgende Hoofdstuk nader sullen besien: doch de laatste maniere die de swaarste van beide gehouden word, schijnd alleen by de Joden in gebruik geweest te zijn. Deuteronomium 25: vers 2, 3. werd aan Israel, aangaande de wijse van Slaan of Geesselen, dese Wet gegeven: *Ende het sal geschieden indien een Onregtvaardige Slagen verdiend heeft; dat den Regter hem sal doen nedervallen en hem doen slaan in sijn tegenwoordigheid, na dat het voor sijn Ongeregtigheid genoeg sal zijn in getale. Met Veertig Slagen sal hy hem doen slaan; hy en salder niet toedoen, op dat niet misschien soo hy voort-voere hem daar boven met slagen te doen slaan, uwe Broeder dan voor uwe Oogen, veragtelijk gehouden worde.* In welke Wet een bepaald Getal van slagen geboden word, boven 't welk den Regter niet gaan en mogt: doch soo nochtans, dat hy na eisch van saaken, of hoegrootheid der misdaad, de Slagen in getal wel verminderen mogt: want sulks en besluiten de Joodsche Meesters niet qualijk uit de woorden der Wet, *Na dat het voor sijn Ongeregtigheid genoeg sal zijn.* Invoegen dat *Veertig slagen*, by hun de hoogste trap van Geessel-straf moest gehouden worden. Doch de Joden die in seer veele dingen, Heiliger dan de uitgedrukte Wet hebben willen schijnen, (alswe elders van hunne bepaalingen ontrent het aanvangen van den Sabbat; het Eten of Drinken met de Heidenen; en weg-weeren van den Suurdeeg voor het Paasch-feest; en het Eten van Swijnen Vleesch, &c.

Hoedanig het getal der slagen bepaald wierd.

hebben aangewesen;) hebben ook de Slagen deser Geessel-tugt, uit een over-Godsdienstige viesigheid, van *Veertig* op *Negen-en-dertig* gebragt; op datse selfs in de hoogste straffe, het geboden getal van *Veertig*, niet en souden te buiten gaan. Gelijk sulks ook duidelijk genoeg afgenomen word uit de woorden van Paulus, als hy segd: *Van de Joden hebbe ik Veertig slagen min een, vijfmaal ontfangen*, 2 Cor. 11: 24. Daarwe dan in 't vervolg des Apostels reden, ook het onderscheid van 't Geesselen onder de Heidenen schijnen aangeteekend te vinden, wanneer hy vers 25. segd: *Driemaal ben ik met Roeden Gegeesseld geweest, &c.* Want dat de straf-lijdingen boven de vijf eerste reisen onder de Joden geleden, moeten geteld worden; sulks dunkt ons uit de woorden des Apostels klaar genoeg onderscheiden te konnen worden. En gelijk de Geessel-sweepen gemeenlijk uit drie Riemen of Banden bestonden; soo meenen sommige Joodsche Uitleggers, dat het getal der slagen niet gerekend wierd na de veelheid der Slag-poosen; maar naar het getal der Geessel-riemen, met welk yder slag gedaan wierd: in welk den Misdadiger in yder klop, noodsaakelijk drie slagen ontfing: en by gevolg in de hoogste Kastijding, in Dertien kloppen, *Veertig slagen min een*, dat is Negen-en-dertig. Doch andere meenen, datmen waarschijnelijk 't getal der slagen eenvoudig na de poosen opnemen, en geensinds na het Drietal der Sweep-riemen tellen moet. Gelijk het ook na de Joodsche Fabelen sweemd, wanneer in haaren Talmud geleerd word; dat dese Sweepen van tweederhande Leer gemaakt waaren; namelijk een van een Stiers-Huid; d'andere twee van een Ezels-Huid: doch Drusius heeft uit andere van haare Schrijvers aangeteekend, dat eenige willen datse alle drie van een Kalfs-vel gemaakt waaren: datwe haar selfs nader laaten onderfoeken. Doch dat de Saligmaaker Jesus dit Volk met een Geessel van Touw-snoeren uit den Voorhof des Tempels geswiept heeft, kanmen uit de Euangelische Historie vernemen, Joh. 2: 15. In swaare misdaden wierden om de Pijn te vermeerderen, te mets eenige Loode Bollekens, ook wel Kooten (*Flagra Taxillata* genoemd) en seer scherpe Doornen of Angels daar in, aan 't uit-

Onderscheid der Joodsche en Romeinsche Geessel-straf.

Hoe het getal der slagen in de Joodsche Geessel-straf gerekend wierd.

Hoe en waar van de Joodsche Geessel-swiepen gemaakt waren.

uiterste einde van de Riemen geknoopt; van sommige 't onregt voor *Scorpioenen* genomen, waar van geseid word, 1 Kon. 12: 11. *Mijn Vader heeft u met Geesselen Gekastijd, maar ik sal u met Scorpiœnen Kastijden.* Dat dusdanige Sweepen met Loode Bollekens, by de Romeinen gebruikt zijn, dat sullenwe hier na onder de Heidensche Martel-Tuigen ontwaar worden: doch aangaande de Scorpioenen daar hier van gewag gemaakt word, meenen wy, dat het dunne Riet-houte Staaven of swakke Rijsen waaren, die met Ysere Doornen op de wijse van een Roose-Boom of Egelantier-stamme, aan alle zijden beset waaren: waar van wy hier na d'af beelding net genoeg vertoonen sullen. En alhoewel uit alle de omstandigheden der aangehaalde Wet, en de getuigenissen der Joden openbaar is, dat de Geessel-straffen niet buiten de Steden of op de Straaten voor het Volk, even als de Dood-straffen, maar binnen in het Regt-huis geoeffend wierden; (gelijk Jesus daarom ook segd; *In haare Synagogen sullen sy u Geesselen*, Matth. 10: 17.) nochtans vereischte de schikking onser Vertoog-schets, dat wy de maniere daar van, in de open-lugt, ontrent de Merk-letter S. hebben afgebeeld. Waar van de uitvoering aldus geschiede: den Misdadiger wierd met beide handen aan een Paal of Steen vast-gebonden, by de Hebreen *Gnammud* genoemd: hebbende by-na de gestalte van een Aanbeeld of Voet-stuk eener Kolom; en ontrent de hoogte van anderhalf El of derde-half voet boven d'Aarde: invoegen hy daar ontrent als voorwaards-over Nedergebogen lag, om de slagen op sijnen Rugge te ontfangen; volgens 't gene in de Wet belast word: *Den Regter sal hem doen Nedervallen*, Deut. 25: 2. De Kleederen waaren hem van het Boven-lijf tot aan de Heupen neerwaards getrokken: 't geen volgens de Talmudisten geschiede, door wijse van afsnijden; ofte wel door een flukse affcheuringe; gelijkwe eenigsinds schemeragtig in 't voorbeeld van Paulus bevestigd sien, Actor. 16: 22. *De Hoofdmannen Paulus en Silas de Kleederen afgescheurd hebbende, bevalense te Geesselen.* 't Gene buiten twijffel naar de Romeinsche wijse sal geschied zijn. By de Joden geschiede de Geesseling, altijd in tegenwoordigheid van den Oppersten Regter, die met noch twee andere Leden van de Justitie-Kamer verseld was: want alsoo beveeld ook de Wet, Deut. 25: 2. *Den Regter sal hem doen Slaan in sijne tegenwoordigheid.* Of als in 't Hebreeuwsch staat; *Voor sijn aangesigte.* En geschiede dit voornamelijk, op dat de Geregts-dienaar de slagen met eenige gelijkmatigheid van getal en strengheid, na de hoegrootheid der misdaad sou reguleeren. Geduurende dese straf, wierd van de Opperste Regter, uit Deut. 28. vers 58, 59. voorgelesen ofte van buiten verhaald: *Indien gy niet en sult waarnemen te doen alle de woorden deser Wet, &c. soo sal de Heere uwe plagen wonderlijk maaken, &c.* Voorts was de bedieninge des tweeden Regters, de Slagen te tellen; en van den derden, dat hy den Straf-doender bevel gaf om te slaan. Het Slaan ten einde zijnde, besloot den Opper-Regter de straf met de woorden uit den 78. Psalm vers 38. *Doch hy Barmhertig zijnde, versoende de Ongeregtigheid, ende en verdorfse niet, &c. Hy dagte dat sy vleesch waaren: een Wind die henen gaat en niet weder en keerd, &c.* En dit was het Geesselen by de Joden. Maar aangaande de voornoemde Straf der *Gevangen-zetting*, die voornamelijk in 't besluiten aan Boejen, 't zetten aan een Kaak of Blok, of in Kettingen en Ysere Arm-banden of diergelijke bestonden; daar over is niet bysonders onder de Zeden der Joden aan-te-merken; om datse weinig of niet van de hedendaagse en schijnen te verschillen: alleen schijnd Th. Goodwin in twijffel te trekken, of de Kerker-bewaarders onder de Hebreen, die eenen Gevangenen onder haar opsigt aanbevoolen was, lieten ontsnappen, niet schuldig en wierden

Loode Sweepen en Scorpioenen.

Wat Straftuigen de Scorpioenen waren.

Geesseling hoe by de Joden uitgevoerd.

Straf der Gevangen-zetting.

aan deſelve ſtraf, die den ontkomenen anders verdiend had? 't geen ſommi-
ge waarſchijnelijk meenen af-te-nemen uit 1 Kon. 20:39. *Bewaard deſen Man, indien hy eenigſinds Gemiſt word, ſoo ſal uwe Ziele, in de plaatſe ſijner Ziele zijn.* Doch den ſelven Autheur meend niet, dat de *Libera Cuſtodia*, die de Geleerde Druſius by de Romeinen gebruikelijk ſteld, onder de Hebreen bekend geweeſt zijn. Anders ſchijnd het dat in duſdanige gevallen, ſoo wel den Bewaarder als den Gevangen geboeid of vaſt-gebonden wierd; doch den eerſten alleen aan ſijn ſlinker, den Gevangen aan ſijn regter-arm; waar door den regter-arm als den ſterkſten, aan den Bewaarder eenigſinds te gelijk met hem ſcheen vry te blijven; dewijl hy ſigſelven vrywillig en alleen om den anderen te ſekerder te bewaaren, doch niet uit ſtrafſe, met deſelve Keten bond. De ſtraf van *Wedergeving*, wierd by de Joden geoeffend, wanneer ymand ſijn Naaſten iets Ontvreemd, Ontſtolen, ofte hem het ſijne door eenige Verongelijking onthouden had, volgens Exod. kap. 22. Daar de Wet van Dief-Stal; de Schade die ymands Beeſt in eenes anderens Land doet; als mede de Schade die door 't Vuur komt; en de Schade die aan eenig goed komt datmen in bewaaring heeft; of dat over eenig ding komt datmen te leen heeft, &c. duidelijk genoeg de Vergoeding-ſtraf aanwijſt. En wierd deſe Vergoeding-ſtraf drieſinds by de Joden geoeffend: de eerſte wijſe geſchiede naar-volgens de Vergoeding van een en 't ſelve Ding, daar in of daar aan de beſchadiging geſchied was; dat is, men gaf alleen wederom het regte en eigen Ding, dat door Verongelijking ymand ontfutſeld was: Ofte men gaf, *Soo veel*, of *Voor ſoo veel*, in meenigte wederom, wanneer de onregtvaardig verkregen Goederen, Verlooren, Verkogt, ofte elders te ſoek geraakt waaren. Ofte de Wedergeving geſchiede ook, navolgens de mogelijkheid van ymand; dat is na dat ymand hadde, en dat hy niet magtig was, de geheele ſchade te voldoen. Doch *de Wedergeving van een en 't ſelfde Ding*, word voornamelijk in de Wet vereiſcht: want by-aldien een ontnomen Oſſe, of Ezel, of Schaap, levendig by ymand gevonden wierd, ſoo gaf hy ſlegts Dobbel wederom, volgens Exod. 22:4. Maar by-aldien 't geſtolen Beeſt, geſlagt of Verkogt was, als dan moeſten-der vijf Runder-Beeſten, voor eenen Oſſe wedergegeven werden: en Vier Schapen voor een eenig ſtuk van 't kleen Vee: als in 't eerſte vers van 't ſelve kapittel te ſien is. En ſoo ymand niet genoeg en hadde om de Wedergeving aldus te doen, die wierd ſelfs voor ſijn Dieverie Verkogt, vers 3. Men ſegd ook dat de Joden in deſe ſoort van Straf, ſoo naauw toe-ſagen; dat ſoo by-aldien ymand een Huis gebouwd had, met een Balk, of ſtuk Timmerhout, of eenen Steen, die onregtvaardig of ſteels-wijſe bekomen was, ſy het ſelve Huis onder de voet geſmeten, en den Eigenaar ſijn Hout of Steen ſouden wedergegeven hebben. Van welk doen de Propheet ſijn ſpreekwijſe ſchijnd te ontleenen, als hy de Joden haare Ongeregtigheden onder Oogen ſtellende, ſegd; *De Steen uit de Muur roept, en de Balk uit het Hout antwoord dien*, Habakuk 2:11. De Straf die in de *ſelve ſoort* beſtond, TALIO, of *Vergelding* genoemd, dat is, *Gelijk voor Gelijk*, (in welke ſonder verſchooning, volgens Deut. 19:21. *Ooge voor Ooge, Tand voor Tand; Hand voor Hand; Voet voor Voet, &c.* moeſte gegeven worden, Exod. 21:23, 24.) word tweeſinds aangemerkt; de eene geſchiede ſtrikt en volgens de uitgedrukte Letter van de Wet, ſoodanig; dat ymand die eens anders Oog uitgeſteken hadde, met verlies van een ſijner Oogen, geſtraft wierd. De andere Straf-wijſe geſchiede niet door een ſoort van *Gelijk voor Gelijk*; maar door een Prijs: by voorbeeld van ymands Ooge, in maniere van een Boete te betaalen. Gelijk veele Joden over de geſeide Wet, Deut. 19:21. ook verſtaan en ver-

klaa-

klaaren; dat den Misdoender niet altijd geſtraft behoefd te worden met een gelijke Verminking aan Oog of Hand of Voet; nadien in ſommige gevallen de Wet ophield, en onmogelijk was deſelve na de Letter te voldoen: gelijk wanneer een Blind menſch eenes anderens Ooge uitſloeg, of eenen Tandeloosen Grimmer, ymand een Tand uit den Bek ſtiet. En word ſelfs in de verklaaring van Jonathan, door *Ooge* voor *Ooge*, verſtaan, *Den Prijs der Ooge*, en geenſinds de weder-berooving des beſchadigers Ooge ſelfs. Hierom leeren ook de Joodſche Rabbinen, dat de Misdoenders, in geval van een Lichamelijke Verminking, verpligt wierden deſelve in Vijfderlei manieren te boeten: namelijk Eerſt voor de ſchade in 't verlieſen van 't Lidt toegebragt. II. Voor de ſchade in 't verlies van ſijn Hand-werk. III. Voor des Lijders pijn en droefheid, uit ſijne Wonde of Verminking voortgekomen. Ten IV. voor het Meeſter-loon van hem te Geneſen. En ten laatſten voor de Vlek of de Mismaaktheid, die na de geneſing quam over te blijven: gelijk Munſterus over Exod. 21. uit de Joodſche Meeſters breeder aangeweſen heeft. Uit Aulus Gellius blijkt wel, dat de Romeinen ook duſdanigen Straf-oeffening hebben gehad; doch met dit onderſcheid; datſe doorgaans de keur aan den Misdoender gaven, of hy door een gelijkmatige Geldboete? ofte dat hy door een en deſelfde Verminking aan ſijn Lichaam, betaalen wilde? En dus verre van de Doodelijke en niet Doodelijke Lijf-ſtraffen der Joden. Laat ons'er nu noch iets van de Straf der *Uitbanninge*, of liever *Uitwerping* of *Affonderinge*, by aanknoopen.

Bepaaling ontrent de ſtrafder Vergelding of Gelijk voor Gelijk.

Hoe de misdaad van Verminking of Quetſing moeſt te geboet worden.

Het ſchijnd dat'er driederlei Trappen van *Uitbanninge* by de Hebreen in gebruik geweeſt zijn, waar van wy de Praktijk-Oeffening wel alderklaarſt uit de Boeken des Nieuwen Teſtaments ontwaar meenen te worden. Want dat'er in de Wet des Ouden Teſtaments dikmaal gewag gemaakt werd, van *uit de Vergaderinge Iſraels afgeſneden te worden*, *&c.* ſulks moetmen niet eigentlijk voor een *Uitbanninge* nemen: dewijle in Iſrael niemand met een eigentlijke Uitbanninge geſtraft is geworden; gelijk we aanſtonds uit de dwaalinge van ſommige uitleggers deſer Wet ſullen aanwijſen. Dus houden wy dan, dat het *Uitwerpen uit de Synagoge*, Joh. 9:22. waarſchijnelijk eene van deſe ſoorten is geweeſt, die by de Joden NIDDUI genoemd wierd; beteekenende na hun meeninge, alleen een *Affonderinge* van alle handel of gemeenſchap met cenig Man of Vrouw; en dat ten minſten ſooſe ſeggen, door de tuſſening van vier Ellen: als mede van gemeenſaam Eten en Drinken: en van 't Huwelijks Bed, en van Scheeren, Waſſen, en diergelijke af te houden; navolgens dat den Regter tot de hoedanigheid der misdaad, betamelijk oordeelde. Doch het ſchijnd uit de ſtraks aangehaalde plaatſe van Johannes, dat duſdanigen *Uitwerping* voornamelijk ſag, op het Uit-ſluiten van de Gemeenſchap des Godsdienſt: gelijk onſe Kant-teekenaars aldaar aanmerken. Van welk Buxtorf uit de Rabbinen leerd; dat alhoewel ſulken uitwerping Dertig daagen ſijn kragt hadde; de tijd nochtans op ymands Bekeeringe moeſte ingekort worden: daar-en-boven dat ſoo eenen Afgeſonderden, het vermogen en regt behield, om de Godsdienſt by te woonen, andere te Onderwijſen, of van andere geleerd te worden. Ook kon hy Dienſtknegten huuren, en ſelfs van een ander Gehuurd worden; doch alles op voorwaarde van de geſeide Uitbanninge. Indien hy ſig binnen de geſeide tijd niet en bekeerde; ſoo wierd volgens het believen van den Regter ſijn ſtraf verſwaard, met verdubbeling der tijd; en ſomtijds tot drie en meervoud uitgerekt; ja ook wel ten ergſten genomen, tot aan het einde van ſijn Leef-tijd geſteld. En by-aldien hem onder die tijd Soonen gebooren wierden, ſoo en wierden ſy niet Beſneden: en geheel onbekeerd ſtervende, ver-eerde men ſijn

Van de Uitbanning of Affondering, &c.

Eerſte ſoort van Uitwerping die in een Affonderinge beſtond.

Dat de Uitwerping Joh. 9. ſiet op de uitſluiting des Godsdienſt.

Uitwerping geſchiede ſlegts voor een tijd.

Wanneer en hoedanig de Uitwerping in den tijd verlengd wierd.

Lijk-

Lijk-baar, in plaats van eenige Rouw-ſleep of Stacie, met een Steen-werping; alswe vooren hebben aangeteekend. De tweede ſoort van Ban, of Uitwerping, was *Den Satan overgeven*, by de Joden CHEREM genoemd. Den Apoſtel Paulus gebruikt deſe ſpreekwijſe in een weinig anderen zin, 1 Cor. 5:5. gelijk hy ook doet, 1 Tim. 1:20. als hy ſegd, dat hy de Laſteraars, *Hymeneus en Alexander, den Satan overgegeven heeft:* doch tot bekeering en behoud van haare Zielen. Waarom veel fraaje Uitleggers, ſulks ook verſtaan, van ymand door den Chriſtelijken Ban uit de Gemeente te werpen, tot ſy haar Bekeeren. Doch Thomas Godwin is van oordeel, dat het egter in dien zin niet gebruikt en is onder de Joden van 't Oude Teſtament; maar dat men deſe Verbanning daar heel anders toegepaſt vind, aan Perſoonen en Saaken. Daar het den Perſoon raakt, geeft het meeſt een Verbanninge aan Godt door haare dood en Ondergang te kennen, volgens Levit. 27:29. *Al wat Verbannen is, dat van den menſche ſal Verbannen zijn, het ſal niet Geloſt worden; het ſal ſekerlijk Gedood worden:* vergeleken met het voorgaande vers, daarmen deſe Wet door verklaaren moet. En hebben ſommige Godgeleerde het Oog ſeer ſterk op deſe plaats geveſtigd, welke meenen, dat Jephta, navolgens deſe Wet, ſijn Dochter waarlijk opge-Offerd heeft, Jud. 11:39. Welke ſoort van Verbanninge, men niet wel eigentlijk onder de Burgerlijke noch Kerkelijk Straf-oeffeninge betrekken kan. Indien nu de Verbanninge ging ontrent Dingen of Saaken, ſoo geſchiede het ſelve ook aan Godt door deſſelfs Affonderinge, als door Belofte geheiligd en afgeſcheiden zijnde, van 't gemeen gebruik. En hier tegen Sondigde Achan, welke van 't Verbannene geſtolen hadde; daar hy ook om Geſteenigd en Verbrand wierd, volgens Joſ. 7:11,25. Men ſegd ook, dat wanneer de Joden, dusdanige Verbanningen tot ſtraffe oeffenden, ſy gewoon waaren eenige Vloeken uit de Wet Moſis daar by te voegen: als ook datſe onder het verkondigen of aanſeggen van deſélve, gewoon waaren, eenige Lampen aan te ſteken; die ſy dan op het einde der aanſpraake uit-dompten; tot beteekenis dat den verbannen Perſoon, beroofd was van het ligt des Hemels. Verſchillende alſoo niet veel van 't gene ſommige voor een derde ſoort van Uitbanninge ſtellen; beſtaande in ſekere Vervloeking, welke in 't Nieuwe Teſtament, met een Syriſe of Chaldeeſche benaaming, MARANATHA genoemd word, 1 Cor. 16:22. welke by-na over-een-ſtemd met de vervloeking der Hebreen CHEREM: waar van boven gerept is. MARAN beteekend de *Heere*, en ATHA, *Komt;* invoegen MARANATHA ſoo veel geſeid is, als *De Heere komt*. En was deſe vloeking, ſoo eenige meenen, ingeſteld van Enoch, Judæ vers 14,16. Anderſinds noemen het de Joden SCHAMMATHA, waar van men ons tweederlei verklaaring geeft: ſommige ſeggen, het beduid even ſoo veel als MARAN-ATHA, *De Heere komt:* want SCHEM beteekend *Heere*, en ATHA, *Komt*. Andere ſeggen het beduid, *Daar is Dood.* Waar van daan het ſommige vrymoedig overſetten; *Een Verbanninge ter Dood.* Gelijk Bertramus ook meend, dat de maniere van ſpreken, 1 Joh. 5:16. *Daar is een Sonde tot de Dood*, hier op ſiet; als of daar geſeid wierd; *Een Sonde die de Verbanninge ter Dood verdiend.* Buxtorf teekend aan, dat Rabbi Gerſom het opbreken van Brieven, op ſtraffe van alle drie de ſoorten van Verbanninge verbied. Numerorum aan het vijfde kapittel, leeſtmen van een Uitbanninge of Affondering buiten het Leger; ja buiten de drie Legers; gelijk het by de Joden onderſcheiden werd. 't Welke geſchiede om driederlei ſoorten van Onreinigheid. Doch dewijl ſulks geen ſtraffe, maar een Wettige Ceremonie was, die haar Schaduwagtige beduiding had; en dat ſommige Onreinigheden den menſch onvoorſiens en te-

Uitwerping door het overgeven aan den Satan.

Verbanningen die geen ſtraf-oeffening waaren.

Verbanninge tot ſtraffe hoe geoeffend.

Uitbanninge door Vervloeking.

Verbanninge ter Dood.

tegen wil en dank overkomen konden, ſoo en behoorenſe niet tot deſe ſoort van Uitbanninge, die ymand over eenig quaadaardig gedrag overquam. Ja die ook daar geenſinds van ontleend ſchijnen; om dat de Verbanninge tot ſtraffe, waarſchijnelijk een Ouder herkomſt toegeſchreven word. Want men agt, dat Cain met de eerſte ſoort of trap van Uitbanning NIDDUI geſtraft is: alhoewel het andere voor een Verbanninge uit ſijn Vaderland nemen; hoedanig in Iſrael nooit geſchied is. Doch de laatſte ſoort SCHAMMATHA genoemd, houdmen door Enochs Inſtelling ingevoerd te zijn. In welke beide egter, ſommige een opmerkelijke Over-een-ſtemming meenen ontwaar te worden: want ſy willen dat de Verbanninge NIDDUI, ſeer wel met de uitſluiting *Buiten het Leger Gods alleen*, kan vergeleken worden: welke aan die geoeffend wierd, die na de Wet Onrein geworden waaren, door 't aanraken van eenen dooden, &c. De Verbanning CHEREM paſt ook eenigſinds op de Uitſluiting buiten het *Leger Gods en het Leger der Leviten*. 't Gene deſe gebeurde, welke Onrein waaren door een vloejing of tegen-natuurlijke Zaad-ſpilling, Num. 5: 2. Levit. 15: 1. En ten laatſten mag ook SCHAMMATHA vergeleken worden; by de Verbanning buiten alle Drie de Legers: namelijk *Het Leger Gods*, *het Leger der Leviten*, en *het Leger Iſraels*. En geſchiede het laatſte aan die gene, die door Melaatsheid Onrein waaren, Num. 5: 2. Daar aan het derde vers, niet duiſterlijk van deſe Legers geſproken word, alſſer geboden word: *Van den Man tot de Vrouwe toe, ſult gyſe weg-ſenden; tot buiten het Leger ſult gyſe weg-ſenden: op dat ſy niet en ver-Ontreinigen haare Legeren, in welker midden Ik woone.* Uit welke dingen wy dan ook genoegſaam konnen ſien; dat'er geenerlei ſlag van Sonden, noch van Onreinigheden onder de Wet konden begaan worden, die ymand ſchuldig maakte, om Geregts-wijſſe buiten het Land Iſraels, Uitgebannen te worden. En hier in hebben ſommige uitleggers ſchijnen te miſſen, wanneer ſy de woorden van de Straf-dreigende Wet; *Die Ziele ſal Uitgeroeid worden uit Iſrael*, Geneſis 17: 14. Exod. 12: 15. &c. voor eene Uitbanninge uit haar Vaderland opgenomen hebben. Alhoewel het andere nemen, voor uit de gemeenſchap van Gods volk gebannen te zijn. Andere paſſen 't op een Lijf-ſtraffe, uit Exod. 31: 14. Levit. 17: 4. Doch even gelijk de Moabiten en Ammoniten in het Land Canaan en onder Iſrael hebben konnen woonen, ſonder datſe tot de Gemeente of Vergaderinge van Iſrael toegelaaten waaren; alſoo is ook een Iſraelijt, om eenige Sondige nalaatigheid der Wet, of Ceremonieele Onreinigheid, op verſcheide wijſen, van de Vergaderinge konnen afgeſneden of afgeſonderd zijn; ſchoon hy levende en woonende in 't Land Iſraels bleef. Gelijk we geſien hebben, dat hier toe dan ook verſcheide ſtraffer en ſagter ſoorten van Uitwerping of Afſonderingen waaren; maar geen verwijſinge tot een eigentlijke Ballingſchap buiten het Erfdeel van Canaan. En of ſchoon die gene, welk een Onwetenden Doodſlag begaan had, ſijn Huis en Stadt verlaaten, en ſijn toevlugt tot een der Vryſteden moeſte nemen; ſoo bleef hy egter in ſijn Vaderland; en onthield ſig ſelfs in een Levitiſche Stadt. En alhoewel de Wetgever den Misdadigers een tijdelijke ſtraffe opleide; ſoo droeg hy nochtans ſorge voor de Ziele des Sondaars: want niet willende dat ymand uit ſijn volk in gevaar ſou geraaken van een Afgodendienaar te worden; ſoo en leed hy ook niet dat ymand buiten d'algemeene oeffening en onderwijſing der Godsdienſt Gebannen ſou worden, om onder de Afgodiſche Heidenen te ſwerven. Hier tegen en ſtrijd niet, datmen ſou willen inbrengen, dat Godt te mets eenige van ſijn volk, belaſt heeft een tijd-lang onder de Ongeloovige te gaan woonen; als by voorbeeld, de Sunamitiſche met haar Soon, 2 Kon. 8. en na-

Siet de Duitſche Kant-teekenaar op Num. 5: 3.

Wat het eigentlijk is, uitgeroeid te worden in Iſrael.

Waarom Godt niet gewild heeft dat ymand uit het Land Iſraels ſou Gebannen worden.

naderhand Joseph met Maria, &c. Dewijl daar groot onderscheid te maaken is, tusschen een plaatse daarmen by wijse van Straf, met vreese henen Gebannen werd; ofte daarmen slegts tot sijne Verberging, een wijl sijn toevlugt neemd, om Vryheid te genieten. Gelijk Godt ook die gene, welke hy in een vreemd Land gesonden heeft, seer opmerkelijk voor de Afgodische besmetting bewaard heeft: waar van de waarheid aan Joseph in Egipten; en David onder de Philistijnen, &c. gebleken is. Ja doe Godt selfs, dit gantsche Volk vervoerd, en laaten woonen heeft onder de Heidenen, (gelijk Israel in Egipten; de Tien afvallige Stammen in Assyrien; de Joden in Babylonien, &c.) soo heeft hy wel eenige uit die, tot een regtvaardige straffe haarder voorgaande Afgoderie, haarselven laten verderven; haar Gebannen latende in 't Land der Grouwelen, op datse ook de maate van de haare, aldaar vervullen souden. Doch dusdanigen Magt noch Straf-oeffeninge, en heeft hy aan geene Overheid in Israel ter hand gesteld. Gelijk hy ook in tegendeel de Vroome, welke sig nu en dan onder de algemeene rampen van sijn Volk bedraaid vonden, tegen de besmettinge der Afgoderie, bysonderlijk heeft beschermd: waar van de voorbeelden in Daniel en sijne Metgesellen te sien zijn. En om dat dit bysondere Proef-stukken van Gods Genade zijn; daarom heeft hy ongetwijffeld in Israel geen Magt gegeven, om eenige Ziele, door Uitbanninge in soodanigen verlaaten staat te brengen. Hoedanige Trappen nu van Uitbanninge de Christenen van de Joden ontleend hebben; en hoe die eerstelijk in de Griekse Kerk geoeffend zijn, sulks en hoord niet tot dese plaatse. Gelijkwe ook van de Joodsche straffe der Uitwerpinge tot hier toe alleen, als in 't voorby-gaan 't een en 't ander hebben aangeraakt, om de algemeene Straf-oeffening der Hebreen daar mede te besluiten. Doch daar ontbreekt noch, datwe ook de gemeene Ceremonien, welke in alle Vonnissen, of Geregts-uitspraaken by de Joden plagten gehouden te worden, afdoen; en wel voornamelijk die, welke de Hals-Geregten en Lijf-straffen aangingen; om dat ons eenige dingen daar in ligt konnen geven, aangaande de behandeling, welk den Joodschen Raad, ten deele na deselve, ten deele tegen deselve, over de Saligmaker Jesus gehouden heeft; waar van wy nu in 't voorige Hoofdstuk gesprooken hebben; en de rest onder Pilatus, in 't volgende, voornemens zijn ten einde af te doen.

Waarom Godt de Magt van Uitbannen niet aan sijn Volk gegeven heeft.

De vermaarde Rabbi Jonathan heeft verscheide dingen aangeteekend, rakende de algemeene Ceremonien en plegtigheden, die by de Joden voornamelijk in Gewigtige saaken en Hals-Geregten moesten in agt-genomen werden: in welke hy ook te gelijk aanwijst, dat de Regters in alle voorvallen die hen voorquamen, gehouden waaren, verstandelijke Beraadslagingen te gebruiken. Daar toe verklaarende in hoedanigen gedrag de Geregtssaaken, het zy die Ligt of Swaar waaren, van Moses gewoon waaren behandeld en geoordeeld te worden. In de niet Gewigtige saaken segd hy, was hy gewoon haastig een Oordeel uit te spreken; maar in de Swaare of meer-Gewigtige gevallen, en die 't Leven en Dood aangingen, daar ontrent maakte hy eenig beraad en uitstel. Doch van de ligte en swaare saaken was hy gewoon te seggen: *Ik en hebbet niet gehoord*; te weten van den Heere: op dat hy daar mede betoonde, dat'er in alle Oordeeling by den Regter, een overlegging en beraadslaging als met Godt, behoorde voor af te gaan, eer een Vonnis mag uitgesproken worden. In den Targum van Jerusalem, worden de saaken die voor Moses quamen, in twee *Ligte* en twee *Swaare* onderscheiden. De twee ligtste steldse te zijn, eerst het geval van Onreinigheid, die het Volk van het Eten des Paasch-lams konde af-houden, Num. 9:6-10. Voor de tweede, de saake van Zelapheads Dochters, die

Hoe Moses volgens Rabbi Jonathan, de Geregtssaaken behandelde.

Ligte en swaare saaken hoe van de Joden in twee hoopen gedeeld.

die de Soonen van haare Oomen Trouwden, Num. 36: 10. De twee Gewigtiger saaken steldese, eerst het geval van den Lasteraar, Leviticus 24. vers 12, 13. En voor de tweede, de saake van den Man die Hout op den Sabbat versamelde, Num. 15: 32-34. In alle welke gevallen, men t'elkens aangeteekend vind; *De Heere sprak tot Moses.* Alwaar dan ook gesien word, dat Moses selfs in de ligte saaken, dat is, die het Lijf niet aanen gingen, op een plegtige wijse, gebied het Volk stille te staan; op dat hy vernam wat de Heere sou gebieden. Andersinds houdmen alle moetwillig uitstel, voor een Onregtvaardigheid des Regters. Gelijk ook alleen dien Regter, van welk sekere Weduwe, door tijdig en ontijdig aanhouden en moejelijk vallen, eindelijk een Vonnis afperste, van wegen sijn sloffig uitstel, een *Onregtvaardigen Regter* schijnd genaamd te worden by Lucas op het 18. kapittel.

Luc. 18. vers 1-6.

Alsmen voortijds by de Hebreen een Hals-vonnis plagte uit te spreken, wierd den Beschuldigden, op een Verhevene plaatse gesteld; alwaar hy gesien en gehoord kon worden van alle die ter Vierschaar tegenwoordig waaren: gelijk mogelijk daar op moet gepast worden, 1 Kon. 21: 9. *Set Naboth in de hoogste plaatse des Volks.* Na het uitspreken deser Sententie, leiden de Regters en de Getuigen, de handen op het Hoofd des veroordeelden, en seiden: *Uw Bloed zy op uw eigen Hoofd.* Hoedanigen Ceremonie in onse meer-gemelde Printverbeelding by de Letter V. noods-halve, in de open-lugt, en ontrent het Straf-veld aangewesen is; daar sulks andersinds voornamelijk in de Vierschaaren geschiede. En gelijk de Regters dese Handoplegging deden, om te betuigen, dat soo eenen, *Door sijn eigen Schuld te Grond ging;* en sy alsoo Onschuldig van sijn bloed wilden zijn: alsoo sullen wy in 't volgende Hoofdstuk sien, dat de Joden dese Ceremonie, in het Vonnissen van de Saligmaaker Jesus, gantsch roekeloos tot haar eigen veroordeeling hebben omgekeerd; als genoegsaam de hand der straffe op haar eigen hoofd leggende, uitroepende; Laat desen Jesus slegts aan het Kruis geklampt worden; sterft hy onschuldig, daar is niet aangelegen: *Sijn Bloed zy op Ons, en op Onse Kinderen:* gelijk te sien is by Mattheus op het 27. kapittel. Tot welke ook het Bloed van sommige Discipelen, die Jesus als Propheten, en Wijsen en Schriftgeleerden onder dit Slangen en Adderen Gebroedsel uit sou senden, niet mis-druipen sou, volgens Matth. 23: 35.

Hoe een Hals-vonnis by de Joden uitgesproken wierd.

Waar toe de Hand-oplegging hier geschiede.

Matth. 27. vers 25.

Nu gelijk de plaatsen daarmen de Dood-straffen by de Hebreen uitvoerde, buiten de Stads-poorten waaren; alsoo wierd den Verwesenen daar henen geleid van twee uitvoerders des Geregts; volgens Moses de Kotsi, oneigentlijk CHASANI HACCENESETH, dat is, *Aanschouwers van de Geregts-vergadering,* by de Rabbinen genoemd. Met hoedanigen benaaming den Euangelist Marcus ook den *Beul* of *Scherpregter* van Herodes, door een omschrijving schijnd te noemen; wanneer hy het Latijnsche woord *Speculator,* in het Grieks gebruikt: namelijk om dat de Scherpregters of uitvoerders in het Geregte, soo veel waaren als SPECULATORES, of *Aanschouwers,* om te sien en neerstig te letten, wat de Regters haar sullen bevelen te doen. Waarom sommige onder de woorden die Mattheus gebruikt, gemeenelijk een *Lijf-wagt, Trauwant* of *Hellebardier* verstaan, als die op de Oogen van haare Heeren sien en wagten, en haar gestadig ten dienste staan: gelijk het ook de Chaldeesche Uitlegger soo verklaard. Hoedanige Oppassers dan ook daarom altijd in de Regt-Banken der Joden, tegenwoordig moesten zijn; gelijk we aanstonds van haare SCHOTERIM sullen aanwijsen.

Marc. 6: 27. Matth. 14: vers 10.

Waarom de Scherpregters of Beulen die de Dood-straffen oeffenden, *Speculatores* of Aanschouwers genoemd zijn.

Den Misdadiger dan aldus na de Geregts-plaats buiten de Poort uitgeleid wordende, ging 'er tegelijk met hem een beampt Uit-roeper voor henen, dragende het Straf-vonnis op een beschreven Tafereelken, bezijden voor hem; gelijk we wederom

De strafwaardige Misdadiger uitgeleid wordende ging een Uitroeper voor hem.

in ons Print-Tafereel onder de Letter O. afgeschetst konnen sien. Seggende
dese uitroeper tot het Volk, 't gene na 't gemeen gebruik alsdan wel gewoon
is met een digten drom te volgen; dese of diergelijke woorden: *Sulken
mensch, gaat henen om Gestraft te worden met sulken Dood; om dat hy sul-
ken misdaad begaan heeft op sulken tijd en plaatse: waar van die en die Ge-
tuige zijn: en derhalven soo ymand noch iets weet by te brengen tot sijner
verschooning; die ga haastig en maake het den Regter bekend, &c.* En dewijl
het somtijds gebeuren kon, dat ymand den Lijder iets ten goede by-bren-
gen kon; daarom stond'er aan den ingang van de Geregts-zaal, een Ka-
mer-bode, met eenen Linnen Doek in de hand: op dat soo sig ymand tot
verligting van des Ver-oordeeldens Vonnis opdeed; deselve als dan met
dien Linnen Doek, swenken en een Teeken geven sou aan eenen anderen
Geregts-dienaar, die een stukweegs verder te Paard zittende, daar op moest
agt-geven: want in sulken voorval was het sijn Ampt, den Ver-oordeelden
in der haast na te setten, en wederom tot de Vergader-plaats te roepen.
En sulks en vermogt een Misdadiger niet alleen in desen gevalle te doen;
maar soo hy op den weg by sigselven noch iets bedagt, dat tot sijn ver-
schooning of vermindering van straf verder kon bepleit worden; soo was
hem geoorlofd, tot vier of vijf reisen wederom te keeren, en gehoor te
versoeken: het geen hy dan eerstelijk gehouden was aan de twee aankomende
Raadsheeren, (by de Joden *Leerlingen der Wysen* genaamd;) bekend te
maaken: die tot dien einde den Lijder tot aan de Geregts-plaats verselden;
en oordeelden of het van belang was, dat 'er van hem sou konnen byge-
bragt worden. Doch soo sy oordeelden, dat den Misdadiger in 't verstand be-

Wanneer daar geen gehoor aan eenig Appél gegeven wierd.

lemmerd was, of slegts ydele en gesogte praatjes voor-sloeg; soo gingmen son-
der omsien met de straf voort, en daar en wierd geen verder gehoor verleend:
maar van alle geschiede aan hem trouwhertige en minnelijke vermaaninge, tot
belijdenis des quaads en betooning van Berouw; na het voorbeeld van Josua,
die Achan vermaande, kap. 7: 19. seggende; *Mijn Soone, geef doch den
Heere de Godt Israels de Eere; en doe voor hem belijdenis.* En wat desel-
ve Achan antwoorde, sienwe vers 20. in dese woorden aangewesen: *Voor-
waar ik hebbe tegen den Heere den Godt Israels gesondigd, en hebbe alsoo
en alsoo gedaan.* Welke misdaad, klaar genoeg in het 11. vers afgeschil-
derd staat. Van alle welke Geregtelijke Ceremonien, wy niet de minste
blijk in 't verwijsen van Jesus vernemen; om datse mogelijk besloten hadden,
hem aan 't Geregt van Pilatus over te geven; op dat hy niet als een Propheet
of Leeraar, maar als een Quaad-doender sou schijnen te sterven. Den Mis-
dadiger eindelijk op de Geregt-plaats of Galgeveld gekomen zijnde, gafmen
hem gemeenlijk een Beker Wijn met Wierook gemengd te drinken: siet die
Ceremonie in onse Vertoog-schets ontrent de Letter T. 't Gene men houd
dat sulks geschiede, om eenige duiseling of swijmeling in de Herssenen des

Waar toe de Stervelingen Wijn te drinken gegeven wierden.

Stervelings te maaken; op dat hy te ligt-voeriger in de Dood stapte, en mis-
schien de smerte minder gevoelen soude. En schijnd het dat de Joden dese
wijse ook ontrent den stervenden Jesus poogden t'onderhouden; waar van wy
op sijn plaatse met meerder welvoegsaamheid sullen spreken. Doch andere Jo-
den te gelijk met de Roomsche Krijgs-knegten daar mede spottende, ga-
ven hem naderhand Edik met Galle gemengd, Matth. 27:34. Hoedani-
ge Edik of versuurde Wijn, de Krijgs-knegten op Golgotha schenen me-
degenomen te hebben; om dat haaren gewoonen drank was, een dronk
schoon Water met een Scholpje Edik gemengd; gelijk we hier na breeder
moeten uitvoeren. Alleen blijft hier opmerkelijk, dat ons by Arrianus ver-
haald word, dat de Myrrhe en de Wierook eertijds in Arabien, niet van

yder

yder mogte opgeſaameld worden; maar dat ſulks alleen door de Slaven des Konings,en die, welke ter Dood ver-oordeeld waren,geſchiede. Gelijk mede dat Land, van wegen de dikke en miſtige Lugt, HAZARMAVOTH, dat is *Voorhof des Doods*, by de Hebreen genoemd is. En meenen veele, dat het geven van Gemyrrede Wijn, een gewoonte by de Joden is geweeſt, welke op eenige Medelijdentheid gegrondveſt ſtond, ſiende mogelijk op de vermaaning van Salomon, Prov. 31: 6. *Gevet ſterken Drank dengenen die verlooren gaat.* En om dat duſdanigen Beker gemeenelijk op het uiterſte punt des tijds gedronken wierd, dat des Misdadigers Leven na-by het einde gekomen was; daar van meenen ſommige, iſſet voortgekomen, dat een Drinkbeker dikmaal voor Kruis en Lijden, ja voor de Dood-ſtraf ſelfs, in de Heilige Schrift genomen word: in hoedanigen opſigt ook de Saligmaaker in ſijn laatſte beangſtiging gebeden heeft: *Vader, indien 't mogelijk is laat deſen Drinkbeker van my voorbygaan*, Matth. 26: 39. &c. En dit zy genoeg van de Ceremonien die in de uitvoering der Joodſche Dood-ſtraffen gehouden wierden. Tot welkmen noch die plegtigheden, welke in haare Vierſchaaren ontrent de Geregts-gedingen gewoon waaren te onderhouden, hier kortelijk mogen bydoen: alhoewel het mogelijk ymand ſou mogen voegſaamer ſchijnen, dat we die een weinig te vooren hadden afgedaan. Dus hebben eenige Geleerde dan uit de Joodſche Schriften by-een verſaameld, dat in alle der Joden Geregt-ſpraakelijke handelingen, gemeenelijk Vierderlei ſoorten van beampte Perſoonen, tegenwoordig waaren: namelijk *Regters, Schouten, Pleiters* of *Voorſpraaken*, en *Schrijvers*. By welkmen ten laatſten, ook noch eenige *Getuigen*, voor de Vijfde toevoegen kan. Hoedanige ook in alle *Geregt-ſaaken*, niet minder dan Twee mogten zijn, volgens Deut. 19: 15. Welke dan ook van de Regters wel moeſten onderſogt worden. En ſoo by-aldien deſe valſch bevonden wierden, ſoo ſtraftemen haar volgens de Wet der Vergelding met deſelve ſtraf, dien ſy voorgenomen hadden haaren Broeder op den hals te rokkenen: gelijk in de Wet bevolen is, Deut. 19: 19. Hoedanigen onderſoeking en beproeving des Geregts-handel, met oorlof van den NASI of Overſte der opperſte Geregts-Bank, geſchieden moeſte. De Schrijvers waaren volgens Moſes de Kotſi, gemeenelijk Twee; te wederzijds den Beſchuldigden Misdadiger een: die aan de regterhand ſtond, was ſijn Ampt alles aan te teekenen, wat 'er van de Pleiters of Vrienden, tot beſcherming en verſchooning des Beklaagden bygebragt wierd. En die aan de ſlinkerhand ſtond, hield ſig vaardig om alle beſchuldiging en ver-oordeeling, ja ook de Sententie, tegens den Aangeklaagden te ſchrijven. En meend de Geleerde Druſius, dat de Saligmaaker op deſe Geregts-handeling het oog heeft, wanneer hy Matth. 25: 33. (ſprekende van ſijn laatſte Oordeel) ſegd: *Hy ſal de Schapen tot ſijn Regter-hand ſetten; maar de Bokken tot ſijne Slinker-hand.* De Schouten of Geregts-dienaars, by de Hebreen SCHOTERIM genoemd, waaren hier doorgaans tegenwoordig, om het Vonnis dat 'er by de Regters ſtond geweſen te worden, vaardig uit-te-voeren. Waarom ſy haar dan ook daar ter plaatſe lieten vinden met hare Staaven en Roeden, die ſy geduurig regt op en neer droegen; by-na als men voor de Borgemeeſters te Roomen, de Staaf-buſſels en Bijlen gewoon was te dragen; als Rabbi Moſes de Kotſi ſulks heel neerſtig heeft aangeteekend. Gelijkmen ook aan duſdanige Geregts-dienaars gedagt vind, Luc. 12: 58. *Als gy henen gaat met uwe Wederpartye voor de Overheid, ſoo doet neerſtigheid op den weg om van hem verloſt te worden, op dat hy u miſſchien niet voor den Regter en trekke; en den Regter u den Geregts-dienaar Overlevere, &c.* Den BAAL-RIB of Pleiter (hoedanige wy een *Advokaat* of Voorſpraak ſouden noemen) ſtond

Pſal. 11: 6. en 75: 9. Eſa. 51: 17. Jer. 25: 15-17. Hab. 2: 15, 16. Apoc. 14. vers 10. en 16: 19. en 18: 6.

Getuigen moeſten van de Regters wel onderſogt worden.

Waarom de Joden Twee Schrijvers ſtelden.

Waartoe hier de Schouten of Gewapende Geregts-dienaars waren.

Voorspreker hoedanigen standplaats hy in de Vierschaare nam.

stond gemeenlijk aan de Regter-hand van den Beklaagden ter Vierschaare: het zy dan dat hy voor of tegen hem Pleite. En hier van vindmen veele spreekwijsen en zin-spelingen by de H. Schrijvers ontleend. Dus word'er gesegd Psalm 109: 31. *De Heere sal den nooddruftigen ter Regter-hand staan, om hem te verdedigen tegens die sijne Ziele ver-oordeelen.* En soo wederom in tegendeel van beschuldigen: siet Zach. 3: 1. *De Satan stond aan de Regterhand van Josua, om hem te Beschuldigen.* Johannes schijnd ook op dusdanigen *Baal-Rib* of Pleiter te sien, wanneer hy segd: *Soo ymand gesondigd heeft, wy hebben eenen* (PARACLETON) *Voorspraak* of *Advokaat, by den Vader*, 1 Joh. 2: 1. Welk woord ook van den selven Apostel en Euangelist gebruikt word, kap. 14: 16. Want alhoewel onse Oversetters aldaar, *Trooster* hebben vertaald, soo verklaaren de Kant-teekenaars het selve egter volgens Junius seer wel, *Advokaat* of *Voorspraake*. De Regters ondersogten dan de dingen die voor en tegen den Beschuldigden ingebragt wierden: en na het ondersoek, wierd het Vonnis mondeling uitgesproken door den Regter; verklaarende, N. N. *Regtvaardig*, ofte *Schuldig* in sijne tegenwoordigheid: op welke uitspraake den Schuldigen, aanstonds na de plaatse van het Geregte getrokken, dat is geweldig henen geleid wierd. Waar op gesien schijnd te worden, Psal. 109: 7. *Als hy Geregtet word soo gaa hy schuldig* (of Godloos) *uit*. Alhoewel de laatere Joden schrijven, dat 'er in de meeste voorvallen, noch eenigen kleinen tijd tot het bybrengen van verschooninge gegund wierd. Th. Goodwin heeft aangaande dese stoffe, ook 't een en 't ander uit Rosinus aangeteekend, dat hier ter snè komt. De maniere der Vonnis-spreekende Persoonen segd hy, is onder meest alle Land-aard verschillig geweest. De Joden spraken de menschen Vry, of Ver-oordeelden deselve, door een enkele uitspraak: gelijk den Grooten Raad hierom van Jesus seide; *Hy is des Doods schuldig*, Matth. 26: 66. Doch de Romeinen gaven haare Verwijsingen en Vry-sprekingen met Houtjes, diese in een Doose of waardig Vat wierpen, dat tot dien einde gemaakt was. Indiense ymand Vry-spraaken, soo schreven se een A. op soodanigen Houtje; om dat het de eerste Letter is van ABSOLVO, *Ik spreke Vry*: en indien sy ymand ver-Oordeelden, soo wierpense een Houtjen in, daar een C. op geschreven was: zijnde dese de eerste Letter van CONDEMNO, *Ik ver-Oordeele*. Indien hen de saak te swaar was om te besluiten, soo wierpense Houtjes in, met de Letteren N. L. beteekenende NON LIQUET; *Ten blijkt niet*, of *Het is soo klaar niet*. De Grieken gebruikten ook drie Letteren, van welk de Θ. *Theta*, het Teeken was van ver-Oordeelinge. Waar op den Digter Persius in dit Vers schijnd te sien, als hy segd:

Het Ampt der Regters ontrent de klagten der Getuigen.

Hoe de Dood-vonnissen uitgesproken wierden.

Et potis est Nigrum vitio Præfigere THETA.

Dat is.

En hy sal magtig zijn, de Ondeugd te beklemmen,
Met haar een Swarte Letter THETA voor-te-Stemmen.

De T. *Tau*, was het Teeken van Vry-spreking: A. *Alpha*, van Uitbreiding of Uitstel. Andere beteekenden de ver-Oordeeling door het geven van een Swarten Steen: en de Vry-spreking door eenen Witten. Waar op in de Openbaring van Johannes schijnd gespeeld te worden: *Die Overwind, ik sal hem geven eenen Witten Keursteen:* dat is, Ik sal hem *Vry-spreken* in den Dag des Oordeels. Van de Rabbinen vindmen de Burgerlijke Geregtstoelen, of gewoone Vierschaaren der Joden, tweesinds onderscheiden; namelijk in de Groote Vergadering of Opperste Raad; waar van wy genoeg geseid hebben in het voorige Hoofdstuk: En in een kleinder of minder Geregte: de

Ver-Oordeeling by de Grieken.

En Hoedanig door Witte en Swarte Steenen gedaan.

Apoc. 2: 17

de eerste die wy verhandeld hebben, noemdense *Sanhedrin Gedola;* en de laatste *Sanhedrin Ketanna.* En alhoewel het schijnd dat dese laatste of kleine Vierschaare, naderhand noch onderdeeld is geworden; egter zijn dese twee alleen van ouds de oorspronkelijke Takken: die ook van den Saligmaker erkend schijnen te worden, Matth. 5:22. *Wie te onregt op sijnen Broeder toornig is die sal strafbaar zijn door 't Geregte. Ende wie tot sijnen Broeder segd Raka, die sal strafbaar zijn door den Grooten Raad.* By welken Grooten Raad dan het oordeel stond over de alderswaarste saaken: zittende binnen Jerusalem niet wijd van den Tempel, en te mets elders, als we te vooren hebben gesien. Doch de andere mindere Geregten, ofte die in andere Steden als Regters de Doodslagers en Quaad-doenders straften, Deuter. 21:19. schijnen haare Vierschaare meestdeels in de Stads-poorten gehouden te hebben. 't Geen selfs eenige alsoo ook te Jerusalem meenen geschied te zijn. En om dat de Poorten der Steden van ouds de meeste sterkte hadden, en dat de Regters en Overheden, die 't geweld des gemeenen bestels in handen hadden, daar in veele Regts-gevallen haren Zetel hadden, soo schijnd de Saligmaaker sijn spreekwijse daar van te ontleenen, Matth. 16:18. *De Poorten der Hellen en sullen deselve niet Overweldigen:* verstaande daar door, de Magt en de listige Raad-besluiten des Satans. De Regt-Banken verscheelden ook veel ten opsigt van Gesag en Magt: want men kon sijne Geregts-saaken van de mindere Regt-Banken tot de Vergadering der LXXII, als tot het Opperste Regt herroepen. Doch de Vergadering der drie Mannen en zat niet over Hals-saaken, dat is die Leven en Dood aangingen; maar alleen over de gemeene Burgerlijke voorvallen, van Geld-twisten, Schulden, Erffenissen en diergelijke: alhoewel'er eenige ook het straffen aan den Lijve, door Slagen of Geesselingen toeschrijven. De Vergadering der Drie-en-twintig Mannen, zat wel over bysondere Crimineele saaken; doch sy en hadden geen vermogen, om over dingen die een gantsche Stamme des Volks, ofte den Hoogen-priester, ofte een Valsch Propheet, of diergelijke swaare voorvallen raakten, te Oordeelen: want alsulke saaken behoorden alleen tot het geheele Sanhedrin of LXXII Oudsten; namelijk die alleen binnen Jerusalem den Grooten Raad uitmaakten. Waarop, volgens de meening van Petrus Cunæus, gesien word, Luc. 13:34. *O! Jerusalem, Jerusalem, gy die de Propheten dood, &c.* Gelijk het daarom ook billik scheen, dat Jesus voor desen Raad te Regte gesteld wierd: *Want het en gebeurde niet dat een Propheet buiten Jerusalem gedood* (dat is, ook ver-Oordeeld) *wierd,* vers 33. Alhoewel sy hem uit vreese des Volks; die Jesus Wonderen erkenden, een Politijke misdaad aan 't been smeeten; op datse hem door den Roomschen Stadthouder (tegens welke niemand kikken dorst, om dat hy de Krijgs-magt in handen hadde,) aan 't Krus hielpen; Actor. 13:28. En op hoedanigen wijse de Joden gewoon waaren een Valsch Propheet te ondersoeken of te beproeven; sulks meenen sommige datse aldus plegen te doen: sy overwogen aandagtelijk, hoedanige Oordeelen hy over eenig Volk of plaatse dreigde; als mede het goede dat hy over ymand voorseide: byaldien nu de gedreigde Oordeelen niet en quamen of volbragt wierden; sulks en bewees noch gantschelijk niet dat hy een Valsch Propheet was; om datse geloofden dat Godt Barmhertig was, en dat hy sijn gedreigd Oordeel, of opgeschort, of omgekeerd kon hebben; gelijk in het voorbeeld van Hiskia gesien is: ofte ook dat het volk door Bekeering, het gedreigde quaad geschut hadde; gelijk aan de Niniviten geschied is. Doch indien hy het goede geprophetеerd had, en het geschiede niet, soo oordeelden sy hem een Valsch Propheet te zijn; daar in meenende gestijfd te werden uit Jer. 28. vers 9.

Hoe het te verstaan is dat de Regters geseid worden in de Poorte te zitten.

Wat Geregten niet over de Hals-geregten zaaten, of van welk men Appelleren konde.

Waarom Jesus ook door den Grooten Raad te Jerusalem moeste veroordeeld werden.

Hoe de Joden een Valsch Propheet ondersogten.

vers 9. *De Propheet die geprophetee rd ſal hebben van Vrede: als het woord van dien Propheet komt*, (dan) *ſal die Propheet bekend worden, dat hem de Heere in der waarheid geſonden heeft.* En heeft de Vergadering deſer

In het Sanhedrin viel geen Vacantie noch Vier-tijd.

LXXII Oudſten, doorgaans onder Iſrael plaats gehad en Geregte geoeffend, ſoo voor als onder de Koningen: en deſelve duurde tuſſchen alle ſtilſtand of ledige Vier-dagen on-ophoudelijk; ſelfs in de tijden dat'er nog Regter noch Koning in Iſrael en was. Ja deſen Raad heeft door alle tuimelinge ſtand gehouden, ſchoon ook Herodes volgens Joſephus, veele daar van de voet ligte en andere daar in plakte; op dat hy ſig te geruſter van het Rijk verſekeren mogte. En alhoewel de Heldhaftige Regters en daarna de Koningen Iſraels en Juda, ook geſeid worden, het volk beſtuurd en de Geregts-ſaaken gehanhaafd te hebben; en ſommige vaſtelijk meenen, dat de Magt van deſe Regt-Banken ten tijde der Regters en Koningen, ſeer gebroken is geworden; (gelijk van Samuel geſeid word, dat hy van jaar tot jaar op-trok en rondom henenging na Bethel, en Gilgal en Miſpa: en dat hy Iſrael Rigte in alle die plaatſen, 1 Sam. 7:16.) nochtans heeft in allen deſen, het Geſag deſer groote Regt-Bank vaſt geſtaan; en niet de minſte inbreuk daar van geleden.

't Sanhedrin heeft in alle voorval en tijd der Republijk ſtand gehouden.

Waarom eenige dit geval by de Roomſche Keiſers vergelijken, die wel genoegſaame magt hadden, om in alle plaatſen om te rijden, en Regt-Banken te houden; maar ſulks nochtans deden ſonder de vryheid van de Roomſche Raads-vergadering te kreuken. En hoedanig de Koningen Iſraels en Juda nu en dan eenige goede Reformatien en Beſtel ontrent den Grooten Raad, en de mindere Geregts-Banken hebben gemaakt, dat hebben we hier vooren met een voorbeeld van Joſaphat uit 2 Kron. 19. klaar genoeg aangeweſen. Dus zijn de Koningen dan niet tegen, maar voor de geſeide Regt-Banken tot behoud des Joodſchen Gemeene-beſts geweeſt. Ten aanſien nu van de hoedanigheid der Regters, moeſten volgens de Wet Gods, verſcheide Deugden of Eigenſchappen van een braaf-Man, in deſelve gevonden worden.

Wat Deugden in een regtſchapen Rigter moeſten weſen.

Van welk de Joden eerſtelijk drie, uit Deut 1:13. op-tellen: namelijk *Wijsheid; Verſtand* en *Opregtigheid*. d'Andere vier haalenſe uit Exod. 18:21. te weten, *Kloekmoedigheid; Godvreeſendheid; Liefde tot de Waarheid;* en een *Hater der Gierigheid.* Doch de agtſte, en voornaamſte ten aanſien van 't Geregte, vattenſe op, uit Deut. 1:17. namelijk, *Het Aangeſigt niet te kennen:* dat is, geen *Aannemer van Perſoonen* te zijn. Hoedanige twee laatſte Deugden, ook alle de beſcheidenſte Heidenen, van haare Regters afgevorderd hebben: gelijk Plutarchus van de Thebeen verhaald, datſe hierom gewoon waaren de Geregtigheid ſonder Oogen en Handen af-te-ſchilderen, om aan te wijſen, dat den Regter geen Gaven mag ontfangen, noch door het aanſien van Perſoonen, ſig mag laaten weg-rukken. De Joden, die doch ſelden aan de belaſting der Wet, willen ſchijnen genoeg te hebben, hebben noch eenige andere hoedanigheden tot de Amptenaren die in den Grooten Raad ſouden zitten, bygevoegd: namelijk, Datſe moeſten zijn ſonder eenig letſel aan 't Lichaam:

En hoe van Lijfsgeſtalte en Geleerdheid.

Datſe in LXXII Taalen, en in de Cabale moeſten ervaren zijn, om in geen ſaaken door een Taalman te moeten ſpreken. Datſe niet te Oud van jaaren moeſten zijn. Dat het geen Ontmande mogten zijn; om dat die veelſinds wreed-aardig vallen. Datſe Vaders van Egte Kinderen moeſten weſen, en alſoo geleerd hebben Barmhertig te zijn: en Datſe ook in de Swarte-konſt en alle Natuurlijke Weetenſchappen moeſten ervaren zijn; om van de ſulke wel te konnen Oordeelen. En op dat het de Joodſche Republijk nooit aan voorraad van ſoodanige wel afgeregte Mannen ontbreken mogt, om by af-lijvigheid, of onbequaam-wordinge der Oude, de plaatſe te vervullen; daarom ſegd Moſes Kotſi, waaren'er noch drie andere gemeene

Banken beneden de groote en kleine Regt-Banken; die sy noemden, TALMIDHI CHACHAMIM, *Leerlingen der Wijsen*. Uit dese dan wierd de verkiesing der nieuw-aankomende Regters gedaan. Gelijk ook altijd twee uit dit geselschap der ver-Oordeelde Misdadigers, tot de Geregts-plaatse moesten helpen uit-leiden; als we nu alreede gehoord hebben. De Bevestiging of Inhuldiginge der Nieuw-verkooren Regters, geschiede in alle de Vergaderingen, door de Oplegging der handen, en onder het toe-spreken van eenige weinige Formulier-woorden: hoedanigen Oplegging der Handen gedaan wierd na het voorbeeld van Moses, die Josua, in tegenwoordigheid der gantsche Vergadering, de Handen Opleide, Num. 27: 18, 23. 't Gene de Joden gewoon waaren te doen in tegenwoordigheid van Vijf Regters, of ten minsten Drie; sprekende daar by dese woorden: *Siet gy zijt By-gevoegd, en u is magt gegeven over Straffen te Oordeelen.* Gelijk Maimonides dat klaar genoeg heeft aangeteekend, in sijn Boek handelende van het *Sanhedrin*, of groote Raads-vergadering der Joden.

Minder Regt-Banken in welkmen de Leerlingen of jonge Raadsheeren aansokte.

Hoedanig de Leden in den Grooten Raad wierden aangenomen.

VYFDE HOOFTSTUK.

KORT INHOUD DESES HOOFTSTUKS.

JEsus *van* Pilatus ondervraagd, *aangaande sijn* Koningrijk; *en waarom hy van de* Joden, *voor desen* Stadthouder, *als een* Oproermaker uit Galilea *beschuldigd zijnde*, *daar over tot* Herodes *gesonden*, *en van hem* bespottelijk *te rug gestuurd is.* Pilatus, *der Joden eisch van* Doodstraf *ontseggende*, *houd verscheide onderhandelingen met haar*, *op dat hy* Jesus *van de* Dood-straf *onthefte.* *Volgens wat gewoonte* Pilatus *een* Gevangenen *op het* Paasch-feest los-liet; *en hoedanig schrander hy dit den Joden voorsloeg.* Jesus *tegens* Barabbas *in de waagschaal der* Joden-keur *gesteld.* Edelmoedigheid *der* Romeinsche Geregt-besorgers *in't geven van* Dood-vonnissen. *Gevaarlijke meeninge van sommige*, *welke willen*, *dat den* Droom van Pilatus Huisvrouw, *van den* Satan *voortgekomen is.* *Waarom de Joden juist hebben gewilt*, *dat* Jesus *sou* Gekruist *worden*, *Nieuwe voorslag van* Pilatus *om Jesus* Los te laaten. Geessel-straf, *hoedanig by de* Romeinen *geoeffend: en waarom* Pilatus *Jesus eigentlijk doen* Geesselen *heeft.* *Dat het* Geesselen *by de Romeinen een gewoon* Voorspel *van de* Kruis-straf *was.* Jesus *bespottelijk toegetakeld*, *waarom aan het Joodsche volk* ten Toon gesteld: *met een aanmerking over den* Purperen Mantel, Doorne Kroon *en* Rieten Scepter. *Belagchelijke afkomst van het woord* AVERREGTS. *In wat zin* Pilatus *over den* Beschuldigden Jesus, *tot de Joden seide;* Kruist hem selfs. *Waar toe de Joden haare* Wet *tegen* Pilatus *by-brengen; seggende*, *dat hy sig* Gods Soone *genoemd heeft*; *en hoe* Pilatns *sulks met bekommeringe opneemd*, *en* Jesus *daar op nader* ondervraagd. Jesus *opmerkelijke antwoorde*, *aangaande* Pilatus magt tegens Hem: *en in wat zin sulks van* Pilatus *opgenomen is.* Oproerige bejegening *der Joden aan* Pilatus, *hoedanig met* Geveinstheid *en vleisugt vermengd.* Pilatus *het* Dood-Vonnis *overdrongen en afgeperst*, wast sijn handen in onschuld, *en geeft* Jesus *over tot de* Dood-straf des Kruisses. Joden *spreken te gelijk met haare Nakomelingen*, Borge *voor de* Straf der Goddelijke Wraake, *die den Stadthouder en haar*, *over* Jesus onschuld *mogte op den hals komen*; *seggende*, Sijn Bloed zy op ons, &c. *En hoe sulks vervuld is geworden.* *Dat* Jesus *van* Pilatus

niet sonder Hals-vonnis, *tot het* Kruis *is overgegeven; en alsoo waarlijk onder hem* Geleden *heeft, volgens den* Artikel des algemeenen Geloofs. *Dat de* Roomsche Mogendheid *de plaats van* Jesus Geboorte *en sijn* Doodstraf *bevorderd heeft. Te wat* Tijd *en* Uure *Jesus* Overgegeven *is. Met een aanmerking over de* Dag-verdeeling der Joden, *en sommige andere omstandigheden, die in dit* Hals-geding *voorgevallen zijn, &c.*

Jesus van Pilatus ondervraagd.

NAardat dan de Romeinsche Stadthouder Pontius Pilatus, het beklag over Jesus misdaad, uit den mond der Overpriesters, van voor de Gevel-peuy van sijn Regt-huis hadde aangehoord; is hy volgens Johannes 18:33. wederom na binnen gegaan; en Jesus doende in sijn Geheim-kamer komen, heeft hy hem afgevraagd; *Of hy ook een Koning der Joden was?* Dat is, of hy hem voor sulk eenen Koning uitgaf of sogt op-te-werpen, als de Joodsche Overpriesters hem hier beschuldigden; en of hy daar toe het volk agter hem oproerig maakte, en aftroonde van de gehoorsaamheid des Keisers? Want dit moeste Pilatus regt weten, eer hy hem waarlijk schuldig konde houden voor sijn Regt-Bank. Doch Jesus gelegenheid soekende, om te betuigen hoedanigen Koning hy voorwende te zijn; namelijk die geensinds de Mogendheid des Roomschen Keisers konde kreuken: vroeg hy den Stadthouder, of hy sulks uit hemselven, ofte uit den mond van andere, tegens hem quam in te werpen? Waar op Pilatus hem als vraagender-wijs aanseid; *Ben ik een Jode? Uw volk ende de Overpriesters hebben u aan mijn Overgeleeverd: wat hebt gy gedaan?* Te kennen gevende, ja, dat hy dit van andere gehoord hadde, als een beschuldiging die voor sijn Regt-Bank scheen te behooren; en derhalven, dat Jesus hier moest bekennen, hoe het met de saak gelegen was; ofte wat hy tegen dusdanigen hoog-gaande beschuldiging hadde by te brengen? Waar op Jesus dan ook rondelijk beleed, van hoedanigen Rijk hy een Koning was: en dat de waarheid van sijn seggen daar in genoeg bleek, dat hy geene Weereldsche Magt, noch gewapenden aanhang, noch Krijgsknegten onder sig in dienst hadde, die voor hem gestreden, noch ook belet hadden, dat hy in handen van de Joden gevallen was. Het selve soodanig voorstellende, dat hy het waare besluit daar over, t'eenemaal aan 't oordeel van Pilatus steld: namelijk daar uit te verstaan, dat sijn Koningrijk niet van dese Weereld was, Joh. 18:36. sprekende hier uit een en deselve mond, waar mede hy te vooren tot de Pharizeen geseid hadde; *Dat het Koningrijke Gods niet en quam met uiterlijk gelaat, &c.* Luc. 17:20. Maar gelijk Pilatus hier uit wel vernam dat Jesus voorgewend Koningrijk niet nadeelig aan den Keiser was; maar hem egter hoorde van een Koningrijk getuigenis geven; hervatte hy andermaal te vraagen; *Zijt gy dan een Koning?* doch Jesus antwoorde, *Gy segd dat ik het ben. Hier toe ben ik gebooren; en hier toe ben ik in de Weereld gekomen, op dat ik der* Waarheid *getuigenisse geven soude. Een ygelijk die uit de* Waarheid *is hoord mijne stemme, &c.* Invoegen dat Pilatus hier uit genoeg te vernemen hadde, dat mogelijk dit Koningrijk vast was aan eenig geschil dat de Godsdienst der Hebreen raakte; waar in Jesus aangaande de leering van eenige *Waarheden*, verschillig mochte zijn met andere Secten die onder de Joden waaren. (Gelijk hem ook het gerugt der Pharizeen, Zadduceen en Esseen, &c. niet heel onbekend konde zijn.) Zulks dat misschien Jesus Rijk, ten quaadsten genomen, maar aan-te-merken was, als de Benden of School-troepen van sommige afgesonderde Wijsgeeren en Schriftgeleerden; die, om datse van andere in sommige gevoelens verschil-

Jesus antwoorde aangaande de nature van sijn Rijk.

Jesus bekend voor Pilatus dat hy een Koning is.

Joh. 18:37.

Hoe Pilatus Jesus voorgewend Koningrijk heeft konnen opnemen.

ſchilden, in Secten, als in byſondere Rijken verdeeld waaren, die elk haar Hoofd en Voorganger hadden, na wien de Leeringen en Navolgers genoemd wierden; als Aanhangers van ſulke Meeſters. Want hier toe ſcheen hem Jeſus met deſe woorden aanleiding gegeven te hebben, als hy ſeide; *Een ygelijk die uit de* Waarheid *is, hoord mijne ſtemme.* Als of hy hadde willen te kennen geven, dat die gene, welke uit liefde van de Waarheid dien hy leerde, Onderdanen van dit Rijk der Waarheid wilden zijn, tot ſijn Koningrijk behoorden. Doende Jeſus hier alſoo onder Pontius Pilatus, een goede en ronde belijdenis, volgens het getuigenis van Paulus, 1 Tim. 6: 13. Gelijk Pilatus dan ook daar uit beſloot; dat of ſchoon daar eenig geſchil onder de Joden met deſen menſche was, dat het bewijs der Waarheid, en niets anders en raakte; hy nochtans geene reden daar in heeft konnen vinden, die Jeſus deswegen ſchuldig maakte voor ſijne Regt-Bank; dewijl doch de *Waarheid* naar het gevoelen van de Wijsgeeren dier tijden, een Ding geagt wierd, dat ſoo diep in de onſekerheid bedolven lag, datmen'er geheel-en-al niet ſeker agter komen kon: en dat'er deswegen ook van alle tijden, betwiſtingen onder de Geleerde over zijn geweeſt, die dagelijks konden aanwaſſen. En dus denkende, heeft Pilatus niet konnen oordeelen, dat de ſaak voor hem laſt leed; noch dat'er dwang agter ſchool, om deſen menſche als een Oproermaaker ter Dood over te geven. Want ſulks ſchijndmen van hem te moeten oordeelen, wanneer hy eenigſinds ver-agtender-wijſe op Jeſus antwoorde ſeid; *Wat is Waarheid?* Doch hoedanig ſommige uit deſe vraage, (dieſe onderſtellen volgens de Romeinſche ſtijl van Ding-taal houden, in het Latijn geſchied te zijn) door een Letter-verſettinge van deſe vraag, QUID EST VERITAS? de antwoord voortbrengen, EST VIR QUI ADEST, *Het is de Man die daar ſtaat*, of *tegenwoordig is*; ſulks is in 't Eerſte Hoofdſtuk van 't Eerſte Boek aangeweſen. Doch hoe het daar mede ook mag zijn; deſe Letter-verſetting kan nochtans de waarheid in deſen niet on-aardig toeſtemmen. Pilatus hier op wederom tot de Overprieſters uitgaande, ſprak hy Jeſus genoegſaam voor ſijn Regt-Bank vry, wanneer hy ſeide; *Ik en vind geen ſchuld in hem.* Maar de Joden ſiende dat Pilatus aan de zijde van Jeſus over-helde, hielden te ſterker aan, en beſchuldigden hem van veele ſaaken. En op datſe haar eerſte aanklagte noch te ernſtiger aandrongen; ſeidenſe dat hy ſekerlijk, *Het volk beroerde, leerende door geheel Judea, begonnen hebbende van Galilea tot aan Jeruſalem toe*, Luc. 23: 5. Dit dedenſe nergens om, als op dat Jeſus als een Oproer-maaker en ſtoorder van de ruſte des Gemeenen-beſts mogte Gedood worden, Actor. 13: 28. Want dat de Joden in deſe beſchuldinge niet en verſtonden, dat Jeſus eenige Ketterie of valſche Leere tegens de Wet Moſis leerde; maar dat hy het volk ongehoorſaam maakte aan den Keiſer; en daar door weigerden Schatting te betaalen &c. blijkt daar uit, dat ſy wel wiſten, dat Pilatus een Heiden zijnde, van haare Wet en Godsdienſtige Leere niet en konde oordeelen; en ſy ook nooit gewoon waaren ſulke dingen voor ymand anders dan voor haare Raads-vergaderinge te brengen. Gelijk deſe Stadthouder dit ook ſelfs genoegſaam bekende, Joh. 18: 35. Daar toe men ook deſelve beſchuldiging voor Herodes moet in agt nemen: zijnde deſen een Viervorſt, die ſoo wel als Pilatus van de Roomſche Mogendheid afhing, Luc. 23: 10, 14, 15. En hier en ſtrijd mede niet tegen, dat de Joden ſeggen; dat hy ſulks had begonnen te plegen van Galilea af, daar Jeſus waarlijk eerſtmaal hadde beginnen te Prediken: want het blijkt datſe dit bybrengen, om hem des te meer verdagt te maaken; nadien de Galileers doe ter tijd in 't quaade blaadje ſtonden; en boven andere Joden berugt waaren van Oproerigheid: zijnde ook noch in verſſe geheugchenis, hoedanig ee-

En waar uit Pilatus ſulks waarſchijnelijk alſoo heeft konnen denken.

Jeſus als een Oproermaaker voor Pilatus beſchuldigd.

Dat Jeſus voor Pilatus niet beſchuldigd word van valſche Leere.

Waarom de Joden ſeggen dat Jeſus ſijn Oproer van Galilea begonnen hadde.

Matt. 4: 23.

Galileers vermaard voor Oproermakers.

eenen Judas Galileus in de daagen der Romeinſche Beſchrijving, wegens het Hoofd-geld, ſoodanig de Beeſt geſpeeld had, dat Pilatus daar over komende, meenigte van ſijnen aanhang op de Vleeſch-bank hielp; mengende hun Bloed met dat der Heidenſche Offerhanden, Luc. 13: 1. Het gene mogelijk wel een oorſaak is geweeſt van de Vyandſchap tuſſchen Pilatus en Herodes, die Viervorſt in Galilea was; in wiens Geſag en Geregts-Bank, Pilatus mogelijk door deſe daad, de hand te diep hadde in geſteken. Gelijk dit ook Petrus by-na aan een ramp hielp, dat de Tong-val van ſijn

Marc. 14. vers 70. Luc. 22: 59.

ſpraak hem beklapte een Galileer te zijn: als Marcus en Lucas aanteekenen. Dus heeft dan Pilatus uit der Joden nader beklag wel vernomen, dat Jeſus een Galileer en uit het gebied van Herodes was; doch daar uit noch geen Schelm-ſtuk konnen vinden, dat hem bewoog dien menſch als een Oproer-maaker te ſtraffen; derhalven ſend hy hem tot Herodes, die van

Luc. 23:7.

wegen het Paaſch-feeſt, doe ook juiſt te Jeruſalem was: op dat hy ſig alſoo waar 't mogelijk, behoudens de ruſte en gunſte des gemeenen Joodſchen volks, van de ſaak ontſloeg. En gelijk Herodes neffens de ſijne, die met hem Idumeers en Joden-genooten waaren, waarſchijnelijk hier tot het Feeſt gekomen was; alſoo was hy ook ſeer verblijd als hy Jeſus ſag; want hy hadde ſeer daar na verlangd; om dat hy veel van hem door gerugte hadde

Herodes onderhandeling met Jeſus.

hooren ſpreken; nieuwsgierig zijnde eenige Wonder-daaden van hem te ſien, Luc. 23. 8. op dat hy ontwaar wierd, of hy niet en was Johannes de Dooper, welke Herodes de Groote, in de gevangenis had doen ombrengen, en na ſijn gevoelen van den dooden opgeſtaan was; vergelijkt Matth. 14: 1, 2. Dus vraagde deſe Herodes hem dan na veele dingen, waar op Jeſus niet en antwoorde; ſelfs ook niet ſchoon de Joodſche Overprieſters en de Schrift-geleerden, hem hier wederom met de voorgemelde misdaad heftiglijk ſoggen te bekladden: haar laatende voorſtaan, dat ſulks ſoo wel voor deſen Herodes; als tegens Pilatus en den Keiſer konde gelden; overmids hy een Viervorſt over Galilea was, die den Roomſchen Keiſer, ſoo wel als andere Landbeſorgers over deſſelfs Gebied geſteld hadde. Doch deſen, alhoewel hy belijdenis van 't Joden Geloof dede, en ſprak Jeſus niet Vry, noch hy

Waarom Herodes Jeſus alleen ſpottelijk handeld en weder tot Pilatus ſend.

en ver-Oordeelde hem ook niet, maar liet hem alleen door ſijn Krijgs-lieden, of Lijfwagten en Hoovelingen, ſmaadelijk handelen en beſpotten: hem doende een blinkend Kleed omhangen; en aldus toegeſteld, wederom tot Pilatus brengen. Als of hy met deſe daad betuigde, dat hy die ſigſelſen menſche voor de Gek en voor een dwaaſen Koning hield; die ſigſelven uit beroeringe van zinnen, inbeelde Koning te zijn, ofte ten minſten uit een dwaal-ſieke laatdunkendheid daar na ſtond. Waarom eenige ook

Hoedanigen blinkend Kleed Herodes Jeſus heeft doen omhangen.

meenen, dat hy Jeſus eigentlijk een Wit Kleed omgehangen heeft; om dat ſulks de gewoonte was der gener, welke onder de Romeinen na Eer-ampten ſtonden. Gelijk ons ook de Taal-vitters leeren, dat het Kleed dat hier blinkende vertaald is, ſeer wel voor een Helder, Suiver en Wit Kleed kan genomen worden. En gelijk deſe wederſending van Jeſus den eerſten ſteen lei, waar op de vervalle vriendſchap tuſſchen Herodes en Pilatus herbouwd wierd; (*Want ſy waaren te vooren elkander Vyandig*;) alſoo heeft men voor waarſchijnelijk te houden, dat ſulks op die grondveſt geſchiede; dat Herodes nu ſag, dat Pilatus hem het regt over ſijn volk in Galilea, volkomen wederom gaf, niet willende oordeelen over een menſch die tot eenes anderen Gebied-ſtrekking of Regt-Bank behoorde. En derhalven

Pilatus en Herodes van nieuws bevriend.

zijnſe Vrienden geworden, uitwiſſende en agter rugge werpende de Vyandſchap die tuſſchen haar ontſtaan was, over het ombrengen van de Galileers, welkers Bloed, als we terſtond ſeiden, Pilatus met dat der Offerhanden gemengd

mengd hadde. Doch Pilatus siende Jesus wederom tot hem gebragt, neemd uit sulk een onverwagt vooryal gelegenheid, om de Overpriesters, en de Oudste des Joodschen Volks, van nieuws by-een te roepen; en seid tot haar: Mannen Overpriesters, &c. *Gy hebt desen mensche tot my gebragt, als eenen die het Volk afkeerig maakt; ende siet ik hebbe* (hem) *in uwe tegenwoordigheid ondervraagd, en hebbe in desen mensche geen schuld gevonden, van het gene daar gy hem mede beschuldigd. Ja ook selfs Herodes niet: want ik hebbe u-lieden tot hem gesonden, en siet daar is van hem niets gedaan, dat des Doods waardig is. Soo sal ik hem dan Kastijden en los-laaten.* Waar in Sonnen-klaar te sien is; dat Pilatus de beschuldiging der Joden heeft opgenomen, als van eenen die het Volk van onder de gehoorsamheid des Roomschen Keisers sogte af-te-trekken; en dat hy hem ook als soodanig beschuldigd tot Herodes gesonden heeft: doch waar van hy hem vry kend, als hy segd; *Ik en vinde geen schuld in hem van 't gene waar mede gy hem beschuldigd.* En wat die beschuldiging was, steld Pilatus haar in dese reden voor; namelijk, dat sy seiden; *Dat hy het Volk afkeerig maakte*, Luc. 23:14. Van welk hy hem dan ondervraagd hebbende, niets waaragtig had bevonden; en derhalven hem ook niet ver-Oordeelen kon. Ja het gene Pilatus noch als een veel kragtiger reden voor Jesus onschuld by-brengd, is dit; dat ook de saak even soo voor Herodes de Viervorst over Galilea, uitgevallen was; in wiens Gebied desen mensche t' huys hoorde; en in welke Landstreek sy hem immers beschuldigden, dat hy het Volk van daaraf hadde beginnen Oproerig te maaken: En daarom, nadien hem Herodes ook onschuldig oordeelde, soo stond'er by hem niet anders te doen, als desen mensche wederom los te laaten. Doch seid hy, om dat het kan zijn dat'er misschien iets van hem, in weerwil der Joden gedaan is, dat door een slinkse opvatting wel qualijk kan opgenomen worden; soo wil ik hem u te geval *Kastijden*; dat is na de Romeinsche wijse Geesselen, en daar op Vry-laaten: want ik vinde niets in hem, dat des Doods-waardig voor mijne Vierschaare kan genoemd worden, Luc. 23:15,16. 't Selve naderhand andermaal voorwendende, wanneer hy haar ten derdemaal afvraagde; wat hy dan quaads gedaan hadde, vers 22. En of mogelijk dit ten eersten noch geen gehoor by de Joden konde vinden; doet hy fluks op dese reden, noch een andere opmerkelijke voorslag; op dat hy ten minsten onder schijn van eenige betamelijkheid, sig Jesus te gelijk van den Hals schoof, en van een Dood-vonnis verschoonde; seggende; *Gy hebt de Gewoonte dat ik u op het Pascha eenen los-laate; wilt gy dan dat ik u den Koning der Joden los-laate?* Doch de Schaare door de Overpriesters aangehitst zijnde, riep'er tegens in; *Weg met desen, laat ons Barabbam los.* Voorwaar het heeft heel vreemd geschenen, dat Pilatus hier segd; Dat de Joden de Gewoonte hadden, van dat hy haar op het Pascha eenen Gevangenen los-liet; ofte gelijk als Lucas segd; dat hy haar op het Feest, *Eenen moeste los-laaten:* namelijk op het Feest van Pascha, en niet onbepaald, op alle de Groote Feesten; gelijk sommige met Beza en andere hier uit gemeend hebben; dewijl Johannes in de straks aangehaalde woorden, alle twist wegneemd, en de voorgewende los-laating alleen tot het Pascha bepaald; het gene doe na gewoonte was en gevierd wierd. Dus heeftmen dan alleen hier te overwegen, of dese Gewoonte van de Joden ofte van de Romeinen eenige waarschijnelijke af-komst toe te rekenen is? ofte dat mogelijk hier in iets van beider zijden toegebragt is? Wat de Joden ten aansien van den Tijd belangd; soo sietmen ligtelijk, dat het Vry-geven of loslaaten van een Gevangenen, veel beter met het Pascha, dan met de omstandigheid van eenige der andere Feest-daagen over-een-komt; om dat

Hoedanig sig Pilatus van Jesus sogt te ontslaan en op verscheide wijsen los te laaten.

Schrandere voorslag van Pilatus aan de Joden om Jesus los te laaten.

Joh. 18:39.

Luc. 23:17.

Of Pilatus dese los-laating volgens de Romeinse of naar de Joodsche gewoonte onderhouden heeft.

Uit wat inſigt het vrylaaten van een Gevangen op het Paaſch-feeſt by de Joden kan ingevoerd zijn.

hun ſulks ten minſten, eenige geheugchenis van de Verloſſing uit de ſlaafſe
Gevangenſchap van Egipten indagtig maaken kon: welke aanmerking ſommi-
ge ſoo Wettig heeft geſchenen, datſe dit alleen voor de waarſchijnelijke oor-
ſprong, van ſulken gewoonte, en Inſtellinge deſer Feeſtelijke los-lating hebben
opgenomen: niet tegenſtaande ſy met alle omſigtige Mannen bekenden, dat
de regte af-komſt daar van, niet alte klaar bekend is. Want alhoewel de Ge-
leerde Voſſius en Grotius dit gebruik, van der Romeinen gewoone vry-laa-
ting, willen af-halen, namelijk die dikmaals op het Feeſt van Ceres tot verſoe-
ninge der Goden geſchiede; (hoedanigen weldaad de Keiſer Auguſtus ook
aan de Joden ſoude vergund hebben;) ſoo ſchijnd egter deſen Roomſen Stadt-
houder hier te belijden, dat het niet hare, maar der Joden eigen Gewoonte was.
Gelijk het ook ſwaar te gelooven is, dat de Roomſche Keiſers, het zy Auguſtus
of Tiberius, &c. uit haare wijſe van los-laatinge, (namelijk het ontſlaan van
de Boejen der Gevangenen, die op het ſpreiden van eenige Beddekens,
welke in den Tempel toegeruſt wierden; als of'er de Goden op ſouden
komen aanliggen om te Eten, quam te volgen;) aan de Joden ſouden ver-
gund hebben, juiſt op haar Paſcha, een eenigen Gevangenen los te laaten.

Dat Pilatus hier in veel-eer op de Joodſe wijſe dan op die der Romeinen geſien heeft.

Voorwaar indien dit alſoo was, Pilatus ſoude ongetwijffeld veel eer tot de
Joodſche Overprieſters geſeid hebben; *Gy weet, dat het der Romeinen Ge-
woonte is, dat haare Geregts-beſorgers op dit of dat Feeſt, eenen Gevange-
nen los-laaten.* Doch nu ſeid hy; *Gy hebt de Gewoonte dat ik u op het
Paſcha eenen los-laate:* ja Lucas ſegd; *Dat hy ſulks moeſte doen:* namelijk dan
volgens de gewoonte der Joden; na welkers on-afſcheidelijke Wetten ſig
deſen Stadthouder in meer voorvallen geſchikt heeft; gelijk we in 't Derde
Hoofdſtuk over ſijn uitkomen tot de Overprieſters; om datſe niet in 't Regt-
huis gingen van wegen het Paſcha, hebben aangemerkt. En hier en geld niet
tegen, datmen inbrengd, dat die gene, welke tegens de Wet van Moſes
geſondigd hadden, ſekerlijk moeſten gedood worden; en dat de Joden der-
halven geene vryheid hadden, eenen Dood-waardigen los te laaten; (*Want
als ymand de Wet Moſes te niete gedaan hadde, die ſtierf ſonder Barmhertig-
heid, onder twee of drie Getuigen*, Hebreen 10:28.) naardien men door-
gaans ſeer veele dingen ontwaar word, die de laatere Joden ingevoerd en
gedaan hebben; waar door ſy ſommige Inſtellingen van Moſes, ten aanſien der
ſtrikte onderhoudinge, gerekt en geboogen hebben na haare uitleggingen en

Num. 35. vers 30. Deut. 17:6. en 19:15. Matth. 18. vers 16. Joh. 8:17. 2 Cor. 13:1.

Waarſchijnelijkheid voor het gemeen gevoelen.

gedagten: en derhalven ook ſeer ligt onder die veranderinge hebben konnen
invoeren, eenige Barmhertigheid te oeffenen aan een Misdadiger op het Pa-
ſcha; die haar, ſooſe meenden, de verloſſinge uit Egipten levendig konde ver-
toonen. Hoedanigen gewoonte de Romeinſche Gebied-hebbers onder haar, te
gelijk met het vergunnen haarer vrye Godsdienſt en Wetten, niet ſonder re-
den hebben willen opvolgen en beveſtigen. Aldus heeft dan Pilatus deſe eige
Gewoonte der Joden tot ſijn voordeel konnen nemen; om onder het voor-
houden van deſelve, Jeſus te bevrijden; gevende haar de keur uit twee Gevan-
genen; namelijk Jeſus of Barabbas; welken laatſten doe over een Doodſlag on-
der andere Oproermaakers in banden zat; op dat hy haare gewoonte voldede,
ſeggende; *Wilt gy dat ik u den Koning der Joden los-laate?* Joh. 18:39. Stel-

Waarom Pilatus, Jeſus met den Gevangen Barabbas in de waag-ſchaal ſteld.

lende Jeſus hier tegens Barabbas; om dat hy hoop hadde, dat de Joden van
wegen de ongelijkheid deſer twee Gevangenen, ten minſten Jeſus ſouden vry-
eiſchen: want of ſy wel beide over eenerlei misdaad waaren aangeklaagd;
namelijk dat Barabbas ſelfs niet alleen binnen Jeruſalem ſig in een opent-
lijke Oproer gemengd hadde, maar daar toe ook noch een bekende Dood-
ſlag begaan hadde; en dat Jeſus beſchuldigd wierd, dat hy het Volk Op-
roerig maakte, en van de gehoorſaamheid des Roomſchen Keiſers ſogt af
te

te toonen; verbiedende Schattinge te geven, &c. soo was het nochtans met dese beide soo gelegen, dat den eersten voor sulk-eenen Schelm, opentlijk bekend was; en ook als we seiden, een Doodslag gedaan had, gelijk hem Mattheus brandmerkt, kap. 27: 16. Doch den laatsten, slegts soodanig mondeling beschuldigd, dat hy selfs van der Joden voorgewende feiten, niet en kon overtuigd worden; en Pilatus ook genoegsaam door gerugte en vele blijken bemerkte, dat de Joden hem alleen, *Uit nijdigheid Overgeleverd hadden*, vers 18. Dus sogt hy dan veel liever uit toe-genegenheid, onder d'opvolging van der Joden gewoonte, Jesus los te laaten, dan een uitvoerder te zijn van den haat, diese tegens desen mensche, waarschijnelijk over 't verliesen van haar Gesag, opgenomen hadden: hem beschuldigende met seer veele dingen, die voor Pilatus geheel geen proef schenen te houden. Doende gelijk Festus eens van de Edelmoedigheid der Romeinen getuigde; dat het geensinds haare gewoonte was, eenig mensch uit gunste ter Dood over-te-geven, *Actor.* 25: 16. Doch de Joden sogten Jesus door desen Regter van kant te helpen, op dat de menschen daar uit sekerlijk souden beginnen te gelooven, datse nu dus lang niet dan een Verleider hadden nagewandeld: ja die voor den Stadthouder, als een Beroerder van de gemeene ruste des Volks, schuldig bevonden en gestraft wierd. Maar gelijk dese aanmerkinge te weeg bragt, dat Pilatus telkens in sijn Vonnis sogt te aarselen; alsoo wierd hy daar in ook noch ondersteund, door een besendinge van sijn Gemalinne: welke doe ter tijd ook haaren Man in de Provincie van Judea gevolgd was: doch hoedanig te vooren onder Augustus en eerder, niet toe-gelaaten wierd. Hem doende afraaden daar hy reeds op den Regter-stoel zat; dat hy sig doch niet bemoejen wilde met dien regtvaardigen mensche; dewijl haar een seer benaauwden Droom daar over veele bekommeringen hadde ingeboesemd, Matth. 27: 19. Over welke seldsaame en onsekere oorsaak deses Tusschen-vals, sommige Geleerde Mannen, verscheide niet alte voorsigtige bedenkingen hebben opgenomen: want veele hebben gemeend, dat desen Droom, Pilatus Huisvrouw alleen door den Satan ingeworpen is; als die sijn ondergang in Jesus dood voorsiende, het Vonnis sou hebben soeken te schorten. Doch dese bespiegelingen zijn ydele vindingen en Droomen van menschen die geen doorsigt en hebben: want hoe isset te denken, dat den Satan, die daags te vooren, soo kragtelijk in Judas gewrogt hadde, om Jesus in de dood te helpen, in dese korte tijd, soodanig van sinnen sou veranderd zijn, dat hy nu het selve door den Droom van een Heidensche Vrouwe sou hebben soeken te verhinderen? Daar-en-boven, nadien Mattheus desen Droom schijnd by te brengen, als door een boven-natuurlijke oorsaak te zijn voortgekomen; soo isset van wegen d'onsekerheid der ware oorsaake, veel gevaarlijker die aan de Magt des Satans toe te schrijven, dan te gelooven, datse door een Goddelijke Ingeving kan voortgekomen zijn. Want indien het eerste gevoelen veilig stand mogt grijpen, soo sou men met deselve waarschijnelijkheid mogen seggen, dat den wakker-zijnden Pilatus, soo wel als sijn droomende Vrouwe, door den Satan gedreven is geworden, om Jesus Onschuldig te verklaaren; daar de H. Schrijvers nogtans den geheelen handel van Pilatus schijnen by te brengen, tot regtvaardiging van Jesus onschuld; waar toe hy den Duivel geensinds tot Advokaat noodig had. Soo dat Joh. d'Espagne hier over wel besluit, als hy seid; *Ik wil liever de getuigenissen van Jesus Onschuld voor een Ingeven Gods, als voor een konst des Duivels houden.* Als dan de Overpriesters onder desen vernemen, dat Pilatus door sijne aanbieding, Jesus tegens Barabbas, in de Waag-schaal stelde, scheen het hun gevaarlijk, of Jesus niet wel soude los-gelaaten worden, en soo haar gantsche toeleg in 't riet loopen. Dus

Pilatus heeft sig in desen na der Romeinen Edelmoedigheid soeken te draagen.

Of desen Droom door Ingeven des Duivels voortgekomen is.

De Euangelisten schijnen dese dingen aan het Goddelijk bestuur op te draagen.

hitsten sy dan het Volk door haare Raad-geving en Gesag, sonder ophouden aan, om Barabbas te eissen, en te willen dat Jesus mogt Gekruist worden. Waar op sy dan niet alleen met alle-Man desen Dood-slager los eischen; maar sy roepen daar toe ook noch, met een af-keerige reden over Jesus; *Weg met desen; en laat ons Barabbas los.* Pilatus siende hier sijn toeleg tegen hoop uitgevallen, stond met het stuk niet weinig verlegen; en willende Jesus egter geern los-laten, of ten minsten niet aan den Dood-straf overgeven; vraagde de Joden wederom; wat sy dan wilden dat hy met Jesus doen soude? Doch *sy seiden alle tot hem; laat hy Gekruist worden.* Ja sy verdubbelen haare begeerte met een uitsinnig geroep, seggende; *Kruist hem, Kruist hem*, Luc. 23:21. Genoegsaam uit de loosheid der Overpriesters en Schriftgeleerde vast-stellende, dat die straffe t'eenemaal op sijn begaane misdaad paste; terwijl sy hem van Oproer beschuldigd hadden; en datmen desulke na de Roomsche Straf-wijsen, ook meest soodanig was gewoon te handelen. Doch Pilatus haar dit noch geensinds konnende toestaan, vraagde nochmaals; *Wat heeft hy dan quaads gedaan; ik en vinde geen schuld in hem?* Als of hy seggen wilde; hoe kan ik dese Man doen aan het Kruis nagelen, daar ik niets des Doods-waardig in hem en vinde: of gelijk Lucas segd; *Ik hebbe geen schuld des Doods in hem gevonden.* Veelmin dan dat ik hem aan de wreede dood des Kruisses overgeven kan. Maar kom-aan, neemd genoegen aan 't geen ik doen sal; ik sal hem u-lieden te geval Kastijden, (dat is Geesselen) en daar op los-laaten. Doch dit was Oly in de Vlam gegoten, en ten mogt 'er niet aan helpen: want sy riepen des te meer; *Laat hy Gekruist worden:* ja de meenigte wierd noch onder dit roepen en gillen, van de Mannen Overpriesters ondersteund, en te heftiger gemaakt; op dat Pilatus haar doch niet met reden, noch met klaare bewijsen voor Jesus onschuld, overreden mogte; maar datse hem liever met on-ophoudelijk roepen en schreeuwen, oversnorken souden. Voorwaar een openbaar Teeken van haare verlegenheid: want niets meer tot beschuldinge hebbende in-te-brengen, hebbense sig met dusdanigen dolle-mans onbesuistheid, en bedreiging van Oploop tegens desen Stadthouder, moeten behelpen; gelijk dat aanstonds verder blijken sal. Pilatus sig hier aldus van der Joden verwoedheid benard vindende, oordeelde tot desselfs bezaadiginge raadsaam te zijn, Jesus tegen regt en billikheid, terwijl hy hem meer dan drie-werf voor het Volk hadde onschuldig verklaard, te doen Geesselen; dat is met Riemen of met Pesen slaan: gelijk de Geleerde willen datmen het Geesselen hier alsoo nemen sal: nadien daar tweederhande maniere van Geesselen by de Romeinen geoeffend wierd; namelijk met Garden of Roeden; en alswe seiden, met taaje Riemen of Sweep-leders. Welke laatste wijse men houd, dat meest in de Straf der Slaaven gebruikt wierd: want men hield het Geesselen met Roeden eenigsinds voor een minder straf en schandaal. En die dus in 't Regt-huis Gegeesseld wierden (want somtijds geschiede dat gaande langs de Straate, en na de Geregts-plaats uitgaande om Gekruist te worden, &c.) plagtmen aan een Kolom te binden, en de slagen op sijn rugge te geven. Invoegen dat sommige Schilders hier in met Maldonatus en veel andere gemist hebben, wanneer sy Jesus met Roeden Gegeesseld, vertoonen: doch 't geen andere beter hebben waargenomen; gelijk we terstond nader moeten uitvoeren. Want daar wierd selden ymand Gekruist, voor dat hem eerst met Geesselen den rugge gepurperd was. Dus diend dan hier ondersogt, of Pilatus dese Geesselinge aan Jesus gedaan heeft, om de Joden tot Medoogen en Barmhertigheid te beweegen, en hem door dat middel alsoo los te laaten; (gelijk sommige uit het verhaal van Johannes kap. 19:1. &c. afnemen: siende Jesus daar na het Geesselen, met een Doorne Kroone

Waarom de Joden wilden dat Jesus sou Gekruist worden.

Luc. 23:22.

Voorslag van Pilatus om Jesus los te laten.

Geessel-straf by de Romeinen.

Of Jesus Gegeesseld is, om hem dusdanig afgeregten spottelijk toegesteld,

Kroone en Purpere Mantel, heel ſpottelijk aan het Volk voorgeſteld: en Mattheus en Marcus het Geeſſelen ſoodanig ſchijnen te verhaalen, als of ſulks geſchied waare, eer en voor dat Pilatus hem overgaf om te Kruiſſigen? ſiet Matth. 27: 27. en Marc. 15: 15.) ofte wel dat deſe Geeſſeling gedaan is, tot een Voorbereidſel van het Kruis; nadien de Romeinen gewoon waaren, alle misdadigers die tot het Kruis ver-Oordeeld waaren, eerſtelijk te Geeſſelen: ja men hield onder haar, het Geeſſelen voor een deel van de Dood-ſtraf des Kruiſſes. Welk eerſte van beide gevoelens, vele Voorſtanders vind: doch ſommige willen 't laatſte naaſt aan de waarheid gehouden hebben: gelijk d'Heer BINÆUS ook niet ſonder waarſchijnelijkheid oordeeld, dat het ſeggen van Marcus genoegſaam te kennen geeft; dat Jeſus Gegeeſſeld is, om daar na Gekruiſt te worden. Want Pilatus willende de Schaare genoeg doen, heeft haar Barabbas los-gelaaten, en hy gaf Jeſus over als hy hem Gegeeſſeld hadde, (of liever *Geeſſelende*,) om Gekruiſt te worden. In voegen dat het oogmerk deſer Geeſſelinge was, op dat Jeſus na der Romeinen wijſe, Gekruiſt ſou worden. Tegen welke de woorden van Mattheus; *Maar Jeſus Gegeeſſeld hebbende, gaf hy hem over om Gekruiſt te worden*; ongeſagtens, geenſinds aanloopen; maar veel eer te kennen geven, waar toe Pilatus hem doen Geeſſelen heeft; namelijk om Gekruiſt te worden. Wy ſeggen alleen dat Pilatus Jeſus heeft doen Geeſſelen: op dat niemand ſoo uitzinnig en worde als Beda, die geloofd heeft, dat deſen Stadthouder dit ſelfs gedaan heeft; 't geen waarlijk te belagchen is: want ſchoon de Euangeliſten ſeggen; *Dat Pilatus hem Geeſſelde*; ſoo geeft ſulks na de gewoone maniere van ſpreken niet anders te kennen, als wy daar ſoo even verklaarden: nadien al het gene ymand op ſijn geſag en bevel door een ander doet, even ſoo gehouden word, als of hy ſulks in eigen Perſoon dede. Gelijk Salomon ſoo geſeid word den Tempel gebouwd te hebben; en de Heilige Schriften vol zijn van ſulke ſpreekwijſen. Andere om het gewaande verſchil, aangaande Jeſus Geeſſelinge te ver-effenen; hebben in bedenken genomen, of hy niet wel tweemaal mogt Gegeeſſeld zijn? Het gene niet waarſchijnelijk is; alhoewel Pilatus dit Geeſſelen, en beſpottelijk toeſtellen, en na binnen uitbrengen, kan aangeleid hebben, tot een laatſte proef, waar door hy wilde beſoeken, of de Joden niet te bewegen waaren, om haren Koning van 't Kruis te verſchoonen, en daar toe mogt los-gelaten worden; als zijnde nu door dusdanigen beſpotting genoegſaam geſtraft: dewijl dit alles ſeer wel heeft konnen ſamengaan in de behandelinge van Pilatus, ſchoon hy Jeſus ook tot een Voorſpel van het Kruiſſigen, hadde laten Geeſſelen; inwilligende dus ver haar onverſettelijk aanhouden; op dat hy het ſwaarſte, namelijk Jeſus door ſijn Vonnis volkomen na haren wille Over-te-geven, om Gekruiſt te worden, nochmaal onder eenige Tijd-winninge aan de Nagel hing. Boven dit alles ſoo pleit ook het gewoon gebruik der Romeinſche Kruis-ſtraffe voor het laatſte gevoelen: want daar gingen, als Lipſius aanmerkt, gemeenlijk twee dingen voor het Kruiſſigen; namelijk de Geeſſeling en het Weg-leiden. Het Geeſſelen ſeid hy, wierd doorgaans voor-af gedaan: ja het was in ſoo gemeenen gebruik, dat het ook tot een Wet wierd, dat niemand ſonder bebloeden Rug aan het Kruis geklonken wierd: gelijk daarom het ſchrikkelijk Veerſje ſeid;

> *Den Rug met Sweep of Gard, wel digt werd afgetouwt,*
> *En hangt hem rood Geverft, aan 't Ongelukkig Hout.*

En alhoewel de Geeſſeling ſoo wel met Roeden als met Peſen of Ledere Riemen gedaan wierd, ſoo geſchiede egter die Geeſſeling, die eigentlijk tot een Voorbereidſel der Kruis-ſtraf gedaan wierd, meeſt door de laatſte ſoort:

den Joden voor te ſtellen om te bewegen tot ſijn loslaating, of tot een Voorbereidſel der Kruisſtraffe.

Jeſus ſchijnd Gegeeſſeld om Gekruiſt te worden na de gewoone ſtraf der Romeinen.

Pilatus en heeft Jeſus geenſinds ſelfs Gegeeſſeld als eenige hebben durven ſchrijven.

Jeſus is niet tweemaal Gegeeſſeld.

want om dat het ſlaan met Roeden, alswe ſeiden, eerlijker was; ſoo heeftmen de Peſen tot de on-eerlijke Lijf-ſtraffe gevoegd: hoedanig gemeenlijk aan de Slaaven, doch ſelden of nooit aan Vry-geboorenen, noch aan Vrouwen gepleegd wierd. En wierden deſe Peſen dikmaal met eenige ſcherpe Doorn-angels, en ook wel met Kooten en Bikkels verknoopt. Waarom Apulejus gewag maakt, van een Geeſſel met Beeſte-beenen geteekend. Doch alſulke, wil Lipſius geenſinds datmen in Jeſus Geeſſel-ſtraf verbeeld; alhoewel het eenige uit Godsdienſtigheid ſoo Schilderen. Nonnus noemdeſe een Geeſſel van lange Riemen gemaakt. Gelijk mede de Geeſſeling niet altijd op een tijd en plaats geſchiede: want ſy wierd ſoo wel voor de henen-leiding binnen in het Regt-huis gedaan; (gelijkwe ſien, dat aan Jeſus geſchiede,) als ſelfs onder de henen-leiding op den weg, draagende het Kruis, of gaande onder een Gaffel, ofte alleen het dwars-hout des Kruis; waar aanſe dan, met beide Armen uitgerekt, vaſt-gebonden waaren; gelijkwe hier na in onſe Printverbeelding der Kruis-ſtraffe, uitvoerig genoeg ſullen aangeweſen ſien. Als dan het Geeſſelen na deſe gewoonte van Pilatus Krijgs-knegten, die na de wijſe der Romeinen, de gewoone Uitvoerders der Lijf-ſtraffen waaren, ook aan Jeſus gedaan was; vergaderde daar op een gantſche Bende der Soldaten, Matth. 27:27. gelijk by hen gebruikelijk was, wanneer daar eenig Hals-geregt gedaan wierd: namelijk ſy vergaderden in Pilatus Regt-huis, daar Jeſus Gegeeſſeld wierd, en de Overprieſters niet en wilden ingaan. Wantmen moet weten, dat dit Geeſſelen niet buiten op de Gevel-peuy in 't geſigte van yder-een; maar alswe terſtond ſeiden, na een meer gewoon gebruik binnen in het Regt-huis geſchiede: waar van men de Orden des tijds alderſekerſt uit Johannes ſchijnd te konnen afnemen, wanneer hy ſeid; dat *Pilatus Jeſus* Geeſſelde, en beſpottelijk met een Purpere Mantel, en Doorne Hair-band of Kroone, en een Scepter van Riet in de hand, tot het Volk uitbragt. Invoegen datmen daar door verſtaan kan, dat Jeſus voor het Geeſſelen, na binnen gebragt is; ſchoon Mattheus en Marcus eerſt van het Geeſſelen, en daar na van het binnen-leiden ſpreken. Want datmen die beide uit Johannes alſoo verklaaren moet, blijkt daar uit; dat Mattheus eerſt na het Geeſſelen verhaald, dat de Krijgs-knegten Jeſus ontkleed hebben; daar ſulks buiten alle bedenken voor het Geeſſelen geſchied is; om dat ſulks ſoo wel der Romeinen als der Joden wijſe van doen was: ſiet Actor. 16:22. Soo dat de Bende der Krijgs-knegten, die onder dit Geeſſelen over Jeſus vergaderd zijn, een Bende van een goed getal Koppen ſchijnd geweeſt te zijn: gelijk het in dusdanige gevallen by de Romeinen de gewoonte was; uit welke dan ſommige, na dat Jeſus gegeeſſeld was, hem met een laſter-Kroon op 't Hoofd, en een Spot-mantel om den ſchouder, en een Riet-ſtaf in de hand, gehoond, beſpogen en geſlagen hebben; als eenen dieſe nu opentlijk ten ſpotte ſouden ſtellen; om dat hy uit een ydele vermetelheid, na de Koninglijke waardigheid der Joden geſtaan hadde. En gelijk ons de Griekſe en Romeinſche Oudheid leerd, dat de Koningen en Veld-Overſten, ſekere Staat-Mantels, boven hun Borſt-wapenen, om den hals toegegeſpt en van den Schouder af-hangende, plagten te draagen: en dat deſelve veelſinds Purper of Scharlaken, dat is Rood van koleur waaren; (namelijk die met Conzenilje, ofte mogelijk met Tyriſch Slakken-bloed, alſoo geverwd waaren;) alſoo verhaalen ons d'Euangeliſten Marcus en Johannes ook, dat deſen Spot-Mantel even ſoodanig van koleur geweeſt is. Doch gelijk Mattheus deſe Verwe eigentlijk *Scharlaken* noemd; alſoo heeft het ſommige moejelijk geſchenen, dit verſchil te ver-effenen, op datſe Jeſus Spot-Mantel van eenerlei Verwe ſtelden. Doch om alle ydele giſſingen voorby te ſtappen, ſoo kanmen ſig alder-

Een Bende Soldaten vergaderen op het Geeſſelen van Jeſus, ſullende Gekruiſt worden.

Jeſus is binnen in 't Regt-huis Gegeeſſeld.

Joh. 19: 1-15.

Waarom Jeſus dus ſpottelijk voor het Volk ten toon geſteld is geworden.

Waar toe Jeſus een Koninglijke Mantel van Rood koleur omgehangen wierd.

Purper en Scharlaken waar in verſchillig en overeenkomende.

derligtst by die voegen, welke niet onwaarschijnelijk meenen; dat ofschoon de Euangelisten in dese Verwe schijnen te verschillen, men nochtans daar over in agt te nemen heeft; datse dit Koleur niet sonder reden tweesinds hebben konnen noemen, om datse beide Rood-verwig zijn: invoegen dat Marcus en Johannes na de gemeene sleur der Ouden (die alle Roode koleuren gewoon waaren Purper te noemen,) dese benaaming verkoosen hebben. En nadien ook het Scharlaken by sommige Schrijvers gehouden word voor een koleur dat het Purper seer na komt; soo kan het ligt gebeurd zijn, dat d'een Euangelist het waar en eigen koleur heeft uitgedrukt: de ander alleenlijk, dat gene genoemd heeft, daar het naast-aan quam: ofte mogelijk ook wel, om dat men, (gelijk de doorgeleerde S. Bochartus met veele voorbeelden bewijst,) by de Oude seer gewoon was, *Purper* voor *Scharlaken*, en wederom *Scharlaken* voor *Purper* te noemen. Gelijk onse Oversetters ook daarom in alle drie de Euangelisten, *Purper* hebben vertaald, schoon het woord by Mattheus, eigentlijk *Scharlaken* beteekend. Soo datmen te houden heeft, dat de Euangelisten, met d'aanwijsing van dese Verwe, voornamelijk hebben willen te kennen geven, dat desen Spot-Mantel van een vermaard en Koninglijk koleur geweest is. Gelijk mede uit de Oudheden openbaar is, dat'er niets gemeender onder de Koninglijke Pragt geweest is, dan het Purper: vergelijkt Luc. 16: 19. met Apoc. 17:4. en kap. 18: 12, 16. &c. Tot de beschimping nu van dusdanig een Mantelkleed, passense ook een Kroone op Jesus Hoofd; namelijk diese in na-aping van een Koninglijke *Diadema* of Hairband, uit Doorn-ranken in soodanigen Forme te saamen vlegten, datse die in maniere van een Kroone om sijn Hoofd deden sluiten: hoedanigen soort van Straal-kroonen, als met scherpe Doornen, doe al lang van Goud by de Koningen van Syrien en andere, in gebruik waaren geweest. Gelijk ook van de Kroonen kan gesien worden, 2 Kon. 11: 12. 2 Sam. 12: 30. en andere plaatsen. En gelijk het de Euangelisten genoeg schijnd, dese Doornen door sulken woord af-te-schilderen, datmen'er in 't algemeen door verstaan kan, dat Jesus Kroone van eenig stekelig of Doorn-agtig Struik-gewas genomen is; soo heeft het ook aan veel geleerde Mannen een ydelheid geschenen, naauwkeurig te willen ondersoeken, wat soort van Doornen dit geweest zijn. En daar en ontbreken'er ook geene, die opentlijk getuigd hebben, datse hier over meer dan te vergeefs gesweet hebben: onder welk men ook den arbeidsaamen yver van Clemens, Hieronymus, en eenen Bellonius (waar van d'eene, dese Kroon uit een Braam-bos, d'ander van een Doorn-boom wil gesteld hebben;) sonder haar agtbaarheid een kreuk te geven, wel souden mogen geteld worden. Doch die ons vryheid geven, om met die gene te lagchen, welke soo meenigte van Jesus Kroon-doornen, uit verscheide Godsdienstige bewaar-plaatsen weten by-een te saamelen, datmer Schepen mede bevragten soude: ten zy dan datmen liever deernis met alsulke uitspoorige by-geloovigheden behoorde te hebben. En alhoewel ons dese Doornen soodanig schijnen voor te komen, datse veel-eer van eenig têer en buigsaam Doorn-rijs of Heester genomen schijnd, dan uit de Takken van een Doornige Boom-stam (hoedanig onbehandelbaar, de Schilders gemeenlijk als een dubbelen Hout-hoop, om Jesus Hoofd gewrongen, gewoon zijn te verbeelden;) soo meenen evenwel sommige, dat sy aldus na der Schilders gewoone verbeelding, alderbest de Koninglijke Diadema, of Hair-band heeft konnen na-bootsen. Maar gelijk tot dese Koninglijke Kroone en Purpere Mantel, ook een Scepter paste, die de Magt en Beheersching des Volks verbeelde; alsoo gaven dese Krijgs-knegten Jesus ook een Riet-staf

Een schijn-verschil der Euangelisten vereffend.

Waarom hier ook een Doorne-Kroone moeste wesen om Jesus te bespotten.

2 Sam. 1: 10. Esth. 2: 17. en 8: 15. Psal. 21: 4. Prov. 4: 9. Zach. 6: 11. &c.

Belagchelijke by-geloovigheid omtrent Jesus Kroon-doornen.

Hoedanigen Scepter aan Jesus gegeven wierd.

in de hand. Zijnde de Scepter of Gebied-staf van Ouds een soodanig Zin-
Teeken des Koninglijken Gebieds, datmen dikwerf alleen een SCEPTER,
voor het KONINGRYK selfs genoemd vind: gelijk sulks in die vermaarde
Gods-spraak van den Aards-vader Jakob blijkt; sprekende van den Scep-
ter die van Juda niet wijken soude, Genesis 49: 10. Van de uiterste Oud-
heid af, verneemdmen dat de Scepters eerst van Hout, en soberlijk ver-
cierd; en naderhand van Goud, en te mets ook met Gesteenten vercierd waa-
ren. Doch de Romeinsche Soldaten, Jesus willende als een seer slegten,
en ydelen Koning toe-stellen, gaven hem een swakken Rietstok in de hand;
op datse te bet, de wankelbaarheid en ydelheid van sijn voorgewend Ko-
ningrijk en Regeering souden afmaalen en bespotten. Gelijkse dan ook op
dese toe-taakeling, terstond voor hem op de knyen nederstuipen, seggen-
de, als offe hem door dusken averregtsen Eerbied, voor Koning verklaaren
en Inhuldigen wilden; *Weest gegroet gy Koning der Joden.* Dese stacie al-
soo ontleenende van de bejegening met welke de Romeinen meermaal ge-
woon waaren haare Keisers te begroeten; ja uit vleisugt sulks ook aan de
klappende Vogels leerden. Doch dit en wasset noch niet al; en 't en bleef
by dese spotternie niet; maar sy agtervolgen dese haare Averregtse begroe-
ting, noch met een erger smaat; hem spouwende in het aangesigt en Kin-
nebakslagen gevende; op datse hem, en malkanderen verklaarden; in wel-
ken verkeerden zin sy seiden; *Weest gegroet gy Koning der Joden.* En om
datse in haare mishandeling, het den Joden niet en wilden toegeven, (als die
by-na alle dit selve aan hem in 't Huis van Pilatus gedaan hadden; schoon
het hen minder paste als dese;) soo namense Jesus noch dit Scepter-riet uit
de hand, en sloegen hem daar mede op het Hoofd; op dat hy daar door van
sijn Doorne Kroone geprikkeld wordende, de onbesonnenheid van sijn inge-
beeld Koningrijk, des te beter ontwaar mogte worden, Matth. 27: 30. Of-
men nu ook hier ons Duitsche spreekwoord AVERREGTS, dat is, *Onregt*,
Verkeerd, *Slinks &c.* van het seggen der Roomsche Krijgs-knegten, AVE
REX JUDÆORUM, *Zijt gegroet Koning der Joden*, moet afleiden, als die
dit in 't Romeinsch, dat is in Latijn souden geseid hebben, gelijk som-
mige meenen; sulks houden wy buiten spoor, en al te verre gesogt: alhoe-
wel het ons seker Jesuit heeft willen op de mou spellen. Alleenig willen
wy met sommige Duitsche Taal-pluisers niet ontkennen, dat het woord
Averregts waarschijnelijk saamen-geset is, uit *Aver*, dat is *Wan*, *On*, of
Af, en van *Regt*; en aldus te saamen gevoegd, niet anders dan *Onregt*,
of *Wanregt* beteekend: want *Aver* meend ook by de Vriesen *Over*; waar van
daan de woorden, *Avergeloof*, *Averhands*, *Averwijs*, even als *Averregts*
by eenige Duitse Land-aard, in gebruik gekomen zijn. En dat de Oude Vol-
ken meermaal gewoon zijn geweest, in onsekere gevallen, ymand door bespot-
tinge ten Toon te stellen; sulks schijnen ons eenige blijken niet duisterlijk aan-
te wijsen: gelijk onder andere uit Philo by-gebragt word; dat die van A-
lexandrien aan een Kranksinnig mensch iets diergelijks, als hier de Romei-
nen aan Jesus deden, gedaan hebben; op datse daar mede Agrippa bespot-
ten souden; als die sig Koning noemde, terwijl hy die Eer-naam onwaar-
dig was: stellende dien mensche op een verheven plaatse met een Koning-
lijke Hoofd-band van Biesen; en een Mantel uit Matten geweven om 't lijf;
houdende in de hand een Staf van Oever-riet, of Papier-gewas, gelijk de
Nijl voort-brengd: hem doende volgen van eenige Stok-draagers, en
Jongens die hem alderhande Eer-bewijs onder schimpende gebeerden toe-
bragten. Jesus dan na het Geesselen dus lang in het Regt-huis met smaat,
en smerte afgemat zijnde; deed hem Pilatus in desen toestand, onder sijn te-

Waarom de Soldaten Jesus een Scepter van Riet gaven.

[illegible]e-lijk Eer-bewijs aan Jesus gepleegd.

Onsekere af-komst van het woord AVERREGTS.

Jesus is na een meer gewoone wijs der Ouden bespot.

tegenwoordigheid na buiten op de Gevel-peuy tot de Joden uitbrengen: nochmaal beproevende, of hy door dusdanigen bespottelijk Schouw-spel, de verwoedheid deser gemoederen niet bedaaren, en Jesus los-laaten kon: haar daar toe dan ook met dese nadenkelijke woorden toespreekende, seggende; *Siet, ik brenge hem tot u-lieden uit, op dat gy weet dat ik in hem geen schuld en vinde*, Joh. 19: 4. Even-eens als of hy geseid hadde; Ziet daar gy Joden Overpriesters, daar hebt gy u wen voorgewenden Koning, die gy aan my Overgeleverd hebt, als eenen die den Keiser wederstaat: doch wel aan, beschouwd hem nu eens, en siet hoedanig belagchelijk ik hem heb doen toe-takelen; en oordeeld daar uit, dat ik waarlijk in hem niets en vinde, waar uit my blijkt, dat het dese Man ernst is om sig tot een Koning op-te-werpen, gelijk gy-lieden segd: want *Siet de mensche;* ik brenge hem daarom tot u allen uit, op dat gy dit daar uit alsoo vermoeden en afnemen soudet. Gelijk gy nu ook wel gelooven kond, dat voor desen mensche, die hier soo ellendig, en van alle hulp en voorspraak ontbloot, voor uwe oogen staat, van nu voortaan niet te vreesen is, dat hy eenige Magt of Aanhang maaken sal; ofte sig tot Koning ooit opwerpen; ofte het Joodsche Volk van de gehoorsaamheid des Keisers sal konnen aftrekken. Want schoon hy mogelijk sulks al door een waanwijse inbeelding sijner verdwaalde zinnen voorgeslagen heeft; soo vinde ik hem egter daar over veel eer dus te beschimpen, dan aan de Dood-straf over-te-geven. Gelijk gy Joodsche Overpriesters ook wel sien kond, dat hy, behalven dat ik hem doen Geesselen hebbe, door dusdanigen spottelijken vertooninge, hier genoegsaam in uwe tegenwoordigheid gestraft staat over sijne onsinnigheid; met welke het u ten uitersten behoorde genoeg te zijn; dewijl ik dit alles u te geval hebbe laaten doen, om dat ik geen waare schuld in hem en vinde. Doch de Joden en bekreunen haar dit erbarmelijk Schouw-spel geensinds; maar vallen met een aanhoudend geroep daar tegen uit; *Kruist hem, Kruist hem.* Soo dat Pilatus toeleg hier wederom te loir liep; en geheel tegen sijne verwagting uit-viel. Want daar hy gemeend had, dat de Joodsche Schaare sig sou bedaard hebben; ziende nu de wind en grooten ophef van Jesus Koningdom t' eenemaal gevallen, en opentlijk voor al de weereld ten spot gesteld; daar verneemd hy haar nu maar des te verwoeder; en wel bysonderlijk de Overpriesters en Oudsten des Volks, die sig geduurende dese Geregts-handeling, voor het Regt-huis onthielden, en het gemeene Volk, op welk insonderheid de Pharizeesche Secte veel vermogt, van buiten tot na binnen in de Vierschaare, tegens Jesus aanhitsten. Soo dat Pilatus daar over Bal-oorig geworden, haar met ernst toe-graauwd en segd; *Neemd gy-lieden hem, en Kruist hem selfs; Want* my aangaande, *Ik en vinde geen schuld in hem.* Voorwaar dit en konde Pilatus niet ter goeder meening seggen, by-aldien de Joden alle Magt waare benomen geweest, om eenig Misdadiger met de Dood te straffen. Doch nu geeft hy te kennen, ja seid genoegsaam; Ik en kan hem niet Kruissigen, want ik en vinde geen schuld van Oproer noch van Gequetste Hoogheid in hem, ofte iets dat my of het gesag des Keisers raakt; en derhalven vind ik my ook geensinds bevoegd om desen mensche ter Dood te ver-Oordeelen. Maar nu gy Joden, is hy u soo dapper in de weg, of heeft hy het soo grof tegens uwe Wet verkorven, dat gy hem met geweld wilt Gekruist hebben, gy meugd het selfs doen, gy hoeft 'er my noch mijne Regt-Bank dan niet mede te bekommeren. En alhoewel de Joden op dese aanspraak wel een weinig van Taal veranderen; nochtans blijven se drijst daar by, datse Jesus van kant willen hebben, en dat hy sterven moet, seggende; *Wy hebben een Wet, en na onse Wet moet hy sterven; want hy heeft sig-selven Gods Soone gemaakt.* Als offe seggen wilden;

Jesus als een bespottelijken Koning tot de Joden uitgebragt.

En waarom Pilatus sulks dede.

Onbesuisde drift der Joden willende Jesus noch al aan het Kruis hebben.

In wat zin Pilatus tegen de Joden kon seggen, *Kruist hem selfs.*

Het

Waar toe de Joden haare Wet tegen Pilatus by-brengen, en seggen, dat Jesus sig Gods Soone gemaakt hadde.

Het is misschien daarom dat gy geen schuld in hem en vind, dat gy onse Wet,
en veel min onse toeleg niet en verstaat. Voorwaar een loose vond: want sy
brengen dit, dat Jesus sig voor de Soone Gods uitgegeven hadde, niet anders
voor, als soodanig, dat sulks voor den Stadthouder, ook tot de misdaad van
Gequetste Hoogheid kon betrokken worden: te meer in dese tijd verdagt,
om dat onder de Regeering van den Keiser Tiberius, ymand om de min-
ste schemering, hier aan schuldig raakte, en seer ligt de kladde van Oproe-
righeid, op den hals gesmeeten wierd. 't Geen de Joden wetende, soo was
daar henen ook haaren gantschen toeleg gestrekt. En daarom wagtense haar
ook wel te seggen, dat hy een Gods-lasteraar was: noch sy en willen hem ook
als soo eenen niet beklaagen: want dan haddense hem na haare Wet selfs kon-
nen, ja moeten Steenigen: gelijkse te vooren meermaal hebben willen doen,
Joh. 10: 33. 't Geen dan ook Pilatus even alsoo scheen op te vatten, als
hy seide; Kruist hem selve, heeft hy tegens uwe Wet misdaan. Doch om
dit te ontwijken, hebben de Joden haare Wet van Gods-lasteringe, (tegens
welke Jesus noodsaakelijk na haare meeninge misdaan hadde, met sig voor de
Soone Gods uit te geven,) ook tot de misdaad van Gequetste Majesteit be-
trokken: alhoewel het anders seker is, dat Jesus eigentlijk voor de waarheid
van sijn Goddelijk Soonschap, Geleden heeft, en ook Gestorven is. Doch
dit en wilden de Joden in desen zin aan Pilatus niet voordraagen; om dat die
misdaad tot haaren Raad, en niet tot het ondersoek van Pilatus stond. In-
voegen dat, gelijk de Heer BINÆUS seer wel aanmerkt, de Joden de mis-
daad van Jesus Gods-lasteringe hier niet verder by-brengen, als voor soo veel
sy oordeelden, dat hy daar door sig-selven schuldig tegens den Keiser had-

Hoe Pilatus der Joden beschuldiging van Jesus Goddelijk Soonschap, opgenomen heeft.

de gemaakt; en niet datse hem eigentlijk daar door Dood-waardig voor den
Stadhouder verklaagden. Want hoe konden de Joden Jesus als een Gods-
lasteraar volgens haare Wet, van Pilatus willen gedood hebben, daar Pilatus
haar aansei, datse hem selfs na haare Wet souden oordeelen; en geern bekende
dat hy geen Jode en was, en haare Wet niet naauwkeurig genoeg verstond
om Regter daar over te zijn, Joh. 18:35. Soo datmen dit seggen; *Hy heeft
sig Gods Soone gemaakt*, opnemen moet als een Joodsche verklaaring en uit-
breiding, van Jesus misdaad; sondigende tegen de Majesteit des Keisers; dit
alsoo oordeelende na haare Wet. Doch wat gebeurd hier op? Pilatus word

Waarom Pilatus bekommerd word, hoorende dat Jesus sig van Goddelijke afkomste beroemde.

bevreest; en dat noch veel meer dan te vooren, hoorende dat desen men-
sche sig Gods Soone maakte: dat is soo hy meende; sig beroemde van God-
delijke af-komst te zijn; en waarschijnelijk niet sonder reden: want gelijk
dat waangeloof onder de Heidenen in swang ging; dat de Goden te mets
wel beneden op de Aarde quaamen, en ook Kinderen en Helden teelden:
(gelijk veel van de Oude Griekse en Latijnsche Digters, hier van daan
den oorsprong van veel vermaarde Mannen, uit de Goden stellen; ja ook
eenige onder de Syrische Koningen, sig-selven den naam van GOD toe-ge-
eigend hebben;) alsoo heeft Pilatus dit van Jesus hoorende, konnen den-
ken, of hy niet wel mogelijk uit eenige Godheid mogte gesprooten zijn.
Dus is hy dan daar over bekommerd, vreesende misschien met Jesus te Doo-
den, sig den Vloek der Goden op den hals te haalen. Hierom hervat hy

Jesus van Pilatus ondersogt, aangaande sijn afkomst.

Jesus te ondersoeken; hy gaat wederom in het Regt-huis, en ondervraagd
hem fluks, *Van waar hy was?* Joh. 19:9. namelijk hy soekt te vernemen,
uit wat Stamme, ofte Geslagte en Ouders hy gebooren was; op dat hy
daar uit ontwaar wierd, hoe hy het seggen der Joden op-te-vatten hadde.
Doch als Jesus hem daar op niet en antwoorde, om dat hy buiten twijffel sijn
Goddelijk Soonschap niet sou hebben konnen begrijpen, wierd Pilatus
eenigsinds gramsteurig, seggende; *En spreekt gy tot my niet? Weet gy niet
dat*

dat ik magt hebbe u te Kruissigen, ende magt hebbe u los te laaten? Hier op antwoorde Jesus met een hoogdraavende nadruk, daar waarlijk op te letten staat: seggende; *Gy en soud geen magt hebben tegens my, indien het u niet van boven gegeven en waare. Daarom die my aan u heeft Overgeleverd, heeft meerder Sonde.* Een antwoorde voorwaar die wel verstaan zijnde, veel ligt aan de omstandigheden van dit Hals-geregt kan toebrengen. Want of wel eenige Uitleggers dit alsoo opnemen en verklaaren; als of Jesus met dese woorden had willen leeren; dat de Koningen en Vorsten der Aarde, alleen door Gods Ordinantie en Toelaating; Magt hebben en Regeeren; soo moetmen het hier nochtans daar voor houden, dat Jesus in dese woorden, veel verder gesien heeft: want alhoewel hy geensinds de voorgewende Magt van Pilatus wederspreken wilde; maar volkomentlijk erkende, dat hy hem konde aan het Kruis doen hegten, ofte los-laaten; soo geeft Jesus hem nochtans in sijn antwoorde genoegsaam te kennen, dat die Magt sig nu in dit geval, niet tot hem en hadde konnen uitstrekken, ten waare dat het door een bysondere Voorsienigheid Gods besteld waare, dat de Joden hem aan Pilatus hadden Overgeleverd: namelijk om dat die Uure gekomen was, van welke hy geseid hadde; dat hy in de handen der menschen, en wel met namen in die der Heidenen moeste Overgeleverd worden; om met hem te doen en uit-te-voeren, 't gene Gods Raad te vooren bepaald hadde; gelijk 'er verklaard word, Actor. 2: 23. en kap. 4: 27, 28. En dat dese verklaaring proef kan houden, heeft Jesus ons selfs genoegsaam onder dit Hals-geding te kennen gegeven; wanneer hy tot sijn voorgaande reden, aangaande Pilatus Magt *tegens Hem*, daar by-voegd: *Daarom die My aan u heeft Overgeleverd, heeft meerder Sonde*, Joh. 19: 11. Als of hy geseid hadde; Gy Pilatus en zijt wel niet geheel sonder misdaad, om dat gy my, daar ik volgens uw eigen betuiging immers onschuldig ben, niet volkomen, en selfs niet met uw eigen gevaar, en sult soeken te beschermen; doch evenwel en is uwe Sonde daar ontrent soo groot niet als die van den Joodschen Raad, die door 't arglistig beleid van Judas, my in handen gekregen hebbende, my wel hadden konnen straffen soo ik tegens haare Wet misdaan hadde: maar nu zijn sy oorsaak geworden, dat ik naar haar slinks besluit, als een Misdadiger die tegens den Keiser Oproerig ben, voor uwe Vierschaare geleid werde; waar door gy nu *Magt tegens my* gekregen hebt, door de Goddelijke Bestuuringe, die dit geval in uwe hand gegeven heeft. En seker, soomen naauwkeurig op de Volg-draad deser onderhandelinge let; het schijnd ons eenigsinds bedenkelijk, of niet Pilatus dese reden ten minsten schemeragtig, en met nadenken alsoo opgenomen heeft: en wel voornamelijk daar uit, dat Johannes on-afscheidelijk op Jesus antwoord segd: *Van doe-aan sogt Pilatus hem los te laaten;* dat is, hy sogt nader en meerder gelegenheid, om Jesus van voor sijn Regt-Bank te ontslaan: ja neemd ook genoegsaam sulk-een voornemen, om dat hy nu meermaal daar op hadde toegeleid. Doch wat volgd'er op? niet anders, als dat de Joden, siende Jesus in het uiterste gevaar van los-gelaaten te worden, soo onbeschaamd en driftig worden, datse nu selfs soodanig tegens den Stadthouder beginnen uit-te-vallen, dat het niet veel en scheeld, of sy seggen met ronde woorden; dat soo by-aldien hy Jesus bestond los te laaten, hy sig selfs schuldig sou maaken aan de misdaad van Gequetste Hoogheid: willende alsoo de misdaad, daarse Jesus eerstelijk mede beklad hadden, nu op den hals van den Stadthouder selfs smijten. Want dat meendense sou daar uit konnen, ja moeten volgen, soo wanneer hy de Oproer-maakers vry-sprak of ongestraft liet henen gaan. Gelijkmen in alsulken zin haare woorden schijnd te moe-

Joh. 19: 10, 11.

Opmerkelijke antwoorde van Jesus aan Pilatus.

Jesus antwoord nadenkelijk verklaard.

Dat Pilatus Jesus antwoord eenigsinds na waarheid verstaan heeft.

Joodsche opstand tegen den Stadthouder.

moeten opnemen, wanneer ſy niet alleen en ſeggen, maar 't ſelve volmondig als onder een Straat-gerugt uit-roepen; *Indien gy deſen los-laat, ſoo zijt gy des Keiſers Vriend niet. Een ygelijk die hem ſelven Koning maakt, wederſpreekt den Keiſer*. O! liſtige toe-leg; O! ſchelmſe ſtreken; als die ons niet alleen doen ſien, op wat grondſteun Jeſus noodwendig voor Pilatus te Regte moeſte komen, op dat hy volgens Gods Raad-beſluit en ſijn eigen Voorſegging, Gekruiſt wierd: maar ons ook Sonnen-klaar, de gadeloose valsheid en geveinſtheid der Joden ten toon ſteld: nemende hier dat gene, welke haar ſoo dapper tegen de Borſt ſtiet, ja tot barſtens-toe in haar hert ſpeet; (namelijk onder de Roomſche Mogendheid gebukt te zitten, en een Hoofd-geld aan den Keiſer te betaalen;) tot een dekmantel van haare goedwillige Onderdanigheid, op datſe Jeſus daar mede te ſekerder aan 't Kruis hielpen. Den Stadthouder genoegſaam in het aangeſigt ſmijtende, dat hy gantſch ontrouwelijk voor de ſaak des Keiſers ſou handelen, by-aldien hy Jeſus los-liet: dewijl hy ſulks immers niet en vermogt aan deſen te doen, om dat hy ſig-ſelven Koning maakte, en by-gevolg den Keiſer wederſtond. Soo dat het hier ſoodanig uitſinnig met de Joden geſchapen ſtond; dat by-aldien ſy Jeſus niet als een Oproermaaker hadden konnen aan het Kruis doen hegten, ſy veel liever de gantſche Stadt, en ſelfs op d'Hooge Feeſttijd, in Oproer en een Bloedbad ſouden geſteld hebben, dan te ſien dat Jeſus de hand des Regters ontquaame. Sig alſoo niet ontſiende, alle het Volk aan deſelve misdaad ſchuldig te maaken; waar van ſy Jeſus voor den Stadthouder de Dood-ſtraf des Kruis waardig hielden. Pilatus in deſe bedraaidheid genoegſaam bewuſt zijnde, hoe yverſugtig Tiberius was ontrent alle inbreuken, en opkomende Heerſchappien, die ſijn Gebied ſchenen te beteugelen; is over deſe Joodſche voorwendinge, niet weinig bekommerd geworden: want vreeſende dat duſdanige quade getuigeniſſen, maar alte-ligt by den Keiſer konden ingang nemen, heeft hy in ſijn voornemen beginnen te aarſelen, en in twijffel te nemen; of hem niet beter en waare, een onregtvaardig ſtuk voor deſe poos te hand-haven, of ten minſten Regeers-wijſe toe-te-laaten, en de ongeſtuime buy des Volks door de vingeren te ſien, ſchoon'er een menſch onſchuldig om lijden moeſt; als ſelfs ſijn eigen Ampt en Perſoon in gevaar van de ongunſt des Keiſers te ſteken. Want ſulks ſchijnd hy gedagt te hebben, ſoo wanneer Johannes ſegd; dat als Pilatus dit woord hoorde, hy Jeſus liet uitbrengen, en op den Regterſtoel ging neder zitten; namelijk in een plaats, die ongetwijffeld ſijn gewoone Vierſchaar was; en van wegen de konſtig-ingeleide Marmere Brokkel-vloeringe, by de Grieken LITHOSTROTOS genoemd wierd: zijnde te deſen tijde by de Romeinen in groot gebruik; gelijk we in 't volgende Hoofdſtuk wat nader beſien ſullen. Doch eer Pilatus noch op deſen Regterſtoel zit en Jeſus overgeeft om te Kruiſſigen, laat hy niet na verſcheide wigtige dingen den Joden voor te houden, die haar mogten indagtig maaken; hoe grooten af-keerigheid hy hadde in Jeſus te ver-Oordeelen: ſeggende; *Siet uwen Koning*. Als of hy haar hadde willen voordraagen; ſiet en bedenkt doch, of in deſen menſche wel de minſte ſchaduwe geſien word van 't gene daar van gy hem beſchuldigd, en daar om gy hem aan my hebt Overgeleverd. Doch wanneer der Joden onbeſuiſt geroep hier door noch niet geſtild wierd, maar des te heftiger aanhielden, dat hy Gekruiſt mogt worden; poogde Pilatus anderwerf de onredelijkheid van dien eiſch af te kaatſen. Want op dat hy haar de omgerijmdheid van deſen eiſch, door de Neus vreef, ſegd hy; Wel hoe? *Sal ik uwen Koning Kruiſſigen?* Maar de Overprieſters ſig niet ontſiende haar Rokje klakkeloos om-te-keeren, en de Huik na de wind te hangen, ſeiden rond-uit; *Wy en hebben geenen Koning als den Keiſer*. Te vooren

De Joden poogen van wegen Jeſus voorgewende los-laating, Pilatus ſelfs van Gequetſte Hoogheid te beſchuldigen.

Joden wilden de gantſche Stadt liever in Oproer brengen en ſchuldig aan Jeſus voorgewende misdaad maaken, dan van opſet veranderen.

Uit wat inſigt Pilatus eindelijk te rade wierd Jeſus over te geven tot het Kruis.

Joh. 19:13.

Pilatus in het laatſte gevaar van Jeſus te moeten overgeven.

ren haddense geseid; Wy en hebben geenen Koning als Godt: en hadden het betaalen van den Schatting-Penning met lijf en ziele betwist, en Jesus selve door haare Verklikkers daar over met Twist-vraagen soeken te verstrikken: doch nu sy hem uit haat en vuile nijd wilden van-kant helpen, soo belijdense met den monde en veinsen te willen, 't geense in haar herte quaamen te haaten: erkennende hier de Overpriesters en Leden van den Grooten Raad, (die andersinds soo pogten op hare Vryheid, en roemden datse nooit waren Dienstbaar geweest, Joh. 8: 33.) niemand voor Koning te houden als den Roomschen Keiser; aan wiense Schattinge betaalden, en door wiens Stadthouder sy nu geregeerd en beschermd wierden. En soo gaat het vaak met menschen die onvast in haar Schoenen staande, te mets een saak aan het Swaard opdraagen, wanneer 'er hun voordeel of boose driften door konnen uitgevoerd worden; daarse andersinds soo over-afkeerig van zijn, dat wanneer de klem daar van niet in haar Zeil kan waajen, sy niet op en houden van daar tegen te schelden en te lasteren; ja dikmaal daar in niet eer en bedaaren, voor datse hunne saaken de handhaving haarer Wettige Regt-Banken ontdraaid hebbende, die aan de Magt van een anderen Regter hebben vast-gerokkend, op hoope dat hy, ten nutte van eigen Oogwit, verpligt sal worden, die tot haar merklijk voordeel af-te-doen.

Onbeschaamdheid, en geveinsde vleisugt der Joden.

Dus was dan dit de laatste toeleg van Pilatus, op dat hy den dus-ver mishandelden Jesus, los-laaten mogte. *Maar siende*, segd Mattheus, *Dat hy niets en vorderde; maar veel eer dat 'er Oproer wierd; nam hy Water, en wies de handen voor de Schaare;* seggende; IK BEN ONSCHULDIG VAN HET BLOED DESES REGTVAARDIGEN: *Gy-lieden moogt toe-sien.* Daar door alsoo te kennen gevende; dat hy, eer hy noch voor dit hardnekkig Jodendom swigten wilde; door het opsteken van een openbaar Teeken en getuigenis sijne opregte handeling, de schuld van sijnen hals, op die der Joden wierp; haar waarschouwende, *Toe te sien*, Matth. 27: 24. Dus Wast hy dan sijn handen met rein Water voor al het Volk, tot een sigtbaar blijk, dat hy onbesmet, dat is, Onschuldig wilde zijn, van het Bloed deses Regtvaardigen menschе, daar de Joden soo dorstig na schenen te zijn. Hoedanigen blijk van betuiging over Onschuld, Pilatus hier waarschijnelijk dede, na een meer gewoone wijse der Ouden, die ook den Hebreen genoeg bekend was; ja selfs in de Wet van Moses belast was in sekere gevallen te doen; gelijk te sien is, Deut. 21: 1-8. Waar op mede gespeeld word Psalm 26: 6. en 73. 13. *Ik wasse mijn handen in Onschuld, &c.* Of nu Pilatus dit eigentlijk na de Zeden der Romeinen gedaan heeft; sig daar door op sijn Heidens willende afwassen en suiver maaken, van de misdaad die tot noch aan Jesus begaan was, en voornamelijk nu noch sou begaan worden, met hem onschuldig in de Dood over te geven? Ofte dat hy sulks in navolging van de Joodse gewoonte gedaan heeft; denkende haar daar door des te beter te overtuigen? sulks werd by eenige betwist, en by andere voor een onsekere bedenkelijkheid gehouden. Doch by-aldien ymand het laatste voor waarschijnelijk hield, namelijk dat Pilatus dit na het voorbeeld der Joden gedaan heeft, hy en soude onses agtens, niet behoeven uitgestampt te worden: want nadien Pilatus nu alreede een ruimen tijd onder de Joden verkeerd hadde, heeft hy niet alleen veel van de Joodsche gewoonten konnen weten; maar die ook hier in dit geval konnen oeffenen; om dat hy met haar te doen hebbende, aldervoegsaamst heeft geoordeeld, haare gewoonte van doen op te volgen, tot een veel kragtiger betuiging tegens deselve. Als die dan ook door sulken daad seer wel verstonden, wat hy daar mede aanduiden wilde. Andersinds is het ook genoegsaam bekend, dat de Heidenen geloofden, datse

Pilatus wast sijn handen in onschuld.

Matth. 27: 24.

Waar toe en uit wat gewoonte van doen, Pilatus sijn handen wast wegens het Halsvonnis dat hy over Jesus overdrongen wierd uit te spreken.

Dat Pilatus dese handwassing waarschijnelijk in navolging der Joden gedaan heeft.

haare begaane misdaden en Schelm-ſtukken, met Water konden afwaſſen. Doch dit ſou minder op de Joden vermogen hebben; by-aldien ſy ook niet deſelve gewoonte onder haar hadden gehad. En aangaande het Geloof der Heidenen, ſoo weetmen, dat de omſigtigſte onder hen, met het waangeloof de-ſer afwaſſinge, opentlijk genoeg den ſpot gedreven hebben. Waarom dan ook eenige fraaje Godsgeleerde meenen, dat Pilatus deſe Hand-waſſinge geheel-en-al naar de bevattinge der Joodſche Zeden gedaan heeft, tot een openbaare betuiging voor het Volk; namelijk dat hy onſchuldig wou zijn van het Bloed, dat hy, van wegen haare onverſettelijke hardnekkigheid, hun te geval, en om verder Oproer te verhoeden, gedwongen wierd te laaten vergieten. Doch de Joden door 't Geſag der Overprieſters en Oudſten aangeſtookt, om teffens hun pligt en Wet te vergeten, worden niet eens hier over bekommerd noch bewogen; maar ſy beantwoorden Pilatus betuiging, met een volkomen ont-ſlaking ſijner Bloed-ſchuld: en luid-keels hem hier over toeroepende, ſeg-genſe; *Sijn Bloed kome over Ons en over Onſe Kinderen.* Als offe ſeiden; Zijt gy bekommerd dat deſen menſche Onſchuldig ter Dood gaat, wy we-ten beter; en zijn daar in ſoo geheel ſeker, dat wy die ſtraf die gy meend dat u en ons daar over op den kop ſal komen, wel alleen willen op ons nemen te draagen: Godt mag het ons en onſe Kinderen af-eiſchen; wy zijn'er wel in geruſt: dewijl wy geſtijfſt door het oordeel des Sanhedrins, hem ſe-kerlijk ſchuldig houden; ja voor ydelheit agten, dat gy uwe handen in Onſchuld waſt. Stellende, ja verpandende hier door alſoo niet alleen haar-ſelven, maar ook haare Kinderen, aan den eiſch van de Goddelijke Wraake over haar; by-aldien ſy Jeſum onſchuldig ter Dood deden brengen. Doch het geenſe dus uiterlijk navolgens een meer gebruikelijke maniere der Joden ſchijnen gedaan te hebben; gelijk van Druſius uit ſeker Hebreeuwſch Boek, over Matth. 27:25. aangeteekend word. Namelijk datſe leeren, dat in Regt-ſaaken over Doodſlagen, het Bloed blijft van ſoo eenen op ſijne na-zaaten, tot aan het einde der Weereld. Gelijkwe ook in de Joodſche Ge-regts-handeling geſien hebben, dat de Regters op het uitſpreeken der Dood-vonniſſen, gewoon waaren de hand op de Misdadigers hoofd te leggen, en te ſeggen; *Uw Bloed zy op u; en door uw eigen ſchuld gaat gy onder.* Doch dit keeren de Joden hier anders-om, alſſe ſegggn; *Sijn Bloed zy op Ons, &c.* Maar hoedanig ook Godt ſijn eigen ſaak tegen deſe Joden ſtaande gehou-den, en tot blijk van Jeſus onſchuld, ſijn Bloed haar regtvaardig op den Kop gebragt heeft; dat heeft de geheele Joodſche Ondergang, gevolgd van onmenſchelijke Bloed-vergietingen, en het uit-trekken van alle haare Overheden en Magten, die op den Stoel van Moſes zaaten; ſoodanig aan de gantſche Weereld ten toon geſteld, dat ſelfs haare hedendaagſe Verſtrooi-jing hen niet anders, dan een on-ophoudelijk verwijt en opgeſteken Vuur-Baak van ſulk-een Godverlaaten ſtuk verſtrekken kan. Soo dat die Gulde-mond Chryſoſtomus ſeer wel tegen haar is uitgevaaren, wanneer hy ſeid; *Soo lange als gy maar tegens de Dienſtknegten des Heeren ſondigdet, en de Pro-pheten Steenigdet die tot u geſonden waaren: ſoo kreegt gy Vergeving. Maar ſederd dat gy u aan den Heere ſelfs vergrepen hebt; ſoo is uwe ſmerte Onge-neeſlijk geworden.* Spelende in die aanſpraake ſeer fraai op de Parabel die Jeſus eenmaal voortbragt van den Heere des Wijngaards, Matth. 21. vers 31. welke ook in de Ondergang van de Joodſche Republijk, tot de minſte Jota vervuld is. De Joden dan hier de ſaak van Jeſus, van-voor Pilatus Regt-Bank, op haar genomen hebbende; ſoo laat deeſen Regter den Ge-vangen Doodſlager Barabbas op haar verſoek los; en geeft Jeſus eindelijk over om naar haaren wille Gekruiſt te worden: of gelijk Johannes ſegd; *Hy gaf*

De Joden ſtellen haar ſel-ven Borge voor de Goddelijke wraake die over Jeſus onſchuldig Dood-von-nis te wag-ten ſtond.

Waar in en wan-neer Godt dit Bloed haar op den Kop gebragt heeft.

gaf hem haar over op dat hy Gekruist soude worden. Dat is, Pilatus heeft hem niet alleen aan de Joden Overgegeven, op datse hem volgens haare begeerte, door de hand-dadige dienst van sijne Krijgs-knegten, Kruissigen souden; ofte op dat hy van haar Gekruissigd wierd: maar hy heeft ook waarschijnelijk over hem als Regter, een Vonnis des Doods uitgesproken; namelijk dat hy sou Gekruist worden. Want daar toe ging hy ook uit het Geheim-vertrek, in sijne Vierschaare op den gewoonen Regter-stoel zitten: namelijk die hier na de Romeinsche wijse verheven, en midden in het Boogswijse Zaal-gebouw van de Geplaveide Kamer, daar naast-aan was: zijnde dit Geheim-vertrek de plaatse daar de Misdadigers ondervraagd wierden, en als sommige meenen, alleen door Behangsel-Gordijnen van den Regter-stoel afgeschoten. Uit welke Kamer dan den Regter uitquam tot den Regter-stoel, om het Vonnis uit-te-spreken voor het Volk. Waar uit wy niet alleen waarschijnelijk agten, dat even Pilatus alsoo op den Regter-stoel voor het Volk is gaan zitten, en aldaar ook aangesproken is geworden, door de besending van sijn Vrouwe; en daar na sijn handen gewassen heeft; maar ook dat'er een groote meenigte van de Joodsche Schaare, tot binnen in 't Regt-huis, en voor de Vierschaare of plaatse des Regter-stoels, ingedrongen is geweest. Want alhoewel daar geseid word, dat de Joden niet in het Regt-huis en gingen, op datse niet ver-Ontreinigd en wierden, maar het Pascha mogten Eten, Johan. 18:28. soo moet sulks voornamelijk van de Overpriesters verstaan worden, die volgens de Wet, regt hadden van de Paasch-Offeren te Eten: want het Paasch-lam selfs haddense met andere Joden des Avonds te vooren al gegeten; gelijk we te vooren genoeg getoond hebben. Invoegen dese ver-Ontreiniging het gemeene Volk niet aan en ging, en deswegen ook niet en behoefden uit het Regt-huis te blijven. Ja hier van daan isset ook waarschijnelijk, datmen by d'Euangelisten leest, dat de Overpriesters van Pilatus aangesproken zijn, tot welk hy na buiten tot op de Gevel-peuy schijnd uitgekomen te zijn. Alwaar Jesus ook na dat hy Gegeesseld was ten toone schijnd gesteld te zijn geweest: *Uitgaande*, segd Johannes, *tot de Joden*. En dan wederom van een aanspraak die alleen tot de Schaare; namelijk die uit het gemeene gros des Volks, tot binnen aan de opene Bogen en Insigten der Vierschaare daar den Regter-stoel stond, ingedrongen waaren. Soo datmen niet genoodsaakt word te stellen, dat Pilatus Regter-stoel juist buiten het Regt-huis, daar de Overpriesters haar onthielden, heeft gestaan; schoon hy voor het Volk geseid word, sijn handen gewassen te hebben in Onschuld, zittende op den Regter-stoel; en de Overpriesters niet in het Regt-huis wilden gaan. Gelijk ook dit, wanneer Johannes segd, dat Pilatus op het roegen der Joden, Jesus uitbragt, en op den Regter-stoel ging nederzitten, soo moet verstaan worden; dat hy uit de Geheim-kamer in de Geplaveide plaatse gebragt is; daar Pilatus neder-zittende op den Regter-stoel, hem heeft Overgegeven op dat hy Gekruist wierd. Ten zy misschien dat ymand liever sou willen denken; dat de Overpriesters en Ouderlingen hier alleen sprekende, of Jesus beschuldigende, door de mond van andere, het zy dan door eenige Pleiters of Schriftgeleerden; en niet in haar eigen persoon, ingevoerd worden. Gelijkmen ook siet, dat de Schaare van haar is gaande gemaakt, om Pilatus dit Hals-Vonnis onder bedreiging van Oproer af te parssen, en Barabbas los te eischen: Vergelijkt Matth. 27:20,24. met Marcus 15:3,11. Doch wanneer Lucas segd, dat Pilatus *Tot de Overpriesters en tot de Schaare sprak*; soo schijndmen van sinnen te moeten veranderen, en te gelooven, dat Pilatus, gelijk we eerst seiden, tot buiten uitgekomen is, en met de Overpriesters gesprooken heeft: Die dan ook van een

Alle de Joden waren van wegen het Pascha niet belet in het Regt-huis te gaan.

Of de Overpriesters mondeling met Pilatus gesproken hebben.

deel der Schaare ſullen verſeld geweeſt zijn: Alwaar ſy dan mogelijk, by
wijſe van ſaamen-troeping, gehoor gaven: want ſoo ſchijndmen te konnen
denken, als Mattheus ſegd; *Als ſy dan vergaderd waaren, ſeide Pilatus*
tot haar, &c. Doch dat hy in een Vertrek dat binnen in 't Regt-huis was,
uit de Geheim-kamer in een andere plaatſe komende, op den Regter-ſtoel
is gaan zitten, blijkt genoeg uit Joh. 19: 13. En alhoewel van ſommige be-
twiſt word; en veel Oud-vaders ook van gevoelen zijn, dat Pilatus geenſinds
dit Dood-vonnis, geregtelijk uitgeſproken of toegeſtaan, maar alleen aan de
Joden toegelaaten heeft; ſoo pleiten nochtans ſeer veele omſtandigheden
voor het eerſte gevoelen: dat onſes agtens, geenſinds af-breuk lijden kan,
door de eige betuiging van des Stadthouders Onſchuld, waſſende ſijn handen
tot ſulken beduiding. Want alsmen wel aanmerkt, hoedanig Pilatus te gelijk
op ſijne inwilliging, noch doorgaans de hand houd aan de verder uitvoe-
ringe van ſijn Vonnis; ſoo ſchijnd hy ook alſoo geſind geweeſt te zijn. Want
hy ſelfs Ordineerd immers het Opſchrift van Jeſus Beſchuldiging te ſchrij-
ven, en hy wil daar in naderhand, ſelfs op 't verſoek der Joden, niet een
ſtip veranderen, doenſe daar in iets meenden te vinden, dat hen tegens de
Borſt was, of t'eeniger tijd voor de ſchenen loopen kon. Daar-en-boven ſoo
zijn niet alleen de Romeinſche Soldaten, Uitvoerders van het Dood-Vonnis;
maar de Dood-ſtraf ſelfs, is geheel-en-al na de wijſe der Romeinen; Ja dat meer
is, de Straf uitgevoerd zijnde, is het Doode Lichaam noch van Pilatus,
als Heer van het Geregte, diens Magt over den geſtraften Misdadiger na
de Dood niet op en houd, afgevorderd geworden. Gelijk mede de Joden,
wanneer Pilatus ſig van dit Hals-geregt ſogte te ontſlaan, (ſeggende; *Neemd*
gy-lieden hem en Oordeeld hem na uwe Wet,) het Vonnis van niemand dan
van den Stadthouder hebben afgewagt: ſeggende; *Het en is ons niet ge-*
oorlofd ymand te Dooden. Tot het welkmen ook met groot nut de verkla-
ring van Paulus mag te raade nemen, als hy Actor. 13: 28. ſegd; dat de
Joden hebben begeerd dat Jeſus van Pilatus ſou Gedood worden; om dat-
ſe ſelfs geen oorſaak des Doods in hem, voor haare Vergaderinge en vonden.
Alhoewelſe doe ſeiden, *Hy is des Doods waardig*, Matth. 26: 66. en daar-
na, voor Pilatus uit-riepen; *Na onſe Wet moet hy ſterven*, Joh. 19: 7. Soo
dat de reden van haar geduurig aanhouden was, dat Jeſus doch van Pila-
tus mogt ver-Oordeeld worden; wetende dat hy ſonder ſijn Dood-vonnis niet
aan het Kruis geraaken kon. Alle welke dingen hier te ſaamen tot den uitſlag
der Hiſtorie gebragt, genoeg zijn om ons te doen gelooven; dat Jeſus waar-
lijk van Pilatus ver-Oordeeld is; en dat wy derhalven van hem in de Ar-
tijkelen des Geloofs, ſonder bewimpeling of eenige Twiſt-ſieke uitvlugt mo-
gen belijden; *Dat hy Geleden heeft onder Pontius Pilatus.* Aan welke waar-
heid, ſelfs de Romeinſche Hiſtorie-Schrijver Tacitus, onwetende ſijn Zegel
gehangen heeft, wanneer hy in ſijn XV. Boek ſegd; *Dat den Autheur van*
den Naam der Chriſtenen, onder het Rijks-beſtuur van Tiberius, door ſijn
Stadthouder Pontius Pilatus geſtraft is. 't Gene dan geheel niet ſonder een
voorgaande Vonnis en ſal geſchied zijn; op dat daar in alſoo vervuld ſou
worden, 't gene Jeſus van ſijn uitgang voorſegd hadde: namelijk dat hy
den Heidenen ſoude Overgeleverd worden, en dat hy ſou Gekruiſt worden.
Matth. 20: 19. In welke Voorſegging wy dan ook de reden, noch het middel
hoe en waarom Jeſus niet alleen Overgeleverd, maar ook Gekruiſt moeſte
worden, geenſinds moeten agten uitgeſſoten te zijn. Want als wy ſien dat Pi-
latus eindelijk den Gevangenen Barabbas los-laat, en Jeſus overgeeft om
Gekruiſt te worden; ſoo behoeven we ons geenſinds in dat geſchil te begeven,
dat eertijds tuſſchen ſommige Geleerde betwiſt wierd; onderſoekende, om

Matth. 27: 17.

Pilatus heeft ook een Vonnis over Jeſus uitgeſproken.

De Joden hebben Jeſus niet ſonder het Dood-vonnis van Pilatus willen Gekruiſt hebben.

Jeſus Lijden onder Pontius Pilatus van Tacitus beveſtigd.

om wat voorgewende misdaad Jesus veroordeeld is geworden: nadien de seer Geleerde Casaubonus, den Cardinaal Baronius daar over, ernstig genoeg in het haair gezeten heeft. Gelijk ons ook het Opschrift, JESUS NAZARENUS DE KONING DER JODEN, dat Pilatus dede boven het Hoofd van Jesus hegten, genoegsaam aanwijst, dat dien Regter daar in waarlijk gesien heeft op de aanklagte der Joden; die hem als een Oproer-maaker en als eenen die naar het Rijk der Joden stond, terwijlse onder den Roomschen Keiser waren, voor sijne Regt-Bank hadden gebragt; en hem daar over tot de straffe van het Kruis, navolgens de Romeinsche Wetten, overgegeven hadden: en niet gelijk Baronius seer belagchelijk wil, dat de straffe die de Roervink Barabbas verdiend hadde, op Jesus omgekeerd of overgebragt is; daar wy het Dood-vonnis genoegsaam van Lucas aangeteekend vinden, als hy segd; *Pilatus Oordeelde dat haaren eisch geschieden soude*, kap. 23: 24. Alwaar dan ook in het volgende vers, niet alleen klaar genoeg gesien word, watmen van Baronius meening te houden heeft; maar ook dat het gevoelen van Casaubonus en Lipsius hier te regt van sommige gepresen word; als sy meenen, dat alleen het voorgewend Koningrijk van Jesus, de grond-vest van der Joden Beschuldiging voor Pilatus is geweest. Gelijk d'Oude ook gewoon waaren de Opschriften der Dood-waardige Misdadigers, t'eenemaal in-te-stellen naar den aart der misdaad, waar over ymand ter Dood ging: en dat niet alleen tot een openbare Beschuldiging tegen den Lijder voor al de Weereld; maar ook tot regtvaardiging van den Regter; *Doende Regt*. Gelijk Jesus ook in sekeren zin voor Pilatus beleden heeft een Koning te zijn, Matth. 27: 11. Luc. 23: 3. Invoegen men aanmerken kan, dat de Roomse Mogendheid hier soo wel de wijse van Jesus Dood bevorderd heeft, als dat door het Gebod des Keisers Augustus, de plaatse bereid wierd, daar hy moeste Gebooren worden: gelijk in de Beschrijving Luc. 2. gebleken is. Sulks dat het geheele werk der Verlossinge niet alleen vervuld is, ter tijd dat dese Monarchie in Judea Heerschte; maar haar Gesag is daar ontrent ook een opmerkelijk Werk-tuig geweest, niet tegenstaande de menschelijke raadslagen der Aardsche Vorsten, onder d'uitvoeringe, tegens malkanderen zijn geloopen: want daarse Jesus geherbergd hebben doe hy Gebooren wierd, hebbense hem daarna wederom het Leven ontseid en uit de Weereld doen verhuisen, verschaffende eerst de Wiege tot sijn Geboorte, daar na het Kruis tot sijne Dood. Indien nu ymand verder met vele sou willen meenen; datmen hier ook de misdaad van Gods-lasteringe tot Jesus Beschuldiging sou moeten onder mengen, of als de voornaamste misdaad sou aan-te-merken hebben; soo schijnd sulks egter niet verder voor de Vierschaar van Pilatus te hebben konnen gelden, als voor soo veel de Joden dit met Jesus voorgewend Koningrijk sogten te bedraajen. Gelijk mede het straks-aangehaalde Opschrift, alle geschil hier ontrent, teffens de pas afsnijd. Dat ons nu ook de tijd in welke Jesus van Pilatus tot het Kruis Overgegeven is, niet een-stemmig by de Euangelisten Johannes en Marcus, schijnd aangeteekend te zijn, voorwaar sulks heeft vele vermoeid, om te vereffenen. Want Johannes segd, dat het was de Sesde Uure, namelijk wanneer Pilatus op den Regter-stoel ging zitten, om Jesus te ver-Oordeelen en over-te-geven: daar Marcus schijnd aan-te-teekenen; dat het was de Derde Uure als sy Jesus Kruissigden; namelijk na de tijd der Derde Uure, wanneer hy even ter Derde Uure ver-Oordeeld was: want soo schijnen aan sommige de woorden des Euangelists als ingelast, te moeten verklaard worden, wanneer hy selfs na het Kruissigen en verdeelen der Kleederen, segd; *Ende het was de Derde Uure, en sy Kruissigden hem*. Ten zy dan datmen hier met andere geloofd, dat Marcus niet eigentlijk de nette

De grond-vest van Jesus Veroordeeling uit Pilatus Opschrift tot het Kruis bevestigd.

De Roomse Mogendheid heeft de Wiege en het Kruis voor Jesus verschaft.

Hoe ver de Beschuldiging van Gods-lastering, ontrent Pilatus heeft konnen gelden.

Te wat tijd Jesus aan de Dood-straf van het Kruis is Overgegeven.

tijd

tijd van Jesus Kruissigen, maar van het verdeelen der Kleederen, te kennen gegeven heeft: even als of hy seide; *Het was de Derde Uure na dat sy hem Gekruissigd hadden, wanneerse sijne Kleederen verdeelden.* Doch veele houden het eerste gevoelen voor beter; namelijk dat Jesus op de Derde Uure, dat is des Morgens ten Negen Uuren Gekruist is: want of sulks met de toestel der Overgeving en henen-leiden eenigsinds laater, dat is een wijl na de Derde Uure geschied is; soo segd den Euangelist dit alleen volgens de gewoone Dag-verdeeling der Joden, in welkse van wegen de gesette Offerhanden en Gebeden, de *Derde*, *Sesde* en *Negende Uure*, als de meest bekendste poosen des Daags hielden: en seer gewoon waaren den Tijd die tusschen d'een en d'ander poos verliep, egter na de Eerste te noemen, soo lang'er geen Tweede poos verschenen was: waar van wy een opmerkelijk voorbeeld sien, in de Gelijkenis die Jesus nam van den Heere, die Arbeiders in sijn Wijngaard huurde, Matth. 20: 4, 5. daar den Dag in de *Derde*, *Sesde* en *Negende Uure* verdeeld wierd; om dat het een seer gewoone wijse was, de Uuren die tusschen beiden liepen, altijd tot d'een of d'andere Tijdpoos te brengen: en dat wel mogelijk, gelijk als wy den Dag, ruimelijk in Morgen, Middag en Avond; of Ugtend, Middag en Naar-middag, tot aan den Avond, gewoon zijn te verdeelen: niet tegenstaande ook in de aangehaalde plaatse van Mattheus, van de *Elfde Uure* gewag gemaakt word. En alhoewel veel Geleerde Mannen dese Derde Uure van Marcus met de Sesde van Johannes, door een andere verdeelinge van den Dag, hebben soeken te ver-effenen; soo schijnen het evenwel die Godgeleerde over te haalen, welke niet sonder eenige waarschijnelijkheid gelooven, dat'er een Schrijf-fout in den Text van Johannes ingesloopen is; overmids dat'er verscheide Affchriften gesien zijn, daar even als by Marcus, *De Derde Uure* gelesen werd: invoegen datmen Johannes uit Marcus, ondersteund door eenige omstandigheden, veiliger mag verbeteren; dan datmen Marcus na Johannes sou willen verklaaren, ofte soo veranderen, datmen by hem lesen sou; *Het was de Sesde Uure en sy Kruissigden hem.* Want of 'er wel veele zijn, welke meenen, dat alle de omstandigheden die de Euangelisten verhaalen, voorgevallen te zijn, sederd dat Jesus van de Overpriesters aan Pilatus Overgeleverd is; (wordende eerst beschuldigd; daar op van Pilatus ondervraagd; doe na Herodes gesonden; en van dien wederom na Pilatus, die lange tijd met de Halstarrige Joden worsteld; en uitstel van sijn Vonnis soekt; pogende Jesus los te laaten; en eindelijk verwijst, en Gegeesseld zijnde de Stadt uit na Golgotha laat henen leiden;) soo meenense, dat dit alles naauwlijks in Ses Uuren, veel min in Drie Uuren heeft konnen voorvallen: tot welkse ook noch dit uit Mattheus by-brengen, dat de Son verduisterd is op de Sesde Uure; meenende dat deselve waarschijnelijker verduisterd is geworden, op deselve Uure dat Jesus Gekruist is, als eerst Drie Uuren na dat hy was Gekruist geweest. Maar dit en sal die gene niet heel voldoen, die slegts aanmerkt, dat de geheele Volgreeks der Geschiedenisse, veel voegsaamer de Derde Uure van Marcus, dan de Sesde van Johannes schijnd af-te-vorderen: nadien Mattheus segd; *Van der Sester Uure aan wierd'er duisternisse over de Aarde tot de Negende Uure toe.* Waar uit de Heer BINÆUS met andere seer wel aanmerkt te blijken, dat by-aldien Jesus eerst ontrent de Sesde Uure was ver-Oordeeld (gelijk veele uit Johannes vast willen stellen) dat hy dan onmogelijk in soo korten tijd kon zijn weg-geleid, Gekruist met de Moordenaars, en bespot van de gene die voorby-gingen; dewijl dan noodsaakelijk ten hoogsten tot dat alles, een Half-uur sal konnen gesteld worden, om dat de Duisternisse de Aarde bedekt heeft, van de Sesde tot de Negende Uure

Groote Dag verdeeling der Joden.

Johannes uit Marcus hoe te verbeteren.

Bedenkelijkheid over de tijd van Jesus Overgeven tot het Kruis genomen uit de veelvuldige voorvallen.

Uure toe, Matth. 27:45. Waarom den selven ook oordeeld, dat het veel beter te saamen hangd, dat Jesus vroeg en met den Dag is Overgeleverd aan Pilatus; en dat'er met de gantsche Geregts-handeling voor sijne Vierschaare, Drie Uuren verloopen zijn. Invoegen hy ontrent de Derde Uure ver-Oordeeld, en op, of een weinig na de Derde Uure Gekruist is; en hangende aan 't Kruis tot aan de Sesde Uure, van de voorby-gangers en sijn Straf-genoot bespot is geworden; stervende na de Duisternisse van de andere volgende Drie Uuren, ter Negender Uure; gelijk Mattheus en Marcus aanteekenen. Waar van wy nu alle de omstandigheden, die tot de uitvoeringe deser Kruis-straf behooren, in een ander Hoofdstuk naar het volgende Sesde, verpligt blijven af-te-doen; om dat wy voor-af noch eenige opmerkelijke dingen, aangaande de konstig Geplaveide Geregts-plaats van Pilatus, en het hoogdravend geschil der Geleerde, over de Magt des Swaards, en het Regt der Hals-straf dier tijden, (waar van wy korts te vooren begonnen hebben te spreken,) uit de Oudheid hebben na te spooren; nadien ons sulks soo wel tot verstand der Euangelische Historie, als tot een nuttig Voorbereidsel van de volgende Hoofd-stukken verstrekken sal.

Jesus waarschijnelijk des Morgens ter Derder Uure verwesen.

SESDE HOOFTSTUK.

KORT INHOUD DESES HOOFTSTUKS.

Van de Geregts-sprekelijke plaatse LITHOSTROTOS en GABBATHA *genoemd. Of* Pilatus *het* Hals-vonnis over Jesus, *in der* Joden Vergader-kamer GAZITH *uitgesprooken heeft. Verklaaring der* Syrische *en* Griekse *benaaming, waar mede Pilatus Vierschaare by Johannes genoemd word. Pragt der Ouden in* Konstige Vloer-werken: *en van hoedanigen* onderscheid. *Wat eigentlijk* Musivische *en* Lithostrote Vloer-werken *waaren.* Vloer-Tapeten, *hoedanig voor en na de geseide* Brokkel-vloeren *in gebruik. Wat de spreekwijse seggen wil;* Sig in Sak en Asse te vernederen. *Dat* Pilatus *Vierschaare ook met dusdanig* Veel-kleurige Marmere Korsjes *Ingeleid; dat is, geheel* Bevloerd *is geweest. Gedagtenis en overgroote bekostiging der* Romeinen *in 't maaken van dusdanige* Vloeren. *Datmen de* Geschilderde Vloeren *niet waarschijnelijk voor* Musivisch-werk *te houden heeft; en hoe ver deselve gelijk met de* Lithostroten *genomen konnen worden. Hoedanig dese* Vloeringen *versorgd en* behandeld *wierden. De* Heer W. Goes *gevoelen, aangaande de* Alleen-hebbende Magt der Roomsche Stadthouders *in 't* Hals-regt *ten tijde van* Jesus, *volgens sijn eigen ontwerp en voornaame bewijsen, tamelijk ruimweidig voorgesteld: en met verscheide* Aanmerkingen, *Zedig wedersprooken, of elders in* bedenkelijk *gehouden. Onderscheid der Roomse* FISCALEN *en* PROCURATORS, *en hoedanigen Amptenaar* Pilatus *is geweest. Verschilligheid der* Joodsche Overheering *met andere* Heidenen. *Hoedanig en in welke gevallen,* Pilatus *alleen de* Magt van Doodstraf *had; en hoe ver die ongemoeid den* Stadthouder, *ook by den* Joodschen Raad *is konnen zijn, in de saaken die aan de* Vryheid haarder Godsdienst *en* Levens-wijse na haare Wetten, *on-afscheidelijk verknogt waaren. Dat* Jesus *van* Oproer tegens den Keiser Beschuldigd *wordende, van niemand dan van* Pilatus *kon gevonnist noch gestraft worden.* Priesterlijke Hoofdmannen des Tempels; *hoedanig in 't* Nieuwe Testament *van de* Romeinsche Ka-

PITEINEN, *of* Hoofdmannen Over honderd &c. *genoeg ſaam onderſcheiden. Dat* Jeſus *waarſchijnelijk van de* Dienſtknegten der Overprieſters *en* Hoofdmannen *gegrepen, en alleen geſtijfd door de Romeinſche Bende, tot* Cajaphas *geleid is. Waarom de* Moordenaars *en den bekenden* Barabbas, *ook onder* Pilatus *te Regte ſtonden. Dat der Joden* Beſluit, *door den verborgen* Raad Gods, *oorſaak van Jeſus* Overleveren *aan* Pilatus *is geweeſt; als mede dat hy niet ſonder beſchuldiging ſijner* Oproerigheid, *aan het* Kruis *geraaken kon. Van het* Regt der Vry-geving; *en hoe het te verſtaan is, dat* Pilatus *ſulks op het* Paaſch-feeſt, *den* Joden *moeſte inwilligen.* Pilatus *voorgewende* Magt tegens Jeſus, *uit* Jeſus *eigen* antwoord *fraai verklaard: en hoedanigen* Magt van Hals-geregt, *Pilatus egter aan den* Joodſchen Raad *erkend heeft. Met noch ſommige bedenkingen over de ſaamenhang der* Lijf- en Dood-ſtraffen; *en hoe waarſchijnelijk de Joden 't ſelve noch na deſe tijd* geoeffend *hebben, &c.*

TOt hier toe hebben we het Geregts-geding van Jeſus, voor den Roomſchen Stadthouder Pontius Pilatus, ten einde hooren afpleiten; en geſien hoedanig eindeling een Halsvonnis, en Overgeving tot de Dood-ſtraf van het Kruis, daar op gevolgd is; reſteren noch tot het ſelve Beſtek twee opmerkelijke dingen af-te-doen, die in het voorgaande Hoofdſtuk ſonder de rigtdraad der Heilige Hiſtorie eenigſinds onvoegſaam af te knakken, geen plaatſe konden ingeſchikt worden: namelijk de beſchouwinge van Pilatus eigen Vierſchaare, of de plaatſe die den Euangeliſt op het Grieks LITHOSTROTOS, en in het Syriſch-Hebreeuws, GABBATHA noemd. Daar-en-boven, een naſporing te doen over de Magt des Swaards te deſen tijde: hoedanigen hoogdravend ſtuk, de Geleerde dikmaal onder malkander betwiſt hebben; willende ſommige, gelijk we in 't Vierde Hoofdſtuk hadden begonnen te ſeggen, dat het Hals-geregt in de daagen van Jeſus Chriſtus, den Joden ſoo t'eenemaal van de Romeinen afgenomen was, datſe het ſelve geheel-en-al niet meer en konden oeffenen; en dat Jeſus derhalven noodſaakelijk door het Dood-vonnis en de Straf-uitvoeringe van Pilatus, en niet van den Grooten Raad der Joden, is konnen met de Dood geſtraft worden: waar van wy hier het tegendeel door verſcheide Aanmerkingen, uit de Bybelſche Godsgeleerdheid ontleend, over de bewijs-redenen van de Heer W. GOES, meenen waarſchijnelijk te maaken.

Joh. 19: 13.

Wat dan eerſtelijk de Geregts-kamer aangaat, daar Pilatus als in ſijn gewoone Vierſchaare op den Regter-ſtoel ging neder-zitten om het Vonnis over Jeſus uit te ſpreken, (gelijk der Romeinen gewoonte was, ſulks niet als zittende en verheven te doen.) Johan. 19: 13. daar over hebben ſommige verſcheide gedagten opgenomen; en dat ſoo wel aangaande de plaatſe ſelve, als ontrent de Bouw-geſtalte van der ſelver konſtige Vloeringe, by de Oude *Lithoſtrotos* genoemd. Seldenus is van meeninge, dat deſe plaatſe eertijds was de Vergader-plaatſe van den Grooten Raad der Joden. En Ligtfoot neemd het voor de Kamer GAZITH: daar by-voegende, dat Pilatus in der Joden Vergader-kamer GAZITH gegaan is; om dat ſy ſelve van wegen het Paaſch-feeſt, niet in het Regt-huis van Pilatus wilden gaan. 't Geen by ſommige van oordeel, voor een loutere giſſing gehouden word: en meenen met meerder waarſchijnelijkheid, dat Pilatus op ſijn eigen Regter-ſtoel gezeten heeft; niet tegenſtaande men uit de Joodſche Boeken verneemd, dat haare Geregts-kamer GAZITH ook een Cierlijk Geplaveide Vloer gehad heeft; en datſe ook ſoodanig daar na genoemd wierd. Doch hier ſtaat ons

Verſcheide gedagten over de plaatſe daar Pilatus ging zitten om te Vonniſſen.

Pilatus is niet in der Joden maar in ſijn eigen Vierſchaare neder-gezeten.

ons niet anders te denken, of Pilatus heeft wel seker sijn eigen Regter-stoel, in sijn Regt-huis gehad; namelijk daar hy gewoonlijk Vonnis gaf; welke hy dan ook in dit geval niet en sal verlaaten hebben, om ter inwilliging van dese lastige Joden, in haare Kamer Gazith, als Regter te gaan zitten: te min waarschijnelijk, nadien het geen'er te doen was, in sijn Regt-huis seer wel geschieden kon; en hy sig ook niet alte naauw heeft soeken te bemoejen met de Joodsche dingen die haar eigen Regeering en Godsdienst na-by-quaamen: Gelijk dat alsinds gebleken is, wanneer de Joden niets van hem in de saak van Jesus konden vorderen, als voor soo veelse sijn Feit met het bestuur der Romeinsche Mogendheid te-gaar tisten. Invoegen men veilig te besluiten heeft, dat Pilatus Regter-stoel gestaan heeft, in het Regt-huis van Pilatus: welke plaatse van wegen de konstig-ingeleide Marmere Brokkel-vloering, LITHOSTROTOS genoemd is; en in 't Hebreeuws, (namelijk die de Joden, als der Hebreen gewoone Taal, doe spraaken; en met de Syrische groote gemeenschap hadde,) GABBATHA. En alhoewel dese Hebreeuwsche benaaming by de uitleggers gemeenlijk genomen word, voor een plaatse die na de wijse der Oude Romeinsche Regter-stoelen verheven was; om datse desulke ook gebruikten, om het volk daar van aan-te-spreken; soo hebben nochtans andere uit Caninus, door vergelijking van het Syrisch met het Hebreeuwsch, aangemerkt; dat GABBATHA in de Syrische Taal, even dat selve beteekend, dat by de Grieken LITHOSTRATON genoemd word. Voorwaar de Oude hebben seer veel opgehad, met verscheide konstige en kostelijke Vloer-werken en vercierde Wanden te maaken; en men vind by de voornaamste Griekse en Latijnse Schrijvers, onder verscheide benamingen, dikmaal aan deselve gedagt: waar van die, diemen LITHOSTROTEN, dat zijn ingeleide *Brokkel-vloeren*, genoemd vind, wel de voornaamste schijnen: verschillende in kostelijkheid en cierlijke arbeid noch seer veel van andere Plaveitsels, die op sekere geschakerde beurt-wijsen, en Ordeningen uit twee of meerderhande kleur van Steenen, verscheidentlijk gefatsoeneerd en saam-gevoegd, ofte die Geschilderd, of met gekleurde Cementen en Plaaster-harsten aangevuld waaren; waar van eenige niet ongelijk waren, aan de hedendaagse Italiaanse Vloeren, die met Fasen, Banden, Spiegels, Lijsten en diergelijke verdeelingen, met een groots-aansien, in Kamers, Zaalen en Gallerien geleid worden. Gelijk ook in het Boek van Esther aangeteekend werd; dat de Zaal in het Voorhof des Konings Ahasueros, met Porfyre, Marmere en Albastere Steenen gevloerd was. En nadien dese Plaveitsels eenigsinds verscheiden by d'Oude waaren; en daar door verscheidentlijk genoemd zijn by de Schrijvers, (waar vanmen sou mogen denken, dat de eene benaaming sag op de maniere of konstige Legging; d'andere op de stoffe en kleur der Steenen, of derselver Fatsoeneering en samenvoeging in 't werk, ofte ook wel op dessels toe-eigening en plaats;) alsoo zijn de uitleggers ook daar over niet weinig verschillig, om deselve net en onderscheidentlijk te verklaaren. Gelijk ook eenige deswegen sommige dingen geheel qualijk hebben opgevat. Dus vindmen van Vloeren gewag gemaakt, die met *Sectilia*, en met *Tessera* geleid waaren. Ook Vloeringen, als we seiden, die *Lithostrata*, en *Musivische Plaveitsels* genoemd worden. Van welke eerste soort, Vitruvius in sijn Sevende Boek segd; *Boven de* RUDUS, (dat is boven het aangevulde Steen-gruis of rouwe grond) *moeten de Vloeren volgens het Water-pas, met* Sectilia *of met* Tessera *geleid worden.* SECTILIA schijnen ons dun-gekloven, of doorgezaagde Schilfers van fijne Marmer-Steen te zijn, gefatsoeneerd na den omtrek van 't werk; en TESSERA vierkante Steentjes van eender groote. Gelijk Vitruvius, sprekende van Vloeren met vierkante Steenen Geplaveid,

De Griekse en Hebreeuwse benaaming van dit Vloerwerk overeen-gebragt.

Pragt der Aal-ouden konstige Vloer-werken.

Onderscheid der konstige Vloer-werken.

Esth. 6.

Wat soort van Vloeren met SECTILIA en met TESSERA waaren.

deselve ook noemd, *Tessellata Pavimenta.* En sijn uitlegger Philander heeft over de gemelde woorden aldus meenen wel aan-te-teekenen; *De Vloeren,* seid hy, *wierden eerst beschilderd; maar naderhand maaktemen* LYTHOSTRATA; dat is, *die met* Tessellate Steenen *Geplaveid waaren*: SECTILIA *zijn kleine verscheidentlijk gekleurde Marmere Korsjes of Schilfers; die wy eigentlijk voor het* OPUS MUSIVUM *of* AMUSEATUM *houden.* En alhoewel Baldus desen uitlegger tegenvald, nochtans en schijnen sy beide noch op 't regte spoor niet te wandelen; ten minsten laaten sy de saak noch een weinig in het duister vernagten. Dus meend dan Baldus regt anders-om, dat de TESSERA tot het OPUS MUSIVUM behooren: en dat de SECTILIA groote vierkante Marmer-steenen zijn. Doch het is bekend dat *Tessera* doorgaans voor vierkante Steenen genomen word; gelijk het Griekse woord *Tessara,* daar dese benaming van af-komt, 't getal van *Viere* beteekend. Soo dat Salmasius onses agtens, hier in wat nader komt, als hy seid; *De Tessellate Vloeren waaren gantsch verscheiden van de Lythostrata: want de Lythostrata waaren Geplaveid met kleine stukjes Marmer van verscheide aart en kleur, doch ongeverfd: maar de Tessellata waaren geleid met kleine Tessellen, dat zijn kleine vierkante Steentjes, die onderscheidentlijk geverfd waaren. Ook schijnen de Lythostrata alleen op de Vloeren gebruikt: maar de Tessellata* (namelijk diemen waarschijnelijk daar na *Musivisch-werk* genoemd heeft) *zijn ook aan de Welfsels gekomen.* Ja hy wil genoegsaam, dat de laatste alleen aan de Wanden, en geensinds aan de Vloeren gebruikt zijn. De Heer Perraut in sijn verklaringen over Vitruvius, onderscheid de Vloeren, die met *Sectilia,* of saamgegaarde Marmere korsjes geleid waaren, van de *Musivische Vloeren,* dusdanig; dat hy de laatste met kleine vierkante Steentjes steld; ofte immers die ten naasten-by deselve Form hadden in de saamenschikking; hebbende yder maar eenderhande of geheel sijn eigen koleur: even gelijk wy de Scheer- en Inslag-draaden van de Tapeten souden aanmerken. Doch met de andere, namentlijk die met *Sectilia* gemaakt wierden, was het anders gelegen: want in sulken werk wierden de Marmere Korsjes, niet alleen uitgesogt na haar eigen en verscheide Verwe, zijnde voorsien met Dag en Schaduwe; maar de vlakke Brokjes wierden ook navolgens het werk verscheidentlijk gefatsoeneerd, en aan de zijden hol, en bol, en kreus, &c. uitgezaagd, tot de plaatse daarse souden gevoegd worden. En dit houd hy voor de Vloeren diemen *Lithostroten* noemde, namelijk die met *Sectilia* geleid waaren; by de Franssen nu wederom nieuwlijks in gebruik, *Pavez de pierres Raportées* genoemd. Andere meenen dat de *Musivische Vloeren,* deselve zijn die de Grieken *Lithostroton* noemden; en dat die eerstelijk te Romen door Sylla ingevoerd zijn; welke een soodanigen Plaveitsel-werk te Preneste in den Tempel van de Fortuin, 170. jaar voor Christus heeft doen maaken: waar van wy aanstonds iets naders sullen by-brengen. En gelijk de Oude dusdanige Konst-werken eerstelijk maar aan de Vloeren besteden; begondense met der tijd te oordeelen, dat het jammer was, dien arbeid alleen met voeten te treden; dus wildense die dan ook tot de Welfsels en Zy-wanden van Kameren en Zaalen invoeren; en van daar zijnse dan eindelijk ook in de Tempelen, en in de afgesonderde Kamer-vertrekken en Vergader-plaatsen der Geleerde, diese *Musea* noemden, ingevoerd; en somtijds met groote vlijt en oordeel in de gedaante van natuurlijke Steen-rotsten en Grotten gemaakt waaren. En om datmen in dusdanige plaatsen, dikmaals de MUSEN, dat zijn de Zang-godinnen, als Voedsteressen van de Vrye-konsten en Wetenschappen, door dusdanige ingeleide Vloeren en Welfsels plagte te verbeelden; soo heeftmen met'er tijd aan alsulke werken ook

Wat Musivisch werk was.

Naauwkeurig onderscheid der Musivische en Lithostrate Vloerwerken.

Wat de Inlegging van der Franssen *Pierres Raportées* is.

Musivisch-werk waar van soo genoemd.

ook den naam van *Musea*, *Musia* en *Musiva* gegeven. En alhoewel de Franssen haar on-egt woord *Mosaïque*, van dit Latijnsche woord *Musivum*, ontleend hebben; soo willen doch alle die verstand hebben, liever na de waare af-komst, *Musaïque* geseid hebben: want sy dwaalen grosselijk die haar inbeelden, dat dit Konst-werk na *Moses*, ofte na het *Jodendom* alsoo sou genoemd zijn. Gelijkmen ook by de Oude alle dusdanige konstige Inlegsels, gemeenlijk *Opus Musivum;* en een Werk-meester van 't selve, *Musivarius*, genoemd vind. En dat dit seer waarschijnelijk de af-komst deser naam is; sulks werd ons door veele oude Overblijfsels bevestigd: dus vindmen in een seer ouden Tempel te Lyons in Vrankrijk, een Musivisch Plaveitsel, waar in de Vrye konsten verbeeld zijn. En den Tempel van Træsenen in Peloponesen, was niet alleen aan de Musen geheiligd, maar ook na deselve, *Musium* of Museum genoemd; zijnde alleen geschikt voor het besoek en de *Oeffening der Geletterde Mannen. Philostratus en Dion Chrysostomus, spreken ook van sulken *Museum* dat te Alexandrien was; alwaar de Keiser Claudius ook een soodanigen Gebouw liet maaken. Gelijk mede Spartianus segd; *Dat de Hoog-leeraars in het* Museum, *gewoon waaren hunne Vraagstukken voor te stellen.* Ter plaatse daar Vitruvius handeld van het Inleggen en Vercieren der Deuren, maakt hy ook gewag van een *Cerostratum Opus*, dat meest in schoon-gekleurd hout geschiede: Gelijkmen mede by hem, en by den neerstigen Villalpandus leest, van een vercieringe diemen *Hyalostroton*, en *Xylostroton*, plagt te noemen. Het eerste was een maniere van Inleggen met *Stukjes Hoorn:* Het tweede van verscheide *Stukjes geverfd Glas.* En het laatste geschiede door *Stukjes gekoleurd Hout.* Buiten twijffel op de maniere als by ons, en insonderheid in Vrankrijk, het Inleggen aan Kabinetten, Kas-werken, Tafels en Deuren noch in gebruik is. Dat nu dusdanig konstig Ingeleide Marmer-vloeren, diemen *Lithostroten* noemde, eertijds by de Grieken, en daar na by de Romeinen zijn in gebruik geweest; sulks en getuigen niet alleen Plinius, Varro, Ausonius, Statius Papinius, Suetonius en andere; maar ook gelijk we sien, den Euangelist Johannes kapittel 19: 13. Waar van mede Swaresius, Markus Velserus, A. Kircherus, de Heer Spon en andere onder de nieuwe Schrijvers, verscheide voorbeelden uit de oude Overblijffelen hebben aan den dag gebragt, daar in men die maniere niet duisterlijk kan ontwaar worden; onder welke dat Aal-Oud en aansienelijk Overblijffel, welke te Preneste in den Tempel van de Fortuin gevonden is, wegens sijn konstig maaksel soo seer geroemd word, dat het de Schilder-konst niet en sou konnen verbeteren. Gelijk dat Werk-stuk ook om sijn seldsaame verkiesinge en meenigte Beelden, en diepsinnige drolligheden die daar in gesien worden, aan veele heeft doen denken, dat het alleen uit de Fantasien des konstigen Werk-meesters, sonder eenig bepaald oogmerk of Zin-beduiding, voortgebragt is; en datmen dit gantsche ontwerp, niet anders houden moet, als een Werk-stuk, welkmen gemeenlijk *Grotissen* noemd. Hoedanige belagchelijke Boetseersels men eertijds in de Onder-aardse gangen en koele wandel-plaatsen maakte die *Grotten* genoemd wierden; en van de laatere eindelijk op de Snakerien selfs, die onder de ingestorte Puin-hoopen van die Grot-gebouwen gevonden zijn, door vernoeming gepast. Doch andere hebben dit Werk-stuk met wat meerder doorsigt, voor een verstandelijk Ontwerp verklaard; en willen dat volgens de Godsdienst der Ouden, t'eenemaal Verdigtsel-kundig op de Fortuin, en de Ceremonien met welke die Godinne daar gediend wierd, betrokken hebben. Want dat de Oude in alle dusdanige Vloer-werken en vercierde Tempel-wanden, seer gewoon waaren, eenige Emblemen of Zin-aanduidende Beeldnissen te vertoonen;

* Museum meend ook noch by de Latijnen een Oeffen-kamer, School &c.

Andere Cierlijke Inlegsels.

Brokkel-vloeren in de Overblijfselen bekend.

Musivisch-Werk te Preneste.

ſulks ſchijnd ons Plinius in het Veersje van Lucilius af-te-ſchilderen, als hy ſegd;

Arte Pavimenta atque Emblemata vermiculata.

Wanneer wy ons nu ook de Bloei-tijd van deſe Vloer-konſt en haar gemeen-gebruik vertegenwoordiggen; en inbeelden hoedanig Cierlijk ſig alſulke Steegne Inlegſelen, in de beſchouwing hebben opgedaan; voorwaar wy en konnen niet na-laaten te denken; dat de laatere Vloer-Tapeten (die ook tot het pragtig bekleeden der Wanden, in de Kamer en Zaal-vertrekken gul en ruim ver-orberd werden,) mogelijk wel Aſſetſels van duſdanige Brokkel-vloeren konnen zijn; namelijk die ingekomen zijn, wanneer door verval der tijden, de *Lythoſtraten* en *Muſiviſche* werken, om haar gadeloose Arbeid en Geld-ſpilling, agter de Bank ſijn begonnen te raaken: en dat mogelijk wel aldereerſt in die Landen, daarmen alderhande Marmers, Agaten en diergelijke ſchoon-kleurige Steenen, niet ſoo mild by de hand had. Als mede dat ſelfs de Vloeringen van konſtig ſaamgeſogte en ingeleide Marmer-Steenen, op de alder-eerſte gebruikelijke Vloer-Tapeten, en Kamer-dekſels gevolgd zijn, doe't vermogen der Groote en de Pragt en Overdaad te gelijk met de Konſt aan-groeide. Want gelijk we elders geſeid hebben, dat de alder-eerſte of oudſte bezaadigſte wijſe van Eten of Maaltijd houden; zittende op Matten, Vellen, of ook wel op Gras-en Bloem-Bedden &c. geſchiede; en de Groote daar toe te mets Cierlijk Geweefde Kleeden op de ſlegte Aard-vloeren ſpreiden, daarmen ſonder Stoel of Kuſſen, Snijers-gewijs op ging nederzitten; (in welkers plaats naderhand de Stoelen en Banken, en eindelijk ook de Lig-Beddekens inquaamen;) alſoo moetmen agten, dat de Spreuke van de Salig-maaker daar van ontleend ſchijnd wanneer hy ſegd; dat die van Tyrus en Sidon, *Haar in Sakken en in Aſſen ſouden bekeerd hebben;* by-aldien de krag-ten die hy te Chorazin en Bethzaida gedaan hadde, daar geſchied waaren, Matth. 11: 21. namelijk ſy ſouden van wegen de Treurigheid over haare misdaden, ſig niet op Cierlijke Vloer-Tapeten neergezet hebben, om vrolijk te zijn en te quinkeleeren: maar ſy ſouden, alle Pragt aan een zijde ſtellende, ſig op ſlegte Hennippe Feilen, en op Bies-matten, &c. als het ſlegtſte volk in de Vloer-ſtof en Aſſe der Aarde, nedergezet hebben. Hoedanigen wijſe van doen, eertijds gebruikelijk was by de gene die uiterlijke Teekenen van Boetvaardigheid wilden geven; gelijk dat met een byſondere nadruk te zien is, Jeſ. 58: 5. *Soude het ſulken Vaſten zijn dat ik verkieſen ſoude, dat de menſche ſijne Ziele een dag quelle? dat hy ſijn hoofd kromme gelijk een Bieſe, en een Sak en Aſſe onder ſig ſpreide?* Hoedanige ſlegte en onge-agte Kleeden dan ook in duſdanige gevallen, in plaatſe van de Pronk-gewaden wierden aangetoogen, gelijk te ſien is, Klaagl. 2: 10. Dan. 9: 3. Jona 3: 6. &c. Doch dit loopt buiten ons beſtek. De Oud-heid-lievende J. Oudaan heeft onſes bedunkens, ter plaatſe daar hy van de verſorging der Roomſche Straat-wegen, eindelijk ook op de geſeide konſtige Brokkel-vloeren gevallen is, met een ſoo geheel zin-rijke reden daar van geſproken, datwe te rade wierden, ſijn gantſche geſeg buiten alle verminking hier in-te-laſſen: De Roomſche Mogendheid, ſeid hy, heeft niet „alleen aan 't beſtraaten der Wegen, die onder den Blaauwen Hemel lig-„gen, haare grootheid betoond; maar s' heeft ook haare Bekoſtiging en „Konſt te werk geleid aan het Bevloeren van alle voorname en uitſteken-„de Gebouwen, in by-na alle plaatſen, daar ſig haar Geſag en Magt ge-„ſtrekt heeft. En hier van geeft ons de ſeer Naam-rugtige Markus Velſe-„rus in ſijn Beſchrijving van Augsburg een voorbeeld aan een Vloer, onder

Tapeten Aſſetſels van de Brokkel-vloeren.

De konſtige Brokkel-vloeren hoedanigen naaping der ouden Vloer-Tapeten.

Wat het zy ſig in Sak en Aſſe te vernederen, Matth. 11:21.

De Brokkel-vloeren wat nader beſchreven.

„der de Bouwvalligheden, eeniger Gebouwen ontdekt, van veelerlei Ver-
„wen, met Beeld-werk van Schermers en Beesten ingeleid: hoedanig veel-
„ligt de plaats daar Pilatus over den Heere Jesus 't Hals-Vonnis uitsprak,
„*LITHOSTROTOS genoemd, moge geweest zijn. Want of wel de gemeene
„Oversetters niet anders daar op aanteekenen; als *Een Plaats met Steenen Ge-
„plaveid*; gelijk de vertaaling van 't woord dat kan lijden: soo wetenwe
„nochtans uit Varro en Plinius, dat dese benaaming in een veel ruimer
„beteekenis genomen word. Dus seid Varro; *Dewijl gy een Land-hoef
„hebt, aansienelijk om haar Dak-werk en Binnewerk en de Edele Vloeren
„Lithostroten genoemd, &c.* En noch; *Is niet onse Land-hoeve, hoewelse
„onse Voor-Ouders getimmerd hebben, min quist-agtig en beter dan dese u-
„we in alles uitgewrogte te Reatinum; siet gy hier wel Citroen-koleur of
„Goud of Vermilioen ofte Armenisch Rood? Ziet gy hier wel eenig Zin-
„nebeeld of Lithostrotum?* Om welks woords toepassing grondig te ver-
„staan, ons de woorden van Plinius volkomen ligt geven, daar hy aldus
„seid: *Vloeren door Konst gewrogt, op de wijse van Schilder-werk, heb-
„ben haare oorspronkelijkheid by de Grieken; tot datse door het Vloer-werk
„der Lithostroten in klein-agting gekomen zijn: in dewelke* Sosus *een ver-
„maard Werk-meester is geweest, diese te Pergamum eerst geleid heeft; hier
„had hy de Tafel-kruimen van een Maaltijd, en 't geenmen gewoon is weg
„te veegen, als of het blijven liggen was van kleine Steen-stukjes, in vee-
„lerlei Verwen onderscheiden, in de Vloer gewerkt (waaromse het Huis
„ook* ASAROTOS OIKOS, *dat is*, Het Ongevaagde Huis *hebben gedoopt.)*
„Ziet gy nu wel hoedanigen Vloer-werk Varro, *Edele Vloeren* en een
„*Zinnebeeld* noemd, door onderscheiding van Goud en Kleuren? Gelijk
„dan Plinius voortgaande segd; *Daar was wonderlijk een Duif, die drin-
„kende door de schaduwe van haar hoofd, het Water Bruin maakte.* Papi-
„nius Statius gedenkt ook aan diergelijke Werken op verscheide plaatsen;
„en Prudentius neemd de vergelijking van een Bloem-veld, daar hy in de
„Lofzang van de Martelaresse EULALIA segd;

Gesneden Steenen overspreijen
Met Sprenk'len soo den gladden grond,
Als of 't Gebloemte in ope Weijen.
In 't schoonste van sijn bloeijen stond.

Insgelijks Ausonius in sijn Gedigt van de Moezel;

Ga heen nu, en bezaai met Frygisch Brokkel-steen
De Vloeren, dat hy door de Weijen schijnd te treen,
Die langs het Marmer treed der wijd gespanne Zaalen.

„En dusdanig is dan na alle waarschijnelijkheid geweest het Vloer-werk
„in het Regt-huis van Pilatus, op de Roomsche wijse Geboud en Ge-
„vloerd: en vermids de vermaardheid aan allen bekend; wes-halven het den
„Euangelist Johannes goed gedagt heeft, 't selve door desen naam uit-te-
„drukken. Hoe ver nu sig de Overdadigheid der Romeinen in 't Bevloeren
„van Panden, Tempels of Straten uitgedrukt hebbe, blijft duister onder
„sulk-een schemeragtigheid der Oudheid: doch van de uitbundigheid in
„desen, is een Staaltje by Suetonius in 't Leven van Cæsar, daar hy seid;
„*Dat hy in sijn Legertogten ook Brokkel-vloeren omvoerde:* namelijk wan-
„neer sig 't Leger nedersloeg, en des Veld-Heers Leger-rak Gebouwd
„wierd. De Quistigheid van Nero of Heliogabalus, die de Vloeren haar-
„der Slaap-kameren met Paarlen en Punten van Robijnen, dede bestraten,
„hier

Joh. 19:13.

* LITHOS meend een Steen, en STROTON, Gestraat of Geplaveid.

De Lithostrote Vloeren uit Varro en Plinius beschreven.

Uitbundige Quistinge der Romeinen in 't maaken van dusdanige Konst-vloeren.

,,hier nu ook toe te betrekken, waare van de algemeenheid der Eeuwe ,,afgeweken; maar dat de Cierlijkheid der Brokkel-vloeren, ſig wijd in ,,de Landſchappen des Rijks heeft doen ſien, daar kan ook ons Vader-,,land, kenniſſe van draagen, dewijl alhier te Voorburg op het getuige-,,nis van Heda, als een Oog-getuige te ſijnen tijde, duſdanig Vloer-werk ,,onder de Bouw-valligheden ontdekt is. Tot beſluit konnenwe niet na-,,laaten hier by-te-voegen, 't gene Zonaras meld van een Markt te Con-,,ſtantinopolen, die van Gebrokkeld Steen-werk ingeleid was. Ja het ſel-,,ve Werk ſien wy by onſe tijd vernieuwd, aan dat Heerlijk Vloer-werk ,,op het Amſterdamſe Raad-huis, aan den Hemel-en Aard-Bol, met alle ,,haare vercierſelen, ſtreken en verdeelingen van Geſternte, Zeen en Lan-,,den, door de onderſcheidenheid der Kleuren in 't Steen-werk afgebeeld. ,,Men mag ſeggen dat ons deſe Stadt in veel dingen van den Roomſchen ,,Leeuw een Klaauw vertoond, of liever van den Adelaar een Veder, om ,,daar aan de ſtand van het geheele Lichaam te leeren kennen: en noch is ,,dit Vloer-werk maar een vertooning van de Geſchilderde Vloeren, of 't ,,* *Muſiviſch Werk*, gelijk het met ſijn eigen naam genoemd wierd; waar ,,vanwe gehoord hebben dat Plinius ſegd; *Datſe door de Lithoſtroten in ,,klein-agtinge zijn gekomen.* Veele hebben ligt gehoord van die beroemde ,,Tafel-krans voor den Heer GEERARD HULFT van Parlemoer in Toet-,,ſteen gevlogten, dat is een Feſtoen en Loof-werk van alderhande Ge-,,bloemte, elk op ſijn Kleuren, van Parlemoer in een Toet-ſteene Tafel ,,ingeleid: een werk daar de Amſterdamſe Digters, als een regt verwonde-,,rens, en nooit genoeg volpreſen voorwerp, haare Pennen verdienſtige, en ,,den wel-bedreven Konſtenaar, onſterffelijke Lof aan verſchaft hebben. ,,Te Romen traadenſe ſoodanigen Heerlijkheid met voeten, en 't geen ,,hier een Konſt-ſtuk en dierbare bezittinge van hoogen prijs geworden is, ,,diende daar, om de Oogen der aanſchouwende Wandelaars op d' Aarde ,,te trekken; gelijkwe uit de Vaarsjes van Prudentius en Auſonius verſtaan ,,hebben; ſoo verre ging de Overdadigheid en Weelde en Magtigheid van ,,die Stadt en Tijd, deſe onſe Tijd en Stand te boven. Daar zijnder die meenen, dat de eerſte Griekſe beſchilderde Vloeren, die eenige qualijk *Mu-ſiviſche* ſchijnen te noemen, alleen met een Korſt van eenig vaſt en beſtendig Plaaſter-kalk zijn Geplaneerd geweeſt, op welke men naderhand, (mogelijk op de wijſe die men in FRESCO, of *Natte Kalk* noemde) in eenen verſſen of nieuw-geleiden grond, de Beeld-werken quam te Schilderen. Doch gelijk deſe door het betreden niet lang hebben konnen ſtand houden, máar ligtelijk af-ſlijten, en geheel onſienelijk worden; alſoo ſoumen mogelijk met ſommige veel-eer van deſe *Geſchilderde Vloeren* konnen denken, datſe naderhand met verſcheide hart-wordende Kleur-Cementen, Glas, Talk en Alabaſter-Kalk, bearbeid zijn geweeſt: het zy dan datſe deſe Plaaſtering, aardig en glat, navolgens de Teekenkundige Trek, Schilderagtig tegens malkanderen heb-ben weten aan-te-leggen: (even gelijkmen nu noch weet te doen, op *Gips* of ſagte Plaaſter-grond, daar de Ontwerpen te vooren op uitgebeiteld wor-den, en door 't vuur, het Inlegſel als tot een Marmere Korſt gehard word:) ofte als andere meenen, datſe ſulks alleen in ſekere uitgehouwen Groeven der Marmere Vloer-ſteenen, hebben aangevuld; waar aan de voornoem-de J. Oudaan over de Weereld-Bollen op 't Raad-huis t'Amſterdam, ſoo aanſtonds gedagte. Doch 't gene wy alleen voor een by-ſoort van der Ou-den Muſiviſch Werk, meenen waarſchijnelijk te houden; namelijk dat door het gemeen maaken der LITHOSTROTEN en waare Muſiviſche Werken, dat zijn Vloeren, die door veelerlei Marmere Stukjes en Brokjes, als tot een

Aal-oude blijken de-ſer Vloe-ren.

De Aard-en Hemels-Bol op het Amſter-damſe Raad-huis na de wijs der Oude Geſchilder-de Vloeren gemaakt.

* Andere agten de Muſiviſche Vloeren de ſelve met de Litho-ſtroten, ten aanſien datſe ook van Steen-brokjes gemaakt wierden; alhoewelſe meer aan de Wan-den dan tot de Vloeren gebruikt zijn; als vooren ge-ſien is.

Wat en hoedanig mogelijk de Oude Geſchilder-de Vloeren waaren.

Naauw-keuriger onder-ſcheid tuſ-ſchen de Geſchil-derde en Muſiviſche en Litho-ſtrote Vloeren.

een konstig Schilder-werk te saamen ingeleid waaren, agter de Bank geraakten; om dat die niet alleen veel kostelijker en konstelijker, maar datse ook de natuure der Marmer-steene Vloeren, naast en meer eigen waaren. Invoegen men het werk van de Aard en Hemels-kloot op de Voorzaal van 't Amsterdamse Raad-huis, veel eer tot de eerste *Geschilderde Vloeren* der Grieken, dan tot de ware *Musivische* soorten, of die der *Lithostroten* te betrekken heeft; om dat bei de laatste geheel uit natuurlijke Marmer-steen ingeleid wierden, en nergens dan in haar samenvoeging quamen te verschillen; ofte ook wel van wegen de plaatse daarse gebruikt wierden; gelijk we alreede hebben aangemerkt, en de oude Overblijffels ons sulks ook genoegsaam aanwijsen. Door hoedanigen toeval nu meest alle die manieren in de Gebouwen nagelaaten zijn; (het zy dan mogelijk door de verwoestinge der Gotthen in Italien, waar door de meeste Konsten te gelijk met het afnemen van de Roomsche Mogendheid, in 't voet-zand geraakten; ofte datmen met'er tijd, daar minder agting heeft beginnen voor te hebben; gelijk veele dingen die beurt-wisseling onderhavig zijn;) sulks is ons duister geworden, door de nalaatigheid sommiger tussen-loopende Eeuwen. Doch behalven dat ons eenige fraaje en ware oorspronkelijke Overblijffelen, de hoedanigheid der saake grondig aanwijsen; soo sietmen ook in de behandelinge sommiger hedendaagse Konstwerkers, blijken genoeg, om ons de *Lithostroten* der Ouden, duidelijk af-te-schilderen. Ook verhaaldmen van eenen Duccio een Italiaans Schilder, dat hy in de laatere tijd, de Konst van Musivische Vloeren te maaken, wederom als wat nieuws heeft op de baan gebragt. Gelijk hy ook de Vloeren op de wijse alswe van de veelkleurige Cementen of Geschilderde Vloeren seiden, seer Cierlijk heeft weten te vullen: ook word het selve op beide der Ouden wijse, nu noch in Vrankrijk en elders geoeffend in de Koninglijke Werk-huisen tot vercieringe van Kabinetten en Rariteit-kamers. Insonderheid word sulks gesien aan de naauwkeurige Inlegsels van Steen; by hun *Pierre Rapportées* genoemd; en haare *Grotten* uit Schulpen, Parlemoer, Koral en Rotz-werk gemaakt. En 't geense *Marqueterie* (by de Italiaanen TAUSIA en TARSIA) datis, *Spikkeling* of *Marmering* heeten; namelijk dat door Hoorn en veelkleurig Hout geschiede; by Vitruvius, *Cerostrotum Opus &c.* genoemd. Ook in haare *Damasquinure*, of Loof-werken op Hout, Metaal en anders ingesonken. En gelijk het Inleggen aan de Buffetten en Kabinetten, en andere Hout of Schrijn-werken, hier te Lande meestdeels buiten gebruik geraakt is, en thans meer aan oudwetse dan wel aan heel nieuwe Huisraden gesien word; soo agten we egter dat alle die dingen bequaam genoeg zijn, om ons alswe seiden, de maniere der geseide *Lithostrote* en *Musivische* Vloeren te verklaren: als in de welkmen ook gelijk voor henen de Beeldnissen, van Landschappen, Gebouwen, Vrugten, Door-sigten, Bloemen, Dieren, &c. door onderscheide Kleuren van dun-gezaagde Hout-spaantjes ingeleid, op het aldernaast de Marmere Korsjes der Lithostrote-vloeren nagebootst siet. Gelijkmen mede onse hedendaagse Geschilderde Steentjes, niet anders dan voor onkostelijke Basterd-kinderen, van die oude pragtige Vloer-en-Muurwerken aan-te-merken heeft. En met hoedanigen sorge, moeite en bekostiging de Oude dusdanige Konst-vloeren gewoon waaren te leggen; opdat die tegens de betreding, en 't toevallig verwrikken der Gebouwen mogten stand houden, en niet ligt en quaamen te verderven; sulks willen we eenigsinds in dese nevens-gaande Vertoog-schets aanwijsen: als waar in genoegsaam door twee opmerkelijke voorbeelden gesien word, hoedanig de Oude vermaand hebben, de Solder-vloeren der Kamer-vertrekken, daar dusdanige Brokkel-Werken souden geleid worden, vast en bestendig te maaken;

Brokkel-vloeren thans in geen of weinig gebruik.

Brokkel-vloeren en Musivisch-werk wederom in Italien gevonden.

Der Ouden konstige vloeren door de hedendaagse Inlegging verklaard.

Hoedanig de Ondervloeringe tot de konstige Plaveidsels plagten versorgd te worden.

daar-en-boven ook hoedanig ſy tot meerder verſekering, het onderſte Plank-werk, kruis-lings of dwars-draads, plagten te verdubbelen; op dat het Plaveitſel van de daar-op geleide Vloeringe, naderhand door krimpinge des Houts, niet en quaame te barſten, en alſoo geruwineerd te worden. Waar toe ſy dan

Waarom de Oude niet geern tweederlei Hout in een werk gebruikten.

ook geenſinds raadſaam vonden het Balk en Solder-hout, van twee verſcheide ſoorten te nemen: om dat ſulks heel ſelden met malkanderen kan uit-houden. Op de Planken ſpreidenſe hard-gedroogde Kruiden, fijn Oever-riet en Stroo-halmen, om deſelve voor de Kalk en het Aard-agtig aanvulſel, des te langer te beſchermen. Tot hoedanigen verſorging onſe hedendaagſe Italiaanſe Vloeren, (om dat we in een vogtiger Landſtreek woonen,) wy gewoon zijn, Duinſchulpen te gebruiken. Boven deſe Bladeren wierd by d'Oude, een dikke huid van Steen-gruis, Aarde en Kalk geleid, en met Houte Stampers wel digt aangevuld: en die met de Vloer-plaam vlak overſtreken zijnde, wierd daar op wederom een tweede Huid geleid, die fijnder en uit een taajer ſtof te gaar gekleinſt was, ontrent ſes Duimen dik; 't geen ſy de *Kern* of 't *Merg van de Vloer* noemden. En deſe met een gladde Schijf vlak na het Water-pas overſtreken zijnde, wierd daar op de fijn-geſlepe Marmere Vloeringe geleid; namelijk in een hard beſlag, datſe *Stukko* noemden, van Kalk en fijn gemalen Marmer be-

Enkele Geſchakerde Vloeren.

ſlagen. Het zy dan ook hoedanig men deſe Vloering verkoſen hadde; gelijk we eerſtelijk hier uit ſulke, die eenigſinds met gereguleerde grooter Steenen, en ſonder Beeld-werk geleid wierden, ſes of ſeven verſcheide op 't getuigenis van Ruſconius by-brengen. Ofte men bekleede deſe vlakte met verſcheide kleurige vierkante Marmer-ſteentjes, tot alderhande Beeld-werk, volgens de Teiken-

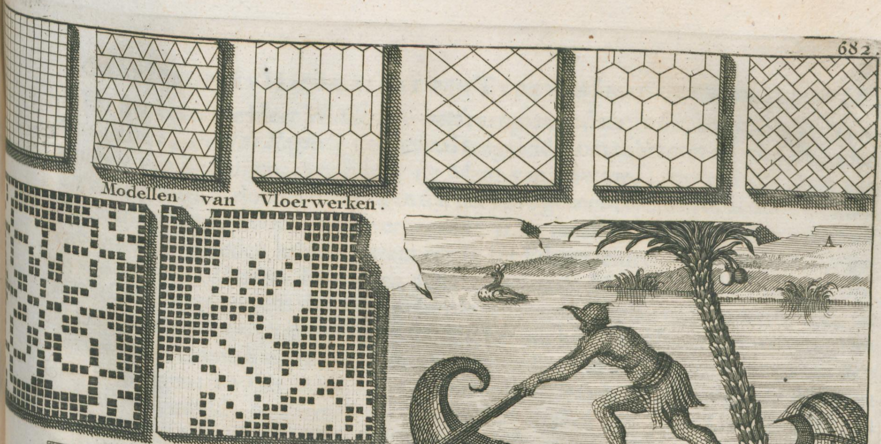
* In ſeker Opſchrift te Langres, OPUS QUADRATARIUM genoemd.

konſtige Trek na de Muſiviſche maniere, door * vierkante Stukjes te ſamen gevoegd; die ſomtijds in Vlakken of Perken afgedeeld waren; ofte ook wel meer Tafereels-gewijſe, namelijk als we ſtraks ſeiden, door Stukjes Marmer, Agaten &c. die na het gedeelte des Ontwerps, en de Plaats, en Koleur, en Dag en Schaduwe, afgezaagd en op allerhande wijſen gefatſoeneerd zijnde, in een grond van *Stukko* te ſamen gebragt wierden; die droog en vaſt-geworden, te ſa-

Vloeren door kleine ſaamgevoegde Steentjes na de Schilderkonſt geleid.

men met die Marmere Brokkelingen ſoo hard wierd, datmen 't niet alleen als een enkel ſtuk, kon Polijſten en effen maaken; maar daar op ook kon gaan en loopen en water plengen, en 't ſelve ſonder hinder afwaſſen mogte. Waar van wy hier in de tweede Printverbeelding, eenige overgebleve ſtukken en ſtollen vertoonen, die te Preneſte en elders gevonden zijn. En na dat dan duſdanige Konſt-vloeren en Muur-vakken alſoo ingeleid waaren, wierden de on-evenheden der hoeken, en de verſchrokke ſamenvoegſelen met ſware Schuur-ſteenen glat geſlepen en gepolijſterd: gelijk u de eerſte Schets boven aan, werkdadig vertoond. Alwaar ook na beneden toe geſien word, hoedanig tuſſen de geſeide onder en boven-Huid, te mets noch een Hard-ſteene Vloering geleid wierd, die aan de Zy-voegen met een groef uitgeloopen, wel digt met een beſlag van Kalk en Olie te gaar geleid wierden. Welke verſorging meeſt geſchiede wanneer duſdanige Cierlijke Plaveitſels in de opene Lugt gemaakt wierden. Waar uit dan ook ligtlijk de overgroote Bekoſtiging en Tijd-ſpilling, die voornamelijk noch aan 't Uitkieſen, Paſſen en Samenvoegen der Marmere Brokjes beſteed wierd, kan afgenomen worden. Om ons te vermaanen, dat wy'er nu al meer dan genoeg van geſeid hebben tot verklaaringe van 't Vloerwerk in de plaatſe, daar Pilatus op den Regter-ſtoel nedergezeten, het Halsvonnis over Jeſus uitgeſproken heeft. Soo dat wy ons derhalven nu ook door onſe belofte genoopt vinden, tot de naſporinge van de Magt der Straf-uitvoeringe ſelfs; namelijk of die in deſe tijd alleen by den Romeinſen Land-beſorger Pilatus geweeſt zy, dan of den Joodſen Raad ook noch vermogens is geweeſt, om Dood-ſtraf te oeffenen over ſulke, die na de Wet van Moſes het leven verbeurd hadden?

De

Modellen van Vloerwerken.

A.B.C. Overgebleven Stukken te Præneste.

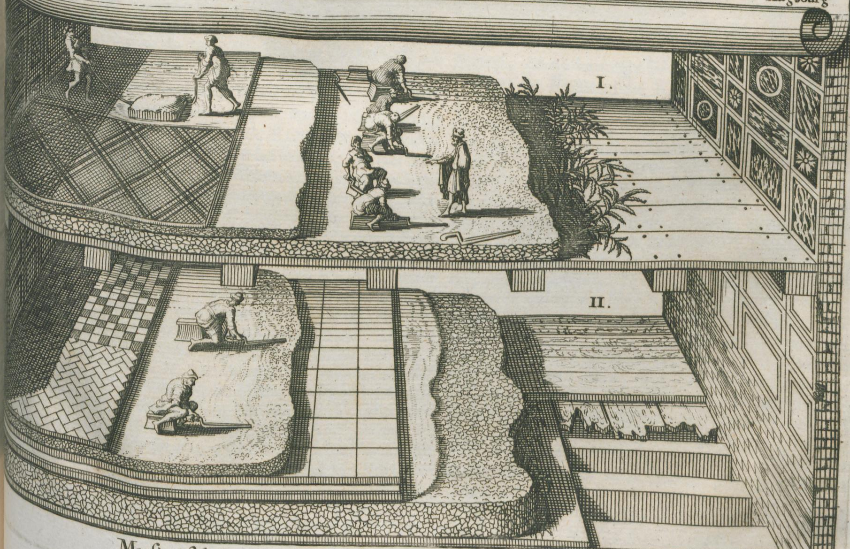

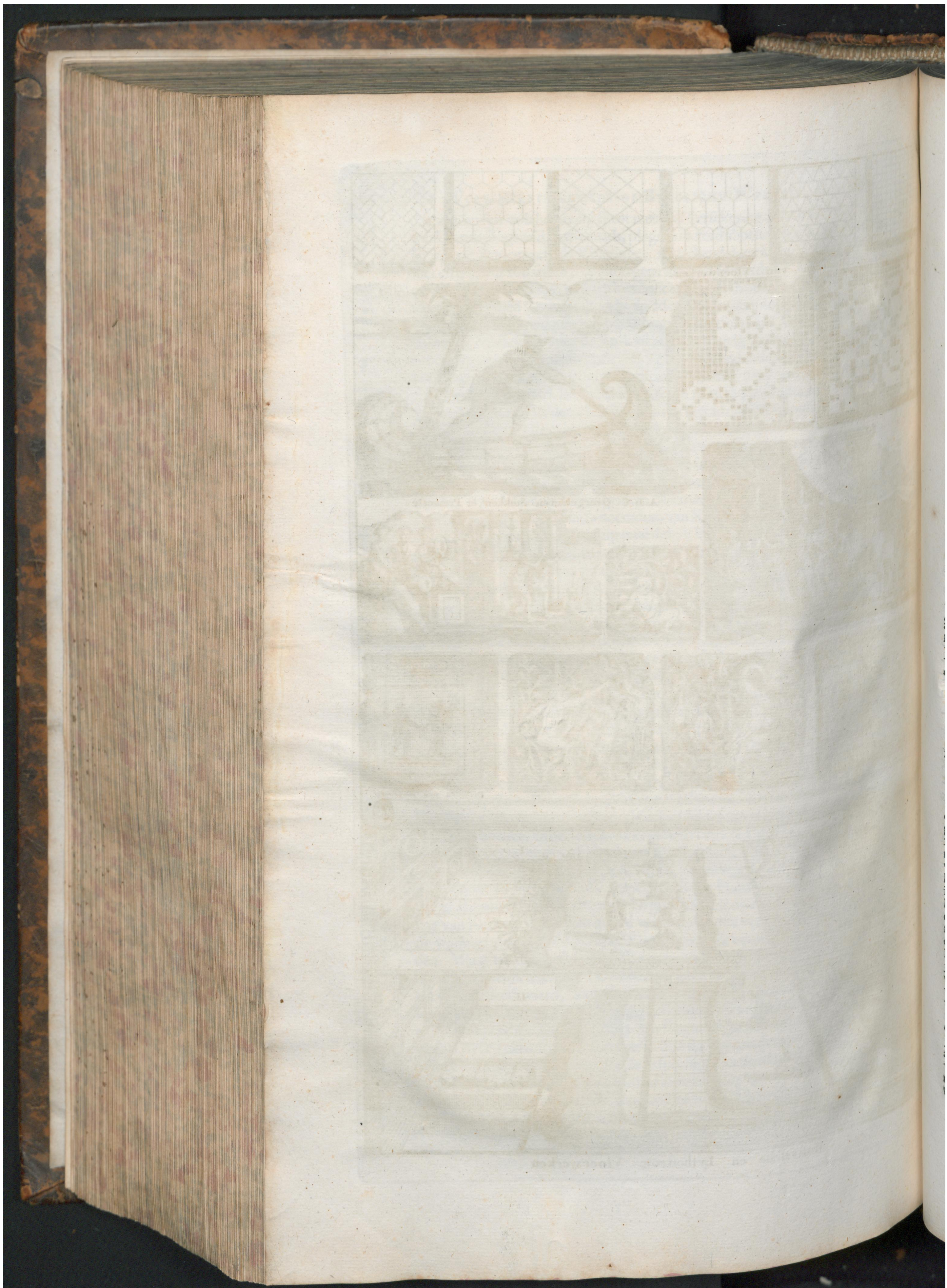

...den Tuin van d'H. Casiaire.

Oudheden van Augsburg

Musivische en Lythostrote Vloerwerken.

De seer Geleerde Heer W. GOES, heeft aangaande dese stoffe, in sijn Boek PILATUS JUDEX, *Pilatus Regter*, t'eenemaal toegeleid, om te betoonen; dat de Joden ten tijde van de Saligmaaker Jesus, de Magt van 't Swaard, en de uitvoeringe van het Hals-geregt, verlooren hadden; en dat het selve geheel-en-al aan de Roomse Land-voogden en Stadthouders was overgegaan: ja hy meend, dat de Overpriesters dit selfs opentlijk beleden hebben, wanneer sy tot Pilatus seiden; *Het en is ons niet georlofd ymand te Dooden.* En nadien deselve Geleerde Man, over dit stuk veel opmerkelijke dingen tegens die Godsgeleerde in-brengd, welke na sijne meeninge, de Rabbijnen te onvoorsigtig navolgen; soo lust het ons hier, niet sonder by-voeging van eenige onser Aanmerkingen; een sijner voornaamste redeneeringen uit hem, voor den dag te brengen: en met naamen die, waar in hy dese saak, in de volgende staat van geschil, voorsteld: te weten; *Of ten tijde dat de saak van Jesus Christus voor den Roomschen Land-Regter Pontius Pilatus bepleit wierd; het Regt en de Magt om te oordeelen over Hals-saaken, en straffe te oeffenen die 't leven aanging, by den Grooten Raad der Joden was? Dan of die Magt tot de Landvoogden van Judea, welke van de Roomsche Keisers derwaards gesonden wierden, geheel was overgedragen?* Welk laatste, dien Heer omstandelijk meend te bewijsen; op dat hy eindelijk daar uit seer welvoegsaam sou besluiten; dat by-aldien'er blijken kan dat de Roomse Stadthouder 't selve regt toebehoord heeft; het van selfs sal moeten volgen; dat dan den Grooten Raad der Joden, daar geheel is buiten gesloten geweest; nadien twee even volmagtige, een en 't selve regt niet hebben konnen besitten, om datse in een en deselve plaatse, niet als met een seer ongelijk regt, (1) in alle saaken oordeelen konnen: te meer noch, dewijl alle Heerschappie en Regeering van een eenig beginsel af-vloeid; en derhalven geen welgestelde Staat kan voortbrengen, terwijlse dus gemengd tegen malkanderen aanstooten, en een onderling belet uitsluiten. Daarom het dan ook na sijn gevoelen onder de Roomsche Mogendheid ongehoord is, datse elders haare Landvoogden en Regters gehad hebben, die het Regt uitspraaken; en egter te gelijk ook aan het (2) Overwonne Volk vryheid gelaaten hebben, Regters te sijn van haar eigen

AANMERKINGEN.

1. GElijk het noodsaakelijk aan de Overheering vast was, dat de Roomsche Landbesorgers de straffe over 't gene tegen den Keiser misdaan wierd, aan de hand namen; alsoo hebben ook aan d'ander zijde de Misdoeningen, die alleen tegen de Joodsche Wet en Godsdienst begaan wierden, soo lang haren Grooten Raad in wesen bleef, konnen gestraft worden; sonder dat de Gen-regts-versorging van de een, de andere noodwendig vernietigde. Want hebben de Romeinen, de Joden haare Wetten konnen laaten behouden, en haar daar in willen aan-nemen te beschermen; waarom hebbense haar ook niet het Hals-geregt, over de misdaden die tegens haare Wet begaan wierden, en een straffe des Doods afvorderden, konnen laaten behouden? Hoedanigen besorging door toeval van tweederlei Heerschappie, wel van een eenig beginsel, maar juist niet van eene bedieninge behoefd afgeleid te worden. Gelijkse ook beide niet even magtig behoeven te zijn, die de Magt van Dood-Vonnissen uit-te-voeren, uit kragt van haar Ampt en Bestuur hebben.

2. Het heeft sig van wegen de verpligting der Godsdienst en Goddelijke Wet, heel anders met de Joden, dan met andere Heidensche Volken, ten aansien van de Roomse Mogendheid toegedraagen: want overmids de Romeinen na de Overheersching noch den gantschen Joodschen Raad in Orden lieten, en die vryheid van Regeeringe lieten behouden, die aan haare Godsdienst on-afscheidelijk verknogt was: en Wetten hadden, waar tegen men Sondigende, sekerlijk de Dood verdiende; soo hebbense waarschijnelijk ook straf konnen oeffenen, by-aldiense van Josephus geseid konden worden, hun Volk te regeeren, en na hare eige Wetten te leven: nadien het immers de Romeinsche Regters qualijk paste, de Joodsche Wetten te ondersoeken; en ymand die swaarlijk tegens haaren Godsdienst gesondigd hadde, met de Dood te straffen. Gelijk Pilatus ongetwijffeld daar op siet, als hy tegens Jesus segd; BEN IK EEN JODE? Ten zy dan datmen seer belagchelijk sou willen denken, dat soo een Regter wel een Dood-vonnis had konnen wijsen en Straf-oeffenen, op het oordeel der Joden, sonder eigen ondersoek; naardien hem sulks onmogelijk was te doen, van wegen sijn eigen onkunde in deselve. 't Geenwe nochtans heel anders in 't gedrag van Pilatus sien; als die over den beschuldigden Jesus, van nieuws-aan ondersoek gedaan heeft. Ook en kanmen geen Exempel by-brengen, daar de saak soo gelegen is geweest als in d'Overheering der Joden: ten zy dan datmen hier t'eenemaal de bysondere Voorsienigheid Gods, en den Staat der Joodsche Kerke, in welke den Persoon van den Messias verschijnen moeste, om het gewigtig stuk der Verlossinge uit te voeren, voor enkel Historisch en onder den rang der menschelijke doeningen betrekken wilde.

3. Dat

eigen Lichaam. En dewijl uit de Euangelische Historie klaar is, dat Pilatus op den Regter-stoel gezeten, en het Oordeel ofte de Vierschaar gehouden heeft, soo wel over de (3) Moordenaars, als over onsen Heere Jesus Christus; soo dwingen ons, segd hy, de Regten te gelooven, dat Pilatus sulks ook niet als met regt gedaan heeft: ten waare ymand bewees, dat het Hals-vonnis, ter selver tijd niet (4) tot den Landvoogd Pilatus; maar geheel-en-al tot den Grooten Raad der LXXII Mannen behoord heeft: ofte dat Pilatus hier een opentlijk stuk gedaan heeft, welk hem niet toestond te doen: 't gene nochtans daar uit wederleid word, dat sijn getrouwheid van den Keiser is voor goed-gekeurd. Voorts is het ook bekend, dat de Keiser Tiberius eenen Land-regter over het Joodsche Land gesonden heeft; en ook desen, die met aller toestemminge, Pontius Pilatus genoemd was; doch hoedanigen Magt hy daar in gehad heeft, sulks meenen we dat soo wel uit sijn Titul of Eernaam, als uit sijne verrigtingen, die hem aldaar gedaan toegeschreven zijn, kan afgenomen worden. Want soo wy op sijn Titul sien, hy werd een PRÆSES genoemd, dat is, *Gouverneur*, of *Stadthouder*, of *Voorzitter*, *&c.* Van welke doorgaans blijkt, dat over-al waar van Stadthouders of Veld-heeren, of Burgemeesters, of Opper-Schouten, die te Romen Vonnis gaven, in de Verwonne Landschappen gerept word (5) sy een volkomen Geregts-dwang hebben gehad. En indiense Pilatus gehad heeft, soo en heeftse de Hoogenpriester noch het Sanhedrin, noch niemand anders onder de Joden gehad. Gelijk wy meenen dat Faber gewild heeft, als hy segd; *Dat de Stadthouder het Regts-gebied alleen heeft in hem; en niet hoops-wijse;* dat is met niemand anders. En soo ymand meend, dat wy den Titul van Pilatus niet uit een Oversetting, maar uit de Griekse Text moesten verklaaren, daar hy ΗΓΕΜΩΝ, een *Regter* genoemd word; soo is dien Titul wel wat algemeender, en toepasselijk aan grooter Magten, als Koningen en Princen, &c. Doch dit en kan al niets ter saake by-brengen; dewijl dat soo wel den Stadthouder des Burgemeesters, en de Gesanten des Keisers, en de Verbeteraars der Provincien, als andere, na den Opperheer of Prins, de Magt des Swaards hebben: invoegen, dat het zy men Pilatus een Gesant des Keisers, of een Verbeteraar der Provincie noemd; men sal hem daar door geen minder Magt toe-schrijven, dan of men hem den Eer-naam van een Gesant des Burgemeesters of des Præsidenten noemde: En by gevolg hem het Oordeel over 't Hals-geregt niet ontnemen mogen; dewijl hy sonder dat te bezitten, geen van de geseide Eer-Titulen Wettig draagen kon. En soo ymand meend dat ons hier de Naam-geving van PRÆSIDENT te voordeelig is, ofte dat de Griekse Naam *Regeerder* of *Regter* te ruim genomen word; en dat sulks

3. Dat Pilatus over de Moordenaars het Hals-vonnis uitgesproken heeft, kan seer waarschijnelijk geschied zijn; om dat dese Quaad-doenders schuldig zijnde aan Oproer en Doodslag, ook tot sijne Vierschaare behoorden; en geensinds als Overspeelders, of Gods-lasteraars, of Valsche Propheten van de Joden konden gedood worden. Waarom mogelijk de Euangelisten met nadruk van Barabbas seggen, dat hy een welbekenden, of seer vermaarden Qaaddoender was, die over Oproer en Moord gevangen zat. Gelijkmen ook klaar genoeg siet, dat de Joden Jesus daarom van Oproerigheid beschuldigden, om hem met een beter welvoegsaamheid aan den Stadthouder te konnen verklaagen: vergelijkt Joh. 18:30. met Luc. 23:39. en de saak sal een andere gedaante schijnen aan-te-nemen. Want daar uit salmen ligtelijk konnen ontwaar worden, dat soo wel de Moordenaars, QUAAD-DOENDERS genoemd worden; als dat de Joden van Jesus voor Pilatus seiden, datse hem als een QUAAD-DOENDER aan hem Overleverden.

4. Pilatus heeft het Hals-geregt gehad, uit kragt van sijn Ampt; en als des Keisers Besorger konnen Vonnissen over de Misdaden tegens hem begaan; en alsoo Wettelijk tot sijne Regt-*Bank* behoorden. Want dat hy de reden van Jesus Overlevering, in dien zin opgenomen heeft, blijkt als hy tot de Overpriesters segd: GY HEBT DESEN MENSCHE TOT MY GEBRAGT ALS EENEN DIE HET VOLK AFKEERIG MAAKT, &c. Luc. 23:14. Dog hy geen schuld in hem vindende die tot sijn Regt-Bank of besorging stond, seid hy; OORDEELD HEM SELFS NA UWE WET: soo haddense dan niet alleen een Wet, maar ook een Magt om hem te Oordeelen, dat is, te straffen.

5. De Joden hebben onder het Stadthouderschap van Pilatus, ten minsten soo veel van het Hals-regt konnen hebben, als aan haare Godsdienst, en eige Regeeringe vast was; nadien'er verscheide Wetten waaren, die behoudens de vryheid van haare Godsdienst, en haarer Raads-vergaderinge, niet en konden gescheiden worden: Schoon ook dat die beide onder voorwaarde van het betaalen der Schatting, van de vergunning des Keisers af-hing; en misschien alleen voor soo vermaar gewettigd bleven.

ſulks de waardigheden die in 't Roomſch-gebied waaren, niet net genoeg en kan verklaaren; wel aan, laat ons by de Oude Latijnen hulp ſoeken; dewijl ons die een anderen byſonderen Naam voorſtellen, welke de waardigheid van Pilatus te gelijk met ſijn Magt bekend maakt. Dus ontmoetenwe dan onder deſe Schrijvers Tacitus, Tertullianus, Cyprianus en Hieronymus; waar uit wy leeren, dat Pilatus, een PROCURATOR, dat is, *Gemagtigde*, *Geregts*-of *Gedings-beſorger*, van 't Joodſche Land, is genoemd geworden. Want in deſen zin ſchrijft den eerſt-genoemden in ſijn XV Jaer-Boek; *Dat Chriſtus onder de Regeering van Tiberius, door den Procurator Pontius Pilatus is Gedood geworden.* En Tertullianus in ſijn Verantwoordinge tegens de Heidenen, ſchrijft hem de Beſorginge toe: alhoewel hy daar in ſchijnd gemiſt te hebben, dat hy ſegd van *Syrien;* daar hy van 't *Joodſe Land* hadde moeten ſeggen. 't Gene ook Cyprianus gedaan heeft. Doch Hieronymus die de Tijd-Boeken van Euſebius in Latijn vertaald heeft, heeft over het Jaar-getal MMXLII. aldus aangeteekend geleſen; *Pilatus word van Tiberius tot Beſorger des Joodſchen Lands geſonden.* En ſoo ſpreken ook alle Latijnen, die deſe waardigheid in haar eigen natuure hebben willen uitdrukken. Pilatus Eer-Titul dan door het Geſag van deſe Mannen vaſt-geſteld zijnde, diend'er alleen onderſogt, hoedanigen Regt en Magt een ſoodanigen *Geregts-beſorger* gehad heeft, volgens de gewoone onderhouding der Romeinen in de (6) Overheerde Landſchappen? En terwijlen wy'er van tweederlei ſlag vinden, willenwe van beide niet ſtilſwijgen. Aan de eerſte ſoort wierd alleen als den FISCAAL, of *'s Lands-Schatbewaarder*, bevolen Vonniſſen te geven, over de Inkomſten des Lands; en raakte alſoo des Keiſers Schat-kiſte: doch die geen magt en hadden om te Bannen, noch ymand Straf of Geld-boeten op-te-leggen, veel min Vonniſſen over het Hals-geregt te vellen; dewijl ſy boven de geſeide Beſorging, als een privaat perſoon aan te ſien waaren; en ook aan de Stadthouders of Beſorgers der Burgemeeſters des ſelven Gebieds, daarſe geſonden wierden, moeſten gehoorſaamen. Doch de tweede ſoort van *Beſorgers*, wierden genomen uit den Ridderlijken Staat, welke Beurt-wijſe door de Romeinſe Kreits als PRÆSIDENTEN de Geregts-dwang regeerden: waar van daan deſelve Beſorgers by Tacitus geſeid worden; *De Provincie te hebben;* en (7) *de Provincien voor te ſtaan.* Om het welke dan ook wel en ſeker te konnen doen, hem het (8) Krijgs-volk en de Wapenen aanbevolen waaren. Waar vanmen het begin deſer inſtelling by Tacitus aan 't Twaalfde ſijner Jaar-Boeken vind. En nadien dan hier uit al de ſoorten der Roomſche Beſorgers, by de Romeinſche Schrijvers gekend worden, ſoo ſalmen vergeefſe moeite doen, met noch een andere of derde geſlagt by de Rabbijnsge-

6. Dit heeft in alle andere Landſchappen, en onder alle Volken konnen ſtand grijpen, behalven onder de Joden in Judea; onder wien een Wetgever moeſte blijven, volgens de Prophetie van Jakob, Geneſis 49: 10. Welke nu noch in haar Sanhedrin geſien wierd. En hoe ſoudenſe doch de Wet beſchermd hebben, als Regeerders des Volks, indienſe onvermogen waaren geweeſt de Overtreders derſelve te ſtraffen? Of dat het andere ſouden gedaan hebben, die geenſinds onder die Wet ſtonden, noch geen kennis daar van en hadden, en egter noch der Joden Wetgever een gedaante hebben? &c.

7. Namelijk dan als Beſorger van de dingen die alleen de Romeinſche Opper-Mogendheid aangingen; en geenſinds die, welke daar behoorden tot de eige Huis-houdinge en d'aanhoorige Geregten des Joodſchen Volks, welkers eigen Wetten en Godsdienſt, de Romeinen van wegen haar naauwe verbintenis, behouden lieten. Gelijk ſelfs een ſoodanigen Stadthouder wel minder Geregts-Banken ſtellen kan, aan welk hy het Hals-geregt in ſommige gevallen overlaat of vergund: veel meer dan dat hy ſulks aan een Volk, die dat regt uit kragt van haare eige Regeer-wetten en Godsdienſt alreede hebben, kan laaten behouden: Ja het Ampt der Stadthouders was ook te beſorgen; dat de Juſtitie door de ondergeſtelde Magten en Overheden bloeide en gehandhaafd wierd. Gelijk ſulk een beſorging ſelfs ook wel vergund word, in vrye Landen die door een Volkſe-Regeering, en niet door Overheering beſtuurd worden.

8. Het Krijgs-volk was wel de Magt der Overheeren; namelijk waar mede des Keiſers Stadthouders het Overheerde Volk in toom en onder de gehoorſaamheid hield: gelijkmen alle bemagtigde Landſchappen, door Beſettinge in de Steden te leggen, inhoud: doch ſulks en bewijſt niet dat de Overheden, die in ſoodanig Overheerde Steden by haare Regeering, Wetten en Godsdienſt blijven, geheel geen Hals-geregt meer en ſouden konnen oeffenen: dewijl het van ſig ſelfs ſchijnd te volgen, dat alwaarmen de Regeering van een Volk ſijn eigen weſen laat behouden; dat daar ook noodſaakelijk het regt der Hals-

gesinde te willen opsoeken. Dus sietmen dan wel, datmen hier gedrongen word, een van tween te kiesen; namelijk aan Pilatus te geven, het Ampt der *Schat-besorging;* ofte dat van de PRÆSIDENTEN, soo als de Romeinen gewoon waaren te senden in de Verwonne Landschappen van haare Mogendheid. Doch het laatste sullen de Rabbijns-gesinde geensinds konnen toestaan; om datse dan ook sullen gedrongen zijn te erkennen, dat Pilatus het Swaard en de Magt gehad heeft, over het Hals-geregt, 't geen haar seer tegen de Borst is (9) in de saake van Jesus Christus. Gelijkse ook om de klem van dese reden te ontgaan, sig tot een ongerijmde uitvlugt keeren, en seggen; dat Pilatus wel is geweest *Besorger* om de saaken van den Opperheer te bedienen; (10) maar dat hy geene Dood-Vonnissen uitgevoerd en heeft. Doch het staat nu aan onse beurt dit eens te ondertasten; op dat we vernemen, wat Magt Pontius Pilatus ter tijd van sijn Bedieninge gehad, en ook geoeffend heeft in de Provincie van Judea, daar hy van den Keiser gesonden was. Want indien het openbaar word, dat hy niet verrigt en heeft, de dingen welke van de andere soort van Rekengevers of FISCALEN, dat zijn *'s Lands Schat-bewaarders*, waargenomen moesten worden; maar dat hy die saaken, welke aan 't Regt van 't Swaard vast-gehegt waaren, besorgd heeft, navolgens het Ampt deser PRÆSIDENTEN gebruikelijk; soo hebben wy onse Taaks in desen genoegsaam afgedaan. Want regtuit geseid; waar word doch aan Pilatus ergens, het zy in de Euangelien, ofte by Josephus, de bedieninge der Schat-kiste, of andere gemeene saaken des Keisers, toegeschreven? In tegendeel leeren wy uit die beide Boeken, dat hy de Krijgsknegten heeft in sijn geweld gehad: (11) want Judas heeft immers de Bende Soldaten met welk hy Jesus Gevangen nam, niet van den Hoogenpriester noch d'Ouderlingen des Volks, maar van Pilatus den Besorger der Provincie verkregen; gelijk veel groote Godsgeleerde met ons gevoelen. En of schoon Grotius steld, dat de Priesters aan eenen uit haar getal, die den *Hoofdman des Tempels* genoemd wierd, het

Hals-straf moet blijven; ten minsten voor soo veel als sulken Magt on-affscheidelijk en noodsaakelijk aan soodanigen Regeering verknogt is.

9. Pilatus is met Magt voorsien geweest, om als Stadthouder straf te oeffenen over de Misdadigers, welke tegens de gemeene Ruste, en by gevolg tegens de gehoorsaamheid des Keisers Sondigden: en uit dien hoofde heeft hy ook Magt gehad tegens Jesus; om dat het Feit, waar van de Joden hem beschuldigden, van die natuur en opsigt was, seggende; dat hy 't Volk beroerde, en de Schattinge leerde weigeren; hem selfs tot Koning opwerpende, &c. want elk die sig Koning maakte wederstond den Keiser, en was grootelijks schuldig aan de misdaad van Gequetste Hoogheid; gelijk de Joden in sekeren zin alsoo van Jesus spraaken. En derhalven was hy strafbaar voor Pilatus; doch geensinds om dat de Joden geheel geen Magt meer en hadden, een Misdadiger tegens haar eige Wet gesondigd hebbende, naar de Wet te straffen. Maar nu en behoorde de saak van Jesus geheel niet tot den Joodschen Raad, maar tot de Vierschaare van Pilatus, die des Keisers Regt-besorger was, &c.

10. Die sulks onbepaald souden seggen, schijnen seer te missen; en worden door ervarenis der saake wedersprooken.

11. Het en sal nooit klaar bewesen worden, dat Judas de Krijgs-knegten, van Pilatus verkregen heeft: alhoewel ons uit het verhaal van Johannes wel seker schijnd, dat 'er in het Gevangen-nemen van Jesus, eenige Soldaten sijn tegenwoordig geweest; namelijk die de Overpriesters en Hoofdmannen des Tempels, en niet Judas door sijn eigen overreding, daar toe versorgd hadde: doch de rest zijn meest de Dienaaren van de Overpriesters, en van de Priesterlijke Hoofdmannen over de Wagten des Tempels geweest. Want datmen door dese geen Hoofdmannen van de Romeinsche Soldaten moet verstaan; blijkt genoeg als Jesus tot haar segd; dat hy dagelijks met haar in den Tempel gezeten hadde haar leerende, Luc. 22:53. 't Geen hy immers met de Romeinsche Hoofdmannen noch haare Soldaten niet gedaan en hadde. En hoe souden doch hier de Romeinsche Kapiteins onder en tusschen de Overpriesters en Ouderlingen geteld worden? Ja dat de Joodsche Dienstknegten, en selfs die des Hoogenpriesters, de voornaamste Vangers van Jesus zijn geweest; schijndmen uit het gevegt van Petrus met haar, te moeten besluiten; als van de welke Jesus seide; LAATSE TOT HIER TOE GEWORDEN. En het is ook niet te denken, dat Petrus hier tegens een Leeg-ganger met het Swaard uitgevallen is. Invoegen dat de Romeinsche Krijgs-knegten, en dien Oversten over Duisend, daar Johannes van spreekt, kap. 18:12. de Joodse Schaare alleen verseld konnen hebben; om als 't nood deed, haar de behulpelijke hand te bien; daar toe versogt zijnde, als in een saake die de Joden van heel na-by, de Romeinen slegts van verre of by gevolg aanging. Gelijkmen dat ook alsoo in 't algemeen schijnd te moeten opnemen, wanneer Johannes segd; DE BENDE DAN, ENDE DE OVERSTE OVER DUISEND, ENDE DE DIENAARS DER JODEN NAAMEN JESUM GESAAMENTLYK, ENDE BONDEN HEM, kap. 18:12. En soo Jesus enkel en alleen onder 't geweld der Roomsche Overste en sijn Bende Soldaten gevangen heeft moeten worden; wat hebbender de Overpriesters, wat de Hoofdmannen des Tempels, wat de Ouderlingen des Volks, en alle haare gewapende Dienst-knegten dan

het Gebied alsoo wel over dese Bende, als over de Wagters, welke selfs van den Hoogen Raad waaren, gegeven hebben: soo erkend hy nochtans, dat dese Krijgsluiden Romeinen zijn geweest, die van Pontius Pilatus gesonden wierden. Doch dat hy meend dat dese Hoofdmannen ook het Gebied gehad hebben over de Romeinsche Soldaten, sulks en schijnd aan veele niet waaragtig. Maar 't is ons genoeg, dat de Krijgs-lieden Romeinen geweest zijn, welke stonden onder 't Gebied van desen Besorger Pilatus. En soo dien Hoofdman over deselve 't Gebied gehad heeft, soo heeft het alleen konnen zijn onder den selven Pilatus; en dienvolgens seer bepaald en klein genoeg. Want het is openbaar uit Matth. 27: 27. dat de Euangelist niet alleen segd; (12) *Doe naamen de Krijgs-knegten des Stadthouders, Jesum met haar in het Regt-huis:* maar daar word kap. 28: 14. klaar genoeg te kennen gegeven, dat de Stadthouder, en niet de Hoofdman het (13) regt gehad heeft, om deselve te straffen. Gelijk dese Hoofdman ook het regt niet gehad heeft, om opentlijk buiten-om den Tempel Wagt te houden of Schildwagten uit te setten, sonder order of kundschap van den Stadthouder; dewijle dit alles tot sijn Ampt behoorde. En de Soldaten dienden, om de Inwoonderen der Provincien, welke gemeenlijk de Overheering en prang van vreemde lasten, in den beginne seer onwillig draagen, in Toom te houden; op dat het sonder Oproer en Tweespalt, onder 't Jok der Schattinge, beschermd bleef. En ofschoon Petitus tegens Hieronymus, en Appianus, en an-

dan te doen gehad? Ja soo het regt van een Misdadiger te straffen, alleen tot het Ampt van Pilatus behoord heeft; waarom en is Jesus dan niet alleen van sijne Krijgs-knegten gevangen en eens-loefs tot Pilatus gebragt? Of sou die hem niet durven, of mogen verhooren noch ver-Oordeelen hebben, sonder dat hy eerst voor den Joodschen Raad verschenen, en sy een Vonnis des Doods over hem gestreken hadden? Voorwaar Pilatus is wijser geweest, als dat hy sig sulks heeft laaten voorstaan: want bemerkende dat Jesus niet geheel eigen tot sijn Regt-Bank behoorde; sogt hy hem op allerlei wijse daar van te ontslaan, en het Oordeel aan de Joden over te geven; 't geen hy niet wijsselijk en deed, soose sulks niet en hadden. Ook en moet het aangaande de geseide Hoofdmannen niet sonder opmerking over 't hoofd gesien worden, dat in de meeste plaatsen daar van de Romeinsche Kapiteinen gewag gemaakt word, deselve doorgaans, HOOFT-MANNEN OVER HONDERD genoemd worden. Tot een kennelijk onderscheid van de HOOFTMANNEN DES TEMPELS: vergelijkt Matth. 8: 5, 8, 13. en kap. 27: 54. Marc. 15. vers 39, 44, 45. Luc. 7: 2, 6. en kap. 23: 47. Actor. 10: 1, 22. en kap. 21: 32. en kap. 22: 25, 26. en kap. 23: 17, 23. en kap. 24: 23. en kap. 27: 1. tegens Luc. 22: 4. Actor. 4: 1. en kap. 5: 24, 26. Ja ter plaatse daar dese by-naaming niet tot der selver onderscheiding bygevoegd word; word egter iets in de saamenhang der reden geseid, waar door men verstaat, dat'er niet van de PRIESTERLYKE HOOFTMANNEN, maar van die, welke het Hoofd over een Bende der Romeinsche Krijgsknegten waaren, gerept word: siet aandagtig na, Actor. 16: 20. 22, 35-38. en kap. 27: 6, 11, 31, 43. en kap. 28: 16. &c. Gelijk Johannes ook van een OVERSTE OVER DUISEND gewag maakt, als Jesus Gevangen word, kap. 18: 12. Alhoewel in geen anderen zin, als dat hy daar door een Overste van die Bende wil verstaan hebben; siet ook Actor. 21: 31. En dat ook de Romeinsche Wagten, die den Tempel van buiten bewaarden, in veelen onder 't Gebied van de Joodse Hoofdman des Tempels gestaan hebben; sulks meenen sommige dat uit het antwoord van Pilatus volgd, als hy seid; GY HEBT EENE WAGT, &c. Matth. 27: 65.

12. 't Geen de Krijgs-knegten hier doen, bewijst niets tegen het gevoelen der Rabbijns-gesinde Godsgeleerde: want hier was Jesus alreede in handen van Pilatus Overgeleverd; en verklaagd een Misdadiger te zijn, die niet meer tot de Regt-Bank der Joden, maar tot den Stadthouder des Keisers behoorde; en tegen welke hy sig had schuldig gemaakt. En dat derhalven de Krijgs-knegten nu de handen aan Jesus slaan, sal niemand vreemd dunken, die weet dat dese de gewoone Uitvoerders der Hals-geregten by de Romeinen waaren. Gelijk het daarom ook geene van dese Soldaten, maar Dienstknegten van den Hoogepriester en Overpriesters zijn geweest, die Jesus, staande voor den Joodschen Raad in 't Huis van Cajaphas, vast-hielden, en bespot hebben, &c. gelijk in de Euangelische Historie te sien is; en wy nu genoegsaam op sijn plaats verklaard hebben.

13. Pilatus hadde doch regt om sijn Soldaten over het verlaaten van haare Post te straffen: schoon dat hy deselve hier in dit geval en alleen ten versoeke van de Joodsche Overpriesters toegelaaten hadde. Nadien des Stadthouders inwilliging den Krijgsknegten niet minder aan haar getrouwe dienst verpligte, dan of sy sulks enkel en alleen in sijn eigen dienst gedaan hadden. Ja dese versekering des Grafs ging ook den Stadthouder aan; om dat de Joden sulks t'eenemaal versogten, tot bewaaringe van de gemeene Ruste des Volks; waar toe Pilatus met Krijgsmagt ook voorsien was: en daar toe selfs de gewoonte hadde, van op de Feest-daagen de Wagten te versterken, en naauwer toe te sien, &c. Ja deswegen, had hy haar ook mogelijk een Oversten met eenige Soldaten bygeset, om Jesus te helpen Vangen: ofte sy hebben die genomen uit de gemeene Wagt des Tempels, hoedanige op de Feesten daar gewoon waaren op te passen: De Joden mogelijk uit vreese voor 't Volk, haarselven het stuk niet alleen betrouwende, Joh. 18: 12. Waar toe dan ook de Ouderlingen den Stadthouder schenen aan te maanen, alsse tot voorkoming van meerder onheil onder 't Volk, een Wagt tot versekering van Jesus Graf versogten: siet aandagtig na, Matth. 27: 63-66. En let wel hoe Pilatus segd, datse alreede eene Wagt onder haar Gebied hadden.

andere beweerd, dat Herodes met het beste regt tot Koning verklaard was; nochtans steld hy buiten bedenken vast; dat het Joodsche Land, na dat Archelaus, Herodes Soon, in Ballingschap verdreven was, door 't opleggen van Schattingen (14) tot een Provincie gemaakt is geworden. Waar uit blijkt dat Pilatus geen *Rekengever* of *Rentmeester*, maar een *Geregts-besorger* is geweest; die met soodanigen Magt bekleed was, als andere Romeinsche PRÆSIDENTEN, die door haare onderhebbende Krijgs-magt, (gelijkwe sien dat Pilatus ook hadde,) de Provincie die haar aanbevoolen was, onder het Jok hielden. Maar het gene wy hier als noch een veel kragtiger bewijs moeten by-brengen, is dit; datmen ligt bewijsen kan, dat Pilatus niet alleen soodanigen Magt als andere Besorgers heeft gehad, maar ook dat dusdanige Besorgers der Provincien, selfs den Hoogen-priester, welkers Gesag immers (15) het hoogste in de Joodse Republijk was, van hun Ampt hebben afgeset, en sulks na hun believen aan andere opgedragen hebben. Waar uit wy vermaand worden te gelooven, dat ook het selve, met een en het selve regt, tegens andere Leden van den Grooten Raad der Joden, heeft toebehoord; en derhalven dat Pilatus was boven alles wat in den geheelen staat der Joden het hoogste was. (16) Sulks daar door dan ook haar Mogendheid omgekeerd, en de sijne t'eenemaal bevestigd is geweest. Want by-aldien Valerius Gratus, op wien Pilatus als Stadthouder van Judea gevolgd is, vier Hooge-priesters afgeset heeft, terwijlen hy Bersorger was; en in plaatse van den laatsten, eindelijk Cajaphas gesteld heeft; wat sal ons beletten te gelooven, dat hy ook niet alle andere Leden van den Grooten Raad, by wien de Hooge Regeeringe was, heeft konnen affetten? Aan hoedanige dingen immers in 't minste geen FISCAAL of Keiserlijke *Schatting-besorger* heeft konnen tillen. Boven dit moetmen ook noch aanmerken, dat de Misdadigers niet in het Gevangen-Huis van den Joodschen Raad (17) opgesloten, noch bewaard zijn geworden: ja dat het ook niet vry en stond aan de

14. Hoe verre het kan verstaan worden, dat het Joodsche Land te deser tijd tot een PROVINCIE, of Verwonnen Landschap gemaakt was, behoudens nochtans der Joden eige Regeeringe; daar van is op sijn plaats in 't Vierde Boek genoeg gesproken.

15. Den Hoogen-priester en is uit kragt van sijn Ampt, geen Hoofd, ja selfs geen noodwendig Lidt van den Grooten Raad geweest; alhoewel hy somtijds daar in getrokken wierd, uit reden van sijne groote bequaamheid: gelijkwe in 't Derde Hoofdstuk, uit Maimonides breed getoond hebben. Ook ging het Hooge-priester-Ampt voornamelijk de Godsdienst aan; verrigtende de dingen die wegens den mensche by Godt te doen waaren; namelijk de voorbeeldige Versoeninge, Heb. 2:17. siende op het Eeuwige Hoogepriesterschap van Jesus Christus. Diens Ampt in 't minste met de Hals-geregten niet te schaffen hadde. Soo dat de Inneming, of liever het Dwang-gebruik dat de Romeinen over de op-en affetting des Hoogepriestedoms oeffenden, geensinds bewijst, dat soo by-aldien den Hoogenpriester noodwendig en altijd het Hoofd of President van den Grooten Raad hadde geweest; hy dan met de Leden van den Grooten Raad, om de geseide afhangelijkheid, geen Hals-geregt meer en hadde konnen uitvoeren. Immers hebben meer Stadthouders en Landvoogden de Magt (het zy dan gegeven, of selfs ingepalmd, of dat de geschapenheid der tijd sulks ver-eist,) om Overheden in de Steden te verkiesen, op-en af-te-zetten, en andere in plaats te stellen; en dat nochtans het Hals-geregt dat van ouds tot haare Vierschaare behoorde, aan haar blijft. Ja daar uit dat de Romeinen, de Hoogepriesters en andere Leden van den Grooten Raad de schop gegeven, en andere in desselfs plaatse gevoegd hebben, blijkt geheel het tegendeel van 't gene de Heer W. GOES daar uit sou meenen te bewijsen; namelijk dat den Joodschen Raad daar door in haare Magt en waardigheid bevestigd bleef. Want waar toe kan doch de verstelling derselve worden aangemerkt, als opdatse het Volk, over welkse gesteld wierden, volgens haar behoude Wetten, Regeeren souden? Gelijk'er ook geen Regeeringe stand kan houden sonder Magt en Dwang van straf te hebben, die haar doet Heeren en Beschermers van de Wetten zijn.

16. Dat het affetten van den Hoogenpriester geensinds bewijst, dat de Joden het Hals-geregt geheel ontnomen was, werd uit de voorgaande Aanmerking wedersproken. En sulken Meesterschap over 't Joodsche Hooge-priesterschap is niet alleen onder de Romeinen; maar ook al ten tijde der Syrische Koningen gepleegd. Dus hebben dan de Romeinen op dusdanigen wijse de Joden wel als een Overheerd Volk konnen onder dwang houden en in veele dingen wat Ringel-ooren; laatende egter den Joodschen Raad die Magt gebruiken, welk aan haare Wetten vast was. Ja sy konden haar sulks niet onttrekken, voor soo veelse van haar selfs daar in gesteld waaren, en vryheid haarer Wetten en Godsdienst gegeven wierden; betaalende alleen Tribuit aan den Keiser. De Joodsche Republijk heeft meermaalen Cijnsbaar geweest, soude daarom geen Magt van Hals-geregt onder haar gebloeid hebben?

17. Uit de Gevangen Quaad-doenders die niet by den Joodsen Raad, maar in 't Gevangen-huis van den Stadthouder Pilatus Gekerkerd zaten, kan niet besloten worden, aangaande de saak van Jesus; nadien de Euangelisten duidelijk genoeg aanteekenen, dat Barabbas ook daar onder andere Straatschenders, als een seer bekenden Oproermaaker en Doodslager gevangen

de Overheden van andere Steden; maar gehouden waren, hun betrapte Quaad-doenders aan den PRÆSIDENT over te ſenden: even gelijk als Jeſus Chriſtus hier ook van de Overprieſters en Ouderlingen des volks, aan Pilatus overgeleverd is. Die dan ook Barabbas in ſijn Gevangen-huis op den Hals hadde zitten, met andere Schelmen en Moordenaars; waar van'er twee met Jeſus Gekruiſt zijn, aan welke den Grooten Raad niets en ſchijnd gehad te hebben. En ſoodanigen Gevangen-

gen zat: hoedanige Misdadigers in de dagen deſer O-verheeringe, alleen tot de Regt-Bank van den Roomſen Stadhouder behoorden, als die door ſijn Magt alle Oproer te ſchutten hadde. En derhalven geen wonder datſe op de daad gegrepen, ten eerſten onder 't Geregt van Pilatus Gevangen zijn geſet. Met alle hoedanige genoemde Quaad-doenders, de Joden ſig ook niet gemoeid en hebben. Waarom Jeſus dan ook niet eer derwaards gebragt is, voor dat de Joden in haaren Raad beſloten hadden, hem als ſoodanigen Misdadiger, voor den Stadthouder te beſchuldigen: ja ſy beklaagden hem niet allen dat hy een Oproermaaker was; maar dat hy ook ſig ſelfs tot Koning ſogt op-te-werpen; en by gevolg de gehoorſaamheid en het betaalen van de Schattinge, het Volk leerde weigeren. En hier van heeft onſes goed-dunkens, ymand uit Lipſius ſeer wel geſchreven; wanneer hy de Romeinſche Straf-wijſe over Straatſchenders, Moordenaars en voornaame Belbamels van Oproer; door het Kruiſſigen aangeweſen hebbende, ten laatſten daar toe deſe woorden voortbrengd; Ik vraag, ſegd hy, veel „meer Godvrugtiglijk, als nieuwsgierig; wat voor „ſchijn van misdaad (want nooit waare oorſaak) in „onſen Saligmaaker geweeſt is, om hem tot het „Kruis te ver-Oordeelen? Indien ymand ſegd; de „Gods-laſtering, volgens 't getuigenis der Joden: „'t Is ſoo; ſy verklaagden hem als ſulk-eenen voor „den Grooten Raad in het Huis van den Hoogen-„prieſter Cajaphas, en men ſoekt getuigen tegens „hem over die misdaad op: en Cajaphas en de O-„verprieſters ver-Oordeelden hem van wegen ſulk-„een begaanen ſtuk. Nochtans indienmen de Jood-„ſche Wet inſiet; ſoo zijn de ſulke nooit Gekruiſſigd, „maar Geſteenigd geworden. Maar nu, ſal het niet „veel waaragtiger en eenvoudiger na de waarheid „gelijken, datmen dit geheele Oordeel, hoe weinig „het ook na een Oordeel gelijkt, na de Romein-„ſche Wetten en Zeden inſchikt? Voorwaar het „ſoude my ſoodanig toeſchijnen; Ja ik ſoude ant-„woorden, dat de onſchuldige Jeſus ter oorſaak van „Oproerigheid, en om 't verkrijgen van een Ko-„ningrijk, ver-Oordeeld is geworden. Want volgens „de Romeinſche Wetten wierden de Belhamels van „Oploop en Beroerten na de hoogdraavendheid der „misdaad, of aan het Kruis verhoogd, ofte aan de „Wilde Beeſten voorgeworpen. En dat onſe Sa-„ligmaaker ook aldus is aangeklaagd, betuigd Lu-„cas klaar genoeg. Pilatus geloofdet, en hy geloof-„det ook niet: en nochtans ſchreef hy het Titul-„Opſchrift en de oorſaak des Doods; DE KONING „DER JODEN. En dit ſegd dien Man. Wy voegender by; dat ſoo by-aldien de Joden te deſer tijd, geenſinds de Magt des Swaards tot Straf-oeffening hebben gehad, datſe dan ook verplicht zijn geweeſt, om den Gevangenen Jeſus, aanſtonds tot den Stadthouder te brengen: want haar geheele voornemen was immers, volgens 't getuigenis der Euangeliſten, datſe hem Dooden ſouden, ſoo dra hy in haar handen ſou zijn. En by-aldien dit haar eerſte voornemen niet en was geweeſt; maar datſe te vooren ſulk alleen dagten door den Stadthouder te doen; en ook moeſten doen, by-aldienſe geen Hals-geregt hadden; ſoo en ſouden ſy hem dan gebonden niet eerſt tot Cajaphas geleid, en voor de Regt-Bank van den geheelen Joodſchen Raad geſteld hebben. In welke Vergaderinge ſy dan van ſinnen veranderd en te rade geworden zijn, hem voor den Stadthouder te verklaagen: draajende daar toe dan ook haare beſchuldiginge geheel anders-om; gelijkwe in 't voorige Hoofdſtuk getoond hebben. En dat deſen uitleg niet ver geſogt noch buiten 't getuigenis der Heilige Schrijvers loopt, kan ons Paulus goed maaken, ſoo wanneer hy te Antiochien in de Synagoge leerd en betuigd, DAT DE OVERPRIESTERS HEBBEN BEGEERD, DAT JESUS VAN PILATUS SOU GEDOOD WORDEN, OM DATSE SELFS VOOR HARE VERGADERINGE GEEN OORSAAKE DES DOODS IN HEM EN VONDEN, Actor. 13:28. Voorwaar indien het te deſer tijd met de Joodſche ſaaken ſoodanig geſtaan heeft, als de Heer W. GOES gevoeld; de Apoſtel had onſes agtens geheel anders moeten ſpreken; en hy ſou ongetwijffeld geſeid hebben; DAT DE JODEN GEEN MAGT MEER HEBBENDE OM HALS-STRAF TE OEFFENEN; SICH GEDWONGEN VONDEN OM JESUS VAN DEN ROOMSCHEN STADTHOUDER PONTIUS PILATUS TE LAATEN DOODEN, &c. Of ſou het Paulus ſoo naauw niet geweten hebben? Dat nu ook de Joden niet gewoon waaren, Doodwaardige Misdadigers lange in Gevangeniſſen op te ſluiten; vergunnende ſlegts eenen dag, en noch ſoo veel tijds, alſſer van de Vierſchaare tot het gaan na de Geregts-plaatſe verliep: ten zy eenige voornaame daar de heele Republijk aan ſcheen gelegen te zijn; ſulks hebbenwe onder de Joodſche Dood-ſtraffen uit haare getuigeniſſen aangeteekend. Waarom mogelijk Jeſus van de Overſpeeldereſſe, die de Joden by hem bragten, niet en repte van haar Gevangen-zetting of vonnis, maar aanſtonds de Straf-oeffeninge gebood, by-aldien haare Beſchuldigers ſig ſonder ſonde bewuſt hadden gekend; dewijl op der Joden getuigenis het Feit daar lag; en de Wet na haare meeninge beval de ſulke te Steenihen. Maar gelijk'er over Jeſus voorſegd was, dat hy met de Quaad-doenders ſou gerekend worden; en Jeſus alreede aangeweſen hadde, hoedanigen Dood hy ſoude ſterven; ſoo moetmen het t'eenemaal aan de Goddelijke Voorſienigheid opdraagen; dat de Joden van zinne geworden zijn, Jeſus voor deſen Roomſchen Stadthouder, van Gequetſte Hoogheid te beklaagen: overweegd haare reden, Joh. 18:30. en aanmerkt uit vers 32. waarom ſy ſeiden; Dat het hen niet geoorlofd en was ymand te Dooden; en men ſal mogelijk een ander denkbeeld van de ſaak krijgen. Gelijk het mede ſeer gemakkelijk te verſtaan is, dat aan Pilatus niet onvoegſaamer een Gevangen-huis; als een eigen Regt-huis toegeſchreven word. Het ſtond wel vaſt uit de voorſegging, dat Jeſus moeſte Gekruiſt worden; doch hy kon wel aan den Stadthouder Overgeleverd worden, om dat hy een Heer van het Politijk Hals-geregt was; maar daarom egtergeenſinds noodſakelijk Gekruiſt worden: Doch nu is de Kruis-ſtraf alleen een gevolg geweeſt van ſijn hooggaande beſchuldiging; namelijk om dat de Romeinen alle Oproermaakers ſoodanig ſtraften, &c.

gen-huis kon niemands anders zijn; dan dien die het toekomt de Quaad-doenders behoorlijk te straffen. Voorts soo wensten wy wel, dat ons ymand dit eens regt ontknoopte; namelijk, of het van meerder Magt is, een (18) Misdadiger los te laaten en Genade te doen ontrent het quaad; als hem met behoorlijke Lijf-straffe te straffen? Doch wy agten, dat niemand die verstand heeft, het laatste boven het eerste sal willen stellen; overmids sig dese Regter alleen maar betoond als een Dienaar van de Wet; daar die welke het andere doet, de bepaaling der Wet te boven gaat, en naast aan de Goddelijke Majesteit genaakt; welke alleen toekomt de Sonden te Vergeven. En gelijk dit noodsaakelijk moet toegestaan worden; soo vraagen we verder? wie dat'er in de Joodsche Republijk op het Feest eenen Gevangenen pleeg los te laaten, en aan het Volk te schenken? de Stadthouder, of de Joodsche Hoogepriester? Pontius Pilatus, of Cajaphas? Voorwaar wy en verwagten van niemand een ander antwoord, dan datmen dit Pilatus den Besorger der Provincie toe-eigend; ten waare ymand onbeschaamdelijk den Euangelist Mattheus en Johannes, gelijk de Joden aan Jesus deden, wou in 't aangesigt spouwen; dewijl sy dese Magt met uitgedrukte woorden aan Pilatus opdraagen. En by-aldien het dan soo is, soo staat het ons hier ook vry, volgens den regel des Regts, welk de reden selfs op het Papier gebragt heeft, te besluiten; Dat, *aan wien het meerdere vrystaat, aan dien moet ook het mindere vry staan.* Derhalven wien het vry-staat de misdaad te begenadigen, heeft ook vryheid over den Misdadigen te Vonnissen en den Schuldigen te straffen. En daarom houden wy voor vast, dat by-aldien Pilatus uit sijne Magt het regt gehad heeft, om Barabbas los te laaten, soo heeft hem veel meer uit kragt van 't selve, het regt toebehoord, om over Jesus en alle menschen des Joodschen Geregts-dwang, te konnen Vonnissen. En dit besluiten wy alsoo billik en regt te zijn; ten waare dat ymand toonde, dat het in dit geval van Pilatus, of in ymand diergelijke, door eenige uitgedrukte Wet, anders bepaald en voorsien waare geweest. Het gene nergens in dese Provincie sal konnen getoond worden geschied te zijn. Voegd hier by; dat alhoewelmen door het Vonnis verstaat, dat wanneer die Dood is, die schuldig was aan een Doodwaardige Misdaad, dat dan de straffe uitgeblust ofte te niete gedaan is: soo is het nochtans soo gelegen, dat soo dra ymand ver-Oordeeld is; soo blijft de straffe noch na sijn Dood, navolgens de onderhoudinge des Roomschen regts; om dat het het alderbekendste regt is, dat een ver-Oordeelden gemaakt word tot een Slaave der straffe; Ja ook soo verre, dat hy van dien tijd aan, niet meer een Knegt van sijnen Heere is, die hersteld wordende selfs niet in den voorigen staat kan komen. Gelijk soo eenen ook niet door den Dood, een deel van ymands regt kan worden; maar sijn Doode romp blijft selfs onder het geweld van den genen diens hy Levendig was. Want gelijk het mijne is, al wat uit het mijne overig is, en magt hebbe dat te eigenen; alsoo en word ook uit dien staat niet verlost het gene aan de Straffe Overgeleverd is, soo lang daar iets van overblijft. En daar van daan komt'et voort dat de Vrienden, ja selfs niet de Vader of de Heere, sig de Doode Lichaamen der ver-Oordeelden, konnen toe-eigenen. Doch de Groote Keiser

18. Dese los-laating is alleen een weldaad geweest, ontrent het schenken van ymand uit het Joodsche Volk, welke om eenige Misdaad onder des Stadthouders geweld zaaten; gelijk hier by voorbeeld Barabbas met andere in handen waaren. En dat seer waarschijneliik ter Gedagtenis haarer Verlossinge uit Egipten; om dat sulks alleen op het Pascha geschiede, en Pilatus ook erkende dat hy dit aan haar dede, volgens haar eigen gebruik, seggende; GY HEBT DE GEWOONTE DAT IK U OP HET PASCHA EENEN LOS-LAATE; namelijk op het Feest van Paasschen; en dat de Joden ook meermaal de gewoonte hadden voornaame Misdadgers als dan te straffen: dat hebben wy hier voorien breeder bewesen. Hoedanige omstandigheden de Euangelisten dan ook niet soo seer schijnen te verhaalen, om te betoonen, dat Pilatus dit uit sijn Alleen-hebbende Magt des Swaards dede; als wel op dat wy weten souden, hoe Jesus eindelijk volgens den Voorbepaalden Raad Gods, aan het Kruis geraakt is. Gelijk mede alle het gene de Heer W. GOES verder inbrengd, over de Magt der Vrylaatinge, en het regt over het Gedoode Lichaam; namelijk het Begraaven, en Bezegelen des Grafs, &c. t'eenemaal vast is aan het voorige; te weten, aan de Regt-Bank, voor wien, en door wien ymand is konnen ver-Oordeeld en gestraft worden. En daarom werd alle bewijs daar uitgehaald, ook door het geseide wedersproken.

ſer Auguſtus heeft, na dat de ſtrengheid des Burgerlijken regts aan 't ſlabbakken was, gewild, datmen de Lichaamen der gener die aan het Leven geſtraft waren, aan de Bloed-vrienden niet weigeren moeſte: betuigende dat hy ſulks ook ſelfs onderhouden heeft, wanneer hy daarom gebeden wierd: begeerende dat ſoo ymand die ſal verſoeken te naderen, hy ſulks verkrijgen ſal van den Opperheer, in wiens regt en magt ſy door het Dood-Vonnis gekomen zijn. En alhoewel daar eenige gevonden worden, die deſe Magt aan yder geven, welke het Swaard of Hals-geregt voeren; ſoo getuigd nochtans Rebuffus, dat het oude regt der Romeinen ook in Vrankrijk onderhouden is; en ſteld daar uit vaſt; *Dat het Doode Lichaam des Misdadigen, niet en kan Begraaven worden, ten zy met toelaating van den Opper-Vorſt ofte van den Hoogen-Raad.* Maar gelijk de Hoogen-Raad dit niet en doet in haaren naam; alſoo heeft ook Pilatus het Doode Lichaam van Jeſus, aan Joſeph van Arimathea niet overgegeven in ſijnen, maar in des Keiſers Naam; om dat het niemand toekomt tegen de Wetten iets te beſluiten dan den Keiſer; welke de eenige is die niet door den Band der Burger-wetten in den Toom gehouden word. Soo lange nu de ſtaat der Joodſche Republijk in weſen was, heeft het Begraaven der geſtrafte Lijken, niemand anders konnen toebehooren, dan den Grooten Raad der Joden: want daar was tot haar geſeid; (19) *Indien gy ymand ſult aan het Hout hangen, ſoo ſal ſijn Dood Lichaam niet aan hetſelve Hout blijven overnagten; maar gy ſult hem des ſelven daags Begraaven.* Van welke beſorging en regt ontrent Christi Dood Lichaam, ſy dan immers ſchijnen vervallen geweeſt te zijn. Men kan ook noch eenig bewijs voor onſe meeninge by-brengen, uit het Zegel dat de Overprieſters begeerden, dat op de Sluit-Zerk van Jeſus Graf-kelder ſoude geſet worden: want of wel de Zegels ook gebruikt worden om een ſaake te beveſtigen; egter laatenſe ook niet na, om tot die beveſtiging mede het regt van Heerſchappie te bewijſen; als ook om alle bedrog de pas af-te-ſnijden. In hoedanige gevallen, niet alleen het Geſag van 't publijke Land-zegel gebruikt werd; maar ook de Zegel-ringen, of Merk-ſtempels van privaate Perſoonen, naar ygelijks goed-dunken, toegelaaten werden. (20) Doch de Overprieſters dagten niet raadſaam Jeſus Graf ſelfs te verzegelen, om

19. Dit was den Joden in de Wet belaſt te doen, ſoo ſe ymand door haar Vonnis ter Dood Geſteenigd, aan een Vloek-hout ter verſmaading ophingen. Doch hier was nu door haare Overlevering, en Aanklaagen, eenen anderen Regter, die een Uitheemſe Dood-ſtraf en andere wijſe van Hangen deed uitvoeren; om dat die menſch ſchuldig wierd gemaakt aan des ſelfs Regt-Bank, en aan ſulken Dood-vonnis, waar in het de Joden alſoo min geoorlofd was, na de uitvoeringe der ſtraffe, de hand uit haar eigen Geſag te ſteken; als het hen niet geoorlofd was, in dit geval ſelfs Uitvoerders daar van te zijn. Waarom dit geenſinds het verval van het Regt der Dood-ſtraf in de Joodſche Republijk kan aanwijſen. Doch op dat de Wet onder hun mogte bewaard worden, verſoeken ſy dat de Dood van de Gekruiſte mogte verhaaſt worden, door het Breken haarer Beenderen; en de Opgehangene Lichaamen alſoo daar op voor den Avond ſouden afgenomen worden, om dat het Joden waaren; en in alle haare booſe handeling ten minſten noch de uiterlijke ſchors der Wet moeſten ſoeken te bewaaren. 't Geenſe ſoo niet en deden, ontrent andere Misdadigers die uit de Heidenen onder de Romeinen met de Dood geſtraft wierden: hoedanige ſy haar geenſinds aan en trokken. Gelijk dan mede uit Lipſius hier ſeer wel ter ſnè kan aangemerkt worden, dat het Breken der Beenderen aan deſe Gekruiſte, niet na de Romeinſche gewoonte gedaan is; maar van Pilatus in dit geval, alleen toegeſtaan is op 't verſoek der Joden; op datſe haare Wet bewaarden. Want of wel het Been-breken by de Romeinen ſeer oud is, ſoo bewijſt gemelde Schrijver nochtans, dat ſulks onder hen niet juiſt met de Kruis-ſtraf ſaamen ging: gelijk we hier na breeder ſullen toonen. Aldus ſeggen we dan, heeft Pilatus haar het verhaaſten des Doods ingewilligd, door ſijn Soldaten; en het Begraaven door Joſeph van Arimathea, om dat haare Godsdienſt ſulks mede bragt; en een na-ſleep had tot het Gemeene beſt, waar van hy ook een Beſorgers was, Joh. 19: 31, 32. en 38. Waarom het ook wel kan zijn, dat de Euangeliſt Lucas, aangaande de keur der Vry-laating ſegd: dat Pilatus haar op het Feeſt een MOESTE LOS-LAATEN, kap. 23: 17. Gelijk mede het afnemen van Jeſus Doode Lichaam, niet onwaarſchijnelijk de behandeling der Joden toegeſchreven word, wanneer Paulus van haar ſegd; ENDE ALS SY ALLES VOLBRAGT HADDEN WAT VAN HEM GESCHREVEN WAS, NAAMEN SY HEM AF VAN HET HOUT, EN LEIDEN HEM IN HET GRAF, Actor. 13: 29. Ten zy mogelijk datmen het laatſte alleen onder 't opſigt en beſorging van Joſeph van Arimathea wil gepaſt hebben, Luc. 23: 53. die ontrent den Avond-ſtond daar om gebeden hadde, Matth. 27: 57. Marc. 15. vers 42, 43.

20. De geloofbaarheid der Overprieſters was maar alleen Privaat, om datſe in dit ſtuk geen Uitvoerders van het Geregt waaren; maar van haaren hals geſchoven hadden; om datſe Jeſus van de Romienen wilden Gekruiſt hebben: gelijkſe ook die

Dood-

om dat haare geloofwaardigheid daar ontrent Privaat en onbevoegd was; en derhalven geen vermogen had, 't selve in een vreemde saak iets te doen gelden. Maar siet daarom gaan sy tot Pilatus, en versoeken, *Hy sou beveelen, dat het Graf Verzegeld wierde tot aan den anderen dag;* Op welke Jesus voorseid hadde, dat hy wederom Opstaan soude. Dus wilden sy besorgen, dat de ydelheid van Jesus Toesegging, daar door aan 't geheele Joodsche Volk mogte bekend gemaakt worden. Want het en scheen haar niet genoeg het Graf met Krijgs-luiden te bewaaren; die, gelijk de uitkomst geleerd heeft, met Geld konden omgekogt worden; maar het moeste met het openbaare Zegel des Stadthouders daar-en-boven noch versekerd worden: even gelijk eertijds de Steen van den Kuil der Leeuwen, daar Daniel ingeworpen was, van Darius verzegeld wierd. Want aldus kondense ook het getuigenis van een algemeene geloofwaardigheid voor hare saak hebben, dewijlse voor het Zegel selfs geen bekommering hadden, dat genoeg sijn eigen Gesag en Waardigheid beschermde, en niet minder vry-stond geschonden te worden, dan 't gene Heilig ofte buiten het ongelijk der menschen bewaard is. Derhalven gingen sy dan henen, en bewaarden het Graf, verzegelende den Steen navolgens Pilatus toelaating; stellende een Wagt daar by. Soo dat het niet alleen Pilatus Soldaten waaren, die hier toe gebruikt wierden, maar het was ook sijn Zegel; gelijk Calvinus en Grotius met ons vast-stellen. Want gelijk het Graf niet sonder het Gesag en Toelaating van Pilatus konde bewaard worden; alsoo konde het ook niet sonder sijn toestemming met sijn Merkteeken, dat is met het publijke Zegel geschieden. Sulks dat wy uit alle dese bewijsen, vastelijk gelooven, dat in dit Hals-geregt van Jesus, niets ter Weereld gevonden word, waar uit blijken kan, dat het regt des Swaards doe noch in der Joden handen geweest is; maar dat in tegendeel uit dit alles geleerd word, dat Pontius Pilatus 't selve beide geoeffend heeft: het gene wy voorgenomen hadden te bewijsen. Maar op dat wy ook noch eenige Rabbijns-gesinde mogten genoeg doen, sullen wy hier ten overvloed noch andere bewijsen by-brengen, op datwe alle gelegenheid van twijffeling aan een kant helpen mogten. Dus brengen wy dan wederom de woorden van Tacitus by, die wy vooren noch eens by-gebragt hebben, dewelke segd; *Dat Christus onder de Regeeringe van Tiberius met Lijf-straffe is belegt geworden.* Maar wat is doch Lijf-straffe anders, dan de straffe over de misdaad, welke den schuldigen opgelegd word, door dien, die het regt en de magt heeft om te Vonnissen en te Straffen, soo als uit kragt van de Wetten de misdaad toege-eigend is? Waarlijk anders niet. Want by-aldien een privaat persoon een Boosdoender dood, soo en is sulks geen Lijf-straffe, maar een quaad Feit, dat hy selfs door Lijf-straffe boeten moet. En op dat niemand meenen sou, dat wy alleen van sulke spreken, welke daar geheel geen Gesag in de Republijk hebben; soo isset noodig hier indagtig te

Dood-straf onder hen in geen gebruik hadden, en daarom genoodsaakt wierden hem voor desen Regter te slepen. Daar toe ook genoegsaame beschuldigingen tegens hem inbrengende, op dat de saak soo wel voor den Regter, als voor het Volk een glimp hadde. Waarom sy dan ook niet slinks waaren, om Burgerlijke swaarigheden van grooten na-sleep voor den Stadthouder in-te-brengen, op datse de Verzegelinge des Grafs van hem verkrijgen mogten: genoegsaam haar laatende voorstaan, dat dit van den Stadthouder selfs besorgd wordende, meer geloof by het Volk soude hebben, dan of sy dit selfs gedaan hadden; gelijk de Heer W. GOES dat seer wel heeft aangemerkt. Doch ten schijnd niet dat Pilatus sig hier aan soo veel heeft laaten gelegen zijn, als sommige wel meenen: want het zy dat wy houden, dat hy de bewaaring des Grafs, alsoo wel onwillig, als het Dood-vonnis selfs toegestaan heeft, haar toesnaauwende; HEBT EENE WAGT; ofte dat wy gelooven dat hy sagtzinnig geseid heeft; GY HEBT EENE WAGT, GAAT HEENEN EN VERZEKERD HET GELYK GY 'T VERSTAAT; (want het kan beide soo vertaald worden) soo schijnd het egter dat Pilatus haar nu met de rest laat omspringen, wanneer hy erkend dat de Joden eene Wagt hadden die onder haar Gebied stond, en gebruiken konden na hun welgevallen; wordende waarschijnelijk bestuurd van den Hoofd-man des Tempels. Ten waare dat ymand met Lipsius wilde denken; dat Pilatus hier van die Soldaten sprak, welke de Uitvoerders en Aanschouwers des Hals-geregts waren geweest; gelijk de Gekruiste door Wagten plegen bewaard te worden; alswe in het volgende Hoofdstuk sullen sien. Doch hoe het daar mede is, de Joden moesten dit soo wel van Pilatus begeeren, als sy Jesus van hem wilden gedood hebben. Overdenkt hier wederom Actor. 13: 28. &c. en houd de rest by ons goed, tot op het einde van Jesus Kruis-rol.

te maaken, dat alle sulke persoonen, slegts privaate zijn, welke boven de Magt of de Geregts-dwang die hun toegelaaten is, elders over souden begeeren eenig regt te spreken. Waar van ons Josephus in Herodes een voorbeeld geeft; den welken van een misdaad beschuldigd wierd, om dat hy Ezecas een vermaarden Straatschender gedood hadde, daar hem nochtans de sorge over Galilea toevertrouwd was. Indien nu Pilatus iets diergelijks begaan hadde, voorwaar men moet niet meenen, dat Tiberius sulks ongestraft sou gelaten hebben: of dat het ook niet en sou gebeurd zijn, dat hy deswegen, van eenig naauwkeurig Historie-Schrijver aangeteekent sou geworden zijn. En nadien dit nochtans niet geschied en is; soo sal ons de plaatse van Tacitus voor een fraaje getuigenis verstrekken, om te betoonen dat Pilatus (21) Magt gehad heeft, om over het Leven van Jesus Christus, een Vonnis te strijken. Maar wat hebben doch de Joden, wat heeft Pilatus, ja wat heeft selfs Jesus vraagen we, hier van gevoeld? Want daar is ons waarlijk veel aangelegen dat wy weten, wat voor meeningen en gedagten sy hier van gehad hebben? Nadien wy meenen dat dit gantsche geschil uit haar oordeel, seer ligtvoerig kan ten einde gebragt worden; namelijk wanneer men sal zien, hoe wel haare getuigenissen, tegen 't seggen der Rabbijns-gesinde, met ons gevoelen over-een-komen. Want schoon wy al willen, datmen Jesus in dit geval ook aanmerkt, als eenen onder het gemeene Volk; soo agten wy hem nochtans voor soo eenen regtvaardigen mensche, datwe hem geen Geloove konnen weigeren; en derhalven isset wel de moeite waard, dat wy dit ondersoeken, en datwe daar toe een weinig te rugge gaan tot in de Vierschaare daar de saake van Jesus bepleit is. Jesus dan gebragt zijnde voor Cajaphas, en den Grooten Raad, word gevraagd en ondersogt wegens sijn misdaad; de Getuigen worden gehoord; hy word ver-Oordeeld; (22) nochtans en word het Vonnis niet

21. Pilatus en schijnd onses bedunkens met het voorbeeld van een Privaat Persoon, noch met de daad van desen Herodes niet te konnen vergeleken worden; nadien hy als een Land-besorger van den Keiser gesteld was, om onder ander bestuur van saaken, ook die te straffen, welke tegens de Roomsche Mogendheid misdeden; doch geheel niet om alle de sulke met straf te beleggen, welke tegens de Wet van Moses misdaan hebbende, volgens deselve de Dood verdiend hadden; naardien Pilatus geen Jode zijnde, noch ook haar Wet niet en verstond, daar mede niet te schaffen hadde. Waarom men schijnd te moeten gelooven, dat hy Jesus ook daarom ondersogt heeft, op dat hy regt wiste, in wat voegen hy tot sijne Vierschaare behoorde. Want het blijkt klaar genoeg uit sijne handeling, dat hy niet te vreden en was, tegen Jesus alleen te hooren inbrengen, dat hy een Quaad-doender was; maar hy wilde naauwkeurig uitvorssen of ook sijn Feiten van soodanigen natuur waaren, datse voor sijne Vierschaare straf-baar waaren. En sulks niet zijnde, weigerde hy de hand daar in te steken; waarom hy Jesus t'elkens ook tot de Regt-Bank der Joden heeft soeken heen te wijsen, seggende; NEEMD GY HEM EN OORDEELD HEM NA UWE WET. Dit en heeft hy waarlijk niet spots-wijse geseid, daar hy hem allesinds soo ernstig in dese saak schijnd gedraagen te hebben? Soo dat Pilatus dan soo sprekende, noch een Magt van Hals-vonnis aan den Joodschen Raad erkende; die van Jesus ook te vooren genoegsaam toegestemd was, Matth. 5:22. Gelijk desen Raad, Stephanus naderhand mede ver-Oordeeld en Gesteenigd hebben, volgens de Wet der Gods-lasteraars. 't Geense egter aan Jesus niet en deden, om dat het Godt anders voorsien hadde en hy haar inboesemde datse geen oorsaak des Doods en vonden, Actor. 13:28. Gelijk Jesus dat daarom ook selfs aan Pilatus indagtig maakt, als hy segd; Dat het hem van boven gegeven was, dat hy nu Magt tegens hem gekregen hadde, om hem te Kruissigen; en niet dat hem sulks uit sijn Alleen-hebbend Regt der Doodstraf, sonder een bysonder toeval aanquam, dat hy nu door sijn Vonnis sterven sou. En dit houden wy voor het regte gevoelen, dat Jesus van Pilatus Magt gehad heeft. En niet soo als het onsen Autheur tot sijn gevoelen meend te verklaaran. Waarom dan ook de schuld der Joden grooter was, dan die van Pilatus, om datse hem alleen dus valschelijk beschuldigden van Gequetste Hoogheid, op datse hem met eenige schijn aan desen Regter Overleveren souden: daarse na eenige de minste waarschijnelijkheid willende handelen, hem alleen aangaande sijne Leere en sijne Discipelen, uit het getuigenisse sijner Toehoorders hadden moeten Oordeelen; gelijkse in hare Vergadering in het Huis van Cajaphas begonnen hadden. Doch die nu alsoo wel van zinnen veranderd waaren, als het selfs tegen haar opset aanliep, dat Jesus op het Paasch-Feest gevangen wierd, Matth. 26:5.

22. Het Vonnis des Doods is van den Joodschen Raad niet uitgevoerd; ja kon van haar niet uitgevoerd worden; om dat hy by haar schuldig verklaard wierd, aan een misdaad tegen den Keiser begaan, wiens Geregts-besorgers sy geensinds en waaren: alhoewel sy desulke, tot behoud van de gemeene Ruste, en om selfs geen Aanhouders van Scheurmaakers te schijnen, seer wel konden verklaagen. In hoedaniger voegen sy Jesus dan aan den Stadthouder overleverden, seggende; Dat het haar niet geoorlofd en was ymand te Dooden: doch niet om datse niet en konden van wegen haare onmagt, maar van wegen haar besluit, gevestigd op de misdaad van desen Beklaagden; hem schuldig kennende aan Oproer en Wederstrevinge des Keisers; buiten wien sy geenen Koning erkenden. Godt hier toe alsoo hare gedagten bestuurende, op dat sijn Raad-besluit wierde uitgevoerd. Waar toe men te raade moet nemen, Joh. 18: vers 32.

niet volbragt. Doch uit wat oorsaak? isset iets anders dan gebrek van Magt? Voor-
waar geen andere als wy alle, wanneer wy niet en konnen uitvoeren het gene wy
willen? Nu gelijk dit de oorsaak is die wy in ons alle bevinden, soo konnen wy
ligt gissen, dat sy ook hier door weder-houden zijn. Soo dat dese eenige saak ge-
noegsaam uitroept, dat te deser tijd het Regt des Swaards niet in haare Magt ge-
weest is. Maar nademaal Jesus sonder genade, ten opsigte der Joden pooging, ter
Dood moeste gebragt worden; soo werd hy tot Pilatus geleid, alwaar van meta
aan, even als of'er voor Cajaphas en den Grooten Raad, niet met allen over sijne
saake gedaan was, (want waarlijk het was niets) alleen om deselve reden ter Vierschaa-
re gebragt. Het welke, wanneer wy met ons gantsche gemoed bevatten, ons klaar-
lijk doet sien, en met Hieronymus en Beda bekennen, dat Pilatus sig niet dan seer
onwillig hier toe vernederd heeft, dat hy het Vonnis tegen Jesus uitsprak. Maar
wat konde doch eenen onwilligen dwingen, dese saak op sig te nemen; (23) anders
dan sijn Ampt selfs dat hem opgeleid was, en daar van hy rekenschap aan den Keiser
moeste geven? Dit dan in 't gemeen voor-af gesonden, moeten we ook noch de byson-
dere dingen afdoen. (24) als dan de Joden sien dat haar ver-Oordeeling geen uit-
komst en kan hebben; soo word Jesus weg-geleid tot Pilatus, op dat hy van hem
ver-Oordeeld wierde; en erkennen daar door by gevolg dat de Magt om te Oor-
deelen en te Verwijsen niet by haar, maar by den Stadthouder staat. En als wy
soo spreken, soo verklaaren wy onse zin en meeninge niet minder met de daad en
saake selfs, dan met de eige woorden. Want als Jesus tot Pilatus gebragt word, wat
woorden wisseld hy aanstonds met de Overpriesters en Ouderlingen des Volks?
zijn 't niet dese? (25) *Wat voor beschuldiginge brengd gy by tegen desen mensche?* na-
me-

vers 32. Actor. 4: 27, 28. Ook moetmen hier niet
vergeten aan-te-merken, dat de Joden alleen seg-
gen, HET IS ONS NIET GEOORLOFD; en niet, wy
en hebben geen Magt noch regt, om ymand met de
Dood te straffen; want in sulken zin schijnense ook
van de Dertig Silverlingen, die Judas te vroeg ont-
fangen, en te spaade wederom gebragt hadde, te
seggen; HET IS ONS NIET GEOORLOFD DESELVE IN
DE OFFER-KISTE TE LEGGEN, Matth. 27:6. Name-
lijk niet welvoegsaam noch raadsaam, om dat het
een prijs des Bloeds is, en misschien ymand sal schij-
nen aan te loopen, tegen 't gene verboden staat,
Deut. 23:18. Aldus was het dan den Joden van we-
gen den uitslag hares besluits, niet geoorlofd ymand te
Dooden: gelijk het hen om 't geseide insigt niet ge-
oorlofd was dit Geld in de Offer-Kist te werpen: al-
hoewel het buiten dat, beide genoegsaam in haare
Magt stond.

23. Pilatus heeft ongemoeid sijn bysondere vreese
voor des Volks Oproerigheid, Jesus waarlijk niet
anders als volgens sijn Ampt ver-Oordeeld: want
dewijl hy des Keisers Regt-besorger was, en desen
Mensche van den Joodsen Raad aangeklaagd wierd,
als eenen die tegens den Keiser groffelijk misdaan
hadde; sig opwerpende voor een Koning der Jo-
den, en 't Volk verbood Schattinge te geven, &c.
soo behoorde hy t'eenemaal tot sijn Regt-Bank:
gelijk Pilatus ook met Magt en Krijgs-volk voorsien
was, om alsulke inbrekende onheilen te schutten en
te straffen.

24. De Joden saagen dit niet uit haar onmagt,
van Jesus niet te konnen Dooden: want dat wisten-
se te vooren immers wel; maar sy saagen dit, alswe
terstond noch eens seiden, aan den uitslag van haar
besluit; hem willende aan den Stadthouder ver-
klaagen, voor een Politijken of Burgerlijken Oproer-
maaker; hoedanige haar niet geoorlofd was te Doo-
den. Gelijk'er meer dingen in dit geval van haar ge-
daan zijn, die te vooren alsoo niet voorgenomen
waaren: alhoewelse tot de uitvinding van haar besluit
geen kleine reden meenden te hebben: want nu sy Je-
sus tegens haaren eersten raadslag in handen hadden,
sogten sy hem wel van kant te helpen; maar uit vre-
se van 't Volk die hem aanhingen, en dat Jerusalem
op het Feest vol Galileers was, onder welke hy veel
goeds en Wonderen gedaan hadde, (gelijk hem ook
veele uit die, selfs tot op den Kruis-berg Golgotha
gevolgd zijn, Luc. 23: 49.) wilden sy het selfs niet
schijnen te doen; immers hem niet Dooden als ee-
nen die tegens de Wet Mosis, maar die tegen den
Keiser misdaan hadde: vindende ook voor haare
Vergadering geen genoegsaame oorsaak des Doods;
gelijk Paulus dat seer fraai verklaard, Actor. 13:28.
Wetende dat de Stadhouder met genoegsame Magt
gewapend was, om te beletten dat'er ymand tegen
kikken sou. Gelijk gebleken is hoedanig de Joden
ook noch daar na sijne behulpige hand versogten, tot
de Verzegeling des Grafs, &c. op dat'er wegens de-
sen Jesus geen erger Oproer als te vooren opstond,
siet Matth. 27:64.

25. Alsoo stond het aan Pilatus te vraagen; als
een Regter die niet alleen sonder Wettige oorsaak
geen Misdadiger voor sijn Regt-Bank aannemen nog
straffen kon; maar die ook te meer van desen men-
sche moeste onderrigt wesen, die hem hier met
breeden omslag selfs van de Overpriesters Overgele-
verd wierd: in welkers Ondervraaging hy dan ook
soo veel heeft willen te kennen geven, als of hy ge-
seid hadde; Gy Joodsche Overpriesters en Mannen
van dan Grooten Raad; wat heeft dese Mensche ge-
daan dat gy hem selfs niet en straft; wat haperd'er
meer aan dat gy hem tot my brengd? Want dat Pi-
latus niet alleen na des Misdadigers begaane Feit
vraagd, als om dat de Joden geheel-en-al het Hals-
geregt ontnomen was; schijnd niet te blijken, wan-
neer hy tot haar segd; Neemd gy hem en Oordeeld
hem

melijk dien gy hier voor my brengd? Wat dunkt u is dese vraage van Pilatus selfs niet even soo veel als een stilswijgende bekentenis, dat dese Regt-pleging Wettig tot hem behoorde? En wat soude doch sotter wesen als dese vraage, (26) by-aldien Pilatus wiste dat hy geen Geregtelijk ondersoek over de misdaden hadde? Want by-aldien het alsoo geweest waare, hadde hy niet veel beter geantwoord; Gy Overpriesters en Joodsche Mannen in waardigheid gesteld, weet genoeg hoe seer dat gy u selven wagt te doen, boven 't gene u de Wet Gods verpligt te doen; dewijl gy voor uw leven vreest, indien ook een Levijt het Priester-Ampt aanvaard, of een onbevoegden Man de Dienst-beurte des Sangers waarneemd: derhalven daar gy-lieden met regt en billikheid voor vreest; daar voor behoord gy ook goed te keuren dat ik my wagte. Want u-lieden is ook deselve Wet voorgeschreven, welke ons schuldig maakt aan Gequetste Hoogheid, indien een privaat persoon, iets met arglist voor de Overheid gedaan ofte bediend heeft; dat selfs door de hoedanigheid der daad bewesen word niet tot hem te behooren. Want de Keiser en sal niet willen insien, of gy my met veel bidden en aanloopen vermoeid, en daar toegebragt hebt, dat ik dit op mijne Schouders neme; maar alleen dit, of ik het publijke Ampt gebruikt en de Geregts-dwang geoeffend hebbe die van sijne Regeeringe afhangd; en welke ik weet dat van geen privaat regt is. Want alhoewel ik hier des Keisers Rekengever ben, soo weet gy nochtans seer wel, dat ik in alle het gene dese besorging sou mogen te boven gaan, alleen de plaats van een privaat persoon bekleede: en daarom sal het beter zijn u daar van te onthouden; op dat gy niet te vergeefs u selven en my in moeite bedraaid. Want aldus of op diergelijke wijse soude Pilatus ten minsten konnen geantwoord hebben, by-aldien in sijn Ampt niets meerder dan in dat van een 's Lands-rekengever waare geweest. En by-aldien Pilatus op sulken wijse geantwoord hadde, wat hadden de Joden doch daar tegen konnen inbrengen? haddense niet geheel stom gestaan? ofte indien niet; soudense niet door veele Murmureeringen hier tegen in-te-werpen, eene groote dwaasheid begaan hebben? (27) Doch nu, waarom vraagd Pilatus na de Oorsaak? waarom hoord hy d'Aanklaagers tegens Jesus? waarom komt hy tot ondersoeking? waarom word hy bevreest, als hy in sijn tegenwoordigheid de Goddelijke Wet hoord verhaalen? Ja waarom vreest hy eindelijk de gramschap des Keisers, by-aldien hy Jesus

hem na uwe Wet; ja naderhand onder een haastige oploopendheid sijner ernst, noch segd; Kruist hem selfs.

26. Pilatus wiste dat hy Geregtelijk ondersoek hadde te doen over Misdadigers die tegens het bewind van sijn Ampt gedaan hadden; en daarom was het sijn beurt om kennis van saaken te nemen. En dit wisten de Joden ook, en hadden besloten te willen dat hy van Pilatus sou gedood worden, Actor. 13: 28. Gelijk Pilatus daarom ook niet alleen vraagd; of de Joden desen mensche voor een Quaad-doender hielden; want dat kon ook uit d'Overlevering blijken; maar hy vraagd bysonderlijk wat soort van beschuldiging, tegens desen mensche ingebragt wierd: op dat hy niet alleen van de strafwaardigheid der misdaad; maar ook sou konnen oordeelen, of de saak sijn Regt-Bank aanging. Waar op dan de Joden hem soeken genoeg te doen; op datse Jesus Feit voor sijne Vierschaare Bank-vast maakten, seggende; WY HEBBEN BEVONDEN DAT DESE HET VOLK VERKEERD, EN VERBIED DEN KEISER SCHATTINGE TE GEVEN, &c. Waar op dan Pilatus ondersoek doende, en deswegen niets des Doodswaardig vindende, hem sogt van den hals te schuiven, en weder in handen van de Joden over te geven, die hem straffen mogten soose wilden: 't gene hy immers niet en heeft konnen doen, als de eenige Magthebber van het Swaard; overgevende aan de Joden dat haar ontnomen was, en nu aan hem alleen stond. En 't gene de Heer W. GOES op de voorgaande reden hier doet volgen, is wel Cierlijk opgepoetst, doch en kan by ons voor geen vaste betooging van sijn gevoelen opgenomen worden; om datmen alle het selve geseg, seer ligt tot voordeel van den Joodsen Raad kan omkeeren.

27. Pilatus vraagd na de beschuldiging, op dat hy, gelijk we meer geseid hebben, vernam of dese misdaad tot sijn Regt-Bank behoorde. En dat vernemende komt hy met regt tot ondersoek; doch dat hy bevreest word, ontstaat daar uit, dat dit geval met sommige vreemdigheid vermengd was, die hy niet ten klaarsten verstond. En hoorende uit der Joden Oproerige verwijtinge; DAT HY DES KEISERS VRIEND NIET EN SOU ZYN SOO HY JESUS LOSLIET; Dat sijn Ampt in dit stuk bedraaid wierd, en ligtelijk voor een nalaatigen Regter stond verklaagd te worden; (als die de Roer-vinken en Belhamels tegen des Keisers Gesag, ongestraft liet;) soo is hy niet sonder reden bevreest geworden; en heeft tussen kundig en onkundig in dese saak te zijn, Jesus Overgegeven om Gekruist te worden; op dat hy alle verder onheil schutte; en sulks doende minder den haat des Keisers te vreesen hadde; zijnde van hem gesteld om de gemeene Ruste der Onderdanen, en 't gewillig betalen der Schattinge in Judea te besorgen.

28. Dat

sus vry gegeven hadde? daar de Gramschap des Keisers hem meer te vreesen was na de ver-Oordeeling van Jesus, by-aldien de Magt des Swaards hem niet en hadde toegelaaten geweest; nadien hem dese daad in de alderswaarste schuld van Gequetste Hoogheid soude ingewikkeld hebben. Doch waar toe soo veel woorden overhoop gehaald; daar alle dese dingen soo openbaar bekend zijn? Dus laat ons kort zijn. De Joden bekennen; *Het en is ons niet geoorlofd ymand te Dooden:* en het gene dese ontkennen, eigend Pilatus hemselven toe, wanneer hy Jesus vraagd; *Weet gy niet* ([28]) *dat ik Magt hebbe u te Kruissigen, en Magt hebbe u los te laaten?* En wat antwoord Jesus doch hier op? segd hy wel gelijk hy tegen Petrus seide; *Alle die het Swaard nemen, vergaan door het Swaard?* Geheel niet; maar hem antwoordende erkend hy, dat Pilatus die Magt hadde, seggende; *Gy en soud geen Magt hebben tegen my, indien 't u van boven niet gegeven ware.* Siet hier komen de Joden, Pilatus en Christus over-een, en geven eenparige getuigenis tot dese saak; en nochtans en geloofdmen haar niet. Dus verwerptmen de gantsche meeningte der Joden; en het Gesag van den Stadthouder word met voeten getreden; ja Christus die de Waarheid selfs is, en geeftmen niet datmen schuldig is te geven aan een Vroom en Eerlijk Man. En sulks is nochtans behaaglijk aan de Godsgeleerde die de Hebreeuwsche Meesters ligtelijk de Ooren leenen. Maar men sal misschien seggen, dat'er veele onder die Mannen zijn, welke neerstiglijk alle Talmudische en Rabbinise Geschriften doorkroopen hebben; en datse de Geheimenissen die daar in verborgen liggen, uitgeput en geheel opgegeten hebben; en deswegen ons dingen hebben voorgesteld, diemen elders te vergeefs beter soeken soude. Maar dewijl wy hier niet breed van de geloofbaarheid der Godsgeleerden noch d'agting der Rabbijnen soeken te handelen; soo moeten wy hier indagtig zijn, dat alle die uit het verhaal van andere getuigenis geven, schoon die selfs Deugdsaame menschen waren, die en verdienen geen geloove, indien hy, van wien sy 't hebben 't geense seggen, een ligtvaardige Leugenaar en een ondeugend Man is; gelijk ook die gene niet alte hoog te agten zijn, die haare Ooren open setten voor menschen die van een leugenagtigen en bedriegelijken aardt zijn. En op dat wy dit niet te onregt op de Rabbijnen souden schijnen te passen; soo laat ons eens vernemen, hoe fraai sy by sommige braave Mannen te Boek staan. Hieronymus heeft al van overlange op dese wijse van haar geschreven: *Hoe groot de Overleveringen der Pharizeen zijn,* seid hy, diemen thans DEUTEROSEIS, *dat is van de* Tweede Ordening *noemd; en welke Oude-wijfs Fabelen zy niet al voortbrengen; dat en kan ik niet genoeg overdenken: want de grootheid des Boeks lijd het niet; en de meeste zijn soo Godloos en uitspoorig, dat ik my schaame daar van te reppen.* En dusdanige getuigenissen vindmen ook by de laatere Schrijvers: gelijk dan onder dese de vermaarde Casaubonus in sijn Oeffeningen tegen Baronius aldus schrijft: *Wanneer de Rabbijnen van de Hebreeuwsche Taal: en de eigenschap der woorden, of van de Talmudische Insettingen handelen, soo konnen de Christenen, haar billik eenige geloof-*

28. Dat Pilatus die Magt hadde word van niemand, selfs niet van Jesus ontkend; doch sulks en kan niet onbepaald opgenomen worden, wanneer men aanmerkt in wat zin Jesus segd; GY SOUD GEEN MAGT HEBBEN TEGENS MY. Gelijk dan Johannes een fraaje verklaaringe van Jesus Geseg, aanstonds daar byvoegt; namelijk dat de Joden dit seiden, Op dat Jesus Voorsegging stand hield, Joh. 18: 32. Want gelijk Godt gewild heeft, dat Jesus den Heidenen sou Overgeleverd worden; soo heeft hy ook het middel verschaft, waar door sulks kon geschieden; namelijk hy heeft den Joodschen Raad, soodanig de zinnen bestuurd, datse Jesus voor den Stadthouder beklaagen tegens den Keiser misdaan te hebben. In hoedanigen geval hy noodwendig tot desen Geregtsbesorger moeste komen, op dat hy van Pilatus Gedood wierd; sy selfs in hem geen genoegsaame schuld des Doods vindende, om hem na de Wet te Dooden, Actor. 13: 28. Soo dat wy dit vast-stellende, nochtans geensinds 't getuigenis der Joden, noch die volslagen Belijdenis van Jesus, noch van Pilatus en behoeven te verwerpen, als de seer Geleerde Heer W. GOES schijnd te meenen. Maar wy houden ons veel beter voldaan door de uitlegging der Apostelen, alsse seggen: In der waarheid zijn vergaderd tegens „uw Heilig Kind Jesum welken gy Gezalfd hebt, beide Herodes ende Pontius Pilatus, met de Heidenen ende de Volken Israels: Om te doen al wat uwe Hand en uwen Raad te vooren bepaald hadde „dat geschieden soude, Actor. 4: 27, 28. Siet mede 't geen de Duitsche Kant-teekenaars over de aangehaalde plaatse van Johannes gevoelen.

29. De

toofbaarheid toe-ſchrijven; maar wanneer ſy van de woorden tot de ſaaken, ofte tot de Geſchiedeniſſen, of tot de Uitlegging der ver-ouderde dingen overſtappen, ſoo en moetmen haar geenſinds gelooven, by-aldienmen niet en wil bedroogen zijn. 't Selve, of noch veel erger, heeft Seldenus van haar getuigd; ja hy haald een gantſche Lees-rolle op van vermaarde Mannen, die even ſoo van deſe Meeſters oordeelen. Wanneer wy nu aanmerken, hoe ſchoon de Rabbijnen met duſdanigen lof opgepoetſt, te pronk geſet zijn; ſoo kanmen ligtelijk afnemen, watmen behoord te gevoelen van haare Overleveringen, die ſy hebben van dingen die voor ettelijke Honderd jaaren geſchied zijn, en ſy-lieden ſelver in Geſchrift gebragt hebben: want indien de oudſte onder de Regts-geleerden ons aanwijſen, datmen de Boeken niet en geloofd, welke van de Voor-vaders geſchreven zijn, van die gene, welkſe in haare ſaak en voor ſigſelven by-brengen; wat ſullen wy dan eindelijk van die gene ſeggen, welkers Autheuren van ſoo groote voor-oordeelen worden aangeklaagd? en welke dingen voor den dag brengen, die ſeer lange tijd voor haare gedagtenis geſchied zijn? Want den Talmud van Jeruſalem, die ouder is dan den Babyloniſchen, is ten minſten Honderd en twintig jaaren na de verſtooring des Tempels, of als andere ſeggen, in het Derde honderd jaar na Chriſti Geboorte geſchreven. Wy verſwijgen noch dat de Carræen, en het ander geſlagt uit de Sadduceen overig, die hardnekkig aan de Schrift hangende, alle Leere diemen *Mondelinge Overleveringen* noemd, verwerpen; en by gevolg ook den Talmud. Welke Schriften nochtans de Pharizeen, als Schriften van de Tweede ſoorte behalven de Wet, ſeer Godsdienſtig leerden onderhouden. Dus en paſt dan niet datmen deſe aan een Chriſten ſoodanig opdringd, als ofmen ſonder beſwaaring des gemoeds, daar niet van afwijken konde. Maar behalven deſe algemeene reden, komt noch een andere byſondere te voorſchijn, waarom wy haar geenſinds mogen gelooven: namelijk deſe, dat ſy doorgaans ſeer onbeſchaamde (29) groot-ſprekers van haare vryheid zijn geweeſt; ſelfs ook dan wanneer ſy aldermeeſt onder de Dienſtbaarheid gebukt zaaten. Want hier van daan quam haar die ſotte antwoorde te ontvallen, welkſe aan Jeſus gaven, ſeggende; *Wy zijn Abrahams Zaad, ende en hebben nooit Gediend; hoe ſegd gy dan, gy ſult in Vryheid herſteld worden*, Joh. 8: 33. Kander wel ſotter en vermeteler bedagt worden dan dit? als waar in ſy niet alleen hun ſwaarſte ellenden in Egipten, en in de Babyloniſche Gevangenſchap en elders geleden, geveinsdelijk bedekten; maar ook toonden datſe noch het Jok van den Roomſchen Keiſer niet op den hals en voelden. En dit is van de ſelve laatdunkendheid, wanneer ſy haar uitgeven voor een Volk dat ſijne eigen Regten heeft; en ontkennen dat het Hals-Geregt hun van de Romeinen ontnomen is; terwijlſe nochtans voor den Stadthouder bekennen, dat ſy hetſelve niet en oeffenen: even als ofmen geloofde dat ymand vrywillig afdankte, hetgene in de Vryheid het hoogſte is; en dat overgeeft aan een Overwinnend Volk dat op die tijd hem de voet op de Nek heeft. Derhalven roemen deſe menſchen nu hier wederom met deſelve onbeſchaamdheid, waar mede ſy te vooren van haare Vryheid

29. De Joodſche opſnij-erie is waarlijk in veelen groot, doch ſy kan, aangaande haare Vryheid, niet hinderen, noch een waarheid verdagt maaken, die wy in de Euangeliſche Hiſtorie ſoo merkelijk onderſteund vinden. Want ſoo veel te aanmerkelijker was de Vryheid van Gods Volk; datſe ſelfs in Slavernie en Gevangenſchappen, nimmer ſoo geheel-en-al haar eigen Huishoudelijk Geſag zijn quijt geweeſt; datſe niet altijd haar eigen Vorſten, Prieſters en Groote Raads-vergaderinge hebben gehad; en na haare eigen Wetten hebben geleefd. Ja ſchoon ſy het Hals-geregt over Jeſus, hier vrywillig aan Pilatus hadden overgegeven; nochtans heeft Pilatus, niet tegenſtaande hy nu Regter in deſe ſaak wierd, niet nagelaaten, alles op te volgen, wat met hun Wetten over-een-quam: want daar toe quam hy ſelfs tot de Overprieſters uit; Ja daar toe gaf hy ook verlof, om door het Breken der Beenen, de Dood te verhaaſten, op dat de Lichaamen afgenomen wierden voor Sonnen Ondergang, Deuter. 21: 23. En of ſchoon der Joden Vryheid te mets door Scheuringen, en 't bedrijf van Oproerigheden, in eenige Stammen wat minder geſien is geworden; egter lag daar de belofte, dat'er een weſentlijke Wetgever, dat is de Beſorgers der Wet, van Juda niet en ſoude afwijken, tot dat de Silo of Meſſias ſou gekomen zijn, Geneſis 49: 10. Gelijk dan deſelve ook ſoodanig te deſer tijd, in het Joodſche Sanhedrin binnen Jeruſalem geſien is geworden.

30. De

heid hadden opgeſnéen; alſſe ſeggen; (30) Dat hun het Hals-geregt niet ontnomen is. En waarlijk dat het niet goedwillig van de Joden weg-geſchonken, maar hun door de Romeinen afgenomen is; ſulks gelooven veele Groote Mannen met ons. Ook is deſe Talmudiſche Overlevering ſeer gemeen aangenomen, alſſe leerd; *Dat de Hoofd-Geregten veertig jaaren voor de Verſtooringe des Tempels van Iſrael weggenomen zijn.* 't Gene Ligtfoot bepaald ontrent ander-half jaar voor Chriſti Geboorte: alhoewel Schaliger en Druſius meenen, dat'er een meerder ruimte van jaren tuſſchen geloopen is; namelijk 61. jaaren: want aldus ſchrijft hy over het getal MM.LXXXVI. van de Euſebiaanſche Kronijk: *Maar ſoo wel de Oude als de Nieuwe Joden miſſen, welke ſeggen, dat hun de Geregten van de Romeinen afgenomen zijn* XL *jaar voor de verbrandinge des Tempels, dat is in het Vijftiende jaar van Tiberius: 't geen belagchelijk is. Want dit is geſchied, Een-en-t'ſeſtig jaar voor de Verſtooring der Stadt Jeruſalem, als Archelaus in Ballingſchap verweſen was. Waar van dan dit voortgekomen is;* Het ſtaat ons niet vry ymand te Dooden. *Want Coponius de Stadthouder of Beſorger des Keiſers, hadde alle Geregts-dwang, naar ſig getrokken, en ſeer weinig aan het Sanhedrin der Joden overgelaaten; namelijk alleen de dingen welke tot haare Wet-gebruiken, en Ceremonien behoorden.* Het gene t'eenemaal na de waarheid geſeid is: want het Joodſche Land is doe eerſt tot een Verwonne Landſchap gemaakt. Doch het zy ook te wat tijd dit geſchied zy; dit

30. De Joden te deſer tijd van de Romeinen Overheerd zijnde, kon het niet anders geſchieden of daar moeſte van ſelfs en ſonder overgaaf, een deel des Geregts aan den Keiſer ofte ſijne Land-beſtuurders ter hand komen. En wel voornamelijk de Magt over die dingen, welke de Romeinſche Magt-hebbinge, en Schatting-eiſch van na-by aangingen: waar toe dan ook de Stadthouders de Magt des Krijgs-Volks in handen hadden, op dat niet alleen niemand haar Beſtuur betwiſten; maar ook de Onderdanen in haare Ruſte, en de minder Amptenaren en Regt-Banken uit kragt van haare Bedieninge ſouden konnen Regeeren. 't Geen genoegſaam kon in ſtaat gehouden worden, ſonder de ongerijmdheid van twee of meer gelijke Opperſte Magt-hebbingen in een Rijk te ſtellen. Als geenſinds belettende, dat een Overheerd Volk dat onder de erkentenis van een Hoofd-geld te betaalen, aangenomen is te beſchermen, en by ſijn Wetten, Regeering en Godsdienſt te laaten, niet en ſoude konnen Lijf-ſtraf oeffenen over de gene die tegens haare eigen Vaderlijke Wetten Sondigden. Want hoe ſouden doch de Joden na de Wetten van Moſes hebben konnen leven, byaldien het haar onmogelijk hadde geweeſt, over ymand die volgens die Wetten de Dood verdiend had, Lijf-ſtraf te oeffenen? Waarom Pilatus dit ook den Joden in het Hals-geding over Jeſus geenſinds heeft ſoeken te onttrekken; maar veel eer tegen wil en dank op-te-dringen: op dat hy elk by ſijn onderhoorig Regt liet. Gelijk hy ook ſeer gereed was om Jeſus na Herodes te ſenden; hoorende dat hy uit ſijn Gebied, dat is, uit Galilea was; welke Herodes hoewel een Jode-genoot, egter als een Smal-heer van den Roomſchen Keiſer; tot Vier-Vorſt over die Land-ſtreek geſteld zijnde, even als Pilatus, deſſelfs Geregts-beſorger was; voor wien de Joden dan ook reden vonden om Jeſus te beſchuldigen, Luc. 23: 10. Het gene nu uit de Rabbijnen bygebragt word, aangaande het ophouden der Hals-geregten in Iſrael, 40. jaaren voor de Verſtooringe des Tempels; daar ontrent bekend onſen Autheur dat veele ſulks brengen op het 61. jaar. En voorwaar, indien de Magt van Dood-vonniſſen uit te voeren, den Joden door de Romeinen ooit geheel benomen is geweeſt; het moeſte te dien tijde geſchied zijn, wanneer Judea onder de Overheerde Landſchappen gebragt is, die door de Romeinſche Stadhouders of PROCURATORS beſtuurd wierden; 't gene niet op het 40. jaar voor den Ondergang van Jeruſalem, als de Joden in den Talmud ſeggen; maar in het 61. jaar geſchied is. Soo dat indienſe doe ter tijd noch Magt gehad hebben, om ſtraffe te oeffenen over die, welke tegen de Wet geſondigd hadden; ſoo en wordmen niet verpligt om der Joden bekentenis ſonder eenig opſigt of bepaaling op te nemen: namelijk niemand met de Dood te ſtraffen, als die tegen haare Wet ſoodanig misdaan hadden. En ſchoon hier ymand ſou mogen ſeggen, dat dit alleen te verſtaan zy van de gemeene ligte en niet Doodelijke ſtraffen, als Geeſſelen en Gevangenſettinge, &c. (gelijk Jeſus ſijn Diſcipelen voorſei dat hun van de Joden in haare Synagogen overkomen ſou, *Matth.* 10. vers 17. en kap. 23: 34.) ſoo en hinderd ons dit geenſinds: want even gelijk in het Gebod van niet te Dooden, ook begrepen is, niemand te ſlaan nochte te verminken; alſoo agten wy de Geeſſel-ſtraf door Regts-pleging, een deel van de Dood-ſtraf, van welke een Regter als van ligter tot ſwaarder overgaat, afhangende van een en deſelve Magt. Tot welkmen de Private Kaſtijdingen geenſinds betrekken moet. Gelijk ook de Staaf-buſſels van Roeden, en een hand-Bijl daar in gebonden, by de Romeinen het Teeken van Hals en Lijf-ſtraf was, die voor de Burgemeeſters en Schouten, en daar na voor de Keiſers gedraagen wierden; om aan te duiden, dat het den Regter toeſtaat, eerſtelijk het quaad met minder ſtraf en door Kaſtijdingen uit te drijven en te verbeteren: doch ſulks niet helpende, verpligt werd de Boosdoenders met de Bijl uit te roejen. Die dan ook daar toe tuſſchen de Staaven ingewikkeld, en by na als bedekt gehouden wierd; om te betoonen, dat het Geregte niet haaſtig noch Bloed-dorſtig, maar voorbedagtelijk tot de uitvoering van Dood-vonniſſen komen moet; tijd nemende om de Straf-Bijl langmoediglijk los te maaken en te ontbinden: gelijk Plutarchus dat alſoo tot de Zede-leer verklaard heeft.

31. Hoe

dit is egter openbaar dat de Hals-geregten den Joden ſijn ontnomen geweeſt, eer dat het Dood-vonnis over Jeſus onſen Heere uitgeſproken is. En nadien de ſaake dan alſoo geſchapen ſtaat, gelijk tot hier-toe beweſen is; hoe kanmen ons dan hier noch tegenwerpen, de Lijf-ſtraffe, gelijk ſommige die noemen, van Stephanus? Ofte wat brengdmen noch deſe verſierde reden by; namelijk dat ſy het Hals-geregt hunſelven gewillig van den hals geſchoven hebben; en deswegen Jeſus niet en hebben durven ter Dood brengen? Dit zijn voorwaar redenen van ligtvaardige menſchen, die wy wilden dat van geen Geleerde Mannen wierden voor goed gekeurd, gelijk het egter gebeurd is. Voorwaar de ſtraffe aan (31) Stephanus geoeffend, behoord niet ſoo waardig gehouden te worden, datmenſe een Lijf-ſtraffe of Hals-geregt noemde; overmids dat gelijk'er geene oorſaake ſijner ver-Oordeelinge geweeſt is; alſoo word ook in deſelve Geſchiedenis niet gerept van het Vonnis, daar op de Lijf-ſtraffe pleeg te volgen. Maar de Joden hebben eendragtelijk onder een Beroerte of Oploop, ſonder eenige Orden op *Hem aangevallen, en hem buiten de Stadt geworpen en Geſteenigd*. Invoegen dit geen Hals-geregt, maar veel eer een moorddadig Schelmſtuk behoorde genoemd te worden. Tertullianus heeft beter gedagten hier van gehad, als hy ſeid; Dat Stephanus niet ver-Oordeeld noch met Lijf-ſtraffe beſwaard is, maar met geweld is verdrukt geworden. En Cyprianus dat hy van de Joden met geweld en met Steenen gedood is. Ja Beza teikend aan, dat de Joden door deſe daad, het Geſag des Stadthouders geſchonden hebben. Het gene Grotius en andere toeſtemmen. En gelijk als Zepperus, ſederd de tijden dat het Joodſche Land tot een Provincie gemaakt is, vaſt-ſteld, dat de Stadthouder het Hals-geregt gehad heeft; alſoo beſtraft hy ook de Joden als een Oproerig geſlagte, ſeggende; *Datſe ook door Oproer het Hals-geregte met geweld naar haar getrokken hebben, gelijk gebleken is, in de Geſchiedeniſſen der Apoſtelen, namelijk van Stephanus en Paulus.* Maar op dat niemand vreemd mogte dunken, dat dit geſchied is, wanneer het aanſien van de Oude Republijk noch in verſſe gedagtenis was; ſoo ſullen doch andere Voorbeelden van eenige Honderd jaaren daar na geſchied, alle het ſelve konnen goed maaken. Want het is openbaar datſe ten (32) tijde van Conſtantijn de Groote, ſoo verre tot ſtoutheid en raſernie vervallen zijn, datſe tegen

31. Hoe verre de Dood-ſtraf aan Stephanus, na de Wet van Moſes geoeffend is, hebbenwe in het Derde Hoofd-ſtuk afgedaan. Wy konnender hier noch by-voegen; dat ſoo de Joden dit enkel als Privaate Perſoonen gedaan hebben, het meer dan wonder is, dat ten minſten de Belhamels van ſulken inbreuk des Roomſchen Geſag-hebbing, van den Stadthouder daar over niet als Moordenaars en ſijn by de Kop gevat; dewijl immers aan deſen Geregtsbeſorger, volgens d'Heer W. Goes meeninge, alleen en ſonder eenige deel-hebbing van ymand, de Magt des Swaards was: 't gene nochtans ſoo wel met ſtilſwijgen in de Boeken des Niewen Teſtaments, als het Dood-vonnis van den Grooten Raad over Stephanus, voorby-gegaan word; indien men anderſinds ſig daar op ſoude meenen te beroepen. Ook pleit de Hiſtorie en het uitvoeren van het Hals-vonnis genoegſaam voor de waarheid van de Magt der Joden Dood-ſtraf ontrent een Gods-laſteraar. Alhoewel Beza en Grotius noodeloos bekommerd zijn, dat ſy daar in de Magt des Stadthouders geſchonden hebben; terwijl het nergens blijkt, dat ſig ymand dit geval ſoodanig aangetrokken heeft. Gelijk mede Pilatus ſoo gereed niet en ſou geweeſt hebben, ſijn Magt in de ſaak van Jeſus aan de Joden over te laaten, of wederom te geven, als hy ſeide; Oordeeld hem selfs; en Kruist gy-lieden hem, &c. En ſchoon de Joden nu en dan al hadden toegeleid, om onder Oproer deſe Magt wederom in te palmen; ſoo hadden immers de Stadthouders de Krijgs-magt in handen, om alſulke uitſpoorigheden in te toomen; gelijk wel naderhand geſchied is, doe het Jodendom meer vervallen, en het Sanhedrin van Jeruſalem verhuiſt was; 't gene tot deſe ſaak geenſinds en helpt. En ſchoon de Joden door Oproerigheid t' eeniger tijd het Hals-geregt na haar getrokken hebben, als de Heer Goes uit Zepperus aantrekt; ſoo hebbenſe ſulks met weinig minder regt beſeten, als de Romeinen die het haar door Overheerſching ontnomen hadden. Doch ſy en ſchijnen ten tijde van Jeſus ſelfs alſoo niet geſind geweeſt zijn; of anders ſoudenſe Jeſus ſelfs liever willen ſtraffen hebben; of ſy ſouden hem ten minſten ſeer onvoegſaam voor een Oproermaker aan Pilatus konnen beklaagt hebben; by-aldien ſy ſoo hard na de weder-inpalming van haar ontnomen Swaard geſtaan hadden.

32. Hier uit ſoumen mogen beſluiten, dat by-aldien ſy dus lang hebben beſtaan ſtraffe te oeffenen, tegens die, welkſe uit haat der Chriſtenen, meenden tegens de Vaderlijke Godsdienſt te Sondigen, ſy ſulks met veel meerder vryheid en Magt hebben gedaan doe haare Republijk nog over-end ſtond, en den Grooten Raad te Jeruſalem noch in weſen was, en als ſoodanig erkend wierd van den Saligmaaker, en van de Apoſtelen, en van haar ſelfs; gelijk we genoeg getoond hebben. Want dat Paulus voor ſijne Bekeeringe, uit laſt en magt der Overprieſters, ook de Chriſtenen vervolgde en na Jeruſalem deed brengen om ge-

tegen die gene, welke van haare Godsdienst tot het Christendom overgingen, met Steenigen en andere wreedheden gewoed hebben. Soo dat de Keiser hunne ontmenschte onvertzaagdheid met dusdanigen Verbod-schrift genoodsaakt wierd te schutten: *Wy gebieden en willen, datmen de Joden en haare Ouderlingen over-al inboesemen sal; dat indien ymand uit de Joden na desen, eenig mensch die af-keerig van haar vervloekte Wet is, en na een beter Godsdienst tragt, onderneemd met Steenigen ofte ander geweld te overvallen, gelijk wy ervaaren dat nu en dan geschied; dat den selven aanstonds in 't Vuur geworpen, en met alle sijne Makkers verbrand sal worden.* Uit welk Plak-schrift dan ook aan Ligtfoot geantwoord en genoegen kan verschaft worden, wanneer hy eenige Exempelen by-brengd, waar mede hy poogd te bewijsen; dat sommige na de Verstooringe des Tempels van de Joden zijn gestraft geworden. Daar dusdanige voorvallen niet en moeten aangemerkt worden, geschied te zijn by wijse van Geregts-handeling, maar door geweld; even gelijk in de dagen van Constantijn. Invoegen hier door ook het bewijs van Stephanus genoegsaam uitgewist en verdwenen is. Laat ons nu tot de andere reden, of liever blaauwe uitvlugt komen; waar mede men poogd aan te wijsen, waarom de Joden goedwillig het Hals-geregt overgegeven, ofte ten minsten niet meer geoeffend hebben: namelijk; *Om dat het Joodsche Land doe vol was van Struik-roovers en Moordenaars; en de Groote Raad geen middel sag omse te konnen temmen.* (33) Voorwaar heel klugtig en belagchelijk: daar den Wettigen en wel ingestelden Regter siet, dat hy de Geweldenarie der toenemende Quaad-doenders en Schelm-stukken niet intoomen kan, daar zit hy onbekommerd, en steekt sig tot geene dingen in; en onder dese Luiheid gaat het regt om te Oordeelen en te Straffen, over tot een ander, die een Privaat Persoon, of in desselfs plaatse is. En dit wilmen ook al datmen voor goede Munt aannemen sal. Doch indien wy ofte ymand anders dit gelooven willen, sullenwe aan alle verstandige menschen, niet veel onsmaakelijker zijn, dan d'alderslegtste Paddestoel? Immers wat wy van sulke gelooven, sullenwe nu niet melden; maar dit seggenwe; dat soo dikmaal alsser tijden komen, daar in een Regter benard word om sijn Ampt te plegen met sijn gewoone Dienaaren en Lijf-wagten, welke hy na Orden gebruikt; soo krijgt hy van de Oppermagt soo veel Soldaten als genoeg schijnen, om die swaarigheid voor te komen, gelijk ons selfs gebeurd is. Op gelijke wijse souden de Joden die van Pilatus een Bende Krijgs-knegten verkregen hadden, om den ongewapenden Jesus te Vangen, ongetwijffeld meer bystand verkregen hebben, om soodanige Straatschenders in haar geweld te krijgen, by-aldien sy het ge-eist hadden, gelijk het hen ook vry-stond met regt te eischen; gemerkt aan den Stadthouder de magt en het regt gegeven is, om volgens de Keiserlijke Beveelen, de Lands-genooten der Provincien door den dienst der Krijgs-lieden te hulp te komen. Maar segdmen; sy en wilden dese hulp niet ter hand nemen, om datse Goedertierene Regters waaren ontrent het Zaad Abrahams. Maar doch, van wat voor Genadige Regters verhaaldmen ons dit? namelijk van sulke, die de Wolven spaarden op dat de Schaapen vernield wierden? Ja die soo heet van Lever en dorstig na het Bloed van Jesus, dat onbevlekte Lam waaren? Of welke op alle manieren woeden tegen Stephanus, tegen de Apostelen,

gestraft te worden; sulks vindmen in de Handelingen der Apostelen meer dan eens aangeteekend: siet onder andere sijn eigen betuiging, Actor. 26: 10, 11. Doch hoedanigen verwoesting sy dan in de laatere en vervallen tijd, te uitbundig tegens de Christenen willende gebruiken; soo heeft de Christen Keiser Constantijn de Groot, daar tegen billik gewaakt. Gelijk het mede geensinds in geschil staat, dat de Joden na de laatste Verstooringe van Jerusalem, geen of weinig Magt hadden; en het Sanhedrin verhuist en elders in soberen staat, naauwlijks het hoofd boven hield. Soo dat het wel waar kan zijn dat de neerstige Ligtfoot met sommige van dese laatere voorbeelden, tot sijn waarschijnelijk gevoelen by te brengen, niet alte gelukkig is geweest.

33. Dese uitvlugt beneffens de volgende, werd onses agtens niet te onpas van de Heer W. GOES doorgestreken. En om datse beide geensinds tegens ons gevoelen aanloopen, slaan wy die voorby; en prijsen alleen des Mans schrander Oordeel over alsulke dwaalsieke gedagten.

34. Dat

len, en rest der Discipelen Jesu? en egter noch sulke Sagtmoedige, sulke Barmhertige Regters waaren, datse haare Ampten liever afdankten, dan datse de Struikroovers en Moordenaars, die 't gantsche Land in rep en roer stelden, en de wegen onveil maakten, door regtvaardige Lijf-straffen uitdelgen souden? O seldsaame en ongehoorde saak, die alle Wonderen verre te boven gaat! Sie hier een nieuw Fatsoen van Regters, welke Jesus, Stephanus en de Apostelen, die van hetselve Zaad Abrahams gesprooten zijn, Dooden, en met veelerhande Lijf-straf pijnigen, om datse geene Straatschenders noch Moordenaars en waaren, en nochtans de Straatschenders en Struikroovers wilden spaaren, om datse soodanige Schelmen waaren. Een fraai Verdigtsel waarlijk, soomen 't alleen gelooven kon. Maar nadien men segd, dat de Groote Raad der Joden op dese wijse sig van haar Ampt onttrokken heeft; soo diendmen noch te weten, hoe en op wat wijse Pontius Pilatus daar eindelijk aangekomen is? Het zy dan door twee partyen, daar toe verkooren; of dat hy uit last des Grooten Raads, alsoo haar beurt en plaats waargenomen heeft: of heeft hy dit stil-staande Ampt, by wijse van voorkoming ingepalmd; gelijk wy ons te mets iets toe-eigenen 't gene niemand toebehoord? Doch al watmen hier van sal willen seggen, dat sal ten alderhoogsten ongerijmd zijn; overmids wy soo wel door de klaarheid der daad, als met het gesag van Hieronymus en Beda, betoond hebben, dat Pilatus de saake van Jesus niet gewillig op sig genomen heeft. Doch onwillig nemen wy geen ledige Ampten in, nochte ook geen bevel op ons; gelijk mede de over-een-koming der strijdende partyen, niemand onwillig tot een Regter steld: alhoewel desselfs onwetenheid en dwaaling, het uitstel niet onkragtig maakt. Daar-en-boven wanneermen van dese dingen ondersoek doet, soo moetmen in agt-nemen 't geen Diocletianus en Maximianus vastgesteld hebben: namelijk, *Dat de over-een-koming der Privaate Persoonen, dien tot geen Regter maakt, die geen Regter-ampt heeft; gelijk ook het geen soo eenen besluit de kragt noch het gesag heeft van een Gevonniste saak.* En niet alleen dit, maar het is ook van een ontwijffelbaar regt, dat de pleitende Partyen niet vry-staat, aan een Regter die over sekere saaken gesteld is, een nieuw Regts-gebied door uitstel of verschuiving, te verleenen. En of schoon een Amptenaar, het zy een Rentmeester of FISCAAL, wel in een andere Privaate saake, die niet van die soort is van Privaate Persoonen, als een Regter kan aangesprooken worden, en Regter zijn; soo en kan sulks egter in Hals-geregts-pleging geensinds plaatse hebben; om dat dese van die soort van Ampten zijn, waar van soo eenen de uitvoeringe niet opentlijk toegelaaten is. En even soo veel schijnd het, moetmen ook seggen van den last of het bevel, en de inneming, daar van uit tween, een Geregts-dwang op Pilatus kan overgegaan zijn. Want soomen het laatste steld, soo worden wy genoodsaakt om Pilatus voor een stout en dwaas Man aan-te-merken; als die niet alleen niet bevreest was voor de ongenade des Keisers; maar ook hemselven moetwillig en buiten noodsaak, in gevaarlijke Oproerigheid der Joden soude ingewikkeld hebben. Ofte indienmen het eerste steld; soo sal het niet waar zijn, (34) dat Jesus Christus onder Pontius Pilatus Geleden heeft; (het gene ons nochtans de Apostolische Ge-

34. Dat Jesus onder Pontius Pilatus Geleden heeft en Lijden moest; kan uit de saamenhang van Jesus Kruis-rol soo klaar gesien worden, datmer geen bewijs toe behoefd. Verklaarende Jesus selfs genoegsaam de reden, waarom hy onder desen Heidensen Regter soude Lijden; namelijk om dat Godt sulks wilde; en hy den Joden ook daar toe niet alleen in den zin gaf, niet haare Magt aan hem te oeffenen, maar hem aan den Romeinschen Stadthouder over te leveren, en te begeeren dat hy van Pilatus sou Gedood worden, om datse selfs geen Wettige oorsaak des Doods in hem en vonden, Actor. 13: 28. 't Geenmen dan op haar onmagt niet en moet leggen, en den Apostel Paulus vlak in 't aangesigt wederspreken. Gelijk Jesus dat ook selfs soo voorseid hadde. Ja daar op sag, als hy in 't Hofken van Gethsemane bad; VADER UWEN WILLE GESCHIEDE. Soo dat de Heer W. GOES over dese stoffe, veel waarschijnelijker als een groot Regts-geleerde, en ervaren in de Historien, dan als een Godsgeleerde in 't Koningrijk van Jesus onderwesen, redeneerd, wanneer hy alle dusdanige getuigenissen, eenen anderen draai wil gegeven hebben.

35. Waat

Geloofs-belijdenis uitdrukkelijk leerd;) maar onder den Grooten Raad der Joden. Want die een bevoolen Geregts-dwang op hem neemd, heeft niets eigen, maar hy gebruikt alleen de Vierschaare des geenen die sulks bevoolen heeft; dewijl hy niets voor of door sijn eigen Regeering, maar voor dien, uit wiens bevel hy het regt spreekt, Vonnist, soo dikmaal hy het regt uitspreekt. Derhalven laat ons seggen wat van de saak is: De Goedheid en Barmhertigheid der Joden, tegen de Quaad-doenders word van de Rabbijnen valschelijk uitgemeten en gepresen. Want alhoewelmen segd, dat de Pharizeen met veele vriendelijkheid en bescheidenheid begaafd waaren; nochtans verhaaldmen ook van haar veele harde en onbehoorlijke handelingen ontrent het gemeene Volk, onder welke sy ook Jesus geteld hebben; noemende 't selve een Volk der Aarde: ja ook soo seer datse voor billik agteden, een gemeen mensche te slagten op 't gewoone Feest der Versoeninge, 't welk inviel op den Sabbat, die den Alderheiligsten was. Boven dese staan de Sadduceen noch in Strengheid, Wreedheid en Grimmigheid bekend. En dat den Grooten Raad der Joden meest uit die twee soorten van Gesindheden, ontrent dese tijden bestaan heeft; dat blijkt uit de Handelingen der Apostelen; alwaar Lucas kapittel 23. verhaald, dat *Paulus wiste, dat het een deel van den Joodschen Raad, Sadduceen, en het ander deel Pharizeen waaren.* Ja dat de Partie der Sadduceen de sterkste was, schijndmen te moeten afnemen uit dien, dat Lucas in 't vijfde kapittel van 't selve Boek segd, dat de Secte van de Sadduceen op de zijde van den Hoogen-priester waaren. Waar over de Uitleggers seer wel aanteekenen; dat hier die gene verstaan worden, welke den Hoogenpriester meerder toegedaan waaren; welkers Raad hy onder de gantsche Vergaderinge pleeg te gebruiken; die uitkiesende niet uit Oordeel, maar ter liefde sijner Secte. Wat verstandig Man nu sal gelooven, dat sulke luiden hunne Wettige Magt niet en souden willen gebruiken, tegens een bedorven geslagt, dat door sijn Schelmstukken de grondvest van de gemeene ruste der Republijk omkeerd? Nochtans indien dit soo was, wat past dit doch op den ongewapenden Jesus, die niet als een Moordenaar, niet als een Straatschender het Land onrustig of de wegen onveil maakte, maar die sy selfs al Gevangen en Gebonden weg-geleid hadden; tegen dien sy Valsche Getuigen saamen-gesogt hadden; en van wiens misdaad sy al ondersoek gedaan hadden: ja tegens dien sy eindelijk het Vonnis des Doods gesprooken hadden: en daar op verder ontrent Pilatus soo sterk tegen den selven quamen te woeden, als in haar magt was. En hierom isset ook van geen klem, alsmen der noch by-voegd; *Dat den Grooten Raad der Joden, van wegen haare slapheid en sagtmoedigheid, uit de gewoonelijke* (35) *Vergader-plaatse* GAZITH *verhuist was, aan welke de Oordeelen vast-gebonden waaren; en buiten welke plaatse, sy haar onthielden van de Vonnissen, en meenden dat het niet billik was deselve te oeffenen.* Maar laat ons al toestaan, 't gene egter niet de minste schijn van waarheid heeft, datse aldaar niet en wilden te saamen komen, om de Straatschenders te ver-Oordeelen; kondense niet te saamen komen om Jesus te ver-Oordeelen, die noch aan Doodslag noch aan Straatschenderie schuldig was, even soo ligt alsse te saamen vergaderden in 't Huis van Annas of Cajaphas? Ja het gene alle Rabbijns-gesinde Praatjes en Sprookjens doorstrijkt, en Ligtfoot selfs voortbrengd, is dit; *Dat wanneer den Grooten Raad, Jesus ondertast hadde, in de Zaale van Caiaphas dat des Morgens het geheele Sanhedrin is vergaderd, om het Vonnis sijnes Doods uit te spreken, sonder twijffel in de* (36) *Kamer* GAZITH. En op dese Man word noch-

35. Waarom de Joden te deser tijd haar gewoone Geregts-kamer verlaaten hebben, en wegens de saak van Jesus in het Huis van Cajaphas vergaderd zijn; sulks is in het Derde Hoofdstuk van dit Boek afgedaan. En daar konnen veele onsekere gissingen en Erfgerugten der Joden, voor en tegen haar verhuising bygebragt worden.

36. Dit is niet waarschijnelijk in de Kamer GAZITH geschied; maar wederom in het Huis van Cajaphas, daar Jesus, alswe bewesen hebben, in de tusschen-tijd van haar scheiden, dus lange in 't open Plein in handen van de Dienstknegten der Overpriesters en der Hoofdmannen des Tempels gelaten was. En wat aangaat dat de Joden geen Hals-vonnis konden

nochtans wegens dit gevoelen soo sterk gesteund. Maar het lust ons hier noch te vraagen? Wat voor reden setten die doch by, welke alsoo gevoelen, waarom den Grooten Raad, de Hals-geregten niet heeft konnen oeffenen in een andere plaatse dan in GAZITH, HAGAZITH, of LISKAT HAGAZITH? Want God hadde Deut. 17. bevoolen: *Soo dikmaal u een saake voor 't Geregt te swaar sal zijn, soo sult gy u opmaaken, en henen gaan tot de Plaatse die de Heere uwe Godt verkiesen sal, ende tot de Priesteren de Levieten, ende tot den Regter, die te dier tijd zijn sal, inkomen, ende vraagen, en die sullen u het Oordeel spreken. Ende gy sult doen na dien, dat sy u seggen in de Plaatse die u de Heere verkooren heeft.* Seer wel: want hier uit volgt, dat Godt niet juist verkooren heeft den Tempel, niet de Stadt Jerusalem, en veel min noch de Kamer GAZITH. Waar van wy het getuigenis tot noch toe vergeefs in de Heilige Schrift gesogt hebben. Waarom het seer vreemd is; dat nademaal het Sanhedrin, wel elders alle andere swaare saaken heeft konnen verrigten, nochtans de Hals-geregten niet buiten deselve heeft konnen afdoen. Siet hoe belagchelijk dese Rabbijnen sig aanstellen, en met haar te gelijk die geene, welke alsulke Verdigtselen geloof geven. Doch de Joodsche Meesters seggen watse willen, de Overpriesters en den Grooten Raad die antwoorden egter aan Pilatus; *Het en staat ons niet vry, ymand te Dooden.* En dese reden heeft Pilatus ook soo kragtig en waaragtig geschenen, dat hy niet een woord daar op te seggen had, ofte ook wel niet en heeft gekonnen. Want indien dese dingen alsoo geschapen hadden gestaan, als de meeste willen; hadde Pilatus dan den Joden niet billiker geantwoord en geseid? Hoe nu toe gy Overpriesters, Ouderlingen en Schriftgeleerde Mannen? Hoe handeld gy soo verkeerdelijk tegen my, my opdraagende soodanige dingen die geen schijn van waarheid hebben? Want daar is tusschen *Niet geoorlofd zijn*, en *Niet willen*, een groot onderscheid; overmids daar veele iets willen, dat niet geoorlofd is; en wederom sommige dien wel iets geoorlofd is, en willen niet: 't gene ik aan u Joodsche Raadsmannen ook toeschrijven kan, als die wel de magt van Leven en Dood hebt, maar en wilt die gantschelijk niet oeffenen, terwijlen gy weigerd te saamen te komen in de Kamer GAZITH, daar uwe Vierschaare aangebonden is. Wel wat belet u doch dat gy niet daar henen vergaderd, nademaal u immers die plaatse niet minder dan het Huis van Annas of Cajaphas openstaat? Wie werpt u eenige swarigheid in? Siet hier hebt gy den Aangeklaagden; en hy is niet alleen in uwe hand, maar gy hebt ook alreede ondersoek gedaan, gy hebt Gevonnist, gy hebt hem verOordeeld, (37) straft hem nu verder, als 't behoord: en op dat'er aan uw gewoonlijk Feest niet en ontbreke, soo gaat in uwe Kamer GAZITH; op dat alsoo de Magt des Geregts, gevoegd word tot uw Vonnis, 't geen gy tegen desen mensche Jesus uitgesprooken hebt: nademaal het niet alleen geoorlofd is, maar gy moet ook noodwendig daar te saamen komen, en van dese dingen raad plegen: want dit en eist niet alleen uw gewoonte, die in plaats van een Wet is, maar gy sult ook indien gy het niet en doet, den Keiser moeten rekenschap geven, van wegen het versuim uwer pligt; en by gevolg ook van de Oproerigheid, die gy kond in toom houden. En doch, op wat wijse behoord dese saake tot my, ik die hier een Rentmeester des Keisers ben, en (38) alleen te besorgen hebbe, 't gene sijn Schatkiste raakt, en buiten dat niet anders. En by-aldien ik dit waarneme als my betaamd;

soo

den uitspreken, als in de Kamer GAZITH; dat laaten wy die, die sulks by-brengen, te gelijk met de Rabbijnen, daarse het van geleerd hebben, verantwoorden, en 't loopt ook niet als seer Gering-oord, tegens ons gevoelen.

37. Dit heeft Pilatus niet alleen konnen seggen, maar hy heeft het ook meer dan eens geseid, vergelijkt Joh. 18: 31. met kap. 19: 6. Oordeelende dat de Beschuldiging, waar mede de Joden Jesus voor sijn Regt-Bank bragten, geen proef kon houden. En daarom segd hy tegens haar; Heeft desen mensche tegens uwe Wet misdaan, wel aan, straft hem na deselve, &c. Als of hy seide; Gy kund immers dat doen, als Beschermers en Uitleggers van uwe eigen Wet. Doch sy seiden; TEN IS ONS NIET GEOORLOFD &c. om datse geen oorsaak des Doods in hem vonden; maar wilden dat hy van Pilatus sou Gedood worden, Actor. 13: 28.

38. Dit werd onder verbetering, niet dan alte aalwaardig ingeworpen; nadien niemand die het Ampt

van

soo sal de Keiser niets verder van my eischen, en gy-lieden sult erkennen, dat u geen gelegenheid gegeven is, om over my te klaagen, &c. Dus bekennen wy, dat by-aldien de Joodsche Republijk doe was gesteld geweest, als de Rabbijns-gesinde willen, wy dan niet sien en konnen, of Pilatus hadde met dit alles in te brengen, niets meer konnen seggen, om haar te overreden, en willig dit Vonnis op haar te doen nemen, &c. En dus ver hadden wy gedagt het voornaamste van de Heer W. GOES sijne schrandere en Regtsgeleerde Aanmerkingen over het Hals-geregt van Pilatus, tot de Kruis-rol van Jesus onsen Saligmaaker aan-te-haalen; dewijl dien doorsigtigen Man, schoon hy ons en mogelijk ook u Lezer, in alles niet voldaan heeft; egter daar in veele fraaje Waarnemingen voortgebragt heeft, die bedenkelijk te houden zijn.

van Pilatus verstaat; en sal drijven dat hy alleen des Keisers Schat-kiste te besorgen hadde; dewijl sulks andere was aanbevoolen: Doch waar van de Dwang en Bescherming tot invordering derselve, ook van den Stadthouder af-hing; om dat hy de Soldaten in sijn geweld hadde; en by gevolge ook de Magt van het Swaard, om die gene, welke tegen sijn Bewind misdeden, te straffen. En dit zy hier van genoeg.

SEVENDE HOOFTSTUK.

KORT INHOUD DESES HOOFTSTUKS.

Aarom Jesus, *sonder eenige* Tijd-gunning, *op* Pilatus Dood-vonnis, *aanstonds met het* Kruis *belaaden en* henen geleid *is? Met een ondersoek of hem ook de* Doorne-Kroone *te gelijk met den* Spot-Mantel *afgenomen is. Misslag der* Schilders *die* Pilatus *tegen de Romeinsche Zeden van dien tijd, met een* Ruigen Baard *verbeelden.* Hair *en* Baard *hoedanig te mets tot Teeken van* Droefheid *by de* Roomsche Keisers *gedraagen: als mede hoedanig den* Baard *somtijds uit* Partyschap *aangenomen of* afgeleid *is geworden. Dat de Hoogepriester* Cajaphas *gantsch qualijk en tegen de* Wet Mosis, *met een* Kaale Kin *geschilderd word. Dat* Jesus *soo wel volgens der* Romeinen, *als der* Joden *gewoonte,* Buiten de Poorte Geleden *heeft; en dat sulks egter sijn grondvest in de* Heilige Schriften *en* Schaduwen des Ouden Godsdiensts *hadde. Dat* Jesus *niet slegts* sterven, *maar eigentlijk aan 't* Kruis *moeste in de* Dood *gaan; en hoe welvoegsaam hy selfs die* Dood-straf, *een* Verhooging *genoemd heeft. Waarom de* Kruis-straffen *gemeenlijk op een* Hooge plaatse, *en aan de voorby-loop der* gemeene Wegen *geschieden: En hoedanigen gemeenen* straffe *der geringste* Slaaven, Schelmen *en* Moordenaars *dit geweest zy? Dat het* Kruis *van ouds voor de* Wreedste *en* Veragtste *van alle Dood-straffen gehouden is. Van de eigentlijke en on-eigentlijke benaaming des* Kruis: *En waar van daan* Kruis *en* Lijden, *by de Hebreen een* Drinkbeker *genoemd is; als mede voor welk een* Lijden, *Godt den Eerwaardigen* Naam des Kruis, *bewaard heeft. Dat het* Maaksel des Kruis, *geensinds uit derselver* veelerlei benaamingen, *kan opgemaakt worden. Bedenking waarom wel de* Stoffe *en niet de* Form des Kruis, *in het Nieuwe Testament aangewesen is. Onderscheid der* Kruis-paalen; *en derselver veel verschillige* Aanhegtinge. Boomen *eerst in plaatse der* Kruissen *besengebruikt. De waare gedaante van driederlei* gewoonlijke Kruissen *beschreven. Dat het waare en* Volkomen Kruis *t'eenemaal na de* Lijfs-gestalte *van een* Mensch *geleest schijnd. Onder wat Volken het* Kruis *is in gebruik geweest, en dat het selden aan* Vry-geboorne *en* Burgers *geoeffend is. Om wat* soorten van Misdaden *de* Slaaven *het* Kruis *verdienden. Dat den* ver-

ver-Oordeelden *ſijn* eigen Kruis, *als een geregtig deel van die Straf, na het* Galge-veld moeſte heen ſlepen. *Met een bewijs datſe ſulks* Geheel *en niet* Stuks-wijs *moeſten dragen; en hoedanige* misſlagen *ook de* Schilders *daar ontrent begaan. Hoe de* Aanhegting *aan het* Kruis *geſchieden kon, ſtaande het* Kruis in de Aarde *geplant; met een betooging datſe miſſen die het op den* Grond nederliggende *vertoonen. Of de* Gekruiſte *geheel* naakt *en ſonder* bedekking der ſchaamte *hingen; en waarom ſulks van ons ſoo niet verbeeld is, ſchoon het ook ſoo in* Jeſus *heeft konnen geſchied zijn. Van het* Zit-bankje *of* Houten Paardeken *dat te midden aan het ſtaande* Kruis-hout *voor-uitſtak; en hoe den* Misdadiger *tot de* Aanhegting *daar* Schrijlings *opgebeurd wierd. Dat de* Aanhegting *eerſt met* Koorden, *daar na met* Nagelen *geſchiede; en datmen ſulks niet geloofliik ſonder eenig* Ladder-tuig *heeft konnen doen, als ſommige meenen. Van de* Aanhegting *die ſomtijds alleen met* Koorden *ſonder* Aan-nageling *geſchiede; en hoe ſulks qualijk tot de twee* Moordenaars *op* Golgotha *gepaſt word. Met hoe veel* Nagelen *de* Aanhegting *gemeenlijk geſchiede; en of een* Menſch *aan ſijn doornagelde* Hand-palmen *heeft konnen* Opgehangen *worden. Dat'er aan het* Kruis *geen* Voetbankje, *maar een* Zitbankje *geweeſt is; en dat de* Voeten *ook niet* Kruiſlings, *als de Schilders meeſt vertoonen*, *maar* neffens den anderen, *tegen het* Kruishout *aangenageld zijn. Dat de* Gekruiſte *na de* Dood, *volgens de* Roomſche Zeden, *niet* afgenomen *wierden. In wat voegen des Lijders* Beſchuldiging *door een* Opſchrift *of* TITUL *boven ſijn* Hoofd *gehangen wierd. Dat de* Gekruiſte *wel een langſaame en* harde Dood *aan het Kruis ſtierven, maar niet eigentlijk* door het Kruis *in de Dood gingen; en ſulks met eenige voorbeelden van ſommige* lang-levende *beveſtigd. Bedenking over der Joden Spotreden*, Hy kome af van het Kruis, &c. *Dat een* Gekruiſte *tijdelijk afgenomen, genoegſaam kon* in het Leven *blijven. Dat de* Gekruiſte *ook aan de* Wilde Dieren *ten prooje gegeven zijn. Van de* Been-breking; *en op wat wijſe ſulks alleen aan de* Gekruiſte, *wegens de* Joodſche Ceremonien, *gedaan is, tot* verhaaſting van de Dood. *Wat byſondere Straf de* Been-breking *by de Oude ſchijnd geweeſt te zijn. Van de* Bewaaringe *en* Verrottinge *aan't* Kruis. *Van hoedanigen afkomſt de hedendaagſe* Galgen *zijn. Van eenige niet gewoone* Kruis-hegtingen. *En uit wat* Stof *of* Hout *de* Kruiſſen *eertijds plagten gemaakt te worden. Dat* Jeſus Kruis *niet hooger dan de gewoone maniere geweeſt is. Van de geheele* afſchaffinge des Kruis *onder* Conſtantijn; *met eenige* Opmerkelijke bedenkingen *over het* Eeren, *en inſluipen der onſekere en ſlinkſe* Verbeeldingen des Kruis *en* Kruis-teekenen, &c.

Ls Pilatus dan eindelijk door der Joden onverſettelijk aanhouden, het Dood-vonnis over den Heere Jeſus uitgeſproken, en geoordeeld hadde, dat haaren eiſch geſchieden ſoude; ſoo en moetmen ſig niet alte ſeer verwonderen, wanneer de Euangeliſten verhaalen, dat Jeſus ſoo fluks op dit geſtreken Vonnis, ſijn eigen kleederen aangeſchooten, en aanſtonds de Stadt uitgeleid is om op Golgotha Gekruiſt te worden; (daar nochtans volgens 't Gebod van den Keiſer Tiberius, aan een ver-Oordeelden Misdadiger, tien dagen Tijd-gunning moeſte verleend worden, eer hy in de Dood ging; gelijk ſulks uit Tacitus en Suetonius ſchijnd te blijken?) Nadien ons de Oudheid-onderſoekers leeren, dat ſulken uitſtel alleenig plaatſe had, ontrent de Misdadigers die door den Roomſchen Raad na Orden des Geregts, ofte op de ſelve wijſe van den Prince ſelfs, ver-Oordeeld waaren; doch dat ſulken reſpijt-geving geheel geen plaats greep ontrent

Waarom Jeſus ſoo haaſt op het Dood-vonnis en ſonder Tijdgunning Gekruiſt is.

Moordenaars en Schelmen gafmen geen vergund uitstel op haar Vonnis.

Straatschenders, Oproermaakers en moetwillige Moordenaars, diemen gewoon was aanstonds, en gelijkmen seid, op de versse-Daad te straffen; om dat het gantsche Gemeenebest daar aan gelegen was, dat sulke openbaare Schelmen sonder uitstel van kant geholpen wierden: invoegen dat dan ook Jesus van de Joodsche Overpriesters en Ouderlingen, die tegens hem met Swaarden en Stokken als tegen eenen Moordenaar in Gethsemane waaren uitgevallen, als soodanigen Quaad-doender aangeklaagd, sonder eenige Tijd-vergunning, Overgegeven, en henen geleid is om Gekruist te worden. Waar toe Jesus dan ook noch door het Geesselen toebereid, en als ont-burgerd was geworden; op dat hy nu door dusken Schandaal niet meer onder de vrye geboorne, maar onder de Slaaven, en het geringste soort van menschen sou de gerekend konnen worden; voor welken ras, men geen agting had eenige Burger-regten te laaten genieten. Invoegen dat dese haastige uitvoering dan niet gescheid en is, van wegen de heete Bloedlust der Joden, noch de verpligtinge van het Pascha te Eten; noch uit vreese dat Pilatus dit noo-gestreken Vonnis herroepen mogte; ofte dat hy sulks aanstonds dede uitvoeren, om van het getalm der Joden ontslagen te zijn: gelijk sommige Godsgeleerde hier over hebben bedenkelijk gehouden. Dus vervolgd dan de Heilige Historie; dat de Romeinsche Krijgs-knegten Jesus den Purperen Spot-Mantel afgedaan, en sijn eigen kleederen wederom aangetrokken hebben, om hem alsoo van Pilatus Regt-huis, langs de Straaten van Jerusalem henen te leiden, na de Straf-plaats daar hy soude Gekruist worden, Matth. 27: 31. Marc. 15: 20. Want in deser voegen konmen best bekennen en weten wie het was, die henen ging om Gekruist te worden; 't gene sy dan deden, op dat Jesus schande des te openbaarder aan het Volk wierd: gelijk ook de Soldaten, die in 't gemeen de kleederen der Misdadigers, onder hen tot buit maakten, haar voordeel daar in niet en vergaten. Doch Jesus, die nooit het gestoelte der Spotters bemind hadde, konde ook ligt desen Spot-Mantel, den Spotters ter hand laaten, en met sijn eigen kleederen gedekt, sijn Kruis op Golgotha henen slepen, op datse daar door het Werp-Lot gedeeld, en de Schriften vervuld wierden. Maar gelijk wy uit dit verhaal wel vernemen, dat de Rakkers Jesus den Koninglijken Mantel hebben afgedaan, doch niet datse hem ook de Doorne Kroone, het voorname Spot-Teeken van sijn voorgewend Koningrijk, hebben afgenomen; soo heeft sulks aan veele voorvast doen denken, datse deselve in het henen leiden, op sijn Hoofd gelaaten hebben; op dat'er niet alleen doorgaans noch iets Koninglijks aan hem gesien wierde; maar ook, op dat hy soo wel daar mede pronkende aan het Kruis, van andere Misdadigers uitmunten, en des te meer bespot sou mogen worden: stemmende sulks seer wel over-een met het Opschrift boven sijn Hoofd, DE KONING DER JODEN. Hoedanigen gevoelen dan ook door het on-eindig beschouwen der Schilderien, soo diep in der menschen gemoederen ingeprent is, dat het een overgroove misslag sou schijnen, indien ymand sulks quam na te laaten te vertoonen. Doch nadienmen dit nochtans niemand voor een onfeilbaare waarheid buiten de Heilige Schrift, kan opdringen; en het eene alsoo seker onwaarschijnelijk, als het andere waarschijnelijk kan bestreden worden; soo sy het geoorlofd met een woord, ons gevoelen hier over in alle welnemendheid, vry-uit te seggen. Dus dunkt het ons dan alderwaarschijnelijkst toe, datse Jesus de Doorne-Kroon, te gelijk met den Koninglijken Mantel hebben afgedaan, wanneer sy hem sijn eigen kleederen aangeschooten, en het Kruis-hout op den Nekke geladen hebben; om dat navolgens de Romeinsche Straf-wijse, na de Geregts-plaatse buiten de Poorte van Jerusalem te draagen; alhoewel daar ook eenige omstandigheden

Jesus als een Moordenaar en groot Quaad-doender gehanheld.

Waarom Jesus met sijn eigen Kleederen na Golgotha geleid moeste worden.

Of Jesus ook de Doorne-Kroon voor sijn henen leiden afgenomen is?

Jesus is waarschijnelijk sonder Doorne-Kroon na Golgotha henen geleid.

den zijn, die ons niet heel twijffelagtig doen gelooven, datse hem in 't weder-ontkleeden op Golgotha, de Doorne-Kroon andermaal hebben opgeset; tot bevestiging, of liever tot een veragtelijke en bespottelijke verklaaringe, van het Opschrift dat Pilatus, uit kragt van sijn Dood-vonnis geordineerd hadde, boven Jesus Hoofd te hangen. Want gelijk wy hier na sullen sien, dat de Joden dit Opschrift poogden te wraaken, en van Pilatus wilden veranderd hebben; soo haddense daar in alleenig voor, om het selve tot meerder Spot en Laster van Jesus, te laaten instellen; op dat het des te beter met dese slegte en pijnelijke Straf-kroone, mogte over-een-komen. Waarom het dan ook niemand vreemd moet dunken, dat Jesus in de volgende Print-verbeelding, waar in wy de Overgeving en de Uitleiding van Jesus, in het Regt-huis van Pilatus vertoonen, tegen de gewoonte der Schilders, sonder Doorne-Kroone gesien word: doch die egter ymand van de Roomsche Soldaten, op een Hand-spies gesteken, mogelijk te gelijk met het Titul-Opschrift tot op Golgotha sal agter na gedraagen hebben; op dat hy niet sonder die beide Koninglijke Eer-blijken, aan het Kruis en soude gesien worden: ten zy misschien dat ymand uit de spaade berisping der Joden wilde gelooven, dat Pilatus het Opschrift tot op Golgotha bedekt doen houden heeft; 't geen we hier na ruimer sullen overwegen. Gelijk wy dan ook in 't geseide Print-Tafereel, die algemeene misslag der Schilders met opset hebben soeken te verbeteren, namelijk dat den Romeinschen Stadthouder, daar niet tegen de waarheid, met een ruig-gewassen Baard gesien word; dewijl wy uit veele getuigenissen weten, hoe seer ook de Smal-heeren, en afgesondene PROCURATORS der Roomsche Keisers, hare Heeren door vleisugt streelden; en selfs in 't draagen of afleggen van den Baard, haar gewoon waaren na te volgen. En nadien ons de Beeldnissen der eerste Keisers doorgaans sonder Baard voorkomen; hoe salmense dan met eenige welvoegsaamheid Tiberius, en hoe sijn Stadthouder Pilatus toepassen? Want of wel te mets aan eenige van de Roomse Keisers den Baard mogt gesien worden, soo diend men te weten, dat het hangend Hair en het laaten-wassen van den Baard, by de Romeinen een Teeken was van Droefheid: gelijk'er geen voorbeelden ontbreken, welke bewijsen, dat ook de Keisers selfs in sulke gevallen, den Baard voor een tijd hebben aangenomen: want soo dede Cæsar doen hy verstaan hadde, dat Titurius Sabinus door bedrog was omgekomen; dien hy ook niet eer weg-nam, voor dat hy sig daar over gewroken hadde. Insgelijks word ook het selve van Augustus, Caligula en andere getuigd: en wy hebben mede iets diergelijks over de Penningen der Syrise Koningen in agt-genomen. In voegen de Romeinen 't selve geheel anders in agtnamen, als de gewoonte was van andere Volken, die in blijdschap het Hair en den Baard lieten groejen, en in Droefheid t'eenemaal weg-naamen. Gelijk soodanig eenige Bondgenoodsche Koningen over de Dood van Germanicus den Baard afleiden, en haare Vrouwen 't Hoofd beschoeren, tot een Teeken van hare overmaaten Droefheid. Doch dat de Keisers van wat laater tijd, wederom eenig Cieraad in een ruig bewassen Kin hebben gesteld, en die te mets in gedraaide Hair-tissen gedraagen hebben, bewijsen, behalven Markus Aurelius, en mogelijk andere, de Penningen van Julianus en Severus; als mede van Lucius Verus, Commodus, Pertinax, Percennus Niger en Klodius Albinus. Hoewel tusschen beiden van sommige, doch voornaamelijk van Constantijn de Groot, wederom afgeleid; op dat hy daar mede sijn veranderinge van stand, en af-keer der Heidensche gewoonten betoonde; daar in hy ook van alle sijne Christen-genaamde Nazaaten gevolgd is. Waarom Julianus, op dat hy Constantijn beschimpte, en sijnen haat betoonde

Siet de printverbeelding aan de andere zijde.

Misslag der Schilders die Pilatus met een ruigen Hair-bos om de Kin verbeelden.

De Roomsche Stadthouders hebben haare Opperheeren in Hair en Baard nagevolgd.

Hair en Baard te laaten wassen een Teeken van Rouw &c.

toonde tegen alle die de Zeden der Christenen aangenomen hadden, den Baard wederom gedraagen heeft. En schoon die van Antiochien hem daar over bespotteden, en seiden; dat de Luisen een ruimweidig Bosch in sijnen Baard vonden; soo heeft hy sulks alleen op de punt van sijn scherp-gesnede Penne afgekeerd: En is daar in van Theodosius de Groote, geduurende sijn Heidensch Leven nagevolgd. Waar uit wy niet alleen af-te-nemen hebben, dat het afleggen of aannemen van den Baard, ook te mets uit Partyschap geschied is; maar ook dat de Hoovelingen en Smalheeren, die van de Roomsche Keisers elders gesonden waaren; ongetwijffeld haare Heeren en Meesters van wiense af-hingen, daar in sijn nagewandeld, op datse haar vleiden en gunstig schenen: en derhalven dat den Stadthouder Pontius Pilatus, ons alsoo weinig met een ruigen Hair-bos om de Kin, dan den Keiser Tiberius, in de Schilderien en Bybel-printen behoorde vertoond te worden: doch waar van het tegendeel alte gul en ruim doorgebroken is. En is dit noch maar de kleenste helft van de misslag, die ontrent dese Historie van Jesus Lijden begaan word; want de grootste leid hier in, datmen in tegendeel van Pilatus, den Joodsen Hoogenpriester Cajaphas, gemeenlijk met een kaale Kin en geheel sonder Baard, dat is vlak tegen de Wet aangekant, komt te sien. Wel hoe nu? en wat salmen langer dus bot en onwetende zijn? heeft dan niemand van de Geleerde Konstenaaren in het Levitische Priester-Boek gelesen, dat Aarons kinderen en hare Priesterlijke Nazaaten, de hoeken van haare Baarden niet en moesten afscheeren? Daar het nochtans alsoo klaar geschreven staat, als de meeste meenigte het tegendeel der Wet in haare Tafereelen, malkander sonder omsigtigheid na-apen: vergelijkt alleen, Leviticus 19: 27. met kap. 21: 5. En elk wijs Man sal volvaardig zijn, om ten minsten alle die valsche Denk en Drukbeelden, t'effens in sijn geheugen uit te wissen, by-aldien hyse anders konsts-halven, noch aan de Wand mogt komen te dulden. Dus en moetmen sig dan niet verwonderen, datmen Pilatus hier ongebaard op den Regter-stoel siet sijn handen wassen, en dat Jesus sonder Doorne-Kroone op het Hoofd, van voor dien Regter na buiten het Regt-huis henen geleid word, om daar sijn Kruis op te nemen, en met twee Schelmen na Golgotha gesleept te worden. Gelijk we hier ook sien, dat dese behandelinge alleen geschied van de Romeinsche Krijgs-knegten; om dat die de gewoone Uitvoerders van de Hals-vonnissen en Lijf-straffen onder hen waaren. Ook geschiede dese Dood-straffe soo wel na der Romeinen, als na der Joden wijse, buiten de Steden: want alsoo was aan de Hebreen belast, de Misdadigers buiten het Leger te Steenigen, Num. 15. vers 35, 36. waar van verscheide voorbeelden gesien worden, soo als die agtervolgd zijn woonende in Canaan. Gelijkmen mede by de Romeinse Schrijvers dikmaals gewag gemaakt vind, van Geregts-plaatsen buiten de Steden, en in de Voorsteden: hoedanige Straf-velden buiten Romen eertijds waren, *Esquilina* en *Metia* genoemd. En aldus moetmen dan ook verstaan dat Jesus uitgeleid is, buiten de Poorte van Jerusalem, wanneer Mattheus, Marcus en Lucas van sijn *Henen-leiden*, *Uitleiden* en *Weg-leiden* spreken; om dat Johannes sulks verklaard, als hy seid; *En sy naamen Jesum en leiden hem weg; ende hy draagende sijn Kruis, ging uit na de Hoofd-scheel plaatse*, &c. Alwaar mogelijk de eerste Weg-leiding vers 16. siet op het Uitleiden buiten het Raad-huis; de tweede vers 17. op de Kruis-draging, wordende van de Joden door den dienst der Romeinsche Krijgs-knegten, na buiten op Golgotha uitgeleid: want alsoo willen eenige datmen de woorden van Johannes moet opnemen, als hy segd; *Sy naamen hem en leiden hem weg*. En alhoewel daar in dese Weg-leiding na buiten, een saamenloop ge-

Den Baard uit Party-schap afgeleid en aangenomen.

De Hooge-priester Cajaphas met een kaale Kin of sonder Baard te verbeelden, is een botte misslag der Schilders.

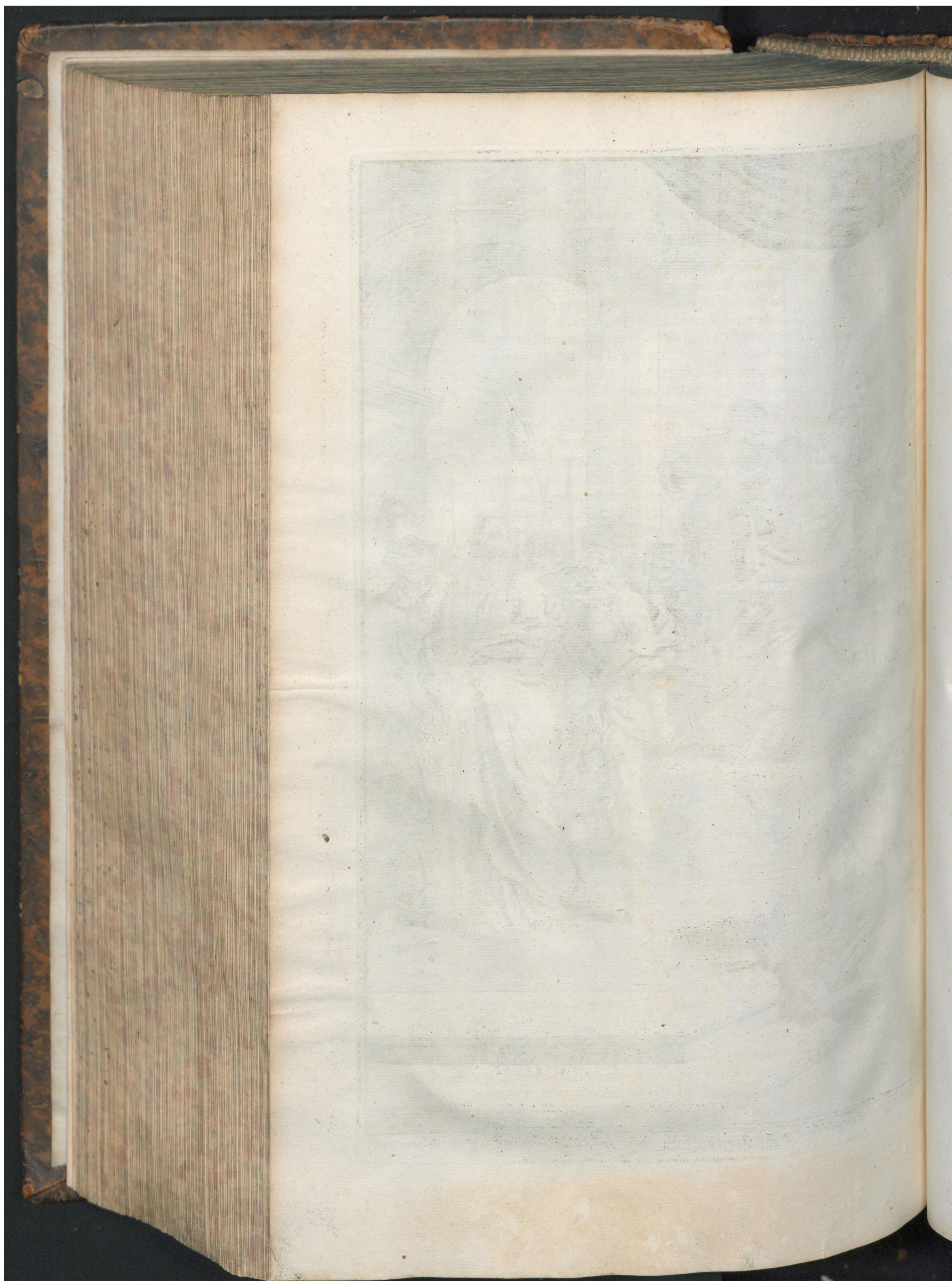
Jesus is soo wel na der Romeinen als na der Joden wijse buiten de Stad Gekruist.

1 Kon. 21. vers 13. Actor. 7. vers 58.

Joh. 19. vers 16, 17.

...atus op den Rigterstoel gezeten inde plaatse genaamd LITHOSTROTOS, geeft Iesus over om Gekruist te Worden. *Joh. 19. 13: 16.*

gesien word, van de gewoone manieren der Joodsche en Romeinsche Strafwijsen; soo sietmen nochtans dat in dese behandeling, iets bysonders ten opsigt van de alwijse uitkiesinge der Schaduw-wetten, uitgeblonken heeft, dat navolgens de uitgangen van de Goddelijke Voorsienigheid, sijn vervullinge in Jesus moeste vinden: want gelijk 'er in de Wet van de Varre, en den Bok, en de Roode Koe des Sond-Offers, en 't geen ter Reiniging geslagt wierd, belast was, datse buiten het Leger moesten Verbrand worden, Exod. 29: 14. &c. Levit. 4: 12. en kapittel 16: 22, 27. Num. 19: 3. alsoo verklaard ons den Apostel ook, dat Jesus, als het waare Tegenbeeld van die Voorschaduwen, daarom ook buiten de Poorte van Jerusalem Geleden heeft; op dat hy door sijn eigen Bloed het Volk soude Heiligen, Hebr. 13: 11, 12. Waarom de selve ook vers 13. vermaand; datwe tot hem souden uitgaan, *Buiten de Leger-plaaese, sijne Smaadheid draagende.* Niet minder heeft de Goddelijke Voorsienigheid tot bevestiging van Jesus Voorsegging, ook daar in opmerkelijk gespeeld, dat juist de wreede Dood des Kruisses aan Jesus, de Soone des Menschen, moeste geoeffend worden: want schoon de Joden al gewilt hadden, dat hy van Pilatus soude Gedood worden, om datse voor haare Regt-Bank geen oorsaak des Doods in hem oordeelden te vinden, als Paulus verklaard, Actor. 13: 28. soo wasset nochtans geheel onseker, dat hy niet door het Swaard of met de Bijl of anders sneuvelde. Doch behalven dat Jesus sulks selfs voorseid, en beteekenender-wijse aangewesen hadde; soo hadde Godt sulks ook te vooren in de Schaduwen afgebeeld door het opregten van de Koopere Slange; waar vanmen de Historie leest, Num. 21: 4-9. van Jesus uit het verborgen oogmerk Gods, op sijn Verhooging aan het Kruis gepast, Joh. 3: 14, 15. En schoon de Joodsche Meesters dit alsoo niet en konnen verklaaren; soo moet ons sulks geen wonder doen, soo lang sy Moses met een Deksel op haar herte lesen; op datse niet te sterk en souden sien op het einde des genen dat te niete gedaan word, 2 Cor. 3: 13-16. Doch veel beter heeft sig hier de Syrische Oversetter gedraagen, wanneer hy by wijse van een fraaje verklaaringe in de plaatse Matth. 20: 19. voor *Kruissigen*, VERHOOGEN geset heeft: vaststellende dat Jesus, wanneer hy van sijn Verhooging sprak in vergelijking der Koopere Slange, hy waarlijk heeft willen aanduiden, dat hy aan een Kruis-hout sou Opgehangen worden. En dat Jesus ook sijn Kruissing geensinds ongehoord, een *Verhooging* genoemd heeft, blijkt niet duister uit het gevoelen der Ouden: want aldus heeft Artemidorus geseid, dat het Eere en Verhooginge beteekende, als ymand droomd, dat hy Gekruist werd. Soo datmen het oogmerk van Jesus, hier soo sprekende, geheel niet en moet passen op sijn Verhooging die geschieden soude door de verkondiging van het Euangelium, als sommige seer slegt hebben gemeend. Gelijk mede het woord *Verhooging* of *Verheffen* by de Chaldeen, veelsinds voor *Ophangen* gebruikt word; als uit derselver Oversettinge, in de Historie van Esther en Haman bewesen word: als mede uit het bevel van de Persische Koning Darius, Ezra 6: 11. daar eigentlijk voor *Hangen*, *Verhoogen* genomen word. Gelijk wy ook noch wel het Worg-hangen, gewoon zijn * *Klimmen* te noemen. Maar gelijkmen die gene, welke tot een Exempel van andere, met de Dood gestraft wierden, van ouds boven de Hoofden der menschen Verhief, op datse in haare straf-lijding, van al-de-Weereld souden gesien worden; alsoo stonden ook de Kruis-houten, aan welk de Misdadigers met Nagelen vast-geklampt wierden, niet alleen op hooge Gronden en Heuvelen geplant, maar d'aangehegte waaren ook Verheven boven de Hoofden der menschen, die daar deun by en om stonden; alhoewel juist niet soo onverlaaten

Jesus uitleiding buiten Jerusalem hoe sijn grondvest in de Heilige Schrift en Schaduwen vind.

Jesus moeste niet alleen sterven na de Schrift, maar juist Gekruist worden.

En hoe sulks van Jesus verklaard is.

Dat Jesus sijn Kruissiging met groote welvoegsaamheid een Verhooging genoemd heeft.

Esth. 7: 10. kap. 9: 13.

*Siet de aanteekening op Genesis 40: 19.

De Kruissiging en Dood-straf der Ouden geschiede veelsinds op een Heuvel of Verheven plaatse.

hoog, als de algemeene dwaalinge der Schilders wil; gelijk we aanstonds nader moeten aanwijsen. Daar zijn ook Oude Kerk-vaders geweest die gewilt hebben, dat den Ram die Abraham sag, ter tijd als hy Isaak soude opOfferen, sigselven hangende in de Struiken, vertoond heeft als een voorschaduwe van Jesus Kruissiging; en willen sulks uit het Hebreeuwsche woord SABEC, dat *Verwerdheid* beteekend, afleiden: doch behalven datse dit niet sonder geweld aan de Taal te doen, op het regt-op hangen van den Ram komen te passen; alsoo hebben sommige dit alleen voor ydele scherpsinnigheden opgenomen; en andere Taalkundigers willen datmense daar over uitlagchen sal. Voorwaar de Boosheid der menschen heeft sederd de Sondvloed, verscheide snoode vonden bedagt, om een mensche van het Leven af te maaken; en onder veele die wreed zijn, is ook het ongelukkig Kruis gevonden; namelijk een mensch moeder-naakt uit te schudden, en met Nagelen door Hand en Voet-planten, aan een dwars en staande Hout vast te hegten. Hoedanigen Dood-straf by verscheide Volken en insonderheid by de Romeinen van een heel oud gebruik gevonden word. Doch die meest aan Slaaven, en Misdadigers uit de slegtste soort van menschen, of aan openbaare Moordenaars en Oproermaakers geoeffend wierd. Waarom die ook dikmaal by de Schrijvers, een *Slaafse straffe* genoemd werd. Gelijk Cicero het Kruis ook de naam van de alderwreedste en afgrijsselijkste straffe gegeven heeft. Ja den Regts-geleerden Ulpianus, noemdse *De hoogste en uiterste straffe, die verre boven de straf des vuurs te stellen was.* Soo dat wanneer wy Jesus in 't volgende Hoofdstuk na dese Straf-wijse sullen sien ter Dood brengen; wy niet alleen sullen aan-te-merken hebben, dat hy op de alderwreedste maniere Geleden, en het Nieuwe Testament met sijn Bloed Ingewijd heeft; maar ook dat hy daar in waarlijk de aldernederigste gestalte van een Dienstknegt, ja van een geringen en verlaaten Slaaf, heeft aangenomen: gelijk hy ook voor den selven prijs van eenen Slaaffen Huurling verkogt was; op dat de Soone des Menschen henen ging, gelijk van hem geschreven was; Matth. 26: 24. Maar op datwe Jesus op het alderklaarste na dusdanigen Heidensche straf-wijse, onder de Joden Gekruist zijnde, voor onse Oogen mogten afgeschilderd sien, sal het hier de plaatse zijn, voor-af, uit de waarschijnelijkste getuigenissen der Oudheid, op te haalen; met hoedanige omstandigheden de Romeinsche Overheden gewoon waaren, haare Slaaffe Misdadigers met sulk een Dood te straffen: naardien wy ons versekerd meenen te houden, dat de Euangelise Historie van Jesus Bitter Lijden en Sterven aan het Kruis, ons waarlijk alsulken nuttig Voorbereidsel afgevorderd heeft. Waarom ook verscheide Geleerde Mannen sig bemoeid hebben om in haare Schriften, ruim en breed van 't Kruis te spreken; waar onder men gemeenlijk Lipsius, Gretserus, Salmasius, Niquetus, Nihusius, Curtius en Bartholinus wel de voornaamste teld; tot welke eenige ook Gallonius en Riccius, &c. die van het Martelen der Christenen, onder de Tyrannige Keiseren geschreven hebben, betrokken worden. Doch die in sommige omstandigheden van noch laatere Schrijvers, niet geheel onwaarschijnelijk verbeterd zijn; en ons veele saaken nauwkeuriger tot de Heilige Historie van den Gekruisten Jesus, uit d'Oude geheugchenissen hebben aan de hand gelaaten, die wy hier een weinig nader tot een verstandige beschouwinge van ons volgende Print-Tafereel der Kruis-straffen, en Jesus hoogdravend Lijden en Dood, willen overdenken.

Wat dan eerstelijk de benaaming van het KRUIS betreft; soo vindmen deselve somtijds in een ruime en on-eige zin, maar meestdeels in een naauwe en eige beduidinge, by de Heilige en Weereldse Schrijvers genomen, In de

Kruis-straf by wat Volk gemeen.

Kruis-straf een gemeene Dood der Slaven, Schelmen en Moordenaaren.

Jesus heeft de Slaaffe strafgeleden, wanneer hy tot Sonde gemaakt wierd aan het Kruis.

De verhandeling der Kruisstraffe hoedanigen Voorbereidsel van Jesus Lijden.

Wie van het Kruis geschreven hebben.

Kruis waar van soo genoemd.

de eerste beteekenis geeft KRUIS, meestdeels Lijden, Benaauwdheid en Pijniging, ja ook wel het geheele verderf of ondergang van een mensch te kennen; in hoedanigen zin de Tooneelspel-digters gesproken hebben, van *Een Quaad Kruis te ondergaan*: of door een *Quaad Kruis te niete te gaan*. Waar op ook Terentius gesien heeft, wanneer hy selfs de Hoeren van 't *Pijnigen* of *Quellen*, KRUISSEN genoemd heeft. Maar gelijk *Kruis* en *Lijden*, doorgaans by de Hebreen ook een *Drinkbeker* genoemd is; alsoo hebben sy het draagen of uitstaan des Lijdens, niet on-eigentlijk, *Drinken* genoemd. Gelijk het ook by Plautus en andere Schrijvers in dien zin genomen word. En de Saligmaaker Jesus, sprekende van sijn *Lijden* aan het KRUIS, heeft ook het selve een *Drinkbeker* genoemd, Matth. 20: 22. &c. 't Gene sommige van een seer oude af-komst stellen. Want gelijk men eertijds in aansienelijke Maaltijden de gewoonte had, datmen eenen uit den hoop, tot *Vader* of *Koning* verkoos, die behalven alle andere Tafelvoogdyschappie, de maat van Drinken aan al de Gasten voorschreef; en beval hoe groote Bekers elk Drinken sou; soo gebeurden 't dikmaal dat het niet alleen ymand lastig en moejelijk viel, meer te Drinken dan hem luste; maar den Drinkbeker wierd hem ook t'eenemaal af-keerig en walgelijk. Waar van daan dan ook gemeend word, dat Kruis en Lijden, een *Drinkbeker* is begonnen genoemd te worden. Gelijk Jesus daar op schijnd te sien, als hy segd; *Den Drinkbeker die my de Vader gegeven heeft, sal ik dien niet Drinken?* Joh. 18: 11. Doch het gene eenige doorsigtige Mannen voor een misslag onder de Christenheid willen aangemerkt hebben, is dit; dat de menschen welke met swaarigheid besogt worden, ofte die andere selfs troosten sullen, niets gemeender in de Mond hebben, dan te seggen; *Datse hun Kruis draagen; dat haar Kruis swaar is; en dat de mensch in dit Leven veel Kruis onderworpen is, &c.* volgens 't gemeene Veersje.

Eige en on-eige beteekenis van het Kruis benaaming.

Psal. 11: 6. en 75: 9. Jes. 51: 17. Jer. 25: 15, 16, 17. Hab. 2: 15. &c.

Kruis en Lijden by de Hebreen een Drinkbeker genoemd.

En waar van sulks kan afkomstig zijn.

Wat Lijden men geen Kruis behoord te noemen.

> *Ons Aardsche Huis, in moeit en Kruis, werd onderhouwen;*
> *'t Kan niet bestaan, maar 't moet vergaan, hoe vast wy 't bouwen.*

Dus willen dan die wijser zijn, dat 'er volgens de Taal die Godt spreekt, geen andere Quellingen, behoorden *Kruissen* genoemd te worden; dan die, welke ons om des Gekruisten Jesus wille, en sijn Euangelium, worden aangedaan; om dat Godt dien Eerlijken Titul alleen voor soodanigen Lijden bewaard en toege-eigend heeft. Op 't welke mogelijk ook den Apostel het Oog heeft, wanneer hy Hebr. 13: 13. segd; *Laat ons uitgaan sijne Smaadheid dragende.* Invoegen dat alleen de Pijnen, Dood-straffen, Vervolgingen, Verbanningen, Schaden en Lasteringen, die een Christen om die saake lijd, van wegen de gemeenschap met Christi Lijden, den naam van *Kruis* konnen waardig zijn: dewijl alle de rampen die ons van andere oorsaaken, en wel meest om onse misdaden overkomen, geen deel aan dien Eertitul, noch aan de vervullinge der Overblijfselen des Lijdens Christi rekenen konnen. Over welke misslag dan ook J. d'Espagne in sijn SCHIBBOLETH of verbetering eeniger Schriftuur-plaatsen, sommige Godsgeleerde niet weinig over den hekel gehaald heeft. Doch laat ons het *Kruis* en het *Kruissigen*, in sijn Tweede, dat is in sijne eigen en waare beteekenis gaan beschrijven; namelijk hoedanig ymand door het Aanhegten van sijn Lichaam aan een regt-op staande Hout, niet alleen in Quelling, maar ook daar aan in de Dood geraakt is. Dus teekenen sommige uit Lipsius aan, dat het Kruis in geen andere beteekenis GABALUS na het Hebreeuwsch genoemd is, als om dat GAB *Hoog*: en GABAL, een *Opgeregte Paal*, of *Merksteen* in 't Veld beduid: 't gene by sommige voor een soodanigen Kruis-hout gehouden word, dat tot straf opgeregt en

Voor welk Lijden Godt den naam van KRUIS alleen bewaard heeft.

na de hoogte Toppig Over-end ſtaat; waar van men meend dat de Hoogduitſchen en wy, het woord GALGEN ontleend hebben. Gelijk die ook eigentlijk eerſt na de afſchaffing van het Kruis, in deſſelfs plaatſe gekomen is. Waar tegen andere inbrengen, dat gelijk de Kruis-ſtraf by de Hebreen in geen gebruik was; ſy ook geen woord en hebben, waar mede ſy 't ſelve eigentlijk konnen noemen. Anderſinds hebben de Schrijvers en d'oude Digters het Kruis, een *Ongelukkigen Boom*, of *Hout*, of *Paal* genoemd: ook wel een *Smadelijke Stamme, &c.* Hoedanige benamingen alleen voortgekomen zijn, uit het Oordeel en de Bevattinge des gemeenen Volks, aan wien deſe ſtraffe te gelijk ſchrikkelijk, en gantſch veragtelijk toeſcheen. Invoegen ſommige Geleerde Mannen niet qualijk oordeelen; datmen uit de benaamingen, welkmen by de Oude van het Kruis vind, niet geheel net de gedaante van 't ſelve opmaaken kan; nadienmen alles ſeer verſchillig kan opnemen. Selfs ook niet uit de Schrijvers van het nieuwe Teſtament; als die het ſelve alleen met een woord noemen, dat ſlegts een *Staak* of *Paal* beduid. Waar van daan het dan als we ſeiden, by eenige Digters, een *Schandelijke Staak*, een *Rampzalig* en *Ongelukkig Hout, &c.* genoemd word: ſiende daar in veel meer op het regt-ſtaan van het Hout, en de veragtelijke Straf, als op de Forme of Maakſel van het Hout ſelve; om dat derſelver geſtalte doe ſeer gemeen en aan alleman bekend was. Soo dat dit lang een Stoffe is geweeſt, waar in de Taalkundigers niet weinig overhoop gelegen hebben. Gelijk ſelfs de Geleerde Salmaſius ook dapper gehekeld is geworden; om dat hy STAUROS niet voor vaſt ingeſteken Paalen of Paliſſaden, maar voor Staaken wil neemen, die na 't boven-end door twee of meer afgeknotte Takken, de gedaante van een Y hebben; anders FURCA, dat is, *Vorke* of *Gaffel* genoemd: hoedanigen gedaante men meend dat allengskens tot het Kruis in de geſtalte van de Letter T ſou overgebragt zijn; waar van wy terſtond ſullen ſpreken. Gelijk we ook ſoo dadelijk uit Lipſius en andere willen aanmerken, dat ſommige dit verbeteren; en paſſen de geſeide benaming op een ſoort van ſcherpe Pin-ſtaaken, aan welk de menſchen als aan een Spit geregen wierden. En dat ſomtijds enkel, ſomtijds in twee of drie Spitſen of Pennen; van hoedanigen Straf-tuig men leeſt by Plutarchus, in het Leven van Artaxerxes. Doch de af-beelding word tweeſinds geſien in 't volgende Print-Tafereel, beide met A. geteekend; daar u dan ook op den Kruis-Berg ontrent I. de bloote Staaken vertoond worden. Voorwaar het heeft aan ſommige bedenkelijk geſchenen; waarom doch de Heilige Schrijvers wel de Stoffe van 't Kruis, en niet deſſelfs Gedaante of Fatſoen aangeweſen hebben? doch het kan onſes agtens weſen, dat ſulks ſijn reden heeft: Want of ymand mogelijk ook dit van weinig belang agte, dat wy deugdelijk wiſten dat Jeſus Kruis van Hout zy geweeſt; ſoo heeft nochtans de Apoſtel daar in een verborgenheid ontdekt, die de ſulke van ſinnen kan doen veranderen; namelijk wanneer de ſelve bewijſt; Dat Jeſus Chriſtus ons van den Vloek verloſt heeft, *toen hy aan het Hout hing:* door dien deſe ſoorte van Dood, door de Wet Vervloekt was, vergelijkt Deut. 21:23. met Galaten 3:13. Doch aangaande het Fatſoen van dit Hout of Kruis? uit hoe veel ſtukken dat het ſaamen-gevoegd was? en hoe die tot den anderen en tot de aanhegting opgeregt waaren? dat gaan de Heilige ſchrijvers met ſtilſwijgen als niet noodſaakelijk voorby. En ſchoonſe ſulks al hebben konnen naar-laaten, om dat het Kruis in die tijden genoeg bekend was, gelijk wy heden verſtaan wat een Galg, of een Radt is; ſoo en ſoudenſe ſulks nochtans niet oorbaar geagt hebben, agter te houden, by-aldien iets in het ſelve tot een Godsdienſtig Gedenkteeken...

Dat uit de benaamingen des Kruis weinig tot deſſelfs gedaante kan verſtaan worden.

Twiſt over de naam van 't Kruis.

Bedenkirg waarom de Schrijvers van het Nieuwe Teſtament wel de Stof, maar niet de Form van het Kruis beſchrijven.

gedaante van Jesus Kruis hadden; en bewesen wierd, dat het een voorwerp van Aanbidding en Godsdienstig Eerbewijs moeste zijn, als de Roomsgesinde willen; dat sulks dan ook maar alleen aan het Houte Kruis sou toebehooren: *Want*, segd hy, *Jesus en is niet Gekruist aan een Steenen of Gouden of Silveren Kruis; en nochtans maaktmen het selve uit allerhande stoffe; is dit niet het Kruisse Christi vervalschen, onder schijn van hetselve te vertoonen?* En dit en sal ons geen wonder doen, wanneermen aanmerkt, dat het Eeren van het Kruis eerst ingekomen is, na dat die straffe lang buiten gebruik geraakt was; waar doormen dan heel ligt tot valsche verbeeldingen is konnen geraaken; dewijl yder Konstenaar 't selve na sijne bevattinge voortbragt. Want nadien het openbaar is, dat de Schilders ontrent de meeste dingen der Oudheid gedwaald hebben, waar van men selfs de Ceremonien in de Heilige Boeken net genoeg afgeschetst vind; wat salmen van de Kruis-beelden gelooven, die mogelijk drie en vierhonderd, of meer jaaren, na derselver wegdoening, sonder Voorbeeld of net Afschrift voor den dag gekomen zijn? Gelijk we hier agter-aan met eenige fraaje bedenkelijkheden over d'opkomst en 't doorbreken der Kruis-beelden, d'onsekerheid daar van, verhoopen aan-te-wijsen. En dat we niet sonder reden eenige verbeeldsels verdagt houden, sullen ons die gene ligtelijk toestaan, die aanmerken; dat selfs dien Geleerden Schildermeester P. P. Rubens, Jesus laatste Pascha vertoond heeft; daar een Hond de Beenderen onder de Tafel knabbeld: daar de Wet immers verboden heeft, geen Been daar aan te breken. Hier toe te seggen, dat sulks de Monstering kan passeeren; om dat hy sal gedagt hebben, dat de Wet niet tot de Beesten behoord; sulks waare al te onbetamelijk van de goede agting des Mans afgeweken. Gelijk het hem ook niet en verschoond, dat hy geloofd heeft, dat Jesus een dag vroeger als de Joden, sijn Pascha gegeten heeft: want Jesus heeft alsinds de Joodsche Ceremonien onderhouden, om dat hy door de Besnijdenis onder de Wet stond, en by gevolg een Schuldenaar der Wet geworden was. Doch dit alles loopt buiten de rigtdraad onser voorgenomen stof. En alhoewel het *Kruis* eigentlijk was het Hout, en het *Kruissigen* aan het Hout geschiede; soo heeftmen nochtans van wegen eenige gelijkheid, alle andere Ophanging, of Aanhegting van des menschen Lichaam aan eenig ander Straf of Pijning-tuig, dikmaals met den selven naam genoemd; alwaar 't ook dat sulks aan een Berg of Rotsteen geschiede. Gelijk Paulus Emylius verhaald van seker Jongeling, die aan de Wand Gekruist, dat is met Nagelen door handen en voeten vastgeklonken wierd: waar van men by Riccius de af-beelding vind. Aldus is dan ook eindelijk den naam des KRUIS, dat is van het Straf-tuig, overgegaan tot het lijden van de Lijf-straffe selve aan sulken Kruis. Onder welke CRUCI SUFFIGERE, en IN CRUCE SUFFIGERE, &c. dat is, *Aan 't Kruis hegten*, of *Aanhegten*, by de Latijnsche Schrijvers seer gemeen is: alhoewel men ook met een minder gewoone maniere alleen geseid vind, *Hegten*, sonder daar by te setten waar aan de Aanhegting gepleegd wierd. Ook hebben 't sommige *By-hegten* genoemd: en wel voornamelijk ist met sijn eigen woord, *Kruissigen*, en *Kruis-hegten* geheeten. Waar van dan ook verder die gene die aan 't Kruis hing, of het selve verdiend had, een *Kruis-draager* of *Kruis-boef* is genoemd geworden: even gelijk by sommige ymand van wegen de slaagen en Geesselingen, of ook wel van de Galg die hy verdiend heeft, en daar toe in den Stok of Boejen zit, een *Slagebalg*, *Geesselbalg*, *Stokbalg*, *Galg-vogel* en *Galgen-aas*, *&c.* geheeten word. In welken zin Festus ook de zuure en wrange Wijn, *Kruis-Wijn* genoemd heeft. By de Grieken vindmen by-na twee verscheide naamen van het Kruis; namelijk STAUROS, een

Kruissen van Gout en Silver &c. van Joh. d'Espagne doorgestreken.

Kruissen zijn eerst begonnen te verbeelden en te Eeren na datse lang afgeschaft waaren.

Misslag van Rubens in 't verbeelden van Jesus laatste Pascha.

Kruissigen is van het Kruis, en het Lijden van het Pijning-tuig overgekomen.

Onder-scheid der Kruis en Spits-palen.

Houte Paal, en SKOLOPS, een *Spits-paal*. Doch de eerste is vry gemee-
ner ; alhoewelse eigentlijk niet anders dan een enkele opgeregte Paal be-
teekend. Gelijk mede de Latijnen 't selve PALUS of VALLUS, dat is, *een*
Sterke Staak of *Stijve Stijl* noemen. Welk woord gemaakt is van wegen
datse in de Logt staan, of in de Breedte. Doch egter soo, dat beide na-
men, van wegen dat STAUROI de voornaame staande stukken der Kruis-
sen waaren, namaals tot de geheele Kruissen betrokken zijn. En alhoewel
Lucianus het woord STAUROS van de Letter THAU, dat is T. die de
Figuur van een Kruis voorsteld, alleen Spots-wijse komt af te leiden; soo
laat hy onder-en-tusschen niet na, daar door iets van de eige gedaante des
Kruis aan-te-wijsen. Gelijk hy ook segd, dat de menschen klaagden over de
Letter *Thau*; van wegen dat de Tyrannen de Kruissen van die gestalte maak-
ten, om de menschen daar aan te hangen. De laatste Letter der Egipte-
naren, vertoond een Kruis; en word in haare Taal *Salebdi* genoemd; bui-
ten twijffel om dat *Saleb*, by haar een Kruis beteekend. Gelijk mede de
Coptische Letter *Dei* of *Di*, dat is T. de Figuur van een waar Straf-kruis
heeft ; namelijk waar aan boven de Dwars-streep een Hoofdjen uitsteekt.
Maar gelijk SKOLOPS eigentlijk een Spits-paal, of een Staak die na het
Boven-end gescherpt is, beteekend; alsoo werd het Kruis gemeenelijk
IKPI'ON genoemd, dat is, *Een Verhoogsel van Hout* of *Planken*. Gelijk de
Grieken ook twee Werk-woorden hebben, waar mede sy de Kruissiging selfs
beteekenden; namelijk ANASTAUROUN, *Na Opwaards* of *na boven Kruis-*
sigen; en daar na ANASKLOPIZEIN, * *Aan de Paal steeken en Opregten.*
Hoedanigen bewoording meest bequaam is, om de *Opheffing* en *Aanhegting*
in de Hoogte te beteekenen: en dat even soo als by veele sou konnen geseid en
verstaan worden, door *Kruissigen* en *Spitsen*. Gelijk by de Grieken noch twee
andere Werk-woorden hier ontrent seer gemeen gebruikt worden; name-
lijk PROSELOUN, *Aanspijkeren*, *Aannagelen*; en KREMAN, *Hangen*; en
ook ANAKREMAN, *Ophangen*: waar van het eerste eigentlijk de Aan-na-
geling aan het Hout; en het tweede de Ophanging aan het selve betee-
kend; waar van SUSPENDERE, *Ophangen*, by de Latijnen tot het Kruis
betrokken word. Uit dese tweederlei benaaming der Paalen, schijndmen
dan van ouds tweederlei geslagte van Kruissen gesteld te hebben; name-
lijk enkele of eenvoudige; en dan dobbele of saamen-gevoegde. De eerste
noemd Lipsius soodanig, wanneer de Aanhegting of Inhegting, geschie-
de aan een enkel Hout: waar van men mogelijk de maniere in ons Print-
Tafereel ontrent Y. en A. siet. Van welke eerste en plompe maniere, deselve
Man meend, datmen naderhand tot een andere welvoegsaamer soorte, door
het Dwars-hout gekomen is; die wy terstond verklaaren sullen. Doch de
eerste soort is daar in ook noch tweederlei geweest; dat de eene diende,
gelijk we terstond vermaanden, tot de *Aanhegting*; d'ander tot de *Inheg-*
ting of *Spitsinge*. Wordende de menschen somtijds aan een Boom of Paal-stijl
gebonden of met Nagelen Aangehegt. Ja men twijffeld niet, of de Boom-
stammen zijn eerstelijk en gemeenlijk hier toe gebruikt geworden; voor-
namentlijk wanneer daar een groot getal menschen moesten Gekruist wor-
den. Waar toe sy dan ook te mets de boven-Takken wierden afgeknot;
en somtijds ook wel haar Takken en Blaaderen behielden, om de menschen
met de Armen daar aan vast te binden; gelijk soo Paphnutius onder Dio-
cletiaan, aan een Palm-boom Opgehangen, en met de Voeten tegen des-
selfs Stamme aangenageld is. Hoedanigen behandeling aan een eenvoudige
Paal, alle het selve geweest is; diemen voor de Aanhegting aan een en- *Spit-*
kele Kruis-paal te agten heeft. De andere wijse die wy tot noch toe *sing*

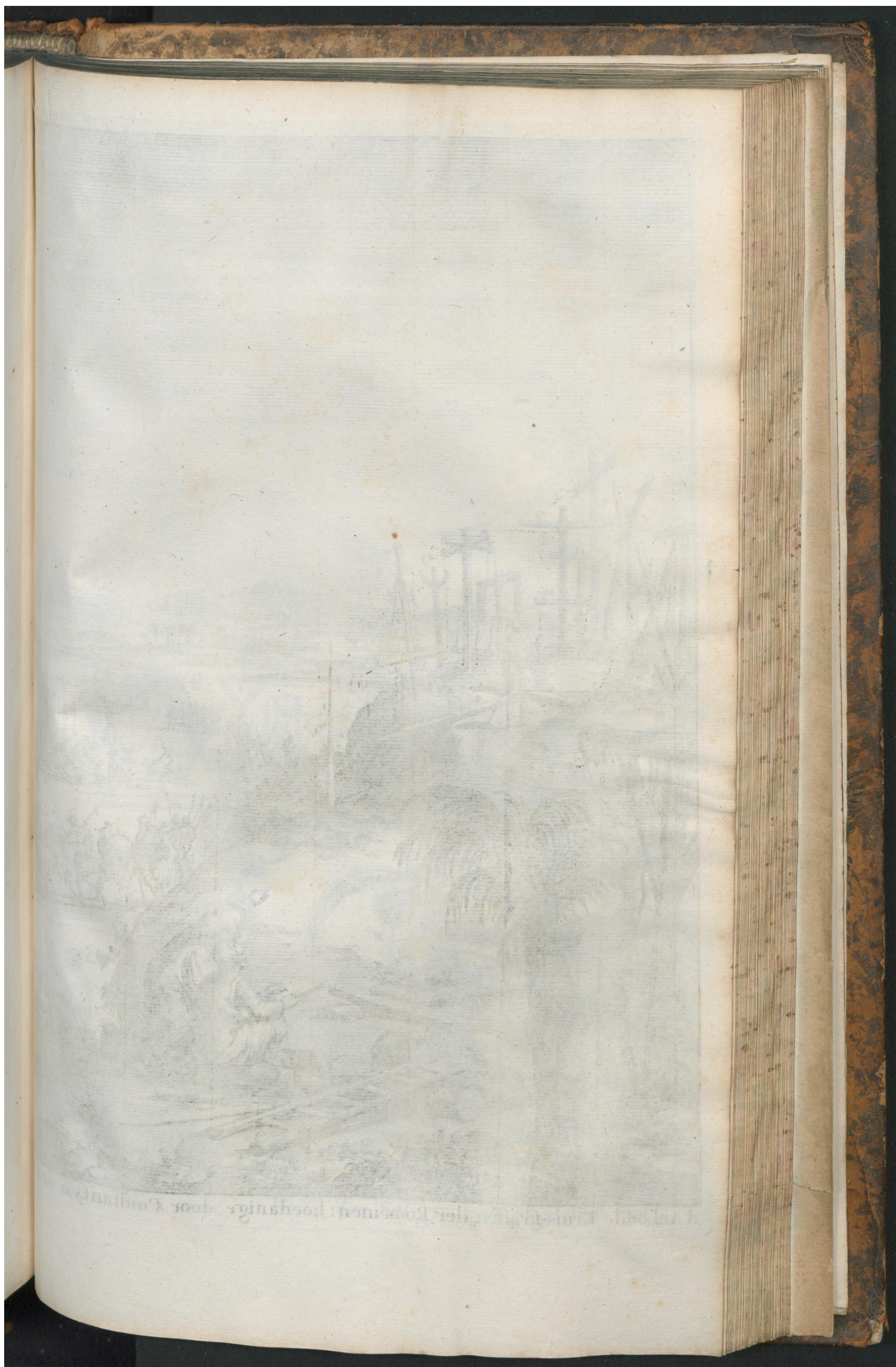
De Letter T. van Lucianus aardig voor het Kruis genomen.

* Besiet dese Straf tweesinds in ons Print-Tafereel beide met A. geteekend.

Het Ophangen en Aannagelen hoedanig van de Grieken onderscheidentlijk genoemd.

Tweederlei Aanhegting aan het Hout.

Boomen eerst in plaats van Kruissen gebruikt.

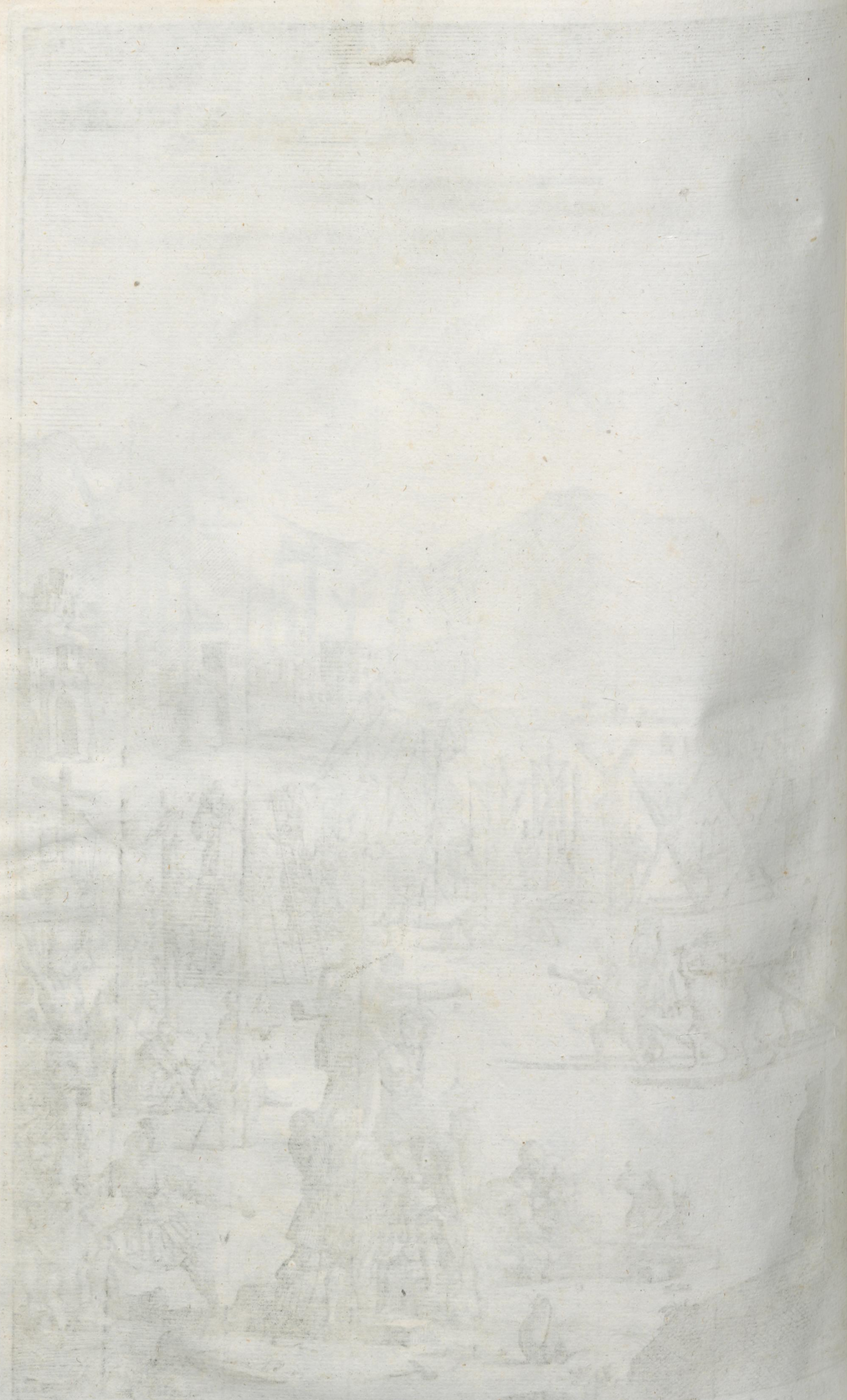

d'Aal-oude Kruis-ſtraffen der Romeinen: hoedanige door Conſtantyn de Gr[...]ot, u

de Groot, uit eerbied voor het Kruis des Saligmakers, afgeschaft zyn.

sing of *Inhegting* genoemd hebben, was soodanig, dat een mensch moeder-naakt aan een gescherpte Paal, als aan een Spit midden door sijn Lichaam heen gestooken wierd; hoedanig wy anders *Inpaaling* souden noemen. Waar van men meend dat ons Seneca een nette schets geeft, wanneer hy seid; *Gedenkt aan de Gevankenisse, en de Kruissen, en de menschen door het midden soodanig daar aan gesteken, dat de Paal spits door de mond te voorschijn komt.* En dit moetmen eigentlijk voor SKOLOPSIS en SKOLOPIZEIN nemen daar boven van gerept, en in ons Print-Tafereel ontrent A. aangewesen is. En gelijk de menschen aan dese soort van Spits-houten soodanig van onderen na boven toe doorgestooken wierden; alsoo is sulks niet alleen by de Grieken ANASKOLOPISTHENAI, *Aan een Paal steken en Opregten;* maar ook ANASKINDYLEUESTHAI, *Van malkander scheuren*, en *in stukken klieven* genoemd. 't Gene dan ook wel geschiede door twee of drie Spitsen, gelijk in ons Print-Tafereel der Kruis-straffen, ontrent A. A. verbeeld is. Op hoedanigen wijse Thucidides verhaald, dat Inarus Gekruist is: namelijk die, van welke Ctesias getuigd, dat Amytis de Dochter van Xerxes, Megabysus Vrouwe, aan drie Kruissen heeft laten Kruissigen; 't geen alleen van dusdanigen Drie-spits, en niet van een ander gewoonlijk Kruis moet verstaan worden. Doch hier van verschild seer veel het saam-gesette of *Vergaarde Kruis;* namelijk dat uit een dobbel Hout en met de hand gemaakt word. Hoedanige men voor het volmaakte of waaragtige Kruis diend te nemen; aan welke niet enkelijk het Lichaam aan gehangen; maar ook de Armen aan uitgestrekt wierden; en daar van daan eenige meenen, datmen het selve meer dan eens, PATIBULUM, dat is volgens Lipsius, *Het Opene* of *Breede Kruis* genoemd vind; dat we terstond nader ondertasten moeten. Gelijk we dan ook dese Kruissen in drie soorten onderscheiden vinden: want daar is een Kruis geweest na de gedaante van een X. datmen noemd; *Midden doorgesneden.* Siet het Model op den Kruis-Berg ontrent 2. en d'Aanhegting ontrent B. C. En daar is een *Saamen-geset*, en een *Ingevoegd Kruis:* waar van ons Print-Tafereel, het maaksel ontrent de Merk-getallen 3. 4. 5. 6. &c. en de Aanhegting verscheidentlijk na de regter hand vertoond. Het midden doorgesneden Kruis is, dat uit twee regte Houten van gelijke grootte over dwars aan malkanderen gevoegd word; by de Romeinen DECUSSARE, dat is volgens Hieronymus en Isidorus, *Door het midden klieven; namelijk als wanneer twee Stijlen te saamen komen in de gestalte van de Letter X. 't gene het Beeld des Kruisses is.* Hoedanigen soort men noch heden een *St. Andries-kruis* in de wandeling noemd; om datmen door een oud Erfgerugt, en 't sien der Schilder-beelden, geloofd, dat de Apostel Andreas, aan sulken Kruis gemarteld is. Het *Saam-gesette Kruis*, houdmen hier door noch van de twee andere onderscheiden; wanneer aan een Opgeregt Hout, een ander veel korter stuk Houts, even boven aan het Hoofd of Opper-end geset word, sonder dat'er iets van het groote staande stuk, boven uit-steekt. Welke Form t'eenemaal met de Romeinsche T. en met veel Oude Af-beeldsels en Schilderien over-een-stemd; in ons Print-Tafereel met het getal 6. en met D. geteekend. Gelijk mede de Wandel-Stokken, welke hedendaags noch gebruikt worden, om swakke en lamme menschen in het gaan de Oxselen en Armen te ondersteunen, niet alleen na de sweem van dese Kruissen gemaakt zijn; maar ook selfs in onse Taal KRUKKEN, van CRUX, een *Kruis* genoemd worden. In welke oorspronkelijke benaaming mogelijk ook op de ondersteuning en het draagen van den mensch, gesien is geworden. En om dat de Tyrannen de Kruissen in navolging van de Letter T. maakten, die de gedaante van een Kruk verbeeld; daarom segd seker Spotter,

Wat eigentlijk Spitsing of Inpaaling is.

Het Saam-gesette of Vergaarde Kruis verscheeld veel van het Spits-hout.

Drie soorten van waare of volkome Kruissen.

Wat het doorgesneden Kruis is.

Tweemaal V. is X. dat is *Tien.*

Siet d'afbeelding B. C.

Wat en hoe het Saamgesette Kruis was.

dat

dat de menschen daar over klaagden en gemelijk waaren. By de Egiptenaren was de Letter T. eertijds een Zinnebeeld van het toekomende Leven; en men sietse op de Egiptische Naalden dikmaal in de hand van Osiris en Isis en andere geagte Afgodische Beelden uitgehouwen; alhoewel met een ring of hand-haafs-gewijse Gespe: gelijk by Kircherus, Casalius, Pignorius en andere vertoond werd. Ook hebben sommige de af-beeldinge van Jesus Kruis in de Oude Hebreeuwsche of eigentlijk Samaritaansche Letter *Thau* of T. gesogt, die deselve in de gedaante van een ✠ Kruis schreven; alhoewel eenige de hedendaagse ת *Thau* verkiesen, die meer na een Galg-gaffel of Juk sweemd. En meenen d'eerste haar gevoelen daar uit gestand te doen; dat Godt daarom by den Propheet Ezechiel belast, de Vrome met de Letter *Thau* te teekenen, en de andere te Dooden; namelijk door de Verwoestinge der Chaldeen, uit welke Godt een overblijfsel wilde spaaren, seggende; *Gaat door de Stadt, en teekend een Teeken op de Voorhoofden, &c.* Alwaar sommige vertaalen; *Teekend de Letter* Thau *op de Voorhoofden.* 't Geen andere Geleerde Mannen voor een gantsch ydele toepassinge houden: want of wel dese Letter eertijds by de Hebreen niet soodanig was als de hedendaagse ת *Thau.* Maar als we seiden, uit twee Beenen Kruis-lings over malkander gehaald, gelijk we vooren genoeg in onse Oude Alphebêten en Sikelen der Hebreen gesien hebben; soo en beteekend het Grond-woord THAU by Ezechiel niet de Letter T. maar een *Teeken* daar de Voorhoofden mede moesten geteekend worden. Waarom dese uitleg alleen voor een flinkse vertaaling van Aquila gehouden word, die dit voor de eigentlijke Letter *Thau* gesteld heeft, en van sommige onvoorsigtig nagevolgd is. En waarlijk gelijkt de Griekse en Romeinsche Letter T. meer na de gedaante van het Saam-gesette Kruis, als de Samaritaansche, dewijl daar niets boven uitsteekt. Eindelijk noemen de Schrijvers dit een *Ingevoegd Kruis;* wanneer aan een Opgeregt Hout een ander korter Hout, over-dwers of regt kruisseling, na het boven-gedeelte soodanig ingevoegd is, dat het staande stuk daar van doorsneden word. Invoegen daar door altijd een Hoofd of Uitstek boven het Dwers-stuk gesien werd; gelijk hier op de Kruis-Berg door de Modellen 3. 4. 5. 7. aangewesen word. Hoedanigen Uitstek wy terstond gesien hebben, dat aan het *Saam-gesette Kruis* (6) niet en was. Gelijk mede de Hoeken of Einden van dit Kruis, Viere in getal zijn, aan d'andere alleen Drie. En dese moetmen houden voor die Kruissen, van welke Justinus Martyr segd; datse met een Hoorn boven uitsteken, en niet breed behoeven beschreven te worden; nadien ons de Schilderien en sommige oude Schriften deselve, benessens onse geheele Print-verbeelding, genoeg voor oogen stellen. Alleen heeftmen uit seer veel waarschijnelijke blijken te gelooven, dat onse Saligmaaker Jesus aan een uit de laatste soort, namelijk die ingevoegd en met Vier-einden waaren, Opgehangen is; en dat, als sommige Godtvrugtelijk willen aangemerkt hebben, niet sonder verborgenheid: want het Kruis na Vier Oorden uit-gestrekt, kanmen nemen tot een aanduidinge van dat Jesus ten besten van de geheele Weereld daar aan gehangen heeft. En dit soumen konnen toelaaten. Doch dat Augustinus en Gregorius Nyssenus dese Vier Hoeken, tot de Breedte, Lengte, Diepte en Hoogte willen betrekken; daar de Apostel, Ephesen 3: 18. van spreekt; handelende van het hoogdravend en on-doorgrondelijk stuk der Verlossinge; sulks dunkt ons van het spoor der deftige verklaaringen af-te-wijken. Gelijk we mede van deselve waarde houden, wanneer eenige met Geisteranus willen, dat Jesus aan een Galg-kruis van Drie Houten, in maniere van de Chaldeesche ת *Thau* (die een Deur schijnd te verbeelden) gehangen heeft; om niet alleen de Posten en

Ezech. 9: 4.

Valsche toepassing van Ezech. 9:4. op de Letter THAU.

Dat Jesus aan een Ingehegt Kruis gehangen is.

en Boven-dorpel te vertoonen, welke in Egipten met het Bloed des Paasch-lams bestreken wierden; maar ook op dat daar door de Deure van des Hemels opening aangeduid wierd: gelijk we op 't einde van dit Hoofdstuk, volgens een fraaje vertalinge, breeder sullen aanhalen. Doch hoedanig sommige Kerk-Vaders den Ram die Abraham in de Struiken Opgehangen verscheen; als mede het Villen, Ophangen en Braaden des Paasch-lams na der Joden wijse, voor schaduwagtige af-beeldingen van Jesus Hangen aan het Kruis, willen opgenomen hebben; sulks sal ons in 't volgende Hoofdstuk, wat voegsaamer dan hier in de hand vallen. Men kan voorts ook een kleen na-beeldsel van het regt Ingevoegd Kruis sien in onse Schrijf-letter t. wanneer wy letten hoedanig boven de Dwars-streep een kleen hoofdeken uitsteekt. En waarlijk alsmen de gedaante van sulke Kruissen aanmerkt, deselve schijnd ons t'eenemaal de Lijfs-gestalte van een mensch af-te-schetsen; ten minsten over-een te komen, met de wijse van derselver Aanhegting. Gelijkmen ligtelijk ontwaar word, wanneer ymand regt opstaande, den Stijl, en de Armen wederzijds uitgestrekt, het Dwars-hout verbeeld; boven welke dan het Hoofd als een gedeelte van 't staande stuk, boven het dwersse Kruis-hout uit-steekt. Soo dat het schijnd als of het maaksel der menschen, de eerste aanleg tot de Vorm van het Kruis verschaft heeft. Waar van daan het dan seer ligt voortgerold is, datmen het Kruis onder verscheide bevattingen, by de Oud-vaders aangemerkt en vergeleken vind: als namelijk onder de gedaante van een swemmend mensch: Van een die met uitgestrekte Armen bid: Als mede van een vliegende Vogel; van een Roei-schip; een Wandel-kruk; een Raa-spriet en diergelijke. Gelijk dan ook te Carthago onder den Tyran Hunnericus, de Raa-sprieten op de Schepen, noch tot Kruissen der Martelaaren geworden zijn: als Riccius in sijn Kruis-verbeeldingen aanteekend. En alhoewel Sigonius, Lipsius en Baronius meenen, dat het Kruis by-na onder alle Volken aangenomen is geworden; en dat de Oostersche wel de eerste en oudste schijnen, (onder welk sy mede willen, dat het selve ook van de Syriers, volgens het Boek Esther, en van de Joden dikwils gebruikt is;) soo schijnen sy daar in nochtans te missen: naardien de Joden maar vierderlei Dood-straffen hadden; namelijk het Steenigen, het Worgen, het Branden, en het Dooden met den Swaarde: gelijk uit haaren Talmud bewesen word, en hier vooren ook ruim genoeg getoond is. En seker soo het Kruissigen onder haar gebruikelijk waare geweest, wie kan denken dat alle de Joodsche Meesters daar van souden swijgen, ter plaatse daarse met opset van haare Wettelijke Dood-straffen handelen. Ja sy en swijgen niet alleen daar van; maar op dat niemand sou meenen, datse sulks door slordigheid of met voordagt vergeten hadden, soo seggenser wel uitdrukkelijk by; dat het de gewoonte nooit geweest en is in Israel, ymand de handen met Nagelen te Doorbooren: het zy dan datse Geworgd ofte Gesteenigd waaren. En alhoewel sy dit nergens anders om daar nessens schijnen te plakken, als om het geloof van de Euangelische Historie af-te-troonen; soo bevestigen sy nochtans dit daar door, datmen de voorsegging van den 22. Psalm; *Sy hebben mijne Handen en mijne Voeten Doorgraaven*, op niemand dan op Jesus, die onder haar Gekruist is, te passen heeft. Want alsmen aanmerkt wat'er in Jesus Kruissing meer geschied is, aangaande sijn bespotting en 't verdeelen sijner kleederen, &c. soo sietmen wel dat sulks geheel niet op David, maar alleen op Jesus past, waar toe de Euangelisten dan ook die woorden met groot nut by-brengen. Sulks dat der Joden seggen, geheel geen af-breuk aan het Euangelium en doet; dewijl daar in immers niet geseid en word, dat de Joden de Kruissiging van Jesus selfs, en volgens haare gewoone Straf-wijse

Na-beeld van't Kruis in onse Schrijf-letter t.

Kruis is niet by de Joden geoeffend.

Joden seggen dat niemand in Israel de handen doorboord geworden is.

Datse hier door betoonen datmen Psalm 22. alleen op Jesus passen kan.

gedaan hebben; maar datse gewilt hebben, dat sulks door den Roomschen Stadthouder Pontius Pilatus soude uitgevoerd worden. Vergelijk de gantsche handeling in de Euangelische Historie, met Paulus getuigenis, Actor. 13:28. Ook is het Kruis den Hebreen soo onbekend geweest, dat'er in haare gantsche Taal, noch in het geheele Oude Testament, niet een bewijs noch woord gevonden word, waar mede sy hetselve eigentlijk hebben konnen noemen; alhoewel het Justus Lipsius schijnd gemeend te hebben. En schoon ymand het *Hangen aan een Hout*, hier toe sou meenen betrekkelijk te zijn; die diende te weten, dat hy sulks geheel ongelukkig tot het Kruis sou doen; nademaal het Hangen aan een Hout onder de Joden, seer veel verscheelde van de Kruis-hegting der Romeinen: want onder de Joden, alswe gesien hebben, wierden de menschen eerst gedood, en dan aan een Hout Opgehangen tot aan den Avond; en dat voornamelijk alleen de Gesteenigde: op dat't yder bleek, dat hy de Dood-straf waarlijk doorstaan hadde. Invoegen het Ophangen wel een Smaad en Vloek-gevolg der straffe, maar eigentlijk geen Straffe selfs was: doch soo en was het met het Romeinsche Kruis niet, daar de Misdadigers tot straffe Levendig aangehangen wierden, en daar aan moesten sterven. Soo dat Lipsius en Baronius geheel het spoor zijn mis geloopen, wanneer sy in weerwil van alle de Geleerde Joden, uit Philo willen bewijsen; dat Moses ook de straffe van het Kruis, aan de Doodslagers geboden heeft. Daar doch die Meesters eenpaarlijk vast-houden dat die soort van misdaad onder hen alleen met het Swaard plagte gestraft te worden. Waar in ons de plaatse, Genesis 9: 6. met Matth. 26: 52. en Apoc. 13: 10. kragtelijk ondersteund. En nadien de Wet een Vloek spreekt over den Opgehangen; soo was die Ophanging harder en smaadelijker dan de Dood selve, die hier door merkelijk verswaard wierd. Voorts wil Lipsius, dat het Kruis ook by de Egiptenaaren en Persiaanen in gebruik geweest is, doch by de Afrikaners wel het meest; en dat niet alleen tot straf der geringe, maar selfs ook aan doorlugtige Persoonaadien. Ook heeft den Raad van Carhtago, de Krijgs-Oversten die hun te laf-hartig in den Oorlog gequeten hadden, met het Kruis gestraft. En soo bewijst hy ook, dat het de Grieken gebruikt hebben: als ook dat dese Lijf-straf seer oud by de Romeinen is; dewijl uit Livius blijkt, datse de eerste Koningen al gehad hebben. Maar alhoewel de Kruis-straf van ouds by veele ter hand genomen is; nochtans is deselve na de Romeinsche wijse, meest geoeffend tegens geringe menschen, Slaaven en overgeve Booswigten, en selden tegens andere van eenig aansien. Gelijk het ook als de eige Lijfs-straf der Dienstknegten en Slaaven gehouden wierd; aan wien dan het slegte Volk gehouden wierd alder-naast te komen. Ja sy was den Slaaven soo seer eigen, datmen door het woord *Kruis Knegtse* of *Dienstbare Lijf-straf*, gehouden was alleen die van het Kruis te verstaan. Dus wierd sy na veeler meeninge, aan geen Vry-gebooren, of Burger-mensch gepleegd; ten waare datse hem eerst door Geesselingen bragten in staat van een veragten Slaaf; mogelijk gelijkmen by ons ymand segd te *Ontpoorteren*, *&c.* 't Geen dan veel ligt ook de reden is, dat sulke ver-Oordeelde tot het Kruis, eerst Gegeesseld wierden: gelijk sulks aan Jesus ook geschied was. Egter en wierd dese straffe niet geoeffend, om een geringe of dagelijkse overtredinge; maar alleen om een gewigtige en hooggaande misdaad. Want gelijk het Kruis de uiterste of gestrengste straffe was, also moest sy ook de uiterste oorsaak hebben. Tot hoe hooggaande Straf-loon, het de Slaaven nochtans, behalven Moord, Oproer en Straatschenderie, al heel ligt verkerven konden; als namelijk wanneer sy haare Heeren verklikten, of selfs Aanklaagers van hun Meesters voor de Geregten waaren. Als

Onderscheid tusschen der Joden Hangen en het Kruissigen der Romeinen.

Misslag van Lipsius en Baronius.

Deuter. 21:23.

By wien het Kruis volgens Lipsius al meerder in gebruik geweest is.

Kruis een Slaaffe straf genoemd.

Kruis-straf wierd niet aan Burgers of Vry-gebooorne gebruikt voor datse eerst door Geesselen Ontpoorterd waaren.

Als mede alderhande heimelijke en ontrouwe aanslagen, tegen het welvaren van haare Heeren. Ook wanneer sy weg-liepen; insonderheid wanneer sy sulks gedaan hebbende, eerst naar een langen tijd gekregen wierden; ofte datse sulks ook meer dan eens gepleegd hadden, &c. Hoedanige misdoeningen sommige strenge Heeren gewoon waaren met het Kruis te straffen; hoewel eenige uit sagtmoediger imborst, de straffen versagt hebben. En gelijk sommige gevoelen, datmen aan de Vry-geboorne het Kruis selden gebruikte; soo heeftse Lactantius nogtans geheel-en-al van dese straffe soeken vry te pleiten: 't Geen hem sommige uit Lipsius hebben gesogt te ontleggen; seggende; dat alhoewel het Kruis geen Burger en past, en sy ook niet en gelooven, dat het ooit tegen deselve gebruikt is; soo isset nochtans genoeg geschied buiten de Wetten, en door wreedheid. Ook en zijn de geringe Vrye-luiden, dat is het gemeene Volkje van de Provincien, daar niet van bevrijd geweest: maar konden wegens verscheide quade Feiten, sig schuldig aan de Kruis-straf maken; namelijk door Oproer, Straatschenderie, Moord en listige Vervalsching. Als mede door Diefte, hoewel juist niet te Romen. Waarom het aan sommige bedenkelijk schijnd, of niet die Koningen, na welkers gewoone maniere van Regt-doen, nu nog de Huis-brekende Dieven, tot de *Galg* verwesen worden, van Fransche en Duitsche af-komst zijn geweest. Gelijk veele ook niet eens in twijffel trekken, ofmen heeft sig eertijds door noch andere misdaden, dese wreede straf konnen op den hals haalen. En gelijk we in de Kruis-rol van Jesus sullen sien, dat'er te selver tijd twee Moordenaars Gekruist zijn geworden; alsoo werd ons sulks als een seer gewoone straf van die misdaad, van Seneca bevestigd, wanneer hy in een sijner Brieven segd; *Heeft ymand Moorderie bedreven, heeft hy'er niet door verdiend dat hy Opgehangen word?* Dat is Gekruist werd: nadienmen sulken soort van Hangen doorgaans verstaan moet by de Romeinsche Schrijvers, die voor de tijd van Constantijn geschreven hebben. Waar van daan dan dese klare woorden by Petronius voorkomen, als hy segd; *Wanneer de Land-besorger bevoolen heeft, dat de Moordenaars souden Gekruist worden, &c.* Invoegen dat het Kruis van ouds met Orden en volgens een Geregt-plegende Straf-oeffeninge, tegens veelerlei soorten van hooggaande Feiten gebruikt is. Alhoewel het de Koningen somtijds vry ruimer genomen hebben, en dikmaal alleen uit een vuile Wreed-aardigheid en Bloed-gierige Dertelmoedigheid, 't selve tegens hare Vyanden, of wederspannige Verwonnelingen hebben gebruikt; doende te mets op eenen tijd, veele te gelijk op verscheide wijsen aan Kruissen slaan. Gelijk onder andere verhaald word, dat Alexander de Groot sulks aan twee duisend Tyriers dede. En hoe Alexander Jannæus de Joodse Koning, 800 van sijn voorname Bondgenooten binnen Jerusalem, als in een vermaakelijk Schouwspel liet Kruissigen; dat hebben we hier vooren genoegsaam in een Print-Tafereel gesien. Ook heeft Quintilianus Varus, uit die selfde Land-aard, ontrent 2000, om ik en weet niet wat voor een Oproerigheid, op de geseide wijse doen aan hun einde komen. Ja men schrijft dat selfs de goedertierne Titus in de laatst vernielende Belegering van Jerusalem, dagelijks meer dan 500 menschen deed aan Kruissen Nagelen; soo dat om derselver veelheid, de Kruissen meer gebrek van Aarde, dan van Lichamen hadden. Ook segdmen dat Augustus, haa't volvoeren van den Siciliaanschen Krijg, 600 Slaaven liet aan het Kruis hegten. In de eerste Kerke hebben de Romeinsche Tyrannen dese straf ook dikmaal tegen de Christenen geoeffend; waar van Gallonius, en bysonderlijk B. Riccius, ontrent de LXX seldsaame wijsen, met seer konstig gesneden Printverbeeldingen aan den dag gegeven heeft. Ja hoedanigen Kruis-hegten somtijds aan soo veele te gelijk geschiede, dat 'er op eene plaats en tijd, wei-

Om wat misdaden de Slaaven aan't Kruis konden geraaken.

Hoe ver ook de Kruis-straf aan de Vry-geboorne is geoeffend.

De Kruis-straffe is om verscheide reden van de Opperheeren ingevoerd.

Voorbeelden van meenigte menschen, die te mets op een tijd teffens Gekruist zijn.

Kruissigen in de eerste Kerke dikmaal tegen de Christenen gebruikt.

weinig minder dan 10000, aan ſulken Galg-hout omquaamen. In welke on-
menſchelijke Martel-eeuwen, ook ſelfs deſe ſtraffe aan't Vrouwelijk geſlagte
niet geſpaard en is. Gelijk onder deſe Eulalia en de Godtvrugtige Julia en an-
dere ten tijde van de Keiſers Diocletiaan en Theodoſius Gekruiſt zijn: waar
van de eerſte hangende aan het Kruis-Hout, de Borſt met ſcherpe klaauw-
haaken open geſcheurd en met ziedende Oly en levende Kalk, lange tijd
gemarteld wierd. Ook verhaaldmen dat Tiberius, de Prieſters en de Dienſt-
maagd Ida, welke oorſaak was dat Paulina in den Tempel van Iſis Geſchof-
feerd was, aan het Kruis doen klampen heeft. Doch al genoeg van het Kruis,
en hoedanig het geweeſt is, en waarom, en by wien het is gebruikt geworden:
wy moeten voornamelijk ook ſeggen en vertoonen, op hoedanigen wijſe dit
pijnelijk en wreed-aardig Timmer-hout gebruikt is; op datwe niet alleen de
groote leelijkheid van deſe Lijf-ſtraffe in ons gemoed overwegen; maar Je-
ſus Chriſtus ook duſdanig tot Sonde gemaakt, en in onſe plaatſe geſtraft, voor
onſe Oogen afgeſchilderd ſouden ſien; en alſoo verſtaan ſouden, dat Cicero
het Kruis niet ſonder oordeel, de *Wreedſte Dood;* en Nonnius, een *Verdoe-
melijk Noodlot* genoemd heeft. Gelijk het van de Aal-oude Regts-geleerde
ook van wegen de Eerloosheid, Grootheid, en voornamelijk de langduu-
righeid der ſtraffe, ſeer verre boven het Vuur, of de Dood-ſtraf der Ver-
brandinge geſteld is. Dus heeft dan Lipſius tweederlei wijſe van Kruiſſi-
gen aangemerkt; namelijk de Gemeene, die doorgaans aangenomen was;
en de andere die alleen ſelden, en niet ſoo dagelijks in gebruik was. En wil
voorts datmen daar ontrent aanmerkt, eerſt wat'er voor de Kruiſſiging; en dan
wat in deſelve; en ten laatſten wat na deſelve geſchiede. Hoedanige waarne-
mingen van Orden, onſe gedagten hier ſeer wel tot de beſchouwing van Jeſus
Kruis-lijding ſullen toetakelen. Voor de Kruis-hegtinge, gingen gemeenlijk
twee dingen, die den Lijder aangedaan wierden; namelijk de *Geeſſeling*, en de
Weg-leiding na het Straf-veld; waar van wy het eerſte alreede in de Geeſſeling
van Jeſus in 't Regt-huis van Pilatus hebben aangeweſen: daarwe te gelijk ook
vermaanden, dat de Geeſſel-ſtraf tweeſinds, namelijk met Roeden, en ook met
Ledere Riemen of Peſen by de Romeinen geoeffend wierd; waar van de laat-
ſte ſoort, als de veragtſte alleen tot der Kruis-boeven-ſtraf behoorde. Soo dat
Maldonatus gehouden word ſeer te miſſen, als hy ſegd, dat Jeſus met Roeden
Gegeeſſeld is: niet tegenſtaande hy de meeſte Schilderien aen ſijn hand heeft.
En of wel de Sweepen nu en dan door in-geknoopte Bikkels, Looden en Koo-
ten, ſoodanig ſtraf en onlijdelijk toegeſteld wierden, dat Ulpianus ſchrijft,
dat de Lijders te mets door de wreedheid der Geregts-dienaaren en Beulen,
ſoodanig geteiſterd wierden, datſe onder de ſlaagen van haare onbarmhertige
handen, het Leven daar by inſchooten; ſoo en moetmen nochtans alſulk
Geeſſelen geenſinds tot een Voorbereidſel van de gewoone Kruis-ſtraffe be-
trekken. Gelijk ſommige aan d'ander zijde ook hier in miſſen, welke ſonder
grond van waarheid ſeggen; dat Jeſus met Riemen geſlagen is daar Stekels in
waren: Alhoewel 'er te Romen een ſoodanigen neffens andere onſekere Hei-
ligdommen, Godsdienſtelijk bewaard word. In de Weg-leiding der ver-
Oordeelde, moetmen ook twee dingen aanmerken; namelijk de *Smaadheid* of
Beſpottinge, en onder dies ook de *Pijn* of het *Lijden*. De Smaadheid beſtond
meeſt daar in, dat de Lijder ſijn eigen Kruis na de Geregts-plaats of Galge-
veld moeſt dragen, ofte ten minſten als ſommige willen, een gedeelte daar van:
invoegen in haar t'eenemaal waaragtig wierd, 't geen men in een ſpreekwoord
ſegd; *Elk brengd ſig ſelven het quade met ſijn eigen Beeſt t'huis.* Waarom het
Johannes ook waardig geſchenen heeft van Jeſus aan-te-teekenen, *Dat hy ſijn
Kruis dragende, uitging na de Hoofd-ſcheel plaatſe, &c.* kap. 19: 17. Over
welke

Kruis-ſtraf ook aan de Vrouwen en Maagden gepleegd.

Wat'er voor de Kruiſſiging geſchiede.

Geeſſeling een voorſpel van het Kruis.

Den Misdadiger moeſte ſijn eigen Kruis na het Galge-veld draagen.

welke plaatse Lipsius seer wel aanmerkt; dat Jesus sijn Kruis geheel gedraagen heeft, (schoon hy van gevoelen is, daar hem andere in tegenvallen, dat de Misdadigers het somtijds maar ten deele droegen:) want segd hy, by-aldien sy Jesus het Kruis niet volslagen op den Nekke geleid hebben, waar toe isser dan een mede-helper van noode geweest, die hem voor een gedeelte verligte? Doch hier van moet breeder in het volgende Hoofdstuk gesprooken worden; nadien'er ook geen gaauwe koppen ontbreken, welke meenen, dat Simon van Cyrenen, het gantsche Kruis, en niet slegts de steert of 't onderste deel, heeft helpen draagen. Deselve Lipsius meend ook, dat die op de oude maniere uitgeleid, en *Onder de Gaffel* of het *Patibulum* Gegeesseld wierden, niet meer dan de korte Dwars-Balk of het Galg-hout, aan welkse met bei de Armen uitgestrekt en vast-gebonden waaren, droegen: vergelijkt hier mede onse Printverbeelding der Kruis-straffen ontrent E. en mogelijk ook F. en R. Ja somtijds meend hy, droegense wel niet met allen: want segd hy, wanneer daar ymand haastig, ofte aan een Boom Gekruist wierd, die en droeg niets dan sigselven. Noopende de Pijn die den Lijder in dese henen-leiding aangedaan wierd; die bestond in 't Quellen, en straffelijk voortdrijven; het zy dan met Sweepen of Prikkels te slaan: gelijk in ons Tafereel niet vergeten is aan-te-wijsen: En onder dies veragtelijk als uitvaagsels der menschen, neer te Stooten, te Schoppen, en uit wreedheid alderhande schimp aan-te-doen. En alhoewel het *Patibulum* of Dwars-hout somtijds van de Kruis-boeven wel eerst gedraagen, en een wijl daar mede omgeleid wierden; (gelijk uit Plautus en andere afgenomen word, als den eersten seid: *Laat hy een Patibulum door de Stadt draagen, en daar na aan een Kruis Opgehangen worden;*) soo meenen egter sommige, datmen het *Patibulum* niet voor het Dwars-hout en moet nemen, aan welke den omgeleiden naderhand tegen 't staande stuk Opgehangen wierd: om dat het noch niet alte klaar blijkt, dat *Patibulum* voor het Dwars-hout des Kruis moet genomen worden; maar dat het veel eer voor een Hout kan gehouden worden, dat ook FURCA of de *Gaffel* genoemd wierd; namelijk dat sig als een Mik boven-aan in twee gelijk-afgeknotte Hoornen, als een Y. van malkanderen spreide. Met hoedanigen Hout Salmasius heeft bewesen, datmen eertijds de Slaaven, veel meer tot een Schandaal, als om de Dood aan te doen, plagte te straffen. Siet de af-beelding der Daad, in ons Print-Tafereel ontrent R. En aanmerkt, hoedanig den Straf-boef met sijn gebogen Nek onder en tusschen het geseide Gaffel-hout geladen gaat: werdende onder 't henen-leiden met Roeden en met Prikkelen geslagen. Na hoedanigen uitvoeringe sommige die het grof verkorven hadden, noch buiten de Stadt aan een Kruis wierden Opgehangen. Waar op onses agtens, de gemelde Spreuke van Plautus, aldervoegsaamst schijnd te passen: Alhoewel wy mede niet ontkennen willen, dat by-aldienmen door *Patibulum*, een over-dwars uitgestrekt Hout mag verstaan, als hier in E. gesien word; men sou konnen agten, dat de regt opstaande Staaken, die mogelijk eenige altijd op de Galge-velden geplant stonden, door het aanhegten van soodanigen Dwars-hout, tot Kruissen zijn konnen gemaakt worden. Waar op Lipsius het Oog schijnd te hebben als hy wil, dat somtijds alleen maar het Dwars-hout en niet het geheele Kruis gedraagen wierd. Gelijk wy dan ook daarom na die wijse, een Aanhegting vertoonen ontrent P. Dat hier toe nu sommige meenen, dat ymand niet en sou konnen geseid worden het Kruis te draagen, die alleen het Dwars-hout draagd; sulks meenen wy soo heel vast niet te gaan: want om dat het staande stuk alleen door het Dwars-hout dat gedraagen wierd, tot een Kruis gemaakt wierd; soo heeft het selve in dien zin, selfs voor de Aanhegting, een Kruis

Verscheide meeningen aangaande het draagen van het heele Kruis, of een gedeelte desselfs.

Of men het Patibulum voor het Dwars-hout des Kruis, of voor de twee-hoofdige Gaffel nemen moet.

Wat het was onder de Gaffel te gaan.

Offe met het Patibulum van Lipsius ook aan 't Kruis Opgehangen zijn.

 kon-

Het gantsche Kruis wierd gedraagen.

konnen genoemd worden: Sonder nochtans dat wy hierom souden gelooven, dat de geheele Kruissen van wegen hare swaarte, niet en zijn konnen gedragen worden; naardien het blijkt dat dese last, ook een deel van de straffe selfs was. En hierom wierd ongetwijffeld aan Jesus, wiens Lichaam door Waaken, Bespotten, Geesselen en andere mishandelingen, en een stuk-weegs sijn Kruis te torssen, afgemat was, een helper toegevoegd, dien sy het gantsche Kruis opleiden; gelijkwe in het volgende Hoofdstuk sullen sien. En soo ons ymand hier vraagd, hoedanig het Kruis gedraagen wierd? Wy agten dat ons de waarschijnelijke maniere daar van genoegsaam ontrent de Letter T. aangewesen word; daarmen wel siet hoedanig het staande stuk van agter den Rug, op den Schouder leid, en de handen te wederzijds op het Dwars-hout uitgestrekt, met Koorden daar aan vast-gebonden zijn; invoegen het agterste beneden-einde, langs de grond sleepte. Gelijk dan ook de Heere Jesus op dusdanigen omleiding met het Kruis, heeft schijnen te spelen, wanneer hy Joh. 21: 18, 19. aan Petrus voorspelde, met hoedanigen Dood hy Godt verheerlijken soude, seggende; *Doe gy Jonger waart, gordet gy u selven, en wandelde waar gy wildet; maar wanneer gy sult Oud geworden zijn, soo sult gy uwe handen uitstrekken, en een ander sal u gorden en brengen waar gy niet en wilt. En dit seide hy, beteekenende met hoedanigen Dood, &c.* Soo dat dan ook hier in wederom de Schilders dapper missen, welke de Kruis-draaginge van Jesus, regt anders vertoonen; namelijk soo, dat het Dwars-hout van over den Schouder na vooren, regt op en neer by de Borst, als een Schiet-Anker af-hangt: stellende Simon van Cyrenen gemeenlijk aan de agter-post, om de steert van het Kruis te helpen tillen: Dat niet waarschijnelijk is. In dese gestalte eindelijk tot de Geregts-plaats gekomen zijnde, resteerender niet dan de *Ophanging*, de *Aanhegting*, en ten laatsten het *Opschrift der Beschuldiging*. De Ophanging ging wel voor dit alles; doch egter de Ontblooting en Berooving der kleederen ging noch voor hetselve. Want soo dra men tot het Kruis, of liever tot het Kruisveld quam, wierd het Hout in de Aarde gedolven, by-aldienmen'er geen gereed vond; en men schudde den mensche daar op de kleederen uit, en hing hem alsoo naakt aan het Kruis-hout. Gelijk sulks in de meeste Lijf-straffen der Ouden geschiede; als of de Natuure dit alsoo leerde, welk de mensche naakt in 't Leven brengd, en alsoo ook wederom daar uit voerd: Doch 't gene voornaamelijk in agt genomen schijnd aan die, welke door een Dood-straf uit het Leven gingen. En sulks sullen wy ook ontrent de Kruissing van Jesus ontwaar worden, wanneer de Euangelisten niet alleen verhaalen, dat hy na de Geesseling sullende henen geleid worden, sijn kleederen wederom aangekregen heeft: maar datse hem die wederom afgenomen hebben doe hy op Golgotha gekomen, aan het Kruis sou gehangen worden, gelijkmen uit het verdeelen der kleederen sien kan, schoon de Euangelisten 't selve eerst na de Kruissing verhaalen: want sy hebben hem die niet konnen uitschieten, hangende aan het Kruis. Waarom men ook voor vast moet houden, dat de menschen geheel naakt aan het Kruis gehegt zijn; alhoewel wy uit een zedige voorsigtigheid in dit en in het voorige groot Print-Tafereel, de bedekking der schaamdeelen hebben doen in agt nemen; om dat ons sulks niet alleen betamelijk scheen, maar ook datmen het niet geheel ongerijmd sou konnen in bedenken houden, of sulks niet te mets alsoo en is waargenomen: insonderheid sou het konnen plaats gevonden hebben in de Kruissinge van Jesus; ontrent welke het schijnd, dat de Joodsche Overpriesters, (schoonse hier geen eige Uitvoerders van het Hals-geregt waaren;) door haare tegenwoordigheid, alsoo wel hebben konnen versorgen, dat dus ver de Eerbaarheid be-

Hoe het Kruis opgeleid en gedraagen wierd.

En hoe van Jesus selfs te vooren aan Petrus net afgeschilderd.

Schilders missen seer in de Kruis-draaginge.

Hoe de Aanhegting aan het Kruis in Orden toeging.

Die Gekruist souden worden wierden de kleederen uitgeschud.

Waarom wy Jesus hier vooren niet geheel naakt aan 't Kruis vertoond hebben na de meeste waarschijnelijkheid.

waard

waard wierd, alſſe verſorgden dat de Doode Lichaamen, tegens haare Wet, niet aan de Kruis-galgen bleven overnagten: en ſooſe dit al niet gedaan hebben ontrent de ſobere bedekking der Naaktheid; (hoedanigen dekſel in dit geval juiſt geen eigen kleed des Lijders heeft moeten weſen; en ymand ook Naakt geſeid word, die van ſijn gewoone kleederen beroofd is;) ſoo ſal het ligt in een Eerbaar gemoed vreemd ſchijnen, hoe de Vrouwen en Godtvrugtige Matroonen, hier hebben durven verſchijnen, daar in de Wet ſoo naauw agt gegeven was, ontrent het onbetaamelijk ontdekken der ſchaamte: ſiet Levit. 18: 6-18. Deuter. 22: 30. en kap. 27: 20. En den Prieſters ook daar toe de beſorging van den Onderbroek aanbevoolen was, Exod. 28: 42. Want of wel in de eerſte plaatſe voornamelijk geſien word op eenige ſoorten van verbode By-ſlapingen; ſoo en blijft nochtans het gene daar in ook de Eerbaarheid alleen raakt, geenſinds uitgeſloten. Gelijk het ook niet veel toebrengd, dat Mattheus en Marcus ſeggen, dat de Vrouwen van verre ſtonden, alſſe dit Schouwſpel aanſagen: want uit Johannes blijkt, dat ſelfs Jeſus Moeder, en ſijn Moeders Suſter, en Maria Magdalena, &c. ſoo na by het Kruis ſtonden, dat Jeſus haar als van mond tot mond heeft aangeſprooken, Joh. 19: 25, 26. waar van terſtond nader. Voorts werd'er over de Aanhegting der Lichaamen by de Geleerde naauwkeurig onderſogt, of het ſelve geſchiede als het Kruis op de grond nederlag; ofte wanneer dat het opgeregt en pal over-end ſtond? En meend Lipſius, dat de oude behandeling van den Ouderling Pionius, die te Smyrna onder Decius gemarteld is, t'eenemaal pleit voor het liggende Kruis; en geeft in bedenken, of het ook niet ligter en is een menſch aldus ruggelings op een Kruis-balk liggende, aan handen en voeten vaſt te hegten, (gelijk ons Print-Tafereel ontrent G. vertoond;) dan datmen ſulks aan een ſtaande ſtijl, door optilling en heffing, met gevaar van vallen; en miſſchien ook onder vele tegenworſtelingen des Lijders ſoude doen? Beſiet de maniere daar van tegens de voorige in deſe met H. aangeweſen. Voorwaar ſeid hy, het ſchijnd wel ſoo: en nochtans getuigen veele oude blijken, dat het geſchied zy aan het opgeregte Hout: en wy en ſien ook niet datmen iets als deſe ſwakke reden daar tegen ſoude konnen inbrengen; namelijk dat de Kruiſſen, of ten minſten de ſtaande Stijlen, wel ſtonden opgeregt; maar datſe die op de aankomſte des Misdadigers, wederom hebben neder geveld. Maar wie ſal Eerbied en Geloove voor al deſen vergeeffen arbeid hebben? Daar meeſt alle de oude manieren van ſpreken, ſulks ook ontkennen; en niet ongewoon zijn meeſt met de waarheid der dingen naaſt over-een te komen: want de Oude ſpreken dikwils, van *Aan't Kruis op te heffen; op het Kruis te brengen*, en *op't Kruis te draagen*, *&c.* Hoedanige woorden niet anders dan een arbeidſaame of moejelijke opbeuring en verheffing aan eenig ſtaande Tuig ſchijnen te kennen te geven. Gelijk mede de doeninge des Misdadigers in duſdanigen Strafgeval, dikmaal genoemd word, *Opklimmen*, en *Op* of *Aan het Kruis ſpringen*, *&c.* 't Gene waarlijk niet anders dan op een ſtaande Kruis-hout en ſchijnd te paſſen. En ſal ons ſulks dan voornamelijk toevallen, wanneer wy kort hier na ſullen aangemerkt hebben, dat'er in 't midden van het ſtaande ſtuk des Kruis, een Navel, in manieren van een Blokket of Bankje uitſtak, op welke den Misdadiger tot de Aanhegting eerſtelijk als op een Houten Paardeken geſet wierd. 't Gene, by-aldien Lipſius in agt-genomen had, ſeker-der hier van hadde doen ſpreken: vergelijkt onſe reden met de Vertoog-ſchets H. K. en het liggende Kruis-hout op den Berg door het getal 8. en het ſtaande ontrent 7. &c. aangeweſen. En alhoewel een ander Schrijver hier uit Lipſius in twijffel trekt, watmen over dit verſchil ſekerlijk te bepaalen heeft; ſoo

Of door Naakt zijn noodig is altijd een geheele ontblooting des gantſchen Lichaams te verſtaan.

Of het Kruis voor de Aanhegtinge over-end-ſtond, of op de grond neer lag.

Lipſius beſluit dat de Kruiſſen waarſchijnelijk voor de Aanhegting geplant wierden.

En ſulks uit verſcheide blijken nader beveſtigd.

En voornamelijk uit ſeker Zit-bankje in 't midden van het ſtaande Kruis-hout.

ſoo beſluit hy met hem, dat beide wijſen zijn in gebruik geweeſt; en noch wel aldergemeendſt de laatſte; en dat van wegen de noodſaakelijkheid van de eerſte oorſpronk der Kruiſſen. Want ſeid hy, geſteld zijnde, dat ymand aan een Boom gehangen wierd, gelijkwe weten dat dikmaal pleeg te geſchieden; ſoo leerd de daad, datmen die niet ontwortelde noch neder gelaten heeft; om die na de Aanhegting wederom op te regten. En dit meend dan Lipſius, tamelijk wel na de waarheid.

Dat aan het ſtaande ſtuk der Kruiſſen een Zitbankje of Houten Paardeken was.

Doch indienmen hem vroeg, op wat wijſe men een menſch aan een ſtaande Kruis of Boom-ſtam welvoegſaam heeft konnen vaſt-hegten; wy meenen ſekerlijk dat hy ſou verlegen ſtaan: Ja het is te giſſen dat hem deſe ongerijmdheden, na het gevoelen van een onderſte Voetbankje aan de Kruiſſen twijffelagtig heeft doen over-hellen; terwijlen hy het Houten Middel-uitſtek, daar de Misdadigers Schrijlings op geſet wierden, by de veel ouder Schrijvers mis-geloopen was. In welke onwetenheid dan ook veele voor en na hem, door de valſche verbeeldingen der Schilders geſteven zijn. Dus wierdenſe dan met de Billen op een ſoodanigen Uitſtek, als op een Bankje of Houten Paardeken geſet, de Beenen nederwaards, en ruggelings tegen het ſtaande Hout aan gedrongen; en doe de Armen te wederzijds uitgeſtrekt, en met Koorden tegen het bovenſte Dwars-hout aangebonden: insgelijks ook de Beenen beneden, en daar na door die vier Deelen vaſt genageld: vergelijkt de af-beelding ontrent H. met K. en de ſaak ſal u niet ſwaar om verſtaan vallen: Ook dit niet, dat de Schilders ſulks van ouds gantſch qualijk en tegen de waarheid hebben afgebeeld; gelijk ook meer andere dingen. Die dan ook uit verlegenheid te mets nieuwe en heel vreemde vindingen daar toe hebben bedagt, op datſe de Gekruiſte van beneden de Aarde in Opſtal bragten; onder welke Riccius eenige wijſen vertoond, die door middel van een Schalk of Bok met Hijs-touwen, die over Schijven loopen, ſeer arbeidſaam verrigt werden.

Digters hebben hun gedagten dikmaal qualijk op de Schilderien geveſtigd.

Op welke ſchielijke behandelingen, ook de Digters met hoogdraavende bedenkingen uitgevallen zijn. En alhoewel ſommige meenen, dat de Schilders geen duſdanigen Uitſtek aan het Kruis hebben konnen verbeelden, van wegen datſe Jeſus gewoon zijn, met eenig Linnen bewindſel aan het onder-lichaam af-te-ſchilderen, en daar door dit Houten Paardeken bedommeld en bedekt hebben; ſoo en dunkt ons ſulks geheel niet waarſchijnelijk: want onſe * Printverbeelding hier vooren wijſt genoeg aan datſe ſulks ſeer welvoegſaam hebben konnen doen, ongemoeid de bedekking der ſchaam-deelen.

* Siet te rug op 't 516. Blad.

Beden-king over het Naakt Kruiſſigen.

Anderſinds agten wy, datmen het veel eer mag waarſchijnelijk houden, dat de Misdadigers geheel Naakt aan 't Kruis gehangen zijn, dan dat wy juiſt betaamelijk ſouden agten, dat ſoodanig in Jeſus Kruis-lijden te verbeelden. Want het is, gelijkwe ſeiden, buiten alle andere blijken, uit het verdeelen van Jeſus kleederen wel ſeker, dat de Romeinen gewoon waaren de Stervelingen voor het Aanhegten, de kleederen uit te trekken, en van alles beroofd te doen uit de Weereld gaan. Hoedanigen Naaktheid ſommige Geleerde ook ſoo geheel ſtreng, en na de Letter der oude Schrijvers willen genomen hebben, dat ſelfs niet eens de bedekking der ſchaamte in agt-genomen is geworden; om dat ſulks ook tot vermeerdering van het Schandaal deſer ſtraffe ſtrekte. Of dit nu altijd een ſoo onverſettelijken gevolg van deſe ſtraffe is geweeſt, dat het ook de ſchaamteloose Joden geduld, en de Eerbaare Vrouwen hebben willen aanſien; dat hebben wy ſoo aanſtonds niet ſonder reden bedenkelijk gehouden. Wy voegender hier noch eens by, dat wy, om veele billijke ergerniſſen te weeren, het ſelve, ſchoon het konde waar zijn, alſoo niet en hebben laaten verbeelden; om dat wy ons verſekeren, dat een beſcheiden Chriſten, deſe afwijking der waarſchijnelijkheid, ons ligtelijk ſal ten beſten afnemen.

En

En doch wat wonder sou het zijn, dat by-aldien het de gewoonte der Romeinen is geweest, de veragte Misdadigers geheel Naakt te Kruissigen; dat ook de onschuldige Jesus, die voor ons tot Sonde gemaakt en gestraft is, onder Naaktheid en Schaamte aan het Kruis-hout gehangen is; nadien immers de Sonde, de Naaktheid en Beschaaming aan den dag gebragt heeft, gelijk te sien is, Genesis 2: 25. en kap. 3: 7. met Rom. 6: 21. vergeleken. Of nu ook de Duisternisse, die van de Sesde tot aan de Negende Uure over over de Aarde gesien wierd, als een bedekking van dese onbeschaamde daad der Joden aan-te-merken zy, als sommige hebben gemeend; laatenwe sonder tegenspreken yders aandagt geern bevoolen. Doch hoe Geisteranus dit stuk wou begrepen hebben; dat heeft hy in sijn Beelde-straf, den Schilders in dese Vaarsen afgeteekend, als hy seid;

2 Cor. 5. vers 21.

Ey lieg niet Maalers hand; want is 't de tijd of stond,
Om weer t' Ontblooten, dat wel eer te Dekken stond,
Soo Schilderd vry het Kruis met Moeder-naakte Leden:
Want hing het Handschrift niet &c.

Gelijkwe hier na uit de Digtkundige vertaling van J. Oudaan wat ruimer sullen by-haalen. De Aanhegting geschiede met Nagels of met Koorden, doch meestdeels met de eerste; alhoewel ook de Koorden dienden tot de eerste aanbinding van Handen en Voeten, op datse daar na te ligtvoeriger en sekerder, met Nagelen wierden vast geklonken: besiet de Vertoog-schets H. K. Waar van daan dan de Grieken het Kruissigen selfs; een *Aannageling* genoemd hebben. Ook zijnder alleen wel Koorden toe gebruikt sonder aanspijkeren; alhoewel sommige hier de Koorden alleen noodsaakelijk stellen, tot de geseide Aanhegting door de Nagelen: want sy oordeelen, als we terstond seiden, datmen de Handen en Voeten daar mede vast-gebonden heeft, op datse die op de slaagen niet en souden onttrekken eer de Nagelen quamen hout te vatten. Ofte ook wel als andere gemeend hebben, op dat de Lichaamen te sekerder in het hangen ondersteund en opgehouden wierden. Ook willen eenige dat noch een andere Koorde, na het midden der Borst en onder de Oxselen doorgegaan is, om deselve na boven het Opper-einde des Kruis op te trekken: alhoewelmen sulks niet noodsaakelijk sal stellen, wanneer wy ons de Kruissen met een Middel-uitstek als ontrent 7. 8. en H. K. verbeelden; nadien de Koorden, met welk alleen de Armen na de voorhand tegens het bovenste Dwars-hout aangebonden wierden, genoeg waaren. Tot welken behandeling men genoodsaakt schijnd te worden te gelooven, datmen hier ook Ladders toe gebruikt heeft; alhoewel andere dit in Lipsius tegenspreken, en dat meest uit waarneming van de niet soo hoogverheve Kruissen, als sommige sig verbeeld hebben: meenende dat sulks alleen door het opbeuren op het houte Paardeken, door de Krijgs-knegten of Rakkers is konnen geschieden, sonder soodanige Ladders of Steigertuigen daar toe te gebruiken; om datmen by de Oude Schrijvers daar af geen gewag vind: veel min dat 'er drie soodanige Ladders toe souden gebesigd zijn; gelijkwe met een staaltje volgens Lipsius, in ons Print-Tafereel ontrent L. vertoonen. Doch hoe laag by de grond ook de Kruissen mogen geweest zijn; wy en sien niet hoe egter de Aanhegting sonder eenig Ladder-tuig is konnen uitgevoerd worden: overweegd de behandeling in onse Vertoogschets het af-beeldsel met H. geteekend. Ook en is de nalaatigheid der oude Schrijvers die de Ladders mogen vergeten hebben, niet genoeg, om deselve geheel en al van dese Kruis-hegting af te weeren: nadien ons meer uitvoeringen verhaald worden, daar juist al de Werk-tuigen niet opgeteld wor-

Dat de Aanhegting te gelijk met Nagelen en met Koorden geschiede.

Of'er meer Koorden dan tot de Aanbindinge van handen en Voeten noodig waaren.

Of de Aanhegting ook door een of meer Ladders gedaan is.

Dat de menſchen ſonder Ladder-tuig ſeer beſwaarlijk zijn konnen vaſtgehegt worden.

3. van de Aarde. 6. menſche lengte. 1. boven het Hoofd. 2. Uitſteks.

12. Voeten.

worden: inſonderheid niet wanneer de daad, de noodſaakelijkheid van een bekend Werk-tuig inſluit. Dus ſal het ons dan ſeer moejelijk te verklaaren zijn, hoedanig het vaſt-binden der Armen en 't Aannagelen der Handen heeft konnen geſchieden; ten zy door behulp van een Steek-leer, of Hoender-trap, of iets diergelijks; op welke de Armen door een of twee Soldaten, van agteren met Koorden opgehaald, en aan een Dwars-hout vaſt-gebonden zijnde, daar tegen vaſt-geſpijkerd zijn geworden. Want ſchoon een menſch maar twee, drie of vier voeten van de Aarde verheven heeft gehangen, ſoo zijn de handen ten minſten 9. of 10. Voeten van de grond moeten aangehegt worden: hoedanigen hoogte men niet welvoegſaam ſonder hulp-tuig van een Ladder beklimmen kan, om eenige ſekere daad (gelijk daar was het aanhegten van een wederſtrevenden Misdadiger of baldadigen Booſwigt) te konnen verrigten. Waar toe dan ook noch komt, dat de Kruiſſen ſomtijds wat hooger, en de Aanhegting meerder van de grond geſchiede: gelijk mede de Kruis-houten juiſt niet altijd ſoo net en vlak geſchaafd noch bediſſeld waaren. Soo dat de minſte Kruiſſen ligt twaalf Voeten boven de Aarde, andere mogelijk meer hebben uitgeſtaan. 't Gene immers niemand ongelooflijk ſal ſchijnen, by-aldienmen mag gelooven, 't gene Nicephorus ſegd; namelijk dat Jeſus ruim ſeven voeten is lang geweeſt: gaande volgens den Brief van den Romein Lentulus aan Tiberius geſchreven, geheel regt-op. Doch de Marmere Kolom die te St. Denis in Vrankrijk, van Jeſus Lijf-lengte vertoond word, houd maar 6. Voet en 3. Duimen. Doch hoe het hier mede ook mag zijn, dit geeft nochtans eenige ſchijn voor de hoogte der Kruiſſen te kennen,

De Aanhegting is door eenig Ladder-tuig gedaan.

dat de Krijgs-knegt of mogelijk een van de ſchampere Joden, die Jeſus te Drinken wilde geven, de nat gevulde Spongie op een Riet-ſtok of Tak van Hyſſope moeſte ſteken, om aan ſijn mond te brengen: hoedanigen ligtvoerigen doening immers veel beter ongemiddeld, dan de Aannageling van een levend menſch, ſonder eenig hulp-tuig, hadde konnen geſchieden. Datmen hier toe nu ook vraagd, hoedanig een Epheſiſche Weduw-vrouw, met hulp van haar Dienſtmeid en een Soldaat, haaren Dooden Man in de plaatſe van een geſtoolen Straf-boef, ſonder Ladder aan het Kruis gehangen heeft, gelijk Petronius verhaald; ſulks kan hier wel bedenkelijk bygebragt worden, maar niets ter ſaake bewijſen: immers was deſe Man Dood, en uit ſijn Graf genomen? En dus was het, alsmen ſegd, met een Dood Kalf goed ſollen; Doch de Kruis-boeven wierden levend daar aangeklampt; en waaren dikmaal overgegeven Schelmen, die ſig alſinds onbehandelbaar aanſtelden. Gelijk dan ook het gene uit nood, en in de uiterſte verlegenheid te mets door een nieuwe vond en met gevaar gedaan word, niet ligt tot een algemeene regel en moet betrokken worden: En den gemelden Schimpſchrijver ook niet uitdrukkelijk en ſegd, datſe deſe daad ſonder eenig Steiger-tuig, of ander behulp-middel hebben uitgevoerd. Ja hoedanig ſeldſaam ſig te mets Dieven en Huis-brekers weten te behelpen; daar van heeftmen ongelooflijke blijken geſien. En deswegen moet het niemand vreemd ſchijnen, dat wy de Aanhegting van boven, hier ontrent H. door middel van een Ladder vertoonen: alhoewel de Print-verbeelding niet alte naaukeurig tot onſe zindelijkheid uitgevallen is.

Met Koorden aan het Kruis gebonden ſonder Nagelen was een wreeder Dood dan die daar toe noch met Spijkers geſchiede.

Met Koorden alleen aan het Kruis gebonden te worden, wierd van wegen de langſaamer Dood, voor wreeder gehouden dan de Aanhegting met Nagelen; en men heeft niet alleen door een oud en verſierd Erfgerugt geloofd, dat de twee Moordenaars, dusdanig te wederzijds Jeſus gehangen hebben; maar men heeft ſulk een valſch gevoelen ook noch door veele Schilderien en geſnede Beelden onderſteund, en by na on-uitwiſſelijk de gedagten der menſchen ingedrukt: daarſe na

alle

alle waarschijnelijkheid niet anders, maar even soo als Jesus sijn aangehegt geworden. Want gelijkse voor den Avond-stond na de Joodsche Wet moesten afgenomen, en dat daar toe door het Breken der Beenen, hun Dood moeste verhaast worden, gelijk de Euangelische Historie leerd; alsoo souden sy alleen gebonden gehangen hebbende, niet een strenger, maar een sagter Dood, dan of sy genageld hadden geweest, gehad hebben. Het gene Nonnius ook bevestigd heeft; en het kan misschien noch veel kragtiger uit het Oude verhaal van Helena de Moeder van den Grooten Constantijn, waarschijnelijk gehouden worden. Want als die Godtvrugtige Vrouwe gekomen was om de Heilige plaatse te besoeken, die de Saligmaaker in het Vleesch woonende, bewandeld hadde; isse begeerig geweest na het Kruis daar Jesus tot onser behoudenis aan Geleden hadde. En wanneer sy na een naarstig omgraaven, drie Kruissen gevonden hadde, bleef men lang in 't onseker, welk van de drie het regte was: want het Opschrift aan welk het hadde konnen gekend worden, lag ter zijden geworpen. 't Gene waarlijk buiten dat seer ligt hadde te kennen geweest, by-aldien de Lidt-teekenen der Nagelen maar in een hadden geweest. Sulks dat ons dit dan ook indagtig maakt te ondersoeken, hoe veel Nagelen daar gemeenlijk tot dusdanigen Aanhegting gebruikt wierden; nadien hier over niet alleen groot geschil is, maar dat ook de dwaalinge der Schilders daar in tegen de meeste waarschijnelijkheid aangekant leid. Als de welke met de meeste stellen, dat'er gemeenlijk Drie; doch de waarheid dat'er Viere gebruikt zijn; en wy willen 't laatste ook in Jesus Kruigs-lijding voor seker gehouden hebben; terwijl 'er over 't Aan-nagelen selfs geen geschil kan zijn, gelijk we aanstonds uit de reden van Thomas, Joh. 20: 25. sullen ontwaar worden. Plautus heeft'er viere volgens 't oud gebruik in agt-genomen; en Lipsius heeftse ook met groote agting aangenomen; om dat hy gemerkt heeft, datmen ook het getal der Spijkeren, niet alleen uit wreedheid vermeerderd, maar deselve ook wel aan eenig ander deel des Lichaams gebruikt heeft. Want in deser voegen, is eenen Angricola onder Diocletianus te Bononien, met meer dan twaalf Nagelen aan 't Kruis genageld. En Philomenus onder Aurelianus in Galatien Gekruist zijnde, ook met een Nagel door het Hoofd vast-geslagen. Invoegen hy meend, dat wy uit de maniere der Ouden te gelooven hebben, dat de Nagelen ook in de vrye-keur der Regters gestaan hebben; en datmen mogelijk te vergeefs sou twisten, by-aldienmen sig verpijnigen sou, om het getal juist met Drie of met Vier te bepaalen. Alhoewel het waarlijk geen wan-stal hebben sou, iets sekers uit de H. Schrift te konnen seggen, wanneer ons de waarheid hier van, in het Kruissigen van de Saligmaaker Jesus, afgevraagd wierd: siet de straks aangehaalde plaatse, Joh. 20: 25, 27. Maar of schoon het ons niet toe en komt, segt Lipsius, uit het verschil der Vaderen de keur te nemen; nochtans hel ik seer na het gevoelen der vier Nagelen. In de Griekse Kerken vondmen eertijds de Schilderien van Jesus doorgaans met de Voeten van malkanderen aan het Kruis genageld. Waar van de wijs der Aanhegting soodanig was, datse eerstelijk de handen, daar na de voeten vast maakten: beginnende in beide van den Regter. En alhoewel het geheele Lichaam voornamelijk aan de Handen moeste hangen; soo en moetmen sulks geensinds in twijffel trekken, noch onmogelijk houden, gemerkt de Been-agtige en taaje Zenuwagtige deelen der handen, tot dese last sterk genoeg zijn; en vry minder te draagen hadden, wanneer men sig hier toe ook noch een soodanigen Middelbankje aan het staande Kruis-hout verbeeld, als wy boven hebben begonnen te melden. Doch dat Lipsius hier in twijffel trekt, of de Middel-palm

der

Dwalinge sommiger Schilders in het verbeelden van de Moordenaars aan 't Kruis.

De Aannageling der Moordenaaren uit de Historie van Helena bewesen.

Of daar Gemeenlijk drie of vier Nagelen tot d'Aanhegting gebesigd zijn.

De Aanhegting is waarschijnelijk met vier Nagelen geschied.

In wat Orden de Aanhegting geschiede.

Dat de Hand-palmen sterk genoeg zijn om een vastgenageld mensch op te houden.

der handen hier toe genoeg was; en bedenkelijk houd, of de Nagelen niet wel te mets even agter de Voor-hand, dat is aan den Onder-arm, tusschen de Speek en de Arm-pijp, ingeslagen zijn geworden; gelijk den Grooten Schilder-meester P. Paulus Rubens sulks, alhoewel niet altijd, in sijn Tafereelen waargenomen heeft: daar in schijnd sijn oordeel met al sijne navolgers vergeefs te waggelen. Want behalven dat wy dagelijks sien, hoe een geslagen Os, van ettelijke honderd Ponden wegens, aan twee dunne Peesknoopen der agter-schenkelen opgehangen word; soo heeft Fontanus genoegsaam uit de saamenbindselen der Hand-palm, de mogelijkheid deser daad bewesen. Gelijk mede het maaksel des menschen leerd, dat het doorwonden van de beneden Arm, om de veelheid der Aderen, de Dood des Gekruisten te seer verhaast, en by gevolg de straf tegen 't voornemen des Regters, veelsinds had konnen verminderen. Doch waar toe hier over in twijffel gebleven, daar wy het doorbooren der Handen, niet alleen van Jesus in den 22. Psalm voorseid vinden; maar sulks ook klaar genoeg vervuld sien in de Euangelische Historie; nadien de woorden van Thomas, Joh. 20: 25. *Indien ik in sijne Handen niet en sie, het Teeken der Nagelen, en mijne Vinger daar in steke;* niet anders dan dese waarheid bevestigen: vergelijkt'er de antwoorde van den Verresen Jesus mede, daar hy tegen Thomas seid; *Brengt uwe Vinger hier en siet mijne handen*, vers 27. Dus houden wy dan voor waaragtig, dat de Aannageling midden door de Hand-palmen geschiede; daar wel een snerkende pijn veroorsaakt, doch weinig Bloed-aderen geraakt wierden; en de Lijders deswegen niet aan een haastig einde quamen: gelijk sommige dat uitvoerig tegens Lipsius bewesen hebben. Doch waar dat seker Godsgeleerde, die seer veel geschreven heeft, gelesen of hooren seggen heeft, dat dit gemeenlijk met Houte Nagelen geschiede; sulks hebben we tot noch niet konnen wijs worden. Voorts meenen wy, dat sommige uit Lipsius met meerder sekerheid gevoelen, dat in geval dat de Lichaamen swaar en de Handen teer waaren, de Koorden waar van boven gerept is, een noodwendig hulp-middel geweest zijn, om alle gevaar van 't doorscheuren der Nagel-wonden, voor te komen. Gelijk die ook aan Baldadige en hartnekkige Kruis-boeven, een gereed middel tegen het los-wrikken der Handen konnen verstrekt hebben. En dus ver sou hy onses agtens wel oordeelen; doch datser alleen daarom souden by-gedaan zijn: als mede dat'er een Koorde gebruikt is, om de Lichaamen, het zy om de Borst of onder de Oxselen, aan 't Kruis vast te maaken; daar in schijnd die Geleerde Man niet alte vast in sijn Schoenen te staan; schoon hy ook het Bankje of Houten-Tafeltje dat sommige tot een ondersteunsel der Voeten aan het Kruis stellen, wil verworpen hebben; ongemoeid dat Gregorius Turonensis hetselve sig soodanig aan het Kruis van Jesus, uit Godsdienstigheid ingebeeld heeft; mogelijk verleid zijnde door de sweemsels van eenige oude Schilderien en Beelden; daar Lipsius niet alleen ook van getuigd gehoord te hebben; maar daar door hy ook in sijn oordeel soo ver heeft beginnen te aarselen, dat hy dusdanigen Voet-bankje aan het Kruis van Jesus, niet geheel roekeloos wil verwerpen; alhoewel hy segd, sulks veel stouter, ontrent dat van andere te durven doen. Doch datmen eertijds alleen uit een Godsdienstige Eerbiedigheid dusdanigen Voet-bankje aan het Kruis van Jesus bedagt heeft, kan mogelijk het Grieks Opschrift van dien Penning bedenkelijk doen houden, welke aan Lipsius door sekeren Vriend gemeen gemaakt is; alwaar gelesen word: ΚΟCΜΟΥ ΤΟ ΛΥΤΡΟΝ ΑΙΜΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΛΟΓΟΥ, *Het Bloed van Godt, het Woord, is het Randsoen der Weereld.* Zijnde desen Penning van Keiser Henricus uit Constantinopelen gesonden

on-

Misslag der Schilders die de Nagelen door den Onder-arm verbeelden.

Dat dese Nagelen geen Houte Pennen zijn geweest.

Dat'er geen Voetbank aan het Kruis is geweest.

ontrent het Jaar 1208. Maar waarom sullen wy de blijken der laatere Schrijvers geloof geven, die eerst geleefd hebben na dat de Kruis-straf al lang de schop gegeven was; daar wy veel ouder getuigenissen hebben, en welke leefden alsse noch in gebruik was? en wy immers altijd sien en hooren, voor Hooren-seggen en Erfgerugten behoorden plaatse in te ruimen. Dus spreken dan alle de Schrijvers voor Constantijn de Groot, wel van een Middel-uitstek, dat als een Blokket, of Houte Paardeken, daarmen Schrijelings op zitten konde, midden in het Staande-stuk des Kruis ingevoegd was; maar van geen Voet-Bankje, op welke de Gekruiste te gelijk Stonden en Hingen, en dat byna volgens de maniere als de Japonesen veeltijds plegen te doen; hier ook in ons Print-Tafereel afgebeeld onder de Letter M. en insonderheid na de oude Schilder-wijse by N. vertoond. Welke maniere der Japonesen soodanig is, datse ook behalven het Voet-steunsel, noch een Zit-bankje hebben: en voorts daar in van de Romeinsche Kruis-wijse verscheelden, datse de Handen en Voeten alleen met Koorden vast-bonden, en na een wijl hangens, met Spiessen doorstaken; maar nooit gewoon zijn met Spijkers vast te Nagelen; gelijk B. Riccius met eenige niet onkonstig gesneden Print-beelden aangewesen heeft; sonder nochtans eenig bewijs van een Zit-bankje te laaten sien. Waarom dan ook alle doorsigtige Mannen, weinig geloof aan soodanigen Voet-bank by de Romeinen willen gegeven hebben; schoon het in niet heel Oude Penningen, en sommige Schilderien, soodanig gesien word. Maar het gene eenige Geleerde wonder doet, is dit; dat de neerstige Lipsius een gantsch Boek van het Kruis geschreven hebbende, niet eens aan het kleine Dwars-hout dat met een End na vooren aan het regt-staande Kruis-hout uitstak, gedagt heeft; daar het ons nochtans bekend gemaakt werd van Luiden die in de tijden voor Constantijn, en als de Kruis-straf noch in swang ging, geleefd hebben; namelijk Irenæus, Tertullianus en Justinus Martyr, uit wien het de Geleerde Schaliger alder-eerst schijnd opgespeurd te hebben. Zijnde dit uitstekend Hout als een Bankje, somtijds wat rond-agtig of stomp vierkantig; doch meestdeels na de boven zijde met een scherpe Rug, op de wijs van een Houte Paard. Besiet'er de Print-verbeeldingen van op de Kruis-Berg ontrent 7. en 8. Waar op dan die gene, welke Gekruist wierden, soodanig Schrijelings opgeset wierden, dat het selve Dwars-hout van tusschen de Beenen na vooren uitstak: Waar van wy de verder behandeling nu al hebben verklaard, navolgens de Print-verbeelding ontrent de Letteren H. K. Invoegen datmen het gemeene en waare Kruis moet aanmerken uit Drie stukken saam-geset te zijn; namelijk een groot regt-staande Stuk of staak; en dan een kleinder stuk, dat ontrent het boven-end, daar dwars tegen ingevoegd is: en ten laatsten het benedenste Blokketje, of Paardeken daar den Lijder op Zat of Reed, gelijk Justinus Martyr segd. En alhoewel sommige dit Uitsteeksel op het boven-gemelde Voet-bankje willen gepast hebben; op welke den Lijder met de Voeten als op een Klos of Kardoes, vast-gespijkerd wierd, navolgens de maniere by N. vertoond; sulks en schijnd geheel met het seggen van Justinus Martyr niet over-een te komen; nadien een soodanig staande mensch, niet wel en kan geseid worden te Rijden, noch te rusten; maar veel eigentlijker eenen die alsoo op een Uitstek zit als in H. K. Invoegen wy daar uit besluiten mogen, dat de Gekruiste met hare Billen op dusdanigen Houten Paardeken zaaten; de Beenen te wederzijds nessens het Staande stuk af-hangende; en de Voet-planten met twee Spijkers een weinig van den anderen, daar tegens aangenageld wierden; na datse eerst daar toe met Koorden waaren vast-gebonden: gelijk u onse Printverbeelding ontrent K. sulks genoegsaam aanwijst: En dus niet kruissselings de Voeten over malkanderen, gelijk-

De Autheuren voor Constantijn spreken van geen Voetbank maar van een Zit-bankje.

De Kruissen hebben in 't midden een Houten Paardeken gehad.

Het Kruis uit drie Deelen beschreven.

Voeten zijn nevens malkander en niet kruisselings over malkander vast genageld.

lijkmen het soo meer na de welstand en verkiesing der Schilders, als wel na de waarheid, doorgaans afgeschilderd siet: dog waar over al van ouds, een groot verschil by de Geleerde is geweest. En dat de Romeinen d' Aanhegting der Voeten niet over, maar nevens malkanderen hebben gedaan; word ook door 't getal der Vier Spijkers bewesen. Gelijk dan mede het maaksel des menschen daar tegen strijd, en de Voeten, zijnde de Beenen aan een Hout soodanig regt uitgestrekt, als de Schilderien vertoonen, niet soo vlak en konnen aangenageld worden; ten zy dan dat de Knijen een weinig voorwaards-uit gebogen staan: van de Schilders alleen om de minder welstand nagelaaten; of zijn blindeling hun Voorgangers nagewandeld; schoon mogelijk sommige beter weten, alsse doen, om dat het soo de gemeene Mode is. En op dese voet gebeurd het dan, datmen *Krucifixen* siet, waar aan het Beeld van Jesus soo net en glat uitgestrekt hangd, als of 't slegts een vermaak-Spulletje was aan soo een Kruis te hangen. 't Geen waarlijk te bestraffen is. En schoon mogelijk ymand mogt denken, dat sulks in onse kleine Verbeeldingen niet al te naauwkeurig in agt-genomen is; soo hebben wy 't selve nochtans in de voorgaande * groote Kruis-verbeelding veelsinds doen verbeteren; om dat het hier tegen onse goedvinding, door de ongehoorsaamheid des Konstenaars alreede dus geschied was. Waar uit dan nu ook ligtelijk kan afgenomen worden, datse dus zittende, en selfs dood zijnde, beter hebben konnen rusten, dan datse staande met de Voeten op een Bankje, aan 't Kruis hebben konnen opgehouden worden: nadien door de pijn en smerte der Voet-nagelen, het Lichaam veel eer vermoeidheid dan bequaam steunsel verschaft wierd om te rusten. Te meer gelooflijk, wanneermen aanmerkt, dat Tertullianus dit middelste Dwars-houtje noemd, *Het Uitstek van de Zitbank*, 't Gene dan ook veeltijds na boven scherp, dat is met een Rug gemaakt wierd, om ook noch een pijnelijk zitten, tot de smerte der Kruis-nagelen toe te voegen: gelijk dat uit de woorden van Seneca niet duister af te nemen is, als hy seid; *Hangd my vry op, en doet een Scherp Kruis onder my daar ik op Zitten sal.* Hoedanige woorden Lipsius misschien seer qualijk op de straf door een scherpe Spits-paal, die van onder ingesteken boven uitquam, gepast heeft. Ook salmen dusdanigen Zit-bankje, aan de Kruissen te ligter noodsaakelijk agten, wanneerwe uit het vervolg sullen ontwaar worden, dat de Romeinen niet gewoon waaren de Gekruiste na de Dood af te nemen; maar datse die meest daar aan lieten vergaan; en van de Raaven en Vlees-etende Vogelen verteeren: in hoedanigen gevalle de Lichaamen door het rotten der wonden in handen en voeten, wegens haar eigen swaarte, seer ligt van de Kruissen hadden konnen afvallen: waar tegen sy dan door soodanigen Middel-hout, merkelijk ondersteund wierden. Want of wel de Hand-beenderen, Senuwen en Pesen, sterk genoeg van maaksel en saamenstel zijn, om een mensch met Spijkers doorboord, daar aan op te hangen en te draagen; soo moetmen nochtans agten, dat sulks alleen plaats kon vinden, wanneer de Lichaamen noch vers en levendig, ofte slegts een weinig tijds gestorven waren; en niet wanneer de saamenbindselen der Beenderen, door 't uitgestorte Bloed en Zenuw-vogten ontbonden, en los-gemaakt zijnde, begonden te rotten en door te sluipen. Soo dat hier uit klaar gesien word, dat dit uitstekend Hout, niet alleen en diende om de Lichamen in en na de Dood te onderschragen; maar het verstrekte ook voor een eerste of tweede Trap, om het Kruis te beklimmen: naardien den Misdadiger gemeenlijk eerst op selve geset of opgebeurd wierd, om aan het Kruis vast-gehegt te worden. Gelijk we ook hebben gesien, dat de Kruis-houten voor de Aanhegting, in haar volle maaksel in de Aarde pal geset stonden, of even voor de Straf-daad daar in gedolven wierden. Naar de Vast-hegting volgde noch de By-hegting, of het voor-

*Siet dese op 't 516. Blad.

De Gekruiste wierden na de Dood niet afgenomen.

Nuttigheid van het uitstekende Paardeken aan de Kruissen.

voorhangen van een Opschrift; namelijk de oorsaak der Lijf-straffe; of liever een korte Inhoud van het Feit des Misdadigers. By de Romeinen gemeenelijk den TITUL genoemd; welk woord den Euangelist Johannes daarom ook gebruikt heeft; en Mattheus seer wel na de ware en eigentlijke beduidenis, *De Oorsaak der Beschuldiging* genoemd heeft. Met welke beide benaamingen, de Griekse en Latijnse Boeken seer wel over-een-stemmen. Dusdanigen *Titul*, *Opschrift*, of *Oorsaak der beschuldiging en Straf*, was men ook veelsinds gewoon, neffens of voor den ver-Oordeelden te draagen, wanneer sy omgeleid wierden; namelijk als sy door het gemompel des gemeenen Volks, en als ten Toone voor al de Weereld henen geleid wierden, om daar op elders gestraft te worden: siet onse Printverbeelding ontrent R. T. E. F. Daar dit Opschrift dan den ver-Oordeelden plagt voorgehangen of bygehegt te worden: alhoewel wy ook by Justus Lipsius vinden aangeteekend, datmen dusdanigen Titul te mets heeft naargelaaten; en het alleen voor genoeg gehouden wierd, dat de Oorsaak van des Misdadigers straf, mondeling door een Beampt Uitroeper, gaande voor den Sterveling, aan het gemeene Volk bekend gemaakt wierd. Gelijk we mede sulk een maniere van doen in de verhandeling der Joodsche Dood-straffen hebben gesien: alleen daar in verschillig, dat sy gewoon waaren ook neffens het Uitroepen, de Oorsaak des Doods op een Schrijf-Tafelken te stellen, en 't selve voor den Lijder tot op sijn Kerk-hof henen te draagen. Doch uit de Kruis-wijse des Saligmaakers blijkt het genoeg, dat de Romeinsche gewoonte medebragt, dusdanigen Opschrift, boven het Hoofd der Gekruiste, voor te hangen, of vast te hegten; en dat ongetwijffeld dan eerst, wanneer sy alreede volkomen daar aan genageld waaren: waar van breeder in 't volgende Hoofdstuk. Daar ons dan niet alleen verscheide dingen aangaande de Instelling deses Opschrifts, en de Form-gedaante sal te ondersoeken staan; maar ook in bedenken sal komen; of Pilatus het Opschrift niet en heeft laaten agter-houden, tot dat de Joodse Overpriesters met den Kruis-draagenden Jesus op Golgotha gekomen waren? nadien sommige meenen dat sy den Inhoud van 't selve eerst schijnen betwist te hebben, doe Jesus al Gekruist was; en dat het boven sijn Hoofd hangende, van veele voorby-gaande Joden gelesen wierd, volgens Joh. 19. vers 20, 21. 't Gene nu naar de Aanhegtinge geschiede, of den Lijder aan het Kruis overquam; was eindeling de *Dood*, de *Bewaaringe*, en de *Verrottinge &c.* Wat de Dood belangd, deselve was onder een groote pijnelijkheid, langsaam en swaar: want deselve en wierd in die Straf-lijding niet dan door Honger en Dorst; en door een langsaame afdruiping des Bloeds, veroorsaakt. Ofte ook wel, van de menschelijke bewaaking verlaaten wordende, van de verscheurende Vogelen, of Wilde Dieren jammerlijk aan 't einde gebragt. En of wel het Bloed hier alleen tragelijk door de Wonden is konnen uitlekken; nochtans isset gelooflijk dat veele swakke, alsoo wel hier door als van het Geesselen en Slaan, dat voor het Aannagelen dikmaals onder de henen-leiding geschied was, aan hun Dood gekomen zijn: alhoewel het andere door de sterkte des Lichaams en de kloekheid van haaren Geest, tegen dit alles seer lang hebben uitgehouden. Gelijkmen daarom ook van sommige leest, die een ruime tijd; ja ettelijke daagen aan het Kruis geleefd, en kloekmoedig van hetselve tot haare Regters gesproken hebben. Van de Salige Andreas word verhaald, dat hy twee daagen daar aan geleefd, en het Volk geleerd heeft. En van Victorinus, die onder Nerva, als een tweeden Petrus, met het Hoofd nederwaards gehangen is, segdmen; dat hy het drie dagen aan 't Kruis uitgehard heeft: ja Thimotheus en Maura, die onder Decius in Egipten gemarteld zijn, hebben negen dagen, aan

Het Opschrift volgde na de Aanhegting.

Waar toe dusdanige Opschriften dienden.

De Oorsaak der straffe is ook door een Uitroeper bekend gemaakt.

De oorsaak van ymands beschuldiging wierd by de Romeinen boven 't hoofd des Misdadigers opgehangen.

Aanmerking over het Byhegten van Jesus Opschrift boven sijn Hoofd.

Wat na de Aanhegting den Gekruisten overquam.

De Gekruiste konden lange aan 't selve in het Leven blijven.

De lang-levend-heid met voorbeel-den be-vestigd.

het Kruis hangende, elkander in 't Christen Geloof ondersteund, en hare Martel-rol voleindigd; gelijk B. Riccius uit Baronius aanteekend, en met een seer fraaje Afteekening vertoond. En alhoewelmen in dit geval ligtelijk kan gelooven, dat dusdanigen taajen Leef-geest, naauwlijks elders dan uit de Goddelijke Fonteine des Levens kan voortgevloeid zijn; nochtans leestmen ook van eenige andere onder de Heidenen, dat sy haar in dese uiterste dingen seer hartnekkig en onvertsaagd gedraagen hebben. Gelijk soo de Koning Bomilcar by Justinus, midden op de Markt aan het Kruis gehegt zijnde, met een groote standvastigheid sijnes gemoeds, niet alleen de wreedheid der Burgeren doorstond; maar ook van het hooge Kruis als van een Regter-stoel, de Schelmstukken van dit Volk verkondigde. Sommige Booswigten hebben haarselven ook t'eenemaal moedwillig tegens de Dood aangekant; gelijk die onverlaate stoutaarden by Seneca, welke haare omstanders van het Kruis in 't aangesigt spogen. 't Gene ons niet ongeloofbaar sal schijnen, wanneerwe sien dat een uit de Moordenaars, die met Jesus Gekruist wierd, soo koen en hard van gemoed was, dat hy noch lust had om Jesus te bespotten en te lasteren, terwijl hy in het selve Oordeel was; en geen hoop had dan door de uiterste straf, voor sijne Schelmstukken, een harde Dood in sijn vermorselde Schonken te smaaken. En om dat het Pilatus niet nieuw en was, dat de Gekruiste somtijds heel lange leefden; siet daarom is hy ook soo seer verwonderd geweest, als hy hoorde dat Jesus soo vroeg voor den Avond gestorven was, dat hy niet na en liet den Hoofdman daar over, met groote nauwkeurigheid te ondervraagen, Marc. 15. vers 44. Doch hy en dagte niet, dat Jesus selfs magt hadde om het Leven af te leggen; alhoewel hy wel wiste, dat hy hem onschuldig d'overlastige Joden te geval ver-Oordeeld had. Maar gelijk het Kruis en de Aanhegting wel een Straf-tuig en middel was, aan welk de Misdadigers in de Dood gingen; maar niet door welkers aangebragte smerte sy alleen de Dood stierven; (gelijk we aanstonds sullen toonen;) alsoo leestmen ook, dat sommige te mets uit medogendheid der Princen en Overheden, van het Kruis zijn afgenomen, en het Leven behouden hebben. Of nu ook de Galbrakende Joodsche Overpriesters, staande by Jesus Kruis op Golgotha, hier op eenigsinds het Oog gehad hebben, alsse seiden; *Indien hy de Koning Israels is, dat hy nu afkome van het Kruis;* sulks sou mogelijk ymand bedenkelijk mogen houden: alhoewelse dit ook schijnen geseid te hebben, om Pilatus Opschrift, dat haar soo seer tegen de Borst stiet, te beschimpen; en te beletten, dat het niemand anders dan soo als sy wilden, en quam op te nemen. Ofte soo sy dit alleen seiden, om Jesus over sijn voorgewende Magt te beschimpen; zijnde nu sijn vermogen even als sijn handen en voeten aan het Kruis-hout vernageld; en hy door het af-komen van 't Kruis, haar waarlijk betoonen soude, groot vermogen te hebben in sigselven los te maaken; soo hebben sy sulks nochtans ook konnen seggen, van wegen de mogelijkheid der saake; namelijk dat eenen Opgehangenen van het Kruis los-gemaakt zijnde, genoegsaam in het Leven konde blijven; en niet noodsaakelijk van die vers bekomen wonden moeste sterven. 't Gene eenigsinds van verre schijnd bewesen te worden, uit het somtijds verhaasten des Doods: waar van we terstond sullen spreken. Waar in ook noch dese Spotters konnen gesien hebben, op het wonderlijk genesen van Siekten en Wonden dat Jesus over-al onder hen gedaan, ja selfs de Dooden Opgewekt hadde; en den Dienstknegt Malchus sijn afgeklonken Oor in Gethsemane, even des nagts te vooren in haar byzijn toegeheeld had: willende hier nu wederom een Teeken sien, Matth. 12: 38. Daarse geensinds dit voor een Boven-natuurlijk Teeken van hem had-

De lang-levend-heid der Gekruiste uit de verwonde-ring van Pilatus aange-merkt.

Het Kruis en Kruissi-ging selve en was niet volstrekt Doode-lijk.

Beden-king over de schimp der Joden, seggende dat Jesus van 't Kruis sou komen &c.

Een tijde-lijk afge-nomen van het Kruis kon wel na-tuurlijk in het leven blijven.

hadden willen aannemen; dat hy aan het Kruis vast-genageld zijnde, daar aan sterven, en Begraven zijnde, wederom Levendig worden soude. Gelijk hy haar te vooren onder het Teeken van Jonas hadde voorspeld, Matth. 12: 39, 40. Doch niet als na dat hy eerst aldus soude Verhoogd zijn, gelijk Moses de Koopere Slange Verhoogd hadde; en dat hy waarlijk Gestorven sou zijn. Hoedanigen proef hy, behalven sijn verblijf in 't Graf, ook noch aan 't Kruis gestorven zijnde doorstaan heeft, wanneer hem een Baldadigen Rakker met een Hand-spies doorstak. Voorts en moeten wy niet vergeten hier noch aan te merken, dat ook de Verscheuring door de Wilde en Vlees-etende Dieren, te mets een Oorsaak van de Dood der Gekruiste zy geweest. Want sommige Misdadigers aldus aan de Kruissen vast-gebonden, ofte daar toe ook verna-geld, zijn dikwils Levendig en somtijds Gestorven zijnde, den Honden en Vogelen tot een proye gegeven; hier ook in 't Print-Tafereel der Kruis-straf-fen, ontrent D. aangewesen. Gelijk Lipsius mede aanteekend, dat dusdani-gen uitvaard ook wel in 't Geregtelijk Dood-Vonnis pleeg uitgedrukt te worden. Waarom Apulejus dit ook voor een eigen Pijn-straf van het Kruis ge-steld heeft; dat de Honden en Gier-vogels de binnenste Ingewanden uit-scheuren. Waar uit wy dan in 't voorby-gaan te leeren hebben; dat de Kruissen heel selden soo hoog geweest zijn, als de dwaalinge der Schil-ders 't gemeen gevoelen heeft ingeprent; Ja datse mogelijk nooit soo hoog in de Lugt opgestoven zijn; dewijle veele blijken en doeningen, die de Aanhegting betreffen, daar tegen aanloopen: gelijk we alrede gesien heb-ben, en nu noch verder blijken sal. En wie kan doch regt bedenken, hoe de Honden en Wolven tot de Lichamen hebben konnen genaaken; by-aldien deselve soo seer boven de Aarde zijn verhoogd geweest? Dus zijn dit dan meest alle de manieren des Doods, welke aan het Kruis Geleden wierden. Be-halven noch datmen by Lipsius leest, dat sy ook somtijds met een Hand-spies doorsteken zijn; het zy dan om de Dood te verhaasten, ofte om te ondersoe-ken, offe niet al gestorven waaren. Het eerste getuigd deselve Lipsius dat aan Marcellinus en aan Marcus geschied is. En het tweede verneemd men, meend hy, uit de Euangelisten; namelijk dat een Krijgsknegt de Zijde van den reeds gestorven Jesus opende met een Lancie, om te ondersoeken of hy ook waar-lijk Dood was. En dus gevoeld hy. Gelijk men ook verhaald, dat eenige Marte-laars aan 't Kruis hangende, met Pijlen doorschoten, Gevild, Verbrand en met Steenen dood geworpen zijn. Gelijk het laatste van den Apostel Philippus verhaald word. Maar sal mogelijk ymand denken, zijn de Gekruiste ook niet de Beenen, namelijk de benedenste Schenkelen vermorseld, en daar door in de Dood gestort? Ja gewisselijk; doch niet noodsakelijk noch volgens de eige Romeinsche Straf-wijse van het Kruis. Alhoewel dese meeninge met niet alte groote sekerheid hard doorgedrongen is; en uit aanleiding der Euangelise Hi-storie mogelijk by veele noch lang stand houden sal. Doch die de saak wel on-dersoekt, sal wel sien, ten minsten in twijffel trekken, dat beide dese Lijf-straf-fen niet tot malkander en behooren; en dat het laatst hier alleen door byson-der toeval en als iets bysonders gedaan is. Want of wel het gemeen gevoelen tot dat geloove gebragt is; uit dien, datmen in de H. Historie van Jesus Lijden leest; dat de Krijgsknegten de Beenen der twee Moordenaars gebroken heb-ben; soo diendmen nochtans wel aan-te-merken, dat sulks na de Zeden der Joden geschied is, of ten minsten seggen we, van wegen haare Zeden; ja mo-gelijk wel alleen by haar geoeffend; namelijk, aan de gene die uit haar Gekruist wierden, om datse de Wet niet en mogten overtreden, die hen bevolen hadde, datse den Opgehangenen, voor der Sonnen ondergang van 't Hout souden afnemen, Deuter. 21: 23. Doch nadien sy dus gestraft wierden om

De Gekruiste wierden ook aan de Wilde Dieren ten prooje gelaaten.

Hoe en waar door de Dood der Gekruiste somtijds verhaast wierd.

Of de Gekruiste ook niet de Schenkelen gebroken zijn?

En of sulks een seker gevolg van de Romeinsche Kruisstraffe was.

Dat de Been-breking alleen den Joden te geval gedaan schijnd.

te sterven, en derhalven niet en mogten afgenomen worden voor datse Dood waaren; en dat de meeste langer als tot aan den Avond leefden; ja alswe gehoord hebben, twee, drie en negen dagen hebben konnen leven; alsoo moeste de Dood op d'een of d'andere wijse verhaast worden: waar toe men dan als de smertelijkste en veragtste wijse, het Breken der Schenkelen verkosen heeft, op dat door dusdanigen duldeloosen pijn, de weldaad der verhaaste Dood, eenigsinds betaald geset wierd. Doch van welke egter Jesus niet sonder een verresiende verborgenheid verschoond bleef; om dat sulks van hem voor-afgeschaduwd was; en hy daar toe ook het Leven te vooren hadde afgeleid; op dat dat voorbeeld in niemand dan in hem vervuld wierde. Gelijk'er mede andere middelen genoeg by de hand waaren, om alsmen wilde door een sagter wijse, een Gekruisten van kant te helpen. Derhalven heeftmen te agten, dat het Breken der Beenen niet eigentlijk tot het Kruis behoorde, of een geregtelijk deel der Romeinse Kruis-straf was. Maar om dat het hier ter plaats, uit de Euangelische Historie als van ter zijden insluipt; en dat sulks van wegen de wreedheid der daad en veragtinge, naast aan het Kruis behoord; ja dat het door tusschenval der Joodse Wetten, tot verhaasting der Opgehangene op Golgotha gepleegd schijnd; lust het ons daar van noch iets te seggen.

Siet de Been-breking aan 't Kruis in de Print-verbeelding ontrent X. vertoond.

Want alhoewel wy tot hier toe geseid hebben, dat de Been-breking der Gekruiste, waarschijnelijk om der Joden wille geschied is; en datmen daar in ook door den Euangelist ondersteund word, als hy seid; *De Joden dan op dat de Lichaamen niet aan de Kruissen souden blijven op den Sabbat*, &c. soo hebben sommige nochtans aan de andere zijde willen twijffelen, of dese daad ook niet wel selfs by de Romeinen, tot verhaasting van de Dood der Gekruiste gepleegd is geworden? nadien de Joden dit niet als een ongehoorde saak; maar als iets dat meermaals geschiede, versogt, en Pilatus haar ook ligtvoerig schijnd toegestaan te hebben: brengende de Euangelist hier de reden van haare Godsdienst, namelijk den Sabbat by; schoon sy op alle andere dagen, de Opgehangene voor den Ondergang der Sonne verpligt waaren af te nemen. Doch hy noemd desen dag, om dat derselver Voorbereidinge aanquam, en den volgenden dag de Sabbat wesen sou. 't Geen de Joden dan des te meer tot de afneminge heeft doen verhaasten: waar van breeder in het volgende Hoofdstuk.

Joh. 19:31.

Of de Been-breking ook by de Romeinen gebruikt is.

Lipsius heeft aangaande de Been-breking poogen te bewijsen, dat het woord CRURIFRAGIUM, dat is *Scheen-Been breking*, goed Latijn, en van een heel oud gebruik is by de Schrijvers. En gelijk de Naam, alsoo houd hy ook dat de Daad niet nieuw en is: want men heeft selfs ten tijde van Plautus, en lang voor hem, de Schelmse Slaaven dikmaal met het *Been-breken* gedreigd: en het en waare niet oncierlijk, datmen sulks niet meer onder de Christenheid malkander hoorde toe-graauwen. En alhoewel deselve Autheur gevoeld, dat die straf even als het Kruis, den Slaaven seer eigen geweest is; nochtans meend hy dat ook de Vry-geboorne daar van niet geheel vry waaren, wanneer sy in grove misdaden vervallen waaren, ofte dat sig een wreeden Tyran daar door aan ymand wreken wilde. Insonderheid heeftmen onder de Vervolgingen der Christenen, meenigmaal tegen de Martelaaren daar mede gewoed. Men leide de Scheen-beenen op een Aanbeeld, en sloeg die met een Moker of Ysere Hand-boom aanstukken. Gelijk wedat hier na, met meer diergelijke wreede behandelingen, onder de Martel-straffen, in een ruimweidig Print-Tafereel vertoonen sullen. Maar gelijk de Keiser Constantinus de Kruis-straf, uit Eerbied van Jesus Dood, afschafte; alsoo getuigd Victor, dat hy ook de bysondere straf van het Been-breken te niete gedaan heeft. Ook merkt Lipsius aan, dat de *Uitsnijding van het Scheen-been*, noch iets anders dan de *Been-brekinge* was, en daar van verscheel-

Wat de Been-breking der Ouden was.

Hoe de Been-breking tegen de Martelaaren onder de eerste Christen Vervolging geoeffend is:

En bei te gelijk van Constantijn afgeschaft.

scheelde; om dat in die alleen de Spieren van de Kuit of agter-Been afgeschild en in riemen gesneden wierden. Hoedanigen wreedheid Hannibal tegens de Romeinen, en sommige Tyrannige Keisers tegens de Christenen dikmaals hebben gebruikt. Maar wanneer wy in de Euangelische Historie van de Been-breking der Moordenaaren, en van de geoorlofde afdoeninge der Gekruiste lesen; soo en moetmen niet meenen, dat ook niet de Verrottinge na de Dood, een Wettig deel der Kruis-straffe zy geweest: want men liet de Lichamen seer gewoon aan de Galg-Kruissen hangen, en door het rotten des Bloeds en Inge-wanden, als mede van de Sonne en Regen en Wind, bederven en te niete gaan. Op welke een veragte uitgang Theodorus Cyrenæus aardig speelde, wanneer hy tegens den Dwingeland, die hem daar mede dreigde, seide: *Daar leid my niet aangelegen of ik op d' Aarde of in de hoogte de Verrottinge onderga.* Dus zijn dan de Gekruiste niet alleen seer selden afgenomen geworden; maar sy wierden daar-en-boven, navolgens de Romeinsche gewoonte, ten minsten een tijd lang, wel naauw aan 't Kruis door Wagten en Krijgs-knegten be-waard, op datse niemand af en nam. 't Gene dan wel meest in agt pleeg genomen te worden, wanneer de Gekruiste wat vermaard, en seer bekend was; ofte dat hy veele Vrienden hadde, of verdagt gehouden wierd, dat hy aanhang van Makkers of Fielt-genooten hadde, die sulks mogten doen, om hem elders heimelijk in de Aarde te stoppen. Gelijk wy in de Kruis-siging van Jesus niet sonder opmerking moeten voorby-gaan, dat dese be-waaring onder anderen, selfs een uit de Romeinsche Hoofdmannen is aan-bevoolen geweest. Daar ons dan ook in die Historie bedenklijk voorkomt; of niet Pilatus, wanneer de Joden het Graf van Jesus wilden bewaard heb-ben, haar niet die Wagt toegestaan heeft, welke te vooren by het Kruis was; namelijk welke uit die Bende, die voor het henen-leiden in Pilatus Regt-huis over dit Hals-vonnis vergaderd waaren; en mogelijk ook wel de Uit-voerders van dese straffe zijn geweest, en Jesus kleederen onder hen verdeeld hadden: seggende Pilatus, *Gy hebt eene Wagt, gaat henen, &c.* Tot welk gevoelen Lipsius schijnd over te hellen: ten zy dan mogelijk dat dit Dienst-werk onder hen meer zy verdeeld geweest. En alhoewel sommige de woor-den van Pilatus willen opgenomen hebben, als van een Gebieder die tegen wil en dank iets geeft, seggende onder een toesnaauwende wijse van spreken; *Hebt een Wagt*, (om dat het Griekse woord sulks ook kan beteekenen;) soo en ontbrekender egter geen, welke meenen, dat Pilatus dit ter goeder mee-ninge van die Wagt seide, welke de Priesterlijke Hoofdmannen des Tem-pels doe onder haaren Dienst hadden; en met welke sy door Judas beleid, Je-sus Gevangen hadden; waar van Pilatus wilde seggen, datse immers ge-noeg hadden, om het Graf na haaren zin te versekeren: soo dat het niet noo-dig en was, een andere Garde elders van haar Post te ligten. 't Geen moge-lijk de Overpriesters liever gesien hadden, op dat het werk wat minder van haar eigen opsigt en bewind sou schijnen af te hangen. En dit sou onses agtens tot hier toe konnen genoeg zijn, van de Gemeen-gebruikelijke straf-wijse des Kruisses, tot een Voorbereidsel om Jesus Lijden en Dood, navolgens die gewoonte, niet onvoegsaam te konnen verklaaren; ten waare daar noch eenige andere en seldsaame soorten van Kruis-straffen bekend waaren, die mogelijk ymand te nalatig souden schijnen datwese oversloegen; nadien de-selve met de voorige Kruissing eenige gelijkheid hebben, of malkander el-ders in verklaaren konnen. Wat eertijds de straf door het PATIBULUM, of de *Gaffel* was, is hier vooren aangewesen; en wy hebbender alleen noch de *Nieuwe Gaffel* die uit drie Houten de gedaante van een Juk had, tot een waarschijnelijk onderscheid van de Oude by te voegen; alhoewel sommige dit

Uitsnijding der Scheen-beenen.

Verrotting aan't Kruis is een ge-deelte der Kruis-straf geweest.

Gekruiste wierden aan't Kruis hangende bewaard.

En waar-om sulks geschiede.

Matth. 27. vers 54.

Wie en welke Wagt het Graf van Jesus be-waarde.

dit voor het oude of waare Maakſel der Kruis-Galge willen gehouden hebben. En indien deſe Gaffel die wy in ons Print-Tafereel ontrent F. onder de gedaante van een Griekſe Π. vertoonen, na waarheid aangetroffen is; het en ſal ons niet ſwaar vallen te denken, dat onſe hedendaagſche Galgen een overblijfſel en na-beeld van deſelve zijn. Gelijkmen ook meend, datſe met duſdanigen drievoudigen Galg-Juk na een wijle met hetſelve omgeleid en daar onder Gegeeſſeld te zijn, aan een Paal als aan een Kruis Opgehangen zijn. Gelijk'er ook geene ontbreken die meenen, dat dit de Kruis-Galge of *Patibulum* der Ouden is; hoedanig men het Kruis behoorde te verbeelden: aan welkmen de Aanhegting, volgens 't laater begrip, ook *Kruiſſigen* ſou konnen noemen, van wegen dat de menſchen als over-kruis daar aan hingen. 't Gene eenigſinds ook Geiſteranus toegedaan ſchijnd, als hy ſelfs Jeſus aan ſulk een Galg-hout wil Opgehangen hebben; waar toe hy dan ook de Vorm der Griekſe T. verwerpt en de Hebreeuwſche ת *Thau* wil aangenomen hebben, daar hy veel eer de Griekſe Π. *Pi* had moeten verkieſen. Siet de maniere daar van in ons Print-Tafereel ontrent F. O. en Z. In welker plaatſe, wanneer het Kruis heeft beginnen op te houden, mogelijk het Hangen met den Worg-Strop ingevoerd is. Hoedanigen ſtraf by de Oude ſchijnd onbekend geweeſt te zijn; alhoewel Homerus ſegd, dat de Onkuiſſe Dienſtmaagden van Ulyſſes alſoo geſtraft zijn; noemende die een Smaadelijke en Onreine Dood; om dat de Geeſt die in de Dood opening tot haar uitgang ſoekt, verſtikt en binnen geſloten word. Waarom andere dit een *Flaauwe*, *Verlaatene* en *Wiſſe Dood* genoemd hebben. Men vindſe naauwlijks onder de Grieken geoeffend; en by de Romeinen ſelden in 't openbaar. Want alhoewel datſe ſommige ver-Oordeelde in de Gevangenis met den Strop de Keel toeworgden; ſoo en hingenſe die nochtans niet op. Egter vindmen den naam daar van in de Eeuwe van Iſidorus al in gebruik geweeſt te zijn. Gelijkſe mede in de Wet-boeken, die Tribonianus en ſijn mede-helpers verſaameld hebben, niet heel ſelden in deſe nieuwe beteekenis gevonden word. Want doe de ſtraffe des Kruiſſes weggedaan was, is deſe Gaffel ook agter de bank geraakt. Waar van de oorſaak daar in genoegſaam openbaar is, dat Conſtantinus te gelijk de Kruisſtraf, en by gevolg ook die, welke de Wetten verſamelden tot gebruik van hetſelve, voor die en de volgende Eeuwe, als door een ſekere Wet weggenomen heeft. En alhoewel daar door dit onheil ingekomen is, datwe deswegen met minder ſekerheid, aangaande veele dingen die het Kruis raken, ſpreken konnen; nochtans luſt het ons hier noch een woord van de verſcheide niet heel-gewoone manieren van Aanhanging by te brengen; niet tegenſtaande de meeſte daar van meer tot de Martel-ſtraffen, dan tot de Geregts-ſtraf der Quaad-doenders zijn in't werk geſteld. Want gelijk de wreedheid nooit traag noch onwetende geweeſt is in Straf-wijſen uit te vinden; alſoo heeftmen de menſchen niet op eenerlei wijſe, maar anders, en anders, en geheel verſcheiden van de gemeene manieren die wy tot hier geſien hebben, aan de Kruis-houten Opgehangen. Dus wierd dan de eerſte ongemeene wijſe, de *Omgekeerde* genoemd; namelijk wanneer ſy de menſchen hingen met de Hoofden na beneden, de Voeten opwaards. Gelijk Euſebius betuigd dat ſulks den Martelaaren in Egipten wedervaaren is. Als mede aan Petrus op ſijn eigen bede; om dat hy ſoo veel Eere niet en wilde genieten als ſijnen Meeſter Jeſus onder de Joden genooten had. Waar van Chryſoſtomus getuigd, dat deſe Apoſtel ook met Nagelen is aangehegt geworden. Als mede de Martelaar Calliopius: alhoewel'er ook eenige met Koorden, gelijk de Apoſtel Philippus, vaſt gemaakt zijn: ſiet de maniere ontrent V. en

Heden-daagſe Galgen, hoedanigen overblijfſel der nieuwe Gaffel.

Worgen waarom by de Oude een ſchandelijke Dood genoemd.

Wanneer het hedendaags Worg-hangen begonnen heeft.

Wat de omgekeerde Kruis-hegtinge was.

en W. Men vind ook datse krom, of scheef en over-dwars, aan of op de Kruissen en op Pin-staaken, als op een Vork zijn gelegt geworden. Van hoedanige men by Plutarchus leest in het Leven van Artaxerxes. By sommige gemeenelijk, de *Scheeve Aanhegting* genoemd. In 't Martelaars-boek vindmen van Anastasia; datse tusschen twee Paalen over-kruis te saamen-gevoegd, met uitgestrekte handen en voeten is vast gemaakt geworden: namelijk in de gestalte van een Romeinse X. waar van de wijse ontrent B. en C. in ons Tafereel te sien is. Ook sullen wy onder de Martel-straffen, hier na ontwaar worden; dat eenige tusschen de neergebogen Boomen Opgehangen zijn, die dan los-gelaaten, daar door van malkanderen gescheurd zijn. Welke maniere Propertius ook tot de Kruissen betrekt. De menschen wierden aan de Kruissen Opgehangen om op verscheide wijsen daar aan te sterven. En soodanig was onder die ook de maniere, dat de Opgehangene met een Toorts-Vlamme geblakerd, en door den Rook verstikt wierd: waar van men by Cicero leest. De Keiser Alexander deed een Bedrieger die Rook verkogt hadde, door gelijke straffe in de Dood gaan: en het is aan de Martelaaren dikmaal gepleegd; en onder die aan Pionius en Polycarpus, Bisschoppen te Smyrna. Ja daar zijnder op eenen tijd veele met de voeten opwaards gehangen, door den Rook gestikt, of regt-op aan een Paal of Dissel-boom hangende met Vuur verbrand. Van welke seer gemeene Martel-straf, Tertullianus verhaald; dat de Christenen spots-wijse, SEMAXII, dat is, *Half-Assenaars*, van wegen de Spil of Staak daar aan sy vast gehegt wierden: en SARMENTITII, dat is, *Takke-bossers*, van de Hout-bussels, daar mede sy gebrand wierden, zijn genoemd geworden. Ja men meend ook door een Oud Erf-gerugt, dat de Apostel Philippus, aan het Kruis hangende, met Steenen Dood geworpen is. Het Kruis heeft ook tot een Vleesch-bank gediend; namentlijk wanneer sy de menschen, die daar aan hingen, den Wilden Beesten ten prooje gaven: gelijk van veele Martelaaren, en ook van die geen Christenen waaren, verhaald word. En op deselve wijse dede Nero, volgens sijn ontmenste leelijkheid, in de Schouw-speelen, wanneer hy selfs met een Beesten Huid toegedost, Mannen en Vrouwen, die aan Paalen gebonden waaren, als een dollen Tyger aanviel. Na dit gebruik van het Kruis, vindmen aan 't selve noch een andere straf toegepast: namelijk wanneer de menschen niet levend, maar dood daar aan gehangen wierden: waar van men mogelijk een Na-beeld onder ons sou mogen sien in die gene, welke met de Dood gestraft zijnde, op een Rad geleid worden: want gelijk dit gemeenlijk geschied tot een langduurig Merk-teeken en schandelijk blijk van haare quaade Feiten; alsoo plagtmen 't selve by de Oostersche Volken aan het Kruis te doen: namelijk na datse eerst door verminking, en verbreking der Ledemaaten of Villing, aan een harde Dood geraakt waaren. Want het Villen en Spier-snijden, was eertijds seer gemeen onder d'Egiptische en Persische Lijf-straffen: En het word onder de eerste, segdmen, noch geoeffend tot een straffe van Straatschenders en Moordenaars: doende deselve door Villen, en 't Vleesch tot aan de Navel van de Beenen af te schillen, een langwijlige Dood besuuren. Ja men vind ook datse Beelden in plaats van menschen tot straffe aan de Kruissen opgehangen hebben; waar toe Lipsius de geschiedenis van Celsus tot een voorbeeld by-brengd: welkers Lichaam seid hy van de Honden gevreten zijnde, sijn Beeldnis tot een nieuwe soort van smaat, aan het Kruis gehangen is. Maar al genoeg van de Form en het gebruik des Kruisses; wy behoorden ook aan de Stoffe en de Plaatse desselfs te gedenken; op dat dit in dese verhandeling door nalaatigheid niet en scheen over het hoofd gesien te zijn. *Uit wat voor Stoffe*, vraagd Lipsius, *wierd het Kruis gemaakt?* En hy

Het branden en Blakeren aan 't Kruis hangende, een seer gewoone Martel-straf.

Kruis-hout tot een Vleesbank gemaakt.

Dooden aan de Kruissen Opgehangen.

Villing en Spier-schilling een uitheemse straf voor Schelmen, &c.

Daar zijn ook Beelden aan de Kruissen opgehangen.

Uit wat stoffe het Kruis gemeenlijk genomen wierd.

antwoord; *Uit Hout dat by de hand en gereed was.* Maar noch vraagd hy verder; *Uit wat voor Hout was het Kruis van Jesus?* Hy antwoord wederom; *Wy meenen uit een Eiken-boom:* En grondvest sijn reden hier op; dat geloofwaardige Mannen getuigen, dat de stukken welke van dat alderheiligste Kruishout heden noch overig zijn, dusdanigen soort van Hout vertoonen: En sulks wil hy daarenboven waarschijnelijk geloofd hebben, om dat dese Boomen eertijds, als ook noch, overvloedig in het Joodsche Land wassen. En ten laatsten, om dat dit Hout heel sterk en bequaam tot de Aanhegting en tot het dragen valt. Doch seid hy, dat eenige Schrijvers der voorige Eeuwe, drie of vier geslagten van Hout aan het Kruis des Heeren erkend hebben; namelijk Cederen, Dadel, Cypres en Olyven-hout; sulks agten wy veel meer nieuwsgierig, dan na de eenvoudige waarheid geseid. Doch waarom mogelijk in het Nieuwe Testament wel onbepaald van de stoffe, doch niet van de Forme van Jesus Kruis gesproken word; dat hebben we vooren onder een bedenking, des Lesers aandagt bevolen gelaaten. De Plaats nu die voor het Kruis besteld was, voorwaar die vindmen wel geheel onseker en t'eenemaal aan de keur der Overheden en Regters gelaaten; maar nochtans soodanig, datse doorgaans buiten de Steden, en meest verheven, en aan de gemeene Wegen en voorbyloop der menschen uitgekipt wierd; om dat de Exempelen nalaaten Exempelen te zijn, soose niet openbaar aan de beschouwing der menschen worden voorgesteld. Gelijk mede de oude vermaand hebben, dat de Straffe niet soo seer tot de schuld der misdaad, als voornamelijk wel tot het Exempel behoord. Waarom dan ook gemeenelijk de Steden eenige sekere plaatsen daar toe geordineerd hebben, die open en in elks gesigt laagen. En dus sullen wy ook sien, dat Jesus met de Moordenaars daarom op Golgotha of den Berg der Bekkeneelen, van de Krijgsknegten en Joden geleid is. Gelijk mede hier van daan de Beulen, die schimps-wijse by Plautus, *Vleesch-houwers met Bellen* genoemd worden, niet binnen Roomen, maar buiten de Poorte Metia, en Esquilina, ontrent de Galge-velden woonden. Doch in de Verwonne Landschappen waren de Soldaten gewoone Uitvoerders der Lijf-straffen. En op dat de straften aansien van een voornaam Misdadiger te opmerkelijker sou schijnen, heeftmen te mets ook het Kruis wel wat hooger dan 't gemeen gebruik verkosen: gelijk Lipsius betoond uit de spottelijke handeling van Sulpicius Galba, welke voor eenen die tot de Romeinsche Wetten Appelleerde, en betuigde, dat hy een Roomsch-Burger was; (op dat hy tot sijn vertroosting de straffe wat versagte,) beval het Kruis te veranderen, en 't selve niet alleen dede veel hooger dan andere Kruissen maaken; maar daarenboven ook noch belaste te Witten: namelijk hooger als voor eenen die waardiger was: en gewit, als voor een Burger die door een Wit kleed, sou uitsteken boven andere merkwaardige kleeden, die ymand aansienelijk maakten. En om dat de Euangelische Historie schijnd te verhalen, dat Jesus als een voornaamen Quaad-doender, en eenen die sig tot Koning had willen opwerpen, tusschen twee Moordenaars Gekruissigd is; soo hebben sommige daar uit gegist, dat ook sijn Kruis veel hooger is geweest als d'andere, of als de gemeene gewoonte was; op dat hy daar door boven d'andere in Smaad-straf uitsteken sou. Gelijk het ook uit geen andere meeninge is voortgevloeid dat de Schilders sulks al mede in haare Tafereelen hebben waargenomen; niet tegenstaande het dikmaal van de Geleerde met regt tegengesproken is, om dat hun doen geheel geen grond in de H. Schriften vind; en de Euangelisten nochtans werk schijnen te maaken, om alle andere dingen, welke tot Jesus smaadelijk Lijden en Dood aangewend zijn, naauwkeurig aan-te-teekenen. En seker, alswe sien dat sy niet vergeten hebben te verhaalen, dat hy als den voornaamsten in het midden

Waarom de Kruis-straf gemeenlijk op een Heuvel of verheven plaatse geschiede.

Dood-straffen van ouds buiten de Steden geoeffend.

Dat Jesus Kruis niet hooger dan de gemeene Kruissen is geweest.

den van twee overgegeven Schelmen, Opgehangen is geworden; hoe isset gelooflijk dat sy daar toe ook niet en souden bygevoegd hebben, dat sijn Kruis boven d'andere heeft uitgesteken? Want dit kon merklijk haar oogmerk gesteven hebben. Doch nu hebben wy veel eer te besluiten; dat nadien de Prophetische Schriften in Jesus moesten vervult worden, namelijk dat hy met de Quaad-doenders sou gerekend worden, Jes. 53.12. Luc. 22:37. hy ook even soo, als dese Moordenaars gehandeld is geworden. 't Gene ook noch verder daar in gebleken is, wanneer de Krijks-knegten tot Jesus quaamen, om hem de Beenen te breken, gelijkse d'andere Moordenaars soo even gedaan hadden; doch sulks nalieten, om dat hy alreede gestorven was, Joh. 19:33. Invoegen daar uit genoegsaam blijkt, dat Jesus Kruis soodanig van een en deselve hoogte was, dat de Krijgs-knegten daar by op d'Aarde staande de Beenen, met een Moker of Ysere Hand-boom hadden konnen aanstukken slaan, by-aldien niet de Goddelijke Voorsienigheid gewilt hadde, dat geen Been aan hem gebroken wierd. Soo datmen hier uit vastelijk te besluiten heeft, dat de menschen gemeenelijk niet ver boven de Twee, Drie of Vier Voeten van de Grond-vlakte gehangen hebben, ofte dat sy andersinds seer onvoegsaam de Beenen konden gebroken worden. Alhoewel wy juist niet en willen seggen, dat sulks geheel onmogelijk is; schoon een mensch ook vijf of ses Voeten van de Aarde tegens een Hout geklampt hing. En soo ymand vraagen mogt, ofmen niet iets sekers van de noodsaakelijke hoogte der gemeene Kruissen sou konnen stellen? Soo agten wy datmen deselve seer wel met Veertien of Vijftien Voeten sou konnen bepalen: waar van dan ruim drie Voeten in de Aarde gedolven zijnde, het staande stuk ontrent twaalf Voeten boven de grond uitstak: daar van de mensch drie of vier Voeten verheven boven de Aarde gehangen, noch ruim ses Voeten, dat is te samen negen of tien Voeten weg-nam. Waar toe dan nog twee Voet uitstek boven 't Hoofd gesteld, de vijftien Voeten worden volgemaakt. Datmen nu verder hier tegen sou willen denken, dat de Been-breking geen seker gevolg der Romeinse Kruis-straffe was; maar sulks in de Kruissing van Jesus alleen tot bewaring der Joodse Wet geschiede, op dat de Dood verhaast, en de Lichaamen voor Sonnen ondergang afgenomen wierden, gelijkwe uit Lipsius hebben aangeteekend; soo hebben we nochtans hier vooren uit de Aanhegting der Lichaamen, alreede genoegsaam verstaan, dat deselve niet soo hoog van de Grond en zijn verheven geweest, als de Dwaalsieke Schilders, de gedagten der menschen doorgaans hebben ingeprent; en nochtans hoog genoeg, om het Kruissigen met groote welvoegsaamheid, een *Verhooginge* te noemen; gelijk Jesus hetselve alsoo genoemd heeft, als hy van sijn Kruis-hegting sprak, in vergelijking van de Koopere Slange die Moses aan een Stenge verhoogde: vergelijkt Joh. 3: 14. met kap. 8:28. en 12:32. En om dat het egter te mets eens geschied is, dat de Kruissen wat hooger gemaakt zijn, daarom werd het ook by Justinus aan het XVIII. Boek kap. 7. en by andere, als wat bysonders, en iets buiten de gewoonte aangeteekend: gelijk we ook soo straks een voorbeeld van Galba daar toe uit Suetonius by-bragten. Maar gelijk het Kruis een ruime tijd in de Weereld gebloeid heeft; alsoo isset ontrent over 1380 jaaren eenmaal ondergegaan, en uit het gebruik der menschen weg-genomen. Want na dat het, het Leven selfs Gedood hadde; soo en scheen het den Christen Keiser Constantijn niet billik dat het selfs langer in 't leven bleef: niet willende dat sulks meer dienen sou tot een Lijf-straffe der ver-Oordeelde menschen. En derhalven heeft hy 't door een Wet soo kragtig weg-genomen, dat het naderhand niet wederom ingevoerd is geworden. Soo dat het sederd is begonnen ge-eerd te worden; en wel voornamelijk, gelijk de Vertel-

En sulks met Schrifttuurlijke bedenking waarschijnelijk bewesen.

Kruissen zijn in het geheel niet boven de 15. Voet hoog behoeven te wesen, waar van alleen 11. of 12. Voet boven de Aarde stond.

3. In de Aarde.
4. van de Grond.
6. menschenlengte.
2. boven 't Hoofd.
15. Voeten.

Kruis-straf onder Constantijn afgeschaft.

lingen melden, sederd het voorval van de Overwinninge tegens den Tyran Maxentius; die op het sien van een Kruis-beeld, uit Sterren in de Lugt gevormd, met dese Letteren verseld, OVERWIN IN DIT, Constantijn te beurt viel. Na welken gelukkigen uitslag hy het Kruis als een Overwinning-Teeken in de Krijgs-Vaanen sou doen setten hebben: van waar het eindelijk op de Kaptinnen der Kerken en Tooren-spitsen geraakte; als mede op de Kroonen der Keiseren, en den Rijks-Appel, die de Beheersching der Weereld verbeeld: gelijk ons sommige uit de Penningen en andere oude Geschiedenissen willen aanwijsen: daar toe'er ook geen en ontbreken die alle die Vertellingen niet sonder reden in twijffel getrokken hebben. Doch nopende de afschaffinge der Kruis-straffe, daar van heeft ons Augustinus dit eenigsinds tot reden schijnen te geven, als hy segd; *Dat het Kruis hedendaags niet meer tot een straffe van den Schuldigen onder de Romeinen was, om dat soo ras men het Kruis van Jesus heeft begonnen te Eeren, men te gelijk heeft beginnen te meenen, dat een Misdadiger ook daar door sou ge-eerd worden, by-aldien hy aan een Kruis opgehangen wierd.* Ook heeft deselve Keiser sederd het Hangen aan een Galg-hout door de bekende Worg-strop doen invoeren, gelijk we terstond geseid hebben: hoedanigen verwisseling te weeg gebragt heeft, datmen aangaande de Forme der oude Romeinsche Kruis-houten, en de maniere van Aanhegten, niet als met veele onsekerheden spreken kan: Alhoewelmen uit veele schemeragtige blijken by malkanderen gebragt, ligtelijk bemerken kan, datmen op de gemeene verbeeldingen der Schilders, en sommige laatere Schrijvers, niet alte veel staat mag maaken. En datwe derhalven dus verre niet heel vergeeffse moeite hebben aangewend, om verscheide mistastingen daar ontrent te verbeteren. Doch dat het na-maaken en Vormen der Kruis-beelden, met alle de bewijs-redenen der Geleerde, onder die gene, welke voornamelijk van dessels Eer-bewijs groot beslag maaken; alleen op de Sandgrond van onsekere Gissingen en Verdigtselen steund; daar van heeft ons J. Oudaan eenige bedenkelijke staaltjes by-gebragt, die wy met dessels bewoording hier moeten inlassen; om datse aan d'eene zijde iets van het voorige schijnen op te helderen, en aan d'ander zijde door een tegenstrijdig gevoelen van het geseide, eenige nader bedenkelijkheid voor den opmerkenden, inwerpen konnen. Aldus vangd hy dan aan: Alhoewel wy weten, segd hy, dat de agting des Kruis uit de Dood onses Saligmaakers sijn oorsprong genomen heeft; soo en willen wy egter niet breed ophaalen, hoedanigen Wolke van duisternis hen sederd op het hert gelegen heeft, die van het Kruis, als het Kruis, het zy door Hand-werk of Maal-konst uitgebeeld, eenig werk maaken; en die het *Heilig*, *Heilsaam*, of het *Hout des Levens* noemen; om dat het gediend heeft tot een Straf-gereedschap waar aan de Heere Christus de Dood smaakende, de Dood en Vyand overwonnen, en als in Zegepraal omgevoerd, het Hand-schrift der Insettingen, dat tegen ons was, met'er 't selve aan te nagelen, uitgewischt heeft: dewijle wy hier en tegen weten, dat hy Vervloekt was die aan het Hout hing, veel meer dan het Hout selve (als 't geen in sigselven zijnde een dood ding, om de Bedieninge des Doods, en 't aanraaken der Misdadigen, of Lichaamen der Gestorvenen, onder de Onreine dingen moest gesteld worden:) En offschoon hy, die een Vloek geworden scheen, de Vloek weg-genomen en vernietigd heeft, soo heeft egter hier toe de toedieninge des Houts niet geholpen, om 'er eenige Heiliger agting uit te erlangen: want het zy hoemen 't opciere, het word doch den *Schandelijken Dood*, ja *den Smaadelijken Dood des Kruisses* genoemd. Hoe verre nu de agting of Eer-bewijsing geweest zy, die de Christenen van de Eerste, Tweede of Derde Eeuw, aan het Kruis toegedragen heb-

Kruis-Teeken hoe op de Toorens en Kerken &c. geraakt.

J. Oudaan Roomsche Mogendheid seven-de Saamenspraak.

Dat het Eeren des Kruis geen grondvest in de Godsdienst noch Godsgeleerdheid vind.

hebben, is niet ligt uit te vinden: Want Tertullianus, by wien men siet, datse al vroeg het Teeken-maaken van het Kruis, als eenige maniere van Zegening gebruikt hebben, soekt de Christenen met alle bewijs, van het Eeren desselfs te verontschuldigen. Doch gelijk iets dat met een ingewikkelde vry-kenning toegelaaten word, te mets al verder en verder inkruipt; soo is het ook met de Eer-bewijsing van het Kruis gegaan. Om dit alles nu niet te seggen, laat ons eens sien, of'er ook op de Penningen der eerste Christen Keiseren, eenige af-beeldinge van het Kruis gevonden word? Dit hebbenwe, hoe seer het andere poogen in te stampen, met geen voegsaam gevolg konnen ontwaar worden; doch op eenige Penningkjes van de Constantijnen, heeftmen twee staande Krijgs-knegten met een Vaandel in de hand; waar in men somtijds een Sterretje, somtijds een Kransje of Klootje of iets anders siet: als mede eenige Letteren, als d'A, d'I, of d'M. ofte eenige andere, en ook de Griekse *Chi* X. en *Ro* P. op dese wijse XP. te samen, als u onder 't eerste getal in de volgende Printverbeelding aangewesen word; met het By-schrift, GLORIA EXERCITUS, *Heerlijkheid des Heirlegers.* Welk laatste sommige waarlijk te onregt voor het Teeken des Kruis hebben beginnen aan te merken; nadien het kennelijk is, dat hier door niet het Kruis, maar *Christi Naam* is beteekend geworden. En om dit wat nader ontleed te sien, soo laat ons hier den Penning van Magnentius besien, alwaarmen duidelijk genoeg de Letter-trek van een Latijnsche *Ex* en *Pe*; namelijk de Griekse *Chi* en *Rho* of *Ch* en *R.* als de eerste het zy twee of drie Letteren van Christi Naam op siet; gelijkmen daar op ook wel siet, dat de X. eerst, en de P. daar over-heen gehaald is, even gelijk in desen Naam de *Chi* eerst, en dan de *Rho* geschreven word. Om nu hier toe kragtelijk te toonen, dat het gemelde Teeken nergens dan op een eigen Naam sijn opsigt heeft, diend tot bewijs, dat ook het selve op de Koopere Penningen der Egiptische Koningen, de Ptolomeen gevonden word; gelijk Pignorius in een Brief aan den Cardinaal Kobellutius, met byvoeging van dese woorden betuigd: *Op de Penningen*, seid hy, *voor Christi Tijden gemunt, kan het door eenige verkortende saamenknoopinge, de Naam van eenig Munt-meester beteekenen, als van* Christodorus, Chrysaorus, Chremes, Chrysantius, Chrysippus, *of diergelijke: en na Constantijn, alleen de Naam onses Saligmaakers: want Ey-lieve! is het iets nieuws, dat veele dingen onder den Huisraad des Christendoms (op dat ik soo spreke) ingevoerd zijn geweest, die andersinds na Heidensche ligtvaardigheid smaaken?* En met dit gevoelen stemmen Schacchius en Licetus over-een: baarblijkelijk beweerende, dat selfs na de tijden van Constantijn, dese in-een gevlogte Letteren op eenige dingen der Heidenen; en met naamen op Koopere Plaaten, die de weergekrege Slaaven, welke van haare Heeren weg-geloopen waaren, tot een merk der schandelijkheid om den hals gehangen wierden, gevonden worden; doch datse alhier op den Penning de Naam onses Saligmaakers beteekenen, geven noch duidelijker te kennen de Letteren Alpha en Omega: alleen dat'er noch op dese of dusdanige Letter-stellinge kan aangemerkt worden, dat'er eenige der Oude Ketters, gelijk de Basilidianen, Valentinianen en diergelijke, eenig wonderlijk geheim gewaand hebben in te vinden; waaromse gewoon waaren eenige van haare Herssen-gedrogten en Droomen, door enkele of verwardelijk aan-een geschakelde en saamgesmede Letteren te kennen te geven; gelijk by eenige vermoed word, dat haaren ABRAXAS, of *Gedrogtelijken Wonder-God*, uit Letteren, die elk een woord of reden beteekenen, te saam-geset, alsoo genaamd is: en soo ook vindmen by-na doorgaans ontrent de uitbeelding van haren

'tKruis by de Christenen te Eeren van Tertullianus afgewesen.

Of op de Penningen der eerste Christen Keisers een waare afbeelding van 't Kruis gevonden word.

Siet de Printverbeelding der Kruisteekenen &c. Penning I. aan de andere zijde.

Christi Naam op de Penning door twee Begin-letteren uitgebreid qualijk voor het Kruis aangesien.

Siet de Penning II. 't volgende Blad.

Bewijs dat dit Teeken een eigen Naam en geen Kruis verbeeld, en by de Heidenen ook soo gebruikt is.

En aan de halsen der ontrouwe Slaaven tot een Brand-merk in Kooper gedragen.

Bewijs op den Penning II. dat de XP. den Naam van Christus beteekenen.

Siet de afbeelding ontrent IV. aangewesen.

Abraxas, ofte wie het wesen mag; zijnde een afschuwelijk Monster met een Haanekop, dat met een Borstkolder om het Lijf gesloten, met een Schild in d'eene, en een Sweep in d'andere hand, op twee te wederzijds uit-gespreide Slangen, in sté van Voeten voort-kruipt. De benaming IAΩ, zijnde een Naam diemen wil dat van den Naam JEHOVAH af-komstig, van de Heidenen alsoo verbogen, en op den Oppersten Godt gepast is: en soomen hier op iets verder ramen mag, soo gelooven wy dat dese Ketters hier door en onder, ook den Persoon van de Heere Jesus betrokken en beteekend hebben; namentlijk aldus, I *Jesus*, A *Alpha*, Ω *Omega;* dewijlse seggen dorsten, dat hy om de kragt en 't geheim van alle de Letteren te kennen te geven, de eerste en de laatste Letter genomen en sigselven tot een By-naam toegepast had: Dese dan met de eerste Letter van de Naam Jesus te saam-gevoegd, het woord IAΩ uitbrengende, schijnen wederom een saamen-knooping van den Goddelijken Naam, by de Joden soo hoog geeerbied, en dienvolgende van den Joodschen Godsdienst; van de naboot-sing der Heidenen, onder haren JAO; en van den Saligmaaker der Christenen, in een te brengen, gelijk hier op doch alle haare Wonder-spooken gevestigd waaren. Dese Letters nu van Christi Naam, namentlijk de X. en P. (die als noch onder de Roomsche tot uitbeelding van deselve Naam, van een gescheiden, met benaming van Ex en Pe, en by-voeging van R. en S. geschreven worden) wierden even geteekend, als N. i. te sien is, en ook op verscheide andere wijsen aan-een gekoppeld en verbeeld; waar van wy u eenige voorschrijven; gelijk ontrent de N. 2. 3. 4. en 5. die de X. alleen vertoond, te sien is. En hier uit gissenwe dan voortgekomen te zijn, dat de Griekse CHI of Latijnsche Ex, voor het Kruis genomen is geworden, om datse sig in vier gelijke deelen uitstrekt, en een weinig verdraaid zijnde, op de gelijkenis van een Mensch, die de Armen zijdewaards van sig uitsteekt, schijnd te passen. Maar gelijk een mensch in soodanigen gestalte een ongelijke verdeelinge maakt; dewijl het benedenste deel des Lichaams van onder de Armen geen over-een-koming heeft met het Hoofd; alsoo gelooven wy daar uit, dat'er door de tijd aan het Kruis, wanneer het uitgebeeld wierd, soodanigen langwerpigen Staak, is aangevoegd geworden. Om nu niet stil te staan op den Hoorn des Eenhoorns, en de Eer des Stiers, van Justinus en Tertullianus (dat is een Allegorische Toepassing op de afbeelding des Kruis, in sijn Dwars-staak by de twee Hoornen eenes Stiers, en in de Middelpaal by den Hoorn eenes Eenhoorns vergeleken) bygebragt; om dat diergelijken voorsegging op de Stamme Josephs in de Boeken Mosis gevonden word; om hier op niet stil te staan seggen we, (dewijl dit een seer onsekere gissinge is, van welks ontsagchelijke agtinge geen eenparig gevoelen is aangenomen) hoe onseker selfs van ouds her, ook die genen, die het Kruis groot geagt hebben, in dessels uitbeelding geweest zijn, blijkt hier uit; dat het nooit op een gesette stand is uitgebeeld geworden, en noch veeltijds op de Munten, en veelerlei voorvallen in een saamenhegting van twee evendeelige Dwars-streken; gelijk hier ontrent de Figuur 10. uitgebeeld word: op de Penningen van de laater Constantinopelsche Keisers, als waare het om eenig meerder Cieraad by te setten, sietmen 't als ontrent 6. op yder eind wederom met een Dwars-streek; ja die Dwars-streek wederom met eenige ronden, als ontrent 7. vercierd: of ook op sommige Penningen gelijk twee Dwars-houten over een Staak, ofte gelijk men des Paus Staf schilderd, met een Trits van Kruissen als ontrent 8. En van dese gedaante voortgaande tot een ander, die hier uit schijnd gevloeid te zijn, en mede op de Penningen gevonden word, sietmen de on-

IAΩ op den Naam Jesus betrokken.

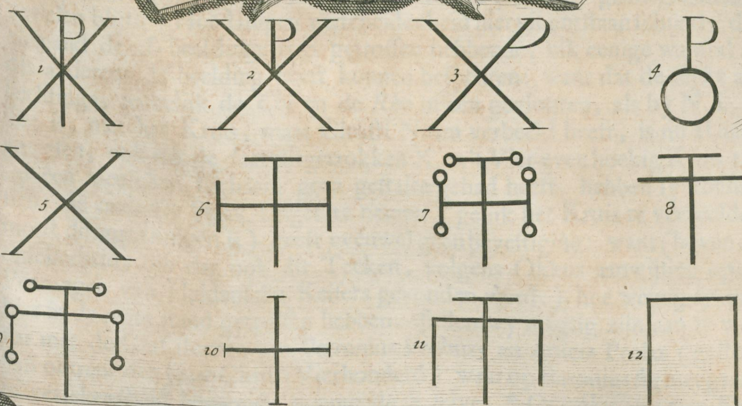
Siet de Kruis-teekeningen in de Print-verbeelding met getallen geteekend.

Waar uit dit Letter-trekken voor het Kruis genomen is.

Allegorische toepassing van Justinus en Tertullianus.

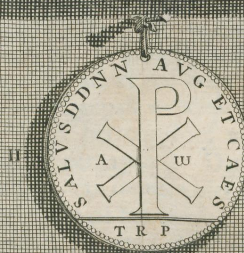
De Autheur wil dat de verschillige afbeeldingen van het Kruis een bewijs zijn voor desselfs onseker Maaksel.

Kruis-teekenen hoe verscheide op de Penningen gevonden worden.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12

I

GLORIA EXERCITVS

II

SALVS DDNN AVG ET CAES
A
ω
TRP

III

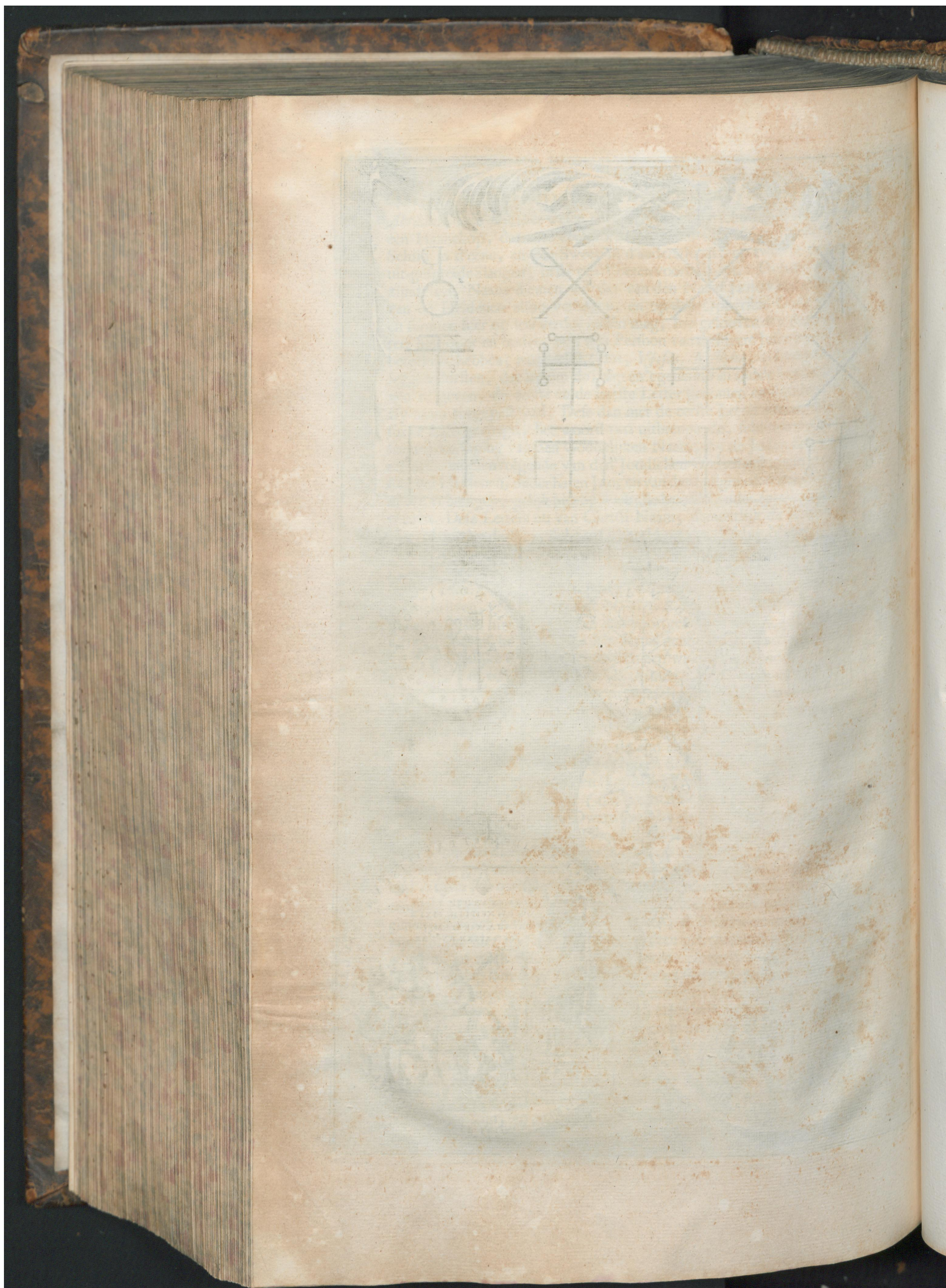
HOC SIGNO VICTOR ERIS
A
ASIS

IV

IAω

ILLVMINA VVL-
TVM TWM DEVS.
SVPER TENEBRAS NOSTRAS MILITABOR
IN GENTIBVS

SVPER ASPIDEM ET BAXILISCVM AMBVLAVIT
ET CONCVLCAVIT LEONEM ET DRACONEM

onderste van dese twee Dwars-staaken, met twee Neder-staaken: gelijkt 't getal 9. aanwijst: waar uit dan de ongesetheid in desen, genoegsaam aangewesen blijft. Hoedanigen verscheidenheid hier uit ontstaan schijnd; dat niemand de af-beeldinge regt getroffen hebbende, elk eenige wanstal in des anderens Af-beelding heeft konnen bespeuren: want dat de eerste af-beeldinge, namelijk de *Chi* en de *Rho* in een gevlogten, als by N. i. te sien is, niet het Kruis, maar Christi Naam verbeeld heeft, is nu al aangewesen; ook dat de daar uitgetrokken X. en 't Vier-even hoekig Kruis 10. op een menschen Lichaam geen gestalte gehad heeft, hebben sy konnen sien: de onderste Staak langer te nemen (gelijk het Kruis te verbeelden meest doorgedrongen is) geeft evenwel geen bevestiging: want (boven de onsekerheid, om dat ook dit Teeken, volgens Okkos aanwijsing op de Penningen van Heidensche Keisers gevonden word:) hoe weinig sy ook hier in de regte stand getroffen hebben, sullen wy magtig zijn aan te wijsen met de Graf-steenen van Petronius Probus, en Anicia Proba (gestorven ontrent den Jaare Christi Vierhonderd) waar op Baronius sig met groote versekerdheid beroemd, noemende 't selve, * *Overblijfselen van Eerwaardige Oudheid*: Hier sietmen de Heere Christus op een verheven steen, met sijne Apostelen te wederzijds: hy heeft het Kruis in den regter Arm; 't gene wat de lengte belangd, ter hoogte komt van een 's menschen Lichaam; maar in de breedte, daar het de zijde Staaken of Hoornen uitstrekt, naauwlijks de Rugge, ik laate staan de uitgestrekte Armen, soude bevatten: soo sietmen dan alhier een magtige wangestalte, om op een menschen Lichaam te konnen gepast worden: het Kruis selfs sietmen met Diamanten vercierd; (gelijk het ongeloof van die tijd sig aan dusdanige uitwendigheden begon te vergapen.) Dat het Christus voerd in 't geselschap van sijn Apostelen, kan immers niet passen op sijn wandeling op Aarde; dewijl hy aldaar eenmaal het Kruis, na dat hy van de sijnen verlaaten was, in smaadheid gedraagen heeft, veel min dat het alsdoen met kostelijke Steenen verheerlijkt zy geweest: wat dan? of is dit een vertooning van de Heerlijke en Verheve stand die onse Saligmaaker althans met sijn Apostelen in den Hemel voerd en vertoond? Immers heeft hy aldaar het Kruis niet met sig genomen, of is hem van de Engelen een ander toegesteld, en met dierbaarheden opgepronkt? Kinderlijk voorwaar, en beuselagtig! en 't gene genoeg betoond aan hoe spooreloose Mijmerien, dese Eeuwen hebben begost sigselven in te laaten; en met eenen, hoe weinig vastigheid hier uit tot vast-stellinge en verdediging van het Kruis-Teeken gehaald kan worden: wy sullen hier het bewijs van een laater Eeuwe bydoen: Op de seer groote Penning van de Keiser Heraklius, die beroemde Kruisheffer, sietmen hem zitten op een Zege-wagen, met een soodanigen Kruis in de hand; doch naar bedeeling des Beelds niet ter groote van een mensch, maar ontrent van twee spannen: en waarom dusdanigen ongelijke verdeeling? Om dat geloofiijk is, dat Heraklius, belangende het Kruis, alsoo onseker geweest is als sijn Voorzaaten of Nakomelingen; en derhalven dat de Vertellinge, *Dat hy het Kruis in Persie van den Koning Kosroës weder bekomen, en eerst na Jerusalem, en daar na, na Constantinopel gevoerd hebbe*, niet uit de waarheid, maar uit de vertooning op den Penning zy toegesteld geworden: doch wie en weet niet, dat niet alleen Heraklius, maar meest alle de Keisers, ontrent dese tijd, sig met eenig Teeken des kruis uitgebeeld, plagten te vertoonen. En op datmen weten mogt, of het Opschrift des Pennings selfs, dat ten deele Latijn en ten deele Grieks is, ons niet eenige verklaaringe kan geven; soo setten wy 't hier by; want aldus

Waar uit die verschilligheid ontstaan is.

* Waar van de afbeelding in sijn vierde stuk der Kerkelijke Jaar-boeken te vinden is.

Misverstandige afbeelding van een veel geagt Kruis.

En dwaalsieke gedagten der Roomsche daar ontrent van onsen Autheur aangemerkt.

Siet de Print-verbeelding van desen beroemden Penning onder de voorgaande Kruis-teekenen aangewesen met V.

De Opschriften deses Pennings verklaard.

dus spreekt hy aan d'eene zijde; *Heraklius in Christo Godt getrouw Koning en Roomsche Keiser, Overwinnaar en Wetgever, altijd Augustus, sonder Bloed; Laat O Godt uw aanschijn lichten over onse duisternissen, soo sal ik Krijg voeren onder de Heidenen:* Op d'ander zijde leestmen; *Op den Aspis en Basilisk heeft hy gewandeld, en den Leeuw en Draak vertreden; Eere in den Hoogen zy Christo Godt; want hy heeft de Ysere Poorten verbrooken en verlost het Heilige Rijk van Heraklius.* Hier heeftmen van het Kruis of dessels herkrijging en verheffing niet een woord; doch dat hy de spreuk uit den 91. Psalm gebruikt, geschied veel-ligt, om dat hy bei de Persische Koningen, Kosroës en sijn Soon Syroës overwonnen hadde. Aan dit Kruis dan, dus verbeeld wordende, ontbreekt de plaats om eenig Opschrift op te maaken, 't gene men by de Euangelisten leest, dat Pilatus in driederlei Taalen op het Kruis geschreven heeft: en schijnd hier uit eerst gekomen te zijn, dat op het Opperste van de Staak wederom dese Dwars-streek 10. bygedaan word: maar daar nu aan de onderste Dwars-streek te wederzijds een nedergaande streek als ontrent 11. gesien word, dat komt eenigsinds de bedenking, die sommige van het Kruis en het Kruissigen gehad hebben, nader; namelijk dat gelijk de Armen, ook alsoo de * Voeten te wederzijds zijn uitgestrekt geweest: en 't is om niet niet, dat ook 't gevoelen van een *Andries Kruis*, dat is een Kruis het geen de Handen en Voeten aan vier einden uitspand, soo eenparig is aangenomen. Om nu hier op eens grondig te ondersoeken, soo kanmen sien dat de Geleerde Lipsius in sijn bysonder Boekje van het Kruis, geen sekere gestalte daar van en weet aan te wijsen; en onder alle vlottende meeningen ook ondersoekt, of het niet geweest zy de gedaante van onse hedendaagse Galg; namelijk die uit twee Staaken en een Dwars-hout bestaat; doch daar Lipsius omse te draagen een derde Middel-staak byvoegd; en dat by-na op de laast voorgaande wijs van af-beeldinge: Dit is't gevoelen geweest seid Lipsius, van Anthonius Morillonus, die een uitstekend Man stond te worden had hy langer mogen leven: sijn reden was, om dat dit de gedaante eenes Juks vertoonde, en het Juk te draagen een Schandaal en Dreigement van dusdanigen Dood was: als mede dat de Hebreen tot noch toe aldus haar Letter *Thau* verbeelden; en dat doorgaans het Kruis met die Letter vergeleken word. Maar seid Lipsius, dit gevoelen, alhoewel spitssinnig, kan om veel reden by my niet aangenomen worden, en voornamelijk om dese eene seer bondige, dat alle de Af-beeldingen en Gedenkenissen, diemen van Ouds-her siet, dit eenparig wederspreken: En hoe soude het doch gaan met ons Christenen, indien selfs het Beeld des Kruisses dagelijks overal niet alleen anders Geschilderd, maar ook met de handen anders nagemaakt moest worden? Dit over de eerste: over de andere reden seid hy aldus; Van de Hebreen is het waar, maar van de hedendaagsche, dat haare oude Letteren andere en anders van gestalte geweest zijn, word van die in haare Taal ervaren zijn, en van Hieronymus selve betuigd. Dus verre Lipsius, en wy konnen ons niet genoeg verwonderen over de slegtigheid deser reden: gelijk we meermaal ondervonden hebben, dat het met Geleerde en seer vermaarde Mannen, meenigmaal daar het nijpt, op kinderlijke en beusel-agtige uitvlugten aankomt: want dat hy seid, dat alle de Af-beeldingen en * oude Gedenkenissen hier tegen strijden; dien-aangaande is nu al overvloedig getoond, dat de oudste Eeuwen niet het Kruis, maar de *Naam Christi*, hebben soeken te verbeelden: en dat de daar-aanvolgende in soo groote onsekerheid geweest zijn, als de tegenwoordige; derhalven is het sonder bewijs, daar van eenig be-

*Siet hier toe onse Printverbeelding der Kruisstraffen ontrent Z. en B.

Lipsius van't Kruis in 't Vijfde Hoofdstuk des Derden Boeks.

Siet de Kruis-straffen ontrent O. Z. en F.

Lipsius in sijn Aanteekeningen op 't Vijfde Hoofdstuk van't Kruis.

Waarom Lipsius de Galg-kruissen niet volkomen aanneemd.

* Verstaat van Penningen of Steenen, &c.

bewijs te willen ontleenen, en by verder gevolg sig te beklaagen, hoe het doch de Christenheid hebben sou met het Teeken des Kruis te maaken, dat is belagchelijk, en betoond hoe seer dat Lipsius in de Kap van 't Roomsche bygeloof, den Demoedigen heeft soeken te spelen: en veel ligt des te liever; om dat hy hier in, als op sijn eigen Veld, in sijn Lekkernien der Oude Roomsche plegtigheden te weide gaat: dewijl hy hier in een Heilige over-een-koming getroffen heeft, met het Godsdienstig Borst-cieraad der oude Vestaalse Maagden; gelijkmen aan de af-beelding van soodanigen Maagd, in sijn Werkje van VESTA sien kan; in alles over-een-dragende met de Goude of Koopere Kruisjes die veeltijds van de Nonnetjes om den hals gedraagen worden. 't Gene Lipsius nu verder seid, van de verandering der Hebreeuwsche Letteren, doet ter saake niet, soo lang noch niet bewesen is, dat alle de Hebreeuwsche Letteren, en voornamelijk ook de Letter *Thau*, van gestalte veranderd zijn: doch dat dese van ouds van dusdanigen gedaante geweest zy, als hier ontrent 12. een Poort of Deur verbeeld; sulks bewijst Johannes Herwart in sijn Wonder-geheimen der Heidensche Godgeleerdheid; waar toe hy de woorden van Porphyrius by-brengd, tot verklaaringe van soodanigen Teeken, als de Letter *Thau*: hoedanig alsoo in seker Koopere Tafel gevonden word; waar van hy de beduiding voor handen genomen hadde: Het selve, dat namelijk de Letter *Thau* van dusdanigen maaksel geweest zy; en het * *Kruisgelijke* genoemd word, bevestigd Hottingerus in sijn Verhandeling van de Hebreeuwsche en andere Oostersche Penningen wijdluftelijk, en sonder eenige twijffeling over te laaten: Soo dat dan de meeninge van Morillonus, door de tegen-reden van Lipsius onverwrikt blijft: om welkers gevoelen verder vast te stellen, seer wel dienen de redenen van Geisteranus, die ons hier van het eerste bedenken te gemoete gevoerd heeft, wanner hy 'er in sijn Beelde-strafaldus van spreekt:

Lipsius van J. Oudaan op den teen getreden.

Siet hier tegen 't gene in 't Eerste Boek van de Oudheid der H. Letteren geseid is.

* Tegen de Vorm van dusdanigen Galg-Kruis schijnen alle spreekwijsen en Griekse benaamingen hier vooren bygebragt, aan te loopen. Siet ook na Joh. 21: 18, 19. en vergelijkt kap. 3. vers 14. met 12. vers 32, 33.

Het gewoone Kruis na de T. van Geisteranus tegengesproken en een II of Galg-kruis door hem in plaats gesteld.

De Form van het Galg-kruis, op de Deur-stijlen die met het Bloed des Paasch-lams bestreken wierden gepast, &c.

Men hangd den Heiland als een Griekse T, *by tijde,*
Was soo de Stijl en stand van 't Strafhout in sijn Lijden?
Daar 't uitgerekte Lijf sig Lidt voor Lidt ontsloot,
En 't Oog de Beenen teld; en sag de Leden Bloot;
Nu hegt men Voet, op voet met eene Nagel tevens,
Nu dekt, mer iet uit schaamt' met wat vercierd gewevens:
Maar lieg niet Maalers hand, want is 't de tijd of stond,
Om weer t' Ontblooten, dat wel eer te Dekken stond,
Soo Schilderd vry het Kruis met moeder-naakte Leden:
Want hing het Handschrift niet, het merk van dien Besneden,
Genageld aan de Staak, tot blijk voor yder een?
Een Teeken selfs aan die ontjeugdeden Besneen,
Dien Ouden Abraham, *die uit hem 't Heil der Vroomen,*
(Doch sonder Magt des Mans) het Leven voort sou komen:
Een Zegel naderhand aan sijn geslagt, en bey
Aan 't Sondig Heidendom een kennelijk Lieverey,
Om onder 't Juk des Doods haar nekken neer te drukken,
En afgeschaft van hem die 't Handschrift af quam rukken;
Dit gaf sig bloot op 't Hout, en eiste een haastig Graf,
Op dat het d' Aarde dekt, daar 't geen geheug meer gaf.
Wat wil het Bloed des Lams, geverfd op bei de Posten
En d' Opper Drempel, als sy 't Pascha *slagten mosten?*
Dus agt ik dat aan 't Hout, de Heere Christus *hing*
Vertoonende de Deur van 's Hemels opening;

 Want

Want wat behoefdmen sig aan d'Oude waan te houwen,
Of hoe een Afgodist sijn grollen wil ontvouwen?

Kragtige redenen seker, uit het bestrijken des Opperdorpels en der Posten met het Bloed des Paasch-lams gehaald, tot een voorbeeld van 't Bloed onses Saligmaakers, dat alsoo sou vergoten worden; tot een af-beelding van de Deure des Hemels, daarmen niet anders dan door de aanraaking deses Bloeds in kan treden: en aldus dan hangende, sagmen het geheele Lichaam Bloot en Naakt, dat in 't uitgespanne geraamte alle de Ledemaaten en Beenderen konden geteld worden; gelijk de Prophetische voorseggingen van David dat ook alsoo mede bragten. Soo dat daar mede nu ook weg-genomen is de bedenkelijkheid, waar en hoe Pilatus sijn Opschrift op het Kruis geschreven hebbe; dewijle de geheele Boven-dorpel of Dwars-streek hier toe bequame plaats heeft aangewesen: en indien het eenig gewigt toebrengd, dus hebben ook de vier Krijgs-knegten die de kleederen onses Saligmaakers gedeeld hebben, elk aan een Hand of Voet, met aan te nagelen, haar * Hand-gebaar gevonden: gelijk aldus de handen met het Opperste vlak tegen de Opper-posten gehegt en de Beenen wederzijds uitgespannen, de Nagelen door het week, tusschen de Hiel en de enkklauw, hebben konnen ingedreven worden. Voorts gelooven wy, dat de twijffelagtigheid van hoe het Kruis geweest zy, soo ras voortgekomen is, uit de veelerlei maaksels van Staaken, Kruissen, Vorken, Mikken, Jukken en andere Straf-houten, met welk de Romeinen haare Misdadigen op de Slaafse wijse gedood hebben; om dat de Griekse benaaming *Stauros*, dat gemeenelijk *Kruis* overgeset word, niet het Maaksel, maar een *Staak* of *Paal* tot allerlei gebruik aanwijst. En dat het gebruik der Lijf-straf van het Maaksel geen nader verklaaring geeft, blijkt uit Lucianus, die den geheelen Berg Kaukasus, daar Prometheus aangeboeid wierd, § STAURON, *Het Kruis*, en het Aanhegten, *Kruissigen* noemd. En dat ook door het weg-nemen van die straffe door Constantijn de Groote, de maniere en de Form des Kruis in vergeten gekomen is. Het gene ons met sommige sou konnen doen denken, dat by-aldien hy doen op eenen Penning-gedagtenis hadde doen houden, van dat Teeken dat hem in de Lugt vertoont wierd, met het Opschrift; *Overwin hier in*; soo konde het ons althans groot ligt toedienen. Desen Penning 3. van Constantijn, met het Opschrift; HOC SIGNO VICTOR ERIS, *Door dit Teeken sult gy overwinnaar zijn*, word ons van verscheide Oudheid-kenners vertoond; en onder anderen ook van Baronius op 't Jaar 353. daar hy aldus seid: *Constantinus sullende tegen Magnentius te Velde trekken, om het gebied des geheelen Roomschen Rijks, nam in sulk een swaarwigtigheid van saaken, het voorbeeld sijnes Vaders voor oogen, dien hy wist al sijn vertrouwen, om de Zegen te verkrijgen, niet in de kragten van sijn Heirlegers, maar in de kragt van 't Kruis, en in den Naam Christi gesteld te hebben, volgens 't gene hem aan den Hemel vertoond was:* OVERWIN IN DIT. *Hy dan met deselve hoop gesterkt, en door 't selve vertrouwen gemoedigd, gaf sig geheel en al aan de Goddelijke hulpe over, hoopende dat hem van den Hemel de Overwinninge tegen den Dwingeland sou gegeven worden: en toen zijn van Constantinus, die dese hoop op Godt in 't hart hadde, dese Penningen gemunt, met die Teekenen en het Heerlijk Opschrift;* HOC SIGNO VICTOR ERIS: *vertoonende sijn Kruis-beeld, dat het Vaandel in de regterhand houd; waar in met het Kruis ook Christi Naam uitgebeeld staat. En dat hy op de voorgang van dit Teeken de Overwinninge verkrijgen sou, geeft het Overwinning-beeld, 't gene met een Palm-tak in de*

Psalm 22.

* Ontbreekt alleen aan dese reden welvoegsaam te bedenken, hoe een mensch aan dusken staanden Hout is konnen aangehangen worden; ten zy sulks beneden op de Aarde geschied; en daar na opgeregt is geworden, gelijk Riccius den Martelaar Zoticus soo vertoond heeft: wordende dus aangehegt zijnde, aan een hooge Middel-staak gehangen.

§ Men sou hier uit mogen denken, dat die benaming nooit op een Kruis dat in de gedaante van een Π. of Hebreeuwse ח staat, kan gepast worden; ten zy op de groote Middel-staak daar dese Galg aan vast gemaakt wierd.

de hand, hem van agteren een Krans op 't Hoofd zet, niet duisterlijk te kennen. Dus verre Baronius; doch dat hy *het Kruis met den Naam Christi*, beliefd gemeen te stellen, ('t gene niet anders is dan de gewoonelijke Letteren *Chi* en *Rho* XP, die de Naam Christi verbeelden,) is na de Roomse gewoonte, die meenigmaal willen sien het geen'er waarlijk niet te sien en is: gelijk ook, *Dat op de voorgang van dit Teeken, de Overwinninge sekerlijk moeste volgen;* dewijl ook Magnentius, geen Zinnebeeld soo overvloedig als dit Teeken, gelijk uit sijne Penningen te bespeuren staat, gebruikt heeft; en't geen hy ook, gelijk Baronius, even daar selfs seid, in het Vaandel heeft doen ten Toon draagen: *Want in desen Oorlog* (dit zijn sijn woorden verder;) *is de eerstemaal, ô welk een schendig stuk! dit als een Schrik-Teeken aan den dag gekomen, dat het Kruis tegen het Kruis in den Slag gevoerd, en Christi Naam tegen Christum in het Vaandel opgesteken, en de Christenen tegen de Christenen gewapenderhand aangedreven wierden; maar waar van aan de eene zijde een Dwingeland, en aan de andere een Kettersche Keiser, d' Aanvoerders geweest zijn: en sulk een schendaad voegd'et niet anders dan onder dusdanige Aanleiders aangevangen te worden.* Maar hoe nu Baroni, na dat het niet van een Schendigen Geweldenaar en Ketterschen Keiser, maar van Broeder tegen Broeder, by de Roomsche Kerk de overhand genomen heeft? En die egter beide van deselve Kerk, als Broeders en gehoorsaame Soonen omhelst en erkend worden? Wiens voetstappen is dit nagetreden, of Christi, die sijn Leven gegeven heeft voor sijne Vyanden, of Cains, die een Moorder van sijn Broeder was? En hoe salmense uit dese vrugten kennen, anders als datse malkanderen lief hebben gelijk Cain, die uit den Boosen was, en sijn Broeder doode, en derhalven dat alle die desselfs werken navolgen niet uit Godt, maar uit den Duivel zijn. En dus verre dagt het ons goed de neerstige waarnemingen van den Oudheid-lievenden J. Oudaan by te brengen. Die daar op met veele redenen poogd te bewijssen, datmen het Lugt-gesigt van Constantijn, niet dan voor een enkel versiersel te agten heeft, dat allengskens meer en meer gelikt en tot de geloofbaarheid opgepoest is. Soo dat wy'er hier nu ook van afscheiden, om datwe noch nutter en grooter dingen in 't volgende Hoofdstuk hebben af te doen.

Mislag van Baronius aanmerking.

Baronius een ongerijmdheid te gemoet gevoerd.

AGTSTE HOOFTSTUK.

KORT INHOUD DESES HOOFTSTUKS.

JEsus Gekruist, *een Wonder-spreuk van het* Nieuwe Testament. *Om wat reden de* Joodsche Overpriesters, *konnen op* Golgotha *gegaan zijn. Dat* Jesus Kruis-draaging *t' onregt tot een* Treurgesigt *in de* Tafereelen *voorgesteld word. Dat* Jesus *volgens de* Romeinsche Straf-wijse, *zijn Kruis geheel gedragen heeft. Waarom van* Jesus Gedaante *in de Heilige Schrift niet gerept en word: En watmen van* Veronica 's Sweet-Doek *moet houden, in welk* Jesus Tronie-beeld *sou ingedrukt zijn: met een Brief van* Lentulus *aangaande* Jesus Gedaante. *Waarom* Jesus *niet over sijn* Lijden *wilde* Geweend *hebben; en de uitgaande Vrouwen,* Dochteren Jerusalems *genoemd heeft.* Kruis-Berg *waar van* Golgotha *geheeten; en waar gelegen; en onder wat schuil-reden,* Jesus *daar moest* Gekruist *worden.* Gemyrrhede Wijn *waar toe eertijds aan de* Stervende *gegeven, en van hoedanigen* kragt *en* uitwerking: *en waarom ook* Edik met Galle *genoemd,*

noemd. By wat toeval Jesus tusschen Twee Moordenaars Gekruist is. Opschrift der Beschuldiging, waarom en wanneer aan 't Kruis-hout voorgehangen. Dat Pilatus niet selfs op Golgotha verscheenen is. In wat order het Opschrift was ingesteld, met een misslag der Schilders daar ontrent: en ofmen daar uit reden vind om de Latijnsche Taal voor de Kerk-Taale te houden. Wanneer en waarom de Overpriesters het Opschrift berispt hebben: als mede dat'er geen Blijk van Beschuldiging in 't selve is konnen gesien worden. Hoedanigen Kleeding Jesus waarschijnelijk gedraagen heeft: en of 'er meer daan Vier Krijgs-knegten met de Kruis-hegting zijn besiggeweest: als mede of se soo wel niet over den Mantel als over den Ondeelbaren Rok geloot hebben. Jesus aan 't Kruis bewaard, hoedanig van allerlei soort van menschen Bespot. Als mede iets bysonders van de Moordenaars. Staat der Gelukzaligheid, waarom Paradijs genoemd. Aanspraak van Jesus tot sijne Vrienden. Of alleen Judea, of de Geheele verligte Aarde Verduisterd is. Dat dese Verduistering geen natuurlijke Taaning of Eclipsis is geweest. Of de Joden Jesus woorden, ELI, ELI, uit enkel Moetwil of uit Misvatting op ELIAS gepast hebben. Jesus aan 't Kruis Dorstende, hoe hy by toeval met Edik, die daar by de hand was, is konnen Gedrenkt worden. Waarom Jesus tweemaal met een Groote stemme geroepen heeft: En wanneer de Joden oorlof versogt hebben om der Gekruisten Beenen te Breken; en hoe Jesus waarlijk Gestorven is. Sabbat die op den dag van Jesus Lijden volgde, waarom Groot genoemd. Dat de Been-breking geen gevolg van de Romeinsche Kruis-straffe was; maar datse hier alleen tot bewaaringe der Joodsche Wet geschied is, waar van egter Jesus moeste bevrijd blijven, om dat hy haar het middel daar toe selfs verschaft had. Dat Jesus Zijde niet sonder de Schrift Doorsteken is; noch dat dien Krijgsknegt geen Ruiter te Paard is geweest. In wat Zijde Jesus waarschijnelijk Gesteken is; met een fabelagtig Erfgerugt van het Bloed en Water dat Maria in haare Handen sou ontfangen hebben. In wat zin Jesus Graf geseid was, By den Godloosen te sullen gesteld worden. Dat Pilatus, Jesus Dood Lichaam aan Joseph van Arimathea niet Verkogt, maar Geschonken heeft. Hoe de Joden haare Dooden in Linne Doeken met Windselen geswagteld, in het Graf leiden: met een verklaaring over 't Uitkomen van Lazarus, gebonden aan handen en voeten. Van de Salving en Inbalseming der Joden en Egiptenaaren: met een bedenking over de Egiptische Mumien, en toepassing op de Dood-kist van Joseph, Genesis 50. En watmen van de bewaarde Graf-doeken te oordeelen heeft; diemen voorgeeft de oorspronkelijke uit Jesus Graf te zijn. Waarom Jesus Heerlijk Gesalfd zijnde ook moest Begraaven, en juist in een Nieuw Graf geleid worden, dat in een Rotsteen uitgehouwen was. Hoedanig de Joodsche Lijken waarschijnelijk in Vakken en niet in Houte Kisten geleid wierden. En op wat wijse de Joden vergeefs tegens Jesus Opstandinge gewaakt hebben, &c.

Jesus Gekruist is een Wonderspreuk van het Nieuwe Testament.

Aardien dit dan, DAT JESUS GEKRUIST is, geensinds onder de Wonder-spreuken van het Nieuwe Testament kan mis-geteld worden; soo lust het ons nu ook eens in dit Hoofdstuk, de hand-dadige Uitvoeringe van die geopenbaarde Verborgenheid der Goddelijke Wijsheid, en voornaam Geheim-pand des Christelijken Geloofs, ten einden af te doen. Want hoedanig Jesus soo fluks op het Gestreken Vonnis, van voor Pilatus aangesigte weg-geleid is; sulks hebben we alreede tot hier toe, onder een seldsame Omkeering van vele saken gesien. En doch wat kon'er vreemder zijn als dit, dat nu dien Jesus, die soo korts te vooren onder

1 Cor. 2:7.

onder het gejuich van Hosanna, Hosanna, binnen Jerusalem ingehuldigd was; ja die selfs de Joodsche Schagcheraars, als een Heere van sijn eigen Huis en de Soone Gods, den Tempel uitgeswiept had; nu seggenwe als een Doodwaardig Misdadiger en veragten Booswigt, de H. Stadt uitgeleid wierd? En niet alleen dit; maar wy dienen hier toe ook aan te merken, dat gelijk elk die tot de Kruis-straf ver-Oordeeld was, de onbarmhertige handen der Krijgs-knegten aanbevolen wierd; en onder 't henen-leiden, met het Kruis-hout beladen zijnde, gemeenlijk door slaan en stooten, als een voorwerp van elks moetwil, voortgedreven wierd; Johannes daarom ook van de rouwe Soldaten schijnd te seggen; *Sy namen Jesum en leiden hem weg, &c.* Als of hy seide; Dat sy hem aangrepen als een grage prooje, die nu door het Vonnis haar moetwil aanbevoolen was: geensinds in agt nemende, hoe gantsch onwillig Pilatus hem overgaf. Leidende dien na de Dood, dien de Stadthouder soo dikwerf verklaard hadde, *Niets des Doodswaardigs misdaan te hebben.* Een Verborgenheid waarlijk, die te dien tijde den Jode swaar om verstaan, ons nader geopenbaard is. Want wie konde doe dog gelooven, dat die Jesus, die bekend was de Dooden het Leven gegeven te hebben, hier onschuldig in 't geselschap, ja als een Makker van Schelmen en Moordenaars, met een Kruis-hout, aan welk hy sterven sou, beladen ging? wordende uitgeleid van de Romeinse Krijgs-knegten, en voorname Kopstukken van sijn eigen Volk; namelijk de Overpriesters en aansienelijke Mannen verseld met veel gemeene Joden: waar van de eerste hem nu liever na Golgotha en tot op het Galgeveld wilden henen leiden, dan op dit Paasch-Feest den Tempel-dienst tegenwoordig zijn: alhoewelse sig op desen dag nog te vies aangesteld hadden, om van wegen het Eten der Paasch-Offeren, haren voet in Pilatus Regt-huis te setten. Doch wat behoefden dese Overpriesters, dese Oudsten, en aansienelijke Raads-heeren sig dit te schamen, die haar des Avonds te vooren niet ontsien en hadden, Jesus selfs te helpen Vangen? En sy mogelijk daar toe haarselven hebben ingebeeld, datse tot dese Uitleiding grootelijks door de Wet verpligt waaren; om datse Beschuldigers en Getuigen van Jesus quade Feiten zijnde, de hand als 't ware van de uitvoeringe des Doods-Vonnis, niet en souden schijnen te ont-trekken? Gelijkwe soo mede onder de Joodsche Dood-straffen gesien hebben; dat de Getuigen den eersten Steen op een Doodwaardigen Misdadiger moesten werpen. Voorwaar de Wet maakte ymand door het aanraken van eenen Dooden, al waar 't ook een Eerlijk Man die onnoosel omgebragt was, wel Onrein; doch dit en geschiede geensinds door het aanraaken van een over-gegeven Schelm of Moordenaar, schoon hy ook noch de handen vol Bloeds hadde: en hierom schijnen de Joden minder swaarigheid daar in te sien, alhoewel sy eenige meerder meenden te vinden om uit het Raad-huis te blijven. En alhoewel dese Wet aan vele moejelijk schijnd, om een waare reden daar toe op te soeken; soo soumer dit egter van konnen seggen; dat gelijk 'er onder de Wet verscheide insigten en oorsaaken der ver-Ontreiniging waaren, de Onreinigheid van het Doode Lichaam eenes menschen daar van daan komt; dat hy het Beeld Gods verlooren heeft, welkers trekken en Schetse eigentlijk in de Ziele gelegen zijn. Maar een Levendig mensch, alschoon hy een Doodslager is, draagd niet te min noch ten opsigte van het Wesen der redelijke Ziele, dit Evenbeeld, het welke den Dooden niet meer en heeft. En nadien Jesus tusschen twee Moordenaars Gekruist is, en dat 'er van hem voorseid was, dat hy met de Misdadigers soude gerekend worden; soo hebben veele in bedenken gehouden, of Jesus ook niet in het uitleiden met het Kruis, tusschen dese twee Moordenaars henen gegaan is; gelijkmen uit Lucas schijnd te moeten afnemen, wanneer hy seid: *Ende daar wierden ook twee andere, zijnde Quaad-doenders,*

Den verwesen Misdadiger is tot een slave der straffe gemaakt.

Joh. 19: 6.

Jesus als een Doodwaardigen Straf-boef aangegrepen en weggeleid dragende sijn Kruishout.

Wat den gemeenen Joden in Jesus Dood ongeloofbaar heeft konnen schijnen.

Joodsche Overpriesters volgden Jesus liever op 't Galgeveld, dan de bywooning des Tempeldiensts.

Waarom mogelijk de Overpriesters met Jesus op Golgotha gegaan zijn, daarse doch geen eigen uitvoerders van dit Hals-gregt waaren.

Waarom men volgens de Wet wel een Moordenaar en niet een Vermoorden aanraaken kon sonder Onrein te worden.

Luc. 23: 32.

ders, Uitgeleid, om met hem Gedood te worden: waar van men nochtans het tegendeel doorgaans verbeeld siet. Maar gelijk het ligt in een mensch valt, over Jesus henen-leiding in 't Gemoed bewogen te zijn; (gelijk de Vrouwen en de Vrienden van Jesus hem niet sonder Traanen en groote droefheid na gaande, sijn Kruis sagen na buiten torssen;) alsoo moetmen bekennen, dat sulk een droef heid veel meer behoord tot het vleeschelijke Oog, dan tot het Gesigt der verstandige Ziele; nadien de klaare beschouwing van het Werk der Saligheid, niet dan vermaakelijk aan het Geloove kan voorkomen: En derhalven dat alle soodanige Kerk-Tafereelen, welke alleen te pronk geset worden, om de togten van eenvoudige Zielen in Traanen te doen uitstorten, vergeefse insigten hebben. Gelijk we daar toe ook aanstonds sullen sien, hoedanig Jesus, zijnde in desen staat, het Weenen over hem verboden heeft, als hy seide; *En Weent niet over my.* Want alhoewel'er wel niets natuurlijker is, als medelijden te hebben met onsen even-mensch; nochtans, om datmen in Jesus, Godt selfs soude sien lijden, alhoewel onder de gedaante van een Dienstknegt; siet daarom verbied hy die gene Traanen te storten, die over hem Weenden als over een Mensche, wiens Ellende men beschreid, of welkers verlies men beklaagd, Luc. 23:28. En hier van daan meenen we, komt, het voort, dat de Euangelisten, die ons geensinds een Treurspel van menschelijke swaarigheden, maar een stuk van hoogdravende Blijdschap verkondigen, de Historie van Jesus Lijden, met geen Beklaaglijke stijl noch Treurige woorden en beschrijven. Soo dat derselver spreekwijsen waarlijk veel verschillen, van de Klaagliederen die Jeremias voortbrengd; ofte van het Treur-geseg van David over Saul en Jonathan; of van de verlaatene Eensaamheid van Israel aan de Water-Oevers van Babel gezongen; waar van terstond nader. Als dan Johannes van Jesus henen-leiding begind te spreken, en segd; *Dat hy draagende sijn Kruis, uitging na de Hoofd-scheelplaatse;* soo diendmen uit ons voorgaande Hoofdstuk indagtig te zijn; dat hy sulks na de gewoone Straf-wijse der Romeinen gedaan heeft: want die tot het Kruis ver-Oordeeld waaren, moesten het Kruis-hout, als een deel van dese straffe, selfs na de Geregts-plaatse henen slepen. En hoedanig de Kruissen van maaksel waaren, is in 't selve Hoofdstuk met veele waarschijnelijkheden aangewesen. Doch daar rest noch met de naauwkeurige te ondersoeken, of de Misdadigers in dit geval ook doorgaans het geheele en gantsch opgemaakte Kruis, of slegts een gedeelte van het selve gedragen hebben: want van beide gevoelens vindmen veele voorstanders. Gelijk we alreede uit Lipsius vernomen hebben, dat hy geloofd, datse somtijds het geheele Kruis, en somtijds slegts het Dwars-hout alleen gedraagen hebben, aan welkse in 't henen gaan met de Armen uitgestrekt waaren vast-gebonden. Welk laatste gevoelen eenige mishaagd; om dat meenense, niemand geseid kan werden het Kruis te draagen, die alleen het Dwars-hout draagd; waar op wy vooren onse bedenking hebben by-gebragt. En alhoewel het grondwoord by Johannes, juist niet het geheele Kruis beteekend, maar gelijk we meer geseid hebben, alleen een Staak of Paal; nochtans heeftmen sulks veel waarschijnelijker op het geheele Kruis, ten minsten op de regt-staande Stijl, dan op het Dwars-hout alleen te passen. Invoegen dat de voornaamste onder de Geleerde van meeninge zijn, dat ook Jesus na de gewoone wijse, sijn eigen Kruis geheel, en soo als hy daar sou Aangehegt worden, gedraagen heeft: alhoewel'er ook geen en ontbreken, die uit sommige oude schemeringen, meenen ligts genoeg te scheppen, om te gevoelen; datter ook op de Geregts-plaatsen of Galge-velden, altijd ledig-gevallen Kruissen, ofte ook wel regte Paalen, genoeg in voorraad opgerigt stonden; aan welke

Dat de Tafereelen die tot droefmaaking over Jesus Kruis-draging voorgesteld worden, uit verkeerd insigt voortkomen.

Waarom Jesus verbood over hem te Weenen.

Joh. 19:17.

Jesus heeft na de Romeinsche Straf-wijse ook selfs sijn Kruis gedraagen.

Dat Jesus het geheele opgemaakte Kruis, en niet slegts een gedeelte gedraagen heeft.

welke de verwesene Kruis-boeven, (na datse een wijle tijd aan het Dwars-hout gebonden zijnde, daar mede omgeleid en gaande-weg Gegeesseld, na buiten gebragt waaren,) als dan vast-gemaakt en alsoo Gekruist wierden. 't Gene in Lipsius van veele tegen-gesproken is. Eenige ook gelet hebbende op de groote lengte en swaarte van het gantsche Kruis, hebben gemeend, dat het niet wel mogelijk was, dat sulks geheel van een mensche kon gedragen worden. Doch behalven dat dese meeninge meest steund op de dwaalinge der Schilders, die van wegen d'onsekerheid der Kruis-houten, deselve veel meer uit hun welgevallige verkiesing, dan na de grondvest der waarschijnelijkheid, dikmaal vervaarlijk hoog en swaarwigtig vertoonen; soo hebben wy daarenboven met verscheide redenen alreede aangewesen, dat de Kruissen in 't geheel niet boven de 14 of 15 Voeten zijn lang geweest, en de opstaande Toppen, slegts 11 of 12 Voeten boven de Aarde stonden; aan welk de menschen alleen twee of drie, of mogelijk ten alderhoogsten vier Voeten van de Grond hingen. Waar toe, wanneermen aanmerkt, hoedanig het Kruis met het boven-einde van het staande stuk op den Schouder soodanig geleid wierd, dat het Dwars-hout in de breedte na vooren quam, waar aan de handen gebonden waaren, en het agter-end beneden op de Grond sleepte, de swaarte des Kruis daar door merkelijk is verligt geworden. Dog egter soo nogtans, dat de swaarte des Houts genoegsaam lastig en by-na ondraagbaar, een merkelijk deel van de straffe, en tot smerte des Misdadigers verstrekte. Gelijk we ook meenen, dat Jesus op dusdanigen Kruis-draaging en henen-leiden het Oog gehad heeft, wanneer hy Petrus sijn Martel-lijden voorseide, Joh. 21: 18, 19. Gelijk we ook alreede in 't voorgaande Print-Tafereel de maniere daar van genoegsaam aangewesen hebben. Doch daar staat in Jesus Kruis-draaging noch een ander opmerkelijk voorval in agt te nemen, dat ons niet langer over dese volkomene Kruis-draaging en behoorde in twijffel te laten: want als de Krijgs-knegten, en mogelijk ook sommige van de boose Joden, sagen, dat Jesus door allerlei ongemak van Waken en Vasten, Geesselen en sijn Kruis tot buiten de Poorten getorst te hebben, afgemat, daar onder scheen te beswijken; en datse mogelijk dagten te spa op Golgotha te raaken; ontmoetense onder het henen-leiden, eenen Akker-man die van buiten de Stad wilde ingaan; by de Euangelisten met naauwkeurigheid een Man van Cyrenen, en met naame Simon genoemd; op datse de waarheid der saake door dese omstandigheid, eenige luister by-setten mogten. Waarom veele gelooven, dat desen Simon bekend was voor een Discipel van Jesus; want een Vyand van hem soudense misschien daar veel te goed toe gekend hebben: En sy hadden'er dan slegts maar een uit de Volg-troep by de kop mogen vatten. Dog desen Simon, gaande mogelijk tegen de Uure des Gebeds na de Stadt, en op het Paasch-Feest; pakkense roekeloos aan, en smijten hem het Kruis van Jesus liever op den hals, dan datse selfs een hand daar aan souden slaan, om hem te verligten. Wy seggen, dat sy het Kruis desen Simon geheel op den hals leiden, na datse het Jesus eerst hadden afgenomen; siende mogelijk datse niet ylig genoeg met hem konden voortkomen. Doch indien wy hier de Dwaalsieke gedagten der Oude en Nieuwe Schilder-beelden wilden te rade neme, voorwaar wy souden moeten stellen; Dat Simon met Jesus te gelijk het Kruis gedragen heeft; namelijk Jesus het boven-einde met het Dwars-hout, en Simon het agter-einde dat te vooren langs de Grond sleepte: 't gene onses agtens, Jesus niet alleen seer weinig soude verligt hebben; maar ook van de eenvoudige meeninge der Euangelisten Mattheus en Lucas schijnd af te wijken: want als de eerste segd; *Datse desen Simon dwongen dat hy Jesus Kruis droege:* en de tweede; *Dat sy hem het Kruis opleiden, op dat hy het agter Jesum droege;* soo

Waarom eenige het draagen van 't heele Kruis onmogelijk geagt hebben.

De gantsche Kruis-draaging ligter om verstaan gemaakt.

Dat Simon van Cyrenen Jesus geheele Kruis gedragen heeft en niet slegts de Steert als de Schilders verbeelden.

Matth. 27: 32. Luc. 23: 26.

Blijken die bewijsen dat Simon het geheele Kruis agter Jesus gedragen heeft.

soo en willense beide niet anders seggen, als dat Simon het geheele Kruis gedraagen heeft; wordende den afgematten Jesus nu voor hem henen geleid: naardien men by Lucas, *Het agter-na-draagen van het Kruis*, alsoo verstaan moet, en geensinds die woorden alleen op het draagen van de Steert of 't agterend des Kruis passen kan; dewijl het immers geschiede op datse Jesus verligten souden, en des te eer met hem, beneffens de twee Moordenaars op Golgotha quaamen. Want die meenen sou, datse Jesus dese weldaad uit Medogendheid gedaan hebben, voorwaar die soude te veel goedheid en agting voor dese Soldaten, en nijdige Joden by sig hebben. Dus isset veel eer te denken, datse aangaande Jesus, konnen bekommerd geweest zijn, dat hy mogelijk onder dese last beswijkende, haar het middel uit de hand doen glippen sou, om hem aan het Kruis een schandelijken Dood te doen sterven, en beletten sou, haar gesag by 't Volk en de Zit-plaats op Moses Stoel, in te houden. Gelijk het ook een kleine beleefdheid sou geweest zijn, een Dood waardig mensch te verligten in sijn regtvaardige straf, en die eenen onschuldigen voor een deel op te leggen. Doch het hadde iets geschenen, indiense selfs de hand daar aan geslagen hadden. En aangaande de Joden haare Overpriesters, Schriftgeleerden en Pharizeen, die waaren doch wel gewoon de menschen lasten op te leggen, die sy selfs met geen Vinger aanraaken wilden. Soo dat dan dese dobbele Kruis-draaging, van verscheide Geleerde Mannen niet sonder reden tegen-gesproken is; schoon ook dat het doen der Schilders op het gesag van sommige niet onvermaarde Kerk-vaders gevestigd staat. En seker als wy hier toe ook noch aanmerken, dat Lucas segd; dat sy Simon *Het Kruis opleiden;* soo verstaan wy daar door niet alleen, dat hy sulks geensinds gewillig of van selfs op sig genomen heeft: (want daar staat, *Sy dwongen hem;*) maar het geeft eenige schemering voor onse meening, dat sy desen Man het geheele Kruis in sulker voegen als wy terstond seiden, op de schoft geleid hebben. Jesus dan in dese gestalte uitgeleid wordende, is daar op van een groote meenigte Volks gevolgd; gelijk het soo gemeenlijk toegaat, wanner men ymand uitleid om Gedood te worden; die sig dan ook hier uit verscheide insigten om Jesus wille op de Been begaven: want gelijk den eenen Jesus uit liefde volgde, als insonderheid de Vrouwen en sijne Discipelen deden, met sommige die hem uit Galilea gevolgd waaren; alsoo deden 't wederom andere uit nieuwsgierigheid; vernemende dat de vermaarde Jesus na de Dood geleid wierd. Daar by dan ook veele alleen mede liepen, om haare boose Oogen aan het Schouw-spel van sijn smaadelijken Dood te verzadigen. Alle welke verscheide driften, dese Volg-troep nu ongetwijffeld grooter dan de gewoonte was, heeft doen aanwassen: waarom dan ook Lucas met nadruk segd; dat hem een groote meenigte volgde. Onder dese waaren nu mede eenige Godtvrugtige Vrouwen, welke Weenden en klaagden, om datse Jesus dus onschuldig met het Kruis beladen, in het Voorbogt van de gewisse Dood-straf sagen. En alhoewel de Vrouwen, volgens haar aangeboore swakheid, wel alderligtst tot Medoogen en Weenen bewoogen worden, en sig deswegen gemeenlijk niet dan met schreum onder het gewoel van het Man-volk mengen; soo schijnen eenige nogtans sig veel stoutmoediger in desen, dan de Mannen gedragen te hebben; als die sig hier in Jesus laatste uitleiding soo digt hem van agter navolgen, dat hy hem omkeerende, haar heeft konnen aanspreken. Sy volgen hem al weenende op de hielen na Golgotha; doch Petrus, die Jesus in de Dood wilde nastappen, en Thomas die met sijn Meester sterven wou, en sagmen hier niet eens soo kloekmoedig: ten zy dan mogelijk uit bekommering datmen de Mannen dit soo wel niet en soude afgenomen hebben; gelijk de Joden ook tegen dese Vrouwen niets en ondernamen; om datse van

Jesus is niet sonder reden van veele gevolgd en uit verscheiden insigten.

Waar in sommige Vrouwen sig yveriger dan Jesus Discipelen gedraagen hebben.

Waarom sig mogelijk de Discipelen hier wat schuil gehouden hebben.

Abrahams Zaad en Geslagte waaren; en het niet heel onvoegsaam is met een Sterveling, schoon hy over sijn misdaden omkomt, mêwaarig te zijn. Gelijk ook de hardvogte en roekeloose Soldaten, weinig agt-gaven op een Troep huilende Wijven. Ook konnen de Krijgs-knegten en Joden nagelaaten hebben dese Vrouwen af te keeren, by-aldien het waar is, dat sig ook hier eenige aansienelijke Juffers hebben laaten vinden: onder welk ook Johanna, de Huis-vrouw van Chuse, Herodes Rent-meester, die met Susanna en andere Vrouwen, Jesus en sijne Discipelen, van haare goederen te vooren soo gulhertig gediend hadden, Luc. 8: 3. geteld word. Invoegen de andere geringe Vrouwen, en selfs ook Maria, de Moeder van Jesus, onder dese Juffer-stoet hebben konnen schuilen. Uit welk een gevolg van Vrouwen men dan ook voor vast mach houden, dat de laatere Schrijvers, de Fabel van VERONICA versierd hebben; welke Jesus in dese beangstheid een Snuit-doek soude toegereikt hebben om sijn benaauwde Sweet af te droogen; in welk doen, Jesus de Beeldnis van sijn aangesigt daar in soude afgedrukt hebben. Die dan namaals veel Mirakelen daar door gedaan heeft; en met naamen ook de Keiser Tiberius daar mede genesen heeft. Gelijk Stapleton verhaald in de Boek-zaal van het Vaticaan gelesen te hebben, dat deselve levend beschilderde Snuit-doek, naderhand in handen van Clemens gekomen is, &c. 't Gene wy alles voor een enkel versiersel der laatere Schrijvers te houden hebben; nadien de aldergeloofwaardigste van de eerste Eeuwe, niet alleen daar van niet en reppen; maar dat ook gene van de Euangelisten die Wonder-daad hebben aangeteekend, daarse doch veele dingen van minder belang, niet en schijnen vergeten te hebben. Hoedanigen Erfgerugte ook noch door het on-ophoudelijk verbeelden der Schilders, soodanige diepe wortelen in 't over-geloof des gemeenen Volks geschoten heeft, datmen vastelijk vertrouwd in die ontelbaare nabeelden, noch op heden het waare afbeeldsel van des Saligmaakers aangesigt behouden te hebben: doch andere willen dies-aangaande meer geloof geven aan het ontwerp datmen hier van in den Brief door Lentulus aan den Keiser Tiberius geschreven, geдоodverfd siet. Daar hy van Jesus Gedaante, te gelijk met sijn Groot-agting dusdanig schrijft: *In dese tijden heeftmen gesien, en hy leefd noch, een mensche van groote kragt, genaamd Christus Jesus, dewelke van de Volkeren geseid word een Propheet te zijn: sijn Discipelen noemen hem de Soone Gods, hy wekt de Dooden op, en hy geneest allerlei siekten. Hy is een mensche van een lange en aansienelijke Lijfs-gestalte; en heeft een ontsagchelijk wesen, 't welk die hem sien, hem soo wel kan doen beminnen als doen vreesen. Sijn Hair is de Verwe van een rijpe Haselnoot gelijk; en het leid meest glad en effen tot aan de Ooren; van daar isset wat meer gekruld en swierd losser van den hals af, en hangd op de Schouders; draagende een Scheidel op 't midden van sijn hoofd, op de wijs der Nazirenen. Hy heeft een vlak en effen Voorhoofd; en sijn gantsche Aangesigt is sonder vlek of rimpel, daar een aangenaam bloosen doorspeeld. Sijn Neus en Mond sijn sonder Mangel. Hy draagd een grooten jeugdigen Baard, van eenerlei kleur, en die niet lang, maar tamelijk breed, en als in twee vlokken sagtelijk onderscheiden is. Hy is eenvoudig van opsigt maar helder van Oogen; zijnde in Bestraffinge verschrikkelijk, doch vriendelijk en aangenaam in Vermaaningen: ook is hy vrolijk behoudens sijne deftigheid: maar nooit heeftmen hem sien Lagchen, maar dikmaals Weenen. Hy gaat geheel regt op, en is in sijn Saamenspreekingen Seldsaam en Zedig; en voorts geheel aansienlijk onder de kinderen der menschen.* Dus verre de Brief van den Romein Lentulus. En Nicephorus getuigd mede by-na al het selve. Of nu de hedendaagsche

Waar uit de Fabel van Veronica en den Snuit-doek met Jesus Tronie-beeld versierd is.

Jesus Lijfs-gestalte en Tronie-beeld, uit een Brief van den Romein Lentulus aan Tiberius ontworpen.

Schilder-beelden, haaren oorsprong uit dusdanigen Voorschrift ontleend heb ben; of dat mogelijk dit Ontwerp na eenige andere gisselijke gedaante, op den Naam van Lentulus versierd is, sulks word van eenige twijffelagtig gehouden; niet tegenstaande men in beide een onderlinge saamenstemminge ontwaar word. Doch wy agten, dat indien ons de waare gestalte van Jesus, noodig waare geweest in Schilderkundige trekken, tot een voorwerp van Goddelijke aandagt te hebben; het te denken is, dat de Heilige Schriften ons elders iets van sijn eigen natuurlijk Aangesigt of sweemsel, souden afgeschetst hebben: maar nu sien wy dat hy ons tot het stuk des Geloofs in het Oude Testament selfs niet onder de eige gedaante van een mensch; maar onder de gelijkenis van een Slange op een houten Stange verhoogd, buiten den Tabernakel voorkomt. Die ook, wanneerse van Israel met ver-Afgoding ge-eerd wierd, door Hiskia Godsdienstelijk als slegt Kooper verbroken is, 2 Kon. 18: 4. Gelijkwe Jesus ook na sijn Mensch-werding, Lijden en Hemelvaard, in de Openbaringe van Johannes, alleen sien verschijnen met Seven Sterren in sijn regterhand, en een tweesnijdend Swaard dat uit sijnen Mond gaat; zijnde bekleed met eenen Rok die in het Bloed gedoopt is: ja wy sien hem in de gedaante van een Lam dat geslagt is, hebbende Seven Hoornen en Seven Oogen. Waar uit wy veel-eer geleerd worden Jesus Gedaante te soeken in sijne Deugden en Volmaaktheden, als in de Teikenkundige trekken van sijn Aangesigte. En schoonmen Jesus onder de gelijkenis van een mensch in de Gesigten van Ezechiel of elders sou willen soeken; soo salmen hem doch daar in maar onder Vuur en Gloejend Metaal, bedommeld en als onsigtbaar sien. *Indien ik egter een waare Schilderie van Jesus hadde*, segd Jan d'Espagne, *Ik soudese niet alleen hooger agten dan alle andere Tafereelen, maar ook waardeeren boven alles wat fraai aan 't Ooge der menschen verschijnd. Doch by-aldienmen soo een Schilderie sou willen misbruiken en ver-Afgoden; soo soude ikse liever tot gruis verbrijselen; gelijk Hiskia de Koopere Slange dede.* Maar gelijk het Jesus gewoonte was geweest de swakke te sterken, en de droevige alsinds te troosten; alsoo heeft hy sig ook dit Geween der Vrouwen aangetrokken, seggende; *Gy Dochteren van Jerusalem en Weendt niet over my: maar Weendt over u selven en over uwe kinderen;* namelijk over welke uwe Joodsche Manschap, de Wraake van mijn onschuldig Bloed, over u en en haaren hals geroepen heeft; willende Jesus alsoo aan de eene zijde, datse sijn Lijden uit den Geloove sonder Tranen en met een ongebroken herte souden aansien: doch datse aan d'ander zijde wel mogten Weenen over haar en haare kinderen, van wegen de rampen die sy in de nakende Belegeringe van Jerusalem, door de Romeinen te wagten hadden, om het Grondsop van Gods Gramschap uit te drinken. Hoedanigen Onweer hy haar dan ook genoegsaam aanwijst, dat niet lang vertoeven sou, wanneer hy hetselve haar als met de Vinger aanwijst en segd; *Siet de daagen komen in welk gy seggen sult, Salig zijn de Onvrugtbaare, &c.* Luc. 23: 29. 't Gene soo niet en moet opgenomen worden, als of Jesus de Onvrugtbaare Vrouwen hier Salig sprak; maar alleen, dat de Joodsche Vrouwschap, van wegen het quaad dat hen alsdan op den hals sou komen; alle die welke geen Suigelingen tot haare Borsten hadden, sig gelukkig souden agten: als welkers Oogen deselve dan ook niet onder duisend Doodstuipen, van de wreede Soldaten uit haare armen gerukt, souden sien tegens de Wanden verpletteren; noch sig geperst souden vinden haar van Honger en Dorst te laten versmagten: vergelijkt hier tegen Jesus Voorsegging, Marc. 13:17. En dit kondense hier uit gissen, wanneerse aanmerkten, hoe de Romeinen met Jesus handelden die als een Groen hout, doorgaans soo vrugtbaar in goede werken, en heilsaame Leere onder hen ge-

De Heilige Schrijvers hebben nooit toegeleid om ons iets van Jesus gedaante af te maalen.

2 Kon. 18:4.

Jesus heeft sig het Weenen der Vrouwen laaten ter herten gaan.

Jesus onderwijst de Vrouwen over haar aanstaande rampen te Weenen.

gewandeld, en altijd hadde gesogt te bloejen; dat het vry slegter met de onvrugtbaare Boomen, en het Dorre Hout des Jodendoms afloopen sou, wanneer haare Mogendheid door de Romeinsche Bijl die alreede aan de Wortel lag, eenmaal uitgehouwen en in 't Vuur sou geworpen worden; vergelijkt Matth. 3: 10. met Luc. 23: 31. En merkt over de laatste plaatse aan, dat Jesus het Joodsche Volk, navolgens de gewoone spreek-wijsen der Hebreen, seer wel by een Dor, en sigselven by een Groen-Hout vergeleken heeft; als de welke seer gewoon waaren, Vroome Mannen, *Groene Houten*, en Goddeloose menschen, *Dorre Houten* te noemen. Waar van daan dan ook by Ezechiel gedreigd word, een Vuur onder het Jodendom aan te steeken, dat den Groenen en Dorren Boom verteeren; dat is den Regtvaardigen en Goddeloosen uitroejen sou; vergelijkt wederom kap. 20: 47. met kapit. 21: 3. Waarom wy ook meenen, dat Jesus hier geensinds het Weenen der Vrouwen verboden heeft, om dat hy juist niet en wilde kleinmoedig gemaakt worden; gelijk Paulus eens het Weenen over hem opschorte, Actor. 21: 13. maar om datse alleen uit een menschelijk medelijden over hem Treurig zijnde, sulks in't minst niet en deden over haar eigen verdorven staat, om welk Jesus nu lijden moeste, terwijle doch de Wet kragteloos geworden was door de Sonde. En schoon hier eenige Vrouwen waaren, die of haarselfs, noch ook haare Mannen, sig nooit schuldig aan Jesus Vonnis hadden gemaakt; soo waarense immers alle schuldig aan Jesus Dood, die door sijn Dood souden verlost worden. Invoegen dese dan alleen verboden zijn te Weenen, om dat sy Jesus Lijden als een droevig toeval, en niet als Heilsaam voor haarselven aan en sagen: meer lettende op Pilatus gestreken Dood-Vonnis, en het Ongelukkig en Vervloekte Kruis-hout dat hy torste, als op de vervullinge der Schriften: ofte op den Vloek die de Joden haar en hare Nazaaten over den kop geroepen hadden: ja veel minder sagense op den Vloek der Wet, dien Jesus hangende aan 't Hout, te niete doen soude. Waarom het ons dan in dit stuk veel nutter is aan te merken, voor wien, dan door wien Jesus Gestorven is; op datwe niet soo seer en Weenen met de Oogen, alswe Jesus sien henen-leiden om te Lijden, en wanneer hy Lijd; als dat wy hem met een vrolijk herte lief hebben, en groot-agten, om dat hy als onse Borge en Betaals-heer, vrywillig heeft willen henen geleid worden; op dat hy, stervende in onse plaatse, ons door sijn Dood, versekerde van het Testament en de Erffenis des Eeuwigen Levens, hetselve verzegelende met sijn Bloed. Maar het geen we in dese aanspraak van Jesus niet en dienden over te slaan, is dit, dat Lucas schijnd te seggen, dat hy sig tot dese Vrouwen omgewend heeft; *Ende Jesus hem tot haar keerende seide, &c.* Dat is ongetwijffeld een weinig daar toe stil-staande; en vergetende sijn eigen Lijden, wilde hy sijne Vrienden sijn aangesigte niet ont-trekken; haar waarschouwende tegen haaren aanstaanden nood; de Vrouwen toespreken-de onder dien Oor en Gemoed-streelenden Eer-naam, *Gy Dochteren Jerusalems:* op dat hy in spijt van alle de Naam-roovende Joden, betoonde dat hy de Liefde tot sijne Vrienden geensinds afgeleid hadde, noch in alle dese veranderingen geensinds veranderd, maar in hem veel sterker was dan de Dood, Cant. 8: 6. Hy noemde haar ook mogelijk in 't algemeen, *Dochteren Jerusalems:* als of hy de gantsche Vrouwschap van Zion, en niet slegts in 't bysonder sijn Vriendinnen, die hem hier volgden aansprak; op datse misschien om sijnent wille niet in Lijden quaamen, maar datse onder Zions Dochteren verschoond bleven, terwijl de Hoofden van Zions Burgerschap hem nu niet en wilden verschoonen. Jesus dan aldus door Simon van Cyrenen, voor een weinig tijds van het lastig Kruis-hout ontladen, is eindelijk op de Geregts-plaatse gekomen, die op 't Syrisch-Hebreeuwsch genoemd

Ezechiel 20: 47.

Jesus wilde niet eigentlijk over sijn bitter Lijden aan het Kruis Geweend hebben.

Waarom men Jesus Lijden in blijdschap moet aanmerken.

Waarom Jesus dese Vrouwen in 't algemeen noemd Dochteren Jerusalems

noemd wierd, GOLGOTHA, dat overgeset zijnde, soo veel als *Hoofd-scheel plaatse* geseid is. Hoedanig de Straf-velden der Ouden gemeenlijk buiten de Steden, en veelsinds op Heuvelen en hooge plaatsen die aan de voorby-loop der Wegen in 't gesigt laagen, verkosen wierden; hebbenwe in 't voorige Hoofdstuk afgedaan. Doch waarom eigentlijk de plaatse daar Jesus Gekruist is, *Hoofd-scheel plaatse* of *Kerk-hof der Bekkeneelen* genoemd is; sulks is van veelen gevraagd en ondersogt, en volgens verscheide meeningen beantwoord. Doch onder die verschillige gevoelens, zijn sulke van over lange uitgestampt, welke meenden, dat dese Geregts-plaatse soo genaamd is, van wegen het Bekkeneel van den Aards-Vader Adam, die aldaar sou begraaven zijn. Doch die welke desen naam afleiden van de Hoofd-schedels der Misdadigers, welke daar ter plaatse Onthoofd wierden, schijnen by eenige meer gehoor te verdienen: nadien ook onder de Vierderlei Dood-straffen der Joden, het Halsgeregt met den Swaarde by hen gemeen was. Doch andere willen 't van de Bekkeneelen der gestrafte aan de Kruissen afleiden, als welke aan deselve vergaande en afvallende, de Grond met de overblijvende Bekkeneelen bezaaide, en dan hier en daar verstrooid gesien wierden: 't gene niet geheel aannemelijk is, van wegen dat die benaaming mogelijk ouder schijnd, dan dat de Romeinen de Kruis-straf onder dit Volk geoeffend hebben; en de Joden ook gewoon waren de gestrafte Lichaamen te begraven; gelijk we onder hare Dood-straffen hebben gesien. Alhoewel de Joden nochtans dese plaatse soo hebben konnen noemen, van wegen dat'er veele begraaven, en alsoo niet alleen daar, alsmen segd, het hoofd hadden onder gehaald; maar welker Bekkeneelen ook dikmaal in't opdelven van nieuwe Graf-kuilen, te voorschijn quaamen; en de plaatse alsoo na een voornaam deel des menschen hebben konnen noemen; om dat het onder hen niet vreemd en was, door de Kop of Schedel, den geheelen mensch te verstaan.

Golgotha is niet na het Bekkeneel van Adam genoemd.

En soomen een schuil-reden sou mogen soeken, waarom Jesus juist op Golgotha, het Kerk-hof der gener die de Dood waren gestorven in haare misdaden, Gekruist is? men sou mogen denken, dat het was, om aan te wijsen, dat hy ook de grootste Sondaars het Leven wilde geven door sijn Dood. En gelijkmen houd dat Golgotha na den ondergang, dat is in het Westen van Jerusalem gelegen was; alsoo is den Joden ook de Sonne der Geregtigheid, aldaar niet on-opsigtelijk ondergegaan. Terstond en soo het schijnt met de aankomst van Jesus op dit Galge-veld, hebben sy volgens Marcus (namelijk de Joden ofte de Krijgs-knegten, of mogelijk dese beide gelijkerhand) hem Gemyrrhede Wijn te Drinken gegeven. Hoedanigen Wijn, sommige hier voor een lekkere toegemaakte Wijn willen nemen, die met Myrrhe en andere Specerien aangeset en opgeheven was; namentlijk gelijk de Oude dikmaal in de wellustige Banketten en Maaltijden plegen te gebruiken. Doch nadien Mattheus desen Wijn noemd, *Edik met Galle gemengd*, en Jesus die ook weigerde te nemen, schoon hyse eerstelijk proefde; soo en schijndmen niet te mogen denken, dat hier op Golgotha soodanigen lekkeren Kruis-Wijn heeft gereed gestaan. Dus meenen dan sommige beter, dat het is Wijn geweest met Wierook gemengd, van welke de Joden in den Talmud seggen; datmense gemeenlijk onder hen plagt aan de ver-Oordeelde Stervelingen te geven, op datse de vreese des Doods daar door niet alleen wat aan een zijde mogten zetten; maar ook bedwelmd in 't verstand wordende, als ongevoelig in de Dood souden stappen. Siende mogelijk op 't gene de Moeder van Salomon belaste, namelijk aan een Verwesenen, sterken Drank te geven, Prov. 31:6. En om datmen hier toe soo wel Wierook en andere dingen gebruikte, die deselve bequaamheid hadden van de Myrrhe; daarom wierd al dusdanigen aangesetten Wijn, met een gemeene naam, *Gemyrrhede Wijn* genoemd: even gelijkmen

Spelinge waarom Jesus op Golgotha moeste Gekruist worden.

Jesus is in het Westen van Jerusalem Gekruist.

Jesus krijgt Gemyrrhede Wijn eer hy aan het Kruis gehegt word.

Vergelijkt Matth. 27. vers 34. met Marc. 15:23.

Waar toe Gemyrrhede Wijn aan de ver-Oordeelde Stervelingen gegeven wierd.

men onder ons gemeenlijk segd, *Gesmeerde Wijn*, *Gekruide Wijn*, *&c.* niet tegenstaande die op verscheide wijsen gemengd en behandeld werd. En dat dusdanige toegemaakte Wijn van geen kleene uitwerking was, sulks komt ons in verscheide voorbeelden te vooren. Ja men leest van afgeregte Quanten die door het innemen van Myrrhe en Wierook, hare Pijnigers geen kleinen tijd hardnekkig verduurd hebben. Ptolomeus Philopater de Joden willende overvallen, deed selfs sijn Krijgs-Olyphanten Wijn met Wierook drinken, op datse des te moediger tot den Krijg waaren, 3 Macch. 5: 1. Dat nu Mattheus desen Gemyrrheden Wijn, liever *Edik met Galle gemengd* heeft willen noemen; schijnd niet soo seer een andere eige beteekenis, als wel een overdragtige benaming te zijn: als of hy daar mede hadde willen aanwijsen, dat het seer slegte, Oude of versuurde Wijn was; het zy dan dat de Joden niet gewoon waren in dusdanigen geval van de beste te nemen, maar de slegtste goed genoeg dagten, als sommige meenen; ofte dat de Euangelist dese Wijn door vernoeming *Edik* noemd; om datse gewoon waaren goede en wel toegemaakte Wijn aan de Stervelingen te geven, sy hier aan Jesus uit een vuile boos-aardigheid, Versuurde, Wrange en seer Eggerige Wijn gegeven hebben; op datse hem te meer smaad aandeden: want hier toe schijnd de Euangelist niet alleen de quaade hoedanigheden van desen Wijn by te brengen; maar hy noemd ook daar toe het leelijk Inmengsel in 't algemeen, *Galle*, na de Bittere smaak die dese Versuurde Wijn, (dien hy *Edik* noemd) van de Myrrhe of Wierook aangenomen hadde: invoegen hy heeft willen te kennen geven; *Datse hem Suure Wijn met een Bitter Inmengsel te drinken gaven*, sonder egter de Bittere dingen eigentlijk te noemen. Waarom ook sommige oude en vermaarde Oversetters, het woord dat hier gemeenlijk *Galle* vertaald word, somtijds *Alsem*, en te mets ook *Bitterheid* hebben overgeset: gelijk de Hoogduitsen mede noch wel gewoon zijn, *Bitter-wijn*, voor *Alsem-wijn* te seggen: wy hebben meer spreekwijsen die daar aan seer gelijk zijn. Doch waarom Jesus desen Swijmel-wijn niet en wilde Drinken schoon hyse proefde, is vooren genoegsaam aangewesen. Hier op vervolgd dan de H. Historie, datse Jesus Gekruissigd hebben; namelijk, de Krijgsknegten hebben hem Naakt uitgekleed; en aan het staande Kruis (dat onder de ontkleeding en andere toestel aanstonds in de Aarde gedolven wierd;) op het middel-uitstek opgebeurd; en de Handen en Voeten met Koorden onder en boven vast-gebonden en met Nagelen vast-geklonken, en alsoo Opgehangen tusschen twee Moordenaaren, als of hy het Hoofd en Belhamel van sulken gespuis ware geweest. Waarom Jesus dan mogelijk ook wel eerst aan het Kruis gehegt is; gelijkmen uit Mattheus sou mogen besluiten, wanneer hy selfs na het voorhangen van Jesus Opschrift, seid; *Doe wierden met hem twee Moordenaars Gekruist, een ter regter, en een ter slinker zijde:* vergeleken met Luc. 23. vers 33. Alhoewel uit Marcus en Johannes schijnd te blijken, datse dese Aanhegting gelijker-hand gedaan hebben: Daar ons weinig aangelegen is; ten zy tot de verbeelding deser Historie op Tafereelen. En gelijk'er van de Joden getuigd word, dat in Judea ontrent dese tijd veele Straatschenders en Roovers gevonden wierden; en dat dese Schelmen met andere Boeven gevangen zittende, mogelijk tegen het Paasch-Feest bewaard wierden, om door de toeloop der menschen gestraft te worden, op dat het Exempel van veele gesien wierd; alsoo zijn dese Quaad-doenders met Jesus Gekruist geworden, als Verstoorders van de Gemeene Vryheid des Volks: gesondigd hebbende, niet alleen tegens haar eigen Volk de Joden, maar nu ook voornamelijk tegen de Heerschappy der Romeinen, tegens welke Jesus ook beschuldigd was misdaan te hebben: sig oproerig uitgevende voor den Koning der Joden; gelijk Pilatus

Wierook met Wijn gedronken van hoedanigen uitwerking.

Waarom Mattheus dese Gemyrrhede Wijn, Edik met Galle noemd.

Matth. 27:38.

Marc. 15. vers 27. Joh. 19:18.

Waarom Jesus met twee Moordenaars Gekruist wierd.

latus dit ook eenigsinds in het Opschrift, dat hy na de Aanhegting boven Jesus Hoofd als den Titul sijner Beschuldiging dede voorhangen, gedagtig was. Te deser tijd nu, of mogelijk terwijl de Krijgs-knegten, omringd met een drom van Joden en Joodsche Opsienders, noch besig waren met Jesus aan het Kruis te nagelen, schijnd hy volgens Lucas, voor dit Volk Gebeden te hebben. Want hy die geleerd hadde voor sijne Vyanden, en voor die ons geweld aandoen te Bidden, wilde hier ook voor die genen Bidden die hem Kruissigden; dus Bad dan wel de Heer voor de Knegten, de Schepper voor de Schepselen, de Regtvaardige voor de Onregtvaardigen; doch het geschiede naar de Schriften: want de Messias moeste voor de Overtreders Bidden, Esaia 53: 12. Hierom Bad hy dan; *Vader vergeef het haar, want sy en weten niet watse doen*, Luc. 23: 34. Doch nadien sommige Joden maar al te wel by haar selven wisten, datse Jesus uit enkel Boosheid, (Sondigende tegen den Heiligen Geest, Matth. 12:32.) hadden Overgeleverd; soo diendmen hier te moeten verstaan, dat Jesus voornamelijk voor die Joden Gebeden heeft, die haar dus ver van eenige Kopstukken uit de Overpriesters en Pharizeen, hadden laaten wegvoeren; en niet en wisten datse den Messias haren Verlosser, aan het Kruis hingen. Gelijk dan misschien ook dese woorden, *Sy en weten niet watse doen*, sien op de eige daad van sommige Joden, die sig alsinds genegen toonden de hand hier in te steken soo veel sy konden; alhoewel het meer on-eigentlijk moet opgenomen worden; namelijk in welken zin mogelijk Petrus segd, dat de Joden, *Jesus de Nazarener Gekruist hebben*, Actor. 2: 22, 23. en kap. 5:30. Waar toe dan ook Jesus noch tot der Joden verschooninge, haar onwetenheid by-brengd, tot verberging of verkleening van 't quaad datse deden. Doch soo-men geloof aan den Brief mag geven, welke Pilatus aan den Roomsen Keiser sou geschreven hebben; soo schijnen de Joden selfs *ook hand-dadig aan Jesus Kruis-hegtinge geweest; dewijl hy daar in klaagende over de Joden, duidelijk genoeg segd; *Doch sy hebben hem Gekruist en hebben Wagters by sijn Graf gesteld &c.* En alhoewel deselve Petrus, Actor. 3: 17. segd; *Ik weet Broeders dat gy sulks door onwetenheid gedaan hebt, als ook uwe Overste;* soo verstaan nochtans de Godtgeleerde daar alleen sommige van de Overste, die de Wijsheid Gods, welke in Verborgenheid bedekt was, niet genoeg doorgrond hadden: *Want soose die gekend hadden, soo en souden sy*, noch ook de Overste deser Weereld Herodes noch Pilatus &c. *den Heere der Heerlijkheid niet Gekruist hebben*, 1 Cor. 2: 7, 8. Het gros dan van dese Joden, en wist noch en dagt niet, datse dien hier op het Galge-veld hadden uitgeleid, die hare Vaderen eertijds als den Engel voor Gods Aangesigte, uit Egipten in 't Beloofde Canaan gebragt hadde. Sy en wisten waarschijnelijk niet, datse dien met het veragte Kruis beladen hadden, die hare Voorvaders met Goud en Silver verrijkt, hadde uitgeleid: veel min datse dagten dat hy boven het Kruis ook nog belast was met den Ballast der Sonden die hem benaauwden. Sy en wisten niet datse dien tussen twee Moordenaars henen-geleid en nu soo even Gekruist hadden, die haar tusschen een Vuur en Wolk-kolomme bedektelijk geleid had. Ja sy en wisten niet datse hem, die het Eeuwige Leven hadde in hemselven, en haare Eerstgeboorne van den slaanden Engel bevrijd had, en van den Eeuwigen Dood verlossen moest, nu selfs in het naare Dal des Doods hadden henengevoerd.

Hier vooren hebben wy onder de Joodsche Dood-straffen uit Maimonides by-gebragt, dat het onder haar een gewoonte was, dat een Beampt-Uitroeper voor den Misdadiger gaande, aan yder bekend maakte, om wat oorsaak soo eenen ter Dood ging; en alle hetselve is by-na ook by de Romeinen in gebruik geweest; doch egter soo, datse in bysondere gevallen, sulks in Geschrifte stelden, en hingen 't op sekere kennelijke wijse boven de hoofden, ofte ook wel op de

Jesus Bid voor die hem Kruissigden.

Matth. 5. vers 44. Luc. 6:28.

Voor wie Jesus Bad.

* Doch Petrus segd, dat de Joden het door de handen der Onregtvaardige, dat is door de Romeinen gedaan hebben, Actor. 2:22. na Jesus Voorsegging, Matth. 20. vers 19.

Psalm 105. vers 37.

't Opschrift der Beschuldiging hoedanig en waar toe opgehangen.

de Borst of boven 't hoofd der gene die aan het Kruis hingen. Hoedanige Opschriften ook naderhand onder de Vervolginge der Roomsche Keiseren en Dwingelanden, dikmaal op een wit Bordeken met swarte Letteren geschreven, den Christen Martelaaren voorgedragen of op de Borst gehangen is: daar op dan dikmaal gelesen wierd, HIC EST CHRISTIANUS, *Dese is een Christen.* Gelijk mede getuigd word, dat op den Purperen Hoed van Johannes Hus geschreven stond, DIT IS EEN HOOFD-KETTER. En dusdanigen maniere van doen schijnd dan hier ook ontrent het Kruissigen van Jesus waargenomen te zijn; en sulks uit last en bevel van den Regter Pontius Pilatus: want soo diendmen de meeninge der Euangelisten te verstaan, schoon Johannes segd; *Pilatus schreef ook een Opschrift en sette dat op het Kruis*; dewijle niemand die wel by sijn zinnen is, sal gelooven, dat Pilatus dit Opschrift selfs boven het Kruis gesteld heeft; alhoewel het Johannes nochtans schijnd te seggen: want die anders gevoelen sou, die sou daar in seer gereed van Mattheus wedersproken worden, als dewelke duidelijk genoeg schijnd te seggen; dat het de Soldaten daar op geset hebben: als hy seid, *Sy*, namelijk de Krijgsknegten die Jesus Gekruissigd hadden. En soo kanmen ook van het schrijven deselven Opschrifts denken, dat Pilatus het door eenig Amptenaar doen schrijven heeft. En wat het selfs opsetten des Opschrifts sou betreffen, Pilatus en is selfs niet op Golgotha geweest: gelijk uit alle die versoeken en verder omstandigheden blijkt: hebbende daar toe de Bende Krijgsknegten doen vergaderen, en den Hoofdman de sorge aanbevolen. En alhoewel het onder de Romeinen de gewoonte was, dat de Regters het Doodvonnis op een Tafelken schreven; soo hield sulks doch alleen in, tot hoedanigen Dood-straf den Beschuldigden verwesen was. Waarom soodanigen Schrijf-bordeken, geheel verschillig van dat gene moet gehouden worden, dat neffens den uitgaanden Lijder omgedraagen, en by hem opgehangen wierd; nadien daar in alleen de Beschuldiging of Oorsaak van sijn Dood-straf geschreven stond: waar toe men ook mag te raade nemen, de benaaming met welke de Euangelisten dit Opschrift, een TITUL of BESCHULDIGING &c. noemen. Nu even gelijk sy den Inhoud eenigsinds verscheidentlijk in woorden schijnen aan te teekenen, alhoewel den zin daar van genoegsaam een is; soo soumen met sommige mogen gissen, dat egter een van alle d'Euangelisten, de eige en nette woorden desselfs aangeteekend heeft; terwijle misschien d'andere sig hebben vernoegd met alleen de meeninge daar van uit te drukken: hoedanigen Stijl men meermaals in de Euangelische Verhaalingen gehouden siet. Dus soumen dan uit eenige waarschijnelijkheid mogen denken, dat Johannes de eigen woorden van het Griekse Opschrift aangeteekend heeft: wy seggen bestipt van het Griekse; om dat het was in drie Taalen; namelijk in het Hebreeuwsch of Syrisch, in 't Grieks en in 't Latijn geschreven: want wanneer hy voor-af seid; *Ende daar was geschreven*, JESUS DE NAZARENER, DE KONING DER JODEN; soo schijndmen sulks te moeten opnemen, als of hy ons versekeren wilde, de eige woorden des Opschrifts te verhaalen. Hoedanigen schijn van nettigheid de andere Euangelisten daar ontrent niet en geven. En alhoewel geene van hun allen verhaalen, dat boven de hoofden der Moordenaars, ook een Opschrift van Beschuldiging geset wierd, soo isset nogtans sekerlijk te gissen, dat sulks mede na deselve wijse geschied is. Doch dat de Euangelisten 't selve over 't hoofd gesien hebben, moet ons niet verwonderen; nadien sy ook selfs de Geregts-handeling over haar gehouden, te gelijk met hare namen verswijgen; om datse alleen voorhadden de Kruis-rol van Jesus te verhalen; en aan te wijsen waarom hy ter Dood ver-Oordeeld, en met dusdanige Quaad-doenders is gerekend geworden: 't gene immers niet duidelijker kon

Pilatus heeft het Opschrift niet selfs geschreven noch aan't Kruis gehangen.

Pilatus is niet op Golgotha geweest als Jesus Gekruist wierd.

Het Doodvonnis wierd by de Romeinse Regters selfs geschreven.

Wie van de Euangelisten het Opschrift des Kruis na de ware orden aangeteekend schijnd te hebben.

Joh. 19:19.

Matth. 27. vers 37. Marc. 15. vers 26. Luc. 23:38.

Waarom de Euangelisten de Kruissiging der Moordenaren maar ter loops aanhaalen.

kon aangewesen worden, als met te seggen, dat hy tusschen twee Moordenaren is Gekruist geworden. Soo dat dit tot de Historie van het Euangelium seer noodig was; maar niet de bysondere dingen der andere te verhalen. En gelijk'er waarlijk aan den Inhoud van de Opschriften seer veel gelegen was, op dat het aan yder opentlijk bleek, waarom ymand ter Dood ging; alsoo sullen wy aanstonds sien, dat de Geveinstheid der Joden hier uit gelegenheid genomen heeft, om tegens de Instelling van Pilatus Opschrift te morren. Alhoewel dit noch mogelijk t'eenemaal na hun zin was, dat hy sulks in Drie verscheide Taalen dede: waar toe Pilatus ongetwijffeld dese reden sal gehad hebben; dat de Syrisch-Hebreeuwsche Tale doe in dat Land als de gemeene Moeder-Taale der Joden gesproken wierd; en de Latijnsche de eige Spraak der Romeinen was; gelijk ook de Griekse haarlieden, en de Joden die elders in de verstronen waren, seer gemeen geworden was; zijnde de Bybel nu ook al een ruimen tijd daar in Overgeset geweest. Soo dat'er nu op het Pascha naauwlijks ymand te Jerusalem verscheen, die niet een van die Taalen verstond of sprak. En dat het by de Romeinen niet geheel ongehoord was, eenige harer besluiten in't Latijn en Grieks te laaten beschrijven, sulks werd ons van Josephus aangewesen. Welke nu van dese Drie Taalen, boven, midden of onder gestaan heeft? daar ontrent hebben de Geleerde als in 't donker omtastende, verscheide gissingen gedaan, die ons van te weinigen belang schijnen, om se in't breede op te halen; nadien ons de pas tot alle soodanige ramerien, door de voorsigtige nalaatigheid der Euangelisten, schijnd afgesneden te worden; namelijk wanneer wy sien dat Lucas en Johannes, de optelling deser Taalen niet in eenerlei orden doen, en de andere daar geheel van swijgen. Want daar Lucas segd; *Daar was een Opschrift boven hem geschreven, met Griekse, Romeinsche en Hebreeuwsche Letteren;* daar segd Johannes; *Het was geschreven in 't Hebreeuws, in 't Grieks en in 't Latijn.* Doch soo het gissen hier geoorlofd is, men sou mogen denken; dat gelijk Johannes den Inhoud des Opschrifts seer waarschijnelijk met de eige woorden bygebragt heeft, hy ook alsoo de rang der Taalen aldernaast heeft aangeteekend. Hoedanigen bedenking onses agtens vry van meerder gewigte is, dan het gene Baronius en andere, (die ook de orden van Johannes voor de waare kiesen,) aangaande de agtinge deser Talen bybrengen; namelijk dat Pilatus uit een bysonder voorregt dat de Romeinen voor haare Taal meenden te hebben, het Latijn onder-aan gesteld heeft; hoedanigen bewijs hy daar toe ook seer werksaam uit de gewoonten der Romeinen heeft poogen te bewijsen; by-brengende verscheide voorbeelden, die na sijn meeninge betoonen, dat de Raadsheeren in de Schouwspelen onder-aan zaaten, en de Veld-Oversten in de Triomphen agter-aan gingen; ja dat de Burgermeesters aan de Maaltijden, gemeenlijk de laatste op de Tafel-Bedden aan-laagen, &c. Van hoedanige Droomen hem Casaubonus genoegsaam wakker gemaakt en betoond heeft, dat de gantsche Oudheid dien Grooten Cardinaal, daar in van onwaarheid overtuigd. Gelijk hy ook waarlijk weinig sou moeten weten, die niet en wiste, dat de Romeinsche Raadsheeren alleen in de benedenste Gestoelten zaaten, om het bequaamste gesigt der Spelen te hebben; maar niet om datse de ge-eerste Zit-plaatsen waaren. Noch slegter is'et wanneer sommige niet alleen uit de Orden van Johannes, het Latijnse Opschrift, het naaste aan Jesus Hoofd willen voor seker houden; maar datse daar uit willen besluiten, datmen die Taale voor de Kerk-Taale moet houden; ofte ten minsten datmen alleen de Hebreeuwsche, Griekse en Latijnsche Taal, uit dat voorregt in deselve behoord te gebruiken. 't Gene seer belagchelijk is: want behalven dat dit Opschrift in de geseide Taalen gesteld was; om dat die drie doe de voornaamste Taalen der Weereld waaren; (ge-

Aan den Inhoud der Opschriften was veel gelegen.

En waarom Pilatus dit in drie Talen dede.

De Euangelisten hebben de Orden der Taalen in dit Opschrift niet even-eens aangeteekend.

Baronius heeft het Latijnsch Opschrift naast aan Jesus hoofd uit de agting van die Taale willen haalen.

Slegt gevoelen der gener welke willen datmen de Latijnsche Taal voor de Kerk-Taale houden moet.

(gelijk ook onder die Volken eerstelijk het Euangelium van den Gekruisten Jesus Gepredikt is;) alsoo was het onmogelijk dat alle de Talen van de Weereld in dit Opschrift gesteld wierden; maar heel welvoegsaam dat het ingesteld wierd naar den Tijd, en het Land, en het Volk dat sig doemaals meest binnen Jerusalem vond, en die Talen seer gemeen verstonden. Hier en boven komt ook in bedenken, waarom Jesus in dit Opschrift, NAZARENUS genoemd is, daar hy doch te Bethlehem Gebooren was? Doch men kan seggen, dat hy navolgens de voorsegging van dien naam, hier ook Nazarenus genoemd is, om dat hy te Nazareth opgevoed zijnde, van hem in de wandelinge gemeend wierd dat het sijn Geboorteplaats was. En nadien Nazareth een seer geringe en veragte plaatse was, (gelijk Nathaniel eens seide, Joh. 1:47. *Kan ook uit Nazareth iets goeds komen?*) soo hebben eenige gemeend, dat Jesus in het Opschrift alleen tot veragtinge, NAZARENUS genoemd is. En dat 'er KONING DER JODEN, bygevoegd is geworden, om dat hy sig daar voor vermetelijk uitgegeven hadde, en van de Joden daar over aangeklaagd, en nu ver-Oordeeld was tot het Kruis: gaande Pilatus in 't Opschrift alle andere Beschuldigingen voorby, om dat mogelijk dit ten ergsten van 't Volk opgenomen, de voorname misdaad kon gehouden worden tegen den Keiser, wiens Geregts-besorger Pilatus was: alhoewel hy'er de Overpriesters niet ernstig noch scherp genoeg in en ging, gelijk uit haare steurnis bleek. En nadien den Euangelist segd, dat dusdanigen Opschrift boven Jesus Hoofd geset wierd; soo valt het niet swaar om te bedenken dat het geschied is, of door vast-spijkeren, of door aanbinden, of door voorhangen, &c. aan welke eigentlijke wijse van doen, ons weinig gelegen is; alhoewel de Schilders missen, wanneer sy dit Opschrift in maniere van een Cedel of Plak-schrift verbeelden: want nadien de Gekruiste aan de Kruissen bleven hangen, en daar aan vergaan moesten, soo en souden dusdanige Schriften op Pergament, of ander Papierig Schrijf-tuig, niet lang in de opene Lugt stand gehouden hebben: invoegen het seer waarschijnelijk op een Houten Tafereelken is geschreven geweest. En schoon ymand meend, dat het hier niet noodig was 't selve soo bestendig te maaken, om dat de Lichaamen van dese Gekruiste tot voldoening der Joodsche Wet, voor den Avond moesten afgenomen worden; soo ist nochtans waarschijnelijk dat de Romeinen in dese Straf-uitvoeringe, t'eenemaal haar gewoone maniere gehouden hebben. Maar gelijk ons dit mogelijk eenige verstandige Mannen sullen toestaan; alsoo word'er des wegen verder ondersogt, of dit Opschrift gemeenlijk over-dwars in de lengte, ofte over-langs in de hoogte tegen het boven-uitstek des Kruis aangehegt is geworden? Voorwaar al ist dat de Schilders gemeenlijk het eerste vertoonen; nochtans agten we dat Salmasius met meerder reden het laatste aan Jesus Kruis verkoosen heeft; nadien ons de Forme van dusdanigen Schrijf-bordeken, aldervoegsaamst tot een Opschrift in drie Talen na malkander gesteld, schijnd te passen. En dat ook dit Opschrift niet voorgehangen is, voor dat Jesus alreede aan het Kruis vast-gehegt was; sulks soumen daar uit schemeragtig konnen gissen, dat'er geseid word; *Dat het gesteld wierd boven 't Hoofd van Jesus.* Dat is aan het bovenste uitstek van 't Kruis, daar Jesus alreede aan 't Dwars-hout aangehegt hing. Alhoewel sommige met Geisteranus meenen, dat het tegen het Dwars-hout van de Kruis-Galge selfs gesteld zy geweest; oordeelende daar toe dat de Kruissen de gedaante van een Griekse Π hadden: datwe niet voor goed keuren; alhoewel de plaatse genoeg tot het Opschrift was. Maar nadien wy in de Euangelise Historie sien, dat de Joodsche Overpriesters, die Jesus Hals-Geregt op Golgotha by-woonden, geen kleene reden van berisping over de instelling van dit Opschrift meenden te hebben; soo heeft het aan veele bedenkelijk geschenen,

Waarom Jesus in dit Opschrift NAZARENUS genoemd is.

Het Opschrift en is niet op Pergament of dunne Schrijf-stoffe geschreven.

Of het Opschrift in de breedte of in de hoogte gesteld is.

Siet hier toe de Printverbeelding der Kruis-straffen; in 't voorgaande Hoofdstuk ontrent Z. &c.

of

of dit geschied zy voor dat het selve alreede aan het Kruis opgehangen was, ofte wel daar na; namelijk wanneer het nu alreede van eenige Joden gelesen wierd: want veele uit de Stadt komende hebben daar toe nieuwsgierig geweest, geern willende vernemen, waarom desen mensche Gekruist wierd: gelijk de Opschriften ook tot dien einde voorgehangen wierden. Waarom mogelijk ook Johannes het lesen van het selve, eerst na de voorhanging verhaald. Gelijk hier toe dan ook die welke van het eerste gevoelen zijn, meenen waarschijnelijk te zijn, dat Pilatus dit Opschrift heeft doen bedekt houden, tot dat het op Golgotha aangehegt en openbaar van veele gelesen is; nadien de Overpriesters andersinds hun agterdogtig misnoegen daar over soo lange niet en souden ingehouden hebben: En het ook veel gereeder had konnen veranderd worden, zijnde noch voor, of liever in het Regt-huis van Pilatus, als nu dus verre buiten de Stadt op 't Galge-veld. Want dat Pilatus daar in iets voorgehad heeft, schijnd den uitslag van de Historie aan te wijsen; het selve niet willende veranderen, om dat het genoeg tot Pilatus eigen oogmerk ingesteld, nu alreede aan het Kruis hing; en deswegen niet als met kreuking van des Stadthouders Gesag en kon afgenomen nog veranderd worden. Invoegen dat de Overpriesters uit het algemeen gemompel der Joden, die uit de Stadt komende dit Opschrift lasen, daar over vol agterdogt geworden zijn. Doch andere zijn van oordeel, dat schoon dit alles schijnd verhaald te worden, wanneer de Overpriesters nu al op Golgotha gekomen waren, en het Kruis al gesteld was; dat sulks alleen maar als een voorkomen in de Historie, en niet in tijd moet opgenomen worden: nadien gemeend word, datse hier over noch met Pilatus spreken, daar hy immers niet mede op Golgotha was: welk eerste en tweede geseg, met regt bedenkelijk mag gehouden worden. Doch dese dan haar misnoegen inbrengende, seggense; *En schrijft niet de Koning der Joden, maar dat hy gesegd heeft,* IK BEN DE KONING DER JODEN. Dit wildense aldus, om datse vreesden, dat by-aldien het Opschrift bleef, het even sou konnen opgenomen worden, als of het Joodsche Volk hem voor haaren Koning hadden gehouden. En daarom gelijk sy hem beschuldigd hadden, dat hy sulks alleen vermetelijk geseid hadde: (gelijk in alle de voorgaande bespottingen door den Mantel, Riet-staf en Doorne Kroone had schijnen te blijken;) soo wildense dat dit ook soo in het Opschrift, als een Brand-merk van Jesus quade Feiten sou konnen gesien en gelesen worden. Doch Pilatus die ongetwijffeld door de instellinge van dusken Opschrift der Joden Overpriesters een streek gaf; (Kruissigende haaren Koning op haar eigen beschuldiging; en sulks nochtans bewimpeld onder de besorging van sijn Ampt, yverende voor de Eer des Keisers, een mensch straffende die sig tegen de Roomsche Mogendheid hadde aangekant;) en wilde op dese voorwending, die sijn Eer van na-by scheen te quetsen, geensinds agt slaan; maar wees haar onder dese steurnis van de hand, seggende; *Dat ik geschreven hebbe dat hebbe ik geschreven.* 't Geen soo veel beteekende, als of hy geseid hadde; *Ik wil het niet veranderen, het mag'er voor dese reise soo mede doorstaan.* Want gelijk hy in Jesus geen schuld gevonden hadde, maar hem alleen den Joden te geval, een Slaaf deser Dood-straf gemaakt had; alsoo heeft hy ook de beschuldiging soodanig doen instellen, dat alle die onder de Joden wijs waaren, desen mensche moesten verontschuldigen: want men las daar in niet, dat hy een Quaad-doender, noch een Oproermaaker was; noch den Keiser verboden hadde Schattinge te geven, noch dat hy den Tempel had willen af-breken; gelijkse in haar beklag voor Cajaphas, en daar na voor desen Stadthouder stuk-wijs inbragten; en sulks hier nochtans de eige stof van het Opschrift hadde moeten wesen. Hierom wildense dan, *Dat hy ge-*

Joh. 19:20.

Of de Overpriesters het Opschrift voor of na de voorhanging berispt hebben.

Uit wat insigt de Joden het Opschrift wilden veranderd hebben.

't Gemeen der Joden en heeft in Pilatus Opschrift geen beschuldiging des Doods konnen vinden.

geseid hadde, de Koning der Joden te zijn; op dat hy daar door schuldig sou hangen, aan een valsch voorgeven; namelijk iets groots van sig selven geseid te hebben, dat hy waarlijk niet en was, en derhalven een openbaren Leugenaar, een Valssaris en Verleider. Gelijk we mede terstond sullen sien, datse in haare gantsche bespottinge nergens op hebben toegeleid, als om dit Opschrift een slinksen uitleg aan te draajen; terwijlen het haar niet weinig speet, het selve niet veranderd te konnen krijgen. Offe Jesus nu ook van nieuws wederom de Doorne Kroone hebben opgeset, tot een Spot-teeken van sijn voorgewend Koningdom? (hoedanig wy vooren alleen twijffelagtig gesteld hebben, datse hem te gelijk met den Spot-Mantel kan afgenomen zijn, doen sy hem sijn eigen kleederen in Pilatus Regt-huis wederom aanschoten;) sulks blijft hier wederom bedenkelijk: want nadien dese Kroon een merkelijk blijk van Jesus valsch voorgewend Koningrijk, aan het Kruis verstrekken konde, en de Joden ook doorgaans daar op geschimpt hebben, seggende; *Soo, of byaldien hy de Koning der Joden is, &c.* soo sou het aldus konnen geschied zijn. Immers pleiten alle de Schilderien voor de Doorne Kroon aan 't Kruis. Doch datmense doorgaans op Jesus Hoofd wil gesien hebben, selfs van 't Regt-huis uitgaande na Golgotha; daar toe heeftmen heel weinig sekerheid. En om dat de Joodsche Overpriesters wel wisten, dat schoon alles watse hier seiden waar was, Jesus egter daar door sig niet aan de Dood-straf van 't Kruis hadde konnen schuldig maaken; daarom hebben sy met vele saken te vooren tegens hem overhoop te haalen, soo lang gewoeld, dat hy van Pilatus als een Politijk Misdadiger is Gedood geworden; op dat de schuld op dien Regter en niet op haare Schouderen mogte geleid worden. Maar Pilatus die om veele overlegging en nood-dwang, dit Vonnis eindelijk uitgesproken had, en daar door nu al ver genoeg buiten den Band der Romeinsche Edelmoedigheid gesprongen was; wilde sijn Eer niet verder in de waagschaal stellen; maar wederom sijn selfs wordende, begeerde hy dat het Opschrift onveranderd bleef; niet tegenstaande hy het selve niet alleen ligtelijk hen te geval had konnen veranderen: (insonderheid alsmen geloofd, dat het voor dese berisping noch niet aan het Kruis gehangen noch van veele Stedelingen gelesen was;) maar ook daar door had konnen voorkomen, dat hem Philo de Jode, namaals niet voor een hardnekkig mensch te Boek geset hadde. Hoedanigen standvastigheid eenige voor een klaar bewijs nemen; van dat ja, het Opschrift alreede boven Jesus Hoofd hing, eer de Joden over desselfs Inhoud agterdogtig geworden zijn. Waar toe alswe seiden, het gemompel des Volks die het lasen, haar kan gaande gemaakt hebben: Het welke nu te veranderen, Pilatus geheel niet raadsaam en docht, noch ook tot sijn lof had konnen strekken. 't Geen egter uit Joh. 19: 19-22. niet soo geheel en kan gewonnen gegeven worden.

Waarom Pilatus het Opschrift niet en wilde veranderen.

Bedenking over Joh. 19: 19, 22.

Dat nu ook de menschen heel moeder-naakt uitgeschud, aan de Kruissen wierden opgehangen, is ruim genoeg in 't voorgaande Hoofdstuk aangewesen; en de Euangelisten vermaanen ons sulks ook van Jesus te gedenken, wanneer onder anderen Johannes seid; *De Krijgs-knegten dan als sy Jesus Gekruist hadden, naamen sijne Kleederen, &c.* Namelijk na dat sy deselve Jesus hadden uitgeschooten voor de Aanhegting: want gelijk de Krijgs-knegten by de Romeinen de Uitvoerders der Lijf-straffen waaren; alsoo waaren de kleederen van de Gestorvene haar verval, datse onder malkander tot Buit maakten. Doch hoe veel bysondere kleederen Jesus te deser tijd aangehad heeft, word uit de omstandigheid van dit voorval ondersogt; alhoewel men alleen maar uit eenige waarschijnelijke Gissingen seggen kan; dat deselve uit twee verscheide stukken bestonden; namelijk een Rok en een Mantel of Opper-kleed. Hoedanigen kleeding Jesus ook na de wijs der Ouden

Jesus is sonder Kleederen en Naakt aan 't Kruis gehangen.

Hoe veel Kleedingen Jesus gedraagen heeft.

Jesus heeft na de wijs der Ouden een Rok en een Mantel gedraagen.

den van die tijden en Joodsche Land-aard, men sou mogen besluiten gedragen te hebben, uit het voorval der Voetwassinge, Joh. 13. daar Jesus sijn kleederen, dat is sijn Opper-kleed of Mantel afgeleid hebbende, sijne Discipelen de Voeten waste. Alwaar men diende aan te merken, dat de Heilige Schrift veelmaal gewoon is, een Kleed in 't veel getal te noemen: en te mets wederom daar van in het enkel getal te spreken. En nadien den Euangelist Jesus kleederen niet en noemd, is 't noch veiliger die ongeteld, dan deselve met sommige in vijf of in drie bysondere kleederen te onderscheiden; daar nochtans de kleedingen der Ouden ons veel meer tot het gevoelen van twee onderscheiden stukken schijnd te vermaanen. Want om niet lang in twijffel te blijven, of de Oude met twee kleedingen, namelijk een Lijf-rokje met een Mantel, niet seer deftig, Staatelijk en Groots in Man en Vrouw, zijn konnen toegedost wesen; daar van kan ons de beschouwing deser af-beelding, die geen geringe oorsprong beloofd, soo grooten Denk-beeld geven, dat we geen verder verklaaring noodig agten, om daar uit te verstaan, dat ook Jesus niet onwaarschijnelijk met dusken sweem van kleedingen gewandeld heeft; nadien ook de verdeeling derselve onder de Krijgs-knegten, daar geheel en al de hand toe schijnd te leenen. Die egter Jesus kleederen met Vijf verscheide kleerstukken willen onderscheiden hebben, vestigen meest hun gevoelen op Johannes 19: 23. daar geseid word; *De Krijgs-knegten naamen sijne Kleederen (en maakten Vier deelen, voor elken Krijgsknegt een deel) ende den Rok. Den Rok nu was sonder naad, van boven-af geheel geweven. Sy dan seiden tot malkander; Laat ons dien niet scheuren, maar laat ons daar over Loten wiens het zijn sal, &c.* Waar uit sy dan meenen, dat yder Soldaat een bysonder kleed na hem genomen heeft; en datse over den on-evenen Rok, het Lot geworpen hebben. Doch dese Sluit-reden gaat seer onvast: want alhoewel daar in klaar genoeg gesien word, dat'er waarschijnelijk vier Soldaten sijn besig geweest om Jesus aan 't Kruis te hegten, en dese kleederen tot Buit na haar te nemen; soo en volgd nochtans uit de vier Deelen en den Rok niet, dat Jesus vijf verscheide kleederen aangehad heeft; namelijk waar van yder Rakker een geheel kleed sou na hem genomen hebben, en den Rok, die Ondeelbaar was, sou overgeschoten zijn? Maar wy agten datmen het tegendeel veel eer uit de woorden van Johannes moet besluiten: want als de Krijgs-knegten van den Rok seggen; *Laat ons dien niet scheuren*, soo gevense genoegsaam te kennen, datse den Mantel of het Opper-kleed immers gescheurd, dat is, in vier Baanen, Panden of Lappen getornd hadden. Hoedanigen ontornen aan den Rok geen plaatse hadde, om datse sonder Naad, en als uit eenen Draad geweven was; en sulken ongevolden Weeffel sig niet en laat scheuren, noch snijden, om dat door de uit-rafeling der Scheer-en Inslag-draaden, het gantsche kleed te schande en tot niemands nut soude gemaakt geworden zijn. Welk gevoelen ons minder vreemd sal schijnen, wanneer we ons van de Joden laaten versekeren, dat de Hebreen, gelijk ook meer Oosterschebsche Volken, hunne Mantels gewoon waaren uit vier Panden of stukken saamen te Naajen; diemen dan ook ligtelijk behoudens de Stoffe, van een scheuren konde. Gelijkmen ook nergens in de Oude Pronkbeelden, noch Penningen, eenige kleedingen siet, die welvoegsaem in vijf bysondere Deelen konnen onderscheiden worden: daarse in tegendeel meest alle met dese onse voorgestelde meening en Printverbeelding schijnen over-een te stemmen. Soo dat wy bekennen moeten, dat de Schilders sig hier beter dan elders in betoonen te gedragen. Alhoewel de Spreeuwen, van P. P. Rubens warm toegeduffelde Apostelen, plagten te seggen; *Dat hy het Laaken goed koop had, en ons Heere geen rekenschap van schaarsse maat sou moeten geven.* Doch aangaande Jesus Rok son-

Margin notes:

De Kleeding der Oude Joden, Grieken en Romeinen in dese Print-verbeelding aangewesen, waarschijnelijk op Jesus Kleeding gepast.

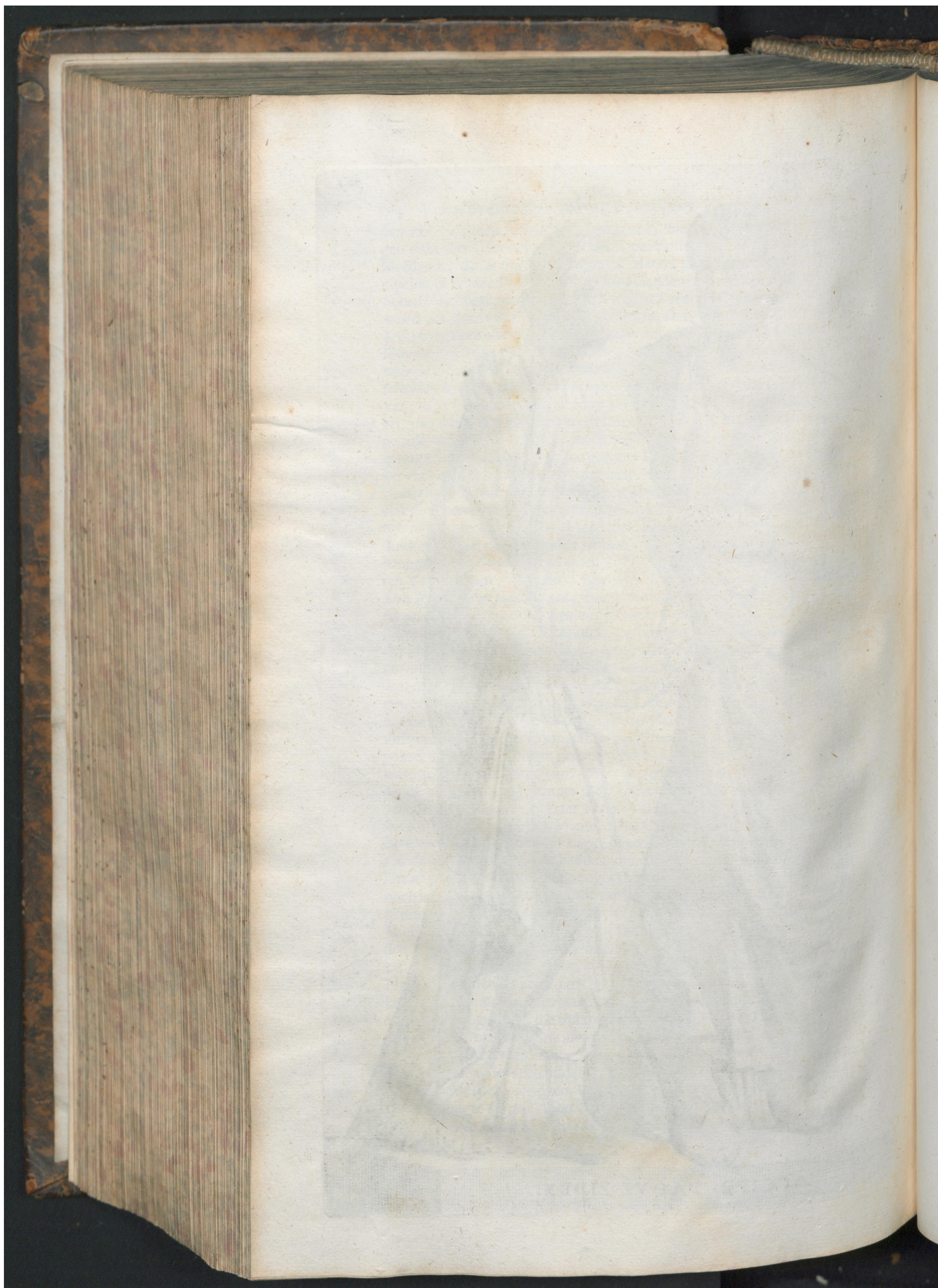
Uit wat aanmerking sommige Jesus Kleederen in Vijf verscheide stukken onderscheiden.

Het tegendeel uit Johannes beweerd.

Joodsche Mantel of Opper-kleed uit vier Panden samen genaaid.

Den Schilder Rubens gestraald over de rijkheid der Apostelen Mantel-Kleeden.

ACCIPE, DAQVE FIDEM.

ſonder Naad, deſſelfs Maakſel en ſal niemand thans ſoo donker noch moejelijk om verklaaren vallen, als wel voor henen; nu de Geleerde Heer JOHANNES BRAUNIUS in ſijn Boek van de Prieſterlijke Kleederen der Hebreen, niet alleen de waare Modellen van ſulke Rokken; maar ſelfs ook het Werk-Getrouw, tot de hand-dadige Weving derſelve, in een naauwkeurige Print-verbeelding heeft aan den dag gebragt. Voorwaar de Lappen van den Mantel, konden de Soldaten in dusken minder deel eenigſinds te nutte komen; doch van den Geweven Rok ſagenſe wel dat hy door't ſcheuren hadde bedorven geweeſt; en daarom willenſer liever't Lot over werpen, op dat hy ymand van allen te nutte quam; gelijkmen in ondeelbare dingen gewoon is, ſig door het Lot te laten ſcheiden. En nadien de Euangeliſten niet aan en teekenen, wat ſoort van Lot, de Krijgs-knegten hier gebeſigd hebben; en dat'er by de Romeinen verſcheide in gebruik waaren; valt 't ſeer onſeker daar na te raaden: alleen word ons vermaand, dat dit geſchied is, op dat de Schrift vervuld wierde, welke ſeid; *Sy hebben mijne Kleederen onder haar verdeeld en over deſelve hebben ſy het Lot geworpen*, Pſalm. 22: 19. Doch gelijk dit met Marcus iets algemeens ſchijnd te ſtellen, (daar Johannes ſulks alleen op den Rok paſt;) ſoo hebben ſommige in bedenken gehouden, of ſy ook niet te vooren over den Mantel geloot hadden: want ſchoonſe in vier Lappen geſcheurd was, ſoo kan egter noch om de keur der ſtukken geloot zijn; dewijle het eene wat beter van wegen de ſaamen-laſſing, dan het andere kan geweeſt zijn. Gelijk'er ook ook zijn die meenen, datſe uit veragting het Lot op de kleederen ſelfs geworpen hebben; maakende daar van een Tafel der Dobbelaars. Doch dit en ſchijnd ons tot de Voorſegging, noch tot de aanteekening der Euangeliſten, niet ernſtig genoeg verklaard te zijn. 't Geenwe voorders in Jeſus Kruiſſigen, navolgens de Romeinſche Zeden aangeteekend vinden, is dit, dat hy ook aan het Kruis bewaakt wierd van de Krijgs-knegten, die by het Kruis gingen nederzitten: want alſoo moeſtenſe doen, op dat de Lichaamen, het zy levend of dood, niet en ſouden afgenomen worden. Voor welk doen men inſonderheid bedugt was, wanneer ymand van groote Vrienden of Aanhang was. 't Gene men ſou mogen denken meer met opmerking ontrent Jeſus dan de andere Gekruiſte, geſchied te zijn, wanneerwe ſien, dat ſelfs een Hoofdman over Honderd, deſe bewaaringe aanbevolen was, Matth. 27: 54. En indien het ons nu noch indagtig is, hoedanig wy in het voorgaande Hoofdſtuk de lang-levendheid der Gekruiſten uit verſcheide Getuigeniſſen hebben geſien; voorwaar ten ſal ons geen wonder doen, dat ons Jeſus naar alle deſe Tijd-verlooping, en veele verrigtingen, noch levendig aan het Kruis hangende, te vooren komt; ja dat hy in dien ſtaat des Lijdens, niet alleen ontrent ſes Uuren deſe ſtraffe verduurd heeft; maar ook in dien tijd van Kijkers en Omſtaanders, die hem uit Jeruſalem gevolgd en bygetroept waaren, doorgaans beſpot en gelaſterd is. Hem ſmaadelijk als een dwaas en vermetel-ſtuk in het aangeſigte werpende, dat hy, die geſeid hadde den Tempel af te breken en na drie dagen weder op te bouwen, ſigſelven nu niet verloſſen konde: want dat meendenſe moeſte ſoo eenen ten minſten konnen doen; indien hy daar toe ook noch met waarheid van ſig ſelven geſeid hadde, dat hy *Gods Soone* was. Ja ſy ſtellen dit genoegſaam tot een grond-ſteun van hun geloove; dat ſoo by-aldien hy, die ſig nu ſoo ellendig en onmagtig aan het Kruis hadde laten Nagelen, dat hy handen noch voeten reppen konde, ſigſelven van het Kruis konde afrukken; hy daar door betoonen ſou dat hy 't waarlijk was. Doch hoe ernſtig haar dit afging, kanmen daar uit afnemen, wanneer Marcus aanteekend, datſe dit navolgens der Joden gewoone ſpot-wijſe, met een ſmaadelijke ſchuddinge des

Jeſus Rok Geweven kon in ſtukken geſcheurd, niemand nut zijn.

Bedenking of de Soldaten ook niet over de Lappen van Jeſus Mantel geloot hebben.

Jeſus is ook aan 't Kruis bewaakt.

Hoedanig en in wat zin de Joden verſcheide laſteringen tegens Jeſus uitbraakten.

2 Kon. 19. vers 21. Job 16: 4. Pſal. 22: 8. Klaagl. 2. vers 15. Jeſ. Syrach. 12. vers 18. en 13: 8.

des Hoofds deden: ſeggende, HA! *gy die dat doen kond, &c.* Hoedanigen wijſe van veragtelijke bejegening, ons dikmaal in de Heilige Schrift voorkomt. 't Geenſe waarlijk alſoo niet en ſouden gedaan hebben, by-aldien het hen ernſt geweeſt was de waarheid tot het Geloove te kennen. En 't ware noch een kleen geweeſt, indien deſe beſpottinge alleen van het graauw der ſlegte Voorby-gangers, die na de Aanhegting nader by het Kruis quaamen, geſchied waare; maar de Overprieſters met de Schriftgeleerde en Ouderlingen; ja ſelfs de Pharizeen, die ſig tot noch toe uit de kink gehouden, en ſig naauwlijks eens laaten ſien hadden, vallen met geen minder ſmaad-reden tegen Jeſus uit:

Laſter-ſugt der Overprieſters en Pharizeen.

Ja gaan in haare laſteringen door ontelbaare ſlinkſe inſigten, 't gemeene Volk ſeer verre te boven. En alhoewel deſe in haare laſteringen Jeſus wel getuigenis gaven, dat hy veele menſchen goed gedaan hadde; (want ſijne Wonder-werken waaren ſoo openbaar, datſe elk-een wiſte, getuigenis gevende dat hy geſonden was, Joh. 5:36.) ſeggende; *Hy heeft andere verloſt; hy kan hem ſelven niet verloſſen;*

Valsheid en geveinſtheid in deſe Laſtering der Overprieſters &c.

ſoo ſogten ſy nochtans het Volk daar by wijs te maaken, dat hy ſulks alleen bedrieglijk, en mogelijk door den Duivel gedaan hadde; gelijkſe eens van derſelver uitwerping ſeiden, Matth. 12: 24. 't Gene ſy meenden hier uit te blijken, om dat Jeſus nu ſelver in de neep zijnde, niet geholpen wierd, om dat hy van ſijn helper Beelzebul verlaten was. Dus laſterden ſy dan hier door ſijn Goddelijke Wonderen, dien hy veelſinds met ſchoone Leeringen en Voorſeggingen verſeld hadde; en ſogten het Volk wijs te maaken, dat hy een Valſch Propheet was: ja die het ook ſoo grof in het beroeren des Volks gemaakt hadde, dat hy ſelfs van den Roomſchen Stadthouder als een ondraaglijk menſch voor de Joodſche Republijk, aan de Dood-ſtraf van het Kruis was overgegeven.

De Joden beſchuldigen Jeſus van 't afbreken des Tempels, terwijlſe ſelfs daar mede in ſijn Lichaam beſig waren.

Sijn Magt beſchimpten ſy ook, met een ſlinkſe voorwendinge, als of hy geſeid had, den Tempel af te breken en ſeer ſchielijk wederom op te bouwen. Doch ſy en wilden niet eens bemerken, dat Jeſus geſeid hadde, dat als ſy ſelfs den Tempel van ſijn Lichaam breken ſouden, hy deſelve alsdan wederom opregten ſoude; terwijlſe nu ſelfs met het af-breken van dien waaren Tempel, namelijk ſijn Lichaam, waar van hy geſproken hadde, beſig waaren. Sy laſterden ook voornamelijk ſijn Perſoon, en dat hy niet en was de Soone Gods; en dat onder deſe Glorieuſe blijken, dat Jeſus aan het Kruis blijvende hangen, ſy haaren toeleg nu dus ver gelukt ſagen, aan den genen die haare Valsheid en Geveinſtheid ſoo dikmaal doorgeſtreken hadde.

De Overprieſters getergd door Pilatus Opſchrift, hebben Jeſus Koninglijk Ampt beginnen te beſpotten.

En gelijk haar het Opſchrift, DE KONING DER JODEN, te bijſter in de weg was, ſoo ſogtenſe ook in hem dien Eernaam verdagt te maaken, op dat niemand en geloofde dat dit Titul-Opſchrift ſoodanig met voordagt tot de waarheid geſchreven was. Hierom beſpotten ſy dan ſijn Koninglijk Ampt, ſeggende; *Indien hy de Koning der Joden is, &c.* Te kennen gevende, dat hy het niet en was. Want ſoo hy de Koning der Joden, dat is de Meſſias was, wel ſoo meendenſe, moeſt hy aan het Kruis niet blijven hangen, maar hy moeſt op den Throon ſijns Vaders Davids gaan zitten, de Heidenen Overwinnen, en als een Aarden Vat aan-ſtukken ſlaan: maar nu meendenſe ſagmen het tegendeel; dewijlſe hem aan het Kruis ſagen hangen, en daar aan bleef om te ſterven: en derhalven kon hy ook Gods Soone niet zijn; want die en konde immers ſijnen Soone niet verlaten. Dus en paſten dan ook by hen, de aanvang-woorden van den 22. Pſalm op den Meſſias niet; ſchoon de Joden met deſelve mogelijk doe al gewoon waaren, haare Morgen-dienſten in den Tempel te beginnen.

Jeſus is van allerlei ſlag beſpot en voor allerlei Sondaars geſtorven.

Maar gelijk de Saligmaaker Jeſus, voor alle ſoorten van menſchen aan het Kruis wilde Lijden; alſoo en ſchijnd het ook niet vreemd, dat hy van allerlei ſlag van menſchen in ſijn Lijden geſmaad en beſpot wierd. Im-

Immers werdmen ontwaar, dat ook ten laatsten de Romeinsche Krijgsknegten, en selfs de Goddeloose Kruis-boeven, of ten minsten een van beide, die te gelijk met Jesus onder dese Straf hingen, den Mond tegen hem in Smaadheid hebben open gedaan; namelijk wanneerse daar toe lang genoeg van de Overpriesters en 't gemeene Volk der Joden aangeprikkeld waren. Waar in dan eerstelijk de Krijgs-knegten voornamelijk gedoeld hebben op Jesus Koninglijk Ampt, op dat hy sig selven van het Kruis mogte verlossen, en alsoo ontheffen van de Straf-magt der Romeinen. Ook deden sulks de Moordenaars, seggende; *Soo gy de Christus zijt, verlost u selven en ons.* Namelijk alswe terstond seiden, een van de Moordenaars: want of wel by Mattheus en Marcus, beide de Moordenaars schijnen te moeten verstaan worden; soo blijkt nochtans niet duisterlijk uit de straks-volgende betuiging van den eenen, dat beide die Euangelisten, dese lastering niet als van een van de Moordenaars voortbrengen; laatende door die breede spreekwijse alsoo in't onseker blijven, wie het van haar beide geweest is. Soo datmen *Moordenaars*, hier moet opnemen, als offe na een meer gewoone wijse van spreken seiden; *Een van de Moordenaars.* Ten zy dan dat ymand met sommige Godsgeleerde liever sou willen denken; dat Jesus in den beginne, van bei de Moordenaars bespot is: doch dat den eenen naderhand, hoorende van Jesus Koningrijk en Goddelijk Soonschap spreken, dusken Spot-reden na waarheid heeft beginnen om-te keeren, vernemende wie Jesus was; en dus tot andere gedagten gekomen zijnde daar op van Taal veranderd is: invoegen hy niet langer hardnekkig in het quaad willende volharden, hy sijn Makker heeft beginnen te bestraffen: hem onder oogen stellende, hoe roekeloosen stuk het voor Godt was, dat hy, daar hy regtvaardelijk met hem om sijn Schelmstukken straf leed, een ander die niets onbehoorlijks bedreven hadde, noch met smaadheid in sijn onverdiende Lijden beswaarde. En daar op Jesus met een Gebed aansprekende seid hy: *Heere gedenk mijner als gy in uw Rijk komt.* Niet anders als of hy in desen oogenblik van Godt geleerd waare, te verstaan en te gelooven, dat de Christus Lijden, en alsoo in sijn Heerlijkheid ingaan moeste. Hoedanigen Hoofdstuk des Geloofs, andersinds de Joden; ja selfs niet veele van Jesus Discipelen, tot noch toe ten klaarsten begrepen hadden; nadien het gemeen gevoelen der Joden doe ter tijd noch soo laag by de grond sweefde, datse meenden, dat de Messias alleen een Aards Koningrijk opregten soude: gelijk de Discipelen, van die opregting in Israel, selfs noch na Jesus Opstandinge ondersoek gedaan hebben, Actor. 1:6. En Jesus op de Boetvaardige Bede van desen Moordenaar geensinds willende swijgen, heeft hem met een verstaanelijke spreekwijse versekerd, *Dat hy Heden met hem in het Paradijs*, dat is in den staat der Gelukzaligheid, *soude zijn.* Deselve het Paradijs noemende, volgens een spreekwijse der Hebreen; nadien het by de Joden niet alleen soodanigen beteekenis hadde; maar ook seer wel op den zin en begeerte van den Moordenaar paste; openende Jesus nu door sijn Lijden, den weg tot het Heiligdom des Paradijses, en den Boom des Levens, die door de Sonde dus lange hadde gesloten geweest. Voorwaar sy dwaalen seer, welke hier de woorden van Jesus soo opnemen, als of hy geseid hadde; *Ik segge u Heden, gy sult met my in 't Paradijs zijn.* dewijl het immers geheel niet noodig was, desen Moordenaar te seggen, dat Jesus *Heden* sprak want dat hoorde en sag hy wel: doch het was ten hoogsten noodig dat Jesus hem op sijn Bede versekerde, dat het niet lange aanloopen sou, dat hy hem gedagtig sou wesen; ja dat hy hem op *Heden desen Dag*, sijn begeerte vervullen soude. En gelijk Jesus tot desen Moordenaar van het Kruis-hout gesprooken heeft; alsoo heeft hy sig ook niet ge-

Jesus is van de Romeinsche Krijgsknegten bespot.

Of Jesus van een of beide Moordenaars gelasterd is.

Hoe en door welk een uiterlijk middel den eenen Moordenaar kan bekeerd zijn.

't Geloof des Moordenaars waar in uitstekende.

Jesus Discipelen wisten niet dat hy door Lijden tot sijn Koningrijk moest ingaan.

Waarom Jesus den Staat der Zaligheid het Paradijs genoemd heeft.

Slinkse opvattinge van Jesus woorden; Heden sult gy met my in 't Paradijs zijn.

Jesus heeft aan't Kruis ook sijne Vrienden aangesproken.

geschaamd, hem tot sijne Vrienden en Bekenden te keeren, welke met eenige Vrouwen by het Kruis stonden en dit Schouwspel aansagen: 't gene des te wonderlijker in haare Oogen moeste wesen, om dat sommige uit haar noch daags te vooren, in Jesus lieflijk geselschap geweest waaren. Dus was hier dan Maria de Moeder van Jesus, en haare Suster Maria Magdalena tegenwoordig, gelijk Johannes getuigd. Als dewelke waarschijnelijk in den beginne met andere Vrouwen wat verder-afgestaan hadde, Matth. 27: 55. Maar nu dat Jesus vast-gehegt hing, en de Soldaten by het Kruis waaren gaan nederzitten, isse met Johannes en andere van Jesus bekende, wat nader by gekomen: 't geenmen uit dese woorden, *Jesus nu siende sijne Moeder &c.* sou konnen afnemen. Die dan ook daar op van Jesus in 't bysonder aangesproken wierd, seggende; *Vrouwe zie u Soone;* haar bevelende aan het opsigt en voorsorge van Johannes sijnen Lieveling onder de Discipelen; op dat hy haar by sig hielde als sijnen Moeder: gelijk dat seer welvoegsaam uit Jesus woorden te verstaan is, als hy tot hem seide; *Sie uwe Moeder.* Die haar ook van doe-aan in sijn Huis en besorging opgenomen heeft. Want Jesus hier Naakt uitgeschud hangende aan het Kruis om te sterven, hadde na de Weereld niets aan sijn Nabestaande te bezetten: want Judas hadde ongetwijffeld sijn Geld gehad; en sijn Lichaam was nu door des Regters Straf-Vonnis, het veragte Kruis, en ter naauwer nood het Graf eigen geworden: sijn kleederen hadden de Krijgsknegten onder malkanderen tot Buit gemaakt; en sijn Ziele bereide hy vast om in de handen van sijnen Vader tot een Schuld-Offer over te geven: en met die Dood, te gelijk sijn Leven tot Saligheid van de sijne af te leggen. Invoegen Jesus sijn verlaatene Moeder, niet sonder welvoegsaame reden, desen Johannes aanbevoolen heeft. Maar gelijk de Joden tot noch toe niet dan Gal en Alsem tegen Jesus hadden uit-gebraakt; op datse soo wel sijn Eer en goeden Naam, als sijn Leven aan het Kruis deden ondergaan; alsoo heeft God door veele verschijnselen van ongemeene Wonderen en Teekenen aan den Hemel, en op de Aarde, niet nalaatig geweest, de saake van Jesus onschuld, voor de Oogen van de geheele Weereld staande te houden.

Jesus spreekt Maria in 't bysonder aan en beveeldse aan Johannes, om dat hy haar na de Weereld niets te besetten hadde.

Met wat opsigt den Joden de Sonne op den Middag verdonkerd is.

Maar wat wonder was het doch, dat Godt onder alle dese Wonderen, ook den Joden, die nu Kinderen der Duisternisse wilden worden, de Sonne op den Middag verduisterde, gelijk hy haar gedreigd hadde te doen, *Wanneer het noch Dag sou zijn*, Jer. 15: 9. Esaia 5: 30. op dat daar na, haar overblijffel aan het Swaard sou overgegeven worden. Dus is hen dan dese Duisternisse overgekomen, doe sy het Ligt der Weereld aan het Kruis gehangen hadden; een Duisternisse die volgens Mattheus, Marcus en Lucas, van de Sesde Uure begon en tot aan de Negende Uure duure; dat is van den klaren Middag, tot aan de Derde des Na-middags: en dat niet alleen over Judea, als veele vermaarde Mannen op 't spoor van Origenes hebben gemeend; maar over de gantsche Aarde; gelijk ons Lucas duidelijk schijnd te leeren onderscheiden, wanneer hy segd; *De Sonne is Verduisterd.* Naardienmen van soodanigen Verduisteringe alleen gewoon is soo te spreken, wanneer de Son *Eclipseerd*, of in Taaning is; dat is als de Maane in haar saamenvoeging met de Son valt binnen de Sonne-weg en de Aarde, en in haar voorby-gang de Sonne straalen van de Aarde af-keerd, en daar door aan de Aarde Verduisterd schijnd. Maar nadien dusdanigen Taaning nooit als ter tijd der Nieuwe Maane geschied; soo kanmen daar uit genoegsaam leeren, dat de Verduistering in Jesus Lijden voorgevallen, geen Eclipsis geweest is, om dat het volgens de Tijd-stellinge van der Joden Pascha, nu geen Nieuwe, maar Volle Maan geweest is. Waarom dese Duisternis geensinds onder den loop der Natuurlijke Hemel-Verschijnselen, maar tot een Wonder-daad Gods moet be-

Dat dese Duisterheid over de geheele verligte Aarde gegaan is.

En datse geen Eclipsis is geweest.

betrokken worden. En alhoewel het aan sommige heeft wonder geschenen, dat by-aldien dese Verduistering sig over de geheele verligte Aarde heeft uitgestrekt, dat deselve van geene Heidensche Schrijvers in de afgelegen Landschappen, is aangeteekend geworden; en daar uit meenen dat dit alleen tot het Joodsche-Land moet bepaald worden; soo willen nochtans andere de woorden, *Over de gantsche Aarde*, ruimer genomen hebben. Want of'er wel voorbeelden konnen by-gebragt worden, waar in het Joodsche-Land, *De geheele Aarde* genoemd word; gelijkmen daar toe by-brengd Luc. 4: 25. soo diendmen wel in-agt te nemen, dat het voorstel van die reden, sprekende van Israel dat in Canaan woonde, genoegsaam leerd, dat die spreekwijse niet buiten het Joodsche Land en gaat: 't geen den Oversetter ook schijnd gemerkt te hebben, wanneer hy leest; *Over het geheele Land*. Gelijk dan ook dit gevoelen door de oude Sterrekijkers schijnd onderssteund te worden, wanneer sy de tijd deser Verduistering hebben aangeteekend, sonder betrekking op dese Land-streek daarse alleen moeste gesien zijn: waar uit te vermoeden is, datse sig veel verder, en by de Uitheemschen heeft vertoond. En dat sommige missen, welke meenen dat by de oude Schrijvers van dese Duisternisse eigentlijk geen gewag gemaakt en word; sulks heeft de Heer BINÆUS voor ons, met eenige aanmerkelijke Staaltjes uit Phlegon Trallianus en andere, onder dese bewoording getoond: „Om hier niet by te brengen, seid hy, het geen men leest in den Brief van „Dionysius Areopagita aan Polycarpus, dat dese sonderlinge Eclipsis van „hem en Apollophanes te Heliopolis in Egipten is aangemerkt: en dat hy „daar over uitroept: *Of de Godt der geschapen dingen Lijd nu; of het ge-„bouw der geschape dingen gaat te niete.* (Nadien van verstandige Mannen „in twijffel getrokken word, of dese Brieven niet liever onder den naam „van Dionysius versierd zijn: gelijk meer oude Schriften onder ymands naam „verdigt zijn.) Soo brengen wy liever dit by; dat Phlegon Trallianus, een „vry-gemaakte Slaaf van Hadrianus, en een seer net Rekenaar der Tijden, „aangeteekend heeft; dat in het Vierde Jaar van de Tweehonderd en tweede „Olympias, welk is het Agtiende van Tiberius, en het selve in welke Je-„sus Gekruist is, een groote Eclipsis in de Sonne geweest is, welkers ge-„lijk de Weereld nooit gesien hadde. Hoedanige woorden van Trallianus „by Eusebius aldus gelesen worden: *In het Vierde Jaar van de Tweehonderd „en tweede Olympias, isser geschied de grootste Eclipsis in de Sonne van alle die „ooit te voren bekend geweest zijn. Op de Sesde Uure van den Dag is het Nagt „geworden, soo dat de Sterren aan den Hemel gesien wierden. En een groo-„te Aardbeving in Bythinien heeft veel Huisen van de Stadt Nicæa om-„ver geworpen.* Hy noemd wel de plaatse van de Aardbeving, maar niet „in welke de Eclipsis gesien is. Doch dewijl hy aanmerkt dat'er nooit sul-„ken Eclipsis aan de Sonne geweest is, in soo verre dat het op den hel-„deren Middag is Nagt geworden; soo toond hy genoegsaam, dat dese „Eclipsis niet alleen in het Joodsche-Land geweest is. Wy weten wel dat „Gerh. Joh. Vossius meend, dat van Phlegon een andere Eclipsis aan de „Sonne, als die van de Euangelisten is aangeteekend. Doch het tegendeel „kan uit verscheide omstandigheden getoond worden. Immers is het een „en 't selve jaar op welke Phlegon dese ongemeene Eclipsis steld, met het „jaar op welke Jesus Gekruist is: want het Vierde jaar van de Tweehon-„derd en tweede Olympias, is het Agtiende van Tiberius, en het selve „in welke Jesus Geleden heeft. Daar by is dit ook deselve Uure van den „Dag de Sesde. Ook maakt hy gewag van een Aardbevinge na de Ver-„duisteringe van de Sonne, welke ook gevolgd is, wanneer Jesus Leed.

Dat de Son niet alleen in Judea is Verduisterd geweest.

Dat d'Oude Schrijvers ook van dese Verduistering gewag maaken.

't Getuigenis van Dionysius Areopagita over dese ongewoone Eclipsis by sommige verdagt gehouden.

De Verduistering der Sonne van Phlegon Trallianus op deselve tijd van Jesus Lijden gesteld.

De meening van Phlegon nader opengeleid.

Joh. Ger. Vossius Wederleid.

„Vossius seid wel dat Phlegon die Eclipsis, van welk hy gewag maakt,
„gehouden heeft voor een Verduistering volgens den loop der Natuure,
„daar de Verduistering der Sonne, van welke de Euangelisten spreken, niet
„geweest is een Eclipsis, als voorgevallen op de Volle Maan. Josephus

Phlegon van Scaliger en Casaubonus qualijk verstaan.

„Scaliger, en Isaacus Casaubonus hebben het selve geseid, dat Phlegon die
„gehouden heeft voor een waare Eclipsis. Doch sy en seggen niet waar
„uit sy sulks besloten hebben. Dus ist dan gelooflijk datse misleid zijnde door
„het woord ECLIPSIS; welk sy gemeend hebben dat sulks alleen beteekende
„een Natuurlijke Verduistering van de Sonne of Maane: daar nochtans dit
„woord gebruikt word, het zy de Son op een gewoone of ongewoone ma-

En van Grotius en Huet verbeterd.

„niere Verduisterd word; gelijk Grotius aanteekend, en P. D. Huet verder
„betoond heeft. Die daar by noch aanmerkt, dat Africanus de woorden van
„Phlegon aldus heeft opgenomen: *Phlegon verhaald, dat onder Tiberius*
„*Cæser een Eclipsis van de Son geweest is op de Volle-Maan.* Waar uit

Phlegon heeft dese Verduistering voor geen Natuurlijke Verduistering gehouden, schoon hy die een Eclipsis noemd.

„blijkt, dat Phlegon die niet gehouden heeft voor een Eclipsis volgens den
„loop van de Natuur; maar dat hy de Verduisteringe van de Sonne ten tij-
„de van de Volle Maan een Eclipsis genoemd heeft; om dat de Sonne ook
„kan geseid worden te Eclipseeren, wanneerse Verduisterd word op een
„ongewoone wijse. Vossius seid verder, dat het wel schijnd te zijn desel-
„ve Eclipsis van welke Phlegon en de Euangelisten spreken; om dat de
„Euangelisten op die tijd gewag maaken van een Aardbevinge, welke sel-
„ve Phlegon seid van die tijd op welke de Eclipsis, waar van hy spreekt,
„gesien is: doch dat het sijn swaarigheid heeft, dat Phlegon van een Aard-
„beving in Bythinien, en voornamelijk te Nicæen gewag maakt, en ge-

Om dat Phlegon de Aardbeving van Bythinien aanteêkend en andere overslaat, kanse egter verder gevoeld zijn, dewijl hy niet voor had die van alle plaatsen te beschrijven.

„heel stil-swijgd van de Aardbeving in Palestina. Even als of Phlegon voor-
„genomen had, alle Landschappen op te tellen, die door dese Aardbe-
„ving geschud zijn, en niet Bythinien alleen genoemd heeft, welk hy wist
„dat voornamelijk was beschadigd? Eindelijk seid Vossius, dat Phlegon
„niet alleen van die wonderlijke Eclipsis sou hebben geschreven, indien
„deselve gesien was in verscheide Landen, door dien 'er niet wonderlijker
„is, als dat de Son op de Volle-Maan word Verduisterd. Maar behalven
„dat sulken bewijs-reden van geen groote kragt is, dewijl het genoeg sou
„zijn, indien Phlegon alleen van de Eclipsis had geschreven, om dat in
„de Geschiedenissen het verhaal van een geloofwaardig Schrijver moet ge-
„steld worden boven 't stilswijgend voorbygaan van veele, soo zijn 'er eer-
„tijds andere geweest die ook van deselve gewag gemaakt hebben, gelijk
„Eusebius verhaald, seggende; *Op welke tijd men ook in andere Griekse Ge-*
„*denk-Boeken dit van woord tot woord verhaald vind: De Son is Verdui-*

Het verhaal van Phlegon door andere, op 't seggen van Eusebius ondersteund.

„*sterd, Bythinia is door Aardbeving geschud, veel Huisen zijn te Nicæen*
„*omgevallen.* Onder sulke die van dese Duisternisse geschreven hebben, is
„ook Thallus geweest, van welke Africanus segd: *Dat hy dese Duister-*
„*nis in het Derde Boek van sijn Geschiedenissen, een Eclipsis van de Son*
„*na sijn bedunken tegen reden genoemd heeft.* Invoegen Thallus hier van
„Africanus berispt word; om dat hy dese Verduistering een Eclipsis noemd;
„daar een eigentlijk geseide Eclipsis ten tijde van de Nieuwe-Maan geschied,

Als mede van Thallus uit Africanus.

„en dese op de Volle-Maan is voorgevallen. En derhalven niet na de ge-
„woone wijse. Ja Tertullianus beroept sig op de Staat-Boeken der Romei-
„nen, in welke dese Verduistering van de Sonne aangeteekend is geweest;
„seggende: *Op die selve stond is den Dag, als de Son aan 't midden van*

En uit Tertullianus.

„*den Hemel stond, de menschen ontrokken. Die niet en wisten dat dit ook*
„*over de Christus voorseid was, hebben gemeend dat het een Eclipsis was;*
„*En nochtans hebt gy dit geval des Weerelds ook in uwe Rollen verhaald.*

„Op

„ Op deselve heeft sich ook den Martelaar Lucianus, al te vooren te Nicome-
„ dien voor den Stadthouder beroepen, gelijk Eusebias verhaald. Waar toe
„ dan mede seer opmerkelijk is 't gene d'Heer Huet by-brengd uit de Geschie-
„ denissen van China: als dat sy in hare Boeken aantekenen; dat op die tijd,
„ op welke het Twee-en-dertigste Jaar van Christus word gerekend, ontrent
„ de Maand April, een Verduistering in de Son geweest is, buiten de ge-
„ woone loop der Natuure en rekening van de Sterrekundigers, en dat door
„ de nieuwigheid van die saake de Keiser QUAMVUTIUS seer is ontsteld ge-
„ weest. Hierom dan, dewijlmen bevind, dat onder de Heidenen dese Ver-
„ duisteringe is aangeteekend op het eigen Jaar in welk Jesus te Jerusalem
„ Geleden heeft; en dat ook de eerste Christenen, sprekende van dit Won-
„ der, sig beroepen hebben op de eigen Schriften der Heidenen, en geseid
„ hebben dat daar in sou gevonden worden, dat het Ligt had opgehouden op
„ den Middag, en de Sonne buiten den gewoonen loop van de Natuure was
„ Verduisterd; ja datmen ontrent die tijd van een wonderlijke Verduiste-
„ ringe van de Sonne leest in de Geschigt-Boeken van China, soo kanmen ligte-
„ lijk afnemen, dat dit niet en moet bepaald worden tot Judea alleen. Alhoe-
„ wel ook indien dese Verduistering gesteld word in het Joodsche Land al-
„ leen, het Wonder niet te minder sou wesen. Want wie doch als Godt al-
„ leen, kan het ligt van de Sonne inhouden buiten de Vereeniging met de
„ Maane, dat het over-al ligt is, behalven in het Joodsche Land? En dus
ver wilden wy de woorden van dien Heer in haar gantsche beslag by-brengen,
om dat ons aan de saak gelegen dagt. Jesus dan onder dese Duisternisse, die nu
de Aarde, en insonderheid Canaan, dat Schavot en Straf-Toneel der Joden,
als met een Rouw-kleed overdekte, misschien in 't verloop van drie Uuren
aan 't Kruis gesweven hebbende, heeft ontrent de Negende Uure, dat is de
Derde des Naarmiddags, en mogelijk wel onder een weinig opklaarings der
Donkerheid, niet alleen wederom beginnen den Mond open te doen; maar
ook door het roepen uit een volle-Borst en sterke stemme, betoond dat
hy noch geensinds Aammegtig geworden was; alhoewel hy de Schrift ver-
vullende, waarlijk in dien staat vervallen moest, dat hy in waarheid kon uit-
roepen; ELI, ELI, LAMA SABACHTANI, *Mijn Godt, mijn Godt, waarom
hebt gy my verlaaten.* En of schoon Marcus dese woorden meer na het Sy-
risch heeft bygebragt, en voor ELI, ELI, heeft ELOÏ, ELOÏ gesteld; soo
meenen nochtans de Geleerde niet onwaarschijnelijk, dat gelijk dese woor-
den uit het begin van den 22. Psalm genomen zijn; Jesus volgens Mat-
theus, ELI, ELI, geroepen heeft; te meer aannemelijk, naardiense dus uit-
gesprooken, beter met den Naam ELIAS schijnen over-een te komen; als
waar toe 't vervolg der Historie ook leerd, dat de Joden die woorden Spots-
wijse betrokken hebben. Want *Sommige die daar by stonden, seiden hy roept
ELIAM.* Wie dese *Sommige* zijn geweest, Joden, of Romeinsche Krijgs-
knegten; word van de Geleerde ondersogt: doch dit en is niet waarschij-
nelijk van de Soldaten geseid, dewijl die immers van Elias niet en wisten:
invoegen het sekerlijk van de Joden geschied is, die dit alleen Spots-wijse op
Elias geduid hebben; nademaal sy wel wisten, dat ELI, ELI, niet ELIAS,
maar *Mijn Godt, mijn Godt*, te seggen was. Grotius en Salmasius mee-
nen, dat dit eenige Hellenistische Joden zijn geweest, die door de Griek-
se Taal het Moeder-Hebreeuwsch ontwisseld, dese woorden qualijk heb-
ben opgevat; waar toe sy gelooven, dat mede veel geholpen heeft, datse
door het Prophetisch Erfgerugt van Elias wederkomste uit Malach. 4: 5.
kennis hebbende, terstond die woord-klank ELI op ELIAS geduid en geseid
hebben; *Dese roept Eliam:* En datse kort daar na, wanneer eener uit haar

Dat de geheugchenis van dese Verduistering ook in de Geschiedenissen der Chinesen gevonden word.

Jesus heeft na-by het eindigen Deser Duisternisse wederom beginnen te spreken.

Of Jesus ELI, ELI of ELOÏ, ELOÏ geroepen heeft volgens Marcus.

Dat de woord-klank ELI best met de Joodsche betrekking op ELIAS over-een-komt.

Of de Hellenistise Joden met ernst ELIAS voor ELI verstaan hebben, als Grotius en Salmasius meenen.

 toe-

De Joden hebben waarschijnelijk uit vuile Spotternie Jesus roepen ELI, ELI, op Elias geduid.

toe-liep om Jesus te drenken, seiden; *Hout op, laat ons zien of Elias komt om hem te verlossen.* Dat is gelijk Marcus verklaard; *Om hem af te nemen.* Doch nadien dese reden naauwlijks anders dan voor Spot kan opgenomen worden; (want sy wisten immers wel dat niemand in haare tegenwoordigheid, en onder 't opsigt der Romeinsche Wagt sou komen, om den onmagtigen Jesus van 't Kruis af te haalen;) soo en schijndmen niet te mogen denken, dat eenige Uitheemsche Joden dit uit onkunde van de Syrische of Hebreeuwsche Taal souden gedaan hebben.

En mogelijk sulks wel om de wil van de Soldaten die dit niet en verstonden.

Ja het en sou onses agtens, niet onvoegsaam zijn te gelooven, dat de Joden desen uitleg op Elias gemaakt hebben, tot aanhitsing der Krijgs-knegten, op dat Jesus de Koning der Joden, hangende aan het Kruis genageld, door ymands hulp tot sijn ontset te roepen, sich maar des te meer aan haar en yders bespotting sou bloot gegeven hebben.

Jesus heeft van de Joden geen Drinken ge-eist, maar alleen geroepen, MY DORST.

Ende Jesus hier na wetende dat nu alles volbragt was, op dat de Schrift vervuld soude worden, seide; *My Dorst.* Hy eiste geen Drinken van de Joden noch van de Krijgs-knegten, maar hy riep alleenlijk, *My Dorst;* op dat'er gelegenheid verschaft wierd, om hem navolgens Psalm 69: 22. (*In mijnen Dorst hebben sy my Edik te Drinken gegeven.*) met Edik te drenken.

Jesus is met Edik gedrenkt tot vervullinge der Schriften.

Gelijk dit dan volgens Johannes ook soo geschiede: want op den Kruis-Berg, *Een Vat vol Edik staande, vulden sy een Spongie met deselve, en omleidense met Hysope en bragtense aan sijn Mond.* Namelijk op dat Jesus den Edik daar uit suigen soude: want hy en konde de hand aan geen Beker of Kruike slaan, om die selfs aan de Mond te brengen. Gelijk mede Jesus aan het Kruis te hoog van de Grond verheven hing, om sulks door ymand van de Krijgs-knegten, door eenig Drink-vat met de hand toe-te reiken; soo datse voor het gereedste middel goed vonden een Spongie met dese Edik te vullen, en die op een Tak of Heester-struik van Hyssope te steken, op datse hem die aan de Mond bragten.

Den Rietstok van Mattheus en Marcus met de Hyssope van Johannes over-een-gebragt.

En alhoewel de Euangelisten hier in wederom schijnen te verschillen, dat Mattheus en Marcus van een Riet-stok spreken, maar Johannes segd dat het Hyssope was; soo moetmen nochtans agten dat den laatsten alle 't selve met de eerste geseid heeft: want Mattheus en Marcus hebben alleen te kennen willen geven, datse de Spongie op een rijssig Stokje gesteken hebben; en dat Johannes in het bysonder heeft willen aanwijsen, dat het een Steel-of hout-agtigen Heester-halm van Hyssope geweest is; gelijk aan meer Gewassen, die Halmsgewijs haar Takken of Ranken uitschieten, den naam van Riet-stok gegeven word.

Hyssope van Syrien hooger van gewas dan in onse Landen.

Want dat'er in Syrien van dit gewas gevonden word, dat vry hooger, ja wel over de twee of drie voet opschiet; dat hebben sommige Geleerde Mannen omstandelijk bevestigd. Ja daar en ontbreken'er geen die de Hyssope, volgens Josephus, ook onder de Boom-gewassen, en niet onder de Planten of Kruiden willen geteld hebben, en meenen dat sulks in sijn getuigenis van Salomon blijkt. Ook en heeft soodanigen Struik tot dese doening niet boven de twee of derdehalf voet behoeven lang te zijn; alhoewel hier de Schilders tot haare hooge Kruissen, dikmaal een Indiaanse Bamboes verbeelden.

Dat de Edik niet op het Galge-veld mede genomen is om de Dood der Gekruiste door stremming des Bloeds te verhaasten.

Voorwaar daar zijn verscheide gevoelens en Raadselen van de Uitleggers by-gebragt, om met eenige waarschijnelijkheid te betoonen, door wat toeval doch hier een Vat vol Edik, op Golgotha geraakt mag zijn? Ontrent welke die Godsgeleerde al lange uitgestampt zijn, welke meenen, dat den Edik doorgaans op de Galge-velden mede genomen wierd, om de Dood der Gekruiste, door een schielijke Bloed-stremming te verhaasten; 't gehoedanigen vermogen van veele aan den Edik toegeschreven word; 't gene, om dat het uit de voorgaande verhandeling der Romeinsche Kruisstraffen valsch bevonden is; hier niet verder behoefd wederleid te worden.

Dus

Dus houden wy die dan nader aan de waarheid te zijn, welke seggen, dat den Edik met veel Water gemengd, de gewoone Drank der Romeinsche Soldaten zy geweest; gelijk uit verscheide Roomsche Schrijvers bevestigd word: Waarom het dan seer wel kan zijn, dat de Krijgs-knegten, moetende hier by de Gekruiste de Wagt houden, ook desen Edik te gelijk met hun Drinkwater hebben mede gebragt, tot haar eigen gebruik. By welk toeval dan hier een soodanigen Vat met Edik sal tegenwoordig geweest hebben, als Johannes geseid heeft. Voor de Aanhegting hadmen Jesus Gemyrrhede Wijn aangeboden, maar deselve gesmaakt hebbende, wilde hyse niet nemen; maar desen Edik heeft hy aangenomen en van de Spongie uitgesogen: ongetwijffeld op dat de Schrift vervuld wierd. En sulks scheen hy ook te verklaaren, wanneer hy fluks daar op seide; *Het is Volbragt*. Namelijk alles wat tot hier in sijn Leven van hem en aan hem volbragt moeste worden: gelijk we onder de betooging van sijn ware Messiasschap hebben getoond. Waar op Jesus dan andermaal met een Groote stemme en uit de volle Borst roepende, sijnen Geest, dat is sijne Ziele, in de handen van sijnen Vader bevolen heeft: want, *Daar op het Hoofd buigende gaf hy den Geest*. Dat is, hy gaf sijne Ziele over in de handen van sijnen Vader, wien hyse soo even te vooren aanbevolen hadde; en onder dat overgeven scheide dan sijne Ziele uit het Lichaam, en stierf alsoo een waaragtige Dood. Dus boog Jesus daar toe dan het Hoofd, niet uit swakheid, gelijk een stervende onmagtig is het Hoofd op te beuren, want dat bleek dat hy met een Groote stemme riep; noch ook niet als of hy nu al gestorven zijnde, het selve niet meer magtig was op te houden; maar tot een Voorbereiding, om onder het willig overgeven sijner Ziele, het Leven selfs af te leggen, gelijk hy daar toe Magt hadde, alsoo te sterven. Soo dat den Hoofdman niet sonder reden verwonderd was, dat Jesus dus fris en sterk roepende, den Geest gaf, Marc. 15: 39. dewijl men niet gewoon en was dat de Gekruissigde soo dra aan haar einde quamen, maar gemeenlijk langsaam en door kragteloosheid allengskens beswijkende, gewoon waren uit te gaan. Waarom sich ook Pilatus daar over verwonderd heeft getoond: en den Hoofdman door sulk een geweldige uitgang, verseld met Wonderen aan den Hemel en op d'Aarde, in dese sluit-woorden heeft doen uitbarsten; *Waarlijk dese mensche was Gods Soone*. Soo dat dan uit soo veel getuigenissen en volgende omstandigheden, ons waarlijk de pas afgesneden word, om te twijffelen, of Jesus niet slegts in schijn, en geensinds de waaragtige Dood gestorven is? Want sulks en bewijsen niet alleen ontelbare plaatsen der Euangelisten en Apostelen, sluitende op de Voorseggingen der Propheten; maar ook de Overpriesters selfs hebben dese waarheid bevestigd. Waar toe mede diend het ondersoek van den Krijgs-knegt, die Jesus door de Zijde met een Hand-Spies vliemde, en Bloed en Water aftapte, na dat d'andere hem al voor gestorven, van het breken der Beenen verschoond, en de moeite onnoodig geoordeeld hadden, gelijk we straks nader sullen sien. En met hoedanige groote Wonderdaden dese uitgang van Jesus is verseld geweest, en gesien en gehoord zijn, aan de Dooden die Levend wierden, aan de Steenrotzen die beefden en scheurden; als ook aan den Voorhang des Tempels, die tot elks verbaastheid en overtuiging te midden van-een gereten wierd; dat hebben we op 't einde van het Vierde Boek onder de betooging van Jesus Messiasschap genoegsaam aangewesen. Maar alhoewel Johannes schijnd te verhalen, dat de Joden tot bewaring van de Heiligheid des Sabbats, tot Pilatus zijn gegaan, versoekende dat door het breken der Beenen, de Dood deser drie Gekruiste verhaast en de Lichaamen voor den Avond mogten afgenomen worden, na dat hy geseid heeft dat Jesus al het Hoofd gebogen en den Geest gegeven hadde; soo

De gewoone Drank der Romeinsche Soldaten was Water met een Scholpje Edik gemengd.

Jesus heeft onder het roepen uit een volle Borst sijn Ziele overgegeven.

Hoe Jesus stervende sijn Leven selfs afgeleid heeft.

Actor. 2: vers 22, 23. en 3: 15. en 5: 30. en 7: 52 en 13: 27-29. Rom. 5: 10. en 6: 3, 4. Phil. 2: 8. 1 Thess. 2. vers 14, 15. Hebr. 9. vers 15-18.

Het Beenbreken is van de Joden voor Jesus Dood versogt, schoon het na sijn afscheiden aangeteekend word.

soo is sulks nochtans een weinig te vooren geschied: gelijkmen dat uit de Historie onbeschroomd besluiten sal, wanneer men aanmerkt, dat sy deswegen eenige tot Pilatus gesonden hebben; en dat Jesus onder die tijd waarschijnelijk Gestorven is: want aldus luiden Johannes woorden: *De Joden dan, op dat de Lichaamen niet aan het Kruis en souden blijven op den Sabbat, dewijl het de Voorbereidinge was, (want die Dag des Sabbats was Groot) baden Pilatum dat haare Beenen souden gebroken, ende sy weg-genomen worden.* Waar uit wy niet alleen sien, datse Jesus doe noch onder de Levende aan het Kruis geteld hebben; maar daar in ook de reden van der Joden versoek aangeteekend vinden: namelijk op dat de Gekruiste doch niet Levendig op den Sabbat mogten overblijven: waar van het nu de Voorbereidinge was, en des Avonds sou ingaan; gelijk by Lucas verklaard word, als hy van Jesus Graf-legging kort hier na segd: *Ende het was de Dag der Voorbereiding en de Sabbat quam-aan.* 't Gene van andere geheel qualijk op de Voorbereiding van het Pascha betrokken is; gelijkwe in Jesus laatste Pascha nu al ruim genoeg gesien hebben. Want dat dese Been-breking was om de Dood te verhaasten, blijkt datse Jesus naderhand Gestorven vindende, daar van verschoond hielden. 't Geen ons hier ook kan in bedenken doen houden, of niet wel te mets daar toe noch een aantreffen van eenig ander voornaam deel des Lichaams geschied zy, wanneer het breken der Scheen-beenen niet genoeg tot de Dood was: hier mogelijk alleen *Been-breken* genoemd, om datmen van daar begonde. Voorts word dese aankomende Sabbat, *Groot* genoemd; om dat sy niet alleen kort op 't Pascha volgde, maar ook selfs den tweeden Dag van het Feest was; en alsoo gelijk als een tweede, of dubbel Feest maakte in tegenwoordigheid van soo veele menschen, alsser gemeenlijk het Pascha by-woonden; ja misschien wel voornamelijk Groot, om dat nu ook de Ceremonie van de Garve der Eerstelingen, die volgens Levit. 23: 10, 11. op den tweeden Dag der Ongesuurde Brooden, voor het aangesigte des Heeren bewogen moeste worden, op desen Sabbat soude gehouden worden, om datse op den tweeden dag van 't Pascha viel. En derhalven een Grooten Vierdag, van wegen alle de Offeren en Brand-Offeren, die de beweging der Garve Godsdienstelijk verselden. En daarom dan de Joden, die nu op de Voorbereiding des Sabbats Goddeloosheid pleegden, sogten dit werk met wat schijnheiligheid te beswagtelen: want het was doch haare gewoonte de uitwendige dingen, over-Godsdienstig te onderhouden, en 't voornaamste der Wet na te laaten. Sy wilden hier tegen de Ontheiliging van den Sabbat waaken, als die ten Grooten Dag was dan datse Jesus tot een Vloek aan het Kruis sou sien; terwijlse selfs den Heere van den Sabbat, op dezelfs Voorbereiding, voor de Oogen van gantsch Israel dus schandelijk hadden Opgehangen. Niet konnende versinnen, dat hy het Leven selfs af-leggen kon op sijne Uure, om haar de weg af te snijden, van den Wetgever tegens de Wet, aan het Vloek-hout te laaten vernagten. Maar doch wat dunkt u? Wasset wel iets gerings dat dese boose menschen van den Stadthouder begeerden? Geensinds waarlijk: want sy wilden dat Jesus niet sonder noch gebraakt te worden, aan sijn Dood en met de twee andere Booswigten van het Kruis geraakte, eer het noch Sabbat wierd. De afgesondene dan noch niet wetende, dat Jesus onder haar uitgaan gestorven was, versoeken, *Dat aan dese de Beenen souden gebroken worden;* nadien de Gekruiste gemeenlijk langer leefden, als de aankomende tijd des Sabbats hier toeliet; gelijkwe in 't voorgaande Hoofdstuk breeder hebben aangeteekend. Daar wy dan ook gesien hebben dat dese Been-breking niet geheel volgens de gewoonte der Romeinsche Kruis-straffe, maar ten geval van de Joodsche Wet ge-

Joh. 19:31.

Blijk dat Jesus op Vrydag Namiddag gestorven is.

Waarom dese Sabbat GROOT genoemd word.

Joodsche geveinstheid in het onderhouden der Wet. Matth. 23: 23. Luc. 11:42.

Joden versoeken dat ook Jesus beenen door een bysondere harde straf, die niet tot het Kruis behoorde, souden gebrooken worden voor den Sabbat.

geschied zy, na welke geen Opgehangenen aan het Hout vernagten mogte. Want alhoewel de Been-breking ook by de Romeinen bekend was, en te mets geoeffend is; soo is egter 't selve een onderscheide straf geweest, die geensinds een seker gevolg van de Kruis-straffe was. Soo dat daar in ook de groote Boos-aardigheid der Joden uitgesteken heeft, dat sy de verhaasting van Jesus Dood, soo wel als die van dese Moordenaars, niet dan door het alderwreed-aardigste middel wilden uitgewrogt hebben; ten einde de opschorting van een langwijlig Lijden, door de overwigt van een zinneloose Pijn vergolden wierd; en Jesus alsoo tot in den Dood, met de Quaad-doenders soude gerekend worden: ten waare Jesus door 't afleggen van sijn Leven, de uitvoering van des Stadthouders verlof, voorsienelijk onderschept had. Aan hoedanigen versoek, Pilatus dan ook aanstonds sijn Zegel hing, om dat hy mogelijk selfs niet heel veel lust hadde, Jesus Lichaam aan het Kruis langer tot een verwijt van sijn onregtmatig Vonnis, te laaten hangen. Ja hy scheen dit den Joden te ligter in-te willigen; om datse sulks niet alleen uit kragt van haare Godsdienst afvorderden; maar datse hem ook beleefdelijk daar om aansprekende, hy door het toestaan haarder begeerte, geensinds sijn Eerbied benadeelde: waarom hy sich te vooren in het veranderen van het Opschrift, vry stugger gedraagen hadde. De Krijgs-knegten dan hier toe last ontfangen hebbende, quamen korts daar op aan, en braken de Beenen van den eersten en van den tweeden Moordenaar, die beide met Jesus Gekruist waaren, Joh. 19: 32. En komende ten laatsten ook by Jesus, en brakense sijne Beenen niet; om datse aan sijn neergebogen Hoofd, en Doodverwig Aangesigt, ligtelijk sagen, dat hy alreede Gestorven, en dus van de Been-breking geen gevoel hebben soude. Soo dat aan Jesus, die als een Tegenbeeld van het Paasch-lam, hier voor ons Geslagt is, geen Been gebroken wierd; gelijk Johannes dat alsoo leerd verklaaren, vers 36. 't Geen van de Geleerde Bochartus en Buxtorfius ook deswegen, niet on-aardig uit de Joodse Getuigenissen, met het Slagten en Braaden des Paasch-lams, dat aan een houten Spit in de gedaante van dusken Kruis-hangen geschiede, in vergelijkinge gebragt is. Doch den Bekeerden Moordenaar, die om sijne Misdaden regtvaardige straf leed, moest soo wel als sijn roekeloosen Makker, door het smertelijk aantreffen der Been-breking, in de Dood vaaren. Want de aanneminge van Jesus, die op sijne Bekeeringe volgde, verloste hem wel van de Verdoemenisse; maar geheel niet van de Burgerlijke straffe, dien hy sich door sijn quaade nukken had over den hals gehaald. *Aldus en brakense dan Jesus Beenen niet. Maar een Krijgs-knegt doorstak sijne Zijde met een Speere; ende terstond quam daar Bloed en Water uit, &c.* Voorwaar wanneer wy aanmerken dat Johannes hier een soodanigen Krijgs-knegt noemd, die alleen een *Voetknegt* en geensinds een *Ruiter* te kennen geeft; soo sien we wel dat hier al wederom de Schilders dikmaal missen, wanneer sy in dese Historie een Ruiter te Paard zittende, vertoonen, die Jesus met een Lancie de Zijde opent. In hoedanigen dwaalinge selfs de vermaarde Meesters Tintoret, Rubens, van Dijk, en veele van haare navolgers vervallen zijn. Doch indiense wel hadden in agt-genomen, dat de Kruissen niet soo onverlaaten hoog zijn geweest als sy op 't Dwaal-spoor haarer Voorgangers dikmaal vertoonen, sy waaren tot heel andere gedagten gekomen: want sy hadden dan ligt gemerkt, dat een mensch die ten hoogsten maar drie of vier Voeten boven de Aarde verheven hangt, ligtelijk van ymand op de Grond staande, met een Hand-Spiesje konde doorstoken worden. Hier nu met sommige naaukeurige te ondersoeken, in wat Zijde Jesus gestoken is, in de regter of in de slinker? sulks sou vergeefse moeite zijn, om dat den Euangelist het selve niet aan en teekend.

Deut. 21. vers 23.

Been-breking by de Romeinen onderscheiden van de Kruis-straf en gevolg van dien.

Waarom Pilatus de Been-breking ligtvoerig heeft konnen toestaan.

Jesus is van de Been-breking verschoond om dat hy 't Leven selfs afgeleid hebbende geen oorsaak wilde geven om tegens de Wet aan 't Hout te overnagten.

Joh. 19:34

De Schilders missen seer welke een Ruiter-knegt te Paard zittende Jesus Zijde doen doorsteken.

In wat Zijde Jesus gestoken is.

Dus

Dus konnenwe alleen ſeggen, dat de meeſte meenen reden te vinden, om te gelooven, dat het de ſlinker Zijde geweeſt is, en dat uit aanmerking van de gelegenheid van het Herte, dat deſen Krijgs-knegt wilde doorſteken, om miſſchien te beſoeken of Jeſus ook Doodwas; waar toe Lipſius ſchijnd te hellen: 't Geen andere tegen-ſpreken, dewijl immers deſe Krijgs-knegt met ſijn makkers, het Been-breken nagelaten hadden, om datſe ſagen dat hy alree-de Geſtorven was: ſoo dat hy dit ten aanſien van hemſelven, veel eer uit moet-wil ſchijnd gedaan te hebben: 't gene van Johannes als een blijk van dat Jeſus doe al ſekerlijk Geſtorven was, ſchijnd aangeteekend te zijn: inſonderheid wanneer hy daar op verhaald, dat 'er Bloed en Water uit de Wonde kiemde, tot vervullinge van Zach. 12: 10. Het zy dan door hoedanigen toeval deſe vogten ſoo beide te gelijk uit de Zijde te voorſchijn gekomen zijn: namelijk dat ſich miſſchien elders in de Borſt, eenig Water door de pijne en ſmerte die Jeſus geleden heeft, onder het ſterven van het Bloed afgeſcheiden hadde; (gelijk ſommige voorname Genees-kundigers leeren, dat meer bevonden is;) 't welk geopend zijnde, het laauwe Bloed dat uit de gequetſte Vaten uitgudsde, verſeld heeft. 't Gene dan in deſer voegen van Johannes onderſcheidentlijk is konnen geſien worden: alhoewel hy ſulks als in een ander Perſoon verhaald, als hy ſegd: *Die het geſien heeft die heeft het getuigd, en ſijn getuigeniſſe is waaragtig, &c.* Gelijk hy dit mede alleen ſchijnd aan te teekenen, *Op datmen ſoude gelooven*, dat hier in ook de Schrift vervuld is, vers 36. Waar door wy ons dan meenen vermaand te vinden, alles voor Fabelen te mogen houden, wat ſommige Schrijvers der latere Eeuwen, vertellen van het Water en Bloed dat Maria in hare hand-palmen ſou ontfangen en bewaard hebben; en dat ſulks noch elders te ſien ſoude zijn. Voorwaar indien Johannes dit geſien hadde, daar en is geen reden, waarom hy het ſelve niet alſoo-wel als andere dingen ſoude aangeteekend hebben. Doch nadien hy op dit verhaal daar by-voegd; dat dit alles na de Wijsheid Gods geſchied is, op dat de Schrift vervuld wierde: *Geen Been en ſal aan hem gebroken worden;* en wederom dat een andere Schrift ſeid; *Sy ſullen zien in welken ſy Geſteken hebben*, Zach. 12: 10. ſoo ſoude het ons wonder doen, indien hy dit onder andere opmerkelijke voorvallen, vergeten hadde. Want dat Johannes deſe Voorſegging van Zacharias niet eerſt, noch ongehoord op de Meſſias betrokken heeft; ſulks getuigen ſelfs de vermaardſte onder de Joodſche Meeſters: gelijk by Rabbi Salomon Jarchi aangeteekend ſtaat. Waarom Apoc. 1: 7. daar op ook niet vergeefs geſpeeld word. En alhoewel Jeſus dus ver met de Quaad-doenders gerekend, en met de Moordenaars Gekruiſt, en nu op Golgotha aan 't Hout Geſtorven was; ſoo heeft Godt nochtans verſorgd, dat hy by den Rijken in ſijn Dood geraakte; dat is, dat hy rijkelijk Gezalfd, en in een aanſienelijk en onbeſproken Graf geleid is. Dus beſchikt hy dan daar toe eenen Joſeph van Arimathea, een Rijk en Aanſienelijk Raadsheer, die ſich uit vroomheid nergens tot den Joodſchen handel ingelaaten hadde; doch bedektelijk een Diſcipel van Jeſus was. Deſen dan, mogelijk ook noch door de Wonderen die'er geſien wierden, aangemoedigd zijnde, merkende dat Godt de ſaake van Jeſus handhaafde, quam tot Pilatus en Bad verlof om dit Doode Lichaam weg te haalen; op dat het niet na de ſlegte wijſe der Joodſche Straf-Lijken beſtulpt, veel min na de gewoonte der Romeinſche Kruis-boeven, tot een ſpijſe der Vogelen en Wilde Dieren, noch door de ongenade des Lugts opgeknaagd wierd. Hoedanigen magt nu ter tijd gehouden wierd in de hand des Regters te zijn; namelijk de geſtrafte Lijken over te geven, om Begraaven te worden; inſonderheid wanneer van de naaſte Vrienden of een aan-

Hoe Water en Bloed te gelijk uit de Zijde van Jeſus gevloden is.

Joh. 19: 35. en 1 Joh. 1. vers 1.

Wat'er van de Fabelagtige Vertelling te houden is, welke ſegd, dat Maria Water en Bloed in haar handpalmen ſou ontfangen hebben.

Exod. 12. vers 46.

Jeſus met de Quaad-doenders gerekend, heeft ſijn Graf egter by de Rijken gehad.

De Lijken der geſtrafte Dooden, konden van de Roomſe Regters afgebeden worden ter Begravenis.

aansienelijk Man daar om gebeden wierd. 't Gene dan Pilatus, van wegen der Joden sorge voor de Begraaving der Dooden, en de reden haarer Wet, heeft willen opvolgen; gelijk hy ook de Been-breking toegestaan hadde, op dat de Lichaamen souden afgenomen en Begraaven worden; namelijk op de geringste wijse in de slegte Aard-Graaven, die voor de Gesteenigde of anders ter Dood-gebragte, elders ontrent desen Kruis-Berg bewaard wierden; nadien sulke niet waardig geagt en wierden, om in de Graaven haarer Vaderen versameld te werden. Sulks datmen hier dan ook de Voorsegging, Esaia 53:9. vervuld moet houden, als de Propheet segd; *Men heeft sijn Graf met den Goddeloosen gesteld; en met den Rijken sijne Graf-stede.* Namelijk dewijl het Jodendom Jesus Graf met de Goddeloosen gesteld hadden, wanneer hy met de Moordenaars Gekruist en Gestorven, op deselve plaatse daarse gestraft waren, het Graf sekerlijk neffens sijn straf-genooten sou gehad hebben. Doch Godt heeft dit alsoo willen bestuuren, dat sijn Lichaam door de af-bede van desen Joseph, die een Rijk Man genoemd word, Pilatus Geregts-dwang ontheven zijnde, hem in sijn Nieuw Graf geleid heeft, op dat sijn gemeende Graf-stede verwisseld en met den Rijken gesteld wierd. En of schoon de laatste woorden gemeenlijk overgeset worden; *Hy is met den Rijken in sijn Dood geweest;* soo hebben'er doch eenige Taal-sifters wat tegen, en seggen dat het eigentlijk moet genomen worden; *En met den Rijken sijne Hoogten*, alwaarse met sommige Joden en veele fraaje Uitleggers, voor *Hoogten*, het *Graf* willen verstaan hebben; nadien de Graaven dikmaal op en aan de Heuvelen geweest zijn. Waar toe men mogelijk kan te rade nemen, Ezech. 43:7. Invoegen het schijnd dat Esaias de *Hoogten* by wijse van veragting, *Graaven* genoemd heeft. Andere willen, *Het Graf met den Goddeloosen*, op de nabyheid van Josephs Nieuw Graf ontrent het Galge-veld gepast hebben, daar ook de Moordenaars begraaven zijn; dewijl Johannes segd; *En de daar was in de plaatse daar hy Gekruist was, een Hof, &c.* Waar tegen men aanmerken moet, dat dit alleen te kennen geeft, dat desen Hof ontrent en in de streek van Golgotha gelegen heeft; gelijk ons in het volgende vers, alsoo geleerd word te verklaaren, wanneer Johannes segd; *Datse Jesus daar leiden om de Voorbereidinge der Joden, overmids het Graf naby was.* Namelijk dan uit haast; *Want de Sabbat quam aan*, Luce 23:54. Doch sommige willen 't gepast hebben op de Heidensche Soldaten, by welke Jesus *In sijn Dood sou zijn*, als sy sijn Graf bewaakten: 't geen onses agtens te ver gesogt is: en omhelsen daarom liever de eerste Vertaalinge, met derselver uitlegging; waar van ook onse Kant-teekenaars op de plaatse van Esaias 53:9. niet vies en zijn; alhoewel sy lesen; *Hy is met den Rijken in sijn Dood* (of Dooden) *geweest.* Dusdanig-een slegte Begraaf-plaats dan sogt Joseph van Jesus af te keeren; en daarom gaat hy tot Pilatus en versoekt het Lichaam van Jesus, op dat hy het in een Eerlijke Begraaf-plaatse bestelde. Welke Daad de Joodsche Overpriesters met stil-swijgen ligt konden toestemmen; nadien het haar genoeg was dat Jesus Dood was, en hy dus bekend Begraaven wordende, te sekerder van andere onderscheiden sou blijven, op datmer beter agt op gave, dat niemand hem ligtelijk weg-name. Pilatus was wel verwonderd dat Jesus soo ras Gestorven was; om dat de Gekruiste in 't gemeen veel langer leefden; doch daar van door den Hoofdman versekerd zijnde, schonk hy het Lichaam vrywillig aan desen Joseph van Arimathea op sijn versoek, Marc. 15:44, 45. sonder daar toe door steek-Penningen omgekogt te zijn; naardien alle oog-uitsteking by de Romeinen seer gehaat was. Soo dat die gene niet weinig schijnen te dwaalen; welke met Theophylactus meenen, dat desen Raadsheer veel Geld voor Jesus Doo-

Hoe Jesus Graf met de Goddeloose gesteld kan zijn daar hy niet met haar begraaven is.

Verscheide meeningen over Jes. 53:9.

Joh. 19: vers 41, 42.

Jes. 53:9.

Waarom de Joodse Overpriesters niets tegen dese Begraavenis inbragten.

Dat Pilatus geen Geld getrokken heeft voor Jesus Dood Lichaam.

Doode Lichaam gegeven heeft, daar Mattheus nochtans ſegd, dat Pilatus dit Lichaam *Gegeven*, en Marcus, dat hy 't *Geſchonken*, dat is, gelijk Johannes ſegd, vrywillig deſen Raadsheer *Toegeſtaan* heeft. Wanneer Joſeph dan het regt der Begraaving over Jeſus Lichaam genaderd had, heeft hy aanſtonds ſijn Lijnwaad tot Graf-doeken gekogt, om het ſelve daar inte winden, navolgens de fraaiſte gewoonte der Joden, die doe ter tijd ook by andere Ooſterſche Volken in gemeen gebruik was. Waar op hy dan het Doode Lichaam door ſijn Dienaars en Boden van het Kruis doen afnemen heeft: want alhoewel Johannes van hem ſegd; *Hy dan ging en nam het Lichaam Jeſu weg*, en Lucas; *Als hy*, namelijk Joſeph, *het Lichaam afgenomen hadde;* ſoo diend men ſulks te verſtaan, dat dit door ſijn Order en onder ſijn opſigt gedaan is; ſtaande bekend voor een Rijk en Aanſienelijk Man, die niet en ſcheen te paſſen, ſelfs op het Kruis te klauteren: alhoewel het niet heel ongerijmd ſou zijn te denken, dat hy mogelijk uit een byſondere Liefde ſig niet ontſien heeft, ſelfs ook de hand aan 't werk te ſlaan, om dat de tijd kort wierd, en de Sabbat aanquam; vreeſende van den Avond overvallen te worden. Waarom het ook niemand vreemd moet ſchijnen, dat wy dien Man, beneffens ſijn Pligt-genoot Nicodemus, in dit volgende Print-Tafereel, deſe Graf-legging ſelfs ſullen ſien behandelen. Want daar toe bragt dan ook deſelve Nicodemus, een rijkvoerig mengſel van Myrrhe en Aloë, ontrent honderd pond wegende; op dat Jeſus Lichaam daar mede na een fraaje wijſe Gebalſemd, en een wijl tegen de verrottinge bewaard wierd. Gelijk deſe Speceryen, namelijk Myrrhe, Aloë en Caſſie, daarom ook van de oude Egiptenaars veel gebruikt zijn; die haare Dooden konſtig droogden, en door Inbalſeminge by-na onverganklijk maakten. Met dusdanige Speceryen dan ſegd Johannes, dat deſe Heeren, het Lichaam van Jeſus Gebalſemd hebben: want *Sy naamen het Lichaam en bonden dat in Linnen Doeken met de Speceryen, gelijk de Joden de gewoonte hebben van Begraaven*, of liever, *Van haare Dooden toe te maaken.* Gelijk ſommige deſe woorden willen verſtaan hebben. Dus hebbenſe dan Jeſus Doode Lichaam met deſe Speceryen in een grooten Linnen Graf-doek ingewonden, en met Swagtelen, van boven den hals tot beneden aan de Voeten omwonden; de Armen en Handen byſonder ingevouwen door de Windſel-ſtrooken van buiten het Graf-kleed, en nevens het Lichaam uitgeſtrekt en omgeſwagteld. Dekkende het Hoofd en Aangeſichte met een byſonderen Hoofd-doek; gelijk na Jeſus Opſtandinge gebleken is, wanneer de Diſcipelen tot het Graf ingaande, den *Sweet-doek*, die op het Hoofd geweeſt was, byſonder van de *Graf-doeken* ſaamgerold vonden, Joh. 20. vers 6. met kap. 11: 44. vergeleken; daar Lazarus uitkomt aan 't *Aangeſigte omwonden met den Sweet-doek.* En alhoewel onſe Kantteekenaar meend datſe deſe Speceryen alleen uit haaſt en om den Sabbat te voorkomen, neffens het Doode Lichaam met de Doeken ingewonden hebben, om dat de tijd niet toe-liet, een regtmatige of behoorlijke Balſeming of Salving daar mede te doen; ſoo ſchijnd Johannes dit nochtans anders te meenen, wanneer hy ſeid, dat Joſeph en Nicodemus, het Lichaam met de Speceryen, *In Linne Doeken wonden; gelijk de Joden de gewoonte hebben van Doode Lichaamen toe te maaken.* Alhoewel niet na de over-uitvoerige wijſe der Egiptenaren, die de Dooden de Herſſenen door den Neuſe uithaalden, en veele verſorgingen ontrent de Ingewanden deden: hoedanige dingen aan Jeſus Lichaam geen plaats mogten vinden; nadien hy ten derden daage ſullende Opſtaan, de Salving alleen tot bewijs van ſijn Dood en Begraaving, volgens der Joden wijſe noodig had; doch geenſinds als de Egiptiſche Mu-

Joh. 19: 40.

Jeſus Dood Lichaam is na de wijſe der Joden toegemaakt en ingewonden.

De Sweet-doek is byſonder van het Graf linnen geweeſt.

Dat de Salving aan Jeſus Dood Lichaam geſchied is na de wijſe der Joden.

MIEN, of Droog-ingebalsemde Lichaamen, behoefde toegemaakt te worden. Alswe dan sien, dat Jesus Doode Lichaam in de Linne-doeken *Gewonden* wierd; soo schijndmen daar uit te moeten besluiten, dat dese Windselen bysondere en lang en smal-afgescheurde strooken zijn geweest, afgescheiden van den Grooten Graf-doek, of het Linnen Laaken, waar in 't gantsche Lichaam eerstelijk met de Speceryen of Zalve ingewonden wierd: waar toe dan die lange Swagtel-strooken dienden om sulken los-omgewonden Graf-kleed digt-om en tegen het Lichaam aan te winden en op te sluiten. Want alhoewel sommige hebben gewilt, datse hier toe alleen Windsels of smalle strooken van groote Doeken hebben afgescheurd; en datse daar mede het gantsche Lichaam, van de Voeten tot aan het Hoofd sonder een anderen Graf-doek omwonden hebben; soo blijkt sulks nochtans uit Herodoot, sprekende van de Egiptenaars, geheel anders; en de hier en daar lang-bewaarde Aal-oud Gebalsemde Lichaamen, diemen *Mumien* noemd, stemmen ons het selve ook toe. Gelijk'er mede by dien Schrijver genoegsaam onderscheid gemaakt werd, tusschen den grooten SINDON of *Graf-doek*, en de Windsels, welke dienden om den selven Graf-doek te omswagtelen, wanneer de Lichaamen daar eerst lossselijk ingewonden waren. 't Geenmen dan ook alsoo verstaan moet, wanneer Johannes segd; datse het Lichaam *In Linnen Doeken bonden met de Speceryen.* En seker alsmen aanmerkt, hoedanig de Lichaamen op dese wijse bereid, dat is, met * *Salve en gemengde Speceryen* besmeerd wierden; soo werdmen ligt ontwaar, datse dus toegemaakt, eerst in een groot Linnen Laaken ingewonden, en soo omswagteld zijn geworden; nadien de Swagteling sonder een soodanigen inwinding, geheel onvoegsaam en slordig soude toegegaan hebben. Waar van wy de maniere genoegsaam in onse half-opgebakerde Kinderen sien, zijnde noch in de eerste Luyren met de Swagtel omwonden. En dat de Oude ook die gewoonte hebben gehad, kan men in sommige Overblijffselen van Steenen en Penningen ontwaar worden: gelijkwe kort hier na ook een voorbeeld daar van sullen sien. Soo dat uit beide de geseide dingen blijkt, dat Artemidorus, van wegen de gelijkheid die een ingewonde Doode, met de jong-Opgebakerde Kinderen hadde, alleen geseid heeft; dat wanneer een Sieke droomd van Kinderen in de Luyren gewonden, hy sekerlijk sterven sal. En gelijk wy ons ook niet verpligt vinden veel geloof te geven aan dien SINDON of *Linnen Graf-doek*, welke te Thurin in Piemond Godsdienstig bewaard word, als den eigen oorspronkelijken Doek daar Jesus in gelegen heeft; alsoo hebben wy ook deselve beusel-agting voor dien over-grooten Sweet-doek, die te Bezanson bewaard word; welke van Chiffletius op 't 200 Blad van sijn Boek der Graf-doeken, in Print vertoond is: te meer nadien de Beschermers van die Heiligdommen, het stuk met malkanderen selfs niet eens en zijn; en veele ongerijmdheden derselver geloofbaarheid, geen kleine kreuk geven. Waarom wy die ook niet noodig agten by te brengen, om te bewijsen datmen het groote Graf-linnen, geheel van de Swagtel-strooken onderscheiden moet; nadien wy sulks genoeg buiten die versierde Overblijffselen, in de Oudheid en by de Euangelisten vinden aangewesen. Want het schijnd wel seker dat Jesus van dusdanig een Omswagteling sprak, als hy belaste, datse Lazarus, die op sijne stemme, *Gebonden aan Handen en Voeten uitquam*, Ontbinden souden; *Sijn Aangesigte omwonden zijnde met eenen Sweet-doek.* Waar uit wy dan immers sien, dat den Sweet-doek eenen bysonderen Hoofd-doek is geweest, die voor het Aangesigte gedaan, agter in den Nekke vastgemaakt wierd. En datse Jesus hier ook eenen dusdanigen Sweet-doek hebben aan 't Hoofd gebonden, is na sijne Opstandinge gesien, wanneer die van

De Windsels moeten van den Grooten Graf-doek onderscheiden worden.

De Lichamen wierden eerst in een Graf-kleed gewonden en daar na met smalle Linne strooken omswagteld en opgebakerd.

* Voormengsel, Joh. 19: 39. diendmen een Salve uit Myrrhe en Aloë &c. te verstaan.

Dat de Dooden geswagteld wierden als de Kinderen in de Luyren.

Den Linnen Graf-doek van Jesus te Thurin bewaard van weinig geloofbaarheid.

Joh. 11: 44.

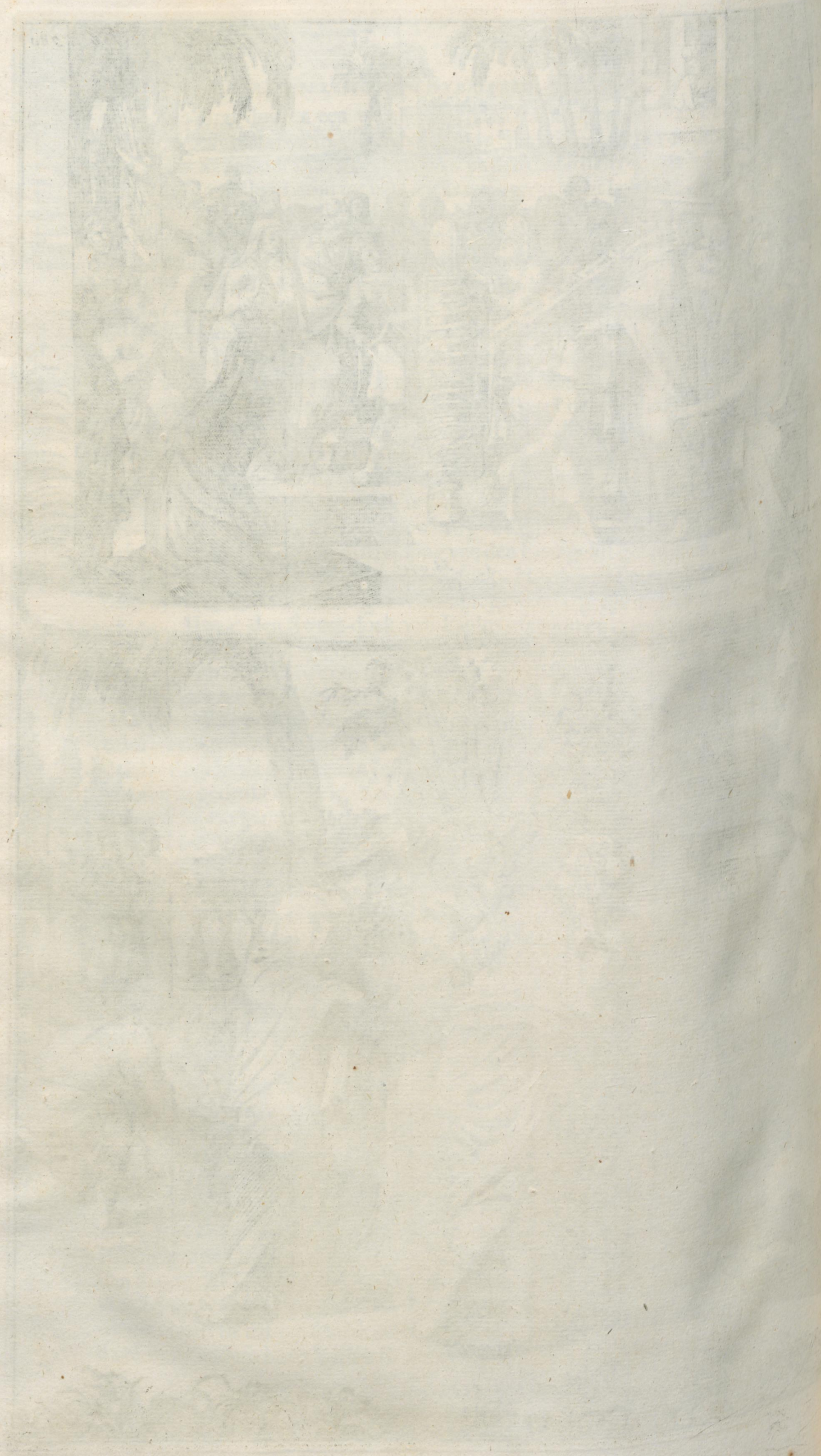
Verschillige meeninge over den Sweet-doek of Linnen Hoofd-windsel.

de andere Graf-doeken een weinig ter zijden saamen-gerold, van Petrus in het Graf gevonden wierd. En alhoewel de Taal-sifters seer over den naam van desen Sweet-doek gesweet hebben; en den eenen deselve van 't Syrisch, den anderen uit het Latijn tot het Grieks wil overgebragt hebben: (gelijk'er ook eenige zijn die deselve volgens het Hebreeuws en Chaldeesch een *Sluijer* of *Toelband* willen genoemd hebben;) soo schijndmen heel ligt tot die te konnen overhellen, welke meenen, dat desen Hoofd-doek, alleen van wegen de gelijkheid, die deselve met sulke Doeken hadde, welke by de Latijnen SUDARIUM, *een Linnen Doek om 't Sweet af te vaagen*, genoemd wierd, by den Euangelist geheeten is; by ons gemeenlijk een *Neus-doek* genoemd, om datmen de snot en 't quijl der Neuse daar in uit-snuit: en ook gebruikt om het Sweet en de Traanen af te droogen. Soo dat Boxhorn sich vergeefs vermoeid heeft, wanneer hy in sijn antwoord over de onbekende Afgodinne NEHALENNIA, onse Oversetters uitlagt, om datse hier een *Sweet-doek* vertaald hebben; als offe gemeend hadden dat de Dooden in het Graf ook plagten te Sweeten. Dus heeft hy dan met grooten arbeid het woord *Schlidar*, by ons *Sluijer*, af-komstig van SUDARION poogen in te dringen. Doch waar van hy sich mogelijk onthouden had, indien hy aangemerkt hadde, dat dese benaming alleen door uitstrekking van den Euangelist gebruikt is, en dat van wegen de gelijkheid met den Sweet-doek. Hoedanige Sweet-doeken dan ook by de Joden niet heel groot en zijn geweest, gelijk te sien is Actor. 19:12. Alwaar den Sweet-doek van Paulus afgenomen, en tot de Sieken gedragen word. Gelijk mede by Suetonius gelesen word; dat Nero uitging met een Sweet-doek om sijn hals geknoopt. In voegen dit kleine Linnen Doeken geweest zijn, diemen by sich droeg, even gelijk wy den Neus-doek draagen. Waarom die van Bezanson te belagchen zijn, welke desen Sweet-doek van agt voeten lang, en breed na evenmaat vertoonen. Maar nadien in deselve de geheele gestalte van Jesus uitgestrekt Lichaam, van 't Hoofd tot de Voeten in-gedrukt te sien is, hoe kanmen doch van dien denken, datse in de lengte van een gantsch Slaap-laaken, alleen om Jesus Hoofd in het Graf geweest is? Voorwaar de Heiligdommen en behoorden haar selven, noch malkander door sulk een onwaarschijnelijkheid niet te verraden. En alhoewel de Egiptenaren ook gewoon waren het Hoofd der Dooden met een Hulle-doek te dekken; nochtans willen eenige datse veeltijds het Aangesigt bloot gelaaten hebben: gelijkse met voorbeelden en de woorden van Lucianus bewijsen. Waar op mede Diodorus siet, als hy segd; datse alle de trekken van het Aangesigte soo vast en onverschrokken wisten te setten, dat selfs de Wingbraan en de hairen der Oog-scheelen, te gelijk met het gantsche Lichaam duuren konden. Doch van Kircherus worden eenige Mumien bygebragt, welke geheel-en-al ingewonden, waarlijk niet sonder leersaame beschouwing onser Heel-meesters, aangaande derselver konstige beswagteling, behoorden gesien te worden: waar toe wy nu niet veel meer willen by-haalen, om dat we van meeninge zijn, dat alle de gescide dingen, door dese Printverbeeldinge, niet onvoegsaam verklaard, of ten minsten wat nader konnen aangewesen worden. De eerste schets daar in vertoond kennelijk genoeg het uitkomen van den Opgewekten Lazarus, waar van wy terstond gerept hebben, aangaande de Omswagteling der Doode Lichaamen in den Linnen Graf-doek. Men siet waarlijk daar in aangewesen, dat den Euangelist Johannes, navolgens de toemaaking deser Dooden, seer wel van Lazarus geseid heeft; *Dat hy gebonden was aan Handen en Voeten.* Want behalven dat hy daar door een dobbel Mirakel, of de eene Wonderdaad in de andere heeft willen te kennen geven; (als namelijk dat een gestor-

De Duitse Oversetters t'onregt van Boxhorn gehekeld.

Bedenking over de Graf-doeken van den verresen Lazarus.

780
Ontbind hem en laat hem henen gaan.
Joh. 11:44.
Joh. XIX.XL.

ſtorven menſche, ſoo als hy met Graf-Windſelen in een Dood-kleed van het Hoofd tot de Voeten omſwagteld was,en met d'Armen bezijden de romp des Lichaams aangebonden lag, levendig wierd, en ten Graave uitquam:) ſoo heeft hy ſulks alleen door het *Binden aan Handen en Voeten*, ſeer wel uitgedrukt; nadien volgens een meer gewoone ſpreekwijſe, het gantſche Gedoen van een menſch, door de roeringe van handen en voeten pleeg uitgedrukt te worden; om dat ſelfs een levend menſch aan deſelve Leden gebonden zijnde, even gelijk een roereloofe Klomp is: want indien ook de ſterkſte menſch duſdanig regt uitgeſtrekt, aan Armen en Beenen gebonden, neder-geleid word; ſoo en kan hy ſich volgens de ervarenis der ge-oeffenſte Worſtelaars en Springers, van wegen de belemmering der handen en voeten, geenſinds ophelpen. Doch het moet voor geen grooter wonder gehouden worden, dat Lazarus dus gebonden de Graf-kelder uitquam, als dat hy eenige dagen dood geweeſt zijnde, op Jeſus ſtemme wederom levend wierd. Maar om dat dit beide even ſeldſaam is', ſiet daarom heeft Johannes daar willen by-voegen; *Dat de Geſtorvene uitquam, gebonden aan Handen en Voeten.* Welke men dan ſoodanig moet verſtaan, dat hy hem uit ſich ſelven, ſchoon hy leefde, buiten deſe Wonder-daad niet en konde roeren om te gaan: want de Beenen en Voeten waaren in een Linnen Dood-kleed of *Sindon* met Windſelen te ſaam geſwagteld, en de Armen nederwaards uitgeſtrekt, en tegen de zijden van het Lichaam aangebonden; zijnde 't hoofd ook omwonden met eenen Sweet-doek, gelijk onſe af-beelding toond, en Jeſus verklaard, als hy tot de omſtaanders ſeid; *Ontbind hem en laat hem henen gaan.* En derhalven was hy hier ſoodanig omſwagteld uitgekomen, dat hy ſonder vervolg van Mirakel, niet natuurlijk konde gaan. En gelijk we agten dat dit de Inwinding van Jeſus Doode Lichaam, navolgens der Joden Begraaf-wijſe grootdeels verklaaren kan; alſoo en hebben wy ook de Graf-legging van het ſelve, geenſinds in de geſeide Print-verbeelding willen agter houden; terwijl we meenen dat alles wat wy tot hier toe met opſet daar van geſeid hebben, daar in afgeſchilderd en verklaard te ſien is. Sulks daar niets meer over reſteerd, als aan-te-merken, dat gelijk Lazarus door Jeſus opgewekt zijnde, van de Windſels en Graf-doeken moeſte ontbonden worden, op dat hy henen ging; Jeſus alſoo door ſijn eigen kragt Opgeſtaan zijnde, deſe Graf-doeken ſelfs te gelijk met de Magt des Doods uitgeſchud, of van de Engelen doen ontſwagtelen heeft; op datſe van de Diſcipelen in 't Graf gevonden, een klaar blijk van ſijn waare Opſtandinge ſouden konnen geven: want Petrus en een ander Diſcipel in het Graf ingaande, *Vonden de Doeken, en den Sweet-doek bezijden-af te ſaamen gerold*, Joh. 20: 6, 7. en ſogten alſoo den Levenden vergeefs by den Dooden, om datſe doe uit de Schriften noch niet en wiſten; *Dat Jeſus van den Dooden moeſte opſtaan.* Maar of ſchoon genoegſaam blijkt, dat Jeſus op de wijſe van Lazarus, duſdanig met Doeken en Windſels is omſwagteld geweeſt; egter en ſchijnd het uit de woorden van Martha niet te blijken, dat Lazarus even als Jeſus ſal Gebalſemd geweeſt zijn: want het ſoude waarlijk een ſlegte en wel geringe Balſeming geweeſt zijn, dat hy vier dagen in het Graf gelegen hebbende, al ſou beginnen te ſtinken hebben. Sulks dat, wanneer Johannes ſegd, dat Joſeph en Nicodemus Jeſus Lichaam met de Aloë en Myrrhe zalfden en in de Linne-Doeken wonden, (gelijk de Joden de gewoonte hadden van begraaven;) hy wil te kennen geven, dat ſy ſulks na een overtreffelijke maniere gedaan hebben. Invoegen dat Lazarus ook wel na der Joden wijſe ingewonden, en mogelijk ook na de ſlegte Burgerlijke wijſe wat Gebalſemd is geweeſt, maar alleen met grove of geringe Windſels omſwagteld zijnde, begraaven is. Waarom

Dat Lazarus niet ſonder Wonderdaad gebonden aan handen en voeten is konnen uit het Graf komen.

Waarom Johannes ſegd dat Lazarus gebonden was als hy uitquam.

Jeſus heeft de Graf-doeken of Windſels ſelfs uitgeſchud, of ſy zijn van de Engelen ontſwagteld.

Of Lazarus ook is Gebalſemd geweeſt na der Joden wijſe.

Luc. 23: 53. Matth. 27. vers 59. Marc. 15. vers 46.

Lucas ook, op dat hy de rijkelijkheid van Jesus Begraaving niet te kort en dede, segd, dat Joseph hem in *Fijn Lijnwaad wond;* en Mattheus, dat het was, *Suiver fijn Lijnwaad;* dat hy volgens Marcus, met opset en kosten daar toe Gekogt hadde: mogelijk om dat gelijk de Joden schrijven, het altijd voor ongeoorlofd by haar gehouden is, eenige andere kostelijker stoffe of Zijde daar toe te nemen, hoe groote Persoonaadjen ook begraven wierden. Het soude waarlijk te veel omslag geven, hier toe nu ook de overneerstige wijse van der Egiptenaren Lijk-versorging by te haalen, als de welke onder hen seer oud is, en dikmaal met groote kosten en pragt gedaan wierd; gelijk te sien is, Genesis 50. Want den Aardsvader Jakob gestorven zijnde; *Ontbood Joseph sijne Knegten den Medicijn-meesters, datse het lichaam Balsemen souden, ende de Medicijn-meesters Balsemden Israel. Veertig dagen wierden aan hem vervult: want alsoo wierden vervult de dagen der gener die Gebalsemd wierden, &c.* Welke tijd van Veertig dagen, sy waarschijnelijk namen, om door een geduurig toebrengen van Specerien, en het bestrijken van Zalve, de ligt-verdervende vogten des Dooden te verteeren, en de kragt der Balsem, door het gantsche Lichaam te doen intrekken, om het selve als een inzultsel tegen alle verderf te verharden: met hoedanigen versorging dit Volk bysonder veel op had, ja daar ontrent seer Afgodisch waaren; gelijk te sien is in eenige lang-bewaarde Mumien: alhoewel de Geloovige Hebreen en Joden, sulks wel uit de gewoonte der Oostersche Volken hebben na gedaan, doch met opsigt en Geloove in de Zalige Opstandinge; waar toe de Lichaamen in de Verdervinge, onverderffelijk ten aansien van Godt, bewaard wierden. En schoon Tacitus segd; *Dat de Joden liever haare Dooden begroeven na de wijse der Egiptenaren, als datse die verbranden;* soo en hebbense doch het begraaven der Dooden niet eerst van de Egiptenaren geleerd; alhoewel sy naderhand wel eenige Zeden, aangaande het Balsemen en toemaaken der Dooden, van haar konnen aangenomen hebben: want Abraham heeft Sara al begraaven, eer de Hebreen in Egipten woonden, siet Genesis 23. daar de Soonen Hets spreken, *Van de keur haarer Graaven.* Ook heeft de Joodsche Zalving veel van de Egiptische Balseming verscheeld; nadien sy, alswe seiden, de gewoonte niet en hadden, van de Ingewanden uit te haalen, noch de Herssenen door den Neuse en Ooren uit te loosen; maar sy begroeven haare Dooden volkomen, en dat met de geseide Specerien in Doeken met Swagtels ingewonden. Doch wanneer wy op 't einde van het gemelde laatste kapittel des Boeks Genesis lesen; *Dat ook Joseph, in Egipten gestorven zijnde, Gebalsemd en in een Kiste geleid is:* soo verstaan wy daar uit niet alleen, dat sulks enkel geschied is, om hem daar in lang voor het verderf te bewaaren; maar ook op dat sijn Gebalsemd Lichaam, dus in een Kist of Kas aan een versorgde plaats onder hen gesteld wierd, tot ter tijd dat Godt het Volk Israels besoeken, en haar uit Egipten uitvoeren soude, sy dit ingeleide Lichaam van daar mede na Canaan souden nemen; gelijk hy voor sijn uitvaart belaste te doen, seggende; *Ik sterve, maar Godt sal u gewisselijk hier van daan uitvoeren, na het Land dat hy onse Vaderen geswooren heeft. Dus sult gy mijne Beenderen van hier opvoeren.* Hoedanigen bevel, Joseph waarlijk niet als een Afgodischen Egiptenaar, noch om in sijn vermaarde Doode Romp, aangebeden of ge-eerd te zijn onder Israel, maar uit den Geloove gedaan heeft; gemeenschap willende hebben aan de Belofte Gods; waar in hy het Hebreeuwsche Volk versterkte. Gelijk dat alsoo fraai verklaard word, Hebr. 11: 22. En nadien Joseph in sijn Leven seer verhoogd, en een groot Man in Egipten geworden was; soo staat ons geensinds te twijffelen, of het bestel van dese Salvinge en 't maaksel sijner Dood-Bus,

Balsemen der Lichaamen seer oud by de Hebreen en Egiptenaren.

2 Kron. 16. vers 14. Marc. 16: 1. Joh. 19: 40.

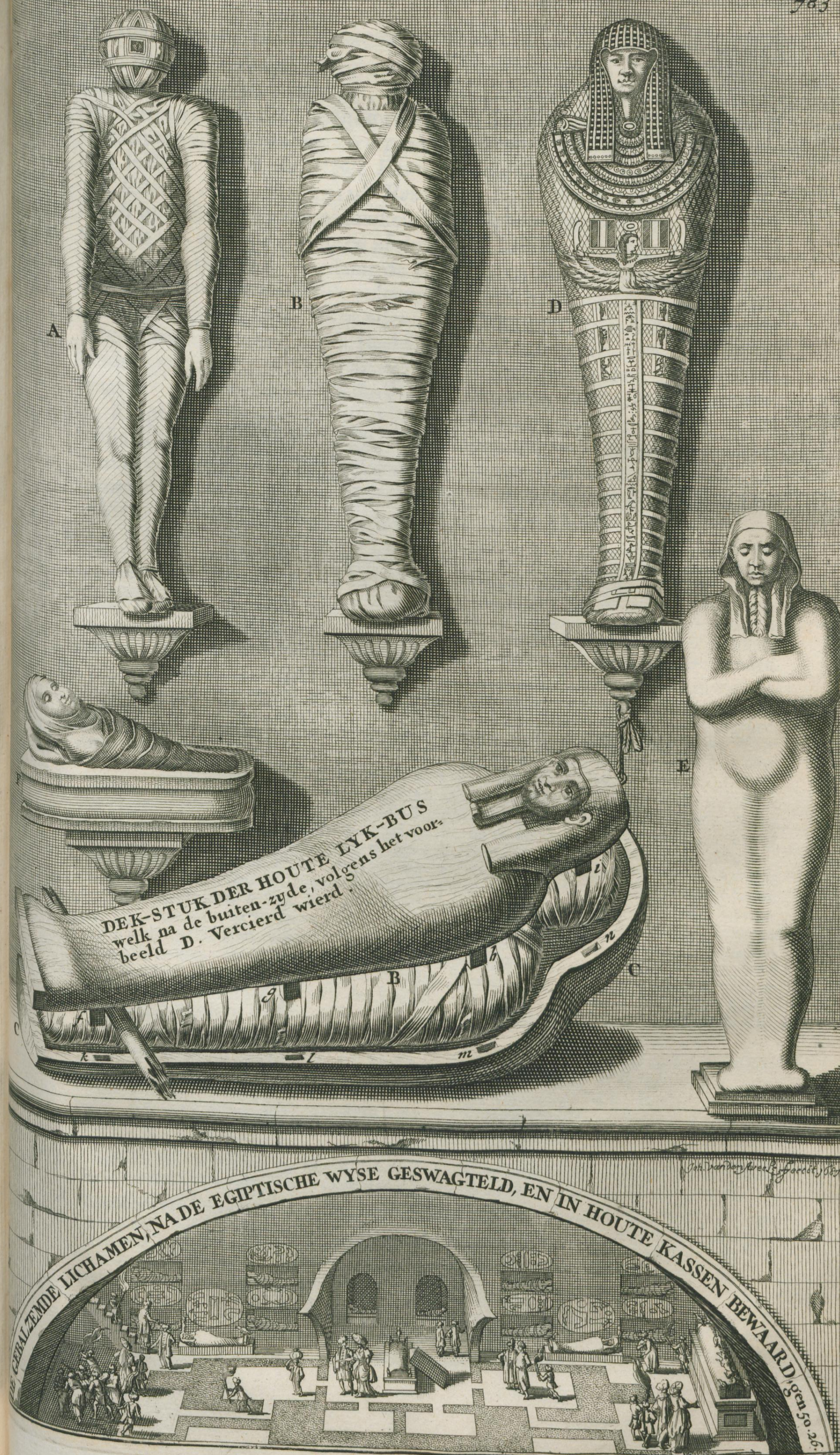
De Joden hebben het begraven der dooden niet van de Egiptenaars ontleend.

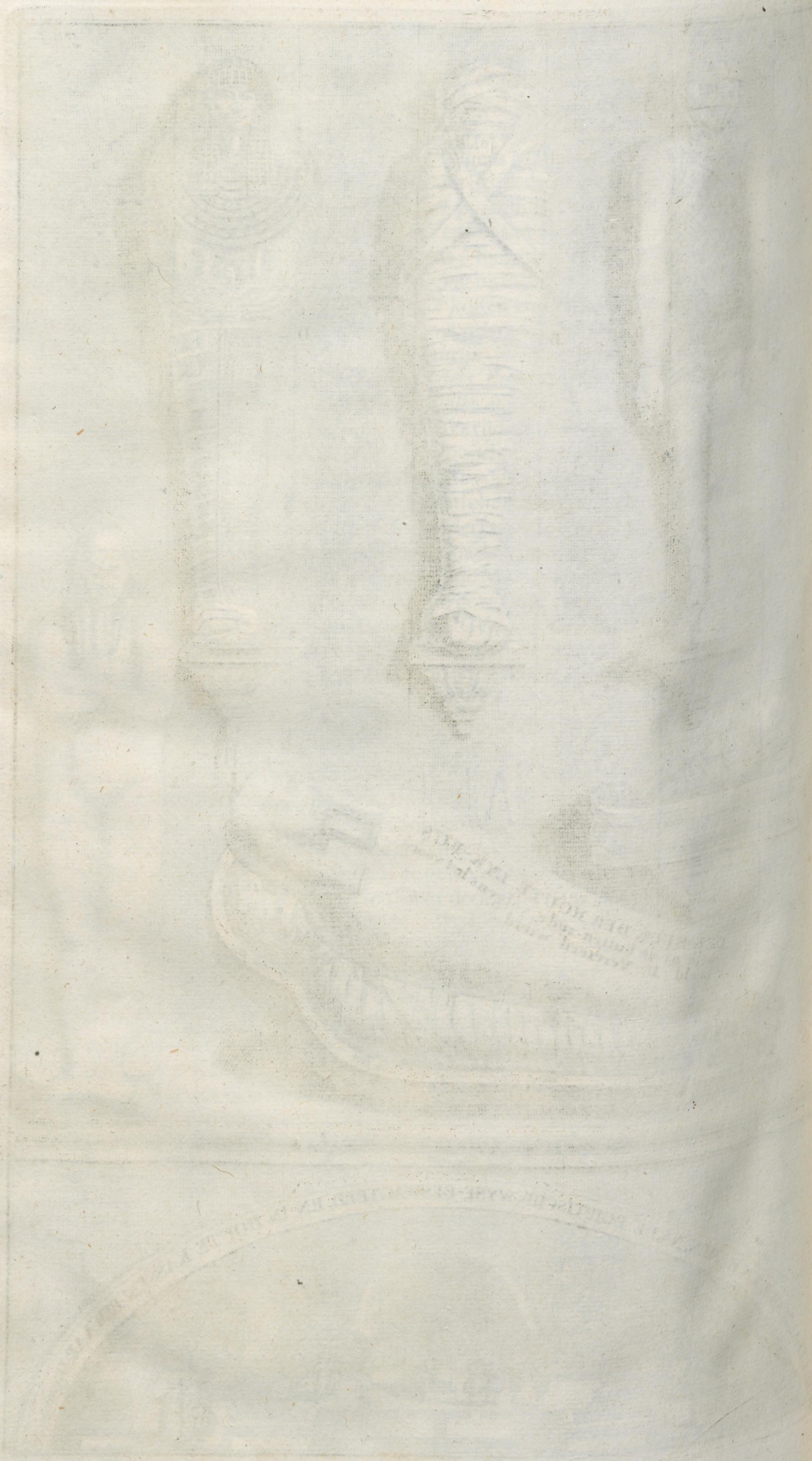
Genesis 50. vers 26.

Waarom Joseph Gebalsemd en in een Kiste bewaard wierd.

Genesis 50. vers 24, 25.

Genesis 41. vers 40, 41.

A
B
D
E
DEK-STUK DER HOUTE LYK-BUS
welk na de buiten-zyde, volgens het voor-
beeld D. Vercierd wierd.
B
C
k
l
m
n
GEBALZEMDE LICHAMEN, NA DE EGIPTISCHE WYSE GESWAGTELD, EN IN HOUTE KASSEN BEWAARD, gen 50. 26.

Bus, ſal ook naar een geheel rijkvoerige wijſe zijn geweeſt: dewijl doch de Egiptenaren van ouds vermaard, ja ſeer uitſtekende in alle Rouw-bedrijf wilden betoonen te weſen: gelijkmen hier van daan ſou mogen denken, dat de Canaaniten van Jakobs begraaving, welke Joſeph te Machpela deed, niet alleen ſeiden; *Dit is een groote Rouwe der Egiptenaren;* maar dien Akker ook ſederd, ABEL MIZRAIM, *Rouwe der Egiptenaren*, gedoopt hebben. Doch op datwe door alte naauwkeurigen beſchouwing deſer dingen, niet te ver van ons voetſpoor mogten af-dwaalen, luſt het ons alleen met een ſtaal of twee aan te wijſen, hoedanig de Egiptenaren haare Konſtig-Ingebalſemde Lichaamen (gemeenelijk volgens een Perſiſche benaaming, *Mumien* genoemd) Beſwagtelden, Inwonden, en in houte vercierde Kaſſen of Kiſten weg-leiden, en met verſcheide Beeldſpraakige Opſchriften, niet ſonder over-Godsdienſtigheid, in ſekere drooge onder-aardſche Kelders plagten te begraaven: op datwe mogelijk door de beſchouwing van alſulke af-beeldſels, de Egiptiſche Dood-Kiſt van Joſeph, als door eenige ſchemering waarſchijnelijk mogten verklaard ſien. Dus vertoond ons Tafereel dan de afteekening van eenige waar ingebalſemde Lichaamen; hoedanige verſcheide oorſpronkelijke, eertijds in de Bewaar-kamer van den Groot-Hertog van Heturien, en in die van Johannes Nardius &c. te ſien waaren.

Egiptenaren pragtig in't Zalven en begraven der Dooden.

Geneſis 50. vers 11.

En ſulks door eenig lang bewaarde Mumien beveſtigd.

A. Is de Vertoog-ſchets van een volkomen doorbalſemd Lichaam; dat met Linnen-ſtrooken op verſcheide wijſen, ſoo konſtig en verſtandelijk geſwagteld is, dat het van geen Wond-heelers ſou konnen verbeterd worden. Daar dan ook het Bewindſel des Hoofds genoeg toond, dat de Egiptenaars het Aangeſigt niet altijd gewoon waaren bloot te laaten, wanneerſe die met de Kaſſen in Graf-kelders ſtelden; ten minſten heel ſelden aan de regt ingebalſemde Lichaamen. Alhoewel'er mogelijk ſommige bloot geſien worden. Want daarom waarenſe gewoon boven aan het Dek-ſtuk der Houte Lijk-kas, een af-beeldſel van des ver-ſtorvens Tronie te maaken; gelijkwe aanſtonds ſullen ſien.

B. Vertoond het ſelve konſtig geſwagtelde Lichaam, binnen een anderen Graf-doek met wat breeder Windſelen, van 't Hoofd tot de Voeten geheel omwonden en opgebakerd; in manieren byna, als wy Lazarus, en het Lichaam van Jeſus ſoo ſtraks ingewonden en omſwagteld hebben geſien. Waar op men de woorden van Herodoot ſou mogen paſſen, als hy van de Egiptenaars ſeid; WANNEER DE DOODE AF-GEWASSEN IS, BEWINDEN SY HET GANTSCHE LICHAAM MET EEN LINNEN SINDON OF GRAF-DOEK, MET AFGESNEDEN WINDEL-STROOKEN.

C. Verbeeld de houte Kas of Dood-kiſt, half van ſijn Dek-ſtuk geopend; en het dobbel ingewonden Lichaam A. B. daar in te ruſte geleid. Hoedanigen houten Kiſt, volgens Diodorus Siculus by de Egiptenaars aan elken Dooden vergund wierd, na de hoedanigheid van ſijn Staat; het zy koſtelijker of ſlegter. En gelijkmen aan het boven deel des Dek-ſtuks een menſchen aangeſigt ſiet; alſoo was men gewoon het Tronie-beeld van eenigen Godt, die den Verſtorvenen door 't Opſchrift van ſommige Beeld-ſprakige Letteren aanbevolen was, vertoonde; ofte van de eigen gedaante des menſchen die daar in lag, met Verwen of Goud, of met beide te gelijk, daar op te Schilderen, of als een Mom-aanſigt uit-te ſnijden, en te verbeelden. Waar van mogelijk het uithouwen van ymands eige Beeldnis, op de Pronk-Graven van vermaarde Mannen, tot op heden by ons kan overgebleven zijn. En hoedanig te mets deſe Dekſels uitwendig noch vercierd wierden, wijſt de naaſt volgende verklaring over de Af-beelding. D. overvloedig aan. Aan welke Kas dan ook door de platte Pennen aan de zijden des Dekſels, met f. g. h. i. geteekend, genoegſaam aangeweſen word; hoedanig het ſelve in de gaten k. l. m. n. van rondom den Boord des onderdeels, ingeſloten, en te ſaam gehouden kon worden.

D. Vertoond de buiten gedaante van een geheel vercierde Lijk-bus; alwaar ſig een Vrouwen Beeld laat ſien dat met een veelkleurig en geſtriept Polymiten Hoofd-hulſel bekaperd is: t'eenemaal ſweemende na het Hulſel dat Chiffletius aan ſijn Mumie vertoond; hier ontrent E. verbeeld. De Borſt van dit ſelve voorbeeld is met veel Kringen omboord; en de reſt na onder, in vernaauwende Cirkels verdeeld; door welker midden een Breeden Band neerwaards gaat; die met Egiptiſche Beeld-letteren vercierd is; waar van het ons nu niet en luſt de verklaaringe by te haalen, om dat het hier de plaatſe niet en is. Hoedanige Mumien, men geenſinds en moet houden in de Lybiſche Zand-Zee van de Sonne gedroogd te zijn, gelijk het gemeen Praatje wil.

E. Vertoond een Gebalſemd Lichaam, van Chiffletius, alswe terſtond ſeiden, by-gebragt; om te betoonen, dat de Egiptenaren het Aangeſigt hebben bloot gelaten; alleen het Hoofd met een Hulle-doek verſorgende, die by de Wangen tot over de Borſt met twee ſlippen neer-hing; de Ooren ſelfs geſien wordende; waar van men miſſchien mag denken, dat het Hoofd-windſel afgenomen is. Gelijk ook van die, welke hy ſegd te Venetien geſien te hebben, en elders meer ſoodanig vertoond worden. Doch dat hier de ſmalle Windſel-ſtrooken niet geſien worden, is van wegen de dik geſmeerde Salve, die daar om bekorſt is. Zijnde deſe hier in van de vorige verſchillig; dat de Armen kruiſlings over malkander geſlagen zijn. De Kinne is met een geplooiden Doek, in maniere van een Baard, ondersteund, op dat de Mond niet en ſoude gapen.

F. Is de Af-beelding die deselve Chiffletius by-brengd, tot bewijs van de maniere der Ouden; namelijk hoedanig de jonge kinderen met breede Swagtelen, van den Schouder tot de Voeten omwonden wierden: welk Antijk-voorbeeld genomen is uit een Oude Marmere Kolom, en van Romen gebragt zijnde, eertijds te sien was in 't Huis van P. P. Rubens, vermaard Schilder tot Antwerpen.

Aldus is dan soo wel de rijkvoerige, als de gemeene wijse van Dooden te behandelen, onder de Egiptenaren geweest: met welke de oude Hebreen en Persen en alle de Oosterse Volken soo grooten gemeenschap hebben gehad, datmen d'een door d'ander genoeg verklaren kan. En alhoewel het begraaven der Dooden, van overlang ook by de Grieken en Romeinen in gebruik was; nochtans plagtense die mede te verbranden. Welk doen van sommige ook den Joden met niet alte groote sekerheid, toegeschreven word: want of schoon men daar toebrengd, dat die van Jabes, het Doode Lichaam van Saul, en die van sijne Soonen verbrand hebben, 1 Sam. 31: 11-13. en dat Asa op een Bed van Specerien geleid, een groote Lijk-branding aangedaan is, 2 Kon. 16: 14. als mede aan Joram, kap. 21: 19. en Jeremias dusken Eer-bewijsselijke Lijk-stacie, aan Hiskia beloofd, kap. 34: 5. vergeleken met het dreigement van Amos 6: 10? soo en kan nochtans het eerste voorval niet anders, als een bysondere daad aangemerkt worden; nadien die van Jabes dit deden, op dat mogelijk de Philistijnen niet wederom quamen, en de Lichaamen verder mishandelden: gelijkse waarschijnelijk nu al door bederving tot het Balsemen onbequaam waaren geworden. Doch de rest der Brandinge moetmen niet soo seer van de doode Lichaamen, als wel van een Brandinge der Specerien, welke ter Eeren als tot een Uitvaart der Koningen, plagten aangesteken te worden; waar van Maimonides en andere Joden tamelijk wel geschreven hebben. Gelijk sy mede met sommige Taal-vitters noch niet eens zijn, in wat zin men de Verbrandinge by Amos opnemen moet. Doch dat hy daar van iets ongemeens spreekt, schijnd de bedreiging eenigsinds aan te wijsen. Hier nu verder by te haalen, hoedanig alle andere Volken met haare Dooden omgesprongen hebben, sulks sou veel te lang, en mogelijk eenige af-keerig schijnen: want daar in sou hy sien, hoe de Schijten, en die van Pontus met de oude Yeren, haare Dooden, of die door Ouderdom haast schenen te sterven, op-aten. Ja hoe eenige Indiaanen haare sieke Vrienden aten, terwijlse noch leefden, uit vreese dat hun misschien het Vleesch niet wel smaken sou, wanneerse dood waren. Gelijk we dan ook uit Herodoot van de Essedoners souden ontwaar worden, datse het voor schande houdende van siekte te sterven, haar van hunne Kinderen lieten op-eten; die niets daar van en bewaarden dan het hoofd, datse plegen te vergulden. Ook hoe sommige de Gestorvene voor de Beesten of in 't Water wierpen, of aan de Boomen ophingen; voornamelijk wanneerse op het nijp-punt van de Dood waaren. Tot welkwe waarlijk de belagchelijke wijse der Trogloditen met een woord souden mogen byvoegen; als die haare dooden het hoofd aan de voeten bonden en op een Berg met Werp-steenen overstulpten; en dan voor wettig begraaven hielden, wanneerse op dien Steenhoop een Geiten Hoorn te pronk geset hebbende, onder een uitbundig lagchen en schateren henen gingen.

Of de Hebreen ook haare Dooden ooit Verbrand hebben.

Verscheide behandeling der Dooden onder de Volken.

Soo is dan den gestorven Jesus, eindelijk aldus Gebalsemd en Ingewonden, niet sonder by den Rijken in sijn Graf-stede te zijn, na de Schriften Heerlijk begraaven: want de troost der Kerke vereischte, dat Jesus Begraaven wierd; gelijk den Artijkel des Geloofs sulks ook gedenkt: als de welke daar door de Graaven der Geloovigen Heiligen moeste, op datser in bewaard wierden tot een Zalige Opstandinge: te vooren ook in 't Geloove der oude Vaderen, aangaande de besorging der Begraaf-plaatsen, en Zalvinge der Doode Lichaamen, onder de beginselen der Weereld afgeschaduwd. Want Jesus in sijn Dood, de Dood door sijn Opstandinge sullende overwinnen, moe-

Jesus moest Begraaven worden.

moeste aldus in 't Graf dalen om den Vloek der Graaven weg te nemen, door sijn Zegenpralende uitgang uit het selve. Van de plaatse nu daar Jesus na dese wijse begraaven wierd, seggen ons de Euangelisten, datse gelegen was in een Hof ontrent Golgotha: want soo moetmen 't verstaan wanneer Johannes segd; *Daar was in de plaatse, daar hy Gekruist was, een Hof, en in den Hof een Nieuw Graf, in het welke noch nooit ymand gelegt en was geweest.* Namelijk Joseph van Arimathea, hadde ontrent den Kruis-Berg een eigen Hof, en in die plaatse een Nieuw Graf, in een Steenrots uitgehouwen; dat soo Nieuw was, dat'er niemand noch in gelegen hadde: vergelijkt Matth. 27:60. met de andere Euangelisten. Want gelijk het de gewoonte by de Joden was, haare Begraaf-plaatsen even als de Romeinen, buiten de Steden te hebben; alsoo waaren wel haare openbaare Graaven, dikmaal aan den voorby-loop der Wegen; (gelijk aan dien Besetenen te sien is, Matth. 8:28. welke de Dood-kelders en Graaven uit en in rinkinkende, den weg aan de voorby-gangers onveil maakte.) Doch de meeste onder de welgestelde Joden, hadden eigen Begraaf-plaatsen, voor hare gantsche Familien; en dat dikmaal in hunne Hooven of Land-goederen; gelijk te sien is, 2 Kon. 21:18. en 26. 1 Sam. 25:1. 1 Kon. 2:34. Waarom de Rabbijnen ook seggen, dat het der Joden gewoonte niet en was, de Dooden uit een geslagt, hier en daar verstrooid te leggen, maar in een Spelonk of Graf-kelder, daar verscheide uitgehouwen plaatsen waaren voor een geheel Stam-huis. Aldus dan hadde Joseph van Arimathea hier ook een Nieuw Graf in sijnen Hof, die niet heel-wijd van Golgotha lag, uit een Steenrots uitgehouwen; namelijk tot een holle Graf-kelder uitgekapt, en met verscheide Vakken of Nesten, in de Wanden te wederzijds als ondiepe Ovens ingehouwen; bequaam om in yder Vak, een ingewonden Lichaam te konnen leggen, afgescheiden van andere die daar lagen, of stonden geleid te worden: aan hoedanigen uithouwen der Graaven, Esaias ook gedenkt, kap. 22:16. Soo dat dit dan geen Graf van uitgehouwen Steenen gebouwd schijnd geweest te zijn, gelijk Salmasius dat na een Griekse snuf heeft willen verpoetsen: alhoewel'er veele soodanig opgemetseld by Joden en Heidenen, en ook onder de eerste Christenen, meer als thans, gevonden wierden, die noch in gestalte noch in gebruik, van de uitgehouwene verschillig waren. Waarom het van de Euangelisten tot onderscheiding van al-sulke Graaven schijnd geseid te worden, dat Jesus in een *Uitgehouwen Graf* geleid is. Gelijkse ook naauwkeurig aanteekenen, dat'er nooit ymand in gelegen hadde: want Jesus moest in sulk een Graf geleid worden, op dat hy Opgestaan zijnde, niemand konde twijffelen, of niet een ander in sijne plaatse opgestaan waare? Hoedanigen agterdogt nu soodanig de pas afgesneden was, dat het selfs niet met leugenen te stofferen noch goed te maaken was. Want soo dit had konnen gelden, het is te denken, dat de Joden dit veel-ligter hadden konnen voortbrengen, als te seggen, dat hy gestolen was; nadien het immers meer onder hen gebeurd was, dat ymand van den Dood verresen was: alhoewel Jesus voor den dag komende, haar soo wel door de Wonden der Kruis-nagelen, als aan Thomas hadde konnen bekend worden. Ja Jesus is niet sonder vere-siende reden, ook in dusdanigen uitgehouwen Rotssteen, en niet in een Aarden graf, noch 't geen van gebakken Steenen gebouwd was, begraaven; op datmen daar over geensinds agterdogt sou konnen opnemen, dat het Lijk ondermijnd, dat is by wijse van doorgraaven, weggestolen, of dieper ingesonken was geworden: Gemerkt dit alles in geen Steenrots plaats had, 't selve behending en in korten tijd te doen. En nadien ons ook van Jesus Graf-legging niet anders verhaald word, als dat sijn Lichaam met Specerien ingewon-

Joh. 19: 41.

Waar Jesus Graf eigentlijk gelegen was.

Joh. 19: 41.

De Joden hielden veel van eige Graaven te hebben voor haare geheele Familien.

Hoedanig de Graaven met langvierkante Vakken in de Muurwanden ingehouwen waaren.

Waarom Jesus in een Nieuw Graf, en in een Rots gehouwen moeste begraaven worden.

wonden, en in een Nieuw Graf geleid wierd, dat uit een Rotssteen uitgehouwen was; alsoo sietmen wel dat hy niet in een houten Dood-Kist of diergelijken Lijk-Bus ingesloten is geworden: gelijk volgens Diodorus, doorgaans by de Afgodische Egiptenaren in gebruik was, de ingewonden Dooden, in houte Doosen of holle Kassen met Deksels te sluiten: maar dat hy, alswe straks seiden, in soodanigen uitgehouwen Vak, dat langwerpig vierkant, de groote van een mensch had, op de geseide wijs met Graf-doeken omwonden, nedergeleid is. Gelijk mede in de Opwekking van Lazarus wel gewag gemaakt word, van de Spelonke of Dood-kelder, en van de Graf-windsels, waar mede hy aan handen en voeten gebonden zijnde, uitquam; maar van geen Dood-kist gerept word. En sullen wy hier noch te minder aan twijffelen, wanneer wy aanmerken, dat de Engel de yverige Graf-besoekers, niet verder als met dese woorden noodigde, als hy seide; *Komt herwaards, siet de plaatse daar de Heere gelegen heeft*. Gelijk Johannes ook niet als van de vindinge der Graf-doeken, en den Sweet-doek des hoofds gewag maakt, en niet en spreekt van de geledigde Dood-kist, waar in Jesus gelegen hadde; om dat de Vakken der Lijken in de zy-wanden van sulke Graf-kelders ingehouwen, of daar in gebouwd, tot de plaatse selfs behoorden. 't Gene by-aldien het anders waare geweest, den Engel veel meer reden hadde gehad, te seggen; *Komt herrewaards en siet de Dood-Bus geopend en ledig:* doch nu segd hy alleen; *Komt en siet de plaatse*. Maar om dat dit Dood-vak niet verplaatst, noch tot het Graf kon uitgebragt worden, heeft hy ongetwijffeld gewilt, datse daar toe ingaan souden. Soo dat dese Joodse wijse daar in van die der Egiptenaren verscheelde, datse haare Dooden niet in houte Kassen of Kisten begroeven; gelijk we kort hier vooren aan de Mumien gesien hebben, en met Joseph die in Egipten Gebalsemd, en in een Kiste geleid, lange daar na in Canaan gevoerd is, uit Genesis 50. bewesen hebben. Maar wanneer Johannes aanteekend, dat sy Jesus in een na-by gelegen Hof ontrent Golgotha begroeven, *Om de Voorbereidinge der Joden;* soo schijndmen te mogen bedenkelijk houden, of sy hem niet veel-ligt in een andere plaatse, en ver hier van daan, souden begraaven hebben, ten waare haar de Sabbat overvallen hadde, welke met het aanligten van de Sterren inging? Waarom eenige dit als een bysonder Schik-lot tot vervulling der Schriften agten; op dat Jesus hier deun by Golgotha begraaven, nochtans sijn Grafstede by den Rijken hebben soude, om op den Sabbat daar in te rusten: waar van wy nu alreede een waarschijnelijker uitleg hebben bygebragt. En datse dit noch alles voor het ingaan van den Sabbat selfs, verrigt en ten einde gebragt hebben, sulks sietmen klaar uit Luc. 23:55. Want de Vrouwen, die met Jesus uit Galilea gegaan waaren, volgden en aanschouwden het Graf, en hoe het Lichaam geleid wierd: *En wedergekeerd zijnde, bereiden sy Specerien en Zalven: en op den Sabbat rusteden sy na het Gebod*. Gelijk ook na 't getuigenis der Joden, het Zalven van doode Lichaamen, voornamelijk op den Sabbat ongeoorlofd wierd gehouden. Soo datse dan na de Graf-legging noch soo veel tijd over hadden, tot dese Bereidinge; zijnde mogelijk, aangaande dese Zalving, ten aansien haarer eige liefde-pligt noch niet voldaan; om datse alleen dus haastig, alhoewel rijklijk gedaan was. 't Geense dan na 't eindigen van den Sabbat wilden hervatten: gelijkse dat ook op het getuigenis der Euangelisten, met de daad bewesen hebben, wanneerse op den eersten Dag der Weke, al vroeg in den Morgenstond met dese Specerien na het Graf gegaan zijn. Want dat dese Liefde-pligt veelmaal het werk der Joodsche Vrouwen is geweest; schijndmen schemeragtig uit de woorden van Jesus te konnen afnemen, wanneer hy

Dat Jesus in geen houte Dood-kist, noch Leemen Lijk-Bus in het Graf gelegen heeft.

Matth. 28:6.

Waarom de Engel de Graf-besoekers tot het Graf in te gaan noodigde.

De Zalving en Graf-legging is voor het ingaan van den Sabbat geschied.

hy de Gramsteurigheid sijner Discipelen, om dat hem een Vrouwe aan de Maaltijd zalfde, en op sijn hoofd uitstorte, met dese woorden ter neder zet; *Datse dit gedaan hadde, tot een Voorbereidsel van sijne Begraaffenis:* nadien Jesus wiste, dat het den Vrouwen door den Sabbat en sijne Verrijsenisse, belet soude worden, sulks aan sijn dood Lichaam te bewijsen. Alhoewel de Vrouwe selfs de Zalving niet en dede met die voorkennis, als offe geweten had, dat Jesus soo na-by sijn Dood en Begraaving was: gelijkwe vooren breed getoond hebben. Daarwe ook hebben aangeteekend, dat de Eer-pligtige Zalvinge by de Grieken en Romeinen dikmaal van de Vrouwen geschiede; voornamelijk aan de Maaltijden; alhoewel de Heeren in de Bad-stoven ook haare Volg-jongens daar toe gebruikten; ten minsten om haar de Huid met den Strigel te schraapen, en het Druppel-Vat na te dragen. Hoedanigen Zalving meest tot de gesondheid en raddigheid der Leden aangewend wierd. Doch Jesus heeft over de Zalving aan hem over Maaltijd gedaan, gelegenheid willen nemen, om van sijne Dood en Begraaffenis te spreken: dit daar by tot een Merk-Teeken zettende, dat alwaar naderhand de goede Boodschap van sijn Dood sou verkondigd worden, de loffelijke daad deser Vrouwe, aangekant tegens het verkeerd oordeel van Judas, soude gedagt en erkend worden. Jesus dan aldus in het Graf geleid zijnde, hebbense eenen grooten Steen voor den ingang van het Graf geleid; met hoedanige Graf-zerken de Joodsche Graaven gewoonlijk schijnen toegedompt te zijn; gelijk Jesus soo den Steen, die op of tegen den ingang van Lazarus Graf geleid was, belaste weg te nemen, Joh. 11:38,41. Soo dat Joseph van Arimathea dit juist niet gedaan heeft, om Jesus dood Lichaam voor de mishandeling der Joden te beschermen, als sommige meenen. Na dat dan Jesus op 't aannaderen van den Sabbat, welke de *Voorbereidinge* genoemd word, volkomen begraaven was, sijn daags daar aan, namelijk als het nu Sabbat geworden was, de Overpriesters en Pharizeen, tot Pilatus vergaderd, om met hem van desen begraaven Jesus te spreken, seggende: *Heere wy zijn indagtig, dat dese Verleider noch levende geseid heeft,* Na drie dagen sal ik wederom Opstaan: *Beveel dan dat het Garf versekerd worde tot den derden dag toe, op dat sijne Discipelen misschien niet en komen by nagte, en stelen hem, en seggen tot den Volke, Hy is Opgestaan van den Dooden: en soo sal de laatste dwaalinge erger zijn dan de eerste.* Het gene dan alleen eenige Overpriesters en Pharizeen schijnen geweest te zijn, die uit haar eigen listigheid dit op den Sabbat deden, om geen tijd te verliesen; terwijl het gantsche Sanhedrin doe niet vergaderen konde. En daar te vooren de Pharizeen weinig in dese Historie genoemd zijn, en haar doorgaans in dit stuk wat schuil gehouden hadden; om datse mogelijk by het Volk dat Jesus aanhing te seer verdagt waaren, daar komense nu tot dese listige trek ook in 't spel; geloovende dat Pilatus haar die niet en sal afslaan, die hun dus verre haare driften ingevolgd scheen te hebben. Dus vergaderense dan *Des anderen daags, welke is na de Voorbereidinge;* dat is op den Sabbat, waar van het daags te vooren de Voorbereidinge was: want met dat opsigt diendmen de woorden van Mattheus op te nemen: soo dat het niet en was den eersten dag der Ongehevelde Brooden, waar van de Voorbereidinge was, wanneer het Paasch-lam by de Joden gegeten wierd, als Grotius met sommige gemeend heeft, om dat hy Jesus laatste Pascha een dag vroeger dan dat der Joden steld; daar hy het doch op den selven tijd gegeten heeft; en het nu op desen Sabbat den tweeden dag der Ongehevelde Brooden was, en daarom *Groot* genoemd word, Joh. 19:31. Dese Overpriesters dan komen onder vleijerie tot den Stadthouder, en seggen met

Matth. 26. vers 12.

Matth. 26. vers 13.

Jesus Graf met een Zerk steen bestulpt.

Bekommerde raadslag der Overpriesters over den Begraaven Jesus.

Matth. 27. 62. &c.

Wanneer de Overpriesters tot Pilatus zijn gegaan.

groote onderdanigheid; *Heere wy sijn indagtig &c:* doch van Jesus sprekense veragtelijk, en gedragen haar tegens sijn ondernemingen, als groote Besorgers van de gemeene Ruste des Volks; hem noemende een *Verleider:* dat is niet slegts een Googchelaar of die door konsten d'Oogen des Volks bedriegd; maar als eenen die het Volk van de Vaderlijke Insettingen aftroonde, en tot andere diensten wilde overbrengen. In hoedanigen zin sy ook eertijds van hem geseid hadden; *Hy Verleid de Schaare*, Joh. 7: 12. En staande voor Pilatus, hem ook beschuldigden; *Dat hy het Volk verkeerde &c.* Luc. 23: 2. Gelijk men mede by Justinus Martyr aangeteekend vind, dat eenige Palestijnsche Joden, aan sommige Synagogen hebben bekend gemaakt; *Dat door eenen Verleider, Jesus de Galileer genoemd, een Goddeloose Ketterie onder hen was opgestaan.* Maar waar uit zijn doch dese Overpriesters en Pharizeen indagtig geworden dat Jesus geseid hadde; *Na drie Dagen sal ik wederom Opstaan?* Men vind het nergens soo van hem rond-uit tegens haar geseid noch aangeteekend; doch wel tegens sijne Discipelen, Matth. 20: 19. &c. Ten zy dan mogelijk hier uit, dat hy te vooren tot dit geslagte, dat van hem een Teeken begeerde, geseid hadde: *Het Boos en Overspelig geslagte versoekt een Teeken; en haar en sal geen Teeken gegeven worden, dan het Teeken Jone des Propheten. Want gelijk Jonas drie Dagen en drie Nagten was in den Buik des Walvisch; alsoo sal de Soone des Menschen drie Dagen en drie Nagten wesen in het herte der Aarde*, Matth. 12: 39, 40. Dit haddense dan misschien klaar genoeg verstaan; en het selve nu indagtig geworden zijnde, en het gevaarlijk gevolg daar van verder insiende, zijnse te rade geworden, Pilatus daar over met ernst aan-te-spreken, en een Wagt tot bewaaringe van het Graf te versoeken; op dat Jesus Discipelen de pas afgesneden wierd, hem by nagte steelswijse weg te nemen, en daar op onder 't Volk breed uit te strooien, dat hy Opgestaan was: 't geen meendense, Jesus Leere dapper sou voortzetten, siende deselve nu door sijne Opstandinge bevestigd: alsoo *Dat de laatste dwalinge erger dan de eerste soude zijn.* 't Gene haar Pilatus dan ook ligtelijk toestond, en seide; *Gy hebt eene Wagt, gaat henen versekerd het gelijk gy het verstaat;* namelijk als of hy seide; neemd die Wagt die gy alreede in dienst en tot bewaaring van den Tempel hebt; gelijk we vooren getoond hebben. Waar toe dan Pilatus sich ook noch te gereeder scheen te vinden, als hy eenig gevaarlijk gevolg hoorde inbrengen; mogende daar op heel wel Lijden, dat Jesus in het Graf bleef; om dat hy geen nieuwe onlusten onder 't Volk sogt. Gelijk men ook getuigd vind, dat de Joden naderhand noch over desen Stadthouder, by den Keiser Cajus Caligula, soodanig zijn klagtig gevallen; dat hy na Romen opontboden, en van seer veele wreedheden betigt zijnde, uit vreese voor harde straf, sich selven sou doorsteken hebben; gelijk Eusebius verhaald. Dus gingen dan de Overpriesters en Pharizeen henen, en versekerden niet alleen het Graf met dese Wagt; maar sy verzegelden ook den Steen; en dat seer waarschijnelijk met des Stadthouders gewoonlijk Zegel-merk, op dat de Krijgs-knegten, mogelijk haaren pligt vergetende, sich niet en lieten omkoopen, om toe te laaten dat de Steen van 't Graf geligt, en het Lichaam daar uit gedraagen wierd. 't Geen men alleen als het voornaam Oog-wit deser Verzegelinge te agten heeft; en niet als of Mattheus alleen geseid hadde; *Datse het Graf verzegelden*, dat is, *Versekerden met de Wagt.* En waarlijk, dusdanigen Verzegeling is seer noodig geweest, om Jesus Verrijsenis des te Heerlijker, en te sekerder het Geloove voor te stellen, als den Eersteling der gener die ontslapen zijn, 1 Cor. 15. vers 20, 23. Gelijk de uitslag tegen alle valsche bewimpeling, Sonneklaar geleerd heeft: want Jesus en kon in 't Graf niet blijven, dewijl hy selfs de Opstan-

En onder wat voorgeven sy haar versoek instellen.

Marc. 10. vers 34. Luc. 18: 33. vergeleken met kap. 24: 7.

Pilatus staat der Joden versoek toe en wil datse het Graf versekeren na haar welgevallen.

Jesus Graf met de Romeinsche Wagt versekerd.

Waarom Jesus Graf ook billik Verzegeld is.

standige was, Joh. 11: 25. waar van wy nu niet wederom en sullen beginnen te spreken, om dat wy de sekerheid van dese Glorieuse Opstandinge, tot genoegsaame beschaming van alle der Joden listige bedeksels, in de betooging van Jesus ware Messiasschap, op 't einde van't Vierde Boek hebben getoond. Wy voegen 'er hier ten overvloed alleen noch het getuigenis van Pontius Pilatus by, dat gevonden word in sijnen Brief aan den Keiser Tiberius geschreven, wien hy schuldig was rekenschap van sijne besorginge te geven; die van desen Inhoud is: *De Joden hebben waarlijk haar selven en haare Nakomelingen door enkele nijdigheid, een swaare ramp op den hals gehaald: want sy belofte hebbende, dat haaren Godt hen sijnen Heiligen van den Hemel soude senden, die met regt van haar sou Koning genoemd worden; soo is hy eindelijk gesonden, en heeft onder haar gewandeld, terwijlen ik Stadthouder was in Judea. Doch siende desen soo veel groote Wonderen doen, dat het Joodsche Volk van hem seide, dat hy Gods Soone was; zijn de Oversten der Joden, met nijd tegens hem ontsteken, en hebben hem gevangen genomen en aan my Overgeleverd. En na dat sy dan dit, dan dat van hem liegende, hem beschuldigd hadden; namentlijk dat hy een Toovenaar was, en dingen deed die tegens haare Wet aanliepen; Soo hebbe ik geloofd dat het soo was; en hem Gegeesseld hebbende, hebbe ik hem aan haaren wille overgegeven. Doch sy hebben hem Gekruist; en hebben Wagters by sijn Graf gesteld: maar hy is terwijl mijne Krijgs-knegten het Graf bewaakten, aan den derden Dag Opgestaan. Waar over de Boosheid der Joden soo hoog opgestegen is, datse de Wagters met geld hebben omgekogt, om te seggen; dat hem sijne Navolgers by Nagt uit het Graf gestolen hadden. Doch het geld na haar genomen hebbende, hebbense egter de waarheid geensinds verswegen; maar betuigd, dat den Begraavenen onder haar gesigt was Opgestaan; en datse om sulks te verbergen, door steek-penningen van de Overpriesters waren omgeset.* Dus luid den Inhoud van den Brief, op het aanbrengen van verscheide Oude Schrijvers. Op welke sich ook Justinus Martyr niet geschaamd en heeft, hem tegens de Heidenen te beroepen, wanneer hy segd; *Dat dese dingen soo geschied zijn, kond gy weten uit de blijken der Brieven die Pontius Pilatus geschreven heeft.* Soo dat selfs Tiberius over dit getuigenisse gaande wierd, om in den Roomschen Raad voor te stellen; *Dat Christus als Godt moeste ge-eerd worden.* 't Geen wy hier niet verder sullen vervolgen, om dat wy in dit Vijfde Boek alleen voor hadden, eenige bysondere dingen uit de Oudheid der Joden en Heidenen, tot de hand-dadige Kruis-rol des Saligmaakers Jesus, van wat nader by te beschouwen: invoegen ons hier alleen noch schijnd te ontbreken, dat we ook de Overblijfselen van Jesus Lijden in de Historie der Apostelen, met den aanwas der Kerke, onder de Tien Bloedige Vervolgingen van den Rooden Draak, tot aan Constantijn de Groote, mogen sien vervullen, om dit gedeelte der Bybelsche Voorbereidselen met een Sesde Boek, welvoegsaam te laaten eindigen.

Brief van Pontius Pilatus aan den Keiser Tiberius.

HET SESDE BOEK
Van de
VOOR-BEREIDSELEN
Tot de
BYBELSCHE WYSHEID,
En gebruik der Heilige en
KERKLYKE HISTORIEN:
EERSTE HOOFTSTUK.
KORT INHOUD DESES HOOFTSTUKS.

EUangelium *hoedanig op de* Uitstorting des H. Geests *van de* Apostelen *verkondigd; en hoe* Jesus *daar in met* Kragt op de Wolken *gesienis. Dat de* Bekeering der Volkeren, *volgens de Ordening der* Vier-zijdse Tempel-metinge *geschied is. Noodiging en* Verwerping der Joden, *hoedanigen Deure tot de* Roeping der Heidenen. Stephanus *Predikatie ontleed. Joden vervolgen de* Apostelen. *Leven en bedrijf van* Paulus. Concilie *waar over te Jerusalem gehouden.* Oproer *te Ephesen.* Paulus *Reise na* Romen, *en sijn Dood.* Nero *hoedanigen wreeden Prins, en onder wat toeval, hy de* Eerste Vervolger der Christenen *is geworden.* Simon den Toovenaar *sijn Leven en Bedrijf, en* Fabel-agtige Vertellingen *van sijn* Vliegen *te* Romen &c. *Dat* Petrus *niet waarschijnelijk te* Romen *is geweest; en waarom* Romen *alle* Uitheemse Godsdienst, *behalven de* Christelijke *heeft konnen dulden. Vuile en wan-gedrogtelijke* Ketterien *in de Kerk opgekomen. Uit-einde en Dood sommiger* Apostelen. Derde Deel der Zee, *of* Roomsche Rijk, *wanneer in* Bloed *veranderd. Oorsprong der* Joodsche Onheilen, *en derselver Oproer tegens de* Romeinen. *Van den valschen Messias* Barchochab. Joodsche Politie, *hoe in* Drie soorten van Boomen *onderscheiden.* Jesus *onschuldig* Bloed, *wanneer op der* Joden Kop *gekomen. Oproer en voorlopende Onheilen binnen* Jerusalem: *deselve* Stadt Belegerd, *en onder veel hoog-gaande benaauwdheden, door* Titus Vespasianus *ingenomen, &c.*

Jesus heeft sijne Discipelen niet sonder troostelijk afscheid verlaaten.

WAnneer de Saligmaaker Jesus nu eenmaal ge-eindigd hadde sijne Discipelen bevelen te geven, en hy de Aarde verlaatende ten Hemel Opvaaren soude; heeft hy haar sijn henengaan niet alleen met een overtroostelijke belofte willen smakelijk maaken, haar toesegende; Datse de kragt van den HeiligenGeest souden ontfangen; maar hy heeft haar ook den last van het hoog-waardig Apostel-Ampt op de Schouderen geleid; en haar gantsche uitvoeringe en wedervaren onder die bedieninge, in drie woorden afgebakend, als hy seide: *Gy sult mijne Getuigen zijn, soo te Jerusalem, als in geheel Judea en Samaria, tot aan het uiterste der Aarde.* Namentlijk om in sijnen Name te Prediken Bekeeringe en Vergevinge der Sonden onde

Actor. 1:8.

der allen Volken; eerst aan de Joden, beginnende van Jerusalem: alsinds bevestigende, Dat Jesus van Nazareth de beloofde Messias was na de Schriften; en dat in hem alles vervult was geworden, dat geschreven was in de Wet Mosis, ende de Propheten en Psalmen, Luc. 24: 44. &c. Waar toe Jesus haar dan ook als sijne Discipelen te vooren vermaand had, niet van Jerusalem af te wijken, voor datse tot de uitvoeringe van sijne Getuigenis, door de Kragt uit de Hoogte souden aangedaan, en voorbereid zijn: om van daar, namelijk van Jerusalem, op des Heeren bevel, haar Getuigenisse te beginnen. Dus zijnse dan ook aanstonds, en soo haast als Jesus van den Olijf-Berg voor haare Oogen opgenomen was, derwaards gekeerd, om aldaar de Belofte des Vaders in het Geloove te blijven afwagten; daar toe ingaande en versaamelende in sekere Opperzaale, die na sommiger meeninge, seer na-by, of aan den Tempel was: alwaarse eendragtelijk volherdende waaren in 't Bidden en Smeeken, ontrent 120 Persoonen in getal: wordende kort daar op, volgens de ernstige vermaaninge van Petrus, Matthias in des uitgevallen Judas plaatse, tot de Elf Apostelen verkoren. En gelijk Lucas den eersten Pinxter-dag aanteekend, welke volgens de Wet op den Vijftigsten dag na den tweeden Paasch-dag quam, Levit. 23: 15, 16. op welk de Wet gegeven was en de Eerstelingen van den Oogst der Vrugten Opge-offerd wierden, Num. 28: 28. alsoo sienwe ook daar in, dat Jesus Christus op dien selven tijd en dag, gelegenheid heeft willen nemen, om door de eerste magtige Daad, dien hy na sijn Hemelvaard beloofd hadde te volvoeren, sijn Koningrijk aan te vaarden; en dat door de uitstortinge van sijnen Geest, over die Persoonen, welke binnen Jerusalem in de Geseide Opperzaale by malkanderen waaren. 't Gene hy dan dede onder een Wind, die ontrent de Derde of Negende Uure, het Huis dede dreunen, Actor. 2: 15. Door welk eene Goddelijke aandoeninge, sy dan aanstonds hebben begonnen met andere Talen te spreken; en te betoonen een onwedersprekelijke kragt van Wijsheid te hebben, om de Uitverkoorene tot de Kerke des Euangeliums te vergaderen: waar van dan ook fluks drie duisend Zielen, door de Prediking van Petrus Bekeerd zijn; en de Eendragt en Vrede der jong-gebooren Kerken, niet alleen door geen gering getal van Eerstelingen op desen Pinxter-dag Ingewijd wierd; maar ook een Goddelijke blijk, van de kragtige werking door den Geest der Liefde en Eendragt, gegeven wierd: vervullende de Apostelen hier alsoo, door den aanvang harer Prediking, hun Getuigenis eerstelijk binnen Jerusalem, aan allerlei Natien: versekerende Petrus met de Elf andere Apostelen, aan alle Uithemers, Parthers en Meders, Elamiters, Mesopotamers, en die uit Judea, Cappadocien, Pontus en Asien, en Phrygien en Pamphilien, Egipten en Lybien daar gekomen waaren; en aan d'uitlandsche Romeinen, en Joden en Joden-genooten, Cretensers en Arabiers; Dat dit nu de Groote Werken Gods waren, waar van Joël gepropheteerd hadde, kap. 2: 28-31. Betoonende aan de Israelitische Mannen, door een nette beschrijving van Jesus de Nazarener, Dat hy de waare Messias was, die sy door de handen der Onregtvaardige aan 't Kruis gehegt hadden; maar nu van Godt Opgewekt was na de Schriften, uit den 16. Psalm: welken Opgestaanen Jesus nu sijn Koningrijk aanving, volgens de Voorseggingen der Propheten. Een Leere die soo kragtig wrogt, dat'er niet alleen verslagenheid, maar ook Geloove onder veele quam; soo dat Petrus een geheele Schaare vermaande sich te laaten Doopen in den Naame des Heeren Jesu, navolgens den last dien hy neffens de andere Apostelen ontfangen hadde, Matth. 28: 19. *Gaat henen en onderwijst alle Volken, deselve Doopende, &c.* Over welke Bekeeringe der opgetelde Natien, men tot vervulling der H. Schriften aanmerken moet, dat dese meest Japhetiten waaren,

Luc. 2.

Jesus aanvaard sijn Koningrijk.

Cant. 4: 16. Joh. 3: 8. &c.

Het Euangelium word met kragtdadige betuiging van de Goddelijke werkinge des Heiligen Geests voortgeset.

Psalm 110. &c.

Japhetiten eerst Gepredikt en tot de Kerke geroepen.

ren, die volgens Genesis 9: 27. eerst moesten geroepen worden: ja ook eenige uit de verstrooide Tien Stammen Israels; gelijkmen uit Lucas kan afnemen, als hy segd; *Dat 'er Joden waaren uit allen Volke die onder den Hemel zijn.* En gelijk de zijden des Tempels by Ezechiel, in haar Vier Gewesten, van het Oosten begonnen worden te meten, kap. 42: 16-19. alsoo sienwe dat de optellinge der Volkeren, ook van het Oosten geschied; alwaar het Euangelium eerst onder de Heidenen doorgebroken is. Daar na van 't Noorden, Zuiden en Westen; alwaar de Romeinen, en in de Middelandsche Zee, de Cretensers; en eindelijk de Arabiers genoemd worden, die eenigsinds Zuidelijk ten Oosten gelegen zijn. Hier by quam noch de kragt van Wonder-daden te doen; gelijk eerstelijk bleek in het gene Petrus en Johannes aan eenen Kreupelen bevestigde, welke in het openbaar aan den Ooster-ingang des Tempels, by de Joden de *Schoone* genoemd, zat en Bedelde. Op welk voorval, siende des Volks verbaastheid en ongeloovigheid, Petrus ook der Joden wederspannige ondankbaarheid in het mishandelen van den Heere Jesus, genoegsaam onder de Oogen gesteld heeft: moetende dese nu aanschouwers zijn van de Wonderen die de Godt Abrahams, Isaaks en Jakobs, ter verheerlijking van sijn Kind Jesus hier onder haar dede; en betoonde dat hy nu ter Regterhand der sterkte Gods gezeten was; wiens kragt sy nu van den Hemel, en als komende op de Wolken zagen; gelijk hy staande voor den Hoogenpriester Cajaphas, geseid had. Soekende egter Petrus dit Jodendom door seer beweeglijke redenen te bekeeren, als hy seide; *Maar nu Broeders, ik weet dat gy dit door onwetenheid gedaan hebt, gelijk als ook uwe Oversten, &c. Beterd u dan en Bekeerd u, &c.* Actor. 3: 17-19. Voorwaar de Apostelen hebben niet alleen met dusdanigen ronden Belijdenis voor het gemeene Volk Getuigenis van Jesus gegeven; maar sy en zijn daar in geensinds besweeken, toen sy selfs uit last van de Overpriesters en Hoofd-mannen des Tempels, gegrepen, vast-gezet, en korts daar op voor Annas den Hoogenpriester en den geheelen Joodschen Raad, ter Verantwoordinge gesteld zijnde; met seer veele dreigementen aangevallen wierden. Daar sy haar dan niet en schaamden uit Esaias te bewijsen, dat Jesus dien STEEN was, die sy als onwetende Bouw-lieden verworpen hadden, en Godt nu egter tot een Hoofd des Hoeks, (dat is tot een voornamen Sluit-steen, die het gantsche Gebouw van Gods Raad voltoojen soude,) gemaakt hadde. Gelijkse haar ook uit den tweeden Psalm in het aangesigt verweten, hoe beide Herodes en Pilatus, tegens Jesus gewoed hadden. Invoegen door dit Prediken, de Gemeente Gods soo dapper toenam, dat'er ontrent 5000 te gelijk tot de Gemeenschap des Geloofs overgingen; levende in soodanigen Liefde en Mede-deelsaamheid, datse selfs ook haare Tijdelijke goederen, op een geheel vertrouwde wijse te saamen bragten. Hoedanigen Geestelijken Gemeenschap, ook eenen Ananias en Sapphira, door bedrog meenden te liegen; doch met een soo onverwagte Doot gestraft wierden, dat 'er vreese en ontsag door dese Wonder-daad Gods, en te gelijk een gulle wasdom der Geloovige gesien wierd: soo dat Jerusalem met waare Kinderen Abrahams begon vervult te werden; en Jesus met het openen van het Eerste Zegel, door sijn Apostelen op een Wit Paard, uit Zion en Jerusalem, overwinnende door het Land Canaan is uitgegaan, en soo tot alle Joden, Apoc. 6: 2. Die dan in dese daad voor de Tweedemaal genoodigd zijn na de Schriften. In welke noodiging egter maar een kleen Overblijfsel naar de Verkiesinge der genade geloofd heeft, Rom. 11: 5. De Groote, en den meesten hoop des Volks, heeft het Euangelium verworpen: en steunende op den Roomsen Keiser, Joh. 11: 48. hebben sy eenen Messias gewagt die geen Godt en was, Deuter. 32: 21. Joh. 19: 7. Ook belevense aan den uiterlijken Tempel verna-

Esaia 41: 2. Ezech. 43. vers 1.

Het Euangelium is met Wonderdaden bevestigd.

En hoedanigen verwijt aan de ongehoorsaame Joden.

Matth. 26. vers 46.

Actor. 4.

Standvastigheid der Apostelen in't leeren van Jesus Opstandinge.

Eenvoudige en opregte Gemeenschap der eerste Geloovigen.

Siet Prov. 9: 2, 3. Jes. 55: 1-6. Matt. 22: 4. Psalm 50. en 95. als ook den Sendbrief Jakobi aan de Twaalf Stammen, &c.

nageld, en poogden alsinds de Dronkene des Euangeliums, tot de Dorstige Kerke der Wet te brengen, Deut. 29: 19. 't Geense ook soo hevig deden, datse de waare Kinderen Israels niet alleen Vervolgden, maar ook selfs de Heidenen tegens haar ophitsten; om datse nu een Synagoge des Satans waaren geworden, Apoc. 2: 9. gelijk we kort hier na sullen sien. De Joodse Overpriesters en Mannen van den Grooten Raad, dan eerstelijk tegens de Leere des Euangeliums aangesteken, hebben veele van de Apostelen in de Gevangenis gesmeten. Doch die daar in geensinds verlaaten, maar wonderbaarlijk uit verlost zijnde, andermaal voor de Joodse Vergadering gesteld zijn. En wanneerse over hare Prediking doorgeschrobd wierden, zijnse geensinds van opset veranderd, seggende, *Wy en konnen niet nalaaten te spreken, 't gene wy gehoord en gesien hebben; men moet Godt meer gehoorsaam zijn dan den mensche.* Ja, wanneer sy volgens het goed-dunken van den doorsigtigen Gamaliel, niet met de Dood, maar met een Geesseling henen gesonden wierden, hebben sy Godt daar over niet alleen Verheerlijkt, maar sy hebben ook volhard den Gekruisten Jesus, dagelijks in den Tempel en by de Huisen te Prediken. Soo dat nu de Weke, in welke volgens Dan. 9: 27. het Slagt-Offer ophouden moeste, na-by of gekomen scheen, en de Kerke van Jesus, een sienelijke gedaante begon aan te nemen; stellende in het eerste jaar na sijn Hemelvaard, Diakonen tot Arm-besorgers en Kerk-dienaaren in: waar van wy sien dat'er eenige door de Hand-oplegging der Apostelen bevestigd zijn. Uit welke korts daar na de Vroome Stephanus vol des Heiligen Geestes en kragtig in Wonderen, den eersten Martelaar, door de hand des Joodschen Raads geworden is. Tot welke boose daad, sijn seer opmerkelijke Predikatie haar scheen gaande gemaakt te hebben, wanneer hy in twist was geweest met de Libertijnen; of Italianen, die van Lucas, Africaanse en Asiatise Joden, of Cyreners en Egiptenaaren genoemd worden: Haar op een seer kragtige wijse betoonende, datse het alleen door een slinkse bevatting der Schriften, voor een Gods-lasteringe opnaamen, dat den Tempel en de Ceremonien van het Oude Verbond, met de Opstandinge van Jesus Christus ophouden moesten; en datse dit wederstrevende, sekerlijk den Heiligen Geest wederstonden. Dus betoonde hy haar, dat Gods Oogwit in de Beloste den Vaderen gedaan, niet en was haar aan het Land Canaan noch aan den Tempel te verbinden: maar dit; Dat hy haar de Geestelijke goederen der Genade in Christo soude schenken, blijkende daar in, dat Abraham buiten Canaan geroepen, en sijn Zaad lang als Vreemdeling verkeerd heeft: ja dat Abraham door het Geloove, en voor de Instelling van 't Vleesselijk Verbond-Teeken der Besnijdenis, Geregtvaardigd was; en dat ook al sijn Zaad, uitgesonderd Jakob en Joseph, buiten Canaan begraaven was. Daar op bewees hy haar, dat de Groote Wetgever Moses, onder de Instellinge des Godsdiensts, de bysondere Beloften, in 't senden van dien Grooten Propheet gesteld heeft, dien hy uit haar verwekken soude. Haar aanmerkende als Ongeloovige, en Ondankbaare, en Wederspannige, gelijk als sy nu ook de maate haarer Vaderen vervulden. Hy leerde haar mede, Dat den Tempel eerst lange tijd daar na door Salomon gebouwd was, en Godt van een on-afmetelijke Majesteit moeste aangemerkt worden, Esa. 6: 1, 2. die in geen Tempelen woond, 1 Kon. 8: 27. En derhalven toonde hy den Joden, dat het alleen hun Boosheid en Hartnekkigheid was, datse haar aan den Tempel vergaapten, en de Mannen Gods die tot haar gesonden wierden, sogten te Dooden, gelijk als ook haare Vaderen gedaan hadden, Actor. 7: 51, 52. Na dat dan Stephanus onder het welbehagen van den onbekeerden Saulus, Gesteenigd was, is de Kerke binnen Jerusalem, niet weinig van dien selven Pharizeer vervolgd: want daar toe Volmagts-Brieven van de Overpriesters afgetroond

Blijven meest onbekeerd.

Joden kanten sig tegen het Euangelium.

Actor. 4. vers 20. en 5: 29. &c.

De Kerke krijgd een sienelijke gedaante.

Actor. 6.

De Prediking van Stephanus ontleed.

Stephanus bewijst dat den Tempel der Joden geen stand kon houden.

De Kerk van Jerusalem door Saulus vervolgd.

hebbende, verwoeste hy de Gemeente Gods, Overleverende Mannen en Vrouwen in de Gevangenisse, Actor. 8: 3. Blasende niet dan Moord, en Bedreiging selfs tegens de Discipelen des Heeren, kap. 9: 1, 2. Nochtans hebben de Apostelen, die Stadt daarom niet verlaaten; maar be-yverden sich om van daar over-al opsigt te hebben, op de dingen die het bestel van dese Nieuwe Kerke aangingen, over-al Discipelen uitsendende; op dat die met andere Geloovige, eerstelijk Getuigen van Jesus wierden buiten Jerusalem. Predikende in de Landschappen van Judea en Samaria: *Want de gene die verstrooid waaren om de Verdrukking die over Stephanus geschied was, gingen het Land door, tot Phenicien toe, en Cypren en Antiochien; tot niemand het woord sprekende dan tot de Joden*, Actor. 11: 19. met kap. 8: 4. vergeleken. Alwaar dan onder anderen Philippus met groote vrugt Predikende, selfs Simon den Toovenaar sich uiterlijk bekeerde; soo dat van wegen de hoope deses grooten Oogsts, ook Petrus en Johannes van Jerusalem derwaards gesonden wierden, welke de Geloovige den Heiligen Geest deelagtig maakten. En wanneer Simon ook dese gaave, (van wiens slegte daad, het woord SIMONIA, dat is, *Geestelijke Ampt-kooping*, af-komstig schijnd) haar te vergeefs voor Geld poogde af te knijpen; wierd hem aangekondigd, dat hy geen deel in de saake van Christus had; zijnde vol Bittere Galle en ongeregtigheid, wiens Geld met hem ten verderve sou zijn. En gelijk de Vertellingen en oude Erf-gerugten, veel wonders van desen Simon agtergelaaten hebben; alsoo sullen we niet lang hier na, eenige weinige van die versierde Leugenen ophaalen. Naar dese uitsendinge verhaald Lucas ook haar wederkomst binnen Jerusalem, Predikende op de Reise, in de Vlekken van Samaria. En Philippus tot den Kamerling gesonden werdende, Doopte hy hem op sijn geloove: en daar op naar Azoten gesonden zijnde, verkondigde hy in alle de Steden des Lands, het Euangelium; tot dat hy te Cæsareen aanquam, Actor. 8: 40. En alhoewel de H. Lucas de nette tijd van Paulus Bekeering niet aan en wijst; soo ontbreken'er nochtans geen fraaje Schriftgeleerde, die dit opmerkelijk voorval, ontrent een jaar na Jesus Hemelvaard stellen: omstandelijk genoeg verhaald, Actor. 9. en kap. 22: 6-16. Den welken, na dat hy in 't Huis Jude te Damascus, de Hoofdstad van Syrien, door de Hand-Oplegging van Ananias, wederom siende geworden was, aanstonds in de Synagogen die aldaar waaren, begonde te Prediken, *Dat Jesus Christus, de Soone Gods was*. Van waar hy na het verloop van veele dagen, (mogelijk onder die tijd in Arabien geweest hebbende, Galaten 1: 17.) in een Korf van de Discipelen over de Stadts-muuren heimelijk in der nagt nedergelaten wierd, en na Jerusalem reisde; namelijk in het derde jaar na sijne Bekeeringe, Galaten 1: 18. Want de Joden begonden hem laagen te leggen soo ras hy bekeerd was, op datse hem listelijk van kant hielpen. Daar hy dan aangekomen, van Barnabas tot het geselschap der Apostelen geleid wierd, en Christus Predikte. Ontrent dese tijd sag hy ook onder een verrukking van zinnen, het *Gesigte* in den Tempel, waar van hy Actor. 22: 17. spreekt. Doch waar door hy sich de Geessel-straf op den hals haalde; waar van hier na. En gelijk Paulus een bovengemeen getuige van Jesus Christus, ja een uitverkooren Vat des Heeren, in de eerste Kerke geweest is; alsoo maakt ook sijn leven na dese voorvallen de voornaamste stof uit, van de gantsche Handelinge der Apostelen. Wordende de andere saaken meerendeels maar als van ter zijden ingelast; en dat noch wel meest die, waar mede het bewind en de gemeenschap van Paulus eenigsinds saamenloopt. Waarom wy hem in sijne reisen wat kort willen op de hielen stappen. Als dan Paulus ook den Joden te Jerusalem in de weg was, en sy hem sogten te Dooden;

Yver der Apostelen in 't bestel der Kerke.

Geveinsde Bekeeringe van Simon de Toovenaar.

Actor. 8: 21.

Te wat tijd Paulus Bekeerd is.

Actor. 9: 23.

Paulus Predikt te Damascus en moet vlugten.

't Leven van Paulus de meeste stoffe van de Handelingen der Apostelen.

den; is hy van de Broeders uitgeleid na Cæsareen, en van daar afgesonden na Tharsen. Onder welke tijd de Gemeenten in Judea, Samaria en Galilea, vrede en wasdom hadden; *Wandelende in de Vreese des Heeren, en in de vertroostinge des Heiligen Geestes*, Actor. 9:31. Waar toe ook eenige meenen, dat doorgaans veel hielp, het gerugt dat de Keiser Tiberius, op het verhaal welk Pilatus hem van Jesus mishandeling gedaan hadde, aan den Roomschen Raad belast hadde, deselve Jesus onder de Goden te Eeren; 't geen sy af-sloegen, om dat sulks uit haaren Kooker niet en quam; dewijl'er sonder goedkeuring des Raads, niemand tot een Godt aangenomen wierd. Doch Tiberius egter bevelende, datmen den Christenen ongemoeid sou laaten; kante sich den Raad daar soodanig tegens aan, dat'er een Bloed-bad uit ontstond: Alhoewel het getal der Geloovige egter vermeenigvuldigde, volgens de straks aangetooge plaatse. En schoon de Boose Joden, het eenige van dese te bang maakten, en na andere Landschappen deden vlugten; soo waarense doch in haar oogmerk bedroogen; dewijl dit een seer bequame gelegenheid verschafte, om het Euangelium daar door onder de Joden te planten: gelijk Lucas aanteekend, Actor. 8:4. en kap. 11:19. En wanneer Petrus te Lydda eenen Eneas genesen, en Tabitha te Joppe Opgewekt had; is hy door 't gesigte van een Vat met Reine en Onreine Dieren onderwesen, om den onbesneden Hoofdman Kornelius, sonder Slagt- en Spijs-Offer, te roepen tot de gemeenschap der Kerke; terwijl het nu ruim in de helft der Weke was, Dan. 9:27. En is die daar door alsoo een Eersteling van de Roepinge der Heidenen geworden: welke daar op al verder door de verstrooide Discipelen, zijn begonnen vergaderd te worden, tot Phænicien, Cypren en Antiochien. Naar welke Barnabas derhalven henen gesonden wierd, om haar Geloove verder op te bouwen. Den welken dan ook Paulus van Tharsen naar Antiochien bragte, alwaar de Discipelen, niet alleen eerstelijk met den Naam van CHRISTENEN genoemd wierden, maar waar van daan Paulus, als uit sijn vaste verblijf plaatse, verscheide van sijne reisen aangevangen heeft; en een tijd lang heen en weder, als na sijn Vader-stadt gekeerd is: gaande van daar voor de eerstemaal met Barnabas in Besendinge na Jerusalem, om een Aalmoes tot onderstand der ver-armde Broederen, aldaar over te brengen: onder welke verrigtinge Jakobus Onthoofd is; en Petrus van Herodes Agrippa in de Gevangenis gesmeten, wederom daar uit verlost, doch Herodes daar over van Godt geslagen is. Waar op Paulus met Barnabas en Johannes, die toegenaamd wierd Marcus, wederom na Antiochien keerden, en van daar andermaal van de Leeraars, tot de Heidenen uitgesonden wierd: gelijk kap. 13. te sien is. Want of hy wel met de sijne sich eerst begaf tot de Synagogen der Joden; en daar als tot de eerste geroepene in het Koningrijke, het Woord der Versoeninge sprak; soo ist dat hy aldaar verworpen wordende, sich aanstonds tot de Heidenen heeft gewend. Soo dat Paulus door veele plaatsen reisende, al-omme het Euangelium voortgeplant heeft; gelijk we konnen sien, indien wy hem in sijne reisen aandagtelijk nawandelen. Want nadien volgens de Goddelijke Bedeelinge der Tijden, nu den Tijd voor de deure was, ja genoegsaam begon in te gaan, Dat de Heidenen met kragt souden geroepen worden; welke onder alle Oorden, eerst van het Oosten tot de Bruiloft des Lams gekomen zijn, Luc. 13. vers 29. Matth. 22:9, 10. Esaia 2:1-5. soo is Paulus met Barnabas en Johannes uit de bloejende Gemeente van Antiochien na Seleucien, een Zee-stadt aan den Oever van de Syrische Zee, getrokken; van waarse af-schepende te Salamino, een vermaarde Stadt van het Eiland Cyprus, aanquamen, en aldaar veele Christenen maakten. Ook wierd Elymas de Toove-

Paulus te Jerusalem vervolgd.

Tiberius den Christenen eenigsinds gunstig.

Het verjagen der Apostelen en haare uitgesondene is een middel tot voortplantinge des Euangeliums geweest.

De ophouding der Slagt-en Spijs Offeren hoe aan Petrus door een Gesigte vertoond.

Christenen wanneer soo genoemd tot onderscheid der Ongeloovigen.

Jakobus Onthoofd en Petrus gevangen en verlost. Actor. 12.

Paulus een Leeraar der Heidenen.

Roepinge der Heidenen.

Gen. 9:27. en 17:4.5. en 49:10. Deut. 29:24, 25, 29. Psal. 45. en 68. en 72. en 86:9. en 87. en 96. en 100. en 117. Esaia kap.

2. 11. 45. 49. en 54. Amos 9. vers 11, 12. vergeleken met Actor. 15: 16, 17, Hos. 2: 22. met Rom. 9: 26. en 1 Petr. 2. vers 6, 7. 10. Esaia 65: 1. met Rom. 10: 20. &c.

naar, in de Hoofd-stadt Paphos met Blindheid geslagen, en den Stadthouder Sergius Paulus, in spijt van dien Verleider, tot Godt bekeerd. Paulus hier het werk des Euangeliums verrigt hebbende, is met sijn geselschap naar klein Asien overgevaaren, daar hy te Pergen in Pamphilien aangekomen is: Johannes onder dies na Jerusalem keerende. Van Pergen is hy met de sijne voortgetrokken tot Antiochien in Pysidien, alwaar hy op den Sabbat in de Synagoge der Joden opentlijk leerde; *Dat nu de Belofte, te vooren den Vaderen gedaan, en meenigmaal herhaald, en bysonderlijk aan David toegeseid, nu vervult was; noopende de Messias, die op den Voorlooper verschenen was: namelijk dien, welke onder de Joden geleefd, gehaat, en Gedood, en ten derden Dage Opgestaan was, tot vervullinge van den tweeden en sestienden Psalm*, en Esaia 55: 3. Haar daar uit dan toeseggende, de regtvaardigheid uit het Geloove, met vrymaaking van de Wet. De Joden waarschouwende, tegens die ongeloovigheid, welke volgens Hab. 1: 5. haarer meeste deel bevangen sou. Gevende die groote Leeraar Paulus, ons daar in een deftig voorbeeld, na welk wy leeren souden, hoedanig men doorgaans met het verharde Jodendom behoorde te handelen. En gelijk hy onvermoeid in den loop des Euangeliums was; alsoo rukte hy op den volgenden Sabbat, by-na de geheele Stadt te saamen tot gehoor: waar over de Joden met nijd ontsteken, veele lasteringen tegen hem en sijn metgenoot Barnabas uitspoogen: soo dat dese Apostelen, tot een getuigenis tegens haar, het stof van haare voeten hebben geschud; en vertrokken zijnde, te Iconien aangekomen zijn; daarse wederom in de Synagogen Predikten, en meenigte Joden en Griekenen tot het Geloove bragten; het selve agtervolgende en grondig bevestigende, door het doen van Wonder-Teekenen en vele Weldaden. Maar wanneer door eenige Joden en Heidenen, onder bewilliging van haaren Oversten, een Oploop tegens haar uitbrak, (*Want de Joden die ongehoorsaam waaren, hitsten de Heidenen met groote verbittering tegens de Broederen aan*) zijnse vertrokken; en dieper de Landschappen van kleen Asien doorwandelende, zijnse in 't Gewest van Lycaonien gekomen, daarse te Lystren en te Derben, de Leere van Jesus soo verwonderlijk in de Ooren van sommige Toehoorders deden dreunen, datse op het genesen van eenen Kreupelen, Paulus voor Merkurius, en Barnabas voor Jupiter wilden Eeren: In hoedanigen drift sy ter naauwer nood, door een deftige reden, aangaande den Eenigen Onsienelijken Godt, en sijn Alwijse Voorsienigheid in het bestuur aller dingen, dese Afgodische Schaare wederhielden, op dat Jupiters Priesters, geene Offerhanden van bekranste Ossen voor haar en quaamen te slagten; want sy geloofden dat de Goden tot haar nedergekomen waaren. Doch wanneer eenige Joden van Antiochien en Iconien over haar gerugt aldaar aangekomen waaren, hebben sy 't gemeene Volk aan haar snoer getrokken: En met een aanhang tegen Paulus uitvallende, hebbense hem soodanig Gesteenigd, dat hy voor Dood, de Stadt uitgesleept wierd, Actor. 14: 19, 20. daar hy egter van de Discipelen fluks omringd en bygesprongen werdende, wederom de Stadt ingeleid wierd. Keerende daar op met Barnabas weder na Iconien en Antiochien; alwaarse de Discipelen een hert onder de riem staken, de Ouderlingen bevestigden; en voorts door Persien en Attalien, naar Antiochien, van waarse afgesonden waaren, wederom aanquaamen, en lang verbleven: alsinds bekend maakende, hoedanigen Deure des Geloofs, Godt door haar onder de Heidenen alreede geopend hadde. Tot hoe verre men de verrigting van Paulus Tweede Reise, dien hy als sijn eerste bysonderlijke uit-togt, tot de Heidenen gedaan heeft, met sommige ligtelijk bepalen kan, om nu sijn Derde hier op uit kap. 15. niet onvoegsaam te doen volgen. Alsser dan een geschil onder

Paulus leerd te Antiochien in de Synagoge.

En van de Joden wederstaan, is hy vertrokken en te Iconien aangekomen.

Actor. 14: 2.

Paulus en Barnabas voor Goden aangesien.

Paulus Gesteenigd.

Paulus Derde uit-reise.

der de Broederen ontstaan was, welke door die van Judea twijffelmoedig gemaakt waaren, ofmen ook niet de Besnijdenis, en by gevolg mede het Jok van de Wet onderhouden moeste; soo hebben sich Paulus en Barnabas daar tegens aangekant; en zijn daar op na Jerusalem gesonden, om over dit hoogdravend Vraagstuk, een bepaaling van de Opper-Kerk-vergaderinge der Apostelen en Ouderlingen af-te haalen. Welke dan door Phænicien en Samarien gereist zijnde, te Jerusalem aangekomen zijn; namenlijk ontrent Veertien jaaren naar Paulus Bekeeringe, volgens 't geenmen uit Galaten 2: 1. van hem selfs aangeteekend vind. Alwaar dese afgesondene dan van de Gemeente en Ouderlingen en Apostelen wel ontfangen, en met haar in de Vergaderinge te saamen zijn gekomen, om op dat stuk te letten. En gelijk Lucas segd; Dat daar geen kleine twistinge was; alsoo stond eindeling de yverige Petrus in het midden van haar op, en betoonde den Mannen Broeders met kragt van reden, datmen den Discipelen geen Jok op den hals moeste leggen, dat noch sy noch haare Vaders hadden konnen draagen: dewijle het immers alreede bleek, dat hy de Heidenen hadde bekeerd, en sy den Heiligen Geest daar op ontfangen hadden sonder Jok. Gelijk ook dese haare herten door het Geloove gereinigd waren geworden. Betoonende verder, Dat het Jok en de Genade die door Jesus Christus geworden is, geensinds konden blijven te saamen gaan: en de Vaderen immers alleen door de Genade, en niet door de Wet, noch derselver lastige Dienst, Zalig geworden waren. En op dat'er verder aan de onrustige klaar getoond wierd, dat Gods voornemen niet en was, haar nu noch met Ceremonien te belasten; wierd Petrus door Paulus en Barnabas ter regter tijd in dese Leere, kragtelijk ondersteund; verhaalende met een deftigheid, de groote Daaden en Wonderen, welke Godt door haare Prediking alreede onder de Heidenen gedaan hadde. En dat getoond hebbende, viel ook Jakobus uit, en bevestigde het geseg van Petrus met magt uit de Heilige Schriften; waar in Godt sijn Eeuwig Raad-besluit over de Heidenen, kennelijk nagelaaten heeft. Deselve betooging noch verrijkende en aangenaam maakende, met een Heilsaame Raad-geving, aangaande 't bestel der Heidenen, soo lang den Tempel sou staan: namelijk van niet soo hard te dringen, op de geheele verwerping der Ceremonien, waar doorse ook de geboden van Noach misschien verlaaten souden; en Moses alsoo in veragten brengen, die onder hen gepredikt wierd, en van gelijk het Verstikte en het Bloed verboden hadde te Eten, Genesis 9: 4, 5. Waarom dan de Vergadering dit als een betamelijken Raad, goed gedagt heeft voor te stellen, en de vryheid des Heiligen Euangeliums, als een waarheid uit het woord van den Heiligen Geest bevestigd, den Gemeenten te gelasten: Bevelende in den Brief die Paulus en Barnabas met de andere Reis-gesellen mede naamen; (op dat niemand van Joden noch Heidenen besmet en wierd;) *Geen meerder last aan te nemen, als haar te onthouden van 't gene den Afgoden geofferd was, en van Bloed, en van het Verstikte, en van Hoerery.* Welken Brief van de Broederen gelesen, haar heeft doen roemen van wegen dusken troostelijken vermaaninge; Actor. 15: 21. Daar wy dan verder sien, dat wanneer Paulus sich een wijle tijd met Barnabas te Antiochien onthouden hadde; en sich genegen toonde in een omreise den toestand der Broederen te ondersoeken, hy een Verschil en Verbittering met Barnabas gekregen heeft, over het mede-nemen van Marcus: invoegen sy van malkanderen gescheiden zijn, en Barnabas sich met Marcus na Cypren afscheepte: doch Paulus, Silam verkosen hebbende, sijn Vierde reise aanving. Hy dan trekkende door Syrien en Cilicien, is hy te Derben en Lystren gekomen, daar hy sijnen Timotheus Besneed en mede nam, hem doorgaans in groote waardigheid houdende; gelijk uit sijne Brieven, naderhand

Twist onder de Apostelen en Broeders over 't onderhouden der Besnijdenis.

Concilie of Kerk vergadering te Jerusalem gehouden.

Petrus bewijst waarom men geen last op de Schouderen der Discipelen leggen moest.

Rom. 4.

Van Paulus en Barnabas kragtelijk ondersteund.

Bescheidene inschikking tot bevordering des Geloofs.

Paulus scheid van Barnabas af en vangt sijn Vierde reise aan.

hand aan hem geschreven, genoeg kan afgenomen worden. Ook heeft Paulus het besluit van de Jerusalemse Opper-kerk-vergadering, aan alle de Gemeenten, welk hy door-trok bekend gemaakt. Doch Phrygien en de Landstreken van Galatien doorgewandeld zijnde, is hy met de sijne door den H. Geest geschut, het Woord verder in Asien te spreken; sulks datse door Mysien trekkende te Troas quamen; alwaar Paulus in een Nagt-gesigte, van een Macedonischen Man genoopt, naar Macedonien gereist is; en door Samotracen en Neapolis te Philippis aanquam; zijnde de eerste Stadt van dat deel van Macedonien. In welke verblijf-dagen hy aldaar Lydia en haar Huisgesin Doopte, en den Waarseggenden Geest uit sekere Dienstmaagd uitwierp. En daar over met sijn mede-reisiger Sylas voor den Regter gesleept zijnde, op dat de aanhouwers haare schade vergoed kregen, wierdense beschuldigd tegens de Romeinse Zeden gepredikt te hebben; die haar dan daar over deden Geesselen, en daar op in de Gevangenis wierpen; uit welkse onder een Aardschuddinge, met bekeeringe van den Stokwaarder, en een Eerlijke uitleidinge verlost, en na de vertroosting van Lydia en veele der geloovige Broederen, van daar getrokken zijn. En toen haaren weg door Amphipolis en Apolonie nemende, zijnse te Thessalonica gekomen, de Hoofdstadt van het tweede gedeelte van Macedonien, gelegen aan de Zee; alwaar de Joden een aansienelijke Synagoge hadden, uit welke sommige met eenige Grieken, de Prediking van Paulus met Geloove aannamen; doch andere sich gantsch Oproerig aanstelden. En dese haare Bloedgierige handen ontkomen zijnde, hebbense ook die van Bereen besogt, welke van wegen haar neerstig ondersoek gepresen worden, kap. 17: 2-10. En overmids hun daar een diergelijk Oproer aantrof, (want de Joden vielen met een Troep Markt-boeven op het Huis van Jason aan, willende Paulus en Sylas dooden; en die niet vindende, ruktense Jason selfs voor het Geregt, als een aan-houwer van Oproermaakers, en menschen die tegens den Keiser leeren, *Dat'er een anderen Koning was*; namelijk, *eenen Jesus &c.*) soo zijnse na Athenen getrokken, die vermaarde Schoole der Grieken die Wijsheid sogten. Zijnde Paulus op dese reise niet wijd van Illyrien, van welk hy gewag maakt Rom. 15: 19. Alwaar hy dan alleenig gelaaten, daaglijks te Twistredenen hadde met de Epikurise en Stoise Wijsgeeren. En op de Markt-plaats Areopagus, het Opschrift eenes Altaars, die aan DEN ONBEKENDEN GODT toegewijd was, waargenomen hebbende, heeft hy dit nieuwsgierig Volk door een Godvrugtige listigheid, den waren Godt, die sy niet kennende nochtans dienden, bekend gemaakt; sprekende met groote deftigheid van dessels Eeuwige Voorsienigheid, en on-afmetelijke Genade onder het Euangelium, en van de laatste Opstandinge en het algemeen Oordeel. En alhoewel dit den Grieken soo dwaas scheen, datse opentlijk daar mede den Spot dreven; soo hebben nogtans, Dionysius Areopagita en Damaris en andere, Paulus aangehangen. Van hier is hy dan naar het vermaarde Corinthen getrokken, kap. 18. En gelijk de Roomsche Keiser Klaudius in 't negende jaar sijner Regeeringe, de Joden en Christenen, die langen tijd onder eenen naam doorgingen, uit Romen doen verhuisen hadde; alsoo vond hy hier onder andere eenen Aquila, die hem met sijn Wijf Priscilla, alsinds de behulpige hand toestaaken. Sich onder dies aldaar geneerende met Tenten of Veld-hutten te maaken; en wanneer hy aldaar eerstelijk in de Synagoge Predikte, en verworpen wierd, is hy in het Huis van eenen Justus gegaan, welkers wooninge aan deselve Synagoge paalde: en overmids hier ook de Overste Crispus geloovig wierd; soo bleef Paulus aldaar onder den Stadthouder Gallio, een wijl tegens de rasernie der Joden beschermd: doende in anderhalf jaar groote vrugt door het Euangelium. En gelijk dese Gallio de Broeder was van den vermaarden L. Anneus Se-

Paulus door een Nagt-gesigt vermaand na Macedonien te gaan.

Paulus te Philippis Gegeesseld.

Paulus te Thessalonica.

En naderhand te Athenen.

Daar hy haar den Onbekenden Godt bekend maakt.

Paulus te Corinthen.

En onder den Stadthouder Gallio beschermd.

Seneca, de Leermeester van den Keiser Nero, gelijk hy selfs getuigd; alsoo hebben veele niet onwaarschijnelijk gehouden, dat Paulus ook eenige kundschap aan desen Seneca gehad heeft; alhoewel 'er Lucas niet van en vermaand. De Joden dan van voor desen Regterstoel weg-gedreven, zijn de Grieken op Sosthenes aangevallen, die een Overste der Synagoge, en doe een Christen geworden was; gelijk 'er schemeragtig uit 1 Cor. 1: 1. besloten word. En desen voor den Regter-stoel geslagen wordende, en trok sich Gallio, alhoewel hy Stadthouder van * Achajen was, geen van alle die dingen aan. Hier van daan dan is Paulus met Aquila en Priscilla na Ephesen overgescheept: en daar niet lang soekende te marren, is hy vertrokken om na Jerusalem te gaan; dus quam hy weder te Antiochien, van waar hy na eenige dagen toevens aftrok en sijn Vijfde reis-togt aanvaarde: en trekkende door Galatien en Phrygien, versterkte hy de Discipelen aldaar. Onderwijlen leerde Apollos den Doop van Johannes te Ephesen: en van Aquila en Priscilla verder onderrigt zijnde, Predikte hy Christus te Achajen: ook quam Paulus te Ephesen, daar hy twee jaaren bleef, en Godt ongewoone kragten door sijne handen werkte. Onder welke men dese dingen waarlijk niet voor gering te schatten heeft; namelijk dat de Discipelen, welke in den Doop van Johannes gedoopt waaren, ook den Heiligen Geest ontfingen: en Paulus in de Synagoge drie maanden in de Schoole van eenen Tyrannus, met groot voordeel handelde, en de seven Soonen van Sceva verstomde, en te weeg bragt, dat de Bekeerde haare Toover-Boeken verbranden. En daar op Predikende tegens de groote Godinne Diana, die aldaar een pragtigen Tempel had, welke door gantsch Asien vermaard was, heeft sich de gantsche Veem der Silversmits, (welke haare winst deden met * kleine Silvere af-beeldselen van desen Afgodischen Tempel en groote Godinne te maaken, en aan de Vremdelingen voor Heiligdommen te verkoooen,) onder haaren Overman Demetrius, daar over op de Been begeven; en souden Paulus sekerlijk gedood hebben, ten waare de Stadts Geheim-schrijver dien Oploop doen bedaaren hadde. Doch Paulus daar op niet langer soekende sijn tijd te spillen, is na Macedonien gereist; overwinterende te Nicopolis, volgens Tit. 3: 12. En daar op Griekenland verder inboorende, heeft hy aldaar drie maanden overgebragt. Ook besogt hy de Stadt Philippis en Troas, daar hy Eutychus Opwekte; en besag Asson, Mytilenen, Samos, Trogyllion en Mileten; alwaar hy de Ouderlingen van Ephesen tot hem ontbood, op dat hyse wapende tegen de aanstaande Ketterien; om sich te spoediger na Jerusalem te begeven; dewijl hy voorhad, tegen den Pinxterdag aldaar met eenige Aalmoessen te wesen, Actor. 24: 17. vergeleken met Rom. 15: 26. en 2 Cor. 9. En overmids eenige Broeders bekommerd waren, over Paulus aanstaande wedervaren te Jerusalem, zijn die gene, welke hem van hier uitgelei deden, met groote droef heid van hem afgescheiden. Dus trok hy dan te Water na Jerusalem; en quam eerstelijk aan het Eiland Coos; en den volgenden dag in Rhodus, en van daar in de schoone Stadt Patara in Syrien: van waar hy in een Schip na Phœnicien voer: en op de reise seven dagen te Tyrus gebleven hebbende, is hy onder dies gewaarschouwd, sich niet na Jerusalem te begeven: doch hy egter weder Scheep stappende, is na Ptolomais gevaaren; en van daar te Cæsareen aankomende, is hy veele dagen van Philippus den Euangelist gehuisvest, en van Agabus sijne aanstaande Banden te Jerusalem voorspeld: doch Paulus bereid zijnde ook voor den Naame van Christus te sterven, is egter derwaards getrokken en wel aangekomen: en aldaar verhaald hebbende, hoe groote dingen Godt door hem uitgewrogt hadde, is hy van de Asiaansche Joden met sommige uit de bekeerde Heidenen, in den Tempel gesien; die over sulken ont-

hei-

*Van Pausanias over heel Griekenland gesteld.

Paulus Vijfde uitreise.

Komd te Ephesen.

Actor. 19.

Oproer te Ephesen over het Prediken tegen d'Afgodinne Diana.

*'t Geen sommige op Silvere Penningen passen daar d'afbeelding des Tempels op gedrukt was; andere op Silvere Kasjes daar een Beeldeken van Diana als in een Tempel-Kapelleken stond.

Paulus reist na Jerusalem.

Paulus met eenige Bekeerde Heidenen in den Tempel gesien verwekt groote Oproer.

heiliging, soo grooten beroerte tegens hem oprokkenden, dat hy ligtelijk om het leven had gekomen, soo niet de Romeinse Overste, hem hare handen ontrukt, en onder groot gedrang en geroep, *Weg met hem*, Geboeid in de Romeinse Leger-plaats of * Wagt-huis had doen brengen; hem oorlof gevende om het Volk in vryheid van de Trappen aan te spreken: 't geen hy dan ook door het verhaal van sijn Bekeering en Roepinge tot het Apostels-Ampt, maar des te verwoeder tegens hem maakte; soo dat de Overste, by-aldien hy niet van Paulus Romeins Burger-regt had kundschap gekregen, hem soude doen Geesselen hebben; maar nu alleen des anderen daags sich voor den Raad liet verantwoorden. In welk gesprek hy door last des Hoogenpriesters bevolen wierd op den Mond te slaan; dien hy door de onkunde van sijn Hoogepriesterlijke waardigheid schold, en een *Gewittede Wand* noemde, En daar op door het inwerpen van de Leere der Opstandinge, een verdeeldheid onder de Sadduceen en Pharizeen verwekt hebbende, hebben meer dan veertig Joden gesworen, geen spijse te nutten, voor datse Paulus van kant souden geholpen hebben. Maar desen aanslag by den Oversten uitgelekt, sond hy Paulus onder bescherming van eenige Krijgs-knegten, tot den Stadthouder Felix die te Cæsareen was; alwaar de selve hem in het *Prætorium* of Regt-huis van Herodes, in bewaaring stelde: waar op hy hem daar na, voor den Hoogenpriester Ananias en andere sijner Beschuldigers, sijne verantwoording dede voortbrengen. Dog het wasser soo ver af, dat Felix hem in de doot sou overgegeven hebben, dat hy hem selfs dikmaals met sijn Wijf Drusilla ging hooren Prediken: alhoewel hy hem egter twee jaaren gevangen hield: tot dat hy selfs uit Judea op-ontboden wierd, en Porcius Festus als Stadthouder in sijne plaatse quam. By desen nu, leiden de Joden toe, om Paulus wederom na Jerusalem te doen brengen; 't geen haar Festus afsloeg; maar egter vryheid gaf, om selfs haare beschuldiging tot Cæsareen tegen hem te mogen inbrengen. 't Gene dan geschiede, maar gantsch ydel uitviel: alhoewel Festus op 't versoek der Joden, aan Paulus voorsloeg, om te Jerusalem verhoord te worden. Doch Paulus dese listige trek bemerkende; sloeg sulks af en beriep sich op den Keiser; 't geen hem wierd toegestaan. De Koning Agrippa met sijn Gemalin onder dese tijd hier aankomende, en begeerig zijnde Paulus te sien, stelde Festus hem in haar tegenwoordigheid vry tot sijner verantwoording. 't Geen hy dan ook soo loffelijk en kragtig deed, datse hem als onschuldig souden los-gelaaten hebben, by-aldien hy sich niet op den Keiser beroepen hadde. Paulus dan hier op den Hoofdman Julius aanbevoolen zijnde, is te Scheep na Romen gevoerd; doch op reis ontrent Meliten Schipbreuk lijdende, heeft hy met alle de Reis-gesellen, op dat Eiland drie maanden overwinterd, en is van daar met een Alexandrijns Schip, Castor en Pollux genoemd, na Romen gevaaren, alwaar hy als Gevangeling aangekomen, egter twee jaaren soo grooten vryheid had, dat hy opentlijk mogte spreken en Prediken tot yderéen. Schrijvende Brieven, en bekeerde veele tot het Christen Geloove: gelijk als uit sijne Send-schriften aan de Galaten, Ephesen, Philippensen, Collossensen, den Tweeden Brief aan Timotheus, Philemon, en mogelijk ook dien voortreffelijken aan de Hebreen, af te nemen is. Alhoewel hy 'er ook geen kleinen tegenloop van de Joden te verduuren hadde, en doorgaans beproefde dat de opgang der Kerke moejelijk en Bloedig sou zijn; gelijk hy sulks ook al te voren uit sijn eigen ondervindinge aan de Corinthers betuigd hadde, wanneer hy haar van Philippis uit Macedonien, in sijn eersten en Tweeden Brief aldus schreef: *Ik agte dat Godt ons, die de laatste Apostelen zijn, ten toone gesteld heeft als tot der Doot verwesen: want wy zijn een Schouwspel der Weereld, en der Engelen en menschen geworden.* *Tot op dese tegenwoordige Uure lijden wy* Hon-

Margin notes:

* Mogelijk de Burgt Anthonia die naar seker Romeinsch Veld-overste soo genoemd was.

Paulus tot den Stadthouder Felix gesonden.

Actor. 24. vers 1-21.

vers 24-26.

Paulus verantwoord sig te Cæsareen.

Actor. 25: 9. &c.

En word na Roomen gevoerd.

Paulus te Roomen aangekomen leefde twee jaar in groote vryheid.

Staat de Apostelen van Paulus afgeschetst. 1 Cor. 4:9. 11-13. en 2 Cor. 1: 8. &c.

Honger ende Dorst, ende sijn Naakt, ende worden met Vuisten geslagen, ende en hebben geen vaste woonplaatse: wy worden gescholden, wy worden vervolgd, wy worden gelasterd, wy zijn geworden als uitvaagsels der Weereld tot nu toe. Wy zijn in veele verdrukkingen, in nooden en benaauwdheden. In Asia zijn wy seer beswaard geweest boven onse magt, alsoo dat wy seer in twijffel waaren, ook van ons leven. Dit getuigd Paulus van hem selven. En na dat hy door sijn twee-jaarig verblijf te Romen, en tweede verantwoording voor den Keiser Nero, als uit den Muil des Leeuws verlost was, 2 Tim. 4: 17. is hy daar na wederom uit last van deselve Keiser gevangen: om dat hy, soo Chrysostomus verhaald, Poppeja Sabina, de Vrouw van Rufus Crispus, die Nero voor sijn Byzit hield, tot het Christen Geloove, en een Kuis Leven gebragt had. En overmids Paulus weigerde dese Vrouwe wederom tot des Keisers wellust te bewegen; deed hy dien Grooten Prediker in het 37 jaar sijner Bekeeringe, met de Bijl het Hoofd af-slaan. Gelijk hy selfs in gemelde Brief schijnd te voorspellen, als hy seid: *Want ik worde nu tot een Drank-offer geofferd, ende de Tijd mijner Ontbindinge is aanstaande.* Aldus is Paulus een voorspel der andere Apostelen en Leeraaren geworden, met wien het korts daar na, niet een hair beter afliep. Want of wel de Keiser Nero, ontrent Vijf jaaren lang, een goed-aardig mensch scheen; soo openbaarde hy sich nochtans daar na, een wreeden Tyger, en een vuil Swijn te wesen. Doch die het niet alleen en is geweest: want dien Rooden Draak met Tien Hoornen, siende dat hy over-al uit sijn Zetel geschopt wierd, en heeft niet opgehouden, om als de eene Vervolger der Kerke, te lange in ruste, of vermoeid of neergemaakt was, een ander wederom gaande te maaken; gebruikende daar toe soo wel de Joden als de Heidenen. Dus isset dan geschied, dat als Porcius Festus in Judea gestorven was, en wat tijd verspild wierd, eer sijn plaats door Albinus te Jerusalem vervuld wierd; dat de Boose Joden (aan wien de Roomsche Stadthouders altijd een Doorn in de voet schenen, wanneerse toegeleid hadden de Apostelen van kant te helpen;) haar kans hebben waargenomen; en zijn met den Hoogen-priester Ananias, die sijn gewaande Eerquetsing van Paulus geleden, alsinds poogde te wreken, de andere Apostelen te Jerusalem op het lijf gevallen: haar beschuldigende voor afvallige van der Joden Oude Godsdienst. Hier by quam noch, dat Nero de eerste onder de Roomse Keisers wilde zijn, die met openbare Plak-brieven, de Christenen door geheel sijn Rijk beval te dooden: Alhoewel'er van veele geoordeeld word, dat hy sulks niet uit een eigen haat tegens deselve, maar om een ander uitbundig voorval deed. Want gelijk hy in 't tiende jaar sijner Regeering, een dertelmoedige begeerte kreeg, om in een Nabeeld te sien, hoe Trojen door het Argoolse Vuur in de asse gedompeld was; en sich daar by door Glorie aangemoedigd vond, om binnen sijn leef-tijd, het Oude Romen in een Nieuw herbouwde Stadt hervormd, en na sijnen naam genoemd te sien; soo heeft hy de Stadt in verscheide wijken doen in de vlam zetten: die daar op dan door een Brand van ses dagen, meestdeels in de asse nederstorte. Maar als het uit-lekte, dat Nero selfs hier van de Stigter was; en sich daar door niet alleen den haat des Volks op den hals rokkende; maar dat ook de Landschappen van Italien daar over tegens hem op-stonden; wierd hy van opset, om dien algemeenen haat t'ontgaan, te doen uitstrooijen; Dat de Christenen dien Brand hadden aangeregt. Om welken betigting een glimp te geven, (dewijl dit gerugte noch door mildadigheid des Vorsten, noch het paajen der Goden de Ooren introk,) hy op allerhande onmenschelijke wijsen, tegens de Christenen heeft beginnen te woeden: gelijk Tacitus ons de Beul-

Paulus naderhand gevangen en Onthoofd.

Nero was vijf jaaren tamelijk goed-aardig.

Joodsche Oproerigheid tegen de Romeinen.

Nero de eerste Keiser die met Plakkaten tegen de Christenen woeld.

I. Vervolging der Christenen waar uit ontstaan.

Brand van Roomen op den hals der Christenen gesmeten om haar gehaat te maaken.

En van Tacitus selfs bevestigd.

sche onderneming van dat Schrik-dier, in dese woorden met levende kleuren afmaald: *Nero derhalven om het gerugte te doen verdwijnen, bestelde datmen beschuldigde, en strafte met de uitgesogtste wreedheid die te bedenken waaren, de genen die om hunne Laster-stukken in den haat zijnde, by het gemeen* Christenen *genoemd worden. Welker Stigter van dien naam was* Christus, *die onder het Gebied van Tiberius, door den Versorger Pontius Pilatus ter Dood gebragt was. Ende het verderflijk overgeloof voor dien tijd onderdrukt, borst wederom uit, niet alleen door Judea, de oorsprong des quaads, maar ook in de Stadt Romen, daar alle Grouwelen en Schandelijkheden van alle kanten na toe vloejen, en in swang gaan. Soo werden dan eerst aangegrepen die 't bekenden, daar na op hun aangeven een groote meenigte, niet soo seer overtuigd van de misdaad der Brandstigtinge, als van haat tegens 't menschelijk geslagt. By het ombrengen voegdemen noch dien spot, dat sy versteken in Huiden van Wilde Beesten, van Honden verscheurd en gedood, ofte aan Kruissen genageld, of staande om geblaakt te worden, en als de dag deur was, tot verstrekking van Nagt-ligt gebrand wierden.* Dit segd Tacitus; die daar by-voegd; dat Nero aan dusdanige Schouwspelen sijn Hof ten beste gegeven hadde; en dat hy onderwijlen, tijd-kortingen in de Renbaanen gaf; daar hy selfs ook het Wagentje mende. Hoedanigen wreeden handelinge Tertullianus naderhand ook den Heidenen verweten heeft, als hy segd; *Doorsoekt uwe Aanteekeningen, daar sult gy vinden, dat Nero tegen die Gesindheid welk doe te Romen dapper opquam, alder-eerst met sijn Swaard gewoed heeft.* Soo dat het derhalven geen wonder is, dat Nero van die tijd af, *Een Vyand van 't menschelijk geslagt* genoemd is. Ja eenige Christenen zijn over dien mensch, soo ver in wangeloof gevallen, datse begonden te meenen, dat Nero het eige Beest was, dat eens wederom, als het een wijle niet geweest en was, uit den Afgrond sou opkomen, Apoc. 17. vers 8. En duurde dese Vervolging tot aan des Keisers Dood; namelijk ruim vier jaaren: onder welke tijd ook Barnabas, de metgesel van Paulus, tot Cypren gedood is. Gelijk Eusebius mede schrijft, dat ook den Apostel Petrus om die streek van tijd, Binnen Romen Gekruist is. Doch nadien het nergens en blijkt, dat dese Apostel ooit te Romen geweest is, houdmen dit geheel onseker; alhoewel het van Paulus uit 2 Tim. 4: 6. waarschijnelijker is; en veel ligt al Onthoofd was, voor dat Nero sijn Plakkaat tegens de Christenen uit-gegeven hadde. Want dat hy te vooren al tegens de Christenen gewoed heeft, en die in de Schouwspelen met de Beesten had laten vegten, blijkt daar uit, dat Paulus Nero, den *Muil des Leeuws* schijnd te noemen, voor welker ontkominge hy Godt Dankte, 2 Tim. 4: 17. dewijl hy desen Brief van Romen geschreven heeft, wanneer hy voor de tweedemaal voor dien Keiser gesteld was. Passende alsoo de wreedheid der Leeuwen, met welke de menschen doe somtijds in de Keiserlijke Schouwburgen moesten kampen, op de wreedheid van Nero, door wiens last sulks geschiede. Gelijk het naderhand noch de gewoonte te Romen wierd, dat een Christen gevangen zijnde, heel gemeen geroepen wierd; *Den Christenen voor de Leeuwen.* En nadien men in de Historien aangeteekend vind, dat bei dese Apostelen egter onder Nero schijnen omgekomen te zijn; soo zijn veele, de grond-oorsaake daar van naspoorende, daar over in verscheide bedenkingen gevallen. Want behalven dat eenige meenen, dat Nero bevreest is geworden voor Oproer en te grooten aanhang deser Apostelen; soo ontbreken 'er geen die seggen, dat Simon de Toovenaar hier toe gelegenheid verschaft heeft: want als die hem uitgaf voor een Godt, en wonderlijke dingen door Vliegen en sich in de hoogte te verheffen dede, om 't Volk agter hem te lokken, en daar door by Nero, even als

Menschen in brand gesteken voor Nagtligten gebruikt.

Nero in sijn tijd van sommige voor het Beest gehouden, Apoc. 17: 8.

Dood van Barnabas en Petrus.

Wat Nero bewogen heeft Paulus en Petrus te doen dooden.

als te vooren aan Klaudius, aangenaam te zijn; soo sou hy door de gebeden van Paulus, en soose seggen, ook van Petrus, als een tweeden Lucifer nedergestort en dood gevallen zijn. 't Gene Nero haar dan met de Dood sou doen boeten hebben. En om dat'er van verscheide geagte Schrijvers, aan het Levens-bedrijf van desen Simon Magus gedagt word: mogenwe 't gemeen verhaal daar van niet geheel overslaan; alhoewel de Vertellinge van sijn Levens-einde te Romen, by alle doorsigtige Mannen verdagt gehouden word. 't Gerugt dan, op de voorligting van Lucas, Actor. 8: 9-25. wil, dat'er eertijds een Man te Samaria was, met naamen Simon, een uitstekend Toovenaar, gebooren te Gitton in een Dorp; welke het Christendom op alle wijse sogte te verderven, door quaad Zaad in den Akker des Heeren te zaajen: en bragt het eindelijk door sijne Konsten soo ver, dat hy voor een Godt geeerd wierd: uitstroojende dat hy in Judea, was *Godt de Soone:* in Samaria, *Godt de Vader:* en onder de Heidenen, *Godt de Heilige Geest.* Van sijn Wijf Selene, seide hy datse was, *De reden en 't hoogste begrip Gods, en Moeder aller dingen; van wien de Engelen voortgeteeld waaren.* Daar-en-boven, dat hy Godt zijnde, in menschen gedaante gekomen was, om alle menschen die haar toevlugt tot hem namen, de Zaligheid te geven. Verschaffende alsoo genoegsaame stof, uit welke in de volgende tijd, de Ketters Menander, Cerdon, Valentius, Basilides en Marcion te voorschijn quamen. Soo dat sommige desen Simon, *Den Eerstgeboornen des Duivels* genoemd hebben. Hoedanigen voorgeven eenigsinds in de Handelingen der Apostelen sijn grondvest schijnd te vinden, wanneer Lucas aanteekend, dat dese Simon van hem selven seide, *Dat hy wat Groots was, &c.* Want aldus luid de Heilige Historie aan 't agtste kapittel: *Ende een seker Man met naame Simon, was te vooren in de Stadt plegende Tooverie, en verrukkende de sinnen des Volks van Samaria, seggende van hem selven, dat hy wat Groots was. Welke sy alle aanhingen van den kleinen tot den grooten, seggende, Dese is de groote Kragt Gods. Ende sy hingen hem aan, om dat hy een langen tijd met Tooverien haare sinnen verrukt hadde: maar doe sy Philippo geloofden, die het Euangelium van het Koningrijke Gods, ende van den Naame Jesus Christus verkondigde, wierden sy Gedoopt beide Mannen en Vrouwen. Ende Simon* geloofde ook selve, ende gedoopt zijnde, bleef geduurig by Philippum: Ende siende de Teekenen en de groote kragten, die daar geschieden, ontsettede hy hem. Als nu de Apostelen die te Jerusalem waaren, hoorden, dat Samaria het Woord Gods aangenomen hadde, sonden sy tot haar Petrum en Joannem: dewelke afgekomen zijnde baden voor haar, dat sy den Heiligen Geest ontfangen mogten; (want sy en was noch op niemand van haar gevallen, maar sy waaren alleenlijk gedoopt in den Naame des Heeren Jesu.) Doe leiden sy de handen op haar, en sy ontfingen den Heiligen Geest. Ende als Simon sag, dat door de Oplegging van de handen der Apostelen, de Heilige Geest gegeven wierd; soo boodt hy haar Geld aan, seggende;* Geeft ook my dese Magt, op dat soo wie ik de handen oplegge, hy den Heiligen Geest ontfange. *Maar Petrus seide tot hem, uw Geld zy met u ten verderve, om dat gy gemeend hebt dat de gave Gods door geld verkregen word. Gy en hebt geen deel noch lot in dit Woord: want uw herte en is niet regt voor Godt. Bekeer u dan van dese uwe boosheid en bid Godt, of misschien u dese overlegging uwes herten vergeven wierde. Want ik sie dat gy zijt in eene gantsch Bittere Galle, en saamenknoopinge der ongeregtigheid. Doch Simon antwoordende seide; Bidt gy-lieden voor my tot den Heere, op dat niets over my en kome van 't gene gy gesegd hebt.* Dit segd Lucas. En Simon dus van Petrus verstooten zijnde, wilmen dat hy, bemerken-

Dat Simon de Toovenaar te Roomen gevlogen heeft, van veele verdagt gehouden.

God-vergeten voorgeven van Simon den Toovenaar.

Eenigsinds waarschijnelijk uit Actor. 8: 9. &c.

* Namelijk overtuigd zijnde door 't gene hy hoorde en sag, bekende hy de waarheid des Euangeliums, en voegde hem by de Gemeinte; doch sijn Geloove was niet oprecht, gelijk uit vers 21. blijkt.

De vertelling van Simon de Toovenaar na het oud Erfgerugt.

kende hoe seer hy in de ongenade des Hemels vervallen was, wederom sijn oude Toover-kunsten en bedriegerien te werk gesteld heeft; gaande van Samaria na Romen; daar hy eerst by den Keiser Klaudius, en naderhand by Nero, den Roomschen Raad en by 't gemeene Volk, soo grooten agting wist te krijgen, datse hem onder den eersten Keiser voor een Godt hielden; en op het Tyber-Eiland tusschen twee Bruggen met een staande Kooper Beeld vereerden, pronkende met dit Opschrift; SIMONI SANCTO DEO, *Aan Simon den Heiligen Godt*. Alhoewel sommige willen, dat dit onder Nero geschied is. Petrus ondertusschen te Romen gekomen zijnde, soude sich aanstonds tegen desen Toovenaar aangekant, en alle sijne bedriegerien ontdekt en te schande gemaakt hebben; 't geen Simon soo seer heeft gespeten, dat hy op verbeurte van 't Leven, Petrus uit-tarte, om eenen Dooden levendig te maaken; doch daar in het door Petrus Gebed, met Simon slegt uitviel, alhoewel de proef aan des Keisers gestorven Neef gedaan wierd. 't Volk van Simon bedrogen zijnde, wilden hem den hals breken, 't geen Petrus voorquam, seggende; *Laat dien Booswigt leven, want hy moet noch tot grooter spijt, de Uitbreidinge van het Koningrijke Christi sien*. Simon hier op veinsende Romen te verlaaten, gaf voor na den Hemel te sullen Vliegen; en daar toe aan een Top van den Capitolijnschen Heuvel geklommen, wierp hy sich af, en bleef door sijn Tooverien een weinig tijd op sijn gemaakte Vleugelen in de Lugt hangen: doch Petrus door een kragtig Gebed hem die verwate slag-pennen inkortende, is hy tommelings op de Aarde nedergestort en dood gevallen; of als andere seggen, de Heup en Enklauwen verstuikt: en daar op als een beschaamden Lam-poot, uit Romen vertrokken. Waar over Nero dan vergramd geworden, Petrus door de Kruisstraf soude doen dooden hebben. Dit vindmen aldus by sommige aangeteekend. Doch gelijk de geloofbaarheid van Simons Afgodisch-Beeld, alleen steund op het getuigenis van Justinus Martyr; soo meenen andere nochtans, dat desen Vader door 't gemeen gerugt van het Opschrift, SEMO SANCTUS, dat door den tijd qualijk op SIMON MAGUS gepast was, verleid is: hoedanigen Beeld van Hercules, die by de Sabinen ook SANCUS, en door verbuiging SANCTUS genoemd is, eertijds op de geseide plaatse des Tybers schijnd gestaan te hebben; gelijk * J. Oudaan uit verscheide Opschriften van Penningen en Steenen, waarschijnelijk getoond heeft. Daar den selven dan ook bewijst, dat dese Vergoding van Simon, noch onder Klaudius noch onder Nero kan geschied zijn: dewijl het den Romeinen gewoonte niet en was, ymand onder de Goden te rekenen, terwijl hy leefde. Gelijk het ook leugenagtig luid, dat Nero, die doe ter tijd, de Christenen, Joden en Samaritanen hatig was en vervolgde, sich van dusdanigen Bedrieger sou laaten dollen hebben. Want dat seker ligtvaardige Bootsemaaker, een Jongeling van 16 jaaren, onder een Spel-vertooninge een proef dede om te Vliegen, en by Neroos Stoel neder bonsde; vindmen wel by Suetonius aangeteekend; maar en kan om veelerhande ongelijkheid, geensinds op de Historie van Simon Magus betrokken worden; alhoewel'er Baronius sich noch al meend mede te behelpen. Maar aangaande Petrus, voorwaar daar zijn seer veele blijken, die beletten te gelooven, dat hy ooit te Romen geweest is, veel min aldaar den Stoel van Opperste Kerk-Opsiender bekleed heeft, schoon het nochtans met veel sweetens soo hard gedreven word. Maar indien 't ergens in de Schriften van het Nieuwe Testament konde nagelaaten zijn, sulks met de minste schemeringe aan te wijsen; het behoorde immers in de Handelingen der Apostelen, soo wel als Paulus Reise na Romen gevonden te worden. Daar-en-boven, wy vinden wel dat Petrus in de Opper-Kerk-ver-

En leugenagtig gemaakt.

* Roomse Mogendheid op het 241. Blad.

Dat Petrus niet waarschijnelijk te Romen geweest is.

ga-

gaderinge van Jerusalem is tegenwoordig geweest, volgens Galaten 2. maar daar en word geen Historie gevonden die verhaald, dat hy van Jerusalem wederom na Romen gekeerd is. En Paulus van Corinthen aan die van Romen schrijvende, doet wel veele Heiligen groeten, maar en rept van Petrus niet een woord. Gelijk hy ook op 't einde van dien Brief wenscht, dat Godt haar versterke na sijn Euangelium; 't gene waarlijk aan Petrus nadeelig kon geschenen hebben, indien hy in Romen het Hoofd der Kerke ware geweest en sijn dienst voorby-gegaan hadde. Gelijk ook Paulus selfs te Romen zijnde, Actor. 28: 17. nergens gewag maakt van Petrus: ja selfs uit Romen schrijvende, en doet hy uit sijnen naam, de Groetenis aan de Gemeenten niet. Ook klaagd hy, 2 Tim. 4: 16. datse hem alle verlaten hadden in sijn eerste Verantwoordinge. En wat salmen van de eenstemmigheid der getuigen, sekers gelooven? Hieronymus en Lyra seggen, dat hy te Jerusalem Gekruist is. En Origenes segd, dat hy den verstrooiden Joden, aan welk hy Brieven geschreven heeft, Gepredikt heeft. Clemens getuigd, dat Barnabas de Gemeente tot Romen gestigt heeft. Gelijk 'er daar-en-boven, sich ook sommige bemoeid hebben, met deugdelijk uit-te-rekenen, dat Petrus noch eenige jaaren, na de Dood van Nero geleefd heeft: niet tegenstaande niet en kan ontkend worden, dat eenige van de Oude Kerk-Schrijvers, in dit gevoelen geweest zijn, dat Petrus te Romen met het hoofd nederwaards Gekruist is. Maar alhoewel de Roomsche Mogendheid alle soorten van Godsdienst heeft konnen dulden, en selfs de Egiptische wangedrogten met'er tijd plaats heeft ingeruimd; nochtans en kon'er het Christendom geen vrye herberg vinden: want behalven dat dese Godsdienst vlak tegens de veelheid der Goden aangekant lag, en de Christenen uit der Heidenen onkunde, voor een Volk met de Joden aangesien wierden, welke haar door Oproerigheid, en om datse geen vreemd Jok op den Schouder dulden wilden, te bijster in den Romeinschen haat waaren; soo moeste doch de waarheid des Euangeliums, sijn standsaamheid en vastigheid, door het Vuur der Vervolging erlangen: vervullende de Getuigen van Jesus, de Overblijffelen sijner verdrukkinge. Waar tegen de Heere Christus dan ook de Geloovige van die tijden uit sijnen naame door den Apostel Johannes gewapend heeft, seggende; *En vreest niet der dingen die gy lijden sult: siet de Duivel sal eenige van u-lieden in de Gevangenisse werpen, op dat gy versogt word, en gy sult een Verdrukkinge hebben van* Tien dagen. *Zijt getrouw tot de dood, en ik sal u geven de Kroone des Eeuwigen Levens.* Waar toe hy dan door sijn uit-rijdinge op het Roode Paard, eerstelijk den Vrede van de Palestijnse Aarde sou wegnemen, als een geregtige straf der Joden: Gelijk hy voorseid hadde, Matth. 10: 34, 35. Tot de voortgang der Vervolging hielp nu ook seer veel, dat sich eenige uit het vermengde Volk, by de Christenen vervoegden, die wel in't verstand overtuigd waren van de dwaasheid der Afgodendienst; maar onder-en-tusschen nog niet afgewassen waaren van de Heidensche grouwelen, en het bywoonen van de uitgietingen haarder overdadigheden. Waar uit dan heel ligt valsche Broeders, Ketters, Oproermaakers, en Wolven, en kleine Vossen voortquaamen, die de Kudde geensinds spaarden, maar den Wijngaard Gods bedierven. Even gelijk met Israel, sich een gemengd Volk uit Egipten begaf, dat haar in de Woestijne dikmaal dede struikelen. Dus zijn dan in dese tijden geweest eenen Menander, Basilides en voornamelijk Nicolaus, die voor vuile uitbroedsels van Simon den Toovenaar gehouden worden: waar over insonderheid de Gemeente van Ephesen gepresen word; om datse de Werken der Nicolaïten haatig waaren, Apoc. 2: 6. En in tegendeel die van Pergamus bestraft worden,

Blijken die bewijsen dat Petrus te Roomen niet en kan geweest zijn.

En sulks verdagt gehouden uit de tegenstrijdige getuigenissen der Schrijvers.

Roomen had voor alle vremde Godsdienst herberg behalven voor de Christelijke.

Apoc. 6: 4.

Vermenging van valsche Christenen, hoedanigen middeloorsaak tot vervolging.

Vuile en gedrogtelijke Ketters in de Kerk, &c.

om

Ketterie der Nicolaiten.

om datse desulke onder haar quaamen te dulden, vers 15. Van welken Nicolaus ons grouwelijke dingen, die hy tegen het Heilig Leven der ware Christenen invoerde, verhaald worden; als namelijk het gemeen gebruik der Vrouwen, Hoererie, en het Eten van Afgoden-Offer en diergelijke. Waar uit veele van sijne navolgers den Toom soo ruim namen, datse veel slimmer dan de ontugtigste Heidenen leefden. Welke dan ook niet traag waren, daar uit gelegenheid te nemen, om alsinds de suivere Leere van Christus te Brand-merken; en alsulke versoejelijke Zeden, de gemeene Christenheid aan te smeeren. Soo dat het hen noodig wierd, haare Vergaderingen ter sluik en in hoolen, en by nagte, en in woeste en onbewoonde plaatsen te houden: ja sich ook te mets tegen een kleen overval der Heidenen met Wapenen aan te kanten. Waar uit dan de Vyanden des Geloofs uitstrooiden, dat de Christenen sich in het donker verschuilden, om allerhande ontugtigheden heimelijk te plegen: ja datse selfs Roovers waaren geworden die de Wegen onveil maakten. En gelijk selfs Nero al in sijnen tijd op desen voet in de afgelegen Landschappen tegen de Christenheid dede waaken; alsoo wierd'er eertijds te Maravesor een Dorp in Spangien, in seker Romeins Opschrift gelesen: *Voor Nero de Keiser, Vermeerderaar, Opperste Priester; om dat hy de Provincie van Moorders, en de gene die het menschelijk geslagt een nieuw overgeloof ingeboesemd hebben, gezuiverd heeft.* Wat einde de andere Apostelen en Euangelisten gehad hebben, daar van vindmen wel eenige aanteekeningen by de Kerkelijke Schrijvers, doch meest met wat onsekerheid gemengd; nadien twee of meer Autheuren, niet even 't selve van een en den selven Apostels uit-einde verhaalen. Dus vindmen by Socrates, dat Mattheus in Ethiopien met den Swaarde gedood is; en Nicephorus, dat hy de Mensch-eters in de Stadt Myrmena Predikende, door last van haaren Prins, met lange Nagelen in de Aarde gespijkerd is. Ontrent welk voorval groote Wonderen souden geschied zijn, die ons alte fabelagtig schijnen om by te haalen. Andreas segdmen dat te Patris in Achajen Gekruist is; gelijk Cyprianus betuigd, dat de Menschelijke Historie alsoo van hem vermeld. Van den Apostel Johannes die Actor. 4. met Petrus gevangen wierd geset, vindmen verscheiden dingen verhaald: Waar van wel het sekerste schijnd, dat hy in sijn Ouden dag, op 't Eiland Patmos door Domitianus gebannen zijnde, van sijn navolger Nerva, die al Domitiaans boos gedoen, tragte te vernietigen, ontslagen en wederom na Ephesen gekeerd is. En of wel neffens andere dingen van hem geseid word, dat hy in een Vat ziedende Oly geworpen, daar levendig weder uitgekomen is; soo houdmen nochtans naast aan de waarheid; dat hy de eenigste onder de Apostelen is die sijn Leven op het Bedde ge-eindigd heeft, ruim honderd jaaren oud zijnde. Philippus seggen sommige dat van de Ketterische Ebioniten Gekruist is; andere datse hem Gesteenigd hebben. Bartholomeus schijnd tweemaal aan het Kruis opgehangen te zijn; om dat hy de eerstemaal door een Wonder-daad daar van verlost was. Andere willen dat hy uit Wraak-lust der Heidensche Priesters, in Armenien Gekruist, en na de Persiaansche wijse levendig de Huid af-geschild is: Hoedanig Riccius onder sijn af-beeldingen vertoond. Thomas heeft in Indiën, onder de Bragmanen; en Judas Thaddeus of Lebbeus, die ook Judas Jacobi genoemd word, onder de Persianen, of als andere seggen, in Egipten de Martel-kroon ontfangen. Van den Euangelist Lucas segd Hieronymus, dat hy in Bythinien, tot sijn 84 jaaren ongetrouwd geleefd heeft; en Dorotheus dat hy te Ephesen gestorven en begraaven is; doch Nazianzenus wil hem onder de Martelaars geteld hebben. En soo segdmen dat Marcus al in het agtste jaar van Nero bin-

En hoedanig nadeelig aan het Christendom.

Uit-einde der Apostelen is niet alte seker beschreven.

En meest van de Oudvaders alleen op 't gerugt aangeteekend.

Johannes is waarschijnelijk geen Martelaar gestorven.

Bartholomeus tweemaal Gekruist.

binnen Alexandrien sijn Martel-lot ontfangen heeft. Onder de Drie volgende Keisers, namelijk Galba, Otho en Vitellius, vindmen van wegens haare korte Regeer-tijd, weinig aangaande de Christenheid aangeteekend: nadien de Romeinen uit overgroote Heersch-sugt, elkanderen in die tijd, met Moorden en Bloed-vergieten dapper in't hair zaten. Want Nero sig selven de strot geveegd hebbende, is den eersten na hem om sijne Gierigheid van sijn eigen Soldaten gedood: den tweeden doode sich selven uit haat van de Burgerlijke Oorlogen; zijnde in de vierde Veldslag overwonnen: En den laatsten verbrande het Kapitool, en wierd jammerlijk vermoord, en van Vespasianus Hopmannen, veragtelijk in den Tyber gesleept. Soo dat dese drie, hun Rijk in min dan anderhalf jaar ge-eindigd hebben: gelijk de Heer Suicerus met andere heeft aangeteekend, tot verklaaring van Apoc. 8: 8. *Het derde Deel der Zee is Bloed geworden.* Want in twee jaaren na de dood van Nero, is Romen en gantsch Italien, van meer rampen aangetroffen, als het te vooren onder de Tyrannie van deselve Nero, Klaudius en Tiberius geleden hadde. En belangende de Christenen, men vind waarlijk onder de tijden van Domitianus, veel van haar te lesen; welke Keiser na Vespasianus en Titus, aan't Rooms Gebied gekomen is. Want alhoewel Domitianus een Soon van den eersten, en een Broeder van den tweeden was; soo volgde hy nogtans veel eer de voetstappen van den wreeden Nero, dan die van sijnen braaven Vader. Onder de Keisers Vespasianus en Titus, hadden de Christenen weinig te lijden; alhoewel sy sich wat hard tegens de Oproerigheid der Joden zetten. Want of sy ook wel eenige Joden die Christenen geworden waaren deden opsoeken; egter geschiede sulks alleen door naar-yver, die gaande wierd uit het gerugt van een *Vreede-Vorst*, welke uit het geslagte Davids voortkomende, in Eeuwigheid regeeren soude: door welke dan van wegen die belijdenis, eenige Christenen die Joden geweest waaren, ligtelijk om den hals quamen. Waar toe mede de geduurige Oproerigheid der Joden, die van tijd tot tijd meer en meer was doorgebroken, niet weinig toebragt; welke ons nu te besien staat, eer wy de Tweede Vervolging onder Domitianus voorgevallen, hier mogen aanlassen. De Joden die waarlijk onder Augustus in groote ruste gezeten, en volgens haare eigen Wetten, geduurende 't Gebied van sijnen navolger Tiberius, soodanig voorspoedig hadden geleefd, dat'er behalven het bysonder Geregts-geding over Jesus gehouden, weinig ongemaks onder hen opgeresen was, (alleen dat de Stadthouder Pilatus, over het planten van Tiberius Beeld in den Tempel van Jerusalem, een Opstand en Bloed-bad aangesteld hadde;) is het hun onder Caligula, die een Bloed-schender van sijn Suster, en Moordenaar van Heeren en Vrienden was, te gelijk met de Christenen, vry slegter gegaan. Want wanneer dese Keiser wilde, dat de Joden hem voor een Godt souden aanbidden, en daar toe sijn Pronkbeeld met dit Opschrift in den Tempel wou ge-eerd hebben; JOVI ILLUSTRI NOVO CAJO, *Ter Eeren van den nieuwen Cajus, den Heerlijken Jupiter:* soo zijn de Joden hier tegens van opset geworden, liever haare Koppen te waagen, als dusken Schendaad in haar Gods-huis te dulden: invoegen sy daar over een Bloedige Opstand te Jerusalem en te Alexandrien ter baane bragten: 't gene sy egter door eenige besendinge, waar toe sich ook de vermaarde Philo inliet, het spul een wijle tijd draalende hielden, en dus de verder onheilen tot aan des Keisers dood, opgeschort kregen: Alhoewel sy onder-en-tusschen niet stil en hadden gestaan, om alsinds de Heidensche Vervolging, soodanig tegens de Christenen te helpen aanstooken, dat veele dit voor den oorsprong van de eerste Vervolging hebben aangeteekend. De Joden eindelijk de saftvoerige Regeeringe van den volgenden on-agtsaamen Keiser Claudius te baat krijgende, deed hen soodanig

Galba, Otho en Vitellius regeeren kort.

Wanneer een groot Deel der Zee of Roomsche Rijk in Bloed veranderd is, volgens Apoc. 8: 8.

Domitianus volgd de voetstappen van Nero.

Onder de Keisers Vespasianus en sijn Soon Titus hadden de Christenen selfs geen Vervolging als door gemeenschap der Joodse saaken.

Oorsprong der Joodse onlusten en Oproeren tegen de Romeinen.

Caligula wil sijn Beeld in den Tempel geset hebben.

Waar tegen de Joden Oproerig zijn.

danig in trotsheid opsteigeren, datse nu het Romeinsche Jok, door allerhande Oproer en quaade nukken, teffens meenden van den hals te schudden. Te meer hier in gesteven, wanneer dat Claudius soo goed was, dat hy alle de oude voorregten die hun Augustus vergund hadde, haar onder geen strenger verband vernieuwde, dan den Heidensen Godsdienst onbeschimpt te laten. Dog de Joden onder soo veel weelde, sich niet al te naauw binnen de palen van Eendragt konnende houden, (woelende voornamelijk tegens de prang der Romeinse besettinge,) zijn seer haast over het minste ongelijk hun van de Heidenen aangedaan, met allerhande Oproerigheid uitgestoven; waar door'er dan Binnelandse Krijg ontstond, en te mets niet weinig Joden om den hals, en eenige Belhamels aan het Kruis geraakten; gelijk Josephus verscheide Oproerige voorvallen, onder den Romeinschen Stadthouder Cumanus, die doemaals het Gesag in Judea voerde, verhaald. En alhoewel de Keiser Claudius geene Plakkaten tegens de Christenen maakte, soo was nochtans de traagheid van sijn verstand, en gantsch on-agtsaame Regeering oorsaak, datse door sijne Stadthouders hier en daar, seer qualijk gehandeld wierden. Ook quam te deser tijd wederom eenen Herodes voor den dag; namelijk Herodes Agrippa, welke door de gunst van Caligula als Koning over 't Joodse Volk gesteld was; daar in hem Claudius van nieuws, de hand boven 't hoofd hield. Want dat hy desen Keiser ook daar over alsinds heeft soeken te vleijen, blijkt onder andere ge-

Joden door de goedheid van Claudius in haar Oproerigheid gesteven.

Christenen onder Claudius door sijn sloffe toesigt qualijk gehandeld.

Herodes Agrippa.

tuigenissen, uit desen fraajen Penning, op welke beneffens sijn Tronie-Beeld gelesen word: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΗΡΩΔΗΣ ΦΙΛΟΚΛΑΥΔΙΟΣ, *Koning Herodes de Vriend van Klaudius.* Aan de ander zijde, ΚΛΑΥΔΙΩ ΚΑΙΣΑΡΙ ΣΕΒΑΣΤΩ ΕΤ. Γ. *Ter Eeren van Claudius de Keiser, in 't derde jaar.* En overmids desen Agrippa de Joodsche Religie aanhing, sogt hy die niet alleen sterk voort te zetten; maar hy sloeg ook de handen aan sommige uit de Gemeente, en bragt, alswe geseid hebben, den Apostel Jakobus door het Swaard om: en siende dat sulks den Joden behaaglijk was, nam hy ook voor, om het selve mede aan Petrus te doen: hem gevangen nemende, dog daar uit hy wonderlijk verlost wierd, volgens Acto. 12. Hoedanigen hooggaanden twist tusschen Joden en Christenen, eindelijk noch oorsaak wierd, datse beide onder Claudius, om datse by de Romeinen voor een Volk aangesien waaren, uit Romen gebannen wierden. Waarom Lucas in dese Historie ook maar alleen van de Joden gewag maakt, gelijk onse Kant-teekenaars wel verklaaren over Actor. 18: 2. ziet mede hier toe, Suetonius, en Orosius aan sijn Sevende Boek. Gelijk Josephus en Tacitus ook van een Hongers-nood onder desen Keiser gedenken, welke de Propheet Agabus voorseid hadde te sullen inkomen, Actor. 11: vers 28. Soo dat het Joodsche Land doe als met *Hagel* geslagen is; waar op onder 't blaasen van de eerste Basuine gesien word, Apoc. 8: 7. Zijnde de-

Daar Herodes Agrippa onder speelde.

Joodsche Land door Honger als met Hagel geslagen.

dese Hagel vermengd met Vuur en Bloed, dat uit de Inlandsche Oproeren voortquam; na dat het door eenen Judas Galileus en andere aangesteken was, Actor. 5: 37. niet willende onder het Romeinsche Jok buigen. Hoedanige onlusten verder onder de Keiser Nero, soo hoog liepen, dat de Stadthouders Felix, Festus, Albinus en Florus, deselve door geene dreigementen noch wreede straffen, konden in den Toom houden: invoegen daar niet alleen veele Joden, om haare uitsporige ondernemingen, als openbaare Moordenaars en Landberoerders, aan een quaad end geraakten; maar ook nu, en korts hier op volgende, het Derde deel der Boomen verbrand, dat is der Jooden Weereldlijke Magt, meest gevallen is. Want dat het Lichaam der Joodsche Republijk in drie soorten van Boomen bestaan heeft, kanmen eenigsinds afgeschaduwd sien, Malach. 2: 12. daar dien *die Waakt*, de Vorsten en Overheden beteekenen; dien *die Antwoord*, de Propheten; en dien *die Spijs-Offer brengd*, de Priesters en Leviten beduiden. Waarom dan de Weereldlijke Hoogheid der Joden; *Het Derde deel der Boomen* genoemd is. Het gene dan ook geschiede, wanneer Florus tot de voorgaande, veele Joodsche Edel-luiden dede Geesselen en Kruissigen; doodende op eenen dag 630 Vrouwen en Kinderen. En schoon de Joden sich door saamensweeringen hier tegens hebben aangekant; soo zijnse doch in alle haare raadslagen te kort geschooten, en hebben 't hoofd niet weinig gestooten. Mutilius een verstandig Krijgs-Overste der Romeinen, dit Volk eindelijk een weinig aan 't bedaaren gebragt hebbende, leidense wel voor een wijl de Oproerige Wapenen, doch geensinds haar wrevelmoedige herten af: want dien die op het Roode Paard zat, was nu, gelijk we seiden, magt gegeven, om de Vrede van de Aarde, dat is van het Joodsche Land weg te nemen, Apoc. 6: 4. En het eene Volk moeste naar Jesus voorsegging, tegens het andere opstaan, Matth. 24: 7. Gelijk den selven daar toe ook voorseid hadde, dat hy niet gekomen was om Vrede te brengen, maar het Swaard, Matth. 10: 34. Want door het Geloove moeste den Joodschen Berg verzet worden, Mattheus 17: 20. op dat het Euangelium sonder deksel gesien wierd. Aldus hebben dan de Joden korts op dese stilte wederom een kans gewaagd, en op de Romeinen aanvallende, hebbense niemand dan Mutilius het leven gespaard: hoedanigen Verradersscen Zegepraal haar op den selven dag met een verlies van twintig duisend te Cesarea betaald gezet wierd. Het Jodendom van rasende spijt hier over uit alle banden los-gebroken, viel nu door gantsch Syrien alle Romeinen, en watmen meer onder de Heidenen telde, op het lijf; en sloegen Man en Vrouw, en al wat mensch genoemd kon worden. Doch gelijkse in desen uitval nu ook meest de Land-streek Scytopolis onder haar geweld meenden te hebben; zijnse aldaar in seker Bosch, Dertig duisend van hun Volk afgeslagen: waar op de rest van de Romeinen, welke hier en daar, in verscheide Steden verspreid waaren, vervolgd en aangetast wierden. Soo dat het Joodsche Land een Vlees-bank wierd; behalven dat'er noch ontelbare van het gemeene Volk wijds en zijds in gevangenschap, en verre van haare Stammen en Vrienden henen gevoerd wierden: want alle het Groene Gras; namelijk het gemeene volk, dat ten minsten de schijn daar van had, is verbrand, Apoc. 8: 7. En alhoewel het Land vol Joden gepropt was, en sy met groote Troepen nu en dan tegens de Romeinen aanquamen; soo hebbense doch meest tekort gebold; om datse sonder Hoofden en goede Ordentelijkheid, gewoon waaren uit te vallen: ook warense daar-en-boven meest altijd on-eens onder malkanderen. Sy hadden voor het Regt-huis van Pilatus geroepen; Sijn Bloed zy op Ons en op Onse Kinderen; en dit sagense nu dagelijks met groote stort-vlaagen, als een voorspel van haar geheele Ondergang, op hun Koppen regenen: want de Wet had-

Joodsche onlusten nemen onder Nero noch toe.

Joodsche Republijk in drie soorten van Boomen onderscheiden, waar van een derde verbrande, Apoc. 8: 8.

Zach. 11: vers 10, 11.

Het Joodse gemeene Volk, by Gras vergeleken.

Jesus onschuldig Bloed wanneer op der Joden Kop gekomen.

hadse Vervloekt die onschuldig Bloed vergoten, Deut. 27:25. Dit was hun voorseid; en Jesus hadde haare Vrouwschap daar van noch gewaarschouwd, draagende sijn Straf-Kruis na Golgotha. Dus moeste het dan alsoo geschieden en sijn gang gaan: want Godt was met de Vrede van Israel geweken; om datse den Heere der Heerlijkheid Gekruist en den Rotssteen hares Heils verlaten hadden: En daar toe was den Ruiter op 't Roode Paard, een *Groot Swaard* gegeven, Apoc. 6:4. Welk Swaard, of Romeinse Heir-Bijl, voornamelijk tegens dit Volk gewoed heeft onder Titus Vespasianus. Want dat de Krijgs-Oversten in d'aangetoge plaatse, niet oneigen *Swaarden* genoemd worden, sulks sietmen uit Levit. 26:33. en Psalm 17:13. &c. En hoe veel menschen-vleesch dit Swaard verslonden heeft, sal ons haast afgewogen worden. Thans dede Varius de Romein, die onder 't afwesen van Agrippa 't bestuur in Judea had, t'Seventig welgeboorne, uit het puik der Joodsche Manschap ombrengen; en te Ascalon, te Ptolomais, en in het groote Tyrus, moestent'er duisenden met den hals boeten. De Griekse Joden, die sich ontelbaar binnen Alexandrien bevonden; haar ook niet langer konnende stil houden, wierden van de Romeinen overvallen en haare Huisen in de asse geleid: soo dat'er Vijftig duisend sneuvelden: de rest voor genade hielden, den hals onder Ballingschap daar door te haalen. Cestius in Syrien zijnde, viel op de Stadt Zabulon; en die in de asse gedompeld hebbende, trok hy na Joppe, daar by-na Honderd duisend Joden omquamen, en 't Land rondsom plat geloopen wierd. Cæsennius onder dies van Cestius na Galilea gesonden, sloeg in 't Gebergte noch ontrent twee duisend Vlugtelingen. De Burgers van Damascus, de Joden nu ook al lang moede geworden, hebben'er Tien duisend in haare Synagogen dood gesmeten. En nochtans was dit alles niet genoeg om haaren lust tot Oproer, in den Toom te houden; maar wierden over de minste buiten-kans op de Romeinen behaald, t'elkens van opset, om in den Oorlog voort te vaaren. Hier toe hielp veel datse uit een slinkse verklaaringe van de voorsegging des Messias, in haare gedagten verleid zijnde, voorgaven; Dat het nu de tijd was in welke de Heerschappie der Joden bloejen, en alle vreemd Jok moest van den hals geschud worden. 't Geen de Keiser Nero vernemende, sijn Veld-Oversten Vespasianus en sijn Soon Titus, met een groot Heir-Leger na Syrien en tegens de Joden sond: daar sy weinig op passende, d'aangebode voorwaarden in de wind sloegen, en veele Steden afgenomen, en meenigte als Katten en Honden dood geslagen wierden. Onder dese bestooking nam Vespasianus, ook niet sonder een hard tegenweer, de Stadt Jotapata in; daar ettelijke duisend dooden onder de Joden geteld, en ruim twaalf honderd in Gevangenschap gesleept wierden: waar onder ook de vermaarde Historie-Schrijver Josephus was; welke tot Vespasianus gebragt zijnde, hem voorsei, dat hy en sijn Soon Titus, noch Keisers van Romen en Heerschappiehebbers van de Weereld souden worden. Als dan Vespasianus het gantsche Jodendom voor een wederspannig Volk hield, nam hy voor haar geheel uit te roejen: en daar op Tiberias en andere vermaarde Steden bemagtigd hebbende, zijnder veele Joden gesneuveld en gevangen; en niet weinige voor Slaaven onder de Uithemers verkogt: onder welke hy ook Ses duisend uitgelese Jongelingen voor Leger-graavers aan den Keiser Nero sond. Hoedanigen Dienstbaarheid die van Gamala, door een hartnekkig vegten soghten te ontduiken; en deswegen de overwinninge aan Vespasianus duur genoeg betaald zetten: de rest die overbleef, ontsag sich niet door 't afstorten van een hoogte, liever in de dood te vallen, dan hun aan den vyand over te geven. Nu waaren dan de Romeinen van Galilea meester geworden, van

waar

Joodsche neerlaag onder Varius.

En onder Cestius &c.

Joodsche Opgeblasenheid.

Jotapata van Vespasianus ingenomen.

Josephus gevangen.

Tiberias van Titus ingenomen.

Galileers eerst verwonnen en gestraft.

waar Gods Oordeel tegens de Joden eerst begonnen is, gelijk haar het ligt ook aldaar eerstelijk was opgegaan. Alleen had sich de Stadt Giscala noch in stilte gehouden; als wannerse door eenen Johannes, de Soon van een Levijt, ten laatsten ook tegens de Romeinen gaande wierd: soo datse Titus met een Beleg op 't lijf quam. Doch dese Belhamel, stilstand op den naast-volgenden Sabbat versoekende, ontsnapte hy het heimelijk by nagte, met Twee duisend van sijne spitsen. De Belegerde van hun Kopstuk verlaaten, gaven de Stadt onder hand-geding van genade over; doch de gevlugte betrapt, zijn jammerlijk geslagen: alleen was het de loose Johannes ter naauwer nood binnen Jerusalem ontkomen: welke Stadt hy onder bewimpeling van heilsaame raadgeving, in rep en in roere zette; willende dat Jerusalem, die de oude Kerk-bewaardster des Vaderlijken Godsdiensts was, tegens de Romeinse Heirkragt, in staat van tegenweer gebragt wierd. Dus sprak dien Tuk om het gemeen aan sijn snoer te krijgen, terwijl de Overpriesters en Oudsten des volks, daar over niet weinig swaarhoofdig waren; zijnde alreede bekend, hoe sich allengskens eenige *Zeloten*, of Yveraars soose sich noemden, de hand in Kerkelijke en Burgerlijke dingen hadden beginnen te steken. En vermids Johannes geveinsdelijk aan de zijde van den Hoogenpriester Ananus scheen te hellen, openbaarde hy onder dies, alles wat'er tegens de Zeloten ondernomen wierd; soo dat het enkel vergeessen arbeid was, dat Ananus sich tegen dien Muitmaaker aankante. Dus strooide hy dan onder 't Volk uit, dat Ananus de Stadt aan de Romeinen wilde overgeven; die daar op met de Idumeers, (een Volk dat van Kinds-been tot Oproer en Oorlog genegen was) aanspanden, en ontrent met Twintig duisend na Jerusalem spatten, om haar de behulpige hand te bieden. En schoon Ananus haar door 't sluiten van de Poorten, de intogt betwiste, soo hield haar sulks niet te rug: want de Poorten met geweld opbonsende, vielense te gelijk in de Stadt en op de Burgerschap aan; daarse ontrent Agt duisend van neer maakten; onder welke selfs ook de braave Ananus, en een sijner beste me-de-genooten, om den hals quaamen. Hier by en bleef het niet: want de Idumeers met de Zeloten aangespannen, grepen veele welgeboorne Mannen by de kop, smeten sommige in de Gevangenis; ja Geesselden en vermoorden'er ook eenige geheel wreed-aardig. En siende ten laatsten dit werk te hard gedreven, staakense de walg aan dusken langduurigen uitbundigheid. En meenende door 't verlaaten der Zeloten, 't boos-aardig voornemen een beentje te zetten; hebbense de vlam des Oproers, door een Godvergete bespotting van des Heeren Woord en Wet, maar des te heviger doen uitbarsten: Soo dat de gantsche Stadt in verwerringe, en de straaten als een Slagthuis, met Bloed geverfd, en met doode Lijken bezaaid lagen. Johannes in dit onweer hoog genoeg tot sijn oogmerk opgestegen, scheide sich van de Zeloten af; en poogde door allerlei list en bedrog 't Gebied der Stadt alleen in handen te krijgen. Eenige Moordenaars sich ondertusschen na Engaddi begevende, dreven'er 't Man-volk uit, en sloegen de overgeblevene Vrouwen en Kinderen dood, tot Seven honderd in getal. Doch Gadara om sulken schelmsen overval te ontduiken, gaf sich onder de bescherming der Romeinen, daar Vespasianus ook selfs binnen quam. 't Gene de boose Joden soodanig speet, datse sommige uit die Geding-maakers met listigheid den hals braaken. Doch daar over van Vijf honderd Romeinen onder den Hopman Placidus, aan de Jordane agterhaald, hebben 't met verlies van Dertien honderd Spits-Broeders moeten boeten: onder welke veele, die sich door 't Water meenden te bergen, in de Riviere versoopen. Vespasianus door dese Krijgs-gelukken aangemoedigd, wierd van opset om nu ook Jeru-

Loosheid van eenen Johannes een Oproerige Jood.

Beroerd Jerusalem.

Bedriegd Ananus.

Idumeers nemen Jerusalem met geweld in.

En wreede uitvoeringe van dit Volk.

De Zeloten van Johannes verlaaten.

Moord te Engaddi.

Vespasianus belegerd Jerusalem.

rusalem aan te tasten. En daar op den Oversten Annius na Gerasa sendende, bemagtigde hy die Stadt, en sloeg'er ontrent Duisend van haar jonge Manschap af, en nam de voornaamste Huisgesinnen gevangen, de rest ten plonderinge. 't Romeinsche Leger onder dies Jerusalem nader komende, roofde alles weg, en gaf 't overschot aan het vuur. Soo dat het gewisselijk de Moeder-stadt sou gegolden hebben, ten waare Vespasianus op de maare van Neroos dood, van opset veranderd, en het Leger van dien Bodem op doen breken had. En alhoewel nu den Oorlog onder de kortwijlige Regeering van Galba, Otho en Vitellius, wel niet hard aanging, en de Joden tamelijk gerust waaren, terwijl het Roomsche Rijk om de Heerschappie, selfs in een Bloed-bad stond; nochtans en lieten de eigen rampen van dat Volk niet na, dagelijks aan te groejen. Onder welke dan uit het overschot der Joodsche Roof-vogels, eenen Simon, een koen en stout mensch, sich geen kleene Roervink betoonde te zijn: want dese met eenige Schelmen nieuwen aanhang gemaakt hebbende, raapte alles weg wat de Romeinen rondom Jerusalem overig gelaaten hadden. En van daar tot in Idumeen doordringende, stelde hy 't daar ook soo ondraaglijk aan, dat veele de vlugt na Jerusalem naamen; die haastelijk nagestapt en genoegsaam in de Stadt belegerd wierden: alles doodslaande wat sich op de Landhoeven meende te verbergen. Jerusalem thans door desen Simon van buiten benaauwd, en van binnen door de Zeloten ontrust, zat niet weinig benepen: te meer noch verlegen, om dat de Goddeloose Johannes, die het gesag in handen had, geveinsdelijk yder toeliet wat sijn baldaad wilde. Soo dat nu roof, Vrouweschenderie en Moord, maar Tijd-verdrijf en Kinderspel geagt wierd. Mannen in Vrouwe kleedingen uit-gedost, liepen met bedekte Swaarden en Moord-priemen elkanderen onvoorsiens op 't Lijf, soo dat'er niemand sijn leven meer seker, nog nergens verberging te vinden was. En schoon'er sommige de Stadt ontsnapten, vielense doch in handen van Simon, en moesten het met den hals boeten. De Idumeen ten laatsten het toomloos bestuur van Johannes wars geworden, vielen nu selfs de Zeloten op 't Lijf; en veele daarvan dood slaande, vervolgdense de Vlugtelingen tot in den Tempel, daarser veele neermaakten, en den versteken schat van Johannes tot buit maakten. Hier op riepen de Zeloten Simon in; en hem te gelijk 't Gebied der Stadt opdraagende, wildense dat hy de Idumeen daar uitboende. Doch Simon te loos, kante sich tegens beiden aan, en koos de zijde van het gemeene Volk. Hy dan veele waaghalsen uit die by een gerukt hebbende, viel te gelijk de Zeloten en den Tempel aan. Waar uit wederom een ander onweer opstak: want eenen Eleazar van Heers-zugt rasende geworden, maakte uit het puik der Zeloten een nieuwen aanhang, en de zijde van Johannes de schop gevende, nam hy een voornaam deel des Tempels in; onder welke bemagtiging niet weinig, om de Alleen-heersching gevogten wierd. Soo dat de Tempel ettelijke dagen een Strijd-perk, en de opene Galderien en Kamer-vertrekken een Slagt-huis vol Bloed en doode Lichaamen geleek. Ja wanneer de Priesters slegts ter sluik d'Offerdiensten meenden waar te nemen, zijnse selfs aan den Altaar met de Levitische Slagt-messen vermoord, en de Heilige plaatse met hun warm Bloed begooten. Soo dat het'er thans bijster uitsag, en teffens met dit Volk na den Ondergang haaste; die dan ook niet lang vertoefde. Want als Vitellius vermoord, en Vespasianus in sijn plaatse Keiser geworden was, heeft hy niet sonder kundschap van der Joden on-eenigheid, sijn Soon met een magtig Leger na Jerusalem gesonden: en die Stadt selfs onder een berenning van Ses honderd Ruiter-knegten, meenende tot beding van Vrede te praamen, is hy van de Joden soo vinnig aange-

En breekt op.

Simon werpt sich tot een tweede hoofd der Joodsche Oproeren op.

Slegte toestand van Jerusalem.

Burgerlijke Oproer en vegterie binnen Jerusalem.

Simon te Jerusalem als Beschermheer ingeroepen.

Gevegt in den Tempel.

De Keiser Vespasianus send Titus na Jerusalem,

gevallen, dat hy ter naauwer nood haare handen ontquam. Jerusalem hier op voorseker Belegerd, smakten de onrustige van binnen haare Koppen te gelijk met haare magt te saamen; en bragten den Belegeraars dagelijks geen kleene schaade toe: Doch het geen tot der Joden eigen verderf seer haast in allerhande Tweedragt uitbarste. De Priester Eleazar, die de zijde van Johannes gekosen had, wilde de Poorten open-gezet, en het buite-volk toegang tot den Godsdienst gegeven hebben: en in stilheid op sijn luimen liggende, bestelde hy op den Feest-dag eenige Booswigten, die met bedekte Wapenen onder schijn van Godvrugtigheid, tot den Tempel quamen, en onvoorsiens alles dood sloegen watse konden; en met deselve drift op de noodhulpen van Simon aanvielen. 't Romeinsche Leger onder desen meer de Stadt genaderd, deden de Joden een besending aan Titus, als of het hen waarlijk om den Vrede te doen waare; en gaven sulks ook door Teekenen van de Muuren te kennen. Doch Titus op sijn hoede zijnde, deed het genaderd Volk op haar Post blijven; en vernemende dat der Joden voorwending ongerijmd was, heeft hy de afgesondene te rug laaten gaan; als wanneer ook de Joden op sommige genaderde Troepjes vyandelijk uitvielen. Waar op Titus de Stadt heel naauw deed besluiten, en de Partyschappen van binnen de hoofden weder saamen staaken; en elkander swoeren, Stadt en Tempel ten uitersten te verdedigen. Thans begon Titus de Noord-zijde der Stads-muuren met Storm-rammen te beuken, die hy in 't kort ter neder bonsde, en meester van dat gedeelte wierd. En daar op het Zuider-gewest aantastende, daar den Tempel lag, had hy in der yl sulks ook bemagtigd, ten waare hy liever den Joden, het aantreffen van het uiterste gevaar had willen afraaden. Want gelijk hy onder sijn Gevangene de vermaarde Josephus hadde, gaf hy desen last rondom de Muuren te gaan en den Joden te gelijk tot Vrede en Overgaaf aan te maanen: 't geen desen Gezant heel vrugteloos uitvoerde: alleen begaven sich eenige rijke Fokkers, die een weinig Goud by kleine stukjes ingeswolgen hadden, heimelijk de Stadt-uit, en in handen van den Vyand, die door het by-sich hebbende Goud te onvoorsigtig beklapt, hun gewisse dood waaren te gemoet gestapt. Door verloop des tijds, geraakte nu niet alleen de Leeftogt onder de Belegeerden schaars en duur, maar daar quam ook gebrek, en eindelijk Hongers-nood, doe de Voorraads-huisen ledig geput, en de Soldaten die de Stadt verdedigden, alle geslote Huisen begonden op te breeken, omse te doorsnuffelen, en weg te nemen watse vonden; ja de Huis-vaders en Moeder-vrouwen pijnigden alles voor den-dag te brengen, watse meenden ergens versteken te zijn: en dit van dag tot dag hooger loopende, barste ten laatsten tot veel jammers uit. Die nog fris en gesond schenen, hieldmen verdagt van vol-op te hebben; en die'er swak en uitgehongerd uit-zagen, smeetmen dood, onder voorgeven datse het doch niet lange maaken souden. Dus sogtmen overal op wat Etelijk was; en het gene nooit voor spijse gediend had, wierd malkanderen voor lekkernien, als uit de keel gerukt. De Rijkste selfs, die noch een handje vol Graan elders versteken hadden, moesten 't onbereid inslingeren; en men dektender geen Tafel meer, noch ging op Purpere Bank-peuluwen, als voor-henen, tot de Maaltijd aanliggen. Vrouwen en Kinderen in dusken sobere schaftijd te mets betrapt, wierden vermoord; en de Suigelingen van des Moeders uitgemergelde Borsten afgerukt, en tegens de Wanden aangekletst. Invoegen de Dochteren Jerusalems nu waarlijk die daagen voor oogen saagen, waar van Jesus gebukt onder het Kruis-hout na Golgotha gaande, vermaand hadde, datmen seggen soude; *Zalig zijn de Onvrugtbaare, en de Buiken die niet Gebaard en hebben, &c.* Gelijk soodanigen Treurigheid der Joodsche

En word van de Joden afgeslagen.

Schelmstuk van de Priester Eleazar.

Titus tast de Noord-zijde der Stadt aan.

En laat Jerusalem op-eischen.

Hongers-nood binnen Jerusalem.

En swaar vervolg daar uit ontstaan.

Luc. 23:29.

De droevige toestand van Judea op de Romeinse Penningen vertoond.

Vrouwschap, ook na de overwinninge van Judea, selfs op de Romeinse Penningen gedagt schijnd, wanneermen op eenen van Titus een bedrukte vrouwe onder een Palmboom nedergezeten, de hand onder 't hoofd siet houden; treurende over haare uiterste verwoestinge; om dat, gelijk het Opschrift, JUDÆA CAPTA, segd, *Judea ingenomen* is. Niet anders als of daar in een nabeeld van Jeremias Klaaglied gesien wierd; daar in hy van Jerusalem, die als een Vorstinne onder de Landschappen was, segd; *Datse Weend dat haare Traanen over de Kinnebakken loopen.* Daar wy niet onvoegsaam noch eenen anderen Penning van Vespasianus mogen toevoegen; daar op door een Vrouwe, staande onder een Palmboom met de Armen kruisselings over malkander geslagen, den verlaaten staat van het Overwonnen Judea aangewesen word. Maar gelijk de nood nu alles binnen Jerusalem deed in-slingeren; wat slegts Etelijk scheen; alsoo quamen'er veele aan een ontijdig einde. Paarde-vleesch, Beest-en Mensche-drek wierd niet meer verschoond; en men at Leder, Schoenzoolen, en de bekleedsels der Schilden, voor een grage spijs. Ja wat salmen seggen, en hoe ist geloofiijk? een Joodsche Moeder heeft haar eigen Soontje geslagt, gekookt en selfs gegeten: en het sou nimmer aan de vertelling rugtbaar geworden zijn, soo niet de Joodsche Soldaten selfs, in des vrouwen Huis gevallen, de Gordijn van dat Schouwspel opgeschooven hadden. Die dan ook, hoe seer door den honger verwoed, uit enkel schrik het Huis verlieten, en de maar soo breed door de Stadt zaaiden, datse ook tot in 't Romeinsche Leger uitbotte. Maar alhoewel dese toestand veele noodsaakte, behendig de Stadt te verlaaten, en met heele troepen overliepen; soo wierdense doch van de Romeinen streng gehavend, en te mets Vier of Vijf-honderd uit hen, aan 't Kruis geklampt, of aan de hand-leden verminkt, en wederom Stewaards ingesonden; op dat misschien de Belegerde tot agterdogt quaamen. Doch de Joden alle dese rampen hardnekkig verduurende, omtuinde Titus de Stadt met een Muur-wal soo digt, dat'er Kat noch Hond in noch uit kon. Van binnen lagen thans de Straaten en Huisen vol dooden getast, die eindelijk noch toenemende, soo ondraaglijken stank in de Logt maakten, datse geperst wierden eenige in Putten te stulpen, de rest over de Stadts-muuren uit-te-werpen. Sy hier over andermaal door de aanspraak van Josephus tot onderdanigheid vermaand, bleven even koen; en wilden selfs dien uitgesondenen den hals breken. Ja Simon deed sijn afgeleefde Ouders in de Gevangenis zetten, als of sy door de Belegering, niet genoegsaam met haar allen in de Valle waaren. Ook betigte hy de Hooge-priester Matthias van verraad, en deed hem met drie Soonen omkomen, als wanneer het ook Vijftig aansienelijke Mannen niet een hair beter ging. Maar als eenen Judas dese roekeloosheid poogde te wraaken, ondernam hy met eenige aanhang, de Stadt over te geven; doch te vroeg verklikt, is hy uit last van Simon gedood en over de Muur geworpen. Onder-en-tusschen was Johannes in den Tempel gevallen, daar hy veel Goud en Silver ligte, op dat het niet in handen van de Romeinen quam, welke nu vast de Burgt Antonia bemagtigden, welke na-by den Tempel lag; tot welk de uitgedreven Joden schuil gingen; en van daar den aanval der Romeinen, met geen kleine dapperheid af-keerden. Titus bedugt, dat de Godsdienstige agting voor den Tempel, den Joden misschien kloekmoedig maakte, dagt haar tot behoud van dat gevaarte, daar uit te troonen, en aan een anderen Oort, een kans met haar te waagen; doch te vergeefs van hem voorgewend: want Simon boesemde het volk in, dat dese voorslag slegts een blijk van der Romeinen blood-aardigheid was; en datmen derhalven het stuk soo niet en moest gewonnen geven. Dus ging den strijd met schie-

Weergaloose Hongers-nood in Jerusalem.

Joodsche Overloopers van Titus Gekruist.

Jerusalemmers werpen hun dooden de Stadt uit.

Johannes ligt het Goud uit den Tempel.

ten en Vuur-werpen soo dapper voort, dat de Romeinen den Brand in de buiten-Galderien des Tempels kregen: 't geen wel met yver gelest, doch van den Vyand door een on-ophoudelijk stormen soo digt agtervolgt wierd, dat ten laatsten de Brand de Voorpoorte des Tempels aantaste, en den Joden een benaauwde uitkomst gedreigd wierd. Ook stond nu de eene buiten-Galderie soodanig in de vlam, datse niets daar van en scheen te sullen overlaten: sulks dat Titus met de rampzalige ondergang van dusken overschoonen Bouwpraal begaan, maar al te spade yverde om den Brand te smooren, en te behouden watmen slegts behouden kon: want een Romeinse waaghals tot binnen in het Heiligdom geraakt, had door een Werp-toorts het Huis soodanig van boven aangesteken, dat alle pooging des Veldheers, te midden in dese ontsteltenis, en dreunend geroep en Moordgeschreeuw, gantsch vrugteloos afliep. Aldus moeste dan der Joden vermaarde Tempel, niet sonder de Goddelijke nood-schikking in de asse nederploffen; op den tienden dag der Maand, die naar Augustus genoemd is; op welken dag sy 600 jaaren te vooren, van de Chaldeen ontmaakseld was. Nu wierden de Joden, die sich aan alle wijken des Tempels onthouden hadden, jammerlijk verstrooid en dood geslaagen; de reste verbranden, of wierden onder de puin en doorgebrande Solderwelffels, levendig begraaven. Ja eenige Priesters waaren hardnekkig in het vuur gesprongen, om niet in de handen der Romeinen te vallen. Gelijk mede Ses duisend Joden, die hun verberging onder de langst-overgebleven Galderien gesogt hadden, door het vuur omquamen. In al dit noodweer, hadden sich sommige Priesters dapper gequeten, terwijl eenige flaauwhertige, sich als Honden lieten dood slaan. De kloekste hadden sich met Stok en steen, en Schop en Krauwel, en watse by der hand vonden, te weere gesteld; soo dat de Braad-speten nu haare Spiessen, en de Offer-messen hun tot Moord-priemen en Daggen hadden verstrekt. Vijf Priesterlijke Joden, sich op een Muur-wrak lange tijd verborgen gehouden hebbende, quamen uit vreese van een gewisse dood, eindelijk voor den dag, en meenden door een geveinsde Voet-val, het leven by den Veldheer af te smeeken; doch Titus geen Ooren hebbende, antwoorde; *Nadien gy uwen Tempel en Dienst verwaarloost hebt, en ist niet nut dat gy langer leeft:* en gaf te gelijk daar op last, datmense voort van-kant hielp. De Kopstukken Johannes en Simon, nu den gewissen ondergang der Stadt voor oogen siende, leiden toe om met Titus in gesprek te komen, gelijk geschiede: die hen hare hardnekkigheid genoegsaam in 't aangesigte gewreven hebbende, egter noch sijn vriendschap aanbood; doch van dese Stout-aarden met versoek van uit-te-trekken, van de hand gewesen wierd; 't welk hun den Veldheer afsloeg; en het regt des Oorlogs opvolgende, gaf hy de Stadt aan 't Vuur en ter Plonderinge over. Simon met sijn Makker, begaven sich na 't Koninglijk Paleis, daarse noch een sterke besetting tot bewaaring van veele schatten, uit de Burgerschap gelaten hadden. En daar een laatste kans met de Romeinen, en de Joden onder malkanderen over dien Buit gewaagd hebbende, zijn'er Agt duisend gesneuveld, de rest verbergde sich onder de heel en half gesloopte Huisen en Kelder-Wulffels: hoedanig sich ook Johannes met een klein geselschap elders ophield: en sich niet langer konnende versteken, bequam hy eindelijk onder veel demoed, een Eeuwige Gevangenschap. Simon ook gegrepen, wierd streng bewaard, en korts daar na onder Titus Zegepraal, geboeid na Romen gevoerd; daar hy sijn Schelmstukken door den Worg-strop boete. En dit was alsoo het uit-einde van die Belhamels, en de overdroevige ondergang van de beroemde Stadt Jerusalem en Joodschen Tempel, die te deser dagen, te gelijk met haare Republijk, onder 't blaasen der Tweede Basuine;

Brand in den Tempel.

Den Tempel gaat te gronde.

Met welke veele Joden omkomen.

Seldsaam gevegt in den Tempel.

Titus in gesprek met Simon en Johannes.

Jerusalem in de laatste doodstuipen.

Simon en Johannes komen aan haren loon.

Als

Esaia 60: 5. Dan. 7: 2, 3. Apoc. 13: 1.

Als een Berg Brandende van Vuur in de Zee geworpen wierd, Apoc. 8: 8. Van welkers seer droevige ondergang Jesus voorseid hadde; Dat 'er van't begin der Weereld tot aan haar einde, geene soo onverdraaglijke smerten souden zijn. Waarom men het ook niet geheel ongelcoflijk en moet houden, wanneer ons de Elenden deser Belegering, van Josephus en Egesippus soo breed uitgemeten worden; dewijl alle soodanige rampen haare grond-vest genoegsaam in die voorsegging van den Saligmaaker vinden: siet Mattheus 24: 21. Apoc. 8: 8. &c. Want indien men daar toe eens al der Joden neerlagen, uit de gemelde Schrijvers sou willen optellen; voorwaar men sou bevinden, dat de Joodsche Republijk, het hoofd geheel in menschen-bloed heeft onder-gehaald en daar in verzopen is: nadien 'er weinig min dan Twaalf honderd duisend Inwoonderen des Lands gesneuveld, en ontrent Negen-en-t'seventig duisend gevangen, verkogt en in Zegepraal weg-gevoerd zijn. Van welk'er noch meenigte in de Romeinsche Vegt-perken, het leven veragtelijk tegens de Beesten gelaten hebben. Soo dat dit volk niet alleen in de woeste Zee van het Romeinsche Heidendom verstrooit en onderworpen is geworden; maar welke Zee ook veele swaare Baaren van doodlijk Schuim, en Modder en Slijk onder veele smaadheden tegens haar opgeworpen heeft. En schoonse dese woede door den tijd ontkomen zijn; soo boetense doch onder de derving van den Mosaischen Godsdienst, het restant van die Verbanninge, tot op heden desen dag: gelijk Prudentius van haar geseid heeft;

De hooggaande rampen der Joodsche ondergang van Jesus voorseid.

Hos. 3: 3, 4. Deut. 28. vers 65-68. en kap. 32. vers 20, 29. Esa. 6: 9, 10. Amos 8. vers 11, 12. Malch. 4: 6. Luc 21: 24.

De Jood als Balling swerfd, door Landen en door Steden,
Na dat hy eenmaal is verbannen uit sijn Land,
Tot straffe van de Moord, dien hy ont-aard van Zeden
Aan Jesus heeft gepleegd; en boet met smaad en schand.

TWEEDE HOOFTSTUK.

KORT INHOUD DESES HOOFTSTUKS.

DOmitianus *vervolgd de* Christenen; *en drukt de* Joden *hard met* Schattingen; *die van* Nerva *worden afgeschaft. De* Verdrukking van Tien Dagen, *of* Tien Vervolgingen *onder verscheide* Roomse Keisers, (*en bysonder die van* Diocletianus) *in haare Tijd-reeks beschreven.* XII. Artikelen des Geloofs, *wanneer en waar toe opgesteld.* Joodsche aanwas *onder* Hadrianus, *hoedanig met de geheele* Verwoesting *van* Judea, *door dien* Keiser *ingetoomd.* Jerusalem *vernoemd en den* Joden *ontseid; en door een* Marmer Swijn, *daar uitgebannen.* Joodsche *bedekking der* H. Schriften, *en samen stellen der* Mischna, *en tweederlei* Talmuden. *Verschil in de* Christen Kerken *over de vast-stelling van het* Pascha. *Ongehoorde* Wreedheden, *en uitgesogte* Pijnigingen, *aan de* Christen-Martelaren *gepleegd, en door een nauwkeurige* Printverbeeldinge *in haare uitvoering aangewesen.* Afval *van sommige* Christenen, *en hoedanige* Ketterien *in de* Tijden der Verkoelinge *ingekomen zijn. Langduurige* Vervolging *onder* Diocletianus *en sijn mede-*Keisers. *De* Christenen *onder* Constantius Chlorus *begunstigd, word daar in van* Constantijn de Groot *nagevolgd: Die den Tyran* Maxentius *overwind, en het* Christendom *onder sijn opgang, over-al doed hand-haven, &c.*

NA dat Titus Vespasianus op sijn vaders dood, aan 't Rijk gekomen, en hy den Oorlog in Judea ge-eindigd hadde; heeft na hem, Domitianus de Roomsche Mogendheid in handen gekregen; die alsoo seer in vuilheid en wreedheid, als sijn voorzaat Titus, in goedaardigheid heeft willen vermaard zijn. Gelijk de selve ook niet alleen den Joden hard drukte, maar ook een nieuwe Vervolging tegens de Christenen invoerde: waar van wy hier even te vooren geseid hebben, datse gemeenlijk voor de Tweede, by de Kerkelijke Historie-schrijvers aangeteekend word. Want als desen iets ter ooren gekomen was, van eenen Vrede-Vorst, die in Judea uit een Maagd gebooren was; heeft hy sich selven GODT, en een SOON van de GODINNE MAAGD doen noemen. Gelijk mede Eusebius verhaald, dat hy de naaste Vrienden van Jesus, naauwkeurig dede opsoeken, op dat hyse dooden mogt: en eenige uit sijn geslagte voor hem krijgende, sag hy deselve in soo nederigen staat, dat hyse alleen bespotte, en van haar oordeelde, datse geensinds nadeelig aan de Roomsche Mogendheid konden zijn. En ten eersten een vinnig Plakschrift tegens alle Christenen ingesteld hebbende, beval hyse overal uit te roejen. Invoegen daar op onder veele wreedheden, veel Bloeds vergoten wierd: en het selfs een groote weldaad was, dat Flavia Domicilla sijn Nigte en naamgenoot, en de Burgemeester Flavius Klemens, om dat sy Christenen geworden waaren, alleen uit Romen na het Eiland Planaria gebannen wierden: hoedanigen geluk wy gehoord hebben, dat den Apostel Johannes ook te beurt viel, als hy na 't Eiland Patmos, nu *Paimosa* genoemd, moest henen gaan: gelijk hy selve getuigd, Apoc. 1: 9. Alwaar hy dan sijn Goddelijke Openbaringe, soo van de toekomstige, als van de voorige nood-gevallen de Kerke, ontfangen heeft; beginnende van Christi Geboorte tot aan den volkomen tijd. Want soo wierd hem doemaals belast: *Schrijft het gene gy gesien hebt, ende het gene is, en het gene geschieden sal na desen*, Apoc. 1. vers 19. Voorts is de vroome Onesimus en Timotheus, en Dionysius Areopagita en andere, onder desen Keiser jammerlijk vermoord: als mede Antipas die getrouwe Getuige te Pergamus, Apoc. 2: 13. die door een Metale Stier verbrand wierd. Ook is M. Acilius Glabrius, die 's jaars te vooren noch Burgemeester was; na dat hy een Leeuw in 't Roomse Vergtperk neergemaakt hadde, moorddadig omgebragt. Dog ten laatsten is Domitianus selfs binnen Romen, in sijn Slaap-kamer, niet sonder kundschap van sijn vrouw Domitia, met Seven wonden in de dood gestort; na dat hy vijftien jaaren geregeerd, en de Christenen en Joden veel harder dan Nero vervolgd hadde. Hy was een mensch, die selfs alle Bloedstortingen en zugtingen van den Roomsen Raad, soo koen en sonder beweginge des gemoeds konde sien en aan-hooren; dat Tacitus van hem geseid heeft; *Dat hy door sijn wreede gedaante, en roodheid des aangesigts, sig wapende tegens de schaamte*: ja hy doode doorgaans uit wreedaardigheid de Vliegen. Waarom hy ook vermoord zijnde, volgens het besluit van den Raad, op een seer veragtelijke wijse begraaven is; doende sijn Naam en Eer-titelen overal uit-schrabben; en verbieden dat hem niemand meer en sou Keiser noemen. Sijn onderdrukkingen hadden ook tegen de Joden, soo hoog geloopen, datse selfs van de Boomen die op haar Land-goederen stonden, schattinge moesten betaalen: gelijk Suetonius aan diergelijke Geld-uitpersingen gedenkt, als hy van Domitianus tijden seid: *De Joodsche Schat-kist wierd thans boven al met seer hevige uitpersing voort-gezet: Waar toe sy alle aangebragt wierden die van 't Jodendom belijdenis doende, binnen de Stadt leefden: of die haar af-komst ontveinsende, de opgeleide schatting niet en betaalden. My gedenkt dat ik in mijne jonkheid tegenwoordig was, dat'er een*

Domitianus voerd een Vervolging tegens de Christenen in.

Tweede Vervolging onder Domitianus ontrent het jaar 90.

Domitianus was seer yverzugtig tegen het geslagte van David.

Geeft Bloedige Plakkaten tegen de Christenen uit.

Band den Apostel Johannes na Patmos.

Domitianus komt om.

Sijn wreedaardige imborst.

En veragte Begraaffenis.

Heeft de Joden seer met schattinge gedrukt.

Man

Man van t'negentig jaaren, van den Schatting-gaarder en een meenigte Volk beschouwd wierd, of hy Besneden was of niet. Invoegen haar nu het Teeken des Verbonds, als een Brandmerk der schande geworden was, waar aan sy gekend konden worden; even als eens aan Cain het Teeken van sijn Broeders Bloed verstrekte, op dat hy in sijn Ballingschap gehaat en vervolgd wierd. Hoedanig Martialis dit volk ook bits en bitter genoeg verweten heeft. En om dat Domitianus de Joden ook uit Romen wierp, die daar op seker Bosch innamen, dat Numa aan de Nimph Egeria geheiligd, en daar op de Zang-Godinnen haar Kapél hadden; (ofte datse het mogelijk by gedoog in Huur hadden) daar van meendmen dat Juvenalis geseid heeft;

De Joden van Juvenalis bespot.

Van dat de Jood Kapél en Bosch in huur verworf,
Die tot sijn Huis-beslag wat Hoy heeft, en een Korf
(Dewijl'er word een Pagt van elke Boom bevoolen)
Gaan uit het Bedel-bosch de Zang-Godinnen doolen.

Onder Nerva hadden de Christenen eerst wat ruste.

Maar alhoewel onder de goede Keiser Nerva eenige verligting voor de Christenen quam, en hoop gaf van verder gevolg; wierd sulks egter door sijn kleine Regeer-tijd afgebroken. Hy dede alles te niete wat Domitianus gedaan hadde, en wiste selfs ook de Bloedige Plakkaten uit: willende datmen 't haar vergeven sou die tegens de Goden misdaan hadden. Soo dat volgens Eusebius, ook de uitgebannene, door den Roomsen Raad wederom ingeroepen en vryheid gegeven wierden: gelijk de selve ook meend, dat de Apostel Johannes hier op, van Patmos wederom in vryheid tot de Kerke van Ephesen gekomen is. Ook schafte Nerva de belasting der Joden af, en deed de straks-genoemde Boomschatting ophouden; waar van ons het Opschrift van een sijner Penningen schijnd versekering te geven; alhoewel'er meest alle de Schrijvers van gegeswegen hebben: daar dan aldus op gelesen word: FISCI JUDAICI CALUMNIA SUBLATA, *De lastering des Joodschen Schat-kist weg-genomen.* Vertoonende daar toe ook een Palm-boom; op dat te gelijk de gemelde Boom-schatting, met het Land-teeken van Judea en Syrien, daar op te bet bekend gezet wierd. Dog Nerva slegts twee jaaren 't Gebied in handen hebbende, wierd door sijn dood de ruste der Kerke niet weinig te rug gezet: want overmids Trajanus van hem tot Soon was aangenomen, soo heeft dese, Keiser geworden zijnde, wel een goed en Burgerlijk Man geschenen; (gelijk hy by de Romeinen tot die Eer-trap steeg, datmen in de volgende verkiesinge der Keiseren, plagte uit-te-schaateren, *Dat hy Gelukkiger zy als Augustus, en Goedaardiger als Trajanus;*) maar is nochtans naar Nero en Domitianus, de Derde groote, ja overgroote Vervolger der Christenen geweest. Want heel hard op de Heidensche Religie gezet zijnde, scheen hy niet te konnen dulden, dat de Vaderlijke Godsdienst, door de Christenheid soo grooten af-breuk leed: waar in hy dan ook noch, alsmen denken mag, niet weinig van de Priesters en Wichelaars gesteven is geworden: siende de Satan sijn Zetel nu soodanig aan't kraken, dat hy selfs de Joden tot Aanklaagers en Lasteraars der Christenen aanstookte. Dus gaf Trajanus dan volkomen last, om de Christenen overal op te soeken; en door pijnigingen tot de dood, indien 't niet anders te doen waare, te dwingen, om de Vaderlijke Goden te Offeren. Hier en boven was hy ook noch bedugt voor het gesag der Christen-opsienders, en het besluit van Euaristus; 't geen behelsde, datmen geene beschuldiging van het gemeene volk, tegens een Bisschop moeste aan-nemen. Uit welk Trajanus vreesde, eenigen aanhang te konnen opkomen, die de Roomsche Mogendheid t'eeniger dagen de voet mogt dwars zetten: invoegen Euaristus dit bestel met sijn eigen Bloed verzegelde, of liever uitwiste: en de Christenen doorgaans

Vernietigd de Plakkaten van Domitianus.

En schaft de last der Joodse Boomschatting af.

Derde Vervolging onder Trajanus ontrent het jaar 100.

Waar door Trajanus tot de Vervolging ook noch aangezet wierd.

gaans aangesien wierden als vyanden der onsterffelijke Goden, en des Keisers Godsdienst, en het algemeen welvaaren des Rijks: weigerende Wierook te branden voor sijn Pronk-beeld. En daar op door den Roomschen Raad, een scherp Plakkaat uit het Kapitool tegens hen voortgestoven zijnde; terwijl Trajanus den Krijg in het Oosten waar-nam; zijnse op alle wijsen vervolgd: en veele aansienelijke Mannen en Vrouwen, onder het verbeuren van Lijf en Goed, jammerlijk gemarteld. Waar onder ook vermaard blijft eenen Simeon de Soon van Cleophas; welke eerst streng Gegeesseld zijnde, aan 't Kruis opgehangen is, wanneer hy volgens Eusebius, 120 jaaren oud was. Als mede de Historie van Vijf jonge Dochteren, die Trajanus deed verbranden, en de Asse van hare Beenderen met Koper liet mengen, en tot Wasch-vaten gieten, om in sijne Baad-stoven te gebruiken: maar vernemende dat alle die sich daar van bedienden, met swijmelingen in het hoofd, en blindheid aangerand wierden; heeft hy deselve doen smelten en in vijf Pronkbeelden laten verwisselen, om aan den ingang van sijn Baad-stoove te zetten. Ja wanneer Trajanus de Overwinninge bekomen had, dankte hy dikmaal sijne Goden, met een Slagt-Offer uit Christen-menschen genomen. Ook deed hy sommige vermaarde Mannen, in de Schouwspelen tegens de Beesten kampen: gelijk onder dese, de vermaarde Ignatius, een Martelaar geworden is: als de welke staande om in het Vegtperk tegen de Wilde Dieren aan te gaan, seide; *Dat hy de Tarwe des Heeren was, die door de Tanden der Beesten vermaald zijnde, voor hem een Rein Brood soude bevonden worden.* In Pontus wierd den Leeraar Phocas, in een brandende Kalk-Oven geworpen, om dat hy Neptunus onwillig was te Offeren. Onder desen toestand der tijden, leefde eenen Plinius Secundus, een geleerd en verstandig Man, en tweede Overste van Bythinien: dese mensche over het doorbreken en lang aanhouden van dusken wreedheid; ten laatsten mêwaarig geworden, (schoon hy ook volmagtig was tegen de Christenen te woeden,) poogde alsinds dit opgesteken onweer te bedaaren: en daar over een ruimweidigen * Brief aan den Keiser schrijvende, was sijn opset van soo grooten uitwerkinge, dat Trajanus met een opentlijke uitschrijvinge, aan alle Overheden gelaste; *Geene Christenen meer op te soeken noch te vervolgen: maar datmense alleen straffen soude, wanneerse van eenig beschuldiger wierden aangeklaagd.* Invoegen de hitte deser dagen wat verkoelde; alhoewel het Vuur niet geheel en wierd uitgeblust: want men houd datse vervolging ontrent 19 jaren duurde. En gelijk'er in dese tijd al veele Ketters waaren uitgebroed, die den naam der Christenen misbruikten, op datse bedekt bleven, zijnde slimme Vossen die den Wijngaard des Heeren heimelijk bedierven, Cant. 2: 15. alsoo meenen sommige, dat ontrent dese tijd, de Twaalf Artijkelen des Apostolisen Geloofs gemaakt zijn, tot een noodsaakelijk Ken-teeken des waaren Christendoms; terwijlen nu de Oorspronkelijke Apostelen al gestorven waaren: alhoewel andere willen, datse van de XII. Apostelen selfs souden opgesteld zijn, en dat yder een Artijkel daar aan soude toegebragt hebben: 't Geen niet heel waarschijnelijk is, om dat Lucas in sijn Handeling, noch Eusebius, noch Justinus Martyr, noch Ignatius, noch Irenæus daar van gewag maaken. Dus houdmense van wat laater tijd, in welke ook de Catechismen of Mond-onderwijsingen des Geloofs, voor den dag gekomen zijn: Alhoewelse Eusebius aan den Euangelist Marcus wil toegeschreven hebben: als mede aan eenen Hermes, van wien Paulus gewag maakt, Rom. 16: 14. Gelijk ook de Geloofs-onderwijsing van Dionysius de Corinther, vermaard is, die Nicephorus de Kerk van Lacedemonien opdraagd. De Christenheid hadde nu ontrent Veertien jaaren onder dese lieuwte en 't versagten van Trajanus henen gesukkeld, als wan-

Uitbundige wreedheid deser Vervolging.

Plinius Secundus een Heiden, verantwoord de Christenen.

* Hoedanigen Brief ook noch onder sijn werken gevonden word.

XII. Artijkelen des Geloofs wanneer gemaakt.

De Catechismen wanneer saamen begonnen te stellen.

wanneer met de Keisers dood, die hem volgens 't verhaal, te Trajanopolis door de Water-zugt aanquam, (na dat hem sijne Beenderen genoegsaam verstuikt en Lèe-lam waaren geworden;) wederom een nieuwe swaarigheid uitborste: terwijle Hadrianus naar hem Keiser geworden zijnde, het beide Joden en Christenen zuur genoeg gemaakt heeft. Want na dat het Joodsche Land sich van die deerlijke verwoesting onder Vespasianus geleden, een weinig had begonnen te herstellen, en den aassem wat te herhaalen; hadde Bethlehem wel eerst het meeste aansien verkregen, en wierd met toevoer van de Joden dagelijks versterkt. Zijnde dit volk nu in den tijd van ontrent Vijftig jaaren na de eerste verstooringe, ook soodanig in Kinderen gezegend, dat Judea en Egipten van Joden krielde: soo dat Rutilius over dessels aanwas klaagende, in dusdanige woorden uitgevallen is:

Joden toestand onder Hadrianus.

Och of het Joodsche Land, nooit aan't Gebied van Romen,
Door Titus of Pompèe sijn Heir-magt was gekomen!
Want 't uitgeroeide Volk groeid thans veel wijder aan;
Verwonnen zijnde, sou 't sijn Winnaars selfs verslaan.

Joden door een valsche Messias gaande gemaakt.

Num. 14.

De Joden thans ook noch door de wind van eenen Bedrieger, Barchochab, die sich voor haaren Messias uitgaf, opgeblasen wordende, zijnse daar op wederom in allerhande Oproer en trouwloosheid uit-geborsten. Roemende sich desen Barchochab; Dat hy die Sterre was, die volgens de voorsegging van Bileam, in Jakob op-komen sou. Hoedanigen valsch voorgeven ook noch seer gesteven wierd door Rabbi Akiba, die groot aansien by de Joden had, en als een Vaandraager desen nieuwen Messias voor-stapte. Soo dat Barchochab door hem soo grooten aanhang maakte, dat hy ten laatsten met deselve tegens de Romeinen in Oorlog opstond. En groote moeite aanwendende, om ook de Christenen aan sijn snoer te krijgen, hebbense sulks afgeslagen; waarom hyse selfs op 't lijf viel, en veele door een wreede dood van kant hielp. Doch het geen hem naderhand van Hadrianus, duur genoeg is betaald geset: want de Keiser hem een magtig Leger, onder Julius Severus op den hals sendende, is hy in de Stadt Bittera bekneld, en na een lange uithongering, met veele van de sijne gesneuveld. De Romeinen daar op met hun Heir-magt voortvarende, heeft Hadrianus het gantsche Joodse Land, andermaal verdelgd, Bethlehem ingenomen; Vijftig van de voornaamste sterkten des Lands verwoest; en Negen honderd en Vijf-en-t'negentig Vlekken, die tamelijk bewoond waaren, uitgeplonderd en verbrand; en Vijftig duisend menschen door het Swaard, en ontallijke meenigte door Honger en Vuur, doen omkomen; de rest vervoerd, vervolgd, verjaagd; en haar eindelijk verboden den Voet meer in Jerusalem te zetten; of selfs het Land van een hoogte te beschouwen: ofte als andere seggen, het was haar alleen voor Geld toegelaaten, op den selven dag, als Titus de Stadt ingenomen hadde, binnen Jerusalem te komen: op dat sulks t'elkens haaren ondergang indagtig maaken, en als in het aangesigt smijten soude; en sy daar alleen mogten komen om over de H. Moeder-stadt te weenen. Soo dat ook de Joden, dese neerlaag van Barchochab, met de heilloose verwoestingen daar op gevolgd, met een diepe nadruk in haare Boeken gedagtig zijn, en daar van seggen; *Dat noch Nebukadnezar, noch Titus Vespasianus, haar soo lastig geweest en zijn, als de Keiser Hadrianus; die haar Vaderland in de uiterste Elenden geworpen heeft.* En alhoewel dese Keiser Jerusalem wederom opbouwde, soo dede hy het dog tot smaadheid der Joden, die daar niet anders konden sien, dan haar alderheiligste gedagtenis ontheiligd door allerhande Heidensche Grouwelen. Binnen Bethlehem dede hy een Tempel voor Venus bouwen; als ook eenen dierge-lij-

Barchochab rokkende de Joden van nieuws tegen de Romeinen op.

Groote neerlaag der Joden onder Hadrianus.

Hadrianus verbied den Joden Jerusalem te besoeken.

Joden erkennen onder Hadrianus de grootste krak gekregen te hebben.

Hadrianus doet de Joden veel smaadheid.

lijken, op den weg van Jerusalem derwaards; met noch eenen anderen voor Adonis die van een Swijn gedood was. En alhoewel de Joden, noch met de Heidensche Venus, noch met de geseide Adonis, geheel niet te schaffen hadden; soo meenen egter eenige, dat nadien den Joden of uit spot of uit misvatting verweten word, datse Adonis dienden, men gelooven moet, dat de Heidenen uit een ruwe kennis van den Joodschen Godsdienst, door over-eenkoming van de Goddelijke Naam ADONAI met Adonis, tot dese gedagten gebragt zijn. Gelijk mede dit, dat de Joden en Christenen te deser tijd, seer gemeen voor een-volk doorgingen, ligtelijk kan te weeg gebragt hebben, dat Bethlehem, vermaard door de Geboorte onses Saligmaakers uit een reine Maagd, oorsaak kan gegeven hebben, om die plaatse door den Tempel van Venus, een onkuisse Godinne, des te meerder in de gedagten der Joden soose waanden, te ontheiligen. Gelijk het mede uit deselve Koker quam, dat Hadrianus Jerusalem herbouwende, deselve niet meer met haar eigen naam, noch Aal-oude heerlijke stand heeft willen gedagt hebben; maar alleen soo als hy die uit haare Puinhoopen en asse wat opgeredderd, na hem selfs ÆLIA gedoopt hadde. Waar van sijne Penningen de waarheid ook gestand doen; op welke gelesen word: COL. AEL. HADR. AUG. *De Volkplante Elia Hadriana Augusta.* En op eenen anderen, COL. AEL. CAP. COMM. *Het Capitolijnsch, Kommodiaansch Elia.* En dat misschien ter gedagtenis van Cejonius Kommodus, die Hadrianus tot Soon hadde aangenomen, met toe-eigening van Jupiter die te Romen onder den by-naam van Capitolinus ge-eerd wierd. En nadien men desen hier in een Tempel met Kolommen, en andere Gode-beelden op dien Penning verbeeld vind; schijndmen daar uit te moeten gelooven, dat Hadrianus binnen dit ÆLIA, dat is *Jerusalem*, soodanigen Tempel voor Jupiter doen bouwen heeft. Gelijk dat ook noch door het Opschrift van een anderen Penning; ΔΙΟΣ ΝΑΟΣ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ, *De Heilige Tempel te Jerusalem*, ofte *Jupiters Tempel te Jerusalem*, schijnd onderschraagd te worden. En soo wanneer Hadrianus hier toe ook noch een groot Marmer Verken, dat is een Zog met veele Biggen op de Poort die na Bethlehem uit-zag dede zetten; soo hebben de Joden, siende nu Jerusalem na de Heidensche wijse Herbouwd, Hernoemd, en met Roomsche Inwoonderen vervuld; (onder welke veele Christenen schuilden, om datse vry meer dan de Joden vertrouwd wierden;) sich genoegsaam door dusken Marmeren Swijn, als door een afschouwelijke Bullebak, van Jerusalem afgekeerd gevonden. Want alhoewel eenige onder de Romeinen hebben schijnen te meenen, dat de Joden selfs ook het Swijn Goddelijke Eere aandeden; siende mogelijk datse het nooit en beschadigden of dooden; (gelijkmen met sommige uit het Vaarsje van Petronius, sou konnen besluiten, als hy segd;

Judæus licet & Porcinum numen adoret.
Hoewel de Jood aanbid de Godheid van het Swijn.)

soo heeft dit nogtans meer schimp dan ernst geweest: seer wel wetende dat de Joden waarlijk van dit Beest een grouwel hadden. Of nu ook de Roomse Penningen, op welke een diergelijke Zog met Biggen gesien word, enkel en alleen gemaakt zijn, om den Joden dese smaadheid in 't aangesigt te werpen, en haar te seggen; dat nu de Swijnen, daarse soo over-af-keerig van waren, vry en vrank door Judea mogten gaan weiden? ofte dat het alleen aanwees, datse overwonnen zijnde, 't selve nu niet en konden hinderen; sulks kan beide bedenkelijk gehouden worden. En waarlijk en is het Swijn niet on-toepasselijk tegen dese Joden ingevoerd; nadien dit Beest van ouds in de Beelde-spraak der Egiptenaaren, het Waar-teeken was van een mensch die de Waarheid versmaad:

Den Tempel van Venus en Adonis hoe tot bespotting der Joden en Christenen gebouwd.

't Heilige Jerusalem ELIA, na de voornaam van Hadrianus genoemd.

En op sijn Penningen gedagt.

Hadrianus steld een Marmere Zog met Biggen op de Poort van Jerusalem.

De Romeinen wisten wel dat de Joden het Swijn niet met Goddelijke Eere verschoonden.

Het Swijn van ouds het Teeken van een mensch die de waarheid haat &c.

smaad; die verwaaten, die schadelijk en van Godt vervreemd was. Soo dat dit den Joden alsinds, een bijtende Looge in haare wonde is geweest. Dog egter den Christenen Godsdienst eenigsinds voordeelig: want dewijl sommige Christen-geworde Joden, doe ter tijd noch het Jok der Wet, en voornamelijk de Besnijdenis met het Euangelium sogten te vermengen, en Hadrianus den Joden voor dese laatste verwoesting, dit Verbonds-Teeken verboden had te oeffenen; soo is ook door der Joden uitbanninge buiten Jerusalem, die vermenging grootdeels afgesneden: en het Oude Verbond niet alleen verouderd, maar ook geheel in de Christen Kerk verdweenen. Alsinds wenschende dat alle vermenginge der oude Schaduwen geweerd bleven; gelijk de Bruid, om de suiverheid van Jesus Koningrijk, alsoo schijnd te begeeren, Cant. 2: 17. alsse seid; *Tot dat dien Dag aankomt, en de Schaduwen vlieden.* Of nu na dit onweer, Judea onder de gunst van Hadrianus, niet eenigsinds wederom het hoofd wat heeft opgebeurd; sulks soumen uit twee Penningen mogelijk waarschijnelijk konnen houden: wordende het selve op den eersten vertoond door een neergeknielde Vrouwe die van den Keiser by de hand gevat, eenige naakte Kindertjes rondom haar heeft, met het Opschrift JUDAEA. Als mede door eenen anderen Penning, op welk gelesen word; ADVENT AUG JUDAEAE, *Ter aankomst des Keisers in Judea.* Vertoonende een staande Vrouwe, die op de aankomst des Keisers, dat is in sijne door-reise na de verwoesting van Judea, aan eenen brandenden Altaar Offerd; wederom by haar hebbende twee naakte Kindertjes, waar van het eene een Palm-Tak houd: door welke buiten twijffel de Inwoonders van Judea worden aangewesen, die thans seer kleen, dat is weinig; en naakt, dat is arm en berooid waaren. Want den Joden was geseid, datse van haare Boelen, namelijk van de Romeinen, met welkse gehoereerd hadden, naakt uit-geschud souden worden, Hos. 2. vers 6. Obadja 5-7. Ofte men sou mogelijk met andere mogen denken, datse naakt vertoond worden, om datse nu niet meer Besneden wierden, als voorhenen; beginnende met haar Land-aard nu ook haare Godsdienstige Zeden te verwisselen; gelijkmen mogelijk ook uit het dekken des hoofds, dat na de Heidense wijse op de Penning gesien word, sou mogen besluiten; ten zy dan dat het een toepasselijke uitdrukking der Romeinen is, welke de Joden altijd voor seer Godsdienstig hebben gehouden. Dit volk dan aldus dun en klein, en daar by seer verstrooid geworden zijnde, heeft sich van nieuws wederom beginnen te koesteren, in de ydele verwagting van den toekomenden Messias: waar toe hare Meesters met veele grollen en vaatse uitleggingen, de Schriften des Ouden Verbonds, jammerlijk hebben beginnen te verderven; op datse haar dwaalsieke verwagtingen begunstigden: waar van onder andere, Rabbi JUDAS, bygenaamd *den Heiligen,* een grooten voorvegter in de Tyberiaansche Synagoge was. Want dese de gunst des Keisers op sijn zijde gepracheld hebbende; willen sommige, dat hy de MISCHNA, die Rabbi Hillel voor de komste Christi, slegts kortelijk ontworpen had, uitvoerig heeft in het ligt gebragt. Over welke dan de Rabbijnen, op datse deselve met ruimweidige uitleggingen verklaarden, haar langen tijd hebben afgesloofd. Tot dat eindelijk eenen Rabbi Juchanan uit alle die Schriften, den Talmud meestdeels by-een graapt heeft: welke thans tweesinds onderscheiden blijft; namelijk de Hierosolymitaansche en de Babylonische: waar van elk ook noch in twee deelen bestaat, die MISCHNAJOTH en GEMAROTH genoemd worden. Bestaande de eerste in een oude Overlevering van Mond tot Mond, van de Voor-vaderen ontfangen: by haar andersinds, *De Tweede Wet* genoemd. De laatste behelst een volslage uitlegging van het eerste, beneffens verscheide gevoelens der Joodsche Meesters daar over: zijnde doorgaans getast en overladen met Leuge-

Wat nut dit voor de Christen Godsdienst was.

De herstelling van Judea schemeragtig uit de Penningen aangemerkt.

Bedenklijkheid over de vertooninge der naakte Kinderen op gemelde Penningen.

Joodsche bedekking haarer ondergang en verdrajing der Schriften.

Wie de MISCHNA der Joden versameld heeft.

Den Talmud waar uit saamen gestanst.

genen en Fabelen. Deselve Rabbi Judas heeft sich ook daar na soodanig in de gunst van de volgende Keiser Antoninus Pius, weten in te wikkelen, dat sy Antoninus selfs, voor een Jode-genoot hebben gehouden: gelijk Seldenus heeft aangeteekend. Maar alhoewel onder Hadrianus, de Derde Vervolging, die Trajanus tegens de Christenen begonnen had, geduurende de rampen der Joden, niet geheel op en hield; soo heeft Hadrianus nochtans van nieuws-aan soo hevig tegens deselve beginnen te woeden, datmen onder hem de *Vierde Vervolging*, van veele Schrijvers aangeteekend vind. Doch gelijk dese Keiser alsinds groote vlijt deed, om sijn Onderdanen een goed gevoelen over sijn Persoon in te boesemen; (schenkende de Roomsche Burgerschap een groote somme Gelds quijt, en herstelde in 't vierde jaar in een omreise, alles wat in de Roomsche Mogendheid ontsteld was;) soo meendmen nochtans dat hy dese vervolging geensinds uit af-keer of haat tegen de Christenen ondernam; maar daar toe opgehitst zijnde van de Heidensche Papen: 't geen ook soo geschiede ontrent sijnen navolger Antoninus Pius: Want Lampridius getuigd van Hadrianus, dat hy selfs een Tempel voor Christus heeft willen bouwen; doch die beide Keisers hebben hare gunst alleen op het laatste van hun leven aan de Christenen betoond; namelijk wanneer nu de vervolgingen eenmaal lang genoeg, ja tot walgens toe, wreedelijk geduurd hadden, ofte datse daar van door de reden van treffelijke Mannen waaren afgemaand. Want Hadrianus hem in 't begin laatende in de Ooren blaasen, dat de Christenen een Pest voor 't Roomsche Rijk waaren, is hy overal soo hard tegens haar uit-gevallen, dat hy onder veele andere wreedheden, ontrent Twaalf honderd en vijftig Christenen, in gloejende Ovens heeft doen verbranden: ale mede op 't Armenische Gebergte Tien duisend gedood heeft: waar onder ook de Prins Achaicus, Heliadas met de Overste Theodorus, Carcerius en andere gebleven zijn. Gelijk doe mede met naamen de Jongvrouw Saphyra, en Sabina, de Weduw-vrouw van Valentius, Martelaressen binnen Romen geworden zijn. En vreesende dat de drift der vervolging mogt slabbakken, heeft hy na sijn uitreis-togten, te Athenen gekomen zijnde, onder de Inwy-ing der Heidensche Godsdiensten, aan yder volle vryheid gegeven, om op de Christenen aan te vallen. En het soude ook overal deerlijk met haar afgeloopen hebben, by-aldien Hadrianus in die verwoedheid, door de Geleerde Verantwoord-schriften van sommige brave Mannen, niet onderschept en ware geworden: vertoonende die met kennelijke blijken, van hoedanigen saftvoerigen en duldelijken gedrag de Christenen alsinds waaren. Waar toe dan seer veel hielp de overtreffelijke Oratie van Aristides, een welsprekende Wijsgeer, die Christen geworden was, en hier mede den Keiser geweldig bemagtigde en innam, overmids hy een groot Lief hebber van de Geleerdheid was. Sulks dat Hadrianus door Brieven van den Leeraar Quadratus, en eenen Provianus, die selfs nog een Heiden was, niet alleen tot bedaarder zinnen quam; maar ook by ingestelde Verbods-brieven, het ombrengen der Christenen, selfs om datse Christenen waaren, dede stremmen. Gelijk Justinus Martyr het afschrift van een seer opmerkelijke Brief des Keisers, aan Minutius Fondanus, Regent in Asien, toegesonden heeft. Soo dat de Christenen daar op voor weinig jaaren wat ruste bequamen; alhoewel eenige schelmse Overheden in de afgelegen Landschappen, noch hier en daar een Christen, onder valsche voorwendingen, aan een Dood-ramp hielpen: invoegen dese vervolging alleen maar onder de leste tijden van Antoninus Pius geheel is opgeschort. Doch de Kerk wat Vrede van buiten hebbende, rees aanstonds een ander quaad van binnen in deselve op: want eenen Carpocrates met sijn Soon Epiphanes van Alexandrien, aan de vergiftige Prammen van Simon Magus; Menander, Basilides

Vierde Vervolging onder Hadrianus ontrent het jaar 120. die andere onder Antoninus willen stellen.

Hebben op 't einde hares levens alleen de Christenen gunstig geschenen.

Hadrianus een hard Vervolger der Christenen.

Word van braave Mannen met Verantwoord-schriften onderschept.

De Vervolging onder Hadrianus opgeschort.

De Kerk van Ketterien aangevogten.

des en diergelijke gesogen hebbende, bragten eindelijk de nieuwe Kettterie der GNOSTIKEN, of *Wetende*, of *Verligte* op de baan; roemende volkomen kundschap van alles te hebben. En overmids dese onder de naam van Christenen, alle ongebondenheid soo gieriglijk bedreven, dat haar gedrag selfs van de Heidenen gelasterd en versoeid wierd; zijn de Christenen daar door niet weinig in verdenken gekomen: alhoewel dit gespuis sich onder malkanderen genoegsaam door een Brand-merk op de Lel van 't regter-Oor, had uitgesonderd. Hoedanigen mesthoop van Goddeloosheid, in der yl ook nog in een ander gebroedsel van Barbarianen, Barbeliten, Phibioniten, Coddianen en diergelijke uitbrak. Onder de Regtsinnige raakte thans ook een geschil aan de gang, over de Dag op welkmen het Paasch-feest vieren moest; willende de Oosterse Kerken, datmen 't na de Mosaise Instelling, op den 14 der Maane met de Joden soude houden; de Westerse daar-en-tegen, datmen den Dag van des Heeren Opstandinge daar toe afsonderen sou: aan welk laatste gevoelen, Victor, die doemaals Opsiender der Kerke van Romen was, soo hard tilde, dat hy tot groot herten-leed van veel braave Mannen, de Oosterse Kerken daar over den Ban op 't lijf sond: daar hy weinig eer en noch min ontsag mede behaalde; oordeelende veele datmen om de verscheidenheid der Tijd-vieringen niet soo roekeloos moeste schijnen, de gemeenschap des Geloofs te kreuken. En gelijk Irenæus met veel andere tegen alsulken gedrag, sich niet koel noch heel verkleumd hebben aangekant; alsoo en is daar in ook geensinds gebleken, dat Victor dit als Magt hebbende over de Kerken van 't Oosten, maar alleen privaat gedaan heeft; en soo als andere Opsienders te mets haars-gelijk, ja de mindere, de meerdere hebben in den Ban gedaan: gelijk de voorbeelden van Cyprianus aan Novatius, en Johannes de Patriarch aan Cyrillus den Alexandriner, ja Hilarius immers naderhand aan den Paus Liberius selfs gedaan heeft; 't geen we nu niet verder mogen opvolgen. Gelijk dan ook dese uitslag der saake geleerd heeft, dat de Kerken van Asien, desen Ban veragtende, eenige tijd by den Veertienden Dag gebleven zijn: 't geen de Westersche hebben na-gevolgd; gelijk Beda sulks mede van de Brittanners verhaald: doch de scheure t'elkens weder opengaande, is eindelijk de Vertiende dag in de eerste Groote Kerk-vergadering van Nicenen ver-oordeeld, en de Dag des Heeren doorgaans daar toe vast-gesteld. De Bloedige Vervolging onder Hadrianus dan aldus uitgewist, is die Keiser eindelijk oud geworden zijnde, met veele pijnen en Bloedloosen aangetast; soo dat hy sich selven dikmaal wilde van kant helpen. En gelijk hy in sijn woeden tegens de Christenen, Sophia met haar drie Dochters, wreedelijk doen pijnigen en laaten ombrengen had, om datse aan Diana het Offeren geweigerd hadden; alsoo segdmen dat hy in het midden van sijne Dood-stuipen liggende, dikmaal uitriep: *O Godt der drie Maagden en haarer Moeder, rukt mijne Ziele sonder uitstel uit dit Lichaam, in welk ik om haarent wille soo heftig gepijnigd worde.* En dus wanhoopende is dese Elendige daar henen gevaaren. En noch willen eenige Schrijvers het bedrijf van desen Keiser niet onder de Vervolgingen geteld hebben: ten zy dan datmen deselve met de volgende tijden onder Antoninus rekenen wil, die de aankomende ruste wederom af-brak. Maar alhoewel wy soo even vermaand hebben, dat Antoninus Pius, na Hadrianus Keiser wierd, en de Christenen op 't einde van sijn Regeeringe, tamelijk in ruste waaren; soo verhief sich nochtans met den aanvang sijner Rijk-bezitting, een Donkere Wolke boven de Kerke. Want schoon dese Keiser wel een sagtmoedig en Burgerlijk Man was, en voor daarom mogelijk PIUS, dat is de *Godtvrugtige* genoemd wierd, en voor sijn eigen spreuk voerde; *Ik wil liever een Burger by 't leven houden, als dui-*

Die door Goddeloos leven de Christenen in verdenken bragten.

Verschil in de Kerk over 't vieren van den gesetten Paaschdag.

d' Oosterse Kerken door den Opsiender van Romen in den Ban gedaan van weinige in agt genomen.

Hadrianus sterft.

Vierde Vervolging onder Antoninus Pius by Hadrianus begonnen, word van sommige voor de Vijfde genomen; doch Eusebius begind de Vierde eerst onder Antoninus Verus.

duisend Vyanden verslaan: soo deden de schelmse Wichelaars hem dog geloo- ven, dat alle rampen die het Rijk en het Gemeenebest des Roomschen Volks aantroffen, van de Christenen voort-quaamen. Van haar voorgevende, datse onder malkander in ontugt leefden; hare kinderen dooden en mensche-vleesch aten: en dat haar het hoofd na een ander Koningrijk hing &c. Waar door dan de deure tot een seer wreede Vervolging geopend wierd: gelijk ook veel voor- naame * Christenen in dien tijd omgekomen, en onder 't getal der Marte- laaren aangeteekend staan. Ook word'er verhaald, dat eenige te mets be- kneld, nu en dan wederom los-gelaaten zijn: waar van onder anderen een seldsaame geschiedenis by Tertullianus gevonden word. *Als Antoninus*, seid hy, *in Asien de Christenen onophoudelijk vervolgde; isser een meenig- te voor sijnen Regter-stoel verschenen, die sich vrywillig aanboden voor 't Geloof te sterven: En eenige weinige uit den hoop doende gevangen nemen, heeft hy tot de rest geseid; O gy ongelukkige, indienje sterven wilt, hebt gy geene stroppen of steilten?* Hoedanigen volharding der Christenen, Eu- sebius ook by-brengd, als een middel door welk de Philosooph Justinus Mar- tyr, tot het Christen Geloof sou gekomen zijn. Voorts beval de gemeene last aan alle Overheden; Wie berugt was een Christen te zijn, by de kop te vatten, en sonder ondersoek, om den hals te brengen. Die sich onder 't Masker van het Heidendom ter nauwer-nood bedekt hielden, dwong men by de For- tuin des Keisers te sweeren, Jesus Christus te lasteren, en den Afgoden hun Wierook te geven, of op de Martel-bank te smijten. Soo dat Justinus met andere sig in de spits begaf, om door Verantwoord-schriften dese hitte te ver- koelen. Eindelijk kreeg de Kerk wat verligtings, doch seldsaam en naar een wonder toeval: want als Antoninus in Silesien, of als andere seggen, in Oostenrijk, met sijn Heir-Leger tusschen 't Gebergte beslooten, groot gebrek aan Water had, en deswegen al Vijf dagen in nood had geweest; niet tegen- staande de Keiser met de sijne, al lang de hulp der Goden aangesogt had, die den Doodvaard speelden: Maar wanneer sich hier een Bende Christenen openbaarde; soo hebben dese na eenige demoedige Gebeden, te gelijk Wa- ter door den Regen, en Blixem tot verschrikking der Vyanden gekregen; hoedanigen onverwagten weldaad den Keiser bewoog, de Vervolging op te schorten: overal aan sijne Land-besorgers bekend maakende, dat hy door de Gebeden der Christenen, de Overwinninge tegens de Markomannen be- komen hadde; noemende die Bende daarom, *Het Blixemwerpend Regi- ment:* gelijk sulks uit den Brief des Keisers by Onuphrius Pannuvinus kan gesien worden. En alhoewel sommige dit toeval, van wegen de meenigte Standbaare getuigen, niet en durven wraaken; soo willense egter niet toestaan, dat dit juist een gantsch Legioen Christenen geweest is; als mede, dat de benaaming van *Blixemwerpend Legioen*, niet eerstelijk daar van af-komstig is: gelijk J. Oudaan ook beweerd, dat deselve meer dan t'sestig jaaren te vooren is bekend geweest. Het Roomsche Rijk hier op met Pest en Buitenland- sche Oorlogen overvallen, kregen de Christenen onder dies wat adem-togt. Na Pius volgde sijn Broeder Antoninus Verus; die wel een groot Wijsgeer was, en veele Burgerlijke Deugden hadde, maar die hem in den beginne, gantsch qualijk tegens de Christenen droeg. Waarom hy ook gemeenlijk voor het Kop-stuk van de Vierde Vervolginge, die onder Hadrianus en Antoninus Pius begonnen was, gehouden word. 't Rijk in handen hebben- de, gebood hy aanstonds met een Plakkaat, datmense alle na de Eilanden verbannen sou, die iets tegens de Vaderlijke Religie deden. 't Gene noch van een tweede bevel agtervolgd wierd; namelijk datmen alle die een Christen wilde blijven, dooden sou; en die sulks versaakten, schoonse daar over aan-

Antoninus Pius tegens de Christenen opgehitst.

* Onder welke ook Felicitas met haar seven Soonen, en Photinus en Ptolomeus, Polycarpus de Leerling van Johannes, Lycius en Blandina en andere worden geteld.

Vervolging onder Antoninus Pius.

Pius door 't Gebed der Christenen uit verlegenheid gered.

J. Oudaan op 't 463. Blad.

Antoninus Verus is het voornaamste Kop-stuk der Vierde Vervolginge geweest.

Streng Plakkaat van Antoninus Verus.

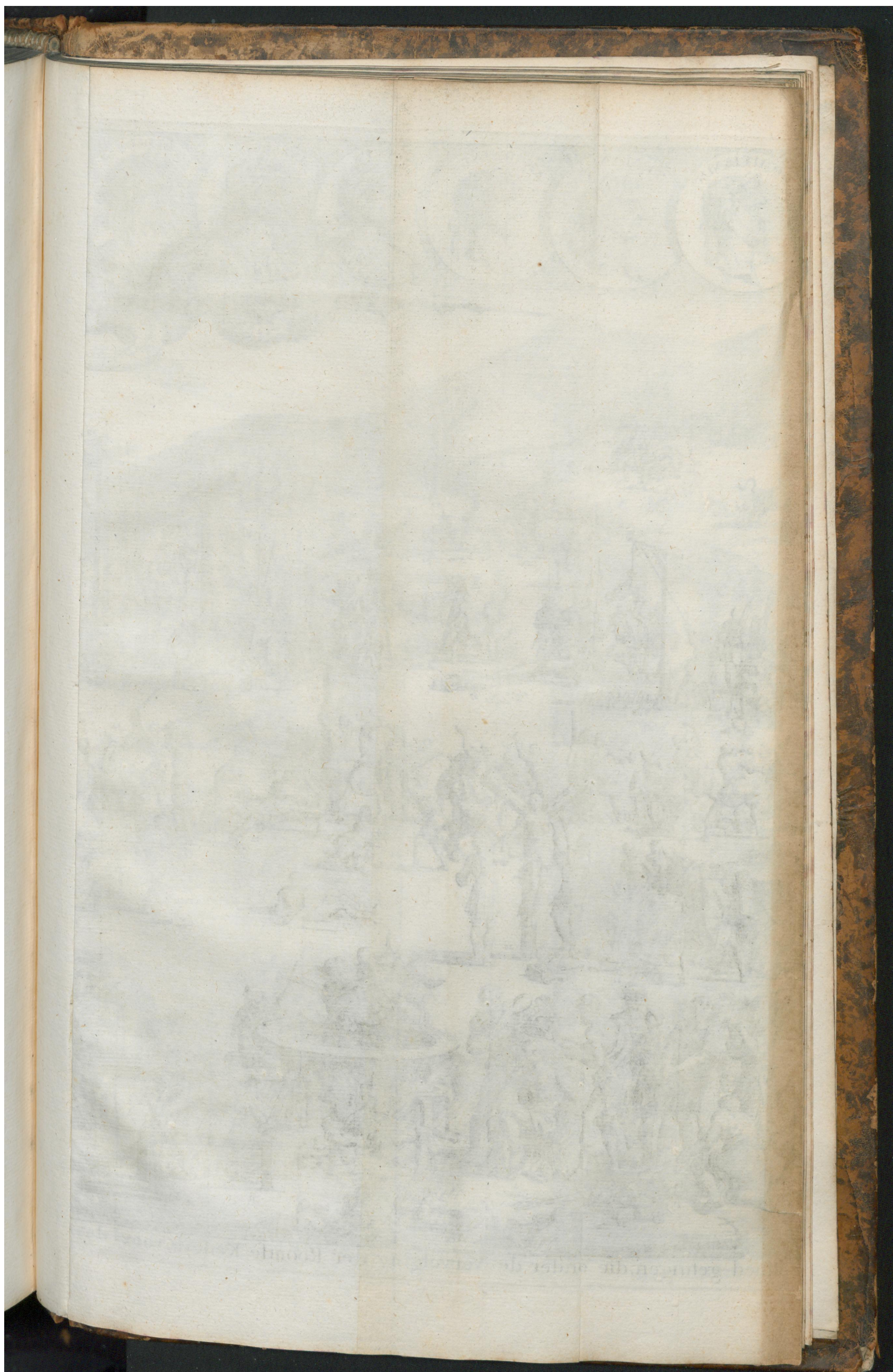
geklaagd, alreede in de gevangenis zaaten, soude los-laaten. De Geregts-besorgers hier door overal den Toom los hebbende, en graag op Geld en Goed, handelden veel breeder en wreeder dan des Keisers bevel lag: soo dat'er menigte aansienlijke Christenen, door de listige omkooping harer knegten en slaven, jammerlijk in't lijden quaamen, en de eerste spits moesten af-bijten: dat vry diep en tot onder het gemeene volk voortliep. Soo dat'er geen wreedheid te grouwelijk was, om niet aan de Christenen te oeffenen: want het Lede-rekken, Beuken, Worgen en 't Hoofd af te slaan, was nu, even gelijk in de voorige en de volgende quade tijden, gaande weg gebleken is, de sagtste dood: dewijl het strengelijk Geesselen met Roeden, of Riemen met Bikkels, of Loode Bollen verknoopt; het schrobben met Ysere Roskammen, en Zengen en Blaakeren met Toortsen, slegts voorbereidselen tot een overwreede dood waren; die niet door menschen, maar uit den Afgrond der Hellen van de Duivel selfs, onder de Heidenen schenen overgebragt te zijn. Veele die men het leven selfs tot een straffe liet behouden, wierden Neus en Ooren, of Handen en Voeten afgehouwen, of door Brand-ysers, de Leden jammerlijk verlamd; en dus ontmaakseld tot schrik van andere, onder de menschen henen gesonden: ja selden ging'er een in de dood, die niet te vooren op meenigerhande wijs gepijnigd was. De Vingers met Splinters, Doornen of scherpe Rieten onder de Nagelen te priemen, en daar op met Kalk en Sout te wrijven, geschiede aan veele: meenigte zijn in de Kalk-Ovens tot asse gebrand; andere met hoopen, als by Bussels saamen-gebonden, zijn op Vlot-schuiten in Zee gevoerd, en over boord gesmeten: of op glimmende Kool-vuuren langsaam gebraaden; in Ysere Stoelen geboeid, of in een Braad-panne geroost. Ook zijnder gesonder-herten, in Netten gewoeld en voor de Wilde Beesten geworpen: daar toe sommige eerst heel en half Gevild zijn geworden; andere vryheid gegeven om in de Vegt-perken met verscheurende Beesten te kampen; en onder sich te mogen verweeren, duisend Dooden voor Oogen te sien, sonder hoope van Overwinninge. Ook zijn Mannen en Vrouwen, Jonsgelingen en Maagden, verscheidentlijk aan Kruis-houten en Pijning-staaken, moeder-naakt opgehangen, en aan de hitte der Sonne, en aan de steken de Byen en Horssels overgelaaten: waar van sommige noch te vooren eerst met Roskammen of met vinnige Vleesch-haaken, het Lijf overal open-gescheurd; ofte op een Trommel-rad gebonden, langs een Pinnebord, de Borst jammerlijk geteisterd waren. Soo dat Eusebius naderhand, over de standvastigheid der Christen-Martelaren roemende, met waarheid geseid heeft; *De Mannen verdraagen Vuur, Swaard, Yser, Kruissigen, Wilde Beesten, Water, Verminking der Ledemaaten, Versenging, Oog-uitsteking, en Verderving van 't gantsche Lichaam. Kettingen en Boejen, Honger en Dorst, en allerlei soorten van Pijn-straffen omhelsense met Godsaligheid; ook hebben de Vrouwen dit alles liever Mannelijk met de Mannen uitgestaan, dan de Afgoden ge-eerd.* Doch waarom dese wreedheden dus breed opgehaald, daar ons doch alle die mishandelingen onder de Tien Vervolgingen gepleegd, veel netter in dit Schrik-Tafereel, navolgens dese uitlegging verklaard worden. Hier ter plaatse van ons ingevoegd; op datwe in de aanteekening der volgende wreedheden, welke voornamelijk onder de Keiseren, Severus, Maximinus, Decius, Valerianus, Aurelianus, Diocletianus, Maximianus en mogelijk andere, die in de tusschen-tijden aan de gang waaren, niet en souden verpligt zijn, die t'elkens wederom te herhaalen. Welk Print-Tafereel dan by yder Straf-wijse, met een bysonder getal gemerkt zijnde, van een neerstig Beschouwer, navolgens dese verklaaringe, duidelijk genoeg tot de waarheid der saake, sal konnen verstaan worden.

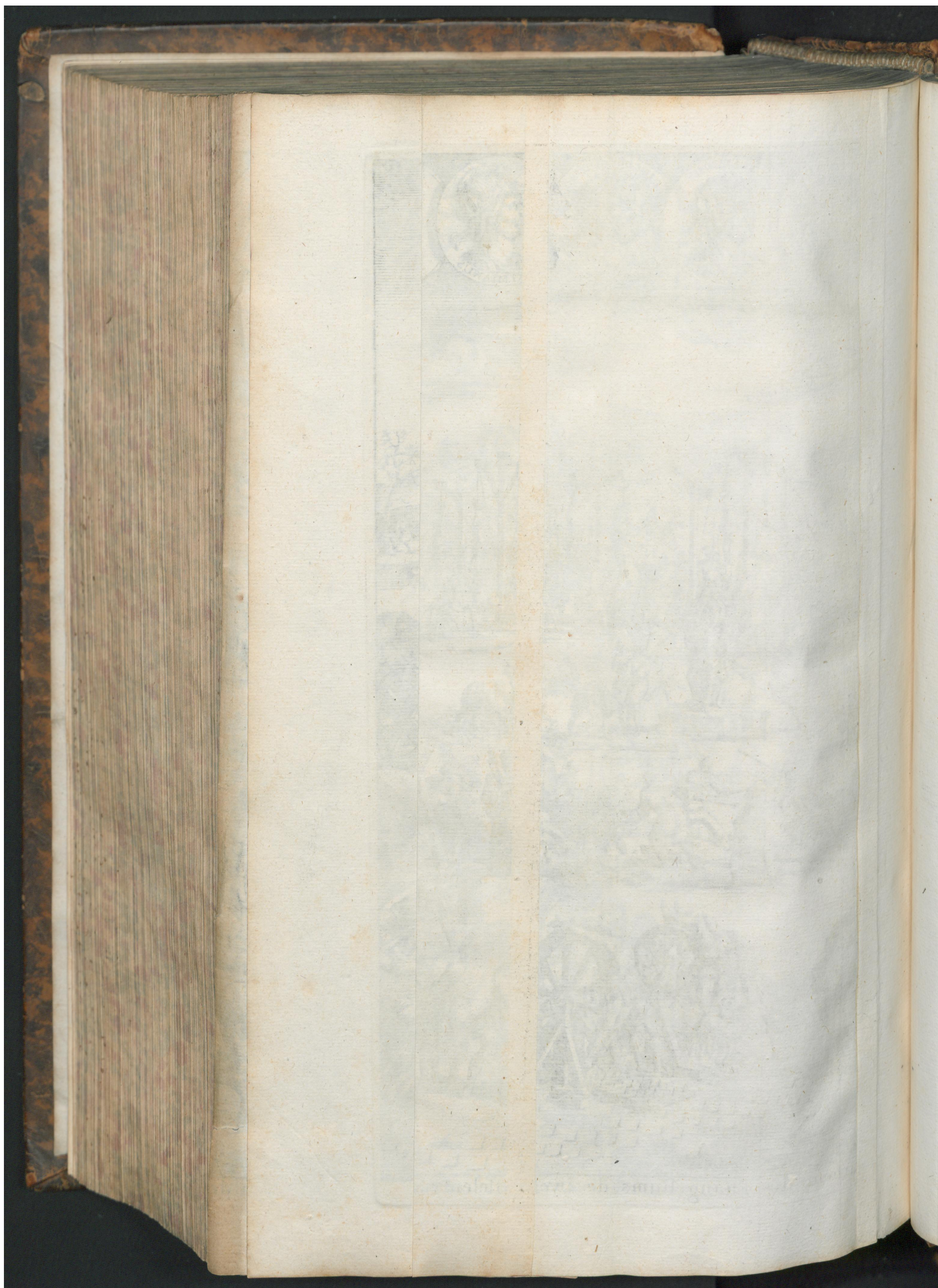
Ongehoorde wreedheden gepleegd.

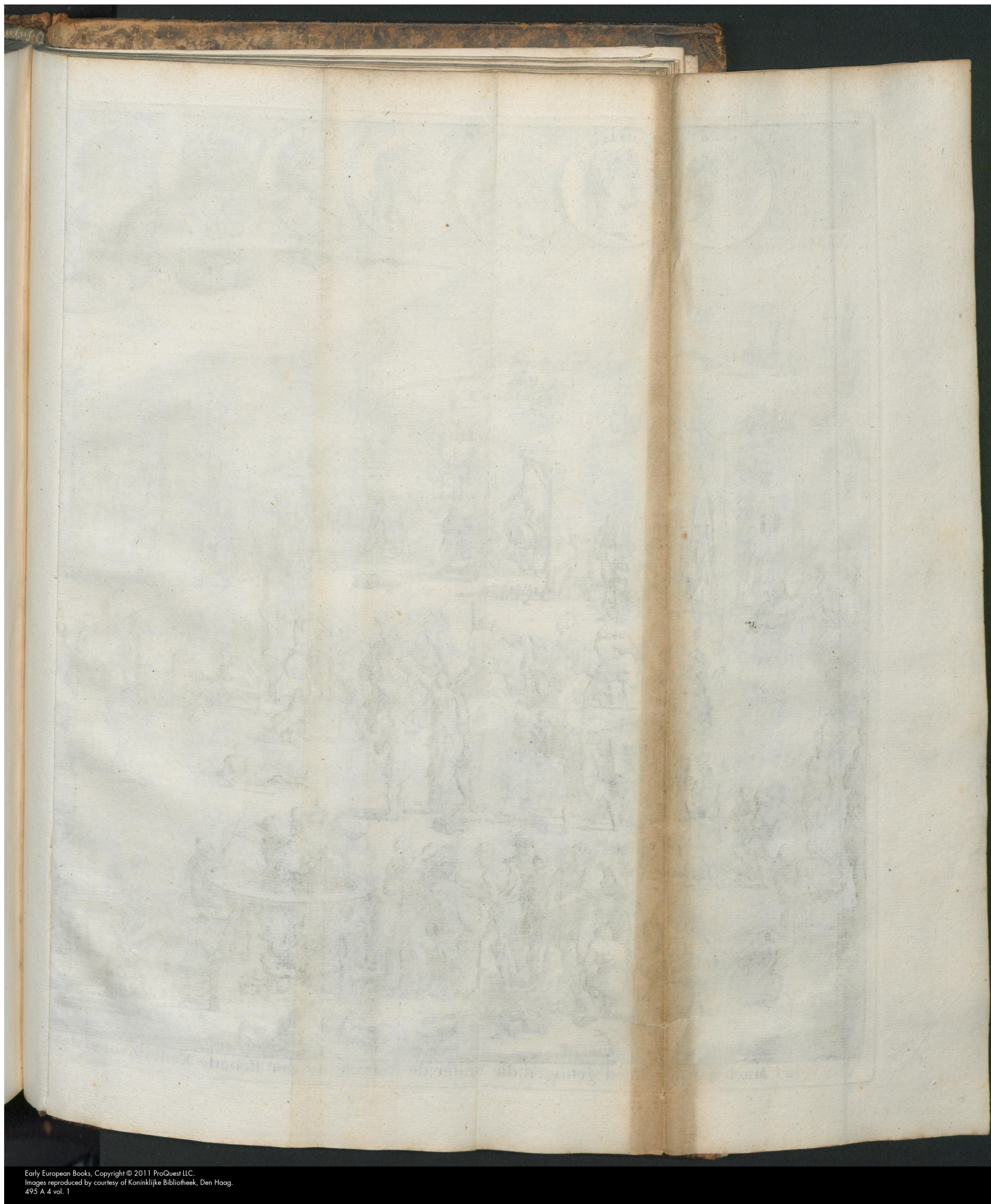
Verdraagsaamheid der Martelaren van Eusebius ontworpen.

Besiet het volgende groote Print-Tafereel der Martel-straffen.

1. Den

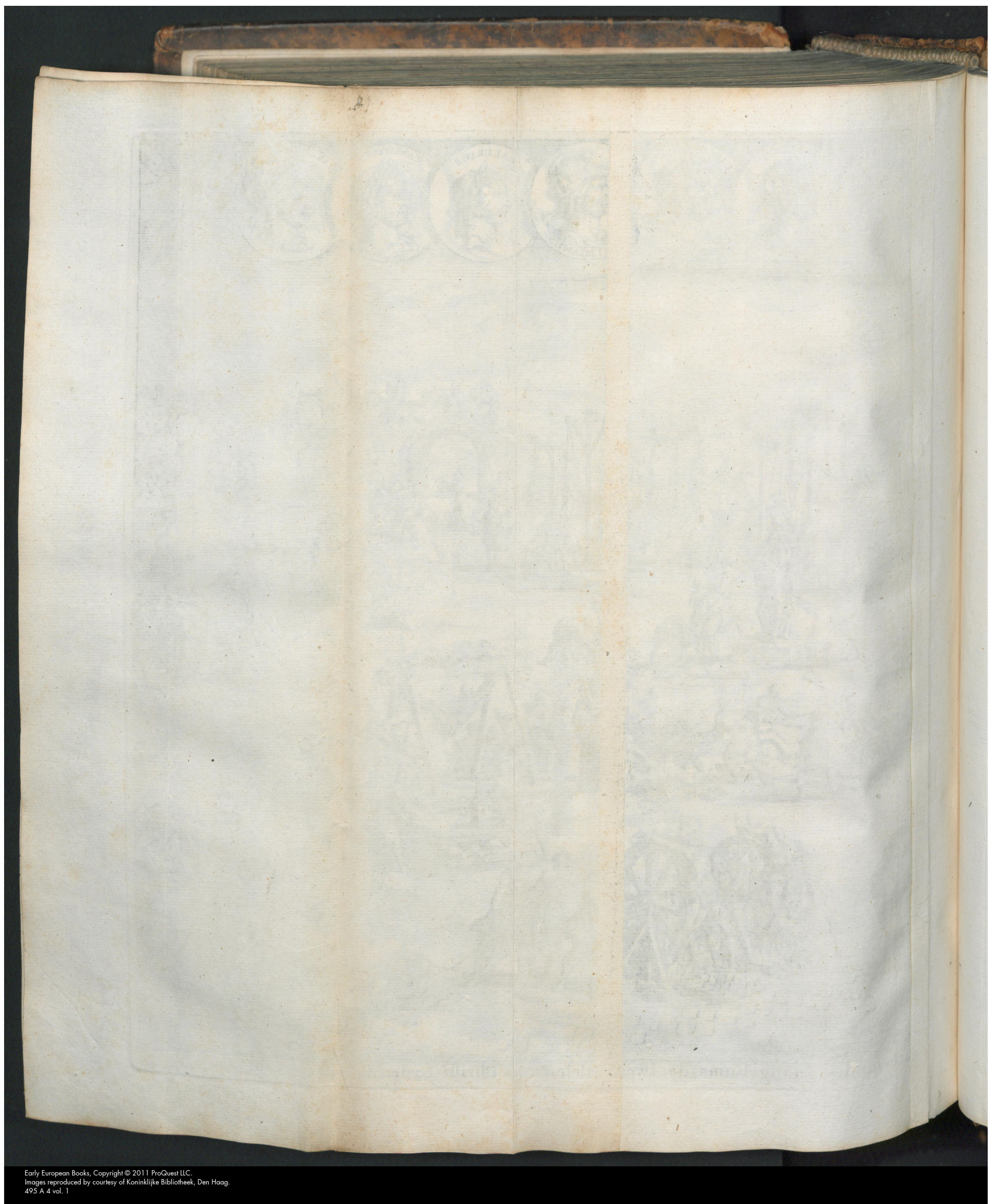

het Martelen der Bloed-getuigen, die onder de Vervolging der Roomse Keisers, voor de Waarh

Apocal:12:15.3.

de Waarheid des Euangeliums, de Overblyfselen van Christi Lyden hebben vervuld.

1. Den Martelaar, een heet-gemaakte Ysere Maalje-kolder op 't naakte Lichaam aangeschoten; en sijn voeten in gloejende Pantoffelen gesteken. Hoedanig onder andere wreedheden, ook aan Anthymus Bisschop van Nicomedien gepleegd is.

2. Den Martelaar op een Ysere Stoel over 't Vuur gezet, aan handen en voeten vastgebonden, en een Ysere Stormhoed, gloejende over 't hoofd gestulpt. Een maniere die ten tijde van Markus Aurelius veel in swang ging.

3. Den Martelaar in een Kopere Braad-panne geroost: op hoedanige onmenschelijke wijse sommige onder deselve Markus Aurelius ter dood gebragt zijn. En ten tijde van Antiochus Epiphanes aan de Joden ook is geoeffend, 2 Mach. 7.

4. Den Martelaar word Vuur en Wierook tusschen de saamgeknevelde handen gelegd, en gedwongen den Afgoden tegen wil en dank te Offeren. Hoedanig volgens het getuigenis van Basilius aan Baarlam gepleegd is.

5. Den Martelaar word levend in een ziedende Olie-ketel geworpen. Hoedanig onder veel andere, aan Maxmilianus en Nympha, na veel dagen uithongerens, ten tijde van Aurelius geschied is.

6. Den Martelaar levendig in een vuurig Graf geworpen en met Kool-vuur Verbrand.

7. Den Martelaar met Armen en Beenen aan Vier lage paaltjes een weinig van de Aarde verheven, vast-gebonden, en met Vuur van onder Gebrand of Gebraden.

8. Den Martelaar ruggelings op een Yser Richel-Bed, als op een Rooster, over Kool-vuur gebraden. Hoedanig onder andere aan Laurentius den Diaken, onder Decius tusschen de Sevende en Agtste Vervolging geschied is. Als mede aan eenen Plato Bisschop van Ancyra onder Diocletianus, na dat hem eerst het lichaam over een Pinne-bord, jammerlijk open-gescheurd was, siet soodanigen Pijnig-Tuig by 't getal 11. aangewesen.

9. Den Martelaar ruggelings tegen de buiten-kring van een dubbel Rad gebonden, dat vol Ysere Pinnen is, en langs de grond over diergelijke Ysere Pinnen of Voet-angels omgerold.

10. Den Martelaar met het hoofd nederwaards op een Dubbel Rad gebonden, en als een Slijpsteen of Hand-moolen, over 't Vuur door rook en vlam omgedreven, geblakerd en gestikt.

11. Den Martelaar ruggelings op een smal of enkel Rad gebonden, en door 't omgieren, over een Yser Pinne-Bord dat tegens de grond leid, het gantsche lichaam elendig open-gescheurd. Hoedanig onder andere aan Clemens Bisschop van Ancyra onder Diocletiaan gepleegd is: den welken naderhand ook noch op een Ysere Rooster gebraden wierd.

12. Den Martelaar een Ysere Haak door de Enkel van de voet geslagen; en naakt over een rouwe en steenige Weg, veragtelijk gesleept.

13. Den Martelaar levendig op een Rad geleid, en met gekneusde Armen en Beenen, tusschen de Rader-speeken ingesteken, eenige dagen lang elendig laten omkomen.

14. Den Martelaar met handen en voeten aan een sware steen vast-geboeid. En de toppen der vingeren met gloejende Elssen, en andere lange en scherpe Doornen of Rieten, onder de Nagelen en elders in 't vleesch gesteken. Op hoedanigen wijse men ook leest dat eenen Barachisius onder Sapores de Koning van Persien, elendig gemarteld is. Suetonius getuigd ook van Caligula, dat hy niet ligt ymand dede sterven, voor dat hy eerst met Priemen geprikkeld en gepijnigd was, op datse ter dege voelden datse stierven.

15. Den Martelaar ruggelings uitgestrekt, aan handen en voeten op een doorlugtig Trommel-rad gebonden, wort van een hoogte over rouwe en steenige klotsen, van een hoogte nederwaarts gerolt.

16. Den Martelaar door 't Werk-Tuig van een Pers gedrukt en ter dood gebragt. Hoedanig behalven onder de Roomsche Keiser Diocletiaan, ook onder Sapores de Koning van Persien aan de Martelaars, Jonas en den voornoemden Barachisius gepleegd is.

17. Den Martelaar tweesinds door het Houte Paard, soo met rekken als het beknellen van handen en voeten gepijnigd, en daar na afgenomen en op verscheide wijsen omgebragt: gelijk in de volgende aanwijsing te sien is.

18. Den Martelaar door 't pijnigen op 't houte Paard afgemat, word over Pot-scherven en Schulpen gesold en omgewenteld; en 't mishandelde Lichaam door 't begieten van levende Kalk, en brandende Olie, ter dood gebragt. Hoedanig veele Martelaren onder de Vervolging van Diocletiaan te Thebaides geleden hebben. Gelijk ook noch een Brief van de Gemeinte van Smyrna aan die van Pontus gevonden word, in welkse over dusdanige mishandeling klaagen. Potaminea wierd onder deselve Keiser, te Alexandrien eerst streng Gegeesseld, en doe met ziedende Pek begoten.

19. Den Martelaar door een Kaap-stand of Wind-haspel geweldig uitgerekt, en met Kluppels, als met Trommelstokken dood geslagen.

20. Den Martelaar, na dat hy met Geesselen afgemat is, aan een geknotte Boom-stam of Mik opgehangen, en onder de Oxelen met Gloejende Ysere Vleesch-Vorken of Krouwels gepijnigd, en met Ysere staaven of Brand-ysers geschroeid.

21. De Martelaars twee en twee, ruggelings aan-een gebonden, en in een Ton met Pik en Swavel levendig. verbrand Op hoedanigen wijs ook sommige in Gewaste en met Pik besmeerde Kleeden of Tabbers van Papier of Linnen toegewoeld, in den brand gezet, tot Nagt-vuuren voor de Roomsche Soldaten aangesteken wierden. Op welke Juvenalis en Martialis elders geschimpt hebben; gelijk we beneden aanteekenen.

22. Den Martelaar in een Metalen Os of Stier gezet, en door ondergestookt Vuur, als in een Oven

ge-

gesmagt en gebraden. Hoedanig men meend dat Antipas de getrouwe Getuige, Apoc. 2: 13. te Pergamus onder Domitianus gedood is. Ook getuigdmen, dat eenen Eustachius met Vrouw en Kinderen onder Hadrianus tot dese geweldige dood ver-oordeeld is: na dat haar de Leeuwen verschoond hadden. Andersinds houdmen, dat dusdanigen Martel-tuig eerst van eenen Perillus uit vleisugt, door den Tyran Phalarides uitgevonden is; die hem ook in plaats van een rijkvoerige belooning, de eerste proef sijner Duivelsche vond heeft doen smaaken.

23. Den Martelaar word op vuurige Koolen gewenteld, en met gesmolten Lood en ziedende Olie gedroopt. Hoedanig onder veel andere, ook een Discipelin van Origenes gemarteld is.

24. Den Martelaar met Ysere Brand-merken op 't voorhoofd en andere plaatsen verscheidentlijk mishandeld, en aldus Verminkt en Verlamd, tot schrik der Christenen henen gesonden.

25. Den Martelaar aan een Staak of Paal met Vuur gebrand. Hoedanig Branden aan staaken onder Nero heel gemeen was; soo datse tot Nagt-ligten dienden. Gelijk onder anderen uit het Veersje van Juvenalis gesien word. Want schimpende op sekeren Gunst-genoot des Keisers, Tigillinus genoemd, welke Nero tot die wreedheid aanzette, seid hy:

> Koom Tigillijn te na, soo speetmen u aan Staaken
> Tot Fakkelen, gelijk sy staande staan en Blaaken,
> Die met gestrekte Keel vast rooken in den Brand,
> En trekken eene sleuf van Bloed en nat door 't Zand.

Trajanus deed eenige Maagden tot asse verbranden, en maakte uit dat mengsel met Kooper, eenige Vaten, diemen in sijne Baadstoven gebruikte. Ja datse eenige in Papiere en Linnen Tabbaards gekleed, en met Was en Pek en Olie bestreken, tot Nagt-ligten hebben aangesteken, daar op heeft Martialis ook genoeg geschimpt. Gelijk Polycarpus mede dusdanig aan een Staak gebonden en verbrand is.

26. Den Martelaar in een brandende Kalk-Oven geworpen. Op hoedanigen wijse ontrent 300 Martelaars binnen Carthago omgebragt zijn; en onder andere ook de vermaarde Phocas in Pontus. Waar van desulke van Prudentius, MASSA CANDIDA, dat is Witte Klomp of Wit Deeg, genoemd zijn: gelijk Augustinus dikmaal onder dien naam aan haar gedenkt. Men segd mede dat dese wijse van straffe, seer gemeen onder Valerianus in swang ging.

27. Den Martelaar onder swaare Zerk-steenen dood gepletterd.

28. Den Martelaar met hand-steenen dood geworpen.

29. Den Martelaar aan een Paal gebonden, en de Kinnebakken en 't Hoofd met hand-steenen gebroken of aan stukken geslagen. Op hoedanigen wijs by-na Ambrosius verteld, dat Soteris een Edele Jongvrouw onder Diocletiaan mishandeld wierd.

30. Den Martelaar met Vuist-slagen, Voet-schoppen en andere mishandeling, langsaam van-kant geholpen. Hoedanig onder veele andere ook aan Photinus Bisschop van Lyon gepleegd is. Andere ook de handen ruggelings aan de Hielen gebonden zijnde, worden met Stokken jammerlijk dood geslagen: siet het voorbeeld daar nevens aan.

31. Den Martelaar met het naakte Lichaam op een Yser Pinne-bord gelegd, en met Mangel-stokken dood gebeukt. Gelijk getuigd word, dat eenen Philippus de Soon van Felicitas, onder Antoninus Pius om den hals gebragt is.

32. Den Martelaar aan handen en voeten een weinig van de grond verheven, aan vier Paaltjes vastgebonden, en op de voorige wijse met stokken geslagen.

33. Den Martelaar aan een Pilaar gebonden, en met scherpe Roeden, en Ledere Sweepen met Loode Klooten daar aan, on-ophoudelijk Gegeesseld, en blond en blauw geslagen. In welke gevallen ook de Scorpioenen of Ysere Doorn-roeden somtijds geoeffend wierden. De Historien getuigen, dat den Martelaar Romanus, Diaken van Cæsareen, met dusdanige Loode Bollekens onder Diocletiaan, en veel andere onder M. Aurelius, elendig geslagen zijn. Als mede de Soon van Felicitas onder Antoninus Pius; en de Leeraaren Vincentius, Eusebius en Potentianus onder Commodus. Gelijk ook Gervasius met sijn Broeder Protasius onder Marcus Aurelius. In hoedanige gevallen somtijds Wervel-beenen en Kooten, in plaats van Loode Bollekens tot dusdanige Sweepen of Geessels plagten gebruikt te worden.

34. De Martelaars met haar vieren ruggelings aan een lage Paal gebonden, en elendig met Stokken of Kluppels den rugge gedorst en dood geslagen. Op hoedanigen wijs onder anderen ook Valeria de Vrouw van den Martelaar Vitalis, onder Nero binnen Milanen ter dood gebragt is.

35. Den Martelaar met vier Koorden aan handen en voeten, door geweld van Beulen, van malkanderen gescheurd. Hoedanig ook veelsinds door Paarden geschiede.

36. Eenige Martelaars te gelijk aan een Paal gebonden, worden op verscheide wijsen met Ysere Kammen gerost en de Borst open-gescheurd; of met dubbele Klauw-Tangen 't vleesch afgeknepen; of met een kromme Mes-haak de Borst van een gerukt. In welk geval ook de Scorpioenen of Ysere Doorn-roeden gebruikt wierden. Hoedanig onder andere Dorotheus en Gorgonius, Hovelingen van Diocletiaan, gemarteld, en naderhand met Sout en Edik overgoten zijn. Gelijk ook seker Dienstmaagd Blandina eerstelijk aldus lang gepijnigd, en daar na met eenen Ponticus aan een Kruis-hout opgehangen, van de Beesten verslonden is. 't Selve is mede gepleegd aan Eulalia onder deselve Keiser. En aan Eupodius en Alexander, onder Marcus Aurelius, benefens veele andere onder Valerianus. Gelijk ook eenige dus Geroskamd, naderhand op Potscherven omgewenteld zijn.

37. Den half-dood gefoolden Martelaar langs de grond op Yſere Voet-angels gewenteld, en elendig laten ſterven. Siet hier toe ook na, de 17, en 18, aanwijſing.

38. Den Martelaar met het hoofd nederwaards in een ſtinkende Born-Put geworpen, en verſmoord.

39. Den Martelaar door twee geweldig neergebogen Boom-takken, met de Beenen van malkanderen geſcheurd. Hoedanigen ſtraf-handeling onder Diocletiaan ſeer veel te Thebaides geſchiede. Gelijk ook getuigd word, dat Alexander de Groot, eenen Beſſus de mede-makker van Narbazanus, die den gevlugten Darius in Meden vermoord hadde, op deſe wijſe ſijn begane Feit doen boeten heeft.

40. Den Martelaar in een Bootje gezet, vol Pek en Vlas-ſtoppelen, en 't Vuur daar ingeſteken, op het Water drijvende laten verbranden.

41. Den Martelaar met een groote Steen aan de hand of voet in de Riviere geworpen. Hoedanigen dood verſcheide Biſſchoppen aangedaan is.

42. Den Martelaar op deſelve wijſe met een Steen om den hals van een hooge Brug in een Riviere verdronken. Hoedanig aan ſeker Biſſchop Quirinus in Illyrien geſchiede, in 't Sevende jaar van de Diocletiaanſche Vervolginge.

43. Den Martelaar met eenige zwaarte in een Vis-net gewikkeld en in 't Water verdronken.

44. Den Martelaar levend in een loode Kiſt, te Water geſonden.

45. Den Martelaar te gelijk met een levende Hond, een Aap, een Adder en een Haan in een Lederen Sak genaaid en in de Riviere geworpen. Zijnde dit anderſinds de gemeene ſtraf diemen een Vader-moorder plagt aan te doen.

46. Den Martelaar met het hoofd nederwaards aan de voeten opgehangen, word met Toorts-Fakkelen geblakerd; en daar door van den damp geſtikt. Hoedanig Branden en Blakeren door Lampen en Fakkels ſeer veel onder Nero geſchiede; als by Tacitus te ſien is. Den Geneesmeeſter Panthaleon, onder Maximinus dus met Fakkels en Keerſſen geblakerd zijnde, is daar na Onthoofd geworden.

47. Den Martelaar aan eene Voet met het hoofd nederwaards over 't Vuur gehangen, word met Stokken geſlagen, en door den Rookdamp verſtikt. Een Martel-wijſe die ſeer gemeen in Arabien en in Cappadocien is gepleegd.

48. Den Martelaar ruggelings aan bei de handen opgehangen; de Schouderen met het Boven-lijf van agteren met ſwaare Sout-klompen beladen. Hebbende de Mond met een diergelijke Steen of Sout-bal opgeſpalkt.

49. Den Martelaar met het hoofd nederwaards aan bei de voeten gehangen, word met Smits-hamers het hoofd vermorſeld.

50. Een Martelaar levend by het onderſte Kinnebakken, aan een Vleeſch-haak opgehangen om daar aan elendig te ſterven.

51. Den Martelaar met de eene hand aan de Knie, d'ander aan de Voet gebonden, en met het hoofd neerwaards aan een Yſere Band opgehangen; zijnde het ander Been door groote aangehegte Steenen ſeer beſwaard.

52. Den Martelaar door een fijne Strop-koorde aan bei de Duimen opgehangen, en de voeten door Gewigt-ſteenen beſwaard.

53. Den Martelaar by de Voeten met het hoofd neerwaards opgehangen, en den hals door een aangehangen Steen beladen.

54. Den Martelaar levendig de Huid afgevild.

55. Den Martelaar aan eene hand en eene Voet overlangs aan twee Vlees-haaken opgehangen.

56. Den Martelaar Borſt en Buik wreedelijk open-geſneden, en de Lever uitgenomen; die de Heidenen gewoon waaren met de Tanden aan te vatten.

57. De Martelaars verſcheidentlijk aan eene hand opgehangen, en de voeten met ſwaare Steenen gedrukt. Hoedanig ſeer gemeen binnen Alexandrien onder Diokletiaan gepleegd wierd.

58. De Martelaar of Martelareſſe by het Hoofd-hair opgehangen, en met ſwaare Steenen aan de voeten gebonden.

59. Den Martelaar de Tong met geweld uit de Mond gerukt en afgeſneden. Hoedanig onder andere ook aan Romanus de Diaken van Ceſareen, ten tijde der Diocletiaanſche Vervolging onder Galerius gepleegd is. Als mede aan Eugenius onder Maximinus met verminking van handen en voeten.

60. Den Martelaar agterwaards aan de handen op den rug opgehangen; hebbende een ſwaare ſteen om den hals en aan de voeten vaſt-gemaakt.

61. Den Martelaar aan eene Voet met het hoofd nederwaards gehangen, ſonder eenige beſwaringe.

62. Den Martelaar verſcheidentlijk aan ſtukken gezaagd. 't Gene ook ſelfs aan de Vrouwen en Maagden gepleegd is, als in de voorbeelden der Martelareſſen, Tarbula en hare Suſters kan geſien worden.

63. Den Martelaar ſijnen Rugge vol Yſere Nagelen tuſſchen de Schouderen en Ribben ingeſlagen.

64. Des Martelaars Borſt met een Havegeer, Kruis of Fret-boor doorboord.

65. Den

65. Den Martelaar de Tanden met geweld uit de Kinnebakken gebrooken.

66. Den Martelaar na eenige rekking doorstaan te hebben, ter zijden aan 't Houte Paard of Pijnbank, aan handen en voeten gehangen, en met brandende Toorts-Fakkelen rondom geblakerd. Siet hier toe ook de 17, 18, en 37. aanteekening.

67. Den Martelaar met geweld van Koorden, aan een gescherpte Spriet, als aan een Spit overlangs door 't onder-lijf heen geregen. Hoedanigen Inpaling heel gemeen onder Decius in swang was.

68. Den Martelaar met de handen op den rug gebonden, word by wijse van Wippen dikmaal opgehaald, en op spitse Kegel-steenen neergebonst. Een Martel-wijse die ook over 't Vuur, onder Diocletiaan veelsinds te Alexandrien geoeffend is.

69. Den Martelaar half in de Aarde bedolven, werd soo gelaten om te sterven, of met steenen Dood gesmeten: hoedanigen indelving dikmaal geschiede tot aan den hals. Vitalus de Man van Valeria is onder Nero aldus omgebragt. En dat sulks ook veelmaal onder Domitianus geschiede, heeft Plutarchus aangeteekend.

70. Den Martelaar levendig van een gebouw of hooge Toren afgesmeten. Door hoedanigen wijse Calixtus de Bisschop van Romen, na veele Stokslagen omgekomen is.

71. De Martelaars op verscheide wijsen met de Bijl Onthoofd, handen en voeten afgekapt, of Gevierendeeld, en arm en Beeneloos laten omkomen. Gelijk sulks onder Trajanus, Galerius en Maximianus veel geschiede: en in sekere Historie van eenen Hadrianus, een Hoofd-Officier, met Drie-en-twintig andere te sien is.

72. Den Martelaar aan een Paal gebonden en met Pijlen doorschoten. Hoedanig Sebastiaan onder Diocletiaan gedood, na welk hy in een stinkende Riool gesmeten wierd. Als mede Gudelia van de Persianen, die eerst het Aangesigt gevild wierd.

73. Den Martelaar met de voeten aan de steert van een wild Paard gebonden, en langs de grond gesleurd. Hoedanig ook veele Martelaars met twee Paarden van een gescheurd zijn. Gelijk aan Hypolytus de Leerling van Laurentius, onder Valerianus geschiede.

74. Den Martelaar in een Net gewikkeld, en voor de dolle Stieren geworpen. Gelijk de Kerkelijke Historien getuigen, dat 'er onder Diocletiaan, in Palestina, Africa, Egipten en Phenicien, ontallijke menschen door Stieren en Wilde Beesten omgebragt zijn. Onder welke eenen Agapius en Thecla vermaard zijn.

75. Den Martelaar aan dolle Honden overgegeven. Hoedanig Sylvanus, een stok-oud Man, die de Kerk XL jaar gediend hadde, onder Maximianus gehandeld is.

76. Den Martelaar met Beeste-Vellen omhangen, en voor de Leeuwen en Tygers geworpen. Op hoedanigen wijse de Keiser Nero veele Christenen, die hy den Brand van Romen valschelijk te last lei, deed omkomen; als te sien is by Tacitus aan sijn Vijftiende Jaar-boek. 't Gene veelsinds in de Schouwburgen geschiede, gelijk aan Ignatius Theophorus Bisschop van Antiochien na veel pijnigens te beurt viel. 't Geen in onse Print-verbeelding geen voegsame plaats kon vinden.

77. Den Martelaar de Beenen aan stukken geslagen, en aan een langsame dood overgelaten. Hoedanigen mishandeling de Kerkelijke Historien verhalen dat in Cappadocien seer gemeen heeft in swang gegaan; by de Romeinen CRURIFRAGIUM genoemd.

Naarder VERKLARINGE

Over de Vertoogschets der voornaamste Pijnig-Tuigen, welke mogelijk den Beschouwer, van wegen de over-groote omslag der Martel-straffen, in 't voorige Print-Tafereel wat te bekrompen mogten afgebeeld schijnen. Hoedanigen diergelijken saamenkoppeling van de Straf-tuigen, de Keiser Galerius, by-na even soo in Illyrien, tot een Schrik-Standaard tegens de Christenen dede opregten; op dat niemand sich meer verstouten soude, dien name te belijden.

A. Vertoond de Kruis-stam aan welke de Marteltuigen als aan een Wapen-zuil of Overwinning-standaard opgehangen zijn.

B. De Burgermeesterlijke Bussel in welke de Bijl als een Teeken van 't Romeinsche Hals-geregt ingebonden en voorde Roomsche Burgermeesters en Overheden gedragen wierd.

C. Brandende Lampen om te Zengen, te Blakeren, en met Rook en Vlam te doen stikken.

D. Toortsen van Pik-touwen met Was en Olie gedroopt, om daar mede de Gepijnigde te Blakeren, en de Vuuren aan te steeken.

E. Scorpioenen of lange slag-Roeden met Ysere Doornen.

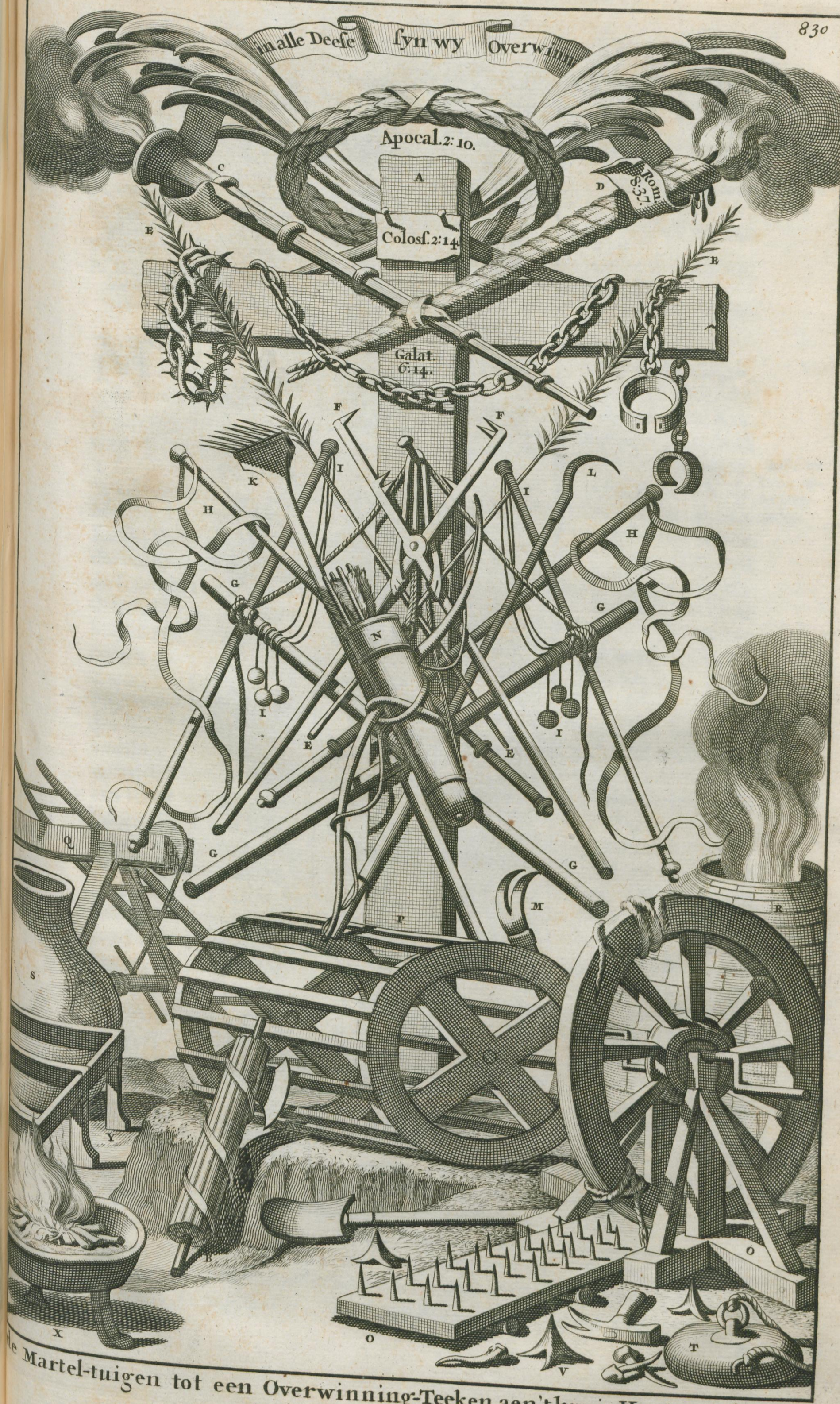
F. Een Ysere Klaauw-Tang om 't vlees van de Beenen af-te scheuren. Hoedanig een Aal-oude gevonden is in sekere Dood-kelder van het Kerk-hof, in 't Roomsche Vaticaan.

G. Stokken of Kluppels om de uitgerekte Lichamen als met Mangel of Trommel-stokken te slaan.

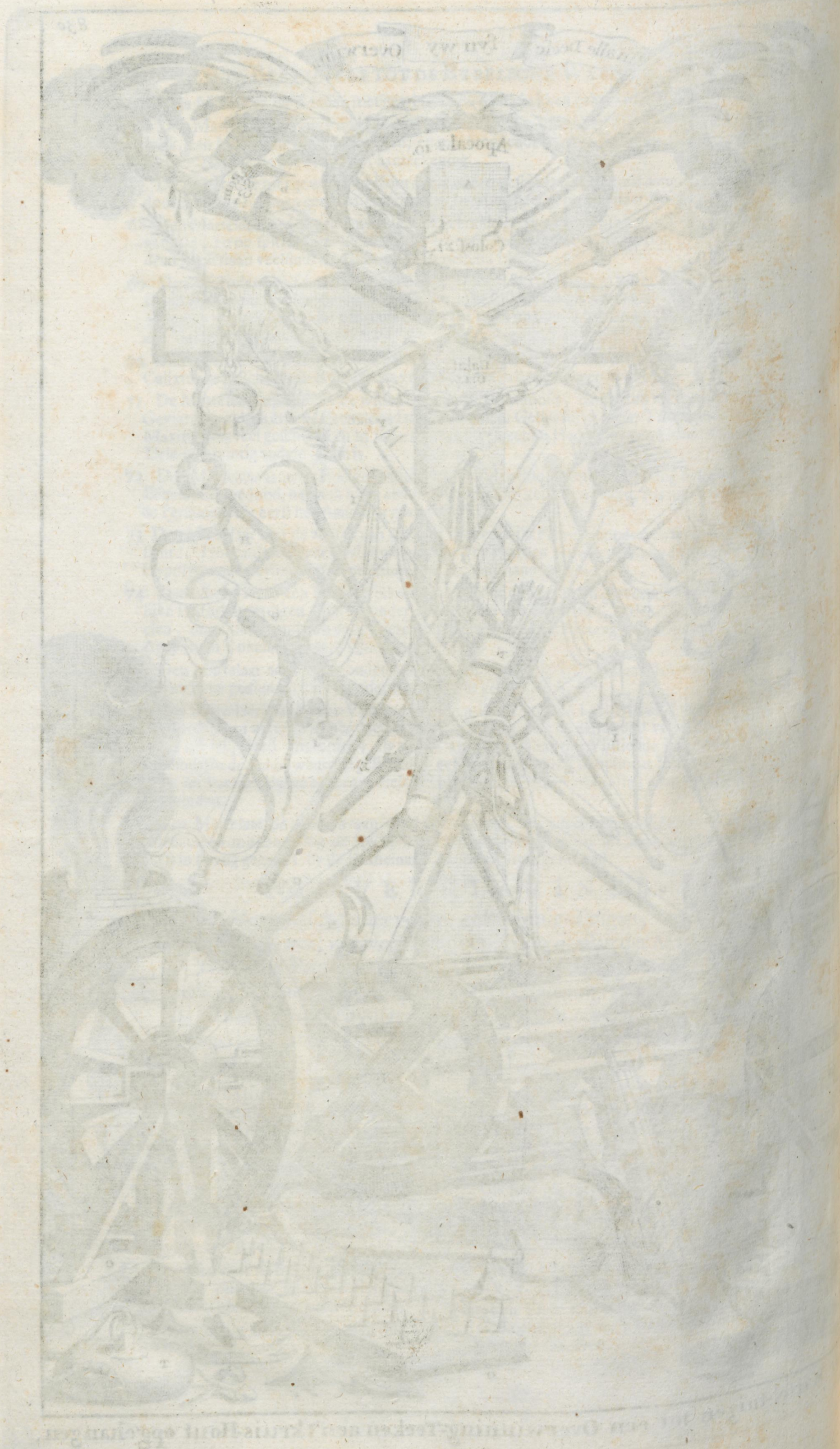
H. Ledere Geessel-riemen, &c. die somtijds verknoopt wierden.

I. Geessel koorden met Loode Bollekens, Koten, Bikkels, &c.

K. Een Ysere Kam, om de naakte lichaamen te Roskammen en 't vleesch van de Borst-Ribben te scheuren.

e Martel-tuigen tot een Overwinning-Teeken aen't kruis-Hout opgehangen.

L. Een Yſere Mes-haak om de Borſt en Buik open te ſcheuren, &c.

M. Een dobbele Yſere Klaauw om onder de Oxelen en tedere plaatſen, de uitgerekte Lighamen te pijnigen.

N. Pijl-kooker met doodelijke Schigten.

O. Een Martel-Rad aan welk den Martelaar gebonden, over een Yſere Pinnebord het Lichaam open-geſcheurd wierd.

P. Een doorlugtig Trommel-Rad of Haſpel, op welk den Martelaar gebonden van een ſteilte nederwaards geworpen wierd.

Q. Een Houte Paard of Romeinſe Pijn-Bank.

R. Een brandende Kalk-Oven.

S. En Kooper-vat daar in men den Martelaar in de Olie zood.

T. Een Gewigt-ſteen om de Opgehangene de handen en voeten te beſwaren.

V. Voet-Angels, op welke de Martelaars langs de Aarde gewenteld wierden.

X. Een Vuur-Wagen in welk men de Brand- en Schroei-Yſers gloeide, &c.

Y. Yſere Rooſters daarmen de Martelaren op Braade &c. De reſt verklaard ſig ſelve.

MAar gelijkwe terſtond ſeiden, dat de Kerke onder de laatſte daagen van Antoninus Verus, anders de Philoſooph genoemd, een tamelijke ruſte kreeg; alſoo hield die ook noch een wijltje aan onder de volgende Keiſer Commodus; die wel een Monſter in wreedheid, en een Peſt in gierigheid voor de Roomſe Republijk was; doch de Chriſtenen niet en vervolgde. 't Gene hier uit ſcheen te ontſtaan, dat hy eenigſinds gedagtig zijnde de Wonder-daad aan ſijn Vader Pius geſchied; als mede dat ſijn By-zit Marcia dien hy ſeer beminde, den Chriſtenen alſinds gunſtig was, en den Keiſer 't vervolgen derſelve, ſonder ophouden afried. Gelijkmen ook meend dat onder deſe tijd, het Chriſten-Geloof in Schotland geplant is; als wanneer de Romeinſche Heir-magt, van den Hollandſchen Bodem ontrent het Huis te Britten, derwaards overſcheepte. Hier op dan beurden de Chriſtenen het hoofd een weinig op, en veel aanſienelijke Familien te Romen en elders, namen het Geloof aan; ſoo datſe nu openbare Vergaderinge hielden, en de Leeraars vry en vrank de Gemeinten beſogten; alhoewel'er een kleine ſtribbeling onder voorviel: want een ſchelmſen Slaaf, den Raadsheer Apollonius by den Raad van Romen aangeklaagd hebbende, wierd onder de handhaving van ſeker oude Wet, (welke beval ymand te moeten ſtraffen, die aangeklaagd wierd dat hy een Chriſten was;) het Hoofd afgeſlagen. Maar overmids ook een laater inſtelling van Antoninus eiſchte, datmen de aanklagers der Chriſtenen dooden moeſt, op dat het on-ophoudelijk beklappen, den Heidenen eenmaal den mond geſnoerd wierd; heeft den Raad, om ook die Wet te voldoen, deſen verraderſſen knegt, de Beenen doen Breken. Iets diergelijks of noch erger, geſchiede mede aan vier Kerk-Leeraars, welke op de Geboorte-dag-viering van Commodus verſchenen waren; want ſiende den Keiſer met een Leeuwen-huid toegedoſt, Wierook Offeren aan Jupiters Gouden Beeld, en aan dat van Hercules, met uitroeping, Dat deſe waaren de Beſchermers van de Republijk en vryheid der Romeinen: ſoo hebbenſe deſe daad gantſch heftig onder 't Volk beſtraft: waar over gevat, Commodus haar belaſte met geloode Snoeren dood te Geeſſelen. Gelijk ook den Raadsheer Julius, na dat hy van den Keiſer dapper was overgehaald, met Mangel-ſtokken dood getrommeld wierd. De Heidenſche Vervolging egter nu een wijl aan het ſluimeren geraakt, wierd de Kerk weder door opkomende Ketterien ontruſt; inſonderheid van eenen Montanus, een vreemden Quant uit Phrygien, die twee Hoeren by ſich hadde, welke hy voor Propheteſſen wilde gehouden hebben. En terwijl deſe een groote verwarringe, en aanhang van Diſcipelen maakte, quamen'er noch andere Ketters uit de ſtink-poel van ſijne vuile Leere voor den dag; waar onder eenen Themiſus, Coriarius, Artemon, Patroclus en andere, met een ſwarte kool geteekend ſtaan. Ter welker tijd ook Symmachus geſteld word gebloeid te hebben, die wel ſeer Geleerd, doch ondraaglijk Eerſugtig was: en hoopende by de Joden grooter agting dan by

Ruſte der Kerke onder Commodus.

EenRaadsheer van ſijn Slaaf beklapt.

Opſtand van de Ketter Montanus.

de

Symmachus gaat uit Heersfugt tot de Joden over.

de Christenen te hebben, is hy tot de Besnijdenis overgegaan. De selve heeft het Oude Testament niet alleen in het Grieks vertaald; maar hy heeft dat ook in de meeste plaatsen die Christus als de ware Messias gunstig waren, veelsinds vervalst; soo dat Hieronymus hem *Een Joodschen Ketter* genoemd heeft.

Commodus komt aan sijn einde.

Na dat de Keiser Commodus door sijn Wijf vergeven, doch daar van opkomende, van Narissus onder een Worstel-gevegt, den krop ingeduwd was; hield de ruste der Kerke nog aan, tot ontrent het negende jaar van den Keiser Septimus Severus, die wegens sijn Wijf Mammea, in den aanvang wat in Toom gehouden wierd; zijnde tusschen beiden Pertinax op den Vijf-en-tagtigsten dag sijner Regeeringe gedood; en Didius Julianus, om dat hy het Rijk met Geld gekogt had, door last van den Roomschen Raad, aan een kant geholpen.

Severus Keiser na Pertinax en Julianus.

Severus van gering opgekomen, was egter doortrapt en wel ervaren in Oorlog en Vrede: En seer gelukkig zijnde in den krijg, overwon hy beide Persennius Niger, en Albinus, die sig tegens hem hadden aangekant. En seer genegen zijnde tot wreedheid, begon hy eindelijk ook de Christenen (tegens welke hy door veele lasteringen opgehitst wierd, om dat hy se mogelijk alte gunstig was;) soo heftig te vervolgen, dat sijn woeden genoegsaam voor de Vijfde der swaare Tijden, mag aangeteekend staan. Gelijk men ook van desen Bloed-hond plagt te seggen; *Dat hy of nooit had behooren geboren te zijn, van wegen sijne wreedheid; of nooit had behooren gestorven te zijn, van wegen sijner Nazaaten Ondeugd.* Ja de Kerkelijke Historien getuigen, dat selfs de Beken en Oevers der Rivieren, van't Christen Bloed, onder desen Keiser Rood geverfd hebben geschenen. Soo dat hem selfs eenige voor den Antichrist gehouden hebben: Of als andere hebben aangemerkt, dat hy ten minsten sijnen Naam SEVERUS, dat is *Gestrengen* of *Wreeden*, niet sonder een bysonder nood-lot bekomen hadde.

Vijfde Vervolging onder Severus, by sommige de Sesde gesteld in het jaar 203.

In't begin dan deed hy vele Christenen dooden; en verbood wel scherpelijk dat Geloove aan te nemen: waar toe dan ook de Joden over-al, genoegsaam quaad Zaad tegens de Christenen uitstrooiden, op datse met haar te bekladden, haar selven verschoonen mogten. Nergens ging het thans erger dan in Egipten en Theba; en men sogt de Christenen over-al naauwkeurig op, en sondse met heele drommen na Alexandrien; daarse als in een algemeen Slagt-huis, op een gewisse Vleesch-bank raakten.

Algemeene Vleesbank te Alexandrien.

Alwaar ook Leonides de Vader van den vermaarden Origenes, een Martelaar geworden is; en sijne Moeder met seven Soonen, ver-armd overbleef, wanneer Origenes slegts Sestien jaaren oud was. En gelijk Severus na een drie-jaarig verblijf in Engeland, daar hy de Britten overwon, aan sijn einde quam; alsoo vindmen ook de gedagtenis van sijn overscheping uit Holland derwaards, in de grond-speuren van het Huis te Britten, gelegen aan den uitval van den Rijn, daarse sich in de Noord-Zee ontlast, bevestigd; thans meest met Duin-zand en Zee-water bestulpt; gemeenlijk ARMAMENTARIUM BRITTANICUM, of *Wapenhuis der Britten* genoemd: 't gene Severus en na hem Karacalla, wederom heeft doen opmaaken; gelijk het Opschrift van een uitgehaalde Steen getuigd; namelijk, *Dat de Keiser Septimus Severus, en Aurelius Antoninus Krijgs-Overste, dat Wapenhuis door ouderdom vervallen, wederom herbouwd hebben.* Heden noch een stuk Zeewaards-in, den *Tooren van Kalla*, of *Op Kalla*, van de Vissers genoemd.

Geleerde Mannen die onder Severus bloeiden.

En haar Verantwoord-schriften voor de Christenen.

Onder dese tijd hebben veele fraaje Mannen in de Kerk gebloeid, als met namen, Clemens d'Alexandriner, Minucius Felix, en de geleerde en seer wel-sprekende Tertullianus, die ook geensinds stil stond de Christenen door deftige Verantwoord-schriften af te wassen van de laster-kladden die hen van de Heidenen op 't lijf gesmeten wierden: betoonende daar in met bestendige blijken, dat de Christenen geensinds vyanden van 't Roomse Rijk waaren, maar datse selfs

ſelfs voor den welſtand des Keiſers baden: en datſe mede van het betigte Kinder-dooden, ſoo af-keerig waaren, datſe ſelfs geen Beeſte-Bloed en aten; noch ook geenen Ezels-kop tot haaren Godt hadden, gelijk de leugenagtige Joden van haar uitſtrooiden: beſluitende voorts ſijne Verantwoordinge met deſe opmerkelijke woorden, ſeggende: *Soo meenigmaal wy van u Afgemaaid worden, botten wy in meerder getal uit: het Bloed der Chriſtenen, is een Zaad voor onſe Kerke. Want wie iſſer doch die door de beſchouwinge van het laauwe Martel-bloed, niet aangeſet en word, om te onderſoeken, wat agter deſe Godsdienſt ſchuild? En wie iſſer doch die het regt onderſogt hebbende, niet tot deſelve en word toegevoegd? Ja wie van haar en wenſcht ſelfs niet te lijden, wanneer hy tot haar overgekomen is?* Maar alhoewel de volgende Keiſer Karakalla een Broeder-moorder en een Bloedſchender voor hem ſelven was; en daar toe ook noch den Regtsgeleerden Papinianus om den hals bragt, om dat hy hem de Doodſlag van ſijn naaſte Bloed, op ſijn Moeders Schoot geplengd, voor den Roomſchen Raad weigerde te verdedigen, (ſeggende; *Dat het ſoo ligt niet en was de vlek van vermoord Broeder-bloed uit-te-wiſſen, als die ſich ſelven op den hals te haalen;*) nochtans had de Kerk in ſijnen tijd wederom wat ruſte; zijnde Karakalla ſelfs ook met Chriſten-melk opgevoed. Ook was het deſe ſelve, die eenmaal ſiende de Schoot van ſijn Stief-moeder Julia te geil ontdekt, in deſe woorden uitviel en ſeide; *Ik ſoude wel willen, by-aldien het geoorloſd was.* En wanneer Julia onvertoefd daar op antwoorde; *Het is geoorloſd, ſoo 't u alleen geluſt, weet gy niet datje Keiſer zijt, en Wetten geeft, maar geen en ontfangd?* Beſliep hyſe en namſe ter Vrouwe. Naderhand in Meſopotamien Oorlogende, is hy onder 't afſtijgen van ſijn Paard, door 't beſtel van ſijn Overſten Opelius Macrinus, om ſijn ontugt en wreedaardigheid vermoord. En alhoewel deſen Macrinus, en ſijn Soon Diadumenus, Keiſers wierden; ſoo zijnſe doch in 't volgende jaar, als Keiſer-moorders om den hals gebragt, en Heliogabalus aan het Rijk gekomen. Deſe een on-egte Soon zijnde van Antonius Karakalla, was een vuil en ontugtig menſch; eerſt Varius Antonius, en daar na HELIOGABALUS, dat is, *Prieſter van de Godt* ELAGAB of de *Sonne* genoemd; om dat hy voor deſelve een Tempel bouwde, en den Chriſtenen oorlof gaf daar in Godsdienſt te oeffenen, ſoo ſe ſulks ter Eeren van de Sonne wilden doen. En na dat deſe ſich ſelven gelubd, en geheel verwijfd had beginnen aan te ſtellen, is hy te gelijk met ſijn Moeder van ſijn eigen Soldaten omgebragt, en de Lichaamen in den Tyber geworpen. Ondertuſſchen was het vry geruſt voor de Chriſtenen; en hield deſe lieuwte noch lang onder de volgende Keiſer Alexander Severus aan; die een goedaardig en ſeer vroom Man, en gantſch ongelijk aan de Zeden van Karakalla en Heliogabalus was; zijnde ſelfs ook niet heel af-keerig van de Godsdienſt der Chriſtenen; alhoewel hy om ſijn Kroon te beſchermen, ſich niet en dorſt bloot geven: ſulks dat door de aanſtooking van Ulpianus, noch al eenige aanſienelijke uit de Chriſtenen in de keers vlogen. Doch hier in tijdelijk van ſijn Moeder Mammea afgemaand, is hy ſoo ver overgekomen, dat hy de Beeldnis van Chriſtus in ſijn Bid-kamer dede ſtellen, en de Chriſtenen, in ſpijt van alle de Roomſche Prieſters die'er ſich tegen zetten, plaatſe tot haar Godsdienſt inruimde. En na dat hy een wijl Zeeghaftig tegens de Parthen den krijg gevoerd hadde, is hy te Ments in Duitsland gedood; als ook ſijne Moeder, die de Chriſtenen ſeer begunſtigd, en tot Origenes groote genegenheid betoond had. Als den welken ſy op het gerugt van ſijn groote Geleerdheid, na Antiochien tot haar op-ontboden hadde. Gelijk men ook meend, dat Minucius Felix ſijne Saamenſpraak OCTAVIUS, te de-

Sluit-rede van Tertullianus Verantwoordſchrift.

Ruſte onder Karakalla.

Beſlaapt ſijn Moeder en word vermoord.

Opelius Macrinus Keiſer, word vermoord.

Heliogabalus Keiſer.

Waar van ſoo genoemd Siet Oudaan R. Mog. op 't 73. en 205. Blad.

Word vermoord en in den Tyber geworpen.

Alexander Severus Keiſer.

Veinſt ſig voor de Chriſtenen te zijn.

Origenes bemind van Severus Moeder.

ſer

ser tijd in voordeel van de Christenen schreef. Maar doch wat mogt het helpen, nu'er na desen goeden Keiser, een ontmensten Beul opstond, en Maximinus sijn plaatse in-nemen moest: een Man van wien Capitolinus segd, dat'er nooit wreeder Tyger op Aarden was. Zijnde van langer-hand, ja van een Vee-drijver Soldaat, Kapitein en Krijgs-Overste; en ten laatsten door een dolle drift des Krijgs-volks, buiten het gesag van den Raad, tot de Keiserlijke waardigheid verheven. Hy was heel onbeschoft en groot van Lichaam; en men geeft hem na, dat hy te mets ontrent Veertig Ponden vlees op een Vret-maal vernielen kon. Sijn kleine agtinge en slegte af-komste, maakte hem verwoed tegen alle welgeboorne menschen, of die in eenige uitnementheid, boven 't gemeene volk uitstaken: vermoordende alle die hy meende dat kennis van sijn geringe oorsprong hadden. Dus moesten het dan ook die, welke voornamelijk onder de Christenen vermaard waaren, eerst ontgelden: want hy dagt, ja liet het genoegsaam verluijen; *Als de Kopstukken van kant zijn, sal den gemeenen hoop, het Christendom wel haast de schop geven:* Waar door dan nu wederom een harde Vervolging opstond; als dewelke op een tamelijke ontslaking van smerte gevolgd, niet sonder grondvest voor de Sesde Vervolginge te agten is. Die anders ook wel kort, maar vry heet en scherp was. Soo dat Origenes sich doe bewogen vond, om sijn Boek van het Martelaarschap te schrijven; op dat hy sijn Geloofs-genooten een standvastig gemoed onder den riem stak. Maximinus onder dies voortvarende tegen sijn Vrienden, en boven al tegens de Christenen te woeden, bragt'er in korten tijd, ontrent Vier duisend om 't leven. En daar aan niet verzadigd, spatte hy na den Duitschen Bodem, daar hy by duisende Dorpen af-brande, en geen kleen getal vermoorde of in slavernie wegvoerde. Ook wierd Pontianus de Bisschop van Romen, na veele mishandelingen naar het Eiland Sardinien verwesen; en sijn navolger Antherus, die de eerste is geweest welke sich beneerstigd hadde, het leven en uit-einde der Martelaaren tot aan sijnen tijd te beschrijven, is ook tot dessels Register gebragt. In hoedanigen wreedheid dit Beest volharde, tot aan sijn laatsten Doodsnik: welke hem te gelijk met het sneuvelen van sijn Soon, door sijn eigen Soldaten aanquam, en haare Lijken daar op beide in een Riviere geworpen wierden: schoon ook dien Jongeling het leven vry beter dan sijn wreedaardigen Vader paste. Na hem volgde Gordianus de Jonge, uit het Stamhuis van Scipio Africanus gesprooten. En alhoewel dese seer goedaardig en vriendelijk van aart was, en de Christenen ongemoeid liet; is hy egter van sijn navolger Philippus vermoord, doe hy slegts weinig jaaren de Beheersching was magtig geweest. Dese dan was niet alleen den Christenen gunstig, maar hy wierd ook selfs een Christen; alhoewel de Heidenen seiden, dat hy sulks alleen uit loutere geveinstheid dede, om sijne Schelmstukken te beswagtelen. Hy wierd van Fabus op den Paasch-dag te gelijk met sijn Vrouw Severa en sijn Soon Julius Saturnius Gedoopt. Het Christen Bloed-vergieten hier door wat opgeschort blijvende, sag de Kerk wederom nieuwe Ketterien opstijgen: onder welkse sig insonderheid beswaard vond door de Leere van eenen Beryllus; welke ook in de Opperkerk-vergaderinge van Philadelphia verdoemd, doch hy selfs van Origenes wederom op het regte spoor gebragt wierd. Ook stonden om dese tijd de Novatianen en Catharen op, van welke Cyprianus Bisschop van Carthago, veel heeft weten te seggen: Gelijk mede der Christenen aangewassen vryheid, niet lange stand hield: want Philippus tot sijns en der Christenen ongeluk, den Oversten Decius Messius na Pannonien sendende, op dat hy haare Oproerigheid intoomde, is hy den Keiser afgevallen; en selfs tegens hem te Velde stuivende, heeft hy hem ontrent Veronen

Weergaaloose wreedheid van Maximinus.

Was ook onbeschoft van Lichaam en een veel-vraat.

De Sesde Vervolging onder Maximinus ontrent het jaar 236. by sommige de Sevende geteld.

Verwoedheid van Maximinus.

Gordianus Keiser, word van Philippus gedood.

Die het Keiser-Rijk en 't Christen Geloof aanneemd.

Vrede der Kerke met de opkomst van nieuwe Ketterien.

Philippus van sijn eigen Veld-Overste bestoken en geslagen.

ronen geslagen; daar Philippus niet alleen selfs dood bleef, maar sijn Soon korts daar op ook te Romen vermoord is, en Decius de Keiserlijke waardigheid in sijn plaatse aanvaard heeft. Die daar op wederom een soo wreeden Vervolger der Christenen wierd, dat sijn tijd te gelijk voor de alderhevigste en de Sevende der benaauwde Tijden der Kerke gehouden word. De selve was van meeninge, dat hy om sijn haat tegen Philippus en sijn Stam-Huis te betoonen, niets voegsaamers ondernemen kon, dan sich op de Christenen te verhaalen, aan wien Philippus opentlijk was gunstig geweest. Dus deed hy dan door sijn Bloedige Plakkaten, over-al soo veele menschen ombrengen, datmen van sijn tijd geseid heeft, dat de Martelaaren minder als het Zand aan den Oever der Zee te tellen waaren. Gelijk'er ook noch een Brief voor handen is, van Dionysius Alexandrinus, aan Fabius en Germanus geschreven; daar in hy als een Oog-getuige, de wreede mishandeling van veel voorname Mannen omstandelijk verhaald. Waar onder ook Apollonia en Babylas, en mogelijk Laurentius, en Sixtus met andere gemeld staan. Welke Laurentius op een Yseren Rooster levendig gebraden is, en vermaard blijft onder de Martelaren, seggende na een wijle Lijdens tot den Tyran; *Het is genoeg Gebraaden, keerd om en Eet.* 't Geen andere onder de Negende Vervolging van Licinius Valerianus voorgevallen stellen. Ook heeft Cyprianus van dese tijd geklaagd; dat veele Christenen, van wegen de onlijdelijke Pijnigingen diemen haar aandede, in 't Geloove besweken, en als een Hond tot haar eigen uitbraaksel, wederom gekeerd zijn, 2 Petr. 2: 22. Soo datmen om de meenigte der afvalligen, deselve door driederlei benaaming onder dese soorte, die een Derde deel der levende Schepselen in de Kerk uitmaakten, begon te onderscheiden. Want eenige wierden SACRIFICATI, andere THURIFICATI, en andere LIBELLATICI genoemd. Dus hietmen de eerste dan *Geofferde*, om datse den Afgoden geofferd hadden. De tweede *Gewierookte*, om datse alleen Wierook den Afgoden ter Eeren hadden gerookt. En de laatste, *Geboekte* of *Gebriefde*, van wegen datse het Christendom heimelijk afgesworen hebbende, (of mogelijk voor Geld een vry-Brief van den Keiser of sijn Stadthouder bekomen hadden,) daar voor aangeteekend stonden. Onder welke soort van afvallige ook Marcellinus en Origenes van sommige geteld worden. Welke laatste daar toe uit vreese, datmen hem ter schandelijk gebruik aan een Moor overleveren soude, vervallen is. Dog hoedanigen struikeling hy naderhand, met veele Traanen geboet heeft; alhoewel Baronius wil, datmen den afval van desen Man, t'eenemaal sal in twijffel houden. Daar toe ook noch verschil is, of dit onder Decius of onder Gallus geschied is. Dus maaken dan dese met andere soorten, Driederlei Schepselen uit, die geleefd hebben en in de Zee gestorven zijn, Apoc. 8: 9. De eerste zijn de Martelaren, wegens de standvastige belijdenis der Waarheid. De tweede, om de Kettersе verloogchening der Waarheid. En de derde, waar van wy soo straks spraken, om de vreesagtige ontveinsinge der Waarheid. Hoedanige twee laatste de Geestelijke dood stierven: in de Heilige Schrift de *Tweede Dood* genoemd. Tegen dusdanigen afval heeft Cyprianus selfs in Ballingschap zijnde, den Christenen, die in de Metaal-bergen gebannen waaren, met Troost-brieven gewapend: gelijk by sijne nagelaten Schriften ruim genoeg te sien is. En gelijk'er in dese tijden sich veele na de Bergen en Spelonken, en on-toeganggkelijke plaatsen begaven, om sich als tusschen de kloven der Steenrotssen te verbergen; alsoo meendmen dat sederd het leven der Heremiten sijn begin genomen heeft, van welke eenen Thebæus en Hilarion de eerste gerekend worden. Maar hoe hard ook de vervolging onder Decius aanging, egter isser onder eenige afgeknepen verligtinge, nog tijd en plaatse binnen Romen gevonden,

Decius Keiser.

Sevende Vervolging onder de Keiser Decius in het jaar 248. by eenige de Agtste genoemd.

Ontelbare Martelaren onder Decius.

Laurentius op een Rooster gebraden.

Drie soorten van afvallige Christenen te deser tijd.

Origenes uit schrik der Pijniging afgevallen.

Toepassing op Apoc. 8: vers 9.

Heremiten wanneer en van wie oorspronkelijk.

om in een Kerk-vergadering tegens de dwaalingen van Novatus te waaken; alhoewel'er niet de minste hoope voor der Christenen vryheid aan de Logt gesien wierd. Want alhoewel door Secten en Ketterien, veele Kerken bedorven, en door on-ophoudelijke Vervolgingen, uitgeroeid en te gronde gesmeten wierden; soo is nochtans maar het Derde deel der Schepen, dat is der bysondere Kerken, die in de Zee van het Heidendom omsworven, vergaan: gelijk we volgens den draad der Openbaring, dat alsoo dienden te verklaaren.

Apoc 8:9.

Decius in de Moeras gesmoord.

Decius na desen tegen de Barbaren of Gothen, te Velde komende, op dat hy haar de saamensweering met Vibius Tribonianus Gallus verleerde, is sijn Soon in dien Slag gesneuveld: hoedanigen verlies hy dan op den Vyand poogde te wreken: en hier toe te kittig door een drassig Veld op deselve willende los-gaan, is hy met Man en Paard in de Moeras gebleven, sonder dat hy ooit is konnen gevonden worden.

Vibius Gallus Keiser,

Gedoogd de Vervolging der Christenen.

Dus volgde hem dan Vibius Gallus in het Roomsche Rijk; die twee jaar Gebieder was, maar weinig geluk had. Want behalven dat sijn Rijk door de Barbaren ontrust bleef, wierd hy ook een groot Vervolger der Christenen; en de Opsienders en groote Kerk-Leeraars, moesten 't met Bannen en Dooden niet weinig ontgelden. Te meer noch, nadien hy en sijn Soon Volusius seer slordig in 't bestuur der gemeene saaken, elk scheenen de handen vry te geven, om de Christenen te plaagen.

Word van Æmilianus geslagen,

Die voor Keiser uitgeroepen word.

Gallus eindelijk een nadeelig Verbond met de Schyten aangegaan hebbende, is Æmilianus met magt van volk tegens hem uitgestoven; die hem niet alleen sloeg en met sijn Soon deed omkomen; maar ook selfs van de Soldaten voor Keiser uitgeroepen wierd.

En wederom voor hem, Licinius Valerianus.

Maar als de goedkeuring van den Roomschen Raad, tot over de Alpes heenen spoede; heeft het gerugt de Roomsche Soldaten aangeset, om Licinius Valerianus voor Keiser uit te schateren. Den welken, alhoewel LXX jaaren oud, nochtans van hooger staat, en uit het Stamhuis der Cornelien was: waarom hy van Æmilianus aanhang gevreest zijnde, sy selfs haaren nieuwen Keiser na drie Maanden van kant hielpen, op datse Valerianus te bet aanhingen.

Valerianus is den Christenen in den beginne gunstig.

De selve was een verstandig Man, maar ongelukkig; doch de Roomse Raad heeft alsinds met groot lof van hem gesproken. Sijn Hof was niet alleen vervuld met Christenen, maar hy betoonde ook een groot vriend van de selve te zijn.

Agtste Vervolging onder Licinius Valerianus ontrent het jaar 256. 't geen eenige voor de Negende Vervolginge tellen.

Dog verleid door een Egiptische Toovenaar, is hy een wreeden Vervolger van deselve geworden. In Palestina deed hy de Leeraars voor de wilde Beesten werpen. Te Alexandrien en daar ontrent wierden Mannen en Vrouwen jong en oud, op alderhande wijse gedood: als wanneer ook Cyprianus te Carthago, met Drie honderd andere Onthoofd is. Te Romen wierden drie Bisschoppen, Lucius, Xystus en Stephanus, neffens een Rooms Raadsheer Asterius, en een Krijgs-Overste, met sommige Diakonen, van kant geholpen: waarom verscheide Oud-vaders dese tijd voor de Agtste, en sommige voor de Negende Vervolging geteld hebben.

Valerianus gestraft onder Sapor.

En komt aan een wreede dood.

Dese dan een wijle altijd hard aangehouden hebbende, is de luister van Valerianus Gebied, allengskens verduisterd geworden; en heeft sijn quaade Feiten ten laatsten noch duur genoeg moeten betaalen: want van den Persischen Koning Sapor gevangen zijnde, is hy niet alleen een tijd lang elendig gehandeld, hem gebruikende voor sijne Voet-bank om te Paard te stijgen; maar hy is na alle die smaadelijke slaafdiensten, welk met geen Geld te randsoeneeren waren, levendig de Huid afgestroopt; en 't mishandeld Lichaam door knagend Sout, voorts ten einden uit-gemergeld.

Galienus Keiser, trekt sijn Vaders Bloedige Plakkaten in.

Sijn Soon Galienus hier op het Rijk in handen krijgende, trok aanstonds de Bloedige Plakkaten in: en gaf de Gebannene vryheid na haar Vaderland te keeren. Waar door de Kerke een agtjaarige ruste te vooren quam: namelijk tot dat Galienus in den Oorlog tegens

gens de Tyrannen, onder de Belegering van Milanen sneuvelde. Te dese tijd heeft ook eenen Paulus Samosatenus, Bisschop van Antiochien, groote swaarigheden tot de Kerk ingevoerd; welke van sijnen Leermeester Sabellius besmet zijnde, hem in vergiftige gevoelens wilde overtreffen: loochenende Jesus waare Godtheid; hem houdende voor een bloot mensch, die slegts met bysondere Geregtigheid begaafd zijnde, van wegen sijne Wonderwerken, alleen de Soone Gods van 't volk genoemd is: zijnde van Godt gesonden om het Woord te spreken. Waar over hy ook onder Aurelianus veroordeeld is. Claudius de Dalmater, nu in sijn plaatse Keiser geworden, gaf van nieuws volle last, om de Christenen over-al om te brengen waar men kon: Doende selfs binnen Romen ontrent Drie honderd doorsteken, en Ses-en-veertig gedoopte Soldaten de kop afslaan: een Onweder dat niet heel lang en scheen te sullen aan-houden. Want Aurelianus korts daar op Keiser geworden, kreeg de Kerk onder eenige Tijd-veinsing des selven, een weinig verkoelinge; alhoewel 'er naderhand onder hem een Negende Vervolging aangevangen wierd. Want of schoon dese Keiser, wreed en Bloed-dorstig genoeg van gemoed was, om de Christenen niet te spaaren; (wordende selfs over die nuk, van de sijne gehaat;) nochtans en deed hy sulks in den beginne niet, maar droeg sig in tegendeel heel goedertieren tegens deselve; haar soodanig de hand boven 't hoofd houdende, als of hy t'eenemaal haar welstand besorgde: gelijk gebleken is doe te Antiochien een Kerk-vergaderinge tegens de straks-gemelde Ketter Samosatenus gehouden wierd, in welk hy den Christenen hulpe gaf, en dien Ketter dwong sijn Kerk te verlaten. Van hoedanigen goedaardigheid hy op 't laatste soo ver uitviel, dat hy met regt onder de voornaamste Vervolgers gerekend is: gelijk de Martel-rollen veel voornaame Mannen en Vrouwen optellen, die onder hem het leven voor het Geloof gelaaten hebben. Men segd ook, dat Aurelianus na Persien reisende eerst door een felle Blixem-straal verschrikt, korts daar na van sijn Geheimschrijver vermoord is. Na hem zijn verscheide Keisers gevolgd, die de Christenen groote vryheid lieten; soo dat de Kerk in den tijd van ontrent Veertig jaaren, niet weinig aanwies: namelijk onder Florianus, Tacitus, Probus en Marcus Aurelius Carus, die bei sijn Soonen Carinus en Numerianus voor Keisers hield. Onder dese Vredige tijd stond de Ketter Manes op, van wien de Manicheen haar af-komst en naam hebben: tegens welker Dwaal-leere sich Augustinus naderhand dapper aangekant heeft. Manes selfs segdmen dat in Persien levendig gevild is, om dat hy sich vermeten hadde, des Konings Soon te genesen, die onder sijn handen dood bleef. Sijn dwaalinge liep ook soo bot tegen Godt en sijne Wet, en de goede Samenleving aan, dat'er weinige of geen gevonden wierden, die sijn gevoelen opentlijk dorsten verdedigen. En hoedanigen sorgeloosheid en verval door de ruste der Kerke thans onder de Christenen allengskens ingekropen was, verseld met Tweespalt en Hoovaardie, (daar in selfs sommige Kerkelijke, tot een ergerlijk schandaal aan de Heidenen opstegen;) dat heeft Eusebius in het Agtste Boek sijner Historie der Kerke, genoegsaam aangewesen. Wanneer nu Diocletianus 't Gebied des Rijks in handen had, heeft de ruste der Kerke geen lange duur gehad: alhoewel die Keiser sich in het begin, ja soo eenige meenen, by-na agtien jaaren tamelijk stil tegens de Christenen droeg. Naderhand eenen Aurelius Maximianus, en korts daar op Galerius Maximinus tot Soonen en mede-Keisers aangenomen hebbende, heeft hy een wijltje het Rijk met groote eendragtigheid bestuurd. En de saaken voorspoedig staande, begon Diocletianus de Christenen te vervolgen, en door Maximianus soo dapper voort te zetten, datse onder hem en onder

De Ketterie van Samosatenus op de baan gebragt.

Claudius de Dalmater Keiser, vervolgd wederom de Christenen.

Aurelianus Keiser.

Negende Vervolging onder Aurelianus ontrent het jaar 272. die sommige overslaan, om datse de Vierde in twee verscheide deelen.

Aurelianus sterft.

Vryheid der Christenen onder verscheide Keisers.

Ketterie der Manicheen.

Manes selfs aan een quaad einde geraakt.

Ruste der Kerke hoedanig oorsaak van groot verval.

Diocletianus Keiser.

Tiende en laatste Vervolging onder Diocletiaan, &c.

dien hy een deel van 't Rijk aanplakte, Tien volle jaren, even streng geduurd heeft: op welken getal van jaren, te gelijk met de verscheide Tijd-poosen der Vervolgingen onder Tien Roomse Keiseren, in de Openbaringe schijnd gespeeld te worden, wanneer daar gesproken word, van *Een Verdrukking van Tien dagen*, Apoc. 2: 10. Namelijk in welke tijd, Tien verscheide Keisers, als Tien Hoornen van den Draak, nieuwe Vervolgingen aanvangen souden, Apoc. 12. Dus begon men dan eerst tegens de Krijgs-luiden; waar door een groote Oproer in Vrankrijk opstond; weigerende veele Christen Soldaten onder den Oversten Mauricius, den Afgoden te Offeren. Waar op Maximianus den tienden Man uit de Benden deed sneuvelen. Ja het Thebaische Legioen is verscheidemaal Getiend, dat is de Tiende-Man uitgesift en verworgd. Mauricius seide; *Wel voor het Rijk te willen strijden, maar geensinds sijnen Godt te verlaaten om aan de Duivel te Offeren.* Dus sprak hy, siende te gelijk de dood voor Oogen, en Maximianus Leger verwoed genoeg op hem aankomen. Waar van ook sijn volk meestdeels vernield is. Gelijk mede naderhand ontallijke Christenen onder desen jammerlijk omquaamen. Wordende alsinds door de voorgang van Diocletiaan daar toe aangezet; die sijn bitterheid op een Paasch-dag begon, als wanneer de Christenen met groote meenigten in de Tempelen vergaderd zijnde, te beter konden overvallen worden. Smijtende daar op haare Kerken te gronde, en verbrande haare Boeken; en die 't in sulken overval ontquamen, wierden sonder Barmhertigheid, na de Straf-pleinen gesleept, en den Pijnigers overgeleverd tot een wreeden dood. Gelijk men dan ook aangeteekend vind, dat 'er in den Tempel van Nicomedien, Twintig duisend verbrand zijn; en in Egipten, binnen den tijd van eene Maand, Seventien duisend aan een geweldige Dood stierven. Alsoo dat de Schepselen in de Zee, die leven hadden, dat is de Christenen die waarlijk in 't Geloove midden onder 't Heidendom leefden, om Christi wille gestorven zijn, Apoc. 8: 9. Ondertusschen stond ook des Keisers medemakker Maximianus niet ledig: want ter tijd dat hy sich in de Renloop-spelen vermaakte, wierd'er als door een Duivelsche bestellinge, dikwerf uitgeroepen; CHRISTIANI TOLLANTUR; *Dat de Christenen verdaan worden.* En wederom daar na tot tienmaal; AUGUSTE, CHRISTIANI NE SINT; *Heer Keiser, dat'er doch geen Christenen meer en zijn.* En daar op selfs een Monstering van sijn Krijgsvolk doende, wierdense alle omgebragt die den Afgoden weigerden te Offeren. Soo dat de Vervolging thans over-al soo hevig voortging, dat 'er nooit wreeder noch grooter, in meenigte van menschen om te brengen, gesien was. En daarom ook niet te onregt voor de Tiende, en aldergrouwelijkste Vervolging by de Kerkelijke Historie-schrijvers aangeteekend, die Tien agtereen volgende jaren duurde. Gelijk Sulpitius Severus deswegen ook van deseve gesеid heeft; dat de Weereld in geene Oorlogen soo seer is uitgeledigd geworden, dan door dese verwoedheid. Doch voegd hy 'er by; *Wy en hebben nooit grooter Zegepraal behaald, als wanneer wy in een Tien-jaarige neerlage, met regt niet en zijn konnen Overwonnen worden;* terwijlen de Martelkroonen doe meer begeerd wierden, dan de Bisschoppelijke Eer-ampten, die door een Mijter en Staf kennelijk waaren. Nochtans heeft Diocletiaan sich hier tegens schijnen te beroemen, wanneer hy Penningen heeft doen slaan die dit tot Opschrift hadden; DEN NAAM DER CHRISTENEN VERDELGD HEBBENDE, DIE DE REPUBLYK OMVERRE WIERPEN. Gelijk in Hispanien ook noch dese gedagtenis op een Steen gelesen word: VOOR DIOCLETIAAN KEISER; VERMEERDERAAR GALERIUS IN HET OOSTEN AANGENOMEN; HET BY-GELOOVE VAN CHRISTUS OVER-AL UITGEROEID; DEN DIENST

DER

En waarom de Tienjaarige genoemd.

Wat de Verdrukking van Tien dagen is.

Christen Tempelen omgesmeten en hare Boeken verbrand.

Maximianus doet de verdelging der Christenen in de openbare Schouwspelen uitroepen.

Woeden van Maximianus.

Uitbundigheid deser Vervolging.

Vergeefse roem van Diocletiaan over 't uitroejen der Christenen.

DER GODEN VOORTGEPLANT ZYNDE. Ook heeftmen tot gedagtenis der Tyrannen, onder Diocletianus en Maximianus, in Egipten Geld geslagen, datmen *Martelaars Penningen* noemde. Hoe en waar door nu Diocletianus met sijn mede-Keisers, Maximianus en Galerius, tot dese algemeene Uitdelging der Christenen mag gaande geworden zijn, daar van word verscheidentlijk geoordeeld: 't waarschijnelijkste is wel dit, dat hy een loos en ernstig Prins zijnde, groote neerstigheid heeft gedaan, om alles wat door de lafheid der voorige Keisers in 't Rijk vervallen was, in sijn ouden luister te herstellen. En vernemende dat onder andere ontsteltenissen, ook een merkelijke veragting in den dienst der Goden bespeurd wierd, hebben het de Christenen, die bekend stonden, alle Afgoden te versoejen, niet weinig moeten ontgelden. Dus nam hy dan voor, om op dit stuk in 't Oosten te letten, en liet het Westen van Maximianus beheerschen; die schelms en ontugtig van gemoed, in alle wreede uitbundigheden tegens de Christenen uitviel. Hier by wierd het Christendom ook niet weinig van de Heidensche Wijsgeeren genepen, welke tegens haar seer vuile en vergiftige Boeken uitgaven: onder welke Porphyrius, een Man van scherp verstand, en wel doordronken in de Leere der Heidenen, en haaren Godsdienst, niet mis te tellen is: zijnde van een Jood een Christen, en van een Christen een Afvallige geworden; gelijk Eusebius in sijn Euangelise Voorbereidselen getuigd. Ook quam toen eenen Hierokles met sijne Schriften voor den dag, die veel aansien by de Grooten had. Soo dat het voornemen van Diocletiaan sich door veele Stookebranden ondersteund en aangehouden vond. Ook en geschiede daar geen quaad, dat de bedrieglijke Wichelaars en Vogel-ramers, door een Duivelschen draai, den Christenen niet en wisten op den hals te smijten. Ja den Brand te Nicomedien, daar des Keisers Hof by-na in de assche dook, moesten Duisenden met haar Bloed uitblusschen: en de schade met het sloopen van haare Kerken en Schoolen boeten. Daar dan ook meest alle haare Bybelse Afschriften, en andere waardige Boeken verbranden; als mede eenige Oversettingen door de neerstigheid van Origenes versameld, te loir gingen. Ja de dwang van een wreede dood, bragt eenige Leeraars soo ver, datse haare Boeken selfs bedektelijk aanbragten, en aan 't vuur overgaven. Waar over desulke ook met een Spot-naam, TRADITORES, dat zijn *Overleveraars*, gedoopt wierden. Maar wat sullen wy verder van dese wreede tijd ophalen, in welke de Kerke als in den gloet van een brandenden Oven gelouterd, onder alle de Tormenten der voorige Vervolgingen op een gestapeld, de laatste proef heeft moeten doorstaan; dewijl ons daar toe de tijd ontbreken sou; en het is ook alreede van andere, met eenige ruimweidentheid gedaan. 't Gene Lactantius daarom bekortende, 't selve binnen de omtrek van dese woorden heeft willen besluiten: *Niemand*, seid hy, *kan de ont-menste wreedheid van dit Beest na waarheid afmaalen, het welk sich op eene plaatse nederleggende, over de gantsche Aarde soo schrikkelijk met sijn Ysere Tanden woedende, niet alleen de gewrigten der menschen verstuikt en ontmaakseld, maar ook selfs de gebeenten verbrijsseld, en tot asse verdaan heeft; op dat'er geene plaatse voor de begraaffenis overig zy. Wat Wreedheid is dese? wat Rasernie? wat Onsinnigheid? den Levenden het dag-ligt, en den Dooden de Aarde te weigeren? Ik segge daarom; dat'er niets elendiger zy als die menschen, welke van den nood by de keel gevat, henen gesleept worden, om Slaaven van eenes anderens verwoedheid, of Trauwanten van sulke Goddeloose beveelen te zijn.* Diocletianus en Maximianus, na het derde jaar deser Vervolginge, eer vermoeid dan mogelijk verzadigd, hebben het Gebied in 't Westen, aan Constantius Chlorus, en aan Galerius Maximi-

Wat Diocletiaan aansette dus hard te woeden.

Onder Diocletiaan zijn veele vuile Boeken tegen de Christenen geschreven.

Porphyrius en Hierocles hoedanige vyanden van het Christendom.

Brand te Nicomedien den Christenen op den hals gesmeten.

Wie en wat TRADITORES te deser tijd waren.

De laatste Tien-jarige Marteltijd van Lactantius afgeschilderd.

nus in het Oosten overgegeven, en sich van de Regeering ontslagen. Welke laatste sich niet magtig genoeg vindende, om sijn wreedheid uit te voeren, heeft hy sijn Susters Soon tot mede-helper aangenomen. Waar toe sich dan noch de wreede Maxentius tegen Galerius en Maximianus tot Keiser of Dwingeland te Romen opwierp, wanneer Constantijn de Groot, in 't Vijfde jaar deser Vervolging, in Engeland in sijns Vaders Constantius plaatse verkooren wierd. Ook wierd Licinius door Galerius aan 't snoer geregen; welke daar op de Vervolging, die Diocletiaan bysonderlijk in 't Oosten begonnen hadde, seer lang en hard doen duuren heeft. Ja de vervolging scheen doorgaans vry lange te sullen aanhouden, overmids dese Tyrannen als door Houwelijken te gaar getist, sich van malkander tot wreedheid gestеven vonden. Want Diocletiaan had sijn Dochter Valeria aan Galerius, en Maximinus sijn Stief-dochter Theodora aan Constantius Chlorus gegeven, doe hem Diocletiaan het Rijk overliet; en deswegen genoodsaakt wierd, sijn Wijf Helena, de moeder van Constantijn te verlaaten, om datse een Christen was. Welke Constantius egter noch veel goeds aan het Christendom dede; die Galerius daar en tegen, te Antiochien en elders, beval te Geesselen, en aan Kruissen te nagelen. Wat reden doch dese twee, Diocletianus en Maximianus bewogen hebben, de Regeering te laaten drijven, dewijlse doch voorspoedig waaren? daar van is verscheidentlijk geoordeeld. Want alhoewel sy sulks onder voorwending deden, datse oud van jaaren, de Weereldlijke Eere zat geworden waren; soo werd nogtans dit voor de regte Wortel-oorsaak gesteld, datse hoopeloos over de Uitdelging der Christenen geworden waren, om datse die tegens alle geweld sagen aangroejen. En alhoewel het nu insonderheid bleek, dat het Bloed der Martelaaren als een Zaad der Kerke was; alsoo en heeft het dese Tyrannen onder-en-tusschen aan geene Pluim-strijkers ontbroken, die door Gedenkenissen en Opschriften de Weereld hebben soeken wijs te maaken, datse de Christenen te gelijk met der selver Geloof, over-al uitgeroeid hadden: gelijk we daar soo even met een voorbeeld by-bragten. En dus dan eindelijk vermoeid of liever verdrietig over het onverwinnelijk moorden der Christenen geworden, meendense deselve sonder voortaan wreedelijk in de dood te storten, uit te roeijen; verkiesende daar toe Drie soorten van straffen, die hen het leven soose meenden, loof genoeg en over-al veragt maaken sou. De eerste was het uitsteken der regter Ooge; even gelijk eens Nahas den Ammoniter, sulken schande op Israel wilde leggen, 1 Sam. 11: 2. Ook dedense veele Christenen de slinker Knie-schijf, met een Brand-yser merken en verswakken; en dikwils noch soo verminkt in de Metaal en Steen-Mijnen gaan, om daar soo veel te werken, alsse onder veelerlei smaat en slagen, tot op-knaaging van haar elendig leven, konden uitvoeren. Hoedanige Straffen onder den naam van de Genade des Keisers doorgingen. Constantius Chlorus in 't vierde jaar deser vervolging, na Engeland overschepende, hadde niet alleen groote af-keer van alle dese mishandelingen, verfoejende seer het woeden van Galerius; maar hy gaf ook in alle de Landschappen van sijn Gebied, vreede aan de Christenen, en begunstigde haar doorgaans, met eige versaaking van de meeste Afgoderie der Heidenen; alhoewel hy het Christendom niet opentlijk en beleed. Soo dat nu de Christenen onder hem, in Vrankrijk en Hispanien, als ook ten deele in Engeland, als een aanhangsel daar van, een vrye Vlugt-plaats tot verberging vonden: waarom vele Godsgeleerde dit op die *Twee Vleugelen van den grooten Arend* gepast hebben, welke aan de Vrouwe gegeven wierden, om buiten het gesigt van den Rooden Draak te vlieden: om aldaar Twaalf honderd en t'sestig Dagen, dat is Jaaren, Gevoed te worden. Welke

Constantijn in sijns Vaders plaatse tot Roomsch Keiser in Engeland uitgeroepen.

Wat Diocletiaan en Maximianus bewoog 't Rijk af te staan.

Toeleg om de Christenen sonder dooden uit te roejen.

Constantius Chlorus begunstigd de Christenen.

De Kerk krijgt twee Vleugelen tot bescherming.

Apoc. 12. vers 14.

Pro-

Prophetise Jaar-dagen, in 't Jaar Vijftien honderd en twee-en-vijftig ten einde geloopen zijn. Doch Galerius, roemende tegens Chlorus, dat sijn Moeder van een Draak beswangerd zijnde, hy daar af voortgekomen was: scheen daar in niet anders voor te geven, als of hy ten minsten onder de Hoornen van den grooten Rooden Draak, die een Riviere van Vervolging op d'Aarde uitspoog, had willen aangesien zijn. Constantinus eindelijk met gemeene bewilliging der Soldaten binnen Jork in Engeland, in sijn Vader Constantius plaatse, voor Keiser uitgeroepen, betoonde sich in het eerste een Heiden, doch hy begunstigde de Christenen om sijn Wijf Fausta, die Christens was. 't Gerugt van Constantijn te Romen overgewaaid, wierp sich, als we terstond seiden, Maxentius tegen hem op: die in alle dolligheden en wreedheid uitspatte, en veele aansienelijke van kant hielp: waar toe hy ook veele Burgers, tot een baldadig Schouwspel aan sijn Soldaten schonk, om haar moetwilliglijk te vermoorden. En dit deed hy, die onverzadiglijk verslingerd op Toorerie en Duivels-konst, den Christenen over-al verdrukte, en sich noch voor een Christen dorste uit-geven. Den eersten die sich tegens dit Beest aankante, was Aurelius Severus; doch desen van sijn eigen volk te schelms verlaaten wordende, is na Ravenna gevlugt, en aldaar door de listigheid van Maxentius omgebragt. Die dan na sulken overwinning, maar des te verwoeder tegens alle deftige Christen Mannen en Vrouwen, Jongelingen en Maagden binnen Romen aanbiesde. Gelijk Galerius in het Oosten ook noch niet ledig stond. Constantinus onder dies met een magtig Heir-leger uit Engeland overstappende, heeft sich eerstelijk aan de Franken gewroken, die wegens het schandelijk ombrengen haarer twee Koningen Asaricus en Gaison, een onverzoenelijken haat tegens hem hadden opgevat; doch welke het verbond, met sijnen Vader aangegaan, verbroken hadden. Dus heeft dan Constantijn sijn Heir-magt over den Rijn-kant gebragt; en het volk vry slegt gehandeld hebbende, heeft hy te gelijk het Land met Branden en Blaaken, en sijnen goeden naam grootdeels bedurven. Galerius dede op 't agtste Jaar in Illyrien een Kruis maaken, en liet dat met Swaarden, Roeden, Scorpioenen, Brand-ysers en andere Straf-tuigen behangen, en tot een Schrik-standaard voor de Christenen opregten: met bevel, dat niemand den Naam van Christus en sou mogen belijden. In hoedaniger manieren wy mogelijk hier vooren, de Martel-Tuigen tot een Overwinning-Teeken van het Christen Geloof, als het tegenbeeld van dat, in een Printverbeelding hebben gesien. Licinius, die ontrent het negende Jaar deser Vervolging, in Pannonien Keiser verklaard was, stak seer uit in Geld-gierigheid en Geilheid: en overmids hy selfs een onwetenden en dommen Stier was, was hy te ligter een haater van alle Geleerde en Verstandige menschen: noemende de Geletterde Mannen, *Hof-muisen*, die hy uit Romen moest jaagen; om dat'er, seide hy, geen snooder Pest voor het Gemeene-best was, dan de Geleerdheid. Zijnde daar toe ook een heimelijken Vervolger der Christenen, die hy meenigen neep als in het donker toebragt. En overmids Maximinus nu beneffens hem Keiser in het Oosten was, heeft het Rooms Gebied thans aan Vijf Keisers te gelijk gestaan; namelijk Galerius, Constantinus, Maxentius, Licinius en Maximinus; die alle, uitgesonderd Constantinus, tegens de Christenen ingenomen waaren: hebbende Constantinus van sijn Vader, en bysonderlijk van sijn Moeder Helena, die een seer Godsdienstige Princesse was, de beginselen en de sugt tot het Christendom allengskens ingesogen. Waar in hy ook al tijdelijk scheen proeven te geven, in het neerbonsen van een schandelijke Venus-Tempel, welke de Heidenen, ontrent de plaatse van Jesus Graf-stè gebouwd hadden; welker grond hy met een andere kostelijke Kerke, ter Eeren van den

Apoc. 12: 3; 15, 16.

Constantinus Keiser geworden, staat Maxentius tegens hem op.

Aurelius Severus van Maxentius omgebragt.

Galerius woed in 't Oosten.

Constantinus wreekt sich aan de Franken.

Galerius regt een Schrik-standaard van Pijnig-Tuigen op.

Licinius tot Keiser verklaard.

Is een haater der Geleerdheid.

En der Christenen

Vijf Keisers te gelijk aan de Roomse Mogendheid.

Waar van alleen Constantijn de Christenheid voorstaat.

Saligmaaker Jesus verbeterde; daar in hy ernstig voortging, en den Rijkdom der Heidenen alsoo in de Kerke bragt: gelijk Cedrenus van hem getuigd; woonende nu te *Pergamus*, dat is in Vastigheid en Sterkte: gelijk in den derden Sendbrief dese Kerke alsoo word aangewesen, Apoc. 2: 12, 13. namelijk daar, *Daar den Stoel des Satans geweest is:* want in het Roomsche Rijk had de Satan, door de meenigte der Afgoden en Altaren en Tafelen der Duivelen, sijnen Throon gehad; die nu tot Christum bekeerd zijnde, andere Stoelen der Kerken-Leeraaren en Bisschoppen zijn gezet geworden, aan welke het Kerken-regt gegeven is. Sederd welke tijd veele Prophetische Tijd-rekenaars, de Duisend Jaaren beginnen, in welke de Satan gebonden is; konnende de Heidenen nu niet meer tegens het Christendom aan-hitsen; en de Twee Getuigen, het Oude en Nieuwe Testament, haare getuigenis ook hebben beginnen te vol-einden, Apoc. 11:7. gelijk Suicerus en andere, dat seer fraai hebben aangewesen. Men getuigd voort van Constantijn, van wiens Opgang wy noch iets moeten seggen, dat hy geleerd, dapper en grootmoedig in den krijg was; waarom Galerius meer dan eens toelei, om hem door list van kant te helpen. Gelijkmen ook aangeteekend vind, dat Constantinus sijn Schoon-vader Maximianus, al ontrent het Sesde of Sevende Jar der Vervolging, doen wurgen had; alhoewel ook andere willen, dat hy sich selven, uit vreese voor Constantijn, dusdanig om het leven gebragt heeft. Maxentius in het Agtste Jaar noch niet ophoudende van sijne wreedheid binnen Romen te plegen, bande veele Edelen uit, en deed ook den Bisschop Marcellus in een stinkende Kerker omkomen. En Licinius geen Ooren aan Constantijn willende leenen, hoe dikmaal hy hem de Vervolging der Christenen afmaande; is hy van hem den Oorlog aangeseid; en driemaal van hem geslagen wordende, heeft hy alleen op de voorbede van sijn Wijf Constantia, Constantijns Suster, het leven daar uitgesleept, en is na Thessalonica getrokken, om aldaar 't restant van sijn leef-tijd, als een privaat Man op te knaagen. Doch dat Maxentius, Constantijns gevreesde Opgang en grooten yver, ten minsten geveinsdelijk heeft soeken te vleijen, soumen misschien mogen besluiten uit eenen Penning dien hy na de dood van Constantius Chlorus met dit Opschrift onder het volk dede uitstrooijen: IMP. MAXENTIUS DIVO CONSTANTIO COGNAT. *De Keiser Maxentius aan den Vergoden Constantius sijn Neef.* Maximinus onder dies wederom met een nieuw gebod vryheid gevende, om de Christenen te dooden waarmen kon, zijn 'er in Egipten veele Martelaars geworden. Galerius in het Tiende of laatste Jaar deser Vervolging eindeling aan een ongeneeslijke pijn in de Ingewanden te Bed gesmeten; poogde door een schielijke stremming der Vervolging, den Godt der Christenen te versoenen; maar geen gehoor krijgende, deed hy in sijn rasende smerten eenige van sijn Genees-meesters den Nek breken, en voer in die Gramsteurigheid ter Zielen. Dit by het gesag van Constantijn komende, die den Christenen beval ongemoeid te laaten, gaf wel eenige vrees aan Maximinus, maar en sogt egter geen Ooren tot een geheele schorsing der Vervolging te leenen: dus verduisterde hy dit gebod soo veel hy kon, en dede het selve alleen met koelen monde, aan sijne Land-besorgers bekend maaken, op dat hy het onder schijn van gehoorsaamheid bewimpelde: waar in hem egter eenen Sabinus, een Oversten uit de Christenen, voor-quam; doende het Plakkaat des Keisers in het Latijn beschreven, aan alle Stadthouders des Rijks assenden: waar op veele gevangene en slaafse Mijn-gravers uit de Bergkuilen verlost, en korts daar op een geheel andere gedaante onder het Christendom en de Regeeringe der Kerke, gesien wierd: als dewelke daar toe

Speeling op de Openbaring van Johannes.

Constantinus segd Licinius den Oorlog aan.

Dien hy overwind.

Maximinus vervolgd de Christenen noch.

Galerius sterft aan een uitsinnige pijn.

Constantijn brengd de Kerk hoop van herstel aan.

toe ook noch een grooten aanwas uit het Heidendom bequam. Maximinus nu in sijn toeleg bedrogen, ruste niet om de Kerke alsinds te ont-rusten; waar toe hy sich dan ook bediende van eenen Theoteknus, een Booswigt en Toovenaar, door welk hy de onnoosele Christenen, als schuldig aan Schelm-stukken, te bijster in de klem, en niet selden van kant wist te helpen. Ook deed hy een Beeld opregten, dat onder eenige Afgodische prevelingen en besweeringen, valsche Godtspraaken voortbragt, welke meest hierop uitliepen; *Datmen de Christenen uit Landen en Steden moeste bannen; terwijlse sijn Godtheid vyandig waaren.* 't Gene veele uit over-Godsdienstigheid geloof gevende, verpligte om de Christenen over-al te vermoorden. Ook segdmen dat hy de Gerigts-handeling van Pilatus over Jesus gehouden, onder seer lasterlijke woorden deed in geschrifte stellen, en onder het volk strooijen: dwingende den eenen Christen tegen den anderen, valsche getuigenis te geven, op datmense van kant hielp. Lucianus, een Ouderling van Antiochien, hier tegens een Verantwoord-schrift ingesteld hebbende, om dat aan den Keiser binnen Nicomedien selfs te vertoonen; wierd aanstonds vast-gehouden en in de Gevangenisse vermoord. Soo dat Eusebius niet sonder reden geseid heeft; *Dat Maximinus met soo grooten wreedheid tegens de Christenen gewoed heeft, dat de laatste Vervolging veel swaarder geweest is dan de voorige.* En sulks mogenwe waarlijk, van dese onmenschelijke Tien agter-een volgende jaaren seggen; welke boven alle andere rampen der Kerke worden aangeteekend; als waar in by-na de geheele Aarde, dat is Asia, Africa en Europa met alle de Eilanden, met Christen-Bloed begoten is. De Tyran Maxentius eindelijk van den Roomschen Raad, voor een algemeenen Vyand des Rijks verklaard, is na drie Veld-slagen van Constantijn, wiens yverzugt geen mede-maat in het Rijk dulde, t'onder-gebragt; en vlugtende over de bedrieglijke Valbrug Mylvia, is hy met veele van de sijne in den Tyber gebonst, en verdronken: soo dat Constantinus nu het Rijk voor hem alleen open, en de Christenen de borst ruim kregen, om uit den negenden Psalm te zingen; *De Heidenen zijn gesonken.* Licinius hier op gedagten nemende, om van sijn privaat leven het hoofd op te beuren, sogt met aanhang den voorspoed van Constantijn te schutten: en daar toe bevorderd hebbende, dat Martinianus tot Keiser uitgeroepen wierd, zijnse beide als in de slinger der voorige drift, door bevel van Constantijn om 't leven gebragt. En daar op toeleggende om meer en meer de Vyanden der Christenen te dempen, is sijn Magt en Gesag soodanig over-al doorgebrooken en hoog opgestegen, dat hy niet alleen den by-naam van den *Grooten*; maar ook van den *Grootsten* daar door verwaardigd wierd te draagen. Gelijk mede vele Schrijvers van hem getuigen, dat hy de eerste onder de Romeinsche Vorsten is geweest, die de Dwaal-sieke Afgoderie der Heidenen, volkomen de schop gegeven hebbende, de Majesteit van den eenigen waaren Godt erkend heeft. Soo dat sijn Opgang, den Ondergang en het einde van alle de vreesselijke Vervolgingen der Heidensche Tyrannen is geweest. Want alhoewel'er eenige aan den opregten ernst van Constantijn groot twijffel slaan, en in hem bestraffen dat hy het Christendom met een alte rood-geverfden Bloed-vlag, gunstig geweest is; nochtans is dese verlossinge doorgaans van de Christenen soo hoog gewaardeerd, dat de neerlaag van Maxentius als de Geboorte-dag des Christendoms gehouden is. En gelijk met desen het Afgodisch Rijk des Satans, dat tot noch toe den Antichrist wederhouden hadde, uit het midden weg-genomen is, 2 Thess. 2: 7, 8. en de Keiseren sederd, geen agt meer en hebben beginnen te geven op de Goden harer Vaderen, maar alle hun magt tot bescherming des Geloofs aanleiden,

Laatste wrok van Maximinus tegen de Christenen.

De Vervolging onder Maximinus van Eusebius groot uitgemeten.

Maxentius voor vyand van 't Rijk verklaard.

Van Constantijn geslagen, verdrinkt in den Tyber.

Licinius het hoofd opbeurende word beteugeld.

Constantijn bekomt den Eernaam van den Grootsten.

Ondergang van Maxentius de Opgang der Christen Godsdienst.

gelijk in veele Concilien gebleken is; (want Constantijn, heeft den Kettersen Arrius, in de eerste Groote Kerk-vergaderinge van Nicenen veroordeeld: Theodosius, de Leere van Macedonius, in de tweede algemeene te Konstantinopolen: en sijn naam-genoot, Theodosius de tweede, Nestorius in de derde te Ephesen; gelijk Martianus, Eutyches in de vierde te Chalcedonien verdoemde;) alsoo hadden wy den om-trek onses voornemens soodanig ontworpen, dat wy met den Opgang van Constantijn de Groot, als wanneer het Koningrijk van Christus, ongemoeid het Beest, dat daar uit voort-quam, het Rijk des Satans in het Oosten en Westen, met magt heeft beginnen in duigen te smijten; onse Taaks genoegsaam gisten afgedaan te hebben, om dit Boek-deel te gelijk met dit Eerdigt tot desselven Keisers Tronie-beeld, aldus te laaten eindigen.

't Was Constantijn, de Baak der Kristen Vorsten,
Wiens staale Ziel 's Lands onheil willig torsten:
Sijn Godsvrugt demptend 't woedend Heidendom,
En bragt de Leer der Zaligheid *al-om.* I. V. V.

BLAD-WYSER.

A.

B L A D-W Y S E R.

Avond-

B.

C.

D.

F.

G.

H

He-

I.

Iudas

N.

O.

Resin

S.

B L A D-W Y S E R.

T.

V.

Voet-

W.

Berigt aan den

BOEK-BINDER.

De Boek-binder geliefd te weten, dat alle de loſſe Figuren gefolieerd zijn, en daar na vervolgens op haar plaats konnen ingevoerd worden, overmids de paginaas van vooren tot achteren in bei de Deelen op malkander volgen. Alleen diend gelet, dat de halve Blad-figuren met het aanſien der Print, tegens de aangeweſen pagina geſteld worden; waar ontrent in meeſt alle Boeken gemiſt word: ook dienenſe achter in den rug gelijk aangeplakt, om vooren in het afſnijden niet te ſmal te komen. De heele Vellen konnen met een aangepapte ſtrook ingevoerd worden, datmenſe vlak open leggen en inſien mag. Doch de geheel lange ſtukken, dienden Endeling in den rug gezet te worden, en een of tweemaal toegevouwen, na buiten uitſlaande te ſtaan; op datmenſe tegens de Verklaar-Tafels des te beter kan inſien. Inſonderheid de Platen die pagina 1148, 1158, 1594, en 1618. moeten ſtaan. Als mede die van den Opſtal des Tempels en deſſelfs Grond, die beide pagina 1606. Endeling na de ſlinker-hand uitſlaande, moeten ingevoerd worden, om de gantſche Wandeling van pagina 1606. tot 1681. daar tegen te konnen inſien. Ook moeten de herdrukte 4 halve Bladen, die aan 2 Vellen in 't Regiſter van het Tweede Deel liggen, in plaats van even ſoo veel uitgeſneden Bladen, ingezet worden; namelijk pagina 7, 29, 217, en 899. Voor de reſt vermanen wy inſonderheid de Exemplaren op groot Papier, van boven weinig af te ſnijden, om 't formaat beter te reguleeren.

EINDE.

